De Tijdspiegel. Jaargang 65

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 65. G.C. Visser, Den Haag 1908

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008190801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

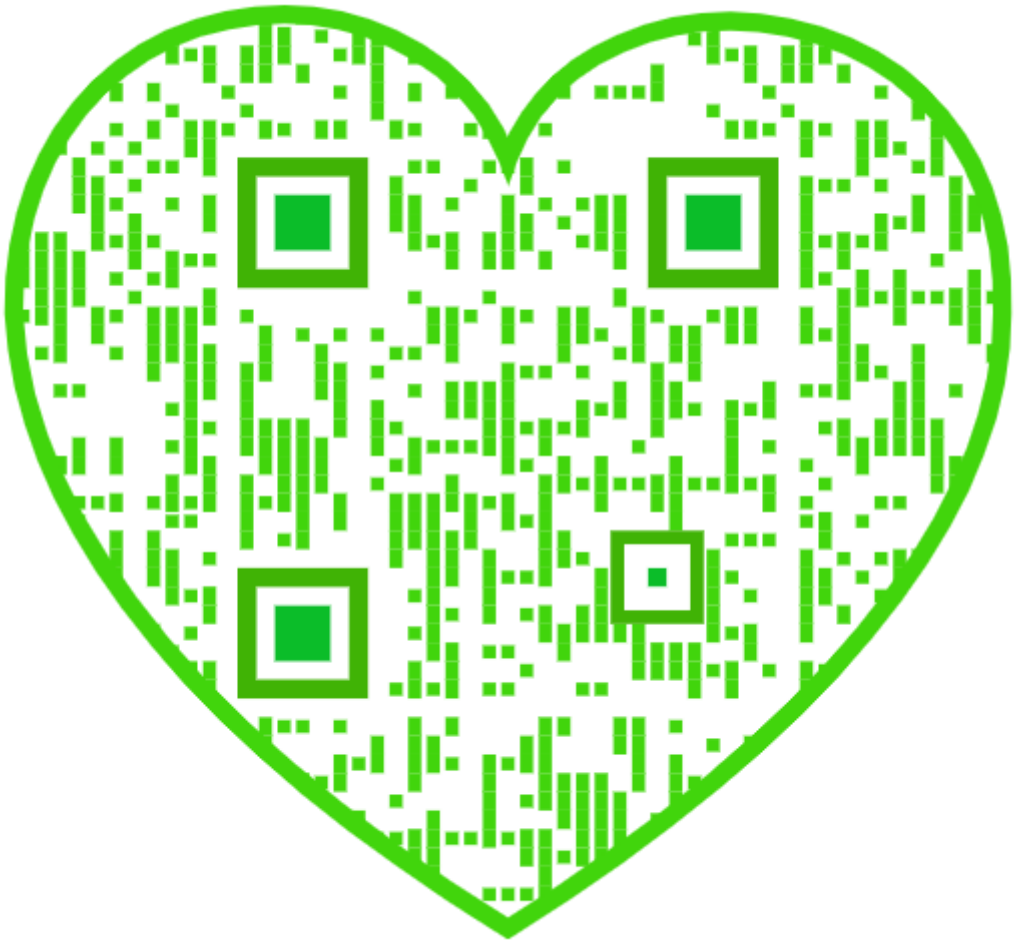

[Deel 1]

De tweede vredes-conferentie(*).
Een Terugblik.

Het was voor hen, die de eer genoten ter Vredesconferentie te zijn afgevaardigd, een vermoeiende tijd, - die vier maanden van 15 Juni tot 18 October 1907.

Bijna dagelijks, en dikwijls twee- of driemaal per dag, te vergaderen met een zoo internationaal gezelschap (ongeveer alle min of meer beschaafde natiën van onzen aardbol waren vertegenwoordigd); - een program, dat een zeer groot aantal van de meest belangrijke onderwerpen bevatte, waarbij volkenrecht, diplomatie, strategie (zoo te land als ter zee) beurtelings in aanmerking kwamen; - de bijzondere moeielijkheid, verbonden aan de vertegenwoordiging van kleine staten, in eene vergadering, waaraan ook de groote mogendheden deelnemen; - daarbij het bezwaar, dat men niet vrij is in de aan te nemen houding en de te uiten meening, waar men als lasthebber gebonden is aan instructiën, onverschillig of men daarmede instemt of niet; - de velerlei formaliteiten, die moeten worden in acht genomen, en - wat misschien in de eerste plaats genoemd had moeten worden, - de verplichting om deel te nemen aan tallooze feestelijkheden van allerlei aard gedurende zoo langen tijd, - dat alles was buitengewoon afmattend.

Een geestig gedelegeerde zond, toen de Conferentie omstreeks drie maanden geduurd had, aan zijn familie te huis de prentbriefkaart, waarop zes jeugdige Volendammers, hand in hand, vroolijk dansende zijn afgebeeld, en schreef daaronder: ‘les délégués avant la Conférence’ en iets later die andere prentbriefkaart, waarop vijf oude Volendammers blijkbaar vermoeid op den grond zitten, met het onderschrift: ‘les délégués après la Conférence’ (Een was inmiddels overleden!). Hij wilde door die zending zijn gezin voorbereiden op den treurigen staat, waarin men hem zou zien terugkeeren.

Ik noemde het laatst de feestelijkheden. Onder de gastmalen was er een, dat bijzondere vermelding verdient, omdat het uiting gaf aan

(*) Reeds in Juni j.l. ontving ik van de geachte Redactie het verzoek, voor dit Tijdschrift een artikel over de 2e Vredes-Conferentie te schrijven. Aan dit verzoek voldoende, meen ik, in plaats van een algemeen kritisch verslag van het verhandelde, dat òf geheel oppervlakkig òf veel te uitvoerig zou zijn, mij te moeten bepalen tot het weergeven van den indruk, door de Conferentie *in haar geheel* op mij gemaakt.

een gedachte, die menigeen bezielde: het verband tusschen de eerste en de tweede Vredesconferentie. Ik bedoel het zoogenaamde ‘diner des ‘vétérans’, op 15 Juli j.l., door den Rumeenschen afgevaardigde Beldiman, gezant van Koning Carool te Berlijn, aangeboden aan zijne collega's, die ook de 1e Conferentie (in 1899) hadden bijgewoond.

Men herdacht daar het toen doorleefde, - de genesis dier 1e Conferentie.

De verrassende boodschap van Tsaar Nicolaas II, van 12/24 Augustus 1898, had een machtigen indruk gemaakt. Daarbij toch was de leer verkondigd, dat de steeds klimmende oorlogslasten de nationale welvaart ondermijnden, dat gedeeltelijke ontwapening het ideaal is, waarnaar alle regeeringen behoorden te streven, dat de gewapende vrede een ramp is, die, zoo daaraan niet paal en perk werd gesteld, tot den ondergang der natiën zou leiden.

Graaf Mouravieff, de Minister van Buitenlandsche Zaken, verklaarde namens den Tsaar, dat deze hem gelast had de te St. Petersburg vertegenwoordigende Staten uit te noodigen tot een Conferentie, die zich met dat gewichtig probleem, - de vermindering der wapeningen, - zou hebben bezig te houden.

Meenden velen aanvankelijk, toen de telegraaf deze heugelijke tijding bracht, den aanvang van een nieuw tijdperk - een tijdperk van ongestoorden vrede - te mogen begroeten, weldra volgde de ontgoocheling.

Het bleek, dat de Russische alleenheerscher niet, zooals men had vermoed, na overleg met de andere groote mogendheden gehandeld had; het bleek, dat noch aan de Spree noch aan de Seine (waar men vreesde de kans op ‘revanche’ in zake Elzas - Lotharingen te moeten opgeven) het denkbeeld met buitengewone geestdrift was begroet, zoodat het noodig werd aan de Neva naar een middel om te zien, om den alleenheerscher eene eervolle *retraite* te verschaffen.

En dat middel werd gevonden in de circulaire van Graaf Mouravieff van 30 December 1898/11 Januari 1899.

Sinds des Tsaren boodschap, - zoo werd nu verkondigd, - was er eene merkbare verandering gekomen in den politieken horizon. Verscheidene staten hadden hunne strijdmachten vermeerderd en men mocht dus vragen, of het oogenblik voor het bijeenroepen eener Conferentie als de voorgestelde toen nog even gunstig was als vier maanden te voren.

Deze vraag werd bevestigend beantwoord, en zelfs werd aan het hoofd van het in de circulaire opgenomen program nog het thema van des Tsaren boodschap genoemd, ofschoon in eenigszins meer bescheiden vorm. Voor de *réduction* des armements was de *non-augmentation* in de plaats gekomen.

Daarop volgde de vermelding van allerlei onderwerpen, die betrekking hadden op het humaniseeren van den oorlog, de toepassing der Geneefsche Roode-Kruis-Conventie van 1864 ook op den zeeoorlog, de wetten

en gebruiken van den landoorlog, het verbod van al te wreede strijdmiddelen enz. Geheel aan het slot werden de middelen ter vredelievende oplossing van geschillen tusschen de staten vermeld.

Nu kwam men van alle zijden den Tsaar tegemoet; het gevaar waarmede de eerste circulaire de eerzucht of revanchezucht bedreigde, was geweken. Men zou nu allerlei uit dit oogpunt onschuldige, maar toch hoogst nuttige zaken kunnen bespreken. De Conferentie zou doorgaan, niet als *ontwapenings*-conferentie, maar (in een onbewaakt oogenblik, waardoor veel leed en teleurstelling is ontstaan, koos men deze benaming): als vredesconferentie.

Deze benaming was noch door het program noch door de handelingen en resultaten der Conferentie volkomen gerechtvaardigd. Van het eerste onderwerp toch, de beperking der wapeningen, kwam niet anders terecht dan eene door Frankrijk voorgestelde motie, waarbij de wenschelijkheid van maatregelen in die richting werd uitgesproken; terwijl de door de Conferentie tot stand gebrachte overeenkomsten en afgelegde verklaringen alle betrekking hadden op de regeling en verzachting van het oorlogsrecht, met uitzondering alleen van de veel besproken overeenkomst betreffende de vredelievende oplossing van internationale geschillen, die intusschen *niets bindends* bevatte en dus meer het karakter had van eene *aanbeveling* dier vredelievende oplossing, dan van eene daartoe dwingende wet.

Toch werd bij gelegenheid der tweede Vredesconferentie herhaaldelijk en met zekeren ophef gewezen op de belangrijke resultaten der eerste, wat de handhaving van den vrede betreft. In een enkel opzicht had men het recht dit te doen. Het bekende incident tusschen Rusland en Engeland gedurende den Russisch-Japanschen oorlog, ontstaan door het schieten op eene Engelsche visschersvloot nabij Hull, waaraan zich het Russische eskader, dat op weg was naar de Japansche wateren, had schuldig gemaakt, zou allicht tot een gewapend conflict tusschen de twee eerstgenoemde mogendheden hebben aanleiding gegeven, indien niet, op voorstel van Frankrijk, in toepassing ware gebracht het in de Haagsche overeenkomst van 29 Juli 1899 (vrucht der eerste Vredesconferentie) aanbevolen middel tot voorkoming van oorlog, bestaande in de instelling eener Commissie van onderzoek (*enquête*). Eene zoodanige Commissie is toen benoemd; zij heeft, zoo als men zich herinnert, te Parijs hare zittingen gehouden en, na vele getuigen te hebben gehoord, het resultaat van haar onderzoek medegedeeld, met het verblijdend gevolg dat Rusland in der minne eene belangrijke som als schadevergoeding heeft betaald, waarmede het incident beëindigd was.

Met zekere voldoening mag de Nederlandsche gedelegeerde, ook ter Conferentie van 1899, hierop wijzen, dat de toepasselijkheid der bepalingen omtrent de Commissiën van onderzoek op het incident van Hull het gevolg was van de aanneming van een amendement op het oorspronkelijke voorstel, waartoe Nederland het initiatief had genomen.

Volgens het Russische voorstel zouden de Commissiën van onderzoek uitsluitend belast zijn met een *plaatselijk* onderzoek, naar aanleiding van een geschil ‘par rapport aux circonstances locales ayant donné lieu à un litige d'ordre international’.

Door het bedoelde amendement zijn deze woorden geschrapt, en is de werkkring der Commissiën van onderzoek tot alle geschilpunten van feitelijken aard (questions de fait) uitgebreid. Het door Portugal ondersteunde Nederlandsche denkbeeld werd eenparig goedgekeurd(*).

De Vredesconferentie had verder een zoogenaamd ‘Permanent Hof van Arbitrage’ in het leven geroepen, waarvoor nu weldra, dank zij de edelmoedigheid van den milliardair Carnegie, te 's Gravenhage een paleis zal worden gebouwd. In werkelijkheid bestaat echter dit zoogenaamde Hof slechts uit een lijst, waarop iedere mogendheid, die de overeenkomst onderteekend heeft, eenige namen heeft geplaatst van personen, die, als men een geschil aan scheidsrechterlijke uitspraak wil onderwerpen, tot scheidsrechters kunnen worden benoemd (iets dat, trouwens, vóór de instelling van het zoogenaamde permanente Hof ook reeds konde geschieden). Voorts is bij de overeenkomst te 's Gravenhage een bureau ingesteld, dat als griffie van het Hof dienst doet.

Sinds de oprichting zijn in het geheel nog slechts vier zaken aan de beslissing van het Hof onderworpen(†), en het laat zich niet aanzien, dat in de naaste toekomst nieuwe zaken zullen worden aangebracht.

Ondanks dit alles is de eerste Vredesconferentie toch als eene merkwaardige wereldgebeurtenis te beschouwen: de afgevaardigden van bijna alle Europeesche benevens twee Amerikaansche en vier Aziatische staten waren bij elkander gekomen, om ten aanzien van het vroeger bijna uitsluitend op gebruiken en antecedenten steunende oorlogsrecht vaste regelen te stellen en voorts, onder min of meer oprechte betuiging van aller vredelievende gezindheid, eenige middelen aan te wijzen en te regelen, waardoor, als de staten het verkozen, het oorlogvoeren zou kunnen worden voorkomen.

Bedenkt men hierbij, dat er tusschen de verzending van het program in Januari 1899 en de opening der Conferentie (op 18 Mei van dat jaar) al zeer weinig tijd tot voorbereiding was, dan is er alle reden over het door die eerste Conferentie tot stand gebrachte geen ongunstig oordeel uit te spreken.

Wel was het te betreuren, dat door een der onderteekenaren der

(*) Zie de ‘Actes’ der Conferentie van 1899 I p. 108 en IV p. 134 en 179. Bij de toelichting van het amendement (zie de laatstvermelde p.) is o.a. door mij gezegd: ‘Il y a certains faits qu' on ne peut éclaircir sur place: par exemple un fait qui aurait eu lieu en pleine mer’. Het incident van Hull was toevallig juist een geval van dien aard.

(†) Eene vijfde zaak, mede in dat tijdvak te 's Gravenhage door arbitrale rechtspraak tusschen twee staten beslist, is die tusschen Rusland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, betreffende de aanhouding en neming van vier Amerikaansche schepen verdacht van ongeoorloofde robbenvangst in de Behringzee, waarin ik door beide Staten tot arbiter werd benoemd. Deze vereerende opdracht had ik echter reeds ontvangen, vóórdat er nog sprake was van een ‘permanent Hof van Arbitrage’.

verdragen over oorlogsrecht van 29 Juli 1899 kort daarna in den Zuid-Afrikaanschen oorlog getoond is, hoe weinig de legerhoofden van dien staat in den geest der door de Haagsche Conferentie vastgestelde bepalingen waren doorgedrongen en dat de Vorst, die de Conferentie bijeengeroepen had, in het verre Oosten een bloedigen oorlog heeft gevoerd, zonder eerst beproefd te hebben een der door hemzelven aanbevolen middelen tot voorkoming daarvan in toepassing te doen brengen.

Maar noch het een noch het ander kan men aan de Conferentie verwijten.

De Russisch-Japansche oorlog werd juist voor President Roosevelt de aanleiding om het bijeenkomen eener tweede Conferentie voor te stellen. Hij achtte dit wenschelijk, vooreerst om na de opgedane treurige ondervinding op nieuw te beproeven door afdoende middelen den vrede voor het vervolg te waarborgen of althans zooveel mogelijk het oorlogvoeren te voorkomen; voorts om ten aanzien van vele onderwerpen, die, onder den invloed van nieuwe uitvindingen en moderne toestanden, in den laatsten oorlog tot onzekerheid en geschil hadden aanleiding gegeven, vaste regelen te doen stellen.

Na langdurige onderhandelingen en nadat President Roosevelt de edelmoedigheid had gehad het doen der uitnoodiging aan den Keizer van Rusland over te laten, werd eindelijk in den winter van 1906 op 1907 tot het bijeenroepen eener tweede Conferentie besloten.

Het bleek echter al spoedig, dat er tusschen de Mogendheden geene eenstemmigheid bestond omtrent hetgeen in die Conferentie verhandeld zou worden.

Terwijl de President Roosevelt, aangemoedigd door de vrede-mannen en vrede-vrouwen zoowel in de oude als in de nieuwe wereld, het oude voorstel omtrent vermindering der wapeningen weder aan de orde wenschte te stellen, kwamen de meeste andere mogendheden (en onder haar, naar het schijnt, ook Rusland zelf) daartegen op en verklaarden enkelen zelfs, aan de Conferentie niet te zullen deelnemen, als het Amerikaansche denkbeeld werd verwezenlijkt, of althans zich van het mede-beraadslagen over dergelijk voorstel te zullen onthouden.

Onder deze omstandigheden toog (in Januari 1907) de Russische hoogleeraar Martens op reis, om te trachten door mondeling overleg overeenstemming tusschen de Regeeringen tot stand te brengen. Weldra bleek, dat dit doel niet bereikt was; want, ofschoon het Amerikaansche voorstel in het door Rusland rondgezonden program niet was opgenomen, mocht toch uit verschillende uitingen worden afgeleid, dat, bepaaldelijk ook in Engeland, de hoop, om dit voorstel ter Conferentie behandeld te zien, geenszins was opgegeven.

De Regeering der Amerikaansche Unie had intusschen ten aanzien der Conferentie eene voorwaarde gesteld, die zij vervuld zag. Terwijl in 1899, behalve de groote Republiek, van de Amerikaansche staten slechts Mexico aan de Conferentie had deelgenomen, zouden thans alle

Midden- en Zuid-Amerikaansche Republieken daartoe uitgenoodigd worden.

Dit is geschied, en daaraan hebben - wij komen er nader op terug - de in den Haag gevoerde discussiën voor een goed deel hare levendigheid en haar eigenaardig karakter te danken gehad.

Een andere wensch van Noord-Amerika - het aan de orde stellen der zoogenaamde leer van Drago - werd mede vervuld; maar, onder den schijn van ook in dit opzicht den handschoen voor de Zuidelijke Republieken op te nemen, wist de Unie omtrent deze zaak een voorstel te doen aannemen, waardoor de behandeling uitliep op eene groote mystificatie. Ook dit zal hieronder blijken.

Op 15 Juni 1907 kwam de Conferentie, waarin nu 44 staten vertegenwoordigd waren, in de indrukwekkende Ridderzaal van het Haagsche Binnenhof bijeen.

Men verdeelde zich in vier Commissiën, van welke de eerste de thans op den voorgrond gestelde overeenkomst omtrent de vredelievende oplossing van geschillen zou behandelen, terwijl de tweede, behalve de bepaling van het omtrent de oorlogsverklaring aan te nemen stelsel, zich zou hebben bezig te houden met het neutraliteitsrecht in den landoorlog en de herziening der in 1899 vastgestelde wetten en gebruiken van den landoorlog. Tusschen de derde en vierde Commissie werden de belangrijke onderwerpen van zeerecht verdeeld, die op het Russisch program voorkwamen.

De beperking der wapeningen lag dus geheel buiten het kader van de taak der verschillende Commissiën. Toch moest iets gedaan worden om de vrede-vrienden niet al te zeer te ontstemmen. Twee maanden lang heeft men onderhandeld over de vraag, hoe dit geschieden konde, zonder dat iemand zich tot iets behoefde te binden.

Eindelijk, in de algemeene vergadering van 17 Augustus 1907, stond, als resultaat dier onderhandelingen, de Engelsche gedelegeerde Sir Edward Fry op, om in eene lange redeneering nog eens te herinneren, wat het lot van dit onderwerp was geweest in de eerste Conferentie en hoe, ondanks de toen aangenomen motie, de Mogendheden sinds dien tijd steeds waren voortgegaan hunne legers en vloten te versterken, zoodat de budgetten van oorlog en marine tot schrikbarend hooge cijfers waren opgeklommen.

Naar aanleiding van deze omtrent de motie van 1899 opgedane weinig bemoedigende ervaring stelde nu de Engelsche gedelegeerde voor... wederom eene soortgelijke motie aan te nemen, hetgeen, op voorstel van den President Nelidoff, bij acclamatie geschiedde.

Ware het niet beter geweest de zaak geheel te laten rusten, dan zulk eene komedie te vertoonen, waardoor zeker niemand zich bevredigd gevoelde?

Men mag gerust zeggen, dat, naast dit *niet* op het program geplaatst onderwerp, alle wel daarop voorkomende of binnen de grenzen van het program vallende vraagstukken van ingrijpend belang een soortgelijk

lot ondergingen, in dien zin namelijk, dat daaromtrent òf in het geheel geene overeenstemming heeft kunnen worden verkregen òf wel alleen in den vorm van geheel platonische verklaringen (*voeux*).

Ik reken daartoe: de verplichte arbitrage, de instelling van een waarlijk permanent Hof, de onschendbaarheid van den bijzonderen eigendom in den zeeoorlog(*), de hoofdpunten betreffende de plaatsing van onderzeesche mijnen, de oorlogscontrabande, het blokkaderecht.

Deze negatieve uitslag was voor ieder, die een weinig ondervinding met betrekking tot dergelijke Conferentiën heeft, reeds van den aanvang af te voorzien.

Al de hier genoemde onderwerpen (en vooral die op het gebied van het zeerecht) betreffen beginselen, waaromtrent de opvatting in de verschillende landen zeer verschillend is. Dergelijke zaken moeten niet aan een zoo talrijke en uit zooveel heterogene elementen samengestelde vergaderlng ter behandeling worden voorgelegd, zonder dat men het althans over den grondslag der te treffen regelingen eens is geworden. De uitwerking der bijzonderheden kan dan aan de Conferentie worden overgelaten.

Blijkt het, dat omtrent den grondslag eener gemeenschappelijke regeling nog geene overeenstemming te verkrijgen is, dan behoort men dergelijke onderwerpen niet aan de orde te stellen.

Een onderzoek als het hier bedoelde was aan deze Conferentie niet voorafgegaan.

Vandaar dat omtrent de zooeven genoemde belangrijke onderwerpen voorstellen zijn gedaan, zonder dat men wist of er kans bestond, daarvoor de vereischte eenstemmigheid te verkrijgen.

Het is merkwaardig, van hoe weinig doorzicht enkele delegatiën in dit opzicht blijk gaven.

Zoo was het van den aanvang af volkomen duidelijk, dat Engeland het buitrecht in den zee-oorlog niet zou willen prijsgeven. De groote meerderheid der Britsche staatslieden meent nog steeds, dat dit eene grove politieke fout zoude zijn, omdat het nemen van koopvaardijschepen en hunne ladingen vaak een der meest afdoende middelen is gebleken, waardoor de machtige Engelsche oorlogsvloot den tegenstander afbreuk doet.

Ofschoon nu omtrent deze gezindheid van de Engelsche Regeering weinig twijfel konde bestaan, bleef men toch van de andere zijde maar redevoeringen houden en subsidiaire voorstellen doen, waarover dagen en weken lang beraadslaagd werd, om eindelijk tegenover het belangstellend publiek de onmogelijkheid te doen blijken iets te bereiken in deze richting.

Tegenover Engelands hardnekkigen tegenstand in dit opzicht moest het aanvankelijk verbazing wekken, dat door dien staat de afschaffing van het begrip ‘oorlogscontrabande’ werd voorgesteld. Bij eenig na-

(*) Namens onze Regeering door den eersten gedelegeerde, Mr. de Beaufort, verdedigd.

denken begrijpt men, hoe Engeland, dat, voor het geval dat het zelf oorlogvoerende partij was, zich het recht wilde voorbehouden koopvaardijschepen en ladingen der tegenpartij buit te maken, tevens, voor het geval dat het onzijdig was, aan zijnen handel volkomen vrijheid van leverantie aan een der oorlogvoerenden, ook van hetgeen thans contrabande heet, wilde verzekeren.

Dat, intusschen de meeste andere groote mogendheden tot een zoo radicalen maatregel als de afschaffing der oorlogscontrabande, zonder dat daarover vooraf eenige onderhandeling was gevoerd, niet zouden medewerken, hadden de Britsche gedelegeerden terstond moeten inzien. Toen hun voorstel (waaraan Nederland, dat zooveel mogelijk neutraal hoopt te zijn, natuurlijk gaarne zijn stem heeft gegeven) in de Conferentie gevallen was, hebben zij nog een poging aangewend om met een zeker aantal mogendheden eene afzonderlijke overeenkomst van gelijke strekking tot stand te brengen; maar ook deze poging mislukte.

Omtrent de andere belangrijke onderwerpen van zeerecht (b.v. de beveiliging der neutrale scheepvaart tegen het gevaar uit het plaatsen van drijvende mijnen in de open zee voortvloeiende), die ter Conferentie behandeld zijn, zonder dat een afdoend resultaat werd bereikt, zou men evenzeer kunnen wijzen op het ontbreken van voorafgaand overleg. Zoodanig overleg zou, b.v. wat laatstgenoemd onderwerp betreft, hebben aangetoond, dat Duitschland meende de vrijheid van handelen zijner admiralen niet te kunnen opofferen.

In een enkel opzicht is het gelukt, ook zonder overleg vóór den aanvang der Conferentie, op het gebied van het internationale zeerecht eene inderdaad belangrijke hervorming tot stand te brengen. Tot dusver wordt, waar in den zeeoorlog een schip genomen is, de rechter van den staat, door wien de neming heeft plaats gehad, als uitsluitend bevoegd erkend om over de rechtmatigheid der neming uitspraak te doen. De eigenaar van het genomen schip heeft dan tegen die rechterlijke uitspraak geen ander middel van redres dan eene reclame, langs diplomatieken weg of wel rechtstreeks bij de Regeering van den staat, die het schip genomen heeft, in te dienen. Meestal echter baat dergelijk middel niet.

Sinds lang is aangedrongen op de wenschelijkheid van eene internationale rechtbank, die in dergelijke zaken als hoogste rechter uitspraak zou doen.

Op voorstel van vier mogendheden (Engeland, Duitschland, Frankrijk en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika) werd tot het oprichten van een internationaal Prijzenhof (*Cour des Prises*) besloten.

Aanvankelijk had zoowel Engeland als Duitschland een voorstel van dezelfde strekking (maar onderling zeer verschillend) gedaan. Door besprekingen tusschen de gedelegeerden dier beide staten is het gelukt hun beider voorstellen tot één gemeenschappelijk voorstel ineen te smelten, dat ter verdere bewerking verwezen werd naar een Comité van onder-

zoek, waarin ook de Nederlandsche gedelegeerde, de oud-Minister van Justitie Mr. J.A. Loeff, zitting had.

Men was aanvankelijk verwonderd, dat Engeland bereid bevonden werd de uitspraken zijner hooggeroemde nationale rechters in de maritieme zaken, waarvan hier sprake is, aan de kritiek van een internationaal Hof en aan de vernietiging door zoodanig Hof bloot te stellen. Naar het schijnt is de in den Russisch-Japanschen oorlog opgedane ondervinding, toen Engeland zich over uitspraken van Russische prijsrechters te beklagen had, niet zonder invloed op die bereidverklaring geweest.

In het internationale Hof zullen alle staten, die de overeenkomst aangaan, door een rechter en een plaatsvervangend rechter of door een van beiden vertegenwoordigd zijn, de groote mogendheden (waartoe thans ook Japan gerekend wordt) voortdurend, de andere slechts voor één of twee jaren van elk zesjarig tijdvak. Voor Spanje en voor Nederland is eene gunstige uitzondering gemaakt. Spanje zal gedurende elk zesjarig tijdvak gedurende vier jaren een lid en gedurende twee jaren een plaatsvervangend lid in het Hof hebben; Nederland gedurende drie jaren een lid en gedurende drie jaren een plaatsvervangend lid.

Op het gebied van het internationale zeerecht zijn voorts nog eenige overeenkomsten van ondergeschikt belang tot stand gekomen. Zij bevatten in hoofdzaak de uitdrukkelijke bekrachtiging van in het onbeschreven volkenrecht reeds erkende beginselen, hier en daar met wijziging of aanvulling van het bestaande recht in milden zin.

Het is geenszins mijne bedoeling hier den inhoud van al die overeenkomsten op te nemen. Genoeg zij het te vermelden, dat zij betrekking hebben op de transformatie van koopvaardijschepen in oorlogsschepen; - op het bombardement van steden en dorpen door eene vijandelijke vloot; - op de zoogenaamde ‘délais de faveur’, d.z. de termijnen, aan koopvaardijschepen, die bij het begin van eenen oorlog zich in een vijandelijke haven bevinden, toegestaan om die haven te verlaten; - op enkele beperkingen van het buitrecht in den zeeoorlog ten gunste van de mailbooten, de visschersvaartuigen in kustwateren, de schepen met godsdienstige, wetenschappelijke of philantropische zendingen belast en eindelijk de leden der bemanning van gewone koopvaardijschepen, die voortaan niet meer als krijgsgevangenen zullen mogen worden beschouwd(*).

Van eenigszins meer belang is de in twee overeenkomsten vervatte regeling der rechten en plichten van onzijdige staten zoowel in den zeeoorlog als in den oorlog te land. In de eerstbedoelde overeenkomst is vooral merkwaardig die omtrent den rechtstoestand van oorlogsschepen van een belligerent, die zich in een onzijdige haven bevinden. Gedurende den Russisch-Japanschen oorlog heeft het vooruitzicht, dat schepen van

(*) Aan de behandeling van alle het zeerecht betreffende onderwerpen is o.a. door de Nederlandsche gedelegeerden Vice-Admiraal Jhr. Röell en Generaal Jhr. den Beer Poortugael en den adjunct-gedelegeerde Jhr. Mr. van Karnebeek ijverig deelgenomen.

de Russische vloot op hunne reis naar de Japansche wateren wellicht onze koloniale havens zouden aandoen, de vraag doen behandelen, in hoeverre aan die schepen levensmiddelen en steenkolen konden worden verschaft. Bij gebreke van eenige algemeen erkende regelen in dit opzicht waren de meeningen zeer verdeeld. Het verdient daarom toejuiching, dat in eene der uit de 2e Vredesconferentie voortgevloeide overeenkomsten dienaangaande eene bepaling is opgenomen. Zij komt hierop neder, dat aan de bedoelde oorlogsschepen geene grootere hoeveelheid voedingsmiddelen zal mogen worden verschaft, dan noodig is om hen weder in het bezit te stellen van den normalen voorraad als in vredestijd. Diezelfde oorlogsschepen zullen niet meer brandstoffen mogen innemen, dan vereischt wordt om de naastbij gelegen haven van hun eigen land te bereiken. Voorts zullen zij, wanneer zij zich bevinden in de haven van een land, dat zoodanig stelsel ter bepaling van de te leveren hoeveelheid brandstof heeft aangenomen, zooveel daarvan mogen innemen, als noodig is om hunne bunkers (bewaarplaats der steenkolen) te vullen.

Al moge deze regeling niet in alle opzichten de meest gewenschte zijn, het is in allen gevalle van veel belang, dat er nu eene regeling is tot stand gekomen, waaraan men zich te houden heeft.

Het neutraliteitsrecht in den *land*oorlog was ter behandeling opgedragen aan eene Commissie (II, 2), waarvan ik de eer had Voorzitter te zijn. Van haren arbeid, waaraan door een groot aantal hoofdofficieren (generaals, kolonels, benevens een paar vlagofficieren) en twee kapiteins, in het geheel 31 militairen, benevens vele diplomaten en rechtsgeleerden, te zamen tot 37 verschillende nationaliteiten behoorende, werd deelgenomen, heb ik de aangenaamste herinnering bewaard.

Overeenkomstig de op den arbeid van alle Commissiën toegepaste methode was ook hier aan een weinig talrijk Comité (*Comité d'Examen*) de voorbereiding der ontwerp-overeenkomst opgedragen: in dit Comité waren Duitschland, Frankrijk, Oostenrijk-Hongarije, Engeland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Nederland(*), België, Luxemburg, Cuba en Japan onder mijn presidium vertegenwoordigd.

Het is gelukt ten aanzien der rechten en plichten van neutrale Staten eene overeenkomst tot stand te brengen, waarbij de dienaangaande in het onbeschreven volkenrecht bestaande vraagpunten alle in eenen voor de vrijheid der neutralen gunstigen zin beslist werden.

Ik vermeld hier slechts de bevestigende beantwoording der vraag, - die ook gedurende den Russisch-Japanschen oorlog de gemoederen in beweging heeft gebracht, - of neutrale staten mogen toelaten, dat oorlogvoerenden van de op neutraal gebied zich bevindende telegrafen of telefonen gebruik maken.

In dezelfde overeenkomst zijn eenige niet onbelangrijke bepalingen opgenomen omtrent het gebruik van spoorwegwagons in oorlogstijd, die men aan het initiatief der Luxemburgsche Regeering verschuldigd is. Volgens deze door den Luxemburgschen Minister van Staat Eyschen

(*) Door den Luitenant-Generaal Jhr. den Beer Poortugael.

met veel talent verdedigde bepalingen is het den oorlogvoerenden, behalve ingeval van dringende noodzakelijkheid, verboden spoorwegmaterieel, afkomstig van onzijdige staten, onverschillig of het aan die staten zelve of aan maatschappijen of bijzondere personen toebehoort, voor oorlogsdoeleinden op te eischen (te *requisitioneeren*) of in gebruik te nemen. Het bedoelde materieel moet zoo spoedig mogelijk naar het land, vanwaar het gekomen is, teruggezonden worden. De neutrale staat zal evenzoo, in geval van nood, het van het gebied van een oorlogvoerenden staat afkomstig materieel mogen terughouden en gebruiken. Over en weder zal eene schadeloosstelling voor het gebruik betaald worden in verhouding tot den omvang van het materieel en den duur van het gebruik.

Aan dezelfde Commissie II, 2 was ook opgedragen het ontwerpen eener regeling omtrent het openen der vijandelijkheden. Men herinnert zich, dat de door de Japanners gedane aanval, waardoor de Russisch-Japansche oorlog eenen aanvang nam, niet was voorafgegaan door eene oorlogsverklaring. Van de eene zijde werd toen beweerd, dat zoodanige verklaring niet noodig was, omdat men konde volstaan met het afbreken der diplomatieke betrekkingen, hetgeen geschied was door het terugroepen van den Japanschen gezant te St. Petersburg. Van Russische zijde, daarentegen, werd de handeling van Japan als eene schending van het volkenrecht gekenschetst.

Ter Vredes-conferentie is nu, zonder verzet, de noodzakelijkheid van eene oorlogsverklaring of van een ultimatum onder mededeeling, dat bij niet-voldoening daaraan de toestand van oorlog zal intreden, noodzakelijk geoordeeld. Het voorstel, echter, om te bepalen dat een termijn van 24 uur zou moeten verloopen tusschen de oorlogsverklaring en den aanvang der vijandelijkheden, is verworpen.

Volledigheidshalve moet hier nu nog vermeld worden de herziening der in 1899 als uitvloeisels der eerste Vredesconferentie, onderteekende overeenkomsten omtrent de toepassing van de Roode-Kruis-Conventie op den zeeoorlog en omtrent de wetten en gebruiken van den oorlog te land, en eindelijk de in 1899 voor een tijdvak van vijf jaren onderteekende en dus sedert vervallen *Declaratie*, houdende verbod van het werpen van projectielen uit luchtballons.

Alles *oorlogs*recht.

Van de voorstellen, die op de handhaving van den vrede betrekking hadden, is niets anders aangenomen dan dat tot het wijzigen en aanvullen der in 1899 vastgestelde regeling voor de Commissiën van onderzoek en voor het arbitraal geding.

De pogingen om, hetzij op ruime schaal, hetzij binnen enge grenzen, de *verplichte* arbitrage tusschen staten in een algemeen mondiaal verdrag te doen opnemen, hebben alle schipbreuk geleden.

Zooals men weet, zijn er sinds de eerste Vredesconferentie tusschen onderscheidene staten algemeene arbitrage-overeenkomsten gesloten;

maar de verplichting om geschillen, die tusschen hen mochten ontstaan en niet in der minne kunnen worden bijgelegd, aan scheidsrechterlijke beslissing te onderwerpen, is daarbij aangegaan onder dit voorbehoud, dat zij niet betreffen de levensbelangen van den staat noch de nationale eer. Daar nu iedere staat zelf te beslissen heeft, of zoodanig uitzonderingsgeval aanwezig is, bestaat de *verplichting* feitelijk niet. Alleen het arbitrage-verdrag tusschen Nederland en Denemarken, van 12 Februari 1904, waarin het bedoelde voorbehoud niet voorkomt, kan naar waarheid eene algemeene overeenkomst van *verplichte* arbitrage genoemd worden.

Nu werd van vele zijden gepoogd door de tweede Vredesconferentie een door alle staten te onderteekenen verdrag te doen vaststellen, waarbij voor een aantal internationale geschillen, hetzij door eene algemeene formule, hetzij door aanwijzing der onderwerpen, waarop de geschillen betrekking hebben, de arbitrage zonder voorbehoud zou worden bedongen.

Al dadelijk bleek, dat eene algemeene formule geen afdoenden steun zou vinden, zoodat men in geen geval meer zou kunnen verkrijgen dan een beding van verplichte arbitrage voor geschillen omtrent enkele bepaald aangewezen onderwerpen, en dat nog wel onderwerpen van weinig belang.

De zaak had hierdoor reeds veel van haar beteekenis verloren; maar bovendien was het niet moeilijk reeds bij den aanvang der Conferentie te voorspellen, dat onderscheiden staten het verplichte arbitrage-verdrag, zelfs tot dat minimum beperkt, niet zouden willen aanvaarden.

Men moet erkennen, dat de bedenkingen, tegen zoodanig mondiaal verdrag door den Duitschen afgevaardigde Baron Marschall von Bieberstein aangevoerd, niet zoo gemakkelijk te wederleggen zijn.

In allen gevalle konde men in Juli met zekerheid aannemen, dat Duitschland en Oostenrijk-Hongarije (en waarschijnlijk ook het derde lid der *triplice*, Italië) benevens nog eenige kleinere staten niet tot het sluiten van een wereldverdrag omtrent invoering van verplichte arbitrage zouden medewerken. Derhalve moest dus het denkbeeld voorloopig als niet voor verwezenlijking vatbaar worden aangemerkt.

Toch bleef de Voorzitter der Commissie, die de arbitrage te behandelen had, de welsprekende Léon Bourgeois, tot October de zaak slepende houden, telkens en telkens beproevende de tegenstanders te overreden of althans tot eenige transactie te bewegen. Hij gaf daarbij blijk van veel talent en veel volharding, maar het gewenschte resultaat werd niet bereikt.

Zonder gevaar was overigens deze manier van doen niet. Door het voortdurend rekken der behandeling van dit onderwerp ontstond eindelijk tusschen voor- en tegenstanders - en meer bepaald tusschen de Fransche en de Duitsche gedelegeerden - een eenigszins gespannen verhouding, die eerst een einde nam, toen het den fijnen Italiaanschen diplomaat Graaf Tornielli gelukt was, beider instemming te verkrijgen voor eene prachtig gestileerde motie, waarbij verklaard werd, dat allen het eens waren over het beginsel der verplichte arbitrage en dat slechts bezwaren van

juridischen aard het tot stand komen van een verdrag hadden verhinderd; voorts, dat de leden der Conferentie eenparig erkenden, dat al de staten van den aardbol door hunne samenwerking gedurende meer dan vier maanden niet alleen elkander hebben leeren begrijpen en meer tot elkander genaderd zijn, ‘mais ont su dégager au cours de cette longue collaboration un sentiment très-élevé du bien commun de l'Humanité’.

Het verdient opmerking, dat, ofschoon hier in den tekst gewaagd wordt van eene *eenparige* verklaring der Conferentie, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Japan en Rumenië zich van stemming onthouden hebben.

Wat hiervan echter zij, de verklaring was fraai gesteld, maar de zaak werd daardoor natuurlijk geen stap verder gebracht. Ook de tegenstanders van de verplichte arbitrage zagen geen bezwaar hunne stem ten gunste der verklaring uit te brengen.

Ik moet ronduit bekennen, dat ik tot de zoodanigen behoor, die van een mondiaal verdrag als het bedoelde, aangenomen dat het mogelijk ware het tot stand te brengen, al zeer weinig nut in het belang van den wereldvrede verwachten.

Arbitrage is zeker ook tusschen staten een voortreffelijk middel om geschillen te beslissen, mits het *rechts*geschillen zijn. Oorlogen, intusschen, ontstaan bijna nooit door een geschil over het wederzijdsch *recht*, maar veeleer uit geschillen over werkelijke of vermeende *belangen.* En zulk een belangen-strijd zal een staat wel zelden of nooit aan de beslissing van scheidslieden willen onderwerpen.

Is het werkelijk een rechts-strijd, die tot oorlog leidt, dan is meestal het beroep op een beweerd recht of de bestrijding van zoodanige beweringen een voorwendsel om oorlog te kunnen voeren en niet de oorlog het middel tot oplossing van een rechtsgeschil.

Daarom meen ik, dat, hoe nuttig de internationale arbitrage ook moge zijn als middel om vaak netelige rechtsgeschillen tot eene oplossing te brengen en zoodoende de vriendschappelijke verhouding tusschen staten te handhaven, het middel zelden of nooit tot voorkoming van een oorlog zal worden aangewend.

Is dit in het algemeen waar, hoeveel te meer geldt dit dan niet voor de geschillen, die men kan aannemen dat zullen voortvloeien uit de overeenkomsten van onbeduidenden aard, geplaatst op het lijstje, waarover in de 2e Vredesconferentie de strijd eigenlijk liep.

Tractaten betreffende de wederzijdsche ondersteuning van onvermogende zieken; - de bescherming van arbeiders; - het voorkomen van aanvaringen ter zee; - de maten en gewichten; - de scheepsmeting; - het loon en de nalatenschap van matrozen, enz. enz. - welke staat zal daarover ooit een oorlog gaan voeren?

De Nederlandsche delegatie heeft - en terecht - zich voor al die zaken ten gunste der verplichte arbitrage verklaard, zelfs voor nog vele andere, die geene meerderheid hebben kunnen erlangen, als b.v. de tractaten omtrent de veepest, - de phylloxera (!) en meer dergelijke.

Maar om het eindresultaat zullen wij, als vrienden van den vrede, niet behoeven te treuren.

Wie meent, dat door overeenkomsten als de voorgestelde het oorlogvoeren voorkomen wordt, is een al te groot optimist.

Ook als eene uiting van vredelievende gezindheid, waarvan men een zedelijken invloed op de gezindheid der Regeeringen verwacht, zou zulk eene regeling weinig of niets beteekenen. Integendeel, - uit de beperking der verplichte arbitrage tot enkele geschillen van onbeduidenden aard zou men allicht geneigd zijn af te leiden, dat het middel voor de oplossing van ernstiger geschillen niet geschikt wordt geoordeeld.

Dit neemt niet weg, - laat mij dit, alvorens van het onderwerp af te stappen, ter voorkoming van misverstand, nog eens uitdrukkelijk herhalen, - dat, ook naar mijn oordeel, opdracht der beslissing van internationale geschillen aan scheidsrechters eene uitmuntende zaak is, en dat alles geschieden moet om de arbitrage meer en meer ingang te doen vinden.

Veel meer, intusschen, dan door de verplichting om enkele soorten van onbeduidende geschillen aan zoodanige beslissing te onderwerpen, zal ter bereiking van dit doel kunnen strekken het in het leven roepen van een werkelijk permanent college, waarvan in voorkomende gevallen de tusschenkomst zal kunnen worden ingeroepen om, zonder veel omslag, veel tijdverlies en groote kosten, ontstane geschillen tot oplossing te brengen.

Het daartoe door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika ter Conferentie gedane voorstel, strekkende tot oprichting van een Hof, dat met 17 leden zou rechtspreken, was in zijn opzet en uitwerking te grootsch, te veel omvattend. Juist daardoor is voedsel gegeven aan den strijd over de wijze van samenstelling van het Permanente Hof, waarin volgens het Noord-Amerikaansche voorstel, door Duitschland en Engeland gesteund, alleen de groote Mogendheden voortdurend door een lid zouden worden vertegenwoordigd, - de andere staten slechts bij afwisseling gedurende een grooter of kleiner aantal jaren(*).

Tegen deze regeling kwam men met kracht op, omdat men daarin zag eene miskenning van de volkenrechtelijke gelijkheid der staten. Vooral de talentvolle gedelegeerde van Brazilië, de heer Ruy Barbosa, Vice-President van den Braziliaanschen Senaat, trachtte in welsprekende redevoeringen het verwerpelijke der voordracht aan te toonen, en daar velen zich bij hem aansloten, gelukte het hem de aanneming daarvan te verijdelen. Men wilde echter niet, dat de arbeid, aan deze zaak besteed, vergeefsch zou zijn geweest, en men besloot daarom alle artikelen van het ontwerp-verdrag, met uitzondering van die betreffende de samenstelling van het Hof (‘alleenig maar 't kritiekste niet!’), in de Slot-Akte der Conferentie op te nemen, als aanhangsel van een ‘Voeu’,

(*) Nederland was ook hier zeer goed bedacht, daar het gedurende 10 van elke 12 jaren door een lid in het Hof zou vertegenwoordigd zijn.

waarbij de Mogendheden worden uitgenoodigd alsnog tot eenstemmigheid omtrent die samenstelling te geraken!

Zoo was dan ook het Permanente Hof begraven, evenals de verplichte arbitrage en vroeger de beperking der wapeningen.

De oppositie van Brazilië en de andere Zuid-Amerikaansche Republieken was vooral merkwaardig, omdat zij gericht was tegen een door Noord-Amerika met veel ingenomenheid aangeboden voorstel. Zij maakte vooral daarom een diepen indruk op de Conferentie: men zag daarin toch het bewijs, dat de door de groote Republiek van het Noorden, die zoo gaarne als beschermster der Zuidelijke staten optreedt, begeerde hegemonie op den grondslag van het Pan-Amerikanisme, in het Zuiden niet meer zoo onverdeelde goedkeuring vindt als vroeger. In den laatsten tijd heeft de zoo stoffelijke als intellectueele ontwikkeling der Zuid-Amerikaansche Republieken reuzenschreden voorwaarts gedaan. Dit heeft natuurlijk ten gevolge, dat men zich meer onafhankelijk gevoelt tegenover het Noorden, en dit geldt vooral de twee aanzienlijke Republieken Brazilië en Argentinië. Beide waren in de Conferentie uitstekend vertegenwoordigd.

Tusschen de delegatiën dier beide Staten bleek intusschen weldra groot verschil van gevoelen te bestaan omtrent de zoogenaamde leer van Drago.

Dr. Luis Drago, een der gedelegeerden van Argentinië, is vroeger Minister van Buitenlandsche Zaken van die Republiek geweest en heeft in deze hoedanigheid op 29 December 1902 een schrijven gericht tot den Argentijnschen gezant te Washington, Garcia Merou, waarin hij krachtig opkwam tegen de door Europeesche mogendheden aangewende pogingen, om door dwangmaatregelen betaling te erlangen van gelden, door een Amerikaanschen staat, ter zake van gesloten leeningen, aan onderdanen van die Europeesche mogendheden verschuldigd.

Het gold toen Venezuela.

Tal van gronden werden door hem aangevoerd, ten betooge der onrechtvaardigheid van een gewapend optreden in dit geval. Naast de rechtsgronden verdient vooral vermelding een argument van zuiver staatkundigen aard, - de vrees namelijk, dat dit gewapend optreden zou kunnen leiden tot annexatie van Amerikaansch grondgebied, in strijd met de leer van Monroe: *America for the Americans.*

De stelling, door den kundigen en ijverigen Minister met veel talent verdedigd, en daarom weldra als de leer van Drago aangeduid, heeft vele pennen in beweging gebracht. Toen nu de tweede Vredesconferentie in aantocht was, wist men den President Roosevelt over te halen haar in het program der Conferentie te doen opnemen, in de hoop dat die leer daar door Noord-Amerika gesteund en door de Conferentie goedgekeurd zou worden.

Wat geschiedde?

Door de Noord-Amerikaansche delegatie werd bij monde van Generaal Porter in het breede het onrechtvaardige van het gewapend optreden

in het door Dr. Drago bedoelde geval betoogd ter toelichting van een voorstel, strekkende om te verklaren, dat zoodanig gewapend optreden niet geoorloofd zou zijn, tenzij de staat, die zijn schulden niet betaalt, geweigerd heeft een door de crediteuren voorgestelde arbitrage aan te nemen of wel, nadat hij die aangenomen heeft en, door een arbitraal vonnis tot betaling veroordeeld is, zich aan dit veroordeelend vonnis niet heeft onderworpen.

Dit voorstel, in schijn strekkende om de leer van Drago te bekrachtigen, bevatte wel beschouwd juist de veroordeeling van die leer. Immers, terwijl Drago het gewapend optreden, om den staat tot betaling zijner uit geldleening voortspruitende schulden te noodzaken, volstrekt onrechtmatig verklaart, erkende het voorstel juist de rechtvaardigheid van zoodanig optreden, indien een arbitrage geweigerd of aan het veroordeelend arbitraal vonnis niet voldaan is. Daar nu arbitrage in het bedoelde geval wel meestal met veroordeeling zal eindigen (het geldt toch hier in den regel wanbetaling van niet te betwisten schulden), zal de voorwaarde niet moeilijk te vervullen zijn.

Het voorstel werd door de Conferentie aangenomen; ook de Zuid-Amerikanen gaven daaraan hunne stem, onder protest tegen het tweede gedeelte, dat de rechtmatigheid van het gewapend optreden onder de vermelde voorwaarde inhield.

Brazilië heeft, zooals ik opmerkte, zich weinig ingenomen betoond met de leer van Drago. Een staat, die zijne schulden betaalt, zoo sprak de Heer Ruy Barbosa, behoeft geen wapengeweld ten gunste van crediteuren te vreezen. Door de rechtmatigheid daarvan te betwisten, vermindert men zijn krediet: Brazilië sluit zich bij zoodanig verzet niet aan.

Zou wellicht tusschen Brazilië en Argentinië nog eenmaal strijd gevoerd worden over den eersten rang onder de Zuid-Amerikaansche Republieken?

Laat ons hopen, dat de Vredes-Conferentiën, al zijn hare onmiddellijke, in overeenkomsten belichaamde resultaten gering, toch dit gevolg mogen hebben, dat zij de volkeren meer en meer overtuigen van de dwaasheid van gewapenden strijd om uitbreiding van grondgebied of vermeerdering van macht of invloed. Al moet erkend worden, dat ter tweede Conferentie de staten meer deden blijken van hun streven om zich zoo weinig mogelijk te *binden,* dan van hun zucht om door afdoende maatregelen tot handhaving van den wereldvrede mede te werken, toch mag men aannemen, dat dergelijke bijeenkomsten, waaraan alle volkeren der aarde op vriendschappelijke wijze deelnemen, een krachtig middel zijn om de openbare meening afkeerig te maken van den oorlog met al de daaruit voortvloeiende ellende.

Zoo zij het!

Den Haag, December 1907.

T.M.C. ASSER.

Christiaan Huygens en Gottfried Wilhelm Leibniz.

Van Leibniz bestaat een levensbeschrijving, en hem ter eere is ook een monument opgericht, maar noch de eene, noch het andere is den grooten man waardig. Het monument werd tegen het einde der 18de eeuw te Hannover in de nabijheid van het huis, waar hij zijn laatste levensjaren sleet, geplaatst en is uit vrijwillige bijdragen en een subsidie van den staat bekostigd; het is in den smakeloozen stijl van die dagen: een marmeren buste omgeven door een soort van tempel. De levensbeschrijving is van Guhrauer(*), een wijsgeer, die in het geheel niet op de hoogte is om over de verdiensten van zijn held op het gebied der wis- en natuurkundige wetenschappen te oordeelen. Terwijl hij uitvoerig uitweidt over zijn geschriften op wijsgeerig, theologisch en historisch gebied, maakt hij zich van het overige met nietszeggende zinnen af, of haalt het gevoelen aan van anderen, zonder de juistheid daarvan te kunnen beoordeelen. Zoo noemt hij Huygens den ‘Erfinder des Pendels’ en weet niets te zeggen van diens uitvoerige briefwisseling met Leibniz, hoewel deze toen reeds door Uylenbroek was gepubliceerd. Het werk is geschreven in den bekenden Duitschen stijl, van de ongunstigste zijde genomen; daarbij slecht gedrukt en uitgegeven; het doorlezen is dan ook een ware marteling, die ik mij slechts voor het doel, nauwkeurige inlichting omtrent 's mans leven en werken te verkrijgen, kon getroosten.

Langer dan een eeuw heeft Duitschland den grootsten geleerde, die op zijn gebied het levenslicht aanschouwde, miskend. Eerst in de vorige eeuw kwam hierin verandering en sloeg de miskenning tot overdreven vereering over. Toen werden bibliotheken en archieven doorzocht om daaruit alles te voorschijn te halen, wat van zijn hand afkomstig was, of met zijn onderzoekingen in verband stond. De voorraad bleek zoo groot, dat het niet mogelijk was alles tot één geheel te verzamelen; noodzakelijk moest een splitsing worden aangebracht. De opgedolven documenten werden gerangschikt, ingedeeld en uitvoerig gecommentarieerd; daarna werd elke afdeeling onafhankelijk van de andere

(*) G.E. Guhrauer. *Gottfried Wilhelm*, *Freiherr von Leibnitz.* Eine Biographie. Zwei Theile. - Breslau, Ferdinand Hirt's Verlag, 1846.

uitgegeven, waardoor het verband verloren ging en men als het ware zoovele verschillende geleerden te aanschouwen kreeg als onderwerpen, waaraan hij zijn krachten had gewijd.

Aangezien ik mij in deze bladzijden slechts met één zijde van 's mans studiën heb bezig te houden, kon ik mij dan ook beperken tot de uitgave van zijn geschriften op het gebied der wis- en natuurkundige wetenschappen. De zuiver wiskundige werden omstreeks het midden der vorige eeuw in 7 deelen uitgegeven(*); daarbij zijn gevoegd de talrijke brieven door hem met vakgenooten gewisseld. De zuiver natuurkundige verschenen eerst het vorige jaar(†) met uitvoerige toelichting ook van de kleinste bijzonderheden; daarbij in behagelijken vorm.

Zoo is thans de briefwisseling tusschen Huygens en Leibniz driemaal in het licht gegeven; voor het eerst door Uylenbroek in 1833; daarna in genoemd werk van Gerhardt, eindelijk op voortreffelijke wijze in de briefwisseling van Huygens, die met uitvoerige aanteekeningen en ophelderingen is voorzien, zoodat eerst daaruit de onderlinge verhouding der groote geleerden behoorlijk kan worden afgeleid. Tot recht begrip dezer verhouding moet echter een korte schets van het leven van Leibniz, totdat hij met Huygens in aanraking kwam, voorafgaan. Deze is ontleend aan bovengenoemde levensbeschrijving in het vertrouwen, dat zij althans in dit opzicht nauwkeurig is.

I.

Gottfried Wilhelm Leibniz (en niet Leibnitz zooals door Guhrauer en anderen wordt geschreven) werd geboren te Leipzig op 21 Juni 1646 (oude stijl) uit het derde huwelijk zijns vaders, die behalve dat van hoogleeraar aan de universiteit in de moraal ook het ambt van notaris vervulde. Hij stierf, toen zijn zoon eerst zes jaren oud was. Deze mocht zijn moeder, die hem een zorgvuldige opvoeding gaf, tot zijn 18de jaar behouden. Reeds op zijn 15de jaar werd hij als student aan de universiteit ingeschreven en studeerde daar in philosophie en rechten. Na een kort verblijf aan de universiteit te Jena keerde hij naar die zijner geboorteplaats terug om daar te promoveeren. Toen hem dit wegens zijn jeugdigen leeftijd niet werd toegestaan, wendde hij ontevreden zijn rug naar het vaderland om daar niet weer terug te keeren. Hij ging naar de hoogeschool te Altorf, behoorende onder Neurenberg, dat toen nog een zelfstandig staatje vormde. Hier promoveerde hij in de rechten; hoewel het onderwijs in de mathematische wetenschappen destijds in Duitschland nog op zeer lagen trap stond, had hij toch reeds een korte verhandeling over de kansrekening geschreven. De hoogeschool

(*) *Leibnizens mathematische Schriften*, herausgegeben von C.J. Gerhardt. - Berlin, Asher & Co., 1849-1863.

(†) *Leibnizens nachgelassene Schriften*, *physikalischen*, *mechanischen und technischen Inhalts* herausgegeben von Dr. E. Gerland. - Leipzig, Teubner, 1906.

van Altorf werd in 1806, nadat Neurenberg als zelfstandige staat was opgeheven en in Beieren opgenomen, naar Erlangen verplaatst.

De jeugdige Leibniz vestigde zich na zijn promotie als rechtsgeleerde te Neurenberg en kwam hier in kennis met baron van Boyneburg, oud-minister van den keurvorst van Mainz. Deze ontdekte de groote bekwaamheden van den jongen jurist en nam hem mede naar Frankfort en Mainz, waar hij den keurvorst werd aanbevolen. Deze benoemde hem tot lid van het gerechtshof; hoewel te midden eener katholieke omgeving, bleef Leibniz zijn evangelisch geloof trouw en is, welke aanbiedingen hem ook later bij overgang tot de katholieke kerk werden gedaan, daaraan gedurende zijn geheele leven trouw gebleven. Te midden van juridische en politische studiën verloor hij de natuurkundige, waarvoor hij steeds neiging had gevoeld, niet uit het oog en correspondeerde o.a. met Spinoza niet slechts over philosophie, maar ook over het slijpen van lenzen. Intusschen brak de oorlogstijd aan; Frankrijk maakte zich onder aanvoering van Lodewijk XIV gereed om het beschaafde deel van Europa te overheerschen, in de eerste plaats door zich met andere staten te vereenigen om den destijds machtigen staat der vereenigde Nederlanden te onderwerpen. Hiertoe behoorde ook het keurvorstendom Mainz; maar Leibniz zag het gevaar van dat verbond in, en trachtte het te voorkomen door de aandacht van den Franschen vorst af te leiden en te richten op het oosten, meer bepaald op Egypte; over dit onderwerp gaf hij een geschrift uit, dat echter ter zijde werd gesteld en geen antwoord waardig gekeurd. Intusschen bracht het hem met de Fransche staatkundigen in een scheeve verhouding, die op zijn verdere lotgevallen niet zonder invloed bleef. In 1672 reisde hij als leidsman van den jongen Boyneburg naar Straatsburg en vervolgens naar Parijs, waar hij in den wetenschappelijken kring werd opgenomen en geruimen tijd vertoefde; hier leerde hij o.a. de rekenmachine van Pascal kennen, die hem aanleiding gaf tot een gewijzigde en verbeterde constructie, waaraan hij gedurende zijn verdere leven veel moeite heeft besteed; het door hem of volgens zijn aanwijzigingen samengestelde werktuig berust nog in de bibliotheek te Hannover.

Van Parijs reisde hij naar Londen, waar hij ook in den wetenschappelijken kring werd opgenomen en kennis maakte met Boyle, Wren en Wallis. Newton vertoefde nog te Cambridge, zoodat hij nooit met Leibniz in persoonlijke aanraking kwam. Dit valt te betreuren, want had die kennismaking plaats gehad, wellicht zou de bittere strijd, die later tusschen deze geleerden en hun volgelingen uitbrak, zijn voorkomen; althans veel van die bitterheid zijn weggenomen!

Van Londen keerde Leibniz terug naar Parijs, waar hij nog geruimen tijd vertoefde. Intusschen was zijn beschermer, de keurvorst van Mainz, overleden, en wilde dientengevolge Leibniz daarheen niet terugkeeren. Tot 1676 bleef hij te Parijs, waar hij zich gelukkig gevoelde en veelzijdig ontwikkelde. Maar hij moest terug, want zijn verblijf

had geen doel meer, terwijl zijn terugkeer naar Duitschland van vele zijden met verlangen werd tegemoet gezien. Thans werd hij geroepen door den hertog van Hannover, die hem een hem waardig ambt aanbood. Zoo vertrok hij uit Parijs, waarheen hij niet weer zou terugkeeren en nam de reis over Holland, waar hij te Amsterdam met burgemeester Hudde en in Den Haag met Spinoza persoonlijk kennis maakte.

In Hannover aangekomen, werd hij benoemd tot hofraad en bibliothekaris van het vorstelijk archief; hier en in die betrekking heeft hij zijn verder leven, slechts afgewisseld door eenige reizen in andere deelen van het Duitsche rijk en door verblijven te Berlijn en Weenen, doorgebracht. Zijn betrekking was aanzienlijk; hij verkeerde aan het hof zoowel te Hannover als later te Berlijn en Weenen, had een voldoend inkomen, maar de schaduwzijde was, dat hij geheel verstoken bleef van wetenschappelijken omgang. Hierin toch stond Duitschland nog op een laag standpunt, niet te vergelijken bij dat van Frankrijk en Engeland, en het zou nog zeer lang daarop blijven. Zoo bood het verdere leven van Leibniz te Hannover weinig afwisseling; hij bleef opgesloten in zijn eigen gedachten en onderzoekingen; de uitgebreidheid zijner briefwisseling kon het gemis slechts ten deele vergoeden. Daarbij bleef hij ongehuwd en had aldus geen gezellig leven. Niet slechts ontving hij ruime geldelijke belooning van den vorst, in wiens dienst hij stond, maar ook van andere vorsten, die zijn raad inriepen of zijn wetenschappelijken arbeid waardeerden; zoo kon hij ruim leven, maar bleef toch een eenvoudige levenswijze volgen. De waarneming van zijn ambt bracht hem op genealogisch en historisch gebied, waaraan hij verschillende verhandelingen wijdde. Dat echter ook op geheel ander gebied, namelijk op het technische, zijn raad en medewerking werden ingeroepen, of wel dat hijzelf die aanbood, blijkt uit het volgende voorval.

Bij de bergwerken in den Boven-Harz, die niet weinig tot de inkomsten van den vorst van Hannover bijdroegen, had zich voelbaar gemaakt het gebrek aan drijfwater, noodig voor den arbeid der pompen. Leibniz stelde nu voor in dat gebrek te voorzien door aanwending van de kracht van den wind. Daartoe bood hij aan, op een geschikte plaats en op zijn kosten een windmolen op te richten en daarmede een jaar lang proeven te nemen, waaruit kon blijken, dat op dergelijke wijze ook bij andere groeven, al zijn zij oud en diep, of nieuw en ondiep, ten opzichte van den wind hoog of laag gelegen, groot voordeel voor het bergwerk was te wachten. Hoewel van de zijde van het bestuur der bergwerken twijfel werd geopperd aan de uitvoerbaarheid van dit voorstel, kwam een verdrag tot stand, waarbij werd bepaald, dat Leibniz zulk een werktuig zou oprichten en een jaar op proef laten werken. Voldeed dit, dan zou aan hem gedurende zijn verder leven door het bergambt jaarlijks 1200 rthl. worden uitbetaald. Daarop deelde hij zijn plan mede. Zijn voornemen was, het van de kunstraderen afvloeiende water in een daaronder geplaatsten vergaarbak op te vangen

en door windmolens terug te voeren tot de hoogte, waaruit het weer op de kunstraderen kon neervallen. Voor zulk een eenvoudige oplossing, die door het bergambt onuitvoerbaar was genoemd, wilde het den hoogen prijs niet betalen en trachtte zich van de verplichting los te maken. Daartoe beriep het zich op het voorwendsel, dat Leibniz een door wind gedreven pompmachine had voorgesteld, en stelde den eisch, dat hij zulk een tot stand zou brengen. Hieraan wilde deze nu, aangetrokken door de moeilijkheid der taak, voldoen en liet bij een der bergwerken de noodige werktuigen opstellen. Gedurende dezen arbeid woonde hij in den Boven-Harz en wel te Zellerfeld, een der zeven Harzsteden dicht bij Clausthal gelegen; daar wordt nog het huis getoond, waar hij zoolang vertoefde. Doch met het werk wilde het niet vlotten. Niet slechts had hij te kampen met slecht weer, maar ook met tegenstand van beambten en werklieden. Zoo volgde de eene teleurstelling op de andere; na veel moeilijkheden moest Leibniz met verlies van tijd en kosten de taak opgeven, zonder dat iets tot stand was gebracht. Teleurgesteld, maar niet ontmoedigd, keerde hij naar Hannover terug. Kenners op technisch gebied verzekeren, dat zijn voorstellen op goede gronden berustten, maar moesten mislukken door onvoldoende technische samenstelling. Eerst veel later zou het gelukken die voorstellen onder bekwame ingenieurs tot uitvoering te brengen; toen hebben zij volkomen aan het doel beantwoord, en zijn aldus lang na zijn dood de plannen van Leibniz gerechtvaardigd.

Het was in zijn tijd een zonderling verschijnsel, dat het ontwerpen van plannen voor technische werken, en zelfs het toezicht op de uitvoering daarvan, werd opgedragen aan mannen van zuiver theoretische bekwaamheid; hieraan is voor een goed deel te wijten de mislukking van zooveel werken, die in het studeervertrek of laboratorium goed waren overwogen en opgezet, maar bij de uitvoering schipbreuk leden op het onvoldoende der bewerking. Eerst nadat de zuivere techniek tot hooger ontwikkeling was gekomen en daardoor in staat om de in het studeervertrek ontworpen plannen behoorlijk tot stand te brengen en daarbij rekening te houden met omstandigheden, die bij het ontwerpen ter zijde waren gelaten, kon het doel worden bereikt en de uitvoering aan die plannen beantwoorden. In de geschiedenis van het stoomwerktuig zien wij hetzelfde verschijnsel. Zoolang het bleef in het studeervertrek of in de werkplaats van natuuronderzoekers, kon het geen behoorlijken arbeid leveren; eerst nadat technici de zaak ter hand hadden genomen en alle storende invloeden weten te overwinnen, kon het zich ontwikkelen tot den machtigen factor, waarin wij het thans kennen en waardeeren.

II.

Christiaan Huygens zat in zijn vertrek in de koninklijke bibliotheek te Parijs, toen hem een bezoek werd aangekondigd. De naam van den

bezoeker was hem niet vreemd, want reeds twee jaren geleden was daarop zijn aandacht gevestigd door den secretaris der Engelsche academie van wetenschappen. Deze had hem toen aan het einde van een langen brief over verschillende onderwerpen geschreven: ‘Je ne scai pas, Monsieur, si vous connoissez un certain docteur Leibnitzius, a Mayence, qui est conseiller de cet electeur, mais avec cela se mesle fort de la philosophie, principalement des speculations de la nature et des proprietez du mouvement. Doubtant fort, si vous avez rien de lui sur ce sujet, je vous feray part de ce qu'il m'a depuis peu essayé dans une lettre sur cette matière ce que je vous donnerai dans ses propres paroles.’

Bij dien brief was een kort opstel in het latijn gevoegd, handelende over de wetten der beweging. Huygens schijnt daaraan weinig waarde te hebben gehecht, is daarop althans niet teruggekomen. Maar nu stond de schrijver vóór hem en verlangde persoonlijke kennismaking.

Het was in 1672, dus gedurende de tweede periode van Huygens' verblijf te Parijs, kort nadat hij daar, na van zijne ziekte te zijn hersteld, was teruggekeerd en zijn arbeid had hervat. Zoo stonden zij nu tegenover elkander en had de persoonlijke kennismaking plaats - de een op 43jarigen leeftijd in de volle ontwikkeling van zijn talent, geëerd en gezien als een der grootste geleerden van zijn tijd; de ander als 26jarig jongman aan het begin van zijn loopbaan, gezonden naar Parijs om zijn kennis uit te breiden, en daartoe aan het gezantschap van den keurvorst van Mainz verbonden.

Beiden waren opgeleid voor de rechterlijke loopbaan; beiden waren daarvan afgeweken om hun neiging te volgen, die hen met onweerstaanbaren drang op het gebied der mathematische wetenschappen leidde. De een had daarop reeds lauweren behaald, de ander stond nog aan het begin. Met de voorkomendheid en vriendelijkheid, die hem tegen jongeren eigen waren, werd de jonge man door Huygens ontvangen; terstond kwam het gesprek op de wetenschap, die beiden lief was. Maar wat stond de jonge man verlegen, toen hij bemerkte, hoe weinig hij hierin nog was gevorderd! Nooit had hij behoorlijk mathematisch onderricht ontvangen; door eigen studie had hij zich de elementen moeten eigen maken; de hoogere deelen waren hem een met zeven zegelen gesloten boek. Welk een onmetelijk vergezicht opende zich voor hem, toen hij door zijn gastheer werd gewezen op de werken van nog levende of van pas overleden wiskundigen, op die van de Italianen over de hoogere algebra, op de onderzoekingen van Pascal en eindelijk op zijn eigen geschriften over diepzinnige vraagstukken der hoogere meetkunde! En de bewondering van den jongen man steeg ten top, toen hij inzage verkreeg van het manuscript, dat voor hem lag, het groote werk, waaraan zooveel zorg en tijd was besteed en nu weldra het licht zou zien! Daarin zag hij de wetten der beweging, waarmede hij zich ook reeds bezig had gehouden, de theorie van het

middelpunt van schommeling, waarvan hij nog nooit had gehoord, de eerste toepassing van het beginsel van het behoud der levendige krachten, dat hij later tot vasten grondslag der bewegingsleer zou verheffen. Nooit zag hij zoo goed in, hoeveel aan zijn kennis ontbrak; maar ook, nooit had hij een man aangetroffen, die hem op zulk een voortreffelijke wijze op de hoogte bracht van de ontwikkeling der wetenschap. Zelfs de leer van het zwaartepunt was hem nog duister; nu eerst ging het licht voor hem op. Huygens schepte er blijkbaar behagen in den leergierigen jongen man niet slechts zijn gebrek aan kennis voor te houden, maar hem tevens den weg te wijzen tot aanvulling en tot hoogere ontwikkeling. Hij liet het niet bij leering en onderwijzing, maar gaf hem ter nadere bestudeering boeken mee uit de bibliotheek met de noodige aanwijzing voor een vruchtbare bestudeering.

De herinnering aan dit samenzijn is den jongen man onvergetelijk gebleven. In de eerste plaats vormde het den band, die gedurende geheel hun verdere leven zou blijven bestaan, en tot een langdurige briefwisseling aanleiding heeft gegeven. Nooit heeft Leibniz de achting en genegenheid voor zijn ouderen vakgenoot uit het oog verloren; tot het einde zijner dagen bleef hij erkennen, dat hem de weg op mathematisch-mechanisch gebied door Huygens was geopend en daarbij de juiste richting werd aangewezen. Na diens dood behield hij dat dankbare gevoel en legde daarvan herhaaldelijk getuigenis af. Hij beschreef het onderhoud aan zijn vriend Bernoulli dertig jaar later zoo levendig, alsof het gisteren had plaats gehad, en in zijn laatste verhandeling, geschreven een jaar vóór zijn dood en eerst lang daarna uitgegeven - een stuk vol bitterheid over den smaad hem door de Engelsche wiskundigen in den strijd over de uitvinding der differentiaalrekening aangedaan - komt hij nogmaals op het eerste onderhoud met Huygens terug met de verklaring, dat dit de gewichtige gebeurtenis is geweest, die hem tot de diepere studie der mathematische wetenschappen had gebracht.

In den aanvang van het volgende jaar stak hij over naar Engeland, waar hij aan de leden der Royal Society een schets vertoonde van de rekenmachine, die door hem was bedacht, maar eerst veel later werd samengesteld. Hij schreef een brief aan dat college, om de eer te genieten als medelid te worden opgnnomen, aan welk verzoek werd voldaan. Doch na kort verblijf te Londen keerde hij naar Parijs terug, waar hij zich zijn verblijf ten nutte maakte, om in de door Huygens aangewezen richting zijn studie voort te zetten en zijn kennis uit te breiden. De helderheid van zijn verstand, de vlugheid van zijn bevattingsvermogen stelden hem in staat in korten tijd het ontbrekende aan te vullen en als volkomen toegerust ruiter het wetenschappelijk strijdperk te betreden, om daar weldra een eerste rol te vervullen. Hij kwam nu herhaaldelijk met Huygens in persoonlijke aanraking en

behoorde tot de uitverkorenen, die van hem een present-exemplaar van zijn werk, dat in dat jaar het licht zag, mochten verkrijgen.

De briefwisseling tusschen Huygens en Leibniz vangt aan in het volgende jaar met een brief van den eersten, waarin hij den tweeden zijn compliment maakt over een nieuwe reeks, die de verhouding van den cirkelomtrek tot zijn middellijn aangeeft. Huygens is met deze vinding zeer ingenomen en geeft haar den naam van den ontdekker, dien zij sedert behouden heeft. Het is dezelfde reeks, met welke door Newton, die onder allen het scherpst inzicht had, niet weinig de draak werd gestoken door de opmerking, dat duizendtallen van jaren noodig zouden zijn om door deze reeks de gezochte verhouding met de noodige nauwkeurigheid te berekenen.

Te gelijk met Huygens hield Leibniz zich bezig met de technische verbetering van het zakuurwerk, doch had hiermede geen voorspoed, zoodat het door hem bedachte geen verder gevolg op de samenstelling van het werktuig heeft gehad. Van zijn technische vindingen zou ook in zijn verder leven geen enkele tot een praktische toepassing leiden; wel waren zij overwogen en dikwijls niet kwaad bedacht, maar aan de uitvoering ontbrak zooveel, dat daarvan niets terecht kon komen. Te vergeefs trachtte hij op dit gebied Huygens na te streven, van wien reeds vóór hun eerste ontmoeting zooveel onderzoekingen met gelukkigen uitslag waren bekroond, omdat zij niet slechts goed overwogen waren, maar door praktische constructie na herhaalde proefneming uitnemend voor toepassing geschikt bleken; zij zijn dan ook nagenoeg alle onveranderd tot ons gekomen en doen nog steeds dienst, niet slechts in het laboratorium, maar ook in het maatschappelijk leven. Waar beider aanleg en gaven zooveel overeenkomst vertoonden, lag hier het diepgaand verschil: de een paarde een praktischen geest aan helder inzicht, de ander had niet minder geestesgaven, maar de praktische toepassing bleef hem vreemd.

Intusschen bleek al spoedig, hoe goed Leibniz de ontvangen lessen ter harte had genomen; binnen een paar jaren had hij het door ijverige studie in de door Huygens aanbevolen werken zoover gebracht, dat hij over de hoogere deelen der wiskunde een zelfstandig oordeel kon uitspreken en tot de uitbreiding daarvan bijdragen. Dit blijkt uit de brieven, die hij, toen beiden nog te Parijs vertoefden, aan Huygens richtte en die reeds de kiem bevatten van zijn latere ontdekkingen. Zij werden door Huygens, die hieraan levendig aandeel nam, op minzame wijze beantwoord.

Met het vertrek van Leibniz naar Hannover tot het waarnemen van zijn nieuwen werkkring kwam een eind aan den persoonlijken omgang. Hoewel Leibniz later werd aangezocht om zich te Parijs te vestigen, om daar als lid der academie werkzaam te zijn, stuitte dit af op de voorwaarde om tot de katholieke kerk over te gaan, hetgeen hij standvastig weigerde. Zoo heeft hij Parijs nooit weergezien en ook Huygens

niet meer ontmoet, hoewel hij herhaaldelijk het voornemen te kennen gaf om daarvoor naar Holland te reizen. Hun omgang bepaalde zich voortaan tot een schriftelijken; deze had in den aanvang slechts een sporadisch karakter om eerst in de latere jaren van Huygens' leven buitengewoon levendig en belangwekkend te worden.

Leibniz was reeds drie jaren te Hannover gevestigd, eer hij de correspondentie met Huygens weer opnam in een brief, waarin hij een beroep deed op de ondervonden welwillendheid van Huygens, om hem een zijner vrienden, die naar Parijs vertrok, aan te bevelen. Van die gelegenheid maakte hij gebruik om een en ander over zijn verdere mathematische studiën mee te deelen en daarover het oordeel van Huygens in te roepen. Tevens deelde hij hem daarin mede, hoe hij bekend was geworden met het ‘feu corporel’ of ‘lumière perpetuelle’ zooals hij het noemde, hetgeeen niets anders was dan de phosphorus, die kort geleden was ontdekt en waarvan de eigenschappen in wetenschappelijke kringen groot opzien baarden. Hij verzocht Huygens daarvan mededeeling te doen in de Fransche academie, doch deze heeft aan het verzoek niet voldaan, omdat die academie met de stof reeds bekend was en proeven had genomen. In een postscriptum vraagt Leibniz aan Huygens, hem naar aanleiding zijner meedeelingen aan te bevelen bij Colbert; wel kan hij niet in Frankrijk komen wonen, maar hij zou toch zoo gaarne aan de academie, al ware het slechts als correspondeerend lid, verbonden worden en dan zijn best doen om haar allerlei wetenswaardigheden mee te deelen! Hier komt het eigenaardig karakter van den schrijver aan het licht: bij al zijn gaven en bekwaamheden was hij tuk op eerbewijzen en, hoewel zijn ouders hem niet onbemiddeld hadden achtergelaten, lang niet ongevoelig voor geldelijke belooning. Ook deze eigenschappen zouden hem zijn leven lang bijblijven en nog heel wat teleurstelling bezorgen. Reeds hebben wij gezien, hoe in dit opzicht Huygens boven hem stond; noch eerbewijzen, noch geldelijk voordeel heeft deze ooit door zijn uitvindingen trachten te bereiken; hem was het slechts te doen om de eer der ontdekking, haar nut voor de uitbreiding der wetenschap en haar toepassing voor het maatschappelijk leven.

Intusschen bleef Leibniz bij Huygens op de vervulling van zijn wensch aandringen; hij raadt hem aan, zijn naam, niet bij Colbert, die alle benoemingen in handen had, te noemen; want dat zou wegens zijn vroegere handelingen tijdens den oorlog kwaad kunnen doen. Hij moet hem slechts te kennen geven, dat een Duitscher, genaamd Gottfredus Wilhelmi, zeer bekwaam is in natuur- en wiskunde, dat hij aanbiedt, correspondent der Fransche academie te worden, en dan van tijd tot tijd nieuwe ontdekkingen uit Duitschland zal meedeelen en ook veel belangrijks van hem zelf kan geven. Dat hij op deze wijze als buitenlandsch lid wil werkzaam zijn met een jaarlijksche toelage, zooals de gewone leden ontvangen. Huygens belooft, dat hij van dit verzoek werk

zal maken; doch gedurende zijn verblijf te Parijs is er niets van gekomen. Hij was reeds ongesteld, en zijn vertrek van daar was nabij. In die dagen vertrok Leibniz naar den Harz om den hiervoor genoemden arbeid te ondernemen; hij deelt aan Huygens mede, op welke wijze hij zijn werktuigen denkt in te richten en roept diens oordeel daarover in. Doch Huygens is zoo verstandig om geen raad te geven over toestanden, die hij niet voldoende kent.

Met het vertrek van Huygens uit Parijs eindigde voorloopig hun briefwisseling; eerst verscheidene jaren daarna zou zij met hernieuwde kracht worden hervat.

III.

Gelijk in elk goedgebouwd drama zich om de hoofdpersonen eenige andere van lageren rang scharen, die door tegenstelling het karakter en de beweegredenen der handelingen te beter doen uitkomen, zoo is het ook in de geschiedenis der wetenschappen. Hun aanleg en arbeid brachten Huygens, Newton en Leibniz als hoofdpersonen op den voorgrond, doch zij stonden niet alleen op dit tooneel; de mathematische wetenschappen waren in alle beschaafde kringen in alle landen aan de orde van den dag. Zoo leefden en werkten in Italië de leerlingen en navolgers van Galileï; want met diens veroordeeling was zijn leer niet ten onder gebracht. Gelijk het bloed der martelaren het zaad der kerk wordt genoemd, zoo is het ook in de wetenschap; de zedelijke en lichamelijke kwellingen, die Galileï in zijn grijsheid moest ondergaan, hadden wel zijn geest gebroken, maar konden zijn leer geen afbreuk doen. Integendeel; krachtiger dan ooit verhieven zich zijn leerlingen - waaronder mannen van naam als Torricelli en Viviani -; zij bevestigden de leer van hun grooten voorganger. De uitspraak, dat de door Jezuïeten veroordeelde leer door de ketters werd overgenomen, berust op misverstand en is in strijd met de geschiedenis. Door Luther en Melanchthon werd de leer van Coppernicus met niet minder scherpte veroordeeld dan door de Jezuïeten te Rome; ook zij achtten haar in strijd met de kerkleer en leidende tot het verderf van den godsdienst; aan hun academie te Wittenberg mocht zij niet worden verkondigd; van haar werden alle aanhangers dezer leer als afvalligen verdreven.

Het waren goede, vrome katholieken, die in Italië warme aanhangers bleven van Galileï en zijn leer met waarnemingen aan den sterrenhemel, met proefnemingen in het laboratorium bevestigden. Nergens drong de nieuwe leer zoo krachtig en algemeen door als in Italië - nergens werden de mathematische wetenschappen met meer liefde en toewijding beoefend als juist daar - de hoogere algebra vindt haar oorsprong in de onderzoekingen van Italiaansche geleerden.

Frankrijk volgde weldra dit voorbeeld na; hier was het Descartes,

die niet slechts door zijn nieuwe wijsbegeerte maar ook en vooral door zijn nieuwe geometrie de baan opende in den edelen wedstrijd. Hoewel goed katholiek, werden ook zijn werken op den index geplaatst - *donec corrigantur*, - zoodat zij er waarschijnlijk nog opstaan. Door de scherpte zijner uitspraken had hij naast warme volgelingen ook heftige bestrijders - maar juist door deze bestrijding werd zijn leer bekend en drong door in ontwikkelde kringen. Hoewel hij zijn vaderland op betrekkelijk jeugdigen leeftijd verliet om in Holland de vrijheid van denken en schrijven te zoeken, - die hem ook daar trouwens genoeg werd verbitterd - werkte hij door geschriften en brieven machtig op den geest zijner landgenooten en wekte daar geestdrift voor wis- en natuurkundige onderzoekingen, die aanleiding gaf tot het stichten van wetenschappelijke kringen, waaruit weldra de Fransche academie van wetenschappen zou geboren worden. Het was de geest van Descartes, die Colbert bezielde, toen hij, op aandrang van Fransche geleerden, Huygens naar Parijs riep, om daar de beoefening der wetenschappen te leiden en te bevorderen.

Gelijktijdig en onder dergelijken invloed ontstond in Engeland met hetzelfde doel de Royal Society - toch droeg zij een geheel ander karakter. De Fransche academie was een koninklijke instelling, waarvan de leden door den koning op voordracht van zijn minister werden benoemd, terwijl vrij aanzienlijke geldsommen werden besteed aan toelagen voor de leden persoonlijk en ook tot aankoop van kostbare instrumenten. In Engeland droeg de vereeniging een privaat karakter; de leden werden bij onderlinge keus benoemd; geld werd niet gegeven, zoodat de leden zelf de kosten moesten dragen, zoowel voor de proefnemingen als voor de uitgave van wetenschappelijke verhandelingen. Maar het merkwaardigst kenmerk is gelegen in de maatschappelijke positie der leden. Terwijl zij in Frankrijk nagenoeg uitsluitend behoorden tot den burgerkring, zoodat tot leden werden verkozen hoogleeraren, architecten, geneesheeren, officieren, waren het in Engeland grootendeels personen uit den aanzienlijken stand. Zoo was de eerste voorzitter lord Brouncker; de eerste natuurkundige was Robert Boyle, zoon van den graaf van Cork, terwijl andere leden aanzienlijke grondbezitters of invloedrijke parlementsleden waren. Voortdurend heeft de Engelsche academie van wetenschappen dit karakter behouden, steeds telde zij onder haar leden mannen van rijkdom, hooge geboorte of politieken invloed. Onder voorname ministers van Engeland treffen wij herhaaldelijk aan mannen van naam op natuurkundig gebied. Het is een eigenaardigheid, die nergens anders noch in Frankrijk, noch in Duitschland, allerminst bij ons wordt aangetroffen; ik bepaal mij tot de aanwijzing, zonder van dit verschijnsel een voldoende verklaring te kunnen geven.

Zoo was ook de Engelsche academie van wetenschappen de krachtige steun van Newton in den strijd over de uitvinding der differen-

tiaalrekening tegen Leibniz, die daarbij elken steun van dien aard moest missen; daardoor ook is jaren lang miskenning zijn deel geweest.

Tijdens het leven der groote mannen, over wier werken en streven wij thans handelen, bestond in alle beschaafde landen een groote opgewektheid voor de beoefening der wis- en natuurkundige wetenschappen - wel waren hun theorieën nog geen gemeen goed voor de volksklasse en hadden nog weinig invloed op het onderwijs - maar toch drongen zij door en wekten geestdrift bij hen, die streefden naar uitbreiding van kennis, zich los wilden maken van oude vooroordeelen en vol opgewektheid het nieuw licht tegemoet traden.

Onder de tijdgenooten moet ik thans de aandacht vestigen op enkelen, wier arbeid niet zonder invloed is gebleven op hun verder streven, en die persoonlijk of schriftelijk daarbij met hen in aanraking kwamen, zonder zich trouwens tot hun hoogte te kunnen verheffen. Een korte beschrijving van hun leven en werken kan hierbij niet overbodig zijn.

In de eerste plaats moet ik dan noemen Denis Papin, den uitvinder van het stoomwerktuig. Van hem bezitten wij een voortreffelijke levensbeschrijving(*), waarbij de door hem gewisselde brieven met Huygens en Leibniz zijn opgenomen, zoodat wij omtrent hun omgang behoorlijk worden ingelicht. Hij was geboren te Blois in 1647 van protestantsche ouders en dus twee jaren jonger dan Leibniz. Zijn vader was raadsheer en ontvanger der domeinen; hij stuurde zijn zoon, die reeds vroeg grooten aanleg vertoonde, naar de protestantsche hoogeschool te Angers, waar ook Huygens eenige jaren geleden was gepromoveerd; hier studeerde hij aanvankelijk in de medicijnen; doch zijn neiging volgend, wijdde hij zijn krachten aan natuurkundige onderzoekingen. Zoo kwam hij op 27-jarigen leeftijd te Parijs bij Huygens, die hem vriendelijk ontving en tot zijn assistent bij de natuurkundige proeven in het laboratorium der koninklijke bibliotheek aanstelde. Hier maakte hij zich bekend met al hetgeen tot dusver door Huygens op proefondervindelijk gebied was gevonden en nam onder diens leiding proeven met de luchtpomp. Hier werd het eerste denkbeeld ontworpen voor de samenstelling van een krachtwerktuig, dat door kruitontploffingen werd gedreven, terwijl door hem ook reeds werd bedacht om dit middel te vervangen door de kracht van verhitten waterdamp of stoom. Doch voorloopig leidden deze ontwerpen niet tot voldoende uitkomst - de techniek was nog niet genoeg gevorderd tot behoorlijke samenstelling van zulk een samengesteld werktuig. Een onrustige geest voerde Papin reeds het volgende jaar naar Londen, waar hij onder Boyle werkzaam was, lid werd der Royal Society en het werktuig bedacht, dat onder den naam Papinschen pot algemeen ingang verkreeg en waarvan de werking ook op den druk van verhitten stoom berust. Na een tweejarig verblijf te Venetië keerde hij naar Londen terug, waar hij nog verscheidene jaren vertoefde.

(*) *Leibnizens und Huygens' Briefwechsel mit Papin*, herausgegeben von Dr. E. Gerland, Berlin, 1881.

Zijn vaderland heeft hij niet meer teruggezien; maar, of de oorzaak hiervan ligt in de herroeping van het edict van Nantes, gelijk door geschiedschrijvers wordt beweerd, is moeilijk na te gaan; want het blijkt niet, dat hij eenige poging heeft gedaan om daar een hem passenden werkkring te verkrijgen. Op 41-jarigen leeftijd werd hij door den landgraaf van Hessen beroepen als hoogleeraar in de wis- en natuurkundige wetenschappen aan de universiteit te Marburg. Hier heeft hij vele jaren geleerd en gearbeid, waartoe hij ook dikwijls te Kassel vertoefde, om in tegenwoordigheid van den graaf proeven met verschillende door hem ontworpen toestellen te nemen. Zoo bedacht en construeerde hij een soort van duikerklok, waarvan de samenstelling op goeden grondslag berustte - maar helaas! de daarmee genomen proeven mislukten door gebreken in de constructie. Hier nam hij ook proeven met het door hem bedachte stoomwerktuig, waarmede hij tot een aanzienlijke hoogte een waterkolom kon opvoeren; doch ook deze proeven mislukten door onvoldoende sluiting der buis, waarin die opvoering moest plaats vinden. En toch berustten al deze proeven op juiste grondslagen; de mislukking was uitsluitend te wijten aan onvoldoende technische hulpmiddelen en aan den tegenstand van de werklieden, die hem moesten bijstaan. Door al deze mislukkingen werd de goede naam van Papin aangetast; in die klein-Duitsche omgeving werd hij uitgemaakt voor een warhoofd en Franschen avonturier; slechts de steun van den landgraaf kon hem daarbij staande houden. Toen ook deze begon te wankelen, omdat de landgraaf het te druk had met politieke verwikkelingen om onverdeelde aandacht aan dergelijke proefnemingen te wijden, werd Papin ontmoedigd; na herhaalde aanvraag verkreeg hij ontslag uit zijn werkkring en besloot naar Engeland, waar hij meer waardeering had gevonden, terug te keeren. Voor de reis daarheen vervaardigde hij een schip uit raderen, die echter niet (zooals wel eens wordt beweerd) door stoom werden gedreven, maar door menschenarmen moesten bewogen worden. In dit schip zakte hij met zijn gezin de Fulda af, maar werd bij den overgang in de Weser door naijverige schippers aangehouden, die zijn kostbaar vaartuig vernielden, zoodat hij genoodzaakt werd op de gewone wijze (niet *over land*, zooals in genoemd werk wordt beweerd: want dat ging destijds al even moeilijk als thans nog het geval is) naar Engeland over te steken.

Te Londen aangekomen, vervoegde hij zich terstond bij de Royal Society. Maar ook hier was de huik verhangen en woei voor hem geen gunstige wind; Boyle was gestorven en diens opvolger wilde niets van hem weten. Zijn herhaalde aanzoeken om opdracht van arbeid of geldelijken steun werden telkens afgewezen; zijn voorstellen omtrent nieuwe praktische vindingen terzijde gelegd. Zoo verviel bij tot armoede en is te Londen gestorven - men weet niet eens in welk jaar en op welke plaats; ook omtrent zijn gezin is men nooit meer iets met zekerheid te weten gekomen - zijn laatste brief aan den secretaris

der Royal Society is van 1712; toen had hij dus den leeftijd van 65 jaren bereikt; daarmede eindigt zijn droeve geschiedenis.

In zijn goede dagen leerde hij persoonlijk zoowel Leibniz als Huygens kennen; gedurende zijn verblijf te Marburg was hij met beiden in levendige briefwisseling. Als overtuigd Cartesiaan stond hij tegenover beiden; maar op theoretisch gebied lag zijn kracht niet. Als proefondervindelijk natuurkundige stond hij hooger; door zijn brieven hield hij hen van zijn vindingen geregeld op de hoogte. Moeilijk in den omgang, prikkelbaar in hooge mate, leeren zijn brieven hem kennen als een onvermoeid natuuronderzoeker, vol van nieuwe denkbeelden. Ware de uitvoering daarvan mogelijk geweest, de maatschappij zou destijds reeds verrijkt zijn met tal van nuttige werktuigen, op wier samenstelling nog een eeuw moest worden gewacht, omdat de techniek niet op de hoogte stond van het ingenieuse der ontwerpen. In zoover moet ook Papin worden opgenomen in de rij van martelaren der wetenschap en verdient daarin een eereplaats; want zijn streven was niet gericht op eer en voordeel, maar uitsluitend op het belang der samenleving.

Een tweede figuur in ons geschiedverhaal is van geheel anderen aard; zij is die van een Duitscher van hooge geboorte. Vrijheer Ehrenfried Walther von Tschirnhausen, Heer van Kislingswalde en Stoltzenberg (in de briefwisseling kortweg Tschirnhaus genoemd), werd geboren in 1651 te Kislingswalde in de Oberlausitz. Reeds vroeg toonde hij belangstelling voor de mathematische wetenschappen. Na het gymnasium te Görlitz te hebben afgeloopen, ging hij naar Holland en studeerde aan de hooge school te Leiden. Deze studiën werden afgebroken, toen in 1672 Holland door de Fransche troepen werd bedreigd; dit gaf hem aanleiding als vrijwilliger in het leger van prins Willem III dienst te nemen; na anderhalf jaar krijgsdienst keerde hij naar Leiden terug om zijn afgebroken studiën te hervatten. Daar de universiteit aldaar destijds ten opzichte der mathematische wetenschappen op een veel hooger standpunt stond dan de Duitsche, was Tschirnhaus reeds op jeugdigen leeftijd hierin beter onderlegd dan Leibniz, die geen behoorlijk onderricht had genoten. Na een kort bezoek aan zijn geboorteplaats ondernam Tschirnhaus een groote wetenschappelijke reis, die hem eerst naar Londen bracht, waar hij kennis maakte met enkele leden der Royal Society en op de hoogte kwam van Newton's onderzoekingen over het licht en de kleuren. In 1675 kwam hij van Londen te Parijs en maakte hier kennis met zijn landgenoot Leibniz, met wien hij innige vriendschap sloot, zoodat zij nu gemeenschappelijk hun studiën voortzetten. In 1677 ging Tschirnhaus weer verder; over Lyon, Turijn, Milaan en Venetië trok hij naar Rome en bleef op deze reis met Leibniz in briefwisseling. Op de terugreis kwam hij ook te Hannover, waar hij Leibniz, die daar nu was gevestigd, weer aantrof. Nadat hij in zijn geboorteplaats was teruggekeerd, begon hij aan de uitvoering

van groote plannen. Om zich hiervoor de noodige geldmiddelen te verschaffen, trok hij in 1682 weer naar Parijs, waar hij hoopte niet slechts als lid der academie te worden opgenomen, maar ook een aanzienlijke toelage van den koning van Frankrijk te verkrijgen. Het eerste gelukte door aanbeveling van Leibniz, maar voor het laatste was, zooals wij reeds gezien hebben, de goede tijd voorbij. Zoo keerde hij spoedig naar zijn vaderland terug en begon daar de uitkomsten zijner studiën in de *Acta Eruditorum*, het door Leibniz gevestigde tijdschrift, bekend te maken. Toen hij hierbij door Leibniz gevonden uitkomsten en methoden als uitkomst van eigen onderzoekingen publiceerde, ontstond een breuk tusschen de beide vrienden, die zich in van weerszijden heftige stukken in het tijdschrift openbaarde. Doch de breuk werd in later jaren hersteld en de correspondentie hervat. Intusschen had Tschirnhaus zijn reeds vroeger opgevatte plannen tot uitvoering gebracht. Hij richtte in zijn vaderstad een fabriek op om groote brandspiegels van metaal en ook groote brandglazen te vervaardigen; daartoe ontwierp hij nieuwe werktuigen om deze spiegels en glazen te slijpen en te polijsten. Doch ook voor hem was hierbij teleurstelling weggelegd. Daarbij verkeerde hij te Dresden aan het hof en nam daar aan de vermaken deel, hoewel hij betuigde nooit gelukkiger uren door te brengen dan die, welke hij aan zijn mathematische studiën kon wijden. Na zijn dood werd zijn vermogen failliet verklaard, op al zijn met zorg en geldelijke offers tot stand gebrachte instellingen door schuldeischers beslag gelegd; zij werden voor afbraak verkocht en gingen daardoor geheel te gronde.

Gedurende zijn verblijf in Holland had hij ook kennis gemaakt met Spinoza, die zich ook met het vervaardigen van lenzen en brilleglazen bezig hield en zich zeer waardeerend over Tschirnhaus uitliet.

Doch een verschil van gelijken aard als met Leibniz had hij ook met Huygens. Deze had hem bij zijn bezoek te Parijs met een aanbevelend schrijven van Oldenburg met zijn gewone welwillendheid en openhartigheid tegenover jeugdige vakgenooten ingeleid in zijn onderzoekingen en daarbij ook mededeeling gedaan van zijn pas ontworpen theorie der brandlijnen, die worden gevormd door lichtstralen, nadat zij op een gebogen oppervlak zijn teruggekaatst. Ook hiervan maakte Tschirnhaus later misbruik, door de theorie als door hem ontworpen voor te stellen, hetgeen niet weinig de verontwaardiging van Huygens opwekte. Dat neemt niet weg, dat zij belangrijke brieven hebben gewisseld, die over alle deelen der hoogere wiskunde handelen. Die briefwisseling eindigde kort nadat Huygens in Den Haag was teruggekeerd; maar de belangstelling bleef onverminderd. In zijn briefwisseling met Leibniz wordt herhaaldelijk gewag gemaakt van Tschirnhaus' onderzoekingen, zoowel betreffende de hoogere wiskunde als over zijn brandspiegels, die groote bewondering opwekten. Tegen het eind van zijn leven ontving Huygens in Den Haag onverwacht nog een bezoek van Tschirnhaus,

dat hem groot genoegen deed. Deze bracht als geschenk een grooten door hem vervaardigden brandspiegel mede; doch wegens het ongunstige weer - het was in het einde van December - konden zij daarmede toen geen proeven nemen. Met gevoelens van vriendschappelijken aard namen zij afscheid, zonder te kunnen vermoeden, dat de levensdraad van den oudste zoo spoedig zou worden afgebroken.

In de briefwisseling van de laatste jaren van Huygens' leven treedt nog een derde figuur op den voorgrond. Het is die van Guillaume François Antoine l'Hospital, marquis de Saint-Mesme et Comte d'Eutremont, in de wetenschap als marquis de l'Hospital bekend. Hij zag te Parijs in 1661 het levenslicht, werd opgeleid voor den militairen dienst, doch moest hiervan door zwakheid van gezicht afzien. Toen trok hij zich terug op een zijner landgoederen, om zich geheel aan de beoefening der mathematische wetenschappen te wijden. Om daarvan op de hoogte te komen, verzocht hij Johannes Bernoulli tot hem te komen, die aan dit verzoek voldeed en geruimen tijd met hem op zijn landgoed doorbracht, waardoor hij geheel op de hoogte kwam. Hij geraakte toen in briefwisseling met Leibniz en Huygens, doch heeft geen van beiden persoonlijk gekend. In 1693 werd hij opgenomen in de Fransche academie van wetenschappen, doch als eerelid, omdat hij van te hooge geboorte was om onder de gewone leden plaats te nemen! Tot het einde van zijn kortstondig leven - hij stierf reeds op 43-jarigen leeftijd - bleef hij een ijverig beoefenaar der mathematische wetenschappen, schreef twee belangrijke werken op dit gebied, waarvan het eene als het eerste leerboek der differentiaalrekening kan aangemerkt worden. Hij vormt een lichtend beeld in de adellijke jongelingschap zijner dagen, die diep bedorven was; zijn brieven aan beide geleerden getuigen niet slechts van zijn helder verstand en volkomen toewijding aan de wetenschap, maar ook van hooge deferentie voor zijn meerderen op dit gebied en van groote bescheidenheid ten opzichte van eigen verdiensten. Zijn eerste brief aan Huygens is van 1690, toen deze in Den Haag als ambteloos burger leefde; hij handelt over de theorie van het middelpunt van schommeling, die door Huygens in zijn groot werk was uiteengezet en door een Fransch geleerde aangevallen. Het bewijs voor de juistheid daarvan wordt door De l'Hospital met helderheid geleverd; dit was de aanleiding tot een uitvoerige briefwisseling, die over alle deelen der wetenschap handelt en eerst door den dood van Huygens werd afgebroken. Met de Bernoulli's behoorde hij tot de eerste steunpilaren van Leibniz' nieuwe leer, die hij met al zijn krachten heeft bevorderd. Zijn brieven hierover zijn modellen van goeden stijl en helderheid, zoodat zij een onmisbare bron zijn voor allen, die de nieuwe leer in haar oorsprong en ontwikkeling willen leeren kennen.

Reeds was in ons verhaal herhaaldelijk sprake van de Bernoulli's en moet tot recht begrip hiervan ook omtrent hen een en ander worden meegedeeld. De wiskundigen van dien naam zijn talrijk en spelen

gedurende twee eeuwen een hoofdrol in de geschiedenis der mathematische wetenschappen. Hun geslacht is afkomstig uit Bazel, waar de naam, evenals die van Euler, nog voortleeft, zooals men bij een bezoek aan die stad en rondwandeling langs haar straten gemakkelijk kan waarnemen. Van deze Bernoulli's komen hier slechts twee ter sprake, en wel de beide oudste, de gebroeders Jacobus en Johannes, die ook tot de meest bekende behooren. De oudste zag te Bazel het levenslicht in 1654, de jongere in 1667; de vader was koopman en raadsheer der stad. Door dezen was Jacob bestemd voor de studie der theologie, doch hij wijdde zich aan de wis- en natuurkundige wetenschappen met zulk een goed gevolg, dat hij na vele reizen in Frankrijk, Holland en Engeland, waarbij hij met de geleerden van die landen kennis maakte, tot hoogleeraar in de wiskunde aan de hoogeschool zijner geboortestad werd benoemd; in die betrekking bleef hij werkzaam tot zijn dood in 1705. Zijn broeder Johannes was door hun vader bestemd voor den koopmansstand, maar door de studiën van zijn ouderen broeder aangespoord en door hem onderricht, wijdde hij mede zijn krachten aan de wis- en natuurkundige wetenschappen, promoveerde echter in de medicijnen, en wordt dan ook in de briefwisseling ter onderscheiding van zijn broeder ‘le médecin’ genoemd. Op aanbeveling van Huygens werd hij in 1695 als hoogleeraar in de mathesis naar Groningen beroepen; hij nam het beroep aan in de hoop op zijn doorreis door Holland Huygens te ontmoeten, maar toen hij daar aankwam, was deze juist overleden. Op de voordracht van Huygens kwam ook voor Papin, destijds hoogleeraar te Marburg, die bijzonder warm wordt aanbevolen, terwijl daarbij van Leibniz wordt vermeld, dat hij voor deze betrekking niet beschikbaar was.

Tien jaren is Johannes Bernoulli te Groningen werkzaam geweest, toen had hij er genoeg van en trok terug naar zijn vaderstad. Toen hij daar aankwam, was juist zijn broeder overleden, in wiens plaats hij werd benoemd; tot zijn dood in 1748 bleef hij daar werkzaam.

Beide broeders hebben veel bijgedragen tot verbreiding en versterking der nieuwe leer van Leibniz en daarover ook met hem een omvangrijke briefwisseling gevoerd. Doch eensgezind waren zij alles behalve; hun onderlinge twisten beslaan een groot deel hunner verhandelingen, terwijl Leibniz te vergeefs trachtte de broeders, die hij beiden gelijkelijk vereerde, te verzoenen. De scherpte van den twist kwam voornamelijk van den jongste, die daarbij alle waardeering tegenover zijn ouderen broeder, aan wien hij grootendeels zijn opleiding had te danken, uit het oog verloor. Trouwens, op gelijke wijze heeft hij later gehandeld tegenover zijn eigen zoon Daniël, een niet minder beroemd wiskundige, dien hij van plagiaat beschuldigde, als zou hij de vindingen zijns vaders als eigen vinding hebben uitgegeven! Hoe onverkwikkelijk door deze twisten de lectuur hunner verhandelingen en brieven ook zijn moge, is zij toch hoogst leerzaam door de scherpte hunner wiskundige analyse.

Reeds behandelden zij tal van vraagstukken, die thans nog als nieuw in onze tijdschriften worden voorgesteld.

In den strijd over de uitvinding der differentiaalrekening koos Johannes Bernoulli aanvankelijk de zijde van Leibniz; maar nauwelijks was deze overleden, of hij verzette de bakens, verontschuldigde zich tegenover de Engelsche wiskundigen en schaarde zich berouwvol onder de volgelingen van Newton! Dit heeft er niet weinig toe bijgedragen, dat in de eerste eeuw na zijn dood de verdienste van Leibniz in dit opzicht werd miskend en het daarna zooveel moeite heeft gekost om de geschiedenis onpartijdig op te stellen. Na den dood van Leibniz had Johannes Bernoulli nog de onbeschaamdheid te beweren, dat de eer van de uitvinding der integraalrekening aan hem toekwam; gelukkig heeft men de geschriften van Leibniz kunnen vinden, waaruit ontwijfelbaar blijkt, dat deze niet slechts die rekening heeft uitgevonden, maar ook vóór Bernoulli heeft toegepast.

Evenals De l'Hospital komen ook de Bernoulli's in de briefwisseling van Huygens eerst tegen het einde van zijn leven voor; beiden doen zich daarbij als warme vereerders van zijn verdiensten kennen.

IV.

Christiaaan Huygens was reeds verscheidene jaren na zijn vertrek uit Parijs in den Haag gevestigd, toen de briefwisseling met Leibniz na langen stilstand werd hervat. Dit had plaats naar aanleiding van de oplossing van een vraagstuk, dat door Leibniz was gesteld; die oplossing moest geschieden volgens de nieuwe, sedert enkele jaren bekend gemaakte leer, maar Huygens volbracht haar met zijn hulpmiddelen op zulk een eenvoudige en sierlijke wijze, dat Leibniz daarover verrukt was. Hij schrijft dan ook vol waardeering, verrast dat Huygens het niet beneden zijn waardigheid had geacht, een door hem gesteld probleem op te lossen. Aan het eind van zijn brief verzoekt hij Huygens dringend toch tot de openbaarmaking over te gaan van zooveel schoone zaken, die hij onder zich heeft, zooals de breking van het licht in IJslandsch kristal, de theorie der magneetnaald, waarvan de hooge beteekenis door alle geleerden werd erkend.

Het duurde ruim een jaar, voordat Huygens er toe kwam om dezen brief te beantwoorden; maar toen zond hij aan Leibniz met zijn antwoord een exemplaar van zijn pas verschenen *Traité de la lumière*, hetgeen dan ook wel het beste antwoord was, dat hij op de vragen van Leibniz geven kon. Van nu af wordt de correspondentie onafgebroken tot den dood van Huygens voortgezet en neemt toe, zoowel in omvang als in beteekenis. Zij handelt over de gewichtigste onderwerpen op het gebied der mathematische wetenschappen; een voorname plaats wordt daarbij ingenomen door het groote werk van Newton, waarover wij reeds gesproken hebben, zoodat wij dit deel der correspondentie thans kunnen

voorbijgaan. Maar wel moet ik nogmaals wijzen op het zonderling verschijnsel, dat zich hierbij voordoet en een karaktertrek van groote mannen schijnt uit te maken. Gelijk Huygens zich met Leibniz vereenigde in miskenning der hooge waarde van het werk van Newton, Leibniz de beteekenis van Huygens lichttheorie, gelijk zij zoo keurig en helder in het hem toegezonden werk was uiteengezet, voorbijzag, is Huygens nooit op de hoogte gekomen van de waarde van Leibniz' nieuwe leer. Ontzaglijk veel moeite heeft deze zich gegeven om in talrijke brieven haar duidelijk te maken en door voorbeelden toe te lichten; het mocht niet baten. Huygens spande zich wel in om haar te vatten, maar zijn geest had een andere richting. De hem voorgestelde vraagstukken loste hij op, maar steeds met de hem ten dienste staande hulpmiddelen, zonder gebruik te willen maken van het algorithmus en de eigenaardige door Leibniz ingevoerde notatie, die zooveel eenvoudiger is en thans zoo gemakkelijk tot het beoogde doel leidt.

Ook De l'Hospital neemt aan deze gedachtewisseling een groot aandeel, prijst de methode van Leibniz en wijst op de belangrijke vraagstukken, die daarmede opgelost kunnen worden. Tegenover hem is Huygens openhartiger dan tegenover Leibniz, voor wien hij zijn ware gevoelens tracht te verbergen.

Zoo schrijft hij aan De l'Hospital in een uitvoerigen brief, handelende over verschillende vraagstukken:

'Monsieur Leibnitz est assurement tres habile, mais il a avec cela une envie immoderée de paroistre, comme cela se voit lorsqu'il parle de son analyse des infinis.... Mais je vous prie de ne témoigner rien de cecy.'

En in een later schrijven aan denzelfden:

'Je ne scai si vous aurez vu ce que mr. Leibnitz a fait publier dans le journal de Leipsich touchant les trojectoriae avec un titre fort pompeux, comme s'il donnait une methode universelle et meilleure que mille autres pour les tangentes. J'en apprendrai volontiers vostre sentiment, car pour moy je ne trouve rien de plus pauvre ni de plus inutile, vu les descriptions embarrassées et tout à fait impraticables qu'il apporte. Car à peine pourrait on construire avec quelque exactitude cette simple tractoria, que j'ai donnée, laquelle il prétend avoir reconnue devant moy (de quoy on pourrait douter) pour quadratrice de l'hyperbole. Je ne scai pas quelle inverse des tangentes de Newton vous me demandez. Peut-estre vous avez voulu dire celle de mr. Leibnitz, qui est peu de chose'. (!)

Dergelijke uitingen moeten niet hoog worden opgenomen; zij zijn meer te beschouwen als ontboezemingen van den ouden aan den jongen vriend over een methode, die niet tot Huygens' geest kon doordringen. Tegenover Leibniz uit hij zich op andere wijze; dan spreekt hij zeer waardeerend over de nieuwe leer en getuigt, dat hij zich alle moeite heeft gegeven om zich daarvan op de hoogte te stellen, maar dat, wanneer hij meent dit doel te hebben bereikt, hem blijkt, dat hij alles

daarvan weer vergeten heeft, en zoo genoodzaakt is telkens van voren af aan te beginnen. Het is de bekende machteloosheid van ouden van dagen tegenover nieuwe theorieën - de sporen daarvan zijn in Huygens' laatste geschriften herhaaldelijk te ontdekken.

Doch komt het onderzoek op zuiver meetkundig gebied, dan herneemt Huygens zijn meesterschap en wordt door niemand overtroffen. Dit blijkt uit zijn onderzoek betreffende de kettinglijn, waarmede hij zich reeds in zijn jeugd had beziggehouden en dat thans ook door Leibniz en de Bernoulli's werd aangevat; maar hierin blijft Huygens hun meester. Dit blijkt ook uit de leer der kromming, waartoe hij in zijn groot werk de grondslagen had gelegd. Het onderwerp werd ook door Leibniz onder handen genomen; maar terecht maakt Huygens hem attent op minder juiste opvatting, wanneer hij den kromtecirkel den naam 'cercle osculateur' geeft. Want, zegt hij, die cirkel 'kust' de kromme slechts in de toppen, in alle andere gevallen doorsnijdt hij haar, hetgeen toch niet met die benaming is overeen te brengen. Toch is de verkeerde benaming gebleven en heeft ingang gevonden zoowel in Frankrijk als in Duitschland, zoodat zij nog in gebruik is en voortdurend een verkeerde voorstelling van haar beteekenis in de hand werkt. Trouwens, de moderne mathesis is bij het geven van namen aan meetkundige figuren lang zoo streng niet als de oude. Terwijl Euclides, Archimedes, Apollonius zich beijverden om aan meetkundige grootheden de juiste benaming te geven, welke benamingen in de leerboeken van lateren tijd zijn overgenomen, bemerkt men aan een onjuisten naam terstond, dat de grootheid van lateren oorsprong is. Zoo spreekt men tegenwoordig van 'Cassinoïden', hetgeen wil zeggen: krommen, die op Cassini gelijken, terwijl de bedoeling is: krommen, die door Cassini zijn gevonden. De zaak wordt nog dwazer, wanneer men weet, dat deze Cassini een Italiaan was van kleine en gedrongen gestalte! Zoo spreekt men tegenwoordig van 'krommen van het geslacht nul', hetgeen blijkbaar onzin is. Ik heb getracht in mijn onderwijs en geschriften de benamingen zoo juist mogelijk te kiezen en dit ook mijn leerlingen in te prenten. Het mocht weinig baten; uit hun geschriften bleek mij dikwijls, dat zij de goede lessen in dit opzicht hadden vergeten en zich ook van allerlei onjuiste benamingen bedienden!

Maar Huygens is tot het eind zijner dagen aan den grondslag der klassieken getrouw gebleven; niet te vergeefsch is voor hem het grondige onderricht in zijn jeugd geweest. Nadat hij zich de leer der ouden zoo goed eigen had gemaakt, bleven al zijn verdere onderzoekingen op dien vasten bodem rusten en werd hij niet ten onrechte een moderne Archimedes genoemd. Hierin stond hij onder zijn tijdgenooten ongeëvenaard; hij was de laatste der klassieken. Met Newton en Leibniz openbaarde zich een nieuwe leer, die vooral voor natuur- en sterrenkunde een onmetelijk veld van wiskundig onderzoek opende, maar die tevens brak met de strenge methode van de zuivere meetkunde. Deze

werd voor lange jaren op den achtergrond gedrongen; eerst in de negentiende eeuw zou zij onder de handen van nieuwe onderzoekers - Poncelet in Frankrijk, Steiner in Duitschland - de haar rechtmatig toekomende plaats hernemen.

Hoe conventioneel in die dagen de correspondentie tusschen geleerden was, blijkt bij aandachtige lezing der tusschen hen gewisselde brieven. Terwijl De l'Hospital een groot bewonderaar was van Leibniz, schrijft hij aan Huygens in antwoord op bovengenoemde missieven, dat hij het in de kwalificatie van Leibniz' opstellen geheel met hem eens is en ook hem de verwaandheid van dien schrijver ten opzichte zijner nieuwe leer een gruwel is. Onder alles door blijft Leibniz vol reverentie voor Huygens. Nog kort vóór diens dood vangt een zijner brieven aldus aan:

'Je me consoleray de toutes les raisons de votre silence, pourvu que ces deux n'en soyent point; une indisposition de vostre part, ou quelque refroidissement à mon égard, que je m'imagine de ne pouvoir mériter vous honorant, comme je fais, et dont je donne des temoignages publics'. Wel mocht hij zoo schrijven, want zijn opstellen van die dagen in de *Acta eruditorum* getuigen herhaaldelijk van groote waardeering van Huygens' arbeid. Die waardeering heeft hij behouden, niet slechts gedurende het leven van Huygens, maar ook gedurende al de jaren, die hij daarna nog mocht doorleven. In den scherpen strijd met Newton, die toen losbrak, en waarin beide partijen wegens de daarbij gebruikte hulpmiddelen zijn te laken, beroepen zij zich op Huygens en laten nooit na, waar het pas heeft zijn hooge verdiensten in het licht te stellen.

Hierbij moet echter een voorname omstandigheid in het oog worden gehouden. Terwijl Huygens in Den Haag als ambteloos burger leefde, al zijn tijd en krachten aan wetenschappelijk onderzoek kon wijden, De l'Hospital zich aan het drukke leven, waarin zijn maatschappelijke positie hem had geplaatst, onttrok, om zich op zijn landgoed met afgetrokken bespiegelingen bezig te houden, had Leibniz een werkkring, die geheel daar buiten lag en veel van zijn krachten vergde. Hij was bibliothekaris en geschiedschrijver; telkens ontving hij een opdracht van den Keurvorst van Hannover om genealogische nasporingen te doen en de uitkomsten daarvan te boek te stellen. Zulke opdrachten nam hij niet lichtvaardig aan, maar wijdde daaraan een groot deel zijner krachten en verrichtte ook dien arbeid met opgewektheid. Dit blijkt uit de briefwisseling met Huygens. Aan het einde van een langen brief over wetenschappelijke onderwerpen van afgetrokken aard vraagt Leibniz aan Huygens om de tusschenkomst van zijn broeder, secretaris van Willem III, in te roepen, teneinde eenige belangrijke stukken van historischen aard te verkrijgen, die hij voor zijn onderzoek noodig heeft. Huygens antwoordt hierop het volgende:

'Je ne dois pas oublier de vous dire un mot touchant vostre *Codex juris gentium*, dont vous m'avez voulu communiquer le projet. C'est

là un grand ouvrage que vous entreprenez, Monsieur, qui sera utile à bien des gens, et je voudrois estre plus propre que je ne suis à vous y servir en vous fournissant de la matière. Mais le peu d' attachement et d'estime que j'ai *per queste cauzoni politiche*, comme le P. Paolo les appelloit, me tient hors de commerce pour tout ce qui les regarde, et je souffre mesme avec peine qu'un esprit comme le vostre y emploie du temps. Croyez que c'est un effect de la haute opinion que j'en ai, etc.'

Nadat Huygens Leibniz aldus de les had gelezen over de veelheid der onderwerpen, waarmede hij zich bezig hield, antwoordt hij hierop aan het slot van een langen brief over mathematische onderwerpen:

'Au reste comme vous avez de la peine à souffrir, que je pense s o u v e n t à l'histoire, au droit et à la politique, il y a bien des gens qui me font la guerre icy et ailleurs de ce que je me mêle des matières ou vous regnez. En verité je m'accomoderois d'avantage de ce qui est de votre goust, si j'en avois absolument le choix. Et j'estime plus les verités éternelles qui éclairent l'esprit que les faits ou les verités temporelles.'

Tegen het einde van Huygens' leven neemt de briefwisseling een droevig karakter aan; terwijl toch Leibniz voortgaat met het meedeelen van zijn onderzoekingen en steeds dringender wordt in het vragen van Huygens' oordeel, zoowel hierover als over diepzinnige problemen, zooals het rijk der atomen, de constitutie van den ether, verschuift Huygens het antwoord, stelt dat telkens uit en belooft in een volgend schrijven erop terug te zullen komen. Dit is nooit geschied; de verwachte ophelderingen bleven uit.

In den laatsten brief van Huygens aan Leibniz, ongeveer een half jaar vóór zijn dood geschreven, verontschuldigt hij zich, dat hij nog verzuimd heeft de vragen van Leibniz te beantwoorden, zegt, dat hij over zooveel verschillende zaken eerst nog eens goed moet nadenken en voegt er aan toe: 'parce que toute vostre methode ne me demeure pas présente à l'esprit quand j'ai discontinué longtemps à m'y excercer.'

De volgende brief van Leibniz is wel geschreven en ook in de briefwisseling opgenomen - maar hij werd niet verzonden, want Leibniz had bericht ontvangen van het overlijden van Huygens, wiens dood door hem diep werd betreurd.

V.

Het is mijn voornemen over Huygens' laatste levensjaren in een volgend opstel te handelen; doch ik mag dit niet besluiten zonder iets over de verdere lotgevallen van Leibniz te hebben meegedeeld.

Kort na Huygens' overlijden werd Leibniz aangezocht om te Berlijn een academie van wetenschappen te vestigen. In 1700 trok hij daarheen en werd tot voorzitter dier academie benoemd; maar vooreerst bleef zij

zonder leden. Dit duurde tot 1710, toen het eenige deel der werken verscheen, dat bijna geheel door bijdragen van Leibniz was gevuld. Intusschen was hij naar Hannover teruggekeerd en schreef daar in het Fransch zijn bekend werk *Théodicée*, dat onder de geleerden groot opzien verwekte, maar hem bij het volk den naam van ongeloovige verschafte. Herhaaldelijk vertoefde hij te Berlijn, waar hij aan het hof in hoog aanzien stond, maar met de geleerden op geen goeden voet verkeerde. Zijn eenige leerling was de bekende wijsgeer Christiaan Wolf; maar ook deze heeft hem met ondank beloond. Want nadat hij door omgang en briefwisseling was ingewijd in Leibniz' leer, tooide hij zich na den dood van zijn leermeester met diens veeren en gaf geschriften uit, waarin hij het deed voorkomen, alsof hij door zelfstandige studie tot die kennis was gekomen.

Zoolang de vorstinnen van Hannover en Pruisen leefden, behield Leibniz de gunst van het hof zoowel te Berlijn als te Hannover, maar nadat beiden overleden waren, was het met die gunst gedaan; want door de politieke leiders werd hij als vreemdeling beschouwd en zijn invloed tegengewerkt. Toen had hij geen vrede meer met zijn afgezonderden werkkring te Hannover en zocht op gevorderden leeftijd een anderen, die meer aan zijn werkkracht en hooge aspiraties beantwoordde. Nadat hem dit niet mocht gelukken, ondernam hij tot afleiding groote reizen. Zoo bezocht hij koning Karel XII van Zweden in de legerplaats bij Leipzig en bracht ook herhaaldelijk bezoek aan Tsaar Peter gedurende diens verblijf in Duitschland. In 1712 begaf hij zich zonder verlof van zijn vorst naar Weenen, waar hij in aanzienlijke kringen werd ontvangen en met eerbewijzen overladen. Terwijl hij daar vertoefde, werd de keurvorst van Hannover koning van Engeland en vertrok daarheen. Op het bericht hiervan ijlde Leibniz naar zijn woonplaats terug in de verwachting mede naar Engeland te mogen gaan. Maar te vergeefs! Hij was door zijn eigenmachtig handelen in ongenade gevallen en moest in Hannover achterblijven. Een poging om alsnog te Parijs een hem passende wetenschappelijke positie te verkrijgen, mislukte evenzeer; zijn laatste levensjaren bracht hij in eenzaamheid te Hannover door, waar hij 14 November 1716 in den ouderdom van ruim 70 jaren overleed. Tot zijn begrafenis werden alle grootheden van Hannover en omgeving uitgenoodigd; maar geen van hen kwam op - in stilte werd zijn lijk ter aarde besteld. Toen te Hannover het monument te zijner eer werd opgericht, liet de academie te Berlijn, waarvan hij de oprichter was, zich niet vertegenwoordigen. Doch ook hier zou de gerechtigheid haar werk doen. Duitschland bleef meer dan een eeuw achter in de beoefening der mathematische wetenschappen - buitenlandsche geleerden maakten zich meester van Leibniz' leer en bouwden hierop hun verdere onderzoekingen.

Toen Frederik de Groote de academie van wetenschappen tot nieuwen luister wilde brengen, was hij genoodzaakt geleerden als De Maupertuis,

d'Alembert en Euler uit Frankrijk en Zwitserland te laten komen; in zijn eigen land waren zij niet te vinden. Het duurde tot het begin der negentiende eeuw, eer de arbeid van Gauss op mathematisch gebied Duitschland op den voorgrond bracht en daar de taak van Leibniz op waardige wijze werd voortgezet.

Daar Leibniz zuinig van levenswijze was, liet hij een niet onaanzienlijk vermogen, maar geen hem dierbare betrekkingen achter. Zoo viel dit vermogen ten deel aan den zoon van een zuster, met welke hij gedurende zijn leven geen omgang had onderhouden.

Maar zijn voornaamste erfenis bestond uit zijn geschriften, waarvan vele eerst na zijn dood zijn uitgegeven. De mathematische beslaan slechts een paar deelen van matigen omvang; daaronder geen enkel afzonderlijk uitgegeven werk; het zijn korte verhandelingen, waarvan de meeste in zijn tijdschrift de *Acta Eruditorum* verschenen; hieronder het voornaamste waarin zijn nieuwe leer met de notatie, die nog wordt gevolgd, voor het eerst wordt verkondigd; het verscheen in 1684 en beslaat nauwelijks zes octavo bladzijden; het werd in 1686 gevolgd door een tweede van gelijken aard en omvang, waarin voor het eerst het integraalteeken voorkomt, dat van hier uit zijn tocht door de mathematische wetenschappen aanving.

Zoo schijnt het door Leibniz op dit gebied geleverde niet in vergelijking te kunnen komen met de groote werken van zijn tijdgenooten Huygens en Newton. Maar de omvang is geen maatstaf voor de waarde. Voor de proefondervindelijke wetenschappen heeft Leibniz geen enkele bijdrage van blijvende waarde geleverd; maar voor de zuivere wiskunde heeft hij door zijn algorithmus een nieuw uitgestrekt gebied geopend, waarvan de grenzen niet zijn te overzien, en waarop door hem in nagenoeg alle richtingen terstond de ware weg is aangewezen. Daarbij heeft hij in de theoretische mechanica het beginsel van het behoud der levendige kracht (want hij spreekt reeds van *force vive*) op den voorgrond gebracht, dat eerst na langen strijd als juist werd erkend, en tot een der grondslagen voor alle onderzoekingen op dit gebied is verheven.

Terwijl hij zijn aandacht wijdde aan velerlei wetenschap, aan historie, genealogie, philosophie en theologie, en op elk gebied belangrijke bijdragen leverde, zoodat hij wel het meest universeele genie op wetenschappelijk gebied kan genoemd worden, is zijn naam op geen veld van onderzoek zoo in eere gebleven als op dat der mathematische wetenschappen. Ten deele ligt dit aan het belangrijke zijner onderzoekingen en vindingen, maar voor een deel ook aan den aard dezer wetenschappen. Op elk gebied verdringt het eene onderzoek het andere, beginnen de onderzoekers met af te breken, wat vóór hen werd volbracht, om daarvoor iets nieuws in de plaats te stellen. Hierdoor ontstaat een wisselwerking, die telkens andere gezichtspunten op den voorgrond dringt, om daarvan even spoedig weer te verdwijnen. De mathematische wetenschappen echter hebben een vasteren grondslag; wat daar eenmaal is gevonden

en bevestigd, houdt stand voor alle tijden. Daarop wordt voortgebouwd, soms de vorm gewijzigd, maar nooit het wezen aangetast. Zoo vindt de gewone meetkunde nog altijd haar steunpunt in het werk van den ouden Euclides, en de hoogere wiskunde haar uitgangspunt in het algorithmus en de notatie van Leibniz.

Waar ik heb getracht een overzicht te geven van den arbeid der drie grootste geleerden, welke op het gebied der mathematische wetenschappen hebben gewerkt, en die door een onnaspeurlijke werking der natuur gelijktijdig leefden, is het moeilijk tusschen hen een vergelijking op te stellen en onmogelijk hun grootheid nauwkeurig af te meten. Toch wil ik mij niet geheel aan die taak onttrekken, door enkele punten van verschil in het licht te stellen. Verschil van maatschappelijke positie laat ik daarbij rusten, evenzoo het karakter en de uiterlijke levensomstandigheden.

Huygens, de oudste van het drietal, kan als de laatste der klassieke mathematici beschouwd worden; hij was in vorm en wezen gehecht aan het klassieke, zijn mathematische geschriften zijn niet slechts in het Latijn geschreven, maar ook gesneden naar het model der ouden. Niet zonder moeite voegde hij zich naar de analyse van Descartes en maakte daarvan zoo weinig mogelijk gebruik; de meetkunde van Euclides en Apollonius was zijn richtsnoer, niemand heeft zooveel als hij tot de uitbreiding daarvan bijgedragen. Van de nieuwere beschouwingen zijner tijdgenooten wilde hij niet weten en beweerde niet ten onrechte, dat hij ze niet noodig had om tot de gewenschte uitkomsten te geraken.

Newton hield zich mede in zijn geschriften aan den klassieken vorm; zijn hoofdwerk is ingericht naar het model der meetkunde van Euclides. Maar hem was geen nieuwe vinding vreemd; het is ontwijfelbaar, dat hij zich bij zijn onderzoekingen daarvan bediende, doch, wanner hij gevonden had wat hij zocht, haastte hij zich de uitkomsten in den klassieken vorm over te brengen, waarschijnlijk op het voorbeeld van Huygens, dien hij als zijn voorganger beschouwde en hoog vereerde. Bij hem was elke nieuwe methode slechts een hulpmiddel om tot dieper kennis te geraken; daarbij was hij angstvallig om zijn methode van onderzoek te openbaren; uit afkeer van strijd hield hij haar liefst voor zich. Hem was het voornamelijk te doen om de uitkomsten; den weg, langs welken hij daartoe was gekomen, hield hij voor zich, ook uit vrees dat hij niet door anderen zou begrepen worden en dit hem in moeilijkheden zou wikkelen. Slechts noode, gedwongen door den raad van vrienden en de aanvallen van vijanden, ging hij daartoe over - gaarne liet hij dan de redactie aan die vrienden, welke hun meester hoog vereerden, over. Zonder dien aandrang zou de door hem bewandelde weg voor de volgende geslachten verborgen zijn gebleven; daardoor ook kost het zooveel moeite zijn ontwikkelingsgang te leeren kennen en zich van zijn methode op de hoogte te stellen.

Leibniz vormt hiervan de tegenstelling; hem was het niet te doen

om de uitkomsten, maar om de methode. Bij hem is alles kort, nieuw en frisch. De klassieken kende hij als autodidakt slechts zeer oppervlakkig en heeft zich nimmer daarover bekommerd of zich in die richting bewogen. Nauwelijks had hij van eenig onderwerp, soms nog maar zeer oppervlakkig, kennis genomen, of zijn geest ging aan het werk. Vlug van opvatting, baande hij zich een weg door de moeilijkste problemen en haastte zich om het gevondene, zoo kort mogelijk, te openbaren. Zooals wij zagen, haalde hem dit menig verwijt van vakgenooten, niet het minst van Huygens, op den hals; maar hierover bekommerde hij zich niet, en liet zich daardoor evenmin afschrikken. Rusteloos van geest, belangstellend in alles wat tot de verruiming daarvan kon bijdragen, onderzocht hij op zijn wijze, met de hem ten dienste staande middelen, al wat hij op zijn weg ontmoette en liet niet na ook anderen tot die handelwijze aan te sporen. Zoo werd hij voorganger en leidsman der nieuwe leer, door welke de theoretische natuurkunde tot het hooge standpunt is opgevoerd, waarop zij thans staat. De beoefenaars dezer wetenschap, welke eerst na Leibniz is ontstaan en kon ontstaan, hebben zoowel misbruik als gebruik gemaakt van den door hem aangewezen weg, die veel gemakkelijker is te volgen dan het pad der oudere wiskunde. Dit blijkt aan elk beoefenaar, wanneer hij nagaat, hoe omslachtig de weg is, langs welken door Huygens en Wallis eigenschappen van figuren en van beweging worden aangetoond, die thans door toepassing van de methode van Leibniz terstond aan het licht komen. Dat die weg eigenaardige gevaren aanbiedt en licht op een dwaalspoor leidt, is een natuurlijk gevolg; doch het is hier de plaats niet om dit nader aan te toonen. De methode van Leibniz is te vergelijken met een werktuig, waarvan de samenstelling voor het oog blijft verborgen. Aan de eene zijde bevindt zich een opening, waarin het probleem wordt geworpen; uit eene opening aan de andere zijde komt de oplossing te voorschijn; maar hoe zij is verkregen, blijkt niet. Doch bij de door Huygens en zijn voorgangers gevolgde methode kan men stap voor stap de werking nagaan en met het oog den ontwikkelingsgang van het onbekende naar het bekende volgen. Zoo is zij omslachtiger maar bekoorlijker - haar werking reikt echter niet tot de hoogte der problemen, welke na hem werden gesteld en opgelost. Het kruispunt op dien bergweg is aan Huygens' aandacht ontgaan; Newton merkte het op en wendde zijn schreden op de nieuwe baan - Leibniz wees aan, hoe men deze op de gemakkelijkste wijze kan bewandelen en door haar te volgen den top bereiken.

P. VAN GEER.

Het recht der gemeenschap.

Het recht der Gemeenschap. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de Technische Hoogeschool te Delft, den 19den September 1907, door Mr. D. van Blom.

Indien dan alzoo het recht der gemeenschap het primordiale is en over dat der individuen behoort te primeeren en inderdaad, wat men ook moge zeggen, feitelijk alom en overal primeert, moet dan daaruit worden afgeleid, dat het recht der gemeenschap *alles*, dat der individuen *niets* beteekent?

De individuen, wel niet het doel der gemeenschap, zijn voor haar bestaan onmisbare voorwaarde, gelijk bij eene vaas het doel in haar vorm ligt, doch voor haar bestaan het materieel, waaruit zij is vervaardigd, niet kan worden gemist.

Zelfs ontleent niet uitsluitend aan haar vorm, maar ten deele ook aan haar materieel een vaas hare waarde.

En zoo heeft eene gemeenschap in de eerste plaats waarde door den trap van cultuur, dien zij heeft bereikt, door de mate dus waarin zij tot het ideëele einddoel der menschheid (causa finalis) is genaderd; in de tweede plaats door haar min of meer volkomen organische structuur (causa formalis); in de derde plaats door de qualiteit van het voor haar onmisbare individuen-materieel (causa materialis), waaronder zich immers de dragers harer idealen bevinden.

De qualiteit der individuen heeft derhalve een belangrijken invloed op de qualiteit der gemeenschap.

Het komt voor, dat de voortreffelijke hoedanigheden van individuen, die reeds zijn heengegaan, een gemeenschap alsnog tijdelijk in stand houden, wier huidig materiaal reeds tot verrotting overging; gelijk een appel, beursch van binnen, nog door de schil bijeengehouden wordt; maar ook dan is het toch de qualiteit van individuen geweest, die aan de gemeenschap waarde verleende.

Evenwel: de waarde van elk individu voor de gemeenschap staat allerminst gelijk.

Het einddoel der menschheid is en blijft de idealisatie der cultuur in den eerder omschreven ruimen zin.

De Benthamsche maximisation of happiness, die onze sociaaldemocraten willen verwezenlijken, is, of men ze nu in meer materieelen of

in meer nobelen zin opvat, een onbereikbare en niet eens wenschelijke utopie.

Wij behoeven niet eens tot Schopenhauer's kritiek van het ‘geluk’ terug te gaan en kunnen volstaan met Schiller's uitspraak te herinneren:

> ‘Des Lebens ungemischte Freude
> Ward keinem Irdischen zu Theil.’
> (Ring des Polykrates).

Of aan die van John Stuart Mill:

> ‘it is better to be a human being dissatisfied, than a pig satisfied.’

Ook de ‘vrijheid’ is een te negatief begrip om ideaal te kunnen zijn.

Het eenige ideaal, dat wij kunnen aanvaarden, is datgene wat door nagenoeg alle groote denkers verkondigd werd, van Plato en Aristoteles over Augustinus en von Stahl tot v. Hartmann en Nietzsche: το ε□ ξην, de cultuur, de verhooging van het mensch-zijn.

Aan de verwezenlijking van dit ideaal nu heeft altijd slechts een keur van betrekkelijk enkele individuen deel.

‘Alle Cultur hat, so lange es eine Geschichte gibt, auf Minoritäten geruht, und wird, so lange die Geschichte dauern wird, auf Minoritäten ruhen, die nach dem organischen Entwickelungsgesetz der Differenzirung sogar immer kleinere Bruchteile der Volksmasse werden müssen.

Nur indem die Cultur der begünstigten Minderheit wächst, ist die treibende Kraft gegeben, welche auch den Culturzustand der Masse heben kann, welcher aus sich selbst heraus einer Steigerung unfähig ist. Wohl wird auf diese Weise auch das Culturniveau der Massen beständig gehoben, aber doch langsamer, als das Culturniveau der begünstigten Minoritäten sich hebt, so dass der Abstand beider von einander mit steigender Cultur sich beständig vergrössert, während eine Verminderung desselben das untrügliche Symptom des Sinkens der Gesammtcultur ist. Die begünstigten Minderheiten aufheben, heisst also, den Träger und die Triebkraft der Cultur vernichten, und die Masse, von der Quelle ihrer Cultur losgelöst, auf den Consum der ihr früher aus dieser Quelle zugeflossenen Cultur anweisen, d.h. sie der Barbarei überliefern’(*).

> (Ed. v. Hartmann, *Phaen. d. sittl. Bew.,* blz. 634).

Het komt er dus op aan, dat onder de individuen eene elite wordt gevormd, die de cultuur verhoogt en steeds meer tot het ideëele doet naderen.

(*) Dat de cultuurdragers in hoogsten zin slechts een kleine minderheid kunnen vormen, is door Otto Ammon (*Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen*, blz. 50 vlg.) aan de hand der curve van Galton-Quetelet-Gauss aangetoond (Galton, *Hereditary Genius*, *Appendix,* blz. 362).
Vilfredo Paréto (*Les Systèmes Socialistes*, I, blz. 8), die Ammon's werk noemt een ‘excellent ouvrage’, dat ‘mérite d'être lu et médité avec soin’, merkt op, dat het logisch nog niet uit de curve volgt, dat de personen, die uit een oogpunt van begaafdheid in den top voorkomen, dezelfde plaats innemen uit een oogpunt van sociale positie. In overeenstemming met Ammon geeft hij echter toe, dat dit feitelijk althans ten dee het geval is.

Ik voor mij zou er zeker niet tegen hebben, dat door deze elite ook het recht in de gemeenschap bepaald werd.

Mr. Van Blom vindt het (bl. 6) 'nog ergerlijker', dat 'de rechten der individuen worden prijs gegeven aan de willekeur eener bevoorrechte minderheid', dus aan die van 'de helft plus een.'

Ik vind met Mr. Van Blom 'willekeur' altijd ergerlijk. En wanneer eene 'bevoorrechte minderheid', *niet* bestaande uit individuen, die in ideaal opzicht eene elite vormen, naar willekeur, dat is buiten de Idee der Rechtvaardigheid om, over de rechten harer mede-individuen zou beschikken, vind ik dit even ergerlijk als hij.

Wij raken hier in de quaestie, wie het recht bepalen moet. En ik heb in dit bestek evenmin gelegenheid die quaestie à fond te behandelen als de heer Van Blom het in zijne rede doet.

Maar ik wil hier toch enkele stellingen uitspreken:

De ideaal hoogstaande personen, uitmuntende in kennis en zedelijkheid, vormen eene slechts weinig talrijke minderheid in de gemeenschap. Nu eischt het besturen eener gemeenschap, hetzij als wetgever, hetzij als overheidspersoon, een zeer hooge mate van kennis en zedelijkheid. Zoo zegt Taine *(Origines de la France contemporaine. La Révolution II. Préface)* 'Une société humaine, surtout une société moderne, est une chose vaste et compliquée. Par suite, il est difficile de la connaître et de la comprendre. C'est pourquoi il est difficile de la bien manier. Il suit de là qu' un esprit cultivé en est plus capable qu' un esprit inculte, et un homme special, qu' un homme qui ne l'est pas.' Derhalve ware het zeer heilzaam zoo eene gemeenschap bestuurd wordt door eene meerderheid van in zedelijkheid en kennis hoog ontwikkelde personen, van 'wijzen', gelijk Plato ze noemt, of, beter nog, door een enkel persoon, die krachtens de natuurwet der herediteit reeds bij zijn geboorte een hoogen aanleg van karakter en intelligentie heeft medegebracht(*).

Dat zulk eene meerderheid dan voorrechten geniet, zoowel ten einde haar de bestuurstaak te verlichten, als ook ten einde haar het verwekken en verder opvoeden eener even of nog hooger begaafde progenituur te verzekeren, is niet meer dan billijk.

In de vraag of de in de verschillende Staten der tegenwoordige wereld heerschende minderheid in ideëelen zin een elite vertegenwoordigt, begeef ik mij thans niet. Vermoedelijk zou het antwoord op die vraag voor verschillende Staten verschillend uitvallen.

Hoewel dus de individuen ongetwijfeld waarde voor de gemeenschap vertegenwoordigen, zoo is de waarde van alle individuen volstrekt niet gelijk.

(*) Vgl. Aristoteles, *Politika*, I, 5; III, 13, 17; IV, 3, 14.
De Βατιλεια is 'πρωτη αι ειωτατη', *Pol.*, IV, 2, 'Βελτιστη', *Eth. Nic.*, VIII, 12.
Misschien echter is de monarchie te ideëel om in haar waren vorm veel in de werkelijkheid voor te komen; dan zou de heerschappij eener 'bevoorrechte minderheid' verkieslijk zijn: 'ιρετωτερον ριστορατια' (*Pol.*, III, 15).
Vgl. over de monarchie ook Schopenhauer, *Parerga et Paralipomena*, § 135 (VI, blz. 270-273).

Het eerste belang der gemeenschap is de verwekking eener zoo voortreffelijk mogelijke elite.

Daarnaast staat echter en daarmede strijdt niet: het belang der gemeenschap om alle individuen, althans een zoo groot mogelijk aantal individuen, tot den voor elk hoogst bereikbaren graad van voortreffelijkheid te verheffen.

Dit belang spreekt voor zichzelf; immers, voortreffelijkheid der elementen is een factor der voortreffelijkheid van het geheel. En voor elite-vorming is natuurlijk een zoo rijk mogelijke keuze van daartoe voorbereid materiaal gunstig.

Men bevordere de materieele welvaart zooveel men kan; want alleen op een basis van materieele welvaart kan ideëele cultuur bloeien..... gelijk de roos alleen bloeit op rijk bemesten grond.

Men bevordere de materieele welvaart, omdat men daardoor de volksgezondheid bevordert (tegen armoede vermag hygiëne niets); en omdat gezondheid kracht beteekent en uit kracht ten slotte cultuur voortkomt.

Men verhooge in alle lagen der maatschappij de intellectueele, moreele en aesthetische ontwikkeling; zooveel te hooger is de kans, dat vonken van begaafdheid, in lager kringen gloeiend, tot laaiende vlam ontbranden.

Alleen maar wachte men zich voor het ernstige gevaar, dat, in de haast om de cultuur onder alle kringen der gemeenschap te verspreiden, haar peil worde verlaagd. In dien zin ware de democratiseering der cultuur haar degeneratie. Men bedenke ook, dat van naar den eisch gedreven ambacht of bedrijf vaak hooger intellectueele en aesthetische ontwikkeling kan uitgaan, dan van onbegrepen overgeleverde en aangeleerde schoolgeleerdheid.

Om saam te vatten: veel is der gemeenschap, zoo niet alles, aan zoo voortreffelijk mogelijke ontwikkeling der individuen gelegen.

En nu keer ik weder tot den heer Van Blom terug bij de bespreking van de vraag, op welke wijze deze het beste ware te bereiken.

Hier is tweeërlei denkbaar.

Het recht, zoo zij vooreerst gedacht, is dwingend. De Overheid wordt geacht het best te kunnen beoordeelen, en in 't geschreven recht is eens voor altijd uitgemaakt, wat voor een ieder goed en nuttig is.

Mitsdien zal dan aan ieder worden bevolen, alzoo te handelen. ‘Il y sera contraint par tout le corps’, gelijk Rousseau zegt in zijn *Contrât Social.* Zoo zal ook een vader zijn kind gelasten, te doen wat goed is, omdat de vader dit beoordeelen kan, het kind nog niet.

De gedachtengang is inderdaad volkomen logisch. Wanneer een wijze Overheid den Staat bestuurt, wanneer 't geschreven recht rechtvaardig is, wanneer men tevens moet erkennen, dat de overgroote meerderheid

der onderdanen verstandelijk en zedelijk de mindere is der Overheid, dan volgt daaruit allicht, dat Overheid en Wet den onderdanen al hun handelen hebben voor te schrijven.

Het is immers niet goed, dat een man zich bedrinkt. Welnu, dan moet de Overheid hem dit verbieden. Het is niet goed des nachts om twee uur naar bed te gaan en 's morgens elf uur op te staan. Welnu, dan moet de Overheid dit beter regelen. 't Is wenschelijk een spaarpenning op zij te leggen voor den ouden dag. Welnu, dan moet de Overheid dit gelasten.

Alleen, wanneer dit consequent wordt doorgevoerd, verkrijgt men een onverwacht resultaat.

Er is voor het verrichten van elke goede handeling en voor elk nalaten eener slechte, wanneer de lokvogel riep, zekere energie en zekere intelligentie noodig. Is in eenige lijn van goed handelen of weerstand bieden aan verleiding zekere gewoonte verkregen (□ξις naar Aristotelisch spraakgebruik), zoo vertegenwoordigt die gewoonte een resultaat van verkregen energie en intelligentie.

Nu ontheft gebod of verbod van deze inspanning van intelligentie en energie. Men heeft zelf niet meer te denken of te willen, maar slechts te volgen. Bij gebrek aan oefening worden dan intelligentie en energie meer en meer rudimentair.

Men heeft het volk tot hooger trap willen voeren. Men heeft er feitelijk een troep zwakkelingen van gemaakt.

Zedelijk is enkel een handeling, die op eigen verantwoordelijkheid wordt ondernomen. Worden onze handelingen ons voorgeschreven, dan wordt daaraan het karakter van eigen vrije wilsbeslissingen ontrukt; het zijn geen zedelijke handelingen meer.

De man, die uit eigen vrijen wil, ook ten koste van opofferingen, zichzelf en zijn gezin verzekert tegen de gevolgen van ongevallen en den ouden dag, handelt zedelijk. Als de Overheid het voor hem klaarmaakt en 't hem gelast, zoodat hij er zich niet aan kan onttrekken, dan is 't geen verdienstelijke, geen zedelijke handeling meer, dan is er noch intelligentie noch energie voor noodig.

Staatsalbemoeiing doet de vrije zedelijke kracht des volks dus roesten. En terecht zegt Mr. Van Blom geheel in dien geest: ‘dat geen maatschappij begeerlijk is zonder den hoogst denkbaren vorm van zedelijkheid, en afgedwongen zedelijkheid er geene is’ (blz. 21).

Nog strijdt staatsalbemoeiing tegen differentiatie en selectie, hetgeen door Mr. Van Blom aldus wordt uitgedrukt, ‘dat al te zeer de bonte schakeering des levens met één verf wordt overklad’ (blz. 21).

Een individu, dat in ernstige mate tekortschiet in zedelijk en verstandelijk handelen, gaat te gronde, sneller, naarmate de tekortkoming ernstiger was. Dit te-niet-gaan kan geschieden, vóór het individu kroost verwekt had. Het kan gebeuren, wanneer er reeds progenituur was en

dan worden, door het ontijdig te-niet-gaan van den verwekker, ook de levenskansen der progenituur verminderd. Aangezien krachtens de wet der erfelijkheid deze progenituur in den regel deel heeft aan de moreele of intellectueele defecten van den verwekker, is haar spoedig te gronde gaan te beschouwen als wat de juristen noemen een voortgezette handeling. Reeds Oud-Testamentische wijsheid sprak dit uit: 'de zonden der ouders zullen aan de kinderen bezocht worden tot in het derde geslacht.' Wanneer men doordrongen is van de waarheid, dat niet de individuen Selbstzweck zijn maar de gemeenschap, zoo moet men in het te-niet-gaan dezer individuen berusten.

Wat doet echter het systeem der albemoeiing?

Het vrijwaart de individuen voor de gevolgen hunner slechte eigenschappen. Van individuen met moreele of intellectueele levenskansen vertraagt het den ondergang; het stelt hen in de gelegenheid nakroost te bekomen of meer nakroost te verwekken dan anders het geval zou zijn geweest. Het verhoogt dus het aantal minderwaardige individuen en verzwaart daardoor den strijd om het bestaan voor de meerderwaardige.

Na eenig tijdsverloop is zulk een gemeenschap zoozeer overwoekerd door een overgroot aantal minderwaardigen, dat haar beschavingspeil gaat dalen.

In een maatschappij daarentegen, waarin de minderwaardigen niet kunstmatig worden beschermd, worden dezen geleidelijk geëlimineerd en stijgt het algemeene gehalte.

Zelfs is wel eens het voorstel gedaan om eigen steden open te stellen voor de minderwaardigen, waar algemeen stemrecht, alcohol en andere genietingen rijkelijk en kosteloos te hunner beschikking zouden staan, om zoo hun verdwijnen te bespoedigen: *leniter*, *cito et jucunde*(*).

Wanneer de Staat kosteloos allen zonder onderscheid elke zorg uit handen neemt, een ieder verzekert tegen de geldelijke gevolgen van ongevallen, ziekte, invaliditeit, ouderdom en werkloosheid, alle kinderen kosteloos kleedt en voedt op school, dan komen de kinderen van onbekwame, luie of dronken ouders, zelf met de praesumptie eener ongunstige herediteit belast, in gelijke conditie met de kinderen van bekwame, ijverige, zedelijk en intellectueel hoogstaande personen. Het gevolg is, dat de kinderen der laatstgenoemden door die van eerstgenoemden in ernstige mate in den strijd om hooger bestaan worden belemmerd(†).

Sociale selectie daarentegen brengt van geslacht tot geslacht de hooger aangelegden omhoog en verhoogt zoodoende het algemeene peil.

(*) *Die Aristocratie des Geistes* (anonym) Leipzig, Hermann Haacke, blz. 152 vlg. Een boekje vol treffende opmerkingen en gedachten.
Over de sociale selectie vergelijke verder behalve Herbert Spencer o.a. Ed. v. Hartmann, *Phaen. d. sittl. Bew.* blz. 619, 627, enz. Vacher de la Lapouge, *Les sélections sociales.* Paris, 1896. Gustave Le Bon, *Psychologie du Socialisme.* Paris, 1902, enz, enz.

(†) In mijne eigene werkplaats ken ik onder 60 werklieden zeker 10%, die dan ook de bekwaamste, energiekste en best bezoldigde zijn, welke hunne kinderen tot onderwijzers, teekenaars, opzichters en dergelijke hebben opgeleid.
Worden de levensomstandigheden van alle 60, ongeacht bekwaamheid en karakter, volstrekt gelijk, dan dingen de kinderen van alle 60 ook gelijkelijk naar hoogere plaatsen, met dit gevolg, dat geen van allen ze krijgt, of wel dat het toeval beslist en de selectie der besten vertraagd wordt.

De vrijheid heeft dáárom zoo hooge beteekenis in 't gemeenschapsleven, omdat zij selectie is.

Dwingend recht is dus in beginsel verwerpelijk, vrijheid in beginsel aan te bevelen. In de practijk komt het er echter op aan, het juiste midden te vinden. Alleen een jurist verkeert in den waan: ‘qu' une porte doit être ouverte ou fermée’; in 't werkelijke leven, zoo merkt Lapouge op, is een deur nooit geheel open en nooit geheel gesloten. Hetgeen eene moderne omschrijving is van Plato's gedachte, dat in de waarneembare wereld de absolute idee nergens volkomen is uitgedrukt, maar de onvolkomenheid der stof steeds afwijkingen, onregelmatigheden of uitzonderingen veroorzaakt.

Noch absolute dwang, noch absolute vrijheid laten zich in een onvolkomen menschenwereld doorvoeren.

Ik kan mij geheel vereenigen met de aanwijzing van den practischen middenweg, dien Mr. Van Blom in dezer voege geeft:

‘Met nadruk moet bij elke dwangwetgeving op den voorgrond staan, dat de dwang niet doel, maar middel, maar werktuig van opvoeding tot vrijheid is. Aan elken dwang, aan alle publiek recht dient daarom deze levensles te worden meegegeven: dat het nimmer aflate zichzelf overbodig te maken.

Ten slotte is niet dwang, maar vrijheid, niet omzetting van privaat in publiek, maar van publiek in privaat recht het eenige houdbare maatschappelijke ideaal’ (blz. 20)(*).

Maar kan men nu, zoolang alle dwingend recht nog niet tot de vrijheid van het privaatrecht is opgelost, een grens trekken, waar voorshands de vrijheid moet ophouden en de dwang beginnen?

Mr. Van Blom trekt deze grens aldus:

‘Overal, waar uit persoonlijke vrijheid van den een persoonlijke onvrijheid van den ander zou geboren worden, diens vrijheid, werkelijk bedoeld en werkelijk verdiend, zou wegschrompelen tot bloot formeel, hem “het zijne” ontnomen worden zou, daar rijze de in den staat georganiseerde gemeenschap overeind en herstelle het recht.’

Uit deze definitie blijkt niet met duidelijkheid, hoe de heer Van Blom denkt over de vrije mededinging.

(*) Mr. Van Blom verstaat onder ‘publiek recht’ datgene wat de juristen gemeenlijk ‘dwingend recht’, en onder ‘privaat recht’ datgene wat de juristen gemeenlijk ‘aanvullend recht’ noemen, d.w.z. recht, dat een algemeenen regel geeft, waarvan partijen echter in vrije wilsbepaling mogen afwijken (blz. 7-15).
Opzoomer (B.W., I, blz. 6) meent, in aansluiting aan de Romeinsche juristen: ‘In het publieke recht is het geheel, in het privaatrecht het individu als doel te beschouwen.’
Dan is echter Mr. Van Blom's definitie beter.
Immers, reeds het in de burgerlijke wetboeken voorkomende ‘dwingende recht’ wordt gegeven uit motieven, aan de ‘openbare orde’ of het algemeene belang, dus aan het belang van het ‘geheel’ ontleend; maar ook de daarin voorkomende rest van ‘aanvullend recht’ wordt gegeven ten einde rechtsorde en rechtszekerheid te handhaven, dus ook ter wille van het ‘geheel’.
Naar Opzoomer's definitie is dus strikt genomen alle recht publiek recht. In dien zin zegt ook Mr. S. van Houten (ik kan de plaats niet weervinden; misschien is 't ook in mondeling gesprek geweest), dat alle recht in laatste instantie publiek recht is.

Onder normale omstandigheden vloeit uit vrije mededinging voort, dat de zaak van een man van doorzicht en karakter, van intelligentie en volharding bloeit, zoodat diens kinderen tegelijk met het geestelijke kapitaal van hun vader ook een materieele basis erven om verder op voort te bouwen; terwijl de zaak van een onbekwaam of nalatig man te gronde gaat. Wie ooit als curator in faillissementen is opgetreden, weet dat defecten van intelligentie of karakter, dat onkunde en onbekwaamheid, slordigheid en wanbeheer in de meeste gevallen oorzaak waren, dat de zaak fout ging. Ziedaar nu zulk een gefailleerde in 'onvrijheid'. 'Het zijne' werd hem ontnomen. Was toch ook zijne vrijheid 'verdiend en bedoeld'? Dit zegt Mr. Van Blom ons niet. Acht Mr. Van Blom zulk een nalatige de oeconomische vrijheid *niet* waard, dan zijn wij ook op dit stuk medestanders.

Erkend moet natuurlijk worden, dat 'vrije mededinging' niet altijd en onder alle omstandigheden aan te bevelen is. Verwerpelijk ware een mededinging, die de wettelijke vrijheid zou genieten om ook van onzedelijke, dat zijn bedriegelijke, oneerlijke of déloyale middelen, gebruik te maken.

Ook kan vrije mededinging om redenen van hooger orde ter zijde moeten worden gesteld. In sommige gevallen kan productie intenser en met vermijding van verkwisting van sociale kracht in vrije samenwerking geschieden. In andere gevallen, waar het levensbehoeften der geheele gemeenschap geldt, mag particuliere winst niet ten detrimente der gemeenschap komen en verdient gemeenschapsbedrijf de voorkeur.

Maar behoudens die uitzonderingen, als regel geldend schept vrije mededinging op 't gebied van handel en nijverheid, van wetenschap en kunst, hooge cultuurwaarden: en al is eigenbelang lang niet het eenige motief van menschelijk handelen(*), zoo scherpt de vrije mededinging toch intelligentie en karakterenergie bij tal van individuen, bevordert de selectie der scherpzinnigsten en verstandigsten, der meest ijverigen en moedigen, der mannen van de meeste volharding en zorgvuldigheid.

Wij moeten daarvoor de 'onvrijheid' der nalatigen en onverstandigen in den koop nemen.

In elk geval volgt uit de definitie van Mr. Van Blom iets, waarop de aandacht dient te vallen.

Als publiek recht alleen in heeft te grijpen ter verdediging van de persoonlijke vrijheid van den een tegen de willekeur van den ander, dan volgt daaruit met noodwendigheid, dat er geen grond aanwezig is om iemand te dwingen iets te doen wat voor hemzelven goed is.

Uit het criterium, dat Mr. Van Blom opstelt, volgt derhalve, dat hij *niet* verdedigt, dat de Staat de individuen dwingt te doen wat goed voor henzelve is om te doen, of om wat slecht is na te laten, zoodat hij dus bijvoorbeeld verzekeringsdwang afkeurt.

(*) Vgl. Adolph Wagner, *Grundlegung der politischen Oekonomie*, I, bl. 87 (bl. 73-137). Gustav Schmoller, *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I, bl. 20-48.

Inderdaad wil hij dan ook daartoe de vrije associatie te hulp roepen (bl. 22).

Ook hierin dekken onze overtuigingen elkander....

Intusschen vinden we nog een andere omschrijving van de gedachte, die ons thans nog bezighoudt.

Dwingend recht is namelijk ‘een onafwijsbaar postulaat voor de ontwikkeling onzer maatschappij, waarin de zegekar van den oeconomisch sterkste te veel goeden aanleg, te veel zwakte-buiten-schuld dreigt te vermalen, zoo niet de staat een spaak in 't wiel komt steken.’

De heer Van Blom houde het mij ten goede; maar dat is nu een leus van den tegenwoordigen tijd!

Laten we concreet zijn. Wanneer een werkgever loonen uitbetaalt, waarvan een arbeidersgezin niet behoorlijk kan leven, wanneer die lage loonen dan weer door overuren worden aangevuld, die de menschen uitputten, wanneer hij zoogenaamden leerlingen de gelegenheid beneemt om zich in hun vak te bekwamen, en volwassen mannen de gelegenheid om zich verder, speciaal of algemeen te ontwikkelen, wanneer hij zijn arbeiders als honden behandelt, wanneer hij huiswerk opgeeft tegen een belooning, juist voldoende om werkers of werksters tegen den directen hongerdood te vrijwaren maar hen in de armen voerend van den indirecten, langzamen hongerdood, zoo is dat laag en gemeen.

Maar komt daartegen niet allengs het vakvereenigingsleven op, zoodat het soms reeds twijfelachtig wordt, wie de oeconomisch sterkste is, de werkgever of de werknemer?

Is 't niet beter, dat de vakvereeniging zulke toestanden verbetert, dan dat men lijdelijk alles van den staat gaat verwachten, alsof deze alles wat verkeerd is moet tegengaan en alles wat goed is moet verwezenlijken?

Komt het ook buiten arbeiderskringen niet voor, dat goede aanleg te loor gaat in den strijd om het bestaan?

Zijn niet tal van genieën en talenten op 't gebied van wetenschap en kunst miskend te gronde gegaan of hun leven lang in kommervolle, of voor hun beteekenis te nederige omstandigheden gebleven?

Moet de Staat alles wat verkeerd is verhelpen, dan blijft er voor de individuen niets te doen over. Zie de gevolgen hierboven geschetst.

En wat is ‘zwakte-buiten-schuld?’

Het schijnt onvoorzichtig, in dezen gedachtengang het begrip ‘schuld’ binnen te halen.

Dat de zoon van een dronkaard een gedegenereerde is, is niet zijn schuld. Dat iemand met karakter-zwakte of zwakke intelligentie ter wereld kwam, is niet zijn schuld. Toch zal zelfs een sociaaldemocratische, alles regelende staat niet kunnen beletten, dat aldus met ‘zwakte-zonder-schuld’ belaste individuen ten achter raken en te gronde gaan. Zou de Staat toch moeten trachten hun bestaan kunstmatig te rekken? Dit ware eene wreedheid tegenover de gezonde individuen, wier levens-

strijd door het heir van zwakken en belasten noodeloos zou worden verzwaard. En het ware strijdig met de overtuiging, die, dacht ik, de heer Van Blom met mij deelde, dat niet de individuen einddoel zijn, maar de gemeenschap en de cultuur, die deze steeds meer behoort te verhoogen.

Gelijk in den oorlog ook de krachtigste en edelste jonge man vrijwillig zijn leven geeft voor de idee des vaderlands, gelijk bij de epidemie de arts en de verpleegster elk oogenblik hun leven wagen tot heil hunner medemenschen, zoo eischt ook de oeconomische wedstrijd offers, daaronder ook offers wien men beter lot zou hebben gegund, opdat de weelvaart der gemeenschap hooger stijge en daarmee hooger cultuur als vrucht dier welvaart worde bereikt.

Onthouden wij toch, dat aan de individuen niet veel is gelegen, noch in de menschenmaatschappij, noch elders in de natuur.

Bedenken wij met Plato, dat het aardsche leven geen overmatige waarde heeft: ο□τε τα □ν□ρωπινα □ξ□α μεγαλης σπουδης.

Voor ons gevoel als individuen ligt de zaak anders. Wij hebben zelf wel ondervonden, hoe smartelijk de worsteling om het bestaan kan zijn; zien wij een ander in die worsteling lijden, dan ‘lijden wij mede,’ volgens de schoone verklaring, die Schopenhauer van het begrip ‘medelijden’ geeft. Hebben wij genoeg bescheidenheid geleerd om anthropocentrischen waan van ons af te schudden, dan zullen wij dit medelijden op alle individuen in de schepping uitstrekken, daarin ons evenbeeld, ons ‘*tat tvam asi*’ zien en als lijdend individu tot lijdend individu ons aangetrokken voelen. Geen verwaander slechtheid dan van die menschenwolven, die bescherming en medelijden aan andere dieren ontzeggen. En zij zijn er! - Individueel als gevoelswezen optredende, hebben wij mede-individueel lijden te verzachten, waar wij kunnen. Maar de Overheid in den Staat is evenals de generaal in den oorlog verplicht, de belangen van 't geheel in 't oog te houden en te behartigen. Gelijk Minister von Roon in 1870, generaal Nogi in 1905 hun zoons voor hun oogen zagen sneuvelen, zonder zich te laten afleiden van hun taak, zoo laat de oude Brutus zijn zoon ter dood brengen wegens hoogverraad....: ter wille van de *gemeenschap.*

De formules van Mr. Van Blom kunnen mij dus niet bevredigen.

Laat ons liever zeggen, dat de Staat heeft te handhaven de beginselen van Zedelijkheid en Gerechtigheid, óók in de betrekkingen der individuen jegens elkander, onder andere dus óók in de betrekkingen tusschen werkgevers en werknemers. Waaruit dus volgt, dat de Staat bevoegd en verplicht is, door dwingend recht zoodanige betrekkingen en gedragingen tusschen individuen, dus ook tusschen werkgevers en werknemers te *verbieden*, die strijden tegen Zedelijkheid en Gerechtigheid.

Om eerder ontvouwde redenen niet echter zedelijk handelen te *gebieden.*

Voor de practische toepassing van dien regel heeft Minister Kuyper een richtsnoer gegeven:

de Staat geve *leiding* en *steun* aan al dat streven naar Gerechtigheid en Zedelijkheid, dat vrijelijk opkomt uit het organisme zelf der maatschappij.

Ontstaat in de maatschappij een drang tot verzekering tegen de gevolgen van ongevallen, ziekte, invaliditeit, ouderdom, werkloosheid, overlijden, het Recht worde zóó geregeld, dat die drang bevrediging en ontwikkeling vinden kan. Steun worde daaraan verleend, administratief en zelfs financieel; leiding worde gegeven, doordien de Staat dien drang tot verzekeren en sparen organiseert; waarborg worde opgericht tegen misbruiken; maar *niemand worde gedwongen* tot datgene, wat hij niet uit eigen plichtsgevoel wil doen.

Ontstaat in de maatschappij een drang tot samenwerking ter breideling der gevolgen van onbeperkte mededinging, de Staat leide en steune dien drang door passende regeling, helpe misbruiken keeren, neme hindernissen weg, maar wachte zich wel tot samenwerking te dwingen, waar niet de wil daartoe bestaat, of door omslachtige wettelijke bepalingen gewilde samenwerking te belemmeren.

Ontstaat in de maatschappij een drang tot gemeenschappelijke regeling van arbeidsvoorwaarden, tot gezamenlijk in acht nemen van rusttijden des avonds en op Zondag, de Staat leide en steune dat streven en zie er niet angstvallig tegen op, het tegen den onwil en de inbreuk van anti-sociaal denkende eenlingen te beschermen.

Aldus geregeld eerbiedigt het Recht de persoonlijke vrijheid en steunt de persoonlijke energie, wanneer zij doeleinden najagen, die zedelijk en rechtvaardig zijn. Ordelijke samenwerking van individuen tot een bepaald doel verstoort hun vrijheid niet en verhoogt hun energie in plaats van ze te verlammen.

Onderlinge aaneensluiting van hen, die naar eenzelfde doel streven, is een vrucht van het organische karakter der gemeenschap en behoort door het Recht gesteund te worden.

En zoo zijn wij gekomen tot een laatste gezichtspunt op het recht der individuen en dat der gemeenschap: de samenweving dier beide schijnbaar principieel tegengestelde rechtsbeginselen in de organische structuur van den Staat.

Op die organische structuur der gemeenschap wijst Mr. Van Blom, waar hij zegt:

‘Zoo zal wellicht het prijselijke streven om de maatschappij zich eer organisch dan mechanisch te laten ontwikkelen - ter besnoeiing der ambtenarij (!) en ook wijl aanpassing aan in vrijheid opgekomen organisatiën het best beantwoordt aan den eisch der ontwikkeling tot vrije zedelijkheid - eens er toe leiden, dat, meer dan nog geschiedde, aan het uit vrijen zin omhoog gegroeide vereenigingsleven van werk-

gevers en werknemers beiden onmiddellijk in dienst der rechtsgemeenschap een rol wordt toebedeeld: bij de arbeidsinspectie en bij het sociale verzekeringswezen, om twee voorbeelden te geven, die voor het grijpen liggen.'

In deze woorden wordt terecht het ideaal der ontwikkeling tot vrije zedelijkheid, gelijk vooral Kant het omhoog hief, aan het ideaal van het vrije vereenigingsleven verbonden. Mocht ik een perspectief op anthropologische meeningen openen, dan zou ik opmerken, dat beide idealen bij uitstek Germaansche idealen zijn en dat het ten slotte niet verwondert, ze door een Germaan als Mr. Van Blom te zien belijden. Genoeg zij het echter hier te constateeren, dat beide idealen te zamen het recht der gemeenschap en dat der individuen samenvatten tot een enkel, grootsch, organisch geheel.

Abstracte redeneering noodzaakte telkens 'het' individu te stellen tegenover 'de' gemeenschap. Maar inderdaad zijn deze beide slechts de uiterste termen eener rijke opklimmende reeks, waarin schakel in schakel zich cirkelt.

Eene gemeenschap is Selbtszweck, *in zoo verre* zij een gemeenschap is. Een gemeente bijv. heeft haar reden van bestaan in zich zelve, wanneer men haar vergelijkt met de individuen, die er toevallig wonen; beschouwt men haar als onderdeel van den Staat, dan is de Staat Selbstzweck en de gemeente aan den Staat dienstbaar. Zoo is ten opzichte van een 'Einzel-Staat' de Statenbond of de Bondsstaat het hoogste.

'Was der Mensch ist, verdankt er der Vereinigung von Mensch und Mensch. Die Möglichkeit, Associationen hervorzubringen, die nicht nur die Kraft der gleichzeitig Lebenden erhöhen, sondern vor allem durch ihren die Persönlichkeit des Einzelnen überdauernden Bestand die vergangenen Geschlechter mit den kommenden verbinden, gab uns die Möglichkeit der Entwicklung, der Geschichte.'

Aldus luiden de aanvangswoorden van Otto Gierke's schoone inleiding tot zijn magistrale studie over *Das deutsche Genossenschaftsrecht.*

Niet mechanisch, maar organisch is de gemeenschap opgebouwd. En terwijl wij de veelheid der geniale gedachten bewonderen in Albert Schäffle's op Herbert Spencer voortgebouwd *Bau und Leben des socialen Körpers,* zoo eeren wij niet minder de onsterfelijke verdienste van Otto Gierke, die ons de organische structuur der Germaansche gemeenschap in al haar heerlijkheid uit rechtshistorisch oogpunt getoond heeft.

Zij is gelijk aan de bloem der Germaansche architektuur: den Gothischen tempel, waar elk onderdeel zijn eigen constructieve beteekenis en functie heeft en in zijn vorm uitdrukt, en alle zich vereenigen en, tegen elkander steunend en elkanders krachten opvangend en in evenwicht houdend, ten slotte opstreven tot de kruisbloem op wimberg en torenspits, die naar den hemel wijst, naar het azuur, waar de ideeën tronen.

Maar ook het oude volk der Hellenen was (naar vroeger spraakgebruik) van 'Indo-Germaanschen' stam, behoorde, naar het getuigenis

zijner dichters en zijner tot ons gekomen beeldhouwwerken, tot het menschenslag, waartoe de besten onzer huidige cultuurvolken behooren.

En zoo heft ook zijn wijsgeer Aristoteles zijne staatsleer met de erkentenis aan, dat de Staat de hoogste samenvatting is der velerlei gemeenschappen, waaruit hij is opgebouwd.

En ook in de Helleensche wereld vond de organische idee in de architektuur haar symbool. Ook in den Dorischen tempel werd uit de levende samenstreving van stijgende en dragende, van bindende en dekkende deelen de hoogste harmonie geboren.

> 'Der Säulenschaft, auch die Triglyphe klingt:
> Ich glaube gar, der ganze Tempel singt.'

Aldus Goethe in het tweede deel van zijn *Faust.*

Ja, de Helleensche architektuur zong, gelijk de Germaansche. Sonaten en symphonieën zijn Helleensche, zoowel als Germaansche tempels, weerklank beide van de harmonie, die de ziel der organische staatsgemeenschap is.

> 'Van het veelgemengde de eeniging, en van het tegenstrijdige de samenvatting':
> 'πουλυμιγεων □νωσις, □αι διχα φρονεοντων συμφρασις'.

Het is de harmonie, die Pythagoras in het heelal erkent, maar die ook de organische wet is, waarnaar de gemeenschap is opgebouwd en in de tempels der volken van organische structuur als zichtbaar symbool in steen staat uitgehouwen.

Zoo leidt ook in den Staat de samenvatting van het veelgemengde, de eenheid in het tegenstrijdige tot steeds verhevener ideaal van hooge cultuur, gehandhaafd door het Recht van de Gemeenschap.

Een Zigeunerkapel speelt in den maneschijn onder het gebladerte. De eerste viool zingt, nu klagend, dan hartstochtelijk, het thema uit. De andere instrumenten vatten het thema op, varieeren het, nemen het over, zetten een tegenzang er tegen aan en keeren weer tot het thema terug..... Zoo gaf ook ik een rhapsodie over het thema, door Prof. Van Blom aangeheven, ik varieerde nu en dan, zong soms een pooze lang mijn eigen wijs, om ten slotte weer tot het leitmotief der eerste viool terug te keeren.

Mij was dit liever dan dit critisch uit te pluizen en dan met gewichtig gelaat te verkondigen, wat naar mijn oordeel goed of minder goed mocht zijn.

Laat ik hopen, dat de meer zelfstandige wijze van behandeling, door mij gevolgd, den lezers van dit tijdschrift welkom moge zijn geweest en door Prof. Van Blom moge worden opgevat, gelijk zij bedoeld is: als eene hulde voor zijn doorwrochten, van vruchtbare gedachten rijken arbeid.

J.H. VALCKENIER KIPS.

Geschiedenis van den dag.
Wind aan de lucht!

Nog altijd diezelfde stemming van gedruktheid, onzekerheid, twijfelmoedigheid. 't Komt omdat in '5 de zaak verkeerd is aangepakt, zegt men. Na den bloei van de antithese had men een tijdperk van rust moeten hebben om tot zichzelf te komen. Maar rust is iets, dat men niet meer kent in onzen tijd, vooral niet in de politiek. Men is het jagen en vliegen zoo gewoon, dat men niet anders meer kan. Bedaard denken is verleerd en door nieuwe groote agitatie wil men het droeve van den toestand trachten te verbergen. Ook kinderen praten hard en luid, als zij beduiden willen, dat zij niet bang zijn.

Wonderlijk dat de unie-liberalen niet hebben ingezien, dat zij op een verkeerden weg waren. Of hielden zij zich maar zoo? De proclamatie van de Grondwetsherziening in '5 voor het slot van de vierjarige periode deed denken aan het weerrijmpje: Morgenrood, water in de sloot.

En het heeft al heel wat geregend, de weg is glibberig geworden. Voor zulk een groote onderneming diende men toch allereerst te hebben een vaste groote meerderheid en een krachtig Ministerie, niet een meerderheid van een of twee, die morgen wellicht minus een of twee kan worden.

Eigenlijk is het na de glorieuze overwinning van '5 ongeluk op ongeluk geweest. Daar had men de geschiedenis van Staal, waarmee het Ministerie zich vereenzelvigde. De Tweede Kamer zou de Oorlogsbegrooting om het blijvend gedeelte verworpen hebben, indien een oud-liberaal lid niet de reddingsplank had toegestoken, waarop met half zichtbare letteren geschreven stond: uitstel van executie. Waarom zooveel misbaar gemaakt, toen in de Eerste Kamer de verwerping volgde? Hadden de toongevende leden niet gezegd, dat de zaak niet zoo hoog moest worden opgevat?

Er volgde een lange crisis. De rechterzijde moest worden gevraagd de teugels van het bewind over te nemen en alleen in dat geval zou men er over denken om te blijven. En de rechterzijde sprak: 't is mijn beurt niet; gij hadt niet behoeven te gaan; dat is duidelijk gezegd.

't Loont de moeite niet het vervelend gescharrel van die dagen in bijzonderheden nog eens uit te pluizen. Het liberaal-democratische

Ministerie kwam met hangende pootjes terug, opgepoetst en gladgestreken, alsof er eigenlijk niets gebeurd was.

De hoop gluurde weer door het liberale glas. De Provinciale verkiezingen waren in aantocht. Veel bombarie. De meerderheid der Eerste Kamer moest en zou worden omgezet en - in plaats van om werd de clericale meerderheid daar grooter.

Was dit niet het zegel op de verwerping der Oorlogsbegrooting? Zou het Ministerie nu weer ontslag vragen? Neen, nu deed de Regeering, of het haar niet aanging; 't bracht immers geen verandering in de samenstelling van de Tweede Kamer en de Eerste bleef dezelfde. Handig bedacht. Ook in de politiek heeft men goocheltoeren, enkel gauwigheid. Maar toch wat in strijd met de houding in Januari.

En zoo begon in September de parlementaire campagne, - een eierdans voor de Ministers, want door het verlies van Leiden was de verhouding van links en rechts 51 tegen 49 geworden, alles en alles meegerekend, ook de vrije liberalen en de socialisten.

De onrust werd vermeerderd door het gerucht, dat het Ministerie de begrooting niet zou overleven.

Eén troost was er intusschen voor de linkschen: men had het ontwerp Grondwetsherziening, waarin het blanco-artikel schitterde met betooverenden glans, terwijl de afschaffing ‘mannelijke’ de voorstanders van het vrouwenkiesrecht in goeden luim bracht en dezen bij voorbaat als hulptroepen konden worden ingelijfd.

Op een paar kleinigheden na wilde de Regeering verder de Grondwet laten zooals zij was. De verkiesbaarheid van de leden der Kamer werd nog wat uitgebreid en de benoeming van den president der Kamer werd aan de Koninklijke macht onttrokken en aan de Kamer zelf overgelaten. Waarom, begreep niemand. Beleefd was het tegenover de Koningin niet; immers nooit had men ten Paleize afgeweken van de gewoonte den eersten persoon van de voordracht te benoemen.

Moest deze zonderlinge inval soms dienen als decorum van het ontwerp, of was het een kleine uiting van democratie, die verderop links nog wel eenig nut kon doen?

Men begrijpt, dat de beraadslaging over zulk een ontwerp wel maanden kan duren, - wanneer het aan de orde kwam, waarop bij zulk een wrak Ministerie niet veel waarschijnlijkheid is. Alle tongen komen dan los en zijn niet tot bedaren te brengen. Men spreekt over alles en nog wat.

Allereerst zou moeten worden uitgemaakt, of er niet meer van de Grondwet moest worden herzien, - gevraagd, waarom de Regeering een commissie van onderzoek benoemde, die onder den beweerden drang van de publieke opinie, - die al dien tijd koud en onbewogen bleef - spoedwerk moest leveren, terwijl men in 't eind haar werk links liet liggen.

Wanneer men slechts half nadenkt over dit lumineuze plan, staat

men verbaasd. Dat het aangekondigd werd terstond na de glorierijke overwinning in '5, kan men begrijpen. Men was toen vol overmoed door het heldhaftig verslaan van de antithese; maar na al de ongelukken, die men sedert op den weg ontmoette, had niemand verwacht, dat het plan reeds in het derde jaar zou worden ingediend.

Als er toevallig morgen weer een verkiezing moet plaats hebben - en meer dan één district staat gevaarlijk - dan is de Kamer op het doode punt.

Zou men het plan maar gegeven hebben voor de leus, omdat men half bang was, dat men het laatste jaar niet zou beleven? In de politiek is alles mogelijk.

Of neen, alles wijst er op, dat het wezenlijke ernst was en de eenige redelijke verklaring, welke men voor dit zonderlinge drijven vinden kan, is wellicht, dat men door zulk een tijdige indiening op de botte publieke opinie hoopte te werken, agitatie wilde wekken voor de kiesrechthervorming. Waren de gemoederen eenmaal opgewonden, dan zou de groote trom worden geroerd, lawaai gemaakt om den indruk te geven, dat het algemeen stemrecht de gebiedende eisch des tijds was en het gevaarlijk werd nog langer daarmee te dralen.

Met het oog daarop moesten ook de rechtsche partijen gedwongen worden positie te nemen in de kiesquaestie en daarmee koorn malen op den liberalen molen.

De linkschen behoefden geen kleur meer te bekennen. Van de Unie-liberalen ging het fameuse plan uit, dat er op berekend was de vrijzinnig-democraten en de socialisten mede te lokken in het vooruitzicht van algemeen stemrecht met vrouwen-kiesrecht. Het blanco-artikel moest den weg banen. Direct kon men met het algemeen stemrecht niet aankomen, dat zou afschrikkend werken; daarom het indirect beproefd.

Was dit ook voor de rechtsche partijen een reden om de kaarten open te leggen? Men zou zoo zeggen: neen. Voor een blanco-artikel bestond, behalve bij de unie-liberalen, nergens sympathie. Zelfs bij de vrijzinnig-democraten en socialisten niet; maar men zweeg daar, omdat men leefde in afwachting van de dingen, die komen zouden.

De ‘politieke’ kringen hebben de voeling met het ontwikkelde deel van de natie, dat geheel buiten hen staat, reeds lang verloren. En hier is en blijft men van meening, dat een blanco-artikel in de Grondwet onzin is. Het kiesrecht is een der belangrijkste artikelen en, indien men dit uit de Grondwet weglaat, kan men alles wel blanco maken en eenvoudig de Grondwet afschaffen. Laat men het kiesrecht over aan den gewonen wetgever, dan loopt men gevaar telkens een ander probeersel te krijgen, al naar gelang deze of gene regeling in het voordeel is van de toevallige meerderheid. Liever nog het algemeen stemrecht in de Grondwet dan een blanco-artikel.

En waar stond geschreven, dat de Grondwetsherziening aan de orde zou komen? Al de omstandigheden in aanmerking genomen, was dit

even onwaarschijnlijk als met de belastingwetten. Het plan door te drijven met een meerderheid, die geen meerderheid is, had veel van een politieke speculatie, even dol als het wegwerpen van millioenen in Amerikaansche geoverkapitaliseerde waarden.

Men kon rechts wachten, en men deed 't of kwam slechts ten deele uit den hoek. Het verstandigst waren nog de Katholieken, die dachten: haast u langzaam.

De vrije liberalen hadden bij de vaststelling van hun program reeds gelegenheid gehad zich iets nader te verklaren. Indien noodig, zouden zij ertoe overgaan het kiesrecht nog meer uit te breiden, indien tegelijkertijd de positie van de Eerste Kamer werd versterkt door toekenning van het recht van amendement. Daardoor meende men een bolwerk te hebben tegen de al te zeer wisselende meeningen van den dag, waarvan de Tweede Kamer bij algemeen stemrecht de uitdrukking zou worden.

Reeds in '5 was met de unie-liberalen over dat punt onderhandeld, maar zonder succes. De unie-liberalen konden die concessie niet doen, omdat zoowel de democraten als de socialisten stellig zouden weigeren. Hier was het blanco-artikel de uiterste grens, waartoe men noode zijn toestemming had gegeven, om bij de verkiezingen gezamenlijk op te trekken.

Naïeve lieden dachten een oogenblik, dat de transactie met de unie-liberalen nu toch nog beklonken was. Spoedig bleek, dat dit niet het geval was, en bij de algemeene beraadslaging over de Staatsbegrooting verklaarde de heer Tydeman namens de 10 vrije liberalen, dat het Ministerie door het ingediende plan tot Grondwetsherziening - waarbij de Eerste Kamer bleef zooals zij was, zonder recht van amendement - de scheidingslijn had getrokken en er dus op steun van die zijde niet moest worden gerekend.

Men heeft zich over die verklaring op dat oogenblik eenigszins verwonderd. Waarom niet gewacht, zoo vroeg men, tot de Grondwetsherziening aan de orde was? Dat kon nog lang duren en de verzwakking van het Kabinet door zulk een verklaring moest de positie van de Regeering tegenover de rechterzijde nog zwakker maken.

Toch kan men die verklaring begrijpen. De vrije liberalen zijn steeds door de unie-liberalen behandeld als een quantité négligeable; men ging voort met zich uitsluitend links te wenden naar den democratischen kant. In de organen van de unie-liberalen werden de vrije liberalen beschouwd als een troepje achterblijvers, waarvan geen notitie meer behoefde te worden genomen. Het meer dan lammerengeduld van de vrije liberalen was met de indiening van zulk een Grondwetsherziening ten einde.

Men trachtte nu wel aan den kant der unie-liberalen de breuk te vergoelijken, maar dat kon thans niet meer helpen. Het ontwerp Grondwetsherziening was een daad, die gepleegd werd zonder overleg met

de vrije liberalen en de gevolgen konden niet achterblijven. Of heeft men van radicale zijde werkelijk gemeend, dat de vrije liberalen zoetsappig zouden voortgaan de radicalen te helpen bij het verraderlijke blanco-artikel, in de hoop later bij de kiesrechtregeling nog iets gedaan te krijgen? Dat zou al te onnoozel geweest zijn. De liberale concentratie, die zoolang met een vraagteeken geparadeerd heeft tegenover de rechterzijde, ligt nu in de goot en voor Grondwetsherziening ofte wel het vermaarde blanco-artikel staan in de Kamer, de socialisten meegerekend, alles en alles 41 leden.

't Is wel jammer voor de concentratie, maar het is geschied door de wet van oorzaak en gevolg. En daar kan niemand tegen. Voorloopig heeft de verklaring van de vrije liberalen dit voor, dat het nevelachtige in de verhouding der liberale fracties wat is opgetrokken. Het werd tijd!

Bij de antirevolutionnairen was het kiesrechtvraagstuk sinds lang commissoriaal. Aan het smalen der liberalen stoorde men zich niet; maar toen de Grondwetsherziening uit den koker kwam, meende men zich niet langer geheel stil te kunnen houden. Het pleit zou beslecht worden op de beroemde Deputatenvergadering in October, waar de 500 gezalfden bijeen waren onder voorzitting van Dr. A. Kuyper.

Er was op de vergadering slechts tien minuten praattijd voor elk lid, - veel en weinig, al naar men het opvat. Men kan in tien minuten heel wat zeggen, als men de kunst van concentreeren verstaat. Als de heer Kuyper weer in de Kamer is of straks wellicht Minister-president, dan zou het een weldaad zijn, wanneer hij het zoover weet te krijgen, dat deze methode ook in de Kamer werd ingevoerd. Er zou dan minder nationale tijd verpraat en verbeuzeld worden en men kon dan vrij wat afdoen, - wel niet zooveel als op een Deputatenvergadering, want daar werden zelfs de tien minuten geschonken en de voorstellen en bloc aangenomen, maar toch veel meer dan thans. De Kamerheeren besteden een deel van den tijd om tegen elkander te kijven en de partijverhoudingen te bespreken, terwijl landszaken aan de orde zijn. Dit is zoo de gewoonte geworden, dat de Kamerpresident ook al meent, dat dit zoo hoort, er nooit aanmerking op maakt, tenzij het te grof wordt. Er worden daar veel dingen besproken, die de heeren onder elkander moesten afdoen of in hun kranten uiteenzetten. Dan leest wel iedereen ze niet, maar dat behoeft ook niet.

Intusschen, ook na de beslissing van de Deputatenvergadering weet men van de kiesrechtbeslissing daar nog weinig af. De zaak werd in beginsel uitgemaakt, verder niet. En beginselen worden gewoonlijk gebruikt, wanneer men een zaak slepend wil houden.

In beginsel dan verklaarde men zich voor het aloude huismanskiesrecht van den grooten voorzitter, maar verdoopt in gezinshoofdenkiesrecht. Om de Katholieke broederen niet voor het hoofd te stooten, waar de overwegende macht bij de verkiezingen berust op gezinsloozen,

de geestelijkheid - die naar kerkelijke instelling niet huwen mag - zou er een gradenkiesrecht bijgevoegd worden. De uitwerking van een en ander zou echter overgelaten worden aan de partijbesturen, de Kamerleden.

Sfinxenwerk zulk een oplossing. Wat verstaat men onder gezinshoofd? Het leven in onze overbeschaafde maatschappij is zoo vreemd geworden, - een teeken van degeneratie, beweert men, - dat een aantal menschen, vooral onder de geletterden, de intellectueelen, gezinsloos zijn. Zal men een Hoogleeraar in de Rechten of een lid van den Staatsraad van het kiesrecht uitsluiten, wanneer zij geen gezin hebben? Of vallen zij wel in de kategorie door het graadrecht? Maar dit recht is gemaakt voor de Katholieken! Alles hangt af van de vraag, wat men onder gezinshoofd verstaat, en hiervoor een passenden sleutel te maken, zal nog moeilijker blijken dan volgens het bestaande recht de geschiktheid oplevert.

Kuyper zegt, dat zijn stelsel goed is, omdat het organisch is. Dat was het misschien in de primitieve tijden, maar in een zoo samengestelde maatschappij als de tegenwoordige, lijkt het onbruikbaar. En waarom het mooie beginsel terstond verkracht door het gradenbeginsel?

Bijbelsch zal het organisch beginsel wel zijn, in zoover bij deze heeren alles bijbelsch is, wat zij willen. In zulk een groot boek als de Bijbel kan men altijd wel een uitdrukking vinden, die er op past, desnoods met den goocheltoer: te pas of niet te pas, ik breng het er bij te pas.

Christelijk lijkt het niet; misschien wel Oud-Testamentisch of Joodsch. Immers, het gezin wordt bepaald door het huwelijk en huwelijken stonden bij de eerste Christenen niet hoog aangeschreven. Men leert immers: Wie trouwt, doet goed, maar wie niet trouwt, doet beter. En dan het gezinshoofdenkiesrecht organisch te heeten! 't Lijkt wel paganistisch.

Zou het woord organisch gekozen zijn, omdat het klinkt en voor vlag dienst kan doen? 't Lijkt iets wat niet is. Zouden organische verkiezingen tot grondslag kunnen hebben het organisme van de stemmers? Daarmee zou men inderdaad een goed kiesrecht kunnen krijgen. De stemmen zouden dan kunnen uitgebracht worden naar de waarde, de ontwikkeling der organismen, de stemmen niet geteld maar gewogen.

Maar dit wil men tegenwoordig niet meer. De tweebeenige schapenkudde had vroeger haar door de natuur, door de ervaring aangewezen voorloopers. Nu wil ieder vooraan staan en ook de minderwaardigen dringen op, zoodat de heele kudde uiteen dreigt te stuiven. De heer Kuyper heeft ‘organisch’ uitgevonden. Met zijn talent moet het niet moeilijk zijn, het kiesrecht werkelijk organisch te maken. Dan volgen alle welgezinden van rechts en links van zelf.

Eén ding staat vast - en dit verklaart veel - wanneer wij dit organisch kiesrecht krijgen, hebben de ‘kleine luiden’ zeer zeker de meerderheid. De huwelijken zijn daar nog altijd populair, omdat de

economische rekening wordt aangevuld met een onbekende grootheid: onderhoud door armenzorg, leven op kosten van de zoogenaamde ‘rijken.’

Redelijk is zoo het ‘organisch’ beginsel in geen geval, maar die eisch wordt daar ook niet gesteld. Over 't geheel zijn de menschen weinig voor rede vatbaar. Eerst wanneer de zoogenaamde beginselen tot de uiterste consequentie zijn doorgevoerd, bemerkt men het absurde en dan is het doorgaans te laat.

Het is verklaarbaar, dat de heer Borgesius bij de algemeene beraadslaging den woordvoerder der anti-revolutionairen, den heer Heemskerk, trachtte uit te vorschen, hoe men daar het kiesrecht wenschte te regelen. Immers, ook na de Deputatenvergadering was men even wijs. Het heeft niet mogen baten. En zoo zwak als het ontwerp der Grondwetsherziening op 't oogenblik staat, zal het geheim voorloopig wel bewaard blijven en zullen ook de Katholieken zich wel niet in de kaart laten zien.

Men ziet, het blanco-artikel is en blijft een hopelooze onderneming - wat te verwachten was. Het is niet waarschijnlijk, dat het in deze wetgevende periode aan de orde komt, - tenzij om te sneuvelen, - wat men te veel eer zou kunnen heeten. Had men in ons land, evenals elders, Uilenspiegels, die niet alleen rechts maar ook links zochten naar den humoristischen kant der dingen, het blanco-artikel ware reeds lang een gemakkelijk onderwerp van spot.

Dit neemt echter niet weg, dat de achtergrond van ‘de schoonste uitvinding dezer eeuw’, zooals het blanco-artikel in een krant genoemd werd, aan de orde zal blijven. Twee vijfden der Kamer, zooals die thans is samengesteld, hunkeren naar het algemeen stemrecht met vrouwenkiesrecht.

Dat stemrecht zal om die reden wel het groote politieke rad blijven, dat wij nog jaren lang zullen zien draaien, en geen moeite zal worden gespaard om het op te sieren en bekoorlijk te maken.

Voor het oogenblik ziet het er niet naar uit, dat het cijfer van de voorstanders merkbaar zal klimmen en op dat punt komen, dat voor een Grondwetsherziening vereischt wordt. Toch kan niemand zeggen, dat het na eenigen tijd niet zoover komt. Men heeft in de politiek wel grooter verrassingen beleefd. De menigte heeft nooit een opinie en is geheel afhankelijk van de wijze, waarop zij bewerkt wordt, heeft men terecht gezegd. De uitersten verstaan die kunst, en 't is alleen de vraag, of zwart of rood het geheim der kunst is meester geworden.

In eenige landen heeft men het algemeen stemrecht reeds sedert langen tijd. Wel gaan er vele stemmen op, die het een dwaasheid vinden, en peinst men op middelen om er weer van ontslagen te raken; maar men durft de afschaffing niet aan en tobt voort. Men heeft het algemeen stemrecht omgeven met een aureool, een heiligenkrans en

als men van opheffing spreekt, gaat er een geweldige kreet op over vertrapte rechten en dreigt men met revolutie.

Zelfs het vrome Spanje heeft het algemeen stemrecht, maar daar is het een heel onschuldig lam. Liberalen en conservatieven krijgen er altijd de meerderheid, al naarmate de kleur van het nieuwe Ministerie dat meebrengt. Wellicht is het met den bodem van de stembus niet pluis, maar een mensch went aan alles.

In België, waar het algemeen stemrecht bij de radicalen en socialisten ook fata morgana was, heeft men een politiek kunststuk uitgehaald om het moderne monster de tanden uit te breken. Met het meervoudig stemrecht heeft men daar nu al het vierde van een eeuw een clericaal bewind.

Wie weet, of bij ons ook niet een of ander middel wordt uitgedacht om het algemeen stemrecht te kunnen omhelzen, niet als blanco-artikel, maar als een pilaar in de Grondwet.

Wij leven in een tijd van groote ontevredenheid. Men heeft zich vele ideale voorstellingen in het hoofd gehaald en vergaat bijna van zenuwachtigheid, dat de wereld nog altijd is, zooals zij is en was. Alles en ieder zou hervormd moeten worden en bij de moeilijkheid om het zoo snel mogelijk ten uitvoer te brengen, grijpt men alles aan, als er maar verandering komt.

De groote opgang, welken hier en daar het socialisme maakt, laat zich uit dien geestestoestand verklaren. Het roode heirleger is de verzamelplaats voor alle ontevredenen, die het vaandel volgen, zonder te weten waarom; zij willen wat anders. Wel taant hier en daar de roode zon, dreigt de massa weer af te vallen, omdat de ervaring leert, dat men ook daarmee niet verder komt; maar och, in ons kleine land is men in sommige dingen wat achterlijk en volgt het buitenland na, wanneer daar de politieke mode zoo wat heeft uitgediend. Wie weet, welke verrassing ons dus nog te wachten staat, als wij een weinig geduld hebben.

Of het algemeen stemrecht dan zoo verschrikkelijk is? Och neen; de rijken, waar het bestaat, zijn volstrekt niet te gronde gegaan en men leeft er nog lustig op los. Het geharrewar is er alleen wat grooter, de parlementaire machine loopt er wat langzamer en soms wat maller; maar dat houdt de menschen bezig en geeft afleiding. Soms heeft het een goede zijde; de aandacht wordt gevestigd op dingen, die inderdaad verbeterd konden worden met een weinig goeden wil. Ongelukkig zou ook Nederland niet worden door het algemeen stemrecht.

Het algemeen stemrecht is een oude afgezaagde quaestie en men heeft verschillende theorieën opgedoken om het te verdedigen, die ook al oud zijn. Men kan alles verdedigen en ongeveer alles wordt ook verdedigd.

Toch zou men zoo zeggen, dat er uit een praktisch oogpunt weinig voor te zeggen valt. Het is in strijd met wetenschap en ervaring, met anthropologie en geschiedenis.

Om redelijkerwijs iemand aan te wijzen, die geschikt is den Staat te helpen besturen, moet men althans zelf eenig begrip hebben van de inrichting van een Staat en ook ietwat kunnen oordeelen over de personen, wien men zulk een mandaat kan opdragen.

Die kennis nu ontbreekt bij het algemeen doorgaans geheel en al, en het is ook niet waarschijnlijk, dat het algemeen daarvan ooit op de hoogte zal komen. Daarop zijn de hersenkasten nu eenmaal niet ingericht. Indien de verstandelijke ontwikkeling zich hier en daar bij enkele individuen boven het zeer middelmatige verheft, heeft men ook dan nog te weinig tijd om zich zelfs op bescheiden wijze met Staatszaken bezig te houden. Het gewone leven, de strijd om het bestaan neemt den mensch te veel in beslag. Ziet men kans dit bezwaar op te heffen, dat naar den aard der dingen op het algemeen stemrecht drukt, goed, dan kan men zoolang wachten. De qualiteit der hersenen kan in den tusschentijd verbeterd worden en de burgers opgevoed voor hun verheven parlementaire bestemming. De wereld heeft al zoolang bestaan, en schijnt vooreerst niet van plan met draaien op te houden. Geduld was altijd een schoone zaak.

Maar daar heeft men geen lust in. Geduld en gezond verstand zijn in den modernen tijd zoek geraakt. En hoe gaat het nu in deze wereld, die is, zooals zij is? Menschen, die van de zaak niets afweten en hoogstens hier of daar een stopwoord hebben gehoord, brengen hun stem, hun advies uit over een persoon, dien zij in den regel evenmin kennen, dien zij nooit hebben gezien en van wiens levensinzicht zij niets weten.

Van kiezen of stemmen in een gezonden zin kan op die wijze natuurlijk geen sprake zijn; dat heet maar zoo. De overgroote meerderheid wordt door personen, die zich daarin geoefend hebben, de propagandisten van deze of gene partij, in hun zwart of groen of geel of rood pak afgericht, een rad voor de oogen gedraaid. Er wordt gezegd: wanneer gij zoo en zoo stemt, dan zullen er wonderen gebeuren; van uw lijstje van verlangen zal ongeveer alles vervuld worden; uw geluk is op de komst, wanneer gij het zelf maar wilt. Is men kerkelijk aangelegd, dan worden niet alleen de zegeningen der wereld, maar ook die des hemels voorspeld.

Dat is de lijm, waarmede men kiezers vangt, en iedere partij heeft mannen, die het lijmmaken uitnemend verstaan. Zij hebben slag de menschen alles wijs te maken, te suggereeren. Het komt aan op wat de Franschen noemen flux de bouche. Wij, Hollanders, noemen zulke gladde vogels van den tongriem gesneden. Elke partij heeft ze in voorraad. En over en weer is men overeengekomen, dat niemand naderhand over zijn kiezersbeloften mag worden hard gevallen, niemand is daaraan gehouden. 't Is het spel van groote woorden.

De listen en streken, die worden uitgehaald om kiezers te vangen, hebben sinds lang de verkiezingen in miskrediet gebracht; men spreekt van toenemende demoralisatie door de verkiezingen.

't Is erger geworden in de laatste jaren door het mengen van den godsdienst, of liever de kerk, in de zoogenaamde Staatskunst. Onze vaderen waren wijzer op dit punt. Zij vreesden die vermenging, en met recht; de misleiding van de onnoozele kiezers lag voor de hand. Als het ‘eeuwig heil’ er mee gemoeid wordt, worden ook de beloften oneindig.

Een andere reden om die vermenging tegen te gaan: men wenschte geen zaad van onverdraagzaamheid te strooien, de burgers van hetzelfde land en dezelfde rechten niet van elkander te vervreemden en in nijd en haat op te voeden.

Vermenging van godsdienst en Staatsbestuur bracht blijkens de geschiedenis steeds onheil. Daarom was het vroeger verboden, dat geestelijken lid werden van de Volksvertegenwoordiging. De nieuwe wijze tijd, waarin alles en ieder gelijk heet of gelijk gemaakt moet worden, heeft dit afgeschaft om zich naderhand te beklagen over clericalisme. Wij zijn nu zoover, dat men zeggen kan: indien er godslastering is, dan behooren daartoe zeker een aantal clericale kiesmanoeuvres. Wat evenwel niet wegneemt, dat ook de tegenpartij bij voorkomende gelegenheid zich van dat bedenkelijke wapen bedient.

Ik herinner mij daarvan een staaltje, dat even karakteristiek als walgelijk is. 't Was in een zeer gemengd district, waar clericalen en liberalen fel tegenover elkander stonden. Een dweepzieke kiezer wierp godsdienst en staatsdienst zoo vermakelijk dooreen, dat duidelijk was, dat hij noch van het een, noch van het ander veel begreep. Het telkens weerkeerende refrein was: En nu willen zij mij mijn Jezus ontnemen, een refrein, dat op een half huilenden toon werd uitgekrijscht. Het maakte indruk en de werking van deze suggestie moest geneutraliseerd worden. ‘Een scheutje godsdienst’ schijnt hier geen kwaad te kunnen, sprak een liberale woordvoerder tot zijn collega en hield een speech, waarin het Jezus-refrein op moderne wijze werd aangebracht en met zulk een klem en vaardigheid, dat sommige kiezers vroegen: is die mijnheer ook orthodox?

Behalve venijnige hoofdartikelen en gedraaide strooibiljetten, speelt ook het geld een rol, maar zoo, dat de wet er niet bij kan.

En dan klaagt men er over, dat het aantal onthouders bij de verkiezingen groot blijft, - waarmee de zaak ook al niet beter wordt, al kan men begrijpen, dat menig kiezer het werk te vies wordt om mee te spelen.

Men noemt dat v r i j e verkiezingen en vraagt met kracht en klem nog meer van die vrije mannen, schoon hun aantal reeds zeer groot is. Maar de kiezers kiezen niet; zij worden door enkele spraakgrage mannen aan 't lijntje genomen en meegezeuld om te stemmen.

En hoe meer kiezers men maakt, hoe grooter de verkiezingsschandalen worden. Er wordt gestemd op mooie beloften of op allerlei schrikbeelden. Oordeelen kunnen de meeste kiezers niet; daarvoor ontbreekt

het hun aan kennis van zaken en personen. Wil men nu nog eenige duizenden kiezers meer maken, och, dat maakt nu eigenlijk zoo veel niet uit, maar zou het niet beter zijn, eerst dien vuilen mallen boel op te ruimen; want zoo blijft het min werk.

Zonderling die combinatie van algemeen stemrecht met vrouwenkiesrecht. Waartoe blanco-artikel al niet leiden kan! Moet dat verbetering aanbrengen? Mij dunkt, de vrouw is te fatsoenlijk en ook te schrander om zich met kieswerk te bemoeien, zoolang het niet anders en beter geregeld is. Wordt zij in dezen rommel meegesleept, dan bestaat er veel kans, dat ook zij haar reputatie verliest, zonder iets te bereiken.

Toch dreigt het vrouwenkiesrecht een mode te worden, zelfs een internationale mode. De ‘schoone’ sekse vraagt en eischt het kiesrecht met een hartstocht en overdrijving, die in het vrouwenkarakter liggen. Men staat op het punt gehoorzaamheid te weigeren aan wetten, welke alleen door mannen zijn gemaakt - een nieuwe vorm van anarchisme.

Zal het vrouwenkiesrecht ook algemeen zijn? Dan kan het een aardige herrie worden bij de verkiezingen en de Bond tot verhooging van het zedelijk bewustzijn mag wel toezien, dat het politieke contagium geen minder gunstige gevolgen heeft. Als op een verkiezingsdag 's avonds overwinning gevierd wordt, dan zal het een mooie jool worden, eindigend met een algemeene danspartij.

Of er dan zooveel tegen het vrouwenkiesrecht pleit? Och, een vrouw is even goed een mensch als een man, maar 98% van de vrouwen begeeren het kiesrecht niet, omdat zij meenen, dat een vrouw in den regel beter is, hooger staat, naarmate zij minder lawaai maakt. Vele vrouwen beschouwen zich nog als priesteres van het huis en meenen, dat zij de gewijde stemming voor den geestelijken dienst verliezen, als zij het straatrumoer liefkrijgen en in de vunzige kiesvergaderingen worden aangegaapt.

Dr. P.J. Möbius schreef een boekje: *Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes,* waarvan de zevende druk nog door hemzelf is bezorgd. Het boekje is - naar den vierden druk - in het Hollandsch vertaald onder den titel: *Over de physiologische minderheid der vrouw.*

In beide uitgaven zijn de voornaamste beoordeelingen en brieven opgenomen, die Möbius over dat werk ontving. Men vindt daar vele brieven van vrouwen, waarin de schrijver zéer uit de hoogte wordt behandeld en - om het zachtste woord te nemen, - op zijn plaats wordt gezet; maar geen enkel argument wordt weerlegd; physiologie schijnt voor die schrijfsters niet te bestaan, of het is althans een wetenschap, waarvan zij meenen, dat zij geen notitie behoeven te nemen.

Men zou de opmerking kunnen maken, dat Möbius in zeker opzicht eenzijdig is. Hij heeft de vrouw genomen als type en de ervaring leert, dat de geslachten ook physiologisch niet altijd zoo streng van elkander zijn afgescheiden als dat schijnt. Men heeft mannen, die ietwat vrouwe-

lijke eigenschappen hebben, en omgekeerd vrouwen, die meer mannelijke eigenaardigheden vertoonen. Dat kan voor een deel liggen in de omgeving, waarin zij zijn groot geworden; maar de hoofdzaak zal wel zijn, dat in het organisme afwijkingen worden aangetroffen, die niet zoo gemakkelijk physiologisch zijn aan te wijzen; maar het feit bestaat. Men heeft zooals overal in de schepping zekere tusschenvormen, die men gewoonlijk beschouwt als uitzonderingen.

Is de uitdrukking ‘minderheid’ der vrouw wel juist? Man en vrouw zijn verschillende wezens, geschapen, naar men zegt, om elkander aan te vullen. In sommige opzichten staat de man, in andere de vrouw hooger. Bij den man overweegt doorgaan*s* het verstand, bij de vrouw het gevoel. De corypheeën der wetenschap vindt men daarom onder de mannen, al zijn er ook bij uitzondering vrouwen, die wetenschappelijken aanleg hebben. In fijne ontwikkeling van het gevoel staat de vrouw boven den man, en er zijn tal van dingen, die de vrouw uit intuïtie raadt, waar de man lang met zijn verstand zoekt, maar moeilijk de oplossing vindt. Een vrouw doorziet in den regel spoediger het karakter; en zoo zijn er meer dingen, waarin de vrouw hooger staat dan de man. Niet ten onrechte zegt een oud spreekwoord: wie vooruit wil komen in de wereld, moet met zijn vrouw te rade gaan.

Er zijn vele bezigheden in de maatschappij, die een vrouw even goed, soms nog beter kan verrichten dan de man, en er is volstrekt geen reden om te weigeren die aan de vrouw op te dragen.

De overbeschaving bracht tot heden steeds het verschijnsel, dat er minder huwelijken worden gesloten in den meer of minder bemiddelden stand, en het aantal overkompleete vrouwen tracht daarom in den strijd om 't bestaan naar een gelegenheid om in haar behoeften te voorzien. Dat gebied kan wellicht nog uitgebreider worden, en het zou dwaas zijn de vrouwen te weren, omdat zij vrouwen zijn, waar zij het werk even goed verrichten als de man.

Het best zal de vrouw altijd slagen in de huiselijke bezigheden, waarvoor zij het meest aanleg heeft en omdat dit een gebied is, waar steeds veel werkkrachten noodig zijn. De som van alle, schijnbaar kleine, huiselijke bezigheden zijn voor het leven van den mensch van groot gewicht. Het is geen kleinigheid te zorgen, dat een woning, hoe goed ingericht ook, voldoet aan de eischen der hygiëne, dat zij in de eerste plaats zindelijk is, niet alleen oppervlakkig, maar inderdaad. De bereiding der spijzen is een omvangrijk gebied, dat veel kennis en veel vaardigheid en, ook waar men over de noodige hulpkrachten beschikt, veel toezicht vereischt.

Nu heeft de moderne vrouw het in het hoofd gekregen om de bezigheden, waarop zij door natuur en ervaring als is aangewezen en waarop zij vroeger roem droeg, uit te maken voor meidenwerk, waarmee zij zich niet behoeft af te geven. Verliest nu zulk een vrouw eigenlijk niet haar recht van bestaan? Verlaagt zij zichzelf niet tot een weeldepop,

die aan- en uitgekleed wordt en verder niets te doen heeft dan zoowat te flaneeren door het leven, en geld zoek te maken en wat praatjes te verkoopen? Vooral onder de bourgeoisie vindt men daarvan tegenwoordig treffende toonbeelden.

Het eerste gevolg is, dat de vrouw door het slecht bestuurde huishouden een duur voorwerp wordt, en de man, in de engte gedreven door de vele uitgaven, zijn toevlucht neemt tot speculatie, en door de papieren roofridders van onzen tijd wordt uitgekleed.

Een man van het goede type acht geen werk beneden zich, wanneer dat op zijn weg ligt, en waarom zal de vrouw zich voor haar werk schamen? Is dat niet een van de vele ziekteverschijnselen van onzen tijd?

De moderne vrouw wil ander werk. Goed, wanneer eerst het werk, dat gedaan *moet* worden, is verricht. Heeft zij tijd over, of wanneer zij geen aangewezen werkkring heeft, dan trachte zij naar anderen arbeid. Daartegen kan niemand bezwaar hebben.

Jaren geleden was er onder de ‘dames’, die meenden tijd over te hebben, een algemeene beweging om ziekenzuster te worden. Een goed idee. Die bezigheid ligt in den aard der natuurlijke vrouw. Nuttig en edel werk! Langzamerhand is die beweging echter doodgeloopen en in de ziekenhuizen klaagt men, dat zoo zelden meisjes uit den ‘fatsoenlijken’ stand zich aanbieden om voor zuster te worden opgeleid. Men vond, dat het werk te zwaar was en er bezigheden verricht moesten worden, die tot het meidenwerk behooren. Men kon het niet uithouden. Alsof alle werk niet geleerd moet worden met inspanning en volharding en men langs dien weg ondervindt, dat geen werk te zwaar is, dat men met het gevoel van plicht verricht. Of was het werk niet éclatant genoeg? En wilde men liever aan den weg timmeren?

Ik herinner mij een dier wezentjes, die van het zusterspelen spoedig genoeg had. Ik trof haar later aan in een stampvolle zaal, waar een zoogenaamde liefdadigheidsvoorstelling werd gegeven. Zwierig gekleed trippelde zij met lieve lachjes rond om programma's te verkoopen. Typisch, dacht ik, - maar ik lachte niet.

Dat er vele vrouwen zijn, die intellectueel ook in de hoogere rangen der maatschappij een eervolle plaats kunnen innemen, bewijzen vele uitstekend ingerichte scholen voor Middelbaar onderwijs. Vrouwen, die in de Medicijnen studeeren of Meester in de Rechten worden, zijn niet zeldzaam meer. Toch moet de ervaring nog leeren, of er wel vele vrouwen zijn, welke op den duur in die richting slagen, of zij physiek tegen de daaraan verbonden moeilijkheden bestand zijn. Ook de letteren worden zeer begeerd. Het letterkundig proletariaat is onder de beide seksen al groot genoeg.

Is er geen reden om de vrouw van zekere betrekkingen uit te sluiten of haar voor onbekwaam te verklaren, de vraag is, of zij door haar physieken aanleg op den duur bestand zal zijn het overal vol te houden. Waar snel en vastberaden krachtig handelen op een oogenblik ver-

eischt wordt - en dat komt in vele betrekkingen schier dagelijks voor - zal zij waarschijnlijk dikwijls te kort schieten. De vrouw is fijner georganiseerd dan de man en daardoor van een ander krachtgehalte.

Beweert men, dat de ervaring daarover nog uitspraak moet doen, goed; maar op dit oogenblik kan men niet zeggen, dat de vrouwenvraag genoeg is opgelost om haar stemrecht te geven en als gelijke van den man mee te laten draaien aan het zonderlinge politieke rad.

De wetten zijn gemaakt door mannen en daaronder zijn bepalingen ten nadeele van de vrouw. Dat is zoo. De gehuwde vrouw is in vele opzichten weerloos tegenover het brutale egoïsme van den man en rechtloos. Begeert de vrouw daarvoor kiesrecht en een zetel in het parlement, daaruit volgt nog niet, dat de vrouw bij al haar schranderheid ook de kunst verstaat bij de ingewikkelde rechtsverhoudingen de wetsformule aan te wijzen, waarmee het recht beter wordt. De eerste proef daarvan moet nog geleverd worden.

Men redeneert tegenwoordig alles gelijk en wordt plat. De natuur heeft ook nog wat te zeggen. De natuur raadt voorzichtigheid, maant tot kalmte. De natuur springt niet haasje over. En wie naar haar niet luistert en het toch doet, loopt gevaar leelijk te pas te komen.

Feuchtersleben waarschuwde: Entschiedene, eingreifende Activität ist dem Manne von Natur zugewiesen; passives Weben und Leben dem Weibe. Beide Gesetze dürfen nicht ungestraft überschritten werden.

En - prullen heeft men zoowel onder mannen als onder vrouwen, - te veel, maar dat is geen seksequaestie.

Zooals de bakens thans op politiek terrein staan, is het fameuse blanco-artikel met den staart van algemeen stemrecht en vrouwenkiesrecht een storm in een glas water geworden. Het mooie kind in den nood heeft zijn dienst gedaan en kan nu gaan. 't Is ook wel zoo. Niemand denkt er meer aan, dat er van die dwaasheid in ernst nog sprake kan zijn, sedert de oud-liberalen den dienst hebben opgezegd, wanneer men aan dien mijlpaal gekomen is.

Of en wanneer de Grondwetsherziening aan de orde zal komen, kan niemand zeggen. De partijen, die er vóór zijn, zijn in de minderheid en hebben dus niet veel meer te zeggen. Wil men het zwakke ministerieele leven nog wat rekken, dan zal wel het beste zijn, niet op een spoedige behandeling aan te dringen. Immers, men weet, dat het dan voor goed uit is.

Zoo nu en dan merkt men in de Kamer, dat er zoowel rechts als links een zekere electrische spanning is ontstaan, die plotseling tot verrassingen kan leiden. De oud-liberalen, reeds zoo dikwijls teleurgesteld en achterafgezet, zullen, evenals bij het blijvend gedeelte, geen reddingsplank meer uitsteken om het Ministerie te redden en de zaken haar gang laten gaan, zonder bepaalde oppositie te voeren. Dat hebben zij beloofd tot aan het blanco-terrein.

Aan de rechterzijde is men soms scherp en leest men tusschen de woorden, dat men nu niet meer, evenals na den Staalnacht, er tegen op zou zien de teugels van het bewind over te nemen of het op een Kamer-ontbinding te laten aankomen.

Men schijnt daar op alle gebeurlijkheden voorbereid en gereed den strijd te aanvaarden, '5 nog eens over te doen. En bedriegen de teekenen niet, dan staat men rechts vaster dan in '5. De liberale gedragingen hebben nergens sympathie verwekt, behalve in den engen partijkring, en daar nog niet onverdeeld, terwijl de antipathie tegen Dr. Kuyper met den tijd wat is bekoeld onder de overweging, dat, wat de liberalen bieden, in het geheel niet aannemelijk is.

Men moge dat beklagen, onredelijk vinden, het feit bestaat en het gevolg is geweest, dat de kleine breuk van de antithese, die in '5 de liberalen een schrale overwinning bezorgde, bijna weer geheeld is. Onder de christelijk-historischen aan den linkervleugel zijn er ook nu nog, die niet voor Kuyper door het vuur zullen gaan, zooals de echte anti-revolutionnair; maar zij zijn toch weer naderbij gekomen en zullen geen spelbrekers meer zijn.

Te Sneek wilden zij niet officieel de candidatuur van Kuyper aanbevelen, maar lieten hun geestverwanten vrij, - wat bedoeld zou zijn als een beleefdheid, - een beleefdheid, die door den vader van de coalitie met te groote teergevoeligheid, een vrucht wellicht van hoogen leeftijd, of misschien ook wel uit berekening, verkeerd werd opgevat.

De geschiedenis van de verkiezing te Schiedam is ook geen verkwikkelijke episode in den zoogenaamd Gode gewijden strijd; maar men schijnt door al zulke lastige dingen heen te komen in het vooruitzicht, dat men bij de herstelde eenheid der antithese den buit straks gemoedelijk en genoegelijk zal zien te verdeelen. Zelfs bij de nationaal-historischen zijn neigingen, zoo niet van verzoening dan toch van meewerking.

Kuyper houdt zich wel strak, schijnt soms te veel eischend; maar veel geschiedt daar uit wel overlegde tactiek, en straks wordt alles goed gepraat en schijnt er veel vergeten, omdat hij onmisbaar is. Zoo kan straks de algemeene rechtsche leus zijn: revanche voor de nederlaag van '5! De dobbelsteenen worden in den verkiezingskoker geworpen en de politieke loterij begint weer.

Prof. Fabius schreef onlangs een zeer waar woord: ‘Zoo tobt en sleept het leven voort, zonder verheffing, zonder kracht, in matheid van bestaan. Zoo nu en dan slechts schijn van ware warmte toonend onder invloed van berekenende kansen. En het volksleven zinkt steeds dieper weg onder de macht der ontbinding, die van deze politieke ellende het groote profijt heeft.’

De partijziekte vergiftigt het leven, ondermijnt het volksbestaan. Het parlementaire stelsel bestaat ruim een halve eeuw, - niet lang in de geschiedenis, die met eeuwen rekent, - en reeds kraakt het aan alle kanten en rijst de vraag: hoe lang nog en wat dan?

Dat stelsel zinkt meer en meer weg in de leugen, in het vuil van de verkiezingen, en ontreddert het land door van alles politiek, partijzaak te maken, door het wezen der dingen te negeeren en, in plaats van te streven naar harmonie der belangen en vereeniging der burgers, dezen te scheiden in vijandige groepen, die elkander niet meer begrijpen kunnen of willen.

De Italiaansche Hoogleeraar Ferrero schreef in zijn bekend boek over de geschiedenis van Rome: ‘Waar de wijze van leven, van denken, van gevoelen, van bezitten - in 't kort, waar de beschaving niet een en dezelfde is, tenminste in de hoogere en middelklasse, - daar kan ook geen levende natie zijn, maar op zijn best genomen een onsamenhangende menschenmassa, die slechts door geweld van wapenen wordt bijeengehouden.’

Zoolang men geen andere middelen weet dan blanco-artikelen, algemeen stemrecht - het kind der revolutie en den speelbal der demagogen - en het vrouwenkiesrecht, kan men zeggen: er is wat beters te denken en te doen.

27 Nov. '7.

NOORMAN.

Wetenschappelijke karakterkennis.

Onlangs verscheen bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage een geschrift van Dr. R.P. Mees R. Azn. over bovengenoemd onderwerp. De schrijver heeft veel gelezen van hetgeen vooral in Frankrijk over karakter is geschreven in de laatste tientallen van jaren. Het is verblijdend, dat in ons land nu ook op de hier voorkomende kwesties eens systematisch de aandacht wordt gevestigd. Men hoort wel menigmaal klagen, dat onze tijd vertoont een zekere karakterschaarschte. Niet, dat er zooveel ‘karakterloozen’ zouden zijn, of dat er meer slechte dan goede karakters gevonden worden, maar men vindt niet veel menschen van karakter. Wat is echter onder dit woord te verstaan?

Zekere vaagheid is in het algemeen spraakgebruik niet te ontkennen. In de zielkunde echter heeft sinds lang een meer bepaalde beteekenis van het woord recht verkregen. Men herinnert zich wel de ethische werken van Schopenhauer, waarin hij als voorwerp van zedelijke beoordeeling niet de daad beschouwt, maar het karakter. Karakter is allereerst dat in een mensch, wat hem onderscheidt van zijn medemenschen. Men kan dus elk mensch beschrijven, eerst als mensch, en dan naar de eigenaardige eigenschappen, waardoor hij zich onderscheidt van anderen. Ook in 't gewone spraakgebruik kent men iemand toe een opvliegend, een driftig, een onbetrouwbaar, een medelijdend karakter. Men denkt daarbij aan eigenschappen, die niet slechts korten tijd iemand kenmerken, maar door hun herhaaldelijk optreden blijken als 't ware aan iemand eigen te zijn. Vraagt men nu, of iemand zulke opvliegendheid of onbetrouwbaarheid naar willekeur kan afleggen, dan zou het antwoord meestal ontkennend luiden. Maar kan iemand van een achterdochtig karakter dat dan niet te boven komen, het verkeerde onderdrukken? Men zal wel geneigd zijn, bevestigend te antwoorden, maar er allicht bijvoegen, dat hij dan toch zijn aard niet veranderd heeft, alleen zijn aangeboren wantrouwenden aard heeft onderdrukt, dat hij iets heeft verworven, dat hem als een tegenwicht tegen dat wantrouwige kan dienen.

Zoo blijken dan ook in het dagelijksch verkeer de grondkwesties wel bekend te zijn. Men weet van het blijvende in een karakter, van zijn stabiliteit; men weet, dat sommige of alle karaktereigenschappen zijn

aangeboren; ook echter is bekend, dat daarnaast zekere karaktereigenschappen kunnen worden verworven, dat zelfoefening, ervaring en omgeving veel in 's menschen inborst bepalen.

Indien men nu van iemand kan zeggen, dat hij een goed huisvader is, dat hij veel houdt van natuurschoon, dat hij goedaardig is voor dieren en kinderen, weet men dan iets omtrent zijn karakter? Kan men dan b.v. ook zeggen, hoe hij zich gedraagt in geldzaken?

Niemand zal dat beweren. Nu spreekt men van een opvliegend karakter b.v., zonder daaruit te kunnen opmaken, hoe dat karakter b.v. in huwelijk, in financiën, enz. zich zal gedragen. Multatuli was opvliegend - een wonderlijk man in geldzaken. Swift was opvliegend, - zeer nauwkeurig in geldzaken. Er blijkt behoefte te zijn aan *wetenschappelijke* karakterkennis. In de eerste plaats aan uitvorsching van grondeigenschappen, waardoor andere worden bepaald. Hierin schiet het dagelijksch verkeer geheel te kort. Opvliegendheid is geen grondeigenschap, waaruit vele andere kunnen worden afgeleid.

Dit zoeken naar grondeigenschappen is zeer oud, en had steeds plaats met de bedoeling, enkele weinige grondeigenschappen te vinden, die bij velen, maar dan in talrijke variatie, aanwezig waren. Want bekend was het, hoe er zekere groepen van menschen kunnen gevormd worden, die overeenstemmen in sommige karaktereigenschappen. Is dat ook niet voor een groot deel de bekoring van die fijne teekeningen van La Bruyère, b.v. van zijn meesterlijke beschrijving van den onhandigen mensch, of van den verstrooide?

Een der meest bekende groepeeringen, classificaties van het karakter naar zielkundig bepaalde grondeigenschappen, is te vinden in de door Dr. Mees uitvoerig beschreven temperamentenleer. Zij is gebaseerd op het varieerende tempo, langzamer of sneller afloopen der zielsprocessen eenerzijds en grootere of geringere gevoeligheid andererzijds. Men krijgt op die wijze slechts een zeer algemeene classificatie, maar dat nadeel kan worden verholpen, gelijk wij zien zullen. Snel tempo en geringe gevoeligheid geeft het z.g. ‘sanguinisch temperament.’ Snel tempo en groote gevoeligheid het cholerische. Langzaam tempo en geringe gevoeligheid brengt het phlegmatische temperament te voorschijn, langzaam tempo en groote gevoeligheid het melancholische. Velen hebben van oudsher in bloedmenging, galwerking e.a. de oorzaken willen zoeken voor deze verschillen; maar al was dit zoo, dan zou bij onze nog zoo ruwe kennis der biologische processen slechts een zeer vage afleiding mogelijk zijn. Verreweg de meeste onderzoekers op dit gebied - in navolging van John Stuart Mill ook wel ethologen genoemd, beoefenaren der ethologie(*) - bepalen zich dan ook tot het zielkundige karakter.

Deze temperamentenleer heeft van gerechtvaardigde kritiek te lijden gehad. Men betwijfelde namelijk, of hiermede wel alle grondeigen-

(*) In Mill's System of Logic.

schappen genoemd waren, of men aldus niet hemelsbreed verschillende karakters in één groep samenbracht. Dr. Mees had m.i. deze kritiek niet onvermeld moeten laten, nu hij zoo breed de vier-temperamentenleer meedeelt. Want inderdaad is deze leer, deze classificatie niet houdbaar. Wij komen daarop aanstonds nog terug.

Dat deze classificatie te *algemeen* is, kan haar niet als verwijt worden aangerekend. Integendeel, het is ook eerst te doen om een basis voor verder onderzoek. Heeft men nu b.v. de melancholischen afgezonderd, dan blijft over, in deze groep onderverdeelingen te zoeken. Men zou nu kunnen trachten, de variaties van intensiteit der grondeigenschappen te bepalen, maar dat is niet de eenige weg. Geheel verwerpelijk wordt deze weg niet geacht door moderne onderzoekers; zoo bespreekt W. Stern het goedkeurend. Men kan echter ook trachten, alle eigenschappen van deze groep op te sporen en die op elkander terug te voeren of ten minste hun samengaan (correlatief zijn) aan te toonen. Ook dit wordt door Dr. Mees niet genoeg op den voorgrond gesteld.

In de melancholische groep neemt b.v. de religiositeit een groote plaats in, en wel een bepaalde vorm daarvan. Men denke b.v. aan Silvio Pellico, aan Kierkegaard, enz. Ook neiging tot eenzaamheid, verstrooidheid, achterdocht, somberheid, duurzame genegenheid vindt men bij deze groep. Het melancholisch temperament kenmerkt zich inderdaad door groote gevoeligheid, en wel een dyskolische, een onaangename (somberheid), en tevens door een langzaam tempo, zou men kunnen zeggen (verstrooidheid, duurzame genegenheid). Maar binnen de oude temperamentenleer krijgt men toch geen zuiver beeld. Swift b.v. zou moeten vallen binnen de melancholische groep (groote gevoeligheid, langzaam tempo), toch valt hij er zeker buiten. Of men zou twee soorten van melancholici te onderscheiden hebben, waarvan zulken als Swift zich door enkele van 't gewone afwijkende eigenschappen onderscheiden. Dan ligt het echter meer voor de hand te onderstellen, dat zich in deze afwijkingen een andere grondeigenschap manifesteert, wat, geloof ik, door Prof. Heymans overtuigend is aangetoond.

Maar keeren we terug tot de zuivere melancholischen, zal ik dan maar zeggen. Iets, dat hun groote moeite kost, is het opstaan(*). Zeker melancholicus spreekt in zijn dagboek herhaaldelijk van den strijd, dien hij te voeren had tegen het lang liggen. Dezelfde beklaagt zich ook meermalen over zijn gebrek aan durf, zijn geringe kracht tot aanpakken, zijn neiging tot uitstelllen. Is dit samengaan van eigenaardigheden nu toevallig, of behoort het een bij het ander? Uit alles blijkt een zekere traagheid, die den melancholicus eigen is. Hier hadden we dan zulk een voorbeeld van correlatie.

(*) ''s Morgens, als gij met weerzin opstaat',... Marcus Aurelius, 5e boek, vertaling in 'Stoische Wijsheid', Rotterdam, 1907.

Natuurlijk komen hier slechts aangeboren eigenschappen ter sprake. Straks over de verworvene. Maar waar ligt de oorsprong van dat aangeboren karakter? De tijd is voorbij, dat men een menschelijke ziel bij de geboorte beschouwde als een onbeschreven blad papier. Hoeveel aan den invloed der omgeving moge worden toegekend tot vorming, opbouw en wijziging van het karakter, een aanwezigheid van zekere blijvende grondeigenschappen is waarschijnlijk genoeg, om die te zoeken en daarnaar te classificeeren, en om verder de vraag te stellen, waar de oorsprong van dit aangeboren karakter ligt. Ook hier beperken wij ons tot de zielszijde van het vraagstuk. Welke lichamelijke verschijnselen bij een bepaald karakter behooren, is in 't geheel niet uitgemaakt. Ook de eenmaal met gejuich begroete phrenologie, evenals de stigmen enz. van Lombroso's geboren misdadiger, en de mathematische oogkaspredispositie van Möbius, dat alles is slechts een spoor van een toestand, dien we nog zoo goed als niet kennen.

Het ligt voor de hand, hier te zoeken in de karakters van het voorgeslacht. Twee Nederlanders, de hoogleeraren Heymans en Wiersma, hebben onlangs voor dit onderzoek gebruik gemaakt van de enquête-methode, en het oordeel over hun resultaten luidde bij velen gunstig. Zij zonden aan de Nederlandsche artsen en enkele anderen een aantal vragen, die door dezen moesten worden beantwoord, indien zij konden en wilden, met betrekking tot twee geslachten van een aan die artsen goed bekende familie. Ten duidelijkste bleek toen de erfelijkheid van bepaalde karaktereigenschappen; ook konden de onderzoekers een overwegen der z.g.n. gelijk geslachtelijke erfelijkheid constateeren (vader - zoon; moeder - dochter)(*).

Deze enquête-methode is, mits verstandig en behoedzaam en met groote mathematische bewerking toegepast, een zeer bruikbaar middel voor uitbreiding onzer wetenschappelijke kennis van het karakter. Men kan betreffende één eigenschap gegevens verzamelen om verschillen te constateeren, betreffende vele eigenschappen om overeenstemming en correlaties aan te wijzen, maar men moet met de logica en de mathesis vertrouwd raken, voordat men de bevoegdheid kan erlangen tot het trekken van besluiten. Vele onbevoegden hebben zich aan enquêtes gewaagd en daardoor is de methode hier en daar in discrediet geraakt, wat zij niet verdient. Misschien was dat ook de reden, waarom Dr. Mees zoo weinig aandacht aan deze methode heeft geschonken.

Iets anders is het, als de enquête niet voor volkomen geheimhouding, desnoods anonymiteit wil instaan. Ik vrees, dat op een paar punten bijv. de enquête, door Dr. Wijnaendts Francken ingesteld over het droomen, in dit opzicht niet geheel behoorlijk is afgeloopen. Is daarvoor echter gezorgd, dan kan men het aan de psychologen overlaten, de nuttigheid der enquête te bepalen en ze te gebruiken, zooals zij noodig oordeelen.

(*) Zeitschrift f. Psychologie u.s.w. hrg. H. Ebbinghaus, Bd. 42, 43, 45; Beiträge zur speziellen Psychologie auf Grund einer Massenuntersuchung.

Gelijk boven werd opgemerkt, is men bij de vraag naar den oorsprong van het aangeboren karakter eerst aangewezen op het voorgeslacht. In verband met dat vraagstuk der erfelijkheid staat de kwestie der degeneratie. Ik geloof, dat de degelijkste onderzoekers op dit oogenblik gaarne naast dat woord het woord regeneratie willen uitspreken, zooals R. Sommer het deed op het onlangs gehouden congres voor psychiatrie, psychologie en krankzinnigenverpleging. Men begrijpt, hoezeer dit alles van belang is voor vraagstukken van opvoeding, waardeering en ook in 't algemeen voor de ethiek. Ik zou zelfs het vermoeden durven uitspreken, dat het heele begrip degeneratie verdwijnen zal, en dat de verschijnselen, waaruit men dit heeft afgeleid, beschouwd zullen worden als deel van een omvattender proces, waarvoor het juiste begrip nog niet is gevonden.

Bij onderzoekingen als de bovenstaande sluiten zich eenige andere aan, die door Dr. Mees ook eenigszins te weinig in het oog werden gehouden. Ik bedoel onderzoekingen over sexen, leeftijden (puberteits psychologie) e.d., waarmede men rekening dient te houden bij classificatie. Geldzucht in een kind is iets anders dan in een man van vijftig jaar. Gevoeligheid bij een vrouw is iets anders dan bij een man. Hier zouden ook ter sprake kunnen komen onderzoekingen over het karakter van misdadigers en andere min of meer abnormale personen. Indien een classificatie deze abnormaliteiten, leeftijd- en sexeverschillen gemakkelijk kan omvatten, moet dat als een groot voordeel worden aangemerkt.

Als een zelfstandig onderdeel van deze karakterkennis zal spoedig kunnen worden aangemerkt(*) het onderzoek over 't verband tusschen bepaalde grondeigenschappen en 't gedrag op belangrijke levensterreinen, dus de godsdienstige en zedelijke gesteldheid, b.v. Een frivole levensopvatting zal men te vergeefs zoeken bij de aanwezigheid van sommige grondeigenschappen, b.v. bij het temperament der zuiver melancholischen. De sanguinischen daarentegen zullen in zedelijk opzicht menigmaal niet uitmunten.

Ik heb in het voorgaande een en ander wat sterker geaccentueerd dan Dr. Mees het deed. Dat neemt niet weg, dat zijn overzicht van de methoden en gezichtspunten, bij dit onderzoek betrokken, allen lof verdient. Voor uitvoeriger inlichtingen verwijs ik gaarne naar zijn geschrift. Vooral zijn opmerkingen over het verworven karakter zijn alleszins doeltreffend. En daarmede betreden wij het terrein, waarop wij hopen, dat ons in de naaste toekomst veel vrucht zal ten deel vallen.

De tijd toch van het intellectualisme is voorbij. Men is, God dank! bezig, terug te keeren tot een normale bescheidenheid, en achting te

(*) Het boek van James *The varieties of the religious experience* schat ik niet zoo hoog als velen blijkens herdrukken en vertalingen doen. Even noodig als die vertalingen ware een uitvoerige kritiek. Wie beschrijft eens in ons land de geheele beweging, door James c.s. thans in Amerika en Engeland veroorzaakt met pragmatisme c.a.?

gaan betoonen voor andere dan intellectueele eigenschappen. Niet de mensch van groot intellect alleen, maar vooral ook de mensch van rijk en harmonisch gemoedsleven is onzen eerbied waard. Intellect zonder 'karakter' hebben we meer dan genoeg genoten. Naast de vorming van het intellect zal steeds meer plaats worden ingeruimd voor de ontwikkeling van het gemoed. 's Menschen inborst heeft evenzeer noodig, naar de gemoedszijde te worden ontwikkeld en versterkt, als naar de intellectueele zijde, ja eigenlijk oneindig veel meer. Want zoolang het gemoed een wildernis blijft, is machtsvergrooting van het intellect bijna zeker schadelijk.

Vorming van het karakter is èn voor de persoonlijkheid èn voor de maatschappij van het hoogste belang. Daarbij komt, gelijk Dr. Mees aantoont, dat het intellect lang niet die overwegende plaats inneemt in het zieleleven, als men ons wel eens heeft willen doen gelooven. Het gemoed in zijn groote uitgebreidheid beslist veel meer over iemands zijn en doen dan zijn intellect. Hier had ik gaarne gewild, dat Dr. Mees eens alle aandacht had gevestigd op de beteekenis van het onbewuste in ons zieleleven. Na de belangrijke onderzoekingen door zooveel psychologen, was dat niet moeilijk geweest. Wij dragen in ons veel meer, dan ons intellect kan beheerschen.

Zeer lezenswaard is in dit verband ook de uiteenzetting van Dr. Mees betreffende het determinisme. De schrijver toont aan, dat een deterministische opvatting volstrekt niet uitsluit krachtige inspanning tot vorming van eigen karakter, aangezien ook onze eigen motieven en inspanning, onze geheele persoonlijkheid behooren tot de determineerende factoren.

Voor de vorming van het karakter komt dan allereerst in aanmerking een goede omgeving. Naar mijn meening zijn hier reeds dikwijls de kinderjaren beslissend, ja zelfs de jaren vóór het schoolgaan. Indien de groote verantwoordelijkheid der ouders eens wat meer op den voorgrond stond, zouden we ook zonder veel theorieën heel wat minder aan latere opvoeders hebben over te laten.

Het geheele leven door verder kan iemand werken aan den opbouw van zijn karakter door oefening, gepaard met grooter wordende zelfkennis. Zij zal vooral dan veel nut doen, als men zijn kenmerkende eigenschappen weet te leiden in goede richting, als men om zoo te zeggen zijn kwade neigingen weet om te zetten in goede en van zijn goede neigingen het meeste voordeel ziet te trekken. Een achterdochtige moet een voorzichtige worden, een lichtzinnige moet een levenslustige worden.

De levenservaring doet ons telkens nieuwe en betere beweegredenen aan de hand, om het kwade meester te worden.

Mijns inziens is echter verreweg de belangrijkste factor in het verwerven van een karakter, dat in goede richting gaat, te zoeken in het *plichtsbesef*. Ik zou haast kunnen zeggen, dat allerlei beperktheid en

defecten, die aan elk karakter eigen zijn, een *compensatie* hebben in het plichtsbesef(*). Tot een wetenschappelijke karakterkennis, indien zij ook de vraag naar mogelijkheid van karaktervorming omvat, reken ik dan ook de vraag, hoe het plichtsbesef is te versterken. Natuurlijk is in verband hiermee de vraag van gewicht, welke plaats de godsdienst inneemt in het zieleleven. Maar de eerste vraag is ook zonder haar m.i. steeds aanwezigen godsdienstigen achtergrond van het hoogste belang. Ik geloof op dit punt met inspanning mijn aandacht te hebben gevestigd gedurende vele jaren. Daarbij heb ik leeren inzien de onmisbaarheid eener goede classificatie, want niet bij allen wordt het plichtsbesef op dezelfde wijze versterkt. Ieder karakter, ook het abnormale, is vatbaar voor compensatie door plichtsbesef; maar die compensatie vindt op zeer verschillende wijze plaats, in verband met iemands grondeigenschappen.

Verder geloof ik, dat versterking van het intellect noodig is, maar op geheel andere wijze dan het in de scholen en theorieën menigmaal wordt voorgesteld. Niet naar hypertrophie van het intellect hebben wij te begeeren, niet naar weten, ook niet naar veel populaire wetenschap, maar naar een toestand, waarbij intellect en gevoel elkaar in evenwicht kunnen houden. Hoe rijker gemoedsleven, hoe noodiger een groote voorstellingscapaciteit, een wijdvertakt intellectueel *nadenken.* Men ziet menschen van groote karaktereigenschappen bezwijken, ter eenerzijde door overvoeding van hun intellect, ter anderer zijde door een ongebreidelde gevoelsfunctie. Met deze twee vooral, de karaktergroep, waartoe iemand behoort, eerst, en ten tweede met de betrekking tusschen zijn intellect en gevoel (uitgedrukt in de taal van het dagelijksch leven), en dan ten laatste ook met de uitbreiding der kennis omtrent de eigenschappen eener bepaalde groep, daarmede is rekening te houden bij het overwegen der middelen, om op te voeden in 't algemeen, en ook om het plichtsbesef te versterken.

Zooals ik straks zeide, men zoeke hier niet in de eerste plaats een kritiek van 't boek van Dr. Mees. Mijne aanvullingen hebben ook ten doel, de aandacht op dat geschrift te vestigen en het zoo mogelijk aandachtige lezers te verschaffen.

Nu heb ik mij enkele malen bediend van de niet te aanvaarden temperamentenleer. Zij werd in ons vaderland reeds vervangen door een betere verdeeling, eene die ook beter is dan de Fransche classificaties. Daar haar voorsteller, die ze eigenlijk nog geen classificatie wil genoemd hebben, daarover binnenkort uitvoerige mededeeling zal doen(†),

(*) Is het vermetel, als ik verwijs naar het denkbeeld van compensatie bij physiologische functies, zooals dat door Dr. Anton is uitgewerkt? Men zie O. Gross, das Freud'sche Ideogenitätsmoment u.s.w. Leipzig, 1907, S. 37 ff.

(†) In het nieuwe *Zeitschrift für angewandte Psychologie*, onder redactie van den bekenden W. Stern en O. Lipmann, is een opstel aangekondigd van Prof. Heymans over 'Biographisch-psychologische Untersuchungen'.

wensch ik slechts daarnaar te verwijzen en naar het geschrift van Mr. J.V. van Dijck(†), waarin zij reeds is gebruikt.

Hiermede hoop ik te hebben aangetoond, dat het door Dr. Mees behandelde onderwerp alle belangstelling verdient. Tot de lezing van het geschrift kan men van harte opwekken. Niet zoozeer verschillen met den schrijver heb ik aangewezen, als wel beproefd, zijn boek in een eenigszins wijder verband te plaatsen.

Veenhuizen.

H.F. DE GRAAF.

(†) *Bijdragen tot de psychologie van den misdadiger.* Groningen 1905. Men vergelijke ook nog Prof. Wiersma *Journal für Psych. und Neur.*: *die Sekundärfunction bei Psychosen*, Band VIII, I.

Van een gelukskind, dat niet gelukkig werd.

Mr. Alexander VerHuell in zijn leven en werken door Dr. Johs. Dyserinck. Met reproducties, deels naar onuitgegeven teekeningen. Opgedragen aan den 95-jarigen Dr. M.C. Mensing, oud-Schoolopziener te Rotterdam. - Leiden, A.W. Sijthoff's Uitg.-Mij.

't Moet een aantrekkelijk werk zijn de dooden op te wekken en hun levensbeeld met licht en schaduw voor te houden aan het nageslacht. De dooden hebben daar een zeker recht op door het werk, dat zij gewrocht hebben, door den invloed, dien zij op hun tijdgenooten en daarmee ook op het aankomend geslacht hebben uitgeoefend.

Dr. Dyserinck heeft zich reeds meermalen in dit opzicht verdienstelijk gemaakt. ‘Stillen in den lande’ wist hij op te duiken en ons voor den geest te brengen, alsof zij levend voor ons stonden. Bescheidenen waren 't, die nooit aan den weg timmerden, die in hun werk, in hun karakter hun kracht zochten en tevreden aan hun laatste rustplaats dachten, niet verlangend naar een of andere onderscheiding van buiten.

Oppervlakkig lijkt dit niet zoo moeilijk, iets dat wel iedereen kan, als hij wil. Van naderbij gezien valt het echter niet mee. Wij leven zoo snel in onzen tijd, de indrukken zijn zoo vele en zoo afwisselend, dat de een den anderen verdringt en de dooden spoedig vergeten zijn, ook zij, die in hun tijd in de ziel des volks leefden. Zelfs de boeken, die ze schreven, zijn vergeten en moeilijk meer te krijgen. De bijzonderheden uit hun leven, die kleur en teekening gaven aan hun werk, vindt men alleen in de herinnering van enkele ouden van jaren, of in brieven van verborgen verzamelingen, die straks dreigen te worden vernietigd, omdat niemand der levenden er meer belang in stelt.

Om dat alles te ontdekken, moet men een buitengewonen speurgeest hebben met een ijzeren volharding. Hoeveel gesprekken moeten er met beleid gevoerd worden om te weten wat men weten wil, hoeveel brieven gelezen. De ontdekking van het een voert naar een nieuwen tocht elders, waar men nog hoopt sporen van het leven te vinden.

En als men dit veel omvattend werk, een reuzenarbeid, heeft verricht, moet de draad gevonden worden om de bladeren te schikken tot een levensboom, die daar voor ons staat in zijn volle kracht.

Een stille in den lande is Alexander VerHuell echter niet geweest, en wanneer men op de laatste bladzijde van dit fraaie boek de lijst

ziet van de vele schrijvers van 1887 tot 1898, die VerHuell herdacht hebben, zou men kunnen meenen, dat hier de weg althans gebaand was.

Compilatie was echter het doel niet van Dr. D. Hij ging heen en reisde het land af om de weinige overgebleven tijdgenooten van den doode te hooren. Niets ontging aan zijn onderzoekenden blik; hij bracht vele onbekende bijzonderheden bijeen en wist een nieuw en frisch beeld ons te geven. Hij had het voordeel een uitgever te treffen, zulk een onderzoeker waardig, die geen kosten ontzag om den eens zoo gevierden man te doen herleven. Men vindt ook in de platenverzameling verschillende reproducties van teekeningen, die nimmer gepubliceerd werden.

Alexander VerHuell was in vele opzichten een gelukskind. Zijn vader was een uitstekend zeeofficier, die ook zoowel de pen als de teekenstift voerde; een verzameling van insekten werd door hem geteekend en gekleurd, en de liefde voor de kunst was dus in den zoon niet vreemd. De vader werd door den zoon innig vereerd; hij verloor in hem een vriend.

Met den aanleg van Alexander werd echter weinig rekening gehouden. De zonderlinge wensch van den vader was, dat de zoon in de Rechten zou studeeren en de diplomatieke loopbaan betreden.

De ervaring bracht al spoedig aan het licht, dat de keus niet gelukkig was. Op 18-jarigen leeftijd werd Alexander student te Leiden, waar de studie der Rechten hem weinig aantrok. Voor diplomaat was hij nog minder geschikt. Hij had een goed oog voor de tegenstellingen in het leven. Hij nam scherp op en gaf zijn indrukken vlug, rond, soms geestig weer, terwijl de diplomatie vooral bestaat in de kunst van zwijgen. Was het wonder, dat de studie een slakkengang ging? Het Meesterschap in de Rechten werd in dien tijd zonder veel moeite veroverd in drie à vier jaren; Alexander deed er negen jaren over.

Aan vlugheid van bevatting ontbrak het hem niet. Evenmin was traagheid zijn gebrek. Hij was eenvoudig geen man voor de juristerij.

Het heerlijke studentenleven genoot hij met volle teugen, maar, zooals men het noemt, in eer en deugd. Hij kon dat doen, omdat zijn familie bemiddeld was en ook omdat hij onder zijn tijdgenooten aan de Academie mannen vond, evenals hij van geest en vernuft, die het vroolijke leven kruidden. VerHuell was een gezellig prater, een geestig opmerker, deed aan muziek en zang en moest met al die gaven in de studentenkringen wel een gevierde man zijn.

Indien hij weinig studeerde, wat deed hij dan in de lange studentenjaren te Leiden? Wat hij zijn leven lang gedaan heeft, - teekenen, teekenen voor den Studenten-almanak en voor zijn vele vrienden, altijd teekenen.

Dr. D. deelt daarvan vele bijzonderheden mee, waarop wij hier niet willen terugkomen; men moet het interessante boek zelf lezen. Als men ziet, wat die man geteekend heeft van zijn studententijd tot aan zijn dood, dan staat men als voor een berg.

Hoe komt het nu, dat men in die groote rijke verzameling verrassende geestige wendingen, oorspronkelijke opvattingen vindt, die trekken, van vernuft en genie spreken, en toch over het geheel, met enkele uitzonderingen, die teekeningen uit het oogpunt van wezenlijke kunst zoo weinig voldoen?

Er zijn vele en scherpe, soms onbillijke aanmerkingen op gemaakt, en zij konden gemaakt worden. Zelfs de teekeningen uit het studentenleven, dat VerHuell zoo door en door kende, voldoen niet altijd. Er ligt wel eens wat houterigs in die jongelieden, 't lijken soms poppen en geen levende gulle vroolijke jongens. De komische scènes missen het satirieke, dat er aan eigen had moeten zijn. Gelukkige invallen hier en daar, maar geen zelfbewuste hoogere kunst.

En zijn geheele leven door is VerHuell zich in dat opzicht gelijk gebleven. Vreemd, dat een man, die zoo ontzettend veel geproduceerd en daardoor bewijs gegeven heeft van grooten arbeid, zoo weinig ontwikkeling aanwijst, ja zelfs met het klimmen der jaren eer vermindering dan verhooging van talent geconstateerd moet worden.

Daar moet reden voor zijn. In de jonge jaren heeft VerHuell te Rotterdam les gehad van een teekenmeester. Dat was de eerste stap ter opleiding, die nooit door een tweeden gevolgd is. Op dat beginnend onderwijs is hij gaan teekenen en blijven teekenen. Leiding van kunstschilders heeft hij nooit gehad en hij heeft er, zonderling genoeg, nooit behoefte aan gevoeld. Ook zijn vader schijnt nooit daarvan gesproken te hebben; daar had men steeds het beeld voor oogen van den diplomaat, waar Alexander niet den minsten aanleg voor had. Financieele bezwaren waren er niet en dat kan dus geen hinderpaal geweest zijn.

Was VerHuell dan zoo ingenomen met zijn werk, dat hij verdere leiding onnoodig achtte? Men zou het haast moeten aannemen, al heeft hij eens gesproken van zijn ‘ongeoefende pen.’ Dit was, toen in 1847 in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* een meer nijdige dan scherpe en tevens oppervlakkige kritiek verscheen van ‘Zoo zijn er’, met de woorden: ‘Niets dan lafheid, gemeenheid, liederlijkheid.’ VerHuell verdedigde zich, of liever hij verontschuldigde zich, dat hij alleen had willen ridiculiseeren en hij nooit de studentenuitspattingen onder een schoon verleidelijk masker had voorgesteld en verder, dat de deugd te saai was om zich voor zijn beeld te leenen.

Dit laatste is naar mijn inzien minder juist, en men zou in die opvatting kunnen zien het bewijs, dat VerHuell in de kunst te kort schoot, eenzijdig was. Ligt er b.v. geen poëzie in de inrichting van de kamer van den student, en zweven er niet, als hij zit te werken, blijde beelden van het verleden en de toekomst voor zijn geest, wanneer hij een oogenblik rust van den arbeid?

Ook zal men moeten toegeven, dat sommige dronkemanstooneelen wel wat te realistisch zijn voorgesteld en in zoover de kritiek niet geheel zonder grond was. Had VerHuell de gaaf gehad die scènes een

meer humoristischen tint te geven, een zeker publiek zou er zich minder aan geërgerd hebben.

Men moet daarbij rekening houden met het feit, dat de platen oorspronkelijk bestemd waren voor de studentenkringen. Eerst toen zij algemeen opgang maakten, volgde de uitgaaf. Later werden een paar van de 'aanstootelijkste' platen uit den bundel verwijderd.

Op verlangen van den auteur van 'Klikspaan' heeft VerHuell ook teekeningen gemaakt bij de bekende verhalen uit het studentenleven, en dit heeft er mee toe bijgedragen om 'Zoo zijn er' en de geestige schetsen van 'Klikspaan' in een zwart blaadje te brengen. Indien de studentendeugd te saai is om beschreven te worden, dan moesten beide kunstscheppingen de bravehendrikheid van zeker publiek een welkome gelegenheid geven om op het studentenleven af te geven en zich dit voor te stellen als zuipen en brassen.

De tijden zijn veranderd. Men heeft tegenwoordig onder de studenten vereenigingen van vegetariërs en geheelonthouders. Ieder zijn smaak. In den gulden ouden tijd werd een student, die steeds en altijd heel voorzichtig was in drinken, gewantrouwd, omdat men meende, dat dit geschiedde op grond dat dezulken bang waren in een vroolijken roes zich te veel uit te laten en hun karakter bloot te leggen. En dat duldde men niet. Wat het studentenleven zoo goed, zoo aantrekkelijk maakt, is de rondheid, de openheid in den omgang, het leven zonder geheimen, wat een opbouwende kracht heeft, teeken van echte jovialiteit. Menig student verliet de academie met weemoed, beseffend dat dit heerlijke leven geëindigd was en men moest gaan leeren zich te wringen in de vormen der maatschappelijke conventie.

Daar gaat er een, - op de plaat van VerHuell - die wat slap in de knieën is. Hij wordt lachend maar zorgzaam thuis gebracht. Niet iedereen kan dezelfde hoeveelheid alcohol verdragen zonder wat duizelig te worden, en een licht tot opgewondenheid geneigde heeft het gauw te pakken. Maar daarom zijn de studenten geen dronkaards. In VerHuell's tijd was het studentenleven nog eenvoudig. Er werd op zijn tijd danig feest gevierd, maar over 't geheel ook flink gewerkt. Eerst later heeft de weelde haar intocht gehouden en is er veel, ook in de vormen, niet ten goede veranderd. Waar de deftigheid in 't studentenleven komt, moet de jovialiteit een knak krijgen.

Een dronkaard bedrinkt zich, omdat hij houdt van wijn of drank. Wie onder studenten de heillooze gewoonte had, zich alleen te bedrinken of met de flesch op tafel werd aangetroffen, werd uit de gewone kringen geweerd; men wilde met zoo iemand niet te doen hebben. Indien men een statistiek had van de duizenden studenten, die te Leiden het leven genoten hebben, zou het bewijs geleverd zijn, dat een uiterst gering percentage door aangeboren zwakheid daar den verkeerden weg is opgegaan.

'Klikspaan' heeft, wellicht omdat hij te zwak was om aan het studenten-

leven zelf veel deel te nemen, wat veel met de vroolijke zijde, de feestgelagen, zich beziggehouden; maar noch Kneppelhout, noch VerHuell hebben er bij hun schrijven en teekenen aan gedacht, een smet te werpen op dat leven. Geen verheerlijking van de soms al te luidruchtige tooneelen was hun doel, maar het schilderen van de pret, van het opgewonden, joviale, vroolijke leven van jongens in de kracht van hun jeugd.

Daarvoor staan zij borg met hun leven, hun karakter; en niet alleen zij, maar ook de groote schare van den breeden kring, waarin zij zich bewogen. Daaronder zijn tal van mannen, die - indien men de afgezaagde uitdrukking wil gebruiken, - een sieraad geworden zijn van de maatschappij, leiders van hun volk in meer of minder aanzienlijke betrekkingen. Zij hebben pret gemaakt, maar zij hebben ook gewerkt, toen en later. Zij zijn nu en dan vroolijk geweest tot uitbundigheid, maar het onedele, het gemeene hebben zij veracht. Dat was de band, die hen bond. Er waren vaste regelen bij de schijnbare ongebondenheid en wie zich daaraan niet hield, werd uitgestooten.

Zoo was ook algemeen de indruk, dien VerHuell's ‘Zoo zijn er’ te Leiden in de vijftiger jaren gaf. De bundel maakte grooten opgang. In weerwil van de kostbaarheid volgde binnen het jaar de tweede druk, twee jaren later een derde.

Ik herinner mij nog, dat ‘Zoo zijn er’ op tafel kwam na het diner, waaraan wij met ettelijke jonge dames hadden aangezeten, om wat afleiding te hebben in den tijd, die er tusschen het diner en de thee verliep. Nu ja, er kwam wel eens een plaat, die wat haastig moest worden omgeslagen, maar niemand dacht aan iets onbehoorlijks.

En waarom? omdat dit geheel op den achtergrond gedrongen werd door het vele schoone. Men denke b.v. aan de plaat, waarop de tegenstelling voorkomt van een huwelijk om geld en dat uit genegenheid. Zoo is er menige teekening, die een jong hart meesleepte door het gevoel en daaraan had zonder twijfel de bundel den grooten opgang te danken. Daardoor lette men minder op het gebrekkige in sommige opzichten in de uitvoering. De kritiek werd ontwapend door de macht van het gevoel.

Dat gebeurt meer. Ik hoorde menigmaal mannen van de kunst aanmerking maken op schilderijen van beroemde meesters en fouten daarin aanwijzen. Daaraan stoorde men zich zoo weinig, dat de van teer gevoel sprekende stukken steeds grooteren opgang maakten en met enorme prijzen werden betaald. Mocht die tijd blijven! Wanneer het oordeel opgaat enkel in kritiek, begint 't met ons zelf er kritiek uit te zien.

Men zou uit de bundels van VerHuell een keur van platen kunnen maken, die uit een ethisch oogpunt kon dienen als tegenhangster van de platte levensopvattingen in onzen materialistischen, gelddorstigen tijd, als betoog in beeld, dat er nog iets hoogers en edelers is dan spel en sport en flirt.

De al te vroolijke studentenscènes hadden achterwege kunnen blijven, ook vroeger. In een bundel voor het groote publiek bestemd hoorden zij niet thuis. Publiek begrijpt dat leven niet, zal het nooit begrijpen, behoeft het ook niet te begrijpen.

VerHuell had zoo weinig begrip, dat men zich aan de vroolijke studentenrij zou ergeren, dat hij later schreef: ‘Zij zijn geschreven en geteekend voor academiebroeders, in wier midden ik zoo menig gelukkig jaar gesleten heb. Neemt ze aan,’ liet hij er op volgen, ‘als een herinnering aan onze schoone blijde jeugd, toont ze aan uwe ouders, legt ze zelf uit aan uw goeden vader, aan uw lieve moeder en ik wil wedden, dat, zoo zij dàn een traan storten, het althans geen traan van droefheid wezen zal.’

Er ligt iets naïefs in die ietwat sentimenteele verklaring, maar iets dat getuigt voor den teekenaar. Hij had kunnen volstaan met een herinnering aan: Honny soit qui mal y pense.

Dat VerHuell bij zijn teekeningen aan niets onzedelijks dacht, blijkt uit zijn woorden, gevoegd bij: Amor Scientiae. Daarboven teekende hij de ellende van dronkenschap en wellust en schreef er ter verklaring bij: ‘Zij zijn het, die den mensch èn dooden èn verdierlijken, - jongelingen rukken zij weg in den bloei hunner jaren; van het huwelijk keeren zij den zegen des hemels af; der grijsheid ontrukken zij hare kroon. Altijd verschrikkelijk zijn hare gevolgen: allerlei kwalen en ongeneeselijke ziekten voeren zij met zich mede. Liefde, vriendschap, zucht naar kennis, gevoel voor kunst, alle edele deugden verdrijven zij langzamerhand of maken het hart er onvatbaar voor.’

Dit werd geschreven in 1847, en 40 jaar later schreef VerHuell er bij: ‘Welk een moralist was de 25-jarige petdrager! Ik neem er nu mijn cilinder voor af.’

Men zou kunnen vragen, wat er van de kunst van VerHuell zou geworden zijn, indien hij zich meer voorbereid en de leiding aanvaard had van erkende kunstmannen. Of in dat geval nieuwe banen van ontwikkeling hem voor den geest zouden zijn gekomen en hij door forscher inspanning hooger werk zou hebben geleverd, wellicht bij minder productiviteit?

Dr. Jan ten Brink maakte in der tijd de opmerking, dat ‘VerHuell's natuurlijk talent zoo rijk was, dat hij naar geen hoogere ontwikkeling als artist streefde.’ Dat lijkt fraai gezegd, maar geeft geen oplossing. Bij degelijke leiding zouden de fouten in de teekeningen vermeden zijn en deze over het geheel meer kunstwaarde hebben gehad. Ware VerHuell's oog eenmaal daarvoor geopend, dan zou zijn werk een gestadige ontwikkeling hebben kunnen aantoonen en zou ook hemzelf meer voldaan hebben, terwijl hij nu, al voortgaande met teekenen, ten laatste met minderwaardig werk zich vergenoegde en tot zijn groot verdriet zijn werk niet meer den opgang van vroeger maakte.

Met geen enkel woord vinden wij in schrift of brieven sporen, dat de man met de vele talenten ooit eenige behoefte heeft gevoeld, noch in zijn bloeitijd, noch toen zijn zon begon te tanen, naar een hooger vlucht in zijn kunst.

Hangt dit niet samen met zijn geheele persoonlijkheid? De man had wellicht te vele gaven, om zich aan te grijpen tot iets hoogers. Soms verraden zijn zinbouw, zijn opmerkingsgave een aanstaand groot stilist. Straks hebben de woorden, die hij bezigt bij zijn aspiratie voor geestesontwikkeling, ook op godsdienstig gebied, iets banaals. Hij had het gewone kerkgeloof van die dagen, waarbij de Hervormde Kerk beschouwd en behandeld werd als eene fatsoenlijke inrichting voor de onontbeerlijke drieëenheid: God, deugd en onsterfelijkheid. 't Was een geloof zonder ziel of leven, waaraan men gehecht bleef, zonder zich ooit rekenschap daarvan af te vragen. De ondergrond bij VerHuell was te zwak, om een hoogere ontwikkeling te kunnen verwachten, en vandaar dat het later leven voor hem zooveel onbevredigends had en hij van de eigenlijke reden geen besef had.

Zullen wij hem daarvan een verwijt maken? Dat zou onbillijk zijn. Ook de gave der kunst in het menschenleven heeft iets grilligs. Ook daar, waar aan de leiding niets ontbreekt en de levensomstandigheden dringen en dwingen om het hoogste te bereiken, blijft het talent dikwijls op zekere hoogte staan en wordt de middelmaat nooit overschreden, hoeveel moeite men ook doet om het hoogere machtig te worden.

Ik zag onlangs het schilderwerk van een jeugdig artist. Het was nog niet af, maar er kwamen verrassende momenten in voor. Toen het later afgewerkt was, voldeed het niet. Vanwaar dit verschijnsel, vroeg ik aan een schilder van naam. ‘'t Is onmacht’, luidde het antwoord; ‘iedereen wil tegenwoordig schilder worden; maar het hoogere in de kunst te bereiken, is weinigen gegeven.’ Het talent is aangeboren en ook ijzeren volharding baat niet, wanneer in den geest, in de ziel de hoogere aspiratie ontbreekt. Ieder kunstenaar heeft een grens, waar de ontwikkeling ophoudt, en de menschenlevens, waarin men als 't ware een oneindige ontwikkeling waarneemt, behooren tot de zeldzame uitzonderingen.

Daarom gaan vergelijkingen doorgaans mank; zij zijn onbillijk, dwaas, in en buiten het kunstenaarsleven. De mensch is nu eenmaal wat hij is, en wij moeten bescheiden zijn zoowel ten opzichte van ons zelf als van anderen.

VerHuell heeft met zijn groote gaven gedaan, wat hij kon, waartoe zijn geest hem drong. Hij heeft op zijn tijdgenooten een machtigen indruk gemaakt, door zijn teekeningen zaden gestrooid van een opgewekt leven, van edel streven, het platte, gemeene in het leven gehekeld en aan de verachting prijsgegeven. Er is reden om met aandacht en toewijding hem te herdenken.

Een gelukskind, dat geen geluk vond. Reeds vroeg betrekkelijk begon zijn ster te verbleeken. De man met de vele gaven, die zich zoo aangenaam wist bezig te houden met zijn teekeningen, met zijn liefde voor de kunst op velerlei gebied, de man met zijn vele goede vrienden, met zijn zin voor het edele in het leven, die man werd tobberig en somber, zich plagend met allerlei dingen, waarboven hij verheven had moeten zijn.

Den eersten stoot kreeg hij, toen hij nog in de kracht van zijn leven was, op 41-jarigen leeftijd. Hij trachtte naar een huiselijk leven, en op den dag van zijn huwelijk verdween zijn verwachting in rook.

Wat VerHuell bewogen heeft de verbintenis af te breken, behoeft niet uitgeplozen te worden. Diep zat zeker de ‘liefde’ niet, dat hij er zoo laat toe overging. Op het feit der afbreking komt het hier aan en de wijze, waarop VerHuell zich daaronder hield.

Jammer, dat men van beide zijden niet eer heeft ingezien, dat het niet ging. Vooral op later leeftijd, wanneer man en vrouw een plooi gekregen hebben, is er in een huwelijk veel te voorzien en dient met overleg en voorzichtigheid gehandeld te worden. Als men jong is, went men gemakkelijker aan elkander. Ontdekt men, dat het bij nadere kennismaking niet gaat, dan is het beter ten halve gekeerd dan ten heele gedoold, want voor een voortdurende dagelijksche samenleving zijn vele voorwaarden, die men niet gemakkelijk bijeen vindt.

Wellicht was VerHuell toen reeds tobberig van aard en daarmee besluiteloos.

Wanneer men echter een besluit genomen heeft, dan behoort men de gevolgen, al zijn deze voor ons zelf en anderen minder aangenaam, moedig te dragen en niet te zeuren over hetgeen had kunnen zijn.

Wir haben das Schicksal absichtlich auszunützen: denn an und für sich sind Ereignisse leere Hülsen, schreef Nietzsche. VerHuell had geen begrip, dat het leven in de eerste plaats een strijd is tegen ons zelf. Integendeel, hij werd door zijn levenservaring meegesleept; en wat waarschijnlijk vroeger reeds aan den wortel knaagde, schoot thans welig op. Hij trok zich de lasterpraatjes, die uit de onaangename geschiedenis voortvloeiden, zeer sterk aan en er ontwikkelde zich langzamerhand een gevoel van miskenning: ‘hij was goed, hij deed veel goed en toch wendden velen zich van hem af; slechts enkele vrienden bleven hem trouw.’

Wat zijn lasterpraatjes en wie stoort er zich aan? Er was en is en zal steeds zijn een kwebbelende menigte, die zich gaarne bezighoudt met eens andermans zaken en krekelachtig bazelt en fluit. Het kwaadaardig nijdig gekwek neemt toe, wanneer blijkt, dat iemand zich daaraan stoort. 't Is als met blaffende honden, die iedereen bijten willen, die bang voor hen is, maar met hangenden staart afdruipen, wanneer zij zien, dat men ze staat.

Waarom kon VerHuell zich niet boven de praatjes verheffen, hij, die zich van geen kwaad bewust was? Hij schreef: ‘Hoe beter gij

werkt, hoe meer goed gij doet; hoe stiller gij uw weg gaat, - hoe meer vijandschap van den mensch.' Zulk schrijven is een teeken van ziekelijke aandoening. 't Is ook onwaar. Ja, de groote menschenkudde keurt het altijd af, wanneer een der schapen zijn eigen weg gaat, zijn eigen tred volgt. Het blikken en blaten verstomt echter vanzelf, wanneer men er niet op let, er om lacht, gaat ook wel over in verrassing, dat iemand den moed heeft zijn eigen weg te nemen. Er is in zulke gevallen niet zoo zeer bepaalde vijandschap, dan wel uiting van een der minderwaardige aardigheden van de afstammelingen der anthropoiden, - indien men wil, een soort van atavisme.

De klacht van VerHuell over miskenning getuigt van gebrekkig inzicht in den aard der dingen. Iedere tijd heeft zijn eigen zijn. De ideeën en vormen zijn voortdurend aan wijziging en verandering onderhevig. 't Is of de schepping gemaakt is op afwisseling. Als een schrijver of teekenaar wat oud wordt, staat hij tegenover een ander geslacht, dat hem niet of half maar begrijpt: het wil wat anders. Er zijn slechts zeer enkele bevoorrechte geesten, die daarop een uitzondering maken. Met die gewone levenswet moet men rekening houden, wanneer men oud wordt. VerHuell had niet moeten klagen, maar berusten en in zichzelf moeten zeggen: Zoo heeft ieder zijn tijd, in mijn tijd was men goed voor mij.

De ziekelijke sfeer, waarin VerHuell zich bewoog in de latere jaren, komt sterk uit in zijn kinderlijk verlangen om op zijn 70ste jaar een ridderorde te krijgen. Hij meende recht op die onderscheiding te hebben en weigerde daarom een hulde van particuliere vereerders van zijn talent. Hij publiceerde zelfs die meening met de woorden: 'Als kunstenaar, schrijver, Nederlander had ik naar aller gevoelen den Nederlandschen Leeuw verdiend.' Toen de ridderorde niet kwam, troostte hij zich in een brief, dat 'de circulaire en *allen* verklaren, dat ik de erkenning der Regeering verdiend heb. IJdelheid is zwakheid, maar eergevoel is deugd.'

Hoe komt een man van ontwikkeling tot zulk een zotte opvatting? Loopt er niet door dit janken om gunst, dit bedelen om een ridderorde, door die afwisseling in gedruktheid en opwinding een hysterische trek, evenals bij Multatuli, die nu eens schreef: 'Publiek ik veracht u met innig genoegen', en straks huilde als een kind over niet-erkenning van verdienste?

Dr. D. meent, dat 'zulk een optreden zijner onwaardig was' en gelooft, dat, 'ware VerHuell een lieve verstandige vrouw rijk geweest, deze hem bewaard zou hebben voor zulk een optreden.'

'Lieve' vrouwen zijn er in menigte, maar verstandige vrouwen niet veel, en wanneer het kiesrecht komt, zal de statistiek er wel niet op vooruitgaan. Zulk een remedie staat gelijk met den raad aan iemand, die in geldverlegenheid zit, om een lot in de loterij te nemen en de honderdduizend te trekken.

Over de grens tusschen ijdelheid en eerzucht kan men veel woorden gebruiken zonder aan een eind te komen. Wanneer VerHuell een vrouw had gehad, zou deze wel even ijdel of eerzuchtig geweest zijn als haar man, maar met de aangeboren vrouwelijke slimheid waarschijnlijk geschiktere middelen hebben bedacht om aan zoo'n ding te komen, dat men ridderorde noemt. Wellicht ware 't dan gelukt, schoon de zaak haar eigenaardige bezwaren had, èn omdat VerHuell er om vroeg als een recht, dat hem toekwam, èn omdat hij vroeger wel eens den spot gedreven had met het verleenen van Orden aan zoogenaamd onwaardigen. De Minister, die toen aan de Regeering was, was de man niet, om over zulke kleinigheden heen te stappen en een in zijn tijd verdienstelijk man een genoegen te doen.

'Onwaardig' kan ik de houding van VerHuell niet vinden; ik zou 't liever noemen: een beetje te openhartig. Laat ons de zaken nemen zooals zij zijn. Het vurig verlangen naar zulke dingen, die een Duitsch sociaal-democraat niet onaardig eens Neurenberger speelgoed voor groote kinderen noemde, is zoo algemeen zoowel hier als elders, dat men 't heusch iemand niet kwalijk moet nemen, wanneer hij naïef genoeg is om er openlijk voor uit te komen, - op gevaar af natuurlijk, om die reden het ding nooit te krijgen. Wanneer VerHuell in onzen tijd geleefd had, zou het verlangen wellicht minder sterk geweest zijn, omdat de onderscheidingen later bij den jaarlijkschen overvloedigen regen en de reizen der Koningin zoo talrijk zijn geworden, dat het straks een onderscheiding dreigt te worden, wanneer men geen ridderorde heeft.

Wanneer de Regeering een onderscheiding verleent aan iemand, die op het gebied van kunst, letteren, industrie, landbouw zich opgewerkt heeft tot een eereplaats onder zijn vakgenooten, dan is iedereen daarmee ingenomen. Iets anders wordt het, wanneer die dingen ongeveer St. Nikolaas-verrassingen worden bij zekere gelegenheden en verleend aan personen als vertegenwoordigers van klassen.

In Engeland volgt men den meer praktischen weg, werkelijk verdienstelijke mannen tot den adelstand te verheffen met een zetel in het Hoogerhuis. Op die wijze kan men een Eerste Kamer verkrijgen, waarin mannen zitting hebben, die door wil en daad getoond hebben hooger te staan dan anderen en hun ervaring dienstbaar kunnen maken aan de beoordeeling van hetgeen den welstand van een land kan verheffen. Een volk kan op die wijze beter en nuttiger vertegenwoordigd worden dan door het politieke kiezersgeknoei.

Een gewoon mensch zal het aangenaam vinden, wanneer zijn werk, hetzij particulier, hetzij openbaar geprezen wordt, - ook zonder ridderorde. Het zal hem een spoorslag zijn op den weg der ontwikkeling voort te schrijden, het zal zijn inspanning, zijn volharding aanvuren. Noem dat ijdelheid of eerzucht, om 't even. Maar vergeet niet, dat ijdelheid en eerzucht op zichzelf niets voortbrengen als schijnvertoon. De grond voor alle goed en degelijk werk is de scheppingsdrang, die

in de ziel, den geest is gelegd bij de geboorte en die soms zoo sterk is ingeplant, dat hij zich baan breekt in weerwil van alle bezwaren en moeilijkheden, met of zonder onderscheidingen.

'Onwaardig' - neen, dat was het bij VerHuell niet. Die man was ziek. Arme man, wat hebt ge u gekweld met de dwaasheden der wereld, wat hebt ge onnoodig daaronder geleden! Met uw gaven en uw goedheid hadt ge een beter lot verdiend.

De heele periode van VerHuell's leven na het mislukte huwelijk getuigt van verzwakking van zijn geest. De demon der miskenning voer in hoofd en hart en verbitterde zijn bestaan. Nu en dan leefde hij weer op onder bewijzen van erkentelijkheid of het trouwe vriendenwoord, maar telkens keerden ook de klachten weer. Die afwisseling van stemming, zonder eenig houvast aan zichzelf, spreekt van storing in het zenuwstelsel.

De oorzaak ligt waarschijnlijk in erfelijke belasting, die bij sommigen vroeg, bij anderen later zich openbaart. VerHuell's moeder - Dr. D. wijst daarop - was een overgevoelige vrouw met een hoogst prikkelbaar gestel, een zenuwlijderes.

Voor een deel kan men voor VerHeull's zonderling doen ook een verklaring vinden in zijn militair bloed. Zijn vader was zee-officier. Een der schaduwzijden van het militair leven - onvermijdelijk, omdat het ligt in den aard der dingen, - is het te veel hechten aan uiterlijke onderscheidingen. Daardoor kan de wijsgeerige beschouwing - iets anders dan het abacadabra van de officieele wijsbegeerte, waarbij men zich met woorden spijzigt, doorgaans nog onverklaarbaarder dan de zaak zelf, - het doordringen in de breedte en diepte van het leven belemmerd worden. De waarde der omgeving wordt gehouden voor de absolute waarde en van de uiterlijke onderscheiding alles afhankelijk gemaakt. Men gevoelt zich ongelukkig, wanneer die onderscheiding uitblijft.

Zulk een opvatting van de uiterlijke onderscheiding kan geheel onjuist zijn in de wereld, die nu eenmaal is zooals zij is. VerHeull hechtte er, ook blijkens zijn uiterst zorgzame kleeding, te veel aan en zij wordt dan dikwijls een bron van zelfkwelling, neerslachtigheid, zelfverminking.

Wie zich steeds afhankelijk maakt van het oordeel van zijn omgeving, kan zijn zelfstandigheid niet veroveren, zijn karakter niet vormen. Ook dat is een ideaal, te kunnen zeggen, eenvoudig en oprecht: ik ben die ik ben.

Had VerHuell zich ook in die richting kunnen ontwikkelen, had hij geleerd door en over de dingen heen te zien, hij had zich veel last, veel verdriet bespaard. Wellicht zou hij dan, wanneer hem op zijn 70ste jaar de Nederlandsche Leeuw was aangeboden, humoristisch geantwoord hebben: 't Is niet meer de moeite waard.

Niemand werpe daarom een smet op hem. Men zou hem gaarne anders willen hebben, omdat hij zooveel sympathieks heeft. Het ging

met hem zooals met vele levenden. Zij hebben zooveel goeds, maar zij staan zichzelf in den weg, wat zij niet weten, niet bevroeden.

Men zou zoo gaarne het hoofd willen openmaken om de geleidingen der cellen na te zien, de remtoestellen te versterken. Maar men tast hier in het duister, en de samenstelling der psyche zal wel altijd een geheim blijven.

En zoolang wij dat geheim niet doorgrond hebben, moeten wij het leven nemen zooals het is en op niemand laag neerzien. En dan blijven wij VerHuell dankbaar voor het vele goede, dat hij ons gaf als een blijvende nagedachtenis. Wij vergeten hem niet.

En dit prachtige boek, het resultaat van ernstig onderzoek en van uitnemende kunst, waarin men ook het zelf-portret van VerHuell vindt, zal steeds een aangename herinnering blijven, een gedenkboek tevens van het studentenleven omstreeks het midden der vorige eeuw.

VAN DER KULK.

Pleegzuster
door Anne Smit Kleine-Fastre.

‘Zuster, hoe laat is 't?’

‘Half-vier. Toe, mevrouwtje, probeer of u een beetje kunt slapen.’

‘Ik kán niet slapen.’

‘Heeft u pijn?’

‘Nee, Zuster.’

‘Ik zal nog 's een beker warme melk voor u halen. Die moet u zoet opdrinken, en dán zal 't wel lukken, u dommelt héérlijk in, en vóór u 't weet, is u onder-zeil.’

‘Ik hoop 't.’

Onhoorbaar, op zacht vilten muilen, verwijdert Zuster Teldings zich uit de ziekenkamer; met donzen zweef-tred, haastigt zij over het lange bovenportaal van 't Ziekenhuis; zij opent de laatste deur, rechts. Een ruim, hoog vertrek, waar zij binnentreedt; een soort *office*, met electrisch licht, waterleiding en een breeden, blanken gootsteen, als in een kraakzindelijke keuken; gas-slangen en komforen, en groote kasten met glazen deuren.

Hier worden 's morgens, door pleegzusters, melk en eieren gekookt; thee gezet; brood gesneden voor de patiënten op de bovenverdieping. Leerling-verpleegsters wasschen hier vaatwerk, spoelen glazen; pleegzusters - de nog *niet*-gediplomeerden - helpen de leerlingen; in vlotte, véélhandige bedrijvigheid zijn zij aan 't wasschen, plassen en drogen.

Monter en welwillend staan zij elkander bij dit altijd weerkeerend gedoe ter-zijde.

‘Dát tref ik’, zegt Zuster Teldings tot Zuster Raven, met wie zij ‘in de wacht’ is, die juist een pan melk heeft gewarmd en twee bekers vult.

‘Heb je voor mij nog warme melk, Raaf?’

‘Ja. Voor wie?’

‘Voor 126. Kan niet slapen.’

‘Pijn?’

‘Nee. Klaagt over niets, ligt van 9 uur af klaar-wakker.’

‘94 en 107 dito. Ik ga daar óók nog eens probeeren met warme melk.’

‘Ons toovermiddel’, zegt zuster Teldings, de pan van Zuster Raven overnemend, om een beker te vullen, dien zij uit de glazen kast heeft genomen.

‘Gisteravond werkte het prachtig op 157. Die wilde 's morgens niet gelooven, dat hij alléén melk had gedronken, nee! nee! ik had er stéllig een slaapmiddeltje in gedaan, daar was hij van overtuigd! Hoe is 't met de oogpatiënte van Zuster Bosse?’

‘Goed. Heel rustig. Hoegenaamd geen pijn; maar ook kláár wakker; 't mensch houdt zich anders prachtig, zij verroert geen vin. Ik geloof, dat zij zich inspant om wakker te blijven, uit angst van te bewegen.’

‘Stakkert!’

‘Morgen gaat één verband af, dan heeft zij tenminste één oog vrij. Je begrijpt, wakker-liggen, geen stéék zien, weinig of niets hooren in vreemde omgeving, in de stilte van een Ziekenhuis-nacht, dan valt de tijd lang. Ik ga geregeld om 't half uur naar haar kijken, dat heb ik beloofd.’

‘Lief van je, Raaf.’

‘Héél gewoon. Zou jij óók doen. Toe! draai jij 't licht hier uit.’

Trrrr! In doffe geluidsdemping knerpt een electrische nachtschel.

Zuster Teldings, een blaadje in de hand, waarop een beker warme melk voor 126, houdt stil bij 't schellenbord, kijkt, welk nummer voorspringt. 87. Een ‘zaal’-patiënt.

‘Ach, stumpertje!’ fluistert Zuster Teldings, de ‘zaal’ binnenglippend.

Klik! zij draait een electrischen knop om. Licht ontgloeit.

87, Liesje Meinders, een meisje van 14 jaar, die een ooroperatie heeft ondergaan, ligt te snikken.

‘Liesje! Liesje! wat is er?’

‘'k Heb zoo'n dorst, zuster!’

‘En huil je daarom, kind? Zoo'n groote meid! Sttt! Zachtjes, Liesje, maak de anderen niet wakker. Ik kom dádelijk hoor! dan zal ik je laten drinken.’

‘Niet 't licht uitdoen, asjeblieft, Zuster.’

‘Stt! Goed! ik laat 't aan. Ik zal aanstonds een poosje bij je blijven.’

Liesje schreit niet meer, knikt gerustgesteld; blij, dat 't licht brandt.

Toonloos, tóch duidelijk, klinkt Zuster Raven's stem op 't portaal.

‘Help even! 134 is afgezakt.’ Zij loopt Zuster Teldings tegemoet. ‘Ik kan dien zwaren man niet alléén tillen, 't mag ook niet; Zuster Ruisch en Directrice hebben me gezegd, dat 134 overdag óók door twee Zusters opgetrokken wordt.’

‘Dadelijk! Even naar 126.’ Klik! in 't voorbijgaan draait Zuster Teldings aan een electrisch knopje, om wat licht te hebben op het portaal in de buurt van 126.

Geheimzinnige ziekenhuis-nacht met starre donkerte, gescheurd door plots ontgloeien van electrisch licht; vol loome stilte, onderbroken door doffe geluiden van nachtschellen, vlugge voetstappen en haastige

fluister-stemmen van wakende pleegzusters; geklik-klak van electrische knoppen.

Klik! Licht ontgloeit in kamer 126.

‘Hier, mevrouwtje. De melk is net goed.’

‘Zet maar neer, Zuster, aanstonds zal ik wel drinken, nú nog niet, ik heb om 9 uur en om 12 uur ook al warme melk gedronken; 't geeft niets, je maakt van mijn maag een ballon captif....’

‘Alle goeie dingen bestaan in drieën; nog één bekertje, zum Schluss. Toe! ik zal u even oprichten, zóó!... twee kussens in uw rug.... zoo goed?... álle patiënten, die niet slapen in den voornacht, dommelen tegen den ochtend in, geloof-me, als u déze melk nog drinkt,... niets te warm, voelt u wel? u kunt gerust uw bekertje vasthouden, dan slaapt u daarna als een roos... Even Zuster Raven helpen. Ik kom dadelijk 't licht uitdoen, dan zal ik u lekkertjes instoppen, en dan, heusch! dan slaapt u héérlijk.’

Zuster Raven staat op den uitkijk.

‘Gauw! Tel! gauw! 134 is kort-aangebonden. Knorrige kolonel... Lange jaren in Indië geweest. Snauwt en grauwt in 't Maleisch, smijt zijn dagverpleegster met kussens om d'r ooren! Arme Stiele! zij heeft haar handen vol aan dien sinjeur...’

Lange jaren in Indië geweest... Zuster Teldings siddert; ijlings haar japonzak omwoelend, spannen zich haar slanke vingers streelend om een brief. Een brief uit Indië... Berichten van hém! van Frits Bruma. Gisteravond, om 8 uur, werd het epistel op haar bed gelegd, toen zij gewekt werd voor de nachtwake.

‘Tel! een brief voor je uit Indië! Dáár, opstaan! 8 uur!’

Vlug 't bed uit! opengerukt de enveloppe, gekeken naar 't opschrift: ‘Mijn groote Lieveling’, geteld de bladzijden... 16! héérlijk! gekust de onderteekening ‘Je Frits’, nog een kus, nóg een; haastig de blaadjes weer opgevouwen, in de enveloppe geschoven, die toen behoedzaam laten glijden in den zak van haar blauw katoenen japon; van nacht, als 't rustig is, dán heeft zij tijd, dán zal zij lezen....

Prompt half 9 was Zuster Teldings in de eetzaal gekomen, om te soupeeren met de andere Zusters; om 9 uur ontving zij met Zuster Raven instructies voor den nacht, van de hoofdverpleegster Zuster Ruisch, op wier afdeeling zij werkte.

Hoofdverpleegster Ruisch gaat 's avonds met gerust hart van haar ‘afdeeling’, wanneer Zuster Teldings ‘in de wacht’ komt. Zij is overtuigd, dat de patiënten veilig zijn onder het toezicht van Zuster Teldings en van Zuster Raven. De hoofdverpleegster stelde ongaarne de ééne Zuster boven de andere; doch het geduld, de bekwaamheid en de tact van dit tweetal werden bizonder door haar gewaardeerd.

Eindelijk, tegen 5 uur in den morgen, werd het stil op de afdeeling waar Zuster Raven en Zuster Teldings waakten.

De meeste patiënten waren ingedommeld; sommigen sliepen rustig.

Er werd bijna niet meer gescheld.

De wacht-Zusters dronken thee.

Vijf uur.

Zuster Raven ging naar de oogpatiënte. Elk half-uur was zij op haar post. Geen énkele maal had zij verzuimd.

‘Ben je daar weer, Zuster?’

‘Ja, Mevrouw.’

‘Hoe lief van je!’

Blijmoedig klonken de woorden uit den mond van haar, wier oogen bedekt waren.

‘Tweemaal was ik aan uw bed, dat u mij niet hoorde, want toen sliep u.’

‘Sliep ik, Zuster? daar weet ik niets van.’

‘Ik heb mij over u heengebogen, want, nu men uw kijkers héélemaal heeft weggestopt, is 't moeilijk, dadelijk te weten, of u ál dan niet slaapt. U ademde zóó rustig, en u hoorde mij niet, toen ik héél zacht vroeg: Slaapt u? Het “nachtspook” sloop toen stilletjes heen.’

‘Lief “Spookje!” Had je een drukke wacht?’

‘'t Gaat nog al. Nú slapen bijna alle patiënten. Kom! doet u voor de gezelligheid een dutje mee.’

‘Hoe laat is 't, Zuster?’

‘Even over vijven.’

‘Over twee uur wordt het licht voor u, en voor de anderen, niet voor mij....’

‘Kom, Mevrouwtje, niet zuchten. Vandaag wordt één luikje bij u opengezet, en mag u er een oogje aan wagen, maar dán heeft u zóó'n slaap, na al dat wakker-liggen, dat beide oogen, mét en zónder verband, vanzelf toe zullen vallen.’

‘Je weet wel aardig te troosten, kind. Voor het statige: Zuster! zeg ik maar eens: *Kind!* Ik hoor aan je stem, dat je nog héél jong bent. Troosten, opbeuren, moed inspreken is een gedeelte van je liefdewerk, Zuster.’

‘Als wij troosten kúnnen, dan wordt de taak voor pleegzuster en zieke gemakkelijker.... maar, dikwijls staan wij machteloos tegenover pijn en bekommernissen, die wij niet kunnen verlichten, niet vermogen wèg te redeneeren.... Nu laat ik u weer een half uurtje alléén. U ligt voorbééldig stil. Ik kan een goed rapport over u uitbrengen aan Zuster Ruisch. Ga nu gerust slapen. U ligt wakker, uit puren angst u te bewegen. Dat is gehéél onnoodig. Zelfs in uw slaap zult u niet verroeren. Uw gedachten zijn vervuld van de operatie en het bewustzijn niet te mogen bewegen blijft den patiënten bij, zélfs in den slaap. U kunt 't er op wagen, geloof me.’

‘Zuster, ik zal probeeren.... niet mijn deur dichtdoen.’

‘Néén, ik laat uw deur open, en nú slapen!’

Zuster Teldings zat haar brief uit Indië te lezen, toen Zuster Raven

terugkeerde in het zitkamertje der hoofdverpleegster, waar Zusters, belast met de nachtwake, zich installeeren met boeken, handwerken, en schrijfpapier voor het voeren van haar correspondentie.

Hoofd en handen moeten werkzaam blijven.

Lang zijn de nachten, vóóral in den winter.

Zuster Teldings leest door, terwijl zuster Raven tegenover haar plaats neemt aan de kleine, ronde tafel.

‘Tel, wil je nog thee?’

‘Dank-je, Raaf.’

Zuster Teldings' hoofd blijft gebogen over het dunne mail-papier, dat lichtelijk beeft tusschen haar koude, witte handen.

Raaf gluurt over Frenssen's *Hilligenlei* naar Tel's bekommerd gezichtje. Zuster Teldings vouwt den brief dicht; wéér verdwijnt die in haar japonzak.

‘Wat is 't, Tel? geen goeie berichten? je kijkt zoo ernstig.’

‘Frits Bruma is ziek.... ziek geweest.....’

‘Wat scheelde er aan?’

‘Weer een aanval van malaria gehad. Héél erg, die ellendige koortsen hebben hem verzwakt. Hij is om op krachten te komen de bergen ingezonden. Hij is in 't herstellingsoord te Sindanglaja.’

‘O! lieve Tel, dáár knapt hij stellig op. Mijn broer is daar óók héélemaal hersteld. Kassian! Verbeel je, die stumpert had een temperatuur van 42.... en dát in de tropen, - dóódelijk! Hij zou er ook niet boven-op zijn gekomen, als hij geen sterk lichaam had.... Nu is meneer sedert jaar-en-dag weer in Holland, is een blijmoedige pater familias, en ziet er uit als een goud haantje! Hoe lang moet Bruma nog in Indië blijven?’

‘Twéé jaar!.....’

‘Twee jaartjes?! die zijn in een wip om! Niet tobben, Tel! hij is jong en sterk, jij ook.....’

Raaf sloeg liefkozend een arm om Tel's hals.

Zuster Teldings wischte haar tranen weg.

‘Weet je wat, Tel? Begin dádelijk een brief aan Meneer den Luitenant.... Kom, meisje! niet bij de pakken neerhurken.... Kijk! hier is de inktkoker, hier heb je een juweel van een pen.... schrijft vanzelf.... Doe hem mijn komplimenten. Vertel hem, want je zult wel niets weten te schrijven!! dat wij *Hilligenlei* prachtig vinden, en dat *ik* dankbaar ben, dat hij 't jou cadeau heeft gedaan.... rustig zoo 'n eigen bezit, ik ga er enkele passages uit overschrijven. Ziezoo! begin maar! ik zal de bellen wel naloopen, je zult 't zien, Tel, in zijn tweeden zendbrief, - hemel, kind! zoo'n Indisch officier heeft méér tijd om te pennen dan wij! - in zijn volgend epistel vertelt hij je, dat de frissche berglucht hem versterkt en totáál genezen heeft. Kom! niet den moed laten zakken.... Jullie hebt 't érgste achter den rug.....’

‘Ik hoop 't, Raaf, ik hoop 't.... ach! die scheiding.... die afschuwelijke scheiding had niet behoeven te zijn.....’

‘Niet filosofeeren, Tel! schrijven! Half 6! ik ga naar de oogpatiënte, daarna zal ik zien, of Liesje Meinders slaapt; als 't arme diertje wakker ligt, dan blijf ik een poos bij haar zitten, 't stumpertje is bang in donker.... Dag! geen waterlanders meer, hoor!’

‘Neen, Raaf, ik zal niet huilen, - jij bent lief. - Zoo'n troost voor me.....’

‘Nú wordt 't tijd, dat ik mijn biezen pak, anders zeg je nog, dat *ik*! de beste van allemaal ben! en dan wordt een zekere Luitenant Bruma jaloersch! schrijven Tel, *niet* ‘grübeln!’

Donderdagmorgen, half zes. 22 Januari, 1905.

Lieve Hart! dank voor je heerlijk-langen brief, dien ik gisteravond ontving. Wat heb je je best gedaan om opgewekt te schrijven! en tóch! toch.... O! die ellendige koortsen, wanneer zal je dáár afkomen?!

Néén, liefste! néén! je kán niet tegen 't Indisch klimaat, je wil 't niet toegeven, om mijn angsten en zorgen niet te vermeerderen. In Holland had je nóóit koorts, je wist niet, wat ziek-zijn is, heeft Moedertje mij verzekerd. Morgenochtend ga ik haar bezoeken en zal haar je brief vóórlezen..... Goed, lief Moedertje! Hoe oplettend luistert zij, wanneer haar jongen aan 't woord is! Geen syllabe die haar ontgaat! Zachter dan ooit stralen dan haar mooie, bruine oogen! - *jou* oogen!.... Ik vind 't prettig, zoo drie weken achter elkaar in de wacht te zijn. Sommige Zusters blijven na een doorgewaakten nacht den volgenden ochtend thuis, maar ik zou niet kunnen leven, en zéker overdag niet kunnen slapen, wanneer ik geen beweging in de buitenlucht had genomen. Van 't Ziekenhuis naar 't eind van de P.C. Hooftstraat, naar Moeders woning, loop ik precies in een half uur; wij werken hier óók op-de-klok! precies als jij, met je ‘mannetjes.’

Half één moet ik 's middags aan tafel zijn, en ik ga, wanneer ik in de wacht ben, om 1 uur naar bed. Kwart vóór twaalven neem ik afscheid van Moedertje; kwart over twaalven sta ik op de stoep van 't Ziekenhuis, dan heb ik rustig gelegenheid mij te ontdoen van hoeden-mantel, nog even naar mijn kamertje te gaan, mijn ooren spitsend om de etensbel te hooren.

Als je terugkomt, en wanneer onze verloving publiek wordt, moet ik reeds een week daarna de Zieken-inrichting verlaten.

Verloofde pleegzusters mogen hier niet zijn.... Een maatregel, dien ik eerbiedig, maar niet begrijp.

Zou een pleegzuster met minder ernst, minder nauwgezetheid, minder toewijding haar werk doen? Zou zij minder aandacht wijden aan zieken en herstellenden, wanneer zij in zich omdraagt het koesterend-weten,

de uitverkorene te zijn van den man, wiens vrouw zij hoopt te worden?..

Zou haar innigst *vrouw*-zijn, gesterkt en verteederd door liefde-ontvangen en liefde-geven, der pleegzuster geen licht, blijheid en moed verleenen in haar omgang met kranken en hulpbehoevenden?

Het pro-en-contra van deze kwestie - voor mij een gewetensvraag! - geef ik jou in overweging. De overtuiging hieromtrent is in onze Ziekenverpleging beslist tegen.

Moi, je prêche pour ma paroisse! ben dus vóór verloving van een pleegzuster in functie.

Liefste! soms, ach! soms voel ik mij een beetje schuldig.... omdat ik *jou* liefheb? Néén! mijn liefde is mijn glorie! máár omdat ik er niet openlijk voor uit mag komen, dat ik hoop, mij met jou te verbinden voor het leven.... héérlijk, láng, láng leven!

Wanneer de Directrice mij met vorschend oog bespiedt, wanneer zij op haar éérlijke, schrandere, besliste wijze mij aan-de-praat zoekt te brengen over mijn toekomst-plannen, o! engel! dán wordt mijn lief geheim mij een benauwing.

Moedertje is die Dritte im Bunde. Goddank! dát stelt mij gerust, houdt mij in evenwicht. Zij is op de hoogte van onze plannen; kent ons besluit, dat óók háár gelukkig maakt. Met háár kan ik vrij-uit praten, eindeloos uitspinnen mijn verwachtingen, mijn bekommernissen, ál mijn lief-en-leed....

Tóch zeggen Moedertje en ik elkaar niet alles. Lang niet! Tusschen haar en mij: een komplot. Wij houden ons flink tegenover elkaar; luchtig spreken wij over de twéé jaar, die wij je nog moeten missen, en wij doen, als waren de drie jaren sedert je vertrek - die drie eindelooze folter-jaren - voor ons omgevlogen! Wij blijven goed in onze rol; met opgewekte stemmen voeren wij lange gesprekken; moedig spelen wij komedie.....

Daar is ‘Raaf.’ Zij komt mij roepen, ik moet helpen op de ‘zaal,’ daar liggen op 't oogenblik tien patiënten.

Raaf is lief en slim! Onze geheime verloving bekende ik haar niet; ontkende evenmin háár veronderstellingen, en die zijn zóó juist, dat ik Raaf dringend verzocht, deze gissingen niet aan anderen mee te deelen!

Dag lieveling! tot morgen!

***

Den volgenden dag spoedt Zuster Teldings zich door 't Vondelpark, op weg naar Mevrouw Bruma.

Haar rank figuur, schuilgaand in langen, zwarten mantel, steekt scherp af tegen de strakke sneeuw-blankte. Het verpleegsters-hoedje met doffen sluier en flatteerende brides van fijn, wit batist staat haar bekoorlijk.

In de ‘P.C.’ houdt zij stil voor het bovenhuis, bewoond door Frits' moeder.

Zij schelt aan.

De deur wordt aan een koord opengesjord. Haastig treedt zij 't nauwe gangetje in, plof-ploft de sneeuw van haar schoenen.

‘O, Zuster, bin uwe daar! Mevrouw heef' al 's een keer na uwes uitgekeken’, zegt Neeltje, het dienstmeisje, met goedig-dom pret-gezicht, zwierige kroesharen, helder katoentje en witte pronk-boezelaar met geborduurde strooken.

Neeltje daalde de trap af; de huissleutel in haar dikke, paars-roode rechterhand geklemd, een boodschappen-mandje in de linker.

‘Ik heef' met m'n boodschappe gewach, tot Uwes er was, Zuster, ik ben voort terug.’

‘Best, Neeltje!’

Zuster Teldings sluit de deur achter het dienstmeisje dicht, gaat de trap op en treedt in de huiskamer met aangesloten serre.

Mevrouw Bruma is bezig met haakwerk. Een geopende bijbel ligt vóór haar.

‘Dag Moedertje! Prachtig, zonnig winterweer! Verleidelijk wandelweertje!’

‘Dag, lieve Mies! ben je daar, mijn kind, ik begon me al een beetje ongerust over je te maken... ja, ja kindlief, je verwent me! Wat zál ik je fleurige ochtend-bezoekjes missen, als de drie weken van de wacht om zijn! Dan zie ik je hóógstens tweemaal in de week....’

Zuster Teldings streelt mevrouw Bruma's blanke, fijne handen.

‘Lieve schat! je woont ook zoo vér van mij af! Als ik goed aanstap, doe ik er precies een half uur over. 's Middags hebben wij één uur vrij, in dien tijd drinken we thee en kunnen, als we willen, gaan wandelen, wat maar een enkele zuster doet. Het thee-uurtje is gezellig; het wordt een beetje gerekt, we praten, lezen couranten, bekijken illustraties; de meesten vinden het niet de moeite waard, voor een héél kort wandelingetje de soeza te hebben van aan- en uitkleedpartij.’

‘Zóó, zóó kind, zet nu maar gauw je hoed af, en doe je mantel uit, dat geeft mij de illuzie, dat je een dagje bij mij komt doorbrengen...’

‘Kwart vóór elven! ik houd je een vol uur bij me, hoor!’

Zuster Teldings omhelst mevrouw Bruma.

‘Gráág! u weet, dat ik 't héérlijk vind, bij u te zijn.... Even op 't portaal mijn hoed en mantel ophangen.’

De kamer weer binnentredende, houdt zij den brief van Frits in de hoogte.

‘Kijk 's, Moedertje! een láng epistel van Frits.’

‘Hoe maakt ie 't?’

‘Wéér koortsen gehad, daardoor slap, ongeschikt voer zijn dienst.’

‘Arme jongen!’

‘Zeg, Moedertje! wat zullen wij dankbaar zijn, als we hem weer veilig bij ons hebben! Wat zal dát zalig zijn! Voor ons en voor u!’

Mies knielt bij haar en drukt haar hoofd op Moedertje's schoot.

‘Die twee jaartjes zullen gauw genoeg om zijn.’

‘O! zéker!’

‘Kan jij je voorstellen, kind, dat hij nu al drie jaar weg is? *Drie* jaar! waar is de tijd gebleven?....’

‘Zijn vertrek heugt mij, als de dag van gisteren.’

‘Mij óók!... o! dien dag vergeet ik nóóit... al word ik stok-oud...’

‘Nog maar twéé jaartjes, lieve Mies, dan is Frits weer terug....’

‘Ja! Goddank! dan is hij terug, en laten wij hem nooit, nooit meer gaan...’

‘Moedertje, éér wij 't weten, zien wij hem in levenden lijve voor ons....’

Mies hoorde de beving van haar stem, voelde benauwend bonzen in haar keel. Zij stond op, ging de serre in, boog zich over een clivia, perste tranen terug, die wéér zich drongen naar haar oogen....

Toen zij zich wat zekerder voelde, trad zij de kamer in, hield stil voor de piano, tuurde naar een kabinetportret in dofzilveren lijst.

Tranen gleden langs haar wangen.

‘Jij hebt er toch óók zoo een, nietwaar, Mies?’

‘Ja, Moedertje.’

Mevrouw Bruma nam het portret van de piano, streel-oogde de beeltenis van haar zoon.

‘Een lief paartje zijn jullie; hij, met zijn bruine oogen, donkere tint en zwart haar, en jij, met je lieve grijs-blauwe kijkers, mooi blond haar en frisch kinder-gezichtje.... Máár, Miesje! wat is dát nou? Tranen? Kom, vrouwtje! moed houden! over twee jaar is hij terug, en twéé jaartjes zijn gauw om!...’

Snikkend viel Mies mevrouw Bruma om den hals.

‘Moedertje! soms wordt het mij te zwaar!... o! álles zou ik in den steek willen laten en naar Indië gaan, voor Frits zorgen, hém verplegen, hém opkweeken, en koesteren... Toen hij gezond was, vond ik de scheiding afschuwelijk, maar nú, nu hij zwak en hulpbehoevend is,... o! ik kán... ik kán 't niet langer dragen...’

‘Miesje! mijn goed lief kind...’

‘Die afschuwelijke, onnoodige wreedheid.... Papa denkt, dat hij *álles* voor zijn dochter doet en overheeft, omdat hij geld schraapt en spaart... omdat hij mij véél geld wil nalaten - alles wil hij mij geven, en hij berooft mij van het eenige, dat mij lief is.’

‘Bedaar, kindje! God zal onze gebeden niet onverhoord laten. Kom, lieveling, kom hier eens dicht bij mij zitten... Zóó!’

Mevrouw Bruma nam den bijbel, die vóór haar lag op tafel, toen Mies was binnengekomen.

‘Kijk! van morgen streepte ik dit heerlijk troostwoord aan:

1 Petrus vijf, vers 7: *Werpt al uwe bekommernis op Hem*, *want Hij zorgt voor u.*

Wij mogen niet wanhopen, mijn kind!'

Mevrouw Bruma streelde het blonde kopje van Mies.

'Uw wil geschiede,' dat moet het antwoord blijven op álle vragen, die op je aanstormen, je beklemmen... *Klein* Miesje putte kracht uit het onderworpen: Uw wil geschiede!... *Groote* Mies moet zich vasthouden aan die woorden, die maken tot háár leuze...'

Mevrouw Bruma's overredende stem werkte kalmeerend. Mies schreide niet meer, bleef stil zitten, haar hoofd geleund aan den schouder van haar vriendin.

'Moedertje, als tienjarig dreumesje, als eerzuchtig Zondagsschool-kindje was het zoo héél makkelijk de oogjes stijf dicht te knijpen, de handjes te vouwen en te stamelen: "Uw wil geschiede!"... ik kán het nú niet meer... *niet* meer...'

'Mies, je kúnt het nóg, en je wilt het ook... Onderworpenheid aan Gods ondoorgrondelijken wil, ontluikend en opbloeiend in kleine Mies, mág in groote Mies niet kwijnen en afsterven... Kind, *blijf* toch in alles Gods wil zien. Ach! maak je leven niet moeilijker dan het is... vertrouw op Hém, Hij zal 't goed met ons maken, Hij kent ál onze nooden, Hij hoort onze gebeden, Hij schenkt kracht naar kruis...'

Die woorden haar zoo wélbekend, gesproken met sussend-innige stem, werkten als het plots-opklinken van een oude, bekoorlijke, méésleepende melodie.

Mies' gedachten vergleden naar lichtende, blije toekomst...

'Moedertje! U komt bij ons inwonen; Frits-en-ik willen u niet missen. U moet hem óók iederen dag zien, en zijn stem hooren, U moet méé-lachen om zijn grappen. *Mijn* schuld is 't, dat u van hem gescheiden bent.... Als Frits mij niet had leeren kennen, zou hij zeker in Holland zijn gebleven; wij moesten samen, hij en ik, den weerstand van mijn vader trotseeren.... Arme Frits! Indië heeft hem nooit aangetrokken, brave goeiert! alleen om wat geld te sparen voor ons huwelijk verbond hij zich, vijf jaar naar een land te gaan, waarvan 't klimaat nadeelig op hem inwerkt... Neen, Moedertje-lief! als hij terug is, dan blijven wij met ons drieën bij elkaar; beloof je 't, schat, bij je kinderen te blijven?'

'Graag! héél graag wil ik met jullie, mijn beste, goeie kinderen, onder één dak wonen. Jullie zult geen last van mij hebben...'

'Last!?'

'Ik blijf rustig in mijn eigen kamers; jullie ziet mij alléén aan de maaltijden. Alléén eten is triestig, ongezellig. Zoodra je weer een vrijen dag hebt, Mies, kom-je dien dan bij mij doorbrengen?'

'Onmógelijk! dat dúrf ik niet Moedertje. Dan moet ik naar den Haag. Papa en Mama staan dien dag aan niemand af; zij zouden het mij kwalijk nemen, als ik mijn vrijen dag niet altijd aan hen gaf. Voor mijn genoegen ga ik niet naar den Haag, dat weet u wel. Ik kom er meestal ontstemd en teleurgesteld vandaan. Papa geeft de

hoop niet op, dat ik afstand zal doen van Frits. Zijn harde redenaties over dit onderwerp verwijderen mij hoe langer hoe meer van hem.'

'Is je moeder óók zoo tegen mijn zoon gekant?'

'Neen, engel! héélemaal niet. Papa evenmin; zij hebben niets tegen Frits.'

'En waarom zetten zij zich dan schrap? Waarom dwarsboomen zij den liefsten wensch van hun éénig kind?'

'Altijd om diezelfde reden; de financiën. Het *is* zóó, Moedertje, hoewel u het niet schijnt te kúnnen gelooven, om géén andere oorzaak, dan Frits' gemis aan fortuin. O! dat lamme, lamme geld!'

'Geld maakt 't hart koud...'

'Helaas! Papa vindt Frits charmant, en zou hem grif tot schoonzoon aannemen, wanneer hij, bij ál zijn uitnemende hoedanigheden, een beetje ruim met aardsche goederen was bedeeld! Voor zijn éénige dochter, aan wie mijn vader al zijn bezittingen vermaakt, wenscht hij een rijken man. Van dat standpunt is hij niet af te brengen. Er valt hierover met vader niet te praten.'

'En met je moeder?'

'Moeder is vader's echo. Zij is 't altijd met haar man ééns. In háár geval het verstandigst, wat zij kan doen. Iemand als mijn moeder is tegen de autocratie van een man als vader niet opgewassen. Zij is héél jong getrouwd; moeder vierde haar één-en-twintigsten verjaardag met baby Miesje op haar schoot. Door nadenken en inwendigen strijd heeft zich haar karakter niet gevormd, is haar oordeel niet gescherpt; *eigen* willen en kunnen hebben zich niet in haar ontwikkeld. Vader belastte zich met haar opvoeding, die kostte hem geen moeite, geen hoofdbreken! Hij trouwde een schatrijk, vriendelijk, zachtzinnig, volgzaam kind, dát was hem voldoende; meer verlangde hij niet. Hoogere aspiraties koesterde hij niet voor zijn echtgenoote. Gedweeë gehoorzaamheid zag hij haar met een vriendelijk gezicht uitoefenen; zijn meeningen en inzichten worden door moeder met ja-en-amen aangehoord en bevestigd. Haar plooibare natuur vermijdt elke botsing. Wanneer *zij* zich verzette, zou zij met den driftigen despoot geen houdbaar leven hebben.'

'Je moeders meegaandheid, het haar man naar-de-oogen-kijken heeft misschien het onwrikbare, het heerschzuchtige in je vaders karakter doen toenemen.'

'Misschien, moedertje... Het vasthouden aan een besluit, het niet-loslaten van een meening, het niet-opgeven van een overtuiging, heb ik lijnrecht van mijn vader. Moeder zou in mijn geval kalmpjes de vrouw van een ander zijn geworden... Vaders verzet berust alléén op de veronderstelling, dat de dochter van zoo'n inschikkelijk vrouwtje ten slotte wel in *zijn* schuitje zal komen. Die hoop laat hij niet los. Hij blijft gelooven, dat ik eindelijk zal inzien, dat hij zich kant tegen mijn liefsten wensch in *mijn* belang; mijn bestwil ligt bedolven onder goud! Bah! Papa is een geldwolf.'

‘Mies!’

‘'t Is wáár! Afkomst, relaties, aanleg, bekwaamheden, karakter, zijn bijzaken voor hem. Hij kijkt slechts naar geld, daarvoor alléén heeft hij oogen’...

‘Dan is mijn lieve jongen in je vaders schatting erg misdeeld’...

‘Des te liever hebben wij Frits er om, hé moesje?! Het éénige waarmee *wij* geen vrede hebben, is de tegenwoordige staat van zijn gezondheid. Hij zál toch wel héélemaal beter worden, nietwaar moedertje?’

‘Zéker, kind, zéker!... Foei! ik ben een slechte gastvrouw. Ik laat je maar praten, praten, en op een droogje zitten!’

Mevrouw Bruma stond op, nam een gebloemden chocolade-ketel van den vulkachel, zette dien op 't buffet, waaruit zij twee groote Fransch porseleinen koppen, witte, met breede, vergulde randen, te voorschijn haalde.

‘Miesje, bel even, wil je?’

‘Is Neeltje al thuis gekomen?’

‘Ja. Ik hoor haar op de trap.’

Neeltje kwam binnen, met een pakje in de hand.

‘Heb je aan de beschuitjes gedacht, Neeltje?’

‘Hier zijn ze al... ik begreep wel, dat mevrouw dáárom belde.’

‘Dankje wèl, Neeltje.’

Mevrouw ontdeed het vierkante busje, dat het dienstmeisje haar overhandigde, van zijn papieren omhulsel en legde eenige gesuikerde beschuitjes op een kristallen schoteltje.

‘Mies, je wil toch wel een kop warme chocolade-melk?’

‘Gráág! Een tractatie voor me...’

Mies liep de serre in, staarde peinzend naar buiten. Zonnelicht omstraalde haar blond kopje en fijn gezichtje. Mevrouw Bruma bespiedde het jonge meisje, dat roerloos met gevouwen handen stond.

Wat *is* zij mooi, zoo lief en gedistingeerd, dacht Mevrouw Bruma, en wat kleedt het blauw katoenen verpleegsters-japonnetje met wit front haar goed!...

Scherp verlicht door een speelschen zonnestraal, blankte in smettelooze reinheid het witte kruisje der jonge pleegzuster.

Mevrouw Bruma's oog was geboeid door het wit ivoren symbool. Uit haar binnenst steeg een gebed: ‘O! goede hemelsche Vader! maak het kruis van dit lieve, moedige kind niet te zwaar’!...

‘Miesje, kom je? De chocolade is ingeschonken.’

Mies zette zich aan tafel.

‘Héérlijk! Wat een mooie, ouwerwetsche koppen’...

‘Ja, héél ouwerwetsch, afkomstig van mijn grootmoeder.’

Mies haalde haar horloge uit.

‘Moedertje! half twaalf! Over een kwartier moet ik wèg. En ik had u den brief van Frits willen voorlezen! Nú is er geen tijd meer.

Zij streelde het Indisch epistel, legde het naast mevrouw Bruma's bijbel. Dáár! omdat *u* het bent, moedertje! u mag den brief lezen, herlezen, en houden tot morgen'...

'Neen, liefje, ik kan wel wachten tot morgen, hoor! Hou jij je brief maar bij je. Morgen lees je mij voor.'

'Heeft u dat liever?' Mies nam den brief weer veilig in handen.

'Ja, kind. Jij moet mij voorlezen. Dan heb ik jullie allebei: zijn woorden en jouw stem'...

'Best! dan lees ik morgen dadelijk als ik kom.'

'Kom je een beetje bijtijds?'

'Ik kom héél vroeg. Van ochtend moest ik in de vrije natuur met mezelf vechten, ik wilde mijn gedrukte stemming er uit loopen....'

Tranen glansden weer in de oogen van Mies.

'Niet de vleugels laten hangen, kind! Dappere, groote Mies blijven! Je bent misschien wat vermoeid en overspannen door die nachtwaken.'

'Dat kán wel, Moesje!... héérlijk! die chocolade... Frits was vroeger toch altijd gezond... en sterk, nietwaar?'

'Hij mankeerde nooit iets.'

'Nooit koortsig? zelfs niet in Amsterdam, waar zooveel menschen last hebben van malaria?'

'Neen, Mies. Hij klaagde nooit, zag er altijd blozend en krachtig uit.....'

Mies' blik dwaalt naar het portret op de piano.

'Een knappe man! Moedertje, je bent trotsch op hem, dat mag ook wel....'

'Ik ben trotsch op zoo'n lieve, aanstaande dochter. Wat een zegen en troost voor mij, jou hier te hebben! Kind! wij moeten elkaar steunen en opbeuren. Je zult 't zien, wij krijgen die twee jaartjes best om!'

'Twéé jaar!... 730 dagen!!'

'Maar, Mies! wie rekent nu bij dagen!? dat doen schoolmeisjes, die naar de vacantie hunkeren. Maar jij, groote, vlijtige Mies, in jou nuttigen werkkring vliegt de tijd om....'

'Moedertje! nog een half kopje....'

Mies nam 't portret van Frits in handen, wischte snel haar oogen....

'Ik moet wèg. Dank u!...'

'Ja, die twee jaar zullen wij ook nog wel doorkomen....'

Met sidderende handen strikte Mies de blanke brides van haar hoedje. Zij kon haar tranen niet langer weerhouden.

Mevrouw Bruma hielp haar met den zwartlaken mantel.

'Niet mismoedig worden, niet bedroefd zijn, kind! Vertrouw op God! Aan Zijn hoede bevelen wij onzen lieveling... God zegene hém en jou!'

Mevrouw Bruma legde haar arm om de ranke schouders van het jonge meisje; zij omhelsde Mies, keek haar met moederlijke teederheid in 't bekommerd gezichtje.

‘Bidden, Mies! Kracht zoeken in 't gebed. Dáár alleen kan je die vinden. Iederen dag bid ik voor hem en voor jou.... Tot morgen!’

‘Dag Moedertje! morgen kom ik héél vroeg....’

Vlug daalde Mies de trap af, stak de straat over, keek op naar de woning van ‘Moedertje’, die ten afscheid wuifde.

Vrijdagnacht één uur. 23 Januari, 1905.

Liefste! dát komt er van, wanneer Mies haar krachten overschat!! Van morgen ben ik bij Moedertje jammerlijk uit mijn rol gevallen! Ik heb bitter slecht komedie gespeeld! Zij heeft gezien, hoe je afwezigheid mij drukt; zij wéét, dat ik mij doodelijk ongerust maak over je gezondheid... Toen ik je lief, mooi portret bij haar zag, was het gedaan met mijn zelfbeheersching... aan flarden mijn groothouderij.... Moedertje troostte mij met lieve, innig-vrome woorden; met teer gebaar wischte zij de tranen van mijn wangen, vleide mijn hoofd aan haar schouder.... Toen liet zij mij in haar bijbel lezen, woorden, dienzelfden morgen door haar aangestreept: ‘Werpt al uw bekommernis op Hem; want Hij zorgt voor u.’ Héél ernstig hield zij mij onder 't oog, dat mijn onderworpenheid aan Gods wil, als kind beleden, mij in mijn verder leven moest steunen.... Je moet weten, lieveling, dat ik onlangs aan Moeder vertelde, wat mij gebeurde als tienjarig kind op de Zondagsschool.

Het liep tegen Kerstmis. De juffrouw, die ons les gaf, leerde ons het bekende Kerstgezang:

> ‘Nog juicht ons toe die zaal'ge nacht.’

De onderwijzeres liet ons allemaal tegelijk, dan weer om beurten eenige regels van het Kerstlied opzeggen. De juffrouw zei: ‘Kinderen! wie van jullie het gezang het béste kent, en het móóiste opzegt, die mag het 's avonds bij den Kerstboom opzeggen.’

Ik popelde! Dólgraag wou ik het doen. Ik probeerde ieder woord duidelijk en plechtig te zeggen, niet in een dreun te vervallen. De onderwijzeres oordeelde, dat Fietje Carspel en ik allebei voor de eer in aanmerking kwamen. Zij wist niet, aan wie van ons tweeën de voorkeur te geven. Wij moesten er maar om loten, vond zij. Toen, - ik weet niet hoe, ik weet niet waarom, maar *nooit* zal ik vergeten, dat ik, grijpend een van de papiertjes, die de juffrouw mij voorhield, in mij zelf prevelde: ‘Uw wil geschiede!’ Op het strookje papier, dat ik trok, stond ‘Mies.’

Ik vond 't héérlijk, dat Onze-lieve-Heer *mij* het goeie papiertje had laten trekken, en ik voelde het als iets prettigs en rustigs, dat God Fietje die teleurstelling had aangedaan, en niet ik.

Dit episodetje uit mijn kinderleven bracht Moedertje van morgen

onder mijn aandacht. Zij hoopt, dat ik mijn Godsvertrouwen niet zal verliezen, dat ik in allen ootmoed mij zal blijven onderwerpen aan Zijn wil.

Ach, liefste, kon ik 't maar! meer en meer voel ik my geneigd mijn vertrouwen *voorwaardelijk* op God te vestigen... Als jij gezond wederkeert, als wij elkaar terugvinden om niet meer te scheiden, nooit! nooit meer! dán, ja dán zal ik gelooven, vertrouwen, loven, danken en prijzen....

Raaf laat je groeten. Zij geniet *Hilligenlei*, wij vinden 't heerlijk, dat je 't mij door je boekhandelaar hebt laten zenden. Lees jij 't maar niet in Indië. Toe! wacht, tot je 't boek met mij kunt lezen. Zoo graag zou ik het herlezen, met jou, mijn éénige, brave, groote lieveling. Samen zullen wij zoeken, en bouwen *ons* Hilligenlei....

In den Haag zal ik op je verlangen een Christian-Science-meeting gaan bijwonen, en jou mijn indruk meedeelen. Wat ben jij, in verre verte, toch goed van alles op de hoogte! Het Indisch klimaat maakt je niet traag en onverschillig. Ach! was je lichaam even veerkrachtig als je geest! Doe, wat in je vermogen is, om beter te worden, aan-te-sterken. Moge het verblijf in de bergen weer van je maken wat je was: een onvermoeid en kerngezond man. Als je niet spoedig herstelt, verlaat ik hier mijn werk en kom ik jou oppassen, jou, mijn éénigen! naar wien uitgaat al mijn verlangen... Breng weer vreugde in mijn leven, blijdschap in mijn denken door geruststellende berichten. Van nacht is 't stil op onze afdeeling; slechts nu en dan een schel, waar Raafje op afstuift. Nu moet zij blijven zitten, zal ik de bellen naloopen en werken aan 't tafelkleed, dat ik voor je onderhanden heb; véél blijf ik aan je denken.

Schrijf spoedig. Ik heb je oneindig lief.

MIES.

De heer en Mevrouw Gallandet schikken zich om het breede open haardvuur in den salon van hun vrienden Teldings, bij wie zij hun whistavond komen doorbrengen. Om de beurt wordt bij de families Gallandet en Teldings gespeeld. Zaterdags is het whistavondje.

'Gaat 't goed?' vraagt de gastheer, meer zaakrijk dan belangstellend. 'Kom, Marie, je kan Antoinette's japon later bewonderen. Geef ons eerst thee. We moeten tijdig aan 't whisten.'

'Hemel! Teldings, je zet er altijd een vaart achter! 't lijkt wel, of 't aangenomen werk is,' schertst mevrouw Gallandet.'

'Dat is 't vrouw!' bevestigt de heer Gallandet.

'O! jullie mannen! je valt elkaar altijd bij!'

'Esprit de corps, wijfje! Bestaat onder vrouwen niet!'

Mevrouw Teldings, thee-inschenkend: 'Van avond komt Mies.'

'Zóó? zóó?'

De vriendelijk lachende gezichten der gasten verstrakken in ernst-plooi.

‘Morgen heeft Mies een vrijen dag, en dien brengt zij altijd bij ons door’...

‘Natuurlijk, mama, bij óns! Waar zou ze heen?’

‘Me dunkt,’ oppert de heer Gallandet, ‘dat Mies genoeg vrienden zal hebben, die haar met open armen ontvangen.’

‘Zeker. Maar *ik* verkies, dat zij haar vrije dagen, Zondagen of werkdagen, dat doet er niet toe, in *mijn* huis doorbrengt.... Kom! whisten we van avond, of whisten we niet?’

‘Dadelijk, man, 't is net acht uur’...

‘Dan kunnen we tot tien uur nog menig robbertje maken,’ glundert de heer Gallandet; ‘asjeblieft, Marie, graag! Eerst drink ik nog een kop thee. Dat doet een mensch goed. Hier is 't opperbest, maar, buiten! een weer om geen kat door te jagen!’

‘Daar heb je geen last van gehad, mannie! We zijn met een rijtuigje gekomen, het was niet te doen, door die natte sneeuw te baggeren,’ verzekert Mevrouw Gallandet, poezig-behagelijk leunend in haar stoel.

‘Al weer drie weken geleden, dat Miesje hier was?’ informeert mevrouw Gallandet, zich oprichtend. ‘Wat vliegt de tijd!! Enne... Enne... Marie, wat ik zeggen wil’... de spreekster kijkt de gastvrouw aan en keert den gastheer haar rug.... ‘Hoe lang is Bruma nu al in Indië?’

Deze vraag had reeds een poosje op haar praatgrage lippen gezweefd.

‘Drie jaar!’ luidt Teldings bescheid.

‘Dus over twee jaar’...

‘Wát over twee jaar?! Wát?!’

‘Man, kijk niet zoo boos,’ vergoelijkt mevrouw Teldings. ‘De vrienden mogen toch wel belangstelling toonen.’

‘Waarin? Waarmee? Voor wat?’

‘Drommels, kerel, voor 't engagement van je dochter’, viel Gallandet in, die 't oogenblik gekomen acht, zich aan de zijde van zijn onvoorzichtige echtgenoote te scharen.

‘Engagement?! Engagement van *mijn* dochter?? Jullie weet méér dan ik... Mies geëngageerd? met wien?! Je doelt toch niet op dien Bruma? Dénken jullie, dat ik ooit toestem, dat *mijn* dochter trouwt met zoo'n vergulden bedelaar’?!...

‘Met je verlof, Teldings! - Gallandet zet zich in postuur - Majoor van de Rustende! ‘Ik laat de kameraden niet beleedigen!’

‘Schei uit met je flauwiteiten.... Laten we onzen avond niet vergallen, door over die nonsensicale historie uit te weiden, die romantische verliefdheid van mijn dochter op te rakelen, en te redekavelen over haar lugubre verpleegsters-vertooning’...

‘Voorwaarts! marsch! aan de speeltafel, dames!’ kommandeert de Majoor van de Rustende.

‘De hoogste met de laagste?’ schuchtert mevrouw Teldings.

‘Já, mama! já, mama! dat doen we immers altijd.’

‘Kolossaal! de heeren spelen met elkaar! Dames! een aanslag niet op je leven, maar op je beurzen!’ zegt Gallandet, die zijn best doet, de zwoelte der atmosfeer wat op te frisschen.

Vliegensvlug overziet de gastheer zijn dertien kaarten, schikt ze in een ommezientje, ploft zijn spel dan met kort gebaar vóór zich op de speeltafel, rommelt met de rechterhand in zijn vestzak, houdt de oogen strak gericht naar 't geschilderd plafond, wacht in tergend-lijdelijke houding.

‘Dat begint slecht. Och! och! néén, wat een spel! daar kán ik geen troef op maken!... speelden we maar nullo,’ klaagt mevrouw Teldings.

‘Mama! zouden we ook met open kaart spelen? Allo! vooruit! een kaart of een takkebos!...’

‘Antoinette, ik laat 't over, zeg jij 't maar...’

‘Sans atout!’ triomfeert mevrouw Telding's partner.

‘Als je maar niet op mijn hulp rekent’; klinkt angstig mevrouw Teldings' stem.

‘Mama! verraad toch niet eeuwig en altijd je spel!’

‘Wie komt uit?’ informeert Gallandet.

‘Altijd degeen die 't vraagt,’ vult Teldings aan.

‘Nou, Marie! wat zeg je van zoo'n partner? Twéé aan trek! wij hebben twéé aan trek en drie azen. Dat begint prachtig, heeren!’ De gastheer noteert den uitslag van 't spel, mêleert daarna met goochelaars-behendigheid, terwijl zijn partner met rustigen zwier geeft.

‘Asjeblieft, dames! Revanche! Ik maak *sans atout* uit 't vuistje! Antoinette deed 't nog maar bij overlaat.’

‘Kerel! hou je mond, 't is al erg genoeg commentaar te moeten aanhooren, dien dames altijd op haar spel geven,’ bromt Teldings, terwijl hij zich schielijk tot zijn vrouw wendt: ‘Mama, krijgen we wat te drinken of niet?’

Mevrouw Teldings schokt overeind. Met beschermend gebaar drukt Mevrouw Gallandet haar vriendin op haar stoel.

‘Teldings, we hebben pas thee gehad, laat Marie nu rustig zitten... bij *sans atout* is oppassen de boodschap!... Hoe laat komt Miesje van avond?’

‘Vrouwelijke logica! oppassen en babbelen,’ protesteert Teldings.

‘Zoowat kwart voor tienen, Antoinette,’ antwoordt de gastvrouw.

‘En mag ze dan tot morgen avond blijven? Pardon, Teldings! mag ik nog even dien laatsten trek zien? Zóó! dank je!’

‘Er valt voor heeren eigenlijk niet met dames te spelen,’ verzekert de heer Teldings.

‘Natuurlijk! die spelen met ons!’

De majoor van de Rustende lacht rumoerig om zijn schalkernij.

‘Dat zie je, brave! want wij maken den trek, al maakte jij *sans atout* uit 't vuistje!’ juicht mevrouw Gallandet.

‘Wij hebben drie azen,’ verzekert Gallandet.

De heer Teldings noteert zwijgend, geeft, en kondigt aan: ‘Harten!’

‘Dat is kwaad! Mannen die met harten spelen!’ nuffigt mevrouw Gallandet, en streelt met donzige gebaartjes van aanhalige poes de hand van haar wettigen gemaal.

‘Kom, Mama! vooruit! jij komt uit,’ snerpt Teldings.

‘Vriend, wat ben jij van avond haastig gebakerd! Marie moet toch eerst behoorlijk haar kaarten overzien, vóór ze inviteert,’ vergoelijkt de heer Gallandet.

‘Och, wat! vrouwen zien tóch niet. Nergens hebben ze kijk op. Niet op kaarten, niet op zaken, niet op menschen...’

‘Dús ook niet op mannen!’ schertst mevrouw Gallandet luchtigjes.

‘Een groot privilége voor jullie; mannen hebben niet graag dat wij, vrouwtjes, hén doorzien.’

‘En dát doen wij tóch,’ verzekert mevrouw Teldings, ‘maar, mannen schijnen dat niet te merken, ondanks hun verstand...’

‘Bravo, Marie! Teldings! pas op je tellen met zóó'n wakkere vrouw! Ze doorziet je!’

‘Wel mogelijk; maar door al dat gepraat heeft ze een blunder gemaakt, die ons in plaats twéé, drie trekken bezorgt... Mama, je hadt nooit met klavervrouw moeten nakomen...’

‘Niet nápraten! niet názeuren over 't spel,’ smeekt mevrouw Gallandet, haar blanke, poezele handjes vouwend.

De gesprekken tanen. In haastigen greep worden de kaarten omvat; zij flitsen door de handen, zwieren over het groene laken.

De gastvrouw vergist zich af-en-toe; is niet altoos accuraat in 't tellen der uitgespeelde troeven, ‘inviteert’ op ongemotiveerde gronden, komt niet na in de haar aangeduide ‘invite’. Gevolg van amper bedwongen zenuwachtigheid, schrikkerige onrust, afdwalen van haar gedachten, meer dan onbedrevenheid in 't spel. Mevrouw Gallandet seint haar man met draadlooze telegrafie op zijn qui-vive te zijn, daar 't gezicht van den gastheer storm aanduidt.

Gedwee, dribbelend-bedrijvig voorziet Mevrouw Teldings vrienden en echtgenoot van wijn, spuitwater en cognac.

Kordate druk op de electrische huisschel.

Mevrouw Gallandet kijkt op de empire-pendule: ‘Kwart over negenen. Zou Miesje daar al zijn?’

Een dienstbode brengt brieven en kranten binnen.

‘Geef me even 't Handelsblad, Jansje,’ zegt de heer Teldings. ‘Heb je getelefoneerd om een rijtuig, om de juffrouw van 't station te halen?’

‘Ja, Meneer, Evertsen zou er voor zorgen.’

(Slot volgt).

Uit den vreemde,
door Ph. Wijsman.
Op Hög-ås-gård.

Op een afgelegen plek in het dennebosch stond het eenvoudige huisje van den soldaat en orgelbouwer Erik Gärde. Een vlierhaag omheinde het tuintje aan de zijde van den straatweg en een groote vogelkersboom stond beschermend bij het hek. Op den achtergrond verhief zich het donkere bosch. Wanneer men even den weg opliep, had men van de voorzijde een ruim uitzicht op de mooie streek met de als speelgoed opgezette huisjes en de lichte en donkere ruiten van akkers en weiden, met heuvelen en dalen en boomgroepen, en dan - in de verte een lange, schitterende streep: de rivier, die daarginds voortkronkelde.

Op een zomerdag was 't al vroeg levendig in Gärde's hut. Erik, een zevenjarig baasje, de derde in de reeks der zeven broers, mocht voor het eerst met vader mee naar de kerk gaan. Van blijdschap had hij den geheelen nacht wakker gelegen; het was voor hem een gebeurtenis van belang! Hij zou de mooie kerk van binnen zien en het huis van den geestelijke, dat mooie rijke huis met al de gebouwen er om heen, en - hij zou de kinderen zien ‘bevestigen.’ Maar - het was akelig - hij had geen laarzen; en hij mocht niet barvoets naar de kerk loopen. Na een ernstig overleg tusschen vader en moeder werden hem moeders laarzen aangepast. Nadat men een paar proppen in de toonen had gestopt, pasten zij best, al zagen zijn voeten er wat groot uit. Dat hinderde niet. Hij kreeg zijn nieuw blauw en wit gestreept pakje aan; dit was ook wel wat wijd, maar hij moest er in groeien, zeide moeder. Toen nu alles gereed was en vader, met de hand van den jongen in de zijne, het hek uitging, den breeden weg op, gevolgd door de belangstellende blikken der huisgenooten, was het de moeite waard Erik op die groote laarzen te zien huppelen als een uitgelaten veulen, de ronde wangen blozend en de groote oogen stralend van pret, met de blauwe muts schuins op den blonden krulbol.

Het was een heel eind naar de kerk, gedeeltelijk door het bosch, maar dan kwam men aan de schamele huizen van Kringelback; en, heel in de verte, stond waarlijk de kerk als eene in 't wit gekleede bruid te midden van het groen brokaat van de haar omringende boomen. Hoe groot was zij, en hoe wit; wat stak zij hoog boven de geheele streek uit! Zoo heel, heel mooi!

De klok werd geluid. De menschen stroomden toe van alle zijden. Erik en zijn vader waren de rivier overgestoken; de waterval bruiste, maar het molenrad stond stil en de zware hamers hielden ook rustdag. Zij waren langs de smidse en de kolenloods gekomen; nu wandelden zij voort onder de lommerrijke wilgen, terzijde van den molendam. Tusschen het riet schommelden de lelies op haar groene blaadjes, terwijl de bloemen als zilveren sterren glinsterden. Toen zij op een kleine hoogte een bocht van den weg volgden, kregen zij plotseling de witte kerk tegen den bergrug weer in 't gezicht en op eenigen afstand, iets hooger nog, het mooie gele Heerenhuis. Verbaasd trok Erik zijn vader aan de mouw van zijn jas en met groote oogen vroeg hij, stil blijvende staan: ‘Zeg vader, wat is dat voor een mooie boerderij?’

Rechts van het bergpad stond een geel huis van twee verdiepingen met een puntig vooruitstekend dak als in een nest van geurige seringen. Achter huis en tuin strekte de bergrug, die met hooge oude berken beplant was, zich uit. Verderop stonden dennen met koperkleurige stammen. De helling lag daar als onder een grastapijt met bloemen bezaaid. Zij liep door als een reusachtige kegelvormige punt tot aan het blauwe meer; de eene lange zijde verborg het kabbelende water voor de ouderwetsche woning, terwijl, aan den anderen kant, de helling in een zachtglooienden overgang de akkers bereikte.

‘Dat is Hög-ås’, zeide vader, eerbiedig naar het huis opziende.

‘Hög-ås?’

‘Ja, en daar woont de Patroon.’

‘Welke Patroon?’

‘Patroon Hög-ås. Kom nou!’

Zij stapten voort. Maar het ventje keek onderweg telkens weer naar dien mooien tuin vóór het huis, die tot aan den bergrug omheind was met een hek van groene en witte latjes.

Machtig riepen de klokketonen de menschen door de openstaande luiken van den toren dreunde het: ‘bom-bam bom-bam!’ De gemeente kwam trouw op: de kinderen werden ‘bevestigd’ en daar wilde iedereen bij zijn. De kerk was weldra propvol.

Op den kleinen Erik maakte alles een onvergetelijken indruk. Het heiligdom geurde van groen en bloemen; overal prijkten eerebogen, en frissche berken bedekten het houtsnijwerk van het altaar. Orgeltonen leidden het kerkgezang in, en zijn vader deed met zijn krachtige, welluidende stem dienst als voorzanger. Onder den indruk van de plechtigheid klonk weldra de zilverheldere kinderstem van Erik dapper mede in het koor der groote menschen. Hij had een plaatsje op het orgel naast zijn vader gekregen.

De geestelijke besteeg den kansel en las den dagtekst. De kleine man luisterde; maar op eens kreeg hij de fraai versierde lichtkroon in het oog en vader even aanstootend, fluisterde hij: ‘Kijk, wat een mooie kroon, vader!’

‘St! jongen; dat is een geschenk van den Patroon.’

Erik zag tegenover het orgel een heer en dame zitten met vijf kinderen; twee bijna volwassen knapen, één met een studentenpetje in de hand en twee meisjes met lange vlechten. Erik vroeg weer: ‘Wie zijn dat, vader?’

‘De Patroons.’

‘Altijd ook de Patroons!’ dacht hij.

Daar trad de geestelijke, nu in zijne ambtskleeding, voor het altaar. Een algemeen fluisteren kondigde het naderen der aannemelingen, de meisjes in 't wit, de jongens in hun donker buis, aan. Allen hielden de oogen neergeslagen en de handen saamgevouwen. Bleek van ontroering traden zij naar 't altaar, knielden zij neder. Sommigen snikten zoo, dat zij als van koude bevend schokten.

‘Zeg vader, waarom huilen die nou?’

Hij kreeg geen antwoord; maar opziende ontdekte hij ook in vaders oogen een paar tranen, die vlug werden weggepinkt. Thans luisterde Erik aandachtig naar de plechtigheid, waarvan hij niets begreep, tot de kinderen iets van den geestelijke te drinken kregen, dat als purper in de vergulde bekers glinsterde. Ten laatste was de ceremonie ten einde en met een zucht van verlichting volgde hij vader van het orgel de trap af, en naar buiten. Daar zag hij op het kerkhof een groot kruis van ijzer, met vergulde letters.

‘Van wie is dat kruis?’ Vader antwoordde eerbiedig:

‘Van den vader van den Patroon, die ligt daar begraven.’

‘Alweer van den Patroon!’

Daar kwam de vriendelijke mevrouw Hög-ås aan en Gärde nam beleefd zijn muts voor haar af. Erik ook.

‘Heeft de kleine man den geheelen weg van de Gärdehoeve naar de kerk geloopen?’ vroeg zij, glimlachend Erik over de wang strijkende.

Ja, dat had hij gedaan, lachte vader. En Erik vond, dat die mevrouw er heel lief uitzag. Hij moest toch ook iets zeggen. ‘Ik heb laarzen van moeder aan,’ zeide hij, een bestoven voet in de hoogte houdend.

‘Domme jongen!’ zeide vader. Maar de dame lachte; en Erik wilde nog iets zeggen. ‘In het bosch heb ik ze uitgetrokken en op mijn bloote voeten geloopen,’ en toen liet hij met voldoening volgen: ‘Ik heb nieuwe kleeren aan - zie u maar!’

Mevrouw knikte vriendelijk. Hij moest maar een flinke man worden en later even zoo mooi voorzingen als zijn vader nu deed. Na een paar woorden tegen vader verdween deze in het Heerenhuis en kwam er aanstonds weder uit met een groot pak onder den arm en koekjes voor den kleinen jongen. Erik mocht met den boer van Nystu mede naar Gärdeby rijden. Het was echt prettig achter den vos te mogen zitten, die zoo vroolijk over den weg draafde. Een poos na hem kwam vader thuis; en toen werden er een paar bijna nieuwe laarzen en een buisje voor hem uitgepakt en voor de andere kinderen kwam er ook allerlei uit. De ouders roemden de familie van Hög-ås dankbaar, maar Erik zeide beslist:

‘Ik zal Hög-ås koopen, als ik groot ben!’

Niemand had daar iets tegen te zeggen. -

Erik Gärde groeide flink. Hij kwam nog dikwijls in de kerk op Hög-ås, maar niet langer op moeders laarzen. Telkens als hij de donkere, bosch-begroeide hoogte bij Kringelback overgegaan was, en de witte kerk met de gele pastorie en het roode schoolgebouw tegen den bergrug geleund zag, en dan weer langs de kleine kolenbrandershutten met de groote vuurovens en den vroolijken hamerslag, die leven aan alles rondom gaf, het gele Heerenhuis tegen den hoogen bergrug in het oog kreeg, moest hij even stilstaan,

met een zucht van genot onder den machtigen indruk, dien deze natuur onveranderlijk op hem maakte: hij trad uit de duisternis in het licht.

Die indruk bleef hem altijd bij: hij bewaarde dien als iets heiligs in zijn trouw hart. De witte kerk en het groote gele Heerenhuis op den heuvel namen daarbij de eerste plaats in. Hij had die gezien in den herfst bij 't vallen der bladeren, en in de eerste pracht der jonge lente; in de schitterende zomerzon, bij vogelenlied en bloemengeur; op den kerstmorgen met de stralende lichten voor de vensters en ook in 't midden van den strengen winter, als de, zeer laat en traag, opgaande zon den boschkant rood kleurde.

Het ouderlijke huis en de andere hoeven lagen, op grooten afstand van de kerk, met de haar omringende gebouwen in het dal, éénzaam en van de overige wereld verlaten, veraf van licht en leven en van het blauwe meer. En hoe geheel anders was het hier boven! Alsof de indrukwekkende nabijheid der kerk aan alles een nieuw leven schonk! De zon scheen vroolijker op de roode en witte daken en de waterval dreunde met klaterend geweld omlaag. Boven alles verhief zich Hög-ås-hoeve als een lichtpunt tegen den donkeren bergrug; hier moest men wel toegeven aan de neiging tot droomen.

Maar toch - de eenvoudige ouderlijke woning verwisselen met een dezer huizen? Neen, dat nooit! Die was toch de beste en de liefste; zij werd beschaduwd door den hoogen vogelkersboom bij het hek en door de bladeren van de vlier gestreeld. Daarin woonden vader en moeder; daar woonden de broers en daar woonde hij ook. Nooit - neen nooit zou hij ze kunnen vergeten. Met de jaren werd dit hoe langer hoe duidelijker voor hem.

Hoe lief hij overigens de kerk en de Hög-ås-gård ook had, was hij toch nooit in 't Heerenhuis geweest. Wel sloop hij soms om het hek en bewonderde den tuin met de keurig geharkte paden en de prachtige struikrozen in het groote bloemperk. Vader en moeder gingen er vaak henen en dan kwamen zij met geschenken beladen thuis; maar hij had er nog nooit een voet in huis gezet. Als hij de kinderen in den boomgaard vroolijk zag spelen, vanwaar zij hem wel eens roodwangige appelen toewierpen, schenen zij in zijne oogen gelukkige wezens, als engelen in den hemel, terwijl hij zoo laag stond, dat hij nimmer aan hen gelijk kon worden. Toch benijdde hij die kinderen nooit. Hij besefte integendeel, hoe zijne genegenheid voor Hög-ås en wat daarbij behoorde steeds groeide. Glimlachend dacht hij dan aan zijn gezegde, toen hij nog een kind was: ‘Ik zal Hög-ås later koopen!’

Vijf-en-twintig jaren gaan snel voorbij!

Erik Gärde woonde niet meer in 't kleine huis tegen den bergrug. Als het drijfhout op de rivier was hij door de golven ver weg gestuwd, de wijde wereld in. Hij had gewerkt en gestreefd en een tamelijk aanzienlijke betrekking verworven. Muziek en zang had hij reeds als kind in huis, in het bosch en op den berg gehoord, - muziek en zang werden ook later zijn beroep, zijn levenstaak. Hij was allengs in de muzikale kringen van het vaderland als een aanzienlijk komponist beroemd geworden; en in burgelijke betrekking was hij organist aan een der groote kerken van Stockholm.

Maar nog altijd leefde de herinnering aan ‘thuis’ in hem. Hij zat maar 't liefst te droomen, dat hij dáár weer was. Hoe menigmaal had hij niet,

in gedachten, dien langen weg tusschen Gärdeby en de kerk afgelegd! Hij kende iederen heuvel, elken weg met zijne bochten, iedere boomgroep. En dan bleef hij bij de oude herdershut op Kringelback telkens eerbiedig stilstaan en rondzien, want van daar had men 't gezicht op de witte kerk in het groen en op het Heerenhuis van Hög-ås-Gård met zijn gele muren en blinkende vensterruiten. Dáár zag men de grijze rookwolken uit de kolenbranders-huisjes opstijgen tegen den blauwen achtergrond; - daar zong de smidshamer zijn lied, glinsterden de kabbelende golven en scheen de zon op vruchtbare landouwen en vriendelijke boerenwoningen. Hoe gaarne zou hij er weder eens heen gaan! Hij las het lokale courantje met de grootste belangstelling, al waren de nieuwstijdingen weinig beteekenend. Zoo bleef hij op de hoogte van hetgeen er gebeurde. Hij wist, dat de oude Patroon van Hög-ås sedert lang onder de groene zoden rustte met juist zulk een kruis met gouden naamletters op de zerk als de vader van den Patroon; dat een van de zoons getrouwd was en kinderen gekregen had en op het oude Hög-ås gezeten was, even als zijn vader vóór hem. Hij wist ook, hoevele kinderen die had, hoe zij heetten en welke richting hun leven genomen had; ja, hij wist zelfs, waarheen de broers en zusters van den tegenwoordigen Patroon in de wereld verspreid waren. En niet alleen van de familie Hög-ås, maar ook van de belangrijkste voorvallen in het kerspel gedurende deze jaren was hij op de hoogte gebleven. Eindelijk was het lot hem gunstig en hij smaakte het genot dit welbekende oord weder te mogen bezoeken. En het *was* een groot genot voor hem: alle herinneringen stroomden op hem aan in machtige golven en strooiden bloemen op zijn weg. Met verbazing maakte hij de opmerking, dat alles vrij wel gebleven was zoo als voorheen; alleen waren de meeste dingen nu kleiner in zijn oogen.

Hij ging overal heen. Ten laatste kwam hij tot de ontdekking, dat de smederij verdwenen was; de zware hamer rustte. Mos en bloemen bedekten den voorheen zwarten grond. Alleen de waterval bruiste en schuimde nog als vroeger; en in den watermolen hoorde hij een dof gerommel. Ontroerd stond hij te bedenken, hoe alles geweest was.

Een klein, door de zon gebruind twaalfjarig meiske kwam van de nabijgelegen weide vlug aanloopen, klouterde over het hek en liep hem voorbij, met een zijdelingschen blik den vreemdeling toeknikkend. Hij bleef haar nazien, toen zij met een grooten bloemruiker in de hand den weg afholde, terwijl de lange blonde vlechten op haar rug hingen. Nu ging het de brug over - nu verdween zij in de schaduw; - daar was zij weer in 't volle daglicht - daar sloeg zij den hoek om en verdween voor goed. Hij herkende het meisje, hoewel hij haar nooit gezien had. Het moest er eentje zijn van Hög-ås; en dan het jongste. Zeker, zoo was het.

Hoe lief zouden de kinderen de plaats hebben! - de hoeve, de bloemen, de boomen, den bergrug, de rivier - alles, alles! Op zijne wandeling kwam hij den Patroon tegen. Zijn hart was te vol; - hij moest hem aanspreken, zijn naam noemen en hem de hand geven. -

De Patroon was er blijkbaar verheugd over, dat hij en de zijnen niet vergeten waren. Erik vriendelijk de hand drukkend, zeide hij, zich den ouden Gärde best te herinneren; zijne zoons kende hij niet goed uit elkaar - het waren er ook zoo velen. Maar over den komponist Erik Gärde had hij

wel hooren spreken. Zoo, dus dat was hij? En opnieuw gaf hij hem met zijn krachtige hand een klapje op den schouder.

Voor 't eerst ging Erik nu het Heerenhuis binnen, met zijn gastheer; langs de net opgeharkte paden gingen zij de verandatrap op en toen bleven de heeren daar gezellig een poos zitten praten. Hij vertelde aan den Patroon nog allerlei van vroeger, over zijne ouders, voor zoover dit in verband stond met Hög-ås.

Even later kwam juffrouw Adil ook buiten. De zuster van den Patroon was een teer en fijn persoontje met de lieve zachte oogen harer overleden moeder; zij had dezelfde vriendelijke spraak als de oude mevrouw had.

In dit aangenaam gezelschap ging de tijd spoedig om; en nu nam hij afscheid. Maar Hög-ås-gård bleef in zonnig licht voor zijn herinnering leven, met frissche kleuren. -

Sedert ging de musicus elken zomer geregeld naar zijn geboortedorp, bezocht er de bekende plekjes en hoorde de menschen gaarne in hun dialect praten. Hij zelf sprak de landtaal niet langer zuiver.

Eens kwam hij toevallig op den berg achter Hög-ås-gård; hij was daar nimmer te voren geweest. De Patroon had zich de moeite getroost, ook achter 't huis een tuin aan te leggen; waar die eindigde, begonnen de met bosch begroeide heuvels weder.

Wat was 't hier heerlijk! Over den bergrug liep een smal pad; het scheen, dat de schaduwen onder de ritselende dennen verdwenen. Aan den eenen kant kon men tusschen de boomen de blauwe rivier zien doorschemeren en het zachte kabbelen der golven tegen den oever hooren. Aan de andere zijde lagen weiden en akkers; en verderop boerderijen en huizen.

Het was een lange, maar aangename weg. Onder een paar donkere dennen stond een bank met ontelbare namen er in gesneden; daar, iets verder op, was een steen geplaatst met een bijna onleesbaar inschrift.

Erik bleef hier een lange poos staan droomen. - Of de tegenwoordige bewoners van Hög-ås de plaats lief hadden? Het kon niet anders, dacht hij! Hem was elke herinnering aan zijn vroeger leven in deze schoone natuur heilig!

Hij zat weder als van ouds in zijne kamer te schrijven. De jaren verliepen ongemerkt. Een paar keeren had hij het genoegen gehad Patroon Hög-ås hier in de drukke straten te ontmoeten en dan was die heer altijd even tegemoetkomend geweest en vriendelijk; alleen werd zijn mooi haar geducht grijs.

Toen kwam de slag - als een bliksemstraal.

In de courant stond het: Hög-ås zal verkocht worden. De eigenaar is failliet. Alles moet weg. Als oorzaak van 't geval werden genoemd onvoorzichtige borgstelling en daarop gevolgde mislukte handelsondernemingen.

Hög-ås-gård zou verkocht worden! - Erik Gärde verbleekte. Het dagblad gleed uit zijne hand. Hij was diep ontroerd. Een gevoel van innige deelneming doortintelde hem. Hij begreep zelf niet, waarom dit bericht hem zoo deed ontstellen. Zou die hoeve, die in zoo vele geslachten aan de Hög-åsen had toebehoord, nu verkocht moeten worden? Die mooie, oude plaats, die zij allen zoo liefhadden, de Patroon, die lieve, goedhartige mevrouw, hunne zachte, vriendelijke zuster Adil en de andere broers... allen zouden den

bitteren beker tot den laatsten druppel moeten drinken! Met een droevig glimlachje herinnerde hij zich nu de woorden, die hij als kleine jongen gesproken had: ‘Hög-ås-gård zal ik eens koopen!’ Ja, als hij nu de middelen had bezeten om zijn zin te volgen! -

Het was vele jaren later, zeer vele.

Een jong mensch stond op zekeren dag bij den waterval. Hij zag naar het bruisende water, dat zich in de rivier uitstortte, dan naar de witte kerk en het gele Heerenhuis, met gemengde gevoelens van weemoed en genegenheid.

Hij ging op een steenblok zitten en fluisterde: ‘Hier heeft vader dus als kind gespeeld - aan deze landstreek is hij innig gehecht gebleven. Onder alle bemoeiingen en ervaringen is zijn hart aan dit plekje der wijde wereld blijven hangen; hoe merkwaardig is de herinnering daaraan één geworden met hem! - Nu nog, als hij soms bedroefd is of terneergeslagen, leeft hij dadelijk weer op, zoodra ik hem maar vraag, mij iets over Hög-ås te vertellen. Zoo, *dit* is dan Hög-ås, *zijn* Hög-ås! Immers, hij had als kleine jongen gezegd: “Ik zal Hög-ås koopen, als ik groot ben.” Nog altijd denkt hij daaraan als aan iets groots en liefelijks en geurigs. En zeker, het oude Heerenhuis is een mooi gebouw, ouderwetsch, maar fraai en rijk aan dierbare herinneringen, aan lichte en donkere uren. Hier zal ik mij dus vestigen, in deze streek zal ik mijn strijd strijden, mijn overwinningen behalen; - hier, waar mijn vader zijn kinderdagen heeft beleefd en zijn vader vóór hem. Het zou mij niet verwonderen, als ik de natuur en de menschen hier even lief kreeg als hij. Ik geloof zeker, dat dit in 't bloed ligt.’

Hij staarde naar een dicht woud, dat het uitzicht als een muur afsloot. ‘Even achter dien hoogen, ernstigen muur moet Gärdebij liggen; - daar hebben zij geleefd en gewerkt in allen eenvoud, vader en grootvader en overgrootvader en misschien nog meer Gärde's vóór hen; op dat kerkhof rusten die oudjes, die ik nooit gezien heb, onder de groene zoden. Mijn vader trok de wijde wereld in, werd voortgedragen op de machtige golven des levens; hij is beroemd geworden; - maar ootmoedig doet hij elk jaar zijn bedevaart naar de ouderlijke woning. En nu zal ik - zijn zoon - mij hier vestigen! Vreemd kan het gaan in de wereld. Maar ik heb nu al dadelijk tot mijn blijdschap de overtuiging, dat het mij hier goed zal zijn.’

Een jong meisje was bij de brug over de rivier blijven staan. Nieuwsgierig monsterde zij den vreemdeling, die droomend naar het bruisen van den waterval scheen te luisteren. Zij dacht, dat zij hem reeds vroeger moest hebben gezien - in den droom, of in werkelijkheid - ja, wanneer of hoe wist zij niet; maar de trekken van dien jongen man had zij gezien.

Hij voelde haar blik, zag op en ontdekte het meisje in den zonneschijn bij de brug. Zij zag er zoo lief uit, dat hij haar groeten moest. Aanstonds was hij ook op de brug.

‘U begrijpt zeker niet, wat ik daarginds uitvoerde?’ zeide hij.

‘Waarom?’ vroeg zij verwonderd.

‘Nu - ik dacht het maar. Ik zat in gedachten verdiept bij de voorstelling, dat mijne ouders en grootouders hier’ - hij wees met de hand rond voor zich heen - ‘hebben geleefd en hier als 't ware zijn geworteld; en dat ik hier nu ook mijn tent zal opslaan. U lacht; u vindt dit dus zonderling?’

Zij bloosde, maar schudde ontkennend haar hoofd.

Hij vervolgde: ‘Ik vergat mij bij u bekend te maken. Ik heet Gärde, evenals vader en grootvader vóór mij. Ik ben een zoon van Professor Gärde, dien u misschien wel eens hebt hooren noemen...’

‘O, - die muziek schrijft en liederen?’ vroeg zij levendig.

‘Juist. Ik ben zijn zoon; ik ben ingenieur. Die waterval, die daar zoo frisch bruist onder de brug’ - hij stampte op de stoffige brug - ‘is van mij. Hier was, dit heeft mijn vader mij verteld, vroeger een plantsoen. Nu zal er spoedig nieuw leven komen.’

‘O, hebt *u* den waterval gekocht? Ik heb vader er wel over hooren spreken.’ Die flinke jonge man wekte blijkbaar hare belangstelling. Zij luisterde met genoegen naar hem.

‘Ja - ik,’ lachte hij met zijn prettige ongedwongenheid, die de harten der menschen voor hem innam. Opheldering gevende sprak hij door: ‘Ik zal hier eene fabriek bouwen. Met de kracht van dit water zullen mijne machines gedreven worden. Hier moet eene stad voor arbeiders verrijzen, voor flinke, ervaren werklieden, die zullen streven ten bate der menschen en van den Staat. Kunt u raden, wat ik bedoel? Niet? Dan zal ik 't u zeggen. Werktuigen voor den landbouw kan men nooit te veel hebben. Mijne ploegen en eggen, zeisen en spaden zullen weldra op iedere hoeve te vinden zijn. De landbouw is het oudste en edelste bedrijf van onze geheele nijverheid - zoo dunkt het mij althans.’

‘Ik geloof dat ook,’ beaamde zij, hem met haar heldere oogen verstandig aanziende. Zij praatten gewoon samen als oude bekenden.

‘Dat dacht ik wel,’ knikte hij. ‘En als nu binnenkort de spoorlijn langs mijn waterval komt en het station in de buurt wordt opgericht, dan zult u zien, dat deze plek uitmuntend voor mijn plan geschikt is.’

‘Dat kan ik begrijpen.’

‘Ja, niet waar? En groote kosten zal de aanleg niet eischen.’ Zij bleven een oogenblik zwijgend rondzien. Toen hij weer sprak, lag er een droevige trek op zijn gelaat.

‘Mijn vader is er niet mede ingenomen, dat de spoor hier langs komt; hij vindt de gedachte, dat ik hier een werkplaats ga bouwen, ook niet aangenaam. Maar ik denk, dat hij hiervan terug zal komen. Hij is aan het oude gehecht en zou alles gaarne 't zelfde laten blijven. Maar hij houdt toch ook wel rekening met den tijd, waarin wij leven. Mijn vader is een beste, goede en rechtvaardige man.’

Al pratende waren zij voortgewandeld.

‘Mag ik ronduit met u spreken?’ begon hij plotseling.

‘Welzeker.’

‘Ik begrijp 't zelf niet goed, maar het is, alsof ik u reeds vroeger ontmoet heb... Toch weet ik zelfs uw naam niet.’

‘Ik heet Britta Hög-ås. Mijn vader is secretaris op het stadhuis en wij wonen in *dat* witte huis tusschen de boomen.’ Zij wees met haar hand naar een wit huisje op den heuvel bij de rivier. Maar hij zag niet naar het huis, - zijn blik hield hij onafgewend op haar gericht, terwijl hij verrast uitriep:

‘Heet u Hög-ås? Dit had ik eigenlijk kunnen vermoeden! Mijn vader heeft zooveel verteld van de plaats en van de familie Hög-ås. Hij is bijzonder aan

die hoeve en haar bewoners gehecht - nog altijd. Maar nu verwondert het mij niet meer, dat ik meende u te herkennen.'

Met een verhoogde kleur trok zij hare hand, die hij gegrepen had, terug.

'Nu moet ik weg; dezen kant uit. Vaarwel!'

Hij nam zijn hoed af. 'Wel bedankt voor 't genoegen. Mag ik u een bezoek komen brengen?'

'Mijn vader zal u gaarne ontvangen. U zult welkom bij ons zijn.'

Met een vriendelijk knikje snelde zij naar huis.

De jonge Erik schreef een langen brief aan zijn vader. Hij gevoelde zich hier al dadelijk zoo heerlijk thuis op de plaats, waar zijn vader vele jaren geleden gewoond had; het was zoo eigenaardig, nu zelf ook dat bosch en dat water te mogen zien. Hij had de streek reeds lief gekregen; misschien was die voorliefde hem aangeboren?... En hij vertelde in dien brief van zijn werk, dat zoo goed vorderde, en van zijne berekeningen, die gunstig uitkwamen. De rivier en de waterval hadden grooter kracht, dan hij gedacht had. Gebrek aan 't noodige geld voor zijne onderneming had hij gelukkig niet. Vader zou eens zien, hoe spoedig het daarvoor gebruikte kapitaal rentegevend blijken zou. Maar dit was niet de hoofdzaak. Zijne bedoeling was aan flinke arbeiders werk te verschaffen, met de kans om 't verder te brengen in de wereld. Alle handen moesten hiertoe bijdragen.

Aan het slot van zijn brief sprak hij over de ontmoeting met Britta Hög-ås, de kleindochter van den ouden Patroon. Zij had nooit op Hög-ås gewoond, want de plaats was reeds verkocht, toen zij geboren werd. Maar zij had er toch zooveel van gehoord, hoe de ouders van haar vader die bezitting hadden lief gehad en hoe zij ook later er nog aan gehecht waren gebleven, dat zij vaak in stilte gewenscht had daar ook eenmaal te mogen wonen; al wist zij, dat dit onmogelijk was, verdiepte zij zich toch gaarne in dat liefelijk droombeeld.

Zij was een aardig meisje en zij waren al goede vrienden. Hare ouders, ook degelijke menschen van het ouderwetsche slag, hadden hem zeer voorkomend ontvangen.

Al spoedig ontving Erik vaders antwoord op dien brief. De oude man schreef:

'Ik had al verlangend naar een brief van jou uitgezien, mijn jongen. Ik ben een arme reiziger door de woestijn, die een bezwaarlijken langen weg achter zich heeft; je weet niet, hoe verlaten ik ben zonder jou. Het einddoel der levensreis zweeft in de blauwe verte, de palmen geven geen schaduw; het zand is heet, de zon brandt en de beek is verdroogd. Bedenk dus, Erik, dat je brief voor mij gelijk stond met een verfrisschende tros druiven. Voor den terneergeslagen man behelsde hij een opwekkend woord, voor den bedroefden een hartelijken, belangstellenden blik.

Op dien avond moest ik, na het ontvangen van die vertroostende mededeelingen, lucht geven aan mijne dankbaarheid daarvoor in een versje, waarbij ik nu ook weer de zangwijs konde schrijven. Ik was er in den laatsten tijd niet toe kunnen komen. Bij gelegenheid zal ik het je eens oversturen.

Wat ben ik blijde, dat je met mijn geboorteplaats ingenomen zijt; het kon ook niet anders! Geen plek op den aardbodem is mij dierbaarder dan deze en toch ben ik zoo ver weggegaan....

Ik verheug mij van harte over het welslagen van je onderneming en ik ben er trotsch op, dat mijn eigen zoon er toe bijdraagt om aan zijne degelijke medemenschen werk te verschaffen, door gereedschap voor den landbouw te laten maken.

Natuurlijk is het beeld van die omgeving, dat in *mijn* hart leeft, onder je werkzaamheden in den laatsten tijd veel veranderd. Ik beken, dat die vernieuwingen mij leed doen. Maar het zal wel zoo moeten zijn; ik ben oud en ouderwetsch in mijne opvattingen van 't leven; - die zucht tot veranderen, die onze dagen beheerscht, kan ik niet deelen; maar ik kan er toch niets tegen doen.

Ik denk vaak aan jou, mijn Erik; hoewel je niet bij mij bent, leef ik toch met je. Telkens vraag ik mij af: Wat doet hij nu? Zou hij ook aan zijn vader denken? Is hij vroolijk en sterk? is zijn hart licht als zijn voet, - zijn blik evenzoo helder als zijne gedachten?

Het is een prachtige dag: de zon staat hoog aan den hemel, een frissche koelte speelt door de bruine en roode boomen in het park en het van dauw vochtige gras glinstert als een zilveren weefsel. En nu verbeeld ik mij, op zulk een heerlijk schoonen dag met mijn jongen sterken zoon over den breed en bergrug van Hög-ås te wandelen en met hem te praten over voorheen, - waarom niet? - en ook over toekomstige dagen.

Meer dan alles verblijdde mij hetgeen je schreef van die jonge telg van het oude geslacht der Hög-åsen. Het is een edele stam, een degelijke stam, een degelijke, krachtige boom; en ik ben er zeker van, dat die jonge tak niet zal ontaard zijn. Je zijt jong en rijk. Het zal voor mij een dag van groote vreugde zijn, als het je gelukken mag het hart van dat lieve meisje te winnen en als je dan, met haar handje in jou groote sterke hand, bij mij zult komen en zeggen: ‘Zie, vader, hier, deze Hög-ås wenscht uwe dochter te worden.’

Koop nu Hög-ås, de oude bezitting van het oude geslacht, en bouw daar je nestje. En ik zal er gaarne mijn zegen over uitspreken.

Want, luister goed, wat ik je nu ga zeggen!

Mijn hart is thans oud, maar eens is het jong geweest en warm. De wereld der droombeelden stond voor mij open. Ik was toen onder den indruk der alles overwinnende kracht. Een hart van den ouden, edelen stam van Hög-ås klopte wederkeerig voor mij - een goed en warm hart - vlug en gezond als 't mijne.

Er volgde een heerlijke tijd - als één voortdurende dag van blijdschap en zonneschijn. Maar het geluk, dat ons zoo vriendelijk had toegelachen, ons met welwillendheid had omhelsd, hulde zich plotseling in treurig rouwfloers. Het jonge veelbelovende leven werd afgesneden en liet mij alleen achter; alleen en verlaten, met mijn diepe smart.

De tijd liep erover heen. Ik ontmoette je moeder; je weet, dat zij eene goede, liefhebbende vrouw voor mij geweest is. Zij heeft mijn leven verhelderd met haar zacht en fijn gevoelend wezen. En toen zij ook deze aarde verlaten moest, kon het groot vermogen, dat zij nog naliet, het gemis van hare liefde niet vergoeden. Nog heden denk ik met weemoed aan haar terug - aan haar - en aan de andere ook. En je zult nu zeker beter kunnen begrijpen, waarom die naam Hög-ås mij boven alle andere namen dierbaar is.

In mijne verbeelding zie ik je tegen de berghelling zitten. Je wacht... je wacht lang; maar daar komt een jonge vrouw met vluggen stap en schitterende oogen nader. Je staat op en gaat haar tegemoet. Je neemt hare beide naar je uitgestrekte handen en zegt - niets. Maar je oogen spiegelen zich in de hare en je mond lacht tegen haar. Ten laatste zeg je: 'Ben je daar, mijn liefste, mijn alles! Ben je daar eindelijk?'

En zij schreit en lacht en zij slaat haar beide handen om je hals en kust je innig onder het ruischen der boomen en bij 't gezang der vogeltjes op de takken. Zij is gelukkig.

Jij, mijn zoon, bent haar vriend, haar eenige en hartelijk beminde vriend... Jij begrijpt mij, niet waar, mijn jongen? Ik ben alleen; ik heb de jeugd zoo lief en ik ben gehecht aan Hög-ås.'

Bij 't lezen van dien hartelijken brief gevoelde Erik Gärde opnieuw, dat zijn vader met hem één was, nu even als altijd. Die goede, beste vader las ook nu nog in het hart van zijn zoon. En, hoe toevallig dat hetgeen hij over Hög-ås zeide, juist heden werd gezegd! Want dienzelfden morgen was de koop van Hög-ås door hem gesloten. Alweer dezelfde gedachten in hetzelfde uur tusschen vader en zoon, als altijd!

Glimlachend liep hij, met den brief in zijn zak, den berg op, naar het witte huis. Hij kende den weg daarheen nu best - hij had dien in den laatsten tijd vaak genoeg geloopen met Britta aan zijne zijde.

Zij wachtte hem bij het hek onder den boom op. Eerst kon hij van aandoening niet spreken, maar vatte alleen haar beide handen. Zij zwegen, maar hunne oogen spraken de taal der liefde; zij getuigden van de macht, die aan het leven waarde geeft.

Hij liet haar den brief van zijn vader lezen en daarna gingen zij samen, hand in hand, naar het huis harer ouders.

Maar eer zij daar binnen gingen, moest hij haar nog eens een kus geven en, met zijne armen om haar leest, vroeg hij:

'Weet je het nog, lieveling, hoe wij daar voor het eerst samen hebben staan praten?' Hij wees naar de brug, beneden.

Haar gelaat, louter zonneschijn en liefde, straalde hem tegen, toen zij met hare armen om zijn hals geslagen haar antwoord fluisterde:

'Of ik dat weet!' Zij scheen er niet verbaasd over hem te hooren zeggen: Ik heb Hög-ås gekocht.'

Toch moest zij het hoofd buigen en de handen voor de oogen houden, want plotseling barstte zij in tranen uit. Het was al te veel zonneglans te gelijk. Maar straks sloeg zij die lieve oogen weer tot hem op en stamelde met een onbeschrijfelijken klank in hare stem, tusschen tranen en glimlachjes:

'Heb jij Hög-ås-gård gekocht?'

Naar het Zweedsch van ERNST WESTERBERG.

Levenswoorden.

Onze eerste plicht is, de vrees te onderdrukken. Wij moeten vrij zijn; anders kunnen wij niet handelen. Onze daden zijn te veel slaafsch, niet werkelijk, enkel schijn; ja, onze gedachten zijn valsch; wij denken als slaven en lafaards, totdat wij de vrees onder onze voeten vertrapt hebben. Wij moeten en zullen dapper zijn, voorwaarts gaan, ons mannelijk vrijmaken in het vaste vertrouwen door hoogere machten geroepen te zijn en daarom geen vrees te kennen. Naarmate iemand de vrees overwint, is hij een man.

CARLYLE.

Over veel moge men in deze wereld onzeker zijn: den kloeken man past het, zeker te zijn van zichzelf. Niemand, die in deze wereld iets van beteekenis volbrengen wil, kan verwachten dat te doen tenzij onder deze voorwaarde: 'Ik wil het volbrengen of sterven.' De wereld toch is ten allen tijde ten opzichte van het verstand van den individueelen mensch meer of minder een gekkenhuis geweest.

CARLYLE.

Zoek eerst den man, dien gij hebben moet; dan hebt gij alles gewonnen. Hij kan alles leeren: laarzen maken, vonnissen vellen, staten regeeren, en hij zal dat alles doen, zooals men het van een man verwachten kan. Hebt gij daarentegen een niet-man, dan hebt ge een der akeligste dingen, die er zijn, al ziet hij er nog zoo kalm en zacht uit. Het onheil, dat één domkop op een wereld als de onze kan aanrichten, laat zich niet in cijfers weergeven. Een onechte schoenmaker, een, die zijn werk niet verstaat, richt reeds veel ongeluk aan; vraag dat maar aan hen, die eksteroogen hebben. En denk nu eens aan den onechten priester, den onechten koning.

CARLYLE.

Een genie, een dichter - weten wij, wat dat zeggen wil? Een geestdriftvolle ziel, direct uit den grooten vuurhaard der natuur ons geschonken om de waarheid te zien en haar te spreken en haar te doen. Het is de heilige stem der natuur, die zich weer eens laat hooren in het eindelooze koor van hooren zeggen, van geklets en lamheid.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Van Madrid naar Teheran, door Maurits Wagenvoort. - Amsterdam, Becht 1907.

Maurits Wagenvoort is sedert lang een goede bekende door zijne belangrijke reiscorrespondentiën; in den geest zijn velen hem dwars door Azië gevolgd en aan belangstelling zal het niet ontbreken, wanneer zijne reisindrukken in boekvorm toegankelijk worden.

Voor dezen reiziger zijn de meest interessante perioden die, waarin hij niet reist maar vertoeft onder de bevolking; hij blijft daar lang genoeg om haar vertrouwen te winnen, zijne plaats te vinden aan het bivakvuur en onder de tent, toegelaten te worden in het huiselijk leven en bij het godsdienstig feest. In de volksbuurt der steden van zuidelijk Spanje en in de wildernis van het Berberland doet hij een schat van ethnografische kennis op - die op den parketvloer der modebadplaats niet te krijgen is.

Zoodra de schrijver ons nevelklimaat achter en de zon voor zich heeft, treedt de zoon der lauwe westerstranden op den achtergrond: hij wordt bevangen door licht en gloed, hij wordt bezield door den geest eener exotische omgeving. Bij het lezen dezer reisherinneringen was het ons vaak, alsof de auteur aan zichzelf wáár maakt zijne uitspraak, dat westersche levensuitingen onder den invloed der tirannieke zon zwak van polsslag en anemisch worden, dat het Westen opwekt tot nooit rustenden arbeid, steeds voortgezet zoeken - het Oosten voert tot beschouwing en berustende lijdelijkheid. Wij meenden in dit werk te gevoelen, dat, naar gelang onze reiziger verder naar het Oosten doordringt, zijne waarneming minder koel en ontledend, zijne opmerking minder scherp omlijnd, zijn betoogtrant minder logisch en overtuigend wordt - alsof ook bij hem de waarheidzoekende westerling overgaat in den droomenden, onbestemd gevoelenden oosterling.

Wij weten echter uit de latere correspondentiën van Wagenvoort, dat hij in Hindostan de Engelsch-Indische maatschappij weer bekeken heeft met een benijdenswaardige koelheid en scherpte van waarneming, waaruit wij wagen af te leiden de mogelijkheid dat, meer dan hij zelf vermoedt, de Ariër in dit werk den invloed onderging van een Semietisch milieu, m.a.w. dat de objectieve westerling het veld ruimde voor een zeer subjectief oosterling. Is dit juist, dan bewijst het zooveel te meer, dat de resultaten van Europeesche denk- en oordeelswijzen evenmin onvoorwaardelijk op Aziatische toestanden toepasselijk zijn, als het tegenovergestelde.

Het spreekt van zelf, dat in een ernstig boek van beteekenis recht veel gevonden wordt, waarmede niet elk lezer vrede hebben kan. Reeds eene bloemlezing van uitspraken, meeningen en theorieën, die voor meer of minder heftige bestrijding vatbaar zijn, zou meer plaats innemen dan ons vergund worden kan. Wie reist, opmerkt, verwerkt en schrijft als M.W., brengt niet voor allen den palmtak des vredes - wél de behoefte om over vele beweringen ernstig na te denken. Als zoodanig zij het velen ter lezing aanbevolen.

B.

Dr. J.G. Boekenoogen. Doelmatigheid of ondoelmatigheid in de levende Natuur. 'Levensvragen', Serie II, N°. 2. - Baarn. Hollandia-drukkerij.

Na eerst te hebben gesproken over de denkbeelden der ouden over de doelmatigheid in de natuur, houdt de schrijver der aangekondigde brochure eene beschouwing over dit onderwerp, naar aanleiding van de rede, door prof. Went gehouden op den 270^{en} Dies natalis der Utrechtsche universiteit en later opgenomen in De Gids, onder den titel: 'Ondoelmatigheid in de levende Natuur'.

Prof. Went had in dat geschrift niet slechts het algemeene begrip der doelmatigheid of ondoelmatigheid in de natuur bestreden, doch hij acht het zelfs wenschelijk, die begrippen voor goed uit de natuurwetenschap te verbannen, daaronder ook begrepen de zoogenaamde 'teleologie' van Darwin, en het nuttige van vele inrichtingen bij planten en dieren, waaraan men gewoonlijk zulk eene groote beteekenis hecht voor de ontwikkeling der organische wereld, wordt door hem betwist.

Dr. Boekenoogen, hoewel de waarde van prof. Went's bedenkingen erkennende tegenover de overdrijving, die dikwijls bij de, tegenwoordig zoo overheerschende, doelmatigheidsleer valt op te merken, meent toch, dat de hoogleeraar te ver gaat, als hij de beteekenis van de doelmatigheid zoo goed als volkomen wegredeneert. De schrijver der brochure doet dan eene poging, om, met behoud van de denkbeelden der moderne wetenschap, ons toch ten slotte weer terug te voeren tot een eerherstel der teleologie - mits vrij van overdrijving - en wel onder het patronaat van de wijsheid van een 'Oneindig Wezen'.

Het komt ons voor, dat zulk eene poging - hoewel het boekje lezenswaard is als proeve van eene dusdanige beschouwing, - niet anders dan teleurstelling kan baren. De schrijver tracht een middenweg te bewandelen en de leer van de wijsheid in de schepping te verzoenen met de mechanistische wereldopvatting. Doch de ware wetenschap kent geen middenwegen, zij gaat recht op haar doel af, hoewel ook zij zich moet hoeden voor apodictische uitspraken, die op het gebied der doelmatigheidsleer niet zeldzaam zijn. In zoover - dus als spoorslag tot hernieuwd onderzoek, na het licht, dat in den jongsten tijd op vele van Darwin's beschouwingen gevallen is, - verdient ook het geschrift van prof. Went onze volle aandacht, mits ook daarop het 'hoor en wederhoor' toegepast worde. Want ook over deze vragen is nog geenszins het laatste woord gesproken.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Dr. M. Wilhelm Meyer. Hoe de wereld ontstaan is. Bewerkt naar den 9^{en} Duitschen druk. Kosmosbibliotheek. Deel 1. - P.M. Wink. Amersfoort.

Wij hebben hier een vertaling voor ons van Dr. M. Wilhelm Meyer's boekje: 'Weltschöpfung', dat in Duitschland en elders een grooten opgang gemaakt heeft en zulks ook volkomen verdient.

Het vraagstuk van het ontstaan der zonnestelsels - en dus ook van het ontstaan onzer aarde in het bijzonder - is juist in de laatste jaren een nieuwe phase ingetreden,

daar men meer en meer gebroken heeft met het verouderde dogma van Kant-Laplace, dat niet meer van onzen tijd is. Want het beantwoordt niet langer aan de uitkomsten der nieuwere ontdekkingen en er worden verschillende bezwaren tegen aangevoerd.

Het tegenwoordige onderzoek van den hemel - en vooral de groote vooruitgang in de photographie van de nevelvlekken - heeft tot een geheel nieuwe beschouwing geleid aangaande de ontwikkeling van het heelal, die veel beter rekening houdt met de verschijnselen aan den hemel dan de verouderde hypothese van Kant Laplace. Men neemt dus niet meer aan, dat de zon en de planeten, met hare manen, ontstaan zijn uit een gloeienden nevelbol, doch dat zij gevormd werden door het geleidelijk aangroeien van meteoorsteenen, die in de wereldruimte zweven en wier energie, door de botsing, in warmte en licht omgezet wordt.

Niemand minder dan de beroemde Engelschman Norman Lockyer was de groote voorganger op dit gebied. Later hebben zich met de verdere ontwikkeling dezer hypothese vooral Hill te Washington en Sir G.H. Darwin te Kaapstad verdienstelijk gemaakt; terwijl in den jongsten tijd vooral M. Wilhelm Meyer de voornaamste profeet is van deze nieuwe richting in de astronomie en haar ook in tal van populaire geschriften met veel talent verdedigd heeft.

Ook in dit werkje geeft de begaafde schrijver op zeer bevattelijke wijze een interessant overzicht van zijn denkbeelden aangaande dit onderwerp, waarbij hij ook niet nalaat gebruik te maken van de jongste onderzoekingen omtrent de radio-activiteit en de leer der electronen, die aan de nieuwe hypothese zulk een krachtigen steun verschaft hebben. De behandeling der stof is, gelijk wij dit van den 'Urania'-Meyer gewoon zijn: de vorm is zeer aantrekkelijk, de stijl boeiend en aangenaam om te lezen, zoodat ook de leek, zonder veel inspanning, den gedachtengang kan volgen. Na de uiteenzetting van de vorming der wereldstelsels in het algemeen, wordt dan op even onderhoudende wijze meer in het bijzonder een schets gegeven van de ontwikkelingsgeschiedenis van de aarde en de maan, van de planten- en dierenwereld en van de hypothese aangaande het eerste ontstaan van het organisch leven op onze planeet en op andere hemellichamen.

Enkele germanismen daargelaten, zooals 'oplichten' voor het Duitsche 'aufleuchten', 'uitbeelding' voor 'Ausbildung', 'levendige' voor 'lebendige' enz. valt de vertaling te prijzen. Op blz. 41 wordt gezegd, dat het gemiddeld soortelijk gewicht van de aarde ongeveer gelijk is aan dat van ijzer; dit is onjuist, het eerste is veel kleiner, namelijk 5,5, dat van zuiver ijzer 7,8. Dit doet echter aan den gang van de redeneering weinig af.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Rob. S. Ball. Het ontstaan der aarde. Voor Nederland bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit. Goedkoope uitgave. - W.J. Thieme en Co. Zutphen. 1e aflevering.

Dit is een goedkoope herdruk van de, vóór eenige jaren verschenen, uitgave door denzelfden bewerker en waarin hoofdzakelijk hetzelfde onderwerp behandeld wordt als in het hierboven besproken boekje van Meyer. Hoewel uit deze eerste aflevering nog moeielijk een oordeel kan afgeleid worden, zoo blijkt daaruit echter reeds zooveel, dat in dit werk geen rekening wordt gehouden met de, zooeven aangestipte, nieuwe wereldhypothese. De verklaring van Kant-Laplace wordt in dit boek in onveranderden vorm gehandhaafd, tenzij de inhoud van volgende afleveringen daarin wellicht nog wijziging brengt. Tot zoolang moeten wij dus ons eindoordeel opschorten.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Lichtsprankjes, door W. van Weide (J.G. van der Haar). - 's Gravenhage, Van der Haar en Van Ketel 1907.

Men kan eerbied hebben voor de volharding van een schrijver zonder zijn werk te apprecieeren, en zijn energie naar waarde schatten zonder de fouten in zijn verzen te willen verzwijgen. Tot mijn spijt ben ik bij de beoordeeling van Van der Haar's gedichten in dezen toestand. Ik vind zijn gedachten, die hij als dichterlijke ideeën aanbiedt, prozaïsch en zijn dictie zeer banaal. Dat zijn vocabulaire arm is, blijkt bij het lezen van: kusjes kweelen, zanggodes (= zangeres), rozen spreien, wellende tranen, hemelsche aromen, neergestrooide geuren, naamloos stil. Tot gemis aan fijn taalgevoel en tot troebele visie zal ieder lezer concludeeren, die let op nieuwe woorden als: vergankloosheidsgevoel, hemelkleurenharmonie, geesteswake, of versregels als:

> Stralen stroomen, welker vloeiing week omkabbelde mijn ziel
> en: Toen heeft, zooals men kinderen tooit, - de straal bebloemd de aarde
>
> en: Daar rilde ruw een rukwind

of beeldspraak als: in sarcophaag van lichte wolkjes waakt de blonde maangodin (weet de auteur wel, wat een sarcophaag is, vooral dat phaag?!), op een gedicht (pag. 93) waarin de dichter eerst over een kerkje, vervolgens over de stille dreven, daarop over de zon (purpurrose gloedstroom!), daarna over een 'lispelend berkeblaadje' en ten slotte over de natuur als 'heilige kerk' spreekt, zonder eenigen overgang, zonder dat de stemming van den dichter als door de kerk, de zon, 't berkeblaadje en de natuur gewekt wordt voorgesteld.

De rhythmiek van den dichter is conventioneel. Het vers beweegt zich in hetzelfde tempo en met gelijke kracht, onverschillig of de aandoening van den auteur al of niet intenser wordt en als een tramconducteur knipt de caesuur de verzen op de bepaalde plaats in tweeën.

Ik heb niemand van de lectuur willen terughouden, maar ik heb er voor willen waarschuwen. Poëzie is tegenwoordig onpopulair en hem, die zijn tegenzin overwint, raad ik liever andere gedichten aan.

A. GR.

'Levensvragen', Serie II, N°. 3. Kan men Christen zijn zonder de Godheid van Christus te belijden? door W. Mallinckrodt, Hoogleeraar te Groningen. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De schrijver stelt zich tot taak 'aan te toonen, dat in de geschriften des N. Ts. n i e t van Christus' Godheid, maar w e l van zijne hoogere, bovenmenschelijke, goddelijke natuur wordt gesproken, dat d i t laatste in de geheele beschouwing van den persoon van Jezus ligt, zooals die in de getuigenis zijner eerste volgers, de door hem gekozenen en uitgezondenen tot ons is gekomen.' Hij volgt daarbij den 'bijzonderen weg', eerst te onderzoeken, wat de meest dogmatisch gezinde apostel Paulus zegt aangaande den Christus. Deze nu denkt er niet aan, van Jezus' Godheid te spreken. Daarna komen de Evangeliën aan de orde. De Evangelischen nu meenen zich aan hun geest te houden, als zij Jezus niet God noemen, niet van zijne Godheid spreken, maar Jezus den Zoon, den éénniggeboren Zoon Gods, en den Zoon des menschen blijven noemen.

Vervolgens wordt aangegeven, waarom de Evangelischen blijven gelooven aan Jezus' goddelijk wezen. Eerste reden daarvoor is Jezus' verheven zelfbewustzijn; de Evangeliën teekenen hem als den zondelooze. Over 't bekende: 'niemand is goed, dan één' wordt daarbij m.i. wel wat al te licht heengeloopen. Zulk een Christus nu is mogelijk, als wij ons God voorstellen als onzen Schepper en Vader, in Hem gelooven als in onzen Vader. En noodig hebben wij hem, 'zoo wij godsdienstigen en geloovigen zullen blijven in onze dagen van verstandelijke ontwikkeling en verfijnde (uiterlijke) beschaving.' Hier gaan zeker de wegen uiteen. De persoonlijke behoefte geeft aan deze theologie hare eigene en eigenaardige gedaante. Kritisch noch logisch wil ik haar onovertroffen achten. Den milden geest van verdraagzaamheid waardeer ik. Wie 't gevoelen der Evangelische richting omtrent 't hier betreffende punt wil leeren kennen en niet bang is voor de noodige dosis theologie, kan hier terecht.

E.

P.B.W.

Kerk en Secte. Serie I, N°. 8. De Jezuïetenorde, door H. Ermann s. J. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Allereerst handelt de schr. over het wezen der sociëteit van Jezus; dan schrijft hij haar geschiedenis van de stichting der sociëteit tot hare opheffing (1541-1773); daarna de opheffing der orde (1773) en haar herstelling (1814); hierop volgt ‘na de herstelling’ (1814-1907), en ten slotte krijgt men ‘getuigenissen over de sociëteit.’ Vooral in den loop van het tweede gedeelte wordt datgene medegedeeld, waarin de lezer geacht kan worden belang te stellen, omdat hij er meer dan eens (en niet immer in goed gerucht) in verband met de Jezuïeten van heeft gehoord. Zoo b.v. de gehoorzaamheid als van een lijk, de tirannenmoord, de

monita secreta, de reservatio mentalis. Het geheele nummer is daardoor vrij sterk in 't teeken der apologie komen te staan. Maar de wijze, waarop b.v. de restrictio mentalis wordt verdedigd, stemt toch tot groote voorzichtigheid. Niemand zal intusschen den schr. euvel duiden, dat hij de orde, waartoe hij behoort, van smetten schoon tracht te wasschen. Dát hij 't telkens tracht te doen, geeft reeds te denken.

E.
P.B.W.

De toekomst van het Pausdom. Historisch-kritische studie van B. Labanca, Hoogleeraar der geschiedenis van het Christendom aan de Universiteit van Rome. Naar de Hoogduitsche uitgave voor Nederland bewerkt door J.H. Maronier. - Schoonhoven, S.W.N. van Nooten.

Na voorrede en inleiding wordt gevraagd naar de toekomst van het koninklijk, het staatkundig en het godsdienstig pausdom. Van het eerste wordt gezegd: De wereldlijke heerschappij was een ontzettend noodlot voor het goddelijke zoowel als voor het menschelijke, voor de christenheid en de beschaving, omdat zij eene reden tot ergernis voor den godsdienst en een steen des aanstoots voor Italië was.' Een anachronisme sedert den aanvang der 19de eeuw, is zij in 1870 begraven en zal niet weder opstaan, al worden op deze opstanding tot heden vele verwachtingen gebouwd. De schr. verwacht, dat in de toekomst de verzoening tusschen Staat en pausdom zal plaats hebben. Niemand in Rome betwist den paus de geestelijke vrijheid. Het staatkundig pausdom bestaat in den staatkundigen invloed, dien het sedert eeuwen op alle R.K. en half R.K. staten van Europa en voor een deel van Amerika geoefend heeft, en dien het met blijkbaar gevolg ook na het verlies der koninklijke waardigheid blijft oefenen. Uitvoerig wordt stilgestaan bij de Fransche scheidingswet en ten slotte de verwachting uitgesproken, dat eerst *in den loop* der twintigste eeuw het staatkundig pausdom eindigen zal. - Aan het godsdienstig pausdom kan echter nog een zeer lange toekomst beschoren zijn; waarmee de schr. echter niet wil gezegd hebben, dat het eeuwig zal duren. Deze duur zal afhangen van de oppervlakkige of degelijke hervormingen, die het met godsdienstigen ernst van buiten of van binnen onderneemt.

Na dit korte overzicht weet de lezer, wat hij hier vinden kan, in welken geest de gestelde vraag wordt beantwoord. In menig opzicht zijn de beschouwingen sympathiek, hoewel soms wat heel veel geschiedenis in een kort bestek is samengedrongen, wat de lectuur tot eene vermoeiende maakt. De vertaler nam terecht de vrijheid, eenige onjuistheden te verbeteren en verdient ook daarvoor een woord van dank.

E.
P.B.W.

Innerlijk Leven, Zielsbeschouwingen, door P.H. Hugenholtz Jr. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Zelden is een motto juister gekozen dan dat, hetwelk hier vóór de Inleiding werd geplaatst, aan Maeterlinck ontleend: ‘Il est certain que le domaine de l'âme s'étend chaque jour davantage.’ Na de lezing dezer ‘zielsbeschouwingen’ krijgt men inderdaad den indruk, dat zij meer in de breedte dan in de diepte zijn gegaan. Misschien ligt dat in mijn geval hieraan, dat een recensent tegenover een boek als dit in een minder gewenschte positie verkeert. Hij leest het achter elkaar uit, krijgt dan te veel opeens en onwillekeurig verdringen de *multa* het multum. Want er is ontegenzeggelijk veel goeds en moois in, maar het een verdringt in het bewustzijn het ander. Wie dit boek ter hand neemt, leze 't dus niet achter elkaar uit, maar neme het hoofdstuk na hoofdstuk. Hij zal er zich wel bij bevinden.

De schrijver heeft een zeldzaam ontvankelijken geest en verstaat daarbij de even zeldzame kunst, wa hem trof, op bevattelijke wijze weer te geven.

Quiconque a beaucoup vu (of lu) peut avoir beaucoup retenu. 't Is hier niet bij het kunnen gebleven. De feiten bewijzen het.

In de Inleiding worden eenige bladzijden gewijd aan de nieuwere methode der godsdienstpsychologie. Ik ga mee met wat op blz. 7 gezegd wordt van Starbuck's statistiek: er is iets onverkwikkelijks, ja stuitends in. Ook, gelijk wordt opgemerkt, iets onbetrouwbaars. Daarentegen vind ik het oordeel over James onbillijk. M.i. deed deze zeer veel meer dan belangrijke bijdragen leveren tot de pathologie van den godsdienst. Met name herinner ik hier aan zijne lezingen over *Conversion* en *Mysticism.* Een eeresaluut intusschen aan den heer Hugenholtz, dat hij, een der oudsten, voor dezen geheel nieuwen tak der godsdienstwetenschap nog zooveel belangstelling toont. Meer dan een jongere wordt in dit opzicht door hem beschaamd.

Hoofdstuk I draagt tot opschrift: ‘Zielsgodsdienst’. Hier toont de schrijver zijn winst te hebben gedaan met wat godsdienstpsychologen leerden. Ik stem gaarne met hem in, als hij zegt: ‘Diepe emotie, eigen ervaring, persoonlijk godsdienstig leven is de kern en de kracht van alle waarachtige religie. In vergelijking daarmee heeft de verstandelijke redeneering, de dogmatische uiteenzetting en philosophische bespiegeling een hooge, maar toch een secundaire waarde.’ In zijne opvatting der onsterfelijkheid nadert hij die van Fechner, nadat sympathie voor die van Spinoza is betuigd. De eerste is een schrede verder naar de persoonlijke onsterfelijkheid. Zal de schr. daar nog eens toe komen?

In hoofdstuk II ‘Zielshistorie’ houden vooral Franciscus van Assisi en Jacopone de Todi ons bezig, evenals in hoofdstuk III ‘Zieleschilders’ Grotto, Fra Angelico en Rembrandt. Uit de eerste vier namen ziet men en al lezende bemerkt men, welke indrukken de schr. op zijne Italiaansche reis ontving. Mag ik hun en wie zijn boek lezen, na de lectuur van blz. 68-85 den degelijken roman van Hesse, *Peter Camenzind*, aanbevelen? Ook die verplaatst naar 't geboorteland van Il poverello, maar doet tevens zien, waarin de fout van dezen was gelegen, waar zijne overdrijving schaadde.

Hoofdstuk IV ‘Zieledichters’ brengt vooral met Goethe als romanschrijver en met Wordsworth in aanraking, terwijl het laatste tot opschrift draagt: ‘Uw eigen ziel’. Vooral aan Amiël wordt hier herinnerd. Maar wat al namen tusschen de ziel van den schrijver en de eigen ziel! Hoe gaarne hadden wij den heer H. zelf eens wat meer gehoord zonder al die encyclopaedische tusschenpersonen, die wel merkwaardig zijn, haast te merkwaardig voor een zoo beknopt overzicht, maar die ten slotte toch staan tusschen den auteur en ons, misschien tusschen ons en onze ziel. Bij alle dankbaarheid voor 't gebodene voel ik toch dit als een gemis.

Voor de aanteekeningen en de wijze, waarop ze zijn geplaatst, zal meer dan één lezer den schr. erkentelijk zijn. Op blz. 59, r. 4 zijn na 't eerste woord de woorden ‘dat deze’ uitgevallen. 't Boek zal zijn weg wel vinden. Wij wenschen 't menigen lezer, die er zijne winst mee moge en kan doen.

E.
P.B.W.

Shakespeare's Uitbeelding van het Zedelijk leven, door F.C. Sharp, vertaald door J. Wuite, Pred. te Drachten. Met een Voorbericht van Prof. J.J. de Bussy. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

De schrijver van het voorbericht prijst in het boek van Sharp èn de empirische methode, door dezen toegepast èn den vorm, waarin hier de zedekundige vraagstukken zijn gebracht; ‘duidelijker en bevattelijker kunnen zij niet worden gemaakt dan door hem is gedaan.’ Natuurlijk zijn er bedenkingen: de bedoeling is vaak eenvoudiger dan de wijze, waarop zij in woorden werd gebracht, en de door hem bestreden opvattingen laat hij niet immer tot haar recht komen. Vooral dunkt mij dit laatste wat Kant betreft 't geval te zijn. Tegen elk systeem van moraalfilosofie zijn lichtelijk bezwaren in te brengen, ook tegen de opvattingen van Sharp

zelven, voorzoover ze meer systematisch dan descriptief zijn. Maar na nauwkeurige lezing van zijn boek erken ik gaarne, daaruit geleerd en genoten te hebben, al ben ik geen onverdeeld bewonderaar van de methode, hier toegepast. Er is voor mijn gevoel iets onbevredigends in, den zedekundige zijn werk der ontleding te zien doen aan de scheppingen eener kunstenaarsziel. Wat in de noot op blz. 208 de vertaler doet opmerken, versterkt mij in de vrees, dat Sharp soms niet zonder eenige vermetelheid *hineininterpretirt.* Ik vermoed, dat iemand van andere beginselen dan Sharp uit Shakespeare's werken evenzeer zou kunnen afleiden, wat met de zijne in overeenstemming is. Hier blijft, ook bij 't toepassen der empirische methode, een groote kans op te groote subjectiviteit en mijn indruk is deze, dat deze laatste Sharp wel eens parten speelt. Aan grondiger kenners van Shakespeare laat ik de beslissing, of die indruk juist is, intusschen gaarne over.

Niettemin berouwt 't me geen oogenblik, mijn tijd aan de lectuur van Sharp' werk te hebben gegeven. Ik hoop, wanneer ik Shakespeare ter hand ga nemen, mijne winst te kunnen doen met menige opmerking, hier gemaakt. Maar des schrijvers doel was toch een ander, dan een beter inzicht te geven in het werk des dichters. ‘Terwijl wij de concrete verschijnselen van het zedelijk leven, die op de bladzijden der groote treurspelen geteekend zijn, als grondstof gebruiken, zullen wij enkel trachten te ontdekken, welk licht daardoor geworpen wordt op een bepaalde groep zedekundige vraagstukken.’ Later heet het, dat deze studie ‘zich tot de phenomenologie van het zedelijk bewustzijn bepaalt.’ Achtereenvolgens wordt dan ook gehandeld over: Beweegredenen, Transcendentalisme, De maatstaf van goed en kwaad, Het geweten en de gewetenlooze, De vrijheid van den wil, Deugd en geluk, Zedelijkheid en godsdienst. Verschillende beschouwingen worden uiteengezet en telkens gevraagd, welke die van Shakespeare zijn, gegeven de karakteruitbeelding zijner voornaamste figuren. Herhaaldelijk wordt herinnerd aan wat na zijn tijd is aan het licht gebracht. Met name meer dan eens aan de onderzoekingen der crimineele anthropologie. Wat Sharp's eigen standpunt betreft, hij is meer utilist dan hedonist en intuïtionist. Vooral het intuïtionisme moet nog al eens een veer laten.

Bezwaar heb ik met den schr. van het voorbericht hiertegen, dat Sharp ‘te weinig oog heeft voor de werkzame rol, die een godsdienstige overtuiging in het gemoedsleven der menschen vervult.’ Sharp's eigen verklaring, dat wisselwerking tusschen iemands godsdienst en karakter niet is uitgesloten, dunkt mij met meer dan een zijner beweringen op dit punt in tegenspraak. Over 't geheel vind ik den schrijver 't sterkst in zijne uiteenzettingen, 't zwakst in zijne gevolgtrekkingen. ‘Zijne studie is een antwoord op de vraag: wat valt er voor den moraalphilosoof van Shakespeare te leeren?’ zegt Prof. de Bussy. Men zou 't ook anders kunnen zeggen: wat valt, voor wie Shakespeare wil leeren kennen en genieten, van den moraalphilosoof te leeren? En zoo opgevat heeft dit boek waarde en beteekenis voor een veel grooter publiek. Door zijne duidelijkheid wordt die waarde niet weinig verhoogd.

Een woord van lof aan den vertaler zoowel voor zijn goed Hollandsch als voor de degelijke en nauwgezette wijze, waarop hij arbeidde. Een lof, te meer verdiend, omdat de stof wel mede tot de moeilijkst-behandelbare behoort, die men zich denken kan. Hij zie zijne moeite beloond door een talrijken kring van lezers.

E.

P.B.W.

Crisisanalyse.

Nog geen jaar nadat de Staalcrisis uitbrak, is de diagnose van den heer Van Karnebeek uit het debat over die gebeurtenis bewaarheid, volgens welke die crisis eigenlijk was blijven voortbestaan. Ze heeft opnieuw een acuut stadium bereikt op 21 Dec. 1907. En ditmaal kostte het den patiënt niet slechts een van zijn organen maar zijn gansche organisme. Want schoon de crisis, nu wij dit schrijven, nog niet opgelost is, eene oplossing als die van 't vorige jaar mag zeker uitgesloten worden geacht. Het Ministerie-de Meester mag men nu zeker wel dood vermaren. En voor goed dood. Tweemaal werd zelfs Lazarus niet opgewekt.

Het is een zonderling votum geweest, dat aanleiding heeft gegeven tot den val van dit Kabinet. Een votum waarvan de beteekenis, wat men er ook over gissen moge, geenszins vaststaat. Eigenlijk kan men slechts omtrent een deel van de katholieken met absolute stelligheid, en omtrent de anti-revolutionnairen met vrij groote zekerheid uitmaken, waarom zij tegenstemden. De heer Van Vlijmen heeft namelijk medegedeeld, even vóór de stemming, dat ‘velen’ van zijn politieke vrienden (dus niet allen) zouden tegenstemmen, en wel *sommigen* onder hen *onder andere*, *meer in 't bijzonder* (ik cursiveer de zwaarwichtigheden, die hier zijn saamgetast) - omdat onze weerkracht niet evenredig is aan de kosten, die er voor worden gevergd. Een vrijwel anti-militairistisch motief.

Alleen voor *sommigen* van de katholieke tegenstemmers werd hier dus een vrij scherp omlijnd motief opgegeven en dan nog wel als een motief, dat hen ‘onder andere’ en ‘meer in 't bijzonder’ tot tegenstemmen leidde. Ter algemeene verklaring van het tegenstemmen der ‘velen’, namens wie de afgevaardigde van Veghel sprak, werd slechts verwezen naar ‘de motieven, die bij de gehouden beraadslagingen zijn te berde gebracht’. Aangezien nu die motieven, ook wanneer men meent te mogen verstaan, dat hier alleen gedoeld werd op de motieven ten ongunste van het beleid des Ministers of van de Regeering, velerlei zijn geweest, tast men ten aanzien van de redenen voor het tegenstemmen van het gros der katholieken in het duister. Als voorbeeld van die onzekerheid diene, dat mij door een van de katholieke tegen-

stemmers is verzekerd, dat hij geen begrooting wilde goedkeuren, waarop geld was uitgetrokken voor de tweede ploeg van het blijvend gedeelte. Immers, nu de Minister eenmaal op eigen houtje den betrokkenen had voorgespiegeld, dat ze naar huis zouden gaan en de loting dienovereenkomstig had doen geschieden, behoorde hij zich daaraan ook te houden, zoowel wat de tweede als wat de eerste ploeg belangde. Doch uit 's Ministers antwoord aan den heer Kolkman was gebleken, dat Z.E. bleef vasthouden aan zijne uitlegging van de militiewet, volgens welke de loting niets besliste; zoodat hij, indien de Staten-Generaal het te verwachten ontwerp niet tijdig zouden aannemen, de tweede ploeg onder de wapens zou kunnen houden - en dit dan ook zou doen. Deze wetsuitlegging nu vond het Kamerlid, dat ik hier bedoel, zoo verkeerd, dat hij geen begrooting wilde aanvaarden met de wetenschap, dat uit een post daarvan zou kunnen worden geput tot uitvoering van die exegese. En daarom had hij tegengestemd. Critiek op dit motief tot tegenstemmen moge ik hier nu verzwijgen; ik wenschte alleen een sprekend voorbeeld aan te halen van de onzekerheid, waarin men verkeert omtrent de motieven zelfs van de meesten der ‘velen’, die de heer Van Vlijmen achter zich wist... om in 't geheel niet te spreken, natuurlijk, van de absolute onzekerheid ten aanzien van de motieven der hemzelf, naar 't schijnen moest, nog onbekende reserve, die ten slotte als slagveld-surprise voor den dag kwam en de ‘velen’ aanvulde tot ‘allen’.

Maar of de katholieken dus de Regeering wilden treffen, ja zelfs of zij den Minister van Oorlog wilden zien vallen, en zoo ja, waarom, daarnaar kan men, ten aanzien van hun grootste deel, slechts gissen.

Wat de anti-revolutionnairen belangt, heeft men niets dan de redevoeringen van de heeren Heemskerk en Duymaer van Twist. Beide heeren schenen echter alleen voor zichzelf te spreken, doch de omstandigheid dat de heer Heemskerk Voorzitter is van de anti-revolutionnaire Kamerclub en erkend leider van die club, gaf aan zijn rede een bijzondere kleur. Te meer, daar anders niet hij, doch de heer Talma bij Hoofdstuk VIII het woord te voeren pleegt, afgescheiden van de militaire bijdragen van het lid voor Steenwijk. De heer Heemskerk nu heeft, aan het slot van zijn rede, ronduit gezegd, dat hij geen vertrouwen kon stellen in het beleid van den Minister en wel voornamelijk op grond van diens eigenmachtig handelen in zake het blijvend gedeelte en, naar 't scheen, ook nu weer ten aanzien van de reorganisatie der hoogere bevelvoering. En de grondoorzaak van dat verkeerde beleid werd door den leider der anti-revolutionnairen gezocht, niet bij den Minister van Oorlog, doch bij de gansche Regeering. Dat hij, door thans zijn vertrouwen te ontzeggen aan dezen Minister (en, in zaken van Oorlog, aan de gansche Regeering), in tegenspraak kwam met de houding, die hij nog kort geleden had aangenomen, is iets, waarop wij zoo aanstonds nog even terugkomen.

Neemt nu aan, dat de anti-revolutionnairen zich vereenigd hebben met de motiveeringen van de heeren Heemskerk en Duymaer van Twist, dan heeft men althans ten aanzien van deze fractie een sterk vermoeden omtrent de redenen van hun tegenstemmen. De redenen tot tegenstemmen van de sociaal-democraten zijn de bekende anti-militaristische, die hen steeds doen stemmen tegen de Hoofdstukken VI en VIII. Voorts waren daar nog, onder de meerderheid die de begrooting van Oorlog afstemde, de liberale *Wildente* Thomson, de drie christelijk-historischen en de vier vrijzinnig-democraten, van wie alleen de heer Thomson zijn motieven heeft blootgelegd.

Met dit weinigje *psychologie de la foule* heeft het Ministerie het moeten doen tot bepaling van zijn houding na het verwerpen van Hoofdstuk VIII. Het heeft niets anders, althans zeker niet veel meer, kunnen vinden tot het benaderen, met meer dan gissingen, van de beteekenis van het votum.

Ondanks de zeer geringe mate van zekerheid omtrent de beteekenis van het votum, heeft het Kabinet toch in die stemming aanleiding gevonden tot het aanbieden van ontslag. Mij dunkt, terecht.

Had de meerderheid *de bedoeling* gehad, den Minister van Oorlog, of het gansche Kabinet, te doen vallen?

Vóór men die vraag beantwoordt, dient een andere te worden gesteld: Had de meerderheid wel de bedoeling gehad om Hoofdstuk VIII te verwerpen?

Hoe wonderlijk deze laatste vraag ook schijne, ze moet ernstig worden opgevat. Het gebeurt namelijk, jammerlijk genoeg, niet zelden, dat leden tegenstemmen in 't vertrouwen dat datgene, waartegen zij stemmen, toch wel zal worden aangenomen. Zulke loskruitschutters zijn dan doodelijk verschrikt, als zij merken, dat ze, onwetens, eens met scherp geschoten hebben - en raak. Er is verzekerd, zoo van rechts als van links, dat de uitslag van de stemming niemand meer verrast heeft dan de tegenstemmers zelve. Elk voor zich waren ze wel heel vastberaden tégen, maar ze schrokken ietwat van de ontdekking, dat zooveel anderen óók zoo vastberaden bleken, en vandaar 't effect van die cumulatie van heldhaftigheid. Een voorstelling die, ware ze aannemelijk, al zeer weinig vleiend zou wezen voor de meerderheid van 21 Dec. Die meerderheid toch zou daardoor eenigermate de vergelijking moeten lijden met een troep baldadige jongens, waarvan er elk een trap geeft tegen een schutting, zonder eigenlijke vernielzucht..... totdat de schutting omvalt tot schrik van al de drieste kwanten.

Doch de voorstelling is niet aannemelijk. Hoogstens kan ze gelden voor de vijf tegenstemmers uit de beide ministerieele groepen ter linkerzijde en wellicht nog voorde drie christelijk-historischen, die tegenstemden; - doch deze laatsten zullen op deze verklaring van hun handeling wellicht niet eens gesteld zijn. Voor de overgroote meerderheid

der tegenstemmers echter, voorde anti-revolutionnairen en de katholieken, die als één man stemden, *kan* de voorstelling van zelfverrassing niet gelden. Het is op zichzelf reeds schier ondenkbaar, dat *alle* leden van een politieke groep bij een belangrijke stemming - want dat is het votum over een begrooting toch altijd, - één lijn zouden trekken, zonder vooraf te weten dat ze het zouden doen. Het wordt nòg onwaarschijnlijker, dat precies hetzelfde zou geschieden bij een tweede politieke fractie. En dan zouden bovendien nog die beide fracties, leden van één coalitie, samen zittend in één Kamer, naast elkander en met overvloed van individueele gedachtenwisseling, óók niet hebben gemerkt, de eene van de andere, wat er bij haar gaande was! Dat behoort nu toch waarlijk tot die beweringen, die men, als men ze door een ernstig Kamerlid met ernstig gezicht hoort uiten, alleen uit beleefdheid gelooft.

Daarbij komen nog verschillende sterke aanwijzingen, die er op duiden, dat men *ditmaal* wèl met een ‘geconcerteerde actie’ te doen had(*), namelijk een actie, geconcerteerd tusschen de twee grootste groepen van de rechterzijde.

Daar is bij voorbeeld het opmerkelijke verschijnsel, dat alle leden van rechts, die op dien Zaterdag 21 December 1907 's morgens de presentielijst hadden geteekend, op twee na (een katholiek en een christelijk-historische) tot het laatste oogenblik in de zaal zijn gebleven, een gedraging die een merkwaardige tegenstelling vormt tot de gewoonte van vooral de leden uit het verre Zuiden om op den laatsten dag van de begrootingscampagne, en trouwens in 't algemeen op een Zaterdag, zoo vroeg mogelijk te vertrekken. Een tegenstelling die de gissing versterkt, dat de heeren wisten, welk een belangrijke stemming er was te wachten.

Daar is voorts de niet weersproken dagbladmededeeling, volgens welke een lid van de rechterzijde nog op dien eigen Zaterdag een van de voormannen van de *Liberale Unie*-groep gewaarschuwd heeft(†), dat er wat op til was en men aan de linkerzijde wel mocht zorgen, bij de stemming met man en macht present te zijn. Een mededeeling, nog bevestigd door de ontkentenis van het hoofdorgaan der vrijzinnig-democraten, waaruit immers bleek, dat ook tot die fractie een waarschuwing wel was doorgedrongen, doch dat men er daar weinig gewicht aan had gehecht.

Daar zijn andere verschijnselen nog en feiten. Het opmerkelijk drukke telegramverkeer tusschen het Binnenhof en de woonplaatsen van rechtsche leden, dat, naar verluidde, Vrijdag 20 Dec. en Zaterdag 21 Dec. plaats gehad heeft. De leegte ook op de katholieke banken in den aanvang van een van de laatste avondzittingen (als 't ons wèl heugt juist de Vrijdagavondzitting) en het binnendruppelen, allengs, van

(*) Niet een ‘geconcentreerde’ zooals in mijn vorig artikel ‘Een Faillissement en zijn gevolgen’, de zetter en de corrector mij tweemaal hebben doen zeggen.

(†) Een ander lid van dezelfde rechtsche fractie heeft, naar ik dezer dagen vernam, een van de oud-liberalen gewaarschuwd.

de ontbrekenden, heel onopzichtig, maar toch zóó niet of wie goed oplette, kon wel gissen, dat er clubvergadering was gehouden. Het plotseling zich laten schrappen van de sprekerslijst van eenige rechtsche leden die, naar men wist, reeds ingeschreven waren bij de kleine wetsontwerpen, die op dien Vrijdagavond nog vooraf behandeld werden, een onverwachte handeling, die het bekende te laat komen van den Minister van Oorlog tengevolge had en die òf met een clubvergadering in verband heeft kunnen staan, of met den wensch om de behandeling van Hoofdstuk VIII in elk geval den volgenden dag te doen afloopen, daar men op Maandag de leden uit het Zuiden zeker niet allen meer zou kunnen bijeenbrengen. En eindelijk, de stellige verklaring, mij geworden door iemand, behoorend tot wat ik maar noemen zal de Staatsnotabelen, een man van staatkundige reputatie en van onverdacht rechtsche gezindheid, dat hem reeds Zaterdagmorgen het bericht uit de Kamer bereikt had, dat nagenoeg de gansche rechterzijde zou tegenstemmen en dat dus, daar natuurlijk ook de socialisten hun ‘tegen’ zouden doen hooren, de Minister van Oorlog dien dag zou vallen.

Het kabinet heeft, toen het zijn houding had te bepalen en de beteekenis van het votum had op te diepen uit de gissingen, waarmede het 't weinigje zekerheid moest zoeken aan te vullen, wellicht nog niet al de zooeven door mij genoemde aanwijzingen gekend, maar misschien andere gehad, die mij onbekend zijn gebleven. Voldoende echter zeker, om ook zijnerzijds tot de overtuiging te komen, dat het stond voor een votum, dat door 't overgroote deel der participanten welberaamd was, opgezet met de bedoeling om Hoofdstuk VIII te doen verwerpen en dus om den Minister van Oorlog te doen heengaan. Want zoo is nu eenmaal te onzent het gebruik. Op zichzelf zou, in 't verwerpen van een begrooting, evenmin een reden tot aftreden van een Minister behoeven te liggen als in 't verwerpen van eenig wetsontwerp. Men kan een verworpen begrooting wel niet, als een verworpen wetsvoorstel, dood en begraven laten, maar waarom zou ze niet, gewijzigd mits het geen principieele verschillen betreft, herintedienen zijn? Doch sinds jaren is het wanbruik ingeslopen, hier en elders, om met de begrooting tevens het ministeriëele beleid te richten, zoodat het verwerpen van een begrooting gelijk staat met een motie van afkeuring. Het ware te wenschen, dat men van dien slechten weg eens eindelijk terugkwam en voor 't politieke oordeel zich uitsluitend bepaalde tot het middel van *motie*, een middel dat, gelijk *De Nederlander* opgemerkt heeft, 't dubbele voordeel biedt van den begrootingsarbeid niet te moeien in de politiek, en het politieke votum, door den considerans van zoo'n motie, scherp en klaar tot uiting te doen komen. Hadden de beide rechtsche fractiën, die de oppositie tegen Minister van Rappard hebben op 't getouw gezet, den motievorm gekozen, dan zou niemand zich over de beteekenis van het votum in gissingen behoeven te verdiepen, en van zelfverrassing ware dan, met een strak gezicht, zelfs niet te reppen

geweest. Maar wellicht ook ware 't votum dan wat anders uitgevallen. Vaak heeft een frontaanval geen kans van slagen, waar een verrassing (van den tegenstander) gelukt.

Tot nu toe echter is 't verwerpen van een begrooting als politiek votum nog niet ongebruikelijk en wie dus, welbewust, meedoet aan een beraming tegen een begrooting, die weet, dat hij den Minister aantast in diens portefeuilleleven. Er was dus, voor den Minister van Oorlog, alle reden om heen te gaan.

Ook voor het Kabinet?

Die vraag is, voor zoover het antwoordt afhangt van de beteekenis van het votum, moeilijker te beantwoorden. Hier heeft men *niets* dan gissingen. Men kan ze veilig alle laten rusten op eene na, die afdoende is. De oppositie die Minister Van Rappard wilde doen vallen, wist, moest weten, dat ze daarmede minstens een groote kans schiep op den val van het gansche Kabinet. Een zwak Kabinet als dit (zwak, niet door zijn beleid maar door de politieke verhoudingen in de Kamers) kon niet veel meer verdragen. Het had reeds eenmaal een Minister van Oorlog verloren en een crisis doorstaan, het was daarna ook nog een Minister van Marine kwijtgeraakt, het was moreel verzwakt door de Leidsche verkiezing, door de Statenverkiezingen, door de aankondiging van het naderend einde van Mr. Tydeman's vriendschap, en nu opnieuw te worden getroffen door Ministerieel verlies juist op het zwakste punt... dat moest te veel zijn. Deze overwegingen, die de zwakte van het Kabinet uitmaakten en die zeker mede hebben gegolden bij de beslissing, die het had te nemen, kan de oppositie stellig evenmin uit het oog verloren hebben en moeten haar dus hebben doen beseffen, dat de val van het gansche Kabinet, door haar gewenscht of niet, 't gevolg *kon*, ja wel schier *moest* wezen van hetgeen ze stond te ondernemen.

Gewenscht of niet. Hier komt men op 't gebied, niet slechts der gissingen, maar op dat der gissingen zonder veel houvast. Het is mogelijk, dat de rechterzijde (of althans de beide fracties, die als één man tegen hebben gestemd) zich niet wenschte gesteld te zien voor het behandelen van de Grondwetsherziening, terwijl zij 't onderling daarover nog niet eens was. En hoe 't noodzakelijke van eensgezindheid op dat punt aan die zijde wordt ingezien, is dezer dagen nog gebleken uit de herhaalde bijeenkomsten tusschen rechtsche politici in zake 't kiesrecht, bijeenkomsten waar men rechts óók thans wel toe genoopt is, maar die men wellicht gehoopt had te kunnen ontwijken door de verantwoordelijkheid van de crisis van zich af te schuiven, door het spel van zelfverrassing te gebaren. Onbegrijpelijk is het anders ook, hoe de heer Heemskerk, die nog bij de behandeling van de interpellatie-Marchant verklaard had geen motie van wantrouwen jegens den Minister van Oorlog te willen aanvaarden, een maand daarna opeens kon zeggen,

's Ministers beleid niet meer te vertrouwen. Verklaarbaar wordt die snelle verandering van inzicht daarentegen, als men aanneemt, dat de heer Heemskerk werd geleid door eigen politieke berekeningen (omtrent de Grondwetsherziening of welke andere zaak ook, buiten Hoofdstuk VIII gelegen) of - gedreven door dergelijke berekeningen van anderen. Dit laatste is misschien nog het waarschijnlijkst. De aandrift tot oppositie schijnt, zoowel bij de anti-revolutionnairen als bij de katholieken, te zijn uitgegaan van temperamenten beneden de 50 jaar, en er is veel te zeggen voor de onderstelling, dat de rol van leiders en volgelingen hier min of meer is omgekeerd.

Nu hebben wij echter niet zelden gemerkt, dat men, in de politieke evenals in andere psychologie, veel kans heeft om mis te gissen, als men zijn objecten van waarneming voor bijzonder slim en listig houdt, als men, ter verklaring van elke handeling, steeds zoekt naar wat ‘er achter zit’. De menschen zijn, vooral wanneer ze met wat velen te zamen moeten handelen in ‘geconcerteerde actie’, meestal simpeler dan die heel slimme critici hen wanen. De *mogelijkheid* dient dan ook te worden aanvaard, dat heel die toeleg van de beide straks genoemde rechterfracties om den Minister van Oorlog te doen vallen met de wetenschap, dat dan vermoedelijk het gansche Kabinet óók wel zou tuimelen, alleenlijk is gesproten uit de diepe overtuiging, dat Minister van Rappard nu reeds, in nauwelijks negen maanden, zoozeer gevaarlijk was gebleken voor 't belang des lands, dat onverwijld ontslag noodzakelijk was te achten, *coûte que coûte...* zelfs 't leven van het heele Kabinet.

Maar... ditmaal wordt dat simpele gelooven wél héél moeilijk. En 't is niet te ontkennen, dat men, alles overziende en overdenkende, een psychologisch beeld van meer waarschijnlijkheid verkrijgt, als men het opzet van de rechtsche heeren aanneemt om het Ministerie te doen vallen (vermoedelijk ter vermijding der behandeling van Grondwetsherziening in een staat van onbereidheid) en 't daartoe te treffen op zijn zwakste plaats, zóó, dat de schijn van opzet werd vermeden en men zelfverrassiiig spelen kon, ten einde zelf niet aan 't bewind te moeten komen op een tijdstip, waarop dat nog niet gewenscht werd. 't Laatste deel van 't plan is dan mislukt.

Hoe dit ook zij, opzet van rechts of niet, er was goede reden voor het gansche Kabinet om heen te gaan. Ook Ministeries hebben een grens van vitaliteit en kunnen, evenals personen, aan eenvoudig verval van krachten of aan bloedverlies overlijden. Of aan die eenvoudige maar afdoende storing in de levensfunctiën, die de volksmond ruwweg noemt: ‘gebrek aan asem.’ Het Kabinet heeft terecht ingezien, dat ‘de mensch die langer leeft dan hij dagen heeft’ toch door de openbare meening in 't knekelhuis wordt bijgezet. Ook heeft het, evenzeer terecht, van Kamerontbinding afgezien, al gaat er een niet ongeloofwaardig gerucht, volgens hetwelk het daarover toch nog ernstig heeft

gedacht. Kamerontbinding zonder eenig redelijk vermoeden, dat de stembus op de hand van 't Ministerie zijn zou, integendeel met tamelijk groote waarschijnlijkheid dat de Kamer weliswaar niet meer het beeld der natie was, doch dat dit beeld in voor het Kabinet ongunstigen zin gewijzigd worden zou, - zoo'n Kamerontbinding ware constitutioneel misplaatst geweest en zou daarbij een politieke zelfmoord zijn geworden.

Het Kabinet verkoos, in venerabele berusting, een waardige *exitus letalis.*

Wat zal men van het Ministerie-de Meester zeggen?

Het zal, in onze parlementaire geschiedenis, zeker eene opmerkelijke plaats blijven innemen. Het heeft de rol willen vervullen die, vóór dit Kabinet, nog slechts één ander op zich heeft genomen, de rol namelijk van pacificator - doch van liberalen huize, welke rol in der tijd gespeeld is door het Kabinet-van Bosse-Fock, dat in menig opzicht het prototype van het Ministerie-de Meester-Rink te noemen is. Het is, in dat streven, vrijwel geslaagd. Niemand, die in de laatste acht jaren bij voorbeeld de begrootingsdebatten heeft gevolgd, zal, als hij onbevangen poogt te oordeelen, kunnen ontkennen, dat de felheid van het politieke debat, die in December 1904 tot hinderlijke en voor het land bedenkelijke hoogte was gestegen, allengs onder het Kabinet-de Meester is geluwd en eindelijk geheel verdwenen. Alle leden van het Ministerie hebben het hunne daartoe bijgedragen door in hun woorden en hun daden veel geduld, bezadigdheid en verdraagzaamheid te toonen. De natie zal hun daarvoor dank te weten hebben.

Of het liberalisme dat ook dient te doen, - ziedaar een vraag, waarop een dubbel antwoord past: neen en ja. *Neen*, in zooverre als dit Kabinet zich wel eens wat al te toegeeflijk jegens de rechterzijde heeft getoond, wel eens (wij denken o.a. aan de boerenleenbanken), als vrijzinnig-pacificatoir Ministerie zich meer pacificatoir gedragen heeft dan vrijzinnig. *Ja*, in zooverre als toch niet voorbij te zien is, dat de algemeene vrijheid, althans op geestelijk gebied en op het stuk der handelspolitiek, door dit Ministerie beter is gediend, dan zij het door een rechtsch Kabinet vermoedelijk ware geweest.

In één opzicht is het Ministerie-de Meester-Rink belangrijk achtergebleven bij zijn prototype. Het heeft cardinale fouten gemaakt, zooals men die in de gedragingen van het Kabinet-van Bosse-Fock niet aan kan toonen. Ik bedoel nu niet die losse flaters als de reis van Minister Kraus, het ingrijpen van den heer De Meester in het Staaldebat en nog een paar dergelijke feiten. Ik heb het oog op twee fouten, die op de politiek van dit Ministerie zwaar hebben gedrukt en die ten slotte, 't zij met haar beide, 't zij een van tweeën, de jongste crisis hebben doen ontstaan: het gedoe met de Grondwetsherziening en het gesol met onze defensie. Hoe men de crisis ook uitlegt, welke motieven men ook bij de rechterzijde zoekt, afkeer van de Grondwetsherziening

in de allernaaste toekomst of afkeer van het beleid in militaire zaken onder dit bewind - dààr, in een van beide of in beide, schuilen de cardinale fouten, die dit Kabinet zoo kwetsbaar maakten. Het had niet aan onze defensie behooren te tornen, vóór het precies wist, en gezegd had, waar het henen wilde en hoe, in alle kalmte, het zou gaan. Het had geen Grondwetsherziening moeten avonturen zóó, dat het daarvoor niet van een meerderheid verzekerd was, terwijl er slechts een knuppel mee gegooid werd in de rechterzijde en de manoeuvre met de Staatscommissie splinters van dien knuppel af deed spatten in het linker kamp.

Doch daarmee komen wij weder tot het *vitium originis*, dat ik reeds aangeduid heb in mijn *Nemesis*-artikel in dit tijdschrift. Het zaad van deze cardinale fouten is gezaaid op 21 Jan. 1905, toen een 'liberale concentratie' werd beklonken, waar een van de vrijzinnige groepen buiten werd gelaten, op een program dat, met zijn blanco-leuze, zijn militaire bezuiniging en zijn volkslegerphrase, roekeloos en beginselloos lokaas was aan den demagogenhengel, waarmee men kiezers vangt. Toen de heer Borgesius eenmaal dus één van de vrijzinnige groepen van zich afgestooten en zich aan dat program van beloften had gebonden, kon hij, als kabinetsformateur, niet anders scheppen dan een Ministerie naar zijn eigen beeltenis. Het Kabinet-de Meester kwam zwaar erfelijk belast ter wereld; het kan dus voor zijn beide cardinale fouten zelf niet 't meest aansprakelijk worden gesteld.

Het moge zich troosten, behalve met het bewustzijn van de verdiensten die het inderdaad getoond heeft, met de hoop, dat de grondoorzaak van zijn ongeluk wellicht tot leering strekken zal aan anderen. Reeds heeft men in de pers een zeer opmerkelijke *Bekenntnis einer schönen Seele* kunnen lezen. De bekende onbekende, die in vrijzinnig-democratische bladen schrijft, V.D., heeft ronduit erkend, dat men op 21 Jan. 1905 den verkeerden weg heeft ingeslagen door beloften rond te tuiten, zonder te weten of men die zou kunnen vervullen. Wellicht zal dat lichtzinnige en onzedelijke beloftenspel der demagogen door den schrik van 21 Dec. 1907 nu wat minderen. In de politiek kan men immers veilig deze variatie wagen:

> Op den bodem aller fouten
> Ligt der demagogen spel.

Of, als men in minder verheven dichttrant de moraal van deze politieke fabel - die waar gebeurd is - trekken wil:

> Veel beloven en weinig geven
> Doet de kiezers in vreugde leven.....

.... Maar soms Ministeries sneven.

C.K. ELOUT.

Het militaire vraagstuk.

Het militair beleid der Regeering is oorzaak geweest van de jongste gebeurtenissen op parlementair gebied: het was de meest kwetsbare, de zwakste plaats in het Regeeringsbeleid.

Dit is eigenlijk al sedert enkele jaren het geval en er is veel kans, dat het vooreerst zoo blijven zal; het militaire vraagstuk toch behoort tot die vraagstukken, waarvan spoedige oplossing niet mogelijk is, terwijl niettemin van alle zijden op spoed wordt aangedrongen. Ons leger verkeert in den toestand van een zieke, lijdend aan een slepende kwaal, en slechts te genezen door een langdurige en stelselmatige behandeling. Maar men wil den zieke spoedig gezond zien, en achtereenvolgende doktoren beproeven de ziekteverschijnselen ieder op zichzelf te genezen, in de hoop - of misschien wel in wanhoop - zoodoende het zieke gestel weer gezond te doen worden. De oorzaak dier verschijnselen, de eigenlijke kwaal, verdwijnt echter niet bij die behandeling.

Vele zijn de ziekteverschijnselen van ons leger... er is kadernood, klaagt men bij den behandelenden geneesheer, den Minister van Oorlog: welk receptje schrijft ge voor? Het tekort aan vrijwilligers neemt toe, het verschijnsel wekt onrust... welk drankje beveelt ge aan? De geest in het leger is slecht, zeer slecht; schaf raad.

Men behoeft er de jaarlijksche behandeling van Hoofdstuk VIII slechts op na te lezen, om de kwalen te kennen, waarvoor jaarlijks bij den heelmeester achter de groene tafel om medicijn wordt gevraagd.

En deze kan wel niet anders doen dan een drankje voorschrijven, een poeder beloven - 't is immers zijn taak. En toch, ervaring had hem kunnen leeren, dat geneesmiddelen, aldus toegepast, òf niet òf slechts voor korten tijd helpen.

De kwaal, de eigenlijke kwaal moet gezocht worden; we moeten de oorzaak kennen van die ziekteverschijnselen, en eerst als zij scherp verkend is, zal het mogelijk zijn een geneesmiddel te vinden, dat aan het verwoeste gestel gezondheid hergeven kan.

Maar dan moeten we ons omtrent de omstandigheden, waaronder de patiënt leeft, goed doen inlichten; we moeten niet alleen hemzelf kennen, maar ook weten uit welke familie hij stamt. We zullen alles, wat invloed kan hebben of gehad hebben op zijn gestel, onderzoeken.

Zoo'n onderzoek noopt ons, waar het de gezondheid van het leger betreft, tot een blik in het verleden. Om het krijgswezen van heden te kennen, moeten we achterom zien en acht geven op zijn historische wording. En dan zullen we verschillende vragen moeten stellen, die betrekking hebben op het eigenlijk karakter van ons leger. Van welken aard is het in vergelijking met de legers, waaruit het voortkwam, en hoe verhoudt het zich tot die der omringende Staten? Eerst dan zullen we kunnen bepalen, of zijne organisatie inwendig gezond is en zoo niet, wat daarvan de oorzaak mag zijn.

Nu behoeven we natuurlijk geen uitgebreid historisch onderzoek te gaan houden; het is ons niet om bijzonderheden te doen; slechts de hoofdtrekken, die het karakter van een leger bepalen, willen we kennen.

Deze studie wil dus niets anders dan nagaan, welke het eigenlijk karakter is van ons leger en dan onderzoeken, of de omstandigheden, waarin het leeft, in overeenstemming zijn met dat karakter. Blijkt zulks niet het geval te zijn, dan is het vermoeden gewettigd, dat we daarin de eigenlijke oorzaak moeten zoeken van al de legerkwalen en kwaaltjes.

I.

De kaderlegers - naam dien men geeft aan de hedendaagsche Europeesche strijdmachten - zijn voortgekomen uit de oude legers, waarvan het voor ons kenmerkende is, dat zij uitsluitend uit gehuurde vrijwilligers bestonden, wier nationaliteit betrekkelijk onverschillig was voor den vorst of het Staatshoofd, die hen huurden.

Onze moderne legers daarentegen bestaan uitsluitend uit landszonen en slechts voor een klein deel uit vrijwilligers. Regel is, dat alleen het kader, en dan nog slechts voor een deel, vrijwillig dient. De overigen zijn dienstplichtigen.

Men noemt die legers ook ‘Volkslegers’; om de reden bovengenoemd, en ook omdat ze niet meer zijn, zooals de huurlegers van voorheen, instrumenten van willekeur in de hand van den Vorst of het Staatshoofd, maar uitsluitend bestemd om de belangen van het volk - *in al zijn geledingen* - te dienen.

Zoolang de Regeervorm autocratisch was, waren Volkslegers onmogelijk; eerst na de Revolutie, toen het constitutioneele Koningschap in de plaats trad van den alleenheerschenden Vorst, konden ze ontstaan.

Vóór dien was het leger eer een gevaar dan wel een bolwerk voor de volksvrijheden, en het is wel zeer merkwaardig, dat ten onzent, nog in 1890, bij de behandeling van het ontwerp-wet Bergansius in de Tweede Kamer, door een der afgevaardigden, den heer Van Houten, de overtuiging werd uitgesproken, dat in het leger gevaar school voor de politieke vrijheden; terwijl de schutterij schild tegen dat gevaar werd genoemd(*).

(*) Zestien jaar later heeft dezelfde afgevaardigde, toen als lid der Eerste Kamer, het leger noodig geacht als middel om de volksvrijheden te beschermen.

Het Volksleger in Frankrijk heeft een ongelukkige jeugd gehad. Aanvankelijk, en zonder overgang, door de eerste Republiek in het leven geroepen ter vervanging van de gehuurde korpsen, die met het Koningschap verdwenen, leed het aan dezelfde euvels als het geheele staatswezen, dat vorm zou geven aan de meest abstracte gelijkheidstheorieën.

Uit die vlegeljaren valt wel wat goeds, maar ook zeer veel verkeerds te boeken; deugdelijk militair was het niet. Als kenmerkend, heeft de geschiedenis het verhaal bewaard van den hoofdofficier, die terugstelling verzocht tot gewoon soldaat, om toch ook zelf eens wat te zeggen te hebben.

Napoleon heeft op andere wijze het Volksleger in opspraak gebracht. Zijn legers toch - zoo men wil aanvankelijk Volkslegers - dienden niet om de belangen der natie, vooral niet der naties, die hem soldaten moesten leveren, te dienen, maar waren werktuigen van zijn willekeur.

In welken geest het Volksleger zich had ontwikkeld, als niet het Napoleontische tijdvak was gevolgd, kan slechts vermoed worden. Zeker is, dat de Republiek iets schiep, dat, in dien vorm, geen stand kon houden; Napoleon vervormde het tot een leger, in wezen weinig afwijkend van de oude vrijwilligerslegers, de gehuurde troepen.

De gevolgen zijn niet verblijdend geweest. De jonge volken toch, die hunne politieke vrijheid hadden veroverd - dus voor het eerst onafhankelijk, - voor wie het Volksleger de aangewezen vorm van krijgsmacht was, konden zich niet zonder schrik herinneren wat ze, onder Napoleontischen Volkslegerdwang, hadden geleden. In Frankrijk althans - en ook in andere rijken - wilde men van dien weermachtsvorm liever niets weten. Vreemde huurtroepen waren echter niet meer te krijgen (Zwitsersche troepen nog slechts weinige jaren); men was dus op de landgenooten aangewezen. Zoo ontstonden in Frankrijk de staande legers van dienstplichtigen, met zooveel vrijwilligers als zich aanboden, jarenlangen diensttijd (aanvankelijk 7 jaar) en plaatsvervanging. De geest van dat leger is uitnemend geschetst door De Broglie, in de *Revue des deux Mondes* van 1904.

> L'homme - zoo lezen wij daar - enlevé à son village, séparé des siens, transporté à cent lieues de son foyer, sans espoir de retour avant de longues années, sans autres amis que ses camarades de chambrée, sans autre soutien moral que l'esprit de corps et l'amour du drapeau, prenait peu à peu une personalité nouvelle, des habitudes, des pensées, des passions absolument étrangères à la société qui l'entourait. Les officiers, du reste, comme les soldats, condamnés au célibat, perpétuellement ballotés d'un bout de la France à l'autre et sans autre horizon que l'avancement ou la retraite, s'en détachaient également. Les uns et les autres étaient bien ce qu'un auteur moderne a appelé des ‘déracinés’; mais replantés dans une terre spéciale, ils y jetaient des racines nouvelles et y donnaient des fruits d'une saveur particulière et voulue..... En somme, tous ces hommes étaient ou devaient être des véritables ‘lansquenets.’

Dat uit zulk een leger een echt Volksleger zou voortkomen, was niet waarschijnlijk, tenzij de omstandigheden ertoe noopten.

De jongste geschiedenis van het krijgswezen in Duitschland is eenigszins anders. Pruisen ging hier voor met het scheppen van een weermacht, welks grondslagen dezelfde waren, als nu nog voor het Duitsche leger gelden. Het strekt den mannen, aan wie deze schepping te danken is, stellig tot onvergankelijke eer, dat hun werk een eeuw lang kon blijven en zelfs nu nog model zijn, waarnaar jonge staten hun krijgswezen vormen.

Hoofdlijnen waren: een betrekkelijk - vergeleken met dien in Frankrijk - korte diensttijd, algemeene en dus ook persoonlijke dienstplicht en een langdurige reserveplicht. Als beginsel: geen vrijwilligers tenzij als kader.

Was of is het Duitsche leger een Volksleger?

Het is allereerst een ‘Kaiserliches Heer’ - men herinnert zich, hoe Bismarck, bij de behandeling van het Septennaatsvoorstel in den Duitschen Rijksdag, hierop sterk nadruk legde. Maar het is tevens een Volksleger, zoolang de Duitsche natie blijft vertrouwen, dat de Keizer allereerst haar belangen wil dienen.

Wat den vorm betreft, valt op, dat het leger, in oorlogstijd, kan worden versterkt met een groot aantal strijdeenheden, die in vredestijd niet onder de wapenen zijn. Deze worden gevormd uit de oudere lichtingen, wier verband tot het eigenlijke veldleger - in vredestijd aanwezig - heeft opgehouden. Maar ook voor deze afdeelingen moet in oorlogstijd kader aanwezig zijn, en daar het beroepskader, dienend of gepensioneerd, daarvoor niet talrijk genoeg is, bestaat noodzaak tot het vormen van reserve-kader.

Vóór '70/'71 was het vertrouwen van Europa in dergelijke strijdmacht niet groot, men rekende het Fransche, het echte soldatenleger sterker. De uitkomst van den krijg leerde anders.

Een derde vorm van leger - het Zwitsersche - wekt al gedurende jaren algemeene Europeesche belangstelling. Het typische nu van dat leger is wel dit, dat het in vredestijd niet bestaat. Èn in Frankrijk èn in Duitschland is het veldleger in vredestijd, wat het kader betreft, in zijn geheel, en wat de manschappen aangaat, voor het grootste deel onder de wapenen. In Zwitserland echter niet; en omdat er geen leger is, kan er ook geen kader zijn, dat is duidelijk. De Zwitsersche troepen komen dus in wezen volmaakt overeen met die, welke in Duitschland en Frankrijk eerst in oorlogstijd uit de reservisten gevormd worden. Een leger echter, dat nooit onder de wapenen kwam, zou in oorlogstijd niet veel waard zijn. Legeroefeningen, met oorlogssterke eenheden, worden daarom gehouden, doch slechts gedurende enkele weken; zijn deze afgeloopen, dan gaat het geheele leger met verlof.

Afgescheiden van deze oefeningen kent Zwitserland slechts legerscholen, waar de jonge manschappen en het militiekader, gedurende korten tijd, onderwijs ontvangen in het militaire vak. Deze scholen worden geleid door beroepsonderwijzers, wier levenstaak, nog slechts kort geleden, uitsluitend bestond in onderwijs geven. Na de jongste legerwetswijziging echter zijn ook zij, als aanvoerders, bij het leger ingelijfd; hun aantal echter is, vergeleken met dat van het militiekader, zoo verdwijnend gering, dat vooralsnog dit op zichzelf niet onbelangrijke feit geen wijziging gebracht heeft in de hoofdlijnen, van het Zwitsersche stelsel.

Laat mij er nu nog even aan herinneren, dat ‘staande’ legers, zooals in Frankrijk en Duitschland, slechts mogelijk zijn bij een ‘diensttijd’ van verscheidene jaren, zoodat meer dan ééne lichting gelijktijdig onder de wapenen is en zoodoende de sterkte der eenheden niet te zeer blijft beneden die voor oorlogstijd noodzakelijk, en dan zijn we voldoende gedocumenteerd om na te kunnen gaan, tot welk legertype het onze behoort, wat zijn eigenlijk karakter is.

Tot 1898 werd plaatsvervanging bij ons gehandhaafd. In dat jaar echter kwam, met den persoonlijken dienstplicht, een ethisch beginsel in ons leger, dat zich daar - het valt te begrijpen - een beetje vreemd gevoelde. Van plaatsvervanging toch gaat - ook als ontkenning van dat ethisch beginsel - een invloed uit, die nu juist niet veredelend mag heeten. Sinds '70/'71 verkeerden we in eigenaardige omstandigheden; hoewel misschien niet bedoeld door de grondleggers van ons krijgswezen, toch heeft de ontwikkeling van het leger zoowat evenwijdig geloopen met die der Fransche armée. Ook daar toch bestond, in theorie, het vrijwilligersleger en uit nooddrift dienstplichtigen; wel is waar hield men de dienstplichtigen in Frankrijk langer onder de wapenen dan bij ons, maar zooveel het ons mogelijk was, brachtten we den Franschen legergeest in ons leger over. Tot zelfs de zucht - ook nu weer in Frankrijk gevoeld - om de miliciens uit de eigen omgeving te brengen, zoover mogelijk van het ouderlijk huis in garnizoen, werd door ons nagevoeld. Een leger van ‘lansquenets’ was het onze wel is waar niet, doch wie weten wil, hoe de rustige burger over den legergeest dacht, raadplege de Handelingen der Staten-Generaal van het jaar 1890-'91.

Maar de nederlagen van het Fransche leger brachten ons tot nadenken, en nu begonnen ook wij te meenen, dat het leger aan de andere zijde van den Rijn toch niet zoo zwak was, als we vroeger vermoedden. Dat het een groeisel was van meer dan een halve eeuw consequent legerbeleid, dat het in merg en been nationaal dacht en voelde en juist daaraan zijn kracht ontleende, ontging ons misschien niet, maar ons remplaçanten-legertje was helaas geen bodem, geschikt voor opbloei van dergelijke gezonde volkslegergevoelens.

Pogingen werden wel is waar gedaan, om ook in onze krijgsmacht

nationale gedachten te brengen, zoo in de bekende brochure Prins, die de Duitsche opvoedwijze aanbeval; maar nauwelijks verschenen, werden ze op grond van Fransche inzichten bestreden. Zoo was ons leger een terrein, waarop Fransche en Duitsche gedachten om den voorrang streden.

Daarop, in 1903, een zwakke poging om door het reservekader band te brengen tusschen volk en leger; dan eindelijk de persoonlijke dienstplicht, waaraan de naam van Minister Eland verbonden blijft. Dit was het morgenkrieken van een nieuwen dageraad; want met den persoonlijken dienstplicht werd het nationale element tevens legerelement.

Wat moest nu wel het eerste gevolg zijn van diens invoering? Als in de Haagsche grachten voorheen, nadat zij langen tijd roerloos hadden gestaan, versch, frisch water werd ingelaten, dan was de uitwerking dier reinigingsdaad voor de reukorganen der Hagenaars aanvankelijk niet aangenaam, en zoo moest ook het wijd openzetten der kazernepoorten en het inlaten van geheel nieuwe elementen bij het Nederlandsche volk zonderlinge aandoeningen wekken.

Generaal Staal heeft van de Ministertafel de vergelijking doen hooren, dat de zon eerst later de nevels verscheurt, die onder den invloed van hare eerste stralen zich vormen. Hij was bedacht op kritiek, - die kon niet uitblijven, - maar vertrouwde, dat ten slotte het koesterend zonnelicht de nevels zou doen optrekken. Nevelwekkend was inderdaad de eerste uitwerking van den persoonlijken dienstplicht, en dat is en moet zij nog zijn. Of meent men, dat de geest eener groote organisatie in slechts enkele jaren zich wijzigen kan?

Het jaar 1901 volgde misschien wat te spoedig voor een algeheele omwerking van ons legerstelsel; de persoonlijke dienstplicht toch had nog slechts zoo weinig uitgewerkt; we begonnen nauwelijks te ontwaken tot een beteren dag.

Hoe zijn nu de beginselen van legervorming neergelegd in de militie- en landweer wetten van 1901?

Om deze goed te beoordeelen, moeten we vergelijken en wel met de drie bovengeschetste legertypen. Hoofdbeginselen zijn de volgende:

De oefentijd duurt korter dan één jaar,
er is een blijvend gedeelte,
op legerplicht volgt landweerplicht,
organisatie en sterkte van het beroepskader wordt bepaald door de oorlogsbehoefte,
verkorting van oefentijd voor voorgeoefenden.

Het stelsel, dat we bezaten en dat langzamerhand geheel uit den tijd was geraakt, - immers, Frankrijk had na '70 het zijne naar Duitsch snit vervormd, - werd dus vervangen door een van Duitsch model, Duitsch, omdat ook wij voor oorlogsgebruik op in het leger gevormde reserve-troepen zouden kunnen rekenen.

Maar *niet* Duitsch wat betreft de lengte van den oefentijd. Het eigenaardige toch van het Duitsche stelsel - vergeleken met het

Zwitsersche - is het ‘staande’ karakter van het veldleger (*daarnaast* het bezit van reserve-troepen volgens Zwitsersch recept). En dat ‘staande’ karakter mist ons leger. Evenals in Zwitserland toch bezitten ook wij slechts legerscholen, enkel wat minder praktisch en duurder georganiseerd.

Dat zulks - misschien dan onbewust - erkend wordt, blijkt bijvoorbeeld uit het gebruik van het woord ‘eerste-oefentijd’(*), waar men in Frankrijk en Duitschland van ‘diensttijd’ spreekt, als de tijdsduur wordt bedoeld, gedurende welken de jonge milicien voor eerste opkomst in de kazerne blijft.

Met het gebruik van dien term geven we toe, dat de milicien ten onzent slechts zoolang in de kazerne blijft, als onontbeerlijk geacht wordt voor zijn geoefendheid. Het is trouwens over de lengte van *dien* tijd, dat sedert jaren wordt gevochten. En toch is er in het gebruik van dat woord iets onoprechts; inderdaad, toch wordt de milicien langer gehouden dan, strikt genomen, voor zijn oefening noodzakelijk zou zijn; het is immers onaannemelijk, dat men een ongeoefende tot de manoeuvres zou toelaten.

Houdt men echter onze militaire debaters aan hun woord, dan loopt de meeningenstrijd slechts over de lengte van den *eerste-oefentijd* en is men gerechtigd aan te nemen, dat - kon men het er bijvoorbeeld over eens worden, dat *n* maanden oefening voldoende zijn, - het eerste verblijf onder de wapenen niet langer dan *n* maanden zou duren. M.a.w. voor ons krijgswezen geldt, evenals in Zwitserland, als regel, dat de, voor het schoolonderwijs, noodige tijd beslist over de lengte van het eerste verblijf onder de wapenen (waarbij we dan voor een oogenblik de najaarsmanoeuvres uitschakelen).

Daarin ligt dus opgesloten de erkenning, dat we, in beginsel, afstand doen van het bezit van een leger in vredestijd.

Men zou nu de vraag kunnen stellen, of dit dan niet ook geldt voor Frankrijk en Duitschland, of nl. de twee jaar *dienst*tijd, thans voor die Rijken geldig, niet tevens de lengte van den oefentijd aldaar aangeven. Maar het feit dat de diensttijd in Frankrijk van 7 jaar op 5 en van 5 op 3 en ten slotte (voor de onberedenen) op 2 daalde, doet al verwachten, dat eer overwegingen van organisatorischen aard, dan die, uitsluitend betrekking hebbend op de oefening der miliciens, bij die daling aan 't woord waren. En inderdaad duurt de *oefen*tijd, in Duitschland b.v., slechts één jaar, d.i. de helft van den *dienst*tijd; terwijl natuurlijk ook in het tweede jaar wordt geoefend. Dat de troepen-officier in Duitschland - die als zoodanig geen organisatorische zorgen kent, - er op gesteld is dien diensttijd als oefentijd te behouden, spreekt wel vanzelf. Welke leermeester erkent gaarne, dat hij voor zijn onderwijs met mindere uren kan volstaan dan hem geschonken zijn?

(*) Bij deftige schrijvers en in officieele stukken vindt men meestal ‘eerste *oefenings*tijd’, een heele mondvol en bovendien onjuist; de eerste oefening toch van den recruut duurt gewoonlijk slechts enkele uren.

De Duitsche leger-*organisator* echter moet wel zeer gesteld zijn op het behoud van dien diensttijd, want - al kost het vermoedelijk hoofdbreken, - bij tweejarigen diensttijd is in vredestijd nog een veldleger mogelijk met eenheden ongeveer op halve oorlogssterkte. Beneden twee jaar ware zulks niet meer het geval, dan komt men in het militie-stelsel, waarvan slechts Zwitserland de logische toepassing geeft.

En bij dat militie-leger - dit is de groote waarheid waarvoor we ons doofhouden, - past geen vast beroepskader, of, nauwkeuriger gezegd, behoort organisatie en sterkte van dat kader uitsluitend beheerscht te worden door de eischen van het militaire onderwijs.

Nu is zich doof houden voor een waarheid, die luide spreekt, niet goed mogelijk, en in dit geval gelukt het ons dan ook slechts, omdat ze *niet luide* spreekt. We bezitten een domper in het blijvend gedeelte. Valt dit weg, dan ontstaat er, tusschen de data van vertrek en opkomst der militie, eene gaping, een leegte, een afwezigheid van dienstplichtigen, die het zelfs den meest hardhoorenden verstaanbaar zou maken, dat bij ons legerstelsel, in beginsel, afstand is gedaan van het bezit van een weermacht in vredestijd.

Wat voor dergelijk bezit zou pleiten: rusthandhaving, oefening kader, dekking mobilisatie, pleit dus niet voor het behoud van het bestaande, maar is pleidooi voor een ‘staand’ leger, dat, zooals wij zagen, eerst mogelijk wordt bij minstens tweejarigen diensttijd. En voor zoover die zaken in ons stelsel voorziening behoeven, moet dit geschieden òf wel - wat de rusthandhaving betreft - door deze als regel niet taak voor het leger te doen zijn, òf wel, voor wat de andere zaken betreft, door gewijzigde organisatie mogelijk worden.

Het is zeer merkwaardig, dat juist dit blijvend gedeelte, waarvan de beteekenis uit organisatorisch oogpunt is aangeduid, tot zoo heftigen strijd aanleiding is geweest en tevens is het eene bevestiging van de boven ontwikkelde inzichten. Dat bl. g. toch is de laatste dunne sluier, die de naakte waarheid bedekt, of de stroohalm, waaraan zich vastklampen de staandelegermannen. Neem het weg en binnen enkele jaren is de onbestaanbaarheid van onze legerregeling door de praktijk aangetoond. Dat die wegname een chaos zou *scheppen*, - waaruit dan orde moet geboren worden, - is slechts ten deele waar. Die chaos, bestaat ook nu, maar verzacht, onder gedempt licht.

Uit het bovenstaande moge voldoende duidelijk zijn geworden, hoe op historischen grond en krachtens innerlijke constructie ons leger een zieke moet wezen. Zijn ware kwaal is te zijn een militieleger, dat zich omtrent eigen karakter bedriegt en zich naar buiten als staand leger wil voordoen. En dat kost inspanning en geld, daartoe reiken ook de krachten niet.

De geneeswijze zou zijn: te laten uitzieken, de natuur haren loop te laten; het militie-wezen zal ten slotte uit eigen kracht de bovenhand

krijgen en alle legerinstellingen naar zijn karakter vervormen. Alles duidt er op.

Maar dat gaat helaas niet. Organisaties van menschen moeten naar regelen zich vormen, die regels worden vastgelegd in wetten en bepalingen en die wetten en bepalingen door Ministers gemaakt.

Een Minister kan ook niet antwoorden, als men komt klagen over gebrek aan vrijwilligers: natuurlijk gevolg van eene groeiend militiewezen; of als gewezen wordt op gebrek aan beroepskader: dat is een verschijnsel verklaarbaar uit dienzelfden grond. Ook kan hij een klacht over den geest in het leger niet terugwijzen met de verzekering: heb maar wat geduld, over 15 jaar zal dat wel beter zijn.

Een Minister moet handelen... helaas; helaas, want men verwacht van hem oogenblikkelijke leniging en die is slechts in schijn te geven. En de kans op een bewindsman, krachtig genoeg, om slechts die maatregelen te nemen, die de ontwikkeling naar het militiewezen, waarvan thans de verschijnselen ons door hun hevigheid verontrusten, in vaste banen leidt en verziend genoeg, om dat militie-stelsel als toekomstbeeld steeds voor oogen te hebben, die kans is... niet groot.

Zoo'n Minister toch zou moeten beginnen met de verklaring, dat er ziekteverschijnselen zijn, waarvan spoedige genezing niet mogelijk is.

Laat mij thans ertoe overgaan, de hoofdtrekken aan te duiden van een toekomstig militie-leger en den weg aan te wijzen, waarlangs we tot het stelsel kunnen komen.

II.

Van het toekomstig militie-leger kunnen - juist omdat het zoo toekomstig is, - niet veel anders dan algemeene beginselen worden aangeduid. Deze zullen natuurlijk dezelfde moeten zijn als thans voor het Zwitsersche leger gelden; op legergebied toch bestaan niet een onbepaald aantal beginselen, waaruit men naar willekeur kan putten.

Natuurlijk echter kan, voor hunne toepassing, eene andere, zoo mogelijk betere, regeling worden gemaakt. Onnoodig, bijvoorbeeld, is ten onzent de in Zwitserland nog te krachtige zelfstandigheid der verschillende kantons; wat daar door ieder kanton voor zichzelf wordt geregeld, kan hier uniform zijn.

Die algemeene beginselen mogen dan nog even in herinnering gebracht worden.

Afscheiding van school-onderricht en leger-oefeningen. Het vaste kader uitsluitend georganiseerd naar de behoefte van dit onderricht.
Dit kader - voor aanvoering - aan te vullen door kader uit de militie. Het laatste element dus het talrijkste.
Het militie-kader onder verplichtingen brengen, afwijkend en zwaarder dan voor de overige miliciens gelden.
Het onderricht niet langer doen duren dan strikt noodzakelijk is.

Aan de leger-oefeningen het leger, voor zoover mogelijk, in volle sterkte doen deelnemen, dus jaarlijksche herhalingsoefeningen.
Het militie-kader behulpzaam doen zijn bij het onderwijs geven.
Het beste deel der natie bij het leger inlijven.

Een enkele toelichting. Dat het militie-kader ook onderwijs geeft, is noodzakelijk; vooreerst omdat anders een, vooral in de lagere rangen, zeer talrijk beroepskader noodig zou zijn, maar ook omdat er geen beter middel bestaat om die jongelui uit de militie te dwingen, datgeen wat ze moeten kennen, grondig te kennen. Bovendien, het leert hen optreden als meerdere en schenkt hun het bewustzijn dat hun baantje, ook in vredestijd, een ernstige en noodzakelijke betrekking is, welker behoorlijke vervulling dringend geëischt moet worden. Juist het feit dat tegenwoordig de aanvoerders uit de militie wel onderwijs ontvangen, en eigenlijk nooit anders dan onderwijs ontvangen, is oorzaak, dat zoovelen mismoedig zijn, als hun legerdienst is afgeloopen. Ze blijven zich leek gevoelen.

Dat het beste deel der natie ingelijfd moet worden, heeft eigenlijk geen toelichting noodig, of liever toelichting behoorde onnoodig te zijn. En toch, hoevelen zijn er niet, die nog altijd met eenige verwondering vragen, waarom toch die loting verdwijnen moet. Van de vele redenen die voor hare verdwijning pleiten, noem ik, te dezer plaatse, slechts die, welke uit het genoemde beginsel volgen. We moeten haar vervangen door een andere schiftingswijze, die niet blind, zonder aanzien des persoons werkt, maar door eene methode, die het mogelijk maakt de grens zóó te trekken, dat *alle* zeer geschikte in en slechts ongeschikten en minder geschikten buiten het leger blijven. Dit laatste is vooral noodig, als we den oefentijd willen bekorten; dan toch ontbreekt gelegenheid om physiek minder sterke jongelieden, door langdurige training, kracht en volhardingsvermogen te schenken.

Maar ook in geestelijken en maatschappelijken zin is het noodig, dat het beste deel der natie deel uitmake van het leger. Bij dat deel toch zijn de meest belanghebbenden bij het voortbestaan der gemeenschap, en het Volkslegerbeginsel, hetwelk eischt dat het volk zelf zich verdedige, leidt er toe, dat in de eerste plaats zij uit het volk daarvoor in aanmerking komen, die er het economisch krachtigste en meest intelligente bestanddeel van uitmaken.

Eindelijk is het van belang, dat dit laatste het geval zij, opdat we, ter vorming van militiekader, uit ruim voorhanden stof eene keuze kunnen doen.

Van het grootste belang is het nu om te weten, langs welken weg we uit het bestaande kunnen komen tot het leger met bovengenoemde beginselen als grondslag.

Dat een zoodanig leger niet opeens bij wetsverandering kan worden ingevoerd, is duidelijk. Men overwege bijvoorbeeld de moeilijkheid, die

reeds schuilt in het bezit van een - voor het gedachte leger - veel te talrijk beroepskader. Dit is er en kan niet plotseling worden ingekrompen; dit moet langzamerhand gebeuren, door natuurlijken en geregelden afvoer en minderen toevoer.

We kunnen dus stellig op een tijkvak van minstens 15 jaar rekenen, alvorens er sprake kan zijn van het doel te bereiken. Maar in *dat* tijdvak mogen dan ook geen fouten begaan worden, waardoor de groei van het militieleger vertraagd of belemmerd zou zijn.

De noodzakelijk te nemen maatregelen - om den groei te bevorderen - in volgorde te noemen, komt mij, in dit opstel, dat niet in de eerste plaats voor vaklieden geschreven wordt, onnoodig voor. Wel meen ik enkele te mogen aanduiden.

Een eerste maatregel zal moeten zijn: de afschaffing der loting; deze echter is niet mogelijk, zonder dat gedurende enkele jaren strengere keuring plaats hebbe.

Zeer noodzakelijk zal het verder zijn om de lichting in twee of meer ploegen in te deelen, die na elkaar opkomen en onderwijs ontvangen. Zal dit onderwijs zonder stoornis plaats kunnen hebben, dan moet de latere groep eerst aankomen, als de vorige weggaat. Iedere cursus kan dan tot het einde toe ongestoord verloopen.

Die indeeling in ploegen is om nog andere redenen noodzakelijk. Zooals boven reeds aangeduid, behoort het militiekader - wat aangaat den duur van het verblijf onder de wapenen, - onder zwaardere verplichting te staan dan de overige miliciens. Als nu echter slechts ééne cursus per jaar wordt gegeven en daarna het onderwijs gestaakt, wat zou dan in de overblijvende maanden voor beroeps- en militie-kader te doen zijn? Elkander onderrichten, zal men zeggen, en zeker zou - als andere regeling onmogelijk mocht zijn, - zoodanig gebruik van de voorhanden krachten noodzakelijk worden. Een economisch gebruik echter is het niet. De leerlingen toch hebben dan te veel onderwijzers, dezen te weinig leerlingen. Bovendien, het komt mij - zooals reeds gezegd - zeer noodzakelijk voor, dat het militiekader, onder leiding van het beroepskader, onderwijs geeft. Meent men echter hiervan te moeten afzien, dan zou het beroepskader ook talrijker behooren te zijn en wordt de organisatie dus duurder.

Is er nu eene regeling denkbaar, die binnen niet al te langen tijd kan worden ingevoerd? Het komt mij voor van wel, en ik ga daarbij van de veronderstelling uit, dat in plaats van vier en acht maanden voor alle onberedenen slechts één, ongeveer gelijke oefentijd geldt, ongeveer overeenkomend met den tijd, welke nu - na opkomst (half Maart) der militie - aan de groote manoeuvres vooraf gaat.

Men denke zich dan de eerste helft (ploeg) eener lichting gelijkelijk - dus niet, zooals nu, gedurende 14 dagen à één maand bij kleine troepjes verschijnend - op 1 April in de kazerne komend en de tweede ploeg half September. Er is dan een zomer- en winterploeg; op de

laatste wordt eenigszins zwaarder druk gelegd, wijl de winter zich iets minder dan de zomer voor oefeningen eigent en de dagen zooveel korter zijn.

De winterlichting zou, bij vertrek op 1 April, 6½ maand oefening hebben en dan verplicht zijn om nog in hetzelfde jaar, van 1-15 September, op te komen, ten einde met de zomerhelft aan oefeningen op groote schaal deel te nemen. Die 14 dagen behooren tot den eerste-oefentijd.

In het hier gedachte stelsel zou het legerverband 4, hoogstens 5 jaar duren, in welken tijd *drie* - bij voorkeur *vier* - herhalingsoefeningen moeten vallen, ieder b.v. van *tien* dagen. Gedurende *tien* dagen, in het jaar, is dan het geheele leger vereenigd. Buiten dien tijd is er van een leger geen sprake, er bestaan slechts legerscholen.

Het onderwijzend personeel, waarvoor later gewijzigde organisatie noodzakelijk zal zijn, kan voorloopig georganiseerd blijven op den bestaanden grondslag. De zomer- en winterploegen komen nu telkens op bij andere eenheden. Bijvoorbeeld per Regiment Infanterie, bij twee Bataljons gedurende den zomer, bij twee andere gedurende den winter. Of, per Bataljon, bij twee Compagnieën gedurende den zomer, bij de twee andere gedurende den winter. Men kan zelfs verder gaan en van de 4 Divisiën twee bestemmen voor winter- en twee voor zomeropleiding. Dit is eene zaak van regeling, die het beginsel niet aantast. Later echter zal eene andere regeling noodzakelijk en ook mogelijk worden.

De vorming van militiekader en de regeling van zijn onderwijstaak laat zich dan aldus denken. Nadat het onderwijs voor zomer of winterploeg eenigen tijd geduurd heeft, geschiedt de kaderaanwijzing uit de beste leerlingen, en nu komt het beroepskader van die eenheden, welke in die maanden geen miliciens hebben op te leiden, aan het woord; het theoretisch onderricht van het aangewezen militiekader is hun werk. Dit blijft echter zoolang mogelijk ook meedoen met de onderdeelen waartoe het behoort, opdat het beste element hunner opleiding: de aanraking met den troep, niet te loor ga.

Naarmate het einde der onderrichtsperiode nadert, wordt aan het theoretisch onderwijs meer aandacht gewijd en wel zóó, dat de leerlingen, als de tweede ploeg opkomt, - bij de andere onderdeelen dus - geschiktheid bezitten om, onder leiding van het bij die onderdeelen aanwezig kader, dat zijn dus hun onderwijzers, mede aan de nieuwopgekomen miliciens onderricht te geven. Zij kunnen dan b.v. den korporaalsrang - voor het beroepskader noodzakelijk noch gewenscht - verkrijgen. Bij 't onderrichtgeven zal hunne meerdere of mindere geschiktheid om met den troep als meerdere om te gaan, duidelijk aan het licht komen; na eenige maanden kan met grond worden uitgemaakt, wie de geschiksten van hen zijn en uit dezen de sergeants worden gekozen; de meest geschikten slechts komen voor officiersopleiding in aanmerking. Deze opleiding nu geschiedt in afzonderlijke cursussen: aan schiet-,

scherm- en tactische scholen. Neemt men 3 maanden voor het totaal der afzonderlijke opleiding, dan kan de daartoe geschikte milicien na een eigenlijke opleiding bij den troep van 9 en eene afzonderlijke opleiding van 3 maanden officier zijn. Totaal één jaar.

Van het beroepskader wordt op deze wijze niet te veel gevergd. Na elke periode van zeer ingespannen arbeid volgen enkele maanden van rust en eerst daarna wordt beslag op hen gelegd voor opleiding tot kader van die miliciens, welke later helpers zullen zijn bij de opleiding der volgende militieploeg.

Wat hier, enkel als verduidelijking van het beginsel, geschetst is, geldt natuurlijk slechts voor de onbereden wapens. Voor de andere wapens is geen militie-stelsel denkbaar, tenzij eerst de weg gevonden is om, in vredestijd overtollig, paardenmateriaal bestemming te geven. Van verschillende zijden is, in de laatste jaren, op de mogelijkheid geduid van éénjarigen oefentijd voor die wapens. Wordt daarbij niet meer gerekend op vrijwilligers, - en dat schijnt mij hoogst verstandig en den eenigen weg, die niet naar misrekeningen leidt, - dan zal de z.g. paardenmilitie noodzakelijk worden. Opgemerkt dient echter, dat zij toch, zelfs bij behoud van den bestaanden *dienst*tijd, als n.l. de vrijwilligers uitblijven, noodzakelijk zal worden.

Wil men de bereden wapens enkel uit de militie recruteeren en het volle aantal paarden, noodig voor de oorlogsorganisatie, in de vredesorganisatie behouden, dan zou 3-jarige diensttijd noodzakelijk zijn. De bereden troepen op oorlogssterkte bestaan dan uit 3, hoogstens 4 lichtingen.

Instelling eener paardenmilitie schijnt mij de eenige weg, die uit de moeilijkheden kan voeren, waarin ook de bereden wapens thans chronisch verkeeren, en dan natuurlijk is invoering van éénjarigen *oefen*tijd niet langer onmogelijk. Dat zij wenschelijk is, om niet al te groot verschil te doen zijn tusschen de oefentijden bij bereden en onbereden troepen, zal geen toelichting behoeven.

Voor beide - bereden en onbereden troepen - schijnt mij ééne zaak hoogst gewenscht en wel om bij de opleiding dadelijk te vereenigen, wat later vereenigd zal blijven. Het opbouwen eener tactische eenheid uit meer dan ééne lichting - zooals thans gebruikelijk - heeft tot nadeel, dat de gemobiliseerde eenheden uit miliciens bestaan, die elkander vreemd zijn. In het staande leger, waarvoor de theorie geldt, dat de geest van het leger op oorlogsvoet dezelfde moet zijn als de geest van het leger op vredesvoet, heeft de methode minder bezwaar. Wat in oorlogstijd boven de vredessterkte wordt ‘aangetrokken’, is, vergeleken met de aanwezige sterkte, niet zoo zeer beduidend. De theorie nu wil, dat het burger-element - de miliciens met groot verlof - als 't ware geheel opgaat in het, in de kazerne aanwezige, militaire element, dat daarom zijn stempel drukt op den geest van het leger op oorlogssterkte.

Heel iets anders wordt het, als de vredessterkte verdwijnend klein is, vergeleken met die van de afdeelingen op oorlogsvoet. Dan heeft de theorie geen zin meer. Dan moet men zich gemeenzaam maken met de gedachte, dat de geest der bevolking, die inwerkt op den milicien met groot verlof, voor een groot deel beslissend is voor dien van het leger op oorlogssterkte.

Mij komt het dan ongemeen veel rationeeler voor, iedere compagnie - dan eenheid van onderwijs tevens - slechts uit ééne lichting te doen bestaan. Het bezwaar, dat de oudere compagnieën wat minder sterk zullen zijn dan de jongere, schijnt mij van heel weinig gewicht, terwijl het voordeel zal zijn, dat menschen, geroepen om samen te strijden, reeds in vredestijd gedurende zes maanden of één jaar samen onderwijs ontvingen. Het gevoel van samenhang in de compagnie, het eskadron of de batterij, zal er bij winnen.

III.

Tot slot iets over de wijze van recruteering van het leger.

Met het wegvallen van het blijvend gedeelte verdwijnt de illusie, dat we onze mobilisatie zouden kunnen dekken.

De vraag is, of we dan vooraf maar afstand moeten doen van alle hoop die mobilisatie zich ongestoord te zien voltrekken? En of het dan niet beter ware het leger maar af te schaffen?

Mij komt het voor, dat - wil men het behoud van het leger afhankelijk stellen van de zekerheid het op oorlogsvoet te kunnen brengen, - afschaffing boven de thans gevolgde methode van dekking aanbeveling zou verdienen. Inderdaad toch bestaat die zekerheid *niet*, en wat we thans doen, schijnt mij ook niet de meeste kansen te geven. Er is een andere, een betere methode, die ik de indirecte zou willen noemen. Zij vordert: strenge localisatie der militie en decentralisatie bij de uitvoering der mobilisatie.

Twee gevallen zijn denkbaar bij het uitbreken van een oorlog.

1°. De tegenpartij mobiliseert volledig, alvorens een vijandige daad te ondernemen.

2°. Hij dringt met ongemobiliseerde troepen ons gebied binnen.

In het eerste geval bestaat er alleen gevaar, dat kleine, bereden afdeelingen in het mobilisatie-tijdperk ons land binnenvallen. Is nu een groot gedeelte der bevolking (de landweer) bewapend, dan zal het haar niet moeilijk vallen deze kleine afdeelingen te keeren. De eigen mobilisatie en concentratie kan eerder gereed zijn dan die der tegenpartij; dit is een zaak van nauwkeurige regeling.

Het tweede geval zal zich slechts voordoen, als de kans op succes voor den tegenstander om zoo te zeggen verzekerd is; en we zouden dan al heel onverstandig doen met ons leger - zonder dat succes onzerzijds zelfs mogelijk is, - nog vóór de mobilisatie uiteen te rukken, door

het in de kazerne aanwezige gedeelte (⅛) in ongewone verbanden, bij kleine troepjes hier en daar heen te zenden.

Beter is het, als in zoo'n geval ons optreden eerst begint, als de eenheden zich op oorlogsvoet hebben gevormd en saamgetrokken. Dan heeft het invallende leger wel is waar twee dagen vrij spel, - wat het nu toch feitelijk ook heeft, - maar dan bestaat ook *de zekerheid* dat wij, eenmaal gemobiliseerd, zelf enkele dagen speling hebben om den invaller in te sluiten en te ontwapenen, alvorens hem uit het eigen vaderland hulp kan bereiken. En natuurlijk, een invallend legerkorps op vredesvoet, zelfs twee, kunnen onze mobilisatie toch niet over het geheele Nederlandsche grondgebied onmogelijk maken.

De tegenstander, dit alles wetende, zal hoogstwaarschijnlijk van zijn onzekere plannen afzien: daarom sprak ik van indirecte wijze van dekking onzer mobilisatie.

Het komt er echter op aan, dat zij snel en regelmatig plaats hebbe en niet vastloope door plaatselijke stoornis; en dit zal eerst mogelijk zijn, als alles nauwkeurig geregeld is en we ons reeds in vredestijd *oefenen* in het mobiliseeren.

Het omvangrijk vraagstuk *wie* tot het leger moeten worden toegelaten, is reeds met een enkel woord beantwoord; meer volledige behandeling zou, daar het tot zoo vele theoretische beschouwingen aanleiding geeft, een nieuw opstel noodzakelijk doen zijn.

Het zij mij echter vergund, tot besluit, voor deze aangelegenheid een stelsel voor te dragen, dat uitsluitend dient - in de gegeven omstandigheden is zulks nog noodzakelijk, - om de lichting op kunstmatige wijze te beperken. Die beperking betreur ik wel is waar; kon ze wegvallen en de dienstplicht op alle daartoe geschikten worden gelegd, dan natuurlijk zou iedere andere oplossing mij verwerpelijk voorkomen.

Er bestaat echter voldoende grond voor de vrees, dat men dien algemeenen dienstplicht voorloopig niet wil of kan invoeren. Van de vele mogelijke wijzen van beperking nu verdient slechts die te worden aanbevolen, die, wat haren invloed betreft op de stemming der natie jegens het leger, met algemeenen dienstplicht op een lijn kan gesteld worden.

In herinnering zij gebracht, hoe, een vorige eeuw, het leger minderwaardig geacht werd tengevolge van het feit, dat het slechts uit de lagere standen bestond, en hoe dat tijdperk nog altijd in ongunstigen zin nawerkt. Ik heb me daarom afgevraagd, of er niet een middel te vinden ware, om het leger onder juist tegengesteld licht aan den volke te doen verschijnen. Welnu, het komt mij voor, dat het doel bereikt ware, als het leger werd tot eene organisatie van de besten uit het volk, de besten in physieken, moreelen, maatschappelijken en intellectueelen zin. Het moet voortaan een voorrecht heetten, te behooren tot het leger.

Er is een tijd geweest, dat men het noodzakelijk vond slechts aan de betere helft der bevolking kiesrecht te schenken, en daartoe zekere eischen in de wet opnam, waaraan een kiezer had te voldoen. Zoo zou ook wettelijk een maatstaf bepaald kunnen worden voor *dienstbevoegdheid*: maatstaf van welvaart en ontwikkeling. Ik wil daarbij niet al te uitsluitend zijn, maar zou het toch wenschelijk vinden, de velen, die thans voor vergoeding in aanmerking komen, buiten het leger te houden, althans in vredestijd. Voor hen gelde dan geen oefenplicht.

Ik stel mij voor, dat het aldus uit de krachtigste maatschappelijke lagen opgebouwd leger weldra de achting der natie zou hebben. Het is zelfs denkbaar, dat een beweging ontstaan zou voor algemeenen dienstplicht van gelijke kracht en beteekenis als die voor algemeen kiesrecht. Tegen die beweging zou ik mij niet gaarne verzetten, want dan toch ware verkregen - wel is waar langs kunstmatigen weg, - wat in Zwitserland uit den aard der bevolking (en de geschiedenis) verklaard moet worden, de Nederlander zou het *niet* tot het leger behooren als een terugstelling gevoelen.

Dit nu zou zijn *de* oplossing van het legervraagstuk.

J.H. RAM.

Het onderzoek onzer zinsgewaarwordingen.

Als wij het ditmaal wagen, om voor eenige oogenblikken de aandacht van den lezer te vragen voor de bespreking van een onderwerp op zielkundig gebied, dan zijn wij ons ten volle bewust, daarmede een doornig en steenig pad te betreden, dat allerwegen vol is van voetangels en klemmen. Want het vraagstuk der zielsgewaarwordingen en der zinswaarnemingen is een der moeilijkste van de geheele nieuwere physiologie.

Ter geruststelling van den lezer zij hier echter dadelijk aan toegevoegd, dat wij ons in de volgende beschouwingen zooveel mogelijk van diepzinnige voorstellingen hopen te onthouden en ons in hoofdzaak zullen plaatsen op den bodem der natuurwetenschap, op de uitkomsten van het onderzoek en de ervaring, terwijl wij ons zoo weinig mogelijk zullen bewegen langs de kronkelpaden der bovennatuurkunde. Daarom willen wij uit den rijken voorraad der zielkundige of psychologische vraagstukken (van *psyche* = ziel en *logos* = leer) slechts eene keuze doen en ons daarbij slechts bepalen tot de minder ingewikkelde onderwerpen, die echter daarom van niet minder groote beteekenis zijn, en dat niet alleen uit een zuiver theoretisch - doch ook uit een zeer belangrijk praktisch oogpunt.

De lezer gelieve ons dus moedig en onverschrokken te volgen op dezen eenigszins hobbeligen weg, waarop wij willen trachten hem tot leidsman te zijn, ten einde in dit opstel een overzicht te geven van hetgeen tot nog toe aan het licht gebracht is aangaande de betrekkingen tusschen onze lichamelijke organisatie en de geestelijke gewaarwordingen door bemiddeling van onze zintuigen.

De nieuwere zielkunde of psychologie is een dochter van de natuurwetenschap en hare geschiedenis neemt dus eerst een aanvang met het op den voorgrond treden van het tegenwoordige natuuronderzoek. Omstreeks in het midden der negentiende eeuw begonnen de onderzoekingen op dit gebied in de physiologische laboratoriums van dien tijd met de belangwekkende proeven over het toenemen van het gevoel van drukking bij het belasten van de huid met steeds zwaardere gewichten, ten einde langs dien weg te komen tot eene afzonderlijke wetenschap: die van de betrekkingen tusschen lichaam en geest. Van deze wetenschap was de natuurkundige Fechner de schepper.

Daarop volgde verder het vestigen der grondslagen voor de nieuwere physiologie der zinswaarnemingen, waarvan de beroemde Duitsche physiologen Johannes Müller en Hermann von Helmholtz de grondleggers waren, en waarvoor inzonderheid de laatste een rijken schat aan proefondervindelijk onderzoek leverde, vooral met betrekking tot het bepalen van de snelheid, waarmede de zenuwprikkels onzer zintuigen zich naar de hersenen voortplanten.

De aanleiding tot dit meten van de processen van den wil was gelegen in de behoefte, die de sterrenkundige waarnemingen aan dergelijke snelheidsbepalingen gevoelden. De sterrenkundigen bepaalden de snelheid, waarmede het licht van de hemellichamen zich naar de aarde of andere sterren voortplant, en op dergelijke wijze hield Von Helmholtz zich reeds sinds lang bezig met de bepaling van den tijd, welken een lichtprikkel behoefde, om zich van het gezichtszintuig naar de hersenen voort te planten en daar in de zinswaarneming omgezet te worden. Door den hoogleeraar Wundt, die vroeger assistent was van Helmholtz, werd deze nieuwe ‘wetenschap der ziel’ verder bevestigd en uitgebreid, vooral wat de ontwikkeling der onderzoekingsmethoden betreft.

De groote vorderingen in het anatomisch onderzoek van de hersenen leidde later de zielkunde weer op nieuwe banen, en in de laatste tien jaren van de vorige eeuw heeft Kraepelin, directeur van het krankzinnigengesticht te Hamburg, belangrijke bijdragen geleverd, waardoor hij de schepper kan genoemd worden van de proefondervindelijke psychopathologie, dat is: de wetenschap van de ziekelijke zielsprocessen. Die invloed, van de zijde der natuurwetenschap uitgeoefend op de psychologie, was zelfs ook daar van groote beteekenis, waar deze zich begeeft op het gebied der geestelijke wetenschappen, zooals de geschiedenis en de philologie. In dit opzicht heeft Wundt ook de vraagstukken op het gebied der taal uit een psychologisch oogpunt bestudeerd, en door den bekenden zenuwarts Moebius is de ‘pathographische’ methode, dat is: het onderzoek der ziekten van historische beroemdheden en de invloed daarvan op hunne geschriften, tot een onderzoek van studie gemaakt. En zoo dringt de geest der natuurwetenschap ook steeds meer en meer door in al die vraagstukken, welke op de ontwikkeling der nieuwere psychologie betrekking hebben.

Men heeft echter de beteekenis der natuurwetenschap voor de verklaring der zielsprocessen ook dikwijls overschat en velen hebben over het hoofd gezien, dat de natuurstudie slechts gegrond kan zijn op onderzoek en ervaring, terwijl de ‘ziel’ niets anders kan zijn en blijven dan een voorwerp van speculatieve beschouwing, van geloof en hypothese, die niets met het exacte onderzoek hebben uit te staan. En zelfs de eigenlijke psychologie als wetenschap neemt juist daar een einde, waar het begrip ‘ziel’ begint, en hoe paradox het ook klinken moge: de psychologie of zielkunde is een wetenschap ‘zonder ziel’, want deze laatste is iets ontastbaars en dus voor het onmiddellijke wetenschappelijke onderzoek onbereikbaar.

Wel kan men bewijzen, dat voor de verklaring der zielsgewaarwordingen geen andere geheimzinnige krachten behoeven aangenomen te worden, dat zij afhankelijk zijn van dezelfde oude en beproefde natuurkrachten, die overal elders werkzaam zijn, dat zij haar zetel hebben in de hersens en tot stand komen als gevolg van bepaalde hersenfunctiën - maar: hoe de gewaarwordingen der hersenen ten slotte tot ons bewustzijn komen, is een vraag, die in de wetenschappelijke psychologie volstrekt niet tehuis behoort, daar zij langs den weg der proefondervindelijke ervaring niet is op te lossen.

Hiermede is het evenzoo geschapen als met het begrip ‘materie’ bij het natuuronderzoek. Of men de stof, of de energie of wat anders ook, aan de lichamelijke verschijnselen ten grondslag wil leggen, laat den eigenlijken natuuronderzoeker volkomen koud; hij gaat slechts te rade met hetgeen de ervaring hem leert aangaande de verschijnselen van hetgeen hij dan ‘stof’ en ‘energie’ noemt. Voor hem doen de namen minder ter zake; de natuurwetenschap heeft slechts te doen met het exacte onderzoek, met de waarneembare verschijnselen der stof en zij beweegt zich niet over de onzekere paden der speculatieve natuurphilosophie.

Zoo zullen wij ons dus ook hier verder slechts bepalen tot het bewandelen van den veiligen en zekeren weg van het onderzoek, waar wij de uitkomsten van de nieuwere studiën op dit gebied voor den lezer wenschen te bespreken. En werkelijk: zelfs ontdaan van alle mogelijke speculatieve beschouwingen en als men volkomen op den bodem der ervaring blijft, levert dit onderzoek reeds op zichzelf de grootste moeilijkheden op en van het ingewikkelde en minutieuze der psychologische proefnemingen kan de leek zich nauwlijks eene voorstelling maken. De stof, welke de psychologie te behandelen heeft, is immers reeds op zichzelf teer en broos, daar zij zich in de eerste plaats heeft bezig te houden met de i n n e r l i j k e wereld, terwijl de buitenwereld eerst in de tweede plaats komt. En daaruit volgt noodzakelijk, dat ook het eigenlijke onderzoek met veel bezwaren gepaard gaat. Daarbij worden niet slechts de gevoeligste en fijnste toestellen vereischt, doch is ook een scherp waarnemingsvermogen onmisbaar, terwijl vooral ook de grootste omzichtigheid geboden wordt bij het trekken van besluiten uit de verrichte proeven.

Wij kiezen, om daarvan een denkbeeld te geven, een voorbeeld op het gebied van het ‘zien’, en wel: de bepaling der ‘gevoeligheid van het onderscheidingsvermogen van de spectraalkleuren.’ Hierdoor verstaat men, zooals aan de meeste lezers bekend zal zijn, de kleuren, die ontstaan, als men het licht van de zon of van eene andere lichtbron door een glazen prisma laat gaan, door een lichtstraal in een donker vertrek door eene fijne opening of eene smalle spleet daarop te laten vallen.

Door het prisma worden de lichtstralen gebroken, dus van hun

oorspronkelijke richting afgeleid; doch daar het witte licht van de zon of van onze gewone verlichtingsmiddelen uit een onnoemelijk aantal s o o r t e n van lichtstralen met verschillende breekbaarheid bestaat, welke op ons oog den indruk maken van verschillende kleuren, zoo volgt daaruit, dat achter het prisma de ééne soort van lichtstralen meer van den oorspronkelijken weg afwijkt dan de andere. De verschillend gekleurde stralen, waaruit het witte licht samengesteld was, worden dus van elkaar gescheiden en op een scherm, dat achter het prisma opgesteld is, zal zich dus een breede band vertoonen van de verschillende, geleidelijk in elkander overgaande, kleuren. Dit kleurenbeeld noemt men het '*spectrum*' en de samenstellende kleuren, die dezelfde zijn als bij den regenboog, de '*spectraalkleuren.*'

Gewoonlijk onderscheidt men in het spectrum, als middel tot eene zekere rangschikking en ter beoordeeling der volgorde, zeven hoofdkleuren, die, van de minst breekbare te beginnen, op deze wijze op elkaar volgen: rood, oranje, geel, groen, blauw, indigo en violet. Doch elk van deze kleuren is zelf nog weer samengesteld uit een oneindig aantal afzonderlijke e n k e l v o u d i g e kleuren, zoodat die namen slechts zekere tinten, zekere rubrieken van enkelvoudige lichtstralen aanduiden. Het witte licht in zijn geheel bestaat dus uit een onnoemelijk aantal enkelvoudige kleuren, die in het spectrum onmerkbaar in elkaar overgaan.

Nu laat zich dus reeds alleen daaruit afleiden, hoe uiterst moeilijk het moet zijn, om de grenzen van de afzonderlijke spectraalkleuren en het waarnemingsvermogen van het oog voor eene bepaalde spectraalkleur vast te stellen. Om dit onderzoek te verrichten, wordt, gelijk zooeven gezegd werd, op een wit scherm in een donkere kamer een spectrum geworpen. Door eene bijzondere, verschuifbare inrichting aan het scherm kan men dit spectrum geheel bedekken, uitgezonderd telkens eene zeer smalle spleet, in den vorm van eene dwarslijn. De inrichting is voorzien van eene zeer fijne stelschroef, door welke die vrijblijvende spleet achtereenvolgens langzaam over het geheele spectrum kan voortgeschoven worden en zij zich geleidelijk over al de verschillende spectraalkleuren heenbeweegt.

Veronderstellen wij eens, dat de spleet zich op het oogenblik op het rood bevindt. Wij draaien dan aan de stelschroef, ten einde haar te verplaatsen, en langzamerhand gaat het rood in oranje over. Op het oogenblik, dat juist de eerste wijziging in de tint van het rood waargenomen wordt, houdt men op met het verplaatsen der spleet en nu wordt gemeten, hoeveel millimeters - of hoeveel onderdeelen van een millimeter - deze plaats van het rood verwijderd is. Deze afstand stelt de maat voor van de gevoeligheid van het onderscheidingsvermogen voor het rood. Daar echter de roode kleur zelf geen scherp afgebakend geheel vormt, doch uit talrijke tinten bestaat, moeten er voor ééne enkele dergelijke bepaling duizenden proeven verricht worden.

Het spreekt van zelf, dat dergelijke waarnemingen de hoogste eischen

stellen aan het oog en het opmerkingsvermogen en dat niet iedereen bestand is tegen de geestelijke en lichamelijke afmatting, welke daarvan het gevolg zijn. Er zijn dan ook jaren noodig, vóórdat een uiterst klein gebied van het onderzoek langs dezen weg ook slechts eenigermate zal ontgonnen zijn.

Dit is dan ook de oorzaak, dat het bedenken van allerlei 'psychologische hypothesen over 'ziel' en 'psyche' of over het denkbeeldige der 'materie' en dergelijke, zich ten allen tijde in veel grootere belangstelling heeft mogen verheugen dan het aan den tand voelen van dergelijke vraagstukken door middel van exacte proefnemingen en deugdelijk onderzoek, want het phantaseeren over die onderwerpen is vrij wat gemakkelijker - maar dan ook tevens veel minder vruchtbaar.

Het begrip van 'gewaarwording', in het bijzonder van die onzer zintuigen, is dientengevolge nog ver van duidelijk vastgesteld, al moge dit ook een gebied zijn, waarop ieder zich inbeeldt, een bevoegd deskundige te zijn. Immers, zoo redeneert men, ieder neemt zelf, uit eigen ondervinding, waar en kan dus zelf het best beoordeelen, of eene zekere gewaarwording hem aangenaam of onaangenaam aandoet, of zij al of niet duidelijk is te onderscheiden, meer of minder ontwikkeld is enz.

Nu is het waar, dat men voor die waarnemingen werkelijk niet bedeeld behoeft te zijn met de gaven eens wijsgeers. Doch men ziet over het hoofd, dat de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen het kenmerk van betrouwbaarheid ten eenenmale moeten missen. Men kan immers uitsluitend zijne e i g e n e gewaarwordingen leeren kennen, niet die van anderen, en de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen kunnen niet anders dan zeer betrekkelijk en moeten volkomen *subjectief* zijn. Zij kunnen ons geen uitsluitsel geven van de a l g e m e e n e wetten van een zeker proces, dat een indruk maakt op de menschelijke zintuigen. De gewaarwordingen van de geheele overige menschheid kunnen wij slechts gissen, door een zeer onbetrouwbare gevolgtrekking te maken uit de analogie van onze eigen waarnemingen, gegrond op eene louter persoonlijke, subjectieve ervaring.

Daarom is het onvoorwaardelijk noodig, al zulke subjectieve opvattingen ter zijde te stellen en bij het onderzoek onzer zinsgewaarwordingen uitsluitend te rade te gaan met de uitkomsten van het exacte, wetenschappelijke onderzoek, waarbij aard en graad van onze gewaarwordingen volkomen objectief, door de toestellen zelf, vastgesteld worden.

De waarnemingen op het gebied van het t a s t g e v o e l waren de eerste en oudste, welke in deze richting plaats hadden. Daarop waren in den aanvang alle pogingen tot het onderzoek der zinsgewaarwordingen gericht, totdat, op het voetspoor van Helmholtz, de onderzoekingen over het zien en hooren meer op den voorgrond kwamen en tot een onafzienbaren stroom van waarnemingen en geschriften daarover aanleiding gaven. Overigens is eene volledige verklaring van alle verschijnselen,

die hierop betrekking hebben, nog ver te zoeken, en ook onze tijd is nog steeds zeer vruchtbaar in het uitbroeden van tallooze hypothesen, waarvan elke op zichzelf zich zoolang in de algemeene belangstelling mag verheugen, als er nog geen nieuwere uitgevonden is, die men als nog aannemelijker beschouwt. Het is daarom wenschelijk, dat het eigenlijk onderzoek zich slechts bepale tot de werkelijk waarneembare processen in het lichamelijke zinswerktuig en de verklaring zich blijve bewegen op het gebied der physiologie en niet ontaarde in onvruchtbare psychologische hypothesen.

Wat het zintuig van het g e v o e l betreft, heeft nu dit nieuwere physiologische onderzoek geleerd, dat hetgeen men onder den naam 'g e v o e l s z i n' samenvat, eigenlijk een mengelmoes is van een groot aantal, onderling zeer verschillende gewaarwordingen. Vooreerst heeft men het eigenlijke 'tastgevoel,' dat ons uitsluitsel geeft omtrent den vorm, de grootte, de hardheid enz. van het voorwerp, dat wij aanraken. Verder hebben wij het gevoel voor 'pijn', waarover straks nog nader zal gesproken worden, doch dat blijkbaar met het gewone tastgevoel niets gemeen heeft en geheel andere indrukken tot ons bewustzijn brengt. Beide zijn verder weer volkomen verschillend van de indrukken, die de waarneming van warmte en koude op ons bewustzijn maken en waarvoor men dan ook genoodzaakt is geweest, een afzonderlijken 't e m p e r a t u u r s z i n' aan te nemen.

Men heeft namelijk gevonden, dat deze verschillende waarnemingen geschieden met zeer verschillende onderdeelen van de huid, het orgaan, dat vroeger eenvoudig met den naam van 'gevoelszintuig' werd bestempeld. Er zijn bepaalde onderdeelen van de huid, die uitsluitend gevoelig zijn voor temperatuursindrukken, terwijl andere slechts vatbaar zijn voor het waarnemen van drukking, voor het betasten enz. Ook wordt bij beide soorten van gewaarwordingen de prikkel van het uitwendige orgaan op zeer verschillende wijze langs de zenuwen voortgeleid en in de hersenen opgenomen. Voor het geleiden der prikkels van warmte en koude naar de hersenen dienen ook geheel andere zenuwen dan die voor het tastgevoel. Bovendien berust de voortplanting van den prikkel bij eerstgenoemde gewaarwordingen op eene scheikundige omzetting van het weefsel der zenuwen en der hersenen, terwijl de indruk van het tastgevoel eenvoudig langs mechanischen weg door de zenuwdraden voortgeplant wordt. Bij het waarnemen van warmte en koude behoeft er dus ook geen onmiddellijke aanraking te zijn tusschen het voorwerp en de huid, en zelfs al is zulks het geval, dan bevindt zich nog steeds de opperhuid tusschen het voorwerp en de tastpapillen der lederhuid, waarin de gevoelszenuwen eindigen. Daarentegen moet het betasten of het waarnemen van drukking noodzakelijk gepaard gaan met onmiddellijke aanraking van de opperhuid, waardoor dan ook steeds eene zekere drukking - hoe gering ook - op de, daaronder gelegen, gevoelspapillen uitgeoefend wordt.

Zelfs hetgeen wij ‘tastgevoel’ noemen, is echter waarschijnlijk nog slechts een collectief begrip voor zeer verschillende gevoelsgewaarwordingen. Behalve den eigenlijken tastzin en den temperatuurszin, nemen velen nog een bijzonderen, specifieken zin aan voor de waarneming van ‘drukking’, zooals die op onze huid door een zeker gewicht teweeggebracht wordt en waardoor werkelijk een geheel ander gevoel ontstaat dan door den eenvoudigen indruk van een licht voorwerp of bij zeer zachte aanraking. In het eerste geval ontstaat een gevoel van weerstand der spieren tegen de inspanning en deze gewaarwording noemt men den ‘s p i e r z i n’. Deze is dan ook de oorzaak, dat wij niet uitsluitend de indrukken van de buitenwereld waarnemen, doch ook die van de spieren zelf en van het inwendige lichaam, ja zelfs ook van de pezen en gewrichten.

Het onderzoek van de zinsgewaarwordingen van het g e z i c h t en het g e h o o r neemt een aanvang met den uiterst vruchtbaren arbeid van Helmholtz, die zich daarmede een onsterfelijken naam heeft verworven.

Vóór wij verder gaan, moeten wij den lezer op een gewichtig punt opmerkzaam maken, dat gewoonlijk aan de aandacht van den oppervlakkigen beoordeelaar ontsnapt, namelijk de vraag: hoe de eigenlijke gewaarwording van geluid, licht enz., dus de werkelijke w a a r n e m i n g van de dingen der buitenwereld, tot stand komt? Dit vereischt wel eenige toelichting, want gewoonlijk geeft men er zich volstrekt geen rekenschap van, dat de o o r z a a k van een indruk geheel iets anders is dan die indruk zelf op onze zintuigen, en dat van beide weer geheel en al verschilt de gewaarwording, die tot ons bewustzijn komt. Zoo is bijvoorbeeld het geluid zelf, de oorzaak van den indruk, een trilling van de luchtdeeltjes, dus een vorm van beweging, waardoor luchtgolven ontstaan, die naar ons oor voortgeplant worden. Daar worden zij door het uitwendige oor opgevangen en teruggekaatst naar het inwendige gehoororgaan, waar de luchtgolven eerst het trommelvlies in trilling brengen. Vandaar gaat die trillende beweging door allerlei gangen, gehoorbeentjes en gehoorvochten verder door het inwendige gehoororgaan, waar zij ten slotte de fijnste uiteinden van de gehoorzenuw bereikt en daarop een zekeren prikkel uitoefent.

Doch daarmede houdt nu ook de aanleidende oorzaak van het geluid, de trillende beweging, die door de luchtgolven opgewekt is, dus het oorspronkelijke p h y s i s c h e verschijnsel, volkomen op. Reeds de indruk of prikkel, dien de gehoorzenuw ontvangt, moet natuurlijk van geheel anderen aard zijn dan de o o r z a a k van het verschijnsel: de trilling der lucht, en het behoeft geen betoog, dat wij evenmin met de hersenen die trillende beweging zelf voelen of waarnemen. Terwijl de o o r z a a k van het geluid eene mechanische beweging is, die somtijds zelfs voor het oog zichtbaar kan zijn, zooals de trilling van eene snaar of een stemvork, bestaat de prikkel, dien de gehoorzenuw ontvangt, in eene wijziging van den moleculairen toestand der s t o f, waaruit die zenuw

bestaat, welke stofverandering zich langs die zenuw voortplant tot in de hersenen. Hier ontstaat dan weer eene dergelijke moleculaire stofverandering van de hersenmassa op de plaats, waar de gehoorzenuw daarin eindigt.

Nu is het echter verder zeer merkwaardig, dat die stofverandering weer een verschijnsel tengevolge heeft, dat daarmede in zijn aard niets gemeen heeft, namelijk de g e w a a r w o r d i n g van een t o o n, die tot ons bewustzijn komt, doch welks aanleiding zich geheel b u i t e n ons lichaam, dikwijls op een afstand van vele kilometers, bevindt en door een geheel ander p h y s i s c h verschijnsel voortgebracht wordt. Eene verklaring van dit wonderbare feit zijn wij vooralsnog niet bij machte te geven, want het is duidelijk, dat het woord 'psyche' of 'ziel', hoe wijsgeerig het ook moge klinken, toch inderdaad niets anders dan een w o o r d is, waarvan niemand eene nadere verklaring weet te geven.

Tot de interessantste physiologische processen, welke op de zinsgewaarwordingen betrekking hebben, behoort ook ongetwijfeld de waarneming der k l e u r e n, waarvan voor het eerst eene meer bevredigende verklaring werd gegeven door den physioloog Hering. Vóór diens tijd gold algemeen de theorie, welke nog thans aanhangers vindt en die in den aan vang der 19e eeuw door den Engelschman Thomas Young opgesteld en in 1852 door Helmholtz verder ontwikkeld en uitgebreid is. Zij wordt dus meestal de theorie van Young-Helmholtz genoemd.

Bij deze theorie wordt aangenomen, dat er in het netvlies, de uitbreiding van de gezichtszenuw in het oog, drieërlei soorten van zenuwcellen voorhanden zijn, in overeenstemming met het feit, dat de gewone kleuren der voorwerpen, zooals insgelijks voor het eerst door Young bewezen was, haar ontstaan te danken hebben aan drie h o o f d k l e u r e n, die in afwisselende verhouding met elkaar vermengd zijn en door wier volledige combinatie in gelijke verhoudingen het w i t voortgebracht wordt. Die hoofdkleuren zijn: r o o d, g r o e n en v i o l e t. Door prikkeling van de eerste soort van zenuwcellen in het netvlies wordt de gewaarwording van rood voortgebracht, door die van de tweede soort de gewaarwording van groen en van de derde soort die van violet. Licht, dat van buiten af in ons oog valt, prikkelt, hetzij het enkelvoudig of samengesteld zij, steeds al de drie soorten van zenuwcellen tegelijkertijd, doch in verschillende graden van sterkte.

Wordt het netvlies getroffen door rood licht, dan worden de cellen, die de gewaarwording van rood teweegbrengen, zeer sterk geprikkeld, doch de beide andere soorten van cellen slechts zwak; de waarneming, die daaruit voortvloeit, is dan: rood. Groen licht prikkelt zeer sterk de netvliescellen, die met de gewaarwording voor groen bedeeld zijn, veel zwakker echter de beide andere soorten, waaruit volgt: waarneming van groen. Evenzoo prikkelt violet licht het sterkst de cellen, die de gewaarwording voor violet bezitten, doch zwakker die voor rood en groen en het resultaat is dus: waarneming van violet. Worden de cellen der

gewaarwordingen van rood en groen beide tegelijkertijd middelmatig sterk geprikkeld, doch die van violet slechts zwak, dan ontstaat de waarneming van geel. Als daarentegen de cellen voor de gewaarwording van groen en violet matig sterk geprikkeld worden, doch de roode zwak, dan neemt men blauw waar. Eene even sterke prikkeling van a l l e drie de soorten van netvliescellen tegelijk, geeft de waarneming van wit en als zij geen van alle eenige prikkeling ondervinden, dan krijgen wij den indruk van zwart.

Ook het eigenaardige verschijnsel van de 'nabeelden' werd door Helmholtz volgens deze theorie verklaard. Men verstaat daardoor het volgende. Beschouwt men eene helder witte figuur op zwarten grond eenigen tijd zeer scherp en richt men dan het oog plotseling op een witten muur, dan zal langzamerhand een negatief 'nabeeld' zichtbaar worden, dat is: dezelfde figuur vertoont zich nu donker op een witten grond. Zoo kunnen er ook gekleurde nabeelden ontstaan. Legt men op een zuiver wit papier een scherp rood gekleurd vierkant stukje papier of doek, dat men gedurende eenigen tijd rustig en onafgebroken bekijkt, en trekt men dit laatste dan plotseling weg, dan verschijnt op den witten grond een scherp begrensd negatief nabeeld met groene kleur. Groen is de zoogenaamde 'c o m p l e m e n t a i r e ' kleur van rood, dat is: deze beide vormen te zamen wit, completeeren elkaar dus tot wit, evenals zulks ook geel en blauw doen, zoodat een blauw vierkant op het witte papier een geel nabeeld geeft en omgekeerd.

De theorie van Young-Helmholtz verklaart deze verschijnselen uit de vermoeidheid van het netvlies, door verminderde prikkelbaarheid dus van de netvliescellen. Wordt een zeker begrensd gedeelte van het netvlies geruimen tijd door wit licht getroffen, dan wordt deze plaats voor nieuw licht minder gevoelig dan de naburige, niet vermoeide plaatsen van het netvlies en beschouwt men daarna eene gelijkmatig witte oppervlakte, dan zal dat witte licht tijdelijk geen indruk meer maken op het vermoeide gedeelte van het netvlies en daardoor de vroeger beschouwde witte figuur dus donker verschijnen. Was de figuur, die men vooraf beschouwde, rood gekleurd, dan werden op de plaats van het netvlies, waar het beeld van het roode vierkant viel, slechts die zenuwcellen vermoeid, die voor de gewaarwording van rood dienen, terwijl de cellen voor de gewaarwordingen van groen en violet hare gevoeligheid voor het licht onverminderd bewaard hebben en dus op de plaats van het vierkant een beeld met eene groene tint waargenomen wordt.

Zooals men ziet, ligt in deze voorstelling der zaak eene zeer bevredigende verklaring van het ontstaan der kleurverschijnselen voor ons waarnemingsvermogen. Toch zijn daarmede niet alle kleurverschijnselen overeen te brengen en zijn er tegen deze theorie verschillende bedenkingen aangevoerd. Hoewel, zooals wij boven zagen, de o o r z a a k van de zinsgewaarwording, in dit geval dus de lichttrillingen van den aether en onze gewaarwording zelf van het licht, volkomen ongelijk-

soortige zaken zijn, zoo moeten wij toch aannemen, dat er in de zenuwsubstantie van de netvliescellen, welke door het licht geprikkeld wordt en in de daarmede in betrekking staande onderdeelen van de hersenen, waarheen die indrukken overgebracht worden, eene bepaalde gezichtssubstantie: de g e z i c h t s s t o f, voorhanden is. Deze ondergaat, onder den invloed van het in het oog vallende licht, eene wijziging, met welke de gezichtsgewaarwordingen onmiddellijk en volgens bepaalde wetten in verband staan. Terwijl de voortplanting van de geluidsindrukken slechts het gevolg is van veranderingen in den moleculairen toestand der zenuwmaterie, geschiedt de geleiding der lichtindrukken dus door eene werkelijke wijziging van de chemische samenstelling der materie van de gezichtszenuw en van die der correspondeerende onderdeelen van de hersenen.

Dit vormt het hoofdbeginsel van Hering's nieuwere theorie voor de verklaring der gezichtsgewaarwordingen in het algemeen en der waarneming van de verschillende kleuren in het bijzonder. Het proces, dat daartoe in de gezichtsstof moet plaats hebben, wordt dus door Hering als eene chemische omzetting daarvan beschouwd, als een gevolg van de stofwisseling, die de algemeene eigenschap is van al het levende. Volgens hem is datgene, wat als gezichtswaarneming tot ons bewustzijn komt, de psychische uitdrukking of het bewuste uitvloeisel van de stofwisseling in de gezichtsmaterie, iets, wat op zichzelf natuurlijk al even raadselachtig klinkt als al het overige, dat met de psyche als zoodanig in verband gebracht wordt. Toch moet het bestaan eener gezichtsmaterie als juist worden erkend, want men heeft werkelijk in het netvlies eene stof ontdekt, het *gezichtspurper,* waarvan de eigenlijke rol nog wel niet volledig bekend is, doch dat toch ongetwijfeld met de handeling van het zien in verband staat.

Hering merkt nu vooreerst op, dat voor hem, die, zonder in het bezit te zijn van eenige physische of physiologische ondervinding op dit punt, zijne gezichtsgewaarwordingen gaat onderzoeken, zoowel w i t als z w a r t eene gewaarwording van bijzonderen aard geven, die geheel en al den indruk maakt van het enkelvoudige en dat het den oningewijde volstrekt niet in de gedachte zal komen, die indrukken als iets samengestelds op te vatten, hoewel het wit toch niets anders is dan de gezamenlijke indruk van een onnoemelijk aantal lichtstralen van verschillende breekbaarheid en kleur. Datzelfde geldt ook voor de gewaarwordingen van r o o d, g r o e n, g e e l en b l a u w, die, in haar zuiversten vorm, insgelijks elk op zichzelf den indruk van enkelvoudige kleuren maken, zonder eenigen bijkomenden invloed eener andere kleur. Wel kan het gebeuren, dat men bijvoorbeeld spreekt van een groen, dat in het blauwe ‘speelt’, maar als zulk eene bijkomende gewaarwording duidelijk te herkennen is, dan speelt de hoofdkleur toch steeds slechts in ééne enkele nevenkleur, doch nooit in twee andere tegelijk. De genoemde zes kleuren moeten dus, volgens Hering, als e n k e l-

voudige of grondkleuren beschouwd worden en alle mogelijke andere kleurgewaarwordingen kunnen tot deze teruggevoerd worden.

In verband met deze grondbeginselen wordt nu door Hering aangenomen, dat zich in het netvlies van het oog drie verschillende soorten van gezichtsmaterie bevinden, namelijk eene geel-blauwe, eene rood-groene en eene zwart-witte gezichtsstof. Naar gelang er nu in het oog licht van de eene of andere kleur valt, ontvangt één dezer bestanddeelen een indruk. Doch op die plaats wordt, door de werking van het licht zelf, de gelijknamige gezichtsstof chemisch ontleed en verbruikt. Houdt de prikkel echter op, dan zal, door het stofwisselingsproces in het netvlies, de vernietigde gezichtsstof weer opnieuw gevormd en langzamerhand hersteld worden. Op dit afwisselend opbouwen en ontleden van de gezichtsmaterie berust dan het opwekken van eene bepaalde kleurgewaarwording, of van eene andere, die daaraan tegenovergesteld is.

Als er bijvoorbeeld op het netvlies rood licht valt, dan worden, van al de verschillende gezichtsstoffen, slechts de roode geprikkeld en daardoor wordt de roode kleur in de hersenen waargenomen. Het noodwendig gevolg daarvan is echter, dat de gezichtsstof voor rood tijdelijk vernietigd en onwerkzaam gemaakt wordt en het oog dus voor eenigen tijd het vermogen verliest, om rood waar te nemen. Duurt de prikkel van het rood nu slechts kort, dan wordt slechts eene zeer geringe hoeveelheid van de gelijknamige gezichtsstof ontleed en er blijft daarvan nog genoeg over, om reeds weer in een volgend oogenblik opnieuw de roode kleur van een zeker voorwerp waar te nemen.

Duurt de indruk van het roode echter zeer lang - zooals hierboven bij de proef met het roode kwadraat op het witte papier - dan wordt op de plaats, waar het netvlies den indruk van het kwadraat ontvangt, de rood waarnemende gezichtsstof grootendeels ontleed en is dus dat gedeelte gedurende een korten tijd ongeschikt om den indruk van rood op te nemen. Kijkt men nu snel naar eene witte oppervlakte, dan ontvangt het oog wit licht, dus licht van alle mogelijke kleuren, waarvan thans echter de roode tinten niet waargenomen kunnen worden. In de gezichtsstof voor rood-groen heeft dus thans het groen sterk de overhand, zoodat ons oog den indruk krijgt van eene groene tint, dus van de complementaire ‘contrastkleur’, op de plaats, waar het te voren de roode kleur had waargenomen. Daar dus telkens op elken opbouw der gezichtsstof eene ontleding volgt en omgekeerd, zoo zal ook elke kleur, als zij verdwijnt, hare contrastkleur te voorschijn roepen: na elke kleur zien wij, als nabeeld, haar complementaire kleur.

Wij zien hieruit, dat de boven besproken verschijnselen - ook die van de nabeelden, waarbij zwart of donker gevolgd wordt door wit of helder, op zeer bevredigende wijze verklaard worden. Op dezelfde vernuftige en vindingrijke wijze wordt nu de theorie van Hering ook voor andere verschijnselen verder ontwikkeld en het is zeker, dat zij veel meer rekening houdt met de verschillende kleurverschijnselen dan de

vroegere theorie van Young-Helmholtz. Toch levert ook de theorie van Hering nog niet voor alle punten eene bevredigende verklaring, en waarschijnlijk zal er nog veel moeilijke proefondervindelijke arbeid noodig zijn, om ook hier tot voldoende uitkomsten te komen. Wij hebben juist om die reden de lichtverschijnselen als voorbeeld gekozen, om den lezer duidelijk te maken, met hoeveel bezwaren het onderzoek van de zinsgewaarwordingen te kampen heeft.

Toch meene men niet, dat dit alles behoort tot de ijdele, louter theoretische bespiegelingen. Integendeel: dergelijke onderzoekingen hebben ook wel degelijk eene praktische waarde voor het dagelijksche leven. In de praktijk daarvan doen zich ook dikwijls verschijnselen voor, welke op contrastwerkingen bij de kleuren berusten. Wij merken zulks bijvoorbeeld reeds op, als bij een volksfeest rood Bengaalsch vuur afgestoken wordt. Kijkt men eenigen tijd in dat licht, dan wordt het oog door die kleur verblind, en richt men nu bijvoorbeeld het oog op een gaslantaren, dan vertoont het licht daarvan eene duidelijke groene tint: de contrastkleur van rood. Als eene naaister langen tijd aan een roode japon heeft gewerkt of op een roode lap borduurt, dan vertoonen voor haar oog witte voorwerpen nog geruimen tijd eene groenachtige tint.

Doch ook onder gewone omstandigheden wordt het oog vermoeid, als het langen tijd op dezelfde kleur moet zien, en bij de keuze der kleuren moet daarop ook wel degelijk gelet worden. Want als men steeds op stoffen van dezelfde kleur moet zien, dan wordt de waarneming daarvan op den duur afgestompt en andere kleuren krijgen dan, door het versterken van de complementaire contrastkleur, eene vreemde en valsche bijmenging. Afwisseling in de keuze der kleuren voor het toilet is daarom noodzakelijk tot het verkrijgen van een harmonisch geheel, dat het oog aangenaam aandoet en daaraan wordt dan ook in het dagelijksch leven zooveel mogelijk voldaan. Verder moet men bij dit punt letten op de c o n t r a s t w e r k i n g e n , waardoor het volgende verstaan wordt. Als men 's avonds, als het gaslicht pas ontstoken is, den helderen hemel beschouwt, dan komt het blauw daarvan prachtig uit, want geel en blauw zijn contrastkleuren. Zij behooren in het netvlies tot dezelfde gezichtsstof, zoodat versterking van het gele licht de gelijknamige gezichtsmaterie voor een deel vernietigt en de waarneming van blauw versterkt wordt. Ook het geelachtig groene gras krijgt dan eene veel helderder groene tint, daar het geel verzwakt wordt. Zoo zal dus bij het geel, wegens het contrast, het blauw beter uitkomen, bij het rood daarentegen het groen. Men kan dus ook in de mode in hooge mate aan het oog en den smaak tegemoet komen door een doelmatige keuze van kleurschakeeringen, zoodat de ééne kleur, door contrast, de andere meer tot haar recht doet komen.

Een zeer merkwaardig - en deels nog raadselachtig - verschijnsel op het gebied der kleuren is het ‘h o o r e n v a n k l e u r e n .’ Menigeen zal, bij het lezen van deze uitdrukking, geneigd zijn aan eene

mystificatie te denken, en toch is het ontwijfelbaar, dat bij sommige menschen gewaarwordingen van kleuren ontstaan door gehoorindrukken. Dit verschijnsel, door de Engelschen ‘c o l o u r h e a r i n g’ genoemd, is sedert geruimen tijd door bevoegde natuurkundigen en physiologen bestudeerd en met zekerheid vastgesteld. Het is trouwens niet zoo geheimzinnig, als het schijnt, want op zichzelf kan het geen verwondering baren, dat er nauwe betrekkingen bestaan tusschen tonen en kleuren, daar geluid en licht beide voortgebracht worden door trillingen, die zich door de lucht voortplanten en dus ontstaan onder voorwaarden, welke nauw aan elkaar verwant zijn. Geluid, warmte, licht, electriciteit enz. worden alle, zonder uitzondering, door trilling voortgebracht, het zijn alle vormen van beweging en deze kunnen in elkaar overgaan of in elkaar omgezet worden. Het verschil hangt slechts af van den aard en de snelheid dier trillingen. Bij het geluid is de snelheid der trilling het geringst en wordt zij voortgebracht door de moleculen der lucht; bij de warmte ontstaat zij door de moleculen van het lichaam zelf en is de snelheid reeds veel grooter; terwijl licht ontstaat door de uiterst snelle trillingen van den lichtaether, die zich tusschen de moleculen van alle mogelijke lichamen bevindt.

Als wij een stemvork door een slag of door een strijkstok in beweging brengen, dan ontstaat, zoodra als het bedrag der trillingen eene zekere grens bereikt, een toon, een geluid. Men zou zich nu kunnen voorstellen, dat zulk eene metalen staaf in voortdurend snellere trilling gebracht werd en dat men die snelheid tot een onbepaald bedrag kon doen toenemen. De lucht zou dan door de stemvork insgelijks in steeds snellere trilling geraken en eindelijk zou het aantal der trillingen zoo groot worden, dat deze door ons gehoororgaan niet meer als geluid waargenomen kunnen worden.

Stellen wij nu eens, dat de mogelijkheid bestond, om de snelheid van de trillingen der staaf nog veel hooger op te voeren, dan zou men bespeuren, dat deze w a r m werd; de zichtbare bewegingen van het voorwerp als zoodanig gaan dan over in de onzichtbare van de moleculen, welke op ons gevoel den indruk maken van warmte. Hoe sneller die beweging van de moleculen wordt, des te hooger stijgt de temperatuur van het voorwerp, totdat wij op een gegeven oogenblik l i c h t bespeuren: de staaf wordt gloeiend. De beweging der moleculen van het voorwerp zelf heeft zich dan medegedeeld aan de moleculen van den aether, waardoor ons oog den indruk van licht ontvangt. En zoo bestaat er dus een geleidelijke overgang, een onverbreekbaar verband tusschen eene beweging, die slechts geluid, en eene andere, die licht voortbrengt.

De meeste menschen nemen nu, wel is waar, bij eene prikkeling van den gehoorzin geenerlei gelijktijdige aandoening van andere zintuigen waar, die de eerste zou kunnen begeleiden. Zij hooren alleen het verschil tusschen hooge of lage, scherpe of zachte, heldere of doffe, sterke of

zwakke tonen. Maar toch wordt daarbij somtijds bij zekere personen eene gelijktijdige werkzaamheid van andere zintuigen opgemerkt. Dit verschijnsel noemt men '*synopsie*', dat is: waarneming van gelijktijdig plaatshebbende verschijnselen.

Onderzoekingen omtrent dit punt zijn vooral door den bekenden Italiaanschen psychiater Lombroso verricht. Deze vond bij zijne proeven, dat ongeveer 5 procent van de door hem onderzochte personen aanleg tot eene soort van synopsie vertoonden. In het bijzonder vond hij, dat er menschen zijn, die bij het hooren van bepaalde tonen eene zekere gewaarwording van kleur ondervinden, waarbij dezelfde toon ook steeds met dezelfde kleurgewaarwording gepaard ging. Doch dit geldt slechts voor de waarneming van één en denzelfden persoon. Bij verschillende personen kan zich het geval voordoen, dat de één, bij het hooren van denzelfden toon, eene andere kleurgewaarwording ondervindt dan de andere, dat bijvoorbeeld de één blauw, de ander geel ziet. Van den thans overleden bekenden componist Joachim Raff te Frankfort wordt verhaald, dat hij, bij het bespelen der verschillende muziekinstrumenten, deze in hun eigen, bijzondere kleuren waarnam. Voor hem was bijvoorbeeld de fluit azuurblauw, de oboe geel, de waldhoren groen, de trompet scharlakenrood en de flageolet of piccolo-fluit donkergrijs.

Interessante mededeelingen over dit onderwerp werden vóór eenigen tijd in het Engelsche geneeskundige tijdschrift *The Lancet* gedaan door Dr. W.S. Colman, naar aanleiding van eigen onderzoekingen, waarbij hij het hooren van kleuren kon waarnemen. Hij verdeelt die waarnemingen in twee groepen. Bij de eene groep worden doorschijnende, dikwijls zeer fraaie kleurverschijnselen opgemerkt bij zekere tonen, klinkers, noten of bij bepaalde muziekinstrumenten; bij de andere groep der, hiertoe behoorende, verschijnselen ontstonden reeds kleurgewaarwordingen bij het uitspreken, ja zelfs bij het eenvoudige opschrijven van letters of van geschreven woorden, zoodat elk woord in eene bepaalde kleurnuance gezien werd.

Door Dr. Colman wordt dit verschijnsel gerekend tot de associatie-gewaarwordingen, dat is: men zou daarin eene soort van reflexwerking moeten zien, door welke, bij de aandoening van eene zekere zenuw, in de hersenen of het ruggemerg een reflecteerende invloed op zenuwen van andere zintuigen uitgeoefend wordt. Op dezelfde wijze trekken wij bijvoorbeeld, als wij ons branden, onwillekeurig den vinger terug, daar de indruk van het gevoel, die langs een gevoelszenuw naar het ruggemerg voortgeleid wordt, aldaar door 'terugwerking' of 'reflex' een bewegingszenuw prikkelt, die dezen indruk naar den vinger overbrengt, zoodat deze zich, onafhankelijk van onzen wil, terugtrekt. Zoo krijgen sommige menschen 'kippevel' bij het onaangename krassen van een griffel over een lei. Hierbij brengt de gehoorzenuw den indruk van dat geluid naar de hersenen over, en hier worden door reflex de bewegingszenuwen geprikkeld, die naar de onwillekeurige spiervezels,

onder aan de haarwortels van de huid, loopen en waardoor deze op die plaatsen die wortels opheffen.

Eenigszins op dergelijke wijze nu zou, bij het hooren van een zekeren toon, de indruk van het geluid langs de gehoorzenuw naar de hersenen overgebracht worden en daar, door reflex, eene prikkeling plaats hebben van bepaalde gedeelten van de gezichtszenuw en van het netvlies, waardoor dan de indruk van eene zekere kleur zou voortgebracht worden. De daardoor opgewekte kleurnuancen worden tijdens den duur van de gewaarwording niet gewijzigd en zij zijn bijna nooit dezelfde voor twee verschillende personen.

Eene andere verklaring van het verschijnsel is gegeven door den Italiaanschen natuuronderzoeker Lussana. Hij neemt, ter verklaring van het hooren der kleuren aan, dat de zenuwcentra of gangliën (zenuwcellen) van den gehoorzin met die van den gevoels- en den kleurenzin door verbindende zenuwdraden in zeer nauw verband staan en dat deze zenuwverbindingen bij den eenen mensch volkomener ontwikkeld zouden zijn dan bij den anderen. Daardoor laat zich verklaren, dat het verschijnsel door sommige menschen beter wordt waargenomen dan door anderen, en dat het zelfs bij de meesten, waar die verbinding ontbreekt of onvolkomen is, in 't geheel niet bestaat. Daar, waar het verband echter voorhanden is, zou dan de hersenprikkel van het geluid van de hersencentra voor deze zinsgewaarwording in zekeren zin ook uitstralen naar de gangliën of zenuwcellen der gewaarwording voor licht en kleuren, en dit zou bij sommigen dan tot het zien van zekere kleuren kunnen leiden.

Het moeilijkste en ingewikkeldste punt bij het onderzoek der zinsgewaarwordingen heeft betrekking op de verschijnselen van het zoogenaamde ‘g e v o e l s l e v e n’. Deze toch zijn van geheel anderen aard dan de reeds besproken gewaarwordingen van het ‘tastgevoel’, waarbij werkelijk stoffelijke en tastbare indrukken van de buitenwereld op het gevoelsorgaan: de huid, overgebracht worden. Als wij echter spreken van ‘gevoelsleven’, dan worden daarmede uitsluitend psychische gewaarwordingen bedoeld, van wier physiologischen oorsprong wij ons vooralsnog geen rekenschap kunnen geven en waarvoor geen bepaalde organen aangewezen kunnen worden, in welke die indrukken opgewekt zouden worden. Er zijn namelijk vele gewaarwordingen, die in het gewone spraakgebruik insgelijks door het woord ‘gevoel’ aangeduid worden, maar die toch niets hebben uit te staan met de waarnemingen, die wij gewoon zijn samen te vatten onder den algemeenen term: ‘voelen’.

Met de verschijnselen van het ‘gevoelsleven’ worden dus die subjectieve gevoelens van genot of lust en van tegenzin bedoeld, welke, als innerlijke aandoeningen, onze geestelijke voorstellingen of waarnemingen begeleiden en waartoe alle mogelijke aangename of onaangename

gewaarwordingen van verdriet, zorg, genot, vreugde, tegenzin, of weerzin, walging, matheid enz. moeten gerekend worden.

Het verschil tusschen de beide soorten van gewaarwordingen kan, onder andere, uit een eenvoudig voorbeeld uit het dagelijksch leven blijken. Men gevoelt bijvoorbeeld, tengevolge van eene ernstige verwonding, eene hevige pijn en een ander persoon, die ons genegen en erbij tegenwoordig is, gevoelt wel niet die pijn zelf, maar toch gevoelt hij geestelijk met ons mede, hij 'lijdt mede', omdat een ander lijdt, dien hij liefheeft en gevoelt dus 'medelijden'. Zulke onbestemde subjectieve gevoelens worden waarschijnlijk opgewekt door wijzigingen in den toestand van het bloed of van de weefsels, tengevolge van zichtbare of denkbeeldige voorstellingen in onzen geest, waardoor aandoeningen ontstaan van de zenuwen, welke zich in die weefsels verspreiden en die dan als prikkels naar de centrale deelen van het zenuwstel: hersenen of ruggemerg, overgeplant worden.

De vroegere psychologie had aan deze soort van zinsgewaarwordingen tot nogtoe bijna geen aandacht geschonken, want zij stelde zich immers het gansche zieleleven samen uit voorstellingen, die door associatie met elkaar verbonden werden, en dit beginsel achtte men ook voldoende voor de verklaring der gemoedsaandoeningen en der processen van den wil. In eene belangwekkende beschouwing over dit onderwerp heeft Dr. Willy Hellpach te Karlsruhe (K o s m o s , 1906, N°. 2) herinnerd aan de omstandigheden, dat men ten slotte voor het lastige feit stond, dat de één eene zekere voorstelling met lust, met aangename gewaarwordingen 'gevoelt', terwijl bij den ander door dezelfde voorstelling eene gewaarwording van tegenzin opgewekt wordt, hetgeen door middel van de associatie-theorie toch volkomen onverklaarbaar bleef. Toen zijn, zooals de schrijver opmerkt, de merkwaardigste pogingen beproefd, om dezen lastigen nieuweling, het 'gevoel', weer met goed fatsoen uitgeleide te doen, ten gunste van de, tot nogtoe, alleenheerschende voorstelling van zaken. Men vond een paar woorden uit, men sprak van den 'gevoelstoon' of de 'gevoelsreactie' der voorstelling en achtte daarmede de zaak verklaard en verder onderzoek overbodig.

De zonderlingste leer op dit gebied is zeker wel door Lange verkondigd. Volgens hem zouden de gevoelens, zooals genot en tegenzin, niets anders zijn dan gewaarwordingen en wel: waarnemingen van bepaalde lichamelijke gevolgen van de eene of andere geestelijke voorstelling. Een onschuldige leek, onbekend met de kronkelpaden der philosophie, zou bijvoorbeeld zeggen: de eene of andere geestelijke voorstelling maakt ons bedroefd en als gevolg van die droefenis weenen wij. Doch Lange zegt: neen, zoo iets is in geenen deele het geval. Volgens hem roept alleen de voorstelling, die wij ons van eene zekere zaak of gebeurtenis maken, het verschijnsel van het weenen te voorschijn en eerst dientengevolge ontstaat de gewaarwording, die wij droefenis noemen; derhalve: wij weenen niet, omdat wij bedroefd zijn, doch wij worden

bedroefd, als wij weenen. Door deze theorie zou dus een hoogst gewichtig punt, dat met zekerheid vastgesteld is, namelijk de t e r u g werking van de gevoelsu i t d r u k k i n g op het g e v o e l zelf, volkomen omgekeerd worden en zou het gevoel alleen door de gevoelsuitdrukking te voorschijn geroepen worden.

Dergelijke dwaze theorieën worden echter nauwlijks meer door iemand voor ernst opgenomen. Toch is het alleszins verklaarbaar, dat op dit gebied de hypothesen nog steeds een tamelijk gemakkelijk spel hebben. De onderzoekingen op het gebied van het zoogenaamde 'gevoelsleven' zijn namelijk juist daarom zoo moeilijk uitvoerbaar, omdat men daarbij nog minder van het exacte onderzoek, van bepaalde wetenschappelijke methoden en proeven kan gebruik maken, dan bij de gewaarwordingen van onze eigenlijke zintuigen. De voorstellingen toch, die wij onder de uitdrukkingen 'gevoelens' en 'gemoedsbewegingen' samenvatten, zijn uiterst onbestendig; zij zijn bros als het fijnste kraakporselein en teer en vluchtig als het stof op de vleugels van den vlinder: op het oogenblik zelf, dat onze opmerkzaamheid die indrukken zou wenschen vast te houden, zijn zij reeds in de hoogste mate gewijzigd en daarom zijn alle mededeelingen omtrent haar verloop steeds meer of minder onbetrouwbaar.

Er bestaat slechts één middel, om ook deze soort van gewaarwordingen althans eenigermate door een werkelijk onderzoek te beoordeelen: het vaststellen en bepalen van den aard en den graad van de l i c h a m e l i j k e v e r s c h i j n s e l e n, welke die gemoedsbewegingen en geestelijke voorstellingen b e g e l e i d e n.

Dat hevige gemoedsbewegingen vergezeld gaan van zichtbare lichamelijke verschijnselen, is natuurlijk algemeen bekend. Wij noemen in dat opzicht slechts de bewegingen bij het lachen en de wijziging daarbij van onze gelaatsuitdrukking door de samentrekking van bepaalde aangezichtsspieren, de krampachtige samentrekkingen van het middenrif, die het snikken of zuchten veroorzaken bij hevig verdriet, het te berge rijzen der haren bij plotselingen schrik of bij vrees, het krijgen van 'kippevel' door samentrekking van sommige huidspieren bij grooten angst en dergelijke meer. Darwin heeft ook deze verschijnselen, met zijne gewone, degelijke methode van onderzoek en zijn scherp opmerkingsvermogen, uitvoerig bestudeerd en de uitkomsten daarvan medegedeeld in een zeer interessant boek: *The expression of the emotions in men and animals* (1872).

Dergelijke gemoedsaandoeningen zijn nu echter in den regel te weinig standvastig van duur, om daarbij een onmiddellijk onderzoek als zoodanig in te stellen. Toch bestaat er in het algemeen geen enkele, ook nog zoo geringe wijziging in onze gemoedsstemming, die zich ook niet op de ééne of andere wijze door lichamelijke processen kenbaar maakt; wel is waar niet uiterlijk zichtbaar of op grove wijze waarneembaar, maar die toch te herkennen is door bepaalde verschijnselen aan sommige

organen. Het zijn vooral de bewegingen van het hart, de polsslag en de ademhaling, welke duidelijk den invloed van de gemoedsbewegingen vertoonen.

Daaromtrent wordt door Dr. Hellpach het volgende medegedeeld. Door den invloed van de gemoedsbewegingen wordt de polsslag sneller of langzamer, krachtiger of zwakker, naar gelang van den aard der indrukken. De drukking van het bloed in de aderen stijgt of daalt, de ademhalingen worden dieper of oppervlakkiger en haar aantal per minuut neemt toe of af. Daarbij heeft men nu ook reeds spoedig opgemerkt, dat bepaalde gemoedsaandoeningen steeds ook van bepaalde lichamelijke veranderingen vergezeld gaan en dat derhalve het beeld van den loop dezer veranderingen ook een beeld geeft van die gevoelens zelf.

Toen men zich van deze waarheid overtuigd had, werden er zeer vernuftige en doeltreffende methoden uitgevonden, om de veranderingen in de lichaamstoestanden te meten. Onder de toestellen, die voor deze proefnemingen dienen, worden het meest gebruikt: de *sphygmograaf* (van het Gr. *sphygmos* = polsslag en *grapho* - ik schrijf), dus 'polsschrijver' of 'polsmeter'. Dit is een instrument, waarmede men de golvingen van den polsslag automatisch schriftelijk laat opteekenen. Gewoonlijk bestaat het uit een ivoren plaatje, dat op een slagader geplaatst wordt, die aan de oppervlakte van het lichaam gelegen is en waaraan eene veerkrachtige veer bevestigd is, waardoor de rijzingen en dalingen van het plaatje tengevolge van den naderenden bloedgolf aan een hefboom medegedeeld worden. Deze is voorzien van eene spitse punt, waarmede deze bewegingen op een rondwentelenden cylinder of op eene voorbijtrekkende schijf opgeschreven worden.

De kromme lijn dier bewegingen, welke aldus verkregen wordt, vertoont voor elken polsslag eerst eene bijna loodrecht stijgende opklimming, die van boven met een scherpen top overgaat in de neerdalende lijn, veroorzaakt door de daaropvolgende samentrekking van de slagader. De sphygmograaf vormt een zeer gewichtig hulpmiddel bij verschillende physiologische onderzoekingen, want daardoor worden de kracht van het hart alsmede de elasticiteit van de slagaders graphisch voorgesteld en de aanwijzingen van dit instrument, die zeer duidelijk en zeker zijn, hebben eene groote beteekenis voor het beoordeelen van dreigende zwaktetoestanden bij ziekten. Wegens de gevoeligheid dezer aanteekeningen zijn zij echter ook van veel belang voor het herkennen van allerlei veranderingen in den hart- en den polsslag, welke het gevolg zijn van bepaalde aandoeningen van het gevoelsleven.

Een ander toestel, dat hierbij insgelijks gewichtige diensten bewijst, is de *plethysmograaf*, een instrument, waardoor, op dergelijke wijze als boven, de d r u k k i n g van het bloed in de bloedvaten graphisch opgeteekend wordt.

Deze toestellen zijn uiterst gevoelig en geven ons reeds kennis van de geringste afwijkingen in den bloedsomloop, als gevolg van wijzigingen

in het gevoels- en gemoedsleven en vooral als uitvloeisel van de psychologische invloeden, welke door de aandoeningen van genot of tegenzin opgewekt worden. Laat men bijvoorbeeld voor het oog van den proefpersoon plotseling een rood licht ontvlammen, of laat men in zijne nabijheid een orgel of harmonium bespelen, of brengt men een droppel van eene zoet smakende vloeistof op zijn tong, dan toonen de opteekeningen van de genoemde registreertoestellen zeer duidelijk en beslist de, daarbij plaats hebbende, bepaalde schommelingen van het gevoelsleven aan.

Schijnbaar is die methode dus, nu men éénmaal in het bezit is van dergelijke gevoelige toestellen, uiterst eenvoudig. Maar toch is het onderzoek in de werkelijkheid zeer moeilijk en ingewikkeld, want men moet daarbij niet vergeten, dat dergelijke verschuivingen in de stemming van den proefpersoon evenzeer onafgebroken plaats hebben door zijne innerlijke processen: gedachten, herinneringen enz., waardoor de aanwijzingen der instrumenten noodzakelijk wijzigingen moeten ondergaan. Het onderzoek wordt dus, door de inmenging van dergelijke secundaire factoren, zeer bemoeilijkt, te meer daar de proefpersonen zelf zich van deze storingen dikwijls niet eens duidelijk bewust zijn.

Om in dit opzicht maar iets te noemen: zoo kan bijvoorbeeld de nasmaak van een slechten maaltijd of het vooruitzicht op een goeden, het voorgevoel van eene interessante lezing of van een goed concert, of de invloed van duizend andere zaken van dien aard, verschuivingen in de uitkomsten van het onderzoek teweegbrengen, waardoor die zelfs voor het eigenlijke doel volkomen onbruikbaar kunnen worden. Hierin zullen nog vele verbeteringen moeten aangebracht worden; maar toch is het reeds thans van groot belang, dat met deze soort van onderzoekingen - waarvan de psycholoog Alfred Lehmann te Kopenhagen als de baanbreker en grondlegger mag beschouwd worden - een aanvang is gemaakt en dat de proefondervindelijke psychologie zich thans ook aan haar vroeger stiefkind: het onderzoek der gewaarwordingen van het gevoelsleven, meer en meer laat gelegen liggen.

Een belangrijk onderwerp, dat op dit veld van de experimenteele psychologie tehuis behoort, is het onderzoek aangaande de verschijnselen, die zich voordoen bij het waarnemen van p i j n . Dat elk levend wezen het genot zoekt en de smart ontvliedt, behoeft niet als eene ontdekking van de moderne psychologie vermeld te worden, want deze waarheid is ouder dan alle mogelijke psychologische waarnemingen. Doch iets anders is het, als men vraagt, welke de rol is van de gewaarwording van pijn in de natuur en door welke wetten zij bepaald wordt in hare zoo oneindig uiteenloopende nuancen. Immers, welk een afgrond gaapt er, althans voor zoover wij dit kunnen beoordeelen, tusschen het doffe gevoel van smart bij een worm dien wij onder onzen voet vertrappen of zelfs bij het doorbreken of afsnijden van eene plant, die ons van hare

onaangename gewaarwordingen zelfs niet het minste teeken geeft, en de grootste folteringen der ziel bij een mensch, zooals Faust.

Dit punt, dat voor ons toch zulk een gewichtig vraagstuk van kennis inhoudt, is nog betrekkelijk weinig onderzocht, maar toch zijn ook op dezen weg reeds de eerste schreden gedaan. Daarmede heeft zich vooral de beroemde Fransche physioloog Chr. Richet verdienstelijk gemaakt, die vóór eenige jaren een geschrift in het licht gaf, getiteld: *Sur la douleur*, waarin bijeengebracht is, hetgeen tot op dien tijd omtrent dat onderwerp bekend was. Bovendien zijn in den jongsten tijd ook eenige uitkomsten bekend gemaakt van onderzoekingen over de gewaarwording van pijn, die vooral door Duitsche physiologen verricht zijn, zooals Naunyn, Goldscheider, Edinger en anderen. De daardoor verkregen gegevens verschaffen ons een nieuwen en, in vele opzichten, verrassenden blik op dit, reeds zoo oude, maar nog steeds zoo weinig gekende vraagstuk der gewaarwording van genot en smart.

Richet meent, dat men, in den geest van Darwin's theorie van den ‘strijd om het bestaan’, de pijn als een nuttig en d o e l m a t i g verschijnsel in de natuur moet beschouwen. Het zou, volgens hem, de bedoeling hebben, om ons, op meer volkomen en afdoende wijze dan zulks door onbewuste reflexen mogelijk is, voor nadeelen te bewaren en ons te beschermen als een wachter tegenover de vele gevaren, door welke de organische wezens in de natuur bedreigd worden.

Dit zou dan echter tegenwoordig nog slechts voor de laagste organismen gelden, want op de hoogere trappen van ontwikkeling is er, volgens Herbert Spencer, door het sociale milieu van het kultuurleven, eene noodlottige verplaatsing ontstaan tusschen pijn en nadeelige-, en tusschen genot en nuttige handelingen, waardoor de verbinding tusschen deze, van nature bij elkaar behoorende, zaken verbroken is. Daardoor vinden dan dikwijls handelingen plaats, die het tegendeel van doeltreffend zijn. Zoo zou bijvoorbeeld bij den mensch de pijn bij eene operatie hem het mes van den chirurg doen afweren, dat hem het leven moet redden, ware het niet, dat de wetenschap juist voor dergelijke operaties een geheel arsenaal van middelen verzameld heeft, die zulke ondoelmatige handelingen van den patiënt voorkomen en die verdoovend en pijnstillend werken, zooals cocaïne, of hem zelfs geheel willoos maken, zooals chloroform, aether, lachgas enz.

Bij al de talrijke vormen van pijn en smart, hoe verschillend die ook zijn mogen, wat hun ontstaan betreft, dus hetzij zij hun oorsprong vinden in mechanische beleedigingen van onze organen, waardoor de gevoelszenuwen geprikkeld worden, of door abnormale aandoeningen van onze zintuigen: smaak, reuk, gezicht of gehoor, hetzij zij hun oorzaak vinden in geestelijke gewaarwordingen, zooals hoop, vrees, droefheid, moedeloosheid, zwakte of zenuwachtigheid, - al deze, en nog ontelbare andere, vormen van smart gaan, zonder uitzondering, gepaard met eene meer of minder hevige reactie daartegen van het organisme.

Deze reactie draagt in vele gevallen inderdaad nog het karakter van eene afwering, en zij is wellicht nog een overblijfsel van de boven bedoelde doelmatige handelingen van den getroffene, welke door onze stamouders ter bezwering van het gevaar aangewend werden. Uiterlijk openbaart zich deze reactie door de veranderde uitdrukking van het gelaat, - waarover Darwin in zijn bovengenoemd werk zulke interessante mededeelingen heeft gedaan. Verder gaat zij gepaard met gebaren, uitroepen en tranen, kreten en inwendig door eene som van zeer gewichtige verschijnselen, die men met behulp van de zooeven besproken automatische en andere toestellen kan bepalen. Hiertoe behooren, onder andere, variaties van de lichaamstemperatuur, versnelling of somtijds vermindering der snelheid van den polsslag en van de ademhaling, verhooging der gelaatskleur of omgekeerd verbleeken enz. Vooral de reactie van de spieren, en in het bijzonder die van de gelaatsspieren, komen het meest voor en zijn het duidelijkst waar te nemen.

Ook de geuite kreten, het uitschreeuwen en gillen, moeten, evenals de mimiek van het aangezicht, aan reacties van de spieren, aan den prikkel, dien de pijn uitoefent, toegeschreven worden, want zij zijn het gevolg an ademhalingsstoringen en van plotselinge uitademingen, die door de spieren van middenrif, borst en keel voortgebracht worden. Daarentegen behooren de bewegingen en gebaren tot de uitingen van s m a r t en l i j d e n , terwijl de tranen een gevolg van beide kunnen zijn, of ook kunnen ontbreken.

Overigens moet men waarschijnlijk ook in deze verschijnselen nog een overblijfsel zien van de afwerende middelen tegen gevaar bij vroegere diervormen. Het is in elk geval zeker, dat de gevolgen van pijnlijke of smartelijke ongevallen veel ernstiger zijn, zoo die gebaren, kreten en tranen uitblijven of met geweld teruggehouden worden, daar deze uitingen van het gevoel den patiënt steeds meer of minder verlichting geven, terwijl hij des te meer lijdt, hoe meer hij tracht ze in te houden. Men heeft zelfs gemeend, dat door de gewaarwording zelf van de pijn in ons lichaam zekere stoffen, wellicht vergiftige, gevormd worden, die noodzakelijk door de eene of andere werking naar buiten moeten verwijderd worden, hetzij door de reactie der spieren, hetzij door zekere lichaamsafscheidingen, zooals de tranen. Die stoffen zelf kennen wij niet, maar voor de genoemde beschouwing pleit, dat de hevige innerlijke verschijnselen, waarmede de pijn gepaard gaat, nu eens met versnelling van den hartslag en van de ademhaling, met koortsige aandoeningen, dan weer omgekeerd met vermindering van de frequentie van het hart of zelfs met stilstand en temperatuurverlaging gepaard gaan, hetgeen inderdaad op eene soort van vergiftiging wijst. Ten overvloede hebben Brieger en Selmi gevonden, dat de urine van hen, die pijn lijden, vergiftiger is dan normale urine.

Proefondervindelijke onderzoekingen van Goldscheider en anderen hebben aangetoond, dat op de menschelijke huid eene geheele reeks

van specifiek gevoelige punten aanwezig is, die men kan onderscheiden in pijn-, druk-, temperatuurspunten enz., en dat bijvoorbeeld de laatste alleen gevoelig zijn voor de gewaarwording van warmte en koude, doch niet voor die van pijn. Dit kan bewezen worden, door op die bepaalde plaatsen, waar zich de temperatuurspunten bevinden, naaldjes met uiterst fijne punten in loodrechten stand in de huid te steken, waarbij dan niet de minste pijn waargenomen wordt. Ja, men heeft hierbij zelfs een opmerkelijke ervaring opgedaan, die schijnbaar als een paradox klinkt, namelijk: dat de temperatuurspunten zelfs ongevoelig zijn voor temperatuurspijn.

Bij nadere beschouwing ligt daarin echter volstrekt geen tegenstrijdigheid, want de temperatuurspijn is eene gewaarwording van geheel anderen aard, die met het eigenlijke gevoel van warmte of koude in geenerlei verband staat, want men verstaat daardoor die brandende of stekende pijn, welke bij aanraking van zeer sterk verhitte voorwerpen waargenomen wordt.

Goldscheider zegt daarvan in zijn boek: *Über den Schmerz* het volgende: ‘Als men met een sterk verhitten cylinder, die in eene fijne punt uitloopt, de huid, van punt tot punt, over hare geheele oppervlakte betast, dan ontstaat op korte afstanden, telkenmale als men de punt op de huid zet, een ondraaglijke pijn. Zoodra als men echter op een temperatuurspunt komt, verdwijnt het kenmerk van het ondraaglijke men bespeurt dan, wel is waar, nog steeds een zeker stekend gevoel, doch zonder de hevige pijn. Men zou dan den cylinder zelfs, als 't ware, op de punt kunnen laten rusten zonder pijn te gevoelen en somtijds is zelfs elk gevoel van pijn afwezig.’ Deze waarnemingen zijn in besliste tegenspraak met de opvatting van het begrip ‘pijn’, als een buitengewoon hevige gewaarwording, en zij bewijzen tevens, dat in de huid bepaalde onderdeelen met de waarneming van pijn, andere met die van warmte en koude, nog andere met het tastgevoel enz. belast zijn.

Als het juist is, wat wij zooeven opmerkten, dat pijn gepaard gaat met eene zekere ontleding van sommige lichaamsweefsels, waardoor schadelijke producten ontstaan, die verwijderd moeten worden, dan volgt daaruit noodzakelijk, dat die gewaarwording oorspronkelijk weer het gevolg moet geweest zijn van eene hevige ontledende werking op de bestanddeelen der zenuwvezels, die zich vandaar achtereenvolgens mededeelt aan al de overige elementen van het zenuwstelsel, want alleen op die wijze laat zich de verspreiding van die vergiftige producten door het geheele lichaam verklaren. De vraag is dus thans: waardoor komt de gewaarwording van pijn tot stand?

Ter beantwoording van die vraag moeten wij ons een klein uitstapje op het gebied der physiologie van het zenuwstelsel veroorloven.

Het zenuwstelsel is samengesteld uit anatomische bestanddeelen, die voor hunne werkzaamheid niet slechts zuurstof en voedingsstoffen noodig hebben, welke door het bloed aangevoerd worden, doch ook een

opwekkenden p r i k k e l behoeven, die, zooals alle prikkels, eene physische of chemische wijziging teweegbrengt in het protoplasma der zenuwmassa, zoodat eene ontleding plaats heeft van de moleculen dier stof, welke juist de oorzaak is van de opwekkende werking. Deze chemische omzetting wordt zeer snel door de zenuwelementen voortgeplant, want de ontleding van het ééne element doet het restant daarvan vrij worden, dat zich weer met een deel van een naburig volgend element tot een nieuw molecule vereenigt, waardoor dus weer een restant van dit tweede element vrij wordt, dat weer een prikkel wordt voor de ontleding van een volgend molecule. Hier herhaalt zich hetzelfde verschijnsel opnieuw en zoo vervolgens, doch dit alles is het werk van een ondeelbaar oogenblik.

De aldus geprikkelde en beurtelings vernielde zenuwelementen noemt men *neuronen* (van het Gr. *neuron* = zenuw). Zij bestaan feitelijk uit drie onderdeelen: in de eerste plaats het essentiëele gedeelte van elk zenuwelement, de *zenuwcel* (*ganglion*) met de *celkern*, die het onmisbare bestanddeel is voor de voeding en voor den wederopbouw van het zenuwelement, als dit gedeeltelijk door den prikkel verwoest is. Verder liggen, om die cel heen, de zoogenaamde '*protoplasma-voortzettingen*', met de daarin verspreide kleurlichaampjes of *chromatophoren*, welke vertakte uitbreidingen zijn van het protoplasma der cel en die den prikkel ontvangen, waardoor de wijziging in het zenuwelement tot stand komt. Eindelijk loopt het lichaam van de zenuwcel aan de ééne zijde nog uit in een dun cylindervormig verlengsel, den zoogenaamden *ascylinder*, de zenuwvezel, die den prikkel van de protoplasma-voortzettingen overneemt en dien voortplant tot aan zijn eindpunt, waar hij weer den prikkel vormt voor de protoplasma-vertakkingen van het naburige neuron.

Uit deze 'leer der neuronen', die wij aan Waldeyer te danken hebben, blijkt, dat men tegenwoordig de gangliëncellen en de daaruit voortkomende zenuwvezels slechts als één onafscheidelijk geheel, als één enkele cel beschouwt; de zenuwdraad of vezel, zijn ascylinder en zijne eindvertakkingen zijn slechts voortzettingen, uitloopers van de gangliëncel zelf. Alle zenuwelementen hangen dus onafgebroken met elkaar samen, het uiteinde van den ascylinder der ééne cel is bevestigd aan de protoplasma-vertakkingen van de volgende. Maar sommige van die neuronen staan door die protoplasma-voortzettingen in verband met één der zintuigen, bijvoorbeeld in de huid met dat van het gevoel, waardoor de prikkels dus in eene onafgebroken reeks naar de centraaldeelen: hersenen en ruggemerg, overgebracht worden. Andere neuronen zijn door hun ascylinders met de klieren, de spieren enz. verbonden en staan op hun beurt ook weer met de centrale deelen in gemeenschap; eerstgenoemde zijn de *gevoelsneuronen*, laatstgenoemde de *bewegingsneuronen.* Tusschen deze in gaat de indruk dus steeds nog door de centrale neuronen van hersenen en ruggemerg. Indien namelijk een

zekere prikkel tot ons bewustzijn zal komen, bijvoorbeeld als er een gevoelsindruk zal waargenomen worden, dan moet de prikkel, die in een zeker punt van den een of anderen gevoelsneuron van de lichaamsoppervlakte opgewekt is, zich eerst aan de centrale neuronen mededeelen en vandaar secundair weer naar den peripheren bewegingsneuron voortgeplant worden.

Bij de waarneming van indrukken hangt nu alles slechts af van de kracht van den prikkel, dat is: van den meerderen of minderen graad der moleculaire vernieling, welke door dien prikkel voortgebracht wordt. Is de prikkel te zwak, dan bereikt die ontleding de zenuwcentra in hersenen of ruggemerg niet, en er bestaat dan dus ook geen gewaarwording; is hij van voldoende sterkte, dan worden ook die centra door de ontleding bereikt en de gewaarwording komt tot stand. Maar is ten slotte de prikkel buitengewoon sterk en hevig, dan is er niet alleen gewaarwording, doch ook p i j n, dat is: het bewustzijn van eene abnormale verwoesting der gevoelsneuronen. P i j n is dus het resultaat van elken hevigen prikkel, die deze zenuwelementen verwoest of ontleedt. En inderdaad stelt de tegenwoordige groote vooruitgang van de microskopische techniek onsin staat, te bewijzen, dat bij alle gewaarwordingen van pijn, hetzij door mechanische oorzaken, door branden, door bijtende stoffen, zooals alcohol, hetzij door zenuwaandoening, kramp, koliek, enz., bepaalde wijzigingen in de organisatie van de betreffende neuronen of zenuwelementen plaats hebben.

Door het voorgaande wordt het nu ook duidelijk, waarom alles, wat de samenstelling en het bestaan van de neuronen op diep ingrijpende wijze verandert, hetzij een slag, eene wond, eene drukking, of een physische beleediging, zooals eene brandwond, of eene chemische werking door bijtende stoffen, vergiften of zelfs door pathogene bacteriën - waarom dus al deze oorzaken de gewaarwording van pijn teweegbrengen. En ook kunnen wij thans begrijpen, dat zulks zelfs kan geschieden door stoffen, die overigens zoo onschuldig mogelijk zijn. Zoo is bijvoorbeeld eene onderhuidsche inspuiting van zuiver water zeer pijnlijk, omdat het water aan de neuronen zekere zouten onttrekt, die erin oplossen en welke voor de samenstelling der gevoelsneuronen onmisbaar zijn, zoodat deze daardoor in zekere mate vernield worden. Het is verder nu ook verklaarbaar, dat, zooals reeds gezegd werd, de reacties en de bewegingen van de gelaatsspieren, van de armen enz. of de afscheiding van vochten, zooals de tranen, aan het lijden verlichting brengen, daar zij de moleculaire ontledingsproducten, die door den prikkel in vrijheid gesteld zijn en wier opeenhooping, zooals die van allen ‘afval’ onzer lichaamsfunctiën, schadelijk, ja vergiftig zou werken, om zoo te zeggen verbruiken of uit het lichaam verwijderen. De gebaren, kreten, de mimiek van het gelaat, de tranen, het zweet enz. kunnen dus die vergiftige werking verminderen, hoewel zij haar natuurlijk niet volkomen wegnemen.

Dit zal nog duidelijker worden, als wij ten slotte nog met een enkel woord spreken over de middelen om pijn weg te nemen of haar te verlichten. Zooals wij zagen, moet er aan twee voorwaarden voldaan zijn, zoo de pijn door ons bewustzijn zal waargenomen worden, namelijk: vooreerst een sterke prikkel, die de gevoelsneuronen doet o n t l e d e n en in de tweede plaats de mededeeling van dien prikkel aan de psychische centra in hersenen en ruggemerg. Daaruit volgt, dat er slechts twee middelen kunnen bestaan, om pijn te stillen of te verzachten: vooreerst kan dit geschieden door den wederopbouw, het herstel van het beleedigde of vernielde zenuwelement en in de tweede plaats, door de mededeeling van den prikkel aan het bewustzijn te beletten.

Het eerstgenoemd middel zou blijkbaar het doeltreffendst zijn: het is het physiologisch middel bij uitnemendheid. Doch dit is, helaas, vooralsnog niet steeds voor toepassing vatbaar, daar wij nog zoo weinig bekend zijn met de chemische samenstelling der neuronen en met de wijzigingen, die deze door den prikkel ondergaat. Deze methode verkeert nog slechts in haar periode van opkomst. Wij deelen alleen mede, dat men tot dat doel begint gebruik te maken van de toediening van lecithine en van de phosphaten van glycerine. Deze zijn, zooals door Danilewsky en Robin aangetoond werd, onmisbare voedingsstoffen voor de zenuwcelmassa en kunnen derhalve tot haren snellen wederopbouw medewerken. Verder behoort hiertoe het middel der massage en gymnastiek, waardoor het bloed van de pijnlijke deelen sneller afgevoerd wordt, zoodat de circulatie van het bloed daarin verbeterd en de voeding der celmassa, benevens de verwijdering van de afvalproducten, de stofwisseling dus, bevorderd wordt. Zeker is het, dat deze laatste methode, hoewel zij langzamer werkt en dus uit den aard der zaak niet onmiddellijk de gunstige gevolgen doet zien, in elk geval uitstekende uitkomsten oplevert bij zenuwpijnen en dergelijke, terwijl de verbetering in den regel van langeren duur is dan bij de tweede methode.

Toch wordt bij hardnekkige gevallen en daar, waar spoedig ingrijpen gewenscht is, aan deze laatste de voorkeur gegeven. Men maakt daarbij van zekere geneesmiddelen gebruik, om te beletten, dat de prikkel tot het bewustzijn overgebracht wordt en wel: door dit laatste te verdooven. Daartoe behooren deels een onnoemelijk aantal van pijnstillende middelen of zoogenaamde *anaesthetica* (van *an* = ontkenning en *aisthesis* = gevoeligheid), zooals antipyrine en phenacetine, deels verdoovende middelen, bijv. chloroform en aether, of ook slaapverwekkende middelen, zooals morphine en chloraal.

Ter verklaring van de werking van dergelijke middelen moeten wij er aan herinneren, dat de neuron eene cel is met protoplasma-vertakkingen. Deze laatste zijn natuurlijk met leven bedeeld en zij zijn ook geenszins onbeweeglijk, doch voeren integendeel zeer doelmatige bewegingen uit. Evenals de levende amoebe, een diertje, dat eigenlijk ook niets anders is dan eene enkele cel, met hare verlengselen bewegingen

maakt en die uitzendt of intrekt, zoo doet zulks ook de zenuwcel, al naar gelang zij te doen heeft met nuttige of met schadelijke stoffen. Nu kan echter, zooals wij zagen, de indruk van pijn alleen dan tot ons bewustzijn voortgeplant worden, als er een onafgebroken verband bestaat tusschen alle neuronen, die gelegen zijn op den weg van het waarnemend zintuig naar hersenen en ruggenmerg. Met andere woorden dus: de protoplasmaverlengselen van elk neuron moeten het uiteinde van den ascylinder van het naburige neuron, dat den indruk verder moet geleiden, onmiddellijk aanraken, want zoodra dit verband verbroken is, houdt elke gewaarwording van pijn dadelijk op, daar zij dan niet naar de hersenen overgebracht wordt.

En nu wordt dat verband juist verbroken door de genoemde pijnstillende of verdoovende middelen. Deze immers zijn vergiftig voor de neuronen, hetzij op zichzelf, hetzij door wijzigingen, die zij in het bloed teweegbrengen. Om die gevaren te ontgaan, trekken zich de beweegbare protoplasmaverlengselen terug, zoodat de aanraking met den naburigen ascylinder verbroken en dus de prikkel van pijn niet naar de hersenen overgeplant wordt.

Op dergelijke wijze moet men ook de werking der zoogenaamde ‘v e r m o e i e n i s v e r g i f t e n’ verklaren, welke bestaan uit de opeengehoopte afvalproducten van de stofwisseling ten gevolge van langdurige inspanning en die insgelijks als vergiften op de neuronen werken. Ook dan wordt de samenhang van deze met de centra van het zenuwstelsel verbroken, zoodat de indrukken van de buitenwereld niet meer tot ons bewustzijn komen en waarvan de slaap - het groote corrigens tegen vermoeienis - het gevolg is.

Ten slotte willen wij nog eene enkele mededeeling doen over eenige zeer verrassende en schitterende ontdekkingen, welke door de onderzoekingen van Richet gedaan zijn en die op dit punt een geheel nieuw en onverwacht licht werpen.

Richet heeft namelijk aangetoond, dat pijn ook kan ontstaan door de som van een groot aantal indrukken, die elk op zichzelf volkomen pijnloos zijn. Zoo is het bijvoorbeeld gelegen met de gewaarwording, die de electrische inductiestroom opwekt. Bij een zekeren graad van sterkte van den stroom kan het gebeuren, dat men, bij het openen en sluiten van den stroom, niet de minste pijnlijke gewaarwording van den schok ondervindt, terwijl men, na eene langere reeks van dezelfde slagen, bij het openen en sluiten, als dit met korte tusschenpoozen plaats heeft, een hevig pijnlijk gevoel waarneemt. De verklaring van dit verschijnsel is deze, dat zekere prikkels - en wel zoodanige, waardoor de zenuwvezels zelf beschadigd worden (pijnprikkels), - eene bijzondere geleidingsbaan volgen, waarin de indrukken sterker worden door optellen tot een enkelen indruk.

Met betrekking tot dit punt heeft Schiff dan ook proefondervindelijk aangetoond, dat pijn niet alleen, zooals wij zagen, door prikkels van

bepaalde, bijzondere punten der huid opgewekt wordt, doch dat de prikkels ook langs andere zenuwen naar de centrale deelen voortgeleid kunnen worden. Hij heeft namelijk gevonden, dat, als de grijze, inwendige massa van het ruggemerg doorgesneden wordt, er dan geen pijnlijke indrukken meer waargenomen worden, doch nog wel gevoelsindrukken. Ook door klinische onderzoekingen is deze uitkomst in den jongsten tijd bevestigd.

Uit het bovenstaande blijkt, dat wij over de physiologische grondslagen en over de gewaarwordingen van smart en pijn tegenwoordig een tamelijk juist oordeel kunnen vellen. Hetzelfde kan echter niet gezegd worden ten opzichte van de gewaarwordingen van genot en van onze aangename aandoeningen. Voor deze zijn tot nog toe de physiologische elementen nog niet bekend, en eene bevredigende verklaring van den gang van zaken daarbij en van de rol, welke de verschillende onderdeelen van het zenuwstelsel daarin spelen, is nog niet gevonden.

Gelukkig is daarbij echter geen ‘periculum in mora’. Voorloopig kunnen wij veilig voortgaan met het genieten van het aangename en van alles wat ons bevredigt, zonder dat wij het ‘hoe en waarom?’ daarvan kennen, want hierbij bestaat geen aanleiding, zooals bij de gewaarwording van pijn, om naar middelen te zoeken, die als tegengift kunnen dienen. Als wij echter bedenken, welke groote vorderingen onze kennis in den nieuweren tijd op het gebied der ‘physiologie van de pijn’ gemaakt heeft, dan mag men verwachten, dat in eene niet al te ver afgelegen toekomst ook meer licht zal ontstoken worden over de ‘physiologie van het genot.’

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Eene levensbeschouwing getoetst.

H.N. de Fremery, Een Spiritistische levensbeschouwing, (bij Van Dishoeck, te Bussum, 1907).

'Het hedendaagsch Spiritualisme is nauwelijks eene halve eeuw oud, maar reeds werd door den Aartsbisschop Hughes van New-York in 1860 het aantal Spiritualisten in de Vereenigde Staten geschat op minstens 10 millioen. De Roomsch-Katholieke "Council" te Baltimore in 1876 schatte het op ruim tien millioen. Wijl nu de Spiritualisten niet georganiseerd zijn tot eenig kerkgenootschap en een groot aantal hunner nog geacht wordt tot een of ander christelijk kerkgenootschap te behooren, gaat het moeilijk, zich een eenigszins nauwkeurg idee te vormen van het aantal Spiritualisten in Amerika. Het lijdt geen twijfel, dat ze bij millioenen geteld worden, wijl ze gevonden worden in elke stad en in elk dorp van de Amerikaansche Unie, op hun bloeiende uitgeversmaatschappijen kunnen wijzen, die een aanzienlijk getal goed geredigeerde en gesteunde tijdschriften de wereld inzenden en onder hun geestverwanten tellen: vele mannen van nationale reputatie, eminente rechtsgeleerden, theologen, schrijvers, natuurvorschers en industriëelen van naam. De lijst hunner openbare redevoeringen telt duizenden namen en hun boekenschat is zoo uitgebreid, dat een Bostonsche firma reeds meer dan 700 boekdeelen adverteert.

Het aantal Spiritualisten neemt voortdurend toe en velen hunner behooren tot de helderst denkende, wel ontwikkelde en wetenschappelijke lagen der samenleving.'

Aldus lees ik in een onlangs verschenen boekje(*), dat verder de namen opsomt van eenige mannen van beteekenis, die aanhangers en verdedigers zijn der spiritistische theorie. Ik neem daaruit slechts de meest bekende over. Ze zijn die van Alfred Russell Wallace, Camille Flammarion, Sir William Crookes, Alex. von Humboldt, Prof. Robert Hare, Sir Edward Bulwer Lytton, Prof. J.H. Fichte, Lord Brougham, Prof. Friedrich Zöllner, Alexander Aksákof, J.P. Schiaparelli, Prof. Lombroso en Prof. Richet. Van dezen zijn velen van sceptische tegenstanders tot vurige aanhangers en verdedigers bekeerd. Daarnaast sta

(*) *De Ketterpreek en Het Ketterproces* van den Predikant Dr. B.F. Austin. Uit het Engelsch, door H.B. Kennedy van Dam. Blz. 123 vg.

een citaat uit een boekje, hetwelk een beknopt overzicht geeft van de werkzaamheden der Engelsche Society for Psychical Research(*): 'Many of the leading workers of the Society have, however, been driven to the conclusion that certain facts do exist, which cannot be explained without admitting the presence of other intelligences, and that some of these facts are evidence of the continued action of men and women who have lived among us.' Men meent, dat verschijnselen als helderziendheid, telepathie, profetie, beteekenisvolle droomen, visioenen, gezondmaking, overbrenging van gedachten langs een anderen weg dan dien der vijf bekende zintuigen niet aan ons nog onbekende psychische krachten, vermogens en invloeden maar bepaaldelijk aan de tusschenkomst en werkzaamheid der geesten van afgestorvenen moeten worden toegeschreven. Beweerd wordt dan ook, dat het eerste twintigjarig onderzoek van het bedoelde genootschap geleid heeft tot dit resultaat(†):

1°. That proof is afforded that there are other means than the 'five senses' by which knowledge can be acquired by the human mind; in other words, that Telepathy is a Fact.

2°. That one human mind has the power of influencing other human minds in ways not heretofore recognized by science; in other words, that the effects of Suggestion, Hypnotism, and Psychic Healing represent groups of actual Phenomena.

3°. That there is a realm of undeveloped and unrecognized Faculty in man, provisionally termed the Subliminal Self.

4°. That there is a basis of fact in many stories of Hauntings and Apparitions of various kinds.

5°. That in Psychical Research the enquirer does meet with Intelligences other than human beings in the flesh. And that there is evidence - small though it be in amount - which is sufficient to prove the continuity of individual life after death, and that communication does take place between those in this and in another condition of life.

Het in de laatste plaats genoemde omschrijft de spiritistische overtuiging, door den heer De Fremery aldus onder woorden gebracht: 'dat voor den mensch een zelfbewust, individueel voortbestaan na den stoffelijken dood is weggelegd en dat het alsdan mogelijk is, onder bizondere omstandigheden met de op aarde achtergeblevenen in gemeenschap te treden.' De aangeboden spiritistische levensbeschouwing moet dus eene zoodanige zijn, die met deze overtuiging rekening houdt niet alleen, maar onder haar beslissenden invloed staat ook en daarom haar licht ontsteekt bij wat de mensch in zijn zelfbewust, individueel voortbestaan aan de achtergeblevenen gelieft te openbaren. Hierin ligt hare nieuwheid en wat ons - 't zij wij al of niet de spiritistische overtuiging deelen - belang inboezemt. Geloof aan persoonlijke onsterfelijkheid, aan een individueel voortbestaan toch is niet nieuw. Ouder is zeker

(*) *The Society for Psychical Research*, by Edward T. Bennett, bl. 43.
(†) A.w., blz. 55.

nog de praktijk der doodenbezwering. Maar tot vóór eene halve eeuw achtte men, althans in de beschaafde wereld, alle verkeer met geesten van afgestorvenen onmogelijk. Door het spiritisme is dit anders geworden. Mannen en vrouwen van naam en van erkende bekwaamheden op meer dan één gebied van geestelijk en wetenschappelijk leven zijn opgetreden als verklaarde aanhangers der spiritistische overtuiging. Daartegenover staan wel is waar anderen, voorloopig ook nog meerderen, die van de spiritistische verklaring der verschijnselen niet gediend zijn. Humoristen(*) steken soms op geestige wijze met die verklaring zoowel als met die verschijnselen den draak. Pro en contra staan in niet immer even welwillenden en waardeerenden, dus kalmen toon, tegenover elkaar. Het is hier de plaats niet uit te maken, aan welke zijde 't recht is. Evenmin om, wat reeds van medische zijde geschiedde, te wijzen op ‘het spiritistisch gevaar’, dat vele zenuwachtige menschen, die zich er niet voor in acht nemen, met verstandsverbijstering bedreigt. Wel intusschen worde de wenschelijkheid uitgesproken, dat de bedoelde verschijnselen enkel door daartoe bevoegden worden onderzocht. Men brengt ze m.i. te zeer onder 't groote publiek, tot onbevooroordeeld en nauwgezet onderzoek in staat noch bij machte. Wij zullen dat onderzoek dus aan anderen overlaten, er enkel aan herinneren, dat een m.i. betrouwbaar man als F.W.H. Myers in zijn na zijnen dood uitgegeven werk *Human Personality and its Survival of Bodily Death* zich zooveel om- en voorzichtiger uitspreekt dan menig spiritist van den zooveelsten rang. Als gewoonlijk maken ook hier de *dii minores* wederom 't grootst rumoer, natuurlijk tot schade voor de zaak, die zij als goed beschouwen, in elk geval tot schade van de juistheid en billijkheid in het oordeel van een grooter publiek.

Maar onder de *dii minores* mag de heer H.N. de Fremery niet worden gerekend. Hij is de bekende schrijver van de vóór nog slechts enkele jaren uitgegeven *Handleiding tot de kennis van het Spiritisme*, aan welke handleiding veel lof is toegezwaaid, niet enkel door de medestanders. Nu volgt, na een herdruk van die handleiding, eene levensbeschouwing van niet minder dan ruim 300 bladzijden. Wij hebben dus vóór ons een der zake kundig man. Deze man biedt ons zijne levensbeschouwing, natuurlijk met het doel ons daarvoor te winnen. Verdient zij dat te doen? ‘Was für eine Philosophie man wähle, hängt davon ab, was für ein Mensch man ist, sagt Fichte. Aber umgekehrt hängt, was man für ein Mensch ist, auch gewaltig davon ab, was man für eine “Philosophie”, oder besser, für eine Weltanschauung hat’(†). Waar wij met Fichte èn Ragaz meegaan, erkennen wij 't groote belang eener levensbeschouwing. Belooft eene, die zich aanbiedt, nieuwe, nog ongekende gezichtspunten te openen en beweert zij dat te doen met onweersprekelijk recht, dan is er meer dan nieuwsgierigheid, dan is er

(*) O.a.R. Presber, Von Leutchen die ich lieb gewann.

(†) Ragaz in een frisch boekje: *Evangelium und moderne Moral*, blz. 39.

belangstelling, die ons doet luisteren. Er is een recht, er is zelfs eenige verplichting, haar te toetsen. Waaraan?

Aan de vrucht kent men den boom. Waartoe leidt dus eene spiritistische levensbeschouwing? Als 't doel is bereikt, weten wij, of de weg ons leidde tot 't juiste doel. Komen wij niet tot dat juiste doel, dan deugde de weg niet. Kwamen wij reeds vroeger tot datzelfde doel, maar langs een anderen, korteren en gemakkelijker weg, dan is deze nieuwe wederom overbodig voor wie liever geen omweg maken. Wij zullen dus deze spiritistische levensbeschouwing van zichzelve laten getuigen. Hoe doet zij ons het leven, ons leven beschouwen? Hoe moet bij haar licht ons leven zijn? En van welken aard is dit licht? Wij doen haar zooveel mogelijk spreken met eigen woorden en hopen een zoo onpartijdig mogelijk verslag te geven van datgene, wat ons hier de hoofdzaak zoowel als 't eigenaardige dunkt. Daarop toch komt 't aan. Trouwens, reeds tijd en ruimte gebieden dit. Intusschen zullen wij ons niet geheel kunnen onthouden van eene beoordeeling van des schrijvers betoog en betoogtrant. Maar wij doen dit slechts, waar wij 't niet mochten nalaten en daarom zoo weinig mogelijk. Niet het spiritisme zelf, maar de levensbeschouwing van den spiritist De Fremery, zuiver persoonlijk dus, waaraan elke dogmatische strekking vreemd is(*), wordt hier getoetst.

Eindigt het leven met den dood? De vraag is niet enkel van theoretisch, maar ook van praktisch belang. ‘Indien er een voortleven na onzen stoffelijken dood is en het blijkt te zijn een voortzetting van het leven hier op aarde, zij het ook onder andere omstandigheden, dan komt ons aardsch bestaan in een geheel ander licht te staan, dan wanneer het gebonden is aan een tijdelijken verschijningsvorm, die met den stoffelijken dood te niet gaat’(†). Het spiritisme nu meent de oplossing van het vraagstuk van 's menschen voortleven na den stoffelijken dood gevonden te hebben. Het staat hierin niet alleen. De theosofie beweert hetzelfde. Er is echter een kenmerkend verschil in de wijze waarop deze beide geestesrichtingen het vraagstuk hebben ter hand genomen. Zegt de theosofie haar kennis ontleend te hebben aan de Groote Meesters eener occulte Broederschap, het spiritisme is uitgegaan van den mensch zelf als studie-object van onstoffelijke krachten. De eerste begint met haar stelsel van boven af, de tweede bouwt van onderen op. Bij de eerste is navraag en contrôle niet mogelijk voor een mensch van gewone ontwikkeling. De bijna aan alwetendheid grenzende kennis van den Schepper en Zijne bedoelingen bij de theosofische woordvoerders schrikt de spiritisten af. Juist de echt-menschelijke onvolkomenheid van de kennis dezer laatsten trekt aan, is zoo natuurlijk, zoo volstrekt niet apocrief. ‘En de overeenstemming in grondtoon,

(*) Blz. 23.
(†) Blz. 15.

trots alle verscheidenheid der van gene zijde ontvangen mededeelingen, drukt er den stempel der geloofwaardigheid op'[*].

Men zal zich herinneren, dat het bezwaar der theosofen zich juist tegen 't ontvangen en verkrijgen dezer mededeelingen richt. H.i. toch trekken de spiritistische praktijken de geesten der afgestorvenen te zeer terug naar de lagere aardsche sfeer, belemmeren zij daardoor het proces hunner loutering; terwijl zij bovendien afkeuren, dat het spiritisme onvoldoenden nadruk legt op den eisch der zedelijke reinheid aan wie de geesten oproepen. Hoe welwillend van beide zijden de verhouding dan ook moge zijn, in hoe menig opzicht ook overeenstemming, althans neiging tot overeenstemming tusschen deze nieuwe leeringen kan worden aangetoond, men zal wel doen, beide niet met elkander te verwarren. Daartoe is er te groot verschil.

Overeenstemming is o.a. - het zij terloops opgemerkt, maar het is toch kenschetsend voor beide - in het overheerschend intellectualisme, dat beide wederom ook weer kinderen van hun tijd doet zijn. Dat komt een enkele maal typeerend om den hoek kijken. Zoo o.a. in de volgende pericoop[†]:

'Langzamerhand hebben de in los verband naast elkaar levende stammen zich samengevoegd tot eenheden van hoogere orde. De natiën hebben zich gevormd, op natuurlijke wijze omvattend de rasverwante menschengroepen, soms ook de niet-verwante tijdelijk aan elkander koppelend. Het kan niet anders, of ook deze millioenen tellende hoogere eenheden hebben met elkander strijdige belangen. Nog wordt tusschen hen het recht van den sterkste toegepast, maar de tijd ligt niet ver meer, dat ook hier de door brutale kracht gedreven vuist zal teruggehouden worden door het weloverwogen *verstandelijk* woord'.

Wij helpen 't hopen, al is ons optimisme ietwat kleiner. Doch is het door mij gecursiveerde woord niet kenschetsend? Is inderdaad het verstand in deze dingen de groote, beslissende factor? De vraag stellen is voor mij haar ontkennend beantwoorden meteen. Natuurlijk gaat 't wassend verzet, vooral in volks- en burgerkringen, tegen oorlog en geweld niet om buiten 't verstand; maar wie verkeert heden ten dage nog in een soortgelijken waan als vóór weinige tientallen van jaren, toen men meende, dat alles wel in orde zou komen, als men maar zorg droeg voor goed, vooral verstandelijk, onderwijs? Gaat ons liberalisme niet te gronde aan zijn intellectualisme? Daarin alleen ligt de diepste oorzaak van de mislukking zijner schoolpolitiek. Wie uitsluitend naar één punt ziet, - vooral een spiritist moet dit weten, - staart zich blind. Natuurlijk, 'man kann die Seele nicht heller machen, indem man den Kopf in Nacht taucht'[§], een ijver tot God te hebben zonder verstand is ook m.i. eene der gevaarlijkste zaken voor den mensch

(*) Blz. 22.
(†) Blz. 38.
(§) König, Zwischen Kopf und Seele, blz. 108. Dit boekje wordt met warmte aanbevolen. Het tweede hoofdstuk heeft tot titel: Wider den Intellectualismus.

zoowel als voor zijne omgeving; maar dit te erkennen sluit niet in zich, dat men aan het verstand de voornaamste rol toekent in het drama der wereldgeschiedenis. Het leide niet, maar begeleide!

Eenzelfde bezwaar moet ingebracht tegen andere beweringen. ‘In de zucht tot behoud ligt het kenmerkend onderscheid tusschen de levenlooze en de met leven bedeelde materie’(*). ‘Wat is bewustzijn anders dan potentieel herinneringsvermogen’(†)? De schr. zelf weerspreekt zijn bevestigend antwoord op deze vraag, als hij zegt: ‘Wij noemen ons bij bewustzijn, indien wij ons in staat gevoelen, van buiten komende indrukken op te vangen en vast te houden’(§). Ook onbewust - of in ons onder-bewustzijn - vangen wij indrukken op en houden die vast. De vraag is juist, wat geschiedt, wanneer wij ons bewust worden van deze indrukken. M. a w. de zaak is veel moeielijker dan zij hier wordt voorgesteld. ‘Es geht mit dem Bewusstsein im allgemeinen wie mit speziellen Bewusstseinsformen oder Bewusstseinselementen (Farben und Tönen z. B.) im besonderen: eine Beschreibung oder eine Definition derselben ist unmöglich, da sie die Grundthatsachen sind, die sich nicht auf etwas noch Einfacheres und Klareres zurückführen lassen’(**). Bescheidener klinkt het dan ook straks(††) (de cursiveering is van mij): ‘Hoe verwekken de door deze waarnemingstoestellen (n.l. oog en oor) naar de hersencentra overgebrachte aether- en luchttrillingen de indrukken van licht en geluid? Wie is het die deze trillingen - in zichzelve kleurloos en geruischloos - als zoodanig waarneemt? *Wij weten het immers niet.* Maar zooveel is zeker, dat deze indrukken niet bewaard blijven bij, noch beperkt zijn tot ons stoflichaam: zij berusten bij ons astraal dubbel en dit staat in ieder geval een graad nader tot den eigenlijken waarnemer. Al brengt dus het spiritisme geen oplossing van het vraagstuk, het staat er toch zeker een schrede dichter bij.’ Wij nemen voorloopig deze belijdenis van onwetendheid aan, ook al waren we er niet op voorbereid. Wij zijn er - blijkens Höffding's uitspraak - mee in goed gezelschap. Eene belijdenis van onwetendheid boezemt ook ons onwillekeurig meer vertrouwen in dan ‘zooveel wijsheid, die ons afschrikt, al wordt zij ons ook met zooveel stelligheid voorgezet’(§§).

Zoo is er meer, waarbij ik onder 't lezen een vraagteeken plaatste. ‘Wie weet wat hij begeert, weifelt niet in de keuze der middelen om tot zijn doel te geraken’(***). Het is toch waarlijk al te naïef. Dus zijn alle paedagogen, politici, moraalpredikers 't eigenlijk eens? Want allen begeeren in den grond der zaak hetzelfde. Ik weet heel goed wat ik voor mij zelven, voor mijne kinderen, voor mijne leerlingen begeer. Het zal niet zoo bijster veel verschillen van wat anderen in ongeveer dezelfde omstandigheden begeeren. Is er bij hen noch bij mij

(*) Bl. 53.
(†) Bl. 68.
(§) Bl. 83.
(**) Höffding, Psychologie, blz. 60.
(††) Blz. 109.
(§§) Blz. 21.
(***) Blz. 129.

weifeling in de keuze der middelen? Integendeel, juist hier, waar wij staan voor de keuze tusschen zoovele middelen, klinkt 't als eene verzuchting

> Das will mir schier das Herz verbrennen,
> Dass wir nichts Rechtes wissen können.

'De wil is geen primaire eigenschap, maar een secundaire, samengesteld uit verstandelijk overleg en redelijk inzicht'(*). 't Ware voor velen te hopen, dat hun willen van deze twee wat minder gespeend ware. Tegenover de bewering: 'wij zijn vrij in het willen, al zijn wij gebonden in het handelen'(†), staat lijnrecht die, waarmede Paulsen in zijne *Einleitung* zijn hoofdstuk over de vrijheid van den wil besluit: *libertas non est volendi sed quae volumus faciendi.* Intusschen nemen wij er nota van, dat ook door de later gerechtvaardigde voorgevoelens de kwestie van het al-of-niet gedetermineerd zijn van onzen wil nog niet is opgelost. 'Wij volgen de dwaallichten van het verstand en de rede is vaak het spoor bijster.' De spiritist staat met deze erkenning niet alleen. Vreemd echter komt 't mij voor, dat hij niet zou weifelen in de keuze der middelen tot zijn doel, ook al weet hij wat hij begeert. Ik krijg den indruk, dat de heer De Fremery hier dan ook een vraagstuk aanraakt, dat ver boven zijne bevatting gaat(§). De kwestie is niet, of de onveranderlijke natuurwetten onze vrienden zijn, die ons nooit in den steek laten en ons volste vertrouwen verdienen, wat ons dan zou kunnen geruststellen, als de vraag ons kwelt: leven wij niet onder een onverzettelijk noodlot, dat ons pijnigt met zijn geesel? De kwestie is, of wij zonder eenige macht tot zelfbepaling aan deze onveranderlijke natuurwetten onderworpen zijn.

Niet zonder eenige bedenking mag ik de volgende uitspraak(**) laten voorbijgaan: 'Goed is al wat ons nader brengt tot ons levensdoel; kwaad al wat ons daarvan verwijdert.' In overeenstemming daarmee is:(††) 'Er bestaat geen absoluut goed, noch absoluut kwaad. Goed en kwaad zijn relatieve begrippen, ten nauwste samenhangend met onze levensbeschouwing. Hun waardeering is volkomen afhankelijk van de ontwikkeling van ons zelfbewustzijn.'

Men weet, dat dit de zwaarste grief is, die telkens door de aanhangers van een of ander openbaringsgeloof tegen wie dat geloof niet aanvaarden, wordt ingebracht: gij maakt deugd en zonde tot iets relatiefs, gij doet de grenzen verflauwen. Wij hebben in ons openbaringsboek of in onze kerk een absoluten maatstaf voor goed en kwaad (beter: goed en slecht), maar bij u is alles relatief. - Ook waar ik dien maatstaf niet mag en kan aanvaarden en hem in de praktijk als

(*) Bl. 139.
(†) Blz. 161.
(§) Men zie vooral de laatste bladzijden van H. III.
(**) Blz. 174.
(††) Blz. 190.

ontoereikend leer kennen, gevoel ik iets voor die grief. Of zij ten volle verdiend is? Ik lees in Hoekstra's *Zedenleer*(*): 'Inderdaad is het "Koninkrijk Gods" de samenvattende eenheid van alles, wat tot de ideale zinnelijke zoowel als geestelijke levensgemeenschap behoort, van alles, wat geestdrift wekt in een gezonden geest en een gezond gemoed, van alles, wat niet alleen op zedelijk of godsdienstig gebied in engeren zin, maar op ieder mogelijk gebied van het leven het ware en schoone, het edele en goede bevordert; immers, ook het streven, om door middel van wetenschap, kunst, industrie enz. niet alleen de natuur te beheerschen, maar ook het leven te verrijken, is een arbeiden aan de komst van het Koninkrijk Gods.' Een citaat van een man, wiens naam den spiritisten zeker sympathiek is, vind ik in hetzelfde boek(†) en plaats ik daarnaast. J.H. Fichte schreef: 'Zich in God te weten, dat is zich tevens bewust te zijn van de idee der menschheid of van de eenheid en gelijkheid aller menschen in God. Deze idee is natuurlijk slechts het voorwerp van een streven zonder einde. Maar wanneer zij bij anticipatie zich eene zekere gestalte geeft in ons gevoel, dan omvatten wij alles, wat een menschenaangezicht draagt, met eene liefde, omdat allen, die wij liefhebben, in God begrepen zijn.'

Er bestaat wel degelijk absoluut goed en ook absoluut kwaad. Ons geweten zegt ons, wat het is; vandaar zijn absoluut gezag. De voorstelling ervan is individueel, maar dit is iets anders dan relatief. Al die voorstellingen zijn de weerkaatsingen van het absolute licht in de lichtvlakken onzer zielen, soms vrij ruw glas, soms fijn geslepen diamanten. Dat absolute licht zelf kunnen wij niet omschrijven dan bij benadering. Wiens ziel 't meest op een fijngeslepen diamant gelijkt, - en een diamant werd gevormd onder geweldigen druk, - weerkaatst en beschrijft dat absolute licht 't zuiverst. De reinen van hart zien God. Men kan de relativiteit van dat zien op den voorgrond plaatsen. Het leidt aan de eene zijde tot zachtmoedig oordeelen, aan den anderen kant tot scepticisme en apathie. Men kan ook trachten 't zoover mogelijk te brengen met zijn benadering, door anderen geleerd en leerend door eigene ervaring, steeds een beleven. Dat sluit ook de zachtmoedigheid in in de eenheid aller deugden, benevens den ootmoed, maar vervult met vertrouwen, d.i. geloof in de realiteit van het bij benadering gegeven absolute licht. En 'faith is the force through which men live.'

Men leert vaak meer van zijne bestrijders dan van zijne vrienden. De eersten toch grijpen ons aan in onze zwakke zijden, toonen ons onze wondbare plekken. In eene levensbeschouwing de relativiteit van goed en kwaad zóózeer op den voorgrond te stellen als hier geschiedt, is m.i. gevaarlijk spel. Ook al wordt daaraan aanstonds toegevoegd: 'wij weten met stelligheid, dat wij slechts één weg kunnen gaan: dien ter volmaking'(§). Wij komen hier niet buiten 't louter individueele en gaan er niet boven uit. 'Onze kennis' - typeerend wederom, dat

(*) Dl. I, blz. 60.
(†) Dl. II, blz. 280.
(§) Blz. 193.

deze op den voorgrond staat, - ‘zal alomvattend, onze liefde oneindig zijn. Wel diep en innig voelen wij nu onze verwantschap met den Allerhoogste. In het minste Zijner schepselen vinden wij een deel van Zijn wezen terug. Zóó is het mogelijk, eens te voldoen aan onze roeping’(*). Wie deze uitspraak legt naast die van Hoekstra en Fichte, zoo juist aangehaald, merkt op het verschil. De hoogste eisch van het echte Christendom - er is zooveel namaak, - dat de liefde tot God, voor ons de absolute eenheid en werkelijkheid aller deugden, op eene lijn plaatst met de liefde tot den naaste, wordt in deze spiritistische levensbeschouwing verzwakt. Het eenzijdig op den voorgrond plaatsen der eene helft van dien eisch dringt de andere te zeer naar den achtergrond. Het bezwaar is niet nieuw. We ontmoeten het overal, waar het leven in het hiernamaals, gehoopt of gevreesd, het overheerschend element vormt in 's menschen levensbeschouwing. Het voortdurend staren op één punt in het gezichtsveld maakt blind voor de andere. Zoo dreigt het gevaar, dat men de waarheid uit het oog verliest, eens door Rauwenhoff(†) aldus onder woorden gebracht: ‘het eenig middel om een man Gods te worden, zal wel zijn met hart en ziel een lid der menschheid te blijven.’

Tegen het egoïstisch element in deze spiritistische levensbeschouwing is een woord van protest en waarschuwing niet overbodig.

Wij komen tot de hoofdzaak. Hoe zal 't met ons zijn na onzen dood? De tweede helft van het boek geeft het antwoord en ik hoop in de mededeeling daarvan zoo beknopt maar tevens zoo getrouw mogelijk te zijn. Ziehier wat in de beschrijving daarvan mij trof. Ik deel 't weer mee met de eigen woorden van den schrijver.

Ons sterven zet onze geestelijke ontwikkeling niet stop. In de astrale sfeer behouden wij ons zelfbewustzijn en bestaat gelegenheid tot telepathische gedachtewisseling. Daarmede zijn de voorwaarden tot verdere ontwikkeling gesteld. Wij brengen het kapitaal van onze herinneringen mede en hebben dat vruchtbaar te maken. Van een ‘zomerland’ is geen sprake. Soms schijnt het sterven een langere of kortere periode van bewusteloosheid mee te brengen. Verdriet over de scheiding wordt ook door de gestorvenen gevoeld. Eerst wanneer de mogelijkheid om samen te zijn geopend is, keert de rust terug(§).

Al verliezen wij door den dood onze uiterlijke persoonlijkheid, wij behouden onze individualiteit. Wij weten ons in de astrale sfeer identiek met onze persoonsverschijning op aarde. Ofschoon naar uiterlijk voorkomen twee geheel verschillende wezens, is de aardsche mensch inwezenlijk één en dezelfde als zijn astrale verdubbeling, die na het sterven van hem overblijft. Beide lichamen worden belevendigd door één en denzelfden geest. Het is niet ons lichaam, dat een geest heeft, maar

(*) Blz. 194.
(†) *Geschiedenis van het Protestantisme*, dl. I, blz. 31.
(§) Blz. 199 vg.

omgekeerd: onze geest heeft een lichaam. Evengoed als wij een huis betrekken zooveel mogelijk aangepast aan onze middelen en behoeften, zoo bewoont onze geest het lichaam, dat hij voor zijn ontwikkeling noodig heeft. Die ontwikkeling wordt na het stervensuur voortgezet in een andere sfeer. Ontwikkeling vordert inspanning en lokt strijd uit. Wij ontkomen daaraan niet door te sterven(*).

Hoe nu is het leven in de astrale sfeer? Ziehier 't antwoord(†):

Het levensonderhoud schijnt er geen kwellende behoeften te scheppen. Naar wat ons van gene zijde wordt medegedeeld, wordt door een eenvoudig proces van assimilatie in de stofwisseling voorzien; - een proces, dat van de astrale wezens niet meer inspanning vordert, dan de ademhaling vergt van menschen van vleesch en bloed. Van voortplanting der astralen onderling is ons nooit iets ter oore gekomen; de astrale sfeer wordt bevolkt van uit de aarde. Honger en dorst, klimaat en geslachtsdrift drijven dus met hun zweepslagen de astralen niet aan tot aktiviteit. Maar de herinnering aan het genot, gepaard geweest met de voldoening aan deze aardsche behoeften, is niet verdwenen. Integendeel, zij kan zoo levendig zijn, dat de astralen hunkeren naar een herhaling van de zoo welbekende stralingen, die nog natrillen in hun astraal lijf. Gedreven door een kwellend verlangen, dat bevrediging zoekt, dolen zij rond op zwelgpartijen, op kermissen, in huizen van ontucht, kortom, overal waar de mensch zijn menschenwaarde vergeet(§), en, zijn betere neigingen kunstmatig onderdrukkend (?), aan zijn hartstochten den vrijen teugel laat. De liederlijke gedachten, door een ontuchtig leven opgewekt, zijn waarneembaar in de astrale sfeer en trekken de overleden genotzoekers aan. Zulke gedachten zijn als het stinkend aas, dat de aasvogels lokt. En zij strijken neer en vergasten zich aan de weggeworpen brokken.

Arme, aan de aarde gebonden geesten, die zich blind gestaard hebben op den schijn der dingen. Wel wreekt zich hun genotzucht aan hen, zoodra de dood hen ontgoochelt. Dan, zelf verstoken van de middelen om de zoo wel herinnerde zinnestreelingen op te wekken, schooieren zij rond bij de op aarde achtergebleven zwambroers en verkneukelen zich in hun boosheden. Zij trachten zich te verwarmen aan de in hen oplaaiende begeerten en mee te genieten van de lijfsvreugde, die de voldoening hun schenkt. Maar zij bereiken er niet anders mee, dan dat het eigen kwellend verlangen verergert, en dit zal zoo blijven voortgaan, tot zij eindelijk inzien, dat zij zich hebben te voegen naar de veranderde levensomstandigheden, willen zij den innerlijken vrede deelachtig worden(**).

(*) Blz. 201 vg.

(†) Blz. 219 vg.

(§) The S.f.P.R. acht immers bewezen, ‘that there is a basis of fact in many stories of Hauntings and Apparitions of various kinds.’

(**) De theosofie denkt zich de loutering op soortgelijke wijze, al brengt zij de zielen niet buiten de astrale sfeer. De vraag is: waardoor komt dit inzicht? Wat bewerkt dezen ommekeer? Er blijft trouwens zooveel duister, zoodra men deze schildering op den keper gaat beschouwen. Er komt aan de vragen zelfs geen einde en daarom beginnen we er maar niet mee.

Het leven in de astrale sfeer begint met een grondige zelfkritiek. Daar tusschen astralen onderling telepathische gedachtenwisseling - dat is zonder stoffelijke tusschenkomst - bestaat, is ook verdere ontwikkeling mogelijk. Wij zullen er zelfs tehuizen hebben. ‘Tehuizen in de geestenwereld zijn de zichtbare resultanten van de verlangens, behoeften, bekwaamheden en karakters van hen, die ze scheppen en in stand houden.’ ‘Onze voorstellingen en gedachten nl., welke zich op aarde moeten verstoffelijken om voor anderen verstaanbaar te zijn, kunnen in de astrale sfeer als beelden en daden direct waargenomen worden. Toch blijft het alles slechts benadering, geen kennis’(*). Ook ‘weten wij niet, hoe het astrale lichaam georganiseerd is. Het schijnt ingericht te zijn tot het uitzenden en opvangen van aethertrillingen, maar van welken aard deze zijn en op welke organen zij reageeren, ligt in het duister’(†). De astrale sfeer is gelegen op en om onze aarde, maar de stof, zooals wij die kennen, bestaat voor de astrale wezens niet. Twee astrale voorwerpen kunnen niet dezelfde plaats in de astrale ruimte innemen; wèl echter kunnen een stoflichaam en zijne astrale verdubbeling éénzelfde plaats in de kosmische ruimte innemen(§). De poriën tusschen de atomen toch zijn wijd genoeg om de zoo ijle astrale stof onbelemmerd door te laten(§). De astrale wezens zijn in 't bezit van occulte krachten: door hun tusschenkomst werden voorwerpen in gesloten vertrekken gebracht of uit een omhulsel verwijderd, zonder dat de afsluiting verbroken werd. Ter verklaring dezer verschijnselen heeft Prof. Zöllner de theorie der vierde dimensie opgeworpen(**). Daarnaast staat die der vervluchtiging van de stof, welke De F. de meest aannemelijke dunkt.

In elk geval belooft deze astrale sfeer een wonderland te zijn, dat niet alleen verbazing zal wekken, maar ons ook menigmaal in verwarring zal brengen. Hoe meer wij hangen aan het stofleven hier, hoe zwaarder ons de eerste verblijftijd in de astrale sfeer wel moet vallen. Zoo leert dan het spiritisme ons, dat wij de dingen en voorrechten van ons aardleven niet mogen begeeren om hunszelfs wil, maar ze hebben te ontginnen tot geestelijk profijt(††).

Ik zou zeggen: eene les, minstens zoo oud als de weg naar Rome.

Het leven daarginds zet zich dan ook anders voor ons in, al naar de wijze, waarop wij van het leven hier in geestelijken zin geprofiteerd hebben(§§).

Trouwens, met ons aardsche leven verkeeren wij in hetzelfde geval. Uit het voorlaatste hoofdstuk, dat over Reïncarnatie en Karma handelt, vernemen wij daaromtrent dan ook het volgende: ‘Moge de herinnering aan het geestelijk verleden al zijn weggevaagd, in den vorm van talenten, van karaktereigenschappen, van temperaments-deugden en -ondeugden brengen wij er de erfenis van mede. Wij beginnen dit leven evenmin

(*) Blz. 233.
(†) Blz. 237.
(§) Blz. 239.
(§) Blz. 239.
(**) Blz. 242.
(††) Blz. 250.
(§§) Blz. 258.

zonder inzet, als wij het zonder uitzet zullen verlaten'(*). Wij maaien wat wij zaaien; er is eene continuïteit van geestelijke krachten door verschillende vormen van leven heen; onze levensomstandigheden zijn bedongen door ons eigen innerlijk wezen. Het tegenwoordige leven is echter geen straf of belooning voor het voorgaande. 'Het is een beproeving. Een beproeving of wij onze slechte neigingen zullen kunnen onderdrukken; of wij onze goede voornemens zullen volbrengen, niettegenstaande de vele moeilijkheden, die zich voordoen; of wij onze fouten werkelijk hebben afgeleerd; of onze deugden inderdaad karaktereigenschappen zijn geworden'(†). Geen straf of belooning dus, maar wel een bedongen-zijn? En aan het slot van dit hoofdstuk lees ik wederom: 'Zoo wij lijden onder den druk van maatschappelijke wanverhoudingen, wij mogen er verzekerd van zijn, dat ons aandeel daarin ons door ons karma werd opgelegd. Zoo wij geboren zijn als weeldekinderen, het is, omdat ons karma er toe geleid heeft. Wij waren er om zoo te zeggen aan toe, in deze levensomstandigheden geplaatst te worden(§). En een weinig verder: 'Geen toeval beslist over onze geboorte: de plaats welke wij gaan innemen in de samenleving, hebben wij zelf voorbereid'(**). Ik heb er niets aan toe te voegen. De tegenspraak blijkt duidelijk genoeg. 'Weeldekinderen' zullen deze leer misschien sympathiek vinden, armen stakkerds biedt zij wellicht een schralen troost, zij schreeuwt in tegen alle ervaring, dat onder weeldekinderen de menschen met 't beste karma en dus met den reinsten geest zouden worden gevonden en omgekeerd. Heeft deze spiritist dan nooit gehoord van een lijden der besten, van een vervolgd worden om der gerechtigheid wil, van een kruisdragen niet enkel in den gemoedelijken zin van 'een kruis met rozen', maar in den zooveel dieperen van een zich blijmoedig en gewillig lijden getroosten en genietingen, ook billijke, ontzeggen, ter wille niet van eigen maar van anderer volmaking? Hier blijft een probleem, tenminste voor wie gelooven in eene wereldorde, wier beginsel rechtvaardigheid is. Voor wie daarin niet gelooven, is alles nu eenmaal zooals het is. 'De jongste religieuse wijsbegeerte zocht de oplossing er van in de overtuiging, dat geest en natuur niet vijandig tegenover elkander staan, dat het kwaad niet absoluut is, en het geluk zonder lijden, de heiligheid zonder zonde niet tot bewustzijn kunnen gebracht worden, zoodat beide in onze aardsche huishouding even noodwendig zijn als licht en duister in de natuur. De religieuze kern van al deze bespiegelingen is het geloof, dat in God de oorsprong beide van de zedelijke en natuurlijke wereldorde ligt en dat hetgeen wij kwaad noemen, door Hem in de harmonie van 't geheel alzoo gewild is, naar de wijsheid die onze beperkte kennis en ervaring niet bij machte zijn te doorgronden'(††). De voorstelling, dat 't leven

(*) Blz. 314.
(†) Blz. 284. Op dit punt is groote overeenstemming tusschen de theosofische en spiritistische beschouwingen.
(§) Blz. 322.
(**) Blz. 323.
(††) Tiele, *Hoofdtrekken der Godsdienstwetenschap*, blz. 75.

eene beproeving, liever nog eene leerschool is, behoeft daarbij niet te worden buitengesloten. Wij vragen den spiritist op onze beurt, wat hij zelf als bezwaar inbrengt tegen de theosofen: of hij misschien bij de schepping zelf is tegenwoordig geweest? Want 't gaat ons als hem: zooveel wijsheid schrikt ons af, al wordt zij ons met nog zooveel stelligheid voorgezet. ‘Bedoeling van ons leven is: ons fenomenaal bestaan in overeenstemming te brengen met wat wij innerlijk zijn’(*). Ik meen uit het zoo juist aangehaalde te mogen afleiden, dat dit vanzelf zoo komt. 't Wordt niet beter, als de schrijver vervolgt: ‘Daarom zijn wij begrepen in een gestadigen innerlijken groei.’ Ik weet niet, of ik de menschen, die dit van zichzelve getuigen, moet bewonderen of rangschikken onder de zelfgenoegzamen. Misschien zijn de spiritisten weeldekinderen en is hun optimisme onschuldig. Maar ik herinner mij ook, dat Jezus eens tollenaren en zondaren prees boven wie toch in allen ernst overtuigd waren en meenden te mogen zijn van de eigene voortreffelijkheid.

Ik stelde mij tot taak, de levensbeschouwing, waaruit ik wat mij 't belangrijkste daarin voorkwam, aanhaalde, te toetsen. Ik nam dus niet de verplichting op me, de gronden, waarop deze levensbeschouwing beweert te berusten, te onderzoeken. Eene beoordeeling, bestrijding of bepleiting van de spiritistische theorie heeft men niet van mij te verwachten. Met eene verwijzing naar de Handleiding des heeren De Fremery, het reeds aangehaalde boek van Myers en een - audi et alteram partem - opstel van Prof. Grasset in de Revue des deux Mondes van 1 Nov. 1906 over L'Occultisme meen ik te kunnen volstaan. Maar ik meen dit opstel niet te mogen eindigen zonder te hebben gewezen op de zonderlinge wijze, waarop de schrijver dezer levensbeschouwing zelf meent hare rechtmatigheid te kunnen staven. De vraag is: welke is de aard der spiritistische overtuiging? Behoort zij tot het gebied der objectieve verzekerdheid en is zij dus een weten? Of moet zij worden gerangschikt onder de subjectieve, en is het spiritisme dus een nieuw geloof? De wetenschap vraagt koudweg naar het bewijs. Gelooven is een zaak van het gemoed, weten behoort aan het verstand(†). Indien men onderscheiden wil, - en onderscheiden gaat nu eenmaal niet zonder scheiden, - goed. ‘Het spiritisme raakt zoowel het gemoed als het verstand’, lees ik verder(§). Welke levensbeschouwing doet dit niet? zou men kunnen vragen. Dat ook de spiritistische 't doet, blijkt uit wat ik letterlijk op blz. 197 lees (de cursiveering is van mij): ‘Nu het spiritisme ons de *wetenschappelijke zekerheid* gegeven heeft van een zelfbewust, individueel voortleven na den stoffelijken dood, moet de *mogelijkheid* van onze onsterfelijkheid worden erkend. *Bewezen kan zij niet worden*, want het eindige kan het oneindige niet omvatten. Maar nu *vaststaat*, dat de eigenlijke mensch de catastrophe

(*) Blz. 339.
(†) Blz. 264.
(§) Blz. 268.

van het sterven overleeft, moet de onvernietigbaarheid van zijn geestelijke natuur als *aannemelijk* worden aanvaard.' Deze woorden toch hebben alleen dan een gezonden zin, als men uitgaat van de onderstelling, dat het voortbestaan na den stoffelijken dood nog geene onsterfelijkheid mag heeten, dat, op spiritistische wijze gesproken, vernietiging ook in de astrale sfeer mogelijk blijft. Maar indien er eenig recht en eenige reden blijft voor deze onderstelling, wat baat 't ons dan al, dat het spiritisme ons een reeks van feiten aanbiedt, die het onomstootelijk bewijs hebben geleverd van de waarheid, dat 'na den stoffelijken dood de mensch, zichzelf bewust, individueel blijft voortbestaan'(*)? Indien wij 't niet verder brengen dan tot eene mogelijkheid en een aannemelijkheid, wat brengt ons dit verder? Langs louter speculatieven weg brengen wij 't minstens even ver en dat, terwijl daarbij niets in het duister behoeft te geschieden, geen minder passieve toestand van een medium de kans vergroot, dat eigen gedachtenstroomen zich mengen in de uit astrale bron ontspringende, geen contrôle wordt geducht en wij de helderheid van een astraal bewustzijn niet vertroebelen door het te dringen terug te treden uit de astrale sfeer(†). Laat ons eens even luisteren naar wat ons geboden wordt als vrucht, niet van mediamieke mededeelingen, waarbij elke contrôle schade doet en, naar prof. Grasset zegt, 'la fraude, consciente ou inconsciente, est *extrêmement fréquente*', maar als slotsom van door ieder ontwikkeld mensch te volgen beschouwingen:(§) ''t Is een axioma, dat niets reëels in de wereld verloren kan gaan. Indien er iets verloren gaat, dan ligt daarin reeds het bewijs, dat dit Iets niet tot het gebied van het reëele behoort. Aangezien nu de individueele mensch bij gevorderde ontwikkeling iets reëels, iets geheel eigenaardigs blijkt te zijn, en wel in dezen zin, dat nooit eenige menschengeest de volkomen getrouwe kopie van eenigen anderen is; aangezien verder deze zijne realiteit zich niet van zijne individualiteit afscheiden laat: zoo volgt daaruit, dat de mensch voor een onvergankelijk leven bestemd moet zijn; want zoo de dood de menschelijke individuen vernietigde, dan zou er met iederen menschengeest eene eigenaardige gestalte van de menschelijkheid zelve verloren gaan, wat ondenkbaar is.'

Prof. Bruining handelt in het eerste hoofdstuk van zijn boekje over *het voortbestaan der menschelijke persoonlijkheid na den dood* over de beteekenis van het geloof aan voortbestaan voor het leven en de levensopvatting. Er ligt in dit geloof een element van hooge vertroosting, waar wij staan tegenover een verwoest menschenleven. Daarvan vind ik in deze spiritistische levensbeschouwing weinig. Maar des te meer van wat in de tweede en derde plaats wordt genoemd: dat het ons leert het doel van ons leven te stellen, niet uitsluitend, en zelfs niet in de eerste plaats, in de vrucht, die het *naar buiten* afwerpt, maar in

(*) Bl. 268.
(†) Bl. 124.
(§) Dr. S. Hoekstra, *De Hoop der Onsterfelijkheid*, bl. 385.

de geestelijke kracht, die daarin *innerlijk* wordt gekweekt. En voorts: ‘naarmate dat geloof al dan niet eene plaats inneemt onder onze geloofsovertuigingen, worden onze zedelijke waardebepalingen en in het bizonder onze bepaling van het streven, andere.’ In plaats van *geluk* wordt nu *ontwikkeling van 's menschen geestelijken aanleg* doel van het zedelijk streven. Wij vonden beide bij den heer De Fremery, zelfs in die mate, dat wij meenden, tegen eenzijdigheid te moeten waarschuwen. Het spiritisme is individualistisch in hoge mate. En spiritualistisch is het niet minder. ‘Niet het menschenlichaam heeft een geest, maar omgekeerd: de menschengeest een lichaam’(*). Het behoort tot die verschijnselen des tijds, die er op wijzen, dat aan den menschelijken geest meer aandacht wordt geschonken, meer beteekenis toegekend dan in de dagen, waarin men meende, dat hij wel gezond zou worden, als 't lichaam dat maar was. Toch zou ik niet gaarne beweren, dat wij met deze spiritistische levensbeschouwing zijn gekomen uit den materialistischen hoek. Wat van de theosofie is gezegd, mag m.i. ook van dit spiritisme worden verklaard: het gewone materialisme wordt door een fijner vervangen. Het astrale lichaam blijft toch immer een lichaam. Of vergunt ons tot de stof en dus ook tot aan de stof ontleende beeldspraak beperkt zijn ons niet, ons voldoende uit te drukken? Zouden wij daarom alleen reeds misschien niet beter doen te wachten met spreken, tot 't ons gegeven wordt te spreken in passende taal?

De taal, waarin dit boek geschreven is, is soms zeer goed. Er komen mooie bladzijden in voor en eene enkele maal streepte ik een puntig en pittig gezegde aan. Voor eene levensbeschouwing is 't boek echter te lang. Er staat veel in, dat in de Handleiding thuis behoort. En onder dat vele is meer dan iets, dat het betoog eer verzwakt en verwart dan steunt en verheldert.

‘Es giebt für eine Sache nichts Gefährlicheres als schlechte Beweise.’ Waar ik trachtte zoo onbevooroordeeld mogelijk te lezen, ontmoette ik er meer dan een, dat mij uiterst zwak voorkwam, met name daar waar 't de herinneringen aan een voorbestaan betreft. Ook herinnert de schr. zich vermoedelijk wel, hoe aan 't steenen werpen en sirihspuwen in Couperus' *De stille kracht* een einde komt. En zoo is er meer, maar ik kom op een terrein, dat ik niet wil betreden.

De lezer zal uit eene enkele aanhaling reeds hebben opgemerkt, dat de schrijver dezer levensbeschouwing evenals zijn geestverwant Felix Ort, behoort tot de religieuze spiritisten. Toch mis ik in het laatste hoofdstuk van zijn boek, over ‘spiritistisch Godsbegrip’, die warmte en die innigheid, die weldadig en verkwikkend aandoen. Het is meer uit het hoofd dan uit het hart geschreven. Ook hier speelt het intellectualisme parten.

(*) Blz. 260.

Ten slotte een woord van aanvulling, hier(*) en elders noodig meer dan eens. De moderne richting op godsdienstig gebied ontstond niet alleen uit verstandelijke overwegingen. 't Gemoed zoowel als 't zedelijk gevoel had mede zijne bezwaren tegen menige leerstelling, menige bijbelsche voorstelling en menig bijbelsch verhaal. Zooals ook menig gemoed zijne onoverkomelijke bezwaren heeft en zal behouden tegen menige spiritistische praktijk. Ook dat van schrijver dezes.

P.B. WESTERDIJK.

(*) Blz. 14 vg.

De Eerste Kamer.

De Eerste Kamer. Kritische compilatie van enkele meeningen, door C.K. Elout. Naaml. Venn. tot Expl. van de Amsterd. Courant. *Algemeen Handelsblad*, 1907.

Waren deze dagblad-artikelen den weg van alle krantenpapier gegaan, wij hadden over een belangrijk en actueel onderwerp van Nederlandsch staatsrecht een goed geschrift minder gehad.

Want belangrijk is in elken parlementair bestuurden staat de daar immers fundamenteele vraag naar de samenstelling der volksvertegenwoordiging en actueel is hier te lande het Eerste-Kamer-vraagstuk, nu er grondwetsherziening hangt in de lucht, al hangt ze thans wellicht iets hooger dan toen de parlementaire kronikeur van het *Handelsblad* zijn artikels schreef.

En goed is het geschrift van den heer Elout, omdat de ‘enkele meeningen’, die hij samenvatte, een genoegzaam volledig en duidelijk beeld geven van der meeningen stand en strijd, en omdat het ‘kritische’ in zijn bondig en klaar gesteld verslag lezing en overweging ten volle waard is.

Dat ‘mancher kommt vom Lesen der Journale’ was reeds waar in den tijd van Goethe's theaterdirecteur; thans leest niet maar ‘mancher’ doch haast ieder zijn krant en is het dus meer dan ooit een zaak van publiek belang wàt de journalen te lezen geven. Reden dus tot verheugenis over de verschijning van dagbladartikelen als de hier verzamelde èn over hun herdruk in brochure-vorm.

Mijn korte aankondiging moge bestaan in rekenschap van afwijkende meening op enkele punten.

De slotsom van den heer Elout is deze: dat een Eerste Kamer hier te lande niet onmisbaar is, doch dat het zijn nut kan hebben het thans bestaande college, behoudens wijziging van samenstelling, te handhaven ‘als o p z i c h t e r over de b o u w m e e s t e r s, als stuiter van overijling en partijheerschzucht’; dat aan de Provinciale Staten de verkiezing der Eerste Kamer moet gelaten worden, maar dat de eischen van verkiesbaarheid tot die, welke voor de Tweede Kamer gelden, dienen te worden verruimd; dat het kiescollege, de Provinciale Staten, onontbindbaar moet blijven ‘ter handhaving, onder alle omstandigheden, van het karakter van stabiliteit der Eerste Kamer’ en dat, zoo men den

geest dier Kamer sneller wil doen evolueeren, men dit veeleer door vermindering of inkrimping der termijnen van aftreding moet zoeken te bereiken; dat aan de Eerste Kamer het budgetrecht niet moet worden ontnomen, maar nog veel minder haar het recht van amendement moet worden toegekend.

Met deze stellingen en haar toelichting ga ik een goed eind mee.

Dat een land als het onze bestuurd wordt door een in binnenlandsche zaken ten slotte oppermachtige volksvertegenwoordiging is, *vergelijkenderwijs*, het beste wat zich denken laat, mits die oppermacht beruste bij een lichaam, dat niet bloot in naam doch in werkelijkheid een goede volksvertegenwoordiging is.

Nu is echter elk oppermachtig wezen, zij het vergadering of individu, tiran-in-aanleg. En dient er dus gezocht naar een tegenwicht. Dat tegenwicht komt hier te lande niet van buiten het parlement, niet b.v. van een krachtig vorstelijk gezag, noch van een *onmiddellijke* volksmacht, als de grondidee van het referendum is. En ook is het onwaarschijnlijk, dat een poging, om hetzij het vorstelijk gezag te versterken hetzij een referendum in te voeren, bij ons kans van slagen hebben zou. Het is zelfs de vraag of daarnaar te streven schoon zou mogen heeten. Versterking van het vorstelijk gezag is voor Nederland *uit* den tijd, en voor het referendum zal, zie ik wèl, de tijd eerst kunnen aanbreken na betere politieke opvoeding der menigte door het algemeen kiesrecht.

Derhalve moet het tegenwicht gezocht worden binnen het parlement, waardoor men vanzelf, als tot een noodzakelijkheid - hier streef ik dus den heer Elout voorbij, - tot het stelsel van twee Kamers komt, een Kamer van eersten aanleg en eene van tweede instantie. Die Kamers-te-zamen hebben de volksvertegenwoordiging te vormen en in elk harer moet dus het beeld eener goede, wezenlijke volksvertegenwoordiging herkenbaar zijn. De Kamer van tweede instantie moet tevens met zoodanig moreel gezag zijn bekleed, dat een door haar uitgebracht veto zoo al geen algemeene instemming ontmoeten - een ondenkbaarheid - dan toch eerbied afdwingen zal. Voor de Eerste Kamer gelden dus de eischen, aan de Tweede te stellen, in dubbele mate. Het is met haar als met Caesars vrouw gesteld: zij mag zelfs niet worden verdacht.

Ziehier het ideaal, waar de werkelijkheid een stuk beneden zal blijven. Maar dat voortdurend in het oog moet zijn.

Nu gaat het in de praktische politiek onzer dagen om deze vragen: wie moeten de Eerste Kamer kiezen? wie moeten verkiesbaar zijn? welke bevoegdheden moet de Eerste Kamer bezitten?

En dan geef ik op de twee eerste dezer vragen een ander bescheid dan de heer Elout gaf.

Ten aanzien der derde ga ik met hem accoord. Aan onze Kamer van tweeden aanleg het budgetrecht ontnemen, ware een belangrijk stuk van het staatsbestel plaatsen buiten haar sfeer; wat haar aanzien in den lande niet ten bate zou komen. En haar het recht van amendement gunnen, dreigt haar

werk te maken, niet tot een tweede instantie van wetgeving, waar enkel de groote lijnen worden gemonsterd, maar tot een herhaling, zoo niet een nabootsing, van wat reeds de Tweede Kamer deed, tot een Tweede-Kamertje-spelen; wat, ongerekend nog de andere bezwaren tegen dit voorstel van de meerderheid der Staatscommissie, het prestige des Senaats al evenmin verhoogen zou.

De Eerste Kamer behandele dus dezelfde onderwerpen als de Tweede, maar zij behandele ze op ietwat andere wijze, globaler, ruimer; zij zie, welk bosch de Tweede Kamer samenplantte uit de boomen en struiken van regeeringsontwerpen en amendementen.

Hiermee is - ook in 's heeren Elout's stelsel - reeds een belangrijk verschil tusschen beide Kamers gegeven, waaruit de Eerste Kamer, als hoedster van beginselen, een zedelijk gezag zal *kunnen* putten. Of zij het putten zàl, in hoofdzaak van de persoonlijkheid harer leden zal het afhangen.

En hiermee is het probleem gesteld, wie voor de Eerste Kamer verkiesbaar zullen zijn. Wie het zijn voor de Tweede, antwoordt de heer Elout en antwoorden velen met hem; een stelsel dat zeker verkieslijk is boven het thans geldende met zijn criteriën van rijkdom en deftigheid, van geld- en ambtsadel. Maar dat, meen ik, toch de vlag moet strijken voor het gelukkig denkbeeld, door de vrijzinnig-democratische negenmannen onder het Ministerie-Kuyper in hun voorstel tot Grondwetsherziening belichaamd: voor de Eerste Kamer verkiesbaar te verklaren enkel hen, die op eenig gebied van staat of maatschappij tot aanzien zijn gekomen, diegenen dus, die in onze moderne maatschappij de menschen van invloed, de inderdaad aanzienlijken zijn: de directeur generaal der Staatsspoorwegen, maar ook de voorzitter van de organisatie der spoorwegarbeiders.

Daarmee is dan een tweede verschilpunt gegeven tusschen Eerste en Tweede Kamer, waaruit het aanzien der Eerste slechts voordeel trekken kan. Ja, zou het zelfs niet mogelijk zijn, de lijst der verkiesbaren derwijs samen te stellen, dat men met de Eerste Kamer een schrede deed in de richting eener principieel organische volksvertegenwoordiging?

De heer Elout zoekt het tweede verschilpunt elders: in de handhaving der verkiezing door onontbindbare Provinciale Staten. Het bezwaar, dat hierdoor de Provinciale-Staten-verkiezingen worden verpolitiekt, hij heeft het wèl vernomen, maar getroffen heeft het hem niet; de politiek is z.i. uit de Statenverkiezingen toch niet te keeren, ‘men lette - zegt hij - maar op de gemeenteraden.’ Maar wie op de raden let, ziet aanstonds het verschil tusschen hen en de Staten. De raden zijn politieke lichamen, in hoofdzaak doordat de onderwijswetgeving hen van zulk een belangrijke taak voorzag; maar welke zijn naast het kiezen der Eerste-Kamerleden de politiek belangrijke functies der Staten-Provinciaal? Zij zijn mij onbekend.

En nu kan men niet op een lood na afwegen, wat gehalte aan

provinciale deskundigheid voor de Staten verloren ging, doordien de politiek in hun verkiezingen den toon is gaan aangeven. Is echter de stelling gewaagd, dat het hier een van die imponderabilia geldt, welke zwáár wegen? *Moet* het niet grooten invloed op de samenstelling van een college oefenen, zoo men mannen zoekt om in de eerste plaats senatoren van bepaalde kleur te kiezen en daarnaast ook nog, zeg polderzaken, te behartigen, instee van enkel te speuren naar de kundigste 'poldergasten'?

In het hier, zéér schematisch, ontvouwde stelsel is minder nog dan bijzaak, wat voor den heer Elout met zijn voorkeur voor de Statenkiescolleges een hoofdvraag is: de ontbindbaarheid der Provinciale Staten, waartegen hij met felle kracht te velde trekt. En op welk punt hij bestrijding moge vinden bij hen, die met hem de Eerste Kamer verkozen willen laten door de Staten vergaderingen. De zaak is het waard en Elout's argumenten zijn het waard. Zooals - het zij nogmaals verzekerd - in het algemeen zijn boekje tot die geschriften behoort, waarvan kennis behóórt te worden genomen door allen, die over de Eerste-Kamer-vraag zullen moeten meepraten of zullen meenen dit te moeten doen.

Leiden, 31 December 1907.

D. VAN BLOM.

Jacob Geel

Jacob Geel (1789-1862) naar zijn brieven en geschriften geschetst door Dr. Martha J. Hamaker, Leiden 1907, met een portret van Geel en twee door hem geteekende portretten van Prof. H.A. Hamaker. Diss.

Het leven van Geel, den tijdgenoot van Bakhuizen en Potgieter, den eleganten en geestigen schrijver van *Onderzoek en Phantasie*, den scherpzinnigen criticus en den caricaturist van zijn verhandelende tijdgenooten, was tot voor korten tijd slechts bekend uit de biographieën van W.P. Wolters (1871) en Johanna Wolters (1900). Reeds lang wenschte men een uitvoerige studie over den mensch, den artiest en den geleerde, maar gebrek aan nieuwe gegevens maakte niemand happig op het herkauwen van de oude stof. Tweemaal heeft de Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen een prijsvraag over Jacob Geel uitgeschreven, zonder dat een antwoord gegeven werd.

Geel zelf verhinderde zooveel mogelijk, dat een biographie van hem zou verschijnen.

Het is de verdienste van Mej. Hamaker, dat zij onbekende brieven van Geel gepubliceerd en met hetgeen hij daarin over zich zelf, zijn werk en zijn tijdgenooten mededeelt, de bestaande biographieën aangevuld heeft.

In tegenstelling met de beide andere biographieën laat de auteur ons Geel in den kring zijner vrienden, bij zijn dagelijksche bezigheden zien en vertelt zij veel meer dan die van Geel's tijdgenooten en de geschiedenis dier dagen.

In de inleiding brengt Mej. Hamaker in herinnering, ‘dat Geel's ouders, kostschoolhouders te Amsterdam, in bekrompen omstandigheden verkeerden - dat Geel niettemin aan het Athenaeum heeft gestudeerd in de philologie - dat hij daarna 12 jaar lang gouverneur is geweest van de vier zoons van Jacob Willem Dedel - dat hij na voleinding dier taak in 1822 naar Leiden is vertrokken om er het ambt van 2^{den} Bibliothecaris te aanvaarden’. Verder zwijgt zij over de eerste 33 jaren van Geel's leven - Geel was in 1789 geboren -, omdat uit de meest gevulde van haar bronnen slechts voor latere jaren, toen Geel met een Hamaker geregeld brieven wisselde, te putten was.

De geschiedenis van Geel's leven van 1822-1853 bevat haar werk - was daarom de titel: ‘Jacob Geel 1822-1853’ niet beter geweest? -

en in vier hoofdstukken: I De mensch in den schrijver (1 de prozaschrijver, 2 de geleerde); II Geel te Leiden (1 inleiding, 2 de bibliothecaris-philoloog, 3 buiten de bibliotheek); III Geel thuis; IV Besluit vertelt mej. Hamaker over Geel's literaire werk (Onderzoek en Phantasie, de vertaling van The Sentimental Journey, tal van boekbesprekingen, de opstellen Het Proza en Een gesprek op den Drachenfels, etc.) en de strekking en aard van zijn kritiek, over zijn lust tot reizen, het Leiden dier dagen, de hoogleeraren (Thorbecke, Bake, Peerlkamp, Hamaker, Van Assen) en studenten (Beets, Hasebroek, Kneppelhout, Holwerda, Cobet en Bakhuizen) uit Geel's tijd, deelt zij mee, hoe hij binnen en buiten de Bibliotheek, van alle ‘winderige formaliteiten’ ‘een geslagen vijand’, altijd bereid was om te helpen zoowel geleerden (Osann, Brandis, Ritschl, Bethmann) als studenten, en hoe vooral Cobet, Bakhuizen, de kinderen van H.A. Hamaker, de dochter van Geel's vriend prof. Bake en mej. Geertruida Toussaint zijn hulpvaardigheid hebben ondervonden.

Met voorliefde spreekt de schrijfster over Geel's vriendschappelijken omgang met Bake, Peerlkamp en Hamaker, en over het zeer intieme gedachtenverkeer, dat er tusschen Bake en Geel ontstond, toen Peerlkamp zich vereenzaamde en Hamaker in 1835 overleden was. Over de hulp, die Bake en Geel aan Cobet en Bakhuizen hebben verleend, vertelt mej. H. interessante bijzonderheden, b.v. hoe Cobet geen testimonium van Thorbecke kon krijgen. In de derde afdeeling van het tweede hoofdstuk wordt een ietsje verteld van Geel's verhouding tot ‘De Gids’ en zijn redactie, maar in ‘Geel thuis’ en ‘Besluit’ leert men meer en veel nieuws over het karakter van den Leidschen bibliothecaris. In het 3de hoofdstuk, het belangrijkste van het boek, zijn de brieven geschikt, die Geel aan den zoon van zijn vriend H.A. Hamaker schreef en spreekt de auteur over Geel's verhouding tot de familie Hamaker. In 1835 stierven Hamaker en zijn vrouw en kort daarop verhuisde Geel van de kamers op het Steenschuur om met den oudsten zoon, den jongen Gerard Hamaker, die in 1843 naar Hilversum ging, samen te wonen.

Geel schijnt een echte paedagoog geweest te zijn. Hij hield van kinderen en achtereenvolgens heeft hij de opvoeding van de vier van Dedem's, van Gerard Hamaker en van Kappeyne van de Coppello, den zoon van den Haagschen rector, geleid, en altijd bleef hij belangstellen in het verdere leven zijner pupillen; Kappeyne ondervond het bij zijn huwelijk met mej. Bake, Hamaker bij het ontvangen van een tal van brieven, die, voorzoover bewaard, zijn afgedrukt. Het zijn gezellige praatbrieven, keuvelingen over alles en nog wat, van den hak op den tak springend, nu en dan geestig, altijd vlot en los geschreven.

In het laatste hoofdstuk wordt Geel's levensbeschouwing behandeld en worden opmerkingen gemaakt over Geel's karakter; maar men kan dit gedeelte van het boek, voorzoover van mej. Hamaker, gerust ongelezen laten.

Als wetenschappelijk werk beschouwd, verdient het werk van mej. H. evenwel niet alleen lof. De schrijfster heeft het den lezer onmogelijk gemaakt haar overal te controleeren. En al is het goed, dat zij oude bekenden van Geel uitgevraagd heeft (pag. XIII), de namen der geraadpleegde personen etc. en de vragen met de antwoorden hadden medegedeeld moeten worden. Alle geschriften, die de auteur gebruiken kon, maar die niet voor ieder toegankelijk zijn, hadden beschreven moeten worden naar omvang en karakter. Soms dateert zij geciteerde brieven niet. De bibliographie aan het slot van het boek had chronologisch, en niet systematisch moeten zijn, en van elk geschrift had mej. H. het aantal bladz. moeten opgeven en het formaat, voorzoover het niet in een periodiek verschenen is. Mej. H. kijke een Hinrich's Katalog maar eens in. Ook is het boek slecht van compositie. In een levensgeschiedenis moeten de daden en gedachten van den beschreven persoon chronologisch op elkaar volgen, want de bibliothecaris, de geleerde, de schrijver, de vriend, zij zijn allen slechts de eene Geel, die ons in zijn ontwikkeling interesseert. Nu moet de lezer zich bij elk nieuw hoofdstuk weer tot 1822 of nog vroeger terugdenken, en inplaats van hoofdstukken bevat het boek zelfstandige artikelen.

Tot mijn spijt heb ik nog een geheel ander bezwaar. Tot mijn spijt, want ik ben overtuigd, dat mej. H. hier onschuldig een fout heeft begaan. Ze heeft weinig biographieën gelezen; ze kent de voortreffelijke beschrijving, die Van Deyssel van zijns vaders leven en karakter gaf, maar kent zij meerdere? Ik durf het te ontkennen. En het gevolg van deze onkunde is, dat zij het karakter van Geel vergelijkt met haar eigen karakter in de eerste plaats en vervolgens met dat van de personen uit haar omgeving. Nu is dit altijd reeds verkeerd, maar des te bedenkelijker wordt een dergelijke onderneming, als de auteur der biographie een vrouw is, daar het algemeen door psychologen aangenomen wordt, dat de sexe op het karakter invloed heeft. Deze lacuneuse karakterkennis had de auteur, indien zij op dat feit was attent gemaakt, kunnen aanvullen door het lezen van werken, die tal van karakters beschrijven en vergelijken (b.v. Paulhan, Les Caractères en Malapert, Les éléments du caractère). Tevens zou zij dan gezien hebben, welke karaktereigenschappen met elkaar samenhangen, welke ondergeschikt zijn aan andere, en zij zou met de kennis van typische eigenschappen en karaktertypen een ordelijke beschrijving hebben kunnen geven van den aard van Geel. Ook had prof. Heymans reeds vóór het verschijnen van Mej. H.'s dissertatie een opstel doen drukken, waarin hij 90 vragen, welker beantwoording een karakter doen kennen, opsomde. Indien de auteur deze vragen eens ter beantwoording had kunnen geven aan de door haar geraadpleegde personen, zou haar werk als karakterbeschrijving meer waarde hebben. In één woord, bekendheid met de resultaten der individueele psychologie zou haar werk tot een der weinige karakterbeschrijvingen hebben gemaakt, die, in Nederland verschenen,

meer dan banaliteiten, onjuistheden en tegenstrijdigheden behelzen. Mocht mej. H. haar kennis op dit gebied nog willen vermeerderen, dan maak ik haar opmerkzaam op het slot van Paulhan's boek ‘Les Caractères’, dat het karakter van Flaubert behandelt, en een artikel van prof. Heymans over ‘Biographisch-psychologische Untersuchungen’, dat in het ‘Ztschft. für angewandte Psychologie’ (Leipz. Ambr. Barth) verschijnt.

Groningen.

A. GREEBE.

Pleegzuster
door Anne Smit Kleine-Fastré.

Teldings' oogen glijden langs de kolommen beursberichten.

‘Wat doen de “Steels?”’ informeert Gallandet.

‘Zakken. Spelen we nog? Robber is uit. Nóg een?’

‘Laten we vier *sans atouts forcés* spelen,’ verzoekt mevrouw Gallandet.

‘Vooruit dan maar!’

De *sans atout* wordt met spanning gespeeld.

De gastheer becijfert den uitslag der spellen.

‘Wij betalen 70 cts. aan de dames, Gallandet.’

‘Magnifique! Dames! bedankt voor 't lesje.’

Mevrouw Teldings drukt op een electrischen belknop.

De keurig in-'t zwart-gekleede Jansje treedt weer binnen.

‘Is 't warm in de eetkamer, Jansje? Zijn de oesters gebracht?’

‘Neen maar! lieve! oesters! Mannie, hóór je dat? we krijgen oesters?’

De majoor der Rustende drukt in gebaren zijn verrassing uit.

De heeren staan bij den haard. Bespreken beursmanoeuvres.

‘Antoinette, je zult wel gemerkt hebben, dat mijn man niets wil weten van een engagement van Mies met Luitenant Bruma,’ fluistert de gastvrouw haar vriendin in 't oor.

‘Help *jij* je dochter dan toch ook een handje, Marie. Die lieve, beste, goeie Mies! ze houdt nu eenmaal zielsveel van haar knap officiertje. Mies krijgt later fortuin genoeg. Bruma is een charmant jongmensch, degelijk, solide, bemind, goed-aangeschreven bij zijn superieuren, wát verlangt je man nu nog meer?! Mies heeft geld voor twee... We moeten je man zien te overrompelen, hem met vriendelijken drang noodzaken zijn toestemming te geven.’

‘Dat doet hij niet.’

‘Maar, lieve!’

‘Nooit. Jij kent Teldings niet.’

‘Moet jij dan maar kalmpjes aanzien, dat die schattige Mies haar jonge jaren in treurigheid slijt? Mag dat ellendige geld het geluk knakken van zoo'n snoezig meisje? Ik vind, dat ze kwijnt. Dat zegt mijn man ook. Mies ziet er witjes en smalletjes uit.’

‘Ja, je begrijpt wel, verdriet en hárd werken maakt een meisje niet mooi en fleurig...’

‘Mooi?! o! Mies is béél dig. Zoo innig-lief en gedistingeerd. Een dotje, een snoepje, dat vindt iedereen, máár fleurig, neen! dat is ze helaas niet meer.’

De deur gaat open.

Mies treedt binnen.

Zij geeft haar moeder een kus. ‘Dag Mama.’

Den heer Teldings drukt zij de hand. ‘Dag Papa!’

Met beide handen uitgestoken, treedt de heer Gallandet op Mies toe. ‘Dag lieve Zuster! Hoe gaat 't?’

Mevrouw Gallandet omhelst het jonge meisje.

‘Dag, Miesje! quand on parle du soleil, on en voit les rayons. Je Mama en ik spraken juist over je...’

‘Zóó, zóó Mevrouwtje! En nu kom ik je storen!’

Een weemoedslachje glijdt langs desmalle, bleeke lippen van de jonge pleegzuster.

‘Mies! wil je me een plezier doen?’ vraagt de heer Teldings.

‘Zeker, Papa. Waarmee?’

‘Ga naar je kamer en trek een andere japon aan. Ik zie je liever niet in je verpleegsterskostuum.’

‘Och, Papa, laat het mij van avond aanhouden. Ik ben wat moe...’

‘'t Staat Miesje zoo intéressant, toe! Teldings, laat ze zich nu niet vermoeien met zoo'n verkleedpartij.’

‘Dan trekt Mies morgen een mooie, wereldsche japon aan,’ bemiddelt mevrouw Teldings, de verkleumde handen van haar dochter wrijvend.

‘Vindt u 't goed, Papa?’

‘Voor mijn part! *Ik* kan wat ik wil. Ik zal alleen naar je gezicht kijken.’

Jansje schuift de porte-brisée open, kondigt aan, dat de oesters op tafel zijn.

‘Oesters! oesters!’ juicht de heer Gallandet. ‘Mies! die tractatie is zeker ter eere van jou!’

‘Aanstonds zullen jullie wel hooren, ter eere van wát,’ verzekert Mies' vader.

‘Neen, maar! neen, maar! wat een veranderingen in jullie eetkamer,’ roept mevrouw Gallandet uit. ‘O! Karel! Karel! kijk toch is! Wat een prácht van een bonheur du jour, gevuld met goddelijk oud-blauw!’

‘Jongens! Heeft de oud-notaris geboft bij publieken verkoop van een keurig onderhouden inboedel?’ vraagt Gallandet.

‘Geen kwestie van! En wat zeg je hiervan?’

De gastheer wijst op twee pullen, twee kandelabers en een pendule van oud Delfsch, glanzend aftonend op 't witte marmer van den schoorsteenmantel.

‘Magnifique! magnifique!’

Zacht spreken moeder en dochter met elkaar. Zij staan voor een antieke, eikenhouten kast, waarop vijf reuzenpullen van oud Delfsch porselein paalden.

'Wat beduidt dat allemaal?' vraagt de majoor van de Rustende, een weinig gealarmeerd, duchtend, dat door het vertoon van zóóveel moois een tikje afgunst zal sluipen in het gemoed zijner vrouw, die voor 't bezit van oud-blauw en in 't bizonder voor Delfsch een dwaasheid zou kunnen doen.

'Aan 't souper zal ik 't jullie uitleggen. Eerst een oestertje eten,' ordineert de gastheer. 'Kom, Antoinette! niet al 't moois ineens er áfkijken; ná 't souper mag je opnieuw bewonderen.'

Antoinette is met stomheid geslagen.

Pfss! Pfft!

De heer Teldings ontkurkt een flesch champagne.

'Benders, zeg je, Marie?'

Mevrouw Gallandet's rappe tong is weer vlot.

'Benders? Dr. Benders? de brave dokter Johan Benders? Je ouwe admirateur? Ach! hoe dóódjammer, dat *ik* geen ouwe bewonderaars heb in 't bezit van oud-blauw, en die zóó lief zijn, mij die schatten te vermaken!'

Haar blanke, met ringen getooide hand omvat sierlijk de coupe met sprankelenden wijn, waaruit zij gretig kleine, gulzige slokjes nept.

'Bewonderaars heb je in overvloed, Toiny! maar geen oudjes! geen die vooreerst neiging hebben het ondermaansche vaarwel te zeggen, en óók geen, die er collecties blauw à la dokter Benders op nahouden... Aardige kerel! ik mocht 'm wel,' verzekert Antoinette's echtgenoot.

'Zoo'n erfenisje is niet te versmaden, 't doet ons pleizier voor Mies.'

'Voor mij, vader?'

'Natuurlijk voor jou. Alles wordt toch jou eigendom.'

'Ik hoop, vader, dat Dr. Bender's porselein nog héél veel jaren uw eetkamer zal versieren.'

'Mies! Riche héritière!' lacht de heer Gallandet, 'mag ik j'es zien? Je blauwe erfenis! máár vóóral je rose wangen! Meisje, je moet wat meer kleur krijgen, en, wat dikker worden. Je bent te bleek en te schraal..'

'Mies! je blozende wangetjes,' vult mevrouw Gallandet aan.

Gastheer en gastvrouw wijden ook een teug aan de gezondheid hunner dochter.

'Riche héritière! zooals vriend Gallandet je noemt, zorg, dat je spoedig met "een riche héritier" voor den dag komt!'

'Vlei u dáár niet mee, vader.'

'Onzin! je weet nooit hoe een dubbeltje rollen kan. Mies! daar gaat de riche héritier! Lang zal hij leven! Wát? zet je je glas nijdig neer? Wil je niet drinken op je aanstaanden man?'

'Op mijn aanstaanden man?! Ja vader, op diens welzijn drink ik graag...'

‘Op den héritier dus!’ Mies raakt haar glas niet aan.

De stroeve gezichten van vader en dochter beklemmen de aanwezigen.

‘Marie!’ rumoert Gallandet, ‘op jou gezondheid, hoor! en op 't lange, gave leven van Bender's verzameling! Voorzichtigheid is de moeder van de porseleinkast. Houd den boel ongeschonden. Geen scherven en diggelen! En vertel jij nu 's Marie, zoo onder onsjes, of 't wáár is, wat verteld wordt, dat Dr. Benders ongetrouwd bleef, omdat ie jou niet kon krijgen... Is 't een feit, dat je vader den jongen medicus de bons gaf?’

Mies spitst haar ooren. Mevrouw Gallandet beijvert zich, de aandacht der jonge pleegzuster af te leiden, die haar oogen strak op haar moeder gericht houdt.

‘Karel, laten we die ouwe geschiedenis laten rusten, kom! neem nog wat oesters’, dringt mevrouw Teldings.

‘Heeft Dr. Benders u ten huwelijk gevraagd, Mama?’

‘In optima forma’, verzekert Papa Teldings. ‘Gekleede jas aan, hooge hoed op! Maar je grootvader droeg 't hart een beetje hoog, en hij wilde Mama niet aan Dr. Benders geven, omdat Benders zijn ouders aartsburgerlijke luidjes waren...’

‘Hield u van Dr. Benders, moeder?’

‘Mies, laten we daar nu asjeblieft over zwijgen...’

‘Dat beloof ik u. Ik wilde alleen weten, of u van hem hield?’

‘Hoe romantischer hoe mooier,’ schampert de gastheer.

‘Papa, men weigert toch de hand van zijn dochter niet aan een fatsoenlijk, beschaafd, beminlijk man, omdat zijn ouders burgerlijk zijn, wanneer de dochter den zoon van die eenvoudige ouders lief heeft.’

‘Ja! Morgen brengen! Wat *men* en wat *jij* zou doen, weet ik niet, maar wèl ben ik er van overtuigd, dat je grootvader een verstandige kerel was, die zich door niemand liet ringelooren, en die geen notitie heeft genomen van de tranen van zijn dochter...’

‘Lieve Mies, in mijn jonge meisjestijd wist je niet beter, of het was je plicht precies te doen, wat je ouders van je verlangden,’ verzekert mevrouw Teldings.

‘Dat is 't nóg moeder, wanneer...’

‘Bravo! bravo! Mies!’ ijvert de heer Teldings. ‘Drommels! je valt me mee! Je gezondheid.’

In één teug ledigt hij zijn glas.

‘... Wanneer ouders geen onmogelijke, onbillijke, onmenschelijke eischen aan hun kinderen stellen, dán...’

‘Natuurlijk! Je toelichting zal de zaak wel in 't riet sturen, 't was ook té mooi!’

‘Ouders weten in den regel beter, wat wenschelijk is voor hun kinderen, dan dat zij zelf dit weten,’ beweert mevrouw Teldings.

‘In de kinderjaren, moeder.’

‘Kinderen *blijven* kinderen voor hun ouders,’ décréteert de gastheer.

‘Oók wanneer die kinderen tot denkende, zelfstandige wezens zijn opgegroeid, vader?’

‘Já! ook dán nog...’

‘Beste vriend, permitteer,’ verzoekt de heer Gallandet.

‘Larie! jij hebt geen kinderen. Over ouders- en kinderen-kwesties redeneer jij als een blinde over kleuren...’

‘Lieve menschen,’ vleit mevrouw Gallandet, ‘wat windt jullie je op over een zaak, die tot 't grauw verleden behoort. Kom, Mannie! laten wij de vrienden bedanken voor 't gezellig samenzijn... Het wordt onze tijd.’

Zij staat op, neemt haar glas in de hand, knikt gastheer en gastvrouw vriendelijk toe, drinkt nog een teug champagne, trippelt naar den schoorsteen, bewondert nogmaals pendule, pullen en kandelabers: ‘Om van te droomen! Unique!’

Jansje kondigt 't rijtuig aan van den heer en mevrouw Gallandet.

‘Miesje, zie ik je morgen nog? Toe! kom met je mama een kopje “tea” drinken.’

‘Héél graag, mevrouw.’

De heeren steken een sigaar op.

‘Ga je morgen naar de sociëteit, man?’ informeert mevrouw Teldings.

‘Hoe dat?’

‘Antoinette vraagt, of Mies en ik morgen middag thee bij haar komen drinken, maar als jij thuis blijft, dan gaan wij natuurlijk niet uit.’

‘Model-echtgenoote,’ lacht Gallandet.

‘Ik weet nog niet, of ik morgen uitga, ik denk 't wel...’

‘Bonsoir, Teldings!’

Mevrouw Gallandet steekt hem haar poezel handje toe: ‘Och, gun ook wat aan een oude vriendin! Ik reken op een bezoekje van je vrouw en dochter, hoor! Bonsoir! Bonsoir! Als er van nacht bij jullie wordt ingebroken...’

‘Dan ben jij de dief, wijfje! Behalve een hartedief wordt je nog een porseleindief.’

‘Brooze artikelen om te stelen, Meneer Gallandet, harten en porselein’, zegt Mies.

‘Een gebroken hart geneest en behoudt zijn waarde,’ antwoordt Teldings, ‘maar gebroken, gekramd porselein!...’

‘Heeft zijn waarde aan geld verloren, papa, en dat is voor sommige menschen erger, dan een arm, troosteloos menschenhart...’

‘Dag Miesje! Dag lieve Marie! Wèl bedankt voor je gezellig avondje.’

‘Bonsoir, Teldings! verduiveld lekker die oesters! Bonsoir, Marie, dag Mies! Jij moet naar bed Zuster, je bent moe... Bonsoir, bonsoir!’ Vriendelijk, druk, bewegelijk, een tikje geagiteerd, verwijderen zich de gasten.

‘Mama, jij moet zeker nog redderen en ruimen, niet waar?’

‘Ja, man.’

‘Mies, kom jij even in m'n kamer, ik wou je spreken.’

‘Ik ben erg moe, papa. Kan 't niet tot morgen wachten?’

‘Néé! Lang zal ik je niet ophouden. Ik vind 't beter je nu mee te deelen, wat ik op het hart heb, dan morgen... Kom! ga mee! 't is lekker warm in m'n kamer, en je kruipt in een makkelijken stoel.’

Mies volgt haar vader, weemoedig nagestaard door haar moeder.

‘Ga zitten! Neem je gemak.’

‘Dank u. Ik ben niet gewend aan gemakken; thuis wil ik me niet verwennen...’

‘Bij uitzondering thuis zijnde! Jij, onze éénige dochter, behoorde als regel thuis te zijn. Je moest je moeder helpen.’

‘Waaraan?’

‘Waaraan?! aan de huishouding, dat spreekt van zelf. Getrouwde vrouwen en haar ongehuwde dochters behooren haar tijd, haar krachten, haar toewijding, haar denken en àl dat moois meer te geven waar het behoort: aan eigen huis, eigen kring, eigen hof-en-haard, zóó gebeurde 't in mijn tijd, en zóó was 't goed... 't Stuit me tegen de borst, dat *mijn* éénige dochter de geëmancipeerde vrouw uithangt, die haar ouders aan hun lot overlaat, die ziekenverpleegster speelt, die een werkkring heeft gekozen, die mij één voortdurende ergernis is...’

‘'t Spijt me, papa, dat u zich niet kunt verzoenen met een werk, dat ik, éérlijk gezegd, niet uit roeping koos, máár dat mij lief is geworden.’

‘Waarom liet je ons in den steek?’

‘Niemand weet beter dan u, wàt mij 't huis uitdreef.’

‘Je eigen, dolle kop, niets anders! Jou plaats is hier; hier in mijn huis, onder 't dak van je ouders behoor je af te wachten, of zich een goede partij voor je opdoet.’

Het driftig in den nek werpen van 't hoofd - 't gebaar van den vader - wordt plots door de dochter gemaakt.

Uitdagend staan vader-en-dochter tegenover elkaar.

De mondhoeken der jonge pleegzuster trillen, haar vingers woelen langs de zilveren halsketting, waaraan haar klein, gouden horloge bevestigd is.

‘Ik heb genoeg van je komedievertooningen, dát wilde ik je zeggen.’

‘Ik begrijp u niet. Wat bedoelt u?’

‘Nog al duidelijk. Tégen mijn zin ben je die kunsten gaan verkoopen, pleegzuster te worden. Niets dan een romantische gril. Ziekenverplegen om te coquetteeren met een wanhopende liefde! Prachtig! Wel de moeite waard! Je leeft in een armzalige sfeer van zieken en ziekelijkheid, en dat een gefortuneerd meisje, zooals jij! 't is een paskwil! of er niets beters voor je in de wereld was! Dáárom verlang ik, dat je nu eindelijk mijn verzoek respecteert en de ziekenverpleging eraan geeft. Wij, ik en je moeder, verwachten je hoe eer hoe béter weer thuis.’

Van vaal-wit is Mies vuurrood geworden.

‘Nooit, vader, nooit! *U* dreef mij 't huis uit. In uw nabijheid kón ik niet langer leven. *U* is de oorzaak van mijn vertrek, en niet wat u noemt mijn wanhopende liefde. Mijn liefde is sterk; zij wanhoopt niet. Mijn trots, mijn leven is mijn liefde. Zóó krachtig is mijn liefde, dat zij alle bezwaren zal trotseeren en overwinnen. Mijn liefde zál zegevieren, uw verzet, uw hardheid ten spijt’

‘Kort en goed: je bent dus van plan de vrouw te worden van een man, die geen *sou* bezit, van dien kalen luitenant.’

‘Ja. Ik word Bruma's vrouw. En ik blijf ziekenverpleegster, tot hij zijn tijd in Indië heeft uitgediend.’

‘En wanneer zal dat zijn?’

‘Over twee jaar. Tenzij, dat hij wegens ziekte binnentijds moet repatrieeren.’

‘Wegens ziekte? Wat zeg je? is hij ziek? vertel 's. Is hij érg ziek?’

De stroeve trek op zijn gelaat verglijdt. Luchtig sprankelen de vragen over zijn lippen.

Ontroerd, sprakeloos staart Mies haar vader aan.

Rumoerig-reppend: Koekoek! Koekoek! Koekoek! twaalfmaal herhaald, opklinkend uit de stilte van de gang, brengt Mies tot bezinning.

‘Goeden nacht, vader! Hard en koud als uw geld, zóó is uw hart. Ik heb medelijden met u.’

‘Bewaar je théatraal medelijden voor je zieken. Op mijn gezond denken en handelen zullen jou fratsen geen invloed hebben. Goeie nacht!’

Met nijdigen ruk opent hij de deur voor zijn dochter, die zwijgend heengaat.

Zusterhuis, 9 Mei 1905.

Lieveling! zend bericht. Een briefkaart. Désnoods een telegram! Ik smeek je, laat me weten, waar je bent, hoe je 't maakt, wat je doet. Je laatste briefkaart uit Sindanglaja, beverig, onduidelijk, met potlood geschreven, kon ik met moeite ontcijferen. En nú zijn alle bibberlettertjes verdoezeld door het voortdurend in handen nemen... en door mijn tranen. Den droeven inhoud ken ik uit 't hoofd. Die noodlottige kaart schokt door mijn sidderende vingers... Wélk een tijding! Arme, arme lieveling! steeds verhooging van 41, soms 42°... en dat in Indië! Néén! hier houd ik het niet langer uit. Ik verschrompel van ellende. Één bericht wacht ik nog af. Bevredigt mij dit niet,... de bagage van een pleegzuster is spoedig gepakt. Ik ga scheep per eerstvolgende gelegenheid. Zélf, met mijn eigen handen wil ik je verplegen; dan

zál je herstellen; samen zullen wij juichen over je beterschap en ons vereenigd dankgebed zal opstijgen tot God.

Zóó kan ik niet voortleven. Ik word verteerd door sluipende onrust. Mezelf tot last; niemand tot hulp of troost. De vorige week, toen ik nog in functie was, bezocht ik moedertje. Haar lief gezicht wordt steeds bleeker en magerder. Tegenover mij houdt zij zich aandoenlijk goed. Geen klacht komt over haar vrome lippen, maar een heillooze angst spreekt uit haar blik, brandt in de gloeiing van haar handen, beukt in den versnelden slag van haar pols. Arm, arm moedertje! Directrice, die altijd welwillend voor mij was, is sedert eenige dagen lief en zorgzaam. Op háár raad neem ik volslagen rust. Ik ben ingekwartierd in het stille, geluidlooze Zusterhuis en word vertroeteld door de Zusters, die zich voor mij uitsloven. Die goeiertjes! Als wij, als deftig getrouwde menschen, in ons eigen huis wonen, - in ons héérlijk, lief, klein, klein huisje, - 'Raum ist in der kleinsten Hütte für ein glücklich liebend Paar'! dan moeten zij in het hokje, dat wij *logeerkamer* zullen noemen, om de beurt komen logeeren, vin-je niet, engel? Dan kan jij met je heerlijke, welluidende stem haar verklappen, wat je v r o u w ! destijds je meisje, mankeerde, toen zij een rustkuur deed in 't Zusterhuis, en die lieve verpleegsters zoo goed en vol zorgen voor haar waren. Of zij 't ware vermoeden?!... Vrouwen zijn slim, en pleegzusters! neen maar! die schijnen den sleutel van alle menschelijke geheimen te bezitten!! Never mind. In háár kiesche handen is die tooversleutel veilig. Zwijgen kunnen zij als 't graf. Het benauwend graf, waaraan zij haar zieken moedig betwisten....

Ik ben vrij van dienst. Ik moet rusten, akelig veel melk drinken, véél eten, véél slapen, en iederen dag een wandelingtje maken in den tuin.

Gisteren vroeg ik aan Directrice, wanneer ik weer in functie mocht komen.

'Zoodra je bent aangesterkt, Zuster; zieken moeten door gezonden verpleegd worden. Gezondheid en opgewektheid werken suggestief op kranken.'

Directrice heeft gelijk. Weet je, welke mijne ervaring is, opgedaan in de ziekenverpleging? Dat zenuwzieken de moeilijkst te behandelen patiënten zijn. Zoo dikwijls grieft men hen door een luchtigen toon. Met ziekelijk-nukkigen drang verlangen zij meestal, dat men met hen mee klaagt en tobt.

Hier, in mijn gedwongen rust, komen allerlei herinneringen op aan zieken, die ik verpleegde. Dit gebeurt nú, want in den regel denken wij niet meer aan de patiënten, die het ziekenhuis verlaten. Voor ons zijn zij dan weer gewone menschen, levend en strijdend in de woelige maatschappij. Voor ons zijn zij dan gezonden, die onze hulp en onze gedachten niet meer van noode hebben. Zij maken altijd plaats voor nieuw aangekomen zieken, die ons gehéél in beslag nemen. Dikwijls leven pleegzusters langer voort in de vriendelijke herinnering van

dankbare patiënten, dan zij in de onze. Sommigen vinden dit onhartelijk van ons, maar waarlijk, het kán niet anders.

Ik ga niet naar huis, vóórdat ik weer bestand ben tegen een stoot en een knauw. Na mijn laatste bezoek besloot ik, voorloopig buiten de sfeer van mijn vader te blijven...

In den Haag heb ik een meeting bijgewoond van de volgelingen van Mrs. Mary Baker Eddy, de Bostonsche profetes der Christian Science.

De godsdienstoefening liet mij onbewogen. Het zaakrijk om beurten voorlezen door twee dames vond ik monotoon. Het gezamenlijk antwoord-gemurmel van de geheele Congregatie klinkt zeur-drenserig, als het gemeenschappelijk woordgeprevel in Engelsche kerken. Het éénige, wat mij van de Christian Scientists ontroerde, was: silent prayer.

Wat zijn wij menschenkinderen stumperts! armzalige troostbedelaars!

Hoe hongert onze ziel naar iets anders, iets béters, naar het Onbekende!...

Hoeveel bekommernis op de trekken van die zwijgend-biddende menigte! O! die aandoenlijke smeekgezichten! Mijn zoekende oogen speurden geen enkel gelaat, afstralend biddende zielsvervoering, afspiegelend dankbaarheids-extase.

Op verlangen van mevrouw Gallandet, - overtuigd Christian scientist, las ik het fameuze boek: ‘Science and Health with key to the Scriptures’, geschreven door de handige dame uit Boston. Ik mag mevrouw Gallandet's ‘Evangelie’ niet lang houden, want feitelijk kan zij geen dag buiten haar kostbaren schat.

Één ding staat vast. Mary Baker Eddy heeft met Yankee-vlotheid het middel gevonden to make money. Van den bescheiden staat, dien zij eertijds voerde, in haar houten huisje te Boston, leefde zij later op vorstelijken voet, dank zij de fabelachtige opbrengst van haar uitgebreide, vernuftig in elkaar-gezette dissertatie over Mind-healing.

De handel en wandel der schrijfster, een navolging zooals 't heet van het voorbeeld van den beminnelijken Meester, den Nazarener, van den zachtmoedigen, niet zichzelf zoekenden, in anderer lief en leed opgaanden Jezus, botst met de algeheele zelfverloochening van een Heiland, die, minder bezittend dan vogelen en vossen, niet wist, waar hij het moede hoofd ter ruste zou leggen. Voor de wonderbare genezingen door Christus verricht, de troostwoorden door Hém gesproken, de lessen door Hem uitgedeeld, verlangde Hij geen klinkende munt.

Mary Baker Eddy heeft haar systeem Amerikaansch praktisch ingericht. Zichzelf en haar adepten prent zij in: geen Mind-healing door gebed te mogen bewerken zónder betaling.

Healing = genezing. Van wát? Van ziekte? Néén. Krankheid bestaat niet volgens de profetesse uit Boston.

Ziekte is: een zondebegrip. Zij en haar trawanten genezen van den *ziektewaan.* Ongezondheid, zwakte, lichamelijke afwijkingen, geestelijke stoornissen zijn zondebegrippen, zij bestaan slechts in onze verbeelding,

hebben niets gemeen met de echte werkelijkheid, daar zij geen bestand hebben in zichzelve. De echte werkelijkheid is de alomtegenwoordige Godheid. Ziekte en zonde zijn begrippen buiten God om, en aangezien niets bestaat buiten Hem, is het aannemen van ziekte, pijn en smart louter een zondige waan, waarvan onze geest moet genezen worden.

Is dit krachtens suggestieve Mind-healing gebeurd, dán voelen en erkennen wij Truth, dé Waarheid der Schepping, en de verhevenheid van den Schepper, van den God, die ons gelijk maakte aan Zijn evenbeeld, dan erkennen wij de waarheid Gods kinderen te zijn, groot, goed, rein en oneindig te zijn als Hij. Als God heeft ons bestaan begin nòch eind. Als Hij, kunnen wij in Zijn naam duivelen uitwerpen, booze geesten bezweren, wondere genezingen bewerken.

Hierbij een paar citaten van Mary Eddy. Onvertaald. Zij beweert, niet vertaald te kúnnen worden. Wie haar wil lezen en begrijpen, moet zich de moeite getroosten Engelsch te leeren: ‘To the Christian Science healer sickness is a dream from which the patient needs to be awakened. Disease should not appear real to the physician, since it is demonstrable that the way to cure the patient is to make disease unreal to him. To do this, the physician must understand in Science the unreality of disease.

Give sick people credit for sometimes knowing more than their doctors. Always support their trust in the power of Mind to sustain the body.

Never tell the sick that they have more courage than strength. Tell them rather, that their strength is in proportion to their courage. Tumors, ulcers, tubercles, inflammation, pain, deformed joints, are all dream-shadows, dark images of mortal thought, which will flee before the light. Show the patient that the conquest over sickness, as well as over sin depends on: mentally destroying all belief in material pleasure or pain.

Ach lieveling, ware jou ziekte toch een zondebegrip, een waan, een droom!... Kon mijn gebed je gezond doen ontwaken! Ach! kon ik God verteederen door mijn smeekingen! Naar Bijbelsch voorschrift zou ik: “bidden zonder ophouden.”

Mary Baker Eddy's methode en voorschriften zullen allicht suggestieve genezingen bewerken in gevallen van zenuwlijden en denkbeeldige kwalen, dit is bést mogelijk, dan zou ik zulke genezingen een lang niet te versmaden overwinning noemen.

Mary's boek is uitgegeven in statigen Bijbelvorm. Haar werk is doortrokken van Bijbelteksten; de auteur geeft in haar zegging dikwijls het sobere en indrukwekkende uit het Boek der Boeken.

Maar, o wee! die nuchtere appendix van het werk! Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas. Weet je, wat het Naschrift is van Health and Science? Naïeve leekepraatjes, bladzijden gevuld met dankbare lof van herstelde patiënten.

Voor de Christian Science wordt in veelheid van woordgeklater de loftrompet gestoken, gehéél in den vorm van attesten zooals de dagbladen die bevatten, afkomstig van allerlei slag menschen, opgegeven door de medische faculteit, en die hun behoud en herstel jubelend uitkraaien dank zij Pink's pillen, Alimonda, Holloway Pillen, sanguinose, electrische ceintuurs, thermogène watten, abdy siroop, enz. enz.

Lieveling, ik schrijf en schrijf, om mijn angst te misleiden, zooals kinderen in donker zingen, om zichzelf op te dringen, dat zij niet bang zijn. Maar ik schrijf mijn gejaagdheid niet weg. Telkens weer doorschokt mij die benauwende vrees. Schrikbeelden spoken door mijn afgetobd, gemarteld brein. O! goede God! ontferm U toch over ons!...

Néén! deze gedwongen rust vermoordt mij! Ik houd 't niet langer uit. Is een rustkuur voor iemand, die nergens, nergens rust vindt, niet een bespotting?! Een honende, grievende kwelling.

Nog nooit ben ik na het uur van je rampzalig vertrek zóó angstig, zoo grenzenloos ellendig geweest als in deze dagen, bestemd om mijn overspanning te bestrijden... Morgen telegrafeer ik je. Ik hunker naar bericht. Ach! kón je zien mijn gesloten oogen, mijn gevouwen handen, mijn arm, van angst doorschokt lichaam! Ontroerd zou je zijn over *mijn* silent prayer!...

Telegrafeer om mijn overkomst. Iedereen kan buiten mij, behalve jij, jij mijn doodzieke lieveling. Morgen vertel ik alles aan Directrice. Ik houd het hier niet langer uit. Ik kom! ik kom! Wacht op me! Tel de dagen! Bereken de uren! Zie naar me uit! Vertrouw op me. Ik kom! God!... Opeens voel ik me krachtig, gezond, vol moed! Niets, niets en niemand zal in staat zijn mij terug te houden. O! mijn groote, brave, éénige lieveling! kon je mij in dit oogenblik zien! Héérlijke vreugdetranen stroomen over mijn wangen. Godlof! mijn besluit staat onherroepelijk vast. Een zalige ontroering, een ongekende blijdschap doorsiddert mij bij de gedachte jou spoedig in mijn armen te sluiten! Dán ben je weer gezond. Sámen zullen wij leven, jubelen en danken! Nog een beetje geduld. Zóó weinig nog. Zie naar mij uit! Ik schrijf niet meer. Wacht me! Ik kom! ik kom!'

MIES.

* * *

Vier uur in den namiddag in 't Ziekenhuis. De Directrice geeft de hoofdverpleegster, Zuster Ruisch, instructies.

De helft der pleegzusters genieten haar vrij uurtje. Roezemoezig ópklinken van dóór elkaar sprekende stemmen en lachen.

'Raaf! Raafje! luister toch 's! Je zit tegenwoordig altijd met je ooren dichtgestopt en je neus in de boeken. Plezierig gezelschap! Raaf!! Ben je doof?'

Zuster Raven kijkt op.

‘Wat is er?’

‘Ben je vandaag bij Teldings geweest?’

‘Néé.’

‘Gisteren?’

‘Ja.’

‘En?’

‘Och! 't zelfde.’

‘Vertel toch 's wat. Hoe gaat 't met Tel.?’

‘Naar mijn idee niet vooruit. Die gedwongen rust maakt haar, geloof ik, nóg ongeduriger en zenuwachtiger, dan zij in den laatsten tijd was, toen zij nog op onze afdeeling werkte.’

‘Stumpert! wát zou ze toch hebben? Zou ik haar niet 's mogen bezoeken?’

‘Zeker, Bach. Máár... wacht dan nog een paar dagen. Gisteren was zij bijzonder overstuur en opgewonden.’

‘En mag jij maar altijd bij d'r komen?’ pruilt de in gezondheid en blijmoedigheid stralende Zuster Bachofner.

De rijzige gestalte der statig-in-'t zwart-gekleede Directrice donkert tegen 't blanke licht in de open deurgaping van de récréatiezaal.

Zoekend glijden hare oogen langs de pleegzusters.

‘Zuster Raven, wil u even in mijn kamer komen?’

De theedrinkende, pratende, lachende, handwerkende, kranten lezende, illustraties bekijkende pleegzusters turen ‘Raaf’ na, die de Directrice onmiddellijk volgt en de deur achter zich sluit.

De Zusters steken de hoofden bij elkaar; vullen het hooge vertrek met haar stemgegons; beijveren zich elkander duidelijk te maken wat zij vermoeden, doch waarvan zij niet geheel zéker zijn...

‘Ga zitten, Zuster.’

De Directrice schuift een sierlijk empire-stoeltje aan.

Zuster Raven neemt zwijgend plaats.

De Directrice bladert in haar opschrijfboekje.

‘Zuster, u is nog al bevriend met onze goeie Zuster Teldings, niet waar?’

‘Ja, Directrice.’

‘Kent u mevrouw Bruma?’

‘Ja, Directrice.’

‘Raaf’ houdt haar eerlijken, onbevangen blik rustig op de Directrice gericht, in wier toon iets omzichtigs, iets weifelends ligt. Zij mist thans de eigenaardige beslistheid, die 't hoofd van de Ziekenverpleging kenmerkt.

‘Zuster, ik heb zoo even met de hoofdverpleegster van uw afdeeling gesproken. Zuster Ruisch en Zuster Verbeek zullen voor u inspringen, want ik wilde gaarne, dat u Zuster Teldings ongeveer over een uur naar mevrouw Bruma bracht. U moet Zuster Teldings niet aan de deur van mevrouw Bruma's woning verlaten, maar mét haar binnen-

gaan. Handel vervolgens naar omstandigheden... Ik vertrouw op uw verstand, uw tact, uw vriendschap voor Zuster Teldings.'

'Is mevrouw Bruma ziek?'

'Ja...'

Iets weifelends in 't bevestigend antwoord.

'Moet mevrouw verpleegd worden?'

'Dat weet ik nog niet... Doe mij genoegen, Zuster, op 't oogenblik niet met de Zusters te spreken. Ga even uw patiënten zeggen, dat Zuster Ruisch en Zuster Verbeek uw plaats bij hen zullen innemen.'

'Goed, Directrice.'

Zuster Raven staat op.

'Ga vervolgens naar uw kamer, dáár zal ik u laten waarschuwen.'

'Ja, Directrice.'

In de lange, marmeren zijgang die naar de coquet gemeubelde zitkamer der Directrice voert, rept zich Zuster Teldings.

'Tel, wat doe *jij* hier?'

'Directrice in haar kamer?'

'Ja. Luister even.'

'Onmogelijk, Raaf. Geen tijd! geen minuut!'

Mies Teldings sliert langs haar vriendin, tikt op de deur der Directiekamer, stuift naar binnen.

'Directrice!'

'Ga zitten, kind. Ga zitten.'

Zuster Teldings blijft staan, met bonzend hart, buiten adem.

'Je loopt wat schielijk, Zuster, voor iemand die een rustkuur doet.'

'Rusten! ik kán, ik mág, ik wíl niet langer rusten. Dat kom ik u juist zeggen.'

'Zooals je wilt, kind. Zittend kunnen wij ook wel praten, is 't niet?'

De Directrice troont Zuster Teldings mee naar de breede bank in de cosy-corner.

'Je kunt dus niet meer rusten, mijn kind?'

'Néé, Directrice, ónmogelijk!'

'En, wat dacht je te doen?... wat zijn je plannen?'

Plannen... je plannen... suist 't in Mies' ooren... weet zij?... vermoedt, begrijpt de Directrice?!

'Ik wil wèg...'

'Zóó... Wil je mij verlaten?... dádelijk?'

'Ik mag niet meer weifelen... geen dag langer... ik kán niet uitstellen en afwachten... Ik moet wèg...'

Weemoedig bespiedt de Directrice het ontstelde gezichtje der jeugdige liefdezuster.

'Houd me niet terug...'

'Waar wil je heen, lieve?'

'Naar Indië... naar Sindanglaja... dáár is een zieke... een doodzieke jonge man, die mij wacht... Gisteren schreef ik hem, dat ik

zou komen... zonder mijn hulp, mijn tegenwoordigheid kán hij niet beter worden... hij zou sterven... sterven!...'

Snikkend verbergt Mies haar angstgelaat achter haar handen.

'Je wilde Luitenant Bruma verplegen, nietwaar?'

'Hoe wéét u?...'

'Zijn moeder heeft mij van morgen alles verteld... arme jongen! ja, lieve Zuster, hij is héél, héél ernstig ziek...'

'*Ik* moet hem gaan verplegen, dat is het éénige wat hem kan redden... u heeft genoeg zusters voor onze patiënten...'

'Bekommer je daar niet over.'

'Mag ik gaan? dádelijk?..'

'Ja.'

'Dank! dank!'

In blijde ontroering strekt Mies haar sidderende handen; de ernstige vrouw in 't sombere kleed omvat ze koesterend.

'Ga, kind. Ga dáárheen, waar je plicht je roept... allereerst naar mevrouw Bruma, die is ongesteld... voor 't oogenblik mag je haar niet alléén laten... zij heeft je hulp noodig...'

'Wat *is* u goed! Dank! duizendmaal dank!'

De vrouw van middelbare jaren, wier oogen veel menschelijke ellende aanschouwden, wendt schuchter het gelaat af. De ontroering en de jubelende dankbaarheid van het jonge meisje worden haar een kwelling.

'Zuster Raven zal je naar mevrouw Bruma brengen.'

'Hoe lief van u! Hartelijk dank!'

'Kun je over een uur klaar zijn?'

'Zeker! zeker!'

'Neem voorloopig niets dan het strikt noodige mee... spreek eerst met mevrouw Bruma.'

'Wat is zij lief, vindt u niet? arm moedertje! zeker ziek van onrust.'

'Een sympathieke persoonlijkheid is mevrouw Bruma... Arme moeder!'

'Wil u haar nog eens opzoeken, als ik in Indië ben? Ik ga haar zoon verplegen... spoedig hoop ik met hem terug te keeren. Hij *moet* naar Holland terug voor herstel van gezondheid... misschien met spoed-certificaat... Vooreerst zal moedertje zich erg eenzaam gevoelen, als ik weg ben...'

Tranen verdoffen den blik van haar, die vaak getuige was van onduldbare smart, folterende pijn, troosteloozen weedom...

'Ga je nu klaar maken, kind. Ik zal Zuster Raven bij je sturen om je te helpen.'

'Graag! Nooit zal ik uw goedheid vergeten. Nooit!'

'Ga nu, kind...'

* * *

De loome stilte van het Zusterhuis is verstoord in de kamer van Zuster Teldings.

Zuster Raven pakt vliegens-vlug een valies voor Mies, die, zittend op den rand van haar bed, brieven en briefkaarten sorteert en verscheurt; telkens weer woelig-druk pratend.

'Stt. Tel! aanstonds in 't rijtuig kunnen wij babbelen. Houd je nu bedaard! Stt! niet zoo hard spreken! Denk toch om de Zusters, die hier slapen en van avond in de wacht komen.'

'Je hebt gelijk, Raaf! 't is schande! ik denk aan niets. Mijn hoofd loopt om! Moedertje ziek! Wat zál zij opkijken, schrikken misschien, als ik haar vertel, dat ik per eerste gelegenheid naar Indië wil gaan... Raaf! ik had *nooit* gedacht, dat Directrice mij zonder slag of stoot zou laten trekken. Ja! ja! Ik fluister immers. Ze kunnen hiervan niet wakker worden.

Directrice heeft met mevrouw Bruma gesproken. Moedertje heeft haar álles verteld! Goed, braaf, eerlijk moedertje! *Alles!* hoor je 't, Raaf? *Alles*... wat jij al zoo lang geraden hebt! Lieve, slimme Raaf! Wat help je mij toch heerlijk. Zonder jou, kwam ik niet klaar... Zal-je mij schrijven als ik weg ben? Ik vlucht weg als een dief...'

'Stt! stil, lieve Tel! Houd nu je mond!'

'Och! dwing me toch niet om te zwijgen... dat kán ik niet, mijn hoofd en hart zijn zóó vol... Raafje, jij weet, dat het ziekenhuis en de ziekenverpleging mij lief zijn geworden... Nooit zal ik jullie vergeten... dikwijls terugdenken aan alles, wat ik hier achterlaat... nú gaat *mijn* zieke voor! mijn arme patiënt, die niet langer op mij mag wachten, die alléén herstellen kan door mijn bijzijn. O! eindelijk, eindelijk elkaar weerzien!'

'Niet zoo druk, Tel. Zeg, neem je één of twee katoentjes mee?'

Één. Langer dan een week blijf ik zéker niet bij Moedertje... *zij* moet mij aan reisgeld helpen...'

'En je ouders dan?'

'Die laat ik er buiten. Uit Marseille of Genua zal ik hun schrijven, dat ik op weg ben naar Indië, om Frits te verplegen.'

'Zou je 't hun niet eerlijk gaan vertellen en behoorlijk afscheid nemen?'

'Waar denk je aan?! Geen kwestie van. Onmogelijk. Spreek me daar niet meer over... ik vind 't afschuwelijk, zóó te moeten handelen. Wat zou mijn vader niet doen, om mij terug te brengen van mijn besluit! en juist dát kan, dat mág niet!... Raaf! ik hoop, dat je nooit zulke toestanden zult doorleven.'

De armen slap-neerhangend, staart Mies droef-peinzend voor zich uit.

'Houd je maar goed. Jou tegenwoordigheid verricht misschien wonderen.'

'Dat geve God! Ja, ik moet naar hem toe, hoe eer hoe beter.' Plots weer bedrijvig, reddert zij opnieuw haar paperassen.

'Berg nu je papierrommel op. 't Wordt tijd. Gauw je zwarte japonnetje aan. Ik krijg 't wel uit je kast en trek het je aan. Je

zult eens zien... Zóó! Geen Fransche kamenier, die 't mij verbetert. Directrice kent haar volkje. Zij weet precies, dat jij vandaag behoefte hebt aan een vriendin-kamenier-gouvernante-chaperonne...'

'Goeie Raaf!'

'En voor al die functies ben ik aangesteld.'

'Directrice is in de laatste dagen verbazend lief voor mij. Ik vond haar altijd een degelijke, flinke, imponeerende vrouw, maar...'

'St! niet filosofeeren! Geen tijd! asjeblieft! nu je hoed op. Waar is je mantel?'

'Daar hangt ie aan den kapstok. Ja! ja! Raaf! niet zoo haastig! Ik kom er wel... Wat wilde ik je ook van Directrice vertellen?... o, ja! éérlijk gezegd, wist ik niet, dat zij zóó lief en zacht kon zijn als ik van daag ontdekt heb. Ze was snoezig... ik verbeeld het mij niet, hoor! maar ik heb tranen in haar oogen gezien...'

'Klaar, Mies! Ga nu nog even zitten. Over een paar minuten komt 't rijtuig. Ik vlieg, even hoed en mantel halen. In een ommezientje ben ik weer bij je.'

Alléén, onbespied is Mies in haar stille kamer. Zij knielt naast haar bed, prevelt in gebedsfluistering: 'Barmhartig God, lieve Vader in den Hemel, zegen mijn besluit. Wees mij nabij. Almachtige God, ik smeek u, maak Frits gezond. O! schenk mij het héérlijk geluk, hem krachtig en welvarend terug te brengen bij moedertje. Troost en sterk haar als ik weg ben...'

'Klaar?... niet schrikken, lieve Mies... ik begrijp bést, dat je bidt. God zij met je! ik zal ook voor je bidden... Niets vergeten? Directrice staat al aan de voordeur. Dat toeterde Zuster Ruisch mij toe door de spreekbuis.'

Haastig verwijderen de meisjes zich uit het Zusterhuis. Door den tuin reppend, komen zij in de marmeren gang van het plechtig-stille Ziekenhuis. De Directrice drukt Zuster Teldings de hand.

'Dag, Zuster! God zij met u!'

'Dag, Directrice! Ik dank u voor alles!'

'Morgen kom ik u bezoeken bij mevrouw Bruma.'

'Graag! Hoe vriendelijk van u!'

De portier opent de deur.

Mies stapt in de coupé.

Directrice fluistert Zuster Raven toe: 'Ik reken op u. Handel naar goeddunken.'

'714, koetsier! P.C.! 714!'

Beng! toegeklept is 't portier van 't wegrollend rijtuigje.

Peinzend zit Zuster Raven naast haar vriendin, die nu niet meer spreekt.

Zij zijn voor de woning van mevrouw Bruma.

'Lieve, beste Raaf, dank voor al je hulp. Rijd of loop je terug?'

'In géén geval rijd ik. Zou ik mevrouw niet even kunnen goeden dag zeggen?'

‘Zeker! Héérlijk! Toe kom gauw mee naar boven... neen, neen! ik zal mijn valies wel dragen...’

‘Geen denken aan! Loslaten, Mies! Pleegzusters in functie moeten altijd wat te doen hebben. Loop jij vooruit de trap op. Ik volg je.’

Niemand in de huiskamer.

Het ondergaand Meizonnetje verlicht het ordelijk vertrek, omlijnt de breede stoelen, spiegelt in 't nikkel van de vulkachel, glanst over 't portret van Frits. Schichtig gluurt Neeltje om de geopende deur.

‘Zuster, of u bove wil komme, mevrouw is op d'r slaapkamer.’

‘Ga zitten, Raaf. Ik zal eerst even gaan kijken... misschien komt moedertje dadelijk beneden.’

IJlings klimt Mies de steile, hocre trap op, die naar de tweede verdieping voert.

Behoedzaam opent zij een deur. Weeë lucht van Hoffmannsdruppels in de slaapkamer, waar het kwijnend daglicht mat-bleek gluurt door half dichtgetrokken overgordijnen.

‘Moedertje! waar is u?’

‘Hier Mies, hier mijn kind.’

Onbewegelijk, met gevouwen handen, het hoofd achterover geleund, zit mevrouw Bruma in een grooten stoel naast haar bed.

‘Moedertje! wat scheelt er aan? Is u ongesteld! Och! wáárom hebt u mij niet laten roepen? Lief moedertje! foei! ik moest u beknorren. Toevallig kom ik nu, omdat ik u véél, véél te zeggen heb, en anders zat u hier alléén! Bleek en koud! och, wat zijn uw handen kil! 't is hier ook huiverig. Mag ik een raam openschuiven? Buiten is 't licht en zoel en hier binnen donker en koud... Ondeugend moedertje! alléén kwijnen en ziek worden. O! ik wéét, wat u ziek maakt...’

‘Arm kind...’

‘Zoet moedertje! allebei worden wij verteerd van onrust.’

Mies streelt en verwarmt de handen van haar, die met gesloten oogen roerloos neerzit.

‘Ik heb de rustkuur opgegeven, moedertje! Die rust, dat nietsdoen, dat overgelaten zijn aan martelende angstgedachten, ik kón het niet meer uithouden... Van avond vertel ik u mijn besluit... Voelt u wel, dat er warme lucht naar binnen komt? Dat zal u verkwikken..... Zuster Raven zit beneden, zij wilde u even goeden dag zeggen. Zal ik haar roepen?’

Mevrouw Bruma knikt bevestigend. Mies glipt de deur uit, daalt de trap af.

‘Ga maar naar boven, lieve Raaf. Moedertje is niet te bed. Héél stil is ze. Zij zit strak en koud in een leunstoel. Er was een benauwende atmosfeer in haar kamer. Halfdonker, vreeselijke geurtjes van Hoffmannsdroppels en eau-de-cologne. Het maakte me wee... ik heb een raam opgeschoven, arm moedertje! ze is zoo koud. Toe,

ga jij haar een beetje opvroolijken, hier... deze trap op... de eerste deur rechts!... ik ga Neeltje zeggen theewater te koken... dan zet ik hier gezellig thee, en wij lokken moedertje met een zoet lijntje mee naar beneden....'

'Dag, lieve mevrouw. Hoe gaat 't? Is u ongesteld!'

Hartelijk en opbeurend klinkt de stem van Zuster Raven.

'Dag, Zuster! o! help me!'

Twee sidderende handen strekken zich smeekend naar de binnentredende pleegzuster.

'Ik kàn 't haar niet zeggen... arme Mies! néén! *die* tijding kán ik haar niet zeggen...'

'Zijn de berichten van uw zoon zóó ongunstig?'

'Het láátste bericht is gekomen... zijn doodstijding... mijn arme jongen is bezweken... Dáár, Zuster, op tafel, onder mijn Bijbel, ligt de brief, dien ik van morgen uit den Haag van het Ministerie van Koloniën ontving...'

'Arme moeder!'

'Ziezoo! 't theewater staat al op. Zoo'n bibberend, bleek menschje moet een kopje thee drinken, wat zeg jij, Raaf? In 't Ziekenhuis tooveren wij met thee en bekers warme melk. Wij zullen u wel opknappen, hoor moedertje.'

Mies vouwt haar armen om mevrouw Bruma's hals; liefkoozend strijkt zij haar gloeiende wang langs 't koud, bleek gezicht van Frits' moeder, die haar stille, lang-ingehouden smart uitsnikt. Mies knielt neer, streelt en kust de handen der schreiende.

Zwijgend ontdoet Zuster Raven zich van mantel en hoed.

'Niet wanhopen, moedertje! niet wanhopen!... Frits wórdt beter. Ik ga hem verplegen, dat kom ik u juist vertellen. Luister. Ik vertrek naar Indië, o! als 't kón, ging ik morgen. Hij wacht me... Hij heeft me geroepen... Héél duidelijk heb ik 't gehoord... ik weet, dat hij beter wordt, wanneer ik hem verpleeg... en dán, moedertje! reizen wij samen terug naar Holland, naar huis, naar lief moedertje, die dan niet meer schreit...'

'Sta óp, Mies,' vermaant Zuster Raven.

Mies schokt overeind; met angstoogen staart zij om zich heen.

'Wát is er, Raaf?!... moedertje! wát is er? wát is er gebeurd?...'

Mevrouw Bruma's armen omstrengelen Mies' sidderend lijf.

'Mies! mijn arm, lief kind!...'

Zwaar leunt haar duizelend hoofd aan Moedertje's hart.

Uit den vreemde,
door Ph. Wijsman.
‘Weer thuis!’

Zij hadden in de veranda thee gedronken en nu stonden zij van de gemakkelijke rieten leuningstoelen, met de geborduurde kussens, op, om onder de zware boomen, rondom het kasteel, te gaan genieten van een wandeling door het park. Met een blik naar de dreigende wolken zeide de oude mevrouw: ‘U zult het mij zeker niet kwalijk nemen, Mijnheer von Elchow, maar het weer is mij te onzeker, om met u het park in te gaan. Ik ben niet meer goed ter been. Men ontwent het loopen nergens eer dan buiten, waar men, zoodra een tochtje verder dan het tuinhek gemaakt zal worden, aanstonds laat inspannen. Maar u moet bepaald de veranderingen van den laatsten tijd zien. Hoe lang is het geleden, dat u voor 't laatst hier geweest is?’

‘Dat is zeven - neen acht jaren geleden, Mevrouw.’

‘Zoo lang al? Ja, sedert is hier veel anders geworden. Wat vroeger een weelderig, al te wild opgroeiend warboeltje was, heeft nu zin en beteekenis gekregen. Ilse zal het u laten zien. Moet u heusch met den avondtrein weg? Kunt u hier niet den nacht over blijven, Mijnheer von Elchow?’

‘Ik geloof, dat het beter is van avond te vertrekken.’

‘Zoo als u wilt. Wij zullen dan om zeven uur het avondeten gebruiken en ik laat het rijtuig om half negen voor komen.’

‘Dat is bijzonder vriendelijk bedacht, Mevrouw.’

‘Dus tot weerziens. Laat u niet door een onweersbui overvallen; het dreigt in den donderhoek!’

‘Geen nood, mamaatje! Wij komen gauw terug!’

Barones von Sebnitz ging door de openstaande serre in huis. Haar ranke figuur was door de jaren eenigszins voorovergebogen en haar rechterhand leunde even op een ebbenhout wandelstokje. Nog eens bleef zij op den drempel staan en keerde zich om, naar de wolken ziende. Toen kwam het witte haar eigenaardig uit tegen den donkeren achtergrond der deuropening.

Het was een van die Juni-achtermiddagen, waarop niet alleen de mensch, ook het dier en de geheele natuur bezwaarlijk en hijgend adem haalt. De wolken waren grijs, enkel grijs, en geen blauw streepje scheidde ze van

elkander; integendeel vormden zij met haar geelachtige tint een dof geheel. De boomen prijkten in hun vol groen als op een kinderprentje. Waar tusschen de kronen een doorkijkje was, ontmoette het oog slechts dof grijs. Nergens vond men het vroolijk licht, een weerglans, die de dingen onderling vereenigde. Alles zou eenzaam en verlaten geweest zijn, als de algemeene, drukkende verwachting zich niet overal had doen gevoelen. Ja, de verwachting van de dingen die komen moesten, bezwaarde alles. Verwachting stond op de verstijfde boomen te lezen, die, onbeweeglijk als op den achtergrond van het tooneel de coulissen, hunne plaatsen innamen. Verwachting lag in het tjilpen en sjirpen der vogels, die, bij hunne nesten zittend, vergaten te gaan vliegen. Verwachting lag ook - en niet het minst - in het bloed der menschen, dat zoo traag door de aderen kroop, dat ieder hoofd-omkeeren, elke armbeweging voelbaar werd. Regen, lekkere, verfrisschende regen werd verwacht; een heerlijke regenbui moest de op alles drukkende betoovering verbreken en een nieuw leven brengen, een nog onbekende toekomst onthullen. Freule von Sebnitz wandelde met haar gast de door hooge beuken omringde beek langs, en aan een witgeschilderd hek gekomen, verlieten zij den tuin, om hunne wandeling door het park te vervolgen.

In hare figuur het duidelijk evenbeeld der barones, had Ilse nog de volle kracht en buigzaamheid der jeugd, die haar moeder niet meer bezat. Niet te vergeefs had zij, in de laatste tien jaren, zonder uitzondering aan het vroolijk ‘halali!’ der Pfalzgrafelijke huzaren bij de drijfjacht deelgenomen. De heeren spraken met niet minder lof over de vaste hand, waarin freule von Sebnitz de teugels van haar lievelingspaard hield, dan van de veerkracht, die haar broeder op de renbaan ten toon spreidde. Haar figuur was rijzig en flink; zij haatte elke onachtzame houding; haar lang wit zomerkleed deed geen schade aan de schoone evenredigheid der vormen. Het zware donkere haar lag sierlijk gekapt boven het hooge voorhoofd. Zoo eenvoudig - bijna overdreven eenvoudig - haar kleedje was, zoo eigenaardig waren de weelderige vlechten tot een diadeem gevormd. De schoone draagster van die kroon bewees juist in dit kapsel, hoe zij in de afzondering van het buitenleven de verschillende eischen der élegante vrouw van de wereld geenszins vergat, maar met haar fijnen kunstzin trachtte al wat schoon was in hare omgeving te bevorderen. Zij had een afkeer van halfheid, op elk gebied; daarom beschouwde zij haar eigen persoon als een kunstwerk, dat in eere gehouden moest worden.

Ludwig von Elchow vormde wel een groote tegenstelling ten opzichte van dit zelfbewust gevoel van eigenwaarde van Ilse von Sebnitz. Met zijne smalle, eenigszins afhangende schouders vertegenwoordigde hij den zenuwachtigen man van het oogenblik, althans uiterlijk. Lang en mager, in zijne houding weinig militair, maar eer een zekere achteloosheid toonend; gedost in de keurige, nauwsluitende kleeding van den eersten heerenkleermaker van Weenen, scheen van zijn door de zon verbrand, bruin getint gelaat alleen de blik te leven. Het groote, blauwe, door blonde wimpers beschaduwde oog zocht met natuurlijke bewegelijkheid naar liefelijke indrukken, om al wat schoon was op te nemen en te bewaren. Soms kon het vluchtig en onverschillig over enkele voorwerpen heenglijden, om zich, in het volgend oogenblik, dankbaar te verdiepen in den aanblik van eene schoone harmonie. Maar wat het oog misschien mocht verklappen van eene overheersching van het

hart over het verstand, van gevoel boven berekening, logenstrafte de trotsche mond met de smalle, als uit marmer gebeitelde lippen.

Alles saamgenomen was Elchow iemand, die aanstonds de belangstelling van ieder jong meisje bij hunne kennismaking moest wekken, zonder dat zij, na jaren, iets meer in de waarneming van dat belangrijke aan hem zou gevorderd zijn.

Na het tuinhek doorgegaan te zijn, liepen de beide jonge menschen over den grintweg, langs het zwijgende beekje onder de oude beuken verder.

'Een enkelen keer heb ik toch van u gehoord,' begon de freule op een toon, alsof zij een straks afgebroken gesprek vervolgde; 'dat was door de courant'.

'Och - Freule, wees barmhartig en zwijg daarover!'

'Maar dat bedoel ik niet, Mijnheer von Elchow. Ik zou denken, dat u althans zooveel tact bij mij mocht verwachten. In een dagblad werd over u gesproken. Het was naar aanleiding van den zeilwedstrijd op het Kanaal. U had den prijs gewonnen tegen een groot aantal mededingers. Maar wat weet ik van zeilen? Ik heb er volstrekt geen verstand van.'

'Ja, het was een mooie dag. En veel wind was er ook. Ik begrijp tot nu toe eigenlijk niet, dat mijn kleine "Passé, mort" bij de stevige bries, die tegen den middag opstak, niet omgeslagen is'.

'Zoo, dus heette uw jacht 'Passé, mort?'

'Ja - Passé, mort!'

'Ik dacht altijd nog, dat u naar Kiel zoudt overkomen, om aan den zeiltocht der Keizerlijke Vereeniging deel te nemen. Maar hoe ik ook jaarlijks in de feestweek naar uw naam gezocht heb, - gevonden heb ik hem nooit. Dat is te zeggen: stipt genomen heb ik niet ernstig naar uw naam gezocht. Ik zeide het maar zoo uit beleefdheid. Neem 't mij niet kwalijk'.

'Waarom zijn de vrouwen toch het minst eerlijk, als zij den schijn van volkomen oprechtheid aannemen?'

'En waarom coquetteert u nog altijd met zoogenoemde aardigheden, Mijnheer von Elchow?'

'Met zoogenoemde aardigheden, zegt u? Wel, eenvoudig omdat ik er niet van houd geestig te schijnen.'

'Meer oprecht dan beleefd. Op die manier staan wij weder op den voet van oorlog tegenover elkander, zoo als voor zoo en zooveel jaren. Maar dat wil ik niet. U is dus nooit weer in Duitschland geweest?'

'Alleen voor zaken, Freule.'

'En is nooit de lust bij u opgekomen, naar huis terug te keeren?'

'Naar huis?' Elchow trok de schouders op: 'In elk geval, ik ben niet thuis geweest. Wat zou ik er doen? Men vindt overal buiten het vaderland ook lucht genoeg om te leven.'

Onder het praten hadden zij het pad langs de beek verlaten en nu stonden zij bij een bank, die op een soort van dijk was neergezet. Een paar dennen omlijstten die plek. Daartegenover was een opening in het uit allerlei boomen bestaande bosch gehakt, en van hier had men 't vrij gezicht op het echt Duitsche landschap, dat Volkmann goed gezien en trouw heeft weergegeven op het doek. Aan een groote vlakke weide grensden akkers met rijpend koorn. Aan den gezichteinder stond een wit en rood geschilderd huis en daarnaast, alsof hij er toevallig was neergevallen, een ouderwetsche wind-

molen. Over het geheele landschap hingen de donkere, optrekkende onweerswolken met een geheimzinnige belofte van verfrissching. Alvorens op de bank te gaan zitten, bleef Elchow het landelijk tooneel met welgevallen beschouwen.

‘Dat is van u, niet waar?’

‘Ja; de molen behoort bij de plaats.’

Meer werd niet gezegd. Maar inderdaad lag in deze weinige woorden meer beteekenis dan in honderd alledaagsche gezegden, die op menigen lentedag vaak gewisseld worden. Toch scheen het, of bij den langeren duur van 't nu volgend stilzwijgen het naderend onweer en de zwoele lucht steeds benauwender op die twee jonge menschen drukten.

Elchow scheen die lethargie weldadig toe; maar freule Ilse, die geen vriendin was van eenvoudig lijdelijk genieten, gevoelde zich hierdoor als verlamd; zij moest aan het drukkend stilzwijgen een einde maken, hoe eer hoe beter; maar waarover kon zij spreken? Haar gewoon onderwerp tegenover jonge heeren, de paarden, was hier buiten kwestie, om bijzondere redenen onmogelijk. Dus begon zij, op een gewild natuurlijken toon:

‘Kunt u zich nog herinneren, Mijnheer von Elchow, waar wij elkander 't laatst ontmoet hebben?’

‘En afscheid namen? Zeker. Het was bij gravin von Möhen, bij gelegenheid eener tennispartij.’

‘Dat moet een geducht vervelende geschiedenis voor u geweest zijn. U speelde niet.’

‘Dat was zoo erg niet. Ik wilde niet met, of tegen, luitenant von Dossel spelen en die was ook van de partij. Weet u, Dossel speelde ook met den mond; dergelijke kunstjes behoorde men toch aan de brutale straatjongens op de nieuwe bouwterreinen over te laten. Maar als ik mij niet vergis, speelde u ook niet mee?’

‘Als ik mij niet vergis...’ herhaalde freule Ilse spottend, ‘nu zou ik u met uw eigen opmerking van straks kunnen antwoorden. Neen, ik speelde niet. Er waren er toch meer dan genoeg, die gaarne wilden toonen, hoe vlug en jeugdig zij waren. En als men eenmaal begint de rol van toeschouwer te spelen, dan weet u immers hoe het gaat! Na het souper had men nog niet genoeg van de jool. Luitenant von Dossel was aanvoerder bij 't verstoppertje spelen in den tuin, met gilletjes, en vangen en beetpakken, dat, hoewel opzettelijk, toch onder het voorwendsel van de duisternis zoogenaamd zonder bedoeling geschiedde; en meer dergelijke, kinderlijk-onschuldige grapjes. Ik verstopte mij eens heel ver achter in den tuin, tusschen de heesters, en toen kwam u daar ook...’

‘Ik was u daarheen gevolgd.’

‘En toen hebben wij in dat boschje meer dan een half uur ongestoord zitten praten, - wij werden niet gevonden, waarschijnlijk dacht men ginds niet aan een van ons beiden. Om het spelletje spraken wij op gedempten toon. Hoe trotsch klonken uw woorden aangaande de door u voor de toekomst gemaakte plannen! Wat werd door uw beschrijving mijn verlangen opgewekt! De wijde, wijde wereld scheen voor u open te staan. Ruim voorzien van geldelijke middelen, had u 't plan eerst een jaar of drie op reis te gaan en daarna eene betrekking in 't buitenland te zoeken.

U wilde naar Engeland gaan; en in mijn hart benijdde ik u het bezoek

aan Newmarket en Ascot. Een tocht op de Middellandsche zee en langs hare oevers lag mede in het door u opgemaakte reisplan, en ik gunde u eigenlijk den aanblik van Granada en Stamboul niet. Naar Azië zou de reis ook gaan, en ik was verdrietig, neen ik was heusch kwaad, omdat door u en niet door mij de wonderen van den Boeddhistentempel zouden worden aanschouwd; dat de tooverachtige schoonheid van het land der Chrysanthemen aan de Tujijama open voor uwe oogen en niet voor de mijne zoude schitteren. Ja, zulke lage, mensch-onteerende gevoelens waren toen bij mij aan 't woord, dat ik er mij nu diep over schaam. Ik zou u liefst terug hebben willen houden, u vasthouden op de een of andere manier. Want juist u mocht dit alles niet genieten; u zoudt er nog stiller en terughoudender, nog raadselachtiger, door worden en ik zou nog meer tegen u moeten opzien, dan nu 't geval was. Drukke, bleeke, zieke menschen mochten op reis gaan, menschen van 't soort als die Dossel. Dan kan men ten minste overtuigd zijn, dat overal in de wereld ruime fooien betaald zijn, als zij weer thuis komen. Maar bij iemand die, zooals u, blijft zwijgen, kon men niet nalaten van geheimen te droomen, te zoeken naar de oplossing van raadselachtige verschijnselen en geheimzinnigheden. Hoe gaarne had ik u terug willen houden.'

'Had u mij maar teruggehouden!' zeide Elchow peinzend. 'Het zoude anders en beter geweest zijn.'

'Welnu, thans heeft u de wereld bekeken en er genoeg van; volkomen genoeg. U is niet teruggekomen, maar hebt u voor den staatsdienst bij een vreemde mogendheid gemeld. Over uw huwelijk met Lady James zal ik niet spreken. Aan de theetafel hebt u er een toespeling op gemaakt, dat dit voor u niet gelukkig geweest is. Trouwens, wat die courant, meer tusschen dan in de regels, te lezen gaf, bevestigd eeenvoudig mijn vermoeden. U waart de gewaardeerde gast van Fransche graven en Engelsche hertogen; als de overwinnaar in den zeilwedstrijd, waarover wij straks gesproken hebben, werd u genoemd; "de bekende, sympathieke gentleman-sailor, aan wiens populaire vlag de hoogste prijs te danken geweest was, die ooit door een club bij een zeilwedstrijd gewonnen was." Dit klonk prachtig. Maar ik had op dien avond bij het verstoppertje spelen reeds begrepen, waar uw geluk zou te vinden zijn. U moest buitengewone wegen inslaan - en dat hebt u gedaan.'

'Neen, Freule, ik heb geen buitengewone paden betreden; ik ben geen vreemden weg opgegaan, evenmin als anderen; en om u geen reden te geven mij verder te benijden, zal ik van mijne gewoonte, over mijzelf te zwijgen, afwijken. Ik wil nu ronduit spreken, geheel openhartig spreken, - dit is mij thans een dringende behoefte, zelfs op 't gevaar af, u een liefelijk droombeeld op wreede wijze te ontnemen. Het zal misschien vruchteloos blijken. Maar hoe het wezen moge: U is oprecht geweest tegenover mij, - ik wil het ook wederkeerig zijn.

Ik trok de wijde wereld in; ik ging op reis. Maar in plaats dat mijn verlangen naar het onbekende met steeds nieuwe indrukken, die ik ontving, minder sterk werd, groeide het nog steeds aan op mijne tochten van het eene land naar het andere. Niets is bezwaarlijker te vinden op reis dan rust en kalmte. Ik ben allengs tot de overtuiging gekomen, dat alleen hij, die zonder doel en zonder bepaald plan te volgen reist, die kunst in beoefening kan brengen. U sprak daareven van mijne droombeelden voor de toekomst.

Welnu, het uiten van die hoop was 't gevolg van mijn nimmer bevredigden wensch. Om die reden kon ik nergens rust vinden.

U kunt niet begrijpen, welke toovenares de verbeeldingskracht is. Neen, niets is in de werkelijkheid zoo schoon, als de verbeelding het ons voorspiegelt. Tenzij men met voorbedachten rade gevolg geeft aan het eenmaal opgevat voornemen, de dingen zoo te zien en alleen die hoedanigheden daarin op te merken, als deze met onze voorstelling daarvan overeenstemmen. Hierom is ook de blijdschap van het kind de eenige en onvermengde, die onverdeeld genot schenkt. Wij, meer ontwikkelde, beschaafder menschen, brengen, bewust of onbewust, bij alles onze eigen opvatting mede, en geen praeparaat van den scheikundige is in staat een voorwerp meer nuchter en onbarmhartig te ontleden, dan de op wetenschap gebouwde kritiek. Om kort te gaan - ik kwam in Europa terug, hongeriger naar nieuwe indrukken, dan toen ik vertrokken was. Toen ik tot het besef hiervan kwam, gevoelde ik, als bij instinct, dat ik hoegenaamd geen ruggesteun meer had. Des te onbegrijpelijker scheen het voor mij - en het was toch zoo - dat ik, overal waar ik kwam, met bijzondere tegemoetkoming en vriendelijkheid bejegend werd. Ronduit gezegd, werd ik gevierd, al wist ik zelf niet, waardoor ik tot die hoogschatting aanleiding gegeven kon hebben.

Bij den man, die zoo veel gereisd had, werden allerlei dingen op een geheimzinnige wijze verondersteld, waarvan het volkomen ontbreken alleen door hem persoonlijk, maar daarom des te duidelijker, beseft werd. Dit prikkelde mij. Ik wilde tooneelspeler worden en de mij door de omstandigheden opgelegde rol tot het einde toe doorspelen.

Toen trouwde ik met Lady James. Zij was bekoorlijk, zij was lief, maar - door-en-door eene vrouw van de wereld. Destijds zag ik daar geen kwaad in, ook geen gebrek achtte ik het in 't karakter mijner vrouw. Met een ongeëvenaarde geestdrift, in een voortdurend opgewonden stemming stortte ik mij in den maalstroom van 't maatschappelijk leven. Na de lunch kwam de wandeling in Hydepark; op deze volgden bezoeken, die ontvangen werden of afgelegd; dan de maaltijd; - de schouwburg, of 't concertgebouw, werd gekozen, en tot aan het begin van den nieuwen dag zat men bij de kaarten. De omstandigheden veranderden. Het liep mij erg tegen met het verkoopen van paarden. Mijn stal te Achères bij Parijs bleef aldoor vol.

Op den achtergrond van mijn gemoedsleven verhieven zich in sommige oogenblikken de vragen: Waarom? en Waarvoor? Als gloeiende ijzers brandden zij mij in 't hart. Had mijn leven nog eenig doel, eene beteekenis? Had het nog eenig, zij het ook sedert lang niet meer ethisch, dan althans aesthetisch recht van bestaan?

Uit een soort van zucht tot tegenspraak - ik weet niet, hoe ik die stemming anders noemen zal, - wijdde ik mij aan de liefhebberij van zeilen. Het was de zomer, waarin ik ‘Passé, mort’ kocht. Waar de golven hoog opstegen, waar de wind zoo frisch woei, dat iedere landrat van storm gesproken zou hebben, gevoelde ik mij op mijne plaats. Ik voer hoe langer hoe verder van land en bleef ook steeds langer tijd weg, omdat ik anders die twee mij zoo pijnigende vragen ‘Waarom?’ en ‘Waarvoor?’ mijn kennissen zou moeten toeschreeuwen.

Wat niet anders kon gaan, - gebeurde. Ik had mijne vrouw bijna niet gekend voor ons huwelijk. Wij werden het omtrent verscheidene dingen

oneens; ieder ging zijn eigen weg, en na een aantal formaliteiten waren wij twee jaren later gescheiden. Aan mij lag de schuld.

Zeg nu maar niet, dat ik vroeger tot een bepaald ambt had behooren terug te keeren. U weet toch in welke richting mijn vader mij heeft opgevoed, alles was goed, - maar geen dienstknecht worden, van wien ook! Dertig jaren van vrijheid kunnen maar niet zoo met een pennestreek uit het boek van ons leven worden geschrapt. Neen, ik ben een voor het ongeluk geboren karakter en stipt genomen streef ik niet naar geluk. *Wilde* laat ergens een zijner hoofd personen, zijn Lord Henry, zeggen: 'Niet het geluk behoort een man te zoeken, maar genot.' Welnu, ik heb het meest genoten in die dagen, als ik het ongelukkigst was. Maar voor anderen is zulk eene stemming zeer nadeelig. Mijne vrouw was het slachtoffer daarvan, en ik draag de schuld. Het was daarom misschien toch maar goed, dat u mij toen niet teruggehouden hebt; want ik zou zeker even zoo dwaas geweest zijn en tegenover u een misdaad hebben begaan. U hebt alle reden er het noodlot dankbaar voor te zijn, dat het u in die ure genadig behandeld heeft.'

Elchow zweeg.

Er lag nu evenwel niet die uitdrukking van onderwerping en doffe onverschilligheid op zijn gelaat, die daar anders zichtbaar werd, zoodra hij, zij het slechts enkele volzinnen, samenhangend gesproken had. Levendig bleef hij voor zich uit zien, blijkbaar met belangstelling zijn oog richtend naar den molen, waarboven de onweerswolken steeds dreigender samenpakten en waarachter de eerste bliksemstralen de lucht doorkliefden.

Ilse vond geen antwoord op zijne schuldbelijdenis. Peinzend over het aldus verongelukt leven van den jongen man, sloeg zij eerst haar oogen neer. Toen monsterde zij Elchow van ter zijde, onopgemerkt, en toen hij, als uit de verte terugkeerend, het jonge meisje naast hem gadesloeg, stond zij op.

Elchow volgde haar voorbeeld en, nu ook staande, hernam hij, op een doffen toon, als tot zichzelf sprekend:

'Toch zoude alles zoo geheel anders hebben kunnen worden. Ik weet nu, wat ik verloren had. Als een licht in de duisternis is die kennis tot mij gekomen. Als een licht in den letterlijken zin van het woord, evenzoo als daareven die bliksemstraal het landschap plotseling verlichtte. Ik heb aan mijn vaderland, aan mijn "tehuis" onrecht gepleegd, en dit wreekt zich thans.'

Weder zwegen beiden.

Toen zij het witte tuinhek bereikten, vielen de eerste dikke regendroppels. Kletterend plasten zij op de bladeren der beuken en drongen dan door tot de steentjes van het grintpad.

'Ik zal nu hier blijven,' vervolgde Elchow; en een voor hem buitengewone toon van ontroering gaf aan zijne stem een eigenaardigen klank. 'Ik zal het landgoed, dat mij door mijn vader werd nagelaten, in bezit nemen en mijn best doen, uit dien vaderlandschen bodem kracht te putten ten goede. Al kan hier nu ook maar sprake zijn van een paar hektaren land, toch gaat zelfs van deze de versterkende geur uit, die mij zal helpen, om die angstige vragen "Waarom?" en "Waarvoor?" met een mannelijk beslist antwoord te gemoet te treden. O, dat gevoel van "weer thuis" te zijn is éénig!'

'Dus mag ik het rijtuig voor vanavond afzeggen?' vroeg de freule.

‘Zoudt u het dan waarlijk nog met mij willen wagen, na de schuldbelijdenis, die ik voor u heb afgelegd? Heb je in mij niet den schipbreukeling

op de levenszee gezien, lieve Ilse, of althans een, die op de vaderlandsche kust gered is?'

'Laat ik nu op mijne beurt een woord van *Wilde* aanhalen, als hij zegt: 'Wij vrouwen hebben u lief ondanks, misschien *juist om*, uwe gebreken.'

Elchow legde zijn arm om de schouders van het bekoorlijke jonge meisje. Hij drukte haar innig aan zijn hart en bezegelde die liefkoozing met een warmen kus.

Arm in arm wandelden zij nu de laan door; en voor den ingang van 't kasteel hield Ilse haar vriend een oogenblik staande.

Met een ernstigen hoewel ietwat ondeugenden blik zag zij hem aan, toen zij vroeg:

'Je scheepje heet immers nu niet langer "Passé, mort?" Ludwig?'

'Neen, mijne Ilse. Jij bent de peet en wij zullen het herdoopen. Wij willen het noemen: 'Weer thuis!'

Naar het Duitsch.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Nieuws uit oude boeken door F. Bezemer Sr. - Rotterdam, Meindert Boogaerdt Jr.

De heer F. Bezemer Sr. geeft in een 28-tal opstellen eene eigenaardige en tevens hoogst-vermakelijke verzameling van letterkundige curiosa uit boeken van vroegere eeuwen, en ook nog uit enkele van latere tijden. Het eerste opstel behandelt ‘Een proefje uit een verouderd Aardrijks- en geschiedkundig leerboek’ van Martinet, in den vorm van samenspraken, waarvan de derde druk in 1831 verscheen. Aan schalksche opmerkingen van den heer B. bij sommige van die samenspraken ontbreekt het niet. Verder vinden we iets over ‘Een Spraakkunst heel in rijm’, waarvan de schrijver, een schoolmeester te Haarlem, indertijd door Dr. J. van Vloten een vermakelijke hansworst werd genoemd. Ook ‘De oude Psalmberijming’ van Petrus Dathenus, waarop in het laatst van de 18e eeuw een spotschrift ‘Datheeniana’ verscheen, met een zinspelende titelprent, die een gebroken zerk verbeeldt, waarop het hoofd van Dathenus is uitgehouwen met ezelooren en een harp, is niet vergeten. De heer Bezemer vermeldt nog hieromtrent: ‘Men moet er zich over verbazen, dat zulke poezy (?) twee eeuwen lang, week aan week, in alle protestantsche kerken werd opgezongen, en het verwondert ons niet te lezen, dat Prins Willem V in de Kloosterkerk te 's Gravenhage na het opgeven van een der aanstootelijkste verzen verontwaardigd zijn Psalmboek met hoorbaar geweld dichtsloeg.’

Verder vinden we nog interessante mededeelingen over Jan Luyken, Dr. Ludeman, Focke Sjoerds, Mr. Koerbach en zijn Bloemhof, de dichters Poot en Helmers, Meester Dirck Adriaansz. Valckoog, Jan Vos, enz., de meeste voorzien van portretten en zinnebeeldige prenten uit dien tijd. Een uitvoerig opstel is gewijd aan ‘Letterkundig Bedrog’. Hierin behandelt de schrijver de Rijmkronyk van Klaas Kolyn, waarvan verscheidene geleerden van naam uit de achttiende eeuw, zooals de Leidsche Hoogleeraar Antonius Mattheus, Gerard van Loon, Wagenaar, de dupe zijn geworden; ook de koddige geschiedenis van het ‘Oera Lindabok’, waarvan Dr. Ottema het slachtoffer werd.

Belangwekkend is ook het opstel over ‘Het Proza van Geel en de poëzie van Simons’, waarin de strijd tusschen de twee geleerden wordt geteekend en ook iets wordt gezegd over de Geel-vereering, door Bakhuizen van den Brink wel *geelzucht* genoemd.

M.S.

Styn Streuvels. Zijn leven en zijn werk door André de Ridder. 2e Vermeerderde en omgewerkte druk. - Amsterdam, L.J. Veen.

De heer de Ridder, een der vele vereerders van den grooten Vlaamschen schrijver, heeft zijne vroegere studie over Stijn Streuvels in dezen tweeden druk aanmerkelijk uitgebreid, zoodat het een lijvig boekdeel is geworden van 200 pagina's. Wij vinden hier een uitvoerige behandeling van het leven en werken van den schrijver, een beschouwing over zijne kunst en al zijne verschillende werken, met aanhaling van vele letterkundige recensies. Verschillende illustraties en portretten van Frans Lateur

- den eigenlijken naam van den schrijver - zijn aan den tekst toegevoegd; zelfs de pasteibakkerij van Wm Lateur-Gezelle in het dorpje Ingoyghem, het woonhuis, de woonkamer, Mevrouw Lateur met een baby op den arm, zijn

niet vergeten. De toon, dien de heer de Ridder in zijn beschouwingen voert, is doorloopend een bewonderende. Ongetwijfeld zullen allen, die met S. van meening zijn, dat van *Lenteleven* eigenlijk de moderne Vlaamsche Kunstbeweging aanvangt en dat Streuvels moet aangemerkt worden als de ontginner, de voorlooper en de schepper van de nieuwe Vlaamsche literatuur, dit werk met ingenomenheid begroeten.

M.S.

Misdadigerswereld door Mr. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck. - Amersfoort, Valkhoff en Co.

De heer Mr. Lamberts Hurrelbrinck is in zijne functie van officier van Justitie en als lid van de Rechterlijke Macht herhaaldelijk in nauwe betrekking gekomen met een tal van misdadigers. Wat hij heeft ervaren en opgemerkt van het denken, het voelen van die maatschappelijk laag gezonkenen, teekent hij hier in een tal van schetsen. Deze schetsen zijn geen dichterlijke verzinsels en daarom zeer belangwekkend, daar ze ons een duidelijken kijk geven op het zieleleven van die verworpelingen; bovendien zijn ze literair-goed geschreven. Van velen dezer ongelukkigen is S. de verdediger geweest voor de Rechtbank, en in 't algemeen is zijn hart vervuld van mededoogen voor die zwakken in onze maatschappij, die door een slechte of verwaarloosde opvoeding of door een combinatie van omstandigheden, ook door psychische oorzaken, zijn gekomen tot wandaden. En hij weet door zijn manier van schrijven en vertellen ook bij den lezer dat gevoel van medelijden en verschooning op te wekken.

Daarentegen kent de schrijver geen mededoogen voor misdadigers als bankiers, notarissen, die door hun onweerstaanbaren dorst naar goud en grootheid zich hebben vergrepen aan de bijeengegaarde spaarduitjes van de goedgeloovige kleine luiden en arbeiders. ‘Als de wetgever,’ zegt hij, ‘voor deze categorie van misdadigers de tepronkstelling, het brandmerk en de folterbank weder zou invoeren, dan zou ik juichen...’

Hier en daar vervalt de schrijver naar aanleiding van zijne verhalen ook wel eens in beschouwingen over bestaande toestanden en instellingen. Zoo bespreekt hij op pag. 148-155 de instelling van commissarissen der vennootschappen en de kwestie hunner verantwoordelijkheid en van hunne strafbaarheid, ingeval van hun onvoldoende of slordige contrôle. ‘Waarom bij ons,’ vraagt S., ‘waar die verantwoordelijkheid niet bestaat, die commissarissen?.... Waarom deze nuttelooze geldverspilling, waarom deze uitkeering van honoraria en tantièmes, meestal aan mannen, wier eenige verdienste is: te kunnen bogen op adellijken titel of bekenden naam?’

En naar aanleiding van een veroordeeling tot vijf jaren tuchthuisstraf door de Amsterdamsche Rechtbank van een misdadiger, die niet gevaarlijk of schadelijk was voor de samenleving en dan door een jury zeker zou zijn vrijgesproken, breekt S. ook een lans voor het jury-stelsel.

M.S.

Vereenzaamd door W. Graadt van Roggen. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Vereenzaamd is de titel van de eerste novelle, die hier met vier andere verhalen en schetsen door den heer W. Graadt van Roggen in een bundel is samengebracht. De schrijver beschikt over een gemakkelijken en beschaafden stijl, maar hij is in zijne verhalen te wijdloopig en vervalt te veel in herhalingen, waardoor deze vertellingen en schetsen den indruk geven van gerektheid. Dit is vooral merkbaar in het eerste verhaal ‘Vereenzaamd’, dat ons de geschiedenis geeft van een verongelukten artiest, niet interessant genoeg om er ruim 50 pagina's aan te wijden. De schrijver heeft een levendig gevoel van medelijden met mislukte en vereenzaamde menschen. De geschiedenis van ‘Peerke’, een jongmensch met dichterlijken geest, die door de omstandigheden genoopt is het weinig dichterlijk beroep van drogist uit te oefenen en zich ten slotte ophangt, is niet meer dan een schets met een luguber slot.

M.S.

Uit de verspreide geschriften van Allard Pierson, verschenen 1852-1865. Derde Reeks, I.

Alweder een bont allerlei en eene derde Reeks, die belooft nog andere deelen te zullen bevatten. Dit deel is niet gemakkelijk achtereen te doorlezen. Trouwens het levert ook, vooral op godgeleerd gebied, proeven van den strijd met Hoekstra en Scholten, en met Groen van Prinsterer, die voor den lateren geschiedschrijver, die het tafereel onzer 19de-eeuwsche beschaving zal leveren, onmisbare en zeer belangrijke bijdragen zijn.

Welke was b.v. de methode van wijsgeerig onderzoek, door Dr. Pierson aanbevolen? Daarop levert het lijvige stuk, gewijd aan de methode van Prof. Hoekstra, (blz. 33-118) een zeer belangrijk antwoord. Het is een halve eeuw oud, maar het vraagstuk van den wil des menschen is altijd nog aan de orde, zooals het bekende *Gids*-artikel van Prof. Bruining bewijst. En nog altijd zal dit voor hen, die op het standpunt der zielkundige ervaring staan, van waarde zijn. Hetzelfde geldt van de ook eene halve eeuw geleden bestrijding van Scholten's Monisme (blz. 145-210). Hoe levendig was bij ons, studenten dier dagen, de ingenomenheid met dien: 'Monist in hope', zooals Pierson zich noemde! Het is met deze stukken en met die tegen Prof. Doedes gericht (blz. 19-33, 210-286), hetzelfde geval: ze schijnen verouderd en zijn het niet. Onze ethische orthodoxen kunnen er nog veel uit leeren. Hoe Prof. Doedes al vóór een halve eeuw de gevolgtrekkingen niet waagde te maken, die uit zijne kritische beginselen voortvloeien! De vader der ethische orthodoxie wordt hier bestreden en dit is voor de partijgangers op hun halfslachtig standpunt zeer leerzaam. Ook in dit opzicht is deze arbeid van Pierson niet alleen dienstig om het verleden te leeren kennen. En ook de anti-revolutionnaire partij ten onzent kan nog veel leeren uit het met edele onpartijdigheid geteekende beeld van Mr. Groen van Prinsterer (blz. 287-328).

Hoe was die baanbreker gekant tegen Rome! Hoe wars was hij, om zijne wijsbegeerte der geschiedenis dienstbaar te maken aan eenig bepaald kerkgeloof! Hoe scherp teekende Pierson hier het toenmalig liberalisme in zijne uitvluchten zonder waardeering en begrip van het standpunt der anti-revolutionnairen. Zeker, hij wijst ook op het weinig begrijpen van de behoeften des tijds bij den heer Groen. Hoe juist wordt tegenover de kerkleer die Christus, die nog niets wist van drieëenheid en voorbeschikking, geteekend! Zeer scherp heeft de heer Groen indertijd de dogmatische spel-boekjes voor kinderen, in die dagen door de Afgescheidenen in omloop gebracht, gehekeld. Merkwaardige proeven worden aangehaald, van wat Mr. Groen verstaat onder christelijk onderwijs. Het is te hopen, dat de zoo treurig verdeelde anti-revolutionnaire partij hare oude geschiedenis eens herleze. En over Groen's meesterlijke beschrijving van de gedragslijn van Willem I in zijn strijd met don Juan en andere bizonderheden uit het werken van den stichter van ons volksbestaan wordt door Pierson menig behartigenswaardig woord gezegd. De stukken over Hoekstra, Scholten en Groen bevatten de belangrijke kern van dit eerste deel. Het overige is belangrijk. Over zedelijkheid en kunst worden hier denkbeelden geuit, die nog zeer de aandacht verdienen, om den onmiskenbaren samenhang die er is, tusschen de verschillende vermogens van den mensch (blz. 1-16). De toespraak op Oudejaarsavond van 1859 gehouden (blz. 216-301), zal niet anders dan met stichting

worden gelezen: zulke woorden verouderen nooit. En wat hij over Lessing schrijft, zal dankbaar worden aangenomen en hoog gewaardeerd. Mocht men ook in onzen tijd de kritische richting volgen zonder tot twijfelziekte te komen, en zich afkeerig betoonen van een halfslachtig liberalisme, dat met groote willekeur kritiek oefent, terwijl het verzuimt het onderscheid te zien tusschen het Christendom van Christus en dat van de latere christenheid (blz. 351-359). Als nagerecht wordt ons in dit 1e deel gegeven eene studie over Béranger, of liever, ons wordt de gelegenheid gegeven te kiezen tusschen het oordeel over dezen zanger, geveld door Gustave Planche, St. Beuve, Renan en Vinet. Aan hoorders en lezers werd overgelaten te kiezen, om ten slotte bij alle waardeering van anderen misschien wel Vinet's oordeel te onderschrijven (blz. 359-384). De firma Nijhoff

mogen wij zeer dankbaar zijn, en de hoop uitspreken, dat deze bijdragen tot de kennis van het wetenschappelijk leven onder ons in de 19de eeuw door velen zullen gelezen worden.

B. TIDEMAN JZN.

Zuid-Hollandsche vereeniging 'het groene kruis': Maatschappelijke bestrijding der tuberculose ten plattelande. Rapport der commissie door het hoofdbestuur benoemd in opdracht der Algemeene Vergadering van 1906. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

De commissie, de vraag in studie nemende hoe de strijd tegen de tuberculoze ten plattelande moet worden gevoerd en in hoeverre de afdeelingen van het Groene kruis aan dien strijd kunnen deelnemen, heeft gemeend, dat haar antwoord op die vraag slechts dan verstaanbaar zou zijn voor een ieder, wanneer zij daaraan vooraf liet gaan een inleidend woord, een kort overzicht van hetgeen men op dit oogenblik aangaande de tuberculoze weet en tot bestrijding dezer ziekte doet.

Zoo is haar rapport geworden een duidelijke verklaring van de tuberculoze, van de bacteriën, van de infectie. Voorts wordt besproken, wat er gedaan kan worden tot het tegengaan dezer aandoening, hoe haar te voorkomen en te behandelen.

Als algemeene maatregelen in dezen strijd noemt zij ten eerste bestrijding der kwakzalverij, dan verbreiding van juiste begrippen der gezondheidsleer en eindelijk toepassing der sociale hygiëne op woningen, water, vuil-afvoer en levensmiddelen. Als bijzondere maatregelen rekent zij het tegengaan van de verspreiding der tuberkelbacillen, het niet-gebruiken van ongekookte melk en rauw vleesch en het ontsmetten van door tuberkelbacillen besmette ruimten. Dit deel van de bestrijding der tuberculoze kan ten plattelande gerustelijk aan het Groene kruis worden overgelaten; afzonderlijke vereenigingen meent de commissie te moeten ontraden. De afdeeling kan de gevallen opsporen, langs minnelijken weg ontsmetting bevorderen, raadgeven en helpen; misschien zelfs finantiëelen steun geven aan het gezin van den lijder gedurende diens ziekte en trachten de daartoe geschikte gevallen in een sanatorium te plaatsen.

Het rapport kome in veler handen!

Referent neemt de gelegenheid te baat op te merken, dat Dettweiler, die de ligkuur in de open lucht invoerde, onlangs wees op het te streng volhouden der rustkuren.

R. KRUL.

A.J. Ort Jr., Het groene gevaar (absint en absintisme.) - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Absint, aalst of alsem, Arte niet Artimésia absinthium, te onderscheiden van Bijvoet of krabbeklootjes, Artemésia vulgaris, is zeer waarschijnlijk de Apsumthion van Hippokratès en Dioscorides. Het oude testament vermeldt, dat het aftreksel der bladeren werd gebruikt. De geneeskunde rekent haar tot de opwekkende of

aromatisch-bittere middelen en wendde haar vroeger aan tegen tusschenpoozende koortsen. De bladeren, de bloemen en de toppen zijn zeer bitter en versterkend voor maag en ingewanden. De knoppen van aalst staan bekend als wormdrijvend middel. Het bittere van den alsem is spreekwoordelijk en in enkele biersoorten, die van hop geschrikt hebben, zeer duidelijk te proeven.

De ouden trokken de alsembladeren op wijn of mengden dezen met 'n aftreksel er van; in latere tijden stond de alsem bij de monniken bekend als absinthium (vinum absinthii of van wege de gevolgen als vinum absentiae); met alsemolie geschud kwam hij, 'n eeuw drie vier geleden, als vermouth in den handel. ‘Pernod’ is als likeur het bekendste en ‘beste’ merk. De geschiedenis daarvan wordt verhaald op blz. 3 en 4.

De heer Ort waarschuwt ernstig tegen het gebruik van den alsem. Hij somt de verschillende ziekelijke afwijkingen op, bij drinkers waargenomen en wenscht, dat de regeering den invoer er van verbiedt. Menelik van Abessinië ging voor; de Congostaat volgde in 1898 en in België is anno 1906 'n soortgelijke wet aangenomen, die den eersten Augustus 1907 in werking trad. Wellicht zal Zwitser-

land eveneens handelen; er is een petitie ingediend, waarbij voor den geheelen staat verbod wordt mogelijk gemaakt en uitgevaardigd, aangezien Waadland en Genève reeds verbodswetten bezitten.

Het goed geschreven werkje wordt ten zeerste, ook den artsen, aanbevolen. Ieder wachte zich voor de groene fee, het groentje, het zeewater, de vallende ziekte op flesschen of hoe de absint moge heeten, en denke aan het treurig bestaan van Alfred de Musset en diens Ode aan de 'verte liqueur, Nemesis de l'Orgie'.

Het gele gevaar moge dreigen, het groene dreigt.

R. KRUL.

H. Heukels, Schoolflora voor Nederland, elfde verbeterde en vermeerderde druk. - Groningen, P. Noordhoff.

De ijverige bewerker, die een open oor heeft voor op- en aanmerkingen, welke tot verbeteringen kunnen leiden in eventueele herdrukken, levert een werk, bruikbaar en degelijk. De eerste druk verscheen in 1883, de tiende in 1904, zeer gunstig beoordeeld in *De Tijdspiegel* van October van dat jaar, en nu, drie jaren later, wordt de elfde uitgaaf aangekondigd. Dit feit is afdoende, wijl goede wijn geen krans behoeft.

R. KRUL.

Ed. Schuré. Groote leeraren der oudheid. Hermes-Pythagoras. Vertaling van A. Hattinga Raven. - Amsterdam, C.G.L. Veldt, 1907.

Het belangrijke van dit boek komt mij voor, te zijn gelegen niet in het onderwerp, maar in den schrijver. De inhoud is een onkritische weergave van oude orphische, pythagoreesche en theurgische overdenkingen, fantasieën en leeringen, hier en daar gekruid door een niet steeds vriendelijke vergelijking met europeesche wetenschap.

Maar de schrijver, die dit boek opstelde, is een begaafd man. Om hem te leeren kennen, is dit zijn produkt niet ongeschikt. Op zijne wijze tracht hij, gelijk zoovelen, bij te dragen tot een verdieping van kennis der geestelijke dingen.

Er moet dan wel een groote leegte gelaten zijn in dit gemoed door de onder ons verkrijgbare wijsheid, dat het zijn troost zocht bij de leeraren der oudheid. En ik kan het begrijpen, dat zelfs het vermoeden van waarachtigheid der onzienlijke dingen, dat elke bevestiging van het 'meer' tusschen hemel en aarde op een negentiend' eeuwer bevrijdend moet werken. Had de schrijver gezocht naar die bevrijding in de negentiend' eeuwsche wetenschap (want ook daar is het te vinden!), dan had hij anderen zeker, en allicht zichzelf een grooteren dienst bewezen dan nu.

V.

D.G.

W. Bölsche. - In het steenkolenwoud. Met tal van afbeeldingen door Rud. Oeffinger. Geautoriseerde uitgaaf, bewerkt onder toezicht van J.J. Hof, Redacteur van 'Natuurleven'. Kosmos-Bibliotheek, II. - P.M. Wink, Amersfoort, 1907.

Thans nog eene aanbeveling te schrijven voor een werk van Bölsche, mag eigenlijk, na de vele voortreffelijke geschriften, waarvan deze beproefde waarnemer der natuur ons reeds heeft doen genieten, beschouwd worden als 'het dragen van uilen naar Athene.' Wij wenschen ons dus te bepalen tot enkele woorden over den inhoud van dit boekje en kunnen overigens verklaren, dat de schrijver zich ook ditmaal weer gelijk is gebleven en zijne denkbeelden over de ontwikkelingsgeschiedenis der steenkolenvelden in een even bevattelijken als boeienden vorm heeft gegoten.

Wij vernemen dan eerst het een en ander over de oudste bijgeloovige voorstellingen, waarbij de steenkool als iets spookachtigs of als een brandende steen beschouwd werd, waarna later het denkbeeld ontstond van een vulkanischen oorsprong, totdat in 1700 de Zwitsersche natuuronderzoeker Scheuchzer de steenkool

verklaarde als versteende overblijfselen van planten. Vervolgens wordt gesproken over de denkbeelden, die Buffon in zijn beroemd werk: *Epoques de la nature* over dit onderwerp ontwikkelde en eindelijk wordt zeer aanschouwelijk en bevattelijk de tegenwoordige theorie der steenkoolvorming verklaard, namelijk het ontstaan van het 'zwarte goud' als product van de veen- en turfvorming in de moerassige oerwouden van de voorwereld.

Dit alles wordt geleidelijk en duidelijk ontwikkeld en bevat tevens veel wetenswaardigs en leerzaams, ook door het ter sprake brengen daarbij van verschillende geologische vraagstukken, zooals de catastrofen-theorie van Cuvier, de aanspoelingshypothese van Buffon en de theorie van de vorming der steenkool uit bruinwieren, zooals die tegenwoordig op zoo groote schaal in de Sargassozee voorkomen.

Eindelijk wordt aan deze punten ook nog eene interessante beschouwing vastgeknoopt over den stamboom der steenkoolflora en -fauna, waardoor het boekje tevens een beknopte, doch zeer duidelijke voorstelling geeft van de ontwikkelingsgeschiedenis der planten- en dierenwereld uit die tijden.

Den vertaler zij gewezen op germanismen als: 'begeesterd' (blz. 98), 'vexeerbeeld' (blz. 30), 'werelduur' als vertaling van 'Weltuhr' (wereldklok). Verder zijn 'Ammonshörner' geen kinkhorens, doch voorwereldlijke 'ammonieten', die met de kinkhorens niets anders gemeen hebben, dan dat zij ook tot de weekdieren behooren.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

R.H. Francé. Omzwervingen in een waterdroppel. Met tal van teekeningen van den schrijver en steendrukplaat. Geautoriseerde uitgaaf, bewerkt onder toezicht van J.J. Hof, Redacteur van 'Natuurleven'. - P.M. Wink, Amersfoort, 1907.

R.H. Francé, de beproefde Duitsche natuuronderzoeker en uitnemende populaire schrijver van den nieuweren tijd, heeft ons in zijn geschrift *Streifzüge im Wassertropfen* eene voortreffelijke schets geleverd van het, aan vormen zoo rijke en hoogst belangwekkende, organische leven in den waterdroppel.

De lezing van dit aardige boekje kan aan ieder aanbevolen worden, die belang stelt in de wonderen der natuur, ook van die, welke slechts de microscoop voor ons kan onthullen, daar zij voor het bloote oog onzichtbaar zijn. Bij de beschouwing door het gewapend oog wordt ons in dien nietigen waterdroppel eene wereld van onovertroffen schoonheid geopenbaard, eene schoonheid, waarvan zelfs de grootste kunstenaar niet zou droomen.

Aan die beschrijving worden dan beschouwingen vastgeknoopt, die van de diepzinnigste wijsheid en kennis getuigen: over de oerziel van de amoebe, het laagste ééncellige wezen en, in verband daarmede, over den oorsprong en de ontwikkeling van de geestelijke vermogens der hoogere dieren uit die ziel van het ééncellige wezen. Wij lezen verder in dit boekje over de interessante gevechten op leven en dood tusschen monsterachtige waterdwergjes, over het eerste ontstaan van wapens en

werktuigen ter beveiliging, over de verdedigingsmiddelen van deze zwakste aller levende wezens - in één woord: wij vinden in dit geschrift, in boeienden vorm, een belangwekkend overzicht van de ontwikkeling der oereigenschappen van het leven, die den oorsprong vormen van het bestaan der verschillende vermogens, ook bij de hoogere levende wezens.

Zutphen.
Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Th. Hunt Morgan. - Ontwikkeling en aanpassing. In het Nederlandsch vertaald door Dr. P.G. Buekers. Met een voorwoord van Prof. Hugo de Vries. - Zutphen, W.J. Thieme & Cie.

Het Darwinisme verkeert tegenwoordig in een stadium van overgang. Nu de oppositie van de principiëele bestrijders zoo goed als uitgediend heeft, komen de

bezwaren juist van de zijde der overtuigde voorstanders van de evolutieleer, wier meening natuurlijk veel meer gewicht in de schaal legt en waarop dan ook door de tegenstanders met groote 'Schadenfreude' en veel ophef gewezen wordt, als koren op hun molen.

Toch is dit vreugdebetoon ontijdig en bestaat daartoe geenszins aanleiding. Het hoofdbeginsel der ontwikkeling of evolutie staat, dank zij den reuzenarbeid van Darwin, onherroepelijk vast voor alle tijden en daaraan valt niet meer te tornen. Doch wel kan er verschil van meening bestaan omtrent bepaalde onderdeelen van Darwin's leer en over de wijze, waarop hij meende tot zijne besluiten te kunnen komen, - over welke punten hij trouwens herhaaldelijk zelf heeft erkend, dat nog veel wrijving van gedachten zou moeten plaats hebben.

En in den jongsten tijd is die wrijving dan ook werkelijk gekomen en wel van verschillende zijden en van mannen, wier namen meetellen in de wetenschap, als: Weismann, De Vries, Hertwig en nog vele anderen, onder welken tot slot ook een uitnemend beoordeelaar als Hunt Morgan, die zijn denkbeelden in het, hiermede aangekondigde, lijvige boekwerk heeft samengevat.

Zelf een overtuigd voorstander van de evolutieleer zijnde, heeft Hunt Morgan toch de gebreken niet over het hoofd gezien, die de theorie van Darwin, in haar oorspronkelijken vorm, aankleven en ook hem is het duidelijk geworden, dat een grondige herziening en schifting van denkbeelden, over bepaalde onderdeelen van de leer, niet mocht uitblijven.

Vooral wordt de leer der teeltkeus en het begrip van de aanpassingen der dieren en planten aan het 'milieu', waarin zij leven, aan eene degelijke - doch tevens onpartijdige - kritiek onderworpen en deze beschouwingen worden door eene macht van voorbeelden en gevallen en door talrijke aanhalingen uit de literatuur over dit onderwerp gesteund. De schrijver heeft in dit boek een schat van materieel over de teeltkeus en de aanpassing verzameld en daardoor een standaardwerk geleverd, waaruit nog menig onderzoeker op het gebied der biologische vraagstukken met vrucht zal kunnen putten.

Overigens is dit geen boek voor het groote publiek, waarin men bladert, om zich in een verloren uurtje te verpoozen. Daartoe is het te uitgebreid, de lectuur te inspannend en dikwijls een weinig ééntonig en..... de prijs (*f* 5.40) veel te hoog. Veeleer is het dus een studieboek voor hen, die met de grondbeginselen van het Darwinisme reeds voldoende vertrouwd zijn en die den tegenwoordigen stand van deze vraagstukken, de bezwaren, die er tegen gerezen zijn, alsmede de weerlegging van sommige daarvan, in een volledig en onpartijdig overzicht willen leeren kennen. Voor dezen zal de arbeid van Hunt Morgan van groote en blijvende waarde zijn.

Dat velen het niet in alle punten met den schrijver eens zullen zijn en dat tegen sommige zijner conclusies ernstige bezwaren zijn in te brengen, doet aan die waarde in het algemeen geen afbreuk. Zoo zijn vele dier conclusies meer afbrekend dan opbouwend en wordt er veel over boord geworpen, zonder dat er iets beters voor in de plaats gesteld wordt. Men zal dan ook, in weerwil van de groote waarde der nieuwere mutatieleer, voortaan toch, voor de verklaring van vele gevallen, ook het beginsel der teeltkeus nog bezwaarlijk kunnen missen.

De hoofdzaak blijft echter, dat op twijfelachtige punten de aandacht gevestigd wordt, waardoor wrijving van gedachten ontstaat, die immers ten slotte de bron is van alle waarheid en kennis.

Zutphen.
Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Hann Klüth, naar het Duitsch van Georg Engel, door Adonius. - Leiden 1907, Brill.

Uit dit boek is de mooiste figuur die van den schipper Dietrich Siebenbrod, aan wien de oude loods Klüth de zorg voor zijn huisgezin stervend opdraagt. Een ruwe, onbeschaafde man, vrij wat minder gepolijst dan de kinderen van Klüth, wier moeder hij wel moet trouwen, daar men hem anders bij de fuiken-

visscherij niet zou aannemen: ‘ongetrouwde namen ze daar niet’; een drinker, die uit louter plichtsbesef een borrel weigert, en nuchter blijft jaren lang; totdat hij moet aanzien, dat door de lichtzinnigheid van een der kinderen alles moet verkocht worden. Dan drinkt hij zich dronken - en hangt zich op.

Goed weergegeven is ook Line, het kind dat Klüth en Siebenbrod hebben gered van een vergaand schip; goed ook den strijd, dien het eens heeft te voeren tusschen lichtzinnige (ingeboren?) neigingen en haar beter-ik.

Goed ook Hann, de hoofdpersoon, de eenvoudige visschersjongen, met een hart vol trouwe liefde, maar voor Line te lomp, te weinig beschaafd.

Zoo zou ik kunnen doorgaan. Alles samen genomen is dit boek - hoewel verre van een meesterwerk! - de vertaling wel waard. De vertaler had zich echter wel wat meer moeite mogen geven. Zich ‘aan iemand misgaan’ is geen Hollandsch; ‘Zij boog zich over den balk die zooveel als haar voor hem beschermen moest’, is achterbuurt-Nederlandsch - goed voor een hofjesjuffrouw; als men ergens niet toe gestemd is, zegt men niet ‘ik ben er niet toe opgelegd vandaag.’

Zulke vlekjes ontsieren een boek, dat ik overigens in veler handen zou wenschen.

O.-Wetering.

A. KLAVER.

Een oud geslacht, naar het Deensch van Gustaf Wied, door Mevr. M.J. Bok. - Amsterdam, Becht.

De heele inhoud van dit boek laat zich samenvatten in de laatste bladzijde. De oude barones treedt de ridderzaal binnen van het oude familieslot ‘en het bleeke licht viel juist op de schilderijen, de portretten van de drie laatste vertegenwoordigers van het geslacht. Daar hing hij, de speler, die drie vierde van het slot had laten neerhalen. En daar hij, die om de laatste penningen bij elkaar te schrapen de overoude lindenlaan gekapt had. En daar hing ook hij, haar zalige Hannibal, die de eikenbalken uit zijn schuren en stallen verkocht en er grenen latten en slecht hout voor in de plaats gesteld had. En naast het portret van haar man, Hannibal den vrouwenjager, was er al een plaats ingeruimd voor haar zoon, Helmuth den moordenaar en brandstichter en dronkaard. ‘Verrot geslacht’, mompelde zij. ‘Vermolmd! Zonder ruggegraat. Te lang geleefd!’

Dat zedebederf, dat verval, die verrotting te hebben beschreven, nauwkeurig afwikkelend, dat is de groote verdienste van den schrijver. We doorleven het langzaam zinken - totdat in Helmuth, den dikken, goeden, maar willoos-sensueelen boer-edelman het geslacht in drank verstikt. Om hem en zijne vrouw, die hem slechts trouwt om ‘bezorgd’ te zijn, en die dan ook in overspel door hem gedood wordt, groepeeren zich de andere figuren, de oude barones, koel, stijf en trotsch, een vrouw met een *wil*; dominee Mascani, de ongelukkige lijder aan de verzoekingen van ‘het vleesch’, die door de smeekbeden en bedreigingen zijner ouders predikant was geworden en die zijn God verloren had, omdat hij wist, dat zijn behoefte naar vrouwenliefde slecht was - en er toch niets buiten God kon bestaan.

In 't kort: Wied geeft ons het tragische proces zoo, dat we het mee doorleven. Zijn boek is een zuivere psychologische studie. Als het nu ook maar als zoodanig door

rijpe menschen wordt gelezen. Anders wordt het in de handen van ‘kinderen’ gevaarlijk speelgoed.

O.-Wetering.

A. KLAVER.

Phedra, door Herman Bang, vert. van Logeman - van Meligen. - Amsterdam, Becht.

Ook dit boek spreekt van de erfgename van een - in verval geraakt - adellijk geslacht. Ellen Maag heet ze - in haar is althans een deel van de grootheid harer voorvaderen, van de reinheid harer moeder bewaard gebleven. Ze leeft met haar vader op 't oude familiegoed. De vader drinkt, poogt de gunst van haar gouvernante te winnen. Kortom, alles om haar heen spreekt van ellende,

van verdwenen glorie. Zoo komt Ellen er toe te gelooven, dat zij de oude schuld moet boeten, dat zij moet lijden voor haar vader en voorouders.

Dat bleef zoo, tot na haar ernstige ziekte. Op het oude slot komt inkwartiering en Ellen wordt verliefd op een der officieren.... die haar zijn liefde had verklaard. Doch dienzelfden avond hoort zij, dat zijne vrouw wordt verwacht, en zoo goed weet ze zich te bedwingen, dat ze kon zeggen: Ja - dat is waar ook. Je vergeet zoo licht dat graaf Schönaich getrouwd is.

Geen man kan nu meer haar liefde winnen - en als Schönaich later, als zijne vrouw gestorven is, terug komt, dan heeft ze slechts één woord 'Lâche'.

Hoe het haar verder ging - hoe zij een ouden man huwde - en hoe ze te gronde ging door haar liefde voor diens zoon, te gronde ging in steeds diepere morphinesluimering, dat leze men zelf. Want als de andere boeken van Bang, is ook dit boek lezenswaard. Toch staat het wat zielsontleding betreft beneden het boek van Wied.

O-Wetering.

A. KLAVER.

Een nieuwe Dageraad. Uit het Zweedsch van Olaf Högberg. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Het beste literarische tijdschrift in Zweden heeft dit werk met goud bekroond, welbekende critici hebben 't met dikke woorden geprezen. De belangstellende lezer neemt 't dan ook met groote verwachting in handen. Op breedvoerige wijze verhaalt de schrijver ons in eene reeks zinnebeeldige verhalen, vermengd met sagen en legenden, den eeuwenlangen strijd in 't noorden van Zweden tusschen bijgeloof en beschaving Mondelinge overlevering en oude documenten hebben hem zijne zaak vergemakkelijkt.

Intusschen, wat hulde men den schrijver ook gebracht hebbe met 't oog op de oorspronkelijkheid van stijl, vorm en inhoud, aan hinderlijke gebreken ontbreekt 't ook niet. Eerst schetst de auteur ons den strijd in overoude tijden, en verplaatst ons dan plotseling in 't midden van de beroeringen der 18e eeuw; voorwaar een gansch ander tijdvak! Dan toont hij ook eene kennelijke voorliefde voor al wat antichristelijk *heet* te zijn, terwijl hij al wat gevestigd is in staat en kerk en maatschappij slechts in zijne gebreken doet uitkomen. De eerenaam 'Kroniekschrijver' moge den schrijver toekomen, voorzoover hij zijne gegevens nauwkeurig heeft verzameld, echter niet ten aanzien van 't licht, waarin hij een en ander stelt. Daarbij, eene groote teleurstelling wacht den ontwikkelden lezer; acht gevende op den titel: 'een nieuwe dageraad', mocht men ook verwachten vroolijk gekleede tafereeltjes, zonnige oogenblikken, naïeve en toch opwekkende gemoedsuitingen, al datgene wat 't jonge leven en 't nieuw geborene met zich medebrengen. Van dien aard vindt men niets in deze verhalen; alles is avontuurlijk en wonderlijk in den grauwen zin van deze uitdrukkingen. De titel belooft te veel en mocht dan ook wel vervangen worden door 'schemering' of iets dergelijks.

H.G.

Jonge Harten. Van Chr. Boeck. Vertaald door Mej. Ph. Wijsman. - D.J. Goethals, Weesp.

Wat laat dit boek zich prettig lezen! eere de vertaalster, die 't in zulk vloeiend Hollandsch heeft overgebracht! Jammer echter, dat Mej. W. geen degelijker werk ter vertaling heeft gekozen.

Boeck is voorzeker een belovend schrijver; aan talent ontbreekt 't hem niet, evenmin als aan de behoefte om zich te uiten. Maar hij moet nog veel leeren en ten aanzien van 't menschelijk leven in zijn opgang en verloop en ten aanzien van 't ineenzetten en uitwerken van een roman. Want nu kleven dit werk groote gebreken aan. Op de eerste bladzijden wordt de verhouding der hoofdpersonen

uitstekend geteekend, aan verscheidenheid van karakter geen gebrek, terwijl de uitbeelding ook op een gelukkige wijze plaats heeft. De hoofdpersoon echter bezit te veel deugden, zoodat de lezer weldra gevoelt: zulk 'n voortreffelijk wezen heeft nooit bestaan. Al weet verder de schrijver aardig weer te geven, wat soms in jonge harten omgaat, de wijze waarop hij dit uiteenzet, is meer kinderachtig dan kinderlijk. Ook wordt de toenemende liefde tusschen de goevernante en den dokter op een klein burgerlijke wijze voorgesteld, terwijl de geneesheer toch iemand blijkt te wezen van kennis en beschaving. Wil Boeck zich betoonen een voorstander van hygiëne en daarvoor ijveren, het is ons goed, maar dat hij dan nog wat anders voorschrijve dan een telkens herhaald wijzen op 't nut van open ramen en vloeren zonder kleed. Wat 't werk 't meest ontsiert, dat zijn de vele toevalligheden en de onmogelijke gebeurtenissen, die tot 'n bevredigend einde moeten leiden. Ouderwetsch theatraal is de voorstelling van eene grootmoeder, die haar liefdegeschiedenis uit 't lange verleden opdiept en vertelt, terwijl 't ontzettend onweert. ‘Kan 't mooier!’ zoo vraagt men zich spottend af. Ook ontbreekt de noodige eenheid tusschen het eerste en tweede deel; de schrijver heeft blijkbaar groote moeite gehad om op eene natuurlijke wijze de twee hartjes samen te doen smelten.

H.G.

Een kraan van een jongen. Van A. Home. Vertaald door A. de Graaff. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Ook dit werk van den jongensvriend Home zal een goed onthaal vinden bij 't opkomend geslacht. Aan afwisseling van avonturen geen gebrek; aan verrassende wendingen in den loop der gebeurtenissen evenmin, zoodat 't aan spanning niet ontbreekt. Het is een der vele boeken, waaruit heusch geen kwaad geleerd wordt maar al evenmin veel goed. Wel wordt 't flinke, degelijke karakter geprezen en 't gemeene als zoodanig aan de kaak gesteld; maar voor allen die niet weten wat zij willen, vindt men er geen richtsnoer in.

H.G.

Het faillissement van het parlementaire stelsel.

Er heerscht onder het ontwikkelde deel van het Nederlandsche volk een algemeene ontevredenheid met den bestaanden politieken toestand.

Men wil niets van den ‘politieken rommel’ weten. Men stelt er prijs op, ‘niet aan politiek te doen’. Men is volkomen onverschillig voor de wisseling der ministers en vindt het tamelijk wel hetzelfde ‘of men van de kat of van den kater gebeten wordt.’

Ongezond verschijnsel!

Wie aandeelhouder is in een fabriek of andere vennootschap, stelt er veel belang in, wie tot meesterknecht, wie tot directeur benoemd wordt. Van bekwaamheid en karakter van dien persoon zal toch voor een groot deel de gang van zaken, zal ten slotte het dividend afhangen.

Wie, onder H.M. de Koningin, de hoogste ambten bekleeden in de groote vennootschap, waarvan wij allen reeds door het feit onzer geboorte lid zijn, laat velen koud; omdat zij er zich in hebben leeren schikken, dat de zaken door den een al even slecht als door den ander worden beheerd.

Het scheen dusver als werden wij door partijleiders, niet meer door staatslieden geregeerd.

Men legt er zich bij neer, als bij een onafwendbaar kwaad.

En zelfs al waren het staatslieden, die de ministerieele zetels bekleeden, men heeft leeren inzien, dat zij toch machteloos zijn om veel goeds tot stand te brengen, omdat, zoodra zij eenigszins op dreef gekomen zijn, zij weer door anderen worden afgelost.

Het is alsof men in een fabriek eerst een Engelschen technischen chef zou aanstellen, dien men dan ook nog van de besluiten van het werkvolk afhankelijk maakt, om dan, zoodra hij in den gang van zaken zich heeft ingewerkt, hem door een Duitscher te vervangen, en zoo vervolgens.

Zelfs in de politieke pers verluidt het nu en dan, dat zóó het toch niet langer gaat.

Zoo herinnert de *Gelderlander*, dat wij sinds 1870 *zeven-en-twintig* ministers van oorlog hebben versleten.

Land en Volk legt het voor een demokratisch orgaan al zeer merkwaardige getuigenis af:

‘Het spelletje van in en uit, wie ministertje zal spelen, zal toch wel eenmaal de meerderheid van ons volk gaan vervelen. De volksvertegenwoordiging wordt door de kiezers gekozen in goed vertrouwen, dat zij zal werken; niet om aan klieken en baantjesjagers, zij het hooge baantjesjagers, gelegenheid te geven tot het beoefenen van gezelschapsspelen voor eigen vermaak.’

Voegen we hier nog bij de verklaring, door den radicaal Roland de Marès in de *Indépendance Belge* afgelegd en door den *Standaard* met blijkbare instemming aangehaald:

‘Schier geen enkel land in dit ons werelddeel, waar het Parlement aan de natie nog eerbied inboezemt. Nergens heeft men de overtuiging, dat de Volksvertegenwoordiging is wat ze wezen moet. De Volksvertegenwoordigingen zijn geworden een element van verwarring en ze vermeerderen slechts de wanorde in de administratie der publieke zaak.’

En van nog meer aanbelang dan deze is het getuigenis, door Eduard von Hartmann bij het scheiden der 19e eeuw in zijn verzameling essay's *Zur Zeitgeschichte* neergelegd:

‘Dass die Freiheit des Volkes in der parlamentarischen Regierungsform gewährleistet sei, glaubt man schon lange nicht mehr. Dieses Jahrhundert hat gezeigt, dass die Misswirtschaft, Willkür, Kliquenherrschaft und Korruption der Parlamente noch schlimmer sein kann, als die einer büreaukratischen Verwaltung, und dass sie, einmal eingerissen, noch weit schwerer auszurotten ist.’

‘Die Unstätheit der Regierungen, der parlamentarische Sport der Ministerstürzerei, macht jede stetige Politik unmöglich.’

‘Alle Welt ist parlamentsüberdrüssig, aber niemand weiss etwas Besseres vorzuschlagen, und das Bewusstsein, diese missachtete Einrichtung als notwendiges Übel ins neue Jahrhundert mit hinüberschleppen zu müssen, lastet drückend auf den Gemütern der Besten.’

Het kwaad mag hiermee nu wel zijn gesignaleerd.

In constitutioneel geregeerde landen.... zijn ze er nog in het meervoud, of is het Duitsche Rijk het eenige van beteekenis? - In Duitschland dan haalt men met eenige ironie over den Rijksdag de schouders op en vertrouwt men op de welbewuste en consequente macht der Regeering.

In Engeland wisselen nu en dan de personen der ministers wel; maar in de lijn, die de regeeringspolitiek volgt, hebben slechts nauw merkbare oscillaties plaats; zij blijft onveranderlijk vast naar Engelands grootheid gericht. De heerschende klasse mag er in twee partijen gesplitst zijn, de splitsing betreft veelal slechts een nuance van meer of minder; het instinct van heerschers en beheerschten in dit rasvolk wijst

onfeilbaar als een magneet op het algemeene belang van het vaderland. Er is nog zooveel homogeniteit in 't Engelsche volk, dat het parlementaire stelsel er slechts een uiterlijke vorm is, waarmee 't is samengegroeid en die het in zijn levende ontwikkeling niet kan schaden.

En daarmee zijn de twee uitzonderingen genoemd.

Engeland verdraagt het parlementaire stelsel, omdat het er organisch gegroeid is op een vaste onaantastbare basis van ras-eenheid. Van Duitschland is 't gevaar van het parlementaire stelsel door Bismarck afgewend, die daarbij steunen kon op de monarchale traditie, op den adel, en op het machtige Pruisische ambtenaarscorps (die Regierung).

En overigens zien we het parlementaire stelsel overal aan zijn sloopingswerk bezig.

Ook Nederland maakt geen uitzondering.

Het landsbelang tot spel verlaagd, het land tot prooi van baantjesjagers, en onverschillig het volk en lusteloos, dat is het schouwspel, dat we zien vertoonen.

Gewetenlooze schreeuwers, beunhazen en volksleiders, bezig om uit alle macht de vloot en 't leger af te breken, speculeerende op de neigingen der massa, die wel de lusten plukken wil van de orde en welvaart door beide verzekerd, maar de lasten liever niet draagt.

Heftig krakeelende partijen, elkaar de macht betwistend, blind voor het algemeene belang, dat alle burgers van het gemeenschappelijke vaderland verbindt.

De pers, voor een deel bestaande uit partijorganen, instrumenten van partij-politiek, bepleitend dagelijks met een breedsprakigheid als in geen ander land eisch en verweer in partijzaken en vaak miskennend de bedoelingen van andersmeenenden onder hoon en spot....

Verkwikkelijk is die toestand niet.

Vermoedelijk heeft deze ellende diepere oorzaken.

De bourgeoisie is blijkbaar voor heerschende klasse even ongeschikt als het proletariaat, welks heerschappij door de sociaaldemokraten begeerd wordt.

Ook schijnt het niet onmogelijk, dat breede lagen in het volk door degeneratie zijn aangetast.

Daarop wijzen verschijnselen, waarvan sommige door Prof. Kalff in zijn inleiding tot Brandt's *Leven van De Ruyter* zijn genoemd, als bijvoorbeeld de onderlinge ophemeling der middelmatigheid, die rechters reeds prijst om hun ‘eerlijkheid’, hoogleeraren om hun ‘liefde tot de wetenschap’.

Of ook niet veel slapte en gemakzucht heerscht, zich uitend, onder meer, in de dobbelzucht, die poogt met weinig moeite veel te winnen?

Is ook de nationale eigenwaan, die zichzelven hooger rekent dan alle

andere volken, maar alle krachtsinspanning tot behoud van eigen onafhankelijkheid schuwt, geen typisch kenmerk van degeneratie?

In 't oog vallend is ook de schaarschheid eener werkelijke élite.

Karakters, die aan hooge intelligentie paren vasten wil en nobelen moed, zijn uiterst zeldzaam. En zulke figuren worden niet alleen te recht bewonderd, ze worden ook met zekere verwondering aangezien, als behoorden ze tot een ander menschensoort. Bij gelegenheid worden ze ook verguisd, en, kon het zijn, gekruisigd. Bewijs, dat ze heterogeen zijn aan de massa en niet, gelijk in bloeitijd, homogeen in hoogere, harmonische potentie.

En 't feit, ten slotte, dat het volk het parlementaire parasitisme duldt en voedt, is mede het sterkste bewijs allicht van het verval, waarin het schijnt te verkeeren.

Vermoedelijk zijn dus van de parlementaire ellende de ongeschiktheid van de bourgeoisie voor de taak eener heerschende klasse en tevens zekere degeneratie in het volk de diepere oorzaken. Voorzeker zouden deze beide quaesties opzettelijk onderzoek waard zijn; voor 't oogenblik evenwel volstaan we met te verwijzen naar de mogelijkheid, dat in den bodem iets zou kunnen haperen, en blijven we aan de oppervlakte.

Beschouwen we de aan de oppervlakte liggende oorzaken der parlementaire misère.

Van 1843 tot 1887 en tot op zekere hoogte nog tot 1896 was hier te lande de bourgeoisie in het onbetwiste bezit van de alleenheerschappij. Het culminatiepunt zal omstreeks 1867 liggen.

In de kiesvereenigingen deelde zij ongehinderd de lakens uit. Advocaten, professoren, ambtenaren, doctoren, ingenieurs, bankiers, groote kooplieden verschenen in de vergaderingen en vormden de besturen. Kleinere lieden hielden zich bescheiden op den achtergrond, verheugd als zij tot hand- en spandiensten werden gebezigd. Het bestuur wees de candidaten aan, en, zonder dat het toen ter tijde noodig was dat deze in de vergadering verschenen, zorgde het bestuur voor hun verkiezing.

Nu mist de bourgeoisie over het geheel den ruimen blik, de praktische algemeene menschenkennis, de breede basis van levensbeschouwing en ontwikkeling, die den staatsman vormen. 't Zijn specialiteiten, die dikwijls veel praesteeren in hun vak, maar, omdat zij van den aanvang af op dit speciale vak zich hebben moeten toeleggen, daar buiten vaak van wonderlijke onkunde en onhandigheid blijk geven. Maar 't zijn in elk geval ontwikkelde menschen, gewend te werken en te denken. Zoolang nu de bourgeoisie uit haar midden de volksvertegenwoordigers aanwees, bleef daardoor ook de volksvertegenwoordiging op zeker peil van ontwikkeling en idealisme.

Want het idealisme der bourgeoisie in haar bloeitijd is onbetwist.

Niemand ontkent, dat zij met de beste bedoelingen bezield was. Zij wenschte te goeder trouw het algemeene belang, niet haar eigen klassebelang te dienen. Faalde zij, dan was het door den trots van specialiteiten, die meenen, dat zij alles weten en alles kunnen, omdat zij veel weten en kunnen in hun eigen vak, en die in hun naïveteit geneigd zijn, een universeel ontwikkeld man voor dom te houden, omdat hij in hun speciale vak in positieve kennis te kort schiet.

Men hoort de volksvertegenwoordiging uit dien tijd nog altijd prijzen; moeilijke organische wetten gingen er in zoo veel uren door, als thans dagen aan allerlei futiliteiten besteed worden, en de producten der wetgeving uit dien tijd zijn legislatieve modellen in vergelijking van het broddelwerk, dat thans aan maatschappij en rechtspraak te ontwarren wordt gegeven.

De staatsinstellingen uit dien tijd mogen reeds de kiem der latere ziekte in zich hebben gedragen, het uitbreken der ziekte zouden wij eerst in den tegenwoordigen tijd beleven.

Dat kwam door de toelating der onontwikkelde massa tot de stembus.

De vergaderingen der kiesvereenigingen werden volksvergaderingen. Vonden ze vroeger binnenskamers plaats, thans moeten er groote zalen voor worden gehuurd, waar de tabaksrook walmt en de jassen wasemen.

En de demokratische massa, wantrouwend en naijverig als ze van nature is, neemt er geen genoegen meer mee, candidaten op crediet te kiezen; zijzelve wil ze voor zich zien en ze beoordeelen. Evenals de artisten van Blanus' paardenspel op de kermis, moeten zij voor het front, om aan 't geëerde publiek hun kunsten te vertoonen.

In den overgangstijd kwam het nog een paar maal voor, dat mannen van erkende bekwaamheid, zich van hun waarde bewust, weigerden te verschijnen om zich door hun schoenmaker en metselaar in staatsrecht te laten examineeren. Geen van hen heeft het ooit zelfs maar tot voorloopig candidaat gebracht.

Wie thans de politieke loopbaan wil betreden, moet door het Caudijnsche juk der kiesvergadering door en voor den Narrenkoning zijn kotou maken.

En wien der mededingers kent koning Demos nu den lauwer toe?

Dat is door Aristophanes reeds met onvergankelijke satyre gezegd: aan hem, die hem het meeste weet te beloven.

Waren de kiesvergaderingen vroeger een onderonsje van eenzijdig ontwikkelde, maar dan toch ontwikkelde lieden, thans wordt de overgroote meerderheid er door half-ontwikkelden en onontwikkelden gevormd. Er is nog één stap verder mogelijk, als men er ook het op de grens der criminaliteit levende lompenproletariaat toelaat, dat zelfs niet de praktische ontwikkeling van een opperman bezit.

Daarbij komt, dat men met die personen niet te maken heeft individueel, maar in massa. De psychologie der massa is een andere, dan die van het individu. Verwezen zij daaromtrent naar het uitmuntende

werkje van Dr. Gustave le Bon, *la Psychologie des Foules*, dat men in zijn geheel moet lezen en genieten.

Wilt ge weten, hoe ge u hebt te gedragen tegenover een kiesvergadering, lees dan ook vooral het boekje van Raoul Frary '*Manuel du Démagogue*'. Ge vindt er een volledige handleiding in, hoe ge met onzen Souverein, Z.M. het kiezercorps, hebt om te gaan. Lees het van de eerste bladzijde tot de laatste. Amusanter lectuur is er niet.

En als ge het niet gelooft, woon dan eens een stuk of zes kiezersvergaderingen bij, onverschillig van welke kleur.

Het voornaamste kenmerk der volksmassa is hare totale afwezigheid van critiek, haar volmaakte lichtgeloovigheid. Zij wordt niet door oordeel beheerscht, maar door hartstochten en instincten.

'La raison et les arguments ne sauraient lutter contre certains mots et certaines formules. On les prononce avec receuillement devant les foules; et, dès qu' ils ont été prononcés, les visages deviennent respectueux et les fronts s' inclinent.'(*)

Een redevoering, op zorgvuldige argumentatie gebouwd, gaat boven het begrip der massa, verveelt en ergert ze. Zij verlangt beweringen in dogmatischen vorm, die haar instincten, haar begeerten vleien.

Klinkende leuzen, hoe holler hoe beter, vage beweringen, hoe scheller des te pakkender, onvervulbare beloften, hoe brutaler des te fraaier, dat alles met aplomb ten beste gegeven, met groote stemuitzetting voorgedragen en herhaald en weder herhaald, tot het als beton in de hersenen is gestampt: daarmede vangt men een kiezersvergadering.

> 'Was ist die Mehrheit? Mehrheit ist der Unsinn;
> Verstand ist stets bei wen'gen nur gewesen.
> Bekümmert sich ums Ganze, wer nichts hat?
> Hat der Bettler eine Freiheit, eine Wahl?
> Er muss dem Mächtigen, der ihm bezahlt,
> Um Brot und Stiefel seine Stimm' verkaufen.
> Man soll die Stimmen wägen, und nicht zählen,
> Der Staat muss untergehn, früh oder spät,
> Wo Mehrheit siegt und Unverstand entscheidet'.
>
> Schiller (Demetrius).

Hoe zal nu een ernstig en eerlijk man tegenover zulk een vergadering staan, een denker, een man van karakter en beteekenis, die zich bewust is van zijn eigen waarde, maar die juist door zijn kunde en bekwaamheid geleerd heeft nuchter en voorzichtig te zijn en wiens intelligentie hem de slechts betrekkelijke waarde doet zien van alle meeningen en dingen?

In de eerste plaats staat zijn bekwaamheid hem in den weg.

Koning Demos verstaat geen gekscheren en duldt niet, dat men het beter weet, dan hij. Zoodra hij eenige verdenking in die richting gaat

(*) Le Bon. blz. 91. Men moet de plaats in haar geheel lezen. Zoo ook Chap. IV, blz. 161 vlg. 'les foules électorales.'

koesteren, toont Zijne Majesteit zich kregel en wrevelig. Wat? Wij, souvereine kiezers, zitten hier om uitspraak te doen. Deze redenaar komt hier om ons de gunst en recommandatie te vragen, ten einde door ons met het aangename baantje en het fraaie costuum van een volksvertegenwoordiger te worden beleend. En nu vermeet hij zich, ons, souvereinen, te doen voelen, dat hij vermeent van de zaken meer te weten, dan wij? Weg met zoo'n man! Hij ware strafbaar wegens schennis der volksmajesteit.

> 'Better it is to die, better to starve,
> Than crave the hire which first we do deserve.'
> (Coriolanus. Act. II. Sc. III.)
>
> 'The price is, to ask it kindly.'
> (t.a.p.)

En dan wordt zulk een man ook door zijn eerlijkheid, door zijn karakter, in zijn bewegingen belemmerd.

Wie 'frangi, non flecti', liever breken dan buigen, in zijn devies schrijft, is daarmede zeker van de achting der achtenswaardigen, maar van de impopulariteit bij de massa. In den storm der demokratie wordt menige hooge en schoone eik ontworteld; het riet, dat met alle winden buigt, blijft staan.

Een ernstig denker, die bovenal naar klaarheid van gedachte en uitdrukking streeft, verstaat het in den regel slecht, zijn denkbeelden te gieten in den zwevenden vorm, die tot het instinct der massa spreekt. Hij geeft zijn wetenschap als wetenschap. En deze wordt door de intellectueelen wel op prijs gesteld; maar de massa moet er niets van hebben.

Hij heeft in ingespannen studie zijn meeningen gevormd en verbergt die niet. Hij mist in den regel den dichterlijken aanleg, om ze te kunnen omhullen met den gouden nevel der poëzie, die ze onschadelijk maakt. Zijn meeningen komen zoo in botsing met meeningen onder het auditorium. Zoodoende krijgt een denker minder stemmen, dan iemand, die geen eigen meeningen heeft en alzoo anderen daarmee niet kan stooten.

Een denker van die signatuur is eerlijk man. Hij ziet er tegen op, beloften te doen, voor wier vervulling hij niet zeker is te kunnen instaan. Een man, die niet de gewoonte van studie en nadenken heeft, kan veilig den hoorn des overvloeds vol beloften over zijn auditorium uitschudden. Tot zijn bewustzijn dringt hun onvervulbaarheid niet altijd door. Edoch beloften drijven de massa naar de stembus, beloften van goedkoop brood en hooger loon, beloften van een heilstaat waarin gelijkheid heerscht en algemeene welvaart, beloften van een heilstaat ook, waarin een bepaalde godsdienst algemeen zal worden beleden.

En iemand van niet al te stricte eerlijkheid zal in beloften geen scrupule zien, als hij daarmee zijn eigen doelwit kan bereiken.

Een denker is voorzichtig. Hij is een man, die voor hij spreekt eerst denken wil, zich tijd van onderzoek wil gunnen.

Wie zich van ieder argument door eigen onderzoek pleegt rekenschap te geven, heeft zelden zulk een stalen geheugen, dat hij elk oogenblik ten allen tijde over elk onderwerp kan improviseeren. Maar wie, zonder critiek, op de gebruikelijke argumenten is gedresseerd, ze uit een boekje of in de kweekschool eener partij van buiten heeft geleerd, dat is de ware debater.

Een redenaar in een volksvergadering moet improvisator zijn over elk onderwerp. Als hij nooit de zee gezien heeft en zijn oordeel over zeewering of reddingwezen of scheepvaartquaesties wordt gevraagd, dan moet hij aanstonds met een betoog gereed staan. Zwijgt hij, dan wordt hij door de souvereine vergadering voor domoor uitgekreten.

Over elk onderwerp moet een volksredenaar aanstonds een stel argumenten uit de mouw kunnen schudden, die op het eerste gezicht plausibel lijken. Hij mag zich met phrases behelpen; maar hij mag zich onder geen voorwaarde uit het veld laten slaan, wil hij zich niet de ongenade van den souverein op den hals halen.

Tijd om de beweringen des tegenstanders te ontleden is er niet, en de moeite, daaraan besteed, zou niet worden gewaardeerd. De zaak is, hem te overtroeven.

Sophismen moeten met nog verbluffender sophismen, oratorische kunstgrepen met nog handiger oratorische kunstgrepen, advocatenstreken met nog slimmer advocatenstreken worden beantwoord.

Wie over krachtig stemgeluid en onuitputtelijken woordenstroom beschikt, wint het van hem, die steunt op kennis en gedachten.

Al staat de politieke rederijkerij als kunstbeoefening laag, al zijn haar beoefenaars soms meer hansworsten dan artisten, woordkunstenaars moeten het zijn, virtuosen in de kunst der phrase. De meeste redenaars zijn koppen van lageren rang, die voor de ingewikkelde berekeningen, het koele overleg, de scherpe omlijning van feiten, die van den staatsman worden geëischt, elk orgaan missen.

Aan 't hof van Koning Demos wint het de middelmatigheid, die met strijkages voor den heerscher buigt, van mannen van karakter en beteekenis, die zich bewust zijn van hun waarde.

Zoo moet natuurnoodwendig voor het forum van het ‘kiezerscorps’ een denkend staatsman, die niet tevens op 't klavier der volksconscientie de instincten der massa weet te bespelen, geslagen worden door een elastische figuur, een politiek caoutchoucmensch zonder ideeën; een ernstig, bekwaam en eerlijk man door een woordenrijk volksmenner en volksvleier.

Het is niet de élite van karakter en intelligentie, die den bijval der massa vindt, maar 't zijn talenten van minder allooi, die met beloften, leuzen, acclamaties goochelen. Het zijn niet de besten en bekwaamsten, die gekozen worden, maar oppervlakkige praters en schreeuwers; niet

de ernstigsten en eerlijksten, maar de soepelsten en handigsten; in het gunstigste geval zij, die door vak en beroep routine in openbaar debat hebben verkregen, niet zij, die van de kennis en de kunst om een staat te besturen hun vak en roeping hebben gemaakt.

Otto Ammon maakt in zijn beroemd werkje *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen* (blz. 147-151) de opmerking, dat de gekozenen meer of minder getrouw de kiezers weerspiegelen. Naarmate er nu meer kiezers uit de onderste sociale en intellectueele lagen komen, berust de meerderheid bij de lieden zonder oordeel, die de verder zienden overstemmen en zinkt het peil der gekozenen met dat der kiezers.

Het algemeene stemrecht gaat er op uit, om alle uitnemende persoonlijkheden van de baan te schuiven. De weinigen, die in de volksvertegenwoordiging zijn, danken hun plaats aan de dwaling der kiezers, dat zij huns gelijken zijn.

'Sobald die Massen zu der Ueberzeugung kommen, dass ein Mann einen viel weiteren Horizont hat als sie glaubten und sich nicht zur Vertretung von Sonderinteressen hergiebt, sondern nur das allgemeine Wohl zur Richtschnur nimmt, fällt er ganz gewiss durch.'

'Die gewöhnlichsten Schreier und Schwatzer sind die bevorzugten des allgemeinen Stimmrechts'.

'Die reine Parlamentsherrschaft wirkt antisozial und zerstörend, weil sie die Leidenschaft an die Stelle setzt, die nur der Weisheit gebührt, und weil sie die hochbegabten und weitsehenden Männer zugunsten der Krakehler zurückschiebt' (Ammon, t.a.p.).

Buys (I. 375. De Grondwet) schreef reeds eerder geheel in dien geest:

'Eene zeer oppervlakkige ervaring, onder het bereik ook van de minst deskundigen, is genoeg om te weten, dat rechtstreeksche verkiezingen, noch hier noch elders, een deugdelijk middel zijn om de verkiezing te waarborgen van de mannen, die recht hebben onder de voortreffelijksten in den lande te worden medegeteld.'

Dr. Gustave le Bon, *Psychologie du Socialisme* (bl. 309):

'Un inconvénient sérieux des democraties est la mediocreté croissante des hommes qui les gouvernent. Ils n'ont guère besoin que d'une qualité essentielle: être prêts à parler immédiatement sur quoi que ce soit, à trouver de suite des arguments plausibles ou tout au moins bruyants pour répondre à leurs adversaires. Les esprits supérieurs qui veulent réfléchir avant de parler, fussent ils Pascal ou Newton, feraient pauvre figure dans les assemblées parlementaires. Cette nécessité de parler sans réfléchir élimine des Parlements beaucoup d'hommes de valeur solide et de jugement pondéré.

'Ils en sont éliminés aussi par d'autres motifs, notamment celui-ci, que les démocraties ne supportent pas la supériorité chez ceux qui les gouvernent.'

Le Bon haalt dan met instemming de volgende uitspraak der Revue Politique et Parlementaire aan:

‘Par nature le nombre préfère les esprits vulgaires aux esprits cultivés, se donne aux agités et aux parleurs plutôt qu' aux penseurs et aux calmes, rend difficile pour ceux-ci, à force de le rendre désagréable, de se faire écouter et d'être élu.’

Zoowel Ammon als Le Bon zien echter het bestaan van een derde, trouwens zeer zeldzame soort van politici voorbij.

Het zijn die mannen van zeer supérieure intelligentie, die aan de denkkracht van den Staatsman, die op grond van exact weten, scherp oordeel en geniale intuïtie de ernstige belangen die verwezenlijkt moeten worden begrijpt, meesleepende oratorische gaven verbinden.

Het zijn die buitengewone naturen, die hun eigen gedachten zoo noodig diep in hun binnenste weten te verbergen, en voor elk speciaal doel, dat zij willen bereiken, de massa leiden met gevleugelde woorden en leuzen, waaraan voor henzelve slechts allegorische beteekenis verbonden is.

Onder de groote staatslieden van alle tijden vindt men zulke figuren, die zich weten te bedienen van ‘der Dichtung Schleier aus der Hand der Wahrheit’.

En 't zijn niet alleen de hoogstaangeslagenen in het rijk des geestes, die deze hoogste oratorische kunst verstaan. Wij kennen schijnbaar zeer nuchtere, zeer bezadigde staatslieden, doorkneed in administratief recht en allerlei droge en concrete quaesties, die, als de noodzakelijkheid der praktijk hen voor een volksvergadering voert, met een handigheid, een luchtigheid, een gratie, die bewondering afdwingen, den norschen Koning Demos weten te amuseeren.

't Is hoog genot, zoo'n sessie bij te wonen.

Zij zeggen geen woord, dat niet waar is, geen woord beneden hun waardigheid, en zij weten zich toch zoo handig binnen de sfeer van hun publiek te bewegen, dat de souverein wordt gefascineerd, in goed humeur den spreker wel voor zijns gelijke houdt en gaarne besluit den vriendelijken redenaar met zijn stem te vereeren.

Gevaarlijk blijft het, als de Demos de superioriteit van zulk een man ontdekt. Dan wordt hij stuursch, dan toont hij zijn ongenade. Dat hebben Themistokles en Perikles, dat hebben zooveel anderen ondervonden. En ook de beide Napoleons zijn niet zoozeer door de Engelschen en Pruisen, als door de ongestadigheid van hun eigen volk ten val gebracht. Ook hier te lande heeft de wisselvalligheid van den volkswaan offers gevorderd.

Maar toch mag men de gave van vele volksvertegenwoordigers om hun woorden met het oog op hun publiek te kiezen, niet onderschatten. In verschillenden graad wordt die gave bij velen gevonden. En zoo is het verklaarbaar, dat in de parlementen toch ook nog ernstige menschen zetelen.

Dat zijn die eminente figuren onder alle partijen, van wie een ieder ziet, dat zij alleen door ideëele redenen worden bewogen.

En daarna treffen we natuurlijk een gradatie aan.

Het is niet de bedoeling om te beweren, dat door het algemeene kiesrecht, welk een bêtise het op zichzelf ook zij, uitsluitend of in den regel personen worden afgevaardigd, die in absoluten zin hansworsten zijn of charlatans.

De quaestie is van relatieven aard.

De stelling luidt zoo: dat, naarmate het kiesrecht uitgebreider is, het meer de *tendenz* heeft om personen af te vaardigen, die relatief minder bekwaamheid, minder oprechten ernst, minder degelijkheid en meer oppervlakkigheid, meer holheid en meer charlatanerie in hun natuur hebben, dan de mannen, waaruit een vertegenwoordigend, controleerend en mede-wetgevend lichaam in 's lands belang samengesteld zou moeten wezen.

De menschelijke natuur is gecompliceerd en zelfkennis is een moeilijke zaak.

De man, die op de buitenwereld den indruk maakt van een gewetenloos volksmenner, een beginselloos charlatan, een dommen schreeuwer, een eerzuchtigen egoïst, is in zijn eigen oog misschien te goeder trouw en overtuigd, dat hij in dienst van hooge idealen handelt.

In dit opzicht is het merkwaardig, dat de afgevaardigden over en weer in gemoede en oprechtheid hun eigen partijgenooten voor eerlijke en fatsoenlijke menschen plegen te houden, en diep overtuigd zijn van de verdorvenheid, oneerlijkheid en partijdigheid van het gros der tegenpartij.

En hoeveel overgangsnuancen zijn er niet tusschen den staatsman en den politician? Maakt een groot deel der afgevaardigden gewoonlijk niet den indruk van fatsoenlijke, meer of minder bekwame menschen van goeden wille?

De oude Romeinen hebben dit al gezien: ‘senatores boni viri, senatus autem mala bestia’: ‘de senatoren zijn beste menschen, maar de senaat is een leelijk beest.’

Dit ligt hieraan, dat ook een parlement in zekere mate, schoon niet in die mate als een volksvergadering, een ‘foule’ is. In de individueele leden kan men goede eigenschappen waarnemen; de handelingen van het lichaam dalen dikwijls tot het laagste gemeene peil van verstand en karakter der samenstellende individuen.

Ent nu op dit stelsel het ongeschreven recht, beter uitgedrukt: het politieke machtsmisbruik, dat de ministers worden gekozen uit de volksvertegenwoordigers van die partij, die bij de verkiezingen heeft gezegevierd.

Dan wordt het ministersambt uitgeloofd als hoogste prijs in den politieken wedren. Eerst spreker en agitator in de kiesvergaderingen,

vervolgens bestuurslid der kiesvereeniging en aspirant-afgevaardigde, dan volksvertegenwoordiger, misschien later partijleider en, wie weet, eindelijk minister à *f* 12000 's jaars en, vooral niet te vergeten *f* 4000 pensioen: 't is een carrière als een andere, met de emolumenten, die er in den vorm van commissariaten en dergelijke bijkomen, en die aan aanlokkelijkheid wint, naarmate, door snelle slijtage van ministers, de kans voor velen grooter wordt om ook een beurt te krijgen.

Door het stelsel van parlementaire ministers, m.a.w. het parlementaire stelsel, wordt eerst het stelsel van het uitgebreide kiesrecht voltooid. Eerst daardoor komen de hooge prijzen in de loterij. Eerst daardoor wordt de politieke loopbaan als winstgevend beroep loonend genoeg om de lieden aan te lokken, die de schouders van het onnoozele publiek der volksvergadering als een ladder beschouwen om naar de vette baantjes op te klimmen.

Zijn nu de partijleiders door de kiesvereenigingen in de meerderheid gebracht, dan komen deze om hun loon.

Zooveel handen als biljetten in de stembus staken, steken nu omhoog om alles van de goede gaven, die van boven komen, op te vangen. Vroeger, in Rome en Athene, had deze gouden regen een zeer elementairen vorm: gratis uitdeelingen van koren en vertooningen in circus of theater. Tegenwoordig zijn de vormen van deze zaak talrijker: staatsbijdrage in verschillende verzekeringen (‘Arbeiders, kent uw belang!’ onze partij deelt al uit bij 65-jarigen leeftijd, gene eerst bij 70-jarigen; of ook: gindsche schavuiten keeren alleen uit bij ouderdom, maar onze partij bij invaliditeit en ouderdom beide; of ook: gene uitzuigers betalen maar *f* 2.50 's weeks, wij zullen vier gulden geven), verhooging van loon en bezoldiging (gemeentewerklieden, minimumloon in bestekken, onderwijzerstractementen), baantjes (agentschappen bij rijksinstellingen, steeds nieuw gecreëerde controleurs- en inspecteursposten, waarmee dan bij voorkeur de ‘vrienden’ worden gelukkig gemaakt), ambten (bij welker bezetting meer en meer op politieke ‘richting’ wordt gelet), bevorderingen, onderscheidingen (zie de lijsten van deze, aan ‘regeeringstrouwe’ ambtenaren verleend, van wier bijzondere verdiensten niemand ooit iets had vernomen).

En wat er werkelijk nuttigs en goeds mocht zijn in deze goede gaven, wordt bedorven, door ze als buit na de verkiezingsoverwinning te beloven.

Het feit dat de overwinning bij de verkiezingen, en natuurlijk is er altijd één partij die overwint, de partijleiders de beschikking over het regeeringsapparaat, met al de gunsten, die het verspreiden kan, verleent, doortrekt het geheele verkiezingsprocédé met een sterk, straks alles overheerschend element van eigenbelang; naast de onkunde van het kiezerscorps een nieuwe oorzaak van bederf.

Vergelijk hiermede de uitspraak van Lecky (*Democracy and Liberty.* I. blz. 183):

‘Let anyone observe how steadily and rapidly the stable forces, which in old days shaped and guided the course of English politics, are losing their influence. Let him watch closely a great popular election, and observe how largely the chance of a candidate depends upon his skill in appealing to the direct and immediate interests, or supposed interests, of large sections of the electorate; in making use of claptrap and popular cries; in inflaming class animosities and antipathies, and pledging himself so far as to conciliate many distinct groups of feddists. Let him then observe how Parliament itself is breaking into small groups; how the permanent forces of intelligence and property, which once enabled governments to pursue their paths independently of fluctuating or transient gusts of ignorant opinion, are weakened; how large a part of legislation, especially in the closing period of a Parliament, is manifestly intended for mere electioneering purposes; how very few public men look much beyond the interests of their party and the chances of an election. He must be a sanguine man who can look across such a scene with much confidence to the future.’

Kras, maar waar, is ook de uitspraak van Schäffle (*Bau und Leben des sozialen Körpers*. I. blz. 563.):

‘De partijagitatie verklaart haar doel alleen voor waardig, nuttig, goed, rechtvaardig, waar, schoon, voordeelig, terwijl zij dikwijls met verfijnde laagheid de waarde van het streven harer tegenstanders door het lijk sleurt en belastert, dit streven als gevaarlijk, immoreel, leugenachtig, schaamteloos voorstelt, als ondergang voor alle welvaart en geluk der maatschappij; en dit vaak op hetzelfde oogenblik, waarop de partij zelve alle moraal en allen eerbied voor het algemeen belang met voeten treedt.’

In overeenstemming met Gumplowicz en Ratzenhofer betoogt Schäffle dan verder, dat het den partijen er niet om te doen is ware kennis en richtig oordeel tot gemeengoed te maken, maar het publiek voor het partijdoel te winnen. Een partijprogram is niet op het verkrijgen van wetenschappelijke waarheid, maar van concrete voordeelen gericht; partijbeweringen zijn verdacht, gekleurd, vervalscht; het woord ‘partijdig’ is synoniem met leugenachtig en lasterlijk.

Het bederf mag bij ons nog niet zoo ver voortgeschreden zijn als in Frankrijk en Amerika, zijn intrede heeft het gedaan en het is de tendenz van het stelsel om het geheel binnen te laten. Wanneer het parlementaire stelsel onveranderd gehandhaafd wordt, dan zullen binnen twintig jaar ook in Nederland Fransche toestanden heerschen.

Men kan de inwerking van het eigenbelang legaliseeren,... door het te organiseeren, d.w.z. door voor onrechtmatig eigenbelang rechtmatig eigenbelang in de plaats te stellen. Het ligt meer binnen de bevatting der menigte om voor belangen, dan voor beginselen op te komen; beter gezegd: zij kan de belangen van haar sfeer gemakkelijker

overzien dan de groote lijnen van het algemeene belang. Vervang de vertegenwoordiging van individuen dan door de vertegenwoordiging van groepen, standen, beroepen, corporaties, gilden of wat voor maatschappelijke organen er in het volk aanwezig mogen zijn. Alleen maar, deze organen zijn door de revolutie vernietigd; hoe lang nog zal het duren, voor zij weer zijn gegroeid? Bij een volk gaat dit proces nu eenmaal niet zoo snel als bij een hagedis....

De buit voor de overwinnaars, de partijleiders ministers: ziedaar het parlementaire stelsel.

Schäffle geeft van dit stelsel, in tegenstelling tot het constitutioneele de volgende bepaling:

'In de monarchie wordt parlementair geregeerd, wanneer de meerderheid der volksvertegenwoordiging de ministers instelt en omverwerpt, constitutioneel, wanneer de Kroon haar opperste raadslieden naar eigen welbehagen kiest, aanstelt en ontslaat.'

Stahl (*Philosophie des Rechts.* II. 2 bl. 371) omschrijft het stelsel aldus:

'Het parlementaire stelsel bestaat nergens anders in, dan dat de ministers de geheele regeermacht in handen hebben en deze uitoefenen zonder eenige rekening met den wil des Konings te houden, doch volstrekte rekening houdend met den wil van het parlement.'

Vergelijk hiermede art. 77 onzer Grondwet:

'De Koning stelt ministerieele Departementen in, benoemt er de hoofden van en ontslaat die naar welgevallen.'

Waarvan de sinds 1867 gebruikelijke, zij het wellicht ook niet juiste uitlegging is:

'De Koning stelt ministerieele Departementen in, benoemt er de hoofden van op aanwijzing van het Parlement en ontslaat die naar het welgevallen van het Parlement, ook indien zij zich behoorlijk hebben gedragen.'

De waarheid is, dat de bepaling afstamt uit de Grondwet van 1815, toen het parlementaire stelsel nog niet bekend was, zoodat daaruit geen aanwijzing ten gunste van dat stelsel valt af te leiden. (Buys, *De Grondwet,* I, blz. 353-355; Lohman, *Onze Constitutie,* blz. 174).

Welken invloed heeft dit systeem nu op het parlement zelf?

Aan geen menschelijk wezen is menschelijke hartstocht vreemd. Diegenen, die het ambt van volksvertegenwoordiger begeeren, worden daartoe veeltijds gedreven door zucht naar aanzien, invloed, eer en macht en, naarmate het peil gaat dalen, door ijdelheid en hoop op persoonlijk voordeel. In een omgeving van gelijkgezinden wordt die begeerte tot hooge intensiteit geprikkeld.

De begeerte om 's lands belang te behartigen vormt daartegen slechts een luttel tegenwicht; want wie dat zwaar en ernstig opneemt, wordt veelal reeds bij de verkiezingen uitgeworpen.

Door stem en redevoering eigen mandaat in de waagschaal te stellen, onderstelt een onafhankelijkheid van karakter, die slechts bij weinigen wordt gevonden.

Van bezit van eigen vermogen hangt die onafhankelijkheid natuurlijk niet af, maar zij wordt daardoor in elk geval gesteund. Voor wie daarentegen de politiek als loopbaan, tot op zekere hoogte als broodwinning heeft gekozen, wordt de verleiding zooveel te sterker om vast te kleven aan zijn zetel en daarvoor met zijn overtuiging, zoo hij die heeft, te transigeeren.

Zoo wordt voor vele volksvertegenwoordigers het behoud van hun kamerzetel eenerzijds, het verwerven van een zetel aan de ministerstafel anderzijds, het doel van al hun streven.

Die persoonlijke begeerten zijn nu groepsgewijs georganiseerd. De volksvertegenwoordigers zijn verdeeld in de partijen, waarin ook de kiezers zijn gesorteerd en de dusgewijs georganiseerde actie verkrijgt nu overeenkomst met voetbal, cricket, polo, of soortgelijke spelen. De bal, die heen en weer geschopt wordt, is dan 's lands belang.

Het winnen van het spel beteekent het verwerven der ministerszetels voor de leiders en verdere prijzen voor al wie tot het corps der partij behoort. Het verliezen van het spel beteekent de kans op het verliezen van kamerzetels en een plaats op de mat buiten de deur voor alwie eenig baantje begeert.

Hoe kan men zijn partij aan de winnende hand brengen, hoe kan men haar doen gaan strijken met den buit: ziedaar het object van den spannenden strijd.

En in dien strijd bepaalt het publiek zich niet tot de rol van toeschouwer alleen. Periodiek om de vier jaar speelt het mee. De toejuichingen van het publiek beteekenen dus winstpunten, reeds voorloopig behaald; het uitjouwen door het publiek kan een voorspelling van de definitieve nederlaag zijn.

Derhalve is het doel der redevoeringen in de volksvertegenwoordiging tweeledig. Rechtstreeks zijn zij zetten in het collectieve spel, dat ter plaatse gespeeld wordt; middellijk zijn zij berekend op hun werking op de troepen buiten de zaal, die ten slotte den einduitslag bepalen. De redevoeringen worden met dit laatste doel dus altijd min of meer uit het venster gehouden, ‘pour la galerie’; de pers bezorgt hun verspreiding als propagandistische actie onder het kiezersvolk.

In 's lands belang zou het waarlijk verkieslijk zijn, als wel voor de winners in het spel eenige tractementen van twaalfduizend gulden en kleinere bedragen werden uitgeloofd, maar als contrapraestatie daarvoor slechts sinecures, geen ambten van landsbestuur werden aangewezen.

Het parlementaire stelsel brengt echter mee, dat het landsambten zijn, die als prijzen voor de overwinnaars worden uitgeloofd.

En welken invloed heeft het parlementaire stelsel op de regeering?

Dat tot de hoogste en gewichtigste landsambten personen worden geroepen, die daartoe in den regel allerminst zijn voorbereid.

Zij worden in den regel gekozen uit diezelfde volksvertegenwoordigers, die reeds bij de verkiezingen op een met 's lands belang zoo strijdige wijs geschift zijn. En leiders onder dezen worden dan weer de handigste debaters, bij wie staatsmansbekwaamheid eventueel slechts een gelukkige toegift is.

Wel is waar wordt een kleine correctie aangebracht. Het peil van een parlement staat nog steeds iets hooger dan dat eener volksvergadering.

De volksvertegenwoordigers moeten boven hun kiezers althans zeker prestige vooruit hebben; zij moeten boven dezen hebben de gave van oratorische improvisatie; deze vereischt alhans eenige ontwikkeling en in gunstige gevallen kan zij zelfs aan zakelijke bekwaamheid gepaard gaan.

Een parlement is dus altijd nog een vergadering van eenige intelligentie. Ook door het min of meer beperkte aantal zijner leden is het niet in die mate ‘foule’, waarin een volksvergadering dit is.

Maar hebben de leiders de positieve, zakelijke bekwaamheid, die van een staatsman wordt gevorderd?

Het komt voor. Dikwijls meer door intuïtie en algemeene genialiteit, dan door positieve concrete kennis; maar het komt voor.

De regel echter is, dat pasbenoemde ministers, op reeds gevorderden leeftijd uit advocatuur, uit professoraat, uit predikambt tot 's lands bestuur geroepen, zoo vreemd tegenover die zaken staan als katten, die plotseling op een vreemden zolder zijn gezet.

Velen worden er nooit wegwijs en drijven op hun ambtenaren, die voor hen de wetten ontwerpen. En is een minister in de zaken van zijn departement thuis geraakt en op gang gekomen, ontstaat er kans, dat hij een goed minister worden en iets in 's lands belang tot stand zal brengen,... dan brengt het parlementaire kluchtspel mee, dat hij het departement verlaat, er nimmer een voet meer zetten mag en een ander weer van meet af kan beginnen.

Wat er aldus van 's lands belang terecht komt?...

Een voorbeeld zij uit honderden gegeven.

Ziehier wat het *Weekblad van het Recht* in het begin van dit jaar schreef over de gevolgen van het parlementaire stelsel aan één departement, dat van Justitie.

> ‘De parlementaire werkzaamheden zijn wederom geschorst. Menigeen zal wellicht, zij het dan ook flauwtjes, bij zichzelf de hoop hebben gekoesterd, dat in het loopende en het volgende zittingjaar althans een gedeelte van het in voorbereiding zijnde werk zou worden afgedaan. De politiek is die illusie wreed komen verstoren. Het werk ligt, wie zal zeggen voor hoelang? Zeer waarschijnlijk zal Minister van Raalte den nog niet drie jaren door hem ingenomen zetel verlaten, de voortzetting zijner taak overlatende aan zijn opvolger.

> Wij behoeven het vele werk, waarvan de voorbereiding meer of minder ver gevorderd is, eigenlijk niet nog eens te gaan opsommen. Administratieve rechtspraak, onderzoek vaderschap, bewijsrecht, wet op vereeniging en vergadering, kantongerechtsprocedure, rechterlijke organisatie, betreffende al die onderwerpen zijn ontwerpen aanhangig. Zeerecht en naamlooze vennootschappen zijn behandeld in ontwerpen, welke spoedig de Kamer hadden kunnen bereiken. Herziening van het eerste Boek van het Wetboek van Strafrecht is reeds lang in bewerking. Een voorstel tot wijziging van de burgerrechtelijke Kinderwet was in aantocht. Waren al die ontwerpen wet geworden en ingevoerd, dan nog zou slechts een bescheiden stap gezet zijn op den langen weg van de herziening onzer wetgeving.
> Wat zal de nog onbekende nieuwe Minister van Justitie ons brengen? Zijne aspiratiën zullen, vermoedelijk althans, ten deele wel weer gaan in eene andere richting dan die van zijn voorganger; zijne aandacht zal het meest gericht zijn op andere onderwerpen, dan waarvoor degene, die hem voorafging, de meeste belangstelling koesterde.'

Wetgevend werk vereischt voor alles continuïteit. Zal de wetgeving het welzijn van het volk bevorderen, dan moet zij gedurende een reeks van jaren gestadig in één richting gaan. Onderwerpen van eenig aanbelang laten zich daarenboven uit hun aard niet tijdens den korten duur van één ministerieel leven improviseeren. Het *Weekblad van het Recht* wijst er bijvoorbeeld op, dat Minister Cort van der Linden de kinderwetten reeds in het eerste jaar van zijn ministerschap moest indienen om ze in het *Staatsblad* te kunnen brengen en dat hij niettemin de uitvoering aan zijn opvolger heeft moeten overlaten.

Wat de arbeidswetgeving betreft, - laten wij geheel in het midden in welken geest hier de wetgever behoort in te grijpen; maar erkent iedereen niet, wat een dwaasheid het is, dat daaraan bij stukjes en beetjes wordt geknutseld; wat een paskwil het is, dat de eene minister na den anderen met ontwerpen van sociale verzekering komt, reeds bij hun geboorte gedoemd om eeuwig in den staat van ontwerpen te blijven? Ware ook hier niet een gestadig doorgetrokken lijn vereischt?

's Lands defensie ter zee - 's lands defensie te land: - laten we gedachtestrepen zetten en laat elke streep vertegenwoordigen een minister met, respectievelijk zonder ideeën; die gedachtestrepen zouden dan eigenlijk in een cirkel moeten ronddraaien en elke streep in zigzag tegenover de andere staan....

'Het is een klucht', schrijft Ratzenhofer, (*Wesen und Zweck der Politik.* III blz. 219 vlg.) 'het is een klucht, als aangelegenheden, die tot profijtelijke behandeling gestadige zorg behoeven, waarbij elk ingrijpen tientallen van jaren vereischt, onder de leiding van ministerieele eendagsvliegen der partijpolitiek staan.

Ter wille van de politieke homogeniteit van het ministerie worden daarbij aan het hoofd der technische ressorten ministers geplaatst, die daaraan dikwijls naar gedachtenkring, beroep en kennis vreemd zijn.

Nog komischer wordt dit dan, als na een crisis deze ministers onder elkaar de portefeuilles verwisselen.

Al beschikken de ministers ook over een aanzienlijk administratief

apparaat, waarop de onmisbare gestadigheid in de behartiging der zaken berust, het moet toch nadeelig werken, dat de verantwoordelijke leider aan den oorsprong der meeste maatregelen vreemd is.'

Deze toestand doet dan den veelvuldig vernomen wensch ontstaan, om de zoogenaamde 'vakministers' buiten den partijstrijd te stellen. Maar zijn niet eigenlijk alle ministers vakministers?

Bij oorlog en marine schreit het ten hemel, hoe in den partijstrijd het landsbelang ten onder gaat. Maar wordt ook de behartiging eener goede rechtsbedeeling, het volgen eener verstandige sociale politiek niet evenzeer door den partijstrijd onmogelijk gemaakt of bedorven?

Hoe juist zegt niet Ratzenhofer op dezelfde plaats:

'Het is het ergste gebrek van elke demokratische staatsregeling, dat de Regeering tot speelbal der volkshartstochten worden kan; hoe meer het demokratische principe bij den tegenwoordigen stand onzer politieke ontwikkeling zegeviert, des te meer zal het ministerie zijn onafhankelijkheid verliezen en de belangstelling in de verwezenlijking van maatregelen ter bevordering van volkswelzijn en beschaving te loor gaan.'

En zeer juist schrijft Schäffle (*Bau und Leben des sozialen Körpers.* IV. bl. 336):

'Wanneer de partijen het vereenigingspunt van een boven alle tegenstellingen verheven rechts- en gemeenschapsgevoel hebben losgelaten - en alle stelsels van onbeperkte meerderheidsregeering leiden daartoe, - dan is partijregeering de zekere, zij het ook langzame ondergang des volks.'

Hoe 's lands ware belang dan metterdaad gediend ware, is waarachtig niet moeilijk te zeggen.

De telkens wisselende meerderheid is niet de zuivere en blijvende uiting van den wil van het volk, als organisch geheel genomen.

Het is niet waar, dat het Nederlandsche volk heden in exclusief christelijken geest en morgen in rood radicalen zin wenscht te worden geregeerd.

Het volk, als organisch geheel, wenscht noch het een, noch het ander. Het wenscht op zakelijke wijze in de richting van een regelmatigen vooruitgang te worden bestuurd; het wenscht, met handhaving van zijn nationaliteit en zelfstandigheid, de gestadige en consequente behartiging zijner levensbelangen.

Daartoe moeten de wilsrichtingen der partijen, in plaats van op elkaar te botsen en elkaar op te heffen, tot een resultante worden vereenigd, langs welke resultante dan gestadig kan worden voortgegaan.

Vereischte daarvoor is een krachtige regeering, die, sterker dan de partijen, boven de partijen een eigen regeeringspolitiek volgt, daarbij

slechts met de bedoelingen der partijen rekening houdend en deze als drijfveeren benuttend in het uurwerk, waarvan *zij* den gang regelt.

Kracht nu kan van de regeering alleen uitgaan, wanneer zij uit deskundige en uit onafhankelijke mannen bestaat.

Deskundig zijn zij, wanneer zij, door verstandige keuze opgeklommen in de ambtelijke loopbaan of in vrije loopbaan opgeklommen in de maatschappij, met daden hebben blijk gegeven, hun vak te beheerschen.

Ten onzent maakt men de wezenlijk deskundigen Directeur-Generaal en stelt hen onder de bevelen van elkaar telkens opvolgende politieke partijleiders, die toevallig minister werden.

Onafhankelijk zijn zulke mannen, wanneer zij, door de Kroon gesteund, niet hebben te dansen naar het pijpen der politicians in de Kamer.

Komt zulk een minister al eens in botsing met het parlement, hij kan dan, als hij werkelijk zijn prestige heeft verloren, of als zijn beleid in de richting der algemeene regeeringspolitiek niet meer mocht passen, wel na verloop van eenigen tijd door een ander worden vervangen; maar 't is in op die wijze geregeerde landen niet noodig en ook niet gebruikelijk, dat met dien éénen minister het geheele kabinet verdwijnt.

‘De politieke tegenstellingen door een op bevordering van volkswelzijn en beschaving gerichte actie te verzoenen, moet de staatkunde der regeering zijn’ (Ratzenhofer).

In 't algemeen wordt de hier geschetste staatkunde door de beide Oostenrijksche sociologen, Schäffle, den oud-minister, en Ratzenhofer, den oud-veldmaarschalk, beiden lang niet wat men noemt ‘verstokte conservatieven’, op de aangehaalde plaatsen in hun werken met overtuigende argumenten aanbevolen. In welk land wij deze gestadige, maar toch elastische lijn der regeeringspolitiek verwezenlijkt zien, is ons bekend.

En hoe verkrijgt men nu die gestadige en heilzame regeeringspolitiek?

Ook op deze vraag geeft Ratzenhofer het antwoord: ‘Een ontaarde volksvertegenwoordiging dwingt het ministerie *te steunen op de Kroon.*’

‘Wanneer in een Staat de partijen elkander hartstochtelijk bestrijden, om aan het partijbelang de zege te verzekeren, dan kan de steun, dien het ministerie bij de Kroon zoekt, het middel zijn om beschaving en volkswelvaart te bevorderen.’

Schäffle (t.a.p. bl. 245):

‘Een voorname taak van het Hoofd van den Staat bestaat hierin, dat hij zich, als hoogste instantie van beslissing tusschen tegenstrijdige belangen, verplicht rekene de bevordering van het algemeene belang boven elk bijzonder belang te stellen, de partijtegenstellingen te verzachten en verzoenen, de ambten met de beste der wedijverende intelligenties en karakters te bezetten.’

En ettelijke bladzijden verder spreekt Schäffle een waarheid uit, die wij thans ten slotte onder het oog willen zien: dat de *monarchie*

beter dan de demokratie, rechtvaardige en onpartijdige administratie kan waarborgen en baantjesjagers en begunstigers van partijgenooten kan weerstaan.

Benoemde de Kroon haar ministers naar welgevallen, dan ware het met het politieke spel gedaan.

Wanneer de baantjes niet meer de inzet van het politieke spel waren, dan zou het persoonlijke belang daaraan zijn ontnomen. De politiek zou dan niet meer een loopbaan zijn, die om persoonlijk voordeel wordt gekozen. De volksvertegenwoordiging zou evengoed als thans bereiken, dat de Regeering met haar inzichten rekening moet houden, maar het hoogste wat een volksvertegenwoordiger voor zich zelf zou kunnen hopen, ware: volksvertegenwoordiger te blijven. Hem zou dus rust en kalmte zijn gegeven, om ook aan 's lands belang te denken.

De monarch is diegene, wiens persoonlijke belang het meest met het algemeene landsbelang samenvalt.

Daarom heeft een monarch er een levensbelang bij, door de beste mannen te worden gediend en zal dus het mogelijke doen om de beste mannen aan zijn dienst te verbinden.

En hij kan de beste mannen tot zijn dienaren benoemen zonder gevaar te loopen, dat zij hem overvleugelen. Hij blijft de onaantastbare, die zelfs door den machtigsten minister niet kan worden onttroond.

Zoo zal ook een fabrikant bij voorkeur de beste werklieden kiezen; hij weet, dat daarmee zijn belang het best gediend is en dat van een rivaliteit tusschen hen en hem geen sprake kan zijn. Maar wanneer de werklieden eener fabriek zelf het personeel moeten aanvullen, dan zullen zij niet licht tot de aanstelling van zeer bekwame kameraden overgaan, van wie zij te recht gevaar voor zichzelve zouden moeten vreezen.

Zoo zal ook een koninklijk minister zich van de beste dienaren omgeven; zijn belang is, zoo goed mogelijk te worden bijgestaan en vrees voor overvleugeling is ook bij hem uitgesloten.

En zoo worden in een monarchaal geregeerd land, zoo veel het bij de onvolkomenheid der menschelijke natuur mogelijk is, de besten geroepen tot de beste plaatsen.

Terecht wijst Schopenhauer (VI § 128, blz. 273) er op, dat in republieken, waaronder men staten met parlementsheerschappij feitelijk mee kan rekenen, het voor begaafde mannen veel moeielijker is hooge ambten en daardoor onmiddellijken politieken invloed te erlangen, dan in monarchieën.

‘Denn gegen solche Köpfe sind nun einmal, überall und immerdar und in allen Verhältnissen, sämmtliche bornierte, schwache und gewöhnliche Köpfe, als gegen ihrer natürlichen Feind, verschworen, oder instinctmässig verbündet, und werden fest zusammengehalten durch die gemeinsame Furcht vor jenen. Ihrer stets zahlreichen Schar nun wird es, bei einer republikanischen Verfassung, leicht gelingen, die überlegenen zu unterdrücken und auszuschliessen, um ja nicht von ihnen überflügelt zu

werden: sind sie doch, und zwar hier bei gleichem ursprünglichen Rechte, stets Fünfzig gegen Einen'.

De erfelijke monarch kan het belang en het welzijn van zichzelven en zijn familie van dat van het land niet afscheiden: 't is identiek.

'De monarch is als het ware de personificatie of het monogram van het geheele volk, dat in hem individualiteit erlangt; in dien zin kan hij zelfs met recht zeggen: "l'état c'est moi." Daarom hooren wij in Shakespeare's drama's de vorsten elkander met den naam van hun land aanspreken, elkander als 't ware als incarnatie van hun nationaliteit beschouwen.'

'De monarchale regeeringsvorm is voor den mensch de natuurlijke; bijna evenzoo gelijk deze dit voor de bijen en mieren, de trekkende kraanvogels, de weidende olifanten, de tot rooftochten vereenigde wolven en andere dieren meer is, die alle één individu aan de spits hunner ondernemingen stellen. Ook moet elke menschelijke, met gevaar verbonden onderneming, elke krijgstocht, elk schip aan één opperbevelhebber gehoorzamen, overal moet één wil de leiding geven. Zelfs het dierlijke organisme is monarchaal geconstrueerd, het hoofd alleen is de bestuurder en regeerder, het □γεμονι□ον. Al mogen hart, longen en maag tot de instandhouding van het geheel veel meer bijdragen, zoo kunnen deze kleinburgers daarom toch niet leiden en besturen: dat is de zaak van het hoofd alleen en moet van één punt uitgaan.

Daarentegen is het republikeinsche systeem voor den mensch zoo tegennatuurlijk, als het voor het hoogere geestesleven, dus kunsten en wetenschappen, ongunstig is.'

Eigenaardig is nu de overeenstemming met Schopenhauer en met Schäffle van een denker, wiens levensbeschouwing op geheel andere basis berust: Stahl (*Philosophie des Rechts.* II. 2 bl. 236 vlg.).

Analoog aan de opmerking van Schopenhauer, dat de koning den staat meer nog met zijn wil dan met zijn intellect dient, zegt Stahl (239):

'Das Hauptmoment der Monarchie ist nicht die Fähigkeit des Fürsten, dafür bestehen ja auch andere Organe und Einrichtungen, sondern die Erhabenheit seiner Stellung und die Stärke seines Ansehens.'

De souverein is de personificatie van den staat, identificeert zich met hem (239).

'Der Ausspruch Ludwig XIV "l'état c'est moi" drückt diese Identificirung von Staat und Fürst aus und ist deshalb an sich völlig wahr. Allein Ludwig XIV meinte ihn falsch. Er zieht nämlich nur die eine Reihe der Folgerungen aus ihm, dass der Staat in der Person des Königs aufgeht, nicht auch die andere, dass der König in der Anstalt des Staates aufgeht' (240).

In dit verband zij het nog veroorloofd over te nemen, wat de heer Lohman in zijn werk *Onze Constitutie* van den hertog de Broglie uit een artikel in de *Revue des Deux Mondes* van 15 April 1894 aanhaalt:

‘Un intérieur royal est un milieu politique héréditaire où les intérêts qui touchent à la grandeur et à la sécurité du pays sont traités comme le sont ailleurs les intérêts personnels ou domestiques....

Pour mettre à profit ces enseignements pratiques, ces leçons de choses, un roi n'a nul besoin de génie; une capacité moyenne suffit avec une attention honnêtement appliquée à l'accomplissement de son devoir (vgl. A. Reybmayr in Pol. Anthr. Revue over Koningin Wilhelmina).

De là la surprise qu' éprouvent les ministres parlementaires lorsque, sortis - celui-ci du barreau, celui-là de l'industrie, cet autre de la magistrature ou de l'enseignement, - étonnés de la nouveauté et émus de la grandeur des intérêts qu'ils tiennent en main - ils se trouvent en face d'un prince qui leur parle de tout cela comme n'ayant fait autre chose de sa vie.’

Lodewijk XIV maakte op zijn girondijnsche ministers volgens het getuigenis van Madame Roland in hare Mémoires den indruk van ‘un homme simple, au courant de tout, sachant les précédents de toutes les questions, tous les faits, tous les noms propres, tous les traités de la France avec l'étranger, et parlant de toutes ces matières, dont ils ne savaient pas, eux, le premier mot, avec naturel et bonhomie.’

Zeer juist zegt le Duc de Broglie verder:

‘Quand une question naît, on sait qu'il y a deux manières de l'envisager, qui ne se contredisent pas nécessairement, mais ne s'accordent pas non plus toujours: il y a le point de vue de l'intérêt public et le point de vue d'un intérêt d'un ministre ou d'un parti.... on croit aisément que son succès importe avant tout au salut public.’

‘Un simple calcul de prudence personelle l'amène à s'attacher principalement à ces intérêts permanents et durables qui sont le fond et comme l'essence de la vie nationale (financiën, oorlog, enz.), car les partis passent et changent, leurs passions s'éteignent comme elles s'enflamment, mais la patrie reste et c'est elle dont la royauté devient naturellement, par sa stabilité au milieu des vicissitudes de tout ce qui l'environne, la représentation la plus éminente. Dans une démocratie surtout, elle demeure le seul point fixe qui ne soit ni agité par tous les vents ni ballotté par le flux et le reflux des marées.’

In het licht van de voorafgaande beschouwingen behoeven wij ons zeker niet te verwonderen, als Buys (De Grondwet I. bl. 370) in dezer voege over het parlementaire stelsel den staf breekt:

‘Misschien komt er een tijd, dat juist de *eigen behoeften van de Maatschappij*, klagende over de *onvruchtbaarheid* van het parlementaire stelsel, het monarchale element weder meer op den voorgrond brengen.’

‘Mocht het op den duur blijken, dat de groote menigte volstrekt buiten machte is bij de verkiezingen hare bijzondere belangen onaan-

geroerd te laten, welnu, dan zal zij daardoor eenvoudig hare onmondigheid constateeren, hare volstrekte onbevoegdheid om regeering te zijn.'

Vergelijken wij hiermede nu nog ten slotte de volgende uitspraken van den heer Lohman (Jhr. Mr. A.F. De Savornin Lohman, *Onze Constitutie*, blz. 172 en 337).

'Ook naar ons recht is de minister, dienaar der Kroon, in de eerste plaats verantwoordelijk aan de Kroon. Hij bezit geen enkele bevoegdheid, dan die uit zijn betrekking van dienaar der Kroon voortvloeit.

'Persoonlijke willekeur moge van te sterke uitbreiding van den parlementairen invloed misschien niet in diezelfde mate te wachten zijn als van een absolute vorstenmonarchie; maar onder den parlementairen regeeringsvorm vindt men ook "baantjesjagers" en is het gevaar voor het jagen naar volksgunst door ongeoorloofde middelen niet gering.

Het grootste gevaar van eene te machtige volksvertegenwoordiging ligt in de afhankelijkheid der leden van de kiezers. Zoodra toch die leden hun zelfstandigheid verliezen, worden zij oogendienaars niet van een vorst, die toch altijd, zij het maar uit voorzichtigheid, een oog openhoudt voor aller belang, doch van een kiezersmeerderheid, die vaak luidruchtig en onbewimpeld haar klassebelang op den voorgrond brengt, en haar belang houdt voor dat van het gansche land'.

Tegenover het parlementaire stelsel, dat in de oogen van alle weldenkenden bankroet heeft gemaakt, sta dus het constitutioneele; ministeries der Kroon tegenover parlementsministeries.

Terugkeer tot het constitutioneele stelsel zou echter niet meebrengen, dat voortaan de politiek der Regeering lijnrecht tegen de politiek der Staten-Generaal inging. Integendeel, ook in het constitutioneele stelsel is voeling tusschen de Kroon en de Staten-Generaal noodzakelijk. Ook in het constitutioneele stelsel is op den duur een minister niet houdbaar, die zich tegenover het parlement niet weet te handhaven.

Zoo verklaart ook Stahl (bl. 452):

'In het constitutioneele systeem kan de Koning ook wel genoodzaakt zijn zich den dienst van een man te ontzeggen, wiens bekwaamheden hij gaarne zoude benutten, ook wel genoodzaakt zijn, zijnen ministers in zekere quaesties toe te geven; maar hij zal nooit genoodzaakt zijn beginselen te volgen, die hij niet als de juiste erkent, of mannen tot zijn ministers te kiezen, in wie hij geen vertrouwen heeft.'

Elders (blz. 400) drukt Stahl deze gedachte aldus uit:

'In elke constitutioneele monarchie zal de vorst met het parlement rekening moeten houden; hij zal niet met ministers regeeren, die tegenover de gezindheid van het volk, ja tegen den geest der constitutie vijandig overstaan; maar hij zal niet gedwongen zijn, met de benoeming zijner ministers voor deze of gene politieke partij, en nog minder voor deze of gene nuance eener partij, voor deze of gene coterie, ja voor dezen of genen persoon een keuze te doen.'

Zoo kan dan de Koning zorgen, dat ook de minderheden hun recht erlangen.

Het constitutioneele stelsel beduidt geen verzwakking van het parlement.

Het parlement behoudt in dit stelsel de grootsche en machtige zaak om mede te werken tot de wetgeving, die richtsnoer is voor het staatsbestuur; om het positieve recht in zijn ganschen omvang te bewaren en verder te ontwikkelen; om te waken voor orde in de staatshuishouding en voor een nuttig besteden der gelden.

Onder het constitutioneele stelsel kan het parlement zijn datgene, waarvoor het uit zijn aard geschikt is: een orgaan van het geheele volk ter contrôle van de wijze, waarop de regeering haar bestuursplicht vervult; een tusschenschakel, waardoor de regeering met het volk en het volk met de regeering voeling houdt. Onder het parlementaire stelsel wordt het parlement tot schade van het land en tot schade van zichzelf een besturend lichaam en, - door zijn ongeschiktheid voor die functie, - daarvan de caricatuur.

Het parlementaire stelsel is de heerschappij van wat zich telkens als de helft plus één voordoet; het constitutioneele stelsel de regeering ten bate van het geheele volk in al zijn schakeeringen, desnoods tegen de tijdelijke meerderheid van het parlement in.

Wat praktisch in het parlementaire stelsel verkeerd werkt, is de ruwe, mechanische manier, waarop de beslissing over den koers van het landsbestuur tot eene rekensom verlaagd wordt; 52 links, 48 rechts: koers links: 48 links, 52 rechts: koers rechts; en zoo in eeuwig zigzag, tot nadeel van het land.

Onder het parlementaire stelsel gaat het partij tegen partij om buigen of breken, om meerderheid en overwinning of minderheid en nederlaag.

Onder het constitutioneele stelsel daarentegen voert de regeering een eigen regeeringspolitiek boven de agitatie der partijen en zoekt zij tot stand te brengen, wat door alle of de meeste partijen gewenscht wordt, en door de verstandige en ontwikkelde burgers in alle kringen van het volk wordt begeerd.

De regeering gaat te rade met de stroomingen, die zich in de volksvertegenwoordiging openbaren als afspiegeling der stroomingen in het land en zoekt deze zooveel mogelijk te vereenigen, tracht althans de resultanten ervan te vinden. Niet zigzag, niet schoksgewijs om en om gaat de koers, maar in geleidelijke ontwikkeling wijzigt zich de richting van het staatsbeleid.

Het constitutioneele stelsel vereenigt, wat meerderheid en minderheid bindt; het parlementaire stelsel scheidt de burgers van één land in vijandige kampen, die, om klinkenden buit, elkaar in woedende veete bevechten.

Geen partijleiders, door politieke agitatie op het kussen gebracht, geen oratorische gladiatoren of baatzuchtige sofisten worden in een

constitutioneel monarchie Ministers der Kroon; maar die mannen in den lande, die om hun bekwaamheid en hun karakter door de Kroon het meest geschikt worden geacht om haar in de taak der verwezenlijking van het algemeene welzijn bij te staan.

De Kroon heeft het voordeel der eenheid en persoonlijkheid der heerschappij, waaruit voortvloeit gestadigheid in het verordenen en doortastendheid in het uitvoeren.

Nooit hebben de stemmingen eener vergadering den samenhang, die de besluiten van een man verbindt.

De Kroon ontleent de heerschappij aan zichzelve. Zij is niet van hare onderdanen onafhankelijk, gelijk partijleiders van hun kiezers en verkiezingsagenten afhankelijk zijn. Zij is vrij van de banden van belangen, waarin de onderdanen zijn bevangen. Zij staat onaantastbaar boven de partijen, die de onderdanen verscheuren.

De Kroon heeft geen belangen buiten de belangen van het volk, waarover zij regeert. Aan het welzijn van volk en staat hangt het aanzien, het welzijn, het levensgeluk van den drager der kroon; aan het bestaan van den Staat zijn ambt en zijn waardigheid.

De monarch staat en valt met zijn land. De eer des lands is zijn eer, de macht des lands zijn macht, - de ondergang des lands zijn ondergang.

De souvereiniteit van den staat en daardoor de staat zelf, wordt persoonlijk in den Koning.

Ook voor Nederland, onder zijn huidige Grondwet, geldt het woord, dat Vorst Bismarck als ministerpresident op 27 Januari 1863 het huis der Pruisische Afgevaardigden in 't gelaat slingerde:

‘Wanneer Gij, mijne Heeren; het recht hadt, door Uw besluit alleen de begrootingen in hoofdsom en in onderdeelen definitief vast te stellen; wanneer Gij het recht hadt, van Zijne Majesteit den Koning het ontslag van die Ministers, die uw vertrouwen niet hebben, te eischen; wanneer Gij het recht hadt door uw besluiten over de begrooting de organisatie en de sterkte van het leger vast te stellen, dan waart Gij inderdaad in het volle bezit der regeermacht in dit land.

Gij hebt het niet; - aldus was de zin van hetgeen de minister-president daar verder op liet volgen, - en hoewel gij van het Koninklijke Huis der Hohenzollern zijn grondwettelijke regeeringsrechten opeischt, om ze aan de meerderheid van dit huis over te dragen -: ‘de Pruisische monarchie heeft hare zending nog niet vervuld, zij is nog niet rijp om een ornament van uw gebouw te vormen, nog niet rijp om als een dood machinedeel in het mechanisme van de parlementaire regeering te worden ingelascht.’

De historie en zijn eigen kracht hebben aan Bismarck den palm der overwinning verleend.

Moge het Nederlandsche volk, door schade wijs geworden, inzien, dat Koning Willem III op praktische en constitutioneele gronden het

recht aan zijne zijde had, toen hij in zijn proclamatie van 10 October 1866 schreef:

‘De gedurige verwisseling van Mijne verantwoordelijke Raadslieden zou allengs schadelijk worden voor de zedelijke en stoffelijke belangen der Natie: zij verlamt de kracht der regeering; bestendiging van regeering brengt daarentegen kracht van bestuur en van uitvoering mede.’

31 Januari 1908.

J.H. VALCKENIER KIPS.

Een stap achteruit(*).

Het is wellicht thans nog tijd om te verhinderen, dat met het aanhangige wetsontwerp betreffende het vaderschap Nederland een bepaalden stap achteruit zal doen. Want dat dit het geval zal zijn, blijft mijne vaste meening. Het komt mij zelfs eenigszins verwonderlijk voor, dat men er in geslaagd is bij ons te lande, waar men zich veeleer verheugen moest over den gang van zaken, eene stemming op te wekken om een einde te maken aan een heilzamen regel.

Zal men zeggen: juist dit bewijst, hoe de volks-overtuiging zich baangebroken heeft, hoe men meer en meer tot inzicht is gekomen, dat de bestaande regel in den grond der zaak onzedelijk is en een beginsel huldigt, dat, man en vrouw ongelijk behandelende, met de moraal in strijd is?

Het zou zeker fraai zijn; doch het geheele verloop der beweging komt mij voor te veel te zijn geschied, zonder dat men zich voldoende rekening heeft gegeven van den werkelijken stand der kwestie; integendeel, men is te werk gegaan met eene overdrijving, welke al aanstonds aantoonde, dat men de zaak niet genoeg bekeken had. En een beweging, op die wijze gewekt, hoe nobel van doel wellicht ook, mag men eenigszins kritisch beschouwen.

Toen in 1886 de vraag in de Juristen-Ver. ter sprake kwam, was het, meen ik, alleen Mr. Pijnacker Hordijk, die reeds toen er op wees, dat men werkte met veel te hoog opgevoerde cijfers en eenigen twijfel uitsprak, of de geheele kwestie wel voor Nederland van zoo groote beteekenis was.

Het is en blijft een feit, dat in Nederland het getal der onwettige geboorten steeds afneemt, en dat niet nu toevallig in de laatste jaren, maar nu reeds sinds 60 jaar, een tijdsverloop, lang genoeg om te mogen doen aannemen, dat men niet met een toevallig, voorbijgaand verschijnsel te doen heeft, maar met een constante beweging.

(*) Het Studenten-genootschap 'Conamur' te Groningen noodigde mij uit de wet op het vaderschap in zijn midden te bespreken. Wat hier volgt, zijn mijn notitiën voor de rede, die ik aldaar hield. Slechts notitiën, en het maakt dus geen aanspraak op eenige belletristische waarde. Zelfs zijn die notitiën niet geheel uitgewerkt. Toch, dacht ik, kan het zijn nut hebben, vóór de eind-beslissing valt, deze notitiën meer openbaar te maken. Naast hetgeen Mr. de Savornin Lohman in *Onze Eeuw*, Mr. Eijssell in *De Tijdspiegel*, tegen dit ontwerp deden hooren, mocht - meende ik - nog eens kort saamgevat worden, wat juist uit zedelijkheids-oogpunt tegen den voorgenomen maatregel is in te brengen.

De cijfers volgen hier. In 1835 bedroeg het aantal onwettige geboorten: 5163 en het bereikte in 1845 zijn hoogste punt met 5684. In 1895 was het gedaald tot 4779.

En neemt nu het laatste 10tal jaren:

1897	aantal onwettige geboorten	4.407
1898		4.205
1899		4.290
1900		4.247
1901		4.281
1902		3.986
1903		3.766
1904		3.659
1905		3.685
1906		3.668

of gemiddeld in de laatste 10 jaar 4019.

Of, wilt Gij dezelfde cijfers onder anderen vorm, zoo raadpleegt de *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland*, (p. VIII), waar Gij vindt:

Aantal onwettig geborenen op 100 geborenen bij

	levend aangeg.	**levenloos aangeg.**	**het totaal.**
1860-1869	3.81	6.56	3.95
1870-1879	3.45	5.67	3.56
1880-1889	3.08	5.34	3.19
1890-1899	2.96	5.55	3.08
1900-1904	2.37	4.53	2.45
1905	2.16	4.03	2.23
1906	2.14	3.89	2.21

Men zal de juistheid der conclusie van den steller dier statistiek moeten toegeven: ‘Uit deze cijfers blijkt een doorgaande en belangrijke vermindering van het relatief aantal onwettig geborenen zoowel bij de levend als bij de levenloos aangegevenen.’ Vooral ook op dit laatste zij, om begrijpelijke reden, de aandacht gevestigd.

Voortdurende vermindering is dus niet te ontkennen, en de vraag is al aanstonds gewettigd, of met die cijfers voor oogen men het recht heeft een wetsvoorschrift te wijzigen, waarvan - al wil men niet aanstonds stellen, dat die verbeterde toestand het gevolg van dat voorschrift is, - toch zeker moet erkend worden, dat het verbetering niet in den weg stond.

Voortdurende vermindering alzoo, die echter nog niet behoeft te gelden als bewijs, dat de toestand te onzent beter is dan elders. Elders, waar de bestreden rechtsregel

niet geldt, kan toch wellicht op nog betere cijfers gewezen worden en zou dan wellicht blijken, op hoe laag punt Nederland op dit gebied in vergelijking met andere landen staat.

Ook hier mogen de cijfers spreken.

1903

	Totaal	**Onw.**	
Nederland	166.342	3.766	2¼%
België	179.414	12.881	7.1
Frankrijk	754.047	72.665	8.7 zonder Parijs 7.1
Italië	983.065	59.094	6
Zwitserland	89.843	3.881	4.4
Noorwegen	60.540	4.660	7%
Engeland	910.969	37.302	4
Schotland	125.316	8.183	6.5
Ierland	92.228	2.603	2.8
Pruisen	1.274.829	89.706	7%
Beieren	232.017	28.937	12.5
Saksen	154.087	19.280	12.5
Wurtemberg	77.356	6.878	8.9
Baden	66.691	4.855	7.3
Hessen	38.441	2.740	7.1
Elzas/Lothr.	53.189	3.689	6.9
Duitschland	2.046.203	170.536	8.3
Westphalen			2.5
Rheinland			3.8
Denemarken	65.070	7.278	11.

Staat Nederland hier onder- of bovenaan? Maar nog eens, wie of wat geeft den wetgever dan het recht Nederland af te dringen van zijn plaats en het met geweld gelijk te stellen met andere op dit punt achterlijke natiën? En hebben niet zij recht, die, steunende op die onbetwistbare cijfers, eischen en verlangen, dat men niet een stap terug doe en zich niet gelijk stelle met landen, waar de toestand minder gunstig is?

Maar het onechte kind? Denkt om de duizenden jaarlijks onwettig geborenen, het leven intredende zonder eenige kans den levensstrijd te kunnen voeren, reeds geschandvlekt voor hunne geboorte, opgevoed te midden van criminaliteit en prostitutie en slechts gedoemd om de rangen van crimineelen en prostituees te versterken en aan te vullen.

Zeker, wie zal hun lot niet beklagen! Maar al weder mag het vreemd heeten, dat men zich zelfs de moeite niet gegeven heeft de cijfers eens wat nader te bekijken. Ik hoop niet van al te groote verwaandheid beschuldigd te worden, wanneer ik beweer,

dat het feit der erkenningen, waarop ik in de Tweede Kamer de aandacht vestigde, tot toen een volkomen vergeten, over het hoofd gezien feit was. Niemand had er aan gedacht, en men drong bij mij aan om toch zich zelf van de juistheid dier cijfers, welke men blijkbaar nooit onder de oogen had gehad, te overtuigen. En toen? Ja, toen werd er natuurlijk, wat aan die cijfers gepeuterd, trachtte men ze wat neer te halen, maar het is en blijft een feit, dat men zich bij alle opwinding en

groote woorden nooit de eenvoudige, nuchtere vraag had voorgelegd, hoeveel er nu van die onwettige geborenen inderdaad zonder eenigen steun ook van den vader de wereld ingaan. Zóó verbaasde het door mij genoemde cijfer, dat men mij toeriep: 'geschieden die erkenningen ook door den vader?'

Prof. Fockema Andreae, die in 1885 de stormklok luidde en zijn opstel in het Rechtsgeleerd Magazijn begon met het schitterend cijfer: er worden in Nederland gemiddeld 4433 onwettige kinderen jaarlijks geboren, en zelfs de oogen sloot voor de stijging of daling van dat cijfer, althans het van geen belang scheen te achten zijne lezers daarmede ook maar een oogenblik bezig te houden, schreef er naïef bij in een noot: 'Bedrieg ik mij niet, dan is de erkenning betrekkelijk zeldzaam'. Nu, het is maar, wat men 'betrekkelijk' noemt!

Noch mevrouw Wijnaendts Francken, noch zelfs de Regeering bij hare toelichting, ook niet het sprekersgilde in de opzweepende meetings te Amsterdam en elders gehouden, hebben eenige aandacht aan die erkenningen geschonken. Men schermde met het absolute cijfer van 4000 kinderen en mevr. W.F. rekende zelfs uit, hoe vele van die ongelukkige wezens, alleen reeds door het uitstel van het ontwerp Cort van de Linden, aan verderf en ellende waren blootgesteld. Toch is dit feit der vrijwillige erkenning door den vader een van het grootste gewicht, waar men zich voorstelt dien vader gerechtelijk op te sporen.

En nu alweder de cijfers! Het gemiddeld aantal onwettig levend geborenen (voor levenloos geborenen is natuurlijk de vaderschaps-actie van geen belang) in de laatste jaren is: 4019. Erkenningen *door beide ouders* in 1906 bedroegen: 1903. Men zal toegeven, dat in die gevallen het nut der vaderschaps-actie ontbreekt; maar men zal dan toch ook tevens moeten toegeven, dat het voortdurend manipuleeren van het absoluut getal der onwettig geborenen is een schermen met een groot cijfer en men - om juist te zijn - er al aanstonds 50% van mag aftrekken.(*) Voegt men daarbij nu, dat er - zij het nog zoo weinige - toch nog wel altijd vaders zullen zijn, die, ook zonder tot formeele erkenning over te gaan, moeder en kind niet laten zitten, dan meen ik recht te hebben tot de conclusie, dat wenschelijk of niet, de nieuwe vaderschaps-actie nu niet juist aan ontelbaar velen te hulp zal komen.

Doch laat ons nemen, dat er 2100 kinderen dus jaarlijks overblijven, wier lot de vader zich niet aantrekt. Hoeveel vaders zijn dan werkelijk onbekend, zoodat de best geregelde vaderschaps-actie niets uitwerkt, en hoe veel vaders zijn er, op wie absoluut niets te verhalen valt? Dat er in 1904 in Beieren met 50% sterkere geboorte en 7 maal zoo groot aantal onwettige geboorten slechts 81 processen aanhangig

(*) Dat het cijfer der erkenningen feitelijk hooger moet zijn, volgt hieruit, zooals ook de steller der statistiek opmerkt, dat ter ambtelijke kennis alleen komen de erkenningen, welke op de geboorte-negisters worden aangeteekend.

waren wegens ‘Feststellung des Rechtverhältnisses zwischen Eltern und Kindern’, doet nu niet denken, dat het nieuw in te voeren rechtsmiddel aan zoo ontzettend velen zal ten goede komen.

Doch - zoo luidt de tegenwerping - wat doet dit er toe? Reeds de bedreiging doet het oogmerk bereiken. Hebben wij niet de schitterende statistiek van Dr. Taube te Leipzig, die slechts 1% der vaders als totaal onbekend aanwijst? Het is mogelijk, doch ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat er onder de overige 99% menigeen is, die, allerminst van het hem aahgewreven vaderschap bewust, zich dit maar uit vrees voor schandaal laat aanleunen. In liefelijke kleuren wordt ons toch geschilderd, hoe vriendelijk en achter de schermen die zaken behandeld worden. Gij kunt toch niet ontkennen, dat men al licht zal zeggen, dat Gij wel eenige relatie met de juffrouw gehad hebt, en is het dan maar niet beter hier sub rosa te betalen, dan er een openbaar debat over uit te lokken?

Prof. Fockema Andreae trachtte aan te toonen, dat men bij ons te lande die vaderschaps-actie altijd gekend had en dat de volksovertuiging terugkeer tot het oud-vaderlandsche recht eischte. Over het laatste valt moeilijk te strijden. Wanneer die volks-overtuiging gewekt is door zoo grijpbaar onjuiste cijfers en voorstellingen als ik aantoonde dat het geval was, dan zou ik nog niet veel aan haar hechten. Maar bestaat zij? Men spreekt er, ik geef het toe, ook onder het volk schande van, dat een vader moeder en kind laat zitten, de ketelmuziek in dergelijke gevallen doet wel hooren, hoe men er onder het volk over denkt. Juist. Maar dan ook slechts in die gevallen, waarin het publiek weet, althans meent te weten, wie de vader is: een feit in kleinere plaatsen, ten platten lande, herhaaldelijk voorkomende. Maar een drang om een geheel onbekenden vader op te sporen, er een aan te wijzen om hoogstens een mogelijkheid, nimmer een zekerheid te krijgen? Van zulken drang blijkt niet en zoo iets gold ten onzent ook nimmer.

Dat men in vroegere tijden, om de armkassen te ontlasten, wel gaarne den vader bekend zag om hem tot onderhoud te verplichten, wil ik niet ontkennen. Zelfs de instructiën der vroedvrouwen droegen dezen wel op, belangstellend bij de barenden te informeeren. Maar de actie, zooals die in Frankrijk, in Duitschland bestond, kende men hier niet en slechts de man, die erkende gemeenschap te hebben gehad, werd tot onderhoud verplicht doch juist de befaamde regel: ‘virgini parturienti creditur’ was ten onzent te eenenmale uitgesloten.

Mr. Andreae is er dan ook zeker in geslaagd enkele keuren en ordonnantiën van min of meer belangwekkende plaatsen op te sporen, waar inderdaad iets gevonden wordt, dat op een soort vaderschaps-actie wijst; maar treft het niet, dat geen enkele naam van een onzer groote juristen genoemd wordt? Zeker, bijkans bij allen de uitspraak, dat ook de natuurlijke kinderen door beide ouders te onder-

houden zijn, maar - met de zeer opmerkelijke bijvoeging, dat bij spurii en vulgo concepti daarvan uit den aard der zaak geen sprake was. ‘Sed an ad spurios et vulgo quaesitos pertineat? Negandum est, eo quod ante omnia constare vel probari debeat, eum qui petit alimenta, esse filium (v. Leeuwen, Censura forensis L. I C. X p. 33).

En - zoo mag gevraagd worden - als die volksovertuiging zoo sterk was, hoe komt het dan toch, dat men zich zoo gereedelijk nederlegde bij den regel van den C.C.? Hoe komt het, dat, toen men in 1838 dit wetboek naar vaderlandschen trant inrichtte, er zelfs niet aan gedacht is dien regel af te schaffen? Omdat - naar Prof. Andreae zelf (p. 460), al klinkt het bij hem vreemd! mededeelt, - men terecht inzag, dat men slechts wijziging moest brengen in wat niet met de rechtsovertuiging van het volk overeenkwam.

Is die rechts-overtuiging in andere landen zoo veel sterker? Zie ik wel, dan heeft zich althans in Frankrijk juist die overtuiging gekeerd tegen hetgeen men nu bij ons te lande wil gaan invoeren. Ook daar gold het niet de bescherming, de vrijstelling van den man, die, als met den vinger aangewezen, de vader des kinds was, maar wel het inquisitoriale, het op bloote beweringen en aantijgingen toegeschoven vaderschap. De geschiedenis is bekend. Men kent het beroemde requisitoir van Servan, adv. gen. bij het Parlement te Grenoble. Wie was Servan? Een oude magistraat? Neen, medewerker der encyclopedisten, voorstander van de afschaffing der pijnbank, der preventieve hechtenis; men zou zeggen een geavanceerd jurist van onze dagen.

Het is mogelijk, zooals Mr. Hesse in het Rechtsgel. Magazijn op gezag van Fransche schrijvers mededeelde, dat de ‘cahiers’ niet inhielden dien eisch tot afschaffing der vaderschaps-actie; niet minder waar is, dat zij werd afgeschaft, zonder dat blijkt, dat iemand haar verdedigde. Men had er klaarblijkelijk genoeg van, gelijk men later, in 1821, in Hessen er genoeg van had, waar de Stenden met algemeene stemmen eenvoudig het Fransche verbod overnamen. Men walgde van de zaak, welke men nu bij ons wil invoeren.

Maar wij, in de 20e eeuw, wij moeten terug, omdat Duitschland in zijn nieuw Burg. Wetboek den daar in het grootste deel des Rijks geldenden regel heeft behouden. Sprak dan daar de volks-overtuiging zoo krachtig, zoo luide? Uitspraken van een juristen-vereeniging worden gewoonlijk - vooral als zij niet in den smaak vallen, - met eenig wantrouwen begroet; doch opmerkelijk blijft het votum van den 4den Duitschen Juristendag, die wel de uitsluiting der actie afstemde, doch deze motie aannam: ‘Die Paternitäts-Klage ist in jenen Theilen Deutschlands, wo sie zur Zeit noch im Prinzip besteht, in die engsten Grenzen einzuschränken; in einem gemeinsamen deutschen Gesetzbuche ist dieselbe jedoch nur in Ausnahmefällen zuzulassen.’

Intusschen, het viel anders uit: het Duitsche B.W. heeft de actie gehandhaafd en voor geheel Duitschland tot geldend recht

gemaakt. Wie echter de moeite zich geeft de *Motive* na te slaan, kan - althans zoo ging het mij, - de gedachte niet van zich afzetten, dat de ontwerpers in den grond der zaak het Fransche voorschrift veel meer gewenscht oordeelden. Alles wat daarvoor pleit, vindt men met groote klem uiteengezet. Hoofdmotief schijnt mij geweest te zijn, - wat althans ook als gewichtige grond werd aangevoerd, - dat men nu eenmaal in het grootste deel van Duitschland niet beter wist, of het behoorde zoo te zijn en men van de invoering van het Fransche recht een ongunstigen invloed op de meening vreesde. Molengraaff's bewering (Pro p. 15), dat men in Duitschland bij de vaststelling van het B.W. 'niet geaarzeld heeft', zal door niemand worden toegegeven, die de *Motive* ook met slechts oppervlakkige aandacht leest.

En in België? Daar duurt de heen- en weerzending tusschen Kamer van Afgevaardigden naar Senaat nu reeds jaren en schijnt men al evenmin tot overeenstemming te kunnen komen. Doch één ding staat vast: dat men althans in alle ontwerpen daar niet heeft opgenomen het bewijs, laat ons liever zeggen, wettelijk vermoeden van vaderschap op grond van enkele gemeenschap met de vrouw, maar in elk ontwerp, zij het soms in andere bewoordingen, nu ook in het laatste van 5 Dec. 1907, het bewijs der betrekking tusschen vader en moeder slechts aanneemt, o.a. wanneer vaststaat: 'leur caractère habituel et notoire.' Dat blijkt iets anders dan ons fraaie ontwerp!

Tot dusverre trachtte ik aan te toonen, dat noch de rang, dien Nederland op dit gebied inneemt, noch het aantal onwettige geboorten op zich zelf er toe dringt terug te gaan van een stelsel, dat - zoover wij oordeelen kunnen, - en bij alle wijsgeerige besprekingen geven ten slotte toch de cijfers den doorslag, - niet anders dan gunstig heeft gewerkt, en voorts, dat van een terugkeer tot het oud-vaderlandsche recht al evenmin sprake kan zijn.

Eén opmerking zij hierbij veroorloofd. Hoe komt dat oud-vaderlandsche recht zoo opeens opgedoken als norm voor het hedendaagsche?

En ik herhaal: zij, die dringen tot wetsverandering, zullen hebben aan te voeren klemmende redenen; redenen, welke duidelijk maken, dat wij zijn op een verkeerden weg, dat wij dezen verlaten moeten.

Maar wat men aanvoert, zijn, o ja, prachtige woorden, zedelijkheidsbeginselen, gelijk recht voor man en vrouw, geen tweeërlei moraal en bovenal: het belang van het onechte kind. Wij leven in de eeuw van de bescherming van de economisch zwakkeren. Kan men zich een in vollen zin 'economisch zwakkere' voorstellen dan een van de menschen verlaten onwettig kind? Dit is dus te beschermen.

Laat ons zien, wat daarvan is.

Criminaliteit. Raadpleegt de crimineele statistiek. Bijv. die over 1903 p. XXVII. Verdeeling der veroordeelden naar legitimiteit; in percenten der veroordeelden:

	1900	**1901**	**1902**	**1903**
Onwettige	1.88 pCt.	1.62 pCt.	1.85 pCt.	1.61 pCt.

en herinnert u, dat in die jaren 1880-1889 de onwettige geboorten van de wettige uitmaakten 3.08 pCt.

Men zal moeten erkennen, dat die cijfers al weder op zijn zachtst genomen niet bewijzen, dat de onwettigen het leeuwendeel in de criminaliteit wegdragen.

Erkend moet worden, dat die cijfers correctie behoeven, omdat de sterfte der onwettigen grooter is.

Kindermoord - vooral op dit punt plegen de pennen sneller te vliegen, worden de schilderingen somberder. De ongelukkige moeder, die in eenzaamheid en schande het leven geeft aan een kind, en voor wie wat voor elke andere vrouw een groot geluk is, slechts de aanvang is van wee en leed, slaat de handen aan den jonggeborene. Men vraagt zich haast af: kan het wel anders? En, zegenrijk breken de zonnestralen in die duisternis door, nu zij voortaan zal weten, dat haar kind - zij zelve nog niet - onderhoud van den vader zal ontvangen! Doch, helaas, een in dit geval zeer vertrouwbare getuige komt die idylle verstoren. Het vroegere Pruisische Allg. Landrecht kende zelfs den onderhoudsplicht van de vaderlijke adscendenten van het kind. De moeder had dus niet verhaal op den vader alleen, en wat komen ons de *Motive zum D.B.G.* vertellen (p. 875):

'Der Zweck, welchen die Redactoren des preus. A.L.R. verfolgten, wenn sie die väterlichen Aszendenten und zwar schon vor der Mutter für unterhaltspflichtig erklärten, nämlich die Verhütung des Kindermordes durch Beseitigung der Geldverlegenheit der Mutter, vermag die Haftung der vät. Aszendenten nicht zu rechtfertigen, zumal die Erfahrung gezeigt hat, dass alle Begünstigungen, welche das A.L.R. den unehelichen Kindern zu Theil werden lässt, den Kindermord nicht verringert haben.'

Dat klinkt een weinig anders! Maar waarlijk, gelooft men, dat wat de moeder drijft tot kindermoord, nu bovenal en in de eerste plaats is de angst haar kind niet te zullen kunnen voeden? Zijn het vermoedelijk niet gansch andere motieven, de schande, de wanhoop, wellicht ook een domme woede tegen de geboren vrucht zelve? En worden die motieven opgeheven door de mogelijkheid, dat zij haar proces zal winnen?

'De onechte kinderen zijn de aanstaande prostituées.' Het is mogelijk. Doch hoe wordt men tot prostituée opgeleid? Hetzij door gewetenlooze ouders of verzorgers uit winstbejag; het meest door den kring waarin men verkeert. Luiheid, lichtzinnigheid, zucht naar opschik en vermaak, zij worden aangewakkerd of althans niet tegengegaan, naar mate de geest is van den kring, waarin men leeft. En verandert men dezen, omdat de moeder eenig geld ontvangt?

'Maar op lateren leeftijd' - zoo zal men zeggen - 'zal die onder-

stand dan toch voor broodsgebrek en nijpende behoefte behoeden en daarmede den prikkel tot geldbejag uit prostitutie wegnemen.' Het is mogelijk, maar wat de praktijk in Duitschland leert, doet het mij niet waarschijnlijk achten. Naar de Belgische ambtenaar, Van Halewijck, mededeelt, die door zijn regeering was uitgezonden om de werking van het nieuwe D.B.W. op dit punt na te gaan in die streken, waar met de invoering van het B.W. de Napoleontische regel werd afgeschaft, 'le tarif de 15 marks par mois est assez généralement appliqué en Allemagne.'

Men zal toegeven, dat, als het monster der prostitutie waartegen men in alle eeuwen te vergeefs ten strijde toog, met zulke modeste middelen voorgoed kan worden neergeveld, men geen reden tot klagen heeft. En die cijfers kloppen met de statistiek uit Leipzig, welke mevr. W. Fr. in hare brochure mededeelt. Ik rekende die in de 2e Kamer na en kwam tot de slotsom, dat 903 vaders per hoofd betaalden 164 M. per jaar.

Meent men werkelijk met zulke bedragen de sociale ellende ook maar voor een klein partikel te bestrijden?

'En als gemis van goede verzorging hun levensdraad niet ontijdig afsnijdt, als gebrek en armoede hen sparen, nemen zij - de ondervinding leert het - mettertijd plaats in de gelederen der prostituées, der vagebonden en misdadigers, der onverzoenlijke vijanden van elke geregelde samenleving. In zooverre gaat het, bij de regeling van de positie der onechte kinderen, niet alleen om de erkenning van een zedelijken plicht, maar ook om de dringende behartiging van een gewichtig maatschappelijk, sociaal belang.' Aldus de Min. v. Justitie in de Kamerzitting van 29 Mei '07. (Hand. p. 1863). Gewichtige sociale belangen schijnen dus met niet heel veel geld dringend behartigd te kunnen worden. Men zou het aan de uitvoering der kinderwetten niet zeggen!

Hoe onvriendelijk het ook klinkt, ik kan niet anders dan zulke beweringen noemen 'groote woorden'. Zeker, een dergelijke bijdrage kan zeer welkom zijn in een huishouding; maar men moet het niet voorstellen, alsof het meer is dan een druppel water, dien men werpt op den brand der sociale nooden.

Het recht dan van het onwettig kind. Nu moet men elkander goed begrijpen Als het te doen is om den ethischen plicht van den man, die zich vader weet of althans met zekerheid mag achten, om zijn kind te onderhouden, dan gaat ieder accoord. Maar het kind moet dan ook bewijzen, dat iemand zijn vader is. En terwijl wij nu in de Belgische ontwerpen een poging vinden, om althans met eenige zekerheid tot dat bewijs te komen, weet ons ontwerp er niet anders op dan een mogelijkheid, neen, een vermoeden van mogelijkheid eenvoudig tot zekerheid te stempelen. In het algemeen gesproken en uitzonderingen daargelaten, zal het feit der gemeenschap wel nimmer te bewijzen zijn.

Dat uit zulke gemeenschap, wellicht een enkele maal dan gepleegd, het kind geboren is, valt met eenige (ik spreek nu niet eens van 'absolute') zekerheid niet te zeggen. Toch is naar ons ontwerp zulke éenmaal vermoedelijk gepleegde gemeenschap voldoende om als vader te worden aangenomen. Vergelijkt hiermede nu het Belgische ontwerp, dat nevens de ook in ons art. 342 de actie toelatende omstandigheden (verkrachting, schaking) het onderzoek toelaat: 1o. als er bezit van staat is; 2o. wanneer de beweerde vader zijn vaderschap schriftelijk heeft erkend; terwijl de actie tot onderhoud (thans door ons ontwerp toegekend) slechts toegelaten wordt bij geregelden en algemeen bekenden aard der gemeenschap met de moeder en voorts in cas van verleiding, huwelijksbelofte, bedriegelijke handelingen of misbruik van gezag, mits er besta begin van schriftelijk bewijs van deze feiten; en men staat versteld over de lichtvaardigheid, waarmede de wetgever ten onzent het bewijs wil zien aangenomen. Doch, laat ik niet onbillijk zijn: het ontwerp geeft uitkomst; de actie wordt niet toegewezen, als de rechter overtuigd is, dat het kind niet van den beweerden vader is! Hoe hij ooit ter wereld aan die overtuiging zal komen, laat de wet in het midden. Ik vermoed, wanneer hem een voldragen kind wordt voorgelegd als beweerde vrucht eener gemeenschap van vóór 6 maanden, of een zevenmaandsch kindje als vrucht eener 10 maanden geleden gepleegde gemeenschap.

Doch laat ons verder gaan. Als het recht van het onwettig kind over al die bezwaren moet doen heenstappen, wanneer het onwettig kind een in judicio afdwingbaar recht tegenover zijn beweerden vader heeft, hoe kan men dan daarbij blijven staan? Men kan zich nu met een woordenspel tijdelijk van de zaak trachten af te maken door te beweren, dat men niet den vader zoekt, maar den verwekker, feitelijk zet men den voet op den weg, waar het echte en onechte kind ten slotte gelijke rechten krijgen. Het is mij niet mogelijk eenigen grond te ontdekken, waarom mijn natuurlijk kind, eenmaal in die betrekking door de wet erkend, ten achter moet staan bij mijne wettige kinderen. Hoe onwettig ook, in overspel of in bloedschande geteeld, het kind is aan dat alles even onschuldig.

Wanneer men niet langer, als naar het geldend recht, de aanspraken van het onw. erkend kind laat afhangen van de erkenning door den vader, maar een eigen recht van dat onw. kind erkent, kan men niet blijven staan. Want mij ontgaat althans, waarom dan dat recht beperkter, minder omvattend zal zijn dan dat van het wettige kind. En wat hooren wij dan ook inderdaad? Dat de eisch tot geheele gelijkstelling zich reeds doet vernemen. Wat bij dit ontwerp gegeven wordt, wordt slechts op vooruitbetaling aangenomen. Daarmede is - naar velen meenen - de rekening niet vereffend. Molengraaff noemde het: 'eerste afbetaling op eene eereschuld van den wetgever', waarmede ik ronduit gezegd zijn uiting op p. 11 Pro niet goed weet te

vereenigen. Hij heeft zich hier wel een weinig in schaapskleederen gehuld.

En hier nu ligt het groote gevaar, dat samenhangt, samengaat met dat andere gevaar, dat voor zoo velen is en blijft de groote tegenwerping tegen dit ontwerp.

Gaat men dien weg op, neemt men het hier uitgesproken beginsel aan, dan heft men tevens op het huwelijk. Stel de vrucht van het concubinaat, nog erger van de meest gewone hoererij, gelijk met die van het huwelijk, en Gij wischt in beginsel uit het onderscheid tusschen huwelijk en concubinaat.

Het is opmerkelijk, hoe sterk dit bezwaar zelfs geldt én voor den oorspronkelijken ontwerper dezer wet én voor hare voorstanders. Het is bekend, hoe ontzaggelijk veel moeite men zich heeft gegeven om toch maar het woord 'vader' uit de wet te houden; geen familiebanden worden erkend. Wanneer de zaak niet zoo ernstig ware, zou men moeten lachen om dit hopeloos gedoe om te ontkomen aan de consequentiën van eigen beginselen. Is het niet op zichzelf belachelijk, dat in eene wet, die het eigenlijk verbod van art. 342, dus van het onderzoek naar het vaderschap, handhaaft, in volgende artikelen wordt gesproken van 'de vader van een natuurlijk, niet erkend kind', en wordt voorgeschreven, hoe men dien vader opspoort.

Een waar juridiek monstrum - men zal het toegeven, - dat ieder, die nog eenigszins hecht aan wets-stijl en wet-vorm, reeds daarom alleen moest verhinderen zijn stem aan dit zonderlinge product te geven.

Doch - zoo mag de vraag gesteld worden, - waarom vreest Gij zoo zeer die aantasting van het huwelijk? Het antwoord is spoedig gegeven: omdat het huwelijk is de basis, de onderslag van ons geheele maatschappelijk leven. Omdat wij gelooven, dat wie het huwelijk aantast, de grondslagen aantast van ons geheele zedelijk bestaan. En ik zeg dit niet uit een soort conservatisme, niet om behoud en bescherming te vragen eener eeuwen-oude instelling, maar omdat het huwelijk, zooals wij dat hebben, inderdaad is de groote waarborg én voor de vrouw, én voor de opvoeding van het komende geslacht.

Men zegt, - en terecht geloof ik, - dat de beschaving van een volk zich laat afmeten naar de positie, waarin de vrouw verkeert. Welnu, een eerbaar, een menschwaardig bestaan voor de vrouw is niet denkbaar in landen, waar niet het monogamistisch huwelijk in eere is.

Wilt Gij bewijzen? Ik beroep mij slechts op één getuige. Leest wat Dr. A. Kuyper in zijn jongste werk 'Om de oude wereldzee' schrijft over dit onderwerp èn in zijn Aziatisch gevaar èn in zijn Constantinopel. Het is niet nieuw, wat hij schrijft; het is meer gezegd, maar dat het juist nu in deze dagen en met de zoo welversneden pen van een zoo gezaghebbend man ons op nieuw onder de aandacht wordt gebracht, vond ik te merkwaardig om er niet al Uwe aandacht, zoo noodig, op nieuw op te vestigen.

Waarom is het huwelijk voor de vrouw van zoo hoog belang? Gaan

er niet tallooze stemmen juist ook van vrouwen op, die in onze huwelijks-wetgeving een kenbaar staaltje vinden hiervan, dat bij ons de wet alleen door de mannen gemaakt wordt? Zou het waar zijn? Zoudt Gij niet inderdaad meenen, dat, als de man het nu eens werkelijk voor het zeggen had, het huwelijk nu eens regelen kon naar zijn bon plaisir, dat dan al licht iets meer gehuldigd zou zijn die regel van de Fransche koophuizen, die ons land met hunne catalogi overstroomen, waarin men telkens lezen kan: qu'on peut rendre tout article qui aura cessé de plaire?

Zoo is het. Stelt de vrouw zoo hoog Gij wilt. Ziet voorbij, dat zij een wezen is met eigenaardige behoeften, eigenaardig verstand; stelt haar intellectueel geheel gelijk met den man: één verschil blijft en zal - zoo verre wij menschen kunnen voorzien, - wel altijd blijven: zij is zwakker, minder sterk dan de man. Zij kan, dooreengenomen, noch zichzelve, zeker niet haar gezin onderhouden zonder hulp van den man.

Meent niet, dat ik daarom van de vrouw eisch, dat zij eerbiedig en dankbaar die hulp aanvaarde. Wie zelf zijn moeder gekend heeft, wie zelf gelukkig getrouwd is, weet, dat zijn arbeid voor moeder, vrouw, gezin beloond wordt door een schat van liefde een schat van toewijding, die wij, mannen, niet geven kunnen.

Trouwens, het zij verre van mij antagonisme te prediken tusschen man en vrouw; maar ik meen niets te miszeggen, wanneer ik stel, dat de vrouw in velerlei opzichten, zeker in de moeilijkste oogenblikken haars levens, afhangt van den man. Zeker, de man is haar zijn bijstand verschuldigd; maar de zekerheid, dat hij dien geve, den waarborg dat hij niet als het hem lust zich aan dien plicht onttrekt, geeft de wet aan de vrouw in het huwelijk.

De hechtheid van den huwelijksband, het bijna onverbrekelijke, in elk geval de zekerheid dat de man zijn vaderplicht heeft te vervullen, is voor de vrouw van het hoogste belang.

Verzwak nu dien band, erken naast het huwelijk een anderen toestand, waarin de vrouw geen zekerheid heeft, waarin zij - al maakt zij zichzelve wijs, dat zij dan en eerst dan een vrij, vrouwwaardig bestaan heeft, - geheel afhangt van den wisselenden luim van den man, en gij rukt haar neder. Zij is dan niet langer degene, die met den man te zamen de familie vormt, met hem het gezin bestuurt, die Mädchen lehrt und den Knaben wehrt, maar zij wordt onvermijdelijk de Lustdirne, met welken naam Dr. Kuyper de vrouw betitelt in niet monogamistische landen.

En dat monogamistische huwelijk, dat wij beschouwen als den hoeksteen onzer beschaving, duldt niet, dat daarnaast een instituut soortgelijk maar niet gelijkwaardig erkend wordt. ‘Il a fallu dans les pays où la loi d'une seule femme est établie, flétrir le concubinage, il a

donc fallu flétrir les enfans qui en étaient nés,' zeide Montesquieu met ijzeren scherpte en het is waar.

En wat doet ons wetsontwerp? Het geeft aan het onechte kind zelfs meer dan aan het echte. Kraamkosten voor de moeder, opvoeding van het kind tot zijn meerderjarigheid met afzonderlijke procedure en executie. Wat het echte kind, de echte vrouw niet eischen kunnen, wordt aan het onechte kind, de onechte vrouw, de bijzit, neen de vrouw van wellicht één nacht, gewaarborgd.

Meent Gij inderdaad, dat het huwelijk daartegen bestand zal blijken, en gelooft Gij niet met mij, dat menige vrouw zich zal laten verlokken tot prostitutie en een schijnbaar vrij en ongebonden leven, wanneer zij zich zeker acht, dat de gevolgen haar geldelijk gewaarborgd zijn?

Er is geen meisje van 13 of 14-jarigen leeftijd, of - al weder uitzonderingen daargelaten - zij weet zeer goed, welke de gevolgen van al te nauwen omgang met den man kunnen zijn. Het lijdt geen twijfel, het kan m.i. geen twijfel lijden, of die mogelijke gevolgen zijn voor haar redenen van het grootste gewicht om den man niet toe te laten. Welnu, neem dien waarborg weg, of liever, waarborg haar, dat die gevolgen niet zoo ernstig zullen zijn, en Gij neemt weg een der grootste prikkels tot behoedzaamheid.

Nog erger. Men heeft met groote rhetorische kracht dit argument willen ontzenuwen. Wel ja, - zoo zegt men, - laat alle schuld op de vrouw rusten, belast haar met alle gevolgen, en Gij maakt haar sterker, en niet zonder bijtenden spot werd er bijgevoegd: Zie daar wel een mannelijk argument.

Doch bezien wij het nader en laat ik nu uwe aandacht vragen voor den onvermoeiden bestrijder van het onderzoek, Mr. Rochussen. Hij is vrijwel doodgezwegen, en toch, bij al het lezenswaardige wat hij schreef, is er vooral één omstandigheid, waarop hij wijst, en waarvoor men de oogen niet sluiten mag. Telkens en telkens - en herinnert U, dat hij door zijn langdurig verblijf te Berlijn tot oordeelen alleszins bevoegd is, - wijst hij op de daar te lande veel voorkomende gevallen van prostitutie door de ouders zelve. En dit spreekt haast vanzelf. Immers ten onzent is de prijs der prostitutie een schamel of rijk loon, al naar men wil, doch een, dat slechts enkele jaren kan genoten worden. Uit geldelijk oogpunt bezien, is het een buitenkansje, wanneer men door vrees voor schandaal een beweerden vader tot langere uitkeeringen weet te bewegen. En onze wet? Zij maakt die buitenkansjes tot regel, en de vrouw die zich geeft, verdient niet alleen haar loon, maar weet, dat zij een macht krijgt, zich door de wet toegekend ziet, die wellicht den man verplicht zijn gansche leven haar dat loon te blijven betalen. Wordt werkelijk de premie der prostitutie niet verhoogd?

Wat zal ik veel zeggen van abortus en kindermoord? Men neemt bijkans geen verslag op van een rechtsgeding over abortus, of men tast en ziet, dat de vrijer den weg wees. En die zal nu afnemen, waar

hem bij het levend ter wereld komen een wellicht levenslang nadeel dreigt? Geloove het, wie wil!

Afdrijving, maar ook de door zoo velen gevreesde Neo Malthusiaansche middelen zullen vermeerderen.

Ik zou in dezen kring liefst zwijgen over den juridieken kant der wet. Toch mag het bewijs niet stilzwijgend worden voorbij gegaan. Men heeft bij ons den beslissenden eed uitdrukkelijk buitengesloten. Hoe men dan - bij ontkentenis door den beweerden vader - ooit tot dat bewijs zal komen, is mij een raadsel. Tenzij de praktijk ingang vinde, welke door onze rechterlijke collegiën wordt gehuldigd, waar het geldt echtscheiding door overspel, en dit feit als bewezen aanneemt, waar slechts blijkt van afzondering, verboden al te vertrouwelijken omgang, ook al is de beweerde gemeenschap niet waar gemaakt.

Zal dat ook hier kunnen? Want hier geldt het niet in den grond der zaak schending der huwelijkstrouw, welke kan aangenomen worden zich voor te doen ook bij ontuchtige handelingen zonder bepaalde gemeenschap. Men gevoelt, dat dit hier niet voldoende is, niet voldoende kan zijn. Want hier is de actie gegrond op bevruchting en moet dan toch althans de mogelijk bevruchtende daad bewezen zijn.

Het is wellicht geen afdoend argument, maar stel U de zedeverheffende debatten voor, waarbij de beweerde vader, o ja, erkent elke ontuchtige handeling, maar juist die eene niet; de debatten ook over de kracht der aangewende voorbehoedmiddelen.

Maar het gaat hier alles om het onechte kind! Door eene onverklaarbare verblindheid ziet men niet, wil men niet zien, dat dit ontwerp wel verre van verheffend te werken, de zedelijkheid ondermijnt, de prostitutie beloont. Deze is de prijs, waarvoor men de belangen van dat onechte kind koopt.

Ten slotte. Hebben niet zij, die zich tegen dit ontwerp verzetten, die met de cijfers in de hand aantoonen, dat Nederland op dit gebied het hoogst staat, het recht om daarop te wijzen? Wie of wat drijft ons, ons gelijk te stellen met landen, waar de toestanden veel ongunstiger zijn? Men wil ons dwingen een oud beproefd stelsel te verlaten en een nieuw aan te nemen, dat, waar het bestaat, de zedelijkheid ondermijnt, de prostitutie bevordert. Maar hebben de tegenstanders dan niet het recht te vragen, neen, te eischen, dat men bewijze, dat die nieuwe rechtsregel zegen in stede van kwaad zal brengen? Men wil ons terugdringen naar de plaats, die Duitschland op dit gebied inneemt, terwijl wij thans Duitschland verre vooruit zijn.

Zonder behoorlijk onderzoek der feiten, met fraai klinkende woorden, zweept men de menigte op, weet men stemming te maken en haalt

men den wetgever over eene domheid te doen, welke Nederland zich later zal berouwen.

Zij, die koel en nuchter de cijfers bezien, de uitwerking van den nu gewenschten regel nagaan en bewijzen, dat hij tot zedelijk verderf leiden moet, verzetten zich terecht en hopen, dat alsnog Nederland moge worden behoed voor dien stap achteruit.

W.TH.C. VAN DOORN.

Als een riet in den storm.

Zooals een bliksemslag een heel landschap verlicht, - huizen, boomen, wegen en de bergen in de verte teekenen zich als een moment-fotographie af op het netvlies, - zoo heeft de aanslag van 1 Februari te Lissabon eensklaps het kleine koninkrijk in den zuidwest-hoek van Europa in 't helle licht gezet.

Wij waren het schier vergeten. Eerst nauwelijks een jaar geleden waren we op dat land gaan letten. Uit het stille, vreedzame koninkrijk kwamen geruchten van ontevredenheid en muiterij, van dwangmaatregelen, van opschorting der constitutioneele vrijheden. Aan het Engelsche gebruik van een om beurten regeeren van twee groote staatspartijen - de progressisten en regeneradores, liberalen en conservatieven - was een eind gemaakt. Met den progressist Joao Franco, die zich van Ribeiro had afgescheiden, was een nieuwe partij aan het bewind gekomen, die den ontevredenen liberale hervormingen beloofde, - en inderdaad enkele in het Staatsblad wist te brengen, - tot een crisis uitbrak.

De leiders der oude progressistische partij, waarmede de kleine groep van Franco een blok vormde, bedankten voor de hun aangeboden portefeuilles. Nu vulde Franco zijn Kabinet aan met mannen van zijn eigen groep en wist van den koning te verkrijgen, wat deze steeds aan de beide andere partijen geweigerd had: een machtiging tot ontbinding van het parlement. ‘Als de Kamer niet wilde,’ zei Franco, ‘zou hij het zonder de Kamer doen.’

Wij kennen nu het einde van dit gevaarlijke spel - gevaarlijk bovenal voor de Kroon. Het verbond met Engeland, maar vooral de verkoop van de Delagoa-baai, zat het Portugeesche volk toch al dwars; - thans wist de sluwe minister-president door zijn regeling van de schulden van het koninklijk Huis de volle verantwoordelijkheid voor zijn anti-constitutioneele staatkunde op het hoofd van den Staat te werpen. En toen nu - om bij onze eerste vergelijking te blijven - de ontevredenheid van een geheel volk zich meer en meer opgehoopt had in één of enkele van die mannen, die daarvoor de gevoeligste geleiders zijn, ze mogen dan republikein of anarchist heeten, trof op het onverhoedst - Franco moge het verwacht, Franco moge het geweten hebben, de zorgelooze koning duchtte geen gevaar, - een felle bliksem dat hoofd.

Wij staan nu voor een interessant probleem. Welke was de beteekenis van Franco's dictatuur in de geschiedenis van Portugal? Welke gevolgen heeft men van de plotselinge afschaffing te wachten?

Dit is voor een groot deel een psychologisch vraagstuk. Met welk volk hebben wij hier te doen? Is het land honderdvijftig jaren bij de rest der wereld ten achter, zooals wel eens beweerd wordt? Een Engelsche schrijver noemt dat een *obsolete and ignorant error.* Wat, trouwens, moet onder 'rest der wereld' worden verstaan? Bij de landen noord van Pyreneeën en Alpen, west van Weichsel en Oostzee is Portugal stellig ver ten achteren. Maar ook bij de Balkanstaten of bij Rusland, om in Europa te blijven? Stellig niet. Zelfs niet bij het Frankrijk van Lodewijk XV of het Engeland van minister Walpole en de beide eerste Georges. Te vergeefs zoudt gij er de wreede strafwetten en onredelijke gemeentewetten zoeken, die veel korter dan 150 jaren geleden in Engeland golden. De loonen worden er niet bij de wet vastgesteld; de monopoliën in levensbehoeften, welke niet onmatig belast worden, zijn tot twee teruggebracht: zeep en tabak. Wat gemeentelijk bestuur, lager onderwijs, politie betreft; in de wetten op land, overdracht van land en successie van onroerend goed staat, volgens Crawfurd, Portugal niet bij Engeland achter(*). De armenwetten - georganiseerde en gecentraliseerde particuliere liefdadigheid - zijn er beter en het land heeft een strafwetboek en burgerlijk wetboek, hetgeen van Engeland niet eens kan worden gezegd. De conscriptie is het ergste, wat de bovengenoemde Engelsche schrijver bij een vergelijking met zijn vaderland veroordeelt.

Wel heerscht er het protectionisme, doch bij lange na niet zoo drukkend als vijftig jaar geleden in Engeland.

* * *

Portugal, het land van de oudste Europeesche zeevaarders en wereldreizigers, is in onzen tijd geheel een land van boeren, wijnbouwers en vetweiders, met uitzondering van het kleine hoopje, dat zich bezighoudt met mijnarbeid en visscherij. De politiek en het geldwezen, de maatschappelijke toestanden, ja de godsdienst worden hierdoor beheerscht. Maar het bestuur der beide groote staatspartijen met haar veelbelovende namen en leuzen was altijd treurig. Bedrijven die konden bloeien, laat men in verval; hooge in- en uitvoerrechten drukken het volk.

Het is vermoedelijk het zeer gebrekkige spoorwegwezen, gepaard aan een bijna volslagen onbekendheid met eenige vreemde taal, maar zeer stellig de landbouw, die vreemdelingen tot de slotsom bracht van de achterlijkheid van het Portugeesche volk. Men zou half zooveel graan meer kunnen telen en twee maal zooveel vee fokken, wanneer men brak met oude gebruiken, en wanneer de grond niet zoo versnipperd was. De Portugeesche boer behelpt zich met een ploeg, slechts weinig

(*) Oswald Crawfurd, Portugal Old and New.

verschillend van die der Romeinen en een vervaarlijk plompe maar sterke ossenkar, die uit Latrium schijnt te zijn opgegraven; met een uiterst primitieve eg; en voor het maaien van het graan met een sikkel, zooals men haast alleen nog afgebeeld ziet op oude munten. Het oogsten geschiedt daardoor uiterst langzaam. En de Portugeesche boer maakt door zijn behoudzucht alle handelsreizigers in landbouwwerktuigen wanhopend.

De wijze van grondbewerking verschilt ook, wegens den bijzonder poreuzen aard van den bodem, geheel van die in Noord-Europa.

Alle Portugeezen behooren vermoedelijk tot hetzelfde ras, maar toch zijn er groote verschillen in karakter en gebruiken tusschen de goed gevoede, goed gekleede, rustige, hoffelijke en gezellige Minhoten in het noorden - goede, verstandige arbeiders en uitstekende soldaten - en het bergvolk in sommige streken van de provincie Beira en van de verre weiden van Traz-os-Montes. Agrarische en andere misdaden kwamen tot voor weinige jaren voor onder dit sombere volk. De voeding, waarbij, behalve brood van rogge en mais, stokvisch een hoofdbestanddeel vormt, is stevig en tamelijk overvloedig. De samenstelling van het brood uit twee graansoorten waarborgt de bevolking tegen hongersnood, daar een volkomen mislukking van een van beide oogsten vrijwel ondenkbaar is. Een warme zomer bevordert den mais-, een koude den roggegroei en naar die omstandigheden regelt men de samenstelling van zijn brood. Wanneer de mensch *ist was er isst*, - en toch! - geeft dit een aardig kijkje op den praktischen zin van den Portugees.

Doch behalve eenige kieschkeurigheid op zijn voedsel stelt de Portugees geen groote eischen aan het leven, en daardoor verkeert, in 't algemeen gesproken, de landbouw in een treurigen toestand. En met een tragen landbouw en een kwijnende nijverheid staat ook de handel, die daarvan leven moet, zeer laag. Van de traagheid van het volk verhalen reizigers van ouds wonderlijke staaltjes. Het aardige oude werk van James Murphy, *A General View of the State of Portugal* (1798), die ook een reisboek schreef *Travels in Portugal,* dat hij aan Dom Joao, den Braziliaan, opdroeg, vertelt: ‘in de straten rijdt men hard; op het land vindt men vaak den postjongen slapende op zijn muilezel.’ En een prent licht dat toe. W.H. Harrison vond, toen hij in 1839 het land beschreef in *The Tourist in Portugal* het volk zoo onbegrijpelijk langzaam, dat ofschoon een metselaar niet meer dan 10 stuivers per dag verdiende, het bouwen in Portugal ontzettend kostbaar was. De handwerkers houden er zonderlinge vooroordeelen op na. Zij weigeren, iets op hun rug te vervoeren. Een Engelsch koopman had te Oporto een tuin gekocht en had, om daarin mest te laten brengen, zich een kruiwagen aangeschaft, een zeldzaam vervoermiddel voor Oporto. De Portugeesche tuinman was volstrekt niet van plan den kruiwagen te gebruiken en te vergeefs gaf de Engelschman hem het voorbeeld door zelf een vracht in den tuin te brengen. De man beweerde, dat zijn

vader nooit zoo iets gedaan had; dat dit eer het werk was voor een paard dan voor een man en dat hij zich niet als een beest wilde aanstellen. De koopman werd nu even weggeroepen en bij zijn terugkeer zag hij, dat de tuinman een ander te hulp geroepen had en dat beiden bezig waren de mest in een groote mand in den tuin te dragen. Ziende dat alle aansporingen vergeefsch waren, ontsloeg hij nu den Portugees en nam een neger in dienst, die een volgzaam en ijverig werkman bleek.

Misschien was het meer trots dan traagheid, die den Portugees zoo weerspannig maakte. Een eigenschap die zich bij vrouwen zonderling uit: velen ziet men blootvoets maar met gouden halssnoeren en andere sieraden.

Ongetwijfeld is de bevolking goedhartig; zij vertoont een natuurlijke beleefdheid, die men, zegt A.G.C. van Duyl in *Tien dagen in Portugal*, bij korzelige gemoederen niet vindt. 'Wie eenig besef heeft van den vooruitgang der natie gedurende den betrekkelijk korten tijd, dat zij weder haar eigen bestuur in handen had, kan niet anders dan er diep voor gevoelen, dat zulk een wakker (?) volk zoo lang met tegenspoed had te worstelen en nog op dit oogenblik zelfs zijn beste pogingen soms verlamd ziet door de lasten, die men het in die tijden heeft opgelegd.'

Crawfurd kent het volk groote en ongewone gaven toe; een zeldzame vereeniging van geestdrift en bezadigdheid. Misschien moeten wij aan zijn bezadigdheid en zijn goedhartigheid een groot deel van zijn ongeluk wijten. Bij Murphy lezen we, hoe in zijn tijd de boeren, een volkje, ijverig en tot geen kwaad instaat, in een soort van lijfeigenschap werden gehouden door de hidalgo's. Wel kwamen onder dezen eerlijke lieden voor, maar over het algemeen worden zij als domme, onverdraagzame ellendelingen aangeduid, die de armen uitzogen en het land ontvolkten, '*clowns* in manieren, bedelaars in vermogen, koningen in trots'. De koning keurde hun geen aandacht, de edele geen naijver waard; alleen de boeren konden zij aan, de boeren, die met hun gezin overgeleverd waren aan hun genade.

Reeds in 1544 had Portugal een wet tegen de bedelarij: lammen moesten kleeder- of schoenmaker worden, blinden den blaasbalg bewegen in smederijen, gebrekkigen dienst zoeken bij wie hen gebruiken kon. Het onderwijs echter verkeerde tot Pombal in droevigen staat. Eerst toen werden betrekkelijk goede lagere scholen gesticht, en een wet bedreigt ouders met straf, wanneer zij hun kinderen of pupillen niet vóór hun 15de jaar lezen en schrijven doen leeren. Niettemin spreekt men zelfs nu nog van 75 pct. analphabeten, zoodat blijkbaar aan die Wet niet bijzonder flink de hand wordt gehouden.

* * *

In alle eeuwen is het hoffelijke volk van Portugal, nu door zijn regeerders dan door vreemdelingen, geringeloord en getyranniseerd. Zijn tegenwoordige rampen zijn grootendeels een nalatenschap van zijn voorvaderen.

Veel kwaad deden vorstengrillen, als Dom Joao V zich veroorloofde, die het schitterende hof van Lodewijk XIV poogde na te bootsen. Evenals deze liet hij musici uit Italië komen en voerde opera's in, niettegenstaande hij den grooten Jacob Rodriguez Pereira, den uitvinder van een methode voor blinden-onderricht, uit het land zette en het aan Frankrijk overliet, een standbeeld voor hem op te richten. Joao daarentegen wist niet beter te doen dan ongeveer 200 millioen te besteden aan dien ontzettenden steenklomp: het klooster van Mafra, een geldverspilling, die nu nog drukt op het land. Noch krachtig, noch waarlijk verlicht, was voor Portugal het bestuur van Joao V, het meest despotische van alle. Wat veel gezegd is, want Portugal is eeuwenlang door despoten geregeerd.

Toen kwam het vrijzinnige bestuur van Pombal.

Hij vergiste zich in zijn maatregelen, - dat getuigde reeds een tijdgenoot(*). Maar het streven alleen, een volk, dat bij alle schatten die Brazilië het onophoudelijk in den schoot stortte, arm, tot den bedelstaf vernederd was, tot een zekere mate van welstand te verheffen en althans een deel van zijn schatten te behouden, moest zelfs bij tegenstanders achting wekken. Hij richtte fabrieken op van zijden doeken, hoeden, glas en andere waren, welke tot dusver uit het buitenland kwamen. Hij stichtte een handelsacademie, een opleidingsgesticht voor edellieden en een voor burgerkinderen. Hij verbeterde veiligheid en reinheid in de hoofdstad, schafte het monnikenonderwijs af, - het moest de 20ste eeuw worden, vóór Frankrijk daartoe kwam! -: de kracht en voortvarendheid zelf, waarmede hij te werk ging, maakten dat hij vooroordeelen en belangen kwetste.

Met Pombal is Franco vergeleken. Er waren punten van overeenkomst; vermoedelijk heeft de staatsman der 20ste eeuw den geest van zijn grooten voorganger wel geraadpleegd en zijn voorbeeld willen navolgen.

Wat Pombal geplant had, werd door de bigotte Koningin Maria wel weer omvergeworpen, maar het groeide later weer op. Zijn werk was niet zoo vruchteloos, als men het meestal voorstelt. Van 1830 dagteekent een liberale herleving, van 1854 een krachtige beweging ten gunste van beter onderwijs. In de acht jaren tot 1862 stichtte de regeering 588 nieuwe scholen. In 1877 waren 3434 kunst-straatwegen aangelegd. Men heeft thans overal goede straatwegen, de rivieren zijn behoorlijk overbrugd, de havens in bevredigenden staat. ‘Men beweegt zich overal vrij en zonder de gedachte aan gevaar’, schreef Van Duyl, ‘vindt behoorlijke logementen en middelen van vervoer, kan tegen gewone prijzen krijgen, wat men behoeft, en wordt niet vervolgd met papierengeld van onzekere waarde. Het ruilmiddel is metaal, papier is weinig in omloop. Het onderwijs is opgeheven uit zijn verval en er bestaan onderscheidene instellingen, die aan den bloei van kunsten en wetenschappen bevorderlijk kunnen zijn.’ En deze vreemdeling bespeurde

(*) *Anekdoten zu Pombals Leben.* 1779.

bij zijn tiendaagsch bezoek ‘niets, wat in het oogloopend afwijkt van den toestand in andere beschaafde landen.’

* * *

Maar Franco vond een diep verdorven politiek stelsel; een smadelijken belangen-strijd tusschen het tabaks-monopolie en het lucifers-monopolie, die elkaar de macht over de regeerders betwistten. Daarbij kwam, bij het mondig worden van nieuwe politieke lagen, de toenemende zucht naar ambten, die schromelijk knaagde aan de staatsruif. 's Lands financiën gingen meer en meer achteruit. Het jaarlijksche tekort werd gedempt met aanvullende kredieten, die van 1892 tot 1906 stegen tot *f* 240,000,000 of gemiddeld vijftien millioen per jaar. De vlottende schuld rees tot bij de 200 millioen, de binnenlandsche schuld tot 2.8 milliard en de belasting per hoofd van *f* 12 in 1812 tot *f* 24 in 1907.

Evenals Pombal zocht Franco zijn steun bij het koninklijk gezag, en welke verschillen er ook tusschen koning Carlos en koning Jozef I mogen hebben bestaan, beiden lieten ze het bewind geheel aan hun eersten-minister over en beiden werden het doelwit van een aanslag, die echter bij koning Jozef gelukkig afliep. Redde dit ook Pombal's ministerieel leven? Opmerkelijk is het zeker, dat koningin Amélie terstond na den moord den dictator naar huis heeft gezonden, juist zooals Maria I deed, toen koning Jozef in 1777 overleed.

Een krachtige hand was noodig om orde te brengen in den chaotischen toestand van politiek en geldwezen. De republikeinsche publicist Joao Chagas heeft in December van het vorige jaar in een paar artikelen in de *Neue freie Presse* den onheilspellenden toestand van Portugal geschilderd en gewaarschuwd voor een uitbarsting.

Hevig en diep was de beweging, die in 1891 ontstond, toen de regeering tengevolge van het Engelsche ultimatum een Afrikaansch gebied moest ontruimen. Daaruit ontsprong de opstand te Oporto, waaraan verschillende regimenten deelnamen, die na een gevecht van één dag bedwongen werd en eindigde met de deportatie van een groot aantal der gearresteerde insurgenten. Chagas beweert, dat sindsdien o.a. de provincie Estramadura geheel voor de republikeinen gewonnen werd en dat overal de elite der bevolking zich bij hen aansluit. In het bewind wisselden nochtans gelijk te voren de oude partijen, progressisten en regeneradores, elkaar af, die beiden het geld verkwistten. Om zich tegen de toenemende ontevredenheid te beschermen, zocht de koning de vriendschap van het leger, hervormde het en begunstigde de officieren zooveel hij kon. Vandaar steeds zijn groote gerustheid en vertrouwen, dat het niet tot een revolutie komen zou.

Hierin ligt ten deele de verklaring, waarom, ook na het gelukken van den aanslag, geen omwenteling uitbarstte. Overigens was, wanneer de republikeinen in den moord de hand hebben gehad, - en zedelijk verantwoordelijk waren zij ongetwijfeld, - die aanslag een bijzonder slecht middel

tot het bereiken van hun doel. Want òf het schrikbewind zou nog erger worden, òf de kroon verwierf zich, door vergevensgezindheid en genade, een aureool van grootmoedigheid, die de monarchie slechts versterken kan.

* * *

Franco heeft, dunkt mij, het goede gewild en eenig goeds bereikt. Hoewel de handelsbalans in de laatste jaren in toenemende mate passief was, en niettegenstaande de regeering geen operaties ondernam, die gunstig op de betalingsbalans konden werken, is tijdens zijn bestuur het goudagio aanmerkelijk teruggegaan. In December 1900 gemiddeld 41 pCt., was het begin 1906 tot 5 pCt. verminderd en in 't begin van 1907 tot 2 pCt. (Sedert is het onder vele wisselingen weer op 11 pCt. geklommen). Franco richtte volksspaarbanken en andere inrichtingen voor den handwerksstand op en voerde den wekelijkschen rustdag in.

Maar Chagas schildert den dictator als een *Tiger*, *der die Katze spielt.* Hij behoort niet tot onzen tijd en ons geslacht. Hij behoort tot het type der voormalige Zuid-Amerikaansche dictatoren, die half staatsman, half roover zijn, zooals Lopez van Paraguay. Het ontbreekt hem niet aan schranderheid, waardoor hij aan zijn woorden een glimp geeft van eerlijkheid en goede trouw. Door deze eigenschap gelukte het hem, het gezag te vermeesteren en zich daarin te handhaven, en daarom verklaart ieder, die met hem te doen heeft, dat hij een sterk man is. ‘Maar in zijn werk is alles leugen en bedrog. Zijn liberaal program - leugen, zijn administratief program - leugen. Hij heeft Portugal een juk opgelegd, dat het land zonder omwenteling niet zal kunnen afschudden. Heeft hij echter wellicht spaarzamer huisgehouden dan de verkwisters, die hem zijn voorgegaan?

Volgens een zeer bekwaam Portugeesch publicist bedroegen de kosten van Franco's bestuur sinds hij aan het bewind kwam, dus in den korten tijd van 18 maanden 20,000 contos de reis, dus meer dan 100,000,000 reis. Deze man streed tegen corruptie! Maar is hijzelf niet begonnen met den koning om te koopen en heeft hij niet tenslotte de maatschappelijke kringen omgekocht, welker hulp hij noodig oordeelde? Daarom verhoogde hij de civiele lijst des konings (met bijna een millioen) en vermeerderde de bezoldiging der officieren en onderofficieren. Ook de ambtenaren vormen een leger in Portugal. De regeering kan hun steun niet missen. Franco verlaagde de belasting op de bezoldiging der ambtenaren. Zoo trachtte hij zich een kring van vrienden te vormen, die hij met gunsten overlaadde. Hij verschafte hun het pairschap, ambten in den Raad van State en de Staatsbank, en andere vette posten.’

De *Engelsche Economist* betoogde dezer dagen, dat gedurende de regeering van Franco belangrijke bezuinigingen in het beheer der Staatsfinanciën waren gebracht en o.a. het tekort op de begrooting van ruim £1 millioen tot £ ½ millioen verminderd was. Doch die beweringen waren blijkbaar ontleend aan beschouwingen in het orgaan van Franco, reeds in het najaar gepubliceerd, ter verdediging van zijn bestuur.

Een heftige polemiek wordt thans gevoerd tusschen de organen van Franco en andere bladen met betrekking tot de resultaten van zijn financiëele administratie. De tegenstanders beweren, dat onder zijn beheer het tekort met ca. £1 millioen toegenomen is. Dit zou iets minder zijn dan de vermeerdering van het tekort onder vroegere ministeriën. Volgens den nieuwen minister van financiën zou de financiëele positie, door hem overgenomen, ongeveer gelijk zijn aan die, toen Franco aan het bewind kwam. Officieele cijfers zijn echter niet beschikbaar.

Ten slotte liet hij dus den toestand gelijk hij dien vond!

Wat was het doel van dezen man? Was hij een degelijk, trouw, eerlijk staatsman met groote denkbeelden voor Portugals toekomst? - maar dan heeft de aanslag hem de gelegenheid benomen het overgroote deel van zijn program te verwezenlijken. Of was hij een gelukzoeker, wien elk avontuur welkom was?

Wonderbare ontknooping bracht de moord in het drama, dat maanden lang de wereld in spanning hield. Men twijfelde of de dictator zich nog lang had kunnen staande houden. Hij had niet slechts het collectieve maar het persoonlijke onafhankelijkheidsgevoel der Portugeezen gekwetst. En hij had tal van belangen geschaad. Het op groote schaal afschaffen van sincures en het ontslaan van jammerlijk slecht betaalde ambtenaren bracht een groot aantal lieden tot den bedelstaf. Maar vooral verloor hij aanhangers door zijn pogingen, de beide groote politieke partijen te breken ten einde zich tot alleenheerscher te maken. Daardoor maakte hij het onmogelijk met andere partijen samen te werken en een meerderheid in de Cortes te verwerven. De verhooging der civiele lijst werd opgenomen als een bewijs van minachting van het volk en van vernedering der kroon. En eindelijk maakte hij zich de groote menigte tot vijand door de café's te Lissabon op Zondag te sluiten. De schorsing der burgerlijke vrijheden, het muilbanden van de pers en een reeks van dictatoriale maatregelen deden de ontevredenheid tot het uiterste stijgen.

* * *

Zoo is dan Portugal een nieuwe illusie van bevrijding kwijt. Opnieuw kunnen de stormen van partijstrijd het van alle kanten teisteren.

Hulpeloos staat dit oude volk ook in den storm van den modernen vooruitgang: zonder de onmisbare ontwikkeling; zonder energie; zonder besef van de geweldige beteekenis van den strijd.

Wanneer straks de Cortes weder bijeenkomen, zal het oude spel herbeginnen, het spel van twee partijen, die om beurten een volk, dat voor drie vierden niet lezen of schrijven kan, bij de stembus exploiteeren.

Toen voor eenige maanden de redacteur van een bekend Parijsch blad door den koning ontvangen werd, vroeg hij dezen, of het volk zijn goedkeuring aan de dictatuur zou hechten? Of het dezen inconstitutioneelen regeeringsvorm rustig zou aannemen?

Met een zelfbewusten glimlach antwoordde de koning: ‘O povo? O povo tomara que o deixem!’ - Het volk? Het volk is tevreden, wanneer men het met rust laat!’ Toch was de proef, die de koning en zijn ministers namen met het geduld van het volk, ontzaglijk gewaagd. Maar hij achtte Franco den rechten man om zulk een proef te nemen.

Vrijheid had Franco nooit kunnen brengen, en de eenige kans op verlossing van Portugal ligt hierin, dat een grootere en sterkere zijn taak tracht te volbrengen langs den weg van het recht.

Maar dat moet een Herkules zijn!

H.S.M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN.

Schetsen uit de jeugd van prins Willem III.

De klokken luidden in Den Haghe, brandende pektonnen kleurden den donkeren avondhemel met hun gloed. Juichend verzamelde zich het volk op den Vijverberg en het Buitenhof; aller oogen zochten het Stadhouderlijk kwartier en staarden naar de beide vensters, waar een flauw licht viel door de dichtgetrokken gordijnen. Dáár moest hij wezen, de kleine Prins, geboren acht dagen na den dood van zijn vader: de zoon van Willem den Tweeden en van Maria Stuart, Prinses Royale van Engeland. 'Onbeschrijfelijk is de vreugde van het gantsche volck', teekent Constantijn Huygens aan in zijn Journaal, omtrent dien gewichtigen 14^{den} November 1650.

De predikanten, die bij den onverwachten dood van Willem den Tweeden hadden uitgeroepen: 'De Staat is onthoofd! Er is geen koning meer in Israël!' hielden thans een plechtigen dankdag, waarop de menigte elkander verdrong in de kerken. De geheele Oranjepartij was tegenwoordig, en ook de Loevesteinsche factie achtte het haar 'devoir' met zoetzure gezichten deel te nemen aan de plechtigheid.

Bittere ironie van het lot: op hetzelfde Binnenhof, waar de kleine Prins het levenslicht zag, zetelden ook de heftigste vijanden van zijn Huis: de schrandere regenten en bekwame volksleiders, wier levensdroom de oligarchie was met de hegemonie hunner provincie: Holland. Een droom, die niet verwezenlijkt worden kon, zonder de uitsluiting uit de regeering van het Vorstenhuis, waaraan de Republiek haar vrijheid dankte: het Huis van Oranje.

Jacob de Witt, oud-burgemeester van Dordrecht, gold, met zijn bekwamen oudsten zoon Jan, als hun erkend hoofd en leider. Jacob de Witt had zijn korte, vernederende gevangenschap op Loevestein vergeten noch vergeven, hij zou dit nimmermeer. Zijn partijgenooten dachten als hij.

> 'Hier rust d' onrust van Amsterdam,
> Die door zijn lust haar rust benam,
> Hier rust d' onrust van 't Vaderlant,
> Die in d' onrust sijn ruste vant....'

werd gefluisterd in de Statenvergadering, toen de tijding was ingekomen: 'De Prins is dood!' En er werd een medaille geslagen:

Jupiter, terwijl hij den bliksemschicht slingerde, die Phaëton neervelde. Daaronder zag men het Hof van Holland en de uitvaart van den Prins.....

Geheim bleef wie dezen 'gedenkpenning' had ontworpen, maar ieder lid der Staatsche partij bezat er een en bezag haar met groote voldoening. De Staten van Holland gevoelden geen vreugde bij de geboorte van den zoon van Willem den Tweeden. Toch besloten zij een deputatie uit hun midden te kiezen om te zijner tijd hun gelukwenschen te brengen aan de vorstelijke, negentienjarige moeder, evenals zij haar een week te voren brieven van rouwbeklag hadden doen toekomen, 'in consideratie houdende, dat het de Princesse Royaelle niet doenlijck was H. Ed. Gr. Mog. te ontvangen.'

'De Prinses Royale sat bij mijn vrouw in de camer en wilde den Prins zien en creet seer hevig ende ginck naer bed gants mistroostich ende weemoedich,' meldt haar hofmeester, Johan van Kerckhoven, heer van Heenvliet, betreffende den sterfdag van den Prins. Hij - Van Heenvliet - was gehuwd met mevrouw Stanhope, voormalige gouvernante der Prinses.

Van Heenvliet meldt verder in zijn journaal: 'dat op het Binnenhof alle gastmalen waren 'afbestelt' en vervangen 'door suchten en geween.'

En intusschen zat in haar met zwart laken behangen rouwkamer de bleeke, jonge weduwe en meldde haar familieleden de droefmare: 'Onder tranen, die de letters op het papier uitwischten'(*).

Maar ook achter grauwe wolkenbanken schijnt de zon en de regenboog schittert het helderst tegen een donkere lucht.

En een volle, gouden lichtstraal was voor het zwaarbeproefde Huis van Oranje de geboorte van een Prins, de erfgenaam der heldentraditie van zijn geslacht.

Heenvliet teekent aan: dat de Prins geboren is 's avonds te half negen, op den negentienden verjaardag der Prinses Royale.

'Een gesonden jongen Prins, Godt sy gedanckt en geven hem lanck leven'....

De papieren der Nassausche Domeinen, waaruit de meeste, in deze schetsen aangehaalde Ordonnantiën zijn ontleend, bevatten o.m. omtrent dien gedenkwaardigen 14 Nov. 1650 de volgende 'Verclaringe van Controlleur Leenmans - ten behoeve van Doctor Rumph aangaende den tijt wanneer syne Gagie als Doctor van Syne Hoocht. is ingaende. Dit is op den 14^{den} Novembris 1650, 'synde de geboortedach van S.H.'

'Ick' - Leenmans - 'hebbe mij volgens order van mijne Hre Hoog. Mog. Hre van Rade en Rekeninge van S.H. daertoe geinformeert nopens den tyd wanneer d' Heer Petrus Rumph als Doctor van S.H. onser jegenwoordichen Prince ende daer over gesprocken Mevrouw de Gouvernante van S.H. ende andere die verclaren dat voorn. Heer

(*) Brief van de Prinses Royale aan graaf Willem Frederik van Nassau, Stadhouder van Friesland.

(Brievenboek van Prinses Marie. Kon. Huis Archief.)

Rumph opden 14den November 1650 synde de geboortedach van Syne Hoochgem.te H.t is aengenomen.'

Reeds vóór zijn geboorte had zijn moeder hem aanbevolen in de gunst der geduchte Staten van Holland. Op hun adres van rouwbeklag luidt haar antwoord:

'Je vous remercie Messieurs, de vostre affection et vous prie me la continuer et me vouloir ayder que rien ne soit resolu au prejudice des merites et services de la maison de feu S.A. mon Mary, en cas que Dieu me face la grace de me donner un fils.'

De vorstelijke weduwe vreesde voor den tijd die komen ging - niet ten onrechte. Want de Staten van Holland strekten reeds begeerig de hand uit naar wat hun niet behoorde.

De Prinses Royale benoemde, bijna terstond na de geboorte van den Prins, advocaten om te waken voor de rechten van haar zoon, en van haar. 'D' Advocaten' zonden 'aen Hollandt,' de volgende Memorie in:

'S.A. Royale ayant apprins que Messieurs les Etats d' Hollande ont ordonné à la Cour de Justice de leur servir d' advis sur la direction de la Maison mortuaire du feu Prince d'Orange son Mary et Tutele du jeune Prince son filz. Prie les dicts Seigneurs Etats, de ne vouloir permettre que rien soit ordonné au prejudice de la qualité de Mere et Tutrice de son dict filz et sans que les dispositions du feu Prince d' Orange soyent visitez et recognues.'

De Prinses Royale, zelf nog een kind, - volgens de Prinses-Douairière voogdes! Amalia van Solms besloot dit niet te dulden. Met haar gewone beslistheid zond ook zij haar adres in, dat o.m. behelst:

'Dat de Princes Royale tot deselve voochdye ende administratie niet geadmiteert en is, maer oock, vermits ende uyt oorsaecke van haere minderjaricheyt, naer rechten daertoe niet en can noch behoort geadmitteerd te werden'.

De 'Princesse Royaelle' blijft haar recht handhaven. Zij is 'Mere et tutelle'. Eindelijk, na dagenlange discussiën wordt een 'accoord' ontworpen tusschen de Co. Princesse ende de Princesse Douaigiere, mitsgaders den Cheurvorst van Brandenburch - gehuwd met de oudste zuster van den overleden Prins: Prinses Louise van Oranje.

Besloten wordt, dat de moeder van den jongen Prince sal syn d' eerste voochdesse van denselven haeren soon ende hebben de eerste stemme. Mevrouwe de Princesse Douaigiere, mitsgaders zyne Cheurv. Doorl. van Bandenburch sullen hebben te samen de tweede stemme'....

Tot gouvernante van Syne Hooch.t wordt aangesteld mevrouw Houart, dochter van mevrouw Stanhope. 'Deselve sal duysent gulden 's jaars worden toegeteld.'

Ook wordt de Tresorier-generaal van S.H.t Mr. Pieter Ardesch geordonneert 'maentlyck te tellen in handen van mevrouw Houart een somme van vijftien Car. guld.n tot vervullinge van cleene nootsaeckelijkheden voor en ten dienste van S.H.t'

Bijna onmiddellijk na de geboorte van den Prins begonnen de twisten tusschen Amalia van Solms en haar schoondochter, die pas zouden eindigen bij den dood der laatste. De Prinses-weduwe hartstochtelijk en heerschzuchtig, de Princes-Royale tergend koud en onverzettelijk tegen haar schoonmoeder, waar het haar rechten gold, vermeende of ware.

Alsof hij zelf verbaasd was over het feit, teekent Van Heenvliet aan op den geboortedag van den Prins: 'En de Prinses-douagiere is terstont gecomen'....

Als de jonggeborene drie dagen oud is, komt zij, verzeld van de gravin Van 'Hogen Zoller' haar schoondochter bezoeken en eischt, dat deze haar 'sittend' zal ontvangen.

'Wat de Princesse Royaelle, vermits sy vermaninge van coortsen creeg, niet wel doen coste. Waerop H.H. in sulcken colere verviel, dat ick het liever hebbe te vergeten als te verhaelen(*).

De kleine Prins blijft 'gesond'. Mevrouw Houart voert hem 'spaceeren' en 'alle het Bontwerck van S.H., die Sabeln, Wantes, Nachttabbers, Poolsen, rocken ende andere partyen met bont gevoert, worden voor "Motty"(†) bewaert.'

'S.H.' zat er dus warmpjes in en de vorstelijke Moeder en Grootmoeder oefenen bijna van het uur zijner geboorte af weldadigheid in zijn naam.

De Ordonnantie-boeken van het jaar 1650-'51 bezitten een lange 'Liste van de Persoonen aende welcke S.H. jaerlijcx een Subsidie en extra-ordinaris Gagie is vergunnende.'

Onder vele anderen 'ontfangt Doortjes Jansz., wed. van Jan Sigbolt, in syn leven mr., eene subsidie in hare armoede.'

Het eerste request dat tot S.H^{t}. wordt gericht, is van HDs. pages. Bij monde van Papillon - nomen est omen - steken zij hun verzoekschrift in zee: Jan. 1651. Zij 'ontfangen 25 stuyvers daechs' en vragen om voorschot en om 'eenige penninge op avance te mogen ontfangen.' Of deze wensch der vroolijke pages vervuld werd, meldt de historie niet.

Wouter Leendertsz., die een kartouw heeft losgebrand bij de geboorte van S.H.^{t}, is zoo politiek af te wachten, wat over hem beschoren wordt. En daar geduld wordt beloond, 'ontfangt hij een 'extraordinaris gagie.'

De Curator van Illustre School en Collegie van Orangie tot Breda dient ter zelfder tijd zijn rekening in van 't' schoonmaken van t' Collegium.'

Maar ook een droeve klacht bereikt (of misschien niet) de wieg van S.H^{t}.

Sara Story maakt haar grieven wereldkundig. Zij presenteert een adres 'ter zake van achterstallige gagie, aengesien sy is Schotelwaster

(*) Journaal Van Heenvliet.
(†) Motten.

van S.H. Op den 1sten April (datum en adres voegde het noodlot samen) is zij voor drye Jaere in dienst gecomen en sy heeft nog geen penninge ontfangen!'

De Controlleur Engler verclaert, 'dat Sara Story, alsnog als Schotelwaster continueert,' en aan Sara Story wordt gerechtigheid gedaan. 'De Tresorier-Generaal sal haar mogen betalen, conform de voorsz. verclaringe....'

De Oranjepartij oefent in die dagen ook gerechtigheid, maar aan de Loevesteinsche factie. Zij laat een gedenkpenning slaan op de geboorte van den Prins. Willem de Tweede is er op voorgesteld te paard, den veldheersstaf in de hand. Voor het paard rust in een gouden wieg de jonge 'Orangie-spruyt'. Het bleef niet bij deze hulde. Een ongenoemde gaf het volgende vers in het licht, waarvan het Kon. Huis-Archief een ex. bewaart:

Op de Gheboorte van den Jongen Prince van Orangie, voorgevallen den 14 November 1650.

Eischt Wilhems dood een Lijk-klacht; desen dag
Eischt een geboorte-zang, en blijden lag,
Voor traen of zugt. Nu zal mijn Swaneveder
(Onaengezien het guire winter-weder)
Zig baden in een volle vloet van vreugt.
Het jaer, nu oud, verkrijgt een nieuwe jeugt:
De Vijver-berg en Hof-tuyn, van haer bladen
Berooft, zien haer weer schielijk overladen
Van knop en blad: de dertel Vijver-Swaen
Streeft met verheven borst door stroom, en 't slaen
Der wieken tuigt de blijdschap, die haer aders
Vervult, nu zij de deugt des grooten Vaders
Herbooren siet in Synen grooten Zoon,
Een nieuwe Peerel aan d' OranjeKroon.
't Doorlugtig Hof, om haren Vorst in rouwe
Gedompelt, als een droeve Weduw-Vrouwe,
Steect, trots op dezen Vorst, het hooft in top,
En haelt het onderdructe hert weer op,
Met dezen wensch (die eerst door druk besloten
Nu uitberst) Roem der Keyserlyke loten,
En Koninklijke Spruyt, dat in V bloey
Der Oudren deugt, geluk en kloekheit; groey
Zoo voort en voort in Kerk en Vrijheits ijver,
En steun den Godsdienst en den staet nog styver
Als Kerk-pylaar 't gewelff; zoo zal V naem
(Zoe snel gevoert ten Hemel door de faem)
Onsterflijk door geleerde veders leven,
En op de tong der vrye Volken sweven.

Als d' eene Sterre daelt, komt d' andre weder op.
In Wilhem viel de hoop van Neerland; dat dien Vader
Des Vaderlands betreurt. Nu rijst het weer in top;
Want Hij laet aen den Staet een ander Hooft en Rader.

(w. get.) T.v.S.

En terwijl het stoffelijk overschot van den ontslapen Prins nog niet eens was bijgezet in den grafkelder te Delft, of zijn zoon gedoopt, kwam reeds de Groote Vergadering bijeen (18 Jan. 1651), waarheen al de gewesten, die de Unie vormden, hun vertegenwoordigers zonden. Jacob Cats, de Raadspensionnaris, opende die plechtige zitting met een lange rede, die veel woorden en weinig diepte bezat en besloot haar met een toespraak, waarin vele klanken op elkander rijmden, zoodat dus met reden mag worden verondersteld, dat de vervaardiger haar voor een gedicht hield. Maar er was nog iemand in de Ridderzaal van het Binnenhof, die ook een rede uitsprak, kort en zakelijk, doch wiens metalen stem de ruimte scheen te vullen, toen hij uitriep:

'Het aantasten der zes Heeren en de aanslag op Amsterdam waren een toeleg op de vrijheid, hoogheid en souvereiniteit der provincie Holland!

Het uur der vrijheid, waarvoor tachtig jaren is gestreden, is nu aangebreken!...'

De vanen, krijgstrofeeën, met kruitdamp doortrokken, gekleurd met heldenbloed; door de groote Stadhouders, Maurits en Frederik Hendrik, veroverd op den Spanjool in zoo menigen heeten slag, bij zoo menige geweldige belegering, hingen boven het hoofd van Jan de Witt, toen hij die woorden sprak, toen hij ze dùrfde uiten.

Op die vergadering bleek ook, hoe vast aaneengesloten de Staatsche en in welke hopelooze verdeeldheid zich de Oranjepartij bevond. Jan de Witt deed dien dag de eerste schrede op den weg, welken hij niet meer zou verlaten tot het bitter einde daar was, en zijn beginsel werd vernietigd met zijn leven. Van nu af zetelde de macht der Republiek bij de provincie Holland, die op haar beurt zwichtte voor den wil der Loevesteinsche factie, geheel beheerscht door haar leider: Jan de Witt.

De Oranjepartij bleef intusschen verdeeld tusschen de aanhangers van den jongen Prins, afstammeling van Willem I, en die van den Frieschen Stadhouder, nakomeling van Jan van Nassau (Nassau-Dietz).

Hendrik Casimir was in 1640 gestorven; zijn broeder Willem Frederik werd door de Staten van Friesland tot Stadhouder gekozen, doch Groningen en Drente kozen Frederik Hendrik. Alzoo was Willem II Stadhouder van de geheele Unie, uitgenomen van de provincie Friesland. Doch thans kozen Overijsel en Drente den Frieschen Stadhouder, tot ernstig misnoegen der aanhangers van den jongen Prins.

De Stadhouder van Friesland zou, evenals Joan Maurits van Nassau, gewezen gouverneur van Brazilië, en Brederode - gehuwd met Louise van Solms, zuster der Prinses-weduwe - gaarne een benoeming tot kapitein-generaal of admiraal hebben ontvangen, waardigheden tot nu toe onafscheidbaar van het Stadhouderschap.

Dit deed de Prinses-weduwe een adres tot de Staten richten. Het behelst o.m.:

'Nadat Godt Almachtich belieft heeft de groote droefheid ende ver-

slagenheid over het seer subite verscheiden van Heere Prince Wilhem onsen lieven sone Ho. Mem[rie]. eeniger mate te verlichten met de geboorte van de Jongen Prince van den welcke de Princesse Royale op den 14 deser geluckig is verlost. Hebben wij niet getwijffelt of Uwe Ed. Mo. sullen sich daer over medt ons en alle overige geaffectionneerde Ingesetenen van desen Staet particulierlyck hebben verblijdt en dasselfst door hare gedachten laten gaen de importantie van soodanigen gewenschten succes evenals men in bekommeringhe stondt, dat de mannelijke linie van het Doorluchtig Prince van Oranje, die de gronden deser regeeringhe gefundeert ende hare opkomste successievelijk met soo hooge ende loffelijke debvoiren hebben bijgewoond, in deze bekommerlijke tijden, soude komme te failleeren. Niedtemin hebben wij onser gemoetshalve geoordeelt niet stil te konnen staen van H. Ed. Mog. bij desen nevens d'andrer Vereenigde Provincien vriendelick ende serieusel. te versoeke te recommendeeren ende te versoecken dat Hare Ed. Mog. met hare gewoonlicke weysheyt en voorsichtigheit in aendacht en consideratie te nemen, wanneer de Bestellinge van het Capitainschap vervult soo te water als te Lande ende het Stadthouderschap van Uw. Ed. Mog. Provintien besonder in deliberatie sal worden gestelt soodanighe regnard en reflectie schijnt dat genomen soude behoren te werden op den persoon van gemeldten jongen Prince, ten aensien van 't gene als rede is bij syner voorvaderen onsterffelijker memorie bij de gemeldte sake in goed en bloet is opgeset en betracht geweest....'

Het antwoord der Staten van Groningen, 20 November 1650, luidt o.m.:

> 'Dat sy door de geluckige geboorte van een jonge Prince ende spruyte van so illustre stam eeniger mate zijn verquicket geworden, ende vertrouwen dat die blijdscap neffens ons alle Leden van Unieerden staet ter herten sal gaan ende dat alle wel geaffectioneerde Patriotten met ons sullen wenschen, dat die nieugeboren Heer en Prince, tot Godes eere, welstant vant gemeene Vaderlandt en lustre van doorluchtige Familie mach opwassen.
> 'Doch ter constitutie van deze Provincie hebben wij het noodigh gevonden, na behoorlycke deliberatie, deselve met een Stadhouder wederomme te voorsien en daertoe te nemen ende versoecken Sijn Ex.[ctie] de Heere Grave Willem Frederick van Nassau, Stadthouder van Vriesland.'

Alzoo had in Groningen de Friesche stadhouder gezegevierd. De overige Staten namen geen beslissing; alleen Jan de Witt had in 't geheim de zijne reeds vastgesteld, want zijn macht rees met den dag. Een zoete troost zal hem gewis de gedachte zijn geweest, dat in de naaste toekomst het woord van Zuylestein niet meer gelden zou, die, toen hij eens te Amsterdam ten huize van burgemeester Bicker kwam en daar niemand thuis vond dan de oude keukenprinses, tot deze zei:

‘Ik spreek nu met de gewichtigste persoon in de Republiek: want burgemeester Bicker regeert Amsterdam en Amsterdam heerscht over de provincie Holland; maar burgemeester Bicker wordt beheerscht door zijn vrouw en die is, op haar beurt, bang voor haar keukenmeid’. Jan de Witt wist wel, dat de macht der Republiek zich ging verplaatsen.

Intusschen brak de dag aan, dat de kleine Prins gedoopt zou worden. Het Kon. Huis-Archief bewaart hiervan het volgend authentieke verslag:

‘De kinderdoop des jongen Prince wierd entlyk geresolveerd te doen Sondag den 15 January anno 1651 inde groote kerck, des namiddags, ende geschiede dese Ceremonie in volgende manier: De Gecommitteerde der Staaten Generaal, die van Holland, die van Zeeland, als ook die van de Steeden Delft, Leyden, Amsterdam, vergaderden terstond na de middag, elk op haar Vergadering plaatse.

Die van de Staten Generaal waren de eerste die in Carosse reeden na de groote Kerck alwaar het Hecken waarin den Kercken-Raad sit, om den Predikstoel was afgebrooken, ende wijder uitgeset, zijnde gemaakt drie lange Bancken in het midden van een gescheiden tot een ingang. Aan de regter zijde saaten de gecommitteerde der Staaten Generaal, eerst ingaande die van Stad en Lande, soo dat die van Gelderland, de Heer Van Soelen, sat naast aan den inganck, ende alsoo regt tegen over naast aan de Predik stoel; aan de ander zijde zat naast aan den inganck de Heer Van Brederode, als eerste van de Gecommitteerde van Holland; op de Tweede Banck die van Zeeland, en soo vervolgens die van de drie Steeden.

Alle deselve Banken, ook de Vloer in, ende buiten 't Hecken tot buiten de Kercke door de deur, die agter op de Predikstoel respondeert tot aan den Ring-muir die het Kerckhoff van de Vismarkt scheid, was beleid met swarten Baey.

De Hoff-meester Dorp met des Princen Eddellieden en de Hellebarbardiers quam de Gecommitteerde der Staaten Generaal, die eerst quamen, gelijk ook successivelijk d'andere Gecommitteerdens ontfangen tot aan de Carosse, ende geleijden aan Haar Banck.

Tot Predikant om te Preeken was Tegnejus tot het Doopen Lindanus.

De Kercke was seer vol volks, die uit Nieuwsgierigheit op den Orgel, op muyren, op Banken ende op Lessenaren om te beter te sien geklommen waren: soo dat veel Banken stukken braken, en was daarom disordre in het singen, ende weinig gehoor.

Tegnejus op den Stoel gegaan, ende 't singen ende Gebed gedaan sijnde, bleef sitten ende swygen, tot alle Gecommitteerde preesent waren.

Doen beginnende te Preeken, ende de Kercke hoe langer hoe voller van menschen en desordre wordende, wierd soo weinig gehoort, dat hij etlijke maal moest kloppen met de hand om audientie te maken; maar het was om niet; soo dat hij, na dat het Kind ende het gevolg van dien in de Kercke was, korts daarna moeste afbreeken.

In het Hoff was ook eenige desordre ende langsaamheit om een dispuute over het mede gaan van den Hertog van Jorck.

D' eerste was, dat de Princesse Albertina het Kind dragen, ende dat zij soude werden geleidet door den Hertog van Jorck en de Prins Eduard.

Maar den Hertog excuseerde sig daarvan, seggende nog niet verwelkomt geweest te zijn van wegen den Staat, ende dat hij nogtans sig nu zullende vinden in geselschap van eenige der Regeering, niet wiste hoe hij deselve zoude mogen bejegenen en aanspreeken, dog zeide te zullen medegaan, ende de Koninginne van Böhmen geleiden. Daar na sig weder bedenkende, seyde weder sijne vorige Excuse, ende ging geheel niet mede ten Doop.

Maar alsoo hij sig niet aan den Staat hadde aangegeven, ende daarom niet konde werden verwellekomt, soo viel syne excuse, ende men presumeerde meer, dat hij het weigerde uit grootheid of om de contentie tusschen de Princessen Royale ende Douairière over de Tutele.

Willende dan daarom de Princesse Albertine ook het Kind niet dragen, soo wierd voorgeslagen, dat Madame Stanhoop, Gouvernante van de Princesse Royale het Kind zoude dragen, ende de Freülins van Brederode ende van Dhona den Sleep, - zijnde een lang stuck Lakens met wit Bont met swarte stippen, - houden.

Daartegen opponeerde haar de Vrouw van Brederode, seggende niet te begeeren, dat haare Dogters de sleep zouden dragen agter Madame Stanhoop. Dies werd eindelijk geaccordeerd dat Madame de Dhona, dogter van den Heere Van Brederode, zoude het Kind dragen, gelijk zij dede, geleyd aan de regterhand door den graaff Mauritz, aan de Linker door den Lord Govins, alias Graaf van Norwich.

Den sleep van het Kind droegen twee Freülins van Dhona ende Twee van Brederode. Daarna volgde de Koninginne van Böhmen, geleid door den...(*). Daar na de Princesse Douairière Grootmoeder, geleidet door den Prince Eduard, daarna de Princesse Louise, de jonge Princessen van Orange, van Hohenzollern, en de andere meest en foule.

Beneden, in de Carosse getreeden zijnde, voeren na de Kercke met een groot gevolg van Carossen, van de Carossse op voorgaande orde en wijse gekomen in de Kercke, ende geseeten zijnde aan beiden zijden der Preekstoel was zoo weynig gehoor, dat de Predikant het kort maakte, ende voorts de instellinge des Doops op de ordinaris manier gelesen zijnde, (geduirende het welk geheele Geselschap over einde stond) soo presenteerde de Koninginne het Kind aan den Predikant Lindanus, die het noemde: WILLEM HENDRICK.

Men seide dat het de Princesse Royale geern genoemt hadde Carel Willem. Maar dat de Princesse Grootmoeder daar alsoo tegen was, dat sy soude geseid hebben: wil men hem Carel noemen, soo sal ik niet mede ten Doop gaan.

(*) Deze naam ontbreekt in het M. Scr.

De Predicatie gedaan synde, stonden de Gecommitteerde elk na haar Rang weder op, passerende voorbij de Dames na de Carosse elk na haar Vergaderingplaats, ende d' andere na het Hoff. Alwaar een weynig geweest zijnde, quamen de Gecommitteerde van Haar Hoog Mogenden de Princesse Royale, staande voor haar Bed, ende regt tegen haar over de Koninginne, ende de Princesse Grootmoeder. Ende nadat den Heer van Soelen een compliment, op de gelegentheit passende, hadde gedaan, presenteerde een Goude Doos, daarin was een Pensioen-Brief van Agt Duisend Guldens s' jaars.

De Princesse Royale antwoorde met gelijk compliment, dog stack de hand niet uit om de Doose te ontfangen. Maar werdende met een winck gewesen op een Stoel, daarbij staande, soo lag hij deselve Doos daarop, nemende daarmede haar afscheid, Latende geven duisend guldens in schoon goud in de Craam-kamer; Gelijk vervolgens een weynig daarna hebben gedaan die van Holland, welker Present was een gouden Doos en daar in een Pensioenbrief van Vijff Duysend guldens, geevende agt honderd Guldens in de Craam-kamer. Die van Delft hebben gegeven een Pensioen van Twee Honderd gulden s' jaars.

Die van Amsterdam een van Duisend Gulden eens.

Van wegen den jongen Prins wierd aan den Predikant, die gepreekt, ende die gedoopt heeft, gegeven elk 300 Guldens. Van wegen den Chur-Furst van den Brandenburg, gelijk ook van geene Buiten Vrienden is niemand nog in Persoon, nog per Legatum present als gevader geweest. Van wegen de Staten Generaal waren de Heeren van Soelen, Wimmenum, Veth, Renswoude, Donia, Mulart ende Eyssinga.

Festin of Collation is niet gehouden. Eenige hebben niet wel genomen dat Hellebardiers gingen ter zijden de Carosse van den jongen Prins; ook, dat het Kind gedeckt was met bont van armijne swart op wit; zijnde Koninklijk.

De winter maakt plaats voor den zomer. De Staten van Holland intrigeeren en laten meer dan een adres der beide Prinsessen onbeantwoord. Honsholredijk wordt in gereedheid gebracht voor een rustig zomerverblijf. Door Frederik Hendrik in 1629 gebouwd op de plaats waar vroeger het kasteel der Heeren van Naaldwijk stond, was het door dezen aanhoudend verfraaid. Vooral de schilderijen-verzameling was beroemd: zij telde meer dan 600 kapitale stukken. In de ‘collonelskamer’ bevond zich o.m. een schilderij van Hondthorst: Prins Frederik Hendrik te paard. ‘Rondom hongen dertien collonels, konstig na het leven geschilderd door Van Mierevelt.’

In de beneden Gallery hingen: ‘Het gezight van 's Graven Hage, zooals het zich vertoonde int Jaer 1609’, ‘na t' leven konstig geschilderd door I. de Momper.’ Voorts: Maria met het Kindeken benevens St. Jan. Een gesight eener stad in Westjndien, na het leven geschilderd door Frans Post. Het dorp Naaldwijk, door Croos. Het portret van den

Cardinael Richeljeu, door Justus van Egmont, Hofschilder van Lodewijk XIII. Vier schilderijen, voorstellend de geschiedenis van Psyche, door Cornelis Schut.

Een zee met schepen en int verschiet de stad ter Veer, konstig geschilderd door Simen de Vlieger (A^{o}. 1644).

De belegeringe van het Huis te Gennip en overgave aan Frederick Hendrik.

Een zeebataille bij Duins door den admiraal Tromp, tegens de Spaensche vloote, konstig geschildert door S. de Vlieger, anno 1639.

'Oock de geheime trap hing van onder tot boven vol schilderijen.' Ze hier alle op te noemen is ondoenlijk. De geheele lijst der vorstelijke verzameling bevindt zich op het Kon. Huis-Archief en vormt een waardig protest tegen de herhaaldelijk geuite bewering, dat Prins Frederik Hendrik, evenals zijn gemalin, de voorkeur gaf aan de Vlaamsche school. De Noord-Nederlandsche schilders zijn het meest vertegenwoordigd.

Maar ditmaal zwaaide een nederiger kunstenaar zijn staf op Honselersdijk:

Mr. Jansz. Brasser, glasmaler, dient zijn rekeninge in over arbeytsloon als gelevert glaswerck in 't huys in de Warande tot Honsholredijck inde Jare 1651.

H.H. staet in dien tijd toe aen den Concherge van Honsholredijck, Frederik Schoon, geduyrende haer verblijff tot Honsholredijck daechs 4 pd. vlees, 12 Cleyne wittebrooden, 2 kannen franschen wijn, 4 kannen bier en een pond kaersche alle twelcke bij H.H^{t}. en S.H^{t}. jder de helft sal worden gegeven, doch alles bij provisie.' Hare Co. H^{t}. 'ordonneert' ter zelfder tijd 'te tellen' aan Henricus Bornias Prof. vande Ill. School tot Breda vijff Jare huyshuer.'

> 'Zijn noodlot kenne
> Niemand vooruit,
> Dan blijft het leven
> Van menige zorg bevrijd.'

zegt de Edda (Havamal). Zoo ergens, is dit woord toepasselijk op de jeugd van Prins Willem den Derden.

Want de tijd snelt voort, het jaar 1654 is daar. Een zucht van verademing gaat door het land: de vrede met Engeland is verzekerd; een zucht van smart welt uit het hart der Prinses-weduwe en ditmaal deelt de Prinses-Royale haar leed. Want hoewel den meesten der Erentfeste, Wyse, Voorsienige seer discrete (?) Heeren Gedeputeerden, bij den beschrijvingsbrief van 22 Januaris 1654 naar Den Haghe opgeroepen, het voornaamste punt der vredesonderhandelingen verborgen bleef, toch kon dit geen geheim blijven, ofschoon Cornelis Bicker dit in de zitting van den Amsterdamschen raad voorstelde, bij zijn verslag 'dat hij ende eenige meerdere Heeren als daertoe gecommiteert, de nedergestelde artykelen hadden geëxamineert ende bevonden te accorderen met de instructien daartoe gegeven. Een zwarigheid' - dit stemde

hij toe, bleef - ‘alsoe daer yts in wierd gerept, dat Cromwel hart had gestaan op de seclusie van 't Huis van Nassauw, zoo scheen 't best te wesen alles stil te houden, alsoe veel Heeren wel conden mercken het werck haperen soude.’

Maar hoewel inderdaad enkele leden protesteerden, Jan de Witt zette zijn wil door. Het plan, door hem uitgedacht en Cromwell voorgesteld, moest zegevieren. Ook vond hij, dat er haast bij was, ‘daer de Heeren Ambassadeurs met het schip daermede zij zijn overgekomen, wederomme spoedig derwaerts moesten keeren....’

De Generale Staten weigerden evenwel de Acte van seclusie te teekenen; toen vond Jan de Witt en de Loevesteinsche factie mèt hem, de volgende oplossing:

‘Conform seeckere voorslagh dien aengaende gedaen’, werd beslist, ‘dat degeen, die in vervolg van tijd door de H. Mog. Heeren Staten Generaal tot kapitein of admiraal-generaal zou worden benoemd, of door de Staten der bijzondere provinciën tot Stadhouder van een of meer provinciën zou worden gekozen, gehouden zou zijn dit verdrag te beëedigen.’

Op deze wijze kon de Staatspartij ‘bij separate acte’ met den Lord Protector de zaak afdoen. Het gerucht van dit besluit klonk het volk als een donderslag in de ooren. Heftig verzet barstte los in schier al de Hollandsche steden. Vooral de logementen der Ed. Gedeputeerden in Den Haghe moesten het ontgelden.

De steenen vlogen door de lucht en de ruiten der ‘Heerenlogementen’ binnen. Sarrend schimpte het grauw, dreigend schold het gepeupel en het volk vereende zich met beiden. Vol bedachtzame vrees hielden zich de erentfeste regenten schuil of ‘verreysden overhaest uyt hun kwartieren.’

Jan de Witt, hevig verbolgen over den smaad zijn dierbaren ledepoppen aangedaan, zou zich wreken. De beide Prinsessen hadden waardig en ernstig geprotesteerd en het geheele volk stond aan de zijde van den Prins.

Het protest der Prinsessen werd ditmaal niet voor kennisgeving aangenomen en onbeantwoord ter zijde gelegd: een deputatie uit de Staten, met den Raadpensionaris aan het hoofd, zou het beantwoorden.

‘Le lion s'en allant en guerre,’ zou La Fontaine hebben gezegd.

Warmen gloed liet de Junizon neerstroomen, het gouden licht gleed door de hooge vensters in de zaal, waar nog eenmaal een deputatie uit de Staten had gestaan: na den val van Den Bosch en Wesel.

‘Nooit kan het dankbare vaderland u of uw geslacht vergelden, wat gij hebt gedaan voor ons volk! Gij zijt de redder van het “dierbare vaderland”, het schild onzer vrijheid!’

Zoo had het geklonken tot den Stadhouder Frederik Hendrik. Thans kwamen de beminnaars van het ‘dierbare vaderland’ hun dankbaarheid toonen aan de weduwe van den Grooten Stededwinger. Wel sprak

Jan de Witt ‘seer devotelyk’, maar hij wendde de oogen niet af, toen hij met een stem, harder dan het koude staal, durfde verklaren: dat ‘Uyt goede sorge voor het huys van Nassouw, wiens middelen meest in dese landen syn gelegen,’ de Acte van seclusie was opgesteld. Cromwell dreigde, bij weigering, met een nieuwen oorlog tot onherstelbaar nadeel van ieder in het bijzonder: ‘waeronder Mevrouwe en de jonge Prins wel de voornaemste geinteresseerde zijn.’

De besliste stem van Jan de Witt zweeg, maar wat hij verwacht had, gebeurde niet. De Prinses-weduwe was niet uit het veld geslagen. In goed gekozen woorden, vlijmend scherp soms, juist en waar alle, wees zij op de diepe krenking den jongen Prins aangedaan, om bezadigd te eindigen: ‘Maer dewyl de sake nu so staet, moeten wij haer met geduld dragen.’

Doch Jan de Witt had nog niet uitgesproken: hij herinnerde zich den hoon den ‘overhaest verreysende’ regenten aangedaan. Hij voelde zich verplicht, Mevrouwe te waerschouwen, niet meer het oor te leenen aan hen, die Hun Edel Hoog Mogenden, de Souvereinen des lands, bij haar verdacht maakten. ‘Want mijne Heeren van Hollandt sullen weten te handhaven Hun Ed. maintenue en ontsagh’ (Zij hadden dit ‘ontsagh’ reeds versterkt door de garde van den Prins af te schaffen en die, op dubbele getalsterkte gebracht, te herdoopen in: de guarde der Staten van Holland). ‘Mijne Heeren van Hollandt sullen sorgen, dat wat lestleden jaer is voorgekomen, niet weer gebeurt. Het grauw zal niet nogmaals de onbeschaamdheid hebben de ruiten in te werpen in de logementen der Heeren van Amsterdam en van Dordrecht. Mijne Heeren van Hollandt weten, op wiens last sulcx is geweest.’

Na op deze ‘cordate wyse’ haar meening te hebben verklaard, trok de achtbare deputatie af om de Prinses Royale hetzelfde, hoewel ‘wat sachter’, mee te deelen.

‘Je suis accablée des lettres des Etats, chacun se presse de m' instruire: ce commerce de traverse me fatigue....’ zuchtte eens Madame de Sévigné. Heeft Amalia van Solms dien dag hetzelfde gedacht?

Hans Bontemantel teekent aan: ‘dat de Prinses-douagiere een clein coortsje kreeg.’

‘Ick hope, dat het haer Ed. Gr. Mog. gelieve myn huys en my als bedruckte weduwe in recommandatie te houden,’ was haar laatste woord geweest tot de deputatie. Jan de Witt zweeg, maar de Oranjepartij liet als protest een plaat ontwerpen, voorstellende: De geboorte van Prins Willem den Derde, het antwoord van allen, die, ook in tegenspoed, het Huis van Oranje trouw bleven, op de Acte van seclusie van Jan de Witt. De plaat stelt den jongen Prins voor, omgeven door de Stedemaagden der Republiek. Een hoorn van overvloed wordt boven zijn hoofd gehouden, serafijnen omzweven hem. Op den achtergrond rijzen de torentransen eener machtige stad. De hemelen openen zich, breede lichtgolven glijden over den sluimerenden ‘Orange Spruyt’.

'Al is ons Prinsje nog zo klein,
Alêvel zal hij Stadhouder zijn!'....

zong tartend het volk, toen, nadat 'Godt sy loff ende eere' solemnelijck de ratificatiën waren gewisseld in de raadzaal van White Hall, den volke van de puie van het Amsterdamsche Stadhuis werd kond gedaan van den gesloten vrede. Dit Kapitool was nog in aanbouw, maar de gaten in de muren, waaraan nog de vensters ontbraken, werden verborgen achter tapijten 'uyt den Orient'. De vlaggen wapperden breed uit en op een met blomfestoenen versierde verhevenheid zetelden de erentfeste, vroede vaderen der stad, in het volle bewustzijn hunner onaantastbare waardigheid.

Maar.... de stadspijpers bliezen lustig het Wilhelmus. De 'wyse en vorsinnige' waren gedwongen dit te gedoogen: zij vreesden den volkshaat tegen den gesloten vrede en misschien ook de straatsteenen, die zooveel dienst hadden gedaan in Den Haghe. Ook wisten zij, dat slechts het visioen der stadskannen Rinschen wijn, bij dergelijke gelegenheden mildelijk hun geschonken, die zich onderwierpen aan den wil der verheven magistraat, alsook de belofte, dat het 'poinct' zoo mogelijk zou worden herzien, de predikanten had kunnen overhalen om hun 'devoir en plicht te doen', hier: een dankdag te houden voor den gesloten vrede....

Intusschen wordt Abraham Soetens, Mr. Swaartveger, ook aangestoken door de algemeene ontevredenheid.

Hem is 'geordonneert' de houwers, messen en Pongnaerden bij hem tot noch toe in bewaringe gehadt, te Leveren in handen vanden wapenbewaerder Kervel.

Abraham protesteert: 'En van 1628 af tot noch toe van S.H^{t}. voorvaderlycke Princen Frederick Hendrik ende Willem van onsterffelijcker Memorie als van S. tegeswoordige Doorlugtigheyt syn gedepositeert ende in syn, bewaerder Handt gestelt een getal van twee hondert sesendertich blancke Houwers met soo veele scheeden daer toe gehoorende. Item hontert en ses messen, met noch Vijffentnegentich 'pomgaerden.' - Als Abraham bij meester Jan Sigbold voornoemd de ladder der geleerdheid heeft bestegen, is hij niet veel sporten opgeklommen. De Klaagliederen blijken hem echter niet vreemd.

Want, diep gegriefd, bericht hij verder, 'dat hij is affgevordert om de voorsz. geweeren aen een ander over te geven. Twelck den suppliant seer onverwacht en buyten alle bedencken is voorcomende, waarom...' enz. enz. Abraham had waarschijnlijk een veilig gevoel tusschen zijn messen en pomgaerden, nu het overal in den lande gistte en dreigde.

Uit een volgende commissie blijkt echter, dat hij in de woestijn heeft geklaagd. Daarin wordt bepaald, 'dat Alexander Kervel, tegenwoordige wapenbewaerder van S.H^{t}., jaerlijck een wagen turff zal ontvangen.'

De Prinses Royale zoekt in die dagen verademing in Breda, de kleine Prins gaat mee. Er worden vertimmeringen 'volgens de anwesende

bestecke' gedaan door Jan Anthony Schuurman, 'mr. timmerman tot Breda' en Prinses Marie ontvangt er haar broeder, den erfprins der Stuarts. Zij besluiten Spa en Aken te bezoeken en de reis zelfs uit te strekken tot Keulen en Frankfort. Ook wordt daar het wenschelijke overwogen van een huwelijk der Prinses Royale met Lodewijk den Veertienden. Frankrijks Koning is zeven jaar ouder dan de Prinses en heeft - op dát moment - plan Olympia Mancini te trouwen, maar deze wetenschap legt geen gewicht in de schaal. De Prinses Royale besluit de uitnoodiging van Anna van Oostenrijk, die Olympia vreest en verfoeit, aan te nemen. Eerst komt echter de badkuur te Spa; de kleine Prins, die het grondgebied der Republiek niet mag verlaten, wordt teruggebracht naar Den Haghe.

Het eerste onderwijs begint thans voor het schrandere kind: de Haagsche predikant Ds. Triglandius wordt tot zijn 'instructeur' benoemd.

Eenige maanden later zit hij mede aan bij het souper, dat gegeven wordt bij den doop van Ernst Casimir, den zoon van den Stadhouder van Friesland en van Albertine Agnes.

'Mijn kleine neef was ook aan tafel en zat heel stil, en de Heeren uit de Staten, die waren genoodigd, waren allen zeer met hem ingenomen', schreef bij die gelegenheid de Koningin van Boheme, Elisabeth Stuart, tante der Prinses Royale.

Met ernst wordt nu de opvoeding van den Prins voortgezet. De Kon. Bibliotheek bevat een M. Scr. van onbekende hand, getiteld: '*Discours sur la nourriture de son Altesse Monseigneur le Prince d'Oranges.'*

Dit M. Scr. behelst zeer veel artikelen. De voornaamste luiden:

'La charge administrée par les Ancetres (du Prince) laquelle par la revolution du temps luy peut estre offerte requiert une instruction et un eslever plus soigneux.'

Uit dit art. blijkt, dat de Loevesteinsche factie geen deel heeft aan de opstelling der 'nourriture'. Blijkbaar is deze dus geschreven vóór de intrekking der Acte van seclusie, toen de Staten besloten 'de opvoeding van den Heere Prince by der handt' te nemen.

Art. 12 eischt, dat er gezorgd moet worden ook voor de lichamelijke gezondheid van den Prins. 'Car il est hors de dispute, que l'indisposition du corps rend la personne sombre et moins habile aux affaires, comme une santé fleurissant la tient gaije, en bonne humeur, et tousjours preste à l'expedition des affaires.'

Om gezond te blijven moet de Prins niet te veel drinken, wel vleesch eten, weinig specerijen en zout gebruiken en vooral zijn lichaam niet overmatig vermoeien.

'Car (31) il voit par experience, quand quelques fois les Médecins taschent de guerir eux mesmes ou les Grands, qu'ils y employent une industrie singuliere et se donnant l'espoir que par quelque remede extraordinaire ils parviendront au bout de leur intention, ils ruinent bien souvent la santé...

33. Les exerciçes du corps appartienent aussi au regime de vivre mais de s'en charger touts les jours cela casse les forçes du corps.

49. Les langages tout comme des instruments, ou une main, par laquelle tire à soy les meilleures sciençes, le vray ornement de l'ame.

50. La plus renommée et usée entre les langues estrangeres est en çes environs la Latine, introduicte par la domination des Romains. Il luy suffira d'entendre ceste langue, comme mere des langues occidentales les plus excellentes de la Françoise, de l'Italienne et de l'Espagnole.

59. Avec la coignoissance des vertus et des viçes, il luy est besoin de comprendre le cours des affaires du monde.

60. Pour se mesler heureusement des dictes affaires, il sera instruict en la Geographie et en histoires.

61. Car sans la Geographie les histoires sont communément obscures et difficiles à entendre.

75. Pour instruire le Prince il aura besoin des trois personnes: d'un Gouverneur, d'un Precepteur et d'un Page.

76. Le Gouverneur entendu en langages surdicts, et pour les voysinage de ce pais là en la langue haute Allemande, non moins, qu'en la Flamande, appris aux exerçiçes, experimenté au gouvernement des affaires.

77. Le Precepteur docte, vif et modeste, point accoustumé de vivre à la pedantesque.

93. Le Page sera gay, doux et serviable et de l'age de dix à onze, ou pour le plus de douze ans. S'il a d'avantage des années il ne sera propre pour faire passer au Prince le temps, et pour joüer avec luy.

95. Car en jouant le Prince apprendra de luy et avec luy.

105. Au matin il sera enseigné du Precepteur seul par une heure et demye, et pour le plus par deux heures.

106. Par tout le reste du jour il passera son temps, comme dict est, a chambre ouverte, que tout le monde, que est accoustumée de venir, y puisse entrer.

108. Ce que le rendra habile de commençer et de tenir propos des toutes choses et avec tout le monde, de quelconque condition qu' ils sont, et cela sans premediter.

109. Une heure ou deux seulément auant soupper il se desrobbera de la compagnie et de la chambre ouverte, pour apprendre du Precepteur.....

112. En la chambre du Prince il y aura des tables Geographiques pendües a la parvois, et les livres dicts Atlas Major.

Livres des histoires principales y seront aussi.

115. Entre les vertus est la première la Crainte de Dieu, laquelle sur toutes autres sera continuellement inculquée pour la faire enraçiner bien avant dans l'ame du Prince.

Mais avec ceste cautele, qu'il soit bien estoigné de toute bigotise et devotion exterieur, et qu'il façe loger au coeur la vraye devotion, sans la faire paroistre de dehors que par des effects.

117. Il ne laissa d'entendre et de lire aussi luy mesme l'Escriture saincte, comprinse au vieil et nouveau testament, et au vieux singulierement les Pseaumes, lesquels serviront en temps des adversité's de consolation.'

Dit hoofdstuk sluit met de wijze les:

120. 'Il prendra garde de ne se mesler des disputes des Theologiëns, entreprinse plustost par ambition ou par autre imbecillité humaine que par necessité. ('Ich habe alles studiert, leider auch Theologie,' zucht Faust). 'En ses actions il observera le commendement de nostre Sauveur.' 'Qu'il façe à chacun ce qu'il desire de luy estre faict.' Deze laatste opmerking wekt eerbied voor den opsteller der 'nourriture.'

122. 'Ceste regle conserve la pureté de la vie et de la consience, et tient l'ame en un repos continuel.'

Het M. Scr. behelst nog verscheiden raadgevingen omtrent legeropstelling, oorlogvoeren, belegeringen van steden en forten, strategie, enz. Het wijst op de plichten van een bevelhebber tegenover zijn eigen troepen en zijn overwonnen vijanden en werpt een helder licht op het oorlogvoeren van dien tijd. Gemoedelijk echter eindigt het handschrift:

'Et les parrains le prendront à gré quand, les despens necessaires à cesle ou à une meilleure nourriture, seront faicts et prins, d' une part des revenus annuels donnez au Prince au Baptesme.'

Alzoo werd de opvoeding van Willem III geheel anders geleid dan die van zijn vader. Van hem (Willem II) bewaart het archief te Dessau een met zijn eigen kinderhand geschreven M. Scr. (Het Kon. Huis-Archief bezit een gelijkluidend afschrift), getiteld:

'Mémoire et quoy je pourray à employer les heures du jour.'

'Le jour de Dimanche est destiné par le service de Dieu après que les deux presches seront achevé le reste du jour je poura employer celon le temps à joué ou faire des visites ou promenades.

Lundi. Ce lever à 6 heures jusqu'es à 7 prie Dieu et sa bible, depuis 7 jusques à 8 au fortifications, puis une demieure pour desjeuner apres 2 pour les estudes puis tour des armes et danscher jusques à leure du diné. Deux heures l'aprediné pour les estudes et le reste jusques au souper pour autre exercisse ou schoses ou promenade.

Les autres jours Conforme au lundi ormi le mardi, jeudi et sammedi qu' aulieude tirer des armes et dancer j'iray au conseil.

Lesapres souper je peus aller chezlarayne les quatres autres demeurer aupres de Mama oujouer avec masseur ou au billiard dans ma schambre.'

Thans wordt ook het godsdienstonderwijs geregeld van den Prins. Ds. Triglandius, reeds vroeger zijn onderwijzer, wordt er mede belast, 'in date den 8sten en 23sten April 1656.'

De geheele Commissie luidt:

'Wij Marie bij der Gratien Godts Princesse van Groot Bretangne, Douairière van Orange enz. ende wij Amalie bij der Gratien Godts

Princesse Douairière van Orange enz. allen den geenen die desen sullen sien of te hooren lesen, Salut.

Doen te weten, alsoo wij noodich ende dienstich hebben gevonden een bequaem ende wel gequalificeert Persoon vande beginselen der eerste opvoedinge ende Instructie inde waere Christelijcke gereformeerde Religie van S.H^{t}. den Prince van Orange, onzen Soone ende Soons Sone, Soo ist dat wij als Voochdessen vanden Hoochgem. Prince van Orange so voor ons selven en van wegen Syne Churfurstelycke Doorl. van Brandenburch onsen Medevoocht, midts de goede en volcomene Kennisse die wij hebben vande Godt Vruchtigheyt, voorsichticheyt, vromicheyt en sonderlinge geleertheyt van de Heer Cornelius Triglandius, Predecant alhier in 's Graven Hage den selven hebben beroepen, gestelt, Gecommitteert, en Geauthoriseert totte bedieninge ende Charge omme uyt crachte van desen sorg te dragen, dat den Hoochgem. Prince wel werde opgetrocken ende geinstrueert inde Vreese Godts en ware Christelijcke Gereformeerde Religie, sullende hij D. Triglandius de methode en maniere vande onderwysinge en Leeringe, die wij goet sullen vinden, naer behooren regleren, alles met soodanige sorge als het behoort. Gedaen tot Paris en in 's Graven Hage den 8sten en XXIII^{sten} April 1656.'

Dominee Triglandius was, als warm vaderlander, een vurig strijder voor de rechten van den Prins. Hij geloofde onwrikbaar aan diens roeping en was overtuigd, dat hij door God was uitverkoren tot het vervullen van hooge plichten en begiftigd met groote deugden. In navolging van Fénélon, die voor den hertog van Bourgondië zijn *Telemachus* schreef, stelde hij voor zijn vorstelijken leerling een latijnsch geschrift op, met den weidschen titel: *Idea sive Imago Principis Christiani Celsissimi ex Davidis Psalmo Centesimo primo expressa et adumbrata, a Cornelio Triglandio S.S. et Celcissimi Principis Guiljelmi Tertü Ephoro.*'

Prinses Marie was toen te Parijs om haar voorgenomen bezoek aan het Fransche hof te brengen. Zij ontving daar het bericht, dat haar eenig kind de mazelen had, maar brak daarom haar reis niet af!

(Slot volgt).

A. VAN DER FLIER.

Uit den vreemde,
door Ph. Wijsman. Tante Clementine.

Tante Clementine woonde niet in het groote Heerenhuis. Zij had een op honderd passen van den parkmuur gelegen huisje, dat geel gepleisterd was, in gebruik. Het zoogenaamde paviljoen had een rood dak en vele vensters met kleine ruitjes. Een taxis-haag sloot den kleinen tuin aan drie kanten in. Naar de weide lag het gebouwtje vrij en van het zonnig balkon had men een aardig kijkje over de klaverweiden met een paar oude wilgen, tot aan de strook lupinen bij den ingang van het bosch.

Wij, kinderen, hielden niet van die oude, stijve Tante, maar wel van het grappige huisje, met de vele ouderwetsche herinneringen aan het verleden. Wij bewonderden telkens weer die oude schilderij in het voorhuis, de speeldoos, de porseleinen beeldjes, de klok met mozaïekfiguren, de bonte tapijten, waarop herderinnen haar lammetje aan een blauw lint lieten wandelen, de amors van gips aan de zolderingen en boven de deuren.

Zelfs de kanapeekussens in de huiskamer gaven tooneeltjes uit den rococotijd te zien: dansende paren op hooggehakte laarsjes; buitenpartijen; bonte pauwen, die op het witte kiezelplein rondstapten, en nog veel meer. Op den gladden parketvloer der ‘Mooie Kamer’ kon men kostelijk ‘slibberen’. Maar op een zekeren dag werden wij bij die pret, waarvan juist het ‘geheim-doen’ zoo aardig was, ontdekt. Mijn broer Philip was uitgegleden en had, in zijn val, een der groote Japansche vazen meegesleept, die, met een ratelend gekletter, kort en klein brak. Nooit ben ik zoo geschrikt als bij dat geluid - ik was versteend; ik verwachtte aanstonds het huis in elkander te zien vallen. Mijn vader verscheen op den drempel. Hij nam mijn broertje op, gaf hem, in strijd met zijne grondbeginselen, een flinken klap om de ooren en zeide streng: ‘Nu naar Tante Clementine! Vergiffenis vragen en dan naar huis! Allo!’

Schoorvoetend gingen wij de tuinkamer in, naar de met gebloemde stof bekleede kanapee, waarop Tante Clementine zat. Lichtgrijze zijde hulde de kleine, voorovergebogen figuur der oude dame als in een wolk; een zwart kanten doekje was sierlijk over het hooggekapte witte haar gelegd en de slippen ervan hingen los over de schouders. Op het fijne, nog ongerimpelde

gelaat was een weinig poeder zichtbaar; de bleeke lippen waren stijf op elkander geperst en de groote oogen keken ons koel - als uit de verte - aan. Bedeesd kusten wij, zoo als het ons geleerd was, de fijne hand met die schitterende ringen. Philip huilde. Ik keek met innig verdriet naar de tafel, die zoo uitlokkend bezet was met blauwe porseleinen kopjes, een taart en de welbekende, dampende chocoladekan. Van die kostelijke dingen waarvan wij anders, zwijgend, maar in ruime mate genieten mochten, zouden wij bij dit bezoek in het paviljoen niets krijgen, dat begreep ik best. Voor de ramen van de tuindeur stond de oude Jozef in zijn bruine livrei; hij grinnikte met blijkbaar leedvermaak; hij had altijd een hekel aan onze visites bij zijne meesteres. Die grijnslach krenkte mij; ik trok een leelijk gezicht en rukte, opzettelijk voor zijne oogen, een mooie Dahlia uit het perk, dat hij trouw verzorgde. Toch begreep ik dat hij dezen keer de overwinning behaald had en dit hinderde mij geducht.

Een tijdlang mochten wij het huis van Tante Clementine niet meer betreden. Weldra bewogen onze belangen zich trouwens in eene richting, die verder dan de ouderlijke woning reikte. Ik kwam op een kostschool en mijn broeder ging uit de handen van onzen huis-onderwijzer over naar het gymnasium van de in de buurt gelegen stad. Wanneer wij in de vacantie thuis waren, legden wij ook telkens een bezoek in het paviljoen af; maar de taart en de chocolade, waarop wij, als gasten, nu ook thuis werden onthaald, maakten geen indruk meer en de oudheden hadden hare geheimzinnige aantrekkingskracht verloren voor ons jonge realisten; rooverspelletjes en sprookjesboeken hadden de plaats moeten ruimen voor ‘Vaderlandsche Geschiedenis’ en allerhande sport.

Maar plotseling - ik was toen vijftien jaar - kwam er voor mij eene aanleiding om mij met Tante Clementine's persoonlijk leven bezig te houden. Ik vond het daarna niet langer zoo onnatuurlijk, dat zij zich van alles terug trok; ik zag in, dat het verleden nog een donkere schaduw op haar pad bleef werpen. Dit gebeurde op een dag, toen ik met mijne moeder van een rijtoer terugkeerde. Langs de taxis-haag rijdend, richtte moeder zich in het zaal hoog overeind, liet haar rijzweep kletterend op de bladeren neervallen en riep vroolijk, zelfs op een overmoedigen toon: ‘Goeden morgen, lieve Tante! Al op, en gekleed ook? Ik bewonder u!’

Tante, die tusschen hare bloemperken op en neer wandelde, kwam niet nader. Maar na een poosje zeide zij, op hare eigen gedempte manier sprekend, die scherp tegen den drukken toon mijner moeder afstak:

‘Ja, lieve Marie-Louise, je weet, ik ben nog van de oude school.’ Voor het eerst had het luidruchtig wezen van mijne bewonderde moeder mij gehinderd. Overal in de wereld kwam dit te pas, - maar hier, waar de geheele omgeving zoo stil en plechtig was, een kerkhof gelijk, was het ten eenenmale misplaatst. Als eene slaapwandelaarster stond zij daar binnen de taxishaag, de arme oude vrouw, die men, voor een enkel oogenblik, uit hare droomen tot de werkelijkheid had opgeroepen. Plotseling dacht ik nu; ‘Waarom? Waarom? Arme Tante Clementine!’ In mijne belangstellende verbeelding overlaadde ik de eenzame met mijne warme liefkoozingen.

Dien avond sloop ik voorzichtig door den tuin naar het paviljoen. Het was erg druk en levendig toegegaan bij de bowl op de veranda, waar oom Klaus soldatengeschiedenissen uit den tijd der Dessauer kurassieren had zitten te

vertellen. En ik had voortdurend aan Tante Clementine moeten denken. Als eene koortsaandoening was die genegenheid voor de eenzame over mij gekomen.

Maar toen ik haar nu zag zitten op het balkon, zoo stil en zoo opzettelijk van de buitenwereld afgezonderd, zonk mijn moed in de schoenen. Wat zou ik tegen haar zeggen? Waarmede dit bezoek op den laten avond verklaren? Die inval scheen mij nu plotseling belachelijk toe; ik was ermee verlegen en wilde mijn terugtocht aanvaarden.

Daar gleed mijn blik onwillekeurig over het landschap heen. Van de weide kwam de hooilucht naar mij toe en vermengde zich met de zoete geuren van rozen en reseda's. Zachtjes, als in den droom, ritselden de oude olmboomen achter het huis. En ginds, boven het beukenbosch, lag een lange, smalle streep, de laatste tint, de ondergegane zon weerspiegelend. Hinte, de schaapherder, trok langzaam over de heide met zijn witte kudde. Ergens blaften honden... in de verte klonk een enkel schot. Overigens was het stil, - zoo stil alsof de aarde uitgestorven was.

Hoe mooi was het hier! Tot nog toe had ik dit nooit zoo in mij opgenomen als thans, in deze ernstige stemming, die als het ware een sluier over mijne gedachten wierp. Elke terughouding, elk bezwaar werd naar den achtergrond gedrongen, door dien éénen wensch: een hart, dat even eenzaam was als ik, teeder te mogen troosten.

Snel liep ik de steenen trap naar het balkon op. Karlo, de luie Bernardijnerhond, sloeg aan. Ik riep hem bij zijn naam, holde verder de treden op en legde drie mooie rozen, Maréchal Niels uit onzen tuin, op Tante Clementine's schoot.

‘O, ben jij het, kindlief?’ vroeg zij, een weinig verbaasd.

‘Ja, lieve Tante, ik wilde nog eens even zien, hoe het u gaat,’ bracht ik aarzelend uit.

Zij zag mij onderzoekend aan, dan gaf zij mij haar verrekijker in de hand en vroeg:

‘Zie je de herten daar in de lupinen?’

Ja, ik zag ze duidelijk; en hiermede was de verlegenheid over mijn ongewoon bezoek overwonnen en wij bleven stil, in bewondering van den heerlijk schoonen zomeravond, bij elkander zitten. Toen was het mij, of ik door een lieve hand tot haar getrokken werd. Ik gleed op een voetkussen, liet mijn hoofd tegen Tante Clementine's knie rusten en de fijne, slappe hand warm drukkende, fluisterde ik:

‘Daar bij ons was het zoo akelig luidruchtig!’

De oude dame streek liefkoozend over mijne vlechten, maar zij zeide niets. Toch voelde ik aan die beweging, dat mijne toenadering haar niet onaangenaam was. Na een poosje zeide zij zacht en als tot zichzelf sprekende:

‘Ja - daarginds is het leven, - het ontziet ons niet, - het trekt ons voort en sleept ons brutaal mede, al zouden wij liever achterblijven.’

Jozef was in de tuinkamer bezig voor den avondmaaltijd te dekken. Nu sloeg hij met zekere plechtigheid de vleugeldeuren wijd open en zeide, dat de tafel gedekt was.

Tante vroeg, of ik blijven wilde.

Nadat wij op borden van het fijne, gebloemde servies de spijzen uit twee schotels gebruikt hadden, schonk Jozef goudgelen wijn in hooge kelken. Die oude wijn smaakte mij heerlijk: pittig en zoet, en als een weldadige golf tintelde hij in mijne aderen, de laatste rest mijner verlegenheid wegspoelende.

Vrijmoedig zag ik rond met een door belangstelling en innige genegenheid verhelderden blik. Hoe bekend was hier alles! Ik herkende die kast, die groote stoelen en dat tafeltje. Maar toch waren er nog een paar dingen, die mij vreemd voorkwamen. Onder andere een paar in olieverf geschilderde portretten, die mij vroeger ontgaan waren; of misschien was mijn oog er niet dadelijk op gevallen.

Wie was die jonge man met dien grooten neus en trotsche, opgetrokken lippen, in zijn bruine jas, kanten jabot en hooge kaplaarzen? Hij hing boven de plaats van Tante, als zij op de kanapee zat. Was hij van de familie?... Ik vroeg het.

'Een prins van het vorstelijk hof,' antwoordde zij aarzelend. Dan stond zij op en een buitengewone, koortsige gloed flikkerde in de donkere oogen, terwijl de gelaatstrekken levendiger dan anders bewogen werden. Zij zal zeker mooi geweest zijn, - die gedachte overmeesterde mij, nu ik haar zóó zag; maar ik zweeg; want onwillekeurig besefte ik, dat ik onwetend een teedere snaar had doen trillen. Toch dwarrelden er zooveel en zulke verschillende vragen door mijn hoofd, dat ik bijna niet langer zwijgen kon.

Middelerwijle gingen wij op de kanapee zitten. Jozef zette de met een gele kap bedekte lamp op de tafel en kwam met een armvol albums aandragen. Ik bladerde die oude portretten door, - sommige kende ik; van andere vertelde Tante de geschiedenis.

Soms sprak zij tegen die portretten en dan scheen zij te vergeten, dat ik er was. Om haar aan mijn bijzijn te herinneren, vroeg ik ten laatste naar een klein meisje, een vierjarig krullekopje met een sjerp over een dun kanten jurkje. Zij boog over dat portret en fluisterde, de handen saamgevouwen, blijkbaar ontroerd: 'Dat was mijn arm, klein Charlotje!'

'Uwe kleine?...' Ik staarde haar verbluft aan.

'Nu slaapt zij al dertig jaren lang, ginds onder de klimop', voegde Tante er zacht bij. Een lang stilzwijgen volgde.

Dus had Tante een kind gehad; en dat lag hier buiten begraven? Zij zou zeker getrouwd zijn geweest. Daarvan had ik nooit iets gehoord! En waar was haar man?

Maar al die vragen en gedachten werden toch overstemd door het besef: zij had een lief, klein meisje gehad; een kind, dat lachte en speelde, en dat deze stille kamers met kinderlijke vroolijkheid had vervuld.

En dat groote geluk was lang geleden - gestorven - begraven. De overgeblevene was zelf aan een levend begravene gelijk; met die voortdurende, stille en niet te genezen pijn - dag-aan-dag, uur-na-uur - een half menschenleven lang....

Was hij gestorven? Had hij haar verlaten? Was dat de prins?.... Een gloeiend verlangen om meer te weten vervulde mij geheel. Maar ik kon niets meer zeggen. Stom drukte ik de tengere hand tot afscheid, want Jozef stond reeds in de tuindeur gereed om mij door het park te brengen. Opeens nam Tante van haar kanten jabot een kleine speld - een door parelen omgeven briljant - en stak die aan mijne bloese. 'Ik zie je wel van tijd-tot-tijd - kindlief.' Een kus op mijn voorhoofd was hare liefkoozing.

Ik stormde naar huis en rechtstreeks naar mijne kamer. Nauwelijks dacht ik er aan mijne ouders om opheldering te vragen. Misschien zouden zij mij onvoldaan laten; misschien met eene ontnuchterende, prozaïsche verklaring

mijne nieuw aangeknoopte vriendschap, die zoo fijn en teeder begonnen was, in duigen werpen. Neen ik zou niemand iets vertellen van mijne merkwaardige toenadering tot Tante Clementine.

Ernstig zat ik voor het raam en zag naar buiten in den stillen zomernacht. In mijn jong gemoed daalden de eerste zwarte schaduwen. Vragen kwamen op en duistere, door niemand te beantwoorden, droeve, bittere vragen. Waarom toch zooveel lijden, droefheid, eenzaamheid?... En als een plotseling losgebroken storm verhief zich in mij de hartstochtelijke verontwaardiging, het protest tegen de onbillijkheid van het lot. Moest men daarbij eenvoudig stil blijven zitten? De handen gevouwen in den schoot leggen? Moest men dat dulden... moest men?....

Buiten was het stil geworden. Van de veranda klonk geen druk praten en lachen meer; op de plaats en in het dorp scheen het leven te zijn verstomd. Tusschenbeide nog een fluiten in de verte - een ritselen - een knorrig blaffen van een in zijn slaap gestoorden kettinghond. Maar onafgebroken klonk van den vijver het roepen van de kikvorschen... wegstervend en opnieuw beginnende, als een wiegelied, dat al het haasten en dringen zou willen in slaap zingen, als van het spelen vermoeide kinderen. Ik legde mijn arm om het dwarshout van het raam, rilde en begon zacht, maar aanhoudend te schreien.

In de Kerstvacantiedagen ging ik dagelijks naar het paviljoen. ‘Het is om de erfenis’, spotte mijn broer Philip. Eens, toen mijn vader dit hoorde, werd Philip, hoewel in een anderen vorm, even streng gestraft, als toen hij, een kleine jongen zijnde, die mooie vaas omgestooten had.

Tante Clementine sprak niet meer over haar verleden. Terwijl ik in het haardvuur appels braadde, speelde zij op haar kamerorgel. Dat waren mijne gezelligste uren. Zij verliepen stil, maar toch waren zij vol van gebeurtenissen. Uit alles in die kamer sprak het verleden tot mij.

Met ieder kanapee-kussen en met iedere schilderij ging een herinnering gepaard. Het portret van den mooien prins speelde een hoofdrol. Hij had Tante Clementine geschaakt, de geheele wereld trotseerende; hij had om haar bezit geworsteld, gestreden tot het uiterste; voor háár was hij gestorven, misschien in een tweegevecht, misschien door moordenaarshand gedood, op een onbekende plaats. Iets avontuurlijks, iets heldhaftigs moest in het leven dezer twee menschen geweest zijn, als een vreemde, schitterend gekleurde bloem.

In het Heerenhuis ging alles den gewonen nuchteren gang. Helder en gelijkmatig verliep iedere dag, zonder geheimzinnige beelden, zonder weemoedige droomen. In het paviljoen lag daarentegen over alle dingen een sluier, een eigenaardige doffe tint, een stil, smachtend verlangen, dat mijne oogen soms kon doen stralen en mijne lippen doen beven, terwijl daar alles mijn gemoed vervulde van het voorgevoel eener romantische toekomst.

Na het avondeten speelden wij meestal domino. Dan klepperden de steenen op de gladde mahoniehouten tafel en de armbanden van Tante rinkelden zacht tegen elkander bij het zetten van de steentjes. Zoete gebakjes geurden mij uit het zilveren mandje tegemoet en de wijn lag zwaar en olieachtig, als vloeibaar barnsteen, in de glazen. Voor mij was het een genot Tante te mogen bedienen, een voetbankje aan te schuiven, of een kussen achter haar te zetten. Alles ging bedaard toe, zonder overdrijving, of weekhartige lieve woordjes.

Ik drukte even mijne lippen op de blanke hand bij mijn komen en gaan, - dat was alles. Maar in den dampkring van het paviljoen lag de teederheid: een voortdurend trillen van stilzwijgende, wederzijdsche liefkoozingen.

Des avonds keerde ik door den besneeuwden tuin naar huis terug. De paden waren wit en in de nissen van de taxishaag hadden de goden en godinnen het koud; over de wijd-uitgestrekte vlakte wierp de maan haar helder wit licht.

Met Paschen van dat jaar werd ik aangenomen en mocht ik de kostschool verlaten. Tante Clementine doorzocht koffers en laden, toen ik haar mijn eerst bezoek in lange rokken bracht.

'Voor je eerste bal wil ik je tooien', zeide zij glimlachend en hield een jurk van lichtblauwe zijde voor mij in de hoogte. Over het lijfje lag los een fichu van kostbare echte kant. Aarzelende nam ik het prachtige geschenk aan. Maar rechtstreeks overweldigd werd ik door de goedheid van mijne Tante, toen zij uit eene oude secretaire met veel kunstig houtsneewerk een verkleurd fluweelen kistje te voorschijn haalde en er een snoer parelen uit nam, die zij om mijn hals bevestigde. Nooit in mijn leven heeft de liefde van een mensch met zulk een smartelijke kracht op mij gewerkt. Al het bloed vloeide naar mijn hart. Op dat oogenblik gaf Tante Clementine mij immers een gedeelte van hare jeugd ten geschenke... misschien hare dierbaarste herinnering! Mijne oogen stonden vol tranen, - ik werd zeer stil. - Niet eer dan toen ik op mijn eenzaam kamertje voor den spiegel stond, kwam de kinderlijke blijdschap over de fraaie geschenken weder bij mij boven. Ik deed het moois aan en liep op een drafje er mede naar mijne ouders. Ik vond mijzelf wel vreemd, maar toch - o zoo mooi!

'Clementine is weer jong geworden!' juichte mijne moeder, terwijl zij bewonderend om mij heen draaide en mij van alle kanten bekeek. 'Zelfs dit koperkleurige, zware hoofddeksel is ermede in overeenstemming', ging zij voort, met de hand liefkoozend over mijn kroes, roodblond haar strijkende.

'En die parelen, heeft zij je die ook gegeven? Neen maar, meisje, nog zóo jong en toch al in 't bezit van parelen!'

'Mij dunkt, dat jij je nu maar weer moest uitkleeden, kindlief,' zeide vader, op een koelen, ernstigen toon.

'Weet zij iets van Clementine?' vroeg mijn oom, een professor in de theologie te Rippelshausen, die naar aanleiding van een kerkelijk feest bij ons logeerde.

Driftig ontkennend schudde mama het hoofd; maar ik riep hartstochtelijk uit: 'Wel zeker - alles! Want van niemand in de wereld houd ik zooveel als van Tante Clementine; met niemand ga ik zoo vertrouwelijk om als met haar!'

'Maar kind!' Mijn vader maakte eene afkeurende beweging met de hand. Hij stond op en oom Mathias zag mij uit de hoogte aan met zijn strengen, ijskouden blik. 'Als dat zoo is', zeide hij 'dan moest je die sieraden niet willen dragen, die je beklagenswaardige Tante zoo veel leed bezorgd hebben, - die haar zoo diep ongelukkig hebben gemaakt.'

Ik had nooit van oom Mathias gehouden, maar op dit oogenblik zag ik in hem mijn ergsten vijand. Uit zijne woorden maakte ik eene bedekte veroordeeling van de handelingen mijner hartelijk beminde Tante op; en die

beschuldiging wekte mijn tegenspraak. Als buiten mijzelf van boosheid riep ik uit:

'Ik zal het kleed dragen en de parelen ook! Nooit kan ik weder zulk een dierbaar geschenk krijgen en ik laat me mijne blijdschap daarover niet ontnemen - door niemand!'

Na dit protest snelde ik de kamer uit. Later werd in onzen kring de naam van Tante Clementine niet meer genoemd, wanneer ik erbij was. Ik beperkte mijne bezoeken bij Tante volstrekt niet. De huisgenooten meden het paviljoen hoe langer hoe meer. Dit kon voor een stilzwijgende afkeuring van mijn gedrag gelden.

De lichtblauwe zijden japon werd voor mij passend gemaakt en ik heb ze ook werkelijk aangehad, op mijn eerste bal. Dit was bij gelegenheid der groote manoeuvres, die een aantal jonge officieren in den eerstvolgenden herfst in onze buurt brachten. Voor dat bal werden de Ulanen en alle kennissen uit den omtrek bij ons genoodigd.

Wij dansten den nacht door, tot aan den morgen; mama, in haar wit kanten baljapon, altijd met de jongste luitenants. Het was een liefelijke vertooning, die ik nooit zal vergeten! Zij had een tuiltje roode rozen in hare ceintuur gestoken; door de snelle bewegingen van den dans vielen de bloemen uit elkander en de blaadjes ritselden als eigenaardige roode vlokken op haar wit kleed, tusschen de kanten.

Ik had een blonden ritmeester, een Hunnengestalte, die mij aan Frithiof deed denken, voor mijn ridder gekozen. Frithiof was het ideaal van mijne meisjesdroomen. Voor het eerst dronk ik met verrukking den prikkelenden wijn, die mij in de bewondering der heeren werd aangeboden. Mannenoogen kusten mij; mannenlippen zeiden mij lieve woorden.

Het zal ten naastenbij twee uur in den nacht geweest zijn, toen ik door de vestibule liep, om van den standaard een sjaal te halen; want een wandeling door het park, een soort van Polonaise, zoude het slot van het bal vormen. Plotseling werd driftig, met bevende handen, de glazen tuindeur der veranda opengeschoven en Jozef, de oude huisknecht van Tante Clementine, stond in zijn koffiebruine livrei tegenover mij.

Nog eer hij den mond had opengedaan, wist ik, dat er iets buitengewoons gebeurd was, iets waarvan ik schrikken zoude. Als aan den grond gespijkerd bleef ik staan; ik voelde een koude rilling over mijn rug kruipen en een niet te beteugelen sidderen deed mijne knieën beven.

'Freule,' zeide hij op een angstigen doffen toon, 'U moest dadelijk komen! Het is niet goed met Freule Clementine. Zij vraagt naar u.'

Ik was al, langs hem voorbij, het pad onder de dennen afgeloopen. Een vreeselijk voorgevoel zeide tot mij: 'Voor 't laatst! - voor 't laatst!'

Weg was het bal, - de menschen - de muziek - het licht - alles was weg - verdwenen!

In het paviljoen brandde alleen nog maar het flauwe traplampje. Karlo stond van zijn vloermat op en kwispelstaartte vriendelijk tegen mij. Boven stond Leentje, de kamenier, met roodgeweende oogen op het portaal.

'Het loopt af,' snikte zij. 'Het is weer een hartkramp geweest, maar dezen keer erger dan ooit te voren!'

Een oogenblik rilde ik. Zou ik nu - op dit oogenblik - aan een sterf-

bed geroepen worden? Alles in mij kwam daartegen op, maar na een paar seconden gleed ik voorzichtig, heel zachtjes, door de half openstaande deur, over het dikke groene tapijt, naar het ledikant.

Tante riep mijn naam. Toen ik hare heete, droge handen in de mijne nam en de onnatuurlijk fonkelende oogen zag, kon ik 't niet gelooven, dat haar einde zoo nabij wezen zou. - Ik knielde bij het bed neder.

'Gaat het niet goed, Tante?' vroeg ik bezorgd.

'Jawel'; zij glimlachte even, 'maar niet lang meer.' 'Stil', zeide zij troostend, toen zij mijne handen in de hare voelde beven, 'stil, kindlief - ik heb mijn doel bereikt! Eindelijk zal ik van die jarenlang geleden pijnen bevrijd worden!'

Dat zij, die altijd over hare kwaal gezwegen had, nu opeens hiervan sprak, toonde mij duidelijk, dat het met haar ten einde ging. Opnieuw deed de vrees voor dat vreemde, ontastbare iets - voor den dood, mij beven. Maar langzamerhand, onder het luisteren naar haar, verdween die angst, om plaats te maken voor een diepe, onuitsprekelijke droefheid.

'Zie je, kindlief... ik wilde je nog gaarne eens toespreken, want soms overweldigt mij een groote bezorgdheid voor je,' zeide zij met een zwakke stem, die reeds uit eene andere wereld scheen te komen. 'Je zult eenmaal je hart wegschenken en niets daarvoor terug ontvangen, als je niet zeer voorzichtig bent. Je bent een arm, ongelukkig, voortvarend menschenkind, dat alles zou willen weggeven! Wees voorzichtig!... Het heeft mij mijn geluk, mijne jeugd, ja mijn geheel leven gekost... Als bevroren ben ik geweest - daarna!' Zij sprak zacht, bijna fluisterend, alsof zij voor elk geluid terugschrok.

Ik hield mijn oogen strak op haar zijden deken gericht, ik durfde mij niet bewegen.

'Je gelijkt zoo sprekend op mij; ik schrikte, toen je binnenkwam; moge die gelijkenis alleen uiterlijk zijn!... want, zie je, ik was een dwaas meisje... eene dweepster... Moge God je zoo driftig kloppend hart bewaren voor een lot als mij werd opgelegd!'

Zij viel op haar kussen achterover en hijgde naar lucht. Ik ondersteunde haar; ik kon niets anders voor haar doen. Weenend fluisterde ik: 'Vermoei u toch niet te veel, Tante! Spreek nu niet meer!'

Mijne tanden klapperden als in de koorts. Toch hing mijn blik aan hare lippen, die zich nu weder bewogen.

'Wij vrouwen - ach, wij zijn martelaressen, of wij onszelf geven of terugtrekken - of wij beminnen of niet... Alles en iedereen is tegen ons: de maatschappij, de zedeleer, de wet; en onze ergste vijand is hij, voor wien wij ons telkens weer opofferen - de man. Dit,' zeide zij, mijne handen stijf drukkend, terwijl hare groote diepe oogen geheimzinnig flikkerden, - 'dit heb ik alles geweten; en toch heb ik hem bemind; - ik heb hem nog lief gehad, toen hij te lafhartig was om de gevolgen van zijne handeling voor zijn rekening te nemen, - toen hij, ondanks plechtige eeden en beloften, mij en mijn kind verliet, - uit angst voor zijne vorstelijke bloedverwanten, voor zijn naam... Ik veroordeel niemand... het was mijn noodlot. Later hebben zij veel willen herstellen... zij hebben mij eene eervolle betrekking aangeboden - een hooge waardigheid... Maar mijn kind was dood en ik wilde, voor mij, niets meer van hen aannemen...'

Het werd doodstil in de kamer. Mijn hart klopte onstuimig; ik drukte mijn voorhoofd tegen den rand van het ledikant, zoo stijf dat het pijn deed. Mijne handen lagen slap in de gloeiende handen der zieke. Dat was dan nu het verleden van Tante Clementine, waarvan ik zulke schoone droombeelden geschapen had!

'Hij kan je ook verraden, zonder je nog voor de wereld te verlaten,' fluisterde zij. 'Denk aan mij en blijf standvastig'. Dat waren hare laatste woorden.

Van toen af lag zij stil, met gesloten oogen! De kaarsen flikkerden dof; het morgenrood begon door de ruiten te spelen. Ik hoorde voetstappen beneden; zij kwamen de trap op. Het was mijn vader. Zwijgend streelde hij mijn hoofd en ging stil aan het voeteinde van het bed zitten. Straks verscheen mama en achter haar de dokter. Ik moest opstaan en plaats voor hem maken. Nu zag ik Philip met een vale tint over zijn gelaat en met strakke oogen op den drempel staan. Een gevoel van afkeer overmeesterde mij. Ja, zoo zouden die anderen er zeker ook uitzien....

Tante Clementine, u kunt gerust zijn; - aan een van dezen zal ik mijn hart nooit schenken - mijne liefde - mijn hoop - neen - nooit!

Lieve Tante Clementine, die nu lang begraven zijt, ik heb zelf het rozenboompje op uw graf geplant. En ieder jaar brengt het zijne teedere, lichtroode bloemen. Eén er van haal ik geregeld in Juli, als de zon op het nu verlaten paviljoen schijnt en de herten in de lupinen grazen. Dan ga ik op die zandsteenen bank zitten en laat mijn blik glijden over het grasperk, over de weiden en over de geknotte wilgen.... Dan zou ik mij willen wijsmaken, dat het hier even mooi is als vroeger, maar dat kan ik niet. - Het is niet, omdat u zijt weggenomen; omdat u sedert zoo lang reeds onder de koele aarde rust, - maar omdat geen enkel uur terugkeert geheel zoo als het geweest is; - ieder nam, onherroepelijk, een stuk van ons mede weg. -

In den herfst liggen de verwelkte rozen als teedere vlokjes op uw graf, en het beukenbosch geeft dan op den achtergrond ruischend zijn goudgele tint aan het landschap. Maar dan brengt mijn verlangen naar u mij tot een bezoek aan uw graf, - mijn verlangen naar u en naar het land mijner kindsheid.

Somstijds verschijnt nog eens in den droom het geluk van die eenzame, stille uren, die ik met u mocht zijn, en als ik dan wakker word en de werkelijkheid besef, dan fluister ik zacht maar innig de woorden van mijn dichter:

> 'Es komme, wie es will -
> Was ist mir denn so wehe?
> Wie bald wird alles still!'

Naar het Duitsch, van ANNE MARIE NATHUSIUS.

Opmerkingen en mededeelingen.

Volksontwikkeling.

- Een eigenaardige proeve om de ontwikkeling van het volk te bevorderen heeft in de Rijnlanden plaats en verdient de aandacht. Men heeft haar den naam van *volksacademie* gegeven, omdat men geen anderen geschikteren naam kon vinden. Maar wat men er mee bedoelt, blijkt voldoende uit hetgeen daar sinds een paar jaren geschiedt. De zaak is op touw gezet door de heeren Volk en Dr. Streiker. De eerste is secretaris van het Rijn-Mainverbond voor volksopvoeding; de ander woont in bad Nauheim. Zij wilden een aantal leergierige personen uit verschillend beroep voor enkele weken vereenigen om van gedachten te wisselen en daardoor elkanders ontwikkeling te bevorderen. Twee malen hebben tot nu toe zulke vereenigingen plaats gevonden. Het getal der deelnemers bedroeg 40 en 42, benevens een aanzienlijk getal gasten. Het meerendeel bestond uit onderwijzers, wier medewerking van het hoogste belang was, daar zij van zelf de geschiktheid hadden om hunne kennis mee te deelen en van anderen kennis in zich op te nemen. Ook de geestelijkheid was door verscheidene vrijzinnige theologen vertegenwoordigd. Bij de eerste samenkomst ontbrak het vrouwelijk geslacht; maar bij de tweede waren er reeds een viertal dames aanwezig. Uit den aard der zaak kon op niet vele werklieden gerekend worden. Toch namen beide malen verscheiden arbeiders, leden van het Rijn-Mainverbond, aan de samenkomsten deel.

Veertien dagen duurt zoo'n bijeenkomst; de plaats hangt van omstandigheden af. De eerste maal kwam men samen in Rüsselheim, een fabrieksstadje aan den Main, waar de predikant Fuchs zijn huis en tuin voor de heeren openstelde. De tweede maal vond men een gastvrij onderkomen in de winterzaal te Hechgenheim aan de Bergstraat. Het bestuur van het Rijn-Mainverbond zorgt voor logies en onderhoud, dat zeer goedkoop verstrekt wordt, voor velen om niet, vooral voor hen, die zich verbinden ook in het vervolg zich aan de volksontwikkeling te wijden.

Bij den korten duur van het samenzijn komt het natuurlijk vooral aan op een goed geregelde verdeeling van den tijd. 's Morgens te 8 uren is er gemeenschappelijk ontbijt. De voormiddag is bestemd voor twee of drie voorlezingen, gevolgd door debat. Deze voorlezingen waren bij alle wetenschappelijkheid toch zoo ingericht, dat zij voor allen te genieten waren. Het waren onderwerpen uit de natuurlijke historie, de geschiedenis, de wereldbeschouwing en ook uit den arbeid der volksopvoeding.

Nog vruchtbaarder dan het algemeen debat, dat zich daarna ontspon, waren de afzonderlijke gesprekken, waartoe enkele groepen zich vereenigden. Men kon aan het Platonisch gastmaal denken, wanneer 's middags aan tafel de belangrijkste vraagstukken werden te berde gebracht. Maar de namiddagen gaven gelegenheid tot de intiemste gedachtenwisseling. In den regel werden

dan uitstapjes gemaakt, en wel met een bepaald doel, waarbij dan weer wat te leeren viel, en die onder kundige leiding plaats hadden. Zoo ging men eens naar Frankfort om het Städels-instituut te bezichtigen; een ander maal naar geologisch belangrijke punten van het Odenwald of ter bezichtiging van den havenaanleg naar Mannheim enz. Door vriendelijke tegemoetkoming der opzichters gaven deze bezichtigingen veel nieuws en belangrijks te leeren. Tusschen 7 en 8 uren vereenigde men zich weer aan het avondeten, waarop dan nog voordrachten, concerten, tentoonstellingen en dergelijke volgden, die als voorbeelden voor degelijk onderhoud van het volk moesten dienen. Zij waren tot op zekere hoogte ophelderingen van de voorlezingen, die 's morgens hadden plaats gehad.

In de tweede samenkomst, te Hechgenheim, was buitendien nog een driedaagsche uitstap ingevlochten, een voetreis door het Odenwald naar het schoone, in de hoogte gelegen slot Lichtenberg. Hier was door de Hessische kunstenaren Grein er en Sutter een tentoonstelling van kunstwerken ingericht, die, vooral doordat zij betrekking op het vaderland hadden, veel bijval vonden. In de oude slotkapel hield Dr. Greiner een sierlijke voordracht over de beteekenis der kunst voor de volksopvoeding, terwijl de dorpsjeugd het gezelschap vermaakte met het zingen van liederen, het houden van voordrachten en het uitvoeren van allerlei grappen.

Al te snel gingen de 14 dagen voor de deelnemers voorbij. Maar hoeveel goeds die korte tijd in de hoofden en harten achterliet, dat merkt men eerst recht, wanneer men is thuisgekomen en zijne gewone werkzaamheden heeft hervat. Dan is het oog geopend voor veel, waaraan men vroeger geen aandacht schonk. Dan rijzen herinneringen en gedachten op, die het leven rijker en belangrijker maken. En wat het voornaamste is, de behoefte aan meerdere kennis, aan dieper inzicht, aan omgang met andere, meer ontwikkelde personen is wakker geworden.

Vandaar, dat de zoogenaamde volksacademie reeds hier en daar navolging gevonden heeft. Zoo heeft de gastvrije predikant Fuchs in Rüsselsheim een wekelijkschen steeds goed bezochten debatavond ingericht. Ook elders zijn dergelijke avonden tot stand gekomen, zelfs in dorpen, waar dit in den regel moeilijker gaat. Naar gelang van de personen en omstandigheden worden dan historische, natuurwetenschappelijke of andere onderwerpen behandeld, meest in aansluiting aan de belangen der plaats. In bad Nauheim heeft 's winters elke week een openbare letterkundige avond glaats, die meestal door 30 of 40 personen bezocht wordt. Na verscheiden proefnemingen bleek het meest practische te zijn, dat in huis het een of ander dichtwerk gelezen wordt en dat daarover dan in de samenkomst wordt gesproken. Meestal komt men daarbij, evenals in de volksacademie, al heel spoedig op de belangrijkste vraagstukken van godsdienstigen en staatkundigen aard. Wel heeft nu de arbeid der volksopvoeding een onzijdig karakter, maar dit mag niet beteekenen, dat de zaken, die het hoofd en hart het meest bezighouden, eenvoudig op zij gehouden worden. Dan zou men, buiten de muziek, ieder gebied van kunst en wetenschap moeten vermijden. De beste neutraliteit wordt deze geacht, dat *alles* wordt besproken, dat ieder aan het woord kan komen, de vrijdenker zoowel als de rechtzinnige, de behoudsman zoowel als de sociaal-democraat. Dat is de weg, dien de volksacademie heeft ingeslagen en die, trots alle pessimistische bedenkingen, de ware is gebleken.

Zou uit deze onderneming ook voor ons volk niet iets te leeren zijn?

Q.N.

De marteldood van den profeet Jesaia.

Indertijd heeft over den beroemden profeet Jesaia een joodsch-apocrief geschrift bestaan, waarin werd verhaald hoe hij is gemarteld. De kerkvader Origenes kende het, Epiphanius deelt mede, dat een paar secten zich er van bedienden, terwijl Hieronymus, die den bijbel vertaalde in het Latijn (de z.g.n. Vulgata), een ascensio of hemelvaart van Jesaia heeft gekend. Tusschen de 5e en 11e eeuw ontbreekt dan elk spoor, dat de kerk het geschrift zou hebben gebruikt; maar nu duiken weder berichten op, waaruit blijkt dat hier en daar een handschrift moet hebben bestaan. In 1522 werd een visio Jesaiae gedrukt. Doch dit ‘gezicht’ van Jesaia, opnieuw in 1832 door Gieseler uitgegeven, was beslist een fantasie van christelijken oorsprong. Toen ontdekte R. Laurence een aethiopisch handschrift bij de Abessyniërs en gaf dit in 1819 uit. Dit bevattte niet alleen de genoemde visio, maar eveneens Jesaia's marteldood. Nadat een paar andere aethiopische handschriften waren ontdekt, bewerkte A. Dillmann in 1877 een wetenschappelijke uitgave, waarna R. Basset het in het Fransch en Georg Beer het in 't Duitsch vertaalde. Deze aethiopische tekst schijnt vertaald te zijn tusschen de 5e en 7e eeuw uit een Grieksche bewerking.

Terwijl de visio ongeveer in de 2e eeuw na Chr. is samengesteld, is het joodsche verhaal van Jesaia's marteldood van ouder oorsprong. In den tijd der apostelen schijnt deze overlevering reeds bekend te zijn, althans waar zij verhaalt van een dood door instukken zagen, is het opmerkelijk dat in Hebreën 11:37 wordt gezegd over de profeten ‘anderen zijn in stukken gezaagd’. Ook in den Talmud komt deze dood van Jesaia voor. Aanleiding tot deze overlevering heeft misschien het bericht uit 2 Koningen 21:16 gegeven, waar wij lezen: ‘Daartoe vergoot (koning) Manasse ook zeer veel onschuldig bloed’. In Talmudische geschriften wordt het voorgesteld, alsof Jesaia op een vlucht zich in een boom verborg, maar verraden werd, doordat de kwasten van zijn kleed buiten den boom uitstaken, waarop Manasse bevel zou hebben gegeven den boom stuk te zagen, waarbij natuurlijk de profeet omkwam. Deze bijzonderheid ontbreekt in het aethiopisch werk.

Wij bieden hierbij een Hollandsche vertaling van dien marteldood aan. Voor zooverre ons bekend, is deze vertaling de eerste Hollandsche.

Toen Hizkia was gestorven en Manasse koning geworden, gedacht hij de geboden van zijn vader Hizkia niet meer, maar vergat ze, en Sammaël[1] kroop in Manasse en nestelde zich in hem vast. Nu hield Manasse op met den dienst van den God zijns vaders[2] en hij diende Satan met zijn engelen en machten. Wat in zijns vaders huis voor Hizkia wet geweest was, veranderde hij: de woorden der wijsheid en den godsdienst. Ook veranderde Manasse van gevoelen, zoodat hij Belial[3] diende. Want de vorst van het booze, die over deze wereld heerscht, is Belial, wiens naam

(1) Sammaël, opperste satan, die o.a. Adam en Eva door de slang zou hebben verleid.
(2) Volgens een Joodsche legende zou Manasse den naam Jahwe uit de boeken van het Oude Testament hebben laten uitschrappen.
(3) Belial is hier 't zelfde als Sammaël. Hij komt voor: Joh. 12:31, 16:11, 2 Corinthe 4:4, 6:15, Efeze 2:2, 6:12.

Matan-Boekus[4] is. Deze verblijdde zich om Manasse te Jeruzalem en versterkte hem in zijn dwaling[5] en in het kwaad, dat te Jeruzalem was verbreid. Zoo ver-

(4) Onzeker; misschien beteekent het: geschenk van den ijdele.
(5) 2 Kon. 21:9, 2 Chron. 33:9.

meerderde zich de toovenarij, de kunst van bezweren, het waarzeggen door middel van de vogelvlucht[1], de magie, het overspel, de echtbreuk en de vervolging der rechtvaardigen[2] door Manasse, Bechira, Tobias de Kanaäniet, Jona uit Anathoth en Zaliq Newai[3]. De rest van 't verhaal staat in het boek der Koningen van Juda en Israël opgeteekend[4]. Maar toen Jesaia, de zoon van Amos, het vele kwaad zag, dat plaats vond te Jeruzalem, den dienst van Satan met zijne fratsen, ontvlood hij Jeruzalem en ging hij te Bethlehem-Juda wonen. Omdat echter ook hier veel kwaad werd bedreven, vlood hij ook uit Bethlehem en ging wonen op een berg in de woestijn. De profeet Micha, de grijze Ananias, Joël, Habakuk en Jesaia's zoon Jaschub[5] en vele geloovigen, trokken zich terug en gingen wonen op dezen berg Zij trokken een zak aan, allen waren profeten, zij hadden niets dan het naakte lichaam en allen treurden diep over den afval van Israël. Ook hadden zij niets te eten dan woestijnplanten, die zij op de bergen verzamelden, vervolgens kookten en te zamen met den profeet Jesaia aten[6] en zoo brachten zij den tijd van twee jaren door op deze bergen en heuvelen. Maar daarna trad, terwijl zij zich bevonden in de woestijn, een man op, een Samaritaan, genaamd Bechira, uit het geslacht van Zedekia[7], den zoon van Kenaäna, een leugenprofeet, die te Bethlehem woonde. Hizkia, de zoon van Kenaäna, de broeder van zijn vader, was ten tijde van koning Achab, den koning van Israël, de leermeester van de 400 Baälsprofeten en hij sloeg en beschimpte den profeet Micha, den zoon van Jimla[8]. Hij werd door Achab beschimpt, en Micha werd met den profeet Zedekia in de gevangenis geworpen. Zij waren er samen met Ahasia, den zoon van Alamerem Balaaw. Elia de Thisbiet[9] uit Gilead schold Ahasia en Samarië en profeteerde, dat Ahasia op zijn legerstede zou sterven aan zijn ziekte[10] en Samarië overgegeven zou worden in de hand van Salmaneser, omdat hij de profeten van God had gedood. Toen de leugenprofeten dat hoorden, die zich bij Ahasia, Achabs zoon, bevonden... overreedden zij Ahasia... en hij doodde Micha[11].

Maar Bechira ontdekte en zag de plaats, waar Jesaia en de profeten, die bij hem waren, zich bevonden, want hij woonde te Bethlehem en hij was een aanhanger van Manasse. Ook profeteerde hij leugenwoorden over Jeruzalem, en vele inwoners van Jeruzalem hadden een verbond met hem gesloten, hoewel hij een Samaritaan was. Doch toen Salmaneser, de koning van Assyrië, kwam, Samarië veroverde en negen stammen in ballingschap meevoerde en hen in de landstreken der Meden en aan de

(1) 2 Kon. 21:6, 2 Chron. 33:6
(2) 2 Kon, 21:16.
(3) Waarvandaan de schrijver deze namen heeft, is onbekend. Anathoth is de geboorteplaats van den profeet Jeremia, 1½ uur ten N. van Jeruzalem.
(4) 2 Kon. 21:17, 2 Chron. 33:18.
(5) Jesaia 7:3.
(6) Zulk een onthouding was een voorbereiding tot het ontvangen van goddelijke openbaringen, vgl. 2 Kon. 4:38, enz.
(7) 1 Kon. 22:11.
(8) Volgens 1 Kon. 22:24 slaat Zedekia echter Micha.
(9) 1 Kon. 17:1.
(10) Vgl. 2 Kon. 1:1-6, het overige der profetie komt niet voor in den bijbel.
(11) Deze laatste zinsnede is voor de 2e helft in de handschriften bedorven. Wij deelen mede, wat wij meenen, dat er althans zeker heeft gestaan.

rivier Gozan[12] bracht, ontsnapte deze jongeling en kwam ten tijde van Hizkia, den koning van Juda, te Jeruzalem. Hij ging evenwel niet op den weg van zijn vader, den

(12) 2 Kon. 17:6.

Samaritaan, omdat hij Hizkia vreesde. Hij trad ten tijde van Hizkia op en hield goddelooze toespraken te Jeruzalem. Toen klaagden Hizkia's zoons hem aan, en hij vlood henen naar de omstreken van Bethlehem. Nu klaagde Bechira Jesaia aan en de profeten, die bij hem waren, en hij zeide: Jesaia en zijn volgelingen profeteeren tegen Jeruzalem en de steden van Juda, dat zij zullen verwoest worden, en tegen Benjamin(1), dat het in ballingschap zal gaan, en ook tegen u, o heer koning! dat gij met spitshaken en ijzeren ketenen(2) zult moeten gaan. Maar zij spreken valsche profetieën over Israël en Juda uit. Jesaia zelf heeft gezegd: Ik zie meer dan de profeet Mozes. Immers Mozes heeft gezegd: Er is niemand, die God heeft gezien en bleef leven(3), maar Jesaia heeft gezegd: Ik heb God gezien en zie, ik leef(4). O koning, erken toch, dat zij leugenprofeten zijn. Jesaia heeft Jeruzalem Sodom genoemd en de vorsten(5) van Juda en Jeruzalem volk van Gomorra geheeten(6). Zoo klaagde hij Jesaia en de profeten herhaaldelijk bij Manasse aan. Nu bezat Belial het hart van Manasse en dat der vorsten van Juda en dat der eunuchen(7) en raadslieden des konings. Bechira's woorden bevielen hem zeer en hij liet Jesaia gevangen nemen.

Terwijl Jesaia werd stukgezaagd, stond Bechira er bij en beschuldigde hem. En alle leugenprofeten stonden er bij, terwijl zij lachten en blijdschap hadden over Jesaia's leed. Belial Matan-Boekus stond spottend voor Jesaia. Toen zeide Belial tot Jesaia: Zeg: alles wat ik heb gesproken, heb ik gelogen, Manasse's wegen zijn goed en recht, en ook Bechira's wegen zijn goed. Zoo sprak hij, toen men begon Jesaia stuk te zagen. Maar Jesaia zag op tot den Heer en zijn oogen waren op Hem gevestigd, zoodat hij hen niet zag Toen sprak Malkira(8) tot Jesaia, zeggende: Zeg na, wat ik u zal voorzeggen en ik zal hen van plan doen veranderen en bewerken, dat Manasse en de vorsten van Juda, het volk en geheel Jeruzalem u zullen aanbidden. Toen antwoordde Jesaia en zeide: Voor zoover het aan mij ligt, wees vervloekt gij, al uwe machten en uw geheele huis. Want gij kunt niet meer doen dan de huid van mijn vleesch nemen. Toen grepen zij Jesaia, den zoon van Amos, en zaagden hem stuk met een boomzaag(9). Manasse, Bechira, de leugenprofeten, de vorsten, het volk en iedereen stonden erbij en zagen er naar. Tot de profeten, die bij hem waren, zeide hij, alvorens hij werd stukgezaagd: Gaat naar den omtrek van Tyrus en Sidon(10), want voor mij alleen heeft God den drinkbeker(11) gemengd. Maar Jesaia schreeuwde noch

(1) Het zuidelijke Joodsche koninkrijk bestond uit de stammen Juda, Simeon en Benjamin, wat het zuidelijk gedeelte betreft, alwaar Jeruzalem lag.
(2) Vgl. 2 Chron. 33:11.
(3) Exodus 33:20.
(4) Jesaia 6:1-9.
(5) De voornamen, of aristocratie.
(6) Jesaia 1:10. Dit zeide Jesaia zeker niet ten onrechte. Althans in dien tijd kwam aldaar de zonde van Sodom en Gomorra zeer veel voor, zie bijv. 1 Kon. 14:24, 15:12, 22:47, 2 Kon. 23:7.
(7) Bewakers van den harem, kamerlingen, zij waren zeer invloedrijk, soms minister, zie Handelingen 8:27.
(8) Malkira is een andere naam voor den Satan.
(9) Herinnering aan de Talmudische overlevering
(10) Deze steden lagen in Fenicië. Daar waren zij dus veilig voor de vervolgingswoede van Manasse.
(11) Drinkbeker van het lijden, vgl. Mattheus 20:22, 26:39, enz.

weende, toen hij stukgezaagd werd, doch zijn mond onderhield zich met den heiligen geest[12], totdat hij door midden was gezaagd.

Woudsend.

K. VOS.

(12) Hier is blijkbaar een kleine verandering in den tekst aangebracht door een Christelijk schrijver.

Levenswoorden.

Alle ware menschen hebben overvloed van hindernissen, want waar geestelijke wasdom is, moet men tegenstand vinden, zich door de moeilijkheden doorslaan, daar anders stilstand intreedt. Bij een middelmatig karakter kan het voortdurende opvoeden en dresseeren door betaalde taal-, dans- en fatsoenmeesters van allerlei soort een zeker overwicht of een schijn van meerderheid geven, vergeleken bij de middelmatige karakters van lageren stand. Het tegendeel geldt van menschen met een meer dan gewoon karakter; daar is de kiem gelegd van onweerstaanbare kracht, die steeds zich ontwikkelen zal. Voor zulke kiemen is die grond de ware, waar zij het best wassen. Waar een wil is, is ook een weg. Is de aanleg geniaal, dan bestaat vanzelf de mogelijkheid, ja, de zekerheid van ontwikkeling. Het schijnt dikwijls, dat het onverstandig omspitten en mesten hier meer schaadt dan helpt en doodt, wat van de hardheid van het blinde toeval verschoond bleef. Een Frederik de Groote, een Napoleon worden zelden voor hun beroep grootgebracht, meestal op een geheel anderen weg, in eenzaamheid en leed, gebrek en druk.

CARLYLE.

De eikel wordt achteloos weggeworpen, komt terecht in den onbewerkten grond en groeit daar op tot een eikeboom. Iedere boomkweeker weet, dat vette grond een bederf is voor den eik. Zoo is het ook met den menschelijken geest, die zijn gebreken afschudt door er voor te lijden. Wie gestreden heeft, al ware 't alleen met armoede en handen-arbeid, wordt sterker en wijzer dan hij, die den slag ontweek en zich voorzichtig verborg tusschen de proviandwagens.

CARLYLE.

Ook dat is een harde waarheid, maar daarom niet minder waar: hij in wiens behoeften als 't ware bij zijn geboorte reeds voorzien is, hij die alleen te vragen heeft, hoe zal ik mijn bekwaamheden het best aanwenden, hij zal in wezenlijke ontwikkeling altijd beneden hem blijven, wiens eerste groote taak en plicht niet is geestelijke ontwikkeling maar harde arbeid en dagelijksch brood. Menige veel belovende kiem verstikt en de kunst met haar ganschen rijkdom van middelen staat daar dikwijls machteloos.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1891 door Mr. W.J. van Welderen baron Rengers. Register door J.M. Bouscholte.

We hebben thans aan te kondigen het door den heer Bouscholte op het werk van den heer Rengers vervaardigde Register. Ongetwijfeld een nuttige en verdienstelijke arbeid, omdat zonder register het werk minder gemakkelijk te raadplegen is.

Dat het Register niet terstond na het verschijnen van het 2e deel van de Schets in het licht is gegeven, zal ieder begrijpelijk vinden, die de uitgebreidheid ziet, die daaraan gegeven is.

Was die uitgebreidheid hier onvermijdelijk noodzakelijk? Het wil ons toeschijnen dat, ware een beknopter vorm gekozen, het register aan bruikbaarheid zou hebben gewonnen. Men zou bijna de verzuchting kunnen slaken, dat nog een register op het register noodig is, want die uitvoerigheid bevordert niet het gemakkelijk vinden wat men zoekt.

Men zou bijv. het register ontlast hebben, wanneer de biografische bijzonderheden, de mededeeling van feiten, die de parlementaire geschiedenis van de besproken personen vermelden, in een afzonderlijk gedeelte waren opgenomen. De vraag is misschien gewettigd: was die opneming hier noodig, want men vindt ze in de twee deelen van Boudewijnse: Regeering en Staten-Generaal. Zeker is eene herhaling van die bijzonderheden voor de bezitters van het werk van den heer Rengers gemakkelijk; zij hebben dan niet noodig het boek van Boudewijnse zich aan te schaffen.

Deze bijzonderheden zijn aangevuld met de mededeeling, althans voor enkele personen, van datum en jaar van geboorte en overlijden. Eene zeer nuttige aanvulling, maar waarom is zij slechts toegepast voor enkele personen? Men vindt ze bijv. ten aanzien van Mr. J.R. Thorbecke, Mr. P.P. van Bosse, Mr. G. Groen van Prinsterer, Mr. J. Heemskerk Azn. en anderen, maar waarom niet ten aanzien van alle in het register behandelde personen? Waarom niet bijv. ten aanzien van Mr. J. Kappeyne van de Coppello, Dr. J Bosscha, Jhr. Mr. G.J.Th. Beelaerts van Blokland, Mr. H.C. Verniers van der Loeff en zoovele anderen. Waren de laatstgenoemden niet zulke markante personen als de eerstgenoemden? Het zou ons toeschijnen, dat dit niet het criterium mag zijn. Eenmaal zulk een rubriek van bijzonderheden openende, die, wij erkennen het dadelijk, van groot nut en gemak kan zijn, behoort die mededeeling consequent te worden doorgevoerd en toegepast op allen, die besproken en behandeld worden.

Wat nu het register zelf betreft, natuurlijk is door eene eenvoudige inzage over de waarde van het werk niet met juistheid te oordeelen; dat is eerst mogelijk na een herhaald gebruik. Eerst dan is met zekerheid te zeggen, dat het register geen grove fouten bezit. Maar waarover na een betrekkelijk oppervlakkige inzage wel is te oordeelen, is de vorm, dien de bewerker zich gekozen heeft.

Blijkbaar heeft hij zich eene systematische bewerking voor oogen gesteld. Naar ons inzien ook de eenige mogelijke. Maar is de bewerker dien vorm getrouw ge-

bleven? Het zou ons willen toeschijnen, dat hij daarin niet volledig geslaagd is. Bijv. Op het woord Belastingen vindt men - terecht - onder de rubriek Directe belastingen het woord: Rentebelasting. Wanneer daar alles bijeengebracht was, wat in het boek van den heer Rengers omtrent rentebelasting voorkomt, dan had men op blz. 175 kunnen volstaan op het woord Rentebelasting te verwijzen naar Belastingen. Nu vindt men op blz. 14 behandeld het ontwerp van Bosse van 1851/2 en op blz. 175 is die mededeeling herhaald en aangevuld met hetgeen verder over de invoering van eene rentebelasting is voorgevallen. Die twee mededeelingen hadden bijeengevoegd moeten zijn. Hetzelfde vindt men ten aanzien van het woord Patenten. Ook hier eene dubbele mededeeling.

Op het hoofdwoord: Indië vindt men tal van onderrubrieken, o.a. Cultures. Daarin worden op blz. 89 vermeld de maatregelen van den Minister Sprenger van Eyk van 1886. Waarom die herhaald op blz. 222 op het woord Suikercultuur? Naar ons inzien ten eenenmale overbodig.

Waarom een afzonderlijke rubriek: Gouverneur-Generaal en daar alleen vermeld de benoeming van Mr. P. Mijer tot dit ambt, terwijl men diezelfde mededeeling, doch uitvoeriger, terugvindt op blz. 147. Ten opzichte van den Gouverneur-Generaal van Rees vindt men op blz. 55 eene eenvoudige verwijzing naar hetgeen op blz. 173-174 wordt gezegd.

De bewerker heeft niet altijd bedacht, dat de twee deelen van Rengers' boek ieder eene afzonderlijke pagineering bezitten. De aanwijzing van deel I of deel II is dus hoog noodig. Toch zal men die op sommige plaatsen missen, o.a. op het woord: grondwetherziening.

Wij brengen den heer Bouscholte onze hulde voor het taai geduld en de volharding om zoo'n uitvoerig werk tot stand te brengen. Wij hopen, dat in het gebruik zijn arbeid in toenemende mate zal worden gewaardeerd.

Nederlandsche Bibliotheek. Atie's Huwelijk, Tooneelspel in vier bedrijven door J.A. Simons - Mees. - Amsterdam, De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.

Het Kindje en andere dramatische schetsen door Marie Metz - Koning. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Het tooneelspel *Atie's Huwelijk* is een vervolg van *De Veroveraar*, het bekende tooneelspel van Mevrouw Simons - Mees, dat wij echter niet ter bespreking ontvingen. Wij meenen ons dus te kunnen bepalen bij de mededeeling, dat beide tooneelspelen door de Kon. Ver. 'Het Nederlandsch Tooneel' herhaaldelijk zijn opgevoerd en dat daarbij is gebleken, dat *Atie's Huwelijk* in dramatische handeling eenigszins achterstaat bij 'De Veroveraar', waarvan de uitstekende compositie algemeen is erkend en geprezen. Dien indruk krijgt men ook bij de lezing van *dit* tooneelspel, dat overigens, wat stijl en vorm van dialoog betreft, zeker niet voor het eerste behoeft onder te doen. Het was daarom zeker geen kwaad denkbeeld ook dit tooneelspel in de Nederlandsche Bibliotheek een plaats te geven.

Een zestal dramatische schetsen is door Mevr. Metz - Koning bijeengebracht onder den titel '*Het Kindje*', dat de eerste dezer schetsen uitmaakt. Elk dezer schetsen is

eigenlijk niet meer dan een dialoog; in één daarvan, ‘Schoone Leugen’ zijn drie personen aan 't woord. Moesten wij uit het zestal eene keuze doen, dan zouden wij juist aan ‘Schoone Leugen’ de voorkeur geven, omdat hierin de dramatische handeling wel het sterkst uitkomt. Een jong schilder (Frank) is getrouwd met een heel gewone vrouw, die van zijn kunst niets verstaat; Frank voelt, dat hij in zijn huwelijk in scheppingsvermogen is achteruitgegaan. Nu krijgt hij op zijn atelier bezoek van een zijner vroegere vriendinnen (Anna), eene kunstlievende vrouw, die hem indertijd tot schoone kunstwerken heeft geïnspireerd. In een betrekkelijk kort tweegesprek nu tusschen Frank en Anna ontwikkelt zich een hartstochtelijke dramatische handeling, waarin het opofferende vrouwelijk gevoel zegeviert op de hartstochtelijke zwakheid van den kunstenaar. Wanneer dan op het einde van hun gesprek de vrouw van Frank binnenkomt en

Anna tot haar zegt: ‘Ik kwam uw man 'n bestelling doen... en géén gemakkelijke,’ dan vormen deze woorden een zeer gelukkig gevonden tooneelmatig slot voor de dramatische verwikkeling. Het fijne en teere gevoel, dat wij in de verschillende scheppingen van deze schrijfster doorgaans aantreffen, vinden we ook in deze dramatische dialogen onverzwakt terug. Jammer, dat in de laatste schets ‘Een liefdedienst’ de schrijfster de groote fout begaat den zelfmoord, waarmee hier de handeling eindigt, op het tooneel te doen plaats hebben.

M.S.

Bram Geurtsz.' Avonturen door J.W. Blok. - Amersfoort, Valkholf en Co.

Twee Vriendinnen, door Elizabeth. - Amersfoort, Valkhoff en Co.

Lucie van Hees, door Augusta van Slooten. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Bij de Schemerlamp. Keur van Vertellingen, Sprookjes, enz. bijeenverzameld door L. van Ankum. - Almelo, W. Hilarius Wzn.

Bram Geurtz'. Avonturen is een echt jongensboek. Het is een verhaal van een Amsterdamschen jongen uit de 17e eeuw, die tegen den zin van zijne ouders dienst neemt als scheepsjongen en de zee gaat bevaren. Wat nu deze Bram, een kordate jongen, op zijne tochten beleeft, en dat is heel wat, weet de schrijver op zeer onderhoudende wijze te vertellen en de blijvende vriendschap van Bram voor zijn metgezel Hannes, die hem zoo menigmaal uit doodsgevaar redt, zal een goedgestemd jongenshart aangenaam aandoen. Jan Sluiters voorzag het werk, dat met fraaie letter is gedrukt, van aardige illustraties.

Voor onze meisjes zijn de twee boeken *Twee Vriendinnen* en *Lucie van Hees* uitstekende lectuur. Het eerste boek voor meisjes is meer geschikt voor de jongere edities beneden de 12 of 13 jaar; aankomende bakvischjes zullen zich meer getrokken voelen tot het tweede. De schrijfster, Augusta van Slooten, handhaaft met ‘Lucie van Hees’ de reputatie, die zij als schrijfster van meisjesboeken met ‘De Familie Weldring’ terecht heeft verworven. Hoe twee meisjes, Lucie en Truus, dochters van een zeeofficier, na den dood harer moeder ten huize van twee nichten, waaronder één zeer snibbige, een deel van haar jeugd doorbrengen, wordt door Mej. van Slooten hier weer op amusante wijze verteld. Alleen moeten wij de schrijfster waarschuwen, dat zij in het teekenen van vinnige en onaangename juffrouwen zich niet al te veel laat gaan; zoo nadert hier de figuur van nicht Christine tot een ware caricatuur, en daarmee loopt de geestigheid gevaar te ontaarden in een charge of in het smakelooze.

Ook deze beide boeken zijn door Jan Sluijters op verdienstelijke wijze geïllustreerd.

Eindelijk hebben we in het boek *Bij de Schemerlamp* eene uitstekende verzameling van Vertellingen, Sprookjes Fabels, Raadsels, bijzonder geschikt om de kinderen op winteravonden daaruit voor te lezen en op gezellige wijze mee bezig te houden. Ook dit boek is van aardige illustraties voorzien.

M.S.

Seerp Anema. - Van Hollands kusten. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1907.

Het bundeltje gedichten, dat Anema in het verstreken najaar heeft laten drukken, begint met een 10-tal sicilianen (= 8 × 5 voetige jamben met 2 rijmen, gekruist rijm). Daarop volgen uitsluitend sonnetten, indien ik Winternacht op pag. 38 voor vol reken. Van de 69 klinkdichten heeft de auteur er 51 tot een krans vereenigd, waarin hij meer speciaal van de duinen, de zee, de wolken etc. spreekt. Vermoedelijk heeft de bundel zijn naam naar het hoofdmotief van dezen krans. Eenigszins willekeurig, want op pag. 84 en 85 vindt men verzen, die tot de kustzangen moeten behooren, alleen omdat er een ‘zee van klanken’ (pag. 84) en ‘wilde weste baren’ (pag. 85) in voorkomen. Nog willekeuriger is de sonnettencyclus in vieren. Herfst (16 sonn.), Winter (9), Zomer (14), Lente (12) ingedeeld, waartoe Anema door de herinnering aan Huyghens' ‘Voorhout’ schijnt gekomen te zijn (pag. 35).

Daardoor vermindert de waarde der gedichten niet, maar men vraagt zich af, waartoe die klinkende naam en die groepeering naar jaargetijden, die soms niet in overeenstemming is met de voorstellingen en gedachten der verzen. Origineel is het niet, fraai of geestig evenmin en menigmaal brengt een dergelijk plan tot maakwerk, bijna altijd tot een drukkend eentonige schikking. Bovendien is het geen kleinigheid 10 sicilianen en 69 sonnetten (te zamen 1041 regels) te maken over duinen, zee en lucht, ook al neemt men het soms niet al te nauw en bedicht men voor afwisseling zijn eigen verjaardag of Mr. A.F. de Savornin Lohman. Het is een onderneming, waaraan een begaafd dichter zich na de eerste wilde jaren niet zal wagen. Het is een ondankbaar werk dor hout te wrijven tot een vonkje wegschiet. En slechts twee dingen zijn mogelijk. Volkomen slagen en geniaal werk maken, òf geheel mislukken en langs den grond kruipende coupletten zonder kleur en frischheid geven.

Nu blijkt na lectuur van dit bundeltje weldra, dat Anema geen genie, maar een dilettant in den goeden zin, een ‘letterlievend’ man is, die veel verzen gelezen, voor rhythme en rijm gevoel, over het algemeen smaak heeft en een te waardeeren technisch kunnen bezit.

Een dilettant is Anema blijkens meer dan een eigenschap van zijn werk. Zijn verzen zijn eentonig door samenval van woord- en versvoeten, vers- en zinslot, te veel stomme *e*'s, misbruik van allitteratie en tengevolge daarvan releveering der consonanten en mindere welluidendheid der verzen. Hij maakt alle fouten, waartoe de dichtvorm schijnt te dwingen: onbeduidend woordspel (De stad-der-Graven groet heur gravenstad pag. 29, Een spoor van hoeven wijst ter hoeve 't spoor pag. 18, Zoo gaat gij 't leven, 't leven u verloren pag. 21) en duisterheid (b.v. pag. 36 De Belager). Zijn phantasie is vaag en beperkt en daardoor is de beschrijving der landschappen en natuurverschijnselen niet typeerend en dus zonder bekoring (b.v. het rijk der golven, het rijk der zomerzon; leger, heer, legerkamp, kudde der duinen), de beelden enkel en niet samenhangend (b.v. pag. 37) soms zelfs onnatuurlijk (bloedgekneusde handen van de zee, pag. 42, [de golf] stoot de knie op paal en steen te bloede, pag. 24). De gedachten zijn gemeenplaatsen, en geen overtuiging of intens gevoel geeft de verzen kracht en beweging. Voor sommige sonnetten b.v. op pag. 29, 35, 57, 68 had ik liever de Shakespeare- of Spensersonnetvorm gebruikt gezien.

Kortom, geen enkele der eigenschappen, waardoor schoone verzen zich plegen te onderscheiden is in deze gedichten zoo krachtig en meerplaatsig, dat zij alleen de lectuur veraangenamen kan, en de werking van alle wordt geremd door de tallooze onvolkomenheden: onwelluidend en eentonig rhythme; uniforme, vage, onpassende woorden, slappen samenhang der phantasievoorstellingen, alledaagschheid der gedachten.

Hiermee zijn de gedichten volstrekt niet veroordeeld. Menig voortreffelijk dichter heeft meer of min de genoemde gebreken en het is gewoonlijk juist een gradueel verschil, dat het werk van den meester en dat der dilettanten onderscheidt. Anema's gedichten zijn volstrekt niet waardeloos, maar zij bekoren niet.

Opgemerkt zij nog, dat op pag. 25 in den eersten regel avondzee inplaats van avondzon staat en het citaat uit Const. Huygens op pag. 35 in de editie van Worp VI pag. 294 te vinden is.

JOHAN BLEISWIJCK.

J. Reddingius. - Johanneskind, gedichten, Nederl. Bibl. - Amsterdam 1907.

Het bundeltje gedichten van J. Reddingius, dat de directeur der Nederlandsche bibliotheek in zijn verzameling heeft uitgegeven, bevat een episch fragment, dat niet episch van karakter, maar nu eens vertellende dan weer beschrijvende lyriek is, en veel lyrische verzen, waaronder verscheiden liedjes en een aantal sonnetten.

De dichter heeft eenzaamheid, herinnering en droomerij, zonlicht, liedjes, danswijsjes en kinderen, nachtelijken schemer en wonderverhalen lief en zij zijn de

motieven zijner gedichten. Zichzelf stelt Reddingius voor als iemand, die van de harde werkelijkheid, een praktische levensbeschouwing en de dagelijksche sleur een afkeer heeft; van de dagelijksche sleur vooral, die schoonheid en distinctie mist. Daarop wijzen ook zijn lievelingswoorden (rust, zacht, stil etc).

Toch is deze dichter geen krachtige persoonlijkheid en geen breede of diepe denker, heeft hij noch een heldere en afwisselende phantasie, noch een fijne techniek. Vele regels en coupletten, beelden en rijmen herinneren al te sterk aan Gorter (van wien hij eenigen tijd privaatles had), van Eeden en Bastiaanse, aan Gezelle en middeleeuwsche volkspoezie. De details, die hij opnoemt om een landschap, een stadsgracht, een gemoedsstemming etc te typeeren, zijn dikwijls niet typisch, de tegelijktijdigheid van sommige schijnt nu en dan onwaarschijnlijk. Zijn armoedig vocabulaire dwingt hem tot opeenhooping van hoedanigheidswoorden (zuiverblij, tintelfijn, edel-fijn, zuiver-vast, fijn-blij, sneeuwig-fijn, vredig-zacht, goud-glanzend etc.).

Doch men moet niet vergeten, dat Reddingius vooral liedjes wil schrijven en daarvoor is geen zeer heldere phantasie, geen hartstocht of krachtige aandoening noodig. Maar wel welluidendheid en een zorgvuldig vermijden van alles, wat het ontstaan der gewenschte stemming bij den lezer zou kunnen verhinderen. Nu vind ik den klank der gedichten niet altijd voldoende aangenaam, en de tweede voorwaarde, die ik juist opnoemde, is zeker niet vervuld. En juist storende details en eentonigheid van inspiratie, voorstelling en woordkeus doen mij het grootste aantal der liedjes van geringe waarde achten.

Ik geloof met Nouhuys, dat Simons zich vergiste, toen hij dit werk uitgaf.

JOHAN BLEISWIJCK.

P.C. Boutens. - Stemmen. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, z.j.

De dichter Boutens is geen onbekende. In 1898 verscheen zijn eerste bundel ‘kapitaalverzen’, waarop tal van proza- en poëzievertalingen gevolgd zijn, terwijl hij tegelijkertijd in tal van tijdschriften oorspronkelijke verzen publiceerde. In zijn laatste werk toont hij zich de oorspronkelijkste en krachtigste der hedendaagsche Nederlandsche dichters, door suggestieve beschrijvingen, frissche en nieuwe beelden en vergelijkingen en een rhythme, dat door zoeten klank bekoort. Verzen als ‘Harts Testament’, ‘De Gast’, ‘Strofen geschreven na een wandeling naar den waterval van den Sinichbach’ en meerdere zijner gedichten zullen altijd den indruk maken, dat daarin een kunstenaar zijn sterke visie, zijn diep gevoel, zijn breede gedachten in woorden heeft verklankt.

A. Gr.

Java, Geographisch, Ethnologisch, Historisch, door Prof. P.J. Veth. Tweede druk, bewerkt door Joh. F. Snelleman en J.F. Niermeyer. - Haarlem, De Erven Bohn.

Eindelijk is door het verschijnen van het vierde deel, in een tijdsverloop van twaalf jaren, de tweede druk van Veth's groote werk voltooid. Men zie in deze opmerking geen klacht, allerminst een verwijt jegens de ijverige bewerkers. Zij stonden voor een taak, niet zoo heel veel minder zwaar dan indertijd Prof. Veth zelf. Toen Veth een goede dertig jaren geleden zijn werk op het getouw zette, was voor een stelselmatig wetenschappelijk onderzoek van onze Indische bezittingen en zelfs voor het hoofdland, Java, nog nauwelijks de grondslag gelegd. Was daardoor zijn arbeid des te verdienstelijker, deze was tevens veel minder omslachtig. De geniale blik, waarmede de schrijver de voorhanden bouwstof overzag, maakte de onvermijdelijke leemten in onze kennis weinig merkbaar. Sinds is in dit opzicht heel wat veranderd. Veth is de baanbreker geweest; door zijn voorbeeld en zijn invloed niet het minst is het wetenschappelijk onderzoek op alle punten met ijver en goeden uitslag aangevat. Ieder jaar bracht een schat van bijdragen voor de kennis van land en volk.

Van Veth kan men zeker zeggen, dat hij werkte zoolang het dag was, en het is lang dag voor hem geweest. Toen hij de laatste hand legde aan zijn ‘Java’,

had hij juist den fatalen termijn bereikt, waarop de Nederlandsche wet den Hooggeleerde het Rust! toeroept. Voor Veth beteekende dit slechts rustiger en zonder officieele stoornissen voortwerken. Hij heeft nog zijn levendigen wensch vervuld mógen zien, dat een tweede druk van zijn werk werd ter perse gelegd, waartoe hij alles had voorbereid en zelf de bewerkers had aangewezen. De heeren Snelleman en Niermeyer hebben dien arbeid verdeeld; alleen de buitengewone veelzijdigheid van Veth had het mogelijk gemaakt, dat één man de stof beheerschte, die zich over zoo velerlei gebied uitstrekte.

In overleg met Veth was dan ook het plan van dien tweeden druk ontworpen. Want het zou niet maar worden een herziene en aangevulde uitgave; inderdaad werd het bijkans een nieuw werk. Het derde, verreweg grootste deel, de gedetailleerde plaatsbeschrijving bevattende, verviel. Geographie en ethnographie, die oorspronkelijk in het eerste deel waren samengevoegd, leverden nu stof te over voor een derde en vierde deel. Omstandigheden van praktischen aard maakten het wenschelijk met het historisch gedeelte te beginnen, dat nu de beide eerste deelen vormt.

Een voordeel hadden de bewerkers van den tweeden druk boven den oorspronkelijken schrijver: zij kenden de tropische wereld bij aanschouwing. Snelleman had, zooals men zich zal herinneren, een belangrijk aandeel aan de Sumatra-expeditie en het werk, waarin de resultaten van die reis zijn neergelegd. Niermeyer bracht ten behoeve van deze bewerking een half jaar op Java door, waar hij bovendien de gelegenheid vond van verschillende zijden mondelinge inlichtingen in te winnen, die de gedrukte bronnen konden aanvullen. Zoo was de grond gelegd voor een doelmatige verdeeling van den arbeid. Terwijl Niermeyer meer bepaald het geographisch gedeelte voor zijn rekening nam, wijdde Snelleman zijn zorgen aan de ethnographie. Het was te voorzien, dat bij den overvloed van nieuw te verwerken stof bezwaarlijk zou kunnen voldaan worden aan wat in het prospectus was aangekondigd, dat het geheele werk een veel geringer omvang zou erlangen dan de eerste uitgave. Zeker zal zich niemand hierover beklagen. Het werk is nu volkomen up to date; ook de nieuwste gegevens zijn er met de meeste zorg verwerkt.

Om nog even bij het pas verschenen vierde deel stil te staan, merken wij al dadelijk een belangrijke uitbreiding op. Geen wonder. De ethnologie als zelfstandige wetenschap is een der jongste. Dat zij bij ons H.O. eenvoudig genegeerd wordt, is er een bewijs voor, dat ons land niet tot eer strekt. In nagenoeg alle andere landen heeft zij, de laatste kwarteeuw vooral, een hooge vlucht genomen, en de tijdschriften op Indologisch gebied bewijzen, dat het aan ernstige beoefening der ethonologie ook bij ons waarlijk niet ontbreekt. Zoo hebben wij ook den Javaan leeren kennen en waardeeren. De voorstelling, die onze oude zeevaarders geven van den wreedaardigen, valschen Javaan, wekt bij ons nog slechts een glimlach op. De tijd is voorbij, dat men met een paar pennestreken een volk denigreerde of idealiseerde. Men wordt zich bewust, dat het zoo gecompliceerde probleem van een volkskarakter ernstige, omvangrijke studie vereischt, waarvan de uitslag niet in een paar regels kan worden samengevat.

Om nog zekerder te gaan, heeft Snelleman, zooals hij in de voorrede vermeldt, voor elk onderdeel van de zoo omvangrijke stof de medewerking verkregen van de meest bevoegde geleerden. Het is ons een waarborg te meer voor de nauwgezetheid, waarmede hij er naar streefde den arbeid van Veth, van wien hij met lofwaardige piëteit behield, wat niet noodzakelijk gewijzigd moest worden, te doen blijven het

standaardwerk, dat den stand onzer tegenwoordige kennis van Java ten volle weergeeft. Dat intusschen om dit te bereiken een belangrijke uitbreiding onvermijdelijk was, ligt voor de hand. De 412 bladzijden, die de ethnographie in het eerste deel van de oorspronkelijke uitgave besloeg, zijn hier uitgedijd tot een boekdeel van 579 bladzijden.

Ieder schrijver zal wel eens hebben ondervonden, hoe licht juist de meest in het oog loopende fouten hem bij de correctie ontsnappen. Zoo wil ik een enkel

erratum aanstippen, omdat het door den belangstellenden lezer gemakkelijk verbeterd kan worden. Op blz. 6 wordt ten gevolge van een fout in de optelling de bevolking van eigenlijk Java opgegeven als ruim 14 millioen. Hiermede klopt echter het eindcijfer van de geheele bevolking niet. Het moet dan ook zijn ruim 17 millioen, wat weer ten gevolge heeft een fout in de opgave der dichtheid. Men leze dus 15773 in plaats van 13157.

G.J. DOZY.

De man en de vrouw, in hunne onderlinge verhoudingen en in hunne betrekking tot de hedendaagsche maatschappij. Bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit en C.P.F. ter Kuile, Arts. Geautoriseerde uitgave. In 48 afleveringen. - H. Meulenhoff. Amsterdam. Afl. 1.

Wat de uitvoering betreft, belooft dit boek - de vertaling van het Duitsche werk, waaraan een aantal Europeesche geleerden van naam hun medewerking verleenden, - een waar prachtwerk te zullen worden; althans als het blijft geven, wat deze proefaflevering belooft. Deze geeft uit het oogpunt van kunst en techniek inderdaad reeds veel te genieten: fraai kunstdrukpapier, aangenamen druk en een groot aantal uitstekend gereproduceerde gravures, naar werken van schilders, beeldhouwers of naar photographieën - benevens eene groote kunstbijlage op karton, voorstellende: 'Het oordeel van Paris', naar de schilderij van Passini.

Over den inhoud zelf valt natuurlijk uit eene enkele aflevering nog niet te oordeelen en daarover moeten wij ons dus eene definitieve uitspraak tot later voorbehouden, als wij met een grooter gedeelte van het werk kennis gemaakt hebben. Wij vermelden dus slechts, dat deze aflevering begint met eene algemeene inleiding over 'De grondslagen van de betrekkingen tusschen man en vrouw' door Dr. Jul. Weisz, die vergezeld gaat van een groot aantal fraaie afbeeldingen van schoone vrouwentypen en van tooneeltjes, die op de liefde tusschen man en vrouw betrekking hebben.

Verder bevat deze aflevering het begin van het hoofdstuk, getiteld: 'Het wederzijdsche lokken der beide geslachten in de liefde' door Wilhelm Bölsche, wiens naam eene boeiende behandeling van dit onderwerp waarborgt en die ons in zijne serie werken over 'De liefde in de natuur' reeds zooveel interessants en wetenswaardigs op dit gebied heeft verteld. Ook het overige programma, in het prospectus vermeld, belooft veel goeds.

Zutphen.

DR. A.J.C. SNIJDERS.

W. Bölsche. Wat is de Natuur? gevolgd door: Charles Darwin in zijn leven en werken. Bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit. - Zutphen, W.J. Thieme en Co.

Wie dit boek van den man der 'Liefde in de Natuur' opslaat en zich de onvergetelijke oogenblikken voor den geest roept, die hij met de lezing van die meesterwerken heeft

doorgebracht, zal zeker met groote opgewektheid en met hoopvolle verwachting zich neerzetten, om te vernemen, wat de begaafde en geestige schrijver ons, op zijne gemoedelijke en boeiende wijze onder den veelbelovenden titel ‘Wat is de natuur?’ van zijne denkbeelden over de natuur zal vertellen.

En inderdaad ontbreken ook in dit geschrift weer niet die schoone taal en pakkende beelden, waarvan de schrijver steeds getoond heeft in zoo hooge mate het geheim te bezitten.

Maar toch was voor ons - ditmaal voor het eerst - de inhoud van een boek van Bölsche een zekere teleurstelling en moesten wij het na de lezing eenigszins onbevredigd uit de hand leggen. Want dit werk geeft niet, wat de titel belooft. Men zou meenen er eene beschrijving in te vinden van de hedendaagsche natuurbeschouwing en de bevrediging, die deze schenkt in den tegenwoordigen tijd van overhaasting en overspanning der zenuwen, en, in de plaats daarvan, geeft het boek niets anders dan eene verhandeling over de ontwikkeling van het natuurbegrip in de oudheid, voornamelijk bij de Babyloniërs en de oude Grieken. On-

getwijfeld is dit een interessant onderwerp, waarvan ook veel wetenswaardigs verteld wordt, doch het leent zich meer voor de lezing door den natuuronderzoeker van het vak, dan voor den leek, te meer daar de beschouwingen niet overal zijn vrij te pleiten van eene zekere gerektheid.

Voor eene nadere bespreking van de hedendaagsche natuurbeschouwing in dit werk bestond nog te meer aanleiding, daar er zooveel ruimte beschikbaar bleef, dat de grootste helft van het boek moest aangevuld worden door eene beschrijving van het leven en de werken van Charles Darwin, een onderwerp, dat met den eigenlijken titel in geen verband staat. En hoewel deze levensbeschrijving zich aangenaam laat lezen, zoo bestond er toch aan eene biographie van Darwin geen bepaalde behoefte meer, nu deze reeds elders meermalen door uitstekende schrijvers behandeld werd, zooals eene uitvoerige van Darwin's zoon Francis en eene minder uitvoerige van Alphonse De Candolle, die beide ook in het Duitsch vertaald zijn.

En wat de bespreking van Darwin's werken betreft, moet het bevreemden, dat de theorie van de teeltkeus en die van het ontstaan der soorten, waarover juist in den jongsten tijd zooveel strijd gevoerd en een geheel nieuw licht opgegaan is, door den schrijver bijna zonder commentaar en in haar ouden vorm weergegeven worden. Alleen in het laatste hoofdstuk worden aan die nieuwere denkbeelden enkele woorden gewijd en wordt verder de slotsom gemaakt, dat ‘de oogst aan werkelijk nieuwe positieve gedachten op dit gebied niet bijzonder groot is.’

Dit mag eene stoute bewering genoemd worden, na de baanbrekende onderzoekingen en geniale denkbeelden van Hugo de Vries, Weismann, Hunt Morgan, enz.

Zutphen.

DR. A.J.C. SNIJDERS.

Charles Darwin. - De reis om de wereld, uit het Engelsch vertaald door J. Brandt. 2 deelen. Wereld-bibliotheek, Derde jaargang. - Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam.

Het beroemde werk van Darwin: ‘Voyage of a naturalist round the world’, waarvan thans in de ‘Wereld-bibliotheek’ eene Nederlandsche vertaling is verschenen, zag reeds vóór meer dan zestig jaren het licht. Het duidelijkste bewijs voor de groote waarde van dit boek is wel, dat het nog steeds actueel is gebleven en met waardeering gelezen wordt.

Zooals men weet, heeft Darwin in dit werk de resultaten medegedeeld van zijne wereldreis, uitgaande van Devonport, over de Kaap-Verdische eilanden naar Zuid-Amerika, Patagonië, de Falkland-eilanden, Vuurland, door de straat van Magelhaen naar Chili, Chiloë en Concepcion en, na een tocht over de Cordillera, naar Peru, de Galapagos-eilanden, Tahiti, Nieuw-Zeeland en Australië en verder door den Indischen Oceaan, waar de vorming der koraalriffen bestudeerd werd, en over Mauritius, Kaapstad en St. Helena terug naar Engeland. Op die reis, welke bijna vijf jaar duurde, heeft Darwin, met voorbeeldeloozen ijver en bewonderenswaardig talent, een rijken schat van gegevens op het gebied der natuurwetenschap verzameld, die den grondslag gelegd hebben voor zijne latere, zoo beroemde geschriften.

Reeds in dien tijd werd de kiem gelegd voor de geniale denkbeelden, waaruit later de theorie van de teeltkeus en van het ontstaan der soorten zou geboren worden. Darwin zelf noemde die reis dan ook de gewichtigste gebeurtenis van zijn leven, die, gelijk hij zich uitdrukte, ‘een storm over zijn ziel deed waaien’, welke hem tot al zijn latere ontdekkingen geleid heeft.

Dit boek is echter vooral daardoor merkwaardig, dat het niet uitsluitend beteekenis heeft voor den natuuronderzoeker van beroep. Ook elke leek, die belang stelt in de natuur, zal bij de lezing veel genieten en men verzuime dus niet - nu eene goede Nederlandsche vertaling in twee deelen, tegen den spotprijs van

40 cents per deel, verkrijgbaar gesteld wordt, - van deze aanbieding gebruik te maken, om zich dat genot te verschaffen.

Nog steeds neemt het verhaal van Darwin's wereldreis eene eerste plaats in onder de beste reisliteratuur; het bevat een rijken schat van belangrijke waarnemingen op botanisch, zoölogisch en geologisch gebied, doch vormt tevens een boeiend geschreven geographisch handboek voor de kennis der land- en volkenkunde van de doorgereisde streken.

Het is jammer voor het gebruik van het boek, dat de uitvoerige inhoudsopgaaf en het register ontbreken; daarentegen heeft de vertaler er vele nuttige aanteekeningen aan toegevoegd.

Zutphen.

DR. A.J.C. SNIJDERS.

Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, uitgegeven door prof. S. Cramer en prof. F. Pijper. Deel IV. Leerstellige en stichtelijke geschriften van Joann. Anastasius Veluanus e.a. door prof. F. Pijper. - 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1906.

Met rasschen spoed volgen de deelen van deze Bibliotheca elkaar op. In kloek formaat met duidelijke fraaie letter ligt thans het vierde deel voor ons, bijna veertig vel druks. Een zestal hoogst zeldzame geschriften zijn hierin herdrukt en hierdoor bewaard voor het gevaar van verloren te gaan. Één daarvan is ternauwernood gered geworden, nl. het 'Profitelijck ende Troostelick Boecxken', dat eeuwen lang ingemetseld is geweest in den toren te Boskoop. Men denke toch niet licht over zulk een herdruk! Zulk een zeldzaam boekje moet eerst geheel en al overgeschreven worden om daarna gedrukt te worden, en wie daarvan geen ervaring heeft, weet niet, hoe buitengewone zorgen vereischt worden om te verkrijgen, dat de herdruk tot in kleinigheden nauwkeurig tot stand komt. Maar het kostbaarste schuilt niet daarin. Dat is gelegen in de inleidingen, waar al het wetenswaardige betreffende zulk een boekje wordt saamgevat, de schrijver en zijn levensgeschiedenis, de beteekenis en inhoud van 't boekje met zijn historie behandeld, en in de reeksen aanteekeningen aan den voet der bladzijden, die den inhoud verstaanbaar maken en toelichten voor de lezers, ook voor ontwikkelde leeken.

Want al is deze Bibliotheca allereerst bestemd voor theologen, menig leek zal met groote belangstelling kunnen lezen die zes inleidingen, op zichzelf monografieën van beteekenis; hij zal zijn kennis verrijken met veel interessante dingen uit den Hervormingstijd; hij zal voor zich zien oprijzen de gestalte van Veluanus, een onzer meest beteekenende Hollandsche reformatoren, en als hij een blik slaat in die oud-Hollandsche geschriften, gaat voor hem een onbekende wereld open, waarin hij veel schoons en treffends ontmoeten zal. Er ligt in die 16de-eeuwsche stichtelijke taal telkens iets zeldzaam bekorends. Zij mogen eenvoudig zijn, soms allicht onbeholpen, maar er schuilt innige devotie in en teedere vroomheid, gevolg van een verzekerdheid des geloofs, die wortelt in vertrouwen. Daarom zouden wij zoo gaarne zien, dat zulk een uitgave, waaraan twee geleerden van beteekenis hun beste krachten besteden, ook die waardeering vond, die zij verdient. Zonder aanzienlijken steun van

genootschappen is een dergelijke kostbare uitgave niet mogelijk. Maar zeker valt het te betreuren, dat tot nog toe het buitenland in deze Hollandsche geschriften méér belang stelt dan het eigen vaderland. Daar zijn toch immers nog genoeg ontwikkelde leeken in ons land, die zich deze betrekkelijk geringe kosten kunnen getroosten?

Dit vierde deel staat, wat belangrijkheid aangaat, o.i. op één lijn met het tweede deel (Het offer des Heeren). Het bevat nl. een 'Corte Instruccye' van Meester Cornelis van der Heijden, een geestelijke, die evenals Angelus Merula, heeft gemeend te kunnen vereenigen het verbreiden van Hervormingsgezinde gevoelens met de bediening van het priesterambt. De over het Avondmaal handelende 'Corte onderrechtinge', waarvan de schrijver onbekend is, geeft getuigenis van het Luthersch element in de Nederlandsche reformatie. Het

eveneens van een onbekenden schrijver afkomstige ‘Profitelyck e.t. boecxken’ vertegenwoordigt een andere geestesstrooming, die tot nog toe weinig bekend was, de mystiek van Thomas à Kempis en de Windesheimers onder invloed der reformatie. En dan geeft dit deel ons de drie nog bekende geschriften van Veluanus.

Ternauwernood had Van der Heijden in 1545 zijn Instruccye in het licht gegeven, of de landvoogdes Maria van Hongarije klaagde, hoe het mogelijk was, dat een werk waarin zulke dwalingen voorkwamen, met ‘privilegie’ uitgegeven was.

Voor het oorspronkelijk boekje had Joos Lambrecht 65 keurige kleine houtsneden vervaardigd. Het doel van 't geschrift was uiteen te zetten, hoe ieder met God en zijn naasten leven moet. Daartoe behandelt het achtereenvolgens: de tien geboden, de twaalf artikelen des geloofs, het Onze Vader, doop en avondmaal om ten slotte te betoogen, hoe ware godsdienst het geheele leven moet wijden en heiligen. Alles wordt afgewisseld met vrome gebeden. De richting is noch Luthersch, noch Doopersch. Het schijnt alsof hij biecht en monnikwezen wil vasthouden, maar dat hij hervormingsgezind is, blijkt wel hieruit, dat hij ‘de predikanten’ aanvuurt tot het martelaarschap.

In den tijd toen Veluanus predikant te Bacharach was, verscheen aldaar een werkje in 't Hollandsch over het avondmaal. Aanvankelijk is men geneigd geweest aan hem dit boekje toe te schrijven. Toch schijnt dit onmogelijk, omdat het veeleer juist diens opvatting van het avondmaal bestreed. Een vluchteling heeft het geschreven, maar wie? De ‘Corte onderrechtinge’ zelf geeft niet het minste uitsluitsel, en omtrent de Luthersche strooming in de Hollandsche hervormingsbeweging is tot nog toe veel duister gebleven.

Het in den toren van Boskoop teruggevonden boekje, omtrent 1540 gedrukt, bevat eigenlijk drie geschriftjes: ‘Van dat gelove ende hope’, ‘Van die liefde’ en ‘Van die Bruyt Christi’. Het derde was reeds eerder afzonderlijk gedrukt. Vermoedelijk zullen zij dus oorspronkelijk ouder zijn, dan de editie van 1534, die volgens een beschrijving moet hebben bestaan. In dit schoone, diep religieuze en innig stichtelijke geschrift ontmoeten Thomas à Kempis en Luther als 't ware elkander. De vorm herinnert aan de geschriften der Windesheimsche mystieken, b.v.: de bruid, d.i. de menschelijke natuur of zondige ziel wordt toegesproken door den bruidegom, d.i. Christus. God is de minlike Here, de geloovige is een vaetken daer God in rusten wil, Christus heeft ons zijn testament der liefde nagelaten, enz. Wie in Christus zijn zaligheid ziet, wordt door God verlicht en het geloof openbaart zich in het licht door de liefde. Des schrijvers reformatorische gevoelens stralen door in zijn uitspraken, dat de mensch zichzelf moet beproeven, van welken aard zijn geloof is, en de zaligheid alleen in Christus is. Sterk plaatst hij op den voorgrond de leer van de goddelijke Vaderliefde en van 't kindschap Gods. Zoo vormt dit boekje een schakel tusschen de mildste Roomsche mystiek en het meer omlijnd protestantsch gevoelen.

Reeds werd opgemerkt, dat deze bundel vooral om de geschriften van Joannes Anastasius Veluanes belangrijk is. Aan prof. Moll komt de eer toe het eerst dezen reformateur in 't licht te hebben geplaatst. Zijn oorspronkelijke naam was Jan Gerritsz. Verstege. In het gehucht Stroe op de Veluwe werd hij geboren. Zijn geboortehuis aldaar bestaat nog, het is een boerenhofstede De Steeg genaamd. Hij ontving een uitstekende opleiding en was zeer ervaren in de lectuur van Grieksche en Latijnsche kerkvaders. Vermoedelijk ontving hij zijn kennis aan de Latijnsche school te Harderwijk, onder welker docenten Hervormingsgezinde elementen voorkwamen.

In 1544 werd hij pastoor in het naburige Garderen, waar hij veel werk van zijn preeken maakte en zijn studiën voortzette. Al spoedig voerde hij daar inwendig een hevigen strijd, die uitliep op het omhelzen eener nieuwe overtuiging en droeg hij zijne afwijkende meeningen van den kansel voor en trad hij in het huwelijk. De inquisitie werd gewaarschuwd en zoo werd hij 1 Januari 1550 gevankelijk naar Arnhem weggevoerd, waar Franciscus Sonnius en Berend Gruwel hem zoo bedreigden, dat hij 29 Januari ten aanhoore eener groote menigte zijn gevoelens herriep. Tot eeuwigdurende gevangenschap veroor-

deeld, werd hij opgesloten in het huis te Hattem. Nadat hij bijna twee jaar op den toren had doorgebracht en velerlei ellende uitgestaan, kreeg hij het wat beter, maar ‘hij bleef met groote schande voor de menschen door Sonnius beladen’. Waarschijnlijk beteekent dit, dat hij 's Zondags als boeteling in de godsdienstoefening aanwezig moest zijn. Aanzienlijke vrienden sprongen voor hem in de bres en vroegen zijn loslating. Deze zou geschonken worden, als hij een even omvangrijk geschrift ter verdediging van het Pausdom opstellen zou, als indertijd daartegen in zijn pastorie was gevonden. Men gaf hem daartoe het materiaal en een Bijbel en eenige kerkvaders, maar hij schreef gelukkig dit werk niet. In het voorjaar van 1553 werd hij in vrijheid gesteld op voorwaarde, dat hij eenige jaren te Leuven zou gaan studeeren. Zijn grootvader en een vriend stelden zich borg met *f* 400 voor zijn goede aankomst. Wel vertrok hij naar Leuven, maar toen hij op 't punt was zijn reis te voltooien, vluchtte hij. De vrijheidsdrang was hem te machtig. Het volgend jaar is hij te Straatsburg, waar hij 12 April de voorrede van zijn ‘Der Leken Wechwyser’ onderteekende. Zijn boekje ging de wereld in en heeft stellig grooten invloed uitgeoefend. Later was hij werkzaam te Bacharach, waar hij zijn boekje ‘Vom Nachtmal Christi’ onder den schuilnaam Adamus Christianus in 1557 uitgaf. Dáár was hij de eerste Protestantsche voorganger. Straks nam hij het op tegen de Duitsche Jezuïeten in zijn ‘Bekantenisz von dem waren Leib Christi’ (1561). Hierin sprong hij in de bres voor Monhemius, den beroemden rector der Dusseldorper school, die het vorig jaar een catechismus van zuiver Protestantsche strekking had uitgegeven en daarover door de Jezuïeten fel werd aangevallen. Kort daarop stelde de keurvorst Frederik III hem aan tot superintendent in het ambt Bacharach en stijgt daardoor zijn invloed ten zeerste. Twee jaar later hertrouwde hij met de zuster van Lambertus Pithopaeus, een beroemd beoefenaar der klassieke talen. Dan verliezen wij zijn spoor. Er kan slechts gegist worden, of hij invloed heeft uitgeoefend op de synode van Heidelberg, waar de Heidelberger Catechismus vastgesteld werd. Vermoedelijk zal hij spoedig na zijn tweede huwelijk zijn overleden.

De drie boekjes, hier aangehaald, zijn dan thans weder herdrukt en kunnen nu weder geraadpleegd worden. Zijn hoofdwerk ‘Der Leken Wechwyser’ werd reeds in Augustus 1554 in ons land verkocht te Harderwijk. Terstond werd er jacht op gemaakt door de overheid. Reeds het volgend jaar werd het herdrukt, waarbij het Geldersche dialect door het Hollandsch vervangen is. Deze tweede niet geheel nauwkeurige uitgave werd minstens negenmaal herdrukt tot in 1651 toe. Voorzeker een bewijs hoezeer het boekje in trek was en hoe groote waarde eraan werd gehecht. Van sommige dier herdrukken is nog een enkel exemplaar bekend. Doch het bewijst tevens, dat in Gereformeerde kringen er velen zijn geweest, die of zonder leedwezen of met instemming het leerstuk der praedestinatie hoorden veroordeelen. De Leekenwegwijzer vertegenwoordigde dan ook de zuivere oorspronkelijke nationale hervormingsrichting. Het is als 't ware de voorlooper van het Remonstrantisme, dat in zijn opvattingen dan ook nationaler was dan het uit den vreemde geïmporteerde Calvinisme.

Het zou ons te ver voeren, wanneer wij van deze drie geschriften een overzicht gaven. Wij merken op, dat hij, alhoewel hij grooten eerbied voor Luther toont, toch geen Lutheraan is. De Doopsgezinden bestrijdt hij en houdt zich zelfs bezig met de afzonderlijke fracties. Maar hij keurt de bloedige vervolging tegen hen af en prijst hen om hun zedelijk leven. Ook verdient de aandacht, dat hij niet alleen de

praedestinatie bestrijdt, maar ook meent, dat 's menschen rede door de zonde niet verduisterd is en de vrije wil niet geheel opgeheven is. Het avondmaal beschouwt hij als een teeken, dat Christus ons de zaligheid met zijn bloed verworven heeft en als een vermaning, hiervoor dankbaar te zijn. Het nationale van zijn richting blijkt het beste uit zijn voorspelling van Gods vaderliefde en van het kindschap Gods, benevens uit de waarde die hij hecht aan de wedergeboorte en de noodzakelijkheid van een nieuw leven, zonder 't welk het geloof ijdel is en de zaligheid niet verkregen wordt.

De bekwame Dominicaan Joannes Bunderius zette zich dan ook spoedig aan de bestrijding van den Leekenwegwijzer. Deze bestrijding wordt ontsierd door scheldwoorden, maar is in haar uitvoerigheid en regelmaat verdienstelijk.

Het boekje *Vom Nachtmal Christi* werd geschreven ten gevolge van den heftigen strijd onder de hervormden, ontstaan over de beteekenis van het avondmaal. Hier verdedigde hij zijn meening daaromtrent tegenover de zuiver Luthersche leer, die veld begon te winnen en zelfs tegenstanders met vervolging dreigde. Vandaar dat het boekje onder een schuilnaam verscheen. Hierin staat hij aan de zijde der Zwingliaansche opvatting.

Toen hij vier jaar later zijn *Bekantenisz* schreef, waren de tijdsomstandigheden voor hem gunstiger geworden. Zoo kan hij nu openlijk er voor uitkomen, dat hij en Adamus Christianus één zelfde persoon is. Waar de Jezuïeten juist bij voorkeur hun strijd tegen andersdenkenden richtten op het punt der verwerping der Roomsche avondmaalsleer (die der transsubstantiatie), dat meer dan eenig ander punt het gezag der kerk aantastte, en waar zij er bij de overheden op aandrongen, afwijking van die leer te straffen desnoods te vuur en te zwaard, verdedigt Johannes Anastasius wederom zijn gevoelen, waarbij hij evenmin de Luthersche avondmaalsleer spaart.

Wel mag dankbaar worden aanvaard juist deze herdruk, waar het ons een blik doet slaan in echt-nationaal reformatorisch streven. Verdient prof. Pijper aldus onzen dank voor zijn lijvig werk, een deel daarvan brengen wij toe aan ds. D. Mulder van Zwartewaal, die het uitvoerige en praktische naam- en zaakregister vervaardigde.

Reeds is het vijfde deel ter perse. Daarin zal prof. Cramer eenige hoogst zeldzame Doopsgezinde geschriften uitgeven, o.a. (als wij het wel hebben) *Hans Alenson's Teghenbericht*, dat jaren lang verloren was, maar dezen zomer teruggevonden werd te Zurich, benevens geschriften van H. Rol en Melchior Hoffman.

Woudsend.

K. Vos.

H. Lhotzky. Godsdienst of Godsrijk. Vertaald door Mevr. J.P. Wessellink-Van Rossum. - Zutphen. W.J. Thieme en Co.

De schrijver van dit werk is geen vreemdeling voor de lezers der *Blätter zur Pflege persönlichen Lebens*, uitgegeven door Dr. Johannes Müller, ook wel, wegens den omslag, de *Grüne Blätter* genoemd. Daarin kwamen telkens artikelen van Lhotzky voor, die zich steeds onderscheidden door een frisschen geest, door naïeve opmerkingen, door belangrijkheid van inhoud. Dikwijls gaven ze door gewaagde uitspraken aan meenigeen aanstoot en aanleiding om het tijdschrift op te zeggen. Kortom, de schrijver bleek geen gewoon man te zijn. Met belangstelling namen wij dan ook zijn boek: *Godsdienst of Godsrijk* ter hand, waarvan de titel reeds de aandacht trekt en die een vraag naar de beteekenis van dat 'of' doet rijzen. Ook de inhoudsopgave bevat eigenaardige titels, als: De opklaring, De keerzijde der heerlijkheid, Het Godsrijk gaat op reis, De godsdienstige schaduwbeelden.

Het boek bestaat uit korte overdenkingen van de Handelingen der Apostelen. Met dit Bijbelboek is de schrijver hoogelijk ingenomen. Vooreerst, omdat het nu eens niet afkomstig is van een man van het vak, maar van een geneesheer. En dan, omdat

die geneesheer het verhalen zoo meesterlijk heeft verstaan, dat men hem gerust naast de beroemdste schrijvers van alle tijden kan plaatsen. ‘Men zal er weinig vinden’, zegt hij, ‘die zoo oprecht en eenvoudig, zoo nauwgezet en onzelfzuchtig, met zulk een diepen ernst en schitterenden humor de gebeurtenissen wisten weer te geven uit een grooten tijd als onze verbaler.’ Later wordt hij genoemd ‘de eenige hem bekende schrijver van de oudheid, die de vrouw in haar gansche innerlijkheid en beteekenis weet te waardeeren.’ ‘Hij, die met schitterende kleuren wil schilderen, moet voor een donkeren achtergrond zorgen. Er is bijna geen schrijver in de oudheid, die dat zoo meesterlijk heeft verstaan als Lukas.’ Zijn humor vindt hij o.a. in de optelling der vijanden van Stefanus. En

zoo weet hij telkens iets op te merken, waarop men niet verdacht is en waaruit voor hem het karakteristieke, de uitnemendheid van den schrijver blijkt.

Wat hij bedoelt met de tegenstelling: Godsdienst of Godsrijk? Een vreemde tegenstelling, als wij bij het woord godsdienst denken aan hetgeen men daaronder doorgaans verstaat: *religie*, de onzichtbare band, die den mensch met God vereenigt, de godsdienst van het hart, die op het leven zijn stempel drukt en zich openbaart in een reinen wandel, in werken van barmhartigheid en liefde. Maar onze schrijver denkt bij het woord godsdienst aan de kerk met hare uiterlijke vormen, die op zichzelf geen waarborg opleveren van godsdienstig leven, terwijl daartegenover het Godsrijk is, wat men de onzichtbare kerk pleegt te noemen, de Heilige Geest, die menschen met verschillende opvattingen samenbindt. Aan de kerk ontzegt hij dan ook het bezit van dien geest. 'Indien de kerk hem geheel of bij benadering had bezeten, dan zou zij nooit noodig gehad hebben geld te verzamelen en kloosters en proostdijen vol goud en edelsteenen te stoppen.' 'Godsdiensten', zegt hij, 'leven van leerstellingen, formules, vormen; het koninkrijk Gods beweegt zich in de geschiedenis.' In denzelfden zin zegt hij, sprekende van het tempelbezoek der eerste Christenen: 'In ieder geval is het duidelijk, dat de geheele groote zaak van het Godsrijk al zeer sterk naar het godsdienstige overhelde, zoodat Joden- en tempelwezen daarmede in vrede konden samengaan.' 'Godsdiensten werken slaapwekkend, het Godsrijk omwentelend (revolutionair); gene doelen op dood en sterven, dit op leven en opstaan'. 'Dat kunnen de vertegenwoordigers van den godsdienst niet hebben, dat anderen en niet zijzelve den zegen van God in en om zich hebben'.

Genoeg, om de tegenstelling tusschen godsdienst en Godsrijk bij Lhotzky te verklaren. Over Joden en over geleerden is hij niet best te spreken. Waar het kan, krijgen de Joden een veeg. 'Met Jehova komt men in sommige omstandigheden eerder tot aardsche macht en aanzien dan met goud. Joden vergissen zich in zulke dingen niet.' Als hij spreekt over de armenbedeeling in de Jeruzalemsche gemeente en den twist, daaruit ontstaan, heet het: 'Het geld was weer de algemeene maatstaf der waarde geworden... Dat Joden daarbij de kunst verstaan groote voordeelen te behalen, is bekend.' Er worden *zeven* diakenen gekozen; nu zegt hij: 'In onderscheid met het getal 12 (der apostelen), het product van 4 en 3, nu zeven, de som van 4 en 3. Zonder overal getallen bij te halen, kunnen de Joden nu eenmaal niet bestaan'. Elders: 'Dat voor een loopbaan, waar het op vindingrijkheid aankomt, een Jood bizonder geschikt is, daarover behoeft niet verder gesproken te worden.'

Ook de geleerden staan bij Lhotzky niet hoog aangeschreven. Al aanstonds in het begin. Hij werpt de bedenking op, dat er gewichtige, ernstige gronden zijn aangevoerd voor de meening, dat het verhaal in de Handelingen niet uit ééne pen kan zijn gevloeid, maar uit verschillende op zichzelf staande berichten is samengesteld. Dan laat hij erop volgen: 'Nu, ik strijd nooit, als geleerde menschen spreken.' En in plaats van nu, zonder te strijden, de *gewichtige*, *ernstige* gronden dier geleerden in aanmerking te nemen, gaat hij voort: 'Maar ik denk, dat de vriendelijke lezer mij dankbaar zal zijn, als ik hem voor ditmaal van alle geleerdheid ontsla en hem het verhaal vertel, zooals het is overgeleverd.' Elders heet het, dat 'Lukas recht heeft op volle geloofwaardigheid.' Hij neemt dan ook alles, wat in de Handelingen voorkomt, als werkelijke gebeurtenis aan: de opstanding van Jezus, zijne hemelvaart, de uitstorting van den H. Geest, ook de wonderen, door de Apostelen verricht. Wel komt nu en dan zijn gezond verstand ertoe om het een of ander te betwijfelen. Naïef is de

opmerking bij het verhaal, dat op den Pinksterdag 3000 menschen werden gedoopt. ‘Er was daarvoor geen water te Jeruzalem, zooals voor Johannes den Dooper de Jordaan. En dan 3000 te doopen bij onderdompeling; al was er water, dat ging toch niet. ‘Nu heeft hij er dit op bedacht: ‘Het is de oplossing der kwestie tusschen doopen bij onderdompeling of door besprenkeling. Hier is het door besprenkeling geschied.’ De genezing van een geboren kreupele komt hem wel eenigszins bedenkelijk voor; zij ‘ligt

buiten onze ervaring, aan gene zijde der grenzen van onze wetenschap.' Doch aanstonds stapt hij heen over dit bezwaar en zegt: 'Voor ons heeft bij deze geschiedenis het eigenlijke groote, het "wonder", niet de grootste beteekenis. Het eigenlijke waardevolle ligt hierin, dat voor den bedelaar, zonder meer, het koninkrijk der hemelen werd geopend, dat daarin de kreupele gezond werd, was het natuurlijk (!) gevolg.' Bij het verhaal van den plotselingen dood van Ananias en Saffira wordt ter opheldering de electriciteit te hulp geroepen. Bij een andere gelegenheid zegt hij: 'Het wordt van geen mensch verlangd, dat hij deze of een dergelijke geschiedenis, of het Pinksterverhaal en wat daarmee samenhangt, gelooft. Slechts hij kan en moet zulke dingen gelooven, die zich er met zijn geheele wezen kan inleven. Dat is echter alleen mogelijk, als hem goddelijke ondervindingen of ten minste een zekere mate van goddelijke wijsheid te hulp komt.' Maar, zegt de schrijver, dat gebeurt tegenwoordig niet veel. 'Daarom gaan juist de meest waarheidlievende menschen den Bijbel uit den weg.' Zonderlinge redeneering! Dus moet men niet waarheidlievend zijn, om den Bijbel te waardeeren. Zonderlinger nog is, wat de schrijver erop laat volgen: 'Dat hindert niets en het is volstrekt niet naar den geest des Bijbels zich aan zulke menschen op te dringen of hen nog wel met tijdelijke en eeuwige straffen over hun ongeloof te verschrikken. Verwijderd zijn van den Bijbel behoort ook heel zeker mede in het heilsplan Gods.'

Hierna zal zich niemand verwonderen over L's beschouwing van het karakter der Handelingen. Er zijn verscheiden boeken in den Bijbel, zegt hij, waarmee geleerden zoowel als ongeleerden niets verstandigs weten aan te vangen. Daaronder behooren de Openbaring van Johannes en de Handelingen der Apostelen. Beide boeken behandelen hetzelfde onderwerp. 'Zij vormen, namelijk, de eenige pogingen, niets meer en niets minder te geven dan een aardsche ontwikkelingsgeschiedenis van den opgestanen Jezus. Beide schrijvers spraken bij zichzelf: Als Jezus lichamelijk is opgestaan, dan moet dat de beteekenis hebben, dat hij ook als mensch op aarde een geschiedenis wil hebben en heeft. Anders zou hij ergens in den geest in den hemel kunnen zweven en behoefde geen aardsch stoffelijk lichaam, dat kan eten en drinken. Dewijl hij blijkbaar echter van plan was, als mensch lichamelijk verder te leven, niettegenstaande zijn dood als mensch, en daarvoor in elk geval de ernstigste redenen aanwezig moeten zijn, zoo moet hij als mensch voor de aarde een geschiedenis hebben, ondanks of juist door zijne menschelijke opstanding.'

Tot zulke bespiegelingen komt men, als men voor de geleerdheid en de waarheidsliefde hooghartig de deur sluit.

Uit dit oogpunt wordt dan ook het geheele boek der Handelingen beschouwd. 'Lukas zag den opgestane handelen met en in verschillende menschen, die hij allen nog kende, en zei bij zichzelven: vertel ik van deze menschen, voor zoover Jezus zich hen ten nutte maakte, dan heb ik een aardsche geschiedenis van den opgestane.' Het nageslacht heeft daarvan niets begrepen, bewerende, dat hij een geschiedenis der Apostelen heeft geschreven, 'welke echter, helaas! zeer gebrekkig en onsamenhangend zou zijn, een moeilijk te begrijpen samenvoeging der berichten van de verschillende verhalers, die tezamen geen volkomen geheel gaven. Daarom was het zoo weinig belangrijk, maar werd, ter wille der personen, van wie verteld wordt, eerbiedig in den Bijbel opgenomen.'

Alleen voor hen, die deze opvatting van Lhotzky deelen, is dit boek ten volle te genieten. Toch heeft het buitendien menige eigenschap, waardoor het ook voor

anderen zijn waarde bezit. Het plastische, dramatische in de mededeeling der verhalen. Een paar voorbeelden. Een vermoedelijk kinderloos echtpaar had zich bij de gemeente aangesloten en begrepen, dat zij nu fatsoenshalve, evenals anderen, iets moesten verkoopen. ‘Er is niets aan te doen,’ zei Ananias tot zijne vrouw, ‘wij moeten ons land ook verkoopen en overdragen. Anders valt het pijnlijk op’. Een diepe zucht; dan een stroom van tranen. ‘Bedaar, lieve Saffira; laten wij ons in het onvermijdelijke schikken. Het nieuwe heeft immers ook veel goeds.’ ‘Maar ik zie niet in, waarom ge bepaald alles zoudt weggeven. Wie zal

eens voor mij zorgen, als gij er niet meer zijt? Als wij nu alles weggeven, dan zullen wij zelve onderstand behoeven. De rijken, zij die te veel hebben, moeten den armen geven; maar wij, wij hebben het toch al karig genoeg. Geef de helft. De grond is op het oogenblik goedkoop en niemand merkt het. Ook de helft is veel te veel om nog te geven.' Welke man is sterk tegenover bewijsgronden, die door tranen worden ondersteund? Zoo kwam de man, aarzelend, tot Petrus, kuchte en liet zich iets ontvallen van 'het besluit opgevat te hebben' en 'den akker te hebben verkocht' en 'geld te brengen voor de doeleinden der gemeente...'

Petrus zweeg. Daar trok hij rammelend een zwaren buidel te voorschijn en begon, aarzelend wel is waar, maar ten slotte toch met de grootst mogelijke zelfbeheersching, de geldstukken op de tafel uit te tellen. Zwijgend zag de apostel hem aan, enz. enz.

Een ander voorbeeld: De gevangenneming van Petrus en Johannes. De Hooge Raad was voltallig verschenen, een plechtig en aanzienlijk gezelschap. De Hoogepriester deelde mede, dat tot zijne droefheid een nieuwe leer steeds meer om zich heen greep en zich zelfs in den tempel had vastgeworteld. Reeds sinds jaren had de overheid alle maatregelen genomen, tot nu toe, helaas! vergeefs; maar nu zijn de hoofdraddraaiers in zekere bewaring en de hoogwaardige vergadering moge hen verhooren en over hen oordeelen. 'De gevangenen', wendde hij zich tot de dienaren, 'moeten voorgebracht worden'. 'Zal onmiddellijk geschieden'. Lange pauze. Eindelijk verscheen de dienaar, gevolgd door vele anderen, met ontsteld gelaat. 'De gevangenen', stamelde hij, 'zijn er niet. Wij vonden den kerker met alle verzekerdheid toegesloten en de wachters buiten staande voor de deuren: maar toen wij die geopend hadden, vonden wij er niemand binnen.' enz.

Een andere eigenschap van den schrijver is, dat hij hier en daar, met een enkel woord, opmerkingen weet te maken, die u treffen. Ziehier. 'De kerkvaders der vierde eeuw hebben reeds hevig getwist over het begrip van den H. Geest. Waartoe zou dat noodig zijn geweest, als zij hem hadden bezeten?' - 'Toen wij kinderen waren, leken ons bonte knikkers een begeerenswaardig bezit en een prachtig middel om te betalen in onze kinderlijke handelszaken. Toen wij ouder zijn geworden, handelden wij met goudstukken en bankpapier met denzelfden ernst... Er zijn millionairs, die met een luchtig hart duizenden weggeven.' - 'Wie uit gebrek aan verhooring met bidden ophoudt, is Gode aangenamer dan hij, die gedachteloos voortgonst.' - 'Er zijn menschen, wier vermogen naar de honderdduizend loopt en zij gaan gebukt onder armoede; anderen, die van eigendom weinig weten en geen armoede kennen'. - 'Het Godsrijk is nu eenmaal volkomen anders dan alles wat men op aarde godsdienst kan noemen.' - 'De tegenstanders van het Godsrijk maken zich boos, als men tegen oude, wankelende muren stoot; maar als men iets nieuws opbouwt, dan bewaren zij het stilzwijgen erover en betreuren het oude, evenals die armzaligen, die steeds den ouden tijd bejammeren, maar geen oog hebben voor het heden en geen gevoel voor den nieuwen tijd, die komende is. Zwartgallige menschen, die over lijken treuren en voor vroolijke kinderen geen hart hebben.' - 'De oude tempels worden afgebroken en aan stukken geslagen, waar Jezus komt. Zij ontbinden als lijken, waar de zon op schijnt.' - 'De Bijbel is de grootste ketter; want hij is de oorkonde van het koninkrijk Gods op aarde, en alle ketters, die er ooit waren of zullen zijn, werden het slechts, omdat zij den Bijbel hadden gelezen en door den Bijbel afgevallen waren van de overgeërfde zeden der vaderen. Rome weet maar al te goed, waarom het den Bijbel

verbiedt; het tegenwoordige Jodendom, waarom het de profeten niet laat lezen. Voor de godsdiensten is de Bijbel ten allen tijde het gevaarlijkste boek geweest.'

Zoo zouden wij kunnen voortgaan. Maar genoeg om te doen zien, dat er in dit boek, ondanks het verouderd standpunt van den schrijver, een frissche geest door de bladzijden heenstroomt, die weldadig aandoet. De vertaling en de correctie laten wel iets te wenschen.

J.H.M.

De stille dagen, v. Astrid Ehrencron-Müller. Roman uit het Deensch door Betsy Bakker-Nort. Geautoriseerde uitgave. - Amersfoort, Valkhoff.

De droevig ernstige toon, die bijna een vast kenmerk is der letterkundige werken uit de Skandinavische wereld, de toon die als doorgaande levensuiting schijnt geboren te worden uit herfstnevels en korte dagen, sombere regenluchten en donkere fjorden - klinkt ons tegen uit dit werk, dat meer eene lijdensontleding dan een roman is.

De lijdensgeschiedenis is die van een kunstenaar, door een onberaden huwelijk gekluisterd aan eene vrouw, die van kunst noch kunstgenot iets begrijpt, voor wie idealen en scheppingen op artistiek gebied slechts waardeerbaar zijn in den vorm van den ontvangen koopprijs. Terwijl de man, ziek en door blindheid bedreigd, naar geestelijke opwekking en sympathie smacht, blijkt de ware natuur dier vrouw te zijn wuft, traag en grof, zoodat zelfs uiterlijke huwelijkstrouw en de allergewoonste zorg voor man en zoon ontbreken.

Juist in die dagen hervindt hij eene vroegere vriendin, eene verwante en gelijkgestemde kunstenaarsziel - te laat, naar hare opvatting van plicht, om een verloren levensgeluk te herstellen.

Uit die gegevens is door de hoogst begaafde schrijfster opgebouwd een uitgewerkt levensdrama van de laatste ‘stille dagen’ des lijders, geteekend met de fijnste toetsen, de teerste kleuren, zooals slechts een kunstenaar die geven kan. In de diepe weemoedstonen der muziek, zooals die hier beschreven wordt, in de dichterlijke schildering der noorsche natuur doordringt de auteur ons van den diep klagenden grondtoon, waarop haar onderwerp gestemd is.

Vertaling van zulk fijn artistiek werk is nog heel wat anders dan juiste overzetting; wie zóó vertaalt als hier geschied is, kan méér dan de beide talen beheerschen, - zij moet ook hare kunstenaarsziel aan het onderwerp wijden, - en voor die toewijding mogen wij Mevrouw Bakker-Nort wel dankbaar zijn.

B.

Herfststorm. Roman van Ida Boy-Ed. Vertaling van S.S. - Utrecht, A.W. Bruna en Zoon.

Een zeer leesbare, vlot geschreven, goed vertaalde roman, als gewone ontspanningslectuur aan te bevelen. De gegevens zijn niet al te alledaagsch - niet belachelijk ver gezocht, noch erg fantastisch.

Het bijwerk is voldoende verzorgd; is hier en daar eene beschouwing wat breed uitgesponnen, waardoor zij dreigt op de grens van het langdradige te komen, de bijkomstige versiering noopt ook weer tot verder lezen; eenige figuren en toestanden in een klein Mecklenburgsch plaatsje zijn in hun eigenaardigheden voldoende geteekend om de belangstelling te blijven wekken.

Goede, respectabele karakters - de schrijfster had ze voor 't scheppen, - komen onder haar personen naar verhouding in grooter aantal voor, dan in 't werkelijke leven; de intelligente lezer begrijpt, dat daar wel een korreltje zout bij mag. Als we allemaal zóó wijs waren en zóó wel wilden, - zou 't Paradijs bereikt zijn.

Buiten de bedoeling der schrijfster - zij heeft het ernstig bedoeld, - wordt de note comique geleverd door de kinderlijk naïeve manier, waarop zij moderne kapitalisten met hun geld laat omspringen. Op 't stuk van geldbelegging gaan haar personen met niet alledaagsche oorspronkelijkheid te werk, maar voor aspirant Rockefeller's zouden we toch de brave schrijfster niet als finantieele raadsvrouw aanbevelen. Ook schijnt haar te zijn ontgaan, dat het maken van een testament niet gelijkbeduidend is met onmiddellijken afstand van eigendom door den testateur.

De vertaling is te loven; een enkele maal, in het geheel niet hinderlijk, komt nog wel eens een niet Hollandsch woordje voor den dag.

B.

Lambert Hadewart. Een verhaal uit den bloeitijd der Hanse, naar het Duitsch van W. Noeldechen, door A. Bertrand. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Voor een schrijver die, zonder erg diep in de zaken door te dringen, eene bonte reeks afwisselende min of meer historische beelden scheppen wil, is de 2de helft der 14de eeuw een onuitputtelijke bron.

In Noord-Europa leven in herinnering de Vikings en Asen voort, in Midden-Europa vormt eene krachtige en vermogende burgerij den grond voor machtige stedengenootschappen, eerlang tegenwicht tegen geestelijk en wereldlijk despotisme; verbeterd rechtsbegrip en dorst naar kennis bestrijden reeds hier en daar geweldenarij en bijgeloof, nieuwe vindingen, o.a. vuurwapens, scheppen geheel nieuwe toestanden, enz.

In zoo'n tijd op avontuur uit te gaan met een soort Siegfriedtype, die op 20-jarigen leeftijd in perfectie is ridder en koopman, diplomaat, krijgsman en zeeman, over onuitputtelijke geldmiddelen en ongeloofelijk handige volgelingen beschikt, dat kan zeer loonend geweest zijn, zelfs bij de onmiskenbare (dikwijls hinderlijke) nummeréénachtigheid van den held.

De lezer volgt diens banier in den oorlog der Hansesteden met Waldemar IV van Denemarken, tegen de zeeroovers, naar de Lofodden en de Wolga, naar Zuid-Duitschland en Italië; voor een hier en daar merkbaar contactje met de geschiedenis betoont een vriendelijk lezer zich allicht dankbaar door zonder tegenstribbelen eenige Münchhauserijen voor lief te nemen.

Gelukkig, dat jongens van 12 tot 15 jaar, voor wie het als ontspanningslectuur bedoeld is, er noch geschiedenis, noch Nederlandsch uit behoeven te leeren; de auteur bekijkt zijn tijdvak door een bijzonder rooskleurigen bril, en bij den vertaler zijn er veel woorden slecht afgekomen; deze heeft *los* willen vertalen, dat dan ook gelukt is, zelfs tot de grens van het slordige.

Dit neemt niet weg, dat veel jongens het werk met genoegen zullen lezen en kwaad zal 't geen een doen; misschien zijn schoolwerk en sport een beletsel om een boek van ruim 400 pagina's te durven aanpakken.

B.

Loutering, naar het Deensch van Jakob Knudsen, door Anna Verschoor. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

De beschouwing van een kunstwerk wordt aangenamer en eenvoudiger, als zich een sprekend hoofdmotief voordoet; ontbreekt dit, of moet de beschouwer zijne aandacht verdeelen, dan kan dit aan een juiste waardeering schaden; we ondervinden dit sterk bij de bespreking van bovenaangehaald werk.

Na ernstige overweging zijn we er nog niet achter, of de talrijke nevelachtige beschouwingen over theologie, philosophie, nationale liederen, nationale muziek, de zware en veelal onduidelijke gesprekken over gemeente- en godsdienstverband, volks-hoogeschool, volksgeest, volkspolitiek en volksweerbaarheid, mitsgaders nog andere min smakelijke onderwerpen, of dit alles bedoeld is om ons de handelende

[p]ersonen zoo grondig mogelijk voor te stellen, dan wel of de auteur de daarover [g]eopperde meeningen zelf van veel belang acht. In 't laatste geval betreuren wij, dat zoo'n ruime plaats wordt gegeven aan onklare, weinig beteekenende twistgesprekken der *dramatis personae*; te meer waren helderheid en duidelijkheid wenschelijk geweest, daar niet ieder lezer op de hoogte zal zijn van de eigenaardigheden in het Jutlandsche leven. De onklaarheid wordt nog grooter door de hebbelijkheid der discussiëerenden om elkaar voortdurend in de rede te vallen, waardoor zelden eene conclusie verkregen wordt.

Een hoofdpersoon is blijkbaar zekere Rebekka, *première Amoureuse.* Met eenige hoogdravende aphorismen en boekenphrases geeft zij zich een airtje van iets te beteekenen, maar spreekt 't heele boek door geen verstandig woord. Zonder eenige illusie, drang of noodzaak in 't huwelijk tredend, spreekt zij al dadelijk met den

a.s. echtgenoot af, dat na den kortsten termijn (3 jaar) scheiding zal worden gevraagd, terwijl zij een strikt platonisch huwelijk eischt; in enkele minuten tijd verkondigt zij twee lijnrecht tegen elkaar indruischende meeningen (blz. 210) en galmt één van haar eigenaardige quasi diepzinnige aphorismen uit, n.l. dat een oogenblik en een eeuwigheid eigenlijk precies 't zelfde zijn (blz. 190).

De schrijver moge 't ons vergeven, zoo hij iets anders bedoeld heeft, maar wij kunnen in die Rebekka niets zien dan een onbeteekenend exentriek mensch met recht veel pretentie, - wellicht wordt ze later een ijverige ‘vrije vrouw’. Zoo zijn er.

De aanstaande echtgenoot, die zich bij bovengenoemde mallootige voorwaarden heeft neergelegd, is juist geschikt om zich en zijn omgeving in een zenuwinrichting te zeuren, - en 't is goed gezien zulke echtelieden apart te houden.

't Komt ons onverklaarbaar voor, dat iemand, die zóó goed, vlot en doordacht vertaalt als mejuffrouw Anna Verschoor, aan zoo'n zonderling boek bleef hangen; blijkbaar gaf zij zich veel moeite om goed verstaanbare volzinnen te maken, maar aan den tekst gebonden is dat niet altijd gelukt.

B.

De Duivelskop in het Rotsgebergte van Dr. Karl May. Naar de 43e Duitsche uitgave. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Er is wel niemand, die geheel zonder indrukken bleef van het leven der cowboys en pelsjagers in de prairieën en savannahs van Noord-Amerika. Sedert Cooper ons een 50 jaar geleden warm maakte voor den strijd tusschen het Roode ras en de z.g. pionniers der beschaving in het verre Westen, zijn ontelbare Aimard-nummers door een jonger geslacht verslonden en bij de herinnering aan het daardoor genotene zijn juiste en onjuiste voorstellingen achtergebleven.

Na eenigen tijd door Mark Twain en velerlei detective-romans eenigszins op den achtergrond gedrongen te zijn, leeft de belangstelling in het Amerikaansch jacht- en reisavontuur weer op in een lange serie werken van Dr. May, waarvan het bovenstaande er een is, naar wij meenen niet beter, maar zeker ook niet slechter dan de wereldberoemde ‘Pelsjagers van den Arkansas’.

Of de Indianenstammen er op vooruitgegaan zijn, sedert hun door de U.S. een officieel erkend territorium als jachtgebied, bescherming en rechtsbedeeling van Staatswege zijn toegekend, zouden wij niet durven verzekeren. Uncle Sam is er de man niet naar om veel over zijn kant te laten gaan. Zeker schijnt, dat de zwervende, jagende, roovende Europeaan of Yankee van twijfelachtig allooi zich dikwijls van hoogst ongunstige zijde aan den rooden broeder deed kennen en dat nog maar al te dikwijls het ‘spreken met dubbele tong’, dat de Apachen, Osagen en Comanchen den bleekgezichten moesten verwijten, een veel gebezigd strijdmiddel is.

Het komt ons voor, dat de auteur Karl May, meer dan door zijne voorgangers geschied is, billijkheid en recht doet gelden, ook waar die zijn aan de zijde van den rooden broeder. Bij al het wilde, ruwe en fantastische, waardoor ook deze Duivelskop de jongens wel zal aantrekken, mogen zij er uit leeren, dat eerlijkheid en ridderlijkheid, rechtvaardigheid en menschlievendheid ook tegenover een' vijand moeten gelden.

Dat bij zóóveel fantasie wel eens iemand uit zijn rol valt, is geen wonder. Zoo vonden we een *opgeleid* rechtsgeleerde, die als groote noviteit van een jager der prairieën leert, dat een *plan* tot misdrijf *niet*, een *poging* tot misdrijf slechts *na* een begin van uitvoering strafbaar is; Indiaansche hoofden, in den regel zoo stilzwijgend en bedachtzaam in hun spreken, klappen als eksters, wanneer het in de kraam van den auteur te pas komt, dat zij eene treffende mededeeling doen, enz.

Wie zich aan zulke dingen ergert, blijve van Aimard en Karl May af; de aantrekkelijkheid zit immers juist in veel 'plotselings' en ongeloofelijks'?

B.

Jongensleven. Door Bernt Lie. Vertaald door B. Bakker-Nort. - Gouda, G.B. van Goor Zonen.

Eenige schetsjes en verhaaltjes, onderling verschillend in beteekenis en waarde, niettemin aantrekkelijk door de levendige wijze waarop een en ander voorgesteld en meegedeeld wordt. Sommige zijn wel wat onbeduidend wat den inhoud aangaat; wellicht heeft de schrijver zulks goed willen maken door 't voor knapen boeiend verhaal ‘een vreeselijke jongen’, waaruit overbrave en geniepige schoolkameraden veel kunnen leeren. Blijkbaar is de auteur een recht kindervriend, die in fijne trekjes hunne eigenaardigheden weet weer te geven, maar ook er op uit is 't gemoedsleven op de rechte wijze bij de jeugd te ontwikkelen.

De vertaalster heeft op eene gelukkige wijze den vluggen verhaaltrant weten weer te geven; toch klinkt de zinbouw (waarschijnlijk door overhaasting) wel wat stooterig. Als ze echter vertelt: ‘een paard en wagen kan met ongeloofelijke snelheid een karakter aannemen’, dan - blijven we in blijkbare stupefactie voor kar en paard staan.

H.G.

Nieuwe avonturen van het zestal. Door E. Nesbit. Vertaald door G.W. Elberts. - Gouda, G.B. van Goor Zonen.

Wanneer we acht geven op den geest waarin dit werk geschreven is, dan dunkt 't ons nuttige lectuur voor droomerige, langzame naturen, die al teutende door 't leven denken te komen. De schrijfster, die al meermalen getoond heeft goed tehuis te wezen in de kinderwereld, deelt op hare eigenaardige wijze zedelesjes uit, nl. als pepernoten bij 't ganzebord en weet de onderlinge verhouding en betrekking van kinderen treffend weer te geven.

Maakt men aanmerkingen, als: ‘dat zestal lijdt aan kippekoorts,’ of: ‘aan Amerikaanschen humbug geen gebrek’, of ‘de geestigheden worden wel eens al te grappig’, dat alles is waar, maar men vergete niet: we hebben met Amerikaansche toestanden te doen. Ook zijn enkele verhalen wel wat verward en daardoor duister, 't geen echter aan de vertaling kan liggen. Het is echter zeer te betreuren voor de auteur zelve, dat zij hare persoonlijke zwakheden zoo ten toon stelt. In ‘Goede voornemens’ deed ze heel leelijk over de Zending, in dit werk stelt ze den vegetariër en geheelonthouder voor als het type van saaiheid. Dit kenschetst haar persoonlijken geest genoeg. Trouwens, een leerling is allicht geneigd tot overdrijving, een goed onderwijzer wake daar dus te meer voor.

De vertaling, die in vele opzichten goed is, wordt zeer ontsierd door eene uitdrukking als: ‘sedert voor moeder's dood.’ Blz. 188.

H.G.

De twintigste eeuw en hare waarschijnlijke ontwikkeling. Uit het Engelsch van H.G. Wells. - Wereldbibl. Uitg. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Een nuttig werk heeft deze maatschappij verricht met de vertaling en uitgave van bovengenoemd werk. Het is niet de vraag, of men zich vereenigen kan met de resultaten waartoe de schrijver komt; trouwens, deze spreekt zelf van *waarschijnlijke* ontwikkeling; maar de wijze waarop de auteur zijne inzichten meedeelt en uitwerkt, is zeer duidelijk en aantrekkelijk. Ook zijn deze studiën door de uitgebreide kennis, waarover de schrijver beschikt, hoogst leerzaam voor hardloopers, die tengevolge van gebrekkige kunde allerlei bezwaren, welke werkelijke ontwikkeling in den weg staan, niet tellen noch wegen. Uit de inhoudsopgave blijkt over hoe velerlei onderwerpen de auteur zijne gedachten heeft laten gaan; al ontbreekt 't ons niet aan bedenkingen, ten aanzien van vele onderwerpen, werkt dit schrijven toch mee tot verruiming van den blik. Het laatste hoofdstuk getiteld: ‘Het geloof, de zedelijkheid en het openbaar beleid der Nieuwe Republiek’

doet ons de wijsheid van den schrijver waardeeren, doordat hij 't adjectief ‘waarschijnlijk’ toegevoegd heeft aan den titel.

De redactie W.B. mogen we erkentelijk zijn voor zoo menige nuttige opmerking aan den voet van sommige bladzijden geplaatst.

H.G.

Wonderlijke vertellingen, van H.G. Wells. Vertaald door D. Jaeger. - Amsterdam, G. Schreuders.

‘Wonderlijke vertellingen’, zoo mag dit werk met recht heeten. Zoo vreemd zelfs, dat, wanneer men tracht een dezer verhalen weer te geven, men telkens 't boek opslaat om den draad terug te vinden. Deze is soms even onzichtbaar als 't touw van den vlieger bij strakke en scherpe lucht. Men verwondert zich zoowel over de fantasie en de keus van onderwerpen als over 't grillige in de uitvoering daarvan. Men gevoelt te doen te hebben met een wetenschappelijk en veelzijdig ontwikkeld schrijver, die iets en veel te zeggen heeft, maar dat liefst doet op een veelal humoristische wijze met wijsgeerigen achtergrond en meer of minder duidelijke tendens. Soms is 't maklijk zekere moraal op te diepen, soms ook geeft hij 'n verhaal met natuurlijk verloop, hoewel altijd op een koortsachtigen toon geschreven.

Sommige lezers zullen 't kortweg ‘onzin’ noemen; welnu, dat zij 't boek ter zijde leggen! Anderen zullen 't leerzaam achten, al lijkt 't ook wel eens, alsof men als 'n kind voor 't ganzebord zit; zij zullen den besteden tijd niet betreuren. Zij die echter gesteld zijn op wat heet ‘een streng wetenschappelijken zin’, zullen van dezen poespas niet gediend zijn.

Men kan veel van deze vertellingen zeggen, men kan er zich ook met weinige woorden van afmaken. Ziedaar ons oordeel - in den geest van den schrijver zelven.

H.G.

De gestolen bacil. En andere vreemde verhalen van H.G. Wells. Vertaald door G. Loman-van Hildriks. - Amsterdam, G. Schreuders.

Dit werk onderscheidt zich gunstig van ‘De wonderlijke vertellingen’ van denzelfden auteur, daardoor dat de verhalen niet wonderbaarlijk maar eenigszins origineel zijn. Hoewel ook hier de wetenschappelijke kennis van den schrijver aan 't daglicht komt, zoo bevat 't boek toch geen lectuur voor degenen, die onderzoek, kennis en alzoo kunde begeeren, maar wel voor hen, die tevreden zijn met een wetenschappelijk vernisje.

Over 't geheel genomen is 't een boek, dienstig voor rondgaande portefeuilles van Leesgezelschappen en zal 't aftrek vinden bij stamgasten van koffiehuizen en paardespel, die op intellectueel gebied, zooals 't heet, toch gaarne op de hoogte van hun tijd blijven.

H.G.

Vergif, van A. Kjelland. Vertaald door M. Meyboom. - Wereldbibl. Uitg. Mij. van goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

De redactie W.B. merkt in haar voorwoord op, dat deze auteur in dit werk op zoo frissche wijze de geestdoodende klassieke schoolvorming beoordeelt. We erkennen gaarne, dat Kjelland 't schoolleven uitnemend teekent, maar dat is ook het beste wat van dit boek gezegd kan worden. De gesprekken toch aangaande eene klassieke opleiding ten huize van den professor gehouden bestaan veelal uit groote en holle woorden; werkelijke bewijsgronden ontbreken. Dat 't gymnasiaal onderwijs 'n vijf en twintig jaar geleden verbetering noodig had, wie zal dat ontkennen?

Het geheele werk lijdt trouwens aan 't gebrek, dat alhier twee thema's uitgewerkt worden, welke niet voldoende met elkaar in verband zijn gebracht, nl. de gebreken der zgn. klassieke vorming en de tweedracht tusschen den professor en zijne ega. Deze beide personen zijn zoo oppervlakkig geteekend, hunne woordenwisselingen hebben zoo weinig diepte, dat alle sympatie blijft ontbreken voor hun lot en leven. De gevoelens van Kjelland ten aanzien van kerk en school komen duidelijk genoeg uit, maar de poppen waarmede hij zijne equipement-stukken bekleedt, missen figuur en leven. Wat is de schrijverskunst ook bij de geestverwanten van den auteur niet vooruitgegaan sinds 't opstellen van dit werk? De redactie van W.B. had zich de vernieuwde uitgave van dezen roman wel kunnen besparen.

En Mej. Meyboom heeft wel eens betere vertaling geleverd; men lette b.v. op blz. 31, regel 13 v.o.

H.G.

Peter Camenzind. Door H. Hesse. Vertaald door Th. Kuyper. - Amsterdam, P.N. van Kampen Jr.

Het eigenaardig cachet van dit werk verklaart den opgang, dien 't gemaakt heeft, waardoor 't in Duitschland zelfs 'n 36sten druk heeft beleefd. Onze schrijver vertelt ons de levensgeschiedenis van een boerenzoon uit Duitsch-Zwitserland, die overeenkomstig zijn aanleg 't brengt tot redacteur en medewerker aan bladen en tijdschriften in verschillende talen.

Hoewel 't volstrekt geen spannend verhaal is vol merkwaardige ontmoetingen of in 't leven ingrijpende lotsveranderingen, zoo wordt onze aandacht toch geboeid door de eigenaardige voorstellingen van natuur en leven, en door de duidelijke beschrijving van 't karakter van den held Peter. We leeren hem door en door kennen als eene hoogst gevoelige natuur maar ook oppervlakkig philosophisch aangelegd, in de praktijk van 't leven zich zelven 'n sta in den weg, leergierig en toch ver blijvende van zijne inspiraties.

Dat dit werk zooveel naam heeft gemaakt in Zuid-Duitschland is niet te verwonderen, daar Peter tamelijk wel een type is van 't volkskarakter in die streken.

Den auteur komt de lof toe, dat hij eene studie heeft geleverd, welke van een origineel talent getuigt.

H.G.

In en uit het defensie-moeras.

De Landsverdediging is in 't moeras geraakt, zoo hoort men aan alle zijden roepen. Zou 't niet juister wezen, te zeggen dat zij er weer in zit, al heeft men zich een korte poos met de hoop gevleid haar volgens vermogen te hebben verzekerd? De woorden, waarmede de heer Van Vlijmen, op 21 December 1907, namens zijn partijgenooten, het vonnis tegen de oorlogsbegrooting uitsprak, toonen toch een merkwaardige overeenkomst met die welke De Roo van Alderwereld in September 1870 bezigde om een toevoegsel te verdedigen aan het adres van antwoord op de Troonrede: 'Wij wenschen de hoop uit te drukken, dat, mocht Nederlands onafhankelijkheid te eeniger tijd werkelijk worden bedreigd, onze weermiddelen zullen blijken te beantwoorden aan de groote opofferingen, die het volk zich daarvoor getroost.'

Men leze hiernaast de woorden des heeren Van Vlijmen en men zal gevoelen, hoe bedroevend het is gesteld met een zaak, waarover deskundigevolksvertegenwoordigers van verschillende staatkundige beginselen in 1907 hetzelfde oordeel moeten vellen als zeven en dertig jaren vroeger.

Heeft men dan sinds 1870, toen door de plotselinge mobielmaking van het leger de gebreken scherp aan 't licht gekomen waren, heeft men sinds dien dan niets gedaan? Toch wel! Men is begonnen met een onderzoek van de zijde der Vertegenwoordiging, dat leidde tot een vernietigende slotsom. Men noopte twee Ministers van Oorlog, de generaals Van Mulken en Engelvaart tot aftreden, hoewel zij toch niet alleen schuldig mochten worden genoemd. Men trachtte deskundigen te vinden, die den toestand zouden kunnen verbeteren in overleg met de Vertegenwoordiging, maar die noodige samenwerking bleef ver te zoeken. Zelfs trad de groote staatsman Thorbecke, op 4 Januari 1871, met 't 'geweer op schouder' de Tweede Kamer binnen; maar al ware hij langer blijven leven, wij twijfelen, of zelfs hij iets van belang had kunnen doen; want ook hij vermocht zich blijkbaar niet te ontworstelen aan den greep van 't verleden. Mr. van Houten heeft het later zoo helder gezegd: men had behooren te handelen volgens de eischen van het moderne staatsrecht; volgens de lijn eener waarlijk parlementaire regeering; De Roo was de aangewezen man; maar hij werd op den achtergrond gehouden en genoodzaakt anderen af te breken, waar hij zelf in de gelegenheid had moeten zijn gesteld op te bouwen. Eerst

in 1877 kwam hij aan 't bestuur, nadat men in *zes* jaren niet minder dan *zeven* Ministers van Oorlog had zien optreden en heengaan, waarvan althans vijf wegens gemis aan overeenstemming met de Volksvertegenwoordiging! Maar toen was het tevens te laat. Zijn lichaamskrachten waren niet meer berekend voor een zoo zware taak, en reeds 't volgend jaar stierf deze man, die zooveel goeds zou hebben kunnen verrichten, omdat hij, zooals men thans vrijwel algemeen erkent, voor dien tijd het juiste begrip had van wat de groote meerderheid des volks wenschte en in staat was te geven. De groote meerderheid der beroepsofficieren, waaruit men halsstarrig de hoogstgeplaatsten tot de regeering riep, zag de gebreken evengoed als De Roo, maar hield bij haar goed bedoelde voorstellen tot verbetering niet genoeg rekening met de eigenaardigheden des volks, uitgedrukt in zijn Vertegenwoordiging. Overtuigd dat zij het goed meenden en dat zij, als de voornaamste vakmannen, tevens den eenig juisten blik op de zaken hadden, liepen zij hun tijd vooruit, eischten vóór alles de afschaffing der plaatsvervanging en daarvoor was de kern des volks nog niet rijp. Toen zij inzagen, dat de Vertegenwoordiging weigeren bleef op dit stuk toe te geven, daarentegen bereid bleek voor de doode weermiddelen veel te offeren (de Vestingwet was in 1874 met 60 tegen 6 stemmen aangenomen, terwijl het jaar te voren het voorstel Van Stirum tot invoering van den persoonlijken dienstplicht met 43 tegen 23 was verworpen), toen trokken zij zich in arren moede in hun binnenkamers terug en ontwierpen een stelsel van verdediging zoo goed als maar te ontwerpen was met de middelen, die te hunner beschikking stonden. Zoo kwam men tot de vermaarde Vesting Holland, voor dien tijd ± 1879-1889 werkelijk het beste en meest logische, wat een legerbestuur voor zijn land doen kon; eenmaal vooropgesteld, dat het volk geen zwaardere persoonlijke lasten dragen wilde. Jammer was het slechts, dat het Marinebestuur op eigen gelegenheid bleef voortscharrelen, nadat een poging tot aanbouw eener slagvloot ± 1870 was opgegeven. Hoezeer de samenwerking tusschen beide departementen te wenschen overliet, bleek uit den strijd tusschen deskundigen van beide onderdeelen onzer weermacht, gevoerd over het vlugschrift van den overste Gijsberti Hodenpijl: *De taak onzer Zeemacht.* Toen echter de afwerking der Vestingwet niet binnen den bepaalden tijd mogelijk bleek en de kosten oneindig hooger beloofden te worden dan de raming, begonnen buiten het leger al stemmen op te gaan tot verdere inkrimping van het vestingstelsel; - men denke aan het voorstel-Schaper om de doode weermiddelen te beperken tot eene stelling van Amsterdam. Natuurlijk wilde het gros der beroepsmannen daarvan niet hooren. Wie toen niet in de Vesting Holland als in een evangelie geloofde, was in hun oog eenvoudig een krankzinnige. Maar er was nog een andere oorzaak voor het ontwaken der belangstelling in legerzaken onder het volk; Minister Wetzel had zich verplicht gezien, wegens het schrikbarend te kort aan vrijwilligers, den diensttijd

der dienstplichtigen met één jaar te verlengen. Wel voelden de betrokken jongelui daarvan niet veel, maar het was toch een eerste stap in de richting van zwaardere persoonlijke lasten. Ook was toen Grondwetsherziening aan de orde (1883-'87) en daarbij speelde het 8ste hoofdstuk een belangrijke rol. De tijden van rustig arbeiden begonnen voor het legerbestuur te eindigen. Van 1871-'79 had men negen Ministers van Oorlog versleten, van '79 tot '88 waren er maar twee. Na dien tijd, in bijna 20 jaar dus, wisselde men weder achtmaal van bestuurshoofd en mocht alleen generaal Bergansius in zijn tweede tijdperk het vier jaren bolwerken. Met de Marine-ambtgenooten heeft men het zoo erg niet gemaakt, maar toch was ook voor dezen het leven ver van rustig.

Toen kwam dan ook een samenloop van omstandigheden den toestand verduisteren. De N.H. Waterlinie, het voornaamste deel dus van de Vesting Holland, was ongeveer gereed, toen omwentelingen in de artillerie-techniek haar een groot deel harer sterkte roofden; de dekkingen waren onvoldoende geworden. Welnu, zal men zeggen, dan behoorde men ze eenvoudig voldoende te maken. De vakmannen hadden slechts ernstig en openhartig tot het volk te spreken, ongeveer als volgt: Na den schrik in 1870 hebben wij gepoogd U te overtuigen, dat de landsverdediging allereerst invoering van persoonlijken dienstplicht vordert. Ge hebt geweigerd en wij schikten ons en ontwierpen een stelsel van verdediging, dat door ieder deskundige en verstandig mensch uitstekend genoemd wordt, in aanmerking genomen hetgeen gij tot onze beschikking stellen wilt. Wij hebben daaraan hard gewerkt en gij hebt behoorlijk betaald; ieder heeft dus zijn best gedaan, maar nu maken onvoorziene gebeurtenissen het werk plotseling minderwaardig. Laat ons de handen ineen slaan en spoedig de Waterlinie volgens de eischen der versterkingskunst verbeteren. Zóóveel is ongeveer noodig, geef het ons!' - maar dat is nu achteraf gemakkelijk gezegd! Het zou kort na 1880 inderdaad gebeurd zijn, meenen wij, maar op het bedoelde oogenblik stond men er anders voor. In de eerste plaats was het aantal dergenen, die in de Vesting Holland zulk een flink vertrouwen stelden, afgenomen; men had moeten erkennen, dat ook deze vesting, als alle andere, gebreken had. Daarbij meenden vele beroepsofficieren, dat de geoefendheid der troepen te voet ernstig geschaad was door het naar huis zenden der dienstplichtigen in de wintermaanden. Amsterdam begon meer en meer de aandacht te trekken en zou als kleiner stelling met de geringe en h.i. in waarde verminderde troepenmacht beter te verdedigen zijn dan de reusachtige vesting Holland. Dat verzwaring van de persoonlijke lasten des volks, dus uitbreiding van het leger, mogelijk zijn zou in de naaste toekomst, geloofden maar enkelen. Immers had men de zoo geringe versterking van de jaarlijksche lichting aan Minister Bergansius geweigerd; en wel was de motie Rutgers ten gunste van persoonlijken dienstplicht aangenomen met groote meerderheid (49 tegen 27), maar velen zagen

daarin niet meer dan een goedkoope platonische liefdesverklaring. Voorts begon de zeemacht uit haar verval op te rijzen, - men beloofde zich daarvan vermoedelijk te veel, - en ten slotte was het ontwaken der belangstelling voor de landsverdediging bij de ontwikkelde burgerij gepaard gegaan met erg onbehaaglijke verschijnselen. De door den schepper, Van Dam van Isselt, zoo uitmuntend bedoelde instelling van het Reservekader, die een band zou vormen tusschen leger en ontwikkelde burgerij, die aan de strijdmacht vele vrijwillige onderofficieren en officieren moest schenken, zonder dat het getal soldaten ook maar met één man verminderde, deze instelling werd met wantrouwen door de meesten, met overdreven verwachtingen door sommigen ontvangen. Door enkele beroepsofficieren over 't paard getild, door de meesten echter met tegenzin geduld, door nagenoeg het gansche lagere kader met onverholen vijandschap bejegend, kon deze schepping onmogelijk aan de verwachtingen beantwoorden. Wel heeft zij een groot aandeel aan het eindelijk in de wet schrijven van den persoonlijken dienstplicht, maar bijgedragen tot vriendschappelijke toenadering tusschen burgerij en 't gros der krijgslieden van beroep heeft zij voorzeker niet. Inplaats van met bescheidenheid te leeren, waarom de toestanden waren zooals zij ze vonden, begon het meerendeel dezer belangstellenden al gauw met beoordeelen en sloot men zich maar al te gaarne aan bij een groep ontevreden deskundigen, die ongetwijfeld vaak terecht en met de beste bedoelingen, maar gewoonlijk met felle hatelijkheden, bijtenden spot en op onhebbelijken toon de gezaghebbende vakmannen aanvielen, en daardoor tegenwerking uitlokten. In zulke omstandigheden zou een onomwonden verklaring van den toestand met smaad en hoon ontvangen zijn en had de volksvertegenwoordiging onder den druk daarvan vermoedelijk de gelden geweigerd. Bovendien, Frankrijk en Duitschland waren nog steeds de groote kampioenen, Engeland bleef op den achtergrond. Het Fransche leger stond nog steeds gelijk met het Duitsche, de Duitsche vloot had de Fransche nog niet overvleugeld. In deze verhouding viel werkelijk veel te zeggen voor beperking van het vestingstelsel tot de stelling Amsterdam, als men tevens een flink veldleger op de been brengen kon. Zoo ging men dus overstag, ondanks den tegenstand van enkelen liet men vrijwel de Waterlinie liggen voor wat zij was; een deel der vakmannen, nog steeds geloovende dat het sterke veldleger een hersenschim zou blijken, bracht zijn groote liefde over op de Amsterdamsche stelling, - een ander deel, vooral jongeren, en dat steeds aangroeide, begon aan te dringen op uitbreiding van het leger met een 4e divisie. En Minister Eland, die met den stroom was meegegaan, die als Brinio nog 16 maanden eersten oefentijd geëischt had om slechts een tiental jaren later 8½ maand voldoende te verklaren en feitelijk in de wet vast te leggen, Minister Eland trachtte bij zijn voorstellen tot hervorming der levende strijdkrachten aan beide partijen hun zin te geven. Met hem was men aan den tweesprong gekomen; in Amsterdam

zag hij nog steeds het palladium van Nederlands onafhankelijkheid, maar het noodzakelijke eener uitbreiding van het veldleger kon hem niet ontsnappen; hij stelde dus voor een vierde divisie zonder Cavalerie en Artillerie, hoewel de laatste bij de drie andere zou voorhanden zijn. Een divisie dus 'à double usage', zooals men omstreeks dien tijd ook erg bezig was over oorlogsschepen met dubbele bruikbaarheid (voor Indië en Nederland.) - Natuurlijk voldeed zulk een halfheid niemand. En het scherpst werd zijn voorstel bestreden door den generaal Bergansius, die hem als minister zou opvolgen, nadat de generaal Kool in een korte tusschenregeering de Militiewet had binnengeloodst, toen Eland, ondanks al zijn bekwaamheid als vakman, ongeschikt bleek omvangrijken wetgevenden arbeid te leiden. Toch moet erkend worden, dat de heer Eland voor dat oogenblik de meest passende Minister van oorlog was, want er stak in hem althans een hervormer en hij had meermalen getoond niet te schromen met tijdstroomingen mede te gaan. Zijn gebrek aan parlementaire handigheid en zijn weinig doortastend optreden dient men achteraf als een geluk te beschouwen; want gegeven zijn latere houding als volksvertegenwoordiger ten opzichte van het wetsontwerp tot sneller afbouwen der stelling van Amsterdam, ligt het vermoeden voor de hand, dat, ware hij een krachtiger man geweest, die stelling zijn volle aandacht zou hebben getrokken en daardoor niet eens de aarzelende stap tot uitbreiding van het veldleger zou zijn gewaagd. Trouwens, al had hij alleen maar zijn naam verbonden aan de uitvoering van den persoonlijken dienstplicht, dan nog zou hij voor altijd aanspraak hebben op de dankbaarheid van hen, die 't met de landsverdediging goed meenen; doch hem is men in hoofdzaak toch ook de uitbreiding der jaarlijksche lichting verschuldigd. Over 't algemeen beschouwd, kan men dus zeggen, dat het bestuur van den heer Eland ons vooruitgebracht heeft.

Toen dus in 't midden van 1901 generaal Kool als tijdelijk minister van Oorlog aftrad, stond men op een keerpunt. Schouwde men op de verloopen dertig jaren terug, dan mocht met voldoening worden vastgesteld, dat veel verbeterd was. In 1871 toch zuchtte men onder een ontzettend aantal versterkte plaatsen zonder eenig redelijk verband en beschikte men slechts over een legertje van 5 lichtingen elk van 11000 dienstplichtigen, onder welke het ontwikkelde deel des volks door afwezigheid schitterde, benevens eene schutterij, die, ondanks goede eigenschappen van een klein gedeelte, vrijwel zonder waarde geacht worden moest. - In 1901 daarentegen had men althans een goed doordacht stelsel van doode weermiddelen te land, al voldeed een belangrijk gedeelte ervan niet meer aan de eischen des tijds; daarbij had men door 't prijsgeven van de plaatsvervanging een, zij 't dan ook getemperd, volksleger verkregen, en nu gaf de zoo juist aangenomen dienstplichtwet, de bijbehoorende Landweerwet meegerekend, de beschikking over 15 lichtingen elk van 17.500 man. Hier tegenover stond een betrekkelijk geringe verkorting van den eersten oefentijd der troe-

pen te voet en de zeer voelbare vermindering van het aantal vrijwilligers; maar ook het eerste was volgens vele deskundigen geen bezwaar, het laatste was een maatschappelijk verschijnsel, waartegen niets te beginnen viel. De zeemacht had zich een aantal nieuwerwetsche schepen verschaft, het personeel was nog altijd goed, men beschikte over zeer goede kanonnen en een uitmuntend torpedowezen. Slechts had men blijkbaar nog steeds geen vast stelsel voor oogen: de deskundigen waren het geheel oneens wat betreft de soort van vaartuigen, die men voor de verdediging van den Staat noodig had en zoo bracht ongeveer elke wisseling van bestuurshoofd een wisseling van plan mede.

Noodig was dus een man met vaste hand, niet alleen met zijn tijd meegaande zooals Eland, maar vooruitziende, blijmoedig geloovende in de toekomst en bereid terwille van die toekomst waar noodig in 't bestaande krachtig in te grijpen. Noodig was ook vereeniging der leiding in ééne hand, opdat eindelijk een vast stelsel zou kunnen gevolgd worden en de deelen niet ten koste van 't geheel hun eigen wegen zouden blijven bewandelen. Van een man als de optredende kabinetsformeerder Dr. Kuijper had men, meer dan van iemand anders, recht flinke, doortastende maatregelen te verwachten; immers was hij zelf een hervormer, een man met scheppende kracht, een man die niet vreesde hardhandig toe te tasten. En inderdaad hoorde men spreken van dergelijke maatregelen, bepaaldelijk het brengen van ‘Oorlog’ en ‘Marine’ onder eenhoofdig bestuur. Maar spoedig bleek, hoezeer men zich vergist had! Niet alleen bleven de beide departementen gescheiden, maar het bestuur ervan werd toevertrouwd aan den generaal Bergansius en den admiraal Kruijs, rechtschapen menschen, zeer bekwame vakmannen, zelfs beschikkend over eenige parlementaire ervaring, maar van wie de laatste zich nimmer als hervormer getoond had en de eerste zich als zoodanig geheel had overleefd. Hoe kon de man, die scherper dan iemand anders de beginselen en de uitwerking der wetten van Eland veroordeeld had, geroepen worden deze uit te voeren, hoe kon hij zich ertoe laten bewegen dezen arbeid op zich te nemen? Is het te verwonderen, dat zich bij een groot deel der Volksvertegenwoordiging wantrouwen nestelde? En dat men slechts half voldaan was, toen de Minister op een desbetreffende vraag antwoordde, dat hij zich borg stelde voor een ridderlijke medewerking, dat hij de wet, nu deze eenmaal was aangenomen, naar letter en geest zou uitvoeren? Twijfel aan 's Ministers bedoelingen kon niet voorzitten; juist hij had in zijn eerste bestuur blijk gegeven een eerlijk man te zijn, die desnoods om zijn overtuiging, wat aangaat 's lands belang, partij-invloeden dorst weerstaan. Maar men kon nu eenmaal niet gelooven, dat hij de zaak verder brengen zou in de richting, die het volk en reeds velen onder de jongere vakmannen noodzakelijk achtten; hoogstens was van hem te wachten een blijven op het doode punt, en dat mocht niet meer. Voor weifelen was nu de tijd voorbij. Stilstand moest nu achteruitgang zijn,

want met de Dienstplichtwet en de afschaffing der plaatsvervanging was men reeds te ver gegaan in de nieuwere richting, dan dat een zooveel mogelijk nog vasthouden aan de oude iets anders zou kunnen brengen dan teleurstelling, ontevredenheid en door het in den ouden stijl toepassen der nieuwe beginselen, onevenredig hooge kosten, waardoor de afkeer van het oude nog sterker aan den dag komen zou. De dienstplichtwet had vele gebreken: haar ontwerper was een man, die 't goed bedoelde en met zijn tijd meeging, maar niet krachtig, niet met overtuiging, daarbij niet in staat de leiding te behouden, waardoor de vertegenwoordiging, die zelf maar amper wist wat zij wilde, op verscheidene punten ingrijpende veranderingen doordreef, terwijl ten slotte een reeds prijsgegeven beginsel opnieuw vastgelegd werd, haast bij overrompeling. Zulk een wet kan niet logisch in elkaar zitten; maar toch had men bij de uitvoering de nieuwere begrippen kunnen huldigen en bovendien, het Kabinet-Kuyper beschikte over een voor ons doen ferme meerderheid, men had dus wijziging in vooruitstrevenden geest kunnen beproeven. Immers, alle partijen zijn tegen hooge uitgaven voor de landsverdediging. - Maar uitwerking van de wet en verder sturen in den geest van Eland mocht niet, daar ook deze minister nog te veel aan 't verouderde was blijven hangen.

De Boerenoorlog, die juist was geëindigd, had ons volk eens flink door elkaar geschud. Men had ervaren, dat de groote mogendheden elkaar wel degelijk toestaan onrecht te plegen en dat een overigens billijk voelend volk, als het zijn belangen op 't spel meent te zien, voor geen enkel middel terugdeinst, al heeft het de toepassing door anderen nog kort te voren gelaakt. Men had óók gezien, hoeveel zelfs een klein volk vermag en ondanks de eindelijke, onvermijdelijke nederlaag der Boeren, had men tevens ondervonden, hoeveel waarde dergelijke burgersoldaten voor den oorlog bezitten, juist omdat het *stelsel* bij hen zoo erg gebrekkig geweest was. Hoogst merkwaardig, keerden de beide door het Nederlandsche leger naar dien krijg gezonden officieren terug als overtuigde voorstanders van het z.g.n. militiestelsel, zij, die waren uitgegaan als tegenstanders! Inmiddels veranderden de staatkundige verhoudingen geheel en al na het optreden van Koning Eduard VII. Engeland trad uit zijn eenzaam standpunt en de mededinging tusschen dit rijk en Duitschland nam allengs een scherper tint aan. Frankrijk, welks bevolking zich tot de Duitsche ging verhouden haast als 2 tot 3, kon hoe langer hoe minder zijn ouden vijand opzijde blijven. Niet alleen hield Duitschland met zijn leger gemakkelijk een voorsprong, maar met zijn vloot drong het de Fransche van zijn oude plaats. En gedachtig aan de uitdagende zinspreuk van Wilhelm II over Duitschlands toekomst, begon Engeland de krachtige uitbreiding der Duitsche zeemacht met leede oogen aan te zien. Voor de naaste toekomst stonden dus Engeland en Duitschland tegenover elkaar. Doch daardoor veranderden de eischen aan Nederlands weermiddelen te stellen geheel van aanzien. Zoolang

Engeland op den achtergrond bleef, daarentegen Frankrijk en Duitschland de vermoedelijke hoofdkampioenen waren en deze ongeveer gelijk van sterkte schenen, zou nog veel te zeggen geweest zijn voor een stelsel van landsverdediging, hetzij samengevat in de vesting Holland, hetzij gegrond op een sterk veldleger met een goede stelling van Amsterdam als steunpunt in den rug. Maar door de nieuwe verhoudingen was het toch duidelijk, dat de Waterlinie oneindig meer diensten bewijzen kon dan Amsterdam. Want bij een strijd tusschen Engeland en Duitschland gaat het om onze havens, de eenige waaruit in de nieuwe geschiedenis met goed gevolg een aanval op Engeland ondernomen werd, en zoolang het Engelsche volk weigert te zorgen voor een werkelijk goed leger, zal bij een botsing tusschen beide rijken het Duitsche krijgsbestuur ongetwijfeld trachten door zijn overmachtig leger den doorslag te geven, desnoods met opoffering van de vloot. Maar 't is duidelijk, dat in zulk een geval aan ons geen onzijdigheid *kan* worden vergund. Wij zullen genoodzaakt zijn òf voor den oorlog partij te kiezen, òf onze havens werkelijk te beschermen. Aan een stelling van Amsterdam, al is zij onneembaar, hebben wij dan niets, want zij beschermt slechts één haven en niet eens de voornaamste. Zonder vestingwerken kan een klein en ondiep land als het onze nu eenmaal niet, maar laat men dan ook geen nuttelooze sterkten bouwen. In de tegenwoordige omstandigheden zou men de Waterlinie moeten maken, als men haar niet reeds had. Nu men haar heeft, behoort men haar op de hoogte des tijds te brengen en Amsterdam, dat trouwens evenzeer door haar gedekt wordt, en beter, niet verder te versterken. Dit alles had in men in 1901 en volgende jaren moeten bedenken. Gouverner c'est prévoir. Doch wat gebeurde? De grootere sterkte van het leger, door de dienstplichtwet gegeven, werd benut om eindelijk de lang gewenschte 4de divisie op te stellen, - en wel een echte, *met* cavalerie en artillerie. Tevens schiep men de gelegenheid om bij elk regiment infanterie nog 2 bataljons op te stellen, bataljons à triple usage misschien. Geheel in de lijn-Eland dus. Evenzeer bleef men in die lijn door te behouden wat men had aan beroepskrijgslieden, en dat was een groote fout. En deze fout zou des te schrijnender uitkomen, doordat Minister Bergansius de wetsvoorstellen-Eland in zake landweer en bevordering van officieren overnam en tot het *Staatsblad* voerde. Voor de personen was dit alles zeer aangenaam, maar voor het rijk heeft het de kosten van het leger ontzaglijk doen stijgen. Men had na 1901 *alles* moeten doen om uit de militie zooveel mogelijk kader te halen en rondweg te breken met het stelsel van beroepskader aangevuld met dienstplichtigen. Niet omdat men zonder meer zou mogen beweren, dat dienstplichtig kader beter is dan beroepskader, want dat kan geen enkel verstandig mensch volhouden; maar eenvoudig omdat het niet anders kan en dit kader voor den oorlog wel voldoende bruikbaar te maken is. Doch Minister Bergansius, die in zijn bestrijding van de Eland-

voorstellen voor gewone soldaten 12 maanden oefeningstijd onontbeerlijk achtte, kon natuurlijk niets voelen voor een kader, dat hoogstens evenlang zou hebben gediend. De oplossing van het nijpende kader-vraagstuk verkreeg men dus van hem niet En het was al even moeilijk aan te nemen, dat deze oud-commandant der stelling van Amsterdam tot andere inzichten komen zou betreffende de waarde van dit bolwerk. Vooruit kwam men dus eigenlijk niet, de legerkosten stegen, en dat was nog maar een begin, want het tijdstip van de opheffing der schutterij naderde en de landweer zou moeten worden voorzien van kader, terwijl zijzelf nagenoeg geen onderofficieren en geen enkel officier opleverde. De zooveel gunstiger bepalingen van de Bevorderingswet 1902 in vergelijking met de oude wet van 1851, zoomede de onzekerheid waarin vele officieren zich voelden, wat aangaat de toekomst van het beroepskader, veroorzaakte een wonderbaarlijke stijging van de afdeeling niet-werkelijk dienende officieren. In 1897 waren er bij de vier hoofdwapens alleen 23, - in 1901, toen de wet in uitzicht was, had men er al 54, - en nu in 1908 zijn er liefst 79! Nu zijn dit wel niet allen non-valeurs en blijft een deel buiten bezwaar van de schatkist; maar op de laatste begrooting werd voor non-activiteitstractementen bijna 100.000 gulden geraamd, terwijl met pensioenen, wachtgelden enz. erbij, bijna 3½ millioen per jaar aan dergelijke lijfrenten en onderstanden wordt betaald. En dan moet men nog bedenken, dat de pensioenen zelf zeer karig zijn, dat eigenlijk eerst een kolonel een noemenswaardige lijfrente mede neemt, andere staatsambtenaren van gelijke ontwikkeling als de beroepsofficieren in gunstiger omstandigheden verkeeren, en dat misschien slechts één op de tien aangestelde luitenants het tot kolonel brengen kan. Lotsverbetering was dus geenszins onbillijk en zoo heeft ook de vertegenwoordiging daarvoor steeds geijverd; maar juist daarom had men zich moeten losmaken van het staande leger- of kaderlegerstelsel. Dat men zulks niet gedaan heeft, is een der oorzaken, waarom wij thans in 't moeras zitten. De schuld ligt zeer zeker niet uitsluitend bij den heer Bergansius, maar toch is hem kwalijk te nemen, dat hij in den verouderden trant is blijven doorgaan.

Een tweede oorzaak is het zich vastklampen aan Amsterdam, terwijl de waterlinie toch behouden bleef (gelukkig) en men aan het veldleger ook wat wilde doen. Daardoor kon niets tot zijn recht komen en geraakte de kustversterking meer en meer in verval, misschien ook omdat men te veel op de zeemacht vertrouwde. Want met allen eerbied voor den heer Rooseboom, die het eerst opgetreden is met becijferde weerlegging der aanklacht, dat het vestingstelsel een goed veldleger in den weg staan zou, meenen wij, dat deze aanklacht alleszins verdiend is. En daar men zijn stelling nog in het jongste begrootingsdebat hoorde bezigen, is het niet overbodig de onjuistheid ervan te doen voelen. De heer R. dan kwam eens op een vergadering der Vereeniging Krijgswetenschap, toen beweerd was, dat het vestingstelsel het veldleger in

den weg stond, in debat met een berekening, op zijn verzoek door den Hoofdintendant gemaakt en waaruit bleek, dat, als men de gelden, jaarlijks voor onderhoud en verbetering van het vestingstelsel toegestaan, gebezigd had voor uitbreiding van het veldleger, dit slechts een achttal baltaljons of batterijen sterker had kunnen zijn. En daar nu niemand eraan denkt het vestingstelsel geheel los te laten, lag de slotsom voor de hand, dat men oneindig beter deed af te zien van een uitbreiding met 4 bataljons of 4 batterijen, dan de helft bijvoorbeeld van het vestingstelsel op te offeren.

Het groote gezag van den heer R. en de eerbied voor een becijfering door zulk een deskundige als het hoofd der legeradministratie gemaakt, weerhielden vermoedelijk antwoorden en smoorden twijfel. Men had cijfers tegenover cijfers moeten plaatsen en die heeft men in een debat zoo maar niet bij de hand. Toch is het duidelijk bij eenig nadenken, dat het onderstelde hier niet juist was. De kosten van het vestingstelsel bestaan toch niet alleen in de jaarlijks voor onderhoud enz. uitgetrokken bedragen, doch men dient daartoe ook te rekenen hetgeen noodig is voor onderhoud enz. der bijbehoorende staven en troepen. De stelling van Amsterdam bijv. eischt tegenwoordig een staf van 1 generaal, 2 hoofdofficieren, 5 kapiteins en 3 luitenants (vaste staf + officieren werkzaam onder de bevelen van den bevelhebber). In de stelling zijn geplaatst voor den geniedienst 3 hoofdofficieren, 4 kapiteins en 7 (luitenant)-ingenieurs en 7 opzichters benevens 2 magazijnmeesters der artillerie (1 majoor, 1 luitenant). Daarbij het geheele 2de regiment vesting-artillerie, en een deel van het regiment genie-troepen. Had men dus die stelling niet, dan zou dit alles ten bate van het veldleger komen; en zoo is de bewering niet gewaagd, dat men in plaats daarvan wel twee of drie divisiën naar modernen trant samengesteld zou kunnen op de been brengen. Want men vergete ook niet, dat de bedoelde hoofdintendant de kosten berekende van bataljons of batterijen volgens het kader-legerbegrip samengesteld: 't was nog vóór de uitbreiding der jaarlijksche lichting. En men denke daarbij ook aan de niet-rechtstreeksche onkosten, die het vestingstelsel veroorzaakt. Immers, dáárvoor heeft men betrekkelijk zooveel ingenieurofficieren noodig, dat zijn degenen die den langsten voorbereidingstijd behoeven. Kon men het bijv. maar met de helft van het tegenwoordige aantal stellen, dan zou men zeer goed den opleidingstijd voor beroeps-officier bij alle wapens tot 2 jaar kunnen terugbrengen, d.w.z. voor Infanterie, Cavalerie, Veld-artillerie, Vesting-artillerie en pionniers. De eigenlijke ingenieurs zou men dan kunnen verkrijgen, op de wijze waarop men thans de stafofficieren aankweekt en door studie aan de Technische Hoogeschool voor pionnier-luitenants aan te moedigen. Niemand kan volhouden, dat voor andere wapens, vooral wanneer Veld- en Vesting-artillerie gescheiden worden, een 3-jarige opleiding noodzakelijk is. In Duitschland maakt men in ongeveer 1½ jaar van een ontwikkeld burger een beroeps-luitenant;

men streeft er daar echter ook niet naar, in alle Tweede-luitenants den aanleg voor en het verlangen naar de allerhoogste rangen te leggen; en terecht, want daardoor krijgt men wel een wetenschappelijk goed onderlegd, maar tevens een duur en een ontevreden officierkorps; want nu is men zedelijk verplicht allen kapitein en het gros der zóó opgeleiden ook hoofdofficier te laten worden en de hoogere bevelhebbers zoowat elke 3 jaar te verwisselen, opdat zooveel mogelijk gegadigden de toppen bereiken kunnen, òf mannen, die beter verdienden, kan men niet tot hun recht laten komen.

Men vergeve ons deze uitweiding; zij doet althans beseffen, hoezeer het een aan 't ander vastzit en men door uitsnijden van groote gebreken tevens kleinere kan heelen. Wij meenen in 't bovenstaande te hebben duidelijk gemaakt, dat het voor ons land te uitgebreide vestingstelsel wel degelijk een flinke uitbreiding van het veldleger belet. Waar echter in de tegenwoordige omstandigheden de waterlinie voor onze verdediging oneindig meer waarde heeft dan de stelling van Amsterdam, behoort men deze te laten liggen. En dat men dit sedert 1901 niet gedaan heeft en gezorgd voor verbetering der kustverdediging en van de waterlinie, nevens een goedkooper wijze van uitbreiding van het veldleger, dat is de tweede oorzaak van den ongelukkigen toestand, waarin wij nu verkeeren.

De derde lijn waarlangs men naar 't moeras is afgegleden, is het gemis van een hoofdplan voor de verdediging van den Staat - in de terminologie van de grondwet - en de weinige eenheid van inzichten, met welke de onderdeelen zich pogen op te werken. Wij zeiden reeds, dat de vormer van het kabinet van 1901 ten onrechte zijn vermoedelijk oorspronkelijk voornemen, om een departement van Landsverdediging in te stellen, heeft losgelaten. De marine ging dus op eigen houtje verder. Admiraal Kruys stierf en daardoor kreeg Dr. Kuyper nog eenmaal de gelegenheid het goede te doen. Misschien heeft men het beproefd, althans het bijzonder lange ‘interim’, ditmaal voor marine aan den generaal Bergansius opgedragen, wettigt het vermoeden, dat men nopens eenhoofdig beheer ervaring wilde opdoen. Intusschen zou het dan toch een heel vreemdsoortige proef zijn geweest, niet alleen omdat de heer Bergansius reeds toen een zwakke gezondheid had, maar ook omdat een zoodanige vereeniging geen eenheid brengen kan.

Is het dus werkelijk een proef geweest, dan bewijst de ongunstige uitslag niets, of alleen dat samenkoppeling van twee zelfstandigheden dwaasheid is. In den admiraal Ellis vond men een uiterst bekwaam vakman, aan wiens staatkundige eensgezindheid met het Kabinet overigens getwijfeld werd, en die alweer zijn persoonlijke denkbeelden betreffende taak en inrichting der zeemacht voorstond, in vele opzichten afwijkend van die van voorgaande hervormers der vloot. Beide Ministers kregen in hun bestuurstijdperk gelegenheid te toonen, dat zij als beheerders in alle opzichten voor hun taak berekend waren: Bergansius bij de staking

in 1903, Ellis bij den tocht naar Azië van de Russische vloot. Maar het beheervoeren is thans niet de hoofdtaak voor een Minister van krijgszaken. Hervormer, voorbereider van een betere naaste toekomst moet deze zijn. Bergansius kon dat niet wezen, Ellis misschien wel, maar samen zouden zij het zeker niet gekund hebben. Is onder hen de landsverdediging in het moeras gegleden, dan ligt de schuld toch minder bij hen, dan bij degenen die invloed hebben geoefend op de bezetting der Ministersposten.

Hetzelfde verwijt treft den formeerder van het Kabinet-De Meester. Immers, ook in 1905 bleef het bestuur der krijgszaken op den ouden voet gehandhaafd en had men alweer twee voortreffelijke vakmannen, doch zonder eenige parlementaire ervaring, overgehaald de regeering op zich te nemen. En dit is te meer betreurenswaardig, omdat de Russisch-Japansche oorlog voor goed Japan als een zeemogendheid van belang op den voorgrond gedrongen had en het vraagstuk der verdediging van Oost-Indië aan belangrijkheid won. Wel is waar had men in 1899, naar beweerd wordt, opzettelijk den generaal Rooseboom als gouverneur-generaal naar Indië gezonden om dit vraagstuk op te lossen; maar hoe langer hoe meer drong zich de juistheid van de ook vroeger herhaaldelijk bepleite stelling op, dat een eilandenrijk als Indië slechts door een zeemacht behoorlijk kan worden beschermd. Het gewicht der Nederlandsche vloot verplaatste zich dus beslist naar Oost-Azië. Dit zou de oplossing van het algemeene vraagstuk slechts kunnen baten, wanneer men zich nu ook maar eens durfde ontworstelen aan een overlevering die, hoe grootsch ook, daarom nog niet voor eeuwig over ons den baas mag blijven spelen. Het is begrijpelijk, dat wij Nederlanders hechten aan de Nederlandsche vloot, waarmede De Ruyter, de Trompen en zooveel andere zeehelden op roemrijke en beslissende wijze vermochten in te grijpen in de wereldgebeurtenissen; maar de dooden mogen over de levenden niet heerschen. En dat de zeeofficieren zich niet kunnen losmaken van begrippen, die zij van jongsaf hebben leeren liefhebben, is hun waarlijk niet euvel te duiden. Doch in 't algemeen belang moet men een eind maken aan het najagen van hersenschimmen als 't verlangen naar een slagvlootje in de Noordzee. 't Is best mogelijk, dat een eskader van 6 of 8 vechtschepen van 9000 ton onze persoonlijke en geldelijke krachten niet te boven gaat, maar men zou daarmee toch niets uithalen dan een roemrijken ondergang; 't is wel mogelijk, dat zulks voor krijgslieden van beroep een dichterlijke aantrekkelijkheid heeft, maar voor gewone menschen - en die vormen tegenwoordig de overgroote meerderheid der strijdenden, - heeft de oorlog een bitterernstige beteekenis, die van een strijd om 't bestaan. Voor een klein volk nu is het noodzakelijk nuchter de zaken te bezien en geen krachten te verspillen aan bravourestukjes. Men moet integendeel alle twijfelachtige dingen loslaten, om sterk te zijn, waar de hoofdbeslissing vallen moet. Dit nu is voor het rijk in Europa zonder eenigen twijfel en

in alle omstandigheden, zelfs bij een bedreiging van de zeezijde, bij het leger. En daarom moest het onmogelijk zijn, dat in zake de landsverdediging een Marinebestuur zijn eigen weg bewandelt en telkens van inzicht verandert bovendien. De Marine voor Nederlands verdediging, dat is eenvoudig de kustverdediging en hoe deze moet plaats hebben en worden voorbereid, moet aan de Marine worden gelast door den algemeenen opperbevelhebber in oorlogstijd, door een Minister van Landsverdediging in vredestijd. Niet samenwerking en overleg met maar ondergeschiktheid aan de landmacht, ziedaar in goed Hollandsch de kern van 't geval. En begrijpelijkerwijze voelt men daarvoor bij Marine niet heel veel! Ook omdat het nog lang niet zeker is, of men in Indië zulk een overwegende rol zal kunnen spelen. De Marine is altoos een echt nationale instelling geweest; natuurlijk bezit zij dus de bij uitstek nationale fout: het particularisme; - men is liever een heel klein baasje dan een groote knecht, liever een van dag in dag levend en ploeterend winkelier dan een goed betaald, en voor de gemeenschap zeker veel nuttiger hoofd eener afdeeling in een warenhuis. Maar men dient zich ten slotte onder den druk der economische verschijnselen te bukken; en als de betrokkene het zelf niet wil of kan, moet men 't hem aan zijn verstand brengen; - zoo had de Kabinetsformeerder in 1905 behooren te doen, hij nog wel in 't bijzonder, want met Eland had hij ons tot den tweesprong gevoerd en zijn grooten tegenstander mocht hij met recht verwijten in die 4 jaren na 1901 den wagen uit 't spoor te hebben gereden. Aan hem dus de taak om ze weer op den goeden weg te brengen. Maar ook hem heeft de Staatsmansblik op het terrein der landsverdediging ontbroken; misschien ook hebben andere storende invloeden 't hunne er toe bijgebracht; maar zeker is het, dat het Kabinet- De Meester, of wil men liever: het 2de Ministerie Borgesius, de landsverdediging nog verder in 't moeras getrokken heeft. En dit wel allereerst door de ongelukkige keus der Ministers van Oorlog en Marine, en door te veel den nadruk te leggen op bezuiniging in de uitgaven voor krijgstoerusting. Want bezuiniging is geenszins onmogelijk; doch daartoe behoort men aan 't hoofd te stellen één krachtig en nuchter-onderzoekend man, niet twéé in den dienst vergrijsde hoofdofficieren, al beschikken zij ook over alle mogelijke voortreffelijkheden als vakman en zelfs beheervoerder. Wij zullen het wanhopig morsen op defensiegebied onder het laatste Ministerie niet in den breede bespreken. Men heeft natuurlijk het goede gewild en naar overtuiging beproefd; er heeft zeer veel bewust en onbewust misverstand voorgezeten; maar als het stelsel slecht is, kan men nu eenmaal geen goede gevolgen verwachten. De keus van den heer Cohen Stuart als beheerder zelfs was ongelukkig; doch heeft deze hoogst bekwame zeeofficier daarom al den smaad verdiend, dien men hem in de Tweede Kamer aandeed? De heeren Staal en Van Rappard bleken evenmin geschikt, hoewel beiden uitnemende Opperofficieren waren. Nu niet zoozeer om het gescharrel met 't blijvend gedeelte of met de

hoogere bevelvoering, doch omdat de eerste blijkbaar de hoofdzaken niet aandorst en de tweede duidelijk liet blijken de toekomst met wantrouwen tegen te gaan. De een was Chef van den Staf der stelling van Amsterdam geweest, den ander vond men als bevelhebber daarvan; was het wonder, dat beiden daaraan een groot deel van hun liefde hadden verpand? De heer Staal heeft zijn best gedaan, maar moest door de 1e Kamer worden afgemaakt, toen hij van weifelen plotseling oversloeg tot al te groote voortvarendheid; de heer van Rappard laat als minister een zeer ongelukkigen en ongunstigen indruk na; al moet men toegeven, dat de omstandigheden voor hem buitengewoon moeilijk waren en dat ook hij boeten moest voor fouten, die niet alleen, zelfs niet vooral, de zijne waren. Doch meer dan een zijner voorgangers en ambtgenooten der latere jaren heeft hij bewezen, hoe moeilijk het is èn een goed krijgsoverste èn een goed minister te zijn, - hoe verkeerd het dus is de portefeuilles van Oorlog en Marine bij voorkeur aan hooggeplaatste officieren op te dragen. Des ondanks heeft de heer Heemskerk gemeend op den ouden voet te mogen doorgaan. Wij erkennen gaarne, dat hij in den Generaal Sabron een voortreffelijk legerhoofd gevonden heeft, en dat de admiraal Wentholt getoond heeft nogal aardig met de Volksvertegenwoordiging te kunnen omgaan. Wij zullen ons natuurlijk niet wagen aan voorspellingen; maar toch, als men het gebeurde in de laatste veertig jaren overziet, kan men weinig anders voelen dan teleurstelling over de handeling van den Kerkelijken Kabinetsvormer. 't Is best mogelijk, dat de generaal Sabron zich ontpopt tot den lang verbeiden hervormer, doch met den heer Wentholt naast zich zal hij slechts halfwerk kunnen verrichten; want niet alleen achten wij eenheid van leiding een onafwijsbaren eisch, maar bovendien is de heer Wentholt een beslist tegenstander van samenvoeging der departementen. Dit heeft hij in zijn memorie van antwoord aan de 1e Kamer over de begrooting voor 1908 medegedeeld(*).

Wil men de Landsverdediging uit het moeras trekken, dan moet men beginnen met zich duidelijk voor oogen te stellen, wat de verdediging van den *Staat* eischt en daarna onbarmhartig de hinderpalen voor krachtige, dat is eenvormige, eenhoofdige leiding uit den weg ruimen. Men heeft nog steeds om de boomen het bosch voorbijgezien. De een maakt zich boos over Conduite-lijsten, de ander over huwelijks-hindernissen; weer een ander over logementschepen; velen over het

(*) Dit opstel werd ingezonden kort na het optreden van het Kabinet-Heemskerk. De sedert door den Minister Sabron genomen maatregelen kunnen ons natuurlijk niet tot meer beslist oordeel bewegen. Wij betreuren echter, dat zijn tegenstanders in zake de versterking van het blijvend gedeelte alweder de kreet: 'reactie' hebben aangeheven.
Daarom is het wellicht niet kwaad even te wijzen op het merkwaardige feit, dat de heer Sabron kort na zijn benoeming tot Chef van den Generalen Staf aan zijn bureau deed plaatsen den overste Van Terwisga en, even na zijn optreden als minister, dienzelfden officier als Hoofd der 2de Afdeeling aan zijn departement verbond. Mogen wij hieruit opmaken, dat de heer Sabron instemt met de denkbeelden des heeren v. T., betreffende legerhervorming, dan behoeft men zeer zeker voor reactie niet bang te zijn.

blijvend gedeelte, en zoo voort, maar de hoofdzaken laat men onaangeroerd. *Dat* is het grootste struikelblok, dat de voorbereiding en het bestuur onzer Weerbaarheid over 4 departementen zijn verdeeld. Zoo kan nooit iets goeds tot stand komen, vooral niet in een land met parlementaire kabinetsregeering gelijk Nederland. Waren die 4 Ministers althans Secretarissen des Konings, zooals Willem I het opvatte, dan zou eenheid van toepassing gewaarborgd zijn, zoolang men een flink en bekwaam vorst aan 't hoofd had; maar al had men hier zulk een vorst, dan zouden de grondwet en de praktijk van het staatkundig leven zulk een bestel toch niet toelaten. Gaat men nu bovendien nog schipperen met den eisch der homogeniteit in 't kabinet, dan geeft men daarbij de eenige troef uit handen, die men nog bezat. Overleg is telkens noodig en waar vier knappe mannen, waaronder twee specialiteiten, *naast* elkaar staan en de twee deskundigen vaak nog van meening verschillen, in ieder geval niet verplicht zijn zich naar elkanders inzichten te schikken, daar moet men wel blijven voortstrompelen.

En toch is dit geenszins noodig. Men kan zeer goed alle krijgszaken doen behandelen onder twee departementen: Koloniën en Landsverdediging. De eischen des tijds in verband met den staatkundigen toestand in West-Europa en Oost-Azië zijn daarvoor geen beletsel, integendeel. Bij een toekomstigen oorlog zullen Nederland en Indië toch op zich zelf staan, geheel op de aanwezige krachten zijn aangewezen, misschien zelfs niet eens telegrafische gemeenschap hebben. De hoofdtaak der zeemacht is reeds in ieders oog naar Indië verplaatst. Wat nut heeft het dan, nog altijd de Indische zeemacht te doen besturen van uit Den Haag, waar het Indische leger reeds zoolang zelfstandig is, onder den Gouverneur-generaal en den Minister van Koloniën? Laat men dus alles, wat de Marine voor Indië betreft, overgeven aan Koloniën, men zal dan tevens behoed zijn tegen dergelijke goocheltoeren als de Minister Stuart tot verbijstering der IIe Kamer vertoonde met het pantserschip voor Indië, dat eerst voor Nederland bedoeld was; men zal ook niet meer te vreezen hebben voor het getob over schepen à double usage; men behoeft ook niet bang te zijn voor het overdoen aan Indië van materieel, dat men hier niet meer meent te kunnen gebruiken en dat daar niet gewenscht wordt. Er zal eindelijk een plan van aanbouw op eenvoudige grondslagen mogelijk zijn en waaraan men meer kans heeft, dat zal worden vastgehouden, n.l. één plan voor de Indische zeemacht, te Batavia vast te stellen onder goedkeuring van Koloniën, en een daarvan geheel afgescheiden plan voor de kustverdediging van Nederland, aan deskundigen opgedragen door den Minister van Landsverdediging na ingewonnen raad van den chef van den Generalen Staf.

En wanneer de taak der Nederlandsche Marine uitsluitend omvat de kustverdediging benevens wat vlagvertoon en letten op West-Indië (dit laatste door voortdurend één schip met bemanning aan Koloniën in bruikleen te geven), dan zal niemand durven volhouden, dat daarvoor

een afzonderlijk departementje bestaan moet. Immers, zelfs Oostenrijk, met een vloot die heel wat meer beteekent dan de onze, heeft één departement van Landsverdediging. Het zou dan verder overweging verdienen het Loodswezen aan Handel over te dragen en de Marechaussee aan Justitie, terwijl de afdeeling Militie van Binnenl. Zaken bij het nieuwe departement zou moeten worden aangetrokken. Het loodswezen is toch geen militaire instelling en de marechaussee zal hoe langer hoe meer voor 't leger een blok aan 't been worden, waar zij in de laatste jaren belangrijk hooger kosten vordert en wellicht, in verband met andere opvattingen aangaande gebruik van het leger tot bewaring van binnenlandsche rust, nog een sterke uitbreiding zal moeten ondergaan. Op deze wijze zou men dan verkrijgen, dat alle zaken de landsverdediging betreffende en geen daaraan vreemde zaken onder een enkel departement van algemeen bestuur bezorgd worden. Overleg met andere ministeries is natuurlijk toch nu en dan noodig, maar slechts op zeer ondergeschikte punten. En men kan niet beweren, dat het bestuur daarvan voor één man te zwaar zijn zou, dat is geheel misplaatste gewichtigdoenerij. Andere departementen bewijzen het tegendeel. Maar men hoede zich voor één ding: men koppele niet, men smelte samen!

In zijn reeds aangehaalde memorie van antwoord zegt de admiraal Wentholt terecht, niet te kunnen begrijpen hoe een minister, niet-deskundige, zou moeten beslissen, als de beide staatssecretarissen, wel deskundigen, het onderling niet eens zijn. Inderdaad, zelfs voor een vakman van een der beide deelen zou beslissing lastig zijn in zoo'n geval. Daarmede is echter niet bewezen, dat een departement van Landsverdediging onder een burger-minister onmogelijk zijn zou, doch alleen dat men dwaas zou doen oorlog en marine elk onder een vakman als directeur-generaal of secretaris van staat samen te koppelen onder 't algemeen opzicht van een burger. Men heeft dit denkbeeld waarlijk zelfs van uit de 1e Kamer bepleit! Alsof zoo iets ooit anders dan tot teleurstelling zou kunnen leiden, waarschijnlijk gevolgd door spoedige oplossing van het verband. Leger en vloot, d.w.z. de beroepskern van beide, zouden den directeur-generaal als den eigenlijken chef blijven beschouwen, den burger-minister slechts als dwarskijker meenen te moeten dulden. Welk verstandig burger zal zich voor zulk een taak laten vinden? Bovendien, de marine kan ten opzichte van de landsverdediging niet worden gelijkgesteld met de landmacht; zij heeft niet meer te beteekenen daarvoor dan een der onderdeelen van het leger, bijv. het wapen der artillerie of een samengestelde divisie. Zou het dan niet dwaas zijn haar zooveel stem te geven, alleen omdat zij bijna drie eeuwen geleden een groote rol gespeeld heeft? Het departement van Marine behoort in dat van oorlog *op te gaan,* na alles wat de Indische zeemacht betreft aan Koloniën te hebben overgedragen. Men scheppe dus één ministerie van Landsverdediging; onder den minister sta één secretaris-generaal (liefst een jurist) en men hebbe één Kabinet, één

afdeeling personeel, één afdeeling voor strafzaken, één voor geneeskundigen dienst, één voor comptabiliteit enz. De kustverdediging kan *dan* aan de Marine worden opgedragen, dus ook de forten en wat de landmacht nu aan torpedie bezit. Men kan bijv. twee bevelhebberschappen daarvoor instellen, één in Den Helder, één in Hellevoetsluis; en deze bevelhebbers gelijkstellen met den commandant der Waterlinie en de divisie-generaals. De marine-staf smelte samen met den generalen staf onder één hoofd, den voor oorlogstijd bestemden opperbevelhebber, die in vredestijd de voornaamste raadsman zij van den Minister. Het is wenschelijk, dat deze opperbevelhebber reeds in vredestijd is aangewezen, èn opdat hem een overwegende invloed worde toegekend op de voorbereiding, hetgeen billijk is, waar hij in geval van ernst de verantwoordelijkheid dragen moet, èn opdat niet een bazig minister zichzelf het opperbevel aanmatigt. Maar het is daartoe niet noodzakelijk dien man een geheel bijzondere plaats te geven boven de andere opperofficieren; hij zij slechts primus inter pares; de werkkring van Hoofd van den algemeenen staf leent zich ook het best daarvoor. In vredestijd, en dat is de gewone toestand, behoort de minister, die staatsrechtelijk de verantwoordelijke man is, ongedwongen en onbeperkt baas te zijn in zijn staatsafdeeling. Wij gelooven daarom, dat nòch een legerinspecteur (opperbevelhebber) nòch een permanente raad van verdediging aan te bevelen is. Neen, men vorme een gewoon departement, dat is het eenvoudigste en zal de minste wrijving doen ontstaan(*).

Een departement van Landsverdediging dus; - maar wie moet aan 't hoofd ervan staan? In 't algemeen antwoorden wij: dat is onverschillig; een officier of een burger, al naar 't uitvalt, mits hij zij een man van groote werkkracht, flink karakter, een goed beheervoerder en geen op stokpaardjes vastgegroeide specialiteit; daarbij behoorlijk spreker en debater met eenige juridische ontwikkeling en parlementaire handigheid. Dat is nog al veel geëischt, zal men zeggen? Mogelijk,

(*) Uit den aard der zaak namen wij met teleurstelling kennis van Minister Heemskerk's verklaring, dat een dergelijke raad zal worden ingesteld en nog wel met spoed! Moet dit dienen om de burgerij, in 't bijzonder een aantal volksvertegenwoordigers, te verzoenen met het feit, dat een Ministerie van Landsverdediging onder een burger, ondanks de aanvankelijk gunstige geruchten, niet is opgericht? Dan is het middel erger dan de kwaal. Want zulk een Raad is vrijwel nutteloos, als de Minister aan zijn adviezen niet gebonden is, zelfs schadelijk door de onvermijdelijke vertraging, die hij zal veroorzaken. En aan de adviezen binden kan men den Minister niet, daar hem dan een deel van zijn verantwoordelijkheid volgens de Grondwet, en nog wel een zeer belangrijk deel, zou ontnomen worden. Ook vragen wij ons af, wat de betrokken afdeelingen van den Raad van State dan nog te doen zullen hebben, of men met het advies van dit Staatslichaam, waarin immers het burgerelement verre de meerderheid heeft, niet kan volstaan. Voorts zal vermoedelijk in dien Raad van Defensie der Marine een naar evenredigheid te groote invloed worden toegekend. Ten slotte vermeerdert men het gevaar, dat in tijd van oorlog den Opperbevelhebber de handen worden gebonden, dat de leiding der krijgsverrichtingen gevoerd zal worden door een vergadering van politici en oudgedienden, van welke de laatsten, zooals gebruikelijk is, òf het onder elkander niet eens zijn òf een kliek vormen. Men denke aan den beruchten Hofkrijgsraad te Weenen, waaraan Oostenrijk zooveel nederlagen te wijten heeft.

maar niet ieder man, zelfs niet ieder bekwaam man, moet minister worden. Het zoeken naar specialiteiten leidt tot versnippering van arbeid, niet tot verdeeling. Wij kunnen zoo goed begrijpen, hoe een man als Thorbecke toornen kon, als men aandrong op uitbreiding van het aantal departementen en hij dan minachtend sprak van het streven om de ministers tot commiezen van de 2de Kamer te maken. Een goed minister behoeft geen specialiteit te zijn, 't is zelfs beter dat hij het niet zij; vooral in den tegenwoordigen tijd, nu men zoo ver gaat met die verspecialiseering. Zoo'n specialiteit meent gewoonlijk de wijsheid in pacht te hebben en ziet op anderen met minachting neer, verwijst hen tenminste toch naar hùn speciaal gebied. Ook onder de beroepsofficieren ziet men soms de gevolgen van dit op de spits gedreven streven naar arbeidsverdeeling en naar eenzijdige grondigheid voor den dag komen. Toen men in de 2de Kamer een vlugschrift van den ritmeester Benteijn aanhaalde om de plannen van minister Van Rappard betreffende de stelling van Amsterdam te bestrijden, zeide deze vesting-artillerist zoo ongeveer, dat de heer Benteijn zich maar met zijn paarden bemoeien moest: over vestingen mocht hij niet meepraten. Omgekeerd hoort men vaak door z.g.n. troepen-officieren met een zekere geringschatting praten over kameraden, die lang bij den generalen staf, het departement of bij het militair onderwijs zijn werkzaam geweest; alsof dezen daarom niet in staat zouden zijn den vermaarden korporaal en twee soldaten van de plaats te brengen. Wat heeft men niet een drukte gemaakt, toen de artillerie-officier Van Helden bij de cavalerie overging; toen het plan scheen te bestaan den Kolonel Kool naar de infanterie te verplaatsen; ja zelfs in eenzelfde wapen keurde men het af, toen een kolonel bij een onderdeel geplaatst werd, waarbij hij nooit gediend had. Wij zeggen niet, dat bij zulke plannen alles in den haak was en geen onbillijkheden kunnen worden begaan; wij zeggen alleen, dat een knap man overal te gebruiken is, waar niet aan een betrekking zeer bijzondere eischen van technische vaardigheid worden gesteld. Voor de hoogere betrekkingen in het leger is bekwaamheid als troepenleider hoofdzaak en doet het er niet toe van welk wapen men komt; alleen eischt in de tegenwoordige omstandigheden de billijkheid, dat, als men een kolonelsplaats bij de infanterie geeft aan een kundig artillerist, men omgekeerd een knap infanterist bij de artillerie moet overplaatsen. Beiden zullen evenzeer op hun plaats blijken te zijn. Wat nu echter een minister betreft, het is duidelijk, dat een buitenstaander de bewuste eigenschappen even goed kan bezitten als een vakman. Hoeveel officieren zijn de laatste tijden niet overgegaan in staats- of bijzondere burgerbetrekkingen en hebben daar uitstekend voldaan? En waarom zou men dan alleen voor ‘Landsverdediging’ een uitzondering moeten maken en daarvoor steeds een officier als minister zoeken? Wij willen niet, dat men in het omgekeerde euvel vervalt en officieren uitsluit; - integendeel, men neme den kring waaruit gekozen worden

moet, zoo ruim mogelijk. Het is tijd, dat gebroken worde met de gewoonte om zooveel mogelijk zeer hooggeplaatste vakmannen te nemen. Men beperkt op die manier de keus tot een 50tal heeren van om en bij de zestig jaar, een leeftijd waarop men meestal 'voldaan' is en weinig voelt voor hervormingen, of zelfs maar voor het bezorgen van een toekomst, die men toch niet meer beleven zal. Voorts is men dan, blijkens de ervaring, veelal gedwongen met het beginsel der homogeniteit allerlei kromme sprongen te maken en dit is toch heusch niet goed te praten met de bewering, dat de landsverdediging buiten de politiek staat. Want dat staat zij zeer zeker niet, wanneer men heeft een volksleger, zooals wij sinds 't bestuur van Eland hebben en dat binnen afzienbaren tijd door algemeenen dienstplicht een waar woord zijn zal. De landsverdediging is een zaak, die allen aangaat en die men evenmin naar welbehagen kan laten bedisselen door een groepje vakmannen als alle andere takken van Staatszorg. De deskundigen moeten natuurlijk blijven de voornaamste raadgevers en uitvoerders, maar op de leiding behoort het volk zeer zeker evenveel invloed te hebben als op die van het binnenlandsch bestuur, van de justitie, van den waterstaat.

Nu is er ongetwijfeld wel eenig bezwaar tegen om een officier van betrekkelijk lagen rang tot Minister te kiezen, al zou dit in verscheidene opzichten goed kunnen zijn; tenzij deze, zooals indertijd de heer Idenburg, tegelijk als officier ontslag neemt. Want dit is voor een man, die een mooie loopbaan in zijn vak tegemoet gaat, - immers men neemt de meest bekwamen, - zeer gewaagd, terwijl het leger er zijn beste krachten mede verliest. In dienst blijven, dus na aftreden als Minister weer gewoon invallen als majoor of kapitein, is werkelijk niet zonder bedenking, vooral omdat men er niet aan gewend is. - Men moet echter niet vergeten, dat dezelfde bezwaren, hoewel in mindere mate, ook gelden tegen het optreden van alle Staatsambtenaren van lageren rang als Volksvertegenwoordiger. - Immers, ook dezen zullen, als zij hun plicht ernstig opnemen, soms genoodzaakt zijn op te treden op een wijze die hun meerderen in het vak mishaagt. Rekening houdende met de tegenwoordige toestanden achten wij het echter beter, dat de Minister van Landsverdediging zij òf een officier, die bij aftreden als Minister tevens 't leger of de vloot verlaat, òf een burger. En men heeft het nu al zoo lang met de eerste soort beproefd, - gewoonlijk met slecht gevolg, - dat er alles voor te zeggen ware 't nu eens met de andere te probeeren. Van Rappard, Staal, Stuart, Eland, Jansen, Dyserinck enz. allen ware bekwame vakmannen, konden het echter als minister niet volhouden. Als Bergansius het 4 jaren heeft kunnen doen, hoewel velen ontevreden waren, dan dankte hij dit wel hoofdzakelijk aan zijn politieke ervaring, en generaal Kool heeft ook daardoor den roem kunnen verwerven de eenige Minister van Oorlog van lateren tijd te zijn geweest, die de IIe Kamer om zijn vinger wond; als oudlid dier Vergadering kende hij haar loopjes!

Waarlijk, voor de tegenwoordige verhoudingen, nu er zooveel argwaan heerscht tegen de militaire departementen, nu de Volksvertegenwoordiging en 't grootste deel der pers ontevreden zijn met alles en alles, nu zelfs een zoo bezadigd man als de heer De Savornin Lohman, dien wel niemand verdenken kan het gezag te willen ondermijnen, en die, juist omdat hij weet hoeveel gewicht zijn woorden in de schaal leggen, deze wikt voor hij ze uit, nu deze afgevaardigde sprak, zooals hij op 20 December j.l. deed, nu had men met den ouden sleur moeten breken en het bestuur aan een burger opdragen. Men weet, wat Mr. Lohman zei: 'Wij (de Volksvertegenwoordiging) krijgen van het departement niet de inlichtingen, die in overeenstemming zijn met de waarheid.' Men weet, hoe hij toch vóór de begrooting stemde en de verwerping afkeurde en den Minister later nog in bescherming nam. Juist daarom is zulk een verwijt van diepen ernst, en kan men daarnaast veilig de aanvallen van andere afgevaardigden onbesproken laten, al zijn zij daarom nog niet zonder gewicht natuurlijk. Wij bedoelen slechts, dat vertrouwen tusschen de regeering en de Vertegenwoordiging een allereerste eisch is voor vruchtbare samenwerking.

Wij hopen van harte, dat het den Generaal Sabron moge gelukken dit vertrouwen te herstellen. Wij herhalen, dat niets ons liever zijn zou, dan wanneer hij bleek de lang gezochte man te zijn; maar na al 't geen men in de laatste jaren beleefde, zal men niet kunnen euvel duiden, dat wij te zijnen opzichte sceptisch, tegenover den heer Wentholt ongeloovig gestemd zijn. De laatste heeft namelijk in zake de Kazerneering der matrozen een bewijs gegeven van gemis aan eerbied voor de Volksvertegenwoordiging, weinig minder erg dan de heer Van Rappard in zake het 'hoogere bevel'. Zelfstandigheid van een minister is prijzenswaardig; maar als men besloten heeft tot overleg met de Vertegenwoordiging, behoort men daarop niet vooruit te loopen, zooals Van Rappard deed door de 'instructie' van den Commandant van het Veldleger Wentholt door het aanbesteden van den ombouw van een oud-oorlogsschip tot logementschip.

Nu is dit wel geen specifiek-militaire fout, ook andere ministers uit 't afgetreden kabinet hebben zich daaraan bezondigd, maar 't verdient daarom niet minder afkeuring en waar de verhouding tusschen ontwikkelde burgerij en beroepskader zoo gespannen is, moet vooral een Minister van Oorlog of Marine zich wachten aanstoot te geven. In de gegeven omstandigheden vooral beschouwen wij een jurist als den meest wenschelijken minister, anders althans een man met zulk een goeden rechtskundigen aanleg als de heer Talma. De Staten-Generaal bestaan toch voor een zeer groot gedeelte uit rechtsgeleerden, en dus zal een jurist zich onder hen eerder thuis gevoelen, in wetgevenden arbeid beter zijn man staan en de leiding kunnen houden, en in bijzondere gevallen zich gemakkelijker weten te redden. De minister van Rappard levert ook hier een waarschuwend voorbeeld. Men denke aan het

ongelukkige voorval Van Idsinga-Römer. Zonder ingrijpen van den Voorzitter der IIe Kamer had het een zeer betreurenswaardig verloop kunnen hebben, en dit alleen door misverstand van de zijde des ministers. 't Is best mogelijk, dat de heer Van Idsinga tegen den Telegraaf-verslaggever zich eenigszins onvoorzichtig geuit heeft, al zou dit ons verwonderen van een man, dien men gaarne ‘den’ jurist der IIe Kamer noemt; maar het laatste optreden van den heer Van Rappard getuigde door zijn onbesuisd ‘marcher au canon’, dat hij een goed generaal is, maar als bestuurshoofd in een land met parlementaire kabinetsregeering door en door ongeschikt.

Wij zouden nog andere voordeelen kunnen opsommen, die de keuze van een niet-vakman tot minister van Landsverdediging meebrengt. Zoo, dat hij juist als niet-deskundige ruimer zien en op werkelijk technisch gebied aan zijn ondergeschikte vakmannen meer zelfstandigheid laten zal. Wij wezen er reeds op, dat een opperofficier meestal een specialiteit is en dus geneigd zich bij voorkeur te bewegen op zijn bijzonder terrein, waardoor hij gevaar loopt èn zijn eigenlijke alles omvattende taak niet naar behooren te volbrengen èn inbreuk te maken op de rechten van den betrokken inspecteur. Voorts, de kans, dat hij zijn oorsprong-wapen bevoorrechten wil, en zelfs al bedoelt hij zulks niet, daarvan maar al te gauw verdacht wordt. En een minister behoort zelfs den schijn van partijdigheid te vermijden. Ook nog, dat hervormen, en dit is thans de hoofdtaak van een minister van krijgszaken, gewoonlijk gepaard gaan moet met omverwerpen van allerlei gebruiken en instellingen, waaraan vakmannen sedert jaren hebben leeren hechten. Treedt nu een vakman als hervormer op, dan moet hij vaak in botsing komen met zijn voormalige kameraden, nu ondergeschikten. Wel zal hem dan gewoonlijk steun van een deel der vertegenwoordiging verleend worden, ja zelfs zal hij worden opgehitst, maar dat maakt de zaak nog erger. Men beschouwt hem òf als een renegaat òf als een karakterloos werktuig van een politieke groep; de verbittering en lijdelijke tegenwerking worden inniger en van weeromstuit grijpt hij kwaadaardig in, waar slechts een krachtige houding vereischt werd. Een niet-vakman zal evenzeer den steun der vertegenwoordiging bezitten, maar de beroepsmannen zullen zich aan zijn oneerbiedigheid tegen de penaten minder ergeren, en dat is reeds een heele winst. Een hooggeplaatst krijgsman is daarbij iemand, die zoo hooggeklommen is wegens zijn geschiktheid om te bevelen. Nu behoeft men daaronder niet te verstaan 't kleingeestig gelijk willen hebben van den meerdere tegen den mindere; de ontwikkelde burgers weten nu best, dat de tegenwoordige oorlogvoering dit niet verlangt en de krijgsmacht hiertoe niet opleidt; maar toch, het bevelen in den ruimen zin dien men thans daaraan hecht, is en blijft iets eigenaardigs, dat den man, die daarvoor bij uitstek geschikt is, veelal weinig eigent tot overleg plegen, vooral met een vergadering als die der IIe Kamer, waarin vogels van zulke diverse pluimage zitten; en ook in den omgang met de tegenwoordige hoogere bevelvoerders van

leger en vloot zal een minister meer bewerken met overreding dan met bevelen, vooral een minister, die hervormt en daarom toch hun medewerking noodig heeft. Men vergete niet, dat ook zij tegen de ontwikkelde burgerij rechtmatige grieven koesteren. Er zijn toch onder de hoogere rangen genoeg officieren, die met hun tijd willen meegaan, zelfs al twijfelen ze, persoonlijk, of de aangeheven leus niet is een volkswaan van den dag. Maar dan moet men hen ook niet boosaardig aanblaffen, als zij met volle overtuiging waarschuwen, dat te hard geloopen wordt; men moet niet dadelijk schetteren van ‘sabelgerinkel’ of ‘reactie.’ Dat komt waarlijk evenmin te pas als de houding indertijd door een deel van 't beroepskader, tegen vooruitstrevende kameraden als Seyffardt, Van Dam van Isselt en Eland aangenomen. Doch wij begrijpen wel, dat kalm overleg en waardeerend beschouwen van elkaars inzichten voorloopig moeilijk te verkrijgen zijn, en waar nu de beroepsofficieren bij een botsing gewoonlijk de meeste veeren laten, zelfs al hebben zij gelijk, daar schijnt het ons in aller belang beter, dat zulk een botsing vermeden worde. En dit zal beslist gemakkelijker geschieden onder een burger-minister dan onder een hooggeplaatst officier. Men denke ten slotte aan de eischen, die de hervorming van de levende strijdkrachten in de naaste toekomst nog aan het volk zal stellen: kaderplicht en algemeenen dienstplicht en vrage zich af, of zulke zware eischen niet liever moeten gesteld worden door een niet-militair, opdat zij kans hebben te worden aanvaard. Zeker, er zijn officieren die het volle vertrouwen van de ontwikkelde burgerij bezitten, zooals de oud-generaal Van Dam van Isselt, maar zij zijn zeldzaam en ons volk, vooral onze ontwikkelde burgerstand, is erg kitteloorig in zake militaire verplichtingen. Zij begrijpt heel goed, dat nu zij in 1898 *a* gezegd heeft, zij binnen kort *b* zal moeten zeggen, en voelt ook, dat het zóó goed zijn zal; maar een mensch wordt nu eenmaal niet gaarne gedwongen, zelfs niet tot het goede! Laat men de eigenaardigheden des volks ontzien, dan bereikt men het doel in aller belang èn spoedig èn zonder schokken.

Wij eindigen. Wij hopen te hebben aangetoond, dat, als men de landsverdediging uit het moeras trekken wil, aller oprechte samenwerking noodig is onder blijmoedige, doelbewuste, eenhoofdige leiding. Dat men daarvoor noodig heeft een Departement van Landsverdediging, waaronder de zorg voor alle krijgszaken is gebracht door afscheiding van al wat daartoe niet behoort, en door de sedert lang onnoodige, nu schadelijke zelfstandigheid der marine te doen ophouden. Dat zóó vereenvoudigd een dergelijk departement zeer goed mogelijk is. Dat men bij de keus van een hoofd voor zulk een departement niet spelen moet met de eischen van het moderne Staatsrecht, maar, zonder uitsluiting van vakmannen, zich losmaken moet van den tot nu toe geldenden regel (die haast een ‘convention’ dreigt te worden) van zich te beperken tot de kleine groep van nog dienende of gepensionneerde officieren der allerhoogste rangen. En dat vooral in de tegenwoordige tijden van wantrouwen en misverstand een burger de meeste geschikte man moet worden geacht.

B.

Christiaan Huygens' laatste levensjaren.

I.

Nadat hij 11 September 1681, dat is op 52-jarigen leeftijd voor goed uit Parijs was teruggekeerd, woonde Christiaan bij zijn vader in het huis op het Plein tot diens dood in 1687. Zij waren daar slechts te zamen met de noodige bediening: de beide broeders en de zuster waren getrouwd; het gezin van den oudsten broeder had eenigen tijd bij den vader ingewoond, maar nu een eigen huis in de nabijheid betrokken. Vader Constantijn was dus alleen, maar ontving nu gezelschap van zijn ongehuwden zoon, zoodat zij met elkander in het ruime huis woonden, waar Christiaan voortreffelijke gelegenheid had om zijn studiën voort te zetten en zijn proefnemingen in de werkplaats en den tuin te hervatten. Dit deed hij ook met grooten ijver, zooals blijkt uit zijn briefwisseling met verschillende geleerden. Tot dezen behoorden eenige leden van de Fransche academie van wetenschappen, zooals Cassini en De la Hire; want Christiaan, wien de terugkeer was geweigerd, bleef zich steeds als buitenlandsch lid beschouwen en stelde er prijs op, voortdurend op de hoogte te blijven van de werkzaamheden der leden; hij nam daaraan door briefwisseling ijverig deel. Geen zweem van toorn of leed over de hem ten deel gevallen miskenning is daarin te bespeuren; steeds blijft zijn toon waardig en vriendschappelijk tegenover zijn vroegere medeleden, wien hij alles meedeelt wat door hem op het gemeenschappelijk veld van onderzoek werd gevonden of bedacht. Hij houdt zich daarbij aanbevolen voor de toezending van alle werken, die door of van wege de academie werden uitgegeven en waarin de verhandelingen van de oudere leden als Roberval en Picard werden opgenomen; één deel hiervan werd ook gewijd aan de voordrachten en meedeelingen in vroegere jaren door Huygens in de academie gedaan, waarvan hijzelf den inhoud mocht bepalen en nazien.

Doch zijn voornaamste correspondent in deze jaren was zijn broeder Constantijn, die als particulier secretaris van Willem III dezen op zijn tochten moest vergezellen, daardoor dikwijls en langdurig afwezig was en dan in het legerkamp vertoefde. Van dezen broeder zijn dagboeken uitgegeven, die reeds in een vorig opstel werden aangehaald, maar geen gunstig licht op zijn karakter werpen. Want die dagboeken zijn

vol van praatjes over de personen zijner omgeving, zijn eigen wederwaardigheden, waarbij vooral melding wordt gemaakt van zijn ongesteldheden en teleurstellingen. De waarde van de uitgave is dan ook voornamelijk gelegen in de nauwkeurige tijd- en plaatsbepaling van gebeurtenissen, die den Prins en zijn handelingen betreffen. Staat de naam van zijn secretaris als geschiedschrijver slecht aangeteekend, zoo mag bij de beoordeeling niet uit het oog worden verloren, dat deze dagboeken geenszins waren bestemd om in wijder kring te worden bekend gemaakt, veel minder om door den druk aan het algemeen oordeel te worden prijsgegeven. Immers, het zijn slechts losse aanteekeningen, aan het einde van den dag opgesteld tot herinnering van hetgeen op dien dag had plaats gehad en betreffende zaken of personen, die hem interesseerden.

In die aanteekeningen komt herhaaldelijk de naam van 'broer Christiaan' voor, zoodat zij ook voor de levensbeschrijving van dezen zoo niet een onmisbare, althans een niet te verwerpen bron uitmaken, die dan ook bij deze studie herhaaldelijk is geraadpleegd. Maar ook de talrijke brieven, waarin de beide broeders elkander op de hoogte hielden van hun handelingen en gedachten, waarvan een groot gedeelte is bewaard gebleven, dragen hiertoe niet weinig bij; zij leeren ons niet slechts den arbeid van Christiaan in het vaderlijk huis kennen, maar werpen ook een geheel ander licht dan het dagboek op het karakter van zijn broeder. Reeds de herhaalde verzuchting van Christiaan, dat hij bij zijn arbeid de afwezigheid van zijn broeder betreurt en het niets aangenaan vindt thans alleen te moeten werken, waar hij dit zoo gaarne met hem samen doet, leert ons dezen kennen als een ijveraar voor de bevordering van den wetenschappelijken arbeid zijns broeders, wien slechts de theoretische grondslag ontbrak om met hem op gelijke hoogte te staan. Want hij overtreft hem in de handigheid om groote lenzen te slijpen en houdt zich daarmede te midden zijner drukke werkzaamheden aanhoudend bezig. Hij schrijft voortdurend hierover aan zijn broeder, die hem weer getrouw verslag geeft van zijn arbeid, van de moeite, die hij zich geeft om de beste glassoorten te verkrijgen, al moeten zij uit het buitenland worden ontboden, van de verbetering, die hij in de slijpmachine heeft aangebracht, van de zorg, die hij bij het gebruik daarvan aanwendt, van de inspanning, die hem deze arbeid kost; zijn zwakker lichaam schijnt daartegen niet zoo goed bestand als het sterkere van zijn broeder, daarom mist hij diens hulp in de werkplaats. Het grootste en fraaiste objectiefglas is dan ook afkomstig van Constantijn; het is door hem in later jaren geschonken aan de Royal Society, in de verzameling waarvan het nog rust.

Doch de aandacht van Constantijn bepaalde zich niet tot dezen arbeid. Hij stelt ook hoog belang in de zuiver wetenschappelijke onderzoekingen van zijn broeder, die daaraan al zijn tijd en krachten kon wijden, terwijl hij daarvoor slechts enkele vrije oogenblikken in het vermoeiende

en drukke kampleven kon afzonderen. Zoo leest hij, terwijl hij in het kamp te Dieren vertoeft, met belangstelling de briefwisseling van Christiaan met de genoemde Fransche geleerden, draagt zijn broeder op voor hem op een publieke verkooping wetenschappelijke werken te koopen, waaronder de *Almagest van Ptolemaeus* in het Grieksch of Latijn en de mathematische werken van Ramus. Daarbij blijft hij een ijverig en gelukkig beoefenaar der teekenkunst en laat zich ook hiervan door de beslommeringen van zijn dagelijkschen arbeid niet afhouden. De voortreffelijke verhouding der broeders bleef ongestoord en onverminderd voortduren, tot de dood van den jongste daaraan een einde maakte.

Ook met zijn jongeren broeder Lodewijk bleef Christiaan op vertrouwelijken voet. Deze broeder bekleedde een openbaar ambt te Gorinchem, vanwaar hij later naar Rotterdam verhuisde. Hij was gehuwd en had een vrij talrijk gezin; daarbij was hij belast met het beheer van en toezicht op de goederen en landerijen van vader Constantijn; deze waren zeer verspreid, want Zuylichem lag in de Bommelerwaard, Zeelhem in Limburg, Monnikenland in Zeeland. Aan dat beheer waren lastige processen verbonden, die voor de familie Huygens nu eens in gunstigen, dan weer in ongunstigen zin werden beslist, maar steeds lang duurden en vele onaangenaamheden meebrachten. De eenige zuster leefde met haar echtgenoot en een vrij talrijk gezin 's winters in een huis in het Voorhout, en 's zomers op het buiten Clingendael. Daardoor zijn van haar uit dezen tijd geen brieven afkomstig; maar voldoende blijkt, dat Christiaan ook in dat gezin steeds een welkome gast was en zoowel met zijn zuster als met zijn zwager op den besten voet verkeerde. Zoo ging thans zijn leven met het klimmen der jaren kalm voorbij; hij was de steun en troost voor den ouden dag zijns vaders, dien hij tot het laatst van diens langdurig leven bijstond en gezelschap hield. Kleine moeilijkheden deden zich wel eens voor; zoo was er een knecht, waarin zooveel vertrouwen werd gesteld, dat alle kasten voor hem openstonden. Hiervan had hij misbruik gemaakt door zich aan diefstal schuldig te maken; maar, hoewel hierop betrapt, kon vader Constantijn er niet toe bewogen worden den ontrouwen dienaar weg te zenden, waarover zich Christiaan bij zijn broeder beklaagt, hem daarbij verzoekende over te komen om aan dien misstand een einde te maken.

Christiaan was in deze dagen in relatie met de bestuurders der Oost-Indische Compagnie, en moest daarvoor herhaaldelijk te Amsterdam vertoeven. Zijn opdracht was om aan de schepen goedgaande uurwerken mee te geven, ten einde de lengte op zee te bepalen. Veel zorg werd door hem aan die opdracht besteed; telkens bracht hij wijzigingen aan om de beweging der uurwerken te regelen en onafhankelijk te maken van de schommeling der schepen op de baren. Steeds was hij vol moed en had de beste verwachting; het duurde geruimen tijd, eer hij hij iets omtrent den uitslag dezer proefnemingen kon vernemen, want

de schepen bleven lang uit. Kwamen zij eindelijk in de haven terug, dan was de uitslag alles behalve bemoedigend, want de kapiteins der schepen brachten over den gang der uurwerken geen gunstig rapport uit. Meestal bleven zij onder weg stilstaan en moesten in een of andere haven weer op gang worden gebracht; - maar dan was de proefneming reeds mislukt, want slechts een vaste gang der uurwerken over de geheele reis kon tot het gewenschte doel leiden. Intusschen bleef Huygens vol goeden moed en bleef overtuigd, dat met zijn uurwerken het doel stellig zou worden bereikt. Tot zijn dood bleef hij hiermede bezig; maar het doel werd niet bereikt, zelfs niet nadat het gewicht door een veer was vervangen.

In dezen tijd valt ook het begin der correspondentie met Bernard Fullenius, hoogleeraar aan het athenaeum te Franeker, aan wien later met De Volder de uitgave zijner nagelaten werken zou worden toevertrouwd; zij handelt over de samenstelling van verrekijkers.

In Augustus 1684 ontving Christiaan onverwachts bezoek van een jeugdigen Ier, genaamd Thomas Molynieux, die op weg was naar Leiden, om zich daar aan de hoogeschool in de medicijnen te bekwamen. Hij gaf in een brief aan zijn broeder verslag van dit bezoek en meldt daarin, dat hij door Huygens op vriendelijke wijze was ontvangen. Tot zijn verwondering werd hij door dezen in het Engelsch aangesproken en naar zijn studeervertrek geleid, waar hij het planetarium, dat nu geheel gereed was gekomen, mocht aanschouwen. Dit samengesteld werktuig wekte zijn hoogste bewondering, zoodat hij niet kon nalaten daarvan aan zijn broeder een uitvoerige beschrijving te geven. Nadat hij dit had bewonderd, gingen zij in den tuin, waar hij de inrichting der groote kijkers mocht aanschouwen, waarvan hij een volledige beschrijving ontving. Het objectief-glas, dat Huygens zelf had geslepen en dat aan beide zijden bol was, gaf de vlekken op de zon te aanschouwen, hetgeen hem geheel nieuw was. Het planetarium was voor Colbert bestemd; maar na diens dood hield Huygens, die aan de samenstelling veel moeite en kosten had besteed, het bij zich en wilde daarvan geen afstand meer doen; met zijn geschriften ging het na zijn dood over aan de Leidsche academie, waar het in de verzameling der sterrenwacht als een kostbaar aandenken wordt bewaard.

Huygens had nog de voldoening, dat zijn vindingen bij zijn leven werden bewonderd door niemand minder dan den landgraaf van Hessen, den beschermer van Papin en groot voorstander van wetenschappelijke onderzoekingen; - deze wilde zelfs een objectief van gelijke grootte en sterkte hebben en Huygens bood aan dit voor hem te vervaardigen, maar zijn broeder raadde het hem af, omdat de te verwachten belooning stellig niet geëvenredigd zou zijn aan de daaraan te besteden moeite en kosten.

Zoo ging Christiaans leven in deze jaren rustig daarheen; hij zou zich bij de waardeering, die hij van vele zijden ondervond, gelukkig

hebben gevoeld, indien niet een zware schaduw op zijn leven werd geworpen. Deze ontstond door zijn gezondheid; wel was hij van de kwaal, die hem telkens te Parijs overviel, na korten tijd in het vaderlijk huis te hebben doorgebracht, hersteld, zoodat hij zijn arbeid kon hervatten, maar de gevolgen lieten zich telkens gevoelen. Volkomen gezond is hij daarna niet meer geweest; de strijd tusschen den sterken geest en het zwakke lichaam bleef voortduren. Slechts door een rustig, ingetogen leven kon het nog eenige jaren worden volgehouden.

Voor de beproeving zijner uurwerken maakte hij een tocht op de Zuiderzee, waarbij één dezer instrumenten aan zijn verwachting voldeed, zoodat hij de hoop koesterde, dat dit op de groote zeevaart naar de Oost-Indische kolonie zich even goed zou houden; doch hij leed zelf aan zeeziekte, waarvan de gevolgen hem lang bijbleven. Bij den arbeid aan de met zooveel overleg in elkander gezette slijpmachine had hij zich te veel ingespannen, waardoor een breuk ontstond, die hem in de voortzetting van dien arbeid hinderde, zoodat hij opnieuw en met aandrang de hulp van zijn broeder inriep. De moeilijke vraagstukken, die hem ter oplossing werden voorgesteld, hielden zijn geest in voortdurende spanning, zoodat slapelooze nachten volgden met de gewone verschijnselen - storing in de spijsvertering en aanvallen der zwarte melancholie, die hem het verblijf in de Fransche hoofdstad zoo dikwijls hadden vergald. Nu was al zijn aandacht gericht op den grooten mast, die in den tuin achter het huis was opgericht om daaraan het objectief te bevestigen, terwijl op grooten afstand daarvan het oculair met de hand werd bestuurd. Want de brandpuntswijdte zijner groote lenzen was zoo aanzienlijk, dat daarvoor geen koker kon vervaardigd worden, waardoor hij genoodzaakt was de beide deelen op grooten afstand te houden en door een vernuftig samenstel van koorden met elkander te verbinden. Maar die hooge mast gaf ook groot bezwaar, want hij had veel van den wind te lijden. Dat alles blijkt uit de talrijke brieven, die hij in dezen tijd aan zijn broeder richtte, waarin hij deze omstandigheden uitvoerig beschreef. Deze gaf hem den raad naast den mast een tweeden op te richten, zoodat het objectief tusschen beide kon worden geplaatst en de wind minder invloed kon uitoefenen. Dan behoefden voor de bevestiging der masten geen touwen te worden gespannen, die over den naburigen tuin van Prins Maurits moesten loopen. Deze methode om groote kijkers samen te stellen, werd door Christiaan bedacht en beschreven; zij werd ook door Cassini aan de Parijsche sterrenwacht toegepast, maar volgens het oordeel van Huygens niet goed gevolgd, zoodat zij ook niet aan de verwachting voldeed. Hij heeft er zich tot het laatst van zijn leven mede bezig gehouden; daarna is de methode door verbetering in de constructie van groote lenzen overbodig geworden en in onbruik geraakt.

II.

Aan het rustige leven in het huis op het Plein kwam een einde door het overlijden van vader Constantijn op 91-jarigen leeftijd. Hij kon terugzien op een veelbewogen leven en had zich als staatsman, geleerde en dichter grooten naam gemaakt, die nog steeds in de herinnering van ons volk voortleeft. Doch het is niet mijn taak hierop te wijzen, ik kan mij bepalen tot de gevolgen, die op het verder leven van zijn zoon Christiaan grooten invloed hadden. Reeds dadelijk deden zij zich gevoelen, omdat hij, als de eenige zoon, die in het vaderlijk huis vertoefde, de zorg voor de begrafenis en de regeling der nalatenschap op zich moest nemen. Het lijk werd bijgezet in het familiegraf in de groote kerk, waar zijn echtgenoote reeds een halve eeuw geleden was ter ruste gelegd. Met groote zorg en nauwkeurigheid had vader Constantijn vijf jaren vóór zijn dood zijn testament opgesteld en daarbij zijn nalatenschap geregeld. Dit testament is bewaard gebleven en openbaar gemaakt(*); het is zeer uitvoerig en pleit voor zijn vaderlijke liefde, die zich gelijkelijk over zijn vier kinderen uitstrekte. Van zijn titels als heer van Zuylichem, Zeelhem en Monnickeland geeft hij daarbij de eerste keus aan zijn oudsten zoon Constantijn, de tweede aan Christiaan, terwijl de overblijvende aan den jongsten, Lodewijk, ten deel moest vallen. Dan volgt de scheiding der goederen in vier gelijke deelen, waarover geloot zal moeten worden. ‘Doch,’ voegt hij er bij, ‘alvorens tot een scheidinge te treden verstae ende ordonnere ick, ten regarte van mijne Sone Christiaen, dewijle hij alleen tot noch toe ongehylickt is gebleven, ende Ick syne getrouwde Broeders ende Suster respective van Houwelyx Goed, omtrent ter gelijckere waerde hebbe versien, neffens de onkosten van haer uytsettingen, daertegen hij niet sonderling en heeft genoten, ende sich daerenboven heele jaeren buyten mijnen last ende op syn eighen gewin heeft onderhouden, dat, om hem met syne mede-erfgenamen gelijk te stellen sooveel doenlijk, tot sijnen behoeve uyt den heelen Boedel voor afgetrocken ende gevolght sullen worden de naervolgende Partye.’ De gezamenlijke waarde van dezen aftrek, nauwkeurig omschreven, bedraagt *f* 49.000.

Het testament luidt verder als volgt:

‘Mijn tegenwoordig Huys, Erf ende Stalling alhier op het Plein gelegen, wensch ick dat ter eere van my ende Sal[r]. mijne Lieve Huysvrouw, die het te samen gebouwt hebben, ende den Haghe daarmede niet ontciert, in mijn Geslacht, ende ongealieneert moghe blijven, hetzij dan dat de gelegenheit van mijnen oudsten Sone 't sy hetzelve met sijne familie te occuperen, daarover met syne mede-erfgenamen in Huer of Coop verdragende, oft dat het door haer allen in 't gemeen aen deftighe ende gequalifileerde Luyden (geenszins tot Herbergh oft ordinaris),

(*) Zie A.D. Schinkel, *Nadere bijzonderheden betrekkelijk Constantijn Huygens en zijne familie.* Niet in den handel. 1851.

verhuert werde, doch en will ick mijne kinderen daeraen niet verbinden, latende haer gesamentlyck, van dit stuck Goeds disponeren, soo sy, naer den loop van de Gemeene saek ende haere eigene gelegentheden, te rade sullen werden.' 'Van mijne Hofstede Hofwyck met alle het toehoorige Land, Bosch ende dependentie van dien, verstae ick dat den eigendom onder mijne voorn. dry Sonen sal blijven gemeen ende t' allen tijden onverdeelt, sulx dat hetselve goed noyt anders als bij gemeene toestemminge en sal mogen gealieneert werden, ende sulx noch niet anders als uyt gebreck van levensmiddelen, daervoor ick hope dat God haer alle genadigtlyck sal beschermen.'

Voorts werd bepaald, dat Hofwijck eerst zou toebehooren aan den oudsten zoon, vervolgens den tweeden, daarna den derden, waarna het in volgorde weer op de kleinzonen moest overgaan, tenzij zij elkander de beurt wilden overlaten, doch dat zij het nooit mochten verhuren, verkoopen, zelfs niet een gedeelte, maar wel door aankoop vergrooten. Voor het onderhoud moest uit de nalatenschap in de eerste plaats een som van *f* 4000. - worden afgezonderd, waarvan de rente tot voortdurend onderhoud der hofstede moest worden aangewend.

Dan komen bepalingen omtrent zijn bibliotheek, menigvuldige papieren, geschriften en compositiën, welke laatste onder berusting moesten blijven van zoon Christiaan, die aan belangstellenden op hun verzoek inzage zou toestaan en copie geven. De armen te 's Gravenhage en Voorburg werden ruim bedacht en legaten aan trouwe dienstboden toegekend. Ten slotte werden bepalingen gemaakt omtrent de begrafenis en een uitvoerig opschrift op den grafsteen aangegeven, - het eenige dat niet is nagekomen.

Hoewel dit testament niet in den vereischten vorm was opgesteld noch behoorlijk gelegaliseerd, werd het door de kinderen toch geldig verklaard en getrouw gevolgd. De regeling der omvangrijke nalatenschap eischte veel tijd en zorg, zoodat zij eerst tegen het einde van het jaar was afgeloopen. De bibliotheek werd gecatalogiseerd en publiek verkocht, nadat elke zoon het hem toebehoorend gedeelte daaruit had genomen; verder werd een lijst der bezittingen opgesteld en deze zoo goed mogelijk in vier gelijke deelen verdeeld. Het huis op het Plein werd daarbij geschat op *f* 32.000, hetgeen in verhouding tot de daaraan bestede kosten veel te weinig was, terwijl ook later bij publieken verkoop de waarde werd geschat op *f* 41.000.

Het bezit van de heerlijkheid Zeelhem werd geschat op *f* 12.000, terwijl de gezamenlijke waarde van het te verdeelen vermogen bedroeg *f* 112.000, zoodat elk kindsdeel een waarde had van *f* 28.000. Van moeilijkheden bij de verdeeling schijnt verder geen sprake te zijn geweest. De oudste zoon verkreeg of nam het huis over op het Plein, dat hij met vrouw en zoon ging bewonen. Het is in hun bezit gebleven, tot in 1712 de weduwe overleed, nadat zij zoowel haar eenigen zoon als haar echtgenoot ten grave had zien dalen. Toen ging het over in

andere handen; in de vorige eeuw werd het door den staat aangekocht, die het liet afbreken om plaats te maken voor het tegenwoordige Departement van Justitie.

Constantijn, die aldus voor zijn klein gezin een ruim huis met tuin had verkregen en door zijn ambt veel buiten zijn woonplaats moest vertoeven, stond zijn aanspraken op Hofwyck af aan broeder Christiaan, die hiervan gaarne gebruik maakte om zich daar te vestigen. Hij bleef in het vaderlijk huis tot het volgende voorjaar, toen alles was geregeld en ook het gezin van zijn oudsten broeder naar dit huis was overgegaan. Zijn boeken, geschriften, instrumenten en kostbaarheden bracht Christiaan over naar Hofwyck, waar hij zijn laatste levensjaren heeft doorgebracht. Echter niet geheel, want 's winters was het daar niet uit te houden; het was immers slechts voor zomerverblijf ingericht, terwijl daarbij de verbinding met de hofstad zoo veel te wenschen overliet, dat de weg 's winters onbegaanbaar was. Aangezien zijn middelen hem niet meer toelieten paard en rijtuig te houden, kon hij slechts te voet of met de Leidsche trekschuit uit Den Haag zijn woning bereiken en beide middelen lieten hem bij sneeuw en vorst in den steek. In de wintermaanden betrok hij gemeubileerde kamers in het Noordeinde ‘naest de Crabbe’, doch uit zijn brieven blijkt, dat hij zoo lang mogelijk op Hofwyck vertoefde, soms tot in November, en hij door het weer werd gedwongen naar de stad te verhuizen. Het bovengenoemd vermogen, dat onder de vier kinderen werd verdeeld, was echter niet de geheele nalatenschap. Deze toch was veel grooter; dit blijkt uit de gedetailleerde opgaaf, die in een der werkjes van meergenoemden Schinkel(*) werd opgenomen. Zoo ontving Christiaan, behalve zijn aandeel, de voorgift van *f* 49.000, terwijl hij reeds een aandeel bezat van de nalatenschap zijner moeder; daarbij een ‘prebende’ en lijfrente op den staat. Aangezien zijn oudste broeder den naam ‘van Zuylichem’ had aangenomen, noemde hij zich voortaan ‘van Zeelhem’, hetgeen nog al eens tot verwarring aanleiding gaf, omdat zij allen onder den naam ‘van Zuylichem’ bekend stonden. Het blijkt niet, dat hij ooit zijn bezitting in Limburg heeft bezocht; hij had daar een rentmeester, die echter in het betalen der renten nalatig was. Zoo dikwijls Constantijn in de omgeving vertoefde, hetgeen herhaaldelijk het geval was, omdat daar het legerkamp was opgeslagen, ontving hij van zijn broeder het verzoek om den rentmeester tot betaling van het verschuldigde aan te sporen. Door den oorlogstoestand in die streken was de opbrengst zeer gedaald, zoodat zij niet veel tot de inkomsten van Christiaan bijdroeg. Zijn broeder Constantijn was door zijn huwelijk en betrekking veel rijker en had ruimer inkomsten; deze hield dan ook de equipage, die hij nu en dan ter beschikking van Christiaan stelde. Zoo bleef ook de werkplaats in het huis op het Plein en had deze daar vrijen toegang.

(*) Zie: A.D. Schinkel, *Bijdrage tot de kennis van het karakter van Constantijn Huygens, enz.* 's Gravenhage, 1842.

Doch ook in Hofwyck had Christiaan een werkplaats ingericht en daarbij kijkers, waarmede de sterrenkundige waarnemingen tot het einde van zijn leven werden voortgezet.

Hij ontving er veel bezoek van familieleden en vrienden: zoo kwam soms broeder Lodewijk met zijn gezin bij hem logeeren; dan werd het geheele huis daarvoor ingericht en vergenoegde Christiaan zich met een kabinetje om te slapen en zijn bibliotheekkamer om te zitten; toch verheugde hij zich zeer op het bezoek, dat hem aangename afleiding bezorgde. Want vooral in den eersten tijd vond hij het zeer eenzaam op Hofwyck; hij schrijft hierover aan Constantijn: 'ce qui me fait un peu de peine c'est d'estre seul à diner et à souper, quoy que j'aye cela de commun avec les testes couronnées.' De goede verhouding der broeders blijkt ook uit de wijze, waarop Christiaan aan Constantijn schrijft over de vier maanden, die hij vóór zijn vertrek naar Hofwyck nog bij hem in het huis op het Plein had doorgebracht; hij had daarvoor aan Constantijns vrouw vergoeding aangeboden, doch deze wilde er niets van hooren, omdat dit anders door haar man hoogelijk zou afgekeurd worden. Christiaan betuigt hem nu zijn dank voor het voortreffelijk onderhoud en het wonen in een der fraaie kamers van het huis.

Hij was nog geen jaar op Hofwyck gevestigd, toen een gebeurtenis plaats greep, die niets slechts op den Staat der Nederlanden, maar ook op het particuliere leven van velen zijner inwoners grooten invloed had. In het najaar van 1688 was Willem III met zijn vloot naar Engeland overgestoken en was daar onder de bekende omstandigheden tot Koning uitgeroepen. Constantijn Huygens was hem als secretaris op dien tocht gevolgd en, na vele ongemakken te hebben doorstaan, te Londen gevestigd. Christiaan schreef hem uit Hofwyck, dat hij nu ook gaarne daarheen zou overkomen, al ware het slechts om met Newton kennis te maken. Dat die reis in het volgende jaar plaats had, werd reeds in een vorig opstel vermeld, zoodat ik haar thans kan laten rusten. Hoe overigens Christiaan over den tocht van den stadhouder dacht, blijkt uit de volgende uitlating in een brief aan zijn broeder, die ik onveranderd en zonder commentaar meedeel. 'Je pense quelquefois que nous nous serions bien passez de toute cette affaire d'Angleterre et notre pays aussi, si ce malheureux roi Jacques eust pu gouverner son royaume en paix. *Quicquid delirant Reges*, *plectuntur Achivi.*' In die meening zal Christiaan wel niet alleen hebben gestaan!

De tocht naar Londen was zijn laatste buitenlandsche reis. Wel maakte hij nog uitstapjes naar Leiden, waar hij professor de Volder bezocht, naar Amsterdam in het belang zijner uurwerken voor de zeevaart, naar Delft, waar Leeuwenhoek, en Rotterdam, waar zijn jongste broeder woonde. Verder bleef hij rustig op Hofwyck of in den Haag, meed groote gezelschappen, en hield zich steeds ijverig met zijn onderzoekingen bezig. De proefondervindelijke geraakten daarbij meer en meer op den achtergrond, maar de theoretische hielden voortdurend

zijn gedachten in spanning. Alles wat hem in dit opzicht werd voorgelegd, hetzij in brieven van vakgenooten, hetzij in de reeds vroeger genoemde tijdschriften, of in meedeelingen van de academies, waarvan hij lid was, boeide hem in zulk een mate, dat hij er dikwijls 's nachts niet van kon slapen. Zoo dagteekenen uit deze laatste jaren zijns levens vele onderzoekingen, die niet meer door hem zijn gepubliceerd, maar waaromtrent aanteekeningen in zijn nalatenschap werden aangetroffen.

Hij beklaagde zich zeer over de hooge belastingen, die hij van zijne bezittingen moest betalen, zoodat hij van de overblijvende rente niet behoorlijk kon leven en herhaaldelijk zijn kapitaal moest aanspreken. Hij deed toen een poging om zijn positie te verbeteren. Een plaats was door den dood van den president in den raad van den prins te 's Gravenhage opengekomen en Christiaan droeg zijn broeder op zijn benoeming tot deze plaats te bewerken. Constantijn vond deze opdracht ver van aangenaam, maar sprak er toch den prins herhaaldelijk over aan. Deze betoonde zich echter hiertoe niet genegen en zocht uitvluchten. Hij beweerde namelijk, dat Christiaan veel te bekwaam was om een betrekking te vervullen, die slechts gewoon menschenverstand eischte! Niettegenstaande herhaalden aandrang van de zijde van zijn secretaris liet de prins zich niet bewegen, - een ander werd benoemd. Dit is de eenige gelegenheid, waarbij Christiaan naar een openbare betrekking heeft gedongen; - na deze mislukking heeft hij daarvan voorgoed afgezien.

Zijn broeders, zuster en schoonzusters deden herhaaldelijk pogingen om hem tegen den aanbrekenden ouden dag tot een huwelijk te bewegen; zij hadden daartoe o.a. het oog op een volle nicht; doch Christiaan toonde zich niet geneigd; deze was hem te oud, een andere te jong, zoodat van de huwelijksplannen niets is gekomen en Christiaan tot zijn dood ongehuwd is gebleven. Betoonde hij zich aldus afkeerig van een huwelijk, geenszins was hij dit van vrouwelijk gezelschap; herhaaldelijk ontving hij in den zomer op Hofwyck bezoek van oude kennissen. Hiertoe behoorde zijn nicht, de reeds vroeger genoemde ‘madame de la Ferté’, die hij reeds vroeger te Parijs had leeren kennen. Haar echtgenoot was na de herroeping van het edikt van Nantes tot het Katholicisme overgegaan, waarop zij met haar kinderen naar Holland was teruggekeerd. De vrouw van Constantijn schreef aan haar man, dat madame de la Ferté met haar dochtertje op Hofwyck logeerde en insinueerde daarbij, dat die omgang bedenkelijk was: ‘car elle n'était pas cruelle’, maar deze insinuatie moet met verontwaardiging worden afgewezen. Niets toch was natuurlijker, dan dat deze nicht met haar dochtertje op Hofwyck logeerde, zij was immers van Christiaan een oude kennis; ik stel mij voor, hoe zij dikwijls spraken over den goeden tijd te Parijs doorgebracht, toen zij beiden in volle glorie daar vertoefden. Ik zou er thans geen melding van gemaakt

hebben, indien de meedeeling uit den brief van Constantijns vrouw in zijn dagboek niet een onverdiende smet had geworpen op de nagedachtenis van Christiaan. Deze heeft zijn nicht nog bedacht in zijn testament en haar daarbij een legaat gemaakt, hetgeen zij dringend noodig had, omdat zij, verlaten van haar echtgenoot, in behoeftige omstandigheden verkeerde; hij maakte tevens een legaat aan haar oudste dochter met de bijvoeging ‘die ick ten Doop geheven hebbe.’ Daaruit blijkt zijn goed hart en tevens medelijden met een nicht, die zoozeer de rampspoeden des levens had ondervonden.

Overigens bleef de goede verhouding van Christiaan met zijn broeders en zuster ongestoord. Zoo dikwijls Constantijn uit Engeland overkwam, en dit gebeurde nog al eens, waren zij zooveel mogelijk te zamen. Herhaaldelijk teekende Constantijn in zijn dagboeken aan, dat ‘broer Christiaen’ den dag bij hem op het Plein doorbracht, dat zij dan weer samen aan de constructie van kijkers werkten en 's nachts waarnemingen deden, of wel, dat zij op Hofwijck met groot gezelschap van familie en vrienden waren, en van daar uit de Voorburgsche kermis bezochten. Broer Lodewijk woonde nu te Rotterdam, waar het hem echter niet bijzonder scheen te behagen; 's zomers kwam hij op Hofwyck om in deze landelijke omgeving zijn geknakte gezondheid te herstellen. Dan bracht hij ook zijn kinderen, waaronder een petekind van Christiaan, mede, en vermaakten zij zich in den tuin, die voortreffelijk werd onderhouden.

Dat Christiaan zich hierdoor niet van zijn studie liet afleiden, blijkt uit de uitgave van zijn werk over het licht, die in 1690 plaats had. Aangezien ik hierover in verband met de onderzoekingen van Newton reeds heb gehandeld, kan ik dit thans voorbijgaan. De uitgebreide briefwisseling met Leibniz en De l'Hospital werd in deze jaren gevoerd; zij moet aan Huygens veel hoofdbreken en tijd hebben gekost. Door de wijze, waarop hij de brieven dezer geleerden beantwoordde, welke antwoorden geheel of gedeeltelijk in tijdschriften werden opgenomen en aldus ter algemeene kennis van vakgenooten gebracht, nam hij onder hen thans de eerste plaats in. Onomwonden schrijft hem dit de markies, die vele moeilijkheden aan Huygens' oordeel onderwerpt en hem zijn oplossingen meedeelt, in de hoop, dat deze zijn goedkeuring mogen verwerven.

Herhaaldelijk ontving hij bezoek van buitenlandsche geleerden; in den winter troffen zij hem aan op zijn kamer in het Noordeinde, maar des zomers, voor het bezoek in Den Haag gekomen, hadden zij groote moeite om tot het afgelegen Hofwyck door te dringen.

In het laatst van zijn leven had Huygens nog een wetenschappelijken strijd met ridder Renau, hoofdingenieur der Fransche marine, naar aanleiding van een door dezen geschreven werk over de theorie der beweging van schepen. Huygens richtte tegen een der grondslagen van dit werk een heftigen aanval, die op niet minder heftige wijze werd

beantwoord. De oorzaak van het verschil lag in de opvatting van het begrip der kracht; de schrijver hield zich aan de Cartesische bepaling, waartegenover Huygens de zijne plaatste. Natuurlijk was toen geen vergelijk mogelijk; want het zou nog wel een eeuw duren, eer door Lagrange de ware beteekenis der zuiver mechanische begripppen werd aangegeven, die een einde maakte aan den langdurigen strijd over de juiste beteekenis van de maat der krachten. Ook met Johannes Bernoulli had Huygens nog een verschil over de gedaante van een zeil, gespannen onder den invloed van den wind; hierin had Huygens ongelijk, zijn methode om het vraagstuk op te stellen en uit te werken moest wijken voor de glansrijke wijze, waarop hierbij door Bernoulli de nieuwe rekenwijze van Leibniz werd toegepast.

III.

Geenszins mogen wij met stilzwijgen voorbijgaan een werk, dat door Huygens in het laatst van zijn leven werd geschreven, maar eerst na zijn dood in het licht verscheen. Het wijkt geheel af van zijn vorige werken; deze toch zijn alle van zuiver wetenschappelijken aard en slechts bestemd voor hen, die op de hoogte zijn om ze te doorgronden; dit echter is een populair werk, geschreven voor allen die belang stellen in de samenstelling van het heelal; uit dit oogpunt beschouwd, kan men het de eerste proeve eener populaire sterrenkunde noemen. Het eerst wordt hierover gewag gemaakt in een brief van Huygens aan Leibniz van 11 Juli 1692, waarin hij meldt, dat hij zich met het onderwerp bezig houdt, waarop Leibniz antwoordt, dat hij, gelijk alles wat van Huygens afkomstig is, ook dezen arbeid met belangstelling tegemoet ziet. In Maart 1694 schrijft hem broeder Constantijn, dat zijn werk over de planeten met groote belangstelling wordt tegemoet gezien; Christiaan antwoordt, dat het gereed ligt, maar nog uit het Fransch, waarin het was geschreven, in deftig Latijn moet worden overgebracht. Het kwam gereed; het contract met een boekdrukker werd aangegaan en de eerste vellen werden nog door Christiaan gecorrigeerd. In zijn testament droeg hij de verdere bewerking op aan zijn broeder, doch ook deze was eerst door zijn drukke bezigheden, daarna door zijn spoedig gevolgd overlijden verhinderd de uitgave te voltooien. Zoo verscheen het eerst na den dood van beide broeders in 1698 bij Moetjens in Den Haag onder den titel: *Kosmotheoros*, *sive de Terris coelestibus, earumque ornatu, conjecturae*; het was opgedragen aan zijn broeder, den secretaris van Koning Willem III. Welken opgang het maakte, blijkt uit de spoedig daarop gevolgde vertalingen. Een Fransche verscheen in 1702, waarbij op den titel werd vermeld, dat de schrijver was het vroegere lid der Fransche academie van wetenschappen; een Latijnsche herdruk werd bezorgd door uitgevers te Frankfort en Leipzig. Reeds in 1699 verscheen een Nederlandsche vertaling onder den titel: *De*

wereldbeschouwer, of Gissingen over de Hemelsche Aardklooten, *en derzelver Cieraad,* waarvan in 1717 een herdruk noodig was. Een Duitsche vertaling werd in 1767 uitgegeven in klein formaat, een Engelsche reeds in 1699 en nogmaals een in 1757.

Zoo bracht dit werk meer bij tot bekendmaking van den naam des schrijvers, dan al zijn wetenschappelijke onderzoekingen te zamen. Wij zullen nu nagaan, in hoever de inhoud aan die belangstelling beantwoordt.

Het werk is verdeeld in twee boeken, die geen afzonderlijk opschrift dragen. Het eerste, in den vorm van een aanspraak of meedeeling aan zijn voortreffelijken broeder (frater optime!) begint met een uiteenzetting van de meeningen zijner voorgangers: Kardinaal de Cusa, Bruno, Kepler en Tycho Brahé, omtrent de bewoonbaarheid der planeten en den toestand onzer maan, waarover Kepler een werk heeft geschreven. Daarna gaat hij over tot zijn eigen beschouwingen, die strekken tot verheerlijking van den Schepper, gelijk Hij zich in zijn werken openbaart. Dan volgt een uiteenzetting van het stelsel van Coppernicus, dat door alle volgende waarnemingen meer en meer werd bevestigd, zoodat de waarheid daarvan boven alle bedenking staat en niet meer kan betwijfeld worden. Hij zet uiteen, hoe hij tot het meten van de grootte der planeten is gekomen, en vergelijkt deze met die der zon, welke alle duizenden malen overtreft en daarom het hoofdlichaam van het stelsel is, aan wier invloed alle planeten zijn onderworpen. Gelijk men het samenstel der dieren leert kennen door dissectie van een hond, waardoor de ligging van zijn hart, maag, longen en ingewanden bekend wordt, zoo kan men den toestand der planeten afleiden uit die van een dezer, en deze is natuurlijk de aarde, waarvan die toestand bekend is. De zwaartekracht, die den vorm der aarde bepaalt, doet dit ook ten opzichte der planeten, gelijk hij reeds vroeger had uiteengezet.

Daaruit blijkt, dat op de planeten, evenmin als op de aarde het dierlijk leven kan ontbreken; maar dan moet daar ook het plantenrijk bestaan om aan de dieren het noodige voedsel te verschaffen. Dan moet er ook water zijn, als onmisbaar voor den groei, en het bestaan daarvan blijkt uit de wolken, die hij door zijn kijkers op de planeten Jupiter en Mars heeft ontdekt; op de laatste echter minder duidelijk dan op de eerste, terwijl dit op Venus door haar nabijheid tot de zon niet kan waargenomen worden. Derhalve staat niets in den weg om aan te nemen, dat op de planeten de natuur op gelijke wijze werkt als op de aarde. Het leven wordt daar op gelijke wijze door paring van man en vrouw in stand gehouden; dezen hebben ook tot plicht hun kinderen te voeden en groot te brengen, want waarom zouden zij hierin achterstaan bij de aardbewoners? Hier is reeds zooveel afwisseling in vorm, zooals olifanten, leeuwen, paarden, vogels, visschen en insecten, dat niets verhindert om dergelijke variatie van vormen op de planeten aan te nemen. Zoo is het ook met het plantenrijk; denk slechts aan

eiken, beuken, kokosboomen (nuces, cocos dictas), palmen, aan de vele graan- en grassoorten met kleine en groote bladeren, zooals de aloé! Dat alles zal wel op de planeten evenzoo worden aangetroffen.

Zooveel kan daar niet voor niets geschapen zijn; er moeten met rede begaafde menschen bestaan om van die voortbrengselen te genieten en ze te bewonderen. Die menschen moeten in de eerste plaats den Schepper aller dingen loven, en verder alles tot hun nut en voordeel aanwenden. Uit hout en steen bouwen zij huizen, voeden zich met vogels, visschen en planten, gebruiken water en wind voor verplaatsing, hebben genot van de geuren en kleuren der bloemen. De menschen zullen deugden en hartstochten hebben, onderling strijd voeren en handel drijven; gevoel hebben voor vriendschap, toorn, haat; er valt niet te twijfelen, dat zij de wetenschappen beoefenen, waaronder in de eerste plaats de meetkunde. Zij moeten zintuigen hebben om de wonderen der natuur te aanschouwen en te leeren onderscheiden; het gezicht moet hun de zon, de bron van alle licht en warmte, leeren kennen; want het licht is de eenige verbinding met de zon en van de planeten onderling. Derhalve hebben zij twee oogen, want één is niet voldoende voor het bepalen van afstanden; ook hebben zij het gehoorzintuig om te waarschuwen, als gevaar dreigt, en om met elkander door de spraak te kunnen omgaan. Immers, het geluid wordt voortgeplant door de lucht, en op Jupiter is duidelijk een atmosfeer waargenomen; daarom hebben de menschen daar ook gevoel; maar of zij smaak hebben, valt te betwijfelen, want deze is voor het levensonderhoud niet noodzakelijk; toch is het niet onwaarschijnlijk, omdat hij bij de voeding een voorname rol vervult. Waarom toch zouden de aardbewoners aan de planetenbewoners de genietingen willen ontzeggen, waartoe zijzelve zoo ruimschoots zijn in staat gesteld?

Ook het vuur hebben zij gemeen; want dat vindt zijn oorsprong in de zon, die haar stralen naar alle planeten uitzendt en den bodem bewoonbaar maakt. Uit de grootte der planeten kan men niet besluiten tot de grootte der menschen, die ze bewonen; maar het staat vast, dat zij begaafd zijn met verstand en dus de wetenschappen beoefenen, waaronder de sterrenkunde, die hun leert de afstanden te berekenen, die ze scheidt van de andere planeten; daartoe moeten zij ook sinus- en logarithmentafels (!) hebben, want anders is het niet mogelijk die afstanden te berekenen. Waarschijnlijk hebben zij ook optische instrumenten om de andere hemellichten waar te nemen; maar de astrologie, die vroeger in Europa werd beoefend, is geen wetenschap, doch een ijlkoorts, gevolg van slapelooze nachten. Handen en voeten zullen zij hebben; of zij ook vliegen kunnen, valt echter te betwijfelen. Zij zullen huizen hebben om in te wonen en zich tegen regenvlagen te beschermen; want uit de waarneming van Jupiter volgt, dat er wolken, dus ook regenbuien voorkomen. Bij de studie der meetkunde, die niet kan afwijken van die van Euclides, Archimedes en

Apollonius, zullen zij ook de muziek beoefenen en zich met een- of meerstemmig gezang vermaken; waarschijnlijk hebben zij daarbij dezelfde toonschalen en overgangen. Of zij zoo ver gevorderd zijn in alle wetenschappen als de aardbewoners, durft hij niet beslissen. Indien hij zich met deze beschouwingen vergist, dan moet men hem het recht om de waarde der dingen te beoordeelen, ontzeggen!

Tot zoover in zeer gedrongen wedergave het eerste boek; het tweede luidt geheel anders. Hier worden de hypothesen verlaten en treedt de uitkomst van zuiver wetenschappelijk onderzoek op den voorgrond. Eerst komt een afzonderlijke beschouwing der verschillende planeten, gelijk zij zich door een verrekijker vertoonen; daardoor zijn de wachters van Jupiter ontdekt, alsmede de wachters en ring van Saturnus. Op de maan zijn bergen en dalen waargenomen, maar geen atmosfeer, zoodat zij waarschijnlijk onbewoond is. Over de constitutie der zon valt niet veel te zeggen; waarschijnlijk bestaat zij uit vloeibare materie, waarop zich nu en dan vlekken vertoonen. Verder wordt uiteengezet, hoe zon en aarde zich op andere planeten, zooals Venus en Mercurius, zullen vertoonen, en gehandeld over de verschillende grootte der planeten, gelijk deze uit waarnemingen valt af te leiden; dit gedeelte wordt met fraai geteekende figuren opgeluisterd.

Daarna gaat hij over tot de vaste sterren; in strijd met de meening van Kepler, dat de zon het voornaamste lichaam is van het heelal, stelt hij voorop, dat de vaste sterren ook zonnen zijn, van gelijken rang als onze zon. Zij schijnen slechts zoo klein wegens hun onmetelijken afstand. Hij heeft een vernuftig middel bedacht om die afstanden te bepalen, ‘eene poging, niet alleen de eerste, maar ook de eenige, die mogelijk was in een tijd, toen men nog geen nauwkeurige meetinstrumenten bezat, en die ook de eenige is gebleven tot de tijden van Bessel en Struve, die uit de meting van de schijnbare verplaatsing der sterren hun afstanden bepaalden’(*). Cartesius heeft een hypothese opgesteld om de bewegingen in het heelal door wervelstroomingen te bepalen; maar zij is niet juist, want daartegen zijn veel bezwaren in te brengen. Beter is de verklaring door de werking der zwaartekracht, zooals dit door Isaäc Newton is gedaan; maar ook deze verklaring is niet voldoende, zooals hij in een vroegere verhandeling heeft uiteengezet. Daarbij heeft hij het bestaan van de aether aangenomen, die het geheele heelal vervult en de oorzaak is van alle bewegingen en van dezen vorm der hemellichamen, die door de hypothese van Cartesius in het geheel niet wordt verklaard. Zoo ook met de kometen, zoodat hij zich slechts kan verbazen, dat Cartesius aan het opstellen en uitwerken zijner hypothese zooveel vruchteloozen arbeid heeft besteed. Het is er nog ver vandaan, dat al deze dingen goed worden ingezien; maar de tijd zal komen, dat het menschelijk vernuft hierin dieper zal doordringen en zich daarvan een juiste voorstelling vormen.

(*) Zie: H.G. van de Sande Bakhuyzen, Christiaan Huygens als sterrenkundige, in het *Jaarboek der Kon. Acad. van Wetenschappen voor* 1907.

Hetgeen hier in korte trekken van den inhoud der *Kosmotheoros* werd meegedeeld, is ontleend aan de Latijnsche bewerking, gelijk zij is opgenomen in de gezamenlijke uitgave van Huygens' werken door 's Gravesande. Hoe men ook over het eerste gedeelte moge oordeelen, uit het tweede blijkt, dat Huygens bij het schrijven van dit werk in het volkomen bezit was van al zijn vermogens, zoodat ook het eerste gedeelte niet, gelijk herhaaldelijk is gedaan, mag toegeschreven worden aan een verzwakten geest. Ook uit de briefwisseling blijkt, hoe ernstig het was gemeend en hoe het zijn doel was om duisterheden op te helderen en een duidelijk inzicht in de samenstelling van het heelal te geven. Verder was zijn streven om de juistheid van Coppernicus' stelsel te bevestigen en vooral om de heerlijkheid en macht van God uit zijn werk aan te toonen. Immers, de bezwaren tegen dat stelsel kwamen voornamelijk van de zijde der theologen, die beweerden, dat het in strijd was met de uitspraken van den bijbel en daarom, als gericht tegen den godsdienst, moest verworpen worden; Huygens tracht aan te toonen, dat dit geenszins het geval is en ook bij het aannemen van dit stelsel de eer des Scheppers van het heelal ongerept blijft.

Doch één omstandigheid blijft hierbij raadselachtig. Terwijl Huygens al zijn aandacht op de samenstelling van dit werk had gevestigd, lagen in zijn werkkamer tal van manuscripten met belangrijke onderzoekingen, reeds lang geleden gedaan en neergeschreven, te wachten op openbaarmaking. Waarom heeft hij deze overgelaten aan de uitvoerders van zijn laatsten wil, gelijk hij bij testament heeft bepaald? Waarom heeft hij deze laten liggen, om het nieuwe werk neer te stellen, terwijl er ons zooveel aan gelegen ware, dat hij zelf de uitgave dezer nagelaten verhandelingen had bezorgd? Nu blijft eeuwige twijfel aan de juistheid van sommige uitspraken, die waarschijnlijk gewijzigd of aangevuld zouden zijn, indien hij zelf aan de uitgave de noodige zorg had besteed. Hij kon er niet toe komen, zooals hij aan zijn correspondenten meedeelt, omdat hij opzag tegen de moeite om stukken, die hij lang geleden had opgesteld, te verbeteren en op de hoogte van den tijd te brengen; maar juist daarom verliezen zij voor ons zooveel van hun waarde. De uitgevers zijner nagelaten geschriften kunnen niet verantwoordelijk worden gesteld voor bedenkelijke uitspraken, die bij revisie door den schrijver zelven waarschijnlijk gewijzigd zouden zijn geworden. Nu eerst, meer dan twee eeuwen na zijn dood, worden de handschriften opgedolven uit den schuilhoek, waar zij zoolang hebben gerust, en geeft men zich alle moeite om ze na te gaan, te commentariëeren en aldus in het licht te geven. Dat daarbij, niettegenstaande de uiterste zorg, menig vraagteeken moet worden geplaatst, is waarlijk niet te verwonderen. Zoo vind ik geen zwakheid van geest in de uitgave der *Kosmotheoros*, maar wel in het laten liggen van den kostbaren schat, die daardoor voor ons zooveel van haar waarde heeft verloren.

IV.

Omtrent de laatste levensdagen van Christiaan laat de briefwisseling ons in den steek. De laatste brief van hem, welke daarin voorkomt, is van 4 Maart 1695 en gericht aan zijn broeder te Londen. Daarin wordt over zijn gezondheidstoestand niets vermeld; hij is opgewekt van toon en bevat velerlei meedeelingen over boeken en geschriften, over waarnemingen met den barometer, over het ongunstige weer en den dood der koningin van Engeland. Doch het meergenoemde Journaal van zijn broeder geeft ons vele bijzonderheden; in dit opzicht is echter de bron niet zeer betrouwbaar; hij vertoefde te Londen en ontving daar berichten omtrent huiselijke omstandigheden en den toestand van broer Christiaan van zijne vrouw, die met haar zoon in het huis op het Plein woonde. Zooals reeds werd opgemerkt, zijn die berichten niet recht te vertrouwen; zij toch had met haar echtgenoot de zucht naar praatjes, die op de grens van laster stonden, gemeen, zoodat slechts met groote behoedzaamheid van haar meedeelingen kan worden gebruik gemaakt en de nauwkeurigheid daarvan aan twijfel onderhevig is.

Reeds in April van bovengenoemd jaar ontving Constantijn bericht, dat de toestand van zijn broeder te wenschen overliet; hij kon niet slapen en vreesde krankzinnig te worden. Het was dus weer een aanval van de oude kwaal, die hem het leven te Parijs zoozeer had verbitterd. De onafgebroken studie der laatste jaren, de diepzinnige onderzoekingen over de door Leibniz en De l'Hospital gestelde vraagstukken hielden zijn geest voortdurend in spanning en waren oorzaak van de slapeloosheid, die zoo nootlottig was voor geest en lichaam. Hij vertoefde nog op zijn kamers in den Haag; hier mocht nu niemand meer bij hem komen en lag hij liefst in het donker. Hij verlangde naar de overkomst van zijn broeder en meende dat de vreugde van hem te zien een gunstigen invloed zou hebben. De vrouw van Constantijn en zijn zuster deden al het mogelijke om hem af te leiden; maar dit mocht niet baten. Wel had hij geen koorts, maar was toch zeer zwak. Volgens deze mededeelingen ging hij soms zoo aan en sprak zulke ‘desperate’ dingen, dat men daarvan ‘vervoert’ werd. Dokter Liebergen zei, dat het de zwarte gal was.

In Mei kwam geen beterschap, zoodat men niet wist wat te beginnen: de hoop op herstel werd opgegeven; Constantijn was hierover zeer bedroefd. Hij kwam over en ging tot zijn broeder, dien hij in slechten staat vond; Christiaan had pijn in 't lijf; men moest hem alle scherpe instrumenten afnemen, uit vrees, dat hij daarmede anders een eind aan zijn leven zou maken; reeds had hij getracht dat een paar malen te doen, doch was in dit voornemen verhinderd. Hij verbeeldde zich menschen te hooren spreken, die er niet waren, en zeide, dat de menschen, hoorende van zijne ‘opiniën en sentimenten omtrent de religie’, hem zouden verscheuren, ‘Schreeuwende somtijds luide uyt en zeide godlooze dingen.’

In Juni was de toestand weer iets beter; hij sliep weer en raasde niet; maar de dokters vonden hem zeer zwak, zoodat hij slechts met sterk voedsel in het leven was te houden. Toen Constantijn naar het legerkamp moest vertrekken, ging hij naar de deur van Christiaans kamer om afscheid te nemen: deze liet hem zeggen, dat, indien hij hem in den ellendigsten toestand wilde aantreffen, hij kon binnenkomen, maar zoo niet, dan wenschte hij hem een goede reis, waarop Constantijn vertrok. Daarop verergerde de toestand van Christiaan; hij was voortdurend aan het ijlen en vermagerde; hij wilde niet eten, omdat hij meende, dat in zijn voedsel vergif was gedaan. Toen het einde nabij scheen, wilde de familie een predikant bij hem laten komen; maar toen begon hij (altijd volgens meedeeling van Constantijns vrouw) te vloeken en te razen. Zoo ging het op en af tot de eerste dagen van Juli. Toen schreef Constantijns vrouw, dat er schielijke verandering was gekomen en men goed gevonden had een predikant bij hem te halen, zijnde een kennis van Christaan. Toen deze hem aansprak en een gebed deed, wilde hij er niet naar luisteren, hetgeen alle omstanders bedroefde. Daarop werd het zoo slecht, dat 's morgens te half vier Constantijns vrouw bij het ziekbed werd geroepen; toen zij daar kwam, vond zij hem buiten kennis; dit duurde tot Vrijdag (8 Juli), toen hij zacht overleed. Uit dit verhaal leid ik af, dat hij niet is overleden op Hofwyck, zooals in den regel wordt medegedeeld en ook aanvankelijk door mij werd aangenomen, maar te 's Gravenhage in zijn vertrek op het Noordeinde(*). Zijn lijk werd in het familiegraf in de groote kerk aldaar bijgezet; zoo rust zijn overschot naast dat van zijn vader en moeder.

Omtrent zijn begrafenis wordt niets vermeld; waarschijnlijk had zij volgens de gewoonte dier dagen plaats. Slechts onder vakgenooten en geleerden verwekte zijn overlijden groote belangstelling; verder was zijn naam nog niet doorgedrongen; zelfs nu nog is hij bij het volk zoo goed als onbekend en wordt door dien van zijn vader overheerscht.

Terstond na het overlijden werd het testament geopend. Dit testament is ons bewaard gebleven en werd met dat van zijn vader door Schinkel gepubliceerd. Daaruit blijkt, dat het in Maart vóór zijn overlijden in behoorlijken vorm eigenhandig werd opgesteld, en ook door den Notaris onderteekend.

Het begint aldus:

'Ick onderget^e. overdenckende de seeckerheyt des doots, de onseeckere tijd en de wyze van dien, en soude dienvolgende niet geerne uyt dese werelt scheyden, sonder van de tijdelycke Goederen mij van Godt Almagtigh verleent gedisponeert te hebben: alvooren daertoe te coomen, beveele ick eerstelijck ende voor aff myne onsterffelycke Ziele in de Bermhertige Handen van Godt Almagtigh, mijne Lichaem de Aerde met een Christelycke begraeffenissen; wyders te revoceren, casseren,

(*) Niet uitgesloten is de mogelijkheid, dat hij overleed in het huis zijns broeders op het Plein, nadat hij daarheen bij den aanvang zijner ziekte was overgebracht.

doodt ende te niette doende bij deesen alle voorgaende dispositien van uyttersten wille, bij mij gepasseert; ende bij dezen op nieuws disponerende, soo verclaere Ick onder ges^{e}. sonder inductie ofte persuatie van Imandt:' enz.

Hieruit blijkt, dat hij geenszins afkeerig was van godsdienst, hetgeen trouwens wordt bevestigd door de inleiding van zijn laatste werk; maar dat hij slechts afkeerig was van de wijze, waarop deze door de Haagsche predikanten, die tot de orthodoxe kerk behoorden, werd uitgeoefend en hij ze daarom bij zijn ziekbed niet wilde toelaten en aanhooren.

De notaris verklaart bij het testament, dat de testator 'hem bekent, sieck van Lichame, edoch syn verstant volcomentlijck magtigh sijnden' zelf het testament had geschreven.

Daarbij werden in de eerste plaats verschillende legaten gemaakt aan familieleden en bedienden, die hem trouw hadden verzorgd, daarna de nalatenschap onder zijn naaste bloedverwanten verdeeld. Dan volgt: 'Mijne schriften van Mathematicque, leggende meeste part in de onderste laeyen van mijn grootste Cabinet op Hofwijck, bestaende in negen Ingebonde Boecken met de letters van A tot I gemerckt. En voorts in veel Tractaten, dien ick onder handen hadde, Legateere ik aen de Accademie ofte Biblioteecq van Leyden, en versoeck aan de Heeren Professoren de Volder tot Leyden, en de Fullenius tot Franeker, die te willen doorsien, en 't geen daerin soude mogen weesen bequaem om gepubliceert te werden, het selve te willen besorgen ten besten sij sullen connen, gelyck daer is de Dioptrika daerop gesz. staet, dat een tractaet van de parelia daer soude bij gecoomen hebben; Item de Leges percussionis in occursu corporum etc.; Item de konst van Glaesen tot Verrekijckers te slijpen, in duyts; gemelte Heeren sullen Ider een gedeelte van die Schriften naer haer nemen, ende met deselve gedaen hebbende, die dan reciprocue aen malcanderen overgeven, ende eijndel. weder ter hande stellen aan diegeene die opsich hebbe op de gemelte Biblioteecq van Leyden; Ick Legaetere mede aen deselve Biblioteecq, de pacquetten daerop geschreven staet Literae Doctorum off Eruditorum, leggende op een stoel in mijn Cabinet op Hofwijck, alsmede de Fransche Brieven van Monsr. Leibnitz en den Marquis de l'Hospital, leggende int groote Sakerdane Cabinet tot Hoffwijck in eene laeye apart, waer bij sijn mijne antwoorden; aen de Heeren de Volder en Fullenius make ick yder duysent guldens, tot recompense van haere moeyte.'

'Het Tractaet opgeschreven Cosmotheoros, leggende in mijn Caebinet in den Haegh, behalven drie a vier blaeden die ik gesonden hadde aen den Drucker Ramazijn, recommandeere ick aen mijn Broeder den Heer van Zuylichem, aen wien het gededuceert is, te besorgen dat het voortgedruckt wert, gelijck begonnen is bij Monsr. Moetjes, 't zelve recommandeere ick aan d' Heeren Executeurs van dese mijn laeste wil hier nae te nomineren.'

Tot een der beide executeurs werd benoemd zijn ‘beminde Swaeger den Heere van St. Annelant.’

Uit dit testament blijkt, dat het te 's Gravenhage werd opgesteld; voorts, dat zijn geschriften en brieven berustten op Hofwyck, maar dat hij in de stad bij zich had het handschrift van de Kosmotheoros, waarvan enkele vellen bij den drukker waren. Na de opening wekte dit testament onder de familieleden eenig misnoegen; in de eerste plaats wegens de vele legaten aan nichten en bedienden (ook de armen waren niet vergeten); vervolgens om de verdeeling tusschen de kinderen van broeders en zusters in evenredigheid van het aantal. Zoo werd ook onmiddellijk gestreden over de opvolging in de ‘prebende’ en schreef reeds bij het bericht van het overlijden de vrouw van Constantijn aan haar man, onmiddellijk aanzoek te doen bij den Koning om deze prebende op hun zoon te doen overgaan. Bij loting viel de heerlijkheid Zeelhem ten deel aan den oudsten zoon van Lodewijk te Rotterdam. Maar Constantijn nam voor zich den fraaisten verrekijker (van Campani), waarmede Christiaan zijn waarnemingen had verricht. Zijn potloodteekeningen werden bij loting onder de kinderen verdeeld, waarbij de zoon van Constantijn een slecht lot trof. Hofwyck viel nu, overeenkomstig de testamentaire bepalingen van vader Constantijn, ten deel aan Lodewijk, die het met zijn gezin des zomers bewoonde. Eerst in het volgende jaar was de verdeeling der nalatenschap geregeld en komt de naam van broer Christiaan niet meer in het dagboek van Constantijn voor; hij overleefde zijn broeder slechts een paar jaren en werd binnen gelijk tijdsverloop door zijn jongeren broeder gevolgd, zoodat vóór het einde der zeventiende eeuw alle zonen van vader Constantijn waren overleden. Gelijk reeds vroeger werd gemeld, is thans van dien stam geen mannelijke telg meer in leven; het geslacht van den dichter is uitgestorven.

V.

Wij zullen thans nagaan, in hoever de bepalingen in het testament omtrent de wetenschappelijke nalatenschap ten uitvoer zijn gebracht.

In 1703 verscheen bij den uitgever Cornelis Boutesteijn te Leiden een werk, bevattende de door Christiaan Huygens nagelaten verhandelingen, alle, voor zoover nog noodig, in het Latijn overgebracht. Deze verhandelingen zijn: 1°. de dioptrica, 2°. opmerkingen over het slijpen van lenzen voor verrekijkers, 3°. over bijzonnen en nevelringen om de zon (parhelia), 4°. over beweging van lichamen als gevolg hunner botsing, 5°. over de middelpuntvliedende kracht, 6°. beschrijving van het automatische planetarium.

Het werk is opgedragen aan Curatoren der Leidsche Hoogeschool en aan de vier burgemeesters (consuls) van Leiden; de opdracht is geschreven door de hoogleeraren De Volder te Leiden en Fullenius te

Franeker. Daarop volgt van hun hand een inleiding, waarin zij uiteenzetten, hoe zij de hun bij testament opgedragen taak hebben vervuld. Daarbij vermelden zij, hoe zij geen andere verhandeling gereed voor den druk hebben gevonden; dat de verhandeling over het lenzenslijpen door professor Boerhave uit het Nederlandsch in het Latijn werd overgebracht, wien zij daarvoor dank betuigen; verder worden in deze inleiding enkele opmerkingen gemaakt in verband met hun door Newton meegedeelde beschouwingen over de sferische aberratie bij bolvormig geslepen lenzen. Bij de verhandelingen zelve zijn geen aanteekeningen gevoegd.

Het is hier de plaats niet om uitvoerig bij den inhoud der verhandelingen stil te staan, doch enkele opmerkingen daarover mogen niet achterwege blijven. De tijd, waarop elke verhandeling werd geschreven, is niet aangegeven; slechts uit den inhoud kan dit meer of minder nauwkeurig worden afgeleid. De dioptrica lag, volgens meedeelingen in de briefwisseling, reeds lang gereed; van de ontdekkingen van Newton over hetzelfde onderwerp wordt daarin geen gewag gemaakt. Zij handelt uitsluitend over het samenstellen van lenzen tot kijkers en miscroscopen en over de eigenschappen, waaraan zij daartoe moeten voldoen. Deze verhandeling is de uitvoerigste en beslaat meer dan de helft van het geheele boek. In de verhandeling over het lenzenslijpen wordt een uitvoerige, door fraaie teekeningen opgeluisterde, beschrijving gegeven van de werktuigen, waarvan Huygens zich voor dezen arbeid bediende en die meerendeels door hemzelven waren bedacht. In de verhandeling over de kringen om de zon wordt de hiervoor door Descartes opgestelde verklaring verworpen en door een andere vervangen, waarbij een nauwkeurige beschrijving is gevoegd van verschillende waarnemingen van het merkwaardige verschijnsel, waaronder één door hemzelven in 1652.

De verhandeling over de botsing bevat een nadere toelichting van de wetten, die hij reeds lang te voren had opgesteld en in brieven aan vakgenooten meegedeeld; slechts de volkomen veerkrachtige botsing wordt behandeld en daarbij de veerkracht als een algemeene eigenschap der vaste lichamen aangenomen. De bewijsvoering is geheel in klassieken vorm met proposities, bewijzen en gevolgen. Op gelijke wijze is de verhandeling over de middelpuntvliedende kracht ingericht; hierin wordt wel van Galileï, maar niet van Newton gesproken, zoodat deze verhandeling vóór de uitgave van diens Principia moet geschreven zijn. De beschrijving van het planetarium is, behalve door de keurige samenstelling, ook merkwaardig uit een theoretisch oogpunt, omdat hier voor het eerst de leer der kettingbreuken wordt ontwikkeld en toegepast.

Hiermede zouden wij van dit werk afscheid kunnen nemen, indien niet in de eerste verhandeling een uiting voorkomt, die reeds tot heel wat moeilijkheden heeft aanleiding gegeven. Zij heeft betrekking op de wet van breking van lichtstralen, die van de eene middenstof in een andere

overgaan. Deze wet, die voor de eerste maal openlijk werd uitgesproken en bekend gemaakt door Descartes in de 'Dioptrique' achter zijn 'Discours de la méthode', wordt ten onzent de wet van Snellius genoemd, omdat zij in anderen vorm voorkomt in een nagelaten handschrift van dezen geleerde, dat echter spoorloos is verdwenen. Dit wordt getuigd door Isaäc Vossius in een verhandeling over het licht, die in 1662 verscheen(*). Hierin deelt hij mede, dat in den vorigen winter (dus in 1661) de zoon van Snellius tot hem kwam en hem vertoonde een nagelaten manuscript zijns vaders, handelende over het licht en waarin onder vele merkwaardige zaken ook de genoemde wet voorkwam. Op de derde bladzijde zijner Dioptrica verhaalt Huygens, hoe hij dit werk van Snellius heeft gezien en daarbij aanneemt (accepimus), dat ook Descartes het heeft gezien en waarschijnlijk (fortasse) daaraan genoemde wet heeft ontleend, maar in anderen vorm overgebracht. Wanneer dit is neergeschreven, blijkt niet; van jonge dagteekening kan de meedeeling echter niet zijn. Sterker nog laat hij zich uit in aanteekeningen, die hij maakte op de levensbeschrijving van Descartes door Baillet, die in 1691 verscheen. Deze aanteekeningen werden het eerst gepubliceerd in 1638 door Victor Cousin in zijn werk 'Fragments philosophiques' en zijn thans ook opgenomen in het tiende deel der briefwisseling van Huygens. Zij zijn meerendeels zeer scherp tegen Descartes en zijn leer, aan welke zooveel mogelijk afbreuk wordt gedaan. Het is de gewone geschiedenis. In zijn jeugd was Christiaan een groot bewonderaar van Descartes; deze toch was een vriend zijns vaders en niet minder van zijn leermeester van Schooten. Zoo nam hij alles voor waarheid aan, wat door Descartes in zijn werken werd verkondigd, totdat hij bemerkte, dat machtspreuken, zonder bewijs meegedeeld, aan gerechten twijfel onderhevig waren. Toen sloeg de bewondering over in kritiek, die hem het valsche van vele uitspraken deed inzien, waardoor hij zich geheel van Descartes afwendde, hem alle vertrouwen ontzegde, en slechts op zuiver mathematisch gebied verdienste toekende.

In een dier aanteekeningen vermeldt Huygens, dat de wetten der breking waarschijnlijk (selon les apparences) niet zijn van de vinding van Descartes, want dat het zeker is (car il est certain que), dat hij het manuscript van Snellius heeft gezien, hetwelk hij (Huygens) ook heeft gezien, en dat bepaaldelijk geschreven was over de breking van het licht en eindigde met de wet, voor de vinding waarvan hij (Snellius) God dankte. Langen tijd is deze uitspraak voor waarheid aangenomen en op grond daarvan niet slechts de eer der vinding aan Descartes betwist, maar werd hij ook van plagiaat beschuldigd. Eerst veel later is de uitspraak aan een nader onderzoek onderworpen en twijfel gerezen omtrent haar juistheid. Voor mij bestaat die twijfel niet; de publicatie der briefwisseling, het aandachtig nalezen der werken en briefwisseling

(*) I. Vossius, *De lucis natura et proprietate.* - Amstelodam, 1662.

van Descartes heeft mij de overtuiging geschonken, dat de meedeeling van Huygens niet op goede gronden berust, Descartes nooit iets van het manuscript van Snellius heeft gezien en zelfstandig de ontdekking heeft gedaan en gepubliceerd, vóórdat iemand iets omtrent de vinding door Snellius had vernomen. Mijn oordeel in deze rust op de volgende gronden.

In de briefwisseling wordt herhaaldelijk over de brekingswet en haar gevolgen voor de dioptrica gehandeld; zoo ook over het genoemde werk van Vossius, dat een ver van gunstig onthaal vond en dan ook voor ons geen waarde heeft; het is gericht tegen de leer van Descartes, maar bevat geen enkel houdbaar argument. Slechts eenmaal wordt in de briefwisseling bij de behandeling van dit onderwerp de naam van Snellius genoemd, namelijk in den brief van Huygens van 2 Januari 1665 aan Moray, toen hij nog in den Haag vertoefde; daarin wordt gesproken over de wet 'dont depuis Snellius et Monsieur Descartes l'on s'est servi en la dioptrique'. Dit is dus zeer twijfelachtig en blijkbaar geschreven onder den indruk van de meedeeling van Vossius, vóórdat hijzelf het manuscript had gezien. Sterker nog is, dat in het in 1690 uitgegeven *Traité de la lumière,* waarin de brekingswet uitvoerig wordt behandeld, geen sprake is van Snellius, maar uitdrukkelijk wordt gezegd, dat de leer van het licht is 'de l'invention de monsieur Descartes.' Blijkbaar had hij ook toen het manuscript nog niet gezien, of daaraan althans geen waarde gehecht. Wanneer moet het dan zijn geweest? En waar hij zooveel waarde toekent aan het manuscript van Snellius, waarom heeft hij dan niet aangedrongen op de publicatie daarvan en haar desnoods op zich genomen? Ook met Leibniz had iets dergelijks plaats, want hij verkreeg ter inzage een manuscript van Pascal over de kegelsneden; ten volle erkende hij hiervan de hooge waarde, gaf een uitvoerige beschrijving van den inhoud en drong aan op de publicatie. Hieraan is echter geen gevolg gegeven; het manuscript is spoorloos verdwenen, even als dat van Snellius.

Beschouwen wij thans de zaak van de andere zijde. Descartes publiceerde de wet in 1637; zij wordt uitvoerig en duidelijk uiteengezet met een bewijs, dat echter niet juist is. Hij wijst op het groote belang daarvan voor de dioptrica, geeft de gevolgen aan voor de samenstelling van brandglazen en verrekijkers en dringt er zeer op aan, dat de wet, door hem langs theoretischen weg gevonden, door proefnemingen zal worden bevestigd. Daarbij spreekt hij niet over Snellius, wiens naam hij waarschijnlijk nog nooit had gehoord; want in dat jaar was ook in Holland nog geen sprake van het door Snellius nagelaten manuscript. Leest men nu ook de brieven van Descartes uit die dagen aan verschillende geleerden, waaronder aan pater Mersenne en Constantijn Huygens, dan blijkt duidelijk, langs welken weg hij tot zijn vinding, waarvan hij het groote belang ten volle inzag, is gekomen, en kan geen twijfel aangaande de oorspronkelijkheid daarvan overblijven. Deze

brieven nu waren reeds bij het leven van Christiaan gepubliceerd; hij heeft ze ook gelezen en handelt daarover herhaaldelijk; - die lezing althans had hem moeten terughouden om een beschuldiging neer te schrijven, waarvoor hij geen enkelen grond aanvoert en die op den naam van Descartes een onverdiende smet werpt.

De zaak is ook onderzocht door prof. D.J. Korteweg te Amsterdam, die de uitkomst van zijn onderzoek in een uitvoerig artikel heeft neergelegd(*). Daarbij beroept hij zich op een brief van 1 November 1632 van den Hoogleeraar Golius, opvolger van Snellius aan de Leidsche hoogeschool, aan Constantijn Huygens, waarin hij dezen meedeeling doet van de door Snellius gevonden wet. Korteweg trekt daaruit eenige gevolgen, die in den vorm van Stellingen worden meegedeeld. 1°. Vóór de ontdekking door Golius in 1632 van het handschrift van Snellius waren de onderzoekingen van dezen over de brekingswet of althans de daaruit afgeleide uitkomsten onbekend aan eenige personen, die het best in de gelegenheid waren ze te kennen; 2°. de brekingswet was aan die personen bekend, vóórdat het manuscript van Snellius was gevonden; zij schreven haar toe aan Descartes; 3°. Descartes was bekend met de ontdekking der handschriften van Snellius vóór de publicatie zijner 'Dioptrique'.

De beide eerste stellingen kunnen gereedelijk worden toegegeven; doch voor de laatste worden geen voldoende gronden aangevoerd. Toen in 1629 Descartes zich in ons land kwam vestigen, was hij bekend met de brekingswet, die hij weldra zou openbaren, zonder ooit iets van de manuscripten van Snellius gehoord te hebben. Korteweg kan dan ook niet nalaten zijn verwondering uit te drukken over het feit, dat Christiaan Huygens, die van zijn vader reeds vroegtijdig op de hoogte dezer zaak kon gesteld zijn, daarvan nooit iets heeft vernomen, gedurende zijn geheele langdurige leven de wet aan Descartes toeschrijft en eerst tegen het einde daarvan de beschuldiging van plagiaat, zonder eenigen grond aan te voeren, uitspreekt.

Na het opstel van Korteweg is over deze zaak nieuw licht opgegaan door een meedeeling van C. de Waard uit Middelburg(†); deze toch heeft een merkwaardig handschrift ontdekt, namelijk dat van Isaäc Beeckman, een vriend van Descartes, wonende te Middelburg, met wien hij op toevallige wijze kennis had gemaakt, die tot warme vriendschap leidde. De Waard deelt uit dit handschrift mede, hetgeen daarin omtrent de brekingswet voorkomt; het bevestigt volkomen het vermoeden, dat Descartes haar kende en meedeelde, lang vóórdat hij in de gelegenheid was met het handschrift kennis te maken of iets daaromtrent te vernemen. Hierdoor wordt de oorspronkelijkheid boven elken twijfel verheven, en zijn naam gezuiverd van de daarop door Huygens geworpen smet.

(*) D.J. Korteweg. Descartes et les manuscrits de Snellius d'après quelques documents nouveaux. *Revue de métaphysique et de morale*, 1896, en *Nieuw Archief*, tweede reeks. Deel III (1898).

(†) C. de Waard (Middelburg). Descartes en de brekingswet. *Nieuw Archief.* Tweede Reeks, deel VII, 1905.

Omtrent de verdere uitgaven van Christiaan Huygens' werken kan ik kort zijn. 's Gravesande, hoogleeraar te Leiden, gaf in 1724 een volledige uitgave in vier deelen, gerangschikt naar de onderwerpen en verbeterd volgens de handschriften. Een inleiding gaat daaraan vooraf, gevolgd door een korte levensbeschrijving, waarin echter de datum van zijn dood verkeerd is aangegeven (8 Juni in plaats van 8 Juli), welke fout ook voorkomt onder het overigens fraaie portret, geplaatst vóór den titel van het eerste deel. Aan deze uitgave ontbreken de verhandelingen over het licht en over de zwaartekracht; de nagelaten werken werden in 1728 nogmaals afzonderlijk uitgegeven.

P.J. Uylenbroek, hoogleeraar te Leiden, gaf in 1833 een werk uit, bevattende de briefwisseling van Huygens met Leibniz, De l' Hospital en andere wiskundigen; zij was getrokken uit de schriftelijke nalatenschap, die in de bibliotheek der Leidsche hoogeschool berustte. Deze uitgave was echter zeer onvolledig; het grootste deel der brieven bleef onuitgegeven; slechts nu en dan werd door verschillende binnen- en buitenlandsche geleerden deze schat geraadpleegd en daaruit een of ander document in hun werken opgenomen.

Eindelijk werd in 1882 in de academie van wetenschappen het voorstel gedaan om een volledige uitgave der geschriften te bewerken; de Haarlemsche maatschappij van wetenschappen nam de kostbare uitgave ten haren laste; een Commissie van geleerden werd benoemd om voor de uitgave zorg te dragen en haar van de noodige aanteekeningen te voorzien. Op voortreffelijke wijze heeft deze Commissie zich van haar taak gekweten; reeds verscheen de volledige briefwisseling in tien dikke kwarto-deelen; thans zullen de werken, zoowel de vroeger gedrukte als de manuscripten, die de vroegere uitgevers ter zijde lieten, volgen. De groote zorg, waarmede dit geschiedt, valt hoogelijk te waardeeren; doch helaas! de uitgave vordert zoo langzaam, dat ik en mijn tijdgenooten de voltooiing wel niet zullen beleven! Toch zijn wij dankbaar voor het nieuwe en heldere licht, dat door deze uitgave over het leven en de werken van onzen grooten landgenoot wordt verspreid.

VI.

Aan het einde mijner vrijwillig ondernomen taak gekomen en terugziende op den volbrachten arbeid, kan ik slechts leedwezen betuigen, dat het mij zoo weinig kon gelukken een helder beeld van den veelzijdigen geleerde en voortreffelijken mensch te ontwerpen. Doch de omstandigheden mogen mij verontschuldigen. Waar hij zich bewoog op elk gebied der mathematische en natuurkundige wetenschappen, is het, nu deze zich zoozeer hebben verdeeld, niet meer aan één persoon gegeven om de verdiensten op elk gedeelte naar waarde te ontwikkelen. Geen wiskundige onzer dagen kan beoordeelen, wat door hem op natuurkundig gebied werd volbracht; noch minder de experimentator, wat de kern

is zijner mathematische onderzoekingen. Voor een behoorlijke beoordeeling moet de taak verdeeld worden; gelijk reeds een sterrenkundige zijn verdiensten op dit gebied heeft uiteengezet, moet dit ook voor de mathesis en natuurkunde in engeren zin geschieden. Doch dan gaat de éénheid verloren en wordt de beschouwing verbrokkeld; door de nauwkeurige beschrijving der boomen wordt het bosch over het hoofd gezien. Daarbij komt, dat dit tijdschrift niet is de geschikte plaats om zuiver wetenschappelijke onderwerpen te ontleden, zoodat ik mij tot een oppervlakkige beschouwing moest beperken. En juist de grootste verdienste van Huygens is gelegen in het fijne mathematische onderzoek, in de scherpzinnigheid, waarmede moeilijke vraagstukken werden ontleed en opgelost, niet minder in den juisten en scherpen blik, waarmede instrumenten in elkander werden gezet, in de moeite, welke hij zich gaf om ze tot volkomenheid te brengen en daardoor de hoogste nauwkeurigheid bij de waarneming van natuurverschijnselen te bereiken. Ik had in deze beschrijving slechts tot doel, zijn leven en werken in algemeene trekken te omschrijven, en zoo zijn beeld te teekenen. Geenszins dus om een lofrede (éloge) te geven, zooals gebruikelijk is na den dood van kunstenaars, dichters en geleerden, waarbij slechts de lichtzijde in het oog valt. Gelijk ik reeds in het eerste deel mijner levensbeschrijving te kennen gaf, heb ik geenszins de schaduwzijde verheeld; zij openbaarde zich bij het beschrijven der verhouding tot Spinoza, dien Huygens slechts kende als lenzenslijper en met geringschatting ‘de jood van Voorburg’ noemde, terwijl hij diens groote verdiensten als wijsgeer voorbijging. Verder, bij zijn oordeel over Newton, wiens hooge verdiensten door hem werden miskend, terwijl hij zich niet ontzag een praatje over hem zonder nader onderzoek aan te nemen en verder te verspreiden; eindelijk, over zijn grooten voorganger Descartes, aan wiens werken hij zooveel te danken had en op wiens nagedachtenis hij een onverdiende smet wierp. Wel waren deze tekortkomingen het gevolg van een familiezwak, waaraan zoowel zijn vader als zijn broeder en zuster leden, om namelijk tuk te zijn op praatjes en deze zonder nader onderzoek over te brengen. Hij leed het minst aan die kwaal, maar stond ook het hoogst en had dus moeten bedenken, dat zulk een praatje uit zijn mond of pen veel meer gevolg moest hebben dan van eenigen tijdgenoot. Zoo worden de lasterpraatjes van zijn broeder Constantijn, bij menigte in diens dagboek verspreid, thans genomen voor wat zij waard zijn; maar werden de enkele van hem voor waarheden aangenomen, zoodat scherp onderzoek en onafhankelijk oordeel noodig zijn om daarvan het ongegronde aan te toonen.

Het is ongetwijfeld aan zijn langdurig verblijf in Frankrijk, aan zijn toewijding tot de taak, waartoe hij daar geroepen was, te wijten, dat bij het Nederlandsche volk zijn naam niet zoo bekend is, als hij verdient. Zijn afkeer van politiek, dien hij herhaaldelijk en onomwonden te kennen gaf, bracht over hem den reuk zoo niet een vijand, dan toch een lauw

aanhanger van zijn vaderland te zijn; de opdracht van zijn hoofdwerk aan den Franschen Koning in den tijd, toen deze ons vaderland belaagde en op den rand van den afgrond bracht, moest hem in het oog van elken vurigen vaderlander als landverrader brandmerken; daaraan is ongetwijfeld toe te schrijven, dat Willem III niets van hem wilde weten en geen zijner nog zoo bescheiden wenschen heeft vervuld.

Doch de tijd heeft hiervan de sporen uitgewischt. De lectuur zijner thans eerst in het licht verschenen brieven doet ons deze verschijnselen uit een ander oogpunt bezien. Zij leeren ons, dat hij volstrekt geen lauw vaderlander was, dat hij leed onder de rampen, welke zijn land in die dagen ondervond, maar dat gevoel onderdrukte om zijn geest helder te houden voor wetenschappelijk onderzoek. Uitermate gehecht aan zijn naasten familiekring, kende hij daarbuiten slechts zijn studie; daarop was uitsluitend zijn streven gericht. Wars van zucht naar persoonlijk voordeel en eerbewijzen, kende hij slechts één doel: de bevordering der wetenschap, die hem boven alles lief was. Nauwelijks is in de geschiedenis der wetenschappen een tweede voorbeeld van zulk een toewijding aan te wijzen, want zijn evenknieën Newton en Leibniz waren lang niet ongevoelig voor eerbewijzen en financiëele voordeelen. Immers, zij zijn door hun wetenschappelijken arbeid rijk geworden en lieten een vrij aanzienlijk vermogen na, terwijl Huygens een deel van de erfenis zijner ouders aan zijn onderzoekingen heeft besteed en daardoor bij zijn dood minder naliet, dan hij had ontvangen. Had hij een doel voor oogen, dan konden moeiten noch kosten hem weerhouden, om dat te bereiken; hoewel gewaarschuwd voor te groote geestesinspanning, die hem de zoo noodige nachtrust onthield, kon hij toch den innerlijken drang geen weerstand bieden en bezweek als slachtoffer der ziekte, die hij ten onrechte bij Newton onderstelde. Onder binnen- en buitenlandsche vakgenooten geëerd als voorganger en leidsman, bleef hij nederig en ingetogen, steeds bereid om jongeren met raad en daad bij te staan. De laster en nijd, die hem te Parijs vervolgden, mochten hem het leven veronaangenamen, maar verder konden zij hem niet deren; daarvoor stond hij te hoog.

Na zijn dood verscheen in het *Journal des scavants* een lofrede, waarin hij wordt genoemd de beroemdste wiskundige van zijn tijd en een kort bericht van zijn werken wordt gegeven. Het slot luidt aldus: ‘il aimait la vie paisible et méditative. Souvent il se retirait dans la solitude de la campagne pour être moins distrait et moins dissipé. Cependant il n'avait point cet humeur triste et sauvage que l'on contracte d'ordinaire dans la retraite. Ses manières étaient faciles et humaines. Il faudrait recueillir les éloges qu 'il a reçus de toutes parts, pour exprimer l'estime universelle, qu'il a meritée, et les justes regrets que doit causer dans la république des lettres la perte d'un homme si peu ordinaire.’

Aldus oordeelde een tijdgenoot, die hem gedurende zijn verblijf te Parijs had leeren kennen.

Hofwyck, het geliefde verblijf van vader en zoon, bleef nog eenigen tijd in de familie. Toen de laatste mannelijke telg was gestorven, werd het verkocht en ging herhaaldelijk in andere handen over. Daarbij werd het geschonden; tuin en park werden ingekort, het huis aan de voorzijde verbouwd. Thans rijdt de spoortrein over een deel van het landgoed en staat daarop ook het station Voorburg. Maar nog altijd vaart de Leidsche trekschuit langs de achterzijde van het huis; hier is een bord aangebracht, waarop de naam Hofwyck prijkt, als herinnering aan den stichter en zijn grooten zoon, die hier een groot deel van hun leven doorbrachten.

Toen ik het onlangs aan een buitenlandsch natuurkundige, kenner en bewonderaar van Christiaan Huygens, toonde, sprak hij zijn verwondering uit, dat deze woonplaats, waaraan zoovele herinneringen waren verbonden, zoozeer werd veronachtzaamd. 'Waarom,' zoo vroeg hij, 'wordt het niet door den staat of door particulieren aangekocht, opgeknapt en tot een Huygens-museum ingericht, waar de geschriften van den vader, de werktuigen van den zoon worden verzameld en voor belangstellenden tentoongesteld, gelijk dit voor Spinoza in het huisje te Rijnsburg is geschied?' Op deze vraag moest ik het antwoord schuldig blijven.

Gedurende mijn verblijf te Parijs, in den nazomer van 1907, bracht ik eerst een bezoek aan de 'bibliothèque nationale' zijnde de voormalige 'bibliothèque du roi', waar Huygens een groot deel van zijn leven doorbracht en zijn voornaamste werken opstelde. Daarna richtte ik mijn schreden naar de rue Huygens, gelegen in het zuidelijk gedeelte der stad. Het bleek mij te zijn eene kleine, stille straat, uitloopende op de begraafplaats 'du mont-Parnasse.' Geen winkels waren daar te vinden, maar wel enkele schoolgebouwen. Op toevallige wijze zou de oorzaak der benaming mij duidelijk worden; want toen ik op een avond in de 'jardin des Tuileries' een volksconcert bijwoonde en het programma der uitvoering inzag, trof het mij, dat daarin de naam van Huygens voorkwam. Wat was het geval? Een der optredende muziekvereenigingen beriep er zich op, dat zij elk jaar een uitvoering gaf in het 'gymnase municipal Huygens'. Aldus bleek mij, dat een der schoolgebouwen in genoemde straat is een stedelijk gymnasium, waaraan de naam van onzen landgenoot is verbonden. Aldus worden daar de groote mannen vereerd, hun namen verbonden aan instellingen van onderwijs en heeft men te Parijs o.a. het lycée Condorcet, het gymnase Buffon. De straat, waarin het 'gymnase Huygens' is gevestigd, werd nu ook naar hem genoemd; hiermede was mij het raadsel opgelost.

Bij ons bestaat nog weinig van dien aard; wel heeft men te Rotterdam een Erasmus-gymnasium en ook een Marnix-gymnasium, maar bij deze bescheiden poging om groote mannen te eeren is het gebleven.

Een overleden natuurkundige, bewonderaar van Christiaan Huygens, heeft een kapitaal nagelaten met de bestemming ter zijner eer een standbeeld op te richten in den Haag in de nabijheid van de plaats, waar hij heeft gewoond. Het is te hopen, dat men bij het ontwerpen daarvan niet als voorbeeld zal nemen het monument van Leibniz te Hannover, maar veeleer het standbeeld, dat onlangs te Maagdenburg voor den meest bekenden harer voormalige burgemeesters, Otto von Guericke, den uitvinder der luchtpomp, is opgericht.

Gelukkig zijn dergelijke uitwendige kenmerken niet noodig om de herinnering levendig te houden aan den staatsman en dichter, en niet minder aan zijn grooten zoon in het hart van allen, die gevoelen, hoezeer de roem van ons vaderland door hun werken is verhoogd.

P. VAN GEER.

Schetsen uit de jeugd van prins Willem III.

Het is enkele jaren later. Heldere stralen werpt de zomerzon over de stichting van den gouverneur van Brazilië graaf Maurits van Nassau, naar hem het Mauritshuis genoemd. De golfjes van den Hofvijver dragen een gouden schubbenpantser en de boomen van den Vijverberg werpen de groene schaduw van het woud. Er is veel drukte en nog meer gewoel in en om het Binnenhof. Het volk verdringt zich om het Mauritshuis, want op het voorplein staat een kleine, tengere gedaante. Een ernstig kindergezichtje ziet op naar twee jonge paarden en naar de mannen met donkere aangezichten onder hun gelen tulband, die de vurige dieren van Arabisch ras bij den teugel houden. Het zijn Marokkanen, zij komen hun eerbiedenis betuigen aan de Heeren Staten, die - hun roofzucht hebben laten tuchtigen tot in eigen havens en hun roofstad, het bergnest Salé, doen plat schieten.

Het gezantschap was met de vereischte plichtplegingen ontvangen en bewonderd werden de geschenken, gezonden door den ‘Koning uit den Orient.’ Daartoe behoorde, onder meer, een jonge leeuwin, - de leeuw had het onderweg afgelegd, - en ook een struisvogel, die, door de Haagsche straatjeugd mild gevoederd met spijkers en stukjes glas, spoedig in het ongastvrije Noorden bezweek. Maar de jonge raspaarden hielden zich goed en misschien bedenkend, dat hun zwarte broeders niet de eenige roovers waren, kregen de Staten een aanval van hoffelijkheid. Zij boden deze strijdhengsten der toekomst den jongen Prins ten geschenke aan. Waarschijnlijk heeft het aangekondigde bezoek van Engelands koning ook zijn aandeel gehad in die beleefdheid der Edele Hoog Mogenden.

Menige blik zocht den kleinen Prins, zoo tenger tegenover die vurige dieren met golvende manen en tintelend oog, waarin de gloed vonkte van de felle Zuiderzon. Ongeduldig boog zich de ranke hals, de hoeven woelden in het zand. Wat zou het kind doen?

Wat het deed?

‘Mannelyck vatte de Prins de Paerden by 't Toom’, en toen Cornelis de Heyde wenschte: ‘dat Syne Hoochheit veel genoegen zou hebben van het geschenk,’ gingen de jonge, ernstige oogen van het geschenk naar hem, die dit aanbood in naam der Staten, en een fijn kinderstemmetje sprak:

‘Ick hope, dat ick den Staet nog dienst met deselve sal mogen doen.’

Waren de woorden hem ingegeven, of had het vroeg denkende, veel hoorende en méér begrijpende kind, scherpzinnig ver boven zijn jaren, zelf dit antwoord gereed?

> ‘Ick vroeg een ruyter, wèl bereên,
> Ho, ruyter! Wat syt ghy voor een?’
> De ruyter had syn antwoort ree:
> ‘'k Ben geen voor één; 'k ben een voor twee...’

dichtte kort daarna Huygens, de gouverneur van den Prins.

Dacht de trouwe aanhanger van het Oranjehuis toen aan dit kleine voorval, en lag er voor den dichter - ziener soms - een profetie der toekomst in?

In diezelfde dagen wordt het gerucht, dat de broeder der Prinses Royale tot den Engelschen troon zal worden geroepen, zekerheid. De Co. Maj. vertoeft weer te Breda en de Amsterdamsche vroedschap - misschien wil zij den nieuwen heerscher gunstig stemmen voor haar stad en handel, - noodigt de Prinses-Moeder en den kleinen Prins uit Amsterdam te vereeren met een bezoek. Hiervan meldt een oud Amsterdamsch journaal:

‘Op den 15den Mei 1660 is Prins Willem III en de Princesse Royaelle seer heerlyck binnen Amsterdam ingehaalt. De burgery, seer kostelyck uytgedoscht, hieten ze wellecom en brachtense s'avonts ten 7 uren door de Reguliers Poort in de Stadt met het geslag der Keteltrommels, het lossen der Bussen op het blauwe Brugh en de by gelegen Bolwercken, het geley van een grote menigte Jagten en Schuyten op den Amstel in drie Water-heyren verdeelt, voorsien met see-vooght onder see-vooght en schout-by-nacht, latende een grote menigte Vlagge en wimpels wayen. De Princen vlagghen zwierden al om: de schepen, Wallen, huysen en Molens, so onder een ongelofelyck getal menschen, als eygen Burgers. En van buyten gekomen, reed de Prince de Kalverstraet door op den Dam, gevolght van omtrent hondert Karossen en wagens, alwaer de uytgelesene Burgery seer sierlyk op-gepronckt Oranje stond in te wachten en met 't aflossen der bussen verwellekomende en is toen voorts ghreden na 't Heerenlogement. 'Sandrer daegs is Oranje en Moeder door vele straten van de stad gereden en de Gods en Stads-huysen wesen besichtigen; den 17^{den} wiert syn H.^{t} van de Edele Magistraet seer heerlyck op 't Raet-huys getracteert en de 20 stacy wagens alomme door de straten gevoert waer in S.H.^{t} een sonderling vermaeck schepte. Den 1ste vertoonde Nederland, den 2de coning Jacobus van Engeland, den 3de Koning Karel Stuart I, den 4de Cromwell (sic), den 5de Monck, den 6de Gerechtigheyt, den 7de Engeland, den 8ste Schotland, den 9de Yerland, den 10de Koning Karel II, den 11de Princesse Royale, den 12de Eendracht, den 13de Keyser Adolf, den 14de Prins Willem I, den 15de Prins Maurits, den 16de Prins Frederick Hendrik, den 17de Prins Willem II, den 18de Prins Willem III,

den 19de Danckbaerheyt, den 20ste De Coch, synde het oude wapen van Amsterdam.

De Prince reed oock te paerde nevens de Stadts Ruytery en veel Eng. Heeren en Koopluyden door de voornaemste straten en Grachten en is eindelijk in groote vergenoeginge vertrocken'(*).

Aldus had de Amsterdamsche burgerij zich met eigen oogen kunnen overtuigen, dat Mr. de Moncocys waarheid had gesproken, toen hij in dien tijd schreef van den jongen Prins:

'Il est fort beau, le visage long mais bien formé, l'oeil doux, le nez aquillon et l'esprit vif, il parle bien et hardiment.'

Van Janssens van Ceulen bestaat een zeer sympathiek portret van den Prins op dien leeftijd.

Inderdaad kwam enkele dagen later (20 Mei) Karel II in Den Haghe. Het was een geweldige tegenslag voor de Staatsche partij, die verheffing van den erfprins der Stuarts tot koning van Engeland. Meer dan eens hadden de Staten den Prins, als balling, het verblijf ontzegd in de Republiek.

De laatstverloopen weken had de Prins daarom bij zijn zuster te Breda vertoefd, waar de bevelen der Staten niet golden. Daar was de tijding uit Engeland gekomen van de restauratie. Thans besloot De Witt hem te ontvangen, zooals een vorst dit vorsten doet. Koning Karel zou zijn blijde inkomste houden in Den Haghe. Vol hoofsche praal was die intocht, luisterrijk de stoet, die den koning volgde. Karel zelf was gezeten in het eerste rijtuig met zijn zuster, zijn broeder en 'his little nephew', den jongen Prins Willem III.

Onder het geschetter der trompetten en het gejuich van het volk steeg hij af aan het Mauritshuis.

Een week daarna kwamen twaalf pairs en zes commoners uit Old-England den koning in datzelfde Mauritshuis begroeten om hem te vragen den troon te beklimmen van zijn geboorteland. Het was een bittere pil, die toen de Loevesteinsche factie, Cromwell's trouwe medestanders, slikte; Jan de Witt wist haar te vergulden met het klatergoud van banketten en festijnen. De met veeren getooide Indianen van graaf Joan Maurits - door hem uit Brazilië meegebracht - voerden krijgsdansen uit, en 'Les Chevaliers de la joie' lieten zich niet onbetuigd om een bijdrage te leveren tot de algemeene feestvreugde. Dansfeesten met de onvermijdelijke sarabandes en menuetten volgden elkaar op. Zoo werd de schijn gered en de jonge koning bewerkt, die, steeds

(*) De reis schijnt over Haarlem te zijn gegaan en de Prins heeft blijkbaar ook daar een oponthoud gehad, want 'de Thesaurier-Generaal mr. Pieter Ardesch wordt geordonneerd den Heer van Zuylestein, gouverneur van den Prins, 'te tellen' de somme van 300 car. guldens 'omme daer uyt te vervullen de Vereeringhe die opde aenstaende Reyse van S.Ht. naer Haerlem en daer omtrent sullen dienen gedaen te werden. Ende idem de somme van 500 car. guldens voor de vereeringhe op de aenstaende Reyse van S.H.t naer Amsterdam.'

ontvankelijk voor genot, thans ten hoogste voldaan, besloot den Staten zijn dank te gaan betuigen voor de heusche ontvangst.

Dat was een gebeurtenis! In geen jaren had het grijze Binnenhof zooveel glans en drukte aanschouwd.

'De guarde' der Staten van Holland stond onder de wapens, de trommen roffelden, vlaggen en wimpels zwierden door de lucht.

> 'Trompetten en schalmeien
> Doorklonken hof en wal....'

De troepen stonden in het geweer, gouden glans wierp de lentezon over de blanke wapens.

Op het Binnenhof, in ''s lands vergaderzaal' en op de trappen waren zij en haie geschaard. Als vanzelf sprak, droeg de guarde de kleuren van Holland. Ook de verstandigste begaat fouten, als heerschzucht en machtsvertoon bezit van hem nemen. Jan de Witt besefte niet, welken indruk het moest maken op den broeder der Prinses Royale, als hij miste onder de krijgsmacht der Republiek:

> 'Het vendel van Oranje,
> Versierd met gouden kant en blauwe en zilveren franje'(*).

Maar een schitterende deputatie met graaf Joan Maurits van Nassau - generaal in Statendienst - aan het hoofd, ontving Engelands nieuwen heerscher aan de trap der groote zaal van het Hof en voerde hem naar de Statenzaal. Omstuwd door zijn statig gevolg, voorafgegaan door den Stadhouder van Friesland, trad Karel de Tweede met ongedekten hoofde binnen, boog met ridderlijke gratie en bracht, na door een deputatie uit Ed. Gr. Mog. onder een troonhemel te zijn geleid, op de innemende wijze, waarvan hij het geheim bezat, zijn dank aan de Heeren Staten voor de heusche ontvangst.

'Niets was gespaard om hem het verblijf in Den Haghe aangenaam te maken.'

Welvoldaan glimlachte Jan de Witt: Engelands koning zou als was wezen in zijn hand. Doch ditmaal maakte de schrandere Raadpensionaris een misrekening. Karel Stuart toonde zich, ten allen tijde, een trouwe broeder voor de Prinses Royale, zijn grootsten steun in de bittere jaren zijner ballingschap. Ook ditmaal hield hij een warme pleitrede voor de rechten zijner zuster en voor die van haar zoon.

Bij 'secrete resolutie' der Staten van Holland, - zitting van 1 Juli 1660 - ontving hij hierop het volgende antwoord:

'Vostre Majesté nous recommande aussi les interests de Mme. la Princesse Royale et de M^{r}. le Prince d'Orainge son Fils. Nous pouvons asseurer vostre Majesté que nous ne manquerons point de satisfaire en cecy à son attente. La seule consideration qu' ils ont l'honneur d'estre si proches à vostre Majesté suffirait pour nous inspirer ce mouvement.

(*) Vondel.

Mais nous pouvons y adjouster encore que nous nous y sentons portés par plusieurs autres respects. Et même que ce ne sera à l'esgard de la Princesse Royale qu'une juste recoignaissance de l'affection et de l'inclination qu'elle nous a tousiours tesmoignées et pour le bien de nostre Province en particulier et à l'esgard du Prince d'Orainge qu' un effect du souvenir que nous conservons des merites de ses Ancestres.'

Plutarchus verhaalt, dat Chrysippos op den pauwestaart wees om te toonen, dat de natuur schoonheid eischt. Als die wijsgeer der oudheid bovenstaande 'Secrete Resolutie' had kunnen lezen, zou hij gewis van de tong der slang hebben gesproken en zijn opmerkingen gemaakt ten opzichte der staatkunde.

Maar eer dit antwoord der Staten den Koning bereikte, bevond deze zich reeds in zijn rijk. Weinige dagen na zijn komst in de Statenzaal kwam een Engelsche vloot te Scheveningen voor anker, om hem af te halen. Duizenden waren getuige van dit vertrek. Op de duinen en het strand verdrong zich een dichte menigte. De Prinses Royale, de koningin van Boheme (tante van den Koning) en de jonge Prins van Oranje begeleidden Karel II aan boord van zijn schip. Diep bewogen nam hij afscheid van zijn zuster, die hem eens had geschreven:

'I fear at last my desiring your kindness to him will turn to jealousy he may take some from me; for I must assure you, that I still obey all your commands, except that of loving him (though he is my only child) above all things in this world as long as you are in it, which I beseech you believe, that there is nothing truer.'

Na de afreis van Engelands koning gaat S.H^{t}. met de Prinses Royale naar Kleef:

Leenard van Littenbeek ontvangt - 21 Juny 1660 - 'vergoeding over gedane Reyscosten naer Cleve int overbrengen van twaelf hondert gulden en een silver Lampet en twee Kandelaers.'

Den 24sten September van datzelfde jaar bepleitte de Prinses-weduwe opnieuw de belangen van haar kleinzoon. Uit Turnhout - welke stad haar bij den vrede van Munster als 'particuliere possessie' was afgestaan, - zond zij een dringend vertoog aan de onverzettelijke Staten. De Prinses-Royale, die meteen oorlof verzocht voor een 'Reyse naer Brittaigne,' zond een adres in van schier gelijken inhoud. Zou zij toen niet aan de wraak der Nemesis hebben gedacht? Ongenaakbaar hooghartig had zij eenmaal geweigerd de gouden doos aan te nemen, die de Gecommitteerden der Staten-Generaal haar met oud-Hollandsche eenvoudigheid aanboden, na den doop van haar zoon. Hoe dikwijls heeft zij later zelf te vergeefs de hand uitgestrekt!

Maar koning Karel ondersteunde uit White-Hall krachtig deze vernieuwde poging der beide Prinsessen. Het gevolg was, dat inderdaad de Acte van seclusie werd ingetrokken.

In dit breedsprakig stuk luidt het o.m.:

'Ende dat het den grooten Godt, naer syne onbegrypelyke Bestieringe

belieft heeft de Gemoederen in Engelande soodanich te herstellen, dat wederom ingeroepen ende solemnelyck ingehaelt heeft, den Koninck van Groot Brittaniën Charles de Tweede, tegenwoordich aldaer Regeerende.

Maer oock de geheele Regieringe van die Tydt ende de gantsche Gedaente van Republicque aldaer verdweenen ende vernieticht is. Hebben naer voorgaende Rype Deliberatie ende Reflectie eenparichlyk verstaen ende verclaert, Dat de meergenoemde Acte van Seclusie vant voorsz. Restablissement vanden hoochstgemelten Koninck aff, is geweest, als noch is, ende voortaen sal werden gehouden voor gemortificeert, ende van geender cracht, waerde ofte Effect'....
Ook besluiten 'na rype deliberatie' de Ed. Gr. Mog. 'eenparigh' de Educatie van den Heere Prince by der handt te nemen en te behertigen. Zy 'sullen sorgen', dat hy als een waerdigh pandt ende een instrument van groote hoope voor dese Staet naer behooren magh worden opgetrocken tot dienst deser Landen.'
De resolutie is te lang om haar hier geheel op te nemen; de Prinsessen betuigen de Ed. Gr. Mog. hun dank en Prinses Marie zendt nog afzonderlijk uit Londen aan de Staten van Zeeland, die het voorstel krachtdadig hadden ondersteund, de volgende missieve:
'Messieurs les Estats de Zeelandt, White Hall 25/10 Nov. 1660(*).
Mes intentions vous estant comnues pour l'establissement de mon Fils aux charges et employs de son Père, je n'ay qu'à vous renouveller mes reconnoissances de ce que vous y avez contribué et à vous prier d'estre tres persuadez, que je suis Vostre tres affectionnée amie.
MARIE.'

Uit de ordonnantieboeken blijkt, dat de Prins zijn moeder bij haar vertrek naar Londen uitgeleide heeft gedaan tot Hellevoetsluis.

'Mr. Pieter Ardesch wordt geordonneerd den Heer van Zuylestein te tellen de somme van 300 gulden 'omme daer uyt te vervullen de oncosten die gedaen sullen moeten werden op de aenstaende Reyse van S.H^{t}. naer Hellevoet Sluys, omme Hare Con. Hooch^{t}. tot daer toe uytgeleyde te doen.'

De Prinses-weduwe bevond zich toen nog te Turnhout, maar begaf zich naar Geertruidenberg om haar schoondochter tegemoet te reizen. Deze ontmoeting heeft echter niet plaats gehad. Artus Pols, concierge van S.H.^{ts} Hoff tot Geertruydenberg, dient evenwel een rekening in 'over de extraordinares oncosten gevallen op den 27 en 28 Sept. 1660, ten tyde dat H.H^{t}. met der selver Suite coomende van Turnhout daer door is gepasseert.'

Den dag voor het vertrek der Prinses Royale uit Den Haghe ontvangt Jean Ogiluy, een onderdaan uit het Prinsdom Oranje, 250 Car. gulden, 'dewelcke S.H^{t}. hem is vereerende over het presenteeren aen S.H^{t}. van seker Boeck in folio synde 'les Oeuvres de Virgile avec des Commentaires et belles Figures.'

(*) Kon. Huis-Archief.

Voor eenig divertissement bij die ernstige studiën zorgt Mr. de Granges. Hij speelt ‘diverse Reysen voor S.H^{t}. op die Luyte.’ De palfreniers van S.M.^{a} den koning van Groot Britagnien ontvangen (28 Sept) 250 gulden, ‘ter sake dat sy acht paarden hebben overgebracht ende gelevert inde stal van S.H^{t}. Jan Voet presenteert het ‘Princelijck Zinnebeeldt ‘bij hem gemaeckt en gedediceerd aen S.H^{t}.’ en, ondanks de besognes van haar vertrek, vindt Prinses Marie nog tijd om een schipper ‘aen te neemen’ voor het jacht van den Prins.

‘Den Capiteyn Dirck de Geus werdt bij desen toegelaeten omme de Heeren van Admiraliteyt tot Rotterdam te moogen voordraegen Syn Swaeger Jan Brouwer, als den genen wij wel souden genegen syn aente neemen tot Schipper van het Bezaen Jacht, wanneer gem. Heeren Sulcx souden gelieven te consenteren, ten dienste van den Prins onsen Soon’(*).

Het afscheid door Prinses Marie te Hellevoetsluis genomen van haar eenig kind, ‘Picuineno’ schijnt haar ‘kosenaem’ voor hem te zijn geweest, dat zij zoo vaak had alleen gelaten, was een vaarwel voor altijd. 24 December van dat zelfde jaar overleed zij op negen en twintigjarigen leeftijd te White-Hall.

Hoewel zij van haar behuwdmoeder geen afscheid had genomen, worden er toch nog enkele vriendelijke brieven gewisseld.

Met betrekking tot de belofte der Staten om voor de opvoeding van den Prins te zorgen, schreef zij:

> ‘Madame ma Belle Mere. Ayant consideré la lettre qu'il vous a pleu m'escrire du 15 de ce mois, il me semble que le but en est que la ville de Leyde ou leur Deputé se puisse joindre aux six personnes que les Seig^{rs}. Estats d' Hollande ont établis pour l' Education de mon Fils. C'est une proposition que j'accorde très volontiers quant à moy, car je n'ay pas songé à l'exclusion d'aucun, ainsi remis auxdits Seig.^{rs} Estats d'en ordonner à leur volonté, comme en cecy, je me remets entierement à eux, vous asseurant que je suis...
> Madame ma belle Mere,
> Vostre tres affectionnée belle fille et servante.
> MARIE.’

De Princes Royale, die zoo vele jaren vruchteloos had begeerd haar geboorteland terug te zien, beleefde er slechts weinig wolkenlooze dagen. Tot haar hevige ontsteltenis vernam zij reeds bij haar aankomst, dat de hertog van York was gehuwd met haar vroegere hofdame, de mooie Anna Hyde, wier dochter eens de vrouw zou worden van haar zoon, en kort daarna overleed haar jongste broeder - de hertog van Gloucester - aan dezelfde ziekte, waaraan ook Prins Willem II uit het leven was gerukt. Prinses Marie had zich in Holland nooit thuis gevoeld, als weduwe was zij het steeds zooveel mogelijk ontvlucht. Nu stierf zij, ver van haar eenig kind, welks belangen altijd minder bij haar hadden gegolden dan die van haar broeders. 't Is of zij haar

(*) Kon. Huis-Archief, Brievenboek van Prinses Marie.

tekortkomingen voelt in het aangezicht van den dood. Ernstig, bijna smeekend, beveelt zij haar zoon aan in de liefde van haar moeder en broeder:

'I earnestly besiech his Matie as also the Queene my Royall mother to take upon them the care of the Prince of Orange my Sonne as the best Parents and Friends, I can command Him unto, and from whom he is with most reason to expect all good helps both at home and abroad. Praing to God to blesse and make him a happy instrument to his Glory and to his countries Good, as well as to the Satisfaction and advantage of his nearest Friends and allies. I entreat his Matie most especially to be a Protector and Tutor to him to his interests by his Royall favour and influence....'(*).

Als de tijding van het overlijden der Prinses Royale het Oude Hoff bereikt, haast de Prinses-weduwe zich haar kleinzoon in den 'swaren rouw te cleeden', edelmoedig vergetende, hoe Prinses Marie eens weigerde haar lichte samaars voor zwart te verwisselen, toen de zuster van haar schoonmoeder, Louise van Solms, gehuwd met den graat van Brederode, was overleden, en hoe zij toen den kleinen Prins 'scharlaken hosen' aantrok.

Ook de hofhouding gaat in den rouw. De Ordonnantieboeken bewaren een 'Liste vande Domestique officieren ende Dienaren die cleergelt sullen genieten omme haer inden rouw te cleeden over de Doot van H^{re}. H^{t}.' Maar bij de 'Liste van den Rouw' wordt ook nog een andere rekening gepresenteerd. 'Op de Rekeninge van Pieter Fontheyn, cleermaker van H. Con. Ht. over leveringhe van Doop cleeren en Luyren van S.H^{t}. int jare 1650 en 1651; Is ordonneert 'dat ingevolge vande resolutie vande 29 deser dade van betalinge mag worden gedaen, ter somme van 699 gulden, 10 stuyvers, 6 duyten.'

Mr. Pierre Le Francois wordt thans aangenomen als 'churgyn' van S.Ht. voor syn Persoon en syns Domesticque. Want de Prins was nu naar Leiden vertrokken, waar hij drie jaar zou blijven als student. Zijn woning werd het Prinsenhof op het statige, echt Hollandsche Rapenburg. Geheel Leiden was in feestdos, de klokken luidden, en de schutterij stond in 't geweer, toen de achterkleinzoon van hem, die Leiden zijn Universiteit had geschonken, kwam om daar de lessen te volgen. Deze luisterrijke ontvangst wekte den grootsten naijver op van de Oranjepartij in Den Haghe, waar de vroedschap zulk een intocht nooit zou hebben gedoogd. Ongeregeldheden grepen plaats ter wille van den Prins, wien ze misschien niet eens ter oore kwamen; - want met zijn studiegenooten - ongeveer 2000 - had de tienjarige student nog geen omgang en zijn hofhouding had haar eigen grieven: de leden van zijn gevolg twistten bij iedere mogelijke gelegenheid over het recht van préséance. De Prins scheen in zijn vroege jeugd wel altijd omringd te moeten zijn door gekibbel en oneenigheid.

Diep medelijden gevoelt men, als men zich het eenzame, ouderlooze

(*) Uittreksel Testament van de Pr. Royale, 24 Dec. 1660. (Kon. Huis-Archief).

kind voorstelt, verlaten dwalend door het sombere Prinsenhof, het tengere figuurtje in zwaren rouw, de groote, peinzende vraag-oogen starend langs de stille gracht en over het als uitgestorven Rapenburg. Kind, dat reeds zoo vroeg werd ingeleid in staatkundige twisten, dat reeds toen wist van krenkingen en grievende verwaarloozing zijner rechten, vroeg denkend, meer begrijpend, schrander vèr boven zijn jaren - was het wonder, dat zijn karakter de plooi van teruggetrokkenheid kreeg, die het nimmermeer zou verliezen?

Maar als

> 'The garden stood green on the first May morning,
> The light upspringeth, the dew was dingeth,
> The sweet lark singeth her hours of prime....'

gelijk de oude ballade zegt, was er toch eenige levendigheid op de stille gracht met haar roode spitsgevels. Dan - op den 1sten Mei - kwamen de Leidsche schutters met ontrolde banier en roffelende trom om den 'Mei' te planten voor S.H^{t}. Juichend omringde het volk den stoet als de hooge mast werd geplant, met het eerste lentegroen versierd, gekroond door op den voorjaarswind wapperende Oranjewimpels.

> 'Al is ons Prinsje nog zoo klein,
> Alêvel zal hij Stadhouder zijn!'

klonk het jubelend uit aller mond. Het groot verleden verrees: aan dankbare herinnering knoopte zich een vurige wensch voor de toekomst.

De wenschen van Jan de Witt luidden echter anders dan die van het geheele volk. Wel werd de toekomst helderder voor den jongen Prins, toch - als Goethe reeds had geleefd - zouden zijn aanhangers met Plutus in Faust hebben moeten beamen:

> 'Noch braucht es, edler Freund, Geduld:
> Es droht noch mancherlei Tumult.'

Ook graaf Dohna schijnt deze meening te hebben gedeeld, toen hij (25 Maart 1661) uit Londen schreef aan de Prinses-weduwe:

'God loff, de affaires van den Heere Prince van Orangien gaen alhier, schoon het maer een begin is, seer well, ende naer wensch, verhoope God sal voorts syn seghen geven, 't is soo verre gekomen, dat de Coninck aan Beverweert heeft laeten seggen, hij kende hem well als een creacture van de Raed Pensionaris de Witt waerover hij seer gealtereert geworden is. Goed, dat dese vyanden van 't Huys openbaer worden. De Coninck heeft oopenlyck geseydt dat Audart is een schelm ende dat hy ende Buseroy altijt met de Witt correspondeerden'(*).

Jan de Witt was echter niet zoo verstandig van zijn eenmaal gevormd plan af te wijken. Hij neemt nu zelf de opvoeding van den Prins in handen.

De Prinses Royale had immers, voor haar vertrek naar Engeland, - hopend zoo de Loevesteinsche factie gunstig te stemmen, - een

(*) Orig. Kon. Huis-Archief.

lijst gegeven van hen, wien zij de zorg voor de opvoeding van den Prins wenschte op te dragen. Het waren allen leden der Staatsche partij: Jan de Witt stond bovenaan.

Amalia van Solms zond natuurlijk terstond een tegenlijst in: ingevuld met namen, gekozen uit de nationale partij. Haar wenschen werden niet gevolgd. Toch wist de Witt haar zoo te bewerken, dat zij - de schrandere, energieke Prinses-weduwe - na enkele jaren er in toestemde, den erfgenaam der weerbare prinsen van Oranje te zien aangenomen als 'Kind van Staat'. Machteloos, weerloos, speelbal in de handen der Loevesteinsche factie, met een zwakke gezondheid, een vernietigde toekomst als onafwijsbaar levenslot, naar het toen schéén. L'homme propose, Dieu dispose.

Na een driejarig verblijf te Leiden keert de Prins dus terug in Den Haghe. Bij afwisseling vertoeft hij daar, op Honselersdijk of te Breda. Gedurig houdt hij ook verblijf op het Huis te Rijswijk. (Er wordt een 'steenen strate' gelegd van daar 'tot aan den goede van Witsenburch'). Thans wordt ook zijn hofhouding veranderd. Gedweeë volgelingen van Jan de Witt nemen de plaats in der trouwe aanhangers van het Oranjehuis. Zuylestein, zeer begaafd naar hoofd en geest, had, als 'onbekwaam en zonder eenige ervaring', zijn plaats als gouverneur moeten inruimen aan Van Gent. Deze houdt - op last van De Witt - het oppertoezicht, zelfs over de onbelangrijkste zaken. Er wordt 'verstaen, dat voortaen alle Cleederen en Lijnwaten tot S.H. lijff behoorende met kennisse van den heer gouverneur sullen worden ingecocht.' Wel wordt een verhooging toegestaan voor de 'minuz plaisirs' van S.H. (deze wordt van 200 op 400 gebracht); maar Mr. Pieter Ardesch, 'rentmr. Gen. van voorgemeldten Prince' wordt bevolen de 400 car. gulden te tellen in handen van den Heere Van Gent.

Jan de Witt bemoeide zich met alles, gelukkig ook met de geestelijke ontwikkeling van den Prins. Thans vangen de lessen aan van den grooten Raadpensionaris, die van zijn vorstelijken leerling mede een staatsman en denker zouden vormen, grooter dan hij.

De Prins gaat in die dagen reeds naar het Westland, den valk op de hand om te jagen, 'veer met veer,' maar de trouwe valkenier van zijn vader zal hem niet meer vergezellen. Er is een 'Memorie van de oncostinge van de Begraeffenisse van Hendrik de Gier, Oudt Valckenier.'

Op last van S.H. wordt hij in de Kloosterkerk begraven.

Raguineau, 'de Schrijffmeester' van S.H., blijkt een veelzijdig talent. Hij zendt een 'geschilderd Beelt' van S.H. aent Parlement van Orange. De 'vereeringe' van den Prins blijft niet uit.

Over de inrichting van het 'Hoff' van S.H. bevatten de Domeinen een 'Memorie ende Reglement, waer op de Tafel van S.H. en eenige van deszelfs Officieren ende Dienaren die ten Hove sullen eten sullen worden aenbesteet.'

De Tafel van S.H.^{t} daeraen sullen Eten:

Syne Hoocheyt;

Den Gouverneur; den Heere van Buat, den Edelman van de Bed-Camer; den Hoffmeester; den Stalmeester; Jhr. Bromlay; Den Prof. Bornius, Directeur van S.H.ts studien.

De resterende plaetsen voor Extraordinarissen.

Welcke Tafel van S.H.t des middachs en des avonts sal gedient werden met twee schotelen en twee cleene d'Entree. Twee schotelen en twee cleene second, vier schotelen fruyt. Alles behooren geadjusteert en verandert naer het saysoen.

Twee kannen Rhinsche wyn off vin Clairet, een kan Fransche wyn.

Van de overschietende spyse comende van S.H.ts Tafel sullen noch gespyst werden aen een tweede tafel - ende daer by des middaechts twee kannen ende des avonts twee kannen Fransche wyn, - twee pagiens, twee Camerlingen, den sommelier van S.H. Raguineau, de schrijffmeester van S.H. Idem: de Boete-feu. Den fourier Alexander Kervel. De camerlingck van d'Heer Gouverneur. De camerlingck van d'Heere Buat. De camerlingck van den Edelman van Bedcamer.

Aen dese Tafel sullen oock mogen Eten: de Directeurs en Aennemers van Hoffhoudinge.

Ende aen de derde Tafel:

De 4 Lacqueyen van S.Ht.; De 2 knechts van den Gouverneur; Den knecht van den Edelman van Bedcamer: Een knecht van den Heere Buat, van den Hoffmeester, den Stalmeester, van Jhr. Bromlay, van de Pagiens, van den Heer Borrius, Jan Bosch, Portier.

De fourier Alexander Kervel, wordt door H.H.t als voogdesse, belast toe te zien, dat er geen onbehoorlyckheden noch desorders worden gepleecht by de Lacqueyen en andere Dienaers int Eten. Hy is gehouden van tyt tot tyt ‘pertinent rapport’ te doen aen den Heer Gouverneur van S.Ht.

Volgt eene ‘Liste van de wasse en roetekeerssen die by den Aennemer voor de Hoffhoudinge van S.H.t moeten werden gelevert. Keerssen voor de 6 wintermaenden, voor de Audiencie zael: Twee geele keerssen voor de armen, twee voor de kandelaers. Voor de Slaepcamer en de Studeercamer twee witte wasse keerssen ende een geele nachtkeers. Voor de eedtsael: Twee witte wasse keerssen. Voor Ante-Chambre: een roetekeers. In de Passagie tusschen de Slaepcamer en de Studeercamer een roete keersse.

In de plaets daer de tweede en derde Tafel wort gehouden: Twee roete keerssen. Noch alle daegh een witte wasse kaers te leveren in het Studeer-Cabinet van S.H. vier oncen. De Hellebaerdiers voor de ses wintermaenden alle Nacht drye roete wachtkeerssen van achten int Pont met een Stoop Cleyn bier. Voor den Bewaerder van S.H.ts Jacht geweer, soo Roers als anders, alle dagen een roetekeersse van achten int Pondt.’

Volgt:

Turff: 6 wintermaenden voor S.H.ts quartier: Inde Anti Cambre en in de groote Audientiezael en inde Slaep-Camer des 's morgens en

des avonds een vuyr. En het noodige hout. Inde Studeer-Camer; Des morgens en des avonds vuyr. Int Cabinet, een vuur. Inde Eetzael des middaechs en des avonts een vuyr.

Inde Camer van Pagiens en van Lacqueyen een ton turff daechs. Voor den Gouverneur en de twee Camerlinc van S.H^{t}. geduyrende de 6 wintermaanden alle dage een tonne turff ende voor den Camerdienaer een halve tonne daechs. Voor soo veel alsse int Hoff logeeren: De Schrijffmeester een halve tonne. De twee hellebaerdiers alle dagen een ton turff.

Voor Johan van den Bergh die de roers en andere jacht getuych van S.H^{t}. waerneempt geduyrende de ses wintermaenden een tonne turff, alle dry dagen, idem den Portier Jan Bosch.

Op de stall van S.H. sal den Aennemer moeten onderhouden:

Veertien coetspaerden van S.H. Seven sadelpaerden van S.H^{t}. Seven sadelpaerden voor de Pagies ende Palfreniers. Twee paerden voor den Heer Gouverneur, twee voor den eersten Edelman van Camer. Twee voor den Hoffmr., twee voor den Stalmr. Voor de ordinaris Edelluyden yder een paert, oock voor den onder stalmeester.

De coetspaerden sullen alle worden gegeven yder een halve sack haver. De sadelpaerden idem. De Coetsiers ende Palfreniers sullen versorcht worden van borstels, quasten, luywagens, manekammen, spongien, waterborstels ende niesdoecken naar behooren ende gebruyck. Oock sal men Coetsiers ende Palfreniers ieder besorgen een scheer. Oock des maents: dertien besems, een ende halve stoop boom olij, een stoop wijnasijn, het noodige sout, zeven pont peerdensalff, twee pont spaensche seep, vier vracht wagens vloersant....'

In het voorjaar van 1665 sterft graaf Willem Frederick, Stadhouder van Friesland.

De ritmeester Buat wordt afgevaardigd om den Prins te vertegenwoordigen.

'Voor de Reyse gedaen by de Heer Buat naer Vrieslant om de Rouw te beclagen over de Doot van Prins Willem Stadhouder van Vrieslant, wordt de Rentm.-Gen. geordonneert te tellen 85 guldens op den 25sten Meert 1665.'

Buat 'de Oranjemartelaar' volgens een pamflet, kort na zijn dood verschenen, zou na dezen tocht geen 'Reyse' meer doen. Ongeveer een jaar later werd hij - beschuldigd van landverraad - onthoofd, ondanks de tusschenkomst der Generale Staten.

In Mei 1666 is het feest in het Oude Hoff. De jongste dochter van Amalia van Solms, prinses Marie, trouwt met den hertog van Simmern. De moeder der bruid had eens gehoopt, dat de kroon van Engeland het hoofd zou sieren der gracelijke, toen - in 1660 - achttienjarige prinses. Maar, ook door de heftige tegenkanting der Prinses-Royale en omdat Karel II destijds Hortensia Mancini, Mazarin's schoone nicht

wenschte te huwen, bleef die wensch een illusie, als de meeste illusies bestemd om op te gaan in teleurstelling.

Toch was het ditmaal een vrediger bruiloft dan die van prinses Katharina met den hertog van Anhalt-Dessau. Toen wilde de Prinses Royale, dat de bruid zou trouwen op het Stadhouderlijk kwartier, terwijl de Prinses-douairière verklaarde, dat dit behoorde te geschieden op het Oude Hoff in het Noordeinde. Ten laatste had - om aan alle verschil een einde te maken - het huwelijk plaats in Friesland, waar de zuster der bruid, Albertine Agnes, was gehuwd met den Stadhouder Willem Frederik. Doch, hoewel ditmaal alles pais en vreê bleef, - niet geheel zonder wolken was de horizon. Ook tengevolge der resolutie der Amsterdamsche vroedschap van 19 Nov. 1653, die besloot in secrete zitting: 'Ten eersten de voogden ende Raeden van S.H. den Prince van Oranje aan te segghen, dat volgens het accoort met Willem Hoogl. memorie Prince van Oranje, in dato 17 April 1650 aengegaen, de helft van de twee millioen, hem op interest verstrekt tegen 4 ten hondert, te willen rembourseeren op den bestemden tijt van den 17den April naerstcomende.' (Hans Bontemantel.)

Om nog meer indruk te maken en de beleediging nog grooter, werd aan de resolutie toegevoegd: 'Ende hetselve ernstig te versoucken ende door haer secretaris ten presentie van de gemelde Raeden te doen onderteyckenen.'

En bij de leening der twee millioen in 1650 was bepaald, dat de Prins één millioen binnen zes jaren, het tweede binnen tien of meer jaren zou restitueeren (Tractaat tusschen S.H.^{t} ende de Hrn. Borgemeesteren van Amsterdam.)

24 May 1666 geeft daarom Hre H.^{t} 'in naem van den Prince van Orange en geauthoriseert synde van de Voochden van S.H.^{t}' dertich duysent guld^{n}. tot uytsettinge van Princesse Marie gaende in houwelycken staet metten Hertoch van Zimmern. En alsoo geen penningen in voorraet syn, so heeft Hre. H.^{t} goet ende noodich gevonden by desen te lasten en authoriseeren Mr. Pieter Ardesch Tresorier omme voor den tijt van een Jaer op interest te negotieren ten minsten pryse als hij sal connen de voorn. Dertich duysent car. guld^{n}.'

Mr. Pieter Ardesch heeft in latere jaren het in hem gestelde vertrouwen zeer misbruikt. Zijn proces toont aan, dat hij 'niet was den Ehrenman, dien men hem geloofde; vele duysenden heeft hy uyt S.H^{ts}. casse geligt tot eigen profyt'....

Tot Schermmeester van S.H.^{t} wordt thans Jean Villogne aangesteld, en tot Backer Franchois Langenes, 'in plaetse van Pieter Brackman jegenswoordich affuytmaker.'

Jhr. Willem Bentinck 'affgaende Pagie' worden 600 gulden 'geteld' voor syne uytrustinge en S.H^{t}. geeft 150 car. gulden 'tot een vereeringe' by gelegenheid der eerste steenlegging aen de Nieuwe Kercke, die in S.H. Heerlyckheyt van Ter Heyde sal werden gebouwt.'

S.H. had het jaar te voren reeds ‘Duysent gulden’ gegeven ‘tot opbouw van de kercke te Ter Heyde.’

De Fransche geschiedschrijver Sr. de Mezerag, conseiller et premier historiographe de Sa Maj. Chrestienne, biedt S. Alt. aan: ‘L'abbreggé de l'Histoire de France qu'il a escrit pour la service de S. Alt. et envoyé, par pièces en ce lieu en la Haye dans l'espace de quatre ans successievement’, en de Vleyshouwer Smout vindt het gepast zijn rekening te zenden aen S.H.

De ruyters van het Colombyne vaendel planten don Mei en de officieren van het Oranje blanje bleu vaendel hebben eenigen tijd daarna de eer S.H. in hun midden te zien, als zij bij den vrede van Breda een luisterrijk dansfeest geven (Bertrant du Ha is ‘danssmeester’ van S.H.'s huyse). Portier Jan Bosch krijgt een gulden voor logement off Camerhuyr van 1 Jan. tot ultimo Dec. 1667. 30 Nov. 1667 ontvangt Heer Arnold van Goor vergoedinge voor Reyscoste naer Ceulen ‘tot den Craisdach’, en de Clapwaeckers van Den Haghe ontvangen ter gelegenheid van het Nieuwe jaer een vereeringe van S.H^{t}.

Hendrick Jochems, Valckenier van S.M^{t}. van Denemarken, wordt de somme van 200 car. gulden vereert, ‘ter sake hy aen S.H. heeft gebracht seven valcken, dewelcke S.M^{t}. van Denemarken aen S.H^{t}. heeft vereert.’

Voor de Haagsche kermis ontvangt S.H. op last van H.H. 100 car. gulden ‘omme by denselven in dese kermisse geëmployeerd te werden.’

De Prins bezocht altijd en gaarne de kermis, toen het feest van het jaar. Soms heeft hij een uitstapje bekort om zich tusschen de kleurige en fleurige menigte te mengen, die zich verdrong bij de lange rijen kramen in het Voorhout, waarover de zware linden - nog door Karel den Vijfde geplant - hun wisselend spel van licht en schaduw wierpen, als de voorjaarswind de bladerenzee bewoog. Zelfs als koning van Engeland zei hij eens, te Hampton Court, tot Bentinck: ‘Ik zou vandaag wel eens op de Haagsche kermis willen wezen.’

De geboortedag van H.H. nadert: Abraham Walschart, juwelier, ontvangt een ordonnantie voor een Goude comme van 1291 gulden ‘by S.H. aen H.H. vereert.’

Ook ontvangt dezelfde ‘Juwelier’ 1000 Car. gulden voor een diamant, door S.H^{t}. vereert aen syn affgaende Edelman Jos. Heyde.

Adolff Borrebach, Postmeester, dient over posten van brieven van 1668 een rekening in van 306 gulden 2 stuyvers. Adolf Borrebach, zou vier jaar later uit den Haag verdwijnen en lang zou het duren, voor iemand wist, waarheen hem het leven had gevoerd.

Toevallig was hij in gezelschap van Jacob van der Graef, toen deze met zijn rapier Jan de Witt wondde. De aanvaller werd gevangen genomen en terechtgesteld, de redding van Borrebach was zijn vlucht uit Den Haghe.

Léon la Roquette levert ‘een halff jaer fransche nouvelles’, en Christoff Cardell copiëert ‘5 caerten van Geertruydenberg’. Blasius Verbruggen ‘als Hovenier van S.H.^{ts} thuynen op de Cingel’ wordt geordonneert om deselve te beplanten volgens de ordre hem by ofte van wegen S.H^{t}. daer toe te geven. ‘Ende voorts deselve wel net ende naer behooren te onderhouden en gade te slaen.’

Voor de Reyse van S.H^{t}. naer Breda - 9 Sept. 1668 - wordt in handen van Jhr. de Bie, Hoffmeester, de som van 2000 car. guldn geteld. ‘De Heer Hoffmr. sal daervan naderhant specificatie ende Rekeninge overleveren.’

In Jan. 1669 geeft Valckenier Verbrugge een ‘Acte van Beloften’ om S.H^{t}. keur van Valcken te geven.

‘Ick ondergeschreven beloove hier mede aan S.H. te sullen geven de voor keur van alle Valcken, die by my ofte door myne ordre in Noorwegen sullen werden gevangen ofte gekocht en alhier te lande overgebracht omme daer uyt soodanige te kiesen ofte ook alle deselve int geheel over te nemen soo als S.H. sal gelieven.

Ende dat op den Bodt ende ten pryse van sestien guldens eens voor yder Vogel als voor desen altyt is geobserveert geweest.’

Den 3den Juni van dat jaar ‘tracteerde’ S.H^{t}. ‘de Heeren van Zeelant’ tot Honsholredyck. Het Kind van Staat, treedt, ondanks Jan de Witt, steeds meer op den voorgrond.

De ‘gemeene gebuyren’ vant Noorteynde, vant buyten en t' binnenhoff worden ook door den Prins ‘onthaelt.’ S.H.^{t} is self ‘jegenswoordich’ op dit buurtfeest, bij welke gelegenheden het altijd lustig toeging.

Er bestaat o.a. een rekening van den casteleyn van den Hove van Holland, Wilhem Marynies. Hij onthaalde in 1691 ‘de gemeene gebuyren’ van de markt, 39 in getal. Voor ieder paar der feestelingen werd elf gulden betaald, behalve de wijn: per hoofd werd omstreeks 2½ stoop berekend!

De winter komt in 't land, de ‘witte vogels vliegen’ en de narreslede van den Prins vliegt even snel als zij. Liefelijk klingelen de zilveren klokjes, ze zijn voor 't eerst in gebruik: ‘Den gouthsmith Nicolaas Loockemans levert 396 silveren bellen tot een narreslede voor S.H^{t}. en de wed. Ravens het noodige Bontwerck ‘hiertoe.’ Reynier de Jongh ontvangt ‘Porten van brieven’, die zijn bezorgd ‘mette keyserlycke Post’, het ‘gemaeckte’ Boeren somerhuys inden Orange Polder komt S.H. op 303 guldens te staen, de leverantie van inct bedraagt dat jaar: 29 gulden 16 stuyvers. De Duytsche Diakonye Armen ontvangen *f* 7200 van S.H^{t}. ‘en dat tot den lesten Dec 1669 over haer achterwesen voor den armen tot den lesten Dec. 1669 breeder uytwysende de memorie ende annexe acte van 28 Dec. 1651.’

In die dagen komen er ook berichten uit Engeland: Prinses Maria is zoo mooi opgegroeid, zij is zoo lief, zoo verstandig!...

S.H., die tot nog toe had beaamd:

‘Fair nymph, if fame or honour were
To be attain'd with ease,
Then would I come and rest with thee,
And leave such toiles as these:
But here it dwells, and here must I
With danger seek it forth:
To spend the time luxuriously
Becomes not men of worth.’(*)

hoorde thans die tijding met veel ‘vergenoeginghe’ (Huygens) en gaat zonder beraad op reis. Den 6den Oct. 1670 brengt Sander Janssen Toorenvliet, ‘veerman van Briel op Maeslantsluys’, S.H. aan het Jacgt van Con. van Engelant, leggende voor den Briel, om met S.H. naar Engelant te vaeren; eer die reis begint, ontvangt de ‘Fransse’ kapper, in het Halstraatje, een bestelling van ‘diverse rosen esssencen.’ De onder-stalmeester Marin brengt ter zelfder tijd - kleine geschenken onderhouden de vriendschap - ‘paerden naer Engelant voor den Stall vanden Coninck.’

De Nassausche Domeinen bevatten nog tal van Ordonnanties, alle min of meer belangrijk, maar waarvan de geheele mededeeling deze schets te uitvoerig zou maken.

Ten slotte evenwel nog de commissie, waarbij Constantijn Huygens, de trouwe dienaar van het Huis van Oranje, den 28sten Febr. door den Prins tot zijn secretaris wordt aangesteld:

‘Wilhem Hendrick by de Gratie Godts Prince van Orange en van Nassau aen Allen dengeenen die desen sullen sien ofte hooren lesen Saluyt!

Doen te weten: Dat mits het goet rapport ons gedaen vande cloeckheyt, ervarentheyt en suffisantie vanden persoon van den Heer en Meester Constantijn Huygens Heere van Zeelhem en als voor desen de Heeren Prince onsen Grootvader en Vader, Hoog Loffelijcke Memorie wel ende getrouwelyck gedient hebbende in qualiteit van denselven secretaris; wij denselven Constantyn Huygens gestelt ende gecommitteert hebben by desen tot onsen ordinaris secretaris; gevende hem volcomen machte ende sonderlingh bevell denselven staet van nu voortaen te houden.’

Het uitgebreid stuk eindigt:

‘dat de Heer Constantijn Huygens in alle naersticheyt en vromicheyt sal doen - sulx hij tot noch toe heeft gedaan - dat een oprecht secretaris schuldig is te doen.’

Den 3den Maart legt Mr. Constantijn den eed af als secretaris (‘Mij present’ teekent de getuige Buysero).

Getrouw heeft hij zijn plicht betracht, totdat zijn zoon en naamgenoot zijn ‘qualiteit’ overnam.

Waar echter Constantijn Huygens de veder in de hand neemt, voegt het der schrijfster van deze schets de pen neer te leggen.

Den Haag.

A. VAN DEN FLIER.

(*) Daniel, de poet laureat van koningin Elisabeth, in zijn ballade *Ulysses en de Sirene*

Portael tot 'De Lelie-Vaan'.

De Chronycke van Bourgonje(*) bevat twee mijner historische schetsen uit de middeneeuwen. Dit ridderspel vormt van die reeks de derde. Den hoofschen Jean Froissart raadplegend, trof mij een gedeelte, dat op den laatsten Messire de Coucy, Enguerrand VII, betrekking had.

Onwillekeurig bracht ik den naam van dien Franschen ridder bij uitnemendheid in verband met het gedeelte der ten onzent, door Prof. Matthijs de Vries(†), uitgegeven legende *Van den Borchgrave van Couchi* en zocht ik op het gebied van verdichting en historie - wie trekt in der eeuwen loop de juiste grenzen? - naar bijzonderheden over het machtige, middeneeuwsche riddergeslacht van Coucy, waarvan de uitgestrekte bezittingen in noordelijk Frankrijk aan de hertogen van Orleans en door dezen aan de Fransche Kroon, onder Hendrik IV, vervielen. Die bijzonderheden hoopte ik dienstbaar te kunnen maken aan de voortzetting mijner *Chronycke.*

Al spoedig bleek, dat het midden-Nederlandsch dichtstuk, waarvan een deel in de abdij Herpt door een der eerwaarde kloosterbroeders was teruggevonden, voor mijn doel niet kon gebezigd worden; doch dat daarentegen de kern van den Franschen roman uit de XIII^{de} eeuw, *Du Châtelain de Coucy et de la dame de Fayel*, als episode kon worden ingelascht. Den menestreel uit het II^{de} Bedrijf laat ik in de burchtzaal op een hoffeest de legende van het kasteel, in tegenwoordigheid van de burchtvrouw, zeggen. Ik vond dan tevens gelegenheid een middeneeuwschen joffrenstoet met de schrandere Maria de Coucy op te voeren. Maar de uit het Oosten - het eeuwige Legenden-Rijk - stammende fabel kon in min of meerdere mate ook toepasselijk worden geacht op de latere lotgevallen van den laatsten der Coucy's, uit wiens avontuurlijk ridderleven mijn spel een aanvangs-episode te aanschouwen geeft.

Ook deze machtige heer van Coucy, de zevende Enguerrand, - een toonbeeld van den hoofschen Franschen ridder der XIV^{de} eeuw naar deugden en gebreken, - aan wien het Connétable-schap der Fransche legers herhaaldelijk door de Koningen van Frankrijk werd aangeboden, een opperbevel, dat hij afsloeg, ook deze Sire der barony Coucy zal, gelijk meerderen zijner voorvaderen, tijdens de Kruistochten zijn banier op Oosterschen grond planten en ook *zijn* hart zal gebalsemd worden teruggezonden naar Frankrijk aan de Gravin van Soissons(§), de door hem, na het verstooten zijner eerste, in tweeden echt gehuwde vrouw. Deze heette Isabeau en was dochter van Jan I, hertog van Lotharingen.

Maar de Vrouwe van Famweel, - zooals bij Prof. De Vries la dame de Fayel heet, gelijk hij Enguerrand zal omzetten in Engelram, - welke, naar de legende wil, doodkwijnde om een van Engelrams ter Kruistocht getrokken en in het Heilige Land gestorven voorvaderen, met wiens hart, door den keukenmeester van haren wreeden echtgenoot toebereid, zij zich argeloos spijsde, - dergelijke 'dame' vinden wij

(*) Tijdschrift *Woord en Beeld.* Jaargang IV. De verluchting is van den dichterteekenaar Edmond van Offel.
(†) Tijdschrift voor *Ned. Taal en Letterk.*, 1887.
(§) Duchesne (1399), *Hist. de la Maison de Coucy.*

niet in de tweede gemalin van Engelram terug. Zij, lezen wij van haar, kon niet spoedig genoeg den, in Turksche gevangenschap lijdenden, gemaal inlossen en daarentegen wel zeer spoedig, na zijn dood te Burse in Bethynië, met Diederik van Beieren een nieuw echtverbond sluiten, dat haar schoonmoeder maakte van den Franschen Koning Karel VI, meewariger gedachtenisse!

* * *

Dat, evenwel, zijn episoden uit het leven van den laatsten Burggraaf de Coucy, die buiten mijn dramatisch bestek vallen en, hoe tragisch in zichzelve, moeilijk in drama-vorm te voegen zouden zijn. Mijn stof omvat het eerste deel van het zeer woelige leven van den zeer veerkrachtigen Burggraaf. Ik laat hem zien in een toestand van tweestrijd, die, aanvankelijk zijn willen verslappend en zijn doen belemmerend, uitloopt op energiek handelen, waartoe hij door de innerlijke drijfveeren van zijn hoovaardig karakter wordt geleid. Ik laat hem zien als gemaal van Isabelle, eene der dochters van Eduard III van Engeland, die sinds bijna 40 jaren Frankrijk beoorloogt. Men voelt aanstonds de netelige positie, waarin de Sire van Coucy door dat huwelijk is gebracht, en in welke staats-, standsen gezinsconflicten hij als leenheer, krijgsman, ridder, vazal van den Franschen Koning en schoonzoon van den Engelschen Monarch moet komen. Zijn toestand in zichzelf is reeds dramatisch en daarom lokte mij dit gegeven in tooneelvorm toe. Ik zag het ridderspel voor mij. Maar tusschen verbeelding en afbeelding ligt een spanne volharding, eigenlijk slechts door geletterde werklieden te waardeeren, en niet altijd bemoedigend voor den verbeelder, die zijn afbeelding mocht voltooien.

Immers, een dramatisch spel wordt geschreven, met het doel voor het voetlicht te komen, en wordt dat oogmerk niet bereikt, dan is de volharding grootendeels nutteloos geweest; bovendien werd dit stuk geschreven met nog een ander doel: te worden verlucht door een de riddertijdperken navoelend kunstenaar, in 't bijzonder den zuid-Nederlandschen artist Edmond van Offel, die mij de eer zijner vriendschap gunt.

Wanneer ik nu het reizen en trekken met *De Lelievaan* wilde beschrijven, tot zij, als bij verrassing, door de welwillendheid van mijn vriend T.C. van der Kulk hier werd geplant, zou ik allicht den bedel-indruk van beklag wekken en dezen beoog ik niet.

Wel wil ik den wensch uitspreken, dat, binnen een niet te afgelegen tijdperk, dit ridderspel tot opvoering worde gebracht. Het wil algemeene waarheden verkondigen door een levendig beeld van bijzondere karakters en voorvallen.

Na eene opvoering zal allicht de verluchting kunnen plaats vinden. Door opvoering en verluchting, afzonderlijk of gezamenlijk, wordt in de atmosfeer der middeneeuwsche wereld, die ik hier naboots, eerst recht geademd. Ik moet daarom bij den lezer een beroep doen op zijn plastisch voorstellingsvermogen en aangezien dit, tháns alleen door een taal-beeld, in dramatische groepen, gevoed wordt, wensch ik vooreerst zijne attentie bij de taal en de spreekwijze mijner personen te bepalen.

Dikwijls spreken zij hoogdravend. Het had mij weinig moeite gekost, ze in een anderen toonaard te doen spreken; maar de uiterst-vormelijke geest van het tijdperk, de staat dien zij voeren, de stand waartoe zij behooren, de betrekking waarin zij tot

elkander staan, gaven, met hunne avontuurlijke lotgevallen, een maatstaf voor hun toon.

De spreektaal van vervlogen decenniën is reeds grootendeels een fictie voor den later levende; hoe veel te meer, waar niet met tien - maar met honderdtallen van jaren te rekenen valt?!

Dusver heeft men in onze hedendaagsche letteren de weinige malen, dat historische onderwerpen tooneelmatig werden uitgebeeld, òf het alexandrijnsche òf het jambische vers gecijnsd, dat haast altijd over het voetlicht klonk als een stem uit lagere wereld.

Maar bij den herbouw eener hoofsche ridderomgeving uit vèr vervlogen eeuwen, die ons weinig of geen voorbeelden van spreektaal nalieten dan in de Chronycke van een enkelen tijdgenoot, kunnen de innerlijke gewaarwordingen der personen en hare woord-uiting weergegeven worden door een proza, dat den geest van het ouderwetsche tijdperk ademt: het ridderlijk-fiere, het verhevene, het ongemeene, en dat - met het doel om *gezegd* te worden - den nieuwerwetschen Zegger niet te vreemd klinkt. Daarom alléén schreef ik dit drama in min of meer rhythmisch proza, dat, vrij van de moderniteit onzer spreektaal, tevens iets pronkerigs aan de uitdrukking geeft en ook daardoor niet uit den toon valt van een prachtlievenden, hoog gestemden, romantisch-kleurrijken kring.

In méér dan één zin is tijdens dit ridderspel voor ons modernen de romantiek aan het woord: die van het ridderwezen uit het Bourgondische tijdperk zelf en die van het oorlogsbedrijf door de ridders. Alles is tegenstelling met ons ééntonig zwarte-rok-witte-das-en-hoog-zijden hoed-bedrijf of met onze slordige onridderlijkheid en dofheid in kleedij en manieren uit ‘Den Lande van Overzee’, door Columbus ontdekt. De ridder-eeuwen zijn vééltonig, streng van lijn, teer van tint, bont- en schel-gekleurd. De droom der staatkundige gelijkheid is nog niet gedroomd, naar dien der broederschap wordt niet, buiten klooster- en handwerksgilden, geschouwd en om dien der vrijheid zullen eerst recht de massale kampen aanvangen. Alles wat buiten de knechtschap staat, betreedt handelend of schouwend den weg te zienlijken of onzienlijken leven, schoort zich in het pantser van wereldlijken of geestelijken ridder-stoet, leeft den heeten drang naar aardsch en hemelsch bezit feller uit, en wordt slechts ingetoomd door ééne macht: de Kerk, gebiederes over leven en dood, over hemelsch en aardsch welzijn; keizerin der Christenen Heidenwereld, door haar prelatenstaf en haar priesterleger plaatsvervangster van den Opperrechter boven de wolken en volstrekte wetgeefster voor hoog en laag, dat daar tusschen het vlak der aarde en 't gewelf des hemels, in pralenden pronk of doffe schamelheid zich beweegt.

Altaar en Troon zijn in gedurige schommeling als de twee armen van de balans der Midden-Eeuwen.

Het geloof aan een prachtlievend Namaals wordt onderhouden door den blik op een prachtlievend Voormaals, en de wonden van het oorlogsbedrijf worden gebalsemd of genezen door outergeloften en troongiften, die zoowel ten bate van de Kerk, hare wereldsche opzichtigheid en haar geestelijk kunstschoon als van het weelderig Hofleven en zijn uitgebreiden Vazallenstoet komen.

Het poorter- en vileynendom moet zich - gelijk door alle eeuwen - zelf helpen, en de eerste burgerschaps-rechten zijn afgedwongen heerengunsten.

Want om een schets dier 13de en 14de middeneeuwsche Fransche samenleving te ontvangen, heeft men nà den vorsten- en prelatenstoet, buiten de kringen van ridders, edelen, heeren en vrij-geërfden in stad en lande, zich een bevolking van knechten te denken in ommuurde plaatsen, binnen de poorten van de groeiende steden en om de burchten en sloten der heeren, in rots-, duin- of boschstreek, waar eertijds Romeinsche nederzettingen landhuizen hebben gebouwd. Dit handwerkers- en dagloonersras bewijst in al zijne geledingen heerendiensten en verkrijgt - bij gestadige opkomst der steden en bij verbrokkeling van het grondbezit - eerst recht op vrijen arbeid. Het wordt in de overgangsperioden het meest door krijgslasten gedrukt. Die poorters- en

dorpsche bevolking is, door herhaald oorlogsbedrijf tusschen de verschillende leenheeren en vazallen, gekruist door vreemdelingen uit allerlei rijken, welke, zoo zij niet het soldeniersloon beuren, in compagnieën het land afloopen, tot roof en plundering overslaan en ná de oorlogsplaag nog erger plaag voor dorp en vlek plegen te worden, dan toen zij in de ridderlegers onder een schaduw van tucht stonden. Het zijn Fransche en Engelsche armboogschutters, Duitsche, Brabantsche, Henegouwsche zwaard-, piek- en lansknechten, die in de vendels der Prinsen, Hertogen, Graven, Markiezen en Baronnen hebben gediend en wier aantal toeneemt en vergroeit door aansluiting van het gespuis, dat elk leger volgt als trein en, zoowel toenmaals als nu, uit verworpelingen van beider kunne bestaat, die op de slagvelden hun gierenhonger zullen stillen.

Naarmate het feodalisme slinkt, zet de macht van het federalisme zich uit, en nu de lelie van het ridderleven in kwijn staat, ontbot en bloeit de eik van het gildewezen. De poorters en de vileynen (dorpers) zullen de wet gaan stellen aan de vorsten en de stedelijke bewindhebbers beschikken over krijg en pais. De koorden der beurzen - vroeger door anderen losgerukt - worden thans zelf vastgesnoerd; de wil tot macht is verplaatst, dermate, dat de 'blyde incomste' van Souvereinen binnen stedelijke vesten wordt belet. Uit de nijverheid van den vrijen arbeid is de welvaart der streek gegroeid en uit de lagen der handwerkers- en daglooners zijn de geduchte poorters-regenten opgestaan, die, wat in het riddertijdperk ordeloozer en ruwer werd bedreven, door hen bij den trotschen stedenbloei gewijzigd, maar in dezelfde richting zal worden voortgezet: *Kamp om Bezit*, het levens- en stervensdoel van de millioenen voorzaten en van de ontelbare nakomelingen der riddertijden. Geen historisch tijdperk, dat den strijd tusschen den laatsten bloei van het ridderwezen en den morgengloor der regentenmacht scherper teekent dan de periode der Bourgondische Hertogen. In onze landen zal reeds in Maria van Bourgondië, laatste telg van haar roemrucht geslacht, geboren worden een vazal van een oppermachtig patriciaat van Vlaamsche poorters, een patriciaat, dat bijna een eeuw lang de grootte van zijn bezit heeft zien dalen en de kracht van zijn verzet heeft zien klimmen door den wassenden oorlogsdruk, dien de Bourgondische Hertogen, Maria's voorvaderen, stad en lande, personen en goederen hadden opgelegd.

* * *

In het tijdperk, dat dit spel beschrijft, bloeit het ridderwezen in Frankrijk, Engeland, Holland, Brabant, Lotharingen, Henegouwen en de Germaansche landen haren laatsten weeldebloei. Wat Fransche en Engelsche kruisvaarders bij de poorten van Saint Jean d'Acre, (1190) onder de vanen van hunne Koningen, Philip August en Richard Leeuwenhart, hebben verricht, leeft op in hunne ridderlijke nazaten, wier vaderen gevallen zijn voor Calais, Crécy en Maupertuis (1356).

Het tournooi is een oefenplaats voor behendigheid, sierlijkheid, praal, pronk en hoveschheid; bever- en valkenjacht voor onverschrokkenheid tevens en het wapenspel, dat tusschen de ridders in den krijg wordt bedreven, is een wuft blazoenvertoon, dat eerst wanneer er bloed wordt vergoten en de levens gevaar loopen, niet langer op een steekspel gelijkt.

Wonderen van verfijnde weelde, blikkeren harnas, helmet en schabrak. Wonderen van borduurkunst, banieren en vanen, en de verscheidenheid der zijden riddertenten is zoo rijk, dat het veld waar een leger is gekampeerd in een kleurenprisma flonkert. Lans en speer, zwaard en kolf, boog en pijl zijn de aanvalswapenen en pantser, helm en schild de verweermiddelen. Taktiek en strategie der gevechtkunst zijn nog in prillen staat. Behendigheid en forschheid, vlugheid en woestheid beschikken over het gevecht van man tot man. De vijandige massa's dringen in wilde ordeloosheid op elkander in. De strijdende menschengroepen horten en stooten zoolang tegen elkander, dat in het strijdgewoel een reusachtige tweekamp ontstaat. Bij het uitbrullen van wapenkreten der onder verschillende ridderbanieren kampende edelen en knechten kletteren zwaarden, snorren pijlen, knerpen bogen en valt de slag van bijl en kolf dof neer, op harnas, kolder en helmet. Al naar zijn wimpels en helmpluimen schitterender

kronkelen en zijn banier verblindender van goud en paarlen fonkelt, ziet men den ridder door een grooter tros vijanden opgedrongen en in 't nauw gebracht als een konings-ever door een rekelstoet. Het is een aanval, die zijn leven slechts belaagt, dat meer gespaard dan prijsgemaakt wordt, daar enkel bij gevangenschap het rantsoen gedeeld kan worden. En toch - er is nog een glimp van onvertsaagdheid in den middeneeuwschen ridderstrijd, - er is te velde nog hoofsche moed en ‘heer-lijk’ krachtbetoon; er is althans geen wetenschappelijke barbaarschheid van bom of torpedo, die de weerlooze massa's verraderlik nabij of op 6000 meter in stukken scheurt.

* * *

In dit ridderspel draagt de held in alle toestanden het waarmerk van den sterveling hunkerende naar bezit. Al zijne ridderdeugden versmelten, als die hartstocht hem boeit.

Met zijn koninklijken Suzerein, Jan van Valois, gevangen op het slagveld van Maupertuis, nabij de poorten van Poitiers, naar Londen gevoerd ten hove van Koning Eduard III, totdat de losprijs voor zijn Vorst zal zijn betaald, wordt hij, na zijn huwelijk met de Engelsche koningsdochter Isabelle uit het huis Plantagenet, steeds verder met aanzienlijke domeingoederen beschonken. Roemrucht krijgsman, hovesch ridder, sterk van lijf, fel in begeerte, ondergaat hij de avonturen van zijn strijdlustigheid om bezit. Op een toppunt van woelige glorie voelt hij zijn hart uitgaan naar de stille zaligheid van niet-bezit, en zal hij, als een worpsteen, die van het ééne burchtkanteel naar het andere wordt geslingerd, ten oogenblik dat van zijne veste de Lelievaan der Valois wordt geheschen, dat zijne vazallen hem toejuichen, en zonglans banier en wapenschild bestraalt, zelf in donkere diepten van zedelijke ellende dalen en ‘alle hoop laten varen’.

* * *

De wapenstilstand, die bij den aanvang van dit spel tusschen Engeland en Frankrijk is begonnen, heeft den Sire de Coucy weinig verademing gebracht, nu hij uit het Hertogdom Oostenrijk, pretendent naar den Hertogshoed, - met een omgevallen kroon ten zinnebeeld, - als vluchteling is teruggekeerd.

Intusschen is de Koning van Frankrijk, Karel V, de Wijze (1364-1380), zijn vader, Koning Jan, opgevolgd. Het oogenblik wordt thans door den Koning aangegrepen om den heer van Coucy, die zijne onzijdigheid tusschen Frankrijk en Engeland dusver behield, tot partijkeus te dwingen.

Karel V staat door zijn zuster Isabelle van Valois, gemalin van den Heer van Milaan, Galeaz Visconti, in betrekking tot dien machtigen dwingeland. Maar diezelfde Visconti's staan door het huwelijk van Galeaz' zuster, Violante Visconti, in betrekking tot Engeland. Met een zoon van Eduard III, Lionel, Hertog van Clarence, weduwnaar van de gravin van Ulster, is Violante verbonden geweest. Door zijn echtverbintenis met Isabelle van Engeland is de VIIde Engelram van Coucy zwager geworden van den Hertog en de Hertogin van Clarence.

De lijn, langs welke Koning Karel V zijn doel met Coucy moet bereiken, heb ik getrokken over zijne zuster Isabelle, Vrouwe van Milaan, en hare schoonzuster Violante Visconti, de gewezen hertogin van Clarence.

Nu is er een feit, dat tusschen de burchtvrouw de Coucy - de Engelsche - en hare schoonzuster Violante Visconti - de Italiaansche - een ondempbare kloof heeft gegraven. Binnen enkele maanden na zijn huwelijk met Violante is de hertog van Clarence, broeder van de burchtvrouw, overleden. De verleidelijke Milaneesche is onder verdenking gevallen - en de traditiën van het Viscontigeslacht gaven daartoe wellicht aanleiding, - haar echtgenoot Lionel door vergif te hebben weggeruimd. Deze verdenking is door Engelsche hovelingen verbreid en door Isabelle de Coucy als Engelsche vrouw gretig voor waarheid genomen. De onderstelling die ik nu maak, ligt voor de hand: deze Visconti, - door een eeregerecht van den Hertog van Savoye vrijgesproken van genoemd misdrijf, - zal hunkeren naar de gelegenheid zich te

wreken op hare schoonzuster en daarom de opdracht van Frankrijks koning, haren zwager, den Sire de Coucy, te koopen voor Frankrijk, zonder weifelen aanvaarden.

Zij wacht slechts een gunstige gelegenheid om haar opdracht te volvoeren.

Tevens wordt duidelijk, dat bij Violante's komst de burchtvrouw hare vermoedens voelt herleven en haar haat tegen Violante aanwakkeren.

De klem, waaraan de fiere Sire de Coucy zich sinds lang wilde ontworstelen, wordt door de Milaneesche losgerukt. Zij vuurt den wankelenden Franschen ridder aan tot verstooting zijner gemalin, dochter van Eduard III.

Ziedaar het levensbeloop van den laatsten Baron de Coucy, Enguerrand VII, op wiens lotgevallen tot het jaar 1377 dit ridderspel is gegrond.

* * *

De historie heb ik, zelfs in geringe onderdeelen, het besparen van plundering en roof aan het kasteel Coucy bijvoorbeeld, kunnen volgen. Hier en daar was de monographie(*) van den Benedictijner Dom Toussaints du Plessis mij van veel nut. Uit haar heb ik de chronologie der bij Froissart aangestipte gebeurtenissen getrokken; aan haar evenzeer de historische personen uit het gegeslacht Coucy (zelfs Percival is historisch en niet minder Raoul) ontleend.

Voor de personen der geestelijkheid heb ik de verdichting gebezigd, evenals voor die van den adel. Jean en Beate de Lignac met Margerita Rudini zijn evenals de Gardiaan der Franciscanen en de Burchtkapelaan gefantazeerd. Behalve als noodzakelijke figuren behoefde ik ze, om in hen handel en wandel, zeden en gebruiken te doen zien: ridderlijke vroomheid in den kloosterling; onderworpen plooibaarheid in den burchtkapelaan; moed, sluwheid, kracht en domheid in andere geestelijken, en lief, zachtzinnig, teer geloof in de jonkvrouwen Maria de Coucy en Beate de Lignac.

In schild- en lijfknapen poog ik ridderlijke vrouwenhulde - in slothal en steekspel, bij 't outer en in 't veld - aanschouwelijk te maken, vóór deze knapen nog de ridderwake hebben volbracht en in tournooi of krijgskamp den ridderslag hebben ontvangen.

In den ridderstoet breng ik onridderlijken na-ijver, adeltrots, gemis aan doorzicht, wuftheid van taal, naast gehechtheid en fiere trouw en beminlijkheid van het tijdperk aan den dag.

Het karakter van Eduards dochter, prinses Isabelle, de latere ‘dame’ de Coucy, heb ik gemodelleerd naar hare kloeke moeder Philippa van Henegouwen, dochter van onzen Graaf Willem III, die, kort vóór zij een kind baarde, naast haar gemaal geharnast ten strijde toog.

Behalve Barante(*) en Frédéricq(†) heb ik Blok's(§) Geschiedverhaal over het Bourgondische tijdvak geraadpleegd.

Er is mij geen tijdperk bekend, dat de historici met zooveel gloed behandelen als het Bourgondische. Het is of hunne verbeelding vonken schiet; of een sterke nabloei van het weeldetijdperk hunne schrifturen kleurt.

* * *

Ten einde de verstooting van de ‘dame’ de Coucy door den Sire, nog bij het leven van zijn weldoener, zijn beau-père Eduard III, nader te motiveeren, heb ik die in verband gebracht met diefstal en vervalsching van documenten, waaruit Isabelle's

(*) Histoire de la Ville et des Seigneurs de Coucy, par Dom Toussaints du Plessis, Bénédictin de la Congrégation de Saint Maur. Paris, 1728.
(*) Barante: *Histoire des Ducs de Bourgogne.*
(†) Paul Frédéricq: *Essai sur le Róle Politique et Social des Ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas.*
(§) Boek V. Tweede deel van de Geschiedenis van het Nederlandsche Volk.

medeplichtigheid aan De Coucy's nederlaag in Oostenrijk zou moeten blijken. Ik kon dan tevens een Milanees als geheimschrijver van De Coucy - Tomassi - als stillen getuige opvoeren en hem ongezocht in betrekking stellen met die andere Milaneesche, Violante Visconti, en beider leven verbinden aan dat van Margerita Rudini, lijfdame van de hertogin van Clarence en door dat netwerk de draden knoopen van Milaneesche verfijning, wreedheid en uiterste hartstochtelijkheid.

Ik heb gezegd te zullen zwijgen over de lotgevallen van ‘De Lelievaan’, maar waar mijn stilzwijgen onhoffelijk zou worden, verbreek ik het. Dus breng ik hier mijn dank aan de Redactrice van ‘De Hollandsche Lelie’, freule A. de Savornin Lohman, die, vóór een drietal jaren, de Sproocke van de dame van Famweel en haren trouwhartigen Borchgrave (van het IIde Bedrijf) in dat tijdschrift wel wilde opnemen.

De woorden van den menestreel: ‘Verschoon, hoogedel gezelschap, de fouten van den Zegger’, herhaal ik tot den lezer van dit ridderspel en sluit tevens daarmee dit portael.

F.S.K.

Mijn vriend Edmond van Offel.
'De Lelie-Vaan',
Ridderspel in vier bedrijven
door F. Smit Kleine.
(Opvoeringsrecht wettelijk voorbehouden).

Personen:

MESSIRE DE COUCY, graaf van Bedford en Soissons, Burchtheer	33 jaar
PERCIVAL DE COUCY, zijn bastaardzoon, schildknaap	16 jaar
ADAMAS DE BUXEUL, lijfknaap	25 jaar
RAOUL DE COUCY, Heer van Montmirel	60 jaar
JEAN DE LIGNAC	60 jaar
DE BURCHTKAPELAAN	30 jaar
DE GARDIAAN DER FRANCISCANEN	40 jaar
EEN FRANCISCANER MONNIK	60 jaar
EEN SPROKENZEGGER	18 jaar
ISABELLE, prinses van Engeland, dame de Coucy, Burchtvrouw	31 jaar
MARIA DE COUCY	16 jaar
PHILIPPOTE DE COUCY	12 jaar
VIOLANTE VISCONTI, weduwe van den hertog van Clarence (broeder van Isabelle)	23 jaar
MARGERITA RUDINI, lijfdame	24 jaar
BEATE DE LIGNAC, lijfdame	20 jaar
RIDDERS, EDELLIEDEN, MONNIKEN, HOFJONKERS, HOFJUFFERS, POORTERS en VILEYNEN.	

Plaats der handeling:

Het Noorden van Frankrijk.

1e Bedrijf:	*Omstreek in het Hertogdom Bar.*
2e, 3e, en 4e	Bedrijf: *De Burcht Coucy in Picardië.*

Tijd der handeling: *De zomer van 1376, over den duur eener week.*

Tijdperk: *Wapenstilstand tusschen Frankrijk en Engeland, onder Karel V van Valois en Eduard III van Plantagenet.*

Verdeeling:

1e Bedrijf:	*Het Klooster* (*Avond 1ste dag.*)
2e Bedrijf:	*Het Landbouwfeest* (*Avond 3e dag*).
3e Bedrijf:	*De Rouwkapel* (*Avond 6e dag*).
4e Bedrijf:	*Het Burchtterras* (*Morgen 7e dag*).

Eerste bedrijf.

Klooster van Franciscanen in boschrijke streek. Heuvels op den achtergrond. Kloostermuur om den kloosterhof - een groote tuin waarin monniken handarbeid verrichten. De Vespertijd is nabij. De avond daalt. Groepen van monniken met spaden en houweelen aan 't graven. Andere groepen in den boomgaard werkzaam, nog andere in den bloemhof. Een bron in het midden. Een steenen bank. Een monnik vult kruiken met bronwater, die hij met bekers bij de monnik-groepen plaatst. Na eenige oogenblikken valt de zware klopper van de kloosterpoort. Sommige kloosterlingen schrikken op en staren naar de poort, anderen drinken, weer anderen werken door. Langzaam begeeft de broederkeldermeester, die de kruiken vulde, zich naar de poort, ontsluit het valluikje en vraagt:

I.

Keldermeester, Lijffjonker.

Keldermeester.
Wie daar?

Lijffjonker.
De jonker van Messire de Coucy.

Keldermeester.
Wat kan, om 's Heeren wil, de jonker willen?

Lijffjonker.
Een nachtverblijf voor mijnen Heer!

Keldermeester.
Waar toeft uw Heer?

Lijffjonker.
Te Bar-le-Duc, bij Sire Henry de Bar.

Keldermeester.
Van waar komt Sire de Coucy?

Lijffjonker.
Uit Toul.

Keldermeester.
Waarheen gaat hij?

Lijffjonker.
Châlons.

Keldermeester.
Hebt ge-ook een wapen of een zegelring?

Lijffonker.

Zie mijn gewaad, Eerwaarde.

Keldermeester

(opent, terwijl hij het kleed beziet, het poortluikje wijder.)

Is hij alleen?

Lijffonker.

Hij wordt verzeld door persevanten en zes ruiters.

Keldermeester

(de poort ontsluitend.)

Indien de Heeren Ridders legerstee en avondmaal om Godswil nemen, zoo treed dan binnen, Heer, opdat 'k mijn Zeer Eerwaarden Gardiaan uw aankomst meld.

Lijffonker.

Mijn dank, Eerwaarde frater. Intusschen blijkt vaak klooster-soberheid niet àl te sober, als zij voor de Heeren komt.

Keldermeester.
'k Ben keldermeester, heer, maar thans, voor frater Ignaas de portier en dus een luttel thuis in proviand en reefter.

Lijffonker.
Da's waar, bij mijn Patroon!

Keldermeester.
Welzeker, Jonker: bij broeders van den H. Franciscus treft ge nog eenvoud in deez tijd van kloosterweelde, treft ge nog soberheid in stee van kloostervraatzucht, *indien* zij d'observantie trouw betrachten.

Lijffonker.
Natuurlijk, frater, anders treft men er... indien... indien...

Keldermeester

(een weinig verstoord.)

En wanneer komt uw meester?

Lijffonker.
Mijn Heer en zijne ruiters volgen dra, zij zullen hier vóór Vesper zijn.

Keldermeester

(koel.)

Vóór Vespertijd? Dan is er vast geen oogenblik te talmen! Het vesperklokje zal gaan luiden. De broeder-klokkenluider staat reeds bij het koord. Hij vangt wellicht met trekken aan. Hoor, hoor, daar luidt het klokje reeds. Ik ga den Zeer Eerwaarden Gardiaan uw aankomst melden.

(af.)

(Het vesperklokje begint te luiden. De monniken staken hun tuinwerk en trekken zwijgend zonder geruisch naar de kloosterdeur. Zij hebben spaden en houweelen op den rug en in manden zijn waterkruiken en bekers geplaatst. Terwijl zij de bron voorbij trekken, vraagt de Lijffonker aan een hunner een beker. De Buxeul neemt daarin bronwater en drinkt. Intusschen is de Gardiaan aan den kloosterdrempel verschenen en zijn de voortschuifelende kloosterlingen achtereenvolgens neergeknield op de plek, waar zij juist waren, zoodat de Gardiaan door hunne rij toeloopt op den Jonker, onderwijl hij, de handen zegenend uitbreidend, zegt:)

II.

Gardiaan.
De H. Franciscus, broeders, zij met u!

Monniken

(in langzaam rhijthmus)

A.... men!

(De kloosterlingen kruisen zich, staan op en gaan.)

Gardiaan

(tot neerknielenden Jonker.)

De vrede zij, in deze heilige stede, Jonker, mèt u.

Lijffonker

(oprijzend.)

Amen, Zeer Eerwaarde Gardiaan.

Gardiaan.
Een oord des Heeren, waar des Heeren H. Geest verwijlt, staat open voor gastvrijheid. Toch vordert roof- en plundertijd, bij wapenstilstand zelfs, omzichtigheid. Vergun me alzoo de vraag: Van waar de Heeren Ridders komen en wie zij zijn?

Jonker.
Wij komen uit Oostenrijk en trokken door Elzas en Lotharingen naar hier: mijn heer de Burchtheer de Coucy, zijn oom de Graaf de Mont Mirel, Percival zijn zoon en ik, zijn lijfknaap Adamas de Buxeul.

Gardiaan.

Hebt gij een zegelring, wellicht een wapenschild?

Jonker.

Hier is 't getijdeboek mijns meesters, en hier mijn borst. Wil de blazoenen vergelijken.

Gardiaan

(na onderzoekende blikken op getijdeboek en jonkerkleedij)

Wees welkom dan! Het is 't van vair en keel gefaasde schild des Heeren de Coucy, dat ik sinds jaren ken door mijnen Hertog Henry de Bar. Wat mag de kelder schaften? Wij hebben lekk'ren landwijn of zelfgebrouwen bier. En wilt ge brood en visch. Forellen liefst, uit onze vijvers? We hebben hier in 't klooster een convers, die snoeken weet te vangen, en wat nog méér zegt: ze weet te stoven; wij hebben hier in onze heilige stede zeer vlugge visschers.

Jonker.

De Bedelorden, Zeer Eerwaarde Gardiaan, behoeven die wellicht.

Gardiaan.

O, schalke knaap! Leest gij romans? Gij laast dien *van de Roos*, waarin men van de Bedelorden, ach, zooveel leelijks zegt, dat onze H. Patroon den schrijver niet al te euvel moge duiden.

Jonker.

De lieve Heiligen zijn lankmoedig, Gardiaan, en uw befaamde Ordensheer gaat daarin allen vóór!

Gardiaan.

O, schalke knaap! 't Is of gijzelf bij Franciscanen een *retraite* had gemaakt! O, schalke knaap!

(Hoorngeschal.)

Jonker.

't Signaal mijns meesters! Tot straks, uw heerlijk maal van snoeken en forellen!

(De broeder-portier komt met sleutelbos de poort openen, waarbij zich scharen de Jonker en de Gardiaan. Treden binnen:)

III.

De Coucy, Raoul, Percival en twee wapenknechten.

Gardiaan.

De H. vrede onzer Zaal'gen zij mèt U, eedle Ridders!

De Coucy.

Wij groeten U en vragen Uwe benedictie, Vader.

(knielen neer.)

Gardiaan.

Neemt, Kerstenzonen, die door mijne handen aan!

Raoul.

Mijnheer de Proost, is ons een nachtverblijf gegund?

Gardiaan.

Indien gij soberen eenvoud niet versmaadt...

Lijffonker

(zacht tot Raoul)

Snoek en forellen.

Raoul.

Versmaden doen wij niets, mijnheer de Proost, dan onzen barren tocht.

Gardiaan.
Treedt binnen dan, mijn vrienden, 'k wijs U 't hospitium en uwe schaamle legersteden.

De Coucy.
En onze paarden?

Gardiaan.
'k Gaf last de paarden mèt de knechten te verzorgen bij den pachter.

(De Coucy met Lijffonker en Gardiaan treden binnen de kloosterdeur.)

Raoul

(omkeerend en vermeenend, dat de Gardiaan nog aanwezig is)

Mijnheer de Proost...

Percival.
Oomlief meent Gardiaan.

Raoul.
Weet ik, hoe al die priesters en prelaten heeten?! Elken dag ziet men er meer verrijzen. Ons goede Frankrijk herbergt te Avignon den Paus en 't Pauslijk Hof, en sinds dien tijd zijn we vergeestlijkt, tot in de poriën van ons bestaan, dat nu alleen wat geestkracht toonen moet.

Percival.
Geestkracht! Bij mijn Patroon, wij hebben die van noode bij een misérie als de onze. Dat tochtje zal ons heugen, oom Raoul.

Raoul.
Het heugt mij reeds te lang,

(tot schildknaap.)

Neem helm en zwaard en berg ze weg bij kolf en lans

(tot Percival),

die op deez tocht van schaamte bloosden.

Percival.
Bijna twaalf maanden te velde en niets dan nederlagen.

Raoul.
Niets dan nederlagen, neef Percival.

Percival.
En welke nederlagen, oom Raoul?!

Raoul.

Om je familiehairen te berge te doen rijzen.

Onderwijl ontdoen zij zich met behulp van persevanten van harnas en malie, kleeden zich in kleinen wapenrok. Bij het ontgespen van het harnas worden de scheenstukken afgelegd. De schildknapen ontnemen hun de gansche wapenrusting.)

Percival.

Logge Teutoonsche kolven en lompe zwaarden zijn neergebeukt op sierlijke Gallische koppen.

Raoul.

Zeer onsierlijk neergebeukt, neef Percival; ze klonken hol.

Percival.

Onmooglijk, oom Raoul; Teutoonsche koppen klinken hol.

Raoul.

Men kent geen slecht gevulden Franschen kop, da's waar!

Percival.

Wel slecht gevulde beurzen, oom Raoul.

Raoul.

Ja, palsambleu, wel slecht gevulde beurzen! Maar wat een neerlaag, Percival!

Percival.
Vol klank als een gevulde beurs.

(Intusschen is hun omkleeding geschied, verwijderen zich de speerknechten en nemen de ridders op een bank bij de bron plaats.)

Raoul.
Hol klinkend, akelig hol als een Teutoonsche kop!

(Pauze)

Wat nu?

Percival.
Ja, wat nu?

(Kleine pauze.)

Raoul.
Weet jij nu, wat je vader wil?

Percival.
Hoe zou ik weten, oom? Een echt zoon kent een echten vader niet, maar een echt vader kent zijn echten zoon.

Raoul.
Wees dan getroost, gedwarsbalkt jonker! Je leert elkaar dan nimmer kennen.

Percival.
Hoezoo, mijn echte oom?

Raoul.
Hoezoo? Hoezoo? Ben jij een echt zoon van je vader? Jij met een...

(mimeert den dwarsbalk.)

Percival.
Natuurlijk ben ik dat. Is niet mijn vaders liefde tot mij echt? En is mijn eerbied voor zijn ridderdeugd niet onverbasterd?

Raoul.
Hofnar bij Sire le Roy!

Percival.
Bij mijn Patroon! ik treed als hofnar af, en ruim aan u de plaats. Veel geest, mijn waarde oom! Veel schalke geest!

Raoul.
Geest? Waarde Percival..... Uw tante heeft mijn geest geboeid.

(hem toefluisterend)

Trouw nooit een vrouw, die boeit, neef Percival, die boei is zwaar!

Percival.
Mijn tante zou den geest van Oom èn boeien èn bezwaren?! Niet mooglijk!

Raoul.
Toch waar! Zelfs zonder geest drukt zij mijn geest terneer.

(toefluisterend)

Trouw nooit, neef Percival!

Percival.
Is dan haar geest vergeestlijkt als ons goede Frankrijk? Is Tante's geest dan kloosterrijp?

Raoul.
Ja, kloosterrijp, en wrang voor 't wereldsch leven. Zij zit den ganschen dag te peinzen en te turen, te schouwen naar de dingen van het namaals. Zij schouwt de toekomst in. Zij is een vrucht uit 't Heilig Eden der Mystiek.

Percival.
Een hooggewassen vrucht, door u geplukt!

Raoul.
Och, was mijn arm te kort gebleken!

Percival.
Arme plakker!

Raoul.
Die werd geplukhaird! Palsambleu! We lieten Sire de Coucy te lang reeds in zijn cel.

Percival.
Daar moog' hij thans zijn ramp beweenen.

Raoul.
Weenen? Niet zijn natuur. Terwijl wij dreven in ellende, de maledictie slingerend naar zijn hoofd, ('t vergeestlijkt Frankrijk heeft ons dat geleerd) zat hij te paard, glimlachend, op zijn lippen een *bon mot.* Neen, zulk een Ridder zag ik nooit, en voorbestemd is hij tot hooge waardigheid, *indien* hij maar partij voor Frankrijk kiest.

IV.

De Coucy, Raoul, Percival, later Gardiaan, Monniken en Adamas.

De Coucy.
Aha, nobles seigneurs! uw legers zijn gespreid!

Raoul.
Die, bij deez zomerpracht, wij later zullen zoeken.

De Coucy.
De Gardiaan gaf last den disch hier aan te richten, onder kastanje en accacia. Adamas, help den broeder-deservant, en jij ook, Percival.

(Dekken den disch met 2 monniken.)

Raoul.
En wanneer zijn wij op den burcht?

De Coucy.
Morgen, daar wij met priemtijd van hier vertrekken.

Raoul.
Morgen reeds? Vaarwel, gestoofde snoek! Vaartwel, forellen!

De Coucy.
Om overmorgen bij den Burchtheer landbouwfeest te vieren!

Raoul.
Een mooie stemming voor een huldefeest van Eedlen, Ridders en Vazallen!

De Coucy.

De stemming komt, mijn waarde oom, zoodra wij elk gevaar te boven zijn en dat zijn wij reeds nu!

Raoul.

Nog niet. We worden achtervolgd door Tomassi, die het aan u, mijn neef, wel allerminst vergeeft, dat gij hem hebt ontslagen uit uw dienst.

De Coucy.

Wat sombere gedachten, waarde oom; Tomassi kreeg zijn straf. Mijn zegel werd vervalscht en mijn blazoen in gele was zeer kunstig bijgewerkt en afgedrukt. Ik joeg den kunstnaar weg.

Raoul.

Toch is 't een wonder, dat de H. Maagd aan ons bedreef, nu wij ontkwamen aan zijn ruiterstoet. Maar hoelang zal 't nog duren, eer ik terug ben bij mijn beminde en minnenswaarde gemalin!?

De Coucy.
Mijne geëerbiedigde Tante?

Raoul.
Uw Tante, door mij hooglijk geëerbiedigd, zij wacht met ongeduld haar man, gemaal... en echtgenoot.

Percival.
Met ongeduld en sterk verlangen om u te omarmen, Oom.

Raoul.
Dat geven alle Heil'gen uit het Paradijs! Ja, wie zijn vrome gemalin verlaat, voor langen tijd verlaat, en met een omgevallen hertogskroon, met jicht, met vier bevroren paarden, zes doode persevanten en zonder zelfs een blanken heller aan rantsoenen keert, heeft volle aanspraak op de hulde zijner beetre helft, hij staat in nooddruft met den bedelaar gelijk.

(Gardiaan overziet de gedekte tafel en zegt:)

V.

Gardiaan.
Dan is hij in den meest gebenedijden staat, door eenig sterveling op aard' bereikt.

De Coucy.
Beed'laar, oom Raoul? Geen Ridder werd ooit beedlaar! tenzij hij 't ordekleed der Franciscanen koos en dus een bedelaar ter eere Godes wilde zijn.

Gardiaan.
Dan wordt zijn bedelpak de schoonste koningsmantel; van hermelijn en marterbont de grofste pij. Zet, vrienden, u aan den schaamlen avonddisch.

Raoul

(tot Adamas)

Wat hadt jij praats van snoeken en forellen?

Adamas.
Die worden nu tot Vastendag bewaard!

(Plaatsen zich aan tafel: Gardiaan in 't midden, rechts van hem De Coucy, naast hem links Raoul, dan Percival en Adamas. Terwijl zij plaats nemen, is de maan doorgekomen en is door den monnik-deservant een groote kan met bier opgebracht, benevens brood en kaas.)

Gardiaan

(opstaande, zich kruisende en biddend)

Dat wij deez' spijzen en deez' drank
Nemen in dank
Tot onzen Hemelvader.
En later komen vroom en wijs
In 't zoete Paradijs,
Waar lieve Englen zweven
En wij voor eeuwig leven!

Allen

(in koor)

Amen! Amen!

(Adamas bedient. De monniken voorzien den Gardiaan.)

Gardiaan.
Waart ge lang in den krijg, Messire?

De Coucy.
Bijkans een jaar, Eerwaarde Vader.

Raoul.
En dát jaar zal ons heugen; het duurde veertig maanden, mijnheer de Proots.

De Coucy.
Oomlief is somber door den regen en den wind, die in den Elzas gruwlijk blies.

Gardiaan.
We hadden hier een vroege lente.

Raoul.
En daar een laten winter, maar onze troepen, waarde Proost, zijn feller nog gegeeseld door den honger...

De Coucy.
Eet dan nu, oom, en haal uw schade in.

Gardiaan.
Dan gij gestriemd waart door de kon? We hadden ook een strengen winter hier.

Raoul.
Eerwaarde Proost, we zagen voor onze oogen de paarden kwijnen en wegsterven.

Percival.
In sneeuw en ijs verzinken.

De Coucy.
Ja verzinken, omdat bij die barbaren van Teutonen de winter slecht regeert.

Raoul.
Ik droomde intusschen van de Palestijnsche Zon en van Jeruzalem en 't Heilige Sepulcher.

Gardiaan.
U trok als pelgrim naar het Heilig Land?

Raoul.
Dertig jaar her trok ik als pelgrim naar het Heilig Land; ik bleef er vijf.

Gardiaan.
O, welke zalig-vrome heugenissen zijn u gegund, heer Ridder! daar op den grond, waar God op aard verscheen, te toeven!

Raoul.
Niet enkel vrome heugenissen, Gardiaan, maar vaak zeer droeve.

Gardiaan.
Daar gij der Kerstnen land ontweldigd zaagt aan hunne hand en door den Saraceen beheerd.

Raoul.
Dat niet alleen. Ik zag der Kerstnen tweedracht, de scheuring in vijandige partijen, hun machteloosheid door hun wanbestuur, en ik betreurde, dat een sterke, wijze Vorst, als onze Koning Karel, den heilgen Lodewijk gelijk, niet riep ter heirvaart, tot herovering van het H. Land.

Gardiaan.

Dat gave onze Hemelrechter, doch 't waar geloof sterft uit bij Vorsten en Prelaten.

De Coucy.

De Hemel wekke dan een Godfried van Bouillon! Een Kruisvaartprediker als Peter van Amiens.

Gardiaan.

Een Kruisvaart zij door onzen wijzen Vorst bevolen en heel mijn klooster snelt te wapen, en schaart zich onder Frankrijks heilige banieren.

Percival.
Ik scheep mij met u in!

Raoul.
Krijgshafte clerken, ridders naar mijn hart!

De Coucy.
Wat stroom van geestdrift?! De Koning, vrienden, loopt aan Frankrijks band. Hij draagt het juk van Frankrijk en kan het zich niet van de schouders wentlen. Zoo draagt een ieder 't zijne.

Raoul.
Een sterke vorst kan alles, en ik ken maar één sterken vorst, dat is de Fransche vorst en alle anderen staan bij dien eik als kreukbaar riet.

Gardiaan

(staande)

Op de heirvaart van onzen sterken, wijzen, Christenkoning Karel V.!

Allen

(staande met de bekers omhoog)

Au Sire le Roy!

De Coucy.
En aan het zoete Frankrijk!

Allen
Aan het zoete Frankrijk!

(Adamas heeft de bekers gevuld.)

Raoul.
En verbeeldt je, daar in Oostenrijk, mijn heeren! de vorst bekampt daar fel het harnas van den ruiter, de felle vorst grijpt zelfs zijn ooren en zijn neus en stolt zijn bloed. Wat laffe vorst!

(De Coucy lacht hartelijk en luid.)

Raoul

(komisch treurig tot Percival)

En je vader lachte onder alle die misérie, zooals nu.

Gardiaan.
Een zeer gelukkige natuur, messire, door Godes H. ordonnantie U verleend.

De Coucy.
Ik ben U dankbaar, ZeerEerwaarde vader.

Gardiaan.
Wees het vooral den Hoogen Rechter op den Hemeltroon.

Raoul.
Jou vader lachte zelfs, toen mijn vier paarden waren doodgevroren.

Gardiaan.
Die arme dieren!

Percival.
Misschien, omdat mijn vader anders weenen moest.

De Coucy.
Juist, mijn zoon, een Ridder spaart zijn tranen. Herinner u Poitiers, mijn waarde oom.

Raoul.
Waar Koning Jan, toen hij gevangen werd, *niet* weende.

De Coucy.
En waar zijn jongste zoon Filips, thans Hertog van Bourgonje, tranen schreide, tranen van smart en spijt, toen al zijn broeders van het slagveld ijlden en hij alleen terzijde van zijn vader bleef.

Percival.

Dat had ik ook gedaan! Een zoon is levenslang de schildknaap van zijn vader!

De Coucy

(hem de hand reikend, en zich een ebbenhouten kruis aan zilveren keten van de borst nemend)

Edelman! Neem dit kruis! 't Bevat in den rechterarm, in 't ebbenhout gedreven, een splinter van 't Hoog, Heilig Kruis op Golgotha! Het komt u toe, het werd door een Heilige op aard gedragen, uw moeder.

(tot Gardiaan.)

Omgord den knaap er mee, ik bid u, Gardiaan!

(Percival knielt neer.)

Gardiaan

(met het kruis)

Het wonderdoende Kruis omringe u, goede zoon, met wonderdoende liefde! Amen!

Percival.

Amen!

De Coucy.

Amen!

(in verrukking.)

Edelman!

Gardiaan.

En weldra Ridder! Indien mijnheer uw vader wil.

De Coucy.

Indien de Koning 't wil!

Raoul.

Ach, had ik u tot zoon!

(Percival den ridderslag gevend.)

Palsambleu!

Gardiaan.

Ik bid u, lieve Ridder, denk aan de H. Kloosterstede! en matig u in toon.

Raoul

(opstaande van den disch)

Geef mij een poenitencie, dierbre proost. Een honderd paternosters of een beevaart naar de kathedraal te Amiens om op het graf van Sint Jeroen te bidden. De Sire de Coucy - ik zeg het u - weent nooit en allerminst om vier bevroren paarden van zijn oom.

Gardiaan.
Uw neef bespaart zijn tranen, Ridder, voor d' ellenden dezer wereld.

Raoul.
Ze zijn in hem bevroren, niet waar, mijn waarde neef?

De Coucy.
Al wat het u behaagt te zeggen, waarde oom, zal ik voorzeker niet weerspreken in dit uur!

(staat op.)

Raoul

(tot Gardiaan)

De smart glijdt langs hem als de waterdroppel langs dit marmerbekken.

(wijst op de bron.)

Ze laat geen sporen achter.

Gardiaan.
Maar *was* er toch!

Raoul.
Ze *was* er, maar onmerkbaar, althans voor anderen!

Gardiaan.
Ha! welk een Ridder! welk een Ridder!

Raoul.
En thans, mijn lieve vrienden, goeden nacht, en droomt van dezen eedlen zomergroet.

Gardiaan.
Wanneer begint de rit?

De Coucy.
Met priemtijd, Gardiaan.

Gardiaan.
Dan wordt het tijd voor de eedle Heeren hun legerstêen te zoeken.

Raoul.
Geef ons eerst dan uw zegen, waarde Proost, want ware vroomheid is ons, Ridders, lief!

Gardiaan.
Het ridderlijke, Sire, trekt naar de vroomheid, al is de vroomheid zelv' een knechtschap tegelijk, de knechtschap Christi, die u in uwen slaap bewake! Nu, goeden nacht!

(Raoul, Percival en Adamas knielen neer voor Gardiaan.)

Allen.
Eerwaarde Vader, goeden nacht!

De Coucy

(tot Adamas)

Jonker Buxeul, wacht in mijn cel, een woord tot *U*, mijn vader.

Gardiaan.
Ik luister, goede zoon!

VI.

De Coucy en Gardiaan (zittend bij de bron.)

De Coucy.
Mijn goede oom had wel gelijk, mijn vader, de tranen zijn in mij bevrozen.

Gardiaan.
Ontdooien zullen zij door zonneliefde Christi, bij vurig smeekgebed ten Hemel opgezonden.

De Coucy.
Ik kan niet langer zwijgen, de smart wekt luid mijn ziel, die spreken moet. Wilt gij mij hooren, vader?

Gardiaan.
Laat ons dan binnengaan, Messire.

De Coucy.

Neen, ik bid u, vader; laat ons blijven, hier, in den zomernacht, onder den starrenhemel, nabij de murmelende bron, hier in de schaduw van de stede Gods; hier kan ik spreken, hier voelt mijn borst zich ruim, hier valt de zwijg-last van mij af.

Gardiaan.

De zondelast moog' zich ook van u wentlen, kind.

De Coucy.

Bij Poitiers werd ik met Koning Jan gevangen; 'k was zestien en trok als gijzelaar naar Engeland; daar bleef ik meer dan veertien maanden, toen Koning Eduard zijn oogen naar mij, den jongen Franschen Ridder, sloeg en Isabella, nauw 14 jaar, ten huwelijk mij gaf. Twee kinderen, tot elkaar geleid, twee speelgenooten droomend voort, totdat hun kinderspel verveling, hun droom ontwaken bracht.

Gardiaan.

Twee kinderen in den heiligen echt geknoopt, gekwartileerd twee wapenschilden, maar niet twee harten saamgehecht.

Ja, zoo gaat het in deze booze wereld, als men de straffe hand van God niet wil bespeuren.

De Coucy.

Zoo was het, goede Vader, twee wapenschilden gekwartileerd: de kroon der Plantagenets en 't van vair en keel gefaasde schild der heeren de Coucy, maar méér ook niet.

Gardiaan.

Iets meer nog, kind! de gravenkroon van Bedford.

De Coucy.

De gravenkroon van Bedford en later van Soissons, waarnaar mijn hebzucht stond, zooals mijn hoovaardij begeerde een kind van Groot-Brittanje!

Gardiaan.

Werd uw begeerlijkheid gestild?

De Coucy.

Hoe kon het ooit, mijn vader?!

Gardiaan.

Slechts zij, die daar begeeren den hemelschat, zij hong'ren nooit en dorsten nooit, mijn kind. Ga voort, mijn zoon!

De Coucy.

O, Vader! een tijd van ongestoord genot duurt kort en weldra voelde ik al de treurnis van mijn echt!

Gardiaan.

Hij was door God in Zijne heilige ondoorgrondelijkheid besloten, kortzichtig kind!

De Coucy.

Zoo dit de Hemelrechter ordonneerde, dan Vader, wilde Hij mij straffen voor mijn zonden. Hoe neetlig werd mijn staat! Ik was vazal van Frankrijk; terzelfder tijd door mijn domeinen in Brittanje vazal van Engeland. Door mijnen echt werd ik verwant aan Engelands Koning; als Franschman was 'k zijn vijand, als schoonzoon licht zijn vriend en als vazal moest ik hem huldigen als Leenheer. Bij vrede ontkwam ik aan den strik, maar bij krijg rees voor mij dubbele klem; ontwrong ik mij, dan moest ik krommen, bukken, buigen, of mocht als beedlaar smeeken: Valois en Eduard om mij, wiens handen trilden naar de greep van 't zwaard, 't vloekwaardig recht te gunnen der Onzijdigheid.

Gardiaan.

Beklaaglijk voor een Ridder!

De Coucy.

Ik werd als een worpsteen, dien men slingert van één burchtkanteel naar 't ander. Op d' eenen burcht de gouden lelies der Valois; op d' andren van 't Huis Plantagenet de gele brem. De kleuren van den haat. Wien zal ik treffen? Mijn Vorst of mijn beau-père? Ik val ter aard en blijf als worpsteen liggen.

Gardiaan.

En uw natuur dreef u tot doen?

De Coucy.

En ieder wapenfeit werd mij een angel. Behoorde ik niet tot Frankrijk? Was 't niet een wanbedrijf, als mijn banier niet *tegen* Engeland stond? En haten ging ik Engeland, dat mij een dochter had ontnomen.

Gardiaan.

Kon dan de moeder 't niet verhind'ren?

De Coucy.

Verhindren? 't Was haar wil! Dat kind aan 't Hof van Eduard zou mij naar Engeland trekken. O, Eerwaarde Vader, 'k werd verscheurd door tijgertanden van vertwijf'ling. Ik kon op Franschen grond niet blijven, daar stond als een kolos de bodem tegen mij en riep mij toe: 'Wee, wee, kleinzielig man, begraaf uw zwaard, verberg uw lans en werp uw gouden sporen op de vaalt! Zwaar drukt uw riddertred mij op de borst!' Ik ging naar Lombardije, krijgde er vier jaren lang, en toen naar Oostenrijk, vèr weg, maar altoos vèr weg van Frankrijk. Ik legerde aan den Donau mij. En nu - welk een misérie?! Welk een misérie, vader!

Gardiaan.

Het menschenlot is vol misérie, Zoon, die slechts de H. Kerk omscheppen kan in pure zaligheid.

De Coucy.

Na nederlaag op nederlaag ben ik gevlucht als beedlaar, als berooide, die vluchten *moest*, omdat hij geen soldij meer had voor schildknaap en vazal, voor speer- en wapenknecht! 't Blazoen der heeren de Coucy, het onbevlekte, is bevlekt; ik ben gevlucht en al de smaad van een lafhartige komt over mij.

(Hij weent.)

Gardiaan

(zijn handen grijpend)

Zoo spreekt, arm kind, een moedelooze Ridder, maar voor hèm, gelijk voor alle Kerstnen, is daar redding uit den nood. Bekeer u, grijp het zwaard van Christus, omgord u met den krijgsmansgordel van zoeten Jezus, verneder u voor God, werp weg de malie en het harnas der booze wereld en kies de rusting van de Heilige Triniteit! Ontvang als Kerstenman den nieuwen doop, het Sacrament, de naaste baan ten Hemel. De kloosterdeur staat open.

De Coucy.

Wat zegt ge?

Gardiaan.

O, Kerstenzoon, word wijs en kies de Opper-Wijsheid, die naar Gode is. Treed in de sfeer der Heilgen reeds op aard en wandel als krijgsknecht Christi, in d' armoe dezer wereld, bezitter van het burgerschap des Hemels.

De Coucy.

Wat zegt ge?

Gardiaan.

De kloosterdeur staat open.

De Coucy

(in heftige spanning)

Bij Sint Denis, ik...

Gardiaan.

Word Christus' wapenknecht. Grijp de Banier, het Vaandel onzer H. Kerke en ge zijt vrij van elken smaad, dien zij, de Keizerin der Eeuwen, van u wentelt en op Haar reuzenschoudren torst!

De Coucy.

Dus, wilt ge, dat ik mijn koning, Frankrijk, gemalin en kinderen, de ridderschap, mijn burcht, mijn goederen en kasteelen, mijn naam, mijn eer, mijn adel... dat ik alles zal verlaten?

Gardiaan

(kil)

Om Christus' wille schenkt alles gij der H. Kerke, om de Kroon der Hemelglorie te verwerven.

De Coucy

(heftig)

Dat is onmooglijk! En dat zou 't lafhartige der vlucht vergrooten. Dat zou in eigen oog verachtelijk mij maken. Neen vader, neen! dat is onmooglijk. Dan beter worst'len tot den eind!

Gardiaan

(de armen uitbreidend)

Verdwaasde wereldling! Hebt gij dan nòg de armzaal'ge leegte niet doorzien van 't wereldsch schijnbestaan?! En hunkert gij als smachtend zondaar naar bezit? Wat is bezit? Ellende is bezit! hoe dieper dat gij smacht, te dieper wordt uw val. *Verdwaasde wereldling! eens komt de dag*, *misschien reeds morgen is hij daar*, *dat gij 't bezit de maledictie geeft en uwe benedictie aan het niet-bezit. Ellende is bezit en in 't begeerlijkst ding ligt reeds der onrust kiem.* Rust, zoek rust in onze moederarmen!

De Coucy.

Rust nà de worsteling! Ik blijf wie ik ben, mijn vader. Ik wil voor de H. Kerk strijden, gelijk ik deed in Lombardije, ik wil den Saraceen bekrijgen en, roept mijn Vorst ten heirtocht, 't Heilige Sepulcher verweren tegen rooversklauw en arendsgreep; doch *mèt* het wereldsch zwaard, dat door de handen mijner dappre vaadren werd omklemd en *in* het harnas van den Franschen Edelman.

Gardiaan.

De hoovaardij kwam altoos vóór den val, en is het zondig menschenkind eenmaal verward in strikken van den Euvle, dan valt een blinddoek voor zijn oog en om zijn ziel een floers; tenzij de H. Moeder Gods zijn oog en hart verlicht en zinbekoring wijkt.

De Coucy.

Dat is de H. Paradijsstaat, vader, of die der Englen op het Hemelveld, *niet* die van stervelingen.

Gardiaan.

Dat is de heilige staat op aard, waarin de religieuzen reeds getreden zijn.

(Monnikenzang.)

De Coucy.

Misschien...

(Hij wil verder spreken, doch bedenkt zich, zeggend:)

Goede nacht, Eerwaarde Gardiaan!

Gardiaan

(kortaf)

De H. Maagd zij, wereldling, met U!

(knielt neer en kruist zich.)

Van Vesper- tot Completen tijd afgespeeld, klinkt onder de laatste woorden van den Gardiaan Monnikenzang uit het klooster. EINDE VAN HET EERSTE BEDRIJF.

Uit den vreemde,
door Ph. Wijsman.
De primus.

Neen neen - het kon niet. Het was misbruik maken van 't vertrouwen, dat Dr. Korte in hem stelde. Aan hem had de rector den sleutel in bewaring gegeven en daarbij met zijn vriendelijken, vermoeiden glimlach gezegd: ‘Pas er goed op, Rudolf Jonker; ik vergeet den sleutel van mijn lessenaar zoo vaak.’ De primus der klas had toen eene rilling over zijne leden voelen gaan en met neergeslagen oogen had hij den sleutel uit de gloeiend warme hand van Dr. Korte aangenomen. Hij had hem niet durven aanzien. - Dr. Korte was ziek. Over enkele weken zou hij den schooldienst verlaten; zij wisten het allen. Sigismund Majewsky, een dikke goedhartige Pool, had in het vrije uur gezegd: ‘Jongens, wij moeten hem nu niet meer plagen, - hij is zulk een stakkerd!’ Toch zouden die goede voornemens niet ten uitvoer gebracht zijn, indien Dr. Korte dien dag niet bijzonder stil en toegevend geweest was. Hij luisterde slechts half naar de vertaling van Virgilius door de jongens. Nu en dan verbeterde hij iets, of knikte hij goedkeurend, om daarna weer, dof en in elkander gezakt, te blijven turen naar den grond.

En dien meester zou hij bedriegen? - hem die voor hem zoo nadeelige ontroering verschaffen? Neen, dat niet, dat nooit! Rudolf Jonker wierp zich op zijn warm bed om en om. Een gevoel van haat steeg in hem op tegen den bengel met zijn zomersproeten, tegen Felix Voorland, den zoon van den eersten advocaat der stad, den broeder van de mooie Olga. Hoe kwam die leelijke jongen toch aan dàt zusje? Jonker werd telkens opnieuw getroffen, als hij aan haar dacht en haar weer persoonlijk in zijn verbeelding zag. Hoe fier droeg zij het hoofd; met welk een sierlijke beweging keerde zij zich om; hoe lief kon zij lachen... en dan dat eigenaardige maniertje, om haar blouse af te trekken, zoodat die strakker zat!...

Als een storm, een onweersbui in de lente, was het over hem gekomen, dat gevoel; soms lachte en weende hij tegelijk; dan weer stak hij zijne armen in de lucht, alsof hij hoopte het lieve meisje te mogen omstrengelen; hij liep met een grooten omweg naar de school, alleen om kans te hebben haar even te zien en, verlegen, zijn hoed voor haar te mogen afnemen. Nu lag hij, in de overmaat van zijn verlangen naar haar, met zijn gelaat tegen het kussen gedrukt, teedere woordjes te fluisteren, alsof zij hem kon hooren en verstaan,

wat er in hem omging. Een onweerstaanbare drang zich op te offeren bezielde hem; maar hij kon daaraan alleen inzoover gevolg geven, dat hij aan den broer verkwistte, wat hij zoo graag aan de voeten der zuster zou hebben willen neerleggen. In den zak van dien sproetigen, leelijken broer verhuisden zijne karige zakduitjes in den vorm van sigaretten; voor dien dommen jongen maakte hij, in stilte, het schoolwerk af; ja, in een buitengewone, offervaardige stemming had hij dien broer van Olga zijne kostelijke verzameling vreemde postzegels afgestaan....

De niet in elk opzicht domme Felix Voorland had zijn voordeel spoedig begrepen en hij wist van de omstandigheden ter dege partij te trekken.

Maar wat hij nu van Rudolf verlangd had, was al te erg! Hij had kort af geweigerd. Verbeeld je, Felix had van hem geëischt, dat hij, die als Primus nu den sleutel van Dr. Korte's lessenaar in zijn bezit had, in 't geheim een paar bladzijden uit het Klasseboek zoude wegnemen, en daardoor het blad, dat de misdrijven van den sproetigen jongen behelsde, zou doen verdwijnen! De zoon van den rechtsgeleerde ging van de overtuiging uit, dat, wat niet in de akten vermeld stond, eenvoudig niet bestond. En Felix had alle reden om voor deze ‘akten’ te vreezen. Want in het begin van dit kwartaal had hij den rector door een lagen streek geducht boos gemaakt. Het was een van de hoogst zeldzaam voorkomende gevallen geweest, waarbij de zieke leeraar zich door zijn drift had laten overweldigen. Van het hoofd tot de voeten bevende, had hij het gebeurde in het Klasseboek geschreven. Bij hetgeen Felix Voorland reeds op zijn kerfstok had, was dit ruim voldoende, om hem tegen Paschen onmogelijk te maken op de school.

Voor Dr. Korte was een hevige hoestbui 't gevolg geweest van dit tooneel; daarna was de zieke man, hijgend, met zijne hand tegen de borst, op een stoel neergevallen. De jongens waren als muizen zoo stil geworden.

Buiten gekomen in het vrije uur, was Felix Voorland brutaal genoeg om op zijn heldendaad te snoeven. Maar de groote, dikke Majewsky ging vlak vóór hem staan, spuwde en voegde hem, op een toon van diepe verachting, toe: ‘Jou varken!’ De Pool was niet goed op de hoogte van de hier gebruikelijke scheldnamen, daarom behielp hij zich met den naam van het eerste leelijke beest, die bij hem opkwam.

Voorland had wel koel en onverschillig bij dien nieuwen titel zijn schouders opgetrokken. Maar nu de Paaschweek naderde, werd hij toch wat bang. Hij zou volgaarne het blauwe petje der primaners hebben willen verkrijgen. Zijn werk was, dank zij Rudolf Jonker's helpende hand, voldoende; maar nu kwam die ellendige aanteekening in het Klasseboek er tusschen...! Juist *die* leelijke bladzijde wilde hij Rudolf daaruit laten wegnemen. Dr. Korte vergat in den laatsten tijd zoo veel; wat hij niet opschreef, ging voor hem verloren; als dit blad uit het boek ontbrak, zou die aanteekening bij zijn getuigschrift niet te vinden zijn en hij, Felix Voorland, zou naar Prima kunnen overgaan.

‘Toe - doe het maar!’ bedelde hij telkens weer opnieuw. ‘Je hebt den sleutel; morgen onder de gymnastiekles is de klas leeg en dan ziet je niemand!’

Maar toen Rudolf bleef weigeren, sloeg hij een anderen toon aan. Hij had in den laatsten tijd zeer goed gemerkt, dat ook een primaner zijn mooie zusje bewonderde, en nu kwam het juist goed te pas, dat dit jonge mensch ook zijn best deed Olga's broer ten zijnen gunste te stemmen. Met enkele zijdelingsche toespelingen, maar die den gevoeligen Rudolf Jonker als dolk-

steken troffen, vertelde Felix van die bewondering; en daarbij liet hij toevallig doorschemeren, dat zijne zuster van dien anderen niet afkeerig was, maar dat het toch feitelijk in zijne hand lag, wie de begunstigde blijken zou.

Zoo terloops sprak hij er ook over, dat Olga naar een in de buurt gelegen dorp vergezeld moest worden. Het scheen, dat de primaner hiervan iets gehoord had, want hij kwam hem nu met allerlei mooie beloften aan boord, als Felix hem 't verlof wilde verschaffen, zijne zuster alleen weer thuis te mogen brengen.

Rudolf Jonker verbleekte. Als een ander Juffrouw Olga thuis mocht brengen, dan meende hij, dat hij daarvoor het eerst in aanmerking moest komen. Onwillekeurig hield hij haar broer alles wat hij voor hem gedaan had voor. Het was alsof hij de koorts kreeg bij de gedachte aan de mogelijkheid, dat hij een half uur met het lieve meisje alleen zou kunnen zijn en met haar babbelen. Zeker, hij zou over het reinste en beste wat er in hem was tegen haar spreken.....

Maar Felix trok gewoon zijn schouders op, en toen zijn medescholier en klasgenoot bleef aandringen, zeide hij droogjes: ‘Ik heb jou ook vergeefs gevraagd... je weet wel, over die bladzijdjes in het Zwarte boek. Maar nu zal ik je een voorstel doen. Ik zeg den primaner af en vertrouw mijne zuster aan jou geleide, wanneer je mij niet later dan Woensdagmiddag die blaadjes brengt... je weet wat ik bedoel.’

En morgen was het nu Woensdag! Kermend ging Jonker in zijn bed overeind zitten.

Die dag zou voorbijgaan als alle andere dagen, maar daarop volgde Donderdag, Vrijdag, en dan de Zaterdag; en op een dier dagen zou de mooie Olga Voorland geheel alleen zijn met Walter Verner, met den primaner, die veel rijker, eleganter en knapper was dan hij; met Verner, van wien het gerucht zeide, dat hij reeds menig meisje in stilte gekust had. Die gedachte was vreeselijk! Neen - dat niet! Goede God, dàt niet! En hij kneep zijne heete handen stijf dicht.

Plotseling schrikte hij. Had hij den sleutel nog wel? Den sleutel van den lessenaar? Hij stak een kaars aan en zocht in de zakken van zijn broek. Gelukkig! - Een steen viel van zijn bezwaard gemoed, toen hij den kleinen, glimmenden sleutel uit zijn broekzak haalde. Aarzelend draaide hij hem in zijn vingers rond.

Hij had hem eenvoudig in het slot te steken - eenmaal omdraaien - vlug het Klasseboek weg te nemen - een paar bladzijden er uit te knippen - het geheel zou twee minuten duren - en dan mocht hij de mooie Olga dien avond thuis brengen, tegen haar, stamelend, alles zeggen wat er in zijn hart omging. Goede hemel - alles wat hij bezat - jaren van zijn leven zou hij voor dat ééne half uur overhebben!

En hij had het in zijne hand; weder hoorde hij het dringend vragen van Felix Voorland met zijn: ‘Toe, doe het maar!’ hij zag den blanken sleutel glimmen; - maar zijn hart klopte bang, als stond hij op het punt een groot kwaad te doen.

Een verleidende stem fluisterde: ‘Niemand ziet het, niemand weet er iets van en Dr. Korte zal 't waarschijnlijk nooit merken. Mocht het ten laatste uitkomen, - nu, dan kan het hem niet benadeelen, want hij neemt toch zijn ontslag.’ Schuw als een dief, of inbreker, zag hij rond. Tegen de

muren van zijn kamer dansten grillige schaduwen van de door den tocht flikkerende vlam. Die schaduwen joegen hem schrik aan; - zij keken hem dreigend aan; - in een opwelling van angst blies hij het licht uit en trachtte te slapen, wat eindelijk gelukte.

Den anderen morgen werd hij met een zwaar hoofd wakker. Hij zocht werktuigelijk zijne boeken bij elkaar en ging naar het gymnasium. Maar als door een geheimzinnige macht gedreven nam hij een omweg. Hij wilde langs het huis van de familie Voorland gaan; het was, alsof daar iets op hem wachtte, alsof daar iets tot beslissing komen zou, dat den strijd en het doffe gevoel in zijn hoofd zou doen eindigen. Al nader kwam hij bij het blinkende porceleinen naambord van den advocaat; maar 't geheele huis lag nog in diepe rust. Schuw liet hij zijn blik over de vensters glijden. Nu ontstelde hij... boven, op de eerste verdieping bewoog iets voor het raam... hij zag niet wat... misschien eenvoudig een gordijn, dat heen en weer werd getrokken... het bloed steeg hem naar het hoofd. Hij stapte vlug voort, maar hij zag toch om; - zou er uit dat huis niets komen, dat dien twijfel van hem afnam? Neen, - nergens iets te zien; - de weg lag nog als uitgestorven. Maar toch - in de verte verscheen een blauw petje; langzaam drentelend, een pak boeken onder den arm, kwam Walter Verner daar aan. Voor den primaner was dit evenmin de naaste weg naar het gymnasium. En onderzoekend, zonder den minsten schroom, en met zijne onberispelijke houding, zag hij naar de vensters van het huis, nu zijn stap nog meer inhoudend.

Rudolf Jonker drukte zijne boeken vast tegen zich aan. Hij beet zijn tanden op elkaar; een steek ging pijnlijk door zijne borst. Liefst zou hij naar dien knaap willen toe gaan en hem een slag in het aangezicht geven. In zijn verbeelding was iedere blik, dien Verner naar dat bovenvenster opzond, eene onvergeeflijke driestheid, een beleediging van het heiligste wat in hem was. Gelukkig bood hij aan de verzoeking weerstand en ging naar de school. Maar hij kon die akelige gedachte niet kwijt raken. De eerste les werd gevolgd door het tweede uur; toen kwam de rustpoos; en nu moest hij zien, hoe de primaner zijn arm in dien van Felix Voorland legde en driftig met hem redeneerde.

‘Wat wilde hij?’ vroeg Rudolf later fluisterend.

‘Wie?’ De sproetige veinsde hem niet te begrijpen.

Toen keek Rudolf Jonker hem ernstig aan: ‘Felix!’

En de ander vroeg, nu ook zacht; ‘Doe je het?’

‘Ja!’

Het woord was gesproken. Hij wist niet hoe, en terugnemen kon hij 't niet, want juist begon de volgende les. Een paar maal gleed het oog van den docent naar de bank, waar de primus zat en hij schudde het hoofd. Wat scheelde hem toch? Met gefronst voorhoofd staarde Rudolf Jonker strak naar één punt en bij tusschenpoozen rilde hij als door koude koorts geschud. Een tweede loerde ook naar die bank: Felix Voorland zag, voorovergebogen, in gespannen verwachting, naar elke beweging van zijn schoolkameraad. Voor 't geval, dat dit noodig bleek, had hij nog een lokmiddel in zijn zak: 't was het portret van Olga, dat hij gisteren uit het familie-album had weggenomen.

‘Wij hebben onze fotografieën laten maken’, zeide hij; ‘zie eens, vindt je niet, dat het goed is?’

Jonker gaf geen antwoord; hij spande zich in, om zijn gelaat en zijne hand in bedwang te houden, zoodat die niet trilden.

‘Geef mij dat portret,’ zeide hij snel, terwijl een gloeiend rood zijn aangezicht kleurde.

Een seconde lang zagen de knapen elkaar onderzoekend aan: vragen en aandringen in de oogen van den een, - afgedwongen antwoord in die van den ander - alles in één zwijgenden blik. Felix Voorland knikte even en zeide: ‘Vooruit! - de “Tweede” is al bij de gymnastiekrekken.’

Een kwartier later verliet Rudolf Jonker het gymnastieklokaal. Hij haalde het portret van Olga uit zijn borstzak en monsterde het met een wanhopigen trek op het jonge gelaat. Dan, - alsof hij iets vergeten had, - ging hij naar 't gymnasium terug.

Op de marmeren steenen van de lange gang klonken zijne voetstappen. Hoorde men die altijd zoo? Of was 't geluid zoo hard, omdat alles rondom stil was en men enkel uit een paar schoolkamers een zacht gegons vernam, dat de stilte nog meer deed opmerken?

Daar was de deur naar ‘secunda’ met het witte schild, waarop duidelijk IIa te lezen stond. Bij het opendoen der deur dacht hij voetstappen te hooren... neen, toch niet, het was zijn bloed, wat in de polsen klopte. Nu stond hij in de kamer - voor de ledige schoolbanken, die daar als dood en verlaten waren achtergebleven. Daar was nog een open inktkoker; ginds lag een gebruikt vloeiblad en op het zwarte bord waren nog wiskunstige lijnen geteekend, die men vergeten had uit te vegen. Hij zag al die bijzonderheden in één oogenblik, terwijl hij in zijn zak naar het sleuteltje van den lessenaar tastte.

Hij stak den kleinen sleutel in het slot; een zacht piepen; hij kon de lade opentrekken, die zachtjes kwam aanschuiven. De primus liet zijn gloeiende handen door alles wat daarin lag rondwoelen... hij vond schriften, kopij van een werk van Dr. Korte... nu - eindelijk! daar was het Klasseboek met het donkerbruine omslag....

Met bevende vingers bladerde hij er in... de laatste bladzijden waren het.... Met zijn zakmes wilde hij de blaadjes eruit snijden; - dat ging niet goed... nu scheurde hij ze los - en hij hield ze in de hand. Het was geschied!

Maar plotseling vertrok zijn gelaat onder den indruk dier ontzettende spanning. Die voetstappen... ja er kwamen toch heusch voetstappen door de gang hierheen! Een vreeselijke angst bekroop hem. Als versteend zag hij onafgewend naar de deur, onbeweeglijk, in zijne hand de uit het boek gescheurde blaadjes, - vóór zich de uitgeschoven lade van den lessenaar.

De deur werd opengedaan. - Dr. Korte stond op den drempel. Nu eerst scheen de knaap van zijne verlamming tot bewustzijn terug te keeren. Bliksemsnel frommelde hij de blaadjes in zijne hand en schoof ze in zijn zak.

Te laat! Dr. Korte had die vlugge beweging wel gezien, maar hij begreep nog niet zoo dadelijk, wat er aan de hand was. Ja, indien hij een van de andere jongens zoo verrast had, dan... maar hier stond zijn beste leerling tegenover hem, zijn primus, op wien hij huizen zou willen bouwen....

‘Wat voer je hier uit, Jonker?’ vroeg hij daarom verwonderd.

Uit Rudolfs gelaat was elke bloeddruppel verdwenen. Zijne armen hingen slap naar beneden. Hij zag niet op; hij antwoordde niet; hij bleef onbeweeglijk staan.

'Nu? wat is er?' vroeg Dr. Korte; hij trad nader, zijn blik onafgewend op den betrapten misdadiger richtende. 'Wil je mij niet zeggen, wat je hier doet?'

Voortdurende stilte. Geen antwoord; geen beweging.

Nu gleed er een zeldzaam-droeve, angstige trek over het gelaat van den rector. Alsof hij lichamelijk pijn leed, drukte hij met de hand op de borst en op eene voor hem buitengewone wijze speelde er een minachtende, flauwe glimlach om zijne lippen. Hij twijfelde er niet meer aan, - een nieuwe ontgoocheling wachtte hem en hij zag met vrees daartegen op. Zijn leven was zoo rijk geweest aan allerhande teleurstellingen; hij was zoo moe en zoo ziek; o, hoe had hij gehoopt, dat aan het einde van zijn loopbaan als onderwijzer dergelijke bittere ervaringen hem bespaard zouden blijven, maar...

Dat was nu niet zoo. Daar stond Rudolf Jonker en daar lag het Klasseboek. Een blik van verachting, van tegenzin, richtte hij op het jonge mensch. Hij had nog steeds een te goed geloof gekoesterd; te veel vertrouwen in zijne omgeving gesteld. Alsof hij iets zou willen uitwisschen, streek hij met de hand over zijn voorhoofd.

'Je wil mij niet antwoorden? Goed. Geef dan eens hier, wat je in je zak hebt gestopt, toen ik binnenkwam.' Onder het spreken had hij het Klasseboek in de hand genomen. Aan de onregelmatige hoekjes was duidelijk te zien, dat er met geweld bladzijden waren uitgescheurd. Werktuigelijk tastte Rudolf Jonker in zijn jaszak en zonder zijn oogen op te slaan overhandigde hij den leeraar de gekreukte blaadjes.

Dr. Korte nam die aan, streek ze glad en - er viel een fotografie op den grond, die tusschen de papieren had gezeten.

Als door een electrischen slag getroffen bukte de knaap om 't portret op te rapen, maar Dr. Korte was hem te vlug. Hij nam de fotografie in de hand, monsterde die en zag toen plotseling met een aarzelenden blik den primus aan. Diens gezicht, straks nog vaalbleek, was nu gloeiend rood, tot aan de ooren, ja tot aan de haarwortels toe. Onder het stamelen van een paar afgebroken woorden stak Rudolf Jonker zijne hand smeekend naar Dr. Korte uit.

'Dat portret... behoort er niet bij, Mijnheer. Het portret.... is van mij!'

De rector knikte. 'Ik zal je niet van je eigendom berooven', zeide hij; maar hij bleef toch de fotografie in de hand houden. Wie was dat? Hij kende dat meisje immers?....

Het hoofd schuddend en trachtende zich haar naam te herinneren, streek hij over de uit het Klasseboek gescheurde blaadjes. Hij las de namen: 'Berg... Voorland... Wagner... Zeulken...' Waarom juist deze? Wie van de vier kon er belang bij hebben?.... Eigenlijk alleen Voorland, want zijne bladzijde zag er leelijk uit.

Plotseling zag Dr. Korte op. Nu wist hij, van wie dat portret was. En een vermoeden van den samenhang der dingen ontwaakte in hem. Duidelijk was het voor hem nog niet, - het was nog ver van zekerheid; maar toch was het sterk genoeg om den trek van spot en minachting uit zijn gelaat te doen verdwijnen.

'Dus je wil mij niet zeggen, wie dit portretje voorstelt? En je wil mij ook geen opheldering geven omtrent den leelijken streek, waarbij ik je op heeter daad betrapt heb? Dan zal *ik* dit doen. Het portret is van de zuster van Voorland en voor hem, haar broer, heb je dit gedaan.'

Met een lichte handbeweging naar den lessenaar vervolgde hij: ‘Naar de redenen hiervoor behoef ik niet te vragen; met dit portret zijn die duidelijk genoeg. Nu, waarom antwoordt je mij niet?’

Rudolf Jonker hield zijn tanden vast op elkander geklemd. Hij wilde niet voor verrader spelen bovendien. Alleen dwong hij zich tot een ontkennend hoofdschudden.

‘Zeg eenvoudig neen, Jonker. Maar zie mij daarbij aan.’

‘Zie mij daarbij aan,’ herhaalde hij.

Maar de primus sloeg de oogen even op, een seconde lang en na een nauwelijks hoorbaar: ‘Neen’ liet hij het hoofd weer op de borst zakken. Hij zweeg.

‘Goed’. De rector knikte; hij haalde zwaar adem.

‘En weet je wel, wat je hebt gedaan? Ik spreek niet over mij zelf. Ik wil er niet over spreken, dat je van mijn vertrouwen zoo schandelijk misbruik gemaakt hebt; dat juist met deze daad, door jou, het laatste stukje van mijn levensweg verbitterd wordt. Ik wil alleen spreken over hetgeen je tegen jezelf misdreven hebt. Ik moet hiervan bericht opzenden; en wat je daarna te wachten staat, hieraan valt niet te twijfelen. Verwijdering, met schande gepaard gaande verwijdering van 't gymnasium, Jonker.’

Rudolf kromp ineen.

‘Dit zou nu nog het ergste niet zijn, als je moeder de middelen had om je naar een ander gymnasium te laten gaan... maar als ik mij niet vergis, dan zal dit haar niet voegen; - is 't wèl?’

‘Neen’, klonk dof het antwoord van den knaap.

‘Al was er iets op te vinden om je ontslag te vermijden, dan zouden toch in elk geval je stipendium en je vrije studie ophouden. Zonder die hulpmiddelen zal het ook niet gaan?’

Alweer dat wanhopige, doffe ‘neen.’

‘Dan is dus je loopbaan als gymnasiast ten einde. Je zult ergers anders een onderkomen moeten zoeken. Met dezen dwazen streek, met dezen onverantwoordelijken kwâjongensstreek, heb jij je leven, je rijk leven, met zulke schoone vooruitzichten, voor altijd bedorven. Jonker, Jonker, - waarom heb je dat toch gedaan?’

Dit woord trof den armen jongen diep. Hij slikte zoo goed als hij kon zijne tranen in, gepijnigd door berouw en schaamte. Hij bleef strak voor zich uit staren, tot eindelijk een kermend geluid niet langer kon bedwongen worden.

Dr. Korte had zich afgewend. Hij stond nu bij het raam met zijne hand aan het kozijn naar buiten te zien. Een geheel leven bedorven... eene toekomst.... Die gedachte deed hem aan; en hij moest elke hevige gemoedsaandoening vermijden. Een pijnlijke steek in de borst herinnerde hem aan die waarschuwing van den geneesheer. Hij drukte met zijne hand op de borst. Komaan! Wat raakte hem dit alles nu nog? Deze knaap - of hij studeeren zou of niet, - of hij weggejaagd werd en ergens anders onder dak kwam, - wat kon het hem schelen? De jongen zou het leven wel doorkomen... hij zou jaren, misschien vele jaren leven... hij zou lachen en schreien; zomerhitte en winterkou verdragen... in liefde ontgloeien en in eigen kinderen opnieuw leven....

Maar hij zelf? Op; geknakt als hij was, - veroordeeld om meedoogen-

loos te verdwijnen! Hoe lang zou het nog duren? Een half jaar - misschien een geheel - of mogelijk nog twee jaren? En hij schreide niet? Hij sloeg niet woest van zich af? De geheele wereld rondom hem werd niet somber, maar alles liep gewoon rond in den cirkelgang; zonder ontferming met den betrekkelijk nog jongen, zwakken man leefden de menschen hun eigen leven van vreugde en leed en plantten hun geslacht voort.... Soms overweldigden hem die voorstellingen, en in zulke sombere oogenblikken meende hij als een tweede Simson de Filistijnen met zich mede te kunnen begraven.

Een ontzettende haat deed zijne borst zwellen, - haat tegen alle sterke, gezonde menschen; maar aanstonds werd hij zich met een gevoel van schaamte bewust van zijn volkomen machteloosheid.

Wat ging die vreemde knaap hem feitelijk aan? Maar welk kwaad kon hij hem doen? Zou hij, de zieke, de overwerkte, ten doode opgeschreven man niet duizendmaal met den flinken, gezonden jongen hebben willen ruilen? Aan dezen behoorde het leven; - voor hem was de dood in 't verschiet.

En zooals meest na zulke hevige en bittere gedachten werd de rector van het gymnasium nu vervuld van innig medelijden met zichzelf, terwijl die stemming zachtkens overging tot eene onderwerping aan het onvermijdelijke, die een eigenaardige, rustige bekoorlijkheid voor hem had. Eenvoudig stil zijn; - rustig wachten op de dingen, die komen zouden; - 't was immers alles telkens het oude lied, dat op nieuw werd gezongen.... hij begreep niet, hoe men om zulk een kwâjongensstreek zooveel drukte maken kon....

‘Jonker’, begon hij opnieuw, zich naar Rudolf omkeerende, ‘ik zou zoo gaarne willen gelooven, dat je bij die onberaden daad niet door slechtheid gedreven, maar onder den invloed van eene tijdelijke opwelling zijt te werk gegaan. Het zou mijn plicht zijn je bij het Bestuur aan te klagen. Maar ik wil je een bewijs van mijn vertrouwen in je goed karakter geven; ik wil aannemen, dat dit uur en het bewustzijn van het door je bedreven kwaad voldoende straf voor je zijn. Ik zal het dus voor mijne rekening nemen je niet aan te klagen. Ik zal dit voor mijn geweten verantwoorden. Maar je moet, door je verder gedrag, bewijzen, dat ik deze verantwoordelijkheid op mij heb mogen nemen.’

Het spreken had hem blijkbaar inspanning gekost. De woorden klonken ten laatste dof.

De knaap had ze maar gedeeltelijk verstaan. Eerst toen stilte volgde, schrikte hij op; en allengs werd het voor hem duidelijk, wat zij te beteekenen hadden.

Niet aanklagen? Hij op het gymnasium blijven? - ‘meende Mijnheer het zoo? Was dit mogelijk? *Was* het waarlijk zoo bedoeld?’

Maar zijn twijfel werd door zekerheid vervangen, toen hij Dr. Korte aanzag. Hij stamelde, maakte eene beweging, alsof hij naar den rector wilde gaan, maar bleef toen met een donkeren blos op 't gelaat stilstaan.

‘Geef mij hierop de hand, Jonker,’ zeide de rector.

Met zijn twee handen greep Rudolf nu de dunne vingers van Dr. Korte; hij trachtte iets te zeggen, - bleef steken - en drukte alleen die hand nog vaster.

De klok sloeg. Er viel een traan op de vereenigde handen.

‘Het is goed zoo,’ fluisterde de rector. Hij ging naar den lessenaar. ‘En tegen niemand een woord hiervan; - ook niet tegen Voorland!’

Nu schoof hij de lade in den lessenaar en trok den kleinen glimmenden sleutel uit het slot. Hij hield dien even in de hand met een zijdelingschen blik op Rudolfs gelaat. In diens trekken streden geluk en tranen, blijdschap en droefheid, dankbaarheid en berouw een stillen, maar zwaren strijd.

Die zijdelingsche blik scheen Dr. Korte bevredigd te hebben.

Hij trad naar zijn primus en zeide eenvoudig: ‘Hier is de sleutel.’

Verbaasd, verlegen, ja ontsteld keek de jongen hem aan.

‘Moet ik...?’ En toen smeekend: ‘Neen - o neen!’

De schaamte brandde op zijne wangen.

Maar zijne oude vriend hernam: ‘Bewaar den sleutel tot aan 't einde van den cursus en - vergeet je fotografie vooral niet.’

O, dat portret, - de fotografie van de mooie Olga lag op de bank! Rudolf Jonker zag het nauwelijks. Hij hield den sleutel stijf in de toegeknepen hand. Hij schreide. Het was een met geweld teruggedrongen snik, die zich niet meer liet bedwingen.

Hij had eene gewaarwording, dat hij tegen dien welwillenden man moest spreken, hem zeggen moest, wat er aan overstelpende dankbaarheid in zijn hart leefde. Hij zou zich onvoorwaardelijk aan hem willen geven; het hoogste, het edelste wat hij bezat, wilde hij hem schenken... Hij wilde... maar hij kon niets bedenken; hij bracht geen woord uit.

Terwijl hij nu werktuigelijk het portret in den zak liet glijden, prevelde hij, als onder den invloed van een plotselinge gedachte:

‘Ik geef 't aan Felix terug.’

Het zwaarste offer dat hij brengen kon! Dr. Korte begreep hem - ook zonder meer woorden.

Een glimlach - de eerste glimlach sedert langen tijd - verscheen op het bleeke gelaat van den zieken leeraar.

‘Goed zoo,’ zeide hij op een hartelijken toon ‘en vooral een oprecht man worden, Jonker! Misschien zal dit uur je daarbij tehulp komen. Denk dan nog eens aan mij, want ik zal 't niet meer zien; dat begrijp ik.’

Hoe vreemd was de toon, waarop die laatste woorden gezegd werden!

Rudolf Jonker sloeg zijn oogen op; er blonken tranen in. Een seconde lang vestigde hij den blik op zijn leeraar en vriend. - Deze zag hem ernstig maar vriendelijk aan en de knaap hield plotseling op met snikken. Het werd doodstil in de schoolkamer. Hij voelde, hoe een koude rilling hem over den rug gleed. Zijne oogen werden als 't ware plotseling geopend, zoodat zij zagen, in welken bedenkelijken toestand Dr. Korte verkeerde. Een dof voorgevoel maakte zich van hem meester omtrent het raadselachtige in de wijde wereld; hij begreep, dat er aan de andere zijde van de jongenswereld nog een tweede leven bestaat, vol schokken en belangrijke gebeurtenissen, een ernstig leven, dat hij duldend en strijdend zou moeten doorworstelen. Het waren slechts enkele seconden, waarin dit besef voor hem levendig was; maar een gewichtig voorgevoel bestormde hem op dat oogenblik; het was, alsof hij reeds nu over den drempel dezer wijde wereld getreden was. Klein werd in zijne oogen, wat hij voorheen van groot gewicht had geacht, zoo zelfs, dat hij nu geen offer meer zag in het teruggeven van dat portret. Hij beefde, door een geheel nieuwe ontroering getroffen.

Dr. Korte had zijn blik afgewend. Zijn eigen laatste woorden hadden hem dieper aangedaan dan hij wilde toonen. Zacht zeide hij:

‘Ga nu maar, Jonker.’

En Rudolf Jonker ging. Bij de deur boog hij nog even. Toen was de leeraar alleen.

Straks klonk het luiden der bel, die het einde der les verkondigde. De voormiddag-uren waren afgeloopen. In de breede gangen langs de verschillende klassen krioelden vroolijke jongens, die uit de geopende schooldeuren naar buiten stormden. Het aangename besef van de volbrachte taak gaf aan de knapen een prettige stemming, die in de vlugge voetstappen weerklonk.

Dr. Korte bleef binnen, tot de zwerm zich verspreid had.

Hoe stond het nu met hem? Had hij ook zijn plicht gedaan? Had hij hem niet verzaakt, daareven?...

Nu glimlachte hij ten tweeden maal.

‘Een eerlijk, een oprecht man worden, Jonker,’ fluisterde hij, alsof hij nog tot den knaap sprak.

Ja, het was goed zoo. Zijne betrekking had hem ten laatste nog verblijd, - hij vertrouwde, dat op Jonker de indruk van dit uur als een spoorslag zoude werken, om op den rechten weg te blijven.

Naar het Duitsch van KARL BUSSE.

Levenswoorden.

Wie spreekt nog van onbeschaafd, nu wij boeken hebben, die in schier elke woning behooren tot de meubels. In de armste hut vindt men boeken, is er althans één boek, waarin 's menschen geest sedert eeuwen licht en voedsel en antwoord op zijn diepe vragen gevonden heeft, een boek waarin voor een helder oog het geheim van het leven zich weerspiegelt, dat geheim zoo niet verklaart, toch in een profetisch beeld weergeeft, niet altijd tot bevrediging van het verstand, maar toch tot begrip van het innerlijk wezen, wat het voornaamste is.

'In de boeken ligt de scheppende phoenixasch van het geheele verleden,' heeft men gezegd. Wat de menschheid gedacht, ontdekt, gearbeid, gevoeld heeft, is in de boeken opgeteekend en wie het geheim des levens geleerd heeft, kan het vinden en zich toeëigenen.

Maar men moet het goed begrijpen. Meent niet, dat 's menschen beschaving, of wat wij beschaving noemen, door universiteiten, bibliotheken en colleges voltooid wordt; dat de levende macht van een mensch alleen of voornamelijk door de doode letters, door bericht van de kracht van andere menschen wordt gewekt, ontvlamd en gelouterd tot zegenrijke helderheid. Open oog en flinke kracht tot handelen moeten het resultaat zijn van alle onderwijs; zelfoefening is de beste leermeester.

CARLYLE.

De mensch moet vóor alles leeren arbeiden. Waar deze heilige les opzij geschoven wordt, ontdekken wij spoedig de heillooze gevolgen. Wie niets gedaan heeft, weet niets. Het geeft niets om daar stil te zitten en plannen te maken om heel wijs te denken en te praten: sta op en handel! Is uw weten echt, breng het in toepassing, worstel met de levende natuur, beproef uw theorieën en zie hoever ge daarmee komt. Doe iets, misschien voor het eerst in uw leven, dan zal over al het doen een nieuw licht voor u opgaan.

CARLYLE.

Het leven van een groot man, heeft men gezegd, is als 't ware een Bijbel, een Evangelie der vrijheid, dat aan alle menschen gepredikt wordt en waardoor wij onder zooveel ongeloovige zielen vernemen, dat hooge opvatting nog niet onmogelijk is geworden. Omgeven van

grenzenlooze platheid en gemeenheid, bemerken wij aan zulk een man, dat in de natuur van den mensch een verheven vuur blijft gloren. En dat sterkt ons vast te houden aan dat, wat het machtigste geloof is, - *het geloof aan ons zelf.*

CARLYLE.

De werkelijke kracht, waaraan alle dingen in deze wereld onderworpen zijn, bestaat in helder inzicht, juiste opvatting, vastberadenheid.

De gedachte is de moeder der daad, meer nog de levende ziel; zij is niet alleen de aansporing, maar ook de bouwer. De gedachte is daarom de grondslag, het begin en innerlijk wezen van 's menschen bestaan. Terecht is daarom gezegd: het woord des menschen - de uitgesproken gedachte - is het tooverformulier, waardoor men de wereld beheerscht. Aan haar gehoorzamen wind en golf, alle tierende machten.

CARLYLE.

Men heeft gezegd: niemand is een held voor zijn kamerdienaar, of: de bewondering houdt op, wanneer wij alles van nabij kunnen zien. Maar ook hier is het: niet de heele, maar de halve kennis maakt opgeblazen. Ware geestelijke grootheid gaat nooit onder. Het welbekende spreekwoord geldt slechts valsche of schijnhelden, of zeker soort van kamerdienaars. Milton was voor zijn goeden Elwood steeds een held.

CARLYLE.

Het is een even gemakkelijk als oppervlakkig werk fouten te zoeken, vruchtbaarder dan schoonheden te ontdekken. De kritische vlieg, die boven aan de lijst van een fraai gebouw zit, zal met haar korten blik kunnen opmerken, dat hier een vlek en daar een oneffenheid is, dat deze of gene steen niet is zooals hij wezen moet. Die kritische vlieg is tot zekere hoogte in haar recht. Om de schoone evenredigheid van het geheel te zien, het gebouw als één voorwerp, het harmonisch samenwerken der verschillende deelen tot een bepaald doel, daarvoor moet men een ander oog hebben dan dat van een kritische vlieg.

CARLYLE.

De macht der openbare meening is een welbekende kracht. Zij wordt beschouwd als even onontbeerlijk als nuttig, maar niet als een verheven kracht. Men zou kunnen vragen: welke inderdaad groote zaak is ooit door deze kracht bewerkt? Was het de openbare meening, welke Columbus naar Amerika dreef, of die Kepler bewoog niet een gemakkelijk leven te leiden onder de gewone sterrenkundigen, maar gebrek te lijden en den loop der sterren te ontdekken?

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Victor de la Montagne, Gedichten, met een inleiding van Emmanuel de Bom. - (Mij. van goede en goedkoope lectuur).

Ik betwijfel, of deze uitgave te prijzen valt. Zeker, daar zingt iets in deze verzen; er klinkt muziek in. Maar 't is toch meer van een gemoed, dat zingen *wou*, dan van een dat zingen *kon.* Wij hooren van E. de Bom, dat deze zeer onbekende Vlaming een tijdgenoot is van Rodenbach en Pol de Mont. Wel, met deze vriendelijke geesten mag hij samen worden genoemd, maar *niet* met Guido Gezelle. Hem ontbreekt het vermogen om gedachten te condenseeren (te *dichten*) in bondige, beeldende taal, die in weinig woorden, gelijk een schilder doet met enkele streken, 't geestesbeeld voor u doet leven. Dat kon Gezelle. Maar dat kan De la Montagne niet. En daarom, al blijkt hij wel een gevoelige ziel, de kracht om het gevoelde te kluisteren en te smeden ontbreekt hem te zeer. Hij, die sedert lang zich in zwijgen blijkt te hebben teruggetrokken (naar de inleider spijtig getuigt), schijnt zich beter te kennen dan de heeren Bom en Simons 't hem doen. Met zulke verzen uit den tijd van Beets en Staring moest men nu toch niet meer aankomen.

C.K.E.

'Zelfkeur', bloemlezing uit het werk van een aantal letterkundigen. - (Mij. van goede en goedkoope lectuur.)

De gedachte is oorspronkelijk: een bloemlezing van door de schrijvers zelve 't best gekeurde brokken. Maar 't resultaat doet toch betwijfelen, of deze gedachte ook *gelukkig* mag heeten. Er is werk in dezen (eersten) bundel van: Adema van Scheltema, Van Deyssel, Aletrino, Anema, Boeken, De Bom, Van Booven, Mevrouw Boudier-Bakker, Boutens, Brusse, Buysse, Coenen, Van Collem, Couperus, Dekking, Van Eeden, Eigenhuis, Emants, Everts, Anna van Gogh-Kaulbach, Goudsmit, Haspels, Heyermans en Hora Adema. Van zeer velen hebben wij stellig beter werk gelezen. Hadden zij hier misschien voor een zekere markt te kiezen? Heeft de overweging, dat de uitgave zou strekken ten bate van het ondersteuningsfonds der Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen, hen wellicht er toe geleid om vooral geen werk te kiezen, dat aanstoot geven kon aan preutsche geesten? Heeft hun de redacteur van de bibliotheek een wenk in die richting gegeven? Men stelt zich onwillekeurig deze vragen bij het bladeren in dezen bundel, die bovendien enkele namen te veel bevat (en andere te weinig), - maar die overigens wel lezenswaard is als samenraapsel, zij 't dan ook gansch niet representatief.

C.K.E.

Brieven van een Luchtschipper, door Willy Pottum. - Geïll. Bibliotheek van opwekkende lectuur ('Blijde Kunst'). Hollandia-Drukkerij.

Dit is vermakelijke nonsens. Het is de lustig en in volstrekte ongebondenheid kwinkeleerende phantasie van een joligen, snaakschen phantast en humorist. Het is inderdaad geestelijke luchtschipperij, los van alle tendenz en - van alle wetten der werkelijkheid. De wetenschappelijke atomen, die er doorheen vliegen, zijn niet

talijk genoeg om dit boekje te doen stellen op één lijn met Jules Verne's fantasieën (daarvoor ontbreekt er bovendien te zeer alle intrigue aan), en het gemis aan volgehouden tendenz en diepen zin maakt, dat het ook niet kan reiken tot Swift of dergelijke ironiseerende schrijvers. Maar die pretentie maakt dit boekje ook niet; het is onderhoudend genoeg om gelezen (niet om voorgelezen) te worden en zou aangediend kunnen zijn onder het motto van den *Gil Blas: Amuser les gens qui passent.*

Met *kunst* echter hebben deze krantenfeuilletonnetjes niets te maken. Wel is dat het geval met de teekeningetjes van den schrijver, waaronder er zeer goede zijn, in Aubrey Beardsley-trant gedaan. Naar den tekst echter zou dit boekske meer in een boekerij van 'Blijde *Lectuur*' dan in eene van 'Blijde *Kunst*' te pas staan.

C.K.E.

De Psychologie van het Droomen, door Dr. C.J. Wynaendts Francken. - (Erven Bohn.)

Een ernstig geschrift over een altijd weer even belangwekkend onderwerp. De schrijver vereenigt wetenschappelijkheid van methode met bevattelijkheid van voorstelling en levert zoodoende een bijzonder lezenswaarde bijdrage tot de kennis - of beter: tot het pogen naar kennis - van het droomen.

Vooral uit statistisch oogpunt is dit boek verdienstelijk. Het bevat de resultaten van een zorgvuldige en geduldige enquête omtrent het droomen, door middel van vragenlijsten ingesteld. Wel zijn, in sommige rubrieken, de antwoorden gering in aantal, zoodat er geen betrouwbare conclusies uit te halen zijn; maar ten aanzien van zeer algemeene verschijnselen, zooals het verschil in droomen tusschen man en vrouw, kan die bedenking niet worden gemaakt en daaromtrent levert dit boek wetenschappelijk materiaal van waarde.

Als materiaalverzameling, als bijdrage waarop anderen voort kunnen bouwen, zouden wij dezen arbeid trouwens 't liefst willen beschouwen. Anders zou er ook wel wat te veel eigens aan ontbreken. Eene, natuurlijk hypothetische, eigen verklaring door den schrijver van het droomleven, wordt gemist. En aan de metaphysische zijde van de zaak is ook wel wat weinig aandacht besteed.

C.K.E.

Uit de verspreide geschriften van Allard Pierson, verschenen in 1860-1865. Derde reeks, II. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1907.

Uit deze verzameling dunkt mij zeer belangrijk de preek door P. gehouden in 1861 over het *Woord der verzoening*, waarin erkend wordt, dat het Evangelie ons niet brengt een wijsgeerig begrip van God. Men leze en wete dan, hoe in den aanvang der moderne richting ten onzent door een der uitstekendsten het Evangelie werd verkondigd.

Waarom werd het zoogenaamd Apostolische Christendom door de modernen niet verkondigd bij volle waardeering van het godsdienstige, het ware in de oude voorstellingen? Daarop geeft een antwoord het artikel *Waardeering* uit datzelfde jaar 1861. Wat wij zeggen te weten, dat er geene eenheid spreekt uit het N.T. wordt hier nog eens scherp in het licht gesteld en aangetoond, dat catholiciteit en waarachtig leven in het Christendom niet kunnen samen gaan. Welsprekend wordt aangetoond, dat het godsdienstig leven des menschen als breukdeel van zijn geestelijk bestaan niet is een zijn maar een worden, waarin zich het Christendom aanpast, als een zaadkorrel die groeit. Wij hebben hier eene prediking der ware verdraagzaamheid, waar tegenover worde geraadpleegd de brochure over *Onverdraagzaamheid* van 1864. Hoe geestig en juist is hier de teekening der twee predikanten, en die wijziging der zaligsprekingen in den geest der kerkelijke rechtzinnigheid!

Eene merkwaardige proeve van den woordenstrijd met andersdenkenden uit die dagen is het vertoog gericht tot mijnen vader, prof. J. Tideman. In dit verband

behoort ook het merkwaardige *Gids*artikel: *Een misverstand* van 1860. Zou de aanstaande geschiedschrijver over de kerkelijk godsdienstige toestanden in ons Protestantisme niet moeten schrijven, wat Pierson zoo geestig naar het model van Lukas hem laat zeggen? Voor onze godsdienstige behoeften blijft volgens Dr. P. buiten alle wijsbegeerte om het Israëlietisch-Christelijk gevoel van God. Dan herleze men de bladzijden hier gewijd aan den persoon van Christus! (blz. 88 vlg.) Dit artikel, indertijd een machtige steun voor de toen nog jonge vrijzinnige richting, worde herlezen. Wat van eene volkstraditie geldt, is ook waar van eene godsdienstige levensrichting. Zij moet blijven leven door zich weder te verjongen in gedurige aanraking met de overtuigingen, waaruit zij ontstond.

Ook op het gebied van kunst en letteren geeft deze bundel veel merkwaardigs. Hoe is de kritiek van Pierson bij al zijn scherpte niet waardeerend! Lees, wat hij over Goethe's moeder schrijft. Met welk eene innigheid mist hij in de verhouding van moeder en zoon de teederheid van het moeder- en kinderhart! Hoe juist geeft hij aan, wat de winst is, die onze biographische kunst kan boeken na lezing van Thorbecke's *Historische Schetsen.*

Heeft hij wel juist gezien, toen hij in de Genestet's poëzie de snaar der liefde niet hoorde trillen? Eene blijvende winst is zeker de belangrijke wenk over gewijde kunst uit de school van Goethe.

In de kunstkronijk van 1863 leverde Pierson eene bijdrage: *Over stijl*, die een boeiende leergang is door de oude en nieuwere letterkunde met de klemmende bewijsvoering, dat de vooruitgang van ons geslacht is de nieuwere en breedere geestesinspanning, die het tegenwoordig geslacht zich kan en wil getroosten. In hetzelfde jaar gaf hij eene schets van den *Mexicaanschen godsdienst*, die misschien, waarvan de aanwijzing buiten mijn bevoegdheid ligt, niet op de hoogte is der tegenwoordige godsdienstwetenschap, maar bewijst, hoe de schrijver toen reeds ook op dit terrein zich thuis wist.

B. TIDEMAN JZN.

Geestelijke Stroomingen, door P.D. Chantepie de la Saussaye, Hoogleeraar te Leiden. - Haarlem, De Erven F. Bohn.

Dit zijn ‘verzamelde voordrachten en opstellen’, op één na alle herdrukken. Het eerste, ‘Een halve Eeuw’, komt voor in het *Historisch Gedenkboek*, uitgegeven door *Het Nieuws van den Dag.* De vier voordrachten over ‘Zekerheid en Twijfel’ zijn, meen ik, afzonderlijk uitgegeven. Dan volgen de opstellen uit *Onze Eeuw* onder den algemeenen titel ‘Geestelijke Machten’. Dan eene voordracht voor de Maatschappij van Nederl. Letteren over ‘Het Mystieke in onze nieuwste letteren’. Terwijl de reeks besloten wordt door eene nog onuitgegeven lezing, gehouden 1907, over ‘de vervolging der Roomsch-Katholieke kerk in Frankrijk’. De geestverwanten en bewonderaars van den hooggeleerden schrijver zullen dankbaar zijn voor deze uitgave, waarin zij bijeen hebben, wat in de laatste 10 jaren van zijne hand verscheen en te goed was, om als in tijdschriften of hoe dan ook verspreid, buiten hun bereik te geraken. En de vijanden? Ik zou het woord niet noemen, als de schr. zelf in de voorrede niet sprak van ‘viel Feind! viel Ehr!’, die de losse deelen gevonden hebben.

Zou 't waar zijn? ‘Viel Ehr!’ geef ik aanstonds toe en zelf wil ik ze bewijzen. Toen ik over de nieuwere theosofie ging schrijven en las wat anderen er reeds van hadden gezegd, ook niet-geestverwanten in engeren zin, kwam 't me voor, dat niemand haar juister had gekenschetst dan Ch.d.l.S., al moest ik ook tegen deze kenschetsing 't zelfde bezwaar hebben, dat ik heb tegen al wat uit deze welversneden pen als vrucht van dezen fijnbeschaafden geest vloeit: ik wou, dat 't krachtiger was, al was 't dan misschien ook minder fijn. Misschien is deze geest voor onzen demokratischen tijd te aristokratisch. Maar waarom toornt hij dan alleen, als hij twee mannen ontmoet, die hij blijkbaar niet kan uitstaan en jegens wie hij nooit billijk is, Busken Huet en Frenssen? Anders gezegd: ‘Dit althans heb ik in de school van Vinet geleerd, dat de zekerheid van 't christelijk geloof niet die is van een “standpunt” of van een philo-

sophische doctrine, maar de vastheid in den strijd te veroveren en te bewaren.' Uitstekend, mij zeer sympathiek. Maar wie deze vastheid veroverd heeft en bewaard, die geve als een man van fijnen geest en groote kennis ons nu eens in kort bestek de belijdenis daarvan. Daarmee zou de hooggel. schrijver zijn land en volk nog grooter dienst bewezen hebben dan met deze herdrukken. Zij zouden het *multum* zoo graag eens hebben zonder de *multa.* Niemand zal wat deze hoogleeraar schrijft zonder vrucht lezen; ieder zal er veel uit kunnen leeren. Maar wie wordt er door gepakt, in de ziel gegrepen? Wat de schr. blz. 17 van zijnen vader zegt, toen ik dit voor de eerste maal las, vroeg ik mijzelven af: geldt dat niet ook van hem? Het is mij alles te vaag, te weinig concreet. Aan het slot van 'Zekerheid en Twijfel' vraag ik weer: 'gelooft Prof. Ch.d.l.S. waarlijk aan den oordeelsdag des N. Ts.? Of moet het 'wachten op den Heer' alleen in geestelijken zin worden verstaan? En wie, die het slot der lezing over het Mystieke in onze nieuwste letteren leest, voelt niet, dat dit 'besluit' het zwakke daarin aanwijst, maar tevens zich schuldig maakt aan een gemis aan waardeering, die niet een der domste bezigheden maar vrucht van christelijke liefde kan zijn. Men voelt wat den hoogleeraar tegenstaat: het onbesuisde in deze beweging. Daar kan hij, gegeven aard en aanleg, geen waardeering voor hebben. Hij is er te conservatief, te voorzichtig, te beredeneerd voor. Dat conservatisme treedt ook aan het licht in het laatste stuk, welks titel zijnen inhoud reeds aanduidt. Wij hebben reeds zooveel over deze kwestie gelezen, van vóór- en tegenstanders beiden. Zullen wij hier te lande, die weinig met den strijd te maken hebben, niet wijzer doen en zwijgen en het oordeel over dingen, waaromtrent wij slechts eene tweedehandsche kennis opdoen, overlaten aan den tijd?

In 't kort: hier is veel te leeren, veel te genieten, veel te bewonderen. Maar wij vragen van een geestelijken leidsman toch nog meer: zet ons kort en klaar uiteen, waarheen gij ons wilt leiden. Welke is de vastheid, die wij in den strijd hebben te veroveren en te bewaren? Omschrijf ons uwe eigene vastheid. Gij hebt ons menigen dienst bewezen, bewijs ons nu den besten dienst. Gij geeft ons veel van uzelf en gij hebt veel te geven. Daarom nu: geef ons uzelf.

E.
P.B.W.

Kerk en Secte, Serie I, N°. 10. Bond van Vrije Evangelische Gemeenten, door M. Mooy. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Het kenmerkende dezer gemeenten is, 'dat zij volkomen zelfbeheer hebben en in hare inrichting of besluiten geheel onafhankelijk van eenige synode of bestuur buiten haar handelen; dat zij alleen als leden aannemen personen, die tot bewust geloof in Christus zijn gekomen en daarvan in handel en wandel doen blijken; dat zij gelooven, dat de genade Gods in Christus universeel is en daarom het Evangelie aan alle menschen, zonder eenige reserve, behoort verkondigd te worden; dat zij als Herder en Leeraar beroepen kunnen, wien zij willen, afgezien daarvan of zij een klassieke vorming hebben genoten of niet; dat zij, hoewel tot een Bond van gemeenten vereenigd, vrij blijven, besluiten op Bondsvergaderingen genomen, uit te voeren of niet; dat zij haren eeredienst in kunnen richten, zooals ieder plaatselijke gemeente

verkiest, ook wat betreft het zingen van Psalmen, Gezangen en Liederen.' De Bijbel heeft alleen en volkomen gezag. De leiding heeft een Comité, dat echter geen beslissende, wetgevende en uitvoerende macht is. Het aantal der avondmaalsleden bedraagt 3500, dat der gemeenten 21.

E.

P.B.W.

'Levensvragen', Serie II, N°. 4. Het geloof aan God en het kwaad in de wereld, door Dr. A. Bruining, Hoogleeraar te Amsterdam. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Terstond na de verschijning heb ik dit nummer der *Levensvragen* gelezen en nu 't mij ter aankondiging wordt gezonden, wil ik aanstonds wijzen op wat er

m.i. 't grootste gebrek van is: het is te lang. Het historisch overzicht, dat een lang begin vult, had tot een zeer klein stukske ineengedrongen moeten worden. Op zichzelve is deze uitvoerigheid uitstekend, maar voor deze uitgave doet ze meer kwaad dan goed. 't Is eene vraag voor menschen van den tegenwoordigen tijd, misschien de belangrijkste vraag voor zeer velen. Zij vallen bij u met zulk eene vraag met de deur in huis. Doe gij 't ook bij hen. Dat is de beste manier.

Natuurlijk komt alles hier aan op wat men onder kwaad verstaat en het Godsbegrip, de Godsvoorstelling, die men zich vormt. Terecht wordt op 't goed recht zoowel als de zwakke zijde der oud-moderne beschouwing gewezen. Vooral tegen te bekrompen menschvormige voorstellingen van God wordt gewaarschuwd en te velde getrokken. Hoe paradox 't ook klinke: juist 't feit der zonde openbaart Gods heiligheid. Het geloof daaraan vindt zijn grond in een feit van i n n e r l i j k e ervaring. Met Gods liefde is 't wederom niet anders. Voor wie deze innerlijk ervaart, wordt eene theodicee overbodig. Daarnaast is het lijden de niet weg te denken keerzijde van een zegen. Wij leven bij tegenstellingen. Dat Gods liefde nu enkel voor enkele uitverkorenen zou zijn, deze bewering wordt nu getoetst. Slechts dezen ervaren haar. Op de ervaringswaarheid is echter voort te bouwen.

Ziedaar enkele gedachten, aan dit zeer lezenswaard geschrift ontleend. Het is rijk aan gedachten, die voor menigeen nieuwe uitzichten kunnen openen en op veel donkers een nieuw licht kunnen werpen. Niemand zal het zonder vrucht kunnen lezen. Men getrooste zich de moeite en men zal die moeite ruim beloond vinden.

E.

P.B.W.

Wij stammen *niet* van de apen af! naar Dr. C.H. Stratz' 'Zur Abstammung des Menschen', door J.H.v.B. 'Levensvragen', Serie II, No. 4. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Een wonderlijker en vermakelijker geestesproduct dan het bovenstaande, waarin een poging gedaan wordt, om te bewijzen, dat de mensch niet is het jongste, doch het o u d s t e zoogdier, is ons in geruimen tijd niet onder de oogen gekomen. Men weet werkelijk niet, of men den inhoud als ernst of scherts moet opvatten.

Reeds de Hollandsche titel, door den vertaler voor den oorspronkelijken in de plaats gesteld, schijnt als een mystificatie opgevat te moeten worden. Immers, geen verstandig mensch beweert of heeft ooit beweerd, dat de mensch w e l van de apen zou afstammen en ook de vertaler zelf zegt uitdrukkelijk, dat de titel wel onjuist is, maar slechts gekozen werd, omdat die verkeerde uitdrukking nu eenmaal het burgerrecht heeft verkregen onder het groote publiek. Inderdaad: een fraaie manier, om dat publiek voor te lichten en het willens en wetens zand in de oogen te strooien door een valschen titel, alleen omdat deze beter 'pakt.'

Dr. Stratz rekent ons nu voor, dat in elk pasgeboren kind - of liever in het onsterfelijk kiemplasma, waaruit het ontsproten is, - de *iden* of individualiteitskiemen van 16 betovergrootouders en in 't geheel van 30 voorouders besloten zijn en dat van een heden geboren kind reeds in het jaar 1200 het getal der voorouders in de 30e generatie opklimt tot 536 millioen 687 duizend en 112 stuks! Het doel van die

interessante mededeeling blijft voor ons, oningewijden, verborgen, want de schrijver gaat nu dadelijk over tot eenige anatomische beschouwingen, waaruit hij beweert het bewijs af te leiden, dat niet alleen de apen, doch ook alle andere, thans levende zoogdieren van jongere afkomst zijn dan de mensch en dat deze zich niet ontwikkeld heeft uit steeds hooger opklimmende vormen, doch onmiddellijk uit de amphibieën, of liever uit een nieuw, door den schrijver uitgevonden, hypothetisch dier: de salamander-muis, een overgangsvorm tusschen salamander en muis, die reeds in de periode vóór de Triasformatie zou geleefd hebben. Waarom nu uit dien overgangsvorm een mensch is ontstaan en geen muis, dat is de hoogere politiek van de evolutieleer van Dr. Stratz. Bewijzen daarvoor worden trouwens niet aangevoerd; alleen de voetstappen van het hoogst problematische Chirotherium zouden van onzen geachten voorvader

afkomstig zijn, met welken Dr. Stratz beweert, den mensch weer in zijn 'verloren Paradijs' terugverplaatst te hebben.

Waar echter al onze voorouders gebleven zijn, die na den ondergang van dat Paradijs geleefd hebben in de oudere formaties, waarin wel overblijfselen van de laagste zoogdieren, doch nooit van menschen gevonden zijn, vergeet de schrijver te vermelden. Het feit, dat sporen van den mensch, volgens Dr. Stratz het o u d s t e zoogdier, hoogstens eerst in de jongste Tertiairformatie gevonden zijn, terwijl die van de lagere zoogdieren reeds in al de daaraan voorafgaande formaties tot en met de Triasformatie voorkomen, is een geheim, dat ons door Dr. Stratz niet onthuld wordt, vermoedelijk omdat het ook hem niet bekend is. En daarmede vervalt de geheele opzet van het fantastische en bombastische gebouw.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Wilhelm Bölsche. De zegepraal van het leven. Naar het Duitsch door W. Buekers. Uitgegeven voor 'Kosmos', vereeniging van natuurvrienden, door J.C. Dalmeijer. Amsterdam.

Dit werkje van den gevierden schrijver levert ons weer, in boeienden en dichterlijken trant, eene schildering van den oorsprong en de ontwikkeling des levens, waarbij wij in onze verbeelding een wereldreis door het heelal maken, beginnende met den tocht van een meteoorsteen naar de aarde. Van dezen splinter eener vreemde wereld gezien, doet de aarde zich voor als een lichtende ster, die echter haar licht ontleent aan de zon. Zij heeft echter ook haar eigen licht. Naderbij gekomen, vertoont zich aan ons oog een heerlijk en wonderbaar verschijnsel: het lichten van de zee. Dit is de eerste en eenvoudigste vorm, waarin het leven op aarde ons tegemoet treedt; want dat licht is een product van het leven der allereenvoudigste organismen, de oerwezens, waarmede het leven, ook in de oudste tijden, een aanvang genomen heeft: de bacteriën.

Van dit uitgangspunt klimmen wij nu met den schrijver op tot de hoogere levensvormen. Eerst ontmoeten wij in diezelfde zee nog vele andere lichtgevende wezens, zooals de kwallen. Met het dieplood dalen wij af in de diepzee, van wier wonderlijke en fantastische bevolking eene interessante beschrijving gegeven wordt; en ook op die onpeilbare diepten op den bodem van den oceaan, waar geen zonlicht meer doordringt, ontmoeten wij weer dat levende licht, door diepzeevisschen en andere gedrochten voortgebracht, en dat hun den weg wijst voor het opsporen van den buit.

Zoo gaat onze onderzoekingstocht voort: in de zee, op het hooggebergte, op en onder de aardkorst, door de aardformaties met het leven der voorwereld enz. in één woord: eene wereldreis van ontzaglijke beteekenis, die ons een diepen blik doet slaan in den strijd om en de verovering van de aarde door het levende, dat, door ontelbare gevaren omringd en voor duizend eischen gesteld, toch de overwinning heeft weggedragen, totdat, na eene eindelooze reeks van ontwikkelingsphasen, als 'zegepraal van het leven', de mensch opstond.

Maar nog is de ontwikkeling verder gegaan. Als wij, op onzen tocht in de aardlagen der vóórwereld en door de grotten van de holendieren, onze hand verwonden aan

een vuursteenscherf, dan zien wij, dat deze b e w e r k t is door menschenhanden en dat op den wand van de grot teekeningen van den mammoet - de oudste sporen der k u n s t - gekrast zijn, terwijl verkoolde stukken hout getuigenis afleggen van de allereerste beginselen der beschaving van den oermensch: het voortbrengen van vuur. Hier zien wij dus, als zegepraal van dit hoogste product van het leven: den mensch, de ontwikkeling van den d e n k e n d e n geest, die zelfs de natuurkrachten aan zich onderwerpt en ten zijnen behoeve aanwendt.

Op die wijze geeft Bölsche ook in dit werkje eene proeve van zijn wereldbeschouwing en van zijn onnavolgbaar talent in de populaire schildering van de groote vragen der natuur.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Jo. M. Proot. Het raadsel der zuidpool. Uitgegeven voor 'Kosmos', vereeniging van natuurvrienden, door J.C. Dalmeijer. - Amsterdam. 1907.

De schrijfster verklaart in haar voorrede, dat dit boekje niet vervaardigd is naar eene buitenlandsche uitgave, doch een samenvoeging is van aanteekeningen, in het laatste tiental jaren van haar onderwijs vergaard. Wij willen het gaarne aannemen, doch dat zij ook in ruime mate bij buitenlandsche - en met name Duitsche - bronnen te gast is geweest, blijkt vooreerst uit de vele Germanismen, die wij in het werkje aantreffen, zooals: v e r i j s d e , w a a r d e v o l l e , z e e l e o p a r d e n , v o o r t v o e r e n (in plaats van: voortzetten), de uitdrukking: 'die onovertroffen d a a r s t a a t', enz. En verder herinneren niet slechts vele passages, doch ook de titel, het titelvignet en enkele illustraties op bedriegelijke wijze aan het Duitsche boekje: 'Die Rätsel der Erdpole' van Dr. M. Wilh. Meyer, uitgegeven door 'Kosmos', Gesellschaft der Naturfreunde te Stuttgart.

Doch welke ook de oorsprong zij, de hoofdzaak is, dat het geschrift vele wetenswaardige en interessante dingen bevat, zooals reeds in den aanvang de uitvoerige beschrijving van het poolonderzoek, waarbij vooral de tocht van James Ross (1839-'43), die als de dageraad van het ontraadselen der geheimen van de zuidpool beschouwd kan worden, uitvoerig en onderhoudend beschreven is.

Zeker is het, dat de zuidpool een nieuwer en aantrekkelijker doel is voor de reizen van natuuronderzoekers, dan de reeds eenigszins oudbakken noordpoolstreken, vooral door de mindere bekendheid en het vele nieuwe, dat er wellicht nog te vinden is. Het eigenlijke onderzoek van de zuidpool dagteekent eerst van het midden der 19e eeuw, de groote ontdekkingsreizen zelfs eerst van den jongsten tijd.

En hoewel men thans met het onderzoek op den goeden weg is, zoo blijft er toch nog zooveel geheimzinnigs over, dat men terecht nog steeds kan spreken van 'het raadsel der zuidpool'. Het verdient dus toejuiching, dat men in dit boekje in een kort bestek een overzicht krijgt van hetgeen daaromtrent op dit oogenblik bekend is.

Zutphen.

Dr. A.J.C. SNIJDERS.

Homoeopathisch weekblad, orgaan der 'Vereeniging tot bevordering der homoeopathie in Nederland', onder hoofdredactie van Dr. N.A.J. Voorhoeve, Den Haag, 19e jaargang, no. 1. - Zwolle, La Rivière en Voorhoeve.

Het jaar 1907 staat met gulden letteren geboekt in de geschiedrollen der homoiopathie, zooals dit woord behoort geschreven te worden. Op één Mei van dat jaar is in Utrechts Diaconessenhuis geopend een afdeeling met vijfentwintig bedden, waar de zich daarvoor aanmeldende zieken geheel (?) worden behandeld volgens de regels der homoiopathie.

Reeds werden vele patiënten opgenomen, waarvan 'verscheidene' hersteld konden ontslagen worden; trouwens, men is er met lust en ijver werkzaam. Ook heeft zich een arts aangemeld om te trachten door de daar gevolgde geneesmethode de leer van

Hahnemann te leeren. Niet te ontkennen is het dan ook, dat men metterdaad door dit ziekenhuis den goeden weg heeft ingeslagen.

‘Eén ding, aldus de redactie, is en blijft evenwel de conditio sine qua non voor de verwezenlijking van al hetgeen wij ons voorstellen door dit ziekenhuis te bereiken. En dit eene is: de steun van alle voorstanders der homoiopathie in ons land. Zonder dien steun kan deze inrichting niet staande blijven.’

Krachtigen, zoowel moreelen als financiëelen steun vraagt zij.

Het is niet te ontkennen, zeide referent, dat men met dit ziekenhuis den goeden weg heeft ingeslagen; immers, de homoiopathie gaat met den tijd mede, smacht naar 'n wetenschappelijken grondslag en verandert langzaampjes van gedaante; komt de nood aan den man, dan handelt de Hahnemanniaan als ieder verstandig arts, laat, om de handen ‘vrij’ te kunnen gebruiken, de teugels van zijn stokpaard glippen tot heil van den hem toevertrouwden lijder.

Daarom ietwat tolerantie, mijne heeren! Gij ergert u aan den smalenden toon uwer tegenstanders; eilieve, steekt de hand in eigen boezem... Waarom, blz. 100, wordt laatdunkend gesproken van e e n doctor Schmey?: omdat hij er nadrukkelijk op wijst, dat de beschouwingen van professor Schulz te Greifswald niets gemeen hebben met ùw 'vak', waarvan ze zich door haar echt-wetenschappelijken grondslag volkomen onderscheiden.

Denzelfden hoogleeraar Schulz wordt 'n hak gezet, omdat professor Bakody te Boeda Pest reeds jaren geleden hetzelfde leerde!

Menig homoiopaath in den dop studeert onder Schulz in het besef, dat de wetenschap is één en ondeelbaar.

Nederlands wet kent geen homoiopathen: het arts-examen is voor ieder en een iegelijk hetzelfde, opdat landgenoot en vreemde wete, dat de geneeskunstoefenaar, hoe hij zich noemen moge, (wat is een naam?) wetenschappelijk man is.

R. KRUL.

Fransch Woordenboek door K.R. Gallas, Leeraar aan de Cadettenschool. Tweede deel: Nederlandsch-Fransch. - Sneek, J.F. van Druten.

Het tweede deel van dit uitstekende woordenboek is een weinig grooter dan het eerste. Tezamen heeft men 106 vel of 1700 blz., 3400 kolommen, fijn gedrukt, en toch duidelijk, door de heldere letter en de inrichting met verschil van letter.

Het eerste deel is overal zeer gunstig beoordeeld en gelijke lof zal aan het tweede worden toegekend. Woordenboeken leert men het best kennen door het gebruik en wij werden menigmaal verrast door den rijkdom van uitdrukkingen en spreekwijzen, welke hier zijn opgenomen, zoodat men het zelden te vergeefs naslaat. Het is dan ook een werk, waaraan acht jaren met veel zorg gearbeid is.

V.d.K.

Toekomstkrijg 1910-1931 van Rudolf Martin. - H. Meulenhof, Amsterdam.

Werken als 't bovenstaande zijn niet veelbelovend voor den eeuwigen vrede op aarde. Naar de laatste berichten zullen wellicht de pogingen van Labaudy, Santos Dumont en Zeppelin, aangevuld door de allernieuwste toepassingen op 't gebied van *draadlooze* telegrafie, telefonie en krachtsoverbrenging, eerlang leiden tot luchtschepen, op elke willekeurige hoogte met fabelachtige snelheid beweegbaar en met volstrekte juistheid stuurbaar.

Deze onderstelling aannemende als verwezenlijkt, fantaseert de auteur op den totalen ommekeer, die in de wijze van oorlogvoering daaruit volgen moet. In plaats van *drie* dimensien worden er *vier* beschikbaar, waarvan de onbeperkte hoogte een geheel nieuw beginsel vertegenwoordigt.

In deze richting verplaatst zich dan ook de wedloop der steeds volmaaktere luchtstrijdkrachten, en het overwicht blijft aan de mogendheid, die met de stelligste zekerheid de grootste luchtschepen, voorzien van de moorddadigste werktuigen, tot

de duizelingwekkendste hoogten verheffen kan, een wedstrijd waarbij het menschelijk vernuft en de beschikbare geldmiddelen wel den doorslag zullen geven. 't Is te hopen, dat men die gevaarten voldoende onder appel weet te houden om eigénmachtige zwerftochten te beletten.

De politieke en sociaal-economische fantasieën van den schrijver zullen we niet in bijzonderheden bespreken; het lijkt soms, of er een verwilderde Jules Verne, aangevuurd door een dolgeworden Münchhausen aan 't woord is. Hier en daar komen aanhalingen te voorschijn, ontleend aan Kant, Napoleon I, von Humboldt, Mac Mahon enz., die te midden der heerschende Don Quichotterie vreemd aandoen, maar een concessie schijnen aan een minder hoogvliegerig, actueel geslacht.

Aan de allerbescheidenste poging om te verklaren, op welke natuurkrachten de onderstelde wonderwerkingen berusten, waagt de schrijven zich niet; in dit opzicht staat hij beneden Jules Verne.

Als motto bezigt hij het aan Archimedes toegeschrevene ‘geef mij een punt waar ik kan staan, en ik zal de aarde uit haar hengsels lichten,’ maar de auteur vraagt niet naar den daarbij behoorenden hefboom.

Naar onzen smaak is 't boek véél te lang; het belangrijke er uit had gemakkelijk in een vijftigtal bladzijden in 't licht gesteld kunnen worden; of 't vertaald is, wordt niet gezegd, wij meenen het te mogen onderstellen.

Ontzettend naïef is de, gelukkig eenige, illustratie op het titelblad. Als de nieuwe oorlogstuigen werken moeten op zulke kinderachtige zeiltjes en motortjes, zullen ze vooreerst niet veel kwaad doen.

B.

De liefde van Chaereas en Kallirrhoë, of de Wraak van Afrodite. Roman uit het Grieksch van Chariton uit Afrodisias, vertaald door A. de Mieville. - Amsterdam. Moransard.

Het verbaast ons niet in een Griekschen roman uit de 4e eeuw vóór onze jaartelling het onwaarschijnlijke en avontuurlijke den boventoon te zien voeren; opzettelijke bestendiging van misverstanden, geweldpleging ten opzichte van tijdruimten en afstanden, rechtstreeksche inwerking van beschermende of vijandig gezinde ‘onsterfelijken’, zijn zoovele oorzaken van fantastische, ja onmogelijke toestanden.

Niet te vergeefs heeft de auteur Homerus gelezen; ook *zijn* publiek neemt door uitbundige juichtonen en stroomen van willig vloeiende tranen een levendig deel in de handeling; ook ontbreken niet de rechtskwestiën door de Grieken als sofismen zoo gaarne behandeld, terwijl een nevelachtig geval van ‘ondersteld vaderschap’ een medisch aangelegd jurist of een juridisch aangelegd medicus als bijzonder interessant zou kunnen doen watertanden.

Misschien ligt het aan de vertaling, dat de lezer nog al eens uit de klassieke stemming gerukt wordt of in den lach schiet bij sommige combinaties; - zoo ging het ons ten minste, toen wij, in een Grieksch bedoeld tafereel, stuitten op een ‘plaatscommandant’ en een ‘gemeenteraadslid’, die een ‘condoleantie’ gingen afsteken. Op meerdere plaatsen leiden soortgelijke weinig doordachte vertalingen tot niet onvermakelijke flaters.

Bijzonder ingenomen zijn wij met dezen roman van Griekschen bodem niet; in onzen tijd en in onze omgeving doet het werk ons vreemd aan.

B.

Dokter Glas. Naar het Zweedsch van Hjalmar Söderberg, door Jeannette E. Keyzer. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Gedreven door eene ongegronde antipathie tegen dominee Gregorius; door medelijden met des predikants vrouw, die een afkeer heeft van haren man; door een nog iets teerder gevoel voor haar, die haren echtgenoot ontrouw is, hetgeen gezegden afkeer verklaart, zendt dokter Glas den heer Gregorius naar eene badplaats, onder

voorwendsel dat zijn hart niet deugt; en wanneer de laatste na verloop van eenige weken gezond en opgewekt terugkeert, dan geeft de geneesheer hem een pilletje, dat een plotselingen dood veroorzaakt, houdende er zelf een in voorraad, indien de zaak mocht uitkomen. Dat geschiedt evenwel niet; en mevrouw, de predikantsweduwe, dubbel weduwe nu haar minnaar een rijk huwelijk aangaat, wordt ook niet de zijne.

Dat alles vertelt Dr. Glas aan zijn dagboek. Bij wijze van biecht? Neen, als zoodanig beschouwt hij zijn geschrijf niet. Alleen uit lust tot schrijven; het geschrevene leest hij zelfs niet over. Dat hij een misdaad begaan zou hebben, gelooft hij niet; hetgeen wel eenigszins vreemd is van een man, die herhaaldelijk wordt aangezocht om abortus te bevorderen, en die wel gaarne helpen wilde, maar door zijn ambtseed zich gedwongen voelde te weigeren. Eerbied voor een menschenleven moet hem weerhouden; heeft hij dat later niet meer gevoeld?

Deze dokter is een zenuwachtig man, en de zielkundige ontleding van zijne overdenkingen is zeker wel verdienstelijk. Maar, daargelaten de uitweidingen op

sexueel gebied, door het motief van het verhaal zelf kan dit boek niet anders genoemd worden dan een hoogst onverkwikkelijk boek.

J.H.

De vlam des levens. Naar het Duitsch van Karl Federn, door H.A. Lesturgeon. - Schoonhoven, S. & W.N. van Nooten.

Wie de theorie der erfelijke belasting in de praktijk wil zien, stelle zich voor het door Federn ontworpen beeld. Aantrekkelijk is het niet. Zijn gansche leven is de held van het verhaal gedrukt; niets schenkt hem waarlijk voldoening, nergens vindt hij geluk. Wanneer hij meent het gegrepen te hebben in den arbeid en in het huwelijk, dan ontglipt het hem toch weder. Al pleegt hij geen zelfmoord, gelijk zijn vader en zijne vrouw deden, als een nachtkaars gaat zijne geschiedenis uit. Hij verliet zijne woonplaats, en men hoorde niet meer van hem. Had hij zelf niet getuigd: ‘een levende ben ik niet meer, slechts eene schaduw’?

Vreemd, dat waar sprake is van erfelijke belasting, altijd gedacht wordt aan duistere machten, slechte invloeden. Er zijn immers ook heilige machten en goede invloeden? Ook deze gaan over van geslacht op geslacht, en kunnen toenemen in kracht. Die overtuiging doet het gevoel van verantwoordelijkheid herleven en de vlam des levens helder opflikkeren.

J.H.

Zomernacht. Naar het Deensch van Laurids Bruun, door Anna Verschoor. - Amsterdam, H.W.J. Becht.

Welk een pakkend tooneelstuk ware van dit verhaal te maken. Zes à zeven personen; het geheel afspelend in dezelfde kamer, gedurende het tijdsverloop van tien uur 's avonds tot zonsopgang. Binnen dat bestek wordt een moord gepleegd; een man, tegen wien sterk sprekende bewijzen bestaan, gearresteerd, doch vrijgelaten daar zijn alibi vaststaat; dat alibi aangetoond door eene jonge vrouw, die zich daarmee opoffert ter wille van de vrouw des huizes; de werkelijke moordenaar door eigen aangifte aangehouden doch krankzinnig verklaard. Genoemde vrouw des huizes hervindt in den gewaanden moordenaar den geliefde harer jeugd; genoemde jonge vrouw wordt zich harer liefde voor den heer des huizes bewust. Ten slotte wordt een huwelijk ontbonden, en worden twee huwelijken op stapel gezet.

Zeer boeiend wordt dat alles verteld, en geleidelijk gaat het gebeuren voort. Enkele onmogelijkheden, met name aan het slot, zouden in een tooneelstuk minder in het oog vallen dan bij het verhaal. Het vroolijke element ontbreekt evenmin, door toedoen van den origineelen dokter.

J.H.

Kipps. De geschiedenis van een eenvoudige ziel. Van H.G. Wells. Vertaald door A. Loman-Van Uildriks. - Bennekom, G.J. Schreuders.

In tegenstelling met zoovele andere werken, waarin de schrijver wetenschappelijke kostjes, liefst op kunstige schaaltjes, presenteert, geeft hij ons hier de levensgeschiedenis van wat hij zelf noemt ‘een eenvoudige ziel’. Nu, dat is Kipps dan ook wel; en onze auteur is er bijzonder in geslaagd dien eenvoud uit te doen komen in alle levensomstandigheden, waarin zijn helden verkeeren. En die omstandigheden zijn vele en velerlei; nu eens arm, dan weer rijk, soms werkend als een ploegos, dan weer levend als grand seigneur, maar altoos even nuchter eenvoudig. Deze eigenschap loopt zijne ooren en broekspijpen uit als 't water den drenkeling, die opgehaald wordt. Toch weet de auteur niet alleen belangstelling maar ook sympathie voor zijn held op te wekken, doordat hij hem opmerkingen doet maken ten aanzien van 't leven, den rijkdom en de welvaart, die menig wijsgeer niet doet, maar door hem, den eenvoudige naar den geest, telkens gemaakt worden. Dat arbeidzaamheid meer geluk aanbrengt dan geldbezit, wordt op eene

leerzame en soms grappige wijze duidelijk gemaakt, zoodat de lectuur van dit boek ook op moreelen grond aanbevelenswaardig is voor jongelui, die nog zoo weinig kijk hebben op 't leven.

Ons dunkt, dat dit werk van den auteur meer waarde bezit dan zijne geheimzinnig wetenschappelijke onderrichtingen; 't bevat in alle geval een lectuur van blijvende beteekenis voor jongeren en ouderen.

H.G.

Wanda Hög. Van T.C. Krag. Vertaald door A. Verschoor. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Dit werk bevat de levensgeschiedenis van een meisje, dat eerst in weelde opgevoed, later verarmd, met hare ouders 't leven door moet, allerlei wederwaardigheden opdoet, totdat ze eindelijk trouwt. En gehuwd dan vindt ze 't geluk nog niet, omdat zij, hoewel bemind door haren echtgenoot en geliefd van haar kind, nog altoos verlangt naar 't onbekende; totdat ze sterft, verzekerd haar plicht te hebben vervuld. Het eerste deel der geschiedenis heeft een eenvoudig verloop in begrijpelijke vormen; 't tweede deel verliest zich wel wat in een mysterieus waas, terwijl 't slot, met haast afgewerkt, niet bevredigt.

Hetzelfde gebrek, 't welk Ulf Ran aankleeft, vinden we ook hier terug; we ontmoeten in de hoofdpersonen geen objectief ontlede karakters, maar den schrijver zelven in zijn persoonlijken aard. En wat erger is: ook dit werk lijdt aan bloedarmoede en wel omdat alle idealisme ontbreekt; we achten 't dan ook gevaarlijke lectuur voor allen, die niet weten wat ze willen.

H.C.

De Wildernis. Van H. Sinclair. Vertaald door H. Mendels-Stokvis. Wereldbibl. Uitg. Mij. voor goede en goedkoope lectuur. Arnhem, G. Schreuder.

Aan dit belangrijke werk van Sinclair gaat eene inleiding vooraf van F.M. Wibaut, waarin deze terecht aantoont, dat dit boek waarlijk niet alleen opgang moet maken wegens de uitnemende analyse van 't slachtersbedrijf te Chicago, waarvan de gansche wereld heeft gerild. Want in gloeiende kleuren schildert de auteur ook ‘de schrijnende smart over het menschen-wee, dat voor zoo velen 't menschelijk leven is.’

Welnu, dat heeft Sinclair vooral gedaan; naar waarheid zonder overdrijving. Moge hij wel eens wat pathetisch te werk gaan, dat neemt niet weg, dat hij zich betoont een man, warm van hart, onbekrompen van geest, vijand van al 't lage en gemeene, die lijdend leeft met de lijdend levenden. De levensgeschiedenis van den hoofdpersoon Jurgis is eenvoudig maar ook te aangrijpender, natuurlijk maar ook te waarschijnlijker, zoodat men met belangstelling volgt al de peripatieën, welke hij doormaakt.

Dat neemt niet weg, dat schrijver en inleider ons meer leeren dan bekeeren. Want we vragen met recht: zijn alleen de socialisten afkeerig van 't gemeene? of komen

ook in hunne staatkundige bedrijven geen praktijken voor, die alles behalve edel zijn? zien ze ook niet wat veel voorbij, dat die geldmannen, welke nu 't volk uitzuigen, veelal voortgekomen zijn uit hun eigen rang en stand? en geeft dat niet te denken?

Het laatste gedeelte van 't werk is wel rijk aan woorden maar arm aan leidende gedachten. Geen gebrek aan vliegende vaandels en wapperende banieren, maar men hoort niet den dreunenden stap in gelijkmatigen pas van mannen één van hart en wil. De verklaring, dat 't onderscheid tusschen socialisten en andere revolutionairen hierin bestaat, dat de laatstgenoemden veelal vloeken en drinken, terwijl de socialisten hopen, lijkt heel wat, maar overtuigt ons geenszins van de mogelijkheid, dat hunne leuze verwezenlijkt zal worden en waarmee 't verhaal eindigt: ‘Chicago zal ons zijn.’

H.G.

Afgunst door Gustaf af Geijerstam, vertaald door J.E. Keyzer. - Amsterdam, Becht.

Zooals alle boeken van dezen schrijver munt ook dit nieuwe werk uit door eene fijne analyse van het menschelijk gevoelsleven; nauwkeurig wordt elk nieuw stadium in het uitziekingsproces der handelende personen beschreven, zoo, dat de lezer ze schrede voor schrede ziet nader komen tot den afgrond, en voelt welke machten van den beginne aan hebben samengespannen om straks het tragisch einde onvermijdelijk te maken.

Een knap-geschreven studie dus.... en toch.... Gaat het anderen als mij, dan beginnen we met elkaar toch eindelijk eens genoeg te krijgen van al de misère, die ons uit 't Noorden toe wordt gestopt! Waarom - in 's hemels naam! moeten Karl Hendrik Mörk en zijn jonge vrouw, Brite, twee menschen die uit liefde zijn getrouwd, en die dank zij het sterven van een ouden bloedverwant, rijk zijn geworden, - waarom, zeg ik, moeten die nu juist weer aan tragische afgunst-bacillen ten prooi worden, - zoodat ze van al hun weelde eigenlijk geen plezierig uur meer hebben? Waarom moeten juist Karl Hendrik en zijn broer elkander uit afgunst vèr wenschen - elkanders vrouwen elkaar nog verder? Waarom! Ein Narr wartet auf Antwort! Alles uit Noorwegen schijnt altijd met narigheid overgoten en met misère gelardeerd te moeten worden!

Dit neemt niet weg, dat ‘Afgunst’ een uitmuntend geschreven studie is; - doch - een mensch kan bij uitmuntende studies en fijne analyses van en over menschelijke verdorvenheid alleen niet leven. De zonnekant! Het heir van Noorsche tragedies zou ons aan 't bestaan van een zonnekant des levens doen twijfelen. ‘Tante Olivia was een vroolijke oude vrouw, die een onovertrefbaar temperament had.’ Vroolijke menschen! Wie vertelt er ons eens van - in dezen aan zonne en vroolijkheid armen tijd?

O.-Wetering.

A.K.

Wraak, door Gustaf af Geijerstam, vertaling van J.E. Keyzer. - Amsterdam, Becht.

Evenmin als *Afgunst* is *Wraak* een vroolijk, een opwekkend boek. Maar de strijd er in beschreven, de worsteling van het beter ik van Adreas Vik met het slechte in hem, zijn harde, zware strijd, die is waard gelezen te worden! Hier geen menschen, die tobben over hersenschimmen en ziekelijk overal spoken meenen te zien; - maar menschen, die wanhopig worstelen met het lot. Andreas, een zelfstandig karakter, is getrouwd, maar wordt uit zijn huis gezet door den eigenaar van den grond. Zijn schip, met groote moeite gekocht, vergaat in den storm.... hij is arm en berooid. Dan biedt Adrian Blidberg ‘een hard man en misdadiger, die, ofschoon hij nooit door de wet was gestraft toch ten slotte de streek moest verlaten’, hem geld aan, op voorwaarde dat hij - om de hooge premie te winnen - het hem toevertrouwde schip zal doen zinken. Op het laatste oogenblik weigert hij; maar als hij zijn patroon wil aanklagen, is deze hem voor geweest. De rijke patroon wordt geloofd; - Andreas komt in de gevangenis. Als zijn tijd om is, gaat hij naar het kantoor van Blidberg, en deze biedt

hem vier duizend kronen. ‘Het scheen een oogenblik, alsof zijn leven niet veel waard was. Maar toen keek ik naar hem en het werd me duidelijk, dat ik hem eigenlijk niets wilde doen. De gedachten aan wraak had ik afgelegd met mijn gevangeniskleeren. Het was een ziekte, die mijn ziel had aangepakt, maar die nu beter was.’ Adreas Vik en zijne vrouw Ester zijn menschen, echte menschen. Hun strijd is niet nieuw - de oude geschiedenis - maar hun strijd is wáár. Daarom is dit boek de lezing meer dan waard.

O.-Wetering.
A.K.

[Deel 2]

Het nationaliteitsbewijs in de hand der bureaucratie.(*)

I.

De hoogleeraar Boretius behandelde te Halle a/S. in zijn ‘staatsrecht’ (§ 5) de gewoonte als een der onontbeerlijkste bouwstoffen tot het recht. Zijn hooge waardeering der gewoonte vond vollen weerklank bij zijn collega Puchta, een der kundigste hoofden der Duitsche historische school. Het openbaar recht van Oud-Rome, zeiden zij o.a., was grootendeels door de gewoonte gevormd. Bij de aanpassing van dat recht aan de behoefte bleek zijn duurzaamheid en wat meer beteekent: zijn objectief gehalte. Maar ook in de Middeleeuwen diende de gewoonte veelal tot maatstaf en de ervaring met haar bewees het aanpassingsvermogen van dat recht aan alle levensverhoudingen. Later nog raadpleegde de Engelsche wetgevende macht gaarne de gewoonte. Zij bracht de wet zooveel mogelijk met haar in overeenstemming. Vatte zij den positieven zin niet, zoodat willekeur niet uitgesloten was, dan paste zij eenvoudig den stelregel toe: ‘Where there is a right, there is a remedy.’

In den nieuweren tijd werd aan de gewoonte als bouwstof tot het recht een geringere beteekenis toegekend. Zij wordt zelfs thans in die hoedanigheid meer en meer verwaarloosd. De oorzaak ligt niet aan de toenemende minachting der traditie. Er bestaat daarvoor een andere

(*) Een juridische curiositeit inzake het Nederlanderschap gaf aanleiding tot dit artikel. De Nederlander voorziet zich voor een langer verblijf in den vreemde van een Nationaliteitsbewijs. Dat bewijs wordt afgegeven *op zijn verzoek*, *na gelet te hebben op de ingewonnen ambtsberichten* en waarborgt *in rechten* zijn weder-toelating in Nederland. Binnen een bepaalden termijn herhaalt de Nederlander zijn verzoek en wordt het bewijs hernieuwd. Jarenlang schijnt de zaak in volkomen orde te zijn en vertrouwt hij op de waarde van zijn papier. Plotseling wordt hem kond gedaan, dat de afgifte van het bewijs *automatisch* geschiedt en zijn bewijs niets bewijst. Sedert jaren is hij reeds door het gemeentebestuur afgeschreven en heeft hij zijn hoedanigheid als Nederlander verloren. Wel zette hij ook later nog *als Nederlander* voor deze of gene akte zijn handteekening in het gemeentelijk register. Wel keerde hij tijdelijk terug en voorzag hij zich later weder van nieuwe papieren. Maar de verschillende bureaux staan buiten verband tot elkander, alle draden der leiding zijn geïsoleerd en verstrekte inlichtingen doen niets terzake. Dientengevolge kan de Nederlander geregeld verklaren zijn hoedanigheid te willen behouden, in het bezit van een volgens de wet geldend bewijs zijn en toch zijn nationaliteit verliezen, zoodat hij evenals de uitheemschen voortaan op naturalisatie aangewezen is. De weêrga daarvan komt in de beschaafde wereld niet voor.

en betere verklaring. In den nieuweren en nieuwsten tijd trad de wetgevende machine onafgebroken in werking. De aan haar gestelde eischen noodzaakten den wetgever tot een tempo, dat er intusschen geen gewoonte meer ontstaan kon en kan.

Aristoteles kenteekende in zijn 'politica' (§ 1) het recht als norm der gemeenschap. In de gemeenschap is de gewoonte diep geworteld. Wordt zij in de haast over het hoofd gezien, dan zinkt de beteekenis der wet. Ten slotte blijft van haar slechts het in de landsdrukkerij gedrukte stuk papier over.

Lothar Bucher, jarenlang Bismarck's rechterhand, had reeds vroeger in den vreemde de verandering in de zienswijze opgemerkt. In zijn 'parlementarisme' (Cap. V § 1-4) spreekt hij van een algemeen verschijnsel, voorkomende in een bepaald tijdperk der beschaving. Hij ziet verband tusschen dat verschijnsel en de gewijzigde methode van voortbrenging. Er wordt wellicht niet minder nagedacht over de macht der traditie en haar invloed op de organisatie van het rechtsgebied. Maar de vrucht van dat nadenken kan niet rijpen, zoodra de voortbrenging op den versnelden omzet gegrond is. In haar plaats treedt thans een toenemende hoeveelheid waar, die op tijd afgeleverd moet worden. Het recht wordt dientengevolge een fabrikaat en de wetgevende macht verandert in een onderneming ter vervaardiging van wetten. De strijd over de verhouding tusschen de wet en de gewoonte als bouwstoffen tot het recht vervalt daardoor. Want die verhouding veronderstelt scheppende kracht ter regeling der verbintenissen van en met menschen. Die kracht kan zich niet meer voldoende vormen en zich dus ook niet meer voldoende in den bouw van het werk openbaren.

Persoonlijken wetgevenden arbeid leverde o.a. nog Alfred de Groote. Maar zich steeds bewust van de verantwoordelijkheid, zette hij bescheiden in de inleiding: 'Ik matig mij niet aan veel uit mijzelf als wet neer te schrijven, want ik weet niet, hoeveel daarvan het komend geslacht zou behagen.' Zijn 'bill of rights' was eenvoudig 'common law'. Maar hoezeer de gewoonte daarin ook gehuldigd werd, die hulde had de logische analyse van den staat der feiten geenszins verhinderd of op den achtergrond geschoven.

Ter rechtvaardiging der tegenwoordige fabrieksmethode wordt gaarne op de ingewikkeldere verhoudingen gewezen. Bucher wijst dit beroep beslist van de hand. Oud-Hellas, zegt hij o.a., biedt geen beeld van mindere ontwikkeling. Onder het leenrecht waren zijns inziens de verhoudingen van het bezit aan grond-en-bodem niet eenvoudiger. Omvang en omzet van den handel der Hansa en der Middeleuropeesche steden hadden volgens hem geen geringere waarde. Maar de navraag naar wetten bereikte toen niet onze hoogte. Stijgende navraag van dien aard meende echter reeds Tacitus niet te mogen toeschrijven aan de verhoudingen. Haar oorzaak ligt in de personen. Zijn oordeel luidde: 'Corruptissima republica plurimae leges.'

Het ligt voor de hand, dat de trek naar de hoeveelheid op den duur de hoedanigheid verandert. Want die trek veroorzaakt een verschuiving der basis van het recht. Wel is ook thans nog van aanpassing aan de behoefte sprake. Maar zij wordt tot de behoefte van het naaste oogenblik beperkt. Nu staat in een tijdperk van overgang juist die behoefte in het middelpunt der beweging. De aanpassing aan haar beteekent alsdan toenadering tot de levensverhoudingen in een toestand van crisis. Dat opent het vooruitzicht op schade. Maar de historische ontwikkeling kent menig tijdperk van dien aard. Alzoo biedt zij ook menig voorbeeld om de uit verlegenheid in het leven geroepen gelegenheidswet wederom onschadelijk te maken. Feitelijk bestond er althans veelal een verzekeringsvorm tegen de nadeelige gevolgen der verwaarloozing van de gewoonte als bouwstof tot het recht. Personen van ervaring en grondige kennis namelijk werden met de uitvoering belast en trachtten zooveel mogelijk de letter der wet in overeenstemming met den geest van het recht te brengen. Thans is echter ook dat praktisch middel meer en meer in onbruik geraakt. Niet uit onwil, maar tengevolge der haast, waarmede de wetgevende macht haar fabrikaat op de markt werpt. Die haast veroorzaakt een gebrekkige formuleering en verleidt tot proefnemingen.

Vroeger stelde de wetgever er prijs op den regel op te teekenen, nadat het rad des levens zijn omwenteling volbracht had. Thans is hij erop bedacht den regel voor te schrijven, waarnaar dat rad zijn omwenteling volbrengen moet. De vroegere gewoonte had de ervaring achter den rug. De tegenwoordige mode heeft haar in het verschiet. Het verschil is groot. De dingen der natuur zijn namelijk in het klein te onderzoeken en daartoe te isoleeren. Het resultaat der proefneming brengt een stap nader tot de onderscheiding der natuurwet. Het levend organisme daarentegen laat de afzondering van kleine deelen niet toe. Het onderzoek constateert wel deze of gene stoornis en onderscheidt hier en daar allerlei ziekteverschijnselen. Maar het organisme zelf in zijn verbinding van stabiliteit en verandering als organisch leven wordt daardoor niet getroffen. Hoogstens stelt de proefneming op grond van dat onderzoek tot deze of gene hypothese in staat. Een hypothese b.v. is de vergelijking van het maatschappelijk leven met een machine. Zij brengt ons geen stap nader tot de kennis der voorwaarden van het organisch bestaan. Want de machine is gegrond op een bepaalde constructie, die de studie der teekening ontsluiert. Het wezen van het organisme komt door geen teekening aan het licht, en eerst jaren later openbaren de maatschappelijke toestanden en verhoudingen alle verkrommingen tengevolge van het te groot vertrouwen in de waarde der hypothese.

Eduard I van Engeland weigerde den pauselijken legaat de willekeurige herziening der wetgeving. ‘Wat allen aangaat,’ zeide hij, ‘moet door allen goedgekeurd worden.’ Zijn taak bestond volgens hem

grootendeels daarin de wetten te handhaven, niet de wetten om te stooten. Het recht bewaarde hij in het binnenste van zijn hart als het kostbaarst kleinood van zijn volk. Hem was die bewaarplaats echter geen couvert-machine, die 'rescripta principis' uitschudt. En toch had hij een sterk begrip van zijn gezag en hield hij zich aan de bekende uitspraak van Junius: 'Faction is the madness of the few to the benefit of the many.' Maar hij putte het recht uit de bron der gewoonte, lette daarbij op de zeden en gebruiken, verhinderde voortdurend de verontreiniging van hetgeen de bron leverde en zag voorts in de rechtstaal op den oorspronkelijken woordvorm. Juist daarin schiet het industrieel parlementarisme tekort. Wel wedijveren de politieke partijen in goede bediening van haar klanten, maar zij bedienen zich daartoe meer en meer van een kunsttaal naar het voorbeeld der chemie, die wel scheidt en wederom samenvoegt, niet echter schept naar het leven overeenkomstig het recht door gewoonte.

Juist ter snede merkt de hoogleeraar Rudolf Stammler in zijn 'pandectenrecht' op, dat er over het bestaan van recht en onrecht slechts nog een zeer gering verschil van meening voorhanden is. Wel werd herhaaldelijk de noodzakelijkheid van het recht in twijfel getrokken. Maar zelfs de poging mislukte om met een schijn van bewijs aan te toonen, dat er in het praehistorisch tijdperk volken zonder recht bestaan hebben. Het eigenlijk verschil van meening loopt over den inhoud van het recht. Niet het recht zelf, maar concrete rechtsregelen leven in onze voorstellingen. Zij bieden stof ter wisseling van gedachten. Concrete rechtsregelen behooren echter reeds tot het gebied der techniek en deze bezit een empirisch karakter. Daarin ligt niet opgesloten, dat de grondlegging van het recht zonder wijsbegeerte mogelijk ware, want het tegendeel is het geval. Maar bij de regeling der feitelijke orde van zaken bepaalt de wijsbegeerte niet de technische middelen, waarvan de wetgever overeenkomstig de gewoonte gebruik maakt. Als oorzaak der bindende kracht geldt eenvoudig de stilzwijgende overeenkomst. Deze kan in ethischen grond-en-bodem wortelen, maar zij is niet alleen op deze aarde aangewezen. Althans Stammler hecht aan het betoog, dat de zedewet *autonoom* en de rechtswet *heteronoom* is. Laatstgenoemde, zegt hij, is de *voorwaarde,* niet het *doel.* Zij bestaat, opdat het zedelijke mogelijk zij. Op de basis van het recht ontstaat een toestand, waarin het zedelijke in handelingen omgezet kan worden. Inachtneming dier onderscheiding baat zoowel het gezag der zedewet als dat der rechtswet. Maar nog noodzakelijker is het de onderscheiding tusschen de rechtswet en de natuurwet te handhaven. Want al leven ook de concrete rechtsregelen in onze voorstellingen en al zijn zij ook grootendeels door de gewoonte gevormd, zij bestaan toch slechts krachtens ons denken.

Recht is nooit een object der ons omgevende natuur. Het is geen in de ruimte zichtbaar ding. Recht brengt samenhang in het maat-

schappelijk leven. Het regelt verhoudingen van menschen tot menschen. Is de natuurwet eenheid der verschijnselen, dan is de rechtswet samenvatting van menschelijke verhoudingen onder één gezichtspunt. Geldt het de samenvatting, dan geldt het steeds de vraag naar de rechtsverhouding en nooit die naar de hoeveelheid. Tot het antwoord stelt in de eerste plaats de logische analyse van den staat der feiten in staat. Eerst wanneer op dien grond-en-bodem het fundament gelegd is, begint de hoeveelheid en met haar de sociaaleconomische factor invloed op den bouw uit te oefenen. Omkeering van dien gang van zaken en vermenging der factoren verhinderen slechts de soliede uitvoering van het project en zijn oorzaak, dat bindende kracht aan de bouwstof ontbreekt, zoodat het fundament scheurt. Daarom biedt de verschuiving steeds een gevaar.

Over de beteekenis van dat gevaar bestaat overeenstemming tusschen de logische en de historische school. Lothar Bucher is van meening, dat het parlementarisme door zijn begunstiging van het partijgedoe de schade vermeerderde. Eerst onder dat stelsel vergenoegden zich de juristen met de rol van ‘vroedvrouwen der wetten’. Met het spelen van die rol ontstond de toenemende bedrijvigheid ter wille van een fabrikaat, waaraan geen duurzame behoefte bestond. Wat nog geen behoefte was, kon echter volgens het partijstandpunt behoefte worden, maar intusschen wordt de bevolking aan de voogdij der bureaucratie gewend.

Aan de heerschappij der haast, die geen concentratie van geest toelaat, is het voornamelijk te danken, dat de wetgevende macht meer en meer de gave verloor om uit enkele groote beginselen voor alle menigvuldigheid der verhoudingen den regel af te leiden. Zij trachtte het zoeken naar den regel zelfs te verstikken. Want de daartoe vereischte gave kon het parlement slechts een verlegenheid bereiden, daar het alsdan de behoefte van het naaste oogenblik, wegens haar wisselvallig karakter, niet meer tot maatstaf kon kiezen. Voor die behoefte geeft steeds de massa den toon aan en zij begeert uit den aard der zaak gelegenheidsmuziek. De cirkel is bekend. Volken worden snel wat hun regeerders en wetgevers zijn, en deze belanghebbers drinken gaarne broederschap met hun kiezers. Het gevolg daarvan is: onzekerheid in de toepassing der eenvoudigste rechtsregelen en met haar groeit de onverschilligheid tegenover de wetsovertreding. Algemeene afstomping van het rechtsgevoel is de kenmerkende eigenschap van dien toestand. Zij gaat gepaard met ontwikkeling van den partijhartstocht. Scheidde vroeger het verschil van stand, thans is ten deele de breede kloof tusschen de politieke partijen daarvoor in de plaats getreden. Partijhartstocht doorwoelt de ingewanden der natie en intusschen vat de bureaucratie vasten voet in de opgeworpen aarde. Schijnbaar zwemt de bureaucratie met den breeden stroom, maar hoe troebeler het water wordt, hoe sterker haar macht. Haar komt de onafgebroken arbeid der wetgevende machine zeer te stade. Als een poliepenstok breidt zij

zich uit, zich vasthechtend aan het nog niet geheel uiteengespleten gesteente. Met elkander de gemeenschap onderhoudend, is zij erop bedacht de voortwoekeringen in het maatschappelijk lichaam te begunstigen. Komt de vloed, dan drijft zij boven. Hoe minder de levenskracht van het recht, hoe grooter de omvang der bureaux, hoe ondoorzichtiger de formaliteiten en hoe sterker de onderdrukking van elke levensuiting. De bureaucratie vormt allengs een eigen kaste, die alle draden in haar hand vereenigt en tot een eigenaardig net verwerkt. Haar steunpunt is niet de wet, maar het belang van den dienst. Haar kracht ligt in het taai geduld, waarmede zij dat belang tot richtsnoer verheft.

II.

Een sprekend voorbeeld van overhaasting is *de wet op het Nederlanderschap van* 12 *December* 1892 (Staatsblad No. 268), in kracht sedert 1 Juli 1893. Deze wet onderging niet den invloed der gewoonte en staat evenzeer buiten de logische analyse van den staat der feiten. Zij heeft niets met den Nederlandschen volksaard gemeen. Als een verlegenheidsprodukt werd zij zonder veel omhaal eenvoudig aan de Duitsche wet op de nationaliteit ontleend. Maar overdracht van wetten getuigt zeer zelden van veel nadenken. Want het verschil in de historische ontwikkeling wordt daarbij in den regel over het hoofd gezien. Het is slechts overdracht van de letter, terwijl de geest in het land van haar oorsprong blijft. Dat was werkelijk bij de wet op het Nederlanderschap het geval. Zij staat tot haar Duitsche zuster in de verhouding van een kopie tot het origineel. Trouw heet de aansluiting. Maar een verdienstelijke kopie kwam bij alle stiptheid in de overdracht niet tot stand. De oorzaak ligt voor de hand. De overdracht was een zuiver mechanische handeling.

De Duitsche wet op de nationaliteit bezit uit den aard der zaak een imperatief karakter. Zij stelt de voorwaarde en straft de niet-naleving met het verlies der nationaliteitsrechten. Daartegen valt niets te zeggen. Maar de Duitsche natie is niet van oordeel, dat de doorsnijding van den nationaliteitsband zonder afdoende redenen in haar belang ligt. In het louter verzuim van aangifte b.v. ziet zij niet gelijk de Nederlandsche bureaucratie een doodzonde, en daarom regelt zij *langs administratieven weg* de terugverkrijging. Deze geschiedt niet, gelijk in Nederland, door kostelooze naturalisatie aan de hand van een request aan de Koningin, maar van *rechtswege.* Want verzuim van aangifte is in Duitschland *geen positieve daad*, waaruit de wil blijkt op te houden Duitscher te zijn. Dat verzuim is slechts een vergrijp tegen de contrôle. Het nationaliteitsrecht daarentegen heeft aanspraak op de grondwettige hoedanigheid. En daar de natie op het behoud van haar burgers prijs stelt, biedt zij in haar administratief recht een waarborg tegen het harde in de wet op de nationaliteit. Haar wetgeving is imperatief gesteld en *paedagogisch* gedacht.

Op den grond-en-bodem der paedagogie zocht de Nederlandsche wetgevende macht niet naar een oplossing van het nationaliteitsprobleem. Mechanisch nam zij de straf op het verzuim van aangifte over en legde den klemtoon op het verlies van het door opvoeding en geboorte verkregen recht. Bij de uitvoering werd het nationaliteitsbewijs in de hand der bureaucratie gelegd. Voor haar was de afgifte het middel den landgenoot in den vreemde haar macht te doen gevoelen. In de gebrekkige formuleering der Nederlandsche hoofdbepaling ligt zelfs nog een verscherping van het harde in de wet. Het herstel der nationaliteit in den vorm van een request om naturalisatie kreeg het cachet der vernedering. De waarschuwing der in de registers ingeschrevenen, ter vermijding van het verzuim, werd zelfs uitdrukkelijk van staatswege verboden. Kortom, in de plaats van zucht tot behoud der tijdelijk afwezigen trad de toeleg den nationaliteitsband door te snijden. Het belang de volkskracht zooveel mogelijk te sparen, veranderde in het streven landgenooten eenvoudig uit te stooten. Naar het schijnt, is Shakespeare in Nederland op dit gebied aan het woord. Althans de herinnering aan den 'Merchant of Venice' wordt door de slechte kopie der Duitsche wet herlevendigd. Ook Shylock zeide vol overtuiging:

> 'My deeds upon my head! I crave the law,
> The penalty and forfeit of my bond.'
> (Act IV, Scene I)

Velen zullen deze kenteekening van het verschil tusschen het origineel en de kopie niet van overdrijving vrijpleiten. Daarom veroorloof ik mij een nader onderzoek. Twijfel aan de beteekenis van het nationaliteitsbewijs is niet voorhanden. Het verschil van meening loopt over de waarde in de hand der bureaucratie.

Vooraf echter nog één opmerking. Menigeen maakt gaarne van iets gebruik, dat getrouw naar het oorspronkelijke vervaardigd werd en als nabootsing volkomen in een behoefte voorziet. Daarop aanmerking te willen maken, ware glad verkeerd. Want alles kan niet oorspronkelijk zijn en een goede nabootsing van oorspronkelijk werk vereischt veelal een helder hoofd en verraadt menigmaal een vaardige hand. Maar beslissend voor den graad der waardeering blijft steeds de hoedanigheid, alzoo in dit geval de zorg door den wetgever aan de overdracht besteed.

Een voorbeeld uit het gebied der kunst diene ter verklaring. Everdingen en Kaulbach waagden zich beiden aan de illustratie der fabel van den Vos Reynaerde. Twee eeuwen scheidden beide meesters van elkander en in zelfstandigheid deed de één niet voor den ander onder. Everdingen behandelde de schurkerijen van den listigen Reijnaert in een reeks van 57 etsen, die van fijnen smaak, een artistieke hand en een spiritueele wijze van zien getuigen. *Met goedigen humor* vertolkte hij de verschillende dieren in de hun aangewezen rol en hij wist hun waar karakter te treffen. Vooral het landschappelijke is in zijn voorstelling typisch. Jammer is het maar, dat een later aangebrachte retouche de meeste exemplaren bedierf. Kaulbach kende en schatte dit degelijk

werk in hooge mate. In 36 penteekeningen van groot formaat en in een aantal vignetten volgde hij voor zijn werk den tekst van Goethe. Bij hem traden *ironie en sarcasme* op den voorgrond. Everdingen had als hoogst achtbaar diaken der Alkmaarsche Hervormde Gemeente iets deftigs en zeer solieds behouden. Kaulbach daarentegen was door en door modernist. Hij geeselde bovenal wat Hegel zeer eigenaardig *de list der geschiedenis* noemt. Bevreesd dat zijn geestige intensie bij de overdracht op de koper- en staalplaat zou lijden, teekende hij met hard potlood in klein formaat op meesterlijke wijze blad voor blad nog eens voor den graveur. Deze had dien doorwrochten arbeid steeds voor oogen en kon dientengevolge zonder de geringste physieke inspanning in den geest der compositie doordringen, om dien geest ook in de fijnere détails op de plaat te brengen. Slechts de spreuk op het titelblad: 'Geef mij het uwe en laat mij het mijne' liet hij op raad van den meester weg. Het karakter der compositie had hij ook zonder haar gevat en diep in het koper en staal gegrift.

Helaas, de wetgever kon geen teekening van meesterhand tot richtsnoer voor zijn arbeid nemen. Hij moest een anderen weg betreden. Persoonlijk had hij de maatschappelijke verhoudingen te bestudeeren, waaruit zijn model voortgesproten was. En bij de aanpassing der wet aan de behoefte van zijn volk had hij met den eigen aard van dat volk te rade te gaan. Anders moest zijn werk een doode letter blijven en zou haar sterkte slechts in de verkrachting van het rechtsbegrip bestaan. Aan die studie en die aanpassing dacht de Nederlandsche wetgever niet.

Wat nu de nationaliteit betreft, elk *zelfstandig* volk hecht aan de erkenning en handhaving van het nationaliteitsrecht. Het ziet daarin een *onvervreemdbaar goed* van alle volksgenooten, onverschillig waar zij zich op een gegeven oogenblik bevinden. Bindt het staats- en volkenrecht zijn bezit aan voorwaarden, dan beteekent dat uit den aard der zaak een beperking. Maar de bedoeling daarvan is en blijft een regeling tot stand te brengen, waardoor de hooge beteekenis van dat recht zelf allen zonder onderscheid tot vol bewustzijn gebracht wordt. Daarom geschiedt die beperking met het bewustzijn der verantwoordelijkheid en in het belang der belanghebbenden. Aan dat bewustzijn hapert het in de Nederlandsche wet. Zij kent en erkent slechts het belang der bureaucratie in de contrôle. Zij behandelt het volksrecht op nationaliteit, als ware er sprake van het lidmaatschap eener bloote vereeniging met ballotage.

Nu is het woord volk een dubbelzinnig woord. Daarom werd het een politieke leus. Volk is namelijk geen som van individu's. Het beteekent een organisatie met corporatief door eigen leden gevormde deelen. Dat was de oorzaak, waarom in Oud-Rome het probleem van een kroon, hetzij van Gods genade, hetzij door volksgeweld, zelfs in de dagen van het koningschap geen probleem kon zijn. Het probleem bestond in de vorming van het begrip hoogst gezag. Dat gezag werd weliswaar belichaamd, maar de gezaghebber was Rex in de beteekenis van regulator

der orde en der wet. Hij trad op als bekenner en handhaver van het recht. Dat recht kende geen beperking van het nationaliteitsrecht. Want Rome erkende geen volkenrecht, daar het voor zijn staat de heerschende stelling eischte en de overige volken als Barbaren beschouwde en behandelde. In deze staatsorganisatie was derhalve voor de quaestie der nationaliteit in modernen zin geen plaats. De Middeleeuwen legden evenzeer den klemtoon op de organisatie en bezaten ten deele den patriarchalen en ten deele den patrimoniaalstaat. Deze staat beschermde het recht der nationaliteit. Eerst de latere tijd was op de volledige scheiding in individu's bedacht en constitueerde het begrip der som in het politiek en nationaal leven. Dat begrip vermindert de beteekenis der traditie en organisatie. Gezag ontstaat en vergaat aan de hand van dat begrip door het besluit der meerderheid. Gewoonlijk gaat met het gezag der som het verval der natie gepaard. De regulator ontbreekt alsdan, en terwijl allen aan het tellen zijn, is de baan voor de buraucratie vrij als het orgaan der routine ter verzekering der continuïteit in zaken gedurende het elkander betwisten der grootste som.

De Pruisisch-Duitsche wet regelt *de verkrijging* en *het verlies* der nationaliteit. Zij wordt verkregen door *geboorte.* Het legitiem geboren kind volgt den staat des vaders; het illegitiem dien der moeder. *Legitimatie*, mits niet adoptie, staat gelijk met het recht door geboorte. Voor de vrouw is het wettig huwelijk een middel om op denzelfden voet met den man behandeld te worden. Eindelijk komt ook nog *de verleening* in aanmerking. Zij geschiedt door de Overheid, in den regel op grond van een request. Onderscheiden wordt daarbij tusschen *opneming* en *naturalisatie.* Opneming is gebruikelijk tegenover aanhoorigen van andere bondsstaten. Zij is verplichtend, mits de middelen van onderhoud niet ontbreken of het vermogen, zich die middelen door arbeid te verwerven, voldoende voorhanden is. Opneming geschiedt kosteloos en wordt door alle bondsstaten als *iets* beschouwd, *dat vanzelf spreekt.* Hierover behoeft in een bondsstaat geen woord meer verloren te worden. Naturalisatie is de vorm voor buitenlanders. Zij hangt af van de toestemming der Overheid. De aanvrager moet zijn zonder smet, in staat zich de middelen van onderhoud te verdienen of te verschaffen, in het Rijk wonen. Na het gemeentebestuur der woonplaats gehoord te hebben, volgt de beslissing over al of niet naturalisatie. Alle uitheemschen zijn op dien weg aangewezen.

Het verlies der nationaliteit is het gevolg van *ontslag op eigen verzoek* en *vereischt een oorkonde.* Deze mag niet geweigerd worden ingeval van landverhuizing of verplaatsing van den woonzetel naar een anderen Duitschen staat. Weigering is wettig tegenover militairen en beambten in dienst, inzake oproeping van de reserve en der landweer, tijdens oorlog en oorlogsgevaar. Het ontslag verliest de geldigheid, indien de aanvrager na de verleening nog zes maanden in het land blijft. Onder

zekere bezwarende omstandigheden kan de overheid het verlies verordenen. Eindelijk veroorzaakt ook nog een verblijf van tien achtereenvolgende jaren in het buitenland het verlies, bij aldien de afwezige verzuimt zich in het consulair register in te schrijven *òf* zich van een nationaliteitsbewijs te voorzien *òf* zich met een paspoort uit te rusten. Keert hij echter na dien tijd in het land terug, of hecht hij aan de herkrijging van zijn recht, dan is een eenvoudige verklaring zijnerzijds voldoende en hem het herstel van een meestal toevallig verzuim door eenvoudige *opneming* gewaarborgd. Naturalisatie komt daarvoor niet in aanmerking, want hij bezit krachtens zijn geboorte het recht op nationaliteit, gaf door geen positieve daad blijk daarvan afstand te hebben willen doen en behoort tot geen anderen staat. Naturalisatie ware in dit geval een bewijs van onverstand, een slag in het aangezicht der natie, een parodie op het recht(*).

In Mei 1874 schiep Pruisen een uitzonderingswet, waardoor dienstdoende geestelijken, wegens niet voldoening aan bepaalde verordeningen (van staatswege verleend), als voortaan onbevoegd tot den dienst, hun rechten in den staat verloren en uit het land gezet werden. Voor de dienstdoende geestelijken was het passief verzet een gewetensquaestie. Volgens de uitzonderingswet vielen zij daardoor echter in de termen het lot der *lastige* buitenlanders te moeten deelen. Het al of niet bezit van papieren deed daarbij niets ter zake. Staatsgeweld besliste en de staat handelde als machthebber. Maar geen ander land behoefde de verdreven geestelijken binnen zijn grenspalen toe te laten, want volgens het volkenrecht is geen staat bevoegd eigen staatsaanhoorigen op een ander rechtsgebied af te schuiven. Daarentegen moet elke staat eigen staatsaanhoorigen wederom binnen zijn terrein toelaten, al hebben zij hun nationaliteitsrecht verloren, want anders zouden zij in de lucht zweven. Pruisen begreep het onhoudbare van dien zwevenden toestand zeer goed en regelde daarom het verlies wegens verzuim van aangifte in verband met de opneming van rechtswege langs den administratieven weg, terwijl Nederland in zulk geval de bede om kostelooze naturalisatie voorschrijft, waartoe het echter niemand verplichten kan.

De hoogleeraar Meier zette te Halle a/S. in zijn volkenrecht (§ 23-24) breedvoerig de rechtsverhoudingen der uitheemschen uiteen. Zij ontberen de staatsaanhoorigheid in het land, waarin zij tijdelijk verblijf houden. Maar privaatrechtelijk genieten zij bijna gelijkstelling met de inheemschen. Een onderscheiding tusschen in- en uitheemschen is volgens hem op dit gebied zelfs niet wenschelijk. Een politiek recht kan hun echter om begrijpelijke redenen niet toegestaan worden. Hebben zij privaatrechtelijk vasten grond onder de voeten, dan is het hun belang, maar ook dat der door het volkenrecht met elkander verbonden staten, dat zij staatsrechtelijk niet buiten de lijn van het recht vallen. Wel vloeien

(*) Een nieuw ontwerp is in voorbereiding. Daarin worden de voorschriften vereenvoudigd en het behoud der nationaliteit den burger nog beter gewaarborgd.

uit den zwevenden toestand voor den staat, waarin zij wonen, geen directe nadeelen voort. Want ingeval van dienstplichtigen leeftijd is de zaak snel door de daad geregeld. Maar voor het gezag van wet en regel, in het belang der orde moet toch gewaakt worden tegen het zijn zonder recht, zonder nationaliteit. Waar is het ongetwijfeld, dat staatsaanhoorigheid voortvloeit zoowel uit geboorte als uit naturalisatie, alzoo uit twee verschillende bronnen. Eveneens kan op naturalisatie hernaturalisatie volgen, evenals het verzekeringsverdrag de herverzekering toelaat. Maar een positieve daad is daartoe steeds een vereischte. Zin echter heeft het niet, als maatregel van contrôle het recht door geboorte eenvoudig te annulleeren en dan den delinquent kostelooze naturalisatie in uitzicht te stellen. Er ontstaat op die wijze een vermenging van administratief en staatsrecht. Het volkenrecht is niets anders dan uitgebreid of wel uitwendig staatsrecht. Het omvat de rechten en plichten, die de staten en de bevolkingen met en tegenover elkander te vervullen hebben. Montesquieu sprak van een burgerlijk recht in het universum. Maar daaraan ontbreekt tot dusver het recht der uitvoerbaarheid. Daarom verdient het de voorkeur het staatsrecht op vasten grond-en-bodem te plaatsen.

Een man van beteekenis was de jurist Th. Schultze. Van 1856 tot 1863 had hij in Holstein onder Deensch gezag de sporen verdiend en was snel in rang gestegen. Maar de oorlog tusschen Pruisen en Denemarken bracht in het bestuur der provincie een verandering van belang. Het gezag ging over aan Pruisen. Eeuwig en ondeelbaar traden Sleeswijk en Holstein in personeele unie tot Pruisen. De Pruisische regeering liet de Deensche ambtenaren voorloopig in functie. Maar Schultze's geweten liet hem niet toe van heer en meester te veranderen, alsof hij slechts een andere jas aantrok. Hij reisde 1 Juli 1864 naar Kopenhagen tot koning Christiaan IX om van den eed van trouw aan dien vorst ontbonden te worden. Eerst daarna was hij bereid aan den Pruisischen koning den eed van trouw te zweren. De Pruisische regeering was daarover dermate gebelgd, dat zij hem zonder wachtgeld of eenig ander aequivalent onmiddellijk ontsloeg. Slechts één collega had zich bij hem aangesloten, en deze zeide onmiddellijk pater peccavi. Van dynastisch standpunt was de Pruisische handelwijze onoverdacht. Van moreel standpunt was zij verwerpelijk. Schultze begaf zich naar Oldenburg en bewerkte voor Herbert Pernice het juridisch gedeelte der Sleeswijk-Holsteinsche successie-quaestie. Zijn betoog was zóó overtuigend, dat Pruisen aan Oldenburg één millioen thaler uitkeerde tegen afstand der successie-rechten door Oldenburg. Maar Pruisen had tevens de overijling tegenover Schultze ingezien Het bood hem een plaats aan in Kiel (1866), won hem in 1868 voor de provinciale regeering der Mark te Potsdam, en in 1874 meende Bismarck in hem den aangewezen minister van justitie gevonden te hebben. Schultze bedankte echter, omdat ‘Bismarck aan zelfstandige karakters niet voldoende speelruimte liet,’ aanvaardde

in 1881 de taak van ‘Oberpräsidialrath’ te Potsdam, om in 1888 met pensioen uit den dienst te gaan en zich meer in het bijzonder met het onderzoek van het Boeddhistisch probleem in verband met het godsdienstig geloof bezig te houden. Hij wenschte liever bouwsteenen te verzamelen en te publiceeren voor een ethischen grondslag van onze levens- en wereldbeschouwing. Zijn verdiensten op dit gebied zijn in de haast onzer dagen door te velen over het hoofd gezien. Zij konden geen der partijen en vereenigingen met gemengd program behagen. Zijn werk bezit echter toekomstige waarde. Maar dat doet hier niets ter zake. Waarop het thans voor ons aankomt, is het feit, dat Pruisen wel tijdens de verovering den geest der wet als het ware in het aangezicht sloeg, maar zich spoedig genoeg bewust werd een organisatie met een traditie in wettelijken zin te moeten handhaven en ontwikkelen. Het herstelde de fout daarom zoo snel mogelijk en trachtte het verlies van den nauwgezetten burger nog voor zichzelf in winst te herscheppen. Dezelfde geoefende blik in zaken deed Pruisen ook op het gebied van het nationaliteitsrecht zeer spoedig de kern der quaestie ontdekken. Het harde in de wet werd daaraan eenvoudig langs administratieven weg ontnomen, en het recht zelf zegevierde daardoor ten slotte.

III.

Het zwaartepunt der Nederlandsche wet ligt in *artikel* 7 *al.* 5. Dat artikel luidt: ‘(Nederlanderschap wordt verloren) door, behalve ter zake van 's lands dienst, woonplaats te hebben buiten het Rijk en zijn koloniën of bezittingen in andere werelddeelen gedurende tien achtereenvolgende jaren, tenzij de aanwezige vóór het verstrijken van dien termijn aan den burgemeester of het hoofd van het plaatselijk bestuur zijner laatste woonplaats in het Rijk of zijn koloniën, of bezittingen in andere werelddeelen, of aan den Nederlandschen gezant of een Nederlandschen consulairen ambtenaar in het land, waar hij woont, kennis geeft, dat hij Nederlander wenscht te blijven.

Van den dag, waarop die kennisgeving ontvangen is, begint de tienjarige termijn opnieuw te loopen.

Ten opzichte van minderjarigen begint de tienjarige termijn te loopen met den dag hunner meerderjarigheid in den zin der Nederlandsche wet.’

Oppervlakkig beschouwd is dit artikel wel wat omslachtig, maar niet schadelijk. Zijn ontleening aan de Duitsche wet is niet onmiddellijk zichtbaar en de geringe afwijking doet evenmin aan een gevaar denken. Toch veroorzaakte de Nederlandsche wet binnen korten tijd een grondige uitroeiing van het Nederlandsch element in den vreemde, terwijl de Duitsche wet niemand in den weg stond en de organisatie van het Duitsch element in den vreemde in geen enkel opzicht belemmert. Stoop, voorzitter der Nederlandsche Kamer van Koophandel te Londen,

schildert in zijn algemeen bekende brochure de eerste periode der opruiming en in het verschiet zag hij reeds den volledigen puinhoop. Bij honderden telde hij de slachtoffers. In 1907 bereikte hij een verlegenheidstoevoegsel (wet 8 Juli 1907, Stbl. 177), het leggen der zoogenaamde reddingsplank. Wie in een request aan H.M. de Koningin zijn schuld bekent en om gratie in den vorm der kostelooze naturalisatie smeekt, kan alsnog zijn nationaliteit herkrijgen. Nederlanders door geboorte en opvoeding, maar wegens een gering verzuim van aangifte geschorst en uitgestooten, kunnen alzoo eventueel in het Staatsblad als begenadigden onder brandmerking met letter, nummer en jaartal herleven. Eénmaal is die brandmerking kosteloos veroorloofd.

Het ligt nu juist niet in het Nederlandsch karakter zichzelf vrijwillig onder consulaire contrôle te plaatsen. Zelfs het geneeskundig onderzoek op het gebied der prostitutie valt gewoonlijk niet in den smaak der Nederlanders, wegens den bijsmaak van een politiemaatregel. Daarom is het zeer begrijpelijk, dat de Nederlander in den vreemde zich bepaalt tot de aangifte van zijn aanwezigheid aan de Overheid van het land, waar hij woont en waar hij tot de aangifte en de legitimatie aangezocht wordt. De groote meerderheid laat dus den wettelijken termijn verstrijken en denkt bij het verzuim der hernieuwing van zijn bewijs aan geen doorsnijding van den eerbiedwaardigen band door de Nederlandsche bureaucratie. Hulp en bescherming van de Nederlandsche diplomatie en haar consulaire agenten zijn uit den aard der zaak zoo bij uitstek gering, dat de aanspraak daarop in de praktijk reeds lang elke beteekenis heeft verloren. Te bewust van eigen onvermogen en te bedachtzaam om zich de vingers te verbranden, zorgt deze Overheid er steeds voor, buiten schot te blijven en zich tegenover den Nederlander tot algemeene verzekeringen te bepalen.

Maar niet alle Nederlanders in den vreemde zijn even contrôle- en papierschuw. Er zijn er ook, die geen waarschuwing van den consul inzake het Nederlanderschap afwachten en in de onderdrukking dier waarschuwing geen aanleiding zien tot een klacht. Want wie slechts een kleine dosis levenservaring bezit, kent het veranderlijke der beschikkingen inzake papieren en verklaringen, maar evenzeer het streven der bevoegde macht, niets te doen wat de behoefte aan meditatie in de diplomatieke en consulaire bureaux zou kunnen storen. Het ruischen van een blad wekt in die bureaux reeds veelal de gedachte aan de werkzaamheid van een luchtstroom, die het dierbaar vaderland in den wassenden vloed zou kunnen doen verzinken. Bijna onhoorbaar, maar telkens opnieuw in toon gezet, is het, alsof men in en rondom die bureaux hoort lispelen: voorzichtigheid is de moeder der porseleinkast. Daaraan kritiek te oefenen, is geenszins mijn bedoeling. Het grootboek der politieke firma ligt niet opengeslagen voor mij. Wie in politieke zaken doet, moet weten, hoe hij het jaar met een voordeelig saldo kan doen sluiten. Anderen hopen slechts, dat de keus der middelen doelmatig zij. Dat te

beslissen, valt buiten mijn lijn. Hier komt het er alleen op aan, het feit der buitengewone voorzichtigheid te constateeren. Voor den Nederlander in den vreemde ligt in die methode een aansporing, zich aan de voorzichtigheid van deze Overheid te spiegelen en ten aanzien van zijn papieren in voorzichtigheid niet onder te doen. Als man van orde laat hij alzoo geen tien achtereenvolgende jaren stilzwijgend verloopen. Hij waarborgt zich alzoo bij tijds een nationaliteitsbewijs.

De wet op het Nederlanderschap dateert van 12 December 1892. De Nederlandsche consul-generaal te München waarschuwde in die dagen per gedrukte missieve (nr. 246) bij tijds, zoodat ik - om aan een persoonlijk voorbeeld vast te knoopen - 8 Juli 1893 de inschrijving in het consulair register kon voltrekken. Een officieele verklaring van ontvangst werd daarvan toen niet verstrekt, zoodat ik tevens overeenkomstig de gewoonte voor een officieel stuk uit de provincie Noord-Holland zorgde, om iets in de hand te hebben. Zulke stukken waren in die dagen, overeenkomstig de nieuwe wet, tien jaren geldig. Zij golden steeds als bewijs, dat de bezitter van het stuk er om verzocht had en als Nederlander er prijs op stelde wederom in Nederland van rechtswege toegelaten te moeten worden. Naar dit bewijs vraagt in Beieren, gelijk bijna wel vanzelf spreekt, geen Overheid. Het blijft alzoo in de portefeuille, totdat het zekerheidshalve in Nederland van ambtswege voor een nieuw verruild wordt. De wet bepaalt niet, dat dit op een aangewezen dag moet geschieden. Zij spreekt van *tien achtereenvolgende jaren zonder eenige nadere verklaring* en zet op het verzuim als straf: het verlies der nationaliteit. Voorzichtigheidshalve hernieuwde ik met het oog daarop 14 Februari 1901 het bewijs, alzoo binnen de tien jaren. Dat bewijs bewijst den wensch het Nederlanderschap te behouden en is tien jaar geldig, loopt derhalve tot 1911. Desniettegenstaande werd mij het Nederlanderschap ontnomen, daar ik 30 Juni 1903 de inschrijving in het consulair register niet *ook nog* voltrokken had. De waarschuwing, deze inschrijving in geen geval te verzuimen, was ditmaal den consul verboden. Verzuim van aangifte op 30 Juni 1903 veroorzaakte 1 Juli 1903 verlies van het nationaliteitsrecht. Voor het eerst werd toen van deze inschrijving een bewijs van gedane kennisgeving verstrekt. Dat bewijs is voldoende als onderpand. Het maakt het nationaliteitsbewijs der provincie overbodig. Het knoopt den wensch zijn staat te willen behouden eenvoudig aan een vast jaar en een vasten dag. Het verandert daardoor den geest der wet, want deze bindt de wilsuiting aan een maximum van tijd - tien achtereenvolgende jaren van den dag der wilsuiting te berekenen van en zichtbaar uit het afgegeven bewijs. Thans is niet meer het nationaliteitsbewijs de hoofdzaak, maar, wegens het gemak der contrôle, het geïntroduceerd bewijs van gedane kennisgeving. De spitsvondige uitlegging is het werk der bureaucratie. Het gelag moet de Nederlander in den vreemde betalen. De wet laat de keus tusschen *kennisgeving* aan rubriek politieke zaken (Buitenland)

of *verzoek* aan het gemeentebestuur en provinciaal beheer (Binnenland). De lijst der rechthebbers op hulp en bescherming ligt bij Justitie. Er zijn alzoo drie ressorts met het Nederlanderschap gemoeid. Onder de hand maken zij zich de taak gemakkelijk. Zij laten den rechthebber in het onzeker en schuiven dan later den lastigen aanvrager wegens verzuim van aangifte van de baan. Feitelijk spelen zij op die wijze met het nationaliteitsrecht van hun landgenooten.

Sedert 1 Juli 1903 ben ik alzoo door de Nederlandsche bureaucratie vogelvrij verklaard. Tot het vol bewustzijn van dien in de lucht zwevenden toestand geraakte ik echter eerst in April 1907. Het verlegenheidstractaat van 29 Januari 1907 met Duitschland verkort namelijk de geldigheid van het nationaliteitsbewijs in Duitschland tot op vijf jaren. Mijn bewijs moest alzoo omgeruild worden, toen dat tractaat rechtskracht verkreeg.

Het was den Nederlandschen consul-generaal te München in 1903 verboden aan de belanghebbenden en sedert 1893 ingeschrevenen den termijn der weder-inschrijving kond te doen. Hij had echter niet tevens het gebod de afschrijving aan de belanghebbenden te melden. De bureaucratie had toen geen behoefte aan een lichtbeeld der slachting. Haar consulair agent te München is een Beier, gewezen koopman in hop uit Neurenberg, en volslagen leek inzake recht en wet. Opgevoed in eerbied voor de traditie en de organisatie, begreep hij niet de volle beteekenis der afschuiving. Ook behaagde hem de wegsmelting van zijn register niet. Tegenover de wegmoffeling zocht hij alzoo naar een uitweg. Zinrijk scheen hem de invoering der classificatie Zij heeft bij de verzekering de vuurproef doorstaan. De gevarenklassen der verzekering zijn bekend.

Voortaan stonden in het register *wit*- en *blauwgestreepten.* Wit en blauw vormen gezamenlijk de kleuren der Beiersche vlag, de nationaliteit van den consul-generaal F.C. Meijer. Wit had nog geen gelegenheid gehad het verzuim van aangifte te begaan. Blauw had reeds tegen de contrôle gezondigd, maar bezat wellicht nog schuldbewustzijn. Wit *èn* blauw kregen in 1907 een bekendmaking (nr. 168) ‘zich toch wegens het tractaat van 29 Januari van een nieuw bewijs te voorzien.’ De afgifte van dat bewijs kost in Gelderland fl 1.75, in Limburg fl 1.50, in Noord-Brabant fl 1.35, in Groningen fl 1.35 en in de overige provinciën fl 0.75. De afteekening voor hernieuwing kost in Gelderland fl 0.75, in Limburg fl 1.50 in Noord-Brabant fl 1.35 en in de overige provinciën fl 1.75. Onvermogen ontheft van alle kosten, mits fl 0.25 frankeerkosten ingezonden worden. Aanvragen geschieden rechtstreeks met opgave van naam, voornaam, tijdstip der geboorte en laatste woonplaats in Nederland. Bijvoeging van een bewijs van inschrijving in eenig consulair register stond niet als eisch in de bekendmaking. Rijksnationaliteitsbewijzen bestaan niet. Deze stukken zijn provinciaal,

met het provinciaal wapen voorzien en in de Nederlandsche ambtenaarstaal opgesteld.

Getrouw aan het voorschrift der wet en der bekendmaking volgde mijn aanvrage in Nederland. Het provinciaal bestuur van Noord-Holland eischte plotseling overlegging van de kennisgeving der inschrijving dato 30 Juni 1903, weigerde de aanneming van een consulair bewijs, dat ik sedert 24 Februari 1893 in het register ingeschreven was en beschikte 10 Mei het verlies van Nederlanderschap onder inhouding van mijn nationaliteitsbewijs dato 1901. Die inhouding kon uit den aard der zaak niet gehandhaafd worden, want dat bewijs dient als bijlage ter motiveering van een eventueel verzoek om naturalisatie in Beieren. Het bedenkelijke van het geval is, dat op die wijze ook voor hen, die niet contrôle- en papierschuw zijn, de nationaliteitsband eenvoudig doorgesneden wordt. De bureaucratie looft als het ware een premie uit op het ontnederlandschen.

Resumeeren wij het geval. Een Nederlander verricht in 1893 overeenkomstig de wet een positieve daad tot behoud van zijn Nederlanderschap. Hij weet, dat tien achtereenvolgende jaren van passieve rust het verlies ten gevolge hebben. Daarom onderbreekt hij in 1901 op actieve wijze die rust. Het bewijs daarvan is voorhanden. Van den dag der afgifte van het bewijs loopen wederom tien jaren. Hij verzuimt derhalve 30 Juni 1903 de aangifte. In de wet staat geen datum, geen verplichting tot aanschaffing van tweeërlei bewijs. Bona fide vertrouwt hij op de bewijskracht van het bewijs, verleend *zonder voorbehoud.* Het resultaat is: verlies van een in beginsel onvervreemdbaar goed, van een grondwettig recht. Verwijzing naar den weg der kostelooze naturalisatie gaat weliswaar met de weigering der hernieuwing van het bewijs gepaard, maar zij is niets anders dan de bespotting van een eerbiedwaardigen band, is een gemeenheid.

Het behoeft geen betoog, dat langs dien bureaucratischen weg onzekerheid inzake het nationaliteitsrecht ontstaat. Stond op het bewijs: *geldig behoudens kwijtbrief van inschrijving,* geen misverstand of verwarring zou mogelijk zijn. Thans leidt de wijze van afgifte tot een onzinnigen toestand. Want het verzuim van aangifte is slechts toeval wegens de verwaarloozing der gewoonte in den regel van de bureaucratie. De straf staat in elk geval buiten verhouding tot het vergrijp. Zij zet op een bemoeilijking der contrôle het verlies der nationaliteit. Die straf verraadt loochening der *ideëele* waarde van een heilig recht door de Overheid. Uit de bemoeilijking der contrôle vloeit wellicht ongemak voort voor het administratief beheer. Het ontnederlandschen staat daarop als straf. *Reëel* beteekent dat: gedwongen afstand van een politiek recht, waarvan de delinquent in den vreemde toch geen gebruik kan maken. Dat is althans de werking der straf voor het naaste oogenblik. Zij ontheft de Overheid tevens van de zorg, die Nederlanders in den vreemde haar zouden kunnen bereiden. Die Nederlanders zijn door haar dienten-

gevolge in rechten ontkleed. Wellicht verklaart dat voordeel den dubbelzinnigen inhoud der wet.

Onwillekeurig wekt de bureaucratische methode de gedachte aan een handelsbeurs. Ook daar is voor papier de onderscheiding in *nomineel* en *reëel* gebruik en ten aanzien van aktiën wordt over *inwendige* en *werkelijke* waarde gesproken. In overeenstemming met den *marktprijs* dekt men gewoonlijk de navraag van het naaste oogenblik, gaat men te rade met het uitwendige. Voor het inwendige of het duurzame rekenen zoowel de ruchtbare als de stille reserven mede. Haar bestaan verhoogt de waarde van het papier en bepaalt zijn eigenlijk karakter. In de wet op het Nederlanderschap beslist alleen de marktprijs van den dag. De wetgever schatte het verlies van het nationaliteitsrecht blijkbaar zeer gering. Die wetgever blijft staan bij de ontkleeding. Zij volgt op een toevallig verzuim van aangifte. Hij straft verklaarbaar misverstand met volslagen uitstooting. Naar 't schijnt, is de waarde der nationaliteit in zijn oog iets uitwendigs. Het prijshoudende is voor hem het recht op hulp en bescherming. Die gaan door het verzuim verloren. Het inwendige telt bij hem niet mede.

Is de ontbering der bescherming en der hulp echter geen groot verlies? Betrekkelijk. In den vreemde geniet de Nederlander, evenals alle uitheemschen, gastrecht. Eerst in de belastingperiode 1900/1901 werd hij ook als gast in Beieren belastingschuldig, terwijl Pruisen reeds lang de gasten uit andere landen in de lasten van staat, provincie, gemeente en kerk liet dragen. Privaatrechtelijk stonden tot voor korten tijd voor de uitheemschen minder plichten tegenover meer geneugten. Maar wordt de uitheemsche in politieken zin *lastig* door inmenging in de staatsrechtelijke aangelegenheden, door opruiing en misbruik der gastvrijheid, dan volgt zonder vorm van proces zijn *transport over de grens* met of zonder papieren, met of zonder opgave van redenen. Werkelijke bescherming genieten gedurende het intermezzo van hun verblijf in den vreemde de Amerikanen, de Engelschen en desnoods ook de Franschen, al naar gelang van de macht der staten en der gesloten tractaten. Een recht daarop bestaat niet en ware zelfs als eisch van zuiver rechtsstandpunt onbillijk. Wat het gebruik der inwendige hulpmiddelen van den gastgever betreft, niet de tusschenkomst van den diplomatieken agent, maar de persoonlijke relatie is daarvoor meestal beslissend. Zelfs de geestdriftigste Nederlanders zullen aarzelen hun diplomatie in zake geestbeschaving den prijs toe te kennen en haar voor hun bewezen diensten een lauwerkrans op het hoofd te drukken. Het ware voorzeker verkeerd te veel beteekenis aan Kneppelhout's ‘Studententypen’ toe te kennen. Maar geheel uit de lucht gegrepen zijn die schetsen naar het leven niet en voor den geest zweven zij ons dikwijls. De beroemde historicus Bancroft vertegenwoordigde Amerika te Berlijn in de jaren der wording en verheffing van het Duitsche Rijk. Zijn geestesaristocratie deed zelfs den trotschen Pruisischen adelstand vergeten, dat de stamboom van dien bescheiden

geleerde er zeer plebejisch uitzag. Geen macht, maar kracht ging van hem uit en zijn geheele persoonlijkheid adelde de diplomatie. Zijn bescherming opende den beschermde overal de deuren en kostte slechts één woord.

Hulp in verband met het nationaliteitsbewijs drukt meer een gevoel van verwachting dan een recht op ondersteuning uit. Een fonds van eenige beteekenis ter verleening van ondersteuning bestaat niet. Wel leidt de levensweg den denker naar de hoogte, maar de weg, die staat en maatschappij den hulpbehoevende gelaten hebben, is gewis zeer smal en beperkt. Zijn blik te snel op een breeder pad te wijzen en hem in dien waan tot gids te dienen, wekt volgens den machthebber slechts tweestrijd in hem en maakt hem nog ellendiger. Volgens dien regel is althans de Nederlandsche diplomatieke dienst ingericht. Daarom zijn hier en daar in den vreemde Nederlandsche particuliere vereenigingen van weldadigheid ontstaan en haar verdere ontwikkeling is hoogst wenschelijk. Maar haar ontstaan was het gevolg van zuiver particulier initiatief, en zij zijn geen werktuig in de hand der diplomatie. Wie in den vreemde de beschikking over middelen van bestaan mist en duurzaam niet in eigen behoeften kan voorzien, moet met en zonder papieren over de grens. Staat hij in rechten buiten bescherming van den diplomatieken of consulairen agent, dan bezorgt de politie het transport. Valt hij in de termen van dien dienst, dan gaat de reis door middel van den reispenning van consulaat tot consulaat, totdat hij langs den goedkoopsten weg zijn gemeente wederom bereikt heeft. Het verschil met het transport door de politie is niet groot, wanneer de consul het toegestaan bedrag met de regeering verrekent en niet uit eigen middelen dat bedrag aanvult. Het verlies van de nationaliteit ontheft den staat, gelijk reeds vroeger gezegd is, niet van de verplichting tot toelating in het geboorteland, maar ontneemt den delinquent de aanspraak op gaven, die uit het armenrecht voortvloeien. Dat is een nadeel en een onrecht, maar ook een prikkel voor particulieren de hulpvaardigheid in ruimeren zin toe te passen. Merkwaardigerwijze ontbindt het verlies der nationaliteit niet tevens van den militairen dienst op dienstplichtigen leeftijd.

Tegenover de immaterieele schade is de materieele door de uitstooting en wegmoffeling wegens bemoeilijking der contrôle gering. Immaterieel is de schade in geen som te vatten, want zij vernietigt het patriarchaal en patrimoniaal rechtsgevoel in de staatsaanhoorigen. De aantasting van het nationaliteitsrecht betreft het volksbewustzijn, dat in zijn ontwikkeling veel overeenkomst bezit met den groei der taal. Pruisen adopteerde voor de naturalisatie der aldus onteigenden de rubriek: *zonder staatsaanhoorigheid.* Beieren zal wel genoodzaakt zijn iets dergelijks na te bootsen, wil het niet liever: *zonder geboorteland* zetten. Op laatstgenoemde kenteekening was een Pruisisch Jezuïetenpater bij de aanschaffing van het burgerrecht der stad München gesteld. Hij was een offer der uitzonderingswet in Pruisen, had zijn geboortestad Münster

in Westfalen moeten verlaten, vond geruimen tijd in Exaëten (Limburg) een toevluchtsoord en vestigde zich na opheffing van § 2 der uitzonderingswet hier. Zijn regeling der rechtsverhouding op een nieuwe *door dwang* geschapen basis kan nu ons *afgeschreven Nederlanders* een voorbeeld zijn.

IV.

De H. Augustinus had den staat niet in zijn hart gesloten. Hij zag in Kaïn den stichter en zette verband tusschen deze stichting en de zonde. Broedermoord stond op den grondsteen te lezen. Ook later nog wees menige vinger op Genesis 4:17, want 'Kaïn ging heen en bouwde een stad.' Uit de stad groeide de staat. Het kwaad schoot wortel. Romulus en zijn stichting van Rome getuigden voor de juistheid dier zienswijze. Maar niet allen vonden in den staat steeds slechts het ongodsdienstige en de zonde belichaamd. Markies de Bonald, Lamennais, Stahl, Adam Müller en anderen grondden het wezen van den staat op een hoogere wet. In hun oog was de staat het werk Gods en Zijn volle majesteit openbaarde zich even absoluut als verheven in het koningschap, dat aan den staat kracht schonk. Zij vlochten het geloof met het erkenningsvermogen ineen en plaatsten den staat op een hoog voetstuk, omdat zij den oorsprong van dat rechtsgebied alsdan beter meenden te kunnen begrijpen. Hun was de staat meer dan een noodzakelijke, menschelijke inrichting, die behoefte aan een organisatie heeft. De zuiver praktische verklaring vonden zij te prozaïsch. Het bovennatuurlijke in hun verklaring tooide deze stichting beter en was bovendien ook nog met de patriarchale theorie in overeenstemming te brengen. Deze laat den staat uit de familie voortspruiten en op het vaderlijk gezag rusten. Dat gezag is wel evenzeer uitdrukking der macht. Maar haar basis is recht en zedelijkheid. Is die basis vergaan, dan is volgens die theorie de staat onhoudbaar. Macht is ook de hoekpijler der naturalistische school. Deze beroept zich echter op het gezag van een ijzeren wet, ziet in den staat het werk van den sterkere en predikt de noodzakelijkheid van den strijd om de macht. Ludwig von Haller was haar profeet. Restauratie der staatswetenschap lag op zijn levensweg. Minder hoogvliegend luidt de patrimoniaaltheorie. Zij bouwt den staat op het eigendom aan den grond-en-bodem en bindt het recht aan de plaats, aan de nationale aarde. Haar grondstelling staat weliswaar op zichzelf. Maar in menig opzicht sluit zij zich toch bij de invloedrijke theorie van de overeenkomst aan, die in verschillenden vorm door Hugo Grotius, Hobbes, Locke, Rousseau en Rotteck op den voorgrond geplaatst werd. Het ligt echter voor de hand, dat de constructie van een natuurtoestand, die door overeenkomst op den staat overgaat, geen oplossing der quaestie is. Zij biedt geen waarborg tegen willekeur, en al tracht zij ook al het staatsgezag met de persoonlijke vrijheid te verzoenen, tekort komt

zij desniettegenstaande ten aanzien van het feit, dat de staat geen eigenlijke schepping is van den mensch, maar tot de objecten van de historische ervaring behoort en, eens empirisch vastgesteld, als een menschelijke inrichting op redelijke wijze instandgehouden en ontwikkeld wordt. Laat zij een in rechten op souvereiniteit gegronde vereeniging van gevestigde menschen zijn en als organisme den wil openbaren, het wezen der gerechtigheid te verwerkelijken en de algemeene welvaart te bevorderen, in elk geval kan zij de taak niet van zich afschuiven, traditie en organisatie dermate te verbinden, dat *allen voor één* en *één voor allen* ook werkelijk kunnen instaan.

In geen enkel staatsgebied is een van deze staatsrechtstheorieën zuiver toegepast. Daartoe heeft het recht door gewoonte feitelijk overal een te groote rol gespeeld. Bij de organisatie van het staatswezen is de neiging bijna overal waar te nemen, het imperatief in de wetgeving te handhaven en het harde van dat imperatief eenvoudig langs administratieven weg te verwijderen. In Pruisen geschiedt dat in het welbegrepen eigenbelang der eigen bevolking, en slechts de uitzonderingswet bezit daar een eenzijdig politiek doel, zoodat deze wet om politieke redenen de macht van het recht scheidt en gedurende een bepaalden tijd, door de uitspeling der macht, den tegenstand tracht te breken. Op den duur echter is de Pruisische regeering er evenzeer op bedacht den samenhang van macht en recht te eerbiedigen. In de wet op de nationaliteit is dientengevolge de uitzondering vermeden, tusschen opneming en naturalisatie de natuurlijke grenslijn getrokken, het algemeen in alle bepalingen met het bijzonder belang verbonden. De Nederlandsche wet op de nationaliteit daarentegen constitueert administratieve formaliteiten om uitzonderingen te verkrijgen, behandelt alsdan de uitgestootenen, als ware er sprake van uitheemschen en erkent slechts het bijzonder belang der bureaucratie. Nationaliteit is in die wet een bagatel, haar verlies niets van beteekenis.

Gesteld, het verzoek om hernieuwing van het nationaliteitsbewijs is vastgeknoopt aan de verklaring bij den burgemeester of consul. Dan mag geen bureau een nieuw bewijs afgeven zonder overlegging dier verklaring. Geeft het bureau dit bewijs af, na gelet te hebben op de ingewonnen ambtsberichten, dan zijn de voorwaarden door den aanvrager vervuld en dient hem het afgegeven bewijs tien jaren tot legitimatie. Ongetwijfeld, zegt de ambtenaar, dekking is daardoor voorhanden tegenover de Duitsche autoriteiten. Volgt echter niet 30 Juni 1903 aangifte bij den burgemeester of consul, hoewel eerst twee jaren sedert de afgifte van het nationaliteitsbewijs verloopen zijn, dan is de nationaliteit desniettegenstaande in Nederland verloren. Dat staat weliswaar niet duidelijk in de wet, dat is redelijkerwijze even onbillijk als onzinnig, maar het is wet. Wel laat de wet in het duister, welke kennisgeving eigenlijk bedoeld is; maar verloren is verloren en de herkrijging hangt af van het request aan de Koningin en de naturalisatie. Het is de quaestie tusschen Shylock

en Antonio in Shakespeare's: ‘Merchant of Venise’. Maar de door Shakespeare geïntroduceerde rechtbank ontbreekt. Het is beslissing van het administratief bestuur, zelf partij en zelf gecompromitteerd door verkeerde inlichting en voornamelijk door wekking van den schijn, dat dekking tegenover de Duitsche autoriteiten slechts mogelijk zij wegens de van te voren gewaarborgde stelling in het land der geboorte. Het is een attaque in den rug door den Nederlandschen bureaucraat op den Nederlander toegepast.

Vergelijken wij daarmede eens de behandeling der rechtsmiddelen in Pruisen. Het beste voorbeeld dunkt mij een verzuim uit den eigen kring. In 1879 had ik een concessie noodig op een terrein te Oberbilk aan de peripherie der stad Dusseldorp. Op dat terrein stond een ijzergieterij. Deze wilde ik in een chemische fabriek herscheppen. De door mij voorgenomen vervaardiging van blanc-fixe, loodsuiker, salpeterzuur-zwavelzuur-ijzeroxydul en houtzuur-ijzeroxydul stond en staat nog onder contrôle der regeering. De concessies van dien aard zijn in reeds vrijwel bebouwde wijken niet gemakkelijk te verkrijgen. De buren vreezen niet geheel ten onrechte bederf van den atmospheer en van het grondwater. Zij protesteeren alzoo wegens de te verwachten vermindering der waarde van hun eigendom. Concurrenten zorgen in den regel voor de technische argumenten dier buren. Kortom, het technisch onderzoek en de onderhandelingen met het provinciaal bestuur vereischen geruimen tijd en menig warm pleidooi. Staan de kansen gunstig, dan treft de ondernemer ter vermijding van tijd en renteverlies bij voorbaat alle voorbereidingen, zoodat hij ongeveer bij afgifte der concessie met alles gereed is. In dien toestand verkeerde ik zes maanden na de aanvraag om concessie. De verkregen concessie had de regeering gepasseerd en was een officieele akte geworden. Visie en bekrachtiging door het politie-bestuur schenen mij onnoodig. Maar de politie was te Dusseldorp een gemeentelijke en niet gelijk te Berlijn, Hannover, Cassel, Wiesbaden en Frankfort a. M. een staatsinrichting. Haar niet van te voren hooren en laten meespreken beteekende onder omstandigheden sluiting der fabriek. Werkelijk werd mij dan ook deze een paar maanden na de opening aangezegd. Het gemeentebestuur maakte tevens de zaak bij de schepenbank aanhangig. Het Openbaar Ministerie beweerde de mogelijkheid van opzet en eischte wegens voorbedacht een boete van 500 mark (het maximum), terwijl ik de goede trouw bepleitte en het verzuim als een zeer gemakkelijk te verklaren onachtzaamheid beschouwde, die een boete van 20 mark (het minimum) verdiende. Had ik toch vijf jaren in Frankfort a. M. gewoond en in zaken het verkeer met de staatspolitie leeren waardeeren. Het verzuim werd dan ook werkelijk op 20 mark geschat en alle partijen waren met den afloop voldaan. Van sluiting der fabriek was geen sprake meer en de verzuimde formaliteit langs administratieven weg zeer spoedig uit de wereld geholpen. Contrôle, heette het, moet er zijn, en elke overtreding van het wetsvoorschrift wordt gestraft; maar is eerst de

begane schuld in rechten vastgesteld en daardoor meetbaar geworden, dan raakt de quaestie spoedig van de baan, zonder bij een der partijen een gevoel van bitterheid achter te laten, want wij willen allen in vrede met elkander leven en elkander ook in rechten laten leven. Geen verlies alzoo van het recht op uitoefening der onderneming. Evenmin eventueel gratie op grond van een ootmoedige schuldbekentenis in een request aan den Koning. Zoo iets ware een frivool spel met requesten, een beleediging der souvereiniteit. Want het verzuim is een onschuldige onachtzaamheid, is een onbewuste nonchalance inzake het verband der contrôle, is een onvermoed uitglijden op den gladden vloer der bureaux. Een zachte terechtwijzing, een kleine boete ter inscherping van het belang der contrôle en hoogstens nog een paedagogische wenk ten bate der organisatie, ziedaar straf genoeg in de beschaafde wereld.

In de eerste jaren na de annexatie van Hannover, Hessen-Nassau enz. vereischte de samensmelting dier bondsstaten met Pruisen in rechten veel geduld en beleid. Menigmaal stieten de ellebogen der bevolking zeer hard tegen elkander. Maar er werd toch steeds op gelet golvende bewegingen door gemeen overleg tot bedaren te brengen, en zoowel de regeering als de geregeerden wisten een vorm te vinden voor de organisatie. Duurzame stoornis bereidden alleen nu en dan de politieke partijverhoudingen. Want de Pruisische landraden hadden er met het oog op hun verdere loopbaan belang bij, in hun distrikten verschuivingen van het politiek evenwicht ten bate der radicale richting tegen te gaan. Was het platteland nog niet in industrieele handen, dan legden de landraden daarom veelal vestigingen van industrieelen aard hinderpalen in den weg om opeenhoopingen van loonarbeiders te verhinderen en daardoor het gevaar te vermijden, Berlijn door groote sociaaldemokratische verkiezingscijfers teleur te stellen. Hun kennis der volkspsychologie was op dit gebied gering, en vertraging der ineenschakeling van de historisch ontwikkelde klassen en standen was het noodzakelijk gevolg daarvan. Maar voor die vertraging konden zij zich op de door de regeering uitgevaardigde uitzonderingswetten beroepen. Uitzonderingswetten waren b.v. in de jaren der wording tegen de politiek der Katholieken gericht. Met uitzonderingswetten ging de regeering het politiek streven der sociaaldemokraten te lijf. Onder die vervolging hebben uit den aard der zaak velen geleden. Maar die buitengewone maatregelen stonden steeds als dwangmiddelen te boek. Niemand beschouwde de kunstmatige scheiding der bevolking in nationalen en in anti- of internationalen anders dan als een naïeve poging om door middel van ruw geweld de politiek van den sterksten staatsman tot de heerschende te maken. Tot op zekere hoogte stond die politiek in den dienst der nationaliteitsidee, eertijds door Napoleon III 't eerst in Frankrijk op den voorgrond geschoven. Zij heeft velen buiten de lijn van het recht geplaatst en tot passief verzet aangespoord. Uitzonderingswetten zijn steeds een bron van groot subjectief lijden geweest. Zij hebben velen beroofd van hetgeen hun door geboorte en opvoeding

dierbaar was. Maar zij zijn geen duurzame inrichting geworden en gelden feitelijk als maatregelen voor den tijd van oorlog in eigen kring. Zij zijn een uitvloeisel van hartstochtelijk partijleven. Het is waar, zij doorsnijden nu en dan den eerbiedwaardigen nationaliteitsband van menigen braven burger. Ook herlevendigen zij de herinnering aan Jan zonder land. Maar zij doen dit tijdelijk en in dagen van overspanning. De Nederlandsche wet op de nationaliteit doet dit daarentegen duurzaam en in koelen bloede uit onbeholpenheid en als straf voor een langer verblijf in den vreemde, als uitvloeisel der macht van de controleerende bureaucratie.

Wie in vroeger jaren Nederland verliet om zijn horizon uit te breiden, had de verzekering van zijn nationaliteitsrecht niet noodig. Zijn vertrouwen wortelde in het geloof aan de zinspreuk van het Nederlandsche wapen: 'Je maintiendrai.' Waakzaamheid tegenover de Nederlandsche autoriteit was toen overbodig. Zij waarborgde het stamgenootschap en hij bleef hou en trouw. Dekking behoefde hij slechts tegenover de autoriteit in den vreemde. Waarom zou hij in rechten achterstaan bij een Zwitser? Amerika, Engeland, Frankrijk stooten evenmin het eigen bloed uit. Rusland verleent groot verlof. Wie elders in stelling is en de zijnen in zijn vaderland bezoekt, moet als Rus bij zijn terugkeer de achterstallige belasting betalen, maar blijft voor het overige in rechten ongeschoren. Eerst de onderdrukking van den eigen aard en der eigen taal in de Oostzeeprovinciën noopten vele Duitsch-Russen de naturalisatie in Duitschland aan te vragen. Duitschland won door de toestemming een ervaren aristocratisch element, vast van karakter en helder van hoofd. Onder de Duitsche geleerden, kunstenaren en administratoren bekleeden zij thans een eervolle plaats. Hun naturalisatie was een aanwinst voor den Pruisischen staat. Deze heeft de Hugenooten en de Hollandsche kolonisten eertijds ook als een aanwinst beschouwd en met courtoisie behandeld.

Zocht de Nederlander uitbreiding van zijn horizon aan een Duitsche universiteit, dan nam hij o.a. een paspoort mede, geviseerd door den Duitschen consul, om volkomen tegenover elke overrompeling gewapend te zijn. Deze vrijgeleide-brief was volgens de wet één jaar geldig. Maar de inschrijving in de matricula der universiteit verhief hem tot academischen burger, en zijn daardoor verkregen recht stond hem aan alle Duitsche universiteiten terzijde zoolang hij studeerde, zoodat hij gedurende de studiejaren volkomen gedekt was.

Toen de Israëlieten nog onder een bijzondere contrôle stonden, duldde de politie te Leipzig slechts gedurende de Leipziger mis opgezetenen van Israëlietische afkomst. In gewone tijden werden hun daar hoogstens drie dagen oponthoud voor handelszaken bewilligd, mits hun paspoort in orde was. Het Thomasgymnasium had geen plaats voor hen, en bij de afwijzing van aanvragen om toelating werd wel eens op het voorbeeld van den grooten Pruisischen koning Friedrich II gewezen, die, hoewel

atheïst, den humanen wijsgeer Mozes Mendelssohn toch ook niet als lid in de academie van wetenschappen te Berlijn opnam. Daarentegen liet Leipzigs rector der universiteit niet zelden begaafde Israëlieten tot de inschrijving in de matricula toe. Als student in de wijsbegeerte en vrije kunsten konden zij dan de vraag der politie naar hun middelen van bestaan schuldig blijven. Hun vertrouwdheid met den Talmud en hun kennis der Hebreeuwsche letterkunde stelden hen meestal in staat die middelen door particuliere lessen te verdienen. Geloofsgenooten ondersteunden dit streven. Trouwens, universiteiten van ouden datum genoten steeds de rechten der vrije republiek van geleerden. Zij beschikten in hoofdzaak over eigen fondsen en stichtingen, zoodat de staat haar budget slechts aanvulde. *Studium* was volgens de traditie als *studium generale* allen toegankelijk, die in geestelijken zin rijp genoeg waren om de academische lessen te volgen. Eens als zoodanig erkend, genoten zij een *privilegium.* De correlatie van 'studium generale' was *studium solenne*, waartoe niet allen toegelaten werden. Onder *allen* verstond men *personen uit alle deelen der wereld*, zonder aanzien der nationaliteit alzoo. Eerst veel later viel de klemtoon op: *studium privilegiatum.* Maar niet ter onderscheiding van: 'studium generale', want dat werd daarmede bedoeld. *Studium particulare* stond tegenover studium generale en de bijzondere studie had uit den aard der zaak een ander statuut. Het is niet noodig hier daarover in bijzonderheden te treden. Slechts zooveel. Hernieuwing van het paspoort was na de toelating aan de universiteit voor den student geen vereischte meer. De immatriculatie bood dekking tegenover de politie en de Overheid. Andere dekking had geen zin gehad en was overbodig.

In het daaropvolgend stadium van praktische werkzaamheid nam de Nederlander nu en dan een provinciaal nationaliteitsbewijs, geldig één jaar. Het was een teeken van leven tegenover de Nederlandsche bureaux, waardoor het bewustzijn verraden werd van het verschil tusschen het als gast in den vreemde genoten privaatrecht en het door geboorte en wil bezeten staatsrecht in het eigen nationaal gebied. De gastgever wist, dat geen verzoek om naturalisatie door den gastnemer ingediend was en eerbiedigde stilzwijgend de nationaliteit van den gast, op reciprociteit bouwend. Een trek naar het consulaat is geen Nederlandsche eigenschap. Wetende wat arbeid is, mijdt de Nederlander het veroorzaken van lastige schrijverij evenzeer als de uitlokking van door niets gerechtvaardigde formaliteiten. De oudste Nederlander te München had zich in 1848 daar gevestigd en zette tegen het einde der eeuw voor het eerst zijn voet in het consulaat, om ingeval van overlijden papieren achter te kunnen laten, indien de regeling der nalatenschap wellicht moeilijkheden mocht opleveren. Hij hoorde de verandering van zienswijze sedert 1893, ging heen en troostte zich met de uitspraak: 'après nous le déluge.'

De Pruisische uitzonderingswet van 1874 opende, gelijk bekend is,

de jacht op de geestelijkheid en stelde menige katholieke Orde in Duitschland aan gevaren bloot. Juridisch was weliswaar het begrip Orde door de wet niet vastgesteld, en op het fundamenteel onderscheid tusschen Orde en vestiging werd in die wet evenmin gelet. Maar juist daardoor werd het gevaar voor de verdere toelating der Orden in Pruisen grooter, want onzekerheid ten aanzien der uitlegging heerschte dientengevolge. Niemand wist van te voren, of alleen de Jezuïeten, Liguorianen en Redemptoristen uitgezonderd zouden worden. Want ook andere Orden stonden op een zeer geëxponeerden post. Evenmin kon iemand zeggen, tot hoever Beieren met Pruisen zou medegaan. Hoogstens hadden in Beieren de Benedictijners, Dominikaners en Franciskaners met allen, die voor het werk der charitas onontbeerlijk waren, voldoende dekking. Alzoo lag het voor de hand, bij tijds verandering in de provinciale grens der geestelijke organisatie te brengen en den band met buitenlandsche vestigingen vaster te knoopen. Ruil van kloostergeestelijken was daarvan het gevolg. Daardoor kreeg o.a. de vestiging der Karmelieters te Straubing in Opper-Beieren een contingent uit Brabant en Overijsel. Een deel daarvan ontweek later met tijdelijk verlof en zocht ten slotte een onderkomen in wereldlijke ondernemingen, terwijl de overigen den eeredienst in hun nieuwe geestelijke provincie meer glans trachtten te verleenen. Zij zorgden natuurlijk bij hun aankomst voor inschrijving in de registers en voor het bezit van papieren. Maar de politieke stormvlagen gingen over hun hoofd heen. Niemand stoorde hun rust en aan steun ontbrak het nergens. De wijzigingen in de wet op de Nederlandsche nationaliteit, de verordeningen aangaande de waarschuwing en de verscherping der contrôle, trokken uit den aard der zaak in geringe mate hun opmerkzaamheid. Hun taak was niet die der bureaucratie. Zoo verkeken zij de kans en ontwaakten op een goeden dag als in den ban gedane Nederlanders. Aan de andere categorieën van Nederlanders was geen beter lot toebedeeld. Zij beleefden den grooten schoonmaak en werden op zekeren dag van haar nationaliteit ontdaan. Alleen de met een Duitscher gehuwde Nederlandsche vrouw ontging aan de algemeene opruiming, omdat zij niet onder Nederlandsche contrôle staat. Zij behoudt als weduwe de keus van den staat, waartoe zij alsdan wil behooren.

Gelijktijdig met dit streven der Nederlandsche wetgeving, desorganisatie onder de Nederlanders in den vreemde te begunstigen, ontwikkelt de Duitsche wetgever grooten ijver om den zin voor organisatie onder de Duitschers in den vreemde te wekken. Vroeger waren voornamelijk het Duitsche volkslied en de lichaamsoefeningen steunpilaren der Duitsche kolonisten. Hun vereenigingen op dien grondslag kweekten bovendien de gezelligheid en den zin voor wederkeerige hulp aan. Tegenwoordig vormen Duitsche scholen de ruggegraat en verhindert bovenal de aankweeking van het nationaliteitsbewustzijn door alle staatsorganen het verlies van eigen bloed. De vraag naar het *waarom* speelt bij de overschrijding der grens door den landzaat geen rol meer, want dat

ware inkrimping der volksenergie. In de plaats daarvan is de vraag getreden: hoe daarvan in het belang der eigen natie voordeel getrokken kan worden. Toen in vroeger jaren de Duitsche volksstroom het economisch leven in het Westen van Amerika bevruchtte, werd door de Duitsche staatsorganen verzuimd, de verbinding met deze landverhuizers te onderhouden. Men schreef hen eenvoudig af en liet allen luchthartig wegvliegen. Thans wordt dat verlies terecht als een groot nationaal verlies beklaagd en de herhaling van dergelijke verliezen door wijze maatregelen tegengewerkt. Italië moedigt de Italiaansche banken aan, om in Zuid-Amerika crediet- en spaarkassen voor landgenooten op te richten en hen bij het transport der hulpmiddelen van het algemeen verkeer in zijn en haar belang op elke mogelijke wijze van dienst te zijn. Nationale gezichtspunten treden daarbij op den voorgrond, en de gedachte aan de politiek der nationale welvaart houdt de gemoederen in beweging. Nederland schuift daarentegen de zijnen af en zoekt een voorwendsel om het eigen bloed uit te stooten.

Afschuiving en uitstooting op die wijze liggen echter niet in den Nederlandschen volksaard. Evenmin zijn zij het noodzakelijk gevolg der voorliefde voor eenig doctrinair beginsel. Trouwens, aard en beginsel hebben niets met de wet op het Nederlanderschap gemeen. Die wet is een verlegenheidswet met het kenmerk der overhaasting. Ontleening aan een vreemd voorbeeld verklaart voldoende haar gebreken. Bij de overdracht ontbrak het orgaan voor de aanpassing aan de behoefte. Het harde in de wet werd dientengevolge nog verscherpt. De brug tusschen de beide oevers bleef bij de overdracht achterwege. Wie te goeder trouw, verleid door de gebrekkige formuleering, verzuim van aangifte pleegt, verliest dientengevolge zijn nationaliteitsrecht. Wil hij zijn natuurlijk recht herkrijgen, met de uitheemschen staat hij op gelijke lijn. Naturalisatie leidt uitsluitend tot herstel. Zijn verzuim was een hinderpaal voor de contrôle, een vergrijp tegen het gezag der bureaucratie. De straf raakt een grondwettig recht. Zij stoot den delinquent, zonder vorm van proces, uit de staatsrechtelijke gemeenschap. Zij laat hem voortaan in de lucht zweven en rangschikt hem onder de in politieken zin onterfden.

Bij de vaststelling der wet werd de vraag naar het recht, waarmede de wet verleend werd, onderdrukt. De wet was een technisch middel om in een oogenblikkelijke behoefte der bureaucratie te voorzien. Zij was eigenlijk meer een maatregel der politie, bekrachtigd door de wetgevende macht.

Nu zagen de Romeinsche juristen terecht ook in het recht een techniek. Ervaring stond bij hen voor haar beoefening zeer in aanzien. Zij stelden steeds de vraag naar de rechtsverhouding ter wille der praktijk. Maar zij drongen toch ook tot op den grond-en-bodem door. Anders ware de theorie van het gewoonte-recht niet in hun midden ontstaan. Anders hadden zij niet het recht teruggeleid tot en gegrond op den *overeenstemmenden wil van allen* (Lex 32 § 1; Digest. de

Legibus 1. 3; Digest. constitutionibus de principum 1. 4). Daarin bracht de ontwikkeling der deïstische theorie sedert Diocletianus wel eenige verandering. Die verandering is in het ‘Dei Gratia’, dank zij den invloed der Christenen, duidelijk genoeg zichtbaar geworden. Maar het doel daarvan was: nog meer dan vroeger te hechten aan *rechtspraak op grond van het verantwoordelijkheidsbesef.* Een aangeboren eigendom, dat werkelijk bezit geworden is, werd door hen niet aangetast. Dat streed volgens hen tegen het rechtsbegrip, tegen de orde en den regel. Daarover had geen techniek, geen bureaucratie de beslissing. Hun nationaliteitsrecht bleef ongeschonden.

Nederland laat daarentegen ten aanzien van het nationaliteitsrecht het gezag in de hand der bureaucratie. De overeenstemmende wil van allen veranderde in een meerderheidsbesluit van het parlement, en *verloren is verloren* juichte het koor bij de repetitie en de uitvoering.

München, Februari 1908.

Dr. A.J. DOMELA NIEUWENHUIS.

Naar aanleiding van den oorlog in 1870.

Een Engelsche spreekwijze zegt: de naderende gebeurtenissen werpen haar schaduw voor zich uit. Maar, betoogt Rossier(*), worden de groote drama's eigenlijk niet langzaam voorbereid onder den invloed van oorzaken, wier werking aan de waarneming van het groote publiek ontgaat en die zelfs staatslieden niet altijd juist inzien? Zoo ging het ook met den oorlog, die den 18en Juli 1870 tusschen Frankrijk en Duitschland werd verklaard.

Belangrijke mededeelingen over kenteekenen van dien oorlog, welke zich reeds een paar jaar te voren openbaarden, deelt ons Frédéric Lolilée mede in zijn niet algemeen bekend werk *Les Femmes du Second Empire* (Paris 1905).

Hij zegt dan:

'Drie personen, zooals Alfred Mezières mij verhaalde, hadden vóór 1870 reeds duidelijk voorzien, wat er zou gebeuren; het waren de overste Baron Stoffel, de generaal Ducrot en gravin de Pourtalès. In waarheid waren zij niet de eenigen; zelfs in de omgeving van den keizer had de hertog de Persigny den storm niet afgewacht om er de nadering van aan te kondigen, doch men luisterde niet naar deze voorspellingen.

Het gebeurde toen, dat het 'Cabinet Noir' den brief van Ducrot aan generaal Frossard onderschepte, dat historische document van 28 October 1868, hetwelk in 1870 tusschen de bescheiden in de Tuilerieën werd teruggevonden en waarin met klem van redenen het gewicht werd betoogd van openbaringen, die een vrouw van de wereld, mad. de Pourtalès, aan den schrijver was komen geven.

Terugkeerende uit Duitschland en op weg naar Straatsburg, had gravin de Pourtalès den generaal haar vrees ten opzichte van het vaderland reeds willen mededeelen, opdat anderen tijdig zouden gewaarschuwd worden. Zij was teruggekomen met den schrik om het hart. De oorlog was onvermijdelijk en zou wel eerstdaags uitbarsten, want de Pruisen wilden hem en waren er zoo geheel toe uitgerust, dat zij geenszins aan hun succes twijfelden. 'Wat,' had Ducrot haar geantwoord, 'bespeelt gij de trompet van Bellona, nu men juist van alle kanten over vredelievende bedoelingen onzer goede buren spreekt, van de heilzame vrees, die wij hun inboezemen, van Bismarck's wensch om alle voorwendsels tot een verwikkeling te voorkomen, terwijl wij onze soldaten naar hunne haardsteden terugzenden en er zelfs sprake is van een vermindering der kaders in dier mate, dat ik mij gereed kan houden mijn kool te gaan planten in Nivernais.'

O, generaal, liet gravin de Pourtalès er op volgen, dat is juist het afschuwelijke. Die lieden bedriegen ons op snoode wijze en rekenen er vast op ons ongewapend te overvallen. Ja, het wachtwoord is gegeven, in het publiek

(*) Wetenschappelijke Bladen, 1897, afl. I.

spreekt men van vrede, van den wensch in goede verstandhouding met ons te leven, maar als men vertrouwelijk met al die lieden uit de omgeving van Koning Wilhelm spreekt, nemen zij een bedrieglijke houding aan en zeggen u: ‘Gelooft gij aan al die praatjes?’

Ziet gij dan niet, dat de gebeurtenissen groote afmetingen aannemen, dat niets de ontknooping zou kunnen tegenhouden? Zij drijven op onwaardige wijze den spot met ons gouvernement, ons leger, den keizer, de keizerin en beweren, dat binnen korten tijd Frankrijk een tweede Spanje zal zijn! Geloof ten slotte, dat de minister van 's Konings Huis mij heeft durven verzekeren, dat binnen 18 maanden onze Elzas aan Pruisen zal toebehooren. En als ik u dan nog zeg, welke enorme preparatieven men aan alle kanten maakt, met welk een ijver zij werken, om de legers van de onlangs geannexeerde staten te reorganiseeren, welk een vertrouwen er in alle rangen der maatschappij en in het leger bestaat, o! waarlijk generaal, ik kom vol angst en vrees terug. Ja, ik ben er nu van overtuigd, dat niets den oorlog kan tegenhouden, en welk een oorlog!

De mededeelingen van gravin de Pourtalès gaven in Frankrijk den indruk eener profetie; in Duitschland zouden zij slechts de verklaring zijn geweest van een feit, dat weldra verwezenlijkt zou worden.

Toen kort te voren de generaal Blumenthal naar Engeland was gegaan om er te jagen in den omtrek van Norfolk met Lord Albermale, gaf deze hem zijn wensch te kennen naar Berlijn te gaan om er de legermanoeuvres bij te wonen. ‘Geef U die moeite niet,’ had de Brandenburgsche generaal hem geantwoord, ‘wij zullen weldra een groote revue voor U houden op het Champs de Mars te Parijs.’

Wat de gravin te Straatsburg gezegd had onder den indruk eener smartelijke overtuiging, herhaalde zij te Compiègne. Zij deelde het den keizer mede, die haar aan zijn tafel genoodigd had en naast zich plaatste. Hij luisterde naar deze schrikbarende verhalen in een zwijgende, twijfelende houding als een bedaard en krachtig man.

‘Uwe mooie blauwe oogen, gravin,’ antwoordde hij eindelijk, ‘hebben door het prisma uwer verbeelding dingen gezien, die niet bestaan; geloof me, wij hebben niets van Pruisen te vreezen, het zal ons niet durven aanvallen.’ En hij gaf er de redenen van op, die hij meende dat zonder tegenspraak waren.

De verklaringen van dit incident werden besproken. Men liet niet na de blaam te werpen op generaal Ducrot, een onruststoker, die, sedert de onthullingen van gravin de Pourtalès, overal Pruisen zag, en men voegde er aan toe, dat geen tijd moest worden zoek gebracht met naar praatjes te luisteren van een mooie vrouw, die niets van politiek afwist.’ Aldus Lolilée. Het noodlot liet niet lang op zich wachten, want eer het twee jaren verder was, lag de trotsche adelaar vleuggellam aan Duitschlands voeten.

De generaal Ducrot was een dapper en bekwaam aanvoerder en heeft een roemrijk aandeel gehad in den oorlog van 1870. Zijn naam is verbonden aan den slag van Sedan en dien van Champigny bij Parijs. Zooals men weet, had de strijd om Sedan (1 Sept. 1870) nog maar korten tijd geduurd, toen aan het Fransche leger zijn opperbevelhebber maarschalk Mac Mahon ontviel: deze, gevaarlijk gekwetst, was genoodzaakt zich van het slagveld te laten wegvoeren. Na Mac Mahon's verwijdering omstreeks half acht 's ochtends,

kwam een oogenblik het oppergezag in handen van den generaal Ducrot. Deze was voornemens het Fransche leger terug te doen gaan in eene stelling op hoogten ten noorden van Sedan, denkelijk wel met het inzicht om, in het ergste geval, nog altijd de wijk te kunnen nemen op Belgisch grondgebied. Deze verstandige maatregel kwam echter niet tot uitvoering, daar omstreeks 9 uur 's morgens het opperbevel in handen moest overgaan van den generaal Wimpffen, die, ter vervanging van den generaal de Failly, toen juist bij het leger was aangekomen en hooger in dienstouderdom was dan Ducrot. Wimpffen gaf bevel den strijd te blijven voortzetten in de aanvankelijk aangewezen stellingen. Het behoeft niet gezegd te worden, dat die afwisseling in het opperbevel een allernoodlottigste omstandigheid was voor het Fransche leger; eerst Mac Mahon, toen Ducrot, eindelijk Wimpffen, en bij dat alles keizer Napoleon zelf, die ook zijn invloed bleef doen gelden! Op Napoleons bevel trad men in onderhandeling met den vijand, en den volgenden dag legde een leger van 83.000 man de wapens neder. Ruim 40.000 waren gedood, gewond of gevangen genomen in den loop van den veldslag of bij de vroegere gevechten te Buzancy, Nouart en Beaumont; slechts een 3000 vluchtelingen bereikten België.

Bij den oorlog van 1870 heeft Bismarck met groote bekwaamheid het ongelijk aan de zijde van Frankrijk weten te brengen en het geheele Duitsche volk met de meening weten te doordringen, dat het de wapenen opvatte alleen om eene wederrechtelijke aanranding af te weren. Zooveel is zeker, dat beide regeeringen, zoowel de Pruisische als de Fransche, schuldig zijn aan dezen oorlog, door de volksdriften, die zij òf hebben opgewekt, òf niet genoegzaam hebben weten te beteugelen.

Een in die dagen bekend Fransch krijgsoverste, die vóór de débâcle onomwonden zijn ontzag voor het Pruisisch leger uitsprak, was de generaal Duplessis, die gewond en krijgsgevangen werd te Metz. In December van het jaar 1867 had een Nederlandsch officier, tijdens zijn verblijf te Avignon, het voorrecht met dezen generaal, die juist van zijn expeditie tegen Garibaldi was teruggekeerd, een onderhoud te hebben en geeft daarover in zijn gehouden dagboek karakteristieke bijzonderheden, die mij belangrijk voorkomen hier mede te deelen. De schrijver zegt dan:

'De generaal Duplessis was een knap militair, een echt Fransch type, levendig en niet groot. Hij ontving mij en bourgeois met hooge laarzen aan. De generaal kwam pas uit Rome en vertelde mij, dat in de drie-en-twintig jaar, dat hij getrouwd was, er niet minder dan zeven van zijn vrouw verwijderd te zijn geweest door de oorlogen in Afrika, de Krim, Italië en nu weer Rome. In bijna zes weken was hij nagenoeg niet uit de kleeren geweest. Met 3200 man, 60 paarden, 120 subalterne en 14 hoofdofficieren was hij op een vaartuig van Toulon naar Civita Vecchia overgebracht. Toen Rome werd binnengetrokken, was het daar in de stad vrij stil. De Romeinen waren een beroerd volk. Zeer roemde hij de dapperheid van de Pauselijke zouaven, maar dezen hadden volgens zijn zeggen er niet de ware slag van om zoo'n boeltje als bij Mentana te redderen[*]. Wij zijn dat meer gewoon,

(*) In Italië heerschte toen een tijd van regeeringloosheid. Garibaldi verscheen te Florence en sprak tot het voor hem in geestdrift ontstoken volk. Den 23 October 1867 verliet hij Florence, concentreerde zijn troepen aan de Pauselijke grenzen en veroverde den 26en d.a.v. Monte Rotondo, waar hij twee mijlen van Rome met 4000 man vasten voet zette, om vandaar de uit het zuidoosten aanrukkende scharen af te wachten. Den 23en October had op den dringenden noodkreet uit Rome Napoleon III de afvaart der expeditie naar Rome bevolen, die den 30en d.a.v. te Civita Vecchia landde. Op denzelfden dag trokken de Fransche kolonnes

zeide Duplessis, en de Chassepots hadden *merveille* gedaan(*). Garibaldi stelde hij nu niet zoo heel hoog; ook in den Italiaanschen oorlog van 1859 had hij niet veel gedaan. Waarom had men hem vroeger te Rome niet tot de overgave willen forceeren? Eenvoudig omdat men de kunstwerken van de oude stad zooveel mogelijk wilde sparen. Generaal Duplessis dacht, dat er Piemonteesche officieren in het leger van Garibaldi waren. Zijn eigen manschappen, die nu 16 dagen hadden gemarcheerd, hadden rust noodig. Al dien tijd, dat hij met zijn brigade en route was geweest, had zij bijna geen rust gekend. Hij had ze nu gekantonneerd te Orange, Arles, Avignon, enz. om de wapens weer in orde te maken en als het noodig was direct weer te vertrekken. Hij liet mij zien, hoe zijn bagage de campagne gepakt bleef staan. Alles hield hij gereed om direct weer op marsch te kunnen gaan. Het *Pruisische leger* achtte generaal D. hoog, hij hield het voor uitstekend; vooral roemde hij de kaders. Hij kende dat leger, want zijn vrouw was uit Darmstadt. Hij was soms verbaasd over de geringschatting door de Fransche militairen. Zoo zeiden zijn officieren wel eens: *Nous vaincrons ces Prussiens*, maar hij zette ze altijd neer. Zij begonnen al een fout met hun vijand te minachten, dat moesten zij bedenken en bovendien was hij er volstrekt niet zeker van, dat het Fransche leger op de Duitschers de overwinning zou behalen.'

Aldus het dagboek.

Dat de keizer den oorlog niet heeft gewenscht, deelt de generaal Du Barail ons mede in zijn 'Souvenirs' volgens een aan hem indertijd gedane mededeeling van den bekenden voortvarenden generaal Bourbaki. 'Op den dag dat de oorlog zou worden verklaard,' zegt Du Barail, 'was de generaal Bourbaki, die als aide de camp dienst deed op het paleis te Saint-Cloud, 's morgens met Napoleon gaan rijden in een phaeton, welke door den keizer zelf bestuurd werd. In den loop van het gesprek informeerde de keizer naar mevrouw Bourbaki en toen antwoordde de generaal, dat zijne echtgenoote zich te Parijs bevond om zijn oorlogsequipage in gereedheid te brengen, aangezien hij zich daar zelf niet mede kon bemoeien wegens zijn dienst op het paleis.'

'Waartoe uw oorlogsequipage gereed te maken,' zeide Napoleon, 'er komt geen oorlog! Het afzien van den Prins van Hohenzollern(†) van den

Rome binnen en konden de Pauselijke troepen, waaronder zich vele *Hollanders* bevonden, de stad verlaten om zich tegen de Garibaldianen te wenden. Den 3en November stiet een aanzienlijke kolonne der Pauselijken, welke door een reserve van 2000 Franschen gevolgd werd, op Garibaldi's vrijschaar. De Pauselijken gingen tot den aanval over en onder de muren van Mentana raakten de legers slaags. Juist toen de Garibaldianen op het punt stonden de overwinning te behalen, werden zij door de Franschen aangetast en verslagen. Het overschot van Garibaldi's vrijschaar vluchtte naar de grenzen en werd door de Italiaansche troepen ontwapend. Garibaldi zelf werd op den weg naar Florence gevangen genomen, doch eenige weken later door eene amnestie in vrijheid gesteld.
Verg. Wereldgeschiedenis der laatste twintig jaren 1848-1868, deel II.

(*) Dat chassepot-geweer was nieuw en inderdaad een zeer goed wapen, waarmede, volgens het dagboek, toenmaals de troepen van het kamp van Chalons en van het leger van Parijs bewapend waren.

(†) Z.K.H. Leopold prins van Hohenzollern, burggraaf van Neurenberg, graaf van Sigmaringen en Veringen, graaf van Berg enz., geb. 1835, overl. 1905, was het hoofd van den katholieken, niet-regeerenden tak der Hohenzollern en de veel oudere broeder van koning Karel van Rumenië. Hij huwde in 1861 de infante Antonia van Portugal.

Spaanschen troon neemt elk gevaar weg,' en op dat thema voortgaande, gaf hij den generaal Bourbaki de navolgende beschouwing:

'Veronderstel, dat op zekeren dag een eiland uit de diepten van den Oceaan in het Kanaal verrijst en Engeland en Frankrijk het bezit er van eischen. Beiden wapenen zich om hun rechten te doen gelden, dan op zekeren morgen zinkt het eiland terug op den bodem der zee, zoodat geen oorlog meer mogelijk is. Welnu, de candidatuur van den prins van Hohenzollern is dat eiland geweest. Geen eiland, geen oorlog; geen candidatuur, geen oorlog meer.'

Wij vragen ons af, of dat nu geen schermen met mooie beschouwingen was, terwijl de keizer toch zeer goed op de hoogte van den toestand moet zijn geweest, weshalve de generaal Bourbaki wel groote oogen zal hebben opgezet bij het vernemen, dat de oorlog toch was uitgebroken.

Het Keizerlijke Fransche leger nu, hetwelk een hoog denkbeeld had van zichzelf, werd in den tijd van weinig weken geslagen, verpletterd of krijgsgevangen gemaakt. De soldaten hadden zich ontegenzeglijk dapper gehouden, de officieren eveneens, maar de opperbevelhebbers bleken ver beneden de eischen van de taak, welke het vaderland van hen vorderde, te wezen.

Hoe snel hebben de gebeurtenissen elkander in die dagen niet opgevolgd! In den aanvang van Juli vertoonde zich nog geen wolkje aan den politieken horizon. Op 2 Augustus heeft het comediespel voor Saarbrücken plaats, waar de kleine prins (Lulu) kogels opraapt en den ouden gardesoldaat, altijd volgens het keizerlijk bulletin, tranen van aandoening doet weenen. Den 2en September wordt de capitulatie van Sedan geteekend, en deed den man van den 2en December, nog vóór enkele maanden op den Franschen troon bevestigd door acht millioen stemmen, bespot, gehoond en gevloekt worden(*). Het Cesarisme bracht Frankrijk ten val en het volk zou nooit zoo diep gevallen zijn, wanneer het niet zooveel naïeve zelfbewondering gehad had en door vroegere glorie verblind was geworden.

(*) Men zie echter niet over het hoofd, dat Napoleon III voor zijn tijd een staatsman was, die verlichte ideeën had over het bewaren van den vrede in Europa. Als bijzonderheid kan worden gememoreerd, dat hij in 1863 de staatshoofden voorstelde een congres bijeen te roepen, ten einde te beraadslagen op welke wijze door een vredelievende oplossing van geschillen de vrede in Europa kon worden bewaard.
Volgens de Belgische courant *le Soir* van Mei 1907 beantwoordde de toenmalige Koning der Belgen, Leopold I, dit voorstel in deze termen:
Monsieur mon frère!
Ik heb den brief ontvangen, die mij uit naam van Uwe Keizerlijke Majesteit ter hand is gesteld door Baron de Malaret en ik juich uw plan ten zeerste toe. Het zou zeer te wenschen zijn, indien getracht werd de heerschende ongerustheid in Europa door eene vredelievende overeenkomst weg te nemen. Zonder nu reeds te willen beslissen over de wijze, waarop men met de verschillende Staten, die er bij geïnteresseerd zijn, zou kunnen overeenkomen om zonder aanstoot zulk een verheven doel te bereiken, is het mij aangenaam Uwe Keizerlijke Majesteit te verzekeren, dat mijn gouvernement zich geheel beschikbaar stelt, voor zooveel in zijn vermogen ligt, daartoe mede te werken. Wat mij persoonlijk aangaat, zal ik met genoegen gebruik maken van het hartelijk aanbod, door Uwe Majesteit gedaan. Ik grijp thans deze gelegenheid aan, om U opnieuw de verzekering te geven mijner hoogachting en onverbreekbare vriendschap en verblijf Uwer Keizerlijke Majesteits broeder
Leopold.
Kasteel 'Laeken', 20 Nov. 1863.
Met betrekking tot de onlangs te 's Gravenhage gehouden vredesconferentie kon dus Napoleon III een voorlooper heeten van Tsaar Nicolaas II.

G.H.

Eene school-antithese.

De socialistische opvoeding der jeugd, door Henriëtte Roland Holst. (Uitg. Mij. v/h. H.A. Wakker en Co.).

Een vlugschrift, dat het stenografisch verslag is van een voordracht, door de bekende socialistische voorvechtster te Amsterdam gehouden. De strekking ervan is, dat de arbeidersjeugd moet worden ontwikkeld en opgevoed in de richting van het socialisme. Alle kennis, die haar wordt toegevoerd, moet dienstbaar gemaakt worden aan het evangelie van den klassenstrijd en aan het geloof in den heilstaat van het socialisme.

Aanvankelijk aarzelt men bij het lezen van dit vlugschrift over den zin, waarin de schrijfster het begrip 'jeugd' hier opvat. Is dat begrip in den ruimsten zin te nemen? Valt daaronder ook de eigenlijke, de schoolgaande arbeidersjeugd? Moet die dus óók al gedrild worden in 't socialistische besef, gefatsoeneerd naar orthodox-marxistisch model? Op blz. 4 en 5 leest men iets, dat dit sterk doet vermoeden. Daar staat namelijk het volgende:

'Het is gelukkig nu al zóó ver in de wereld, dat een massa jonge arbeiders als sociaal-demokraat, kan men zeggen, geboren worden, zooals eeuwen geleden, toen er nog geen verschil van geloof was, in de Middeleeuwen, ieder mensch als Katholiek geboren werd. *Zoo moet het worden, daar moet het heen* (cursiveering van mij. - E.). Hoe meer de arbeidersbeweging groeit, des te meer het natuurlijk daarheen gaat, des te meer ieder kind, iedere jongen en ieder meisje van een arbeidersgezin als socialist reeds wordt geboren, d.w.z. het socialisme inademt en er geheel natuurlijk, zeer gemakkelijk toe komt de handen daar naar uit te strekken als naar de voor hem of haar passende levensbeschouwing.'

Ziedaar een verklaring, een blootlegging van een beginsel van socialistische paedagogie en tevens van socialistische propagandataktiek, die hoogst merkwaardig is en waarop veler aandacht mag worden gevestigd. Want, al merkt men, bij 't verder lezen in dit geschriftje, dat Mevrouw Roland Holst bij die voordracht natuurlijk meer in 't bijzonder dacht aan datgene wat voor haar gehoor van reeds halfvolwassenen nuttig kon zijn - socialistische geschiedenis, socialistische economie,

socialistische natuurwetenschap, enz. - toch blijkt uit de hierboven aangehaalde zinsneden, dat ze een dergelijke methode van africhting, van leeren denken en voelen in een bepaalde richting, ook voor jonge kinderen uitnemend vindt.... natuurlijk mits de africhting geschiede in socialistischen geest en niet bijvoorbeeld in Calvinistischen zin of in dien van het Katholicisme, zooals dat nog in die immers zoo 'duistere' Middeleeuwen geschiedde. Die geloofsdressuur (mits rechtzinnig-socialistisch) acht Mevrouw Holst blijkelijk voortreffelijk, zoowel voor schoolgaande kinderen als voor jongelui. Dat iemand 'als sociaal-demokraat geboren wordt', zooals men vroeger als Katholiek geboren werd, dat noemt zij 'gelukkig'. Dat elk huisgezin werkt als een klein seminarium, waar men de jeugd zorgvuldig opkweekt in eenzijdigheid en straffe praecepten geeft aan 't denken, heet zij 'natuurlijk'. Dat iemand een zekere levensbeschouwing belijdt niet om der wille van de waarheid en als het resultaat van innerlijke worsteling, maar omdat ze 'de voor hem of haar passende' is, dunkt haar volkomen rationeel. Ja, meer nog: dat is haar ideaal van socialistische opvoeding, haar alpha en omega van paedagogie. 'Zoo moet het worden, daar moet het heen!'

Dit is daarom zoo uiterst belangwekkend, omdat het ons een helderen kijk gunt in de socialistische psyche en ons doet zien, hoe deze ook op paedagogisch gebied, in weerwil van wat socialistische onderwijzers ons daaromtrent wel eens verzekeren, volstrekt anti-liberaal is, in den zin van anti-vrijzinnig, ja zelfs van clericaal. De heer Ter Laan, een van de meest bekende en meest respectabele van die socialistische onderwijzers, een man aan wiens goede trouw niet valt te twijfelen, heeft herhaaldelijk getracht de beduchtheden van velen omtrent den invloed van sociaal-democratische onderwijzers op de jeugd te sussen door de verzekering, dat sociaal-demokraten hun theorieën aan schoolkinderen niet meedeelen, daar kinderen die theorieën nog niet kunnen begrijpen en het van verkeerde paedagogie zou getuigen om een kind iets te willen leeren, dat boven het kinderlijk begrip gaat. Bij de beraadslaging over de afdeeling Lager Onderwijs van de Staatsbegrooting voor 1908, in de Tweede Kamer gehouden o.a. op 17 December 1907, vindt men meer dan één uiting van den afgevaardigde van Hoogezand in dien geest. Zoo op blz. 1147 van de *Handelingen*:

'Men gaat nu eenmaal van de gedachte uit, dat het kind er is om voor propaganda-materieel te dienen; dat het gelijk moet worden aan ouders en leermeesters en dat men het geen vrije ontwikkeling behoeft te geven....'

En, nadat dit, blijkelijk in *afkeurenden* zin, is gezegd, blijkt het enkele regels verder nog duidelijker:

'Toch is de overgroote meerderheid van ons overtuigd voorstander van de neutrale openbare lagere school; van een opvoeding zonder de gevoelens van andersdenkenden te kwetsen; van de opvoeding waarvan verwijderd is alles wat niet behoort tot den gedachten- en gevoelskring

van het kind, overtuigd dat alleen op die manier het onderwijs goed kan zijn.'

Niet waar, dat luidt heel anders dan het ideaal van socialistische paedagogie, dat Mevrouw R. Holst verkondigt? Zeker, ook Mevrouw Holst wil niet hooger vliegen dan tot waar de jeugd haar volgen kan. Zelfs tot haar gehoor van reeds halfvolwassenen zegt zij (sprekend over geschiedenisonderwijs): 'Wij zullen u niet leeren, niet trachten te leeren, onze algemeene beschouwing van de geschiedenis, want uw hersens zijn nog te jong om algemeene beschouwingen te volgen en systemen te begrijpen....' doch onmiddellijk daarop laat zij volgen: 'maar wij zullen u leeren de geschiedenis zelf, en vooral de geschiedenis van de laatste honderd jaar.' En iets verder: 'Dat is een geschiedenis, die het voor ieder jong arbeider noodig en heerlijk is te kennen, *omdat hij dan voelt* (cursiveering van mij, E.) en meer dan voelt, weet, *hoe zijn klasse zich ontwikkelt*, *en omdat hij dan begrijpt uit welke diepten die klasse komt*, *en hoeveel zij al heeft volbracht.*'

En zoo voort. Alles *ad majorem gloriam* van den arbeider als klassestrijder, dus van de sociaal-demokratische, Marxistische theorie; zij het dan ook, dat die theorie wordt toegediend in een bepaalden vorm, aangepast aan een bepaalde bevattelijkheid.

De voordracht, waarvan dit vlugschrift het verslag is, werd door Mevrouw Holst te Amsterdam gehouden op 25 September 1907. Lijkt het niet een handschoen, toegeworpen op het schoolgebied door den socialist-paedagoog aan de socialiste-propagandiste, wanneer men leest (*Hand.*, blz. 1165), dat nog geen twee maanden later de heer Ter Laan in de Kamer zeide:

'De school is altijd in handen van de politieke leiders een middel geweest om de politieke heerschappij te veroveren of te behouden. En dat is op het oogenblik nog het geval. (sic!) Dat is het altijd geweest, wat mij in die schoolpolitiek zoo heeft tegengestaan, dat de school gebruikt wordt als een instrument, waarvoor de school niet mag worden gebruikt.'

Niet waar, is het niet alsof de onderwijzer Ter Laan hier het kind in bescherming neemt tegenover allen, Katholieken, Calvinisten *en socialisten,* die het voor hun propaganda-dressuur mochten willen gebruiken en hun, óók zijn fellen partijgenooten, een krachtig '*Hands off!*' toeroept?

Maar, zoo zal men misschien opperen, de heer Ter Laan heeft zeker alleen zoo gesproken om redenen van legale opportuniteit. De wet eischt nu eenmaal een openbare school, waar de gevoelens van andersdenkenden moeten worden ontzien; de spreker hield zich eenvoudig binnen 't kader van de wet, maar de openbare school zal hem geen *ideaal* zijn; een socialistische sekteschool ware hem stellig liever. Met andere woorden: Mevrouw Holst beredeneerde het wenschelijke, de heer Ter Laan het mogelijke.

Gij vergist u, die zoo spreken mocht. Voor zoover ook trouwens niet reeds voldoende bleek uit wat wij aanhaalden van de woorden des heeren Ter Laan, moge het volgende citaat daarvan nog duidelijker getuigen. Het is altijd weer ontleend aan de discussie, op 17 Dec. 1907 in de Tweede Kamer gehouden, en is te vinden op blz. 1165 van de *Handelingen.*

'De sociaal-democratische onderwijzers zeggen: Wanneer wij in de school staan, zullen wij onze beginselen niet propageeren, *ook al verbood de wet het niet.* (Ik cursiveer, E.).

'Zij kunnen er niet toe overgaan, om aan de kinderen sociaal-democratische leerstellingen te verkondigen, omdat dit geheel in strijd is met onze opvatting van het wezen en den aard van het onderwijs voor kinderen. Zij mogen het niet volgens de wet; zij kunnen het niet *volgens hun beginsel.*' (Ik cursiveer, E.).

En op blz. 1166:

'De openbare school, uit nood aanvaard, bleek een voortreffelijke instelling, omdat zij de Overheid houdt buiten alle bemoeiing met een godsdienst, waarmee zij zich niet bemoeien kan, zonder de grootste ellende te stichten.

Die openbare school bleek bovendien in overeenstemming met de beginselen der opvoedkunde, die vordert, dat het kind buiten de onbegrepen dogma's gehouden wordt, waarom de volwassenen elkaar in het haar vliegen.'

Mij dunkt, dit is een scherpe kritiek op het ideaal van paedagogie, dat Mevrouw R. Holst in haar brochure predikt. Dat Mevrouw Holst niet over het kind op school spreekt maar over het kind in huis, doet natuurlijk niets ter zake; als het leiden van den geest des kinds in een bepaalde propaganda-richting niet deugt op school, omdat dit niet behoort 'tot den gedachten- en gevoelskring van het kind,' dan deugt dat evenmin in huis. Het komt hierop aan: Mevrouw Holst leeraart: Het is zoo gelukkig, als de arbeiders het socialisme 'inademen van kind af;' terwijl de heer Ter Laan zegt: Neen, bij kinderen van den L.-O. leeftijd mag men nog niet met zulke dingen aankomen.

Ziedaar tweeërlei licht geworpen op deze zijde van de socialistische psyche.

Welk licht toont het meest de waarheid?

Ik aarzel niet: dat van Mevrouw Holst.

De oprechtheid van den heer Ter Laan trek ik geen oogenblik in twijfel. Als hij verzekert, dat sociaal-demokratische onderwijzers hun socialistische denkbeelden jegens de schoolkinderen voor zich houden, dan geloof ik dat onvoorwaardelijk, om meer dan ééne reden, óók omdat hij het zoo stellig verzekert. En als hij verder betuigt, dat de sociaal-demokraten met de openbare school als *neutrale* school zoo ingenomen zijn, omdat het kind in die school wordt gevrijwaard voor dogmatiek, dan geloof ik óók weer, dat hij waarheid spreekt... maar

nu alléén voor wat hemzelf belangt. In den heer Ter Laan spreekt de paedagoog luider dan de socialist. Maar dit kan niet van alle socialisten gezegd worden.... al ware 't alleen maar, omdat niet allen paedagogen zijn. Dat *sommigen* er anders over denken dan hij, blijkt uit het vlugschrift van Mevrouw Roland Holst. Doch ik meen goede redenen te hebben om aan te nemen, dat *vele,* dat *de meeste* sociaal-demokraten aan de zijde staan van Mevrouw Holst en niet aan die van den heer Ter Laan. De sociaal-demokratie immers omvat een komplete levens- en wereldbeschouwing, uitgaand van een dogma (het historisch materialisme) en eindigend in een soort apocalypse: den heilstaat(*). Wat door dogma en apocalypse bepaald is, kan nooit anders wezen dan een *geloof* en het socialisme vertoont dan ook alle kenmerken van een geloof: lichtgeraaktheid, onverdraagzaamheid, exclusivisme, uitverkorenheidsbesef, de overtuiging van *de* waarheid te bezitten, geestdrift, groote propagandistische kracht, 't vermogen om veel groots en schoons te verrichten als 't maar is in dienst van *de* waarheid, van die eene, eenige mogelijke waarheid. En dan nog deze eigenaardigheid, dat het, als elk geloof, veel meer ingaat door de gevoelssfeer dan door de verstandssfeer. Het socialisme, heeft een scherpzinnig Franschman eens gezegd, is een *geestestoestand*, veel meer dan een leer. Het socialisme onderscheidt zich, *wezenlijk*, alleen hierdoor van wat men gemeenlijk onder een ‘geloof” verstaat, dat het zich binnen de Kantiaansche grenzen van tijd en ruimte houdt, zich niet inlaat met metaphysica en mystiek en mitsdien de gansche hymne van het geloof - den ouden zang uit den wiegetijd van het menschdom, dien de menschheid toch altijd blijft neuriën - eenige octaven lager heeft getransponeerd... zoodat de heilstoestand uit den hemel op de aarde is beland.

> Wir wollen hier auf Erden schon
> Das Himmelreich errichten.

zong Heine.... en dat is het ware socialistenlied.

Doch behalve die transpositie werd er, met het socialistische geloof, niets wezenlijks veranderd in het karakter van een geloof. Er werden slechts wat namen gewijzigd. In plaats van het evangelie der naastenliefde ging men het evangelie prediken van den klassenstrijd; in stede van te leeren: Hebt God lief boven al en uw naaste als uzelf - ging men verkondigen: Proletariërs van alle landen, vereenigt u! en in de plaats van de zaligspreking der armen werd een zaligspreking - van

(*) Een teekenend trekje vindt men ook weder in een ander referaat van een socialistische lezing, nl. in *De Wereldbeschouwing der Sociaal-democratie*, door Dr. J. van Leeuwen (eveneens eene uitgave van Wakker & Co.). Op blz. 13 kan men lezen, dat de spreker hoopt, zijn hoorders zóó te hebben ingepakt, dat ze ‘*niet* kritiseerend maar *mee*denkend en *mee*redeneerend’ (curs. van Dr. Van Leeuwen) hebben geluisterd. Wie denkt hier niet aan het: ‘Geloof alleenlijk’ uit de H. Schrift? - Het bedoelde referaat geeft overigens een niet onverdienstelijk overzichtje van de socialistische levensleer, al hebben wij hetzelfde wel eens helderder en tevens dieper verklaard gezien. Opmerkelijk is de tempering, die in het historisch-materialisme wordt aangebracht.

aardsche zaligheid - der proletariërs geschreven, waarlijk niet opdat zij 'het Koninkrijk Gods' maar opdat zij de politieke en economische macht zouden 'beërven.' *Das Kapital* verving in de huisgezinnen den Bijbel en het beeld van Marx dat van - Christus.

Kortom, het was de oude geloofswijn, die in nieuwe zakken werd gegoten. Alleen werden de etiquetten met firmanaam en aanduiding van het merk gewijzigd. Men schonk socialisme van Marx, Engels en Co. en de menigte merkte niet, dat dit hetzelfde merk was, alleen wat anti-metaphysisch versneden, dat men vroeger genoten had als Roomsch-Katholicisme van Thomas en Augustinus of als Protestantisme van Luther en Calvijn.

Een geloof nu is op den duur onbestaanbaar zonder onbegrensde propaganda, propaganda die, in beginsel althans, voor niets terugdeinst dan voor datgene wat het geloof kan schaden. Die dus haar begrenzing uitsluitend vindt in de eigen bestaansvoorwaarden. Volkomen consequent was dus Mevrouw Roland Holst als geloofsadepte, toen zij enkele jaren geleden deze stelling uitte: alleen die werkstaking is af te keuren, die *onverstandig* is. Volkomen consequent ook is zij thans, nu zij het kind opeischt voor hare propaganda, het kind als socialist wil doen 'geboren worden', zooals in de middeleeuwen, 'toen er nog geen verschil van geloof was' (*sic*), 'ieder mensch als Katholiek geboren werd.' De parallel, die zij zelve in de aangehaalde woorden trekt, schijnt een merkwaardig getuigenis af te leggen van den credulen geestestoestand, waarin zij, vermoedelijk onbewust, verkeert.

Verbeeld u nu een Katholiek (om nu maar in de sfeer te blijven, waarin Mevrouw Holst ons brengt), die zijn kinderen, hetzij in zijn huis, hetzij in de school, geen geloofsopvoeding zou mogen geven of doen geven. Is dat niet onverklaarbaar? Wel kan een Katholiek met een openbare school genoegen nemen, maar niet als ideaal, doch omdat het niet schaadt en omdat hij daarnaast in huis en door middel van den pastoor voldoende zorgt voor den zuurdeesem des geloofs, die dan toch ten slotte den geest en het gemoed van het kind wel zal doortrekken. Geen Katholiek echter - en een Calvinist evenmin - zal er ooit op uit zijn, zijn kinderen niet dogmatisch, niet in het licht van zijn geloof, op te voeden, uit overweging dat dit 'den gedachten- en den gevoelskring van het kind' te buiten gaat.

Welnu, evenmin kan voor een goed geloovig Marxist de openbare school het ideale opvoedingsinstituut uitmaken voor zijn kinderen. Ook hij zou vermoedelijk een school verkiezen, die den kinderen eene opvoeding gaf als de door Mevr. R. Holst geschetste. De heer Ter Laan zal dit, met zijn paedagogische theorie vóór zich, moeten ontkennen; maar zou hij zijn eigen theorie wel consequent toepassen? Evenals uit de algemeenheid van de theorie van Mevrouw Holst voortvloeit, dat deze niet slechts in het huisgezin, maar liefst ook in de school zou moeten worden uitgevoerd, zoo volgt ook uit de algemeenheid van de stelling

des heeren Ter Laan, dat ze niet slechts voor de school geldt, doch ook voor het gezin. Als sociaal-demokratische dogma's geen hersenkost zijn voor kinderen ter schole, zijn ze het ook niet voor diezelfde kinderen thuis. Zou de heer Ter Laan (gesteld dat hij huisvader is, wat ik niet weet) zijn kinderen thuis óók zoo zorgvuldig verre van het socialisme houden, als hij het in de school doet? Zoo ja, dan lijkt hij mij, in de geloofsgemeenschap van Marx, een te gematigd lid om daarin niet tot een geringe minderheid te behooren. Zoo neen, dan blijkt zijn theorie slechts voor de school te zijn gemaakt *pour le besoin de la cause*, omdat de wet gebiedt de gevoelens van andersdenkenden te ontzien; en omdat de neutrale school door de socialisten, die nog meer dan Katholieken en Calvinisten kunnen vertrouwen op de propaganda-kracht van hun geloof, ook zonder steun van het onderwijs, gerustelijk kan worden aanvaard. Te meer daar, bij conversie van de neutrale in de secte-school, door Katholieken en Calvinisten vermoedelijk zeer ruim, maar door de socialisten vooralsnog zeer weinig zou worden ingeschreven op de laatste.... bij gebrek aan Kapitaal. Sociaal-demokratische onderwijzers zijn, in de openbare school, min of meer in de positie van Marxistische bischoppen *in partibus infidelium.* Hun Syllabus moeten zij zelfs geheel achterhouden.

Hoe dit zij, in welke mate Mevrouw Holst en de heer Ter Laan *praktisch* mogen verschillen (wat de toepasselijkheid van hun stellingen op huisgezin en school belangt), theoretisch staan zij *lijnrecht* tegenover elkander. Mevrouw Holst leert: Het kind behoort aan de sociaal-democratie - de heer Ter Laan: Het kind behoort aan zichzelf. Mevrouw Holst verlangt: Voed het kind op tot een rechtzinnig sociaal-demokraat - de heer Ter Laan: Maak van het kind een zelfstandig denkend mensch. Mevrouw Holst dringt er op aan, dat het kind worde opgevoed tot alle deugden van den bewusten klassestrijder - de heer Ter Laan neemt volkomen genoegen met het openbaar onderwijs en bijgevolg met de eenvoudige opleiding tot ‘alle christelijke en maatschappelijke deugden’. Kortom, het paedagogische ideaal van Mevrouw Holst is: de vorming van *Marxisten,* dat van den heer Ter Taan: de vorming van *menschen* - die dan zelve in staat moeten zijn, hun levensrichting te bepalen... of die met gemis aan een bepaalde levensrichting ook heel wel tevreden zijn.

Ziedaar tweeërlei paedagogisch beginsel, waarvan de volkomen tegenstelling is uit te drukken in deze antithetische schetsformule: socialistisch-clericaal of - liberaal.

Want het beginsel van Mevrouw Holst is slechts een socialistische schakeering van het zuiver clericale opvoedingsprincipe: dat aan het kind *de* waarheid door ouders en leeraren terstond moet worden voorgezet, dat het niet zelf te kiezen heeft, maar dat anderen voor het kind te kiezen hebben, wat het moet gelooven.

Vrijzinnig daarentegen, anti-socialistisch en anti-clericaal, is het beginsel van den heer Ter Laan: dat het kind allengs moet worden

opgevoed tot eigen oordeelvermogen, en dat het geen geloofsdogma zoozeer als het eenig ware is voor te zetten, dat het ongeschikt wordt tot het aanvaarden van een ander tengevolge van eigen denken. Ik zal niet zeggen, dat alle liberalen de consequenties van dit vrijzinnige beginsel aandurven (er rest nog veel dood hout aan den boom van 1789) en anderzijds meen ik, dat de heer Ter Laan wat ver gaat - hij is waarlijk *plus libéral que le libéralisme* - als hij schijnt te betoogen, dat *elke* mate van kennis van geloofsdogmatiek, hoe gering ook en in hoe neutraliseerende verscheidenheid ook toegediend, het kind in beginsel zou moeten worden onthouden.

Maar de tegenstelling tusschen de vrijzinnige paedagogie, die opleidt tot zelfstandig, onbevangen oordeel en de socialistisch-clericale, die opleidt tot dogmatieke geesteskloostering, blijft nochtans in het algemeen genomen daardoor onaangetast. Belangrijk leek het mij, te wijzen op die antithese tusschen twee paedagogische idealen aan de hand van een geschriftje, dat ook overigens, om vorm en inhoud, de lezing overwaard is.

C.K. ELOUT.

Oorspronkelijke romans.

Arl door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Amsterdam, L.J. Veen.
Het dure Moederschap door Augusta de Wit. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn.
Om zijn eer door Mevr. E. Overduyn-Heyligers. - Amsterdam, L.J. Veen.

Ciska van Dannenburgh door Mevr. M.C.E. Ovink-Soer. - Amersfoort, Valkhoff & Co.
Dagboek van een Rampzalige door Victoria de Brennes. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.
Mijne Levensherinneringen door Johanna van Woude. - Haarlem, Vincent Loosjes.
Het Weldadigheidsfeest door Johanna B. - Utrecht, A.W. Bruna en Zoon.

Onder de Republiek door L.E. - Amsterdam, van Holkema en Warendorf.

Jong Geluk door Thérèse Hoven. - Amersfoort, Valkhoff en Co.
Kleine menschen door Anna van Gogh-Kaulbach. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zn.
Van de Zonnebloem die Zon wou zijn door Marie Metz-Koning. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.
Ridder Marno's Pelgrimstocht door Jantje Stavast. - Amsterdam, H.J.W. Becht.
Godsonteering door Daan van der Zee. - Amsterdam, van Holkema en Warendorf.
Boete door G.F. Haspels. - Haarlem, De Erven F. Bohn.
De Vlaschaard door Stijn Streuvels. - Amsterdam, L.J. Veen.
Om een Leuze door Gerard van Eckeren. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Antipoden door H. Kesnig. - Amsterdam, W.B. Moransard.
Levenstoestanden door Stanoc. - Utrecht, A.W. Bruna en Zoon.
Wij zijn Jong! door Nannie van Wehl. - Amsterdam, L.J. Veen.

Een belangrijk aandeel in den winteroogst van literaire producten wordt ditmaal geleverd door vrouwelijke auteurs. Wij zullen deze boekbeschouwing dus daarmee aanvangen.

De roman *Arl* van Jeanne Reyneke van Stuwe vormt het derde boek van den roman-cyclus ‘Zijden en Keerzijden’, waarvan wij de eerste twee boeken hier vroeger bespraken. De schrijfster heeft zich blijkbaar hoegenaamd niet gestoord aan de opmerkingen van enkele recensenten, omtrent de wijze waarop zij deze romans laat voorafgaan door een lijst van de personen, die in het verhaal optreden, met korte aanwijzigingen van hunne typen, als gold het een tooneelspel. Ook hier treffen we weer een dergelijke lijst aan, waarin bijv. de hoofdpersoon wordt vermeld als volgt:

‘Charles Berghem, bijgenaamd Arl, zoon van Alexander Berghem van ter Aar en Josephine van Colmschate. Oud 41 jaar. Is van een weifelachtig, ondiep karakter, verdient zijn levensonderhoud als betaald heerrijder.’ En daar deze roman een sport-roman is, heeft S. aan deze opgave van personen nog een lijst van de renpaarden toegevoegd, met de namen hunner eigenaars en berijders, zelfs met vermelding van de verschillende kleuren, waardoor de jockeys in de renbaan zijn onderscheiden. Inderdaad een curiositeit. Waarom is S. nog niet verder

gegaan en heeft bijv. ook de stamboomen van de renpaarden er niet bij vermeld?

In 't begin van het verhaal treffen wij Charles van Berghem aan ten huize van de familie Van Brissac. Deze familie bestaat uit een vader, gepensionneerd hoofdofficier, en zijne twee dochters. Marguérite, de oudste, heeft een zachte, aanhankelijke natuur; Georgine, de jongste, is hartstochtelijk en nerveus, het tegenbeeld harer zuster. De heer Van Brissac is van deftige familie en heeft het fortuin, hem eertijds door zijne vrouw aangebracht, geheel opgemaakt; nu leeft hij, als weduwnaar, met zijne dochters op zeer bekrompen wijze van een klein jaargeld. Toch weet hij den schijn van grootheid op te houden; hij laat renpaarden loopen en tracht door spelen en wedden zijn inkomsten te vermeerderen. Voor zijne dochters aast hij op een rijke partij; avond aan avond komen allerlei sportkennissen, ‘groc- en gokvrienden’, bij hem aan huis en dan wordt er gespeeld en gedronken tot laat in den nacht. Onder die vrienden is ook een schatrijke grondbezitter, de oude heer Van Swanevelt, al tweemaal weduwnaar, zonder kinderen. Papa Van Brissac zou wel gaarne zien, dat zijne oudste dochter Marguérite nog eens mevrouw Van Swanevelt werd... dan kwam de familie er ten minste financiëel bovenop.

Maar Marguérite heeft Charles van Berghem lief gekregen en haar liefde wordt door Charles beantwoord. Charles, die zelf als heerrijder den kost moet verdienen, heeft echter geen positie; - hij ziet geen kans eene onbemiddelde vrouw te onderhouden. Wanneer dan Marguérite hem verzekert, dat zij wel den moed heeft om op zeer bescheiden voet en zelfs in bekrompen omstandigheden met hem samenteleven, doet Charles bij haar vader aanzoek om hare hand. Natuurlijk wijst de oude heer Van Brissac hem, als onbemiddelde partij, onvoorwaardelijk af. Charles en Marguérite beloven elkaar toch trouw te blijven.

De lezers, die ook kennis gemaakt hebben met het eerste boek van dezen cyclus, ‘Huize ter Aar’, zullen zich herinneren, dat de familie Van Berchem indertijd is geruïneerd door de kuiperijen van de Van Asten's. Een lid van deze familie Van Asten nu treedt hier op als renstal-eigenaar. Hij is schatrijk en leeft met zijne vrouw en zijne zuster Justine op een villa in parvenuachtige weelde. Daar Charles met zijn voortreffelijk renpaard Arl overwinning op overwinning behaalt en bekend staat als de beste rijder, tracht Van Asten hem aan zich te verbinden en achtervolgt hem met beleefdheden. Aanvankelijk is Charles daarvoor ongevoelig, er sluimert in hem nog een vonk van den haat van de Van Berghem's tegen de Van Asten's. Maar op den langen duur bezwijkt hij toch voor den aandrang van Van Asten. Hij komt een tijdlang bij de familie Van Asten logeeren en daar, omringd door weelde en comfort, wordt het Charles duidelijk, dat hij toch de man niet is om door hard werken zich een eigen bestaan te scheppen en met eene onbemiddelde vrouw het leven door te gaan; de zoete verleiding der

weelde, gemakzucht, slapheid van karakter doen hem weer tot zijn vroeger losbandig leven terugkeeren. Hij knoopt weer eene liaison aan met zijne vroegere vriendin Arlette, eene danseres, en geeft Marguérite haar woord terug... Ten slotte verlooft hij zich met de rijke Justine van Asten, waarmee hij tevens het eerzuchtige plan van haar broeder, om Van Berghem nog eens als heerrijder van zijn pracht-stal aan zich te verbinden, voor goed den bodem inslaat.

Intusschen doorleeft de familie Van Brissac droeve dagen. Marguérite lijdt onder de ontrouw van Charles; de hartstochtelijke Georgine heeft zich laten verleiden door een van de sportvrienden, zij *moet* trouwen. Maar er zijn geen middelen. De oude heer, wanhopig, ziet maar één uitkomst: Marguérite moet mevrouw Van Swanevelt worden. Wanneer dan de oude heer Van Swanevelt haar ten huwelijk vraagt, stemt zij toe, - zij wil zich opofferen voor haar vader, voor hare zuster, en zich verbinden aan den man, dien zij alleen neemt voor zijn geld.

Met deze dramatische ontknooping, de opoffering van Marguérite, de verbintenis van Charles en Justine, evenzeer een verstands-huwelijk, eindigt dit boek. Als geheel genomen, laat zich deze roman aangenaam lezen. De schrijfster moet zich blijkbaar geheel in het sport-leven hebben ingewerkt om al die sport- en staltooneelen en het gezelschapsleven van menschen, die eigenlijk alleen leven voor en van sport, zoo levendig en plastisch te kunnen beschrijven. Dit werk voldoet aan den eersten eisch, dien men aan een sportroman mag stellen: er zit gang in. Er zijn enkele tooneelen zoo voortreffelijk geteekend, dat wij ze als 't ware meeleven; zoo bijv. de avonden ten huize van den heer Van Brissac, het dansen van Georgine; het Caroussel-feest en het souper op Swanefelt, de avond ten huize van de danseres Arlette; het verblijf van Charles bij de familie Van Asten. Daarbij zijn enkele personen uitstekend getypeerd: Charles, Marguérite, Georgine, Justine van Asten. Ook psychologisch geeft deze roman veel schoons: zoo die telkens terugkomende opwellingen van pijn en wroeging bij Charles, dat hij de kracht mist om de goede en edele Marguérite, die hij inderdaad lief heeft, aan zich te verbinden, terwijl hij zich voelt terugzinken in het leven van gemak en weelde; de verandering in de gevoelens van de wufte en dartele Georgine door het gevoel van werkelijke liefde voor haar minnaar, waardoor hare oogen opengaan voor het lijden harer zuster Marguérite. Een zeer mooi tragisch moment weet de schrijfster te brengen in het leven van Marguérite, waar zij deze laat overdenken, dat *zij*, de stille, de zachte, de gelatene Marguérite, die lijdelijk en geduldig wachtte, toch *niets* bereikt heeft, - zij had noch Charles, noch zichzelve gelukkig kunnen maken, - terwijl Georgine, die wild en toomeloos was voortgestormd naar 't begeerde doel, brekend met alle conventies, toch wel zichzelve en haar minnaar had gelukkig gemaakt... Zeer aangrijpend is ook de beschrijving van de toestemming van Marguérite

in haar verbintenis met den ouden Van Swanefelt in de laatste bladzijden van het negende hoofdstuk. Alleen zouden wij hier de opmerking kunnen maken, dat het aandringen van dezen ouden heer op een huwelijk met eene jonge vrouw, van wie hij weet dat haar hart een ander toebehoort en dat zij hem alleen neemt om zijn fortuin, wel eenigszins vreemd aandoet en in elk geval in strijd is met het verstandelijke overleg en de levenservaring, die men bij een man op leeftijd veronderstellen mag.

Maar overigens kunnen wij slechts lof hebben voor dit boek. Met 'Arl' heeft de schrijfster een knap geschreven en boeiend werk geleverd, dat naar onze meening ver boven 'Het leege Leven' staat.

Augusta de Wit geeft in haar verhaal 'Het dure Moederschap' eene schildering van het leven van de talrijke daglooners in het Gooi, die in de zomermaanden boerenarbeid verrichten en in de wintermaanden, wanneer de polders door de wintersche overstroomingen zijn ondergeloopen, hun brood moeten verdienen met spinnen en weven. Om het harde en ongezonde van dien winterarbeid duidelijk te doen uitkomen, beschrijft Augusta de Wit het leven van eene arme spinster, Marretje, gehuwd met een jongen man, die haar als jonge weduwe met een zoontje, Fokje, achterlaat. Fokje is een zwak kind en Marretje ziet geen kans om haar kind in haar armoedig huisje tegen de schadelijke gevolgen van haar spinsterbedrijf te vrijwaren, zoodat zij na veel strijd gehoor geeft aan het voorstel van eene rijke dame, die het zwakke kind in de wintermaanden mee wil nemen naar het zuiden. Later komt dan Fokje, als een flink, gezond jongentje, weer bij Marretje terug; maar het duurt niet lang of de invloed van de armelijke omgeving en het ongezonde bedrijf doet zich op nieuw gevoelen. Nu wil de rijke dame op nieuw het kind tot zich nemen en het geheel als haar eigen kind opvoeden, maar op voorwaarde dat de moeder eens en vooral afstand zal doen van alle rechten op hem. Eerst wil Marretje daar niet van hooren en al het mogelijke wil zij beproeven om Fokje een beter thuis te bezorgen, zonder afstand van hem te doen. Maar op den duur gaat dit toch niet; het kleine gezichtje van Fokje wordt al smaller en bleeker, en dan ten slotte besluit de arme moeder 'om het bestwil van haar kind' haar Fokje maar af te staan. Zoo moet de arme haar moederschap duur betalen.

Het slot van dit verhaal kan ons maar weinig bevredigen, want de rijke, menschlievende dame is een zachte, edele vrouw, die toch een betere eindoplossing had kunnen vinden dan de moeder te noodzaken van haar kind voor goed afstand te doen. Zij had even goed moeder en kind beiden kunnen helpen. Maar de schrijfster heeft vermoedelijk in Marretje een type willen geven van de ellende, waaraan dit arme, slovende volkje daar in het Gooi in den harden strijd om het bestaan is blootgesteld. De schrijfster heeft een gevoelig hart voor de sociale

nooden en ellenden, haar verhaal heeft een socialen achtergrond. Men voelt dit duidelijk bij het lezen, ook waar zij de Gooische meent-kwestie in het verhaal mengt. Het dramatisch slot schijnt dus vooral gericht op de strekking. Daarmee willen wij echter niet op iets beslist ongunstigs van dit werk wijzen. Een talentvol auteur kan zich gerust op tendenz-bodem wagen zonder gevaar te loopen daardoor aan de schoonheid van zijn werk afbreuk te doen. Ook Augusta de Wit, wier begaafdheid wij uit hare vroegere werken kennen, kon zich veilig op dit terrein begeven. Wij treffen dan ook in dit werk menige knappe en verdienstelijke schildering aan. Zoo is bijv. de teekening van den hooi-tijd in de polders (13-18) zeer mooi; zoo lezen wij bijv. over den rusttijd van de maaiers op den warmen middag:

'Rondom strekten de maaiers zich uit om te slapen. Zij lagen na een oogenblik als dooden, op den rug de een, met den hoed over het gezicht voorover, het hoofd op de gebogen armen een ander, sommigen ineengezakt tegen den schaduwkant van een schelfje, en *hun leden lagen om hen heen*, *of ze niet bij hen hoorden, her- en derwaarts gegooid en vergeten*', enz.

Dit beeld, juist door het hyperbolische, pakt heel goed. Maar niet altijd is de schrijfster daarin even gelukkig. Zoo bijv. wordt de glimlach op het gelaat van een stervende aldus beschreven (131): 'De schijn van een glimlach speelde over zijn gezicht, zóó als over den muur, die langs een zonnig watertje in zijn eigen schaduw staat, wel een kringelende lichtglans glijdt, geen zonneschijn, maar de afglans van zonneschijn'.

Door de schrikbarende overlading is dit beeld totaal mislukt. Wij voelen hier, dat de schrijfster iets heel-moois heeft willen zeggen, maar het is op niets uitgeloopen. Trouwens, die zucht naar mooi-schrijven, jacht op literaire effecten, is hier meermalen voelbaar.

Er is in de laatste jaren zooveel voortreffelijks over het boeren- en buitenleven geschreven, vooral door Vlaamsche schrijvers, dat het wel eene gewaagde onderneming mag heeten zich aan deze soort van beschrijvingen te wagen. Dien indruk kregen wij o.a. bij de beschrijving, die Augusta de Wit geeft van het ontwakende lenteleven, wanneer het vee, suf van het onbeweeglijk staan in de stallen gedurende den langen winter, op een Mei-ochtend de weide indraaft. Wie de meesterlijke beschrijving van Stijn Streuvels van dit lente-tooneel heeft gelezen, zal onwillekeurig deze teekening van Augusta de Wit (75) vrij slapjes vinden. Behoudens deze opmerkingen is er veel sympathieks in dit werk. Vooral de strijd, dien Marretje voortdurend met zichzelf heeft te voeren, is zeer verdienstelijk geteekend. Elke moeder zal daarvan iets meevoelen.

Ook de beschrijving van den nachtelijken tocht, om het vee uit den overstroomden polder te redden, is zeer indrukwekkend.

Mevrouw Overduyn-Heyligers schreef een Indischen roman *Om zijn eer.* Het door haar gedramatiseerde onderwerp is reeds honderden

malen voor een roman gebruikt: een ongelukkig huwelijk. Eene schoone vrouw, Gisela, is gehuwd met een officier, die bij nadere kennismaking blijkt te zijn een in-ploertig heer. Natuurlijk wordt een jong ongehuwd man, in dit geval een militaire dokter, op de schoone Gisela verliefd. Het gekste is, dat die verliefdheid van den dokter al haar hoogtepunt bereikt, voordat hij de schoone vrouw nog één woord heeft toegevoegd. Echt romantisch. De dramatische ontknooping eindigt met den zelfmoord van den dokter. De stijl van dit werk is wat men van deze schrijfster gewoon is: warmbloedig en gepeperd met een sterk-sensueelen ondergrond; een lekkernijtje voor menschen die verzot zijn op prikkelende, enerveerende lectuur. Ook modern uit het oogpunt van woordsmederij en woordverdraaiing.

Een gunstige tegenstelling met dit boek vormt het werk van Mevr. M.C.E. Ovink-Soer *Ciska van Dannenburgh.* Het verhaal is hoogst eenvoudig en kan te nauwernood een roman heeten. Maar de manier waarop de schrijfster verhaalt van een degelijk meisje, dochter van een Hollandschen vader en eene half-Indische moeder, die, na hare opvoeding in Holland te hebben ontvangen, bij hare ouders in Indië terugkeert en door haar verstandig optreden en haar lief karakter in dat ongelukkige Indische huishouden eendracht en vrede weet te brengen, doet sympathiek aan. De schrijfster gebruikt geen verwrongen en opgesmukte woorden, maar vertelt in zuiveren, vlotten stijl, op zeer eenvoudige en toch boeiende wijze, van het leven en werken van Ciska. Het boek laat zich aangenaam lezen. En het verhaal eindigt, niet op moderne wijze met een opzienbarenden zelfmoord, maar gansch ouderwets met een gelukkig huwelijk.

Drie werken in dagboek- en briefvorm vragen onze aandacht. De titel van het eerste luidt: *Dagboek van een Rampzalige* door Victoria de Brennes. Dit dagboek is de hoogst tragische geschiedenis van een verongelukt vrouwenleven, geen fantasie, maar vermoedelijk de wreede, jammerlijke werkelijkheid. Want volgens een naschrift van den uitgever is het nagenoeg zeker, dat de jonge vrouw, die zich den 5^{en} Juli 1905 in een vijver van het Vondelpark heeft verdronken, de schrijfster is van dit boek, Het is onmogelijk dit in veel opzichten met talent geschreven boek te lezen, zonder dat een gevoel van droefheid, van bitterheid zelfs, zich van den lezer meester maakt over het feit, dat eene vrouw van zóó goeden aanleg, met zooveel diep en warm gevoel, zoo jammerlijk te gronde moest gaan. Alle kleine bijzonderheden uit haar leven, al hare gedachten heeft Victoria de Brennes in dit boek opgeteekend, van hare schooljaren af tot op het oogenblik, waarop zij genoodzaakt is uit geldgebrek dit dagboek, dat haar eenige vertrouweling is geworden, aan den uitgever te verkoopen. Uit de eerste bladzijden, waarin Victoria verhaalt van hare schoolkennisjes, wordt het den lezer al duidelijk, dat Victoria een naïef, onbedorven kind is: haar gevoelige en zachte natuur

voelt groote behoefte om zich te hechten en lief te hebben. Toch van zinnelijkheid geen sprake: ‘Voor jongens voel ik nu heelemaal niets’, schrijft ze, ‘ten slotte vind ik ze allemaal hetzelfde.’ Haar groote verdriet dagteekent van af haar 16e jaar, wanneer zij voor 't eerst op een oudejaarsavond met hare moeder - een weduwe - en hare oudere zusters mag opblijven om oudejaarsavond te vieren. Mevrouw de Brennes ontvangt op dien avond vele gasten, vooral heeren, er wordt veel champagne gedronken en om grof geld gespeeld. Victoria ziet hare moeder dronken en is getuige van tooneelen, die haar met afschuw vervullen. Zij kan dien nacht nooit meer vergeten, schrijft ze. Eenigen tijd later komt zij tot de vreeselijke ontdekking, dat haar moeder door een rijken baron wordt onderhouden en haar huis heeft opengesteld voor een speelclub. Wanneer dit in de stad bekend wordt, keeren de schoolvriendinnetjes Victoria den rug toe, niemand wil meer met haar omgaan. Victoria besluit nu haar ouderlijk huis te verlaten en zoekt hulp bij een oom, haar toezienden voogd. Deze, een koel en afgemeten man, wil Victoria niet voor goed bij zich nemen, maar laat haar bij eene familie in Den Haag *en pension* inwonen. Victoria, die een goede stem heeft en muzikaal is, wil zich nu aan den zang wijden en studeert ijverig; maar ongelukkigerwijze ontmoet zij in Den Haag een schilder, dien zij reeds vroeger ten huize van hare moeder heeft leeren kennen en die een diepen indruk op haar heeft gemaakt. Deze schilder wordt de oorzaak van haar val; hij veinst liefde voor haar en zij gelooft hem. Maar op geraffineerde wijze weet deze ellendeling in Victoria alleen het passie-wezen te ontwikkelen. Wanneer hij haar verleid heeft, verlaat hij haar. Zij tracht nu een betrekking te vinden bij eene dame, en komt in huis bij een zekere mevrouw Durantel te Amsterdam. Wanneer 't haar duidelijk wordt, dat deze mevrouw Durantel de houdster is van een pension, waar jonge meisjes en heeren samenkomen, is het te laat; het gemeene wijf laat hare prooi niet los en Victoria kan dit huis niet meer verlaten. In wanhoop bedrinkt zij zich voortdurend aan champagne - ook een passie, die haar verleider in haar heeft ontwikkeld, - en leeft eenige maanden nog voort als publieke vrouw, totdat zij ten slotte door verdrinking een einde maakt aan haar ellendig bestaan.

Wanneer wij dezen in-tragischen levensloop nagaan, zooals de ongelukkige die hier met de meeste openhartigheid heeft te boek gesteld, - zij vermoedde immers niet, dat zij nog eenmaal door den nood zou gedwongen worden dit geschrift tot gemeengoed te maken van het publiek, - dan treft ons vooral het blind vertrouwen van deze vrouw in de menschen, die van hare onervarenheid hebben gebruik gemaakt om haar te exploiteeren. Men kan zich over die onervarenheid, die argeloosheid, verwonderen, waar Victoria toch reeds op haar 17e jaar de oogen zijn opengegaan voor het schandelijke leven harer moeder; ook over het feit, dat nimmer een gedachte van twijfel bij haar is opgekomen omtrent de gevoelens van den schilder. Alleen het vrouwelijk

instinct, dunkt ons, had haar reeds de overtuiging kunnen geven, dat deze man, die, telkens wanneer Victoria hem op zijn atelier bezoekt, haar champagne voert en haar altijd spreekt over niets dan passie, juist in 't geheel geen liefde voor haar gevoelde. Wij moeten dus wel aannemen, dat deze man haar geheel gefascineerd heeft. En zullen wij verder dezen tragischen levensloop alleen wijten aan een noodlot, zooals de schrijfster op pag. 180 van haar boek zegt, of ook dezen voor een deel moeten toeschrijven aan een zekere praedispositie voor ziekelijke aandoeningen en hartstochten, die door een ongelukkigen samenloop van omstandigheden in haar zijn ontwikkeld?

Hoe dit zij, ons past geen oordeel over deze maatschappelijk laag-gevallene, maar alleen een gevoel van diep medelijden. Inderdaad een droevig, maar indrukwekkend, beeld van zekere toestanden in ons beschavingstijdperk.

De woorden, waarmee de ongelukkige haar dagboek besluit, op het oogenblik dat zij, in geldnood verkeerend, het aan den uitgever zal aanbieden, moeten dan ook ieder die zijne gedachten over die toestanden laat gaan, wel in de ziel grijpen. ‘Mijn boek, we gaan afscheid nemen... Je bent me tot het einde toe trouw gebleven. Al mijn leed heb ik bij jou uitgesnikt - en dat was veel, en in mijn vreugde heb je gedeeld - dat was wel bitter weinig. - Ik kus je nog eens, mijn boek - en daarna sluit ik je voor eeuwig. Ik ga je wegbrengen, dat is slecht van me - maar jij, jij alleen zult me kunnen helpen aan geld - en van het geld dat de uitgever voor je geeft, ga ik me troosten over het laatste, dat eens heel mijn eigen was... En de menschen, die eens mijn dagboek als boek zullen lezen, ze zullen medelijden hebben - medelijden misschien - afschuw zéker. En de onthouders zullen zeggen: ‘Was maar lid van onze geheelonthoudersvereeniging geworden!’ En de ‘brave’ menschen zullen uitroepen: ‘Bij God alleen is redding!’ Maar ik, ik zeg: ‘Er is geen redding voor een rampzalige als ik ben, nèrgens, en nèrgens, want zoo eene moét te gronde gaan.’

Minder tragisch, maar toch ook zeer interessant is hetgeen Johanna van Woude in haar nagelaten werk *Mijne levensherinneringen* meedeelt uit het tijdperk harer preventieve gevangenschap. Ook dit gedeelte is geschreven in dagboekvorm en schijnt door de schrijfster, blijkens een daarbij opgenomen aanteekening, wel voor de pers bestemd te zijn geweest. Waarom dit *nu* eerst in 't licht wordt gegeven, is ons onbekend. De bedoeling van de schrijfster was, door het publiceeren van dit dagboek de lezers een blik te doen slaan in de voor velen zoo geheel onbekende rechtspleging in Nederland. De schrijfster werd wegens eene valsche beschuldiging van een poging tot vergiftiging in preventieve hechtenis gehouden. Dagelijks moet zij nu een verhoor ondergaan door den Rechter-Commissaris en den Officier van Justitie. Die verhooren zijn voor haar een ware foltering. Niet omdat zij die vreest, maar omdat zij den indruk krijgt, dat zij, die zich volkomen onschuldig weet aan

't haar ten laste gelegde misdrijf, door de heeren van de rechterlijke macht voor schuldig wordt gehouden. Trouwens, men heeft het haar gezegd, dat de Officier van Justitie *ambtshalve* haar vijand is. Zijn wantrouwen - het moge dan komediespel zijn of ernst - dat spreekt uit zijne blikken en woorden, het voortdurend leiden van het onderzoek naar de bekentenis van iets, dat zij niet gedaan heeft, roepen een storm in haar op van 'machtelooze verontwaarding, die zich niet mag uiten, niet uiten durft, maar des te grooter verwoestingen aanricht in de gegesloten lijdende ziel'. Dat de pers zich met de zaak heeft bemoeid en in de couranten de misdaad, waarvan zij wordt beschuldigd, is genoemd, is haar een gruwel. Wanneer zij bij den Rechter-Commissaris aandringt op de tenietdoening van dat misdadige requisitoir en hare rechtvaardiging tegenover het publiek, zoodat zij in het openbaar zal worden gerehabiliteerd en haar onschuld eerlijk erkend zal worden, krijgt zij ten antwoord, dat dit moeilijk gaan zal: 'Gebrek aan bewijs, ontslag van rechtsvervolging, dat is al het meeste...'

'Dus staat het ieder maar vrij' - vraagt de schrijfster - 'een ander van misdaad te beschuldigen, zonder dat hij genoodzaakt wordt de waarheid van die bewering te bewijzen? Heeft niet allicht ieder mensch zijne vijanden, die belang hebben bij zijne verwijdering, zijne schande, zijn ongeluk?... Kan ik niet eischen, dat de waarheid wordt gestaafd, van wat beweerd wordt?... Waar bestaat de geheele rechterlijke macht eigenlijk voor, als zij mij niet eens kan beschermen tegen de ongerijmdste beschuldigingen?... Als straks vrijspraak volgt... dan zal het misschien nog in termen zijn, zóó twijfelachtig en aarzelend,... dat men zou willen zeggen: Houd me liever vast dan mij de maatschappij weer in te zenden op *die* wijze, als een vlinder, wien de vleugels uitgetrokken zijn.'

Een andermaal schrijft zij: 'Een afschuwelijk verhoor gehad voor den Officier. Wat beteekent toch die ruwe toon, welken hij aanneemt? Is een beschuldigde al niet ongelukkig genoeg?... zou de wet hem dien toon voorschrijven?... of meent hij door dien toon een beklaagde in verwarring te brengen?... Dan vergist hij zich. De zachte, vertrouwenwekkende toon van den Rechter-Commissaris heeft mij steeds tot openhartigheid verleid; het beleedigend wantrouwen van den Officier wekt slechts verzet, bitterheid en stilzwijgendheid... Ik dacht, dat er een rechtspleging in Nederland bestond, maar aan mij is nog niets gedaan dan *onrechts*pleging. Wanneer zal dit toch een einde hebben? Waarom word ik hier nog langer als een misdadigster vastgehouden? En hoe kan dit ooit weer aan mij worden goedgemaakt?'

Wanneer eindelijk de Officier haar hare invrijheidstelling aankondigt, aangezien de rechtbank de dwaling heeft ingezien, kan zij niet nalaten te zeggen: 'Ik heb U en den Rechter-Commissaris op zoovele dwaalwegen gezien, dat ik nooit meer aan de onfeilbaarheid van rechters zal gelooven... De onwrikbare overtuiging, waarmede men geheel

onware zaken voor ontwijfelbaar zeker verklaard heeft, hebben mij voor altijd het geloof aan de rechtbanks-onfeilbaarheid ontnomen.'

Het kan zijn nut hebben om eens precies te weten hoe een beklaagde, een preventief-gevangene, door heeren van de rechterlijke macht onder handen wordt genomen. Johanna van Woude heeft ontegenzeggelijk zeer veel geleden gedurende hare preventieve gevangenschap, haar moreel gevoel is dag aan dag geschokt en gepijnigd. Is dit noodzakelijk? zou men kunnen vragen. Zullen wij de kwellingen, waarover de schrijfster zich beklaagt, op rekening moeten stellen van een zekere overgevoeligheid, van haar fijnbesnaarde ziel, - of zal misschien ook ieder, die vreemdeling is in de juristenwereld en zijn eigen leekenopvattingen heeft over die menschen, die kwellingen moeten gevoelen, zoodra hij als beschuldigde tegenover zijne rechters staat? Dit zijn kwesties, die zeker waard zijn ernstig overwogen te worden. Vooral door juristen. Overigens is de schrijfster vol lof over hare behandeling in de gevangenis, dankbaar voor de vriendelijkheid van den directeur en voor de goede zorgen van de juffrouw, die haar bediende. En wanneer de schrijfster hare gedachten laat gaan over het lot van de gevangenen en de misdadigers, dan komt zij tot dezelfde beschouwingen en gevolgtrekkingen, die Mr. Lambrechts Hurrelbrinck - zelf Officier van Justitie - maakt in zijn humaan werk: De Misdadigers-wereld.

Verder vindt men in dit werkje nog opgenomen een zonnig schetsje van de wijze, waarop de schrijfster den dag doorbrengt in haar buitenleven, en een kort verhaal 'Gevaarlijk spel', in den vorm van een sprookje. Dit laatste is hier eigenlijk minder op zijne plaats en maakt den indruk van bladvulling.

Geheel in briefvorm beschrijft in *Het Weldadigheidsfeest* een zekere Johanna B., op welke wijze Marie de Bère van Linke (excusez du peu!) in een klein stadje een liefdadigheidssoirée tot stand brengt en met welke moeilijkheden zij dan te kampen heeft. Marie toch, notaris-dochter, dus behoorende tot de notabelen van het plaatsje, moet trachten tot zooveel mogelijk algemeene deelneming aan het feest op te wekken, en dit leidt tot allerlei gehaspel met de verschillende côterietjes, de voorname en de minder deftige of gewoon burgerlijke. In een reeks van brieven nu houdt Marie de Bère eene van hare intieme vriendinnen, die voor 't feest is uitgenoodigd, op de hoogte van den stand der voorbereidingsmaatregelen. Die brieven zijn in luchtigen, boertigen toon geschreven, zooals trouwens bij het onderwerp past. Verschillende personen weet de schrijfster in die brieven goed te typeeren, zooals bijv. Marie's broeder, Frits de Bère van Linke, een pedant jongmensch, die zich ijselijk laat voorstaan op zijne adellijke familietradities en ontzaglijk bang is om zich te encanailleeren; zoo'n heertje wil er natuurlijk niet van hooren met de zoons van een boter- of sigarenfabrikant in een feestcommissie te zitten. Op aardige wijze weet de schrijfster ons te vertellen, hoe dit adellijke mugje door zijn oom Piet, die er gezonde

burgerlijke ideeën op nahoudt, in het zonnetje wordt gezet. Ook de parvenuachtige apotheker, die altijd pocht op zijn lidmaatschap van de Kamer van Koophandel, de Margarinetjes, de luitenant-klaplooper zijn goed geslaagde typen. Pittige, rake gezegden legt de schrijfster hier en daar haren personen in den mond; zoo zegt oom Piet o.a.: ‘Een ambtenaar kruipt door een zeker vernis van deftigheid heen, - daardoor wint hij in saaiheid, en hij doodt zijn humor, als hij dien bezit. Een mensch met humor is een zeer kostelijk vat... humor moet je vooral zoeken onder de burgers... en onder nog lagere rangen van de maatschappij’. - Dat Marie de Bère, de ontwerpster en koningin van het feest, verloofd met een der commissieleden, - den margarinezoon, - uit deze onderneming te voorschijn komt, zet de blijde kroon op dit luchtige, aardige werk.

Op verzoek van de uitgevers voegde onze bekende schrijver Huf van Buren een woord als inleiding aan dit werkje toe. Hij zegt daarin, dat hij hoopt, dat menige lezer of lezeres zich zal aanbevolen houden voor een vervolg van de geschiedenis, waarvan in dit boek toch eigenlijk maar het eerste hoofdstuk is gegeven. Wij gelooven wel, dat die hoop zal vervuld worden en sluiten ons gaarne bij de meening van den inleider aan: - Johannna B. moet 't er niet bij laten.

De verdienstelijke schrijfster, die ons het vorige jaar met hare ‘Silhouetten’ zoo aangenaam verraste en wier naam wij alleen met de initialen L.E. kunnen aanduiden, geeft ditmaal onder den titel *Onder de Republiek* een drietal verhalen, wederom evenals de Silhouetten ‘uit de oude doos’. Zij verplaatst ons naar het begin en het midden der achttiende eeuw, toen hier te lande, tijdens de Republiek, de Katholieken nog sterk in de verdrukking waren en de hooge ambten en betrekkingen bij voorkeur aan de belijders van den Protestantschen godsdienst werden geschonken. De Plakkaten tegen de Papen waren destijds wel niet zoo scherp als kort na het sluiten van den vrede van Munster; de priesters werden geduld, mits zij zich door geen kleeding of wat ook van anderen onderscheidden, en de Paapsche bidplaatsen waren niet verboden, wanneer ze maar niet zichtbaar waren van de straat. In het eerste verhaal *Van hen die niet meetelden* beschrijft L.E. de geschiedenis van zoo'n katholieke familie, de Van Dieden's, die in Nijmegen woonden. De vader was Ritmeester bij de ruiterij, - verder kon hij 't als Paap niet brengen, - en sneuvelde in den slag van Oudenaarde. De kinderen hebben hun vader moeten beloven, dat zij hunne Kerk trouw zouden blijven. Wanneer nu later een van de zoons, Arnt van Dieden, die als cornet bij het leger dient, in 't huwelijk treedt met een Protestantsch meisje, dochter van de rijke familie Swaen, ontstaan daaruit natuurlijk allerlei kwesties, vooral omdat hun kind, Hansje, op verlangen van de moeder in de Protestantsche Kerk gedoopt wordt. De ouders van Hansje komen echter vroeg te overlijden en dan

blijft het jongske, dat na den dood zijner moeder reeds door Arnt bij de oude mevrouw van Dieden was ondergebracht, ten huize zijner grootmoeder, waar het kind zich heel gelukkig voelt. Maar de voogd, een van de Protestantsche Swaen's, die den Paapschen invloed van de Van Dieden's vreest, neemt daarmee geen genoegen. Hij vordert het kind van de grootmoeder op en brengt het naar zijne familie. Daar, onder de Protestanten, zal Hansje van Dieden worden opgevoed en dan zal hij 't verder brengen dan wanneer hij gebleven was bij de betrekkingen van zijn Paapschen vader, - die telden niet mee.

Er komen in dit verhaal weer mooi geteekende tooneeltjes voor, die streng gehouden zijn binnen het kader van den tijd, waarin de schrijfster ons verplaatst. De zelfstrijd van Arnt van Dieden, die een oogenblik weifelt, of hij terwille van zijn kind de katholieke kerk en daarmee de gelofte aan zijn vader ontrouw zal worden, is sober en goed geteekend; evenzoo het verdriet van de grootmoeder en hare dochters, het pijnlijke gevoel van minderheid en machteloosheid van Leo van Dieden, wanneer de Swaen's het kind van Arnt opeischen en den Van Dieden's zoo duidelijk te verstaan geven, dat ze toch eigenlijk niet meetellen. Een en ander herinnert ons in vele opzichten aan hetgeen de schrijfster in Silhouetten gaf.

In het tweede verhaal *Een Eenzame* krijgen we episoden uit het leven van Mr. Pieter Mogge, Heer van Renesse en van Dreischor. Afstammeling van een rijk en aanzienlijk Zeeuwsch geslacht, is hij vervuld van allerlei groote plannen voor zijne geboortestad Zierikzee. Hij bekleedt later het hooge ambt van Gedeputeerde ter Vergadering van de Staten-Generaal en gaat in Den Haag wonen, maar zijn hart blijft voor Zierikzee voelen, dat hij groot wil zien; hij wil zelfs aan Zierikzee eene academie geven, die met Leidens hoogeschool zal kunnen wedijveren. Geheel uit eigen fondsen zal hij deze instelling, waaraan zes leerstoelen zullen verbonden zijn, stichten en bekostigen. Maar in dien tijd is de Hollandsche Republiek in een oorlog gewikkeld met Frankrijk: de Franschen hebben Staats-Vlaanderen veroverd en geplunderd, en Zeeland wordt bedreigd. Het volk wordt oproerig en eischt de uitroeping van den Prins van Oranje tot Stadhouder en Kapitein-Generaal; de Heeren Staten en Regenten worden verdacht van verraad en te heulen met den vijand, en het wordt bekend, dat Mr. Mogge in de Staten-Generaal tegen de verheffing van den Prins heeft gestemd. Wanneer Mr. Mogge in dien oproerigen tijd zich dan in Zierikzee durft vertoonen, wordt hij, de groote meneer uit Den Haag, die gewoon was te rijden in zijne schitterende karos, met knechten in kleurige livrei op den bok en achter op het staanbankje, door het grauw op een stadsvuilniswagen gezet en zoo, omstuwd door een joelende menigte, naar het Heerenlogement gereden, waar men hem gevangen houdt. Eenige dagen later wordt hij echter in vrijheid gesteld, omdat er geen verdachte brieven of papieren bij hem worden gevonden. Hij keert naar Den Haag

terug, maar van zijne plannen voor den opbloei van Zierikzee komt niets. Oud voor zijn tijd, ongehuwd, sterft de zwakke, moede man, eenzaam te 's Gravenhage op achtenvijftigjarigen leeftijd.

Dit verhaal is ook uit een historisch oogpunt belangwekkend. Lang staat de schrijfster stil bij de beschrijving van de kinderjaren van Pieter Mogge en weet uit dien tijd aardige tooneeltjes te scheppen. Over 't algemeen schijnt de schrijfster eene bepaalde voorliefde te hebben voor 't schilderen van kindertooneelen, van familietafereeltjes waarin ouders en kinderen optreden. Dat komt vooral sterk uit in het laatste verhaal ‘De Kinderen van Warmelo’, ontegenzeggelijk het minste van de drie. De schrijfster vertelt hierin alleen van het leven en sterven van verschillende leden van het gezin Sloet, waarvan een paar telgen, die teringachtig zijn, op jeugdigen leeftijd afvallen. De schrijfster, die in 't algemeen in hare beschrijvingen naar 't weemoedige en sombere overhelt, heeft nu wel getracht iets dramatisch te leggen in die familiegeschiedenis, - een oud Duitsch versje brengt zij daarvoor ook nog te pas, - maar per slot van rekening is dat dramatische hier wel erg gezocht. Alles bij elkaar genomen staan deze verhalen, met al het lezenswaardige waarop wij hier gaarne wezen, toch niet op gelijke hoogte met een paar voortreffelijke van de Silhouetten. Misschien ligt dit aan de keuze der onderwerpen. Maar toch ook treffen wij in dit boek enkele taalfouten aan, die dan zeker te wijten zijn aan eene overhaaste bewerking.

Met het boek van L.E. zijn we genaderd tot het kleine dames-werk. Ook Thérèse Hoven en Anna van Gogh-Kaulbach geven in dit genre een paar lezenswaardige bundels. *Jong Geluk* van Thérèse Hoven is het verhaal van een frivool, verwend en dartel Haagsch juffertje, welks wufte en losse levensopvattingen ten slotte door eene ernstige gebeurtenis in haar jong huwelijk worden terechtgebracht, zoodat haar pretleven verandert in een waardig bestaan van huiselijk geluk. De gesprekken, die het juffertje met haar aanstaande gedurende den verlovingstijd voert, loopen nog al eens over gewaagde onderwerpen; maar Thérèse Hoven weet met hare eigenaardige handigheid daarover zoo luchtig heen te glijden, dat er van aanstootelijkheid geen sprake kan zijn. De losse, vlugge manier van schrijven, die mevr. Hoven eigen is, openbaart zich ook alweer in dit verhaal; de psychologie gaat niet diep, is misschien zelfs wat onwaarschijnlijk. Maar men zal zich daarover niet ergeren en de aardig beschreven tooneeltjes en gesprekken met genoegen lezen. Echte ontspanningslectuur. Datzelfde geldt ook van de drie andere verhalen, die in dezen bundel zijn opgenomen. De vertelling ‘Voor Janneman’ dwingt inderdaad bewondering af voor de rijke, zwierige fantasie van de schrijfster.

Iets heel anders geeft Anna van Gogh-Kaulbach in haar bundel *Kleine Menschen.* Wij treffen hier een paar schetsen aan uit het kinderleven, die goed en diep gevoeld en zeer verdienstelijk geteekend zijn.

Literair staan deze schetsen veel hooger dan de verhaaltjes van mevr. Hoven. De schrijfster besteedt bijzonder veel zorg aan de keuze harer woorden, zij weet met woorden goed te schilderen. Zoo treft ons al dadelijk in ‘Episode’ de uitbeelding van het meisje, dat in het gouden zonlicht met den bal speelt. Zeer mooi is ook daarin de teekening van het lastige karakter van Woutertje die niet leeren wil. In ‘Oud’ is de beschrijving van het samenzijn van den zeurigen, burgerlijken grootvader, die zich bij zijne deftige schoondochter maar niet thuis kan voelen, met een van zijn oude vrienden, een gewezen bakker, uitmuntend. Let eens op die teekening van het kleindochtertje in de wieg: ‘Tusschen de plooival van het witte gordijntje waasde parelgrijs licht en diep-in warmde teer-violette schijn, het slapende kindje omdonzend. 't Rustte in dien schijn als in een apart wereldje van lichte blijheid, 't kopje even op zij afgewend; over de wangen waasde rose blosje, teer als pastelkleurtje, zacht vervloeiend in 't blanke vleesch. De blauw-dooraderde leedjes effenden over de oogen als vanzelf dichtgetipte schelpjes, losjes maar liggend tegen de wangronding aan... De mollige armpjes rustten naast 't hoofdje, vuistjes toegeknepen als donzen balletjes. 't Lijfje doezelde weg onder wit kantgewarrel, maar tusschen de lakentjes stak fijn rose voetje op, met de nagelschelpjes als parelmoeren dropjes.’

Zoo zouden wij meer voortreffelijke schilderingen kunnen citeeren. Een enkele maal laat de schrijfster zich in het zoeken naar woordkracht verleiden tot minder schoone uitdrukkingen, als: zij *nuchterde* hij *roijaalde.* Iemand die met woorden kan teekenen zooals Anna v. Gogh, behoeft toch waarlijk niet in dat akelige mode-geknutsel te vervallen.

De bundel ‘Kleine Menschen’ is klein, maar zeer fijn werk, en zal zeker vele lezers vinden.

Mevrouw Metz-Koning heeft een zestal tendentieuze sprookjes bijeengebracht in een bundel *Van de zonnebloem die de zon wou zijn*, tevens de titel van het eerste van dit zestal. Wij weten, dat deze schrijfster bij voorkeur zich aan dit kunst-genre wijdt; hare opvattingen en gevoelens over het leven en lijden in de menschenwereld kleedt ze gaarne in dien dichterlijken vorm van fabelen en sprookjes, waarin de dieren en de planten denken en spreken en aan het onbezielde een ziel wordt toegekend. Deze symbolieke kunst vereischt veel dichterlijke gave, fijn en subtiel gevoel, talent van vertellen en beschrijven, ook geest en humor. Daarbij mag het sprookje niet on-eenvoudig worden, diepe wijsgeerigheid is hier niet op hare plaats; de moraal moet als vanzelf natuurlijk uit de vertelling opbloeien. Al deze eigenschappen nu vinden we in enkele van dit zestal in voldoende mate vereenigd. Zoo is in het eerste verhaal van de arrogante zonnebloem de strijd tusschen het valsche en het ware geloof zeer verdienstelijk gesymboli-

seerd: de valsche profeet, - de zonnebloem, - die zich voor de ware godheid uitgeeft en op tyrannieke wijze in een hofjestuintje zijne leerstellingen wil opdringen aan de schuchtere bloempjes, die de eenige ware zon niet kunnen zien, omdat ze niet over de schutting kunnen heenkijken; - de twijfelende hulst, die tegen de schutting staat te verdorren; het pruimeboompje, welks takken boven de schutting uitsteken en dat dus weet van de ware, echte zon, die koestering en leven geeft aan allen, - de ware geloovige; het oude mannetje, voor wien 't nooit duister wordt, omdat hij de liefde in zich ronddraagt, in tegenstelling met andere pruttelende oudjes - heel die schildering van hofjes-leven is als symbolisch verhaal zeer verdienstelijk. Veel zorg heeft de schrijfster aan de teekening besteed, er is iets teers en liefelijks in dit dichterlijk proza. Nu en dan vervalt S. in het gekunstelde, waar ze bijv. van de katten, die in de goot zitten, zegt, dat ze 'urenlang zaten te knipoogen, wel-voldaan en wichtig, *als aan zelf-gevonden wijsheid vol-gezonken Boeddha's.*' Ook een overlading of herhaling als '*heelemaal precies alles* had ze niet onthouden' (53) doet leelijk aan in deze overigens wel-verzorgde taal.

Toch lijken ons *Een Klompenhistorie* en *De Roman van een Eendje* nog beter geslaagd dan het eerste, omdat zij rijker zijn aan humoristische, aardige trekjes en daardoor meer naderen tot de juweeltjes van Andersen en Grimm. Zoo is o.a. die potsierlijke opmarsch van de hosklotsende klompen, die den arbeid gaan staken en door den toovenaar Crypsio in menschen worden veranderd, alleraardigst verteld; in *de Roman van een Eendje* zijn de tocht naar het geluk en de avonturen en ontmoetingen van het eendje op die reis uitstekend beschreven en daarbij diep van zin. Ook de wijze waarop de schrijfster in dit verhaal de dieren laat optreden, blijft zoo in juiste overeenstemming en toon met het uiterlijk en het karakteristieke van die beesten, zooals wij dat kennen. Van den geheelen bundel achten wij deze twee ongetwijfeld de best geslaagde. Men zal o.a. daarin ook niet vinden dat hinderlijk-oratorische, waarmee de laatste vertelling *Hoe de Vogels den Boom beschermden* aanvangt: 'Breed spande de boom zijn kroon: breed spande hij haar, met zijn krachtige takkenarmen... Breed spande hij haar langs den hemel en boven de aarde.' Vergelijk met die gezwollen taal nu eens de beschrijving van dat meisje, dat de jonge eendjes staat te voeren (148): 'Het meisje lachte geluidloos neer; en leek wat te luisteren naar 't beekjes-babbelen beneden, en keek met van goedheid vergoud gezicht naar de kleine eendjes en strooide waar de grond leeg werd. Maar daar, waar 't moeder-eendje was, strooide ze in 't bizonder.... want het moeder-eendje was haar lieveling....'

Dàt is echte, dichterlijke sprookjestaal.

Geen sprookje, maar toch nauw daarmee verwant, is het verhaal van Jantje Stavast: *Ridder Marno's Pelgrimstocht.* Eene in veel

opzichten zeer verdienstelijke en - wat vooral veel zeggen wil - een vermakelijke en geestige allegorie. Al direkt pakt de schrijver ons met het begin: ‘Een ridder reed de wereld in. - Het was zomer, en de zon scheen recht neer op het harnas-mensch, dat hóóg opgericht te paard zat met de lange lans in de hand.... De ridder had zich thuis verveeld. Hij had boeken gelezen van allerlei soort.... hij had boomen omgehakt en zijn handen waren gaan bloeden; hij had varkens gehoed, en de stank was hem te machtig geworden; hij had verzen gemaakt, en onder het zoeken naar woorden had hij den pennenhouder opgeknaagd, zoodat hij ziek was geworden.... De dokter, een wijs man.... sprak: Mijn vriend, ga de wereld in.... en word *uzelf.* Dit is zeer moeilijk, en maar weinig menschen is het gegeven dit te zijn.... Wees een man en heb geen zelfmedelijden.’

Zoo trekt dan Marno de wereld in om *zichzelf* te vinden. En nu volgt het verhaal van zijne ontmoetingen en avonturen. Pas op weg gegaan, wordt hij door een donderbui overvallen en zoekt een schuilplaats in een bosch. Een boom, door den bliksem getroffen, doet hem van zijn paard storten, en hij blijft bewusteloos liggen. Eene jonge maagd, Lucia, die het duistere slot van een menschenhatenden vader is ontvlucht, om daar buiten ‘het geluk’ te zoeken, dwaalt in het bosch rond en vindt den jongen ridder. Zij verbindt zijne hoofdwonde met haar zakdoek en legt eenige bloemen, symbolen van Kuischheid, Trouw, Geloof en Hoop, op zijne borst, gaat dan heen om in een naburig dorp een dokter te roepen. Marno ontwaakte voordat de schoone is teruggekeerd en rijdt dan op zijn ros verder, de bloemen als talisman op zijn hart, het zakdoekje als vaandel aan de speerpunt, na aan een boomtak zijn visitekaartje te hebben bevestigd: *Marno Overzwijn*, *p.r. tot wederziens.* Lucia vindt het kaartje, maar de schoone ridder is verdwenen. Al schreiend tast zij naar haar zakdoek - maar ze heeft er geen. ‘Ga mee naar huis’, zegt de tuinier, die haar vergezelt, ‘daar zijn zakdoeken genoeg’.

In het volgende hoofdstuk vinden wij 't verhaal van Marno's lotgevallen gedurende vijf jaren zwervens uit een dagboek, door hemzelf opgeteeken; dit dagboek is door aardmannetjes uit Marno's zak gehaald, terwijl hij in het veld lag te slapen, en wordt nu door een van de dwergjes bij het licht van een glimworm aan zijne kornuiten voorgelezen.

De lectuur van dit dagboek, met zijn geestige, dikwijls ook zeer treffende beschrijvingen, de eigenaardige figuren die daarin optreden, overtuigt den lezer, wat hij waarschijnlijk reeds bij 't begin van 't verhaal heeft vermoed, dat Jantje Stavast hier eene geestige en vermakelijke parodie levert op Nietzsche's *Uebermensch.* Trouwens, de naam Overzwijn en de man, die de liefde niet kent en alleen zichzelf tracht te vinden, wijzen reeds daarop. Het dagboek eindigt met de erkenning van Marno, dat hij in het zoeken naar zichzelf heeft gedwaald; hij heeft ten slotte de wereld toch leeren liefhebben, en na deze herschepping

van Marno's zielleven neemt de schrijver het verhaal weer over, en vertelt van Marno's verdere lotgevallen, tot wij eindelijk den fieren ridder als een eerzaam huisvader, in den kring van zijn gezin en familie, zien neerzitten. Ook in dit laatste gedeelte van 't verhaal komen kostelijke beschrijvingen voor; onder veel ernst en diepe wereldwijsheid weet de schrijver van die leuke, studentikoze uitvallen te mengen, die aan dit werk van 't begin tot het einde die prettige, humoristische tint geven, die in de hedendaagsche lectuur tot de groote zeldzaamheden behoort. Wij stellen ons voor, dat menigen lezer bij de beschrijving van den laatsten rooftocht, waaraan Marno als edelknaap deelneemt, om de schoone Lucia voor zijn heer en meester te ontvoeren, van het lachen de tranen over de wangen zullen rollen (197-221). Een door en door gezonde geest waait door dit boek. Kostelijke aphorismen, pittig, leuk gezegd, strooit de schrijver met kwistige hand. Zoo bijv. in dit genre:

'De stemming is de schminker aan het theater van den geest.

Een luchtkasteel is niet om in te wonen (ook niet om er een vlag op te hijschen, dat staat aanstellerig!) maar gij moogt er logeeren. Klopt een arm, koud, behoeftig wezen bij u aan, wanneer ge u toevallig daarboven bevindt, laat hem dan binnen.

Zwijgt uw hart, zwijg dan ook.

Wordt het bedrogen in zijn goede bedoelingen, klaag dan niet. Schadeloosstelling krijgt ge toch nooit.

Weent het, neemt er niet te veel zichtbare notitie van. De buitenwereld behoeft niet aan een huis te zien, dat er van binnen een lek aan de waterleiding is.'

Dit zijn maar enkele losse grepen uit den rijken voorraad. Dat den schrijver bij de uitbeelding van zijn zoekenden ridder de figuur van Don Quichotte voor den geest heeft gezweefd, blijkt uit menige schildering; zoo is de tocht van Marno, die de schoone Lucia vóór op zijn ros heeft geplaatst en gevolgd wordt door zijn trouwen dienaar, een kiespijnlijder op een manken knol, - louter Donquichotterie. Voorzeker geen gemakkelijke taak een Don Quichotte in modernen trant te herscheppen. Maar Jantje Stavast heeft zich op loffelijke wijze van die taak gekweten. Velen zullen ongetwijfeld van zijn geestig en welgeschreven werk volop genieten. -

Een ander zeer verdienstelijk werk, ofschoon van meer ernstig gehalte, is dat van Daan van der Zee: *Godsonteering.* De schrijver geeft in dit werk een beeld van het leven in de positief-christelijke kringen onzer dagen. Hij teekent een jongen man, Nico van Weening, die een ernstig belijder is van de positief-christelijke leer, zonder dweper te zijn; hij leeft het leven in die kringen mee en reageert er op in zijn denken, zonder krachtig genoeg te zijn er boven uit te staan en een Idee-verwerke lijker te worden. In zijne betrekking van ambtenaar ter secretarie in een kleine

stad, komt Nico in aanraking met een tal van menschen, die zich ook uitgeven voor belijders der positief-christelijke leer; en nu laat de schrijver ons zien, hoe het goed vertrouwen van Nico in de meeste dier personen wordt geschokt en hoe hij tot de treurige ervaring komt, dat wie zich zoo laten voorstaan op hunne christelijke beginselen, toch alleen in hunne woorden volgers van Christus zijn, maar niet in hun leven en hunne daden. Dit is dan ook de eigenlijke tendenz van dit boek, hoewel de schrijver in zijne voorrede ons wil doen gelooven, dat dit werk geen tendenz heeft. Dat is echter geen reden het werk er minder om te achten; integendeel, de verdienste van dit boek ligt juist hierin, dat aan de strekking het verhaal, de roman zelf niet is opgeofferd en dat de verschillende typen, die de schrijver teekent, geen caricaturen of booze huichelaars zijn, maar heel gewone, vrij achtenswaardige menschen, zooals het werkelijke leven ons te zien geeft; de meesten zijn zelfs er zich niet eens van bewust, dat zij door hun gewone manier van doen en denken voortdurend in botsing komen met de leer van liefde en zelfverloochening, waarvan zij zich de trouwe aanhangers noemen.

Uit alle rangen en standen weet de schrijver die typen aan te wijzen. Daar is bijv. de juffrouw, bij wie Nico op kamers woont, boven den sigarenwinkel; zij beroemt er zich op in de streng-christelijke beginselen te zijn opgevoed en zich daaraan te houden, - maar verkoopt toch sigaren op Zondag.... stiekem, met gezakte gordijntjes. Daar is de onderwijzer, de kundige, ontwikkelde man, zich streng houdend aan het Bijbelsch woord en het dogma, - toch smokkelt hij bij 't invullen van zijn belastingbiljet, pleegt dus bedrog; de fabrikant, die lid is van eene vereeniging tot bevordering der christelijke belangen - maar die zijn werkvolk uitzuigt en uitbuit; deftig-pratende en deftig-doende predikanten, de hongerigen en dorstigen naar de gerechtigheid woorden gevend en woorden alleen, of stug tegen de schapen ‘die niet van hun stal zijn’; de strijder voor 'n politieke partij, juichend om 'n overwinning op den tegenstander, behaald met verdachtmakerij en knoeipartijen, geoorloofd in de maatschappij.... 'n onafzienbare schare van christenen, ‘die allen waren hoorders des Woords, die allen streden en riepen om Gods eer en handhaving van Gods ordonnantiën,.... genoeglijk levend in een maatschappij, die toeliet, dat millioenen werkten voor de weelde van weinigen, die toeliet, dat ter wille van enkelen heele menigten van broeders, menschbroeders, worden uitgebuit en geknecht.... zonder samen te loopen eendrachtelijk tegen den berg van onrecht, die daar donkerde in 't maatschappelijk leven....’

Want dat Niek, de held van dit verhaal, na zijne ervaringen en overpeinzingen, gaandeweg meer gaat overhellen tot een ethisch, christelijk socialisme en dat zijne beginselen een roode tint krijgen, - het ligt voor de hand. En ook is 't heel natuurlijk, dat deze goed-gezinde, deze goed-willende, die niet de kracht van den held of van den wereld-

hervormer in zich voelt, met die beginselen ietwat transigeert, wanneer die roode tint hem eenigszins in den weg staat bij eene sollicitatie naar een voordeelig secretariaat.... dat is wel niet groot en verheven, maar zoo echt-menschelijk.

Want deze Niek is geen opgeschroefde romanfiguur, maar onder de zeer gewone menschen is hij een van de zeer-goede en beminnelijke, vooral in dezen bijzonderen kring van zoogenaamde fijnen, waarin de schrijver uitstekend thuis blijkt te zijn. En het is juist dat natuurlijke, dat ware en niet-overdrevene, dat in dit boek zoo aangenaam aandoet (zie o.a. de uitstekende typeering van Niek op pag. 39); daarbij de vlotte, vrije dialoog, het teere en wel-doorvoelde van vele schilderingen en typeeringen maken, dat we den schrijver met belangstelling tot het einde toe volgen.

Alleen veroorlove de schrijver ons deze opmerking: in het streven naar correctheid in beschrijvingen van zeer onbeduidende dingen gaat hij - waarschijnlijk in navolging van vele jongeren - veel te ver. Wij hopen en verwachten, dat Daan van der Zee, wanneer hij nu weer eens in een roman iemand teekent, die een gaslamp aansteekt, niet zal schrijven: ‘Suis-lichtend liet hij 'n lucifer ontvlammen, geheimzinnig schijnseltje in 't alomme zwart, hield haar boven 't lampeglas. Z'n tastende vingeren grepen 't kraantje en suizend ontsnapte 'n gasstuwing naar 't gloeikousje, dat in schelle laaiing aanplofte.’

Ja, dat heet nu tegenwoordig hoog-literair. Maar Daan van der Zee kan het zonder die literaire hoogheid oòk wel. -

Tusschen het werk van Daan van der Zee en den roman *Boete* van G.F. Haspels bestaat in zoover overeenkomst, dat ook in dezen roman de hoofdpersoon Bertha van Heesele in al haar doen en denken wordt geleid door zekere orthodox-religieuze beginselen, waarin zij is opgevoed. Maar dat is ook het eenige punt van overeenstemming; want terwijl in het eerstgenoemde verhaal alles even klaar is en de gebeurtenissen een gewoon en natuurlijk verloop hebben, is het verhaal in ‘Boete’ eene vrij ingewikkelde historie, waarbij allerlei familieverhoudingen, geldkwesties, plaatselijke gebruiken, gewestelijke instellingen ter sprake komen, zoodat de lezer zich door heel wat hoofdstukken moet heenslaan, voor het hem duidelijk wordt, waar de schrijver met die Boete eigenlijk heen wil. Het tooneel van deze geschiedenis is de Geldersche Achterhoek, waar de afstammelingen van de Neder-Saksische nederzettingen huizen; wie nooit van de markeverdeelingen gehoord heeft, kan uit dit boek vernemen, welk een rol deze instelling onder dat boerenvolkje speelt. Een van de heerenhuizingen aldaar is het buiten ‘De Dullerdt’, nu bewoond door den ouden weduwnaar Van Heesele en zijne dochter Bertha. Vader van Heesele is sedert den dood zijner vrouw door tegenspoed en geldzorgen aan de wijnflesch verslaafd geraakt, en wordt in deze noodlottige gewoonte gestijfd door zijn neef

Louis, die sedert eenigen tijd bij Van Heesele onder dak is en als jeugdig rentmeester over de goederen van ‘De Dullerdt’ door zijn vader, die in Den Haag woont, is aangesteld. De oude Van Heesele is van Louis' vader financiëel afhankelijk en laat zich geheel meesleepen door de hervormingsplannen van zijn neef, die wil trachten het landgoed uit den staat van verval, waarin het van lieverlede is geraakt, op te heffen. Hij verwacht dus ook alles van een huwelijk van zijn neef Louis met zijne dochter Bertha. Maar Bertha heeft een ander lief, en wel een vriend harer jeugd, een knappen ontwikkelden onderwijzer. En bij al de zorgen en beslommeringen haars vaders denkt Bertha eigenlijk alleen aan haar eigen geluk en toekomstplannen. In een mooien Paaschnacht wordt haar dit op ééns duidelijk (177): ‘hààr toekomst-alléén had haar opstandingsgeloof gegrepen, en haar wankelenden vader had ze overgelaten aan de zorg van Louis! - Ze wist toch, dat... haar vader altijd *op anderer verantwoording* (*?*) had geleefd, dat dit hem onvermijdelijk was geworden - en nu had haar verzuim den steunbehoevende neergestort - blind had ze zich gestaard op eigen geluk en zoo hem doen vallen’. En daarom wil zij nu boete doen - zij wil het eeuwigbrandend verwijt smoren door zich een straf op te leggen - die straf, die boete zal de wroeging over haar verzuim kunnen uitwisschen... (179).

De schrijver houde ons ten goede, dat wij dat motief voor eene boete, zelfs bij eene vrouw van vromen aanleg, zeer gezocht vinden. We krijgen zoo den indruk, dat de auteur nu eens een boek heeft willen schrijven, waarin de idee van boete, verlossing, genâ, den grondtoon moest vormen, en dat hij daarvoor een vrij ingewikkelde geschiedenis heeft in elkaar gezet. Maar juist daarom is het zoo bevreemdend, dat wij nu over die boete zelf zoo weinig vernemen. Want Bertha trouwt dan, ter wille van haar vader, met haar neef Louis, dien zij niet bemint. Maar van dit huwelijk hooren wij zoo goed als niets. Terwijl toch het eerste deel van dit boek eindigt met Bertha's verloving onder tranen en zuchten, verplaatst ons het begin van het tweede deel terstond naar ongeveer een kwart-eeuw later. Haar man is dan gestorven, en nu komt zij met haar eenigen zoon Carel op ‘De Dullerdt’, dat zij een tijdlang heeft verlaten, terug; dezen zoon zal het dan gegeven zijn, de plannen van zijn vader tot wederopbloei van ‘De Dullerdt’ tot verwezenlijking te brengen. De verhouding van Bertha tot haar zoon Carel, die het hoofdthema van het tweede deel vormt, kan ons al even weinig bevredigen als de schildering van Bertha als jong meisje; en wij kunnen ons levendig voorstellen, dat Carel, een eerlijke maar opvliegende jongen, bij al de zedepreeken en rhetorische phrasen, die zijne moeder ten allen tijde voor hem in petto heeft, soms geweldig aan het vloeken raakt (209).

Het beste in dit boek is naar onze meening het geplapper en de naijver van de Achterhoeksche boeren over de markeverdeeling; de schrijver blijkt toch zeer vertrouwd te zijn met de landtaal en het karakter van dit volkje. Maar overigens is er in de beschrijving van de

hoofdpersonen en van toestanden te veel gezwollen rhetoriek. Al die menschen doen en praten zoo onnatuurlijk. Dat de heer Haspels een groot bewonderaar is van de natuur en gaarne zijn geestdrift over het schoone in de natuur uit, wisten wij reeds uit zijne vroegere werken; ook in dit boek komt menige bladzijde voor, die getuigt van des schrijvers goed opmerkingsvermogen en van zijne opgetogenheid over natuurschoon. Toch stuiten we ook in deze schilderingen meermalen op rhetorische en onaandoenlijke uitingen, die wel knap in elkaar zijn gezet, maar die ons toch vrij koud laten. Zoo bijv. zegt S. op pag. 188: 'De Dullerdt omwaarde sereene, weemoedig schoone rust. Gouden beukebladeren lieten hun takjes los, wiegelden met al langere zwenkelingen in stilzonnige herfstlucht heen en omneêr... ook spiraalden ze, *vliegensvlug om eigen steelnerf draaiende*, of zeilden in eene lange streek néér op 't blauwe vijvervlak.... In windstille zonnepracht verdroomde 't park z'n laatste zomerdagen, elken morgen uit zilvermist ontwakende om met 'n wonder van stil oplaaiende en uitschijnende en onmerkbaar verschietende kleuren zich te tooien tot 'n schoonen dood, *zonder dien te durven naderen uit liefde tot nog schooner vergankelijkheid - zelve*'.

Correct en zuiver in vorm is deze beschrijving ongetwijfeld. Maar wordt de toon van weemoed, dien de schrijver toch in deze herfstschildering tracht te leggen, door de door ons gecursiveerde woorden nu niet totaal verstoord? Alweer is 't die hinderlijke rhetoriek, die den schrijver voortdurend parten speelt.

Vergelijk nu hiermee eens die eenvoudige beschrijving, die bijv. Stijn Streuvels geeft van de komende lente: 'De lente kwam als een kermis die in eens de heele wereld verblijdt; en van eersten af waren de buitenmenschen haar zoo gewend alsof er nooit geen kwade dagen geweest waren... Binst de week... was het groote wonder gebeurd... het zaad was levend geworden en de piepjonge groenigheid kipte uit den dooden grond. Als bij tooverslag was de dorre en doodsche aarde heur barre naaktheid bedekt.'

Wie voelt hier niet direkt dat meer gemoedelijke en liefelijke, dat meer intieme - zonder eenige woorden*praal* - maar de woorden hier als 't ware de natuur zelve afgeluisterd: '*de piepjonge groenigheid kipte uit dooden grond*'... Dat blijde gevoel, de verrukking over dat ontwaken van de lieve lente, hoe doet de schrijver ons dat hier meevoelen!

En dat brengt ons vanzelf tot Stijn Streuvel's jongste werk *De Vlaschaard*, waarin juist de natuurbeschrijving zoo'n overwegende rol speelt. Men zou geneigd zijn te denken, dat Stijn Streuvels, na al wat hij over natuur en buitenleven in vroegere werken heeft gezegd, nu over dat onderwerp wel uitgepraat zou zijn. Maar als was 't hem op nieuw geopenbaard, zoo schildert hij weer in dit boek met breede, forsche trekken den barren wintertijd, de lente- en zomerweelde, de herfstpracht, in zijne heerlijke Vlaamsche landauwen, waarover hij altijd

kan blijven doorzingen in zijne zangerige taal en zijn deinende, rhythmische zinnen. Meesterlijk is o.a. de ruim tien bladzijden vullende schildering van een hevig onweer, dat de boerenarbeiders op het veld overvalt (246-257). En wat is dat alles doorvoeld, wat heeft hij de natuur bespied en al hare indrukken en roerselen op het menschelijk gemoed tot in de kleinste bijzonderheden vervolgd. En in die omlijsting van het rijke, oppermachtige natuurleven schildert hij het Vlaamsche boerenvolk, dat zwoegende, ploeterende volkje in hun alledaagsche leven, ook in hun uitbundigen jool en leute. Of de schrijver die boerenknapen en meisjes soms niet 'n weinig idealiseert? Zeker onthoudt hij zich van die grof- realistische-beschrijvingen, die we in de laatste jaren wel bij andere schrijvers hebben aangetroffen, als ze hun denken en phantaseeren lieten gaan over het leven en bedrijf van den landbouwer. Maar toch realistisch genoeg en forsch geteekend is hier het beeld van den hoofdpersoon, den ouden stuggen boer Vermeulen, die als absoluut vorst heerscht op zijn erf. Hij is gewoon gehoorzaamd te worden zonder tegenstribbelen - zijn knapen en meiden, die voor hem werken, zijn voor hem niets anders dan levenlooze dingen, ‘de armen en handen die werken moesten waar hij 't wijzen wilde, om 't boerenbedrijf te doen draaien... dat er in ieder van die hoofden een eigen zin leefde en eigen drang naar lust en leute, vermoedde hij niet.’ Hervormingen en nieuwerwetsche ideeën zijn hem een gruwel, en alleen wanneer zijne vrouw hem raadt om niet achter te blijven bij de andere voornaamste landbouwers, die hunne dochters een tijdlang naar het pensionaat zenden voor hare opvoeding, geeft hij mokkend en grommend toe; maar hij had liever zijne dochters gezien ‘als struische blokken, boerendeernen van 't Vlaamsche ras... meiden lijk peerden die lachen als er leute is en uitgeven 't geen ze in hebben en werken nevens den sterksten werkman...’

Waar Vermeulen van allen onderwerping en strenge gehoorzaamheid vergt, eischt hij die ook van zijn zoon Louis; - ook deze behoort hem te dienen als een willooze onderdaan, ‘die geen eigen gedachte in zijn kop mocht dragen.’ Maar Louis is nu twintig jaar geworden, - de jonge man begint dus ook de dingen door zijn eigen oogen te zien, - wil eigen inzichten volgen en wordt nu meer en meer geprikkeld tot verzet tegen zijn onberoerbaren, koppigen vader. Dat herinnert Vermeulen, dat hij oud begint te worden, dat hij niet altijd zal kunnen blijven het gezaghebbende hoofd, maar eenmaal zijn plaats zal moeten inruimen voor Louis. Die gedachte is hem onverdraaglijk; hij zal eene andere hofstede koopen, om daar Louis als zelfstandig hoofd te plaatsen, - voor hun tweeën is er op *zijne* hoeve geen plaats; - Vermeulen wil geen ander naast zich dulden; zoolang hij leeft wil hij op zijn erf heer en meester zijn. Maar de wil tot verzet groeit bij den jongen met den dag aan. Wanneer dan op zekeren dag de oude Vermeulen van eene veiling terugkeert, waarop hij de hoeve voor zijn

zoon heeft gekocht en daarna met zijne bekenden in een herberg flink gedronken heeft, vindt hij zijn zoon op den vlaschaard met de helpers bezig aan een werk, dat hij - Vermeulen - streng had verboden. Woedend over dit verzet zwaait hij zijn zwaren stok en geeft in zijn drift Louis een slag in den nek, zoodat deze bewusteloos neervalt.

Louis wordt weggedragen en naar bed gebracht. Hij komt niet meer bij kennis, vermoedelijk zal hij er aan sterven. De oude, trotsche, onverzettelijke boer zit sprakeloos aan het ziekbed van zijn eenigen jongen, staart met suffe, wezenlooze oogen naar zijn lijdend kind, gefolterd door de vreeselijke gedachte van met eigen hand zijn kind te hebben neergeveld.

Dat is het tragisch slot van dit treffend verhaal. Ook de figuur van Louis' moeder bij al deze beroeringen, haar houding tegenover den onverzettelijken vader, zijn mooi geteekend. Stijn Streuvels heeft met dit werk zijn meesterschap als auteur weer overweldigend bewezen.

De buitenlandsche, - en in 't bijzonder de Fransche - mode te huldigen, zit er bij de Hollanders nog altijd in. Duidelijk is dit ook merkbaar bij vele jongere Hollandsche auteurs: in hunne manier van schrijven gebruiken ze dikwijls Fransche woordkoppelingen, een Franschen zinbouw; hunne taal wordt een verfranscht Nederlandsch. Ook is 't naäperij van de Fransche novellisten om een bundel novellen te betitelen naar den titel van de eerste der groep. Zoo heeft Gerard van Eckeren een zestal verschillende verhalen in een bundel vereenigd onder den titel *Om een leuze*, ofschoon geen dezer vertellingen, met uitzondering van de eerste, iets met een leuze heeft uit te staan. Waartoe toch die dwaze mode? Een nurksch mensch zou allicht geneigd zijn om daarin eene mystificatie te zien van het publiek, dat zich door een titel al gauw laat inpalmen.

Daarmee willen wij echter niet zeggen, dat het werk van Van Eckeren ons heeft teleurgesteld. Integendeel, de meeste van deze verhalen, in hunne bonte verscheidenheid, hebben wij met genoegen gelezen. ‘Levensernst’ ware een meer passende titel voor dezen bundel geweest, want over de meeste dezer vertellingen en schetsen ligt een ernstige, tragische tint. Zoo bijv. in ‘Om een leuze’, waar de arbeider, die met zijne makkers heeft gestaakt, er eindelijk toe komt om een onderkruiper te worden, want hij heeft voor 'n zieke moeder te zorgen en wil bovendien gaarne een duitje overleggen om spoedig met zijn Jans te kunnen trouwen. Wanneer hij dan met een flink daggeld 't huiskomt, keert Jans hem den rug toe - wil met zoo'n onderkruiper niets meer te maken hebben - en zijne moeder, die zwaar ziek lag, heeft juist dien dag den laatsten adem uitgeblazen. Met sobere en forsche trekken weet de schrijver dit tragisch verloop te teekenen. ‘Een Avond’ is zeer fijn en teeder van stemming. Dat Van Eckeren prettig en onderhoudend vertellen kan, bewijst hij in ‘Verovering’,

waar een humoristische ader doorheen loopt, en in ‘Zondag’, de laatste en een der beste schetsen van dezen bundel. Deze schrijver teekent de menschen niet mooier dan ze in werkelijkheid zijn, hij is realist tot merg en been. Nu en dan wil hij in zijne schilderingen, om 't toch maar echt-raak te zeggen, wel eens de grenzen van het aesthetische overschrijden. Zoo zegt hij (pag. 187) van een sprekend meisje: ‘Jakkie... *lapte* Marie met haar tong;’ ‘buiten *goudelde* de zon’, ‘donker *massade...* een dennenstreek hem voorbij.’ Waartoe zulke leelijke woorden? Het aantal werkwoorden neemt in onze moderne literatuur inderdaad onrustbarend toe.

Antipoden van H. Kesnig is een zonderling verhaal, dat echter één verdienste heeft, namelijk dat het beknopt is. De jonge predikant Vlierhout bewoont zijne pastorie met een jongere zuster Betsy en zijne bejaarde moeder; ook woont eene jonge weduwe, Emma, bij hem in. Deze jonge vrouw gaat voortdurend gebukt onder haar groot verlies; zij vindt het een groote onrechtvaardigheid des hemels, dat haar eenig geluk, haar man, haar is ontnomen, zij kan niet berusten. Dominee Vlierhout, een eenvoudig, godsdienstig man, die al zijn troost en steun vindt in zijn geloof aan een rechtvaardig Opperwezen, wordt op de jonge vrouw verliefd, ofschoon hare wereldopvatting geheel afwijkt van die van den predikant. Hij vraagt Emma ten huwelijk en na eenig weifelen geeft ze aan zijn verzoek gehoor, ook op aandringen van de oude mevrouw Vlierhout, voor wie Emma eene groote achting en genegenheid gevoelt. Dit huwelijk heeft nu juist de tegenovergestelde uitwerking van hetgeen de familie Vlierhout verwachtte: Emma wordt hoe langer hoe somberder, in hare voorstelling plaatst zich het beeld van haar overleden man voortdurend tusschen haar en haar echtgenoot en eindelijk kan zij niet anders dan met afschuw denken aan dominee Vlierhout en aan het kind, dat zij het leven zal schenken. Daarbij komen dan nog hare godsdienstige tobberijen, zij kan niet meer gelooven aan een leven hiernamaals, - zij verwenscht het geloof van haar man en ten slotte wordt zij volslagen krankzinnig.

Eigenlijk is dus dit verhaal de beschrijving van een geestelijk ziekteproces; toch reeds in den aanvang bespeurt de lezer, dat Emma een hoogst abnormaal schepsel is, bij wie alle symptomen van geestesverwarring voorhanden zijn. Psychologisch is echter de teekening van dit ziekteverloop vrij onvolledig; ook literair toont het werk vele gebreken. Zoo lezen we van een ‘geluk dat verwoest werd door de Majesteit des doods’; uitdrukkingen als ‘zingen met de ontluikende bloemen en visschen’, ‘oogen die hun doelpunt hadden verlaten’, zijn ongerijmd en niets-zeggend.

Nog slechter is geschreven het verhaal *Levenstoestanden* door Stanoc. Dit is niets anders dan de gewone, vlakke en geheel kunstelooze mede-

deeling van een Haagsch huwelijksschandaaltje. Men kan er zich alleen over verbazen, dat voor het publiceeren van zoo'n geschrift nog een uitgever was te vinden.

Wij willen deze boekbespreking eindigen, zooals we die begonnen, namelijk met de vermelding van een verdienstelijk werkje van een onzer vrouwelijke auteurs. Nannie van Wehl, die ons het vorige jaar verraste met ‘Het moeilijke begin’, schreef nu ongeveer in denzelfden trant een werkje *Wij zijn jong!* Dat is weer een boekje vol dartelen levenslust en gezonden levensernst. De wijze waarop de schrijfster hier dat leventje teekent van de jongelui Hoogendijk, die zich hebben weten te ontworstelen aan den invloed en den druk van een parvenu-achtige omgeving, is weer hoogst verdienstelijk. Een zonnige, opgewekte stemming loopt door dit verhaal, nu en dan afgewisseld door ernstige momenten; licht en schaduw wisselen elkaar af, maar het licht behoudt de overhand. Handig en scherp weet de schrijfster die verschillende karaktertjes te teekenen, ondeugende opmerkingen weet zij, zonder den gang van 't verhaal te storen, in te lasschen over gewichtig-doende vrouwen en belachelijke vereering van muziek-dirigenten, over vrouwen-kiesrecht en vele andere dingen, die zoo aan de orde van den dag zijn. Een gezonde, degelijke, en vooral zonnige, levensopvatting spreekt uit dit boek. Misschien zullen enkele lezers van oordeel zijn, dat het in dit boek wel eens wat heel druk en roezig toegaat; welnu, dat is hier immers juist op z'n plaats: - ‘ze zijn jong!’

‘De Lelie-Vaan’,
Ridderspel in vier bedrijven
door F. Smit Kleine.
(Opvoeringsrecht wettelijk voorbehouden).

Tweede bedrijf.

Burchtzaal in het slot Coucy. Achterhal uitloopend op terras.

I.

Percival, Béate (met een bloemkorf)

Percival

(Béate weerhoudend)

Eén woord, één oogenblik!

Béate.
Onmooglijk! Hoor 't gejuich, de stoet is al nabij. Ik moet mijn bloemen strooien.

Percival.
Bestrooi dan mij het eerst!

Béate.
Dat heb je niet verdiend, mijn lieve booswicht

(bestrooit hem met bloemen)

.

Percival.
Ik smeek je, ik bleef je trouw!

Béate.
En toch mijn arme oogen konden bij ontrouw niet méér schreien, zooals mijn meesteres dat heeft voorspeld.

Percival.
Eilacy, zei dàt onze meesteres? Wat dacht zij meer?

Béate.
O, ze sprak weinig goeds van persevanten, edellien in krijg, van Fransche edellien vooral, die zijn ontrouw en wuft van noord tot zuid!....

Percival.

Van oost tot west!

Béate.

.... en leven enkel voor hun glorie!

Percival.

Hun glorie en hun naam zijn één; geen glorie zonder naam, geen naam ook zonder glorie. Glorie en minnelust, verpand aan riddereer en vrouwendienst.

Béate.
Ik dacht dat, had men lief, ons alles nietig scheen.

Percival.
Behalve riddereer!

Béate.
Je stelt die bòvenal?

Percival.
Jij ook; je zoudt toch niet, hèm die ontridderd, eerloos is of zonder naam, armzaal'ge poorters of vileijnen kunnen minnen?!

Béate.
Ik weet het niet!

Percival.
Béate?!

Béate.
Ik weet het niet: mij dunkt de liefde is zóó betoovrend, zóó machtigschoon, dat als men waarlijk mint, men enkel doet, zoo als *zij* wìl.

Percival.
Doet men ooit willoos iets? Is men een willoos voorwerp in haar hand?

Béate.
Ik weet het niet.

Percival.
O, dat is vroom bedrog en grilligheid!

Béate.
Ik voel niet anders, Percival.

Percival.
Morgen, zoo niet vandaag kan jij, wanneer een ridder, edelknaap, een soudenier, weet ik?! zijn hulde aan je voeten legt, als willoos voorwerp zinken in zijn arm en wat eens was vergeten?

Béate.
Dat kan ik *niet*, want liefde steunt mijn wil, mijn naam en heel mijn wezen, en daar ik je bemin, heb ik je lief zooals je bent of worden kunt, als beedlaar of als koning, als ridder of ontridderd ben je mij lief ten allen tijd en willoos ben 'k dáárin. Ik *moet*, ik *kan* niet anders, Heer! want men bemint maar ééns en al het and're wat men later mint, staat geloof ik, Heer, toch achter bij het eerste.

Percival.
Ge zijt voor mij de eerste en de laatste! Ge zijt voor mij het Sacrament mijns levens, ge zijt de pure Lelie, 't gouden hart der Zon, die toovervol me omschijnt.

Béate.

Bedenk wèl, ik ben arm, Messire, en volg mijn meesteres, waarheen zij gaat.

Percival.

Zoodra wij huwen, volg je *mij!*

Béate

(hem een strook van haar halslint overreikend)

Mijn Percival, ziehier je kleuren! Zie hier mijn ring!

(hem op 't voorhoofd kussend)

Ziehier mijn kus!

(snel gaand, onderwijl zij bloemen strooit.)

Percival.

Béate!

(haar volgend na haar verrukt een poos aanschouwd te hebben.)

II.

Groepen van Fransche Edelen.

Jean de Lignac.
Dat is niet mooglijk! De landbouwfeesten zelv' weerspreken die geruchten, door benijdzucht rondgestrooid.

Jean de Vienne.
En opgeraapt door vriend en vijand.

Rohan.
Och, wat! niet enkel mooglijk, het is al reeds *gebeurd.* Gevangen eerst, omdat soldij voor soudeniers ontbrak en toen gevlucht en door Tomassi op de hielen nagezeten, berooid hier aangeland en tot 't vizier in schulden.

Du Perche.
Tot in 't vizier?! Allo, dat is onjuist.

Rohan.
Maar 'k zeg je toch, Du Perche....

Du Perche.
Rohan, je zegt te weinig, *niet* tot 't vizier, maar tot de helmpluim in de schulden; van gouden spoor en zilvren scheenstuk af.

De Edelen lachen.

Jean de Vienne.
Dat is het loon voor zijn onzijdigheid. Zijn wij onzijdig? Een ridder is dat nooit in oorlogstijd en bovenal wanneer het England geldt, 't vervloekt Brittanje!

Rohan.
Palsambleu! onzijdig is onridderlijk metéén.

De Lignac.
Mijnheeren, matigt u, bedenkt, mijn meester is niet hier en ik ben in het huis mijns meesters.

(De ridders glimlachen.)

Gold nog uw schimp een dienaar van de Fransche Kroon, à la bonne heure! maar nu hij den beau-fils van Edward treft, keur ik hem af en vraag u stil te zwijgen. Coucy is als geklemd tusschen zijn liefde en haat.

Rohan.
Dien klem kàn hij ontkomen...

Du Perche.

Behoorde hij reeds làng te zijn ontkomen.

De Lignac.
Zwijgt, bid ik u!

Du Perche.
Zoo goed als andere schild- en wapenknapen, als ridders die Brittinnen huwden.

De Lignac.
Maar *hoe* dan toch?

(De ridders lachen.)

Maar lacht toch niet, verklaart u, heldert op deez' duistren praat!

Rohan.
Het licht zal weldra dagen.

De Lignac.
Van waar?

Rohan.
Uit Lombardije en de Heerlijkheid Milaan.

Du Perche.
Van de Visconti's?

De Lignac.
Uit Milaan!? Van de Visconti's!? Dan is 't een dwaallicht!

Rohan.
Als gij de zon een dwaallicht noemen wilt!? De zon die hem zijn pad verlichten zal.

De Lignac.
Wie is die Zon?

Rohan.
De Hertogin van Clarence.

(fluisterend)

Ze is hier om hem partij voor Frankrijk te doen kiezen, en...

De Lignac.
Bij mijn Patroon, da's hard!

Rohan.
De andere is te véél in dezen burcht, als eenmaal van den trans het Lelie-vaandel waait.

De Lignac.
En toch is dit een gruwel tegen d' *andre.*

Rohan.
Hij *moet*, wil hij niet ondergaan. 't Is lijfsbehoud, want deze nederlaag laat hem geen andre keus: òf Eduard òf Karel.

Jean de Vienne.
En Eduard zal nooit zijn heir verdelgen!

De Lignac.
Welk heir!?

Jean de Vienne.
Zijn schuldenheir!

De ridders

(lachend)

Benedicite, benedicite!

De Lignac.

Altoos des Satans buidel! En boven Fransche kronen staan de franken.

De Vienne.
Daarbij, het moest zóó gaan; heeft niet de burcht Coucy spiondienst onderhouden!? Dat weet vazal en persevant.

De Lignac.
Behalve ik!

De Vienne.
Tomassi zag de vaan van Engeland gestoken van den trans.

De Lignac.
Tomassi loog. Hij is een lage knecht, die uit zijns meesters dienst verdreven werd, als vee.

Rohan.
Zwijg, oude loonvazal, je draagt de livrei, je *moet* je heer beschutten. Komt, heeren!

De Lignac.
Naar ridderzede en.... hart draag ik livrei, maar bij Sint Michaël, koos

toch Messire de Coucy voor Frankrijk slechts partij! Dan had de dubbelzinnigheid een eind en jullie konkelpraat!

(Allen af.)

III.

Isabelle, Marie, Béate, Hofstoet, Pages, Zegger.
Hofjoffers nemen plaats terzij van de Burchtvrouw op den troon, op vouwstoeltjes. Links Maria op een tabouret naast hare moeder, - rechts Béate. Achter hen Edelknapen en Pages, van wie er een op een wenk der Burchtvrouw naar de hal treedt, den voorhang openslaat en den Menestreel toegang geeft. Deze knielt voor den troon der Gravin en plaatst zich daarna op grooten afstand vóór den troon en buiten de rij der Edellieden.

1e Page

(bij den troonstoel)

Wat zult gij, Zegger, aan de Koninklijke Burchtvrouw, onze meesteres, doen hooren?

Zegger.
Al wat het uwer mogende Meestresse, de Koninklijke Burchtvrouw zal behagen te vernemen.

Isabelle.
Vraag wat hij kent?

1e Page.
Wat zegt ge, Zegger?

Zegger.
Ik zeg, mijn noble knaap, uit den roman *De Roos* fragmenten streelend voor het oor van edelvrouw en ridderknaap, smeltend om te aanhooren door staatsiejoffer en vazal. Ik zeg het minnerijm van den eerwaarden Jean Froissart en aardige vertelsels van Joffer Marie uit Frankrijk, in Engeland wèl bekend. Ik zeg episoden uit den Zwanenridder, uit Lancelot en Percival, van Tristan en Isolde en van Carolus Magnus en den grooten Roelant.

Isabelle.
Al wèl, de Zegger spreke van Chaucer een vertelling.

Zegger.
Vergeef mij, Koninklijke Vrouwe, het Engelsch zeg ik niet, wel zeg ik van den Florentijn Bocaccio.

Isabelle.
Welke vertelsels?

Zegger.
Die van de beide Provençaalsche ridders.

Maria

(tot haar moeder)

En zou hij ook de sproocke kennen van dit kasteel van Burggraaf Renaud?

Isabelle.
Kent gij die, Zegger?

Zegger.
Die ken ik, Koninklijke Vrouw, ze zijn uit ééne bron.

Isabelle.
Maria en mijn goede joffers, kiest, de Zegger gaf ruim keus. Wat wilt ge hooren?

(De joffers overleggen onder elkander.)

1e Jonkvrouw.
Al wat het u behaagt te hooren, hoog-edel Koningskind.

Isabelle.
Neen, kiest zelve: Wilt ge hooren van Marie de France of de legende van Coucy? Maar liever was het mij, dat gij aanhoordet de mirakelen onzer H. Maagd, of aandacht schonkt de Levens onzer Heiligen.

Maria.
Hoogedele Moeder, sta mij te zeggen toe, dat zij die menigmaal reeds op de kloosterbank vernamen. Niet waar, vriendinnen, ge hoort liever van tornooi- of ander wapenspel, van bever- of van valkenjacht, van ridderhoofschheid en van ridder-avonturen? Mirakelen en heilgenlevens zijn u te wèl bekend.

1e Jonkvrouw.
We hooren gaarne iets werelds, joffer Maria, indien Uw hoogeedle Moeder het zoo wil.

Isabelle.
En jij, Maria?

Maria.
Zooals het U behagen wil, Hoogeedle Moeder: een mirakel van de H. Maagd of de Legende van den Borchgraaf De Coucy. Kent gij die ook niet, joffers?

1e Jonkvrouw

(na korte pauze)

Met oirlof kennen wij die niet.

Isabelle

(tot den page)

Welnu, gelast dàn, knaap, dat ons de Zegger de sproocke hooren doe van Borchgraaf de Coucy.

1e Page.
Mijn Koninklijke Meesteres gelast te zeggen u de sproocke van den Borchgraaf de Coucy.

Zegger.
En zoo gehoorzaam ik in onderdanigheid, den schaamlen zegger voegend, door de eeuwen heen, aan Koningen en Paus, Hertogen, Graven, Heeren en alle verdre Hoogheid op deez aard, en vang mijne sproocke aan van Borchgraaf de Coucy en de zoete Vrouwe van Famweel. Eene jammerlijke gebeurtenis ga ik dan u vertellen, die uw tranen wel waard is. Ten tijde dat Sire Raoul de Coucy over de Picardische Landschappen heerschte als Heer en hij Renaud, zijn aanverwant, tot Slotvoogd van

dit kasteel had gesteld, leefde daar in Vermandois de Borchvrouwe van Famweel. Renaud was een dapper Ridder, die de wapenen had gegord voor zijn Koning en de harpe sloeg voor de bekoorlijkheden van de zoete Vrouwe van Famweel. En als nu de Koningen van Frankrijk en Engeland naar den Lande van Overzee trokken, ter bevrijding van Onzes Lieven Heeren H. Graf, maakte ook Slotvoogd Renaud zich op ter heirvaart, dewijl wapenrust hem verdroot. Toen nu de Vrouwe van Famweel konde had verkregen, dat haar Ridder-Menestreel ter heirvaart trok, in het Land der Heidenen, ter bevrijding van het H. Sepulcher, greep zij haar weefspoel en weefde een fraaie vloszijden koorde en doorvlocht die met tressen van haar korenblond hoofdhair. De Ridder nu omwond daarmee zijn helmkrans en deed de lange wimpelkoorden met paarlknoppen rugwaarts afzwieren van zijn harnas.

Béate.
Welk een hovesch ridder!

Zegger.
En het geschiedde, dat bij een beleg in den Lande van Overzee van Kersten tegen Saraceen de Borchgrave door een boogpijl werd getroffen, waardoor hij afleefde. En dewijl hij bij zijn sterven verlangde naar zijne Dame, riep hij tot zich zijnen lijfknaap en zegde tot hem: 'Edle knape, ik bidde u, wanneer ik gestorven zal zijn, dat gij mijn hart neemt en het wikkelt in deze linten en het brengt naar Frankrijk aan de Vrouwe van Famweel.'

Maria.
Eilacy, welk een treurnis!

Zegger.
En daarop reikte hij hem de wimpelkoorden, die de Dame had doorweven met het korenblond harer tressen en hij reikte hem een schrijn met ringen en diamanten, die de Dame hem geschonken had. En toen nu de ridder had afgeleefd, deed de lijfknaap naar hem geboden was, en nam het schrijn en opende het lichaam en nam het hart en balsemde het en plaatste het in het schrijn mèt de wimpelkoorden en met menigerlei spange en diamant, die de Dame hem had geschonken. En hij voegde daarbij een jammerlijken brief, door den slotvoogd geschreven en met zijn signatuur voorzien. Toen nu de schildknaap in Frankrijk was weergekeerd, kwam hij in het Graafschap Vermandois, nabij het Landschap Coucy en sloop naar de wallen van den burcht der Vrouwe van Famweel, waar hij haar gemaal, den Sire van Famweel, vond, die vaardig was, hem te dooden.

(Teekenen van schrik onder het gehoor. Gebaren van verbazing.)

Genade smeekte de schildknaap en daarop de ridder: Ge zult sterven of mij zeggen, waar de Borchgraaf verwijlt? - De schildknaap nu antwoordde, dat zijn meester dood was, en dewijl de ridder hem geen geloof schonk en de jonker beducht was voor den dood, toonde hij den ridder het zilveren schrijn als een teeken der waarheid.

(Teekenen van ontsteltenis.)

Toen nam de Sire van Famweel het schrijn en gaf den jonker last tot vertrekken. En daarop begaf de Sire van Famweel zich naar zijn keukenmeester en ordonneerde hem het hart van den Borchgrave derwijs te bereiden en te dossen, dat het eetbaar zou zijn.

(Teekenen van ontzetting. Gemurmel.)

De keukenmeester deed naar hem geordonneerd was en bereidde als nu een tweeden vleeschschotel gelijk aan den eersten. En de Dame werd aan den maaltijd van den eersten vleeschschotel bediend, -

(Beweging en kreten van schrik.)

en de Heer at van het andere vleesch, dat het eerste geleek, en zoo geschiedde het, dat de Vrouwe van Famweel het hart at van den Borchgrave van Coucy.

(Langdurig gemurmel.)

Nademaal de Dame gegeten had, vraagde haar de ridder: - Dame, hebst du soete vleeschspijze gegeten? Ende zij antwoordde: - Certeyn, heer gemaal, heb ik soete vleeschspijze gegeten. Ende hij wederom: Daartoe heb ic ze laten bereiden van vleesch, dat du in soete minne hebst.

Béate.

O, welk een wreedaard!

Maria.
Welk een euvelmoed!

Zegger.
Ende de Dame, die niet kon gissen, wat dat bediedde, zweeg daarop stille. En daarop begost de Heer: Weet di wel wat du gegeten hebst? Ende zij antwoordde: Hoe zou ic Heer? En daarop zegde hij tot haar: Welaan: zoo weet dan, dat du gegeten hebst het hart van den Slotvoogd van Coucy.

(Langdurig gemompel.)

Toen nu de Dame dit vernomen had, kwamen hare gedachten in heugenis van het conterfeitsel hares vriends, edoch nòg konde zij deze dingen niet gelooven, alvorens de Heer van Famweel haar had gelangd het schrijn en den jammerlijken brief. En toen zij met hare oogen zag de voorwerpen besloten in het schrijn, kwam zij in herkenning daarvan en begon daarop den brief te lezen.

(Lichte snikken.)

En toen zij de signatuur zag en het stamwapen van haren ridder, begon haar aangezicht zich te herscheppen en kwam er over hare wangen karmozijn en daarop begon zij te zinken in gepeizen.

Maria.
Arme dame!

Béate.
Heilige Maria!

Zegger.
Ende toen zij die gepeizen verliet, sprak zij aldus tot haren Heer-Gemaal zeggende: Wel est waar hebbe ic dit vleesch in soete minne gehouden, edoch nu geloove ic, lacy, dat hij dood is, de hovesche ridder der gansche Kerstenheyt. Ghi echter hebt mij doen eten zijn hart en dat isser het laatste vleesch dat ic immer eten zal, en nimmermeer zal ic zulk nobel en soet vleesch eten. En het isser van billijke zede, dat ic zulk soet vleesch in eenzaamheyt late en het door geen ander doe verzellen en daarom zweer ic op mijn Heilig Geloof nimmermeer nà dit vleesch eenigerlei vleesch te zullen eten.

Béate.
Kloeke Dame!

Maria.
Edelvrouw!

Zegger.
Daarna rees de Dame van den disch, begaf zich naar hare burchtvertrekken, bedreef daar grootelijks rouwe en smert en hoe menigvuldiger hare smert was, hoe lutteler

zij die kond gaf en in dit klaaglijk rouw- en smertbedrijf over den dood van haar vriend leefde zij hare dagen af en stierf.

(Een lange verzuchting wordt door het gezelschap geslaakt. Eenigen weenen.)

Zegger.

Ende alzoo werden besloten de minnarijen van den Borchgrave de Coucy met de Dame van Famweel. Vergeef, Hoogedel gezelschap, de fouten van den Zegger.

(Kleine pauze)

Isabelle.

Vraag, page, aan den Zegger, wat hij als loon begeert: munt of kleedij?

(Page fluistert tot den Zegger en voert hem op een wenk van de Burchtvrouw weg.)

Maria.
Hij had gelijk: een rampzalige gebeurtenis en onze tranen wel waard.

Béate.
En welk een treurig einde van de Dame!

Isabella.
Loon naar werken.

Béate.
Och, zeg dat niet, meestresse, indien de ridder zijne hoveschheid vergat, dan was dit niet de zonde van de Dame.

Maria.
Bij mijn H. Patronesse! De Dame verdiende niet haar lot. De Sire was een baarlijk monster. Wat dunkt, vriendinnen, U?

1e Joffer.
Wij denken zooals 't u behaagt te denken, eedle Jonkvrouw.

Maria.
Maar ik wil, dat gij anders denkt, en mij dat and're meldt, niet waar, Béate?

Béate

(fluisterend)

Dàt zàl voor u wel bij het *willen* blijven, Maria, daar de joffers u wenschen te behagen.

Maria

(tot de joffers)

Maar hebt gij, staatsiedames, dan geen oordeel over de vertelling?

1e Joffer.
De joffers oordeelen daarover, zooals het u behaagt te doen, eedle Jonkvrouw.

Maria.
Ja, maar dàt juist wil ik niet, Helene, ze moeten zeggen, wat ze denken.

Isabelle

(kil.)

Maria, hovelingen zijn als gedweeë kindren, zij *denken* niet. Sinds Alfred en het Heptarchaat en sinds Carolus Magnus en zijn Paladijnen was dàt zoo, en 't zal tot aan het eind der wereld alzoo blijven.

Maria.
Maar, Moeder, dan zijn hovelingen....

Isabelle.
Sierplanten die men gaarne ziet en ook wel dulden moet, zoolang ze slechts geen woekerplanten worden.

(fluistrend)

Zeg hun het oordeel, dat ze moeten uiten, vóór, let op! Ze spreken het u na.

Maria.
De Zegger sprak en zegde schoon en helder zijne sproocke, vindt ge dat ook?

Joffers

(in koor)

O, ja, o zeker!

Maria.
Dan vind ik verder, dat de vertelling ijzen deed en toch ook weer bekoorde, vindt ge dat ook?

Joffers

(in koor)

O ja, o zeker!

Maria.
En verder vind ik, dat de Sire een baarlijk monster was. Vindt gij dat ook?

Joffers.
O, ja, o, zeker!

Maria.

En eindlijk vind ik, dat de ganzenhoeder van den burcht, met zijn twee drijvers, wel hier kon zijn, vindt gij dat ook?

Enkele joffers.

O ja!

(zich herstellend)

O, neen, o, neen!

(Andere joffers geven door teekenen van ontsteltenis te kennen, dat zij de schalkernij begrijpen en er niet inloopen.)

Isabelle.

Nu, lieve joffers, gij kunt gaan!

(glimlachend, Maria naar zich toetrekkend)

Mijn dierbaar kind, die menigmaal mijn somberheid verdrijft door uwen schalken zin!

Maria.

Lieve Moeder, wat zijn de hoven toch vervelend door de ganzen?! Het klooster is een heerlijkheid er bij. Vervelend zijn de hoven, wat zeg jij, Béate?

Béate.

Ze zijn vervelend door de ganzen! Waar die niet zijn, daar schittren zij door schranderheid en kunst en stralen door vernuft en schalkernij. Daar is de Vorst, de Voorste - en zijn trawanten blijven pairs.

Maria.

Durf jij een oordeel uiten?

Béate.

Sinds ik in dienst ben bij Mevrouw uw moeder wèl.

IV.

Cimbels en Trompetten.

Page.

Het narrenspel vangt aan. De Jonkers en Jonkvrouwen, men wacht ze in den hof.

Isabelle.

Gaat, joffers, en vermaakt U in den hof.

Béate.
Tot straks, mevrouw!

Isabelle.
Neen! blijf Béate!

Béate.
Volgaarne, meesteres!

Isabelle.
Bij al dat feestgewoel is mij de stilte lief, 't is of een sombre schaduw langs mij glijdt.

Béate.
De H. Moeder Gods vertrooste u! 'k Zag uw gelaat omsluierd sinds twee dagen reeds.

Isabelle.
't Is of de wijle van 't verleden viel. De Hertogin kwam aan en met haar kwam de maledictie over mij!

Béate.
Verdenkt ge dan nog steeds de Hertogin?! O, kon toch eindlijk die verdenking wijken!

Isabelle.
De Milaneesche lucht is heet tot stikkens toe; de Milaneesche hand bergt gif, dat moordend sluipt. Vijf maanden na zijn echt was hij verstomd, mijn broeder!

Béate.
Dat is ontzettend!

Isabelle.
Met rozen wordt omwoeld de ponjaard in Milaan; in gouden bekers drijft venijn, glimlachend dáár als lafenis geboden.

Béate.
Wij hoorden in Provence het Milaneesche Hof zoo vaak bezingen door meistreelen en zagen het in wonderglans.

Isabelle.
De dichterlijke glans verblindt!

Béate.
Verblindt die glans?

Isabelle.
Ja, alle zwakken! De Sire van Milaan, Lombardisch woekraar en tiran, werd groot in 't valsche oog van dichters.

Béate.
Zien dichters valsch?

Isabelle.
Altoos, wanneer ze als zekere Petrarca de deugd van een Visconti en 't Lombardisch Hof bezingen.

Béate.
Petrarca!? Mij dacht, dat deze zoete zanger alleen den Heilgen Roomschen Vader en Sancta Laura te Avignon bezong.

Isabelle.
Sancta Laura?! Wie meent ge?

Béate.
De ‘dame’ van Petrarca, door hem tot heilge in zijn dicht verheven.

Isabelle.
Ik ken die dame noch dien menestreel.

Béate.
Hoe nu, mijn meesteres? Ze zijn alom bekend. Ik heb als kind reeds van mijn vader aangehoord, hoe schoon het oog van Sancta Laura blonk en hoe Petrarca dat bezong.

Isabelle.

Verweekte taal, verweekt gemoed!

Béate.

Mijn vader zag, hoe op het Kapitool Petrarca werd gekroond, hoe overal men hooge eer hem bood.

Isabelle.

In 't zuiden is 't de zon, die zulke dwaasheid rijpt.

Béate.

Mijn vader weet, dat toen Petrarca stierf vóór twee jaar her, Itaalje en heel Frankrijk rouwden. Hebt gij dan niet gerouwd hier op den burcht Coucy?

Isabelle.

Bij ons in 't noorden rouwt men niet om dichters. Dichters!? Men kent ze nauwelijks bij naam, en daarbij mijn dappre moeder, Philippa van Hainaut, heeft mij 't Romaansche mingekweel niet aan doen hooren; de Kelten, de oude Britten, hun woeste krijgsverhalen, de Tafelronde van Koning Arthur deed ze ons kennen. We werden niet verweeklijkt opgevoed.

Béate.

Gij hadt dus weinig zon in uwe jeugd?

Isabelle.

Zeer weinig schijnt bij ons de zon.

Béate.

Want, ziet ge, meesteres, bij ons daar in Provence, is als de zon de klank van 't dichterwoord; zij schijnt en gloeit en roept de bloem toe: bloei! en roept de bloem toe: geur! en zóó is 't met de menestreelen van ons land; zij schijnen als de zon en gloeien als de zon en roepen ieder toe, die naar hen luistren wil: ‘Sprei zoetheid om u heen van kleur en geur, ook gij zijt bloemen in den levensgaard, tot men u overplant in onzen hemeltuin om er nòg zoeter, zoeter geuren en schooner, schooner kleuren te versprêin.’

Isabelle.

Je bent een dweepster en we dwepen in Brittanje niet.

Béate.

Daar schijnt de zon ook niet zoo heerlijk als bij ons.

Isabelle.

Daar is de nevel de sluier, die mijn geest doet voorgevoelen duisternis.

Béate.

O, pijnig niet uw geest, ik bid u, meesteres, en zoek op dezen dag verstrooiing. Wil ik ze u brengen en de harpe stemmen?

Isabelle.

Neen kind, ik ben niet zwak,

(voor zich)

misschien omdat ik nooit de zwakheid van de liefde heb gekend.

V.

Vorigen, Hertogin van Clarence. De Hertogin met twee lijfdames, elk met getijdeboek ter hand, doorschrijden de achterhal, die aan de huiskapel grenst, onderwijl het Vesperklokje het einde van den Vespertijd klept. Isabelle bemerkend, toeft de Hertogin op hare schreden.

Hertogin.

Uw tegenwoordigheid, mevrouw, wordt zeer door mij begeerd. Ik miste u ter kapel. Zult-ge mij morgen niet ten Vesper vergezellen?

Isabelle.

Ik pleeg mijn devotie niet, mevrouw de Hertogin, bij wereldsch feestgedruisch. Later eerst, als stilte wederkeert, in 't rouw-octaaf van broeder Lionel...

Hertogin.

Wiens ziele God en alle Engelen genadig mogen zijn!

Isabelle.

Amen! bidt mijn ziele met ferventie!

Hertogin.
Na zeven jaar is uw ferventie als balsem voor mijn ziel.

Isabelle.
Na zeven jaren is de teerheid voor een hemelsch echtgenoot, die slechts vijf maanden op aarde werd bezeten, een heilig offerand aan huwlijkstrouw...

Hertogin.
..... aan huwlijkstrouw en liefde, die velen derven in 't goede Frankrijk!

Isabelle.
En, naar men wil, ook in de Heerlijkheid Milaan, van waar het u behaagt tot òns te komen.

Hertogin.
Waarheen ik keer, Gravin, zoodra mijn zending aan het Hof van Koning Karel is vervuld.

Isabelle.
Ik bid de H. Maagd en mijne Patrones, dat alles slagen moog!

Hertogin.
Gebeden, door u, mevrouw, der Moeder Gods gebracht, blijven niet onverhoord en dankbaar voor uw tusschenkomst ben ik. Tot morgen, in de H. Mis, mevrouw!

(af.)

VI.

Margerita, lijfdame van de Hertogin van Clarence, treedt haastig op en stort zich voor de voeten van Isabelle.

Margerita.
De H. Moeder Gods zij mij genadig! Straf mij, mevrouw, maar hoor mij aan!

Isabelle.
Wat wilt ge?

(tot Béate.)

Ontbied den kapelaan!

(Béate wil zich verwijderen.)

Margerita.

Neen, neen, mevrouw! Noch kapelaan noch artsenijenmenger. *Gij* brengt alleen herstel; ik kan niet langer zwijgen! O, God, ik kan niet! Ik moet spreken! Laat mij biechten!

Isabelle

(tot Béate)

Den kapelaan!

Margerita.
Aan u, mevrouw, aan u!

Isabelle.
Béate ga.

(Béate gaat.)

Spreek, Jonkvrouw, spreek!

Margerita.
Een schrijver aan het Milaneesche Hof, eertijds ter kanselarij van uwen Heer, stond naar mijn hand.... O, Heilge Moeder Gods, mij barst de ziel van smart en stuk gereten wordt zij door machteloozen wrok.

Isabelle.
Bedwing u, kind, bedwing u, neem dit vocht, het werkt bedaarlijk. Ga voort, hoe was zijn naam?

Margerita.
Tomassi!

Isabelle.
Tomassi! mijn Burchtheer joeg hem weg, omdat hij schrifturen zijner kans'larij vervalschte.

Margerita.
Dat deed hij op haar last! God moog' mij straffen in het sulfer van de Hel in alle eeuwigheid....

Isabelle.
Roep die niet op, de schaduwen der Hel! God straffe u *niet.*

Margerita.
..... indien ik logen spreek! Dat deed hij op haar last.

Isabelle.
Van wie? Van wie?

Margerita.
Van haar die ik veracht! Zijn liefde ontstal ze mij!

Isabelle.
In raadslen spreekt ge door 't gejaagde bloed. Bedaar!

Margerita.
In d'armen van den Gardiaan te Bar blies hij den adem uit; hij was getroffen nabij 't hertooglijk slot door een styletto. Hij sleepte zich naar 't klooster. De Gardiaan ontving zijn laatsten biecht. Een perkament werd mij gezonden, dat *uw* zegel droeg.

Isabelle

(heftig opschrikkend)

Mijn zegel!?

Margerita.
Ik weet, hoe *zij* u haat! Wil wreken mij! Wil wreken mij, mevrouw, terwijl ge uzelve wreekt, gij, die zoo machtig zijt, ik smeek het u, mevrouw, bij mijne Patrones!

Isabelle.
Gij spreekt in raadslen! *Mijn* zegel!?

Margerita.
Op haren last vervalscht en na die euveldaad gevolgd door moord.

Isabelle.
Uw biecht doet duizlen

Margerita.
Want ìk verdenk haar van Tomassi's dood!

(Licht hoorngeschal.)

Isabelle.

De Burchtheer! Stil, ga nu, ga! Waar is het document?

Margerita.

In mijn juweelenschrijn.

Isabelle

(fluisterend)

Wacht, tot gij straks de trompen voor den feestdisch hoort. Béate komt tot u en voert u ter kapel, waar gij mij vindt. Ga, ga snel!

(Margerita gaat.)

Isabelle.

Haar komst roept onheil wakker!

VII.

Page.
De Burchtheer!

De Coucy

(Isabelle's handen vattend)

Mijn eerste woord tot u, Gravin, het zij een woord van dank, dat gij de Hertogin ont vingt.

Isabelle.
Ik deed het op uw last, Messire.

De Coucy.
En ook een woord van vrede! Ik weet, hoeveel gij overwinnen *moest*, om *dien* last te vervullen.

Isabelle.
Ge zijt wel goed, Messire.

De Coucy.
En daarom juist heb ik nog ééne bede u te doen.

Isabelle.
Aan mij!?

De Coucy.
Aan u! Een woord van vree. Laat, bid ik u, bij 't landbouwfeest en bij den stoet van poorters en vileynen de Hertogin aan uwe zijde tronen op 't balkon!

Isabelle.
Baron, gij eischt te veel! 'k Ontving de Hertogin op uw beslist verzoek; ik gaf haar vertrekken in den burcht. Onduldbaar is voor mij haar tegenwoordigheid, indien ik heden eerbetoon en hulde van knechten en vazal mét haar deel en zij naast mij moet tronen op 't balkon.

De Coucy.
Haar tegenwoordigheid, na zooveel lange jaren, eischt eerbetoon en aan den feestdisch is haar plaats naast mij en *over* u, Mevrouw!

Isabelle.
Eerbetoon en hulde aan *haar!*

De Coucy.
Door haren broeder, den Sire van Milaan, is zij machtig bij den Koning.

Isabelle.
Zijt gij dat niet, Messire?

De Coucy.
Thans niet, helaas, mevrouw!

Isabelle.
Waarom?

De Coucy.
Omdat Valois mijn soudeniers betaalde; door haar oom, den Kardinaal, is zij ook machtig bij den Paus.

Isabelle.
Men kent haarzelve niet.

De Coucy.
Misschien!

Isabelle.
En dat strekt haar tot heil.

De Coucy.
Gij oordeelt hard.

Isabelle.
Zij schiep mijn oordeel, vóór jaren reeds, ook *thans!* 't Is raadsel, wat zij hier verrichten komt.

De Coucy.
Zij komt in dezen burcht, na lange jaren, schier vergeten.

Isabelle.
Toch werd zij niet vergeten!

De Coucy.
Zij wilde doen vergeten!

Isabelle.
Dan moest zij niet verschijnen. Haar komst roept onheil wakker, haar komst herroept 't verleên, zij is als ravenvlucht en raafgekras.

De Coucy.
Zóó komt zij niet! Zij wil verzoening, en òm haar wiekt de duive van de Vree. De Sire van Milaan bad om bemiddeling mij, bij *u*!

Isabelle.
Bij mij? Bemiddelaar! Waartoe?

De Coucy.
Om U te doen vergeten. Zijzelve wenscht de wond te hechten, te knoopen vriendschapsband.

Isabelle.
Ik wensch dien niet geknoopt te zien, Messire; 'k wensch na den dood van mijnen broeder Lionel, den raadselvollen dood, met haar, zijn weduw, geen verkeer.

De Coucy.
Bij u waart altoos rond, als somber spook, de sombere verdenking. De maledictie over haar!

Isabelle.
Verdenkt *gij* niet, Messire?

De Coucy.
Sinds d'uitspraak van den Hertog van Savoye, neen, niet meer.

Isabelle.
De Hertog van Savoye werd omgekocht. Herinnert gij u niets, Messire? Hoe was mijn broeder Lionel, toen gij hem te Parijs met Bourgonje en Bourbon ontvingt en hij als bruidegom naar Lombardye trok? Hoe was hij?

De Coucy.

Vol levenslust!

Isabelle.

Hoe was hij vóór zijn huwlijk te Milaan? Vol levenslust, niet waar?! Na zijn vervloekten echt begon hij te verflauwen, te kwijnen en te sterven! Vijf maanden na zijn echt stondt g' in den kloostertuin van *Ast* bij 't De Profundis!

De Coucy.

Savoye sprak haar vrij.

Isabelle.

Lichtg'loovig heer! Wij gelooven in Brittanje niet zoo licht als hier in Frankrijk. Daarbij, ze is een Visconti, ze is uit Milaan, men speelt met dolk en gif glimlachend daar.

De Coucy.
Gij oordeelt hard, gij oordeelt al te hard.

Isabelle.
En deze vrouw, die ik misdadig acht, moet ik ontvangen op den burcht, omdat mijn Heer dat wil?! Welaan, het zij! Maar hulde en eerbetoon bewijst geen Koningsdochter een Visconti, want zij verdient die niet.

De Coucy.
Zij voegen aan haar staat, als weduw van den Hertog, uw broeder, en Koningskind als gij, en daarbij geloof ik niet in hare schuld.

Isabelle

(schamper)

Op uw geloof de benedictie, heer!

(Poortersgejuich, om den Burchtheer roepend)

Vazallenblijdschap met des Heeren komst!

De Coucy.
Zoo gij slechts half die met hen deelen mocht, mevrouw!

Isabelle.
Een Koningskind heeft geen verkeer met mindren, zij deelt met poorterskroost noch goed, noch bloed, noch vreugd, noch smart.

De Coucy.
Nooit trilt een marmren hart!

(Beiden gaan).

VIII.

Adamas de Buxeul, Maria.

Adamas.
Uw oom Raoul ontried het feest, misschien had hij gelijk, we zijn hier in geen feestelijke stemming.

Maria.
Zoodra 't bericht uit Oostenrijk zich heeft verbreid, is de bekoeling snel gekomen.

Adamas.

Maar wie sprak van een neerlaag? Ze werd door ons verheimlijkt, zelfs oom Raoul kon zwijgen.

Maria.

Béate en moeder zeggen, dat allereerst de dienaars van de Hertogin dit deden; zij werden door een Minoriet uit Bar-le-Duc verzeld.

Adamas.

Van Sint Franciscus? Dáar in hun klooster toefden wij.

(peinzend)

Voor *ons* is zij noodlottig, die nederlaag, Maria!

Maria.

Voor ons!?

Adamas.

Uw vader wordt thans onvermurwbaar.

Maria.

Vrees niets! hij is zoo goed, zoo vriendlijk, zoo beminlijk, mijn vader; hij weigert niets, vooral als *ik* het vraag.

Adamas.

Gij kent uw vader niet! Als hij uit Oostenrijk gekeerd was met een hertogshoed, dan zou wellicht mijn smeeking zijn verhoord. Fortuin maakt edelmoedig; maar thans verslagen, vernederd en gekweld door oorlogslast, thans is hij onvermurwbaar, kind! Gij kent uw vader niet.

Maria.
Zoudt gij hem beter kennen? Beter dan ik? Dat is niet moogelijk, Adamas.

Adamas.
Misschien, Maria.

Maria.
Kom, edelknaap, waar is uw riddermoed? Wees niet bevreesd, en steek het allerschoonste bloempje op uw kaproen.

Adamas.
Ik hoop! ik hoop, mijn kind... Zoolang ik bij u ben, doch vèr van u...

Maria.
Fy, wat kleinmoedig ridder!

Adamas.
Ge kent uw vader niet!

Maria.
Hoe moet 'k hem anders kennen, dan 'k hem zag?! Nooit anders zag ik hem dan bij tournooi of valkenjacht, bij kerk- of ridderfeest! Hij was dan ridder op ende op.

Adamas.
Hij stemt niet toe.

Maria.
Hij heeft mij lief en als 'k hem smeek mijn keus te volgen...

Adamas.
D'erfdochters van burchten, steden met belforten en domeinen, ze kiezen niet. Er *wordt* voor hen gekozen!

Maria.
Dan ga ik in een klooster en verkwijn.

Adamas.
En voert den kromstaf, tooit met den ring u van abdis en in den dienst des hemels vergeet gij d'aarde.

Maria.
Vergeten nooit... 'k zal altoos voor u bidden! Neem nu mijn paternoster en laat ons samen bidden!

Adamas.
Neem dan het Heilig Kruis tusschen uw vingren, Liefde, en hoor mij bidden: ‘Lieve H. Maagd, die daar de Mirakelen der Liefde bedrijft en in onze harten het H. Mirakel der Liefde hebt bedreven, bedrijf in de harten van wie ons willen scheiden, een nieuw Mirakel, opdat Maria voor mij zij, ik voor haar en wij standvastig blijven. Lieve H. Moeder Gods, verhoor onze bede!’

Maria.

Benedictie! Amen! amen!

Adamas.

Geef thans het paternoster mij en bid.

Maria.

‘O, zoete, lieve H. Maagd, die daar bedrijft de zoete Mirakelen der Liefde en in onze harten het Zoet Mirakel der Liefde hebt bedreven, bedrijf in 't hart van mijnen vader een nieuw Mirakel, opdat Adamas voor mij zij, ik voor hem en wij standvastig blijven. Lieve H. Moeder Gods, verhoor deze bede!’

Adamas.
Amen! amen! Benedictie!

(Na een pauze.)

Adamas.
En wanneer wilt ge abdisse worden?

Maria.
Neen, nooit, maar altoos d'uwe! O, Adamas, wat zal dat heerlijk zijn!

Adamas.
Elkander toebehooren!

Maria.
Ge zult mij beschermen, want ik ben een zwak vogeltje, dat wil worden beschermd.

Adamas.
Met hart en lijf bescherm ik u tot het vergaan der wereld!

Maria.
Tot in de zaligheid van 't Paradijs!

Adamas.
Of de vervloeking van de Hel!

Maria.
Geef mij het paternoster. Kus den zoeten Heer en doe een mingelofte!

Adamas

(na gekust te hebben)

En kus op uwe beurt den Heer en doe een mingelofte!

Maria.
Welk was de uwe?

Adamas.
Die de uwe was!

Maria.
Twintig mooie hooge kaarsen voor het beeld der H. Maagd in de Sint Salvatorkerk.

Samen.
Voor eeuwig de uwe!

Adamas.
En deze talisman

(het paternoster van Béate)

blijv' aan mijn gordel!

(windt het om zijn beugelriem.)

Maria.
Laat ons thans feest gaan vieren in den Hof! Nu is het feest, nu is het feest!

Adamas.
Nu is 't een heerlijk feest!

(Beiden heen.)

IX.

Poortersgejuich. De Coucy, Raoul, Rohan, De Lignac en verdere Ridders.

De Coucy.
Weest welkom heeren! Na zoo langen tijd is mij het weerzien lief!

De Rohan.
Ook ons, Messire! Niet elke zegetocht brengt daarom zegen.

De Coucy.
Rohan, verklaar u nader!

Rohan.
U rouwt voorzeker 't wapenfeit. 't Was naar gerucht, voor u en Montmirel, den Burggraaf van Meaux, Tristan de Roye, Raoul de Raineval en wie u meer verzelden, een hopelooze strijd!

De Coucy.
Nobles Seigneurs! de benedictie! Valsch was 't gerucht en valscher was er geen in vredestijd; dan trouwens heeft men niet te doen dan konklen.

Raoul.
En lange draden spinnen en ze altoos langer weven.

De Coucy.
We hadden daar niet anders dan triumfen!

Raoul.
Één lange zegetocht was de onze, daar in Oostenrijk!

De Coucy.
En schitterende wapenfeiten werden er bedreven!

Rohan.
Dan heeft men ons wat voorgebazeld in 't kapittel, niet waar, mijnheeren?

De Ridders.
Ja, neen... toch, ja, ja....

Rohan.
Men sprak zelfs van een vlucht, een overhaaste vlucht. Tomassi zou de heeren hebben achtervolgd, die nauwelijks ontkwamen.

De Ridders.
Ja, zeer zeker!

De Coucy.
't Is narrenkout bij vastenavondspel.

Rohan.
Men sprak van holle beugeltasschen, doodgevroren paarden!

Raoul.
De vorst in Oostenrijk, mijnheeren, is niet sterk genoeg om Fransche paarden te bevriezen. Doodgevroren paarden!? Geheel inéengekonkeld! Een sproocke anders niet!

Jean de Lignac.
Natuurlijk, Fransche paarden zijn te warm van bloed!

Raoul.
Ik, mijnheeren! heb zelden zóó gekrijgd als in het laatste jaar. Twintig duizend livres aan rantsoenen!

De Lignac.
Twintig duizend livres, palsambleu!

Rohan.
En reeds betaald?!

Raoul.
Enne, nee!... maar dàt komt later!

De Coucy.
En als gij ze terstond behoeft, mijn waarde oom! waarvoor zijn dan de lasten op vileynen?

De Ridders lachen heimlijk.

Raoul.
Nee! mijnheeren, in mijn domeinen hef ik zelden lasten, als ik keer van 't veld.

Rohan.
Hoe edel?! Edelman, men heft ze dan het liefst.

Raoul.
Niet edel, maar verstandig. Wie plukt uit woestenijen dadels?

De Coucy.
Dan moet de vijand plundren en verwoesten.

Rohan.
Waarvan uw neef niet kan gewagen, Montmirel.

Raoul.
Nee', palsambleu, da's waar! Men spaart mijn neef altoos! Dank aan zijn machtigen beau-père!

De Coucy.
Wordt gij dan niet gespaard, mijnheeren?

Rohan.
Natuurlijk *thans*, maar anders! Zoodra de wapenstilstand is geëindigd begint het rooven en plund'ren weer.

De Coucy.
De Compagnieën zijn verdreven van Fransch domein.

Jean de Vienne.
Er blijven andre lasten. Het herbergrecht, betalen dat vileynen?

De Lignac.
't Is voor de Jonkers! Een poenitentie voor de Jonkers op het land!

Rohan.
Wie gaat er tegen herbergrecht te keer? Het is een recht des Konings...

De Lignac.
Dat op vazallen drukt! Sire le Roy heeft mij, zijn onderdaan, de hooge eer bewezen, toen hij naar Bourges trok, een halven nacht bij mij te doen vertoeven zijn tafelpersoneel.

De Ridders.
Een hooge eer!

De Lignac.
Sinds draag ik de livrei van Sire de Coucy.

De Coucy.
Die u toch niet bezwaart, Jean de Lignac!?

De Lignac.

Geenszins, noble Seigneur! maar 'k ben alleen wat sleetsch en ik behoef een nieuwen mantel.

(De Ridders lachen.)

De Coucy

(streng)

Al wel, al wel.

(tot Lignac terzij)

Uw dochter heeft alreeds haar kleederdracht vermeerd gezien; in plaats van drie, ontvangt zij vier gewaden. Uw oorlogstaille is gering.

De Lignac.

Ik dank u, Heer, ik heb geen klachten.

De Coucy.
Een edelman klaagt nooit, Lignac, dat doen alleen vileijnen.

Raoul.
Zooals dat reeds in Vlaandren en in Brabant blijkt, waar zij zoo machtig zijn, dat zij hun klacht doen *klemmen.*

De Coucy.
Dan heffen wij een *klemrecht* op dien klem!

(Ridders lachen, behalve De Lignac en Raoul de Coucy.)

Rohan.
Volkomen juist! Vileynen zijn vileijnen en of zij land- dan stadsman zijn, of nering drijven en handelen in wol of laken, zij zijn geboren om belast te worden en de adel draagt geen andre lasten dan die aan Sire le Roy en aan den Suzerein van zijn gewest.

Raoul.
Tot zeker oogenblik, dat men den adel gaat belasten.

(Luid lachen de Ridders.) (verstoord)

Gij lacht en ik spreek ernst! Het moge u wel bekomen! Gijlieden denkt alleen aan lusten en vergeet, dat *uwe* lusten ontstaan uit andrer lasten, en lusten die uit andrer lasten zijn geboren, ontaarden en vergaan. Een lastdier met te zwaren last bezwijkt, of werpt den last af van zijn schoften.

De Lignac.
Mijn hand, de Montmirel! Je komt op *mijnen* weg; zelfs in mijn spoor. Nu nog de livrei!

Rohan.
Oom, oomlief, je wordt oud!

Raoul.
En jij bent dom, wat erger is dan oud.

Rohan.
Dat weet ik niet, de wijsheid gunnen wij aan clerken; aan Paus en Koning het gezag.

De Coucy.
't Is waar, Rohan! wij, jongre Heeren, hebben 't recht van dom te zijn, zijn andere edellien maar wijs.

Raoul.
Dat recht van dom te zijn, betwist u niemand; enkel moest men het belasten in ons goede Frankrijk.

De Lignac.
Waar een wijze Vorst regeert!

Raoul.

Leev' de Koning!

(Pages met schenkkannen.)

De Coucy.

Schenkt ons den noblen, den Franschen wijn, die in domeinen van Sire le Roy wast, in Champagne!

Raoul.

Wiens echten smaak we zijn ontwend, niet waar, mijn lieve neef?

De Coucy.

In dat barbaarsche land, waar men echt hop- en gerstewater als godendrank begeert!... Maar geen wrange heugnis, nu wij de zoetste paarlen hier zien schittren!

Ridders.
Leev' de Koning!

Rohan

(tot Coucy)

Voor God en voor Frankrijk!

Ridders

(tot Coucy)

Voor God en voor Frankrijk!

De Coucy.
Benedictie! Benedictie!

Alle Ridders.
Benedictie, Burchtheer van Coucy!

Lijfknaap

(aandienend)

De Hertogin van Clarence!

(De Ridders verwijderen zich.)

De Coucy.
Tot straks aan onzen disch, mijnheeren!

(De voorhang wordt na het binnentreden der Hertogin gesloten.)

X.

De Coucy

(de Hertogin tegemoettredend en hare hand kussend)

Wees welkom, Hertogin, na zooveel jaren scheidens!

de Hertogin.
Ben *ik* u welkom, gelijk gij mij, Messire, dan is het lot ons gunstig.

De Coucy.

Het lot is niet ongunstig, Hertogin, wanneer het schoone Milaneeschen doet hervinden, nog schooner dan weleer. Vergun te vragen, wat u behaagt te aanvaarden van uw slaaf?

de Hertogin.

Gehoor bij Frankrijks Koning! Gehoor zoo spoedig moog'lijk; liefst morgen reeds!

De Coucy.

Wat dringt tot spoed?

de Hertogin.

Het heil van Frankrijk!

De Coucy.

Itaalje, dat het heil van Frankrijk wil!

de Hertogin.

Het heil van Frankrijk ligt in vernietiging van Engeland, want Engeland is laaghartig en Frankrijk is grootmoedig, Engeland is valsch en Frankrijk is oprecht; het doel van den Brit is rooven, hij vraagt niet hoe hij rooft, gelijk de sperwer rooft hij 't lam! hij vraagt alleen: wat kan ik rooven, en hoe verscheur ik best 't bezworen perkament of mijne prooi?

De Coucy.

Zóó heb ik niet de Britten leeren kennen; ik vond hen stug, maar wel getrouw aan 't eens gegeven woord.

de Hertogin.

De Brit kent uit zijn aard het ridderlijke niet, een rotsig eilandman wordt nooit een plooibaar Ridder! 't Is aangehechte franje, die loshangt aan den zoom, maar 't staatsiekleed niet raakt en d'enkele, wiens woord nog lichter weegt dan van Lombardisch woekraar, is van Brit.

De Coucy.
Ge zijt den Britten weinig toegedaan!?

de Hertogin.
Ge kent de Britten niet; gij hadt ze nooit tot vijand en eerst dàn leert men ze kennen. De Brit bezìt geen hart, dat edelmoedigheid verstaat, maar slechts een brein, dat hoofsche stugheid biedt. Veinzaard altoos en overal, geen leeuw, geen panter zelfs, maar een hyeen.

De Coucy.
Ge zijt den Britten weinig toegedaan?!

de Hertogin.
Gij kent ze niet. Wat weet gij af van Frankrijks strijd? En van de krijgszon van den Brit, die nog op Franschen bodem schijnt?! Gij waart onzijdig en voerdet krijg, in Lombardije zelfs. Gij kunt de Britten loven - gij zijt onzijdig.

De Coucy.
Maar niet in een bestand, als vredesklokken luiden en men vredesbanden strikt, ben ik onzijdig, dan sta 'k aan Frankrijks zij.

de Hertogin.
Die vredesbanden zijn reeds lang gestrikt en weer ontstrikt, thans voert men andermaal te Brugge vredeshandel. Men praat en schrijft, en schrijft en praat van vrede en nogmaals vrede, geeft gouden ketens, zilvren bekers, diamant en paarlen, geeft crucifixen aan elkander, laat Missen lezen en schrifturen zenden aan den Paus, - intusschen waap'nen zich de Britten.

De Coucy.
Hoe steeg uw haat!

de Hertogin.
Gij weet waarom, Baron, die mijn verleden kent, hoe dat ik leed door 't gif van Britschen achterdocht en onverzoenlijkheid.

De Coucy.
Hoe kan ik weten? In jaren niet werd mij het voorrecht van uw blik gegund.

de Hertogin.
Bij benaadring Sire, bij schrandere benaadring! Wij deelden éénzelfde lot.

De Coucy.
Te hoog een eer met u één lot te deelen.

de Hertogin.
Betwijfelbare eer! *Ik* was geketend aan een Brit, *gij* zijt 't aan een Brittin.

De Coucy.
Gij hoort toch niet het ramlen mijner ketens?

de Hertogin.

Gij sleept ze omzichtig voort en ondergaat gedwee een kille tirannie, hoe anders bleeft ge onzijdig? *Niet* uw beau-père, Messire, uw gemalin weerhoudt uw arm en deelt uw hart de rol van veinzaard toe.

De Coucy.

Bij mijn Patroon! Ge zegt te veel!

de Hertogin.

'k Zeg juist genoeg om u te redden voor smadelijken val.

De Coucy.

Een val?! Ik deed geen val, ik ga op zegebanen!

de Hertogin.
Dan struikelde uw voet in Oostenrijk.

De Coucy.
Ik struikel nooit!

de Hertogin.
En vielt ge, want ge werdt in Oostenrijk verslagen!

De Coucy.
Bij Sint Denis!

de Hertogin.
Ontkwaamt ter nauwernood aan uwe soldeniers, die u gevangen hielden.

De Coucy.
Bij God, hoe weet ge!?

de Hertogin.
Ik weet, hoe uw geliefde bastaard Percival 't complot verijdeld heeft; ik weet van uw gevangenschap, die gij door hulp van Percival te ontvluchten wist; ik weet, dat gij zes dagen lang werd achtervolgd, tot ge eindelijk veilig waart te Bar-le-Duc in 't Franciscaner klooster!

De Coucy.
En weer vrij man werd.

de Hertogin.
Een vrije man en toch gekromd.

De Coucy.
Neen, nooit gekromd!

de Hertogin.
Door 't juk van schuld.

De Coucy.
Wee mij!

de Hertogin.
Verman u, Sire, de redding is nabij!

De Coucy.
Bij wie?

de Hertogin.
Bij Eduard III, uw beau-père?

De Coucy.
Bij Eng'land en door wie?

de Hertogin.

Door Isabelle, koningskind van Engeland! Zij wacht haar trouwen onderdaan, vazal haars vaders, Sire de Coucy en Graaf van Bedfort als rouwend zondaar aan haar voet, zij wacht den zoon van Frankrijk aan haar borst, om met *haar* liefde *schulden* en met *zijn* wapenschild *verraad* te dekken!

De Coucy.

Verraad!? Wie pleegt verraad!?

de Hertogin.

Herinnert ge u den monnik uit Nogent, toen gij te velde waart?

De Coucy.

Ja; hij kwam voor zijn klooster prebenden beedlen....

de Hertogin.

En bracht u een schriftuur in Gothisch kloosterschrift.

De Coucy.
Juist! juist!

de Hertogin.
Weet gij, Messire, nog door *wie* het document u was gezonden?...

(Kleine pauze.)

de Hertogin.
Als ik niet dwaal, dan was het door een vrouw, die 't handschrift van haar wapenzegel had voorzien.

(De Coucy ontstelt hevig.)

Weet gij nog welke vrouw? En zoudt ge nog haar wapenzegel kennen?

De Coucy.
Wat wilt ge zeggen?

de Hertogin.
Ge herbergt een spion in uw kasteel. Sinds uw tocht in Lombardije, herbergt gij een spion! en die spion was oorzaak van uw nederlaag in Oostenrijk.

De Coucy.
Bij alle Heilgen Gods! Gij dwaalt! gij dwaalt!

de Hertogin.
Hij gaf het krijgsplan van den veldtocht aan uw vijand.

De Coucy.
Gij dwaalt! gij dwaalt!

de Hertogin.
Zie hier èn plan èn wapenzegel, mocht ge soms weiflen in 't herkennen.

De Coucy

(die het zegel zijner vrouw herkent, zeer getroffen)

Ik dank u, Hertogin.

de Hertogin.
Behoud het document!

De Coucy.
Waartoe?

de Hertogin.
Wellicht is het van nut, indien ge uw Britschen Leenheer, uw beau-père, soldij voor uwe schande beed'len moet.

De Coucy

(na heftigen boezemstrijd)

Gij gaat naar Reims? Bereid Valois op mijne neerlaag voor... zeg hem...

de Hertogin

(triumfeerend)

Wat zal ik *uw* Koning zeggen?

De Coucy.
Zeg aan Valois, wat gij het heil van Frankrijk acht!

de Hertogin.
Aan 't Milaneesche Hof kon men niet beter veinzen! Messire de Coucy, verslagen pretendent naar d'Oostenrijksche kroon, wat zal ik uw Koning smeeken? Smeeken voor uw vazallentrouw?! Als uw banier in 't heir van Frankrijk staat?!

De Coucy.
Smeek, Hertogin, wat Riddereer gedoogt.

de Hertogin.
Uw pand?

De Coucy.
Deez' keten uit 't tournooi, waarbij de Koning zelf mij Ridder sloeg!

XI.

Voorhang wordt geopend. De disch is aangerecht in de hal. Ridders, Hovelingen, Hofjonkers, Dames, Dischgenooten, Trompenschal. - De Dames scharen zich om De Coucy te volgen, die den arm aan Violante, de Hertogin, heeft geboden. Maria en Hofdames. Onrust onder de gasten. - Gemompel.

De Coucy tot Buxeul.

Ga, knaap, en wil de Burchtvrouw nooden tot den disch!

Page, Buxeul tegemoetkomend

Gravin van Bedford en Soissons zal niet ten disch verschijnen!

(Luid gemompel. Termijl de gasten zich scharen aan den disch, ziet men Margerita en Béate naar de kapel zich spoeden ter samenkomst met Isabelle.)

EINDE VAN HET II^{de} BEDRIJF.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
Marit.
Een Gedachtenis.

Ik weet het nog zoo goed, alsof 't gisteren gebeurd was, - hoewel ik toen nog niet ouder was dan vijf jaar.

Op een behoorlijken afstand stond ik verbaasd en verlegen, met mijn vinger in den mond, tegen het hek van de pastorie; mijn muts hing achter op 't hoofd.

Zoo iets had ik nog nooit gezien!

Midden op de plaats stond een mooi, groot rijtuig, ‘een Kaleswagen’ had Ola Stijgpaajord het genoemd; en in den stal waren twee vreemde, bruine paarden gekomen. Maar in huis, in de ‘mooie kamer,’ was het ook vol menschen. Daar waren aardige kinderen in sierlijke stadskleeding; en een groote man met een langen baard en een zware stem, die ik hier hooren kon, al was de deur gesloten; en een klein tenger mevrouwtje met een smal, bedroefd gezicht.

Zij dronken bessenwijn en aten fijn brood en gebakjes daar in de kamer; maar wij, kinderen, mochten niet binnen komen, want wij waren niet mooi genoeg aangekleed; en de menschen zouden weer vertrekken, zoodra de paarden uitgerust waren.

Terwijl ik daar zoo sta te kijken, voel ik mijn hoofd van achteren gegrepen en een paar zachte, warme handen worden op mijne oogen gelegd.

Het waren vreemde handen en een vreemde aanraking.

‘O, je bent zeker met hen meegekomen,’ raadde ik.

Zij liet nog niet los.

‘Je bent toch de juffrouw met het mooie schort voor?’

Nu tilde zij me op en keek mij onderzoekend aan met haar donkere, blauwe oogen.

‘Ik ben Marit,’ zeide zij eenvoudig en hartelijk. En toen begon zij zoo vroolijk te lachen, dat er kuiltjes in hare wangen kwamen.

‘En hoe heet jij?’ vroeg zij.

Ik antwoordde niet; - ik moest haar voortdurend aanzien.

‘Jij heet ‘Mijn jongen,’ zeide zij, en bukte zich naar mij, zoodat haar lippen mijn voorhoofd aanraakten.

Op dit oogenblik kwam mijne moeder buiten.

‘Zoo, ben je al bezig?’ vroeg zij lachend.

‘Ja, maar ik ben nog niet ver gekomen,’ antwoordde Marit, haar arm om mijn schouders leggende.

‘Je hebt den wildsten van het troepje gevangen,’ zeide moeder; en toen ging zij naar de vreemdelingen terug in huis.

Marit antwoordde hier niet op; zij pakte mij stevig beet en danste een paar keer met mij in het rond.

Ik hield haar om den hals vast en zoo droeg zij mij naar binnen.

Dit was mijne kennismaking met Marit. En van dat oogenblik af was er een verbond gesloten tusschen ons, zoo vriendschappelijk, en eene liefde zoo innig, dat die nu nog in mijne herinnering bestaat, al is Marit mij lang geleden door den dood ontvallen.

Zij was uit de bergstreek van Röros afkomstig en bij ons in huis gebracht door den predikant van S., bij wien zij gediend had. Zij was zoover met de familie mede gereisd, toen de predikant naar zijn nieuwe en betere standplaats, die meer zuidelijk gelegen was, vertrok.

Toen nu de twee bruine paarden weder ingespannen en allen in het rijtuig gezeten waren, stond Marit bleek, met mijne hand in de hare, naar de kinderen te zien, die op 't punt stonden weg te rijden. Mevrouw knikte haar nog eens voor 't laatst zeer vriendelijk toe en de kinderen wisten niet wat zij zeggen moesten. Toen nam Dominee de teugels in de hand. Hij kon eerst ook geen woord uitbrengen. ‘Vaarwel!’ prevelde hij eindelijk. De paarden trokken aan; er werd nog eens geknikt en gewuifd en met een vluggen zwaai verliet het rijtuig de plaats.

‘Marit’, zeide mijne moeder en legde hare handen op de schouders van het meisje, dat nog stil was blijven staan. ‘Wij zullen trachten het goed samen te vinden’, voegde zij er zacht bij.

‘Ik zal mijn best doen,’ antwoordde Marit en zag haar trouwhartig in de oogen.

Toen gingen wij met moeder naar binnen.

In de kleine kamer, hetzelfde kamertje, waar ik geboren was, speelden wij, kinderen, met Marit. Zij zat bij het venster te spinnen of te naaien; en daarbij vertelde zij ons van allerlei, wat er in de groote wereld buiten ons gebeurde en te zien was. Zij vertelde van de Rörosmijnen met de gevaarlijke diepe gangen; van de scharen mannen uit het noorden, die met vrachten steenkolen van Tönset en Folgen, Kwikne en Aalen, kwamen rijden, in de strenge winternachten, bij noorderlicht en harde koude, bij twintig tot dertig lasten tegelijk; van Finnen en van rendieren, van duizenden dieren over de geheele wereld verspreid, zoover men zien kon.

Als zij dan uitverteld had, kwamen de boeken voor den dag, oude boeken, met verkleurde prenten, met een eigenaardigen geur van oud papier, dat lang ingepakt geweest is.

En dan moesten wij op onze beurt vertellen; maar als wij dan op streek waren en er 't een en ander bij verzonnen, of tweemaal vertelden, dan lachte zij goedig en zeide:

‘Doet er nòg maar wat bij, hoor! Anders is het te kort!’

Wanneer ons bloed overkookte en wij, hardhandige jongens, elkander te lijf gingen, of in een twist ruwe woorden spraken en niet naar haar kalme stem luisterden, dan stond zij bedaard op, legde haar werk uit de hand, deed haar doek om de schouders en verdween en kwam niet terug.

Als zij weg was, werd het akelig stil in de kamer. Wij zaten elkander stom aan te kijken; het werd hoe langer hoe stiller en ten laatste hoorde men hier en daar een zwaren zucht.

Zij sprak er niet over tegen vader of moeder; dat wisten wij; maar misschien zat zij wel ergens alleen te schreien; dat was al eens gebeurd; of misschien was zij bezig met haar kleeren in te pakken, om te vertrekken... voor goed weg te gaan...

Heel voorzichtig sloop een van ons de kamer uit om te gaan zoeken, dan nog een; en eer wij er aan dachten, stonden wij allen om haar heen in een hoek van de gang, of van de plaats; en dan praatte zij met ons en streek ons over de haren; maar zij sprak nooit een woord over hetgeen er straks gebeurd was. Onwillekeurig ontviel haar een grappig gezegde en dan was de geheele bende uitgelaten van blijdschap en troonde haar mede met zooveel drift, dat mijn vader, als hij den optocht tegenkwam, waarschuwde: ‘Zeg jongens! Trekt haar maar niet stuk!’

‘Och - dan moeten zij al erg hard trekken!’ kon zij dan antwoorden en daarbij lachte zij zoo, dat de kuiltjes in de wangen betooverend te voorschijn kwamen.

Marit was bijna drie jaren op de pastorie geweest, toen ik erg ziek werd, midden in den winter. De dokter werd gehaald en hij verklaarde, dat ik de Trondhjemsche keelziekte had, die in den geheelen omtrek heerschte. Zoo noemde men toen bij ons *diphteritis*.

In de koorts hoorde ik toch mijne moeder vragen, of het gevaarlijk was?

‘'t Kan het worden’, antwoordde de dokter. ‘Maar besmettelijk is de ziekte in elk geval’, voegde hij erbij.

Toen werd er besloten, dat ik op de nieuwe verdieping, geheel alleen, zou liggen; van alle anderen af.

Angstig ging ik overeind in bed zitten.

De nieuwe kamer? Daar waar het lijk van den verdronken man gestaan had? Waar 't spookte en waar 's avonds gekermd werd? In die kamer, waar alleen de bisschop had durven slapen, die op zulk een goeden voet met onzen Lieven Heer stond? Ik begon te huilen en vroeg dringend daar niet heen te worden gebracht.

Marit kwam bij mijn bed staan.

‘Je kunt gerust gaan. Jij en ik zijn toch niet bang!’

‘Jij en ik!’ Een gewaarwording van geborgen-zijn vervulde mij. Daar had ik niet aan gedacht.

Ik bleef een oogenblikje stil liggen. Toen zeide ik:

‘Maar dan mag je nooit wegloopen.’

‘Neen, dat zal ik niet; waarom ook?’

‘Dus je zult den geheelen tijd bij mij blijven, 's nachts en overdag ook? Dat moet je mij stellig beloven’.

Marit bukte zich over mij heen en keek mij met hare trouwe oogen geruststellend aan.

‘Dat beloof ik je vast’, zeide zij.

Moeder en de dokter zagen elkander vragend aan.

‘Het zal misschien volle drie weken duren, Marit’, zegt de dokter.

‘Dat heb ik gehoord’, antwoordt zij bedaard en ernstig.

‘Het kan voor de verpleegster ook gevaarlijk worden’.

‘Dat weet ik wel’. Zij schudde mijn kussen op en legde het gemakkelijker onder mijn hoofd; daarna ging zij op den stoel naast het ledikant zitten.

Wederom wisselden moeder en de dokter een snellen blik. ‘Marit is Marit’, fluisterde mijne moeder.

De dokter begreep. Hij keerde zich om en vertrok.

Toen Marit en ik met ons beiden achtergebleven waren - moeder was den dokter naar de gang gevolgd - steunde ik:

‘Zal je heusch altijd, - altijd bij mij blijven?’

Zij streelde mij zacht over mijne haren en verzekerde kalm:

‘Dat heb ik je beloofd.’

En zij is trouw bij mij gebleven, den geheelen tijd. In de drie weken van mijne ziekte heeft zij geen voet gezet buiten de slaapkamer op de nieuwe verdieping der pastorie.

Uit dien tijd met zijn koortsdroomen en verwarde benauwende voorstellingen herinner ik mij niets anders dan Marits lief gezicht, dat ik elk oogenblik, bij dag en bij nacht, kon zien. Die nabijheid verzachtte de pijn, verminderde de benauwdheden; zij bracht slaap gedurende de nachten en sprookjes op de lange dagen, toen er ten laatste teekenen van beterschap begonnen te komen.

Nog vaak heb ik later, wanneer ik door leed getroffen werd, of met tegenspoed te strijden had, mijn best gedaan om mij de gelaatstrekken van vader of moeder in herinnering te roepen, en in het bijzijn van goede, lieve menschen troost en kracht te zoeken. Maar achter dezen zag ik onwillekeurig, in schitterende verlichting, Marit staan, die mij toelachte en bemoedigend aanzag met haar trouwe, sprekende oogen. De herinnering aan die dagen op de ziekenkamer is altijd gebleven en die leeft nog in mij.

In de eerste dagen na mijne beterschap wandelden twee bleeke menschenkinderen over de tuinpaden van de pastorie, nog een weinig duizelig, onder den indruk van den helderen zonneschijn en de sterke, maar frissche winterkoude.

Dit waren Marit en ik, die voor den eersten keer uitgingen na mijne ziekte.

Aan het einde van het grintpad, bij de bocht, kwam vader ons tegen. Hij was uit geweest en nu bleef hij even bij ons staan.

‘Eindelijk dan toch!’ zeide hij verheugd.

‘Ja ja, wij zijn een heelen tijd zwak geweest - veel te lang; maar nu gaat het weer; wij beginnen opnieuw te leven’, antwoordde Marit en lachte met haar eigen hartelijken lach, terwijl zij eerst mij en toen vader toeknikte.

Marit noch ik bleven iets overhouden van de moeilijke weken, die wij in den winter hadden doorgemaakt. Toen de zomer kwam, met mooi warm weer en zonneschijn, was ik weder de wildste van den geheelen troep jongens en Marit liep weer rond als de gezondheid in eigen persoon, stevig en flink, met haar fijn jong gezichtje, de donkere vlechten als een kroon boven het voorhoofd gelegd, het hoofddoekje daar los over heen en in de houding eener koningin. De dagen gingen voor ons om als

sprookjes. Nu eens gingen wij hazenpootjes plukken, witte en lichtroode, op de warme, kale

bergen, ginds bij de smederij; dan schoven wij met de slede langs de glijdbanen in den koesterenden zonneschijn, of wij vlochten kransen van droge heidebloemen op het geurige, hooge mos gezeten, terwijl enkele vroege hommels om ons heen vlogen en gonsden, of een mug zong. Dan weer zaten wij beneden aan het strand in het schemeruur te wachten, of wij soms een visch zagen bovenkomen; en Marit neuriede dan haar vreemde liedjes, volkswijzen uit een streek, die wij nooit hadden gezien...

'Hoe oud ben je eigenlijk, Marit?' vroegen wij soms, wanneer wij op haar aandrongen en zij ons dan, schertsend, vermaande, aandachtig te luisteren naar 't geen onze moeder vertellen zou.

'Al heel, heel oud!' antwoordde zij dan lachend; maar hoe oud zij was, zeide zij nooit. Wij zouden het toch geen van allen geloofd hebben, als zij 't verteld had.

Wij rekenden uit, dat Marit nog heel verbazend lang kon leven en dan was er geen kwaad te duchten.

Maar op een zekeren dag gebeurde er iets, dat mij groot verdriet deed; eigenlijk het grootste in mijn kinderjaren; Marit was verloofd - heusch verloofd met ring en alles!

En een vreemde man uit het dorp, waar zij thuis was, zat elken dag in de knechtskamer en begon te praten, als zij er iets te doen had en nam dan afscheid bij de schuur.

Ik leed aan een mij totnogtoe onbekend gebleven smart. Ik liep in mijn eentje rond en gevoelde mij lusteloos, ja ziek over mijn geheele lichaam.

Eens trof zij mij in die verdrietige stemming aan. Zij legde haar arm om mijn schouders en mij onderzoekend in de oogen ziende, vroeg zij wat mij scheelde.

Ik gaf eerst geen antwoord; ïk stribbelde tegen, nurks en ziek van verdriet als ik was. Maar ten laatste behaalde de oude liefde voor Marit toch de overwinning en onder luid geween barstte ik uit:

'Jij wil gaan trouwen en niet met mij!'

Want ik had mijzelf beloofd, toen ik voor het eerst ernstig aan trouwen dacht, - ik was toen bijna acht jaar oud, - dat Marit mijn vrouwtje zou worden en niemand anders.

Nu lachte Marit mij niet uit, - zooals een andere in hare plaats misschien gedaan zou hebben; zij werd integendeel zeer ernstig, streek mij zachtkens over het hoofd en keek langs mij henen. Het scheen wel, dat zij iets wilde zeggen, maar het geschikte woord niet vinden kon. Langzaam keerde zij zich om en liep door.

Een paar dagen later vertrok die vreemde man, en ik begon in stilte te hopen, dat Marit toch niet met hem zou trouwen.

Maar jawel! Daar vertelde moeder ons, dat het nu zeker was. Marit zou tegen den herfst naar het noorden verhuizen; zij zou daar trouwen en nooit hier terugkomen.

Van dat oogenblik af was alles in huis zoo goed als dood. Er was geen pleizier te halen in het speelhokje onder de trap, waar wij al die mooie stukjes van gebroken goed hadden verguld. Wat gaf het, de verf van den rooden muur af te krassen en met die kalk onze molen, die wij op den berg gebouwd hadden, te beschilderen? Er was niets aan; en op de hooimijt klom ik nu ook niet meer. Ik ging er landerig beneden omheen, of

drentelde het bosch in, - altijd alleen; en dan dacht ik zoo bedroefd aan Marit, die weg zou gaan.

Ten laatste kwam die donkere dag.

Buiten voor de stoep stond Blakken, vaders mooi zwart paard, voor het jachtrijtuig gespannen. De zoo welbekende, rood geschilderde kleerenkist, met de witte, versierde naamcijfers er op, was er achteraan op het plankje gebonden. Marit kwam buiten. Zij zag bleek en men kon het haar aanzien, dat zij geschreid had, toen zij de gang doorkwam met haar donker Zondagsch hoofddoekje om 't hoofd gelegd.

Zij had reeds van vader en moeder afscheid genomen en van mijn twee broers ook. Nu zocht zij mij, want ik was niet in de huiskamer geweest bij het afscheid.

'Neen maar, waar zou die jongen nu zitten?' zeide moeder; en zij ging mij in de keuken zoeken, maar om aanstonds onverrichter zake terug te komen.

Niemand had mij daar gezien.

Zij riep, er kwam geen antwoord.

Vader liep naar de knechtskamer - en kwam terug - alleen; vandaar naar de houtloods - ook alleen terug.

'Wij zullen hem wel van je groeten,' zeide moeder.

Maar daarmede nam Marit geen genoegen; dat kon volstrekt niet, verklaarde zij ernstig. En toen was zijzelf nog eens gaan zoeken, op al mijne geliefkoosde plekjes eerst, en daarna overal waar ik maar zou kunnen zijn en waar ik gevaar kon loopen een ongeluk te krijgen.

Ten laatste ging zij, als door de stem van heur hart geleid, naar de nieuwe kamer.

Daar vond zij mij.

In de ziekenkamer van verleden winter had ik mij verstopt, niet tegenstaande mijne vrees voor dat afgelegen vertrek en daar lag ik nu op den grond, gerust in den slaap al mijn verdriet vergetend.

Ik werd wakker, toen ik voelde, dat Marit mij herhaalde keeren op de wang kuste, terwijl hare tranen vielen. Zij had mij van den grond opgetild en nu sloeg ik mijn beide armen stevig om haar hals.

In die houding droeg zij mij naar beneden.

'Beste Marit, - was hij daar?' vroeg moeder ontroerd.

Plotseling werd de diepte van die kinderlijke genegenheid duidelijk voor haar, en na een glimlachenden blik met vader gewisseld te hebben, nam zij mij van haar over.

Marit liet haar hoofd tegen moeder aanleunen en zeide onder een nieuwen stroom van tranen:

'Ik moest liever niet weggaan - het is zoo moeielijk!'

De anderen stonden met een vraag in de oogen rondom haar heen.

'Marit, mijn beste Marit,' fluisterde moeder en streek haar liefkoozend over de wangen. Zij wist niet, wat zij doen of zeggen zoude, maar zij was innig aangedaan.

Toen ik mijn hoofd omdraaide, zag ik vader van eenigen afstand naar ons kijken; hij kneep zijne handen saam, dat deed hij altijd, als iets hem ernstig trof.

Nu kuchte hij even - met het bekende droge hoestje, wanneer er iets van gewicht gezegd moest worden.

'Moeder,' begon hij, halfluid.

Zij maakte zich voorzichtig uit mijn omhelzing los en trad naar hem toe. Marit zette mij op den grond; maar zij bleef bij mij staan, hare oogen stijf gericht op mijn hand, die zij werktuigelijk maar vriendelijk bleef streelen.

Vader en moeder spraken een poosje samen; hij stelde iets voor en zij vroeg het een en ander. Ten laatste keerde moeder zich om. 'Ja', zeide zij, 'zóó zou het misschien wel geschikt kunnen worden;' en toen kwam zij langzaam weer naar ons toe.

Marit zag op - bedeesd - verlegen - als om verontschuldiging vragende voor hare tranen.

'Zeg - zouden jullie op de nieuwe verdieping kunnen wonen?' vroeg moeder nu duidelijk verstaanbaar.

Marits aangezicht straalde van blijdschap.

'Zou dàt waarlijk geschikt kunnen worden?' zeide zij.

'Ja, dat zal wel gaan, Marit'.

'O, lieve, beste mevrouw!' fluisterde Marit, mijn moeders beide handen drukkend - 'Lieve hemel, wat is dat vriendelijk van u bedacht!'

Maar nu barstte het gejubel bij ons, kinderen, los! Wij stormden van moeder naar Marit - van haar naar vader; en toen op alle vier den berg op, en weer naar beneden geduikeld - het trapje op en weer af - en aldoor juichend: 'Hoezee! hoezee! Marit gaat niet weg, zij blijft bij ons - hoezee, hoezee!'

Wij wisten van blijdschap niet, wat wij doen zouden, wij waren als losgelaten jachthonden, zoo uitgelaten, tot vader eindelijk riep:

'Nou, nou, jongens! nou, nou!'

Maar het geheele personeel van de pastorie stond vergenoegd naar ons te kijken. De enkele voorbijgangers bleven stilstaan. Zelfs de oude Erik Toll hield even op met het houthakken bij de schuur en knikte ons vroolijk toe.

'Dan zal het voor mij zeker het beste zijn, om te keeren en uit te spannen', zeide Ola Stygpaajord bedaard. Hij nam de leidsels in de hand en riep zachtjes tegen Blakken, dat zij samen weer naar stal moesten.

'Er zal niets anders voor jullie tweeën op zitten', zeide Marit, met haar welbekenden lach en de kuiltjes in de wangen.

Zoo werd alles geschikt. Marit trouwde en na haar huwelijk namen zij en haar man hun intrek in het groote huis; de nieuwe verdieping werd aan hen afgestaan. Marit bleef mijne moeder behulpzaam in de huishouding op drukke dagen; haar man deed kleine diensten in den tuin en in de schuur. Het akelig afscheid van mijn lieve Marit was dus voor goed afgewimpeld en hoewel hier in huis iedereen van haar hield, was toch niemand zoo gelukkig als ik.

In 't volgende jaar begon vader erover te spreken, dat ik naar een kostschool zou moeten en het duurde niet lang, of dat besluit werd ten uitvoer gebracht en ik ging naar de school te Upsala; met Kerstmis en in de vacantieweken mocht ik thuis komen.

Ik leerde flink; behaalde mijn diploma; werd student en later candidaat in de medicijnen. Te Upsala had ik een aardige kamer en een paar vrienden - meer verlangde ik niet.

Op een somberen winterdag kwam er een brief van mijne moeder. Dit vond ik vreemd, want anders nam vader onze briefwisseling voor zijne rekening. Maar toen ik den inhoud gelezen had, begreep ik best, waarom die goede moeder nu bij uitzondering schreef. Zij had stellig gevreesd, dat vader mij niet voorzichtig genoeg datgene zou zeggen, wat ik toch weten moest. Zij vertelde mij, dat Marit in den laatsten tijd niet heel wel geweest was. Na vijf jaren getrouwd te zijn, verwachtte zij nu voor het eerst een kindje; en behalve Marit zelf zagen allen, ook de dokter, zeer tegen de groote gebeurtenis op. Maar Marit hield zich, zoo als men van haar verwachten kon, dapper. Zij verheugde zich innig over het vooruitzicht nu een eigen kind te zullen hebben; zij hield zoo hartelijk veel van die kleine menschjes. Trouwens, dit had zij wel bewezen in de jaren, die zij bij ons op de pastorie had doorgebracht.

Op mijn verzoek zorgde moeder ervoor mij geregeld te laten weten, hoe het ‘mijn vriendin Marit’ ging. Maar de berichten werden hoe langer hoe ongunstiger. Of ik niet over mocht komen? Neen, dat ging niet; midden uit de lessen en zoo kort voor de vacantie. Over drie weken was het Paschen. Dadelijk gevaar zag de dokter niet; wij moesten het beste hopen.

Ten laatste kwam er zulke slechte tijding van verzwakking en gedurige flauwten, dat ik, zonder vader om verlof te vragen, mijn valies pakte en naar huis reisde. Hoe zou ik den toestand daar vinden?

Met hartkloppingen zag ik de witgeschilderde pastorie tusschen de boomen; dààr lag die lieve goede Marit, die altijd zoo flink en gezond geweest was, nu hulpbehoevend te bed. Of zij ook naar mij zou verlangd hebben? Zeker wel. Onze blijdschap was, telkens als ik op de vacantiedagen thuiskwam, wederkeerig geweest.

Ik stapte in huis. Wat was 't hier stil! Ook van de anders zoo drukke jongens hoorde men geen geluid; iedereen vreesde Marit te zullen hinderen. Daar kwam moeder naar beneden. Wat bleeker dan anders, maar toch bedaard, zooals mijn goede moeder onder alle omstandigheden was, drukte zij mij de hand.

‘Goed, dat je overgekomen zijt, Axel’, zeide zij vriendelijk. En toen:

‘Marit zal ook blij zijn.’

‘Hoe is het met haar?’

‘Niet zonder gevaar, maar zij mag dit niet weten; dus houdt je goed tegenover haar.’

‘Zeker, ik zal mijn best doen. Kan ik naar boven gaan?’

‘Ja, maar denk erom, dat je voorzichtig moet zijn.’

Dit kostte mij meer inspanning dan ik gedacht had, toen ik de zieke daar met gesloten oogen, waaronder donkere kringen, zag liggen; hoe smal en bleek was het vroeger frissche, ronde gezicht geworden; en dadelijk bij het binnenkomen hoorde ik hare hijgende, gejaagde ademhaling.

‘Dag Marit - hoe gaat het je?’ zeide ik, zoo gewoon mogelijk.

Bij den klank van mijne stem sloeg Marit de oogen op en er gleed een heel zacht glimlachje over haar gelaat.

‘Mijn jongen!’ fluisterde zij ‘goed dat ik je weer eens zie, ik verlangde zoo naar je!’ En zij stak een vermagerde, witte hand naar mij uit.

Ik nam die gloeiend warme vingers tusschen mijne twee handen. ‘Wij

mogen nog niet veel praten, Marit, dat is niet goed voor je; straks vertel ik je meer, hoor.'

Nu eerst zag ik in den hoek van de kamer, aan een tafeltje zitten, een derden persoon. Het was haar man. Hij groette mij met een zwijgend hoofdknikje. Op zijn gelaat stond oprechte droefheid te lezen.

Marit trok mijne hand, die zij nog vasthield, dichter naar zich toe. Zij fluisterde nog eens: 'Mijn jongen!' en toen sloot zij hare oogen, om die niet meer te openen. Een toestand van verdooving nam de overhand, tot zij voor altijd insliep. - Ik moest naar Upsala terug, daar het examen mij over enkele dagen te wachten stond. Zoodra het zou zijn afgeloopen, wilde ik weder hier komen om het graf van mijne trouwe vriendin te bezoeken. Dit deed ik. Ik plantte een jonge den op Marits graf, tot een gedachtenis.

Geen van ons, broers en zusters, zal haar vergeten; maar ik heb steeds het gevoel, dat zij '*Mijne Marit*' geweest is.

Naar het Deensch van KONRAD DAHL.

Levenswoorden.

Over uw tijd hebt gij geen macht; het staat niet aan u een bedorven wereld te hervormen. Over één mensch echter hebt gij wel bepaalde, onbeperkte, onbedwingbare macht. Welnu, hervorm dien mensch, dan doet gij iets, ja, gij doet veel en uw werk en uw leven zijn niet verloren.

CARLYLE.

Het is werkelijk zoo! Wij hebben, - om de oude spreekwijs te nemen - wij hebben God vergeten, of - volgens het moderne dialect en meer overeenkomstig de waarheid der zaak - wij hebben het wezen dezer wereld opgevat, zooals *het niet is.* Wij hebben het oog gesloten voor den eeuwigen aard der dingen en zien alleen den schijn. Wij gelooven, dat het innerlijk wezen dezer wereld slechts een groot onbegrijpelijk vraagteeken is. Wat den uiterlijken vorm aangaat, lijkt die wereld het meest op een grooten veestal en een werkhuis met een enorme keuken en lange eettafels, en de wijste man is hij, die aan zulk een tafel een plaats weet te vinden.

Alle waarheid in deze wereld heet onzeker; alleen winst en verlies, eten en drinken is en blijft voor den praktischen man werkelijkheid.

Met de volken, welke ongelukkig en ellendig geworden zijn, is het in den grond ook zoo. De oude leiders der volken, profeten, priesters, of hoe men ze ook noemen wil, wisten dit heel goed en leerden het zoo krachtig mogelijk om het diep in te prenten. De moderne aanvoerders der volken, die eveneens verschillende namen hebben, - journalisten, staatslieden enz. - hebben dit geheel vergeten en zijn steeds bereid het te ontkennen.

Toch blijft het onloochenbaar en er bestaat niet de minste twijfel, dat het ons zal worden geleerd, tot wij het weder belijden. Wij zullen gegeeseld en getuchtigd worden, tot wij het geleerd hebben en wij zullen het eindelijk leeren, of ten doode gestriemd worden. Niet naar de wetten der feiten hebt gij geleefd, maar naar de wetten van bedrog en list en opzettelijke of niet opzettelijke miskenning der werkelijkheid.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Prof. Dr. W. Koster. Kant's noumenale wereld en de zinnelijke waarnemingen. - Haarlem, Tjeenk Willink, 1907.

Kort na het overlijden van den oud-hoogleeraar zag dit geschrift het licht. Daar ik eerst plan had, een uitvoeriger beschouwing van het onderwerp en het boek te schrijven, komt deze bespreking later, dan ik wel wenschte. - Over het probleem der betrekking tusschen een noumenale wereld, een vaste gesystematiseerde werkelijkheidsvoorstelling, en ter anderer zijde den stroom der zinnelijke waarnemingen, daarover worden door prof. K. vele en velerlei opmerkingen gemaakt, min of meer vastgeknoopt aan Kant's opvattingen. - Ook dit geschrift, als menigeen zijner voorgangers, geeft blijk van de groote waardeering, die deze medicus had voor de wijsbegeerte. Kritiek geven op dit posthume geschrift, gaat niet wel. Maar mijn bovenbedoeld opstel, dat als een antwoord op het boek zich bezig hield met de door Koster aangewezen zijden van het hoofdprobleem, miste helaas de ‘succulentie’ der zinnelijke gewaarwording. Moge het dan menigeen maar gaan als mij, dat hij zich door Koster's boek opnieuw aangespoord voelt, om na te denken over de door hem beschouwde vraagstukken.

D.G.

Het kenvermogen van het Medegevoel, door Jan Helenus Ferguson. - 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1907.

Dat een ruim 80jarig schrijver zich de moeite van het boekschrijven getroost, om een eigen theorie aan zijn medemenschen voor te leggen, ziet men niet dikwijls. En dan nog iemand, die in Indië woont, waar het toch moeilijker is, om het intellectueel leven van Europa te volgen dan hier. Dat verzekert het boek al belangstelling. En die belangstelling is het ook waard. Een beoefenaar der wetenschap zal zich op 't eerste gezicht wel niet aangetrokken gevoelen tot dit werk, en daar is ook ampele reden voor, maar 't zou toch jammer zijn, als om het eenigszins zonderling en onwetenschappelijk uiterlijk geen belangstelling vond, wat er in dit boek wordt opgemerkt, als gevolg van een zeer reëele kracht van denken. Voor het boek is het een gebrek, voor de theorie zeer zeker, dat het zoo onafgewerkt is, intuïtief meer dan betoogend, niet in samenhang het een met het ander. Het goede zit in de afzonderlijke deelen, en wat daar in staat, is nog niet bepaald overbodig om overdacht te worden. De schrijver had er m.i. een aantal aphorismen van moeten maken.

D.G.

Zielkunde en Algemeene onderwijsleer. Een studieboek voor candidaat-hoofdonderwijzers, door B. Laarman, h.d.s. 2e dr. - Groningen, Noordhoff, 1908.

Of het bovengenoemde boek voldoende is, om te slagen voor de hoofdacte, zal de praktijk het best kunnen leeren. Daarover spreken we verder dus niet. Maar wel is zeker voor ons, dat hier een zeer doordacht geschrift wordt aangeboden. Het overzicht der psychologie, in verband met onderwijs en opvoeding, en voor-

zien van eenige mededeelingen uit de logica, is in al zijn beknoptheid vrij volledig en vooral helder. Ook is het gedeelte over de methodiek niet los van het psychologisch stuk, maar voortdurend blijven schrijver en lezer zich het innig verband tusschen deze twee bewust. Ieder, die met opvoeding en onderwijs te maken heeft, zal hier een goed boek kunnen lezen.

Eenige opmerkingen gelieve de schrijver te beschouwen als blijk van belangstelling. Had op blz. 1 en 2 niet iets duidelijker kunnen gezegd worden, dat het stoffelijk proces niet *overgaat in* een geestelijk proces, dat het ten minste heel goed anders kan zijn en de 'overgang' enorme logische bezwaren heeft? (vgl. ook blz. 5, *door* en tijdens de werking der prikkels ontstaan de enkelvoudige gewaarwordingen). De schr. zegt wel niet bepaald te veel, maar in deze hoogst belangrijke zaak is alle misverstand bedenkelijk. Er kan met recht bezwaar gemaakt worden tegen schr's mededeelingen over den 'omvang' van een begrip (blz. 24). - Bij 't lezen van de vierde grondstelling der methodiek dringt zich de vraag aan mij op: kan de O.L.S. geen taak aanwijzen met betrekking tot religie evenzoo goed als met betrekking tot het moreele gebied? (blz. 96, 97, 84 noot). - Op blz. 101 is het stukje over inductie voor elken wijsgeerig oningewijde te kort. Ik geloof ook, dat de plaats der deductie nog ergens anders is dan alleen bij de toepassing. Dit onderwerp schijnt mij niet het best geslaagde. - Schrijver besluit met een mooi aanhangsel over concentratie, waarvan hij een tegenstander blijkt. Maar zou de 'Überbürdungsfrage', nu het middel van concentratie wordt opgegeven, niet nog als probleem of gevaar een woordje verdienen in de methodiek? V.E.O. is helaas niet voor de grap opgericht.

D.G.

De redelijkheid der religie, door Dr. A.H. de Hartog. - Amersfoort, P.Dz. Veen.

Dr. De Hartog is ongetwijfeld een zeer bekwaam man en een zeer vruchtbaar schrijver. Van orthodoxen huize en van rechtzinnige beginselen, staat hij toch onder den invloed en is hij zeer goed op de hoogte van wat op het gebied van het profane denken omgaat. Geen wonder, dat hij behoefte gevoelde een boek te schrijven, welks apologetisch doel blijkt uit den titel. Later kom ik misschien op dit boek terug. Hier moge eene korte kenschetsing voldoende zijn.

Zeer terecht wordt begonnen met eene omschrijving van religie. 'Religie is onmiddellijk levensbesef aangaande hooger eenheid en den band, die den enkele met deze eenheid bindt.' De schr. nu beoogt in een viertal hoofdstukken - Natuurwetenschap, Zielkunde, Kennisleer, Geschiedenis en Wijsbegeerte - aan te toonen, 'dat de religieuze mensch de wáárlijk wetenschappelijke is, omdat hij zich leeren laat door het heelal, waarin Gods gedachten verwerkelijkt zijn. De *rede* verzet zich niet tegen de religie, integendeel, zij handhaaft haar, daarom kan het slechts de *wil* des menschen zijn, die haar vijand is.' Alle vier hoofdstukken nu toonen eene groote belezenheid, meer dan eens een helder inzicht en een scherp oordeel. Wat intuïtief gegrepen werd of gegeven, kan en moet voor de rechtbank der rede bestaan. Deze noodzaakt ons niet, dit intuïtieve te laten varen, integendeel. Eene gedachte of stelling, wel de moeite waard te verdedigen en niet overbodig te verdedigen ook.

Intusschen blijft 't niet bij deze apologie, die, aldus opgevat, in heel wat korter bestek had kunnen worden saamgevat. 't Mag niemand verbazen. De schr. verdedigt niet slechts zijn *belief*, maar ook zijn *over-belief*. Daar is zijne Achilleshiel. Nu wil ik niet ontkennen, dat hij ook dit vaak met veel talent doet, maar moet toch vragen, of hij hier zijne eigene gedachten voldoende heeft doorgedacht. Op mij althans maakt 't meer dan eens den in druk, dat hij, zij 't dan misschien ook onbewust, hinkt op twee gedachten.

Dat is de zwakke zijde van het boek en voor wie het kritisch leest tevens de meest merkwaardige. Men krijgt ook hier niet den indruk van een man uit één stuk. Men ziet hier een geestesproces in zijne wording en ontwikkeling, oud en nieuw strijden om de heerschappij. Voor wie geen drijver is, maar belangstellend

toeschouwer een gezicht, dat de moeite van het kijken waard is. Juist omdat Dr. De Hartog niet maar de eerste de beste is. 't Komt mij voor, dat er in zijn geest nog iets is van het chaotische, waarin Hooger Licht en Hooger Woord meer orde zullen brengen.

Nu is de macht der traditie, die wel immer groot zal blijven, m.i. nog te groot. Evenwel, dit te zeggen verhindert niet, dat hier zeer veel goeds geboden wordt. Een 179-tal aanteekeningen en eene ‘woordverklaring’ verhoogen de waarde dezer apologie.

E.

P.B.W.

Kerk en Secte, Serie I, No. 9. - De Nederlandsche Hervormde Kerk in haar tegenwoordigen toestand, door H.H. Barger, Predikant te Utrecht. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De schr. zelf geeft de inhoudsopgave: Belang der kerk voor het volksleven; bestuursinrichting vóór 1816; na 1816; pogingen tot reorganisatie; beginselen van kerkregeering. Het beheer der kerkelijke goederen; geschiedenis daarvan; de predikantstractementen. De leer der kerk; bij de invoering der organisatie van 1816; de onderscheidene richtingen; leertucht; wat willen de onderscheidene richtingen?; besluit. Men weet dus, wat men hier kan vinden. Een paar opmerkingen nog.

Volgens de laatste volkstelling zou 't aantal Ned. Hervormden hebben bedragen 2.471.021. Wie ooit een volksteller en invuller van telkaarten aan 't werk zag, gelooft er niets van.

Heeft het eerste modernisme inderdaad alles verworpen, wat de grenzen van het menschelijk begrijpen te boven ging en waren er onder hen ook niet, die het gemoed een woordje lieten meespreken? Ik noem Hoekstra, wiens invloed niet gering was en citeer van Opzoomer: ‘niet op bewijzen rust ons godsdienstig geloof, maar op ons godsdienstig gevoel’ (De Godsdienst, bl. 128). Er zijn zulke intellectualisten geweest en ze zijn er nog, helaas! Maar vormen ze de meerderheid? Waren en zijn er onder de orthodoxen geene intellectualisten? Intusschen wordt ook hier weer open en eerlijk uitgesproken, dat er werking is in de orthodoxie. Kenmerkend is m.i.: ‘Maar zij, die op herleving van het Kerkelijk gezag in de handhaving der leer hopen, vleien zich, naar ik meen, met een toekomst die nooit meer zal aanbreken.’

Voorts dunkt 't mij te stout, als beweerd wordt: De Ned. Herv. kerk is nog altijd volkskerk gebleven. Voor sommige streken van ons land mag dit gelden, van andere zeker niet.

Intusschen, deze opmerkingen verhinderen niet, dat in dit nummer hoogelijk gewaardeerd moeten worden zoowel de groote onpartijdigheid als de milde geest van verdraagzaamheid en de heldere uiteenzetting. Dit beantwoordt daardoor uitstekend aan zijn doel, terwijl een paar korreltjes Attisch zout het uit den aard der zaak vrij droge, toch zeer belangrijke voedsel beter genietelijk maken.

E.

P.B.W.

‘Levensvragen’ Serie II, No. 6. De moderne mensch en 't geloof aan bijzondere openbaring, door Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De onderstellingen en geheel de inhoud van dit geloof zijn: het bestaan van een God boven deze wereld, maar zich in deze wereld in Jezus Christus openbarende. Deze nu ‘zijn niet alleen den modernen mensch onbekend, zij druischen geheel in tegen wat hem tot modern mensch maakt.’ De beste apologetiek is daarom deze: ‘uit het wereldsch denken, gevoelen en trachten datgene los te maken, wat er van christelijke waarheid en behoefte in schuilt’. Van de moderne beschaving kan men niet spreken als van een wel-sluitend geheel. Ook mag niet verzwegen, ‘dat de diepste grond van het verwerpen van Gods bijzondere openbaring in dezen toestand van het hart ligt.’ De vraag moet dus op psychologisch terrein gebracht worden. Eene duidelijke en eigenlijk ook een volledige beschrijving

der bijzondere openbaring acht de schr. gegeven in Hebr. I: 1. Naast deze bijz. openbaring is dan ook eene ‘algemeene’ openbaring Gods, in wereld en mensch, al heeft de zonde 't besef van dit alles verduisterd. En verder is deze bijzondere openbaring niet afgesloten, maar duurt zij voort. In Jezus is zij voltooid, maar zij kan hem nooit ontgroeien. *Zij heeft haar bepaaldheid niet in scherpe begripsbepaling, maar als levensinhoud.* Juist omdat zij een werkelijkheid is, komt zij aan de behoeften van den modernen mensch tegemoet. Door in Jezus Christus te gelooven onderwerpen wij ons aan 't gezag Gods. ‘De macht waarmee hij ons gemoed en onze gedachte aan zich bindt, onze harten en onze wegen leidt; en de zegen dien wij ervaren door ons aan die leiding over te geven: ziedaar waarin wij den aard van het ware gezag leeren kennen.’

Van de zinnen, die ik, lezende en herlezende, aanstreepte, geven de bovengegenoemde een indruk van den gedachtengang. In den gecursiveerden zin ligt m.i. de Achilles-hiel dezer brochure. Veel daarin las ik met instemming en menigeen zal met meer dan eene opmerking zijne winst kunnen doen. Vooral wat op bl. 27 en 28 over onzen gemeenschapszin gezegd wordt, is de overdenking waard.

E.

P.B.W.

Jezus Christus voor onzen tijd. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Dit werk is een verzamelwerk, verschillende schrijvers leverden hunne bijdragen. De eerste is van Prof. Chantepie de la Saussaye: Het eeuwig evangelie en de historie. Mij verbaasde eenigszins de lof aan 't werk van den beslist vrijzinnigen Weinel toegezwaaid. Daarnaast trof mij de uitspraak: ‘Die evangelische geschiedenis als historische openbaring te leeren verstaan en in de bijzonderheden ervan Jezus altijd beter te leeren kennen: ziedaar de taak der gemeente van heden met nadruk gesteld.’ Prof. Baljon schrijft over ‘de bronnen voor het leven van Jezus.’ Hij doet 't op duidelijke en bevattelijke wijze. Het standpunt komt uit in eene uitspraak als de volgende: ‘Wie tot de bronnen van Jezus' leven nadert met de vooropgezette meening, dat het bovenmenschelijke daaruit geëlimineerd moet worden, doet haar geweld aan. Hij noeme zijne handelwijs gelijk hij wil, maar zij is niet zuiver historisch of wetenschappelijk.’ Terecht wordt de stelling gehandhaafd, dat een der bronnen voor onze beschrijving van Jezus' leven ons eigen geloofsleven is. Vooral Weinel heeft dit duidelijk doen zien. ‘Wie den Christus teekent, geeft onwillekeurig zijnen Christus’, zegt prof. Baljon. Daarnaast erkent hij echter, dat een wetenschappelijk man naar objectiviteit streven moet. De synoptische kwestie wordt uiteengezet. Wat het historisch karakter van het vierde evangelie betreft, dit staat in dit opzicht bij de eerste drie evangeliën achter. Hier moet ik er even op wijzen, dat de schrijvers der volgende opstellen daarmede al bizonder weinig rekening houden.

De heer Roozemeijer schrijft over Jezus' persoonlijkheid. Bij dit opstel plaats ik eenige vraagteekens. Was Jezus' tijd inderdaad die van Israëls diepst verval? Is Jezus zonder eenige eenzijdigheid hoegenaamd? Was hij zonder zonde, ook al noemt hij zich niet een zondaar? Doet de loochening der wonderen inderdaad zoo weinig

overblijven? Staan zij inderdaad vast door de betrouwbaarheid der Apostolische prediking? Van 't *feit* der opstanding wordt gesproken; lichamelijk of geestelijk?

Prof. Daubanton teekent Jezus' prediking van het Godsrijk, zijn universalisme, zijn zedelijk geestelijk bestaan. Terecht wordt er op gewezen, dat wij Jezus' leerbeeld moeten zien tegen den Israëlitieschen achtergrond. Ten onrechte wordt gesproken van zijne nederbuigende liefde. Fijn en juist is de onderscheiding, dat zijn 'vervullen' niet is atomistiek maar organische ontwikkeling. 't Slot, over Jezus' toekomst-voorstelling, vind ik niet principiëel genoeg. 't Blijft eene moeilijke, m.i. vooralsnog onopgeloste kwestie.

Het verlossingswerk van Jezus Christus wordt besproken door Dr. Slotemaker de Bruïne. Dat Harnack aan Jezus eene plaats weigert (of is niet Harnack bl. 216

bedoeld?) in het door hem verkondigde evangelie, acht ik, zacht gezegd, zeer twijfelachtig. Zegt hij niet: ‘achter elk woord, iedere uitspraak staat Jezus zelf met zijne gansche persoonlijkheid?’ Dat is juist 't tegenovergestelde. Dat de kern van wat later werd ontwikkeld reeds in het Evangelie-zelf ligt, is eene bewering, die ik evenmin gaarne voor mijne rekening zou nemen. Tusschen Lucas XV en Anselmus ligt inderdaad de Romeinsche rechtsopvatting. In Luc. XV is van plaatsvervanging geen sprake. Een beroep op het onbewuste acht ik voorts dan alleen van kracht, als het bewuste leven ons in den steek laat. Hier is trouwens alles nog zeer vaag.

De heer G.J.A. Jonker houdt eene apologie voor ‘de geheel eenige beteekenis van Jezus Christus, ook voor onzen tijd.’ Van dit laatste opstel zeg ik, ook al heb ik mijne op- en aanmerkingen: lest best. Eene weldadige warmte en innigheid kwam er mij uit tegen. Even moet ik vragen: wat is U meer, loutering of vergeving van zonde? Wat op bl. 307 van ‘religieus genie’ wordt gezegd, is ook reeds door Prof. Hoekstra betoogd. Dit als bewijs van instemming van een niet-geestverwant. Met hem willen ook wij tegenover de profetie van het einde des Christendoms zijn begin profeteeren. ‘Het is nog niet uit, het begint pas. De zoogenaamde stervenskrampen zijn geboorteweeën. Het rood, dat de wolken kleurt, geen avond- maar morgenrood, Christus komt’.

Treffend is, dat de hooggeleerden op menig punt vrijzinniger zijn dan de predikanten. Er is tusschen deze orthodoxe heeren verscheidenheid, nuanceering van richting.

Gaarne beveel ik het boek aan. En geestverwanten èn tegenstanders naar rechts en links mogen 't ter hand nemen. Voor allen valt er uit te leeren. Ook stichting te vinden. Eene moeilijke kunst is hier betracht: over moeilijke dingen klaar en tegelijk warm te schrijven. Dat heeft bewaard voor duisternis, die verdriet en eentonigheid, die verveelt.

E.

P.B.W.

Erasmus en de Nederlandsche Reformatie, door Dr. F. Pijper, hoogleeraar te Leiden. - Boekhandel en Drukkerij E.J. Brill, Leiden.

Een herdruk uit de handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1906-1907, die zich zeer aangenaam laat lezen. ‘Een schoon onderwerp!’ Nu, mooi is 't begin niet voor een kring van taalkenners, belletristen enz. Als 't woord ‘mooi’ hier niet deftig genoeg was, waarom dan niet gezegd ‘dankbaar’, want dat is 't vooral, ook om de wijze waarop Dr. P. 't behandelt. Maar niet meer over een misplaatst woord.

Prof. P. is daarom in zijne voordracht uitstekend geslaagd, omdat hij uit een schat van bronnen geeft, wat de vrucht is zijner geschiedkundige nasporingen en groote belezenheid. Niemand onder zijne hoorders of lezers zal na 't aanhooren of lezen van dit stuk niet gevoeld en verstaan hebben, dat Erasmus' invloed vooral op de oorspronkelijke reformatie hier te lande niet gering is geweest. Onder dien invloed stonden in de eerste plaats de rectoren der Latijnsche scholen, dan eene categorie van mannen, evenzeer staatslieden als geleerden, die tusschen de voorstanders van

het volstrekte behoud en de besliste Hervormingsgezinden in stonden. En daarnaast een derde groep, bij uitnemendheid de vertegenwoordigers der oorspronkelijk Nederlandsche, Nationale Reformatorische richting. De Haagsche advocaat Cornelis Hoen is er een vertegenwoordiger van. Ook Cornelis van der Heijden, wiens hart evenmin als dat van Erasmus los was van de katholieke kerk. Voorts Angelus Merula, de pastoor van Heenvliet, Regnerus Praedinius en Joannes Anastasius Veluanus. Met een polemisch doel is deze voordracht niet gehouden. ‘Mijn doel was geen ander dan mede te deelen, wat omtrent den aard en den onderlingen samenhang van eenige belangrijke verschijnselen uit de eerste periode der Nederlandsche hervormingsgeschiedenis in den laatsten tijd aan het licht is gekomen.’ Zooals gezegd: zeer de lezing waard. In zekeren zin ook eene rehabi-

litatie. Doet Erasmus in zijne houding tegenover de moederkerk niet soms aan Peter Rosegger denken, al is deze minder geleerd? Is er ook geen overeenkomst tusschen Erasmus en de aanhangers der Doopersche beweging? Ik meen ze wel in eenige punten te bespeuren.

E.

P.B.W.

Nieuwe Banen, Tijdschrift ter Verdediging en Verdieping van de Christelijke Wereldbeschouwing onder Redactie van Dr. A.H. de Hartog. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De uitgeefster kondigt aan, dat dit tijdschrift een eigen plaats *zal* weten in te nemen, waarvoor de naam des Redacteurs borg is. Mannen van wetenschap, twijfelaars zullen hier vinden, wat voor hen van beteekenis is. Enkele buitenlandsche geleerden, o.a. Dennert, Eucken, Reinke zegden artikelen toe, die door den Redacteur zullen worden vertaald.

Uit de tweede, ons ter recensie gezonden aflevering, treft ons in Dr. de Hartog's artikel ‘Supra-historisch’ vooral de volgende pericoop: ‘religie in den hoogsten zin des woords vereischt een nimmer rustende, altijd door uitgaande werking Gods, die als hoogste constant niet slechts ideëel, naar de gedachte, maar ook reëel, naar de kracht, naar Gods wil haar werk voleindigt. Op allerlei wijzen zullen wij dit in ons tijdschrift toelichten en bevestigen’. Geheel duidelijk is mij dit niet; vermoedelijk behoor ik dus tot die nuchteren, wien wat Dr. de H. hier schreef ‘te onbestemd’ is. Toch begrijp ik wel eenigszins, welken kant men uit wil. 't Goed recht daartoe erken ik gaarne, maar niet als 't eenige.

E.

P.B.W.

Succes in het leven. Naar het Amerikaansch van Emil Reich, schrijver van: ‘Success among Nations’, enz. Door H.S.M. van Wickevoort Crommelin. - Haarlem, Vincent Loosjes, 1907.

Men heeft tegenwoordig een vracht boeken van dit soort: wegen en middelen om vooruit te komen; in verband daarmee vorming van den wil en machtverkrijging over den wil van anderen, enz. Amerika zou Amerika niet zijn, indien er niet veel ‘humbug’ onder was. Over het lichaam praat en schrijft men even vlot als over den geest. Men kan honderd jaar, zoo niet meer worden, als men de vele wijze lessen der hygiëne volgt.

Toch, indien men rondziet en hoort, zou men zoo zeggen: 't is alles lak; de menschen leven wel iets langer, maar het meerendeel wordt zwakker naar geest en lichaam, - wat gewoonlijk gepaard gaat.

Worden die mooie boeken dan niet gelezen? Ik weet het niet; misschien dienen zij voor afleiding, uitspanning; misschien staan zij voor bluf in de kast; of wekken

zij voor een oogenblik de verbeelding op en denkt men een wijle: zoo kan, zoo moest het zijn, maar is het volgende oogenblik vergeten, wat men gedacht of gezegd heeft, - zooals men voor den spiegel staat en straks niet meer weet, hoe men er uitziet.

Of *Succes in het leven* veel succes zal hebben in ons land, durf ik niet voorspellen. Emil Reich lijkt mij een Duitsch-Amerikaan, die uit het moederland de zucht heeft meegenomen om van de altijd moeilijke levensregeling een stelsel te maken en die ook veel van abstracties houdt, wat bij dit onderwerp zeker niet wenschelijk is. Daarbij is hij wat breed van taal en zinbouw. Het boek, dat hier en daar nuttige wenken geeft, is daardoor nu en dan taai geworden, wat zulke boeken niet moeten zijn.

Ook is Reich niet altijd een veilige gids. Op blz. 25 komt hij b.v. op tegen de algemeen gehuldigde spaarzaamheid en meent, dat men op zijn tijd tegen een beetje schuldmaken niet moet opzien. Naar de moderne begrippen is dit ook zoo, maar men vergeet, dat men, werkend met eens andermans geld, ook indien men het er op aanlegt er geen rente voor te betalen, toch een dubbele verantwoordelijkheid draagt, waartegen een eerlijk mensch opziet, en terecht.

Op blz. 3 heeft men de geschiedenis van een speld. Talleyrand roept een sollicitant, dien hij eerst afwees, terug, omdat hij een speld van den grond opraapt en voorzichtig op den schoorsteen legt. De vertaler noemt dit een vergissing en zegt, dat dit de geschiedenis van den bankier Laffitte is. Een vergissing behoeft dit niet te zijn; er zijn meer van die speldgeschiedenissen. Brockhaus, de grondlegger van de wereldberoemde uitgeversfirma te Leipzig, verhaalt hetzelfde uit zijn eigen leven. Er werd een loopjongen gevraagd in een boekwinkel; de kleine arme Brockhaus meldt zich aan, maar de patroon zegt, - misschien omdat de jongen hem niet aanstaat - dat de plaats al vervuld is. Bedrukt gaat de jongen heen en raapt op de stoep een speld op; de patroon roept den jongen terug en vraagt, wat hij daar deed. Een speld oprapen, mijnheer, luidt het antwoord; mijn moeder kan die nog gebruiken. De vinder wordt nu als loopjongen aangenomen en uit hem groeide de groote Brockhaus.

Men heeft in het volksleven verschillende spreekwoorden, die eveneens zulke kleine daden hoog aanslaan, en terecht, men ziet er twee eigenschappen in, die werkelijk den mensch succes kunnen geven in het leven: opmerkzaamheid en spaarzaamheid.

In het slotwoord verzekert de schrijver, dat succes geen zaak van het toeval is en evenmin uitsluitend een zaak van ijver, talent of karakter, maar hoofdzakelijk te danken is aan gezag. ‘Gezag bezitten’, zoo leest men pag. 182, ‘aangezien worden als iemand, die het heeft of waarschijnlijk heeft, dat is de slotsom van het praktische leven.’ Wel een beetje vreemd uitgedrukt.

V.d.K.

Spinoza. Roman naar het Duitsch van O. Hauser. Vertaald door H.A. Lesturgeon. - Leiden, Boekh. en Drukk. voorheen E.J. Brill.

Gaarne stemmen we in met den lof door den vertaler toegebracht aan den schrijver. Deze toch weet de belangstelling op te wekken en toe te doen nemen voor den *bij name* welbekenden wijsgeer-schrijver, beschrijft de zeden en gewoonten der toenmalige Joden te Amsterdam tamelijk nauwkeurig, zoo ook de antipathie tusschen Duitsche en Portugeesche Joden, 't onderling verkeer der poorters, hun kleederdracht, enz. Ook beeldt hij de geregelde ontwikkeling van den vluggen knaap Baruch uitnemend uit, gelijk zijn toenemenden twijfel, zijn volgen van eigen weg, zijne uitbanning uit 't Joodsche milieu, zijn omgang met de Collegianten, zijn verblijf te Ouwerkerk, Amsterdam, Rhijnsburg, Voorburg en Den Haag. Ook zijne ontmoetingen met mannen als Chr. Huygens, J. de Witt, Leibniz, enz., beschrijft de auteur helder en belangrijk.

Toch gelooven we, dat de schildering der tafereelen levendiger en kleurrijker zou geworden zijn, als de schrijver de plaatsen bezocht had, waar Spinoza zijne glazen en gedachten geslepen heeft. Dat hij ooit tot zijn vriend zou gezegd hebben: ‘laat ons den Heiland zoeken’ (blz. 201), komt ons ongeloofelijk voor; trouwens, de geheele dialoog komt ons uit zielkundig oogpunt wel wat wonderlijk voor.

We hebben echter één groot bezwaar tegen den inhoud, dit nl.: Indien Spinoza een dichter ware geweest, nu ja, dan zou eene of liefst meerdere amourettes op hare plaats geweest zijn in zijn leven; maar voor 'n denker als deze wijsgeer was er in 't brein

hiervoor geen plaats evenmin als in zijn hart behoefte aan zulk 'n bekoring. M.a.w. het leven en de levenssfeer van Spinoza leveren geen stof voor eene romantische beschrijving, zoodat de auteur beter had gedaan, al wat op amourette gelijkt ter zijde te werpen. Had hij niet stof te over voor eene historische studie? Trouwens, op zijn sterfbed laat hij Spinoza enkel eene gedachte wijden aan een oud-vriend, maar aan geen enkele vrouw. Jammer dat de schrijver zich niet bepaald heeft tot eene biografie zonder dergelijk fantastisch geknutsel; het portret van Spinoza zou er zeker bij gewonnen hebben.

H.G.

Vlaggen in stad en haven. Door Bj. Björnson. Vertaald door A. Gorter-De Waard. - Utrecht, H. Honig.

Op uitvoerige wijze worden we eerst op de hoogte gesteld van de afkomst des heeren John Kurt. Zelfs oude documenten worden daartoe opgehaald. Vervolgens wordt 't huwelijk van dezen genialen geweldenaar geschetst, totdat de auteur onze aandacht vestigt op zijne vrouw, welke straks als weduwe achterblijft in verwachting van haren eerstgeborene.

Nu krijgen we den hoofdschotel. Geheel afkeerig van al wat aan geest en leven van Kurt herinnert, leidt zij haar kind met groote moeite maar ook met toenemend succes op tot een man, die de kwade eigenschappen van zijn vader haat en met moeder samen werkt en streeft in één geest. Als hij zijne studiën volbracht heeft, richt hij een modelschool op en houdt eene openingsrede, waarin de ideeën en beginselen van onzen auteur duidelijk geschetst worden. We gevoelen, dat hierin de tendenz van den schrijver weergegeven wordt en dat feitelijk 't geheele werk dienst moet doen tot aanprijzing van deze zijne theorieën.

In 't vervolg van 't dikke boekdeel wordt de strijd geschetst tusschen de ouderwetsche begrippen der stadsbewoners en de idealen van den schooldirecteur, terwijl deze ten slotte tot 't inzicht komt: 1°. het leven is een school en 2°. dat geldt eerstens en vooral den schoolmeester.

Eene verdienste van den auteur is, dat hij zijne bedoeling duidelijk aangeeft en doet uitkomen. Toch rekenen we dit werk tot de afmattende lectuur; immers, op wat drogen en stroeven, ouderwetsch schoolmeesterachtigen toon is 't van 't begin tot 't einde gesteld! Wie er zich toe zet om 't te lezen, dien blijven deze koude aardappelen, hoe voedzaam ook, in 't keelgat steken, d.w.z. die legt het boek onuitgelezen ter zijde.

H.G.

Gisting. Door J. Knudsen. Vertaald door A. Verschoor. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Aan den voet der laatste bladzijde staat: ‘als vervolg op dit boek leze men *Loutering*.’ Zou de uitgever niet flinker gehandeld hebben, als hij *Gisting* aangegegeven had als *eerste deel*; immers, 't is geen *boek*, geen *werk*, maar een deel daarvan.

We hebben in *Gisting* slechts te doen met eene inleiding en dit deel als zoodanig te beoordeelen. Welnu dan, de inleiding is veel te lang en onduidelijk. Na kennismaking met verschillende personen van uiteenloopenden leeftijd, geslacht en geestelijke gezindheid, worden we plotseling gewaar, dat een predikant, dien we slechts hebben leeren kennen als onderwijzer der jeugd, aandrift gevoelt tot 't stichten van eene vrije gemeente, waarin een deel van zijne gemeente met hem meegaat. Hoewel 't boek *Gisting* heet, zoo worden we geheel onvoorbereid voor deze opkomende stemming geplaatst, terwijl de predikant er toe overgaat, nadat een plotseling onheil zijn huis heeft getroffen. Voorts gist 't ook in vreemdsoortige vrijages tusschen jongelui en in vriendschappelijke betrekkingen, zoo gesloten en zoo weer verbroken.

Het kan wezen, dat in *Loutering* ons wel andere wijn zal geschonken worden; in dit deel blijft echter veel onverklaarbaar. Kennelijk heeft de schrijver een ernstig werk willen samenstellen, vandaar dat er enkele opmerkingen, rijk aan beteekenis, in voorkomen. Boeiend is de lectuur echter zeker niet; er heerscht voortdurend verwarring, zoowel in de uitwerking als in den opzet, wat niet ligt verbeterd kan worden in 't beloofde vervolg.

H.G.

Op Hartenstein. Door L. Koppen. Vertaald door R. Erdbrink. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Ons dunkt, dat kinderen dit boek met genoegen zullen lezen en dat 't hunne ouders niet zal spijten deze lectuur te hebben gekozen. Het is zoo rijk aan afwisseling, dat de spanning niet ontbreekt en zoo natuurlijk in 't verloop, dat 't geen

dwaze voorstellingen des levens 't kind voorhoudt, terwijl leerzame trekjes en terloops gegeven wenken ontwikkelend werken op 't ontvankelijke gemoed. Slechts in een karakterschets gaat de schrijfster wel wat wonderlijk te werk; het jonge mensch Ernst moge behooren tot de categorie: ‘Zoo zijn er’, de voorstelling van zijne gewetenswroeging komt ons wel wat abnormaal voor.

Niettemin weegt dit werk wel op tegen zoovele Amerikaansche producten in hetzelfde genre.

H.G.

De zoons van den houtvester. Door P. Rosegger. Bewerkt door Dr. J. Herderschee. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Tot 't aantrekkelijke in de werken van P. Rosseger behoort in de eerste plaats wel dit, dat hij ons zoo goed weet te verplaatsen in 't land en onder 't volk, waaraan hij zijne stof ontleent. We vergeten geheel onze eigen omgeving in de lage landen aan de zee; we denken er niet aan vergelijkingen te maken tusschen boeren en buitenlui in eigen land en in den vreemde, want we gevoelen ons tehuis in de omgeving, waarin R. ons binnenleidt. En dat niet alleen, maar door zijne levendige en bezielde beschrijving van allerlei personen en karakters deelen we in al 't lief en leed van b.v. het Stiermarksche volksleven. Alle figuren zijn als uit hout gesneden en elk dezer leeft door de krachtige schildering in onze herinnering voort.

Achten sommigen wellicht 't geheel wat pessimistisch getint, men zie niet voorbij, dat de schrijver blijkbaar geen genoegen heeft in 't beschrijven van het leed, maar dit doet in werkelijk medelijden, eene moreele eigenschap, welke Rosegger vereert en - die maar al te veel gemist wordt bij zoovele auteurs in onze dagen. Aan leerzame opmerkingen ontbreekt 't niet. Toch gaat de schrijver wel wat ver, als hij beweert: boosaardig zijn de buitenlui niet, al huilen zij ook van zinnelijk genot bij de aanschouwing van eenige minder edele of slechte daad, want *zij willen slechts wat afwisseling hebben in hun eentonig bestaan.* Prachtige verontschuldigingen voorwaar! En als die redeneering opging, dan moesten stedelingen, die nooit gebrek hebben aan afwisseling, ook afkeerig zijn van al wat maar zweemt naar het scandaleuze, en is dat werkelijk zoo?

We gelooven ook niet, dat de schrijver velen zal winnen voor 'n godsdienstig leven, ontdaan van de voorstellingen der Roomsche Kerk; wel dat hij de Zuid-Duitsche geestelijkheid geweldig tegen zich in 't harnas jaagt. Wat hij zelf wil en beoogt, blijkt ondanks de leeringen van hem, die in dit werk gepersonifieerd wordt in den reiziger Bohm, te vaag, dan dat een onverschillig publiek daarop in zal gaan.

H.G.

Lo's huwelijk. Naar het Duitsch van Liesbet Dill, door Cato de Jongh. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Het huwelijk van freule Lo von Kramsta met den fabrikant Holzer bleek eene vergissing te zijn. Het zou op den duur wel gegaan zijn, indien zij in eene andere omgeving hadden gewoond. Maar dat babbelnest, met al die laagvloersche naturen, vormde te schrille tegenstelling met hare vroegere omgeving in de vroolijke garnizoensplaats. En daar toch had Holzer zijne zaken; hij kon niet weg. Ja, wanneer het moest, om harentwille zou hij tot veel bereid zijn. Maar toen was het te laat, de breuk te groot geworden. Tevergeefsch ook de edele zelfverzaking van den vriend harer jonge jaren. Met elkaar hadden zij omgegaan als broer en zuster. Wat hadden de menschen in het fabrieksplaatsje over die verhouding veel te babbelen! Maar toen hij bij zichzelf bespeurde, dat zijne gevoelens inniger werden, trok hij zich waardig terug.

Doch Lo gaf zich af met een ploertigen huzarenluitenant, tegen wien haar vriend haar aanstonds had gewaarschuwd; op wien zij verliefd was geraakt en wien zij ten leste niet meer weerstond.

In de lijn van haar karakter lag dat wel. Een wilde vogel was ze, die onder goede leiding allerliefst had kunnen worden, maar in deze kooi baloorig werd.

Te bitterder dan hare ontgoocheling, waartegen zij niet bestand blijkt.

Aan het verhaal wordt een einde gemaakt door de roekeloosheid van Lo om de gaskraan open te zetten. Ook dat gaat niet buiten de werkelijkheid om. Maar ter wille van die werkelijkheid zouden we wel wenschen, dat de schrijvers den moed hadden aan hunne helden en heldinnen den moed tot *leven* te laten. Het zou tevens een nieuwe proef van karakteruitbeelding zijn.

J.H.

De tooverwinkel. Een onmogelijke roman door Robert Blatchford. Vertaald door Henri Polak. - Amsterdam, Em. Querido.

'Onmogelijk', dat spreekt vanzelf, maar zeer gemakkelijk voor den schrijver, die aan zijne verbeeldingskracht vrij den teugel kon vieren. Alleen door diens naam uit te spreken, laat een toovenaar zijn knecht verschijnen, die terstond bezorgt alles waaraan op het oogenblik behoefte is, om daarna weer spoorloos te verdwijnen. De wonderlijkste gevallen zijn op die wijze denkbaar.

Evenzoo is denkbaar het land, waarheen de toovenaar twee sociëteitsbezoekers verplaatst, nadat hij hunne oppervlakkige praatjes over het socialisme heeft aangehoord. Het is evengoed een tooverland als de streken, waarheen oostersche en andere vertellers ons heenbrachten in onze jeugd. Allemaal mooie, gezonde, tevreden menschen wonen hier. Zij kennen niet de concurrentie, den oorlog, den drank, den strijd tusschen arbeid en kapitaal. Zij arbeiden opgewekt voor het algemeen belang. Volkomen gelukkig voelen ze zich. Het is trouwens de socialistische heilstaat, welke hier geteekend wordt.

Gesteld, dat deze aldus mogelijk ware en tot werkelijkheid werd, zou dan inderdaad waar zijn, dat de mensch gelukkig wordt, alleen doordat zijne uiterlijke omstandigheden veranderen? En zou de mensch zelf zoo veranderen, dat alle gemoedsaandoeningen, alle hartstocht, alle strijd tusschen zijn lager wezen en zijn beter-ik verdwenen, en hij dus ophoudt mensch te zijn? Ik geloof er niets van.

Intusschen worden hier vele behartigenswaardige wenken gegeven. De mogelijkheid van gemeenschapsleven wordt hier op heldere wijze aangetoond en verdedigd. Goed doet het woord tegen dierenmishandeling, waartoe ook de jacht moet worden gerekend; de laagheid om op weerlooze vogels te schieten, de wreedheid hen pijn te doen lijden. Zeer juist is de opmerking, dat, welke macht het geld ook zij, het toch nimmer zijne martelaren heeft gehad, zooals eer, liefde, godsdienst, vrijheid, vaderlandsliefde. Zoo treffen ons meer opmerkingen, die laten zien, wat door eene ordelievende en verstandige natie kan worden tot stand gebracht.

Doch al is die heilstaat nog niet gekomen, toch kan er geluk voor de arbeiders zijn en eene uitnemende verhouding tusschen werkgevers en werklieden. Ja, dat bestaat, zelfs reeds in dezen onzen tijd. Allen, met name zij die met het fabriekswezen in aanraking komen, mogen kennis maken met hetgeen H.J. de Vries schreef in *Eigen Haard*, N°. 1 van den loopenden jaargang, over de fabriek van den heer Beindorff te Hannover. Wij leeren daaruit onder meer, dat ja de uiterlijke toestanden zeer veel

bijbrengen tot 's menschen geluk, maar dat de verandering van die toestanden moet komen van binnen uit.

J.H.

Loting of selectie?

In de laatste jaren is in de militaire pers een streven op te merken om te geraken tot afschaffing van de loting. Om verschillende redenen. De een bepleit haar, omdat hij de loting eene sociale onrechtvaardigheid acht; een ander, omdat het leger daardoor niet die elementen bij voorkeur in zich opneemt, die de meeste geschiktheid voor den krijgsdienst bezitten; nog anderen wenschen haar, om daardoor tot eene meer bevredigende oplossing van de kaderkwestie te geraken; veelal worden twee dier redenen, of alle drie, gecombineerd tot één krachtig argument.

Daarnaast wordt dan vervanging door een stelsel van selectie bepleit. Doel daarvan zou moeten zijn: aanwijzing van de voor den krijgsdienst en de kadervorming meest geschikte krachten.

Waar het doel tweeërlei en zelfs min of meer uiteenloopend is, zal men noodzakelijkerwijs zijn toevlucht moeten nemen tot een stelsel, dat aan beiderlei eischen voldoet. Is zoo'n stelsel te vinden?

Vrij algemeen wordt de oplossing gezocht in de richting van eene geneeskundige selectie naar physieke grondslagen; sommigen wenschen nog verder te gaan en ook sociale eischen van welstand en bekwaamheid te stellen.

De laatsten zouden m.i. het doel voorbij streven, indien zij verder willen gaan dan het vrijstellen van den krijgsdienst van de erkend sociaal-economisch zwakken. Den krijgsdienst te verheffen tot een geprivilegeerd stelsel voor de sociaal-economisch sterkeren, ongeveer zooals ons tegenwoordig kiesrecht dat doet, zou te ver gaan, want de krijgsdienst stelt niet zulke hooge eischen aan den soldaat, dat hij niet door een ieder, die een normaal verstand bezit, zelfs al is zijne ontwikkeling door onderwijs gering, zou kunnen vervuld worden.

Anderzijds schijnt het echter ook, dat zij, die zich tot eene physieke selectie bepalen willen, niet ver genoeg zouden gaan, want daardoor zou wel voldaan kunnen worden aan de eischen, die de krijgsdienst aan den soldaat, maar niet aan die, welke hij aan de kadervorming stelt.

Physieke en intellectueele selectie moeten dus hand aan hand gaan.

Daar allen soldaat moeten zijn in de eerste plaats, volgt daaruit, dat de physieke selectie voor allen moet gelden, terwijl de intellectueele selectie slechts op eene bepaalde groep behoeft toegepast te

worden, dat dus de eerste als algemeene grondslag voor de aanwijzing tot den krijgsdienst dient vooropgesteld en dat eerst daarna uit de aangewezenen eene intellectueele selectie gedaan kan worden voor de kadervorming.

In *Legervorming en legerorganisatie*(*) werd er op gewezen, dat de physieke selectie tevens een sociaal-economischen factor in zich sluit, omdat daardoor het zwakste deel van het proletariaat geëlimineerd zou worden.

In beginsel is men het tot zoover vrijwel met elkander eens; het verschil begint, waar het op de uitvoering aankomt.

Niet allen zijn overtuigd, dat een strenger geneeskundig onderzoek eene zoodanige selectie zou kunnen bereiken, dat daardoor de geschiktsten tot een bepaald en vrij laag gesteld aantal aangewezen zouden worden. Sommigen gaan zelfs zoover met te beweren, dat men slechts door kunstmiddelen tot dat minimum zou kunnen afdalen en achten het op dien grond nog ondoelmatiger en onrechtvaardiger dan de loting.

Een resultaat tot op eenheden nauwkeurig is daarmede zeker niet te bereiken; ieder jaar zal het aantal der physiek geschikten, hoe men de eischen ook stelle, iets of wat varieeren. Blijft men het bestaande stelsel van een gefixeerd jaarlijksch militiecontingent handhaven, dan zouden daar moeilijkheden uit ontstaan, die tot eene zeer omslachtige administratie aanleiding geven. De stelsels van selectie en fixatie van het contingent zijn inderdaad onvereenigbaar.

Stelt men zich echter tevreden met een middencijfer, dan is het langs statistischen weg niet moeilijk aan te toonen, dat eene selectie, als boven bedoeld, voor verwezenlijking vatbaar is.

Beschikken wijzelf niet over eene dergelijke statistiek, wat belet ons gebruik te maken van de ervaring, die op dat gebied in andere landen is opgedaan, waar een dergelijk stelsel sedert jaren bestaat, met name in Duitschland, Zwitserland en Denemarken?

Nemen wij aan, dat de physieke gesteldheid van de bevolking in de twee eerstgenoemde landen(†) ongeveer met die van Nederland overeenkomt, dan geven de daar verkregen cijfers een vrij juisten maatstaf voor de verwachtingen, die wij t.o.v. de Nederlandsche bevolking mogen koesteren; en daar is veel voor te zeggen.

De kultuurtoestand is in de drie genoemde landen vrij wel dezelfde, de toeneming der bevolking komt vrij wel overeen, m.a.w. het overschot van de geboorten boven de sterfte is ongeveer gelijk(§); en daar dit in hoofdzaak afhankelijk is van de bestaande hygiënische toestanden, volgt daaruit, dat ook de laatste ongeveer gelijkwaardig zijn. Daaruit te concludeeren, dat het physiek weerstandsvermogen van de drie volken, als geheel beschouwd, ook gelijk gesteld mag worden, is, dunkt me, geen al te gewaagde sprong(**).

(*) Blz. 37-44. Verder aangehaald als L.L.

(†) Over Denemarken heb ik geene gegevens ter beschikking.

(§) De landverhuizing oefent betrekkelijk weinig invloed uit.

(**) Men zou dit thema verder kunnen uitwerken door eene vergelijking van de statistieken der beroepen en van de sterften en geboorten in beide landen.

Er blijft alleen over het verschil in klimaat; maar de bevolkingsstatistiek toont aan, dat dit geen merkbaren invloed op den loop der bevolking uitoefent, m.a.w. dat iedere bevolking zich aan zijn eigen klimaat zoodanig heeft aangepast, dat het voor hem een normaal klimaat is, waaronder het gedijt, even goed als het Nederlandsche volk onder het zijne.

Er bestaat dus wel aanleiding om vertrouwen te stellen in eene vergelijkende statistiek op dit gebied, zoodat het mij niet te gewaagd voorkomt, om de cijfers, die voor de Duitsche en de Zwitsersche militie gevonden zijn, ook op Nederland toepasselijk te achten.

Eene poging, om door die gegeven cijfers tot eene oplossing van het bovenvermeld meeningsverschil te komen, kan daarom zijn nut hebben.

Nederland 1905.

Ingeschreven			52130
	Uitgesloten	109	
	Overleden na de loting	35	
	Vrijgesteld wegens broederdienst	6609	
	Vrijgesteld wegens militairen dienst	1165	
		_____	7918
			_____
Beschikbaar vóór de keuring			44212
	Afgekeurd wegens gebreken	7898 } 20%	
	Afgekeurd wegens maat	1103 } 20%	
		_____	8901
			_____
Beschikbaar ter inlijving			35311
Ingelijfd			17448

Bij een jaarlijksch contingent van 17500 man zou het geneeskundig onderzoek dus moeten elimineeren: 44212 - 17500 + 1003 = 27715 dienstplichtigen, d.i. bijna 63% van de beschikbaren. Dat is veel.

Zooals aanstonds zal blijken, zijn er echter verschillende factoren, waardoor dat percentage reeds dadelijk aanmerkelijk gereduceerd kan worden.

Duitschland 1899.

Dienstplichtig			1.270.000
	Vermist	94000	
	Niet opgekomen	98000	
		_____	192.000
			_____
Zuiver aantal dienstplichtigen			1.078.000

Om de vergelijking zoo zuiver mogelijk te stellen, moeten deze beide kategorieën, die in Nederland gelukkig niet bestaan, in mindering gebracht worden van het totale aantal, te meer omdat onder hen relatief evenveel ‘onvoldoend lichamelijk ontwikkelden’ zullen voorkomen als onder de overigen. Dus:

Dienstplichtig				1.078.030
	Uitgesloten		1300	
	In militairen dienst		23000	
			_____	24.300
				_____
Beschikbaar vóór de keuring				1.053.700
	Afgekeurd	(4,1%) =	43000	
	Onvold. lich. ontw.	(55%) =	580.000	
			_____	623.000
				_____
Ingelijfd				430.700

Door de geneeskundige selectie worden hier dus geëlimineerd ruim 59% van de beschikbaren, d.i. slechts 4% minder dan in Nederland noodig zou zijn.

Zwitserland.

De dienstplichtigen worden door een geneeskundig onderzoek in drie kategorieën gesplitst, die in 1906 aldus verdeeld waren:

geschikt voor den krijgsdienst	16.277 man of 51%.
geschikt voor hulpdiensten	4.005 man of 12.6% } 49%.
ongeschikt	11.626 man of 36.4% } 49%.

Door het geneesk. onderzoek worden dus 49% uitgeschakeld.

In verband met de relatief groote legersterkte van 235.000 man op eene bevolking van 3.3 millioen of 7% (Nederland 3.75%), is eene verzwaring der keuringseischen, die in 1899 werd ingevoerd, weer verzacht, omdat bleek, dat men daarmede niet het vereischte aantal dienstplichtigen kon verkrijgen; maar daaruit is tevens gebleken, dat dat middel doeltreffend zou zijn, waar een hooger percentage geëlimineerd moet worden, zooals in Duitschland trouwens ook gebleken is en zooals wij het dus voor Nederland mogen verwachten, wanneer eene geneeskundige selectie de loting vervangen zal.

In *L.L.* werd reeds aangedrongen op de vrijstelling van twee kategorieën dienstplichtigen, die thans ingelijfd worden, n.l. die, welke eene lichaamslengte bezitten van 1.55 tot 1.60 M. en de kostwinners.

Reeds meermalen werden voorstellen gedaan tot verhooging van de minimummaat, maar tot dusver te vergeefs.

Volgens de regeling van 1813 bedroeg de minimummaat 1.517 M.; sedert 1815 echter reeds 1.565 M.; de regeling van 1817 handhaafde dat getal voor de 22-jarigen,

terwijl de jongeren, die kleiner waren dan 1.57 M., tijdelijk vrijgesteld werden. Het voorstel-militiewet van 1861 droeg eene maat van 1.56 M. voor, die echter door de Tweede Kamer bij amendement werd terruggebracht op 1.55, eene maat, die sedert gehandhaafd bleef.

Wij zijn dus achteruit gegaan, in plaats van vooruit. Alle pogingen, om het verlorene te herwinnen, zijn vruchteloos gebleven. Het verslag van de Staatscommissie van 1888 stelde 1.60 M. voor en bovendien

eene zekere verhouding in den omvang van de borstkas en de lengte. Hiervan ging in het wetsvoorstel-Bergansius van 1890 alleen over: verhooging van de minimummaat tot 1.57 M. Dit voorstel werd niet afgehandeld en door het volgende ministerie niet overgenomen. In het wetsvoorstel-Eland van 1901 dook de maat van 1.57 opnieuw op, maar werd ook toen weer door de Tweede Kamer teruggebracht tot 1.55 M.

Er is hier niet alleen een absolute, maar ook een relatieve teruggang te constateeren, die de eerste versterkt; want de statistiek leert, dat de gemiddelde lengte van het Nederlandsche volk sedert eene halve eeuw vrij aanzienlijk is toegenomen. Het aantal onder de maat zijnde lotelingen daalde n.l. per 100 gemetenen in het tijdvak 1863-1905 van 12.98 tot 2.35, terwijl het percentage van hen, die grooter waren dan 1.70 M., steeg van 23.09 tot ruim 40%(*).

Afgaande op deze cijfers, zal het niet heel lang meer duren - de gemiddelde afname 0.25% per jaar zijnde, zouden er ongeveer 9 jaar noodig zijn, - of alle ingeschrevenen zullen boven de wettelijke minimummaat zijn, m.a.w. de wettelijke beperking zal spoedig een doode letter worden. En dat kan toch niet de bedoeling van eenig wettelijk voorschrift zijn.

Men zegge niet, dat daaruit dan zou blijken, dat eene dergelijke beperking dan overbodig zou worden als gevolg van de verhooging van de physieke gesteldheid van de bevolking, die aan alle dienstplichtigen het dragen van de lasten van den krijgsdienst licht zal maken. Al zou het juist wezen, dat over 9 jaar alle dienstplichtigen daartoe werkelijk in staat zouden zijn, dan nog zou een minimummaat dringend noodzakelijk blijven, want het is niet de absolute, maar de relatieve geschiktheid, die den doorslag geeft.

Een troep kan zich niet sneller bewegen dan met eene snelheid, die gemiddeld is voor de groep kleinste individuen. Waar spoedig ongeveer 49% der dienstplichtigen eene lengte zullen hebben van meer dan 1.70 M. en anderen 49% eene lengte van 1.60 tot 1.70 M., daar zullen de overschietenden 2%, die kleiner zijn dan 1.60 M., òf alle overigen in hunne bewegingssnelheid remmen òf zelf overjaagd worden. Concreet uitgedrukt: eene minimum lichaamslengte van 1.60 M. zou toelaten eene paslengte van 0.75 M. en dus eene marschsnelheid van 5 K.M. per uur op den langen weg te onderhouden; met de minimummaat van 1.55 M. kan, blijkens de ervaring, en de reglementen houden daar dan ook rekening mee, op den duur geene grootere snelheid bereikt worden dan 4 à 4,5 K.M. per uur, naar gelang van de sterkte van den troep; en, wanneer op hoog bevel, nochtans eene snelheid van 5 K.M. wordt volgehouden, dan kan dat niet anders geschieden dan ten koste van de gezondheid der kleinste maten.

(*) W.E. van Dam van Isselt, *Ontwikkeling van ons krijgswezen sedert Nov.* 1813, blz. 71.

Voor beide partijen is verhooging van de minimummaat dus gewenscht. Voor het leger, omdat zijne bewegingssnelheid en dus zijn nuttig rendement door de kleintjes gedrukt wordt; want ook voor het leger geldt in oorlogstijd: time is money; het is niet onverschillig, of een leger zich kan verplaatsen met eene bereikbare snelheid = 100 of met eene verminderde snelheid = 80. Voor de kleintjes, omdat in de praktijk in den regel een middenweg gekozen wordt, om althans eene snelheid = 90 te bereiken, wat voor hen beteekent, dat zij 12½% arbeid boven hunne gemiddelde kracht moeten leveren, m.a.w. dat zij afgejakkerd worden.

Daarbij komt dan nog, dat de belasting van ± 30 K.G. op de kleintjes veel zwaarder drukt dan op de grooten, omdat de verhouding van het gewicht der belasting t.o.v. hun lichaamsgewicht zeer ongunstig is.

Als derde bezwaar komt er dan nog bij, dat de ransel zoodanige afmetingen heeft, dat de rug van een 'kleintje' er in den regel geen plaatsruimte voor kan aanbieden, waaruit voortvloeit, dat het gewicht ongunstig verdeeld is en dat op verschillende plaatsen drukkingen ontstaan, die zijn prestatievermogen aanmerkelijk verminderen.

Daar deze drie ongunstige factoren in dezelfde richting werken, kan men begrijpen, hoeveel meer inspanning van de kleineren gevorderd wordt dan van de grooteren in denzelfden arbeidstijd; in welk een staat van uitputting zij het gevechtsveld zullen bereiken; hoeveel zij dan nog waard zullen zijn, en ten slotte hoezeer hunne gezondheid daaronder lijden moet.

In het belang van het leger zoowel als van het individu is verhooging van de minimummaat tot 1.60 M. dus zeer gewenscht, ja zelfs hoog noodig.

Het nuttig rendement van het leger wordt door de kleintjes gedrukt; het leger heeft dus het recht hen uit te sluiten; de gezondheid van het individu wordt ernstig bedreigd, doordat de Staat diensten van hem vergt, die boven zijne krachten gaan, en daarmede gaat de Staat zijne bevoegdheid te buiten.

De vrijstelling van de kostwinners is niet in de wet van 1901 opgenomen. De desbetreffende overweging luidt in hoofdzaak, dat het zoo moeilijk is vast te stellen, wie wel en wie niet kostwinner is. In de plaats daarvan heeft men het bekende stelsel van vergoedingen ingesteld volgens art. 113 bis Militiewet en 15 Landweerwet.

Daardoor is men van den wal in de sloot gekomen. Op grond van de overweging, dat het zoo moeilijk is te beslissen, wie kostwinner is, werd de vrijstelling niet ingevoerd en geeft men er de voorkeur aan, om te beslissen, niet alleen wie kostwinner is, maar bovendien nog in welke mate hij kostwinner is, ten einde daarop het hun rechtens toekomend bedrag aan vergoeding vast te stellen. In plaats

van ééne moeilijkheid heeft men er nu twee te overwinnen, en het is dan ook geen wonder, dat geklaagd wordt, dat het Departement van Oorlog ‘een formeel bureau van staats-armenzorg’ geworden is, en dat Z.Ex. de Minister van Oorlog er ‘geen bezwaar tegen zou hebben, indien de uitvoering van art. 113 bis Militiewet en 115 Landweerwet naar het Departement van Binnenlandsche Zaken werd overgebracht’(*).

Waar jaarlijks ruim 9000 aanvragen te behandelen zijn, is die verzuchting zeker te billijken.

Maar zelfs, afgezien van de zeer uitgebreide administratie, die het vergoedingsstelsel noodzakelijk meebrengt, is het zeer de vraag, of de toepassing niet inderdaad tot een ongewenschten Staats-armenzorg leidt, evenals sommige leden in het Voorloopig Verslag meenden.

Degenen, die de Regeering in deze moeten voorlichten, zijn de gemeentebesturen, die op hunne beurt hun licht gaan opsteken bij de armbesturen. In beide instantiën komt de regeering dus terecht bij belanghebbenden; immers, indien de regeering geene vergoeding toekent, zullen de betreffende gezinnen armlastig worden ten koste van de gemeenten of van het armbestuur of van beide. Kan men er onder deze omstandigheden op rekenen, dat die besturen altijd belangeloos zullen adviseeren, of is het niet veel eer menschelijk, dat zij zullen trachten de armlastigheid op den staat af te wentelen, gedachtig aan het spreekwoord, dat het hemd nader is dan de rok?

Het eigenbelang komt hier in botsing met het staatsbelang en zoolang dat het geval is, kan niet op eene belangelooze toepassing gerekend worden.

Dat degenen, aan wie volgens de Militiewet of Landweerwet vergoeding wordt toegekend als kostwinner, inderdaad tot de minst welgestelden behooren, blijkt uit de bijlagen C en D van de M.v.A. op de Oorlogsbegrooting van 1906.

Daaruit blijkt o.a. dat op ± 9000 aanvragen in 1904 en 1905 ongeveer aan de helft eene vergoeding van *f* 0.60 per dag werd toegekend en, gerekend over degenen, die voor eerste oefening onder de wapens kwamen, bedroeg het percentage zelfs 73% in beide jaren.

Zelfs waren er 29 resp. 27% van die kategorie, die slechts *f* 0.40 per dag ontvingen.

Men zal toegeven, dat een persoon of gezin, die van zulke bedragen kunnen leven, tot de armsten der bevolking gerekend moeten worden.

De meening, in L.L. blz. 41 uitgesproken, destijds slechts op redeneering berustende, dat de uitschakeling van de kostwinners tevens eene sociale selectie van beteekenis zou zijn, wordt dus volkomen door de cijfers bevestigd.

Hiermede is tevens bewezen, dat het contra-argument, dat de beslissing wie kostwinner is en wie het niet is, zoo moeilijk zou zijn, geen steek houdt, want het geschiedt immers juist onder vigueur van de wetten

(*) M.v.A. 1907, art. 75.

van 1901; zelfs heeft men eene tweede moeilijkheid in den koop genomen, n.l. het afwegen van de hoe-grootheid der vergoeding, die in ieder bijzonder geval moet worden toegekend.

Een ander bezwaar, dat tegen de vrijstelling der kostwinners wordt ingebracht, is dit: dat iemand, die op den dienstplichtigen leeftijd kostwinner is, het daarom niet noodzakelijk gedurende zijn geheelen diensttijd behoeft te blijven, en dat omgekeerd iemand, die het alsdan niet is, het in den loop van zijn diensttijd kan worden.

Dat zijn argumenten, waartegen in hun algemeenen vorm niets in te brengen is. De vraag is echter niet, of dergelijke gevallen kunnen, maar of zij zich als regel zullen voordoen; en dat meen ik te moeten betwijfelen.

Men kan kostwinner zijn ten behoeve van een gezin, oude of gebrekkige vaders of moeders, grootvaders of grootmoeders en in enkele gevallen voor een gebrekkige zuster of broeder.

Het eerste zal wel het veelvuldigst voorkomen, vooral onder de dienstplichtigen, die voor herhalingsoefeningen worden opgeroepen. Waar de wet het huwelijk aan den man toestaat op 18-jarigen leeftijd, moeten de consequenties daarvan aanvaard worden. Wordt de Staat daardoor voor de keuze gesteld, om òf den kostwinner vrij te stellen van den krijgsdienst òf het onderhoud van diens gezin voor zijne rekening te nemen, dan zou ik zeggen, dat het hemd nader is dan de rok, m.a.w. de verplichtingen van den man en vader tegenover zijn gezin behooren voorrang te hebben boven zijne verplichtingen tegenover de gemeenschap buiten zijn gezin. Want de onderhoudsplicht is de eerste en meest natuurlijke van alle menschelijke plichten. Zijn belang bij het voortbestaan van die gemeenschap is uiterst gering en omgekeerd heeft de Staat er belang bij, om de zorg voor particuliere gezinnen niet op zich te nemen en een krachtigen strijder in plaats van een zwakken in de gelederen van het leger op te nemen.

Men zou kunnen tegenwerpen, dat dat onbillijk zou zijn tegenover dengene, die dan zou moeten invallen. Onder het lotingsstelsel zou het dat inderdaad zijn, maar niet onder een stelsel van geneeskundige selectie, waarbij niet het blinde lot, maar eene welbewuste selectie beslissend is.

Hij, die op 20-jarigen leeftijd, als uitvloeisel van zijn huwelijkschen staat, kostwinner is en tot de sociale groep behoort, die voor eene vergoeding volgens de militie- of landweerwet in aanmerking komt, heeft, blijkens de statistiek, bijzonder veel kans, dat hij het tot zijn 35ste jaar, en waarschijnlijk langer, zal blijven.

Omgekeerd zal het veelvuldig voorkomen, dat een dienstplichtige na zijn eerste verblijf onder de wapens in het huwelijk treedt, een gezin sticht en daardoor kostwinner wordt; dat mag zelfs als regel worden aangenomen.

Het zou niet aangaan hem dan alsnog vrij te stellen; want eerstens

zou het aantal vrijstellingen dan zeer groot worden en tweedens heeft het Rijk hem niet voor niets gevoed, gekleed en geoefend gedurende gemiddeld zeven maanden, maar moet daartegenover op eene contraprestatie zijnerzijds in oorlogstijd kunnen rekenen.

De vergoedingen aan kostwinners, die voor herhalingsoefeningen of ter handhaving van de openbare orde onder de wapenen geroepen worden, geven trouwens niet den doorslag. Volgens mijne berekening is het totaal bedrag daarvan onder het vigeerende stelsel slechts ongeveer een zesde deel van het geheel.

Uit een financieel oogpunt zou er dan geen bezwaar tegen bestaan deze vergoedingen, maar ook alleen deze, te handhaven.

Dit bedrag zal echter vrij belangrijk gereduceerd worden, wanneer, zooals in het hierachter ontwikkelde stelsel zal blijken, de herhalingsoefeningen op den duur tot een tweetal zouden worden teruggebracht en de geneeskundige selectie vele kostwinners reeds te voren zal elimineeren.

Wellicht zal mij worden tegengeworpen, dat dit stelsel eene premie zou stellen op het huwen vóór den dienstplichtigen leeftijd. Dat moge theoretisch juist zijn, in de praktijk zal daar niet veel van komen. Iedere stand heeft zijn eigen levensstandaard, en in het algemeen wordt daar bij het aangaan van een huwelijk wel degelijk rekening mede gehouden; vrijstelling van den krijgsdienst zal daar in het algemeen geen invloed op uitoefenen en de enkelen, die zich daardoor mochten laten verleiden tot het sluiten van een voorbarig huwelijk zonder de noodige middelen, kunnen gerust tot de armste en minst deugdelijke proletariërs gerekend worden, dus elementen, die in dit stelsel juist niet passen, die zeer waarschijnlijk voor het overgroote deel toch reeds door de geneeskundige selectie uitgeschakeld zouden worden.

Ten slottte zij er op gewezen, dat het hoogst bezwaarlijk is in eene wet rekening te houden met de mogelijkheid, dat iemands positie in den loop der jaren veranderen kan. Datzelfde geldt bijv. ook voor dienstplichtigen, die afgekeurd worden of vrijgesteld wegens broederdienst, wanneer de physieke ongeschiktheid ophoudt te bestaan of de oudere broeder tijdens de dienstplichtperiode komt te overlijden, of naar het buitenland of zelfs maar naar Indië verhuist.

Dienstplichtigen van 20 jaar, die kostwinners zijn voor gebrekkige bloedverwanten in den eersten of tweeden graad, zullen er altijd zijn, maar hun aantal is niet groot. Als regel mag aangenomen worden, dat een gezonde zoon van 20 jaar gezonde ouders van 40 à 50 jaar en gezonde broers en zusters heeft; het omgekeerde zal uitzondering zijn. Hetzelfde kan men zeggen van 20-jarigen, die grootouders te onderhouden hebben, want in den regel zullen de ouders dan nog leven.

Voor zoover deze uitzonderingsgevallen zich nochtans voordoen, heeft de betrokken dienstplichtige den strijd om het bestaan toch reeds onder bezwarende voorwaarden te voeren en zou vrijstelling van den krijgs-

dienst niet minder billijk zijn als t.o.v. iemand, die de wettelijk gesanctioneerde domheid begaat, om reeds vóór den 20-jarigen leeftijd te trouwen. Al kent onze wet geen onderhoudsplicht van kinderen t.o.v. ouders en grootouders en nog minder t.o.v. broeders en zusters, dat neemt niet weg, dat de moreele verplichting daartoe precies dezelfde lasten oplegt als de wet t.o.v. het gezin erkent.

Ook hier bestaat niet de zekerheid, dat een dergelijke kostwinner het gedurende 15 jaar zal blijven; maar, gegeven dat zijne gebrekkige ouders niet veel ouder dan gemiddeld 45 jaar zullen zijn, is de kans, dat hij het nog lange jaren zal blijven, toch zeer groot. Ten opzichte van broeders en zusters geldt deze opmerking à fortifiori; alleen ten aanzien van grootouders, maar die gevallen zullen wel zeer sporadisch voorkomen, is de kans groot, dat de staat van kostwinner spoedig kan ophouden.

Aan al die mogelijkheden, meer onwaarschijnlijkheden, kan men tegemoet komen door eene regeling in de wet op te nemen, die ongeveer aldus zou kunnen luiden:

'Ontheven van den werkelijken dienst worden de dienstplichtigen, die bij hunne inlijving kostwinner zijn voor hun gezin, vader, moeder, grootvader, grootmoeder, broeder of zuster. De Minister van Oorlog beslist, wie kostwinner is in den zin dezer wet.'

'Indien de staat van kostwinner ophoudt binnen drie jaar, gerekend van af het tijdstip, waarop de lichting, waartoe de betrokkene behoort, in werkelijken dienst is ingelijfd, wordt hij alsnog ingelijfd bij de eerstvolgende lichting en gerekend tot die lichting te behooren.'

'De gemeentebesturen dienen ieder jaar op den..... aan het Departement van Oorlog eene opgave in van de in de voorgaande drie jaren van den werkelijken dienst ontheven kostwinners, waaruit blijkt t.o.v. wie die staat heeft opgehouden te bestaan of nog voortduurt.'

'Heeft de staat van kostwinner drie jaren voortgeduurd, gerekend van af het tijdstip, waarop de lichting, waartoe de betrokkene behoort, in werkelijken dienst is ingelijfd, dan wordt hij vrijgesteld van den dienstplicht.'

'Zij, die na hunne inlijving in werkelijken dienst kostwinner worden, worden niet van den verderen dienst ontheven, maar genieten van Rijkswege eene vergoeding van ten hoogste één gulden per dag gedurende den tijd, dien zij onder de wapens doorbrengen.'

'De Minister van Oorlog is gemachtigd van het in de laatste zinsnede vervatte voorschrift af te wijken door in bijzondere gevallen ontheffing van den werkelijken dienst te verleenen.'

Onder de werking van deze of dergelijke bepalingen zou het bedrag der vergoedingen tot een minimum teruggebracht worden; jegens de kostwinners, die toch reeds een zoo moeilijken strijd voor het bestaan te voeren hebben, wordt aan billijke eischen voldaan; het leger is er

mede gebaat; de gemeente- en armbesturen hebben er geen belang meer bij, om iemand lichtvaardig of partijdig als kostwinner aan te wijzen.

De laatste factor zal er tevens toe bijdragen, dat het aantal kostwinners waarschijnlijk belangrijk kleiner zal worden, zoowel onder hen, die voor inlijving als onder hen, die voor herhalingsoefeningen in aanmerking komen.

Het aantal kostwinners volgens art. 107 en 109 (eerste inlijving en blijvend gedeelte) bedroeg in 1905 2892, zeg 2900. Stel de vermindering ingevolge strenger contrôle van de gemeente- en armbesturen op 900, dan komen er op de lichting 1905 ongeveer 2000 voor.

Het aantal dergenen, die in 1905 eene maat hadden van minder dan 1.55 M. bedroeg 1003, van hen, wier maat 1.55-1.60 M. bedroeg, 2837. Samen 5840.

Wordt het jaarlijksch contingent uitgebreid tot 20.000 man in verband met de eischen eener goede legerorganisatie, n.l. 6 volwaardige divisiën voor het veldleger en eene aanvullingsreserve van 30%, dan wordt daardoor slechts voldaan aan den billijken eisch, dat de legersterkte verband moet houden met het bevolkingscijfer. Een contingent als bovengenoemd komt, berekend tegen het in 1861 aangenomen percentage van 0.33%, overeen met eene bevolking van 6 millioen, een getal, dat, berekend naar de normale toeneming van 13 à 14‰ per jaar, reeds in 1911 bereikt zal worden(*). Het zou dus alleen eene absolute, geene relatieve uitbreiding zijn.

De verdeeling van de militie zou dan worden als volgt:

Ingeschreven (1905)			52130
	Uitgesloten	109	
	Overleden vóór de inlijving	35	
	Vrijgesteld wegens broederdienst	6609	
	Vrijgesteld wegens militairen dienst	1165	
		_____	7918
			_____
			44212
	Vrijgesteld als kostwinner	2000	
	Vrijgesteld wegens te kl. maat	3840	
		_____	5840
			_____
Beschikbaar voor geneesk. onderzoek			38372
Noodig ter inlijving			20000

(*) In 1906 bedroeg de toename 1.44‰.

Te elimineeren door geneesk. selectie	18372

Van de beschikbaren zouden dus door het geneeskundig onderzoek moeten geëlimineerd worden 48%, d.i. 1% minder dan in Zwitserland en 11% minder dan in Duitschland.

Wat in die landen bereikbaar is, moet het hier ook zijn.

Theoretisch geredeneerd, zouden wij slechts het Zwitsersche keuringsreglement behoeven over te nemen, om het gewenschte resultaat te bereiken, maar zóó eenvoudig zal het in de praktijk wel niet zijn. Intusschen, daarin den juisten weg te vinden, is taak van den Geneeskundigen dienst.

Welke regeling ook getroffen worde, in geen geval zal het contingent echter gefixeerd mogen worden, en waar dat hierboven nochtans geschiedde, was het alleen, om houvast te hebben aan een bepaald getal.

De sterkte van het jaarlijksch contingent zal onder ieder stelsel van selectie het eene jaar bij het andere ietwat varieeren; maar de statistieken van Duitschland en Zwitserland zijn daar, om te bewijzen, dat de verschillen gelimiteerd zijn tot honderdste percenten van de bevolking.

Men kan de sterkte van het jaarlijksch contingent uitdrukken in getallen, in percenten van de bevolking of in percenten van de ingeschrevenen; de laatste methode is echter van de tweede afhankelijk.

Volgt men de eerste methode, dan dient men zich te baseeren op de meening, dat voor de verdediging van het land een bepaald aantal strijders voldoende geacht kan worden, ongeacht de toeneming der bevolking. Die redeneering is echter alleen juist, wanneer men kon aannemen, dat de eventueele tegenpartij eveneens redeneert en dat is o.a. ten opzichte van Duitschland niet het geval, zal echter in Frankrijk op den duur het geval moeten worden, omdat de grens der uitzettingsmogelijkheid daar reeds zeer dicht genaderd is.

Waar in Nederland tegenwoordig slechts even 0.30% van de bevolking jaarlijks wordt ingelijfd, is de uitzettingsmogelijkheid nog zeer groot, grooter dan in eenigen anderen staat zelfs.

Houden wij ons aan het percentage, dat in 1861 werd vastgesteld, zijnde 0.33%, dan zou de lichting 1908 op eene bevolking van 5.760.000 zielen op 1 Jan. j.l. ruim 19000 man sterk zijn; om het getal 20000 te bereiken, zou het percentage op 0.35 gesteld moeten worden.

Daar de bevolking jaarlijks ongeveer met 1.4% toeneemt, zal het aantal ingeschrevenen en ook het aantal ter inlijving geschikten jaarlijks in dezelfde reden toenemen, d.i. voor zoover de laatsten in 1908 betreft $19000 \times 0.0144 = 270$ man en zoo vervolgens rente op rente.

Het zou niet de moeite loonen op zulke geringe verschillen een stelsel te bouwen, dat elk jaar zou moeten veranderen, en het zou dus schijnbaar het eenvoudigste zijn in de wet een minimum en een maximum in getallen aan te geven, zoodanig, dat het gemiddelde daarvan ongeveer het gewenschte aantal dienstplichtigen beschikbaar zou stellen. Wil men bijv. een contingent van ongeveer 20.000 man, dan zou gesteld kunnen worden 18500 resp. 21500.

Het maximum moet vrij hoog gesteld worden, ten einde te voorkomen, dat het aantal geneeskundig geschikt bevondenen het overschrijdt; want, al is er slechts één man te veel goedgekeurd, dan zou een heel

nieuw geneeskundig onderzoek noodig zijn, om uit te maken, wie van alle goedgekeurden vrijgesteld zou moeten worden, zonder zelfs ooit een juist resultaat te kunnen bereiken(*). Het maximum moet dus zóó hoog gesteld worden, dat het in geen geval bereikt kan worden. In verband daarmede moet het minimum evenredig laag gesteld worden, om het gewenschte middencijfer duidelijk aan te geven.

Er is echter een ernstig bezwaar tegen de getallenmethode, n.l. dit, dat waar het contingent binnen zekere grenzen beperkt is, de bevolking en dus ook de ingeschrevenen echter voor onbeperkte uitbreiding vatbaar zijn, er op den langen duur eene wanverhouding zal ontstaan, die noodzakelijk tot gevolg zou moeten hebben, dat de eischen van het geneeskundig onderzoek geleidelijk verzwaard zouden moeten worden. Hiermede zou men vervallen in hetgeen door Gen. Staal in zijn bekend *Gids*-artikel terecht gewraakt werd, n.l., dat men zijne toevlucht zou moeten nemen tot kunstmiddelen, om het contingent laag te houden en daarmede in een stelsel vervallen, dat nog onrechtvaardiger is dan de loting.

Intusschen, een militiewet moet langer duren dan tien jaar; die van 1861 heeft zelfs 40 jaar bestaan en de bevolking is inmiddels gestegen van 3.300.000 tot 5.300.000 in 1901, en niettemin bleef al dien tijd het jaarlijksch contingent 11000 man.

Om eene dergelijke herhaling te voorkomen, schijnt het gewenscht de sterkte van het jaarlijksch contingent niet in getallen, maar in percenten uit te drukken en wel in verhouding tot de bevolking, zooals deze wordt vastgesteld door de tienjaarlijksche volkstellingen.

Het is nu reeds te voorzien, dat de eerstvolgende telling op 31 December 1909, waarvan de resultaten echter eerst in 1911 bekend worden, een bevolkingscijfer zal aangeven van bijna 6 millioen.

Wordt daarmede vooraf rekening gehouden bij de herziening der militiewet, dan zou het jaarlijksch contingent ongeveer op 0.35% bepaald moeten worden.

Er zou waarschijnlijk uit een militair oogpunt geen bezwaar tegen bestaan, om reeds dadelijk het percentage op 0.35 vast te stellen en zich inmiddels met eenigszins kleinere contingenten tevreden te stellen. Het geneeskundig onderzoek heeft de eerste jaren, zoolang de noodige ervaring nog niet is verkregen, eenige meerdere speelruimte noodig, en daardoor zal het contingent onwillekeurig iets hooger opgevoerd worden dan het juiste middencijfer en dus de 20.000 naderen; in ieder geval laat die speelruimte de mogelijkheid daartoe open.

Wordt dus 0.35% als middencijfer aangenomen, dan, de ervaring in Duitschland en Zwitserland leert het, zou een wettelijk maximum van 0.40% en diensvolgens een minimum van 0.30% voldoende speelruimte overlaten, om de eerste tien jaren een jaarlijksch militiecontingent van ± 20.000 man te verzekeren, zonder dat de geneeskundige selectie groote moeilijkheid zal opleveren.

(*) Tenzij men in tweede instantie de loting als redmiddel te baat zou willen nemen.

Aldus telkens 10 jaar verder gaande, zal het militiecontingent na iedere volkstelling met ongeveer 14% verhoogd worden, *zonder dat de druk van den krijgsdienst ooit relatief zwaarder wordt.*

Over eenige jaren gerekend, zal die toename aangegroeid zijn tot de sterkte van een jaargang. Heeft het actieve leger intusschen geene uitbreiding in formatiën ondergaan, en dat is zeer waarschijnlijk, dan komt die vermeerdering uitsluitend de infanterie ten goede en kan één jaargang meer naar de legerreserve worden verplaatst; d.w.z. *de druk van den dienstplicht wordt verlicht in dien zin*, *dat die lichting in vredestijd niet meer voor oefening opgeroepen wordt.*

In het tweede decennium zal die toename aangegroeid zijn tot de sterkte van 2 à 3 jaargangen, zoodat nogmaals een of twee jaargangen naar de legerreserve overgeplaatst kunnen worden. Er blijven dan nog negen of tien jaargangen van het actieve leger over, en worden deze, zooals in L.L. bepleit werd, om de drie jaar voor herhalingsoefeningen opgeroepen, dan zou de laatste herhalingsoefening kunnen vervallen, *zonder dat aan den eisch*, *dat de manoeuvreerende afdeelingen zooveel mogelijk de oorlogsterkten nabij moeten komen*, *afbreuk gedaan wordt.*

Aldus voortgaande zouden wij op den duur komen tot een stelsel van groote lichtingen met korten actieven diensttijd, *met relatieve verlaging van den personeelen druk*, en dat is juist wat onder de moderne economische verhoudingen noodig is.

Waarom dat stelsel dan niet reeds dadelijk ingevoerd? De drie hierboven gecursiveerde zinsneden geven het antwoord op deze vraag.

Wordt reeds dadelijk de sterkte van het jaarlijksch contingent belangrijk uitgebreid, zóó, dat de actieve diensttijd met twee jaar en meer verkort zou kunnen worden bij gelijkblijven van de totale legersterkte,

dan wordt de relatieve druk van den krijgsdienst verzwaard, want het percentage der ingelijfden d.i. der aan den productieven arbeid onttrokkenen, zal hooger zijn;

dan moet het beroepskader en de vredessterkte aan manschappen, paarden en materiaal worden uitgebreid in plaats van ingekrompen en gaan wij niet in de richting van een kadermilitieleger, maar een stap terug, terwijl de kosten hooger worden in plaats van lager;

zoodat dat stelsel, nu reeds toegepast, wel degelijk den personeelen druk verzwaren en de kosten verhoogen zou.

Daarbij komt nog, dat het stelsel van geneeskundige selectie dan noodwendig schipbreuk moet lijden, omdat de ervaring in Duitschland en Zwitserland heeft geleerd, dat bij eene strenge keuring slechts ongeveer 50% der voor de keuring beschikbare ingeschrevenen(*) geschikt voor den krijgsdienst zijn, zoodat, bij eene onmiddellijke verhooging van het jaarlijksche contingent, geen scherpe grens tusschen geschikt en ongeschikt meer getrokken zou kunnen worden.

Heeft de statistiek geleerd, dat slechts ongeveer 50% der beschik-

(*) Na aftrek van de vrijgestelden om wettelijke redenen.

bare ingeschrevenen geschikt voor den krijgsdienst geacht kunnen worden, *wil men het hoogst mogelijk nuttig rendement van het leger bereiken*, dan kan men daar niet boven gaan, zonder een zeer belangrijk deel van dat rendement prijs te geven.

Uit een militair, zoowel als uit een sociaal oogpunt zou de invoering van dat stelsel op dit oogenblik dus voorbarig zijn. Het verhoudingsgetal 50 moet als grondslag van de selectie gehandhaafd blijven, en er kan eerst sprake zijn van uitbreiding van het contingent, wanneer de bevolkingstoename dat toelaat.

De stelsels van geneeskundige selectie en van groote contingenten met korten actieven diensttijd zijn dus slechts dan vereenigbaar, indien het jaarlijksch contingent wordt vastgesteld in verhouding tot de bevolking, zooals boven aangegeven; mits men mijne praemissen aanvaardt:

Minimum lengte 1.60 M.

Vrijstelling van kostwinners.

Vaststelling van het jaarlijksch militiecontingent op ± 0.35% van de bevolking, gerekend naar de laatste volkstelling.

Geleidelijke uitbreiding van dit contingent na iedere volkstelling ten bate, niet van het actieve leger, maar van de legerreserve.

Zelfs aan die laatste uitbreiding is echter een grens. Zoodra de legerreserve ongeveer de halve sterkte van het actieve leger heeft bereikt, - en dat zal vrij spoedig het geval zijn, omdat het mes van drie kanten snijdt(*), - kunnen geleidelijk een of meer lichtingen geheel worden ontslagen.

Gaat van het actieve leger een jaargang af, dan krijgt de reserve er een bij, en bovendien is de bevolking, en dus ook de sterkte van het contingent, inmiddels toegenomen.

In bijgaande tabel heb ik getracht een schema te ontwerpen van het verloop, dat bij invoering van dit stelsel te verwachten is. Het spreekt wel vanzelf, dat een overzicht over vijftig jaar uitsluitend theoretische waarde bezit, n.l. deze, dat men daardoor in staat gesteld wordt de consequenties van een stelsel te overzien.

Volgens deze tabel wordt het actieve leger nagenoeg op dezelfde sterkte gehandhaafd tot 1951, terwijl de reserve eerst toeneemt van 32 tot 67% van de legersterkte en daarna vrij wel constant blijft. Hierbij kan natuurlijk geene rekening gehouden worden met eischen, die zich in den loop der jaren mogelijk kunnen voordoen tot uitbreiding van het actieve leger. Trouwens, ook aan die uitbreiding is een grens, niet alleen uit een economisch-financieel, maar ook uit een zuiver militair oogpunt. De hier berekende sterkten zijn gebaseerd op eene organisatie in zes velddivisiën en ongeveer 70000 man bezettingstroepen. De sterkte van 1961 zou reeds uitbreiding dier organisatie vereischen.

De sterkte van de reserve is echter zóó hoog genomen, dat men het in zijne macht houdt, om de verhouding tusschen de jaargangen

(*) Excuseer de onwezenlijke vergelijking.

van het leger en die van de reserve zoodanig vast te stellen, dat het actieve leger versterkt kan worden, zonder dat daardoor de reserve te zwak zou worden.

Nemen wij dus voor een oogenblik aan, dat het hier gegeven plan gevolgd wordt, dan blijkt daaruit:

dat, naarmate de sterkte van het jaarlijksch contingent toeneemt, het aantal jaargangen verminderd kan worden;

dat die vermindering, zonder schade voor de totale sterkte, kan geschieden ten koste van het actieve leger;

dat daardoor het aantal herhalingsoefeningen geleidelijk verminderd kan worden van vijf tot twee, zonder gevaar, dat de manoeuvreerende troepen geene voldoende sterkte bezitten en de verlofgangers aan oefening te kort zouden schieten;

dat de personeele druk dus voortdurend afneemt ten bate van de nationale productie en het familieleven, zonder schade voor de defensie.

Jaar.	Bevolkingscijfer volgens tienjaarlijksche tellingen ult°. 1909, enz.	Percentage in te lijven gemiddeld.	Sterkte jaarlijksch contingent.	Vermeerdering	Aantal jaargangen bij leger[1] en reserve.	Ontslagen jaargangen.	Sterkte actieve leger.
1908	5.760.000	0.30	17.500	-	?	-	92 500
1911	5.920.000	0.35	20.000	2500	12:3	-	167.000
1921	6.749 000	0.35	23.000	3000	10:4	1	171.000
1931	7.694.000	0.35	27.000	4000	9:4	1	178.250
1941	8.771.000	0.35	31.500	4500	8:4	1	187.380
1951	10.000.000	0.35	36.000	4500	7:3	2	192.780
1961	11.400.000	0.35	41.000	5000	6:3	1	190.440

Jaar.	Sterkte legerreserve.[2]	Totale sterkte.	Sterkteverhouding leger en reserve.	Herhalingsoef. in de dienstjaren (rangnummers).[3]	Opmerkingen.
1908	114.000	206.500	123	III V VII 10, 13.	
1911	54.000	223.000	32	III VI IX 13.	
1921	65.900	236.900	38.5	IV VII X.	
1931	93.000	271.250	52	IV VII 10.	
1941	111.020	298.400	60	IV VII 10.	
1951	112.545	305.325	58.5	IV VII.	
1961	129.560	320.000	68	III VI.	

1) Exclusief de recrutenjaargang.
3) Rom. cijfers = ± 20 dagen.
Arabische cijfers = ± 6 dagen.
Bij de sterkteberekeningen is het normale verloop in rekening gebracht.
2) Inclusief de recrutenjaargang.

Dengenen, wien de bovengenoemde evolutie niet snel genoeg mocht gaan, zou ik willen antwoorden: Keulen en Aken zijn niet op één dag gebouwd. Het vormen van eene krachtige reserve, en à fortifiori van eene extra-reserve, is nu eenmaal een moeizame arbeid, die veel tijd vordert. Menige onderneming is reeds zeer tevreden, wanneer haar kapitaal eene dekking van 50% bereikt en slaagt er nooit in daarboven nog eene extra-reserve te kweeken. De extra-reserve is eene extra-bate, een meevaller, waar slechts op den langen duur op gerekend mag worden.

Waar het op aankomt is: de instandhouding van het kapitaal en van zijn rendement.

In dit stelsel wordt het kapitaal, het actieve leger, op nagenoeg dezelfde sterkte gehouden; zijn rendement, de nuttige kracht, eveneens; de sterkte van de reserve neemt geleidelijk toe van 32 tot 66%, wat eene toename beteekent van ruim 100%; terwijl de voortbrengingsmoeite: de personeele en financieele druk, relatief steeds kleiner wordt.

Er komt echter een hinkend paard achteraan, maar het is er een, dat intusschen zijn rantsoen verdiend heeft: Naarmate de lichtingen sterker worden, wordt ook de vredessterkte grooter en zal meer beroepskader voor de instructie noodig zijn; het aantal paarden en het materieel zullen uitgebreid moeten worden. Het is hetzelfde nadeel als bij oogenblikkelijke invoering van het stelsel van groote contingenten, echter met dit belangrijke verschil, dat de verzwaring van lasten dan alleen absoluut, maar niet relatief zal zijn. Want, onder de geschetste ontwikkelingsvoorwaarden, zullen tegenover die hoogere kosten een lagere personeele druk en eene sterkere legerreserve als baten staan; of wel, indien geene jaargangen ontslagen worden, een gelijke druk, maar eene meer dan evenredig sterkere legerreserve en - of een sterker actief leger.

In beide gevallen zouden die hoogere kosten reeds daardoor alleen verantwoord zijn, wat niet het geval zou wezen bij onmiddellijke invoering van het stelsel van groote contingenten.

Daarbij komt dan nog als derde factor, dat de financieele draagkracht der bevolking inmiddels, zoowel absoluut als relatief, veel aanzienlijker gestegen zal zijn dan de bovengenoemde kosten, zoodat deze alsdan ook uit een zuiver fiscaal oogpunt meer dan verantwoord zouden zijn.

Het stelsel van geneeskundige selectie van de physiek meest geschikten voor den krijgsdienst brengt dus eigenaardige consequenties mee. Wil men de legersterkte niet al te hoog opvoeren, dan komt men noodwendig tot een stelsel van weinige jaargangen met korten actieven diensttijd en eene sterke legerreserve, die wegens zijn korten diensttijd niet geoefend behoeft te worden.

Waar de moderne economische verhoudingen een langdurig en veelvuldig onttrekken van arbeidskrachten aan de nationale productie niet toelaten, anderzijds echter het onttrekken van een relatief groot aantal krachten tegelijk ook slecht verdragen, voert het stelsel van genees-

kundige selectie in verband met het vaststellen van het militiecontingent percentgewijze van de bevolking tot een resultaat, dat aan beide bezwaren zooveel mogelijk tegemoet komt, zonder de defensiebelangen te schaden; integendeel, tot de aanwinst van eene sterkere legerreserve en in 't algemeen van jeugdiger en betere krachten dan thans.

Volk en leger vinden er beide baat bij.

'*s Hage*, Februari 1908.

W. HASSELBACH,

Kapitein der Infanterie.

Vrijheid van hooger onderwijs.

Staatsexamens cum effectu civili en de waarachtige vrijmaking van het hooger onderwijs door dr. J.H. Gunning Wz. - Groningen. Wolters, 1907.

Bovengenoemd werkje, mij door de redactie van dit tijdschrift ter bespreking toegezonden, heb ik met groote belangstelling gelezen en begin met het aan allen, die belangstellen in den toestand van ons hooger onderwijs, ter lezing en overweging aan te bevelen. Hetgeen ik thans naar aanleiding daarvan ga meedeelen, is minder een kritiek, dan het meedeelen van eenige gedachten, die de lezing bij mij opwekte, en het gevolg zijn van langdurige ervaring. Immers behoor ik tot de weinige overlevenden, die de werking hebben ondervonden der regeling vóór de wet van 1876, en verder onder die wet gedurende vele jaren aan het hooger onderwijs verbonden waren. Daarbij zal vanzelf de gelegenheid zich voordoen om aan te toonen, hoe onvoldoende de middelen zijn, welke door den schrijver worden aangegeven om de verloren vrijheid van Hooger onderwijs te herkrijgen, en langs welken weg naar mijn oordeel dat doel is te bereiken.

I.

De minister, die het best in staat was een wet op het hooger onderwijs te ontwerpen, heeft wegens de vele daaraan verbonden moeilijkheden tegen die taak opgezien en haar niet aanvaard(*). Thorbecke wist wel een voor zijn tijd voldoende wet op het middelbaar onderwijs tot stand te brengen, omdat dit een voor ons land geheel nieuwe zaak was; maar bekend met de doornen en distelen, welke het terrein van het hooger onderwijs onbegaanbaar maakten, zag hij op tegen het banen van een pad, en liet die taak aan zijn opvolgers over. Door dezen werden daartoe ernstige pogingen aangewend, die op mislukking uitliepen, tot het den minister Heemskerk gelukte de wet tot stand te brengen, die in 1878 in werking trad. De geboorte der wet was uiterst moeilijk; aan tegenstand, aan adressen van belanghebbenden en

(*) Zijne denkbeelden omtrent dit onderwerp zijn, althans voor een gedeelte, neergelegd in het werkje: over de regeling van het hooger onderwijs door mr. J.R. Thorbecke, uit zijne redevoeringen en aanteekeningen bijeenverzameld door mr. W. Thorbecke, 1876.

belangstellenden ontbrak het niet; evenmin aan ingrijpende amendementen. Op een zeker oogenblik was de toestand zoo gespannen, dat de minister verklaarde, hoe de patiënt niets meer kon verdragen en het ontwerp zou worden ingetrokken, indien de oppositie, aangevoerd door den oudhoogleeraar Jonckbloet zich niet terugtrok. Deze, opziende tegen een nieuwe mislukking dezer poging, gaf toe; en zoo kwam de wet, na veel strijd en ten opzichte van het eerste ontwerp onkenbaar, tot stand.

Niettegenstaande enkele verbeteringen van praktischen aard, zou het beter geweest zijn, indien deze patiënt onder den strijd ware bezweken. Dan ware gelegenheid geweest een beter ontwerp samen te stellen, want de wettelijke regeling heeft - de voorspellingen van deskundigen zijn in dit opzicht vervuld - aan de vrijheid van het hooger onderwijs meer kwaad dan goed gedaan.

Zoo werden de collegegelden afgeschaft; daarvoor kwam in de plaats een vaste bijdrage aan 's rijks schatkist, als ware de universiteit een school van middelbaar onderwijs met een vasten leercursus. De vrijheid om enkele lessen bij te wonen werd tot het uiterste beperkt; ook thans nog mag een student, die de volle bijdrage niet wenscht te storten, hoogstens een tweetal colleges bijwonen en slechts bij speciale vergunning van curatoren onder belofte, geen academische examens te zullen afleggen! De hoogleeraren ontvangen, onafhankelijk van het aantal te geven lessen en uren, onafhankelijk van het aantal toehoorders en af te nemen examens, een vaste jaarlijksche belooning, waardoor niet slechts een wanverhouding tusschen arbeid en belooning is ontstaan, maar ook elke uiterlijke prikkel tot inspanning wordt weggenomen. De jaarlijksche belooning hangt niet af van de verdienste van den hoogleeraar ten opzichte van wetenschap of onderwijs, maar uitsluitend van den diensttijd als zoodanig. Nu moge men beweren, dat de prikkel eener geldelijke belooning hier niet noodig is en de krachtsinspanning voor de bevordering der wetenschap of voor het geven van hooger onderwijs daarvan niet af mag hangen, van de andere zijde moet worden opgemerkt, dat het heel wat anders is een gehoor te boeien van een honderdtal studenten dan van enkelen; en vooral, dat heel wat meer inspanning wordt vereischt voor het afnemen van talrijke examens, dan van een enkel per week of per cursus. Dit is ook stilzwijgend erkend bij de artsenwet. Want voor de examens, welke volgens deze wet door de medische en wis- en natuurkundige faculteiten worden afgenomen, worden de gelden onder de examineerende hoogleeraren verdeeld; terwijl zij in 's rijks schatkist moeten gestort worden voor de evenwijdig loopende examens, welke door dezelfde examinatoren volgens de wet op het H.O. worden afgenomen. De examens en promoties bij de juridische faculteit eischen van haar leden veel tijd en inspanning, terwijl van de leden der literarische faculteit enkelen zoo goed als nooit voor een academisch examen worden opgeroepen.

Door de afschaffing der verplichte tentamen-colleges, die ongetwijfeld vroeger tot misbruik aanleiding gaven, zijn de examens talrijker geworden en tot het uiterste gedifferentiëerd. De regeling hiervan staat niet in de wet, maar is opgenomen in een Koninklijk besluit, zoodat zij zonder tusschenkomst der wetgevende macht kan gewijzigd worden. Hiervan is te kwader ure door den minister van Houten gebruik gemaakt om in strijd met het advies van de senaten der Rijksuniversiteiten, de verplichte dissertatie voor de juristen af te schaffen, zoodat dezen, om zich te tooien met den titel van *dr.* of *mr.*, kunnen volstaan met het verdedigen van stellingen!

Wel echter is in de wet opgenomen de lijst van vakken, waarin van rijkswege onderwijs moet gegeven worden. Eerst komt de opgave van de vakken, die aan elke Rijksuniversiteit moeten gedoceerd worden; een supplement bevat de vakken, waarin ten minste aan ééne universiteit onderwijs moet gegeven worden. In verband hiermede wordt elke hoogleeraar belast met het onderwijs der vakken, die speciaal in zijn aanstelling zijn aangewezen. 'Het staat iederen hoogleeraar vrij om *met goedkeuring van curatoren* behalve de hem opgedragene, nog andere lessen te geven. Deze worden op de gewone wijze aangekondigd, de besluiten van curatoren tot het verleenen of weigeren dier goedkeuring worden aan onzen minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld en kunnen door ons vernietigd worden. Aan hoogleeraren kan met onze goedkeuring worden toegestaan de hun opgedragen vakken van onderwijs met elkander te verwisselen.' Welke knellende banden! Vroeger was dit anders en bestond in dit opzicht veel meer vrijheid. Toen werd de hoogleeraar benoemd in de faculteit, en werd het aan haar leden overgelaten de lessen onderling zoodanig te regelen, dat een goed sluitend geheel werd verkregen. Doch ook hier gaat de natuur boven de leer! Ik heb althans de bij mijn aanstelling onder de vroegere bedeeling verkregen vrijheid aan mij gehouden, door, met terzijde stelling dezer bindende bepalingen, de te geven lessen te regelen, naar hetgeen mij in het belang mijner leerlingen wenschelijk voorkwam. Zoo heb ik nieuwe vakken gedoceerd en op de *series lectionum* aangekondigd, zonder daartoe verlof te vragen, en zonder dat trouwens daarop ooit eenige aanmerking is gemaakt. In die vakken mocht niet worden geëxamineerd, doch tot onvergankelijke eer mijner voormalige leerlingen kan ik getuigen, hoe hun belangstelling voor die lessen niet minder was dan voor die, welke volgens het officiëele programma werden gegeven.

Is thans een hoogleeraar door ziekte of afwezigheid buiten staat de aangekondigde lessen te geven, dan staat het onderwijs stil, soms tot niet geringe schade daarvan, voor geruimen tijd. Doch ik herinner mij den tijd, waarin ik op dringend verzoek van collega Kaiser gedurende zijn langdurige ziekte de lessen in de theoretische sterrenkunde waarnam, en daarmede na zijn overlijden op verzoek van curatoren voortging, tot zijn opvolger was benoemd en in functie getreden.

In geen enkel beschaafd land behalve in het onze bestaat de bepaling: ‘hoogleeraren, het lidmaatschap van eene der beide Kamers der Staten-Generaal aanvaardende, zijn gedurende dat lidmaatschap van rechtswege op non-activiteit’ en te vergeefs vraagt men zich af, waartoe zij dient, tenzij om, gelijk men van minister Heemskerk vermoedde, uit de Kamers mannen als Thorbecke te weren. Buiten twijfel heeft de bepaling slecht gewerkt, in zoover zij een voortreffelijk volksvertegenwoordiger, als de hoogleeraar Buys zou geweest zijn, uit de Kamers heeft geweerd. Toen de hoogleeraar Van der Vlugt tot lid der Tweede Kamer werd gekozen, moest hij afstand doen van zijn professoraat, maar bleef een deel zijner lessen als privaat-docent geven. En welk kwaad kan ontstaan, door de benoeming van een hoogleeraar tot lid der Eerste Kamer, welke waardigheid slechts weinig tijd vordert? Terwijl een lid der rechterlijke macht vrijheid heeft om bij zijn ambt het lidmaatschap van een der beide Kamers waar te nemen, wordt dit voorrecht aan het hooger onderwijs onthouden. Daardoor worden aan de wetgevende macht krachten onttrokken, die haar bij de ingewikkelde sociale vraagstukken, welke haar tegenwoordig ter beslissing worden voorgelegd, uitnemend zouden te stade komen.

Bij de wet van 1876 zijn in ons hooger onderwijs, in navolging van de regeling in Duitschland, de privaat-docenten ingevoerd, die in het werkje van dr. G. niet ten onrechte *souffre-douleurs* worden genoemd. Terwijl toch bij de Duitsche universiteiten de privaat-docenten, wegens het bestaan der college-gelden, in vrije concurrentie met de hoogleeraren kunnen optreden, is dit bij ons geenszins het geval. Waar toch de studenten voor het volgen van alle lessen een vaste jaarlijksche bijdrage van *f* 200 in 's rijks schatkist moeten storten en de hoogleeraren een bezoldiging ontvangen, die daarvan onafhankelijk is, moet het geldelijk voordeel der privaat-docenten gelegen zijn in hetgeen door de studenten vrijwillig voor het volgen hunner lessen wordt betaald. Deze onredelijke eisch heeft tengevolge, dat de meeste privaat-docenten van elk geldelijk voordeel afzien en slechts ter wille van de wetenschap en het onderwijs hun lessen geven. Wel kunnen zij hierbij gebruik maken van academische lokalen en hulpmiddelen; doch wat helpt hun dit, waar den studenten tusschen een menigte college-uren en oefeningen nauwelijks tijd overblijft om iets buiten den gewonen studiegang waar te nemen? Tot voorwaarde om als privaat-docent te kunnen optreden, is gesteld de doctorale graad; hiermede kan toch niet anders zijn bedoeld, dan de doctorale graad, verkregen aan een Nederlandsche universiteit; doch hieraan wordt niet de hand gehouden, want reeds herhaaldelijk werd door de regeering als privaat-docent toegelaten een gedoctoreerde aan een buitenlandsche universiteit.

Het grootste bezwaar tegen de tegenwoordige regeling van ons hooger onderwijs, dat tevens zijn vrijheid in hooge mate belemmert, is gelegen in de academische examens en de daaraan verbonden bevoegd-

heden. Terwijl vóór de invoering der wet in elke faculteit slechts één doctoraat verkrijgbaar was (met een enkele uitzondering in de medische faculteit) en men dus werd *doctor* in de faculteit der theologie of der rechten enz., telt thans de wet niet minder dan 18 verschillende doctoraten, waarbij slechts de theologische faculteit uitsteekt door een enkel doctoraat. De faculteit der rechtsgeleerdheid telt er drie, de faculteit der geneeskunde ook drie, de faculteit der wis- en natuurkunde niet minder dan zes, de faculteit der letteren en wijsbegeerte vijf. Met die differentiëering zijn de hooge titels vervallen, welke vroeger bij de promotie werden toegekend, zooals *matheseos magister*, *philosophiae naturalis doctor* en *philosophiae magister*, *literarum humaniorum doctor.* Thans kan men worden *doctor in de scheikunde*, of *doctor in de semietische letterkunde*, zelfs *doctor in de wijsbegeerte*, welk doctoraat geheel in de lucht hangt.

Afgescheiden van deze titulatuur is door de differentiëering van het doctoraat met de daaraan verbonden minutieuze regeling der academische examens en de hiermede samenhangende bevoegdheden groot nadeel aan het hooger onderwijs toegebracht. Terecht verklaart dr. G., dat daardoor de universiteit is verlaagd tot een instelling van middelbaar onderwijs. De regeling bij Koninklijk besluit is tot stand gekomen na het gezamenlijk advies van de senaten der rijkshoogescholen. De samenkomst van hun leden had plaats te Leiden, doch de verwarring was daarbij zoo groot, dat besloten werd voor goed daarvan af te zien en voortaan voor elke wijziging het afzonderlijk advies van elken senaat eener rijksuniversiteit in te roepen. Doch thans zijn de adviezen zoo uiteenloopend, dat herhaalde pogingen tot wijziging hierop zijn afgestuit; dientengevolge is de regeling der examens nog altijd gelijk zij na de invoering der wet in het Koninklijk besluit werd vastgelegd.

De bevoegdheden, welke aan de verschillende academische diploma's zijn verbonden, en in de wetten op hooger en middelbaar onderwijs uitvoerig worden omschreven, geven aanleiding tot tal van moeilijkheden. Zoo is aan den graad van candidaat de bevoegdheid verbonden tot het geven van onderwijs aan een gymnasium, maar niet aan een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus. Zoo heeft de bovenvermelde doctor in de scheikunde, hoewel hij uitgebreide voorbereidende studie in wisen natuurkunde achter den rug heeft, slechts bevoegdheid voor het onderwijs in scheikunde en is hij daardoor achtergesteld bij den ingenieur, die door twijfelachtige wetsinterpretatie bevoegd wordt verklaard voor het onderwijs in alle voorbereidende wetenschappen. De willekeurige ministerieele interpretatie van het desbetreffende wetsartikel gaat zoover, dat, zooals mij onlangs uit een officieel door den vorigen minister van Binnenlandsche Zaken onderteekend stuk bleek, de officier bevoegd is verklaard voor het geven van onderwijs in technische vakken aan een gymnasium! Deze minister schijnt dus niet geweten te hebben, dat aan een gymnasium geen technische vakken worden onderwezen.

Het zou mij te ver voeren, indien ik al de tegenstrijdigheden wilde opsommen, welke door de aan verschillende examens voor hooger en middelbaar onderwijs verbonden bevoegdheden zijn ontstaan. Zij zijn zoo talrijk, dat herhaaldelijk in twijfelachtige gevallen de knoop niet wordt opgelost, maar naar het illustre voorbeeld van Alexander den Groote doorgehakt. Nauwelijks is meer een school van volledig middelbaar onderwijs te vinden, waaraan niet docenten zijn verbonden, wier bevoegdheid voor het door hen te geven onderwijs op zijn zachtst uitgedrukt twijfelachtig is, en geen minister schijnt lust of kracht te hebben om hieraan een eind te maken.

Zoolang bij ons, als uitzondering op alle beschaafde landen, niet een afzonderlijk ministerie van onderwijs wordt opgericht, en dit hooge belang blijft samengekoppeld met, en daardoor onderworpen aan andere belangen, zooals het bestuur van provinciën en gemeenten, kiesrechtregeling enz., kan van een voldoende regeling geen sprake zijn. Na Thorbecke is geen minister van Binnenlandsche Zaken meer opgetreden, die voldoende op de hoogte was om het gebied van het onderwijs te overzien en te beheerschen; zoolang de samenkoppeling blijft bestaan, is dit ook niet te wachten. Thans vergenoegt elke minister, wien de belangen van het onderwijs zijn toevertrouwd, zich met partiëele regelingen, die het stelsel steeds meer in de war sturen, en weet zijn belangstelling slechts te toonen door het geven van subsidiën. Want daaraan ontbreekt het niet; voor hooger en middelbaar onderwijs wordt tegenwoordig van staatswege meer geld uitgegeven, dan strikt noodzakelijk is. Toen bij de behandeling der wet op het hooger onderwijs een krachtige aandrang werkte tot beperking van het aantal rijksuniversiteiten, werd die drang gebroken door aan de gemeentelijke instelling van hooger onderwijs te Amsterdam de rechten eener rijksuniversiteit te verleenen, zoodat het aantal niet werd verminderd, maar vergroot. Sedert bestaat de concurrentie in een schrikbarende opdrijving der kosten, waarvan slechts een deel aan het onderwijs ten goede komt. Want het is een dwaling te beweren, dat de waarde van het onderwijs afhangt van de kosten, welke daaraan worden besteed. Toen Thorbecke weigerde de stichting eener nieuwe sterrenwacht te Leiden voor rijksrekening te nemen, werd hiervoor door particulieren geld bijeengebracht. Eerst voor dien aandrang bezweek de minister; de sterrenwacht werd voor rijksrekening gebouwd en als gedeeltelijke compensatie de door particulieren hiervoor bijeengebrachte som in 's rijks schatkist gestort. Thans gaat het anders. Aan de rijksuniversiteiten worden kostbare laboratoria opgericht; de gebouwen gelijken paleizen en de inwendige inrichting wordt voorzien met tal van kostbare instrumenten, die de moderne beoefening der experimenteele wetenschap vereischt. Beantwoorden de resultaten aan de hieraan bestede schatten? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn, wanneer men bedenkt, hoe op dit gebied groote ontdekkingen overal en ten allen tijde zijn gedaan,

niet in kostbare instellingen, maar in eenvoudige werkplaatsen. Niet slechts voor wetenschappelijke ontwikkeling, doch ook voor het onderwijs en de praktische oefening hebben dergelijke instellingen een bedenkelijke zijde. Hij, die zich na onvoldoende wetenschappelijke voorbereiding in zulk een werkplaats opsluit en niets anders doet dan proeven nemen, die veel tijd en geduld kosten, maar weinig tot geestesontwikkeling bijdragen, wordt ongevoelig voor al wat buiten het laboratorium omgaat, voor de geestelijke strooming, ontstaande uit de kennismaking met theoretische onderzoekingen, en is veroordeeld om òf zijn leven lang al zijn arbeid en denkvermogen binnen de muren van het laboratorium te concentreeren, òf bij den overgang naar het maatschappelijk leven daar vreemd te staan, onbekwaam om zich te behelpen met wetenschappelijke hulpmiddelen van eenvoudiger samenstelling, en daardoor ook ongeschikt voor ontwikkelend onderwijs aan scholen, waar de hulpmiddelen op eenvoudigen voet zijn ingericht.

Intusschen is in ééne faculteit het onderwijs met reuzenschreden vooruitgegaan; dat is in de medische. Wanneer ik in gedachten vergelijk de ziekenhuizen en hun inrichting uit mijn studententijd met de tegenwoordige, dan is de vooruitgang verrassend. In plaats van benauwde, van voldoende lucht en licht verstoken ziekenzalen, vindt men thans ruime, luchtige, aan alle eischen der hygiëne beantwoordende lokalen en een medische behandeling, welke daarmede overeenstemt. Het voegt mij niet in een beoordeeling daarvan te treden, doch na kennisneming moet ik mijn bewondering uitspreken voor de hulpmiddelen en de wijze, waarop zij tegenwoordig worden aangewend, waardoor zooveel leed wordt verzacht, zooveel pijn wordt verminderd, zooveel levens, die anders onfeilbaar waren verloren gegaan, worden gered. Het onderwijs, dat hiermede gelijken tred houdt, verspreidt die zegeningen in ons vaderland en ver buiten zijn grenzen in onze koloniën. Met een warm gevoel van dankbaarheid erken ik dezen vooruitgang, tegenover zooveel bedenkelijks in den tegenwoordigen toestand van ons hooger onderwijs, waarop de aandacht moest gevestigd worden.

II.

Toen ik straks de meening uitsprak, dat na Thorbecke geen minister van Binnenlandsche Zaken meer is opgestaan, die voldoende op de hoogte was van het hooger onderwijs, om een wet saam te stellen, dacht menig lezer ongetwijfeld: en Kuyper dan? Nauwelijks als minister opgetreden, sloeg hij de hand aan den ploeg en diende een wetsontwerp in tot wijziging van de wet op het hooger onderwijs. Het tot stand komen daarvan is een der voornaamste vruchten van zijn vierjarig ministerschap geweest. Bij de behandeling heeft hij heel wat strijd moeten doormaken, heel wat tegenstand overwinnen. Trouwens, ook van zijn geloofsverwanten, die geen woorden genoeg hadden om het

onvoldoende en gebrekkige van zijn voorstel in het licht te stellen. Toch wist hij het door te zetten; glansrijk overwon hij den tegenstand der Tweede Kamer; meer moeite had hij met de Eerste, die het wetsontwerp verwierp. Toen zag hij niet op tegen een paardenmiddel; de Kamer werd ontbonden, een nieuwe verkiezing bracht hem ook dáár een volgzame meerderheid, die het aanvankelijk verworpen ontwerp aannam. Zoo werd het in 1905 in het *Staatsblad* (n°. 141) opgenomen en in werking gesteld. Wij zullen thans nagaan, welken invloed de invoering op ons onderwerp heeft uitgeoefend.

Het voorstel beoogde geen volledige herziening van het hooger onderwijs, deze werd tot later uitgesteld; thans werden slechts wijzigingen aangebracht, die geen uitstel konden dulden. Ongetwijfeld zijn daarbij ook enkele, die uit een neutraal oogpunt beschouwd, verbeteringen kunnen genoemd worden; zoo werd de bevoegdheid tot het geven van onderwijs losgemaakt van den doctoralen titel en verbonden aan het voorafgaand examen. Bevredigend is die oplossing geenszins; want niet slechts dit examen, maar ook de doctorale graad geeft thans de bevoegdheid, zoodat b.v. doctoren *honoris causa* bij hun benoeming als zoodanig tevens de aan dien titel verbonden bevoegdheid verkrijgen, hetgeen bij de lichtvaardigheid, waarmede in den laatsten tijd met die benoeming wordt omgesprongen, niet zonder bedenking is.

Zoo werden de buitengewone hoogleeraren in eere hersteld; dezen waren er namelijk reeds vóór de invoering der wet van 1876. Want bij de destijds in werking zijnde regeling was het aantal hoogleeraren voorgeschreven, dat in elke faculteit aanwezig moest zijn. Toen de uitbreiding der wetenschap tot vergrooting van dit aantal drong, wist de regeering er geen anderen raad op dan buitengewone hoogleeraren aan te stellen, die de bevoegdheid en tevens de verplichting verkregen, welke aan het gewoon hoogleraarschap waren verbonden, maar niet de voorrechten, want zij kregen slechts half tractement. Aan dit onrecht werd een einde gemaakt door de wet van 1876, die slechts gewone hoogleeraren en lectoren als officieele docenten erkende. Thans zijn ook de buitengewone hoogleeraren in eere hersteld, zonder dat het juiste onderscheid in de wet is aangewezen, zoodat slechts de hoop kan worden uitgesproken, dat het vroegere misbruik niet zal worden herhaald. Ook bijzondere hoogleeraren kunnen aan de universiteit verbonden worden; een geheel hoofdstuk der nieuwe wet is gewijd aan de wijze, waarop zij kunnen aangesteld worden, aan hun bevoegdheid, verplichting en wat dies meer zij. Aangezien echter tot hier toe nog geen enkel bijzonder hoogleeraar aan een rijksuniversiteit werd verbonden, kunnen wij dit punt thans laten rusten.

Dit zijn trouwens alle slechts bijzaken en als ornamenten der wetswijziging te beschouwen, dienende om den schotel te versieren en voor de gasten smakelijk te maken. De zaak, waarom het den minister voornamelijk te doen was, bestond uit de opneming in de wet van

een instelling, die hem na aan het hart lag. Het hoofddoel was namelijk, aan de door den wetsvoorsteller in het leven geroepen zoogenaamde ‘vrije’ universiteit te Amsterdam onder zekere voorwaarden gelijke rechten en bevoegdheden toe te kennen als aan de openbare universiteiten. Om dit punt concentreerde zich de strijd; daarvoor werden, zeer tot schade van een goede samenstelling der wet, alle andere punten ter zijde geschoven en achteloos voorbijgegaan. Het doel is bereikt; hoofdstuk V der nieuwe wet handelt ‘van de bijzondere universiteiten’; hierbij heeft het meervoud slechts een euphonistische beteekenis, want van een tweede bijzondere universiteit was destijds geen sprake en daarna evenmin. Het bijvoeglijke naamwoord ‘vrije’, dat trouwens in de wet niet voorkomt, maar waarmede de instelling zich tooit, heeft hier al een zeker bijzondere beteekenis, die slechts in zeer verwijderd verband staat met de vrijheid van hooger onderwijs, waarover wij thans handelen. In hoever dat ‘vrije’ in het onderwijs hier van beteekenis is, bleek voldoende, toen een der bekwaamste hoogleeraren dezer universiteit werd afgezet, niet door curatoren of leden van den academischen senaat, maar door een commissie daarbuiten, omdat zijn onderwijs afweek van de leer, welke door deze als richtsnoer voor het onderwijs was aangewezen!

Leest men thans met aandacht in genoemd hoofdstuk der wet de rechten en plichten, welke worden verkregen en opgelegd, daarna met dezelfde aandacht het volgende hoofdstuk, handelende ‘Van het toezicht op het bijzonder hooger onderwijs’, dan is men geneigd op de bijzondere universiteit toe te passen, hetgeen Wotan in wanhoop omtrent zichzelven uitriep:

Ich, *Unfreieste aller!*

Want de rechten, welke hierbij aan de bijzondere universiteit zijn toegekend, worden aan zooveel zwaarwegende voorwaarden verbonden, dat elk denkbeeld van ‘vrijheid’ verloren gaat. Met terzijdestelling van enkele geldelijke voordeelen uit 's rijks kas in subsidie en beurzen voor onvermogende studenten van buitengewonen aanleg, komen die voorrechten neer op de gelijkstelling van de door de bijzondere universiteit uitgereikte diploma's met die der openbare universiteiten. Om dat voorrecht te verkrijgen moet de universiteit zijn opgericht door een instelling, stichting of rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging, die ten behoeve der universiteit in het vrij en onbezwaard bezit is van een kapitaal van *f* 100.000, bestaande uit nauwkeurig omschreven bestanddeelen. De statuten der universiteit moeten bevatten een reglement van orde voor de promotiën, dat genoegzame waarborgen biedt voor vrije bestrijding, en voorschriften, waaruit blijkt, dat de universiteit ten minste drie der faculteiten bevat, elke met minstens drie hoogleeraren; in elke dezer moet onderwijs gegeven worden in alle vakken, waarin geëxamineerd moet worden tot verkrijging van de doctorale graden, welke haar in de aanwijzing zijn vergund. Voorts voorschriften

omtrent het toezicht van curatoren, omtrent aanstelling, schorsing of ontslag der hoogleeraren en andere docenten, waarbij de geldelijke positie van een niet op verzoek, noch wegens plichtsverzuim of wangedrag ontslagen of op non-activiteit gesteld hoogleeraar op voldoende wijze is geregeld; voorschriften omtrent af te nemen examens, waarbij slechts de openbare promotie op proefschrift als geldig wordt erkend, omtrent de geldelijke verplichtingen der studenten, die niet mogen achterstaan bij die der studenten aan een rijksuniversiteit. Om onderwijs te kunnen geven aan een bijzondere universiteit wordt vereischt het bezit van een doctoralen graad, verkregen aan een rijksuniversiteit of aan een universiteit, die ten aanzien van dien doctoralen graad, toen hij verleend werd, gelijke rechten had als de rijksuniversiteit, of van een bewijs, dat de aanstelling bij Koninklijk besluit is bekrachtigd. Voor de benoeming tot doctor *honoris causa* wordt voor elk bijzonder geval de Koninklijke machtiging vereischt. Binnen vijf en twintig jaren na de toelating moeten de drie vereischte faculteiten tot vier zijn aangegroeid en binnen 25 jaren daarna moeten de vijf faculteiten, elk met ten minste drie gewone hoogleeraren, volledig zijn. Slechts de theologische faculteit blijft van al deze banden vrij.

Wat het rijkstoezicht op het bijzonder hooger onderwijs betreft, wordt het uitgeoefend door een bij Koninklijk besluit benoemde commissie van vijf leden. Deze commissie moet toezien, dat de gegeven voorschriften worden nagekomen, en bij het niet nakomen daarvan *onverwijld* kennis geven aan den minister van Binnenlandsche Zaken; zij moet voor gezien teekenen alle diploma's, zonder welke onderteekening deze niet rechtsgeldig zijn; haar leden hebben te allen tijde toegang tot de lessen, examens en promotiën, alsmede tot alle inrichtingen en verzamelingen; zij moet zich overtuigen, dat het proefschrift tot verkrijging van den doctoralen graad door den doctorandus zelven is bewerkt en gesteld. Jaarlijks moet zij aan genoemden minister verslag doen van haar werkzaamheden en daarbij een rapport voegen over de door de universiteit verleende doctorale graden, de verdedigde proefschriften en de afgelegde examens.

Aldus blijkt, hoe de bijzondere universiteit de vrijheid, waarop zij zich beroemde, heeft prijs gegeven om de verlangde voorrechten deelachtig te worden. Noemt zij zich thans nog ‘vrij’, dan kan dit epitheton slechts in ironischen zin opgevat worden.

Zooals bekend is, heeft de bijzondere universiteit te Amsterdam slechts drie faculteiten, nl. de theologische, een juridische en een beperkte literarische. Om de haar toegekende rechten te behouden, moet dus dit aantal binnen 25 jaren na de invoering der wet met een vierde faculteit zijn vermeerderd en binnen nogmaals 25 jaren met de vijfde. Ben ik goed ingelicht, dan worden reeds pogingen aangewend om eene medische faculteit samen te stellen, terwijl eerst later tot die der wisen natuurkundige zal worden overgegaan. Dan zou dus het paard achter

den wagen worden gespannen; want voor de medische faculteit is de voorbereiding in de faculteit der natuurkundige wetenschap onmisbaar, terwijl zeer goed de laatste zonder de eerste kan bestaan. Doch het oprichten eener natuurkundige faculteit stuit af op bijna onoverkomelijke bezwaren, ten deele van financiëelen aard; want de kosten voor de stichting en het onderhoud van laboratoria zijn hoog en overtreffen de krachten der instelling. Voor een ander deel dragen zij een wetenschappelijk karakter, want wáár de mannen te vinden, die zich aan haar bindende bepalingen willen onderwerpen en toch zich bij hun wetenschappelijk onderzoek en onderwijs op het onafhankelijke standpunt kunnen stellen, dat hierbij een eerste vereischte is? De voorstanders beroepen zich op mannen als den door alle vakgenooten betreurden Bakhuis Roozeboom, die zijn hoog wetenschappelijk standpunt op natuurkundig gebied wist te vereenigen met zijn orthodoxe geloofsovertuiging. Nimmer is echter de mogelijkheid hiervan betwist. Steeds is van onze zijde de onderlinge onafhankelijkheid van geloof en wetenschap op den voorgrond gesteld. Zoo kan tegenover den genoemden scheikundige gesteld worden een man als de onlangs overleden Berthelot, niet minder beroemd als natuurkundige en daarbij volgens zijn openlijke verklaring volslagen atheïst. Dit is dus hier de moeilijkheid niet, maar wel, of wis- en natuurkundigen van hooge ontwikkeling zullen te vinden zijn, bereid om zich te onderwerpen aan de bindende bepalingen der bijzondere universiteit. Dit is vooralsnog niet proefondervindelijk gebleken en ik betwijfel, of in de toekomst de proef zal gelukken. De tijd is echter zoover in het verschiet, dat ik de uitkomst daarvan wel niet zal beleven. Daarbij vertrouw ik, dat intusschen de verhoudingen zoodanig veranderd zullen zijn, dat elke scheidsmuur tusschen bijzonder en hooger onderwijs is gevallen, en instellingen van beiderlei aard onder gelijke voorwaarden eendrachtig samenwerken aan de bevordering van wetenschap en onderwijs. Doch zoover is het thans nog lang niet. De bijzondere universiteit heeft zich onderworpen aan de haar gestelde, vernederende voorwaarden. De door haar uitgereikte diploma's en doctorale bullen hebben, wat de faculteiten van rechtsgeleerdheid en letteren betreft, gelijke waarde als de gelijknamige der openbare universiteiten. In de eerstgenoemde faculteit heeft de doctorale bul zelfs hooger waarde, omdat hij niet als bij de openbare universiteiten na de verdediging van stellingen kan verkregen worden, doch daarvoor het schrijven en in het openbaar verdedigen van een proefschrift tot onmisbare voorwaarde is gesteld. Van het recht om doctoren *honoris causa* te benoemen, heeft zij nog geen gebruik gemaakt, waarschijnlijk omdat zij begrijpt, dat zulk een benoeming geen waarde heeft, wanneer zij afkomstig is van een universiteit, wier wettig bestaan eerst enkele jaren dagteekent.

Geheel anders handelt de instelling, die tegelijk met de bijzondere universiteit bij de laatste wetswijziging onder het hooger onderwijs werd opgenomen. Waarom dit is geschied, is nooit duidelijk uiteengezet.

De polytechnische school was een instelling van middelbaar onderwijs, als zoodanig duidelijk gekenmerkt door Thorbecke, die het weten kon. Door Kuyper werd zij als technische hoogeschool bij het hooger onderwijs ingelijfd, minder om de instelling te verheffen, dan om de universiteiten te vernederen. Duidelijk heeft hij daardoor doen uitkomen, dat zij volgens de wet niet hooger staan dan instellingen van middelbaar onderwijs.

De wijze, waarop de technische hoogeschool de haar aangewezen plaats innam, toont wel, hoe de verandering niet betrekking had op het wezen, maar op den vorm. De uiterlijkheden, die bij de universiteiten uitvloeisel zijn eener eeuwenoude traditie, en zeker niet door deze zouden aanvaard worden, wanneer zij op nieuwen voet moesten geregeld worden, werden met blijkbaar welgevallen door de technische hoogeschool overgenomen; een college van curatoren, waarvan het nut zeer problematiek is, kwam aan het hoofd; het deftige ambtscostuum, toga en barret der universiteits-professoren werd ook de tooi van de docenten der hoogeschool; daarbij ontbrak het niet aan redevoeringen, waarvan de plechtigheid wel eenigszins wordt verstoord, door de plaats, waar zij, bij gebrek aan een aula of auditorium moeten gehouden worden.

De graad van doctor, waaraan trouwens geenerlei bevoegdheid is verbonden, werd ingesteld en daardoor die van ingenieur, welke zulk een goeden klank had, verlaagd. Slechts enkele malen werd hij na het schrijven en verdedigen van een proefschrift toegekend door een college, waarvan de leden zelf hem niet bezaten. Doch nauwelijks was het recht tot benoeming van doctoren *honoris causa* verkregen, of daarvan werd ruim gebruik gemaakt door dien titel toe te kennen aan mannen van naam op uiteenloopend gebied; zelfs aan personen, die reeds den titel van doctor droegen, en wier arbeid met de techniek slechts in zeer verwijderd verband stond. Hier kwam dus de ijdelheid in het spel, die men steeds opmerkt bij personen, die onverwacht uit een lagere naar een hoogere positie worden verplaatst en niet recht weten, hoe zich daarin te gedragen. De kosten der instelling werden buitenmate opgevoerd door de aanstelling van onderwijzend personeel en inrichting van laboratoria, maar in den geest der instelling werd niets van belang veranderd. De studenten waren hiervan de dupe; reeds hadden zij de illusie, dat in de studie en examens meer vrijheid zou worden gebracht - hoe wreed werd deze illusie door de werkelijkheid verstoord! De vrijheid is nog even ver te zoeken als voorheen. Thans stroomen elk jaar jongelieden in grooten getale naar de nieuwe hoogeschool; leerlingen der hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, gewapend met het diploma van het eindexamen, trekken naar Delft, onverschillig of de aanleg voor hoogere studie al of niet aanwezig is, terwijl de ouders in de illusie verkeeren, dat dit diploma voor het welslagen eenigen waarborg aanbiedt. De ontgoocheling zal niet uitblijven, wanneer proefondervindelijk blijkt, welke verhouding bestaat tusschen het aantal, dat er in slaagt zich langs dezen weg een behoorlijke positie in de

maatschappij te verschaffen, en het aantal, dat zich jaarlijks als student laat inschrijven. Zoolang niet het verzuim, dat bij de instelling over het hoofd werd gezien, wordt hersteld en een behoorlijk voorafgaand examen ingesteld, waaruit blijkt, dat de candidaat werkelijk aanleg heeft voor hoogere technische studie, zal de wanverhouding blijven bestaan en zullen de hooge kosten aan de uitbreiding der hoogeschool besteed, voor een goed deel verloren gaan. Toen ik deze zaak onlangs met een ambtgenoot in de experimenteele natuurwetenschap besprak en de vrees te kennen gaf, dat de gemakkelijker eischen van toelating tot de technische hoogeschool, gevoegd bij de kostbare inrichting harer instellingen, de jongelieden van de universiteit daarheen zouden trekken, was zijn antwoord 'geen nood, aanvankelijk zullen velen, aangetrokken door die voordeelen, daarheen trekken; doch de besten onder hen zullen weldra inzien, dat daar hun plaats niet is en zich naar de universiteit wenden; zoo verkrijgen wij de keur en blijven van de rest bevrijd!' Wat de hoogleeraren betreft, nog altijd wordt, niettegenstaande de gelijke voordeelen, welke aan het professoraat aan de technische hoogeschool zijn verbonden, aan de roepstem naar een universiteit gevolg gegeven.

Tot de bevoorrechten met het doctoraat *honoris causa* in de technische wetenschappen behoorde ook hij, die als minister de verheffing der instelling tot stand bracht! Hij, doctor *magna cum laude* in de theologie aan 's rijks oudste universiteit, oud-hoogleeraar aan de bijzondere universiteit te Amsterdam, predikant, wijsgeer, literator en politicus liet zich die twijfelachtige eer welgevallen, en schepte daarin blijkbaar behagen. Maar verder dan ooit heeft de door hem tot stand gebrachte wetswijziging het hooger onderwijs verwijderd van de vrijheid, waaraan het zoozeer behoefte heeft. Om haar nader te komen, moet opnieuw de strijd gestreden worden. Want eerst moet daartoe verwijderd worden, wat bij die wetswijziging als vreemd element in het hooger onderwijs werd gebracht. Het technisch onderwijs moet in een afzonderlijke wet worden geregeld, waarin de hoogeschool de eerste plaats inneemt, en de verder tot haar gebied behoorende instellingen volgen. Dan eerst kan het hooger onderwijs ontdaan van zijn vreemde elementen worden geregeld, en daarbij de vrijheid worden gehuldigd, waaraan het voor een gezonde ontwikkeling zoozeer behoefte heeft.

III.

Wat die vrijheid van het hooger onderwijs betreft, daarover werd bij de behandeling der wetswijziging van Kuyper veel geredekaveld, maar niets tot haar bevordering gedaan. Thans komt dr. Gunning in zijn werkje daarop terug en geeft de middelen aan, die naar zijn meening tot verkrijging dier vrijheid kunnen leiden. Bij amendement van mr. de Savornin Lohman werd onder de overgangsbepalingen

opgenomen, dat binnen vijf jaar na de inwerking-treding der wet een voorstel moet worden ingediend, strekkende om ‘het in de hooger-onderwijswet en in andere wetten bepaalde omtrent de bevoegdheden, verbonden aan den universitairen graad van doctor, of aan eenig getuigschrift van met gunstig gevolg afgelegd universitair examen, te vervangen door eene zich bij de universitaire examens aansluitende afzonderlijke regeling voor het verkrijgen van deze bevoegdheden.’

Reeds is de helft van de gestelde periode verstreken, zoodat het tijd wordt de indiening van een voorstel voor te bereiden; hiertoe is het werkje van dr. G. een bijdrage. Reeds had hij zijn meening hieromtrent te kennen gegeven op het Nederlandsch Philologencongres te Amsterdam; door zijn boekje wil hij zijn meening omtrent het belangrijke onderwerp in wijder kring bekend maken. Zijn oplossing van het vraagstuk komt neer op het overnemen der Duitsche regeling, waarbij aan de academische diploma's geenerlei bevoegdheid is verbonden, doch deze eerst wordt verkregen door een staatsexamen. Uitvoerig zet hij deze regeling uiteen en dringt aan op het overnemen daarvan, waardoor naar zijn meening het vraagstuk op voldoende wijze wordt opgelost. Tot nadere toelichting heeft hij achter zijn verhandeling twee tabellen gevoegd: de eerste geeft een vergelijking van de vakken, die volgens onze wet aan de universiteiten moeten onderwezen worden, van de colleges die op de *series lectionum* in den cursus 1906-1907 voorkwamen en van colleges, welke in het zomersemester van 1907 aan de universiteit te Halle zijn gegeven (of liever aangekondigd). De tweede tabel bevat een vergelijking van diezelfde vakken zoomede van de doctoraten en daartoe leidende examens met de bevoegdheden, welke aan die examens en daaraan verbonden titels zijn verbonden, en de wijze waarop dezelfde bevoegdheid langs anderen weg kan verkregen worden.

Met hoeveel zorg deze tabellen ook zijn samengesteld, is daaraan toch weinig bewijskracht verbonden. Immers ligt de kracht van het hooger onderwijs niet zoozeer in het aantal lessen, dat aan een universiteit gegeven wordt, als in de wijze, waarop zij gegeven worden, en in den invloed, dien zij op de leerlingen uitoefenen. Uit dit oogpunt beschouwd behoeven wij waarlijk niet in Duitschland ter schole te gaan. De ervaring heeft ons dit voldoende leeren kennen. Veelbelovende jongelieden, die reeds aan een Nederlandsche hoogeschool gepromoveerd waren of daartoe de voorbereidende examens hadden afgelegd, begaven zich op aanraden hunner professoren naar een Duitsche hoogeschool, hetzij op eigen kosten of gesteund door een beurs, om hun kennis uit te breiden of zich verder te bekwamen in het laboratorium van een celebriteit in het vak hunner keuze. Doch hoe velen hunner keerden teleurgesteld terug! Het bleek hun vaak, dat òf die celebriteit zich nauwelijks aan zijn leerlingen vertoonde en weinig notitie nam van hun arbeid, of dat de direkte invloed zoo gering was,

dat de studeerenden veel meer nut trokken uit hun geschriften dan uit den persoonlijken omgang. De Duitsche wijze van studeeren beviel hun daarbij in het geheel niet. Ongetwijfeld ligt eenig voordeel in het veranderen van universiteit gedurende den loop der studie, zooals in Duitschland gebruikelijk is; doch hoeveel nadeelen zijn daaraan ook verbonden! Van grondige studie is daarbij nauwelijks sprake; dat heen en weer trekken na elk semester geeft een onrust, die ver van heilzaam werkt op de wetenschappelijke ontwikkeling, en maakt ook, dat de Duitsche student, in doorslag genomen, zich niet zoo behagelijk op zijn kamer weet in te richten als de Nederlandsche; hij kan er geen eenigszins volledige bibliotheek voor zijn studievak op na houden, want dat zou bij het heen en weer trekken te veel ballast geven. Herhaaldelijk besprak ik dit onderwerp bij verschillende bezoeken aan Duitsche academiesteden met de collega's aldaar; en hoewel zij natuurlijk hierin geen verandering wenschten, moesten zij volmondig erkennen, dat de Nederlandsche gewoonte veel bevorderlijker was aan grondige studie. Herhaaldelijk werd mij dan betuigd, hoe zij deze waardeerden bij de Nederlandsche studenten, die zij hadden leeren kennen, en hoe hun eigen leerlingen in dit opzicht ten achter stonden. Ook hier geldt: ‘'s lands wijs, 's lands eer.’ Zoo woonde ik het academiefeest te Würzburg bij. De rector magnificus, een scheikundige van naam, gaf een groot feest, waarop ik kennis maakte met zijn beide zonen. Hoewel één van hen studeerde in het vak zijns vaders, vernam ik met verbazing, hoe geen van beiden zijn studie aan de universiteit te Würzburg volbracht of zelfs voornemens was daar een cursus te volgen; de één studeerde hier, de ander dáár onder goedkeuring van hun vader, die bij hun keus niet den minsten dwang uitoefende.

Meermalen besprak ik bij zulk een bezoek ook de Duitsche wijze van examineeren en promoveeren en bleek mij daarvan de schaduwzijde, die door de tegenpartij geenszins werd ontkend. Daar aan zulk een examen en promotie volstrekt geen rechten zijn verbonden, worden zij ook vrij lichtvaardig behandeld. Het beginsel, waarvan bij ons wordt uitgegaan, dat de docent slechts kan oordeelen over de wetenschappelijke ontwikkeling zijner leerlingen en aldus kon nagaan de vruchten van zijn onderwijs, kan leiden tot eenzijdige beoordeeling, maar is toch in den grond juist. In Duitschland oordeelen de hoogleeraren na een vrij oppervlakkig onderzoek op grond van getuigschriften omtrent bijgewoonde colleges over de wetenschappelijke ontwikkeling van personen, die zij verder in het geheel niet kennen. En wat de promotie tot doctor betreft, zijn de ingeleverde dissertaties in doorslag van zulk een gehalte, dat zij het drukken niet waard worden geoordeeld en slechts nagegaan worden door den promotor, op wiens advies tot het toekennen van den doctorstitel wordt overgegaan. Van daar dat vroeger de promotie in Duitschland voor buitenlanders zoo gemakkelijk was; zelfs de geldkwestie speelde hierbij een rol; want hetgeen de candidaat voor

zijn bul moest betalen ten deele aan de universiteitskas, ten deele aan zijn promotor, was dezen geenszins onverschillig. Gelukkig is althans dit misbruik afgeschaft en kunnen zij, die in hun eigen land den doctorstitel niet kunnen verwerven, daartoe ook niet meer aan de Duitsche universiteiten terecht; België en Zwitserland staan echter nog open.

Op grond van dergelijke getuigenissen en ervaringen kan ik mij niet vereenigen met dr. Gunning's voorstel om het Duitsche stelsel over te nemen in de verwachting, dat dit zal blijken een afdoend middel te zijn om de gewenschte vrijheid van hooger onderwijs te verkrijgen. Een andere weg moet worden ingeslagen, waarbij meer rekening wordt gehouden met de ontwikkeling van ons hooger onderwijs sedert de stichting der Leidsche Hoogeschool.

Daartoe moet in de eerste plaats meer vrijheid worden gegeven aan de universiteiten als instellingen van hooger onderwijs. Thans zijn zij in alles onderworpen aan het departement van Binnenlandsche Zaken en heeft de wet elk spoor van zelfstandigheid vernietigd. College- en examengelden moeten blijven in de kas der universiteit en door haar bestuur aangewend worden tot bevordering van haar belangen. Daartegenover moet de student ook in dit opzicht volkomen vrij zijn bij het volgen der lessen, zoodat hij slechts behoeft te betalen naar rato der lessen, welke hij wenscht bij te wonen. Als student moet hij aan eene universiteit kunnen ingeschreven worden, onafhankelijk van de lessen, die hij wenscht bij te wonen, dus ook wanneer hij het voornemen heeft in het geheel geen lessen bij te wonen - dezulken zijn waarlijk niet de minsten onder de studeerende broederschap. De hoogleeraren en verdere docenten ontvangen een vaste bezoldiging uit 's rijks schatkist en verder een aandeel in de college- en examengelden, evenredig aan hun werkzaamheid. Hoewel hoogleeraren moeten aangesteld worden om in ontstane vacaturen te voorzien of om nieuwe vakken te doceeren, zou ik ook hier de voormalige vrijheid hersteld willen zien, dat aan elke faculteit de onderlinge regeling der te geven lessen bleef overgelaten, zoodat een hoogleeraar niet beperkt blijft binnen den engen kring, die hem bij zijn aanstelling wordt aangewezen. Derhalve benoeming in een faculteit, evenals promotie in een faculteit, en niet in een enkele wetenschap, of deel daarvan. Het college van curatoren is een historische instelling, dagteekenende van de stichting der Leidsche hoogeschool; als zoodanig kan het worden bestendigd en nuttig werkzaam zijn, mits het zich niet menge in de innerlijke aangelegenheden der universiteit, dus niet in colleges en examens, noch de pretentie hebben zich als de vertegenwoordiger der universiteit naar buiten te beschouwen, zooals het geval was bij de viering van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche hoogeschool. Het kan zich nuttig maken als tusschenpersoon voor de universiteit en de regeering tot het verkrijgen van de door de faculteit noodig geoordeelde subsidiën ten behoeve van academische instellingen en laboratoria. ‘*Curatores a non curando*’, aldus luidde

eenmaal de toast van een rector magnificus op dit college; het werd hem zeer ten kwade geduid, toch lag daarin een grond van waarheid, slechts was het wat onhandig uitgedrukt.

Curatoren behoeven niet te zijn mannen van hooge wetenschappelijke ontwikkeling; heeft een curator naam als geleerde in een bepaalde wetenschap, dan kan vooringenomenheid licht tot partijdigheid leiden; de ervaring heeft aangetoond, dat dit bezwaar geenszins denkbeeldig is.

Academische examens zijn onmisbaar, evenals de voorbereiding, blijkende uit het getuigschrift van goed afgelegd eindexamen eener inrichting van voorbereidend hooger onderwijs, of wat daarmede gelijk wordt gesteld. Ook het behoud van het dubbele academische examen - candidaats en doctoraal - acht ik wenschelijk; het eerste als meer omvattend, het tweede dieper ingaand. Doch de candidaat moet volle vrijheid hebben om examen af te leggen in welk vak hij wil, terwijl aan de faculteit de beslissing blijve overgelaten om uit te maken, hoever het examen zich zal uitstrekken. Van een algemeen candidaatsexamen kan althans in de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen, bij de uitbreiding, die het onderwijs daarin heeft ondergaan, geen sprake meer zijn. Hier moet de groote kring in kleinere kringen worden opgelost, welke echter niet moeten worden vastgelegd in wet of koninklijk besluit, maar door de faculteit naar omstandigheden kunnen gevormd en gewijzigd worden. Het doctoraal examen heeft betrekking op één hoofdvak, waarbij de onmisbare hulpvakken worden gevoegd. Na het doctoraal examen volgt als bekroning der academische studie de promotie, waarbij de titel van doctor slechts kan verkregen worden door het schrijven en verdedigen van een proefschrift, waarachter eenige stellingen zijn gevoegd, die op het onderwerp van het proefschrift betrekking hebben, of daarmede in verband staan.

Biedt de regeling der academische examens langs dezen weg geen groote moeilijkheden, geheel anders is het met de bevoegdheid, welke aan een met goed gevolg afgelegd examen wordt verbonden. Hier bestaan evenveel meeningen, als te bewandelen wegen. Daaraan elke bevoegdheid te ontzeggen, gelijk dr. G. wil, gaat mij te ver. Althans voor het geven van onderwijs in een vak is de waarde van een academisch examen in dat vak niet weg te cijferen, - zelfs kan hier niets gelijkwaardigs worden bedacht. Ik heb examen afgenomen bij hooger en middelbaar onderwijs, maar acht het academische examen het hoogst, als gevende den besten waarborg voor ontwikkelend onderwijs. Ik kan mij zelfs niet voorstellen, op welke wijze het zonder schade kan vervangen worden. De hoogleeraar, die in voortdurend contact blijft met zijn leerlingen, niet slechts door de colleges, maar ook door persoonlijken omgang, door bespreking van wetenschappelijke onderwerpen, door het nagaan van zijn arbeid op het laboratorium, is toch, wel beschouwd, de eenige, die over zijn ontwikkeling op wetenschappelijk gebied kan oordeelen. Voor hem dient het examen slechts

tot bevestiging van zijn oordeel, dat hierin zelden faalt. Geen staatsexamen kan dit vervangen; ook niet omdat goede examinatoren - hooge uitzonderingen daargelaten - slechts worden aangetroffen onder goede docenten. In de wet op het middelbaar onderwijs berustten aanvankelijk de examens uitsluitend op het staatsexamenstelsel; de misbruiken bij schoolexamens hadden daarheen de balans doen overhellen; dit was althans het gevoelen van de samenstellers dier wet, minister Thorbecke en wijlen mijn ambtgenoot Rijke. Doch de ervaring bij dit stelsel opgedaan, heeft de balans weer naar de andere zijde doen overhellen. Meer en meer werden de eindexamens naar de school overgebracht, zoodat zij nauwelijks meer van schoolexamens waren te onderkennen; slechts de acte examens bleven in den oorspronkelijken vorm voortbestaan, doch ook hier werd een blijvend element ingevoerd door herbenoeming van dezelfde examinatoren.

Thans bestaat weer een neiging naar de staatsexamens, waartoe aanleiding ontstond in het nieuw gelegd verband tusschen openbaar en bijzonder onderwijs. Het eerste streeft naar gelijke rechtspositie met het tweede; kan dit niet worden bereikt, dan moet het evenwicht worden hersteld door invoering van het staatsexamenstelsel. Waar de politiek zich mengt in den strijd over een wetenschappelijk vraagstuk, kan geen bevredigende oplossing worden verkregen. Wat het zwaarst is, moet ook het zwaarst wegen en van twee kwaden het minst schadelijke worden verkozen. Liever aan het bijzonder onderwijs, wat de waarde der diploma's betreft, de rechten toegekend van het openbaar onderwijs, dan staatsexamens ingevoerd ter vervanging van schoolexamens. Tocht heeft een staatsexamen in sommige gevallen recht van bestaan. Dit blijkt bij het gymnasiale eindexamen; hiernaast staat een staatsexamen van gelijken omvang en dat gelijke rechten verleent ten behoeve van hen, die niet in de gelegenheid waren den gymnasialen cursus te doorloopen. Aangezien echter tot de faculteitsexamens een ieder wordt toegelaten, onverschillig waar hij zijn kennis heeft opgedaan, is bij deze aanvulling door een gelijkwaardig staatsexamen overbodig. Wel werd indertijd door minister Kuyper een voorstel in dien geest gedaan, doch het ondervond van verschillende zijden zooveel tegenstand, dat het na de schriftelijke behandeling van het voorstel werd ingetrokken.

Voor de bevoegdheid tot het geven van onderwijs kan echter een aanvullend staatsexamen noodig worden geacht. Immers, de faculteitsexamens zijn van zuiver wetenschappelijken aard en houden geen rekening met de geschiktheid van den candidaat tot het geven van onderwijs, zoodat het diploma hiervoor geen waarborg aanbiedt. Dit wordt ten deele goedgemaakt door persoonlijke aanbeveling van hoogleeraren aan curatoren, commissiën van toezicht, aan inspecteurs, rectoren en directeuren. Doch dit middel kan met de beste bedoeling falen en is daardoor van twijfelachtige waarde. Niet alle hoogleeraren gebruiken hierbij denzelfden maatstaf; sommigen houden uitsluitend de belangen

van het onderwijs in het oog, terwijl anderen ook letten op de persoonlijke belangen van den candidaat. Wordt dus het academisch examen, waarbij uitsluitend gelet wordt op wetenschappelijke kennis, aangevuld door een staatsexamen, waarbij het zwaartepunt wordt gelegd in de geschiktheid voor het geven van onderwijs, dan komt de zaak in orde. Dan dient echter aan de universiteit in deze richting meer te worden gedaan, dan tot nog toe geschiedde. Want de paedagogische ontwikkeling wordt daar uit het oog verloren; er zijn hoogleeraren, die zich bepalen tot het geven van college op de vastgestelde uren, verder met hun leerlingen, of liever toehoorders, in geen aanraking komen, en eerst op het examen persoonlijk kennis maken, zoodat zij dan ook weigeren in eenige aanbeveling van hun leerlingen te treden. Hier moet zich dus het staatsexamen streng beperken en met vermijding van zuiver wetenschappelijke beschouwingen uitsluitend bepalen tot de geschiktheid voor het geven van onderwijs. Deze kan blijken uit de voordracht van een elementair onderwerp ontleend aan het vak, waarvoor de candidaat bevoegdheid tot het geven van schoolonderwijs wenscht te verkrijgen; bij de acten M.O. is een dergelijk onderzoek voorgeschreven, doch wordt daaraan niet streng de hand gehouden.

Aldus kan het vraagstuk voor de faculteiten der letteren en der wis- en natuurkundige wetenschappen zonder groote moeite worden opgelost. Voor de faculteit der geneeskunde is reeds in zoover een oplossing verkregen, dat aan de academische examens geen bevoegdheid tot het uitoefenen van praktijk wordt ontleend; hier wordt echter gestreefd naar vereenvoudiging, omdat thans de eischen tot verkrijging van die bevoegdheid te omslachtig zijn. Doch het ligt buiten den kring mijner studie en ervaring om hier advies te kunnen geven; trouwens, aan welgemeende raadgevingen van deskundigen op dit gebied ontbreekt het niet; de moeilijkheid ligt slechts hierin, om éénheid te brengen in de uiteenloopende adviezen.

Wat de faculteit der rechtsgeleerdheid betreft, hier is het terrein zoozeer bezaaid met distelen en doornen, dat ik mij wel zal wachten advies te geven en bepalen tot enkele opmerkingen. Van oudsher is aan de Leidsche hoogeschool deze faculteit de meest bezochte geweest en is dit nog; aanvankelijk volgde in aantal leerlingen de theologische faculteit; doch dit is sedert veranderd, want nu neemt zij in dit opzicht de laatste plaats in en werd door de andere faculteiten overvleugeld. In alle colleges van publiekrechterlijken aard zijn de kweekelingen der juridische faculteit het talrijkst; zoo vormen zij in de volksvertegenwoordiging vrij nauwkeurig de helft (49-51 van 100), in de Eerste Kamer ruim een derde; burgemeesters en secretarissen der groote gemeenten zijn nagenoeg alle meesters in de rechten; evenzoo de ministers, behalve voor oorlog en marine, waarvoor een officier wordt verkozen. Voor een benoeming bij de rechterlijke macht, alsmede voor het uitoefenen van rechtskundige praktijk, is het praedicaat van mr.

(hoewel geen officiëele titel) onmisbaar. De hooge staatscolleges zijn voor een groot deel uit juristen samengesteld, terwijl ze ook in het bestuur van verschillende maatschappelijke instellingen als directeur of commissaris de meerderheid vormen. Onder deze omstandigheden is het zeker wenschelijk, dat naast de academische examens, die slechts op wetenschappelijke vorming betrekking hebben, andere eischen tot benoeming worden gesteld, die onafhankelijk zijn van de doctorale waardigheid. Daardoor kan deze haar wetenschappelijk karakter herkrijgen en het privilege om op stellingen te promoveeren, worden afgeschaft. Blijkbaar heeft het amendement-De Savornin Lohman, dat in de wet werd opgenomen, hierop betrekking; thans wordt met belangstelling een regeling in dien zin tegemoet gezien.

Hoe wenschelijk een dergelijke regeling ook zijn moge, met de vrijheid van hooger onderwijs staat het niet in zulk een nauw verband, als door dr. G. wordt beweerd. Het kan er toe bijdragen, maar zal de moeilijkheid niet oplossen. Daartoe is meer noodig, hetgeen niet zoo gemakkelijk is te verkrijgen. Thans is de regeling der universiteit gecentraliseerd in het departement van Binnenlandsche Zaken, aan het hoofd waarvan staat een minister, die, al schrijft hij *mr.* of *dr.* voor zijn naam, in den regel van het hooger onderwijs niet meer weet, dan wat hem daarvan door herinnering aan zijn studietijd is bijgebleven, terwijl hij afhankelijk is van ambtenaren, die daarvan niet beter op de hoogte zijn. En juist de zoodanigen - de ervaring heeft het geleerd - zijn hardnekkig in het angstvallig bewaren hunner praerogatieven; zij houden de draden in handen en laten daarbij geen enkelen glippen. Zoo zal de zelfstandigheid der universiteit onder eigen bestuur wel tot de vrome wenschen blijven behooren, evenals de vermindering van het aantal, al blijkt meer en meer de moeilijkheid om opengevallen plaatsen op waardige wijze te bezetten. Reeds moest daartoe herhaaldelijk een beroep op het buitenland worden gedaan, doch ook dit middel gaf in den regel teleurstelling. Tegen het einde der zeventiende eeuw werd de wiskundige Johannes Bernoulli uit Bazel naar de hoogeschool te Groningen beroepen; hij bleef er tien jaren, toen had hij er genoeg van, en keerde naar zijn vaderstad terug, waar hij nog een veertigtal jaren aan de universiteit werkzaam bleef. Zoo ging het na hem en gaat het nog; de meesten mijner uit Duitschland beroepen ambtgenooten zag ik na korter of langer verblijf daarheen terugkeeren; door hen werd het verblijf aan een Nederlandsche universiteit beschouwd als oefenschool voor verderen arbeid in hun vaderland.

De differentiëering van het onderwijs moge ten bate komen van speciale studie, voor de wetenschappelijke ontwikkeling werkt zij ver van gunstig. De éénheid is daardoor verbroken, en thans niet meer te herstellen. Tusschen de hoogleeraren eener zelfde faculteit bestaat nauwelijks meer eenige band; ieder lid doceert en examineert onafhankelijk van het onderwijs of onderzoek van zijn ambtgenooten, zoodat

een examen-diploma geen bewijs is van algemeene wetenschappelijke ontwikkeling, maar slechts aanwijst de relatieve kennis in speciale vakken, evenals dit het geval is met de akte M.O. De studiën, waarmede Christiaan Huygens zich bezig hield, zijn thans in de faculteit der wis- en natuurkunde aan de Leidsche universiteit over zes hoogleeraren en twee lectoren verdeeld; de uitbreiding der wetenschap maakte die verdeeling noodzakelijk. Onder deze omstandigheden is een terugkeer naar den vroegeren toestand, waarbij de vakken eener faculteit in één diploma waren vereenigd, onmogelijk; zoo moet het den candidaat vrijstaan aan te wijzen, voor welke vakken hij een diploma wenscht te verkrijgen, en overeenkomstig dien wensch het examen worden ingericht. Zulk een academisch diploma kan echter niet verkregen worden, zonder dat het bewijs is geleverd van voldoende voorbereidende studie. Het ligt thans niet op mijn weg hierover te spreken, gelijk dr. G. dit evenmin heeft gedaan. Weldra zal de gelegenheid ontstaan over dit niet minder belangrijk onderwerp te handelen, want het rapport der aaneenschakelingscommissie zal zich nu niet lang meer laten wachten, en het behoort tot de haar aangewezen taak, in deze den juisten weg aan te wijzen. Weldra zal blijken, in hoeverre zij daarin is geslaagd.

P. VAN GEER.

Neo-calvinisme.

De invoering en de waardeering der Gereformeerde belijdenisschriften in Nederland vóór 1618, door F.S. Knipscheer, Herv. Pred. te Grosthuizen en Avenhorn. - Leiden, A.H. Adriani.

Seerp Anema heeft een roman geschreven tot verheerlijking van dr. A. Kuyper's persoon en streven.(*)

Op Takema-State, waar hij ons binnenvoert, flankeeren twee crayon-portretten de kunstig versierde antieke klok; het eene is van den overleden heer des huizes, het andere van dr. Kuyper. Zondagsmorgens na het ontbijt verklaart mevrouw Takema aan hare Haagsche logés, dat zij hun gaarne de beleefdheid zou bewijzen met hen naar de hervormde kerk te gaan, maar hare overtuiging verbiedt haar dat; en nu gaan allen gezamenlijk naar het nieuwe lokaalachtige gebouwtje, waar de doleerenden samenkomen. Wanneer Taco zit te peinzen over het verleden van zijn geslacht, en geleidelijk tot het tegenwoordige gekomen daarover zijne gedachten laat gaan, dan herinnert hij zich met geestdrift, hoe het worstelend geloofsleven door dr. Kuyper met vaste hand was aangegrepen en tot eene nieuwe periode bekrachtigd; hoe eene kwijnende levensbeschouwing door hem tot nieuw leven was opgewekt.

Begrijpelijk is het, dat een geestverwant schier geen woorden veelzeggend, geen omschrijving bevredigend genoeg vindt voor den stoeren werker, den begaafden meester, die met vaste hand zijn ideaal poogt te verwezenlijken, en de reeks van faciliteiten, voor zijne partij verkregen, steeds te vermeerderen hoopt. Seerp Anema lijdt echter aan het euvel van meer schrijvers, die tendenzstukken opvoeren. Hij, die zoo uitnemend weet te schilderen, wordt stijf en onbeholpen, waar het aankomt op uiteenzetting of verdediging van zijne meening; evenals zijn hoofdpersoon Taco, die bij alles even systematisch te werk gaat, zelfs bij de bekeering van zijn meisje. Verklaarbaar evenwel is het beoogde doel: de verheerlijking van dr. Kuyper, die eene kwijnende levensbeschouwing met nieuw leven heeft bezield (een ander zou zeggen: tot een kunstmatig herleven gewekt), die de schepper is van het *neo-calvinisme.*

(*) *In 's levens opgang.* - Rotterdam, D.A. Daamen.

In dat epitheton, dat kenmerkende toevoegsel, ligt evenwel niet alleen de beteekenis van *met nieuw leven bezield*; doch evenzeer *met een nieuw karakter toegerust.*

Dat laatste moge niet in de bedoeling van den stichter hebben gelegen, het verschijnsel is niet te ontkennen. Een nieuw karakter; dat wil natuurlijk niet zeggen: aangepast aan bestaande omstandigheden en hedendaagsche toestanden, hetgeen onvermijdelijk is; maar bovenal, of eigenlijk alleen: van gehalte veranderd.

Aanleiding om op dat merkwaardige verschijnsel de opmerkzaamheid te vestigen, of juister uitgedrukt, om zijn bestaan in herinnering te brengen, wordt mij geboden door het bovengenoemde boek van ds. Knipscheer, een flink gedocumenteerd werk, uitgebreid onderdeel van een opstel in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1905 en volg. jaren, deel IV en V.

De neo-calvinisten zullen deze beschouwing niet willen aanvaarden. Daarmee toch wordt veel gezag van het stelsel ingeboet, veel luister verdonkerd. Des te belangrijker is het er de aandacht op te vestigen, met erkentelijkheid aan hen, die ons doen deelen in de vruchten van hun wetenschappelijk onderzoek.

Erkenning van genoemd verschijnsel schemert door in de prijsvraag, welke Teyler's Godgeleerd Genootschap voor 1908 uitschreef: ‘In welke betrekking staan de denkbeelden van het hedendaagsche Calvinisme tot die van het zeventiende-eeuwsche?’ Duidelijk treedt zij aan het licht in de verhandeling van Grosthuizens predikant.

Kenmerk der hedendaagsche Calvinisten is hunne hooge waardschatting van de leer, hun vasthouden aan het oude leerstuk (zoo vaak, naar de opmerking van mevr. Van Calcar, een stuk leer), hunne handhaving van de eertijds vastgestelde belijdenis, in den geest der zeventiende eeuw, gelijk deze ook in ons vaderland na 1618, het jaar der Dordtsche Synode, heerschende werd. Het was toen de tijd van de formulieren van eenigheid, met al te veel recht formulieren van tweedracht geheeten, en aan die formulieren hechten weer de Calvinisten zich vast.

Nauw daarmee samenhangende is hunne onverdraagzaamheid tegen allen, die niet aldus gezind zijn. Beperkt is hun kerkbegrip, nauw omsloten door de confessie; ruim en mild kan hunne opvatting nergens wezen. ‘Zet ze uit de kerk’, zoo roepen zij wederom met luide stem, en in dat koor mengen zich de rechtzinnigen van andere schakeeringen, op enkele uitzonderingen na, vergetende, dat ook hun uurtje is geslagen, zoodra de aanhangers van de letter der confessie baas mochten zijn geworden.

Met dat neo-calvinisme nu bewegen zich zijne voorstanders niet in de zuivere lijn van den Geheefschen hervormer, allerminst van hunne gereformeerde vaderen.

Dat de invloed van Calvijn op de hervorming in de Nederlanden groot is geweest, valt niet te ontkennen. Door correspondentie en persoonlijken omgang niet alleen, maar vooral door mannen, onder zijnen invloed geoefend. M.A. Perk doet ons, in zijne brochure over de Waalsche gemeenten (*Kerk en Secte*, N°. 4) een blik slaan op het pays wallon, de zuidelijke of waalsche provinciën van het tegenwoordige België, waar bloeiende evangelische (hervormde) gemeenten zich bevonden, geleid door leeraren, die gekomen waren uit Frankrijk, Straatsburg of Genève, gevormd in de school en naar den geest van Calvijn. Velen harer leden zagen zich genoodzaakt uit te wijken, toen de geloofsvervolging een aanvang had genomen. Zij trokken naar de noordelijke provinciën, vooral toen daar na 1572 het morgenrood der vrijheid was doorgebroken. Zoo ging eene machtige beweging van Calvinistischen aard door ons land, die de Luthersche ketterije allengs verdrong, al was zij in het oog van Rome en Spanje van niet minder verderfelijk karakter.

Het is wel begrijpelijk, om welke redenen het Calvinisme in de noordelijke Nederlanden zoo goed kon aarden. Onze vaderen, in hun taai verzet tegen de Spaansche dwingelandij, konden zich onmogelijk neerleggen bij den in Luthersche landen aangenomen stelregel, dat de godsdienst van den vorst dien van het volk bepaalt (cujus regio, ejus religio), want waar één heer is, moest ook één godsdienst wezen. Het ging toch om de vrijheid, ook van geloof; en Filips kerk had voor hen geene ruimte meer. Evenmin als naar de Lutheranen konden zij zich naar de Doopsgezinden voegen. Wie kan zich de stoere Geuzen denken als brave Mennisten, die aan den oorlog den oorlog hadden verklaard, die gruwden van wapentuig en wapenhandel? Hoe aantrekkelijk moest voor hen wezen het Calvinisme met zijn vast ineengevoegd stelsel, zijne gesloten organisatie, zijn onwrikbaar Godsvertrouwen? Een worstelend volk als het Nederlandsche moest zich daartoe aangetrokken voelen, zoodra het door de uitgewekenen daarmee in kennis was gebracht.

Niet juist evenwel is de gangbare voorstelling, alsof nu eensklaps ons volk van dien anderen geest geheel en al doordrongen werd. Er waren provinciën, Friesland b.v., waar het Calvinisme weinig aanhangers telde. De Nederlanders waren er de mannen niet naar, om blindelings en slaafs te volgen wat hun werd voorgelegd, zelfs al geschiedde het namens eene persoonlijkheid als Calvijn. Altijddoor bleef zich doen gelden de oorspronkelijke geest van de nationale reformatorische richting, voor een groot deel ontstaan door den persoon en de geschriften van Erasmus, gelijk prof. Pijper heeft aangetoond in zijne toespraak op de jongste algemeene vergadering van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde (opgenomen in de *Handelingen*, sinds ook afzonderlijk uitgegeven bij firma Brill te Leiden).

Hunne kerkinrichting, hunne geloofsbelijdenis waren geschoeid op de

leest van het Fransche Protestantisme, maar veel vervormd en geschikt gemaakt naar den volksaard en de omstandigheden. En dat zij een *eigen* geloofsbelijdenis hebben ontworpen en aangenomen, getuigt niet minder van hunne zelfstandigheid, te meer daar Beza de vermeerdering van het aantal geloofsbelijdenissen afkeurde.

Hoe nu stonden die vaderen ten opzichte van de bovengenoemde kenmerken der neo-calvinisten? Hoe was 't met hun Calvinisme gesteld?

Eigenaardig is het, dat zij niet zich wilden noemen naar een menschelijken naam. Gereformeerden: dat was hun onderscheidingsnaam, waarop zij fier waren, en dien zij ontleenden aan de hun dierbare Heilige Schrift (Rom. XII:2).

Welnu, ook Calvijn zelf heeft meermalen verzet aangeteekend, waar zijne aanhangers den naam Calvinisme en Calvinisten, in het leven geroepen door zijne tegenstanders, gingen gebruiken. Hij verklaarde, in denzelfden geest, waarin de apostel Paulus had getuigd (1 Kor. I:11-13; III:4-6), ‘geene andere leer te willen prediken dan de zuivere waarheid Gods en des evangelies van onzen Heer Jezus Christus.’

Wat nu de leer betreft, de kerkelijke leerstukken door de vergaderingen der bisschoppen eenmaal vastgesteld als grondslag der kerken en geworteld in de Heilige Schrift, zeker, ook Calvijn heeft gestreefd naar eenheid in de leer; dáárin, en niet in den vorm van het avondmaal, gelijk Luther wilde (wien hij overigens groote achting toedroeg), zocht hij het vereenigingspunt. Doch de leer was hem alleen het *middel* tot bereiking van het *doel*, de eenheid van allen, die Rome's juk hadden afgeworpen. Aan woorden en lettergrepen achtte hij het geloof niet gebonden. Wanneer niet de verschillende leeringen tot ééne formule werden samengesmolten, zooals in de Helvetische confessie was geschied, waarin de tegenstellingen waren weggedoezeld, maar wanneer zij in eene hoogere eenheid waren opgelost, dan kon naar zijne meening niets aan de vereeniging der Protestanten in den weg staan. Hij, die zeer vrij zich uitsprak over de geloofsbelijdenissen van Athanasius en van Nicea, zou niet euvel hebben geduid, dat het nageslacht zich vrij zou stellen tegenover de zijne. Hij kon niet vermoeden, dat de geschillen over de leer zouden leiden tot scheuring in de kerk zijner geestverwanten. Hoezeer zou hij daarin hebben gezien eene miskenning van zijn streven!

Wat de geloofsbelijdenis aangaat, dient te worden herinnerd, dat de Calvinisten van Nederland aanvankelijk geene belijdenis hadden. Confessioneel was de naam, waarmee men de Lutherschen aanduidde, en niet juist vleiend of welwillend bedoeld. Het bezit van eene confessie werd desniettemin door velen wenschelijk geoordeeld, minder als band voor het heden dan wel als een geloofsgetuigenis voor de toekomst. Prins Willem gevoelde zeer veel voor het aannemen van de Augsburgsche confessie, en een schaar van invloedrijke mannen had

hij daarbij op zijne hand. Nadere samenspreking met zijn hofprediker Loyseleur de Villiers, en vooral het bekrompen en onverdraagzaam drijven van Luthersche predikanten, op zijn verzoek uit Duitschland naar Antwerpen overgekomen, zulk eene sterke tegenstelling vormende met de beschaafde en edele Calvinisten, die de Prins ontmoette, maakten hem meer toegankelijk voor het Calvinisme. Het volk zelf, gelijk reeds herinnerd is, vond in de meeningen van Calvijn insgelijks wat weerklank gaf in eigen hart en leven. In dezen geest werd alzoo eene geloofsbelijdenis, een eigen confessie, opgesteld door Guido de Bray, en aangenomen op de Synode te Antwerpen in 1566, zonder daarmee nog volstrekt bindend gezag te verkrijgen.

Van welken aard toch was deze Nederlandsche geloofsbelijdenis? Evenals die van Melanchthon op den rijksdag te Augsburg droeg deze een apologetisch karakter. Aan de in het Nederlandsch vertaalde geloofsbelijdenis van De Bray werd toegevoegd eene opdracht aan den Koning, wien men althans op deze wijze hoopte te kunnen bereiken, nu de vijanden hun den toegang tot zijnen troon hadden gesloten, om hem te overtuigen, dat zijne Nederlandsche onderdanen geene oproermakers waren, noch vijanden van God en Gods kerk.

Aan dat stuk, zinnebeeld hunner eenheid, grondslag hunner vereeniging, verbindende kracht toe te kennen, lag geenszins in de bedoeling. De aanneming was een gewenschte maatregel van orde, meer nog niet. Daarom was ook voorgeschreven geregelde voorlezing in de vergadering der synoden, opdat telkens zoo noodig verbeteringen zouden kunnen worden aangebracht. Professor Saravia verklaarde: ‘Ik ben een van de medewerkers van deze belijdenis geweest, doch niemand dergenen, die er de handen in hebben gehad, heeft ooit gedacht er een regel des geloofs van te maken, maar wel om uit de kanonieke schriften eigen geloof te staven.’ Al wenschte hijzelf er geene veranderingen in te maken, van niemand wilde hij instemming met alle artikelen gevorderd hebben. In 1608 wendden de synoden van Zuid-Holland als middel tegen allerhande geruchten van oneenigheid de herziening der confessie aan.

Dr. Kuyper noemde het eene zonderlinge bepaling, die van de Antwerpsche synode, om te raadplegen, of er soms iets in te veranderen of bij te voegen was. Dat deze bepaling in de latere kerkorde niet is overgenomen, toont duidelijk aan, meent hij, dat de onhoudbaarheid ervan spoedig werd ingezien, daar zij een te onvast, twijfelachtig en revolutionair karakter droeg om als duurzame uitdrukking te kunnen gelden van het gereformeerde kerkrecht. Neen, de synode van Dordrecht zou zulk eene bepaling niet goedkeuren; weldra zou de letter van de confessie als met onfeilbaar gezag worden bekleed. Blijkbaar echter was dat eene nieuwigheid, die niet juist eene gewenschte verbetering mag heeten. Maar des te minder duidelijk is ons het bezwaar van ds. Knipscheer, die meent, dat niemand, ook niet eene

synode, recht heeft in eene belijdenis wijziging te brengen; hij acht dat vervalschen van een historisch gedenkstuk.

Die geloofsbelijdenis is nimmer zóó op den voorgrond gesteld als velen meenen en wenschen. Niet de confessie, maar de bijbel, met name het evangelie, was de grondslag, waarop de vaderen steunden. Het getuigenis des Heiligen Geestes in hunne harten moest de leidsman zijn tot recht verstaan van de uitspraken der Schrift. De synoden komen op voor de 'suyvere leere des Evangelies'. De confessie werd beschouwd als het algemeene vereenigingssymbool; maar de onderteekening beteekende geene slaafsche onderwerping aan de letter. Het is onjuist, dat het de belijdenisschriften waren, waarvoor de martelaren hun bloed vergoten; onjuist, dat trouwe handhaving ervan de grondslag was der gereformeerde kerk. Venator (De Jager) verklaarde, toen de classis van Alkmaar in October 1608 hem tot onderteekening van geloofsbelijdenis en catechismus wilde noodzaken: dáárvoor hebben onze vaderen niet gestreden. In 1581 vroegen eenige predikanten op de synode te Middelburg: 'wat dat toch voor eene confessie van 37 artikelen was?' Zoo weinig algemeen was zij toen nog bekend, en niet in Zeeland alleen. Allengs begon zich wel een streven te openbaren om de gedwongen onderteekening door te zetten, hetgeen eindelijk gelukte, omdat men in den waan verkeerde, aldus de eenheid der kerk te kunnen bewaren en haar zuiver te houden van dwalingen (het Roomsche kerkbegrip alzoo; en ware dit het eenige punt, waarin Rome en Dordt elkander naderden; maar steeds duidelijker blijkt, hoe on-protestantsch de neo-calvinisten zijn, zij die zich erfgenamen achtten der oude Gereformeerden!). Maar in 1583 bleken nog vele leeraren de confessie niet onderteekend te hebben. Aan den *dwang* tot onderteekening was tot 1618 een einde gemaakt.

Vanzelf kon toen nog niet die starheid en onverdraagzaamheid worden aangetroffen, die der neo-calvinisten zeker kenmerk is. Knipscheer moge het beeld van Calvijn geïdealiseerd hebben, terecht merkt hij op, dat men iemand alleen recht doet wedervaren, als men zijn hoogste streven op den voorgrond plaatst, hetgeen beter is dan het beste in iemand miskennen.

Calvijn een koude figuur, eene harde persoonlijkheid, steeds gereed den banvloek over andersdenkenden uit te spreken: zietdaar het algemeen gangbare beeld, dat men zich van den Zwitserschen hervormer heeft gemaakt. De droevige geschiedenis van Servet moet immer dienst doen. Doch, hoe betreurenswaardig wij, kinderen van dezen tijd, dat feit achten (ook de neo-calvinisten?), men zie niet voorbij, dat Calvijn niet alleen stond. Zelfs eene persoonlijkheid als Melanchthon keurde zulk eene daad niet af. Allen waren, naar het schoone woord op Servet's gedenkteeken te Genève, bevangen in de dwalingen van hun tijd.

Kenteekenend voor 's mans karakter is de eersteling zijner penne-

vruchten, een met veel moeite en onkosten uitgegeven commentaar op Seneca's verhandeling over de zachtmoedigheid, waardoor Calvijn nut hoopte te doen voor het algemeen welzijn. Wanneer Andreae, in haar roman aan Servet's geschiedenis gewijd, Calvijn teekent als den man uit één stuk, vastberaden, onbuigzaam, laat zij hem tevens zien als den man met diep en ernstig gemoedsleven, zooals hij aan onwaardige Libertijnen het avondmaal weigert, of zooals hij, vermoeid uit de kerk thuis gekomen, diep gevoelde het gemis zijner vroeg ontslapen echtgenoote.

Was Calvijn's kerkbegrip ruimer dan dat van Melanchton, ook ruimer was zijne opvatting ten opzichte van de Zwitsers; maar hij verontschuldigde Luther's vriend en medewerker, daar deze gebroken was door ouderdom, arbeid en laster. Toen Van der Heyden, predikant te Middelburg, scherp afkeurde, dat ouders hunne kinderen bij een Lutheraan lieten doopen, terwijl Dathenus het goedkeurde, stond Calvijn aan de zijde van laatstgenoemde.

Over de verdraagzaamheid in de republiek der Vereenigde Nederlanden zelf bevatte *De Tijdspiegel* (Nov. en Dec. 1907) lezenswaardige stukken van dr. L. Knappert, waarheen wij gaarne onze neo-calvinisten zouden willen verwijzen.

Al was aanvankelijk alle dwang en lettergezag en leertucht buitengesloten, gevaarlijk blijkt het eene geloofsbelijdenis te ontwerpen als vereenigingsmiddel. Onvermijdelijk wordt er later misbruik van gemaakt. Daaraan ontkomt geene confessie, hetzij ze 37 of 12 artikelen of slechts één artikel bevat, hetzij ze is ouderwetsch of nieuwerwetsch of geneologiseerd, en hare belijders worden ketterjagers. Hoeveel heerlijker was het, toen de kerk, nog zonder een geschreven belijdenis te bezitten, haar geloof toch krachtig wist te belijden. Volle instemming vindt bij ons dat getuigenis, waarmede ook Adriaan van Haemstede, eens balling te Embden, later predikant te Antwerpen en te Groningen, schrijver van eene geschiedenis der martelaren, geheel eenstemmig was.

In zijne brochure aan Groen van Prinsterer: *Waartoe Evangelisch Confessioneel?* (1864) verklaarde dr. J.J. van Toornenbergen: ‘Acht u slechts voor een oogenblik gebonden door de confessie, anders dan voor zoover zij met het Evangelie in overeenstemming is, en gij zijt verloren.’ Maar dr. A. Kuyper betoogt, dat de confessie der Nederlandsche Hervormde kerk niet slechts voor zooveel hare substantie betreft, maar in hare volledige, letterlijke uitspraken van kracht is.

Hem volgen de neo-calvinisten. Zij willen mede de wijzers op het uurwerk van den tijd achteruitzetten. Met Hizkia gelooven zij aan de mogelijkheid van zulk een wonder. Maar wij voor ons achten dien waan voorgoed voorbij. Wij stellen vast, dat zij afwijken van het voorbeeld van Calvijn en van het voetspoor der vaderen, hoezeer zij

steeds met luider stem het tegendeel aan de goegemeente verkondigen. Werkelijke repristinatie zou iets anders en beters te zien geven, maar voor henzelf en hunnen leider misschien minder gewenscht.

De geschiedenis is de beste leermeesteres en de uitnemendste leidsvrouw. Is haar beoefenen tevens, naar een woord van A. Pierson, een culte van de dooden, aan Knipscheer komt de eer toe mede tot dezen dienst in ruime mate het zijne te hebben bijgedragen in zijn boek, waaraan de nauwkeurige beschrijving van het in de verschillende provinciale synoden verhandelde eene bijzondere waarde verleent.

'*s Hertogenbosch.*

J. HERDERSCHEÊ.

Het getal van de Nederlandsche martelaren der hervorming.

Het is mij aangenaam de aandacht te kunnen vestigen op een boek van den Belgischen predikant Jean Meyhoffer, '*Le martyrologe protestant des Pays Bas*, 1523-1597', dat in het vorige jaar verscheen. Wie de geschiedenis des vaderlands en van het opkomende protestantisme liefhebben, zullen altijd belangstellen in de vraag, hoevelen hunne trouw aan den nieuwen godsdienst met hun bloed hebben bezegeld van den aanvang der vervolging af, totdat de laatste brandstapel rookte. Een antwoord op die vraag te geven, is het doel dezer historische studie. 'Nous avons essayé,' zegt de schrijver, 'de déterminer dans la mesure du possible le nombre des martyrs de la Réforme dans les 17 provinces.'

In 1523 vallen twee Augustijner monniken van Antwerpen om hun Lutheranij en Luther dicht op hun dood een beroemd lied; in 1597, den 19^{den} Juli, wordt te Brussel een jong meisje, Anna Utenhove, levend, om ketterij, begraven; zij was de laatste martelares; het vuur der vervolging doofde in de Zuidelijke Nederlanden uit bij gebrek aan brandstof; gansche steden lagen als een woestijn, sommige straten met 6 of 8 menschen bevolkt. Tusschen deze twee data liggen 74 jaren; hoevelen zijn toen als martelaren gevallen?

Welke beteekenis moet aan het woord worden gehecht? Naar mijne meening zegt de heer M. terecht, dat wij niet alleen mogen denken aan wie door een rechtbank om ketterij worden ter dood veroordeeld, maar ook aan hen, die door hunne godsdienstige denkbeelden tot daden werden gedreven, die hun het leven kostten. Onder de beeldstormers b.v. bevond zich gespuis, dat het louter om roof te doen was; toch gaat het niet aan eenvoudig beeldbrekers met bandieten gelijk te stellen. Velen handelden uit godsdienstige motieven, uit verontwaardiging over de afgoderij met de beelden gedreven. Dit blijkt op 't duidelijkst uit de tegen hen uitgesproken vonnissen. Tot de martelaars moeten evenzeer gebracht worden zij, die werden ter dood gebracht, omdat zij gewapend de hagepreeken hadden bijgewoond, want zij bedoelden niet anders dan de bescherming der vrouwen of van den prediker. Denkt voorts aan de slachtoffers van den Raad van Beroerten. Het is waar, van eigenlijke geloofsvervolging kan onder Alva geen sprake zijn: er zijn vele katholieken gevallen als Egmond; maar even waar is het,

dat het grootste aantal is terechtgesteld om vergrijpen tegen de roomsche religie.

De becijferingen van het aantal martelaren loopen verre uitéén. Ging men vroeger te hoog, thans gaat men te laag; ook hier is de vaak onbewust ondergane invloed van zekere stroomingen. Huig de Groot spreekt ergens van 100.000. Dit is veel te veel. Doch hij heeft ook niet aan juist dat getal gedacht: hij bedoelt eene groote menigte. Navagero, de Venitiaansche gezant bij den keizer, schreef in 1546 van 30.000 gedoode Anabaptisten. Nu is het waar, 'das Blut der Märtyrer ist für keine Sache so reichlich geflossen wie für diese Religion der Duldung und der Ergebung' (Troeltsch), maar Navagero gaat toch te hoog. Wesembeke, de oud-pensionaris van Antwerpen en later agent van den Prins, spreekt van 'verscheiden duizenden.' Oranje zelf vermeldt in zijn Apologie het bekende verhaal, dat Alva van 18000 ketters zou hebben gesproken, op zijn bevel door beulshanden omgebracht (zie de Apologie, Leiden bij Silvius 1581, blz. 72). De nagedachtenis van den IJzeren Hertog is al bezoedeld genoeg, dan dat wij niet aanstonds hierbij zouden voegen, dat voor de jaren van zijn bewind ⅓ van het genoemde getal der waarheid dichter nadert. Weder veel lager is het cijfer, waartoe het terecht geprezen Belgische werk, *Bibliothèque des Martyrologes Prot. Neerl.* komt: 2000; terwij eindelijk katholieke historici als Nuyens, Kervijn de Lettenhove, W.A.L. de Wilde, H.J.A. Coppens, die altijd, als zij de jaren van den opstand behandelen een weinig aan onpartijdigheid inboeten, in 't geheel niet van martelaars spreken en beweren, dat er in die jaren enkele honderden beeldstormers en heiligschenners zijn terechtgesteld. Inderdaad is vroeger het cijfer naar omhoog overdreven, thans gaat men naar omlaag veel te ver. Waaruit putten wij onze betrouwbare kennis?

Daar zijn de martelaarsboeken, over welker ontstaan ik thans niet spreken kan en aan den inhoud waarvan ik mij dwingen moet voorbij te gaan, Rabus, Crespin, Van Haemstede, Van Braght. Wie omtrent hen wil worden ingelicht, neme het tweede deel van de Bibliotheca Reformatoria Neêrlandica ter hand (verg. mijne aankondiging van dit standaardwerk in den *Nederl. Spectator*, 1905, N°s. 8 en 9); of hij leze het boek van Dr. I.M.J. Hoog over de Martelaren der Hervorming (1885). Van hoe overwegend gewicht deze martelaarsboeken ook zijn voor onze kennis van het intieme leven en van het lijden der geloofsgetuigen, voor de bepaling van het juiste cijfer zijn zij onvoldoende. Want de schrijvers waren streng in hunne keuze, namen slechts hen op, die alleen om hun godsdienstige overtuiging zonder meer waren gedood, terwijl voorts gereformeerde en luthersche martyrologen nimmer in hunne boeken de namen opnemen niet alleen niet van de wederdoopers, doch evenmin van andere anabaptisten. Er zijn vijf namen, die in alle boeken gelijkelijk voorkomen (Meyhoffer a.w.p. 75, noot 1).

Wij hebben intusschen andere bronnen, en alle aandacht moet geschonken worden aan de ongedrukte bescheiden. Daar zijn de Sententieboeken zoowel van de Hoven als van de baljuwschappen en de stadsschepenbanken, die de vonnissen over de ketters vaak uitvoerig geven met een verhaal van hun misdrijf. Er is veel van verloren gegaan, voor een ander deel zijn ze gebruikt, nog een ander deel, vooral in kleine steden, werd nimmer onderzocht en wacht zijne opstanding uit het stof der vergetelheid. Daar zijn de Vroedschapsresolutie- de Aflezingsde Buurspraak- de Gerechtsdagboeken, of hoe ze alle heeten mogen, waarin vaak besluiten over ketterij voorkomen. Al verder de Rekeningen van de officieren van justitie, waarin zij als ontvangst boeken de opbrengst van den verkoop van de verbeurdverklaarde goederen der ketters en als uitgaaf de kosten van de rechtspraak en van de gevangenis. Dan de stadstresoriersrekeningen, die b.v. een post hebben voor den wijn aan de inquisiteurs geschonken, doch waarbij zij menigmaal het betreffend geval uitvoerig vermelden, en de beulsrekeningen, die den naam van den gedoode noemen en soms eene bijzonderheid geven. Eindelijk de archieven van den Raad van Beroerten.

Al deze en dergelijke stukken helpen ons op uitnemende wijze: zij vullen de cijfers in de gedrukte boeken telkens aan. Voor sommige steden heeft onze schrijver dit onderzocht. Ziehier wat hij geeft:

1536-1570.	Kortrijk:	31 martelaren, van wie	19 in de gedrukte lijsten.
1533-1581.	Rijssel:	95 martelaren, van wie	31 in de gedrukte lijsten.
1528-1570.	Doornik:	200 martelaren, van wie	15 in de gedrukte lijsten.
1562-1593.	Valenciennes:	173 martelaren, van wie	12 in de gedrukte lijsten.
1525-1569.	Utrecht:	58 martelaren, van wie	2 in de gedrukte lijsten.
1528-1595.	Land v. Luik:	50 martelaren, van wie	7 in de gedrukte lijsten.

Dat wil dus zeggen, dat voor 6 middelmatig groote steden van toen het getal martelaars bedraagt 577 tegen 86 op de gedrukte lijsten. Ik ben zeker, dat het eerste cijfer nog stijgen zal, - doch het verschil is al groot genoeg, - en ik heb geheel dezelfde ondervinding opgedaan. Denkt daarbij, dat dr. I.M.J. Hoog onlangs eene aanvulling gaf van 191 namen (*Nederl. Archief*, I, 1902, blz. 82-116); denkt aan de groote klopjachten (het woord is, meen ik, van Bakhuizen v.d. Brink) op de Anabaptisten, als wild gedierte doodgeslagen en van die op de Zuid-Nederlandsche gereformeerden; denkt aan de berichten over ketters, die in 't geheim zijn terdood gebracht... en gij glimlacht, o altijd nog over Huig de Groots 100,000, doch meer nog over de 2000 van de Bibliothèque en meest over de 1400 van den heer Coppens (Kerkgesch. van Noord-Nederland, 2° uitg. 1902, blz. 419); terwijl gij overtuigd zijt, dat de waarheid dichter ligt bij de 18 à 20,000, waartoe de heer M. gekomen is.

Een werk als het zijne is zuiver historisch. Het dient geen enkel hedendaagsch belang, het wil slechts bijdragen tot onze kennis van wat is geschied. Toch is een historicus ook maar een mensch, en ik kan nooit nalaten op te merken, zoodra die mensch bij den onderzoeker

om den hoek kijken komt. ‘Aussi objective,’ zegt de heer M. bij die gelegenheid, ‘qu' ait été la manière dont nous avons voulu écrire il nous a été impossible de ne pas nous indigner à plusieurs reprises.’ Ik haast mij hier bij te voegen, dat ik dit zeer begrijpelijk vind en van oordeel ben, dat zulk eene ontboezeming met eene eerlijke, historisch-wetenschappelijke methode zeer wel kan samengaan.

Op p. 32 is ‘Herman Stuyker ou Modet’ eene vergissing voor Strijker en p. 179 ‘Walckeren’ eene voor Walcheren. Het eerste gedeelte van het boek, p. 1-70, geeft een overzicht van den bekenden gang der hervorming, zonder daaraan iets nieuws toe te voegen. De aanwijzing van de gebruikte literatuur is eerbiedwaardig, en een register sluit het boek, zooals behoort en noodig is. Wij hopen den heer Meyhoffer nog menigmaal op dit gebied te mogen ontmoeten.

Leiden, 14 Maart 1908.

L. KNAPPERT.

De Hollands-Afrikaanse liederbundel.

Door Dr. N. Mansvelt, aan wien men de verschijning van dit liedboek, volgens opdracht van het Hoofdbestuur der 'Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging', heeft te danken, werd in zijn voorbericht al aanstonds een hoog standpunt ingenomen door te erkennen, dat in het nationale lied eene groote kracht schuilt, niet alleen voor het gemoedsen voor het huiselijk leven, maar evenzeer voor de maatschappij en zelfs voor het volksbestaan.

'Het lied,' zoo spreekt hij, 'dat het gemeenschaplijk eigendom van een volk geworden is, waarin dat volk zijn verleden, de worstelingen, nederlagen en overwinningen, het lijden en verblijden, de gevoelens, verwachtingen of aspiratiën van het voorgeslacht of van zijne eigen tijdgenooten vindt uitgedrukt, - dat lied, te zamen gezongen, onder verschillende omstandigheden des levens, leert de menschen deelen in elkanders vreugde en smart, leert hen zich één gevoelen met het voorgeslacht en met elkander, bindt de harten samen en maakt door eendracht sterk.'

En hij voegt aan deze beschouwing over het eigenaardig karakter en de kracht van het populaire lied den hartewensch toe, dat 'deze eerste Hollands-Afrikaanse Liederbundel' moge medewerken om het nationale lied in het Afrikaansche volksleven de plaats te doen innemen, waarop het aanspraak heeft, en die het moet innemen, zal het nationale leven niet gaandeweg verflauwen en eindelijk geheel worden uitgedoofd.

Dat men die ontboezeming niet al te streng naar de letter, maar bepaald in de geestrichting van het Algemeen Nederlandsch Verbond heeft op te vatten, wordt afdoend bewezen door de liederen bevat in de afdeeling: Vaderland en Moedertaal.

In het belangrijk voorbericht kan men onder meer lezen, welk eene opmerkelijke voorgeschiedenis dit werk heeft doorgemaakt, alvorens tot stand te kunnen komen.

Ruim veertig jaren is het reeds geleden, sinds door het Hoofdbestuur der Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging pogingen werden in 't werk gesteld om het Nederlandsche lied in Zuid-Afrika ingang te doen vinden. Maar twintig jaren daarna had men nog reden tot de klacht: 'Onze pogingen om de Nederlandsche Koorvereeniging bekend

te maken, hadden ook dit jaar in de Kaapkolonie geen merkbaar gevolg. Het Nederlandsche lied schijnt daar nog evenmin op de rechte waarde geschat te worden als de Nederlandsche taal.

De oorzaak van het mislukken dier herhaalde pogingen moet, althans gedeeltelijk, geweten worden hieraan, dat sommige der vroeger gezonden Hollandsche liederen voor den Zuid-Afrikaanschen volksaard bepaald ongeschikt waren.

Niet gansch onwaarschijnlijk staat hiermede in verband de mededeeling in het Jaarverslag 1892-93, bl. 22, dat Afrikaansche dames in den regel het Hollandsch beschouwen als eene taal, waarin men alleen psalmen en gezangen kan zingen!

In 1898 werd in beginsel besloten tot het samenstellen van een Hollandsch Volksliederenboek voor Zuid-Afrika, maar veel verder kon de zaak niet worden gebracht, want de noodlottige oorlog der Boerenrepublieken met Engeland kwam tusschenbeide. Evenwel, zoodra was niet het onweer van de lucht, of het oude plan werd opnieuw opgevat en in drie jaren tot een goed einde gebracht.

Gevoeglijk zou men de liederen dezer verzameling in twee soorten kunnen onderscheiden; te weten in die, welke van hier zijn overgeplant op Afrikaanschen bodem, en in die welke daar vanzelf uit het brein van den Boer zijn ontsproten.

Evenwel is de lijn er tusschen kwalijk zuiver te trekken; daartoe vloeien ze te zeer ineen, als een natuurlijk gevolg van den nauwen band, die Neêrland en Zuid-Afrika door taal en herkomst aaneengesnoerd houdt.

Liederen, die eenvoudig uit onzen liederschat werden overgenomen en de andere in zuiver Nederlandsch gedicht, zullen we bij het doorbladeren van het zangboek laten rusten, behoudens eene enkele opmerking in 't voorbijgaan, ten einde bepaald aandacht te schenken aan de tekstwoorden in de gouwspraak van Zuid-Afrika opgesteld.

Dit zal dan het middel kunnen zijn om van nabij te leeren kennen den heerlijken zin voor humor, welken de Afrikaner volgens Dr. Mansvelt, op wiens getuigenis we kunnen vertrouwen, ten allen tijde het voorrecht heeft te bezitten.

Naar mijne meening is dit wel het meest nieuwe en het meest belangrijke van 't geen in dit volkszangboek wordt aangetroffen.

Tot de bedoelde liedersoort behoort onder de Volksliederen het: ‘Afrikaans Volkslied’ van den oud-President F.W. Reitz, aanvangende: ‘Een ieder nasie het sijn land,’ waarin deze coupletten voorkomen:

> Een ieder nasie het sijn taal:
> Ons praat van Kaap tot in Transvaal
> Wat almaal maklik kan verstaan.
> Wat gaat di andre tale ons aan?
> Ons praat, so 's pa en oupapa,
> Di landstaal van Suid-Afrika.

Een ieder nasie het sijn reg,
Al is hij nog so swak en sleg.
Daar is één Oog wat alles merk:
Hij set di onreg paal en perk,
Hij kijk oek ons verdrukkers na
En waak oek ver Suid-Afrika.

Ook het 'Nieuw Afrikaans Volkslied', woorden van Blikoor, komt hier in aanmerking; daarvan luidt het eerste gedeelte:

Hul sal dit tog ni krij ni,
Ons sonnig vaderland!
Ni om hul slaaf te wees ni
Het God ons hier geplant.
Hul sal dit tog ni krij ni,
Di Gode van ons tijd:
Ons het ons land met trane
En bloed di Heer gewijd.

Bij de liederen voor Vaderland en Moedertaal, waaronder voorkomt: 'Mijne moedertaal' van Frans de Cort, bevindt er zich geen, dat voor ons doel in aanmerking komt, wat echter ruimschoots het geval is in de afdeeling Geschied-zangen en -liederen, beginnende met het 'Lied van di Natal-voortrekkers (Wijsie van Psalm 130), van F.W. Reitz, een schoon lied, dat sterk herinnert aan 't Wilhelmus en aldus met het 6de couplet wordt besloten:

Hoop op di Heer, jul' vrome!
Is Afrika in nood,
Daar sal verlossing kome;
Sijn goedheid is seer groot.
Hij maak op ons gebede
Heel Afrika eens vrij
Van hul die ons vertrede;
Dan leef ons vrij en blij.

Een zeer typisch lied is 'Malaboch' (Krijgszang) door Dr. F.B. Tobias, in acht strophen, waarvan hier eene proeve:

Ons gaat ten oorlog, Malaboch! Malaboch!
Ons gaat jou haal, jij moet opbetaal;
Ons zal jou skiet op commando van Oom Piet.

Koor:
En zo lang als di lepel in di pappot staat,
Treuren wij nog niet, klagen wij nog niet,
En zo lang, enz. treuren wij nog niet.

Echt populair is het: 'Afrikaanse Kommando- en Ballingslied' van een onbekende, ter eere van Christiaan de Wet; tot voorbeeld hier het tweede der vijf coupletten.

Wie kom, wie gaat gelijk een gees? - De Wet!
Wie is door Tommie 't mees gevrees? - De Wet!
Wie is so wel bij dag als nag
Op plekke waar men 'm ni verwag?
De Wet! De Wet! De Wet!

In: ‘Ons Burgers is getrouw’, dat in marschtempo licht en vroolijk moet gezongen worden, heeft J.P. Jooste op snaaksche wijze den spot gedreven met de Engelsche kopstukken uit den oorlogstijd, waarbij Rhodes, Chamberlin en doctor Jim natuurlijk een veer moeten laten, en de auteur schertst:

Tom Atkins is 'n baj' sterk vent;
Ons weet dit, dat is waar;
Net as 'n mot zij' vlerkies brand,
Loop hij ook in gevaar.
Na Afrika het hij gekom,
En nou is zij' magi zeer:
Ons dokter 't met Mauserpille.
Hoera! Ons burgers is getrouw.

Merkwaardig voorzeker is het lied: ‘Di Lady Roberts’, door Reitz op 't oorlogsveld gedicht, toen Lord Roberts op den loop ging met achterlating van zijne gade; hierin o.a.:

Lord Roberts is al huistoe,
Di veldheer het getrap;
Zijn vrou het hij laat blijwe:
Zij hou' van mieliepap.
Van ons arme families
Brand hij di huise af.
Di mans kan hij ni win ni,
Dus moet hij vrouwens straf.

Met voorbijgang van drie verdienstelijke gedichten: ‘Di Mieliepit’ van Reitz, ‘Gedenk’ van Blikoor, en ‘Di' Goeie Ou'e Tijd’ van een onbekende, is men genaderd tot de rubriek Allerlei, waar drie coupletten (waarom niet het geheele lied?) van Vondel's: ‘O Kerstnacht’ een onderdak hebben gevonden met eene melodieopgave, die noodwendig herziening behoeft met raadpleging van Fl^{d}. van Duyse's standaardwerk: Het oude Nederlandsche lied.

In deze afdeeling van allerlei en allerhande vindt men een liedje: ‘Di Afrikaanse Pop’, van Fannie. Welke Afrikaansche dame naar dien naam luistert, weet ik niet; maar wel dat haar schalksch lied zeer bekoorlijk is in dit genre:

Laat ander zê wat ander wil,
Maar hierzo staan ik bij:
Jij kan g'n beter wijfie in
Di hele wereld krij': -
Gezond, beskeie, zag en zoet,
En vlijtig nog bo'enop,
Zij 's tog 'n al te liewe ding -
Di Afrikaanse pop.

Hoe aardig is niet ‘Grietji’, van P.J.H. te Groenberg, waarin de vrijer zijne aanstaande vrouw zoo goedmoedig toespreekt, b.v.:

Griet, myn skat, en weet jy wat?
Di huis is al gebou,
En mooie meubels is gekoop,
't Wag alles net op jou. -
Eén ding ontbreek en niks mankeer,
Word jy maar net myn vrou,
Dan is die hele wereld reg
En sal 't jou nooit berou.

Potsierlijk vooral is wat Blikoor heeft gemaakt in navolging van 't algemeen bekende liedje van: ‘'t Looze vissertje.’

Wanneer dit somers re'ent,
Dan kom die spruitjies vinnig af,
Dan sukkel khaki transporte
Bij die drifte so bekaf;
Met hulle ossies en hulle esels,
Met hulle perdjies al sonder stertjies,
Met hulle khaki van ke-ki-ka-khaki,
Met hulle khaki baaitjies an!

Aangenaam is ook hier 't: ‘Ik ken een lied’ van G. Antheunis en Willem de Mol, uit de 1e reeks Ned. Zangstukken uitgegeven door het Willemsfonds te Gent, te ontmoeten.

Heel echt is 't volksdeuntje: ‘Ou' Tante Koos’: Ou' tante Koos sij is so dom enz; en dan couplet 2:

Lang is di seun en kort is sij pa,
Mooi is di dochter en lelik is haar ma.
D' is te ver om te loop en te na om te rij,
Hoe sal ik maak om die blom te krij?

In den rechten volkstoon is wel het liedje: ‘Antji Schut’, getoonzet door Ad. Vorstman, de maker onbekend.

Antji is bij het opjagen van de eendjes in 't water gevallen ‘en die water kan ni stut!’

Bij 'n stroompi, waar 'n boompi
Met zijn lommer dit beskut,
Zuig' die rosies nou hul blossies
Uit die stof van Antji Schut!

Wederom komt nu de knappe volksdichter Reitz aan 't woord in: ‘Di Steweltjies van Sannie’, met de leuke bespiegeling:

'n Mens die blij' tog mar 'n mens,
Ek weet ni wat 's di rede;
Mar, so 's hij krijg net wat hij wens,
Dan wort hij ontevrede.

Laat ik nog wijzen op een paar regels in het kinderlijk lied van: ‘Tante Kati haar Dogtertji.’

As papa van sijn werk af kom
Dan is die noi(*) so blij;
Dan word sij daad'lik opgetil
Om op sijn knie te rij.
Dan kraai sij nes di haantji kraai,
Dan mauw sij nes die kat;
Dan maak sij boe! boe! nes die os,
Van alles weet sij wat.

Doch genoeg, naar ik meen, om tot een oordeel te kunnen komen over de juistheid van Dr. Mansvelt's verklaring, dat de Boer zin voor humor heeft, en we moeten 't als een groot geluk beschouwen, wanneer die karaktertrek hem steeds mag bijblijven.

De volgende liederen, die ons te ver zouden voeren, blijven thans onbesproken: Vrijstaats Minnelied; Hoe sal ik maak, mijn liefste kind?; Wanneer kom ons troudag, Ge tji?; Kerel, pas op!; Mamma, 'k wil 'n man hê!; Die Meisies van di Kaap; Di veldpartijtji.

Ten besluite nog enkele versregels uit H. Visscher's ‘Afrikaans Bo'!’ (Wijsi: ‘Wilhelmus van Nassouwe’.)

Di lied van Afrikaners
sij in hul' eie taal!
Dit is ons moedersprake
van Kaap tot in Transvaal.
Geen lied is ons so dierbaar,
so lieflik en soet;
Geen ander taal spreekt sterker
tot ons jong gemoed.

'*s-Gravenhage*, April 1908.
J.H. SCHELTEMA DE HEERE.

(*) De kleine meid.

Struikroovers en chauffeurs een eeuw geleden.
De bende van Joseph Anzée in Gelderland.

Gedurende de laatste jaren der achttiende en de eerste jaren der vorige eeuw was de onveiligheid ten platten lande zeer groot, in Frankrijk, langs den Rijn en in de Palts, zoowel als in het Zuiden en Oosten der Bataafsche Republiek. Dit was het gevolg van den verwarden toestand, in Frankrijk geschapen door de Revolutie en haar binnenlandschen- en buitenlandschen krijg, en van daar overgebracht naar die streken, waar de sansculotten-legers de voor- en nadeelen van den grooten ommekeer kwamen verspreiden. Onder het 'ancien régime' was de veiligheid op het platte land vrij groot, dank zij gedeeltelijk de lang niet malsche wijze, waarop vagabonden werden behandeld en gestraft, als zij in de handen der justitie geraakten. De groote Cartouche, in den aanvang der 18de eeuw, was meer een *high life* bandiet, wiens arbeidsveld voornamelijk Parijs was, terwijl Mandrin en zijn bende meer openlijk strijd voerden tegen de 'traitants'. Alhoewel er op de rechtsorde van het 'ancien régime' ontegenzeggelijk veel aan te merken viel, kan niet ontkend worden, dat de openbare veiligheid bij de *baillis* en de *prévôts de la maréchaussée* in goede handen was. Door de 'Constituante' waren de *baillages* en wat er mede samenhing, afgeschaft, maar de 'gendarmerie nationale', aan wie nu de veiligheidsdienst werd toevertrouwd, was slecht georganiseerd, slecht betaald, onvoldoende uitgerust, zoodat haar prestaties gelijk nul waren en zelfs vele leden der 'gendarmerie' met de steeds meer in driestheid toenemende roovers heulden. De toestand in Frankrijk was in die jaren zoo vreemd, dat het niet zelden voorkwam, dat jongelieden van goede familie uit de groote steden en in de eerste plaats uit Parijs, als zij door dobbelen, speculeeren of andere excessen *à court d'argent* waren, in het rooverswerk gingen dilettanteeren, door òf zich tijdelijk bij de een of andere bende aan te sluiten òf met een paar anderen op eigen houtje het bedrijf uit te oefenen. Dagelijks werden dan ook reizigers, marktbezoekende boeren op de groote wegen geattakeerd, goed gedisciplineerde benden, onder aanvoering van een energiek hoofdman, verspreidden schrik op het platte land, in de dorpen en zelfs in de kleine steden. Herhaaldelijk werd de 'malle-poste', die dikwijls aanzienlijke sommen, toebehoorende aan den Staat of aan particulieren, en kostbaarheden transporteerde, aangevallen, de 'courier' en postillon vermoord en de inhoud geplunderd.

De bende van Boudroux was langen tijd de schrik van het Departement Seine et Oise, en de meest bekende zaak uit dien tijd is de overval van de 'Malle-poste de Lyon' in het bosch van Sénart op 8 *Floréal an IV de la République*, waarbij de koerier en de postiljon vermoord werden. Deze misdaad speelde den schurken, die goed op de hoogte zijn geweest van den rijken inhoud dezer 'malle', de kleinigheid van 7 millioen francs aan assignaten, 13000 francs aan specie en kostbaarheden in handen. De 7 millioen staatsgeld werd naar Lyon getransporteerd met de nonchalance en het gebrek aan veiligheidsmaatregelen van regeeringswege, die het kenmerk zijn van dien zonderlingen tijd. Ook aan dezen roof had deelgenomen een getrouwde jonge man, van goeden huize maar van liederlijk gedrag, een neef van den toenmaligen minister van justitie en politie, Merlin (de Douai), een zekere Joseph Lesurques, wiens veroordeeling een gerechtelijke dwaling zou geweest zijn(*).

In het Westen, het Noordwesten van Frankrijk, in Bretagne en Normandië, had men de benden 'chauffeurs', die spoedig ook het Noorden van dat land en het Zuiden van België(†) onveilig maakten. Het eigenlijke vaderland der 'chauffeurs' was de Vendée. De desorganisatie aldaar, veroorzaakt door de langdurige en woeste guerilla tusschen Republikeinen en Koningsgezinden, had van die streek het Dorado voor allerlei lieden gemaakt, die niets te verliezen en alles te winnen hadden en van de gelegenheid profiteerden om hun slag te slaan. Geheele benden van dat gespuis sloten zich bij de 'Chouans' aan, quasi uit louter koningsgezindheid; maar hun optreden tegen de 'Bleus' was slechts een voorwendsel om het platte land af te loopen en te plunderen. De benden overvielen bij nacht en ontijd afgelegen boerenhofsteden, landhuizen en kasteelen, rammeiden eenvoudig de deuren en poorten open met daartoe meegebrachte balken of boomen, knevelden hun slachtoffers of schoten en staken ze neer bij het minste verzet, ook vrouwen en kinderen. Dan werd alles geplunderd en het geroofde weggesleept. Hadden de bandieten vermoeden, dat er ergens geld of kostbaarheden verborgen waren, welke bergplaats de bewoners niet wilden verraden, dan legden de schurken een houtvuur in de schouw aan, hun slachtoffers werden op een stoel gebonden, de beenen uitgestrekt en gebonden op een tweeden stoel. Nu werden zij zóó dicht bij het vuur geschoven, dat hun bloote voeten de vlammen raakten en telkens wat verder werden zij er in geschoven. Het hartverscheurend gegil en gejammer der ongelukkigen vermurwde het hart der booswichten niet. Het gefolter duurde, totdat zij bekenden, waar hun bezit verborgen was, of,

(*) Aan deze zaak heeft het bekende romantische melodrama: 'de koerier van Lyon of de noodlottige gelijkenis' zijn ontstaan te danken. Dit stuk was indertijd in concurrentie met 'Catharina Howard of de twee schijndooden' - 'Dertig jaren uit het leven van een dobbelaar' - 'Gaston van Frankrijk of de man met het ijzeren masker', een geliefd kermisstuk. Ouderen van dagen zullen deze stukken dikwijls gezien hebben.

(†) Wie van de chauffeurs in België meer wil weten, leze: G. Lenôtre, Vieilles maisons, vieux papiers.

zoo zij reeds alles gegeven hadden en niets meer te bekennen viel, totdat zij bewusteloos of dood van pijn, met verkoolde voeten en beenen door de ellendelingen in een hoek werden geworpen. De angst voor de ‘chauffeurs’ was onder de boeren zoo ontzettend, dat, al wisten zij wie de leden der bende waren, zij het niet waagden hun namen bij de justitie bekend te maken uit vrees voor représailles. De ijzeren vuist en wil van Napoleon I hebben, onder andere maatregelen door het uitstekend organiseeren van een talrijke gendarmerie, aan de misdrijven der chauffeurs voor goed een einde gemaakt en over 't algemeen de veiligheid op het Fransche platteland hersteld(*).

Ook langs den Rijn, in de Palts en in den Elzas, streken die door de Republikeinsche, de Oostenrijksche en Pruisische legers plat geloopen waren, had men in die jaren goed georganiseerde rooverbenden. Die van den vroegeren scherprechtersgezel, den Hes Johann Bückler, bijgenaamd Schinderhannes, wiens specialiteit het uitschudden der van de jaarmarkten huiswaarts keerende Joden was, heeft langen tijd een treurige populariteit genoten. Dit heerschap, dat in 1803 te Mainz met twintig volgelingen werd geguillotineerd, permitteerde zich vrijkaarten uit te geven, welke, natuurlijk voor grof geld, bij hem te krijgen waren en waardoor men verder ongestoord kon rondtrekken.

Ziehier wat op zoo'n kaart stond:

> Vorzeiger dieses pasirt und repasirt mit
> sichem gelait bis über die (-) Grenze.
> Vom quartir aus d. 27 Mart. 1802.
> S. Han□es(†).

Limburg, Brabant en Gelderland hadden omstreeks dienzelfden tijd veel overlast van benden landloopers van het ergste soort, die het platte land onveilig en het den boeren zeer lastig maakten. Limburg had zijn bokkerijders, Gelderland met zijn uitgestrekte heiden en bosschen was ook een uitgestrekt toevluchtsoord voor zwervend volkje. Ten opzichte van de publieke veiligheid had de Bataafsche Republiek weinig verandering gebracht. Geregeld politietoezicht ten platten lande was er niet, geen gecentraliseerd gezag, het werd nog altijd locaal uitgeoefend door drosten, schouten en onderschouten, die maar enkele dienaars onder zich hadden. Wel waren de plakkaten tegen al wat zwerver was, zoomede tegen de doortrekkende Joden en heidens, buitengewoon streng en nog altijd van kracht, maar de toepassing liet nog al wat te wenschen over.

(*) Uit den tijd der chauffeurs dagteekent waarschijnlijk de Fransche uitdrukking ‘chauffer quelqu'un’, iemand haasten, presseeren, terwijl onze Nederlandsche zegswijzen ‘iemand het vuur na aan de schenen leggen’ en ‘iemand voor een heet vuur zetten’ misschien ook in den tijd der schurkachtige naamgenooten onzer onschuldige hedendaagsche chauffeurs haar oorsprong hebben.

(†) Theodor Hampe. Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit. Blz. 104.

Het juridisch oppergezag in Gelderland was in handen van het Departementaal Gerechtshof te Arnhem. Werd in een of ander gedeelte van het gewest het optreden der landloopers en vagabonden te kras, dan werd, waarschijnlijk door den Momber, den Procureur-Generaal, in naam van de Staten een drijfjacht uitgeschreven, 'ene generale Jagt en opschuiminge', gebaseerd op de van oudsher strenge plakkaten tegen rondzwervend en heerloos volk.

In het 'Placaet tegen alle Landlopers en Heerlose Vagabonden', van 20 Maart 1705(*), komt o.a. aangaande deze jachten het volgende voor:

'Ordonnerende ende bevelende vorder, uit den name als boven (Heeren Staten des Furstendoms Gelre en Graefschaps Zutphen), alle hoge Officieren, de Magistraten van de Steden, voorts Richteren, ende Scholten ten platten lande, om met ene Generale Jaghte het voornoemde Gesinde, nae ommegangh van de voorschreve acht dagen, daer zij aen te treffen souden mogen wesen, ofte op aenduiden van de Personen, daer zij schuil hebben, ofte op naspoor ende ondersoeckinge die hun hiermede canstelijck bevolen word, met genoeghsaem toestand, ende dies nodig klockenslag te vervolgen, apprehenderen, ende leveren, ter plaetse sulcks behoort, om tegen hen geprocedeert te worden, in gevolge van desen, ende als vorder nae den Rechter behoren sal. Welcke jaght van tijt tot tijt, na gelegentheit van saecken, sal worden hervat, *ende daer enige derselven vagabonden in 't vervolgen ofte apprehenderen sich opposeerden, ende te weer stelden*, *ende daerover doodt bleven*, *sal sulcks oversien worden*, *ende daer over geen peryckel nogh straffe van Justitie te verwachten staen.*' Met andere woorden, men mocht de arme drommels, wier eenige misdaad dikwijls was, dat zij een zwervend leven leidden, als zij zich niet gewillig lieten medesleepen, als schadelijk gedierte afmaken.

In ditzelfde plakkaat worden zij, die aan vagabonden, heidens enz. huisvesting of onderkomen verschaffen, met geeseling en brandmerken gedreigd, en dat dit geen bloote bedreiging was, bewijst de volgende missieve:

> Die Raaden
> Aan den Verwalter Amptman
> van Bommel.
> 'UE missive van den 8 dezes met de bijgevoegde sententie in onze vergaderinge ontfangen sijnde, waer uit wij hebben gesien dat twe personen namentlijk Arien Snoeck, schoolmeester tot Vuren en sijn Huisvrouw Aeltjen Arienssen over het logeren van het roof en moordenaar geselschap van de sogenaemde heidens, en andere delicten meer, sijn gecondemneert den eersten om gegeesselt te worden en de twede om gegeesselt en gebrandmerkt te worden, En voorts beide

(*) Groot Gelders Placaetboeck. Deel 3, Archief te Arnhem.

voor al haer leven gebannen uit de Stat en Ampte van Bommel, Thielre en Bommelreweerden,
Hebben wij daer op na deliberatie goetgevonden ingevolge Uw versoek den scherprichter deser provintie te ordonneren om sig tegen aanstaende Vrijdagh sullende sijn den 14 deses tot Bommel te laten vinden om op dien dag de Executie te doen. Voorbehoudens nogtans het recht aan de Heeren Staten deser provintie omtrent de criminele jurisdictie ten principalen competerende.
Waar mede eindigende bevelen wij UE in de bescherminge Godes(*).

In 1802 werd het plakkaat tegen 'Lantlopers enz.' opnieuw gepubliceerd, maar in gewijzigden en ietwat milder vorm onder den titel van 'Publicatie van het Departementaal Bestuur van Gelderland tot wering van Bedelaars, Vagabonden en Landloopers ten platten lande. Gearresteerd den 4den October 1802.' In deze publicatie is het geeselen en brandmerken voor het logiesgeven aan zwervers vervangen door geldboeten van 5 tot 10 daalders. Tot in 1804 kwamen nog jachten op zwervend volk voor, op 7 Januari van dat jaar een te Rheden. Eerst na 1804 schijnt men in de lijfstraffelijke rechtspleging veel gematigder te zijn geworden. Dat hierin een verandering ten goede kwam, was niet overbodig; want onze voorvaderen waren kwistig met de wreede straffen, die hun ten dienste stonden, en pasten ze, zelfs de doodstraf, met een zekere nonchalance toe. Het 'sonder dat hij (sij) nogtans daervan is overtuijgt geworden' komt in de vonnissen der 17de en 18de eeuw herhaaldelijk voor. Zoo nauw keek men niet. De achttienjarige Jodin Charlotta Samuels uit Hannover wordt tot geeseling gecondamneerd, omdat zij zich niet gehouden heeft aan het plakkaat, 'ordonnerende alle vreemde en doortreckende Joden te blijven op de gemene off Heere wegen sonder daervan te mogen afwijken nog sig ten platten lande te mogen ophouden of vernagten op wat praetext het ook soude mogen wezen.' Haar zaak wordt nog bezwaard door 'sterke suspicien van buijten Zutphen bij de Laer en Hospitaalspoorten twe bleijken te hebben bestolen, *sonder dat sij nogtans daervan is overtuijgt geworden.*'

Intusschen doolde er door het Oosten van ons land en speciaal in Gelderland heel wat boeventuig rond, dat straf voor een reeks misdaden dubbel en dwars verdiende; vooral volgens de begrippen van dien tijd, waarin weinig rekening werd gehouden met de omstandigheden, waarin humanitaire considerations nog ver te zoeken waren en erfelijkheid, opvoeding, milieu, waarin de kindsheid van sommigen dier vagabonden was doorgebracht, bij de beoordeeling van hun doen en laten niet medetelden.

De bende van Joseph Anzée, over welke den 3den October 1803, hetzelfde jaar waarin Schinderhannes c.s. te Mainz werd geguillotineerd, door het Gerechtshof te Arnhem het vonnis werd uitgesproken, had

(*) Crimineel Sententieboek. 10 Dec. 1725. Archief te Arnhem.

heel wat op haar kerfstok. Talrijke inbraken op het platte land, in Brabant, in het land van Cleve, in de Over- en Neder-Betuwe, op de Veluwe, werden aan de leden der bende ten laste gelegd en door hen geconfesseerd. De bende was successievelijk in handen geraakt van verschillende schouten, hun hoofdman, de 23-jarige Joseph Anzée, in het 'Scholtengericht van Zutphen'. Zij bestond uit 13 personen, 9 mannen en 4 vrouwen, nam.:

Joseph Anzée, ook wel Joseph de Waal en de kleine Joseph genaamd, oud 23 jaar en geboren te Luik.

Joseph Dozijn, 34 jaar oud en geboren te Warem in Luikerland.

Hendrik Goossens, bijgenaamd Hent Pappe of Hein de Poep, oud 37 jaar en geboren te Rotterdam.

Anthony Albert, bijgenaamd Toon de Franschman, oud 38 jaar en geboren te Heeswijk.

Hendrik Tobmeijer, bijgenaamd lange Hendrik, circa 20 jaar oud, weet niet, waar hij geboren is.

Gerrit van Rooy, oud circa 21 jaar, geboren te St. Michielsgestel.

Nicolaas Alexander, oud 32 jaar, geboren te Brussel.

Daniël Couwe, ook wel genaamd Daniël Daniëls, oud 20 jaar, geboren te Venraay.

Joseph Prud'homme, 30 jaar oud, geboren te Treloux in Luikerland.

Anna Maria Kerssemeijer, 40 jaar oud, geboren te Brussel.

Margaretha Dujardin, 24 jaar oud, geboren te La Vacherie bij St. Hubert.

Margaretha Glezar, 37 jaar oud, geboren te Luik.

Elizabeth van Doll, 31 jaar oud, geboren te Helmond.

Uit bovenstaande lijst blijkt, dat meer dan de helft dezer lieden Zuid-Nederlanders en verscheidene van hen nog zeer jonge menschen waren, die echter al, hoe kort ook, een veelbewogen leven achter zich hadden. De 23-jarige Joseph Anzée was als kind door zijn ouders verlaten, wat ook het geval was met zijn metgezel Gerrit van Rooy, die later zijn vader bij een troep vagabonden terugvond en door dezen bij het uithalen van boevenstreken op post werd gezet. De meesten hadden gediend, hetzij hier te lande, hetzij in de keizerlijke, d.i. Oostenrijksche legers. Overigens waren er nog veel meer leden van de bende, wat uit de hieronder aangehaalde gedeelten der sententie blijkt, maar deze schijnen toenmaals nog niet in handen der politie te zijn geweest of hebben zich bijtijds kunnen redden.

Joseph Anzée en zijn voornaamste volgelingen schijnen reeds op het einde van 1801 geapprehendeerd te zijn geworden. Op 23 Dec. 1801 had Anzée's eerste verhoor plaats, en op 10 Dec. 1803 werd het vonnis over de bende ten uitvoer gelegd. Men was dus niet bang de beschuldigden preventief te laten zitten.

Meer dan vijftig diefstallen, voorafgegaan door braak en somtijds door moord, werden hun ten laste gelegd. Sedert 1798 maakten zij

de Veluwe en de Betuwe, alsmede het land van Cleve en Noord-Brabant onveilig. Het zou te veel van het geduld van den lezer gevergd zijn, in de bijzonderheden van het hun ten laste gelegde te treden, uit den aard der zaak lijken die gevallen veel op elkaar. Daarom is het voldoende, om een denkbeeld te geven van hun wandaden, veel overeenkomst hebbende met die der chauffeurs, een der misdrijven aan te halen, het zestiende van de hun in het vonnis ten laste gelegde, en dat in de woorden der sententie aldus luidt:

> 'Dat de gevangenen Joseph Anzée, Gerrit van Rooy en Daniël Couwe met meer complices, die zij zeggen geweest te zijn Derk van Hout en Izaak Koentze, in den nagt van den 18 December zig hebben schuldig gemaakt aan de violente huisbraak, roof en gepleegde geweldenarijen ten huize van Barend Messing onder 's Heerenberg buurschap Lengel woonachtig, naar welke woning zij gevangenen en verdere medepligtigen zig swart gemaakt des nagts van Emmerik begeven hebbende, een hunner vervolgends door een klein vengster aldaar is in huis gekropen en daarop van binnen de deeldeur heeft geopend.
> Dat alzoo alle op de deele gekomen zijnde en vervolgends een binnendeur, door middel van een bijl met geweld geopend hebbende, zig datelijk met de blanke messen naar de bedsteden, alwaar de bewoners te bed lagen, begeven en deselve onder zware bedreigingen als van hen te vermoorden, *vuur te ontsteken en hun dan in den schoorsteen te zullen ophangen*, aan handen en voeten gebonden en de sleutels mitsgaders het geld afgevorderd hebben, dat daarop de kisten en kasten geopend en het daarin gevondene bestaande in eene quantiteit mans- en vrouwekledéren, gemaakt goud- en zilverwerk en eenig geld hebben ingepakt en zig daarmede naar Emmerik begeven, alwaar dezelve ook gedeeltelijk bij deze gevangenen en verdere complices gewonden en vervolgends aan de eigenaren zijn gerestitueerd'(*).

De doodstraf, waartoe Anzée en zijn mannelijke volgelingen veroordeeld werden, had nog al het geraffineerd gruwzame der lijfstraffelijke rechtspleging uit de dagen van voor de Revolutie. In dit opzicht had deze in de Bataafsche Republiek nog geen verbetering gebracht. Vreemd genoeg, want aan den Rijn was wurgen en radbraken afgeschaft om plaats te maken voor de uit de Fransche Republiek geïmporteerde guillotine, waarop Schinderhannes het leven liet.

Het vonnis van Anzée en de zijnen luidde aldus:

> 'Het departementaal Geregtshof van Gelderland verklaart, in naam en van wegens het Bataafsche Volk, de negen gevangenen Joseph Anzée, Joseph Dozijn, Hendrik Goossens, Anthony Albert, Hendrik Tobmeier, Gerrit van Rooy, den zich noemenden Nicolaas Alexander, Daniël Couwe en Joseph Prud'homme, vervallen te zijn in de poene van rechten en hun leven te hebben verwerkt: dezelve wijders con-

(*) Crimineel Sententieboek. Archief te Arnhem.

demnerende om gebragt te worden ter plaatse waar men gewoon is crimineele justitie te doen, en, de drie eerste gevangenen Joseph Anzée, Joseph Dozijn en Hendrik Goossens om, nadat de executie aan den vierden, vijfden, zesden, zevenden, achtsten en negenden gevangene zal zijn volbragt, aldaar, en wel eerstelijk den gev. Hendrik Goossens, na denzelven den gev. Joseph Dozijn, en na dezen den gev. Joseph Anzée, door den scherpregter ieder op een kruis gebonden half gewurgd, de leden gebroken, en door een slag op de borst van het leven ter dood gebragt te worden; de zes volgende gevangenen Anthony Albert, Hendrik Tobmeijer, Gerrit van Rooy, den zich noemenden Nicolaas Alexander, Daniël Couwe en Joseph Prud'homme, om aldaar, en wel eerst den gev. Joseph Prud'homme, daarna den gev. Daniël Couwe, vervolgens den gev. zich noemenden Nicolaas Alexander, wijders den gev. Gerrit van Rooy, na denzelven den gev. Hendrik Tobmeier en eindelijk den gev. Anthony Albert door den scherpregter gestraft te worden, dat er de dood na volgt.
En belangende de vier laatste gevangenen Anna Maria Kerssemeijer, Margaretha Dujardin, Margaretha Glezar en Elizabeth van Doll, condemneert dezelve om almede gebragt te worden ter plaatse waar men gewoon is criminele justitie te doen en de tiende gevangene Anna Maria Kerssemeijer, om aldaar, na de executie der negen eerste gevangenen te hebben aanschouwd, aan een paal van de galg gebonden, door den scherpregter zeer strengelijk met roeden te worden gegeeseld. De elfde en twaalfde gevangene Margaretha Dujardin en Margaretha Glezar, om desgelijks voorschreven executie aan te zien en vervolgens aan een paal van de galg gebonden door den scherpregter met roeden te worden gegeeseld; voorts de tiende gev. Anna Maria Kerssemeijer, om voor den tijd van dertig, de elfde gev. Margaretha Dujardin, om voor den tijd van vijftien, en de twaalfde gevangene om voor den tijd van zes jaren in het departementaal tuchthuis te worden geconfineerd, om aldaar met handenarbeid den kost te winnen; de voorschr. drie gev. wijders, na expiratie van derzelver confinement, voor al haar leven bannende uit dit geheele departement, bij poene van zwaarder straffe, ingeval eene harer immer wederom daar binnen mogt gevonden worden; en eindelijk de dertiende gev. Elisabeth van Doll, om, met roeden omhangen de executie van alle de gevangenen aan te zien; dezelve wijders voor al haar leven bannende uit dit geheele departement, bij poene van zwaarder straffe, ingeval zij immer wederom daar binnen mogt gevonden worden'(*).

Den 10den December werd dit vonnis ten uitvoer gelegd, waaruit blijkt, dat, was men niet spaarzaam met preventieve hechtenis, men evenmin er op uit was om den patienten het bange wachten tusschen vonnis en terechtstelling te besparen. Overigens schijnt dit volkje van bijzonder brutalen en onverschilligen aard te zijn geweest. Van den

(*) Crimineel Sententieboek. Archief te Arnhem.

R.K. priester, die hun den gang naar de plaats van executie, zoo mogelijk, wilde verzachten, waren zij niet gediend en uit haat en minachting bespogen zij den man van onder tot boven.

Het schijnt, dat men de geraffineerde executies van die dagen toch spoedig daarna afgeschaft heeft; maar van eene invoering der guillotine, met een humanitair doel, in de Bataafsche Republiek, het Koninkrijk Holland en gedurende onze inlijving bij het Fransche Keizerrijk is, naar ik meen, nooit sprake geweest. Geeseling en brandmerken zijn nog vrij lang blijven bestaan, zij het dan ook, dat men er minder kwistig mede werd. In Februari 1804 werd een geval van rebellie tegen den Schout van Nijkerk, die nog wel optrad op last en in naam van den Drost van Overveluwe, gestraft met opsluiting in het Departementale Tuchthuis voor den tijd van vier jaren. Uit de door Mr. J.W. Staats Evers medegedeelde strafzaken in Gelderland gedurende de jaren 1811-1859(*) blijkt, dat o.a. in 1828, 1831 en 1843 nog geeseling en brandmerken zijn toegepast; in de twee eerste gevallen voor diefstal met braak onder verzwarende omstandigheden, in het derde geval voor moedwilligen doodslag, en dat omstreeks het jaar 1850 het op het schavot zwaaien met het zwaard over het hoofd, dat in de plaats van het geeselen en brandmerken was gekomen, meestal werd kwijtgescholden.

Volgens dezelfde mededeelingen van den heer Staats Evers werd de doodstraf in de provincie Gelderland, gedurende het tijdvak 1811-1859, 47 maal uitgesproken en slechts 8 maal ten uitvoer gelegd, en wel vijfmaal voor moord, tweemaal voor diefstal met doodslag en éénmaal voor brandstichting.

L.A.A. VAN KERVEL.

(*) Lijfstraffelijke Regtspleging in Gelderland of belangrijke strafzaken van 1811 tot 1859 aldaar voorgekomen, medegedeeld door Mr. J.W. Staats Evers. Arnhem bij D.A. Thieme. 1859.

‘De Lelie-Vaan’,
Ridderspel in vier bedrijven
Door F. Smit Kleine.
(Opvoeringsrecht wettelijk voorbehouden).

Derde bedrijf.

Rouwkapel met zilveren Christusbeeld. In de nis een klein altaar, geheel in rouw. Een lamp brandt boven het outer, dat in donkerte ligt.
Edelvrouwen en Pages in rouw naderen en verwijderen zich uit de kapeldeur. Eén voor één achter elkaar komen zij uit 't kleine koor, bij 't altaar, waar zij de lijkgebeden voor de zielsrust van Lionel, Hertog van Clarence, Isabelle's broeder, in diens doodweek hebben opgezonden. Men hoort het murmelen van gebeden en het afschuiven van den rozenkrans. Ook de lijfdames van de Hertogin van Clarence zijn in den kleinen stoet. Men ziet aan het einde voorbij schrijden: Béate, Maria de Coucy en Percival (niet in rouwkleedij.) Wanneer Percival de kapeldeur is uitgetreden, blijft de kapel eenigen tijd ledig. Violante (Clarence-Visconti) geknield bij het altaar in Dominicaansche nonnenkleedij.

I.

Men hoort den Priester aan het ter helft zichtbare outer zingen:

Priester.
Dominus Vobiscum.

Misdienaar.
Et cum spiritu tuo.

Priester.
Requiescat in pace.

Misdienaar.
Amen!

(Fijnklinkende schelletjes worden geluid, de zielsmis is geëindigd.)

de Hertogin

(angstig, in fluistertoon, tot den kapelaan uit de sacristy)

Pater!?

Kapelaan

(den vinger op den mond plaatsend.)

Silentium, Clarissima!

(Hij sluit de kapeldeur en treedt naar de Hertogin.)

de Hertogin.
Pater?!... Ik huiver....

Kapelaan

(in de nissen en achter bidgestoelten rondziend, fluisterend)

Vrede met u, manteletta! Zoodra het Angelus van Sint Salvator klept, betreedt hij de kapel.

de Hertogin

(fluisterend)

Dan is 't nabij. Mijn angst doet huiveren, waar toeft hij thans?

Kapelaan.
Ter sacristy. Een monnikkleed....

de Hertogin.
Zaagt ge hem, Pater?

Kapelaan.
Een pij der Prémonstreiters ligt gereed.

de Hertogin.
Is hij bereid?

Kapelaan.
Zijt *gij* het, zuster?

de Hertogin.
Reeds lang, hij kome, kome ras!!

Kapelaan.
Ik ga! Ge spraakt uw biecht, ge ontvingt den Heer in 't Allerheiligst Brood; ge hoordet vrij van schuld het Requiem. Uw hand bleef te Milaan, vóór zeven jaren, rein van 't bloed van uw gemaal!?

de Hertogin

(zwerend op het haar voorgehouden Crucifix)

Ja Pater! Ja, op 't Lichaam van mijn Heer!

Kapelaan

(doet de Hertogin neerknielen)

Ontvang dan nu de benedictie, zuster, opdat uw door de H. Clerezij gewijde Kerstentaak, gelukk' tot heil van Frankrijks Koning. De Heer zij met u, manteletta!

de Hertogin.
En zij met mijne ziel.

(Pauze.)

Nog eens: is hij bereid?

Kapelaan.
Tot alles, mits.....

de Hertogin.
..... Mits.....

(Een rinkelend, niet scherp geluid wordt gehoord; een schakel uit de ketting van de outerlamp liet los; de Hertogin schrikt op; tevens verduistert de omgeving van 't outer en zij vervolgt, zich kruisende:)

de Hertogin.
De H. Maagd zij ons genadig, pater! Het Eeuwig Licht dooft uit, het zij geen duivelsteeken!

Kapelaan

(die zich van de oorzaak heeft overtuigd)

Kleing'loovige! Om 't H. Sacrament zweeft Godes Glorie en Zijn Oppermachtigheid! De Satan ligt geboeid in d' afgrond van de Hel! Messire is bereid.

de Hertogin

(die al angstiger is geworden)

En zoo hij weif'len mocht!? Ik huiver! O, ik huiver. De drang van Engeland, zijn wufte zin, zijn grillige natuur, zijn weeke aard!

Kapelaan.
Vrees niets! Schonk volmacht u, Valois?

de Hertogin.
Ja, pater.

Kapelaan.
De H. Triniteit zij lof!

de Hertogin.
Amen!

Kapelaan

(fluisterend, maar zeer geaccentueerd)

Gij zegt, wanneer hij wijkt, hem toe den ridderslag voor Percival, en voor Maria d'echt met 's Konings neef, Henry de Bar.

de Hertogin.
Hoe zal de Koning weten?

Kapelaan.
Nog vóór het metten luidt, sta ik in 't pantser, werp mij in 't zaêl en eer het grauwt, kan reeds de Gardiaan te Bar-le-Duc de blijde mare weten. Het Klooster zendt zijn boden naar den Koning uit.

Isabelle.
Benedicite! *Bisschop van Amiens!*

(Het Angelus klept; met luide blijdschap, als zij De Coucy bemerkt)

De H. Moeder Gods zij eeuwig, eeuwig lof!!

II.

Nu wordt de fluistertoon verlaten en opgewekt gesproken, vooral door de Hertogin.
De burchtkapelaan treedt met rouwolba en een Crucifix, ter hoogte van de borst geheven, naar de Sacristy, waaruit hem tegemoet treedt Sire de Coucy in het ordensgewaad van een Prémonstreiter monnik. De Kapelaan biedt hem het Crucifix, dat hij neerbuigend kust.
Intusschen is op een bidstoel knielend, nabij het altaar, neergezegen, de Hertogin van Clarence, die zich nu verheft.
de Hertogin, De Coucy.

De Coucy.
De H. Dominicus zij met *u!*

de Hertogin.
Mèt u, Frankrijks Patroon, de Heilige Denis!

De Coucy.

Wat is des Konings wil?

de Hertogin

De Koning wil tot Opperschenker van het Hof en Gouverneur van Picardië Graaf van Soissons verheffen, en later...

De Coucy.

Later?!

de Hertogin.

Tot Maarschalk van Frankrijk!

De Coucy.

Maarschalk van Frankrijk!

de Hertogin.

..... mits.....

De Coucy.

Mits?!... spreek, bid ik, Hertogin!

de Hertogin.

Mits.... Vermoedt gij niets, baron, Maarschalk van Frankrijk? En voelt ge niet, als bij een heimlijk fluistren, wat Sire le Roy voor den vazal, den hoveling en beau-fils van Englands Koning aan dezen gunstenketen bond?

De Coucy.

Geheime stemmen vernam ik nooit, wel dikwijls *luide*, want als ik mijn banier liet planten in 't gewoel en mijne ruiters de leuze der Coucy's uitbrulden: A la Merveille! Coucy à la bannière!' dàn hoorde ik stemmen der Victorie!

de Hertogin.

Hooghartig Sire! Valois wil, dat de H. Moeder Gods van Frankrijks standaard niet zal blikken op lans- of speervaan van den Burchtheer de Coucy, zoolang zijn burcht niet vrij van Britten is. Niet één, niet ééne mag er blijven! Wat stelt hiertegen Sire de Coucy?

De Coucy.

Vazallentrouw en deemoed aan den Koning en mijn banier met duizend wapenknechten tegen England.

de Hertogin.

Dàt kan een ieder geven, Sire, maar dit is niet genoeg!

De Coucy.

Bij St. George! ik geef alles wat ik kan!

de Hertogin.

Alles!? Gij hebt nog andre schatten dan Fransche trouw en deemoed! Gij hebt nog Britsche kroonjuweelen!

De Coucy.

Als ik aan Sire le Roy mijn eed hernieuw en afzweer dien aan England, is *dat* dan niet genoeg?

de Hertogin.

Neen, dat is niet genoeg! De Britsche kroonjuweelen gelden meer!

De Coucy.

Ik schond mijn eeden nooit!

de Hertogin.

Uw trouw zij onverdacht, uw deemoed is het minder. Het heil van Frankrijk eischt, dat Sire de Coucy vrij is van Engeland.

De Coucy.

'k Vermeester vrijheid mij door gemalin en kindren naar Engeland te zenden, zoodra de krijg ontbrandt.

de Hertogin.

Ge zijt daardoor *niet* vrij, want uwe liefde haalt d'ontknoopte banden toe.

De Coucy.
Mijn dochters staan niet tegen Frankrijks heil.

de Hertogin.
Wat Brit is, is een hinder.

De Coucy.
't Zijn Franschen.

de Hertogin.
Onder Britsch gezag.

De Coucy.
Ze zijn gehoorzaam aan hun vader.

de Hertogin.
Op *dezen* oogenblik, maar *zullen* zij het blijven? De lange scheiding van haar heer en meester is voor Gravin van Bedford reeds verlies, dat zij 't onduldbare gemis vergoed wil zien door dubble kinder-liefde.

De Coucy.
Een onderstelling zonder zekerheid.

de Hertogin.
En op een onderstelling grondt zich geen verbond.

De Coucy.
Is dan wat ik beloof U niet genoeg?

de Hertogin.
Tot uw beding treedt nooit de Koning toe.

De Coucy.
Bij St Michiel, wat wil de Koning meer? *Meer* beloven en volbrengen kan ik niet. Ik heb niet meer te geven!

de Hertogin.
Ge hebt nog meer te geven, Graaf van Soissons, de Britsche kroonjuweelen!

De Coucy.
Meer dan mijn trouw en duizend ruiters niet!

de Hertogin.
Beau-fils, de Koning wil ontbinding van een band, die u sinds jaren knelt en die een Fransch baroen nooit sluiten mocht.

De Coucy.
Onmooglijk! Slechts onze H. Kerk kan binden en ontbinden.

de Hertogin.
En zeegnen en vervloeken! Zij zegent elken echt tot heil der Fransche kroon. Zij vloekt dien, waar verraad, haar oudste dochter, Frankrijk treft.

De Coucy.
Wie pleegt verraad?

de Hertogin.
De Burcht Coucy.

De Coucy.
Nooit zal de H. Vader te Avignon den echt ontbinden van het kind, bij wier doop Hijzelf als peter stond!

de Hertogin.

Mijn oom de Kardinaal heeft in 't geheim den H. Vader reeds betrokken en mijn broeder, Jan Galeaz Visconti, zijn zwager Koning Karel onderricht. Èn Paus èn Koning staan aan uwe zij.

De Coucy.

Maar ben ik dan een willoos voorwerp in uw aller hand!? Een pijl, dien men doet snorren door de lucht? De Paus, de Hertogin, de Kardinaal, staan met den Koning en den Sire van Milaan gereed te grijpen naar een boog; zij spannen dien, dáár snor ik door de lucht als willig veertje. Heb ik dan, als een boom zijn dos, mijn pronk en fierheid afgeschud, en sleept men mij in armelijke kaalheid langs verwenschte paden? Ben ik niet langer Heer en Meester?? *Ik*, Sire de Coucy!?

de Hertogin.

Ge zijt uw Heer en Meester, Sire de Coucy, gij zijt vazal van Frankrijk, vazal van England en schoonzoon ook van Koning Eduard. Ge zijt uw Heer en Meester, en verslagen pretendent naar d' Oostenrijksche Kroon; ge zijt uw Heer en Meester, en een slaaf geboeid aan uwen huwelijksband, die met zich sleept aan zwaren keten de Dubbelhartigheid! Beklemmend drukt zij u, de Dubbelhartigheid! Zijt gij iets meer, in wiens kwartieren men Graaf, Baron, Markies, ja, Prins en Hertog telt, zijt gij iets meer dan beedlaar?

De Coucy

(jammerend)

Neen, neen, niets meer dan beedlaar, geslingerd als een worpsteen uit de hand der voorsten.

de Hertogin.

Toen het uw beau-père behaagde Picardië en Champagne te verdelgen en geen kasteel of burcht, geen heerlijkheid te sparen, toen de scharlaken vlam èn koorn èn graan, in schuur en veld, verzwolg en Britsche hiel vertrapte wat Britsche vuist ontzag, toen, in geheel het landschap Vermandois en in de Barony Coucy, werd maar één burcht als een kleinóód bewaard: dit slot, met het van vair en keel gefaasd blazoen der heeren De Coucy! Dat was de gunst, die England aan de voeten lei van een Baroen, vazal des Franschen Konings. Niet één Picardisch Edelman genoot die gunst dan gij, dank zij uw gemalin, die in de volheid harer liefde niet slechts het hart, maar ook den buidel van haar heer en meester hield omvat. Op velden, akkers, bosch, in ooft- en bloemwarand van uw domeinen scheen 't Paradijs gedaald, terwijl de Hel al hare sulfers braakte op Fransche Edellin en hun vazallen. ‘Dat is het loon van zijn onzijdigheid!’ werd toen gemompeld in uw Barony, en luide werd gezegd: ‘Hij lekt de hand van Frankrijks strafsten heer en kust de roe, die tuchtigt zijne *pairs!*’

De Coucy.

O, heilige Michaël, sta aan mijn zij!

de Hertogin.

Kies dus partij voor Karel van Valois, die zijne gunst zóó verre strekt, dat hij zijn neef, Henry de Bar, aan d'erfgename der Coucy's wil uitgehuwlijkt zien.

De Coucy

(na heftige aandoening)

De Koning is wel goed, toch stel ik één beding.

de Hertogin

(na zekeren angst dat Coucy nòg niet toestemt)

Dat is?

De Coucy.

De hand van Maria is een zeer begeerlijk goed; zij bergt daarin een veertigtal domeinen; haar bloed is Koningsbloed en 't is vermengd met dat van Prins en Hertog! Haar arm kon hooger reiken dan naar een kroon, die een de Bar haar biedt.

de Hertogin.

Hooghartig Sire!

De Coucy.

Hecht dus de Koning aan 't genootschap van Sire de Coucy, dan zal bij mijn beminden bastaardzoon, den een'gen die den naam van mijn roemrucht geslacht bewaart, de ridderschap verleenen! Wat zijn mij dochters!? Wat is

hun naam? Een echt doet dien verdwijnen! Een zoon heb ik gewenscht als rechtstreeksch erfgenaam!

de Hertogin.
Dat zijn uw dochters!

De Coucy.
Helaas! was Percival dat maar!

de Hertogin.
De Koning geeft dien wensch gehoor! Valois, bij 't eerst tournooi, zegt bastaard van Coucy, de riddersporen toe! Wenscht ge nog meer, Messire?

De Coucy.
Ja!

de Hertogin

(hevig ontsteld)

God! Onverzadiglijk! Onleschbaar is uw trots!

De Coucy.
Ik honger en ik dorst naar méér!

de Hertogin.
Valois wil niet méér geven; de Koning gaf genoeg aan een neutraal vazal aan Engeland verwant.

(terzij)

Maria, sta mij bij!

De Coucy.
De Koning gaf genoeg! De Hertogin te min!

de Hertogin.
Maria, sta mij bij! Ik geef mijn bemiddeling, wat wenscht ge méér?!

De Coucy.
Uw liefde!

de Hertogin

(triumfeerend)

Ha!

(luid)

Zij is verstikt in mijnen eersten echt!

De Coucy.

Opbloeien zal zij als een ceder, Violante! Want ook dit dorre hart herbloeide!

de Hertogin.
De liefde week van mij! Hoe kon ik haar verwekken?

De Coucy.
Door uw aanminnigheid en gloedrijk oog. Gij hadt een Brit tot man, moet 'k *u* van kilheid spreken?

(wil haar naderen.)

de Hertogin

(hem afstootend)

Het oogenblik gedoogt geen mingefleem! Uw riddereer vergete Frankrijk niet! Uw hand, uw hart, uw hartstocht en uw zwaard behooren 't zoete Frankrijk!

De Coucy.
Niet vóór 'k uw hart bezit!

de Hertogin.
Dit hart verdorde.

De Coucy.
Herbloeien zal het! In ongerepte reinheid, als een hoog mysterie voor mijn oogen!

de Hertogin.
Gelooft gij mij rein, Messire? Onbezoedeld? Vrij van euveldaad?

De Coucy.
Als de lelies op 't lazuren veld!

de Hertogin.

Zoo zij het dan bedongen tusschen ons

(neemt haar Paternoster)

: Voor Koning Karel van Valois!

De Coucy

(zweert)

Voor Koning Karel van Valois! voor mijnen Heer en mijn verheven Meester hef 'k mijn banier! Ik zweer het op mijn God! en uwe Liefde!

de Hertogin.

Maarschalk van Frankrijk!

(hergeeft hem den keten van 't tornooi.)

De Coucy.

Dank Hertogin! Vergun uw hand te kussen.

de Hertogin

(hem afwerend)

Als de Lelies blinken op de torens van uw burcht!

(valt neer voor 't Christusbeeld.)

III.

Nadat De Coucy door den Kapelaan, - in de nis der kapel getuige geweest van den eed, - is weggevoerd door de Sacristy, keert de Kapelaan terug. De Hertogin, voor het Christusbeeld neergevallen, rijst nu op. De Kapelaan opent omzichtig de kapeldeur, hij werpt de Hertogin blikken van verstandhouding toe; deze knielt bij 't outer en laat haar nonnenkap neer. Thans nadert Isabelle met Franciscaner.
Franciscaan, Isabelle, Hertogin.

Franciscaan.

Indien ge troost behoeft, zoek dien dan hier, mijn kind!

(Op 't Kruisbeeld wijzend.)

Isabelle.

In stille overpeinzing pater, wil ik blijven! Ik dank u voor uw komst.

Franciscaan.
Uw vader zond mij, kind! Komt Gij den Koning weldra troosten, kind?

Isabelle.
'k Aanvaard, Eerwaarde, de afreis morgen!

Franciscaan.
Dat loone u de Heer! want Koning Eduard heeft in zijn krankheid elken dag naar u verlangd.

Isabelle.
En zult ge, pater, ons verzellen, naar Calais?

Franciscaan.
Zoo gij dat wenscht, mijn dochter, ben 'k bereid! Wij hebben hier geen vaste plaats, de Heere God wist evenmin, waar hij het moede hoofd zou nederleggen.

Isabelle.
O Pater, als mijn wenschen in vervulling gaan, en ook de H. Maagd het zoo beschikt, dan blijft gij aan mijn zijde, morgen en al de dagen van mijn verder leven.

Franciscaan.
Ge zijt weer 't leidzaam wezen van voorheen, het kind dat zich gewillig voeren liet, wijl het haar leidsman liefde gaf, om 's Heeren wil!

Isabelle.
Omdat die leidsman haar met zijne liefde naderkwam.

Franciscaan.
De Groote Leidsman heeft ons allen lief.

Isabelle.
Ja, zóo is Liefde; het Al omvademt zij, behalve wie rampzalig zijn door haat.

Franciscaan.
Rampzalig zijn slechts de verdoemden, die *niet* gelooven en wie gelooven, zijn herboornen in den God van 't Driemaal Heilig Hout. Verblijd u, dochterken, omdat gij g'looft!

Isabelle.
Blijdschap! mijn goede vader, ach zij staat zoo eindloos vèr!

Franciscaan.
Zij komt gewislijk, zoodra Gij Hem

(op 't Kruisbeeld wijzend)

uw nooden klaagt. Geniet, mijn kind, uw heilige devotie!

Isabelle.
Heb dank, heb dank, mijn vader!

(Zij kust zijn hand. Franciscaan af.)

IV.

Isabelle, de Hertogin.
Isabelle wil neerknielen in de richting van het altaar op een bidstoel, als de Hertogin van den haren rijst en de nonnenkap opslaat.

de Hertogin.
Indien mevrouw de H. Officie van den Kapelaan begeert?

Isabelle

(opschrikkend.)

Nog hier, mevrouw?? Ik dacht u reeds in uw vertrekken. De H. Dienst voor uwen echtgenoot, wiens ziele God genadig zij, nam lang een eind.

de Hertogin.
Ik bracht in overpeinzing door, nu ik mij morgen naar Milaan begeef.

Isabelle.
En uwe zending?

de Hertogin.
Is volbracht, dank zij de tusschenkomst van uw gemaal.

Isabelle.
De Graaf van Bedford is hulpvaardig, wanneer hij het *wil* zijn.

de Hertogin.
Die wil is in *uw* hand.

Isabelle.
Een hersenschim!

de Hertogin.
De Graaf van Bedford heeft buiten Frankrijk zijn banier geplant, omdat mevrouw van Bedford haar echtgenoot verbood partij te kiezen.

Isabelle.
Is in Milaan, dàt 't volksgeloof?

de Hertogin.
En in de Republieken, die de Heerlijkheid omringen.

Isabelle.
Dan is het een onheilig, valsch geloof. De tijd is nog niet dáar, dat Sire de Coucy verkiest.

de Hertogin.
Waarom?

Isabelle.
Omdat, naar men in Frankrijk en in England weet, de Hertogin van Clarence 't nog niet *wil! Zij wil*, als elke Milaneesche, hartstochtlijk fel, en zal het hoogmoedsvuur des Franschen Ridders stoken, tot vlammen uitslaan.

de Hertogin

(triumfeerend)

Dat is zóo, Gravin Bedford, nòg is het oogenblik niet dáar, dat Sire de Coucy de vaan van Frankrijk kiest.

Isabelle.
Vermetel is uw woord op *deze* plek, in *deze* week, en op *dit* uur!

de Hertogin.
Gij hebt het uitgelokt.

Isabelle.
En toch, uw plan was mij vóor lang bekend. Gij koestert jaren wrok en jaren zint ge op wraak!

de Hertogin.
Dat is zoo, Gravin Bedford, sinds weldra zeven jaar zin ik op wraak!

Isabelle.
En mag men weten van Uw Hoogheid, op *wie* ge u wreken wilt?

de Hertogin.
Op u! die mij als jonkvrouw, en als vrouw, als weduw hebt verdacht. Gij wildet op mij wreken rampzaligheid van eigen echt. Want, *hoe* verschillend barones, we zijn door 't lot van éenen stam.

Isabelle.
't Armlijk Savoye was uw bakermat, de mijne 't weeldrig England.

de Hertogin.
Paleizen telt Milaan, graniet- en marmerwondren, arcaden in klooster en kapel, met mozaïek plaveisel. *Gij* waadt door slijk, op Londens mulle paden bij houten hutten rond. Barbaren zijt gij, bij ons fijnbeschaafde Milaneezen! Weerspreek het en weerspreek terzelfder tijd, dat wij van woekraars stammen, gij en ik.

Isabelle.
Die stammen van Lombarden, niet van Angel-Saxers!

de Hertogin.
De machtige Visconti, mijn vader, was een woekraar uit Milaan.

Isabelle.
Dat wàs hij.

de Hertogin.
De machtiger Plantagenet, uw vader, was een woekraar.

Isabelle.
Dat was hij *niet!* Hij nam van uwen vader, naar recht en zeden, bij Poitiers den losprijs voor den Franschen Koning aan!

de Hertogin.
Zesmaal honderdduizend franken, die mijn vader aan Koning Eduard, uw vader, schonk; daarmee werd toen de prijs van Koning Jan betaald. Dàt was geen woekerwinst; de vrijheid van een Franschen Koning is méer waard.

Isabelle.
Wat was dan woeker? Een Milaneesche kàn het weten!

de Hertogin.

Woeker was: dat hij aan Frankrijk en Milaan koopwaar verkocht tot ongehoorden prijs.

Isabelle.

Welke koopwaar?

de Hertogin.

U en uw broeder Lionel! *Gij* werdt verhandeld aan Sire de Coucy, uw *broeder* Lionel aan mij! En 't loon, dat men voor u en Lionel bedong, was woekerwinst voor Eduard den Derde.

Isabelle.

Onbeschaamde!

de Hertogin.

Wie waarheid spreken durft, is *altoos* onbeschaamd! De schaamte schudt hij af; de waarheid is niet als een Spaansche degen, die neerglijdt van 't kuras, doch als 't Lombardisch slagzwaard, dat het pantser deukt.

Isabelle.

Of ze is een knots van Angel-Saxers! *Gij* randt mijn vader aan, en was het niet de uwe, die, toen hij handel dreef met u en uwen broeder, een toeslag op de koopwaar gaf? Aan Koning Jan, wanneer *zijn* dochter Isabelle *uw* broeder huwen zou: drie heerlijkheden in Milaan; aan Koning Eduard: als Lionel, zijn zoon, uw heer en meester werd, vier forteressen in Lombardije.

de Hertogin.

Dàt geef ik toe! Uw vader en de mijne verschacherden mijn Milaneeschen tasch aan uw berooiden broeder; *gij* zelve werd verkocht aan Sire de Coucy, den machtigen Baron. Eénzelfde lot, Gravin, had u tot meelij kunnen stemmen!

Isabelle.

Medelij? Met wie?

de Hertogin.

Met mij! een veertienjarig kind, aan uwen broeder Lionel - den weduwnaar van de Gravin van Ulster - als aas geworpen, toen gij reeds acht volzaalge huwlijksjaren.....

Isabelle.

Gij waart geen kind, volwassen jonkvrouw waart g' op twaalf jaren reeds. De Zuiderzon stooft snel de vruchten der Visconti's!

de Hertogin.

Volwassen, ja, naar 't lijf! doch, bij mijn Heil'ge Patronesse, niet naar 't hart. Ik voelde mij zóo'n kind! en daarom juist zocht ik bij u, de zeven jaren oudre, mijn lotgenoot, een weinig hulp, een weinig troost, een glimp aanhanklijkheid. Ik wilde schuilen onder sterke zusterarmen, nu die van mijn gemaal geen schuilplaats boden. Ik wilde

door de zonne van een zusterziel mijn schromplend harte doen herbloeien... steun wilde ik bij u vinden en kón het zijn... wat liefde!

Isabelle.
Die zocht ik ook!

de Hertogin.
Wij hadden saam allicht gevonden!

Isabelle

(steeds verteederd)

Misschien!

de Hertogin

(zich herstellend)

In plaats van warmte gaaft gij marmerkilte, in plaats van zoelte, scherpen Noordenwind!

Isabelle

(zacht)

Ik moest u haten. Men zei, dat gij den dood mijns broeders hadt verhaast.

de Hertogin.
Gij spreekt *thans* wel bedacht, maar *toen* deedt gij zoo niet. *Toen* werd alom verbreid: ‘De Milaneesche kent, als forsche loot van den Visconti-stam, de kunst, wat hindert weg te ruimen. Is niet Itaalje 't land van gif en wordt daar niet de dolk omwoeld met roos en marjolein? 't Venijn in gouden bekers rondgediend? Is daar de woordbreuk niet inheemsch? Waait daar geen wind van valschheid en verraad? En broeit de zon daar niet demonische gedachten als slangeneieren uit?’

Isabelle.
Gehecht aan een Visconti, blijft altóos snelle dood verdacht.

de Hertogin.
Een veertienjarig kind vergiftigt niet haar echtgenoot. Zij droomt bij ons van kleuren en van geuren, fluweelen teerheid, donzen lucht; zij droomt bij ons van zoete zielsoffranden bij 't wierookkronklen om de Hostiekelk en luistert naar het klare klaatren der fonteinen en naar het mingemurmel van de bron; zij luistert naar canzonen en sonnetten in den Madonna-toon der Taalmuziek!

Isabelle.
Romaansche zinnenlust, die ras tot gruw'len voert! Heel Lombardije en het Milaneesch gebied zijn één domein van samenspan en zwendel! Gij allen droomt daarvan en dicht hen and'ren toe. Nog onlangs kocht gijzelf Tomassi om!

de Hertogin

(zeer verwonderd)

Tomassi!?

Isabelle.
Kent gij Tomassi niet? Een Milanees met fijne, bleeke trekken en goudblond haar, dat hij met lelies en met rozen siert en in een netwerk draagt, zoodra hij vrouwen wil behagen. Kent gij Tomassi niet? Hij is uit 't plooibaar Zuiden en kronkelde in 't Noorden zich omhoog van simpel knecht tot nobel kunstenaar, tot teekenkunstenaar en tot schriftuur-vervalscher ter kanslarij van Sire de Coucy! De Burchtheer joeg den eed'len lijfknecht weg; een Milanees met fijne, bleeke trekken en goudblond

haar met lelies en met rozen in de lokken; een schurk in Milaneeschen dienst, een zwendelaar, die 't Oostenrijksche krijgsplan stal en aan zijn minnares verkocht!

de Hertogin

(honend lachend)

Spiondienst, Barones, eischt, zoo ik u vermag te leeren, sluwe makkers, gij koost onnooz'le halzen voor dat vak, tenzij Gezelve wel.....

Isabelle.
Gij kocht Tomassi om! De koopprijs waart Ge zelf!

de Hertogin.
Ik kies mijn minnaars van wat eedler bloed en met wat meer kwartieren. Een knecht, die 't wagen zou, te dingen naar mijn min, stiet ik deez' ponjaard in de borst,

(zeer kil, terwijl zij den ponjaard tusschen haar Dominicaansch gewaad verbergt)

gelijk ik het Tomassi deed.

Isabelle.

De H. Maagd zij mij genadig! Verfoeielijk is Milaneesche haat!

de Hertogin.

Wat weet gij hier van haat? Gij kent alleen den killen laster in Coucy, dien gij ronddwarlen doet, als herfstwind dorre blaad'ren. Haat eischt gloed en gij?!.... ge zijt als de rotsen van uw eiland en als het krijtgesteent: kil, bleek en hard! gij mist 't verzengend vuur, gij kunt geen liefde ontsteken, daar gij de vlam niet in u smeulen voelt. Zie Sire de Coucy rampzalig aan uw zij! Zoek killer kilte ooit aan Ridder toebedeeld: Onzijdigheid! Uw plicht gebood: hem naar zijn Koning-Suzerein te voeren, Valois behoort hij toe en daarom nooit aan *U!*

Isabelle.

Hij, Britsch vazal!

de Hertogin.

Van Frankrijk allereerst vazal en gij hem schuldig: *Onderworpenheid!*

Isabelle

(in de uiterste spanning)

Bij God en bij mijn Patrones! 't is nu genoeg, Visconti! Verlaat dit heilig oord ontwijd door u en keer nooit weer!

de Hertogin.

Ik keer, wanneer de Lelies blinken op de torens van deez burcht

(heen)

.

Isabelle

(voor 't Christusbeeld neervallend)

O, God van Smarten en van Wonden, balsem mijn ziel, mijn stukgereten ziel en geef mij liefde! Liefde!!

V.

Isabelle, Percival.

Isabelle

(in de uiterste smart voor het Christusbeeld, rijst snel op, nu Percival haastig toetreedt)

Jonker!?

Percival.

Vergeef, mevrouw, dat ik uw heilige devotie stoor, een blijde boodschap drijft mij, meesteres! mijn vader kiest de zij van Frankrijk, mijn Heilige Patroon zij eeuwig lof!

Isabelle.

Het is een loos gerucht door valsche tong verbreid.

Percival.

In stad en burcht verbreid! De Lelievaan wordt hier weldra gestoken!

Isabelle

(terzij)

De Milaneesche slang!

(luid)

Gij juicht als Franschman, gij vergeet, wie niet het zijn.

Percival.

Wie is 't hier niet?

Isabelle.

De Burchtvrouw!

Percival.

Gij!?

Isabelle.

Ik haat de gouden lelies op 't lazuren veld en al wat Franschman is!

Percival.

Gij haat, wat Franschman is? Gij, die mijn leven van de kindsheid af beschermd hebt, die het bewaakte tot mijn jonkerschap en het gebenedijd hebt met een liefde, zóó sterk als moederliefde! *Gij* haat, wat Franschman is?! Meest'res, gij spot met mij; gelijk de gouden lelies op het vlekkeloos lazuur, zoo straalt in uw gemoed de gouden liefdezon en 't rijzen van den standaard op Coucy dooft niet dat heerlijk licht.

Isabelle.

Genoeg! Gij raaskalt als een bastaard voegt. Ik *wil*, versta mij wèl, dien standaard *niet* zien rijzen. Ik wil die vaan *niet* van de torens zien! De burcht zal zonder burchtvrouw zijn, zoodra de Lelies van de tinnen blinken!

Percival.

Hoe naamloos wreed!

Isabelle.

Niet wreeder dan men wil!

Percival.

Men wil!? Men wil!? Wie kan dat willen? Wie? Het duizelt mij! Trekt dan uw liefde niet naar *hier?* Is zij niet machtiger dan alle andre koorden? Uw liefde *was* en *is* en *blijft* in Frankrijk!

Isabelle

(heftig)

Mijn liefde *was* noch *is* in Frankrijk, want door uw vader werd ik nooit bemind.

Percival.

God!

Isabelle.

Gijzelf zijt het bewijs!

Percival

(na een pauze, pijnlijk getroffen)

Ai, mij! gij doet mij zeer!

(Pauze.)

Isabelle.

Vergeef, dat ik, vervoerd door smart, u kwetsen kon. Vergeef! vergeef mij, Percival! Ik heb zoo weinig liefde hier gekend en haat moog' dooden, onverschilligheid verdort!

Percival.

Wat klinkt dat goed, mevrouw?! O, waarom gaat ge heen? O, blijf bij ons! Blijf bij uw kindren, blijf bij mij!

Isabelle.

Ik ga, omdat, wie Koningsbloed door hart en polsen vloeit èn 't dapper ras van hare Henegouwsche moeder, *niet* door een wuft, verweeklijkt wezen als *uw* vader wil verstooten zijn.

Percival.

Mijn vader *u* verstooten!? Eer verstoot hij *mij*, vertrapt zijn wapenschild, scheurt zijn banier in flarden!

Isabelle.

'k Voorkom zijn lang gekoesterd plan! Uw vader is een werktuig der Visconti's.

Percival.

Mijn vader krijgde tegen Bernabo en Galeaz Visconti.

Isabelle.

Hij is een werktuig der Visconti's. De Hertogin, de vijandin van mijn

doorlucht geslacht, ontving hij op den burcht, zij wil met hem *mijn* val en bij de Heilige Moeder Gods en alle zaal'gen uit het Paradijs, ik *wil* niet vallen! *Recht* staan wil ik, en 'k zal als fiere Vrouw, als Henegouwsche spruit, mijn huis en hof verlaten, al brandt uit duizend oogen ook de Haat!

Percival.

Gij *moogt* niet gaan! Gij moogt niet gaan! O, gun aan mij, mevrouw, u met een reliquie t' omhangen, waarin de Liefde huist! Ze doet aan u een wonder! Ze doet aan u een wonder! O, wees daarom niet hard, wees zacht en teer, deemoedig als de H. Maagd

(reikt haar het ebbenhouten kruis aan zilv'ren keten toe, hem door zijn vader geschonken)

.

Isabelle

(met het kruis in de hand)

Van wie dit kruis?

Percival.

Dit kruis droeg eens een Heil'ge op aard! Ik heb haar nooit gekend en toch was 't soms, of hare teederheid mij als een zoete roocke omzweefde, of zij....

Isabelle.

Niet verder, knaap!

(terzij)

Zij was 't!

(luid)

Dit kruis is mij te zwaar!

Percival.

't Zal u een bloesem zijn, waaruit de wonderdoende bloem der Liefde ontluikt.

Isabelle

(afwerend)

Dit kruis is mij te zwaar!

Percival.

Het doet mirakel. Een splinter van het driemaal Heilig Hout op Golgotha is in zijn arm gedreven.

Isabelle

(weifelt of zij het kruis zal aannemen uit de smeekende handen van Percival. Nu knielt zij snel voor het Christusbeeld, staat dan op, treedt naar Percival, neemt den zilvren kruisketen, omhangt er zich mede en slaat hare armen om Percival, stamelend:)

Mijn lieve zoon!

EINDE VAN HET DERDE BEDRIJF.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
‘Een vrouwenhart.’

Sten Boklund studeerde voor onderwijzer. Zijn vader was schoolmeester en organist te Lillby geweest, en een jaar of tien geleden vandaar vertrokken. Door die verplaatsing was de jonge Sten in al die jaren niet te Lillby geweest en hij had sedert zijn vriendinnetje, de mooie bruinoogige Maria op Alby, de kleindochter van den koster en kerkvoogd, ook niet gezien. Maar nu scheen de zooveel jaren gekoesterde wensch in vervulling te zullen gaan. Een medestudent uit het stadje B., in welks buurt Lillby lag, had hem uitgenoodigd de Paaschdagen bij hem te komen doorbrengen. En op een mooien morgen - de zon was juist opgestaan - wandelde Sten den weg naar Lillby op, om een bezoek aan zijn meisje, zijne Maria, te brengen.

Het was in het laatst van April.

De bladeren waren nog niet ontknopt. Het was koel, en de lucht was helder en lichtblauw; juist lekker weertje om te loopen. Op de hoogten buiten de stad gekomen, gaf hij aan zijne blijdschap over het heerlijk vooruitzicht van dat wederzien lucht in een jubelend lied. Hij was vol hoop op de toekomst; zijn hart en zijne gedachten waren te Alby, eer dan hijzelf.

Hij had Maria in tien jaren niet gezien; - hoe zou zij geworden zijn? Bij zijne zuster aan huis had hij haar portret gezien als zestienjarig meisje. Hij vond dat mooi. Hij had drie of viermaal aan haar geschreven, maar slechts één brief van haar ontvangen. Zij had hem daarin verteld, dat zij in het naburig kerspel op bezoek was; dat zij het druk had met uitnoodigingen voor partijtjes en feesten; dat zij dol veel van dansen hield; en dat zij hem alles goeds toewenschte.

Die brief had hem ontstemd; hij kende hem spoedig uit het hoofd, want hij was niet lang. En hierna kwam er voor hem van schrijven aan Maria ook weinig meer.

Er kwam van allerlei tusschen. Het oude droombeeld werd allengs achter de nevelen geschoven; het ging achter eene wolk met zilveren rand schuil; het gleed hoe langer hoe dieper, - liet zelden meer iets van zich merken en ten laatste klonk het slechts als de tonen van een kerkklok, op een helderen Zondag door de lucht trillend. Maar toch sluimerde de herinnering

aan haar voortdurend in zijn hart als een geheim gehouden, zorgvuldig bewaarde schat.

De zon volgde schitterend hare baan. De kleine beek, die bevroren geweest was, begon te ontdooien; de leeuwerik zong over de nu van sneeuw vrije velden en Stens jong hart klopte snel van heerlijke verwachting. Want de zon, die lieve zon, deed de bladknoppen openspringen en de toekomst lag vóór hem in schitterenden glans. Het nieuw ontwaakte leven stroomde hem in machtige golven tegemoet; het oude en eeuwig jonge leven, dat nooit sterft. En zijn hart, dat soms zoo dof en vermoeid was geweest, werd nu weer licht en vroolijk als weleer; zijn oogen schitterden weder, zijne wangen kregen de vroegere frissche kleur terug en de armen strekte hij veerkrachtig uit.

Hij had ongemerkt Overbey bereikt, en hij herinnerde zich zoo goed een kinderbal, dat daar vele jaren geleden geweest was.

Die familie op Bergsjö was er niet meer; hij wist niet waarheen zij verhuisd was, ook niet waar Anna, die kleine heks, nu was. Zoo - hier was Alby-Buiten; nu zou hij spoedig te Alby zijn. En daar - hij zag verrast op - ja, daar lag Alby, met de drie groote gebouwen vlak bij elkaar.

Hij wischte zijn voorhoofd af en dacht met een kloppend hart aan 't nu te verwachten wederzien. Zachtjes volgde hij den straatweg naar beneden, - daar kwam hij aan het hek, - langzaam ging hij er door, naar de huisdeur toe.

Kwam er niet iemand de trappen af van des kosters kamer? Sten bleef in het voorhuis staan luisteren..... hij hield den adem in. Zou dat.... zou zij het wezen?....

Een lang meisje met groote bruine oogen en frissche lippen kwam juist van de onderste traptrede.... zij bleef staan, sloeg een verheugden blik op Sten en riep toen, met beide handen naar hem uitgestoken:

‘O - zie eens aan, - Sten!’

Hare oogen straalden met een warmen glans, haar mond lachte en de wangen werden door een verhoogden blos gekleurd.

‘Ben jij het, Maria?’ vroeg hij onzeker, getroffen door haar bekoorlijkheid, zacht hare handen drukkend. ‘Wat... wat ben je...’

‘Vindt je, dat ik gegroeid ben?’ Zij lachte vroolijk, met haar ouden betooverenden lach, toen zij, hem ondeugend aanziende, vervolgde: ‘Maar dat ben jij ook. Ik zou je misschien niet herkend hebben, wanneer wij gisteren je briefkaart niet gekregen hadden.’

‘Ben jij, heusch, Maria?’ herhaalde hij nog eens, haar verlegen monsterend, ‘wat ben je... ja... je bent zoo groot geworden... heel groot...’

Stamelend liet hij zijn oog langs haar henen naar het schemerdonker van het voorhuis glijden. Hij durfde haar niet in de oogen zien, - in die schalksche oogen.

‘Hoe aardig, dat je hier gekomen bent,’ begon zij weer.

‘Vindt je het prettig?’

‘Ja - o zoo prettig!’

Zij hielden elkander voortdurend bij de handen vast. Zij stond met het gelaat naar het licht, dat door de openstaande huisdeur naar binnen viel; hij daarentegen met zijn aangezicht naar de gang gekeerd en dus in de schaduw.

‘Wil je niet...’ zeide zij nu ook verlegen, zij bloosde en lachte: ‘Je staat zoo in de schaduw... Ik kan niet zien, hoe je...’

Hij kreeg een kleur als vuur en keerde zich naar het daglicht. Hij was een knap, goedgebouwd jongmensch; niet bijzonder lang, met tamelijk smalle wangen en een dun blond kneveltje. Zij zag hem van ter zijde aan, trok hare hand uit de zijne en herhaalde:

'Jij bent flink gegroeid.'

'Dunkt je dat?'

'Zeker!'

Hij was verlegen en moest haar toch telkens weer aanzien. Hij had nooit een mooier meisje gezien dan Maria.

'En is dat nu waarlijk tien jaar geleden?' hervatte zij, na even te hebben gezwegen.

'Ja, tien jaar.'

Opnieuw zwegen zij beiden.

'Wat is het prachtig weer, vandaag', begon zij opnieuw, haar tweede hand ook uit de zijne los makende.

'Ja', antwoordde hij op een hartelijken toon 'ik heb nog nooit zulk een mooien dag gezien.'

'Niet?'

Zij bloosde.

'Neen, nooit!'

Zij gingen naar boven.

Zij waren bijna den geheelen dag met hun beiden. Hij liep met haar mede naar 't varken; hij droeg water aan en hout; hij hakte blokjes, spande lijnen - in één woord, hij deed alles wat men van een knappen, behulpzamen jongen maar verlangen kan.

Ten laatste vond Maria, dat hij eens met Grootmoeder een praatje moest gaan houden. Met een zucht gehoorzaamde hij. Maar toen de oude vrouw spoedig was ingedommeld, kwam hij weer beneden, met het album, dat daar op de tafel gelegen had. Toen gingen zij samen aan de tafel zitten de portretten bekijken. Plotseling zeide hij:

'Weet je wel, dat ik er geen enkel van jou heb?'

'En ik van jou ook geen.'

'Je zult er een hebben.'

'En jij ook, hoor!'

Hij zat nog met de hand op het album. Langzaam haalde hij een lederen doosje uit zijn zak, knipte het open en toonde haar een ring, eenvoudig van witte en blauwe kraaltjes geregen. In gedachten verdiept staarde hij op dit geschenk van haar uit hun kindertijd.

'Nu - ben ik je niet trouw gebleven?' vroeg hij.

'O Sten, - heb je waarlijk dat...' Zij verbleekte en zweeg plotseling.

Zij bladerde in het album en hield bij een portret stil. Daar zat Maria nu, in den vollen glans van hare jeugdige bekoorlijkheid, met de mooie oogen, den lieven mond, de zacht geronde wangen en het zijdeachtige haar, waarvan een paar krulletjes balsturig over het voorhoofd hingen.

'Dat ben jij!' riep hij bewonderend uit.

'Ja. Dunkt je, dat het portret gelijkend is?'

'Extra - hoor! Heb je er zoo een niet meer voor mij over?'

Hij zag haar smeekend aan en zij bloosde.

'Je kunt dit wel krijgen', antwoordde zij vriendelijk.

Met een van blijdschap vuurrood gelaat fluisterde hij:

‘Ik bedank je hartelijk, Maria. Hoe lief van je! Maar vergeet vooral niet het mij te geven,’ voegde hij er nog bij.

‘Zeker niet. Dat zou ik onmogelijk kunnen vergeten!’

De dag was voor Sten en Maria al te spoedig omgevlogen met praten en wandelen, het opzoeken van welbekende plekjes enz. Toen Maria een bed voor Sten had opgemaakt in de kamer boven die van Grootmoeder, zaten zij nog zoo lang te babbelen, dat de oude vrouw ongeduldig riep:

‘Blijft nu toch niet zoo laat op, kinderen! Sten zal morgenochtend vroeg weg moeten!’

Hij schrikte. Ja, morgen moest hij weg, en hij had nog niets gezegd van wat hem het hart bezwaarde. Maar hij zou het straks, van avond nog, met Maria bespreken.

De zon was ondergegaan; de maan scheen helder. De twee jonge menschen zaten op een bank in de keuken. Grootmoe was gaan slapen en de tusschendeur was dicht.

‘Wij moeten zachtjes praten, anders hinderen wij Grootmoeder’, fluisterde zij. Hij schoof dichter bij haar. Zijn hart klopte en zijn adem ging snel, toen hij hare kleederen tegen zich aan voelde ritselen. Bedeesd nam hij hare hand en vroeg zacht:

‘Ik wilde je iets vragen, Maria,’ Hij merkte, dat zij ook beefde.

‘Wat zou dat zijn?’ - ‘Je weet het wel.’ - ‘Toe - zeg het toch.’

De maan teekende breede lichtstrepen over den vloer en bescheen juist ook Maria's goudblonde vlechten. Alles in huis was stil. Plechtige rust heerschte rondom; Sten had de gewaarwording, dat dit een heerlijke droom was, waaruit hij nooit zou wenschen te ontwaken. Hij hoorde den gezonden harteklop van Maria, zag hare groote, stralende oogen en voelde haar lenig figuurtje, dat zich tegen hem aanvlijde.

‘Je weet het al lang’, herhaalde hij, zacht hare hand drukkende.

‘Neen; - toe, zeg het maar!’

Plotseling liet zij haar hoofd op zijn schouder glijden en barstte in tranen uit. Hij werd zoo koud als ijs; een ontzettende angst overviel hem. Toen zij voort bleef schreien, smeekte hij: ‘Maria - lieve Maria - spreek toch - zeg iets!’

‘O Sten, het is te laat!’ snikte zij, met neergebogen hoofd. ‘Wij hebben elkaar in dien langen tijd niet weergezien, en nu -! Hadden wij elkander maar eens nu en dan ontmoet...’

‘Maria - ben je nog niet naar bed?’ klonk het op eens uit de slaapkamer der oude vrouw. Maria deed de deur op een kiertje en riep halfluid: ‘Ik ga dadelijk, Grootmoe. Ik ben niet moe. Maar ga u gerust slapen!’

‘Laat ons naar 't voorhuis gaan,’ zeide zij en vatte Sten bij de hand. Daar stond een houtkist bij 't raam. Zij gingen er op zitten, Sten nog altijd zwijgend, de oogen op de maan gericht.

‘Ben je boos op mij?’ vroeg zij heel zacht. ‘O wees toch niet boos op mij, Sten!’

Hij kon niet spreken. Hij had een gewaarwording, dat alles in hem verstijfd was, - al het licht en leven van dien schoonen dag was weg...

‘Sten, - toe, zeg toch een enkel woord!’ zuchtte Maria. ‘Goede God, wat ben ik diep ongelukkig!’

Liefkoozend streek zij hem over de wangen en vlijde haar hoofd tegen zijne borst. Zij wist niet, wat zij kon doen om hem te troosten. Eindelijk ontdooide die ijzige koude in hem. Hij voelde weer haar bijzijn; hij legde zijne wang tegen haar gelaat en barstte in tranen uit. Maria legde haar arm om zijn hals en kuste hem op het voorhoofd.

‘Komaan, Sten, houd je goed; - wees verstandig...’

‘Maar vertel mij toch, hoe het zoover gekomen is, liefste Maria’, stamelde hij. ‘Is het heusch te laat?’

‘Ja. Grootvader en Grootmoeder wilden het zoo gaarne. Zij zijn altijd lief voor mij geweest. Zij zijn oud; en oom krijgt de hoeve. Jij liet niets van je hooren en - over een paar maanden zal 't gebeuren... En hij heet ook Sten...’

Hij bleef stil voor zich uit zitten staren. Zij gaf hem nog een kus en fluisterde: ‘Dank voor lang geleden! Nu goeden nacht, mijn beste Sten, - slaap goed, Sten!’

Tegen zeven uur kwam zij het ontbijt bij hem binnen brengen. Zij was bleek en aan hare oogen was het te zien, dat zij geschreid had. In zijne oogen kwam, met haar, licht en zonneschijn de kamer in.

‘Heb je goed geslapen?’ vroeg zij.

‘Niet bijzonder. En jij?’

‘Ik ook niet.’ Wat was zij toch mooi en lief!

‘Ik moest mij schamen nog niet op te zijn.’

‘Komaan, je kopje koffie moet je in bed drinken. Toe nou. Is ze goed? Ik ben al sedert zes uur op’, lachte zij.

‘Drink toch ook een kopje; wij kunnen best uit hetzelfde drinken. Toe, jij eerst. Wij zullen dan om de beurt drinken.’

Zij gaf aan zijn wensch gehoor, met een hooge kleur en erg verlegen. Hij lette goed op, waar zij haar mond aan den rand van 't kopje gezet had en dronk toen juist van 't zelfde plekje, eer hij 't haar weer teruggaf.

‘Lig nu maar stil, tot ik je schoenen gepoetst heb, hoor.’

‘Neen, Maria, dat moet jij niet doen; stellig niet!’

‘Stellig wel! Houd je maar bedaard. Ik breng ze dadelijk.’

Wat trof dat ellendig! Zijne laarzen waren gelapt en daar bedacht hij plotseling, dat er een knoop van zijn hemdsboord was weggeraakt en dat hij er een metalen broeksknoop voor had aangenaaid. Zij zou 't natuurlijk zien, - zij was zoo keurig; zij zou hem wel voor geducht slordig houden!

Wat was hij eene arme, ongelukkige jongen! Wat was het leven droef en wreed, dat het hem al die goede dingen hier, die zijn eigendom hadden kunnen zijn, ontnomen had!

Hij zou bijtijds weggaan; het wagentje stond ingespannen. Sten nam van de anderen afscheid, - Maria zag hij eerst niet, maar toen hij in de gang kwam, stond zij op den drempel der voorkamer.

‘Kom even hier, dan zal ik je wat afschuieren,’ zeide zij, hem bij de hand naar binnen trekkende. Er lag een kleerenborstel en zij streek daarmede vluchtig over zijn jas, met de tranen in de oogen. Hij kon kon zich niet goed houden en schreide ook. Zij vlijde haar hoofd tegen hem aan en herhaalde:

‘O Sten, je moet niet zoo bedroefd wezen, beste Sten!’

Hij bleef doodstil staan. Zij had zijn hoofd tusschen hare handen genomen; zij gaf hem voor 't laatst nog een kus en schoof hem toen met zachten dwang de deur uit.

Als in een droom stapte hij op; de boer klapte met de zweep en daar ging 't de plaats af en het hek door. Nu keek hij nog eens om en zag uit een raam met een zakdoek wuiven. Fluks haalde hij den zijnen uit en wuifde terug in den morgenwind.

'Wij zullen hem flink laten draven,' zeide de koetsier, met een 'allo, allo!' tegen 't paard; 'dan zijn wij er gauw.'

Te Alby was het, niet op de hoeve van den ouden koster, maar op de boerderij van Eriksen, aan de overzijde van den weg. Het woonhuis was ook een mooi groot gebouw met versiering van houtsnijwerk, het stond in het midden van een groot grasperk, dat met een stevig hek van groen en witte latjes omheind was, waartegen hooge vlierstruiken opgroeiden. De schuur en de bijgebouwen waren pas nieuw geschilderd en alles zag er keurig uit.

'Ja, lieve Maria,' zeide de tegenwoordige eigenaar, Sten Karlsson, tegen zijne vrouw, 'vandaag ben je veertig jaar geworden. Veel geluk, moeder!' Meer werd er niet gesproken, maar in den blik, dien de echtgenooten wisselden, stond nog veel te lezen.

Toen hij het vertrek uitging, zeide Sten, zich op den drempel omkeerend, nog schertsend: 'Eigenlijk zie je er nu beter uit, dan toen je jong waart.'

'Praatjesmaker!' lachte zij gevleid.

Er zou dien namiddag, ter eere van haar verjaardag, koffiepret zijn en zij had er nog veel voor te bezorgen. Het was een mooie groote kamer, waarin zij bezig was. De gordijnen waren schoon en gestreken; op den witten vloer was geen vlekje te vinden. Voor een venster groeiden een paar klimopplanten, die tegen de kozijnen waren opgekropen en zich verder over de ruiten aan spijkers en latten hakend hadden opgewerkt, tot over de helft van het witte dak. Het zag er overal aardig uit. Om het groote, witsteenen fornuis blonk tegen den muur allerlei huisraad van koper en tin; en niet alleen die ketels en pannen, maar ook zelfs de koperen kruk van de deur schitterden als goud.

Het was een buitengewoon mooie en gezellige keuken.

Wat later op den morgen bracht de vijftienjarige Sten een brief voor zijne moeder. Zij was niet gewoon brieven te krijgen; zij nam dezen verwonderd aan, met: 'Een brief aan mij?'

'Moeders naam staat er duidelijk op,' vervolgde de knaap. Hij geleek sprekend op haar.

'Ja, heusch; dat is zoo! En een portret - er schijnt een portret ook in te zitten.' Zij bekeek en bevoelde den brief aan alle kanten, ten hoogste verbaasd.

'Toe moeder, maak hem nu gauw open. Ik zal u niet storen, want ik moet naar vader gaan.'

En weg was hij.

Zij woog glimlachend den brief op de hand en sneed eindelijk het omslag open. Een papier en een photographie vielen er uit. De laatste raapte zij 't eerst op en monsterde het portret nieuwsgierig: 't was van een ernstig man, met een hoog voorhoofd, zachten knevel en een droomerige uitdrukking in de oogen. Wie zou dat kunnen zijn?

Nu nam zij den brief ter hand en las de onderteekening:

‘Sten Boklund.’

Hare vingers trilden en heur hart stond stil bij het lezen van dien korten brief. Zij zag spoedig geen letter meer; zij voelde alleen, hoe warme tranen naar hare oogen drongen en over de wangen biggelden. En plotseling werd alles in en rondom haar zoo licht en vroolijk en zij riep innig verheugd:

‘Wat zie ik? Sten! - Och - och!’

Wederom nam zij de foto in de hand en beschouwde ze nog eens nauwkeurig. Het was moeilijk voor haar om in die trekken die van den blozenden knaap of van den jongen man uit haar meisjestijd te herkennen. Maar het was toch aardig het portret te zien; en langzamerhand herkende zij hem, - o ja, het was wel Sten - de vriend harer jeugd, Sten, dien zij zoo hartelijk had lief gehad! - Nu las zij den brief.

> ‘Liefste vriendin uit onzen kindertijd!
> Op je veertigsten verjaardag mag ik niet achter blijven met mijn gelukwenschen en met den innigen groet van mijn hart. Mogen je verdere dagen helder zijn, en je werk je niet zwaar vallen; zoodat je opgewekt en tevreden leven kunt. Dit zij zoo! - Twee brieven van je liggen naast mij op de tafel; ze zijn beide oud. In den eenen spreek je over je huwelijk en over je Anna, die nu wel ten naastenbij negentien jaar wezen zal. In den anderen laat je mij weten, dat je zoon Sten heet en dat Karlsson de hoeve van Eriksen in Alby gekocht heeft en dat jelui daarheen verhuisd zijt.
> O ja, Alby! Jij bent nu veertig geworden; ik ben die grens al voorbij. Ik heb nog niemand gevonden, die voor mij zorgen kan, later; - totnogtoe bestuurt mijne moeder, die weduwe, is, mijn eenvoudig huishoudentje.
> En nu, vaarwel, liefste Maria. Wij hebben elkander in geen twintig jaren gezien, - 't worden nu in April twintig jaar, dat ik weg ben gegaan. Of wij elkander ooit in deze wereld terug zullen zien? Dat staat in Gods hand. Zeker zou het voor mij een feestdag zijn, als ik jou weder eens mocht zien en spreken; als ik je man mocht zien, en je kinderen. Groet hen allen van mij. Hoewel onbekend, zijn wij toch goede vrienden. En nu nog eens: Jezelf en allen die je lief hebt, alles goeds!
> Je oude vriend
> STEN BOKLUND’.

Zij zat nog met den brief in de hand en met tranen in de oogen, toen hare dochter binnen kwam.

‘Wel, lieve moeder, - wat is dat? Een brief gekregen, en een foto en - nu schreit moedertje?’

Vlug trad het meisje naar Maria en legde haar arm om moeders hals. Zij geleken twee zusters, - de eene het roosje in den knop, de andere de volle bloem.

Glimlachend zeide de oudste: ‘Neen, liefje, ik ben niet bedroefd. Oom Sten schrijft, om mij met mijn verjaardag geluk te wenschen. Hier is zijn portret.’

‘O - dat is aardig! Nu krijgt men eindelijk Oom Sten ook eens te zien!’ riep Anna levendig belangstellend, terwijl hare bruine oogen straalden. Zij bleef een poos bij het venster staan, met de photographie in de hand en liet het volle licht erop vallen.

‘Hij ziet er vriendelijk en verstandig uit’, fluisterde zij, hare moeder omhelzende; ‘en een knap uiterlijk heeft hij ook. Hij hield zoo heel veel van u, niet waar moeder?’

Maria bloosde.

‘Nu ja - als kinderen! Wij waren schoolkameraadjes....’

‘Goed.... maar toch....’

‘Wij zijn altijd goede vrienden geweest’, zeide hare moeder zacht.

Dien avond zat Maria nog lang met den brief in de hand en de foto vóór zich op de tafel. Buiten bedekte de sneeuw akker en weide; de maan scheen helder en de boomen vormden grillige schaduwen. Hare zwervende gedachten vereenigden zich allengs op één punt.

Hoe vreemd is het lot! dacht zij. Men ontmoet elkander, groeit in elkander en - wordt gescheiden. Jaren en afstanden werpen een sluier over het verleden, dat langzamerhand wegzinkt. En dan - onverwacht - staat men als 't ware weer tegenover elkander. Alles schijnt weer jong te zijn. Het hart klopt onstuimig, - de gedachten volgen haar eigen richting, - de vroegere droombeelden worden weer levendig.... Vreemd toch kan 't gaan!’

Zij boog het hoofd en schreide in de stilte van den avond - waarom... ja waarom?...,

Sten Boklund had medegedongen naar de opengevallen betrekking van onderwijzer en organist op Lillby en met algemeene stemmen was hij gekozen. Het trof juist, dat de stemgerechtigden in dit geval bijna allen oude schoolkameraden van hem waren.

Hierdoor kwam hij nu weder in deze buurt met zijn moeder; en zij namen verheugd hun intrek in het oude schoolhuis, dat een nieuwe veranda gekregen had. Schuins tegenover hadden zij de witgepleisterde kerk en in den hoek van 't kerkhofsplein stond het klokkenhuis met de welbekende metalen klok. Het oude kerkorgel was door een beter vervangen en aan den muur van het koor was nu een schilderij in een vergulde lijst te zien: ‘Het laatste avondmaal;’ dit was er vroeger niet geweest. Over de plaats en de akkers heen kon men de grijze stroodaken, beneden, van Alby zien; hofsteden en kleine gebouwen, ieder afzonderlijk in een lijst van laag hout en heesters. Alles lag vredig, ter zijde van den drukken straatweg en dit te weten deed ook al goed.

Moeder en zoon verheugden zich weder hier te wonen. Zij genoten van de telkens herlevende herinneringen in die stille afzondering; hier was het zoo goed. Er waren nog enkelen van de oude vrienden en kennissen in den omtrek gebleven, maar, evenals vroeger, ging Sten het liefst naar Alby; daar zat hij dan nu ook weer bij Maria, de vrouw van Sten Karlsson, gezellig te praten.

Maar plotseling gebeurde er iets, dat groote ontsteltenis in het kerspel wekte. Sten Karlsson van Alby was naar de stad gereden. Op den terugweg schrikte het paard van een paar witte tuinpalen; 't werd schuw en holde in zijn angst van den dijk naar beneden, waar het neerstortte. Een poos later vonden voorbijrijdende boeren uit den omtrek den dooden man, het gekwetste paard en den gebroken wagen.

Omstreeks een jaar later stierf de oude moeder Boklund. Sten dacht erover, hoe hij nu zijne huishouding zou inrichten en toen kwamen hij en zijne oude vriendin, de weduwe van Karlsson, overeen, dat hij bij haar als kostganger zijn intrek nemen zou. Te Alby was overvloedig ruimte; het was er stil en aangenaam en hij genoot van de vriendelijke zorgen van moeder en dochter.

De menschen begonnen nu zachtkens over vroeger tijd te praten; men herinnerde zich dit-en-dat, en begreep, dat over een niet al te langen tijd bruiloft gevierd zou worden en men een meestersvrouwtje te Lilby zou zien.

Het was een namiddag in den vroegen zomer.

De oude vruchtboomen op Erikshoeve prijkten in vollen dos van roode en witte bloesems. De akkers en weiden begonnen hun groen fluweel tapijt te vertoonen. De lucht was zoel, en lichte wolkjes gleden spelend over het blauw aan den hemel. Overal gistte nieuw leven; alles knopte; alles groeide; leven en kracht drongen door in hoofden en harten.

In de woonkamer zaten de vrienden uit hunne kinderjaren, Sten en Maria, die, lang geleden, elkander omhelzende samen geschreid hadden, nu rustig bij elkaar. Zij hadden al een poos over alledaagsche onderwerpen gepraat, als het ware om iets anders, wat naar den voorgrond wilde komen, terug te dringen. Nu was 't weer stil. Beiden bleken zeer aangedaan te zijn. Door het openstaande venster stroomde de geurige lentelucht de kamer in. De kippen kakelden en soms kraaide de haan. De weefstoel was vastgezet; in 't geheele huis heerschten rust en vrede. Juist een geschikt uur om vertrouwelijk te praten.

‘Waar denk je over?’ vroeg Maria zacht.

Hij schrikte op. ‘Eigenlijk over niets’, antwoordde hij aarzelende.

‘Over iets denk je toch zeker?’ Zij zag hem vragend aan en flauw lachend zeide hij: ‘Dat zal wel zoo zijn.’ Hij stond op.

‘Het is zoo leeg, daar in 't schoolgebouw,’ voegde hij erbij.

‘Dat zal het zeker zijn. Maar daar is toch wel een middel tegen.’

‘Zou je denken, dat....’

‘Stellig. Ik heb er in den laatsten tijd dikwijls over gedacht,’ vervolgde zij, met een stem, die zij te vergeefs gewoon trachtte te doen klinken. ‘Maar...’

‘Nu - maar?’

‘Maar, ik durf 't haast niet zeggen.’

‘Komaan!’

‘Neen. Ik begin knapjes oud te worden.’

‘Oud? - op je beste jaren! Je bent in den laatsten tijd jonger geworden!’ Zij zag hem innig vriendelijk en een weinig verlegen in de oogen.

Hij zat een poosje zwijgend voor zich uit te staren.

‘Misschien denkt zij er niet zoo over,’ fluisterde hij.

Maria's hart stond stil. Zij voelde een stekende pijn in de borst en drukte snel de hand daartegen. De geheele kamer scheen op en neer te gaan. ‘Zij?’ herhaalde zij dof.

‘Ja - Anna!’ Hij haalde diep adem.

‘Anna!’ klonk het als een angstkreet. Maria gleed op de vensterbank neer, in de schaduw van de dichte klimopranken tegen den muur. Maar hij was nu warm geworden; hij zag niets.

‘Zij gelijkt sprekend op jou als jong meisje. Zij heeft precies je mooie oogen en je lieven lach uit vroeger dagen. Soms zit ik te droomen en verbaas er mij over, dat wij nog zoo jong zijn. Ik heb haar waarlijk een paar maal als “Maria” aangesproken. Zij is immers Anna Maria gedoopt? Ik zal haar Maria noemen, met het oog op voorheen.’

Maria hoorde niet, wat hij zeide. Onbeweeglijk voor zich uit ziende streed zij een zwaren strijd. Een ontzettende angst had haar overmeesterd, - als een drenkeling trachtte zij zich hier en daar vast te houden, om zich te redden. Zij zou voor de voeten van den vriend harer jeugd hebben willen neerknielen en smeeken: ‘O, verstoot mij niet!’ Maar zij kon geen spier bewegen. De heerlijke droombeelden der laatste maanden, die warmte, leven, en zonneschijn gevende droombeelden werden vervangen door kille duisternis in en rondom haar. Die vreeselijke storm had hare liefelijkste bloemen ontworteld.

‘Zij houdt heel veel van je,’ kwam het eindelijk op een doffen toon. Een dikke traan sprong uit hare oogen en rolde op haar schoot.

‘O, Maria!’

‘Heb je al met haar gesproken?’ vroeg zij even daarna; uit haar stem klonken vermoeidheid en onderwerping.

‘Ja. Maar wij willen er met jou over spreken.’

‘Ik gun je het beste, wat ik in de wereld heb; en zij is mijn grootste schat.’

‘Ja ja - dat is zij. Zij is een schat!’

Zij stond met eenige inspanning op en trad met een paar waggelende schreden naar de deur van de weefkamer. Om het hoekje riep zij, tegen het kozijn leunende: ‘Anna! Wil je even binnen komen, Anna?’

Blozend en verlegen kwam het jonge meisje binnen, Het was haar aan te zien, dat zij naar 't gesprek der anderen geluisterd had. Sten sprong van zijn stoel op; zijne oogen schitterden en hij liet zijne hand op het tafelblad rusten.

‘Anna, mijn lief kind, hier is Sten. Hij vraagt of je....’

Zij kon niet verder epreken. Zij barstte in tranen uit en leunde zwaar en bevend tegen hare dochter aan. Anna sloeg haar arm om moeders hals en snikte:

‘O moeder - lieve, beste moeder!’

Maar nu trachtte de oudste der twee zich te beheerschen en tusschen hare tranen door glimlachend, zeide zij halfluid:

‘Ik doe wel dwaas. Maar jij bent ook het liefste wat ik heb!....’

‘Mijn kind, je krijgt den besten man van de wereld,’ fluisterde zij hare dochter in het oor, terwijl zij haar op de wang kuste. Tot Sten gewend, zeide zij: ‘Neem haar in Gods naam!’

Zacht maakte zij Anna's arm van haar hals los en legde de hand van het jonge meisje in die van Sten.

Maar nu verliet haar de kracht. Alsof zij plotseling oud geworden was, waggelde zij de kamer uit, door hare tranen niets meer ziende.

Voor Sten lag de kamer in vollen zonneschijn.

Naar het Zweedsch van ERNST WESTENBERG.

Opmerkingen en mededeelingen.

Hedendaagsche poëzie.

Wie kent ze niet, de producten onzer jeugdige poëten, die alleen op poëzie gelijken, doordat de regels korter zijn dan van proza? Van rijm is natuurlijk geen sprake meer. De maat is verre te zoeken. En de zin, de bedoeling met den besten wil niet te ontdekken. Van zulke poëzie heeft men niet alleen in ons land, maar ook in Frankrijk en in Duitschland merkwaardige proeven geleverd. Tot nog toe schijnt Engeland niet door die besmetting te zijn aangetast. Maar Duitschland heeft het daarin het verst gebracht. Ziehier enkele proeven:

Zekere Albert Mombert, geboren in 1872 te Karlsruhe, heeft o.a. de volgende gedichten aan de wereld geschonken:

Eine Gestalt fliegt hinter uns her.
Die bläst eine goldene Posaune.
Sie durchschallt das blaue Aethermeer.

Zwei eherne Lippen schweben über der Welt
Als Urgebirge träumend hingestellt.
Der Wollust ewiger Mund ist mein Gedenkstein.

Allabendlich im Nebel
Husch ich scheu zum Krämer,
Brot und Käs,
Damit der heilige Sonnengeist gedeihe.
Im Winkel eines Winterhofs verkrochen
Bei der Müllgrube
Hör ich nun zufriednes Schmatzen.

Das Lied, das Lied,
Das also über die Wolken flieht
Ein zitternder Strahl
In diesem dunklen Erdenthal.

Tot zoover heeft zich de dichter aan het rijm bezondigd. Maar nu raakt hij het weer kwijt, als hij voortgaat:

Auch das Meer weiss nichts davon,
Von dieser blutenden Weite
Im engen Sterbekleid,
Und ich habe keinen Sohn.

Een ander, Maximilian Dauthendey, bij Würzburg in 1867 geboren, verrijkt het publiek met de volgende gedichten:

Die Welt war ein Theater alt und gut,
Sonn' und Sternen hingen als Lampen dort;
Nun ist mir die Welt ein vergessener Ort,
Die Sonne wurde mein Tropfen Blut, die Sterne meiner Wonne Tränen.

Jetzt wachsen Rosen Pfund bei Pfund,
Man pflegt sie am Busen,
Und trägt sie im Mund;
Dem Dichter sind sie wie Musen. -
- Die Mädchen schauen errötend auf,
Die Rose tut Jede gut kleiden,
So dass Rosen die Mädchen beneiden.

De boekverkooper Reinhard Piper, 1879 te Penzlin geboren, liet op het fraaiste papier het volgende drukken:

Was mein Zweck ist!
Von Jahr zu Jahr
Ein immer vollkommener
Buchhandlungsgehilfe zu werden.
Dann,
Wenn die Haare grau
Und die Zähne gelb geworden sind,
Ruhig den Tod hinzunehmen
Und die Seligkeit.

Hoort nog Robert Resz, in 1871 te Praag geboren:

Langsam fliesst und schwer und dicht der Vorhang hinter fernen Schritten.
Aus der roten Landschaft
Trete ich unter die dunklen Dorfkastanien.
'Guten Abend!'
Meine Stimme klingt fremd,
Die alten Leute sehen mir nach.

Rudolf Martens, 1868 te Berlijn geboren, zingt:

Einst
War meine Seele ein Lämmchen,
Sie packten es,
Schoren ihm gierig seinen weissen Flaum
Und auf sein rosiges Schnuffelschnäuzchen schlugen sie met Knütteln;
Sein jämmerliches Weinen
Rührte sie nicht.
Aus meinen Schwielen
Wurden Schuppen.
Ich wuchs zum grünen Drachen mit langer Krokodilschnauze,
unter jedem Zahn eine Giftdrüse.
Ich beisse alle in den Bauch!
Sie weichen mir aus,
Ich bin böse, unchristlich und überhaupt ein Gemütsmensch.

Maar we mogen den lezer niet langer vermoeien, al is de voorraad nog verre van uitgeput. Alleen nog deze proefjes, hoe men niet alleen door het

in- en uitspringen der regels, zooals in het vorig gedicht, maar ook met enkele woorden het hart in beweging tracht te brengen:

Heinrich Lautensack, 1881 te Velshofen geboren, dicht:

Sterben...
starre...
dunkel...

Ernst Schur, 1876 te Kiel geboren, doet het nog beter:

Blutend hebt der Blick sich, der dich sucht...
- - - - - - - - - - -
- - bleibe -
- - - - -
- steht -
? - - - schon entglitten - - - -?

Komaan! Nederlandsche dichters, neemt een voorbeeld aan uw Duitsche kunstbroeders!

Q.N.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Waarheid (Proefondervindelijke onderzoekingen omtrent de afstamming van den Mensch), door H.M. Bernelot Moens. - Utrecht, V.d. Heide en Leydenroth.

Tegen de plannen van den schrijver, in bovengenoemd vlugschrift nader aangeduid, is van godsdienstige zijde protest aangeteekend in bladen, die ‘de majesteit van het subject’ beweren hoog te houden en zich ergerden aan de gedachte, dat kruisingsproeven zouden worden genomen tusschen den mensch, die naar Gods evenbeeld is geschapen, en het dier, waarin de Godscopie ontbreekt. Er was, in dit protest, vermoedelijk veel zuiver religieus gevoel, dat pijnlijk werd getroffen door deze godsontwijding in den mensch, maar ook allicht wat dompige *Biedermanns*-moraal, die niet wil dulden, dat de ouderwetsche klove tusschen mensch en dier maar met één korrel zands van Darwinisme wordt gevuld. Is niet nog onlangs in een Katholiek blad gewaarschuwd tegen een lezing over 't Darwinisme als tegen iets, dat met Gods Woord in strijd en uit den booze was?

Van wetenschappelijke zijde is eveneens verzet geuit tegen en kritiek geoefend op de voornemens van den heer B.M. Namelijk door Prof. Hubrecht in *De Gids*. Genoemde hoogleeraar heeft daarbij aangetoond, dat de heer B.M. zijn proeven gaat nemen op geheel verkeerden wetenschappelijken, of eigenlijk op zeer *on*wetenschappelijken, grondslag, zoekend in een richting waarin, volgens de jongste nasporingen der anthropologen, de oorsprong van den mensch vermoedelijk *niet* ligt. En Prof. Hubrecht was wel een der meest bevoegde beoordeelaars der wetenschap in deze; want is hij het niet geweest, die door zijn vergelijkend schedelonderzoek van een der kleinere nog levende en een der kleinere uitgestorven aapsoorten duidelijk heeft getoond, dat men niet zoeken moest in de richting van de groote anthropoïden?

Prof. Hubrecht heeft ons, naast het protest in naam van de religie, een afwijzing gesteld in naam van *de waarheid*, van diezelfde Waarheid, die de heer B.M. te dienen meent en wier naam hij boven zijn vlugschrift plaatste.

Bij dit dubbele protest zou ik er nog een derde willen voegen, dat ik wensch uit te brengen in naam van de Schoonheid.

Wat de heer B.M. wil, is volkomen onaesthetisch. Het bestek van een bespreking eener uitgave (en dan nog wel van een klein vlugschrift) gedoogt niet, dieper hierop in te gaan, maar ieder die eenigermate aesthetisch voelt, zal ongetwijfeld toegeven, dat door zulk een plompe waarheidskultuur de schoonheidsidee wordt gekwetst. Voor een aesthetisch voelend mensch is de gedachte aan de door den heer B.M. voorgenomen proeven niet minder stuitend dan voor iemand van orthodoxe religie. Het religieuse en het aesthetische beginsel vertoonen trouwens, naast trekken van principiëel antagonisme, trekken van principiële verwantschap.

Wie niet uit eenig kerkelijk-godsdienstig beginsel leeft, zal allicht zijn levensrichting herleiden tot vier grondgedachten: Waarheid, Vrijheid, Schoonheid en Recht. Geen van deze vier mag eenzijdig worden gehuldigd, met verwaarloozing van de andere. Dit laatste nu doet de heer B.M. In Waarheidsfanatisme schendt hij de Schoonheid.

Vandaar dit protest, gevoegd bij dat van anderen.

C.K.E.

Vondel's bekering. Dissertatie van Gerard Brom. Bandversiering van Toorop. - Amsterdam, Van der Vecht, 1907.

Dit boek wil een psychologisch werk zijn. Zoo heb ik het gelezen en zal ik er over spreken. Er wordt hier ‘geprobeerd, Vondel's karakteristiek te gronden op het kenmerkend feit van zijn leven,’ zijn bekeering. Het was niet overbodig geweest, dat de schr. wat meer aandacht had gegeven aan de bepaling van dit begrip ‘bekering’. Vooral, dat hij had getracht, in plaats van die eene opmerking over hervormde en roomsche bekeeringsleer, te komen tot een begrip, op de basis van de zielkundige verschijnselen, die te zamen ‘bekeering’ heeten. Misschien had hij dan wel blijven spreken van Vondel's ‘overgang’. In de sobere mededeelingen van Brandt, en in de door dezen gegeven motiveering van den overgang, in het tijdstip zelf (Vondel telde ongeveer vijftig jaar), waren aanwijzingen, om met dat woord bekeering voorzichtig te zijn of tenminste duidelijk te zeggen, wat het inhoudt. De ernst van Vondel blijft natuurlijk daardoor onaangevochten.

In hoeverre deden zich naast den overgang andere, daarmee niet direct samenhangende wijzigingen in Vondel's binnenste voor, in hoeverre vond zijn aanleg voor kunst een parallel in zijn aanleg voor Rome? Deze en enkele andere vragen waren wellicht uit de gegevens niet te beantwoorden. En de gedichten? Ik twijfel, of schr. deze steeds met de noodige en bereikbare objectiviteit uitlegt.

Noch de godsdienstige noch de algemeene geestelijke karakteristiek is mij veel duidelijker geworden dan door Brandt's sobere schets. Het blijft de vraag, of de overgang het kenmerkende feit van Vondel's leven was.

De woordenkeuze van den schr., zijn waardeering van de hervormden, nu, dat behoort niet bij Vondel's psychologie.

D.G.

Edward B. Koster. - Gedichten. Nederl. Bibl. XL-XLI, 1907.

Koster's *Gedichten* zijn geen verzen in dien zin, dat het rhythme den gevoelstoon der gedachten en voorstellingen wijzigt. Zij zijn proza ‘with metre superadded’, in de beteekenis, die Coleridge aan Wordsworth's woorden gaf (Biogr. Litteraria).

Poëzie zijn deze *Gedichten*, elk als geheel genomen, evenmin. Een dichter toch beschrijft een landschap, gebeurtenis, schilderij, gelaat etc. niet door een opsomming van logisch gerangschikte kenmerken, maar hij kiest slechts die details, die elk voor zich en tezamen de lezers in een stemming zullen brengen, hun een aandoening zullen geven, die als een geheimzinnige bekoring zal versmelten met de fantasiebeelden en de gedachten van den dichter.

Wie evenwel, als Koster, details opneemt, die buiten de stemmingsatmosfeer zijn gebleven, wordt stijlloos, erger: stemmingsloos, erger: onsamenhangend.

Een vb.! ‘Het roodbruin mos spreidt mij een mollig bed’, d.w.z. het mos als persoon spreidt den dichter een bed. Dat gaat. Maar een roodbruin individu?! Koster koos het adjectief zonder te bedenken, dat hij het mos wou omscheppen. Hij zàg niet.

Hieraan behoeft niet veel toegevoegd, want Koster kent slechts sleurvoorstellingen en sleurgedachten. Hij neemt niet waar om dan het geziene etc. om te dichten. Niets ziet hij op eigen wijze.

Een korenveld is een zee. Een woud - zuilengangen met dak van groen doorwrocht (!) met goud. Het licht ‘speelde’ om de kruin, waarbij bedacht moet worden, dat een kalme avondzon en een rustige bergtop bedoeld zijn. En dan dat ‘om’!

Zelfs las ik van Koster's blijdschap, toen hij ver was van het ‘menschenras.’ Jammer, dat ‘ras’ een abstractie is. Niets te zeggen hebben en toch verzen maken, etc...!

Achterin staan tal van vertalingen.

Groningen.

A. GREEBE.

Is. Querido. - Studies, Nederl. Bibl. XXXVI-XXXVII, 1907.

Querido is een kunstenaar, die al het visueele duidelijk in zich ziet, dan het hèr-ziene met woorden benadert en alle details, die door de aandoening sterker getint, donkerder omschaduwd zijn, met de woorden van Jan en alleman in ongerepte frischheid en aanschouwelijkheid aan zijn lezers geeft. Het wondervolste proza, altijd licht en helder, voegt zich in soepele en toch krachtige buiging naar de vormen van hetgeen hij uitbeelden wil. Proza, dat wel sommige eigenschappen heeft, die de literaire mode thans voorschrijft, maar toch tot het allerbeste behoort wat gegeven kan worden.

Jammer, dat deze artikels wat overhaast zijn geschreven en Q. de stof niet beter heeft verdeeld. Ook daarin moet stijl zijn, een stijl passend bij dien van het rhythme der zinnen en periodes en het karakter van den inhoud.

Wat Querido over literaire kunst en techniek zegt, is nu en dan zeer raak. Wat hij over wetenschap zegt, steeds onzin. De geleerde tracht conclusies te krijgen, die zeker, of zoo waarschijnlijk mogelijk zijn en deze zoo te beschrijven, dat collega's ook den graad hunner waarschijnlijkheid kunnen bepalen. Voor veraanschouwelijking behoeft een wetenschappelijk onderzoeker zich niet in te spannen. Zelfs zijn metaphoren de wetenschap dikwijls nadeelig.

In deze opstellen bespreekt Q. behalve moderne Nederl. belletrie ook Carlyle, Rousseau, Tolstoï en eenige beroemde musici.

Groningen.

A. GREEBE.

Dr. J.Th. Oudemans, De Nederlandsche insecten. Met 38 steendrukplaten en 427 figuren in den tekst. Goedkoope uitgave. - Zutphen, W.J. Thieme en Cie.

Door bijzondere omstandigheden zijn de uitgevers in staat het boek over ‘de Nederlandsche insecten’ voor slechts vijf gulden, een derde van den vroegeren prijs, te kunnen aanbieden. Waar tot nog toe de kosten velen moesten afschrikken, is nu elke natuurliefhebber bij machte zijn bibliotheek met dit inderdaad prachtig werk te verrijken.

De behandeling is uitgebreider dan die in Snellen van Vollenhoven's *Gelede dieren.* Ruim honderd bladzijden zijn gewijd aan den lichaamsbouw der insecten, omdat het van het grootste belang en voor het juiste begrip van het bestaan van een verband tusschen levenswijze en lichaamsbouw onmisbaar is, zich een zij het dan ook oppervlakkige kennis van den bouw eigen te maken.

De inlandsche soorten zijn allen genoemd, ook al worden ze niet verder behandeld.

Dit boek is hèt boek over ‘de Nederlandsche insecten.’

De flinke uitvoering der eerste aflevering waarborgt den kooper voor de sierlijkheid van het geheel, zooals men het van de uitgevers gewoon is.

R. KRUL.

Dr. Th. Zell, Waar en onwaar. Volksgeloof en Dierenwereld. Voor Nederland bewerkt door Dr. B.C. Goudsmit. - Zutphen, W.J. Thieme en Cie.

Doctor Zell is voor ons geen onbekende. Eenige jaren geleden verscheen bij dezelfde firma van zijn hand een boekje, bewerkt door denzelfden bekwamen vertaler, onder den titel: *Hebben de dieren verstand?* De grondgedachte ervan is, dat een aantal handelingen der dieren verkeerd worden beoordeeld, wijl uit het oog wordt verloren, dat zij dikwerf een organisatie der zintuigen hebben, die van de onze afwijkt en dat de gewoonte bij hen een zeer belangrijke rol speelt.

De grondgedachte van *Waar en onwaar* is eveneens de bestrijding van onjuiste opvattingen. Wij menschen zijn er trotsch op het zoo heerlijk ver gebracht te hebben in alle takken van wetenschap; daarom is een zoodanige onkunde eigenlijk beschamend.

Een zware taak heeft de schrijver op zich genomen; maar, zegt hij, zonder behoorlijke voorstudie zou ik het niet gewaagd hebben. Hij legt er den nadruk op, ook gevallen te behandelen, waarbij de onwaarheid van het beweerde nog niet geheel is uitgemaakt. In ieder geval is het een verdienstelijk werk op de waarschijnlijkheid gewezen te hebben, dat die beweringen onjuist zijn. Alleen langs dien weg kunnen wij komen tot helderder inzicht der feiten. Te loven is het, dat hij bij wijze van spreken van zijn hart geen smoorkuil (verg. blz. 182) maakt.

Het ligt voor de hand, dat de bestrijding van dergelijke dwalingen hoogst noodzakelijk is. Niet alleen wemelt het daarvan in onze schoolboeken, maar evenzeer in wetenschappelijke werken. Zoo bijv. wordt in een voor eenige jaren verschenen prachtwerk weer eens beweerd, dat apen niet kunnen zwemmen en worden daaraan een aantal diepzinnige gevolgtrekkingen vastgeknoopt; bovendien zijn ze bijna altijd afgebeeld met menschenoogen. Het apenoog echter, evenals dat van andere dieren, is rond, wat der spraakmakende gemeente niet is ontgaan: zij noemt ronde kleine vensters ossenoogen, oeils-de-boeuf. Als bij beroemde hoogleeraren in de dierkunde dergelijke dwalingen voorkomen, dan kan men zich voorstellen, hoe het bij de leeken gesteld is.

W a t i s , i s g o e d . Waar wij onze blikken wenden, overal nemen wij moord waar, moord en nog eens moord. Geschiedt die niet opzettelijk, dan wordt hij nog uit nalatigheid gepleegd. Er kan geen wandeling in de vrije natuur worden gedaan, of talrijke diertjes moeten het leven inboeten. De geestigheid is nog zoo kwaad niet, dat men eufemistisch niet altijd van n a t u u r (van nasci, geboren worden) moet spreken, maar liever rondweg van m o r t u u r (van mori, sterven) 164. Wat de vijanden niet volbrengen, dat doen de lieve soortgenooten en de elementen. Hebben deze gewoed, dan vindt men overal lijken, maar gewoonlijk slechts voor korten tijd. In warme landen zorgen gieren en honden voor het verdwijnen der lijken. Bij ons verrichten doodgravers, vliegen, aasvretende dieren en dergelijke dit karreweitje. Vooral de kraaien zuiveren het open veld. Aan den fijnen neus van Reintje en van het wilde zwijn ontgaat geen enkel rottend lichaam in het woud. Was in midden-Europa de wolf niet uitgeroeid, dan zou Isegrim ook 'n boutje oppeuzelen en zou zijn vriend (?) vos thans niet zooveel ‘snaps’ hebben; want evenmin als de los de wilde kat naast zich duldt, kan de wolf den rooden schelm verdragen en vreet hem met het grootste genot op.

Niemand denkt er aan, de dieren, die voor den mensch gevaarlijk zijn of hem nadeel en overlast berokkenen, te sparen; want hij, het grootste roofdier, heeft bij ons geen plaatsvervanger noodig. Hij zorgt voor het zoïsche evenwicht, of duidelijker uitgedrukt, voor het evenwicht in de dierenwereld. Indirect is het daardoor ook in de plantenwereld gekomen.

Van Zell is veel te leeren. Meermalen herdenkt hij den ouden Homeros, die, nog na drieduizend jaren, voor dierkundige vraagstukken een betrouwbare gids blijkt.

Bewerker en uitgevers hebben eer van hun werk.

R. KRUL.

Oud-Christelijke Geschriften in Nederlandsche vertaling, uitgegeven door het Haagsch Genootschap. I. Evangeliën buiten het Nieuwe Testament

door Dr. W.H. van de Sande Bakhuyzen. II. Kerkgeschiedenis van Eusebius Pamphyli door Dr. H.U. Meyboom. - Leiden, A.W. Sythoff's Uitg.-Mij.

De eerste serie van deze nieuwe onderneming van het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst zal bevatten vijf deelen, waarvan twee reeds verschenen zijn. Binnenkort komen nog uit twee deelen vervolg van Eusebius' Kerkgeschiedenis en de Apologeten, bewerkt door Dr. J.A. Cramer.

Het eerste deel: Evangeliën buiten het Nieuwe Testament, bevat al wat aan fragmenten over is van alle apocriefe evangeliën uit de twee eerste eeuwen. Hierin zijn opgenomen 26 fragmenten van verschillenden aard en omvang. Van sommige is zeer weinig, van andere betrekkelijk veel bekend.

Tot het belangrijkste behoort een groot brokstuk van het evangelie van Petrus, de lijdensgeschiedenis verhalend. Zeer lezenswaard is, wat overgebleven is van die der Hebreën, der Ebionieten en der Egyptenaars. Wat de opgravingen te Oxyrrhynchus aan het licht brachten in 1897 en 1903, vond eveneens hierin een plaats, terwijl binnenkort een in diezelfde plaats in 1906 gevonden evangeliefragment zal worden bijgevoegd als supplement. Onder den titel 'Verspreide evangelie-berichten' worden 37 losse zinnen en gezegden van Jezus medegedeeld. Door zijn vertalingen uitvoerig toe te lichten, gaf Dr. v.d. S.B. een ook voor ontwikkelde leeken zeer lezenswaardig werk.

De vier eerste boeken van Eusebius' vermaarde Kerkgeschiedenis zijn in het 2de deel uitgegeven. In 1748 had A.A. van der Meersch reeds een Hollandsche vertaling bewerkt, die echter geheel en al verouderd was. Nadat de vertaler ons in een aangenaam geschreven inleiding heeft georiënteerd, wordt de vertaling afgedrukt met aan den voet der bladzijde vele korte aanteekeningen, zoodat met behulp daarvan deze historie zeer gemakkelijk is te volgen. 'Tegen bezwarenden omhaal van geleerdheid werd gewaakt.' Eusebius leefde ongeveer van 260 tot 340 en werd bijgenaamd Pamphili, d.w.z. vriend van Pamphilus, een geleerd presbyter te Caesarea, van wiens bibliotheek hij gebruik maakte. Ook had hij beschikking over de rijksarchieven van Keizer Constantijn en de boekerij van bisschop Alexander van Jeruzalem, zoodat in zijn werk niet alleen officieele bescheiden voorkomen, maar ook berichten van een zestigtal schrijvers. Dit geeft een groote waarde aan zijn geschiedenis, zoodat Eusebius behoort onder die kerkvaders, wier mededeelingen een vrij groote mate van juistheid en betrouwbaarheid bezitten. Voor theologen is Eusebius een goudmijn. Hij bezat mededeelingen van den oudsten Christelijken tijd van groote beteekenis, niet alleen om wat over de eigenlijke historie wordt verhaald, maar ook om alles wat geciteerd wordt uit oudere, deels verloren gegane schrijvers. Doch ook menigeen, die geen theoloog is, zal hier een schat van lezenswaardige berichten aantreffen, zoodat ten zeerste mag worden geprezen, dat het Haagsch Genootschap deze Oud-Christelijke geschriften voor een zeer lagen prijs verkrijgbaar stellen doet.

Woudsend.

K. Vos.

Rust een weinig! Preeken van Dr. G.A. van den Bergh van Eijsinga. Met eene Inleiding en Bijdrage van Prof. G.J.P.J. Bolland. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Deze preeken, zeven in aantal, staan in het teeken der allegoriseerende schriftuitlegging, waarover, aldus de inleider, in den jongsten tijd meer dan eens onvriendelijkheden zijn gezegd. Hier zal dat niet geschieden, al hebben deze proeven mij niet van de wenschelijkheid dezer soort kunnen overtuigen. Ik zie niet in, waarom wij den nieuwen wijn zullen bewaren en bieden in oude zakken, ook waar aanstonds worde toegestemd, dat menig oud beeld de drager is van gedachten en geloofservaringen van blijvende waarde.

Van de meeste preeken onderscheiden deze zich hierdoor, dat zij zich beter laten lezen dan aanhooren, vooral voor wie minder Bolland-Hegeliaansch voelen en denken dan de schrijver. Moet 't zelfs een ontwikkeld gehoor niet duizelen bij een zin als dezen: ‘Zoo gaat de Eenheid Gods eeuwig tot God en wereld uiteen, om den Heiligen Geest te doen geboren worden, die de eeuwige Liefde is’? Grooter bezwaar heb ik tegen dezen zin: ‘ja, te Kana waren zij (nl. Jezus' broeders) er zelve getuigen van geweest, hoe hij water in wijn veranderd had.’ Is dit dan een historisch feit? Eenige bladzijden verder (48) wordt 't toch symbolisch verklaard.

Daarnaast troffen mij eenige min juiste of passende uitdrukkingen, als ‘het *gejank* der offerdieren’ (29), ‘de *malligheid* om van voren af aan te mogen beginnen met een schoon boek’ (31), ‘net zoo goed’ (35). Is ‘scheppen maken zonder bouwstof’? (60). Ook eenige treffende woordspelingen: van Nikodemus

heet 't, ‘dat hij niet alleen door de duisternis gekomen is, maar ook de duisternis doorkomt’ (25). ‘Daarom wil Gods Koninkrijk *zien* eigenlijk niets anders zeggen dan Gods Koninkrijk *zijn*’ (34). ‘Van geestelijkheid wil men niet hooren, meer houdt men van geestigheid’ (69). ‘Gij zult God in der eeuwigheid niet zien, als gij hier niet begint Gods eeuwigheid te zien’ (71).

Met dat al vind ik in deze preeken veel goeds. Afgezien van de allegorese, sprak daaruit tot mij een warm en krachtig godsdienstig gemoed, dat de dingen des godsdienstigen levens op eene andere wijze ervaart en gevoelt en onder woorden brengt dan ik, ook op eene wijze, die ik niet navolgenswaardig acht en vooral voor niet-Hegeliaansch-geschoolde hoorders alles behalve aanbevelenswaard, maar dat even goed als ieder ander 't recht heeft ze op zijne wijze te voelen en te uiten. Vooral de zesde, de adventspreek, heeft mij zeer gesticht. Die gaat op den man af zonder persoonlijk te worden en dat is altijd de beste manier.

Het ‘voorbeeld van gebed tot inleiding van kerkelijke stichting,’ dat de inleider van dezen bundel toevoegde, dunkt me in strijd èn met 't niet redeneeren van hem die bidt èn met Jezus' waarschuwing tegen de veelheid van woorden bij het bidden en daarom reeds geen goed voorbeeld.

E.
P.B.W.

Het geloof van den nieuwen mensch, door Dr. M.H.J. Schoenmaekers. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Dit aanmerkelijk omvangrijker boek geeft mij althans eenig inzicht in het onbegrepen werkje van denzelfden schrijver ‘Het Evangelie der Aarde.’ Maar ik moet er weer hetzelfde van zeggen: ik houd mij liever bij het oude Evangelie dan bij dit nieuw geloof. Ook hier mis ik weer de onmisbare duidelijkheid, 't Ligt natuurlijk aan mij, omdat ik me niet genoeg kan indenken in de ideeënwereld van Dr. Sch. Deze is vóór alles mysticus. Als alle mystici gaat hij uit boven 't leven van elken dag: ‘De wereld van thans is een verzameling van filisters, die schacheren en fatsoenlijk doen en zich amuseeren en lawaai maken’ (bl. 10). Daartegenover heet het: ‘Gij, evengoed als ik en alle levende menschen, kunt uw geluk slechts putten uit ééne bron: eerbied voor het ééne mysterieuse Leven’ (23). ‘Mystiek (nu) is eerst en vooral: actief eenvoudig geloof, levend geloof aan de onbegrensde waarde van het volstrekt ‘ongekunstelde’ (67). Het voorwerp der nieuwe vereering is de Aarde als mooi, levend natuurverschijnsel. Dan houd ik voor mij 't toch nog liever met den dichter: ‘Heelal, waarvoor ik biddend lig gebogen.’ De lectuur van dit boek heeft mij meer inspanning en vermoeienis des geestes gekost, dan verkwikking en stichting geboden. Ik heb er niet van kunnen genieten, zooals 't genoten wil worden. Natuurlijk ligt dat aan mij; maar ik vrees, dat des schrijvers veelheid van woorden en gemis aan eenvoud er toch ook eenige schuld aan hebben. Hij heeft zich te 's Gravenhage gevestigd om persoonlijke, psychische leiding te geven volgens de hier ontwikkelde ideeën. Is 't hemzelf volkomen duidelijk, waarheen hij leiden wil?

E.
P.B.W.

Kerk en secte, serie II, N°. 1. Het 'Mormonisme', door Charles W. Penrose, Hoofdredacteur van 'Desert News' te Saltlake-City. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Kerk en secte, serie II, N°. 2. Het Stundisme, door Dr. S.D. van Veen, Hoogleeraar te Utrecht. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Omnia iam fiunt, fieri quae posse negabam, zou men van de eerste secte kunnen zeggen met het oog op haar wonderbaarlijk ontstaan en haren opgang. Men kan er hier alles van lezen. De polygamie was vóór vier jaren tot 897 gevallen beperkt, maar is in beginsel niet afgeschaft. De schrijver maakt zich van deze kwestie wel een weinig af.

Het nummer over het Stundisme, door den redacteur zelven bewerkt, maakt om het onderwerp reeds een meer sympathieken indruk. Het geeft een uitvoerig overzicht van het ontstaan en den omvang dezer beweging, die wederom bewijst, ‘dat de geestelijke mensch ook alleen bij geestelijke dingen leven kan en aan doodsche en doodende vormen niets heeft.’ Eene vraag: is er geen 't minste verband tusschen 't Stundisme en de in Zuid-Rusland wonende Doopsgezinden? De overeenstemming in opvattingen doet mij dit verband vermoeden. 't Is echter ook mogelijk, dat 't niet bestaat.

E.
P.B.W.

Handwoordenboek van Nederlandsche Synoniemen, door J.V. Hendriks, 5de druk. - Tiel, D. Mijs.

Het verschijnen van een vijfden druk toont, dat met deze uitgave een gelukkige greep is gedaan. Dit woordenboek is vooral belangrijk als uiting van het streven der laatste decenniën om weder door te dringen in het levende wezen der taal. Het geeft, daarvoor, veel materiaal, ruwe grondstof met groote leemten er tusschen maar zeer bruikbaar nochtans. En wat een keurig opstel over het leven van onze taal is daar vastgelegd in die Voorrede van den nu pas overleden Gallée!

Het is een boek, waarin men, vooral nadat men die voorrede heeft gelezen, wel veel te vergeefs zoekt, maar toch ook zeer veel vindt en dat in elk geval als bouwmateriaal een niet geringe waarde heeft.

C.K.E.

Nederlandsche Bibliotheek onder leiding van L. Simons, No. XXXV. Het Hoogste Recht. Tooneelspel in vier bedrijven door Ina Boudier-Bakker.

Ina Boudier-Bakker heeft een mooi onderwerp gekozen voor haar tooneelspel *Het Hoogste Recht.* Eva Kolberg, vrouw van den burgemeester Marius Kolberg, is vroeger kinderjuffrouw bij de familie Kolberg geweest. Door haar veel ouderen man wordt Eva voortdurend ‘en bagatelle’ behandeld, hare opinie en meeningen worden met een glimlachend schouderophalen beantwoord, zij telt niet mee, de familie Kolberg beschouwt Eva als eene indringster. Hare kinderen worden al op vroegen leeftijd van haar weggenomen, omdat zij niet geschikt geacht wordt ze behoorlijk te leiden en op te voeden. Een jonge schilder (onze tooneelschrijfsters schijnen jonge schilders in 't bijzonder geschikt te vinden om in ongelukkige huwelijken den liefdesfakkel te ontsteken) vat voor Eva een groote liefde op en zij voor hem. Hij beduidt haar, dat zij zich de onwaardige behandeling van haar man niet verder mag laten welgevallen, dat zij recht heeft op geluk, als ieder ander, en dat zij dat geluk alleen kan vinden met hem, den schilder. Eva weifelt: maar eindelijk besluit zij met haar man te breken en een nieuwe geluks-sfeer in te gaan. Maar dan bedenkt zij, dat zij hare dochter Lize, een zwak, frivool meisje met gevaarlijke neigingen, aan haar lot zou overlaten,

terwijl zij - de moeder, die alléén het vertrouwen van Lize bezit, - alleen in staat zou zijn haar kind op het goede pad te houden, wanneer althans Kolberg zou willen besluiten Lize niet meer naar de kostschool te zenden, maar thuis onder hare leiding te laten. Eerst weigert Kolberg. Dan bekent Eva haar man alles, haar verhouding tot den schilder, haar plan; maar ook dat zij wil *blijven* en afstand doen van eigen geluk, als zij haar kind, Lize, mag behouden en leiden, - haar kind toch heeft 'het hoogste recht'. En Kolberg moet toegeven, - het hoogste recht zegeviert.

De hoofdpersonen: de burgemeester, Eva, de oude mevrouw Kolberg, zijn zeer verdienstelijk geteekend. Er is veel dramatische actie, een stijgende spanning in de laatste tooneelen; de dialoog is levendig en goed geschreven. Een werk, ten volle waard om in de Nederlandsche Bibliotheek bewaard te blijven.

M.S.

De Nieuwe Gids. 23e Jaargang. Afl. I, Jan. 1908. - Electrische Drukkerij 'Luctor et Emergo', Den Haag.

De Nieuwe Gids heeft met den 23en Jaargang eene metamorphose ondergaan. In plaats van het schriele, magere boekje, dat vroeger eene maandelijksche aflevering vertegenwoordigde, is de omvang van het tijdschrift nu meer geëvenredigd aan dien van andere periodieken, de inhoud biedt meer verscheidenheid. De redactie is gebleven onder Willem Kloos, maar het aantal medewerkers is zeer uitgebreid. Zoo brengt ons deze eerste aflevering een opstel (Akademische Leerrede) van prof. Bolland over de Krisis in den Godsdienst; een blijspel van Marcellus Emants 'Reisplezier', aardig geschreven, toch meer klucht dan blijspel; gedichten van Boutens, Kloos, Boeken en Jeanne Reyneke van Stuwe. J. de Meester geeft het begin van eene letterkundige beschouwing: Iets over Nevrose in de Letteren; H. de Boer schrijft over 'Nieuwe wegen in Kunst', waarin hij eene beschouwing geeft over Bremmer's Inleiding tot het zien van Beeldende Kunst. Als opstel in een nieuwen *gids* is dit zeker wel het meest belangrijke onder de verschillende bijdragen en hier het meest op zijne plaats. L. Simons geeft nog Aanteekeningen over Volkskracht'. Eindelijk schrijft de hoofdredacteur in een 'Literaire Kroniek' over Van Eeden en zijn jongste werk *Minnestral.*

M.S.

Tiende Bundel Verzamelde Opstellen door L. van Deyssel. - Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel.

In dezen bundel vormen de kunstbeschouwingen en letterkundige besprekingen den hoofdschotel. De schrijver geeft o.a. enkele causerieën over hedendaagsche schilders, als Jan Toorop, Floris Verster. 'Schilderijen,' zegt S., 'zijn als 't ware bezielde of met bewustzijn begaafde bloemen. Elke goede schilderij heeft haar ziel. Het is er de gloed, het is er de oogopslag, het is er de dauwdrup van. Die moet uw blik ontmoeten, dàn eerst hebt ge de schilderij gezien.' Dit moge niet nieuw zijn, zeker geeft dit het ware standpunt aan, waarop de schilderijen-beoordeelaar zich moet plaatsen. Zonderling dat zoo'n goed stylist als Van Deyssel kan schrijven: ik kan *mij* begrijpen (32). Verder besprekingen van *Diamantstad*, *De nieuwe Geboort*, schetsen van Jan Hofker, opmerkingen over Vondel's *Joseph in Dothan*, over de voordracht van Macbeth door Ed. Verkade en over de zomerspelen, die het vorige jaar door Royaards en Verkade zijn opgevoerd. Maar verreweg het grootste gedeelte wordt ingenomen door kritische beschouwingen over de Nederlandsche Letterkunde van den tegenwoordigen tijd, waarin Teirlinck, Dr. A. Kuiper, Bolland, Kloos, Couperus, De Meester en Robbers ter sprake komen en ook tijdschriften, in 't bijzonder *Onze Eeuw*, onder handen worden genomen. Minder belangrijk is het belletristisch gedeelte. Wij vinden daaronder enkele badplaats-schetsen, waarin de onbeduidendheid van een badplaats-publiek op ouderwets-komische wijze - o.a. door de familie Onrust, meneer Teut, de heer Rakkert en dergelijken - wordt voorgesteld, en dat langdradig wordt door de ellenlange tusschenzinnen, die S. telkens inlascht. De indrukken van bezoeken

aan Amsterdam en Brussel geven weinig meer dan wat gewone bezoekers van die plaatsen zullen hebben gevoeld en opgemerkt.

M.S.

De Boekzaal. Maandelijksch Bibliografisch Tijdschrift onder redactie van Dr. H.E. Greve. - Zwolle, Ploegsma en Co.

Op de Hoogte. Maandschrift voor de Huiskamer onder redactie van J.C. Waal. - Amsterdam, Damrak 99.

Bij de intrede van den tweeden jaargang belooft *De Boekzaal* behalve opstellen over schrijvers en opgaven van en beschouwingen over nieuw-verschenen werken nog méér te geven. Het wil een overzicht brengen van al hetgeen om-en-der-wille-van het boek, dat zulk een belangrijke plaats in het moderne leven is gaan

innemen, geschiedt. Verder zal het geven een encyclopedisch bewerkt totaal-register op alle in Nederland verschijnende maandschriften van meer dan vak- of gesloten studiebelang; maandelijks zal een deel van het alphabetisch gerangschikte materiaal als bijlage aan het tijdschrift worden toegevoegd, terwijl de uitgave technisch zóó zal zijn, dat de losse vellen, aan het einde van het jaar bijeengebonden, een afzonderlijk boekdeel zullen vormen. Eindelijk zal ook maandelijks een modellijst worden gegeven van voor openbare leesmuseums en populaire bibliotheken geschikte nieuw-verschenen lektuur.

Het maandschrift voor de huiskamer *Op de Hoogte* geeft wel is waar geen nieuwe beloften, maar het zet den nieuwen (vijfden) jaargang goed in. In de eerste afleveringen van dezen jaargang vindt men interessante opstellen over de psychische geneeswijze, De Hollanders in Noordelijk Indië, Tijdmeters, enz.; verder belangrijke wetenswaardigheden over hedendaagsche cultures, alles opgeluisterd door keurig uitgevoerde illustraties. Verder romans, rubrieken voor dames en kinderen. Aan de uitvoering der portretten en platen blijft steeds veel zorg besteed.

M.S.

Politiek perspectief.

Onze politiek schijnt een stadium te zijn ingetreden, dat vooral potentieel zeer belangrijk is. Als men het optreden van het Kabinet-Heemskerk en wat daarna binnen en voornamelijk buiten de Kamer aan politiek is afgespeeld, niet slechts globaal beziet maar hier en daar wat nader bekijkt, dan komt men, dunkt mij, tot de slotsom, dat nooit, sinds '94, de politieke atmosfeer zóó vol *mogelijkheden* is geweest als thans, dat nooit, sedert dien, het perspectief van onze politiek zoo ruim, maar tevens ook zoo onbepaald geweest is. Het is best mogelijk, dat alles bij het oude blijft en dat nog lang de tegenwoordige partijverdeeling op den grondslag van 'de' antithese blijft bestaan. Maar de mogelijkheid dat de kaleidoskoopfiguur van onze politiek verspringen gaat en dat de Tweede Kamer binnen niet zoo langen tijd een ander kleurenbeeld van partijindeeling toont, die mogelijkheid lijkt niet heel veel geringer. Met eenige nadere beschouwing van een paar sprekende feiten valt dit toe te lichten.

Het Kabinet-De Meester had zich aangediend als vrijzinnig Kabinet van pacificatie. Dat het in dien opzet vrij wel is geslaagd, heb ik in mijn 'Crisisanalyse' geconstateerd. Nu zitten in zoo'n pacificatietijd reeds op zichzelf ontbindingskiemen. Elke uitwendige omstandigheid die den strijdprikkel van een coalitie afstompt, kan de cohesie tusschen de deelen van een coalitie losser maken. Rechts en links heeft men dat dan ook kunnen waarnemen. Ter rechterzijde kwamen, voornamelijk buiten de Kamer, de tongen nu en dan aardig los; er werden grieven gelucht tusschen de coalitiegenooten, die men tusschen 1901 en 1905 zou hebben verkropt. Ter linkerzijde zat, weliswaar, de schrikherinnering aan het Kuyperbewind er nog zóó in, dat men elkander, om 's vredes wille, spaarde; maar aangezien het losse van dien samenhang aan dien kant voor geen sterveling een geheim was, kon er ook geen twijfel bestaan omtrent het louter utilistische karakter van de onderlinge verdraagzaamheid der linkerzijde.

Maar bovendien werd het aantal ontbindingskiemen door het Kabinet-De Meester, wat de linkerzijde van de Kamer betrof, nog vermeerderd met een tweetal van bijzonderen aard: het defensiegeschil en de Grondwetsquaestie. Ware aan de laatste den noodigen tijd tot ontwikkeling gelaten, ze zou ongetwijfeld doodelijk gebleken zijn voor de toch al

zoo platonische onderlinge verstandhouding links. De woorden van den heer Tydeman bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting hebben dat duidelijk aangekondigd.

Het Ministerie-Heemskerk is dus opgetreden op een terrein, waarop ontbindingsfermenten, algemeene en bijzondere, reeds twee en een half jaar hadden gewerkt. De mate van die werking wil ik niet zeer hoog schatten. Dat er, in onze partijverhoudingen reeds iets van beteekenis veranderd *is*, geloof ik niet. De rechtsche coalitie is, hoe ze ook nu en dan moge kraken, nog gansch en gaaf. Aan de felste twisten *buiten* de Kamer moet men niet te veel waarde hechten, zoo lang er niets van overslaat naar binnen. Zulke krakeelen zijn als mazelen, die ongevaarlijk plegen te zijn, mits ze niet 'inslaan.' Het zwaartepunt van onze politiek ligt, gelukkig, nog altijd in de Kamer, niet in kiesverenigingen noch ook in de pers. Zonder eenigen invloed op de ververhoudingen in de Kamer zijn de verhoudingen daarbuiten natuurlijk niet, zoo min als de hydrostatische toestand in een polder onafhankelijk blijft van waterdruk of waterafvoer in de omgeving. Maar de Kamerpolitiek reageert slechts laat en zwak op wat daarbuiten omgaat.

Doch, gelijk gezegd, de ontbindende fermenten *waren* er in elk geval. En nu heeft het Ministerie-Heemskerk, door zijn heele allure tot nu toe, eer bevorderend dan belemmerend op de ontwikkeling van die kiemen gewerkt.

Ten eerste door zijn samenstelling. Gelijk uit het Ministerie-De Meester de heer Borgesius zichzelf geweerd had, zoo is uit het Ministerie-Heemskerk Dr. Kuyper geweerd. Van de clericale zoowel als van de liberale rijsttafel was de scherpste peper weggelaten. Heeft Kuyper, evenals Borgesius, *zichzelf* buitengesloten? Vermoedelijk niet. Is hij, *tegen zijn zin,* door anderen buitengesloten? Dat is een nog opene vraag, al zou men, lettend op menig teeken aan den sterrenhemel van *De Standaard*, neigen tot bevestigend antwoord. Hoe dat zij, Dr. Kuyper is zeker, met of tegen zijn wil, *terecht* buiten het Kabinet gebleven. Want er was geen enkele omstandigheid, die zijn intrede in het Ministerie zou hebben gewettigd. Een man als hij is de personificatie, niet alleen van een zeer bepaald politiek *beginsel,* maar ook van een even bepaalden politieken *strijdvorm*, van een constellatie, van een conflict, dat ditmaal misschien diep op den bodem van de crisis lag, maar zeker niet aan de oppervlakte dreef. De antithese tusschen 'christenen' en 'paganisten', ziedaar de tooverformule, die Dr. Kuyper weer had moeten doen verschijnen. Doch die formule is niet in het gebeurde met de oorlogsbegrooting te vinden en dus kon Dr. Kuyper blijven rusten.

Dientengevolge bleef, gansch natuurlijkerwijze, de peper uit deze ministerieele rijsttafel weg evenals uit de vorige. 't Bleef pacifiek. Alleen kreeg men het pacificatie-thema nu in een anderen, in den christelijken toonaard te hooren. Groot verschil bleek dat tot nu toe niet op te leveren. De programverklaring, waarmee het Ministerie in de Tweede

Kamer verscheen, bevatte alleen een declaratie van politieke christelijkheid..... neen, zelfs dat niet, want tot genoegen van liberale organen en tot misnoegen van *De Standaard* werd er niet alleen Gods naam niet in genoemd, maar kwam zelfs het politieke *epitheton ornans* 'christelijk' er niet in voor. Bedektelijk, als om gevoeligheden links te ontzien, werd slechts gezinspeeld op 'beginselen, levende in de rechterzijde.' Waaraan dan nog terstond werd toegevoegd, dat het Kabinet, met toepassing van die beginselen, zooveel mogelijk bevrediging hoopte te geven. Naast een bescheiden verklaring van rechtsgezindheid dus aanstonds tevens de verklaring van pacifieke gevoelens. De gansche tenor van het stuk was trouwens sober, zakelijk, zonder iets dat prikkelen kon. En de inhoud gaf evenmin iets voor de linkerzijde onrustwekkends.

Na deze *captatio benevolentiae* is het Ministerie-Heemskerk in denzelfden trant voortgegaan. De leden van het Kabinet die tot dusver hadden op te treden, maakten schier allen een goeden indruk, schenen aan den zakelijken eenvoud van het vorige Ministerie wat meer losheid en monterheid te paren, en vestten het voorloopige vertrouwen, dat zij voor hun taak berekend zijn. De voorstellen en maatregelen der Regeering hadden niets 'christelijk'-aggressiefs. Wel deed het Kabinet met de noodwet-Sabron een ongelukkigen greep, maar die ging zeker meer in conservatieve dan in christelijke richting, gelijk trouwens niet alleen in de defensie-quaestie, doch bij voorbeeld ook bij de behandeling van de spoorwegmotie de Regeering veeleer conservatieve dan specifiek-christelijke neigingen toonde.

Het karretje van Staat rijdt dus op een zachten zandweg voort, beladen met de gangbare politieke waar, die men tegenwoordig achter de winkelruiten van de meeste partijprograms vindt, met weglating van al wat aanstoot geven kan aan de voorbijgangers, en overhuifd met een luchtige huive van 'beginselen, levende in de partijen der rechterzijde.' De voerman vezelt een leutig voozeken en enkelen van zijn gezellen toonen soms, dat ze óók wel van die aardige deuntjes kennen.

Een politieke idylle schier.

In zoo'n atmosfeer blijven de ontbindingsfermenten, links en rechts, aan 't werk.

Rechts is, van de verschijnselen die op een ontbindingsproces zouden kunnen duiden, niets zoo belangrijk als de *fronde* van Dr. Kuyper. Zij is belangrijker dan de sluimerende kiesrecht- en wellicht ook defensie-verschillen, belangrijker dan het altijd aanwezige doch tot nu toe vrijwel latent gebleven conflict tusschen conservatieve en progressistische tendenzen. Gedeeltelijk was zij vooraf gegaan en gedeeltelijk viel zij samen met een actie van stokebrand, in *De Standaard* op touw gezet tegen Prof. Fabius, gevolgd door een broedertwist met *De Nederlander.* Zij die reeds aanstonds beweerden, dat de campagne tegen Prof. Fabius

feitelijk, in haar verste bedoelingen, tegen het Kabinet-Heemskerk was gericht, kregen weldra van de feiten gelijk. Zelden of nooit, ongetwijfeld, is een Ministerie door een geestverwant orgaan zoo eigenaardig bejegend als het Ministerie-Heemskerk door *De Standaard.* Eenerzijds de zachte vermaningen om toch niet naar het conservatisme af te glijden (vreemde uitingen in een orgaan dat van 1901 tot 1905 nu juist niet geavanceerd had geschreven), de spijtbetuigingen over het niet doen klinken van Gods naam en van de ‘christelijkheid’ in de Regeeringsverklaring, de bedenkingen tegen het ‘jolige’ Christendom - anderzijds het zorgvuldig gewagen (en daardoor weder uitlokken) van moties *ad majorem Kuyperii gloriam*, zóó lang tot uit het kamp der Roomsche bondgenooten stemmen opgingen, die riepen: Houd nu op! Beveel, grootmachtige, dat deze zon van uwe glorie nu eens een wijle stilsta!

Maar vooral de herhaalde beschouwingen over wat het Kabinet nu eigenlijk was, nu eigenlijk wezen moest, en mettertijd zou worden. Ja, voornamelijk wat het mettertijd, in 1909, worden zou. Nu eens werd de voorstelling gewekt, als zou, in 1909, bij overwinning rechts, dit Kabinet natuurlijk heengaan om voor een nieuw militant Ministerie plaats te maken; dan weer heette het: Als rechts wint, blijft dit Kabinet natuurlijk zitten. Niet zonder invloed op die *volte face* scheen de houding van de Roomsche pers te zijn geweest, die duidelijk - met name gaf *De Tijd* het onbedektelijk te kennen - uitsprak dat, indien *De Standaard* rekenen mocht op Roomsche hulp om 't Ministerie-Heemskerk door een Ministerie-Kuyper te vervangen, die rekening gansch mis was. Rome heeft in ons land, als elders, steeds *Realpolitik* beoefend (Bismarck had 't niet beter gekund) en aan sentimenteele overwegingen zich geheel gespeend. Mitsdien kwam thans dankbaarheid ook niet in aanmerking jegens dengene, die de paterscholen subsidieeren deed en de bijzondere leerstoelen mogelijk maakte. 't Ging onder Heemskerk voorloopig goed; Kuyper had er zich niet in te moeien. *Der Mohr* - had zich stil te houden.

En hij scheen inderdaad den nog al duidelijken wenk te vatten en te volgen.

Maar daar klonk eensklaps weer een nieuwe vooys uit de kolommen van *De Standaard.* Geen heengaan van het Kabinet in 1909, ook geen blijven zonder meer, maar - reconstructie.

Doch ook in de opvatting van die reconstructie zwalkte 't scheepje van den leider loef- en lijwaarts. Reconstructie scheen aanvankelijk bedoeld te wezen in den steeds gebruikelijken parlementairen zin: herbouw van een Ministerie deels met oude en deels met nieuwe materialen. Maar toen ook op dat vooruitzicht slechts critiek kwam en *De Standaard* allengs als een onbegrepene zich vereenzaamd zag in onze pers en allerwegen zijne onbegrijpelijke wijsheid hoorde beoordeelen in den geest waarin eens Festus de groote geleerdheid van Paulus beoordeelde, - toen kwam weder, in het artikel ‘Reconstructie’,

eene toelichting, waarin dat woord werd uitgelegd in een beteekenis, die nog niemand er ooit in had gezocht. Het Kabinet zou in 1909 (als de verkiezingen, D.V., goed uitvielen) zóó ‘gereconstrueerd’ worden: De negen planken van ‘best wagenschot’ (politiek-christelijke zuiverheid-op-de-graat), die nu voorloopig nog maar met den onbeduidenden kant naar buiten stonden, zouden dan worden omgekeerd en haar principieelen, haar christelijk-‘gepolitoerden’ kant vertoonen. Het Ministerie zou dus uit dezelfde Ministers blijven bestaan en toch heel anders worden. Alleen als een van de planken voor dat schrijnwerkerskunstje ongeschikt mocht blijken, als haar ‘mooie’ kant toch niet zoo ‘best wagenschot’ mocht toonen als men van haar had kunnen verwachten, m.a.w.: als een van de Ministers zich eens niet als militant christelijk politicus mocht willen ontmaskeren..... dan, ja dan zou zoo'n plank door een andere zijn te vervangen.

Dat heel deze uitlegging van het woord ‘reconstructie’, gebezigd in toepassing op ons parlementaire leven, een goocheltoer is van een gewikst exegeet, die voor niets staat als 't aankomt op het *mit Worten streiten*, dat behoeft geen nader betoog. Belangrijk daarentegen zijn een paar conclusies, die men uit deze curieuse exegese trekken kan.

Ten eerste deze: Het Kabinet-Heemskerk is door Dr. Kuyper's orgaan voorgoed, althans minstens tot de begrootingsdebatten van 't najaar 1909, in een ongunstig, een valsch licht geplaatst. Ten tweeden male immers (het was reeds eenmaal in hetzelfde orgaan gedaan) is de voorstelling gegeven van een *dubbel program.* Het Ministerie - zoo wordt het haast als vanzelf sprekend in *De Standaard* voorgesteld - heeft twee programs. Het eene heeft het aan de Koningin voorgelegd en aan de Staten-Generaal medegedeeld als Regeeringsverklaring. Maar dat dient maar voor behulp, tot 1909, om het zoo lang uit te houden met de Tweede Kamer zonder clericale meerderheid. Een ander program echter, het principieel-christelijke, is in den binnenzak van den *premier* gebleven. En als de stembus rechtsgevallig blijkt, dan haalt hij dàt program, het ware, voor den dag en legt het aan de Koningin voor ter vervanging van het noodhulp-briefje van 1908 en toont het daarna aan de Staten-Generaal.

Indien dit niet bedoeld is als een gifstoot tegen het Ministerie, dan kon het toch niet giftiger bedacht zijn. De kracht van 't Ministerie-Heemskerk steekt in het vertrouwen op zijn bezadigdheid en pacifieke gezindheid, dat het aanvankelijk allerwegen heeft gewekt, voornamelijk bij die velen in den lande, die van uitersten niet houden, voor wie het Kabinet-De Meester te rood en het Ministerie-Kuyper te zwart was. Houdt de tegenwoordige Regeering dat vertrouwen in 1909, dan wint ze ongetwijfeld den slag. Maar ontglipt haar dat vertrouwen, dan wil dat zeggen, dat de belangrijkste hulptroepen zoo al niet naar den liberalen vijand overloopen, dan toch *haar* in den steek laten en 't haar alleen met de clericale troepen uit laten vechten. Menige Regeering heeft

reeds ondervonden, hoeveel de gunst - of de ongenade - van die hulptroepen uit kan richten bij de stembus.

En nu is er niets, dat zoo geschikt is om die ‘middenmannen’ wantrouwig te maken als dit gerucht, als stellige waarheid uitgestrooid door Dr. Kuyper's lijfblad: Die gematigdheid van het Ministerie gaat niet verder dan 1909; dan maakt zij plaats voor Kuyperianisme - met of zonder Kuyper.

't Is om den gemiddelden Nederlander de stuipen op 't lijf te jagen. Na 1909, kiezers van Nederland, nòg eens een Kuyperbewind.... indien gij dit Kabinet het leven gunt!

Zeker zal het Ministerie, bij de volgende begrootingsdebatten, duchtig op dezen tand worden gevoeld. En ongetwijfeld, dunkt mij, zal het met den meesten nadruk ontkennen, dat de voorstelling van *De Standaard* juist is; ja, het zal de verdenking van dubbelzinnigheid, van de reusachtige *reservatio mentalis* die het toegedacht wordt, als een lasterlijke insinuatie met verontwaardiging van zich werpen.

Maar zal dat afdoende zijn? Zal men niet zeggen: ‘Nu ja, het Ministerie ontkent, maar dat moet het natuurlijk wel doen; het kan kwalijk zoo naïef zijn om te erkennen: inderdaad, wij zijn gemaskerd en als men ons aan 't bewind laat, volgt er in 1909 een politiek *démasqué.* Wij gedragen ons nu maar kalm om de kiezers niet wakker te maken; wij toonen ons niet zoo zwart als wij zijn, omdat wij liefst wat bij de Kamer kleuren; wij houden ons maar als schapen, tot wij onze wolfsvacht kunnen toonen; wij aaien fluweelig, tot wij onze klauwen kunnen uitslaan.....?’ Niet waar, het is inderdaad ondenkbaar, dat een Ministerie, *indien* het zich in een vermomming zou hebben gehuld met de bedoeling om die in 1909 af te werpen, op de eerste vraag de beste door de ben zou vallen en tevens aan de Kamer zou vragen, om nu toch maar net te doen alsof ze er niets van wist:

> So lasst mich scheinen, bis ich werde;
> Zieht mir das weisse Kleid nicht aus.

En daarom zal de meest categorische tegenspraak van de Regeeringstafel niet meer kunnen verhinderen, dat het wantrouwen blijft argwanen:

> De dingen zijn niet als zij schijnen.
> De worm zit binnen lecker ooft,
> En levend kleur bedekt venijnen.
> Hij doolt zeer licht, die licht gelooft.

Te meer, daar het niet een provinciaal krantje, maar het orgaan van Dr. Kuyper was, dat zoo maar doodleuk vertelde: ‘Mijn broeder het bleekgezicht Heemskerk heeft een dubbele tong’. Dr. Kuyper moge nòg zoo weinig invloed op de crisis en op de Kabinetsformatie hebben gehad, hij is toch in consult geweest en niemand zal kunnen ontkennen, dat een voorstelling, omtrent den aard van dit Kabinet in het orgaan

van Dr. Kuyper gegeven, niet op één lijn te plaatsen is met een los praatje. Ik voorspel dus, dat bij de stembus van 1909 de voorstelling van het dubbele program druk gecolporteerd zal worden door de tegenstanders van het Kabinet.

En men zal hun dat niet eens heel kwalijk kunnen nemen; immers, ook indien van de zijde van Dr. Kuyper het wantrouwen niet zoo ware uitgezaaid, dan zou het toch, in mindere mate, hier en daar wel opgewassen zijn. Een Ministerie, dat zich als rechtsch Ministerie aandient bij een Kamer met eene, zij het ook zoo klein mogelijke, linksche meerderheid en niet aanstonds ruiterlijk ontbinding provoceert, wekt het vermoeden, dat het zich *schuins*-rechts gedragen wil - de verontwaardiging van den *premier* tegenover deze uitdrukking van den heer Staal was dan ook misplaatst - totdat het gelegenheid krijgt om nog een halve wending rechts erbij te maken. Dat het Kabinet niet aanstonds een Kamerontbinding heeft uitgelokt, is een zoo groote constitutioneele discretie geweest, dat ze een constitutioneele fout moet heeten. Het is daardoor in een valsch licht komen te staan, en de argwaan, die door het orgaan van Dr. Kuyper nog is aangestookt, zal het nu niet spoedig meer hunnen dooven.

De tweede belangrijke conclusie, die uit de Kabinetsformatie en de *Standaard*-commentaren is te trekken, is deze. Dr. Kuyper heeft - misschien ware het juister de grammatica te forceeren en, in lijdenden vorm, te zeggen: *is* - voorloopig geabdiceerd als ministeriabele *primus* van de rechterzijde. Dr. Kuyper schijnt, als Minister, tot het verleden te behooren.

Schijnt. Voorloopig. Stelliger vorm te kiezen ware onvoorzichtig. Hij zit op Elba, nog niet op St. Helena.

Wat de toekomst echter ook nog moge brengen, voor het oogenblik is Dr. Kuyper een parlementaire *outsider*, evenals Mr. Van Houten. Onder het Ministerie-De Meester was hij dat nog niet zoo zeer, want er was niets ongewoons in, dat hij tijdelijk buiten het Parlement bleef onder het vrijzinnige bewind, dat op zijn Ministerie volgde. Maar wel merkwaardig is het, dat men thans een rechtsch Kabinet beleeft, waar Dr. Kuyper buiten bleef en wellicht buiten blijft. Dat is de eerste maal niet; ook in het Ministerie-Mackay was Dr. Kuyper niet opgenomen, en er is trouwens een lange tijd geweest, waarin de leider der antirevolutionnairen zich zelfs buiten de Kamer hield. Ook was in het ontstaan van de crisis, gelijk ik reeds opmerkte, voor hem geen voldoende reden tot optreden te vinden. Doch ten eerste lag het Kuyper-bewind nog zoo dicht achter ons, dat een rechtsch Ministerie zonder Kuyper haast ondenkbaar scheen en het verrassende dan ook minder was gelegen in het niet-optreden van Dr. Kuyper dan in het wel-optreden, nochtans, van een rechtsch Ministerie zonder hem. De *mogelijkheid*, de schier vergeten mogelijkheid, van een ander rechtsch Kabinet dan een Ministerie-Kuyper kwam weder aan het licht.

En ten tweede, en bovenal, is het hoogst merkwaardig, dat Dr. Kuyper ook reeds bij voorbaat voor 1909 van een Ministerschap heeft afgezien..... hetzij dan dat de druiven zoet waren of zuur. Immers, volgens de voorstelling van *De Standaard* zou de eventueele 'reconstructie' van het Kabinet in 1909 alleen geschieden door omkeering van dezelfde negen planken. 't Is waar, dat de *mogelijkheid* van verwisseling van een enkele plank gereserveerd wordt, maar alleen voor 't geval die plank aan den 'mooien' kant wat tegenvallen zou. En dan is 't nog de vraag, of voor de leege plaats juist Dr. Kuyper de geschiktste plank zou blijken. Men denke eens aan Marine! Bovendien verklaarde *De Standaard* uitdrukkelijk, dat 'gelijk het nu liep, volstrektelijk uitgesloten is', - dat Dr. Kuyper in 1909 weder zou optreden.

Dàt is het merkwaardigste in de constellatie van thans, dat Dr. Kuyper ook reeds voor 1909 afstand gedaan heeft van een Ministerschap. Hij is in politieke 'doleantie' gegaan, gelijk hij het eertijds in kerkelijke deed.

Nochtans moet men nooit vergeten, dat er omstandigheden zijn die zelfs den minst eerzuchtigen, den meest naar rust verlangenden staatsman zouden kunnen dwingen tot wederoptreden. Dr. Kuyper blijft, ook indien geen tusschentijdsche verkiezing hem in de Kamer brengt, hoofd van de anti-revolutionnaire partij en als zoodanig tevens *Grand-électeur*, zooals Mr. Van Houten hem eens geestig genoemd heeft. Hij vereenigt in zich de qualiteiten van een leidend staatsman en van een Amerikaanschen *boss*, van een 'denkend hoofd' en van een *organisateur de la victoire.* Dat Dr. Kuyper zich in 1909 zal *willen* onttrekken aan een Ministerschap, zullen we nu maar aannemen op gezag van zijn orgaan (totdat dit weer een 'reconstructie' brengt ook van deze stellige verzekering). Maar of hij het zal *kunnen* doen, hangt niet alleen van hem af. Indien er in 1909 een strijd wordt gestreden, waarbij de rechterzijde, of althans haar gros, gemanoeuvreerd wordt van de Kanaalstraat uit, indien er quasi voor of tegen het Kabinet, maar op een scherper program dan de Regeeringsverklaring van 1908, wordt gestreden door de anti-revolutionnairen, indien dat scherpere parool van Dr. Kuyper uitgaat, en indien dan juist de anti-revolutionnaire groep het leeuwendeel der winst behaalt, - dan wijst het constitutioneel gebruik zeer zeker Dr. Kuyper aan, zoo niet als vormer van een nieuw (of gereconstrueerd) Ministerie, dan toch als een onmisbaar man in het Ministerie-Heemskerk. De oplossing die voor zoo'n geval reeds in de pers genoemd is, nl. het vormen van een nieuw departement (Onderwijs), zou dan wellicht de makkelijkste zijn.

Ook in 1901 heeft men Dr. Kuyper uit Brussel teruggeroepen en hem beduid, dat hij zich aan de gevolgen van zijn verkiezingsactie niet onttrekken mocht. Deden omstandigheden, als ik zooeven schetste, in 1909 zich voor, Dr. Kuyper zou in gelijke positie komen als in 1901.

Er is dus ook van dit Elba nog wel een terugkeer mogelijk.

Intusschen wekt Dr. Kuyper, buiten de Regeering en buiten de Kamers gebleven, als journalist en politiek leider de rechtsche ontbindingsfermenten rusteloos op. Hij, die een bewind gevoerd heeft, conservatiever dan wij er sinds jaren een beleefden, die alle democratische en progressistische neigingen rechts gedurende vier jaar zoozeer heeft gesmoord, dat er geen meer schijnen te resten; hij, die als Minister de *Vertrauensmann* geweest is van de meest verschillende conservatieven in den lande; hij, die veel radicalisme uit zijn verleden als 'oude plunje' achteloos in den hoek wierp, - hij ving terstond aan, dit Ministerie te vermanen tegen de 'vleiende lip' der oud-liberalen, het te waarschuwen tegen het gevaar van afglijden naar het conservatisme. Nog vóór het Kabinet iets had gedaan. En daarna nòg eens en nòg weer eens.

Acht de politicus, die eenmaal zeide, dat hij christen-democraat was en als christen-democraat hoopte te sterven, 't wellicht nu tijd geworden om ervoor te zorgen, dat althans het tweede deel van die verklaring nog eenmaal waarheid blijke?

Maar met dat stoken tegen het conservatisme wordt minstens één van de drie deelen der rechterzijde losgewrikt uit het geheel. Een deel dat er toch maar vluchtig aangelijmd zit. De christelijk-historischen zijn nooit de meest geestdriftigen voor de rechtsche coalitie-politiek geweest. En zij hebben zich gehaast te verklaren, dat het accoord van 1901 alleen gold voor het uitvoeren van een bepaald regeeringsprogram, zoodat, toen het Ministerie-Kuyper aftrad, dat accoord vanzelf te werken ophield. Er is bovendien reeds lang een niet onbeduidende aantrekkingskracht tusschen deze groep en die van de oud-liberalen. Het anticlericalisme van deze laatste partij is tot nu toe een hindernis op den weg van meer toenadering geweest, maar onoverkomelijk lijkt mij die hindernis toch niet. Ten eerste bevat de oud-liberale groep een niet onbelangrijk oud-conservatief element, bestaande uit de deftige protestanten, voor wie Groen en Lohman en Kuyper te heftig waren, maar die toch van oordeel zijn, dat men zonder godsdienst 'het volk niet kan regeeren.' Ten andere is de heer Lohman zelf door de ervaring, die hij als bondgenoot van Dr. Kuyper opgedaan heeft, in zijn calvinistenfelheid ook wellicht wat afgedempt; van zijn fractie althans ging het clericale initiatief in de laatste jaren nooit of zelden uit. En ten derde is, sedert de laatste onderwijsdiscussiën bij de staatsbegrooting, de mogelijkheid van een *entente* juist in die lastigste quaestie tusschen de christelijk-historischen en de oud-liberalen lang niet uitgesloten. En het is zeer opmerkelijk, dat het denkbeeld van de locaal getinte overheidsschool, geopperd door den heer Lohman onder eenigen bijval van links, óók van den heer Tydeman (die dit denkbeeld trouwens reeds onder het Ministerie-Kuyper had bepleit en daarmee weder eigenlijk een oud idee van Mr. Van Houten had gevarieerd), in *De Standaard* niet dan zuurzoet is ontvangen. Dr. Kuyper's orgaan toch zag er een

gevaar in voor de vrije, bijzondere school. Als op het stuk van het onderwijs, op ‘Het lastige punt’, gelijk de heer P.F. Hubrecht het noemde in zijn vlugschrift van 1901, overeenstemming kan worden verkregen tusschen de christelijk-historischen en de oud-liberalen, dan is de weg nagenoeg vrij gemaakt, die leidt naar deze belangrijke nieuwvorming in onze partijverhoudingen: *een Centrumgroep.*

Hoe meer Dr. Kuyper het anti-revolutionnaire roer weer tot den democratischen koers omlegt, hoe eer hij de Lohman-fractie af zal stooten. Nu zal dat omleggen van dat roer wel niet zoo heel gezwind kunnen gaan. Het is allicht, na vier, na zes zelfs, jaren van een stadig conservatieven koers wat vastgeroest. Maar 't zal zoetjes aan wel gaan. De ‘kleine luyden’ zijn wel zoo lang conservatief gehypnotiseerd, dat het moeite kosten zal hen te wekken. Maar tot den eeuwigen sluimer zullen zij toch nog niet zijn overgegaan. En een hypnotiseur als Dr. Kuyper kan zeer veel - ook als wekker.

Is eenmaal door de vorming van een Centrum-groep, bestaande uit een *centre droit* en een *centre gauche*, die zelfs maar door een beperkte *entente* kunnen samenhangen, uit de rechter- en uit de linkerzijde een stuk uitgelicht, dan is daarmee de ‘antithese’ nog wel niet verdwenen - zal dat ooit gebeuren? - maar dan kan ze onze politiek niet langer meer *beheerschen.*

Of er, naast zoo'n Centrum, dan nog plaats zou wezen voor een, latere, mogelijke vorming van een zuiver conservatieve fractie, wellicht extraheeren uit de ultra-rechtschen van de Katholieken, de christelijk-historischen, de oud-liberalen en de anti-revolutionnairen, ware vermoedelijk vooral afhankelijk van het meerdere of mindere conservatisme van het Centrum. Maar voorloopig zie ik slechts als *mogelijkheid* een Centrumvorming op aanvankelijk zeer bescheiden basis en in een zeer los verband.

Rechts dus zijn er enkele ontbindingsmogelijkheden waar te nemen, zij het ook nog slechts, voor zoover zichtbaar, *buiten* de Kamer.

Hoe staat het links?

De rechterzijde in de Kamer wordt nog steeds tezaam gehouden, zij het ook niet door een vast accoord dan toch door de gewoonte van veel jaren en door eensgezindheid op nog al wat punten, 't zij dan dat die eensgezindheid voortkomt uit gelijkheid van beginsel of uit gelijkheid van practische desiderata, geëgaliseerd door lange coalitietucht. Haar vereenigt bovendien, wellicht zelfs bovenal, ministerieele gezindheid jegens het huidige Kabinet.

De linkerzijde echter mist dat alles nagenoeg geheel. Wel verre van een samengaan uit gewoonte valt links veeleer oneenigheid uit gewoonte te constateeren. Het tegendeel van eensgezindheid is daar traditioneele regel; een ietwat duurzaam samengaan is uitzondering. Gelijkheid van beginsel bestaat ter linkerzijde sinds lang alléén op 't stuk van 't anti-

clericalisme, en gelijkheid van practische desiderata is, indien ze ooit heeft bestaan, al heel lang zoek. Zulk een gelijkheid is in 1905 min of meer verkregen door het program van 21 Januari; doch dat program beklonk slechts tusschen twee van de linksche fracties een accoord - en dan nog wel een tamelijk beperkt accoord. Dat nochtans ook de oudliberalen en de sociaal-democraten zich vrij goedwillig toonden jegens het Kabinet-De Meester, lag zeker minstens evenveel aan hun Kuypervrees als aan hun De Meester-liefde. En thans is evenmin een algemeene anti-ministerialiteit ter linkerzij te speuren. Mogelijk zou zij, vagelijk als een fluïdum, *Unie*-liberalen, vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten kunnen omvloeien; maar uit Mr. Tydeman's woorden na de Regeeringsverklaring en uit de houding van de meerderheid zijner fractie ten aanzien van de noodwet-Sabron is duidelijk gebleken, dat hij en de zijnen dan toch niet van de partij zijn.

Links is de ontbinding dan ook zeer veel verder gevorderd dan rechts. Slechts de oude vrijzinnige waakzaamheid voor onze geestelijke vrijheid is nog iets, dat in de linkerzijde algemeen leeft, onder al haar troepen. Zij is 't eenige, dat nog wat reden van bestaan geeft aan een ‘linkerzijde’, zooals ze thans is saamgesteld. Ter rechterzijde moge geen vast accoord meer bestaan, er heerscht nog tamelijk wat *Deelenverwantschaft.* Naarmate echter de tegenwoordige regeering en de groepen der rechterzijde gematigder optreden, zal links de waakzaamheid tot afweer van het clericalisme verslappen en daarmede ook de laatste samenneiging tusschen de groepen der linkerzijde verdwijnen. En dan zal ‘de linkerzijde’ niets meer wezen dan een naam. 't Wezen zal gestorven zijn, ook als de vorm wellicht nog wat overeind blijft, totdat het *Centre gauche* het *Centre droit* vindt.

De ontbinding links is daarom reeds zoo ver gevorderd, omdat ze in de Kamer zelve zich vertoont. Van de oneenigheden die zich rechts nog slechts in dagbladpolemiek doen merken, vindt men in de pers der linkerzijde tegenhangers bij de vleet. Maar van de deferentie die de rechtsche fracties in de Kamer elkaar betoonen, treft men links niet heel veel aan. De sociaal-democraten sparen niemand - behalve elkander. Maar ook tusschen oud-liberalen en *Unie*-liberalen, doch vooral tusschen eerstgenoemden en de vrijzinnig-democraten, valt er menig scherp of stekelig woord. Tusschen de *Unie*-fractie en de vrijzinnig-democraten schijnt de verhouding beter; doch voor zoover hier nawerking moge te zoeken wezen van het accoord van 21 Januari 1905, dient opgemerkt te worden, dat dit accoord zelf dan toch opgeheven is. Dit is door den heer Treub te Arnhem zóó uitdrukkelijk geconstateerd, dat het haast klonk als sommige van die geadverteerde ontbindingen van firma's, waarbij de eene voormalige vennoot bekend maakt, dat hij met den anderen niets meer te maken heeft.

De ontbindingskrachten zijn dus, potentieel, veel sterker links dan rechts.

Als nu die ontbindingskrachten in ons politieke partijleven verder werken, en ze doen, bij sprongmutatie in de evolutie van onze politiek, als eerste nieuwe vorming zulk een tweeledig centrum ontstaan, als wij zooeven mogelijk vonden, dan zou de oude linkerzijde der vrijzinnigen uiteen gaan vallen in een Centrumfractie, een sociaal-democratische groep en twee staats-socialistische groepen. Dat wil zeggen, dat het liberalisme zou verdwijnen.

Het liberalisme is inderdaad aan 't verdwijnen. De naam wordt nog gedragen door een paar partijen; een andere van gelijke afstamming (de vrijzinnig-democratische) heeft zelfs den ouden naam reeds afgelegd. Maar in elk geval is het liberale *wezen* aan 't verdwijnen.

Het liberalisme in zijn bloeitijd leefde uit tweeërlei gedachte, samen één beginsel vormend: *vooruitgang* door *vrijheid.* De liberale partij was een partij van de vrijheid (tegenover de partijen van het gezag, hetzij kerkelijk, hetzij wereldlijk gezag, gelijk Mr. Cort van der Linden in zijn *Richting en Beleid* zoo juist heeft aangetoond). Maar ze was tevens een partij van vooruitgang. Ze was een progressistische partij, een partij vol durf, vol zelfvertrouwen, ook vol vertrouwen in het volk. Ze had de leiding van den vooruitgang en ze leidde dien vooruitgang door toepassing van de vrijheidsgedachte, kostbaar erfstuk van de Fransche Revolutie.

Maar thans is het liberalisme gehalveerd. Voor zoover het nog leeft uit de vrijheidsgedachte (de oud-liberalen), heeft het geen stuwkracht meer. En voor zoover het nog stuwkracht heeft (de vrijzinnig-democraten), houdt het de vrijheidsgedachte alleen nog tegen het kerkgezag omhoog, niet meer tegen het Staatsgezag. Onze progressisten van liberalen huize zijn staatssocialisten geworden, en onze vrijheidsmannen hebben geen durf meer om vooruit te stuwen. Het ware onbillijk, te beweren dat de progressisten onder de vrijzinnigen, de vrijzinnig-democraten(*), geen oog hebben voor de vrijheid van het individu; maar wel kan men zeggen, dat zij, ten aanzien van de verhouding tusschen de gemeenschap en het individu, principieel staan op een standpunt, dat tamelijk wel tegenovergesteld is aan het oude liberale standpunt. Laat het program van den *V.D. Bond* omtrent het staatssocialistische uitgangspunt misschien nog eenigen twijfel, - hoewel de eisch van verzekeringsdwang al luid genoeg spreekt en in de beginselverklaring te lezen is, dat de Staat niet ‘schoorvoetend’ behoort ‘in te grijpen’, hetgeen politiek-duidelijk, schoon literair nogal bedenkelijk klinkt, - alle twijfel verdwijnt, als men de toelichting heeft gelezen, die Prof. Treub, de tegenwoordige voorzitter van den Bond en zeker wel het wetenschappelijke hoofd van de partij, tot dat program gegeven heeft in zijn *Sociale Vragen.* Vooral in het opstel ‘Liberaal-anarchisten en vrijzinnig-democraten’

(*) Daar de *Liberale Unie* wel op enkele programpunten verschil toont met den *V.D. Bond*, doch geen eigen beginselen heeft en over 't algemeen dezelfde trekken, alleen maar wat minder sprekend, vertoont, kan men haar als *principieel* element in onze politiek voorbij gaan.

komt duidelijk uit, dat de vrijzinnig-democraten wel het geluk van het individu zich als einddoel stellen, maar tot bereiking van dat doel niet hoofdzakelijk de vrije werkkracht van het individu doch evenzeer de dwangwerking van den Staat als uitgangspunt nemen. Prof. Treub geeft de liberale gedachte aldus weer: ieder zoekt zijn eigen belang, ieder kent zijn eigen belang het best, en ieder is het best in staat om dat eigen belang zelf te bevorderen. Dat geeft de liberale gedachte inderdaad vrij zuiver weer, dunkt mij, mits men den nadruk legge op 'het *best*' en dus op de *betrekkelijkheid* van de kennis en het vermogen van het individu. 'Het best'.... dat wil zeggen in 't algemeen, als grond van staatkundige leer, op den langen duur - *beter* dan een ander, hetzij kerk, hetzij Staat, hetzij familie, hetzij gilde of vakvereeniging of wie of wat ook. Dat de *groep* het belang van het individu *wel eens* beter kan inzien dan hijzelf, betwist de liberaal dus niet; wel echter betwist hij, dat men dit als grondregel zou kunnen aannemen. Ieder voor zich - en niemand voor allen. In zoo groot mogelijke vrijheid. Zoo min mogelijk dwang, zoo min mogelijk gezag, zoo veel mogelijk gelegenheid tot *eigen daden*, zoo min mogelijk noodzakelijkheid tot het ontvangen of geven van zoogenaamde *weldaden.*

De liberale gedachte verwerpend, stelt Prof. Treub daar tegenover de vrijzinnig-democratische, die blijkelijk een *normaal-individu* op 't oog heeft en een goed deel van de behartiging der individueele belangen overbrengt op den Staat, als beste kenner en behartiger der belangen van dat normaal-individu. Daarmee plaatsen de vrijzinnig-democraten zich principieel tegenover de liberale idee gelijk zij zich, door verwerping van de klassenstrijdtheorie en van heel het Marxisme, principieel stellen tegenover de sociaal-democraten. Zij zijn staatssocialisten, geen sociaal-democraten; maar socialisten mag men hen nochtans in zoover noemen, als zij aan de *gemeenschap* principieel ongeveer gelijke plaats toekennen als maatschappelijk *agens* als aan het individu. Voor hen moet de gemeenschap niet, zooals in de gedachte der sociaal-democraten, alles regelen, maar toch wel heel wat. De actie van de gemeenschap aanvaarden ook zij, evenals de sociaal-democraten, als iets principieel goeds, niet, gelijk het liberalisme, als een onvermijdelijk doch zoo eng mogelijk in te perken nadeel.

Zij dus, die den progressistischen impuls van het liberalisme hebben overgenomen, hebben de liberale idee van het individualisme laten varen en vervangen door eene goeddeels socialistische idee.

De liberale gedachte van de individueele vrijheid wordt nog ietwat hoog gehouden door de vrij- of oud-liberalen(*). Ietwat, want te dezen aanzien schijnen zij te aarzelen. Niet alleen de houding van hun voorman bij gelegenheid van de behandeling der Visscherijwet geeft aan-

(*) 'Oud'-liberaal schijnt voor vele oud-liberalen een onaangenamen klank te hebben. Waarom? Mr. Van Houten bezigde dien naam reeds in 1876 als benaming van de liberale 'middengroep.'

leiding tot deze uitspraak, maar vooral ook het feit, dat de oud-liberalen noch in hun program noch op andere wijze vierkant front gemaakt hebben tegen den meest kenmerkenden eisch van het staats-socialisme: de dwangverzekering. Het is waar, dat een zeer beduidende uiting van zoodanig verzet gedaan is door den secretaris van den vrij-liberalen Bond, den heer Ter Spill; maar zij kwam geheel voor zijn eigen rekening en heeft nog volstrekt geen officieele bekrachtiging gevonden. De tegenkanting welke, ter jongste Bondsvergadering, de poging van enkele leden heeft ondervonden om nu eindelijk eens den Bond positie te doen kiezen in de verzekeringsquaestie, duidt er op, dat de aarzeling nog allerminst is verdwenen en dat de oud-liberalen op dit meest bedreigde punt den staats-socialistischen aanval tegen de liberale idee nog niet krachtig durven te keeren.

Maar hun aarzeling in 't verdedigen van de vrijheidsidée hangt trouwens samen met hun armoede aan progressieve gedachten. Mr. W.H. de Beaufort mocht wel, ter Bondsvergadering, terecht betoogen, dat zij die niet alles opeens wenschen, die wat tijd van bezinking willen tusschen verschillende hervormingsmaatregelen, - 'Zelfs de verstandigste daad heeft een oogenblik van consolidatie noodig' zei A.C. Wertheim eens, - daarom nog geen tegenstanders van vooruitgang behoeven te zijn; maar als zij louter naar dit *negatieve* beginsel kijken, kunnen ze toch nimmer *stuwers*, nimmer *leiders* van den vooruitgang wezen. Dat progressistische element nu, dat eigen stuwbeginsel, dat de liberalen tot de hervormers maakte van 1848 en hen lang nog, tot in de jaren '80, de leiding deed behouden van den vooruitgang, dat is bij de oud-liberalen zoek geraakt. En vandaar dat zij, geen eigen stuwkracht hebbend, het dringen in verkeerde richting van de staatssocialisten niet krachtig kunnen weren. Voor de goeddeels verkeerde progressie-eischen der vrijzinnig-democraten weten zij niets in de plaats te stellen.

Welke eigen eischen een waarlijk liberale partij, een partij *van vooruitgang door vrijheid*, zooals de oude liberale partij geweest is, zou kunnen formuleeren, hoe een liberaal program er uit zou kunnen zien, dat moet ik voor een volgende gelegenheid bewaren. Ik wil alleen wel zeggen, dat m.i. zoodanig program zoowel zou moeten gegrond zijn op Mr. Van Houten's 'Hebt uws naasten vrijheid als uwe eigene lief' als op Prof. Treub's formule van de 'gelijkmaking van ontwikkelingsvoorwaarden.' Het zal de lijfrentebank van Mr. Van Houten moeten bevatten èn het staatserfrecht van Prof. Treub èn de studiebeurzen van het vrijzinnig-democratisch Program èn de *Tax-and-Buy-Policy*, die de heer Stoffel in zijn interessant boekje over den Middenstand aanbeveelt en die hij trouwens reeds heeft kunnen vinden in Mr. Van Houten's Onteigeningsontwerp. Maar met dat alles zal men er nog niet zijn. Wat er nog bij zou moeten, hoop ik bij de volgende gelegenheid te verduidelijken.

Thans wilde ik er alleen op wijzen, dat het liberalisme dreigt te

verdwijnen, of althans dat het zich zoover heeft teruggetrokken in de slagorde der partijen, dat het, van de eerste plaats, reeds op de derde is gekomen, waar het niet meer waagt dan de oude vrijheidsvaan nog, ietwat aarzelend, omhoog te heffen.

Wij beleven een zeer ernstig oogenblik in onze politieke geschiedenis.

Bijna een eeuw lang heeft het liberalisme, onder de vaan der vrijheid, den vooruitgang op elk gebied des levens geleid.

Het heeft, staande op den bodem van de Fransche Revolutie, de geestelijke bevrijding van het gansche volk en de politieke en economische emancipatie van den derden stand veroverd bij de Grondwetsherziening van 1848. Hoe roemde het destijds op zijn jongen durf! Toen in 1858 iemand in *De Tijdspiegel* eens schamper dorst te schrijven over de daden van 1848, greep onmiddellijk een liberaal naar de pen om te betuigen, dat hij (Gerard Keller) daar trotsch op was.

Het heeft daarna gestadig gearbeid aan de politieke ontvoogding van den vierden stand en, vooral door de afschaffing van het coalitieverbod en voorts op 't stuk van belastingen, tamelijk wat gedaan aan de economische emancipatie van dien stand. Het eerste doel is met de Kieswet-Van Houten bereikt, of nagenoeg bereikt.

Maar het tweede doel ligt nog zeer verre.

Dàt, en daarnevens de emancipatie van de vrouw, is wat er groots, zéér groots, nog voor een liberale progressiepartij te doen zou vallen.

Maar het schip van 't liberalisme heeft geen gang meer. Niet alleen de sociaal-democraat, maar ook de staatssocialist stoomt ver vooruit. Op het oud-liberale vaartuig waait de vrijheidsvlag halfstok. En de kapitein die op de brug staat, roept niet meer naar de machinekamer, als weleer zijn voorgangers: ‘Volle kracht vooruit!’ 't Is ‘Halve kracht!’ of hoogstens ‘Zacht-aan vooruit!’ - en telkens ‘Stop!’ daartusschen.

Het liberalisme dreigt te komen op het standpunt, dat door een der liberale corypheeën eens als het meest onmogelijke is aangeduid: op het standpunt van den *tevreden* liberaal.

De leiding van den vooruitgang gaat allengs over van het liberalisme naar het socialisme. De vrijheidsidee wordt vervangen door de desnoods-dwang-idee, de wensch van het individu door het belang van de gemeenschap.

Dat teekent een uiterst belangrijk moment in onze ontwikkeling.

Of het nog mogelijk is, dat het liberalisme de leiding van den vooruitgang of althans een deel van die leiding herneemt?

Nu of nooit. Maar ik vrees - nooit.

Nu of nooit.... omdat het oogenblik thans zoo gunstig is voor een politiek *recueillement*, voor een met-zichzelf-in 't gericht-treden. De ontbindingsfermenten, die juist ter linkerzijde thans krachtiger werken dan sinds 1894 ooit viel waar te nemen, hebben daar alle verbonden, alle *ententes,* alle verdraagzaamheidsnoodzakelijkheden zelfs, doen wijken en verdwijnen. Evenals in 't begin der Kuyperiaansche periode is er voor

de groepen links, meer nog dan voor die rechts, een tijd gekomen, waarin zij voor de mogelijkheid van nieuwe, vrije positiekeuze staan. De tijd is thans zelfs nog veel gunstiger; want de gematigde gedraging van het Ministerie-Heemskerk drijft de groepen links tot nu toe niet te zamen en de vorming van de oud-liberale groep heeft links een zuivering gebracht, die destijds nog niet in die mate waar te nemen was.

Tot Juni 1909 heeft het liberalisme nog een kans. Vermoedelijk de laatste die het van de historie ooit zal krijgen.

Maar ik vrees wel, dat het niet meer in staat is om de geboden gelegenheid aan te grijpen. Er zijn wel enkele sporadische uitingen, als die van den heer Stoffel, waaruit blijkt dat hier en daar gevoeld wordt, hoe noodzakelijk een herleving van de *liberale durf* toch is, hoe verheugelijk de vorming van een 'sociaal-liberale' partij zou wezen (de naam is van den heer Stoffel), maar dat blijft alles buiten het kader van onze politieke partijen. De oud-liberalen, staande voor de keuze tusschen het hervatten van den liberalen opmarsch voorwaarts of het naderen tot de christelijk-historischen, schijnen eer naar 't laatste dan naar 't eerste te neigen, of althans meer voor dat laatste zich geschikt te hebben gemaakt. En een gansch *nieuwe* partij? Wie stampt die in een jaar tijds uit den grond?

Het antwoord kan niet veel meer dan een verzuchting zijn als die, waarmee een onlangs verschenen boekje(*) van een anonymus besloten werd:

'Kon dan Thorbecke weer verschijnen! Of ware Van Houten weder jong en onbevooroordeeld!'

C.K. ELOUT.

(*) Het democratisch beginsel, en zijne verwezenlijking en toepassing in den Nederlandschen Staat. (P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam).

Staatsexploitatie van spoorwegen.

De motie van dr. Bos e.a., waarbij de wenschelijkheid werd uitgesproken om Staatsexploitatie op de Nederlandsche spoorwegen in te voeren, werd door de Tweede Kamer op 26 Mei j.l. met 46 tegen 39 stemmen verworpen; die van den heer Nolens, waarbij dringend noodig werd verklaard de overweging van de vraag: of voortzetting van het thans gevolgd beleid betreffende spoorwegen wenschelijk is, werd met 71 tegen 13 stemmen aangenomen.

Dat wil dus zeggen, om in spoorwegtaal te spreken, dat besloten is den gereedstaanden trein met bestemming naar Staatsexploitatie niet te doen vertrekken, maar op een zijspoor te plaatsen.

Waar de trein intusschen niet werd opgeheven, en de door de voorstanders van Staatsexploitatie ter sprake gebrachte aangelegenheid mitsdien aan de orde blijft, schijnt het zijn nut te kunnen hebben op enkele opmerkingen, waartoe de kennisneming der over de motie gevoerde beraadslagingen aanleiding geeft, de aandacht te vestigen.

De bewering schijnt geoorloofd, dat al hetgeen over deze aangelegenheid werd gesproken, is samen te vatten in dezen syllogismus:

De tegenwoordige toestand op spoorweggebied kan niet onveranderd blijven.

Afdoende verbeteringen daarin aan te brengen is onmogelijk.

Derhalve is invoering van Staatsexploitatie noodzakelijk.

Uit hetgeen door de voorstanders en door verschillende tegenstanders werd aangevoerd, en niet het minst uit de aanneming van de motie Nolens, mag naar het mij voorkomt worden opgemaakt, dat de major van den syllogismus vrij algemeen, ook door de Regeering, als bewezen of althans als zeer waarschijnlijk wordt aangemerkt.

De minor daarentegen werd door de meerderheid onbewezen geacht en de juistheid der conclusie dientengevolge door haar ontkend.

Erkend moet worden, dat bewijsgronden ten voordeele van den minor niet of slechts ter loops zijn aangevoerd. Te verwonderen is dit niet. Stelt men zich toch op het standpunt van de voorstanders der motie Bos, dan is zoodanig bewijs ook niet noodig. Indien, gelijk zij meenen, Staatsexploitatie het eenig mogelijke is, dan behoeft uit den aard der

zaak over andere middelen tot wegneming van bestaande gebreken niet gesproken te worden.

Nu echter de meerderheid, zelfs al erkent zij die gebreken, de mogelijkheid van het tot stand komen van minder ver strekkende regelingen, waardoor afdoende verbetering zal worden aangebracht, blijkbaar niet uitgesloten acht, mag het wenschelijk heeten hieromtrent nog een en ander in het midden te brengen.

Het zal intusschen noodig zijn, daarbij ook op de tegen den tegenwoordigen toestand bestaande bezwaren terug te komen. Kortheidshalve wensch ik mij tot enkele hoofdpunten te bepalen.

1. Aan eene Commissie, waarvan ik de eer had deel uit te maken, was opgedragen een antwoord te geven op de vraag:

welke bezwaren tegen de spoorwegovereenkomsten van 1890 blijkens de verkregen ondervinding bestaan, en door welke regeling, met behoud van de particuliere exploitatie, die bezwaren zouden kunnen weggenomen worden?

Aan die opdracht is door de Commissie voldaan door de indiening van een rapport d.d. 28 December 1906.

Zoolang dat rapport niet aan de Staten Generaal is overgelegd, mogen de daarin opgesomde bezwaren, resp. de door de Commissie aangegeven middelen tot wegneming daarvan, uit den aard der zaak hier niet besproken worden.

Intusschen ligt de onderstelling voor de hand, dat de Commissie verschillende veranderingen in de bestaande overeenkomsten noodig geacht en in overweging gegeven zal hebben, en dat er daaronder eenige zullen zijn, die sterk ingrijpen in sommige hoofdbeginselen, welke aan die overeenkomsten ten grondslag liggen.

Door den heer mr. Treub werd op overlegging van dat rapport aangedrongen. Mocht aan dit verzoek gevolg worden gegeven, dan zal de kennisneming van dat in allerlei, soms kleine bijzonderheden afdalend stuk den lezer niet onwaarschijnlijk al spoedig de verzuchting ontlokken: Taaie lectuur!

Wat hiervan ook zij, het rapport bevat verschillende gegevens, welke de juistheid van de hierboven gestelde praemissen tot zekere hoogte bevestigen. Of het daardoor geleverd bewijs voldoende is te achten, is eene vraag, waarop een antwoord zal zijn te geven, wanneer het stuk openbaar is gemaakt.

2. Door eenige leden werd als een bezwaar tegen den tegenwoordigen toestand aangevoerd: de ondermijning van een der hoofdbeginselen, welke aan de bestaande overeenkomsten ten grondslag liggen.

Bij het opmaken dier laatste werd n.l. uitgegaan van de stelling, dat het onmogelijk is in eene aangelegenheid als de onderwerpelijke alle kwesties die zich bij de uitvoering zullen voordoen te voorzien, resp. te regelen,

en dat het daarom noodzaklijk was de naasting - om eene in verschillende redevoeringen voorkomende uitdrukking te bezigen, - als een zwaard van Damocles boven het hoofd der Spoorwegmaatschappijen op te hangen.

Dit 'damocleeren' - ook dit woord is van parlementairen oorsprong - wordt echter moeielijk, eensdeels doordien de exploitatie van vele aan derden toebehoorende, door de Spoorwegmaatschappijen gepachte spoorwegen eindigt op den dag, waarop deze laatste zullen genaast worden, zonder dat iets omtrent de voortzetting der exploitatie bepaald is, - anderdeels door de zoogenaamde kwestie van het spoorwegpersoneel, welke steeds ingewikkelder wordt.

Het is mij niet gelukt, in al hetgeen gezegd werd iets te vinden, waaruit is af te leiden, dat dit bezwaar tegen hetgeen plaats vindt, wordt ontkend.

Over de mogelijkheid om dat weg te ruimen, zal hieronder nader worden gehandeld. Te dezer plaatse worde alleen op het volgende gewezen.

Verscheidene aan derden toebehoorende spoorwegen worden thans, inzonderheid door de H.S., geëxploiteerd ingevolge een door de Regeering goedgekeurd exploitatie-contract. Hoe zullen echter de beide daarbij betrokken partijen door de Regeering te bewegen zijn die regeling, thans reeds, aan te vullen met bepalingen omtrent hetgeen geschieden zal, wanneer aan dat contract, door naasting der groote Spoorwegmaatschappijen, een einde komt? Geen van beide heeft daarbij eenig belang; veeleer het tegendeel. Het tot stand komen van zulke bepalingen wil mij dan ook vrij wel onmogelijk voorkomen, tenzij de naasting aanstaande is.

Omgekeerd echter mag eene naasting haast ondenkbaar heeten, zoolang niet vaststaat, op welke wijze de hier bedoelde spoorwegen voortaan zullen geëxploiteerd worden. Geen voorstel om bijv. de H.S. te naasten zou toch kans van slagen hebben, tenzij vaststaat, dat de geregelde exploitatie van de lijnen Apeldoorn - Salzbergen, Zutphen - Winterswijk, de G.O.L.S. enz. na de naasting ook zelfs geen dag zal onderbroken worden.

Men blijft te dezen in een kring ronddraaien. Naasting is onmogelijk, zoolang omtrent de toekomstige exploitatie van verschillende, niet naastbare spoorwegen geene regeling getroffen is; en deze laatste regeling is op hare beurt onmogelijk, zoolang de naasting der groote Spoorwegmaatschappijen niet vaststaat.

Dit weten de laatste ook wel, en die wetenschap maakt, dat de draad waaraan het zwaard van Damocles hangt, in haar oog een vrij stevige staaldraad is.

Deze moeielijkheid is, naar het mij voorkomt, niet anders op te lossen dan door de naasting te proclameeren, ook al wordt het voornemen om eene daartoe strekkende wet in te dienen nog niet officieel ter kennis van de Maatschappijen gebracht. Immers dan zal het belang van de eigenaars der hierbedoelde lijnen hen noopen de maatregelen

te treffen, welke noodig zijn om de exploitatie van hunne spoorwegen ook in de toekomst te verzekeren.

3. Een derde bezwaar tegen den tegenwoordigen toestand is de kwestie van het spoorwegpersoneel.

Waar die bij de beraadslagingen herhaaldelijk ter sprake kwam, doch niet nader werd omschreven, schijnt het niet te onpas na te gaan, waarin deze kwestie eigenlijk bestaat.

Naar dezerzijdsche meening leiden de omtrent het personeel thans bestaande bepalingen tot vierderlei moeielijkheden.

Vooreerst zal de Staat, ingevolge art. 63 der spoorwegovereenkomsten, na de naasting al de voor den werkgever soms vrij bezwarende dienstvoorwaarden hebben na te leven, welke krachtens het Koninklijk Besluit van 7 April 1903 St. 96 door den Minister van Waterstaat zijn en zullen worden vastgesteld.

In de tweede plaats zal de Staat, bij naasting, hebben over te nemen het personeel, hetwelk thans werkzaam is op de hierboven sub 2 bedoelde spoorwegen, welke door den Staat misschien niet in exploitatie zullen genomen worden, - veilig mag gelezen worden: op de tegenwoordige voorwaarden niet *kunnen* overgenomen worden.

In de derde plaats zal de Staat, bij naasting, de op de Spoorwegmaatschappijen rustende verplichting betreffende het pensioneeren van haar personeel en van hunne weduwen moeten overnemen, onverschillig of het daarvoor benoodigde in voor dat doel bijeengebrachte fondsen al dan niet aanwezig is.

Eindelijk bestaat ernstige twijfel omtrent de rechtsgeldigheid van het reeds genoemd K.B. 1903, voorzoover daarbij is bepaald, dat de voorwaarden waaronder het spoorwegpersoneel dienst doet, door den Minister van Waterstaat zullen zijn goed te keuren, resp. vast te stellen.

In hoeverre wordt nu de juistheid der in den aanhef dezes gestelde praemissen door de genoemde bezwaren bevestigd? -

Wat het eerste betreft, luidt het antwoord als volgt:

Verwacht mag worden, dat de Minister van Waterstaat wel geene dienstvoorwaarden zal goedkeuren, waarvan de naleving door den Staat, na naasting, moeielijk of onmogelijk zoude zijn. Intusschen is het gevaar dat zoo iets geschieden zal, toch niet geheel uitgesloten. Een volmaakte regeling dier voorwaarden is niet denkbaar. Tot moeielijkheden zullen de daarin voorkomende bepalingen altijd aanleiding geven.

Maar het groote bezwaar tegen hetgeen in deze thans als recht geldt, is, dat de Minister van Waterstaat daardoor de bevoegdheid heeft verkregen om, zonder medewerking van één van de drie takken der Wetgevende Macht, aan den Staat enorme geldelijke lasten op te leggen.

Vóór 1905 bestond geen stellige verplichting van den Staat om het spoorwegpersoneel, nà naasting, te pensioneeren. Door de goedkeuring

in dàt jaar van de in de dienstvoorwaarden voorkomende bepaling: dat het spoorwegpersoneel op zekere pensioenen aanspraak heeft, is die verplichting thans aan den Staat opgelegd. De Minister de Marez Oyens had den moed de verantwoordelijkheid daarvoor op zich te nemen, doch wat hij deed, is, ni fallor, volkomen te verdedigen. Immers, indien de Staat door naasting de Spoorwegmaatschappijen in de onmogelijkheid stelt om hare op dit punt tegenover het personeel aangegane verplichtingen na te komen, dan is hij, volgens alle regelen van billijkheid, tegenover dat personeel ook verplicht die verbintenis der maatschappijen over te nemen. Voorts mag, naar het schijnt, ondersteld worden, dat genoemde, ter zake bij uitstek deskundige Minister, indien de gelegenheid daartoe hem gelaten ware, niet zou hebben nagelaten de gevolgen van de door hem genomen beslissing te regelen.

Doch die nadere regeling is achterwege gebleven.

Wat in deze is gebeurd, levert het voldingend bewijs op, dat de Minister van Waterstaat de macht heeft om den Staat voor groote bedragen geldelijk te verbinden. Waar verder de onderstelling voor de hand ligt, dat veranderingen in de tegenwoordige pensioenregelingen, althans van de S.S., niet kunnen uitblijven, zullen derhalve aan den Staat, zonder medewerking of goedkeuring der Wetgevende Macht, opnieuw verplichtingen kunnen opgelegd worden, waarvan de waarde op meerdere millioenen te stellen is (Voor S.S. alleen bedraagt die volgens het laatste jaarverslag 1907 ruim *f* 7,600,000).

Ten opzichte van de bedenking dat de Staat, indien hij de exploitatie van door de Spoorwegmaatschappijen gepachte, aan derden toebehoorende spoorwegen niet overneemt, niettemin het daarop werkzaam personeel in Rijksdienst zal moeten nemen, werd door den Minister medegedeeld, dat, volgens van den Landsadvocaat ingewonnen advies, dergelijke verplichting niet bestaat, indien dat personeel bij de onderneming welke die spoorwegen in het vervolg zal exploiteeren, in dienst blijft. Terecht werd daarop reeds geantwoord, dat laatstgenoemde ondernemingen volkomen bevoegd zijn te weigeren dat personeel in haren dienst te nemen en, in het bijzonder, om de loonen enz. te blijven betalen tot de bedragen, waarop de betrokken beambten wegens langdurigen dienst aanspraak zullen hebben verkregen.

De Staat loopt mitsdien de kans, dat hij een gedeelte van dit personeel in zijn dienst zal moeten nemen en zal, zelfs waarschijnlijk, een deel van hunne bezoldigingen voor zijne rekening dienen te nemen.

Omtrent de vraag of deze moeielijkheid door een nadere regeling met de betrokken ondernemingen zal zijn op te lossen, worde verwezen naar hetgeen hierboven sub 2°. is opgemerkt. Ook op dit punt schijnt zulks onmogelijk, zoolang het niet zeker is, dat aan de tegenwoordige exploitatie dier gepachte lijnen, door de naasting der exploiteerende maatschappij, een einde zal komen.

De derde en voornaamste bedenking, waartoe de kwestie van het spoorwegpersoneel leidt, is de pensioenkwestie.

Aan de bespreking daarvan moge ééne opmerking voorafgaan en wel deze, dat ze in geenen deele het personeel zelf raakt. De rechten van dat personeel op pensioen staan door de getroffen regelingen vast; de betaling daarvan, ook na de naasting, is volkomen verzekerd.

Wat echter niet is uitgemaakt, is de vraag: door wien van beide partijen, den Staat of de Spoorwegmaatschappijen, na de naasting zullen zijn te betalen de pensioenen der spoorwegambtenaren, resp. het deel daarvan hetwelk strekt tot vergelding der diensten, welke door dat personeel uitsluitend aan de Maatschappijen bewezen zijn?

Op elk ander gebied dan wanneer er sprake is van pensioenen van Rijks-ambtenaren, is het antwoord op die vraag niet twijfelachtig. Ten eenemale verkeerd toch mag elke regeling heeten, waarbij hij, aan wien persoonlijke diensten bewezen zijn, de verplichting om die te vergelden zou overdragen aan zijn opvolgers of rechtverkrijgenden, die immers onder gegeven omstandigheden, het nakomen van dergelijke verplichtingen zouden kunnen of misschien moeten weigeren.

Dit laatste is intusschen op den Staat, en op de door hem verleende pensioenen, niet van toepassing. Immers mag verwacht worden, dat de Staat ook in de verre toekomst de volgens de wet verleende pensioenen zal kunnen en willen betalen. Daarom bestaat geen bezwaar de naleving der ten deze op het tegenwoordige geslacht rustende verplichtingen aan het volgende over te laten.

Toch heeft de Staat op dit punt niet al te groote lasten aan het laatste willen opleggen. Bijna de helft van hetgeen het pensioneeren der burgerlijke ambtenaren kosten zal, wordt door deze zelve opgebracht; een weduwen en weezenfonds is door den Staat in het leven geroepen, waarvan de bezittingen en inkomsten groot genoeg zijn om aan al de daarop gelegde verplichtingen te voldoen.

Op welke wijze nu is de zoo even gestelde vraag door de groote Nederlandsche spoorwegmaatschappijen beantwoord?

Bij dat antwoord gaan de beide maatschappijen van dezelfde grondgedachte uit. Volgens haar zullen de spoorwegen, evenals de Staat, altijd in wezen blijven en zullen de tegenwoordige exploitanten derhalve altijd een opvolger of rechtverkrijgende hebben, aan wien de last om de aan den voorganger bewezen diensten met pensioen te vergelden, althans ten deele, zal mogen opgedragen worden.

Doch bij de bepaling van het gedeelte van dien last, hetwelk door de thans levenden behoort gedragen te worden, loopen de zienswijzen der beide maatschappijen sterk uiteen.

Aan de Exploitatie-maatschappij mag de lof niet onthouden worden, dat zij, immers tot dusverre, niet geschroomd heeft het door den Staat gegeven voorbeeld op onbekrompen wijze na te volgen. Een belangrijk

deel der pensioenlasten is op de schouders gelegd van het tegenwoordig geslacht, in den vorm van jaarlijksche bijdragen welke door aandeelhouders en ambtenaren in een pensioenfonds gestort en rentegevend gemaakt worden. Volgens berekening zal het gekapitaliseerd bedrag dier bijdragen, misschien op een paar millioen gulden na, voldoende zijn om de betaling van alle pensioenen, waarop wegens aan de maatschappij bewezen diensten aanspraak is en zal worden verkregen, te verzekeren.

Doch de bijdragen van aandeelhouders zullen uit den aard der zaak ophouden op den dag, waarop de Exploitatie-maatschappij genaast wordt. En indien alsdan de Staat de betaling daarvan niet mocht voortzetten, dan zullen de volgende balansen van het fonds aanwijzen, dat de geldelijke waarde van de daarop rustende verplichtingen die van de bezittingen en inkomsten met eenige millioenen te boven gaat.

Wat de Exploitatie-maatschappij in deze gedaan heeft, komt in het wezen der zaak op het volgende neder. Zij heeft een pensioenfonds in het leven geroepen, dat (ongeveer) groot genoeg is om alle aan haar bewezen diensten met pensioen te vergelden; doch een gedeelte van dat fonds bestaat uit een wissel, betaalbaar op den dag der naasting, dien de Maatschappij op den Staat trok, in de verwachting dat deze de betaling daarvan niet zal weigeren.

Al was de Maatschappij tot de afgifte van dergelijken wissel niet bevoegd, zij deed dat op eene wijze, waarop volkomen de spreuk van toepassing is: in magnis voluisse sat est, en er zal dan ook, naar het mij voorkomt, door den Staat wel geen bezwaar gemaakt worden den wissel te honoreeren.

Maar zoodanig bezwaar kan elk oogenblik ontstaan.

De Exploitatie-maatschappij kan door niemand verplicht worden hare tegenwoordige bijdrage in het fonds te storten, en de twijfel schijnt gerechtvaardigd, of zij met die storting onder alle omstandigheden zal blijven voortgaan, - in het bijzonder wanneer, zooals waarschijnlijk is, de pensioenlasten verzwaard en hare bijdragen, in verband daarmede, verhoogd zouden behooren te worden. Het bedrag van den wissel zou dientengevolge belangrijk kunnen stijgen.

Nu de Staat echter in 1905 op zich heeft genomen den op hem getrokken wissel, hoe groot die ook zijn moge, te betalen, mag eene regeling van wat de maatschappij harerzijds op dit punt zal mogen en moeten doen, niet langer uitblijven.

Met de pensioenkwestie bij de Hollandsche Spoorwegmaatschappij is het minder goed gesteld. De pensioenen van het personeel worden betaald, ten deele uit een fonds waarvan de bezittingen en inkomsten bijna zeker niet voldoende zijn om alle daarop gelegde verplichtingen na te komen, voor een ander deel uit de opbrengsten der exploitatie.

De wissel tot betaling van door haar toegezegde pensioenen, dien

deze Maatschappij op den Staat trok, is dus belangrijk grooter dan die door de Exploitatie-maatschappij werd afgegeven.

Hoe groot het bedrag daarvan kan zijn, wordt thans naar het schijnt onderzocht. Het antwoord daarop mag uit een wetenschappelijk oogpunt misschien zeer interessant zijn. Doch waar sedert 1905 vast staat, dat de wissel bij naasting door den Staat zal moeten betaald worden, schijnt het uit een praktisch oogpunt voorloopig voldoende - doch ook noodig - onverwijld maatregelen te nemen, opdat het bedrag daarvan voor het vervolg niet meer dan noodig toeneemt. M.a.w. met de Hollandsche Spoorwegmaatschappij zal eene regeling zijn te treffen, waarbij wordt uitgemaakt, welke geldelijke opofferingen die maatschappij zich voor het vervolg in deze aangelegenheid zal hebben te getroosten. Het gaat toch inderdaad niet aan, dat de pensioenlasten, waarvan de tegenwoordige waarde op niet veel minder dan op 14 pCt. van het totaal der tractementen te stellen is, door de Hollandsche Spoorwegmaatschappij jaar in jaar uit, op enkele procenten na, op de rekening van den Staat geschreven worden.

Met het bovenstaande schijnt de eerste der in den aanhef gestelde praemissen alleszins voldoende bewezen te zijn. Verandering in de op het pensioenwezen van het spoorwegpersoneel bestaande bepalingen is stellig noodig. Met gerustheid mag zelfs beweerd worden, dat geen der Ministers en geen enkel lid der Staten-Generaal, die in 1890 aan de tegenwoordige spoorwegovereenkomsten hunne stem hebben geschonken, dit zouden gedaan hebben, indien daarin het beding had gestaan, hetwelk na 1905 feitelijk daarvan deel uitmaakt, het beding n.l. dat:

de Staat bij naasting de pensioenen zal betalen, die de Spoorwegmaatschappijen aan hare ambtenaren en hunne weduwen en weezen zullen hebben toegezegd.

Zoodanig beding ware toch in flagranten strijd geweest met een der hoofdbeginselen van die contracten. Daarin is met haast minutieuse zorg ervoor gewaakt, dat de Regeering, ten aanzien van hetgeen de Staat bij naasting te betalen zal hebben, de koorden van de beurs in handen houdt. Geen wachthuisje mag gebouwd, geen gulden mag voor verbetering besteed worden, tenzij met goedvinden van den Minister. Hoe ware daarmede te rijmen geweest, hetgeen thans inzake de pensioenkwestie recht is geworden!

Wat nu de stelling betreft, dat de bezwaren waartoe de pensioenkwestie aanleiding geeft, door verandering der spoorwegovereenkomsten onmogelijk zijn weg te nemen, zoo moet erkend worden, dat het bewijs daarvoor op mathematische gronden niet te leveren is.

In theorie is de mogelijkheid zeker niet uitgesloten, dat tusschen den Staat en de Spoorwegmaatschappijen alsnog een overeenkomst gesloten

wordt, waarbij de rechten en verplichtingen van beide partijen ten opzichte van de betaling der pensioenlasten behoorlijk worden geregeld. Doch dit zal véél geld kosten en de Maatschappijen kunnen dat niet verschaffen. De Staat zal derhalve in een of anderen vorm het leeuwendeel dier lasten voor zijn rekening moeten nemen, en dit zal eene waarde van vele millioenen gulden vertegenwoordigen.

Op praktisch gebied lijkt het echter onmogelijk, dat de Wetgevende Macht aan het brengen van een zoodanig geldelijk offer ooit hare goedkeuring zal schenken, tenzij tegelijkertijd ook de andere bezwaren waartoe de spoorwegovereenkomsten aanleiding geven, worden weggenomen. Art. 20 worde herzien; de afschrijvingen behooren beter geregeld te worden; de vrijheid der maatschappijen betreffende het bepalen van vrachtprijzen zal zijn te beperken; het zwaard van Damocles moet weder aan een draad opgehangen worden; de moeielijkheid van het personeel op gepachte spoorwegen dient uit den weg geruimd enz. enz.

Dat al deze en meerdere veranderingen, waarvoor de Staat zal hebben te betalen, want de Maatschappijen kunnen geen geld missen, in de overeenkomsten zouden kunnen aangebracht worden, is inderdaad ondenkbaar, en op dien grond mag de minor van den syllogismus, reeds uitsluitend wegens hetgeen in zake de regeling der pensioenkwestie te doen staat, mede als bewezen aangemerkt worden.

Eindelijk valt nog iets te zeggen over de onzekerheid betreffende de rechtsgeldigheid van het Koninklijk Besluit 1903, volgens hetwelk de dienstvoorwaarden voor het spoorwegpersoneel door den Minister van waterstaat zullen zijn goed te keuren, resp. vast te stellen.

Door den heer mr. de Savornin Lohman is betoogd, dat die onzekerheid eer een voordeel dan een nadeel is te noemen, daar zij de Regeering zal weerhouden op deze netelige aangelegenheid verder dan hoog noodig in te gaan.

Dit moge op zichzelf juist zijn, doch daarbij wordt, naar het mij voorkomt, de eigenlijke reden van bestaan van het meergenoemd Besluit over het hoofd gezien.

Het motief waarom dat Besluit in het leven werd geroepen, was om, door verschillende maatregelen waarvan het goedkeuren der dienstvoorwaarden er een was, eene herhaling van de spoorwegstaking van 1903 te voorkomen.

Stelt men zich op het standpunt, dat deze regeling in haar geheel beschouwd zóó goed is, dat eene herhaling van het in 1903 gebeurde daardoor ten allen tijde zal worden voorkomen, dan is er inderdaad voor hetgeen de heer Lohman aanvoerde, veel te zeggen.

Maar het schijnt minder juist, bij de beoordeeling der rechtsgeldigheid van het Kon. Besluit in kwestie, alleen van dat standpunt uit te gaan.

Vóór 1903, ja zelfs tot enkele dagen voor de spontane uitbarsting op 30/31 Januari 1903, werd eene staking van het spoorwegpersoneel

zelfs veel meer onwaarschijnlijk geacht dan nu. Gegronde redenen voor eene zóó krasse beweging waren niet bekend en zijn bij de later gevoerde enquête ook niet voor den dag gekomen. Het was, als gezegd, een spontane uitbarsting van een klein gedeelte van het personeel, die door niemand was voorzien. Zij was geheel onvoorbereid, en zij die zich in alle haast tot leiders der beweging opwierpen, beijverden zich dan ook, daaraan zoo spoedig mogelijk een einde te maken.

De mogelijkheid nu van eene herhaling schijnt derhalve volstrekt niet uitgesloten; maar wanneer dergelijke toevallige staking andermaal mocht uitbreken, dan ligt de onderstelling voor de hand, dat het verder verloop der zaak een geheel ander zal zijn. Partijen zullen wellicht verrast worden; onvoorbereid zullen zij niet meer zijn.

De Regeering zal harerzijds trachten de gestoorde orde te herstellen, maar zij zal daarbij uit den aard der zaak moeten handelen in overeenstemming met de Spoorwegmaatschappijen.

Wat heeft echter hetgeen in Januari en Februari 1903 is gebeurd, omtrent die overeenstemming geleerd?

Tegenover den plotselingen aanval, die aanvankelijk uitsluitend tegen de Holl. spoorwegmaatschappij gericht scheen, wisten de Spoorwegbesturen niet, wat zij van de Regeering te wachten hadden, terwijl de laatste in onzekerheid verkeerde, of zij tegenover de maatschappijen wel mocht optreden gelijk later - na onderling overleg - is geschied. Geen wonder dat de aanval gelukte, al had die aanvankelijk slechts onbeduidende resultaten.

In deze verhouding nu van de beide Machten, welke bij eene eventueele staking wederom zullen hebben samen te gaan, is geene verandering gekomen. Gesteld, dat eene staking andermaal uitbreekt, dan zullen Regeering en Spoorwegmaatschappijen opnieuw in het onzekere verkeeren omtrent hetgeen ieder van haar vermag te doen. Tusschen beide zal lang en veel moeten onderhandeld worden over hetgeen zal behooren te geschieden ter tegemoetkoming aan de eischen van het personeel, en vooral over hetgeen in verband daarmede tusschen Staat en Maatschappijen zal zijn overeen te komen. Daarentegen zijn zij, die de staking organiseerden of leiden, op alles voorbereid, en bij stakingen is het weinig gebruikelijk aan de wederpartij voor het nemen van eene beslissing lange termijnen toe te staan.

Deze gebeurlijkheid schijnt juist een zeer sterk argument te zijn voor de bewering, dat de rechtsgeldigheid van het Kon. Besluit 1903 behoort uitgemaakt te worden, - niet door eene rechterlijke uitspraak, maar bij de wet. Eerst dan zal de Regeering bij onverhoopte herhaling der gebeurtenissen van 1903 in staat zijn te doen, wat voor herstel der orde noodzakelijk is.

Nog in een ander, hierboven reeds besproken opzicht levert de ten deze bestaande onzekerheid bezwaar op. Zal n.l. het K.B. de maatschap-

pijen casu quo weerhouden andere, hoogere pensioenen en belooningen toe te kennen, dan de Minister oirbaar acht?

Hoe echter eene wet als daareven bedoeld eruit zal zien, of zij kans van aanneming zou hebben, zoolang art. 47 der overeenkomsten van kracht is, volgens hetwelk nieuwe wetten voor de maatschappijen alleen bindend zullen zijn, indien zij niet in strijd zijn met de bepalingen van die overeenkomsten, - mag wel een raadsel heeten.

Dat ook op dit punt bezwaren tegen den tegenwoordigen toestand bestaan, en dat die hoogst waarschijnlijk niet voor oplossing vatbaar zijn, schijnt door het vorenstaande genoegzaam aangetoond.

4. Een vierde bedenking betreft de ten aanzien van de spoorwegfinanciën geldende regeling. De Staat verteert de huur, welke hij voor de hem toebehoorende spoorwegen ontvangt, en laat de reparaties welke noodzakelijk zijn, doch die de rentabiliteit van het verhuurde niet of slechts weinig verhoogen, betalen door den huurder, die zijne uitgaven van het komende geslacht zal kunnen terugvorderen.

Dit bezwaar is algemeen erkend, maar over het gewicht daarvan, zegge over de vraag: welk gedeelte der reparatiën ten laste behoort te komen van het thans levend geslacht, en welk deel op de schouders van het komende zal mogen gelegd worden? - bestaat groot verschil van gevoelen.

Allerlei cijfers werden genoemd; verschillende voorstellingen ter motiveering daarvan gegeven.

Naar het mij voorkomt, is deze aangelegenheid nog op een andere wijze voor te stellen, welke althans het voordeel aanbiedt, dat zuivere vergelijkingen daardoor mogelijk worden.

Indien wordt uitgegaan van de onderstelling, dat in 1890 Staatsexploitatie ware ingevoerd, en dat die tot precies dezelfde financiëele resultaten, als thans behaald werden, had geleid, dan zou het onderstaande daarvan het gevolg zijn geweest.

De Staat zou alsdan als buitengewone uitgaven beschouwd hebben volkomen dezelfde bedragen, welke thans door de Spoorwegmaatschappijen ten laste van hare kapitaalrekeningen zijn gebracht, en hij zou, evenals deze, het daarvoor benoodigde geld ter leen opgenomen hebben.

Het totaal van wat van 15 October 1890 - 31 December 1906 door de Maatschappijen als kapitaaluitgaaf is geboekt, nà aftrek van wat daarop volgens de overeenkomsten is afgeschreven, bedraagt volgens hieronderstaande berekening(*) bijna *f* 96.000.000 gulden, of gemiddeld per jaar ongeveer *f* 6.000.000.

16 jaarlijksche, stel 3½ pCts. leeningen, elk groot *f* 6.000.000, zouden in deze onderstelling door den Staat zijn gesloten en indien die, als gebruikelijk, waren aangegaan voor een zekeren termijn (bijv.

(*) Volgens de balansen 31 Decembember 1906 was tot dien dag ten laste van hare kapitaalrekeningen uitgegeven:

60 jaren) en onder verplichting tot jaarlijksche aflossing van ½ pCt. plus de bespaarde rente, dan zou van het totaal dier schuld thans bereids zijn afgelost ongeveer *f* 5.000.000.-

Dit bedrag kan gezegd worden het minimum te zijn van den eisch, dat een zeker bedrag reeds nu behoorde afgeschreven te *zijn* van de som, die in het tijdvak 1890-1906 is uitgegeven voor zaken, welke de Staat bij naasting zal hebben over te nemen.

Over het maximum, resp. over het juiste bedrag dat had behooren afgeschreven te zijn, zullen de meeningen wel steeds uiteenloopen. Dat het geheele bedrag van *f* 96.000.000, waarmede de Staatsschuld sedert 1890 feitelijk is vermeerderd, volgens goede financiëele begrippen reeds geamortiseerd, dan wel uit de gewone Staatsinkomsten betaald had moeten zijn, schijnt echter wat veel gevergd. Veel meer dan de helft dier som is toch besteed voor uitgaven, waarvan volgende geslachten genot zullen hebben en die derhalve in aanmerking kunnen komen om over een reeks van jaren verdeeld te worden.

door de Exploitatie-maatschappij			door de Hollandsche spoorwegma		
Tram Ede—Wageningen	*f*	92.011	Uitbreidingen art. 20	*f*	
Nederl. Zuid-Oosterspoorweg	„	6.840.000	Verbindingweg Rotterdam	„	
Nederl. Zuiderspoorweg	„	1.727.607	Alkmaar—Hoorn	„	
Rollendmaterieel	„	47.165.938	Kwadijk—Volendam	„	
Exploitatie-inrichtingen	„	12.977.706	Rollendmaterieel	„	
Rollendmaterieel N. R. S.	„	3.830.625	Koersverschil leeningen	„	
Werkplaatsen	„	2.077.545	Werken in constructie	„	
Uitbreidingen enz. art. 20	„	26.543.175	Diverse eigendommen	„	
Koersverschil leeningen	„	926.304	Stoombootveer Enkhuizen	„	
			Verlies op materieel N. R. S.	„	
	f	102.180.911			
				f	
Op 15 October 1890 was reeds uitgegeven (verg. a 86 spoorwegovereenkomst)					
rollend materieel *f* 25.135.562				*f*	10.236.526
expl. inrichtingen „ 5.195.023				„	2.071.847
	„	30.330.585			
				„	
Zoodat van 1890—1906 ten laste der kapitaalrekening is uitgegeven	*f*	71.850.326			
				f	
totaal *f* 110.763.866					
Dit bedrag is te verminderen, voor S.S., — met hetgeen in het tijdvak werd gereserveerd ad	*f*	2.693.894			
minder dan het door den Staat gewaarborgd verlies op het materieel N. R. S.	„	1.516 945			
voor H. S., — gemaakte reserves	„	1.847.254			
en voor beide maatschappijen, — met den op 15 October 1890 betaalden koopprijs voor het rollend materieel N. R. S.	„	9.041.094			
			„		15.099.187
per saldo ten laste kapitaal uitgegeven			*f*		95.663.679

Overigens levert hetgeen op financiëel spoorweggebied in het tijdperk 1890-1906 is geschied, vrij voldoende gegevens op om over hetgeen in volgende jaren vermoedelijk zal geschieden, een oordeel te kunnen vellen. De twijfel schijnt geoorloofd, of het bij invoering van Staatsexploitatie, althans van den aanvang af, wel noodig zal zijn de gewone Staatsinkomsten met het volle tegenwoordig tekort ad *f* 6.000.000 te versterken.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat in dit bezwaar op verschillende wijzen kan worden voorzien; bij de beraadslagingen is dit o.a. door den Minister van financiën duidelijk uiteengezet. Of echter één der ten deze mogelijke middelen tot herstel zal worden aangewend, vóórdat tot naasting besloten is, komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor.

5. Eindelijk is veel gesproken over de commerciëele wijze, waarop de spoorwegen thans geëxploiteerd worden. Terwijl algemeen werd toegegeven, dat het commerciëele beginsel ook bij Staatsexploitatie toepassing zal moeten vinden, werden groote bezwaren aangevoerd tegen sommige gevolgen van hetgeen tegenwoordig plaats grijpt. Geklaagd werd over te ver gedreven concurrentie, over geheime vervoercontracten, over verboden restitutiën van betaalde vracht enz., waardoor enkelen boven velen zouden bevoordeeld worden.

Het wil steller dezes voorkomen, dat op dit punt hier en daar misverstand bestaat.

In de eerste plaats rijst de vraag, welke voorstelling men zich eigenlijk maakt van den omvang van het vervoer van goederen, die niet volgens de normale, door den Minister goedgekeurde tarieven verzonden worden?

De heer Pierson zeide (bladz. 1919 Handelingen), dat de spoorwegmaatschappijen ‘gecoaliseerd zijn op het punt van de tarieven - sedert 1892 zijn de tarieven geunificeerd’ en verder: ‘de rates zijn gelijk, maar de accomodation kan verschillend zijn.’

Hieruit, in verband met hetgeen de spreker verder zeide, schijnt te volgen, dat de heer Pierson in de meening verkeert, dat het vervoer van goederen in den regel plaats vindt volgens de normale, d.w.z. volgens de naar dezelfde beginselen opgemaakte (geunificeerde) en door de Regeering goedgekeurde tarieven (vrachtprijzen).

Dit is echter in geenendeele het geval.

Verre de grootste hoeveelheid goederen wordt vervoerd tegen vrachtprijzen, die lager, soms veel lager zijn dan de normale -, volgens speciale, doch van elkander verschillende tarieven, en vooral volgens bijzondere overeenkomsten.

Voor dat grootste gedeelte van al wat per spoorweg vervoerd wordt, geldt juist het omgekeerde van het door mr. Pierson gezegde, t.w. de tarieven zijn *niet* geunificeerd, de rates zijn *niet* gelijk. De maatschappij, die de laagste vrachten vraagt of aanbiedt, krijgt het vervoer. En nu

zal het wel geen betoog behoeven, dat op plaatsen waar eene enkele maatschappij het monopolie heeft, met de verlaging der normale vrachten niet, althans niet veel verder wordt gegaan dan noodig is om den bevrachter te bewegen, zijne goederen langs den spoorweg en niet langs andere wegen te verzenden.

Met het oog hierop schreef ik in een ingezonden stuk in de Nieuwe Courant d.d. 15 April jl.: deze toepassing van het commerciëele beginsel leidt tot bevoordeeling van eenigen boven velen, en - eenige regels verder - in sommige provinciën is het vervoeren van goederen in onderscheidene opzichten goedkooper en geriefelijker dan in andere.

Nog op een ander punt schijnt misverstand te bestaan.

De door sommige sprekers gebezigde uitdrukkingen: geheime contracten en vrachtreductiën en dergelijke meer maken den indruk, alsof in deze dingen gebeuren, die wel is waar niet strafbaar doch ongeoorloofd zijn, die in elk geval het daglicht niet mogen zien. Zelfs werd van begunstiging van personae gratae gesproken.

Ik stel er prijs op - ten overvloede - hier te verklaren, dat, terwijl meermalen klachten mij ter oore zijn gekomen, dat voor het vervoer van dezelfde grondstoffen of fabrikaten op de eene plaats voordeeliger voorwaarden te bedingen zijn dan op eene andere, - nimmer eenig feit te mijner kennis is gekomen, waaruit zou zijn af te leiden, dat eene Spoorwegmaatschappij, bij het toestaan van vrachtverlaging, op iets anders bedacht was dan op de behartiging van haar eigen belang. Van begunstiging van personae gratae, in den ongunstigen zin dien het spraakgebruik aan die uitdrukking toekent, is mij nimmer gebleken.

De zaak komt eenvoudig hierop neder, dat door de Spoorwegmaatschappijen en hen, die groote hoeveelheden goederen te vervoeren hebben, handel wordt gedreven in vrachten. Zij die het meest te vervoeren hebben, zijn personae gratae, en de vrachtreductie die toegestaan wordt, is geen gunst die verleend wordt, maar enkel het minst groote offer, dat eene maatschappij meent te moeten brengen om een groot transport te bekomen.

Tot zooverre is hetgeen geschiedt inzake het vervoer tegen verlaagde vrachtprijzen, volkomen in orde. Art. 31, 3de lid der spoorwegwet kent aan spoorwegondernemers uitdrukkelijk de bevoegdheid toe om aldus te handelen.

Doch de zaak verandert wel eenigszins, wanneer men de vraag stelt: of de voorwaarden, waaronder de wet die bevoegdheid heeft verleend, wel behoorlijk worden nagekomen?

Art. 31, 1^{e} lid, stelt als algemeenen regel, dat het vervoer zal moeten geschieden zonder verleening van gunsten aan wien ook. Als uitzondering op dien regel wordt vervolgens het vervoer tegen verlaagde prijzen voor groote hoeveelheden toegelaten, en daarop volgt in het 5de lid:

Deze verlagingen gelden dadelijk voor alle goederen van gelijken aard, op hetzelfde baanvak en onder dezelfde voorwaarden te vervoeren.

Dit laatste voorschrift nu wordt door de maatschappijen zeer eng geïnterpreteerd. Alleen dan, wanneer alle voorwaarden gelijk zijn, wat uit den aard der zaak, indien al ooit, slechts hoogst zelden het geval is, wordt het recht erkend van den een om zijn goed tegen dezelfde overeengekomen verlaagde prijzen te vervoeren, die aan een ander zijn toegekend.

Doch er is méér. Het 5de lid schrijft tevens voor, dat de toegekende verlagingen aanstonds door de ondernemers openlijk zullen worden aangekondigd. De bedoeling van die bepaling, in verband met hetgeen daaraan voorafgaat, is natuurlijk geen andere, dan dat een ieder daardoor in de gelegenheid zal worden gesteld om na te gaan, of hij van die aan anderen verleende vrachtverlagingen gebruik zal kunnen maken.

Hoe wordt nu aan dit wettelijk voorschrift voldaan? - Enkel door in ééne courant eene advertentie te plaatsen, waarin zoo weinig mogelijk wordt medegedeeld, bijv.: Door S.S. (of H.IJ.S.) is een overeenkomst gesloten voor het vervoer van een groote hoeveelheid steenkolen van A naar B.

Twijfel schijnt alleszins gerechtvaardigd, of een dergelijke mededeeling voldoet aan het voorschrift der wet; doch erkend moet worden, dat dit laatste niet zeer duidelijk is. Terecht wordt bijv. betoogd, dat het niet in de bedoeling van den wetgever kan gelegen hebben den eisch te stellen, dat alle overeengekomen afwijkingen van de voorwaarden, waaronder volgens de normale tarieven vervoerd wordt, zullen worden openbaar gemaakt. Daarvoor zou soms meer plaatsruimte dan een courant aanbiedt, noodig zijn, en de wetenschap van àl de bijzonderheden waaromtrent een vervoercontract gesloten werd, is voor derden van geen belang. Niet het minst zouden zij, die dergelijke vrachtovereenkomsten met de Spoorwegmaatschappijen aangaan, tegen openbaarmaking daarvan groot bezwaar maken.

Dit alles moge waar zijn, doch neemt niet weg, dat wat thans op het punt van de openbaarmaking van bijzondere vrachtovereenkomsten geschiedt, stellig niet voldoet aan hetgeen door den wetgever is verlangd. En wie in deze openlijke aankondigingen als het ware eene korte mededeeling zou willen lezen, en onderstellen dat nadere informatiën omtrent zulke contracten bij de maatschappijen te bekomen zijn, kan zich de moeite om die te gaan inwinnen, gerust besparen. Zulke nieuwsgierigen worden met een kluitje in 't riet gestuurd.

Deze wijze van handelen geeft, tot zekere hoogte terecht, aanleiding tot de bewering, dat ‘geheime’ vrachtovereenkomsten gesloten en ‘verboden’ restituties verleend worden.

Wie zich aan de woorden: geheim en verboden stoot, omdat die eenigszins afkeurend klinken, mogen wel bedenken, dat hetgeen geschiedt, eene handeling is, welke wel is waar niet uitdrukkelijk verboden is, maar die niettemin in strijd is met hetgeen de wetgever kennelijk bedoeld heeft.

Hierin verandering te brengen, schijnt alleen mogelijk door de bevoegdheid, om dergelijke vrachtovereenkomsten zonder goedkeuring van den Minister te sluiten, aan de Spoorwegmaatschappijen te ontnemen. Zoodanige bepaling zoude echter eene zóó ver reikende verandering in de spoorwegovereenkomsten noodig maken, dat daaraan wel door niemand zal worden gedacht.

Door al het voorafgaande wordt, naar het mij voorkomt, de juistheid van de praemissen der in den aanhef dezes verkondigde stelling alleszins voldoende bewezen. Dat die praemissen de daaruit getrokken conclusie rechtvaardigen, schijnt geen nader betoog te behoeven.

'Last' *and* 'least' een paar woorden over hetgeen in den loop der discussiën aan mij werd toegevoegd.

De Minister van Waterstaat zeide (blz. 2031), dat onjuist is de door mij aan den heer mr. Treub gedane mededeeling: dat de eindconclusie van het rapport der commissie 1906 in strijd zou zijn met het door Zijne Excellentie uit dat rapport aangehaalde citaat.

Zoodanige mededeeling is evenwel door mij niet gedaan. De heer Treub heeft wat ik hem schreef voorgelezen. Ondersteld moet worden, dat de Minister dit niet onder de oogen had, toen hij daarop de kwalificatie: 'onjuiste bewering' toepastte.

Door den heer Plate werd verder (zie blz. 1952) gezegd, dat een beroep op mij hem minder gelukkig voorkomt, waar het aan velen niet onbekend is, hoe ik op 'bedenkelijke wijze de herinnering verloren zou hebben' van het aandeel, dat ik in het opmaken der overeenkomsten genomen had.

Ziedaar een leelijke insinuatie of verdachtmaking, waarmede men zich somwijlen pleegt af te maken van de moeite, of van de moeielijkheid, om een door den zwart gemaakte geleverd betoog te weerleggen, maar die als argument weinig waarde bezit. De heer Treub gaf daarop reeds het voor de hand liggende antwoord.

Hoezeer het voor deze zaak van weinig belang is, zij het mij veroorloofd aan de opmerking van den heer Treub nog het volgende toe te voegen.

Zeker heb ik tot het tot stand komen der spoorwegovereenkomsten krachtig medegewerkt. Daarmede deed ik mijn plicht als ambtenaar, aan wien de behandeling van deze aangelegenheid was opgedragen, en wel zoo goed als mij maar mogelijk was.

Daaruit volgt echter geenszins, dat al de bepalingen, welke in de tegenwoordige overeenkomsten voorkomen, zòò zijn uitgevallen, als ik mij aanvankelijk had voorgesteld. De tegenovergestelde onderstelling ligt veeleer voor de hand. Er zal toch wel geene eenigszins belangrijke wet in het Staatsblad staan, waarin niet eenige bepalingen voorkomen,

waarmede de Minister, die de wet voordroeg, resp. de ambtenaren, die haar ontwierpen, zich niet konden vereenigen.

In 1890 werden de spoorwegovereenkomsten door mij beschouwd als een overgangsmaatregel, welke destijds noodzakelijk was om aan tal van kwesties, waartoe de toen geldende spoorwegconcessies aanleiding gaven, een einde te maken.

Na al hetgeen sedert 1890 heeft plaats gevonden, meen ik dat die overeenkomsten haar plicht hebben gedaan, en dat ze thans behooren te gaan.

Mr. J.P. VAN BOSSE.

'*s-Gravenhage*, 11 Juni 1908.

Het Italiaansche blijspel der renaissance.(*)

(*Pietro Aretino en Giordano Bruno*).
I.

Die meer dan oppervlakkig de zalen van het paleis Pitti te Florence doorwandeld heeft, werd ongetwijfeld getroffen door een portret van Tiziaan's hand, dat de buste van een breed-geschouderd krachtig man te aanschouwen geeft, gehuld in een loshangenden fluweelen mantel en versierd met een zware gouden keten ten teeken der ridderlijke waardigheid. Het gelaat van dien man met vollen, sierlijken baard is volstrekt niet terugstootend. Wel toont het in uitdrukking een zich-zelf-voelende persoonlijkheid, met vrijmoedigen, eenigszins brutalen oogopslag, alsof het origineel de heele wereld zou aandurven, als het moest. Een vastberadenheid spreekt uit dat gelaat, die zou doen denken aan een der tirannen, die hun dynastie vestigden in een der rijke Italiaansche republieken, of zelfs aan Giovanni de' Medici, den aanvoerder der Zwarte Bende, die eenigen tijd de steden in Noord-Italië schrik aanjoeg.

Eenigszins verbaasd staat de toeschouwer, als hij verneemt, dat dit het portret is van den beruchten PIETRO ARETINO.

Die dezen man uit zijn geschriften kent, zou hem zich zoo geheel anders hebben voorgesteld. Men kan dien onversaagden blik verklaren; maar de werkelijk edele trekken van een man waar ras in zit, zou men niet zoo licht toekennen aan den man, die God noch sterveling ontzag en een zonderlinge mengeling vertoonde van devotie en zinnelijkheid, van spotzucht en bijgeloof, van teederheid en menschenverachting, van overmoed en kruipende vleierij, van kunstliefde en hooghartige laatdunkendheid jegens hetgeen de Renaissance het naast aan 't hart lag, de Oudheid.

Zoolang de Italiaansche letterkunde zal beoefend worden, zal men dien man, al was het alleen als voorwerp van karakterstudie, belangstelling blijven wijden, hem, wiens wezen zoo raadselachtige tegenstrijdigheden aanbiedt. Er is iets mysterieus in die verschijning. Geen wonder, dat de legende zich almede aan zijn levensloop verbonden heeft, daar hij er

(*) Vervolg van het eerste gedeelte, verschenen in *De Tijdspiegel* van 1901. Zie ook: Macchiavelli en zijn 'Mandragola' in *De Gids* van 1900.

juist de man naar was om er stof voor te leveren. Natuurlijk volgt daaruit, dat het onderzoek geprikkeld wordt legende en geschiedenis uit-een te warren, en wederom is het natuurlijk, dat hij bijgevolg ook zijn verdedigers gevonden heeft. Toch hebben de laatsten het niet zoover kunnen brengen, dat hij volkomen schoon uit de badkuip der verdediging is te voorschijn getreden. Dat heeft hij met zijn vroegeren stadgenoot, den Moor van Venetië, gemeen. De verdediging is nolens volens ten slotte een bevestiging van zijn schuld geworden, zij het ook met de gebruikelijke circonstances atténuantes.

Dit zonderling personage kwam er rond voor uit, dat hij de ontdekker was van drie kapitale middelen om in de wereld met schitterend gevolg een rol te spelen, doch met de stellige voorwaarde, dat ze steeds moeten samengaan met gelijke kracht. Vooreerst: Verheerlijking van de machtigen der aarde in het openbaar, om in vertrouwd gezelschap met een lachend gezicht de hatelijkste satire op hen los te laten en te verbreiden. Ten tweede: Zich van zijn talent volkomen bewust te zijn en dan, want daar komt het op aan, daarvan een handig en vruchtbaar gebruik te maken. Ten derde: Verklaar u-zelven voor DIVINO. Dit laatste was voor hem een gewichtige factor. Gaat er steeds mee door, zei hij, en laat u niet ontmoedigen: eerst lacht de wereld u uit, maar zij eindigt met het te gelooven, want het ontbreekt der massa aan niets zoo zeer als aan zelfvertrouwen.

Hij heeft zijn levensregelen in trouwe samenwerking en tot de uiterste consequentie in toepassing gebracht. Hij was de natuurlijke zoon van een veilbare vrouw, Tita familjaar weg geheeten, en had nog eenige zusters, allen van verschillende vaders. Die knaap, op de broeder-school nauwelijks zoover gekomen dat hij zijn Pater-noster kon bidden, daarop bij een boekbinder in de leer gedaan, wiens handen hij moest ontvluchten, die jeugdige zwerver zonder titel, zonder geld, zonder vooruitzichten, werkte zich op tot auteur, wien paus en gekroonde hoofden een gunst kwamen afbedelen, wist het te brengen tot Ridder, werd met vorstelijke geschenken overladen en wist zelfs den goedhartigen Ariosto te dwingen den lof te vereeuwigen, dien hij zichzelf had toegekend:

> ‘*Ecco il Flagello*
> *De' principi*, *il Divino Pietro Aretino*’;

‘Ziedaar den geesel der vorsten, den goddelijken Pietro Aretino’ (ORLANDO XLVI, *Str.* 10).

Tusschen die duistere geboorte in 1491 en zijn luguberen dood in 1557 ligt dit opzienbarend en in ieder geval merkwaardig menschenleven. Men verhaalt, dat hij stierf te midden van een zijner weelderige feestgelagen aan een beroerte, hem in een lachbui overvallen, toen hem mededeeling werd gedaan van de liefdesavonturen zijner twee zusters.

Een aanmerkelijk deel van zijn leven (1527-1557) bracht hij door in Venetië, de eenige schuilplaats in Italië waar hij zich veilig kon wanen, omdat de naijver van de republiek tegenover de andere staten

van het verdeelde Italië hem zijn vrijheid en leven waarborgde. Het was, zegt Burckhardt in zijn 'Renaissance', of Aretino van hier uit het geheele Italië in een soort van belegeringstoestand hield. Daar ook stroomden hem de geschenken toe van vreemde vorsten en machten, die zijn pen noodig hadden of vreesden. Karel V bezocht hem in zijn woning en schonk hem een jaargeld, waarop Frans I niet wilde achterblijven en het zijne verhoogde; de koning beklaagde zich zelfs, dat hij hem niet meermalen een bezoek bracht; ieder van beiden hoopte, dat hij den ander zou aanvallen en met zijn bittere pamfletten zou vervolgen. De keizerin zond hem een gouden keten van drie ponden, waar de prins, later Filips II, nog een geschenk aan toevoegde. Het verbond van Frans met de Turken gaf hem opnieuw aanleiding om den koning door te halen, waarop het jaargeld tot vierhonderd scudi verhoogd werd, echter op de voorwaarde dat hij geen woord meer zou schrijven, tot lof van den Duitschen keizer en diens politiek. Hij hield zich slechts gedeeltelijk aan die voorwaarde, daar hij den een bewierookte, maar voortging met den ander te vleien, nu de keizer meester was in Italië en hij bovendien hoopte door bemiddeling van den keizer den kardinaalshoed te krijgen. Dit laatste is hem evenwel niet gelukt, waarom hij sedert een heftig bestrijder werd van de politiek, in het Vaticaan gevolgd. Zoo werd hij de demonische macht, wiens venijnige pen de meest besliste uitwerking had op de openbare meening.

Vandaar dat vele dragers van het gezag er belang bij hadden hem te vriend te houden. Van paus Julius III ontving hij de ridderketen van den H. Geest en een geschenk van 100 kronen. Met den hertog van Urbino, generaal van de pauselijke troepen, ging hij naar Rome, waar hem bij Z.H. en de kardinalen een ontvangst ten deel viel, als geen vorst luisterrijker kon verwachten; de bevolking bestrooide hem met bloemen. De paus daalde van zijn zetel, omarmde en kuste hem. Maar zie hier nu weer Aretino in zijn waren aard. Als hij daarop zinspeelt in zijn brieven, dan heet het, dat hij den hem aangeboden kardinaalshoed geweigerd heeft. Hij verklaart in een spottend rijmwoord het CARNIVALE hooger te schatten dan te zijn CARDINALE; 'in het eerste vind ik ten minste vermaak en levenslust, in het tweede niets dan euveldaad en verdorvenheid', zegt hij. En van de eerbewijzen bij den paus verklaart hij onbeschaamd weg: 'de H. Vader heeft mij omhelsd; jammer maar dat zijn kussen geen wissels op de bank waren'. Paus Clemens VII betreurde het in zijn tegenspoed, dat hij ridder Aretino niet bij zich had, om in zijn onderhoudend gezelschap troost te vinden. De grootste condottiere van zijn tijd, Giovanni de' Medici, bijgenaamd 'il Gran Diavolo', in wiens gevolg hij met de Zwarte Bende in 1520 naar Milaan optrok, schonk hem vriendschap en vertrouwen als aan een broeder. En Maria de' Medici, Giovanni's weduwe, schreef kort na diens dood een gemeenzamen brief aan 'nostro dilettissimo messer Pietro Aretino' en onderteekende dien met 'Vostra come sorella', 'de Uwe

als een zuster'. De hertog van Ferrara bleef natuurlijk ook hier niet achter; hij zond Aretino een afgezant om hem uit te noodigen zich aan zijn hof te vestigen. Zijn beeltenis verscheen op medaljes in alle metalen; zijn buste pronkte in marmer en werd in honderden gravures verspreid. Tiziaan vervaardigde meer dan eens zijn portret. Zelfs sultan Soliman van Turkije liet hem door zijn admiraal en gezant te Venetië een geschenk aanbieden, begeleid door een vleienden brief aan 'den eersten auteur onder de christenheid' uit Konstantinopel. In grootspraak en weerzinwekkende vleierij wist hij aanzien, onderscheiding en geld af te bedelen; gewoonlijk een brief vol lof en bewondering om aan het slot een geschenk of jaargeld machtig te worden, zooals in zijn schrijven aan hertog Cosimo van Florence, die hem een pensioen van 160 dukaten toelegt, vooral uit vrees dat hij als geheim agent van de Spaansche partij het de Republiek en haar beheerscher lastig zou kunnen maken. Michel Angelo vergoodde hij in zijn brieven eenigen tijd, en toen deze voortdurend die brieven onbeantwoord liet, zond hij hem een schrijven, waarin hij hem deed gevoelen, dat het slechts van de vrijgevigheid van den kunstenaar zou afhangen om al of niet aangeklaagd te worden wegens vergrijp tegen het geloof en indecente voorstellingen; het betrof hier het Laatste Oordeel van den schilder. 'Indecent' als grief in den mond van Aretino! Hij was de auteur der beruchte *Sonetti Lussuriosi*! Giulio Romano, de grootste teekenaar onder de leerlingen van Rafael, liet een zestiental zijner teekeningen door Antonio Raimondi in gravure brengen en afdrukken, voorstellingen in de hoogste mate obsceen. Vasari schrijft er van in zijn *Vite dei Pittori*: 'op verschillende wijze en in allerlei houdingen en bewegingen liggen op deze bladen *i disonesti ùomini con le donne*, ergerlijker dan men zich denken kan, en bij iedere teekening schreef Pietro Aretino een allerinfaamst sonnet, zoodat ik niet weet wat schandelijker is, de voorstellingen van Giulio's teekeningen voor het oog of de woorden van Aretino voor het oor'. Het was zoo ergerlijk, dat Aretino Rome moest ontvluchten en Giulio gevangen werd genomen; en dat in die dagen, toen de immoraliteit alle beschrijving te boven ging. De gravures in oorspronkelijken staat zijn verloren gegaan. Nog een enkel getuigenis. Een zijner biografen zegt: 'Aretino was hard tegenover de wereld, maar God heeft hij nooit gelasterd. Heel natuurlijk: van God kon hij noch door vleierij noch door lastering baar geld in handen krijgen, en met noodelooze moeite slooft een man als Aretino zich niet af'.

Toen hij Rome teleurgesteld verliet, begaf hij zich na eenige omzwervingen naar Venetië, de meest ontzagwekkende republiek, waar de Doge hem met onderscheiding ontving. Van nu aan keerde hij zijn woede tegen den kerkelijken staat als politieke macht. 'Gevloekt zij Rome en hij, die haar liefheeft en vertrouwt', zoo roept hij uit. 'Ik geloofde eenmaal, dat de beproeving die God haar heeft opgelegd, haar beter zou gemaakt hebben en - zij is verdorvener dan ooit.' De geestelijkheid

gaf hem trouwens reden genoeg tegen haar uit te varen. ‘Ik sta verbaasd’, zegt hij in een zijner brieven, ‘als ik een enkele maal onder de priesters een rechtschapen man mag aantreffen. Een duivel schijnt het priesterkleed geweven te hebben, want de ondeugd en lichtzinnigheid zoo van priester als van monnik maken de aarde tot een poel van ongerechtigheid’. Toch wist hij zich buiten schot te houden. Vooreerst kende hij den naijver van Venetië tegenover alle andere republieken, ook tegenover Rome als politieke macht. In een van zijn blijspelen (La Cortigiana) geeft hij zijn hart lucht om dien naijver te prikkelen en Rome te vernederen, wat men in Venetië met innig genoegen aanhoorde. Dan schreef hij tusschen zijn boosaardige uitvallen verschillende godsdienstige traktaten, zooals het leven van de H. Catharina, het leven van de H. Maagd, over de Godheid en de menschheid van Christus, zoodat de Inquisitie wegens andere pamfletten geen vat op hem had. Uit dezelfde pornografische pen van de Sonetti Lussuriosi vloeide ook de ‘berijming van de boetpsalmen’. In zijn contrasten is hij eenig, evenals in zijn grootspraak en vleitaal. Hij wendt steeds voor de grootste minachting te koesteren voor het talent van schrijven, en toch beroemt hij zich er op, dat hij aan ieder van zijn blijspelen, de Opper-stalmeester en de Cortigiana, nauwelijks tien ochtenden besteed heeft. Dat zou geen van die pedanten met al hun gesnoef op hun Grieksch en Latijn hem nadoen, zoo beweert hij.

Aan brutale openhartigheid ontbreekt het Aretino al evenmin. Uit zijn brieven blijkt maar al te dikwijls, dat het doel van zijn handel en wandel is, het leven ten volle te genieten, naam te maken en in weelde te baden, zonder zich in het minst aan eer en geweten te storen. Zoo verzekert hij zich van de gunst der gezaghebbenden en der machtigen der aarde, brengt hij zich telkens door de vermetelste daden en geschriften in opspraak, ziet hij zich gevloekt maar ook bewonderd en gevleid; om het eerste bekreunt hij zich niet, en om het laatste heeft hij menigen degenstoot en buil voor lief genomen, waar zijn sterke vuisten te kort schoten. Hij leefde in een aanhoudend zingenot, omgeven door een schaar van jonge vrouwen, die hij zijn ‘huishoudsters’ noemde en die in de stad als de ‘Aretinen’ werden aangeduid. Daaronder waren er van verdachte zeden, en toen Tiziaan hem daarvan eenigszins een verwijt maakte, zei hij: ‘je weet niet wat goedhartige schepsels daar onder zijn; ik neem ze in mijn huis op om op haar zedelijkheid te werken en ze te bekeeren; ik doe er een goed werk mee’. Hij zag zich natuurlijk ook omringd door allerlei vrienden, die van zijn verkwistende en zorgelooze praalzucht profiteerden; hij wist dat, maar op zijn beurt had hij er slag van velen hunner handig te exploiteeren: zij hielden in de stad het aanzien van zijn vorstelijke huishouding op. ‘En dan’, zei hij, ‘wat ik van de mammon-dienaars en vorsten weet los te krijgen, komt zoodoende den minder ruim bedeelden en den sukkelaars ten goede; zoo raakt het geld onder de menschen’. Hij zocht tevens

het gezelschap van talentvolle mannen en kunstenaars, die hij op slimme wijze aan zich wist te binden; door hun roem te verbreiden, verhief hij zichzelf als hun vriend en beschermer. Ook koos hij zich naar de mode dier dagen een platonische geliefde, Angiola di Siena, een gehuwde vrouw, die hij de ziel en het leven van zijn geestelijke bestaan noemde en met Beatrice en Laura vergeleek. Zijn hartstocht voor weelde en praalvertoon bracht mede, dat zijn huis, een paleis gelijk, een museum was van kunst en curiositeiten van waarde. Hij liet zich gaarne voor een Maecenas aanzien. Toch moet erkend worden, dat hij veel voor kunst gevoelde. In het huis van den demonischen auteur klonken dag aan dag de tonen der muziek, waar hij veel behoefte aan had. De schilders (hij zelf had in zijn jonge jaren het penseel gevoerd) waren niet onverschillig voor zijn oordeel. Uit zijn brieven en andere geschriften is menige juiste gedachte en snedige opmerking over kunst te halen. Hij haatte alle serviliteit en imitatie van een bepaalde richting of mode van den dag, een zich opsluiten binnen de enge perken van een of ander genre, waarin een voorganger reeds had uitgemunt; dat vond hij een bewijs van armoede van geest. Evenzeer vloekte hij op letterkundig gebied tegen alle knutselarij of wat maar op ‘school’ geleek; vandaar zijn spot met hen, die het hoogste meenden bereikt te hebben, als zij een sonnet in den trant van Petrarca konden fabriceeren; de zoogenaamde Petrarchisten kon hij niet uitstaan. En daar was reden voor!

Philarète Chasles heeft een belangrijke studie over Pietro Aretino geschreven, wel niet zonder overdrijving, maar toch goed gedocumenteerd. Men behoeft trouwens niet verlegen te zijn om bewijzen te vinden. Alleen Aretino's brieven geven er in overvloed, zooals reeds uit enkele aanhalingen is gebleken. Nog een paar staaltjes van zijn inbeelding. Aan een edelman uit de omgeving van keizer Karel schrijft hij, zich verontschuldigende om zijn lange afwezigheid: ‘Gij moest eens weten, hoe druk ik het heb. Tallooze heerschappen komen mij met hun bezoeken het hoofd breken, zoodat de drempel van mijn huis meer is afgesleten door hun treden dan het plaveisel van het Kapitool door de raderen van de triomfwagens. Ik geloof niet, bij wijze van spreken, dat het oude of nieuwe Rome ooit zoo'n mengeling van alle natiën en alle talen gezien of gehoord heeft, als er bij mij aan huis komen. Bij mij is het een stroom van Turken, Joden, Indiërs, Franschen, Duitschers en Spanjaarden. En dan begrijpt gij, wat tal van Italianen, ze zijn ontelbaar! Van de kleine luiden spreek ik nog niet eens. Het zou gemakkelijker zijn uw keizer zonder gevolg te zien, dan mij te vinden zonder allerlei slag van menschen, waaronder ook monniken en priesters. Zoo moet ik wel gelooven, dat ik het orakel der waarheid geworden ben, de raadsman van heel de wereld. De eene komt mij spreken over zijn grieven tegen een of ander prelaat, de volgende over de onheusche bejegening van dezen of genen edelman ondervonden. 't Is voor geen

mensch om uit te houden. Vermoeid van zooveel beslommeringen, ontvlucht ik na het noenmaal soms mijn eigen huis; dan zoek ik een toevlucht bij een vriend als gij zijt of bij mijn waarden Tiziaan; of ook, ik tracht een rustig uurtje afleiding te vinden in de kamer van een mijner vriendinnetjes, die mij altijd graag zien komen, omdat ik nooit met leege handen kom'. Aan een anderen vriend schrijft hij met het oog op het devies, dat hij voor enkele zijner werken geplaatst heeft - 'Uomo libero per la grazia divina': - 'Ik ben bij de gratie Gods *een vrij man!* Ik zal mij nooit den slaaf maken van den een of anderen pedant. Ook zal men niet zien, dat ik als een speurhond de voetstappen naga van een Petrarca of Boccaccio. Mijn onafhankelijke geest is mij genoeg. Aan anderen laat ik de manie zich af te tobben, zich te vermommen, terwijl zij aldus ophouden: zich-zelve te zijn. Zonder leermeester, zonder kunstrechter, zonder model, zonder gids, zonder voorlichter ga ik mijn eigen weg; het zweet van mijn inktkoker (een geliefkoosd beeld van hem) verschaft mij het welzijn, mijn levensgeluk, mijn roem! Wat kan ik meer verlangen? Met een ganzenveder en een boek blank papier voor mij tart ik heel de wereld!... Men zegt, dat ik de zoon ben van een lichtekooi. 't Is mij om het even: ik ben begiftigd met de ziel van een koning! Ik leef in vrijheid en onafhankelijkheid, ik geniet het leven, ik kan mij gelukkig achten!' - En eindelijk nog een aanhaling, die te karakteristiek is om weg te laten. 'Gij meent, dat mijn roem u bekend is; maar ge weet er de helft niet van. Men heeft medaljes met mijn buste gemaakt in goud, in zilver, in koper, in brons, in lood en in gips. Men plaatst mijn afbeelding op het frontispice van paleizen. Men graveert mijn kop op borden en schotels, op haarkammen en spiegelornamenten als die van Alexander, Caesar en Scipio. Zekere vazen van kristal, die te Murano gefabriceerd worden, zijn bekend onder den naam van Aretijnen. Een paardenras heeft men het Aretijnsche genoemd, van datzelfde soort waarvan paus Clemens VII er mij een ten geschenke aanbood en waarvan ik op mijn beurt een exemplaar aan hertog Frederik zond. De beek langs den tuin van het huis, dat ik bewoon, is geworden de Rio Aretino. Mijne vrouwen willen met geen anderen naam worden aangeduid dan de Aretijnsche dames. Eindelijk nog, men spreekt van *lo stilo Aretino*, den Aretijnschen stijl. Laat de pedanten bersten van woede; laat zij zien het zoover te brengen met hun na-aperij van Cicero!... Om kort te gaan, sedert ik een schuilplaats gezocht heb onder het schild van het grootsche en vrijheidlievende Venetië, heb ik niemand meer iets te benijden, noch de adem van den nijd, noch de storm van de boosheid heeft mijn roem kunnen doen verwelken of den luister van mijn huis doen verbleeken'.

Het kind, dat met het merk der onwettige geboorte in een hospitaal het levenslicht zag, groeide op tot een man van beteekenis, die de oogen sloot in een paleis, omgeven door vorstelijke weelde, gevreesd door

prinsen en prelaten, bewierookt door allen, wien hij in grilligen luim zijn gunsten had toegeworpen. Is het wonder, dat men getracht heeft deze mysterieuse verschijning in de geschiedenis der letteren wat nauwkeuriger waar te nemen dan vriend of vijand gewoon was te doen? Hij moet in ieder geval geen gewone, geen alledaagsche persoonlijkheid geweest zijn, maar wel een persoonlijkheid, die ten allen tijde de belangstelling moet wekken bij den karakterkundige, den menschenkenner, den psychiater, een aanlokkelijk voorwerp ter bestudeering. Wat een weergalooze energie, wat een opbruisend levensbewustzijn vertoonden zich in hem! Il gran Diavolo, Giovanni de' Medici verklaarde, dat, als heel zijn Zwarte Bende uit zulke mannen bestaan had, hij meester van gansch Italië zou geworden zijn. Pietro Aretino moet een man geweest zijn met stalen zenuwen, die hij voortdurend spande tot het uiterste punt van spanning; een man, robust van lichaam en onversaagd, onbedwingbaar van geest, een man wiens zinnelijke natuur bestand bleek tegen al de immoreele uitspattingen der weelde in zijn dagen. De knaap, die de broeder-school ontsnapte met een Pater-noster en een Ave Maria tot eenigen grondslag voor zijn verdere ontwikkeling, moet hard gewerkt hebben, toen hij merkte wat hem ontbrak. Toch rijpte hij het meest in de school des levens. In kennis en wetenschap is hij altijd een povere figuur geweest. Vandaar zijn laatdunkendheid tegenover mannen, die in wetenschappelijke vorming ver boven hem stonden, en vandaar zijn voorgewende minachting voor hetgeen buiten zijn bereik lag. Maar hard gewerkt heeft hij aan de ontwikkeling van het talent, dat hij zich bewust was. Op dat aangeboren talent vertrouwde hij met al het zelfvertrouwen van iemand, die zich verbeeldt een roeping te hebben. En wat een werkkracht te midden van dat veel-bewogen en later zoo weelderige leven! Behalve de zes deelen ‘Brieven’, die voor de kennis van zijn tijd van belang zijn, en behalve zijn dramatische arbeid, is er zeker veel van zijn geschrijf dat vergeten is en voor later eeuw waardeloos is geworden, maar toch eischte dat alles tijd en inspanning. Hij was begiftigd met een scherpzinnig waarnemingsvermogen, met een doordringenden blik op personen en gebeurtenissen; hij was een man van een gelukkige intuïtie en ongemeene gevatheid, die onmiddellijk snapte, waar hij bij zijn aanvallen en polemiek partij van kon trekken. Een ongehoorde brutaliteit moge hem daarbij ten dienste gestaan hebben, en de algemeene corruptie van zijn eeuw moge vat gegeven hebben op allen, hoog of laag, toch moet er iets buitengewoons in hem geweest zijn, dat zulk een ongeëvenaard succes als het zijne kon waarborgen. Zijn verdedigers hebben recht op dat alles te wijzen.

In onzen tijd is als zijn verdediger opgetreden Giorgio Sinigaglia, die in zijn ‘Saggio di uno studio su Pietro Aretino’ een ernstig werk geleverd heeft, waar zich Stiavelli en Camerini bij aangesloten hebben. Ver boven dat geschrift staat echter nog het artikel van den reeds aangehaalden Prof. Arturo Graf uit Turijn, getiteld: ‘Un Processo a

Pietro Aretino', in 'Attraverso il Cinquecento'. Deze heeft het rechte standpunt gekozen. Niet zoozeer om een verdediging van den mensch Aretino, van zijn handel en wandel was het hem te doen, maar om een verklaring van het verschijnsel, ons in dien mensch en auteur aangeboden. In één opzicht ontmoeten de verdediger en de kalme beschouwer als Graf elkander: Aretino is bovenalles en in de eerste plaats te verklaren uit zijn tijd, uit de eeuw waarin hij leefde.

Wij behoeven de geschiedenis dier eeuw in Italië hier niet te herhalen; ze is over-bekend. Aan den eenen kant een hooggestemd letterkundig leven; de wetenschap en het streven naar kennis waren de kloosterpoort ontweken en naar buiten getreden; een overmoedig gevoel beheerschte de geheele maatschappij; de ontdekking van een nieuw handschrift deed een juichtoon opgaan, alsof er een koninkrijk veroverd was. De kunst vierde haar heerlijkste triomfen. Het intellectueele en artistieke leven waren tot een ontwikkeling gekomen, als zich nooit zoo geestdriftig openbaarde, of door de menschheid nooit meer wellicht zal bereikt worden. Maar aan den anderen kant, wat een diep zedebederf, wat een 'rottenness' in alle standen der maatschappij! Van het Vaticaan tot de nauwe straten der achterbuurten, van de paleizen der vorsten en kleinere potentaten tot de taveernen en de holen der ontucht, - overal misdaad en sluipmoord, nu eens met berekening en uit zelfzucht bedreven of aangemoedigd, dan weer met lichtzinnige onverschilligheid aangezien, vaak ook eigenmachtig gewroken. In de zalen der intellectueelen en in de ateliers der kunstenaars heerschte een wrevelige naijver of werden heftige twisten gevoerd. Het scheen, zooals Burckhardt schrijft, of zich naast de vereering van het schoone een dienst van het afzichtelijke of zelfs beestachtige gaandeweg ontwikkeld had, zich openbarende in een onbeschaamde immoraliteit bij beide geslachten. Het familie-leven was ontaard, de heiligheid van het huwelijk werd belachelijk gemaakt, de echtbreuk, mits door sluwe intrigue voorbereid en gelukt, werd door dichters en novellisten gevleid en toegejuicht. Een jagen naar zingenot dreef allen rusteloos voort als in een wervelwind, het spotte met alle decorum en vertoonde zich in al zijn schaamteloosheid. Het hunkeren naar gunst en onderscheiding leidde tot misdaad of onwaardige vleierij en zelfvergooiing; de zucht naar praalvertoon en weelde verstikte alle gevoel van eer, of vervulde in verterende jaloezie aller harten met wrevel.

En nu besluit Arthur Graf: Uit een moreel oogpunt was Pietro Aretino geen haar erger of slechter dan zijn eeuw, en als auteur is hij van meer beteekenis dan velen zijner tijd- en landgenooten, die grooter naroem genieten dan hij.

De verdediging, wij doelden er reeds op, maakt hem daarom niet beter dan hij was en door anderen geteekend werd; het is een verontschuldiging, die niet over het hoofd gezien mag worden, maar die toch slechts van betrekkelijke waarde is. De billijkheid eischt nog andere argumenten bij te breogen.

De vorsten en gezaghebbenden van zijn tijd hadden een ontdekking gedaan. Die ontdekking heette: de macht van de pers. Zoo betrekkelijk kort na haar uitvinding was de boekdrukkunst voornamelijk in dienst geweest van de philologen en beoefenaars der letteren. Pietro Aretino was de eerste, die nog bij zijn leven een reeks van 'Brieven' uitgaf, die periodiek verschenen, waarin later velen hem hebben nagevolgd, al was het niet altijd met hetzelfde succes. Hij wordt daarom wel eens de Vader der Journalistiek genoemd. En nu moge hij voor of tegen personen zijn, in verhouding tot de scudi en de gunsten die hem werden toebedeeld, men merkte toch heel spoedig, wat een machtige uitwerking zijn heftige epistels op de openbare meening hadden. Het was een steun, niet te versmaden, evenzeer een bestrijding die te vreezen was. Vandaar, bij de groote gebeurtenissen van den dag, de middelen, aangewend door keizer Karel zoowel als door zijn tegenstander Frans om hem en zijn scherpe pen te winnen. De vele potentaten in Italië, die elkander voortdurend bestookten, volgden die grootmachten. Dit prikkelde wederkeerig Aretino en versterkte hem in het bewustzijn van zijn macht; hij zag telkens dat zijn woord geld waard was, en zijn behoefte aan weelde en vertoon bracht hem er toe den meestbiedende gehoor te geven. Zijn grootspraak verhoogde den invloed bij de massa. Hij roemde er op, dat de natuur alleen zijn meesteres was, en dat daarin het geheim gelegen was, als het volk hem liefhad en zijn geschriften verslond. 'Het leven en de levenden, ziedaar de eenige bron van wat waar en schoon is', zoo predikte hij. Of beide, èn waarheid èn schoonheid, zich altijd op haar priester konden beroemen, is beslist te ontkennen; maar daar vroeg de menigte niet naar. De geleerden van zijn tijd mochten zich vergenoegen met het schrijven in sierlijk Latijn en twisten over de meeningen der Ouden, hij gevoelde wat een macht er in de volkstaal verborgen lag, en die macht werd in hem schitterend openbaar. 'De taal van Dante en Boccaccio', zegt hij, 'heeft mij tot een man van aanzien gemaakt. Grieksch en Latijn zijn beide dood, wat geeft u dat sollen met de dooden?' Zoo roept hij in het besef van zijn onkunde en met kwalijk verholen naijver uit. Maar onwillekeurig heeft hij aldus de volkstaal weer in eere hersteld; hij is de vleesch-geworden reactie van een eenzijdige studie. Aldus keert hij zich ook met al zijn woede tegen dien uitwas van het humanisme, de pedanterie, die mede een kwaal was van zijn tijd en waarop wij terug zullen komen als Giordano Bruno aan de beurt komt. Het is niet een van zijn geringste verdiensten, dat hij een bestrijder is geworden van een valsche richting, de verdediger ook van natuurlijkheid in taal en stijl. Hij alleen dorst alles zeggen en deed dat op zijn wijze, somtijds ruw en onbeschaamd, maar met zekere ongedwongenheid en zeldzame taalbeheersching, hetzij hij het aanmatigend gezag aanviel op letterkundig gebied of op dat der politiek. Zoo is hij een vernieuwer (een innovatore), een voorlooper geworden

van een nieuwe periode, waarbij het gevoel van eenheid in het verdeelde vaderland zich sterk begon te ontwikkelen.

Doordat hij van de algemeene taal des volks zulk een machtig wapen heeft gemaakt, werd zijn invloed ook nog in een ander opzicht gevoeld. Hij heeft het bewustzijn, het gevoel van zelf-respect bij de dichters en schrijvers van zijn volk wakker gemaakt, verlevendigd; hij heeft hen aldus uit 'de hel van het Hof' bevrijd. De letterkundige zocht zich gewoonlijk in een of ander potentaat van de velen in Italië een beschermer, die hem betaalde of althans voor hongerdood behoedde, op voorwaarde dat hij dien beschermer zou bewierooken en beroemd maken. Hofdichter te zijn, - zelfs Ariosto wist er alles van! Nu deed Aretino in zijn eigen persoon 'dien bijlooper in het vorstelijke gevolg' de macht van het vrije woord gevoelen, het verheffend bewustzijn van onafhankelijkheid. Hij behoefde geen zoogenaamd beschermer meer te zoeken; de rollen werden omgekeerd: men zocht en betaalde de hulp en het gezag van zijn pen. Daar was wel een andere schaduwzijde aan verbonden: de 'RECLAME', die charlatanerie van het moderne leven, heeft in Aretino haar eersten meester gevonden. Maar de bevrijding van den menschelijken geest had toch een schrede voorwaarts gedaan.

Verder mag niet onvermeld blijven, dat de 'Geesel der Vorsten' zeer vrijgevig, zeer mild van aard was, al was het ook voor een deel om zijn eigen trots te streelen. Hij wist, zegt een zijner biografen, met de eene hand aan te nemen, maar met de andere hand te geven, en velen voeren er wel bij.

Eindelijk nog wijzen zijn verdedigers er op, dat hij zijn moeder bleef achten tot haar dood; hij roemde er trouwens niet weinig op, dat zij tot model had gediend voor de schoone Madonna aan den ingang van de hoofdkerk te Arezzo, wat door Vasari bevestigd wordt. Voor zijn kinderen, althans voor de twee die hij als zijn dochters erkend had, is hij een trouw en liefhebbend vader geweest. En eenigszins treffend was zijn genegenheid voor Perina Riccia. Het scheen, dat het gevoel van menschelijkheid, door zooveel hartstocht en tegenstrijdige neigingen bijna verstikt, zich gewroken heeft in het leed, dat hij van en door haar ervaren heeft. Zij was een meisje van vijftien jaar, toen hij haar voor het eerst te Venetië ontmoette; zij was van ongemeene schoonheid en élégance, eenigszins weemoedig van uitdrukking, hoewel opgewekt van natuur. Sedert Aretino haar in zijn huis had opgenomen, werd zij het voorwerp van zijn bijzondere zorg, en weldra ontstond er bij hem een soort van innige vereering voor het schoone schepseltje, hem te dierbaarder, daar hij meende, dat zij de kiem van een ongeneeslijke kwaal in zich droeg. Zij scheen zijn goede engel te zullen worden. Bittere teleurstelling! De ondankbare liet zich door een minnaar ontvoeren: zij ontvluchtte het huis van haar weldoener en was niet te bewegen terug te keeren. Drie jaar later kwam zij ontgoocheld en geknakt aan de poort van zijn paleis om er opnieuw een toevlucht te zoeken. Zonder eenig verwijt

nam hij haar weder tot zich en voelde zich opnieuw gelukkig in haar bijzijn. Kort daarna stierf zij als teringlijderes in zijn armen. Het was of hij krankzinnig zou worden. De brieven waarin hij over zijn lieve doode sprak, zijn zoo ontroerend, dat alle twijfel omtrent de oprechtheid van zijn droefenis verdwijnt. Tot zijn laatste oogenblikken vereerde hij haar nagedachtenis. Kort voor zijn dood schreef hij aan een vriend, Prof. in de wijsbegeerte: 'Gij zijt een man, vermaard om uw philosophie, zoo gij kunt, leer mij dan: vergeten!'

En nu Pietro Aretino's blijspelen. Niet zonder reden hebben wij eenigszins uitvoerig bij 's dichters leven en karakter stilgestaan, omdat een en ander ook den geest van zijn dramatischen arbeid kenmerkt en daarop van invloed is geweest. Dus kan men reeds begrijpen, dat in zijn blijspel vooral de satire aan het woord zal zijn. Zij zal zich richten vooral op den hoveling, den tafelschuimer, den schijnheilige, de courtisane en den pedant zijner dagen. In den hoveling heeft hij ook indirect de potentaten en tirannen van het toen zoo verdeelde Italië getroffen. Dan zal men uit het voorgaande licht kunnen opmaken, dat wij met een auteur te doen hebben, die zich in zijn eigen, zeer pikanten stijl uitdrukt, die alles vrij uit durft zeggen en van zijn hart geen moordkuil maakt, voor zoover het personen betreft, waar hij het op voorzien heeft, die de dingen bij hun naam durft noemen, al zij het ook uit een ander beginsel dan dat van Giordano Bruno. Met de natuurlijkheid en ongedwongenheid van uitdrukking vereenigt hij een levendigheid van dialoog, die iederen dramatist benijdbaar zal voorkomen.

Wat Aretino op den naam van blijspeldichter aanspraak geeft, is zijn oorspronkelijkheid, die hem als zoodanig met den lateren Bruno tot den vertegenwoordiger maakt van een heel bijzondere groep onder de tallooze blijspeldichters van zijn tijd. Het eigenaardige van die groep heeft zijn invloed op het blijspel in andere landen merkbaar doen gevoelen; het is in niet geringe mate overgegaan op Molière, op vele Engelsche dramatisten en vooral op de Hollandsche blij- en kluchtspeldichters uit de eeuw van Bredero. De vergelijkende letterkunde verklaart veel in dat opzicht. De fabel, de verwikkeling is in dat soort van blijspelen ondergeschikt, evenals de karakter-schildering in den hoogeren zin van het woord: de psychologische karakter-ontwikkeling. De groep door beiden, Aretino en Bruno, vertegenwoordigd, toont haar kracht in de teekening van de typen, die tevens de figuren waren uit de samenleving van die dagen. En al maakt, zooals Symonds zegt, Aretino's blijspel veelal den indruk, dat hij de groote wereld schildert van het standpunt, dat de lakeien-kamer aanbiedt - iets zoo geheel in den aard van den auteur, - men moet tevens erkennen, dat wat hij teekent, ook leeft en ademt, want het was goed gezien en scherp waargenomen.

Uit zijn eigen opvatting is ook te verklaren de zonderlinge bouw van zijn stukken en alle andere van dien aard. Kleine episodes wisselen

met de hoofdgebeurtenis af, geheele tooneelen zijn ingelascht die schijnbaar met den loop der eigenlijke handeling niets te maken hebben, althans in los verband daarmee staan. In afwijking van hen, die zich strikt wenschten te houden aan het klassieke blijspel en alleen in navolging daarvan het hoogste meenden te bereiken, wil Aretino een geheel anderen weg op. Geen min of meer gelijkende reproducties van gegevens, verwikkeling of personen, maar uitsluitend oorspronkelijke typen uit eigen waarneming en eigen omgeving, uit de maatschappij, waarin hij-zelf zich bewoog, dat is het wat hij wilde. De plastische uitbeelding van die typen was het doel dier groep van blij- en kluchtspeldichters, waarvan beide genoemde auteurs de vertegenwoordigers waren, Aretino zoo niet de eerste dan toch een der eersten. Dat was wat velen in die dagen revolutionair noemden, vergrijp jegens de klassieken; maar daaraan stoorde zich Aretino niet. Hij bekommerde zich niet om hetgeen anderen naar hùn meening over de eenheid van een stuk betoogden, evenmin of de bouw er van in overeenstemming was met theoretische beschouwingen. Bij Bruno zullen wij hetzelfde opmerken. Nu moge men beweren (en niet zonder reden), dat bij Aretino in 't bijzonder zijn opvatting eigenlijk haar grond had in zijn povere kennis van de klassieke Oudheid en daaruit geboren minachting; hij schiep met dat al een bijzonder genre, welks aantrekkelijkheid heel wat vernuften buiten Italië van nu aan zou verleiden daarin hun kracht te zoeken. Het eenige verwijt, dat men Aretino in dit opzicht zou kunnen maken, is, dat zijn tuchtelooze overdrijving van een overigens verdedigbaar beginsel hetwelk zeker reden van bestaan had, hem vaak tooneelen laat inschuiven, enkel om de toeschouwers met zijn karakteristieke uitbeelding van het type te vermaken. Bruno wacht zich daarvoor en staat dus boven hem(*).

(*) Klein heeft in zijn voortreffelijke *Geschichte des Italienischen Dramas* weinig oog voor de verdienste van Aretino als blijspeldichter. Zijn werk getuigt van wonderbaren ijver en zeldzame belezenheid, maar zijn kritiek en aesthetische waardeering zijn niet altijd gelukkig. Hij laat zich vaak meesleepen door zijn geestige invallen en zijn neiging tot boutades vol ironie, waarbij hij als literair historicus wel wat de perken te buiten gaat. Zijn beschouwing van Aretino en diens blijspelen is nagenoeg een doorloopende en wel wat vermoeiende hekeling. De ergernis wegens Aretino's onkiesche uitdrukkingen heeft hem eenigszins verblind. Wij laten hier nog even het woord aan Prof. Arthur Graf. Niemand zal het ooit van zich verkrijgen hem en het blijspel der Renaissance wegens zijn obsceniteiten en dubbelzinnige grappen ook maar in 't minst te verdedigen of ze te vergoelijken. Maar Aretino als de vader van de onkiesche tooneel-literatuur te beschouwen, is èn onredelijk èn onrechtvaardig. Heel eenvoudig omdat men den eigenlijken vader niet kent, - niet wijl het onderzoek verboden is, maar omdat men er niet precies achter kan komen; in ieder geval zouden de vaders in il Cinquecento velen zijn. Zich alleen te ergeren aan de onkieschheid van Aretino, wanneer deze zelfde onkieschheid overal om hem heen heerschte, al de rangen der maatschappij had doordrongen, den atmosfeer verontreinigde dien men inademde, dat is toch wel wat onnoozel. Zijn wij niet in de eeuw van Leo X, die de CALANDRIA van kardinaal Bibbiena voor zich liet opvoeren? in de eeuw van Clemens VII, die luisterde naar de voorlezing van de schunnige novellen van Firenzuelo en daarop den auteur er van rijkelijk beloonde? En sommige geschriften van den reverendissimo kardinaal Bembo! Laat ons meten met gelijke maat, en niet naar willekeur een zondebok in Israël zoeken om hem alléén de woestijn in te jagen.

Het beste van Aretino's letterkundige nalatenschap is zijn dramatische arbeid, die met zijn 'Brieven' hem zijn eigen plaats in de geschiedenis van Italië waarborgt. Ter loops maken wij hier even gewag van zijn eenig treurspel 'HORATIUS'. Het is het degelijkste en meest oorspronkelijke treurspel van den Cinquecento, het eerste dat zich met stoutmoedige vlucht en met beslist gunstigen uitslag van het klassieke model losmaakte, en het algemeene menschelijke in het verhaal der Oudheid overbracht. Ginguiné durft deze tragedie onvoorwaardelijk naast die van Corneille met hetzelfde onderwerp stellen, noemt het zelfs van grooter tragische werking dan het beroemde Fransche treurspel. Maar wij bepalen ons hier tot de blijspelen.

De blijspelen van Aretino zijn vijf in getal: de MARESCALCO (de Opper-stalmeester), de CORTIGIANA (de Hofschool), de IPOCRITO (de schijnheilige), de TALANTA en de FILOSOFO. Daarvan verdienen de eerste drie onze bijzondere aandacht, als behoorende tot de meest oorspronkelijke der Italiaansche comediën, waarin van geen reproductie van eenige bekende blijspel-figuren sprake kan zijn; zelfs de zoo vaak voorkomende PEDANT, waar de Renaissance-blijspeldichter zoo gaarne zijn scherpe pijlen op richt, heeft hier iets geheel eigens.

De STALMEESTER dateert van 1533. Deze hoofdpersoon is een verstokt celibatair, die van geen huwelijk weten wil, het zelfs gelijk stelt met het verduren van hellekwalen. Zijn meester, Hertog Gonzaga van Mantua, die reeds een zijner hovelingen heeft uitgehuwelijkt, is besloten den stalmeester nog denzelfden avond van den dag waarop het bevel tot hem komt, in het huwelijk te verbinden met een der hofjonkvrouwen, die een aanzienlijken bruidschat van den hertog meekrijgt. De vorst wil hem bij verrassing voor het feit stellen, vandaar de haast bij die vereeniging. Als in het slot-tooneel de gewaande bruid den ontroerden en verbitterden stalmeester wordt te-gemoet gevoerd, blijkt het, dat de hertog zijn dienaar de dupe heeft gemaakt van een vermakelijke grap. Bij de volvoering der plechtigheid, als de bruid zich moet ontsluieren, vertoont zich een der adellijke pages, die zich heeft laten vinden om den stalmeester en vrouwenhater een dag van angst en ergernis te laten doorleven. Om een denkbeeld te geven van de komische kracht in dit dramatisch talent, wijzen wij er op, dat deze *burla*, deze hertogelijke grap, één enkele situatie bijgevolg, de geheele vijf bedrijven door is volgehouden, zonder dat de belangstelling één oogenblik kan verflauwen; de tooneelen wisselen elkander in groote verscheidenheid af en geven ieder voor zich een moment, dat de aandacht bezighoudt, een genrestukje vol leven en beweging. In het eerste bedrijf wordt de stijgende woede van den stalmeester tot het uiterste gedreven. Eerst komt zijn staljongen Giannico hem het gerucht meedeelen, dat de hertog besloten is hem uit te huwen. Pas is zijn woede een weinig bedaard, of een zijner vrienden, die ook aan het hof verkeert, komt hem de zekerheid geven van het hertogelijk plan.

Daarop verschijnt de voedster, die uitgelaten van blijdschap is, dat haar zoogkind, haar troetelkind met een lieve vrouw gelukkig zal worden gemaakt. In haar opgewondenheid van dit nog te mogen beleven, haspelt zij brokstukken uit haar gebedenboek en alles dooreen en geeft zij haar pleegzoon ten slotte een allerliefste schildering van het huwelijksgeluk, dat hem te wachten staat. Nauwelijks alleen gelaten in zijn verbeten woede, ziet hij den hofdichter, zijn vroegeren leermeester (*il pedante*), verschijnen, die hem het besluit uit naam van den hertog meedeelt en tevens bericht, dat aan hem de feestrede bij de huwelijksplechtigheid is opgedragen. 't Is een ware marteling voor den stalmeester. De pedant toch is lang van stof. Hij bewijst hem uit het Oude en Nieuwe Testament, uit de mythologie en allerlei klassieke schrijvers, dat het huwelijk een bestelling is van de goden, en het dus de plicht van den man is zich een vrouw te nemen; zijn rede is natuurlijk doorspekt met allerlei Latijnsche frasen en woorden. Een gelukkig bedrijf is dit eerste als inleiding tot den wanhopigen toestand van den stalmeester na die herhaalde mededeelingen. De voedster is een van de meest komische figuren in het stuk, en Giannico, des stalmeesters jongen, is een der leukste snaken, die ooit in een blijspel verzonnen zijn.

De tweede acte begint met een page-streek, dien Giannico met een zijner kornuiten den hofdichter speelt. Opnieuw komt daarop een adjudant van den hertog den stalmeester aan het besluit van ZExc. herinneren. Maar hoewel den stalmeester beduid wordt, dat het een schoone en rijke bruid zal zijn, hij blijft ongevoelig en weet zijn woede over de vreemde caprice van den hertog niet in te houden. Zijn vriend Ambrogio komt hem nogmaals bezoeken, om hem tot kalmte te brengen. Daar deze gehuwd is, vraagt de stalmeester hem, wat hij, als man van ervaring, nu eigenlijk over het huwelijk denkt. Wel begint deze nu een mooie schildering van het huwelijksleven, maar al pratende ontwikkelt zich het gesprek tot een satire op sommige vrouwen, als zij eenmaal gehuwd zijn, zoodat de stalmeester het opnieuw te benauwd krijgt. Hier heeft Aretino gelegenheid zijn Venetiaansche toehoorders te vleien. Al het verschrikkelijke dier gehuwde duivelinnen is niet van toepassing op de Venetiaansche vrouwen, waarschijnlijk wel daardoor dat de echtgenooten aldaar zoo verstandig met hun vrouwen weten om te springen en ze behoorlijk in toom weten te houden. De stalmeester is radeloos. Hij vraagt aan zijn voedster, of ze ook een middel weet om den hertog tot andere gedachten te brengen. Zij zou de rechte voedster niet geweest zijn, als zij geen raad wist. Zij verstaat iets van de tooverkunst en kent een bezweringsformule; als hij die den hertog in het oor weet te fluisteren, zal deze zijn grillen, om maar iedereen uit te huwen, wel uit het hoofd zetten en de stalmeester gered zijn. Maar na eindelooze moeite haspelt hij de formule dooreen, totdat het hem verveelt en hij voedster, bezwering en de heele wereld

naar den drommel wenscht. De acte sluit met de klacht van den Pedant over de poets hem door Giannico gespeeld.

De derde acte opent weer met een schalksche streek van Giannico. Hij komt den stalmeester wijs maken, dat volgens gerucht de hertog van het plan tot het huwelijk heeft afgezien. Nauwelijks herademt de stalmeester een weinig, of de snaaksche Giannico stuurt een Jood met galanterieën en snuisterijen op hem af om hem geschenken te koop aan te bieden voor de bruid, die hem dezen avond in de armen gevoerd zal worden. 't Is een vermakelijk tooneel, een aardige vinding van den auteur, die menig blijspeldichter van later daarmee aan zich verplicht heeft. Als de Jood is afgescheept, komt een hoveling onderzoek doen naar een juwelier die door den hertog aan het hof ontboden wordt om een prachtigen trouwring te leveren. De stalmeester vermoedt voor wien die trouwring bestemd zal zijn en voelt zijn woede opnieuw opkomen. In het tooneel tusschen den hoveling en den juwelier schuift Aretino een wenk in, die den toeschouwer van zijn beteekenis moet overtuigen. ‘Wat zijn jou gouden ketenen,’ zegt de juwelier, ‘vergeleken bij de gouden keten, die Koning Frans van Frankrijk Aretino in Venetië ten geschenke heeft gezonden, een keten van acht pond.’ - ‘Hoe weet ge dat?’ vraagt de ander. ‘Van een jaloerschen schobbejak, die van nijd scheen te bersten.’ In een volgend tooneel treedt Ambrogio op, die het hart lucht geeft over het slaafsche lot, dat hun te wachten staat, die zich aan het hof verbinden. Hij deelt terloops mee, dat de stalmeester er aan denkt om ter biecht te gaan, want het dreigend huwelijk komt hem voor met een doodvonnis gelijk te staan. De hofdichter en de ondeugende page besluiten dit vermakelijke bedrijf.

De vierde acte biedt weer een echt komisch tooneel aan, als vriend Jacope en de hofdichter den stalmeester voorbereiden tot de plechtigheid, waarbij ook Giannico zijn guitige invallen laat hooren. De gemoedelijke Jacope tracht hem te overtuigen van het geluk, dat hem wacht en wijst hem zelfs op de zegeningen van den ouden dag, als een lieve levensgezellin hem verzorgt en zoo den ouderdom dragelijk zal maken. Die vriendschappelijke toespraak wordt afgewisseld door de leuke grappen van Giannico en vooral door de hoogwijze en deftige taal van den pedant, die er beurtelings Seneca, Aristoteles, Virgilius, de aartsvaders, de Evangelisten en de Apostelen bijhaalt om de goedhartige woorden van Jacope kracht bij te zetten. Het is alles vergeefsch, het lijden van den celibatair wordt er niet minder om. En juist als hij van hen af is, komt de voedster, opgedrild in feestelijke plunje, om den stalmeester als pleegmoeder naar het huwelijksaltaar te geleiden en aan de bruid over te geven. Nieuwe ontroering van den martelaar, die er niet zachtzinniger op gestemd wordt en haar ten slotte wegjaagt. Als zij vertrekt, komt de hoveling om den stalmeester te halen en hem te zeggen, dat het tijd wordt zich voor de plechtigheid te kleeden.

De vijfde acte is niet de minst afwisselende. Zijn vriend Jacope komt

met zijn zoontje aan de hand bij den stalmeester om nog een laatste poging te doen om hem tot bezinning te brengen; hij komt daar met den getuige van zijn eigen huwelijksgeluk. Men moet doorloopend in het oog houden, dat allen te goeder trouw zijn, daar alleen de graaf en de hoveling in het geheim van het plan zijn, dat de hertog met zijn dienaar voor heeft. Beiden komen nu om het slachtoffer van de hertogelijke grap te begeleiden naar het huis van eerstgenoemde, waar het huwelijk zal gesloten worden. De stalmeester is bijna wezenloos en laat zich als een kalf naar de slachtbank, hier het huwelijksaltaar, voortzeulen. De bruid wordt binnengeleid, vergezeld van de bruidsmeisjes. De pedant zal de feestrede houden. Alle personages van het stuk zijn bij de plechtigheid tegenwoordig. Bij het jawoord wordt de sluier opgelicht en - de ontroerde stalmeester ziet voor zich den page van den graaf. Algemeen gejubel bij de verbazing van den gemartelden stalmeester, die opeens zijn bewustzijn terug krijgt bij de gedachte, dat hij gered is. De graaf noodigt allen uit tot het feestmaal, dat gereed is om de gasten in vroolijke stemming te ontvangen. Het laatste woord van den stalmeester is: ‘Ik voel mij gelukkiger, nu ik u zie lachen om de malle grap, dan als ik u zou zien huilen om de werkelijkheid, die mijn ongeluk zou geweest zijn.’

Wat de werkelijkheid betreft, voegen wij er aan toe: het ware te wenschen geweest, dat menige hertogelijke grap in het Italië van die dagen even onschuldig als die van den Mantuaanschen hertog zou geweest zijn.

Het blijspel heeft opgang gemaakt: men vindt er sporen van terug bij Shakespeare, zeer duidelijke bij Ben Johnson, terwijl een geheele scène is overgenomen door Rabelais in Pantagruel.

Bij wijze van tegenstelling en omdat het naar onze zeventiende-eeuwsche letteren verwijst, laten wij hier den IPOCRITO (Schijnheilige) volgen, schoon het naar tijdsorde het derde stuk van Aretino is (1540). Dit blijspel is eenigszins verschillend van het vorige, als zijnde meer een comédie d' intrigue, wat echter geen reden is om in de ongemotiveerde geringschatting van Klein te vervallen, daar het toch evenzeer uitstekend geteekende typen te aanschouwen geeft. ‘C'est une pièce remplie de finesse d' observation,’ zegt Philarète Chasles. Wij kunnen kort zijn over dit stuk, dewijl de Nederlandsche vertaling het onder bereik van iederen belangstellende gebracht heeft. Die vertaling, of liever bewerking, is van Pieter Corn. Hooft en werd voor het eerst uitgegeven door Dr. Van Vloten in de *Dietsche Warande van* 1856 en vervolgens herdrukt in de uitgave der *Brieven* van Hooft, en wel in het derde deel. In de *Warande* gaat aan het blijspel SCHIJNHEILIGH een zeer belangrijke Inleiding van Alberdingk Thijm vooraf. Hooft vond het waarschijnlijk wat gewaagd om het stuk onder zijn naam te laten drukken; hij zond het aan een ander om het ‘te berijmen.’ Over die

berijming is wellicht het laatste woord nog niet gezegd. Zij werd toegeschreven aan Bredero. Dr. Van Vloten sprak het vermoeden uit, dat zij van Jacob Baek kan zijn; Dr. Worp komt hierop terug in het vijfde deel van het *Tijdschrift der Leidsche Maatschappij*, terwijl eindelijk Dr. Eymael een uitvoerige studie over de vraag deed verschijnen in den jaargang 1895 van hetzelfde tijdschrift. De vertaling van Hooft en niet de berijming heeft voor ons waarde en beteekenis. Het is zeker niet te boud gesproken, als men beweert, dat 'onze aristocratische lettergeschiedschrijvers' bij de verschijning van Hooft's bewerking in 1856 geen flauw begrip hadden, van welke beteekenis de onuitgegeven comedie geweest is, waar alleen de uitgever en Alb. Thijm zich toenmaals een heldere voorstelling van maakten. Voor alles was zij van beteekenis voor de karakteristiek van Hooft, die zich juist door Aretino en zijn IPOCRITO voelde aangetrokken en het niet ondienstig achtte er een Nederlandsche bewerking van te leveren, al schroomde hij ze op zijn eigen naam uit te geven, in weerwil dat hij er zich met zijn vrienden mee vermaakte, als hij met de schuit naar Muiden voer. Het feit teekent zijn verholen stemming tegenover 'de geestelijke Heeren' van zijn dagen, welke stemming die van Coster en den Vondel dier periode zal geëvenaard hebben. 'Wij kunnen veilig aannemen, dat Hooft niet zonder opzet, aan Coster's en Vondel's bedoelingen verwant, het stuk heeft geschreven' en met den klinkenden titel van het oorspronkelijke heeft gedoopt. 'Ook uit een zuiver letterkundig oogpunt is dit tot heden onuitgegeven tooneelwerk hoogst belangrijk; het maakt een soort van wedergade uit van den Warenar,' zoo zegt Alb. Thijm en op deugdelijken grond. Is de Warenar een Amsterdamsch tooneelstuk, de handeling van den 'Schijnheiligh' is niet zonder opzet in Den Haag, den zetel der regeering, geplaatst. De gierigaard wordt geschilderd in de stad der handelswinste, de schijnheilige nabij het bewind, waar de mogelijke invloed van de drijvende partij het meest moest gevreesd worden. Het is met het oog op die partij, dat Hooft zijn 'Tartufe' aan zijn 'Avare' toevoegt. Hooft was de man niet om den IPOCRITO te bewerken gelijk hij gedaan heeft, indien hij zich geen rechtstreeksche toepassing van het stuk beloofde.

Hooft heeft zich niet letterlijk aan den tekst gehouden; menig tooneel laat hij weg, andere tooneelen werkt hij ineen. Er is ook daaromtrent bedoeling merkbaar. Over het geheel kan men zeggen: wat een voortreffelijk vertaler is Hooft geweest, - enkele misvattingen daargelaten. Wat een gelukkig wedergeven van enkele Italiaansche uitdrukkingen in haar juiste equivalenten; wat een puntige gezegden en uitdrukkingen, die de bewerking een zuiver Nederlandsch karakter geven en er een losheid en bondigheid aan verleenen, die voorbeeldig zijn als opvatting van vertalen. En wat heeft hij den Schijnheilig als karakter-teekening goed begrepen. Dan is er nog iets, dat opmerking verdient. Hooft is zich bewust voor een publiek te schrijven, dat lager staat dan dat van

Aretino in beschaving en ontwikkeling. Menige passage wordt daarom door hem gewijzigd of geheel weggelaten, omdat ze boven het bereik ging van het Hollandsch publiek dier dagen. Hetzelfde is in het algemeen op te merken, als men de gewone Hollandsche kluchten en blijspelen uit die eeuw met de Italiaansche vergelijkt.

'Ipocrito' is een wel wat oneigenlijke titel voor Aretino's stuk. Hij is geen hoofdpersoon; de handeling staat wel onder zijn invloed, maar de eigenlijke verwikkeling gaat buiten hem om. Hij is bovendien geen Ipocrito in den zin van huichelaar. Men zou hem als Hooft wel Schijnheilige kunnen noemen, maar nog juister wordt zijn karakter uitgedrukt door ons 'femelaar.' Overigens is hij tegelijk sycophant, of, zooals Hooft hem ook aanduidt: een panlikker of tafelschuimer. Maar in het Italiaansch is men al gauw geneigd dergelijke nuancen onder den algemeenen naam van Ipocrito te begrijpen.

Molière heeft voor zijn Tartufe het voorbeeld gevonden bij Aretino. De Schijnheilige, heeft men wel beweerd, staat boven den Tartufe. Hij toch speelt zijn rol meer, om zijn aanzien en voordeel in de familie door wie hij gevleid wordt te behouden en te vermeerderen, maar hij heeft geen misdadige bedoeling, die een familiegeluk kan verwoesten. 't Is een listige kwezelaar, die zoowel zijn eigen belang dient als dat van het gezin, waarbij hij zich ingedrongen heeft. Als zoodanig is hij door Aretino en Hooft opgevat en volgehouden, de femelaar van begin tot einde. De loop van de fabel is door Hooft behouden. Een vader heeft vijf dochters uit te huwen en wordt ten leste uit zijn bezorgdheid gered. Twee vinden de vroegere aanbidders terug, doch slechts een van beiden wordt de echtgenoote van den tegenwoordige, terwijl zijn voorganger de zuster Sueva bereid vindt. De andere blijft haar vroegeren getrouw, waarop haar tegenwoordige minnaar haar zuster Angizia trouwt. Ook de vijfde vindt een echtgenoot in den zacht-oogigen en weekhartigen Zefiro. Een oude truc in dit blijspel is, dat de tweelingbroeders er weer in verschijnen, die volkomen op elkaar gelijken. Overigens is de verscheidenheid van karakters goed volgehouden en de levendige dialoog der afwisselende tooneelen is weer als in een blijspel mag verwacht en geëischt worden. Van dien kant beschouwd, moest deze comedie Hooft reeds aantrekken; Hooft, die haar beter begreep dan de gemelijke Klein, al is er overigens genoeg aanleiding op de zwakke punten in dit blijspel te wijzen, waar de laatste haar uitsluitend naar beoordeelt en haar dus als geheel geen recht laat wedervaren. Hooft had niet minder dan Bredero een open oog voor het typische van het volksleven; het blijkt ook al weder uit de keuze en bewerking van dit blijspel.

De andere comedie, de tweede naar tijdsorde, is LA CORTIGIANA, opgevoerd te Bologna in 1537, waarin de auteur weer geheel op dreef is naar zijn eigenaardige opvatting van het blijspel. 'Quel était donc son génie', vraagt Philarète Chasles, die zichzelf het antwoord geeft

in een formule, geheel van toepassing op genoemde comedie: ‘La facilité et la verve dramatique. Il aperçut, dans une société pétrie de sang, de boue et de volupté, les vices de son temps en homme vicieux qui s'en amuse’. Maar ‘facilité et verve dramatique’ moeten hem onvoorwaardelijk worden toegekend met het oog op dit blijspel. De eigenlijke beteekenis van den titel, den vrouwelijken vorm van Cortigiano, Hoveling, is zooveel als: ‘Leerschool der Hovelingen’, zooals straks uit den inhoud zal blijken. Het blijspel is opgedragen aan den kardinaal van Trente! Hoe een kardinaal die opdracht heeft kunnen aanvaarden, zou ons een raadsel blijven, als men den tijd niet in aanmerking nam. Kardinalen zoowel als priesters moeten hier en daar uitvallen hooren van bitter sarcasme; nog erger is het, dat deze kerkvorst de opdracht aanneemt van een blijspel, dat zulke sterk-gepeperde tooneelen en spotzieke uitdrukkingen aanbiedt als misschien in geen ander van Aretino voorkomen. Zoo de kardinaal al een enkele maal aanstoot mocht genomen hebben, de auteur wist hem weer in te pakken door hem toe te voegen, dat deze roodgemantelde beschermer ‘niet alleen kardinaal, maar ook een ridderlijk heerschap is’, omringd door wakkere ‘Cavalieri’, en bovendien zulk een ‘trouw verdediger van het geloof tegen de dwalingen van den diabolischen Luther’. Nu kon de kardinaal met den auteur en zijn blijspel verzoend zijn, trots alles wat een gewoon mensch ergernis zou kunnen geven. De proloog is weer in zijn soort een meesterlijke satire in den trant van Aretino. Deze proloog is tevens een dialoog tusschen een vreemdeling en een der bezoekers van de voorstelling. De laatste geeft te raden, van wien dat stuk kan zijn; maar dat is moeielijk uit te maken, ‘want wat een zondvloed van dichters is er tegenwoordig; zij zijn zoo talrijk als er ketters zijn! Wanneer al de bosschen van onze bergen laurieren waren, zouden er nog niet genoeg zijn om al de verzenmakers en Petrarchisten te kronen. Daaronder zijn er ook, die in hun vertoogen hun auteurs dingen laten zeggen, die zij niet zouden willen biechten, al zou je 't er met een stok willen uitslaan’. - ‘En welke plaats stelt dit tooneel voor?’ - ‘Rome’, is het antwoord. ‘Dat miserabele plekje Rome?’ - ‘Laat mij u herinneren, dat de Spanjaarden er hebben huisgehouden, die in last hadden de heilige stad van al haar zonden te reinigen; 't is dus al wel, dat zij er niet erger is afgekomen!’

De CORTIGIANA is vrij wat rijker in handeling dan de ‘Marescalco’. Men zou Aretino's blijspel met volle recht een dramatische satire kunnen noemen. Molière heeft er een type in gevonden voor zijn ‘Pourceaugnac’. De korte inhoud is als volgt. Maco, een jong, half idioot edelman uit Siena, komt te Rome met het vast besluit er kardinaal te worden om te voldoen aan een gelofte, door zijn vader afgelegd. Hij komt allereerst in kennis met den slimmen intrigant Andreas, die hem beduidt, dat, zoo hij zijn doel wil bereiken, hij eerst moet leeren voor hoveling, voor Cortigiano. Andreas kweekt daarvoor op, en nu plaatst zich Maco onder

zijn leiding. Vervolgens komt hij in kennis met een Napolitaanschen parvenu, Parabolano geheeten, die met gevolg naar Rome is gekomen en als weelderig fainéant op avontuurtjes uitgaat. Deze raakt spoedig verliefd op Livia, de schoone echtgenoote van Luzio Romano. Parabolano's dienaar Rosso moedigt zijn heer aan, nadat hij zich in verbinding heeft gesteld met Alvigia, een koppelaarster van de ergste soort, die zich uitgeeft voor de voedster van Livia. Buiten deze laatste om wordt nu een rendez-vous afgesproken en beiden, Rosso en Alvigia bedriegen hem en weten te bewerken, dat Parabolano in plaats van met zijn gewaande aanbidster met Togna, de vrouw van den bakker Arcolano, samenkomt. Parabolano is woedend over de teleurstelling. Intusschen is Maco in handen gevallen van dokter Mercurio, die hem na het onderricht van Andreas verder voor het kardinaalschap zal geschikt maken, hem pillen laat slikken en hem daarna in een heet bad laat dompelen, welks inrichting de vorm, de *moule*, voor het kardinaalschap heet, daar ze hem murw en kneedbaar moet maken. Ten slotte troosten de beide teleurgestelde heeren zich door op uitnoodiging van den een, Parabolano, aan een feestmaal deel te nemen.

Er zijn tal van tooneelen in dit blijspel, waarin de komische kracht van den auteur op het schitterendst uitkomt. Wij wijzen slechts op die tusschen Maco en Andreas en dokter Mercurio, tusschen Rosso en Parabolano en dat, waarin de lof van Venetië tegenover Rome wordt aangeheven(*). Niet minder karakteristiek is het tooneel, waar de boosaardige Alvigia de devote kwezel uithangt om de bakkersvrouw voor haar plan te winnen. Een keuze te doen uit zoo velerlei merkwaardige of komische tooneelen is moeielijk, ook laat de ruimte te dezer plaatse het niet toe. Intusschen, o Kardinaal van Trente, wat te denken van uw persoon en uw ambt, als wij weten, dat gij u hebt verwaardigd de opdracht van dit blijspel welwillend te aanvaarden? Stiavelli, de uitgever van den druk in 1890, moge recht hebben tot een gunstig slotwoord, maar dat kan geen overweging van den prins der Kerk geweest zijn. ‘Er zijn eeuwen voorbij gegaan’, zegt deze uitgever, ‘maar nog heden kan men deze comedie beschouwen als een der machtigste satiren op de samenleving, in het bijzonder op het hofleven in het Italië van die dagen, waar onze literatuur op kan roemen’. Hier, evenals in zijn andere stukken, geeft Aretino een tijdbeeld, ons aanschouwelijk voor den geest brengende den lichtzinnigen moedwil en verregaande ongebondenheid der grootere en kleinere hoven, waarbij niets ontzien werd om aan de grillen eener cynische levensopvatting toe te geven. Tusschen de meest lachwekkende tooneelen overvalt ons somwijlen een drukkende ernst bij de schildering van het menschelijk gedoe in dien tijd. De auteur stelt voortdurend ten toon de bespottelijke ijdelheid der hovelingen bij hun kruipende onderworpenheid, hun

(*) Op dit merkwaardig tooneel heb ik reeds elders gewezen; zie het artikel: ‘Met Pieter Corn. Hooft in Venetië en Florence,’ in het eerste deel van mijn: *Van Dichters en Schrijvers.*

intriges om elkaar den voet te lichten; hij stelt ten toon de nietswaardige fainéants en hun aanhang in hun onrustig jagen naar allerlei genietingen en lichtzinnige avonturen, voldoening zoekende in een grof materialistisch bestaan.

Was Aretino geheel de man van zijn tijd, wij kunnen tevens zeggen: hij kende zijn tijd. Misschien is het karakter van dien tijd grootendeels te verklaren uit de reactie na de Middeleeuwen, zich openbarende in ongebreidelden levenslust, die oversloeg tot levensverwoesting.

De beide andere blijspelen van Aretino staan als dramatische werken beneden de reeds genoemde. LA TALANTA, opgedragen aan den Groot-Hertog van Florence, heeft een onmogelijke en geforceerde verwikkeling. De hoofdpersoon, waar het stuk naar genoemd is, Talanta, is een courtisane, maar hier in de letterlijke beteekenis: 'meretrice' noemt de auteur haar in zijn Argomento. Zij is omringd door drie personen, die haar om strijd het hof maken, en huwt ten slotte met haar meest getrouwen aanbidder, Orfinio, den jongsten der drie. De beide anderen zenden haar geschenken om haar aan zich te binden. Zoo staat de Napolitaansche kapitein Tinca haar een slavin af, en de andere, de Venetiaan Vergolo, zendt haar een als kleurling vermomden Saraceen. Beiden ontmaskeren zich: de slavin blijkt een jongmensch, Antino, te zijn en de gewaande Saraceen een jonge vrouw, Lucilla, broeder en zuster, verloren kinderen van zekeren Blando. Zij ontvluchten het huis van Talanta. Nu was er nog een vierde mededinger voor den dag gekomen, de Romein Armilio, die liefde veinst voor Talanta, maar eigenlijk op de gewaande slavin verliefd is. Na een ontmoeting en de oplossing van het misverstand neemt de Romein ten leste Oretta, het derde kind van Blando, ten huwelijk. De ontdekking van het bedrog met slavin en Saraceen geeft Talanta aanleiding om de beide mededingers af te schepen; zij schenkt haar hand en fortuin aan Orfinio, wiens trouwe liefde zij maar al te lang miskend heeft. De drie kinderen van Blando, Lucilla, de gewaande Saraceen, Antino, de als slavin vermomde zoon, en Oretta, die met haar vader mee reist, vinden elkander na lange scheiding terug en Talanta gaat in haar huwelijk met den eerlijken trouwen Orfinio een beter leven tegemoet. De intrige is gezocht, zeiden wij reeds, en vandaar weer de scherpe kritiek van Klein in zijn 'Geschichte des It. Dramas'; maar waar hij geen oog voor heeft, dat is de handigheid in de vinding van Aretino, die bij zoo onnoozele verwikkeling toch een groot aantal personen in de omgeving bijeen weet te brengen, die allen weer een groote verscheidenheid van typen opleveren, ieder met scherpe lijnen geteekend. En die personen zijn geen overtollige bijloopers; zij handelen en zijn bedrijvig; zij wekken daardoor evenzeer belangstelling. Wat Costa, de dienaar van Orfinio, en Flora, de vertrouwde van Vergolo, uitrichten, kan als een pikante gedramatiseerde novelle met duidelijk omlijnde karakters beschouwd worden.

Nog een opmerking omtrent Talanta-zelve. In het gezelschapsleven der Renaissance nam zulk een slag van vrouwen veelal een bijzondere plaats in; men beoordeele ze dus naar de zeden van dien tijd. Enkele van haar zijn historisch bekend geworden, evengoed als Aspasia. Het waren dikwijls kunstenaressen of vrouwen van ontwikkelde talenten. De beroemde courtisane Imperia (gest. 1511), zegt Burckhardt, was een vrouw van geest en beschaving; zij schreef Sonnetten en was ook musicienne. Aretino overdreef maar weinig, toen hij in zijn Ragionamento schreef, dat hij bekend was met eene dier courtisanen, die den geheelen Petrarca in het hoofd had en de schoonste fragmenten uit Vergilius, Ovidius en Horatius wist te reciteeren. Vooral in het voordragen van gedichten, in zang en muziek muntten velen uit, bij name genoemd. Hooggeplaatste personen, die met dezulken leefden, stelden geen geringe eischen aan hunne uitverkorenen; vandaar dat zij in het gewone leven met onderscheiding bejegend werden. De naam van zulk een vrouw als titel voor een tooneelwerk was dus minder aanstootelijk bij Aretino dan het tegenwoordig zou zijn. Intusschen wachte men zich voor het idealiseeren van dergelijke tijden en zeden: waar Burckhardt op wijst, zal wel geen regel zonder uitzondering geweest zijn, naar hij zelf erkent.

In het laatste blijspel, IL FILOSOFO, van 1546, zijn weer twee afzonderlijke episodes saamgeweven. Vooreerst het wedervaren van den philosoof Plataristotile, die het hoofd vol heeft van allerlei bespiegelingen en maximen, en den mond overloopende van allerlei zwaarwichtige sententiën, maar niets bemerkt van de streken zijner eigen dienaren of van de intriges zijner vrouw, Madonna Tessa. Ten tweede de lotgevallen van den juwelier Boccaccio, die niet alleen in zijn naam, maar ook in enkele zijner ontmoetingen een verhaal uit den Decamerone in herinnering brengt. De beide geschiedenissen geven een reeks van afwisselende komische tooneelen, die echter, wat de beide episodes betreft, wel wat los samenhangen. In de eene wordt de knecht van den philosoof weer geteekend met al het satirische talent van den auteur. De goedhartige wijsgeer is blind voor de avontuurtjes, die Madonna Tessa uithaalt, terwijl hij over zijn boeken gebogen zit. Zij bedriegt haar echtgenoot in haar omgang met haar amant Polidoro, maar haar kamermeisje weet haar geweten aardig tot rust te brengen, en dat geweten is nu juist niet van de strengste wachters voor haar huwelijkseer. ‘Ge hebt volkomen gelijk,’ zegt haar gedienstige geest, ‘en ik kan er volstrekt geen kwaad in zien; mij dunkt, het eenige wat men u verwijten kan, is, dat gij het bij dien eenen keer laat, om zoo'n snuffelaar als uw man zijn verdiende loon te geven. Laat u door mij raden: de ouderdom komt gauw genoeg, en als wij vrouwen oud zijn, wat schiet er dan voor ons over?’ - ‘'t Is waar ook, en als wij dood zijn, hebben wij niets. Bovendien, als het zonde is, dat ik Polidoro ontvang, dan kan ik het eenvoudig biechten en ik ben er af.’ - ‘Zal ik hem van avond

binnen laten?' - 'Ik laat het aan jou over'. - 'Goed, dan zal ik hem beduiden, dat hij wat vroeg komt'. - 'Jij moet het weten'. Als mad. Tessa het vertrek verlaat, zegt de lieve gedienstige: 'Wanneer alle vrouwen die zoo verdrietig zijn als mijn mevrouw maar een paar minuten naar mijn raad luisteren, dan zal ik ze voor goed weten te troosten. Ik zal ze van alle kwelling bij de gedachte aan zonde genezen, nog beter dan een biechtvader: geen ziertje wroeging over kwaad-doen zal er in hun hart overblijven. Maar zij laten zich niet allen even gemakkelijk raden: de eene zegt, dat ze bang is voor haar ouders, de andere durft niet om haar vriendinnen, een derde weer om dat denkbeeldig spook, dat zij de eer noemt. Heb je van mijn leven! Omnia vincit amor!' - Ten slotte verzoent zich de arme philosoof met zijn lieve vrouw, nadat hij meent den indringer gestraft te hebben. Hij doet dit bij de overweging, dat men jegens de vrouwen wat toegevend moet zijn, in aanmerking nemende wat zij te dulden en te dragen hebben, als er uitzicht op een baby bestaat. Heeft Aretino het meermalen op de Petrarchisten van zijn tijd gemunt, in dit blijspel drijft hij den spot met de zoogenaamde platonisten, die, onder voorgeven van zielen-verwantschap en hoogere liefde, zichzelf maar wat wijs maken om zich het ergste te veroorloven. Deze Monna Tessa kan vrij wel voor het evenbeeld doorgaan van de would-be 'onbegrepen bruiden' en 'onbegrepen gehuwde vrouwen', waar onze tegenwoordige literatuur zoo rijk aan is. Met dit onderscheid evenwel, dat de blijspeldichter ze met meer grond als tot zijn domein behoorende beschouwt, waar ze maar al te dikwijls op haar plaats zijn, terwijl het mode-artikel vaak in naam eener huichelende sentimentaliteit nog medelijden, zelfs bewondering durft eischen, welke eisch door de recensenten van den dag gewoonlijk krachtig gesteund wordt.

De episode van Boccaccio geeft weer van die tooneelen, welke in iedere comedie hun komisch effect niet zullen missen. De juwelier meent, dat hij bij alle vrouwen van de overwinning zeker is. Nu is er in het blijspel een 'meretrice', Tullia geheeten, die met haar gedienstige, Lisa, den juwelier op een grappige wijze de dupe maakt van beider listige misleiding. Tullia weet eerst achter alle familie-geheimen van Boccaccio te komen en geeft zich dan uit voor zijn verloren gewaande zuster. Natuurlijk wordt hij als offer van zijn goedgeloovigheid van al zijn kostbaarheden beroofd. Vervolgens valt hij in handen van een dievenbende, die hem letterlijk uitkleedt en hem ten slotte in een grafmonument sluit, waar zij een lijk met kostbaarheden begraven weten. Maar andere dieven zijn hen voor, en als zij het grafteeken openen, verschijnt Boccaccio als een levende uit het graf, waarop zij de vlucht nemen en B. den gevonden schat voor zich behoudt. Met het onsamenhangende der beide episodes, in dit stuk nog erger dan in de andere blijspelen, moet men het maar niet te ernstig opnemen; het is

Aretino uitsluitend om de typen te doen. Het blijspel is opgedragen aan den hertog van Urbino.

Het merkwaardige treurspel ‘de Horatiërs’ valt hier buiten beschouwing, zooals wij reeds opmerkten.

‘La facilité et la verve dramatique komen in al de blijspelen van Aretino aan den dag’, zeggen wij met Philarète Chasles, en Arthur Graf besluit: ‘In het kort, zijn dramatische arbeid, zijn treurspel zoowel als zijn blijspelen, wijzen heen naar een gewichtige hervorming (riforma) van alle tooneelwerk’. Beide oordeelkundige uitspraken wegen op tegen de grillige uitvallen naar aanleiding van de behandelde blijspelen in Klein's ‘Geschichte’.

Ten overvloede halen wij nog een onverdacht getuige aan, waarmee wij dit overzicht van Aretino's comedies besluiten; het zijn de woorden van Simonde de Sismondi, ontleend aan zijn ‘De la Littérature du Midi de l'Europe’. ‘L'Aretin devait en grande partie son mérite à l'absence de toute imitation. Il n'a point les modèles grecs et latins devant les yeux, il n'a que la nature humaine, qu' il voit avec tous ses vices, toute sa difformité, dans un siècle corrompu; et justement parce qu' il ne songe qu' à son temps, comme Aristophane ne songeait qu' au sien, il ressemble plus au comique athénien que ceux qui l'ont pris pour modèle. Dans ses comédies, l'Aretin fait sans cesse allusion aux circonstances locales; il peint sans ménagement les vices des grands comme ceux du peuple; et en même temps qu' il entremèle souvent ses satires des plus basses flatteries, pour se procurer la protection des hommes de puissance, ou pour leur rendre la valeur de l'argent qu' il a reçu d'eux, le tableau général présente toujours le débordement universel des moeurs, la subversion de tous les principes, avec une VIVACITÉ DE COLORIS QU' ON SENT ANIMÉE PAR LA VÉRITÉ.’

Juist daardoor heeft hij veel bijgedragen tot den invloed van het Italiaansche blijspel der Renaissance op het tooneel van andere landen.

(*Slot volgt.*)

Dr. A.S. KOK.

Indien Napoleon te Waterloo overwonnen had, dan.....

Indien Napoleon te Waterloo overwonnen had! Bestond die mogelijkheid? Ja, zeer zeker.

Indien de orders van Napoleon juist waren opgevolgd, dan zouden de Pruisen onder Pirch II den 15 Juni uit Gilly verjaagd zijn en zou Grouchy dien avond Sombreffe bezet hebben en Ney Quatre-Bras. Daardoor zouden Blücher en Wellington zoo gescheiden zijn, dat hun niets overbleef dan de terugtocht, waardoor Brussel bezet zou zijn zonder één schot te lossen, waarna de overwinnaar van Champaubert en Montmirail wel gelegenheid gevonden zou hebben de gescheiden vijandelijke legers te vernietigen.

Verschillende fouten, begaan door Ney en anderen, zijn oorzaak, dat dit resultaat niet bereikt werd. Nog is echter niets verloren; integendeel is alles nog te herstellen, als blijkt, dat Blücher de onvergeeflijke fout begaat van Napoleon een slag aan te bieden, voordat hij zich met Wellington vereenigde. Ook het slagleveren van Wellington bij Quatre-Bras was een grove fout, zooals ook Kennedy in zijn *Notes on the battle of Waterloo* erkent, al was het nu ook een afleiding voor het leger van Blücher. Nu geeft Blücher Napoleon de gelegenheid, zooals Houssaye zegt, ‘de clore en un seul jour, par un coup de tonnere, la campagne commencée la veille.

La bataille à gagner - à gagner jusqu'à l'écrasement et la dissolution de l'ennemi - était la bataille de Ligny.’

Het zou hier te ver voeren mede te deelen, hoe als het ware ieder medewerkte om het schitterend plan van Napoleon te doen mislukken. Noemen wij slechts de namen Flahaut, Reille, Forbin-Janson, d' Erlon, Ney, Vandamme, Durutte, die allen hun deel hebben in het weinige succes van Ligny. Noemen wij ook het toeval, dat Blücher bijna gevangen genomen werd, doch dat de Fransche Kurassiers hem niet bemerkten. Terecht zegt Charles Malo hieromtrent: Qui oserait prétendre que la captivité de l'indomptable Blücher n'aurait en rien influé sur le résultat des journées suivantes.’ Doch ook na Ligny is het doel van Napoleon, vernietiging van Blücher en Wellington, den een na den ander, mogelijk. Als Napoleon 17 Juni Wellington bij Quatre-Bras had aangevallen, dan ware diens leger daar vernietigd geworden, zonder dat

Blücher er iets aan had kunnen doen. Deze gelegenheid liet Napoleon echter voorbijgaan, zoodat hij dien dag niets bereikte dan eenige afbreuk te doen aan de cavalerie van Lord Uxbridge, die de achterhoede vormde van het terugtrekkende leger van Wellington.

Waterloo kon en zou alles goedmaken. Wellington nam den slag aan in een positie, waarin slechts totale vernietiging of overwinning te wachten waren. En overwinning slechts dan, indien de geslagen Pruisen, twee dagen na hun nederlaag, Wellington te hulp kwamen, ondanks het feit dat Grouchy ze volgen en tegenhouden moest. Op overwinnen viel dus eigenlijk voor Wellington niet te rekenen. Terecht zeide Napoleon, toen hij Wellington in positie zag: 'Il a jeté les dés, et ils sont pour nous. Nous avons quatre-vingt dix chances pour nous et point dix contre.' Indien de slag begonnen was tegen zes of zeven uur, dan waren de Engelschen zeker verslagen voor de komst der Pruisen, daar dan al de troepen, die nu tegen Bulow gebezigd werden, het corps van Loban met de cavalerie van Domon en van Subervie en de jonge garde, beschikbaar waren gebleven voor den aanval op de Engelschen.

Doch ook in den slag zelf zien wij voortdurend fouten maken door generaals van Napoleon. De dwaze frontaanval op Hougoumont, zonder voorafgaande kanonade, waarbij een groot deel van het tweede corps nutteloos opgeofferd werd. Dan het niet door Ney nemen van la Haye Sainte, den sleutel van de Engelsche posities, en later de schitterende maar verkeerde ruiteraanvallen op het Engelsche front. En ten slotte Lobau, die order kreeg om met 10000 man de naderende Pruisen tegen te houden. Had die de juiste positie ingenomen tegenover de brug over de Lasne op de daar aanwezige hoogten, dan had hij Bulow zeker veel langer tegen kunnen houden dan bij Plancenoit, hetgeen ook Clausewitz toegeeft. Dat was voldoende geweest; want wat Napoleon toen noodig had, was tijd om de Engelschen te overvleugelen.

Wij zien dus, dat in de enkele dagen, die de Belgische veldtocht duurde, iederen dag Napoleon de gelegenheid had door een Jena den veldtocht te eindigen en hoe fouten van zijn ondergeschikten en één fout van hemzelf, het niet-aanvallen van de Engelschen bij Qnatre-Bras op 17 Juni, oorzaak zijn, dat hij dat resultaat niet bereikte, maar te Waterloo verslagen werd.

Gesteld echter, dat hij wel te Waterloo overwonnen had, wat dan? Verschillende auteurs beweren, dat dan enkele dagen, of weken later pas, Napoleon definitief verslagen zou zijn, omdat hij toch niet op kon tegen het vereenigde Europa.

Niet moeilijk is het te bewijzen, dat die meening niet de juiste is.

Het eerste gevolg van een overwinning van Napoleon te Waterloo zou zijn geweest terugtocht van het overblijfsel der verbondene legers achter Brussel en het bezetten van die stad door de Franschen.

In de eerste plaats zou dit een kolossalen indruk op de Belgen gemaakt hebben, wier sympathie geheel aan de zijde van Napoleon

was, en omtrent wie de Pruisische gezant von Brockhausen reeds den 19 April schreef: 'Il y a tout à craindre des corps belges dont les intentions sont des plus équivoques.' Den 12 April waren trouwens reeds 120 Belgische huzaren, nog in hun vroegere Fransche uniformen gekleed, naar de Franschen over, zooals Von Lettow Vorbeck mededeelt in 'Napoleons Untergang 1815'. De vereeniging met Holland was, zooals Blok in zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* zegt, met weinige ingenomenheid begroet, terwijl het aantal Franschgezinden allesbehalve onbeteekenend was. In Brussel waren de oranjekokarden van de hoeden verdwenen en stonden de gastmalen voor de verwachte Franschen gereed, deelt Van Hogendorp (deel V) ons mede. Zelfs in Den Haag hoorde men nu en dan een 'Vive Napoléon.'

Hooper, sprekende in zijn *Waterloo*, *the downfall of the first Napoleon*, over de Belgische troepen, zegt: 'Many were valiant and patriotic, but the valour and patriotism of the majority was tempered and attenuated bij the menory of Napoleon's astounding victories.' Chesney zegt van de Belgen in zijn *Waterloo*: 'Ils étaient fascinés par le prestige du nom de Napoléon.'

Ook Van Löben Sels zegt in zijn *Précis de la Campagne de* 1815 *dans les Pays-Bas*, dat Napoleon in April zeer gemakkelijk België had kunnen veroveren en 'Sans exagération aucune on peut admettre que la population de ce pays êut bientôt embrassé la cause de Napoléon.'

Charras is de eenige, die in zijn *Histoire de la Campagne de* 1815 dit bestrijdt; want, zegt hij, een der redenen waarom Napoleon tot den aanvallenden oorlog besloot, was, dat hij bij succes rekende op den steun der Belgen en der bewoners van de vroegere Rijn-departementen. Charras, die zich tot taak stelde alles in Napoleon af te keuren, noemt daarop den trouw der Belgen aan Nederland even groot als hun haat tegen Napoleon.

N'en déplaise Charras, gelooven wij echter met de andere genoemde schrijvers, waaraan wij Houssaye nog kunnen toevoegen, dat, zooals Van Löben Sels zegt, na een overwinning 'Napoléon pouvait se dire maître de la Belgique et des provinces rhénanes, et il n'aurait qu'à ordonner pour avoir à sa disposition toutes les ressources de ces pays.'

In dit opzicht zou de overwinning dus niet alleen moreele doch ook praktische resultaten voor Napoleon krijgen in den vorm van soldaten, paarden en geld.

Vooral echter zou de moreele indruk groot zijn in Frankrijk zelf(*). Barante schreef in zijn *Souvenirs* den 10 Juni 'L'empereur a contre lui l'Europe et la France.' Dit laatste was nu wel onjuist, maar toch was een deel van Frankrijk nog tegen het Keizerrijk, ook om den daardoor veroorzaakten nieuwen oorlog. Madame de Staël schreef aan Crawfurd: 'Si l'empereur a une première victoire, et il l'aura, l'orgueil

(*) Schreef niet Languinais, de besliste tegenstander van Napoleon na Ligny, 'qu'il n'avait dans le Corps législatif que des admirateurs passionnés et des amis intrépides dont même les plus grands revers n'ébranleraient pas le dévouement' (Mémoires du roi Joseph).

national fournira à son vengeur toutes les ressources d'hommes et d'argent qui lui seront nécessaires.' Zoo was het inderdaad, en die overwinning had Waterloo kunnen zijn. Na die overwinning zou geheel Frankrijk uitgezonderd de Vendée enthusiast Napoleons zijde gekozen hebben. Het nu ontbrekende vertrouwen in den einduitslag zou dan de Franschen weer tot de helden van de Revolutie gemaakt hebben. De geheele natie zou dan geworden zijn, als het laatste leger van Napoleon, enfiévrée de vengeance, capable d'efforts héroiques et de furieux élans et plus fougueuse, plus exaltée, plus ardente à combattre qu'aucune autre armée républicaine ou impériale, zooals Houssaye zegt.

Een dusdanige Fransche natie met Napoleon als aanvoerder ware zeker onoverwinnelijk geweest, zooals het beroemde jaar 1814 bewees.

Toen zou zonder het verraad van Marmont, Augereau, Lynch en zooveel anderen en het gemis aan enthusiasme bij mannen als Ney, Lefebvre, Macdonald, ja van een groot deel van de Fransche natie, Napoleon nog als overwinnaar uit het strijdperk zijn getreden.

Doch bovenal zou de indruk van Napoleons overwinning bij Waterloo groot geweest zijn op het verbonden Europa. Die overwinning toch, die vooreerst ten gevolge zou hebben een definitieve scheiding van de legers van Blücher en van Wellington, zou slechts de voorlooper zijn geweest van verdere vernietigende overwinningen op die beide legers.

Alweer is de campagne van 1814 hier om het juiste van deze opvatting te staven. Slechts de noodlottige capitulatie van Soissons door Moreau redde Blücher van totalen ondergang. En nu in zooveel betere conditie dan toen, zou Napoleon niet geaarzeld hebben de juiste stappen te doen om voor goed af te rekenen met Blücher en met Wellington, zoodat op het verdere verloop van den oorlog die legers niet meer konden influenceeren.

De andere legers van het verbonden Europa zouden eerst tusschen 27 Juni en 1 Juli Frankrijk binnentrekken *(Supplementary Despatches of Wellington)*. Nu echter rukten Wrede en de Prins van Wurtemberg met het vierde en derde corps van Schwarzenberg reeds 23 Juni op; want Metternich schreef toen aan Talleyrand *(Mémoires de Metternich)*: 'Les opérations vont être pousseés avec beaucoup de vigueur.' Na de overwinning van Napoleon bij Waterloo zou Schwarzenberg, zooals trouwens zijn gewoonte was, wel gedraald hebben, zoodat voor er één man van het leger van Schwarzenberg in Frankrijk was, Napoleon met zijn overwinnend leger zich vereenigd zou hebben met het 20000 man sterke Rijnleger onder Rapp en het 13600 man sterke Juraleger onder Lecourbe.

Onder zeer veel gunstiger condities kon Napoleon dan terugkeeren tot het ook door hen overwogen plan slechts verdedigenderwijs te werk te gaan, nu zonder dadelijk verschillende provincies aan den vijand over te laten. Doch Napoleon kennende, weten wij, dat hij na zijn overwinning zeer zeker niet op een aanval van Schwarzenberg gewacht zou hebben.

Het Alpenleger onder Suchet was reeds 14 Juni offensief opgetreden, niettegenstaande dit leger slechts 17000 man sterk was. De Piémonteezen had hij verjaagd en was doorgedrongen in het vroegere ‘département du Léman’, waar de bevolking hem met ‘Vive l'Empereur’ ontving. Den 26 en 27 Juli sloeg hij een aanval van Bubna af, doch sloot 28 Juni een wapenstilstand wegens Waterloo. Na een overwinning echter zou ook Suchet verder voortgerukt zijn, en daardoor de aanvallende beweging van Napoleon ondersteund hebben. Den 27 Juni kwam het vierde corps van het Russische leger onder bevel van Rajewsky eerst te Mannheim aan. Lang voor dien tijd zou Napoleon de verschillende corpsen van Schwarzenberg verslagen hebben, tenzij die op het bericht van zijn nadering, na zijn overwinning te Waterloo, voor hem gevlucht waren. Doch ook dat vluchten van Schwarzenberg met het daaropvolgende binnendringen van het Fransche leger in Duitschland moest een ontzettenden indruk maken.

Het eerste gevolg zou wel geweest zijn de val van het Engelsche Ministerie en vorming van een nieuw ministerie uit de oppositie, die reeds vroeger in het Parlement tegen het optreden van Engeland tegen Napoleon opgekomen was. Mannen als Whitbread, Francis, Burdett, Tierney en Ponsonby zouden dan vredelievende voorstellen van Napoleon zeker overwogen en aangenomen hebben, en wat zou de Coalitie zonder Engelsch geld hebben kunnen uitrichten? Doch gesteld ook, dat het nieuwe Engelsche Ministerie voorloopig der Coalitie trouw bleef, wat zou het Russische leger, vereenigd met het overschot van het vluchtende of geslagen leger van Schwarzenberg, tegen het zegevierende Fransche leger onder Napoleon vermogen?

Vergeten wij ook niet, dat niet geheel Duitschland de haat der Pruisen tegen Napoleon deelde. Op het bericht dat Napoleon uit Elba ontvlucht was, werd te Dresden geïllumineerd. Het optreden van Blücher tegen de oproerige Saksische regimenten vóor den slag van Waterloo, het doen fusileeren van de aanvoerders der beweging, het verbranden van Saksische vaandels en het ontslag van Generaal van Borstell waren zeker geen feiten, geschikt om de Saksers trouwe aanhangers van de Coalitie te doen blijven. Doch ook in Westphalen, Mecklenburg, Piémont hield men nog van Napoleon. Uit Piémont deserteerden de soldaten om zich onder zijn vanen te scharen. Iedere overwinning, iedere stap vooruit in het vijandelijke land, zou hem dus moreel en materieel nieuw voordeel geven. Zeer waarschijnlijk zouden de Tsaar, de Keizer van Oostenrijk en de Koning van Pruisen, die zich bij de Russische voorhoede bevonden, er wel toe te vinden geweest zijn, onderhandelingen aan te knoopen en het nieuwe congres te Mannheim zou zeker tot betere resultaten geleid heben dan het congres te Chatillon, waar de gealliëerden onderhandelen zonder vrede te willen.

Dan zou Europa vrede gesloten hebben met Frankrijk, beperkt tot zijn oude grenzen van 1792, maar met Napoleon als Keizer.

Na een nederlaag van het Russisch-Oostenrijksche leger bij Mannheim, waardoor de Coalitie geen leger van beteekenis meer zou hebben, had Napoleon zeker België verkregen, want dan was Europa even machteloos als na Jena en na Austerlitz.

Doch ook Napoleon zou na de overwinning niet te veel gevraagd hebben, daar hij vrede wenschte.

Of die vrede lang geduurd zou hebben? Wij gelooven het niet. Met een Napoleon aan het hoofd, moest Frankrijk weer in enkele jaren de eerste mogendheid van Europa worden en niet alleen op militair gebied. En een dergelijk sterk Frankrijk zou evenzeer een bedreiging voor de vrede geweest zijn als het tegenwoordige sterke Japan. Ook toen als nu had men zich daartegen kunnen wapenen door verdragen, waarin men zich verbond het Status quo te handhaven; doch de geschiedenis heeft ons geleerd, dat verdragen slechts zoolang bestaan, tot een der contractanten het wenschelijk acht ze te verscheuren.

Daarna dan zou iedere nieuwe oorlog succesvol voor Frankrijk geweest zijn tot den dood van Napoleon; want de oorlog van 1870 heeft ons geleerd, hoe bij het Fransche volk en bij het Fransche leger de aanvoering alles is. Zonder Napoleon zouden zij voor de overmacht eener Coalitie, die na diens dood zeker zou zijn ontstaan, bukken en dan zou blijken de waarheid van Napoleons zeggen, dat men altijd ziet ‘le triomphe du grand nombre sur le petit’ - als de minderheid ten minste niet aangevoerd wordt door Napoleon.

P.J. DE BRUÏNE PLOOS VAN AMSTEL.

‘De Lelie-Vaan’,
Ridderspel in vier bedrijven
Door F. Smit Kleine.
(Opvoeringsrecht wettelijk voorbehouden).

Vierde bedrijf.

Burcht-terras, met twee trappen. Hofplein met zwaar geboomte.
Zomerochtend. Zonneschijn. Blauwe lucht. Midden op terras een vlaggestandaard. In de gekanteelde muren van het terras de vaantjes der Coucy's. Marmeren bank.

I.

Jean de Lignac, Béate.

Jean de Lignac.
Wat blijde maar'! De stad zal vreugd bedrijven en zonnig blinkt van trans en wal de Lelievaan!

Béate.
Beste vader!

De Lignac.
De dubbelzinnigheid neemt nu een eind! De valsche schijn trekt op!

Béate

(weenend)

O, beste lieve vader!

De Lignac.
Angst en gedwongenheid zijn thans voorbij; we zijn hier in de Barony Coucy nu eind'lijk Franschen! Ontkomen aan het monster der onzijdigheid.

Béate.
Ik zou dat monster willen zeegnen, vader, het was zoo goedig voor mijn meesteres.

De Lignac.
Het monster is verslagen! De Theseus kwam.

Béate.
Het was niet wreed voor mijne meesteres, en 't bracht haar geen verdriet.

De Lignac.
O, daar herken 'k in al haar stugheid de Brittin.

Béate.

Maar lieve vader, weet *gij* dan niets? Leeft *gij* in zoeten schijn, terwijl wij allen hier het bittre wezen zien?!

De Lignac.

Kind, ik weet alles; geen schijn, maar wezen is het: de Burchtheer koos partij voor Frankrijk! Bij trompenschal kan nu de lieve zon deez' ochtend, na vijftien jaren schemer, den Leliehemel van Coucy begroeten.

Béate.

De rouwvaan steek' men uit! De H. Maagd heeft ons verlaten! Na schemering kwam nacht!

De Lignac.

De H. Maagd ziet welgevallig neer op de banier van mijnen meester, den kloeken zoon van mijnen boezemvriend. Hij koos partij, nu vangt zijn heil in Frankrijk aan!

Béate.

Neen, lieve vader! de H. Moeder Gods stort tranen over 't hard verraad, dat hier geschiedt.

De Lignac.

Dus had Rohan gelijk? Is zij spion van England?

Béate.

Spion? Wie is spion? Er toeft hier geen spion!

De Lignac.

Deed dan de Burchtvrouw niet de vlag van England van de torens steken?

Béate.

Neen, geloof dat niet! De Burchtvrouw gaat naar England, rein van schuld.

De Lignac.

Zoo zei mijn meester ook: de Burchtvrouw gaat naar England, omdat haar kranke vader, Koning Eduard, haar komst verbeidt.

Béate.

Zij gaat naar England, vader, om nimmermeer te keeren.

De Lignac.

Dan!?... O, heilge God... Dan had Rohan gelijk! O, droeg ik niet 't livrei van De Coucy!

Béate.

Ja, beste vader, hier werd hard verraad gepleegd aan mijne meesteres. Zij wordt verjaagd om Frankrijk!

De Lignac.

Maar Frankrijk wil dat niet... en als zij haar gemaal bemint, dan wordt zij niet verjaagd. Dan kiest zij *zijn* partij, verloochent Engeland, wordt Fransche vrouw in voelen en in denken, en leeft gelukkig met haar Fransche kinderen voort.

Béate.

Gij blijft een lieve dweper, vader, zooals gij waart vóór jaren reeds, toen gij mij van Petrarca en Sancta Laura hebt verteld. Een goede man, die 't kwaad niet ziet.

De Lignac.

Waar is het kwaad, hier in Coucy?

Béate.

Als men bemint, trotseert men *alles* vader, doch als men niet bemint...?

De Lignac.
Dan moet men liefde zoeken, want zonder liefde is men levend dood.

Béate.
Och, lieve vader, 'k dacht, dat men niet liefde zocht, maar dat zij tot ons kwam!

De Lignac.
Kwam zij dan *nooit* tot haar, zooals zij kwam tot *u*, mijn lieflijk kind?

Béate

(haar paternoster betastend, blozend en schuchter)

Hoe weet ge, vader?

Beiden zitten neer op de marmeren bank.

De Lignac

(zeer zacht)

Hoe ik kon weten?

Béate.
Ik dacht, dat vaders nooit iets wisten, dat zij 't jonkvrouwlijk hart niet kenden. Ik dacht, dat zij altijd zoo ver van teerheid stonden, dat zij hun dochters nooit begrepen, zoodat bij haar de naam van *vader* die van *bestraffer* was.

De Lignac.
Wellicht, mijn kind! dat weet ik niet, maar wel weet ik, hoe ik uw moeder eenmaal zag, zooals ik u thans zie! Er wemelde in haar oogen iets stralends en iets wazigs tegelijk, alsof het licht van verre kwam en iets meewarigs als der Madonna blik op 't Allerheiligst Kind. Dàtzelfde waas van meelij en betoovring, diezelfde wemeling van vredeschijn meen ik te speuren in *uw* blik, die, als de reinheid van 't opaal, nu eens in glanzen straalt en dan weer wordt omfloersd.

(Haar hoofd is op zijn schouder gezonken.)

Béate

(haar hoofd van zijn schouder heffend)

Dan hadt gij *haar* wèl lief?

De Lignac.
Oneindig, kind!

Béate

(hem in vervoering kussend)

Mijn vader!

(laat haar hoofd neerzinken.)

De Lignac.
En wie is *hij*?

Béate

(fluisterend)

Percival!

De Lignac.
Percival! Zijn naam zij vóórbeduiding; een geestlijk Ridder worde hij; hij zoeke naar den H. Graal der Liefde.

Béate.
Dien heeft hij reeds gevonden!

De Lignac.
De H. Maagd zij hem genadig dàn, om dien mystieken schat voor eeuwig te bewaken!

Béate.
Ik volg mijn meesteres, indien mijn vader 't mij vergunt.

De Lignac.
Verzel uw meesteres, ik zegen u.

(Béate is geknield.)

II.

Franciscaan, Béate, De Lignac.

Franciscaan.
Dat is de staat, waarin mijn Ordensheer een vader en een dochter wilde zien!

Béate.
Hoe werd het smartelijke ontvangen door mijn meesteres, eerwaarde frater?

De Lignac.
Was zij getroost? En wilde zij...

Franciscaan.
In heilige devotie ontving zij het bericht; mijn biechtkind kweekt die als exempel. De H. kerk heeft troost voor elke smart.

De Lignac.
Indien men maar gelooft!

Franciscaan.
Wie liefheeft g'looft en wie gelooft, heeft lief, zoo sprak de H. Franciscus. Fij, fij, waar bleven mijn gedachten! Ik zocht u hier, Messire de Lignac. De Burchtvrouw wenscht Uw Edelheid te zien.

De Lignac.
Mij, eerwaarde frater?

Béate

(zeer innig)

Om mij!

De Lignac.
Ik ga, ik ga.

III.

Béate, Franciscaan.

Béate.
Wat schijnt de zon toch mooi!

Franciscaan.

Ja, mijnen Ordensheer, den heiligen Franciscus, herinnert deze ochtend, kind. Ik hoor zijn heerlijk zonnelied.

Béate.

Was dichter dan de H. Franciscus, frater?

Franciscaan.

Als alle groote geesten was onze Ordensheer een dichter. Alles heeft, zoo zegt mijn Ordensheer, en zóó is mij geleerd vóór mijn professie, alles heeft stemme en keel om den geduchten Schepper van hemel en van aard' te loven.

Béate.

Ja, hij was dichter de H. Franciscus, want hij hoorde alles zingen. Hoort gij dat ook, eerwaarde frater.

Franciscaan.

Zoo wil mijn Ordensheer, ik hoor het, jofferken.

Béate.

Maar als nu eens uw Heilige Ordensheer het *niet* gewild had, frater, zoudt gij ook dán gezangen hooren?

Franciscaan.
Dan hoorde ik ze niet, mijn jofferken.

Béate.
O, kon de nachtegaal van Sint Franciscus in deez' ure zingen voor mijn lieve meesteres, want, ach! de H. Maagd heeft haar verlaten!

Franciscaan.
Zij is het dichtst bij wie haar 't verst gelooven.

Béate.
Dan dale Zij bij mijn meestresse neer, en dropp'le balsem in haar wond.

Franciscaan.
De lijdenswolk zal spoedig verder zweven, en 't hemelveld weer klaar en helder zijn.

Béate.
O, frater, wij zien hier de zwarte werk'lijkheid.

Franciscaan.
Ontvlucht haar in gebed en heilige dévotie, kind. Voer naar de burchtkapel mij thans, ik wil de H. Triniteit en mijnen Ordensheer gaan bidden voor uw meesteres.

(Béate links met Franciscaan langs het terras, zoodat zij Raoul en Percival terzijde laten.)

IV.

Raoul en Percival (blijven den monnik nastaren)

Raoul.
Wie was die monnik, neef?

Percival.
Oomlief, een religieus.

Raoul.
Die de religie schouwt als scherm, waarachter hij verbergt veel vilenie?

Percival.
Dat zag ik niet aan zijnen kap: doch aan zijn grauwe pij geloof ik hem een Franciscaner uit Calais, die om prebenden bij de burchtvrouw beedlen kwam.

Raoul.
Drijft dàt hem hier? Dan schendt hij d' ordensregel niet. Om 't aardsche loon doen, wie vazal des hemels zijn, wel veel.

Percival.
Verzekerd van des hemels loon, staan vaster zij dan wij, die op deez aarde kruipen.

Raoul.
Zijn wij dan wormen, neef?

Percival.
Na onze neerlaag kruipt wat stond.

Raoul.
Ja, palsambleu, da's waar! Mij voegt de deemoedstaat.

Percival.
Kom, oom, wat somberheid in dezen heldren morgen!

Raoul.
Mijn gemalin bemint alleen deemoedige vazallen. Trouw nooit, neef Percival.

Percival.
Zij zal verblijd zijn, nu haar Ridder burchtwaarts keert met opgeheven hoofd.

Raoul.
En alle trompen van 't kasteel doen steken... jawel, maar als zij vraagt naar de rantsoenen... palsambleu!

Percival.
Twintig duizend livres!

Raoul.
Bevroren door de Oostenrijksche vorst en toen versmolten.

Percival.
Een edelvrouw als *zij,* die in het namaals schouwt, denkt aan geen losprijs van gevangen ridders, denkt aan geen Fransche ponden of Oostenrijksche kronen, als haar geliefde Ridder burchtwaarts keert. Zij schouwt...

Raoul.
Deemoedig wederkeert! want wie, als hij, het heldenfeit bedreef, vier paarden en zes knapen aan den Donau te offren, en als een rif en platzak keert, hij mag wel bidden zijn Patroon, dat zijne gemalin haar oogen sluit voor 't *hier* en schouwen blijft in 't *dáar.*

Percival.
Gij brengt ook *haar* een blijde tijding!?

Raoul.
Die is?!

Percival.
Mijn vader kiest de zij van Frankrijk!

Raoul.
Palsambleu! hebt ge nog altijd hoop?

Percival.
Ik hoop niet meer.

Raoul.
Daar alle hoop verdween?

Percival.
Oomlief, daar zekerheid verscheen.

V.

De Coucy, Percival, Raoul.

De Coucy

(van het terras dalend)

Weest mij gegroet, mijn lieve vrienden! U beiden heb ik opontbôon, om u te melden, wat uw bemiddeling volbrengen zal.

Raoul.
Wij trapplen reeds!

De Coucy.
Gerijpt is mijn besluit, 'k wil langer niet den krijg ontwijken, op vreemden bodem oorlog voeren, gelijk ik veertien jaren deed. Ik schaar me aan Frankrijks zij; voor koning Karel van Valois, voor mijn verheven meester, hef 'k mijn banier! U, oom Raoul, bid ik, te staan als hoofd van een gezant-

schap naar Koning Eduard, en gij, mijn lieve zoon, gaat met herauten en dit perkament naar Reims, waar thans mijn Koning toeft. - Jean de Lignac, de oude vriend mijns vaders, roept alle edlen saam, en weldra kan Coucy en heel de Barony vernemen mijn besluit.

Raoul.
De benedictie, neef!

Percival

(voor hem knielend)

De heilige Dénis zij met u, vader!

De Coucy.
Heb dank en kwijt u van uw zending, vrienden!

Raoul.
Mijn waarde vriend, da's zoo gemaklijk niet. Als ik van Lâon vertrek, behoef ik negen dagen met mijn ruiters naar Calais, ik bleef reeds langer hier dan was gewild, daarbij mijn gemalin...

De Coucy.
'k Hecht hoogen prijs eerbiedenis te brengen aan mijn Tante; morgen reeds zend ik een bode naar 't kasteel, die de Gravin uw reis en mijne komst vermeldt.

Raoul.
De benedictie, waarde neef! dàn is de zaak beklonken, wanneer ge zelf mijn gemalin verklaart, wat *mij* weerhield, mij aan haar voeten neer te werpen, zal haar verlangst naar mij nog wel een week of wat te stillen zijn, naar ik althans vermoed.

Percival.
Oom, dat vermoed ik ook!

Raoul.
Heilge Patroon! Wat een familiezwak! We zijn alweer van één vermoeden!

De Coucy.
Tot morgen, waarde oom, als gij vertrekt.

Raoul.
Tot morgen!

Percival.
Tot morgen, vader!

VI.

Percival, De Coucy.

De Coucy.
Neen, blijf mijn zoon en hoor!

Percival.
Beveel, Messire vader.

De Coucy.
'k Smeek van mijn koning uwen ridderslag bij 't eerst tournooi te Brugge, waartoe de Hertog van Bourgonje noodt.

Percival.
O, vader, 't is te veel! Ik heb mijn gouden sporen niet verdiend!

De Coucy.
Reeds aan den Donau blonken zij, uit kloekheid en beleid. De

ridderzeden zijn op u geënt en ge zijt 18 jaar, waarvan vier jaren knaap. De tijd is daar.

Percival.
't Is gunst, wat gij bewijst! Ik voel, dat wij als rechteloozen staan!

De Coucy.
Maar tegen gunst, sta gunst! Zoodra ge uit Reims met de herauten keert, wensch ik de gunst, dat gij verzelt naar England Mevrouw van Bedford, wier kranke vader trekt.

Percival.
Maar is dat dan een gunst?! 't Is niet dan knapenplicht; gij spreekt en ik volvoer! Blijft de Gravin voor lang in England?

De Coucy.
Indien zij wil... altijd!

Percival.
Altijd!

De Coucy.
Indien zij wil, altijd.

Percival.
Altijd!? Gij schertst en denkt aan oom Raoul.

De Coucy.
Neen, bij St. Michaël! 'k Spreek ernst. De Koning wil.

Percival.
Wat Koning?

De Coucy.
Valois, mijn Heer en mijn verheven Meester!

Percival.
Karel van Frankrijk?!... Mijn Koning! Onze Koning?!... Mijn verheven Meester?!... Wil... dat... gij... uw gemalin... verstoot?!

(De Coucy, hooghartig 'ja' knikkend.)

Percival.
Dat is onmooglijk! want hij is edelmoedig en schoon geen krijgsman in het veld gehard, is hij een *Ridder*! Dat is ònmooglijk! hij is wijs en goed.

De Coucy.
De Koning wil!

Percival

(heftig)

Bij alle Heilgen, vader, dat is onmooglijk!

De Coucy.
Hoe?! Weerspreekt ge, knaap?

Percival.
De Riddereer verbiedt mijn Koning en mijn vader zulk een daad.

De Coucy.
Zij zelve schutten die door 't schild van plicht en naam.

Percival.
Mij dacht: *bescherming van de vrouw* uw eersten Ridderplicht.

De Coucy.
Wat heeft een knaap besef van Ridderplicht en eer?!

Percival.
Vader!

De Coucy.
Voor mij is Ridderplicht: niet langer Frankrijks vaan te ontwijken, te strijden voor mijn Koning, mijn verheven Meester, en uit mijn burcht te weren spiondienst.

Percival.
Spion? Wie is spion?

De Coucy.
Een Brit in Franschen burcht.

Percival.
De Hertogin van Clarence?!

De Coucy.
Niet zij.

Percival.
De Hertogin wil wraak.

De Coucy.
Niet zij.

Percival.
Zij is verblind door haat!

De Coucy.
Neen, zoon!

Percival.
Zij haat uw huis en hof! 'k Bezweer u, vader, bij 't Mysterie der H. Drievuldigheid, verstoot de vrouw niet, de moeder van mijn lieve zusters; de vrouw mij wèlgezind als waar' 'k haar eigen zoon: 'k bezweer u, vader, bij uw Riddereer, bedrijf die wandaad niet!

De Coucy.
Genoeg! Ik zal Buxeul Mevrouw van Bedford doen verzellen. U blijkt de taak te zwaar.

Percival

(neerknielend)

Vergeef, vergeef mij, vader!

(weenend af.)

VII.

Kapelaan, De Coucy.

Kapelaan.
De H. Maagd zij met u, Heer!

De Coucy.
Met *u* de H. Triniteit! Wat tijding voert u hier?

Kapelaan.
De Burchtvrouw van Coucy zal heden nog de reis naar Engeland aanvaarden.

De Coucy.
Heden!?

Kapelaan.
Ja, heer, omdat de staat van Koning Eduard bezorgnis wekt. Mijn meesteres wil u ten afscheid zien, zoodra Messire dat verlangt.

De Coucy.
Zoo, wil de burchtvrouw dan ten afscheid nooden.

Kapelaan.
Er zij gedaan naar uwen wil, mijn meester!

VIII.

Maria, De Coucy, Kapelaan.

De Coucy

(tot Kapelaan)

Hebt gij de Jonkvrouw voorbereid?

Maria.
Neen, vader.

De Coucy.
Ik gaf u last, kaplaan...?

Maria.
Ik weigerde den Kapelaan te hooren.

De Coucy.
Hebt gij geweigerd?

(Den Kapelaan tot heengaan wenkend.)

Wie kon u beter troosten?

Maria.
Troost schenk' hij anderen, niet mij.

De Coucy.
D'erfdochter der Coucy's huwt niet den lijfknaap van haar vader.

Maria.
Waarom niet, vader? D'erfdochter der Coucy's heeft ruimer keus dan and'ren.

De Coucy.
Dat *schijnt*, maar *is* zoo niet. Zij heeft zich naar de keus van anderen te plooien.

Maria.
Haar ouders willen haar geluk.

De Coucy.
Zij zoeken het voor haar.

Maria.
Kan zij het zelf niet vinden? O, vader, lieve vader, geef mij toch Adamas! Geef mij hèm, hij is zoo goed, zoo edel, hij zal voor mij *zoeken* en ook *vinden* het geluk.

De Coucy.
Dwaas kind! dwaas kind!

Maria.

O, lieve vader, 'k smeek, verhoor mij, bij mijn lieve, Heilge Patrones, 'k smeek u, verhoor mij, vader! en noem mij nu niet dwaas!

De Coucy.

Wat zijt gij dan?

Maria.

'k Ben verhelderd; ik zie zóó helder, vader, zóó klaar, als *gij* wellicht niet denkt. Ik zie, hoe gij mijn jonge leven, als waar 't een sluier, verkreukt en plooit, verfrommelt en verscheurt. Ik smeek u, vader, gun mij het recht te kiezen. Verscheur den sluier niet!

De Coucy.

Dwaas kind! Er wordt voor u gekozen!

Maria.

Gij gunt mij geen geluk!

De Coucy.
Een Hertoginnekroon is nauwlijks hel genoeg om 't hoofd te omlaaien van *mijn* dochter...

Maria.
Gij gunt mij geen geluk!

De Coucy.
.... en nicht des Franschen Konings zou d'een'ge titel zijn, die in vergoeding kwam van burchten en domein.

Maria

(teer-bedroefd)

Gij gunt mij geen geluk!

De Coucy.
'k Gun u den Franschen troon!

Maria.
Gun mij wat minder, vader, en *geef* wat meer.

De Coucy.
Nog méér dan dezen troon, den schoonste op aard!? Wat wilt ge dàn?

Maria.
Een hart!

De Coucy.
Dwaas kind! Ge zijt nog jong en een *retraite* zal u loutren.

Maria.
Vader, ge hebt nooit lief gehad!

De Coucy.
Dwaas kind! Dwaas kind! Ge kent het leven niet!

IX.

Kapelaan, De Coucy, Maria.

De Coucy.
Wilt gij met 's Heeren troost de Jonkvrouw voorbereiden?

Kapelaan

(aarzelend)

De eedle Jonkvrouw wees den troost der Kerke af.

De Coucy.
Ze aanvaardt dien thans, niet waar, mijn dochter?

(Maria schudt neen.)

De Coucy.
Maak haar gewillig, Kapelaan.

Kapelaan.
Met d'assistentie van de H. Moeder Gods hoop ik te slagen, Heer!

De Coucy.
Zoo zij het, Dienaar Gods!

X.

Vorigen, Isabelle (met diadeem in pronkgewaad)

Maria.
Moeder, ik bid u, neem mij mèt u. Ik smeek u, moeder, 'k wil niet blijven, hier, in de macht mijns vaders.

Isabelle

(haar omhelzend)

Mijn kind! Een laatste woord aan u, Graaf van Soissons!

De Coucy.
Wil de Jonkvrouw begeleiden, Kapelaan!

Isabelle.
Maria blijf! Verwijder u, Kap'laan!

(Na een vraagblik op De Coucy gaat de Kapelaan.)

XI.

De Coucy, Isabelle, Maria.

De Coucy

(schamper)

Ge hebt altoos bevolen, als een koningstelg den lagen adel doet, die òm hem kruipt.

Isabelle.
Thans wil ik u dan smeeken.

De Coucy.
Wat gunt ge aan uwe Koninklijke voeten neer te leggen?

Isabelle

(op Maria wijzend)

Dit kind! Het moge mij verzellen naar Engeland.

Maria

(op de knieën vóór haar vader)

Vader, neem alles, neem mijn erfnis, domein, kasteel, goud en gewaad, maar laat mij mèt mijn moeder gaan!

De Coucy.
D'erfdochter der Coucy's 'hoort Frankrijk toe! Zij is een Fransche!

Maria.

'k Behoor aan mijn moeder!

Isabelle.
Neen kind, aan beiden 'hoort gij toe, aan vader en aan moeder!

Maria.
Maar dan bij scheiding?

Isabelle.
Volgt gij Buxeul, dien gij bemint.

Maria.
Dat wil mijn vader niet! Hij gunt mij geen geluk!

Isabelle

(heftig)

Messire, is dat waar? Mag Jonker de Buxeul niet naar de hand van uwe dochter staan?
Messire, is dat waar?

De Coucy.
D'erfdochter der Coucy's huwt niet den lijfknaap van haar vader.

Isabelle

(uitbarstend)

Dan heeft hij u alreeds verkocht, mijn kind!

Maria.
O, heilige Moeder Gods! Aan wien? Aan wien, Messire?

De Coucy.
De keus van den Koning, mijn verheven meester, blijkt u ras.

Maria

(weenend)

Moeder, hij heeft nooit lief gehad!

XII.

Vorigen, Kapelaan.

Isabelle.
Ga, kind, wijl mijne beden niets vermogen, daar is nog ééne macht: de macht der H. Kerke.

Maria

(hartstochtelijk tot De Coucy)

Ik heb u niet gekend; ik heb u niet gekend! Thans ken ik u en 'k zou u kunnen haten.

Kapelaan

(haar wegleidend)

Opdat het u in uw verdre levensdagen wèl ga, spreekt de Heer: eert uwen vader en uw moeder!

XIII.

Isabelle, De Coucy.

Isabelle.
Wat is haar smart voor u? Wat is voor u een dochter, onnut produkt, dat geen blazoen verheft? Bij haar verwekt, die nooit uw liefde had!

De Coucy.
In onze jonkheid, toen wij kinderen waren, aanbad ik u.

Isabelle.
Gij waandet mij te aanbidden.

De Coucy.
'k Aanbad u als een zonne aan den Hemel, meer dan een zon, als Hemelkoningin, want knielde ik voor het outer der kapel, dan zag ik in de trekken der H. Maagd, zelfs in haar starrenkleed, uw majesteit.

Isabelle.
Dat is de minnekunst en al haar woordenpraal, die gij wellicht Ovidius hebt afgezien. De sob're kunst van lief te hebben en liefde te verwekken, bleef u vreemd.

De Coucy.
Gij zocht de schaduw, uw geest zocht niet de zon, maar loomde somber voort.

Isabelle.
Niet somber was ik, maar gelaten!

De Coucy.
Gelaten! Gij!?

Isabelle.
En volgzaam als een hinde haren herder. Ik was een kind, gedwee en schuchter, dat vreemd in het gewoel der wereld stond en dat tenauwernood nog wankelend kon gaan! Ik zocht naar steun.

De Coucy.
Dien gaf ik.

Isabelle.
Gij gaaft m'een *taak*, een *huwelijkstaak*; ik *moest* mijn heer behagen, hem kindren baren, de H. Kerke dankbaar offren; en dan den tijd verdrijven bij harpspel of borduurkunst, aan 't spinnewiel of neergeknield in de kapel. Dat was mijn huwelijkstaak!

De Coucy.
Dat is de heilge taak der vrouw, door God haar opgelegd.

Isabelle.
En voor dat kwijnbestaan was ik toch niet gemaakt. En wèlke vrouw, Messire? Een zestienjarige echt met twaalf jaren scheiding. Mijn geest verdofte bij die waslichtschemering. 'k Was niet gemaakt om binnen burcht of kerkmuur weg te doezlen. Ik wilde bloeien, bloeien in open zonnelicht!

De Coucy.
De Burchtvrouw de Coucy kon schitteren bij feesten en tornooi, op bever-, valkenjacht. Uw koninklijke staat vergunde zoo.

Isabelle.
Neen, Messire, gedwongen weduw voegde schemer mij, als Engelsch Koningskind omzichtigheid! Hoe meer gij elders waart, werd *ik*, die *bleef*, verdacht. Verdacht door Ridders, Eedlen en vazallen.

De Coucy.
Gij werdt verdacht... misschien niet onverdiend!

Isabelle.
Verklaar u, Edelman!

De Coucy.
Heeft niet een Engelsch vendel in deez' burcht vertoefd?

Isabelle.
Gewis.

De Coucy.
Is niet van dit terras de vaan van Engeland gestoken?

Isabelle.
De slotvoogd meldde dit.

De Coucy.
Maar dat is meineed, schending van onzijdigheid, verraad!

Isabelle.
De Koning zocht voor zestien ruiters, bestemd naar Brabant, herberg in uw kasteel. Nooit schendt een Edelman de rechten der gastvrijheid, vooral in een bestand. De vaan van Engeland werd geheschen en van de tinnen neergehaald nog vóór de valbrug viel.

De Coucy.
Waart gij niet op den burcht?

Isabelle.
Ik keerde uit Amiëns van 't heilig Pinksterfeest.

De Coucy.

Ik leg mij aan uw voeten neer, vergeef mevrouw! Men heeft...

Isabelle

(zeer hooghartig)

Een valsche konde u gebracht. Heeft men u ook gekondigd den naam van edelknaap, van ridder en prelaat, begeerig naar mijn min, door u versmaad? Heeft men gefabeld van geschonden trouw?

De Coucy.

Trouw valt bij kilte licht. Mij 'hoorden de oudste rechten.

Isabelle.

Rechten!? Rechten heeft de Liefde alleen en gij hebt nooit bemind.

De Coucy.

Ik zweer bij mijn Patroon!

Isabelle.

De H. Michaël weegt riddereeden, Heer, en schat ook hun waardij. Hadt gij mij ooit bemind, gij waart naast mij gegaan, had laster getrotseerd van vijand en vazal, die mij spionne scholden. Durft gij van kilte spreken? De liefdekiem hebt gij verstikt, mijn kinderlijk gemoed was als een knop, smachtend naar zon, en niets werd mij gegund... geen lucht, geen licht, geen dauw, geen gloed; de knop look niet tot bloem en mocht vergoren en verdorren. *Ik baarde u geen zoon*, *dat was mijn schuld.* O, hoe zou niet de bron der liefde uitgeput, den ridderplicht angstvallig zijn vervuld, *indien* ik Percival u had gebaard? Een ander mocht dien moedertrots genieten.

De Coucy

(somber)

Percival!

Isabelle.

Dan was uw heete adel-dorst gelescht, en uw roemruchte stam had voortgegroend. Gij hadt de zij van Frankrijk niet gekozen. Gij waart gebleven vrij, om mijnentwille vrij!

De Coucy.

'k Ben Franschman en ik kon niet anders. Hebt gij dan nooit gezien mijn tweestrijd? Waart gij dan blind? Hebt gij nooit meegevoeld de dubbelhartigheid?

Isabelle.

Te een'ger tijd, begreep ik, kiest hij Frankrijks zij! Het is zijn plicht en zijn begeerte als Ridder. En steeds *uw* weifling ziend, zelf weiflend of uw wilskracht kwam tot *daad*, besloot ik u te toetsen.

De Coucy.

Mij heugt de dwaasheid van uw plan!

Isabelle.

Laat ons van hier gaan, zei ik, mèt onze kindren, onze dienaars. Naar Palestina, daar bij 't Heilige Sepulcher afleven onze dagen!

De Coucy.

Een plan als in het hoofd van oom Raoul gerijpt!

Isabelle.

Rampspoed was, dat wij verbonden werden! Laat ons dien rampspoed koninklijk trotseeren, ons sterker toonen dan de druk van 't lot. Ontzeggen wij ons aardsch bezit om hemelsch te verwerven!

De Coucy.

't Was narrenspel en vastenavondklucht! Wat man had u gevolgd?

Isabelle.

Die mij had liefgehad!

De Coucy

(smalend)

Ter heirvaart als boetvaardig pelgrim naar Jeruzalem!

Isabelle.
Of aardsche liefde koest'ren zoo vlammend als van Famweels vrouw!

De Coucy.
Bij alle Heilgen! Gij benijdt haar!

Isabelle

(zeer hartstochtelijk)

Ja, haar smarten had ik willen deelen; haar ellende willen torsen, *indien* ik was bemind als zij. Ge hadt mij kunnen martelen, Messire, *indien* ge mij slechts éénmaal hadt bemind!

De Coucy.
En onze kinderen!

Isabelle.
Onze kinderen! Uw dochters! Liefdepanden! Liefdepanden van ouders, die elkaar nooit minden!

(met weerzin)

Kinderen, geboren uit dien echt, zijn straffen van den Hemel!

De Coucy

(kruist zich)

De maledictie over u! De maledictie over u, ontaarde!

Isabelle.
Verwekt uit louter liefde, zijn zij alleen ten glorie! Glorie voor God en ons gemoed.

De Coucy

(kruist zich opnieuw)

De maledictie over u!

Isabelle.
En ik werd nooit bemind! dat is de vloek van mijn bestaan, niet afgekocht door kinderzegen! Dat is mijn somberheid, mijn marmerkilte! dat is mijn staalhard wezen!

De Coucy.
Ik zweer....

Isabelle

(verachtelijk)

Zweer niet! tenzij bij uw Patroon, die riddereeden kent.

De Coucy.
Frankrijk riep! Ik moest....

Isabelle.
Liefhebben moest gij! want een vrouw wil bemind, wil aangebeden, wil verafgood zijn en is rampzalig, is vervloekt en brandt in hellesulfer zonder liefde. Ik had England verloochend, mijn stam verlaten, mijn vader en moeder verstooten en, rees de Lelievaan omhoog, als gemalin van een vazal des Franschen Konings had ik heldin gestaan naast u, met al den wéllust van een daad!

De Coucy

(smartlijk)

Voleind, voleind! O pater Gardiaan, het heilig kloosterleven! De maledictie over de begeerte! De benedictie over niet-bezit!

Isabelle.

En daar mijn voorgevoelens van scheiding spraken tusschen hen, die nooit vereenigd waren, is *deze* scheiding tusschen ons er geen; het is de lijn van afstand verlengen slechts, nu 'k zwoer mijn moeder te volgen in haar heldhaftigheid.

De Coucy.

Van daar uw kilheid, de rotsen van uw land gelijk!

Isabelle.

Die 'k zegen, daar anders ik dit uur niet had doorleefd.

De Coucy.

Hebt gij nooit straffer uren hier doorleefd, Gravin van Bedford?

Isabelle.

Geen enkel, de H. Maagd zij daarvoor lof en prijs!

De Coucy.

Toen ge aan mijn ooms in Oostenrijk het plan van mijnen tocht verriedt?

Isabelle

(hoog minachtelijk)

Verraders zijn alleen vileinen, geen Koningstelgen! Uw knecht Tomassi was verrader, hij stal uw krijgsplan!

De Coucy.
Tomassi!

Isabelle.
Tomassi, die u in Oostenrijk versloeg en wien ge door de vlucht ontkwaamt.

De Coucy.
De schurk!

Isabelle.
De schrijver aan het Milaneesche Hof, die in de gunsten der Visconti's stond. Vraag uwe Hertogin, wie hij het document verkoeld.

De Coucy.
Visconti?!

(in de uiterste spanning.)

En dit schriftuur!

Isabelle.
Wie zond het u?

De Coucy.
Gij zelf.

Isabelle.
Door wien?

De Coucy.
Een kloosterbroeder gaf het.

Isabelle.
Waar kwam hij tot u? En wanneer?

De Coucy.
In Lombardije, zes jaar her.

Isabelle.
Dat is bedrog. Ik zond geen kloosterling. 't Schriftuur is valsch.

(lachend)

Men heeft reeds *toen*, Messire, u misleid. Men dreef er handel in....

De Coucy.

Misleid! En dan uw wapenzegel?!

Isabelle

(lachend)

Ziehier hetzelfde stuk

(het dubbel te voorschijn halend, haar door Margerita verstrekt)

derzelfde kanslarij.

De Coucy.

Maar dan uw wapen?!

Isabelle.

Geblinddoekt Ridder! Werd op Visconti's last vervalscht, daarna met bloed gehelmd.

De Coucy

(staamlend)

Met bloed?! Bij alle Heilgen in den Hemel, is dat waar? Met bloed?!!

Isabelle

(kil)

Visconti's ponjaard trof Tomassi!

De Coucy

(met afgrijzen)

God, is dat waar?

Isabelle

(Percivals kruis te voorschijn halend en daarop zwerend)

Ik zweer het op dit kruis!

De Coucy

(die het aan Percival geschonken kruis zijner bijzit heeft gezien om den hals van Isabelle, slaakt een gil, slaat zich met beide handen het aangezicht. Daarna schuw naar het kruis blikkend, brengt hij somber uit)

God! erbarmen! God! erbarmen! O, mijn God!

(valt neer op een terrasbank.)

(Kleine pauze.)

Isabelle.

En nu vaarwel, ik hield te lang van ridderplicht u af.

De Coucy

(zeer aangedaan met doffe stem)

Aanvaard, ik smeek, mevrouw, als laatste huldeblijk 't escorte naar Calais.

Isabelle.

Heb dank, Messire. Mij voegt een koningsstoet, die trouwe vrienden telt!

XIV.

Vorigen, Maria, Percival, Philippote, Franciscaan, Béate, Hofjonkers, Pages, Dienaren (allen in rouw.)

De Coucy

(aangedaan)

God en Zijn Heilgen Stoet mogen dan mèt u zijn, Gravin van Bedford!

Isabelle

(hooghartig en ijzig kil)

Met u, Messire de Coucy, zij uwe hoovaardij!

(Isabelle, achter haar de Franciscaan, aan beide zijden Maria en Béate, gevolgd door lijfdames, schrijdt zeer langzaam terraswaarts. Maria houdt halverwege stand, als zij Buxeul ontwaart, die, na een klein hoornsignaal van de Coucy, is opgetreden met Pages, Edelknapen, Kapelaan en Dienaars.)

Buxeul.

De Edelknapen, heer!

De Coucy

(langzaam onder 't spreken zich herstellend van aandoening)

Ridders, Edlen, Knapen, Jonkers en Vazallen uit die goede stede van Coucy en uit mijn Barony! Uw Burchtheer koos de zij van Frankrijk!

(Luid Gejuich.)

De Coucy.

Uw Burchtvrouw tijgt naar Calais, naar 't ziekbed van haar vader en d'erfgename der Coucy's verblijft in Frankrijk. Zoo wil de Koning!

(Aanzwellend goedkeurend gemompel.)

De Buxeul.

Dus mag uw lijfknaap hopen, Heer?

De Coucy.

En om 't verbond van uwen Burchtheer met den verheven meester van Frankrijk te bezeeglen, is d'erfgename der Coucy's aan's Konings neef Henry de Bar verloofd.

De Buxeul

(slaakt een kreet en ontdoet het paternoster aan het gevest van zijn zwaard)

Bij den Satan uit de hel! mijn talisman bedroog.

(Laat het paternoster uit de hand zinken, dat de Kapelaan opneemt.)

Isabelle

(tot Maria)

Nu staat ge ook tegen mij, Maria!

Maria

(valt Isabelle in de armen)

Nooit, moeder, nooit!

(Zij worden gescheiden door den Kapelaan en den Franciscaner. De Kapelaan voert Maria halverwege verder.)

De Buxeul.

Ontsla mij uit uw lijfdienst, Heer!

De Coucy.

Gij volgt niet blindelings, als persevanten moeten.

De Buxeul

(zich in den lijfstoet van Isabelle scharend en Maria ten afscheid toewenkend)

Ik kan niet langer, Heer, vergeef!

(weenend.)

XV.

Vorigen zonder Maria en Kapelaan.

Percival

(met Philippote aan de hand.)

Laat zij u troosten, moeder, met mij!

De Coucy.
U wacht een ambt aan 't Hof van Galeaz Visconti, den Sire van Milaan, nà uwen ridderslag.

Percival.
Ik weiger beide, Sire.

De Coucy.
Waarom? Waarom?

Percival.
Bastaardgevoelens, Sire. Ik ga den Koning dienen.

De Coucy.
Welken Koning!

Percival.
Hem, die den Franschen troon *begeert.*

De Coucy.
Maar dat is landverraad!

Percival.
Bastaardgevoelens, Sire. Ik ga naar Brittanje met deez Koningsdochter.

Isabelle

(Percivals kruis omhelzend)

Het Wonderdoende Kruis!

De Coucy

(in de uiterste spanning)

Mijn Heilge God! De maledictie over mij! De maledictie over mij!

(Hij bedekt zich, in de heftigste smart-uiting, met beide handen het aangezicht na de op het achterterras wegschrijdende Isabelle, in 't midden van Philippote en Percival gevolgd door Franciscaner, te hebben nagestaard. Dan worden de trompetten gestoken, wordt de Lelievaan - helblauw met gouden lelies - geheschen en daalt de Hertogin van Clarence in geel gewaad met rooden kaproen snel de trappen van het linkerterras af, gevolgd door Edellieden met Jean de Lignac vooraan en stads- en landvolk. Terwijl nu de Lelievaan statig omhoog rijst, is de Hertogin De Coucy genaderd en fluistert zij hem toe:)

Hertogin

Maarschalk van Frankrijk!

(Luid en met uitgebreide armen)

Mijn Heer en Meester!

Edellien

(met getrokken zwaard naar de Lelievaan wijzend)

Leve Frankrijk!

(Behalve Jean de Lignac, die zijn zwaard naar den grond richt en zwaarmoedig voor zich staart.)

De Coucy

(snikkend de Hertogin afwijzend)

O, Pater Gardiaan!

Scherm.
EINDE VAN HET VIERDE EN LAATSTE BEDRIJF.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
‘Rien ne va plus!’

Misschien zal de éenige ware republiek te Monte-Carlo gezocht moeten worden. Men bedoelt dan met Monte-Carlo juist niet een regeeringsvorm, of een ‘Wetgevend lichaam’ als zoodanig, maar het Casino, waar het spel de menschen vereenigt. Dàar toch gaan alle menschen op gelijken voet met elkander om; de prins en de smid kunnen daar even gemakkelijk hun in het spel gewonnen geld kwijt raken. In de oogen van den directeur staan allen gelijk, - althans wat het uiterlijke betreft. De kans alleen voert hier den bevelhebberstaf; *de Kans is Koning* te Monte-Carlo. Niemand vraagt naar het karakter, naar den goeden naam, naar de eerlijkheid der spelers. Menschen, wier kleinste handelingen als daden van algemeen belang door de Pers besproken worden, zijn hier onderworpen aan dezelfde onverbiddelijke wetten als personen uit de volksklasse. Men staat verbaasd, als men toevallig verneemt, dat de man die hier onverschillig bejegend wordt, waarlijk de groote, machtige Hertog van Worcester is, in 't vaderland een persoon van hoog aanzien, die er algemeen met ontzag en eerbied wordt gegroet. En men vraagt tweemaal, of die dikke oude vrouw met geverfd haar en gekleurde wangen, die van de eene tafel naar de andere waggelt, heusch zijne echtgenoote is, de Hertogin, wier pantoffels en krultangetjes in alle illustraties geteekend staan? Indien men er nog aan mocht twijfelen, of wij menschen allen van dezelfde afkomst zijn, dan zou een kort verblijf in deze zalen spoedig van dien twijfel genezen. In zekeren zin zal dit een goeden indruk maken; het lijkt op eenvoudigheid; maar deze schijnbare gelijkheid kan iemand juist in verlegenheid brengen. Het is wel zoo, in den regel ziet men op het étiket den meer of minder kostbaren inhoud der flesch vermeld, maar - uitzonderingen bevestigen ook hier den regel.

Een bezoek aan die volle zalen op den avond, of ook op den namiddag van een Maart- of Februari-dag, zal hem, die er toe neigt opmerkingen te maken en daaruit gevolgtrekkingen af te leiden, voor die oefening ruim gelegenheid bieden.

Doorgaans is aan de ‘Groene Tafels’ de meeste verscheidenheid tegelijk met de grootste overeenkomst waar te nemen. Het is mogelijk, dat de heer, die daar tegenover u zit, een aanzienlijk man is; hij kan even zoo goed een schurk zijn. Dit doet er niets toe. Goed of kwaad - hij zal uw blik toch

niet van het gladde marmer met de rollende dobbelsteenen en van de vlug voortglijdende kaarten kunnen afleiden. Voor het oogenblik is de groene vlakte met de wonderspreukige teekenen uwe wereld.

Toch hebben sommigen van ons nog wel bij korte tusschenpoozen oog voor iets anders, al heeft die belangstelling niet eer recht van bestaan, dan wanneer wij den inhoud van de straks nog goed gevulde portemonnaie bijna kwijt zijn.

Ik zou niet juist weten te zeggen, wie de plaats, die naast mijn fauteuil leeg gekomen was, in bezit nam; maar spoedig wist ik, dat het eene dame was. Ik merkte het aan het ritselen van haar zijden kleed en aan een fijnen geur van boschviooltjes. Ik monsterde hare handen, die in fijne glacétjes staken. Haar eene hand zocht iets in een goudtaschje; met een halfluid woord gaf zij lucht aan hare ergernis, toen deze inzet vedween. Aangezien het door mij ingezette goudstukje tegelijkertijd werd weggehaald, vormde dit feit een zekere aanleiding tot kennismaking. Ik zag haar glimlachend aan en toen ontmoette mijn blik een paar groote grijze oogen en een klein pruilend mondje.

'Vervelend!' hoorde ik haar verdrietig fluisteren.

'Messieurs, faites vos jeux!' dreunde de Croupier zijn eentonige uitnoodiging. Hij haalde de door de spelers verloren sommetjes naar zich toe en betaalde de winst uit, met die wanhopige, onverschillige kalmte, die met prikkelbare zenuwen den spot drijft.

Haastig opende de dame naast mij haar goudtaschje ten tweeden male; zij nam er een bankbiljet van vijfhonderd francs uit en wierp dit behendig naar den in onze buurt zittenden tweeden Croupier, die haar blijkbaar kende. Hij wisselde dadelijk het papier voor goudstukken, waarvan zij omstreeks de helft op No. 14 zette. Ik plaatste bescheiden mijn louis-d'or tusschen 10-15. 'Twee en dertig!' werd gekeerd, en wederom trok de Croupier ons beider inzet naar zich toe. De gulzige Bank slikte het goud opnieuw in haar reusachtigen mond.

'Vervelend!' zeide ik nu op mijne beurt. Een flauw lachje verscheen op haar gelaat, maar toch pruilde de mond met de frissche roode lippen. Ongeduldig liet zij de nog overige goudstukken door hare vingers glijden.

'Na twee-en-dertig volgt Zéro,' zeide ik overmoedig, een louis-d'or naar het boveneinde der groene tafel werpende. Zij hield even hare ondeugend lachende oogen op mij gericht, alsof zij wilde zeggen: 'Het doet er immers toch niets toe, op welk cijfer men zijn geld zet!' Maar desniettemin volgde zij mijne aanwijzing toch met één goudstukje. Na zich even te hebben bedacht, nam zij het geringe overschot van 't gewisselde geld uit haar taschje en verdeelde dien inhoud over de nommers nul, een, twee en hierna wreef zij haar fijne handschoenen over elkaar, als wilde zij met die beweging het laatste overblijfsel van dit aardsche slijk verwijderen. Nu ging zij rechtop zitten, in afwachting der dingen die komen zouden.

De dobbelsteenen rolden om-en-om. De Croupier riep zijn 'Rien ne va plus'! - het is verbazend zoo rad als hij spreken kan, wanneer 't noodig is! - en voor een kort oogenblik hing ons lot in de lucht zwevende.

'Zero!' klonk het scherp als een zwaard door de stilte, en dit ééne woord vervulde onze harten met blijdschap; althans het mijne; want niet alleen

had ik nu mijn inzet verdubbeld terug, maar ik zag ook mijne berekening tegenover die dame gerechtvaardigd.

Met eene zegevierende beweging zag ik mijne buurvrouw aan, maar na een kort hoofdknikje als bewijs, dat zij mij begrepen had, bleef zij bedaard en koel den loop van het spel verder volgen. De pruilende lippen werden stijf en hoogmoedig op elkander geperst. De grijze oogen blikten strak voor zich uit, over de tafel heen, in de lucht. Zij lette zelfs niet op den Croupier, die bezig was met het aftellen van haar winst. In de ure van 't verlies had zij zich gedragen als ieder ander; maar bij de overwinning scheen de strijd elke aantrekkelijkheid voor haar verloren te hebben.

Toen een stapeltje goud en bankbiljetten, dat haar winst vertegenwoordigde, haar werd toegeschoven, waagde ik de opmerking te maken, dat mijn berekening haar fortuin had aangebracht.

‘Zeker; 't was een gelukkige gedachte,’ antwoordde zij. En hiermee was hare waardeering ten einde. Mij dunkt, dat het een echt menschelijke gewaarwording was, die mij deed denken, dat zij wel een tintje warmer belangstelling, iets meer dankbaarheid, had mogen toonen. Maar ik had haar dank juist niet noodig - verlangde dien zelfs niet; en misschien had zij dit wel begrepen.

Zij verdubbelde haar inzet in de hoop op een herhaling. Ik was niet zoo geprikkeld, maar liet nu een louisd'or op twee-en-dertig rollen. Zij volgde het geldstuk met haar oogen; ik vermoed, dat een eigenaardige spelerstrotschheid haar ervan terug hield om ten tweeden male mijne aanwijzing te volgen.

Intusschen had ik opgelet, dat de dobbelsteen op het naaste cijfer was blijven draaien en wanneer dit het geval is, heeft men altijd groote kans, den steen op ons eigen nummer te zien rollen, waar hij dan blijft rusten.

Weder kwam het scherpklinkend: ‘Rien ne va plus.’ Een halve seconde lang wankelde de dobbelsteen op *zéro*, maar bleef ten slotte op 32 liggen.

‘Trente-deux;’ dreunde de Croupier ‘range pair et passe.’

‘Het spel is fortuinlijk voor u,’ zeide zij.

‘Ja, dat schijnt zoo. Waarom zette u ook niet op 't vorig nommer?’

‘Wat doet dat er toe,’ zeide zij, in het Engelsch, met een heel klein Duitsch accent en een echt Duitsche handbeweging.

‘Zeker, niet veel. Als men maar lang genoeg doorspeelt zal het einde altijd op 't zelfde neerkomen.’

‘Maar het vermaakt mij.’

‘Zonder eenig streven naar eene handleiding of onderwijs?’

‘Ik verlang volstrekt niet onderwezen te worden.’

‘Het is ook vervelend.’

Zij lachte. ‘Maar men wordt toch ook niet gaarne geslagen.’

‘Toch weten wij, dat wij ten slotte overwonnen worden.’

Deze opmerking werd door mij gemaakt met het oog op de bijna roekelooze wijze, waarop zij begon haar inzet te regelen voor de volgende ronde.

‘Och, wij weten natuurlijk, dat wij ten laatste toch worden geslagen en te gronde gericht. Is het dan al niet aan de roulette-tafel, dan door iets anders, misschien van ernstiger aard; en *dit* is zoo echt vermakelijk, zoolang als het duurt.’

‘Maar wij winnen toch allen liever dan wij verliezen.’

‘Dat zou ik denken; natuurlijk.’

Bij haar kalmte en de onverschilligheid waarmede zij haar inzet verdubbelde, zou men er anders allicht toe komen te denken, dat het haar om 't even was, of zij aanzienlijke sommen won, of die zag opslokken door de Bank.

Binnen zeer korten tijd had zij het straks gewonnen stapeltje verspeeld en toen - maar niet eer - verscheen die verdrietige trek op haar gelaat weder.

‘Schoonop?’ vroeg ik.

‘Geen vijffrancsstuk is er meer van over.’

‘Mag ik misschien....’

‘O neen - dank u!’

Dit werd kort-af gezegd, met een trotsche beweging van het mooie hoofd, terwijl de schouders fier werden opgetrokken.

‘Pardon. Ik wilde u niet beleedigen.’

Nu lachte zij weer om mijn schrik en zeide eenvoudig:

‘Neen, dat begrijp ik wel.’

‘Zijt u niet boos?’

‘Volstrekt niet. Waarom zou ik boos zijn?’

‘Ik vreesde het toch.’

‘Het was heel vriendelijk van u; maar - vergeef mij, dat ik het zeg, - toch eigenlijk een weinig dwaas.’

Ik kon haar niet vertellen, dat ik volkomen bereid was, iets te doen dat erg dwaas zou zijn, om harentwil. Maar als zij mij in 't gelaat had gezien, inplaats van over de tafel heen in de ledige ruimte te staren, dan zou zij dit er duidelijker op hebben kunnen lezen, dan met woorden gezegd kon worden.

‘Laat mij u verzekeren, dat ik er niet zóó over heb gedacht.’

‘Maar ik ben een vreemde.’

Er scheen haar een vermakelijke gedachte door het hoofd te spelen, ten minste, toen zij mij nu aankeek, lachte zij met haar mond en met hare oogen. Ik vond die groote grijze oogen de prachtigste, die ik ooit in mijn leven gezien had en haar mond - die was buitengewoon verleidelijk.

‘Geen enkele reden, waarom u dit altijd tegenover mij zoudt moeten blijven.’

Zij trok de fraai geteekende wenkbrauwen even op en dit alleen deed mij reeds gevoelen, dat ik de regelen der welvoegelijkheid te buiten gegaan was. Dit vermoeden werd nog bevestigd door haar, op een hoogen toon gezegd:

‘Waarlijk, ik vrees, dat wij elkander niet goed begrijpen, weet u.’

‘En u vindt mijn gedrag ongepast, niet waar? Indien ik op u, door mijne vrijmoedigheid, dien indruk gemaakt heb, dan ben ik voorzeker de grootste stommerik, die op twee beenen rondloopt.’

Dit eigenaardig gesprek werd gevoerd onder het ratelen der dobbelsteenen en terwijl de spelers hun wanhopigen strijd tegen het noodlot streden. Ik zag nu weder dien zelfden vroolijken glimlach in hare mondhoekjes en, ondanks mijn vermoeden van straks, geloofde ik nu toch, dat het gebeurde haar vermaakte als een aardig avontuur. Toen mijn oogen toevallig over de tafel verdwaald raakten, zag ik wel, dat de Bankhouder en de Croupier mij onderzoekend monsterden, maar ik was te zeer vervuld van mijne eigene gedachten, om daaraan eenige waarde te hechten. Ware ik een scherper opmerker geweest, of niet zoo door mijn eigen persoonlijke belangen in beslag genomen, dan zou ik in de door die heeren gewisselde blikken tot eene

ontdekking gekomen zijn, die mij iets te denken zou hebben gegeven. Maar inderdaad zag ik niets anders dan die verwonderlijk schoone grijze oogen en hoorde ik niets anders dan den zachten, eenigszins vroolijken klank van de stem dier schoone dame naast mij.

Zij bleef nog zitten, terwijl ik tweemaal een kleine som inzette, waarbij ik mij telkens over een, zij 't ook geringe, winst mocht verheugen. Ten laatste schoof zij haar stoel achteruit.

'Houd u op met spelen?'

'Rien ne va plus', antwoordde zij schertsend. Zij gebruikte het algemeen aangenomen wachtwoord aan de speeltafels, maar voor iemand, die tusschen de woorden kon lezen, werd daarmede nu nog iets anders bedoeld. Met haar weggaan was tegelijk mijne belangstelling in het spel verdwenen en even later verliet ik ook de groene tafel.

Het overige van den namiddag werd door mij besteed met in-en-uitloopen der verschillende zalen, in de hoop hier of daar nog iets van haar te mogen terugvinden, maar zonder eenig gevolg. Ook dien avond verscheen zij nergens en dus waren de concerten en andere plaatsen van vermaak, waaraan Monaco zoo rijk is, voor mij niets. Ik weet niet, hoe hoog mijne verwachting zich verhief, maar wel weet ik, dat ik door een innigen wensch haar terug te zien werd bezield. Dit ondeugende, weltevreden glimlachje van haar prikkelde mij. Hare geveinsde onverschilligheid bij den loop van het spel droeg er toe bij mijn belangstelling te verhoogen. Over het algemeen geven de vrouwen aan de speeltafel in woorden en gebaren allicht te kennen, wat er in haar omgaat. Toch was hier eene dame, die met onverstoorbare kalmte elken slag verdroeg, dien het lot haar in het aangezicht kwam slaan. Hieruit maakte ik de gevolgtrekking, dat de hoofdreden voor haar bezoek aan de speeltafel niet was de zucht om geld te winnen. En eene vrouw die het geld niet hoog op prijs stelde, mocht een wonder heeten.

In de hoop haar weder te zullen ontmoeten, was ik vroeg opgestaan; dat is te zeggen, vroeg voor Monte-Carlo en ik wandelde omstreeks tien uur de terrassen over. Behalve de eenzame wachter, had ik de zee, het strand en de boomen voor mij alleen. Ik bleef een tijdlang op het strand heen en weer loopen - of 't mij soms gelukken mocht haar in een kalme nis tusschen de rotsen te ontdekken, - men moet zich nu eenmaal in droomen vermijen, ook in het dagelijksch leven! Maar toen ik haar ten laatste in 't oog kreeg, stond zij op het open plein, vóor het Café de Paris. Eerst wist ik niet zeker, of zij 't wezen kon; zij was te eenvoudig gekleed, in vergelijking met de dame, die ik gisteren haar laatste geldstuk had zien verspelen. Haar eenvoudig linnen kleedje was kort; waarschijnlijk was de rok niet lang om bij de wandeling niet te hinderen. Zij hield een wandelstokje in de hand en ik maakte de opmerking, dat haar schoeisel ook meer stevig was dan sierlijk. Met haar liep eene oudere dame van even boven de veertig, wier haar aan de slapen begon grijs te worden; het was een aangename verschijning, al was zij niet jeugdig meer. Zij maakte ook gebruik van een stok, waarop zij flink leunde. Het was duidelijk, dat de dames een ochtendwandeling hadden gedaan en dat de oudste van haar beiden den leeftijd bereikt had, waarop eene uitspanning licht tot een inspanning wordt.

Toen ik mij, met den hoed in de hand, aan de dames vertoonde, zetten zij groote verbaasde oogen. Laat mij de opmerking hier inlasschen, dat ik

gewoonlijk tot de wantrouwende menschen behoor; maar op een buitengewone wijze verdween mijn wantrouwen bij de gedachte nu wederom in de oogen van mijne godheid te zullen zien. Zij zag er zoo frisch en bekoorlijk uit, na de wandeling, zoo betooverend, dat ik vergat op de verbazing in hare oogen te letten.

'Hebt u mij vergeten?' waagde ik te vragen; bedremmeld als ik was, nu ik stond voor het feit haar weer te zien, besloot ik toch de kennismaking te hernieuwen. Een ondeugend glimlachje speelde om den verleidelijken mond.

'Heb ik u dan ooit ontmoet, Monsieur? Heb ik u gekend?'

Zij sprak Fransch, maar zoo 'uit de hoogte', dat het was, alsof ik in den grond moest zinken.

'Dat weet ik niet - althans niet juist. Maar in zekeren zin dunkt mij toch, dat wij hebben kennis gemaakt.'

Als dat fiere hoofd maar een weinig minder hoog werd opgeheven, of die groote grijze oogen hun strakken glans wilden verminderen.... 'Het is mijne schuld.... maar ik geloof toch....'

'Wie is die heer?' vroeg nu de oudste der beide dames met een ietwat wantrouwende uitdrukking op haar verstandig gelaat, mijn persoon monsterend.

'Daar heb ik geen flauw vermoeden van, lieve Marie, om de eenvoudige reden, zie je - dat Mijnheer het niet de moeite waard geacht heeft mij zijn naam te noemen.'

Een half bedwongen vroolijk lachje plooide haar bekoorlijken mond; blijkbaar vermaakte zij zich met mijn verlegenheid. Maar de heldere grijze oogen deden mij begrijpen, dat ik moest toonen, de vormen der samenleving wel te kennen.

'Veroorloof mij, dat verzuim te herstellen,' zeide ik.

Ik reikte haar mijn naamkaartje.

De dames wisselden een haastigen blik; toen trad zij, die Marie genoemd was, een stapje nader en nam het kaartje van mij aan, dat zij op armslengte van zich afhield en op een kluchtige manier trachtte te ontcijferen.

'Geef het mij maar,' zeide zij met de grijze oogen. 'Het helpt je niet of je al den schijn aanneemt zonder bril te kunnen lezen.'

'Foei, hoe kunt u dat zeggen! U weet zeer goed, dat het alleen door vermoeidheid komt, dat ik niet goed zie.'

'Dat is ook waar; daar dacht ik niet aan.'

Maar die schitterende oogen lachten nog altijd.

'Mr. John Mordaunt?' las zij nu hard-op van de kaart. 'Neen, ik ken heusch geen Mr. Mordaunt.'

'Maar, dat is toch vreemd, dunkt mij.'

'Ik zou het tegendeel denken.'

'Indien ik iemand anders ware, dan zou ik stellig bij mijn gezegde van straks volharden. Maar ik ben overtuigd, dat u het bezwaar van een eenvoudig man, om zijn eigen loftrompet te blazen, op prijs wilt stellen.'

'Mij dunkt, Monsieur, dat u dit aardig genoeg doet.'

'Hoe dit wezen moge, Madame, in elk geval ben ik met allen eerbied tot u gekomen en nu verlang ik daarom ook, dat u mij niet voor onbescheiden zult houden.'

Hare oogen werden met een minder vragende uitdrukking op mij gericht. Toch lag er een tint van humor over haar wezen, dat hierdoor hoe langer hoe lieftalliger werd.

‘Het blijft toch in elk geval een vreemde houding, Monsieur, en ik twijfel er aan of hare....’

De oudste der dames zweeg plotseling, na een wenk van de andere en vervolgde stamelend: ‘Ik geloof niet, dat wij met zulk eene toevallige kennismaking rekening hebben te houden.’

‘Pardon, dames. Ik ben niet ongevoelig voor die terechtwijzing. Het was onbeleefd van mij, ongevraagd mijn gezelschap aan u op te dringen. Laat mij dit bekennen en uw welwillendheid te hulp roepen om mij die fout te vergeven.’

Met die woorden nam ik wederom mijn hoed af en maakte eene beweging, als wilde ik verder gaan.

‘Mr. Mordaunt!’

‘Madame?’

‘Ik ben volstrekt niet beleedigd. Waarlijk, u zijt de beleefdheid in eigen persoon. Toch denk ik, dat u mij wel zult toestemmen, dat onze kennismaking een weinig in strijd met de bestaande vormen was.’

‘Laat mij dan hopen, dat die toevallige kennismaking zich tot eene meer met de vormen overeenstemmende moge ontwikkelen. Of wenscht u dit misschien niet?’

‘Wel - ik ben niet boos op u.’

‘Dus heb ik u niet beleedigd?’

‘Volstrekt niet, Mijnheer.’

De grijze oogen zagen mij nu open aan; hare houding was zoo vriendschappelijk, dat ik meende dat zij mij hare hand zou aanbieden; en ik geloof nog, dat zij dit zou hebben gedaan, indien die straks genoemde Marie er niet bij ware geweest. Die dame was vermoeid en dientengevolge ongeduldig; zij stond nu op haar rechtervoet en dan op haar linker, blijkbaar verlangend ons gesprek te zien eindigen.

Vreezende toch reeds de gewone perken der welvoegelijkheid te buiten te zijn gegaan, maakte ik een diepe buiging en verdween. De dames sloegen den weg in naar de Hermitage en ik keerde naar mijn hotel terug.

Dat mijn plan om die kennismaking te vervolgen zoo mislukt was, ontstemde mij zeer. Ik zou gaarne met die bekoorlijke vrouw ook verder in aanraking gekomen zijn. Ik droomde waarlijk als een twintigjarig jongeling; het was groote dwaasheid; dat feit herhaalde ik telkens weer voor mijzelf uit vrees het te zullen vergeten; toch prikkelde juist dat feit mij tot volhouden. Geen oogenblik dacht ik aan deze ontmoeting als aan een voorbijgaand geval. Zij was wel zeer vriendelijk geweest, maar of hare oogen niet van ergernis zouden flikkeren bij eene herhaalde toenadering mijnerzijds? Ik wilde het er liefst niet op wagen, dien trotschen blik en dien ‘hoogen’ toon weder uit te lokken.

Hm! ‘Rien ne va plus!’ Aan dat wachtwoord dacht ik, den rook van mijn sigaar, na het ontbijt, in de lucht vervolgend. Ieder spel moest eindelijk ophouden - zelfs dat groote spel, - het leven!

Ondanks die wijsgeerige beschouwing, dreef toch de hoop haar terug te zien mij dien namiddag naar de speelzaal; en hoewel ik mij wijsmaakte dat ik naar haar niet zocht, haar zelfs niet zoude aan spreken, als wij elkander ontmoetten, zag ik altijd naar hare verschijning uit. Nu, ik was geen pariah,

nog lang niet! En wie was zij? En die Marie, wat was die voor haar? Vreemd, dat ik mij dit niet eer had afgevraagd. Ik zeide, dat dit onbeleefd zou geweest zijn - dat het niet te pas kwam daarnaar onderzoek te doen enz. Maar dit zijn de gewone verontschuldigingen, die voor goede menschen niet op de schaal kunnen wegen.

Die namiddag in de volle speelzalen was een der vervelendste van mijn leven. Ik weet nu waarom; - toen was ik te boos om er mij rekenschap van te geven. Maar plotseling verscheen er licht door hare komst. Zij liep langs mij heen met Marie en nog een dame en een paar vreemde heeren volgden de dames. De lichtstraal was voor mij de glimlach, waarmee ze mij groette. Zij was keurig, hoewel niet opzichtig gekleed en zij zag er echt weltevreden uit. Ik ging naar buiten, quasi om een sigaar te rooken, maar de maan scheen op de zee en een ontelbare menigte sterren flikkerden.

Daar liep ik heen-en-weer, mijn vertrouwen aan maan en sterren gevende.

Den anderen dag vond ik haar aan de groene tafels en wel op dezelfde plaats, waar zij bij onze eerste ontmoeting gezeten had. Een poosje bleef ik naar haar staan kijken, zonder dat zij op mijne aanwezigheid lette. Een, twee, driemaal verloor zij haar inzet met de gelatenheid, die ik reeds bij haar had bewonderd en ik wilde juist heengaan, toen zij, toevallig opziende, mij in het oog kreeg. Zij herkende mij aanstonds, glimlachte en boog; en toen de heer naast haar zijne plaats verliet, wenkte zij mij, dien ledigen stoel in bezit te komen nemen.

Ik maakte van die uitnoodiging maar al te gaarne gebruik.

'Breng u mij een weinig geluk aan,' zeide zij; 'het gaat vanavond volstrekt niet.'

'Is het zóó erg?'

'Och hemel, ja. Het komt er zoo bijzonder niet op aan; maar ik vind het zoo akelig te worden geslagen.'

'Niet waar? Het ongewone verbaast.'

'Hoe bedoelt u dat?'

'Ik wil maar zeggen, dat u niet gewoon zijt te worden geslagen. Het is heusch niet erg, wanneer men er maar eerst aan gewend is.'

Ik zette een gezicht, alsof ik er alles van wist.

'Misschien hebt u je nooit erger vergist,' hernam zij. 'Maar zeg mij nu, wat er uitkomen zal.'

'Ik zou wenschen dat te kunnen zeggen.'

'Hebt u dan die profetische macht verloren?'

'Alsof ik die ooit bezeten had!'

Zij pruilde. 'Ik had er zoo op gehoopt, dat u mij helpen zoudt. En ik ben er zeker van hulp noodig te hebben.'

Zij zat recht voor nummer 16; maar een ongelukkige gedachte liet haar op 29 haar goudstukjes plaatsen. Zestien won.

'Hebt u dat gezien?'

'Wat?' vroeg zij.

'Wij hebben ons lot in eigen hand; een of andere verkeerd werkende omstandigheid verhindert ons met die gelegenheid ons voordeel te doen.'

'Hoe bijgeloovig!' mompelde zij; maar toch hervatte zij bedaard het spel; tot de laatste twee louisd'ors voor een vergeefsche poging het noodlot vriendelijker te stemmen verbruikt waren. Zij keek in haar taschje. Er was niets

meer in. Zij hield het open. ‘Zelfs niet genoeg meer voor een kopje thee’, zeide zij verdrietig.

‘Ik waag het erop u ten tweedenmale te beleedigen. Wil u met mij thee drinken?’

Zij aarzelde even, maar toen antwoordde zij vroolijk:

‘Met alle genoegen. Maar laat ons dan maken, dat wij van hier wegkomen. Die lucht is afschuwelijk in de zaal.’

Ik stelde ‘le Café de Paris’ voor en zij keurde dat goed. Op de stoeptreden naar buiten gaande, kwamen wij Madame Marie tegen, die naar het Casino terugkeerde. Zoodra zij mij herkende, viel mij de eer van een stijve buiging ten deel. Maar dat hinderde mij niet. Ik hoopte later ook nog de gunst dier strenge dame te zullen winnen.

‘O, ben je daar’, zeide mijn nieuwe kennis. ‘Mijnheer Mordaunt is zoo beleefd geweest mij op de thee te noodigen. Ik zal hedenavond niet weer spelen.’

‘Misschien zal Madame mij ook wel 't genoegen willen doen’, zeide ik. Marie aarzelde nog, maar zij met de grijze oogen antwoordde lachend:

‘Natuurlijk wil zij dat - niet waar, Marie? Wij zijn juist op het punt van naar le Café de Paris over te steken.’

Terwijl wij het plein over gingen, vertelde zij mij, dat Marie erop uit was geweest om meer geld te halen en dat zij daarom zoo haastig naar 't Casino de stoep op geloopen had.

Het deed mij goed te zien, met welk een gezonden eetlust mijne gasten de thee en de gebakjes nuttigden. Mocht Madame Marie al eenig bezwaar in onze toevallige kennismaking zien, dan strekte zij dit niet uit over 't gebruik van thee en taartjes. Wat de jongste betreft, - nu, zij was volkomen de beminnelijke, schoone vrouw, die ik zou wenschen in mijne omgeving te behouden. Mijn dwaze droombeelden begonnen weer te herleven, toen een snorrende automobiel plotseling voor den ingang van het Café stil hield. Ik zag een tamelijk forschen man met een blozende kleur uitstappen en langzaam naar ons toe komen. Hij monsterde ons klein gezelschap zoo onderzoekend, dat ik zijn blik tamelijk onbescheiden vond en hem dien juist brutaal wilde beantwoorden, toen Marie van haar stoel opsprong met den uitroep: ‘De Hertog!’

De nieuw aangekomene naderde onze tafel.

‘Zoo, Louise, - gun je de groene tafels waarlijk vijf minuten rust?’ plaagde hij goedig.

‘Mijnheer Mordaunt was zoo vriendelijk ons op de thee te noodigen,’ zeide mijn schoone gast.

‘Zoo? Ken ik hem?’

‘Laat mij hem aan je voorstellen. Dit is Mr. Mordaunt en dit is mijn echtgenoot, de Aartshertog Rudolf van Detmold-Meiningen.’

‘Aangenaam u te ontmoeten, Mijnheer Mordaunt’, zeide de Aartshertog vriendelijk.

‘Dank u,’ prevelde ik; ‘het is mij ook hoogst aangenaam. Wilt u soms ook een kop thee?’

‘Merci’, antwoordde hij lachend. ‘Rien ne va plus.’

Ik zag haar in de groote grijze oogen. Dat wachtwoord verklaarde hier den toestand zoo duidelijk mogelijk.

Naar het Engelsch van CARLTON DAWE.

Levenswoorden.

Het is nacht in de wereld, en het zal nog lang duren vóor het dag wordt. Wij wandelen tusschen rookende puinhoopen, de zon en de sterren schijnen aan het oog onttrokken en twee afschuwelijke gedrochten: huichelarij en atheïsme, met den vraatzieken moloch: zinnelijkheid, gaan verwaten rond en noemen de wereld hun eigendom. Zij, die te slaperig zijn om het op te merken, zijn er het best aan toe; hun leven is een flauwe droom.

CARLYLE.

Geslachten als de tegenwoordige spelen een merkwaardige rol in de wereldgeschiedenis. Zij zitten als apen om het vuur in een bosch, maar verstaan de kunst niet om dat vuur te voeden met nieuw hout. Straks moeten zij de plek verlaten en verder trekken, misschien in de wildernis. De wereld bestaat niet alleen uit eet- en drinkwaren, uit krantenreclames, uit vergulde boeken, uit vodden en opschik, neen, zij is van geheel andere stof. De Romeinen, zooals Suetonius ze schildert, de verdorven praatzieke Grieken uit den tijd van het ontaarde Romeinsche Keizerrijk, - wij hebben meer dan één voorbeeld. Denkt daaraan, laten zij u tot waarschuwing zijn; vermeerdert dat getal niet. Zonder heldendom, - geen nageaapt, opgeplakt, overgeleverd heldendom - zonder het gevoel, hetzij uitgesproken, hetzij diep gedacht, dat in het menschenleven iets hoogers ligt, dat zijn geschiedenis een beeld van het eeuwige is, - had Rome niet bestaan. Dat was het, wat het oude Rome schiep, het oude Griekenland en Judea.

Apen hurken om een vuur, dat zij niet met nieuwe brandstof kunnen voeden; zij denken, dat het altijd voort zal branden zonder nieuw hout, of zij meenen, dat er een eeuwigheid noodig is om uit te gaan. Welk een somber gezicht!

CARLYLE.

De mensch is hier, niet om te twijfelen, maar om te werken. Het doel van den mensch is handelen, niet denken. In volmaakten staat ware alle denken het beeld, het bezielende symbool van werkzaamheid en de wijsbegeerte bestond alleen in den vorm van poëzie en godsdienst.

Toch kan bij den onvolmaakten toestand, waarin wij verkeeren, de philosophie niet geheel vermeden worden. De mensch staat als

't ware in het middelpunt der natuur; zijn korte tijd is door eeuwigheid, zijn kleine ruimte door oneindigheid omgeven. Hij kan niet nalaten te vragen: wat ben ik? Vanwaar kom ik? Waarheen zal ik gaan? En hoe kan hij op deze vragen een ander antwoord krijgen dan in oppervlakkige halve aanduidingen of in gemoedelijke verzekeringen en geruststellingen, zooals wij die van onze moeder plachten te hooren, wanneer zij haar nieuwsgierig onwetend kind trachtte tot rust te brengen.

De ziekte der metaphysica duurt derhalve voort. In alle tijden moesten de vragen over dood en onsterfelijkheid, over den oorsprong van het kwaad, over vrijheid en noodzakelijkheid, onder andere vormen weer aan de orde komen. De poging om een volledige theorie aan de wereld te geven, moest telkens herhaald worden, al was het steeds zonder succes, want welke theorie van het oneindige kan door den eindige op voldoende en volledige wijze gegeven worden?

CARLYLE.

Gij hebt geen nieuwen godsdienst noodig en het is ook niet waarschijnlijk, dat gij er een krijgen zult. Gij hebt reeds meer godsdienst dan gij gebruikt. Gij kent tien plichten, die u aanbevolen zijn, ziet in uw gedachte tien dingen, die gedaan moeten worden, tegen één, welken gij doet. Welnu, doe één daarvan; dit zal u vanzelf op de tien andere brengen, die kunnen en moeten gedaan worden.

Maar gij vraagt naar uw toekomstig lot. Welnu, dat lot schijnt mij in hooge mate twijfelachtig, wanneer ge daar zooveel gewicht aan hecht. Dat kan niet goed zijn. Leerde ons niet reeds Odin eeuwen geleden in de morgenschemering der tijden, dat er voor een lafaard geen goed lot kan zijn, geen haven tenzij die van den nacht. Lafaards en kwajongens zijn zij, die eerst naar hun plezier vragen en voor pijn beven. Gij moet bidden om een ziel, een ziel om op leven en dood te strijden, uw ziel weer te winnen. Weet, dat godsdienst geen ding van buiten is, dat men iemand ingeeft, maar een herleven van uw eigen ik binnen u, - en vóor alle dingen, zeur niet van uw godsdiensten en van uw nieuwen godsdienst.

CARLYLE.

Zeer waar is, wat een wijs man ons leerde, namelijk dat alle twijfel niet anders tot zwijgen kan worden gebracht dan door handelen. Hij nu die in het duister rondtast of in schemerlicht en vurig bidt, dat de schemering dag moge worden, volge het voorschrift, dat voor mij steeds van onschatbare waarde bleek: doe uw naastbijliggenden plicht, waarvan gij zeker weet, dat het een plicht is. Uw tweede plicht zal daarmee vanzelf duidelijker worden.

CARLYLE.

Waarachtige vroomheid, adel, die den mensch aanvuurt naar het hoogste te streven, kan niet geleerd worden door den besten catechismus, door ijverig preeken en catechiseeren. Neen, er is een andere weg.

Door het stille volhardende voorbeeld, kalm wachten op de gunstige stemming, op het geschikte oogenblik kan de ware suggestie van ziel tot ziel overgaan, een soort van wonder, dat men ook wel de genade Gods noemt. De stille daad, de kalme blik van een vader, een moeder werken veel meer uit dan heele bibliotheken van orthodoxe theologie.

CARLYLE.

Met iemand, die eerlijk met zichzelf te werk gaat en rond voor zijn gevoelen uitkomt en daarnaar handelt, is altijd wat aan te vangen. De duivel zelf maakt volgens Dante geen kwaad figuur vergeleken met die wezens van het juiste midden, die ja en neen zeggen en altijd aan hun kleine ik denken, heel erg fatsoenlijke menschen, die in Dante's hel tot een der zwaarste straffen veroordeeld werden, om zonder hoop om te sterven een verstijfd dood leven te leven, in modder verzonken en steeds door vliegen gepijnigd, 'door God evenzeer vervloekt als door de vijanden van God.'

CARLYLE.

Mannen worden wij, niet wanneer wij van alles genoten hebben en ons bedrogen gevoelen in het jagen naar valsch genot, maar wanneer het ons duidelijk geworden is, met welke onoverkomelijke hinderpalen wij in ons gansche leven te worstelen hebben, - duidelijk dat de mensch de voldoening in zichzelf moet zoeken, dat er voor lijden en dulden geen ander middel is dan werken en handelen. Mensch worden wij, wanneer wij den wapenstilstand hebben gesloten met de noodzakelijkheid. Het begint reeds, wanneer wij ons geschikt hebben naar de noodzakelijkheid. Kalm en hoopvol wordt echter het leven, wanneer wij ons met de noodzakelijkheid verzoend hebben en op die wijze werkelijk overwonnen hebben en gevoeld, dat wij vrij zijn.

CARLYLE.

Zijn er dan werkelijk zoo wenig menschen die denken? Zeer zeker, dat is juist de zaak, die veel verklaart. Niet één op de duizend heeft de minste neiging tot denken, wel voor passief droomen en napraten en voor woordenkramerij. Met de oogen, waarmee de menschen gewoonlijk zien, kan men slechts zeer weinig zien. Daarom is deze wereld zulk een verwarde gekke tredmolen geworden.

CARLYLE.

Het is merkwaardig, hoe de tot het menschelijk geslacht behoorende wezens de oogen sluiten voor de duidelijkste feiten en door hun vergeetachtigheid en sufheid te midden van zoo veel wonderen en verschrikkingen zoo rustig leven. Inderdaad, de mensch is en was steeds een ezel en een luiaard en altijd meer bereid om te voelen en te verduren dan te denken en te overleggen. Het vooroordeel, dat hij voorgeeft te haten, is zijn volstrekte wetgever. Gewoonte en sleur trekken hem overal voort. Wanneer de zon tweemaal opging, de wereld tweemaal geschapen werd, zouden beide ophouden wonderbaar of merkwaardig te zijn.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Episoden uit het leven van Generaal L.J. baron de Coehorn, later baron de l'Empire; bewerkt naar Fransche documenten door J.M. Ebel. Olivier. - Amsterdam 1908.

Na hoeveel geslachten blijven bij émigranten de sporen der vroegere nationaliteit bewaard?

Niemand kan dat vaststellen; maar o.i. gaat de schrijver van bovengenoemde brochure zeer ver met de bewering, dat de nakomelingen van den beroemden vestingbouwkundige Menno Baron van Coehoorn (zelf Zweed van afkomst en geboorte), sedert 1758 onafgebroken in Frankrijk gevestigd, Hollandsch bloed in de aderen hebben. Uit een eenvoudig geslachtslijstje der directe afstamming blijkt, hoe verdwijnend klein dat Hollandsch element moet geworden zijn. Het is de vraag, of de thans in Hohwald (Vogesen) wonende familie de Coehorn iets weet van dit voorbijgaand contact met Holland(*).

De schrijver vond echter de levensgeschiedenis van een der Fransche afstammelingen van den Hollandschen grootmeester der artillerie belangrijk genoeg om hem, eenigermate als landgenoot, door eene levensbeschrijving te huldigen. Van 1792 tot 1813 treffen wij dezen krachtigen - waarschijnlijk nog al ruwen - houwdegen overal aan, waar Franschen streden; de vechtgrage kapitein en hoofdofficier de Coehorn is steeds bereid de koe recht energiek bij de horens te pakken, óók waar door wat meer overleg menschenlevens gespaard hadden kunnen worden. In zijne liefhebberij 'voor schitterende dwaasheden' ligt waarschijnlijk het geheim, waarom hij, ondanks ontembaren persoonlijken moed, steeds *en sous-ordre* bleef - eene bittere grief voor den eerzuchtigen krijgsman.

Een aantal bijzonderheden, uit particuliere documenten geput, vallen buiten controle; dikwijls geeft de schrijver vat aan kritiek door zinsneden, die hij neerschreef zonder voldoende kritiek op zichzelf.

Zoo vinden we op blz. 7 de mededeeling, dat het 100e Regiment karabiniers belast wordt met de herneming van een bergpas (op verschillende gronden niet aannemelijk), gevolgd door iets zeer wonderlijks over onbruikbaar geworden artillerie; op blz. 9 wordt de 1e Vendémiaire genoemd als 2 September, wat 22 September moest zijn, terwijl een minder gelukkige zinbouw op die bladzijde doet denken aan een Engelsch leger, op de kust van Frankrijk verwijlende; elders is de schrijver in de war met de rivier de Spree (blz. 24), die hij als een dorp noemt. Dergelijke vergissingen zouden er meer te noemen zijn. Historisch volstrekt onverstaanbaar is, wat op blz. 24 gezegd wordt omtrent Generaal de Coehorn in verband met Moreau; het heeft er veel van of schrijver de beteekenis der 'expeditie van Moreau' in 1813 niet begrijpt.

Hoewel onjuistheden als de aangevoerde het effect verzwakken, behoudt de lezer toch den indruk, dat generaal L.J. baron de Coehorn in zijne dagen een man van beteekenis moet zijn geweest.

B.

(*) Het zal den schrijver toch wel bekend zijn, dat er regelrechte afstammelingen van Menno Baron van Coehoorn in ons land wonen?

De Orde der Jezuïeten. Hare geschiedenis, inrichting en moraal geschetst door J.H. Maronier. Tweede verbeterde en vermeerderde druk. - Leiden, Boekhandel en Drukkerij voorheen E.J. Brill.

Nu, negen jaren na 't verschenen van de eerste uitgave, een nieuwe druk noodig bleek, heeft de schrijver een ruim gebruik gemaakt van de gelegenheid tot herziening. Eenige na 1899 verschenen werken stelden hem daartoe in staat benevens enkele andere, hem toen nog niet bekend. 't Geheele werk maakt dan ook den indruk, dat van vele schrijvers over dit onderwerp een goed gebruik is gemaakt, terwijl tevens de bronnenstudie, voorzoover mogelijk, niet heeft ontbroken. Wie dus van protestantsche zijde omtrent de orde der Jezuïeten begeert te worden ingelicht, vindt hier wat van zijne gading is. De schrijver maakt den indruk, ook al is hij een tegenstander, gematigd in zijn oordeel te zijn en historisch betrouwbaar. Soms komt 't mij voor, dat hij zijne uitspraken en oordeelvellingen wat al te veel met 't gezag van anderer uitspraken tracht te dekken, wat aan het boek te zeer het karakter van compilatie-werk geeft. Wat ik te meer jammer vind, omdat hij in zijne ‘Geschiedenis van het Protestantisme na den vrede van Munster’, welk mooie boek ik evenzeer een herdruk toewensch, getoond heeft ook op andere, voor den lezer aangenamer wijze, geschiedenis te kunnen schrijven. Intusschen, dit werk draagt een ander karakter.

Onder 't lezen kwamen twee bedenkingen bij mij op. Ik wil ze kleeden in den vorm van deze beide vragen: wordt op het dweepzieke in het karakter zoowel van den stichter der orde als van die orde zelf in voldoende mate de aandacht gevestigd? Uit werken op het gebied der godsdienst-psychologie had de schr. zeker een en ander kunnen vinden, waarmede hij zijne winst kon doen. Komt voorts de bestrijding der Jezuïetische moraal voldoende tot haar recht? Misschien zou ik er de voorkeur aan hebben gegeven, enkel de Jezuïetische voorschriften mede te deelen en dan verder 't oordeel over te laten aan den lezer. Nu deze weg niet werd gevolgd, vind ik 't eene fout, dat niet ietwat dieper op de zaak is ingegaan. Vooral moet hier gewezen op 't slot van hoofdstuk IV. In dit verband wil ik even herinneren aan wat prof. Hoekstra eens beweerde: er is geen bezwaar tegen den stelregel, dat het doel de middelen heiligt, mits men daaronder slechts versta, dat een goed doel niet dan door goede middelen kan worden bevorderd.

Maar deze opmerkingen zijn van ondergeschikt belang. De schrijver is vóór alles historicus en men kan van één man heden ten dage niet alles verlangen. Veeleer mogen wij hem dankbaar zijn, dat hij op zijnen leeftijd nog den moed heeft gehad en de kracht en den lust getoond tot deze verbeterde en vermeerderde uitgave. Hoe menig jongere wordt door dezen ouderdom beschaamd.

Ten slotte, voor wie den eersten druk niet kennen, de inhoudsopgave. Na de stichting worden in acht hoofdstukken beschreven de ontwikkeling, de inrichting, het bestuur, het doel, de werkzaamheid, de moraal, de opheffing en de herstelling der orde, terwijl een ‘Besluit’ het slotoordeel brengt. Over den stichter zelf luidt dit aldus: ‘Hij is en blijft, ondanks zijne gebreken, een groot karakter, een machtige persoonlijkheid, toegerust met een buitengewoon talent tot organiseeren, zooals dan ook de invloed, die van hem is uitgegaan, getuigt.’ Over de orde luidt het oordeel alles behalve gunstig. Hierin staat Maronier als protestantsch godgeleerde niet alleen; integendeel. Dat ook trouwe leden der roomsche kerk weinig met haar ingenomen zijn, liet zich verwachten en wordt met bewijzen gestaafd. Voor heethoofden is er

deze troost: ‘de geschiedenis leert ons, dat zij, met al hare geslepenheid, bij slot van rekening weinig heeft kunnen uitwerken’. Toch komt dit ‘weinig’ mij voor, met enkele andere uitspraken in strijd te zijn.

E.

P.B.W.

Dr. J. Valckenier Suringar, Linnaeus. - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Linné (1707-'78) is verleden jaar luisterrijk herdacht. Veel is toen over hem geschreven; toch, zegt de schrijver, is zijn werk tegenwoordig bij velen zeer

onvolledig bekend. Dit komt waarschijnlijk, doordat het geschrevene wel over Linné's w e r k handelt, maar ons geen reëelen blik in zijn w e r k e n verleent.

Voor een kleine kwestie het origineel opslaande, kwam hij van het een tot het ander, en drong met steeds klimmende belangstelling en bewondering verder en verder door. Eerst toen werd hem duidelijk, hoe Linné als een reus onder zijn tijdgenooten heeft gestaan en een wetenschappelijken stroom, die, buiten zijn oevers getreden, bezig was te verloopen, met Titanenkracht en -wil in nieuwe banen heeft geleid.

Linné's arbeid kan ten allen tijde als voorbeeld van ideaal-methodisch werken voor iederen natuurhistoricus van groot nut zijn. Daarom meent hij Linné's herinneringsjaar het beste gevierd te hebben door het gevondene voor anderen gemakkelijk bereikbaar te maken in hùn belang en ter eere van Linné.

Behalve Linné worden verscheidene tijdgenooten, voorgangers en volgers ten tooneele gevoerd, ook vooral in hun eigen bewoordingen, door den geleerden schrijver in de landtale getrouwelijk overgebracht.

Linné is de eerste, die spreekt en schrijft van Flora's en Fauna's; daarnaast ook nog van Pan's, waarmee de hoogere zoogdieren bedoeld worden. De insecten vat hij samen als Pandora. De auteurs worden verdeeld in plantkundigen en -liefhebbers (botanici et botaniphili). Onder de liefhebbers is ook een groep anomali, welke o.a. poëten en theologen inhoudt.

Hij vindt dat botanici, die veel geslachtsnamen of oïdes vormen, slechts botanicoïdes, schijnplantkundigen zijn. Wél beschrijft hij planten van onzeker geslacht, die hij voorloopig noemt naar bestaande geslachten waarop zij gelijken, met den uitgang oïdes.

'De botanische nomenclatuur is een Augiasstal', schreef hem Dillenius (Johann Jacob Dillen). Maar het gebeurt niet dikwijls, dat éen persoon de autoriteit verkrijgt, zoo'n stal op te ruimen.

Behalve over botanie schreef hij standaardwerken over zoölogie; ook als geoloog heeft hij veel verdienste en als medicus mag hij genoemd worden. In zijn dissertatie, Harderwijk 1735, meent hij de oorzaak der tusschenpoozende koortsen te moeten toeschrijven aan ciertjes, d.z. zeer kleine diertjes: animalculae infenite parvae. Thans zegt men: malaria is een ziekte, die door laagstaande diertjes, plasmodiën, behoorende tot de binucleata, wordt veroorzaakt. De denker Linné vermoedde, wat op dezen oogenblik bewezen is. - In Materia medica heeft hij de theorie verkondigd, dat de geneeskrachtige eigenschappen der planten samenhangen met haar natuurlijke verwantschap, en die leer ook nuttig toegepast. Hij heeft geleerd hoe de geneeskrachtige planten en hoe de vervalschingen te herkennen zijn, e.z.m. De diëetstudie ging hem bijzonder ter harte. In 1740 schreef hij aan Haller: 'wat ik omtrent de diëetkwestie te zamen breng, zult ge ten slotte ervaren; daaraan heb ik tien jaren gewerkt; en in 1744: zij is mijn lievelingsstudie; zoover ik weet, heb ik er meer over bijeengebracht dan iemand anders.'

Doch vooral de mensch Linné verdient de volle aandacht. Hij, de rustelooze werker, was een edel man. Om Boerhaave niet te kwetsen, die Leidens hortus tijdens zijn directeurschap volgens een eigen systeem had ingericht, rangschikte hij de planten naar het systeem van Adriaan van Royen, Boerhaave's opvolger. Doch - dit systeem is dat van Linné, door hem uit eerbied voor Boerhaave bedacht.

Albrecht Haller werd in 1746 en volgende jaren in zijn brieven aan Linné zeer onaangenaam. Haller was een groot man op velerlei gebied en ongeveer van denzelfden leeftijd. Linné vereerde hem hoog en schreef steeds met eerbied aan hem, hoewel openhartige opmerkingen makende. Dit nu kon Haller niet verkroppen, ook niet dat Linné zoo beroemd werd. Daarom is hij dikwijls onaangenaam in de brieven aan en over zijn Zweedschen vriend, die hem, na Dillenius, als den grootsten botanicus beschouwt. Linné gaat nooit op die onvriendelijke opmerkingen in. ‘Als gij fouten bij mij opmerkt, schrijft hij in 1737, wil die mij dan

doen kennen, gij, die wijzer zijt dan ik; wie is zonder fouten?' - en in 1748: 'hoe meer ge ze mij aanwijst, hoe liever het mij is; dan kan ik alle bij mijn leven herstellen; na den dood kan men zijn werk niet meer verbeteren.' En worden de speldeprikken hem ten slotte te kras, dan eindigt hij de briefwisseling in vriendschap. 'Leef gelukkig; ik zal nooit met u twisten,' zijn de laatste woorden in den laatsten brief aan Haller. Deze doet echter in de voorrede van zijn groote werken over Zwitserlands flora, 1742, en in zijn Bibliotheca botanica aan Linné's verdienste recht wedervaren.

Linné schoot de pijlen zijner tegenstanders nooit terug. 'Het schaadt me geen hair; nimmer leg ik de woorden mijner vrienden ten kwade uit. Ons groot voorbeeld, Boerhaave, antwoordde nooit; ik denk nog aan zijn uitspraak tot mij: 'ge moet nimmer antwoorden op strijdschriften, en mij dit beloven. Ik heb het beloofd en daar veel bij gewonnen.'

Eénmaal slechts, 1741, heeft hij zichzelf verdedigd in een klein anonym geschriftje 'Orbis eruditi judicium de Linnaei scriptis,' dat alleen gunstige beoordeelingen bevat van andere botanici over hemzelf.

Linné, de denker, onderstelde aanvankelijk de onveranderlijkheid van het aantal soorten; doch spoorde aan goed op variëteiten te letten. Hij heeft die vele tuinvariëteiten op het oog, die niet in den beginne geschapen, doch door liefhebbers veroorzaakt zijn. 'Het veld der botanie is nog zoo groot, zegt hij, dat het geraden is dit eerst af te werken en pas daarna dat der tuinvariëteiten te betreden.'

Darwin heeft juist naar aanleiding van die kultuurrassen een nieuwe evolutieleer opgezet op een ander principe, de natuurlijke teeltkeus der variaties; ook dat principe is gebleken onjuist te zijn. En ten slotte komt de mutatieleer van Hugo de Vries in laatste instantie weer op bastaardeering neer. Maar de evolutieleer is intusschen op geheel andere wijze gestaafd, en onafhankelijk van één verklarend principe geworden.

Hier is blijkbaar een man aan het woord, die in het moeielijke onderwerp doorkneed is. Hij heeft zijn doel bereikt. Linné's herinneringsjaar is door zijn arbeid het beste gevierd. Haller's woorden zijn gestaafd: 'Aber was Linnaeus gethan, hat niemand versucht, nicht gedacht.'

R. KRUL.

Pro en Contra het rooken: de firma A. Hillen te Delft tegen Dr. Ch. Bles, arts te Amsterdam. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

De heer A. Hillen zegt terecht, dat ons P r o in het oog van tegenstanders een pleitrede is in eigen zaak. Die bewering echter zou minder juist zijn; want het moet gezegd worden, onbevooroordeeld bekijkt hij het tabaksgebruik van alle kanten.

Rooken is van oudsher een liefhebberij geweest van den grooten en kleinen mensch. Lothar Becker betoogt zelfs, dat vader Noach door rook, niet door wijn is beneveld geworden. Eerst in de zestiende eeuw werd het zuigen of rooken van tabak in Europa algemeen. Bekend is de strijd er tegen gevoerd, zelfs door gekroonde en gemyterde hoofden, alsmede door wetenschappelijke mannen. Om bij honk te blijven, zij genoemd professor Stokvis, die meende dat nicotine meer invloed ten kwade uitoefent dan alcohol; doch hij rookte er duchtig op los. De hoogleeraren Winkler en Van Rees

schuiven de ontaarding van het menschelijk geslacht voor een groot deel op het tabaksgebruik.

Edoch, een bril, ook die der geleerde heeren, beslaat wel ereis; soms is één glas niet helder en dan hebben zij een eenzijdigen kijk op de dingen.

Kortelings werd de rookende wereld opgeschrikt door den Scheevelinger dokter De Lint, die echter spoedig de vlag moest strijken voor dr. Haentjes, arts te Amsterdam en directeur van het Instituut voor longlijders te Putten op de Veluwe, den bekenden specialist op het gebied der tuberculose. Diens correspondentie wordt gevonden op blz. 16-18.

Hoewel het rooken van een tiental sigaren per dag hem wel wat kras schijnt, beaamt referent, dat bij matig gebruik tabak een onschuldig en veel geliefd genotmiddel is, waartegen de bacillen niet bestand zijn.

De tegenschrijver, dr. Bles, noemt het rook en zoowel van een egoïstisch als van een altruïstisch standpunt gevaarlijk voor de gezondheid. ‘Het aantal plotselinge sterfgevallen neemt steeds toe. Het aantal sterfgevallen door hartverlamming neemt steeds toe. De zenuwachtigheid en allerlei zenuwkwalen nemen steeds in aantal toe. Zeker kan men het rooken van tabak daarvoor niet alleen aansprakelijk stellen, maar het is een der factoren, die geducht mede kan doen.’ Blz. 33.

Eenmaal kàn, en nog eens kàn... hm! daar is een luchtjen an. De doctor eindigt zijn ietwat zwak c o n t r a dan ook met de gulden woorden: de rooker ‘handele er mede (d.i. met *ons* artikel) naar het voorschrift van Paulus: onderzoekt alle dingen en behoudt het goede!’

Zoo doet ook referent en stopt z'n pijpje.

R. KRUL.

Mej. A. Heesen (N.A.N.) Hoe eene vrouw geheelonthouding verdedigt! - Leeuwarden, C. van der Vlerk.

Martha Helmhout, onderwijzeres aan 'n kostelooze school van een onzer groote steden, draagster van de blauwe knoop, brengt de zomervacantie door bij oom Hamer, dokter te Veldrust. Werter, de dorpsdominee, drinkt zijn ‘matig’ glas wijn of port; doch krijgt op bezoek bij mevrouw Hamer, om nichtje geen aanstoot te geven, alleen citroensap. Op de vraag, wie de jonkvrouw is, wier gevoelens hij kwetst, klinkt een stem vol heilige overtuiging: ‘ik ben die vrouw.’

Nadat de zomer zijn ‘tenten’ heeft opgerold, komt op een guren novemberavond dominus Werter Martha opzoeken en vraagt haar ten huwelijk. Zij zou geen alcohol, in welken vorm ook, binnen de muren van haar woning dulden, en hij, hij verlangt ‘zulks’ in zijn huis volstrekt niet meer. Uit overtuiging? - ‘Uit eerbied en liefde voor de vrouw, die ik *wil...*’

‘De onthoudster geeft zich gewonnen, nu haar bezwaar zoo is *over*wonnen.’ De meesteres promoveert tot domina, d.i. meesteres zoo in als buitenshuis.

Zóo overwint een vrouw, die geheelonthouding verdedigt.

R. KRUL.

Kerk en Secte, Serie II N°. 3. Het Baptisme in Nederland, door N. van Beek, Bapt. Predikant te Stadskanaal. Serie II. N°. 4. De Moderne Richting, door Dr. T. Cannegieter, Hoogleeraar te Utrecht. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Van de 7 millioen, die naar baptistische orde, d.i. bij onderdompeling, gedoopt zijn op aarde, worden in Nederland gevonden 15 geuniëerde gemeenten met ruim 1200 leden; 8 niet geuniëerde gemeenten hebben bovendien een ledental van ruim 400. Volgens den schr. is voorts 't Baptisme hier te lande van Nederlandschen oorsprong. De Heilige Schrift wordt beschouwd als onfeilbaar woord van God. De doop bij onderdompeling is wat hen van anderen vooral onderscheidt. Gesteld intusschen, dat

't nog eene open vraag is, hoe Menno den doop heeft toegediend, niet eene open vraag is 't langer, of de doop in de Doopersche beweging eene kwestie van primair of van secundair belang is geweest. Overigens valt hier de beknopte behandeling te prijzen.

Met bizonder groote instemming las ik wat Prof. Cannegieter in deze serie schreef over de Moderne Richting. Eerst, toen ik las: ‘zoo kan dan ook enkel uit persoonlijke ervaring en met persoonlijke waardeering daarvan worden gesproken,’ dacht ik, dat 't een ongewenschten kant zou uitgaan, maar voortlezende ben ik daarmede steeds meer verzoend geraakt. Wezen, oorsprong en bezit der moderne richting worden hier uit het hart geteekend. Enkele zinnen wil ik ter kenschetsing overnemen. ‘Modern zijn is: ervaren, dat er hooger, heerlijker werkelijkheid is in 't heelal, óók in het eigene hart, dan die van 't kleine, eindige van het gewone bestaan; dat boven ons, om ons heen en in ons de werkelijkheid is, die de menschen met diepen eerbied “God” noemen.’ ‘Dit is modern zijn: ervaren met eigen innerlijk beleven dat godsdienstig geloof is:

zieleleven uit God, in God, door God gewerkt en gevoed; dat het is: onmiddellijk door God aan ons eigen hart gegeven getuigenis van zijne werkelijkheid en van zijne goddelijke wezenheid.' 'Het gaat er om *God te hebben*, den levenden God, den God des levens, in wien ons leven verborgen is, uit wien ons leven welt en groeit.' Niet in het gevoelsleven, niet in den denkarbeid, niet in ervaringen van zedelijken aard, noch in een zeker noodgevoel of verlossingsbehoefte is de voornaamste factor van den godsdienst gelegen, 'maar uit de bewustwording van een stellig innerlijk bezit, van behooren tot hoogere levenssfeer, worden de godsdienstige, en dan uit deze weer de zedelijke zielebewegingen geboren.' In hoofdzaak ga ik daarin mee, al durf ik de zedelijkheid niet zóó afhankelijk van den godsdienst maken als hier geschiedt. Ook voel ik zeer goed een bezwaar: de invloed der traditie wordt licht te laag geschat, waar 't individueel geloofservaren zoozeer op den voorgrond treedt. Maar ik meen toch, dat dit persoonlijke in 't geloofsleven 't meest kenmerkende in de moderne richting mag heeten. Ook de op bl. 27 gegeven geloofsbelijdenis heeft mijne instemming.

Dat voor het feitelijke in de geschiedenis der moderne richting naar 't werk van Dr. Herderschee wordt verwezen, acht ik zeer juist, ook waar ik 't jammer vind, dat dit eveneens geschiedt naar 't 'Pro' van Prof. Oort, wat betreft haar samenhang met andere verschijnselen. Dit laatste had hier m.i. volledíger dan nu geschiedt moeten behandeld worden. Maar voor 't geheel ben ik zóó dankbaar voor wat hier geboden is, dat ik mij van verdere opmerkingen wil onthouden. De lust ontbreekt er toe. Het boekje is te warm om 't te gaan bedillen. Wie 't gelezen heeft, kan niet meer zeggen, dat deze richting 'nuchter' is, gelijk wel eens wordt beweerd. Hier is warme geestdrift aan 't woord, een ijver tot God, maar niet zonder verstand. Geestverwant en tegenstander zij 't daarom vooral ook warm aanbevolen.

E.
P.B.W.

De Bijbelsche verhalen van Jezus' geboorte, door Dr. J.A. Bruins Sr., Pred. te Idaard. - Leeuwarden, Coöp. Handelsdrukkerij.

Hier wordt aangeboden eene populair-wetenschappelijke behandeling van de verhalen over Jezus' geboorte, zooals zij in de evangeliën van Mattheus en Lucas voorkomen. Doel is, niet enkel eene uiteenzetting van de gronden, waarop daaraan een historisch karakter moet worden ontzegd, maar bovenal aan te toonen, wat hier met de verdichting werd nagestreefd.

Het boekje is zoo duidelijk als 't maar kan zijn. Het vraagt de verhalen zelf. 't Is een voorbeeld van weloverwogen, scherpzinnige kritiek, die niet in hyperkritiek ontaardt. Langs dezen weg moet worden gezocht, wat achter de overlevering aan geschiedenis schuilt. Van de evangelisten heet 't: 'Zij hielden altijd het doel in het oog, dat zij met hun schrijven bereiken wilden, t.w. bij hunne lezers het geloof te wekken, dat Jezus was de Christus.' 'De historische Jezus is achter het Christusbeeld, dat de evangelisten zich voornamen te teekenen, geheel schuil gegaan.' Zoo wordt ons 't standpunt aangewezen, van waaruit wij de evangelische geschiedenis te beoordeelen hebben.

Wij danken Dr. Bruins voor zijn heldere uiteenzetting en spreken den wensch uit, dat hij moge voortzetten, wat hij hier begon. 't Vervolg is niet minder noodig dan de aanvang.

Een stichtelijk doel heeft dit boekje niet, al wordt de hooge waarde der geboorteverhalen voor dit doel zekerlijk erkend.

E.

P.B.W.

'Pro en Contra,' Serie IV, N°. 1. Zionisme. - Baarn. Hollandia-Drukkerij.

Mij trof 't meest in dit nummer, dat de Pro-schrijver, Mr. S. Franzie Berenstein het nationaal karakter der Zionistische beweging op den voorgrond plaatst, terwijl de heer A.B. Davids, die 't contra opstelde, haar beschouwt als ontstaan

uit religieuse motieven. Eene vraag: heeft de eerste niet ingezien, dat hij daardoor niet-Joden de waardeering van het Joodsche volk als gelijkgerechtigd zeer moeilijk maakt? De Joden zijn onze medeburgers. Goed. Maar wie kan twee heeren dienen? Mijne sympathie heeft dan ook de contra-schrijver. Den door hem aangegeven weg moet 't op. Intusschen rijst ook deze vraag: kan men nog wel van 't Jodendom spreken als van eene eenheid? Van 't antwoord daarop hangt zeer veel af.

E.

P.B.W.

‘Levensvragen,’ Serie II, N°. 8. Feit of Fictie. Een beschouwing over de beteekenis van het heilsfeit voor de Christelijke religie door Dr. H. Visscher, Hoogleeraar te Utrecht. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Deze brochure richt zich vooral tegen die richting onder de orthodoxe protestantsche theologen, van wie Dr. A.H. de Hartog de leider is. Van de redelijkheid der religie wil Dr. Visscher niet weten en de heilsfeiten brengen geen heil, waar aan hun karakter als feit afbreuk wordt gedaan. Ook het suprahistorische vindt om die reden geen genade in zijne oogen.

Een strijd tusschen geestverwanten dus, die buitenstaanders niet dan matig belang zal inboezemen. De starre orthodoxie waarschuwt tegen eene, die haars inziens dreigt te vervloeien.

Mij trof vooral deze uitspraak: ‘Van tweeën één; het Evangelie wortelt in het reëel historische feit der verlossing van Jezus, of het is resultaat van het dichterlijke genie. In het eerste geval is er verlossing, werkelijk en waarachtig; in het tweede geval is er slechts een psychologische projectie, waarin dan heel de christelijke religie opgaat en waarmede alle zekerheid haar ontvalt. Tertium non datur.’ Juist dit laatste is te bestrijden. Wie dat derde wil leeren kennen, leze 't boven aangekondigde werkje van Prof. Cannegieter over de Moderne Richting. Hier is 't punt, waar orthodoxie en modernisme lijnrecht tegenover elkaar staan. Mogen wij vertrouwen stellen in de Godsstem in ons binnenste, daarbij voorgelicht door wat die stem in anderen sprak en spreekt? Is dit slechts eene psychologische projectie?

Hier gaan de wegen uiteen. De Utrechtsche studenten krijgen wel geestelijke spijs van twee gansch verschillende boomen. Hun aandacht worde gevestigd op de verklaring, die de psycholoog James geeft, waar hij wijst op de verschillende gesteldheid van 't menschelijk geestesleven. De *once-born mind* heeft andere ervaringen dan de *twice-born mind.* Daarom is zijn beschouwing der religie eene andere en denkt hij zich haar wezen en Gods openbaring in haar anders.

E.

P.B.W.

Lotus Serie, 1^{e} Reeks No. 1. In den Voorhof, door een leerling. 1^{e} Reeks No. 2. Een heilig Leerstuk, door een leerling. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Eene serie theosofische handboekjes neemt met deze twee een aanvang, bewerkt naar de ‘Theosophical Manuals’, onder 't oppertoezicht van Katharine Tingley geschreven en uitgegeven. Van eene andere theosophische richting dus dan de hier te lande reeds bestaande Theosophische Vereeniging. De toon tegenover deze laatste is dan ook alles behalve vriendelijk. Intusschen komt 't mij voor, dat 't verschil tusschen deze twee soorten van theosophie toch ook weer niet zoo bizonder groot is. Misschien is de hier aan 't woord komende nog meer indischbeïnvloed dan de andere.

Het eerste nummer geeft een beknopt overzicht van de verschillende theosophische leeringen. Het tweede biedt de leer van de Zeven Principen van den Mensch. Meer thans niet. Ook deze handboekjes hebben mij slechts bevestigd in mijn oordeel over de theosofie, dat ik in mijn boekje daarover uitsprak. Dat dit oordeel, bij eenige waardeering, verre van gunstig moest luiden, wil ik ten slotte niet verzwijgen.

E.

P.B.W.

Nederlandsch archief voor Kerkgeschiedenis onder redactie van Dr. F. Pijper. Nieuwe Serie, vijfde deel, Afl. 4. - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Nieuwe Banen, Tijdschrift onder redactie van Dr. A.H. de Hartog, 1e Jaargang, Afl. 3. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Het eerste tijdschrift bevat een artikel van den redacteur over de bestrijding der Waldensen en Albigensen met het woord en met het zwaard. De heer F.S. Knipscheer vervolgt 't zijne over de vestiging der Gereformeerde Kerk in Noord-Holland. Dr. W. Zuidema geeft ‘Brokjes van Dietsche stichtelijke geschriften’. Ten slotte krijgen we een overzicht van geschriften betreffende de Nederlandsche kerkgeschiedenis over de jaren 1906-1907, dat niet minder dan 47 bladzijden beslaat, een bewijs, dat er ook op dit gebied nog steeds heel wat geleverd wordt.

Het tweede brengt 't eerste deel van een opstel des redacteurs over ‘het principiëel verschil tusschen ‘orthodox’ en ‘modern.’ Daarnaast een ‘over religie en wijsbegeerte’, door G.H. van Senden, 't antwoord op eene ingekomen vraag en eene opgave van nieuwe uitgaven. Tegenover de kenschetsing aan 't slot van het eerste opstel den naam van Hoekstra te noemen, is reeds eene voldoende weerlegging.

E.
P.B.W.

William James, De verscheidenheden op het gebied van de godsdienstige ervaringen. Bewerkt door J.P. Wesselink-Van Rossum. - Utrecht, W. Leydenroth.

Het boek van James, dat hier in Hollandsche bewerking voor ons ligt, bevat de 20 Gifford Lectures, door hem te Edinburg in de jaren 1901-1903 gehouden. Het oorspronkelijke werk was ons reeds eenige jaren bekend; en toen wij in dit tijdschrift artikelen schreven over extase, fanatisme en ascese hebben wij meer dan eens zijn naam genoemd en onze winst gedaan met wat door den bekwamen en beroemden Amerikaanschen psycholoog over deze en andere onderwerpen was opgemerkt. James' werk was het eerste grootere werk op 't gebied der godsdienstpsychologie, dat wij leerden kennen en dunkt ons nog altijd 't belangrijkste en beste. En dat niet alleen omdat hij beschikt over 't rijkste materiaal, maar ook om de wijze waarop hij dit materiaal bewerkt. Terwijl de methode van Starbuck en Coe die is van het experiment en van de statistiek, is de zijne die der observatie. Bovendien maakt hij, scherpzinnig opmerker, waarnemer en denker als hij is, zeer vele fijne onderscheidingen, die misschien reeds vroeger gemaakt zijn, maar op de wijze waarop hij ze maakt, meer in 't oog vallen en meer dan één verschijnsel van het godsdienstig leven, vooral zieleleven, plaatsen in een nieuw licht, zoodat men ze beter leert verstaan. Vooral treft ons telkens weer bij hem de groote waarde, in de religie aan het gemoeds- en gevoelsleven toegekend (o.a. in deze uitspraak: ‘faith-state and mystical-state are practically convertible terms’), zoodat dan ook de verschillende ervaringen op het gebied van het godsdienstig gevoels- en gemoedsleven de stof vormen, die hij bewerkt. De rijkdom zoowel als de verscheidenheid van het aldus

door hem bewerkte feiten-materiaal vervult met eerbied. James is en blijft vooralsnog èn door zijne veelomvattende kennis èn door zijn scherpzinnige behandeling zijner stof èn door zijne fijne onderscheidingen de eerste op dit gebied. Wat men te meer inziet, wanneer men ander werk na 't zijne leert kennen en daarmede vergelijkt. Ook van hen valt te leeren, maar zij zijn toch op lange na niet wat James is, al zouden wij niet gaarne in alles met hem mede gaan en al hebben wij met name tegen zijne ‘conclusions’ en wat hij zijn ‘over-belief’ noemt menig bezwaar. Ook maakt zijn boek, vooral ook door de keuze der stof, te zeer den indruk van vooral de pathologie der religieuse verschijnselen op den voorgrond te plaatsen. Misschien - zoo zegt hij - is een neurotisch temperament de hoofdvoorwaarde voor religieuse ontvankelijkheid. Zeker wel voor de excessen daarbij, die 't meest in 't oog vallen, maar niet voor de gezonde religie, die de uiting is van den gezonden menschelijken geest. Doch voor wie niet uit

het oog verliest, dat hier vaak meer de psychiatrie dan de psychologie der religie gegeven wordt, is hier ontzettend veel te leeren. Ons inzicht in de dingen des godsdienstigen levens is in menig opzicht door James' boek gewijzigd en wij twijfelen niet, of dit zal met zeer velen, die dat boek ernstig bestudeeren, 't geval zijn.

Daarom hebben wij eene Hollandsche bewerking met vreugde begroet. Het oorspronkelijke toch is in niet gemakkelijk Engelsch geschreven en meer dan eens zijn wij bij de lezing en vertaling op moeilijkheden gestuit. Daarom ook betreuren wij, dat deze vertaling is toevertrouwd aan eene, die op ander gebied haar sporen reeds verdiende, maar die hier een werk aantrof, dat buiten dat gebied lag en daarom boven haar krachten ging. Wij hebben ons de moeite getroost, de eerste drie lezingen met het oorspronkelijke te vergelijken en moeten tot onzen spijt verklaren, dat de bewerkster er vaak niets van begrepen heeft. Heeft Prof. Baljon, die de voorrede schreef, zich ook de moeite getroost, James' werk met deze bewerking te vergelijken? Het is mij een raadsel, hoe hij kan schrijven niet alleen, dat wij in goed Nederlandsch de gedachten van James hier lezen kunnen, maar ook, dat de vertaalster den lof verdient, dat zij uitnemend werk geleverd heeft. Ex uno omnia: ‘proofs of Gods existence’ wordt vertaald: ‘proeven voor Gods bestaan.’

Deze voorrede is te vergelijken met die, welke Van Deyssel vóór de vertaling van Oscar Wilde's ‘De Profundis’ liet drukken. Men gebruike James' werk in deze Hollandsche uitgave dus niet zonder de noodige voorzichtigheid. Alleen onder dit voorbehoud durven wij haar aanbevelen.

E.

P.B.W.

Het reisboek van Dr. Kuyper.
(*Om de Oude Wereldzee.*)

> C'est faire un douloureux sacrifice à la vérité que de mêler le blâme aux hommages en jugeant ceux que l'on admire avec enthousiasme.
> E. DE PRESSENSÉ.

Door alle eeuwen heen zat onder menschen evenals onder vogels het reizen en trekken.... in de lucht. Volksverhuizingen zijn massale verplaatsingen; volkplantingen zijn er het gevolg van, en Pelops en Jason, Oedipus en Odysseus zijn even groote reislustigen als de Phoeniciërs. Het doel hunner beweging mocht verschillen, de beweeg-redenen kwamen overeen: heimwee naar beter oorden. Door een of anderen zielsdrang hebben zij naar den reisstaf gegrepen om den tocht naar het Onbekende te ondernemen, dat dikwijls reeds in kleuren van schoonheid zich voor oogen had gesteld, en de Verbeelding, de grootste drijfkracht des stervelings, bleef aanvuren.

Homerus, Vergilius, Tasso, Dante, Ariosto, Camoëns zijn niet minder groote reizigers dan groote dichters. Zij zagen de Steden en Zeden van verschillende volkeren en stelden hunne ervaringen te boek.

Desgelijks deed Dr. Abraham Kuyper. En toch blijkt opnieuw uit dit reisboek van den algemeen bekenden tijdgenoot, dat men zeer wel de zeden van verschillende menschen en hunne woonsteden kan zien, zonder nog een groot dichter te zijn. Scheepsjournalen en honderden andere reisboeken van ondernemende handelslieden zouden het in onze letteren ten overvloede kunnen bewijzen, hoe praktische reislust weinig vruchtdragend was voor poëtische beschouwing, en hoe, in 't algemeen, de ‘Wanderlust’ eerst dán eene genade der Muzen kan heeten, wanneer hij de vlucht van vogelen gelijkt en hun ondersteld-zorgeloozen zweeflust boven het aardsch gewriemel van menschen. Ook in dit reisboek treft ons allereerst de weinige vlucht wegens gewilde zwaarte. De eerste opmerking, die ik dan ook over dit reisverhaal van den krachtvollen theoloog-politicus-journalist wensch te maken, is deze: dat de meer dan 500 bladzijden van het eerste deel te nauwernood een honderdtal bevatten, waaruit een sprankje poëzy, dat is hier: aandoenlijkheid en vervoering oplicht. Dit boek, waarvan het hoofddoel was Het Heilige Land en de andere hoofdstukken eigenlijk niet

anders zijn dan stijf geschoren dreven naar die verheven plek der Christenheid, - dit boek is over zijn geheel statistisch nuchter, met weinig zielsverheffing en te nauwernood met eenigen anderen, dan wat smeulenden, officieel-politieken en officieus-theologischen gloed geschreven. En aangezien bij dezen schrijver hier de theologie eene vereenzelviging met het precys Calvinisme onderstelt, kunnen reckelijken zich te nauwernood de handen aan dat vuur warmen en behoeven zij geenszins beducht te zijn, hun hart te voelen ontgloeien. Wat elk reisverhaal bekoring verleent, - is het temperament van den reiziger. Daardoor kleurt een reisbeschrijver de streken, die hij bezoekt, daardoor werpt hij over de plekken zijner voorkeur zonlicht en streelt, door het fluweel zijner taal, natuur- en kunstschoon.

In dit boek van dit alles luttel. Te nauwernood vertoont Dr. Kuyper zich hier als bijzonder stylist, en nu hij geen geharnast polemicus kan zijn, doch de rol van geschiedschrijver over landen en volkeren vervult, blijkt zijn officieele bezadigdheid eer afmattend als prikkelend. Van het bijzondere dat wij uit de reeks alledaagsche reisgebeurtenissen zien oprijzen, - trekt niets zoozeer onze aandacht als dat de gewezen Eerste Minister Kuyper, vooral in Europeesch Turkije en Klein-Azië - wellicht als Ridder-Grootkruis van de Medjidieh - naar rang en staat werd ontvangen en dankbaar de officieele beleefdheden, waartoe ik ook het verstrekken van officieele documenten reken, accepteerde.

Behoudens eenige bladzijden over Palestina, waaruit menschelijke aandoening spreekt en behoudens het verhaal over meergenoemde officieele tegemoetkoming aan een Nederlandschen *ex-premier*, had dit reisboek dan ook door den journalist Kuyper kunnen zijn saamgesteld zonder zijne schrijfkamer te verlaten. Dat is het eigenaardige van dit werk; het is dermate officieel gedocumenteerd, dat het in dat opzicht Prof. Veth's *Java* op niet al te grooten afstand volgt. Verder is het stijf-Calvinistisch en biedt daarom weinig of geen gelegenheid tot andere dan doctrinaire verheffing.

Juist om zulke redenen is het geschikt bij duizendtallen te worden verkocht in een door kerkelijke en staatkundige partijen verscheurd land, waar, door de afmatting van het dagelijksch twistgesprek, de geesten tot bezadigdheid neigen en haast geen andere verheffing dan die der polemiek in het pandaemonium der politiek kennen. Verheffing door schoonheid in leven, natuur en kunst, uit de blijheid van het mensch-zijn geboren, is anti-Calvinistisch en anti-nationaal.

* * *

Toen Jules Janin - in de periode der Fransche Romantiek - over De Chateaubriand's *Génie du Christianisme* een studie schreef, deed hij vooral uitkomen, hoeveel gloed de romanticus De Chateaubriand aan het Christendom had toebedeeld. In een Calvinistisch land als het

onze zijn en blijven er onderwerpen, waarover een van staatkunde en kerkelijke partijen onafhankelijk schrijver niet kan spreken, of hem worden bijoogmerken toegedicht, die kenmerken van den partijganger en dus niet van hem zijn. Waar litteraire, politieke of clericale doctrine heerscht, is het bijzonder moeilijk gehoor te krijgen, en nog moeilijker juist verstaan te worden. Ik wil dus hier nadrukkelijk zeggen, dat ik geenszins de poëtische warmte van den Zoon der Moederkerk, De Chateaubriand, verwacht van den Calvinistischen polemicus Kuyper, hoewel ik nog eer verschillen van landaard dan van temperament tusschen beiden meen te ontdekken, maar dat ik, afgescheiden van elk geestelijk verschil tusschen den auteur van 'Le Génie du Christianisme' en den 'Itinéraire de Paris à Jérusalem', in dit reisboek van mijn landgenoot had gewenscht, wat Jules Janin vond in dat van den zijnen: la poésie du Christianisme. Zag De Chateaubriand Palestina 'comme un peintre, comme un philosophe, comme un poète', deze Nederlander wil niet een boeiend reisverhaal zijnen landgenooten bieden, doch wenscht de tevredenheid zijner lezers te verdienen, door hun eenige indrukken weer te geven van een persoonlijke kennismaking met de religieuse, sociale en politieke toestanden in de onderscheiden streken van Europa, Azië en Afrika, die de oude Wereldzee omzoomen.

Dus als bijdrage tot hetgeen een belangwekkende persoonlijkheid, die belangrijke wereldstreken, in belangrijke omstandigheden bezoekt, officieel te zien en te hooren krijgt en van hetgeen hij daarvan voor het groote publiek officieus wil vertellen; als gedocumenteerd reisboek - waarvan de illustraties Dr. Kuyper zullen hebben doen rillen - moet men dit geschrift vol verdienstelijke wetenswaardigheden aanvaarden. Enkele daarvan zullen wij trachten op den voorgrond te brengen; tegenover andere stellen wij ons partij.

I.

Er zijn in dit 1ste deel negen streng gedocumenteerde studiën over Het Aziatisch Gevaar, Rumenië, Rusland, De Zigeuners, Het Joodsche Probleem, Constantinopel, Klein-Azië, Syrië en Het Heilige Land, waarbij de gegevens langs officieelen weg werden verkregen en de statistische cijfers op bescheiden rusten, aan den gewezen Minister van het Koninkrijk der Nederlanden door buitenlandsche autoriteiten met eene hoffelijkheid verstrekt, die niet anders dan verhoogd kon worden door de bekoring, van den persoon van Dr. Kuyper uitgaand. Want - het is velen Nederlanders bekend, welk een natuurlijke *charme* Dr. Kuyper's persoonlijk optreden teweegbrengt onder een kleiner of grooter getal aanwezigen. Hij verstaat de kunst met menschen van allerlei rang en stand om te gaan en de voelbare suprématie, die hij op velen of weinigen in aantal oefent, scherpt in hemzelven het vermogen van beminlijke overredings- en veroveringskracht. Daarbij behoeft hij noch

in zijne geloofs- noch in andere kringen voor groot man te *poseeren.* Hij *is* inderdaad in wat hij aangrijpt - getuige o.a. het Calvinisme als politieke partij en de Polytechnische Hoogeschool te Delft - door de wijze, waarop hij begint, volhardt en voleindt, de drie onmisbare factoren in de formule, die, socialiter gesproken, het persoonlijk grootmeesterschap bepaalt - hij is ontegenzeggelijk groot.

Hij is redenaar en schrijver tegelijk. Ja, wat in Staatkunde alles afdoet: hij is in rede als schriftuur even scherp polemist, door uitgebreide kennis en praktische zelfbeheersching, als hij voortvarend, volijverig, nooit verslappend journalist en theoloog zich toont. Als predikant was hij supérieur; hij was niet de zachtmoedige, irenische Evangelie-dienaar, die eene Christelijke maatschap langs landouwen van deemoed en lieflijke lankmoedigheid naar het Beloofde Land voert, - het Evangelie diende hém en door hém de schetterende drommen van het Calvinistisch Volk, dat naar een standaard hunkerde, waaromheen het zich scharen, naar een heraut, wiens bazuin het wekken kón. Waar zijn theologische driften werden aangehetst door de schreeuwen zijner eerzuchtigheid en hij - Calvinistisch Kruisvaarder - het Heilige Sepulcher van zijne Heilswaarheden in handen zag van een kwijnend kerkelijk Instituut, - daar kwam het bloed van den Bekeerling tegen zulk een vermolmend gebintsel in opstand en scheurde hij Staat en Kerk, Gemeente en School, Secte en Gezin als een verkreukt perkament in stukken.

Als een geweldenaar trad hij op; als een onruststoker schreed hij voort; als een rebel streed hij, jaar en dag, in de legioenen, die hij aanwierf, om als een Cesar - gelauwerd door gedweeën vriend en edelmoedig vijand - de zegekar te bestijgen, waarachter zijne verhevenen en verstootenen zich als slaven voortsleepten. Priester, veldheer, theoloog, journalist, staatsman, minister - in al die ambten voerde en vuurde hij aan, blonk hij uit, in al die kerkelijke en maatschappelijke renperken behaalde hij de Victorie, in al die beroepen toonde hij zich een pleitbezorger van overredende en, moest het, van dwingende kracht.

Er komt een oogenblik, dat hij zich losrukt van een Kerkverband, dat hem in zijn vlucht belemmert, dat hij - schalkheid van het oppermachtig Wezen der natuur, die spot met woordgerel van wriemlend menschding - opstandeling in hart en nieren, geen middel ontziet om het ziekelijk voortkwijnend Synodaal Formeersel, dat Nederduitsch Hervormde Kerk heet, omver te werpen. Dan van omwentelaar, Heerscher en Stafzwaaier, Organisateur de la Victoire, als een andere Carnot, toegejuicht, Stichter eener andere Kerk, waartegen het protesten der Synodale als kiezel- en keisteenen regent, gelijk ten gezegenden tijde onzer republikeinsche voorvaderen.

* * *

Daarbij - en dit is werkelijk een bijzondere qualiteit in den algemeenen kamp om machtsbezit - hij is wel geharnast als *Chevalier*

sans peur, doch nooit met neergeslagen vizier in het strijdperk getreden. Een van zijne felste en hardnekkigste tegenstanders - Dr. A.W. Bronsveld - heeft hij eenmaal met tartend besef van eigenwaarde en gemis aan Christelijken deemoed de wapenspreuk der Fransche Koningen op hun praalgraf in de abdij van Saint Denis (waar de Heilige Lodewijk de Gouden Vlammenbanier ten kruistocht ontving) toegeroepen:

> En Vredepalm èn zwaard draag ik in mijne hand,
> Tot d' oorlog steeds gereed en hunkrend naar 't bestand.

en nooit heeft hij, gesteund door zijn stoffelijke krachtnatuur, ook maar één oogenblik dien kamp opgegeven. Als journalist gewerd hem de hoogste eer, door sceptische penvoerders aan vroom absolutisme te gunnen: het Voorzitterschap van den Nederlandschen Journalistenkring; als Volksvertegenwoordiger was hij een sieraad van de Kamer en als Minister heeft hij door organisatorische werkkracht - bezieler van zijn Departement - uitgeblonken. Hij is - naar den onzedelijken maatschappelijken regel, voor groote mannen geldend - even uitbundig toegejuicht als laaghartig gesmaad en niet enkel het *plebs* van pers-staat- en kerk-instituut heeft hem bespuwd en gehoond, doch zelfs de vrome aristocratie van stad en lande, trouw aan het Dordtsch Synodaal Verband - heeft hem, den stichter eener Vrije Kerk, eener Vrije School, eener Vrije Universiteit met de distinctie harer minachting begunstigd.

Er viel niet veel meer te verrichten, na bewonderd en gevreesd te zijn, om in het Calvinistisch Nederland loon naar werken te verkrijgen en tevens het Katholieke aan zich te binden.

Zóó is hij geworden één van die Nederlandsche mannen aan wier clericale dwinglandij, geënt op den Nationalen stam, en aan wier theologische stuwkracht veel wordt vergeven, omdat hij den reuzenkamp om machtsbezit en krachtsvertoon met open vizier onverflauwd heeft gevoerd, en ten leste de vonk van den onsterflijken clericalen hartstocht aanblies tot laaiend vuur.

II.

In een korte mededeeling uit de Voorrede zien wij, hoe Dr. Kuyper reeds vóór langen tijd naar het Heilige Land eene reis beoogde, door hem, in 1905, gelukkig volbracht. Men is geneigd de vervulling dezer *pia vota*, waarvan dit boek getuigt, in den trant van des Schrijvers geloof eene beschikking des Heeren te noemen. Want werkelijk kon het tijdstip, waarop deze Zoon van Calvijn de reis naar Palestina ondernam, voor hem niet gunstiger zijn gekozen. Vooreerst was hij, tijdens zijn Ministerschap, aan vele Vorstenhoven bekend geworden als eminent man; ten andere was, in de diplomatieke wereld, zijn naam reeds verbreid

door een artikel in de *Revue des Deux Mondes* (over den Engelsch-Transvaalschen Oorlog), en ten derde had zijn polemiek met onzen toenmaligen gezant in Rusland hem van heinde en verre doen bewonderen en vreezen. Vrees en bewondering: de beide polen van een magnetisch menschenleven. Voeg daarbij de relatiën met Europa's diplomatie in den Haag, en ieder wel onderricht Nederlander moet toegeven, dat, na zulk een schitterend Ministerschap, het onder deze omstandigheden een gevoel van aardsche zaligheid wekt, als men zijne koffers kan pakken ter pelgrimage naar Jeruzalem.

Niet meer dan billijk acht ik het deswegen, Dr. Kuyper iedere gelegenheid te zien aangrijpen om hetzij vreemde, hetzij vaderlandsche autoriteiten, die hem behulpzaam waren, een woord van hoffelijken dank te brengen.

Meermalen is de gewezen *prime Minister* als een Vorst ontvangen, en slechts eene enkele maal, te Bukarest, heeft de Nederlandsche vice-consul Gerbrand Olie het te druk met dienstzaken, om tijd voor Nederlands gewezen Kabinets-formeerder af te zonderen.

Ook zonen van het ‘Oude Volk’ - een Opperrabbijn en andere voormannen der Joden in Palestina, - geven van veel hoffelijke gezindheid getuigenis. Zij komen in den oud-Minister Koningin en Land huldigen en spreken hun dank uit over de vrijzinnige gevoelens, omtrent hunne geloofsgenooten in het Koninkrijk der Nederlanden heerschend.

Het Christelijk orthodoxisme hoopt, naar Woorden der Onfeilbare Schrift, op de bekeering der Joden, en veelal was, in toongevende vrome kringen ten onzent, het oordeel over hunne wereld-historische beteekenis mild en toenaderend, milder dan het vóór en kort na het *Réveil* was. Er was toen door de politiek wederzijds verbittering ontstaan, door de bekeering van vele aanzienlijke Joden niet verzacht. Thans is er in de gevoelsgetijen kentering gekomen, en Dr. Kuyper heeft daartoe bijgedragen. In verschillende zijner theologische schrifturen deed hij de waarde van het Jodendom voor de Christelijke beschaving uitkomen. In dit reisboek bereiken die sympathische gevoelens een hoogte, die schoone vergezichten van verdraagzaamheid opent. Of hoe wilt ge de uitspraak: dat in de Israëlietische natie en in hare door alle eeuwen gebleken levenskracht voor den geloovigen Christen voortdurend stof ter bewondering en tot dankbaarheid ligt, hoe wilt ge dergelijk oordeel anders aanduiden?

Zeker - in ‘het Joodsch Probleem’ onthoudt hij zijne kritiek, zijne zeer scherpe kritiek, niet aan den Joodschen woeker en de politiek der Joodsche *haute finance*; wil hij - wat ik onjuist vind - zelfs de Christelijke *haute finance* van de Oude Wereld (want van de Nieuwe waagt hij niet te spreken) in bescherming nemen tegen de sluwere taktiek der Semietische financiers; maar over 't algemeen spreekt hij met een zaakkennis, met een onbevangenheid, ja, zelfs met een liefde over het Joodsche prachtvolk, die Calvinistische bekrompenheid

en secte-haat niet bij machte zijn te kweeken. Voor mij zijn die gedeelten van Dr. Kuyper's boek bewijzen van een ongemeene frankheid van gevoelen, onderkennen en schiften en daarbij van gelukkigen durf in hachelijke confessies. Zonder het te beschermen, verklaart hij het anti-semitisme in Rusland, Rumenië en Oostenrijk. Uit politieke gronden moeten zekere volkeren den semietischen invloed bestrijden, al kan naar wetenschappelijken maatstaf en naar ras-theorieën het denkend deel der natiën niet anders dan 'het oude volk' huldigen. Ik herhaal, dit is in de hoogste mate billijk. Sommigen onzer zoogenaamd beschaafde Christenen schijnen nog heden ten dage te vergeten, dat het Christendom uit het Jodendom opkwam, - dat het zijne eerste leerstellingen aan datzelfde Jodendom heeft ontleend, en dat de eerste Christen-propagandisten gedoopte Joden waren. Er zijn waarheden zoo groot als koeien, doch die, naar het blijkt, willen zij niet tot onzichtbaarheden slinken, telkens herhaald dienen te worden. Een zoo invloedrijk herder als Dr. Kuyper deed wèl, dergelijke oude koeien uit de sloot te halen.

Globaal genomen, biedt dit eerste deel van het Reisboek - naar den uitdrukkelijken wil van den Schrijver - slechts indrukken over religieuse, sociale en politieke toestanden in de bezochte streken. Naderbij beschouwd geeft het nieuwe blijken van Schrijvers theologisch, moreel, politiek en literair inzicht.

Wie, met zulk een universeelen naam als Dr. Kuyper, in de Elf Provinciën een Reisboek uitgeeft, houdt méér rekening met eigen inzichten dan met die zijner lezers. Hij schrijft, kan men zeggen, wat hem vóór zijne pen komt, onverschillig of zijne lezers er zich aan ergeren of niet. Een wetenschappelijk man heeft zich niet aan de gevoeligheden zijner lezers te storen, en een Bijbelsch man weet, wat de moraliteit zijner lezeressen kan verdragen. Hieruit alleen verklaar ik de beschrijving van sommige religieuse Oostersche secten en hunne gebruiken, het mededeelen van walgelijkheden, die bij elken décadenten schrijver smaak-verbastering zouden genoemd worden en van welke ik onderstel, dat zij de hairen van sommige Bezuidenhoutsche 'zusters' zullen doen te berge rijzen. Sexueele wanstaltigheden zijn nu juist geen onderwerpen, waarvan de behandeling in schrifture bijzonder veel goeden - laat ons zeggen - literairen smaak vordert. Maar buitendien is het literaire deel van dit wetenschappelijk Reisboek nonchalant behandeld. Dat Dr. Kuyper bij zijne hulde aan Rumenië's Koningin, tot wie hij werd toegelaten, haar leeftijd vermeldt, kan er voor een ex-minister door, nu hij 'die hooge jaren' met een krans van hoofsche bloemen siert; - doch dat hij zoo weinig smaak aan den dag legt, een lichaamlijk lijden der Koningin met name te noemen en er bij stil te staan, bevreemdt mij nog meer dan het citeeren van versregelen uit Carmen Sylva's werk in het Fransch, welke oorspronkelijk in het Duitsch zijn geschreven. Bevreemden mag ook de aanduiding van

enkele van Carmen Sylva's werken, die voor ieder ander dan voor Dr. Kuyper bekoring kunnen hebben.

Het gaat misschien nog aan de *Pensées d'une Reine* te prijzen, - waarin niettemin een aantal harde waarheden geboekt staan tegen elk orthodoxisme van Troon en Outer; - doch het gaat zeker niet aan, als Calvinist het jambisch dichtstuk 'Jehovah' in bescherming te nemen. De Godsopenbaring is daarin Het Heelal, en het Wereldproces wordt daarin teruggebracht tot het Eeuwige Worden, - niet precies heilswaarheden voor het confessioneele kader van Dr. Kuyper. Van Koning Carol zegt de reisbeschrijver niets dan goeds en terecht; doch waarom hij, die alles leest of weet, opzettelijk het werk van Chr. Nuys, lid van den Nederlandschen Journalisten-Kring, over den Koning verzwijgt? Van een ex-minister van Binnenlandsche Zaken, die niet voor zaken op reis gaat, had men eer een opsomming mogen verwachten, van hetgeen onder zijn Departement ressorteerende Nederlanders ten bate van het koninkrijk Rumenië hadden verricht.

Na Carmen Sylva zou eerder nog Mite Kremnitz dan D'Ora d' Istria als medewerkster aan verschillende romans van Carmen Sylva en als zelfstandig schrijfster over de Balkan-landen te noemen zijn. Wat vele Nederlanders reeds uit de Fondsenlijst hunner courant vernamen, acht Dr. Kuyper noodig, in zijn hoofdstuk over Rumenië te herhalen in officieelen stijl. Petroleum en zout leveren rijke inkomsten aan den Rumeenschen Staat. Bij het zout schijnt de Nederlandsche ondernemingsgeest flauw te zijn gebleven; bij de petroleum daarentegen heeft gemelde geest 'zich met groote energie' gemanifesteerd. Luisteren wij aandachtig. 'Het eerst vormde zich de Nederlandsch-Rumeensche Petroleummaatschappij, daarna de Hollandsch-Rumeensche Petroleummaatschappij, toen de Arnhemsche en ook in de internationale Rumeensche Petroleum-maatschappij is Nederlandsch kapitaal. Vroeger was er nog de Amsterdamsche, maar deze ging te niet. Vooral de Internationale, die in de Aurora een eigen raffineermaatschappij op haar zijde kreeg, werkte met succes' (pagina 93). Dit is proza van de Amsterdamsche effecten-sociëteit of van Hussar's Bursa. Misschien behoort het in een sociaal-ethnographisch overzicht als Dr. Kuyper bedoelde thuis, maar dan is het, literair gesproken, van even minderwaardigen stijl als het *schilderachtig natuurschoon* van Moldavië (pag. 72); 'de wilde zwijnen in bergachtige streken door arenden *verzelschapt*' (pag. 92); de *booze* kanker, die door alle geledingen (in Rusland) heenvreet (pag. 156); de Zigeuners, die een neiging *uitbuiten* (pag. 190) of onverbiddelijk zijn om ieder, die hun geheimnissen verraden kan, *om koud te helpen* (pag. 224); de Fallaschah's, die hun zelfstandig bestaan allengs hebben *ingeboet* (pag. 245); of een voordeel dat iets *afwerpt* (pag. 330). Voordeelen of winsten - zou Nicolaas Beets zeggen - worden evenmin als rijpe vruchten door een boom *afgeworpen*. De boom brengt ze voort en laat ze, in het uiterste geval, vóór den pluk - los.

Van het officieel-nuchtere in den stijl, het gemis - naar mij voorkomt het gewild gemis - aan verheffing, het volslagen reisboek-achtig proza geven o.m. pag. 412 en pag. 413 blijk. Hier heft de Calvinistische voorman zijn wijsvinger leerarend op en strijkt langs de kaart van Syrië, zeggend: 'Hier is de Libanon. In het plantenrijk was de Libanon van ouds vermaard om zijn cederboomen. De ceder was nóg hooger in het Himalaya-gebergte en wordt thans in veel grooter getale op den Taurus in Cilicië dan op den Libanon gevonden. Op den Libanon trekt alleen nog de aandacht ééne massa van zeer oude, hooge ceders, die op een hoogte van 1925 M. dicht bij de Dahr al Kodib worden gevonden. Het zijn zeven kleine groepen, saam 400 in aantal. Onder deze 400 zijn er zeven, die *zeer* oud zijn en den ceder nog in al zijn weelde vertoonen. Er is om deze groep een muur opgetrokken om ze te beveiligen. Ze hebben een hoogte soms van 25 meter, en er zijn erbij, die 14.56 in omtrek zijn. Er zijn twee soorten.... -'

Er zijn twee soorten van reisbeschrijving: de plat-nuchtere gelijk deze en de verhevene. De plat-nuchtere vermeldt, wat hier geboekt is over den Libanon; verzuimt niet in kilometers de lengte van het spoornet op te geven en bij den Libanon ook een buffet te memoreeren, dat gelegenheid geeft voor lunch. Het is dezelfde opvatting die, wanneer Bethlehem aan een spoorlijn was gelegen, den toonaard zou vermelden, waarop een Turksch conducteur het station Bethlehem zou uitroepen, gelijk thans Jeruzalem (in het Turksch El Kudsch). Maar het is tevens een zielkundig bewijs van des reisbeschrijvers logisch-dialectischen en dogmatisch omlijnden geest, waarin voor alles, edoch - naar den wille van den rechtzinnigen Calvijn - voor *reckelijkheid* allerminst plaats is.

Ik wil van dat plat-nuchter, smakeloos-reisboekachtige nog één afdoend voorbeeld aanhalen. Het is op pag. 453 te vinden, in deze woorden over de stad Tiberias: 'zelfs staat Tiberias te boek als de door ongedierte meest geplaagde stad van heel Palestina, zoodat een uitstap naar de beroemde baden buiten de stad een ver van overbodige verfrissching gaf. De baden genoten reeds sinds de 3de eeuw een grooten roep als heilmiddel tegen rheumatiek, jicht en huidziekte, en hebben een temperatuur van 62 centigraden. Het oude badhuis ligt op een halfuur afstands van de stad op den oever van het meer, is in constructie geheel verouderd, en bestaat in hoofdzaak uit één groot bassin, waarin allen saam baden. Iets dichter bij de stad is thans een nieuw, meer comfortabel badhuis gesticht, *maar dat de historische beteekenis van het oude mist*(*). Tusschen dit oude badhuis en de stad ziet men heel den weg langs zuilen, kapiteelen en muren, als overblijfsels van de villa's, die de kranken onder de Romeinsche grooten hier aan den oever van het meer gebouwd hadden. Herzl is zelfs niet vreemd aan het denkbeeld, dat deze oude glorie van Tiberias als badplaats eens herleven zal.'

(*) Ja, een dubbele porte brisée deur schuift wel eens naar twee kanten open.

‘Ook op de bronnen van Gadara en op de zwavelbronnen van Kallirrhoë ten oosten van de Doode Zee is meer dan eens gewezen als op krachtig genezende bronnen, die bij een weer-opleven van Palestina een schoone toekomst voor zich hebben(*). En 't moet erkend, als de gegoede Romeinen er uit Italië heentogen, waarom zouden de rijke Jood en de gefortuneerde Christen, die op Palestina zoo geheel andere betrekking gevoelen, dan niet eerlang een badplaats in Palestina boven Karlsbad of Aken verkiezen?’ -

Sommige dweepzieke gemoederen benoemen de stoffelijke dingen dikwerf bóven hun natuur, omdat zij het bovennatuurlijke als hun levenssfeer beschouwen; - bij dergelijke platte réclame-berichten zou men echter wenschen, dat de steller, al ware het ook maar korte poos, lijdende ware geweest aan zekere dichterlijke dweepziekte, bijv. de koorts der romantische krankheid. Een verschil van een paar graden in den bloedsomloop geeft een temperatuurverhooging in het zesde zintuig: het aesthetisch gevoel.

't Is waar: nooit hebben de kleine zonen van Calvijn veel gevoel voor aardsche schoonheid, in kunstigen vorm, gehad, - doch bij deze en dergelijke passages, waar een groote zoon van Calvijn aan het woord is, had uit den Calvinistischen penvoerder de plooibare hoveling moeten spreken.

Gelijk een zijner geestelijke voorzaten, de Zwolsche predikant G.H. van Senden(†), behoort Dr. Kuyper met zijne schrifturen tot die piëtistische schrijvers, wier penne-vruchten het gretigst uit de Nederlandsche boekengaarde worden geplukt. Evenals Ds. van Senden overtuigde Dr. Kuyper, toen hij ‘van het Oosten gelukkig mocht wederkeeren’, zich weldra dat ‘het vaderland een boekwerk van zijne hand verlangde, hetwelk inzonderheid mededeelingen moest behelzen omtrent het Heilige Land’. - Dusver is de geestelijke affiniteit van den reisgenoot van H.K.H. Marianne, Prinses der Nederlanden en van den ex-Minister van Hoogst Derzelver Nicht, H.M. de Koningin der Nederlanden, onmiskenbaar. Jammer blijft het, dat Dr. Kuyper niet zijn voorzaat Van Senden mocht raadplegen en diens woorden ter harte nemen: ‘Indien ik mij had willen bepalen tot het afschrijven van mijn reisjournaal, dan had ik spoedig de reikhalzende begeerte van velen kunnen bevredigen.

‘Intusschen, de achting voor het publiek en het gewigt van het onderwerp hielden mij daarvan terug. Ik, mag zelfs niet ontveinzen,

(*) Gelijk de Dink- en Holloway pillen die schoone toekomst reeds vervuld hebben.

(†) Het Heilige Land of mededeelingen uit eene Reis naar het Oosten gedaan in de jaren 1849 en 1850 in gezelschap van H.K.H. de Prinses Marianne der Nederlanden, door G.H. van Senden, theol. Doctor, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, lid van onderscheidene Binnen- en Buitenlandsche geleerde Genootschappen en predikant te Zwolle. Te Gorinchem bij J. Noorduyn en Zoon, Drukkers en Boekhandelaars MDCCCLI.

dat ik, ziende op het een en ander, meermalen door eene angstvalligheid werd bevangen, hoedanig ik nog nooit bij het schrijven van een mijner werken gevoeld heb.' - Want, afgescheiden van de schuchterheid, een eigenschap met welke een veldheer als Dr. Kuyper geen rekening kan houden, zouden de achting voor een lezerskring, die toch altijd betrekkelijk weinig rijke, jichtige Joden en gefortuneerde rheumatische Christenen onder zich telt en 'het gewigt van het onderwerp' er bij gewonnen hebben, indien Dr. Kuyper zich door Eduard Pool's Palestina(*) minder had laten inspireeren dan thans het geval blijkt.

Maar, het zij er aanstonds bijgevoegd, als verklaring van zijn gedrag kan deze reisboek-schrijver dien van 1849/1850 naspreken: 'Terwijl ik intusschen aan eene verwachting, die, geheel buiten mijne schuld, hoog is opgewonden geenszins kan voldoen, zoek ik, zooveel in mijn vermogen is, den eisch der gematigden tegemoet te komen. Wie niet meer van mij verlangt, dan herinneringen en indrukken van mijne togt, wie die wenscht medegedeeld te zien in eenen vorm, welken de schrijver met het oog op een beschaafd en godsdienstig publiek ontwierp, - die moge mijn beoordeelaar zijn.'

Ons - Dr. Kuyper's tijdgenooten, ofschoon verre van geestverwanten naar de Calvinistische Leer - voegt het bovendien te bedenken, dat een reis naar Palestina tot het program van een Calvinistischen Leider als hij behoort. Veertig jaren lang zocht hij die partij tot de hoogte van een geduchte sociale, politieke en oeconomische legermacht te brengen; toen zij haar toppunt had bereikt in zijn Ministerschap, eischte de glorie der partij, meer nog dan eigen roemzucht, dat de Tribuun pelgrim werd naar het Heilige Sepulcher, als zoovelen zijner geestelijke voorvaderen uit de 5e en 6e eeuwen der Christenheid, onder wier verdienstelijke daden een pelgrimstocht naar Jeruzalem vermeld staat.

III.

In de Cahiers de Jeunesse (1845-1846) van Ernest Renan leest men de volgende woorden: 'L'esprit humain est d'une prodigieuse activité; c'est pour cela que c'est le faire délirer que de le resserrer dans un cercle trop étroit. Les subtilités de la scolastique ressortent de la même cause; on n'avait que la théologie et comment féconder sans subtilités un champ infécond? Les rêveries de certains mystiques, les Trappistes p.e. de même. Et même les délirations de la vieille Science, vu que chacun était exclusif en son cercle.'

Van mijn standpunt op het reisboek van Dr. Kuyper gezien, geeft deze uitspraak van Ernest Renan den sleutel tot de theologische moraal, die de hoofdstukken over Syrië en Palestina doen smaken.

Herhaaldelijk moet men zich bij de lectuur dier technische bespie-

(*) Palestina. (Geographie, Economie en Kolonisatie) door Eduard Pool, Hengelo (O.) E. Broekhuis en Zonen 1907.

gelingen over Christelijke theologie, Christelijke mystiek, over Gezag en Wetenschap, over de verwantschap tusschen het monotheïsme van Joden, Christenen en Mohammedanen, over wijsbegeerte en wondergeloof, in 't kort bij eene techniek van het symbolisch woord, welke de ééne spitsvondigheid hoopt op de andere en met dialectische kogels jongleert, - moet men zich bij dezen buitengemeen nuchter aangelegden man te binnen brengen, dat de Scholastiek het Dogma als grondpijler van het kerkelijk instituut sloeg en dat zij voortging de arduinen onwrikbaarheid er eeuw aan eeuw van te bevorderen. Zonder heugenis aan Tertullianus' welbekend devies: Credo, quia absurdum, is dit voor een reckelijk Christen edoch ondoenlijk(*).

Op zekere bladzijde brengt de Schrijver bijv. de wijsbegeerte - een conglomeraat van denkstelsels, vaak even subtiel als het geloofszenuwstelsel en dikwijls labyrinthisch daarmee verbonden - een knauw toe (zooals hij eertijds op een Deputaten-vergadering Prof. Knauer knauwde), door te zeggen dat geen enkele wijsbegeerte ooit het Onzienlijke heeft doorvorscht. Dit is slordig geoordeeld, in den trant van een minderwaardigen theoloog van een Geopenbaard Geloof. Deze - hetzij hij als Kerkleeraar hoog of laag onderricht, - zal het kerkleerstuk als onfeilbaar geloofsartikel aan zijn gehoor binden, en uit den inhoud van een of anderen Bijbeltekst, duizend jaren vóór Christus te boek gesteld, een gevolg trekken, waarvan men 1900 jaren *na* Christus de vervulling ziet. Er is bijv. in ons of een ander werelddeel een verwoesting door een natuurverschijnsel of door een epidemische ziekte aangericht, - terstond is de Kerkleeraar gereed de vervulling der profetie, door God uitgesproken, den zondaar voor oogen te stellen. Ik bepaal mij hier tot aardbeving en pestilentie en laat Hel en Verdoemenis wegens al te ruim gebruik rusten. Er is in de pracht-profetieën van Jesaja en Amos een plaats, waarmee de kerkleeraar het kerkgeloof der schare zal pogen te schragen: ‘Gij zult’ - zoo zal hij spreken - ‘van den Heere der Heirscharen bezocht worden met donder, met aardbeving en groot geluid, met wervelwind en onweder en de vlam eens verterenden vuurs.’ Dit zegt Jesaja, de groote dichter-profeet van Israël. Amos ‘die onder de veeherderen was van Thekóa,’ de schaapherder en kweeker van vijgeboomen, doet den Heere uit Zion brullen en Hem in de muren der steden vuur zenden, ‘waardoor paleizen verteerd worden met een gejuich ten dage des strijds, met een onweder ten dage des wervelwinds.’

(*) Tertullianus schrijft over Marcion: ‘Zooals vele menschen van onzen tijd (160-220), en in 't bijzonder de heretici, wordt hij door het vraagstuk over het kwade gekweld.’ De precyse Christenen - stijf leerstelligen van heden - zijn de rechtstreeksche afstammelingen van hunne broeders uit de derde eeuw. Het dogmatisch Christendom vergeet nooit zijne afkomst, het werd door de kerkvaders ten doop gehouden en door de Scholastiek gedoopt bij het uitspreken van tooverformules. Van dat oogenblik, dus ± 1800 jaar lang, zijn de reckelijke Christenen aan het Sisyphus-werk van verzoening tusschen geloof en wetenschap bezig.

‘Bekeert u,’ zegt de Kerkleeraar verder, ‘want gij bemerkt: Gods Woord is eeuwig en profeteert alle dingen.’

Of wèl de minderwaardige theoloog, die dus vreemd bleef aan de vondsten - de onwederlegbare bewijzen van vergelijkende Godsdienstwetenschap en O. en N. Testamentische Tekstkritiek - heeft door zijn dagblad over pestziekte gelezen, - en aanstonds komt hij met het 26ste Hoofdstuk van Leviticus heetgrimmige bedreigingen naar het hoofd slingeren van zijn sidderend gehoor. Dat alles is zóó, omdat het *moet* zijn. Zulke kudden behoeven zoodanige herderen.

Dat alles begrijp ik, kan ik daarom verklaren, botst niet tegen de geestelijke ervaring, die ik, tijdens mijn wereldsch bestaan, over kerkleeraars der precyse Nederlandsche Christenheid naar het Hervormd Geloof opdeed; - een uitlating als die van den schranderen, meerderwaardigen, universeelen vorscher Prof. Kuyper over het Onzienlijke en zijne ondoordringbaarheid voor het oog der wijsbegeerte (der niet kerkelijke althans) is onbegrijpelijk, bij hém onverklaarbaar, aangezien hij in deze en dergelijke plompe uitspraken de heldere logica van zijn geordend denken (het middel zijner praktische wijsbegeerte, dat hem slagen deed als wereldlijk persoon) verduistert door wanbegrip. Geen begrip - tenzij een geloofsbegrip - kan ooit het denkbegriplooze - het Onzienlijke - vatten, bepalen, omvangen.

Dogmatiek en schoolsche wijsbegeerte - zoo intiem geliëerd vóór en na Christus - leeren, dat het Onzienlijke met Deszelfs attributen slechts te bepalen is door het geloofspandect, dat eene kerkelijke of schoolsche meerderheid heeft uitgevaardigd als confessioneel decreet tot onderhoud eener bindende gemeenschap. Langs die steile geloofswegen wordt het Onzienlijke, boven het Zienlijke uit, door de Genade aanschouwd. Doch denzulken is door de particuliere Gratie ook de particuliere blik op het Onzienlijke gegund. Wie slechts de gemeene Gratie deelachtig werden, zijn verblinden en hun oog blijft beneveld. Zij beoefenen de wijsbegeerte als denkwetenschap, ter bepaling van levensrichting, na vorming van een wereld- en levensbeschouwing en zij zoeken, bij den tegenwoordigen stand der natuurwetenschap, voorloopig geen contact tusschen het Zienlijke en Onzienlijke te verkrijgen. Het Onzienlijke is voor hen het begriplooze, het niets, dus niet bestaanbaar in de bepalende denkwereld, omdat het niets onbepaalbaar is.

Het begriplooze wordt begrip in het Kerkgeloof-wonder of het wonder der Christelijke Traditie, of der Openbaring, niet langs den weg van het nuchtere Denken, doch langs de bloemrijke dreven van het Paradijs der Oostersche Verbeelding. Wat Wonder in de nuchtere Werkelijkheid heet, is een voor het begrensd menschenverstand nog niet opgelost, somwijl onoplosbaar vraagstuk in het onbegrensde. Het wonder in het Onzienlijke pijnigt slechts den eindigen wereldburger, die, zat van het bereikbare, naar het onbereikbare de hand slaat, of, bij onderworpenheid aan grenzen, het grenzenlooze wil omvademen. De denkwereld

kent geen onzienlijkheid als Ding; en de nuchtere denker kan niet buiten den kring zijner nuchterheid, zijner verstandelijke oprechtheid, zijner waarneming der dingen gaan, tenzij hij - gelijk enkelen meestal met vrucht beproeven en volbrengen, - het 'Tot hiertoe en niet verder!' tot zijn verstand spreekt als een leenheer tot zijn vazal.

In dat dualisme verkeert de aanhanger van een geloofssecte, die, den voortgang van het wetenschappelijk onderzoek kennend, de resultaten daarvan niet kan weerspreken en nochtans den sluier van zijne geloofsvisie niet vermag op te slaan, noch zijn dogmenrots af te slijpen om het klatergoud van zijn geheimzinnig tooverland te aanschouwen.

In dat geval verkeert dus deze reisbeschrijver, die, supérieur als wetenschappelijk practicus en theoreticus, de inférioriteit van 'het kind Gods' bereikt, als de God des Ouden en Nieuwen Verbonds tot hem spreekt door Zijn Woord, in de Palestijnsche omgeving. Ziet hij de plekken, waar eertijds Kapernaüm, Bethsaïda en Saïda als welvarende steden onder de Romeinsche heerschappij verrezen, terstond bewijzen de profetieën in Mattheus en Lucas, waarbij Jezus het doem-vonnis over die steden uitsprak, het tegenwoordig verval van Kapernaüm en de verdwijning van de twee andere steden. De onfeilbaarheid der H. Schrift is nu voor den kerkgeloovige opnieuw bewezen. Voor den mysticus evenzeer en voor al degenen, wier aanleg of gewilde gezindheid hen in de armen van het bovennatuurlijke of de zinsbegoocheling drijft.

De gansche waarheid eener beweerde overtuiging - beweerd, want wie is ooit bij machte haar kern te onderzoeken? - ligt in haar uitgesproken beginsel. Waar nu de beginselen van de eenen in een begrip wortelen, dat boven verstand en wolken en die der anderen in een voorstelling, die binnen de grenzen van het kenbare valt, - daar houdt elke verstandelijke toenadering tusschen hen op. Dr. Kuyper heeft dat evenzoo begrepen, en ik ben hem dankbaar voor zijne woorden (pag. 441):

'Met hem nu, die den geest uit 't stof laat opkomen, valt niet te redeneeren. Hij verzinkt in materialisme en kent geen God.'

Dat is verstandig gezegd door een dualist. De monist zal, waarschijnlijk, de volzinnen wijzigen en aanvullen. Wel niet om het clericale spook van het atheïsme, waarmee Dr. Kuyper dreigt, te ontloopen, doch enkel om begripsverwarring te voorkomen, die zoo licht op metaphysisch gebied ontstaat, zelfs tusschen geestverwanten. De zoogenaamde geestelijke uitingen zal hij niet buiten de stof stellen en in den stofwissel zijns levens zijn denkstandaard, dat is de Formeerder zijner (persoonlijke) voorstellingen, erkennen. Als het hoogste zal hij den God, die in hem kán leven, het Reine Denkbeeld, eerbiedigen. Uit dien alles verzoenenden God verklaart hij den Calvinistischen - ¾ Roomschen God - en poogt hij de maatschappelijke zegeningen van de Christelijk-unitarische zedeleer voor een barbaarsch sectarische samenleving te waardeeren. Bevorderlijk aan den éénheidsband tusschen godsdienstig en staatkundig

geloof, leert hem die zedeleer, kan slechts de inprenting en toepassing van ethische stelregelen in het maatschappelijke zijn, d.w.z. de zorg van wereldlijk en geestelijk gezag voor de instandhouding en ontwikkeling van het wordende geheel. Reeds daarom brengen de dogmatische leerbegrippen, die het kerkelijk bewind door zijne secte-scholen ingang doet vinden, stremming in het rustig beloop der dingen. De z.g. geloofsvrijheid of losmaking van gewetensdwang wordt, naar de traditie, ook nu weer ten onzent door het geheim en openbaar woelen der kerkelijke partijen ondermijnd. Hoedanig? - kan in tijden van verkiezingen in de vertegenwoordigende collegiën worden nagegaan. Dan blijkt, wat bij herhaling in de historie der volkeren als feit staat geboekt, hoe het opruien der verschillende volksklassen tegen elkander het slecht beding is, waaronder tegelijk met de uiterste staatspartijen ook de uiterste kerkpartijen het wèlzijn van het volksgeheel begrijpen. De menschwaardigheid, het karakter waarnaar omwentelaars en niet-omwentelaars doelen, wordt als een versleten lijfkleed afgelegd, tijdens clericalen of anti-clericalen triomfstrijd en de wetten der sociale betamelijkheid overtreden. Dat is het eerste gevolg van precyse kerk- of staatsdogma's, en de verdere uitkomst is de eigendunkelijke verwaandheid, waarmee de clericaal zijn geopenbaarden wil tot wereldlijke macht en de anti-clericaal den zijnen tooit, waardoor reeds van de schoolbanken af tusschen kinderen, aanstaande burgers in éénzelfde Staatsverband, de giftige kruiden van tweedracht, spot en haat voortwoekeren.

De publieke moraliteit staat voor beide partijen - clericaal en anti-clericaal - op de schaal van menschwaardigheid, verdraagzaamheid en... Christelijke liefde - teleurstellend laag.

Haast even teleurstellend zijn de gevolgtrekkingen, die een zoo universeel ontwikkeld man als Dr. Kuyper aan algemeene historische gebeurtenissen of wereldbekende personen verbindt. Hij ziet in zijn eigen clericaal-politieken kring schisma op schisma; hij tast als met vingeren de bekrompenheid van het stelselmatige eenerzijds en van het imperatorische anderzijds van alle tot ‘heilsfeiten’ omgetooverde clericale ukasen, door vergelijking van heden met verleden. Dat Westersche heden, dat hem alle leelijke slechtheid van het op de spits gedreven dogmatisme voor oogen stelt, weigert zijn verstand uit gelijksoortige verschijnselen van het Oostersch verleden te verklaren. Hij zal U de wording van het spitsvondig gehaspel over menig kerkleer-stuk kunnen verhelderen, den invloed kunnen teekenen, dien de kerkelijke wijsbegeerte oefende; het verzet dat de wereldsche denkwetenschap er tegen stelde; hij zal de mechaniek van handel en nijverheid der Oostersche volkeren, van het Phoenicië van weleer en het Palestina der toekomst verklaren uit ras-, landaard- en verdere kosmische verschijnselen; zijn geest zal in lenige hersengymnastiek zich vermeien en in verstandelijke gevolgtrekkingen zijn puntigheid en klaarheid bewijzen; - eensklaps echter, als een opkomend onweer dat een helderen zomerhemel verduistert, wordt het zwerk van

zijn geest verdoft, drijven roetzwarte wolken aan en gromt, bij looden stilstand in zijn denknatuur, het formulier zijner geloofsconfessie, het kerkleerstuk van Drie-eenigheid en Praedestinatie, van Erfschuld en Verlossing, tot met knetterenden donderslag en bliksemlicht Hel en Verdoemenis op hém - niet den minste der broederen - aanstormen, als stond hij in de schoenen van den stompsten daglooner uit zijne eerste standplaats Beesd, - toen de predikant Abraham Kuyper Voorzitter was van het Nutsdepartement aldaar en hem, eerst kortelings, de 'particuliere gratie' der Bekeering, op den weg van Leiden naar Haarlem, zoekende naar een exemplaar van *a Lasco* was ten deel gevallen.

Zijne denkwegen sluit hij af door er den slagboom van het leerstelsel voor te plaatsen. Zonder voor-oordeelen conclusiën trekken uit combinaties naar den aard van het denk-ding, en niet schromen het denkding tot in zijne uiterste termen te ontleden, dat is onstelselmatig, ongekunsteld, wijsgeerig denken. Door den orthodox-geloovige moet zulke hersenarbeid uit den Booze worden beschouwd. Immers, hij dwingt in geloofszaken zijn hem in alle wereldsche zaken zoo uitnemend dienend verstand tot rust en bereikt, naar het voorbeeld der eerste apostolische zendelingen en der eerste kerkvaders, door die rust de zaligheid van het ongerijmdste, het spitsvondigste, het tegenstrijdigste als geloofswonderen te aanvaarden, directe emanatiën van een boven lucht en wolken tronend, speciaal zich aan hem en de zijnen openbarenden mensch-God.

Welnu, met zulk een dualistische wanordelijkheid is voor den ordelijken denker geen overeenkomst te treffen. Waar het Mysterie als uitgangspunt van het Geloof wordt genomen, mag hij, als beoefenaar der denkwetenschap, geen toenadering beproeven, want er is voor hem geen verzoening tusschen Kerkelijk Geloof en Onleerstellige Wetenschap mogelijk(*), tenzij de formulieren der Kerk en harer Confessie, tenzij haar dogmenleer in den wetenschappelijken groei van het oogenblik werden begrepen. Voor een Christelijke geloofssecte, die den Sisyphusarbeid op een Petrus- of Calvijnrots verricht, is zulk een groei niet denkbaar.

Eerder kan men dien van een Protestantisme verwachten, dat met Prof. T. Cannegieter(†) de begrippen *dogmatiek* en *confessie* en *kerk* wèl te scheiden acht; van een Protestantisme, dat zijn dogmatiek a priori indifferent ten opzichte van iedere confessie ziet en daarvan het doel zoekt in het Evangelie en het Christendom met zijn inhoud van eeuwig leven. Zulk een Protestantisme wijst - naar Prof. Cannegieter zegt, - 'iedere kerkelijke praemisse ernstig af. Zij moet beginnen

(*) Wie over die door alle eeuwen heen beproefde verzoening eenige recente bespiegelingen wil lezen, beveel ik verschillende uitgaven van den uitgever P.Dz. Veen te Amersfoort aan. Ik noem daarvan slechts die van Ds. H.A. van Brakel, Dr. A.H. de Hartog, Dr. Arthur Drews.

(†) Gedachten over het Begrip en de Roeping der Dogmatiek. Groningen 1882.

met tegenover elk leerstuk, als zoodanig, eene sceptische houding aan te nemen'.

'Niet sceptisch staat zij alleen tegenover Jezus, tegenover het in Hem geopenbaarde leven Gods.'

Op dergelijke beginselen valt voort te bouwen, zelfs met dergelijke reckelijke professoren valt te polemiseeren. Maar een polemiek met de precysen levert geen kampterrein, tenzij het naar het kerkelijk hemelveld kon verlegd worden, waar de zwaarden tot sikkelen en de voorvechters tot bazuinblazers werden omgesmeed.

Een gewoon verschijnsel in hunne polemiek, een kenmerk van alle secte-polemiek is het willekeurig of onwillekeurig verwisselen van oorzaak en gevolg. Zoodra dit *hocus-pocus* - waarop ook Dr. H.J. Betz, de heldere wijsgeer, herhaaldelijk de aandacht vestigde, - die *tour de passe-passe* wordt verricht, is de grond der polemiek verlegd en dus elke conclusie uit die basis getrokken onjuist. Zij gaan altijd *à côté de la question*, omdat zij voor het hart der zaak niets *mogen voelen.* Vandaar het kinderachtig woordgerammel over de Fransche revolutie van 1789(*) en de daarmee samenhangende oeconomische en ethische problemen.

Er zijn uit slechte oorzaken allerslechtste gevolgen gekiemd: het inwendig raderwerk van een Monarchalen Staat in West-Europa is, op zeker oogenblik, zoo versleten, dat het dringend herstel behoeft. Men lapt het op, men stopt de gaten; - op eens zinkt het geheel inéén, is er donderend gekraak en vermorseling en vliegen de stukken naar alle kanten. Wat lange jaren in den bodem had gegist, borrelde omhoog in giftige gassen en de dampkring werd niet gezuiverd, vóór de nieuwe chaos door een meesterhand was geordend tot een dragelijk vormsel. Zoo doen zich na korter of langer perioden in het staatsgestel verschijnselen voor, waaruit de schriftgeleerden en profeten van het oogenblik - andere Encyclopaedisten der 18e eeuw - hunne gevolgen trekken. Stelt Dr. Kuyper nu, op pag 246, de Encyclopaedisten aansprakelijk voor de Revolutie, dan verwart hij oorzaak en gevolg. Oorzaak was de toestand van den Staat, gevolg daarvan het optreden der heelmeesters, nader gevolg het wettelijk samenstel op den grondslag van het denkend deel der natie, dat met de Encyclopaedisten meeging, nu het kerkelijk deel fiasco had gemaakt.

(*) Dr. A. Kuyper. Het Calvinisme pag. 77 en v.v. 'Bij de Fransche revolutie is dus niet als in uwe Staatsstukken (tijdens den Amerikaanschen Onafhankelijkheidsoorlog) sprake van een uit God afgeleide souvereiniteit, die door Hem, onder bepaalde omstandigheden op het volk *gelegd* is, neen, maar van een oorspronkelijke Souvereiniteit, die overal, in alle Staten, uit het volk zelf opkomt en die eenvoudig berust in den menschelijken wil. Een Volkssouvereiniteit alzoo, die met Godloochening volkomen gelijk staat.' -
Met dergelijk minderwaardig en minderjarig gepraat moeten alle volksopstanden, waarbij de naam van God werd aangeroepen, tot godgevallige daden worden omgebazeld. Desgelijks doen de katholieke schrijvers in zake den Driemaalheiligen Bartholomeusnacht.

Wat men geestelijke strooming noemt, kan in een bepaald tijdperk, in een bepaald volksgeheel niet door het regeeringsbeleid miskend worden, wanneer het machtigen toevloed van bronnen in haar bedding ontvangt. Wie er zich tegen verzetten, worden overstroomd, gaan onder of worden ter veilige haven voortgesleept. Het is van algemeene bekendheid, allerminst dus onbekend bij Dr. Kuyper; doch in zijn clericaal-politiek kader past wel de overweging, maar het besluit dat er uit volgen *moet*, past er niet in. In zijne dialectiek herinnert Dr. Kuyper dan ook meermalen aan die advocaten, die hun cliënten en den aard van het misdrijf, dat zij begingen, met redekunstig woordspel tot den verheven trap der onschuld opvoeren en het misdrijf zelf tot een soort vergissing laten nederdalen. Zij verdedigen het onbewijsbare, een soort *reservatio mentalis* op juridisch gebied, en zij bewijzen het onverdedigbare. Naar verstandelijken maatstaf doet Dr. Kuyper in zijn dialectiek desgelijks. Slechts wanneer, gelijk Renan opmerkt, de menschelijke geest niet in te engen kring wordt gedrongen, toont hij zijn bewonderenswaarde activiteit. En spitsvondigheid bij een denker wijst op een nauw begrensd geheel, dat kleingeestigheid te hulp moet roepen, nu de geest zelf in de klem is geraakt. Nog één voorbeeld uit die dialectiek: het z.g. atheïsme van Voltaire hier te berde gebracht. Dr. Kuyper is een te geleerd polemicus om niet te weten, dat het denkbeeld atheïsme voor het denkend verstand gelijk staat met het woord niets. Het is een negatief begrip, en dus alleen in relatie tot positieve begrippen van dezelfde soort denkbaar. Daarbij is het niet een oorspronkelijk, uit den aard der natuurdingen geworden, begrip, - maar een leerbegrip uit den aard van een stelsel gewassen. Atheïsme is op kerkelijk gebied de antithese van het leerbegrip theïsme. Het is louter een sectarisch of dogmen-begrip, want elk normaal wezen - normaal hier in praktischen, *niet* in clericaal-theoretischen zin gebezigd, zooals Dr. Kuyper in zijne Stone-lezingen(*) met de uitdrukking doet, waardoor hij bij voorkeur alle strenggeloovigen tot abnormalen (abnormalisten) maakt, - heeft een Gods- of substantiebegrip, omdat zijn normaalwerkend verstand niet zonder het ordebeeld van een Ordenende macht bij den eindeloozen wissel der dingen kan verkeeren, op straffe van in de onrust van het ordelooze - dat is het Waanbeeld - te vervallen.

Het wankelend kerkelijk Godsbegrip nu uit de dagen der Encyclopaedisten werd door Voltaire te hulp gekomen in den versregel:

> Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer,

en de geleerde Rumeen Bengesco, die de fraaiste Voltaire-editie commentariëerde - dezelfde Bengesco, door Dr. Kuyper op pag. 76 van zijn artikel over Roemenië eervol genoemd, - zal over de inner-

(*) Het Calvinisme. Zes Stonelezingen in 1898 te Princeton (N.J.) gehouden door Dr. A. Kuyper.

lijke waardij van Voltaire's denkgeest Dr. Kuyper beter kunnen inlichten.

In elk geval is het voor een verstandig man als Dr. Kuyper - die ook als Minister de zwaarte van het zedelijk individu binnen en buiten kerkelijk verband leerde wegen, - onhandig, naar een enkel citaat of een enkel werk een universeel geschoolden geest als dien van Voltaire te willen stigmatiseeren. Zelfs anti-revolutionnairen zouden bij dien redegang binnen denzelfden moreelen cirkel vallen als Voltaire. Neem Bilderdijk b.v. Zou het billijk zijn, zijne clericaal-politieke beginselen te toetsen aan zijne Erotica? Immers neen; slechts voor-oordeel kan zich zoo uiten. Zijne poëtische, zijne clericale, zijne politieke, zijne sociale figuur is te aanvaarden in hare éénheid van geweldenaar-vernufteling-taal-athleet. Hij viel onder de ijzeren bedeeling van zijn gestel. Hij moest handelen naar hij deed; hij zou niet geweest zijn de persoonlijkheid die hij was, indien hij anders had gedaan. Het complex sensaties, dat zijn dagleven vulde, kon enkel op zijne wijze, in den cirkel zijner samenstelling, uitstralen. Hij kon niet helpen zooals hij was en gelijk hij deed, zijn God had hem zóó en niet anders geformeerd; en niet voor hém eenen vrijbrief voor passioneele tekortkomingen opeischen - is, het tevens wenschenswaard achten, dat hij anders ware geweest dan God hem geformeerd had, en dat dientengevolge de niet-ikheid hadde gehandeld naar het beding der ikheid. Daardoor zou de vergelijking niet-ik = ik tot de logisch bewijsbare denkformules moeten behooren. Want diezelfde passies in andere richting ondergaan, brachten hem, Bilderdijk, tot de geweldigste schoonheidsuiting. Niet ten koste van het een, werd het ander. Maar het een en het andere werden bij afzonderlijke differentieering uit de éénheid van het geheel. Of - naar de techniek der precysen - zooals God ook dezen mensch naar Zijn Beeld formeerde, was het goed gedaan.

IV.

In een voorrede tot een uitgaaf van De Chateaubriand's werken spreekt Jules Janin van ‘Ces voyageurs sans style et sans poésie, qui ne savent que se servir du compas et de la toise et de la table des logarithmes.’

En Victor Hugo had vóór hem over den auteur van den *Itinéraire de Paris à Jerusalem* gezegd: ‘Cest M. de Chateaubriand qui a envoyé en Grèce pour y mourir et d'une mort digne d'envie, le grand poète Lord Byron.’

Of er Calvinisten - speciaal Calvinistische dichters na de lectuur van *Om de Oude Wereldzee* zich genoopt zullen voelen naar Palestina te tijgen?

De heilige plekken der Christelijke menschheid worden hier in het doctrinaire licht geplaatst, dat zij behoeven om ‘precyse’ Christenen

aan te lokken, maar ofschoon er stijl is, is er juist door de starre doctrine zoo weinig poëzie. Ziehier een voorbeeld (pagina 438):

'Toen met Christus' Kerk het heilige de wereld intoog en de wereld veroverde, hield het op het "Heilige Land" te zijn. Het zonk weg in onbeduidendheid en scheen als met een vloek beladen. Al zijn vroegere heerlijkheid ging onder. Geen land is als Palestina zoo tot in zijn voegen en plooien verwoest. Alle heirlegers zijn er doorgetogen en hebben wat nog te voleinden was, aan die verwoesting voleind. Er is geen glans meer, en er is geen volk meer, en er is geen openbaring meer van de grootheid des Heeren. De kruistochten, die Palestina's roem wilden doen herleven, zijn dan ook één groot historisch fiasco gebleken. Niet voor Europa, want in ons werelddeel hebben ze de eenheid van het Christelijk besef hersteld, maar wel voor Palestina, welks verwoesting ze veel meer voltooid hebben, dan dat ze Sions glorie deden herleven. Wat eens het Heilige Land was, en thans alleen nog om de herinnering dien naam blijft dragen, kan thans niet anders zijn dan het land van den pelgrimstocht. Een groot, machtig graf, dat men bezoekt, niet om er de oude glorie te vinden, maar om de heugenis te hernieuwen van wat er eens blonk en heilig schitterde. Palestina heeft *voor de wereld* gebloeid. In die wereld is haar ontloken bloem uitgedragen. En Palestina heeft u thans niet anders te toonen dan den wortel in de dorre aarde, *waarop* eens de stengel *op*schoot, *waaraan* die bloem ontloken is. En die bloem was de Heilige, Gods Zoon en toch des Menschen Zoon. Immanuel, God met ons!'

Men mag aan de rhetorica uit theologie en mysticisme gesproten geen zelfde eischen stellen als aan de redeneerkunde van het geletterd Verstand. Wondersprakig en dus geheimzinnig klinkt sinds menschenheugenis de priesterlijke beleering. De indeeling, door Schaepman in ons Parlement behouden, bij eene repliek aan Mr. van Houten, die een bepaald volksgeheel *moraliter* in priesters en leeken verdeelde, staat, als men dit Reisboek van Dr. Kuyper leest, ons voor oogen. Immers, de opvatting in de voorgaande woorden neergelegd omtrent het Kerkelijke, het heilige, het lot van Palestina, het heden van die wereldstreek, de Kruistochten en het Christelijk Geloof is in strijd met de meening van leeken, vooropgesteld dat zij ondogmatische hersenen bezitten.

Wanneer een leidend levensbeginsel uitbreiding verkrijgt door toenemenden aanhang, groeit er een instelling uit, zoodra ordening van plichten en rechten is geschied. Dan kiemt uit den aard der instelling de soort macht, waaronder zij zal staan. Bij de apostolische gemeenten na Christus' dood was het niet anders. Zij waren aanvankelijk van communistisch karakter. Verdeeling van lasten, verdeeling van lusten naar den maatstaf aller 'kleine luyden', die hunne teleurstellingen in het heden dragelijk maakten door hunne verwachtingen van de toekomst. En als daarbij dan tijden van zware verdrukking om des bestaans-

wille worden doorleefd, als uit die verdrukking het heldendom van het martelaarschap wast, als de tijden zwanger gaan van groote beloften, die bij tusschenpoozen vervuld worden onder vrijzinnige Romeinsche Keizers, - dan wast gaandeweg de regeertaak van de instelling en breidt hare macht zich dienovereenkomstig uit.

In tegenstelling met de wereldlijke heerschappij is ‘Christus' Kerk’ een instituut van geestelijke bewindvoering; doch niet zoodra komen geestelijke en wereldlijke belangen in botsing, of de strijd tusschen Staat en Kerk is geboren. De eeuwige kamp om zienlijk en onzienlijk bezit, die, zoolang deze planeet door menschenkinderen zal zijn bewoond, *moet* voortduren. Want de uit teelt-begeerte ontstane mensch zet de natuurdrift, waaruit hij ontstond, tot in de kleinste hartstocht-schakeeringen voort. Hij begeert van wieg tot graf, tot over het graf. Zijn opperste passie is daarom de begeerte. De hunkering naar zienlijk en onzienlijk bezit. Wanneer Dr. Kuyper nu den volzin neerschrijft:

‘*Toen met Christus' Kerk het Heilige de wereld intoog*’

verbergt hij onder bloemrijke taal eene tegenspraak, die het wereldlijk instituut der kerk raakt en daardoor haar wereldlijk organisme. En wij behoeven hier niet te betoogen, hoe dat wereldlijk organisme zeer vaak niet anders dan met het *onheilige* de wereld heeft vervuld. Te beginnen met ‘de bekeering der Heidenen’ tot den overgang van Constantijn en van dezen Byzantijnschen dwingeland tot Paus Gregorius VII stijgt de macht der kerk, tot zij reeds, door de kruistochten aan het dalen gebracht, eindelijk als elke wereldlijke instelling, die zich niet weet te verjongen en ‘zondeloos’ te houden, eerst door het inwendig schisma, vervolgens door de omwenteling der Reformatie haar macht ziet ondermijnd en haar regeerkracht hoe langer zoo meer met den Staat moet deel en. *Het heilige*: daaronder zal wel verstaan moeten worden het goede, schoone en nuttige voor de onder haar levende menschheid. Dit bracht de kerk sporadisch; en wanneer zij - gelijk alle clericalen beweren, - een goddelijke instelling is, dan heeft in verschillende phasen van haar woelig bestaan haar stichter ‘einen Pact mit dem Teufel geschlossen’.

Had de midden-eeuwsche kerk iets door de Kruistochten kunnen leeren, dan was het verdraagzaamheid van Mohammedanen jegens Christenen in het Oosten. De godsdienstige verdraagzaamheid kwam tijdens de Kruistochten van de zijde der ongeloovigen, en de toenadering, door Dr. Kuyper tusschen de monotheïstische godsdiensten van Mozes, Christus en Mohammed op den voorgrond gebracht, bestond ook reeds in Palestina en in het Oosten tusschen Christenen en Islamieten, tijdens de kruistochten. De kerk heeft om des geloofs willen de legende verspreid en verbreid van de onverzoenlijkheid tusschen Islamieten en Christenen; zij was het die scheuring en tweedracht tusschen de ‘Zonen van éénen Vader’ levendig hield, en indien het historische lot van Palestina door dezen reisbeschrijver

wordt toegeschreven aan het slechte onthaal, dat ‘Christus' Kerk’ daar na den dood van Christus vond, mag het veeleer uit ethnographische gronden en uit de wilde vermenging van verschillende volksrassen worden verklaard, die voor en met de kruisvaarders Palestina waren binnengetrokken. De Palestijnsche maatschappij was tegen het einde der kruistochten zoo in-bedorven, door de slechte elementen die het Christelijk Europa op Azië had uitgeworpen, die eeuw aan eeuw den heiligen grond hebben bezoedeld, en die een maar al te gemakkelijke prooi werden der Islamieten. Is uit die vermenigvuldiging van slechte elementen op zijn bodem den - ook door Dr. K. niet vergeten - toestand (het lot) van Palestina ontstaan, dan kan het enkel in clericale hoofden opkomen Gods Woord - ter plaatse waar het den Verlosser der Menschheid een landstrook doet vervloeken, - te betrekken in het verval van het Heilige Land. Ook zonder die verwensching - door de snel-ontvlambare verbeeldingskracht van den Oosterschen geschiedschrijver geboekt - kan men vermeenen, dat Palestina, naar den drang zijner levensvoorwaarden, het lot zou gekregen hebben, dat het *moest* verkrijgen. ‘Gods Hand’ pleegt ook in die lotsbestellen een vasten greep te bezitten. Doch die levensvoorwaarden - waardoor het dusver een min begeerlijk woonoord voor een krachtig ras van trouwe Christenen en Joden werd, - zijn niet begunstigd door het vermenigvuldigen van allerlei Christelijke Secten, die levenslang en eeuwen achtereen als Byzantijnen om geloofsartikelen elkander bevechten.

Zoo heeft de Kerkelijke Dogmatiek ook de woekerzaden van onverdraagzaamheid zelfs in 't ‘Heilige Land’ gezaaid, want de wil tot macht der Kerk blijft onverzwakt, en het vrije verkeer van den menschelijken geest en den groei der menschwaardigheid bevordert zij ook in Palestina niet.

Tot welke enge voorstellingen de Dogmatiek een universeel ontwikkeld brein voert, hoe zij den in haar pantser gesnoerden Kruisridder bij en om het Heilige Graf kan bestoken, - de bladzijden over Jeruzalem zouden er van kunnen meespreken. Naar het twistleerstuk der Drie-één-heid, naar de vleeschwording van den Zone Gods, de Verlossing en de Opstanding wordt in schaduw van het Saint Sépulchre zijn aandacht getrokken. En zoo weinig is zijne heugenis aan Graf en omgeving vrij gehouden van onharmonische indrukken, dat hij op den bodem, waar God geopenbaard is in het vleesch en zich voor 't oog des zondaars heeft getoond als Heiland, Berg-redenaar en Vredevorst, dat hij op dien, voor de profane herinnering zelfs heiligen grond, aan het onheilig kanongebulder en oorlogsgeraas van ‘De Zeven Provinciën’, althans aan Michiel de Ruyter en zijn Amsterdamsche graftombe wordt gemaand.

Volgens mijn voelen kán het niet profaner.

V.

De kerkelijke dogmatiek - als waarvan dit Reisboek van den krachtigsten hoofdman der Calvinistische clericalen in ons vaderland blijk

geeft, - wijkt in hare voorname instituten bij Katholieken en niet-Katholieken geen duimbreed. Haar tegenover te stellen een reckelyk instituut, waarin plaats is voor allen, die in een Christen-maatschappij prijs stellen op den naam van Christen, is de zegenrijke taak der toekomst voorbehouden. Is dit dan een verzoening bewerkstelligen tusschen Kerkgeloof en Denkwetenschap? Mij dunkt, dat zij voor radicale denkers antipoden zijn en zullen blijven. Immers, Geloof in kerkelijken zin is een door blindelings aanvaarden verkregen Weten; Weten naar verstandelijken zin is een door onderzoek verkregen gelooven.

En om ten slotte dit Reisboek van een Calvinistisch geloovige, een precys Christen, maar een reckelyk Staatsman-geleerde in de Vrije Nederlandsche wereld, te kenschetsen, noem ik het, uit ons tot barstens gevuld Theologisch Archief, een van de weinige bezienswaarde schrijfproeven, waarin bij tusschenpoozen de roetzwarte wolken van scholastiek en mystiek door een frisschen wind van humanistisch denken worden verjaagd, doch waaruit maar flauwtjes opademt *la poésie du Christianisme.*

8 Mei '08.

F. SMIT KLEINE.

Willem Laurensz. van Blijenbergh.

In de van zooveel vlijt getuigende studie van den heer dr. K.O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring* ('s Gravenhage, 1896), worden eenige bladzijden gewijd aan de merkwaardige briefwisseling tusschen den wijsgeer en den Dordtenaar Willem van Blijenbergh en diens latere bestrijding van Spinoza's denkbeelden (blz. 228-232 en 387-388). In verkorten vorm worden de aldaar gegeven bijzonderheden herhaald in de voortreffelijke uitgave van *Spinoza's Brieven* door den heer dr. W. Meyer.

Veel nieuws wordt er echter niet over Blijenbergh medegedeeld. De inlichtingen, door den heer Meinsma uit het Dordtsche Gemeentearchief ontvangen, vermelden, hoewel iets uitvoeriger dan in andere werken over Spinoza, als van dr. Van der Linde en dr. Van Vloten, slechts de regeeringsposten door den man bekleed, grootendeels reeds vóór jaren uit Van der Aa en andere woordenboeken bekend. Het bijzondere in Meinsma's werk is dan ook de karakteristiek naar aanleiding der *Brieven* en een paar werkjes van den Dordtenaar. Aan de waarde dezer beschouwingen doe ik niets af. Zij blijven voor rekening van den schrijver; het staat anderen volkomen vrij, anders te oordeelen. Tegen het vonnis, door dr. Van Vloten en dr. Meinsma over Blijenbergh geveld, werd in den *Navorscher*, 1905, N°. 10, door iemand te St. Petersburg, die zich teekent M., met zekeren nadruk opgekomen. Volgens dezen vergiste Van Vloten zich in zijn oordeel, ‘dat Blijenbergh een meer bekrompen dan doordacht liefhebber van godsdienstige en wijsgeerige bespiegelingen was,’ want ‘zijn bewondering voor Spinoza speelt hem parten. Blijenbergh was een eenvoudig man, als denker niet te vergelijken met Spinoza, maar niets in zijn brieven geeft ons het recht hem bekrompen te noemen. Indien Blijenbergh dien naam verdiende, dan was het grootste gedeelte der eminente mannen uit het Holland der zeventiende eeuw, met Hugo de Groot vooraan, bekrompen geweest. Spinoza was wel een groot denker en wijsgeer, maar hij betoonde zich in deze briefwisseling een zeer slechte paedagoog te zijn. Blijenbergh geloofde in een persoonlijk God (zie echter blz. 15), wat Hugo de Groot en Vondel ook deden. Het was uit zijn brieven duidelijk te zien, en Spinoza had er rekening mee moeten houden. Spinoza's onvermogen of onwil, om zich in te denken in den gedachtengang van den eenvoudigen Blijenbergh, stond de bereiking van het gewenschte doel hinderlijk

in den weg. Toen de briefwisseling werd afgebroken, was Blijenbergh niet wijzer geworden en Spinoza smaakte de voldoening niet, een nieuwen jonger te hebben aangeworven.'

Tegen deze zienswijze werd door den heer W. Meyer, geheel in den geest van dr. Meinsma, geantwoord, en Blijenbergh komt er dan ook af, als iemand, die zijn verstand het zwijgen oplegt, om zijn geloof te behouden.

Maar al is het nu waar, dat Blijenbergh in logisch denken verre beneden Spinoza stond, zoo gaat het toch niet aan, met allerlei minder vleiende uitdrukkingen, zooals b.v. dr. Meinsma bezigt, den tegenstander af te maken. Volkladden, lang van stof zijn, enz., behoeven ook niet speciaal aan Blijenbergh verweten te worden. De tijd, waarin hij en Spinoza schreven, was niet anders, en ook Spinoza zelf ontkomt er niet aan. Toch is het mijn plan niet, Blijenbergh te verdedigen. 't Is een afgedane zaak, dat hij tegen den wijsgeer niet was opgewassen, maar ook is het waar, dat het standpunt van den eerste zoo ver van dat van den laatste verwijderd was, dat overeenstemming wel nimmer kon verkregen worden.

Maar Blijenbergh moet en kan beter gekend worden in zijn levensomstandigheden en zijn werken, en hiertoe iets bij te dragen, is de bedoeling van het volgende opstel. Om hem als liefhebber-wijsgeer te leeren kennen, zou een uitvoerige studie zijner geschriften moeten ondernomen worden, wat niet in mijn plan ligt. Wel zal ik die geschriften vermelden, niet alleen omdat zij vrij zeldzaam zijn, maar ook, omdat zij gewoonlijk onvolledig geciteerd worden. Uit enkele zijner werkjes zal ik ten slotte een en ander moeten aanhalen, om te doen zien, dat Blijenbergh toch niet zoo onbeholpen en onbeslagen was, als men soms heeft willen doen gelooven. Het spottende in sommige uitspraken over hem klinkt als een medelijden met een stumper, die zich waagt op een gebied, waar hij niet thuis is. En dat was Blijenbergh zeker niet. Ik ben overtuigd, dat hij evengoed als Spinoza naar de kennis der waarheid streefde; dat zij beiden daarbij niet denzelfden weg volgden, mag nog geen reden zijn, om hem, wiens weg men afkeurt, te betitelen met schampere benamingen. Maar genoeg. Ik treed, zooals ik reeds zeide, niet op als verdediger van Blijenbergh, maar geef alleen wat het Dordtsche archief en eenige gedrukte werken na nauwkeurig onderzoek aan bijzonderheden hebben opgeleverd.

Willem van Blijenbergh (Bleyenberg, Bliënberg, Bleijenburg, enz., met nog vele varianten in spelling) was een zoon van Laurens Jansz. van Blyberch in het land van Gulik en van Clara Willem Cornelisdochter van Dordrecht. De vader was 'lywatier' van beroep, en vestigde zich tusschen 1622 en 1625 te Dordrecht, waar hij 16 Februari 1625 in het huwelijk trad(*). Hij woonde toen aan den Riedijk bij het Nieuwe-, Florens- of Melkpoortje; maar kort na zijn trouwen vindt men hem,

(*) Huwelijksafkondigingen der Ned. Herv. Gemeente te Dordrecht: 2 Februarij 1625. Laurens Jansz. van Blyberch in het lant van Gulick, woont op den Riedijck bij het nieuw poortgen, en Clara Willem Cornelisdr. van Dordrecht, woont op de Vismert naest de Meermin. Getrout den 16 Febr. 1625.

volgens het Kohier der Verponding over 1626, in het vierde stadskwartier aan de Voorstraat, in de nabijheid der Vischstraat, als: Laurens van Blyenborch, lywatier..... XVIII L × sch.

Daar Clara Willemsdr. bij haar huwelijk ook bij de 'Vismert' woonde, naast het huis de Meermin, betrok het jonge echtpaar waarschijnlijk het huis van Willem Cornelisz. In 1633 woonde het daar evenwel niet meer, maar in 1638 tusschen de Nieuwstraat en het Beursplein.

Uit dit huwelijk werden o.m. de volgende kinderen geboren:

1. Johannes, gedoopt Januari 1626.
2. Willem, gedoopt December 1627.
3. Willemina, gedoopt Augustus 1631.
4. Willem, gedoopt October 1632.

Deze Willem is degene, over wien de volgende bladzijden handelen zullen. Opmerkelijk is, dat bij zijn doop de ouders heeten: Laurens Willemsz. en Sara Jansdr., zoodat men zou kunnen meenen, met een ander echtpaar te doen te hebben. Dat dit niet het geval is, en het naamsverschil slechts aan de onnauwkeurigheid der predikanten, die de doopsels inschreven, is te wijten, blijkt uit het 'Register van de Articulen der Goede Luyden van den Achten', waarin men bij zijne verkiezing tot Acht voor het jaar 1676 in October 1675 achter zijn naam vermeld vindt: 'oudt 43 jaeren', in 1676: 44 jaren, enz. tot 1678 toe. Het is dus zoo goed als zeker, dat Willem van Blijenbergh gedoopt werd in October 1632.

Van zijn jeugd weten we bijna niets; alleen kunnen we zeggen, dat hij niet het beroep van zijn vader volgde, maar koopman werd, en als zoodanig 30 Januari 1654 als gildebroeder 'van den eersten eed' in het Groot-koopmans- of Groote gild werd opgenomen.

Den 26sten September 1655 trouwde hij met Cornelia van Wezel Pietersdochter, geb. 1620. Hij woonde toen bij de Nieuwstraat en zij bij de Groote kerk. Daar hij na dien tijd tot 1674 als wonende bij de Groote kerk vermeld wordt, is aan te nemen, dat hij in het huis van zijn schoonvader zijn intrek had genomen. Deze was bij het huwelijk reeds overleden. Hij was geweest pondgaarder(†) of makelaar in granen, een betrekking, waarvoor men de admissie van de Kamer Juditieel noodig had, een borgtocht moest stellen en een eed afleggen.

Na zijn dood was zijn zoon Johannes met het pondgaarderschap begunstigd, maar daar zich bij dezen in 1653 verschijnselen van 'eene swaere ende dangereuse sieckte' (krankzinnigheid) vertoonden, verzocht hij aan het Gerecht een acte van survivance voor zijn neef Pieter Nolthenius (een zoon van wijlen Henricus (?) Nolthenius(§),

(†) Volgens het Fransch Woordenboek van P. Marin was deze betrekking, of liever deze benaming, slechts te Dordrecht en te Rotterdam bekend. Hij vertaalt het woord met 'courtier aux blés.'

(§) Bij Balen, Beschr. van Dordrecht, vindt men, dat Pieter Nolthenius een zoon was van Georgius of Joris Nolthenius, wiens andere zoon was Hendrik Nolthenius, sedert 1661 predikant te Strijen en sedert 1671 te Oud-Beierland, waar hij in 1677 overleed. In het Album Stud. der Leidsche Academie vindt men:
Georgius Nolthenius Bomenedensis 17. 1 Febr. 1630.
Henricus Nolthenius 20. F. 8 Mei 1660.
De fout zal dus wel in het request te zoeken zijn, hoewel zij voorkomt in alle drie de acten op het Pondgaarderschap van Johannes van Wezel betrekking hebbende.

predikant te Bommenede en van Maria van Wezel), welke acte hem 18 Februari 1654 werd vergund. Gedurende de ziekte van Johannes van Wezel nam Willem van Blijenbergh het pondgaarderschap waar, waartoe hij 28 Januari 1657 werd geadmitteerd, ‘naardien het Gerecht beliefd had, alle pondgaarders te ontbieden tot vernieuwing van den eed en den borgtocht, en hij nog geen acte

van Commissie had.' Aan zijn toelating werd evenwel de voorwaarde verbonden, dat hij de betrekking bij de meerderjarigheid van Pieter Nolthenius aan dezen zou moeten afstaan. Dit geschiedde 12 October 1666, toen hij op zijn request door het gerecht van den post ontheven werd. Alzoo kon Blijenbergh zich van 1657 tot 1666 pondgaarder noemen. Na dien tijd oefende hij weer het beroep van koopman uit, langen tijd in vereeniging met zijn zwager Wouter Blonck, en woonde sedert 1674 in het toen pas hernieuwde huis 'Beijenburg' in de Wijnstraat over de Oude Kraan(**). Uit zijn huwelijk had hij slechts twee dochters gehad, Clara en Elizabeth, die beiden jong overleden zijn. Daar zijn naaste bloedverwanten allen vóór hem gestorven waren(††), gevoelde hij zich het meest aangetrokken tot zijn neef Pieter Nolthenius, die gehuwd was met een verre bloedverwante zijner vrouw, n.l. Elizabeth van Wezel Rochusdochter, en die een zijner kinderen naar den geliefden oom Willem Nolthenius van Blijenbergh had laten doopen. Tot zijn verdere bloedverwanten behoorden o.a. Lambert van den Bos, Samuel van Hoogstraten, hoe, is mij evenwel niet gebleken, en mr. Arent Muys van Holy, gehuwd met Isabeau de Carpentier heeren Pieters dochter, wier nicht Maria de Carpentier heeren Roelands dochter gehuwd was met Pieter Nolthenius Jr.

Blijenberghs echtgenoote overleed 20 Juli 1685; hijzelf 11 Mei 1696 blijkens de volgende aanteekeningen in het grafboek der Groote kerk:

'den 23 Juli 1685. Een swarte baer voor de huysvrou van de Heer Willem van Blijenburgh aen de Groote Kraen.

N°. 44 B. 14 Mei 1696. Een swarte baer voor de heer Willem van Blijenborgh bij de Nieuwe brugh, vijfmael luyens en late boetens over twalif' (dit laatste doorgehaald).

Bij zijn besloten testament van 8 Januari 1694 had hij, na aftrek van een paar legaten, een aan de kinderen van Cornelis Janssen Verbrugge en een aan de weduwe van Abraham van der Kip, zijn neef, den hierboven genoemden Pieter Nolthenius tot universeel erfgenaam benoemd. Tot voogden had hij gesteld mr. Adriaan van Nispen, Pieter Nolthenius Hendriksz., tevens administrateur, en Bartholomeus Tersier Abrahamsz. Dat zijn nalatenschap niet gering was, blijkt eerstens uit het kohier van het Straat- en Klappergeld en dat van het Lantaarngeld, waarin zijn naam als huiseigenaar talrijke malen voorkomt, maar vooral uit het Kohier van den 200sten penning van 1689 fol. 83 vso:

'De Heer Willem van Blijenberg	*f* 125 -
nog wegens de erffenis van Wouter Blonck	*f* 11-2-8
	f 136-2-8

(**) Dit fraaie heerenhuis in barocque-stijl werd in den aanvang van 1906 afgebroken, evenals het belendende pand, voor den bouw eener Roomsch-Katholieke school.

(††) Van zijn broeders of zusters is mij alleen voorgekomen Johannes van Blyenbergh, die linnenwever was, en o a. vermeld wordt in een request, waarin hij met anderen klaagde over zekeren vakgenoot, die, tegen de ordonnantiën in, met te veel getouwen werkte, waarom zij verzochten, in plaats van des zomers met 3 en des winters met 2, voortaan met 4 en 3 getouwen te mogen arbeiden.

Verdeelt op 't consent van 1e. 100e p.

geconsenteert den 2den Jan. 1697.

de kinderen van Cornelis Jansse Verbrugge met *f* 18: -: -

(later verdeeld in 6 deelen, elk van *f* 3.-)

de Wed. Abraham Van der Kip *f* 9: -: -

d' heer Pieter Nolthenius *f* 109: 2:8

deselve als voocht over Johannes Pietersz. van Wesel *f* 20:10: -.

Willem van Blijenbergh was zoowel door zijn fortuin als door zijn kundigheden een aanzienlijk man geworden, die tot verschillende regeeringsposten werd geroepen. Zoo wordt hij vermeld als kapitein bij een der elf burgervendels, als lid van het College van Goede Mannen van Veertigen 21 Oct. 1673, in plaats van Balthazar Walen, die schepen geworden was.

Reeds in 1672, bij de verandering der regeering in September, was hij genomineerd onder de honderd personen, maar niet gekozen. Den 28sten October 1674 werd hij lid van het College der Goede Luyden van Achten en bleef dit tot 1679. Van 1677 tot 1680 was hij Tresorier der reparatiën, van 1681 tot 1684 van het 'Groot Comptoir' der stad, en in de jaren 1680-81, 1685-86, 1690-91 en 1695 bekleedde hij het ambt van Schepen en Lid van den Oudraad, terwijl hij in laatstgenoemd jaar Burgemeester van 's Heeren wege, of Voorzitter der Schepenbank was. Voorts vinden we hem als Weesmeester 1682-83, Regent of Vader van het H. Geest- en Pesthuis ter Groote kerk, van het Oude-mannen- en Vrouwenhuis, van de goederen der Brood- of Cellezusteren, benevens als Opziener of Overman van sommige gilden.

Blijenbergh moet iemand geweest zijn met meer dan gewone geestesgaven. Hoewel hij geen hoogeschool bezocht heeft, schijnt hij toch met vrucht de lessen der Illustre school zijner geboorteplaats gevolgd te hebben. Hij las Latijn en Fransch, wat o.a. uit zijn brieven aan Spinoza blijkt, b.v.: 'Reeds herhaalde malen heb ik uw Tractaat over de beginselen der wijsbegeerte van Descartes met het daarbij behoorend Aanhangsel, onlangs door u uitgegeven, met aandacht gelezen' (1^{e} brief), en in den 2^{en} brief: 'Wel heb ik er geen bezwaar tegen, als ge mij in de taal, waarin ge zijt opgevoed, schrijven wilt, of ook in een andere, als het slechts de Latijnsche of de Fransche is; maar dit antwoord verzoek ik u in dezelfde taal te schrijven, daar ik uwe bedoeling daarin zeer goed heb begrepen, hetgeen misschien in het Latijn niet het geval zou zijn.'

In zijn vrijen tijd, vooral in de lange winteravonden, hield hij zich bezig met de studie van wijsbegeerte en theologie en de beoefening der dichtkunst. Door een en ander had hij een uitgebreiden vriendenkring, zoo binnen als buiten zijn woonplaats, en nam hij ruim aandeel aan het opgewekt letterkundig leven zijns tijds. Tot zijn intiemste vrienden behoorden: de schilder-dichter Samuel van Hoogstraten, diens broeder David, Lambert van den Bos, Mattheus van Nispen, Matthijs Balen, Jacobus van Oort, en meer anderen. Sommigen dezer droegen

geschriften aan hem op, o.a. Lambert van den Bos: *Koninckl*y*cke Beeltenis of Waerachtige Historie van Karel II,* Dordr. 1662; David van Hoogstraten: *Aanteekeningen op het Evangelium van Matthaeus van Grotius*, 1685, en het *Tafereel van Cebes den Thebaner.*

Daartegenover spaarde hij de loftrompet niet voor de werken zijner vrienden en schreef daarvoor talrijke verzen. Ook in andere verzamelingen liet hij gedichten opnemen. Zoo vermeldt dr. G.D.J. Schotel, dat hij verzen schreef in een jufferboekje of 'mopsje' van Maria van Dilsen, en meende mr. Jacobus Scheltema, dat hij onder den pseudoniem 'Laete' gedichten plaatste in de thans spoorloos verdwenen *Dordtsche Kraem.* Daer Blijenbergh bij het verschijnen van dit Liedeboekje, tusschen 1645 en 1648, slechts 13 à 16 jaren oud was, is dit zeer onwaarschijnlijk en zal met meer recht 'Laete' op een Adriaan van Blyenburg, een lid van het vermaarde Dordtsche regentengeslacht, moeten toegepast worden.

Voorts schreef hij een versje voor het treurspel van Samuel van Hoogstraten, getiteld: *Roomsche Paulina,* Schoonhoven, 1660, 4°, luidende:

'Streeld' oyt de duytsche August' de stomme Poezyen,
Van Hem die d' eedle kunst, op braver toonen slaat,
Wij streelen ook met lust dees sprekende schildrijen,
Paulina meen ik, die soo schoon als eerbaar staat.'

Ook wordt nog door dr. Schotel beweerd, dat Blijenbergh de hand zou gehad hebben in Hoogstraten's *Dierijk en Dorothé*, *of de Verlossing van Dordrecht.* Op welken grond, zegt bij evenwel niet. Wel verhaalt mr. P.S. Schull in zijn uitgave van dit stuk, dat Hoogstraten gedurende zijn verblijf te Londen, 1662-1666, 'met zijne vrienden een levendige briefwisseling onderhield, bijzonder met zijnen neef en boezemvriend Willem van Bliënberg Laurenszoon, een aanzienlijk koopman te Dordrecht, die de letteren insgelijks beoefende,' maar uit die briefwisseling, die mr. Schull gedeeltelijk onder de oogen heeft gehad, wordt door hem slechts zeer weinig medegedeeld, en omtrent Blijenbergh's medewerking aan Hoogstraten's tooneelstuk in het geheel niets.

In verscheidene werken van Lambert van den Bos, den bekenden Dordtschen conrector en veelschrijver, komen lofdichten van Blijenbergh voor, o.a. in: *Koninckl*i*jcke Beeltenis of Waerachtige Historie van Karel II*, en in: *Brittannias of Herstelde Mayesteyt*, Heldendicht, Dordr. 1661, in 12°. Verder vonden we nog verzen van zijn hand in: J. van Oort's *Ontlokene Roose*, *Bloeyende Distel-Bloem en Hersnaerde Harp, door den Alderdoorlugtigsten Vorst en Prins Karel Stuart II*, Dordr. 1662; *Beknopte Landmeetkonst*, *enz.*, door Mattheus van Nispen, Dordr. 1662, en Matthijs Balen's bekende *Beschrijving van Dordrecht*, 1677.

Het vers in het werkje van Mattheus van Nispen luidt:

‘Hoe is Euclides parel nu
Soo gepolijst, in 't Goudt beslagen,
Als marmer, dat noch vuyl noch ruw,
Een gevel siert. Ick schep behagen
In soo een tweeden Archimeed,
Die Siracusaes oude muyren
Laat sloopen, en zijn tijt besteed
In diep getrockene Figueren.
En als hem 't aerdrijck valt te nau,
Sijn geest doet voeren in de Starren,
Met Ticho of dien grooten Blau,
Of Ptolemeus om t' ontwarren
De dwaelligte of den vasten-loop,
Van die om Pool of Hemel drayen,
Als Bootes, Draeck of Cassioop,
Die onse donck're lught bezayen
Met schitter-lighten: als de nacht
Met Trager loop zijn Hemel-kringen,
Ten middellijn, doorkruypt, dan traght
Hij door de sterre en lught te dringen.
Nu traght hij door de kunst te doen.
Na angstigh blocken, stadig sweeten,
Om met dien grooten Stampioen
En kreyts en Dryhoek af te meeten.’

Het gedicht in Balen's *Beschrijving van Dordrecht* luidt:

‘Doorluchte Wieg en Bakermat,
Men zingt hier in u Linde-Boomen
d' Aaloudheyd van mijn Grijze Stadt,
Van Maas, en Waal en Merwestroomen.

Hoe Died'riks Oudste en Eerste Recht,
Uyt groene zoo'n en Riete Plassen,
Van ouds benaamd met Thurendrecht,
Is tot een Pronk-stad opgewassen.

God geeff dat deugd, en dapperheyd
Vergroot den omtrek Uwer Muren,
Die staag aan 't Roer van u Beleyd,
De tijd en de eeuwen doe verduren.

Mijn Zang-Heldin, verhef u Toon
Door Kerk-gewelf en Themis zalen,
Ten Alderhoogsten Eeren-Throon,
Van d' onvermoeyde en schrandre Balen.’

In twee bekende verzamelingen van verzen uit zijn tijd vindt men bijdragen, uit zijn pen gevloeid. Het eerste is: *Herstelde Zeeg-Triomf van Karel de Tweede*, *Koning van Groot-Brittanje, Vranckrijck en Ierlandt, Beschermer des Geloofs. Door verscheyde voornaamste Poëten van Hollandt;* te Dordrecht voor Abraham Andriessz., Boeck-verkooper bij 't Stadt-huys. In 't jaer 1660 (te Dordrecht Ter Druckerije van Gilles Neering Op de Nieuwe Haven in de Faem In 't Jaer 1660). Deze druk belaat 67 bladzijden en nog 13 bladzijden ‘te laet ter handt

gestelde verzen'. Een tweede druk onder denzelfden titel bevat op 70 bladzijden bijna alle voorgaande verzen, thans geordend. De tweede verzameling heet: *'t Verheerlickt Nederlandt door de Wapenen van de Ho. Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenighde Nederlanden onder 't Opperbeleyt van den Edelen Gestr. Heere de Heere Cornelis de Witt, Ruart van den Lande van Putten, Regeerende Burgemeester der Stadt Dordrecht etc. ende De voortreffelicke zege, zoo op de Reviere van Londen en Rochester als andere Engelsche kusten verkregen, waerop den vrede met den Koningh van Groot-Brittanjen gevolght is. Uytgebeelt door verscheyde Rijmoeffeningen der Geestighste Poëten MDCLXIII*, 4°. Het gedicht in den laatsten bundel is getiteld: *Vredes-triumpf en blijde inkomst van den WelEdelen Gestr. Heer mijn Heer Cornelis de Witt*, en is geteekend: W.v.B., waardoor het ook wel eens aan Willem van Beveren (1624-1672) wordt toegeschreven. Deze teekende echter andere verzen in dezelfde verzameling met Willem à Beveren.

De aanhef luidt:

'Droeg 't Roomsche volck op Cato moedt,
Omdat hij wijsselyck kon raden:
Of Tullius, die met zijn bloedt,
Voor vrijheyt kroonen dorst versmaden:
Behaelden oyt een Caesar lof,
Een lof, die eeuwen kon verkrachten,
Als hij besweet van bloedt en stof,
't Grimmas des doots zoo stout verachten,
Segh wat verdient dan sulk een Man,
Die Raden en die Vechten kan?'

Daarna volgt een uitvoerige en zeer pompeuse beschrijving der daden van Cornelis de Witt, met dit slot:

'Laet ons op een vergode wijs,
Voor onsen Godt doch nederknielen:
Syn Heyligheyt alleen ten prijs
Op-off'ren onse danckb're zielen.
Erkent, hoe Godt dien grooten schat
(Doch 'k wil geen and're buyte sluyten)
Ten pronck stelt in een aerden vat:
Ick bidde, om mijn vers te sluiten:
Bewaar, o Godt, dit waerde pandt
Tot heyl van ons, en 't Vaderlandt.'

Na de gegeven proeven van Blijenbergh's dichttalent, kunnen we ons begrijpen, dat hij nimmer een bundel poëzie heeft uitgegeven; hij was slechts gelegenheidsdichter.

Thans komen we tot het laatste deel van Blijenbergh's werkzaamheden: zijn wijsgeerigen arbeid. Zijn lust tot het beoefenen van godsdienst en wijsbegeerte had hem tot de leer van Descartes gebracht. Nergens blijkt evenwel, welke aanleiding hij ertoe gehad heeft. Wel was zijn

zwager Nolthenius predikant en ook diens zoon, maar we weten van het intieme leven van Blijenbergh te weinig om aan invloed van hunne zijde te kunnen denken; bovendien was de zwager reeds overleden, vóórdat Blijenbergh in het huwelijk trad. Hoe het ook zij, hij voelde behoefte aan beoefening der wijsbegeerte, en dus was het geen wonder, dat hij, in een tijd, waarin de kansels daverden tegen de Cartesiaansche philosophie en haar tot atheïsme voerende stellingen, ook deel nam aan den strijd. Maar hij vermocht niet, zich op een onafhankelijk standpunt te plaatsen. Naast de rede, die hem meermalen tot zeer juiste uitspraken voerde, stelde hij de Heilige Schrift als onaantastbaar in hare uitingen, en daardoor kon het niet anders, of hij moest, waar rede en bijbel met elkaar in botsing kwamen, menigmaal aan de eerste het zwijgen opleggen, om het geloof in Gods Woord te behouden. Hij verklaart het zelf onomwonden. 'Zijn wijsbegeerte wilde hij richten naar twee algemeene regels, n.l. een helder en duidelijk begrip voor zijn verstand en het geopenbaarde woord of Gods wil. Volgens den eersten wilde hij een waarheidzoeker zijn, volgens beide een christelijk wijsgeer; en bijaldien het na langdurig onderzoek mocht blijken, dat zijn natuurlijk verstand met dit Woord in strijd kwam, of minder goed daarmede was overeen te brengen, dan kende hij dat Woord zooveel gezag toe, dat begrippen, die voor hem helder schenen te zijn, liever door hem in twijfel werden getrokken, dan dat hij ze zou willen stellen boven en tegenover die waarheid, die hem naar zijn overtuiging in dat boek is voorgeschreven.' Dit beginsel, dat ook velen zijner geleerdste tijdgenooten voorstonden, stond de ontwikkeling zijner wijsgeerige begrippen in den weg en belette hem Descartes te begrijpen en Spinoza te naderen. Ja, zijn tweede regel riep hem telkens te wapen, waar hij den geopenbaarden godsdienst in gevaar zag, en zoo heeft hij dan ook sedert 1663 tot aan den avond van zijn leven de pen gevoerd tot bestrijding van wat hij atheïsme noemde, of wat volgens zijn opvatting daartoe moest voeren.

Volgens opgave van dr. Meinsma schreef Blijenbergh reeds in 1663 een werkje, om zijn grondstellingen tegen atheïsten te bewijzen, nl. *De Kennisse Godts en Godsdienst.* Hoewel het mij na veel navragens niet is mogen gelukken, dien druk in handen te krijgen, is het toch wel zeker, dat hij inderdaad bestaat. Want al maakt Blijenbergh in zijne correspondentie met Spinoza in 1664 en 1665 nergens melding van zijn geschrift, en schijnt Spinoza er ook niet mede bekend te zijn geweest, zoo blijkt toch uit den druk van 1671 van gemeld werkje, dat het vroeger moet geschreven zijn. Hij zegt n.l. in de voorrede, 'dat hij, omdat hij *jong zijnde*, die vrijmoedigheyt niet en dorste gebruycken,' wat in 1671 nog al vreemd klinkt, daar hij toen 39 jaren oud was, sedert lang gehuwd, en dus den tijd van schroomvalligheid wel voorbij. Maar ook zegt hij op pag. 281 zijner *Wederlegging der Ethica van Spinoza*, verschenen in 1682: 'Die hier verder van wil lesen, besiet ons kort vertoog van Godt, hiervoren

gestelt, en seeker tractaat van God en Godsdienst, al voor 20 jaren bij ons uytgegeven.' De titel dan van den 2en druk luidt volledig: *De Kennisse Godts en Godtsdienst*, *Beweert tegen d' Uytvluchten der Atheïsten*, *In welcke met klare en natuerlijcke reden getoont wert*, *dat Godt een godtsdienst ingeschapen en geopenbaert heeft*, *dat Godt volgens deselve oock wil gedient wesen*, *en dat de Christelijcke Godtsdienst niet alleen met Godts geopenbaerde Godsdienst overeenkomt*, *maer oock met onze ingeschapen reden.* In vier Boecken verdeelt, door Willem van Blijenburg, Tot Leyden en Amsterdam bij Daniel, Abraham en Adriaen van Gaesbeeck, 1671. Het boekje, in duodecimo formaat, bevat, behalve voorwerk en register, 490 bladzijden en is versierd met een titelplaat van de hand van Romeyn de Hooghe, waaronder staat:

De Kennisse Godts en Godtsdienst, door W. van Blijenburg, dordenaer.

Dit zeer zeldzaam geworden werkje bevat in ruwe trekken de wijsgeerige inzichten van den schrijver, later, na meer studie en overdenking uitvoeriger en juister weergegeven in zijn *Kort Vertoog van de Wesentlijkheyt Gods en eenige signer eigenschappen*, *voor sooveel tot een klaer begrip van dit volgende werk noodig is,* welk vertoog aan zijn wederlegging van Spinoza's Ethica voorafgaat.

In de voorrede, 'Aen den Christelicken leser,' zegt hij:

'Waerom ick geen bekender naem op het voorhooft des boecks geset hebbe, is daerom geschiet, omdat de vereyste tijdt tot het beschaven van dese concepten die hier maer rouw en onbesnoeyt werden voorgestelt, oock de noodige stijl, om dat na de smaeck van ons leckere eeuw op te dissen, mijn ontbreecken, maer voornementlijck, omdat ick jong zijnde, die vrijmoedigheyt niet en dorste gebruycken.' 'Ick verschuyl mij,' zegt hij verder, 'achter dit werck, opdat ick te beter mag hooren, wat de werelt daer van sal oordeelen, om, soo het die eenigsins behaeglijck is, in het toekomende, wanneer ick dit UEd. wel wat grooter en breeder wilde voorstellen, mijn fouten te verbeteren.' Of hij dit gedaan heeft, is mij niet gebleken; de druk van *De Kennisse Godts en Godtsdienst* in 1700 verschenen, is gelijk aan de beide voorgaande; maar uit zijn later *Vertoog van Godt* blijkt, dat dit een uittreksel was van een groot Tractaet over hetzelfde onderwerp, 'dat hij bijna gereed had om te laten drukken, toen hem in den zin kwam, om de Zedekunst van Benedictus de Spinoza te wederleggen.' In zoover heeft hij dus aan zijn belofte, in 1663 gedaan, woord gehouden.

De kennisse Godts en Godtsdienst is verdeeld in vier boeken: I. Van Godt en Godts Regeeringe, II. Van de Ziel en haar Eeuwigheyt, III. Van de ingeschapen Godtsdienst in 't gemeen, IV. Van de Christelijcke Godtsdienst in 't bysonder en van de Goddelijckheyt der heylige Schrifturen. In het eerste en tweede, en gedeeltelijk ook in het derde boek redeneert hij volgens zijn eersten regel, het vierde boek sluit de rede buiten.

Een beknopte opgaaf van den inhoud van boek I en II moge hier volgen, om te doen zien, dat Blijenbergh door studie van heidensche

en christelijke wijsgeeren zijn verstand gescherpt had en logisch kon redeneeren. Bovendien bevatten die boeken juist de twee hoofdpunten, die hem zijn geheele leven tegen Spinozisten en atheïsten deden strijden. Allereerst zegt hij, niet te schrijven tegen 'die gene welcke een Godt of Godtsdienst bekent en vaststelt,' maar tegen atheïsten of Godtverloochenaers, 'sulcke menschen, die alle Godtsdienst verachten of in twijffel trecken, die oock niet en willen gelooven noch aennemen van Godt afgedaelt te zijn, als datgene dat zij met haer verstand kunnen beseffen en met haer reden begrijpen.' En als men hem tegenwerpt, dat men niet moet disputeeren tegen 'die gene dewelcke de eerste grondbeginselen ontkennen, dan beweert hij, 'dat dit gevoelen en dese meeninge is, die ons ten allen tijden heeft groote schade gedaen, soo wel in d' een als in d' andere wetenschappen.' 'Soo dit deksel op ons herte niet en had gelegen, wij hadden vrij eerder en nauwkeuriger tot de gront-kennisse en oorsaeck aller dingen gekomen.' Na dit gevoelen nog breeder uitgewerkt te hebben, gaat hij na, dat er altijd menschen geweest zijn, die geloochend hebben, dat er een God is. 'Wij hebben', zegt hij, 'menschen gekent, die, een gruwelstuck begaende, tegen den Hemel dorsten uytwerpen: is er een Godt, dat hij mij straffe; wij hebben oock gesien, dat de straffe Godts tot hem quam, wel met loode voeten, maer oock vrij met ijsere handen.' Hij meent in de stelling der atheïsten, dat er geen God is, de contradictie te kunnen aantoonen. Verstaan zij door God, dien zij loochenen, een absoluut, volmaakt, almachtig en oneindig wezen, of een minder wezen, dat niet absoluut volmaakt is? Indien het laatste, dan is hij het met de atheïsten eens, dat God onder zulke beteekenissen niet kan beschreven worden, maar indien zij het eerste zeggen, 'soo vragen wij, of wesen en niet wesen, yet dat alle volmaecktheden heeft, en yet dat alle volmaecktheden ontbreekt, geen tegenspreeckelijcke dingen zijn.' 'Bij Godt verstaen wij een wezen, volmaakt in alles, genoegzaam in alles, almachtigheid in alles, een volkomen en onbepaalde existentia of wezenlijkheid, nergens bepaalbaar of besluitbaar, en niet te zijn is niet anders als een absoluut gebrek. Hoe kunnen nu deze twee dingen, die zoo rechtstrijdig zijn, gezegd worden; dat wezen dat eigenlijk wezen is (dat is Godt), dat is er niet, en datgeen dat onvolmaakt is eenigszins niet wezen met zich insluit (gelijk de schepselen) dat is er.' Maar de schrijver gaat hierop nog wat dieper in. 'Door het natuurlijk licht is het blijkelijk, dat, zoo ik ergens gebrek in bevind, ik dat niet kennen zou kunnen, zoo ik met mijn gedachten niet wat begreep, dat zonder dat gebrek was, of ten minste kon wezen, want hoe zou ik weten kunnen, dat ik of alle anderen dat gebrek hadden, zoo ik het niet in een ander volmaakter vond? Zoo leert dan de kennis van mijn eigen gebrek en onvolmaaktheid, dat er een volmaakter ding of wezen is, dan ik ben; maar of dat wezen nu juist God is, dat staat mij bij trappen te onderzoeken.'

De redeneering, die nu volgt, gaat uit daarvan, dat de schrijver het idee van God in zich voelt, als een wezen op het allerhoogste volmaakt, van een oneindige volmaakte beteekenis, dat alles wat hij van dit wezen zegt en bekent in zich begrijpt, in hetwelk alle volkomen realitas of dadelijkheid ingesloten is, en al wat niet realis is, is uitgesloten, een Ens, dat nergens is aflatende, nergens bepalende, in alles uitstekende, en volkomen volmaakt zijnde in zijn volle onbepaalde, ongebonden en allervolmaaktst begrijp, met één woord, zulk een volmaakt wezen, daar hij met zijn gedachten noch af noch bij kan doen. 'Alle menschen,' redeneert hij verder, 'houden het met mij, zelfs de grootste atheïsten, dat uit niet nooit wat voortkomt, en daarom wat meerder geteeld wordt, altijd niet alleen een oorzaak moet hebben, die dat voortbrengt, maar ook dat altijd in die oorzaak moet ingesloten zijn, wat in het veroorzaakte of voortgebrachte is. Want zoo er wat voortgebracht werd, dat meer had dan zijn oorzaak, zoo zou datgene wat het *meer* had, uit het niet moeten voortkomen, wat valsch en onmogelijk is. De gedachte van een oneindig wezen kan niet van den mensch zelf veroorzaakt zijn, die zelf eindig is, want anders zou de oorzaak meer voortbrengen dan zij zelf is. Er moet voor die gedachte dus een oorzaak zijn, die alles, wat de mensch van die volmaakte en oneindige gedachten in zich heeft, moet bevatten. Dus moet die oorzaak ook al die volmaaktheden hebben, die de mensch in die gedachten begrijpt. Uit die ingedrukte natuurlijke kennis, dat van alle dingen een oorzaak moet wezen, volgt daarom klaarlijk, dat ook God moet wezen, want zoo er geen oneindige God was, wie zou in den mensch de gedachte aan een opperste volmaakt wezen kunnen veroorzaken?

De tegenwerpingen door atheïsten hierop te maken zijn, volgens den schrijver:

1°. dat onze ziel in hare kennis tot het oneindige kan voortgaan en dat daarom niet volgt, dat God is.

Hiertegen antwoordt de schrijver: Voor getal en verstand wil hij liever van onbepaald spreken, omdat wij daar altijd wat kunnen bijdoen; voor God evenwel spreekt hij van oneindig, omdat wij daar met onze gedachten noch af noch bij kunnen doen, wat bij getallen en ons verstand wel het geval is. Die onbepaaldheid verschilt zeer veel van de oneindigheid Gods, want buiten dat wezen verstaan wij niet, dat eenig ding positieve eindpalen derft of oneindig zij, maar alleen negatieve, dat is, dat wij de eindpalen daarvan, zoo zij er eenige hebben, niet kunnen vinden.

2°. dat zij het denkbeeld van het oneindige wezen in zich niet vinden noch hebben.

Deze tegenwerping beantwoordt de schrijver met te ontkennen, dat er menschen zijn, die de Idea Dei niet in zich zouden hebben. Dat de dadelijke vertooning daarvan niet altijd aanwezig is, neemt hij aan, omdat sommige menschen nooit moeite hebben aangewend, om het te onderzoeken. En aangenomen, dat de godsdienst eens

niet van God was afgedaald, maar was verzonnen en een begin genomen had, hoe heeft dan de eerste vinder van God en Godsdienst daarop kunnen denken? De gedachte van God en zijn denkbeeld moet ons ingeboren zijn, of het is onmogelijk voor een mensch, dat het hem ooit in zijn gedachten zou komen. Dus moet de gedachte Gods den eersten voortbrenger daarvan ingeboren zijn geweest. Al wat wij hier beschouwen, moet een oorzaak hebben, omdat het alles lichamelijk, deelbaar en veranderlijk is. De oorzaak, die dit alles heeft voortgebracht, moet volmaakt of onvolmaakt wezen; indien onvolmaakt, zoo moeten wij alweder naar die oorzaak vragen, totdat wij eindelijk opklimmen tot een eerste oorzaak, die oorzaak van alles is. Die oorzaak van alles is, moet geen oorzaak hebben, of zij kan geen oorzaak van alles zijn; zoo zij geen oorzaak heeft, is zij uit haarzelf genoeg om te zijn en te kunnen blijven, en bijgevolg moet in die oorzaak al die volmaaktheid wezen, die wij in Gods denkbeeld stellen.

3°. dat wij, eindig zijnde, niet weten wat oneindig is, en daarover dus niet kunnen oordeelen.

Hierop wordt geantwoord: We moeten verschil maken tusschen begrijpen en kennen, dat er een oneindig wezen is, en: dat oneindig wezen in al zijn volmaaktheden te begrijpen of te verstaan, want wanneer wij het oneindige in alle deelen begrepen, was het niet meer oneindig, of wij, die het begrepen, moesten ook zelf volmaakt en oneindig wezen, wat niet het geval is. Wel kunnen we begrijpen, dat er een volmaakt wezen wezenlijk is, d.w.z. uiterlijk volmaakt, zóó dat er af noch bij gedaan kan worden, dat van alle eeuwigheid tot eeuwigheid is, een wezen, dat geen oorzaak dan zichzelf behoeft.

Eeuwigheid is een geheele en volmaakte bezitting van het oneindige en onbepaalde leven. En al werpt men hier tegen, dat, hoewel wij de gedachten van 't oneindige hebben, zoo er een God is, die zoo zou moeten wezen, gelijk wij ons dien ingebeeld hebben, dat bewijst niet, dat God dadelijk en wezenlijk is. Wel is waar, bestaat er onderscheid tusschen Essentia of Wezendheid en Existentia of Wezenlijkheid, maar bij God kan geen Essentia zonder Existentia wezen, omdat die Essentia in een Existentia bestaat.

4°. dat, gelijk een kunstenaar iets voortbrengt uit de volmaaktheid van zijn geest, dat nergens is, ook alzoo Gods denkbeeld uit de volmaaktheid van onzen geest gehaald kan worden, en dat God daarom niet noodzakelijk *is*.

Hierop luidt de weerlegging: Het is onmogelijk, dat het verzonnen ding meer zou zijn dan de geest, die het voortbracht, omdat het meerdere dan uit het niet zou moeten voortgekomen zijn, wat, ook volgens de atheïsten, niet mogelijk is. Evenmin kan het voortgebrachte zoo volmaakt zijn, dat er niet af of bij gedaan kan worden. Indien dit het geval was, zou het niet begonnen hebben te zijn, want dit vereischt een oorzaak, en een oorzaak te hebben, stelt vast niet volmaakt te

zijn zoodat, zoo er iets is, dat voortgebracht is, dat noodzakelijk onvolmaakt moet zijn, gelijk het denkbeeld, dat wij van God hebben en een opperste volmaaktheid vertoont, wat niet van ons kan zijn, maar van dengene, die zelf oneindig en volmaakt is. Tot het denkbeeld Gods behooren eeuwig, almachtig, overal tegenwoordig, alwijs, allervergenoegdzaamst, eenvoudig en onveranderlijk te zijn, dus moet ook de oorzaak van dit denkbeeld dat alles in zich hebben, en dus moet die ook oneindig en volmaakt zijn en wezenlijk bestaan.

Na de beantwoording der vier tegenwerpingen beredeneert Blijenbergh, dat God noodzakelijk moet wezen, omdat niets vanzelf kan voortkomen. Al het voortgebrachte toch heeft een begin genomen, en heeft dus een oorzaak en deze wederom een vorige oorzaak, en zoo opklimmende, b.v. tot den eersten mensch, vragen we: van wien was die voortgebracht? Dat moet zijn van zijns gelijke, van zijn mindere of van zijn meerdere. Van zijns gelijke kan niet, omdat we dan weer kunnen vragen van wien dan zijns gelijke was en weer moeten opklimmen tot een, die meer of minder was. Minder kan ook niet, want dan zou datgene dat de eerste mensch meer was, dan zijn oorzaak, uit het niet zijn voortgekomen. Er blijft dus alleen het derde, n.l. het meerder over. Is die meerdere oorzaak volmaakt of onvolmaakt? Indien onvolmaakt, zoo heeft die weer een oorzaak en dan kunnen we weer opklimmen, totdat wij een oorzaak van alles vinden. De oorzaak moet dus volmaakt zijn, en heeft zooveel in haar als er in de effecten van die oorzaak is, en daar die effecten een begin van bestaan hebben, welke insluiten een verstaan, willen en wezenlijk zijn, zoo moet hare oorzaak ook zelf verstaan, willen en wezenlijk zijn, welke drie eigenheden wederom volmaakt, eeuwig en almachtig moeten wezen. Uit het gezegde blijkt dus niet alleen, dat God is, maar ook wat hij is. Het wordt nog nader aangetoond, door uit te gaan van de stelling, dat de mensch noch van zichzelf, noch van zijn ouders kan wezen. Was het eerste het geval, dan zou hij zeker aan zichzelf gegeven hebben, die dingen te kennen, waaraan hij nu twijfelt, en ook die volmaakter dingen, die hij buiten zich begrijpt, zoowel een zelfstandigheid te zijn, als toevallige dingen, maar omdat dit laatste door den mensch niet kan gebeuren, is ook het eerste niet mogelijk. De mensch is dus niet van alle eeuwigheid, omdat eeuwig zijn, is altijd zijn en dit altijd blijven zijn, en dit is een volmaaktheid, die den mensch ontbreekt, omdat hij twijfelt en vele dingen niet verstaat. Zoo de mensch van alle eeuwigheid was, zou hij zich ook in der eeuwigheid kunnen bewaren, maar dit kan hij niet, en dus ook is het eerste onmogelijk. Ons leven bestaat in gedurige achtereenvloeiende oogenblikken, waarvan het eene niet van het andere afhangt, want, omdat wij in het voorgaande oogenblik bestaan hebben, volgt daaruit niet, dat wij in het toekomende oogenblik zullen zijn, tenzij dat ons dezelfde oorzaak, die ons in het voorgaande oogenblik deed zijn, ook in het toekomende bijbleef. Worden is niet anders dan

een oorzaak van te zijn ontvangen; blijven is door de oorzaak, die ons voortbracht, gedurig medegedeeld en onderhouden worden; worden, zijn en blijven zijn dus ten aanzien van de oorzaak, die ons voortbrengt, hetzelfde. In ons zelf is geen oorzaak om te blijven zijn en ons te bewaren, evenmin een oorzaak, om onszelf voort te brengen.

Voorts meent de schrijver uit het aanwezig zijn van een Godsbegrip bij alle volken te mogen afleiden, dat het bestaan van God een absolute waarheid is. En al wordt hiertegen gezegd, dat er menschen zijn, die God onder onvolmaakte gedaanten aanbidden of kennen, moet men bedenken, dat datgene wat men na diepe denking verkreeg, door anderen niet aanstonds zonder denking kan begrepen worden; want vele dingen zijn den een waar en openbaar, die den ander niet bekend zijn. Zoo heeft men voorheen niet willen gelooven in de rondheid der aarde, b.v. Lactantus en Augustinus, of in den bloedsomloop, en wie zou dezen nu nog willen loochenen? Dat de idee Gods, die bij allen in de ziel is ingedrukt, bij velen niet zoo wordt waargenomen, komt dus door gebrek aan vlijt, om ze op te sporen en te ontwikkelen.

Ook 's menschen geweten bewijst Gods bestaan; den schrik na het bedrijven van een slechte daad gevoelt ieder; die schrik is de vrees voor straf van een hooger wezen.

De ‘nette ordre’ der dingen is een ander bewijs; die orde zien we in de beweging der hemellichamen, in de elementen, in planten, dieren en menschen. Dat alles kan geen toeval zijn. Wie heeft die beweging in het heelal gebracht? Het toeval zelf kan bewegelijk of onbewegelijk zijn. In het eerste geval vragen we: wie heeft het dat bewegelijke gegeven, in het laatste kan het niet anders dan Godzelf zijn. Zoo we dit alles ernstig overdenken, zullen we beschaamd staan te willen denken, dat de volmaakte orde der schepping slechts toeval is. Neen, God is niet verre van ieder van ons, hij kan met ons verstand geraakt en met de handen getast worden. Ieder ding in de wereld is een argument en overtuiging van Gods bestaan.

Verder worden Gods eigenschappen behandeld; dat hij een eenig God moet zijn, dat hij alom tegenwoordig is, dat al hetgeen, dat in wezen is, van dit wezen is voortgekomen en nog daarvan afhangt, dat scheppen en onderhouden in God een en hetzelfde is, dat Gods wetenschap en wil oorzaak zijn van alle daad.

Gods eenigheid wordt bewezen uit zijn volmaaktheid. Wat komt minder met het volmaaktste overeen, dan dat het aan velen zou medegedeeld zijn, want zoo het gedeeld werd, was het niet volmaakt meer, en zoo twee dingen tegelijk gesteld werden volmaakt te zijn, dan zou dat een tegenspraak inhouden; alzoo moet God eenig wezen. Ook komt met Gods wezen niet overeen een lichaam te hebben, want een lichaam te hebben onderstelt deelen te hebben, en deelen te hebben stelt hièr en niet daàr te zijn; in een plaats te zijn bij deelen, is in de halve plaats half te zijn, zoodat het deel, dat in de eene helft is, niet in de

andere helft zal zijn, maar dan zou het ook deelbaar en niet volmaakt wezen. Zoo is dan God een onstoffelijk wezen, nergens uitgesloten, nergens ingesloten, maar overal tegenwoordig.

Maar, zal iemand zeggen, het is duister te beweren, dat een onlichamelijk en onstoffelijk wezen in de wereld en in alle plaatsen overal zou zijn, daar er geen overeenkomst bestaat tusschen een lichaam en een onlichamelijk ding. Hierop antwoordt de schrijver: Er zijn in God veel dingen, wier wijze wij niet kunnen begrijpen, want zoo wij in God alles konden begrijpen, dan was hij niet oneindig, òf wij waren oneindig en een volmaakte God. Dat God overal is, bewijst, dat hij overal werkt en nergens kan toch iets geschieden, of de werkende oorzaak moet tegenwoordig zijn. Want geschiedde er iets zonder zijn oorzaak, dan zou hij onvolmaakt zijn. Maar op welke wijze God alom tegenwoordig is, zal de schrijver niet dieper ophalen, dan tot onderrichting der atheïsten noodig is, n.l., dat een geestelijk wezen geen plaats vervult, noch beslaat, en dat God op zulk een wijze ook geen plaats beslaat, of anders, dat God geen opzicht tot een plaats kan hebben, maar als plaatselijk en dadelijk van zijn tegenwoordigheid spreekt. Zulks moet echter alleen ten opzichte van eenig werk, dat door zijn macht geschiedt, verstaan worden, maar wij moeten niet meenen, dat deze macht iets anders zou zijn, dan zijn wezen of van zijn wezen onderscheiden; zij is in God een en hetzelfde. Gods wezen is dus wel overal tegenwoordig, maar niet plaatselijk of plaats beslaande, zoodat hij naar zijn wezen ook onmetelijk en oneindig is. Evenwel moeten we zijn onmetelijkheid en zijn oneindigheid niet vergelijken met de grootheid of onmetelijkheid der geschapen dingen, omdat zij daarmede even weinig gemeenschap hebben, als de grootheid van ons verstand met de grootheid van ons lichaam.

In Gods wezen is alles volmaakt en onveranderlijk. Zijn willen, verstaan en oordeelen over het eene, sluit het denken over het andere niet uit, want zoo dit het geval ware, zou daaruit een onvolmaaktheid spreken. Gods verstandelijkheid sluit in zich, dat alles, wat eenig verstand heeft, daarvan moet afdalen en voortkomen; het verstaat en omvat zoowel de hooge als de lage, de bovenste als de benedenste, de gebeurlijke vrije noodzakelijke als de voorgaande en toekomende, ook de verborgen en openbare dingen; zonder eenige onwetendheid, twijfeling, donkerheid, of verwardheid. Gods wil sluit alles uit, wat dezen zou tegengaan of bepalen. Hij is absoluut uit zichzelf werkende en nergens aan hangende, noch gedreven of bewogen van eenig begin buiten hem en buiten alle uiterlijke bepalingen, in zichzelf ten volle rustende en volkomen gelukzalig. Evenwel moeten we bedenken, dat die vrijheid van Gods wil niet in een indifferentia bestaat, d.w.z. dat hij vrij is zoowel het een als het ander te kunnen willen of verkiezen; want dit zou wederom van onvolmaaktheid blijk geven, omdat kiezen tusschen zaken minder is, dan zonder te beraadslagen altijd het

beste te verkiezen. Gods wil wil dus altijd het goede en volmaakte, juist omdat hij volmaakt is. Alles in de geschapen wereld is van dien volmaakten wil en verstand van God afhankelijk, omdat het door hem geschapen is en onderhouden wordt. God is daarom niet alleen de Causa secundum fieri, maar ook de Causa secundum esse; daarom moet hij altijd op dezelfde wijze met zijn werk invloeien. Want indien dit niet zoo ware, zou er in ons een kracht moeten zijn, om onszelf te bewaren, zoolang er geen bedervende oorzaak over komt, en dan zouden de schepselen iets bezitten, wat alleen den Schepper eigen is.

Gods alwetendheid volgt noodzakelijk uit zijn volmaaktheid; hij is niet alleen de oorzaak van alle wezens, maar ook van al hunne bewegingen, en moet dus die bewegingen van eeuwigheid gekend hebben. Het voorbijgegane en het toekomende vallen niet in God, want dan zou hij aan tijd en voorbijgang onderworpen zijn en bijgevolg ook aan verandering, wat in strijd is met zijn volmaaktheid. Zijn wetenschap en wil zijn oorzaak van alle daden; maar dat God geen kennis heeft van de dingen uit de dingen zelf, is duidelijk: want de dingen buiten Gods besluit en medewerking zouden zeer onzeker zijn, en onzekere wetenschap kan in God geen plaats hebben, omdat zij een onvolmaaktheid is. Maar een zekere wetenschap niet uit God zelf, van wien zou die afkomstig moeten zijn? Uit de dingen, die te gebeuren stonden? Maar wie had die dingen dan een noodzakelijkheid van te gebeuren buiten God opgelegd? Dat kunnen de dingen zelf niet doen, zoodat òf God de dingen, die gebeuren zullen, van te voren niet weet, òf zoo hij die weet, hij ze weet, omdat hij ze besluit. Er geschiedt dus niets, dan dat de Almachtige wil, dat er geschiedt, of dat hij toelaat. De Scientia media, de middelwetenschap van God, d.w.z. dat God een wetenschap heeft van toekomende dingen, ook van diegene die conditioneel toekomende zijn, welke in God voor alle besluiten zou gaan en uit de zaak zelf zou genomen worden; die haar waarheid zou hebben in zichzelf, zonder eenig toedoen Gods, deze meening bestrijdt de schrijver, op grond dat men de dingen dan van God en zijn voorwetenschap aftrekt, ze absoluut neemt en sommige daarvan vrijwillig of indifferent noemt, d.i. zij kunnen gebeuren of niet. Hoe is het mogelijk, dat God op zulke onzekere dingen een voorwetenschap en besluit zou bouwen?

Maar, beweren de atheïsten, als God de oorzaak is van alle daden, dan moet hij ook oorzaak zijn van het kwaad. Deze bewering wordt door Blijenbergh als volgt weerlegd: Ten eerste staat het ons niet vrij uit de werkingen Gods te besluiten; wij kunnen duidelijk zien, dat Gods volmaaktheid insluit, dat er vele dingen zijn, die wij niet verstaan. Ten tweede mogen wij de gevolgtrekking niet maken, want al is iemand de oorzaak van een daad, die zonde met zich insluit, zoo is hij nog niet de oorzaak van die zonde. ‘Als ik onzuiver water beweeg, ben ik wel de oorzaak van de beweging, maar niet de oorzaak van

de onzuivere beweging.' Alzoo moet er onderscheid gemaakt worden tusschen de daad, die God besluit, en hetgene dat hij weet, dat op de daad van dat besluit volgen zal; want gelijk zijn besluit en wetenschap oorzaak zijn van de daad, zoo is ook zijn besluit oorzaak van de toelating in de zonde van die daad. Hij besluit niet de zonde, maar de toelating der zonde. De zonde volgt onvermijdelijk *op* het besluit van de daad, maar daarom volgt niet de zonde uit het besluiten, want wat volgt *op* iets, volgt niet altijd *uit* dat voorgaande. God besluit de daad absoluut; maar de zondigheid in die daad vermengd, besluit hij alleen maar toe te laten, omdat hij door zijn volmaaktheid uit het kwade het goede kan voortbrengen, of om iets anders, dat wij met ons beperkt verstand niet kunnen begrijpen. God kan dus niet de oorzaak van het kwaad zijn.

Het tweede boek handelt over de ziel. De schrijver gaat de verschillende gevoelens na, die over de ziel bij de Joden, bij de heidensche wijsgeeren enz. bestaan hebben. Verder behandelt hij de vraag, wat men onder de ziel verstaan moet. Met veel omhaal van woorden en aanhaling van verschillende dwalingen, zegt hij, door de ziel niet te verstaan de kracht, waardoor wij groeien, leven of gevoelen, de 'groeiige' of gevoelige ziel, maar alleen een onstoffelijke 'levendige' en verstaande zelfstandigheid, de oorzaak van verstaan en willen. Dit bewijst hij door aan te toonen, dat de ziel iets anders is dan het lichaam, dat de ziel is een eigen en op zichzelf bestaande zelfstandigheid en dat deze zelfstandigheid eeuwig is en onsterfelijk, en dus overblijft, wanneer het lichaam sterft en vergaat.

Er is in ons nog een ander beginsel van leven, dan dat, waardoor wij groeien en bewegen (wat wij met de dieren gemeen hebben) n.l. het waarlijk verstaan, willen en oordeelen. Die alle behooren tezamen onder één naam, denken. Dat denken doen we zonder eenig middel of gebruik van het lichaam. Een lichaam heeft slechts uitgebreidheid, en al wat het meer heeft, is niet het wezen van het lichaam, maar een eigenschap ervan en dus zonder de uitgebreidheid onbestaanbaar. Maar het denken is geen lichaam, heeft geen uitgebreidheid en is ook geen eigenschap van het lichaam; dat bewijzen de planten, die wel leven, maar niet denken. Het denken moet dus een andere oorzaak hebben. Zegt iemand, dat het hem onmogelijk is, op God of op gedachten te denken, zonder altijd iets lichamelijks tot onderwerp te nemen, dan dwaalt hij, want God een lichaam toe te eigenen strijdt met Gods volmaaktheid. (Zie het eerste boek). Daar het vaststaat, dat gelijk de oorzaak is, ook het veroorzaakte moet wezen, volgt vanzelf, dat datgene wat ons denken veroorzaakt, geen lichaam kan zijn. Het kan dus ook niet van het lichaam voortkomen en daarvan afhangen, noch ook gemeenschap er mede hebben, wat o.a. de helderheid van verstand bij stervenden en ouden van dagen bewijst. Verder haalt de schrijver

Descartes aan, La Methode Cap 5, om zijn bewijs te voltooien. Het verstaan en denken is dus noch een accidens, noch modi, noch harmonie, noch matiging van het lichaam, maar een op zichzelf bestaande zelfstandigheid. Wij kennen van de natuurlijke dingen alleen de eigenschappen en aandoeningen, maar van de dingen zelf weten we niets. We kennen b.v. een boom in zijn eigenschappen, maar wat is een boom buiten deze? Niets anders dan een uitgebreidheid, kunnen we zeggen.

Denken en verstaan is een zelfstandigheid, omdat het verscheidene modi en aandoeningen bezit, van het lichaam onafhankelijk en zonder gemeenschap ermede. Er zijn dus lichamelijke en onlichamelijke zelfstandigheden. Het uitvoerig betoog hierover laten we achterwege. In de onstoffelijke zelfstandigheden nu bestaat slechts denken, en daarin alleen bestaat het wezen der ziel. Zoo weinig als de gestalte en hoegrootheid van het lichaam kan gescheiden worden, zoo min het denken van het wezen der ziel. Maar, werpt men tegen: denken is een werking der ziel, dus is het niet de ziel zelf. Dit is volgens den schrijver onjuist, want geen gedachten worden gevormd zonder denken.

De mensch denkt altijd, de ziel wordt door den wil tot deze of die gedachten gestuurd, maar dat denken hangt niet van den wil af, want menigmaal denkt men tegen den wil in.

De ziel heeft onderscheidene eigenschappen, die niet ontkend kunnen worden. Zij is eeuwig en onstoffelijk; eeuwig, omdat er in de geschapen natuur niets tot niet gaat. De tegenwerping, dat het lichaam wel als lichaam vernietigd of ontbonden wordt, en dat dus ook de ziel na den dood des lichaams niet meer die denkende of verstaande zelfstandigheid blijft, maar eveneens wordt ontbonden, wordt wederlegd, door te zeggen:

De ziel is niets anders dan een denkende zelfstandigheid; zoo men het denken er afneemt, neemt men de ziel weg. En bovendien, de vergelijking tusschen lichaam en ziel gaat niet op, omdat zij geen overeenkomst hebben. Alle argumenten tegen de onsterfelijkheid der ziel ingebracht, bevestigen haar te meer. Wat toch zou het doel zijn, waarmede God den mensch geschapen heeft? Slechts een oogenblik te zijn? Dat kan niet, omdat niets vernietigd wordt, en omdat het strijdt met Gods opperste wijsheid en almacht.

Verder gaat de schrijver de schadelijke gevolgen na, die uit het gevoelen der atheïsten voortkomen. Het baant den weg tot goddeloosheid, het ontneemt alle vrees en hoop, het stelt deugd en ondeugd gelijk. De bewering, dat God den mensch een geweten heeft ingedrukt, dat toejuicht bij het goede, en pijnigt in het kwade, en dat de mensch daarom *gedwongen* wordt het goede te doen en het kwade te laten, bestrijdt de schrijver met te zeggen, dat als God volgens den atheïst noch loonen noch straffen zal, er voor hem geen reden zou bestaan, zijn consciëntie te volgen. Die consciëntie is een zekere regel of wetenschap, om de goede en kwade dingen te onderscheiden; zij moet daarover kunnen oordeelen, en sluit dus verstand in, wat geen attribuut

van het lichaam maar van iets anders is. Die consciëntie heeft God den mensch dus ingeschapen, om te oordeelen over goed en kwaad; zij overtuigt hem, dat de ziel eeuwig is. Om dit te gelooven, zou een atheïst willen, dat hem een mirakel ontmoette, dat er een ziel hem van haar onsterfelijkheid kwam boodschappen; want, meent hij, zoo de ziel na dezen tijd nog leefde en ergens was, zeker zou van zooveel honderdduizenden wel een wederkomen, of God zou om het aan het menschelijk geslacht zeker te doen gelooven, wel iemand zenden, om ons dit te verkondigen. Maar zelfs de oude Grieken hebben uitstekende wijzen uitgeleverd, die over de onsterfelijkheid der ziel hebben gephilosopheerd en over den moed en de rust om in te gaan in den dood (Socrates). En dan de Christenmartelaars, wat wolken van getuigen zullen ons daar ontmoeten, die met vroolijk verlangend gemoed den dood in gingen! Maar al was alles wat wij van de onstoffelijkheid en eeuwigheid der ziel bewezen hebben, valsch, dan was toch nog dit gevoelen te beminnen boven dat der atheïsten. Vergelijkt eens het gevoelen van de hoop der onsterfelijke volmaaktheid bij dat sterfelijke en die vernietiging der atheïsten, die altijd met knaging vergezeld is in zich, nooit absoluut in haar gevoelen, tegen die groote vergenoeging en die uitstekende gerustheid, die uit ons gevoelen afvloeien, en gij zult welhaast de heerlijkheid daarvan in uwe ziel zien uitsteken bij het hunne; zoodat al waren al de dingen, die wij van de ziel gezegd hebben, bevonden geworden valsch te zijn, toch dit gevoelen zou zijn te prijzen boven dat der atheïsten, omdat het ons gelukkig doet leven, terwijl we hopen en ons in alles gerust stellen, zoowel in datgene wat wij doen, dat geregeld is tot deze hoop, als in hetgeen ons overkomt.

Over het derde en vierde boek der *Kennisse Godts* zullen we hier niet uitweiden; want na de soms zeer heldere redeneeringen der eerste boeken, pleidooien voor het bestaan van God en de eeuwigheid der ziel, doet Blijenbergh, zooals dr. Meinsma het uitdrukt, het kaarsje der rede uit, en vergenoegt zich met te gelooven op het gezag der Heilige Schrift. Deze was voor hem noodzakelijk van God afgedaald; maar de bewijzen, die hij hiertoe aanvoert, zijn voor ons nauwelijks de vermelding waard en kunnen door den eenvoudigste afdoend weerlegd worden. Bij hem stond de goddelijkheid der Schrift boven allen twijfel verheven, en wie daaraan dorst raken, gelijk Spinoza, vond hem strijdvaardig om zijn standpunt te verdedigen.

De naam van den Voorburgschen wijsgeer kwam, naar het schijnt, tot hem door diens uitgave der geometrische bewerking van de eerste twee afdeelingen van *Descartes' Beginselen der Wijsbegeerte*, met een aanhangsel, dat Spinoza's eigen gedachten betreffende het zijnde in het algemeen, het goddelijk wezen en den menschelijken geest behelst. Spinoza kon toen echter nog geen atheïst genoemd worden. ‘Hij was daarin zoo gezond in de leer als Descartes zelf.’ Maar zijn Fransche

voorganger kon hem niet meer vergenoegen; dat bleek ten duidelijkste uit dat aanhangsel. En Blijenbergh, met dat werk van Descartes-Spinoza kennis makende, moest noodzakelijk op bezwaren stuiten, dewijl hij naast het ‘natuurlijk licht’ ook nog den geopenbaarden godsdienst stelde en daardoor de redeneeringen van Spinoza niet volledig kon begrijpen. Daarom wenschte hij door meer deskundigen nader ingelicht te worden, en besloot, zich rechtstreeks tot den uitgever, dien hij niet kende, te richten om de noodige ophelderingen. In zijn eersten brief noemt hij zich ‘iemand, die, gedreven door liefde tot zuivere oprechte waarheid, in dit korte en broze leven zijn steun zoekt te vinden in de wetenschap, voor zoover onze menschelijke aanleg dat gedoogt, een man, die geen ander doel voor oogen heeft met het onderzoek naar de waarheid dan die waarheid zelve; die zich door de wetenschap geen eer of rijkdom, maar zuivere waarheid en als vrucht dier waarheid gemoedsrust verzekeren wil; die onder alle waarheden en kundigheden het meest behagen schept in de Metaphysica, al is het dan ook niet in haar geheelen omvang, dan toch in een deel daarvan, en die zijn hoogste levensgenot er in stelt, om zijn ledige uren en vrijen tijd daarmede door te brengen.’ Deze eerste brief, van 12 Dec. 1664, aan den hem geheel onbekenden Spinoza, en behandelende de vraag, of God ook oorzaak van het kwaad kan zijn, werd zeer heusch en uitvoerig beantwoord, maar leverde Blijenbergh tevens het bewijs, met wien hij te doen had. Hij verklaarde daarna ronduit, ‘dat hij twee algemeene regels volgde, naar welke hij zijne wijsbegeerte altijd zocht te richten, nl. een helder en duidelijk begrip voor zijn verstand en het geopenbaarde woord Gods of Gods wil.’ Spinoza, die, zooals uit zijn eerste antwoord is te zien, meende iemand gevonden te hebben wiens gevoelens vrij wel met de zijne zouden kunnen overeenstemmen, zag nu en terecht in, welk een groote afstand hen scheidde en vond het vergeefsche moeite, verder met Blijenbergh te correspondeeren. Zijn antwoord was vrij scherp gesteld. Wel trachtte Blijenbergh hem door een volgend schrijven tot andere gedachten te brengen, en bracht hij Spinoza tusschen 13 en 27 Maart 1665 op een reis naar Leiden te Voorburg een bezoek, om mondeling met hem van gedachten te wisselen, maar het verschil van meening was te groot, zoodat Spinoza hem 3 Juni 1665 een kort epistel zond met den voorslag om verdere briefwisseling te staken. Over het bewaard gebleven achttal brieven is reeds door dr. Van Vloten, dr. Meinsma en anderen het noodige gezegd. De waardeering van Blijenbergh's brieven en verdere geschriften hangt echter geheel af van de plaats, die men tegenover Spinoza's beschouwingen inneemt. Vandaar dat de een strenger over den Dordtenaar oordeelt dan de ander. De heer dr. W. Meyer, die de briefwisseling van Spinoza zoo uitstekend uitgaf, schreef nog kort geleden in den *Navorscher*: ‘Men duide het den goeden Blijenbergh niet ten kwade. Destijds en nog langen tijd daarna volgden de grootste wijsgeeren bewust of onbewust denzelfden

regel en legden hun verstand het zwijgen op om het geloof te behouden.' Maar al had nu Blijenbergh in zijn poging, om van den toenmaligen volgeling van Descartes opheldering over duistere punten te verkrijgen, schipbreuk geleden, één zaak was bij hem tot klaarheid gekomen: hij had voortaan in Spinoza een gevaar voor den godsdienst te zien, en als zoodanig heeft hij hem tot na zijn dood vervolgd en getracht te wederleggen, immer gewapend met zijn twee grondregels. Maar niet alleen was het Spinoza, tegen wien hij optrok; ook waar hij diens geest meende te zien, waar sociniaansche gevoelens trachtten door te dringen, stond hij op de bres voor zijn geloof.

In 1663 was van Cornelis Gentman, predikant te Utrecht, een onvervalscht Voetiaan, verschenen: *Aanteekeningen op de Geloofsbelijdenissen van G. van Aldendorp, A. van Heuven, J. Andries en Doctor van Maurik*, *vermaners der Mennonyten binnen Utrecht*, welk werkje aangevallen werd door 'een ongenoemd Sociniaan.' Gentman zelf antwoordde met: *De aanteekeningen van Cornelis Gentman*, *verdedigt tegen een ongenoemd Sociniaen*, Utrecht, 1663, 8°.' Ook Blijenbergh trad in het krijt. De grondregel der Socinianen was immers, 'niets aan te nemen, dan hetgeen zij met hun verstand konden bevatten, waarom zij de H. Schrift zóó naar hun begrip verdraaien, dat zij alle verborgenheden des geloofs induigen doen vallen, de Godheid van Christus en die van den H. Geest en al wat daarmede samenhangt, ontkennen.' Daartegen was het wel de moeite waard de pen te voeren, temeer dewijl de briefwisseling met Spinoza hem getoond had, hoezeer de christelijke godsdienst door de voorstanders der rede alleen bedreigd werd. Hij schreef daarom: *Sociniaensche ziel onder een ongenoemt Sociniaen tegens de verdedigde Aanteykeningen van den E.D. Cornelius Gentman*, *predicant tot Utrecht. In welcke gehandelt wert van Gods voorwetenschap over gebeurlycke dingen*, *van de Voorsienigheydt Gods*, *van de overtredinge Adams*, *van de Erf-sonde en van de voldoeninge Christi enz.*, door Willem van Blijenbergh, Utrecht, 1666, 184 blz. 4°. Hier had hij gelegenheid de questies, in zijn brieven met Spinoza aangeroerd, nog eens nader te beschouwen; maar om nu als dr. Meinsma te zeggen, 'dat nergens te bespeuren valt, dat de kennismaking met den Joodschen denker den man ook maar in een enkel opzicht verbeterd heeft,' gaat o.i. niet aan, dewijl Blijenbergh voor zich de overtuiging had, dat hij op het juiste standpunt stond en Spinoza dwaalde. Volgens hem zou Spinoza zich hebben moeten beteren, en dat was ook het doel van Blijenbergh's arbeid.

Toen dan ook in 1670 Spinoza zijn Tractatus Theologico-Politicus naamloos uitgaf, een werk, dat wegens zijn scherpe kritiek op den Bijbel door den Hove van Holland werd verboden, maar niettegenstaande dat herhaaldelijk in het geheim werd herdrukt, behoorde Blijenbergh onder de eersten, die met een bestrijding uitkwamen. Hier had hij ruime gelegenheid, om aan de hand van zijn derde en vierde boek der

Kennisse Godts en Godtsdienst zijn bijbel tegen Spinoza's aanvallen te verdedigen. Een afdoende weerlegging gaf hij niet; de zienswijze van Spinoza heeft den vasten grond gelegd tot de degelijke bijbelstudie, die ons dat boek thans in geheel ander licht doet kennen, dan de gedachtelooze schriftvergoding van voorheen. Blijenbergh deed aan de laatste. Zijn boek, dat in 1674 verscheen, voerde tot titel: *De Waerheyt van de Christelicken Godtsdienst en de Authoriteyt der H. Schriften beweert tegen de Argumenten der ongodsdienstige*, *of een wederlegging van dat Godt-lasterlycke Boeck genoemt Tractatus Theologico-Politicus*, Leyden, 1674, 4°.' Dit werk, circa 500 bladzijden groot, is opgedragen 'aan de Regerende Borgemeesteren der oude ende wytvermaerde Stadt Dordrecht.' Men zie over dit boek verder het werk *Spinoza en zijn kring* van dr. Meinsma, die er zeer ongunstig, ja schamper over oordeelt. De insinuatie over een verband, dat zou kunnen bestaan tusschen het opdragen van zijn boek aan burgemeesteren en zijn benoeming tot ambten, moet echter beslist worden afgewezen. Blijenbergh was verwant aan regeeringsfamiliën als van Wezel, de Carpentier, Muys van Holy, enz. en was reeds in 1673 in de regeerings-colleges der Stad (de Veertigen) opgenomen, waarna hij successievelijk de verschillende ambten doorliep, als alle andere leden der regeering.

Spinoza, die wars van strijdzucht was, heeft noch op deze, noch op andere wederleggingen van zijn geruchtmakend boek geantwoord, overtuigd, dat zijn meening zou zegevieren. De tegenpartij rustte evenwel niet, vooral niet toen na Spinoza's dood diens werken, of liever nagelaten handschriften in druk verschenen. Het hoofdwerk *de Ethica of Zedekunst*, ook thans voor scherpzinnige denkers nog niet in allen deele verstaanbaar, bevatte voor Blijenbergh zooveel, dat met zijn gevoelens in strijd was, dat hij wederom naar de pen greep, om althans van het eerste en tweede deel een wederlegging te geven. Zij verscheen in 1682 onder den titel: *Wederlegging van de Ethica of Zedekunst van Benedictus de Spinosa*, *voornamentlyck ontrent het wesen en de Natuur van God en van onse Ziel*, *waerin met kracht van redenen uyt ons aendachtig verstant opgenomen*, *niet alleen de grondvesten van syn bewysen van Atheisterie ontzenuwt en gerefuteert worden*, *maer oock doorgaens klaer getoont*, *dat hij de Meetkundige Betoginge daer het op de klem der saeken aankomt niet voldoet.* Door De Heer Willem van Blijenbergh uyt de Vroedschap en Thesaurier der Stede Dordrecht. Tot Dordrecht, Bij de Weduwe van Jasper en bij Dirck Goris, woonende bij de Wijnbrugh in de Griffioen, Anno 1882, 4°.' Het werk is opgedragen 'Aen den Edele Erntfeste Hoogh Achtbare Heer d' Heer Arent Muys van Holy, Oudt-Burgermeester der Stede Dordrecht enz.' Na de opdracht, gedagteekend 15 October 1682, volgt een 'Voorreden Tot den Leser,' waarin hij de voornaamste grondvesten opgeeft, waarop Spinoza's tractaat gebouwd staat, en die ten doel hebben 'het Christendom geheel uit te roeien en een absolute Godverloochening in te voeren.'

De eerste, ja voornaamste grondvest, ‘dat God werkt uyt noodzakelijkheid van zijn natuur, d.w.z. dat God niet werkt door zijn verstand en wil, in denzelven zin, daarin men zegt, dat God oorzaak van zich is, hij ook oorzaak van de dingen is,’ met de bewijzen, worden in die voorrede, 10 blz. groot reeds kortelijk weerlegd. Vervolgens komt een ‘Kort Vertoog van de wesentlijkheyt Gods’ 59 blz., waarin hij uiteenzet: ‘dat er een God is, van Gods eeuwigheid, van Gods oneindigheid of volstrektheid, van Gods macht van Gods wezenlijk verstand, van Gods wil en van Gods eigenschappen of toeëigeningen en aandoeningen.’ Hij laat dit vertoog, een uittreksel uit een grooter werk, voorafgaan, om zijn lezers de eigenlijke wederlegging klaarder te doen verstaan. Hier vinden we dezelfde stof behandeld als in de eerste hoofdstukken van zijn werk, maar beter verdeeld en afgerond, voorzien van de noodige Bepalingen of Definities en ‘Kundigheden’ of Axioma's. Elke afdeeling is behoorlijk in leden gesplitst, die ieder een onderdeel uiteenzetten, bijv. I dat er een God is; 1e. lid: Dat er een volstrekt eeuwig wezen is; 2e lid: dat alle reëele of bedenkelijke volmaaktheden moeten zijn en bestaan in dat wezen, dat volstrekt eeuwig is; 3e lid: dat de volmaaktheid, die tot een volstrekt eeuwig wezen behoort, van een oneindige beteekenis, d.i. de allervolmaaktste moet zijn, die wij bedenken kunnen; 4e lid: dat wezen, hiervoren beschreven, kan niet meer dan één en eenig zijn; 5e lid: of ik als mensch uit de volmaaktheid van mijn natuur besta; 6e lid: Wat en hoedanig de oorzaak van onze voortbrenging moet zijn.

De korte inhoudsopgave van twee boeken van de *Kennisse Godts* ontslaat ons van het nader uiteenzetten van het *Kort Vertoog.* Daarna volgt de eigenlijke wederlegging van twee boeken der Ethica, n.l. van God en de ziel, waarin de schrijver Spinoza's bepalingen, met consideratiën en refutatiën op den voet volgt en laat uitkomen, waar hij Spinozo bijvalt of met hem verschilt. Blijenbergh's bestrijding, 354 bladzijden groot, na te gaan, zou een afzonderlijk werk eischen, maar zij is zeer zeker voor een dillettant op wijsgeerig gebied als hij zeer opmerkelijk en onderscheidt zich menigmaal door scherpzinnige en juiste redeneeringen. Dat mannen als Bekker en Bayle nog scherper het Spinozisme konden bestrijden, is duidelijk, maar hun standpunt was toch hetzelfde als dat van Blijenbergh. Ook voor hen was het christendom een goddelijke openbaring, welker uitspraken zij onvoorwaardelijk eerbiedigden, al erkenden zij, ze niet met hun verstand te kunnen begrijpen. Maar zij gevoelden, dat Spinoza's leer voor het Calvinisme in het bijzonder gevaarlijk was. Bekker spreekt van de ‘dolle doling’ van Spinoza; Bayle noemt zijn stelsel: ‘la plus absurde, la plus monstrueuse hypothèse qui se puisse imaginer.’ Maar genoeg, Blijenbergh heeft lang vóór beiden, zijn waarschuwende stem doen hooren. Aan het eind van zijn werk somt hij in vijf punten op, ‘wat schadelijke ja, ziel, lijf en rust verdervende gevoelens’ de Haagsche wijsgeer ‘in de wereld te grabbelen geworpen’ heeft:

1. Dat God uit de noodzakelijkheid van zijn natuur werkt en dat God op dezelfde wijze oorzaak van de dingen is, gelijk hij oorzaak is van zich.
   (Dat neemt, zegt Bl., alle kennis van God, godsdienst, en consciëntie weg.)
2. Dat tot Gods natuur noch verstand noch wil behoort.
   (Dat neemt de alleropperste volmaaktheid en de allervolmaaktste bespiegeling, die wij in dit leven bezitten kunnen, weg.)
3. Dat de wil niet vrij is, maar een noodzakelijke oorzaak is, en die oorzaak wederom een oorzaak tot in 't oneindige, dat eindelijk een oorzaak zal zijn, die geen wil insluit, maar uit de noodzakelijkheid van Gods natuur, die geen wil insluit, zal voortkomen.
   (Dit is willen, dat uit niets iets voortkomt.)
4. Dat de uitstrekking een toeëigening Gods is en dat God een uitgestrekte zaak is en bijgevolg, dat de wereld eeuwig is en een eigenschap van God.
   (Hiermede veracht hij en poogt hij de H. Schrift uit te roeien, haar geloofwaardigheid te benemen en haar een valschheid aan te wrijven, en de fondamenten van het Christendom omverre te werpen, en te leeren, dat de wereld uit de noodzakelijkheid van Gods natuur is voortgekomen.)
5. Dat de ziel en het lichaam een en hetzelfde ondeelige is, en dat de ziel met het lichaam vergaat.
   (Dat is de H. Schrift en den Zaligmaker in 't aangezicht tegenspreken.)

Dat Blijenbergh den dank ontving van de Calvinistische predikanten, die hij in zooveel opzichten de woorden uit den mond genomen had, ligt voor de hand. Voor het oogenblik was het gevaar althans in naam afgewend; de vaderlandsche kerk kon gerust wezen; in den kerkeraad werd niet meer met zekere angst gevraagd naar ‘de godslasterlijke boeken van zekeren Spinoza, want men kon triomfantelijk Blijenbergh's wederlegging toonen, waarin volgens de rechtzinnigen de vijand verslagen was. Het was slechts schijn: Spinoza's scherpzinnigheid, Spinoza's ideaal was niet door zijn bevangen tijdgenooten te verslaan, en al moge hij duisterheden voordragen, die zelfs door Leidsche professoren niet tot helderheid konden herleid worden, de som van zijn beschouwingen is de grondslag geworden van het zuiver wijsgeerig onderzoek, vrij van theologische invloeden.

Dit alles doet aan de betrekkelijke verdiensten van Blijenbergh niets af. Hij arbeidde met het materiaal, dat in zijn tijd het meest in zwang was, en toonde groote vaardigheid in de behandeling er van. Hij bezat een voor vaktheologen benijdenswaardige belezenheid, behoefde nimmer naar zijn woorden te zoeken, en verstond, laten we maar zeggen, de kunst zijn meeningen omstandig toe te lichten. Deze laatste eigenschap lang-van-stofheid te noemen, is minstens even gevaarlijk en onjuist, als indertijd dr. van Vloten's meening omtrent de klaarheid van Spinoza's

stellingen, door prof. Spruyt zoo uitnemend in *De Gids* naar waarde geschat.

De laatste episode in Blijenbergh's leven is zijn verkeer met den bekenden liefhebber-wijsgeer Willem Deurhoff te Amsterdam. Hoe en wanneer zij met elkaar in betrekking zijn gekomen, is mij onbekend. Alleen blijkt uit een drietal hunner in 1692 in het licht gegeven brieven, dat zij reeds in 1688 met elkaar correspondeerden. In de voorrede dier brieven wordt dan ook gezegd, 'dat de schrijvers reeds eenige jaaren herwaards over de gewichtigste Godgeleerde en wijsbegeerige vraagstukken vele geschriften gewisselt hadden.' Toen nu de strijd uitbrak over Balthazar Bekker's *Betooverde Wereld* 1692, voelde ook Blijenbergh zich bij dien twist betrokken, en was begeerig te weten, wat Deurhoff hieromtrent bijzonder gevoelde. Zoo vindt men dan brieven vermeld van 19 April en 31 Dec. 1691, 3 Jan., 30 Jan., 13 Febr., 29 Juni en 15 Juli 1692, maar van deze werden er slechts 3 gepubliceerd, n.l. van 13 Febr., 29 Juni en 15 Juli, onder den titel: *Klaare en beknopte Verhandeling van de Natuur en Werkinge der Menschelijke Zielen*, *Engelen en Duivelen*, *vervat in gewisselde brieven tusschen de Heer Willem van Blijenbergh en Willem Deurhoff*, Amsterdam, J. ten Hoorn, 1692, 4°. De uitgave dezer brieven werd 'in de algemeenheid deezer beroeringen (de strijd over Bekker's boek) en nadat zovele hunne gedachten hadden uitgeboezemd, ondernomen, omdat men oordeelde, niet ongeraden te zijn het gevoelen van Deurhoff, dat noch de Heer Bekker, noch zijn tegenstrevers begunstigde, beneffens de aanmerkingen van den Heer van Blijenbergh in het licht te brengen, of misschien door een gevoelen, dat noch met den een noch met den ander ingewikkeld en door enkele overdenkingen zonder eenig eigenbelang uitgevonden is, een matiging in het onweeder der Geestentwist te bekoomen was.' In deze brieven wordt gehandeld over het wezen der ziel en haar betrekking tot het lichaam, maar levert voor de kennis van Blijenbergh's wijsbegeerte en godsdienst geen nieuwe gezichtspunten op. Deurhoff handelt in zijn eersten brief, na een achttal stellingen te hebben laten voorafgaan, over de lichamelijke natuur, over de ziel, over ziel en lichaam en opzicht tot elkander, gevolgd van een nadere verklaring, en over Engelen en Duivelen. Blijenbergh beantwoordt hem categorisch en gaat uit van twee stellingen n.l. 1° 'Dat de Ziel wijze van denken van en door het lichaam ontvangt en 2° dat de ziel op den wenk en begeerte van haar wil het lichaam kan bewegen.' De verschillen met Deurhoff's gevoelens zijn evenwel niet van zulken scherpen aard als met die van Spinoza. De acht stellingen, die Deurhoff gegeven had, overtuigden hem niet, dat de menschelijke ziel, noch Engel, noch Duivel op eenig lichaam of geest werkt of werken kan. Over het bestaan der ziel en dat ze wat anders is dan het lichaam, maar dat wij geen volkomen kennis van de ziel, noch van het vermogen, waardoor zij het lichaam kent, hebben, waren zij het vrijwel eens, terwijl

over de betrekking tusschen lichaam en ziel verschil van meening bleef bestaan. Een ander verschilpunt was, dat Deurhoff meende, dat de talen den mensch niet ingeschapen konden worden, wat Blijenbergh had beweerd. Deurhoff achtte de taal tot noodzakelijkheid des levens van (door?) de menschen uitgevonden en in gebruik gebracht, zonder kennis der waarheid of het wezen der zaken te hebben; 'zij beteekent, volgens hem, doorgaans den uiterlijken schijn der dingen en der betrekking tot het lichamelijk leven.' Blijenbergh achtte de taal van goddelijken oorsprong.

Over Engelen en Duivelen achtte Blijenbergh, dat Deurhoff zonder bewijs beweerd had, dat zij geesten zijn, gelijk de menschelijke zielen, welke ieder van hen een zeker lichaam tot hun voorwerp hebben, of daarmede vereenigd zijn, waarin zij de verbeelding des lichaams kennen, maar voor zijn eigen meening daaromtrent verwijst hij naar een vroegeren brief van 7 Dec. 1688, en een van 31 Dec. 1691. Alleen tegen de conclusie, dat Engelen en Duivelen op dezelfde wijze werkers en uitvoerders zijn van alle uitkomsten, als de zielen der menschen, komt hij nader op in een onderzoek van Joh. 8 vs. 44 en 2 Kon. 19 vs. 35, welke plaatsen, over den Duivel handelende, door hem uitgelegd worden.

Over hetzelfde onderwerp, n.l. de natuur en werkinge der menschelijke zielen, Engelen en Duivelen, wisselde Deurhoff ook met ds. Henricus Brinck te Utrecht eenige brieven, die hij tegen den zin van dezen in het licht gaf, onder den naam van: *Vervolg der klaare en beknopte Verhandeling.....* enz. als boven. Hiertegen verscheen een brief van Jacobus Schuts, krankenbezoeker te 's Gravenhage, getiteld: *W. Deurhoffs Geestelooze geesten of gevaarlijke grondregels*, waartegen Deurhoff het antwoord niet schuldig bleef, en waarna Schuts weder een nader bewijs tegen Deurhoff in het licht zond. Al deze boekjes verschenen in 1693. (Zie Cat. van de Pamfl. der Kon. Bibl., N°. 13962, 13963 en 13964.)

Of Blijenbergh nog meer werken of brieven heeft doen drukken, heb ik niet kunnen opsporen. De hiervoor genoemde vormen echter een zeer opmerkelijke collectie, die den schrijver doen kennen als een denker van beteekenis, die, wel is waar, niet altijd de consequenties van zijn stellingen in haar geheel aandurfde, omdat hij zich aan de Heilige Schrift gebonden achtte, maar die toch over het wezen van God en de onsterfelijkheid der ziel uitnemende dingen gezegd heeft, die ten allen tijde waarde zullen behouden.

De leer van Spinoza, later door bekwamer pennen dan Blijenbergh bestreden, legde den grond tot het vrije zuivere denken, tot de losmaking van den menschelijken geest van alle knellende banden van vooropgezette stellingen, maar aan Blijenbergh komt toch de eer toe, een der eersten te zijn geweest, die in het stelsel van den wijsgeer inconsequenties aanwees, alsmede het gevaarlijke, dat in diens leer voor het Christendom gelegen was. Iemand, die zooveel inzicht bezat, dat

hij de sophismen in een stelsel als dat van Spinoza wist te onderscheiden, verdient niet spottend of medelijdend aangezien te worden, maar is een afzonderlijke studie van een wijsgeerig hoofd volkomen waardig.

J.L. VAN DALEN.

Het Italiaansche blijspel der renaissance.

II.

Thans rest ons nog een merkwaardig blijspel van een zeer merkwaardig man, de CANDELAIO van GIORDANO BRUNO, van den dichterlijken wijsgeer, dien Symonds noemt een man van ‘sublimely poetical mind and an intuition of modern views.’ In de laatste jaren is de naam van Bruno aan de verduistering onttrokken, die bijna tot een vergetelheid zou leiden, welke hij zeker niet verdiend heeft. Het standbeeld dat het verjongde Italië op het Campo di Fiori, het plein waar eenmaal zijn brandstapel stond, in 1889 voor hem onthuld heeft, bracht heel wat pennen van nieuwe bewonderaars en heftige vijanden in beweging. Aan den eenen kant overschatting en voorgewende geestdrift, ook al had men geen jota van Bruno's wijsgeerige geschriften gelezen, veel minder nog begrepen; aan den anderen kant verontwaardiging die vaak tot hartstochtelijke bitterheid oversloeg. Niet zonder reden achtte een meer kalme beschouwing de oprichting van dat standbeeld in de hoofdstad van het jonge vereenigde koninkrijk en op die plaats, op het zachtst genomen, een groote onhandigheid, niet vreemd aan een plaagzieke vertooning, zelfs aan een ergerlijke uitdaging, die een gewenschte verzoening voor jaren onmogelijk had gemaakt. Men hield er volstrekt geen rekening mede, evenmin als Bruno zelf ooit gedaan had, dat er een ontzaglijke afstand was tusschen het Rome uit de lichtzinnige maar ook verdraagzamer dagen van den bloeitijd der Renaissance en het Rome na de reactie door de Hervorming teweeg gebracht, toen, als plotseling uit den slaap gewekt, de Kerk bij strenger zedelijke eischen ook strenger tucht tot handhaving van leer en gezag als voorwaarde van haar bestaan in toepassing bracht. Een eeuw vroeger, toen die herleving ook in haar gevolg een opgewonden stoet van levenslustigen, veelal verzonken in heidensch zingenot, had meegebracht, zou Bruno als geniaal denker en geestig auteur wellicht in een paus of kardinaal een beschermer gevonden hebben; thans eischte men rechtzinnig geloof, duldde althans geen openbaar en opzienwekkend verzet tegen dat geloof. De Inquisitie, er eenmaal zijnde, kon niet anders dan hem veroordeelen en den ongeloovige aan den wereldlijken rechter overleveren. Het lag evenwel voor de hand ter wille van de juichtonen

bij dat uittartend standbeeld ook verzachtende omstandigheid te pleiten. Men kon het den jeugdigen overmoed van den nieuwen staat, voor zoover vertegenwoordigd door een jongere generatie, niet zoo euvel duiden, dat men in een daad aan een gevoel wilde lucht geven, opgewekt door het bewustzijn dat de macht van het denken en het vrije woord, in Bruno belichaamd, een brandstapel van nu aan tot een onmogelijkheid had gemaakt. Bovendien vereerde men in hem den martelaar van een diep-gevoelde overtuiging, die zeven jaar in den kerker gezucht had en dien ten slotte zelfs het uitzicht op den brandstapel niet kon bewegen tot de herroeping van hetgeen hij voor waarheid hield.

Giordano Bruno, door Bayle den dolenden ridder der wijsbegeerte genoemd, was een man van onrustigen levensloop, wiens lotgevallen nauw samenhingen met zijn karakter-eigenschappen. Door zijn temperament behoorde hij tot de klasse der hervormers, die in hun verwachtingen omtrent den uitslag hunner op zichzelf grootsche bedoelingen teleurgesteld moeten worden, waaruit vereenzaming of bittere stemming moet volgen. Waar hij niet begrepen werd, - en dat was bij de velerlei personen met wie hij in aanraking kwam vaak het geval, - daar gaf hij aan zijn heftig gemoed lucht in scheldwoorden, afwisselend in de hem gewone lieflijkheden van ‘domkoppen’ en ‘ezels’, wat trouwens in zijn tijd niet vreemd was. Bij kerkelijke twisten was het al wel, als men niet voor een handlanger van den duivel werd uitgemaakt. Bruno was wijsgeer, maar in gelijke mate wellicht dichter; en de laatste hoedanigheid speelde den wijsgeer dikwijls parten. De gloedvolle maar onstuimige geestdrift van den poëet werkte wel eens minder gunstig op de waardige zelfbeheersching die den filosoof moet kenmerken. Zijn dichterlijke fantasie versmaadde vaak den teugel, dien goede smaak en artistiek bewustzijn aanleggen om de eerste in de gewenschte richting te leiden. Hij wilde de profeet zijn van een nieuwe menschenwereld, haar leeren door zuiver denken tot rust en vrede te geraken. Hij noemt zich: de wekker van de sluimerende zielen, en hij is daarin te goeder trouw. Maar niet voor allen was het uur van ontwaken reeds aangebroken; het licht, dat hij ontstak, werd natuurlijk alleen welkom geheeten door hen, die zich bewust waren in het duister te zitten. Hij wendde zich tot allen, en daar hij in zijn oprechtheid meende, dat veler ijdele nieuwsgierigheid louter belangstelling in zijn leer en inzichten was; dat allen slechts hadden toe te hooren om onmiddellijk alle overgeleverde wanbegrippen, bijgeloof en onwaarheid af te zweren, deelde hij in het lot van zoovele dichterlijke profeten: hij zag zich in de massa teleurgesteld en verachting van die massa, ook van hen die hem niet kònden volgen, vervulde zijn gemoed en dreef hem van het eene oord naar het andere, waar hij natuurlijk ook weer nieuwe tegenstanders en vijanden moest vinden.

Filippo Bruno werd in 1548, dus vier jaar na Tasso, te Nola bij

Napels geboren; vandaar zijn toegevoegde naam Nolano. Op vijftienjarigen leeftijd reeds ging hij in een klooster van de Dominicanen en veranderde toen zijn doopnaam in Giordano. Toen hij het klooster ontvlucht was en hij het ordekleed had afgelegd, ving zijn zwervend leven aan. Achtereenvolgens bezocht hij al leerarende en schrijvende, bij korter of langer verblijf, de steden Rome, Genève, Turijn, Venetië, Milaan, Lyon, Toulouse, Parijs, Londen, Oxford, Marburg, Wittenberg, Helmstadt, Frankfort, totdat hij op aanzoek naar Venetië terugkeerde, waar een verraderlijke vriend hem bij de Inquisitie aanklaagde. Venetië, steeds tegenover Rome naijverig op haar rechten en gezag, gaf niet zoo dadelijk toe, toen men hem opeischte, maar zwichtte ten slotte, en na een zevenjarig verblijf in de gevangenis werd hij te Rome den 17^{den} Febr. 1600 op den brandstapel gebracht. Te Toulouse, in Parijs en in Londen heeft hij de rustigste en beste dagen van zijn leven gekend; hij genoot in Parijs de bescherming van Hendrik III, en de overlevering zegt zelfs, dat de koning, die een groot minnaar van de Italiaansche tooneelspelen der reizende gezelschappen was, hem het schrijven van een Comedie opdroeg, wat dan de aanleiding tot het blijspel CANDELAIO zou geweest zijn. Zeker is het, dat de eerste druk van het blijspel in 1583 te Parijs het licht zag. In Engeland schijnt zijn invloed vrij sterk geweest te zijn; zelfs in later tijd en zoo nog tegenwoordig vonden hij en zijn leer er veel belangstelling. Brunnhofer wijst daar nadrukkelijk op in zijn: Giordano Bruno's *Weltanschauung und Verhängnis* (Leipzig, 1883). Ook verscheen er in 1867 een merkwaardig essay, getiteld: *Shakspere's Hamlet in seinem Verhältnis zur Gesammtbildung*, *namentlich der Theologie und Philosophie der Elisabeth-Zeit*, door Prof. Benno Tschischwitz te Halle. Daarin wordt op zeer verrassende wijze gewezen op plaatsen, bijzonder in 'HAMLET', waar de invloed van Bruno's leer en inzichten duidelijk is en onwederlegbaar bewezen wordt. Waarschijnlijk moet men de verklaring zich aldus voorstellen. Bruno ondervond in Engeland de bijzondere welwillendheid te zijnen opzichte van den Franschen gezant en daarbij de vriendschap van Sir Philip Sidney; beiden had hij ook reeds vroeger ontmoet. Toen nu Sidney Graaf Leicester naar de Nederlanden gevolgd was (hij werd er in 1588 bij Warnsveld doodelijk gewond), verliet ook Bruno Engeland en vestigde zich weldra aan de Hoogeschool te Wittenberg. Men weet uit documenten, dat Engelsche studenten van goeden huize hem daarheen gevolgd zijn; en al heeft Bruno reeds na twee jaren de Universiteit verlaten, toch kunnen door die leerlingen na hun terugkeer de leerstellingen van Bruno meer bekend of besproken geworden zijn dan zij het reeds waren en aldus ter kennis zijn gekomen van Shakespeare. De dichter laat Hamlet dan ook te Wittenberg studeeren, alsof hem daar de bewuste gevoelens waren ingeboezemd; meer dan één plaats in het treurspel laat zich uit 's dichters bekendheid met de atomistische leer en andere stellingen van Bruno verklaren. Vermeld dient nog als

bewijs van sympathie en vriendschap, dat Bruno een zijner werken: *Gli eroici Furori* aan den nobelen edelman Sir Philip Sidney heeft opgedragen.

Wonderbaarlijk schijnt het, dat een man die zulk een zwervend en rusteloos leven leidde, zooveel heeft kunnen schrijven. Hij koos voor de verbreiding zijner meeningen veelal den dialoogvorm, naar de gewoonte zijner dagen. Voor zoover zijn geschriften in het Italiaansch zijn geschreven, heeft hij zich een belangrijke plaats in de literatuurgeschiedenis van zijn volk gewaarborgd. Hij wordt beschouwd als een der scheppers van het nieuwere proza in Italië. Coleridge noemt hem naast Dante en Ariosto een der drie groote vertegenwoordigers van zijn taal en nationaliteit. In het algemeen kan men zeggen, dat Bruno's vertoogen een groote aantrekkelijkheid hebben om hun kordaten toon, om hun levendigen stijl en dichterlijke bezieling. Een Engelsch schrijver beschouwt den wijsgeer als den schakel tusschen enkele groote denkers der Middeleeuwen (Averroës bijv.) en Spinoza, om van de betrekking tusschen hem en Leibniz niet eens te spreken. Hij voegt er echter bij, dat zijn beteekenis als philosoof niet zoozeer gelegen is in een goed uitgewerkt en afgerond stelsel, dan wel in zijn invloed op meer gedisciplineerde geesten en systematische denkers. Sommigen beschouwen hem ook als den voorlooper van de moderne leer der evolutie. Hij predikte de essentiëele éénheid der dingen in al haar consequentie. Hij was de eerste, die ten volle inzag de verandering, welke het stelsel van Coppernicus moest teweegbrengen in de denkbeelden zijner tijdgenooten over het heelal. Dat stelsel was voor hem de grondslag van geheel zijn wijsgeerige wereldbeschouwing; dàt stelsel, zei hij zelf, ontsluit ons den voorhof van een nieuwe, de eenig ware natuurbespiegeling. In den vooruitgang van waarheid, kennis en rechtvaardigheid verklaart hij het doel van het bestaan der menschheid gelegen. Hoevelen ook hetzelfde gedacht mogen hebben, geen in zijn tijd die het zoo openlijk, zoo ronduit en met zooveel nadruk zijn tijdgenooten voorhield. Hij geloofde aan een betere toekomst voor de verdeelde menschheid, zoo allen volgers werden van hetgeen hij noemt de Religie van het zuivere denken. Naarmate die eeredienst meer oprechte belijders zal tellen en de 'domkoppen' niet langer het hoogste woord zullen voeren of de denkers vervolgen, zal de tijd nader komen, waarin onzalige geloofstwisten zullen ophouden, dat huichelarij en bijgeloof zullen vluchten, dat vrede en ware vroomheid alom zullen heerschen.

Addington Symonds, die een uitstekend werk over de Italiaansche Renaissance heeft geschreven, zegt, dat hij nergens iets gevonden heeft, dat de wijsgeerige meening van Bruno zoo nabij komt als het Prooemion van Goethe, geplaatst voor den cyclus van gedichten 'GOTT UND WELT' getiteld. Wij nemen er een enkele strofe tot toelichting van over.

Was wär' ein Gott, der nur von aussen stiesse,
Im Kreis das All am Finger laufen liesse!
Ihm ziemt 's, die Welt im Innern zu bewegen,
Natur in Sich, Sich in Natur zu hegen,
So dass, was in Ihm lebt und webt und ist,
Nie Seine Kraft, nie Seinen Geist vermisst.

Ook de beide volgende gedichten: 'Weltseele' en 'Eins und Alles' kan men daaraan toevoegen. Van het laatste halen wij nog deze strofe aan:

Es soll sich regen, schaffend handeln,
Erst sich gestalten, dann verwandeln;
Nur scheinbar steht 's Momente still.
Das Ewige regt sich fort in allen:
Denn alles muss in Nichts zerfallen,
Wenn es im Sein beharren will.

Maar het is hier niet de plaats om verder over de wijsgeerige denkbeelden van Bruno (gesteld dat ik er bevoegd toe was) evenmin als over zijn levensloop uit te weiden; daarvoor moet ik naar elders verwijzen. Wij hebben hier met den blijspeldichter te doen en met het eenige dramatisch stuk van zijn hand, den CANDELAIO. Tot toelichting op dit stuk was het meegedeelde niet onverschillig. Het karakter van den auteur eenigszins aan te duiden, was voornamelijk het doel tot juiste beoordeeling van het blijspel. Hij laat zich kennen als een man van geweldige, vermetele natuur zooals velen zijner Zuid-Italiaansche landgenooten; een man, die alles aandurft en voor niets zal terugdeinzen, in zijn woorden en voorstellingen zonder terughouding of aarzeling uit welke beweegreden ook. Wat is of gebeurt, durft hij noemen met zijn eigen naam, naar hijzelf te kennen geeft, zonder eenige perken, niet slechts van wat sommigen met een *sneer* zouden willen noemen conventioneele betamelijkheid, maar van welke overweging ook, die lezer of publiek zou willen doen gelden.

Met den CANDELAIO sluit het eigenlijke blijspel der Renaissance en slechts één stuk staat er in enkele opzichten boven, het blijspel dat dit tijdperk opent: Macchiavelli's MANDRAGOLA. Merkwaardige periode, zoowel in de geschiedenis der fictie als in die der beschaving, wier begin en einde elkaar ontmoeten in twee kunstwerken van zoo eigenaardigen geest en zoo geheel bijzondere strekking!

Bij de lezing en beoordeeling van den CANDELAIO moet men wèl in het oog houden, dat de auteur niet alleen blijspeldichter, maar bovenalles satiricus is. De philosoof is hier in volkomen harmonie met den dichter. Is zijn kracht in het komische onvergelijkelijk, in zijn geestige uitvallen, in zijn humoristische tooneelen, in zijn fijne ironie staat hij als gelijke van de beste blijspeldichters; in zijn opvatting, in zijn plan en behandeling, in de uitwerking van de taak, die hij zich gesteld heeft, toont zich de wijsgeer. Daarbij komt zijn puntige en levendige dialoog. Bruno zelf zegt in zijn proloog: 'die het vatten kan, vatte het; die het verstaan

kan, versta het', waaraan hij nog toevoegt: 'wel beschouwd geven al deze tooneelen veel te zien en te hooren waar ge om lachen zult, maar ook veel om bij te schreien'. Hij toont hetzelfde doel voor oogen te houden als Macchiavelli. Het maatschappelijk leven, zooals hij het om zich heen ziet, is door en door bedorven in al zijn leden, zooals wij reeds bij Macchiavelli en Aretino aantoonden. De zedelijke krankheden van het tijdperk, dat den Florentijn tot spreken drong, woekerden steeds nog voort of vertoonden zich in haar nawerking niet minder schrikwekkend. De ernstige gebeurtenissen dezer dagen dringen niet tot inkeer in zich zelven; den gedachtenkring op te frisschen en te verruimen onder den invloed eener nieuwe levens- en wereldbeschouwing, blijkt een ijdel pogen; het strenger régime van hooger hand beproefd, baat weinig of niet, als de behoefte aan opbeuring en verheffing niet in de individuen der samenleving zelve opvlamt, - welnu, vertoonen wij allen hun eigen beeld; beproeven wij wat spot en satire, wat ironie en lachwekkende tooneelen uit die bedorven wereld zelve kunnen uitwerken. Zoo dacht Macchiavelli, zoo dacht ook Bruno. Beiden brengen Hamlets opmerking omtrent de roeping van het schouwtooneel in toepassing: de boosheid als in een spiegel haar eigen beeld voor te houden en de bedorven eeuw in levende personen te laten optreden, opdat ieder er zijn eigen wezen in herkenne. Een blik op de belachelijke nietswaardigheid kan er toe leiden een blik op en in zichzelven te slaan, de hand in eigen boezem te steken. In den proloog wijst Bruno op zijn doel. Hier, zegt hij, zult ge voor uw oogen zien en met eigen ooren verstaan verachtelijke drijfveeren, zwakke karakters, ijdele overleggingen, onwaardige gepeinzen, frivole gesprekken, ongerijmde drogredenen, valsche vermoedens, verwarde zinnen, dolgeworden fantasieën, verstandelooze afdwalingen, onbeteugelde driften, hersenlooze invallen, dwaze dichterwoede, onstuimige uitbarstingen, gekrenkte geestvermogens en verder al de heerlijke vruchten van een wildtierende dwaasheid. Men ziet meteen: Bruno is niet om woorden verlegen. De strekking van zijn blijspel was dus volstrekt niet den voorbijgaanden glimlach eener onnoozele hilariteit op te wekken door louter grappige tooneelen. De blijspeldichter wilde den lach oproepen, maar een lach, die bij eenig nadenken overgaat in ernst, in het gevoel dat niet vreemd is aan wezenlijke treurigheid. 'Die mij kàn, die mij wil begrijpen', zegt de auteur, 'zal bij die menschelijke woorden en handelingen in één persoon de stemming van een Heracliet en Democriet vereenigd gevoelen; hij zal evenveel lust tot schreien als tot lachen in zich voelen opkomen.' Bruno wil van het leven, zooals hij het toen veelal waarnam, het ongenoegzame, de wanverhoudingen in eigen bestaan, de voortdurende monsterachtige ontaarding voor oogen brengen om daartegenover het bewustzijn te wekken, dat dit leven toch zoo geheel anders zou kùnnen zijn. Het blijspel vertoont dus de ééne zijde van Bruno's gedachtenwereld, - die waarbij hij den blik gevestigd houdt op de onvolkomen

en onbevredigende werkelijkheid; bij de andere toch wendt hij zich naar de voorstelling van het effen en onverstoorbare absolute.

In den CANDELAIO zijn, zooals de auteur in zijn uitvoerig Argomento zegt, drie hoofdgebeurtenissen ineengeweven tot een geheel: de liefdesgeschiedenis van Bonifacio, het wedervaren van den alchimist Bartolomeo, en de lotgevallen van den pedant Manfurio. Men ziet in dit drietal gegevens al dadelijk het karakter van dit blijspel als een met veel inzicht en overleg voltooid beeld van den tijd en de samenleving ons door den auteur voor den geest gebracht: de schildering van het gevoelsleven, van den drang naar wetenschap en van de zucht naar de macht der kennis, maar alle drie in verband met de eigenaardige opvatting, die deze eeuw beheerschte. Dat gevoelsleven is door en door ziekelijk, die wetenschap verbonden met zelfzucht en zelfbedrog, die kennis ijdel en onvruchtbaar. Daaruit ontspringen de jammerlijke gevolgen, ons in de zooeven aangehaalde woorden van den auteur reeds meegedeeld. Bruno valt zijn tijd en omgeving dus aan op de meest kwetsbare plekken: cynieke lichtzinnigheid, het grofste bijgeloof dat hulp zoekt bij wetenschap en steun in kerkelijke sleur, en eindelijk, de aanmatiging van dorre geleerdheid. De vele personen, die in het blijspel optreden, zijn allen typen uit het werkelijke leven gegrepen. Een dwaze oude vrek, een wulpsche en berekenende courtisane, een infame koppelaarster, een half waanzinnige alchimist, een belachelijke en breedsprakige pedant, een overmoedige en brutale hoofdman van een boevenpak, dat zijn streken beraamt in de taveerne, daarbij nog een paar vrouwen al even bedorven door den geest van haar tijd en omgeving. Deze allen treden op in tooneelen, schijnbaar weinig met elkaar in verband staande, als de groepen afzonderlijk verschijnen, als zij in hun onwaardige bedrijven en bedriegerijen, hun lachwekkende ontgoochelingen en hun vruchtelooze bemoeiingen naast of tegenover elkander staan. Schijnbaar, herhalen wij, is er geen uitwendige éénheid in dit stuk. Toch laat dit zoo verscheiden gezelschap, met zijn zoo vreemde elementen, met dien samenloop van verwarringen, zijn onverzoenlijke tweedracht, zijn boosaardige intrigen, - toch laat dit alles op het gemoed van den toeschouwer slechts één enkelen indruk achter, die getuigt van de wezenlijke éénheid der idee, welke het geheel van begin tot einde beheerscht. Die éénheid van idee vervangt het schijnbare gebrek aan éénheid in de handeling, maakt het blijspel tot een volkomen, vast aaneengesloten geheel; vandaar het bijzondere karakter van deze comedie. De tuchteloosheid van den auteur levert geniaal werk. Bruno weet zich tot het standpunt op te heffen, om het algemeen menschelijke te grijpen, te gevoelen en zoo vast te houden. Daarin onderscheidt hij zich van de vele blijspeldichters en novellisten van zijn eeuw. Het blijspel van Bruno heeft zijn oorsprong niet in een of ander dorpsschandaal of in een der scabreuse geschiedenissen van grootmoeder tot grootmoeder overgeleverd, verhalen, die aan de novellen-schrijvers van toen en vroeger stof leverden voor hun vertel-

lingen en die met behulp der kunst, waarvan zij het geheim schenen te bezitten, het doel bereikten van te vermaken of in vroolijke stemming te brengen, al ware het dan ook spijs voor een minder verfijnd gehemelte. Neen, de CANDELAIO vindt zijn opvatting en wording in den geest van den schrijver alleen, die de stof ontleende aan het schouwtooneel van het veelbewogen en zoo verscheiden menschenleven. Zijn opvatting geeft er de éénheid aan, die boven de schoolsche en theoretische begrippen eener uitwendige éénheid staat.

Deelen wij nu den korten inhoud mede.

Bonifacio is de Candelaio, de hoofdpersoon van de eerste groep, die in het blijspel verschijnt. 't Is een oude vrek, die als rentenier en dus door de macht van het geld een jonge, schoone vrouw getrouwd heeft. Als gewoonlijk bij dergelijke onbeduidende nietsdoeners heeft hij spoedig genoeg van zijn Carubina; die ééne vrouw voldoet hem op den duur niet; dat ledige leven zoekt naar een avontuur om de eentonigheid te breken. Hij verbeeldt zich verliefd te zijn op signora Victoria, een sluwe courtisane, in zijn oog de geestigste en schoonste vrouw, die hij ooit ontmoet heeft. Maar die verliefde bui vindt zijn tegenwicht in zijn vrekkigheid; hij kan niet van zich verkrijgen de koorden van zijn beurs los te maken ten einde aan zijn ingebeelden hartstocht tegemoet te komen. Zij daarentegen wakkert zijn liefde aan om den rijken oude zooveel mogelijk af te halen; zij houdt hem aan het lijntje. Hij paait haar wel met fraaie beloften, met haar nu en dan een zakje suikergoed en een in zijn oog gloeiend mooi sonnet toe te zenden, maar zij laat zich zoo gemakkelijk niet winnen. Nu peinst hij op een middel om haar met zoo weinig mogelijk kosten in zijn macht te krijgen. Hij voelt wel, dat zijn leeftijd niet meer het geheim bezit om jong vrouwvolk in te pakken; maar hij geeft den moed niet op. Hij kent een Negromante, Scaramure geheeten, iemand zeldzaam ervaren in de zwarte-kunst. Die zal hem helpen om Victoria te dwingen datgene uit hartstochtelijke liefde toe te staan, wat hij met een paar dukaten niet zou gedaan krijgen. Scaramure belooft hem te helpen. Met allerlei formules en bezweringen zal hij Victoria zóó verliefd maken, dat zij hunkeren zal naar zijn bijzijn. Het toovermiddel dat de negromante hem geeft, bestaat uit een wassen beeldje, eenigszins gelijkende op Victoria in miniatuur, dat hij onder het uitspreken van voorgezegde formules met naalden in hart en boezem moet besteken en dan voor een met wierook toebereid vuur laten smelten. Het is het welbekende toovermiddel der middeleeuwen, waar ook Shakespeare meermalen op zinspeelt, om door ‘de werking der sympathie’ over hart en leven van anderen te beschikken.

Intusschen blijft ook Victoria niet werkeloos; ‘zij wil zien, of er uit dien dorren puimsteen niet wat olie te persen is’. Met de hulp van de listige Lucia, den schilder Bernardo en den leider van het boevenpak wordt een plan beraamd om Bonifacio in de val te laten loopen. De schilder is te eer tot medewerking bereid, omdat hij een oogje heeft

op Bonifacio's bekoorlijke vrouw Carubina. Lucia maakt den ouden vrek wijs, dat Victoria plotseling zóó verliefd is geworden, dat zij niet meer buiten hem kan: zij zal hem 's avonds wachten. ‘Ziedaar de uitwerking reeds van mijn toovermiddel’, meent Bonifacio. Lucia beduidt hem in de kleeding van Bernardo die zij heeft medegebracht te verschijnen, om zoodoende niet door de buren herkend te worden. Nu wordt ook Carubina op de hoogte gebracht; zij zal 's avonds in de kleedij en in de kamer van Victoria haar Bonifacio ontvangen en hem met de teederste liefkoozingen overladen, zoo zelfs dat zij onder haar hartstochtelijke omhelzingen hem zal dwingen een luiden kreet te slaken. Zoo gebeurt ook. De verliefde oude drukt zijn gewaande minnares in de armen. Maar op het lawaai en gestoei in het donker komen de ware Victoria, Lucia en anderen plotseling met licht binnen, en ziedaar Bonifacio ontmaskerd en te schande gemaakt. Woedend verlaat hij met zijn vrouw Carubina het verraderlijk huis van Victoria en gaat de straat op. Doch daar staat de schilder Bernardo reeds op zijn post. Hij schiet op het twistende paar toe en komt tot de ontdekking, dat Bonifacio zich in zijn kleedij gestoken heeft. Het komt tot heftige woorden. Volgens afspraak verschijnt nu Sanguino, het hoofd der dievenbende, die zich in de uniform van officier der nachtwakers vermomd heeft en gevolgd wordt door de boeven, gekleed als dienaren van het gerecht. Op de beschuldiging van Bernardo wordt Bonifacio geboeid weggebracht, om hem den volgenden dag voor den rechter te brengen, zooals zij voorgeven. Bernardo is nu met Carubina alleen en verklaart haar zijn liefde, met het gevolg dat Bonifacio in zijn gedwongen verblijf en zonder iets te vermoeden tot hoorndrager gemaakt wordt. De vrijage van het tweetal levert een kostelijk tooneel op. Den volgenden dag wordt de oude in zoogenaamd voorloopig verhoor genomen en schuldig bevonden. Sanguino weet hem het geld afhandig te maken, dat eigenlijk voor Victoria bestemd heette. Nu laat hij zich op het smeeken van Bonifacio verbidden hem vrij te laten, op voorwaarde dat hij Carubina en Bernardo geknield om vergiffenis zal vragen. Daar dezen juist waren aangekomen om naar hem te vernemen, vernedert de oude sukkel zich, waarop Sanguino hem van vervolging ontslaat. Hij laat hem gaan ‘in naam des Heeren en dien van de Heilige Maagd.’ Bonifacio laat intusschen niet na den negromante ter verantwoording te roepen. Deze is niet verlegen met de zaak; hij overbluft hem. Bonifacio moet ongetwijfeld in een of andere handeling of formule een vergissing begaan hebben, waardoor ‘de sympathie’ op Carubina in plaats van op Victoria gewerkt heeft. Dat het toovermiddel uitstekend was, is wel daaruit gebleken, dat Carubina tegen wil en dank gedreven werd om zelf naar het huis van Victoria te gaan, ten einde er den geliefde voor wien zij ontgloeid was te ontmoeten; zoo sterk was de uitwerking van het voorgeschreven middel. De arme Bonifacio moet zich ook daarbij neerleggen; hij laat zich door den slimmen Scaramure opnieuw met een kluitje in het riet

sturen. Nu, hij heeft zijn deel gehad, alles wat hem toekwam en het geschenk, dat van nu aan zijn hoofd zal sieren, op den koop toe.

De tooneelen, waarin dit alles afgewikkeld wordt, vinden afwisseling in de verschijning van Bartolomeo, den goudmaker, en zijn vrouw Marta. Zij leven in voortdurenden twist om het geld, dat hij verspilt bij den alchimist Cencio en om de wijze, waarop hij zijn vrouw verwaarloost, want zij is een echtgenoote, die veel behoefte heeft aan liefde (om het wat kiesch uit te drukken) en dus meent 'zich te moeten beklagen over de onverschilligheid van haar man in de vervulling van zijn huwelijksplicht, zoodat haar heel wat te kort gedaan wordt.' Cencio had hem tegen hoogen prijs het geheim meegedeeld in de aanwending van het *pulvis Christi* gelegen om de stoffen in goud om te zetten. Nu ontstaat er een hevige twist tusschen Bartolomeo en Consalvo den apotheker, die hem met dat artikel bedot heeft, naar hij meent. Van woorden komt het tot een vechtpartij, waaraan plotseling een einde gemaakt wordt door de verschijning van Sanguino, den gewaanden officier, die beiden wegens nachtelijke rustverstoring in arrest neemt. Op weg komen zij op de plek, waar juist Bernardo en Carubina hun liefdesonderhandeling houden, wat de laatste een welkome gelegenheid aanbiedt om haar aanbidder uit te noodigen zich naar een veiliger verblijf te begeven, 'waar niemand ze ziet of hoort.' De rest verklaart zich van zelf. Aldus grijpt de eene episode in de andere om het jammerlijke lot van Bonifacio te beslissen. De goudmaker en de apotheker worden nu door den gewaanden gerechtsdienaar rug aan rug gebonden om hun het voortzetten van het gevecht te beletten. Maar opgesloten beginnen zij den strijd opnieuw met bebloede koppen. Eindelijk vallen beiden rug aan rug gebonden op den grond en vervolgen al voortrollende, als twee Siameesche broeders, maar niet zoo vreedzaam, de vinnige schermutseling, met handen en voeten zwaaiende in de lucht. Zij takelen elkaar erbarmelijk toe, totdat Scaramure binnenkomt, op wiens voorspraak zij naar huis gezonden worden, na behoorlijk te hebben opgedokt.

Een andere afwisseling in al deze wederwaardigheden is de verschijning van den pedant Manfurio. Dat personage heeft het stuk voor alle eeuwen naam gemaakt. Molière moet dit blijspel gekend hebben of althans de Fransche vertaling onder den titel van: 'BONIFACE ET LE PÉDANT', in 1633 uitgekomen. In den 'Dépit amoureux' komt een letterlijke aanhaling voor van Manfurio, die een verklaring geeft van het woord 'Magister' (*maestro, maître*, A. III, sc. 7); Molière laat Métaphraste zeggen:

> 'Maître est dit *a magis ter*,
> C'est comme qui dirait: trois fois plus grand'.

In datzelfde blijspel (III, 8), in 'Bourgeois gentilhomme' (I, 5) en in de 'Comtesse d'Escarbagnes' komen evenzeer tooneelen voor, die aan enkele in den CANDELAIO herinneren; terwijl men het tooneel, waarin Manfurio wordt afgestraft, terugvindt in 'le Malade imaginaire', waar

Pulichinelle onder handen wordt genomen en gedwongen wordt te betalen voor de operatie.

Ook Shakespeare moet den CANDELAIO gekend hebben, blijkens zijn pedant Holofernes in '*Love's Labour's Lost*'.

De door Bruno met zooveel voorliefde behandelde teekening van dit personage eischt, dat wij er nog eenige oogenblikken bij stilstaan. Hij is zonder weerga in eenige literatuur, en de kennismaking met dat heerschap zou wellicht een of ander uitstekend portret laten zien. De afkeer van *il pedante* moet bij Bruno heel sterk geweest zijn; hij beschouwde hem zeker als een zijner ergste vijanden, met wien hij eens voor goed wilde afrekenen.

Oorspronkelijk beteekende *il pedante* in het Italiaansch niet anders dan onderwijzer, opvoeder. Manfurio zelf zinspeelt daarop in zijn gesprek met den schilder Bernardo en de vermakelijke etymologie van het woord. 'Ik zou graag van u willen weten', zegt de laatste, 'wat toch het woord pedant wil zeggen'. Manfurio antwoordt: '*Lubentissime* wil ik het u uitleggen. Ons *Pedante* beteekent zooveel als: PEDE ANTE, *utpote quia* den pas aangeeft, als hij laat voortschrijden de *erudiendi pueri*, *vel per strictiorem arctioremque etymologiam*, PE, *perfectos,* DAN, *dans*, TE, *thesauros*.' Bernardo is een andere verklaring toegedaan, waarin TE staat voor *testa d'asino*, ezelskop, zooals hij Manfurio voorhoudt.

Gaandeweg verkreeg het woord echter een ongunstige beteekenis, en zoo verscheen hij reeds als een vast karakter in de Commedia dell'arte, om in verschillende blijspelen van dien tijd een blijvende rol te vervullen, waar de toeschouwers zich buitengewoon mee vermaakten. Van Italië kwam il Pedante naar Frankrijk, waar hij al evenzeer populair werd.

Vanwaar die metamorfose?

De Pedant is een product van de Renaissance. Arthur Graf noemt hem, inderdaad geestig genoeg: de ONWETTIGE ZOON van het HUMANISME. Men duidt er mee aan een bekrompen taalgeleerde, voor wien ieder klassiek prozastuk en alle poëzie niets anders en niets meer is dan een verzameling woorden en vormen, die zijn dorre grammatica toelichten of aanvullen. Vindt hij iets, dat er mee in strijd is of van zijn opvatting afwijkt, dan wordt hij boos en geeft op meesterachtigen toon zijn diepe verontwaardiging te kennen. Hij kan den mond niet opendoen, of hij werpt iemand een Latijnsch citaat naar het hoofd, of hij slaat u dood, zooals hij zelf zegt, met een 'elegante phrase', die hij echter uit Cicero's gaarkeuken gestolen heeft. Onder elkander voeren zij de heftigste kibbelarij, als het de vraag geldt, wat zuiver Ciceroniaansch Latijn moet heeten. De Pedant is berucht om zijn haarklooverijen en zijn twistzieke natuur. Hij is de man van de letter en als zoodanig een lètter-kundige. Een tijdgenoot van Bruno noemt hem: 'den meest ongeneeslijken stompzinnige, wat hij zichzelf gemaakt heeft door zijn nachtbrakende, eenzijdige studie'. Hij meent familjaar te zijn met de Ouden, maar de Oudheid zelf is hem een gesloten boek, waarvan hij alleen

den band kent. In zijn kop stapelt hij alles op, wat een autoriteit van de letter hem aandraagt. Hij heeft al even weinig goeden smaak als gezond oordeel. Hij heeft zijn vaste aphorismen, zijn vaste definitiën, zelfs zijn vaste vloeken en verwenschingen. Hij weet veel, veel ook wat nutteloos is, brengt alles te pas of te onpas op het tapijt en kijkt dan rond, alsof hij vragen wil: 'wat dunkt u daarvan?' Hij is in aanmatiging een reus, maar in ware wijsheid een dwerg. Hij is een ijveraar in den eeredienst van het woord, maar daarmee gaat gepaard een groote minachting voor zijn moedertaal en alles wat daarin geschreven wordt. Hij is een aanbidder van het papier, waarop de gedachten van een geniaal denker gedrukt staan; maar die gedachten zelf zijn bij hem ondergeschikt. Hij meent, dat het hoofd van zijn discipel een ledige bol is, dien hij in den kortst mogelijken tijd moet vullen met allerlei feiten en boekengeleerdheid; wat eenmaal geleerd is, moet naar de letter worden opgeborgen tot het bij tijd en wijle voor den dag gehaald wordt, maar dan mag er ook geen jota aan ontbreken of in veranderd worden. Hij is recht op dreef, als hij iets of iemand te berispen heeft; dat doet hij graag, maar zelf zou hij wel willen verscheuren, wie hem een wenk geeft of een aanmerking maakt. Dat alles vinden wij min of meer vereenigd in MANFURIO, den Pedant van Bruno's CANDELAIO. Hij is er niet maar enkel voor de grap ingeschoven: de auteur houdt gericht over hem.

Manfurio is er juist de man naar om in handen van Sanguino en zijn rotgezellen te vallen. Corcovizzo, een der boeven, weet zich bij hem in te dringen; na een vertrouwelijk gesprek vraagt hij, of Manfurio ook eenig geld kan wisselen. De maestro haalt zijn beurs voor den dag, en eer hij er op bedacht is, gaat de ander met tien dukaten op den loop. Groot misbaar natuurlijk, waarop de andere boeven komen toeschieten. De drie handlangers maken een praatje met hem om den dief gelegenheid te geven buiten bereik te komen.

- 'Holla, holla! Hulp, hulp! Houdt den wetverkrachter, dat belialskind, houdt den aterling! Daar gaat hij met mijn gouden schijven, daar gaat de verworpeling met mijn zilvergeld!

- Wat is er aan de hand; wat heeft hij u gedaan?

- Waarom hebt gij hem laten ontsnappen?

- De arme kerel zei, dat zijn patroon hem een pakslaag wilde geven en dat hij zoo onschuldig was als een pasgeboren kind. Wij hebben hem toen laten gaan, dan kunt ge hem, als uw drift wat bedaard is, thuis op uw gemak onderhanden nemen.

- Het is geen bediende van mij; hij gaat met mijn tien dukaten op den loop.

- Maar wij hebben u niet begrepen; wat duivel, wie verstaat die wonderlijke woorden ook! Waarom niet geroepen: houdt den smeerlap!

- Dat is geen fatsoenlijk Toskaansch, nog veel minder sierlijk Latijn. Wij geletterden gebruiken zulke woorden niet.

- Waarom dan niet eenvoudig geroepen: houdt den dief!

- Een dief in den zin van struikroover of inbreker is 't eigenlijk niet, juist gesproken. *Fur qui furtim et subdole*, zooals hij mij gedaan heeft, *qui et surreptor dicitur a subtus rapiendo vel quasi rependo*, daar hij mij, onder den schijn van een deftig man, bedrogen heeft. Ach, ach, mijn arme dukaten!

- Maar zeg eens, waarom zijt ge hem niet nagehold?

- Hollen! Kon dan een deftig leidsman in de fraaie letteren, nog wel in zijn magistrale toga *per publica platea* den hardlooper spelen? Ik en mijns gelijken houden ons aan het *adagium (si proprie adagium licet dicere) Festina lente. Item et illud: Gradatum, paulatim, pedetentim.*'

Om die magistrale toga is het de schelmen te doen. Sanguino voegt zich bij hen en beweert, te weten waar de dief zich ophoudt. Zij zullen er met hun allen heengaan en Sanguino zal zorgen, dat de magister zijn tien dukaten terug krijgt. Maar men dient voorzorgen te nemen: de magister mag niet herkend worden. Daarom zal hij zijn toga aan een van hen toevertrouwen en diens mantel omslaan. Zoo trekken zij er op uit. Sanguino brengt Manfurio in een verdacht huis; daar laten de schelmen hem achter en vertrekken door een geheimen uitgang met de toga. Maar nog erger beproevingen wachten den Gymnasiarca, zooals hij zich bij het hoofd van de wacht noemt, die daarvan asinarca maakt. Dit is natuurlijk weer Sanguino, die vermomd als policie-wacht opnieuw met zijn boeven op avontuur uitgaat. Manfurio sluipt stil heen om zich te verbergen, daar hij niet herkend wil worden door eenige voorbijgangers, nu hij nog in dien geleenden mantel gehuld is. Zijn wegschuilen maakt hem verdacht; hij wordt door Sanguino en zijn gezellen in arrest genomen, te meer daar hij zich laat ontvallen, dat de mantel de zijne niet is; men houdt het er voor, dat hij dien gestolen heeft. De angstige Manfurio doet al wat hij kan, om te bewijzen dat hij magister en geen dief is. 'Breng mij', zegt hij o.a., 'een geleerde en ik zal een dispuut met hem opzetten, zooals gij nooit gehoord hebt. Ik zal u een honderd verzen van den poëet Vergilius opzeggen, *aut per capita* den geheelen Aeneïde. Het eerste boek begint volgens sommigen met: *Ille ego qui quondam;* volgens anderen, die zeggen dat dit verzen van Varro zijn, begint het: *Arma virumque cano;* het tweede: *Conticuere omnes;* het derde: *Postquam res Asiae;* het vierde: *At regina gravi;* het vijfde: *Tu quoque littoribus nostris;* het zesde: *Conticuere omnes.* (In zijn angst blijkt hij zich nog te vergissen). Maar het baat hem niet: 'Als je een geleerde was, zou je niet den schelm spelen,' zoo besluit Sanguino in zijn logica. 'Breng hem achter slot en grendel,' beveelt de gewaande hoofdman; 'morgen zullen wij met hem afrekenen.' Met die afrekening sluit het vijfde bedrijf. Hij wordt vrijgelaten na de keuze gehad te hebben tusschen een pak slaag of zijn overige dukaten als losgeld te betalen. Hij kiest natuurlijk het

eerste, maar halfweg de strafoefening wordt het hem te benauwd en hij offert ten slotte de hem overgebleven goudstukken.

Het geheele stuk door levert Manfurio aan den auteur de stof voor de vermakelijkste tooneelen. Wij hebben reeds een staaltje gegeven van zijn etymologische invallen. Hier volgt er nog een. Hij ziet Lucia in de verte aankomen. ‘Wie komt daar aan, die zich met dien sleep *in brachiis* aan mijn oog voordoet? 't Is een *muliercula*, *quod est per etymologiam mollis Hercules; opposita iuxta seposita,* sexe mollig, bewegelijk, zwak en wispelturig, juist het tegendeel van Hercules. O heerlijke wetenschap, die Etymologie! En dat is nu mijn eigen ontdekking, zoo juist *deprompta!* Dat moet ik dadelijk in mijn notitieboekje opschrijven: *Nulla dies sine linea!*’ Zijn leerling Pollula spreekt hij op deze wijze toe: ‘Pollula, *appositorie*, *fructus eruditionum mearum*, vergaarbaak van het zaad mijner kennisse, ik heb u deelgenoot willen maken van mijne wijsheid, opdat gij ze eenmaal, als de hemel in u doe gedijen wat mij is toebedeeld, uwen *erudiendi* discipelen zult kunnen toevertrouwen.’ Als hij hem echter in zijn moedertaal hoort spreken met Sanguino, wordt hij woedend en snauwt hij hem toe: ‘Zoo heb ik dan mijn dictaten weggeworpen, die ik in mijn doorluchtig minervaal gymnasium u heb laten overbrengen op de blanke bladeren, met de veder in een mengsel van *negro atramento intincto exarare.* Weggeworpen, zeg ik, *incassum*, *cum sit*, daar gij naar tijd en plaats *eorem servata ratione*, u er niet van weet te bedienen. Terwijl uw praeceptor u inwijdde in dat *apud omnes*, *etiam barbaras*, *nationes*, allerberoemdste Latijnsche idioom, houdt gij u bezig met dat domme gemeen, *abdicaris a theatro litterarum*, mij antwoordende in woorden, die gij van uw baker en *obstetrice in incunabulis* hebt ondervangen, *vel*, *ut*, *melius dicam*, opgevangen. Zeg mij, gij dwaashoofd, wanneer zult gij u ontkinderen, dat is, mensch worden?’

En hierbij nemen wij afscheid van Bruno's Manfurio, maar nog niet van zijn Candelaio. Nog een ernstige bedenking mag niet onbesproken blijven.

Wat beteekent de titel CANDELAIO? Tot heden weet men het niet met zekerheid te zeggen. CANDELA, kaars, had (of heeft nog) in den mond van het volk en in de omstreken van Napels een obscene beteekenis; CANDELAIO, kandelaar, bijgevolg stellig ook. Bonifacio wordt er mee aangeduid in een zeer ongunstigen zin. Een Duitsch schrijver vertaalt het met Hahnrei, dat wel op genoemden hoofdpersoon van toepassing is, maar of het de bedoeling van de platte volkstaal weergeeft, is te betwijfelen. Een andere zwarigheid doet zich voor in de opdracht aan ‘Morgana B.’ Wie is die dame? Haar naam komt in geen van Bruno's andere werken voor. Bartholmêss meent in haar een Venetiaansche dame te zien, maar is evenzeer geneigd haar ‘une création imaginaire’ te noemen. Berti noemt haar een allegorisch persoon of wel een overleden geliefde uit de dagen van Bruno's jeugd.

Imbriani vermoedt, dat met dien naam een aanzienlijke dame uit Toulouse wordt aangeduid, met wie hij op zeer vertrouwelijken voet verkeerd heeft, tijdens zijn verblijf aldaar. Let men op het verband van de uitvoerige opdracht met de stof van het blijspel, dan is dit naar alle waarschijnlijkheid juist en is er dus geen allegorische beteekenis achter te zoeken: wij hebben dan onder dien naam een dame te verstaan, die werkelijk geleefd heeft en tot wie Bruno in nauwe betrekking moet gestaan hebben.

De titel CANDELAIO en zijn vermoedelijke beteekenis brengt ons op een ander chapiter. Wij hebben uit de 'Calandria' van kardinaal Bibbiena gezien, hoe verregaande lichtzinnig, en erger nog, de blijspeldichter van die dagen zich dorst uitlaten. En hier moeten wij erkennen, dat de CANDELAIO van Bruno in obsceniteiten het stuk van Bibbiena ver achter zich laat. Men zou er tegen opzien ze over te schrijven, laat staan ze te vertalen; zij grenzen aan het ongelooflijke. De bedenkelijkste plaatsen bij Shakespeare hier en daar zijn daarmee vergeleken jonkvrouwelijk. En toch - er is een onoverkomelijke afstand tusschen kardinaal Bibbiena en Bruno, tusschen de Calandria en den Candelaio. De obsceniteiten van Bibbiena worden als grappen bedoeld; de auteur heeft er een cynisch welgevallen in ze den toeschouwer toe te werpen; hij geeft hem daarbij een knipoogje, of hij zeggen wil: 'hoe vindt je 'm?' Hij weet, die toeschouwers zullen de grappen aanvaarden en genieten, zij zullen er bij schaterlachen en heimelijk vragen naar meer van dien aard. In den CANDELAIO is de satiricus aan het woord. Zijn obsceniteiten zijn niet bedoeld als grappen; integendeel, zij bedoelen, in de uitwerking althans, ernst, die zelfs een sombere stemming niet uitsluit, met het oog op de omgeving waar ze thuis behooren, waar ze ook gewild zijn. 'Een geest als die van Bruno', zegt Arthur Graf, 'kon geen onreinheden koesteren; voor zulk een geest, die tot de verheven ontologische bespiegeling als de zijne kon opstijgen, bestaat het onreine in de handelingen, maar niet in de woorden, waarmee het wordt aangeduid, met het oogmerk er op te wijzen; de oneerbaarheid is niet te loochenen als inderdaad bestaande; maar hij die haar bij den naam durft noemen, is daarom nog niet obsceen.' Zijn comedie is de voorstelling van het leven, ook in al het onwaardige en afkeerwekkende, dat hij bij zijn waren naam durft noemen, gelijk hij, (Bruno zelf zegt het), wijn wijn, brood brood, eten, drinken en slapen, ook eten, drinken en slapen noemt. Zoo alleen is met de voorstelling wat te bereiken. En met toespeling op zijn 'De Umbris Idearum' zegt hij, dat de kaars van zijn candelaio wellicht eenige schaduwen der ideeën zal kunnen beschijnen, die inderdaad eenige radeloozen schrik aanjagen.

Een enkel voorbeeld, om dit duidelijk te maken.

Wij hebben reeds gesproken van Marta, de echtgenoot van Bartolomeo, den goudmaker. Het is een grof-zinnelijke vrouw, wier heele gedachtenkring zich om één enkel genot beweegt. Zij beklaagt zich over haar

man, die den ganschen dag met zijn schoorsteenvegersgezicht voor zijn fornuizen staat en aan niets anders dan aan zijn experimenten denkt. Hoewel hij uren achtereen voor zijn vuur doorbrengt, hij blijkt voor haar koud als ijs te zijn. Als hij zich te slapen legt, droomt hij van niets anders dan van zijn potjes en pannetjes, van zijn pulvers en smeltkroezen, zoodat zij maanden lang letterlijk niet voor hem bestaat. Is dat een vrouw toestaan waar het huwelijk haar recht op geeft? Zij heeft al heel wat offerkaarsjes voor allerlei heiligen laten branden, maar zij kan maar niet aan haar man merken, dat het iets baat. ‘Nu heb ik er iets op bedacht,’ zegt zij. ‘Gisteren heb ik een mis laten lezen voor Sint-Elia tegen de droogte. Dezen morgen heb ik opnieuw vijf schellingen aan aalmoezen besteed om nog een mis te celebreeren voor Sint-Joachim en Sint-Anna, die miraculeuze hulp verleenen om man en vrouw tot elkaar te brengen. Als nu de priester met die werken van devotie niet de hand licht, dan, hoop ik, zal er zegen op rusten. Dat zal me een nacht geven!’ 't Is kras, zal men al lezende uitroepen. Maar hoe scherp is hier de satire op de jammerlijke afdwaling, de schromelijke ontaarding van het religieus bewustzijn, afgedaald tot den laagsten trap van een plat-heidensch bijgeloof! En Bruno wist bij ervaring, dat op het platteland in de streek zijner geboorte zulk een ontaarding niet alleen geduld maar stelselmatig aangekweekt wordt.

Dezelfde satire voert het woord in de tooneelen, waar wij de vuile praat en cynische gesprekken van Bonifacio en anderen aanhooren. Ziedaar uw omgeving, zoo leest men tusschen de regels, gij die lust hebt in den omgang van die bedorven lichtzinnigen, van die onwaardige nietsdoeners, wier geheele zielsbewegen opgaat in ziekelijke droomen en onbeduidende conversatie. En zoo zij al gedwongen zijn iets uit te voeren om hun ledig bestaan te rekken, dan doen zij dit contre coeur om zich zoo spoedig mogelijk te onttrekken aan den sleur ervan en met hun kornuiten in clubs en taveernen de dubbelzinnige anecdoten uit te giechelen, waarvan Bruno ons hier een staaltje geeft, als de gewetenlooze Sanguino in gesprek met de courtisane zijn plat-komische vertelling van den ezel en den leeuw ten beste geeft. Maar de blijspeldichter moraliseert hier niet in een min of meer wijsgeerig vertoog; hij geeft zijn goed gelukte uitbeelding en plastische voorstelling van hetgeen hij met zijn scherpen blik heeft waargenomen. De auteur stelt het armoedige geestesleven ten toon, op een wijze als de satire maar zelden in een comedie vermocht te doen. Ook de preutsche aanstellerij naar plaats en gelegenheid krijgt er van langs. Dezelfde Carubina, zoo verregaande onhebbelijk, als de plannen besproken worden om er haar Bonifacio te laten inloopen, neemt het voorkomen aan van een onschuldige Paradijs-Eva, van een tweede kuische Suzanna, wanneer zij Bernardo ontmoet en hem behendig weet aan te zetten. 't Is een idyllische episode, totdat zij hem geheel in haar macht heeft en hem

dan - uitnoodigt naar een veilig plekje te zoeken, waar zij alleen zullen zijn, door niemand bespied. Bruno was een fijn menschenkenner, maar ook een onverbiddelijk vijand en bestrijder van alle onwaarheid en zelfzucht. Wij wezen er reeds op, dat er in zijn blijspel veel voorkomt, waarin wij herinneringen uit het leven zijner jeugdige jaren hebben te zien.

Nog een opmerking ten slotte. De eenigszins pijnlijke indruk, dien dit blijspel aan het einde achterlaat, is te verklaren uit de erbarmelijke figuur, die de groep der hoofdpersonen maakt tegenover de winnende partij, die moreel volstrekt niet hooger staat. Die groep is uit haar aard en door haar nietswaardigheid meer lijdelijk dan handelend. Zij zijn om zoo te zeggen meer negatief dan positief. Zij zijn de hoofdpersonen, niet omdat zij de handeling leiden en voortstuwen, maar omdat hun eigen wezen, hun gewetenlooze neigingen en begeerten, hun ijdel bestaan en karakterloosheid hen de dupe maken zoowel van omstandigheden als van eigen intriges. Zij stuwen zichzelve voort naar hun vernederende ontmaskering en vernietiging. Daartegenover staat, dat zij, bij wie bedrijvigheid, de macht van het intellect, de prikkel der ambitie, de levensmoed en de ontplooiing der volle energie tot kordaat handelen drijven, booswichten zijn: Sanguino en zijn boevenpak. De schelmerij viert haar triomf in deze omgeving, wordt nog toegejuicht; zij neemt afscheid in het volle bewustzijn harer meerderheid boven de zwakkere nietswaardigen, van wie zij het wint in de ontwikkeling van alle geestkracht. Alsof er geen rechtvaardigheid bestaat! Erger nog, tegenover die wereld is de fourberie niet alleen in haar vermomming, maar in werkelijkheid de dienares der gerechtigheid. Dit zal menigeen immoreel toeschijnen, hun namelijk, die geen andere moraal kennen dan die der deugdlievende en deugdbeloonende novellen-schrijvers. Maar daar heeft het wijsgeerig denken, dat van zijn hoogte alleen de werkelijkheid gadeslaat, niets mee te maken; dat heeft niet te vragen naar de wenschen dergenen die zelf hun wereld scheppen en de moraal daarvoor pasklaar maken, om dan naar eigen goedvinden en welbehagen den loop der dingen tot een in hun oog bevredigend slot te brengen. Bruno neemt voor zijn blijspel de wereld zooals zij is en hij ze heeft waargenomen. Wie het daar niet mee eens is, moet de beste blijspelen, waartoe de CANDELAIO zeker behoort, ter zijde leggen, ja evenzeer de beste treurspelen afkeuren. Het is juist de getrouwe weerspiegeling der bestaande wereld en van den loop der menschelijke lotgevallen, dat beide uitersten, het blijspel en treurspel, elkander op vasten grond ontmoeten.

Ten slotte nog een opmerking, door Arthur Graf in het midden gebracht. Velen die over het Italiaansche blijspel der Renaissance schrijven, geven voet aan de meening, dat alle tooneelwerken van dien aard tot de groote familie behooren, die haar afkomst begint bij Plautus en Terentius.

Zoo schrijft men elkaar na. Men vergeet daarbij, dat het Renaissance-blijspel, al werd ook het een of ander van de Oud-Romeinsche comedie overgenomen, zelfs al werd er van sommige verwikkelingen min of meer partij getrokken, toch te zeer een eigen karakter heeft om van een bloote navolging te mogen spreken, evenmin als men dit bij Molière of Shakespeare doen kan. Het draagt ook behalve den nationalen stempel het merk eener geheel zelfstandige ontwikkeling onder den invloed van tijd en volksaard. Allerminst is die uitspraak omtrent afkomst en nauwe verwantschap van toepassing op Bruno's CANDELAIO. Green enkele figuur, geen enkele scène, geen enkele handeling, die men terugvindt in de Latijnsche comedie, zegt de aangehaalde kritikus. Geen andere gelijkheid is te bespeuren, dan die haar oorprong heeft in de menschelijke natuur, die zich gelijk blijft in alle tijden en alle oorden. Wat den vorm betreft, zou men Bruno's stuk nog het best kunnen vergelijken met het blijspel naar de opvatting van Pietro Aretino.

In deze beschouwingen over het Italiaansche blijspel der Renaissance wordt op een merkwaardige afdeeling der vergelijkende letterkunde de aandacht gevestigd. Zoowel in zijn zwakke als in zijn voortreffelijke hoedanigheden heeft het Italiaansche drama van die dagen grooten invloed uitgeoefend. Geen letterkunde in Europa, die dezen invloed niet gevoeld heeft; de schoonste producten der dramatische literatuur vertoonen er de sporen van. In sommige landen heeft dat tooneelwerk der Renaissance zelfs den stoot gegeven tot de opkomst der dramatische letterkunde, heeft het haar zooveel levenskracht op de reis meegegeven, dat er zelfs een bloeitijd op gevolgd is.

Het behandelde tijdperk in de annalen der dramatische literatuur begint en sluit met twee van de meest origineele tooneelwerken, ooit geschreven: de MANDRAGOLA van Macchiavelli en de CANDELAIO van Giordano Bruno.

DR. A.S. KOK.

Aanteekeningen.

1. - De voornaamste bron voor het leven van Pietro Aretino is: Mazzuchelli, Vita di P.A.; het is echter in veel opzichten een zeer onkritisch werk, hoewel door latere schrijvers, ook door Ginguené, veelal gevolgd. Overigens is er veel in verschillende talen over hem geschreven. Sinigaglia, Philarète Chasles en Prof. Arturo Graf zijn in den tekst genoemd en aangehaald. Voor zoover mij bekend is, bestaan er twee tooneelwerken met P.A. als hoofdpersoon, dat van Paulo Fambri, en het jongste van de twee, een dozijn jaren geleden in Parijs niet zonder opgang te maken gespeeld: ‘Le Fils de l' Aretin’, welk stuk zoo onhistorisch mogelijk is.

2. - Vijf editiën zijn er van den CANDELAIO bekend:

I. CANDELAIO - commedia del Bruno Nolano Academi - co di nulla Academia; detto il fastidio. - In Tristitia hila - ris; in Hilaritate tristis. - In Parigi - Apresso Guglelmo Giuliano Al - segno de l' Amicitia - MDLXXXII.

II. Opere - di - Giordano Bruno - Nolano - ora per la prima volta raccolte - e pubblicate - da - Adolfo Wagner - dottore. - In due volumi. - Vol. I. Col ritratto dell' Autore. - Lipsia, - Weidmann - MDCCCXXX.

III. IL CANDELAIO - Commedia - di Giordano Bruno. - Nuovamenta Stampata. - Milano - G. Daelli e Comp. editori. - MDCCCLXIII.

IV. Le opere italiane - di Giordano Bruno - ristampata - da - Paolo de Lagarde. - Volume prima. - Gottinga - 1888 - Dieterichsche Universitäts-Buchhandlung.

Van de editio princeps zijn slechts drie of vier exemplaren bekend.

De editie van Wagner is ten eenemale af te keuren, als zijnde incorrect; de tekst is als zeer corrupt volstrekt niet te vertrouwen.

De Milaneesche uitgave is een woordelijke herdruk van die van Wagner, en is dus evenmin te vertrouwen. Vandaar dat Imbriana haar een schande noemt voor de Italiaansche pers; hoewel zij op den titel heeft de toevoeging van: 'Nuovamente corretto' (!).

De vierde editie is toegevoegd aan de werken van Bruno: 'la Cena delle ceneri', 'De la Causa principio et uno' en 'De l'infinito universo et mondi'. Dit is een nauwkeurige, zeer getrouwe herdruk van den eersten druk.

Bovendien gaf Imbriano een mede getrouwen afdruk van de editio princeps met noten, doch slechts in twaalf genummerde exemplaren en dus niet in den handel. Naar deze uitgave en in vergelijking met die van De Lagarde verscheen in 1889 een afzonderlijke uitgave van den Candelaio met goede noten, zijnde:

V. CANDELAIO - Commedia - di - Giordano Bruno Nolano - con prefazione, note ed alcune notizie sulla Vita di G. Bruno per Enrico Sicardi. Milano Bibliotheca Universale.

Deze editie stond schrijver van deze studie ten dienste. Later werd er nog een uitgave van al de werken van den Filosofo Nolano beloofd, met ondersteuning van de regeering in het licht te geven.

3. - De fabel van den ezel en den leeuw. Deze schunnige fabel is nog bekend onder het Napolitaansche volk. Bruno had haar ook leeren kennen uit een mozaïek van Pompejaanschen oorsprong, dat nog met andere antieke pornografische afbeeldingen in een afzonderlijk vertrek van het Napelsche Museum bewaard wordt. Dit mozaïek bewijst de oudheid van deze fabel.

4. - Behalve het werk van Berti, 'Vita di Giordano Bruno da Nola', bestaat er ook onder de bronnen voor het leven van den wijsgeer een Fransch werk van Bartholmèss, 'Jordano Bruno', dat ons alleen door aanhalingen bekend is geworden. In Engeland heeft men steeds belangstelling in Bruno en zijn wijsgeerige ideeën betoond. Zoo verschenen er in de laatste jaren:

'Life of Giordano Bruno, the Nolan', bij I. Frith. Revised bij Prof. Moriz Carrière;

'The Life of Giordano Bruno' bij J. Lewis M' Intyre. London, Macmillan. - In onze taal verscheen bij gelegenheid van de onthulling van Giordano Bruno's standbeeld in 1889 te Amsterdam een merkwaardige brochure: 'Giordano Bruno, de Martelaar der vrije gedachte. Met afbeelding van Bruno's standbeeld.' In *De Gids* van het volgende jaar verscheen er, mede naar aanleiding van dezelfde gebeurtenis, een artikel over Bruno, door Prof. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, voor de kennis van Bruno als wijsgeer een zeer belangrijke studie.

Een volksbelang bedreigd.

Er dreigt voor ons volk een ernstig gevaar, voortvloeiende uit de bekende tuchteloosheid onder ons.

Eenige jaren geleden hebben onze spoorwegmaatschappijen een nieuwen tijd ingevoerd - en daarmede ons Nederlanders een zeer slechten dienst bewezen. Om ons van al den last en al de onaangenaamheden van dien dubbelen tijd weer te verlossen, is er nu een wet noodig, die de zoo zeer teruggewenschte eenheid weer herstellen zal.

Nu evenwel dreigt er een nieuw gevaar; men is voornemens, neen, men is reeds begonnen, een andere totnogtoe bestaande eenheid in ons vaderland te vernietigen. De thans bedreigde eenheid is die van onze Nederlandsche schrijftaal.

Sedert 1892 worden er krachtige aanvallen gedaan op de thans nog algemeen geldende spelling en verbuiging in onze taal. In 1893 zagen de ‘voorstellen’ om onze schrijftaal te ‘vereenvoudigen’ het licht. En sedert dien tijd is er met kracht en met ijver en volharding voor de zoogenaamde ‘vereenvoudigde schrijftaal’ gestreden.

Er werd een vereeniging opgericht, die voor het jonge wicht een plaats in de maatschappij moest veroveren. En inderdaad heeft de Vereeniging de voldoening mogen smaken, dat ze voor haar beschermelinge een plaatsje in onze samenleving heeft bemachtigd: er zijn enkele vakbladen, die in de nieuwe spelling verschijnen; er zijn enkele tijdschriften, die wel eens opstellen in die spelling opnemen; er zijn ook enkele schrijvers, die zich van haar bedienen.

Doch het is een zeer bescheiden plaatsje nog maar, dat de vijftienjarige zich ziet ingeruimd, o zoo'n bescheiden plaatsje nog maar, - en dat is letterlijk ingeruimd. Inderdaad wordt de ‘Kollewijnsche’ *spelling*, zooals het complex van de voorstellen aangaande spelling, verbuiging en regeling der woordgeslachten kortweg wordt genoemd, over het algemeen slechts geduld: wij zijn immers de eeuwen door bekend geweest om onze verdraagzaamheid jegens andersdenkenden.

Het is aan de ‘Vereeniging tot vereenvoudiging van onze schrijftaal’ in geenen deele gelukt, het groote publiek warm te maken voor haar schepping. Ons volk in zijn geheel heeft haar geenszins met hart en ziel toegejuicht en met open armen ontvangen. Al is de afkeer, die ze in de eerste jaren wekte, en die de Vereeniging zelfs genoodzaakt heeft ten opzichte van een deel van haar voorstellen een Saturnus-rol

te vervullen, na verloop van tijd ook wat gaan afnemen, - de houding, die de groote massa van het volk in al zijn lagen tegen de nieuwe ‘spelling’ aanneemt, kan het best worden geteekend met het woord: latente tegenzin.

Geen enkele krant voor het algemeene publiek, geen enkel standaardwerk op het gebied van wetenschap, literatuur of kunst, geen enkele groote handelszaak heeft de nieuwe schrijftaal als voertuig aanvaard.

Deze toestand is voor de strijdende vereeniging niet zeer bemoedigend. Het getuigt wel van taaie volharding en onverzettelijken wil, dat ze niet reeds lang besloten heeft, het bijltje er bij neer te leggen.

Nu heeft ze echter in den laatsten tijd een uitweg uit de moeilijkheid gevonden.

Wat haar met vijftien jaren van krachtig en onvermoeid stormloopen niet heeft mogen gelukken, meesteresse te worden in de aangevallen veste, dat wil ze nu gaan beproeven door loopgraven en mijnen aan te leggen: zij heeft haar oog geslagen op de lagere school.

De lagere school, ontevreden over de resultaten van haar onderwijs in de Nederlandsche taal ten gevolge van te hoog opgevoerde eischen, zal nu, hoopt zij, haar heil zoeken bij de ‘vereenvoudigde spelling’, die toch niet voor niets den naam van ‘Vereenvoudigde Schrijftaal’ draagt!

En als nu maar eerst de lagere school is voorgegaan, dan, berekent zij, moet het groote publiek, goedschiks of kwaadschiks, wel volgen. En dan zal de strijd gewonnen zijn.

Zelfs hebben we al kunnen lezen van eenige scholen in de provincie Groningen, die de vereenvoudigde spelling hebben binnengehaald, en van schoolboekjes, die in de nieuwe spelling zijn verschenen.

A la guerre, comme à la guerre, zegt het spreekwoord. Maar toch moet het ons van het hart, dat de hier door de Vereeniging tot ‘vereenvoudiging’ van onze schrijftaal gebezigde krijgslist om de overwinning te behalen op het groote publiek, dat de groote voordeelen (?) van de zoogenaamde vereenvoudigde spelling maar niet wil inzien, ons voorkomt, niet geheel met de bepalingen van een eerlijken kamp overeen te stemmen: is het niet de kinderen gebruiken om de ouders met lamheid te slaan, om ze te dwingen tot de overgave?

Evenwel is het niet onze bedoeling, hier als zedenrechter op te treden, en we zouden dit opstel in de pen hebben gehouden, indien er niet een gewichtiger belang op het spel stond dan de moraliteit van een vereeniging.

In de eerste plaats mag de vraag gesteld worden, of de hoofden of de besturen van de betrokken scholen wel het wettelijke recht hebben op eigen gezag de vereenvoudigde spelling op hunne scholen in te voeren.

Deze vraag moet naar onze meening beslist ontkennend beantwoord worden. Immers, de wet op het lager onderwijs schrijft onderwijs in

de Nederlandsche Taal voor. Onder de Nederlandsche Taal nu zal men toch zeker wel moeten verstaan de taal met haar spelling en buiging, zooals het over-overgroote deel van het Nederlandsche volk die opvat. En de spelling en buiging van onze taal naar de opvatting van dat overgroote deel van het volk zijn zeker niet die van de zoogenaamde vereenvoudigde schrijftaal, gelijk de boven in enkele lijnen weergegeven geschiedenis op onwederlegbare wijze heeft aangetoond.

Wanneer nu deze meening juist, en de invoering op eigen gezag van de 'vereenvoudigde' spelling op die enkele scholen in strijd is met geest en bedoeling der wet, dan is er naar onze meening voldoende reden voor tusschenkomst van de macht, die de wet hoog moet houden, van de Regeering. En dan is het hoog tijd ook, dat zij voor zulke afwijkingen op eigen houtje een stokje steekt.

Doch ook het algemeene belang is er mede gemoeid, als het hoofd of het bestuur van een school eigenmachtig een nieuwe spelling invoert.

In zekeren zin is weliswaar elke school een eenheid op zichzelf, maar

> Van der menschen duizendtallen
> Leeft niet één zichzelf alleen.

En zoo is elke school een deel van een grooter geheel, ons volksonderwijs, en daardoor wordt aan elke school de verplichting opgelegd, rekening te houden met de eischen van het geheel.

Betrof het nu nog een of ander onderdeel van een ander leervak, waarvan het hoofd of het bestuur der school een stokpaardje wilde maken, dan zou dat het geheel zoozeer niet schaden. Doch het geldt hier onze volkstaal, het middel, waarvan alle Nederlanders zich moeten bedienen om elkander te verstaan, zoodat elke nieuwe richting hier zich dadelijk naar buiten openbaart.

Vooreerst, - om het terrein der algemeene redeneering te verlaten en dat van de praktijk te betreden, - dient men in het oog te houden, dat ten gevolge van verhuizing en andere oorzaken dikwijls kinderen van de eene school op de andere school overgaan. Wanneer nu een kind van een school met de eene spelling naar een school met de andere spelling overgaat, dan wordt het voor bijna onoverkomelijke moeilijkheden geplaatst. Dan lijdt het ernstig schade aan zijn ontwikkeling.

Zulk een kind zal natuurlijk in de eerste plaats schade lijden aan zijn verstandelijke ontwikkeling. Doch ook zal de taak, waarvoor het dan gesteld wordt en die het vaak slechts met de uiterste inspanning zal kunnen volbrengen, dikwijls op de moreele en zelfs op de lichamelijke ontwikkeling een zeer nadeeligen invloed uitoefenen.

Als nu nog de ouders voor hun kind steeds een school konden kiezen, waar dezelfde spelling gebruikt werd, als op de school, die het pas verlaten had, dan ware dit bezwaar nog te ondervangen. Doch in den regel staat den ouders de keuze van de school niet vrij. Ook zou het in de meeste gevallen niet mogelijk zijn, een school op niet te grooten

afstand te vinden, waar dezelfde spelling onderwezen werd, wanneer dit de ‘Kollewijnsche’ was. Ten slotte zijn de ouders niet altijd op de hoogte van het gevaar, waaraan hun kind op een andere school blootstaat, en kunnen ze den omvang er van dikwijls niet beseffen.

Verder staan de leerlingen van de scholen met de nieuwe spelling bij hun intrede in de maatschappij of bij hun overgaan op hoogere scholen bij die van andere ten achter. Welke kantoren bijvoorbeeld nemen genoegen met het ‘Kollewijnsch’? Die leerlingen zullen dus in vele gevallen gepasseerd worden, of ze zullen eerst nog eens moeten leeren ‘De-Vries-en-te-Winkelen’, zooals de Vereenvoudigers het met een niet bijzonder fraai neologisme gelieven te noemen.

En eindelijk zou ons, indien de zoogenaamde vereenvoudigde ‘spelling’ op een groot aantal scholen werd ingevoerd, niet alleen eene verdeeling van onze scholen in twee soorten, maar zelfs eene verdeeling van ons volk in twee deelen te wachten staan. Alsof er nog geen verdeeldheid genoeg ware!

Indien het nu nog ging om een wijziging in de spelling of in de verbuiging, waarnaar ongeveer iedereen reikhalzend had uitgezien, of die algemeen als gebiedend noodzakelijk was erkend, zoodat het zich liet voorzien, dat de invoering binnen korter of langer tijd algemeen zou plaats hebben, dan ware het misschien nog wat anders. Dan zou men wellicht een oog mogen dichtdoen en zeggen: ‘Laat de heetgebakerde voorgangers hun zin hebben! Het komt toch wel terecht.’

Doch de boven geschetste geschiedenis heeft voldoende in het licht gesteld, dat de zaak geheel anders staat. Daar de tegenstand evengoed in onderwijskringen als in het groote publiek zetelt, kan men veilig zeggen, dat er op algemeene invoering van de ‘Kollewijnsche’ spelling langs den door eenige scholen ingeslagen weg zoo goed als geen kans bestaat.

En daarom is partieele invoering van de nieuwe schrijftaal hier en daar op eigen gezag zeer zeker in strijd met het algemeene belang.

Waar nu eenige jaren geleden de Regeering termen heeft kunnen vinden om te weigeren aan de statuten van een vereeniging hare goedkeuring te hechten, op grond dat ze in de ‘vereenvoudigde spelling’ waren geschreven, daar rust naar onze meening op de Regeering zonder eenigen twijfel ook de onafwijsbare plicht, hier op te treden ter bescherming van het algemeene belang.

Nu is het nog tijd (al wordt het hoog tijd!) om preventief op te treden. Weldra zou het daarvoor te laat zijn. Dan zou de verwarring reeds te groot wezen. En de last, daardoor veroorzaakt, zou nog veel ondraaglijker blijken dan die, welken de onnoozele 20 minuten verschil tusschen onze beide ‘tijden’ hebben teweeggebracht.

We zouden ook werkelijk een eenige plaats in Europa gaan innemen, als het balletje, dat nu juist is begonnen te rollen, niet in zijn loop werd gestuit. In ons land zou aan hoofden en besturen van lagere

scholen veroorloofd zijn, op eigen gezag een nieuwe spelling in te voeren (of tegen te houden), welk recht in Duitschland en Frankrijk bijvoorbeeld, waar men sedert 1870'71 den schoolmeesters nog al zoo bijzonder welgezind is, alleen aan de hoogste macht is voorbehouden.

Dat zou toch wel een wat al te sterk staaltje zijn van onzen in tuchteloosheid ontaardenden vrijheidszin!

De invoering van een nieuwe spelling en een nieuwe verbuiging in de schrijftaal is inderdaad niet een zaak, die ieder maar op zijn eigen gezag mag kunnen regelen. Daarbij immers staat de eenheid van onze schrijftaal op het spel. De eenheid nu van onze schrijftaal, een onderdeel van den band, die alle Nederlanders vereenigd houdt, is ontegenzeggelijk een zaak van groot algemeen belang. En daarom mag men zeggen: De invoering van een nieuwe spelling is Regeeringszaak.

Doch er is meer; de zaak heeft nog een andere zijde.

De invoering van een nieuwe spelling eischt altijd een tijd van overgang, die noodzakelijk verwarring en onzekerheid en dus last en onaangenaamheden moet medebrengen, zooals oudere lezers zich nog wel zullen herinneren uit den tijd, toen de spelling van De Vries en Te Winkel ingevoerd werd. Hierbij moet men evenwel bedenken, dat dit alles zich bij invoering van de zoogenaamde vereenvoudigde spelling in veel sterker mate zou doen gevoelen, doordien deze spelling sterk afwijkt van die van De Vries en Te Winkel, terwijl deze laatste slechts betrekkelijk weinig verschilde van haar voorganster.

Zulk een tijd van overgang nu moet worden doorgeziekt; doch hij moet zoo kort mogelijk duren. Dit is echter alleen te bereiken, als de scholen alle en tegelijkertijd de nieuwe spelling invoeren. En dit weer is alleen mogelijk, als de invoering van hooger hand wordt voorgeschreven.

Ook op dezen grond dus mogen we zeggen: De invoering van een nieuwe spelling is Regeeringszaak.

Helder, 24 Juni 1908.

J. HUISMAN.

Een stuk potentieele geschiedenis.

Mr. S. van Houten, vijfentwintig jaar in de Kamer. Tweede periode, Eerste stuk. - Haarlem, Tjeenk Willink en Zoon.

Parlementaire redevoeringen moeten, indien ze belangwekkende lectuur zullen zijn, bij afzonderlijke uitgave buiten de *Handelingen* op zeer bijzondere wijze worden opgedischt. Zonder meer zijn ze voor slechts weinigen interessant. Het is veel belangwekkender, oude *Handelingen* te lezen dan oude redevoeringen van een enkel persoon. Die oude *Handelingen* toch bevatten het contradictoire element, dat leven brengt in zulke lectuur; met wat verbeelding kan men daaruit heel een debat doen herleven met de figuren der hoofdpersonen erbij. Zakelijk, in elk geval, doen ze de quaestie, waar het om ging, herontwaken in onzen geest. Zelfs kunnen we erdoor gebracht worden onder de bekoring van de visie van gansch een vervlogen tijdperk: zóó was het toen, zóó dacht men toen, zóó sprak men toen, zóó deed men toen - herpeinzen wij, met wellicht een glimlach.... of een frons.

Bij het lezen van parlementaire redevoeringen van één persoon daarentegen wordt de lectuur door al deze verbeeldings-aantrekkelijkheid niet verlevendigd. Het contradictoire element blijft weg. Men krijgt geen visie van een quaestie, van een debat, van een tijdperk, maar hoogstens van een eenzijdige meening, van een stelling, van een persoon.

Nu kan echter in zekere mate die leemte aan belangwekkendheid bij uitgaaf van parlementaire redevoeringen worden aangeplempt door drieërlei bijgift. Ten eerste doordien, tusschen de redevoeringen, genoeg wordt gegeven van de meening, die anderen ertegen (of over dezelfde zaak bij dezelfde gelegenheid) hebben geuit om eenig surrogaat van debat te verschaffen. Ten tweede doordien nu en dan, in korte beschouwingen van den auteur of van dengene die de redevoeringen doet uitgeven, de individueele uitingen worden geplaatst in het kader van de tijdsomstandigheden, waaronder ze werden voortgebracht. En ten derde doordien degene die de redevoeringen uitsprak, een man is (of was) van zulk een beteekenis, dat hijzelf een stuk politieke geschiedenis kan heeten, dat zijn naam een *cry*, zijn meening een politiek *credo*, zijn parlementaire figuur een symbool is te achten en dat de beteekenis van zijn persoon ver over de grenzen van het strict individueele uitvloeit tot in het massale.

Deze drieërlei bijgift nu vindt men in de 'Vijfentwintig jaren' van Mr. S. van Houten in bevredigende mate. Wel is Mr. van Houten's naam nooit een *cry*, zijn meening nooit een *credo* en zijn parlementaire figuur nooit een symbool geweest, althans niét voor velen; maar stellig gaat de beteekenis van zijn persoon ver buiten de grenzen van het individueel-episodische tot in het massaal-historische. Er is een groot stuk parlementaire geschiedenis aan zijn naam verbonden. Een curieus soort van geschiedenis. Geschiedenis, die nooit geschiedenis werd. *Potentieele* geschiedenis, nl. van wat het liberalisme *had kunnen* doen, *had kunnen* worden. Mr. van Houten's kritische natuur heeft hem, zeker, ook wel medewerker aan het *gebeurde* doen zijn, maar meer toch nog: prediker van het mogelijke, maar niet-gebeurde. Zijn *positieve* werkzaamheid is *potentieel* het grootst gebleven. En daarom is Mr. Van Houten's parlementaire geschiedenis voor een groot deel de geschiedenis van wat *niet* gebeurd is.

Wat de bijgift van algemeene tijdsaspecten en van anderer meening belangt, de laatste is ook in het thans verschenen tweede deel nog wel wat schamel, maar de andere is in dit tweede veel rijker gegeven dan in het eerste. Elk van de twee hoofdstukken, waaruit dit 'eerste stuk' van het 'Tweede Deel' bestaat, begint met algemeene beschouwingen over den politieken toestand van het oogenblik. Bovendien zijn er hier en daar inseraten van algemeenen aard, waaronder het zeer belangrijke program der liberalen uit den tijd van het tweede Ministerie-Heemskerk.

Maar vooral interessant, een helder licht werpend op personen en toestanden van voorheen, is de Inleiding. Ik neem daaruit het volgende over, dat twee merkwaardige figuren uit het verleden, Kappeyne en Franssen van de Putte, voor ons doet herleven:

> Kappeyne was een staatsman van de oude school, in dien zin, dat hij te zeer het parlement als het uitsluitend terrein der staatkundige actie beschouwde, zonder zich veel te bekommeren om de stroomingen bij het groote publiek, hetzij kiezers of niet-kiezers, en zonder dat hij eenige poging deed, om op de denkwijze van dit publiek invloed uit te oefenen. Dit vooral brak het overwicht, hetwelk hij, om in zijn plannen te kunnen slagen, over Franssen van de Putte, zijn door hem voorbijgestreefden mededinger naar de leidende stelling in de liberale partij, had behooren te behouden.
>
> Franssen van de Putte was van nature bazig en bezat groote staatkundige ambitie. Hem was het ook, in tegenstelling met de meeste liberale leiders, die ik in mijn staatkundig leven gekend heb, een waar genoegen in den hofkring te verkeeren en in vriendschappelijke en raadgevende betrekking te staan tot leden van het Koninklijk huis. In alle persoonlijke aanrakingen was hij hartelijk, zelfs gevoelig, maar naar mijn meening scheidde hij het gebied, waarop in staatkundige kringen aan vriendschap vrije speelruimte kan worden gelaten, niet scherp genoeg af van dat der politiek. Deze eigenschap had hij met Kappeyne gemeen, maar terwijl Van de Putte van zijn vrienden meegaandheid *in politicis* verwachtte, was Kappeyne ter wille van de vriendschap zelf te meegaand. Mij kon vriendschap niet doen voorbijzien, dat Van de Putte voor de rol van politiek leider veel ontbrak. Allereerst reeds was een reden van mindere geschiktheid, die hij zelf

erkende, dat hij geen rechtsgeleerde opleiding genoten had. Van de Putte kon eenvoudige politieke motiën en amendementen, die zich tot enkele woorden of cijfers bepaalden, schitterend verdedigen, maar hij waagde zich terecht niet aan het voorstellen van eigen oplossingen van ingewikkelde vraagstukken. Hij gevoelde ietwat smartelijk, dat hij in dit opzicht bij anderen achterstond, wier meerdere hij in natuurlijken aanleg en juistheid van inzicht was of meende te zijn. Van de Putte schreef zijn nederlaag bij de cultuurwet in 1866 daaraan toe, dat hij de spitsvondigheden, die de juristen opwierpen, niet had kunnen ontrafelen en aan de kaak stellen, zooals zij z.i. verdienden. Hem ontbrak voorts voor leider in Nederlandsche zaken nog iets anders, dat niet minder zwaar woog. Het was, dat hij eigenlijk weinig voor onze Nederlandsche politieke quaestiën voelde. Hij had daaromtrent geen sterke overtuigingen. Zijn hart lag in Indië; Nederlandsche zaken werden in den grond der zaak door hem beoordeeld naar haar vermoedelijke terugwerking op het Departement van Koloniën. De koloniën hadden slechts van de liberalen iets te wachten; hij moest daarom *liberaal* leider en persoonlijk bij de liberalen populair blijven. Zoo dreef bij in Nederlandsche quaestiën met de liberale stroomingen van den dag mee. Vooral met die, welke de overhand hadden in het toenmalige liberale hoofdkwartier te Rotterdam en in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* met talent verdedigd werden. Onder de intellectueele leiders van dien kring had waarschijnlijk mr. George Belinfante op het publiek den grootsten invloed. Scherp en oorspronkelijk denker en reusachtig vlijtig werker, beheerschte hij *in politicis* de meeningen der leidende liberale volkskringen door middel van zijn overzichten van de Tweede Kamer in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en door zijn invloed op het Correspondentiebureau, de bekende leverancier van politieke verslagen en correspondentiën in de provinciale pers. In de jaren, welke ik in dit deel behandel, vormde zich bij en om *Het Vaderland* een tweede liberale correspondentie-bron. Ik ben nooit in het geheime raderwerk dezer correspondentiebureaux ingewijd. Door als het ware van dag tot dag en in alle oorden des lands hun voorstelling van de leidende staatslieden te verspreiden, vormden zij het beeld dier leiders bij het groote publiek. Van de Putte bezat het geheim, altijd een *bonne presse* te erlangen. Kappeyne daarentegen was bij geen enkelen Haagschen correspondent ooit *persona grata.* Het door hem ontworpen en na de afstemming van Tak's kanalenwet gepubliceerd plan eener beperkte grondwetsherziening werd eenparig door hen bestreden. Dit jarenlang voorbereid plan werd den volke als een luim van het oogenblik voorgesteld en zijn auteur als een man zonder ernst. En het publiek geloofde het; immers, alle couranten zeiden het. Toen daardoor de zon van Kappeyne weder ging dalen, schoof ook Van de Putte van hem af. Zelfs nam deze, na 's Konings weigering om Kappeyne de autorisatie tot het voorstellen eener Grondwetsherziening te verleenen, met Eppo Cremers een opdracht in overweging om te beproeven een ander liberaal Ministerie te vormen, die natuurlijk mislukte. Doch door Van de Putte's afval was Kappeyne's kracht gebroken en heeft de eerste welbewuste, doch tengevolge der te uitsluitend op het parlement

berekende tactiek van Kappeyne, niet genoeg bij het publiek voorbereide poging tot Grondwetsherziening schipbreuk geleden. Door hun onderlingen strijd op dit hoofdpunt hebben Kappeyne en Van de Putte beiden hun leidende stelling verloren tegenover een openbare meening, die met steeds sterker aandrang eischte, aan het kiesrechtvraagstuk een oplossing te geven, welke *een nieuwe en bevredigende machtsverdeeling tusschen de verschillende volksklassen* zou bewerken. Door in dezen geest het Kappeyniaansch program uit te breiden, heeft Tak van Poortvliet zich geleidelijk in de na-Kappeyniaansche periode, welke ik in een volgend deel hoop te behandelen, invloed en populariteit verworven, die hem in 1893-4 in staat zouden hebben gesteld, dit belangrijk vraagstuk gemakkelijk op te lossen, indien hij niet met onverklaarbare eigenzinnigheid halsstarrig geweigerd had, bij de organisatie van het kiesrecht partij te trekken van de voor de hand liggende kenteekenen van maatschappelijken welstand, die als grond van aanslag voor belasting benuttigd worden, en hij

> niet dientengevolge de uitvoering van artikel 80 der Grondwet naar letter en geest zoo goed als onmogelijk had gemaakt.

Ik moet hierbij opmerken, dat Mr. van Houten, blijkens het hier aangehaalde, een even onjuist begrip heeft van de werking van het 'Correspondentiebureau voor Dagbladen' als velen uit het publiek, van wie men dit eer zou verwachten. Hij blijkt in de meening te verkeeren, dat zulke correspondentiebureau's 'van dag tot dag en in alle oorden des lands hun voorstelling van de leidende Staatslieden verspreiden'. Dit is geheel onjuist. De correspondentiebureau's zijn slechts in naam bureau's van *correspondentie*; inderdaad zijn ze niets anders dan bureau's van *nieuwstijdingen.* Met andere woorden: zij voorzien hun abonné's niet van subjectieve brieven, niet van kritische beschouwingen of besprekingen, maar van objectieve *verslagen* en *berichten.* Het is dan ook, naar mijn beste weten, een spoken-zien-bij-daglicht, als de heer Van Houten een 'geheim raderwerk' in zulke bureau's onderstelt en meent, dat men bij hen in de pas zou moeten komen om *une bonne presse* te krijgen.

In deze beoordeeling van een stuk van ons dagbladleven slaat hij den bal geheel mis; de Haagsche correspondenten van de buiten den Haag verschijnende bladen zijn, voor zoover ze niet vrij algemeen bekend staan doordien ze uitsluitend voor één groot dagblad werken, leden van de redacties der verschillende Haagsche bladen (enkelen van hen zijn medewerkers van het Correspondentiebureau, maar dat heeft niets met elkaar uit te staan) of bekleeden geheel andere maatschappelijke betrekkingen en oefenen de wekelijksche briefwisseling als neven-bezigheid uit. Er is hierin weinig 'geheims' en zeker niets dat op een 'raderwerk' gelijkt, terwijl het Ned. Correspondentiebureau er waarlijk dood-onschuldig aan is.

Ik gewaagde reeds van het liberale program uit de tweede helft der jaren '70, dat in het boek is ingelascht. Wie dat program leest, zal opmerken, dat er vele desiderata in voorkomen, die òf reeds vervuld zijn òf.... nòg desiderata bleven. Bij voorbeeld: beperking van den duur en van de toepassing der voorloopige hechtenis; vereenvoudiging van de instructie en toelating van den verdediger tot de instructie; mogelijkheid van revisie buiten cassatie; verbetering van de bepalingen omtrent strafbaar bedrog 'ten einde oprichters of bestuurders van nijverheids-ondernemingen en soortgelijke van de goedgeloovigheid of het vertrouwen van het publiek misbruik makende personen (sic), maken zij zich aan verkeerde handelingen schuldig, te kunnen straffen'; geleidelijke opheffing van de meest schadelijke accijnsen (zeep, zout en geslacht); invoering van een vermogens- (geene inkomsten-) belasting en van eene bedrijfsbelasting (ook voor den landbouw); geen patentbelasting; personeele belasting naar het bezit in roerend goed (meubilair enz.), huurwaarde der woning, en dienstboden; afschaffing van alle invoer-

rechten op niet accijnsplichtige goederen, ten einde Nederland te maken tot ‘het entrepôt voor den groothandel tusschen Duitschland en oostelijk Europa en de landen van over zee’; afschaffing van alle rijkstollen en kanaalrechten; dienstplicht van het 20e tot het 40e jaar (5 jaar militie of schutterij, 5 jaar reserve-schutterij, 10 jaar landstorm); overheidszorg voor de gemeenschapsmiddelen; kosteloos L.O. van Rijkswege; leerplicht tusschen de leeftijden van 5 en 13 jaar, ook buiten de openbare school; oprichting van hoogere landbouwscholen.... enz.

De heer Van Houten teekent echter bij dit program aan, dat het ontworpen was door Kappeyne en De Roo van Alderwerelt (de militaire paragraaf), doch dat het wel in hoofdstrekking is goedgekeurd, maar niet geheel afgedaan in de liberale clubbijeenkomsten, die destijds ten huize van Blussé van Oud-Alblas aan de Prinsengracht werden gehouden.

Ten slotte nog een opmerking over twee hoofdpunten: de kiesrechtquaestie en het sociale vraagstuk. Is de heer Van Houten op die punten tegenwoordig van een andere meening dan destijds? Het wordt vaak beweerd. Wat het kiesrecht belangt, hoofdzakelijk ten onrechte, dunkt mij. Er spreekt wel meer sympathie voor het beginsel van het algemeen stemrecht uit Mr. van Houten's vroegere uitingen (niet zoozeer uit zijn voorstel tot Grondwetsherziening, dat hij als bijlage aan dit Deel toevoegt, als wel uit wat hij later bij de herziening zelve heeft gezegd in de Tweede Kamer); maar wanneer men die vroegere uitingen zorgvuldig nagaat (met name ook wat hij reeds vóór '70 in *Het Noorden* schreef), kan men er niet aan twijfelen, of het uitsluiten van bedeelden en onzelfstandigen heeft hij altijd gewenscht. De Kieswet-Van Houten moge de grens misschien wat eng hebben getrokken, zij trok die grens toch zeker naar het *beginsel*, dat den heer Van Houten reeds eenige decenniën voor den geest stond.

Maar in de sociale quaestie is deze staatsman zichzelf minder gelijk gebleven.

Op blz. 165 en 166 zegt hij, zijn wetsontwerp op den Kinderarbeid(*) toelichtend, o.a. het volgende:

> *Uitbreiding van rechtstreeksche staatsbemoeiing met het arbeidsleven lag niet in mijn gedachtengang*; alleen betere behartiging van den van ouds en noodwendig op het staatsbestuur rustenden plicht om kinderen te beschermen tegen misbruik der bij de wet aan ouders en voogden over hen toegekende macht, aan welk misbruik de werkgevers - de inhumane uit winzucht, de humane onder den dwang der concurrentie - zich medeplichtig maakten.
> ‘Op mijn standpunt *houdt deze staatsbemoeiing op met den kinderleeftijd*, als het kind zelf kan gaan medespreken, wat in de lagere volksklasse tamelijk vroeg het geval is. Niet dat er geen ouders zouden zijn, die ook op lateren leeftijd dan 13 of 14 jaar meer voor zichzelf dan voor hun kinderen zorgen; maar hier tegen moet m.i. door andere burgerrechtelijke bepalingen gewaakt worden, die de bevoegdheid der ouders, om over de arbeidsverdiensten der kinderen te beschikken,

(*) De *auctor intellectualis* van die wet blijkt Lord Reay te zijn geweest, destijds Kamerlid voor Tiel.

> beperken. Voor volwassen arbeiders geldende arbeidsregelingen in de werkplaatsen schijnen mij nog steeds het best door de belanghebbenden zelve, nl. de werkgevers in overleg met vakvereenigingen, te worden gemaakt, al kunnen wellicht enkele hoofdlijnen door de wet worden getrokken. Voor behandeling van volwassen vrouwen als kinderen bestaat m.i. recht noch reden.
> Deze denkbeelden zijn in strijd met die van de philantropen en staatssocialisten, die in mijn wet een eersten stap zagen voor verwezenlijking *hunner* idealen en die, niet genoeg lettende op mijn stelsel, mij eerst op het schild verheven en later als een afvallige beschouwd hebben. Ik kon natuurlijk voor 't geen ik wilde hun steun aanvaarden, maar bond mij daardoor niet om verdere maatregelen te steunen, welke *zij* wenschelijk achtten, maar die met *mijn* beginselen streden.'

In deze aanhaling deed ik enkele zinnen cursiveeren. Men lette daarop vooral bij het lezen van het volgende, waarin de cursiveering eveneens van mij is:

> 'De vrijzinnige wetgevers van onzen tijd zijn te angstig geworden om zedelijke beginselen door wetten te schragen, omdat de kerken in den tijd waarin zij machtig waren, de wetgeving hebben misbruikt; thans vreest men nog de herleving van deze misbruiken. Wij zien er b.v. tegen op een burgerlijken rustdag te handhaven, omdat wij geen Schotschen Zondag zouden kunnen dulden. *Toch zal het beginsel van het* "*laissez-faire*" *op den duur niet houdbaar zijn.* (N.B.: Nog slechts kort geleden gewaagde Mr. v. H. van het "gezegende stelsel van het *laissez-faire*"). Evenals bijna alle wetgevers den arbeid van kinderen van lieverlede hebben beperkt, zullen zij er langzamerhand toe moeten komen, andere hoofdtrekken eener betere regeling van den arbeid in de wetgeving op te nemen, b.v. met betrekking *tot rustdagen*, *tot een arbeid bij nacht*, *tot den arbeid van vrouwen*, *tot de hygiënische eischen der werkplaatsen*, *ja misschien tot den normalen duur van den arbeidsdag.*'

Zoo sprak Mr. van Houten op 12 Sept. 1879, hij die thans in zijn terugblik over zijn wetsvoorstel de daareven aangehaalde *laissez-faire*-aanprijzing neerschreef. Formeel, kan men zeggen, wordt de klove tusschen de uiting van 1879 en die van 1908 overbrugd door het voorbehoud omtrent het trekken van 'hoofdlijnen' en het opnemen van 'hoofdtrekken' in de wetgeving; maar wie de rede van '79 herleest (opgenomen in de *Vragen des Tijds* van 1879-'80), zal zien, dat de heele *tenor* van die rede was: tégen het stelsel van *laissez-faire*, vóór staatsbemoeiing met arbeidsverhoudingen, ten einde te voorkomen dat de werkgever misbruik maakt van de scherpe concurrentie op de arbeidsmarkt.

De schrijver zelf blijkt dat echter anders in te zien, want in zijn boek verwijst hij naar het hier bedoelde referaat in de *V.d.T.*

Ik eindig deze bespreking met het lezen ook van dit Tweede Deel aan te bevelen aan allen, die zich interesseeren èn voor onze staatkundige geschiedenis èn voor een zoo merkwaardige en groote figuur als die van den auteur.

C.K. ELOUT.

Wijsgeerig systeem en wijsgeerig onderzoek.

Naar aanleiding van: Groote denkers, door Dr. A.H. de Hartog. Kant. - Baarn, Hollandia-drukkerij, 1908.

Het schijnt soms, of de wijsbegeerte niet anders voortbrengt dan een aantal stelsels, en dat kennis der wijsbegeerte hoofdzakelijk bestaat in kennis van die stelsels. Het schijnt zoo, het is niet zoo. Toch is het aantal beschrijvingen van denkersystemen zeer groot en staat in ons land vermeerderd te worden met een reeks negentiend'eeuwers, (Kant, Schopenhauer, Hartmann, Fichte, Schelling, Hegel,) waarvan het hierboven genoemde boekje het eerste is. Wij krijgen hier dan natuurlijk 'hoofdtrekken', en ook in zulk een boekje kunnen nog weer hoofdtrekken van andere onderscheiden worden. Als iemand na, 't zij deze, of andere hoofdtrekken gelezen te hebben, tot den denker zelf gaat, of het te voren reeds gedaan heeft, zal hij moeten zeggen: 't is wel zoo, maar 't is toch heel anders, en 't is nu ook veel duidelijker en mooier en loonender. Geen lezen *over* iemand kan het lezen *van* iemand vervangen. - Nu is het natuurlijk onbetwistbaar, dat kennis der hoofdtrekken van een denksysteem noodig is voor vele doeleinden, en waar dit boekje over Kant zulke kennis bijbrengt (vooral in de theoretische deelen doet het dat), is het een zeer gerechtvaardigde onderneming, die men succes d.w.z., lezers moet toewenschen. - Maar die stelselkennis heeft toch ook bezwaren. Geen mensch kan vóór een vrij grooten ouderdom alle belangrijke stelsels van Plato tot op heden zelfstandig doordenken. Ieder moet zich dus voor een deel met referaten behelpen en merkt telkens, als hij daarna tot den denker gaat, dat het toch anders is, al is het referaat niet geheel onjuist. Is het nu bepaald noodig, de kennis van de *geschiedenis* der wijsbegeerte zich door referaten of door een leerboek te verwerven en van de 'groote denkers' op die wijze iets te weten te komen? Ik twijfel, of dit veel nut oplevert en of wij niet vele 'historische' 'kennis' op den achtergrond kunnen brengen en iets anders op den voorgrond, zoodat de denker zelf meer gelezen wordt dan zijn beschrijver en bovendien deze lectuur niet plaats vindt dan na een bepaalde propaedeuse. Zonder voorbereiding toch op bepaald filosofisch terrein zal de draagkracht van de hoofdtrekken niet worden beseft. Ik geef, om mijn bedoeling te verduidelijken, een citaat uit Lange's *Geschichte des Materialismus*(*),

(*) II *Die Naturwissenschaften*, I: begin.

dat zeldzaam scherp aanwijst, wat wij eigenlijk te zoeken hebben, om verder te komen dan tot stelsellooze stelselkennis. 'Naar recht spraakgebruik moest men een dilettant noemen iemand die geen strenge school heeft doorgemaakt. Maar waar is de school voor den filosoof, die op grond van hare prestaties zulk een grens tusschen bevoegd en onbevoegd zou mogen trekken? In de positieve wetenschappen kunnen wij heden ten dage, zooals in de kunsten, overal zeggen wat school is; in de filosofie echter niet. Zien wij eerst af van de bijzondere beteekenis, die het woord verkrijgt, waar het gaat over de individueele overdracht der kunstoefening van een grooten meester, dan weet men altijd nog recht goed, wat een geschoolde historicus, philoloog, chemicus of statisticus is; bij de "filosofen" daarentegen wordt het woord meestal misbruikt..... Wilde men, onafhankelijk van het aanhangerschap van een bepaald systeem, een algemeen begrip van filosofische geschooldheid opstellen, wat zou daarbij dan behooren? Voor alle dingen een streng logische vorming in ernstige en ingespannen bezigheid met de regels der formeele logica en met de grondslagen van alle moderne wetenschappen, van de waarschijnlijkheidsleer en de theorie der inductie. Waar is zulk een vorming heden te vinden? Onder tien professoren bezit haar ternauwernood een, en het allerminst is zij te vinden bij de "-ianen", of ze zich naar Hegel, Herbart, Trendelenburg of een ander schoolhoofd noemen. De tweede eisch zou zijn een ernstige studie der positieve wetenschappen, niet om ze alle in bijzonderheden te beheerschen, wat onmogelijk en bovendien onnut zou wezen; wel echter om uit de historische ontwikkeling haar tegenwoordigen loop en toestand te begrijpen, haar samenhang in de diepte te grijpen en hare methoden uit het beginsel van alle methodologie te verstaan. Hier vragen wij weer: waar zijn de geschoolden? Onder de "-ianen" zeker het minst. Hegel b.v., die over den eersten eisch licht heenliep, heeft toch aan den tweeden in ernstigen geestesarbeid zoeken te voldoen. Zijne "leerlingen" echter bestudeeren niet dat wat Hegel heeft bestudeerd, maar zij bestudeeren Hegel. Wat daarbij te voorschijn komt, hebben wij ten genoegen gezien; holle phrasen, schaduwfilosofie, wier aanmatiging iederen aan ernstige stof gevormden man moest gaan walgen.

Eerst ten derde en vierde zou voor een rechte filosofenschool de diepingaande studie komen van de geschiedenis der filosofie. Stelt men deze als eerste en eenige voorwaarde naast de toeëigening van een bepaald systeem, dan kan het niet uitblijven, dat ook de geschiedenis der filosofie tot een bloot schimmenspel wordt: de formules, onder welke vroegere denkers de wereld zochten te begrijpen, worden losgemaakt van den algemeenen wetenschappelijken bodem, waaruit zij gegroeid zijn, en worden daarmee ontbloot van elken reëelen inhoud.'

Hier behoeft geen woord aan te worden toegevoegd. De kennis van groote denkers kan eerst al haar nut afwerpen in de derde en vierde plaats, als de bedoelde voorbereiding is gebeurd. Daarbij komt nog,

dat het met de geschiedenis van de wijsbegeerte eigenaardig gesteld is. Wie zal kunnen zeggen, hoe een denker door den vroegeren denkarbeid is beheerscht, en waarvan reminiscenties bij hem te vinden zijn? Overeenstemming in denkbeelden van twee systemen moet menigmaal anders dan uit historische ontmoeting worden verklaard. Van een eigenlijke 'geschiedenis' van wijsgeerig denken zijn wij dan ook nog verre verwijderd.

Als iemand echter in de chemie wil kennen, dan begint hij niet met de geschiedenis, maar met de tegenwoordige chemische wetenschap en tracht naast hare vaste resultaten de problemen te leeren kennen, die nu worden overdacht. Van groot nut zal het dan voor hem zijn, nadat hij object van onderzoek, resultaat en methode heeft leeren kennen, na te gaan, hoe men tot hiertoe is gekomen. Ja, men kan misschien volhouden, dat de grondbegrippen en hypothesen van zijn wetenschap hem eerst recht in al hun draagkracht duidelijk worden door de kennis der geschiedenis. Maar met deze kan hij toch niet beginnen.

Wil nu iemand in de wijsbegeerte vorderen, dan moet hij niet met 'groote denkers' beginnen, want daar heeft hij niets aan. Aan een referaat over groote denkers heeft hij nog minder, want de beteekenis van een en ander kan in kort bestek niet tot zijn recht komen. Boeken als dit van Dr. de Hartog hebben dan ook voor zoo iemand zeer weinig nut. Dat wil echter niet zeggen, dat zij geen groot nut kunnen stichten. Vooral in twee opzichten komt het mij voor, dat zulk een boekje goed is. Men ziet honderdmaal den naam van Kant, bij paedagogen, juristen, economen, enz. Men ziet ook menigmaal aan Kant meeningen toegeschreven, die de zijne niet waren. Om zich nu voor vergissingen en al te groote misvattingen te hoeden, is zulk een geschrift voortreffelijk, als Dr. de H. gaf (al zou in het 'praktisch' gedeelte menigeen anders over Kant schrijven). Ten tweede is het voor den jurist, den paedagoog, enz. menigmaal gewenscht een eenigszins samenhangend overzicht te hebben van de gedachten van Kant, om de beteekenis van de voor hem belangrijkste oordeelen wat beter te kunnen verstaan.

Dr. de H. zal zelf wel toegeven, dat men door zijn boekje echter niet de lectuur van Kant kan vervangen. Om nu terug te keeren tot het straks gezegde: het zou mij niet wenschelijk voorkomen, als men na de lezing van dit boekje zich op Kant wierp, zonder de door Lange bedoelde voorbereiding. Die in de wijsbegeerte zelve vorderen wil, beginne niet met een grooten denker, en ook niet met Kant, allerminst met Kant's groote werken. Hij kan gerust den raad van Lange volgen en beginnen met eenige goede leerboeken over logica, waarschijnlijkheidsleer en inductie. Ook over de grondslagen der moderne wetenschappen kan hij gerust met een leerboek beginnen(*). Daarna noemt Lange ernstige studie der positieve wetenschappen, hoofdzakelijk om de

(*) Een schoon werk hierover: Erich Becher, *Philos. Voraussetz. der exakt. Naturwissenschaften*, Leipzig, 1907, Mk. 6.50.

methoden te leeren kennen en het principe van alle methodologie. Ook dat is zeker een goede raad, maar niet zoo gemakkelijk te volgen. Evenwel, als iemand weten wil, moet hij niet naar gemak vragen, maar zich inspannen.

Ik zou daarbij nu nog wel willen voegen een leerboek over metaphysica, waarvoor de meeste z.g.n. 'inleidingen' tot de wijsbegeerte dienen kunnen.

In de praktijk zal veel van het bovenstaande vergemakkelijkt worden, doordat de meest belangstellenden in wijsbegeerte tevens beoefenaren van eene bijzondere wetenschap zijn of tenminste over algemeene wetenschappelijke vorming eenigszins beschikken.

Terwijl men dit alles nu doet, komt men er als vanzelf toe, de tegenwoordige richtingen der wijsbegeerte te leeren kennen, en dan zal zonder eenige moeite de weg gevonden worden tot een vruchtdragende bestudeering van de geschiedenis der wijsbegeerte.

Het zij mij vergund, nog iets te citeeren, ditmaal van Falckenberg, een zeer geprezen en veel gevolgd schrijver over de geschiedenis der wijsbegeerte. Hij merkt op(*): 'Staat het dus buiten twijfel, dat de wereldbeschouwingen van vroegere tijden in de herinnering der menschheid verdienen voort te leven en niet slechts als herinneringen aan iets dat eenmaal was, zoo is voor het exakt wetenschappelijk deel van het wijsgeerig onderzoek de waarde en het belang der historische kennis van zijn verleden niet minder duidelijk zichtbaar'. Inderdaad, na de bedoelde voorbereiding draagt deze studie veel vrucht. Wat men nu naar Lange's meening eerst moet kennen, is dat wat Falckenberg noemt 'het exakt wetenschappelijk deel van het wijsgeerig onderzoek'. Dat moet het punt van uitgang zijn. De groote systemen zijn echter iets anders, iets meer. 'Wereldbeschouwingen', noemt ze Falckenberg, en ergens anders zegt hij, dat de geheele mensch philosopheert en niet zijn verstand alleen. Men kan er op deze wijze licht toe geraken, de filosofie voor een wetenschap en toch geen wetenschap te houden. Wenschelijk is dat niet, al gebeurt het dikwijls. Ook in een opstel van Max Frischeisen - Köhler(†), hoe goed overigens ook, wordt het onderscheid tusschen onderzoek en systeem niet geheel duidelijk; het blijft ook hier: 'wetenschappelijke deelen van een niet wetenschappelijk geheel'. Wel zou deze schrijver instemmen met Lange, dat alles begint, ook voor de filosofie, met de meest bijzondere wetenschappen. 'Der Ausgang aller wahren Philosophie liegt in den Ergebnissen der Wissenschaft'. Maar Lange zelf wenscht niet anders, dan in dezelfde vlakte, waar dat uitgangspunt ligt, te blijven. En bij exakt wijsgeerig onderzoek is dat ook noodig. Hier 'filosofeert' alleen het verstand, en behoort alleen het verstand te gelden. En wenschelijk is het, deze

(*) *Geschichte der Philosophie*, Einleitung.

(†) *Die histor. Anarchie der philos. Systeme und das Problem der Philosophie als Wissenschaft.* Z.Ph. u. ph. Kr. Eldz 131, 132. Deze auteur heeft zijn denkbeelden ook in een afzonderlijk boek besproken: *Moderne Philosophie, Stuttgart* 1907.

wetenschappelijke filosofie streng te scheiden van al het andere. Zoo blijft dan een goede zin over en een welsluitend geheel in die gedachte van Lange; een wijsgeerig onderzoek op zuiver wetenschappelijke wijze, gesteund en verhelderd door inzicht in de geschiedenis der daar overdachte problemen. Fr. Köhler wijst hier op de relativiteit der zinsgewaarwordingen, op wisselwerking en parallelisme in hun gemeenschappelijken grondslag (energetiek, physiologie enz.). Ook de leer van ruimte en tijd zou men hier kunnen noemen.

Dit alles kan wijsgeerig systeem genoemd worden, voorzoover het door metaphysica wordt verwerkt, maar dan ook nog alleen door 'verstand'.

Wat echter meestal systeem genoemd wordt, is iets anders. Daar inderdaad werkt de geheele mensch, maar dan doet men ook beter van wereldbeschouwing te spreken of van levensbeschouwing, waarbij op de basis der filosofische wetenschap de gansche individualiteit 'filosofeert'. Als iemand nu in de filosofische wetenschap door en door gevormd is, zal zijn systeem ook in die hoogere verdiepingen waardevol blijken.

Maar dat komt ook al weer van het 'verstand', omdat hij precies en reserveerend heeft leeren denken.

Mij komt dus voor, dat wijsgeerig onderzoek en zijne geschiedenis van hooger belang is dan geschiedenis der wijsgeerige systemen. Als iemand vorderen wil in de wijsbegeerte, moet hij bij dat onderzoek beginnen, niet het minst ook, om precies en met reserve te leeren denken, d.w.z. zich zijn volledige toestemming reserveerend, niet b.v. 'mit jeder neuen Idee durchgehend'.

Daarna het andere, dat dan ook zijn vruchten in ruime mate oplevert Maar eerst daarna, want zonder de ingespannen verwerving van het door Lange bedoelde leert men geen denken, krijgt men nooit vasten grond onder de voeten, en blijft in subjectieve, persoonlijke speculatie rondgaan. Dat wil niet zeggen, dat de groote systeembouwers subjectief waren in slechten zin; maar zij blijken ook bijna steeds goed op de hoogte van het wijsgeerig onderzoek, in verband met den stand der positieve wetenschap. Men herinnert zich, dat Kant b.v. een degelijk werk schreef over de *Naturgeschichte des Himmels*, over astronomie, dat hij in geographie volgens kenners zeer bleek te zijn bedreven, dat de biologie hem ten hoogste interesseerde. Dit alles ging zijn groote werken vooraf, en tot het 'systeem' is Kant zelfs nooit gekomen.

Voor ons ook zij het systeem het laatste, het wijsgeerig onderzoek het eerste.

Veenhuizen.

H.T. DE GRAAF.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
Kameraden.

De jonge mijnheer Samuel, - gewoonlijk eenvoudig ‘Mijnheer Sam’ genoemd, - had een boodschap voor zijn patroon te doen, die hem niet aanstond. Over zijn goedig gelaat lag zulk eene uitdrukking van misnoegdheid als maar mogelijk was, toen hij op een mooien dag in Mei naar de Mälarhaven stapte, om de aankomst der stoomboot van Södertelje af te wachten. Sombere gedachten vervulden zijn arm hart.

Mijnheer Sam deed zijn dagelijksch werk nauwgezet als een goed loopend uurwerk; ook zonder tegenspraak nam hij soms bij het afsluiten der maandboeken een buitengewonen arbeid voor zijne rekening. Voor die gewilligheid, wanneer iets dergelijks hem nog een gedeelte van zijn zuinig toegemeten vrijen tijd afnam, verlangde hij alleen: *met rust te worden gelaten.* Meer bepaald bedoelde hij, met rust te worden gelaten ten opzichte der vrouwen; want mijnheer Sam was een van die mannen, welke voor het schoone geslacht diepe verachting koesteren en haar bestaan eene nuttelooze en lastige uitvinding achten. Toch vindt men vaak bij deze mannen een instinctmatig besef van de onmisbaarheid der vrouw, een onwillekeurig, in stilte toegeven, dat het zoo is. Mengt dan *die* ergernis zich nog met de gal van de verachting, dan geeft deze aan 't geheel een alles behalve fraaie kleur van haat.

In één woord dan: - mijnheer Sam was een vrouwenhater.

De hemel weet, hoe de chef der firma Matson op den inval kwam eene vrouwelijke klerk op zijn kantoor aan te nemen en haar een plaats te geven juist tegenover Sams lessenaar, waar dit jonge mensch nu stellig vier jarenlang ongestoord gezeten had, - en daarenboven, juist hèm op te dragen, den vijand van de boot te gaan afhalen!

Nauwgezet als hij was, kwam het niet bij Sam op, niet volgens zijn beste weten aan die opdracht gevolg te geven. Hij redeneerde aldus: wel beschouwd, was het zoo heel erg niet; 't zou niet lastiger zijn op het ‘afladen’ van dit nieuwe lid van 't kantoorpersoneel 't oog te houden, dan de zoo dikwijls noodige zorg voor de uit alle hoeken van de wereld aankomende kisten en pakken met andere waren.

Dat was een goede inval! Een baal goed, - wat anders? Hij besloot het geval als een kantoorzaak, onverschillig, op te nemen. Toen dus de boot na veel stampen en hijgen aanlegde, stond mijnheer Sam, met zijne

handen in de jaszakken, heel kalm op de kade; hij was volkomen meester van den toestand.

Plotseling kwam er drukte: wachtende mensch en aan wal; haastige reizigers, die elkander op de brug verdrongen, met manden en reistasschen in de hand. Groeten links en rechts, vroolijk ‘welkom!’ en hartelijk lachen, werden overal gehoord. Mijnheer Sam bleef bedaard staan. Hij zou die ‘vrouw’ wel zien. Een kantoor-juffrouw - de ouderwetsche mantel, de groote reiszak en de afschuwelijke hoed op een antiek hoofd, - dat zou zij dan zeker wezen. Er verliepen een paar minuten en de menigte dunde op. Sam zette juist koers op een vrouwelijk persoon, die aan zijne voorstelling van de verwachte juffrouw scheen te beantwoorden, toen een fijn gehandschoend handje op zijn arm werd gelegd en een jonge meisjes-stem vroeg:

‘Pardon, mijnheer; is u niet mijnheer Berg?’

Hij keerde zich om. Een jonge dame met een paar bruine, levendige oogen onder een vlok donker krullend haar en een glimlachje op de kersroode lippen, stond vóor hem. Verlegen nam hij zijn hoed af.

‘De kapitein van de boot zeide mij, dat u een der heeren van het kantoor der firma Matson waart, en ik dacht, dat u mogelijk wel...’

‘U is dus juffrouw Verner?’

‘Ja, die ben ik. Hebt u waarlijk de goedheid gehad mij te komen afhalen? Hoe vriendelijk. Er zal zeker hier wel een sjouwer zijn, die mijn koffer dragen kan, - 't is geen zware. En zou u mij soms 't adres willen opgeven van een geschikt logement, waar ik tot morgen mijn intrek nemen kan?’

Mijnheer Sam was overbluft. Waar bleef hij nu met zijn voorstelling? Zulk een *baal goed* op keurige Weener laarsjes met hooge hakken, en een eenvoudig, maar bevallig gedragen hoedje op den krullebol; neen, daarop was hij niet voorbereid.

‘Een sjouwer? - ja zeker!’ Die man was voor hem een uitkomst. Hij kon zich met fatsoen even verwijderen om aanstonds terug te komen - nu weer kalm - met den kruier en zijn handwagen, waarop de koffer werd gezet. Nu naar de stad. Brrr! Hij moest wel met haar medegaan! Met een droefgeestigen blik, zijdeling naar Störmsborg, stapte hij haastig en met lange schreden voort. Des te eer zou 't kwaad geleden zijn. Zij bleef flink met hem in de pas loopen, terwijl haar reistaschje in de hand bengelde. Er werd geen woord gewisseld. Bij de Muntstraat gekomen, vroeg hij: ‘Zal ik uw tasch voor u dragen?’

‘Neen, ik dank u. Ik ben gewoon mijzelf te helpen. Wij zijn niet allen zoo hulpbehoevend, als de heeren zich verbeelden’.

Zij zeide dit met een schalksch lachje, dat hem hinderde. Welzeker, zij lachte hem uit! Aangezien hij 't geschikte woord om haar zijne minachting te bewijzen niet vinden kon, bleef hij zwijgen - en lijden. Heldhaftig!

Op Norrbro monsterde hij zijne medewandelaarster eenigszins van ter zijde. Een klein, driest wipneusje; frissche, niet kleine mond; ronde kin - 't geheel was niet minder dan van de meeste meisjes; misschien wel iets beter... Maar wat raakte dit profiel hem? - - Een koele wind blies uit de richting van zee; de Janitscharenmarsch klonk van Strömparterre(*), de lucht was blauw en de lenteavond zoel. Het plaveisel klonk onder haar vlugge

(*) Strömparterre: - een café te Stockholm, aan den Mälar opgericht. Van de Norr-bro gaat men er van twee zijden met een breede trap henen.

stappen; het jonge gelaat werd door de haastige beweging hooger gekleurd; de mooie oogen schitterden, toen zij zeide:

'Wat is Stockholm toch prachtig! Ik ben slechts één enkele maal hier geweest en dat is lang geleden - zeer lang!'

'O ja', antwoordde hij, om iets te antwoorden. Hij was vijf en twintig jaren in de wereld en evenzoolang hier in de hoofdstad; maar 't was nooit bij *hem* opgekomen, Stockholm te bewonderen. Hij begreep nu, dat juffrouw Verner dichterlijk van aard was. Dit ontbrak er nog maar aan!

Nimmer had de weg naar de Smedjestraat hem zoolang toegeschenen.

Edoch, ook de langste weg heeft een einde. En toen hij nu het aan zijne zorg toevertrouwde 'stuk' in de handen van den portier had afgeleverd en zijn terugweg *alleen*, - nog met haar vriendelijk: 'Wel bedankt!' en 'Au revoir' in zijn ooren klinkend, - mocht ondernemen, had hij de gewaarwording, of zijne waarde als man honderdvoudig was toegenomen. Een glas punch in Strömparterre had hij eerlijk verdiend; en hij veroorloofde zich die bijzondere weelde; hij had toch ook een bijzondere taak volbracht.

Zooals bij ieder sterveling, lag er ook voor mijnheer Sam een nacht tusschen dezen en den volgenden dag. Dit was goed. Hij moest alles goed overwegen; een oorlogsplan maken en een vast besluit nemen. Een strijd was ophanden. Dit leed geen twijfel. De vijand was, ontegenzeggelijk, gevaarlijker dan hij berekend had. Zij het nu al, dat mijnheer Sam in 't vuur ging met het beste wapen: de minachting van den meerdere, - toch was het niet te ontkennen, dat een paar fonkelende bruine oogen, die overmoedig schitteren in een jong gelaat, niet juist hetzelfde zijn als de blik eener veertigjarige onderwijzeres achter haar blauwe brilleglazen, en dat een rood, bijna *te* verleidelijk rood, mondje iets geheel anders beteekent dan een paar op elkaar geknepen lippen. Zelfs mijnheer Sam was slim genoeg dit te begrijpen. Hij was ook verstandig genoeg zijn plan volkomen gereed te hebben, toen hij dien morgen naar het kantoor stapte. Zeker, een onrustigen nacht had het hem gekost, maar de gedragslijn die onder deze omstandigheden de allerbeste was, had hij nu gevonden.

Eenigszins aarzelende, alsof hij reeds onraad in de kamer vermoedde, deed hij de kantoordeur open. Een zucht van verlichting: *zij* was er nog niet!

Maar - de treurige ervaring van de harde werkelijkheid sloot zelfs de mogelijke illusie van 't vergeten buiten! Aan zijn lessenaar, zijn troon, vlak tegenover zijn eigen plaats was een kruk met schroeftoestel neergezet; een nieuwe inktkoker en een schoon vel vloeipapier prijkten daarvoor. Natuurlijk - alles voor haar!

Tien minuten later had de jonge mijnheer Sam het genoegen - ('t genoegen? Waarom een ongelukkig man bespotten?), toen hij van zijn schrijfwerk opkeek, even Tora Verner's ondeugende oogen te ontmoeten, en daarna het gekrabbel van haar vlijtige pen te hooren.

Als een vogel zoo licht was zij binnen gekomen. Een zeer zachte geur stroomde met haar ademhaling door het kantoor, een geur, die mijnheer Sam reeds zijn neus deed optrekken, eer zij haar mantel aan den kapstok gehangen had. Toen was zij op de hooge kantoorkruk gevlogen - letterlijk er op *gevlogen*, met haar vroolijk: 'Goeden morgen, Mijnheer Berg - nog wel bedankt voor gisteren!' en fluks was zij aan 't werk, zoo bedaard,

alsof zij den laatsten regel van gisteren nu eenvoudig door een nieuwen moest laten volgen.

Maar Sam keek niet op en hoorde niet; hij wilde niet hooren. Absoluut onverschillig! - 't was zijn tactiek, waarmede de vijand mogelijk zoude instemmen. Het kwam er nu maar op aan een geschikt oogenblik te vinden om zijn plan ten uitvoer te leggen. De gelegenheid hiervoor bood zich spoedig aan. De patroon ontving bezoek en de deur naar de tweede kantoorkamer, waar de patroon en de kassier verblijf hielden, werd gesloten. De oppasser werd om een boodschap uitgestuurd. Dus waren zij weer onder vier oogen, hij en zijn tegenpartij.

Vooruit nu maar, Sam! Nu of nooit!

Hij had zijne les goed geleerd en toen hij ze van morgen nog eens opgezegd had, was zij glad als stroomend water afgeloopen. ‘Mejuffrouw’, dus zou hij beginnen, ‘Mejuffrouw, ik ben een man, die de vrouwen haat.’ Dat was eerlijk en ronduit gesproken; het andere zou dan eenvoudig en met waardigheid volgen.

Maar thans, nu 't beslissende oogenblik gekomen was, bleek de zaak toch niet zoo gemakkelijk te gaan, als hij zich had voorgesteld. De woorden bleven hem in de keel steken. Hij monsterde zijn jonge overbuurvrouw onopgemerkt; zij zat, over haar werk gebogen, vlijtig te schrijven en hij zag alleen een blank voorhoofd en het mooie donkere haar, dat over 't achterhoofd golfde, tot aan het schitterende kuiltje in den fraai gevormd en hals.

Als zij maar even haar werk gestaakt had, of een woord had gezegd, dat als inleiding dienen kon, zou het zeker gemakkelijker gegaan zijn. Maar neen, onafgebroken liet zij haar pen over de bladzijden glijden.

‘Mejuffrouw’, bracht Sam eindelijk te voorschijn, ‘Mejuffrouw....’ Toen was het uit.

Tora Verner zag op.

‘Zeide u iets, Mijnheer Berg?’ vroeg zij beleefd.

Samuel Berg voelde, hoe gloeiend rood hij werd en verlegen stamelde hij:

‘Neen... neen... volstrekt niets bijzonders’. En haastig begon hij in een der zware kantoorboeken te bladeren.

Een paar minuten verliepen. Voor Samuel schenen zij een eeuwigheid te duren; het angstzweet parelde op zijn gelaat, terwijl hij al zijn moed en mannelijke waardigheid trachtte te verzamelen voor een tweede poging, zoo als hij hoopte, met beter gevolg. Want hij was niet - dit moet tot eer van mijnheer Samuel Berg worden gezegd - hij was niet de man, die na een eerste mislukte poging een zaak opgaf, wanneer hij eens iets vast besloten had.

De pennen krasten; de kantoorklok liet haar ‘tik-tak, tikke tak’ hooren. Ten laatste richtte mijnheer Berg het hoofd op en een vuur van wilskracht fonkelde in zijne oogen.

‘Juffrouw’, begon hij op een toon, zoo plechtig alsof hij tegen de schim van zijn vader sprak, ‘Juffrouw, - ik ben een man -’

Daar was weer die prop in zijn keel - hij schraapte - maar er kwam verder niets.

Tora Verner's bruine oogen werden met eene vragende verbazing tot hem opgeslagen. Die oogen schitterden en het geheele frissche gelaat werd door een ondeugend lachje verhelderd, toen zij, toch zoo ernstig mogelijk, zeide:

‘Ik heb daaraan geen oogenblik getwijfeld, mijnheer!’

Ieder ander sterveling zou hierna zijne zaak hopeloos verloren hebben geacht. Gedurende de eerstvolgende tien minuten zoude hij gewenscht hebben diep onder den grond te zijn, of in die kelders onder het kantoor, waar de pakknechten huisden. Maar - na vijftien minuten was hij besloten tot een heviger aanval, na deze nederlaag, die stellig de laatste wezen zou. Dus had hij 't beslist.

Hij verliet zijn kantoorstoel en begon met lange schreden heen en weer te stappen, tusschen de kachel en den lessenaar.

Nu blijft hij voor Tora stilstaan, balt zijne handen tot vuisten, natuurlijk in de broekzakken, en zegt zeer voorzichtig:

'Juffrouw, ik ben een man, die de vrouwen haat.'

Goddank! Nu was het ergste voorbij!

De éenige jonge vrouw, die zich althans voor het oogenblik hierdoor getroffen had kunnen gevoelen, zag bij die strenge woorden plotseling op; toen monsterde zij mijnheer Samuel met een in zijn oogen tamelijk onbescheiden blik, en na hem van top tot teen te hebben gadegeslagen, ging zij in haar brutaliteit zoover, in een schaterend lachen uit te barsten.

'Maar, goede hemel, mijnheer Berg - dat klinkt vreeselijk!'

'Toch is het mijn volle ernst, juffrouw Verner.'

'Foei, foei! U is toch hoop ik niet van plan mij te vermoorden, of mij levend op te eten, met huid en haar? Weet u, ik begin heusch naar de komst van den oppasser te verlangen.'

'Vrees niet,' zegt Sam, grootmoedig; 'ik wil u alleen maar een voorstel doen.'

'Een voorstel? En welk?'

De glimlach verdwijnt van Tora's gelaat en uit hare oogen spreekt nu zeer alledaagsche nieuwsgierigheid.

'Zooals ik reeds gezegd heb', vervolgt Samuel, 'ik haat de vrouwen. Niet u persoonlijk - dat begrijpt u wel; maar *de vrouw*, de vrouw als geslacht. Om die reden zoudt u zeker nooit een voet over dezen drempel hebben gezet, wanneer ik in die zaak ook maar eenigszins geraadpleegd was, en nog veel minder uw plaats aan dezen lessenaar hebben gekregen. Dat is u toch duidelijk, niet waar?'

'Bijzonder gevleid ben ik. U is al *te* beleefd, mijnheer.'

'Er is hier geen sprake van beleefd te zijn of onbeleefd. Ik wilde eenvoudig eerlijk jegens u zijn, en u van tevoren onze verhouding schetsen, om hierdoor elke aanleiding tot onaangenaam misverstand weg te nemen. U moest mij daarvoor dankbaar zijn.'

'Ik ben u ten hoogste verplicht.'

'Daar er nu aan het onvermijdelijke niets veranderd kan worden, wilde ik u voorstellen de verhouding zoo weinig mogelijk bezwarend te maken, voor mij en misschien voor u ook.'

'Naar de deur gaan en met eene buiging het kantoor verlaten en bij den ingang de order "rechts-om-keert!" volgen?'

'Dat mag ik niet verlangen. Maar laat ons *kameraden* worden, eenvoudig *kameraden.* Ik zal er niet op letten, dat u eene vrouw is; ik zal daarover heen zien, het vergeten. Voor mij, en hier op het kantoor, bent u niets anders dan een gewone kameraad, een medewerker, die zijn dagelijksche taak verricht, evenzoo als ik de mijne. Vooral geen dame, begrijpt u? Alleen op die manier

kan het redelijk goed gaan. Stemt u hierin toe? Belooft u mij dat, juffrouw Verner?'

Hij ziet haar bij die woorden ernstig vragend in de heldere oogen en zij is nu ook niet langer geneigd tot lachen, maar antwoordt langzaam en bedaard:

'Natuurlijk, mijnheer; het zal zijn, zoo als u wenscht.'

'Goed. En geeft u mij de hand erop?'

Zij reikt hem haar blank handje en aldus wordt de kameraadschappelijke overeenkomst bevestigd, nog juist bij tijds, want men hoort de krakende laarzen van den kantoorbediende reeds in de gang aankomen.

Nu zou ik maar al te gaarne hier met een bewonderend slotwoord dit naar waarheid geschreven verhaal willen doen eindigen en na eene wederzijdsche betuiging van eerbied afscheid nemen van den hoofdpersoon, den overwinnaar in den strijd voor zijn beginselen, den nauwgezetten volbrenger van zijn plicht, den volhardenden ridder! Helaas, waarom verbiedt mij mijn aangeboren waarheidsliefde de lijdensgeschiedenis van mijnheer Samuel half afgeschreven te laten liggen, overtuigd als ik ben, dat een halve waarheid volstrekt geen waarheid is?

Hoe ter wereld is het toch mogelijk, dat deze korte, maar voor hem hoogst gewichtige zomermaanden die nu volgden, in staat waren het blad in het hoofdboek van zijn hart zóo geheel om te keeren en op die wijze den ernstigsten jongen man te veranderen in iemand, die door ieder zijner vroegere vrienden spottend met den vinger wordt aangewezen?

'Oordeelt niet, opdat ge niet geoordeeld wordt', is een zeer goed woord, der behartiging waardig. Zij, die bij ervaring weten, wat het beteekent, het eene uur na het andere, den eenen dag na den anderen, een geheelen zomer door, wanneer alle gevoelens groeien als gras en het bloed door de aderen bruist en kookt, een mooi jong meisjeskopje in zijn onmiddellijke nabijheid te hebben; telkens en telkens weer den blik uit die sprekende oogen te ontmoeten, die nu eens vragend, soms angstig en ernstig smeekend op je worden gericht, maar ook vaak met een schalksch glimlachje daarin spelend; wat het beteekent haar helder lachen te hooren dat, vroolijker en liever dan 't gekweel van 't leeuwrikje daarbuiten, telkens weer door het kantoor klinkt, vroeg en laat, en haar vriendelijk stemmetje hem om inlichting over de een of andere kantoorzaak te hooren vragen, met zulk een onweerstaanbaar zoeten, coquetten toon - zij moeten spreken.

Zij, daarentegen, die brutaal hunne meening volhouden, dat een hart van steen ten laatste niet als was zou kunnen worden week gemaakt door een adem zoo zacht als 't westenwindje, gekruid door den liefelijken geur van een paar frissche lippen; die meenen zonder blikken of blozen de aanraking van een rooskleurig wijsvingertje op de mouw van hun kantoorjasje te kunnen voelen en een mond, zoo smakelijk als een rijpe druif te kunnen hooren fluisteren: 'Och, lieve Mijnheer Berg (of Lund, of Petterson), wil u mij, heel eventjes maar, aan deze rekening helpen? Zij is zoo moeilijk - zoo erg lastig, dat ik er alleen geen weg op weet.' - *Zij* mogen dan hier den eersten steen werpen!

Het lijdt geen twijfel, dat mijnheer Samuel Berg een man was van een zeldzaam degelijk karakter en in het bezit van een goede portie weerstands-

vermogen, maar hij was toch ook niet meer dan een mensch. De hemel weet, dat hij met de beste en eerlijkste voornemens den strijd had aanvaard.

Hij kon - en dit was nu eigenlijk nog het ergste van de zaak, - als eerlijk man Tora Verner niet beschuldigen van tegen hunne overeenkomst te hebben gezondigd. Zij zorgde er trouw voor het hem op het kantoor niet lastig te maken. Een kleine beleefdheid, een vleiend woord van goedkeuring ten opzichte van het werk - al dergelijke dingen, die de dames gewoon zijn als haar wettig toekomende te beschouwen, - verlangde Tora geenszins. Dat zij nu en dan eens een beroep deed op zijne hulpvaardigheid, wanneer haar mindere ervaring nog niet bestand bleek tegen sommige moeilijke berekeningen, dit was toch iets, dat ieder kameraad gerust aan een ander met meer ondervinding op dat gebied mocht vragen. Intusschen kwam de jonge mijnheer Samuel vrij spoedig tot de ontdekking, dat het kameraad-zijn met deze jonge vrouw hem niet zoo heel onaangenaam meer was. En alleen reeds deze eerste ontdekking ontstelde hem en vervulde zijn tot nog toe zoo kalm gemoed met ernstige bezorgdheid.

Maar hij redeneerde als een man, die wist wat hij wilde. ‘Bah - dat wan toch al te dwaas! De gedachte dat hij, Samuel Alexander Berg, de groote, alombekende vrouwenhater, zich zoude laten vangen door vrouwenlist, ha ha ha!...’

En voor dezen keer joeg hij het somber vermoeden met een hoonlach op de vlucht. Hoe vaak gebeurt het niet in de wereld, dat men zich wijs maakt, zoo stevig mogelijk in de schoenen te staan, terwijl de ondergang om het hoekje van de deur loert!

Tusschen deze eerste waarschuwing en den gewichtigen Julidag, toen onze vriend Samuel zich plotseling betrapte op de grootste aller dwaasheden: verzen schrijven, - lagen nu juist niet vele warme zomerdagen. Toch was dit, helaas! de waarheid, die niet te ontkennen viel. Misschien had hij 't in den droom gedaan, in een roes, in een aanval van krankzinnigheid; maar gedaan had hij het. Daar, tusschen de leeren punten van zijn kantooralmanak op zijn lessenaar, grijnsden zij hem tegen, in zijn eigen niet te verloochenen sierlijk handschrift. Zeker, het waren niet meer dan twee armzalige regels van een tamelijk alledaagschen inhoud; daar stond geschreven:

> ‘Lief meisje, aan u moet ik steeds denken,
> Wil mij een blik uit uwe mooie oogen schenken.’

Als een verzachtende omstandigheid worde hier opgemerkt, dat het dien dag buitengewoon warm was en het toch tamelijk vervelende kantoorwerk buitengewoon slaap-wekkend. Hij *moest* wel even zijn ingedommeld, voor een enkel oogenblikje. Maar toch... Het was om van te schrikken en met een wanhopige wilskracht zette hij het radeermes in beweging, zoodat de snippers papier naar rechts en links stoven. Het was alsof het een ingebrand Kaïnsteeken was, dat tot het laatste spoor moest worden uitgevaagd. Zoo was ook dit gevaar voorbij. De dagen kwamen en gingen, om plaats te maken voor volgende dagen. Mijnheer Sam streed den moeilijksten strijd - den strijd tegen zichzelf. Hij besefte het duidelijk, de beklagenswaardige man, wat elke nieuwe dag hem kostte aan zijne dierbare grondbeginselen. Hij besefte het maar al te goed, hoe elke overwinning op dit gebied, hem

inderdaad telkens een schrede nader bracht tot de grootste en schandelijkste nederlaag. Immers, elken nieuwen dag werd het voor hem bezwaarlijker zijne kalmte althans uiterlijk te bewaren, zoodat zijne zwakke verdedigingskracht door ‘den vijand’ kon worden opgemerkt.

‘Zijn vijand!’ Al was het een vrouwelijke vijand, zij was daarom niet minder gevaarlijk. Hij herhaalde het woord telkens en telkens weder, wanneer hij alleen was, en soms in een soort van razernij, alsof hij door den klank van dat akelige woord zijn zwak gewond hart tot steeds heftiger weerstand wilde prikkelen. *Zijn vijand!* Maar, 't was vreemd, soms klonk dat gehate woord met zulk een eigenaardigen toon, dat het, tegen zijn wil, bijna tot een liefkoozing werd...

Wien kan het verwonderen, dat de jonge mijnheer Sam onder deze omstandigheden mager werd en bleek en dat hij in eene droefgeestige stemming geraakte? Anderhalf pond in éene week afgenomen! Dat was al te erg, indien de vrouw bij de waag niet jokte; en zij verzekerde, ten volle de waarheid te zeggen. Hij kon dus met wiskunstige zekerheid berekenen, dat hij, als 't zoo bleef voortgaan, over eenigen tijd van dit droevig aardsch bestaan verdwijnen zou.... En - misschien zou dit ook maar 't beste zijn! Maar - waarom toch zulke treurige toestanden in alle kleuren afschilderen? Met den besten wil van de wereld kunnen wij ze niet tellen, al die bittere oogenblikken van den strijd, niet meten de grootheid der smart over elke herhaalde nederlaag. Laat ons eenvoudig verklaren, dat mijnheer Samuel streed als een man en dat hij viel - omdat hij een man was.

Het was een heerlijke, zonnige namiddag in Augustus. De ramen van het kantoor der firma Matson stonden wijd open. De gele jalouzieën klapperden binnen heen en weer, bewogen door de koelte, die van de Schipbrug naar hier overwaaide; die zachte wind verspreidde een weldadigen, verfrisschenden atmosfeer in het kantoorlokaal.

Mijnheer Matson had reeds om twaalf uur de stadshitte verwisseld met de liefelijke koelte van zijn buitentje in de Scheren. Ook de kassier had van zijn vrijen middag gebruik gemaakt om uit te gaan. Zoodoende waren nu Tora Verner en mijnheer Sam alleen met hun beiden achtergebleven voor de op dit uur van den dag weinig beteekenende werkzaamheden op 't kantoor.

Aan den grooten lessenaar was het rustig en stil. Langzaam en voorzichtig gleden twee pennen over het papier; nu en dan werd een hoofd even opgelicht, een verlangende blik naar het bedrijvig leven op de Schipbrug geworpen, waar menschen en voertuigen zich heen en weer bewogen en waarbij de stoombooten, dampend en hijgend, tegen de kade lagen - om dan weer over den eentonigen arbeid te worden gebogen.

Nauwelijks werden er een paar woorden gewisseld onder het langzaam slepend voorbijgaan der uren.

Eindelijk sloeg de kantoorklok zeven.

Tora Verner stond op en pakte haar papieren voor heden bij elkander.

Mijnheer Sam werd blijkbaar zenuwachtig. Een paar keer zag hij op, maar om aanstonds weer zijn hoofd te verbergen achter den reusachtigen inktkoker, die op den lessenaar tusschen hem en juffrouw Verner stond, als zijne oogen die van het jonge meisje verbaasd op hem zagen gericht.

Thans begon een verraderlijk angstzweet op zijn voorhoofd te parelen; een groote, bonte zijden zakdoek kwam haastig uit zijn schuilplaats te voorschijn en werd druk gebruikt.

Tora had intusschen haar hoed opgezet en haar mantel omgedaan en het kleine, keurig gehandschoende handje op den deurknop leggende, zeide zij vriendelijk:

'Goeden avond, Mijnheer Berg!'

Plotseling kwam er een buitengewoon leven in mijnheer Samuel, en hij sprong van zijn hoogen kantoorstoel op den grond met zulk een vervaarlijken bons, alsof hij een meteoorsteen wilde nabootsen, die uit de lucht op de aarde viel.

'Och - wacht een oogenblikje, asjeblieft,' stamelde hij.

Tora wendde zich verbaasd om.

'Waar wilt u heengaan?'

'Naar huis - natuurlijk! Dat is te zeggen naar mijn kleine kamers en naar mijn oude Karin, die voor mij zorgt en die op mij wacht.'

Een eigenaardig droevig glimlachje plooit den frisschen mond en een groot, nieuwsgierig vraagteeken kijkt hem aan uit die fonkelende donkere oogen.

'Ik dacht zoo... ik meende... ik wilde.... wilde u voorstellen.... ja, ik bedoel... ik wilde u vragen of u, of u mij niet gezelschap zoudt willen houden op een wandeling... al was het maar naar de Diergaarde, naar Hasselbaeken bijvoorbeeld. Op het terras zal het dààr nu zeker heerlijk zitten zijn. Ten minste als u het niet... niet ongepast vindt er met mij...'

Mijnheer Samuel word beurtelings rood en bleek, terwijl hij dit haastig zegt en verlegen zijne oogen op de vloermat richt. Niet eer dan toen hij zoover gekomen was met zijn verzoek, had hij den moed het jonge meisje vragend aan te zien, dat nog steeds hare hand op den deurknop hield. Er ligt zulk een kluchtige, zwijgende wanhoop over zijn vriendelijk gelaat, dat Tora onwillekeurig haar mond tot een lachje plooit.

'Ongepast,' antwoordt zij 'wel neen; ik ben sedert te langen tijd gewoon op mijzelve te passen, om preutsch te zijn. Maar voor *u*, mijnheer Berg, voor *u*! U, die de vrouwen haat!'

'O, - ik verzoek u dringend, lach mij nu niet uit! Als u eens wist, hoe gelukkig u mij maakt....!'

Een ongewone gloed schittert in mijnheer Samuels oogen. Maar Tora dreigt hem schalksch met den vinger.

'Geen beleefdheden, asjeblieft. Onze overeenkomst moeten wij houden. U weet wel, mijnheer Berg, wij zouden kameraden zijn, eenvoudig *kameraden.* En alleen op die voorwaarde wil ik van avond met u uitgaan....'

Wij weten niet, in hoever die overeenkomst *dien* avond strikt gevolgd werd. Maar zooveel weten wij althans, dat dit wel voor den eersten, maar volstrekt niet voor den laatsten keer was, dat onze vriend Sam de wereld verbaasd deed opzien, door nu hier en dan daar openlijk te verschijnen met eene zekere, bevallige jonge dame.

Groot was dan ook de verwondering zijner kennissen, toen het bericht verspreid werd, dat mijnheer Samuel Berg, de standvastigste en onwrikbaarste

van alle de vrouwen verachtende mannen, toch zelf op eene droevige wijze in de val geloopen was.

Door deze tijding, die van verschillende kanten bevestigd werd, waren wij genoegzaam voorbereid, om niet al te erg verbluft te worden door eene kennisgeving, bovenaan, in het Nieuwsblad:

‘Verloofd:

SAMUEL A. BERG en TORA VERNER.

Naar het Zweedsch van JOHAN NORDLING.

Levenswoorden.

Wonderlijk is de voorstelling, die wij ons maken van geluk. 't Komt zoo wat op het volgende neer: Op grond van zekere schattingen en zelfgemaakte berekeningen geraken wij tot de slotsom van een zeker gemiddeld lot, dat naar onze meening ons van natuur- en van rechtswege toekomt. Dat lot zou ongeveer zijn de betaling van ons loon, van onze verdiensten, waarvoor wij noch dank schuldig zijn noch moeten klagen. Vinden we nog iets meer dan de som, dan spreken wij van geluk; is er een tekort, dan beschouwen wij dat als behoorend tot ons ongeluk.

Neem echter in aanmerking, dat wij de schatting van onze verdiensten zelf gemaakt hebben en - dat in elk mensch een groote mate van zelfingenomenheid, inbeelding huist. Is het dan te verwonderen, dat de weegschaal zoo dikwijls naar den verkeerden kant gaat? Menige domoor roept in dat geval: Is dat nu een betaling, heeft wel ooit een zoo verdienstelijk man als ik zulk een behandeling ondervonden?

Ezel, ik zeg u, dat de oorzaak alleen ligt in uw ijdelheid, in de verdiensten, die gij u inbeeldt. Stel u voor, dat gij verdient gehangen te worden en gij zult het voor een geluk achten, dat gij doodgeschoten wordt. Zet voor uw aanspraak op geluk een nul. Een wijs man schreef: het leven vangt aan met zelfverloochening.

CARLYLE.

Het geluk, waarin men het doel van ons bestaan zoekt, deze heele even onedele als kleingeestige theorie, is welbezien nog geen twee eeuwen oud. Het eenige geluk, waarnaar de mensch eertijds veel vroeg, was die graad van geluk, welke hem veroorloofde zijn werk te doen. Niet het refrein: ‘ik kan niet eten’, maar ‘ik kan niet werken’ was de klacht van alle wijzen in de wereld. Wel beschouwd is dat ook het eenige ongeluk voor een mensch, dat hij niet werken kan, zijn bestemming als mensch niet kan vervullen. De dag gaat snel voorbij, ook ons leven, en de nacht komt, waarin niemand werken kan.

CARLYLE.

Van ouds vond men, dat een meer dan gewone maat van geluksgoederen gevaarlijker is dan een bescheiden deel daarvan en dat van

de honderd, die het ongeluk verdragen konden, nauw één is, die het geluk kon dragen. Wat is de wereld, de mensch veranderd!

CARLYLE.

Uw 'roem', ongelukkige sterveling, waar zal hij en gij met hem over vijftig jaren zijn? Houd toch op opgewonden koortsachtig op uw roem te zitten, met de vleugelen te slaan en grimmig te sissen als een broeiende zwaan op zijn laatste ei, wanneer iemand u te na dreigt te komen! Laten wij niet kijven, ons niet boos maken; maak uit uw ei, wat gij kunt en houd het vast; ik zal het u niet ontrooven, want ik geloof, dat het een windei is.

CARLYLE.

Wanneer in onzen tijd nog altaren gebouwd werden, mocht er wel een opgericht worden voor het zwijgen. Zwijgen is het element, waarin groote dingen worden gesmeed, opdat zij in volmaakten vorm indrukwekkend het daglicht aanschouwen. Niet alleen Willem de Zwijger, maar al de groote mannen, die ik ken, zelfs die van diplomatie en strategie geen idee hadden, vermeden het te praten over de plannen, die zij ontwierpen. Ja, ook wat uw gewone dingen betreft, houd een dag lang uw mond en ge zult zien, hoeveel duidelijker, helderder den volgenden morgen uw voornemens en plichten zijn. Die stomme arbeiders vegen een hoop vuil weg, wanneer onbescheiden gedruisch wordt vermeden en het stille werk zijn tijd gelaten.

De taal is dikwijls niet, zooals men gezegd heeft, de kunst zijn gedachten te verbergen, maar zijn gedachten zoo in te toomen, dat zij niet verborgen behoeven te worden. De taal is machtig en groot, maar zij is niet het grootste. Zooals het spreekwoord zegt: Spreken is zilver en zwijgen is goud.

De bijen arbeiden in het duister; de gedachten werken in het zwijgen en de ware deugd werkt ook niet dan in het verborgen. Laat uw rechterhand niet weten, wat de linker doet. Zelfs uw eigen hart zult gij niet voorpraten van die geheimen, die allen bekend zijn. Is niet de schaamte de grond van alle wezenlijke deugd, van de goede zeden, van alle moraal? Evenals de planten wast de deugd niet, wanneer haar wortels niet voor het oog der zon verborgen zijn. Laat de zon er op schijnen, ja werpen zelfs een verstolen blik, de wortel verwelkt, de bloem valt af.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

A.G. van Hamel. Het letterkundig leven van Frankrijk. Derde Serie.

Deze derde bundel van den zoo plotseling te midden van zijn arbeid weggerukten Groninger hoogleeraar zal zeker een goed onthaal vinden bij het ontwikkeld publiek, dat belang stelt in de Fransche letterkunde der laatste jaren. Zooals Mr. J.N. van Hall in zijne voorrede zegt, was Prof. van Hamel reeds lang voornemens een derden bundel samen te stellen uit zijne na 1898 gepubliceerde schetsen en studiën; daar deze echter te talrijk zijn voor één bundel, is er eene keuze gedaan in overleg met zijne weduwe.

Een zeer uitvoerige studie over Fransche symbolisten opent de rij; dan volgt een serie silhouetten van Belgische dichters en tot slot een schets van Victor Hugo's invloed in Nederland. Hoe prettig en vlot de opstellen van Prof. v. Hamel zich laten lezen, hoe keurig verzorgd zijn stijl is, hoe frisch zijne beelden zijn, is den *Gids*-lezers welbekend. Men moge vinden, dat een enkel beeld wel eens wat gezocht is en te veel van het voorstellingsvermogen van den lezer vergt (zooals m.i. op de eerste pagina, waar de schrijver Huret's Enquête vergelijkt bij ‘verwarrend klokgelui, door de slagen van zeer diverse klepels, tegen metalen wanden van verschillenden omvang en verschillend allooi, in ongelijkmatige bewegingen voortgebracht: geklaag, gebrom, gelach, gejuich, geschetter, alles dooréén’), hoe sierlijk en fijn is daarentegen b.v. de vergelijking van de vele kleine revues, die ‘hunne blaadjes ontplooien, hun bontgevederde wieken uitslaan, de meeste tot een kortstondig gefladder.’ Men moge vinden, dat de periodes wel eens wat te lang zijn, te veel onderbroken door tusschenzinnen (men zie b.v. het begin van hoofstuk I van de eerste studie, waar men achter elkaar drie zinnen vindt van 8, 9 en 10 regels met verscheiden tusschenzinnen) en de voorkeur geven aan de korte, pittige zinnetjes van een Huet, dit zijn toch eigenlijk slechts ‘les défauts de ses qualités’, en een schets van Prof. van Hamel te lezen blijft een groot genot.

Wat de inhoud betreft, een vakman zal in dit bundeltje betrekkelijk weinig nieuws vinden, maar voor hem zijn deze schetsen ook niet in de eerste plaats geschreven. Bij het letterlievend publiek belangstelling te wekken voor de Fransche literatuur, die hij zoo liefhad, ziedaar het doel van den schrijver. Men krijgt al dadelijk den indruk, dat hij geheel op de hoogte is van alles, wat er geschreven is over de onderwerpen, die hij behandelt, en dat dit alles door hem gelezen is met een juist en scherp oordeel. Daarna geeft hij er zijnen lezers een helder overzicht van, gezien van zijn persoonlijk standpunt, gerangschikt en met elkaar in verband gebracht volgens zijn eigen inzichten.

En dat zulk een overzicht voor een ‘belangstellend vreemdeling’ (om den term te gebruiken, dien hij op zichzelf toepast) van groote waarde is, blijkt wel het duidelijkst uit de eerste studie over de Fransche Symbolisten. Velen en niet alleen leeken maken zich nog een zeer verwarde voorstelling van deze beweging in de lyrische poëzie van Frankrijk, verwarring, waartoe de dichters gedeeltelijk

zelf aanleiding hebben gegeven. Wat is het verschil - zoo er een bestaat - tusschen Symbolisten en Dekadenten, wie zijn hunne voorouders, wat is eigenlijk Symbolisme, welke internationale invloeden hebben op deze dichterschool gewerkt, welke dichters moeten ertoe gerekend worden, bestaat zij nog of is zij wellicht in iets anders overgegaan, deze en nog andere vragen worden duidelijk beantwoord met een overvloed van citaten en verwijzingen.

Over Fransch-schrijvende, Belgische dichters handelt de tweede schets. Enkele silhouetten van 'la jeune Belgique' worden geteekend: de vrienden Giraud en Gilkin, vurige ijveraars voor strenge syntaxis en correcten versbouw, de realistische en tegelijk mystieke Verhaeren, de zoo vroeg gestorven Rodenbach, de mystieke symbolist Maeterlinck; op enkelen hiervan komt de schrijver later uitvoeriger terug. In hoever zijn deze dichters Belg gebleven of Fransch geworden, hebben zij werkelijk gegeven 'une poésie belge d'expression française,' of heeft het woord 'belge' hier geen andere dan een geographische beteekenis, ziehier de 'question brûlante', die even wordt aangestipt. De schrijver is van oordeel, dat deze Fransch-schrijvende, gedeeltelik te Parijs levende dichters toch altijd een Vlaamsche ziel hebben behouden, zelfs Rodenbach, voor wien Parijs een tweede vaderland was geworden. Het Walenland geve zijn taal en zijn letterkundigen smaak, Vlaanderen zijn diepere gedachten en zijn fijner aanleg voor echte kunst, dan zou er een nieuwe Belgische poëzie geboren kunnen worden - aldus Prof. van Hamel, die, zooals men ziet, geen voorstander is van de Vlaamsche beweging.

Van de schetsen, waarin de schrijver nog eens uitvoeriger op enkele dezer Belgische dichters terugkomt, is m.i. die over Rodenbach 'den Vlaamschen Parijzenaar' bijzonder goed geslaagd. Zij bestaat gedeeltelijk uit persoonlijke herinneringen, gedeeltelijk uit een nauwkeurige beoordeeling van de eenigszins precieuse poëzie van dezen Vlaming, beoordeeling, die den man van smaak verraadt met zijn fijn gevoel voor den rhythmus en de muziek der verzen. Dat de schets van Mallarmé minder belangwekkend is, mag ons niet verwonderen; het moet toch een bijzonder ondankbaar werk zijn dezen onbegrijpelijken, duisteren dichter te teekenen, hoe sympathiek zijn persoon ook moge zijn. Maeterlinck wordt in de eerste plaats geschetst als de dichter van de stilte en het onbewuste; bijzonder aardig lijkt mij de opmerking, dat Maeterlinck noodwendig dramaticus moet zijn, daar er alleen in het drama een groote plaats is voor het zwijgen, terwijl een lyrisch dichter wel de bekoring van de stilte kan gevoelen, die weergeven in groote verscheidenheid van beelden, maar 'les deux grandes ailes du silence' heeft moeten prijsgeven. De studie over dezen Vlaamschen dichter kan niet anders dan onvolledig zijn, daar in 1900 (het jaar, dat zij geschreven werd) wel reeds La Sagesse et la Destinée eene evolutie van den dichter aankondigde onder den invloed van Georgette Leblanc, maar noch Monna Vanna, noch Joyzelle verschenen waren. Zoo Van Hamel reeds in La Sagesse et la Destinée den ouden Maeterlinck niet meer vond, hoeveel eerder zou hij dat gezegd hebben van deze later verschenen werken. In de studie over Verhaeren is de beoordeeling, dunkt mij, wel eens wat al te welwillend. Ik kan ten minste enkele beelden van dien dichter, die Prof. van Hamel 'verrassend' of 'treffend' noemt, niet anders dan gezocht en vreemd vinden, zooals b.v. de schildering van de volmaakte stilte: 'Aucun ongle de bruit n'y griffe le silence', of 'le dédale d'or des cervelles humaines' en wat de schrijver een 'zonderlinge associatie' noemt - 'le vieux crapaud de mes sanglots' - is m.i. bepaald leelijk.

De bundel sluit met een stukje over Victor Hugo's invloed in Nederland, den indruk dien de groote dichter zelf van ons waterland kreeg, hoe hij er beoordeeld en gevierd is en welke Hollandsche dichters zich aan eene vertaling hebben gewaagd.

M.B. - E.

Dr. L. v. Puyvelde. - Albrecht Rodenbach. - Amsterdam, L.J. Veen, 1908.

De uitgever Veen, die de werken van Guido Gezelle en Stijn Streuvels in de winkels van Noord-Nederlandsche boekhandelaren heeft gebracht, tracht de Vlaamsche literatuur ook door biographieën van Zuid-Nederlandsche meesters te populariseeren. Een levensbeschrijving van Stijn Streuvels door André de Ridder geschreven en ook door Veen uitgegeven, werd kort geleden in dit tijdschrift besproken en reeds wacht een werk van Dr. v. Puyvelde over Albrecht Rodenbach op aankondiging.

Met genoegen lazen wij Puyvelde's boek door. Zijn opmerkingen over Rodenbach's gedichten en drama's geven blijk van literatuurkennis en aangeboren aanleg om poëzie te begrijpen, en in het derde en vierde hoofdstuk (pag. 37-117) wordt menige interessante bijzonderheid van de Vlaamsche beweging medegedeeld en verteld, wat Rodenbach deed om den Flaminganten de rechten te verkrijgen, waarop zij aanspraak maakten.

Rodenbach's *Gudrun*, zijn meest bekende werk, dat in 1905 door Van Looy herdrukt is, wordt door den schrijver vergeleken met het bekende Middelhoogduitsche volksepos en met moderne bewerkingen der sage.

Wij bevelen dit werk, al is het dan ook door zijn stijlloosheid geen ‘minor classic’, gaarne ter lezing aan.

Groningen.

A. GREEBE.

Edw. B. Koster. - Odusseus' Dood, gedicht. - Den Haag, C. Bredée, 1908.

Den dood van Odysseus en hetgeen daaraan voorafging heeft Dr. Koster in stijl met de ons bewaarde Homerische zangen willen behandelen, en hij heeft gedurende vier maanden zijn tijd en krachten gebruikt om dat ondankbaar en zeer moeilijk werk te voleinden. Toch is het hem niet mogen gelukken zijn gedicht zoo te styleeren, dat het door iemand voor de vertaling van een teruggevonden Odyssee-fragment zal gehouden worden, en de moderne elementen, die hij niet heeft kunnen weren, verbreken de eenheid van toon.

Een voorbeeld. In den tweeden zang vertelt Odysseus aan Penelope en Telemachus, dat ‘een vreemde drang’ en de godin Athene hem weer uit Ithaka wegdrijven. ‘Vrouw en zoon vergoten (!) (daarop) heete (!) tranen om zijn lot’, zegt Koster en besluit dan den zang met deze twee regels:

> En zacht verruischte 't klagen in de zaal,
> Vloot van het nacht-gelaat in droppen wee.

Ook in de epische techniek is Koster geen meester. Herhaaldelijk las ik regels, die de kennis van de scenerie, de karakters etc. niet met het noodige aanvullen. En al is het moeilijk den wandelenden Odysseus, met wiens karakter, uiterlijk, psychisch leven etc. de lezer bekend moet worden of blijven, goed te beschrijven, men mag deze vaardigheid van Koster eischen, daar zooveel schrijvers en journalisten ze hebben.

Als metrum gebruikt Koster het blankvers, dat zeer geschikt is voor de behandeling van een edele stof; maar in ‘the blank verse of Shakespeare and Milton..... there is no shelter for mediocrity; you must either succeed or fail (Shelley). Het is bijna onnoodig te zeggen, dat Koster's verzen, als de meeste blankverzen, eentonig en hard zijn.

Een vergelijking met Tennyson's Ulysses bevestigt de meening, dat een modern dichter beter doet een eeuwenoud verhaal modern en in eigen stijl te behandelen.

Groningen.

A. GREEBE.

Levensvragen, Serie II, N°. 9. De ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, door Dr. J. Rutgers. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Dit geschrift van 32 bladzijden bevat eene inleiding (blz. 3-7), een hoofdstuk, dat ontwikkelingsgeschiedenis tot opschrift draagt (blz. 8-27) en waarvan de eerste helft de meest primitieve opvattingen bespreekt naar aanleiding van het werk van den zendeling Kruyt en een terugblik (blz. 28-34), waarin twee hoofdmomenten uit de oude gereformeerde kerkleer worden vergeleken - althans dat wil de schr. - met de opvattingen van de nieuwe wetenschap. Reeds uit deze korte inhoudsopgave kan blijken, dat hier niet kan worden geboden wat de titel belooft.

Maar wie 't boekje leest, ergert zich zoo voortdurend aan de tallooze beweringen, waaruit blijkt, dat de schrijver in 't minst niet op de hoogte is van het vak, hier door hem behandeld, dat zijne ergernis slechts overtroffen wordt door de verbazing, dat de redactie hem kon uitnoodigen de bewerking van dit nummer op zich te nemen en deze kopij aan de pers toevertrouwen. Waarom niet een der zake kundig man uitgenoodigd hier een weetgierig publiek voor te lichten?

Nu is het spreekwoord van klok en klepel ten volle van toepassing.

E.

P.B.W.

Evangelische beschouwingen, IV. De Heilige Geest en de Drieëenheid, door R.H. Drijber. - Leeuwarden, C.v.d. Vlerk.

Hier wordt ons medegedeeld, dat de Evangelischen noch van de Drieëenheid noch van de persoonlijkheid van den Heiligen Geest willen weten. Om te bewijzen dat het geloof aan deze laatste niet bijbelsch is, wordt de eene tekst tegenover den anderen geplaatst. Zooals meer te doen gebruikelijk is.

De Heilige Geest is hetzelfde als de Geest van God, van welks werking dan verder eene omschrijving wordt gegeven. Men ziet, dat de Evangelischen hier in hunne opvatting heel wat nader bij de modernen dan bij de orthodoxen staan. Meer valt er hier niet van te zeggen.

E.

P.B.W.

Kerk en Secte, Serie II, N°. 3. De Oud-Katholieken, door J.H. Berends, Pastoor der oud-katholieke gemeente te 's Gravenhage. - Serie II, N°. 5. Vrije Gemeenten, door P.H. Hugenholtz Jr., Voorganger der Vrije Gemeente te Amsterdam. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Beide nummers geven wat de titel belooft. Natuurlijk brengen zij in eene geheel andere omgeving, maar hierin komen zij toch overeen, dat beide meer een overzicht geven dan wel een pleidooi leveren voor die, uiteenloopende, godsdienstige gemeenschappen, waartoe de schrijvers behooren. Trouwens, er is overeenkomst:

voor beide nieuwe gemeenschappen was 't kerkelijk verband te eng. Zij zochten naar en vonden langs den weg der afscheiding meer vrijheid van leer en leven. Bij geen van beide maakte dit streven echter dien opgang, die daarvan in den aanvang werd verwacht. In zekeren zin betreuren wij dat voor beide. Maar de macht der traditie is vooralsnog groot. Hoe lang zal zij 't nog blijven? 't Lijkt er niet veel op, dat hierin spoedig verandering zal komen.

Het slot van des heeren Hugenholtz overzicht toont, onder den indruk daarvan, eenige matheid, die wij niet van hem gewoon zijn. Misschien is 't geschreven onder den indruk van herlevenden kerkelijken zin? Misschien ook onder dien van ervaringen in eigen kring? Doch hoe dit zij, zijne Vrije Gemeente staat nog met hem en voor altijd zal de geschiedschrijver zijn naam moeten noemen, waar hij van haar bestaan moet gewagen. Bescheidenheid verbood hem, verbiedt ons niet, dat te zeggen.

E.

P.B.W.

Lotus-Serie, 1e Reeks, No. 3. Verloren kennis weergevonden, door een leerling. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

In dit boekje wordt ‘de leer van Karma’ duidelijk omschreven en hare beteekenis in het licht gesteld. Deze maakt de leer van het ‘Behoud van het Arbeidsvermogen’ tot eene universeele Wet, hangt ten nauwste samen met de leer der Reïncarnatie en is ongetwijfeld eene der meest belangrijke en aantrekkelijke leeringen der theosofie. Bevredigen kan zij echter nog minder ons gevoel dan ons denken, terwijl hare uitwerking ons telkens allerlei vragen doet stellen, waarop we geen voldoend antwoord ontvangen. De bezwaren, elders door ons tegen de theosofie ingebracht, blijven ook hier van kracht. Wij merken intusschen op, dat ook hier sprake is van een conflict tusschen intuïtie en reflexie, terwijl van het geweten eene verklaring wordt gegeven, die ons juister dunkt dan die, welke wij in andere theosofische lectuur aantroffen en die groote overeenkomst vertoont met die van Prof. Hoekstra.

E.
P.B.W.

‘Levensvragen’, Serie II, No. 10. De Wereldraadsels opgelost? Ernst Haeckel's wereldbeschouwing, door Dr. J. Riemens Jr., Herv. Predikant te Hoogland. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

‘*Damit das Satyrspiel nicht fehle*’, noemt Weinel ook Haeckel in zijn overzicht van wat de 19de eeuw van Jezus heeft gedacht. 't Is inderdaad bedroevend, dat een zoo groot man als de bioloog van Jena er niet voor teruggedeinsd is op een ander dan zijn gebied zulke dwaasheden en stoutigheden te beweren, als hier en elders is aangetoond. Bedroevend ook, dat een slecht onderricht publiek bij dezes meesters woorden kon zweren. Nog bedroevender haast, dat Haeckel, toen men hem zijne feilen bewees, deze niet open en eerlijk erkende, maar voortging, ze te laten drukken en verspreiden onder 't gezag van zijn naam, zooals elders en ook hier met de stukken werd en wordt bewezen.

Van veel en grondige studie getuigt dit geschrift. Jammer, dat 't niet op meer dan een punt uitvoeriger mocht zijn. Een 80-tal aanteekeningen staaft 't beweerde en levert 't bewijs van des schrijvers belezenheid. Dit nummer der ‘Levensvragen’ zal en mag niet nalaten, zijn werk te doen.

E.
P.B.W.

Het leven en lieven van Erynna. Episode uit den tijd van den veldheer Konon door Ed. de Fréjac. - Moransard, Amsterdam.

Trots uiterlijken glans was de Atheensche Staat tijdens het laatste deel van den Peloponnesischen oorlog doodkrank. De bandelooze vrijheidsdrang der bevolking was ontaard in volslagen ochlocratie, wantrouwen tegen elk, die in eenig opzicht

boven de groote massa uitstak, verstikte elk deugdelijk beginsel van regeeringsbeleid, overwinningen werden te niet gedaan door kuiperijen van intriganten. Terecht wordt dan ook op pag. 303 van bovengenoemd werk gezegd: ‘babbelzieke, onvruchtbare overheersching van enkele volksleiders doemde den Staat op schandelijke wijze ten doode.’

Vele bladzijden van dit werk, behandeld en opgezet als liefdesroman, werpen lichtflitsen op den staatkundigen toestand en de schrijver, in de kennis van Oud-Attika doorkneed, weeft uit waarheid en verdichting een verstaanbaar beeld van land en volk.

Wij onderstellen, dat het vóór ons liggend boek uit het Fransch vertaald is. Wie soortgelijk werk vertaalt, hebbe, naast de noodige taalkennis, eerbied en liefde voor hetgeen uit Oud-Griekenland tot ons kwam, vermijde hedendaagsche technische termen te bezigen voor toenmalige begrippen en zij geen vreemdeling in de geschiedenis; deze eischen zijn o.i. minimaal.

Velerlei overtredingen tegen die eischen hebben wij aangeteekend, waaruit wij slechts enkele grepen doen. Op blz. 144 staat *hoogmoedige dooden,* waar in 't oorspronkelijke blijkbaar gestaan heeft *morts de haut courage*; nautische termen als bezaansmast, fokkera, bramsteng, valreep, dok, worden gebezigd, als ware er sprake van hedendaagsche marine; op blz. 108, 207 en 231 is de interpunctie zóó slordig, dat de zin bijna onverstaanbaar wordt; op blz. 131 leest men van paarden, die uit schaamte hun staart laten hangen enz. Veel van dien aard zouden we kunnen noemen, dat den ernst verstoort, zeker tegen de bedoeling des auteurs.

Maar 't gekste vinden we op blz. 230. Daar vertelt iemand in 404 v. C., dat hij geboren is in het 2de jaar der 23ste Olympiade, gevolgelijk was hij toen dus 282 jaar oud. We mogen den schrijver niet van dien flater verdenken, maar zijn geneigd te gelooven aan onvoldoende historiekennis bij den vertaler.

Vertalen met een dictionnaire naast zich, maar zonder kritischen zin, leidt gewoonlijk tot middelmatig resultaat en wij vreezen dat hier op deze manier gewerkt is.

B.

[Deel 3]

Het heden en de toekomst van de zon.

De heerlijke zon, die door haar opwekkend licht en haar koesterende warmte de zegenrijke bron is van alle kracht en van alle leven hier op aarde, heeft terecht ten allen tijde 's menschen groote belangstelling en bewondering gewekt. Overal in de natuur, waar leven is en beweging, zijn wij getuigen van haar onverpoosden arbeid, die niet gerust heeft en niet rusten zal in millioenen en millioenen jaren.

En toch: met de beteekenis van dit hoofdgesternte en middelpunt van ons planetenstelsel, dat door den geheimzinnigen band der zwaartekracht alles daarboven in het rechte spoor houdt, aan onze aarde en alle overige planeten hare wegen voorschrijft en deze in welgeordende banen rondvoert, staat onze tegenwoordige kennis aangaande hare natuur in geen verhouding. Zelfs over den uitwendigen vorm van de zon hebben de nieuwere onderzoekingen een geheel ander licht doen opgaan en de voorstelling, die wij ons daarvan sinds oudsher vormden, is insgelijks aanzienlijk gewijzigd. Daar de studie van het hemellichaam, dat door Kepler reeds genoemd werd: 'het alles met leven bedeelende, kloppende hart van het heelal', en het onderzoek van de vraagstukken, die daarop betrekking hebben, intusschen nog steeds ijverig voortgezet wordt en voor een deel tot zeer belangwekkende uitkomsten geleid heeft, zal eene beschouwing over onze tegenwoordige kennis van de zon en van hare vermoedelijke toekomst, naar wij meenen, niet misplaatst zijn en wenschen wij dus in de volgende bladzijden eenige hoofdpunten, die op dit onderwijs betrekking hebben, mede te deelen.

De beteekenis van dit nieuwere onderzoek wordt voornamelijk beheerscht door de drie volgende punten, ten opzichte waarvan wij de zon achtereenvolgens wenschen te beschouwen. Wij zullen namelijk spreken over: 1^{e} hare rol als middelpunt van ons zonnestelsel, 2^{e} het verband tusschen den toestand der zon en het klimaat van de aarde en 3^{e} de beteekenis van het heden en de toekomst der zon voor het bestaan der levende wezens op onze planeet.

Elk van de hier genoemde onderwerpen heeft in den jongsten tijd een punt van hernieuwd en ijverig onderzoek uitgemaakt, en er mag met voldoening op gewezen worden, dat daardoor reeds over vele zaken, die vroeger duister waren, een geheel nieuw licht is verspreid. Aan

dit hemellichaam, dat ons geheele planetenstelsel beheerscht, wordt door de tegenwoordige astronomen eene bijzondere opmerkzaamheid gewijd. Daaraan is vooral een krachtige stoot gegeven door de *National Academy of Science* te Washington, die het initiatief genomen heeft tot eene internationale samenwerking voor deze studiën, ten einde het grondige onderzoek van alle verschijnselen, die daarop betrekking hebben, in het rechte spoor te leiden. In de eerste plaats is er een comité benoemd van geleerden, om de vraag naar de wenschelijkheid van die samenwerking te onderzoeken en het gevoelen daaromtrent in te winnen van sterrenkundigen, natuurkundigen en spectroscopisten uit verschillende landen, welke als bevoegde deskundigen op het gebied van dit onderzoek bekend staan. Tot voorzitter van deze commissie werd prof. G. Hale, directeur van de Yerkes-sterrenwacht te Chicago, benoemd.

Onder leiding van dezen sterrenkundige is door het bedoelde genootschap vooreerst eene expeditie voor het onderzoek der zon uitgezonden, waarvoor het Carnegie-instituut eene bijdrage gaf van 24000 gulden en voor wier wetenschappelijken arbeid als waarnemingspunt de Mount-Wilson werd aangewezen, een berg van ongeveer 1800 M. hoogte, in de nabijheid van de plaats Sasadena in Californië, welke streek vooral door een gewoonlijk zeer helderen hemel gekenmerkt is en waar, op den top van den berg, als hoofdinstrument een groote, voor dit doel opzettelijk vervaardigde kijker opgesteld werd.

Door een vrijgevigen Maecenas der wetenschap, D.O. Mills te San Francisco, werd verder een som van 60000 gulden beschikbaar gesteld voor het uitrusten van een tweede expeditie voor astronomische onderzoekingen. Deze expeditie verliet op het einde van het jaar 1904 de haven van San Francisco, met bestemming naar het zuidelijk halfrond der aarde, ten einde daar voornamelijk waarnemingen te verrichten aangaande den weg, dien de zon, met de aarde en het geheele overige planetenstelsel, in de wereldruimte volgt en welk punt van het onmetelijke heelal het einddoel is van deze grootsche wereldreis, waarheen ook wij, als kinderen van de zon, tegen wil en dank meegevoerd worden, om in ontzaglijk verre streken een onzekere toekomst tegemoet te gaan.

En uit dit nieuwere onderzoek zijn dan in de eerste plaats gewichtige gegevens voortgevloeid voor de kennis van den physischen toestand der zon, hare grootte en temperatuur, haar vorm en hare beweging in de hemelruimte.

Omtrent dit laatste punt dient reeds dadelijk opgemerkt te worden, dat de gewone voorstelling van de zon als heerscheres van ons geheele planetenstelsel in zoover eenigszins mank gaat, dat die planeten geen louter willooze werktuigen zijn in de machtige hand van die zonnevorstin, doch dat deze wel degelijk ook in zekere mate aan den invloed van hare onderdanen onderworpen is en deze ook hare beweging in de hemelruimte eenigszins wijzigen. Immers: de algemeene aantrekkings-

kracht of gravitatie, waarvan die bewegingen afhankelijk zijn, werkt, evenals dit steeds met elke aantrekkende werking tusschen twee lichamen het geval is, wederkeerig; het ééne licham trekt het andere aan, doch ook omgekeerd. En hoewel natuurlijk de aantrekkingskracht van de zon, als meer dan een millioen malen grooter hemellichaam dan de aarde, verreweg van overwegende beteekenis zal zijn, zoo is de zon toch geen despoot, die alles alleen heeft te regelen. Hare trawanten, de planeten, hebben ook nog een - zij het dan ook oneindig veel bescheidener - woordje mee te spreken in de onderlinge regeling der zaken en de trotsche en machtige alleenheerscheres moet zich toch in elk geval ook eenigermate naar de nukken harer onderdanen schikken. Hoe weing ook, zoo zal dus toch de weg, dien de zon in de hemelruimte aflegt, ook in zekeren graad van de aantrekkingskracht dezer 'diï minores'7 afhankelijk zijn.

De nieuwe bepalingen van de afmetingen der zon zijn vooral verricht bij gelegenheid van de zoogenaamde 'Venusovergangen', dat is: het voorbijtrekken voor ons oog van de planeet Venus over de zonneschijf, waarbij uit de lengte van den boog, dien zij over die schijf aflegt, de schijnbare grootte van de middellijn der zon en, in verband met den afstand tot de aarde, ook de werkelijke lengte van haar diameter kan bepaald worden. Deze Venusovergangen zijn echter zeer zeldzame gebeurtenissen, want die planeet gaat gemiddeld slechts t w e e m a l e n in eene eeuw zoo nauwkeurig tusschen de aarde en de zon voorbij, dat wij haar als een scherp begrensd zwart schijfje over de stralende zonneoppervlakte zien heentrekken en de noodige metingen kunnen verricht worden. In den nieuweren tijd heeft dit verschijnsel betrekkelijk kort na elkaar tweemaal plaats gehad, namelijk in 1874 en in 1882, en destijds zijn dan ook door verschillende beschaafde landen kostbare expedities uitgerust, om op de daartoe het meest geschikte punten waarnemingen te doen. Want daaraan werd eene des te grootere waarde gehecht, daar de tegenwoordige eeuw in het geheel niet meer de gelegenheid zal aanbieden, om het interessante verschijnsel waar te nemen. Men heeft namelijk reeds nu nauwkeurig berekend, dat de eerstvolgende Venusovergang niet zal plaats hebben vóór den 8sten Juni van het jaar 2904, tegen 10 uur 's morgens, Midden-Europeeschen tijd!

Er heeft zich echter sinds den laatsten Venusovergang eene nieuwe en veel voordeeliger gelegenheid aangeboden, om de bedoelde metingen te verrichten, zoodat men niet gedwongen is geworden, zijn geduld nog bijna honderd jaren op de proef te stellen. In het jaar 1898 is namelijk eene nieuwe planeet ontdekt, de jongste en kleinste van de gezamenlijke kinderschaar van de zonnefamilie. Zij ontving den doopnaam *Eros* en onderscheidt zich door één punt op merkwaardige wijze van al hare gezusters, namelijk, dat zij, van alle planeten, het dichtst bij ons staat en dat zij dus het hemellichaam is, dat, na onze maan, de

aarde het dichtst kan naderen. En daar de kleine en jeugdige Eros langen tijd achtereen onafgebroken aan den nachtelijken hemel schittert en men haar voortdurend op verschillende, ver van elkander verwijderde sterrenwachten kan waarnemen, zoo heeft men haar afstand van de aarde veel nauwkeuriger bepaald dan die van eenig ander hemellichaam, en daardoor is ook met veel grootere zekerheid de afstand van de zon - en daarmede ook de grootte van deze - vastgesteld kunnen worden.

Uit dergelijke waarnemingen heeft men nu berekend, dat de middellijn van de zon 109 maal grooter is dan die van de aarde en dat zij eene lengte heeft van 1.390.000 kilometers. Honderd en negentig werelden, zooals de aarde er ééne is, zouden wij onmiddellijk tegen elkaar moeten plaatsen, om, door het middelpunt heen, twee tegenovergestelde punten van de oppervlakte der zon met elkaar te verbinden. Als de zon een holle kogel ware en men plaatste de aarde in haar middelpunt, dan zou de maan niet slechts zonder bezwaar om hare moederplaneet kunnen blijven wentelen, doch er zou dan tusschen de maan en de oppervlakte der zon nog evenveel ruimte overblijven, als de afstand bedraagt tusschen de aarde en de maan, met andere woorden: de zon is zoo kolossaal groot, dat haar straal tweemaal zoo groot is, als de straal van de baan der maan om de aarde. En daar de ruimte-inhoud van twee bollen in de verhouding staat van de derde machten hunner middellijnen, zouden er in den zonnebol, indien hij hol ware, 109 × 109 × 109 = 1.300 000 aardbollen kunnen opgeborgen worden. Onze planeet zou daar dus een zeer treurig figuur maken, want zij zou in het lichaam harer moeder als in het niet verzinken.

Over den v o r m der zon hebben de nieuwere onderzoekingen eenige punten aan het licht gebracht, waaruit volgt, dat de vroegere voorstelling, alsof de zon den vorm zou hebben van een volkomen bol, niet langer als juist mag beschouwd worden. Totnogtoe werd dit daaruit afgeleid, dat de projectie van de zon op het schijnbare hemelgewelf zich aan het oog steeds voordoet als eene volkomen cirkelronde, scherp begrensde, schitterend licht gevende schijf. In den jongsten tijd zijn daaromtrent echter nieuwe en nauwkeurige metingen verricht door den astronoom C. Lane Poor, waarvan onlangs mededeelingen werden gedaan in het tijdschrift '*La Nature*' en waaruit blijkt, dat de zon noch een volkomen bol is, noch zelfs een onveranderlijken blijvenden vorm bezit.

De metingen van de middellijn der zon door de polen en van die door den aequator hebben in de jaren 1870-1872 door opnamen van Rutherford 21 malen plaats gehad en daaruit is gebleken, dat gedurende deze periode de middellijn aan den evenaar eerst grooter en later kleiner geweest is dan de middellijn aan de polen. Poor heeft ook de metingen vergeleken, welke van 1873 tot 1875 verricht zijn en die eene voortgaande verandering aanwijzen, overeenkomende met die van 1871-1872. In tegenstelling daarvan stemmen de uitkomsten der metingen van de zonneschijf in de jaren 1880-'83 weer overeen met

de opgaven over de jaren 1870-'71. En eindelijk hebben wij nog eene nadere bevestiging van deze waarnemingen door middel van fotografieën, die in de jaren 1893-'94 op het observatorium te Noithfield genomen werden. Men vindt daarop dezelfde groepeeringen der elementen van de metingen als voor 1871-'72 en voor 1873-'75.

Uit het een en ander trekt Lane Poor het besluit, dat de variaties der middellijn aan de polen en den aequator dezelfde graphische kromme lijn volgen als de periode der zonnevlekken, zoowel wat hare periodiciteit, als wat hare intensiteit betreft. Bovendien neemt de genoemde onderzoeker aan, dat deze wijzigingen in de middellijn der zon ook zouden kunnen dienen, om de onregelmatigheden in de bewegingen van Mercurius, Venus en Mars te verklaren. En wij kunnen nog daaraan toevoegen, dat, naar onze meening, deze veranderlijkheid der afmetingen van de zon een bewijs te meer is voor de onophoudelijke reusachtige en geweldige omwentelingen, die op dezen reuzenbol afgespeeld worden en dat deze dus in de verste verte niet kan beschouwd worden als een wereldbol, die in stille rust verkeert.

Van de verdere physische verschijnselen op de zon mag thans wel in de eerste plaats hare *temperatuur* onze aandacht vragen, omdat juist daarmede de toestanden op onze aarde in zulk een nauw verband staan en het voortbestaan van het organisch leven op onze planeet staat of valt met het bedrag aan warmte, dat de zon zoo vriendelijk zal zijn ons te blijven toezenden. En met het oog daarop zou het dus voor ons van het grootste belang zijn, als wij konden berekenen, hoeveel warmte er op de zon nog beschikbaar is, hoeveel zij daarvan voortdurend verliest en of er een zeker evenwicht bewaard wordt tusschen hare inkomsten en uitgaven in dit opzicht.

Van de ontzaglijke hoeveelheden warmte - en dus ook van arbeidsvermogen, van *energie*, zooals het in de wetenschap heet, - die nog op dit oogenblik op de zon voorhanden moeten zijn, kan men zich moeilijk eene voorstelling vormen. Als wij in aanmerking nemen, welk een verbazend groot bedrag aan zonne-energie alleen reeds op de aarde elk oogenblik tot een onnoemelijk aantal krachtsuitingen aanleiding geeft, als: organisch leven, waterverdamping, vorming van wolken en verdichting daarvan tot regen en sneeuw en van rivieren en beken, met hunne bruisende waterstroomen, de luchtbewegingen, wind, storm enz., dan moet de energie, welke de zon nog steeds herbergt, inderdaad duizelingwekkend groot zijn. Immers: welk een oneindig klein stipje vormt onze nietige aarde in het heelal en welk een onbeteekenend onderdeel van de totale hoeveelheid uitgestraalde zonnewarmte bereikt werkelijk onze planeet. Van de zon gezien, is de aarde slechts een uiterst klein schijfje, met eene middellijn van slechts 17 boogsecunden en dus veel kleiner, dan de overige planeten ons van de aarde toeschijnen.

De zon straalt echter haar warmte naar alle richtingen van het

onmetelijke hemelgewelf uit, en ons komt daarvan dus slechts zooveel ten goede, als de oppervlakte van het genoemde schijfje op de geheele oppervlakte van het hemelgewelf begrepen is. Daaruit laat zich berekenen, dat al de opgesomde machtige werkingen, die de zonnekracht op de aarde uitoefent en waaraan ook de gezamenlijke levende natuur op onze planeet haar bestaan te danken heeft, tot stand komen door niet meer dan het 2735-millioenste gedeelte van de werkelijke stralende kracht van de zon.

Wij kunnen ons verder ook nog op eene andere wijze eenig denkbeeld vormen van het geweldige bedrag dier warmte-hoeveelheid, als wij nagaan, hoeveel licht door de oppervlakte der zon uitgestraald wordt. Bij de bepaling der lichtsterkte van onze aardsche lichtbronnen gebruiken wij als éénheid de normaalkaars eener Hefner-lamp, en als maat voor de lichtsterkte wordt dan aangenomen: het licht, dat ons oog van zulk eene normaalkaars ontvangt, als het op den afstand van een meter daarvan geplaatst is, waarbij ter vergelijking kan dienen, dat een goede gasgloeilichtbrander een licht uitstraalt, dat op dien afstand overeenkomt met ongeveer 100 Hefner-kaarsen. En nu heeft men gevonden, dat wij, om een wit stuk papier even sterk te verlichten als zulks door de zon geschiedt, ongeveer 100000 van die Hefner-kaarsen op 1 Meter afstand van dat papier bijeen zouden moeten plaatsen.

Deze waarnemingen zijn eerst in den jongsten tijd door Fabri te Marseille verricht, en het genoemde cijfer geldt voor de waarneming aan den horizon van de zeekust en voor den stand van de zon in het zenith (het hoogste punt aan den hemel boven den waarnemer) en verder voor den gemiddelden afstand van de zon tot de aarde. Al deze omstandigheden moeten bij dergelijke berekeningen in aanmerking genomen worden, want daarvan hangt de hoeveelheid warmte, die de aarde ontvangt, in hooge mate af, vooral ook, daar er een groot deel van de stralende warmte der zon verloren gaat tengevolge van de opslorping door den dampkring der aarde.

Een merkwaardig en onvergelijkelijk grootsch schouwspel vertoont ons dit uitgestraalde zonlicht bij de totale zonsverduisteringen, waarbij, zooals bekend is, de geheele zonneschijf door de schaduw der maan bedekt wordt en haar licht nog alleen zichtbaar is aan den uitersten rand van die schijf. Wij zien dan schijnbaar de zon zelf als eene zwarte schijf aan den hemel, die omgeven is door een prachtigen stralenkrans, een heerlijk schijnsel van stralenbundels, die zich dikwijls tot op een afstand van meer dan de middellijn der zon in de omringende ruimte verspreiden. Dit lichtschijnsel noemt men de *corona* (Lat. krans of kroon). Doch deze stralenkrans is geen louter schijn, in tegendeel: het is werkelijk iets stoffelijks en de zoogenaamde stralen zijn in hunne structuur dan ook niet volkomen rechtlijnig, doch men kan daaruit opmaken, dat hier sprake is van eene uiterst fijne stof,

wier rangschikking slechts voor een deel door eene uitstralende kracht veroorzaakt wordt, ongeveer zooals bij eene uitbarsting.

Die rangschikking der stralen van de corona komt geheel overeen met die van de zoogenaamde 'magnetische krachtlijnen,' welke fijne ijzerdeeltjes vertoonen, als zij zich groepeeren om de pool van een magneet en evenals dit met het noorderlicht en het zuiderlicht aan de polen van de aarde het geval is. Ook bij de zon vertoonen die stralen vooral om hare pool eene eigenaardige stelselmatige kromming. De stoffelijke natuur van de corona is ook gebleken uit de waarneming van kometen, die er, schijnbaar zonder eenigen tegenstand, met groote snelheid doorheen vlogen, maar waarbij toch een geweldige en uiterst plotselinge verhitting en uitstraling van licht bij die hemellichamen werd waargenomen. Daarin meent men in den nieuweren tijd juist een duidelijk bewijs gevonden te hebben, dat er bij het indringen van de kometen in het omhulsel der zon wel degelijk een geweldige tegenstand wordt ondervonden, waarbij de snelle beweging voor een deel in warmte omgezet wordt, zooals ook de meteoorsteenen, als zij in den dampkring van de aarde aankomen, plotseling gloeiend worden.

Bij de waarneming door een kijker zien wij overigens om de zon eene bepaalde laag, die als een lichtgevende dampkring moet beschouwd worden en die men daarom de *fotosfeer* noemt. Dit is juist de eigenlijke licht-uitstralende laag van de zonneschijf. Daaromheen verheft zich echter nog eene andere lichtlaag, die echter alleen bij totalé zonsverduisteringen onmiddellijk en duidelijk te zien is en dan een rosekleurigen ring vormt rondom de lichtgevende laag. Wegens die eigenaardige kleur noemt men haar *chromosfeer* en zij bestaat, zooals wij nog nader zullen zien, uit de lichtste van alle bekende gassen, namelijk: waterstof en helium. Eerst boven deze gekleurde laag breidt zich dan de bovengenoemde corona uit.

Eindelijk doet zich nog een ander merkwaardig lichtverschijnsel op de zon voor, dat men vroeger slechts bij totale verduisteringen aan haar rand kon waarnemen, doch waarvan men tegenwoordig, door middel van den spectroscoop, het bestaan en de daarmede gepaard gaande verschijnselen ook op andere tijden kan aantoonen. Het zijn de zoogenaamde *protuberansen*, die zich voordoen, alsof de geheele rand van de zonneschijf over groote uitgestrektheden met fijne, prachtige roode vlammen bezet is.

Vraagt men nu: 'hoe warm is de zon?' dan is het totnogtoe niet mogelijk daarop een volkomen afdoend en beslist antwoord te geven. De zon is op een ontzaglijken afstand van onze instrumenten verwijderd en van de warmte, die zij uitstraalt, gaan, op den weg door de hemelruimte en door den dampkring van de aarde, aanzienlijke hoeveelheden door opslorping verloren, waarvan wij echter evenmin het juiste bedrag kennen, wegens onze onbekendheid met de toestanden, welke in die streken heerschen. Dit vraagstuk zou dus ongeveer op hetzelfde neer-

komen, als wanneer wij hier op aarde de temperatuur van een hoogoven moesten bepalen, waarvan men op een paar kilometers afstand verwijderd was, terwijl de temperatuursverhoudingen van de tusschengelegen ruimte slechts zeer onvolkomen bekend waren.

Bestond dit laatste bezwaar niet, dan zou men het bedrag der stralende warmte van de zon inderdaad zeer nauwkeurig kunnen meten, daar men tegenwoordig daartoe een hoogst gevoelig instrument bezit, waarover wij nog nader zullen spreken, namelijk den *bolometer* van Langley, waarmede men nog temperatuursverschillen van éénhonderd-millioenste van een celsiusgraad kan bepalen. Met dezen toestel nu kan men hoogst nauwkeurig vaststellen, hoeveel graden bijvoorbeeld eene volkomen zwarte oppervlakte van een vierkanten centimeter gedurende eene minuut in temperatuur stijgt, als de zonnestralen bij helderen hemel daarop vallen. Als dan de zonnewarmte op haren weg naar de aarde volstrekt geen hindernissen ontmoette, zou men uit de algemeene wetten der warmtestraling, volgens welke deze afneemt in de verhouding van het kwadraat van den afstand der warmtebron, door eene eenvoudige berekening kunnen bepalen, hoeveel stralende warmte de zon in de minuut afgeeft, daar haar afstand tot de aarde bekend is.

Intusschen: zoo eenvoudig staan de zaken hier, helaas, niet. Het genoemde bedrag aan stralende warmte, dat in elke minuut per vierkanten centimeter op de aarde ontvangen wordt, noemt men de ‘solaire constante’. Nu weten wij echter, dat dit niet de werkelijke hoeveelheid warmte is, die van de zon uitgaat, daar onze dampkring een aanzienlijk deel daarvan absorbeert. Het bedrag daarvan is echter op elk uur van den dag verschillend, naar gelang van den stand der zon, daar de zonnestralen bij eene schuinsche richting, als de zon laag aan den hemel staat, een grooteren weg door den dampkring te doorloopen hebben dan bij loodrechten stand. Brengt men nu dergelijke omstandigheden zooveel mogelijk in rekening, dan vindt men, dat de solaire constante, de zonnestraling per vierkanten centimeter, 3 zoogenaamde ‘calorieën’ of warmte-éénheden bedraagt, dat is: die stralende warmte zou voldoende zijn om, voor elken vierkanten centimeter van de aardoppervlakte, 3 gram water in ééne minuut van 0° tot 1° C te verwarmen.

Elke vierkante meter van de aardoppervlakte ontvangt dus in ééne minuut zooveel stralende warmte, dat deze voldoende zou zijn om 3 gram water van 0° C. tot op de kookhitte te brengen, dus tot 100° C. te verhitten, en per vierkanten kilometer zou zij in elke minuut 3000 liters water van 0° C. aan de kook kunnen brengen. Daar de geheele oppervlakte der aarde eene ruimte beslaat van ongeveer 510,000,000 vierkante kilometers, zoo kan de warmte der zonnestralen over de geheele aarde in elke minuut niet minder dan 1,5 billioen liters water van 0° C. tot kokens toe verhitten.

Men kan dit bedrag ook nog door een ander beeld uitdrukken. Door berekening heeft men gevonden, dat de hoeveelheid warmte, die de zon

ons jaarlijks toezendt, voldoende zou zijn, om eene ijslaag, die de geheele oppervlakte van onze planeet gelijkmatig omhult en die eene dikte heeft van 308 meters, volkomen te doen smelten. Als wij de stralende warmte der zon moesten ontberen, dan zou, volgens eene berekening van Pouillet, de temperatuur der aarde niet meer bedragen dan 89° C., met welk cijfer de, in Siberië gemaakte, waarnemingen zeer goed overeenstemmen. En dit reusachtige bedrag stelt nu nog slechts één 2735-millioenste voor van de geheele hoeveelheid warmte, die door de zon in de wereldruimte uitgestraald wordt. Wij kunnen ons uit dit cijfer dus eenigszins een denkbeeld vormen van den ontzaglijken voorraad aan warmte - en dus ook aan arbeidsvermogen - die op de zon nog voorhanden moet zijn.

Omtrent de eigenlijke temperatuur van de zon bezit men echter totnogtoe geen betrouwbare gegevens en moet men zich nog steeds tot onzekere gissingen bepalen. Zeker is het echter, dat de vroegere voorstellingen daarvan zeer sterk overdreven waren; zij wisselden trouwens af tusschen 5000 en 10 millioen graden Celsius, zoodat er nog eene ruime speling voor gissingen overbleef. Tegenwoordig zijn die cijfers binnen veel engere grenzen teruggebracht en, als gevolg van nauwkeuriger bepalingsmethoden, is men tot eene schatting gekomen van ongeveer 7000° C., dus ongeveer tweemaal zoo hoog als de temperatuur der koolspitsen van het electrisch booglicht. Daarom is de mogelijkheid geenszins uitgesloten, dat de tegenwoordige techniek, met hare steeds volmaaktere hulpmiddelen, éénmaal de hitte van de zonneoppervlakte kunstmatig zal kunnen voortbrengen, waardoor men dan in de gelegenheid zou zijn, om in het laboratorium vast te stellen, in welken physischen toestand zich de verschillende stoffen op de zon moeten bevinden.

Door Scheiner, physisch sterrenkundige te Potsdam, die in 1897 een beroemd werk uitgaf: '*Die Photographie der Gestirne*', is berekend, dat aan de grens van den dampkring der aarde op elken vierkanten meter oppervlakte per minuut eene hoeveelheid warmte van de zon wordt ontvangen, welke overeenkomt met 4, somtijds tot 6 warmteéenheden of calorieën. Gedurende een jaar zou, volgens deze berekening, de gezamenlijke warmtestraling van de zon een bedrag vormen, dat, in calorieën, door een getal uitgedrukt zou worden, dat met 58 begint en 33 cijfers telt. Het bescheiden aandeel, dat de aarde daarvan ontvangt, bedraagt, wel is waar, zooals wij zagen, niet meer dan het 2735-millioenste daarvan, maar toch maakt dit nog de respectabele hoeveelheid uit van 96000 billioen calorieën per jaar.

De arbeid, die door deze warmte kan geleverd worden, vormt dan ook inderdaad een duizelingwekkend bedrag. Veronderstellen wij eens, dat zij gebruikt werd voor het drijven van stoommachines, waarbij, zooals de natuurkunde leert, elke calorie eene hoeveelheid arbeid kan leveren, welke in staat is, om een gewicht van 1 gram op te heffen

tot eene hoogte van 428 meters. De geheele hoeveelheid warmte, die de aarde van de zon ontvangt, kan, volgens deze berekening, een arbeidsvermogen leveren, dat voldoende zou zijn, om in elke seconde een gewicht van 32600 millioen tonnen, elk van 1000 kilogram, tot op eene hoogte van 1 kilometer op te heffen.

Men kan zich dus nu voorstellen, welke geweldige krachtsuitingen van den meest verschillenden aard van zulk een reusachtig bedrag aan arbeidsvermogen uit kunnen gaan. Die zonne-energie is de oorsprong van al het leven hier op aarde; zij doet de plant groeien en schept daardoor eene onmetelijke levensbron voor planten en dieren; zij verschaft ons licht en warmte over dag, doch ook het kunstlicht hebben wij uitsluitend aan haar te danken, want de steenkool, die ons licht en warmte verschaft, onze stoomwerktuigen en electrische machines drijft, is niets anders dan gecondenseerde zonnewarmte uit de lang vervlogen tijden der vóórwereld; de zon is de oorzaak van de luchtstroomen en den wind, levert dus de beweegkracht voor zeilschepen en windmolens; zij is de aanleiding tot de waterstroomingen in den oceaan, die voor de geheele aardsche huishouding zoo onontbeerlijk zijn; de zon doet het water verdampen en den tot in de hoogere lagen van den dampkring opgeheven damp weer verdichten en als regen of sneeuw neerdalen, waardoor niet slechts het dorstende aardrijk gedrenkt wordt, doch ook de bewegende waterkracht der rivieren tot stand komt; in één woord: de zonne-energie is de bron van alle leven en van alle beweging op onze planeet.

Wij willen thans eenige oogenblikken onze aandacht wijden aan het uiterlijk van de zon en aan de verschijnselen, die zich aan hare oppervlakte vertoonen.

Hoe schitterend helder die oppervlakte zich ook schijnbaar aan ons oog moge voordoen, zoo is het uiterlijk van ons dierbaar daggesternte toch het tegendeel van ‘vlekkeloos en rein’. Reeds eene oppervlakkige beschouwing door een kijker doet ons zien, dat het lieflijk gelaat der hemelgodin, die dag aan dag haar vriendelijk licht over ons laat schijnen en dat steeds geldt als het zinnebeeld der reinheid, op hare schijf een onnoemelijk aantal fijne poriën en lijnen vertoont, als een fijn netwerk, dat aan voortdurende wijziging onderhevig is. Men noemt dit de ‘*granulaties*’ van de zon, en deze doen zich eenigszins voor als dicht opeengedrongen schaapjeswolken, waarbij men echter gelieve te bedenken, dat elk dezer ontelbare ‘schaapjes’ dikwijls zoo groot is als een geheel werelddeel op de aarde. Zij zijn in voortdurende beweging, en de fotografische opnamen der zon doen dikwijls reeds na tien minuten groote verschillen in het uiterlijk dier granulaties zien, waaruit blijkt, dat de zonne-atmosfeer in onophoudelijke beroering verkeert.

Doch een ander verschijnsel, de eerste ontdekking der zonnevlekken, bracht op haar beurt eene groote beroering onder de menschheid teweeg, zooals elke wetenschappelijke ontdekking, die indruischt tegen de van oudsher bestaande overleveringen, ten allen tijde gedaan heeft. Toen de wakkere Pater Scheiner, rector van het Jezuïeten-College te Neissen in Silezië, - niet te verwarren met den hierboven genoemden tegenwoordigen astro-physicus Scheiner te Potsdam - in 1611 te Ingoldstadt voor het eerst eene zonnevlek ontdekte, werd hem door den overste zijner orde zelfs den welgemeenden raad gegeven, zijne waarnemingen omtrent de zonnevlekken maar niet publiek te maken, omdat daarvan in de werken van Aristoteles niets te lezen stond. Bij zulke ongehoorde revolutionaire mededeelingen vreesde men, dat de menschen den grond onder hunne voeten zouden voelen wegzinken.

En toch hadden, reeds lang vóor Scheiner, scherpzinnige Inka's in Peru, evenals de Chineezen, zonnevlekken waargenomen, zonder evenwel de beteekenis daarvan te kennen, die trouwens, zooals wij zien zullen, zelfs tegenwoordig nog evenmin onherroepelijk vastgesteld is. Want op dit oogenblik: 587 jaren na het eerste verschijnen der zonnevlekken, van welke Mailla in zijn ‘Chineesche Jaarboeken’ melding maakt, 297 jaren na de ontdekking van Scheiner en 296 na het verschijnen van het werk van Johann Fabricius: *De maculis in sole observatis* (over de op de zon waargenomen vlekken), zijn wij nog even ver van een beslissend antwoord op die vraag, als ten tijde van de Inka's of van de Chineesche dynastieën, ja, wat meer zegt: het ijverige onderzoek der vlekken in de laatste eeuwen heeft dit vraagstuk nog steeds ingewikkelder gemaakt.

De zonnevlekken zijn geen standvastige en onveranderlijke verschijnselen; zij verschijnen en verdwijnen en haar aantal is in verschillende tijden zeer veranderlijk. Op die plaatsen van de fotosfeer, waar zulk een vlek zal te voorschijn komen, wordt de oppervlakte in den omtrek veel helderder en vertoonen zich eerst de zoogenaamde *fakkels*, bestaande uit prachtige witvloeiende vlokkige massa's, die echter niet altijd aan de vorming der vlekken voorafgaan. Wel ziet men echter, dat zij later de vlekken omgeven, zoodat in elk geval tusschen die beide verschijnselen een nauw verband blijkt te bestaan. Overigens komen de fakkels ook op zichzelf en onafhankelijk van de zonnevlekken voor.

Deze hebben haar ontstaan blijkbaar te danken aan hevige beroeringen in het binnenste van den zonnebol; want men ziet, dat de donkere poriën van de granulaties door een sterke wervelbeweging uit elkaar worden gescheurd en zich aanzienlijk uitbreiden. In den regel komen daaruit dan de vlekken zeer snel te voorschijn, zoodat zij dikwijls reeds na enkele dagen - somtijds echter ook eerst na eenige weken - hare volledige ontwikkeling bereikt hebben. Men ziet dan menigmaal eene geheele groep van vlekken ontstaan, die maanden lang zichtbaar

kan blijven, om dan langzamerhand weer te verdwijnen. Men meene echter niet, dat zulk eene vlek op de overigens zoo smetteloos reine zonneschijf slechts eene onbeteekenende kleinigheid is. Het tegendeel is waar: de zonnevlekken hebben dikwijls kolossale afmetingen, zoodat zij zelfs wel met het bloote oog zichtbaar zijn. De groep van vlekken, die zich in Februari en Maart 1905 op de zonneschijf vertoonde, bedekte 1/31 van haar geheele oppervlakte en nam eene ruimte in, die 200 malen grooter was dan de geheele oppervlakte der aarde.

De vorm der zonnevlekken kan meer of minder regelmatig zijn; een normale vlek heeft eene meer of minder ronde gedaante en vertoont in het midden eene zeer donkere kern. Dit berust echter slechts op het contrast met de omringende helgloeiende fotosfeer; want dat er van duisternis op die plaats moeilijk sprake kan zijn, blijkt uit de fotometrische onderzoekingen dier donkere kern, waaruit bleek, dat deze nog 5000 maal meer licht uitstraalt dan eene even groote oppervlakte van de maan.

Rondom de zwarte kern vertoont zich meestal nog eene halfschaduw, *penumbra* genoemd, waaruit dikwijls eene menigte straalvormige strepen naar het midden loopen. Het verschijnen en verdwijnen der zonnevlekken is niet geheel willekeurig en onregelmatig, en ook is de zon er niet altijd in dezelfde mate mede bedekt. In sommige jaren kan ons hemelgesternte inderdaad als een beeld van de reinste smetteloosheid gelden, terwijl in andere jaren de ééne vlek na de andere te voorschijn komt en de geheele oppervlakte der zon eene hooge mate van ongedurigheid en beroering vertoont. Men noemt dit de *periodiciteit* van de zonnevlekken en men heeft gevonden, dat telkens na ongeveer 11 jaren een maximum van het aantal vlekken terugkeert. De vlekken komen het meest voor langs den aequator van de zon; aan de polen ontbreken zij steeds.

De vorm der vlekken is echter slechts zelden zoo regelmatig, als hier beschreven werd. Meestal zelfs vertoonen zij zich als zeer onregelmatige massa's, die zich voordoen, alsof de oppervlakte der zon op die plaats geheel en al door elkaar gewoeld en door draaiende wervelstormen in beweging gebracht wordt. Tegenwoordig wordt dan ook algemeen aangenomen, dat men hier met geweldige wervelstormen in de fotosfeer te doen heeft, die vergeleken kunnen worden met de cyclonen in den aardschen dampkring.

Deze verklaring wordt nu bovendien nog aannemelijker door het reeds genoemde verschijnsel der *protuberansen*, die men vroeger alleen bij totale zonsverduisteringen aan den rand van de zonneschijf kon waarnemen, doch die tegenwoordig door middel van den spectroscoop ten allen tijde kunnen herkend worden. Het zijn geweldige uitbarstingen in den vorm van ontzaglijke roode, vlammende vuurtongen, die, wel is waar, slechts aan den rand van de zon, en niet op de schijf zelf, waargenomen kunnen worden, maar die toch ook zeer waarschijnlijk

op deze voorkomen, daar men vermoedt, dat de genoemde fakkels ermede gelijk te stellen zijn.

Over den aard van deze protuberansen heeft men tot nog toe geen volkomen zekerheid kunnen verkrijgen. Wel is gebleken, dat vlekken, fakkels en protuberansen in zeer nauw verband met elkaar staan en dat men bij al deze verschijnselen met de gevolgen van geweldige erupties te doen heeft, die nu eens in dezen dan in genen vorm optreden.

De protuberansen vertoonen dikwijls uiterst snelle bewegingen, vooral boven of in de buurt van zonnevlekken, waaruit zij als reusachtige uitbarstingen schijnen op te rijzen. De kracht van de uitbarstingen der protuberansen is echter dikwijls zoo ontzaglijk groot, dat men zich daarvan nauwelijks eene voorstelling kan maken. Men heeft zulke vurige tongen waargenomen, die 500.000 kilometers of meer dan ⅓ van de geheele middellijn der zon lang waren, zoodat zij 40 malen langer waren dan de as der aarde, terwijl de beweging plaats had met de razende snelheid van 300 kilometers in de seconde. In dit geval heeft men echter waarschijnlijk niet met erupties uit het inwendige van de zon te doen, daar men niet kan veronderstellen, dat de spankracht aldaar voldoende zoude zijn, om zulke geweldige verschijnselen voort te brengen.

En inderdaad heeft men dan ook later, door middel van het spectroscopisch onderzoek, gevonden, dat er twee soorten van protuberansen voorkomen, die scherp van elkaar onderscheiden moeten worden. De meest voorkomende bestaan hoofdzakelijk uit erupties van waterstof en helium, waarmede dus die stoffen omhooggeslingerd worden, waaruit de hoogere lagen van den zonne-atmosfeer, de chromosfeer, bestaan. Daarentegen zijn er ook andere protuberansen, die, volgens de spectraal-analyse, uit metaaldampen blijken te bestaan en die dus afkomstig moeten zijn uit de diepere lagen van het omhulsel der zon: de fotosfeer. Eerstgenoemde, de waterstof-protuberansen, staan in geenerlei verband met de vlekken of fakkels, terwijl de metaalachtige erupties een duidelijken samenhang daarmede vertoonen. Men heeft daaruit afgeleid, dat de waterstof-protuberansen het gevolg zijn van processen in de chromosfeer, terwijl de metaalachtige, met de vlekken en fakkels, haar oorsprong danken aan processen, die in het inwendige van de zon afgespeeld worden.

Bij dit gedeelte van ons onderwerp mag eene geheel andere hypothese aangaande deze verschijnselen niet onvermeld blijven, namelijk die van onzen landgenoot Dr. A. Brester, te Delft. Tegenover de, tegenwoordig voor alle sterrenkundigen van naam algemeen geldende, theorie van de onophoudelijke geweldige vuur-erupties, verkondigt Dr. Brester de theorie van ‘de zon in rust’, volgens welke van groote uitbarstingen en omwentelingen op de zon geen sprake zou zijn, doch deze in volkomen rust zou verkeeren. In 1882 is van de hand van Dr. Brester over dit onderwerp een artikel in de Fransche taal opgenomen in de ‘Ver-

handelingen van de Academie van wetenschappen' onder den titel: *Théorie du Soleil*, en later zijn daarop nog eenige andere opstellen gevolgd in verschillende Engelsche tijdschriften.

Volgens Dr. Brester hebben de sterrenkundigen zich laten misleiden door den bedriegelijken schijn van vele protuberansen. Deze zouden echter uit volkomen in rust verkeerende gasmassa's van den zonatmosfeer bestaan en de schijnbare bewegingen zouden slechts daarvan het gevolg zijn, dat in die massa telkens hevige scheikundige processen plaats hebben, waardoor sterker lichtgevende gloeiende plekken ontstaan, die zich, door de voortplanting van het proces in de rustige massa, snel verplaatsen en daardoor tot het onjuiste vermoeden van bewegingen der gassen aanleiding gegeven hebben.

Eene werkelijke stoffelijke verplaatsing wordt door dezen geleerde onmogelijk geacht, wegens de ongelooflijk snelle en grillige verandering der richting en den korten duur van die beweerde bewegingen, in weerwil van de fabelachtige ruimten, waarover zij zich uitstrekken en van den geringen samenhang met de fotosfeer daaronder, waarin zelfs kleine wolkjes zich zeer moeilijk verplaatsen. De verplaatsing der spectraalstrepen in het spectrum van de protuberansen, waaruit, onder andere, de bewegingen der gassen op de zon door de astronomen afgeleid worden, zou, ook volgens andere onderzoekers, als: Humphreys, Hale, Wiedemayer, Schmidt enz., ook door andere oorzaken kunnen ontstaan, en Brester schrijft die verschuiving der spectraalstrepen toe aan de verplaatsing van den lichttoestand in de rustige stof.

Een tweede argument voor de theorie van 'de zon in rust' wordt door den schrijver ontleend aan de onveranderlijkheid der lagen van de zonnegassen, waarbij men waarneemt, dat, ook bij de protuberansen, de zwaarste dampen beneden, de lichtere op eene grootere hoogte gelegen zijn, hetgeen bij de geweldige stormen in den zonatmosfeer, die volgens de eruptietheorie moeten aangenomen worden, onbestaanbaar zou zijn. En verder wijst Dr. Brester nog op de onveranderlijkheid van het zonnespectrum, waarvan de talrijke absorptiestrepen, de strepen van Fraunhofer, steeds dezelfde plaats blijven innemen, hetgeen bij de geweldige uitbarstingen in de fotosfeer en de haar omgevende lagen niet het geval zou kunnen zijn.

Uit dien toestand van rust wordt nu door den schrijver dezer zonnetheorie ook de periodiciteit van de zonnevlekken afgeleid. Deze zouden het gevolg zijn van het rijzen en dalen der fotosfeer in eene periode van ongeveer 11 jaren. Nadat de fotosfeer zoo hoog mogelijk is opgestegen en dus aan den omtrek sterk afgekoeld is door de aanraking met de koude wereldruimte, zal zij dientengevolge weer zwaarder worden en dalen. Bereikt zij daarbij eene groote diepte in den zonatmosfeer, dan vormen zich telkens periodiek de zonnevlekken, zoodra er veel dampen ontstaan, die zich uitbreiden en de telkens nieuw gevormde dunne fotosfeer naar boven drijven. Door dat opdrijven worden op de

dunnere plekken der fotosfeer verhevenheden gevormd, die wij als ‘fakkels’ waarnemen, en bij het verdere naar boven dringen barsten deze en doen alzoo de vlekken ontstaan, die dus insgelijks telkens na ongeveer 11 jaren terugkeeren.

Ook de chemische samenstelling van de zon heeft reeds sedert jaren een punt van ernstig onderzoek uitgemaakt. Het klink bijna als een sprookje, dat men in het chemisch laboratorium de samenstelling kan onderzoeken van een hemellichaam, dat, zooals de zon, zich op een afstand van niet minder dan 150 millioen kilometers van onze chemische werkplaatsen bevindt. En toch is dit wonder volbracht door de toepassing van de *spectraal-analyse*, dat is: het onderzoek van het *spectrum* der zon, zijnde het kleurenbeeld, uit de verschillende regenboogskleuren bestaande, dat door de ontleding van het zonlicht gevormd wordt, als men het in een donker vertrek door een glazen prisma laat gaan, waarachter een wit scherm geplaatst is. Daarop ziet men dan, in regelmatige volgorde, in den vorm van een gekleurden band, de verschillende samenstellende kleuren van het zonlicht.

Bij nadere beschouwing van het zonnespectrum ziet men daarin een groot aantal fijne donkere dwarse strepen of lijnen, de zoogenaamde ‘strepen van Fraunhofer’, die steeds dezelfde plaatsen in het spectrum innemen. Het onderzoek heeft geleerd, dat deze strepen, wat hare ligging betreft, nauwkeurig overeenkomen met de gekleurde strepen der spectra van de bekende elementen op de aarde. Dat die strepen in het zonnespectrum niet gekleurd, doch donker, zwart zijn, is het gevolg van de absorptie van het licht, dat door gloeiende vaste lichamen of vloeistoffen uitgezonden wordt, als dit daarna door gloeiende gassen gaat, welke dezelfde lichtstralen uitzenden. Die gloeiende gassen laten alle lichtstralen ongehinderd door, behalve die van de kleur, welke zij zelf uitzenden; deze worden geabsorbeerd en zoo ontstaan, nauwkeurig op die plaatsen, waar zich anders de gekleurde strepen van de gloeiende vaste of vloeibare elementen zouden vertoonen, de zwarte *absorptiestrepen.* Telkens als men zulk een absorptiespectrum waarneemt, kan men daaruit besluiten, dat het afkomstig is van gloeiende gassen, die het licht van een ander gloeiend, vast of vloeibaar lichaam hebben doorgelaten.

Uit het absorptiespectrum van de zon mag men dus insgelijks afleiden, dat deze moet bestaan uit eene witgloeiende kern, die waarschijnlijk vast of vloeibaar is, doch ook gasvormig kan zijn, maar dan in elk geval eene groote dichtheid bezit en die omgeven wordt door een atmosfeer van gloeiende gassen. Naar het onnoemelijk groote aantal der donkere strepen te oordeelen, moet het aantal elementen, die op de zon voorkomen, zeer groot zijn. Door de ligging der absorptiestrepen te vergelijken met die van de spectraalstrepen der bekende elementen op de aarde, kan men dus vaststellen, welke van die elementen op de zon voorkomen. Men heeft gevonden, dat dit met de meeste het geval is, behalve sommige niet-metalen onder de elementen, wier spectra

echter tegenover die van de metalen zeer zwak en daardoor minder duidelijk te herkennen zijn, zoodat de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat de daarbij behoorende elementen toch op de zon voorkomen. Voor waterstof, kiezel en helium is dit in elk geval bewezen en het laatste element is zelfs door de spectraal-analyse het eerst op de zon ontdekt en eerst veel later ook op de aarde, in den dampkring enz.

Overigens heeft men echter gevonden, dat de fotosfeer grootendeels uit witgloeiende metaaldampen bestaat, voornamelijk van ijzer. Ook de zonnevlekken vertoonen hetzelfde spectrum als de overige oppervlakte van de zon en evenzoo de gewone fakkels, doch in de vlekken zijn de metaaldampen in sterkere mate vertegenwoordigd, daar de spectraalstrepen der metalen hier veel breeder zijn. In de chromosfeer en de protuberansen komen echter weer geheel andere elementen voor; de eerste bevat hoofdzakelijk slechts waterstof en helium, de twee lichtste van alle bekende gassen. De protuberansen, die door de chromosfeer heendringen, kunnen, zooals wij reeds zagen, tweeërlei samenstelling vertoonen, en na het voorgaande laat zich dit nu ook gereedelijk verklaren. De protuberansen, die als uitbarstingen uit de fotosfeer opstijgen, bestaan uit gloeiende metaaldampen en staan dus blijkbaar in nauw verband met de vlekken, terwijl dit niet het geval is met de waterstof-protuberansen, welke onmiddellijk uit de chromosfeer opstijgen.

In den jongsten tijd is de kennis van het zonnespectrum aanmerkelijk toegenomen, vooral door de onderzoekingen van den bekenden Amerikaanschen natuuronderzoeker Langley, die ons een geheel nieuw zonnespectrum heeft doen kennen, waarvan hij in het jaar 1901 voor het eerst een afbeelding met beschrijving aan zijn Europeesche collega's toezond. Dit merkwaardige schriftstuk, dat d o o r d e z o n z e l f opgeteekend werd, geeft ons een geheel nieuw inzicht omtrent den toestand en de eigenschappen van de zon en hare krachten, die van haar reusachtig lichaam hare armen uitstrekken tot onze nietige planeet en die, voortgeplant door eene volstrekt ledige wereldruimte en over een weg van niet minder dan 150 millioen kilometers, toch over het wel en wee van de gansche menschheid op dit nietige wereldstipje beslissen.

De beteekenis van die buitengewone uitbreiding van het zonnespectrum door Langley is gelegen in het volgende. Het was reeds lang bekend, dat het spectrum der zon zich, zoowel naar rechts als naar links, nog verder voortzet dan wij dit met ons oog kunnen waarnemen, zooals dit hier boven werd besproken. Wij weten verder, dat het licht ontstaat door eene trilling, eene golfsgewijze beweging van den aether, de geheimzinnige, onzichtbare en onweegbare stof, die de geheele wereldruimte en alles wat daarin is, doordringt en waarin het licht zich voortplant op dergelijke wijze als het geluid door de golvende bewegingen van de lucht.

Die lichtgolven zijn echter oneindig veel kleiner dan de geluidgolven

en, om hare afmetingen uit te drukken, heeft men als éenheidsmaat moeten aannemen: een zoogenaamd *micron*, dat is één duizendste van een millimeter. De lengte der lichtgolven van het gewone zonnespectrum is nu gelegen tusschen ongeveer 0,4 en 0,8 micron. Links van 0,4, dus links van het violette gedeelte van het zichtbare spectrum, strekt zich echter nog een spectrum uit, welks golflengten k l e i n e r zijn dan 0,4 micron en dat dus het '*ultraviolette spectrum*' genoemd wordt. De kleinste lichtgolven maken echter geen indruk meer op ons gezichtsorgaan, evenals geluidgolven van te groote snelheid niet meer door ons oor kunnen waargenomen worden. Doch de fotografische plaat is gevoeliger voor die ultraviolette lichtstralen dan ons netvlies; die stralen kunnen dus hun eigen spectrum op zulk eene plaat fotografeeren en daardoor kan dus ook het ultraviolette spectrum ten slotte voor ons oog zichtbaar gemaakt worden.

Aan de tegenovergestelde zijde van het zichtbare spectrum bevindt zich het roode licht, dat gevormd wordt door de lichtstralen van grootere golflengten tot en met 0,8 micron. Doch ook rechts voorbij de grens strekt zich het werkelijke zonnespectrum nog verder uit, als zoogenaamd 'u l t r a r o o d s p e c t r u m'. Ook de lichtstralen van dit gedeelte van het zonnespectrum zijn voor ons oog onzichtbaar, doch terwijl de ultraviolette lichtstralen gekenmerkt zijn door eene krachtige chemische werking, zoodat zij de zilverzouten van de fotografische plaat ontleden, zijn de ultraroode lichtstralen gekenmerkt door hun sterke warmtewerking en men noemt ze dus ook, wegens hun onzichtbaarheid 'd o n k e r e w a r m t e s t r a l e n'. Tot vóór korten tijd was dit ultraroode spectrum bekend tot op eene golflengte van 1,8 micron en men had daarbij waargenomen, dat de warmtewerking in dat gedeelte nog op en neer schommelde. Door Langley is nu dit onderzoek door een arbeid van twintig jaren met onuitputtelijk geduld voorgezet. Hij heeft het warmtespectrum der zon in alle bijzonderheden onderzocht en het uitgebreid tot eene golflengte van niet minder dan 5,3 micron, dus bijna driemaal zoover als de vroegere grens, waar andere onderzoekers geen de minste warmtewerking meer hadden kunnen bespeuren.

Dit schitterend resultaat heeft deze geleerde bereikt door de uitvinding van een uiterst gevoelig instrument, waarover in het voorgaande reeds met een enkel woord gesproken werd: den *bolometer.* Deze bestaat in hoofdzaak uit twee uiterst dunne platinadraden, van slechts één honderdste millimeter in doorsnede, waardoor men tegelijkertijd een zeer zwakken galvanischen stroom laat gaan, zoodat deze zich gelijkmatig over de beide draden verdeelt en waarvan de sterkte gemeten wordt door een galvanometer. De electrische stroom nu is hoogst gevoelig voor temperatuursinvloeden; hij doorloopt den draad langzamer, als deze koud is en sneller, als hij verwarmd wordt. Is dus één der bolometerdraden warmer dan de andere, dan gaat de stroom sneller door den eersten draad en alleen deze brengt dan de schommelingen

in de naald van den galvanometer teweeg; die naald is van een klein spiegeltje voorzien, waarop een lichtstraal valt. Het door het spiegeltje teruggekaatste licht wordt opgevangen op eene langzaam voorbijrollende reep fotografisch papier en daarop worden dan, tengevolge van de schommelingen van de naald van den galvanometer, zelfs de geringste temperatuursverschillen, tot op het honderdmillioenste van een Celsiusgraad, zelfstandig en nauwkeurig opgeteekend.

Op die wijze heeft Langley, met bewonderenswaardig geduld en groot vernuft, gedurende eene reeks van 20 jaren het nieuwe zonnespectrum nauwkeurig onderzocht en daarmede de warmteverschijnselen der zon bestudeerd, waarbij de sterkte der zonnestraling onder de meest verschillende omstandigheden bepaald werd. Maandenlang vertoefde hij op den Mount Withey, een bergtop van 3600 Meters hoogte in de Sierra Nevada, om het spectrum der zon geregeld waar te nemen, zonder de storende invloeden van de onderste lagen van den dampkring, die veel meer waterdamp bevatten dan de hoogere en dus veel licht en warmte opslorpen. Hij volgde den gang van den bolometer in verschillende jaargetijden en in verschillende reeksen van jaren, ten einde alle factoren te leeren kennen, die invloed kunnen uitoefenen op de zonnewarmte en daardoor weer op de toestanden in onzen dampkring en op de weersverschijnselen. Daardoor is voor deze onderzoekingen ook op meteorologisch gebied eene groote toekomst weggelegd.

En toch is deze uitnemende geleerde, die zulk een reuzenarbeid verrichtte, uiterst bescheiden en voorzichtig in het trekken zijner besluiten, want hij zegt daarvan zelf het volgende: ‘Terwijl het sinds lang bekend is, dat alle leven op de aarde zonder uitzondering door de zon wordt onderhouden, zoo beginnen wij toch eerst sedert den jongsten tijd langs verschillende wegen, zooals ook langs den hier behandelden, te leeren: *op welke wijze* de zon dat leven onderhoudt. Wij beginnen eerst te leeren, hoe dit geschieden *kan*, doch wij beginnen ook in te zien, dat dit later bekend zal worden en dat de jaargetijden, die hun komst op de spectraalstrepen opteekenen als in een proces-verbaal, hun toekomstige invloeden op de oogsten op dergelijke wijze vooruit zullen verkondigen, als zulks tegenwoordig door de meteorologische berichten van dag tot dag geschiedt. Doch die voorspellingen, welke wij door de onmiddellijke studie van de zon zullen verkrijgen, zullen veel verder reiken. Wel is waar, zijn wij op dit oogenblik nog ver verwijderd van de mogelijkheid, om voor volgende jaren rijke oogsten of hongersnood te voorspellen, doch het is nauwelijks te veel gezegd, dat nieuwere onderzoekingen, zoowel van anderen als die van den schrijver, duidelijk gelegen zijn in de richting van zulk eene toekomstige macht der voorspelling,’.

In dezelfde richting: de voorspelling der weersverschijnselen en der klimaatswijzingen op de aarde, ligt ook nog een ander onderzoek op

het gebied van de werkzaamheid der zon, namelijk: dat van de *zonnevlekken*, waarop in de laatste jaren weer in verhoogde mate de opmerkzaamheid der natuur- en sterrenkundigen gevestigd is, sedert men tot de overtuiging gekomen is, dat vele, overigens onverklaarbare, natuurverschijnselen op de aarde, zooals de geweldige magnetische storm van den 31^{en} October 1903, de schommelingen van het aardmagnetisme enz., daarmede in verband staan.

Nog eene eeuw geleden werd aan den aard en de beteekenis der zonnevlekken niet de minste aandacht gewijd, en de beroemde Delambre schreef daarover nog in 1814: Il est vrai qu'elles sont plus curieuses, que vraiment utiles' en met hem dacht aldus de geheele sterrenkundige wereld.

Doch er was één man, die zich door dit alles niet van de wijs liet brengen, namelijk een eenvoudig liefhebber in het vak, de apotheker Heinrich Schwabe te Dessau, die met een zeer bescheiden telescoop de zonnevlekken gedurende 18 jaren, van 1826 tot 1844, waarnam en de reeds genoemde *periodiciteit* van het verschijnsel ontdekte. Schwabe bepaalde den duur eener periode op ongeveer 10 jaren, doch tegenwoordig weten wij, dat zij iets meer dan 11 jaren bedraagt, doch dit geringe verschil is van weinig beteekenis; de hoofdverdienste van Schwabe is daarin gelegen, dat het verschijnen der zonnevlekken van bepaalde wetten afhankelijk is.

De baanbrekende ontdekking van den bescheiden apotheker te Dessau bleef, hoewel zij in de 'Astronomische Nachrichten' gepubliceerd werd, tamelijk wel onopgemerkt. Eerst nadat Alexander von Humboldt er in zijn 'Kosmos' op gewezen had, trok zij de volle opmerkzaamheid der geleerden, en nu zou weldra blijken, dat de zonnevlekken voor ons, aardbewoners, in meer dan één opzicht van de grootste beteekenis zijn.

In de eerste plaats hebben de ijverige onderzoekingen op dit gebied veel licht verspreid omtrent het verband tusschen de zonnevlekken en het aardmagnetisme, vooral door het verzamelen van statistieke gegevens aangaande het verschijnsel der zonnevlekken, zooals dit tegenwoordig op de meeste sterrenwachten geschiedt. In het bijzonder houdt men zich daarmede bezig te Greenwich, waar elk jaar een geheele reeks van fraaie fotografieën der zonnevlekken uitgegeven wordt, terwijl zoowel daar, als op de observatoria op Mauritius en te Dehra-Dino in Indië, talrijke metingen van de grootte en den stand der vlekken met nauwkeurige toestellen verricht worden.

En zulk een degelijk onderzoek is inderdaad wel noodig, daar wel het verband tusschen de beide verschijnselen met bijna wiskundige zekerheid vastgesteld, doch de oorzaak daarvan toch nog ver van volledig opgehelderd is en men in de laatste jaren nog al zeer geneigd is, om nog een aantal andere, meer of minder noodlottige gebeurtenissen op de aarde op rekening te stellen van den grooten zondebok der zonnevlekken. Deze zouden namelijk niet alleen de oorzaak zijn van de

wijzigingen in de magnetische en electrische toestanden op onze planeet, dus ook van het noorderlicht, doch ook van de temperatuur der lucht, den barometerstand, de richting en de kracht van den wind, de hoeveelheid regen en van nog veel meer, ja zelfs van het aantal der schipbreuken, van de menigvuldigheid der faillissementen, van de graanprijzen en wat al niet meer.

Dit alles is natuurlijk zuivere fantasie en tot nogtoe is alleen met zekerheid uitgemaakt, dat de wijzigingen in het aardmagnetisme, dus de variaties in de richting der magneetnaald, alsmede de menigvuldigheid van het noorderlicht aan dergelijke regelmatige perioden gebonden zijn als die van de zonnevlekken. Of daarom nu echter het ééne verschijnsel ook een noodzakelijk gevolg moet zijn van het andere, is nog volstrekt niet met zekerheid te zeggen. Wellicht hebben beide verschijnselen eene gemeenschappelijke kosmische oorzaak, die buiten de zon gelegen is, want er hebben zich herhaaldelijk groote zonnevlekken vertoond, zonder dat men magnetische storingen kon waarnemen en omgekeerd zijn menigmaal magnetische stormen voorgekomen, terwijl de zon bijna vlekkeloos was.

En toch bestaat er, in het algemeen, een onmiskenbaar verband tusschen deze verschijnselen, dat niet geheel toevallig kan zijn. Ook de ‘magnetische stormen’, zooals de, somtijds voorkomende, geweldige storingen in het aardmagnetisme genoemd worden, die zelfs alle telegraafverkeer onmogelijk kunnen maken, vertoonen telkens na 11 jaren een maximum en daartusschen een minimum en die maxima en minima vallen samen met die van de zonnevlekken. Hetzelfde geldt ten opzichte van de periodiciteit van het noorderlicht, dat dan ook ontegenzeggelijk een magnetisch verschijnsel is.

Het bedoelde verband werd het eerst ontdekt door Rudolf Wolf en door hem afgeleid uit eene statistiek voor beide verschijnselen, loopende van het jaar 1745 tot 1875. Nieuwere waarnemingen hebben die ontdekking slechts met nog meer zekerheid bevestigd, zooals uit het volgende overzicht blijkt:

***Maximum*, der zonnevlekken.**	**der variaties van het aardmagnetisme.**	***Minimum*, der zonnevlekken.**	**der variaties van het aardmagnetisme.**
1837 (Maart)		1833 (Nov^{r}.)	
1848 (Febr^{i}.)	1848 (Juli)	1843 (Juni)	1843 (Aug^{s}.)
1860 (Febr^{i}.)	1860 (Mei)	1856 (Jan^{i}.)	1856 (Febr^{i}.)
1870 (Aug^{s}.)	1870 (Nov^{r}.)	1867 (Maart)	1867 (Juli)
1884 (Jan^{i}.)	1883 (Nov^{r}.)	1879 (Jan^{i}.)	1878 (Nov^{r}.)
1894 (Jan^{i}.)	1893 (Sept^{r}.)	1896 (Maart)	1889 (Sept^{r}.)
1905.		1901 (Juni).	

Het is wel verklaarbaar, dat men, na de ontdekking van dezen samenhang, ook verband gezocht heeft tusschen de zonnevlekken en de klimaatswisselingen op de aarde, hoewel daaromtrent nog weinig bekend is. Het klimaat is echter ook in zekere mate van magnetische invloeden afhankelijk en daarbij komt, dat men werkelijk gevonden heeft, dat de zonnevlekken minder licht en warmte uitstralen dan de overige oppervlakte der zon. Daar zij nu dikwijls een groot gedeelte van de zonneschijf bedekken, kan het niet anders, of de aarde moet, tijdens de maxima der zonnevlekken, inderdaad minder warmte ontvangen dan in de periode der minima. Aangaande dit punt zal echter nog veel onderzocht moeten worden, dat thans nog duister is.

Hetzelfde geldt ten aanzien van de vraag, die zich hierbij aan ons voordoet: waardoor laat zich het genoemde verband tusschen al deze verschijnselen verklaren en hoe hebben wij te denken over het vraagstuk van den oorsprong der zonnevlekken? Vooralsnog kan men daaromtrent slechts hypothesen opstellen, doch wij kunnen in elk geval onderzoeken, welke van deze verklaringen de waarschijnlijkste is.

Dit punt vormt eigenlijk een onderdeel van de vraag aangaande den oorsprong van de energie der zon in het algemeen en van hare warmteontwikkeling. Millioenen jaren reeds straalt de zon ontzaglijke hoeveelheden warmte uit, waarover in den aanvang van dit opstel gesproken werd, en men zou geneigd zijn tot de onderstelling, dat nog steeds een onmetelijke voorraad van warmte en arbeidsvermogen beschikbaar is, een voorraad, die ons, als 't ware, onuitputtelijk toeschijnt.

Toch is dit niet het geval. De energie van de zon zou zelfs binnen betrekkelijk korten tijd uitgeput zijn, als er geen factoren waren, die de uitgestraalde warmte weer aanvulden. Men heeft berekend, dat, zonder het bestaan van die factoren, de temperatuur der zon elk jaar met 3° C. zou dalen. Daar de temperatuur der zon tegenwoordig op 7000 à 9000° C. geschat wordt, zou dus reeds na hoogstens 3000 jaren de geheele voorraad aan stralende warmte op de zon uitgeput zijn. Gaan wij dus, van heden af, ongeveer 3000 jaren terug, dan zouden de Grieksche helden vóór Troje, in het overigens toch reeds zoo warme krijgsgewoel, tweemaal zoo sterk door de zon beschenen zijn dan onze tegenwoordige krijgshelden.

Dat er werkelijk een onmiddellijk verband bestaat tusschen den toestand der zon en de natuurverschijnselen op de aarde, heeft men meermalen kunnen aantoonen. Zoo had Langley waargenomen, dat de graad van de uitstraling der zon buiten den aardschen atmosfeer sedert het einde van Maart 1903 met 10% afgenomen was, om daarna weer te stijgen en in Februari 1904 weer het normale bedrag te bereiken. Langley beschouwt als de oorzaaak van deze wijzigingen niet eene toenemende absorbeerende kracht van onzen dampkring - zooals men wellicht zou kunnen meenen - doch eene werkelijke vermindering van de kracht der stralende werking zelf van de zon. En dat door betrek-

kelijk geringe wijzigingen van die uitstraling reeds aanzienlijke veranderingen in de toestanden op de aarde zouden plaats hebben, volgt uit de berekening van Langley, dat, indien werkelijk zulk eene vermindering van de uitstraling der zon, als in het jaar 1903 tijdelijk plaats had, bij voortduring bleef bestaan, de gemiddelde temperatuur van de geheele aarde daardoor reeds met bijna 7,5° C. zou dalen. Dit zou echter ongeveer daarop neerkomen, dat wij teruggekeerd waren tot de klimaatstoestanden van den ijstijd, want daartoe zou, volgens vroegere berekeningen, zelfs slechts eene gemiddelde temperatuursverlaging van 5° C. noodig zijn.

Er zijn echter redenen, om te vermoeden, dat aan die verstijving der aarde, tengevolge van de verminderde warmte-straling der zon, nog voor geruimen tijd uitstel van executie verleend en de fatale termijn voor de volkomen afkoeling harer oppervlakte nog tot in eene onbepaalde toekomst verschoven zal worden.

Vooreerst moeten wij bedenken, dat in het binnenste der zon nog geweldige hoeveelheden warmte voorhanden zijn en dat de uitstraling in de koude wereldruimte alleen aan de oppervlakte geschiedt, terwijl dit verlies telkens weer door den warmtevoorraad uit het inwendige der zon aangevuld wordt. Ook daaraan zou intusschen na zekeren tijd een einde komen. Kenden wij de juiste verhouding tusschen de temperatuur van de oppervlakte en van het inwendige der zon, dan zou het bedrag van het warmteverlies in een bepaalden tijd en daarmede de waarschijnlijke toekomst van de zon voorspeld kunnen worden. Die kennis bezitten wij echter niet.

Doch er bestaan nog andere processen, waardoor het warmteverlies der zon weer vergoed wordt en wel in de eerste plaats de geweldige drukking, die de buitenste lagen der zon op het inwendige uitoefenen en die millioenen atmosferen zou bedragen. Zij is hoofdzakelijk juist het gevolg van de afkoeling der zon. Immers: door die afkoeling trekt de massa der zon zich samen, zij krimpt van buiten in en daardoor worden de inwendige lagen met eene ontzaglijke kracht samengeperst. En daar door mechanische drukking warmte ontwikkeld wordt, is die inkrimping der zonnemassa eene onophoudelijke bron van warmte. Zoo hebben wij hier een voorbeeld van een schijnbaar raadselachtigen paradox: door de afkoeling der zon wordt warmte voortgebracht.

Nu is het slechts de vraag, welke van deze beide omstandigheden de overhand behoudt; doch, zooals wij reeds in ons artikel over den *Ondergang der wereld* (Jaarg. 1907, III, blz. 189) gezien hebben, zullen de lezers 2000 jaren geduld moeten oefenen, vóor en aleer zij daaromtrent uitsluitsel kunnen krijgen. Men heeft namelijk berekend, dat, als het warmteverlies der zon werkelijk volkomen wordt opgewogen door de warmte, die als gevolg van de samentrekking harer massa ontstaat, de lengte van hare middellijn na 2000 jaren met 1/10 van een secondeboog verminderd zal zijn. Is het bedrag van die verminde-

ring na dat tijdsverloop geringer, dan zou dit bewijzen, dat de samentrekking der zonnemassa niet in staat was om het warmteverlies te dekken.

Omtrent den oorsprong van de energie der zon en den invloed daarvan op de aarde is in den jongsten tijd weer een geheel nieuw licht opgegaan, in verband met de theorie der *electronen* en het verschijnsel der *radio-activiteit.*

Door *radio-activiteit* verstaat men de eigenschap, dat een lichaam - en in de sterkste mate is dit het geval bij het nieuw ontdekte metaal *radium* - onophoudelijk eigenaardige lichtstralen, de zoogenaamde *Becquerelstralen* uitzendt, die in vele opzichten met de Röntgenstralen overeenkomen, en verder dat het radio-actieve lichaam de lucht in zijne omgeving i o n i s e e r t, dat is: aan de lucht i o n e n of eenvoudigste stofdeeltjes afgeeft, waardoor zij het vermogen krijgt, om de electriciteit te geleiden. De door het radium uitgezonden lichtstralen zijn echter geheel verschillend van de gewone. Men heeft gevonden, dat het lichtverschijnsel van het radium berust op het voortdurend wegslingeren van allerkleinste stofdeeltjes: de *electronen*, die nog oneindig veel kleiner zijn dan de chemische atomen, als 't ware de ‘oeratomen’, waaruit de gewone atomen opgebouwd zijn en die met positieve of negatieve electriciteit geladen zijn.

Men heeft in den laatsten tijd gevonden, dat de radio-activiteit in de natuur veel meer verspreid is dan men vroeger meende, voor een deel als gevolg daarvan, dat elk willekeurig lichaam, in de nabijheid van eene krachtige radio-actieve stof gebracht, zelf insgelijks l i j d e l i j k radio-actief wordt, blijkbaar door de electronen die van het radio-actieve lichaam uitgaan en zich aan de oppervlakte van naburige lichamen afzetten. Zoo bleek ook de lucht in den aardbodem sterk radio-actief te zijn, als gevolg van de aanwezigheid van radium in de aardkorst, vanwaar de electronen ook door diffusie in den dampkring geraken en ook dezen radio-actief maken.

Overigens is het ontwijfelbaar, dat er nog andere oorzaken bestaan voor de radio-activiteit der lucht en in het bijzonder komt daaronder in aanmerking: de stralende warmte der zon. Het is bewezen, dat reeds een gewone gasvlam de lucht ioniseert, waaruit blijkt, dat niet slechts de electriciteit, doch ook de warmte in staat is, om electronen, deeltjes der materie, af te rukken en in de ruimte weg te slingeren. Nu zijn de protuberansen en zonnefakkels met zekerheid bewezen geweldige vlammen van brandende waterstof te zijn. Het zou dus al zeer zonderling zijn, als ook zulke vlammen geen electronen wegslingerden, zoo dit reeds door eene gewone gasvlam geschiedt. En inderdaad is dan ook reeds sinds lang bewezen, dat de zon eene dergelijke emanatie uitzendt als de radiumstralen. De Noorweegsche natuurkundige Birkeland, die het raadsel van het noorderlicht opgelost heeft, beschouwt dit natuurverschijnsel als zulk eene uitstraling van electronen, die, onder

den invloed van de magnetische pool der aarde, aangetrokken, van haren weg afgeleid en daardoor zichtbaar gemaakt worden. Vandaar dat het zich slechts vertoont in de hoogste lagen van onzen dampkring, op de grens van deze en de wereldruimte en steeds in de richting van de magnetische pool der aarde. Het verband tusschen die verschijnselen blijkt dan ook daaruit, dat tijdens het noorderlicht alle magneetnaalden op de aarde hoogst onrustige bewegingen maken, zoodat men spreekt van ‘magnetische stormen en onweders’ en het noorderlicht wel eens beschouwd wordt als de bliksem, die van die magnetische onweders vergezeld gaat.

De oorzaak van deze verschijnselen is niet op de aarde te zoeken, doch op de zon. De eigenaardige stralen van de *corona* der zon moeten, om voor ons zichtbaar te zijn, ook kleine vaste deeltjes bevatten, die het licht terugkaatsen. En dat de zon werkelijk bij al deze verschijnselen eene belangrijke rol speelt, blijkt daaruit, dat, tegelijk met de poollichten en de magnetische stormen, zich in den regel eene groote zonnevlek vertoont, die de opening van haar trechter naar ons toekeert.

Toch kunnen het niet de zonnevlekken zelf zijn, die de oorzaak zijn van de magnetische stormen op de aarde, want deze gaan niet alle met het verschijnen van buitengewone zonnevlekken gepaard. Tegenwoordig wordt dan ook op grond van de nieuwere onderzoekingen van de zon, onder andere door M. Wilh. Meyer in zijn geschrift: *Sonne und Sterne*, de volgende verklaring gegeven van den onderlingen samenhang dezer verschijnselen.

Op de zon bevinden zich, evenals in de aardkorst, groote hoeveelheden radium, die voortdurend, door hare emanatie, electronen uitzenden, welke de eigenaardige structuur van de coronastralen voortbrengen. Zij ontwijken uit de genoemde kratertrechters van de zonnevlekken in niet volkomen rechtlijnige banen, zooals blijkt uit de sterke kromming, welke de coronastralen dikwijls vertoonen en het zijn dus ook niet steeds de grootste, naar ons toegekeerde vlekken, die de meeste electronen uitzenden. Deze electrisch geladen stofdeeltjes vliegen door de wereldruimte en komen ook in de buurt van onze aarde en wel het eerst aan de grenzen van den dampkring, waar zij door de magnetische polen, dus in de richting van de noord- en zuidpool aangetrokken worden.

Aan de grens van onzen dampkring komen die electronen dus met een uiterst verdund gas in aanraking en daar roepen zij dus hetzelfde verschijnsel teweeg als bij onze natuurkundige proeven in de met zeer verdunde lucht gevulde Geissler'sche of Hittorf'sche buizen, als men er electrische vonken door laat slaan. Daarbij ontstaan de bekende prachtige lichtverschijnselen, welke dus ook den oorsprong vormen van het poollicht. Evenzoo kan de corona beschouwd worden als het poollicht van de zon, daar hare stralen op dezelfde wijze als ons poollicht om de pool der aarde gerangschikt zijn om de pool van de zon.

Als nu die electronen van de zon in buitengewone hoeveelheid op de aarde aankomen, dan zullen zij, door hun electrische lading, noodzakelijk invloed uitoefenen op het aardmagnetisme. Er worden dan in de aarde electromagnetische stroomen opgewekt, die niet van haarzelve afkomstig zijn en die zulke aanzienlijke storingen kunnen veroorzaken in de telegraaflijnen, die met de aarde in verband staan, dat men ze aanduidt door den naam 'magnetische stormen'. Want die electrische ladingen, welke de zon ons toezendt, wekken in de aarde en in de telegraaflijnen zelfstandige electrische stroomen op, die veel sterker zijn dan die van onze toestellen, zoodat de magneetnaald aan deze laatste niet meer gehoorzaamt. De invloed van zulk een 'magnetisch onweer' op de telegraafleiding is dan even nadeelig voor den goeden gang van zaken, als de electrische lading der lucht bij een gewoon onweder.

Ook het ontstaan van de zonnevlekken kan op deze wijze beter verklaard worden dan volgens de vroegere hypothesen. Men moet ze, volgens Meyer op dergelijke wijze beschouwen als de wervelstormen of cyclonen in onzen dampkring, want, wel verre van in rust te verkeeren, kunnen zich ook in den dampkring van de zon hevige beroeringen voordoen. Wel is waar, bestaat die dampkring uit metaalachtige gassen met eene temperatuur van 7000-9000° C., maar ook daar kunnen streken zijn, waar door de ééne of andere oorzaak afkoeling ontstaat. Evenals in onzen dampkring zullen zich dan naar die plaats dampstroomen begeven, die, in verband met de aswenteling der zon, eene wervelbeweging aannemen. Tevens zullen zich, op de afgekoelde plaats, de metaaldampen, evenals bij ons de regen, tot droppels verdichten, die echter in diepere lagen, waar de temperatuur het hoogst is, reeds weer verdampen. Doch op eene zekere diepte verzamelen zich toch hier en daar de vloeibare producten tot een dun vliesje, dat boven de diepere gasvormige lagen zweeft en die van boven af steeds opnieuwd gevormd, doch van onderen weer opgelost wordt.

Daar echter, zooals wij gezien hebben, door de samentrekking der zonnemassa, voortdurend in het inwendige groote hoeveelheden warmte ontstaan, zal er een oogenblik komen, dat dit vloeibare vlies barst en dan vormt zich boven die plaats een zonnevlek, waaruit de massa's van den inwendigen zonnebal hoog naar boven worden geslingerd en dus de protuberansen opstijgen. De fakkels, die zich in den regel vóór het ontstaan der zonnevlekken vertoonen, zijn de plaatsen, onder welke het bedoelde zonnevlies eene bijzonder groote hitte bezit en dus dreigt uit elkaar te barsten, zoodat daaruit heete luchtstroomen opstijgen, die hier de sterk witgloeiende fotosfeer naar boven welven. Als de heete opstijgende stroom sterk genoeg wordt, breekt hij door de fotosfeer heen en er ontstaat een vlek, want daarin storten zich dan weer de minder heete fotosfeergassen der omgeving neer, waarbij de genoemde regens van vloeibare metaaldroppels eene afkoeling - en dus verduistering en vorming van een vlek - teweegbrengen.

Ook de periodiciteit der zonnevlekken wordt door deze hypothese naar wensch verklaard. Door Meyer wordt zij toegeschreven aan het afwisselend spel der verdichting van de zonnemassa in het inwendige, waardoor telkens nieuwe warmte voortgebracht wordt en de, daarop volgende, afkoeling tengevolge der van buiten uit de wereldruimte indringende koude, waarvan weer nieuwe condensatie en vorming van het vloeibare vlies het gevolg is, waardoor de vlek ontstaat. Meyer vergelijkt deze afwisseling in de condensatie en de verdamping met de intermitteerende geysers op IJsland, waarbij dit spel zich insgelijks met regelmatige tusschenpoozen herhaalt. Hij beschouwt dus de zonnevlekken, met hare protuberansen, als reusachtige geysers, op kosmische leest geschoeid, waarvan de hoofduitbarstingen om de 11 jaren plaats hebben. Die tusschenruimte is noodig, om de warmte door de verdichting in het inwendige der zon weer zoo hoog te doen stijgen, dat de gassen zich met geweld een uitweg banen door het vloeibare vlies, dat in den tijd van het minimum der vlekken opnieuw gevormd werd.

Met het oog op de toekomst van de zon is het een punt van groot gewicht, dat zij aan het hemelgewelf geen onveranderlijke plaats inneemt, zooals men veelal aanneemt, doch dat zij zelf ook eene ontzaglijke reis maakt in de wereldruimte, daar zij op hare beurt ook den invloed der aantrekkende werking van andere hemellichamen ondervindt. Doch waarheen begeeft zich de zon, of liever: ons geheele zonnestelsel, met al wat daarbij behoort: planeten, manen - en dus ook onze aarde - en wat is het einddoel van die wereldreis door de hemelruimte?

Het antwoord op die vraag is niet zoo gemakkelijk te geven en daarom is het des te merkwaardiger, dat de beroemde sterrenkundige William Herschel reeds in het laatst van de 18^{e} eeuw, met eene groote mate van waarschijnlijkheid het punt heeft berekend, waarheen de zon zich ongeveer beweegt, namelijk in de richting van het sterrenbeeld Hercules. Dit vermoeden is in onzen tijd door nauwkeurige berekeningen, onder andere van prof. Kapteijn te Groningen en door de jongste onderzoekingen van Newcomb, die enkele jaren geleden plaats hadden, tot eene bijna volstrekte zekerheid geworden, en ten overvloede houdt ook de, in den aanvang van dit artikel genoemde Amerikaansche astronomische expeditie, onder leiding van William H. Wright, die hare tenten in Santiago de Chile heeft opgeslagen, zich met hetzelfde onderzoek bezig. Ook prof. Campbell heeft, met behulp van het materiaal, dat door het Lick-observatorium verzameld werd, berekend, dat de zon - en wij met haar - losstevenen op een punt van de wereldruimte, dat ligt in de richting van het sterrenbeeld Hercules en dat de snelheid van deze beweging 15 à 20 kilometers in de seconde bedraagt. Deze snelheid is dus veel geringer dan die van de aarde om de zon.

Bedenken wij, welk een geweldige afstand de zon van Hercules scheidt en hoe betrekkelijk langzaam de beweging is, dan behoeft er waarlijk vooralsnog geen reden tot ongerustheid te bestaan. Maar toch

is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de zon, met het geheele zonnestelsel, op dien reuzentocht door het hemelgewelf nog eens zal aanlanden in veel koudere streken van het heelal. De temperatuur der zon zou dan wellicht zoover kunnen dalen, dat ook haar schitterende glans wordt uitgedoofd en zij afdaalt tot den rang van eene koude en donkere ster, die nog slechts zichtbaar zal zijn, als zij, evenals thans de aarde en de maan, door het licht van andere wereldbollen beschenen wordt.

Doch dergelijke bespiegelingen behoeven ons hier niet verder bezig te houden; zij zijn spelingen der fantasie, zonder voldoenden wetenschappenlijken grond. Die toekomst ligt in elk geval nog zoover in het verschiet - volgens sommigen nog 36 millioen, volgens anderen nog slechts (!) 12 tot 20 millioen jaren, dat wij voorloopig nog zonder zorg de toekomst kunnen tegemoet gaan en ons rustig kunnen verblijden in het vriendelijke licht van ons schitterend hemelgesternte.

Zutphen.

DR. A.J.C. SNIJDERS.

De arbeids- en tarief-overeenkomsten in verschillende landen en haar wettelijke regeling.

I. *De vakbeweging.*

Na jarenlange, moeitevolle worsteling, tegen velerlei tegenstand in, heeft zich in verschillende landen de vakbeweging, de 'voortdurende organisatie der loonarbeiders', in verschillende, vooral in de industrieeleen transportbedrijven 'ter verovering van betere arbeidsvoorwaarden en tot behoud van wat eenmaal bereikt is geworden'(*), een plaats veroverd in de sociale beweging onzer dagen, waarvan de belangrijkheid met welke maatschappelijke beweging in de geschiedenis ook minstens gelijk staat. Geboren uit de tegenstellingen tusschen arbeiders en ondernemers, die door de moderne industrieele verhoudingen geschapen zijn geworden, zijn ze het meer of minder ver gevorderde resultaat van de altijd, ook na herhaalde, vruchtelooze pogingen en veel vergeefschen strijd, toch weer oplevende begeerte der arbeiders naar beter, ruimer stoffelijk bestaan, een voorwaarde voor minder zorgvol en hooger intellectueel leven; en van het besef dat zich, nevens die begeerte, langzaam maar met onwrikbare zekerheid van alle loonarbeiders en daarmee gelijkgestelden meester maakt, dat ze nimmer *elk op zich zelf* in staat zijn, het gemiddelde peil van den levensstandaard, in ruimen zin genomen, te verhoogen, maar daartoe slechts kunnen geraken, indien zij zich in een voortdurend en stevig verbond begeven met hunne klassegenooten, direct met hun vakgenooten, ten einde door hun aantal, door hun georganiseerde en planmatig toegepaste eendracht, door hun wederzijdsche opoffering, zooveel invloed te oefenen op de arbeidsmarkt en op de elementen die het sociale millieu bepalen, dat langzamerhand een algemeen hoogere levensstandaard wordt verkregen; niet slechts plaatselijk en tijdelijk onder den invloed eener toevallige gunstige industrieele conjunctuur, maar ook vast te houden dán, wanneer die conjunctuur in een minder gunstige overgaat, zoodat *zij* het niet zijn, die hoofdzakelijk de nadeelige invloeden van zulke depressies dragen

(*) De meest eenvoudige omschrijving van doel en werking der vakvereenigingen' door Sidney en Beatrice Webb, in hun *Geschiedenis der Engelsche Trades-Unions.*

door vermindering van hun levensonderhoud of verlenging van hun arbeidsduur.

'De opkomst en de snelle ontwikkeling der reusachtige groot-industrie' - dit pleidooi van Minister Loeff in de toelichting tot het ontwerp-arbeids-contract zal in de Nederlandsche literatuur over dit onderwerp ongetwijfeld een klassieke plaats blijven innemen - 'heeft den werkman, meer dan zulks vroeger het geval was, afhankelijk gemaakt van den werkgever. De werknemer is, individueel staande tegenover den werkgever, heden ten dage veel zwakker dan voorheen, en niet zelden overgeleverd aan diens willekeur. Dit zou nog in hoogere mate het geval zijn geweest, indien niet de werkgever reeds bij herhaling het gewicht zijner voorschriften in de schaal hadde geworpen, in het belang van den arbeid, tot herstel van het evenwicht ten behoeve van de zwakkere partij. - Overtuigd, dat de wet is het postulaat zijner vrijheid, heeft hij, om te ontkomen aan den druk waaronder hij als enkeling zuchtte, hare hulp met beide handen aangegrepen, zonder daarom aan de andere zijde te vergeten, welke kracht tot eigen verheffing gelegen is in hun zelve, verbonden met anderen. Vandaar dat hij zich heeft vereenigd tot het vormen van vak- en andere bonden, om zijn kracht te verhonderdvoudigen en er eindelijk toe komt, de vereeniging ook toe te passen op het arbeids-contract. Zich ten volle bewust is hij thans, dat, hetgeen voor hem op het veld van den arbeid onbereikbaar is als individu, hem als het ware zonder moeite in den schoot moet vallen, wanneer hij optreedt in krachtige, goed georganiseerde vereeniging met anderen. En waar dit leeft bij honderdduizenden, zich openbarende in den werkdadigen wil om het geschetste ideaal te verwezenlijken, kan die verwezenlijking zelve op den duur niet uitblijven.'

En later: 'De Regeering... acht het gezamenlijk en vereenigd optreden van de zwakkeren in den economischen strijd onzer dagen niet alleen verklaarbaar en natuurlijk, maar ook geboden door een geoorloofd en gezond begrip van eigenbelang; zij is van oordeel, dat zoodanig optreden der arbeiders op het terrein van den arbeid in het algemeen en van het arbeids-contract in het bijzonder, op zichzelf een verschijnsel is, dat uit een oogpunt van zedelijkheid en algemeen belang met vreugde mag worden begroet; en dat, mits zoodanig optreden aan de waarde en de verantwoordelijkheid der individueele persoonlijkheid niet te kort doe, daarin een zegen mag worden gezien voor de geheele maatschappij'(*).

'Het zijn de vakvereenigingen', zegt Prof. Sombart, 'die voor de arbeiders de gelijkberechtiging in de industrie willen veroveren, d.w.z., in het veelomvattende productie-proces ook een woordje mee te spreken bij de regeling der arbeidsvoorwaarden. Al zijn het ook nog slechts kiemen, die wij hier aanschouwen, toch kunnen we vooruit zien, dat

(*) *Ontwerp arbeiders-contract* van Minister Loeff, met toelichting. Uitg. Tjeenk Willink, Blz. 32.

deze vakvereenigingen bestemd zijn om tot grooten bloei te geraken en een verhouding in industrie en bedrijf zullen scheppen, waarbij de *mensch* in den arbeider eindelijk eens in volheid zich ontplooien kan! Een grootsche taak voor opvoeding en beschaving is voor de vakvereenigingen weggelegd!' 'Het komt er op aan, bij de massa der arbeiders het verantwoordelijkheidsgevoel te doen ontwaken, en hen op te voeden tot een peil, dat ze in staat zijn ook in de industrie medezeggenschap te oefenen, de mannen te kweeken uit hun midden, tot mee-regeeren in staat, en aan de massa te leeren, *hoe* men over anderen moet heerschen, en bovenal, hoe men zichzelf moet beheerschen'(*).

Aan dit grootsche, veelomvattende streven der vakvereenigingen nemen in onze dagen millioenen arbeiders deel, en gaandeweg worden hun vakvereenigingen, uit kleine her en der verspreide, meest spontane bewegingen voortgekomen(†), tot machtige, reusachtig sterke vakbonden, waarmee in onze dagen in elk land de ondernemers in industrie en verkeer rekening hebben te houden en die niet nalaten ook op de wetgeving in de verschillende landen grooten invloed te oefenen, hetzij door hun solidariteit met de sociaal-democratie, als in Duitschland, Denemarken en Oostenrijk; hetzij door hun groote werkstakingen met politiek doel, als in Oostenrijk, Italië en Frankrijk, hetzij door mede ook direct aan de verkiezingen voor het parlement deel te nemen en hun leiders in het wetgevend lichaam af te vaardigen, als in Engeland.

Zooals de geschiedenis van elk land zich verschillend ontwikkelt, niet naar den wil of de leer van personen alleen, maar in hoofdzaak naar de verschillende economische en historische omstandigheden, zoo ontwikkelt zich ook in elk land de vakbeweging verschillend naar den aard van het volkskarakter, naar den stand der industrie, naar het peil van ontwikkeling en beschaving, en niet in geringe mate ook naar de mate van politieke of staatkundige vrijheid, waaronder de bevolking de laatste eeuw leefde. De vakbeweging is, meer dan welk ander maatschappelijk verschijnsel ook, verbonden niet slechts aan de industrieele en economische gesteldheden des lands, maar ook aan de mate, waarin de arbeiders gerechtigd zijn van het middel der coalitie, werkstaking enz. gebruik te maken! Terwijl het volkskarakter, behalve dit alles, weer op zijn beurt van invloed is op de taktiek en strijdmiddelen, die worden toegepast.

In Engeland heeft zich de machtige beweging der Trades-Unions een belangrijke plaats in het sociale leven van Groot-Brittannië veroverd, in een thans reeds meer dan een eeuw voortgeduurd hebbenden strijd, eerst voor het recht van vereeniging, toen voor de eerste primitieve wettelijke arbeidersbescherming, daarna voor de wettelijke erkenning der organisatie en haar kassen, en in de laatste jarenreeks voor de

(*) *Dennoch! Aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftliche Arbeiterbewegung* von Werner Sombart, Professor an der Universität Breslau. Jena, 1900.

(†) Wie omtrent het ontstaan en de ontwikkeling der vakvereenigingen in de verschillende landen in één geheel een historisch overzicht wenscht, leze: *Die Gewerkschaftsbewegung*, von W. Kulemann. Jena, 1900.

handhaving en opvoering van den loonstandaard, en beperking van den werktijd, vastgesteld in soms zeer gecompliceerde contracten met de werkgevers of werkgeversbonden. Deze Trades-Unions hebben zoowel hun strijd voor politieke rechten als voor economische voordeelen gevoerd vrijwel buiten de sociaal-democratie om, die pas de laatste jaren in Engeland tot krachtiger ontwikkeling is gekomen. Van de 19 arbeidersvertegenwoordigers in het Engelsche parlement zijn er 17, die direct door de vakvereenigingen daar gebracht zijn. Wel echter zijn thans de Engelsche vakvereenigingen met de sociaal-democratie in voortdurende samenwerking gekomen.

In Duitschland hebben de vakvereenigingen, pas in de 60'er jaren begonnen met zich in de opkomende industrieën en in de groote steden te ontwikkelen onder de propaganda vooral van de eerste woordvoerders der sociaal-democratie en anderdeels - de gematigde richting - gesticht door Dr. Max Hirsch, op het voorbeeld van Engeland, een onophoudelijken en zwaren strijd moeten voeren tegen een zeer belemmerende wetgeving, waarvan de ‘Socialistenwet’ van 1880 tot 1894 het meest bekende type is. Behalve tegen deze wettelijke en tegen justitieele bemoeilijking hadden daar de onafhankelijke, onder sociaal-democratische leiding staande vakvereenigingen, die verreweg de groote meerderheid vormen, ook te kampen tegen zeer sterke werkgeversvereenigingen. Toch zijn zij thans tot buitengewone kracht gekomen en hebben zij meer dan 2000 arbeids-overeenkomsten weten door te voeren, waarbij dus de arbeidsvoorwaarden met medezeggenschap der vakvereenigingen worden geregeld. Tusschen hen en de sociaal-democratische beweging heeft steeds een zeer nauwe samenwerking bestaan.

In Frankrijk hebben jaren lang, reeds van vóór 1870 af, de vakvereenigingen vrijwel gemengd geleefd met de socialistische beweging, hebben zich gemengd in hare onderlinge geschillen en hebben mèt haar ook de talrijke splitsingen ondergaan, waaraan het verleden der sociaal-democratie in Gallië zoo rijk is. Sedert 1904 hebben zich nu de vakvereenigingen in groote meerderheid volkomen van de socialistische beweging gesepareerd en zich in hun ‘Confédération Generale du Travail’ een zelfstandige landelijke permanente samenwerking tusschen de vakvereenigingen geschapen, die meer door emotievolle werkstakingen en bewegingen dan door gestâge, stille organisatie, op *hun* wijze, voor de voortdurende lotsverbetering den strijd voeren. Van bepaalde arbeidsovereenkomsten op groote schaal, als in Duitschland en Engeland, is wel geen sprake, maar niettemin is deze vakbeweging, die naast de politiek-socialistische staat, tot een belangrijken factor geworden in het Fransche sociale leven.

Ziedaar geschetst de drie typen van de vakbeweging, gelijk ze in de laatste jaren in ongeveer alle moderne landen tot machtige ontwikkeling is gekomen en in de toekomst gaandeweg in zeer sterke mate nog meer komen zàl. De vakbeweging in de Vereenigde Staten en in

Australië komt, natuurlijk ook alweer met eigenaardige afwijkingen, in hoofdzaken overeen met die in Engeland; de naar verhouding zeer machtige vakbeweging in Skandinavië, zoowel als die in Oostenrijk-Zwitserland, zijn gebaseerd op samenstelling en taktiek en verhouding tot de sociaal-democratie als de Duitsche, terwijl aan die in Italië en Spanje, overeenkomstig de eigenaardigheden van het Romaansche ras, voor een gedeelte het impulsieve karakter der Fransche vakbeweging niet vreemd is. Wat Rusland aangaat - vermoedelijk zal een machtig leger van vakvereenigingen uit de groote steden en de industrieele centra uit de gebeurtenissen der laatste jaren, die nog altijd niet tot bezinking of oplossing gekomen zijn, resulteeren, maar stabiliteit heeft de beweging thans nog niet gekregen. België neemt op dit terrein een uitzonderings-positie in, omdat dáár de vakvereenigingen voor 't grootste deel zijn opgenomen in één verbond met de sociaal-democratie; terwijl hier, in Nederland, de vakvereenigingen, in hoofdzaak georganiseerd in het Vakverbond, geschoeid zijn op en volgen de taktiek van de Duitsche zuster-vereenigingen, die door hun voorbeeld van kracht en stabiliteit aanlokken.

Volgens de laatste vergelijkende cijfers over de sterkte der vakvereenigingen in de verschillende landen(*) waren er in de aan den eigenlijken strijd voor lotsverbeteringen deelnemende vakvereenigingen georganiseerd:

Engeland	2,106,283.
Duitschland	2,215,165.
Oostenrijk	448,270.
België	158,116.
Zweden	200,924.
Denemarken	98,432.
Hongarije	153,332.
Noorwegen	27,339.
Nederland	128,845.
Servië	5,350.
Bulgarije	5,000.
Italië	273,754.
Spanje	32,405.

Van de niet-aangesloten landen vermeld ik nog:

Vereenigde Staten	2,000,000.
Frankrijk	600,000.
Zwitserland	59,000.

(*) *Vierter Internationaler Bericht über die Gewerkschaftsbewegung* 1906. Uitgegeven door den Secretaris der Internationale Vereeniging van centrale vakvereenigings-federaties. Berlin, 1908.

Al deze cijfers zijn slechts bij benadering, daar hier slechts in aanmerking komen de vereenigingen, die aan den werkelijken strijd zeer

actief deelnemen. De Christelijke vakvereenigingen in Duitschland, België en Zwitserland, de ‘Friendly Society's’ in Engeland, de ‘Ridders van den Arbeid’ in Amerika, zijn er niet bij geteld. Maar de bovenstaande cijfers geven reeds voldoende een blik over de machtige ontwikkeling dezer moderne organisaties van loon-arbeiders, die thans aan het sociale leven deelnemen, en die in de toekomst een buitengewoon machtige factor in het maatschappelijke leven zullen blijken te zijn.

II. *De regeling der Arbeidsvoorwaarden.*

Gelijk alles in het zich al maar door ontwikkelende leven der maatschappij, zijn ook de taak, de invloed, de machtssfeer, de werkkring der vakvereenigingen aan een voortdurende ontwikkeling onderhevig. Tusschen het eerste, spontane verzet van een groep fabriekswerkers tegen loonsverlaging, tegen onduldbare behandeling, tegen al te langen werktijd, zich uitende in het neerwerpen van den arbeid, zonder voorafgaande organisatie, zonder weerstandsmiddelen, soms met luid tumult gepaard gaande - en den grooten, machtigen vakbond met honderdduizenden leden, met bezoldigde ambtenaren, met groote kapitalen, die, soms voor een bedrijf over 'n geheel land, met de werkgevers de arbeidsvoorwaarden vaststelt, ligt een enorme faze van ontwikkeling. Ik wensch hier, in overeenstemming met den aard dezer verhandeling, vooral den nadruk te leggen op de ontwikkeling in de *wijze waarop* de arbeidsovereenkomst tot stand komt; de *wijze waarop* de ondernemer zijn gezag uitoefent, de plaats die de arbeiders, in *moreel* opzicht vooral, in het productie-proces innemen.

Immers, de plaats die de arbeider in het productie-proces, in industrie en verkeer, in de fabriek, in de werkplaats, enz., inneemt, dáár waar alle organisatie ontbreekt en ook de *invloed* daarvan niet merkbaar is en waar de arbeids-overeenkomst bovendien elke wettelijke regeling met wederzijdsche toewijzing van rechten en verplichtingen ontbeert, is er eene die gelijk staat met volkomen rechteloosheid, en volkomen passiviteit. Iedereen, die wel eens komt in streken waar de vakvereeniging haren invloed nog niet heeft laten gelden, of fabrieken kent, waarvan de arbeiders eveneens buiten haar bereik of de inwerking harer ideeën bleven, kan zich daarvan overtuigen. Dáár is de arbeider een element, dat nuttig werkzaam is voor den ondernemer, maar dat bij *de regeling der arbeidsvoorwaarden* niet meetelt. Hij komt van de lagere school in de fabriek, reeds op jeugdigen leeftijd; hij werkt daarin het grootste deel van zijn leven; zijn lichaamstoestand, zijn gezondheid dikwijls, is ervan afhankelijk, zijn stoffelijke en zedelijke levensomstandigheden, zijn gezinsleven, zijn er voor een goed deel bij betrokken; hij ziet in de fabriek de techniek zich volmaken, de eene machine komt, de andere gaat; hij ziet de onderneming groot worden, misschien overgaan van vader op zoon; hij ziet den patroon worden tot een machtig man, en zijn rijkdom toenemen. Maar dat

alles gaat buiten hem om. Hoe lang de werkduur zijn zal, hoe de lokaliteiten en de ventilatie zijn, hoe de nachtarbeid zal zijn geregeld, in welke mate er overwerk zijn zal, en in hoeverre dit extra zal worden bezoldigd; of er ook reden is, het loon te verhoogen in verband met stijgende levens-eischen; welke verhouding er zijn zal tusschen het aantal jonge werkkrachten en de volwassenen... dat alles, waarbij toch zijn leven zoo ten nauwste is betrokken, het gaat alles buiten hem om. Er is maar één, die dat alles regelt: de werkgever. Zeker, ook hij is gebonden aan tal van omstandigheden, die zijn vrijheid beperken; aan publieke opinie, aan de arbeidsmarkt, aan - gewoonlijk zeer vage - wettelijk regelen, aan de algemeen-gangbare begrippen van humaniteit en rede. Maar in hoeverre hij, behalve de wettelijke voorschriften, met al de andere rekening wil houden, bepaalt hij toch geheel persoonlijk, geheel zelfstandig, naar *zijn* wil. Hij roept daarbij niet zijn arbeiders, hij vraagt hen niet of ze 't goed vinden, of ze ook nog op- of aanmerkingen hebben, of ze misschien ook àndere voorstellen hebben. Hij vindt het in den regel zelfs maar een absurditeit, het te vragen. Zij zijn immers, hoezeer ook naar de wet vrije menschen, toch maar zijne ‘ondergeschikten’, zijne dienaren. Hij voelt zich geroepen dat alles te bestieren naar *zijn* inzicht, en naar *zijn* belangen..... En zóó zijn die arbeiders dikwijls geslachten lang opgegroeid in de idee hunner algeheele onderworpenheid; meenen niet alleen de werkgevers, dat ze van nature geroepen zijn tot alleenheerschappij in hun bedrijf, maar meenen ook de werklieden, dat ze tot niet anders dan om te *dienen*, voor ànderen te werken, zonder zelf ook maar *iets* mee in 't midden te brengen of mee te zeggen te hebben, op de wereld gekomen zijn....

Kán het niet anders? Is het een eisch voor den bloei van industrie en bedrijf, dat er aan de ééne zijde is: alléenheerschappij, waarbij de financiëele belangen van den ondernemer ongeveer de éenige drijfveer zijn, en aan de andere zijde: gehoorzaamheid en onderworpenheid, tot slaafschheid toe?

De talrijke voorbeelden van het tegendeel, van een vruchtbaar gedijen van de industrie ook daar, waar dit standpunt reeds lang overwonnen is, zal ik in deze verhandeling nog wel ruimschoots gelegenheid hebben aan te halen.

Maar zoo ligt het voor de hand, dat *het* nevenverschijnsel van de vakorganisatie in *alle* landen is: het terugdringen van het standpunt der alléénheerschappij voor de werkgevers en het verkrijgen, het veroveren van medezeggenschap voor de arbeiders. Niet het medezeggenschap voor de arbeiders individueel, wat onmogelijk te bereiken is, maar het éenige medezeggenschap dat voor de arbeiders bereikbaar is: dat voor hunne collectiviteit, voor hunne voortdurende en blijvende organisatie.

Ik spreek daar van ‘neven’-verschijnsel. Maar eigenlijk is het een

verschijnsel, een streven, een doel, voor de toekomst van even groote, zoo niet van grooter beteekenis dan de *stoffelijke* lotsverbetering! En wie slechts ernstig z'n aandacht wijdt aan de talrijke groote economische of industrieele conflicten van de laatste jaren, die zal al spoedig ontwaren, dat déze aangelegenheid maar al te dikwijls de eigenlijke kern, het eigenlijke punt is, wáárom de strijd zooal niet is uitgebroken, dan toch waarop hij spoedig uitloopt, en op welk terrein hij in laatste instantie in de meeste gevallen gevoerd wordt. Dat is onvermijdelijk aan den strijd der vakvereeniging inhaerent, en dat element in den strijd wordt sterker, naarmate de vakvereeniging en het aantal harer eischen grooter worden.

Wat is, waar de industrieele arbeidersbeweging een *aanvang* neemt, de drijfveer? Niet allereerst: het verlangen naar medezeggenschap. De *eerste* drijfveer is steeds: hooger loon, of verzet tegen slechte behandeling of al te erge willekeur. Dàn komt pas, daarnà dus, het verlangen naar korten werktijd. In de eerste perioden volstaan de vereenigingen, wanneer hun eischen geheel of gedeeltelijk worden ingewilligd, met de bloote, mondelinge of schriftelijke, verzekering van den werkgever, dàt hij het een of ander zal toestaan. Maar eenerzijds heeft de werkgever in zulke begin-perioden der arbeiders-beweging, bij het toegeven aan eischen, geen overleg gepleegd met andere werkgevers, zoodat hij, al of niet door de concurrentie daartoe gedwongen, al spoedig de eerste de beste gelegenheid aangrijpt om van de eenmaal toegestane eischen terug te komen; en anderzijds hebben in zulke perioden de werklieden nog niet voldoende het besef, dat de moeielijkheid en de taak voor de vakbeweging volstrekt niet alleen is: lotsverbetering door een plotseling optreden te *verkrijgen*, maar vooral ook, om ze te *behouden*. Ze laten los van de vereeniging, en spoedig is het eenmaal veroverde weer verloren. De werkgever is opnieuw de alléén-heerscher geworden in zijn bedrijf, maar ook opnieuw is de bron voor ontevreheid geopend, nieuwe conflicten breken uit, en de periode van onrust en onzekerheid is weer geboren.

Ik zou hiervoor, uit de opkomst van de Nederlandsche vakvereenigingen, vooral die in de bouwvakken en in de havenbedrijven, tal van voorbeelden kunnen aanhalen; zelfs voorbeelden, niet alleen uit het verleden, maar uit de laatste jaren.

Dit verandert, zoodra er meer stabiliteit in de organisatie komt, het ledental vergroot, de kracht der vereeniging grooter wordt. Dan komt er aan de zijde der werkgevers meer erkenning van de goede zijde, de noodzakelijkheid, de onvermijdelijkheid van de organisatie, meer waardeering voor haar streven, meer erkenning ook van het nut voor de onderneming zelf, om, indien de vakvereeniging geen àl te onredelijke houding aanneemt en geen àl te onmogelijke eischen stelt, met haar vrede te sluiten en zich tegenover haar in acht te nemen. Zóó is het in de talrijke, ja, tallooze gevallen, dat de werkgevers, na werkstaking

of zonder werkstaking, met de vakvereeniging in overleg zijn getreden, mondeling of schriftelijk, en hebben te kennen gegeven, bereid te zijn, bepaalde eischen voor grooter of kleiner deel in te willigen. De vakverenigingen nemen er genoegen mee, zonder meer. Zulk een verhouding bestaat in de bouwvakken te Rotterdam, waar de patroons in het najaar van 1906 aan de vakverenigingen mededeelden, dat het loon vanaf 1 Jan. 1907 zou worden verhoogd met 2 cent per uur, en de werkdag met ½ uur werd verkort; zulk een verhouding bestaat in de drukkersbedrijven te Rotterdam en te Amsterdam, waar de respectieve patroons-verenigingen schriftelijk mededeelden, na onderhandeling met de vakvereeniging, dat ze vanaf zekeren datum bepaalde arbeidsvoorwaarden zouden invoeren, zonder zich daartoe door iets anders dan door dit bloote schrijven te verbinden. Zulk een toestand bestaat thans in de metaalnijverheid te Enschede, in de sigaren-industrie te Enschede, in het havenbedrijf te Zaandam, in de kleeding-industrie te Groningen, en op verschillende andere plaatsen eveneens, waar, met of zonder staking, omtrent de arbeidsvoorwaarden overeenstemming werd verkregen.

Dat is dus de *tweede* faze waarin de vakbeweging komt, waarbij wèl, tot op zekere hoogte, van erkenning der organisatie, maar *niet* van bepaalde '*arbeids-overeenkomst*' gesproken kan worden.

En daarop volgt dan spoedig de '*arbeiders-overeenkomst*', als een hoogere, meer volmaakte vorm van verhouding tusschen werkgevers, respectievelijk werkgeversvereniging, en vakvereeniging.

Zoodra de vakvereeniging een belangrijk percentage der vakgenooten in zich heeft weten op te nemen, b.v. 70 of 80 pCt., van één plaats, een streek of uit één tak van industrie, en ze heeft door kloek en vast, maar tevens wijs en beraden optreden, rekening houdend niet alleen met wat de leden graag zouden *willen*, maar ook met de omstandigheden van het bedrijf, zich respect weten te verwerven bij de werkgevers; zoodra zij anderzijds heeft gezorgd, tegelijk mèt haar groeiend ledental, ook over een welgevulde *kas* te beschikken, die haar in staat stelt, desnoods een hardnekkigen strijd te kunnen aanvaarden, wordt bij den werkgever ook de neiging grooter, om de arbeidersvoorwaarden te regelen niet slechts bij wijze van eene bloote vaststelling, die hen, de werkgevers, ten slotte tot niets bindt, maar die ook de vakvereeniging vrij laat, om desnoods over zeer korten tijd weer met nieuwe eischen te komen; - maar om in de plaats daarvan, door een vastere, meer bindende overeenkomst de arbeidsvoorwaarden voor korteren of langeren tijd vast te leggen.

Het eigenaardige belang daarvan voor beide partijen ligt voor de hand.

Voor de werkgevers is het geen principieele opoffering meer, wanneer ze, eenmaal voor de vast*stelling* der arbeidsvoorwaarden met de vakverenigingen in overleg getreden, ook met haar eene werkelijke *overeenkomst* aangaan omtrent die arbeids-voorwaarden. Alleen is het

wèl een stap verder gedaan op den weg der erkenning van de organisaties tot mede-zeggenschap in de arbeids-voorwaarden; tot consolideering der vakorganisatie. Daartegenover staan voor den werkgever voordeelen: in de eerste plaats is hij veilig tegenover werkstakingen, zoolang de overeenkomst duurt. Een zekerheid, voor zijn prijsberekeningen, aanneming van werk en uitvoering van leveranties van groot belang. En ten tweede wordt daardoor de concurrentie in het bedrijf ten koste van het arbeidsloon minder gemakkelijk, en wordt de toestand in het bedrijf veel meer regelmatig.

Voor de arbeiders is er in de eerste plaats het voordeel in gelegen, dat zij gedurende een aantal jaren zich aan den verderen bouw hunner organisatie kunnen wijden, zonder dat ze bevreesd behoeven te zijn, in een strijd betrokken te worden. De kas wordt gevuld, het ledental neemt toe, en loonsverhooging, respectievelijk verkorting van werktijd, is tóch verkregen, terwijl nieuwe inwilligingen op dat terrein in 't vooruitzicht zijn. Gebeurt dat niet, dan kan de organisatie zich vroegtijdig voor den strijd voorbereiden.

Voor de vakvereenigingen zijn er, daartegenover, niet vele bezwaren aan het aangaan van collectieve overeenkomsten verbonden. De belangrijkste is wel deze, dat, indien ze een overeenkomst aangaat voor een betrekkelijk langen tijd, b.v. voor 6, 8 of 10 jaren, de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat in dezen tijd de prijzen der levensmiddelen in prijs stijgen, waardoor de arbeiders dan plotseling in ongunstiger positie komen, zonder in de gelegenheid te zijn, daarvoor in hooger loon een equivalent te vinden vóór den afloop van de overeenkomst. Daarom wordt in de laatste jaren dan ook meer en meer aangedrongen op overeenkomsten voor niet langer dan twee jaar, of zulke, waarvan de *loon*-bepalingen om de twee jaar herzien worden. Een ander bezwaar is, dat onder tarief-overeenkomst solidariteits-stakingen niet zoo licht gevoerd kunnen worden. Maar in den industrieelen strijd wordt dit strijdmiddel door de moderne vakbeweging minder en minder gehanteerd, omdat, naar zij leert, elke vakbond op zichzelf sterk genoeg moet zijn, zijn eischen door te zetten, of althans met goede kans daartoe een poging moet kunnen ondernemen. En bij politieke gebeurtenissen, waarop stakingen mochten volgen, worden toch dergelijke overeenkomsten tijdelijk verbroken, die zich daarna weer herstellen. Maar welke ook de bezwaren mogen zijn, de noodzakelijkheid dringt zich nu eenmaal in *alle* landen aan de sterke vakvereenigingen op zulke overeenkomsten aan te gaan, en zij hebben haar te aanvaarden.

Deze arbeids-overeenkomsten nu, zich logisch-noodzakelijk ontwikkelende uit het gewone vakvereenigings-leven, zijn in de laatste jaren in verschillende landen enorm in aantal en omvang toegenomen, zoodanig, dat het tot een belangrijk sociaal instituut is geworden, dat langzamerhand noodwendig zijne erkenning als zoodanig moet vinden in eene wettelijke regeling.

Die wettelijke regeling zal allicht in de verschillende landen ook eenigszins verschillend zijn, al naar den vorm waaronder zich de collectieve arbeidsovereenkomsten ontwikkeld hebben en de administratieve rechtsregeling verschillend is, al naarmate ook de vakbeweging door de wetgevende en regeerende kringen gewaardeerd wordt.

Nu hier te lande spoedig de Wet op het Arbeids-contract in werking zal treden, en daarmee ongetwijfeld aan de vermeerdering van het nog geringe aantal collectieve arbeids-overeenkomsten een stoot zal worden gegeven; terwijl in de wet een artikel is opgenomen waarmee deze overeenkomsten wettelijke sanctie verkrijgen, is het ongetwijfeld van belang, te weten, hoe het in de verschillende landen met deze, voor de toekomst zoo hoogst belangrijke collectieve arbeids-overeenkomsten, hun aantal, hun omvang, hun beteekenis en hun wettelijke regeling gesteld is. Daarover het een en ander mede te deelen, was het doel van dit artikel, waarvoor ik, wat het zakelijke aangaat, de meeste bijzonderheden ontleen aan het uitnemende rapport *Der Tarifvertrag im Deutschen Reich*, door het Statistisch Bureau te Berlijn uitgegeven en aangevuld door later gepubliceerde gegevens zoowel als bijzonderheden omtrent de andere landen.

III. *De arbeids-overeenkomsten in verschillende landen.*

In Engeland neemt de vorming van collectieve arbeids-overeenkomsten een geheel andere ontwikkeling dan b.v. in Duitschland. Het medezeggenschap van de vakvereenigingen bij de regeling der arbeidsvoorwaarden is in Engeland in verschillende bedrijven al jaren en jaren lang een vaste gewoonte, waarvan ons in het boek van de Webb's, zoowel in hun ‘Geschiedenis’ als in hun ‘Industrial Democracy’, talrijke leerzame voorbeelden zijn gegeven. In de textiel-nijverheid, in de mijn-industrie, in de typografie, ja, in ongeveer al de groot-industrieën, waarin het vakvereenigingswezen tot zoo krachtige ontwikkeling is gekomen, treden vakvereenigings-besturen herhaaldelijk met de groot-industrieelen in overleg om dóór dit overleg de arbeids-voorwaarden te regelen. ‘De groote stapel-industrieën,’ zoo schrijven de Webb's in hun *Industrial Democracy*, ‘de katoen- en ijzer-industrie, zoowel als de schoen-industrie, de kousen- en kant-fabrikage, hebben zeer gedetailleerde en vernuftig samengestelde collectieve arbeids-contracten afgesloten, die de bewondering van de economische vorschers der geheele wereld hebben verwekt.’

Prof. Ashley, een bekend staathuishoudkundige te Birmingham, verklaarde aan de bekende Duitsche Commissie, die indertijd door de ‘Gesellschaft für Soziale Reform’ naar Engeland werd afgevaardigd om de collectieve contracten en de verzoeningsraden te bestudeeren en die hem zijn oordeel vroeg over dit onderwerp: ‘Wij zijn het thans wel allen hierover eens, dat, zooals de zaken er tegenwoordig voor staan, ten minste in de stapel-industrieën, het vaststellen der loonen door

overeenkomsten zoowel uit sociaal oogpunt als in het belang van het bedrijf geboden wordt. Waar deze methode, om de loonen te regelen door overeenkomst, nog niet is ingevoerd, houden wij de invoering er van voor den eersten stap, die thans moet gedaan worden. Evenwel kan zulk een overeenkomst slechts dàn bevredigend werken, wanneer er vakbonden zijn, sterk genoeg om de verplichtingen na te komen. Vandaar dat deze overeenkomst de beste resultaten oplevert in de groot-bedrijven, waarin sterke vakvereenigingen zijn: mijn-industrie, metaalnijverheid, enz. Waar nu in Engeland vakbonden bestaan, die groote massa's arbeiders in zich hebben opgenomen, en die hun standvastigheid en levenskracht hebben bewezen, behoeven zij de vormelijke erkenning niet meer te erlangen. De werkgevers zullen ze erkennen en met hun vertegenwoordigers onderhandelen, niet uit medelijden of als een uiting van welwillendheid, maar eenvoudig als een uiting van gezond verstand en krachtens het belang der onderneming.'

Toch is van Engeland het *aantal* arbeiders, hetwelk onder collectieve overeenkomsten werkt, niet bij benadering bekend. De collectieve overeenkomsten zijn trouwens ook eenigszins anders van karakter dan in Duitschland. In Engeland is het stukloon in de meeste vakken nog altijd het overheerschende systeem der loonberekening, en daarmee zijn ook de overeenkomsten der vakvereenigingen met de patroons-vereenigingen ingericht. Dit is een geheel àndere basis dan die waarop in Duitschland b.v. de collectieve overeenkomsten zijn gebaseerd, waarin voor een geheele stad of streek het minimum-uurloon voor *alle* volwassenen is vastgesteld. En eigenaardig is het op te merken, hoe in Engeland juist in de groot-industrieele bedrijven de collectieve overeenkomsten voorkomen, terwijl deze in Duitschland juist tot nu toe daaraan hardnekkig weerstand hebben geboden.

* * *

In het verst gevorderde stadium van ontwikkeling in dit opzicht zijn in Engeland de collectieve overeenkomsten in de ijzer-, de textiel- en de kolenmijn-industrie. In de textiel-industrie is al sinds een 20tal jaren de algemeene loonstandaard ('general live of wages') voor de voornaamste districten door eene nationale overeenkomst tusschen de 'Amalgamated Association of operative cotton-spinners' eenerzijds en de 'Master cotton-spinners Association' anderzijds geregeld. Op den grondslag van deze algemeene loonregeling worden voor afzonderlijke fabrieken en plaatsen de loonen nader geregeld. De tarieven in deze industrie zijn in tariefboeken opgesteld, waarbij de werkgevers omtrent de afzonderlijke loonen, boven of beneden het grondslag-tarief, tot overeenstemming zijn gekomen. De loonen worden aan de hand van dit tarief geregeld, berekend naar het aantal spindels eener fabriek en de snelheid der machines, welke berekening geschiedt door de beambten van de werkgevers en

de werklieden-vereeniging(*). Bij eventueele conflicten zijn het ook deze gesalarieerde beambten, die de onderhandeling beginnen. Wordt geen overeenkomst verkregen, dan wordt een comité uit beide partijen samengesteld, en slechts in het geval dat ook dit comité geen overeenstemming verkrijgen kan, is staking voor de werklieden de eenige uitweg, willen ze zich niet onderwerpen(†).

In de ijzer-industrie is de algemeene loonstandaard voor de ketelmakers b.v. geregeld door eene voor geheel Engeland geldende overeenkomst tusschen 'United Society of Boilermaker and Iron Shipbuilders', en de 'Employers Federation of Shipbuilding and Engineering Trades'. Ook hier geschiedt de regeling al naar de verschillende lokale omstandigheden. En evenzoo zijn dergelijke overeenkomsten getroffen voor de mijnwerkers.

Veranderingen in de algemeene grondslagen kunnen dan slechts geschieden door de beide bonden in hun geheel, waartoe dan beider hoofdbesturen met elkaar in onderhandeling treden.

Toch komen de Webb's, na eene bespreking van deze voorbeelden van collectieve overeenkomsten in Engeland, tot de conclusie, dat deze inrichting nog zeer onvolkomen werkt en zeer talrijke en belangrijke stakingen daardoor nog niet voorkomen worden wegens de eigenaardige inrichting der scheidsgerechten, die er aan verbonden is.

Bij collectieve arbeids-overeenkomsten behooren noodwendig: de *scheidsgerechten*, die eventueele, *gedurende* de overeenkomst ontstaande conflicten tot oplossing brengen.

De pogingen om door instelling van scheidsgerechten stakingen te voorkomen, of spoedig te doen eindigen, zijn reeds zoo oud als de Engelsche vakbeweging zèlf. Reeds in 1849 werd voor de zijde-industrie een 'Board of conciliation' (Verzoeningsraad) gesticht, die ten doel had, in

(*) Welke hooge eischen daar aan den secretaris van zulk een vakvereeniging gesteld worden, moge uit het volgende blijken. Om als bezoldigd secretaris eener vakvereeniging in Bolton op te treden, moet de candidaat een achttal vragen, op het vak betrekking hebbende, beantwoorden. Drie er van laat ik hier volgen:

1°. Als redelijk goed Egyptisch katoen stijgt van 5/64 tot 4⅜ penny per pond, hoe groot is dan de percentage? En wat zou het bedrag zijn van de makelaars-provisie over een verkoop van 1000 balen ad 480 pond per stuk, tegen 1¼ pCt. en wat zou het verschil zijn tusschen zijn provisie tegen den eenen en die tegen den anderen prijs?

2°. Vind het aantal lengten in een week gemaakt en het loon per 100, noodig om een bruto loon van 3.9.7 pond sterling per koppel spinmolens te behalen uit de volgende gegevens: aantal spillen per spilmolen 1090; trek van 56½ u. 2¼ u. af voor schoonmaken en toevallig stoppen en een uur en 10 minuten voor afnemen; snelheid van den spinmolen 4 lengten in 75 seconden.

3°. Aangenomen dat een molenas 680 omwentelingen per minuut maakt, met een rand van 20 inch., 11½ rol-pulley, een 6 inch blikken rol en spilgangen van 13/16 inch middellijn, wat is het aantal omwentelingen der spillen per minunt met een speling van 1/16 inch elk voor de middellijn van de blikken rol en van de spilgangen voor het slippen der banden?

(†) Dat gebeurt slechts zelden. Maar het gebeurt toch, en dan kan men soms voor groote werkstakingen komen te staan. Een voorbeeld is de groote staking van de machinebouwers in 1898 en de groote staking van scheepsbouwers in Noord-Engeland, die onlangs weder dreigde.

dat bedrijf conflicten te beslechten of nieuwe overeenkomsten te sluiten. In de zestiger jaren werd de beweging daarvoor krachtig gevoerd door het parlementslid Mundella, en eerst in 1872 werd de 'Arbitration Act' tot stand gebracht, waarin het recht werd gegeven om in collectieve arbeids-overeenkomsten de verplichting op te nemen, conflicten voor een scheidsgerecht te brengen. Deze wet werd in 1896 vervangen door de 'Concilliation Act', waarvan in den 'Board of Trade' het middelpunt werd geschapen en waarvan de hoofdzakelijke bedoeling is, de stichting van scheidsgerechten te bevorderen. Volgens artikel I dezer wet heeft de 'Board' een register van de scheidsgerechten bij te houden, en zoodra er ergens een conflict is uitgebroken, moet er van dit departement een poging uitgaan om de partijen tot elkander te brengen, na de oorzaken te hebben onderzocht, en op verzoek van beide of van een der partijen een scheidsgerecht van kundige mannen samenstellen.

Een *dwang* om zich aan een scheidsgerecht te onderwerpen, kan echter krachtens deze wet niet worden uitgeoefend.

Het aantal scheidsgerechten, krachtens deze wet bij arbeids-conflicten ingesteld, bedroeg in 1900: 54, in 1901: 58, in 1902: 67, in 1903: 73.

De verhouding van de gevallen, waarin met succes een scheidsgerecht zich kwam bemoeien met arbeids-conflicten, is hieruit te zien:

	1900	**1901**	**1902**	**1903**	**1904**
Aantal stakingen:	648	642	442	387	334
Bijgelegd door scheidsgerechten:	32	41	29	26	23

Slechts een betrekkelijk klein gedeelte bleek dus voor scheidsrechterlijke oplossing, van bovenaf gelanceerd, vatbaar. Een verschijnsel hetwelk, behalve in Australië, in *elk* land valt waar te nemen, en in ons land speciaal zich heeft voorgedaan met de kamers van arbeid, die ook bijna geheel bij loonconflicten genegeerd worden.

* * *

Maar evenals in Duitschland zich geheel het instituut der collectieve arbeids-overeenkomsten heeft gevormd, tot nu toe althans, buiten eenigerlei bijzondere wettelijke regeling om, zoo goed ook zijn in Engeland, *naast* deze wettelijke regeling, uit de industrieele verhouding tusschen kapitaal en arbeid zèlf verschillende methoden van scheidsgerechten opgekomen, die van de collectieve overeenkomsten onafscheidelijk zijn. De collectieve overeenkomsten in de Engelsche stapel-industrieën hebben een geheele geschiedenis achter zich, en tegelijk ook hebben daarmee de particuliere scheidsgerechten voortdurend verandering ondergaan. Straks is reeds gereleveerd, dat onder de tegenwoordige, moderne verhoudingen, bij conflicten die uit de eenmaal gesloten overeenkomsten voortvloeien, de beambten van patroons- en arbeiders-organisaties bijeenkomen om een oplossing te zoeken. Daarboven staan de 'joint Committees', de comité's die bij meer ernstige conflicten uit de besturen der vak- en patroons-

vereenigingen worden samengesteld. Waar dit systeem nog verder is doorgevoerd, houden zulke ‘joint committee's’ op geregelde tijden bijeenkomsten, ten einde de eventueele geschillen uit den weg te ruimen. En het blijkt uit de cijfers, dat deze wijze van beslechting, d.i. *eigen* onderhandelaars, verreweg boven de wettelijke scheidsgerechten verkozen wordt.

Gedurende de jaren 1901 tot 1904 was de stakings-beweging als volgt:(*)

JAAR.	**DAARVAN EINDIGDEN:**				
	Aantal stakingen.	**Door directe onderhandeling tusschen vakvereeniging en werkgever:**	**Door middel van het wettelijk scheidsgerecht:**	**Door particuliere bemiddeling:**	**Langs anderen weg:**
1901	642	456	25	18	143
1902	442	319	16	13	94
1903	387	270	18	8	91
1904	355	227	15	12	101
1905	358	220	9	21	108

Uit deze cijfers blijkt duidelijk, dat verreweg de meeste stakingen beëindigd werden door directe onderhandeling van partijen, zonder dat de wet tusschenbeide behoefde te komen. In het jaar 1905 werd zelfs bij niet meer dan 3% van de stakingen een scheidsgerecht ingesteld. Daarentegen werden gedurende het jaar 1905 door de industrieele ‘Boards of conciliation and arbitration’ 1726 conflicten tot oplossing gebracht, in welke gevallen het dus niet tot staking kwam.

De *wettelijke* regeling van de collectieve arbeids-overeenkomsten is in Engeland nog zoo goed als geheel ongeregeld. De Vakvereenigingswet van 1871, zoo bekend voor wie de geschiedenis der Trades-Unions heeft gevolgd, erkent de vakorganisaties als rechtspersoon, met dit voorbehoud echter, dat overeenkomsten die de vakvereenigingen of hare leden aangaan omtrent loonen en andere arbeidsvoorwaarden (zoowel als bepalingen van boete op contributiebetaling, enz.), uitdrukkelijk zonder wettelijke sanctie blijven, en er wegens het zich niet houden aan bepalingen van zulk een overeenkomst geen vervolging kan worden ingesteld. Aldus blijft in Engeland elke collectieve overeenkomst een onderlinge regeling, zonder wettelijken grondslag. De doorvoering en de naleving van de tarief-overeenkomsten is dus uitsluitend een machtskwestie.

(*) De jaren 1901-1904 waren voor de Engelsche industriejaren van sterke depressie, waarbij nog het Taff Vale proces kwam, waaraan de teruggang van het aantal stakingen geweten moet worden.

Het onvolkomene en het verouderde van dezen toestand wordt ook algemeen erkend. De hertog van Devonshire, de voorzitter van de 'Royal Commission on Labour', diende bij deze Commissie zelf een voorstel in, om te bewerken, 'dat vakvereenigingen en werkgeversverenigingen uitdrukkelijk van de wettelijke bevoegdheid zullen worden voorzien, om collectieve overeenkomsten met bindende kracht voor beide partijen te ontwerpen, en bevoegd zullen zijn, de naleving van de bepalingen dezer overeenkomsten hunner leden door het recht van straffen te verzekeren'.

Deze poging stuitte echter af op het bezwaar der vakvereenigingen, dat, wanneer zij eenmaal in die mate als rechtspersoon zouden worden erkend en met wettelijke plichten en rechten zouden worden omgeven, zij ook voortdurend gevaar zouden loopen, door werkgevers voor schadevergoeding te worden aangesproken bij elke actie der leden die tot werkstaking of boycot mocht leiden.

In het jongste 'Report of the Royal Commission on trade disputed and trade combinations' (1906) is eveneens de opheffing der straks reeds gereleveerde beperking in de wet op de vakvereenigingen van 1871, die het de vakvereenigingen onmogelijk maakt overeenkomsten aan te gaan, aanbevolen.

Maar tot nu toe is het daartoe nog niet gekomen.

Hoe het in andere landen met de collectieve overeenkomsten en hun wettelijke regeling is gesteld, zal ik in een slot-artikel uiteenzetten.

Rotterdam.

H. SPIEKMAN.

Everhardus Johannes Potgieter.

A. Verwey. - Droom en Tucht. Rede ter viering van Potgieter's eerste eeuwfeest. Het leven van Potgieter. Nieuwe titeluitgave 1908. Het Testament van Potgieter. 1908.
E.J. Potgieter. Nederl. Bibl. XLII-XLIII Jan, Jannetje en hun jongste kind; Het Rijksmuseum. Nederl. Bibl. XLIV Liedekens van Bontekoe; Blauw bes, blauw bes!; 't Is maar een pennelikker!; Marie; De ezelinnen; Hanna.

> Sa prodigieuse faculté de voir, de composer, de peindre. Faguet over V. Hugo. XIX siècle p. 181.

Voor alles is Potgieter kunstenaar. Zijn gedichten en novellen doen hem leven ook na zijn dood. Daarom eert men hem door een poging om de schoonheid zijner werken te voelen, zijn stijl te leeren kennen.

I.

Ideeën kunnen geen schrijver tot kunstenaar maken, en zeer zeker hebben de zijne Potgieter niet tot een groot dichter doen worden. Nooit heeft hij in zijn verzen en novellen met de wetenschap pogen te wedijveren en minachtend sprak hij van rijmende theologen, moralisten en psychologen.

Niet door zijn ideeën, die nooit oorspronkelijk, soms wat banaal zijn, maar door zijn eigenaardige wijze van voelen is hij een groot dichter. De voorkeur, die hij voor bepaalde voorstellingen, aandoeningen en gedachten had, en de eigenaardige emotie, die zijn voorstellingen omvloeide en algemeene waarheid tot bijzondere overtuiging deed worden, zij hielpen uit de herinnerde waarnemingen kiezen, zij hielpen het gekozene tot een harmonisch geheel samenvoegen, zij stelden hem in staat de compositie, de woorden en den zinsbouw te doen passen bij de individueel getinte voorstellingen en gedachten. Daardoor is hij een groot dichter, wellicht de grootste Nederlandsche dichter na Vondel en daardoor de man van den ‘hoogen literairen stijl’, zooals Quack hem nog onlangs noemde.

Overal straalt deze eigenaardige wijze van voelen door. Zij doet hem bij voorkeur dichten van een valkenjacht, een grafelijken jachtstoet en een dravend paard, van een kroegscène, een zeventiende-eeuwsch bin-

nenhuisje, de tooneelen uit het historisch verleden van het Nederlandsche volk, - van een zangeres, die in de schemering van den avond haar teleurstelling vertelt; de mijmering van een landjonker, van een jongen priester, die de liefde van het altaar tracht weg te lokken, - van een knecht, die verliefd is op de weduwe, wier zaken hij verzorgt; een spelend kind, een zondoorschenen bosch, het leven van een braven boer, een liefdesavontuurtje van Machteld, die de zonde wou proeven en de onschuld niet verliezen. En zij deed hem slagen in de beschrijving van weelde, kleurige pracht, grootschheid, bevalligheid, deftige statigheid. Zij was het ook, die hem aan een schoutendienaar deed denken, wanneer hij een politieagent zag ('t was maar een weesje), die hem een ontvangkamer tot ‘zaal’ (b.v. het draperie-gedicht ‘Waarom zulk een vlinderdrom’), een paar gasten tot een drom, een openslaande deur tot een deurraam, elke boerendochter tot een onschuldig en schoon landmeisje, elk paard tot een schoon, fier, vrijheidlievend dier deed omdichten.

Dezelfde eigenaardige wijze van voelen deed hem nooit schrijven van heftige hartstochten, van een jaloezie van Othello, den christenhaat van een Shylock, de verbittering van een Medea of een Beatrice Cenci, de perversiteit van een Faustine, de vrekkigheid van een père Grandet. Zij hield den lust tegen, een heftige sterfscène, wilde conflicten tusschen plicht en lust, gebrek, verdierlijking, ruwe zelfzucht uit te beelden of fantastische en afgrijselijke phantasieën als die van E.A. Poe en Hoffmann te vormen. Als in een novelle of gedicht situaties of karakters voorkwamen, die zoo uitgewerkt zouden kunnen worden, maakte Potgieter geen gebruik van de gelegenheid. Er wordt in ‘Blauw bes’ geen gil uitgeschreeuwd, geen verwijt toegebeten en alles eindigt met berouw en verzoening. In ‘Veteranenklacht’ is de toon van den klager zoo bescheiden, zoo zacht, dat niemand zich zal verbazen over het onverhoord blijven zijner wenschen. Als Adriaen Brouwer het meisje, dat hij liefheeft, met een medeminnaar in de naaste kamer weet, kijkt hij door het gordijn, waar zijn tempermes het scheurde, naar binnen, vloekt en gedraagt zich verder als een deugdzaam mensch. Niemand zal bij het lezen van Hanna een ontmoeting van moeder en dochter verwachten. En wie gelooft, dat Bontekoe voor zijn leven zong?

Nooit heeft Potgieter iets beschreven, dat heftig, afgrijselijk en leelijk was. Zeer dikwijls daarentegen de zachtere aandoeningen, die hij kende. En zoodra hij speelschheid, kinderliefde, vriendschap, spot maar geen verontwaardiging, meelij, bereidwilligheid om te helpen, niet te nijpende geldzorg, niet geëxalteerde vroomheid, vaderlandsliefde, ondernemingslust, een romantische liefde van een gemoedelijk mensch, weemoed, eerbied voor den dood, tevredenheid, stil geluk tracht weer te geven, is hij de groote kunstenaar, dien wij vereeren.

Is het onbewust verlangen van een jong meisje naar liefde, haar nieuwsgierigheid en haar schuchterheid niet goed in deze verzen vastgehouden:

Machteld had wel hooren luiden,
Wat of vensterkens beduiden
Die des avonds open staan;
Maar een weinig frissche koelte
Was zoo welkom na de zoelte,
En het hare stond maar aan.

en - nadat Machteld het lied onder het venster heeft hooren zingen -

Als zij 't venster nu ging sluiten,
Zou de minnezanger buiten
Haar in de onderkeurs bespiên;
En dies zocht zij, schaamrood, schuchter,
Met de vingers om den luchter,
Achter 't saai gordijn te vliên.

Wordt de weeke stemming van een zomeravond, die tot een zoelen nacht verduistert, niet gewekt door verzen als:

De zonne neigde 't hoofd ter purperroode kimmen,
Een enk'le, laatste straal doet nog de spitse glimmen
Van d'ouden torentop, -
Al flauwer wordt de glans, het heilig kruis genaderd,
En blauwer schijnt de vliet en bruiner het gebladert
En de avondster gaat op.

't Is of een wazig floers den hemel scheidt van de aarde,
Het westewindje strijkt zijn vleugels in de gaarde,
Het beekje murmelt niet,
Doch blozend doet de maan haar vloed van zilver stroomen
En beurte houdt in 't loof dier overeeuwde boomen
Der nachtegalen lied!

Is Potgieter niet herhaaldelijk (De Zusters, Hoe het weeuwtje uit het Hof van Holland gevrijd werd) er in geslaagd een lieve ondeugd van een kind te schilderen? Zijn de verzen niet schoon, waarin hij het beeld oproept van een fier en schoon paard

Wakk're stalknechts! werpt de strikken
Om der rossen gladden hals,
Eer de zonne neer zal blikken
Op de zilverzee des dals!
Zoo gij toefdet tot zij luchtte
Over gindschen heuveltop,
'k Wed het paar uw boei ontvlugtte,
Hengst noch telle vingt gij op:
Onder 't rennen, onder 't klaav'ren
Langs de helling, bij den stroom,
Zou zijn hoef den grond doen daav'ren,
Scheurde hij als rag uw toom.

Hoe goed beschrijft hij de elegance en den durf van de amazone, de kleurige schoonheid van paard en harnachement, de snelheid van den galop in volgende verzen:

Zij, 't jeugdig kind, dat onbedeesd
In 't roode zadel sprong;
Den klepper, knabb'lend op 't gebit,
Dat schitterde van schuimend wit,
Met teed're hand bedwong,
Neen, juichte wen het moedig dier,
Min op zijn gouden kwasten fier
Dan op zijn schoonen last,
De zilv'ren bellen klinken deed
Of met den wind om d'eerrang streed.
- - - - - - - - -
De maagd, die dan der lokken pracht,
Als ravenveed'ren zwart en zacht,
Vergeefs te omsluij'ren zocht,
Maar op wier wangen 't rozerood
Niet tot der lelies wit verschoot,
Wat vaart zij rennen mogt.

Geestig is zijn spot in ‘Jan, Jannetje en hun jongste kind’, ‘De stilstaanders’, De Chineesche Mandarijn’, ‘Verschijning op Sinte-Lucie-nacht’, ‘Het jagertje’, ‘Haesje Claesdochter’, ‘Een wonder is de Nieuwe Beurs!’ en de voorstellingen, die hij oproept, zijn scherp gesteld en smaakvol.

En in deze meesterlijke beschrijvingen, waarin zijn eigen aandoening is blijven leven, is hij geslaagd door diezelfde eigenaardige wijze van voelen. Deze deed zijn compositie, zijn woorden en zijn zinsbouw passen bij den aard der voorstellingen en aandoeningen, die hij oproepen wou.

Kunstig en toch ongekunsteld is de effectvolle compositie van Karel den vijfde's leven in ‘Het Rijksmuseum’. Zoo beschouwd, ‘Verschijning op Sinte-Lucie-nacht’ een wonder van smaak. Potgieter wilde in dit gedicht zeggen, dat het Instituut te weinig zorgde voor de zuiverheid en bruikbaarheid van het Nederlandsch en voor het tooneel, te sufferig en laf was om billijk maar streng te oordeelen, zoo noodig te veroordeelen. Maar hij wilde geen verhandeling schrijven. Hij trachtte het idee uit te beelden. Daartoe wordt de Taal een ‘wakker wijf’ met toornige blikken, het Tooneel een schoone vrouw, die bedroefd schijnt te zijn, en de Kritiek ‘een aardig ding, zoo vlug als aal’. Had Potgieter niets meer gedaan en elk dezer drie dames een monoloog laten houden, dan zou het gedicht geen bewondering waard zijn. Zooveel phantasie heeft iedereen, dat hij een dergelijke voorstelling zou kunnen vormen. Het was de kunst aanklaagsters en aangeklaagde samen te brengen en daartoe laat Potgieter de dames in het huis van een lid van het Instituut komen. Maar een dergelijke fantastische gebeurtenis past niet in een werkelijk milieu. Daarom brengt Potgieter de drie vrouwen in de slaapkamer van iemand, wiens aandacht - ‘het bed was zacht’ - juist van de werkelijkheid was vergleden tot de vage herinnering aan een oud gebruik, dat op Sinte-Lucie-nacht gepleegd werd. Hierdoor zijn de twee deelen beide in halflicht gekomen. De slaper ziet dan, tusschen waken en droomen in, het drietal binnenkomen en hoort hun klachten

aan. Maar men leze zelf in het gedicht, hoe handig de aandacht van den lezer vastgehouden wordt, hoe de vrouwenfiguren vorm en leven blijven houden, hoe in elk couplet de aangeklaagde weer even herdacht en gekarakteriseerd, hoe aan het slot het geheele leven van het lid in een paar regels gekenmerkt wordt. Wie zou durven loochenen, dat het wat beteekent zoo te kunnen componeeren?

En hoe meesterlijk is de bouquet beschreven in 'Een novelle?'. Ik kan den lust niet weerstaan de regels over te schrijven; niet alleen, omdat zij een goed voorbeeld zijn van een zorgvuldig gecomponeerde episode en van een zorgvuldig geschreven stuk proza, maar ook omdat Potgieter hierin tal van feiten, door een aandachtige waarneming verzameld, tal van details mededeelt en zóó schikt, dat zij juist de 'valeur' hebben, die hun in verhouding tot het geheele verhaal toekomt, dat zij niet een op zichzelf staande natuurbeschrijving zijn, maar deelen worden van het geheel. En het is geen geringe verdienste van Potgieter, dat hij zoowel de bespiegelingen, overal in zijn novellen en gedichten tusschengevoegd, als de beschrijvingen der scenerie tevens gebruikte om den gevoelstoon van andere voorstellingen en gedachten, hun waarde als deelen van het geheel te wijzigen, te versterken of te verzwakken.

Hier het citaat:

En in de schaduw gezeten, ontfermt de gastvrouw zich over de schamele schoof, door hare vriendin zaamgelezen; uit haren overvloed heeft zij voor het kiezen wat dien eersteling ontbreekt. Zie, daar voegt zij er hier en ginds het naar riet zweemende lange spichtige blad aan toe, dat der velerlei halmen zoo aangenaam eene afwisseling waarborgt. En nu regts die dunne stengels, pluimen dragende, welke zich overbuigen en neerzwieren; en nu links die slechts schijnbaar scherpe speren, zoo ge meent van tal van stekeltjes voorzien. Er komt leven in het bouquet. Louise ziet toe en Louise leert! daar is zij ter hand met wat bruine airen, door Mathilde op het veld niet voorbijgezien; het honderdverwig groen wint er door aan toon en tint. Erger u niet aan het woord dat ik ga bezigen: hoe fraai staan die schier zwarte staarten tusschen dat zilverig grijs en dat wegbleekend goud. 'Heerlijk!' roept Louise, nu de vrouw des kasteels de laatste hand aan den ruiker legt, nu zij dien breeden bos eene onbeschrijfelijke bevalligheid geeft, door er de sprietjes tusschen te steken wier kroontjes kant beschamen, die ijler zijn dan rag, die glinsteren tot in de schemering toe! Enkele roode halmen, spaarzaam aangebragt, wisselen het groen en grijs af, waar de logée te veel eenerlei gras plukte; een draad wordt om de schoof gewonden; maar meent gij het bouquet daarom voltooid? Mathilde plaatst digt bij den zaamhoudenden strik, wat ik het treurend kind der weide zou willen noemen, een ijl steeltje, aan den top tal van neerzijgende sprietjes dragend, in vier of vijf, in zes of zeven, ge zoudt zeggen verdorde halmpjes uitloopend; een bruin voor welks afwisselende tinten in veelheid van glansen geen beeldspraak mij voldoen wil, de vergankelijkheid aan den voet der weelderigste, der welriekendste trophee.

'Mooi!' roept Louise, 'mooi!' terwijl Mathilde de pracht heen en weer laat golven, en mijmerend, in zich zelve met den psalmdichter zegt:

'Waar de maaijer zijn hand mee vult en de garvenbinder zijn arm'.

Hier is, wat technisch moeilijk was, voortreffelijk gedaan. Eerst de mislukte poging van Louise - en van den lezer - om een bouquet te maken van grasjes. Dan helpt Mathilde, die den lezer reeds sympathiek is uit hetgeen voorafging en daardoor reeds de belangstelling naar haar werk trekt. Nu wordt halm voor halm, sprietje voor sprietje in kleur en vorm getoond, elk apart. Dan wordt de bouquet gekeurd en wordt er gezocht naar hetgeen mist. Is eindelijk, na de beschrijving van elk grasje op zichzelf, de bouquet ook als geheel geschilderd, dan laat Potgieter nog eenmaal de halmen en sprieten langs het oog glippen. En driemaal gezien, driemaal op andere wijze gezien, is de voorstelling tot in de kleinste details duidelijk, terwijl het gesprek van de sympathieke jonge vrouw en haar logée bij het plukken en schikken der grasjes den lezer hij-weet-niet-wat deed voelen en hem straks, als hij vermoeid aan den weg gaat zitten met andere oogen naar de halmen en aren, die naast hem opsteken en buigen, doet zien.

En wat Potgieter's zinsbouw betreft, de toon zijner zinnen is de tot klank geworden trilling zijner aandoening, hun beweging rijst en verglijdt met de golving zijner emotie in die stukken, welke, als het Rijksmuseum, tot de schoonste zijner prozawerken behooren. De klank is wat plechtig, de golving wat gelijkmatig, in overeenstemming met zijn emoties, die nooit fel maar van langen duur waren. De schikking der woorden in den zin is bijna altijd gelukkig. En een artist is de schrijver, die niet ‘Een witte en roode bloesemregen van oneindige verscheidenheid scheen op de boomgaarden gevallen’ schrijft, maar ‘Een bloesemregen scheen op de boomgaarden gevallen, van wit en rood een oneindige verscheidenheid’. Een groot artist de auteur, die zinnen, veel zinnen schrijft als: ‘O tal van aanslagen, koen gedacht, lang beraamd, snel volvoerd, en echter slechts kwalijk geslaagd, en toch ten letste mislukt’, waarvan de beweging, eerst versneld in de spanning van angstige nieuwsgierigheid, trager en trager wordt, totdat de moedeloosheid ook den lezer omruischt.

Ook de woordkeus van Potgieter is goed, zijn vocabulaire rijk. Hij had zich veel moeite gegeven om de woorden te vinden, die hij noodig had. Elk woord onderzocht hij voor het gebruik - ik reken alleen met zijn schoonste werken, die talrijk genoeg zijn om deze partijdigheid te billijken - op zijn beeldend vermogen. Als een zegswijze of woord door een nieuwe omgeving de oude kracht kon herkrijgen, Potgieter zag het en gaf de afgesleten pasmunt het oorspronkelijk relief weer. Had de Nederlandsche schrijftaal van zijn tijd geen passend woord, dan zocht hij bij Vondel, Hooft of Huygens, tot hij het verlangde gevonden had. En zoo kon Huet in zijn mooi boekje ‘Potgieter 1860-1875’ van het oud-vaderlandsche proza spreken, dat Potgieter in de geschriften van hem en Bakhuizen van den Brink waardeerde, omdat hij het zelf schreef. Minder vaak dan bij andere auteurs, die evenals hij naar een weelderige dictie streefden, is Potgieter's beeldspraak dan ook verkeerd.

En met welk een genoegen herinnert hij zich in ‘De Zusters’ de eigenlijke beteekenis van ‘hij had het afgelegd’ (Proza I p. 57), hoe blij verrast houdt in ‘Marie’ de ruiter zijn paard in, wanneer hij de schilderende uitdrukking ‘daar woont de stilte’ hoort! En hoe juist zijn Potgieter's opmerkingen in ‘Een novelle?’ over die tal van vergelijkingen met gras. Één voorbeeld zou ik willen aanhalen, om te doen zien, hoe Potgieter met één gelukkig gekozen woord een geheel tooneel scherp stelt. De zin staat in ‘Het Rijksmuseum’ en luidt als volgt:

‘Maximiliaan van Egmond, Grave van Buren, in doodelijke krankte van zijne legerstede opgerezen, moge de laatste geweest zijn, die stierf zooals het een ridder past, - na de toediening des heiligen oliesels, geharnast en gespoord, het zwaard aan de heup, den mantel om de schouders, het gulden vlies op de borst, den brekenden blik op de ijzeren handschoenen, en den helm met pluimen vóór hem *gevest*’.

Is het overdreven of onjuist van Potgieter te zeggen, wat van Hugo gezegd is, dat hij groot is door ‘sa prodigieuse faculté de voir, de composer, de peindre’?

Hiermee moge dan Potgieter als artist gewaardeerd, als kunstenaar eerlijk bewonderd zijn, volledig gekenmerkt is hij nog niet. Dit hier, en dus kort, te doen is evenwel onmogelijk, zoolang niet velen getracht hebben hem al-zijdig te karakteriseeren. Enkele typeerende eigenaardigheden mogen ook, nadat ik eenige aandoeningen, gedachten en voorstellingen, welke Potgieter als liefste koos, noemde en nadat ik zeide, dat hij nooit heftige aandoeningen schilderde, nog vermeld worden.

Elke schrijver, die kunstenaar is, heeft òf een zeer fijne en zeer intense gevoeligheid òf een zeer sterke fantasie òf beide, hetzij in geringere intensiteit hetzij in volle kracht. Vondel had meer fantasie dan sensibiliteit; de Génestet meer sensibiliteit dan fantasie. Potgieter nu had evenals Vondel en Staring meer fantasie dan sensibiliteit. Zijn emotionaliteit was gering, zelfs zoo gering, dat hij, die reeds als jongen gedichten maakte, geen eigenlijke minneverzen heeft gemaakt, tenzij men ‘Aan Adeline’ (1831) of ‘Charlotte’ (1840) daarvoor mocht willen houden. Zelfs zoo gering, dat hij, die volstrekt geen dweper was met onpersoonlijke kunst, geen enkel zuiver-lyrisch of dramatischlyrisch vers heeft gemaakt. In geen der vier deelen zijner poëzie zal men een vers vinden als:

> En nu, dat ik zoo diep
> ben van de dood geslegen,
> mijn blomken afgeplukt...
> gekist en uitgedregen,
> o God, aanhoort mij, en,
> in al Uw goedheid groot,
> verlost mijn herte, dat
> benauwd is tot der dood!
>
> G. Gezelle. Mater Dolorosa.

Een zonnestraal,
Een wonderstraal
Is in mijn borst gedrongen:
Mijn matte ziel herleefde wêer,
Ik twijfel en ik haat niet meer
En heb mijn lied gezongen.

P. de Génestet, Mooi-weerslied.

Potgieter's fantasie, zijn liefde voor het picturale was daarentegen sterk, zoo intens, dat hij aandoeningen gewoonlijk door middel van voorstellingen trachtte te wekken en minder vaak (b.v. De Zangeres) door middel van gedachten. En voorstellingen, die als middel zouden dienen, bekoorden hem als zoodanig gewoonlijk zoo zeer, dat hij tijdens het fixeeren hun een al grootere waarde gaf. De lezer ziet dan ook meer dan hij voelt. En een auteur als de Génestet of A. de Musset zou geheel anders dan Potgieter het sterven van Francisco van Assisi (Florence XIV) gedicht hebben, geheel anders hetzelfde gezegd hebben, dat Potgieter in de volgende verzen uitdrukt:

Geneugten! jaar en jeugd bedeeld,
Die beurt om beurt mij hebt gestreeld,
Och, zegt wat hoofd of harte scheelt
Dat 'k u verzake?
Al hinnikte als voorheen mijn hit,
Ik greep het zaal niet meer ten rid,
Hij schudt geen schuim meer van het gebit
In onweerswake. etc.

Nalatensch. v.d. Landjonker.

Zij zouden de realistische details in de cursief gedrukte regels weggedoezeld hebben en de lusteloosheid van den landjonker, die in rijden, dansen en vrijen geen zin meer heeft, niet in beeld hebben gebracht, maar de lusteloosheid zelf den lezer onverzwakt hebben doen voelen. Potgieter daarentegen geeft een reeks gedetailleerde schilderingen en, den lezer dwingende om te zien, verzwakt hij diens aandoeningen. Ook in zijn vertalingen uit zich deze zelfde liefde voor schilderende details en niet altijd tot hun voordeel. En als Potgieter de episode van Francesca da Rimini en Paolo Malatesta (Dante, Inferno c. V 120 sqq) vertaalt, verpotgietert hij door zijn toevoeging van plastische details de verzen van Dante en maakt van:

Quando leggemmo il disiato riso
Esser baciato da cotanto amante,
Questi, che mai da me non fia diviso,
La bocca mi bacio tutto tremante:
Galeotto fu il libro e chi lo scrisse:
Quel giorno più non vi leggemmo avante.
Wij lazen, welk een heil de liefde hem bereidde,
'De wellust van een' kus der *koralijnen tippen*,'
En hij, dien nimmermeer de Hemel van mij scheide,
Al bevend drukte hij een' kus op mijne lippen!
't Was Galeotto's boek, een werk als hij bedorven;
Niet verder lazen wij - '*k liet de blaad'ren glippen.*

niettegenstaande in de verzen van Dante niets staat van ‘koralijnen tippen’ en ‘ik liet de blaad'ren glippen’ maar eenvoudig: ‘how he (cotanto amante, the great lover) kissed the smile which he had longed to win’ en ‘upon that day we read no more therein’ (Rossetti's vertaling). Somtijds deed die voorliefde voor het picturale hem kleurige pantomimes toonen voor de dramatische tooneelen, die de lezer verwacht (b.v. Florence III en IV). Maar bij dezelfde voorliefde voor duidelijke voorstellingen schildert De Goncourt anders dan Fromentin, D.G. Rossetti anders dan W. Wordsworth, Potgieter anders dan dichters als Vondel. Het is het verschil tusschen den openlucht-schilder en den kunstenaar, die het intérieur of landschap eerst schilderachtig maakt en eerst daarna schildert. Zoo schijnt Potgieter in zijn novellen en verhalende gedichten de tooneeltjes na elkaar te kopiëeren naar een geestigen en eleganten genreschilder. Dus een voorkeur voor het picturale, en inzonderheid voor het pittoreske. Men denke aan het kerseneten van Aafje en Warner in ‘De zusters’, het bezoek, dat Huibert aan zijn blinden vader brengt (Hoe het weeuwtje uit het hof van Holland gevrijd werd), het poseeren van het jonge meisje tusschen kippen, eenden, musschen en duiven in ‘Wintertjesschilderen’, aan verzen als:

- - - - - - - - - - -
Mijn stuk valt in een keuken voor,
En speelt in 't schemeruur;
Een leuningstoel zien we in 't verschiet
Aan 't hooge venster staan,
De paai er in verroert zich niet
Maar lacht de haardstêe aan;
Schoon gij geen schilder zijt als hij,
Ook u is 't kijkjen zoet:
Een knappe deerne staat er bij,
Omflikkerd van den gloed.
Oud en Jong.

en

Ginder, waar het espenloover
Trilt in het schijnsel van de maan,
Leunt de dorpsjeugd 't hekje over,
Hoort ze een' flinken grijskop aan;

Afrid ter Valkenjagt..

Nooit geeft Potgieter een direct beeld van de werkelijkheid, slechts ingepast in het geheel zijner dichting, maar altijd een beeld, dat niet alleen passend maar zelfs opzettelijk schilderachtig gemaakt is. Een eigenaardigheid, die vooral duidelijk zichtbaar wordt, wanneer verzen van Vondel en van Potgieter vergeleken worden.

In het eerste bedrijf van zijn Joseph in Dothan schrijft Vondel:

De zon verlaat de kim, veel schooner dan ze plagh.
Zij weckt mij uit den droom met een' gewenschten dagh,
En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.
Daar doet zich 't lantschap op, en Dothans steile toppen,

Met bey zijn heuvelen, van klaver dicht begroeit,
Beplant met vijgh, olijf en wijngaert, en besproeit
Van bronnen om end' om, waer uit de beecken spruiten.
De harders, op voor zon, gaen koy en stal ontsluiten,
En trecken beemdewaert, mij dunkt, ick hoor alree
Het loeien en 't geblaet van 't broederlijcke vee.

en in ‘De Nalatenschap van den Landjonker’ schrijft Potgieter, str. 76, 77, 78 van Gedroomd Paardrijden:

't Was zeker 't zelfde woud, - bewond'rend aangestaard,
Toen 'k wakend gâesloeg hoe de dauw in paarlen beefde
Van dubb'le tint, waar blank en bruin het loofdak weefde
Uit zilver en uit brons, in berk- en beukgeblaêrt, -
Al faalde er thans wat trouw mijn heug'nis had bewaard,
Het wuivend naaldgroen, dat zoo fier ten wolken streefde;

Het bosch in 't bergrijk oord, - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -
Het bosch, - waar beek bij beek nog wild in voort mogt schieten,
Om, breed als meiren fluks, tot spiegels te vervlieten,
Wier vlak de lommerschâuw haar stilte deed genieten;

Hier mosbed, losgewoeld van wortelrijken tronk,
Waarop het everzwijn de scherpe tanden wette,
Tot uit het borst'lig zwart zijn tweelingwapen blonk, -
Daar groene klip, van wie de hinde frischheid dronk,
Als ze aan haar speelziek jong der klitten ruigte nette
En, schilderige groep, in 't hooge gras zich zette.

Potgieter laat zich dan ook menigmaal door een schilderij inspireeren en bekent zelf, dat hij bij het schrijven van Speelmans-Deuntje zich de ‘geestige schilderij van Ary de Voys’ herinnerde, dat ‘een der meesterstukken onzer oude schilderschool, op het Rijksmuseum, te Amsterdam, een Afrid ter Valkenjagt, van J. Hackaert en A. van de Velde (No. 106) aanleiding gaf tot deze proeve van beschrijvende poëzij’ (nl. Afrid ter Valkenjagt). Ik wil er nog aan toevoegen, dat Potgieter's voorstellingen meestal kleurig zijn en niet als die van vele andere schrijvers monochroom, dat hij menigmaal zeer zorgvuldig de nuanceering der tinten noemt.

II.

Men heeft Potgieter zijn onduidelijkheid en verwardheid verweten en daarmee het onvermogen om zijn fantasieën, stemmingen en gedachten goed uit te drukken. Menigeen heeft verzekerd, dat hij bij de lectuur van Potgieter's werken vele woorden naprevelde zonder één voorstelling te zien, één aandoening te voelen. Menigeen heeft in een dergelijke ervaring reden gevonden hem voor een slecht schrijver te houden. Doch zij, die zoo oordeelden, overdreven. Slechts nu en dan is Potgieter ‘duister’ en niet altijd mag de fout daarvan bij hem gezocht en in hem gevonden worden. Auerbach noemde niet iedereen Goethe-reif,

evenzeer is niet iedereen in staat te achten Potgieter's werken te genieten. En hierop wijst reeds het feit, dat zijn proza minder ‘duister’ wordt genoemd dan zijn poëzie, van welk oordeel de oorzaak tenminste mede zal gezocht moeten worden in de weinige oefening, die de gemiddelde lezer in het lezen van verzen heeft. Maar zeer zeker ligt de fout in den lezer, wanneer hij verzen ‘duister’ vindt als:

> Al flauwer wordt de *glans* het heilig kruis genaderd
> En *blauwer* schijnt de vliet en *bruiner* het gebladert

of: ‘Eer de zonne neer zal *blikken* in de *zilverzee* des dals’

wanneer hij duister vindt een zin als: ‘nu zij dien.... bos een onbeschrijfelijke bevalligheid geeft, door er de sprietjes tusschen te steken, wier kroontjes... glinsteren *tot in de schemering* toe!’ waar de fijnheid van Potgieter's natuurwaarneming, een zijner goede eigenschappen, den lezer te fijn is, wien kamer- en gedachtenkultuur de waarneming van de buitenwereld verhindert, voorstellingen van geringere waarde doet achten dan denkbeelden en dus den lust dooft om de concrete fantasie te oefenen. Daarentegen ligt de fout in Potgieter, wanneer hij verzen schrijft als:

> *De middeleeuw heeft voor 't haar schilderend dicht*
> *Om Dante's kruin een lauwerkrans gevlochten*,
> *Zoo blinkend schoon*, *dat zelfs het oordeel zwicht!*
>
> Wat donkre walm 't verschiet omlaag versperre,
> *Schoon 't loutringsoord het floers maar aarzlend licht*,
> Wat zee van glans verblinde op vaste sterre,
>
> *In geen gebied dat vinding hem ontsloot*,
> *Is ooit Itaalje*, *is ooit Florence verre:*

waarvan A. Verwey terecht heeft gezegd: ‘al de gecursiveerde regels (zijn) onjuist uitgedrukt en bevatten verkeerd gebruikte beeldspraak’. Verwey had het eerste bezwaar misschien nog begrijpelijker gemaakt, wanneer hij er op gewezen had, dat b.v. in den eersten regel ‘haar’ een geheel verschillende waarde heeft in de gedachte dan in den zin, die de gedachte moet uitdrukken. Ook is het jammer, dat Potgieter zien, voelen en begrijpen vertraagt door, echt achttiende-eeuws, zoogenaamde niet-poëtische woorden door omschrijvingen te vervangen en een moerbezieboom ‘een tronk den zijworm toegewijd’ te noemen, of in plaats van: ‘waar ik gastvrij ontvangen werd’ te zeggen ‘de geest van 't Oost mij beidde’. Deze laatste omschrijving bederft bovendien de geheele eerste strofe van het overigens schoone gedicht ‘Afscheid van Zweden’.

Nog pleegt men op moeilijkheden van een geheel andere soort te wijzen. Volgens sommigen zouden verzen als:

> Carthago viel en Tyrus zonk,
> Venetië zag Lisbon weenen,
> Toen 't zegelied aan d'Aemstel klonk!

te verwijzen zijn, omdat het historisch raadsel door zijn vreemdheid zoo de aandacht trekt, dat alle valeuren hierdoor, dus door de eigen schuld van den dichter, verstoord worden. En het is onmogelijk om dit te ontkennen. Maar er is een redmiddel. Herhaalde lectuur! En tenslotte heeft Potgieter ook verzen gemaakt, die zonder raadsels en zeer schoon zijn.

De moeilijkheid, die reeds in 'De Gids' van 1840 door Geel besproken werd, behoort tot een zijner middelen om de aandacht te vangen en vast te houden, een aandoening te verdichten of te vervluchtigen en een voorstelling scherper te stellen. En Potgieter gebruikt het middel zoo vaak, dat een afkeurend oordeel meer treft dan het middel alleen. Als Geel op pag. 535 zegt: 'Hij (P.) dringt zijnen persoon niet onbescheiden op, hoewel de lezer nu of dan lust zou hebben hem vriendelijk te verzoeken: Ga even op zij, ik kan niet zien, denkt hij waarschijnlijk aan zinnen als: Beide, de koopvrouw en de koopwaar, *als ge mij de uitdrukking vergunt*, waren etc. - of: en voegde er een fragment van een volksliedje bij, *dat dikwijls, maar vruchteloos*, *onzen wensch verlevendigde*, ook het overige te kennen'. Geel, die echter alleen over 'Het Noorden' sprak, gaf reeds door 'nu of dan' aan, dat deze truc slechts soms af te keuren is. En hiermee is alles gezegd. Blijft de opmerking buiten het geheel, dan hoort zij er niet in, omdat zij zelf zonder nut voor het verhaal, de aandacht afleidt en het effect van de episode vermindert. Maar, gelijk ik reeds zeide, zijn dergelijke opmerkingen gewoonlijk niet zonder nut.

Nog zijn er de moeilijkheden van zijn syntaxis en van zijn woorden. Moeilijkheden, die niet denkbeeldig zijn. Menigeen verklaart liever geen regels als: of de dageraad reeds daagde, of mijn hand den valk al droeg. En Potgieter's voorliefde voor conjunctieven om een wensch uit te drukken, maakt verzen als: 'Morgen jaag' wie dikwerf joeg' ook 'moeilijk'. En zijn oude genitieven (der, des), en datieven (der, den)! En dan zijn archaïsmen en neologismen als: den blik vesten, een klaverend paard, 't eigen licht (hetzelfde licht), door kalklaag overgrijsd, blaken, door zijn leerling vergauwd, gloren (de effen vloed van starrenschittering gloort). Maar ook hier overdrijve men niet. Een aandachtige lezer, die Potgieter niet bij bladzijden maar bij deelen leest, zal merken, dat de verouderde of nieuwe woorden, die hij gebruikt, herhaaldelijk in zijn werk voorkomen, en dat zijn eigenaardige en moeilijke zinswendingen klein in aantal zijn. En bij herlezing zullen de vreemde elementen zich langzaam voegen bij de andere en zal hun waarde als deelen der stijleenheid gevoeld worden, zullen zij als zoodanig gewaardeerd worden.

III.

Voor mij is Potgieter de grootste dichter na Vondel. Jaren lang heb ik hem reeds als kunstenaar bewonderd en zal dat vermoedelijk nog jaren lang doen. Maar iets anders is het te erkennen, dat een auteur

een groot kunstenaar is, dan met zijn werken als eenige lectuur de wildernis in te willen gaan. En het laatste zou ik niet wenschen. Want een vollen mensch als Tom Jones, Beatrice Castlewood, Anna Karanina kon hij niet scheppen en er zijn oogenblikken, dat men een dergelijke creatie wenscht te zien; zijn fantasie blijft, vergeleken bij die van Shelley, beneden de daksparren van zijn huis en men wil wel eens met wolken door de lucht drijven; dien onbeschrijflijk-zoeten klank van verzen als:

> Die Sonne tönt nach alter Weise
> In Brudersphären Wettgesang,
> Und ihre vorgeschrieb'ne Reise
> Vollendet sie mit Donnergang. etc.

hebben de zijne zelden; ook is zijn levensbeschouwing zoo naïef, dat men onwillekeurig naar Montaigne of de Mémoires du Cardinal de Retz grijpt. Maar als men na de lectuur van eenige werken van Potgieter de boeken van anderen uit zijn kast haalt en zich dezelfde vraag doet, is het antwoord dan een anderen auteur gunstiger? Is er een auteur, die dag in dag uit bij groote dosen kan genomen worden? Misschien! Maar zeer zeker hangt daarvan de grootheid van den kunstenaar niet af. En het pleit voor Potgieter, dat na een korte rustpoos de herlezing van zijn werken weer aangenaam is, hun schoonheid weer gevoeld wordt.

Groningen.
A. GREEBE.

Een boek over militaire opvoeding.

Toen - na den Fransch-Duitschen oorlog - naar aanleiding der vele geschriften, waarin aangedrongen werd op wijzigingen in de soldatenopvoeding, aan den Duitschen Keizer de vraag werd gedaan: 'Drill *oder* Erziehung', luidde het antwoord, lakoniek en in Hegelschen trant: 'Drill *und* Erziehung.' Deze korte volzin houdt nog steeds den grondslag in van militaire opvoedkunde; vraag en antwoord hebben dus nog actueele waarde. Ik wil daarom met een enkel woord de oorzaken aangeven, die tot de vraag leiden.

In het algemeen werkt een oorlog oplossend op vele vredesovertuigingen omtrent soldatendeugden. De omstandigheden toch, waarin een leger in den krijg verkeert, zijn zoo afwijkend van die, in vredestijd aanwezig, dat men - ook zonder eigen ervaring - zich gemakkelijk kan voorstellen, dat de oorlog andere eigenschappen eischt in den strijder dan het kazerneleven. Zoo zullen in den krijg: moed, opgewektheid, zelfverloochening, volharding, opgeruimdheid en streng plichtsgevoel de meest gewaardeerde eigenschappen zijn, terwijl die eigenschappen, in een vredesleger, al reeds daarom niet *inderdaad* als hoofddeugden in den soldaat worden erkend en aangekweekt, omdat hunne noodzaak niet onmiddellijk gevoeld wordt.

Als - zooals dikwijls voorkomt - in den oorlog menschen naar voren treden en algemeene waardeering vinden, die in vredestijd onopgemerkt bleven en ook het omgekeerde zich voordoet, dan duidt dit er wel op, dat het leger in den oorlog door een anderen geest bezield is dan in vredestijd en andere normen van bruikbaarheid stelt.

Men gevoelt intusschen het onvermijdelijke van dit verschil.

Nu is het begrijpelijk dat iemand - na een oorlog te hebben bijgewoond - teruggekeerd in het vredesleger, zich tegenover de daarin heerschende opvattingen kritisch gestemd zal voelen, en toch..... hoe juister zijn kritiek is, hoe onrechtvaardiger de eisch dat het vredesleger zich naar zijn nieuw-verworven inzichten zal voegen. Onrechtvaardig, omdat gevechtsveld en garnizoen ieder de eigen, van elkander afwijkende, eischen aan de krijgsmacht stellen. Waar dit b.v. al gevoeld wordt in onze Koloniën, waar toch het vredesgarnizoen telkens wisselt met het gevechtsterrein, zoodat eigenaardige vredesopvattingen maar

weinig tijd hebben om wortel te schieten, daar moet dit verschil veel grooter zijn bij de Europeesche legers, die slechts bij uitzondering in oorlogstoestanden verkeeren. Men kan dan ook met vrij groote zekerheid zeggen, dat in die legers opvattingen, gebruiken, gewoonten en tradities moeten bestaan, sterk afwijkend van die, welke zich in den krijg zullen vormen en daaruit de gevolgtrekking maken dat, op dien grond reeds, de oorlogswaarde der legers schade lijdt. Wijl dit echter bij bijna alle Europeesche legers het geval is, heeft dit verschijnsel op hunne onderlinge waardeverhouding weinig invloed.

De kritiek, die ik boven onrechtvaardig noemde, als ze met den eisch optreedt, dat zij erkenning zal vinden, heeft nochtans groote waarde, omdat zij ertoe bijdraagt, dat het 'vredesgevoel' zijn rustige zekerheid verliest. Zij werkt dan mede om aan verkeerde opvattingen iets van hunne vastheid te ontnemen en bereidt den bodem voor het proces van vervorming, dat in een oorlog noodig zal zijn.

Behalve, bovenaangeduide, algemeene kan er ook een bijzondere oorzaak zijn, waardoor een oorlog zekere vredesovertuigingen doet verdwijnen of haar anderen vorm geeft en wel, als hij gevoerd wordt met een bewapening, die zoodanige nieuwe eigenschappen bezit, dat nieuwe strijdvormen noodig worden. In het bijzonder, als de nieuwe strijdvormen gewijzigde soldateneigenschappen noodzakelijk maken en dus van invloed zijn op de militaire opvoeding. Dit was het geval in den Fransch - Duitschen oorlog en evenzeer in den Transvaal- en Oost-Asiatischen krijg.

Van de militaire opvoeding nu is de tuchtopvoeding het hoofdbestanddeel; begrijpelijk is het dus, dat de vraag zich onmiddellijk stelt, of in de tuchtopvatting mogelijkerwijs verandering is te brengen.

In de militaire literatuur is, vooral in de laatste jaren, veel gestreden over het verband tusschen strijdvormen en tucht. Dikwijls ontstond daarbij misverstand, omdat zij, die zich geroepen voelden om voor het behoud der tucht in de bres te springen, ten onrechte meenden, dat de mannen der nieuwere tuchtbegrippen de oude tucht wilden *vervangen* door iets geheel nieuws; terwijl uitsluitend bedoeld werd in de tucht, voor zooverre zij de verhouding regelt tusschen meerderen en minderen, het element der zelfstandigheid tot zijn volle recht te doen komen. Zij wezen op de eischen van den modernen krijg en herinnerden er aan, hoe deze nu eenmaal een zekere mate van zelfstandig handelen gebiedend eischt en stelden de vraag of de vredesopvattingen omtrent tucht, de nauwlettende bewaking der minderen, in het garnizoen gebruikelijk, gehandhaafd mochten blijven tegenover die eischen. In zekeren zin een vergeefsche vraag, want de vredestucht - kortweg 'Kazernetucht' genoemd - stelt eigen eischen, die zich niet op grond eener speculatieve redeneering - hoe juist overigens ook - laten ontwrichten. Voorloopig hebben, in dezen meeningenstrijd, zij gelijk die, straks als het leger in oorlogs-

omstandigheden geplaatst mocht worden, zullen blijken eigenlijk ongelijk gehad te hebben.

Een zeer merkwaardig verschijnsel heeft zich voorgedaan in ons land. Zooals men zich herinnert, zijn de eerstopgeroepen landweermannen in kampen opgekomen en geoefend, waarbij ernstige verschijnselen aan het licht traden van bandeloosheid en gebrek aan tucht. Er bestonden wel is waar oorzaken, die voor een deel weggenomen konden worden, doch deze opgedane vredeservaring heeft doen besluiten(*), bij een volgende landweeroefening, de manschappen in kazernes te legeren. Daarbij verliep alles vrij ordelijk; ernstige gevallen van ongehoorzaamheid, weerspannigheid, enz. zijn niet vernomen; natuurlijk is men nu algemeen tevreden over dezen uitslag en het staat te vreezen, dat de proef met de kampen niet spoedig herhaald zal worden.

En toch, de nieuwere strijdvormen eischen een troep, die - juist onder omstandigheden als zich in kampen voordoen - een hoogen graad van tucht bezit. Een zuivere oorlogsvoorbereiding zou dus eischen, dat men de proef herhaalde, maar dan natuurlijk met vermijding van begane fouten en gebruikmaking der opgedane ervaring. En toch is het begrijpelijk dat men dit nalaat. We kunnen helaas dikwijls niets anders, dan tevreden zijn met wat toch eigenlijk niets anders is dan schijntucht, omdat zij slechts bewaard blijft onder bijzondere omstandigheden, - slechts in kazernes aanwezig - en verloren gaat, zoodra deze omstandigheden verdwijnen. Men moet dan maar hopen, dat de lichtingen, die in oorlogstijd, te velde, bijeengebracht zullen worden, in den ernst der omstandigheden voldoenden steun vinden om hunne minder goede neigingen te overwinnen.

Een derde aanleiding tot wijziging van de soldatenopvoeding houdt geen verband met den krijg. Zij ontstond tengevolge van het plaats maken der beroeps- voor volkslegers. Zelfs al zou er niets veranderd zijn in het doel der opleiding: strijdvaardigheid in geëigende vormen, dan nog zou de groote verandering in de grondstof, waaruit de nieuwe legers worden opgebouwd, tot een andere opvoeding dwingen.

Voor ons land kwam die noodzaak eerst in 1898, en nu is met vrij groote zekerheid te zeggen, dat de persoonlijke dienstplicht, in dat jaar ingevoerd, meer invloed heeft gehad op de heftigheid van de meeningenstrijd der laatste jaren dan de meest juiste speculatieve beschouwingen aan den krijg ontleend. Die beschouwingen toch - juist of niet - blijven slechts beschouwingen, wier waarde hoogstens erkend, nimmer *gevoeld* kon worden. De persoonlijke dienstplicht echter bracht eene *feitelijke* verandering, wier bestaan moeilijk ontkend en wier werking dagelijks gevoeld werd.

Men zou het een toeval kunnen noemen, dat de wijzigingen in de soldatenopvoeding, bepleit op grond der nieuwere gevechtsvormen, juist die waren, welke ook door de invoering van den persoonlijken dienstplicht

(*) Ook op andere gronden werd dit besluit genomen.

noodzakelijk werden. Er is zelfs meer toevalligs. Op zuiver technisch militaire gronden kon de noodzaak betoogd worden van meer zelfstandigheid bij de minderen in het leger. Gelijktijdig is er in de maatschappij eene strooming, die, voor de minderen dáár, verhoogde economische zelfstandigheid vraagt. Voor beide hervormingen past één naam: hervorming in democratischen zin. Terwijl echter de noodzaak dier hervorming, voor het leger, op zuiver technisch militaire gronden bepleit kan en moet worden, heeft zij voor de maatschappij natuurlijk geheel andere gronden. Ik geloof echter niet, dat het gebruik van dien, wetenschappelijk zeer verdedigbaren, naam voor de gevraagde militaire hervormingen een gelukkige vondst is geweest; het gevolg toch is, dat men aan gelijke oorzaken in beide gevallen is gaan denken en verondersteld heeft, dat de legerhervormingen gevraagd werden op gelijke gronden als de politieke van dien naam. Dientengevolge is eene misvatting ontstaan, die velen, op grond hunner politieke sympathie en dus op overwegingen die geheel buiten de militaire zaak staan, afkeerig gemaakt heeft van de gevraagde militaire hervormingen.

Ik kom nu terug op het antwoord: 'Drill *und* Erziehung.' Er ligt in dat antwoord eene onjuistheid, waartoe de vraag verplichtte. *Drill* - dril - is zelf een opvoedmiddel en kan dus niet tegenover: 'opvoeding' gesteld worden. Juister dus ware een vraag geweest uitsluitend naar de deugdelijkheid van 'dril' als militair opvoedmiddel. Het is echter teekenend, *dat* de vraag gesteld werd; het bewijst, dat van de nog bijna uitsluitende exercitie-opleiding, die vóór 1870 als *het* militaire opvoedmiddel gold, het onvoldoende gevoeld werd. Het exerceeren is ongetwijfeld een tucht- en dus ook opvoedmiddel - de praktijk van het militaire leven bewijst het; - maar de vraag, die hier bedoeld werd, is slechts deze, of het ook thans nog een deugdelijk opvoedmiddel is; m.a.w. of het de zelfstandigheid wekt, die in den modernen strijder onontbeerlijk is en die - na den Transvaalkrijg - zoo teekenend door een Engelsch militair schrijver werd neergelegd in de woorden: een soldaat moet nu 'his own general' zijn.

Ik herinner er aan, dat het exerceeren niet ontstaan is als tuchtmiddel, maar omdat voorheen het gevecht uitsluitend in gesloten orde werd gevoerd, waarbij de soldaten handelden en moesten handelen enkel op bevel van den meerdere. Een legerafdeeling was toen een zeer samengestelde *machine*, waarvan de soldaten onderdeel waren, onderdeelen die nauw aan elkaar pasten.

Het exerceeren heeft helaas een lange geschiedenis achter zich, waardoor het moeilijk is ervan te scheiden. Voor den niet-militair is de soldaat nog steeds de man die *exerceeren* kan, en voor den militair dikwijls ook. De miliciens worden nog wel afgeëxerceerd, d.w.z. een tegenwoordig betrekkelijk onbelangrijk onderdeel van de militaire opvoeding geldt in de schatting van hen, die over het welslagen van de

eerste soldatenoefeningen hebben te oordeelen, nog te veel als een belangrijke zaak; en toch zijn er zooveel belangrijker zaken te onderwijzen. De zucht nu om de exercitiën terug te dringen, in de schatting van de militaire onderwijzers, naar de ondergeschikte plaats, waarop zij hoogstens recht hebben, heeft geleid tot een vinnigen strijd tegen deze oefening, een strijd die met zekeren hartstocht zich richtte tegen den paradepas als het symbool van alle exercitie-begrippen. Die strijd is geluwd, omdat hij tegenwoordig minder noodig is, en het is zeker te hopen dat het gewonnen standpunt niet weder prijs zal worden gegeven. Exercitiën moet men leeren beschouwen als een onderdeel - maar dan zuiver als orde-oefeningen en zonder geweer - van de opvoeding, die op de scholen gegeven behoort te worden en niet als een speciaal militair vak.

Dit - het militaire vak - is tegenwoordig tot heel iets anders gegroeid; het eischt kundigheden, die in rij en gelid niet verworven kunnen worden.

De strijd voor eene gewijzigde soldatenopvoeding - waarvan de aanleidingen met een enkel woord zijn aangeduid - heeft in ons land ten slotte geleid tot de verschijning van een vrij omvangrijk werk over 'Militaire Opvoeding'(*), een werk dat zeker verdient ook buiten de militaire kringen gekend te worden. De schrijver - D.J. Ruitenbach, oud-officier van het Indische leger, reeds bekend door zijn mooie opstellen over militaire opvoeding in verschillende vaktijdschriften - heeft zich tot doel gesteld een volledig antwoord te geven op de vraag, volgens welke grondbeginselen de militaire opvoeding gegeven moet worden.

> 'Men zal moeilijk kunnen beweren, dat een werk over militaire opvoeding overbodig is. Niettegenstaande men reeds lang de aandacht wijdt aan de versterking der physieke en moreele kracht tot verweer, en men dikwijls genoeg zoowel in woord als geschrift het wenschelijke en noodzakelijke er van bepleit, om bij de weermacht tegenwoordig toch vooral te letten op karaktervorming, ontwikkeling der individualiteit en zooveel andere nuttige zaken meer, niettegenstaande dit, is toch nog maar altijd de vraag onbeantwoord gebleven, wat men dan eigenlijk wel moet doen om tot die versterking het meest te kunnen bijdragen; welke maatregelen men dan wel moet aanwenden, om het doel het best en gemakkelijkste te bereiken; in één woord *hoe* men nu eigenlijk op voeden moet.'

Het boek bevat echter niet alleen opmerkingen over 'opvoeden' in het algemeen en over het opvoeden van jonge mannen tot militair, het geeft ook eene methodiek; dus meer dan enkel beginselen. Voor het hoofdwapen, waartoe de schrijver behoorde, geeft het een uitgewerkt programma van werkzaamheden, en het opvallende hierbij is, dat de

(*) *Militaire Opvoeding*, gewijzigd systeem van opleiden en vormen van onze weer macht, door D.J. Ruitenbach.

schrijver zich geheel los heeft gemaakt van de overgeleverde methoden. Wat hij voorstelt, is - logisch volgend uit zijn voorafgaande beschouwingen - een afgerond geheel, en iets geheel nieuws.

In zekeren zin is de zelfstandigheid waarvan de schrijver daarbij blijk geeft tevens zijn zwakke punt, want, hoe nieuwer het voorgedragene is, hoe geringer de kans dat zijn methodiek praktische toepassing zal vinden.

Het is daarom vooral een vraag van praktisch beleid, of de schrijver niet meer bereikt zou hebben, als hij zich *voorloopig* bepaald had tot het geven van algemeene aanwijzingen. Wel is waar, hij zou dan niet verder gekomen zijn - zij 't dan ook op eene zeer methodische en weloverwogen wijze - dan velen zijner tijdgenooten; maar ik geloof niet, dat het bijzonder gewenscht is veel verder te gaan. Het eeuwig theoretiseeren over de eischen der militaire opvoeding heeft zeker iets afmattends voor hen die er geregeld kennis van nemen, maar is het overbodig? Hoeveel theorie toch moet nog in hare juistheid erkend worden, alvorens er redelijk kans bestaat, dat zij praktische vruchten zal dragen!

> ‘Spontane uitingen - aldus de schrijver - in de militaire wereld wijzen er sinds lang op, dat men met die individualiteit reeds min of meer verlegen is, en niet recht weet wat hiermede aan te vangen bij de vorming van burger tot militair. Men voelt, dat men met deze beslissing komt aan het punt, waar de tot nu toe bewandelde weg zich in twee zeer verschillende richtingen splitst - aan de eene zijde het oude, de individualiteit negeerende stelsel van nivelleering en pasklaar maken, aan de andere zijde het opleiden in een geest van vrijheid, die ontwikkeling in militaire richting, met deze individualiteit als grondslag, mogelijk maakt. Waar men al ver genoeg gevorderd is om in te zien, dat de ver dragende vuurwapens en het verspreide gevecht het volgen van den laatsten weg noodzakelijk maken, beseft men tegelijkertijd de groote moeilijkheid, om de eischen, die tucht en gezag onverbiddelijk moeten stellen, in overeenstemming te brengen met die, door eene rationeele opvoeding al even gebiedend voorgeschreven.’

In waarheid - zoo voegt de schrijver er bij - de keuze *is* moeilijk.

Volkomen juist; vandaar dat in de praktijk dikwijls de oude, door ervaring beproefde en, voor de eischen van het garnizoensleven, tot het doel voerende weg verkozen wordt boven den nieuwen en dus meer onzekeren. Al moge de oude weg dan ook niet geheel voeren tot het doel - geschiktheid voor den krijg - dit zal eerst ervaren kunnen worden als er oorlog is.

> ‘Al vast dient echter nu reeds voorop te worden gezet, dat elke instelling, die een zekere mate van individueele zelfstandigheid in willen en handelen als eene deugd te beschouwen heeft,

> onmogelijk de waarheid ontkennen mag van wat zoo even werd aangetoond, dat namelijk de individualiteit *zekere onaantastbare rechten* heeft. Al zou dus het onzedelijke, dat er in gelegen is om die rechten te verkorten, bij de militaire opvoeding geen gewicht in de schaal kunnen leggen, dan nog zou die opvoeding *zelve* eischen, dat aan die rechten zoo weinig mogelijk worde getornd.'

Hiermede is het standpunt van den schrijver aangegeven; eene opleiding, die *uitsluitend* in dwang hare kracht zocht, acht hij verkeerd. Het theoretische gedeelte zijner uiteenzettingen zal o.m. te bepalen hebben, tot *hoever* de poort moet open staan waardoor de 'vrijheid' kan binnenkomen.

Wat geldt t.o. van de 'individualiteit' van den éénling (is het Nederlandsche woord: persoonlijkheid niet bruikbaar?) geldt ook t.o. van de persoonlijkheid van het geheele volk (door den schrijver het volksnaturel genoemd, doch wellicht even goed aan te duiden met het woord: 'volkseigen'). Ook dit moet bij de militaire opleiding ontzien worden.

> Een Duitsch, of welk vreemd opleidingssysteem ook, zal altijd voor ons een verkeerde militaire opvoeding ten gevolge hebben, omdat wij zoo'n systeem noch kunnen begrijpen, noch kunnen toepassen, - omdat èn weermacht èn volk er niet op *aangelegd* zijn, het te kunnen waardeeren.

Geldt voor iederen opvoeder, dat hij moeite heeft te doen om de 'individualiteit' van zijn leerling zoo goed mogelijk te leeren kennen, ook voor den militairen opvoeder is dit noodig. Niet zoozeer om te kunnen ontdekken in welke richting het karakter - door den schrijver aangeduid als: *het resultaat van het streven om de individualiteit te gebruiken en te ontwikkelen* - zich het best ontwikkelen kan, dus niet zoozeer om dat karakter te vormen, dan wel om na te gaan in hoeverre bij de militaire opvoeding van het individu van het hulpmiddel 'dwang' gebruik gemaakt moet worden.

Slechts indirect kan de militaire opvoeder tot vorming van het karakter zijner leerlingen medewerken. Van directe karaktervorming kan om verschillende redenen geen sprake zijn: vooreerst heeft het karakter van den 20-jarigen milicien reeds een zekere ontwikkelingsfaze doorloopen, bovendien is de tijd, onder de wapenen door te brengen, daartoe te kort. Dat het leger dus geen eigen moraal kan bezitten, die op het karakter der miliciens een krachtigen invloed zou kunnen hebben, is dan ook duidelijk voor den schrijver(*). Veeleer zal de militaire opvoeder zijn taak zóó hebben op te vatten, dat hij, gebruik makende van de denkbeelden die in het Volk leven en die dus hun

(*) Dit komt mij wat te absoluut voor. Het leger heeft toch, evenals iedere vereeniging, met een bepaald doel in het leven geroepen, zijn eigen moraal, die echter niet meer, als voorheen het geval was, sterke verschillen vertoont met de algemeen gangbare. Het feit, tot het leger te behooren, heeft al invloed op het karakter van den ingelijfde.

invloed reeds deden gelden op de karakterontwikkeling der miliciens, deze ontwikkeling verder doet schrijden.

> ‘Indien men de noodzakelijkheid ervan beseft, dat de volksen militaire opvoeding op dezelfde grondbeginselen moeten steunen, dan zal men tevens den eisch eerbiedigen, dat beider karakters - dat van het volk en dat van de weermacht - geene principieele verschillen mogen vertoonen.’

en verder:

> ‘Zal er overeenstemming bestaan tusschen het karakter van het volk en dat der weermacht, dan moet dus het laatste, even zoo goed als het eerste, het volksnaturel als zijn zedelijken grondslag beschouwen. Zóó noodzakelijk is dit, dat zelfs de vraag, of hiermede de weermacht wel of niet gebaat zoude zijn, van ondergeschikte beteekenis wordt. Goed dient men te begrijpen, dat alléen dit naturel voortaan zal uitmaken, of, en zoo ja, in hoeverre een volk de kracht in zich bezit, om in de toekomst onafhankelijk te blijven. De weermacht vervult hierbij niets anders dan de rol van een bloot werktuig. Moet men van de zedelijke grondstof, waarin het karakter van een volk gegrift is, zeggen, dat zij zich niet leent voor een degelijke en rationeele militaire opvoeding, dan is daarmede tevens gezegd, dat dit volk zich te midden der staatkundige beroeringen niet *kan* staande houden; dat het, zoodra maar eenigerlei schok het evenwicht verbreekt, onherroepelijk te gronde gaat.

Schrijver oordeelt echter, dat aan ons volkseigen niet getwijfeld behoeft te worden; al meent hij dan ook, dat op de vraag of ons volk voldoende vatbaar voor rede kan worden geacht, om te begrijpen en in te zien het noodzakelijke van zich voor te bereiden voor een verdediging met de wapens, geen geheel bevredigend antwoord gegeven kan worden.

Het ‘volkseigen’ - naturel - is voor hem eigenlijk niet meer dan een theoretisch gegeven, dat bepaald zal worden in het historisch aan het licht tredend ‘volkskarakter’. Juist daarom meen ik, dat eer dat volkskarakter zal beslissen over onze bereidheid om, niet alleen de lasten van een oorlog, maar ook die der voorbereiding bereidwillig te dragen. Het anti-militaire in dat karakter toch, dat zoovelen met wantrouwen vervult, is evenzeer vrucht onzer historische ontwikkeling als al onze overige eigenschappen; dat het tot het eigenlijk wezen zou behooren van ons ‘volkseigen’, acht ik zeer betwistbaar. De toekomst zal moeten leeren of dit te gunstig geoordeeld is, want ook de eigenschappen, noodzakelijk voor een krijgsmacht, kunnen zich slechts langzamerhand vormen en natuurlijk slechts dan als ze noodzakelijk zijn; m.a.w. eerst dan als ons volk jarenlang aan de praktijk van een Volksleger gewend zal zijn, kan geoordeeld worden, of het inderdaad de hoofdeigenschappen mist, in een krijgsmacht noodzakelijk.

In een zeer belangwekkend hoofdstuk, waarin ‘de meerdere als opvoeder’ behandeld wordt, geeft de schrijver de eigenschappen aan in dien meerdere noodzakelijk: *menschenkennis en tact*, *zelfkennis*, *achting en belangstelling* (voor en in den mindere), *vertrouwen in den ondergeschikte*, terwijl bovendien als individueele eigenschappen nog gevorderd worden: *liefde voor het beroep*, *kalmte* en *opgewektheid.*

De methode van behandeling is, zooals in het geheele boek, ook in dit hoofdstuk uiterst wetenschappelijk, bedaard overwegend. Voor de werking van het boek is dit misschien een nadeel; met veel aandrang zou ik de lezing, in het bijzonder van dit hoofdstuk, willen aanbevelen aan aanstaande militaire opvoeders, maar.... zullen ze de volharding bezitten om het ten einde te lezen? Zal het boek hen niet vervelen? Ik herinner mij een werk van analoge strekking, waarin een aantal voorlezingen, door George Duruy voor de leerlingen van de *École Polytechnique* gehouden, waren verzameld en dat tot titel voerde: l'Officier éducateur. Die lessen waren kort en in zeer bewogen stijl, v.n.l. bedoeld om op de verbeelding van de nog jeugdige toehoorders te werken. En dat die lessen pakten, bleek mij uit het feit dat een Nederlandsch cadet het boek aan de redactie van een onzer militaire tijdschriften toezond, vergezeld van eene vrij uitvoerige bespreking.... in het Fransch. Dit laatste echter is om andere redenen teekenend. Ik betwijfel of het werk van den heer Ruitenbach evenzoo zal pakken, het is *te* wetenschappelijk voor jonge lieden. Ik neem b.v. dezen volzin:

> ‘Het is aan geen twijfel onderhevig, dat de vrijwel onbeperkte macht, door de krijgstucht aan den meerdere verleend, voor dezen dikwijls het struikelblok wordt, om tot zulk een vertrouwen in den mindere te komen. Evenals de weelde, heeft ook de macht sterke beenen van noode om gedragen te kunnen worden, en, hoe onmogelijk het nu ook voor den dienst is om die krijgstuchtelijke macht, al zou het ook nog zoo gering zijn, te beperken, ter wille van de meest mogelijke ontwikkeling van ieders krachten is het wel degelijk een dringende eisch des tijds, dat men er zich voortaan eenigszins rekenschap van vraagt, of voor het dragen dier macht elk meerdere wel sterk genoeg is. Een feit is en blijft het, dat, vooral bij onontwikkelde menschen, het aan hen verleende onbeperkte gezag over anderen heel spoedig leidt tot een soort van despotisme, waarbij zij zichzelf veel te hoog, die anderen veel te laag stellen.....’

Wat een levenservaring en nadenken is er niet noodig om te beseffen, dat de schrijver hier met groote juistheid de gevolgen schetst van.... onbeperkte macht. Zullen jongelieden dit beseffen?

Ik neem de gelegenheid te baat om hier even protest te doen hooren tegen de opvatting des schrijvers, dat die vrijwel onbeperkte macht door de krijgstucht aan den meerdere verleend zou zijn en dat zij noodzakelijk is voor den dienst. Dit is eene vergissing, waartegen m.i. ge-

waarschuwd moet worden. Inderdaad is die macht beperkt, al wordt dit te dikwijls vergeten, en zij behoort ook - *ten bate van den dienst* - beperkt te zijn. Het Wetboek van Militair Strafrecht, op welks invoering gewacht wordt, laat geen twijfel aan de juistheid dezer zienswijze. Ik herinner bijvoorbeeld aan het artikel 124, waarin gezegd wordt:

> 'De militair die opzettelijk, hetzij met overschrijding van zijne bevoegdheid, hetzij in eene aangelegenheid die vreemd is aan de belangen van den dienst, een mindere beveelt iets te doen, niet te doen, of te dulden, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaar.'

Men zal moeten toegeven, dat dit artikel de 'vrijwel onbeperkte macht' van den schrijver tot eene fictie maakt. Ik betreur, dat in een overigens zoo uitnemend werk deze vergissing weer nieuw voedsel krijgt en vooral, dat hier gezegd wordt, dat de dienst zou beletten die macht te beperken. Het tegendeel toch is waar. Beperking van het krijgstuchtelijk gezag kan niet anders zijn dan in het voordeel van dat gezag. Men heeft hier wel te onderscheiden tusschen het onpersoonlijk gezag - door de wet verleend - dat uit zijn aard 'beperkt' moet zijn en het persoonlijk gezag, dat onbeperkt *kan* zijn. De mindere of meerdere waardeering, welke de meerdere, op grond zijner persoonlijke eigenschappen, bij den mindere vindt, zal hier de natuurlijke grenzen bepalen.

Ik voeg hier gaarne bij, dat de gevolgtrekkingen die te maken zijn uit de zeer juiste beschouwingen van den schrijver omtrent het noodzakelijke van onderling vertrouwen tusschen meerderen en minderen, mij tot de meening leiden, dat de schrijver, uit een krijgstuchtelijk oogpunt, dat onbeperkt gezag eigenlijk niet erg gelukkig vindt. Maar waarom dan de meening te helpen vestigen dat het onmisbaar is!

Niet minder belangwekkend is hetgeen de schrijver opmerkt omtrent de opleiding zelve.

> 'Inzonderheid voor de weermacht is het gewenscht, dat men spoedig de noodzakelijkheid er van inziet, bij de militaire opvoeding vóór alles de individualiteit zoo goed mogelijk te leeren kennen. Vooral, nu men bij leger en vloot de ontwikkeling van ieders *persoonlijke* moreele krachten zoo op den voorgrond moet schuiven in dit belang.'

Het eerste werk van den opvoeder moet dus zijn, onderzoek te doen naar de individualiteit zijner leerlingen. Dan gaat de schrijver na, hoe dat onderzoek mogelijk is en waarschuwt tegen de twee oorzaken, die den leerling er toe brengen die individualiteit te verbergen: vrees en spot; het eerste doet den leerling veinzen, door het tweede bereikt men dat hij 'de voelhorens van zijn ziel terugtrekt'. De schrijver wenscht, dat de man met zachtheid behandeld zal worden - doch natuurlijk niet: met ziekelijke weekheid. Die 'zachtheid', waarvan ook ons reglement op den Inwendigen Dienst spreekt, wordt door den

Franschen schrijver, bovengenoemd, als *l'esprit de fraternité* aangeduid. Ook daar - in Frankrijk - zijn er velen, die vreezen dat l'esprit de fraternité nadeelig op de tucht zal werken. ‘Tant de bonté - zegt de Kolonel Rocquencourt - et de condescendance ne va pas sans de graves inconvénients. On cause familièrement, les distances se rapprochent; les subalternes s' autorisent et ressortent beaucoup trop; les ordres sont commentés, discutés, transmis et exécutés mollement et l' autorité suprême n'a plus cette force et cette dignité dont elle a tant besoin.’ Zij, die zoo spreken, bedenken niet, dat de taak van opvoeder eigenschappen noodzakelijk maakt, die, mogelijkerwijs, in een aanvoerder minder gewenscht kunnen zijn. En als de officier gaat inzien, dat zijn taak in vredestijd het *opvoeden* is, dan zal hij zich moeten neerleggen bij de noodzaak om juist *die* eigenschappen in zich aan te kweeken en in zijne verhouding tot zijn minderen te doen uitkomen, welke in den opvoeder noodzakelijk zijn. Moet hier eene beperking gesteld worden, dan deze: dat de ‘zachtheid’, die in de verhouding tot het individu moet uitkomen, niet mag uitsluiten gestrengheid bij de objectieve handhaving van de voor allen geldende regelen. De opvoeding echter moet er op gericht zijn om die regelen door ieder individu op zichzelf te doen aanvaarden en gaat dus van de veronderstelling uit, dat dit van huis uit *niet* het geval is. Er moet dus nog iets veranderen, alvorens die gestrengheid gerechtvaardigd zou zijn. Daartoe heeft de opvoeder die middelen toe te passen, welke het snelst en met het minst mogelijke nadeel voor iederen éénling afzonderlijk er toe leiden die aanvaarding tot feit te doen zijn. Zachtheid is daarbij dikwijls een veel doeltreffender middel dan eene onbuigzame gestrengheid. Doch zij gelde slechts tegenover den pupil, niet bij de eischen die de opvoeder aan zichzelf te stellen heeft.

Is dit het geval, dan behoeft er ook geen vrees te bestaan voor weekelijkheid, die trouwens meer een uitvloeisel is van luiheid en vadsigheid dan wel van een zachte gemoedsgesteldheid.

Opdat de individualiteit van den jongen milicien zich vertoone en ontwikkele, wenscht de schrijver in den aanvang der militaire opleiding eene zekere vrijheid gewaarborgd te zien en de leerstof, die tot voedsel moet strekken van de zich ontwikkelende persoonlijkheid, eerst later te geven.

Uit het tot hier toe vermelde ontwikkelt zich nu een stelsel van opleiding, waarbij - in algemeene trekken aangeduid - de pasaangekomen miliciens gedurende de eerste dagen van hun verblijf in de kazerne met dat verblijf verzoend moeten raken en veel vrijheid genieten, daarna oefeningen van hen gevraagd worden waarvan zekerheid bestaat dat zij den recruut aangenaam zijn: sport en gymnastiek. In dit tijdperk vooral moet zich tusschen meerderen en minderen een natuurlijke band vormen en hebben de eersten gelegenheid om de persoonlijkheid der laatsten te bestudeeren. Dan is de grond gelegd voor vruchtbare oefeningen van meer militairen aard.

Met een paar woorden gezegd: de schrijver wil geleidelijk van '*vrijheid* tot *dwang*' opklimmen. Dit is van zijn stelsel het karakteristieke, en hierdoor onderscheidt het zich van de gevolgde methode.

De schrijver wil dus het jonge riet niet, zooals gebruikelijk is, dadelijk in den vorm brengen, die later noodig zal zijn, maar eerst geleidelijk, door den druk langzaam te verzwaren, tot den vollen druk komen, die ten slotte noodzakelijk is, om den gewenschten vorm te doen krijgen. Mij schijnt dit zeer logisch en beter dan de gevolgde methode, waarbij van den jongen milicien, van den dag af dat hij de kazerne betreedt, geëischt wordt dat hij zich naar militaire opvattingen zal gedragen(*). Feitelijk is schrijvers methode juist het tegenovergestelde van hetgeen men nu ziet gebeuren. Terwijl nu de recruten, gedurende de eerste maanden, onder een dwang leven, waarvan de zwaarte misschien niet meer beseft wordt door hen, aan dien dwang reeds gewend, ontspant zich de boog, aanvankelijk zoo sterk gespannen, na de eerste maanden en ziet men het verschijnsel dat de tucht vermindert, naarmate het verblijf in de kazerne langer duurt, zoodat bijvoorbeeld de 'volleerde' manschappen van het 'blijvend gedeelte' zich meer schuldig maken aan vergrijpen tegen de krijgstucht dan de jonge miliciens. Aan die 'ouderen' wordt dan wat meerdere vrijheid gegund, ten deele wijl zij, door den aard hunner bezigheden, niet meer zoo nauwkeurig gecontroleerd kunnen worden. De heer Ruitenbach wenscht het omgekeerde.

Als er één tijdperk is, waarin handlichting met de strenge eischen van de krijgstucht geoorloofd en zelfs noodig kan zijn, dan is het zeker gedurende de eerste maanden van het soldaat-zijn, den tijd waarin het karakter nog geen gelegenheid had zich te verbuigen naar militaire eischen; doch zeker ongeoorloofd is het, als de opleiding voltooid is. Dan *mogen* en *moeten* die orde en gehoorzaamheid geëischt worden, zonder welke een militaire gemeenschap onbestaanbaar zou zijn.

Zooals ik reeds aangaf, de schrijver heeft in zijn omvangrijk werk een programma van opleiding opgenomen, dat, van maand tot maand, aangeeft wat aan de manschappen onderwezen moet worden. Wie hierin de hoofdverdienste van den schrijver mocht zien, dien kan ik in zijne waardeering niet volgen. Zelf heb ik tegen enkele onderdeelen bezwaren en ik twijfel niet of dit zal ook bij anderen het geval zijn; en nu vrees ik zeer, dat men de juistheid van het stelsel zal ontkennen op grond van een met onze persoonlijke meeningen omtrent de bijzonderheden der opleiding niet strookend onderdeel. Het stelsel van den heer Ruitenbach kan ook op andere wijze uitgewerkt worden; een ander programma is mogelijk.

Ik zou het daarom gelukkiger gevonden hebben, als de schrijver zichzelf den moeitevollen arbeid, waarvan dat programma getuigt, had bespaard;

(*) Waarmede natuurlijk niet ontkend wordt, dat er ook thans reeds opvoeders aanwezig zijn, die met deze noodzaak der geleidelijkheid rekening houden.

ik geloof, dat zijn denkbeelden minder kans beloopen zouden als excentriek te worden bestreden.

In bovenstaande bespreking heb ik slechts een gedeelte van het omvangrijke werk kunnen behandelen. Waar ik me bewust ben daarmede reeds de grenzen genaderd te zijn van het geduld der lezers, bepaal ik mij tot de aanduiding, dat het boek besluit met zeer belangrijke hoofdstukken gewijd aan ‘de opvoeding van het gevoelvermogen’, ‘de opvoeding van het wilvermogen’ - welk hoofdstuk dus v.n.l. handelt over de tucht - en ‘de opleiding tot opvoeder.’

Het is het eerste boek, dat een systematische behandeling inhoudt van de militaire opvoeding. Waar, bij de gewijzigde legervorming waartoe de wetten van 1898 en 1901 een grondslag legden, waarop voortgebouwd moet worden, de militaire opvoeder een deel der mannelijke jeugd - liefst een zoo groot mogelijk deel - onder zijn hoede zal krijgen, wordt de militaire opvoeding een nationaal belang, dat recht heeft op de belangstelling van iedereen; het is dan ook op dien grond, dat ik het werk van den heer Ruitenbach in een niet-militair tijdschrift besprak en met de verwachting besluit, dat het ook buiten de militaire kringen belangstelling moge vinden.

J.H. RAM.

De ‘republikeinsche’ school.

‘Pro en Contra’ betreffende Vraagstukken van Algemeen Belang. Serie IV, nr. 5. *De Republikeinsche School.* Pro: A. Roukema, Hz. Onderwijzer te Amsterdam. Contra: W. 't Hooft, Hoofd der School te Westmaas.

Wanneer de ‘Pro en Contra’-verzameling, gelijk men onderstellen mag, bestemd is om meer licht te verspreiden over hangende vraagstukken van den dag door den belangstellenden toeschouwer in de gelegenheid te stellen de voornaamste argumenten van voor- en tegenstanders in de formuleering van bevoegde en bekwame woordvoerders te leeren kennen en tegen elkaar af te wegen, dan moet ernstig betwijfeld worden of dat doel met het voorliggend deeltje ook maar benaderd zal worden.

Het ‘Contra’ betoog althans zal daar zeker niet toe bijdragen. Toen ik dat voor de eerste maal gelezen had, dacht ik: dat is klaar als koffiedik! Daar is geen touw aan vast te maken. Later zag ik, dat er, schoon met moeite, nog wel zoo iets als een soort betoog uit op te diepen valt, maar dat de schrijver eenvoudig niet meester is over zijn taal en zijn stijl. Indien ik alle voorbeelden van ongelukkige woordenkeus, onbeholpen zinswendingen, scheeve vergelijkingen, verkeerde betrekkingen en andere stijl- en taalfouten wilde opsommen, dan zou ik het geheele stuk moeten afschrijven, want het is één doorloopende cacografie. En als ik ze wilde aantoonen, had ik driemaal zooveel plaats noodig. Laat mij dus volstaan met de volgende stijlbloempjes: bl. 24. ‘De eenige oorzaak ligt hierin, dat behoudens enkele lichtglimmertjes, zoo weinig over dit onderwerp wordt gezien door hen, die zoo na er bij betrokken zijn’; bl. 27 ‘een up-to-date zaak, voortkomende uit den boezem van vakmenschen’; t.z. pl. ‘Is in de lijn der historie iets, dat vloekt met de idee der Republ. School?’ t.z. pl. ‘Kweek- en normaalscholen verrezen en brachten aan hun eind (?!) eene wettelijke bevoegdheid’; bl. 33 ‘Werd het (wat? het personeel, of het belang der school? dat is niet duidelijk) grooter, dan werd door een verstandig hoofd, met elk onderwijzer der klasse, waarin hij (wie?) werkte, gesproken en gehandeld over dien arbeid’; t.z. pl. ‘Men gaat van de zijde, waarvan men vroeger langs vriendschappelijken weg den invloed had, dien men verkoos, dien invloed eischen’; t.z. pl. ‘Tot zelfs de door Multatuli zoo bijtend gebrandmerkte houding van een *beministerd* koning moet op zij’; bl. 34 ‘Met dit verschil, dat men,

bij de macht aan 't Hoofd, meer succes kan hebben bij pleiting dan in het laatste geval'. Op bl. 37 wordt gesproken van kleinzielige hoofden, die onder het régime der schoolvergaderingen niet zullen verbeteren, 'evenmin als ze nu in het opvoedingsinstituut (?!) tehuis behooren', en van 'gespannen verhoudingen, die door schoolvergaderingen niet zouden weggemaakt worden. Hierbij is onze vrees gewettigd, dat meerdere van dat soort het levenslicht zullen ontvangen'. Maar het summum vinden wij op bl. 26: 'We willen wijn, liefst klaren wijn schenken, zonder daarbij er op te letten, of ze (!) den vorm heeft eener flesch, of eener bokaal'. Dat 'ze' schijnt trouwens het lievelings-voornaamwoord van den schrijver te zijn; hij gebruikt het op bl. 28 voor *zwaai* (2 regels na 'dezen zwaai') en op bl. 30 zelfs voor *het gezag* (dat één regel vroeger staat!). Maar daarbij is de betrekking ten minste nog duidelijk; op vele plaatsen echter kan men slechts raden, wien of wat de schrijver met zijn pronomina bedoelt. De interpunctie is uitermate grillig en defect; zinsdeelen, die tusschen twee komma's behooren te staan, of wel geheel zonder, hebben er gewoonlijk maar één, waardoor de leelijke zinnen van den heer 't Hooft vaak nog onduidelijker worden (in het bovenstaande reeds eenige staaltjes, en verder op iedere bladzijde). Eveneens ontbreekt van de aanhalingsteekens op menige plaats het éene stel, zoodat men niet kan zien, waar een citaat begint, resp. eindigt. Schrijver zegt 'zoodra' voor 'voordat' (bl. 32), 'verloop' (bl. 32: 'het historisch verloop der schoolvergaderingen') en 'gang' (bl. 33) voor 'ontwikkeling', 'aanklacht' voor 'bezwaar' (bl. 39), 'inlassen (bl. 35), '*de* axioma' (t.z. pl.), 'zoovel*en*, die zondig van aard en karakter, vele, zoo niet alle deze schoone deugden *mist*' (bl. 39; let op de interpunctie!). Een niet geheel onbekend staatsman wordt door hem aangeduid met de gracieuse afkorting 'Jonkhr. Mr. Sav. Lohman (bl. 32)' en de bekende 'autoriteit', de Heer de Groot, wordt op bl. 40 'Oud-*Distr.*-Schoolopz.' genoemd. Kortom, de slordigheid ligt er overal een duimdik op (als gij dit beeld niet geheel zuiver vindt, Lezer, wijt het dan aan invloed van den schrijver) ten bewijze dat de heer 't Hooft nergens zoo weinig geschikt voor is als voor publicist, of het moest zijn voor onderwijzer in Taal en Stijl. En ik betwijfel dan ook sterk of hij op die manier veel geestdrift zal wekken voor zijn ideaal, dat hij op bl. 38 aldus in woorden brengt: 'Hij (het hoofd) zij de persoon, in wien allen zijn belichaamd', ook al voegt hij er gemoedelijk bij: 'Dit is in beider (?) welbegrepen belang'.

Ik zeide, dat met eenige moeite, d.w.z. met heel veel moeite, zich uit zijn verwarde brabbeltaal nog wel iets laat opdiepen, dat eenige overeenkomst heeft met een betoog. Getroosten wij ons die moeite, dan vinden wij ongeveer dit (de bloemrijke inleiding laat ik daar): 1. de historische ontwikkeling onzer schooltoestanden voert wel tot meerdere zelfstandigheid van den (klasse)onderwijzer, maar niet tot afschaffing van het gezagdragend hoofd. 2. Het begrip gezag (hetwelk

organisch, niet mechanisch moet worden opgevat) verzet zich evenzeer tegen zulke afschaffing. 3. Van schoolvergaderingen met imperatief mandaat is hoegenaamd geen heil te verwachten. Dat dit alles meer geponeerd dan aangetoond wordt, zal de Lezer na het bovenstaande wel willen gelooven, al beweert de schrijver zelf het tegendeel. Zijn betoogtrant doet meer denken aan een losloopend hondje, snuffelend langs den weg, dan aan den gang van iemand die recht op zijn doel af marcheert. Zijn slechte gewoonte om te schermen met willekeurig gekozen, weinig zeggende citaten(*) en toespelingen, die alleen voor ingewijden begrijpelijk zijn, maakt de zaak ook niet beter. Als toegift krijgen wij dan in eenige gemeenplaatsen een schets van den toestand, zooals de schrijver zich dien wenscht, besloten met een gansch onnoodigen klap op den vuurpijl, die in mijn ooren als profanatie klinkt: 'het personeel onzer Lagere Scholen, waarvan (?) wij dagelijks bidden van onzen Hemelschen Vader, dat zij (?) mogen doordrongen worden van het "Apostolisch Woord":

"Staat dan in de vrijheid, met welke Christus U vrijgemaakt heeft, staat dan, ja staat!"'

Een heel wat gunstiger indruk maakt het Pro-betoog van den heer Roukema. Het is in een eenvoudigen, helderen en zuiveren stijl geschreven en in een bezadigden toon gehouden; het loopt goed van stapel en geeft den lezer een behoorlijk denkbeeld van den stand der kwestie, zooals de schrijver zich dien denkt en van de oplossing, die hij aanbeveelt.

Toch komen deze deugden aan de zaak, die hij voorstaat, niet ten goede, integendeel. Want nu blijkt het eerst zonneklaar, dat zij zonder het gebruik van dikke woorden en tastbare overdrijvingen niet te verdedigen is. Zelfs een zoo bezadigd en helderdenkend man als de heer Roukema kan het niet af zonder een veelvuldig gebruik van pathetische uitdrukkingen als 'gedesillusionneerde volksopvoeders' (bl. 5), 'grievenste bejegening, die een mensch treffen kan' (bl. 9), 'almachtige hoofden' (bl. 15) en laat zich verleiden tot zulke tastbare overdrijvingen (of moest ik zeggen: onwaarheden?) als bijv. deze: 'De wet wil, dat ik slaaf zal zijn, onvoorwaardelijk onderworpene aan de absolute macht van één man' (bl. 10), 'Jongste bediende is hij en jongste bediende zal hij blijven.... Dag in, dag uit wordt hij herinnerd aan zijn nietswaardigheid, aan zijn onmondigheid.... Van de waardeering van zijn arbeid door ouders en autoriteiten immers blijft hij verstoken; die kennen aan de school slechts één onderwijzer, *de* man, met wien zij onderhandelen, spreken, regelen' (bl. 8), en derg.

(*) Eén daarvan staat op mijn naarn, zie bl. 31. De heer 't Hooft vermeldt gelukkig zelf de troebele bron, waaraan het ontleend is, n.l. het Afdeeling-Bondsorgaan 'Haarlems Onderwijs' van 21 Febr. 1906. De heer 't Hooft, die blijkens den samenhang wist, dat dit blad het met polemische bedoelingen colporteerde, verneme, dat het een vervalscht citaat is, tegen welke vervalsching in De Oprechte Haarl. Courant destijds onmiddellijk met de bewijsstukken is geprotesteerd. Sedert heeft ook niemand er meer melding van gemaakt; aan den heer 't Hooft de voldoening het weder te hebben opgewarmd.

Hand op het hart, meneer Roukema, is dat de toestand geschetst, zooals hij werkelijk is?

Maar, zegt gij, ik beken zelf, bl. 10, dat ik wel wat schrille kleuren gebruikt heb, en op bl. 15, dat niet alle schoolhoofden despoten zijn, maar ik beweer, dat dit de *wettelijké* toestand is.

Werkelijk? Ik lees in het ook door U vooropgezette artikel 21 niet, dat het hoofd 'alles' regelt, maar slechts, dat hij regelingen ontwerpt voor de schooltijden, de vacantiën, het leerplan, de boekenlijst en de verdeeling in klassen (dat is dus nog lang niet 'alles'), welke om geldig te zijn eerst nog de goedkeuring behoeven van Burgemeester en Wethouders en van den Districtsschoolopziener. Dat sommige plaatselijke instructies, bijv. die van Amsterdam, veel verder gaan, bewijst niets; een uitvloeisel van de wet is het niet, maar wel, als gij het weten wilt, van het gedrag van sommige onderwijzers. Van de onderwijzers wordt in de Wet nergens iets anders gezegd, dan dat zij het hoofd 'bijstaan', en met de wet in de hand is er veel meer reden om pathetische klachten aan te heffen over de onzelfstandigheid der hoofden, dan over die der onderwijzers.

Want - en hier spreek ik uit eigen ondervinding - het is volstrekt onwaar, dat onvolmaakte regelingen (en dat onze regeling onvolmaakt is, geeft **iedereen** toe) iemand kunnen beletten om met opgewektheid en vrucht onderwijs te geven. Want zij kunnen iemand nooit beletten om zich, binnen de gestelde perken, geheel te geven en zichzelf te zijn. En die perken zijn in verreweg de meeste opzichten en aan verreweg de meeste scholen ruim genoeg. Toen ik zelf nog docent was, heb ik weinig behoefte gevoeld om te klagen over de allerzonderlingste regelingen, die onze Hooger Onderwijs Wet bevat, waarbij die van de L.O. wet slechts kinderspel zijn; eerst toen ik den actieven dienst verlaten had, en de zaken theoretisch van den buitenkant beschouwde, ben ik mij daarover warm gaan maken.

Wat de heer Roukema wenscht en op bl. 23, aan het slot, aldus formuleert: 'een regeling, waarin den onderwijzer medezeggenschap en zelfstandigheid gewaarborgd is, waarin hij invloed krijgt op den gang van het onderwijs, invloed op de regeling van alles, wat voor zijn onderwijs van belang is', dat wenscht iedereen. Maar dat komt reeds en is reeds gekomen en komt steeds meer elken dag *met of zonder wetswijziging*, evenals de subsidieering der bijzondere school eerst heette niet te kunnen komen zonder Grondwetswijziging, zoodat haar voorstanders zelfs een heele Grondwetsherziening hebben doen mislukken, omdat zij hun niet *volledig* (volgens prof. Buijs scheelde het slechts een 'stroospier') gaf, wat zij te dien opzichte wenschten, en er ten slotte toch gekomen is, en ruimschoots ook, zonder wijziging van het desbetreffende Grondwetsartikel. De klasseonderwijzers hebben schoon gelijk, dat zij strijden voor meer zeggenschap en meer zelfstandigheid, maar hoemeer zij zich daarbij onthouden van pathetische ontboezemingen en tendentieuze overdrijvingen, hoe beter.

Maar is dat eigenlijk hier wel aan de orde?

Deze vraag verdient inderdaad opzettelijke bespreking.

Er zijn nl. *drie* vragen, die tegenwoordig de onderwijswereld, en vele belangstellenden daarbuiten, in beroering houden, en hoezeer ook praktisch vaak in elkander grijpend, het zijn drie verschillende, drie zelfstandige vragen. Zij zijn:

1. De vraag of het hoofd een eigen klas moet hebben of zoogenaamd ambulant moet zijn.
2. De vraag, wie in de school de drager van het gezag moet zijn.
3. De vraag: hoe verzekeren wij den klasse-onderwijzer die meerdere zelfstandigheid en dat meerdere medezeggenschap, die hem *omnium consensu* krachtens de historische ontwikkeling thans toekomen?

Dat dit zelfstandige vragen zijn, blijkt hieruit, dat een afdoende regeling van elk dezer denkbaar is zonder de beide andere in den een of anderen zin op te lossen.

De eerste vraag is op het oogenblik de meest actueele, voornl. omdat zij in Amsterdam weder op de agenda staat. Dat is jammer voor de actualiteit dezer brochure. Maar met voldoening constateeren wij, dat de beide kampioenen haar ook als een zelfstandige vraag beschouwen, want zij laten haar geheel ter zijde. De heer Roukema rept er zelfs niet van (ongetwijfeld een prijzenswaardige zelfoverwinning van zijn kant); de heer 't Hooft alleen om zich te doen kennen als een tegenstander van het ambulantisme en van groote scholen (bl. 38, geheel als schrijver dezes).

Aan de derde vraag wordt door beide schrijvers, maar vooral door den heer Roukema, heel wat ruimte gewijd(*), wat slechts de aandacht van de tweede, waarover het boekje heet te loopen, afleidt. Dit is te meer te betreuren, omdat op haar scherpe formuleering zoo veel, ja alles, aankomt.

Het is duidelijk, dat de heer 't Hooft (voor zooverre althans iets bij hem duidelijk is) de tweede vraag anders formuleert, n.l. aldus: moet er in de school gezag zijn of niet?

De heer Roukema deed dus een goed werk, helder te doen uitkomen, dat, althans voor hem, dàt de vraag *niet* is. Met vette letters laat hij het drukken, bl. 21: **‘we willen een school mèt gezag, mèt eenheid, mèt leiding, mèt contrôle.’**

Dus met een hoofd? vraagt de lezer, niet ten onrechte meenende, dat ‘gezag, leiding en contrôle’ niet bestaanbaar zijn in deze concrete wereld zonder personen, die ze dragen en uitoefenen. Hoe kan dan de heer Roukema instemmen met de leus: het hoofd moet de school uit (blz. 17, onderaan)?

De oplossing is heel eenvoudig en het is wederom een verdienste van

(*) Merkwaardig, dat beiden zich daarbij beroepen op de historische ontwikkeling (schoon niet met hetzelfde talent) om te komen tot tegenovergestelde beantwoordingen van vraag 2.

den heer Roukema, dat hij ze zoo duidelijk aangeeft. In plaats van bij het door de autoriteiten *aangestelde* hoofd zullen ‘gezag, leiding en contrôle’ berusten bij het *zelfgekozen* bestuur der schoolvergadering, hetwelk in sommige, misschien vele gevallen, ook wel uit één persoon zal kunnen bestaan.

M.a.w. het *aangestelde* hoofd wordt vervangen door het *gekozen* hoofd. Dat is de duidelijke beteekenis van de uitdrukking ‘de republikeinsche school’.

Ziehier nu een kwestie, waarover te redeneeren valt. Maar alleen, laat ons dit wel in het oog houden, theoretisch, om de eenvoudige reden, dat een zuivere proef er nog nooit mede genomen is en onder de tegenwoordige omstandigheden niet genomen kan worden. Anders gezegd, wij kunnen ons alleen in gissingen verdiepen, en dan spelen iemands persoonlijke sympathieën en antipathieën, zijn politieke en godsdienstige gevoelens, danig mede, wat wij dan ook zien gebeuren. Beroep op het verleden en voorspiegelingen van komende heerlijkheden of afgrijselijkheden zijn hierbij even misplaatst en onvruchtbaar als pathetische ontboezemingen en dikke woorden. Er is wel eenige waarschijnlijkheid, dat een hoofd, dat zijn benoeming aan zijn collega's dankt, niet de noodige zelfstandigheid zal bezitten en niet veel ‘gezag, leiding en contrôle’ zal kunnen uitoefenen; er is ook veel te zeggen voor de stelling, dat, vooral bij sommige natiën, evenals bij de kinderen, de zelfgekozen aanvoerder het meeste gezag heeft. Het is aannemelijk, dat het aangestelde hoofd zijn grootste kracht zal ontleenen aan zijn onafzetbaarheid (behoudens ziekte en wangedrag) en dat geen hoofd dien steun kan missen; het laat zich ook verdedigen, dat die onafzetbaarheid geen onverdeeld goed is, en er zijn voorbeelden genoeg op te diepen van zelfgekozen aanvoerders, die jaren en jaren lang vast in het zadel hebben gezeten.

Misschien zou men kunnen concludeeren, dat de zelfgekozen aanvoerder een ideaal is, maar dat idealen, vooral op zulk terrein, gevaarlijk speelgoed zijn voor ons, zondige menschen, en dat het daarom maar beter is praktisch te blijven. Dat schijnt ook de meening te zijn van den antirevolutionnairen districtsschoolopziener, den heer Wirtz, die onlangs, de heer 't Hooft herinnert er aan, betoogd heeft, dat er in het begrip gezag niets schuilt, wat de republikeinsche school onvereenigbaar zou maken met de antirevolutionnaire beginselen, maar dat ze om praktische redenen niet aanbevelenswaardig is voor het bijzonder onderwijs.

Hiervan zal menigeen vreemd ophooren. Vooral sinds de stakingsdagen van 1903 zien velen ten onzent, vooral in den middenstand, in de rechtsche partijen de ware handhavers van het gezag. Zijn zij vergeten, dat dezelfde mannen niet zoo heel veel jaren vroeger het land in rep en roer hebben gebracht tegen de door den Koning ingestelde Synode en voor het ‘Kerkherstel’, d.w.z. voor den onvervalschten presbyteriaanschen, d.i. democratisch-representatieven, kerkvorm? En wat zeggen zij van deze uitlating van den minister Kuyper, in de

Kamerzitting van 1903-4, door beide kampioenen aangehaald, blz. 20 en blz. 28, door den heer 't Hooft zelfs met vermelding der bladzijde van de Handelingen (I 965): ‘Ik wil aannemen, dat de tegenwoordige, streng monarchale inrichting der school misschien van lieverlede door een republikeinsche vervangen zal moeten worden’?

Ik voor mij zou dat wel willen onderschrijven, mits voor ‘monarchaal’ en ‘republikeinsch’ gelezen worde: ‘autocratisch’ en ‘parlementair’. Ik geloof, dat *onder omstandigheden* een ‘republikeinsche’ school zeer goed bestaanbaar is, ja zelfs een ideaal zou kunnen zijn. Maar, ons volkje kennende, zou ik het er niet gaarne op wagen. In den strijd voor de zelfstandigheid van den klasse-onderwijzer doe ik gaarne mede *mits met behoud van de zelfstandigheid van het hoofd.* Een oogendienaar en pretorianenkeizer aan het hoofd van een onderwijsinrichting is mijn ideaal niet.

Maar ik wil op iets anders wijzen. Wat zou met de republikeinsche school eigenlijk gewonnen zijn, wanneer de machtsverhoudingen tusschen het (tijdelijke) hoofd en de (tijdelijke)... ja hoe moet ik ze noemen: onderdanen?... laat ons zeggen: tusschen het bestuur en de leden der schoolvergadering, niet behoorlijk zijn afgebakend? Hier ziet men duidelijk hoe verkeerd, ja, hoe dom het is, de tweede vraag met de derde te vermengen en te verwarren. Gesteld, dat de wet de *benoeming* van het hoofd aan de schoolvergadering opdroeg, maar tevens het hoofd met despotisch gezag bekleedde? De heeren weten toch ook wel, hoeveel meer de president der Vereenigde Staten vermag dan zelfs de keizer van Duitschland?

Of zouden de voorstanders dat alles maar aan de schoolvergadering willen opdragen, evenals iedere vereeniging haar eigen statuten ontwerpt? Dan zouden de machtsverhoudingen niet alleen verschillen van school tot school, maar zelfs met iedere wisseling van personeel schommelen.

Ik betwijfel zeer, of ooit één Nederlandsche wetgever zich daartoe leenen zal. Hij zal **misschien** eenmaal bereid gevonden worden aan de onderwijzers de keuze van den drager van het gezag over te laten, maar dan zal hij wel zorgen voor een behoorlijke omschrijving van dat gezag.

Of... hij zal dat gezag verplaatsen, zooals in Zwitserland, het Dorado der schoolrepublikeinen, al geschied is, en het Rijksschooltoezicht met veel meer macht bekleeden en met veel meer directe inmenging in de school belasten dan nu het geval is. Dat is de onvermijdelijke conclusie, waartoe allen moeten komen, en ook den heer Roukema zij akte verleend van deze erkentenis, blz. 19: ‘Een deskundig schooltoezicht moest verder, evenals tegenwoordig, de scholen geregeld inspecteeren, een onderzoek instellen naar de vorderingen der leerlingen *en dàt toezicht uitoefenen op de besluiten der schoolvergaderingen*, *zooals dat b.v. door Gedeputeerde Staten wordt geoefend op de besluiten van de gemeenteraden*’ (ik cursiveer).

Langs dien weg zou, dat is mijne overtuiging, het Trojaansche paard, de onzelfstandigheid van de onderwijzers, met het hoofd incluis, na de eene poort uitgedreven te zijn door de andere poort weer worden ingegehaald en ik vrees, dat de pathetische klachten over den 'deprimeerenden invloed' van de bureaukratie dan nog heel wat luider en dringender zouden worden (en m.i. meer gerechtvaardigd zouden zijn) dan thans die over denzelfden invloed van het hoofd-despoot.

In Duitschland heeft het hoofd, daar Rektor genoemd, heel wat in te brengen, veel meer, als ik mij niet vergis, dan bij ons. Maar tegelijkertijd heeft de schoolvergadering, daar 'Konferenz' genaamd, een reëele macht, die zij vlijtig uitoefent en waaraan geen Rektor zou wagen te tornen. In hoeverre dit op wetten, ministerieele beschikkingen en plaatselijke instructiën, of op opvatting en traditie berust, is mij onbekend. Voor ons land komt het mij het meest praktisch voor te streven naar een zoodanige wetswijziging, of beter wetsaanvulling, waarbij aan hoofden en schoolvergadering beide een behoorlijke invloed wordt toegekend en de machtssfeer van beiden zoo nauwkeurig als mogelijk en wenschelijk is worde afgebakend.

Juli 1908.

J.H. GUNNING WZ.

Uit den vreemde,
door Ph. Wijsman.
De brutalen hebben de wereld in.

De oude stad Canterbury was tijdelijk bevolkt door tierende troepen soldaten; want Way's regiment infanterie, dat drie dagen geleden uit den oorlog was thuisgekomen, liep, bandeloos als losgelaten schooljongens, rond. De stad was in rep en roer. Na zes jaren van zwaren dienst in Spanje waren de soldaten blijde weer thuis te zijn. De bevrijding uit de strenge tucht wekte nieuwen levenslust en hunne groote vroolijkheid nam nog toe, al naarmate zij meer van het krachtige Engelsche bier hadden gebruikt. In de voornaamste herberg zaten de officieren vriendschappelijk bij elkander, verheugd in het vaderland terug te zijn gekeerd en verlangend naar het wederzien van vrienden en bloedverwanten. Een glas ter gedachtenis aan de gesneuvelde krijgsmakkers; een glas ter eere van hunnen aanvoerder, Graaf Peterborough; nog een, als heildronk aan het oude regiment gewijd; en dan ten laatste nog één tot afscheid.

Veel was er nu niet meer te doen. Hoewel, sommigen hadden schulden te verrekenen - schulden, die zij bij kaarten en dobbelspel gedurende den veldtocht gemaakt hadden. Het geld was toen schaarsch geweest, want slechts bij uitzondering hadden de manschappen de soldij uitbetaald gekregen; een groot gedeelte van 't hun toekomende werd in briefjes gegeven, die later moesten worden ingewisseld. Dientengevolge had nu, bij het uiteengaan van het regiment, de afrekening plaats gegrepen en allen hadden hunne achterstallige soldij ontvangen met eene extra betaling voor veertien dagen ‘als bewijs van waardeering der door de mannen bewezen trouwe diensten in den oorlog tegen Frankrijk.’ De tijd tot vereffenen der schulden was dus nu zoo gunstig mogelijk.

Kapitein James Carey kwam, na zorgvuldig bestudeeren van zijn boekje, tot de ontdekking dat zijne schulden waren aangegroeid tot de som van L. 48 en 10 shilling. Nu had hij juist ter voldoening van al zijne vorderingen van hare Majesteit Koningin Anne L. 49 15 shillings en 6 p. ontvangen. Hij liep de zaal door om hier, en daar, en daar grooter en kleiner betalingen te doen, tot hij al zijne schulden vereffend had. Nu zag hij met een zoetzuur lachje, dat de staat van zijne geldmiddelen beperkt was tot L. 1 5 shillings en 6 p.

Met drie andere officieren tezamen huurde hij een rijtuig en vertrok naar Londen.

Bij hunne aankomst in de hoofdstad namen de vier oude krijgsmakkers afscheid. Drie van hen verlangden, na zulk een lange afwezigheid, hunne bloedverwanten en vrienden terug te zien; en hoewel Kapitein Carey niemand had, die hem zou welkom heeten, verliet hij de anderen met een hartelijken handdruk, betuigende, dat het toch goed was weer thuis te zijn. Zijn aandeel in de kosten van het rijtuig had een groot gedeelte van zijn geld laten verdwijnen en de toekomst lachte hem alles behalve vroolijk tegen.

Hij wandelde Pall-Mall langs en de St. Jamesstraat door, en peinsde erover, hoe lang hij van vijf shilling zou kunnen leven. Ongemerkt was hij White's kosthuis genaderd. Door een reet van de deur naar binnen ziende, kwam hij, tengevolge van hetgeen hij in de zaal waarnam, tot de overtuiging dat vijf shilling niet voldoende zou zijn, om hem van een eenvoudigen maaltijd te laten genieten.

Eenigszins teleurgesteld liep hij door, in noordelijke richting.

‘Kapitein James Carey, van de Way's, heeft zes jaren lang in Spanje gevochten voor Koningin Anne - God zegene hare Majesteit!’ zeide hij tot zichzelf. ‘Hij heeft een kogel in zijn dij gekregen; het zwaard van een mageren, langbeenigen Franschman heeft tusschen zijn ribben gezeten en zijne wenkbrauwen en oogleden zijn door een helsche granaat verschroeid. God zegene onze Koningin!’

Vooral het laatstgenoemde feit had hem zoo erg gehinderd, dat hij een paar maanden lang het gezelschap van jonge dames te Barcelona vermeden had. Maar nu waren zijne wenkbrauwen aangegroeid en zijne wimpers ook; en met het oog op zijn schrale kas zou hij nu liever in Spanje willen zijn dan in 't vaderland.

‘Voor die ongevallen heeft Hare Majesteit mij veertien dagen soldij laten uitbetalen - vijf pond en twaalf shillings - en - blieft verder niet gediend van den infanterist James Carey. God zegene de Koningin!’

Hij liep met groote stappen door. De menschen bleven stilstaan om den soldaat na te zien, wiens gebruind gelaat zijn terugkeer uit den oorlog in Spanje verraadde.

‘Dus,’ zoo vervolgde hij zijn gedachtenloop, ‘aangezien Hare Majesteit, - God zegene haar! - er niet toe geneigd is hare landsverdedigers te onderhouden, ziet genoemde dappere Kapitein zich genoodzaakt tol te eischen van hare trouwe en welbeminde onderdanen, om in zijn onderhoud te voorzien.’

Den tijd waarin hij leefde in aanmerking genomen, was het plan van den uit den krijgsdienst ontslagen Kapitein niet zoo buitengewoon. Immers, verscheidene flinke officieren van Koningin Anne, Koning William en Koning James hadden ingezien, dat er, na de opheffing van hunne regimenten, geen andere weg voor hen openstond om in hun onderhoud te voorzien, dan die van ‘Ridder van den Grooten Weg’, anders gezegd: Roover. Dat leventje had buitendien veel aantrekkelijks voor den soldaat, behalve het hoofddoel: goud te verwerven; en den Kapitein lachte het vooruitzicht op de waarschijnlijke avonturen reeds toe. Hij keerde om, liep den Edgeware-weg af tot Tyburn Gate, en die poort uitgaande, vervolgde hij het pad, tot de schemering inviel en hij het dorp Kilbourne bereikte.

Hoe langer hij dacht over zijn plan om fortuin te maken, des te meer werd hij bevestigd in de meening, dat dit voor hem de aangewezen richting

was. Het vooruitzicht iets te doen te zullen hebben was hem aangenaam; de éénige schaduwzijde ervan was, dat Margery Wingate ervan zou kunnen hooren, eer hij voldoende middelen verzameld had, om zich als een land-edelman ergens te kunnen vestigen. Hierdoor zou zijn kans op een huwelijk met haar voor goed verkeken zijn. Vóór zijn vertrek naar Spanje had hij het hart van Margery gewonnen; maar Sir Richard Wingate had beslist geweigerd zijne toestemming tot die vereeniging te geven. Een officier der infanterie, met niets in de wereld dan zijne soldij, was geen persoon met wien hij zijne dochter kon laten trouwen. Nu zou de ontslagen Kapitein van een regiment, dat niet meer bestond, natuurlijk weinig kans hebben op een gunstiger antwoord. Deze overtuiging had Kapitein Carey belet eene poging te doen Margery weder te ontmoeten, zoolang hij niet in staat was op te treden als een pretendent, die genade zou kunnen vinden in de oogen van haar vader. Toch was het beeld van Margery Wingate gedurende die zes jaren voor hem altijd levendig gebleven en verlangend was hij blijven uitzien naar den dag, waarop hij haar zou mogen terugzien. Niettegenstaande dit sterke verlangen stond echter nu zijn voornemen, haar niet te gaan bezoeken, onveranderlijk vast. Hij had zich vrijwillig het genoegen ontzegd, waarop hij gedurende die lange jaren, in de verbanning doorgebracht, gehoopt had.

Eén enkelen brief had hij in dat tijdsverloop van Margery ontvangen. De overbrenger van dat levensteeken was haar broeder geweest - de éénige zoon en het tweede kind van Sir Richard Wingate. Hij was onlangs bij het regiment aangekomen met eene boodschap aan den aanvoerder van het leger. De adjudant was in de oogen van Kapitein Carey meer waard geweest als de overbrenger van Margery's brief dan als haar broeder. Helaas, de goede jongen was gesneuveld bij de bestorming van Montjuic, het eerste gevecht waaraan hij deelgenomen had.

Een gedeelte van dien brief had Carey telkens en telkens weer overgelezen. Daar stond het volgende van hare hand, met haar eigen sierlijk en toch zoo flink schrift:

> .... Ik doe onophoudelijk mijn best om door mijne in het oog vallende onverschilligheid jegens de heeren, die hij voor maaltijden bij ons uitnoodigt, mijn vader het vergeefsche te toonen van zijne hoop, een van dezen mijne liefde te zien winnen. Ik heb ook niet geaarzeld, bij sommige gelegenheden, wanneer hij mij verweet geen hart te hebben, ronduit te verklaren, dat ik wel een hart heb, maar dat het warm in mijne borst klopt voor één enkelen, en niet zal ophouden voor dezen te kloppen, zoolang mijn bloed door mijne aderen vloeit. Ik vrees dat ik voor hem een groote geduldsbeproeving ben en meer dan eens heeft hij zich naar aanleiding van dat ééne punt driftig gemaakt. Maar in den laatsten tijd gelukkig niet meer. Ik weet zeker, dat hij veel van mij houdt en soms verbeeld ik mij ook, dat zijn oordeel over jou minder hard is; maar dit kan ik niet met zekerheid zeggen, want hij heeft mij eens-voor-al verboden je naam te noemen en hij noemt dien zelf ook nooit.'

Er kwamen uren waarin het overlezen van dit gedeelte van den brief weder een vonk van hoop bij den Kapitein deed ontgloeien; maar de her-

innering aan zijn laatste gesprek met Sir Richard Wingate bevestigde in hem de overtuiging, dat er voor hem geen kans tot slagen of ook maar eenige hoop bestond, zoolang hij arm was.

Deze weinig opwekkende gedachten drongen zich aan den Kapitein op gedurende zijne wandeling door het dorp Kilbourne. Neen zeker, door hierover te peinzen zou hij niet in de stemming geraken, die voor zijne nieuwe plannen voegde. Hij deed zijn best deze zorg zooveel mogelijk naar den achtergrond te dringen en zich bezig te houden met hetgeen nu voor hem te doen viel.

Het eerste en hoofdzakelijk noodige voor een ‘Ridder van den Grooten Weg’ was een paard. Hij had er geen.

Een zwaar pistool had hij en een zwaard ook. Het éénige wat hem ontbrak was een paard.

Hij liep een pad aan zijne linkerhand op, juist tegenover eene oude hoeve. Hij kwam langs twee kleine gehuchten, Brantensbury en Mapes. Zijn weg vervolgende door een vrij zwaar bosch, buiten Mapes, ging hij in de schaduw der boomen staan en wachtte op hetgeen komen zou.

Weldra hoorde hij, op een afstand, een zacht geluid van paardenhoeven.

Het ziet er wel naar uit, dat ik niet te vergeefs op een paard zal behoeven te wachten, dacht de Kapitein.

Hij liep nog een klein eindje verder van het dorp af, om meer vrij in zijne bewegingen te zijn en bleef toen weer, ter zijde van den weg onder de boomen staande, de nadering van het paard afwachten.

Het kwam, op een kort drafje, dichterbij. Toen het vlak in de buurt gekomen was, sprong de Kapitein plotseling uit zijn schuilplaats op den straatweg juist vóór het paard.

Zijn onverwacht verschijnen deed het beest hevig schrikken, zoodat het een zijsprong maakte.

Nu wierp de Kapitein zich op het paard en zijn berijder; en dezen om het middel pakkend met zijn rechterhand, terwijl hij de teugels van het paard in de linker stevig vasthield, trok hij den man op den grond.

In een oogenblik had Kapitein Carey het paard bij de teugels aan een der naastbijstaande boomen gebonden en keerde toen naar den gevallen ruiter terug, die op den grond zat, met de hand over zijn achterhoofd wrijvende.

Met verwondering zag Carey, dat de andere een zwart masker voor 't gelaat had.

‘Ei - dus heb ik mijn paard aan een der “Ridders van den Grooten Weg,” te danken,’ zeide de Kapitein.

De aldus herkende straatroover bromde een paar onverstaanbare woorden.

‘Ik vrees, dat je niet goedwillig tot de overgave zult kunnen besluiten en om je nu betere manieren te leeren, zal ik je beleefd verzoeken mij al het goud ter hand te stellen, dat je - ik twijfel er geen oogenblik aan - gewonnen hebt, op eene wijze, die in strijd is met de wetten hier te lande.’

De straatroover beweerde bij hoog en bij laag geen enkel goudstuk bij zich te hebben. Och, de tijden waren tegenwoordig, volgens zijn zeggen, bedroefd slecht en de reizigers - de enkelen, die nog den straatweg over kwamen - waren, met een groote uitzondering, allen goed gewapend. In geen weken was het hem gelukt een eenvoudig postrijtuig in beslag te nemen.

De Kapitein hechtte aan die verklaring geen geloof.

Hij begon zeer bedaard de zakken van den straatroover te onderzoeken en weldra zag hij zijne moeite beloond door een goed gevulde beurs. Hij trok die te voorschijn en kwam tot de welaangename ontdekking, dat zij niet minder dan twintig guinjes bevatte. De roover was iemand met een gemeene, schurkachtige uitdrukking op zijn gelaat en de Kapitein twijfelde er geen oogenblik aan, dat de man niet meer dan zijn welverdiend loon zou hebben, wanneer die geheele buit hem afgenomen werd, en wat hij verder bij zich had bovendien. Maar het bewustzijn van de verlegenheid, waarin hij nog zoo onlangs door gebrek aan 't noodige geld verkeerd had, wekte zijn medegevoel op. Hij kon er niet toe besluiten een ander in dienzelfden onaangenamen toestand te brengen, al was die andere dan ook maar een gewone straatroover. Hij bepaalde er zich dus toe de helft der goudstukken uit de beurs te nemen en dat geld op den schoot van den verbaasden man te werpen.

'Dit is de helft van je geld,' voegde hij hem toe. 'Ik weet zeker, dat het meer is, dan jij ooit een armen, door je geplunderden reiziger hebt laten behouden. Maar het zij zoo. Neem nu dat masker af. Het is jammer je mooie gezicht, waarvan ik alleen nog 't bekoorlijk benedengedeelte kon zien, voor mij te verbergen. Toe, vlug wat, zeg ik je! Neem het af. Kom nou!'

De roover scheen eerst weinig lust te hebben aan het bevel te gehoorzamen; maar de gebiedende stem van den voormaligen officier maakte indruk op hem - althans hij nam het masker af.

Zonder tijd te verliezen pakte Carey het, sprong op het intusschen door hem losgemaakte paard en draafde weg.

Terwijl hij aldus over den straatweg galoppeerde, kon hij zich een levendige voorstelling maken van de nijdigheid van den roover, die hem zeker een aantal scheldwoorden na zou roepen. Hij was zeer onlangs nog in eene voor hem ongewone droefgeestige stemming geweest, maar nu keerde zijne oude vroolijkheid met dubbele kracht terug bij 't welaangenaam gevoel van het vlugge paard tusschen zijne knieën en bij het gerinkel der guinjes in de beurs.

'Maar heel ver zal ik het met dat sommetje niet brengen,' dacht hij, ten opzichte der goudstukken. Nu had hij een andere laan aan zijn linkerhand bereikt; en uit die noordelijke richting de gevolgtrekking makende, dat het pad hem weder op den grooten weg naar Edgeware terug moest brengen, sloeg hij dit in.

Het pad had hem inderdaad door de Crikle-Woods geleid; en hoewel hij zijn paard tot een kort drafje beperkt had, zoodra hij op een behoorlijken afstand van den vroegeren eigenaar gekomen was, naderde hij toch binnen den tijd van een kwartier den eigenlijken straatweg, waar deze over eene aanzienlijke hoogte loopt.

Naar het hoogste punt rijdende, zag hij, dat die weg zich naar twee kanten, mijlen ver, recht uitstrekte; maar nergens was een licht te ontdekken, behalve heel in de verte de lichten van Londen.

Het was een donkere avond. Juist een avond voor een 'Ridder van den Grooten Weg,' dacht Kapitein Carey; en hij was zeer tevreden met den loop der omstandigheden, toen hij van zijn paard stapte om het dier in oogenschouw te nemen. Het bleek een mooi paard te zijn. Hoewel hij als soldaat niet bij de ruiterij in dienst was geweest maar bij het voetvolk, had

Carey toch genoeg verstand van paarden om een goed exemplaar op den juisten prijs te kunnen stellen.

Terwijl hij met de hand vriendelijk den hals van den viervoeter streelde, richtte hij telkens het hoofd op om te zien en te hooren, maar nergens was, ook niet in de verte, iets van een naderend rijtuig te bekennen.

Hij onderzocht het mombakkes, dat hij den straatroover had afgenomen; met eene uitdrukking van afkeer hield hij het in de hoogte. Neen, de gedachte het masker voor te doen zoo als die vuile man, dien hij op de straat liggend had achtergelaten, het gedragen had, lokte hem zeer weinig aan. Toch begreep hij, dat hij het voor zijn gezicht moest binden, om eenige kans op welslagen zijner plannen te hebben. Daarom wreef hij, met een leelijk gezicht, de binnenzijde van het zwarte halfmasker met een slip van zijne jas stevig af en, van den nood een deugd makende, deed hij het voor.

Juist begon het baantje van straatroover hem te vervelen, toen hij een licht, dat hij totnogtoe niet had opgemerkt, in het oog kreeg. Het was in de richting van Edgeware en tot zijn groot genoegen zag hij, dat het naderde.

Hier dichtbij was juist een groep denneboomen aan den kant van den weg. Daar bracht hij het paard heen, bond het met de teugels aan een der stammen vast en keerde toen weder naar den straatweg terug om het voertuig af te wachten, dat blijkbaar nader kwam. Hij kon nu, hoewel nog onduidelijk en zacht, het geluid van het rollen van wielen onderscheiden. Toen het licht onder aan den heuvel gekomen was, waarop hij stond, onderzocht hij zijn eigen pistool en dat van den roover dat in het zaal van 't paard stak, nog eens nauwkeurig, trok het masker recht over zijn voorhoofd en besteeg zijn paard weder.

Dank zij het geluid van de paardenhoeven kon hij berekenen, dat er niet meer dan twee paarden voor het rijtuig gespannen waren en hij maakte hieruit de gevolgtrekking, dat het voertuig een zoogenaamde tweepersoons postwagen wezen zou. Het was nu ongeveer ter halve hoogte van den berg gekomen, zich stapvoets voortbewegend. Kapitein Carey had zich onder het geboomte teruggetrokken en wachtte. Toen de reizigers ten naastenbij met hem op gelijke hoogte waren, gaf hij zijn paard onverwacht de sporen te voelen; het schrikte en sprong wild tot midden op den weg. Een pistool dreigend ophoudende, riep Carey den postiljon zijn bulderend: ‘Stilstaan!’ toe; hij gaf daarbij aan zijne stem een uitdrukking, zoo schrikwekkend als het hem mogelijk was. Maar het ongewone van zijn rol als straatroover en van zijn avontuur prikkelde hem zoo, dat die poging mislukte en zijne stem omsloeg. Toch deed dit feit niets af aan den indruk van het geheel; integendeel, de ruwheid, die den postiljon schrik moest aanjagen, werd er nog door bevorderd.

De postiljon, een stoere knaap, beantwoordde Carey's dreigende houding met een goed bedoelden slag van het handvatsel van zijn zweep naar het hoofd van Carey, die den klap behendig ontweek en nu zijnerzijds zoo geducht met den knop van zijn pistool op het hoofd van den tegenstander werkte, dat de man van zijn paard gleed en als een zak op den grond bleef liggen.

Naar het rijtuig stappend, stak de Kapitein nu zijn wapen door het portierraam naar binnen. Een angstige vrouwestem slaakte een luiden kreet.

Carey wilde op ridderlijke wijze de dame geruststellen door haar te

verzekeren, dat hij geen kwaad bedoelde; maar hij ontstelde op zijne beurt hevig, toen hij bij het schemerachtig licht der lantaarns de in het rijtuig zittende dame herkende.

Het was niemand minder dan Miss Margery Wingate in eigen persoon. Hetzelfde gelaat, - hoewel nu door den schrik bleeker dan 't gewoonlijk was, - dat hij gedurende al die jaren in Spanje in zijne herinnering had bewaard.

Snel trok hij zich terug. Maar als een plotselinge lichtstraal schoot de gedachte hem door het hoofd, dat hij door dat zwarte halfmasker van den straatroover voor haar onherkenbaar was. Achter om het rijtuig stappend, gaf hij daar aan zijn paard zulke geduchte stompen met zijne knieën, dat het arme dier van pijn kermde en begon te steigeren en met zijne kletterende hoeven een leven te maken, alsof een troep paardenvolk op den harden straatweg rond holde.

Te midden van dit rumoer liet Carey zijne stem hooren: ‘Kerels! God betere het! Een prachtig bedrijf op den openbaren weg van Hare Majesteit Koningin Anne! Vooruit maar, mannen! Ik beloof jelui, dat ik je morgen ochtend aan 't gerecht zal overleveren - alle drie, hoor je?’

Hij schoot zijn pistool in de lucht af en dit schot had een herhaalden angstkreet van Margery ten gevolge. Die kreet bracht Carey grootelijks in verzoeking zijne rol niet door te spelen. Maar hij verstaalde zijn hart, en zijn zwaard uit de scheede trekkende, sloeg hij daarmee zoo luidruchtig mogelijk tegen deze aan, met het welberekend gevolg alweer, dat de in het rijtuig zittenden zich bevende eene voorstelling maakten van het hevig gevecht tusschen de roovers en hun onbekenden beschermer.

Al te lang wilde Carey niet aan den gang blijven. Anders mocht een der reizigers misschien zooveel moed verzamelen om het hoofd uit het wagenvenster te steken en zou alsdan het gevecht, dat geen gevecht was, kunnen zien.

Nog altijd roepende en veel drukte makende, trok hij het masker van zijn gezicht, steeg af, en na het zwarte ding te hebben weggeworpen, gaf hij aan zijn ros een vriendschappelijken tik met het vlak van zijn zwaard en joeg het den straatweg op. Vlug draafde het mooie dier weg in de richting naar Edgeware. Nu schoot hij nog eens flink op de voor den schijn vluchtende straatroovers, hun luidkeels naroepende:

‘Ik heb je aangezicht gezien, kerel en van jou ook! Op de galeijen kom jullie - rekent daarop!’

Thans liep hij om het rijtuig heen tot bij het openstaande raampje en zeide met zijn gewone stem:

‘Dame, u hebt nu niets meer te vreezen. De schurken hebben het hazepad gekozen en...’

‘Kapitein Carey,’ riep zij uit, verbaasd en verheugd, zoodat haar straks nog zoo bleek gezichtje met een blos van blijdschap gekleurd werd.

‘Miss Margery! Is het mogelijk?’ riep hij met goedgeveinsde verrassing uit.

‘Welzoo, Kapitein Carey, zijt u 't waarlijk?’ liet nu de zware stem van Sir Richard zich hooren. ‘Wij zijn zeer veel aan u verplicht; nog veel meer dan u vermoeden kunt. Wanneer die schurken mij hadden uitgeplunderd, zouden de verliezen, die ik daardoor zou geleden hebben, onherstelbaar geweest zijn, dat verzeker ik u.’

‘Des te gelukkiger moet ik mij achten, Sir Richard, nog juist bij tijds ertusschen te zijn gekomen,’ antwoordde de Kapitein.

Sir Richard stapte uit; en een der twee lantaarns van het rijtuig meenemende, liepen de beide heeren een eindje verderop, waar de postiljon op den grond lag.

Zij zagen, dat hij zijn bewustzijn terug gekregen had, maar toch nog dof en soezig was. Een teugje rum uit de veldflesch van Sir Richard hielp hem om verder bij te komen. Terwijl hij nu met den man bezig was, ging Carey naar het rijtuig terug om Margery gerust te stellen, door haar op de hoogte van den toestand te brengen.

‘Hij is geheel hersteld na dien klap van den straatroover.’ Wel was die raak geweest, maar toch was de schrik het ergste, zooals nu bleek, zeide hij.

Bij de laatste woorden vatte hij haar mooi handje en zag hij haar onderzoekend aan.

‘In zes lange jaren heb ik je niet gezien en in al dien tijd ben je volstrekt niet veranderd, liefste Margery,’ fluisterde hij.

‘O Jamie! Het waren zes jaren vol bezwaren, moeite en gevaar voor jou; voor mij waren het zes jaren in angst en vreeze doorleefd.’

‘En de jaren die nu komen, lieve Margery, wat zullen die brengen?’ zeide Carey, haar tweede hand ook in de zijne nemende. ‘Zullen de komende jaren....’

‘De komende jaren... onze toekomst!’ herhaalde zij, met van blijdschap stralende oogen. Carey wist, toen hij haar aanzag, dat zij de zijne was, - dat zij den tegenstand van haar vader ten opzichte van hun huwelijk overwonnen had.

De postiljon, die inmiddels geheel hersteld was, besteeg zijn paard weder. Sir Richard drong er op aan, dat hun redder, Kapitein Carey, ook in het rijtuig zoude stappen en den verderen weg, tot Londen, met hen zoude afleggen. Zij hadden, zooals Sir Richard zeide, wel groote behoefte aan een beschermer, en de Kapitein had op echt ridderlijke wijze getoond, voor die taak uitmuntend berekend te zijn.

Met eene uitdrukking van oprechte bewondering in de lieve oogen fluisterde Margery:

‘Vier ondernemende hals-afsnijders buiten gevecht gesteld, - en op de vlucht gejaagd, - door één enkelen Ridder, - dat is toch wel buitengewoon!’

‘Neen, neen, Miss Margery’, hernam Carey lachend, terwijl hij tegenover haar in het rijtuig plaats nam, ‘het waren er niet meer dan drie!’

Naar het Engelsch. WOLMER WHYTE.

Opmerkingen en mededeelingen.
Jona en de vischmythe.

Wie kent niet de geschiedenis van Jona, den Israëlietischen profeet, die, om een storm te stillen, in zee wordt geworpen, door een grooten visch wordt ingeslokt en na drie dagen weer uitgespuwd, terwijl hij in den visch een danklied uitspreekt?

Er komen meer zonderlinge verhalen voor in het Oude Testament: het stilstaan der zon op bevel van Jozua, de sprekende ezelin van Bileam, de teruggaande schaduw op den zonnewijzer van Hiskia; maar dit is toch wel het zonderlingste van alle. Hoe hoog het boek Jona bij de Joden stond aangeschreven, kan hieruit blijken, dat Jezus er zich op beroept (Matth. 16:4; Luk. 11:29-32) en men later het driedaagsch verblijf van den profeet in den visch met het driedaagsch verblijf van Jezus in de onderwereld heeft vergeleken (Matth. 12:40). Ja, onze voorouders, die heel wat grooter bijbelvrienden waren dan het tegenwoordig geslacht, hebben 'Jona in den walvisch' zelfs onder de kinderspelen opgenomen.

Vanwaar dit verhaal? Want dat het geen geschiedenis behelst, behoeven wij niet te zeggen, al is de profeet Jona misschien wel een historisch persoon (zie 2 Kon. 14:25.) Hoe zijn de Israëlieten eraan gekomen? Is het een louter verzinsel of een dier verhalen, zooals de scheppings- en zondvloedssage, die, hoewel in anderen vorm, ook bij oudere volken worden aangetroffen? Deze vragen zijn door een Duitscher, Hans Schmidt, tot een onderwerp van nauwkeurige studie gemaakt en hij heeft de vruchten van zijn onderzoek neergelegd in een geschrift, onder den titel van *Jona*, *eine Untersuchung zur vergleichenden Religionsgeschichte*(*), behoorlijk gedocumenteerd en van een aantal afbeeldingen voorzien. Er blijkt uit, dat het zonderlinge verhaal, wel verre van op zichzelf te staan, in allerlei vormen onder allerlei volken der oudheid voorkomt.

Vooreerst bij de Grieken, en wel in de heldensagen van Herakles, Perseus en Jason.

In het begin onzer jaartelling werd van Herakles het volgende verhaald. Eens kwamen Poseidon en Apollo in menschengedaante tot Laomedon, koning van Troje, en beloofden hem zijne stad, voor een zeker loon, met muren te omgeven. Laomedon nam het aan, maar weigerde, na de voltooiing, het loon te betalen. Tot straf zond Apollo een pest in de stad en Poseidon een zeemonster, dat met den vloed aan land kwam en de veldarbeiders met zich meesleurde. De Koning raadpleegde het orakel, wat hier aan te doen. Het antwoord was, dat hij, als boete, zijne dochter Hesione aan het monster

(*) Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1907.

moest prijsgeven. Om hieraan te voldoen, werd Hesione aan een rots op den oever vastgebonden. Juist kwam Herakles voorbij en bood zich aan, het meisje te redden, als Laomedon hem de paarden beloofde, die hij eens als losprijs voor Ganymedes gekregen had. De koning beloofde het; maar toen Herakles het monster gedood had, trok hij zich terug en weigerde zijne belofte te vervullen, waarop Troje voor de eerste maal verwoest werd.

Zoo luidt de jongste vorm van het verhaal. In een drietal oudere lezingen wordt er bijgevoegd, dat Herakles door het monster werd opgeslokt, maar zich door het stuksnijden van diens lever een uitweg baande, terwijl door de hitte in het dier zijne haren werden verbrand. Van een driedaagsch verblijf in den buik van het dier is hier geen sprake, terwijl de hitte, waardoor de haren van Herakles verbranden, een trek, die ook elders voorkomt, ons later, bij de verklaring der mythe, van dienst zal zijn.

Veel overeenkomst met dit verhaal heeft de sage van Perseus, die Andromeda, dochter van Kepheus, koning van Aethiopië, van een zeemonster verlost. Maar hier is de belooning voor deze heldendaad, dat Perseus het meisje ten huwelijk ontvangt. Van een verslinden van den held wordt niet gesproken. Wel verdient de aandacht, dat door Jozefus, Plinius en anderen als tooneel der handeling niet Aethiopië, maar Joppe wordt genoemd. Ook deze sage komt een enkele maal voor in den vorm, dat het zeemonster den held verslindt en deze het de lever openscheurt, hetgeen den dood van het dier ten gevolge heeft. Hoe de held dan uit het monster te voorschijn komt, wordt aan de verbeelding overgelaten.

In 1833 werd in een graf te Coere (in het oude Etrurië) een drinkschaal gevonden, waarop het woord Jason voorkwam en Athene stond afgebeeld, voor een monster met een langen hals staande, waaruit een naakt persoon met de beenen vooruit naar beneden glijdt. Blijkbaar wordt Jason hier door Pallas-Athene uit den mond van het monster verlost. Ook op een Etrurischen spiegel wordt Jason afgebeeld met een zwaard in de rechterhand, in de linker het vlies, dat ook op de andere afbeelding voorkomt. Hij vlucht voor een draak, die echter reeds een zijner beenen verslonden heeft.

Den oorsprong van deze en dergelijke verhalen moet men niet bij de Grieken of in de sprookjes van andere Europeesche volken zoeken. Daartoe moet men zich wenden tot de mythologie der hedendaagsche meest ontwikkelde natuurvolken, de Polynesische bewoners van Nieuw-Zeeland, de Maoris. Volgens Tylor(*) behoort de kunst hunner dichters om de natuur in eene mythe te kleeden tot een trap van geestelijke ontwikkeling, dien de Grieken reeds 25 eeuwen achter zich hadden. Bij deze Maoris zal men daarom de oorspronkelijke beteekenis eener mythe gemakkelijker vinden dan bij de meer beschaafde volken van vroeger tijd. Ook bij hen een groote visch, waardoor een held wordt verzwolgen en, nadat hij den buik van het monster heeft opengescheurd, zijn gevangenis verlaat. Hij ziet een glans en vraagt verwonderd: Waar ben ik? Tegelijk stijgt de zon met een ruk omhoog en werpt zich van de eene zijde op de andere.

Uit dit en andere verhalen is het duidelijk, dat wij hier met een zonnemythe te doen hebben, en wel met de verwisseling van dag en nacht. Keeren wij dan tot de mythen der Grieken terug, dan blijkt onder Herakles, Perseus en Jason niet anders dan de zon verstaan te kunnen worden, waar-

(*) Edward B. Tylor, *Primitive culture*, I, p. 293.

voor ook de zinnebeeldige voorwerpen, die zij bij zich hebben, pleiten. Daarbij komt, dat de plaats, waar de helden door het monster worden ingeslokt, een klein eiland of de westelijke kust van het land is, waar men de zon kan zien ondergaan. Wordt in sommige dier mythen nog van een pantser gesproken, waarmee de held voorzien is, dan denken wij aan de stralen der zon. En evenzoo als de haren van Herakles verbrand zijn, aan het uitdooven der stralen, als de zon in de zee is weggezonken en weer als een gloeiende bol verrijst. Hetzelfde wordt in de Simsonssage afgebeeld, waarin den held de haren worden afgesneden, die langzamerhand weer aangroeien. In die haren, de stralen der zon, ligt zijne kracht. Een aantal verhalen bij de bewoners van het eiland Nias in Mikronesië, bij de Grieken en Syriërs van later tijd, drukken hetzelfde denkbeeld uit.

Wat eindelijk de hitte in het binnenste van den visch betreft, waardoor de haren van den held verzengen, deze wordt *door hem* in den visch meegebracht. Dit blijkt uit de volksvertelling in Lijfland, waarin van een reuzenvisch wordt gesproken, die zich in de Oostzee vertoonde en zoo groot was, dat men zijn staart niet zien kon. Een visscher wordt met zijn boot door het dier ingeslokt. Het is in de maag van het dier pikdonker. Met een vuursteen maakt de visscher licht, steekt een vuur aan van het hout der boot en snijdt met zijn mes stukken vleesch en spek uit de zijden van den visch om zijn honger te stillen, nadat ze op het vuur gebraden zijn. Het monster, door pijn gekweld, spuwt daarop den visscher met zijn boot op het land uit en verdwijnt voor altoos uit de Oostzee.

Op een der Cook-eilanden vertelt men de avonturen van den hoofdman Rata, die op het punt was met zijn boot door een walvisch verslonden te worden. Maar de ‘drakendooder’, dien de hoofdman tegen zijn zin aan boord had genomen, breekt zijn speer in twee stukken, plaatst ze in den muil van het dier, die daardoor niet gesloten kan worden, springt naar binnen en ontdekt daar zijn vader en moeder, die door den visch waren ingeslokt. Om zich daarover te wreken, maakt de drakendooder vuur aan en verbrandt daarmee de vette deelen van het dier, dat, krimpend van pijn, naar land zwemt, waarop de vader, moeder en zoon uit den muil van den stervenden walvisch naar buiten treden. Het was op een eiland, het land van den maneschijn, waar zij een tijdlang bleven wonen. Maar eindelijk drong hen het heimwee naar hun geboorteland, het land van den zonsondergang, terug te keeren.

In de Torrestraat, tusschen het Noordeinde van Australië en N.W.-Guinea, dus niet ver van de Cook-eilanden, is een dergelijk verhaal in omloop. Hier is het een visscher, wiens angel vastraakte, waarop hij in het water sprong om hem los te maken en door een haai werd ingeslokt. Met een mosselschelp, die hij achter het oor droeg, maakte hij zich een opening in het dier, sloop naar buiten en merkte, dat zijne haren uitgevallen waren.

Ook in Amerika, aan de Westkust van Kanada, worden een aantal dergelijke verhalen, met allerlei varianten, meegedeeld, waarin een walvisch de hoofdrol speelt, maar die overigens op hetzelfde neerkomen. Steeds is het tooneel aan de Westkust. Wanneer het in het binnenland wordt geplaatst, wordt de visch door een landdier vervangen, in Azië door een tijger, in Afrika door een olifant, in Amerika door een beer. Steeds gaat de gloed, die de haren verteert, van den persoon uit, die in het dier is opgesloten.

Ontelbaar zijn dus de verhalen, over de gansche wereld verspreid, waarvan in het Oude Testament slechts een enkel voorbeeld wordt aangetroffen. En dat bij de Grieken veel meer dan het drietal sagen, van Herakles, Perseus en Jason, in omloop waren, kan men opmaken uit een vertelling van Lucianus, die met de zaak den spot drijft en in het zeemonster een gewelf vertoont, waarin een stad met 10,000 inwoners zou kunnen gebouwd worden en waarin een woud door zeevogels bewoond wordt. Een zeeman heeft er al 27 jaren gewoond en met zijn zoon een moestuin aangelegd. Er worden zeeslagen door allerlei monsterachtige volken geleverd - en dergelijke ongerijmdheden meer.

Slechts een enkel is er onder al die verhalen, waarin van een driedaagsch verblijf in den visch gesproken wordt. Het hoort in Indië tehuis en geldt een schoonen jongen man, die door zijne zuster uit den buik van een walvisch verlost wordt.

Dat deze vischmythen, evenals de fabelen, van het eene volk naar het andere verhuisd zijn, ligt voor de hand. Maar is ook de geboorteplaats aan te wijzen, vanwaar ze naar alle hemelstreken zijn uitgegaan? Professor Wilken vertoefde eens op het eiland Boeroe, een van de Molukken. Tegen zonsondergang kwamen er de oudsten aan het zeestrand bijeen en zetten zich op rotsblokken neder. Toen begon een grijsaard te vertellen, hoe in lang vervlogen dagen telkens aan den krokodil-god een schoon meisje geofferd moest worden. Wanneer een dergelijke samenkomst aan het zeestrand nog heden plaats vindt, dan kan men zich voorstellen, hoe een mythe van vader op zoon overgaat en voortleeft onder het volk. Maar ook, hoe een schipper, een koopman, die, evenals Prof. Wilken, onder die menschen vertoeft, het gehoorde verhaal meeneemt en naar elders overbrengt. Waar dit echter het eerste is geschied, kan alleen worden gegist. Maar dit is zeker, dat een eiland de plaats der geboorte moet zijn geweest; want daar alleen kan men de zon in de zee zien verdwijnen en er den volgenden morgen weer uit te voorschijn zien komen. En werkelijk zijn de plaatsen, waar de mythe ook thans nog leeft, de eilanden in den Indischen Oceaan. Vandaar zal dus de mythe hoogst waarschijnlijk zijn uitgegaan. Daar heeft men ook geen schemering, maar plotseling wordt de nacht door den dag vervangen. Een uur lang vertoont zich dan de zon als een ronde bal boven den horizon, zonder stralen uit te schieten. Evenzoo is het bij den ondergang. Vandaar het verlies der haren van den persoon, die in den buik van het zeemonster verdwijnt.

Geen wonder, dat de vischmythe ook bij de Israëlieten bekend was. De Fenicische kust, waar men dagelijks de zon zag ondergaan, leverde daarvoor het aangewezen tooneel. En evenals in de mythe van Perseus, werd die van Jona te Joppe geplaatst. In de afbeeldingen dezer mythe ziet men een dergelijk monster als waarmee Herakles den strijd voerde. Die afbeeldingen komen voor in de *Biblia pauperum* van de 14de eeuw. Zij vormen daar een parallel met de begrafenis en opstanding van Christus. Hetzelfde vindt men echter reeds in geïllustreerde Psalmboeken van de 9de en 10de eeuw, gewoonlijk bij Psalm 60:1, 2. En wat het merkwaardigste is, in de *Biblia pauperum* wordt Jona met lange haren afgebeeld, als hij in den visch verdwijnt, en zonder haren, als hij er uitkomt.

Bij die overeenkomst met de algemeen verspreide vischmythe, vertoont

echter het boek Jona een groot verschil. De Grieksche helden voeren strijd met het zeemonster; Jona wordt door den visch van den dood gered. Overal, bij de Grieken, de Indiërs, de Syriërs, zien wij ons verplaatst in een wereld, waarin de goden met elkaar strijd voeren; in het boek Jona geschiedt alles onder het bestuur van den éénen God, 'den God des hemels, die de zee en het vaste land heeft gemaakt.' Terwijl de Grieken hunne helden voorstellen als de lievelingen der goden, door hen uit gevaar gered, wordt Jona in het leven behouden om de inwoners van het goddelooze Ninive te bekeeren en van den ondergang te redden. De schrijver van het Oud-Testamentisch boek heeft alzoo de algemeen bekende vischmythe gebruikt tot een godsdienstig doel, evenals met de uit Babylonië afkomstige scheppings- en zondvloedsverhalen geschied is. Hij toont zich daardoor een waardig zoon van het 'volk van den godsdienst.'

In het danklied, dat Jona voor zijne redding uitspreekt in den buik van den visch, lezen wij deze woorden (Jon. 2:2): 'Toen ik uit de onderwereld een kreet slaakte, hebt gij mij verhoord.' Ook dezen trek, waarbij het verblijf in den visch, of in de zee, als een verblijf in de onderwereld wordt voorgesteld, vinden wij elders weer. In het Oude Testament wordt de onderwereld met een monster vergeleken, dat zijne kaken wijd openspert (Jez. 5:14; Hab. 2:5), de menschen levend verslindt (Spr. 1:12) en nooit verzadigd is (Spr. 27:20). In Ps. 69:2, 3 heet het verkeeren in doodsgevaar een overstelpt zijn door een watervloed, het verzinken in een grondeloozen modderpoel. 'Verlos mij uit het slijk,' roept de dichter uit (vs. 15 en 16), 'dat ik niet verzinke; red mij uit diepten van water. Laat de watervloed mij niet overstelpen, de kolk mij niet verzwelgen.' In de beginletter van dezen Psalm heeft een kunstenaar uit de 12de eeuw den dichter voorgesteld, half door een monster verslonden, naar boven ziende. De zee, het doodenrijk en een monster waren bij de Israëlieten woorden van eenzelfde beteekenis.

In de Odyssee komt de dood uit de zee om den grijzen Odysseus weg te halen (XI, 134 vv.). De Scylla en Charybdis loeren op de schepelingen om ze in de diepte te doen verdwijnen. En in de katakomben en op sarkophagen komt menigmaal het beeld van Jona als christelijke grafversiering voor. Onder den Doodendans in de Mariakerk te Lubeck staat een tweeregelig vers:

> Den Jonam warff ein Fisch, doch lebend an den Strand;
> Mich wirft des Todes Stosz in jenes Vaterland.

Zoo heeft de oude vischmythe een reis door de wereld gemaakt en onder Heidenen, Joden en Christenen in zinnebeeldige taal den indruk weergegeven, dien de verschijnselen der natuur, waarin zij leefden, op hunne verbeelding plachten uit te oefenen. Hun verschillende godsdienst heeft op die voorstellingen een verschillenden stempel gedrukt.

Arnhem.

J.H. MARONIER.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Het Democratisch beginsel, en zijne verwezenlijking en toepassing in den Nederlandschen Staat. - P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.

Dit curieuse boekje ligt al geruimen tijd ter bespreking op onze tafel gereed. Wat zullen wij er van zeggen? Den sterksten indruk dien wij bij het lezen kregen, was deze: Wat moet de schrijver veel *tijd* hebben. Tijd om genoegelijk, op lange wandelingen bij voorbeeld, het wel en wee van het vaderland te overpeinzen, tijd om er met vrienden en kennissen op de soos en daarbuiten over te praten, vrouw en vrienden in de huiskamer er over te onderhouden (tot nut en genoegen... namelijk tot nut van de hoorders en tot genoegen van den spreker), en tijd om dan, rustig en wel, met goedverzorgd schrijfmateriaal, er over te gaan verhandelen. De breedsprakigheid van den vorm en het hier en daar naïef-ideologische van de gedachte maken dit boekske meer tot een keuvelarij van een gepensionneerde-met-ideeën dan tot een ernstig en gesloten betoog. Wat de breedsprakigheid belangt, ziehier een enkel staaltje:

'Voor ons heden is de Democratie niet een eindvorm voor den Staat, doch een stelsel, dat in zich draagt de kern van het algemeen beginsel der gelijkgerechtigdheid, overigens *zich beweegt met*, *zich vervormt naar*, *zich aanwast aan* (sic), den maatschappelijken groei en de geestelijke ontwikkeling van een volk, en in zijne toepassing steeds krachtiger den invloed van het beginsel doet doorwerken, - als het ware - de kern doet ontkiemen, veelvuldig ontspruiten en ontbloeien in het Staatsleven der natie.'

En wat zegt men van een zin als deze:

'Wij zijn in onze verwachtingen reeds stout genoeg, en wij voelen ons volkomen verantwoord, indien wij elk denkbeeld aan eene maatschappij waarin een ieder, niet naar de waarde voor allen van den door hem geleverden arbeid, noch zelfs naar zijn aanleg en inspanning, doch naar zijne behoeften wordt bedeeld, als een hersenschim verdrijven naar het gebied zijner herkomst: de verbeelding van de uiteindelijkheid der volmaking.'

De schrijver schijnt trouwens een enkele maal het tegenovergestelde uit te drukken van wat hij bedoelde. Zoo staat op blz. 18:

'Daar staat tegenover dat de lagerschatting van hen, die zich niet vermogen op te werken, slechts dán geoorloofd is, indien de maatschappelijke en staatkundige toestanden hun dat, ondanks hun aanleg en krachtige inspanning, onmogelijk maken.' Nadat de schrijver de stelling heeft doen voorafgaan, dat men alleen dan den een hooger mag schatten dan den ander, wanneer de stijging van den een boven den ander niet wordt begunstigd door maatschappelijke bevoorrechting. De zooeven aangehaalde zin is met die stelling geheel in strijd.

En van het studeerkamerlijke van des schrijvers ideologie kan men een bewijs vinden in zijn zonderlinge reorganisatie-plannen ten aanzien van de Regeering, zijn goed bedoelde, maar hoogst onpraktische splitsing van de taak der Ministers.

Dat er niets goeds in dit boekje is, zou ik echter allerminst willen zeggen. Integendeel, het is de uiting van een oorspronkelijken, zij het ook ietwat oppervlakkigen en omslachtig denkenden geest en van een vriendelijk altruïstisch aangelegd gemoed. In politicis schijnt de schrijver zoowat vrijzinnig-democratisch te wezen; vooral op 't stuk van 't kiesrecht haalt hij de vrijzinnig-democratische plannen met veel instemming aan.

Hoe oppervlakkig echter zijn wijze van denken is, blijkt o.a. uit de wijze waarop hij over Staatsbemoeiing schrijft. Hij verdedigt die, tot zekere hoogte. Maar dat men zich dan ook nog eerst behoort af te vragen, *welke soort* Staatsbemoeiing gewenscht is, schijnt in 't geheel niet bij hem te zijn opgekomen. In een paar zinnetjes met ‘bij voorbeeld’ beginnende, wordt de tegenwoordig in de mode zijnde dwangmethode gedachteloos goedgevonden, als iets wat men ‘bij voorbeeld’ doen kan, zooals men ‘bij voorbeeld’ kaas of koek op zijn boterham kan eten.

Het is een boekje van rijp en groen.

Misschien krijgt de schrijver eens nòg meer tijd tot nadenken.

Of misschien moet men wenschen, dat hij minder tijd krijgt, zoodat hij wellicht komt tot soberder gedachten en straffer en vorm.

C.K.E.

Geschiedenis onzer Staatsregeling, door T. Pluim. - P. Noordhoff, Groningen.

Dit boekje draagt den al te bescheiden ondertitel: ‘Een overzicht voor H.B. Scholen, Gymnasia, Kweek- en Normaalscholen en candidaat-hoofdonderwijzers.’ Dat is waarlijk al te bescheiden, want het is nuttig te achten in veel ruimeren kring. Wij hebben inderdaad zelden een uitgave van dezen aard in handen gekregen, die voor personen van zoo verschillende positie, leeftijd en ontwikkeling van zoo uitstekend nut kan zijn. Voor het zooeven aangehaalde doel is het ongetwijfeld uitstekend geschikt; maar wij zouden het bovendien willen aanbevelen aan alle Kamer-candidaten, politici, politieke publicisten en in 't algemeen aan ieder die van het heden en het verleden van onze Staatsinrichting iets wil of moet weten. Zij allen zullen er een zeer helder overzicht in vinden van de wording en den tegenwoordigen toestand van ons Staatsorganisme van den grafelijken tijd af tot heden toe, een overzicht dat volkomen objectiviteit aan groote helderheid paart, zoodat het een schat van betrouwbare inlichtingen geeft in waarlijk aangenamen vorm.

Dit boekje mag populair geschreven heeten in den besten zin, en wij hopen voor onze volksontwikkeling dat het zeer veel zal worden gelezen. Het kiezerspeil zal er door stijgen.

C.K.E.

Vrijhandel en Bescherming, door M.V. Snoek. - Blom en Olivierse, Culemborg.

Een ‘practicus’ - en een die wàt een hooge borst zet als zoodanig - is hier aan 't theoretiseeren over vrijhandel en bescherming. Eenig systeem zit er in dit vlugschrift niet; de schrijver zal zich dat trouwens misschien tot verdienste rekenen, want hij spreekt ook met groote minachting over *systemen* van handelspolitiek. Dit stelsellooze heeft echter, naast het voordeel van een zekere frischheid, het nadeel van tamelijk wat hak-op-den-takkigheid; telkens kan men wel vatten wat de schrijver omtrent een bepaald detail betoogt, maar het verband met de rest blijft vaak duister. De schrijver dolt er maar wat op los, deelt links en rechts houwen uit, nu eens naar de vrijhandelaars, dan eens naar de protectionisten, heeft even groote maling aan consequentiën als aan systemen (zegt bij voorbeeld, nadat hij een anti-vrijhandelsargument heeft losgelaten: Maar dat is geen argument vóór bescherming) en voelt zich geweldig als ‘practicus’, die het veel beter weet dan die muffe heeren in den Haag. Nu eens zegt hij heel dwaze,

dan heel juiste dingen, en hij eindigt met te verkondigen dat de heele quaestie van de invoerrechten een vraag is van fiscalen aard, die met onze handelspolitiek niets heeft te maken.

Uit. Zoo zegt het M.V. Snoek te Culemborg.

Deze schrijver schijnt nog op het standpunt te staan, waarop vijftig jaar geleden ook bij voorbeeld al onze landbouwers stonden. Ze deden, zooals de *ervaring* hun leerde, en staken hun handen in hun broekzakken en spuwden over hun schouder naar *de theorie...* vergetend dat die ook geabstraheerd was uit de ervaring - maar uit de ervaring van *velen.*

Laat ons hopen, dat de heer M.V. Snoek te Culemborg nog eens staathuishoudkunde gaat bestudeeren.

Hij is er schrander genoeg voor.

C.K.E.

Het Huwelijksvraagstuk, door Gabriële Reuter.

Dit geschriftje, bewerkt naar de zesde oorspronkelijke uitgave, is door de Hollandia-Drukkerij te Baarn opgenomen in de brochurenreeks ‘Levensvragen’ en wordt ingeleid met een kort woord van Mevrouw W. Wynaendts Francken - Dyserinck. De inleidster die verklaart het niet op alle punten met de schrijfster eens te zijn en over het werkje oordeelt, dat het ‘noch iets volledigs, noch het hoogste op liefdesgebied’ bevat, zegt, dat zij omtrent het huwelijksvraagstuk uitgaat van het begrip: ‘niet afbreken doch opbouwen dient ten opzichte van het huwelijk het streven te zijn’.

Van welk begrip Gabriële Reuter uitgaat, is veel minder duidelijk.

Bij de beoordeeling der verschillende factoren van het vraagstuk evenals bij zijn geschiedkundige ontwikkeling, blijkt zij geen vasten maatstaf, zelfs geen slechten te bezitten. Een aantal uitingen en onbewezen stellingen zijn meer aan temperament dan aan oordeel toe te schrijven, en zoo komt het dat deze schrijfster, die het huwelijk ‘een onvermijdelijk kwaad’ noemt, concludeert dat eene ‘opbouwende harmonische persoonlijkheid voor het huwelijk zoo geschikt is’ en als slotmeening verkondigt: ‘Het is de harmonische vrouwenpersoonlijkheid, die de geslachtelijke gemeenschap tusschen man en vrouw vermag te brengen tot een hooger beschavingsstandpunt, en het moederschap veredelt tot een werk van... menschheidsontwikkeling’.

Tot de oplossing van het huwelijksvraagstuk zal dit werkje niets bijdragen.

H.L.I.

Wat is Spiritisme? - Uitgave van den spiritischen broederbond ‘Harmonia’.

De heer W. Huynink geeft in dit boekje van 12 bladzijden op deze vraag een kort en beknopt antwoord. ‘Men zou de Spiritisten kunnen noemen: Spiritualisten, die voorstanders zijn van het zoeken naar gemeenschap met de geestenwereld’. Van reïncarnatie wil de schr. niet weten, daar deze niet proefondervindelijk kan worden

aangetoond. Verder wordt gesproken over séances en mediums, gezegd, waarom het houden van séances zoo vaak teleurstelt en ten slotte iets medegedeeld omtrent de verschillende middelen om met de geestenwereld in gemeenschap te komen.

Wij zijn geen voorstanders van het spiritisme en nog minder van spiritistische praktijken. Wij meenen, dat de verschijnselen, die zich hier voordoen, langs anderen weg verklaard moeten worden. En wij achten de waarschuwing, van bevoegde zijde gekomen, tegen 't deelnemen aan spiritistische séances en proefnemingen eene te ernstige om haar niet te herhalen. Aan deskundigen worde hier 't onderzoek overgelaten.

E.

P.B.W.

Lotus-Serie, 1e Reeks, No. 4. Een sleutel tot Moderne Raadselen, door een leerling. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Deze sleutel is de leer der reïncarnatie. ‘Er is geen vraagstuk onder de vele problemen, die het leven beroeren, dat de Reïncarnatie niet zal ophelderen. Zij is dan ook een sleutel, die volkomen op alle sloten past. En zij is geen nieuwe uitvinding, maar brengt onze philosophie in overeenstemming met onze geheime intuïeties der waarheid. Zij is inderdaad eene openbaring, en, zooals alle werkelijke openbaringen dit moeten doen, brengt zij met zich mede een innerlijke overtuiging, die zichzelve duidelijk maakt door haar eigen klare waarheid. Moge deze sleutel van de oude mysteriën vele deuren openen, die eene belemmering zijn op het pad van den menschelijken vooruitgang.’ Aldus staat aan het slot van het zesde hoofdstuk, dat denzelfden titel heeft als dit boekje. Wij zouden 't denkvermogen onzer lezers onderschatten, indien we poogden 't zotte in deze pericoop aan te wijzen. En waar voortdurend op 't troostvolle in de reïncarnatieleer gewezen wordt, met de hoop der onsterfelijkheid heeft men dien troost evenzeer. 't Is waar, dan blijft menig raadsel onopgelost en menige vraag onbeantwoord. Maar dan wordt noch verstand noch gemoed geweld aangedaan. En dat is toch ook wat waard.

E.
P.B.W.

Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, ouder redactie van Prof. Dr. F. Pijper. - 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

De eerste aflevering van het zesde deel bevat twee opstellen, een van Mr. P.G. Bos over ‘de Groningsche Wederdooperswoelingen in 1534 en 1535’, 't ander van den heer B.J.M. de Bont, die na eene korte inleiding mededeelt ‘de statuten der susteren Regularissen des Capittels van Holland.’

E.
P.B.W.

Ekkehards Waltharius, Ein Kommentar, von J.W. Beck. - Groningen, P. Noordhoff.

Wie Von Scheffel's Ekkehard las - en wie dat niet deed, herstelle zoodra mogelijk dit verzuim - vernam van het Walthari-lied en zijn dichter. Maar die zal niet vermoed hebben, dat niet alles zoo eenvoudig en klaar was als 't daar schijnt. Een enkele blik in dezen commentaar kan hem daarvan overtuigen.

Kritiek te leveren gaat boven onze kracht. 't Werk doorziende, krijgen wij den indruk van ernstigen wetenschappelijken arbeid en dat ook hier zeer vele vragen zich voordoen en even vele kwesties nog onopgelost zijn. Wij twijfelen er niet aan, of deze studie zal tot die oplossing 't hare bijdragen.

E.

P.B.W.

Conrector Hauch v. Berndt Lie, naar het Deensch, door Fl. Heuf. - Utrecht H. Honig 1908.

Berndt Lie was ons geen vreemde. Zijn Peter Napoleon, voor eenige jaren verschenen, had zooveel aangename herinneringen achtergelaten, dat wij met ingenomenheid bovengemeld werk ter hand namen.

En wij werden niet teleurgesteld.

Ditmaal voert hij ons, na eene inleidende épisode in Italië, naar het land waar, volgens den dichter der oudheid, ‘de banen van dag en van nacht elkander genaken’.

In dit verhaal weet de schrijver zijn lezer te boeien door niet alledaagsche maar toch denkbare toestanden, verdienstelijke en echt pakkende karakterteekening

van veelal sympathieke, enkele minder aantrekkelijke personen, hier en daar verlucht door tafereelen uit het land der middernachtszon; de schrijver doet ons medezien hoe

> ‘De herder die 's avonds zijn kudde naar huis drijft
> Een ander kan hooren, die juist met de zijne wil uitgaan’.

Met den schrijver geraakt men onder den indruk van de zomerlichte lucht, die steden en landschappen in blonden glans doet wêerspiegelen, maar niet minder ook van den droeven tijd

> ‘Waarin men niet weet, waar het morgenrood is of d'avond,
> Noch waar de zon zich verbergt, nu zij duikt onder d'aarde’.

Verschil van meening is denkbaar of de auteur in het algemeen heeft willen aantoonen dat de geleerde, die zich aan onderwijs wijdt, voor de werkelijke wetenschap verloren is; is dit zijne bedoeling geweest, dan zou tegenover het hier beschreven concrete geval menig voorbeeld uit de praktijk zijn te stellen, waaruit blijken kan, dat de goede onderwijskracht niet noodzakelijk den priester der wetenschap behoeft te verstikken.

Jammer schijnt ons dat de auteur ons een paar maal in eene les van den recht wetenschappelijken conrector binnenleidt; wat deze (bl. 176) aan de prima klasse gymnasiasten, zijne hooggeschatte garde, in eene geschiedenisles voordraagt, is bedroevend banaal, en roept ons in geenen deele voor den geest een man, die zijn leerlingen geestdrift voor zijn vak inboezemt. Die les verzwakt het type en veel liever hadden wij den auteur op zijn woord geloofd, dat Conrector Hauch in waarheid een prins der wetenschap is.

Van de Nederlandsche bewerking kan gezegd worden, dat zij uitstekend is; daar staat nu letterlijk niets in wat aan een vertaling doet denken en 't laat zich zoo vlot lezen als het beste wat wij in onze taal kennen.

B.

Giovanni Cena. De Waarschuwers, naar het Italiaansch, door J. Clant van der Myll - Piepers met eene inleiding van W.G. van Nouhuys. - Utrecht H. Honig 1908.

Eenige voorafspraken moeten het ontstaan en de strekking van dit werk ophelderen, n.l. de inleiding van den heer v. Nouhuys, eene bladzijde overgedrukt uit een Italiaansch blad, eene voorrede van den schrijver en eenige verklarende regels vóór het eerste Hoofdstuk.

Toch blijven we in het onzekere omtrent den aard en de beteekenis der z.g. *groote daad*, in die verklarende regels aangeduid.

De auteur trekt te velde tegen verschillende misstanden der hedendaagsche maatschappij, die in hoofdzaak drukken op de sociaal en economisch zwakken. Het komt ons voor dat hij daarbij niet altijd billijk en logisch te werk gaat en dat hij veelal over het hoofd ziet, dat het gemakkelijker is eene langzamerhand geworden samenleving te veroordeelen dan wegen en middelen aan te geven om eene betere te scheppen.

Wilden wij dieper hierop ingaan en slechts oppervlakkig bestrijden hetgeen ons in de aangevoerde theorieën nevelachtig, bedenkelijk, gevaarlijk - of erger voorkomt, gewis zouden wij meer bladzijden noodig hebben dan ons regels kunnen worden toegestaan. Maar, tot de taak van den aankondiger behoort stellig niet het aanbinden van een debat over sociale onderwerpen, en wij laten dan ook de talrijke twistappels van dien aard onaangeroerd.

Uit het boek spreekt ongetwijfeld diepe ernst en sterk medegevoel met onderdrukten en ongelukkigen; of het er toe zal kunnen bijdragen, dat eenmaal aan elk lid der menschelijke maatschappij eene eervolle en wel beloonde taak wordt opgedragen, geheel strookende met zijne begaafdheid, aanleg en neiging - dat alles zal de tijd moeten leeren. Wij helpen het wenschen; maar vooreerst blijft de eindstrekking van dit werk voor ons nog een groot vraagteeken.

De vertaling is, voor zoover wij dit zonder het origineel mogen beoordeelen, wel geslaagd en de Nederlandsche taal over het algemeen goed verzorgd. Oorzaken van veel vaags en onklaars in den gedachtengang zijn waarschijnlijk meer in het oorspronkelijke dan in de vertaling te zoeken.

B.

Het Huis, oud en nieuw, uitgave van Ed. Cuypers. - Amsterdam.

Dit tijdschrift blijft rijk aan uitstekende bijdragen op 't stuk van sierkunst. Zelfs neemt de sierkunst er een belangrijker plaats in dan de bouwkunst, hetgeen echter is toe te schrijven aan de wel onvermijdelijke eenzijdigheid van het architectonische gedeelte als bespreking der kunstproducten van één enkel bouwkundige: den uitgever zelf. Een eenzijdigheid, die vanzelf meteen eentonigheid wordt - al blijft ook dit gedeelte van het tijdschrift wel het lezen waard.

Echter dient te worden erkend, dat de heer Cuypers toch nog afwisseling weet te brengen in de bouwkunst-bijdragen door, al houdt hij de *moderne* bouwkunst geheel voor zich, daarnevens uitingen van vroegere bouwkunst door anderen te doen bespreken. Zoo vonden wij in de laatste afleveringen interessante bijdragen over ‘Oude Amsterdamsche Poortjes’, over ‘De Leidsche Hofjes’ en over ‘Het Kasteel Zuylestein’. Laatstbedoelde bijdrage kan men echter niet meer bouwkundig heeten; ze is een causerietje over de geschiedenis van het Utrechtsche slot Zuylestein, wel wat erg luchtig en vluchtig, maar toch wel aardig en geschikt om onze belangstelling op te wekken.

Wat de sierkunst belangt, herinneren wij vooral aan de mooie artikelen over ‘Oud tafellinnen’ van Prof. Six, die in de afleveringen van Januari tot en met April hebben gestaan.

Ook naar het uiterlijk blijft deze eigenaardige uitgave, die gedeeltelijk *prodomo*-werk en toch van algemeene artistieke waarde is, zeer goed verzorgd.

C.K.E.

De Kozakken, door L. Tolstoï (uitgaaf der Mij v.G. en G. Lectuur, N°. 1 van de ‘Blauwe Bibliotheek’).

Met deze nieuwe uitgavenreeks beoogt de heer Simons, naar hij bekend maakte, diegenen te bereiken die een roman of een novelle uitsluitend lezen om het verhaaltje. Dezulken op te voeden tot wat goeden smaak door hen in dit genre althans goede, literair-beduidende ‘verhalen’ ter lezing te geven, is het doel van de ‘Blauwe Bibliotheek’. Met ‘De Kozakken’ van Tolstoï, den eersteling van deze reeks, is een goede keuze gedaan: het is een onderhoudend geschreven vertelling van psychologische beteekenis.

Vrage: Waarom Tolstoy geschreven met een y, terwijl de naam in het Russisch met een i wordt gespeld?

C.K.E.

Liberaal perspectief.

Wat in het Juli-nummer van dit tijdschrift door mij werd geschreven over den oogenblikkelijken stand van onze politiek in 't algemeen en over de vooruitzichten van het liberalisme in 't bijzonder, kon, komend uit de pen van iemand die de liberale idee verstaat gelijk ik, niet opgewekt klinken. De liberale idee wordt als leidende gedachte in de staatkunde allengs verdrongen door de socialistische (hetzij staatssocialistische hetzij sociaal-democratische). En er schijnt weinig kans op een tijdige verjongingskuur van het liberalisme. Nochtans meende ik dat men van mij kon vergen, dat ik niet slechts aangaf wat het liberalisme *niet* deed, maar ook wat het *wel* zou *kunnen* doen. Dit rest mij thans nog aan te duiden.

Vooraf zij opgemerkt, dat eenige rechtsche persorganen die over mijn kritiek op het liberalisme gejuicht hebben, dit ten onrechte hebben gedaan. Jubelend over het verval van het liberalisme, bejuichten zij tevens de zwakheid van haar eigen partijen. Want ik had het over het liberalisme als *sociaal* agens. Als zoodanig is het tekort geschoten. Maar precies hetzelfde is van het clericalisme te zeggen. Tegenover de sociaal-democratische en de staatssocialistische ideeën wordt evenmin een katholieke of een anti-revolutionnaire als een liberale sociale idee gesteld. Het tegendeel wordt wel is waar steeds *beweerd* door de rechtsche leiders en in eene eigene *phraseologie* omgezet, maar een praktische uitwerking van die beweringen en phrasen is niet gegeven. Contrarie: wat de anti-revolutionnairen en de katholieken op sociaal gebied wenschen, is niet anders dan wat de staatssocialisten wenschen. Wie dat van mij niet gelooft, leze er het laatste geschrift van Prof. Fabius op na(*). Liberalen, katholieken en anti-revolutionnairen zijn tot nu toe allen even slap en zwak geweest tegenover de socialistische idee; zij hebben zich allen er door laten overrompelen en gedragen zich nu ook allen, met min of meer gratie, met min of meer oprechtheid, als haar dienaars. Teleologisch heeft het clericalisme iets te zeggen tegen het socialisme, n.l. tegen de socialistische philosophie, evenals trouwens de liberale philosophieën daar tegen spreken. Maar zoodra de rechtsche heeren op den beganen grond komen, op sociaal-

(*) *Staatkundige Gedachten*, kampen, J.H. Bos.

economisch terrein, vervliegt hun teleologische nimbus en blijken zij gewone staatssocialisten te zijn. Er is, naar den maatstaf van de sociale idee, geen principieel onderscheid tusschen Treub en Kuyper.

De proef op de som? Men legge de verzekeringsontwerpen van Kuyper naast die van Veegens. Knap, wie principieel verschil ertusschen vindt.

Het was trouwens het Ministerie-Kuyper, neen, het was Dr. Kuyper zelf, die met zijn onderwijzers-pensioenwet, waarin het dwangbeginsel lag besloten, onzen wetgever den eersten beslisten stap deed zetten op den staatssocialistischen weg.

Laat men rechts toch wat stil zijn in 't huis van den gehangene.

De liberale gedachte werd door mij gekenmerkt met deze resumtie van Prof. Treub: Ieder zoekt zijn eigen belang, ieder kent zijn eigen belang het best, en ieder is het best in staat om dat eigen belang zelf te bevorderen. Op het betrekkelijke in de juistheid van die summiere omschrijving heb ik toen reeds gewezen. Ter voorkoming van misverstand meen ik het nu echter nogmaals te moeten doen en ook nog er op te moeten wijzen, dat wij hier te doen hebben met een formule, die als werkhypothese voor den staatsman is bedoeld. Dat niet iedereen *uitsluitend* zijn eigen belang zoekt, ja zelfs dat er personen zijn bij wie het altruïsme het egoïsme overheerscht, is even ontegensprekelijk als dat menigeen zich soms in de waardeering van zijn eigen belang vergist. Maar met het absolute en met het eindeloos gevarieerd concrete kan een staatsman niet werken. Hij kan nu eenmaal niet buiten zekere abstracties, die hij zoo zorgvuldig mogelijk uit het concrete moet abstraheeren, zoodat ze een zoo groot mogelijk deel van het concrete dekken. Hij werkt met hetgeen als *regel* kan gelden en dus met wat slechts betrekkelijk waar is.

De liberaal nu leidt uit zijn waarneming van 's menschen handelingen af dat, op den duur en in den regel, de egoïstische motieven de altruïstische overheerschen en hij schrijft dus als eerste stuk van zijn werkhypothese neer: *Ieder zoekt zijn eigen belang.* Daarmee alleen te kennen gevend, dat hij, staatsman, algemeene regels van wetgeving zoekend, de meeste kans van slagen heeft, als hij werkt op het individueele egoïsme.

Ten tweede concludeert de liberaal uit zijn observatie, dat, ook weer in den regel en op den duur, *zorg* van den eenen mensch *voor* den anderen leidt tot *overheersching* van den anderen *door* den eenen, - ook weder een gevolg van het predomineerende egoïsme. En dat dus als tweede stuk van zijn algemeene werkhypothese is te schrijven: *Ieder kent zijn eigen belang het best.*

Waaruit vanzelf het derde stuk volgt: *Ieder is zelf het best in staat om zijn eigen belang te bevorderen.*

De taak van den liberalen staatsman en van een liberale wetgeving

moet dus wezen: door uiterlijke voorwaarden zooveel mogelijk te verzekeren, dat ieder zijn eigen belang kan behartigen.

De liberale Staat is dus de verwezenlijking van de grootst mogelijke individueele vrijheid, van den kleinst mogelijken dwang. Als zoodanig is hij geboren uit de Fransche Revolutie, en als zoodanig heeft het boorelingske van 1789 te onzent zijn meerderjarigheid bereikt door de daad der liberalen van 1848. Zijn vollen wasdom echter toen - nog niet. En ook nu nog niet. Op dit laatste kom ik zoo aanstonds terug.

Thans zij de nadruk gelegd, niet op de *wijze waarop* het vrijheidsbeginsel behoort te worden verwezenlijkt, doch op het vrijheidsbeginsel zelf als *het* liberale beginsel. Men kan, met Thorbecke, de taak van een liberale Regeering hierin vinden, ‘dat zij de ontwikkeling van zelfstandige kracht bevordere’(*) en dus bewerke, ‘dat ieder de gelegenheid vinde om op de plaats te komen, waar hij naar zijn vermogen tot den bloei van het geheel kan medewerken’(†); men kan met Prof. Treub streven naar ‘gelijkmaking van ontwikkelingsvoorwaarden’ - mits men maar in 't oog houde, dat die ‘bloei van het geheel’ niets anders kan zijn dan de zoo groot mogelijke som van het geluk der individuen en dat het hoogste geluk, voor wie prijs stelt op zelfstandigheid en onafhankelijkheid, de individueele vrijheid tot postulaat heeft. *Minstens* tot postulaat. Voor velen gaat er nog steeds niets boven een zoo groot mogelijke individueele vrijheid. Tusschen welvaarts- en vrijheidsneigingen wordt wel een altijddurende strijd gestreden, waarin tegenwoordig de welvaarts-neigingen door gemakzucht aan de winnende hand dreigen te komen, maar zeer velen schatten de persoonlijke vrijheid toch nog zeer hoog en hebben er desnoods welvaartsoffers voor over. Zij zullen nog altijd gaarne onderschrijven, wat de heer Cort van der Linden op blz. 11 van zijn *Richting en Beleid* verklaarde:

‘In den kamp welke, sedert onheugelijke tijden, tegen onredelijken dwang is gestreden, is men langzamerhand tot het bewustzijn gekomen, *dat de vrijheid beminnenswaard is om haar zelve* (cursiveering van mij, E.). Meer en meer is men gekomen tot het besef, dat de grootste individueele vrijheid waarborgt het grootste geluk....’

Ziedaar wat geen liberaal politicus mag verloochenen - of hij legge den naam *liberaal* eerst af. *De gemeenschap* heeft de liberaal te aanvaarden als een feit en als een onvermijdelijkheid, die in haar werking deels de individueele vrijheid steunt en waarborgt, deels haar beperkt. Zij mag hem echter nimmer 't hoogste object zijn van zijn werken; dat hoogste is: *het individu.*

(*) Narede.

(†) 25 Nov. 1864 in de 2e Kamer. Aangehaald in de Inleiding van mr. Cort v.d. Linden's *Richting en Beleid.*

Intusschen komt het ten slotte op de *uitwerking* van het vrijheidsbeginsel aan. Over de vrijheid als het beste beginsel van staatkunde zijn velen het eens, die nochtans onder vrijheid zoozeer verschillende begrippen verstaan, dat zelfs de heer Cort van der Linden in enkele zinnen de dwangverzekering verdedigt. Alsof die niet, van de actueele desiderata op wetgevend gebied, het meest krasse voorbeeld gaf van terugdringing van het beginsel der individueele vrijheid.

Wij hebben dus na te gaan hoe, in waarlijk liberalen zin, het vrijheidsbeginsel kan worden toegepast. Ik moet mij natuurlijk in dit bestek tot enkele hoofdlijnen beperken.

Ter verzekering van de grootst mogelijke individueele vrijheid heeft de liberale Staat in de eerste plaats er voor te zorgen, dat de *veiligheid* van het individu zoo goed mogelijk gewaarborgd zij.

Veiligheid - buiten en binnen de grenzen.

Ter waarborging, zooveel mogelijk, van de vrijheid van het individu tegen mogelijke aanslagen van over de grenzen der nationale gemeenschap waarin hij zich met anderen historisch vereenigd vindt, dient de nationale weermacht. Het is door het defensiewezen, dat de gemeenschap 't meest de individueele vrijheid steunt en waarborgt. Hier is vereeniging en besef van gemeenschap absoluut noodzakelijk voor het waarborgen van ieders vrijheid. Dat is dan ook de zeer gezonde kern van het patriotisme van den ouden stempel, dat thans door den onwijzen spot van pacifisten, internationalisten, sociaal-democraten en anti-militairisten van diverse pluimage aanhoudend wordt verzwakt. Een logische en gezonde gemeenschapsuiting wordt daardoor afgebroken en hersenschimmige gemeenschapsillusiën worden ervoor in de plaats gedrongen.

Hoe ver een volk in het zich stellen van defensie-eischen gaan moet, is onmogelijk precies aan te geven. Een absolute veiligheid kan geen enkele mogendheid zich verzekeren. Elke natie heeft dus haar defensie af te wegen naar de kansen van aanval eenerzijds en naar haar financiëele en personeele krachten anderzijds. Worden de lasten te groot, dan oefenen zij op de vrije ontwikkeling der individuen een druk uit die te zwaarder moet wegen, daar hij actueel en permanent is tegenover het slechts *mogelijke* van den annexatiedruk, die erdoor moet worden afgewend. Daarentegen is, bij het verwezenlijken van die laatste mogelijkheid, het nadeel dan ook zóó groot, wordt immers het individu zoozeer gebracht onder den druk der vreemde overheersching, dat het daarom verstandig is de moeielijke quaestie van het oorlogsbudget liefst wat naar den veiligen kant te beantwoorden. Wil dus een liberaal zeker niets weten van het parool-Van der Zwaag: ‘Geen man en geen cent!’ ook het ministerieel devies van den heer Staal: ‘Geen man en geen gulden *te veel*!’ lijkt mij verkeerd. Ik zou willen zeggen: Geen man en geen gulden *te weinig*! Een dubbel geheide voorzichtigheid, als waarvan Minister Sabron door zijn noodwet getuigde,

is zeker onverstandig, maar met de enkelvoudige voorzichtigheid zij men niet schriel. De leus: ‘bezuiniging op militaire en andere uitgaven’ ware beter zoo te lezen: ‘zuinigheid (zonder schrielheid), *zelfs* op 't stuk van onze defensie.’

Maar hebben wij ons dus in 't militaire vooral te hoeden voor schrielheid, wij mogen dan ook vergen, dat wij waar voor ons geld krijgen, en dat leger en vloot niet een element in de natie vormen, dat drukkend werkt op het persoonlijke vrijheidsgevoel. Het ‘nuttig rendement’ van de militaire uitgaven, voor zoover zich dat laat afleiden uit de organisatie van leger en vloot, moet dus zoo groot mogelijk zijn en het militaire element moet zijn onvermijdelijke discipline niet noodeloos verscherpen en mag zich zeker niet, zelfs niet in de geringste mate, als kaste afzonderen. Want dan stelt het, onwillekeurig, zijn eigenaardige disciplineverhoudingen die, als beperking van de persoonlijke vrijheid, een noodzakelijk *kwaad* zijn, verkeerdelijk tegenover die vrijheid als iets gelijkswaardigs, dus als een *goed.* Het tegenwoordige streven naar een ‘volksleger’ ligt dan ook volkomen in de liberale lijn, *mits* het niet geschiede onder de leus van bezuiniging. Ook is de formule, waarin het streven naar een volksleger kan worden saamgevat, niet zoo moeilijk te vinden als door tegenstanders van dat streven vaak wordt beweerd. Integendeel, die formule was er al lang, vóórdat er van streven naar een volksleger hier te lande sprake kon zijn. Zij werd uitgesproken door den heer Van Houten bij de behandeling, in de Tweede Kamer, van de oorlogsbegrooting voor 1873, toen hij zeide: ‘...Maar indien men de vele uitingen van liberale zijde nagaat, dan kan men zeggen: de liberale partij in het land en in de Kamer heeft er naar gestreefd, zoo min mogelijk *soldaten* en zooveel mogelijk *weerbare burgers* te hebben.’

‘Zoo min mogelijk soldaten en zooveel mogelijk weerbare burgers’ - ziedaar de eenvoudige formule, waarmee, naar ik meen, het streven naar een volksleger duidelijk wordt aangegeven. In de uitvoering moet dat streven tevens leiden tot iets, dat óók reeds in vroegere jaren door den heer Van Houten is gewenscht: Zoo min mogelijk kazerneoefening, en zoo veel mogelijk plaatselijke oefening, aangevuld door tijdelijke verzameling in kampen.

Maar dit laatste desideratum maakt dan tevens het leger ongeschikt voor de taak van permanente politiemacht, welke taak het thans nog vervult. En hiermede kom ik tot den tweeden vorm, waarin de Staat zijn functie van beveiliger van het individu vervult: de handhaving der binnenlandsche orde en veiligheid.

Ook in dit opzicht, althans wat de handhaving der binnenlandsche *orde* belangt, treedt de Staat op als wezenlijke steun van de individueele vrijheid. De enkele burger zou zich nooit kunnen verzekeren tegen mogelijke schade aan lijf en goed door oproerige bewegingen.

Daarvoor moet een behoorlijke macht te allen tijde gereed staan, die alleen kan worden onderhouden door de vereende offers van alle burgers. Deze offers zijn te beschouwen als een binnenlandsche verzekeringspremie - premie immers voor de betrekkelijke verzekering van binnenlandsche orde - naast de buitenlandsche verzekeringspremie, die gevonden wordt in de defensiekosten. Wijst dit verschil eigenlijk reeds naar de wenschelijkheid, om niet voor beide doelen eenzelfde instrument gereed te houden (in tijd van oorlog moet de tegenwoordige dubbele bestemming van het leger noodzakelijk schaden, òf aan de eene òf aan de andere functie), er is nog een andere reden, die in dezelfde richting wijst.

De Staat heeft namelijk niet slechts de zorg voor het handhaven van de binnenlandsche orde, maar ook die voor de gewone veiligheid van personen en goederen op zich genomen. Over de vraag, of hij dezen plicht behoorlijk nakomt, zoo aanstonds nog een enkel woord. Hij heeft dien plicht op zich genomen en onderhoudt daarvoor een groot politiecorps, deels in Rijksdienst (marechaussee en rijksveldwacht), deels in gemeentelijken dienst. Nu is het veel logischer om *deze* toch reeds permanente politiemacht tevens te bestemmen voor de binnenlandsche veiligheidspremie, voor het eventueel optreden bij rustverstoring, waarvoor ze trouwens toch reeds in eerste instantie dient, dan daarvoor een deel van het naar zijn aard *niet* permanente leger permanent te verklaren. Men zou onwijs, immers onvoorzichtig handelen door steeds een politiemacht onder de wapens te houden, die voldoende is voor alle mogelijkheden; maar daarvoor is het blijvend gedeelte van het leger toch ook onvoldoende. In zulke gevaarlijke oogenblikken als wij in 1903 hebben beleefd, moesten toch ook lichtingen worden opgeroepen. Die bevoegdheid moet behouden blijven, maar zij valt geheel buiten het kader van de politiezorg voor kleinere massale rustverstoringen. Het is tot onderdrukking of voorkoming van deze laatste, dat thans het ‘blijvend gedeelte’ moet dienen (voor zoover het sterker is dan voor defensiedoeleinden noodig zou wezen), en die taak behoort te worden overgebracht naar de rijkspolitie en wel liefst naar de marechaussee, die daartoe een belangrijke uitbreiding behoort te ondergaan.

En zulk een uitbreiding zou dan tevens ten goede komen aan de uitoefening van de *normale* politiefunctie van den Staat: het zorgen voor de veiligheid van personen en goederen. Dat is nog lang niet in den haak. De veiligheid van personen en goederen ten plattenlande is nog volstrekt niet voldoende beschermd, vooral niet in het Zuiden van ons land. Van landloopers, bedelaars, zwervers en allerlei dergelijk gespuis ondervinden de boeren nog veel te veel overlast; moord, brandstichting en diefstal vindt men nog veel te vaak in de bladen vermeld (al is de toestand belangrijk verbeterd in vergelijking met die van b.v. een eeuw geleden), en men heeft zelfs onlangs kunnen lezen van een georganiseerde rooversbende in Brabant. Uitbreiding van het corps marechaussee is dus dringend noodig.

Maar even noodzakelijk is versterking van de politiemacht in de groote steden. In de eerste plaats omdat deze laatste, bij rustverstoringen, gemeenlijk de broeinesten zijn van de wanordelijke bewegingen; maar vooral ook omdat men in die plaatsen tegen diefstallen en geweldplegingen, tegen aanrandingen met of zonder schennis der eerbaarheid op publieke wegen en in openbare parken, niet voldoende van overheidswege wordt beschermd. Dat de politiezorg in onze groote steden ontoereikend is, wordt wel het best gedemonstreerd door het succes van particuliere beveiligingsdiensten. Dat succes bevat een scherpe aanklacht tegen de besturen van die gemeenten, waar zulke ondernemingen gevestigd zijn. Immers, het getuigt, dat juist zij die het leeuwendeel van de gemeentelijke belastingen opbrengen, de gegoeden en de zeer gegoeden, in ruil daarvoor zelfs niet den meest elementairen dienst ontvangen, dien de zuivere politiestaat kan verschaffen.

Ook hier kan de Staat geen absolute veiligheid waarborgen zonder buitensporig hooge kosten; maar een zuinigheid, die ruimte laat voor bloeiende particuliere veiligheidsdiensten, is stellig schrielheid te noemen. Dat men in zijn eigen huis door de overheid zóó slecht wordt beveiligd, is haast even erg als de toestand van vroegere eeuwen, waarin men een particulier escorte noodig had op 's lands wegen.

Indien de besturen van onze groote gemeenten voortgaan met onvoldoende verzorging van dit deel hunner taak, dan zal het noodig zijn over te gaan tot het Pruisische stelsel en de politie, ook de plaatselijke, te onttrekken aan de gemeentelijke autonomie. Er zijn trouwens meer punten in de Gemeentewet, waarbij ernstig moet worden overwogen of het niet tijd wordt om van stelsel te veranderen.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de politie-rechtsstaat niet voltooid kan worden geacht, wanneer niet, behalve de politie, ook onze recht*spraak* en onze rechts*regeling* nader worden aangevuld. Wat de eerste belangt, wijs ik op de schromelijke langzaamheid en kostbaarheid van onze rechtspleging. Wat de laatste betreft, op het ontbreken van administratieve rechtspraak, welke leemte Minister Loeff zelfs de hyperbolische uitdrukking ontlokte, dat, zoolang ze blijft bestaan, wij niet leven in een Rechtstaat. Het langzame en het kostbare van onze rechtspraak is echter nog veel erger. Een Staat die ‘eigen richting’ principieel verbiedt, behoort er dan ook voor te zorgen, dat bij hem goedkoop en snel recht is te krijgen. Maar in stede daarvan hebben wij een caricatuur van snel en goedkoop recht.

Ziedaar - betere politiezorg, sneller en goedkooper recht en invoering van administratieve rechtspraak - drie punten, die men gerust op een program van *urgentie* zou kunnen zetten.

Het gebied van den politiestaat verlaten wij nu om een ander terrein van Staatswerkzaamheid te beschouwen, waarop in liberalen zin nog veel te doen valt. Ik merk hierbij op, dat ik natuurlijk geen beeld van

den liberalen Staat tracht te geven in zoo engen omtrek. Alleen bezig ik de hoofdvormen van Staatswerkzaamheid als gegevens bij het uitstippelen van een liberale politiek, omdat die toch altijd principieel moet te herleiden zijn tot de beginselen van den liberalen Staat.

Theoretisch redeneerend, van het vrijheidsbeginsel uit, zou men licht komen tot de slotsom dat, binnen de zorg voor defensie, voor politie- en rechtswezen welke de Staat op zich neemt, het individu 't best aan zichzelf kan worden overgelaten. Indien de Staat er slechts voor waakt, dat het rustige werken der burgers zooveel mogelijk tegen aanvallen van buiten is beveiligd en dat die burgers in hun onderlinge verhouding het fijn-geestige woord van Rousseau vasthouden, ‘dat de vrijheid van den een daar eindigt, waar die van den ander begint’, wat zou de Staat dan verder nog hebben te doen?

Dit is, nochtans, theorie die op de praktijk niet klopt. Zij houdt geen rekening met de mogelijkheid van verschillende conflicten tusschen algemeen en particulier belang. De Staat, eenmaal aanwezig zijnde, als politiestaat, doet natuurlijk de vraag bij zijn burgers rijzen: kunnen wij die organisatie niet nog voor andere doeleinden bezigen? En dan moet het treffen, dat er tal van zaken van groot algemeen belang zijn die, overgelaten aan 't particulier initiatief, òf gebrekkig, òf te duur, òf met te weinig waarborg voor stabiliteit behartigd worden, zoodat, door deze zaken in handen van den vrijen ondernemer te laten, de vrijheid van den burger *als ondernemer* wel beter wordt ontzien, maar die van den burger *als gebruiker* veeleer wordt benadeeld. Het leggen van een brug op een plaats van druk verkeer zal vaak goedkooper kunnen geschieden door een particulier dan door den Staat; maar als de ondernemer dan, gebruik makend van de omstandigheid dat in den naasten omtrek geen andere brug te leggen is die het verkeer zoozeer dient, een zeer hoog tolgeld heft, of als hij te weinig kapitaalkracht heeft om de brug veilig te bouwen of om haar goed te onderhouden, dan wordt het algemeene belang zoozeer geschaad of bedreigd, dat de vrijheid van den ondernemer, om de wet van vraag en aanbod te exploiteeren, in conflict komt met de aanspraak van een groot aantal medeburgers op het vrij, veilig en ongestoord uitoefenen van hun bezigheden. In vele gevallen kan in het beginsel van concurrentie het beste remedie worden gevonden tegen slechte of dure behartiging van het algemeen belang, doch in vele andere gevallen, vooral op verkeersgebied, kan het toepassen van dit beginsel niet baten. In een plaats waar één timmerman is gevestigd die slecht werk levert of te hooge prijzen vordert, kan men met succes een tweeden roepen; maar het gaat niet aan om later naast de dure en slechte brug een tweede te bouwen. Ten eerste zou de ondernemer van de oude brug den concurrent wellicht kunnen weren door den omringenden grond op te koopen, maar zelfs indien men er in slaagde, zulk een parallelbrug te leggen, welk een beleediging van ons gevoel van redelijkheid zou dat dan zijn! Een van

de twee bruggen, de oude indien die niet verbeterd werd, zou geheel overbodig zijn. Welk een verspilling van arbeid! Welk een bespotting van alle economie zou zulk een dubbelbrug beteekenen. Welk een omkeering van wat Yves Guyot als *L'économie de l'effort* zoo terecht als arbeidsbeginsel heeft bepleit! Ieder zou zeggen: waarom niet aanstonds die tweede, betere en goedkoopere brug gebouwd? En dus komt men tot de slotsom, dat het beter is, het aanleggen, de voorwaarden van exploitatie en de bestaanszekerheid van groote verkeersmiddelen niet afhankelijk te doen zijn van de nooit absoluut verzekerde congruentie tusschen algemeen en particulier belang, doch daarvoor het orgaan te gebruiken, dat men, ter behartiging van andere algemeene belangen, reeds heeft: den Staat, of zijn organieke diminutieven: de provincie, den polder, de gemeente.

Deze Staatsarbeid blijft echter, voor wie het vrijheidsbeginsel bovenal waardeert, een zeer gevaarlijke zijde houden en daarom dient altijd wèl te worden toegezien, dat er geen noodeloos gebruik van worde gemaakt. In een tijd, waarin de wereld *im Zeichen des Verkehrs* staat, zooals wijlen Von Stephan zeide, wordt het hoe langer hoe bezwaarlijker de verkeersbelangen over te laten aan den particulieren ondernemer; toch mag men hem de behartiging van die belangen niet te ras ontnemen op straffe van verlies, telkenmale, van een stuk van het *actieve* element der individueele vrijheid - den particulieren ondernemingsgeest - tegenover een mogelijke verzekering van het *passieve* element: het zich beveiligd weten tegen stoornis. Er komen hier imponderabiliën bij in aanmerking die, juist doordien ze imponderabel zijn, tegenover pakkende leuzen weinig effect maken en die toch een zeer grooten invloed kunnen oefenen. Ik bedoel de overweging van de verslappende werking, die veel Staatszorg heeft op de geestkracht der burgers. Deze overweging geldt niet voor hen die, min of meer van socialistischen huize zijnde, gelooven in de gemeenschapsidee als domineerend beginsel van staatkunde. Een liberaal echter mist dat geloof; hij meent duidelijk waar te nemen, dat de Staat, de Provincie en de Gemeente voor het individu totaal geobjectiveerde begrippen zijn, vreemdelingen in het rijk zijns geestes, veelal zelfs vijanden, waarmee hij liefst zoo min mogelijk heeft te maken. Eenig hart voor rijks-, provincie-, of gemeente-eigendom of -werk heeft schier niemand; eenig gevoel van deelgenootschap daarin hoort men zelden uiten; de burger stelt zich instinctmatig *tegenover* den Staat, als tegenover iets dat hem - en dat is ook juist - veel van zijn hoogste goed, van zijn volle vrijheid, ontneemt..... zonder dat hij waardeert, hoeveel diezelfde Staat daarvoor aan verzekering van die vrijheid en aan vergemakkelijking van de uitoefening ervan in de plaats geeft. Dat gemis aan voldoenden gemeenschapszin, waar deze laatste thans reeds gelegenheid zou vinden zich te toonen, maakt, dat de liberaal niet kan gelooven in de gemeenschapsidee

als bruikbare maatschappelijke basis. Voor hem is elke Staatsinmenging dus een middel dat wel heilzaam zijn *kan*, maar dat toch altijd in de politieke vergifkast thuis hoort.

Een formule van de mate van Staatsinmenging in wat men zou kunnen noemen: het voorzien in de dagelijksche behoeften der natie, is niet gemakkelijk te vinden. Toch meen ik, dat men er wel eene kan geven, die de telkens te nemen beslissingen althans vergemakkelijkt. Zij is deze: *vitale functies* der natie behooren, geheel of gedeeltelijk, door den Staat (of zijne straks genoemde diminutieven) te worden uitgeoefend, natuurlijk mits ze waarlijk als *functie* zijn op te vatten, dus een homogenen aard vertoonen, daar alleen dàn voor een totale storing kan zijn te vreezen en juist de vrees voor die mogelijkheid de *ratio* van de formule uitmaakt. Handel en industrie bij voorbeeld zijn niet als vitale *functies* op te vatten; zij zijn van heterogenen aard. Nochtans kan een tak van bedrijf, op zichzelf, òf homogeen zijn - als het monopolistisch wordt uitgeoefend - of homogeen gemaakt worden: door trustvorming eenerzijds, door de actie van een vakvereeniging anderzijds. Het heterogene belangen-complex van een bedrijf kan door trustvorming of door de vakactie zoo sterk worden gecoaguleerd, dat het praktisch vrijwel op 't zelfde neerkomt als ware het homogeen. Indien alle broodproducenten in eene gemeente een trust vormen, dan is de mogelijkheid niet gering, dat de broodprijs, door wegvallen van het concurrentie-element waarmede anders het particuliere belang tegenover het algemeene automatisch in toom wordt gehouden, overgaat in een brood*zetting*, niet, gelijk oudtijds, bepaald door een publiek orgaan, maar door de producenten. Zulk een mogelijkheid zou een gemeente niet mogen dulden; zij zou het gevaar ervan minstens moeten breken door het vestigen van een of meer gemeentelijke bakkerijen. Dat zou den trust vermoedelijk wel genoeg in bedwang houden en verdere inmenging van de gemeente (in den vorm van gemeentelijke exploitatie van het gansche bakkersbedrijf) wel overbodig maken.

Ook de vakactie zou tot een dergelijken maatregel kunnen nopen. Echter niet zoo spoedig. Er zijn bedrijven waarin elke staking, zelfs van slechts enkele dagen, groot materieel nadeel of gevaar veroorzaakt en waarin men zulk een risico voor het algemeen belang dus niet mag laten bestaan. Bij voorbeeld is in gemeenten waar het gebruik van water uit eene algemeene leiding zeer verspreid is, het bedrijf der waterleiding eene functie, die niet mag stilstaan zonder gevaar voor den algemeenen gezondheidstoestand te doen ontstaan. Desgelijks reken ik, in den Staat, het spoorwegwezen in onzen tijd tot een vitale functie; de korte stakingen van 1903 hebben ontzaglijke materiëele schade veroorzaakt. Deze functies behooren derhalve, daar van eenige veiligheidsklep in den vorm van een partiëel gemeentelijk of Staatsbedrijf hier natuurlijk geen sprake kan wezen, door de gemeente, resp. door

den Staat te worden uitgeoefend. Immers, het eenige middel dat de Staat bezit om stoornis in zulke vitale functies, hetzij van de zijde der werkgevers, hetzij van die der arbeiders, te voorkomen, indien hij (of zijn diminutief) niet zelf exploiteert, is: straf. Zulk een stoornis is dan ook inderdaad een *misdrijf* tegen de maatschappij en het is als zoodanig terecht geclasseerd in het Strafwetboek door het invoegen van de artikelen 356*bis*, *ter* en *quater* (al wensch ik noch het tijdstip dat daarvoor door het ministerie-Kuyper is gekozen, noch de wijze waarop het aanvankelijk was voorgesteld, in bescherming te nemen). Het gebrekkige echter van de toen getroffen regeling, gevolg van de omstandigheid dat de spoorwegen bij ons in particuliere exploitatie zijn, is drieërlei. Ten eerste het beperkte ervan (tot de spoorwegen). Ten tweede de verantwoordelijkheid welke de Staat *implicite* op zich genomen heeft voor de dienstvoorwaarden van het personeel, welke verantwoordelijkheid maakt, dat hij toch onweerstaanbaar verglijdt naar eigen exploitatie. En ten derde het feit, dat wel straf is bedreigd tegen stoornis, veroorzaakt door het personeel, maar niet tegen die, welke mogelijk veroorzaakt kan worden door den ondernemer. Ik kan in die artikelen althans geen voorbehoedmiddel zien tegen een eventueele *uitsluiting*, om maar te zwijgen van mogelijke financiëele katastrophen, die men b.v. bij tramwegen en verlichtingsconcessionarissen wel gezien heeft en die alleen daardoor geen gevaar of ernstige schade veroorzaakten, dat men zich tijdelijk wel zonder tram of zonder gas of electriciteit kan behelpen. De exploitatie van een tram, althans van een gemeentelijke (intercommunaal wordt het al iets anders), lijkt mij dan ook geen gemeentezaak, indien men met een solieden concessionaris te doen heeft en een goede concessie van behoorlijke lenigheid kan bedingen. Ook de gaslevering zou, voor zoover zij tot verlichting moet dienen, niet tot de vitale functiën in een gemeente zijn te rekenen; doch indien op zeer groote schaal in de plaatselijke industrie van gas wordt gebruik gemaakt, dan zou stilstand van de gaslevering meer dan ongerief, het zou ernstige schade kunnen veroorzaken. En uit dien hoofde zou gemeentelijke exploitatie weder geboden zijn.

Ook kan men zich den toestand denken, dat door zeer veelvuldige en langdurige stakingen in een bedrijf, dat anders niet tot de vitale functies is te rekenen (gelijk een localen tramdienst), zulk een cumulatie van kleine nadeelen ontstaat, dat men wel van nagenoeg even ernstige stoornis zou kunnen spreken, alsof het een vitale functie betrof. Ook dan ware overheidsexploitatie geboden.

Mocht men mij nu tegenwerpen, dat het dus eigenlijk de arbeiders en de ondernemers zouden worden, die te bepalen krijgen wat de overheid heeft te exploiteeren en wat niet, n.l. door min of meer stoornis te veroorzaken, dan antwoord ik, dat zij dat nooit zouden kunnen doen zonder hun eigen vrijheid te beperken. De ondernemer zou er zijn

mogelijkheid van ondernemerswinst bij inschieten en de arbeider zou zich het stakingsmiddel hebben te ontzeggen. Want tegen elke opzettelijke staking, die stoornis van een vitale functie der maatschappij beduidt, behoort straf te worden bedreigd.

Nog twee voorbeelden op dit gebied van staatsbemoeiing.

Terecht is onze wetgever er toe overgegaan om, naast het particuliere bedrijf, een staatsmijnbedrijf te vestigen.

De trustvorming in de kolenindustrie maakt het wenschelijk in een eigen mijnbedrijf een zekere veiligheidsklep te hebben tegen het opdrijven van prijzen van zulk een artikel van nationale behoefte als de steenkool. Maar om dezelfde reden is het ook noodig, dat wij in Indië zoo spoedig mogelijk - ziehier weder een eisch van urgentie - een gouvernements-petroleumbedrijf vestigen, naast het particuliere, desnoods door aankoop van een deel van dat bedrijf. Want de productie van de petroleum (een artikel van volksbehoefte) wordt zoo weinig door concurrentie meer beheerscht, dat de wet van vraag en aanbod hier allengs buiten werking dreigt te geraken, terwijl noch de prijs van kool, noch die van petroleum bij concessie zijn geregeld.

Men zal dus ontwaren, dat de formule van het vrijzinnig-democratisch program voor overheidsexploitatie: 'ondernemingen van algemeen belang die een monopolistisch karakter dragen' mij eenerzijds te eng, anderzijds te ruim is. Te eng - want b.v. het Staats-mijnbedrijf en een Gouvernements-petroleumbedrijf vallen er buiten. En te ruim - want gelijk ik zooeven betoogde, zijn er monopolistische bedrijven, zooals een locale tramdienst, die zelfs geheel gestaakt kunnen worden zonder meer dan ongerief te veroorzaken.

Ten slotte, wat dit min of meer coöperatieve deel der Staatstaak belangt (een coöperatie echter die binnen de zooeven aangeduide grenzen beperkt moet blijven), nog enkele opmerkingen omtrent het onderwijs. Eigenlijk heeft men hierbij minder met een coöperatief dan met een politioneel beginsel te doen. De ratio van overheidsbemoeiing met het onderwijs ligt m.i. vooral daar, waar die voor alle kinderzorg is te vinden, n.l. in de overweging dat de Staat den onmondige heeft te behoeden voor mogelijke aperte benadeeling door mondigen. Zoowel beduidende geestelijke als lichamelijke verwaarloozing van het kind valt onder die aperte benadeeling. Men zou dus strikt genomen kunnen volstaan met te vorderen, dat de ouders zelve behoorlijk zorgen voor het onderwijs van hunne kinderen. Dat is, *theoretisch*, dan ook de eenige goede eisch en *praktisch* is het degene die behoort te domineeren, op straffe van de individueele vrijheid meer dan hoog noodig is te beperken. Praktisch moet de in deze te volgen gedragslijn hierop neerkomen: bijzonder onderwijs regel, overheidsonderwijs aanvulling. Overheidszorg alleen over het *voldoende* van het onderwijs en - ziehier het min of meer coöperatieve element - overheidssteun om dat peil van voldoendheid te helpen bereiken. Een steun die niet

redelijk ware, indien er geen overheidsscholen waren, maar die daarvan de onvermijdelijke metgezel geworden is.

In welke mate echter de overheidsschool als aanvulling plaats behoort te vinden naast de particuliere, zou ik niet weten aan te geven. Hier hangt de toepassing geheel van plaatselijke omstandigheden af. Eenerzijds valt te overwegen, dat men erger pressie oefent door een ongeloovige feitelijk te dwingen, zijn kinderen te zenden naar een school, waar geleerd wordt wat hij verkeerd acht, dan door een geloovige te nopen zijn kinderen neutraal onderwijs te doen genieten, waarbij *niet* geleerd wordt wat hij *goed* acht. Het positieve kwaad is hier grooter dan het negatieve. Anderzijds dient men ook hier te rekenen met *l'économie de l'effort* en te erkennen, dat men geen neutrale school open kan houden voor slechts enkele kinderen. Eindelijk zullen de plaatselijke toestanden hier en daar wel gedoogen, gelijk ze dat reeds doen, dat aan eene algemeen heerschende overtuiging zekere concessies worden gedaan in het neutrale onderwijs. *Il est avec le ciel des accomodements* - waarom ook nièt met de strikte neutraliteit, als men nu eenmaal ergens een overheidsschool heeft en niemand ter plaatse hecht aan die strikte neutraliteit?

Wat echter niet mag worden geduld: dat is een principieel confessioneel overheidsschool. Of dit met de wet ware te rijmen, gelijk Minister Rink meende, komt niet in de eerste plaats in aanmerking. Het ware niet te rijmen met het beginsel van den liberalen Staat, dat scheiding van Kerk en Staat heet en dat dus niet gedoogt, dat van overheidswege confessioneel onderwijs worde gegeven.

Heeft de Staat zich op het gebied der *productie* van den rijkdom dus te beperken tot voorkoming van stoornis in de vitale functies der maatschappij, er rest een ander gebied, dat van de *distributie*, waarop voor het liberalisme vooral nog veel te doen valt.

In 't voorbijgaan wensch ik aan te teekenen, dat tusschen productie en distributie van rijkdom, althans tusschen de werking van die twee, geen zéér scherpe grenslijn is te trekken. Wat op het eene gebied wordt ondernomen of geregeld, zal op het andere zeker zijn invloed doen gevoelen. Een sprekend voorbeeld daarvan levert de quaestie van vrijhandel of bescherming. De protectionisten, de productie willende bevorderen door beschermende rechten, houden daarbij te weinig rekening (behalve met den nadeeligen invloed welke bescherming bijna altijd op andere takken van productie heeft) met de ongunstige werking, die zulke rechten kunnen uitoefenen op de distributie, door financiëele benadeeling der consumenten in den vorm van prijsverhooging. Omgekeerd kan men aan de distributie niet tornen zonder op de productie in te werken. Een maatregel als bij voorbeeld de Ongevallenwet, waardoor een betrekkelijk geringe verschuiving van den maatschappelijken rijkdom van den ondernemer naar den arbeider wordt veroorzaakt, kan als

't ware hydraulisch werken en een zeer grooten invloed op de productie hebben, indien zij de nijverheid een te zwaren last oplegt. Ik geloof niet, dat dit laatste met de Ongevallenwet ook werkelijk *is* geschied (al wil ik heel de uitwerking van het beginsel dier wet niet in bescherming nemen); ik geef alleen een voorbeeld van een mogelijkheid.

Met deze algemeene reserve naderen wij dus het gebied der distributie.

En dan moet het ons treffen, dat op dit gebied, in tegenstelling tot de vorige, nagenoeg volstrekte Staatsonthouding heerscht. Nagenoeg. Door armenzorg (voor zoover die van overheidswege wordt uitgeoefend), door enkele beurzen, door armenscholen, door belastingprogressie en door nog eenige andere werkingen van de overheid is wel wat invloed geoefend op de distributie van den rijkdom. Doch die invloed is uiterst gering in verhouding tot de gansche distributie en is voor 't grootste deel beperkt gebleven tot wering van het eigenlijke pauperisme. De Ongevallenwet is nog de meest beduidende greep geweest, dien de Staat in de distributie gedaan heeft. Overigens is hier alles geheel ongebonden gebleven. Tot de overwinnaars van na de Fransche Revolutie is gezegd: *Enrichissez-vous* - zonder eenige beperking. Van die bandelooze vrijheid hebben zij naar hartelust gebruik gemaakt. De regel, dat ieders vrijheid daar ophoudt waar die van den naaste begint, is hier niet gesteld; op 't stuk van 't verzamelen van rijkdom geldt de regel: ieders vrijheid gaat zoover als zijn hand reikt. Macht is hier het eenige Recht.

Deze volstrekte bandeloosheid heeft natuurlijk geleid tot een caricatuur van vrijheid. In elk land zijn duizenden en tienduizenden zoo zwaar gehandicapt in den strijd om het bestaan, doordien de Staat de onbeperkte accumulatie van bezit gedoogt, dat zij het nooit verder kunnen brengen dan een vrijheid om te mogen bestaan. En hoe dan nog!

De economische leuze waarmee men deze sociale anarchie heeft verdedigd, is: de heiligheid van het privaat-bezit. Aan het privaat-bezit mag niet worden getornd. Wat men, zonder aperte schennis van het geschreven recht, heeft verworven of georven, daarop heeft men een onaantastbaar recht. Sommigen heeten het een natuurrrecht (Bluntschli behandelt het als zoodanig), anderen achten het eenvoudig een nut; maar de voortreffelijkheid van het principieel onaangetaste privaat-bezit is het credo van de meeste niet-sociaal-democratische of niet-communistische economen.

Het bestek van zulk een algemeen opstel als dit gedoogt niet, dat ik mij begeef in rechtsphilosofische beschouwingen omtrent den oorsprong van het privaat-bezit. Ik moet mij dus bepalen tot de bloote verklaring, dat ik het privaat-bezit alleen uit utilistisch oogpunt kan beschouwen en dat het mij een voortreffelijke instelling lijkt, *mits* men het niet ongebreideld laat werken. Een voortreffelijke instelling, want het is de grootst denkbare prikkel tot het verwerven en behouden van zooveel mogelijk vrijheid. En voor een liberaal die, gelijk ik in den aanvang

reeds betoogde, in de gemeenschapsidee als heerschend maatschappelijk *agens* niet gelooven kan, die de strijdidee aanvaardt, is zulk een prikkel een maatschappelijk *goed.*

Mits niet ongebreideld. Want dan wordt het goed zoozeer door zijn excessen overwoekerd, dat het, voor een deel, verkeert in kwaad.

Er zijn, in het instituut van het privaat-bezit, twee plaatsen, waaruit de excessen voortkomen, al zijn zij zelve nog niet juist excessen.

Ten eerste de kapitaalrente.

En ten tweede het erfrecht.

Samen zijn zij de bronnen, waaruit de buitensporige begunstiging van den ondernemer, in 't verkrijgen van rijkdom vloeit.

De ondernemerswinst is niet anders, dan de bekende, in 't marxisme beruchte, ‘meerwaarde’. Het is datgene, wat, boven de productiekosten in hun geheel genomen, nog op den prijs wordt gelegd. Het is het verschil tusschen marktprijs en productiekosten. Het oordeel over den aard en het ontstaan van de meerwaarde bepaalt het verschil tusschen de marxistische en de niet-marxistische economie. Volgens de eene wordt de meerwaarde voortgebracht door den arbeider, volgens de andere geheel, of hoofdzakelijk, of ten deele, - hier zijn schakeeringen - door den ondernemer. In de socialistische maatschappij zal dan ook - dit mag wel zeker heeten, hoe onbepaald ook overigens het beeld dier maatschappij nog moge zijn - de ondernemer, als overbodig, zijn verdwenen. Zijn plaats zal worden ingenomen door de organen van de gemeenschap, die dus de kunst - want het is meer een *kunst* nog dan een *wetenschap* - van het voorzien en voor*voelen* der maatschappelijke behoeften en van het dirigeeren der arbeidskrachten van den ondernemer zullen hebben over te nemen. Met den ondernemer vallen de vrije concurrentie en de wet van vraag en aanbod weg en in de socialistische maatschappij, hoe ook ingericht, zullen deze automatische regulateurs, ter bepaling zoowel van de mate der productie als van ieders individueele geschiktheid voor eenig deel der productie, vervangen moeten worden (wat de productiebepaling belangt) door een zoo groot centraal inzicht in de behoeften, als waarin de liberaal niet kan gelooven, òf door een reusachtige reserve-overproductie *zonder* afzet en (wat de bepaling der individueele geschiktheid en de *onderwerping* daaraan betreft) door een gemeenschapsgevoel, dat het geloof van den liberaal evenmin kan aanvaarden, òf - door dwang en willekeur.

De liberaal - en dit geldt min of meer voor alle niet-socialistische economen, maar de liberaal mag als type gelden van den anti-marxistischen econoom - acht dus den ondernemer een onmisbaar element in de maatschappij; voor hem is de ondernemer, die de moeilijke taak, de *kunst*, van 't beoordeelen der maatschappelijke behoeften op zich neemt, *het hart* van het maatschappelijke organisme, dat de arbeidskrachten in selectie van geschiktheid tot zich trekt en dat de producten, naar mate van de behoeften, uitstuwt naar de maatschappij.

Het is deze bijzondere plaats van den ondernemer, die hem in staat gesteld heeft om, gebruik makend van de absolute onbeperktheid van het privaat-bezit, zich de meerwaarde te scheppen, de ondernemerswinst te vorderen.

Op zichzelf is in die belooning van den ondernemer niets onredelijks. In de eerste plaats omdat hij inderdaad, door zijn blik op de maatschappelijke behoeften, aan het geproduceerde die waarde boven de productiekosten heeft gegeven, die het volgens de wet van vraag en aanbod voor de behoeften heeft; en in de tweede plaats omdat hij altijd een min of meer groot risico loopt. Heeft hij juist of gelukkig gezien, dan is er *meer*waarde, ondernemers*winst*, heeft hij zich vergist of loopt het hem tegen, dan is er *minder*waarde, ondernemers*verlies.* Men herleze hiervoor het artikel, dat Mr. S. van Houten in den *Economist* van 1907 heeft geschreven over 'De Oorsprong der Meerwaarde' en waarin hij een helder licht werpt op de waarde van de 'Commercieele conceptie'(*).

Of de *mate* der belooning van den ondernemer voor zijn maatschappelijke weldaad, zijn commercieele conceptie, redelijk is of niet, moet men, naar ik meen, buiten beschouwing laten. De mate der eigenlijke belooning, namelijk, van de zuivere ondernemerswinst. Men heeft hier te doen met een soort van *artistieke* productie, die aan normale taxatie ontsnapt, èn met een risico dat, tegenover soms buitensporige winsten, soms ook groote verliezen inhoudt. De bepaling der mate van de ondernemerswinst laat men dus 't veiligst over aan de vrije werking van vraag en aanbod.

Maar nu heeft de ondernemer zijn ondernemerswinst, groot of klein, behaald. En nu belegt hij haar. Hij is nu, in deze functie, kapitalist. Hij stelt, als zoodanig, *andere* ondernemers in staat tot commercieele concepties en krijgt daarvoor, in den vorm van rente, een vergoeding. Die vergoeding nu is er geene voor eenige commercieele conceptie doch alleen voor het feit, dat de kapitalist een hoeveelheid benoodigd kapitaal *bezit* en in gebruik geeft. Een zekere mate van inzicht in de rentabiliteit van een zaak, welke een kapitalist behoort te hebben, en het risico dat hij loopt, worden vaak buitensporig hoog beloond door de enorme rente, die de *kapitalist* opstrijkt voor het goede inzicht, dat de *ondernemer* getoond heeft. Want terwijl de ondernemer waarlijk iets buitengewoons praesteert in de productie, heeft de kapitalist, die als geldschieter een zeker werk mogelijk heeft gemaakt, daarin hoogstens

(*) Ik neem deze gelegenheid te baat voor een rectificatie, welke ik dien staatsman schuldig ben. In mijn bespreking van een deel zijner 'Vijf en twintig jaar', in *De Tijdspiegel* van Augustus j.l., heb ik de voorstelling van de werking van het Haagsche Correspondentiebureau voor Dagbladen als politiek instrument bestreden. Daarin schijn ik mij echter te hebben vergist, n.l. wat het *verleden* betreft - en daarop alleen sloeg natuurlijk de voorstelling van Mr. van Houten. Mij is van meer dan één zijde verzekerd, dat *vroeger* het bedoelde bureau wel degelijk politiek instrument was, juist zooals de heer V.H. het voorstelt.

de waarde van de som der arbeiders, die er aan hebben gewerkt. Toch wordt zijn medewerking niet alleen zeer veel hooger beloond dan die van de gezamenlijke arbeiders, maar veelal ook veel hooger dan die van den meest genialen ondernemer.

Het is deze geheel onredelijke positie van den kapitalist, welke mij een noodelooze uitwas lijkt van het privaat-bezit. Voor zooverre zij is te beschouwen als perspectief van de positie van den ondernemer, voor zoover de rente van den kapitalist een multiplicator is van de ondernemerswinst, is er een economisch goed in te zien, een prikkel namelijk van den ondernemingsgeest, al slaat die ook wel eens om in speculatie. Maar voor zoover de kapitalist niet de schoone vlinder is, die uit den nijveren ondernemer is ontstaan, doch, integendeel, de geldschieter van andere ondernemers van wie hij rente vordert, werkt hij, zelfs als de mate van zijn kapitalistenwinst niet onredelijk is, belemmerend op den ondernemingsgeest door het heffen van die rente. Hij beperkt daardoor, onwillens, de werking van den ondernemingsgeest tot die kringen, die reeds zekere mate van gegoedheid hebben en een zekeren waarborg kunnen geven voor het gereede betalen van de rente. ‘Geschiktheid voor commercieele leiding’, merkt mr. Van Houten op in zijn *Economist*-artikel, ‘is een vrij zeldzaam talent. *Dit talent blijft nog bovendien vaak onontwikkeld*, *omdat de gelegenheid tot oefening en het kapitaal om de eerste risico's te loopen er zoo zelden mee gepaard gaan.*’

Ik deed den laatsten zin cursiveeren, omdat daarin het gebrek waarop ik zooeven doelde, zoo duidelijk wordt aangewezen.

Maar dan tevens het remedie.

Hier is onvrijheid, belemmering van het vrije op en neergaan der individuen op de maatschappelijke ladder. Welnu, hier behoort de Staat in te grijpen. Hij behoort den ondernemer, den beginneling, die gelegenheid tot oefening en kapitaal mist, deze beide te geven, hem te emancipeeren van den kapitalist door hem *rentelooze voorschotten* te verschaffen uit een Rijksvoorschotbank. Deze Bank, met vele filialen, zou zoo moeten zijn ingericht, dat het risico van een aangevraagde onderneming en de geschiktheid van den aanvrager commercieel werden beoordeeld, niet philantropisch. Haar werking zou beperkt moeten blijven tot den kring van kleine ondernemers. Voor de grooteren, die den voet reeds in den stijgbeugel hebben, die dus reeds over eenige oefening en kapitaal beschikken, zou de particuliere geldschieter kunnen blijven dienen.

Op deze wijze zou men honderden en duizenden een weg openen, die hun nu bijna altijd afgesloten blijft. Een nog overgebleven stuk klassegrens zou worden weggewischt. *De arbeider zou ondernemer kunnen worden.* De weg naar de grootste welvaart zou ook voor den minstbemiddelde worden vrijgemaakt.

Het is wellicht niet overbodig, hier er aan te herinneren, dat ik in

mijn vorig artikel *(Politiek Perspectief)* reeds een aantal andere zaken heb genoemd, die als desiderata van een liberaal hervormingsbeleid waren aan te merken. Volledigheidshalve stip ik ze nog even aan.

De *Tax-and-Buy-Policy*, die de heer Stoffel in zijn middenstandsboekje aanbeveelt en die den grondslag uitmaakte van mr. Van Houten's onteigeningsontwerp, zal de grondspeculatie kunnen stuiten en daardoor een eind maken aan de schromelijke belemmering van de ontwikkeling onzer steden en aan het misbruik van een deel van onzen nationalen bodem. Zij kan wellicht ook het door den heer Stoffel verwachte effect hebben: vergemakkelijking van den overgang van arbeidskrachten en ondernemers uit den handeldrijvenden naar den landbouwenden middenstand en meer emancipatie daardoor van den middenstand.

De lijfrentebank van mr. Van Houten kan een heilzame overgangsmaatregel zijn, zoolang wij nog, door de onbeperkte werking van het privaatbezit, maatschappelijke verhoudingen dulden, waarin het voor velen te bezwaarlijk is, zich lijfrenten te koopen bij particuliere ondernemingen, die natuurlijk meer dan den kostenden prijs in rekening moeten brengen.

En op 't gebied der intellectueele behoeften zal een zeer ruime uitbreiding van het instituut der studiebeurzen den intellectueelen voorsprong kunnen verminderen, zooal niet geheel wegnemen, dien thans ook op dit gebied de rijkgeborene boven den armgeborene heeft.

Deze reeds bekende denkbeelden heb ik evenwel niet meer uit te werken. Het voorschotdenkbeeld moest ik echter wel wat nader motiveeren, omdat het niet aan anderer geschriften is ontleend. Voor de eerste maal heb ik het geopperd in eenige politieke brieven aan het Indische dagblad *De Locomotief*, die in den zomer van 1905 daarin zijn verschenen. Sedertdien ben ik bevestigd in de meening, dat de verwezenlijking ervan een krachtig middel zou kunnen zijn om op materiëel gebied datgene te bevorderen, wat op intellectueel terrein door de studiebeurzen ware te benaderen: *gelijkmaking van ontwikkelingsvoorwaarden.*

Men kan de tegenwerping maken, dat zulk een gelijkmaking geen rekening houdt met den invloed van omgeving en vooral van afstamming, en dat een zeker *snobbisme* erdoor zal worden gekweekt, een parvenuschap, dat cultueel verwerpelijk is. En dat de studiebeurzen een kweek van karakterloos intellectualisme zullen veroorzaken, van dorre kennis zonder opvoeding.

Ik zal de quaestie van de erfelijkheid van verworven eigenschappen hier nu laten rusten. Ontkennen wil ik niet dat, bij gelijken aanleg, de zoon uit een ondernemersgeslacht in den regel meer geschiktheid heeft voor het leiden van een onderneming dan de zoon van een arbeider, en dat (met hetzelfde voorbehoud) de aristocraat een betere cultuurgrond is dan de plebejer.

Maar het voorbehoud van gelijken aanleg moet erbij.

En hoe vaak gebeurt het nu niet, dat een goed aangelegd arbeiderskind verstoken blijft van de materiëele en intellectueele middelen, die aan het domme ondernemers- of aristocratenkind worden verkwist. Men behoeft toch ook waarlijk niet van alle arbeiders professoren of groot-industrieelen te willen maken, als men hen nochtans niet zoozeer in hun intellectueele en materiëele ontwikkeling wil belemmerd houden als thans het geval is. Men bedenke maar eens, hoeveel arbeiders, mannen *en* vrouwen, vaak moeite doen om in 'een zaakje te worden gezet', zonder dat zij zich het daarvoor noodige crediet kunnen verschaffen. Zeker, men zou onverstandig doen door een normaal arbeiderskind, dat geen zeer buitengewonen aanleg vertoont, aan het hoofd van een groote onderneming te plaatsen. Maar waarom zou men hem niet aan de gelegenheid helpen om zijn mogelijke ondernemerstalenten te beproeven in een winkeltje of in eenig klein bedrijf? Mij lijkt het in strijd met rechtvaardigheid èn redelijkheid om de vrije concurrentie tusschen de individuen te bemoeilijken en om, in naam van een zeer gebrekkig werkende toepassing van het erfelijkheids- en afstammingsbegrip, de opkomst van *nieuwe* geslachten van intellectueelen, en dus de sociale èn cultueele regeneratie der maatschappij, achter een dam te houden.

En zeker dunkt het mij in strijd met Thorbecke's ideaal van liberale politiek: 'dat ieder de gelegenheid vinde om op de plaats te komen, waar hij naar zijn vermogen tot den bloei van het geheel' - ik amendeer: tot het geluk van hemzelf en de zijnen - 'kan medewerken.'

Nu de financiëele zijde van de zaak.

Studiebeurzen, op ruime schaal verleend, zullen een groote verhooging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting veroorzaken.

Maar nog veel meer zullen de kosten zijn van de rentelooze voorschotten, afgezien nog van de administratiekosten van de Bank en hare filialen. Ten eerste wegens het derven van rente, maar ten tweede, en vooral, door kapitaalverlies tengevolge van het mislukken van ondernemingen.

Jaarlijks zullen groote bedragen noodig zijn.

Wanneer men die bedragen langs den weg der belastingen zou willen doen opbrengen, zou daarmee een zoo geweldige druk gepaard gaan op de vorming van den rijkdom, dat daaraan, als aan een groot economisch kwaad, niet valt te denken. Onze belastingen zullen, na hetgeen nu weer wordt voorgesteld, al rijkelijk hoog zijn. Niet dat de bevolking niet meer zou kunnen dragen, maar omdat het in 't belang van de nationale welvaart is, de vorming van den rijkdom niet te belemmeren. Philosofisch bekeken, moge het streven naar rijkdom dwaasheid zijn, economisch bezien is het een deugd. En het volksbestaan wordt, helaas, niet hoofdzakelijk door de philosofische maar, naast de moreele, door de economische deugden van het volk bepaald. Deze waarheid niet te hebben

erkend, is de hoofdoorzaak van de achterlijkheid der Chineezen op het stuk van effectieve volkskracht.

Het privaat-bezit heeft echter een zeer zwakke plaats, waar het, *beter* dan in de beurs van den belastingbetaler, namelijk redelijker en rechtvaardiger, te treffen is: het erfrecht.

Zooals ik reeds betoogde, is het privaat-bezit principieel een nuttige instelling, bevorderlijk voor de vrije ontwikkeling van het individu, mits men het niet ongebreideld late werken. Een van de bronnen van exces, de kapitalistenrente, multiplicator van de ondernemerswinst doch stuiter, in zekere mate, van de opkomst van nieuwe ondernemers, hadden wij wat nader te bezien. Ik noemde er reeds een tweede: het erfrecht.

Het erfrecht staat als exponent op het privaat-bezit. Als exponent *n.* Het maakt van het eenvoudige volle genot van eenig bezitrecht een bezitrecht in de n^{de} macht, een geheel onbegrensd recht, dat zelfs niet door tijdsduur is beperkt (ik beschouw hier het *beginsel*; sporadische inbreuken er op, die in onze wetgeving zijn te vinden, mogen hier blijven rusten).

En daarmee is de bodem gelegd voor den weelderigen groei van dezen maatschappelijken parasiet: den *geboren kapitalist*, een maatschappelijke parasiet evenzeer als zijn tegenhanger: de *geboren pauper.*

Bij den *geboren* kapitalist, anders dan bij den ondernemer-kapitalist, is de kapitalistenrente geen multiplicator van zijn ondernemerswinst. Ze is dat geweest, zoolang zijn vader of grootvader die wellicht ondernemers waren in handel, nijverheid of landbouw, die rente trokken. Ze heeft dus nimmer hem geprikkeld tot onderneming. Het vooruitzicht dat hij het genot dier rente zou hebben, heeft wel als prikkel kunnen werken op den ondernemingsgeest van zijn vader of zijn grootvader, maar dat element komt weinig in aanmerking naast dat van het eigenbelang, zooals blijkt uit de fortuinen bij voorbeeld van Amerikaansche milliardairs, op welke het al of niet kinderlooze van den bezitter geen invloed schijnt te oefenen.

De geboren kapitalist dankt zijn rijkdom niet aan eigen verdiensten maar aan die van anderen. Hij is, in zijn zuiversten vorm, als specifiek verschijnsel, een volkomen overbodigheid. Het eenige economische nut dat hij verricht, het conserveeren van kapitaal, kan waarlijk even goed door anderen worden gedaan; het knippen van coupons en het intact laten van de stukken is niet zoo'n moeilijk werk, dat de maatschappij daarvoor een speciaal economisch orgaan zou moeten hebben.

Ik zie geen redelijken grond tot het bestendigen van den cultus van deze overbodigen, welke de onbeperkte heerschappij van het privaatbezit heeft doen ontstaan. En ik vind in dit erfrechtsexces de plaats, waar de verdeeling van den rijkdom is te hervormen in de richting van de rentelooze voorschotten en de studiebeurzen.

Staatserfrecht is daartoe het voor de hand liggende middel. Voor de motiveering van dit lang niet nieuwe instituut meen ik te mogen ver-

wijzen naar een opstel, dat de heer Treub in 1891 er aan gewijd heeft en dat voorkomt in zijn *Sociale Vragen.* De redelijkheid van het staatserfrecht, op grond van het feit dat de Staat een zeer groot deel van de vroegere taak der familie heeft overgenomen, wordt in dat opstel duidelijk betoogd. Men kan met de toepassing zeer geleidelijk te werk gaan, bijvoorbeeld haar aanvankelijk slechts tot de verre graden van bloedverwantschap uitstrekken en voor deze zelfs nog een recht van aanwijzing doen gelden dat, wanneer de erflater er gebruik van heeft gemaakt, den erfgenaam, ook al is hij verre bloedverwant, nog aanspraken zou kunnen geven. Dit laatste echter slechts bij wijze van transactie. Dat *the right of bequest*, door Stuart Mill zoo terecht onderscheiden van *the right of inheritance*, principieel onaantastbaar zou moeten worden gehouden, gelijk het naar zijn oordeel moet zijn, zie ik niet in. Gestreefd zal moeten worden naar een geleidelijke afschaffing van *the right of inheritance* in de zijlinie met behoud van een beperkt *right of bequest* en naar beperking van het erfrecht in de rechte lijn tot een zekere maximumgrens van inkomen. Op hetgeen boven die grens zou stijgen, ware een recht van voorkeur te geven aan de erfgenamen in de rechte lijn, echter niet onder titel van privaat-*bezit* doch van privaat-*gebruik* onder beding van verval bij misbruik. Op die wijze zou ook voorkomen worden, dat groote landgoederen die soms historische monumenten en meestal sieraden van een gansche streek zijn, in sloopershanden komen, doordien de erfgenamen ze niet kunnen of niet willen behouden. Grond zou trouwens nooit anders dan in privaat-*gebruik* mogen worden gegeven en aan vreemdelingen zou in 't geheel geen rechtstitel er op mogen worden gegund. Eenige nadere uitwerking op dit punt, ook wat de financiëele gevolgen op de Middelenwet en wat de gevolgen op de geldmarkt aangaat, moet ik ditmaal achterwege laten. Wellicht vind ik aanleiding hierop een andermaal terug te komen. Maar de kans op gehoor bij een der politieke partijen is, daar deze bijna alle reeds een andere richting hebben ingeslagen, te gering, dan dat pogingen tot overreding in vorenbedoelden zin veel arbeid waard zouden zijn. Ik merk hier alleen nog op, dat het vestigen van een gebruiks- naast een bezitrecht feitelijk zou neerkomen op herstel van een zeer oud instituut: het *beneficium* uit de dagen van het leenstelsel.

Maar - zoo zal men eindelijk misschien mij tegenwerpen - indien uw denkbeelden al het stijgen van den arbeider tot ondernemer zouden bevorderen, wat zouden ze baten voor diegenen die arbeider *blijven*?

Het antwoord hierop moet tweeledig zijn.

Ten eerste dat vergemakkelijking van het overgaan uit den arbeidersin den ondernemersstand tweeërlei gunstige werking op den arbeidersstand moet hebben. In de eerste plaats wordt daardoor het aantal arbeidskrachten minder en stijgt de prijs van de arbeidskracht: het loon. En in de tweede plaats wordt het aantal ondernemingen vermeerderd en

neemt dus de arbeidsgelegenheid toe, wat ook weder het loon moet doen stijgen. Het loon verbetert dus; maar bovendien verbeteren in 't algemeen de arbeidsvoorwaarden, die de arbeider zich kan bedingen.

Het is echter zeer wel mogelijk, dat men zich met de gunstige werking van het voorgestelde op den arbeidersstand niet tevreden zou kunnen stellen en dat, ondanks deze werking en in weerwil van de groeiende macht der vakbeweging, de concurrentie zoo scherp zou blijven, dat ze den arbeider in een toestand van feitelijke onvrijheid zou laten. Wettelijke maatregelen, bij voorbeeld het vaststellen van maximale arbeidsdagen, zouden dan noodig blijven. Men zal daarmede echter steeds voorzichtig moeten handelen, liefst in internationaal overleg, ten einde te voorkomen dat den nationalen ondernemer lasten worden opgelegd die hij, onder de scherpe concurrentie met het buitenland, wellicht niet zou kunnen dragen.

Doch in geen geval behoort men ooit aan te komen met een wettelijk voorschrift aan den arbeider om *zichzelf* te verzekeren. Zulk een voorschrift, dat nu reeds in twee wetsontwerpen van achtereenvolgende ministers, een van rechts en een van links, is opgenomen geweest en dat principieel de wettelijke sanctie heeft gekregen in de onderwijzers-pensioenwet van Minister Kuyper(*), is geheel in strijd met het liberale ideaal van den *vrijen* burger, die zijn eigen belang het best kent en het best kan behartigen. Het stelt den arbeider onder de curateele van den Staat. Het is bovendien absurd, omdat het niet vraagt of de arbeider zijn deel van de premie *kan* betalen en de beantwoording van die vraag blindelings overlaat aan de toevallige machtsverhoudingen. En wel zoo, dat de arbeider die sterk staat tegenover zijn patroon en die dus ook reeds het beste loon heeft kunnen bedingen, natuurlijk 't best in staat zal zijn om door loonsverhooging zijn deel van den verzekeringslast op zijn patroon af te wentelen en dat de economisch zwakke patroon 't eerst en 't meest zal moeten zwichten. Het denkbeeld is van een zoo aperte bruutheid, dat men zich zou moeten verbazen over zijn doordringingsvermogen in de politieke programma's, indien dit niet ware te verklaren uit het gedachtelooze, het bewustelooze van onze sociale politiek, waarop door mij in dit tijdschrift reeds vroeger is gewezen.

Doch de absurditeit ervan wordt er eene van waarlijk hoogere orde, waar het denkbeeld der dwangverzekering wordt verdedigd door voorstanders van algemeen kiesrecht. Zij die niet geschikt worden geacht om hun eigen belangen te behartigen, zullen wel geschikt zijn om het algemeen belang te verzorgen. *Risum teneatis.*

Wat ten slotte die kiesrechtquaestie belangt, deze lijkt mij slechts in één opzicht interessant, nl. voor zoover ze het vrouwenkiesrecht

(*) Dezelfde die, als Kamerlid, op 10 October 1900 zeide: 'Wie sterk wil staan in den *struggle for life*, moet strijden voor zijn belang. Dat staalt en sterkt. Wie daarentegen op de krukken van een ander gaat loopen en zich onder voogdij stelt, zal ten slotte ondervinden, dat op den duur juist daardoor zijn moreele kracht niet versterkt, maar ondermijnd wordt.' Oók al oude plunje.

betreft. Voor de rest is ze, wat de Duitschers noemen, *eine Mache*, een politiek maaksel. De wet-Van Houten is, de zeer precaire politieke constellatie in aanmerking genomen waarmede de ontwerper had te rekenen, in haar elasticiteit en in haar veelzijdigheid een legislatief meesterwerk, dat niet licht te hoog te schatten is. Dat mode, politiek en onbekendheid met de omstandigheden waaronder ze ontstond, het gangbare oordeel erover anders hebben gemaakt, verkleint haar werkelijke waarde niet. Kiesrechtuitbreiding is binnen de grenzen der wet nog in belangrijke mate mogelijk en ware voorts desnoods nog te vermeerderen door geringe wijzigingen van de wet. Indien dan ook het kiesrechtvraagstuk weer bij wijze van Grondwetsherziening wordt aangevat, dan zal dat eerst een redelijken grond hebben, wanneer het geschiedt onder een sterken drang naar vrouwenkiesrecht. Mocht dan de politieke constellatie zóó zijn, dat eenige vorm van algemeen kiesrecht mee in den koop zou moeten worden genomen, dan zou het van dien vorm afhankelijk moeten zijn, of men er toe zou kunnen overgaan of niet. *Principieel* kan ik er geen gevaar in zien.

In een der bladen - dit nu ten slotte - heeft men, naar aanleiding van minister Kolkman's financiëele plannen, kunnen lezen, dat men nu wel zou moeten kiezen tusschen sociale maatregelen en protectie, of vrijhandel *zonder* sociale maatregelen. *Tertium non datur.* Ik meen daarentegen in het voorafgaande te hebben doen zien, dat er wèl een derde weg is. Een weg waarlangs men zonder protectie, die de verbruiksartikelen duur maakt, en zonder dwangwetgeving de emancipatie van den vierden stand bevorderen kan. Een weg waarop trouwens zeer wel nog andere middelen kunnen liggen dan de enkele die ik aanduidde.

Maar men dient dan de volle toepassing van het vrijheidsbeginsel aan te durven. Niet in naam, maar inderdaad.

Zoo niet.... ja, dan kome de dwangstaat.

Indien de Nederlander er geen prijs op stelt als vrij burger zijn eigen belangen te behartigen, indien de strijd tusschen egoïstische en altruïstische neigingen, dien Herbert Spencer heeft geteekend als beheerscher van onze handelingen, overgaat in zijn parallel: den strijd tusschen vrijheids- en gemakzucht - wat zullen wij dan nog een vrijheidsstaat trachten te bouwen? Vrijheidszin laat zich niet opdringen.

Dan kome de dwangstaat.

Dan kome, voor de slavengeesten, de Heerscher.

Ave, *Caesar*!

C.K. ELOUT.

De arbeids- en tarief-overeenkomsten in verschillende landen en haar wettelijke regeling.

II.

De belangrijkste proefnemingen op het gebied van wettelijk ingrijpen in de wijze, waarop de arbeidsvoorwaarden tusschen arbeiders en werkgevers in de hedendaagsche moderne staten worden vastgesteld, zijn ongetwijfeld die, welke sedert de laatste jaren in de verschillende staten van Australië hun toepassing hebben gevonden.

Betrekkelijk belangrijk althans.

Eenerzijds is het ongetwijfeld van het grootste belang, de ontwikkeling en de resultaten te leeren kennen van een zóó sterk staatsingrijpen in de verhouding van ondernemers en arbeiders, dat niet alleen bij uitspraak van een daartoe bij de wet aangewezen college een uitgebroken staking weder dwingend kan eindigen, maar dat, gelijk in één dier staten, zelfs stakingen *verboden* zijn! Niet verboden zonder meer, maar bij aanwezigheid van een instituut, hetwelk aan de arbeiders een tòch even groote rechtszekerheid tracht te waarborgen en hen in staat stelt, tòch grieven behoorlijk te uiten en billijke eischen of wenschen te zien vervuld.

Nietwaar, àls dat eens kon! Indien eens, zonder de rechten der arbeiders te krenken en hun onderwerping in het bedrijf te verergeren, aan de stakingen, die bron van zooveel strijd en van zooveel verwijdering tusschen arbeiders onderling, die schadeposten voor de industrie, een einde kon worden gemaakt, hoe geheel anders zou toch het aspect worden van geheel onze tegenwoordige samenleving!

Maar anderzijds - en daarom is de waarde van dit voorbeeld slechts betrekkelijk - is Australië niet een voorbeeld, hetwelk door de landen van West-Europa gevolgd kan worden! ‘Australië’, zegt Dr. Clark, in 1905 uitgezonden door het Amerikaansche Departement van den Arbeid om van de Arbeidswetgeving in Nieuw-Zeeland en Australië studie te maken, ‘Australië en Nieuw-Zeeland zijn op de wereldmarkt der producten slechts schaarsch vertegenwoordigd; beide landen produceeren in hoofdzaak voor eigen markt, die door hooge invoerrechten zeer wèl is omheind, en is dus van den stand der arbeidsmarkt en van den prijs van den arbeid in andere landen ook vrij onafhankelijk.’ Ik laat nu voor een oogenblik in het midden, in hoeverre het juist is, dat ver doorgevoerde arbeidswetgeving noodwendig moet leiden tot vermindering der ‘Konkur-

renz-Fähigkeit.' Daarover kan men nog altijd niet volledig oordeelen. Maar vast staat wel, dat deze twee landen, onder de omstandigheden waarin wij nu eenmaal leven, niet een maatstaf kunnen zijn voor de landen van het continent van Europa.

Toch is het van enorm groot belang, deze Australische experimenten te volgen, ook voor ons land. Immers, ik behoef er slechts aan te herinneren, hoe reeds eens, in 1898, bij de behandeling der Wet op de Kamers van Arbeid, de wenschelijkheid werd bepleit om aan deze Kamers het recht te geven tot uitspraak met dwingende kracht in arbeidsgeschillen; en hoe ook thans, nu het recht van bemiddeling door de Kamers *zonder* dwingende kracht tot een fiasco heeft geleid, die idee opnieuw opduikt!

Laat ons dus kortelijk nagaan, hoe het in de Australische landen daarmee gesteld is, en welke de aanvankelijke resultaten ervan zijn.

Eerst van Nieuw-Zeeland. In 1894 kwam, na eenige jaren aanhangig te zijn geweest, in dat land de 'Industrial Conciliation and Arbitration act' tot stand, die 10 jaar later, na verschillende wijzigingen te hebben ondergaan, ten slotte voor het laatst in 1904 opnieuw herzien en afgekondigd werd. De wet kent twee instituten: 1°. Scheidsgerechten, (Conciliation Boards), die in de verschillende districten worden gesticht, en 2°. een Staats-scheidsgerechtshof' (General Court of arbitration), voor de geheele kolonie Nieuw-Zeeland. De gewone scheidsgerechten bestaan uit 3 à 5 leden, die gekozen worden uit en door de werkgevers- en arbeidersvereenigingen, welke zich als zoodanig hebben laten inschrijven. Het hooge gerechtshof bestaat uit een president, door den Gouverneur benoemd, en twee leden: een patroon en een werkman, eveneens door den Gouverneur benoemd, maar waarvoor door de beiderlei organisaties candidaten gesteld worden.

Tot aan 1901 moest elk conflict eerst bij de districts-scheidsgerechten worden aangebracht. Men had uitdrukkelijk de verwachting uitgesproken, dat wel 90% van de geschillen reeds dadelijk door de scheidsgerechten zou worden bijgelegd. Maar dat was reeds de eerste teleurstelling: van 1896-1901 werd dit slechts bij ruim 27% van de gevallen bereikt, terwijl ruim 72% met de uitspraken in eerste instantie niet tevreden waren en het 'hoogerop' zochten. Daarom is het sedert 1901 ook geoorloofd, dat de strijdende partijen zich *direct* tot het Hof wenden. Zoodra zulk een conflict dan is aangemeld, blijft staking of uitsluiting op poene van hooge boete ook streng verboden.

Komt nu - en dat is de groote beteekenis van deze wet - een overeenkomst tot stand, dan is het resultaat hiervan *een collectieve overeenkomst* (*Industrial agreement*) *met bindende kracht.* Komt er echter *geen* overeenkomst tot stand, dan wordt er een 'recommandation' (aanbeveling) afgegeven. Nemen de partijen hiermee ten slotte toch genoegen, dan geldt dit als een wettelijk collectieve arbeids-overeenkomst. Kunnen ze niet direct besluiten, dan hebben de partijen een *maand*

gelegenheid, tot overeenstemming te geraken. En kan ook na een maand nog geen bevredigende oplossing door het Hof verkregen worden, dan beslist het Hof desnoods *zonder* de partijen, en stelt eenvoudig de collectieve arbeidsovereenkomst vast. De wet strekt nog verder. De tariefovereenkomsten duren niet alleen zóólang als is overeengekomen, maar ook voor den tijd daarnà, dat er nog geen nieuwe overeenkomst is. De fabrieks-inspecteurs hebben voor de naleving te zorgen, op een overtreding der beslissingen is een boete gesteld van *f* 6000. -. De zeggenschap dezer scheidsgerechten strekt zich uit over alle industrieën, en zelfs kunnen aanverwante bedrijven er bij betrokken worden. En hoewel de scheidsgerechten slechts uitspraken doen voor zoover de vakverenigingen zich hebben laten inschrijven, zijn de *werkgevers* toch steeds gedwongen, zich aan de uitspraken te onderwerpen. Wanneer eenmaal een uitspraak is gedaan, kan deze op de industrie van geheel Nieuw-Zeeland van toepassing worden verklaard; zeer logisch, om niet het eene deel, dat plichten worden opgelegd, onder een ander deel te doen lijden.

En wat zijn nu, voor Nieuw-Zeeland, de resultaten geweest? Naar het mij wil voorkomen: teleurstellende. Dat de scheidsgerechten slechts zulk een gering percentage der conflicten tot oplossing brachten, heb ik straks reeds gereleveerd. Het gerechtshof kreeg alles nog ééns, en... werd overladen. Gevolg: stagnatie in de afhandeling der geschillen. Maanden en maanden moet men wachten, tot er een beslissing is, waardoor het vertrouwen in de stichting verloren gaat, de arbeiders zich gedupeerd voelen, enz. De uitspraken van het Scheidsgerechtshof zijn voor verreweg het meerendeel voor de arbeiders gunstig geweest, wat toe te schrijven was aan de gunstige conjunctuur van 1894 tot aan 1905. Om deze en om nog een andere reden zijn de arbeiders gedurende de eerste jaren het instituut zeer gunstig gezind geweest: n.l. omdat het gerechtshof het recht had te bevelen, dat bij aanneming van werk de georganiseerden het eerst in aanmerking behoorden te komen. Alweer een gevolg van al het andere: georganiseerden staan onder contrôle van de vakvereeniging en leven de uitspraken goed na, maar de werkgevers voelen zich zeer de handen gebonden.

Intusschen valt het niet te ontkennen, dat juist in de laatste jaren de medewerking der arbeiders met de wet zeer is verslapt. Het is hier de plaats niet, theoretisch na te speuren, welke daarvan de oorzaken zijn. Maar vast staat, dat in de laatste twee jaren verscheiden vakvereenigingen zich *tegen* deze wet gekeerd hebben, er ook tegen hebben gehandeld, om zoo te zeggen over de dammen heen zijn geloopen!

In de eerste plaats moet de aandacht vallen op eenige technische moeilijkheden, die uit deze wet zijn voortgevloeid, en die inderdaad schaduw werpen op deze merkwaardige proeve van wetgeving. In de eerste plaats doen zich moeilijkheden voor bij de vaststelling der loonen, voor een geheel bedrijf, door het scheidsgerecht. Er zijn altijd werkkrachten,

ouderen, onbekwamen, die het standaardloon, door het scheidsgerecht vastgesteld, niet kunnen verdienen. Wat moest er met hen gebeuren? Er was een uitweg; hun werden bewijzen uitgereikt, dat zij voor lager loon mochten werken. Maar bij eenig ruim aanbod blijven ze tòch op straat staan, omdat de werkgever, ook wegens zijn naam bij het publiek, minderwaardige krachten liever niet exploiteert. In de tweede plaats is meermalen geconstateerd, dat, speciaal door de ongeorganiseerden, wel de volle loonen werden ontvangen, maar.... in stilte gaven zij een deel aan den werkgever terug, om maar werk te krijgen of te houden. In de derde plaats bleek het meermalen, dat de loonen, door het scheidsgerecht als 'minimum loonen' vastgesteld, inderdaad *het loon* werden, d.w.z. de werkgevers betaalden niet méér dan het minimum, waaruit telkens weer nieuw conflicten ontstonden.

Dat zijn technische moeilijkheden, die evenwel dáárom van beteekenis zijn, omdat ze den wetgever nopen, wanneer hij eenmaal in de vaststelling der loonen dwingend optreedt, ook telkens weer nieuwe 'gaten te stoppen', weer nieuwe maatregelen te nemen tegen onvoorziene gevolgen of misbruiken.

Maar wat fundamenteel is, is de vraag: wordt de bedoeling bereikt? En dan herhaal ik: neen, het kàn niet! Dat blijkt al dadelijk uit het aantal overtredingen. De klachten over overtreding der beslissingen van de scheidsgerechten ('breach of award') stegen van 12 in het jaar 1900 tot 121 in het jaar 1904, waarmee de fabrieks-inspecteurs, met het toezicht op de naleving belast, zeer de handen vol hebben. En in het inspectie-jaar 1905-1906 werden er reeds niet minder dan 282 gevallen van overtreding geconstateerd.

Kwam eerst het verzet tegen de uitspraken der scheidsgerechten vooral van de zijde der werkgevers, thans komt het ook tot rebellie van de zijde der arbeiders. En dat is van meer beteekenis, omdat het geen persoonlijk overtreden is der gemaakte regelingen, maar een collectief verzet! Meermalen is in den laatsten tijd reeds zulk een verzet geconstateerd geworden; natuurlijk niet altijd in den zelfden vorm, niet altijd ook in even vreedzame manifestatiën(*), maar vast staat het toch wel, dat meer en meer arbeiders en patroons zich er aan onttrekken, waarmee ten slotte de wet wel op een failliet moet uitloopen. Intusschen: het proces is nog gaande.

De bevinding der eerstkomende jaren zal zijn af te wachten(†).

(*) Zoo werd nog dezer dagen melding gemaakt van het volgende. In een mijn bij Grymouth werden zeven mijnwerkers ontslagen. Inplaats van dit aan te geven bij het Hof, kondigen de mijnwerkers dadelijk een staking af. Niet in orde, zal men zeggen. Maar men vergete niet, dat, wanneer er een 3 à 4 maanden op de beslissing van het Hof moet worden gewacht, elk verzet tegen zulk ontslag alle praktische beteekenis heeft verloren!

(†) Terwijl het bovenstaande reeds was geschreven, brengen de bladen het bericht, dat in Nieuw-Zeeland een nieuwe herziening van de 'Industrial Conciliation and Arbitration-Act' bij het Huis van Afgevaardigden is ingediend. Volgens dit ontwerp zullen de Verzoeningsbureau's (Boards of Conciliation) worden afgeschaft en door Industrieele Raden (Industrial Councils) vervangen worden, waarin een magistraat en twee bijzitters zullen zitting hebben. Deze lichamen zullen dezelfde bevoegdheid hebben bindende rechterlijke uitspraken te vellen in arbeidsgeschillen, en alle maatregelen tot reglementeering van de industrieën, als tot nu toe alleen het Scheidsgerechtshof (Court of Arbitration) had, terwijl dit laatste zal zijn een soort Hof van Appèl. Daarin zijn weer opnieuw strengere strafbepalingen tegen werkstakingen opgenomen, en worden zelfs vakvereenigingen, die stakers steunen, met hooge geldboeten bedreigd, eventueel met eene ontbinding voor den tijd van 3 jaar.
Onder de vakvereenigingen is tegen deze nieuwe wet veel tegenstand.

* * *

Vier der staten van het Australische Gemeenebest hebben, in den een of anderen vorm, het voorbeeld van Nieuw-Zeeland gevolgd. *Nieuw-Zuid-Wales* heeft sedert 1901 de 'compulsory arbitration law', een wet, die, evenals de soortgelijke in Nieuw-Zeeland, door wettelijk ingrijpen aan de werkstakingen een einde heeft willen maken. Door de ondervinding in Nieuw-Zeeland geleerd, zijn daar de scheidsgerechten als tusschenstations tot het scheidsgerechtshof maar weggelaten, en heeft men alleen het laatste ingesteld. Vrijwillige overeenkomsten kunnen aan het Hof voorgelegd, en door dit instituut van wettelijke sanctie voorzien worden. Het college bestaat uit niet meer dan 3 personen, door de wederzijdsche organisatie voorgedragen en door den Gouverneur benoemd. Verder dan in Nieuw-Zeeland gaat hier de bevoegdheid inzake het verbod van stakingen en uitsluitingen. Niet alleen gedurende het aanhangig zijn van een conflict bij het Hof, maar ook gedurende een behoorlijken tijd daarvóór zijn staking en uitsluiting verboden, zóóveel tijd als ruimschoots voldoende is om het conflict aanhangig te maken. Overtredingen dezer bepalingen worden met geldboete tot aan 1000 p. St. of een gevangenisstraf tot twee maanden gestraft. Ook hier is het regel, dat de werkgevers gedwongen zijn, in de eerste plaats georganiseerden aan te stellen ('preference employment').

In den staat *Zuid-Australië* kunnen reeds sedert 1894 de vak- en de patroons-vereenigingen zich in het 'industrial register' laten inschrijven. Drie belangrijke elementen zijn hieraan verbonden. Ten eerste verkrijgen de Vereenigingen daardoor het recht, overeenkomsten te sluiten, die wettelijke kracht hebben, ten tweede krijgen daardoor de statuten wettelijke kracht tegenover de eigen leden, en ten derde stellen zij zich daarmee onder de instelling der scheidsrechterlijke uitspraak met dwingende kracht, waardoor ze van staking en uitsluiting afstand doen. De meest uitgebreide collectieve overeenkomsten ('agreements') kunnen aldus afgesloten worden, die hoogstens 3 jaar mogen duren. De partijen, bij eene overeenkomst betrokken, kunnen haar wijzigen of opheffen; maar zoolang zij van kracht is, moeten wederkeerig al de leden zich er aan onderwerpen. Er is hier dus meer met het element van vrijwilligheid rekening gehouden, terwijl de ongeorganiseerden er buiten staan.

Ten slotte moet, wat dit stuk van wetgeving aangaat, nog gereleveerd worden (in Victoria is een dergelijke wet wel aangenomen, maar nooit

in toepassing gebracht; terwijl een àndere wet, eenigszins afwijkend, in Victoria, hieronder besproken wordt) de Wet op arbeids-geschillen in *West-Australië*, van 1902, waarbij het voorbeeld van Nieuw-Zeeland vrijwel gevolgd is, maar waar de wettelijkheid der collectieve overeenkomsten, evenals in Zuid-Australië, tot de leden der ingeschreven vereeniging beperkt is. Het werkstaken of uitsluiten is in dezen staat geheel *verboden.* De vrijheid echter, voor ongeorganiseerden, om voor lagere dan de voor de vakvereenigingen vastgestelde loonen te werken, geeft tot vele klachten onder de werklieden aanleiding, terwijl nog bovendien eenigerlei uitspraak dat aan georganiseerden de voorrang moet worden verleend, door het scheidsgerechtshof niet geschiedt. En wat bovendien onder de arbeiders wordt afgekeurd, is, dat het 'minimum loon' door het scheidsgerechtshof aldus wordt geïnterpreteerd: het laagste loon, dat den minst bekwamen arbeider in een bedrijf betaald wordt. Dit, zeggen zij, wordt al spoedig het standaardloon, terwijl de gelegenheid om het door eigen kracht op te voeren ontnomen is, doordien zij het stakingsrecht missen.

* * *

Van eenigszins afwijkenden aard, maar toch uitgaande van hetzelfde beginsel, is hetgeen sedert 1896 reeds bestaat in de kolonie Victoria, waar ingesteld zijn de bureau's tot vaststelling der minimum-loonen (minimum wage boards). Het *doel* van deze instellingen was oorspronkelijk: voorkomen, dat in verschillende industrieën, speciaal die waarin de huis-industrie veel voorkomt, het loon daalt beneden dat, hetwelk als minimum voor een redelijk bestaan vereischt is; en in verband daarmee ook voor elke werkplaats het aantal leerlingen te bepalen, in verhouding tot de volwassenen. *Doel* was dus: voorkoming van het 'sweeting system', maar *gevolg* werd noodwendig: het langzamerhand vaststellen der arbeidsvoorwaarden voor alle arbeiders in tal van bedrijven, wat in Europa veelal gebeurt door de vrijwillige arbeidsovereenkomsten tusschen vak- en patroons-vereenigingen. Want bij gevolg hadden deze bureau's ook vast te stellen de betalingen van overwerk, zoodat logisch ook de gewone *werktijd* door haar moest worden vastgesteld. Intusschen is anderzijds de bevoegdheid dezer bureau's beperkt; het parlement wijst de bedrijven aan, waarin ze de loonen hebben vast te stellen, terwijl ze niet het recht hebben bij stakingen in te grijpen. Deze bureau's, elk bestaande uit 7 leden, zijn opgericht voor het confectiebedrijf, voor de verschillende branches van houtbewerking, in het bakkersbedrijf en voor de kleinindustrie in het algemeen, terwijl verder door het parlement het aantal dezer bureau's nog kan worden uitgebreid. Bij de vaststelling der loonen moeten de bureau's rekening houden met den aard van het bedrijf, en geslacht en ouderdom der arbeiders of arbeidsters. De hoofd-inspecteur van den arbeid mag aan oudere, zwakke

of om andere reden minderwaardige arbeiders eene verklaring geven, dat zij voor minder dan het vastgestelde wettelijke loon mogen werken onder voorwaarde, dat dit aantal in één fabriek of werkplaats nooit hooger is dan □ deel. En dan luidt de wet over hunne taak:

> ‘Het Bureau moet nagaan het loon, door een loijalen werkgever aan arbeiders met gemiddelde bekwaamheid betaald, en daarvoor het loon bepalen. Het vast te stellen minimum loon mag nimmer lager zijn dan dit gemiddelde loon.’

Op dit oogenblik telt men in Victoria 38 zulke bureau's tot vaststelling der minimum-loonen. Hoe zij werken? Wel, daarop is moeilijk een objectief antwoord te geven. Het gaat er mee als met al zulke wetten: de eene groep vindt de werking uitnemend, de ander meent dat de industrie er door ten doode wordt gedoemd. Vast staat, en dit wordt ook door Clark geconstateerd, dat de arbeiders met de vastgestelde minimum-loonen, die in werkelijkheid de standaardloonen zijn, niet ontevreden zijn, en dat de talrijkste klachten over de ‘hooge loonen’ komen van de werkgevers in het confectie- en schoenmakersbedrijf, die zich blijkbaar onder deze wet, die het ‘zweetsysteem’ en de exploitatie van slecht betaalde krachten tegengaat, niet al te behagelijk gevoelen. Vast staat, verder, dat deze beide euvelen, die hier te lande en in de andere Europeesche landen zoo sterk gevoeld worden, en waarover men b.v. telkens ook in de verslagen der Arbeids-inspectie ten onzent meer klachten vindt, daar vrijwel zijn opgeheven. Wat wel een offer aan vrijheid waard is! Anderzijds echter zijn, tegelijk met de vaststelling der loonen, die in de werkelijkheid een *stijging* der loonen beteekende, ook de prijzen der levensmiddelen omhoog gegaan, en dit doet de vraag rijzen, of nu de Staat ook dáárin niet moet ingrijpen. De Commissie, die de wet in 1903 herzag en o.m. voorstelde, een Hof van Appèl in te stellen, - wat ook is geschied - zeide o.m.:

> ‘De deskundigen van beide zijden hebben uiting gegeven aan de gedachte, dat, nu de Staat de loonen heeft geregeld, de Staat ook de broodprijzen diende vast te stellen.’

Zeer natuurlijk: het ingrijpen van den Staat in het dagelijksche levensbelang der arbeidersklasse heeft consequentiën, die, in hetzelfde belang, op den duur niet afgewezen kunnen worden.

Tot nu toe zijn deze loonbureau's ten volle gehandhaafd. Zij zijn een noodzakelijke aanvulling van de dwingende scheidsgerechten voor de valide arbeiders, een bescherming van de zwakkeren tegen de gevolgen der huis- en kleinindustrie, en tegen de concurrentie der winkelhouders. In hoeverre de arbeidersklasse zich op den duur binnen haar keurslijf houden kan, zal pas in de toekomst kunnen blijken.

* * *

Intusschen is van het grootste belang het volgende. Nadat aldus eerst de vier staten van den Australischen Statenbond met elk een

afzonderlijke wetgeving op het terrein van het dwingende scheidsgerecht en wettelijke sanctioneering der collectieve arbeidsovereenkomsten of vaststelling der arbeids-overeenkomsten zijn vooraangegaan, heeft de 'Commonwealth of Australia', het Gemeenebest, in 1904 zijn 'conciliation and arbitration act' afgekondigd, als den sluitsteen voor deze bijzondere wetgeving in de verschillende staten. Deze verzoeningsen scheidsgerechts-wet kent slechts één permanent Gerechtshof, bestaande alleen uit een president, die door den Gouverneur uit de rechters van het hoogste Gerechtshof benoemd wordt, en deze kiest uit een der hoogste rechtscollegiën een ambtenaar, die als gedelegeerde namens hen in alle conflicten optreedt, waarin de beslissing van dit 'Gerechtshof' in arbeidszaken gevraagd wordt. Dit Gerechtshof nu, gesticht met de bedoeling om de wetgeving in de verschillende staten zooveel mogelijk langzamerhand met elkaar in overeenstemming te brengen, heeft de hoogste zegging in alle aangelegenheden, die voor de verschillende scheids-gerechtshoven worden voorgebracht. Vooral bij arbeids-conflicten van een vakbond, wier ledental zich over méér dan één staat uitstrekt, moet dit hoogste Gerechtshof beslissen. Het stelt in hoogste instantie de arbeidsvoorwaarden vast, en tegen zijn uitspraak is geen hooger beroep meer mogelijk. Ongeorganiseerden echter zijn aan de uitspraken *niet* onderworpen. Komt er een twistgeding, en wordt er overeenstemming verkregen, dan geldt deze voor al de leden der strijdende partijen. Komt er geen overeenstemming, dan.... doet het Hof een uitspraak, deze wordt vastgesteld, krijgt wettelijke sanctie, en daarmee uit. Stakingen zijn verboden, zijn onmogelijk, op straffe van hooge geldboeten.

Men kan zich voorstellen, dat dit laatste sluitstuk: een hoogst beslissend Gerechtshof, *noodig* was; dat zonder dit de eene staat in scheeve positie stond jegens den anderen. En evenzeer, dat daarnà nog weer door het Gemeenebest is gemaakt de 'Federal Excise Tariff Act', de wet, die het recht geeft voor sommige industrieën de loonen voor alle vier staten vast te stellen, en rechten te heffen van goederen, die vervaardigd zijn in werkplaatsen, waar 'geen behoorlijke en redelijke arbeidsloonen' zijn uitbetaald. - Dit eene volgt uit het andere. Maar dan schijnt heel deze wretgeving weer op losse schroeven te zijn gezet, daar de jongste beslissing van het Hooggerechtshof in Melbourne, hetwelk, krachtens het hem toekomende toetsingsrecht, over deze laatste wet uitspraak heeft gedaan en haar verklaard heeft te zijn in strijd met de Grondwet.

Zoo ziet men, dat deze belangwekkende wetgeving nog ten volle verkeert in een stadium van proef en ontwikkeling. Van beide zijden komt er tegenstand. Van de werkgevers om de voor hen lastige bepalingen te verminderen, van de arbeiders, die meer armslag willen hebben, om door eigen kracht, door de organisatie, zich hoogeren levensstandaard te veroveren.

Al mogen dan ook Australië en Nieuw-Zeeland al moeilijk als voorbeeld kunnen dienen voor Europa's moderne staten, toch zal het van 't hoogste belang zijn, de verdere ontwikkeling dezer wetgeving te volgen.

Noord-Amerika.

Naast Engeland en Australië moeten ook dadelijk genoemd worden de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar zich eveneens het vakverenigingsleven in ongeveer dezelfde vormen heeft ontwikkeld, en ook de collectieve overeenkomsten een groot gebied omvatten. Er zijn industrieën, als de typografie, de mijnbouw, en de ijzer- en staal-industrie, waarin collectieve overeenkomsten zich uitstrekken over verscheidene staten; er zijn ook collectieve overeenkomsten, die plaatselijk begrensd zijn, en dit zijn de meeste. Men vindt ze in de bouwbedrijven, de schoenmakerij, het bakkersbedrijf, de houtbewerking, metaal-industrieën en het transportbedrijf. Evenwel zijn deze collectieve overeenkomsten ook alweer eenigszins afwijkend van vorm van die in Engeland. Zijn de overeenkomsten in Engeland meestal tot in bijzonderheden omschreven, en wordt er door ‘joint committees’ en ‘Boards’, voortdurend op de naleving toegezien, in Amerika is dat slechts zelden het geval. Het eenige voorbeeld van dezen aard is de collectieve overeenkomst in het Bostonsch bouwbedrijf, waar zulk een ‘joint committee’ bestaat. Voor het overige zijn het de wederzijdsche besturen, die zelf maar op de naleving moeten letten, en anders.... ingrijpen. Verder is in Amerika een eigenaardigheid, uit het voorgaande al voortvloeiende, dat er ook niet zijn: scheidsgerechten, die bij mogelijke conflicten uitspraak doen. In onmiddellijk verband hiermee staat het principe, wat geldt bij alle onderhandelingen in Amerika over collectieve arbeids-overeenkomsten, dat *niet* anders een resultaat wordt vastgesteld, dan nadat door *onderhandeling algeheele* overeenstemming is verkregen. Verzoeningsraden of scheidsgerechten worden niet aanvaard, en de inmenging van z.g. ‘onpartijdigen’ steeds afgewezen.

In de laatste 15 jaren is het aantal collectieve overeenkomsten, die een geheelen staat of zelfs méér dan één staat omvatten, zeer toegenomen. Zoo is er al sinds jaren zulk een overeenkomst tusschen de groote werkgevers in de ijzer- en staalindustrie, en de ‘Amalgamated Association of Iron, Steel and Tin Workers’; in de tweede plaats moet genoemd worden de tot in bijzonderheden afdalende arbeids-overeenkomst in de bruinkolen-industrie. Hierin hebben de werkgevers der vier concurreerende staten Pennsylvanië, Ohio, Indiana en Illinois met de groote mijnwerkers-organisatie een tarief-overeenkomst, waarin de grondslagen der arbeidsvoorwaarden uitdrukkelijk zijn geregeld, voor alle deze vier staten aangegaan. Na de groote staking in de antraciet-mijnen is ook voor deze (de hard-kolen-districten) zulk een overeenkomst tot stand gekomen. En verder moeten nog genoemd worden het bedrijf der vormers en dat der typografen, in welke beide bedrijven alreeds sinds jaren een tarief-overeenkomst wordt gehandhaafd.

Gelijk reeds gezegd, zijn in Amerika de formaliteiten die bij het aangaan en het handhaven der collectieve overeenkomsten worden te baat genomen, slechts zeer gering. Gemeenschappelijke comité's tot toezicht op de naleving, gelijk bijv. bij de Duitsche Typografen, worden niet genoemd. Wèl wordt er prijs op gesteld, dat de *leden* der organisaties zich bij referendum over de arbeids-overeenkomsten kunnen uitspreken. De duur der overeenkomsten is in den regel niet langer dan een jaar.

Wat nu de *wettelijke* regeling dezer collectieve overeenkomsten in Amerika betreft, deze is slechts zeer beperkt. Van eenigerlei dwang om zich aan de besluiten eener conferentie of zelfs aan een eenmaal gesloten overeenkomst te onderwerpen, is geen sprake. De doorvoering en handhaving ervan is geheel overgelaten aan den goeden wil of aan de *macht* der partijen. Verder te gaan heeft de Amerikaansche wetgever tot nu toe niet gewild. De vraag, of, wegens overtreding of verwaarloozing van eenigerlei bepaling, de gedupeerde civielrechtelijke eischen stellen kan, is geheel afhankelijk van de vraag, of een organisatie (in de meeste gevallen dus de vraag of een Trade-Union) zelf als rechtspersoon is erkend, en als zoodanig voor 't gerecht gedaagd kan worden. Is dat niet het geval, dan is zij ook niet aansprakelijk, en kàn ook niet voor de handelingen harer leden aansprakelijk worden gesteld. In den staat New-York en in eenige andere staten kan evenwel deze aansprakelijkheid uitdrukkelijk worden *uitgesproken* door 't gerecht, en kan de president vervolgd, of aan dezen boeten opgelegd worden. In de werkelijkheid komt dit dan neer op eene bestraffing van den Bond. Van eene afzonderlijke wettelijke regeling is tot nu toe geen sprake geweest, zoodat de partijen in eigen kracht en woord den waarborg daarvoor moeten vinden. Wenschen en voorstellen voor wettelijke regeling zijn er tot nu toe voldoende geweest, doch tot een wet heeft geen dezer het tot nu toe kunnen brengen.

Frankrijk.

De methode van collectieve arbeids-overeenkomsten is ook aan de Fransche arbeidersklasse niet onbekend, hoezeer ook in veel geringere mate dan in Duitschland en Engeland. Sinds 1884, d.w.z. sinds in de werkelijkheid alle wettelijke hindernissen voor een krachtige en openlijke ontwikkeling der vakvereenigingen zijn weggenomen door de wettelijke erkenning ervan, ligt ook voor de collectieve overeenkomsten de weg open. De wet van 1884 noemt de collectieve overeenkomsten wel niet afzonderlijk, maar de *rechtspositie* der vakvereenigingen stelt ze daartoe toch in staat. De Fransche vakvereenigingen echter, die voor het meerendeel zeer impulsief optreden, schijnen op het aangaan van bepaalde collectieve overeenkomsten, wat hen voor zekeren tijd bindt aan eenmaal overeengekomen arbeidsvoorwaarden, en hen verhindert om binnen dezen tijd te staken, geen prijs te stellen. Men zou ook kunnen zeggen: ze zijn er niet geschikt voor, en de werk-

gevers-vereenigingen, die als tegenwaarborg dienen voor de naleving, ontbreken bovendien zoo goed als geheel.

Men dient hierbij in aanmerking te nemen, dat zich in de Vakvereenigingen, die te samen zijn aangesloten bij de 'Confédération Générale du Travail', twee stroomingen voordoen: een 'revolutionaire', die de meerderheid es, en voornamelijk onder metaalbewerkers, staatswerklieden, arbeiders in de voedingsmiddelen en arbeiders in de bouwbedrijven aanhangers vindt, en die het aangaan van bepaalde, bindende overeenkomsten met de werkgevers principieel veroordeelt; en een 'reformistische', die wèl genegen is, zulke overeenkomsten aan te gaan en in die richting reeds werkt, waartoe de typografen, de spoorweg-arbeiders, de textiel-arbeiders uit het Noorden, en de 'Oude Mijnwerkersbond' behooren. Vooral de arbeids-regeling in het typografenvak, gelijk deze na de bekende Mei-staking van 1905 is vastgesteld, o.m. omtrent den 9 en 9½ urigen werktijd, draagt reeds in sterke mate de kenmerken van zulk eene collectieve arbeids-overeenkomst.

In den laatsten tijd echter zijn ook de patroons-vereenigingen in aantal en kracht toegenomen. Het 'impulsief'-staken wordt voortdurend bezwaarlijker, en zoo staat ook de Fransche vakbeweging ongetwijfeld voor de noodzakelijkheid, de tarief-overeenkomst te moeten aanvaarden.

In dat verband is van groote beteekenis de vraag der wettelijke regeling van de arbeids-overeenkomst. De 'rechten en verplichtingen der arbeiders' in Frankrijk zijn, evenals hier te lande vóór de aanneming der Wet op het Arbeids-contract, uitsluitend vervat in de 'Code Civil', waarin voor zulk een regeling slecht plaats is. In de laatste tien jaren nu hebben *drie* bekende staatslieden pogingen gedaan om de 'collectieve arbeids-overeenkomst' bij de Wet te regelen. Waldeck-Rousseau had hieromtrent bepalingen opgenomen in zijn ontwerp tot regeling der 'rechtspositie van beroepsverenigingen' in 1899. Daarna kwam het veel ingrijpender en van veel meer beteekenis zijnde wetsontwerp van Millerand in 1904, waarbij blijkbaar dezen staatsman de straks reeds gereleveerde wetgeving van Australië voor oogen stond. De bedoeling er van was, om de *verplichting* aan arbeiders en werkgevers op te leggen, eventueele conflicten aan een wettelijk scheidsgerecht te onderwerpen en de arbeidsvoorwaarden in de daarbij betrokken vakken door dit scheidsgerecht te doen vaststellen. Oogenschijnlijk liet het ontwerp den werkgever vrij, zijn arbeidsvoorwaarden aan deze vaststelling van overheidswege al of niet te onderwerpen; maar aan die vaststelling door de scheidsgerechten waren, b.v. bij het uitgeven van werk of leveranties van overheidswege, zooveel voordeelen verbonden, dat daarin indirecte dwang al moeilijk ontkend kon worden. Intusschen is dit ontwerp, na in 1902 in de Kamer in behandeling te zijn geweest, aan een Commissie verwezen en na in 1904 bij de Kamer voor aanneming te zijn aanbevolen, door deze verworpen.

Ware het ontwerp aangenomen en door den Senaat eveneens geaccepteerd, dan zou Frankrijk daarmee een voor Europa zeer belangrijk experiment op dit terrein geworden zijn, veel meer dan dit met Australië het geval is. Behalve den middellijken dwang voor de werkgevers om zich aan het scheidsgerecht te onderwerpen, bevatte het ook een middellijken organisatiedwang voor de werklieden, omdat de wet het van het besluit eener meerderheid der werklieden van fabriek en werkplaats wilde laten afhangen, of er al dan niet gestaakt zou worden. Voor de minderheid was er dus onder bepaalde omstandigheden een *dwang* tot staking, daar, indien de meerderheid vóór staking was, de werkplaats moest gesloten worden.

Door de verwerping van dit wetsontwerp echter zijn verdere beschouwingen daarover vrij overbodig en hebben we thans nog even onze aandacht te schenken aan de *derde* poging die is ingesteld, en waarvan het lot nog niet beslist is. Ná de mislukte pogingen van Millerand zijn er geen pogingen meer gedaan, deze materie in haar geheel publiekrechtelijk te regelen, en werd aan eene commissie opgedragen, al de op den arbeid betrekking hebbende bepalingen in een 'code du travail' te verzamelen en met elkaar in overeenstemming te brengen. Op grond van den arbeid dezer commissie heeft de vorige Minister van Arbeid, Doumergue, in December 1906 aan het parlement een wetsontwerp voorgelegd, betrekking hebbende op de arbeids-overeenkomst, individueel en collectief. De laatste worden behandeld in de artikelen 12-21, waarvan de hoofdzaak op het volgende neerkomt. Tusschen vakvereenigingen of soortgelijke groepen arbeiders aan de eene, en een werkgever of een groep werkgevers aan de andere zijde, kunnen collectieve overeenkomsten worden afgesloten. De collectieve overeenkomst *moet* schriftelijk zijn, en moet voor het publiek worden gedeponeerd ter inzage. Zulk een collectieve overeenkomst mag hoogstens voor 5 jaar worden aangegaan. Wordt over den termijn niets gezegd, dan geldt, ze voor een jaar. Afzonderlijke contracten tusschen één werkgever en één arbeider, of één werkgever en meerdere arbeiders elk afzonderlijk, zijn wel geoorloofd; maar indien er in datzelfde bedrijf een collectief contract bestaat, waarbij deze werkgever of arbeiders als leden van deelnemende vereenigingen betrokken waren, dan moeten zij zich binnen de grenzen van die collectieve overeenkomst houden. Overeenkomsten, waarbij zou blijken dat slechts één der beide partijen voor de naleving ervan wettelijk aansprakelijk gesteld zou kunnen worden, zijn ongeldig. Bij gerechtelijke vervolging van een der partijen wegens overtreding van het contract, kan de organisatie eventueel voor een of meer der leden optreden. Werkgevers, die onder de collectieve overeenkomst vallen, kunnen met arbeiders, *geen* leden van de vakorganisatie met welke de overeenkomst is aangegaan, geen overeenkomst sluiten, indruischende tegen de bepalingen der overeenkomst.

Tot zoover de voornaamste bepalingen.

Intusschen is Doumergue door Viviani vervangen, en moet afgewacht worden, wat déze van dit ontwerp, of onafhankelijk van dit ontwerp, tot stand brengt.

Zwitserland.

Onder de Zwitsersche bondsstaten is er slechts één, n.l. Genève, waar een poging is gedaan, om de collectieve arbeids-overeenkomst, die ook daar voortdurend toeneemt, wettelijke vormen te geven. Reeds in 1900 werd in het Kanton Genève een wet aangenomen en afgekondigd, welke in 1904 nog eens werd herzien, maar die in haar strekking dezelfde is gebleven en tot titel draagt: 'Wet tot regeling der vaststelling van de gebruikelijke tarieven der arbeidsvoorwaarden tusschen arbeiders en werkgevers, en de regeling van collectieve oneenigheden welke tusschen hen mochten ontstaan.' Als 'gebruikelijk' gelden de arbeidsvoorwaarden pas, wanneer deze door de hierbedoelde wet zijn erkend.

Deze erkenning kan verkregen worden, wanneer bij eenig arbeidsconflict tusschen arbeiders en ondernemers of tusschen organisaties van beiden bemiddeling wordt aangevraagd. Daartoe worden afgevaardigden van beide partijen bijeengeroepen voor eene vergadering, waar slechts met 3/4 der stemmen besluiten genomen kunnen worden. Daar worden de tarieven vastgesteld, die 5 jaar van kracht blijven. Wordt de overeenkomst echter niet één jaar vóór afloop dezer periode opgezegd, dan wordt zij stilzwijgend geacht telkens weer voor een jaar te zijn aangegaan. De opzegging kan bij onderling goedvinden ook korter worden gesteld.

Komt er langs dezen weg evenwel geen overeenstemming tot stand, dan kan, op verzoek van één der partijen, de Regeering daartoe een poging doen; maar ook kan de Regeering bij een conflict tusschenbeide treden *zonder* dat zulks door een der strijdende partijen is aangevraagd, en het conflict ter onderzoek en uitspraak verwijzen naar de Centrale Commissie der Nijverheids-rechtbanken (Gewerbegerichte), aan welke een protocol, de bijzonderheden van het conflict bevattende, toegezonden wordt. Binnen 6 dagen na ontvangst daarvan komt deze Centrale Commissie bijeen, de vertegenwoordigers der strijdende partijen (arbeiders en werkgevers) oproepende, als bijzitters op te treden. Weigeren de partijen zulks, dan benoemt de Centrale Commissie zèlf de bijzitters.

Dit gerecht stelt aldus ten slotte de tarieven vast, onder de bepaling echter, dat in bedrijven waarin tot nu toe geen tarieven bestonden, deze eerst over 6 maanden in werking treden, tenzij de partijen het over een korteren termijn eens mochten worden. *Zoolang zulk een tarief bestaat*, *of de behandeling der vaststelling is begonnen, mag nòch door de werkgevers een uitsluiting*, *nòch door de arbeiders een staking begonnen worden.* Overtreding van dit verbod heeft gevangenisstraf tengevolge.

Tot zoover de inhoud.

De geschiedenis dezer wet is geen gelukkige. Onder de arbeidersbeweging, voor zoover zij staat op geprononceerd standpunt, heeft zij een storm van verzet uitgelokt. En anderzijds is zij onvoldoende gebleken. Ze regelt slechts in die bedrijven de tarieven, waarin bonden bestaan, wier statuten zijn goedgekeurd en aan bepaalde voorwaarden voldoen. Tarieven, door vereenigingen tot stand gebracht die niet zijn goedgekeurd, worden ook niet erkend. Zoodat men de vakvereenigingen bijna noopt, zich aan die wettelijke erkenning te onttrekken wegens de zware verantwoordelijkheid, die er aan die wettelijke erkenning verbonden is.

Bovendien kan de bepaling, dat indien slechts twee erkende vereenigingen in een bedrijf omtrent de arbeidsvoorwaarden tot overeenstemming komen, deze gelden voor het geheele bedrijf in een plaats, tot de zonderlingste consequenties leiden en heeft dit reeds gedaan. Een vereeniging van 2 werkgevers en een vakvereeniging van 7 gezellen kan zulks bereiken. Bovendien: arbeiders, die staken in een bedrijf, kunnen tot gevangenisstraf veroordeeld worden. Maar werkgevers, die een vastgesteld tarief niet nakomen, kunnen tot die straf *niet* worden veroordeeld! Dat dit tot de populariteit van zulk een wet niet bevordelijk is, spreekt vanzelf, en blijkt ook uit hare resultaten. De oude wet, van 1900, was tot aan 1901 slechts 6 maal in toepassing gekomen; de gewijzigde van 1904 eveneens slechts enkele keeren. Van resultaten is zoo goed als geen sprake. De resultaten van deze half civiel-, half publiekrechtelijke wet zijn dus niet schitterend.

Skandinavië.

De Skandinavische landen zijn de laatste 10 à 12 jaren het tooneel eener zich buitengewoon krachtig ontwikkelende arbeidersbeweging, waarin Denemarken wel een eerste plaats inneemt. Bij het Deensche Verbond van Vakvereenigingen zijn thans aangesloten 98,000 leden, wat voor een land met omstreeks 4 millioen arbeiders een enorm aantal heeten mag. In Zweden bedroegt het aantal ongeorganiseerden omstreeks 400,000, in Noorwegen 60,000. In alle drie landen bestaan een groot aantal arbeids-overeenkomsten, op de wijze als in Duitschland: vrijwillige overeenkomsten tusschen de werkgevers-vereenigingen en de vakvereenigingen tot vaststelling van loon en arbeidsduur, in uitvoerig omschreven tarieven. Wat voor onze beschouwing van belang is, is dit: op welke wijze is de naleving dezer collectieve arbeids-overeenkomsten gewaarborgd? In welke mate bemoeit zich de wetgeving er mee?

Welnu, van een wettelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomsten is in deze landen geen sprake. Alleen in Zweden bestaat vanaf 1 Januari 1907 (naar aanleiding van eene langdurige uitsluiting onder de metaalbewerkers) eene ‘wet op de bemiddeling bij arbeidsgeschillen’, die tracht zooveel mogelijk werkstakingen te voorkomen, zonder evenwel

dwingend op te treden. Zweden is daartoe verdeeld in 7 districten, in elk waarvan door den Koning wordt benoemd een bemiddelaar, die tot taak heeft, op de wijze als hem door de Wet is voorgeschreven bij geschillen bemiddelend op te treden. Daarnevens moeten deze bemiddelaars de arbeiders- en werkgevers-vereenigingen, die overeenkomsten willen sluiten, met raad en daad bijstaan. Zoodra een arbeidsgeschil is ontstaan, moet deze bemiddelaar zich tot beide partijen wenden; trachten, verzoening te verkrijgen, of uitbreiding van het conflict te voorkomen. Gelukt hem dit niet, dan alweer moet hij trachten scheidsgerechten te vormen, enz. enz. Verder echter gaat zijn taak niet. Zoo ongeveer de taak onzer Kamers van Arbeid, in één persoon vereenigd. Maar juist de gebeurtenissen van den laatsten tijd toonen zoo duidelijk aan, hoe ook deze wet volkomen zonder resultaat is voor den strijd tusschen kapitaal en arbeid, zoodra deze eenige proportie aanneemt. En dáárvoor was ze juist bedoeld! Terwijl ik dit schrijf, Juli 1908, is in datzelfde Zweden, tusschen de patroonsvereenigingen en de Vakbonden, een heftige strijd uitgebroken, begonnen met een loonkwestie in de bouwvakken, waarop in April 1908 eene groote uitsluiting in de bouwvakken volgde, die thans nog voortduurt; gevolgd door eene uitsluiting in het Havenbedrijf, en met een dreigende algemeene uitsluiting vanaf 20 Juli 1908 in 't vooruitzicht. De ‘bemiddelaars’ krachtens de Wet van 1 Jan. 1907 hebben alle moeite gedaan, den voor het land zoo noodlottigen strijd te bezweren, maar niet dáárdoor, doch ten slotte door onderlinge samenspreking is het ergste bezworen.

In *Denemarken*, met verder ontwikkelde verhoudingen, is het anders. De wet heeft tot nu toe geen pogingen gedaan, in den strijd tusschen kapitaal en arbeid dwingend tusschenbeide te komen; wat de totstandkoming van tal van, soms zeer gedetailleerde, arbeidsovereenkomsten niet heeft verhinderd. Wèl echter is tusschen de vakbonden en de werkgeversvereenigingen zèlf een poging gedaan, een toestand van ‘gewapenden vrede’ te scheppen. Na de groote uitsluiting van 1899, waarbij ruim 40000 arbeiders direct, en ongeveer geheel de arbeidersbevolking van Denemarken indirect betrokken werd, is er tusschen het ‘Verbond van Vakvereenigingen’ en de Landelijke Werkgeversorganisatie een overeenkomst gesloten, waarbij op den voorgrond werd gesteld, dat het recht van staking en uitsluiting moet worden erkend. Echter werd in deze overeenkomst bepaald, dat geen lock-out of staking mag geschieden, tenzij dit minstens door ¾ der leden van de volgens de wetten der organisatie geldige vergadering besloten is, waarvan het bestuur der bestreden Vereniging tijdig in kennis moet worden gesteld. Beide partijen verplichten zich, geen staking of lock-out te steunen, zoo ze in strijd met de bovenstaande regeling is uitgebroken. Opzegging van tarief-overeenkomsten moet minstens 3 maanden voor den afloop daarvan plaats vinden. Slachtoffers mogen bij staking niet

gemaakt worden. Komt het tusschentijds tot een geschil, dan moet dit ter beoordeeling onderworpen worden aan eene arbitrage-commissie, die ook het permanente toezicht oefent, en voor welke klachten wegens zondiging tegen de gemaakte regelen gebracht kunnen worden. Dit arbitragehof bestaat uit 7 leden, waarvan door Vakverbond en Patroons-verbond elk drie gekozen worden, die te samen een bekwaam jurist als voorzitter kiezen.

Gedurende 1907 zijn door dit Hof verschillende kwesties behandeld. Zoo brak er in den loop van 1907 een staking uit van timmerlieden, welker organisatie niet bij het Vakverbond is aangesloten, en waarbij bovendien de bepalingen van de overeenkomst der beide hoofd-lichamen niet waren in acht genomen. De stakende timmerlieden vroegen de ondersteuning der vakvereenigingen, maar het Hoofdbestuur van het Vakverbond besloot, dit *niet* te doen, daar dit zou strijden tegen de bedoelde overeenkomst. Daarnaar werd geluisterd. Maar enkele feiten van steun, persoonlijk hier en daar verleend, werden toch bekend. Het Vakverbondbestuur werd gesommeerd door den Patroonsbond, deze overtredingen te bestraffen en bedreigd met eene algemeene uitsluiting, toen dit niet geschiedde. Ten slotte onderwierp het Vakverbond zich aan de uitspraak van het Hof, welke luidde: voor drie gevallen een gezamenlijke boete van 250 kronen.

Zoo doet zich de dringende noodzakelijkheid aan de arbeiders voor, zich nauw en strak gecentraliseerd aaneen te sluiten.

Intusschen staan thans in Denemarken de talrijke collectieve arbeidsovereenkomsten onder een zelf-geschapen, gemeenschappelijke contrôle, niet in elk bedrijf afzonderlijk, maar voor geheel het land; een contrôle en een regeling die berusten op de wederzijdsche machtsverhoudingen.

Duitschland.

En nu ten slotte wat het buitenland aangaat, het land, waar, zonder eenige wettelijke regeling van beteekenis op dit gebied, uit de wrijving, en niet altijd even vreedzame wrijving, ja we mogen wel zeggen uit ontzaggelijk veel strijd, de collectieve arbeidsovereenkomst is geboren en zich tot een buitengewoon belangrijk sociaal instituut heeft ontwikkeld: Duitschland!

Het is ongetwijfeld juist en ook volkomen logisch, dat de collectieve arbeids-overeenkomst, hoezeer ook in haar wezen telkens weer hetzelfde, toch in elk land weer afwijkende bijzonderheden vertoont, en hare eigene, met de wetgeving en den volksaard verband houdende geschiedenis heeft. Doch we mogen gerust zeggen, dat, terwijl de overeenkomsten die er in vele Engelsche industrieën bestaan tusschen vak- en patroonsvereenigingen, reeds veel ouder zijn dan welke der tegenwoordige Duitsche tarief-overeenkomsten ook, toch voor de arbeidersbeweging van het continent niet het Engelsche, maar wèl het Duitsche voorbeeld

allerwege krachtige navolging heeft gevonden, en dat Duitsche voorbeeld ook in zijne verdere ontwikkeling van onmiskenbaar groote beteekenis moet worden geacht.

Het is hier, in dit samenvattende opstel waarin meer op de wettelijke regelingen dan op aantal en inhoud der collectieve arbeids-overeenkomsten de nadruk is gelegd, allerminst de plaats, om omtrent de geschiedenis en de bijzonderheden van de Duitsche tarief-overeenkomsten in nadere beschouwingen te treden. De literatuur over dit onderwerp vermeerdert met den dag en is nu reeds een berg gelijk. Bovendien verkeert dit instituut, vooral in Duitschland, op dit oogenblik zoodanig in een stadium van ontwikkeling, ja zelfs van 'Sturm und Drang', dat de situatie elken dag bijna verandert. Ik kan dus slechts enkele van de belangrijkste feiten uit de nog niet oude, maar reeds zeer rijke geschiedenis dezer tarief-overeenkomsten en uit den tegenwoordigen staat daarvan geven.

Ik spreek daar van de nog niet zeer oude geschiedenis.

Natuurlijk zijn overeenkomsten tusschen vakvereenigingen en patroonsvereenigingen tot vaststelling van arbeidsvoorwaarden reeds zoo oud als de vakvereenigingen zelf. Doch onder 'collectieve arbeids-overeenkomst' verstaat men in Duitschland, Skandinavië, Oostenrijk en Nederland niet slechts de vaststelling der arbeidsvoorwaarden met de patroons-vereenigingen, maar ook de verdere afspraak, om deze arbeidsvoorwaarden gedurende een zekeren tijd niet te wijzigen; wederzijds afstand te doen van het recht, om binnen zekeren tijd te trachten daarin weder veranderingen aan te brengen, ofwel alleen veranderingen, die vóóraf periodiek zijn vastgesteld, gelijk ik het in den aanhef van mijn eerste artikel over dit onderwerp reeds heb aangegeven.

In dézen vorm is de geschiedenis der collectieve arbeidsovereenkomsten nog niet oud.

De Duitsche typografen waren de eersten, die in 1886 een tarief-overeenkomst aangingen met den Patroonsbond; een overeenkomst waarin loon en arbeidsduur voor den tijd van 5 jaar werden vastgesteld. In 1891, toen het tarief hernieuwd zou worden, brak een groote werkstaking uit naar aanleiding van den eisch van den Typografenbond om den 9-urigen in plaats van den 10-urigen werkdag op te nemen, die, na 3 maanden geduurd te hebben, eindigde met een nederlaag der gezellen. In 1896 kwam toen een nieuwe overeenkomst tot stand, die tot 1901 zou duren, maar die ook in 1901 weer is vernieuwd, evenals in 1906, en die zich voortdurend sterk heeft uitgebeid.

Maar déze wijze van collectieve arbeidsovereenkomsten vond aanvankelijk in Duitschland veel tegenkanting. Nog in 1890, werd, naar aanleiding van de overeenkomst der typografen, in eene brochure van socialistische zijde gezegd:

> De tarief-overeenkomst en het daaraan verbonden scheidsgerecht van patroons en werklieden is niet slechts een onaannemelijke vorm om de arbeidsverhoudingen in het bedrijf te regelen, maar zij is ook een reeds tamelijk ver ontwikkeld embryo om der algemeene arbeidersbeweging hare slagvaardigheid te ontnemen, die de opheffing van het recht tot vereeniging nabij komt.

En zelfs nog in 1896, toen opnieuw de tarief-overeenkomst der typografen aan de orde was, werd door de gezamenlijke vakvereenigingen te Leipzig op eene vergadering eene motie aangenomen, waarin o.m. werd gezegd:

> 'De aanwezige gedelegeerden veroordeelen beslist het optreden van de aanhangers der tarief-overeenkomst. Verder besluit de vergadering, dat de gedelegeerden den plicht op zich nemen, elke vastleggende, het eigen-initiatief der vakvereenigingen onmogelijk makende overeenkomst in hun vakvereeniging met groote beslistheid te bestrijden'.

Sedert zijn de inzichten evenwel gansch gewijzigd. De Typografenbond heeft steeds met groote beslistheid aan de collectieve overeenkomst vastgehouden; en op hun kongres van 1899 hebben de Duitsche vakvereenigingen, na eene inleiding van Döblin, den voorzitter van den Typografenbond, een resolutie aangenomen, waarin werd gezegd, dat de tarief-overeenkomsten waren

> 'te beschouwen als de erkenning van de gelijkgerechtigdheid der arbeiders met de patroons, om bij de vaststelling van arbeidsvoorwaarden mee te spreken'.

Dergelijke aanvankelijke tegenstand en latere erkenning is ook te constateeren aan patroonszijde, hoewel er van bepaalde geestdrift aan die zijde ook thans nog niet veel te bespeuren is, en het veeleer de noodzakelijkheid dan wel de theoretische instemming is, die de werkgevers noopt, zulke overeenkomsten meer en meer aan te gaan. Nog in Mei 1905 werd op eene bijeenkomst van het Centrale Verbond van Duitsche Industrieelen een motie aangenomen, waarin werd gezegd:

> 'Het Centrale Verbond van Duitsche Industrieelen beschouwt het afsluiten van tarief-overeenkomsten tusschen werkgevers-organisaties en arbeiders-vakvereenigingen gevaarlijk voor de Duitsche industrie. De tariefovereenkomsten ontnemen zoowel den op zichzelf staanden werkgever de vrijheid, die hij noodig heeft voor de leiding zijner zaak, bij het aanstellen van arbeiders en het vaststellen van het loon, als zij de arbeiders brengen onder de heerschappij der organisatie. De tarief-overeenkomsten zijn, gelijk ook door het voorbeeld van Engeland en Amerika wordt bewezen, zware belemmeringen voor den vooruitgang der Duitsche industrie'.

De maatschappelijke ontwikkeling en de verhouding tusschen kapitaal en arbeid luisteren echter niet naar moties of resoluties, en ook nà de aanneming dezer resolutie zijn dan ook weder belangrijke overeenkomsten tot stand gekomen; hoewel er bijgevoegd moet worden, dat in de eigenlijke groot-industrie van Duitschland (ijzer en staal-industrie, textielnijverheid, enz.) de tarief-overeenkomst nog zoo goed als geen ingang heeft gevonden.

Doch het aantal der thans geldende tarief-overeenkomsten en het getal der daaronder werkende arbeiders is, niettegenstaande dit laatste, toch buitengewoon groot!

Het Duitsche 'Statistische Amt' heeft vanaf het laatste onderzoek van 1903 tot aan het midden van 1905 een onderzoek naar de toen bestaande collectieve overeenkomsten ingesteld. Aan de resultaten daarvan ontleen ik het volgende. Bijzonderheden worden omtrent niet minder dan 1577 verschillende tarief-overeenkomsten medegedeeld, waarbij er zijn die zich over 't geheele rijk, andere die zich over één der staten, weer andere die zich over provinciën uitstrekken of tot een of meer steden bepalen. Er zijn er 400 bij in de bouwvakken, 156 in het brouwers-, 150 in het metaalbewerkers-, 137 in het kleermakers-, 118 in het keramische-, 105 in het houtbewerkersbedrijf. Verder komen er vele voor in het schilders-, in het transport-, in het schoenmakersbedrijf, en vervolgens kleiner aantal in de meest verschillende bedrijven. Een groot aantal overeenkomsten is nog aan de statistiek ontsnapt, zoodat het Bureau het aantal tarief-overeenkomsten schat op niet minder dan 3000, over het geheele rijk verspreid. Daaruit blijkt reeds, van welke groote beteekenis déze vorm van vaststelling der arbeidsvoorwaarden in Duitschland geworden is! Het aantal arbeiders, onder de collectieve overeenkomsten werkende, is moeilijk vast te stellen. Volgens opgave van werkgeverszijde bedroeg dit ongeveer 477000, volgens die der vakvereenigingen op 367000. - Doch daar niet alle vakvereenigingen voor deze statistiek hebben medegewerkt, komt het eerstgenoemde aantal ons waarschijnlijker voor. Van deze zijn er 188000 in de bouwvakken, 45000 in het typografen bedrijf (wier collectief contract zich over 't geheele rijk uitstrekt), houtbewerkers 44000, metaalbewerkers 37000, schildersgezellen 22000, haven-arbeiders 19000, kleermakers 15000, enz. De zeelieden komen er in voor met 3000, de mijnwerkers en textiel-arbeiders.... in 't geheel niet. De grafische vakken en de bouwvakken staan bovenaan.

Omtrent den *werktijd*, in de tarief-overeenkomsten geregeld, worden uit 1175 overeenkomsten mededeelingen gedaan. De overgroote meerderheid bevatte reeds toen (1903) den 10-urigen werkdag als regel, nl. 701, of 59⅔%. Een kortere werktijd was vervat in 368, een langere slechts in.... 106 tarieven. Waaruit blijkt, dat de vakvereenigingen daar op de verkorting van den werktijd bijzonder grooten nadruk leggen. Het geheel is samengevat in het volgende beeld:

Arbeidsduur.	Aantal tarieven.	Arbeidsduur.	Aantal tarieven.
8 uur.	6	10¼ uur.	1
8½ uur.	11	10½ uur.	56
8¾ uur.	1	11 uur.	48
9 uur.	174	11½ uur.	1
9½ uur.	164		
9¾ uur.	12		
10 uur	701		
tot aan 10 uur		méér dan 10 uur	106

De 10-urendag of een kortere werkdag is dus in 91% van alle tarieven opgenomen. En daarbij moet nog in aanmerking genomen worden, dat in bovenstaande statistiek nog niet zijn opgenomen de Grafische vakken, in welke de 9-urige werkdag zoo goed als algemeen is. Waren deze bijna 50000 arbeiders in bovenstaande statistiek opgenomen, dan zou blijken, dat de 9-urige werkdag al even veelvuldig voorkomt als de 10-urige, terwijl de 11-urige tot de uitzonderingen is gaan behooren. Omtrent de loonen hier in bijzonderheden te treden, heeft geen zin, waar toch sedert dien de loonen alweder gewijzigd zijn, en deze ook afzonderlijk van plaats tot plaats en verschillend tusschen stad en plattteland medegedeeld zouden moeten worden, in verband met woninghuren en prijzen van levensmiddelen, om een volkomen duidelijk beeld te geven. En dat valt buiten dit onderwerp(*).

Sedert 1905 zijn belangrijke tarief-overeenkomsten afgeloopen en opnieuw gesloten. In de bouwvakken is in Juni 1908 een contract tot stand gekomen, hetwelk als grondslag dient voor een groot deel van het Duitsche Rijk, maar welker bijzonderheden door steden en districten afzonderlijk geregeld worden. In het houtbewerkersbedrijf is in 1907 een groote werkstaking, die zich over 4 belangrijke steden uitstrekte en die ruim 2 maanden duurde, geëindigd met de afsluiting van een nieuw contract, waarin thans wel een 60-tal verschillende plaatsen zijn opgenomen. Om van kleinere overeenkomsten maar niet te spreken.

(*) Nadat het bovenstaande was geschreven, is er nog verschenen een aanvullende statistiek en bewerking van de tarief-overeenkomsten in Duitschland over het jaar 1906 onder den titel: *Die Weiterbildung des Tarifvertrags im Deutschen Reich. Beiträge zur Arbeitsstatistik*, N°. 8, Carl Heymann's Verlag, Berlin 1908, op dezelfde grondslagen verzameld als die voor het jaar 1905. Voor 1907 en volgende jaren is een nog meer volledige samenstelling dezer materie verzekerd, doordien aan alle werklieden- en werkgeversverenigingen een formulier ter beantwoording is toegezonden en aller medewerking is verzekerd. Ook gedurende het jaar 1906 zijn in de vijf takken van groot-industrie in Duitschland: de mijnbouw, de machine-industrie, de electrische industrie, de chemische industrie en de textiel-industrie, de arbeidsovereenkomsten nog niet binnengedrongen. Slechts in de metaal-nijverheid, meer bepaald in de ijzer en koper-gieterij, hebben zij belangrijke vorderingen gemaakt. Anderzijds heeft zich het jaar 1906 gekenmerkt door eene belangrijke uitbreiding van het aantal overeenkomsten, die de arbeidsvoorwaarden regelen voor het geheele land. Was dit tot nu toe slechts het geval in de drukkersbedrijven, thans bestaan zulke nationale overeenkomsten ook in de bouwbedrijven, de houtbewerking, kleeder-industrie en enkele andere minder belangrijke bedrijven.

Waar zulk een enorm deel van industrie en bedrijf dézen vorm van vaststelling der arbeidsvoorwaarden heeft aanvaard, spreekt het vanzelf, dat herhaaldelijk de vraag zich voordoet: heeft deze materie, tot zulk een belangrijke instituut geworden in het sociale leven, een contractenwezen waarbij honderdduizenden betrokken zijn, geen wettelijke regeling dringend noodig? Doch die vraag is tot nu toe niet toestemmend beantwoord. Door de praktijk niet en ook niet door de betrokken partijen. Door de praktijk niet, want heel dit samenstel van meer en minder gecompliceerde overeenkomsten heeft zich daar ontwikkeld en ontwikkelt zich nog dagelijks *zonder* eene bijzondere wettelijke regeling der collectieve arbeids-overeenkomst. Door de partijen evenmin. Beide, vakvereenigingen en patroonsvereenigingen, hoezeer ook geen principieele bezwaren hebbende tegen eene wettelijke regeling, begrijpen toch volkomen, dat aan eene gedetailleerde wettelijke regeling méér vast zit. Voor de vakvereenigingen vooral dit, dat één der gevolgen zal zijn, dat de vakvereenigingen met hun vermogen aansprakelijk zullen zijn voor de naleving door àl hare leden, en dit is bezwaarlijk te aanvaarden. Maar ook de werkgevers hebben de laatste jaren meermalen (o.m. de werkgevers in de bouwvakken van verschillende steden in de Rijnprovincie, bij de loonbeweging en staking van 1906) zich de vrijheid veroorloofd, van eenmaal vastgestelde plaatselijke tarieven af te wijken, ten einde aan den patroons*bond* solidariteit te betoonen. Zeer sterk is in elk geval tot nu toe van geen van beide zijden de aandrang tot wettelijke regeling geweest.

* * *

Resumeerende, kan het oordeel al moeilijk anders zijn, dan dat de collectieve overeenkomst, gegroeid en nog steeds groeiende uit de machtsverhoudingen tusschen kapitaal en arbeiders zelf, een vorm is van den klassenstrijd, die niet te keeren is, die telkens grootere afmetingen aanneemt, en telkens nieuwe groepen arbeiders in zich betrekt; maar dat de pogingen om deze collectieve arbeids- of tarief-overeenkomsten of hoe men ze ook noemen wil te dwingen in wettelijke vormen, tot nu toe slecht zijn gelukt.

Blijft een ‘wettelijke regeling’ zóó vaag als in onze ‘Wet op het arbeids-contract’, den werkgever en werknemer aansprakelijk stellende voor de nakoming der bepalingen, die met zijn medeweten en vrijwillige, middellijke of onmiddellijke medewerking zijn aangegaan, dan zal de invloed daarvan niet erg groot zijn. De partijen zullen toch *niet* in zulk een vage wet, maar in *eigen* macht de kracht moeten vinden, zich van de tegenpartij de naleving te verzekeren. En naar mijne meening kan, onder de tegenwoordige verhoudingen in de wetgeving, een verder doorgezette wettelijke regeling der collectieve arbeids-overeenkomsten slechts schade doen aan de vrijheid van beweging, waaraan de vakvereeniging tot bereiking van haar doel vóór alles en blijvend behoefte heeft.

Rotterdam, zomer 1908.

H. SPIEKMAN.

De levensgeschiedenis van Helen Keller.

> ‘Een enkel woordje viel uit de vingers van een ander in mijn hand, die nog enkel 't ledige gegrepen had, en mijn hart sprong op in verrukking dat ik leefde.’
> HELEN KELLER.

Een tweede uitgave van de Nederlandsche bewerking van *Helen Keller's Levensgeschiedenis* binnen één jaar tijds; dit feit bewijst wel met welke ongemeene belangstelling 't omvangrijk boek door 't lezend publiek werd ontvangen. Hoe velen in ons vaderland hebben thans reeds kennis gemaakt met dit hoogst belangrijk geschrift van 't blinde en doofstomme Amerikaansche meisje, en toch - hoewel 't debiet dankbaar stemde, mogen we ons bij een werk als dit daarover alleen geenszins voldaan rekenen, want uiterst gering bleef stellig en zeker 't aantal lezers, dat den inhoud er van waarlijk heeft kunnen doorgronden.

Het ontwikkeld, nadenkend, meegevoelend publiek, al leest en herleest 't zulk een levensgeschiedenis nog zoo aandachtig, kan zich niet genoegzaam vertrouwd maken met den geestestoestand en 't aanpassingsvermogen van een doofstom of blind geborene. Men gelooft dientengevolge slechts ten halve, men vreest voor ‘humbug’ en men begrijpt volstrekt niet, dat Helen Keller, zonder een zweem van ophef, de waarheid en niets dan de waarheid heeft medegedeeld. Onbevredigd, ondanks de bewondering, doch niettemin berustend in al 't onbegrepene, legt men 't merkwaardig leerzaam boek dus weer uit de handen en prevelt twijfelend: ‘Zou dit in werkelijkheid wel zóó mogelijk kunnen zijn?’ - Daarna spreekt men andere personen, die eveneens gestemd zijn, en schouderophalend over al dat raadselachtige verdwijnt te spoedig de indruk door de lectuur gewekt en men vergeet Helen Keller's boek.

Het is om dit gevaar te voorkomen, dat ik, die door vertrouwelijken omgang met een doofstomme verwante en 't oplettend gadeslaan van de kenmerkende eigenaardigheden van doof geborene, blinde en welgeschapen kinderen eenigermate beoordeelen kan de juistheid van *Helen Keller's Levensgeschiedenis*, me verstout van nieuws af de aandacht te vergen voor dit boek. Ik doe dit echter niet om ten tweeden male van 't begin tot 't einde te laten lezen in alle finesses en minderwaardige mededeelingen, hoe een doof en blind leergierig kind onder

uitstekende leiding zich binnen enkele maanden ontpopte tot een denkend en begrijpend persoontje en in luttele jaren bekwaamd werd tot een zeer veelzijdig ontwikkelde jonge vrouw; maar 't is uitsluitend mijn doel met nadruk opmerkzaam te maken op 't feit, dat Helen Keller's gaven, die haar, ondanks 't gemis van twee voorname zintuigen, tot 't in zich opnemen van zooveel kennis in staat stelden, niet anders zijn dan 't welbewust in gebruik nemen van de al te vele miskende voorrechten, die ieder menschenkind zijn geschonken. In 't uitvoerige boek van Helen Keller, dat schier iedereen bovennatuurlijk schijnt, komt niets voor dat tegennatuurlijk is, dit maakt haar werk juist zoo echt mooi en zoo waardevol.

'Dus dit alles zou dan toch wezenlijk wel net zóó mogelijk kunnen zijn....?' - Ja! Dit alles en nog veel meer dan dit *is* mogelijk. Niet, omdat 't ons thans door 't, tot dusver alleen staand, voorbeeld van Helen Keller zoo schitterend wordt bewezen, maar omdat 't stil en tot nu toe onopgemerkt bestaanbaar was bij bevoorrechte zoowel als bij misdeelde personen met normale geestvermogens. De recensent van het *Nieuws van den Dag*, wiens voorwoord *Hellen Keller's Levensgeschiedenis* inleidt bij 't Nederlandsch publiek, noemde volkomen terecht haar werk *een getuigenis van de krachten die er wonen in het eigen binnenste van den mensch.* - Wat baat ons echter zulk een getuigenis, indien ze niet zoodanig inwerkt op ons begrip, dat ze ons wordt tot een openbaring van 't geen ons tot dusver onbegrijpelijk of onbekend was gebleven? - Gij allen dan, die onwillekeurig ziende blind en hoorende doof placht te wezen, tracht in u op te nemen, wat Helen Keller's boek u heeft te leeren en sta mij toe 't met u te doorbladeren en toe te lichten.

Hoewel 't over 't algemeen een betreurenswaardige hebbelijkheid van de meeste menschen geacht moet worden, dat ze zich verongelijkt wanen, indien ze niet door langdurige kostbare studie tot wetenschap worden opgeleid en zij zich daarentegen zelden de kleine moeite getroosten 't geen ze dag in dag uit ervaren, door eigen nadenken, tot kunde te maken, zoodat zij derhalve voor een wonder uitkrijten al datgene wat hen niet stelselmatig werd onderwezen, voegt nochtans in 't onderhavige geval een groote mate van dankbaarheid over al 't onbegrepene. 't Bewijst namelijk, dat zeer velen onbekend zijn gebleven met de misdeelde personen, die 't gehoor of 't gezicht missen en dat men zich dientengevolge geen juiste voorstelling heeft kunnen eigen maken van de groote tekortkomingen, maar ook van de daaraan geëvenredigde hulpmiddelen, die dergelijke beklagenswaardige individuen kenmerken. Hierbij komt nog, dat men, uit te ver gedreven teergevoeligheid, zich immer ontziet om zich te onderrichten omtrent de eigenschappen, die op lichaamsgebreken de aandacht vestigen. Men wil niet onbescheiden doordringen in 't leed, dat een misdeelde tot voortdurend verdriet wezen moet en evenzeer ontziet men zich openlijk en,

schijnbaar onbarmhartig, te bespreken al wat zijn toestand opmerkenswaardigs aanbiedt. Slechts medici en onderwijzers van doofstomme en blinde kinderen scheen 't geoorloofd in besloten kring hun bevindingen ten beste te geven aangaande dit uiterst kiesche onderwerp.

Deze opvatting, hoewel door alleszins prijzenswaardig mededoogen ingegeven, was niettemin verkeerd in dubbel opzicht. Ze was n.l. verkeerd tegenover iedereen, die dientengevolge opzettelijk onkundig werd gelaten van een hoogst belangrijk onderwerp, waaromtrent 't van praktisch belang kon zijn eenige inlichting te ontvangen. Blindheid, zoogen. van de geboorte af, schijnt slechts voor te komen tengevolge van eenige bepaald ongunstige omstandigheden en is dientengevolge beperkt tot enkele kringen der maatschappij, doch doofstomheid is een aangeboren lichaamsgebrek, dat algemeen voorkomt en een ongewone manier van omgang terstond noodzakelijk maakt(*). Doch, nog veel meer nadeel dan deze onwetendheid aan de groote menigte veroorzaakte, bracht men erdoor aan 't kleine kringetje van misdeelde personen zelf toe. Het voorbedachtelijk stilzwijgen over 't innerlijk wezen hunner lichaamsgebreken had tot gevolg, dat sommigen zich gingen verhoovaardigen op hun afwijken van de gewone menschelijke eigenschappen, terwijl 't meerendeel, bevangen door valsche schaamte, zich ongaarne uitliet over zijn gebrekkigheid. Vooral bij doofstommen is dit waar te nemen, omdat zij in verstands- en karakterontwikkeling bij blinden achterstaan en aan uiterlijk vertoon veel meer waarde hechten.

Nu evenwel Helen Keller, de blinde doofstomme, de loffelijke flinkheid heeft gehad om haar lichaamsgebreken zonder ophef vrijelijk te bespreken en daardoor eenigszins voor iedereen gemeenzaam te maken, nu voegt 't ons, hoorende en ziende menschen, ook, van hare mededeelingen voor onszelf leering te trekken en, al te teerhartige gevoeligheid ter zijde stellende, eens ernstig na te gaan, hoe 't mogelijk is om, niettegenstaande 't gemis van de twee voornaamste zintuigen, toch te geraken tot een mate van uiting, kennis en voorstellingsvermogen als Helen Keller heeft bereikt.

Dit is in 't kort de levensgeschiedenis van Helen Keller, die ik, voor zoover 't noodzakelijk is, even in herinnering wil brengen.

Helen Keller is doof en blind geworden tengevolge van een ziekte op den leeftijd van anderhalf jaar. Doof, stom en blind, toen hooren, praten en kijken juist met oordeel des onderscheids begon te geschieden, scheen 't, alsof 't arme kind, dat plotseling van zijn beste waarnemingsvermogens verstoken was en zich niet vermocht te uiten, veroordeeld was tot 't wezenloos versuffen van een stompzinnige. De geest-

(*) Er wordt hier uitsluitend gesproken over blindheid, ontstaan in 't allereerste levenstijdperk. Blindheid is geen aangeboren kwaal, hoewel tengevolge van ontucht der ouders kinderen ter wereld komen met ooglijden, dat al zeer spoedig tot blindheid overgaat, vooral wanneer veronachtzaming en onreinheid 't kwaad verergeren.
Doofstomheid is aangeboren, zonder dat men tot dusver er een bepaalde aanleiding voor weet op te geven, hoewel men de meening is toegedaan, dat bloedverwantschap van de ouders er van invloed op zou kunnen wezen.

vermogens van 't kleine meisje lieten niets te wenschen over, maar wijl 't voor de personen uit hare omgeving onmogelijk was daartoe door te dringen en voor 't kind ondoenlijk zich te uiten, liet 't zich voorzien, dat hier na langer of korter tijd een gelukkige aanleg moest versterven. Was Helen Keller een stadskind geweest, dat grootendeels binnenshuis haar vreugdeloos bestaan had moeten slijten, hoogst waarschijnlijk waren lichaam en geest spoedig verzwakt en zou, na weinig jaren, een algeheel verkwijnen zijn ingetreden; maar Helen Keller's ouders woonden buiten. Buiten in een zoel klimaat, waar 't beklagenswaardige kind veilig omdoolde door bloemhof en moestuin, door boomgaard, bosch en velden en, onbespied, zich onwillekeurig, dag in dag uit, oefende in 't opmerken van 't geen er nog, hoe gebrekkig dan ook, voor haar viel waar te nemen. Helen Keller's wereldje was niet begrensd door enge kamerwanden, haar wandelpaden boden geen gevaar door volksmenigte of rijtuigverkeer; op den tast doolde ze rond en vond haar weg over een uitgebreid terrein, waar ze de vormen en groeiwijzen der gewassen en de geuren der bloemen, 't doen en laten van gevogelte, honden, koeien en paarden in zich opnam en speelde en kibbelde en ondeugendheden bedreef met een negermeisje van haar eigen leeftijd, van gelijke ontwikkeling en geëvenaarde ongediciplineerdheid.

Terwijl Helen Keller aldus opgroeide tot een lichamelijk gezond en vrij redzaam kind, kon 't echter niet lang duren, of haar verstandelijke vermogens bleven in ontwikkeling achter bij haar rusteloos vooruitstrevende geaardheid, en 't arme schepseltje voelde deze leemte telkens weer en telkens dieper, hoewel ze te jong was om er zich rekenschap van te geven en te misdeeld om ook maar in de verste verte te bevroeden, hoeveel ze ontbeerde door den dubbelen scheidsmuur, die haar geest gevangen hield.

Naarmate ze grooter werd, werd ze onhandelbaarder, en toen 't haar moeder ondoenlijk werd zich uitsluitend aan haar te wijden en haar onder bedwang te houden, werd er ernstig werk gemaakt van 't zoeken naar een verzorgster en opvoedster voor 't gebrekkige kind.

't Was de heer Anagnos, directeur van 't Perkins-instituut voor Blinden te Boston, die de gelukkige keuze deed Miss Sullivan aan te bevelen tot opvoedster van Helen Keller.

In de Eeuw van 't Kind, nu men zelfs aan kindermeiden vergelijkende examens begint af te nemen, is 't misschien niet overbodig er even op te wijzen, dat de uitstekend begaafde jonge vrouw, die tot den moeilijken taak geroepen werd om een lastig, doofstom en blind kind te leiden en te ontwikkelen, volstrekt geen wetenschappelijke opleiding genoten had overeenkomstig de veelomvattende eischen, die men haar stelde en die ze nochtans tot zulk een zegenrijk resultaat heeft gebracht. Er bestaat geen cursus waar men theoretisch en praktisch bekwaamd wordt in opvoedkunde voor blinde doofstommen; Miss Sullivan bezat

de kunde en 't beleid om naar gelang van omstandigheden te handelen en overeenkomstig daarmee haar gezag te handhaven; dit is en blijft 't geheim van elke paedagogie.

Anne Mansfield Sullivan, geb. 1866, was in haar kinderjaren zoo slecht van gezicht, dat ze haar opleiding in een blinden-gesticht moest ontvangen en dientengevolge onder de leerlingen van den heer Anagnos had behoord. In later tijd kreeg ze haar gezichtsvermogen grootendeels terug; maar haar ooglijden had haar toch belemmerd in de bekwaming, die er voor eenige akte van onderwijs noodig is. Hoewel ze zich in de noodzakelijkheid bevond in haar eigen onderhoud, te moeten voorzien, was 't Miss Sullivan tot dusver niet gelukt, zich eenig middel van bestaan te verwerven, dat strookte met haar begaafdheid en waarbij haar lichamelijke minderwaardigheid geen bezwaar opleverde. Inderdaad kon Miss Sullivan echter bogen op drie zeer geldige redenen tot aanbeveling voor 't goevernanteschap bij Helen Keller.

Ten eerste was ze, door haar eigen blindheid, volkomen vertrouwd geraakt met al wat een blinde aan leiding en onderricht behoefde; ten tweede had ze zes jaar lang in één pension gewoond met Laura Bridgeman, een doofstomme en blinde vrouw, die, voor ongeveer vijftig jaar, door Dr. Howe, den eersten directeur van 't Perkins-instituut was onderwezen(*); en ten derde was Miss Sullivan in 't gelukkig bezit van een helder oordeel en een vasten wil. Dank zij deze gegevens restte 't jonge onervaren meisje geen andere voorbereiding tot haar veelomvattenden taak, dan 't zich eigen maken van 't vingeralphabeth, dat voor doofstommen gebruikelijk is, en 't lezen van de onderwijsverslagen van Dr. Howe; al 't overige moest ze mettertijd naar eigen bevinding wijzigen, aanvullen en volmaken.

Het was 3 Maart 1887, - 'drie maanden vóór mijn zevenden verjaardag', - zooals Helen Keller 't op kinderlijke wijze aanteekent, dat onderwijzeres en leerling elkander voor 't allereerst ontmoetten en dat Miss Sullivan 't drievoudig wonder dorst onderstaan, om een blinde 't gezicht, een doove 't gehoor en een stomme de spraak te hergeven. Het was zes weken na dienzelfden heugelijken verjaardag dat Helen Keller den volgenden brief aan hare moeder schreef:

> '- Aan mevrouw Kate Adams Keller.
> Hunstville Alabama, 12 Juli 1887.
> Helen wil schrijven moeder, - papa gaf Helen drankje, - Mildred wil zitten in schommel, - Mildred kuste Helen, - juffrouw gaf Helen perzik, - George is ziek in bed, - George arm doet pijn, - Anna gaf Helen limonade, - hond zat op, -

(*) Laura Bridgeman leerde niet mondeling spreken, maar sprak uitsluitend op de vingers.

conducteur knipte kaartjes, - papa gaf Helen water in wagen, - Carlotta gaf Helen bloemen, - Anna wil koopen Helen mooie nieuwe hoed, - Helen zal pakken en kussen moeder, - Helen zal thuis komen, - Grootmoeder houdt van Helen, - Goedendag.' -

Ontroerd en opgetogen lezen we dezen onbeholpen kinderbrief. Welk een tooverwereld van denkbeelden heeft zich eensklaps ontsloten voor den kindergeest, die in duistere afgezonderdheid smachtte naar 't uur van bevrijding! Dit onbegrijpelijke geschiedde aldus:

Miss Sullivan begon terstond met in den palm van Helens handje de vingerbewegingen uit te voeren, die 't doofstommen-alphabet vormen(*). Dit was aanvankelijk voor 't kind slechts een vingerspel, waarvan ze de beteekenis en de strekking in 't minst niet bevroedde; maar ze bootste 't niettemin na, uit zucht tot navolging, als een soort vermakelijk kunstje. Zooals een papegaai spreken leert, spelde Helen plichtmatig 'pop' en 'koek' als een middel, dat haar tot 't verkrijgen van een stuk speelgoed of een snoeperij behulpzaam was. Op 't eind van Maart kon Helen, nog steeds op dezelfde gedachtelooze wijze, de vingerbewegingen onderscheiden en nabootsen van achttien naamwoorden en drie werkwoorden; maar 't was pas 5 April, dat eensklaps 't besef bij haar ontwaakte, dat die stelselmatige vingerbewegingen den naam vertegenwoordigden van een persoon, een voorwerp of een handeling. Van 't oogenblik af, dat dit licht in haar geest was opgegaan, was alle wetenschap voor Helen toegankelijk geworden. Miss Sullivan had voorzien, dat 't juiste inzicht omtrent de beteekenis van 't vingerspel, niet uit kon blijven; maar wat ze volstrekt niet kon gissen, toen ze Helens handje door 't pompwater liet overstroomen en onderwijl 'water' spelde in haar handpalm, was, tot welk een mate van uitgebreide ontwikkeling op dat oogenblik een begin werd gemaakt.

Natuurlijk en treffend was de uitwerking van de gewichtige ontdekking op 't doove en blinde kind. Helen liet eensklaps de kroes, die ze vast hield, vallen en bleef eenige oogenblikken stokstijf staan, terwijl er een, tot dusver ongekende, uitdrukking kwam over haar wezenlooze gelaatstrekken. Ze spelde een paar maal 't woord 'water' in haar eigen handje, en, overstelpt door den overweldigenden indruk van de grootsche openbaring, ging ze op den grond zitten nadenken. Spoedig greep ze zich vast aan hare onderwijzeres en stak deze vragend haar hand toe. Mej. Sullivan spelde 'Miss'; dit woord werd een bevestiging van 't vermoeden, dat daagde in Helens brein. De kindermeid naderde met Helens kleine zusje, en Helen wees op 't

(*) De vertaalster van Helen Keller's levensgeschiedenis noemt dit maken van letterteekens '*schrijven*' en deze verkeerde benaming brengt veel lezers in verwarring. Miss Sullivan maakt geen schrijfteekens in Helens hand, maar vertolkt eenvoudig al wat ze haar leerling meedeelt in 't vingeralphabet. Gewone doofstommen lezen deze bewegingen, doordat zij kunnen *zien*, de blinde Helen moest ze echter *voelen* en daarvoor was de handpalm 't meest geëigend en 't makkelijkst.

kleintje en spelde ‘Baby’. Miss Sullivan gaf een teeken van goedkeuring en verheugd sprong Helen overeind; nu had ze volle zekerheid van haar veelbelovende veronderstelling. Iedereen en alles, overal en altijd had een naam, die benaming moest men in zich opnemen en door 't bezigen daarvan kon men mededeelingen ontvangen en mededeelingen geven; 't middel tot geestelijk samenleven met andere personen was Helen, als bij verrassing, eigen geworden. De vocabulaire van 28 woorden, waarover Helen in 't vingeralphabet beschikken kon, was enkele uren later dan ook reeds met een dertigtal verrijkt, en 's avonds ging 't kleine meisje voor 't eerst van haar leven ter ruste met blij verlangen naar den volgenden morgen.

In vingerspraak werd 't van toen af het weetgierige, schrandere kind spoedig mogelijk zich voldoende uit te drukken. Haar woordenkeus werd ruimer, haar zinsvorming volledіger, haar begrip juister; en 't duurde niet lang, of Miss Sullivan kon spelenderwijze haar bevattelijke leerling onderrichten in 't aanvangs-onderwijs, zooals dit bij blinde kinderen toegepast wordt. Met deze uitzondering evenwel, dat de onderrichting niet mondeling maar steeds door vingerspraak moest geschieden. Al wat Helen Keller noodig had te weten, spelde Miss Sullivan haar voor, in haar altijd zoo gretig uitgestoken handjes.

Deze manier, hoewel omslachtig en tijdroovend, is evenwel volkomen toereikend om een doofstomme te onderrichten en geestelijk te doen samenleven in een omgeving, die zich de vingerspraak heeft eigen gemaakt; doch 't laat zich begrijpen, dat zulk een kring uitteraard zeer beperkt is. Helen Keller, die blind was, en dientengevolge toch reeds van veel onderhoudend verkeer was buitengesloten, ondervond dus ook veel meer dan gewone doofstommen 't stremmende van dit onvolkomen hulpmiddel tot gezellig, leerzaam verkeer met andere menschen. Dit was een smartelijke gewaarwording, een telkens weerkeerend, telkens scherper gevoeld verdriet, dat de arme Helen ook telkens weer wreedelijk deed ondervinden, hoe afgezonderd ze toch immer bleef te midden der samenleving. In 1890 wist een dame, die vroeger aan Laura Bridgeman had lesgegeven, te vertellen, dat ze op een reis door Skandinavië een blind en doof meisje (Ragnhild Kaata) had ontmoet, dat, geleid door haar gescherpt tastvermogen, werkelijk aflezen van de lippen en mondeling spreken had geleerd. Van dit oogenblik af had Helen Keller rust noch duur, of zij moest en zou zich dit ook eigen maken. Door zelfoefening bracht ze 't werkelijk zoover, dat ze een drietal kleine, makkelijk aan te leeren woordjes verstaanbaar kon uitspreken; maar deze proefneming kon niet tot eenig werkelijk resultaat leiden, indien ze geen cursus tot spreken volgde aan een doofstommenschool. Vergezeld van Miss Sullivan vertrok Helen dus naar een doofstommeninstituut en nam daar privaatles in mondeling spreken niet door *afzien* maar door *afvoelen*(*). Al wat

(*) Ziende doofstommen hebben aan 't afkijken niet genoeg bij hun spreekonderwijs; zij leeren de keelletters door belasting van 't strottenhoofd van hun onderwijzer en eenige andere letters door 't voelen van de uitstooting (uitademing) der klank.

Helen zich tot dusver eigen had gemaakt, was ondanks haar dubbele misdeeldheid toch zeer eenvoudig; iedere blinde en doofstomme kleuter leert hetzelfde; doch 't geen ze nu ging ondernemen, vereischte een zeer groote en onafgebroken inspanning en hare blindheid vermeerderde al de bezwaren, die voor een doofstomme aan 't mondeling spreken verbonden zijn. Gelijk evenwel een drenkeling zich in zijn doodstrijd krampachtig vastklampt aan een stroohalm, zoo greep Helen zich vastberaden vast aan de ragfijne draden van ver vluchtende spreekklanken en redde zich van geestelijke armoede en ondergang. Helens oplettendheid, wilskracht en volharding waren zóó groot, dat ze, door aanhoudende inspanning en oefening, er niet alleen toe kwam haar moedertaal van de lippen te lezen en verstaanbaar uit te spreken, maar dat ze er in vervolg van tijd toe overging ditzelfde kunststuk met gelijk succes in 't Fransch en Duitsch te volbrengen.

Het is voor 't doel van dit mijn schrijven overbodig Helen Keller te volgen in geheel haar verdere ontwikkeling; want hoeveel onderscheiden kundigheden ze zich later ook heeft eigen gemaakt, niets van dat alles haalt in beteekenis bij 't hoofdmoment uit hare opleiding: 't verstaan en 't uiten. Zoodra 't doove en blinde kind vatbaar geworden was voor 't in zich opnemen van mededeelingen, was tot haar geest de weg gebaand, waarlangs alle wetenschap haar kon worden toegevoerd, die gewone jongelieden ook leeren. Er haperde in 't minst niets aan Helens begrip, al was ze verstoken van haar twee gewichtigste zintuigen tot waarneming; en geheel haar bestaan was één voortdurende privaatles door uitstekende onderwijzers, wier onderricht vertolkt, toegelicht en pasklaar voor haar werd gemaakt door Miss Sullivan. Men moet dit wel in gedachten houden en zich geenszins laten verbijsteren door Helens gebrekkigheid. - Indien men aan welgeschapen menschen de vraag voorlegt, welk lichaamsgebrek zij voor noodlottiger houden - doofstom of blind - dan is 't algemeen oordeel steeds, dat blindheid de grootste ramp is, die een mensch kan treffen. Een doofstomme kan genieten van al wat er in de wijde wereld te kijk is, hij is lichamelijk onafhankelijk, hij is levendig en luchthartig en vermaakt zich uitermate met de kleine vreugden van 't leven. Een blinde daarentegen scharrelt stuntelig rond in 't duister, hij behoeft hulp, verpleging en geleide en blijft rustig en stil thuis hokken, omdat hij lucht genoeg krijgt in zijn binnenplaats en er toch niets niemendal aan heeft om verder te gaan. Hierbij komt nog, dat een doofstomme in de gelukkige onwetendheid leeft van al wat hij ontbeert; terwijl een blinde voortdurend aan zijn gemis herinnerd wordt door de vergelijking, die hij maken kan over al 't geen ziende menschen ervaren en al 't geen hij nimmer aanschouwen kan.

Als we deze beoordeeling zóó stellen, moet er zeer zeker toegestemd worden, dat 't lot van een blinde verreweg 't droevigst is; maar daarmee is nog geenszins gezegd, dat de blinde waarlijk 't meest ontbeert. De

zintuigen vormen slechts den toegang tot geest en gemoed, ze zijn niet de geest, niet 't zieleleven zelf. Een blinde mist zeer veel, doch hij is van niets volkomen buitengesloten; een doofstomme daarentegen staat ondanks zijn voorrechten tot meegenieten buiten elke geestelijke gemeenschap.

Door 't deelnemen aan gesprekken blijft een blinde van jongsaf in geestelijke en karakterontwikkeling gelijk aan zijn omgeving; 't ongeziene is hem niet onbekend en, indien hij zijn opleiding aan een blindeninstituut heeft ontvangen, is hem aldaar een uitgebreide kennis deelachtig geworden, die hij, al naar gelang van zijn vermogen en zijn stand, meer of min kan onderhouden. Een blinde, schoon ongeletterd, groeit op tot een mensch met een voldoende mate van levenswijsheid en een oordeel, dat tot rijpheid gekomen is door voortdurende aanraking met de wetenschap en de heerschende meeningen die hem ter oore zijn gekomen, en, schoon onbeholpen in zijn lichaamsbewegingen, hij is wat zijn kennis, zijn overpeinzingen, zijn bekwaamheid en oordeel betreft een volwassene, gelijk, en veelal superieur, aan de tijdgenooten uit zijn kring.

Een doofstomme daarentegen is en blijft, ondanks de beste opleiding, een halfwas naar den geest. Het afzien van den mond stelt een doofstomme in staat deelgenoot te worden van al 't geen er voorvalt in familiekring en vriendenschaar, van de gebeurtenissen in huis, in stad, in zijn land; maar heel veel meer dan algemeenheden verneemt hij niet. De gedachtenwisseling van een hoorend mensch met een doofstomme is daartoe aan veel te veel belemmering onderhevig. Men vermeldt een doofstomme een feit, maar men verdiept zich niet in de beweegredenen, die 't feit deden plaats grijpen en wijdt niet uit over de gevolgen, die 't na zich zal sleepen; en men kan hiermede volstaan, want 't moet erkend worden, een doofstomme is wel zeer nieuwsgierig maar bedroevend weinig weetgierig. Hij is en blijft een groot kind, dat zich tevreden stelt met een zeer oppervlakkige kennisname van betrekkelijk onbeteekenende voorvallen en, afleiding vindend in al wat er voortdurend te zien is, dringt hij niet door in 't hoe en waarom van de toestanden, gewent zich niet aan nadenken en tracht niet zijn geest te verrijken of zijn oordeel te verruimen.

Grootendeels is de opvoeding, die een doofstomme ontvangt, schuld aan dit euvel. Ouders en opvoeders van jonge doofstomme kinderen zijn onverantwoordelijk achteloos en laten 't misdeelde kind in volslagen onkunde voortleven, tot 't oud genoeg is om naar een doofstommenschool te gaan. Toch zou 't heel best mogelijk zijn, 't kind op den leeftijd dat gewone kinderen gaan praten 't vingeralphabet te leeren, of door middel van een letterdoos zich met hem in gemeenschap te stellen. Er is volstrekt niet meer geestesinspanning noodig voor 't onthouden van woorden en uitdrukkingen, die men met de vingers of letterblokjes als die men met den mond herhaalt. 't Essentieele van spreken is niet mondeling klanken voortbrengen, maar zich verstaanbaar maken en ver-

staan, en aan dit vereischte voldoet de vingerspraak zoowel als 't woorden leggen volkomen.

Omdat 't niet loonen zou een welgeschapen kind vóór zijn vijfde of zesde levensjaar de letters te leeren, is nog volstrekt geen reden, waarom een doofstomme 't niet eerder zou ondernemen. Van een gewoon kind verwachten we, dat 't voldoende zijn woorden tot zijn dienst heeft, alvorens we hem naar school zenden; en, behalve praten, heeft bijna iedere dreumes, die voor 't eerst naar school gaat, reeds eenige versjes uit 't hoofd geleerd en heeft begrip van tellen. Bij een doofstom kind moeten de spreekoefeningen verschoven worden tot zijn schoolleeftijd, en wijl zijn vermogens normaal zijn en zijn aandacht zeer scherp is, omdat geen enkel geluid hem afleidt, is 't niets te veel gevergd hem van zijn tweede jaar af 't vinger- of het taal-alphabet te leeren gebruiken. Zooals 't nu gaat, vangt 't spreekonderwijs, zoowel op de vingers als mondeling, aan op 't tijdstip, dat 't doofstomme kind, dank zij zijn natuurlijke schranderheid, zichzelf heeft leeren redden door 't maken van gebaren en terwijl 't nog geen behoefte gevoelt aan een betere methode van uiting. Deze beide omstandigheden belemmeren hem in 't maken van vorderingen.

Het ideaal van doofstommen-onderwijs is 't afzien van de lippen en 't overluid spreken met de stemorganen; en de moeite die hieraan besteed moet worden, maakt onwillekeurig, dat al wat daarneven onderwezen wordt, door den doofstomme zelf, zoowel als door zijn betrekkingen, als een bijzaak wordt beschouwd. Alle wetenschap is dienstbaar aan 't groote, 't eenige doel, mondeling spreken. 't Methodisch spreken, zooals dit aan doofstommen moet worden onderwezen, vergt evenwel zulk een aanhoudende inspanning en blijft steeds zooveel aandacht vergen, dat een doofstomme begrijpelijkerwijze zichzelf voor een knappert houdt, als hij vlug afziet en, zoo correct mogelijk, letters tot woorden en woorden tot een zin maakt. Hij leeft in de gelukkige onwetendheid, hoezeer zijn klankvorming verschilt van 't spreken van gewone menschen, en hoeveel geduld, oplettendheid en schranderheid 't van een hoorend mensch vordert om de spreekgeluiden van een doofstomme - ik durf niet zeggen te verstaan, maar te raden, als deze gemeenzaam d.w.z. ‘vlug op’ iets vertelt.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat gebrekkig spreken altoos ver te verkiezen is boven sprakeloosheid; maar dat neemt niet weg, dat 't succes van 't afzien van 't gesprokene zeer voldoende en de pogingen tot klankvoortbrenging bepaald zeer onvoldoende geacht moeten worden. Hoorende kleuters van vier jaar hebben veel meer tongvaardigheid en veel meer welbespraaktheid dan een volleerde doofstomme na ruim tienjarig spreekonderwijs. Het zou hoogst onredelijk zijn, indien men 't slecht mondeling spreken van doofstommen wijten ging aan een onderwijsmethode, die toch waarlijk als zegenrijk erkend moet worden, al bevredigt 't resultaat ons geenszins; en nog veel onredelijker zou

't wezen, indien men jegens de bekwame en tactvolle leermeesters van de doofstommen een grief koesterde over een euvel, dat zij, ondanks al hun aanhoudende toewijding, nu eenmaal niet vermogen te verhelpen. Doch waar 't overtuigend blijkt, dat een doofstomme niet in staat is gewoon verstaanbaar te spreken, komt 't me in zijn eigen belang voor, 't mondeling spreken niet al te zeer tot 't hoogtepunt van zijn onderwijs te maken, maar bij hem ook levendige belangstelling te wekken voor wetenswaardiger kundigheden, waarbij zijn lichaamsgebrek hem niet belemmert.

Het moet een wreede paradoxe schijnen, maar toch durf ik in ernst beweren, dat de zwaar beproefde Helen Keller in zeker opzicht door haar blindheid juist herwonnen heeft, wat ze door haar doofheid onherroepelijk was kwijtgeraakt; want 't is de blinde Helen, die de doove Helen zooveel kundigheden hielp verwerven. Zonder haar blindheid is er geen enkele reden om aan te nemen, dat Helen Keller zich onderscheiden zou hebben van andere doofstommen; want al wat voor een deskundig beoordeelaar omtrent dit doofstomme meisje valt op te merken, geldt voor al haar lotgenooten. Haar spreken is of te boekachtig, of onverstaanbaar en vereischt voortdurend verbetering; ook is de klankvorming niet zooals die wezen moet, voorts is haar gang onvast en ze beweegt zich onzeker van richting.

Men zou genegen kunnen zijn dit laatste gebrek voor 't gevolg van haar blindheid te houden, maar dit is geenszins 't geval; 't is wel degelijk een kenmerkende eigenschap van doofstommen. Blinden loopen uiteraard behoedzaam, omdat ze 't op den tast moeten doen; maar ze wijden er dan ook, onder alles door, hun aandacht aan; dientengevolge zijn ze richtingvast, hebben bestuur over hun beenen en staan stevig. Bij doofstommen is dit alles geheel anders. Indien een doofstomme zich in beweging stelt, is 't voor de toeschouwers doorgaans een raadsel, of hij zich naar de linker of de rechterzijde of rechtuit zal gaan begeven, dan wel of hij struikelt, en zijn wijze van loopen is gelijk aan die van personen met bekrompen geestvermogens. Een doofstomme loopt met slappe zwenkingen en sloffenden tred en valt zeer licht.

Ook de voorliefde voor opschik, luidruchtigheid en bewegelijkheid en 't pralen met geleende termen heeft Helen met doofstommen gemeen. Doch haar blindheid heeft haar gedwongen tot kalmte van beweging, tot ernstig nadenken, tot langdurige aandachtigheid en voortdurende oefening van haar geestvermogens, en dit alles kwam haar ten goede in haar ontwikkeling.

De vijf zintuigen zijn ieder hooger ontwikkeld schepsel geschonken tot waarneming. Van dat vijftal zijn gezicht en gehoor ontegenzeggelijk de voornaamste. Smaak en reuk zouden wij, beschaafde menschen, desnoods kunnen ontberen zonder er eenig letsel van te ondervinden, en ons gevoel (tastvermogen) gebruiken we zelden sedert we de kindergewoonte hebben afgelegd van de voorwerpen te bevoelen en ‘overal

aan te komen.’ De omstandigheden, waaronder wij leven, brengen er ons dus toe twee van onze zintuigen te gebruiken en de drie andere min of meer te verwaarloozen; buitendien werkt 't stadsleven zeer nadeelig zoowel op 't gehoor- als op 't gezichtsvermogen. Kinderen, natuurvolken en de hooger-ontwikkelde diersoorten gebruiken echter hun reuk en hun smaak en hun gevoel, en wanneer ze in uitgebreide ruimten leven, met zoomin mogelijk kunstlicht, zijn hun gehoor en gezicht zeer scherp. Dit is genoegzaam bekend om er nu niet verder over uit te weiden. Al zijn we er echter toe gekomen onze voorrechten niet te gebruiken en ze bij gebrek aan oefening af te stompen, toch blijven ze ons onschendbaar eigendom, en we hebben ze nog immer tot onzen dienst.

Iemand, die goed van gezicht is, ziet zonder inspanning terstond al wat er rondom hem valt op te merken en gaat te midden van beletselen schijnbaar zorgeloos en overmoedig zijn weg, en als 't donker is, dan steekt hij een licht aan; dat is dus al om 't even. Maar, als er nu eens geen licht te verkrijgen is in 't duister, wat gebeurt er dan?

Dan verplaatst zich onmiddellijk 't waarnemingsvermogen, zonder dat men er zichzelf nog rekenschap van geeft. De vingers spreiden zich uit en bewegen zich als een tiental tastende voelsprieten. De huidgevoeligheid van gelaat, hals, bovenarmen en handpalmen vangt op, al wat maar eenigszins verandering brengt in de temperatuur, b.v. 't zich bevinden binnen of buiten den luchtstroom, 't afstralen van koude van groote meubelen en de warmte die hangt in wollen gordijnen; onderwijl voelen de voeten, door 't belemmerend schoeisel heen, elke wetenswaardigheid van den bodem, waarover men zich voortbeweegt. Men ontwaart naden en kwasten in 't hout, 't weefsel van tapijt, 't vlechtsel van matten, de voegen van vloerzeil en steenen, de kleinste oneffenheden van den vloer, drempel en traptreden; kortom, alles en nog wat, dat onopgemerkt bleef, toen men zijn oogen tot zijn dienst had, omdat 't toen niet van belang voor ons was, dringt zich nu als 't ware aan ons op. Men ruikt gordijnstoffen, behangselpapier, leder en houtwerk en verlakt enz. waar men zelden of nooit meer eenigen geur aan bespeurde, sedert 't nieuwe er af is, doch die men nu eensklaps weer duidelijk waarneemt.

Dit alles grijpt in veel sterker mate plaats bij personen, die van jongsaf gehoor en gezicht moesten missen, en deze voortdurende oefening van 't waarnemen op 't gevoel of den reuk vermindert voor een groot deel de bestaande gebrekkigheid. Helen Keller, die, reeds als klein kind, op den reuk af haar weg wist te vinden door haar vaders bloemtuin, weet te vertellen van een doofstom en blind meisje, dat nimmer wetenschappelijk onderwijs genoot, maar dat op 't gevoel zeer netjes leerde linnennaaien en wier reukvermogen zóó scherp was, dat ze alleen boodschappen deed en in de winkels rondsnuffelde, tot ze ontdekt had wat ze begeerde. Het is mij altoos onbegrijpelijk voorgekomen, waarom ouders en opvoeders bij abnormale kinderen niet partij trekken van de

minder hooggeachte zintuigen. Zwakhoofdige kinderen worden dikwijls afgeleid of dof van begrip, als men ze opmerkzaam maakt op wat er te zien of te hooren valt. Door 't gezicht en 't gehoor dringen veel meer indrukken tot hen door dan hun brein in zich kan opnemen; dan is 't evenwel een zeer doeltreffende manier om ze, evenals men een hond apporteeren leert, te laten ruiken of voelen, wat men onder hun aandacht wil brengen.

Iedereen weet, hoe 't waarnemen van een geur feiten, personen en voorvallen in herinnering brengt, zoodat 't is alsof men dat alles weer voor oogen heeft; ditzelfde grijpt plaats door 't aanwenden van 't reukvermogen bij zwakhoofdigen; zij gaan zien door te ruiken en leeren dan wel kijken zonder afmattend onderricht of gedurig vermaan. Mijn eigen ervaring dienaangaande is slechts beperkt tot één enkel voorbeeld, maar 't resultaat dat ik er toen ook, bijna onmiddellijk, door verkreeg, was mij niet alleen een verrassing, maar tevens een openbaring.

Ook is 't verkeerd, 't tastvermogen alleen te beperken tot de vingertoppen; de huidzenuwen over 't geheele lichaam kunnen er toe bijdragen, en er zijn plekken, die veel beter tot waarneming leiden dan de hand, die aan zooveel invloeden is blootgesteld, waardoor de huid vaster werd en de gevoeligheid is afgenomen. Men moet de vijf zintuigen beschouwen als vijf toegangen tot 't begrip. Als de eene weg tijdelijk of voor immer versperd is, moet men een anderen kiezen en aan de natuur overlaten, in hoeverre 't beletsel overwonnen wordt. Een normaal begrip, gescherpt door aandacht, is volkomen in staat bezwaren te boven te komen. Indien een doofstom kind zich uiten kon, zou men vernemen, dat 't niet veel later dan een hoorend kind met bewustzijn kennis nam van wat er, door voeling, voor hem valt waar te nemen. 't Herkent den tred van zijn vader en moeder en van de kindermeid, 't stoeien en kruipen van broertjes en zusjes; 't ontwaart de nadering van een bezoeker, 't onderscheidt of 't de hond of de kat is die, buiten, tegen den deurknop opspringt; of er iemand weggaat of thuiskomt; welke deur er geopend of gesloten wordt, welke voertuigen er langs zijn woning rollen; 't neemt waar een serenade of een straatorgel, mits op geringen afstand, en pianospel bij de buren, als 't lang genoeg aanhoudt; ook vergist 't zich geenszins omtrent de richting van waar geluidsgolvingen tot hem doordringen; en omtrent al deze waarnemingen vormt 't kind zich gevolgtrekkingen, die juister worden, naarmate zijn begrip en ervaring toenemen, ook al is hem niets gezegd kunnen worden. Weet zelfs een huishond niet, dat verandering van schoeisel van zijn meester op dien tijd uitgaan en op dat uur achterblijven beteekent en nog zeer veel meer, dat zijn instinct hem heeft doen begrijpen? En jong kind staat in bevatting met een schrander huisdier gelijk; wat de een opmerkt en in zich opneemt, dat is ook voor den ander mogelijk; maar de menschelijke geestvermogens omvatten spoedig veel meer, zelfs bij een doofstom geborene is dit 't geval. Een

hoorend kind houdt van al wat gerucht maakt; evenzeer of meer nog heeft een doofstomme op met al wat geluidstrillingen voortbrengt. 't Spinnen en mauwen van een kat, 't brommen en blaffen van een hond, 't blaten van een geit, 't tikken en slaan van uurwerken, pianospel, een bromtol, een speeldoos, een orkestrion, bekkens, blaasinstrumenten enz. geven bepaald genoegen aan doofstommen. Ik heb bijgewoond, dat een doofstom kind, dat nog te jong was om spreekonderwijs te genieten, maar dat men de hand liet houden op de keel van een grommenden hond die in blaffen uitbarstte, terstond getroffen werd door deze onderscheiden geluiden uit één gorgel, en beide nabootste.

Geen enkel hoorend mensch kon in die klanken 't geluid van een grommenden en blaffenden hond herkennen; dit was echter slechts 't gevolg van gebrekkige waarneming, de hoofdzaak, 't herkennen en 't uitstooten van tweeërlei klank, was niettemin door de dreumes geheel alleen gevonden(*). Helen Keller hield als klein kind gaarne haar handje op den mond van sprekende personen en bootste lippenbewegingen na in den waan aldus ook te praten; indien men haar handje van de lippen naar de keel van de spreekster had verplaatst, die ze aldus poogde te beluisteren, dan zou ze gevoeld en begrepen hebben, dat 't geluid van de menschelijke stem dieper zetelt dan op de lippen.

De oorzaak van 't genoegen dat doofstommen in geraas scheppen, moet voornamelijk gezocht worden in 't gevoel van voldoening over een geluidsvoortbrenging, die waarneembaar is voor een doove; en als 't geluid een duidelijk voelbare cadence doet bespeuren, vinden zij 't nog des te mooier. Doofstommen hebben een zeer goed maatgevoel, daarom loopen en dansen zij gaarne met muziekbegeleiding en, na een pantomime, genieten ze 't meest van een ballet en herkennen aan 't tempo, of de muziek vroolijk en druk of plechtig en kalm is. 't Is een onmiskenbare karaktertrek van doofstommen, dat ze voorliefde hebben voor elk geraas. Hellen Keller genoot bepaald van 't bonzen op de kelderdeur harer opgesloten moeder en zond in later jaren haar zusje een stuk speelgoed, waar muziek mee gemaakt kon worden(†).

Mij is een voorbeeld bekend van een doofstomme, die aan een doofstomme vriendin een wekkerklokje ten geschenke gaf. Ook vernam ik van een doofstom kind, dat groot behagen heeft in een glaspiano en daarop 't deuntje van ‘Alle eendjes’ kan herkennen, mits hij met beide handjes luistert.

(*) Helen Keller bootste terstond zeer juist 't brullen van een leeuw na, toen ze dit in een dierentuin vernam; maar de Koning der dieren liet zijn krachtig stemgeluid ook juist weerklinken, toen 't kind zich vlak voor zijn kooi bevond en de indruk was dus zeer krachtig.

(†) Helen Keller sloot zelf hare moeder in den kelder op, toen ze nog maar vijf jaar was. Deze speelsche ondeugendheid greep echter plaats op een tijdstip, toen moeder en kind geheel alleen in huis waren. Mevr. Keller, in doodsangst over 't geen 't onberoepbare kind overkomen kon, bleef twee uur lang bonzen op de kelderdeur, tot ze gehoor vond. 't Bleek toen, dat Helen zich al dien tijd kalm had zitten verlustigen in 't gerucht, dat hare moeder maakte - op een drempel tegenover de kelderdeur.

Indien een doofstom kind hardhandig of woest is met al wat 't neerzet of verplaatst en stampvoet over een houten vloer, moet men dit dan ook geenszins verontschuldigen met een: ‘'t arme kind hoort 't niet!’; want al die onbesuisdheid heeft juist opzettelijk ten doel 't waarneembaar maken door gerucht, van een handeling die evengoed in stilte zou kunnen geschieden. Als doofstomme kinderen onopgemerkt wenschen te blijven, dragen ze wel degelijk zorg geen bewegingen te maken, waarvan ze vermoeden kunnen, dat ze hoorbaar zijn. Dikwijls falen ze in die gissing, omdat dreuning en geritsel van kleeren langen tijd geluid voor ze representeert; dientengevolge schuifelen ze op de teenen met vastgegrepen rokken rond, onder onbedwongen gelach en luide kreten(*). Later, als ze mondeling spreken leeren, wijzigen ze hun manieren; dan dringt 't besef tot ze door, dat spreekbewegingen met klankvoortbrenging gepaard gaan. Daar afzien dan 't groote middel tot waarneming wordt, wanen ze zich onverstaanbaar, als ze maar zorgen hun eigen gelaat af te wenden of achter eenige bedekking te verbergen. Aldus fluisteren ze iemand een geheim toe op luiden toon, ten aanhoore van iedereen, doch achter de hand en uitsluitend ten aanschouwe van dengeen, die de vertrouwelijke mededeeling weten mag, totdat 't juiste begrip tot ze doordringt van overluid en geluidloos spreken. Uit 't feit dat doofstommen, die spreken leerden, onder elkaar bij voorkeur geluidloos spreken, kan men afleiden, dat klankvoortbrenging hun immer inspanning blijft kosten, terwijl 't afzien en de spreekbewegingen der stemorganen hun gemakkelijk valt.

Het moet erkend worden, dat doofstommen zeer expansief zijn. Iederen indruk dien ze ontvangen, wordt bejuicht of bejammerd in luide kreten en ze lijden nooit in stilte. Ook is 't volstrekt geen zeldzaam verschijnsel, dat doofstommen neuriën als ze vergenoegd zijn; doch tot dit alles wordt geen gearticuleerd spreken vereischt. Een langdurige voortzetting van geluid heeft op een doofstomme volkomen dezelfde uitwerking als op een hoorend mensch. Aanhoudend pianospel, naaien op een naaimachine, 't geraas van een stofzuiger, 't gedreun van machinerieën enz. maakt ze ‘moede in 't hoofd’, en de stilte daarna schenkt ze een welbehagelijk gevoel van rustige verademing.

Meewarigheid, vooral in de eerste levensjaren, berokkent veel nadeel aan 't doofstomme kind; 't wordt veel te veel ontzien, veel te onberekenbaar geacht, veel te veel vergoêlijkt en dientengevolge zondigt 't meer en meer door op zijn lichaamsgebrek. Niet de teerhartigheid van haar ouders, maar de liefdevolle gestrengheid van Miss Sullivan was Helen Keller tot een zegen. Een gebrekkig kind moet op gewijzigde

(*) Een dergelijke hebbelijkheid doet zich ook bij welgeschapen kinderen voor. 't Zintuig van 't gezicht blijft langen tijd hun geliefkoosd middel tot waarneming; dientengevolge verstoppen ze zich door zich aan 't oog te onttrekken en wanen zich dan zóó goed verborgen, dat ze zelf uit hun schuilplaats roepen, dat ze ‘zoek’ zijn en aldaar zitten te schaterlachen van pret, hoewel ze oud genoeg zijn om zich rekenschap te geven, dat ze, om onopgemerkt te blijven, onzichtbaar en onhoorbaar moeten zijn.

manier, doch op gelijken leeftijd met normale kinderen, tot dezelfde wetenschap worden opgeleid. Ouders en opvoeders mogen zich niet laten afschrikken door belemmeringen, ze moeten zich rekenschap geven, dat afzien en afvoelen vervangen afhooren en daarnaar hun onderricht en opvoeding inrichten, zoodra 't kind bevattelijk genoeg is, om tot kunde en goede zeden te worden onderwezen.

Men zou hiertoe des te lichter overgaan, als men maar niet de heillooze opvatting was toegedaan, dat al wat gewoonlijk valt waar te nemen zoogenaamd ‘vanzelf’ gebeurt. Men slaat de handen ineen, omdat een doofstomme na jarenlange, zorgvuldige en doeltreffende africhting spreekt, of een blinde leest; maar men schenkt geen de minste aandacht aan 't dagelijksch voorvallend wonder, dat jonge kinderen de begaafdheid verwerven van hooren, zien en spreken. Het bezit van zintuigen alleen is echter volstrekt geen verklaring van dit alledaagsch, maar niettemin hoogst opmerkelijk verschijnsel. In den aanvang van ieder menschenleven breekt 't tijdstip aan, waarin 't besef ontwaakt, dat 't geen door die zintuigen wordt waargenomen, ook door gangbare klankverbindingen moeten worden medegedeeld. Er is een dubbele hersenwerking noodig, die zeer samengesteld is, al schijnt ze kinderwerk. Ten eerste moet de ontvangen indruk krachtig en scherp inwerken op den geest, en dan moet nog de geestesinspanning volgen, die aan dien indruk een naam en aan dien naam een omschrijving verbindt. 't Praten van een papegaai is een verrassend kunststuk; maar zelfs, al nemen we aan, dat zulk een vogel enkele uitdrukkingen zeer ter snede bezigt, omdat hij de beteekenis ervan ten naastebij begrijpt, zoo staat zijn feillooze uitspraak toch niet alleen verre ten achter bij 't stamelend krompraten van een kind, dat nog niet duidelijk maken kan, wat 't zeggen wil, maar ook bij de gebarentaal van een doofstommen dreumes. Het is de geest, die de mededeeling haar waarde geeft, niet de spreekbehendigheid. Tot in den volwassen leeftijd blijft menigmaal de leemte tusschen weten en uiten. Het is volstrekt niet waar, dat kinderen en menschen 't geen ze waarlijk goed weten, ook goed onder woorden kunnen brengen in een gesprek.

Werkelijk knappe menschen zijn doorgaans zwijgzaam en kalmer met praten, omdat ze niet terstond hun woorden tot hun dienst hebben; doch zoodra ze wat zeggen willen, in gedachten hebben geordend, vertellen ze duidelijk, wat ze te zeggen hebben, zonder effectbejag. Welk een vlugge vermakelijke woordenrijkdom is evenwel beschikbaar voor personen, die den conversatietoon machtig zijn, en die, zonder ergens iets van te weten, over alles en nog wat keuvelen met bevredigde behaagzucht.

En hoezeer denken en zien en praten en aanhooren buiten elkaar om kunnen plaats vinden, weten wij trouwens allen. Hoe dikwijls overkomt 't ons volwassenen toch niet, dat we bij volle bewustzijn,

duidelijk 't een of ander voor oogen zien, of niet alleen aanhooren, maar ook beantwoorden, zonder dat 't geziene en gehoorde waarlijk tot ons *doordringt,* en dat we voor de nalatigheden die van deze onachtzaamheid 't gevolg zijn èn verklaring èn verontschuldiging vinden in de zeer juiste betuiging *dat we er niet bij waren met onze gedachten.*

Hoewel 't ontegenzeggelijk waar is, dat afhooren eerder en veel beter tot klanknabootsing brengt dan afzien en afvoelen, is 't daarom toch niet geheel waar, dat een kind praten leert door afluisteren en nadoen. Men moet er op bedacht zijn, dat een hoorend kind niet ontvankelijk wezen kan voor de praatgeluiden die 't verneemt(*); zeer veel van wat 't hoort, gaat hem ‘voorbij’; hiertegenover staat, dat een doofstom kind teneinde iets te vernemen, evenals een blinde, genoodzaakt is, al zijn aandacht te bepalen op 't luttele, dat waarneembaar is.

Vandaar dat een welgeschapen kind zich jaren lang geen rekenschap geeft, of 't de dingen waarover 't praat, heeft gezien, gehoord, beleefd of gedroomd; terwijl een doofstomme en blinde reeds terstond 't verschil bemerken van de wijze, waarop ze tot kennisneming zijn gekomen. Wijl hun ooren niet hoorden, heeft heel hun lichaam geluisterd en omdat ze niet zagen, moet al wat ze weten hun door mededeeling of betasting zijn kenbaar geworden. Er is een zeer groot onderscheid tusschen voorbedachtelijk toeluisteren en onwillekeurig aanhooren. Buitendien schijnt 't, dat doofstomme kinderen, ondanks hun bewegelijkheid, in de eerste levensjaren weinig ‘levendig’ droomen. Van verscheiden doofstommen vernam ik, dat een van de onaangenaamheden aan 't leeren verbonden was, 't druk en vermoeiend droomen in 't begin van hun schooltijd. Uit 't feit dat dit gevolg van vermeerderde hersenwerking blijvenden indruk op dezen maakte, moet worden afgeleid, dat 't een tot dusver onbekend verschijnsel voor ze was.

Het eerste keuvelen van een kind, 't zoogenaamd ‘geuën’ en ‘kraaien’, is muziek van eigen vinding en wordt geenszins opgewekt door voorpraten of gerucht om hem heen. De dreumes redeneert zelfs bij voorkeur aldus, als hij zich alleen bevindt en, geheel aan zichzelf overgelaten, welbehagelijk naar 't licht ligt te kijken. Hoe de groote menschen praten, is hem nog niet geopenbaard; alleen de toon van hun stem geenszins de inhoud van hun woorden dringt aanvankelijk tot 't kinderbewustzijn door. 't Blaten van een schaap is hem even begrijpelijk als al de vertelseltjes van zijne moeder. ‘De tijd, toen de dieren nog spreken konden’, behoort niet met voorname onverschilligheid naar sprookjesverhalen verwezen te worden: het is 't tijdperk, dat ieder menschenkind doorleeft van acht maanden tot zes jaar en de eerste ontwikkelingsperiode van natuurvolken. Tot hen, die welbewust woordeninhoud en woordenklank onderscheiden, spreken de dieren niet langer;

(*) Men noemt dit woorden-doof-zijn; 't is evenwel geen gehoor-gebrek maar onachtzaamheid of onvermogen om zich rekenschap te geven van 't gesprokene.

zij roepen en vragen nog slechts. Met kennelijk genoegen luistert 't jonge kind naar zijn eigen stem, en vooral bij 't kraaien is 't zeer duidelijk merkbaar, dat hij probeert 't telkens luider en mooier te doen. 't Duurt betrekkelijk lang, eer een kind op dringend verzoek klanken of kleine woordjes ten gehoore brengt. Meestal zijn kinderen echter wel zoo leerzaam om de klanken over te nemen, die hun met groot geduld nadrukkelijk en herhaaldelijk werden voorgepraat, en ze verrukken 't ouderhart met de kreten van ‘Pa’ en ‘Ma’. Doch de geschiedenis vermeldt niet, hoeveel malen een jong moedertje gegriefd is geworden, omdat haar eersteling in plaats van den geïdealiseerden moedernaam, die hem zoo liefkoozend en overredend onder de aandacht werd gebracht, niets anders verkoos te zeggen dan 't materialistisch ‘hebben’, dat hem nimmer opzettelijk werd voorgepraat en dat hij terstond met tergende duidelijkheid uitsprak. Ook kan 't gebeuren, dat een welonderrichte dreumes jegens zijn grootmoeder volhardt in een bot, beleedigend stilzwijgen, maar zonder aanmaning zeer bereidwillig zijn les opzegt en eensklaps een blij, vriendelijk ‘Dag Oma’ toeroept aan haar imposante huiskat.

Andere moeders, die krom spreken ten strengste veroordeelden en zich vleiden, dat hun kind, dat zonder slag of stoot ‘koek’ zeide en op de vraag ‘Hoe doet 't koetje?’ met een plichtmatig ‘boe’ antwoordde, correct zou gaan praten, hebben echter moeten ervaren, dat datzelfde kind een koe steeds een ‘kella, kella’ noemde en om een even onverklaarbare reden ‘wa(ter)’ bij voorkeur aanduidde met een naam van eigen vinding van drie lettergrepen, doch waarin de *w* en *a* volstrekt niet voorkwamen, namelijk ‘kokidu’ of eene andere onmogelijke letterverbinding, die 't stellig en zeker nooit van iemand kon hebben vernomen. Wat is voorts de reden dat kleuters, die zeer goed blijk geven hun eigen doopnaam te kennen, vast gewoon zijn zelf dien doopnaam niet te gebruiken, en dat Miesje en Jan, voor zoover ze niet van ‘Ikkemijn’ spreken, zichzelf aanduiden als ‘Juiki’ en ‘Mom’? In ieder gezin waar zich kinderen bevinden, zal men kunnen opmerken, dat er woorden in omloop zijn, die door de krompraters aan de volwassen menschen werden opgedrongen en die in gebruik blijven, tot de kinderen, als ze ongeveer een jaar of acht zijn, ze uit eigen beweging door de juiste termen gaan vervangen. 't Kinderbrein is ontvankelijk geworden voor de geijkte uitdrukking en indien, oudergewoonte, de vader, de moeder of de kindermeid 't woord uit de brabbeltaal nog weer eens gebruikt, wordt dat door de kleine wijsneuzen dadelijk als erg kinderachtig gelaakt en op een toon van berisping verbeterd.

Neen maar! wie spreekt er nu ooit van een ‘melkpiet’ (vlieg), of een ‘laplu’ (konijn), of een ‘rongarong’ (varken), of een ‘kue kue’ (kip)? Wie noemt Bello ‘Tia’ en Tante Jet ‘Nippe’? Wie zegt ‘hisselen’ voor harken en ‘hitte pannie’ voor koken, wie heette appelmoes ‘smudder’ en rijst ‘soti’ en zeide ‘nam, nam’ voor lekker en ‘puotie’ voor reep en ‘bemma’ voor kast enz. enz. enz.

't Is volstrekt niet, omdat kinderen slecht van gehoor zijn, dat ze aldus gebrekkig praten, integendeel, verscheiden kinderen kunnen de wijs van 't heerschende straatdeuntje neuriën, nog vóórdat ze zich aan praten wagen, en toch doet 't opmerkelijk verschijnsel zich immer voor, dat verreweg 't meerendeel begint met verkeerde en onhoudbare termen te gebruiken voor de meest gewone dingen en dat 't dientengevolge de dubbele moeite heeft van zich een lettercombinatie eigen te maken, die 't later moet laten glippen en door een geheel andere woordenkeus moet vervangen.

Daarentegen doet zich bij kinderen die bedenkelijk laat gaan spreken, 't verschijnsel voor, dat ze, getroffen door 't gebruik van een uitdrukking, die ze, bij hun weten, nimmer vernamen, eensklaps zeer correct een zeer samengesteld woord nazeggen, waarvan ze de beteekenis volstrekt niet beprijpen en dat in 't geheel geen praktisch nut voor ze heeft. In dit geval, ik erken 't, geschiedt de nabootsing dus uitsluitend op 't gehoor af, nadat 't kind zich een jaar of drie doof en stom gehouden heeft voor al wat men 't in zijn eigen belang poogde te laten zeggen; maar ik wijs er met nadruk op, dat hier 't spreken plotseling gelukt zonder eenige voorafgaande oefening tot klankvorming. Dan is er nog een groot aantal kinderen dat, dikwijls tot in 't zevende jaar, sommige letters niet kan zeggen, en we weten dat 't de *r*, *l* en *w* zijn, die hun vooral moeite veroorzaken. Dit drietal letters schijnt hoorende kinderen altijd last te geven en toch zijn 't juist de letters, die een doofstomme 't duidelijkst laat klinken; maar dat ze toch niet door afzien en afvoelen makkelijker over te nemen zijn, dan door afhooren, kunnen we opmaken uit 't voorbeeld, dat een papegaai ze juist met voorliefde bezigt. Er moet dus òf in de stemorganen òf in 't waarnemingsvermogen van een jong kind een beletsel zijn, dat zich mettertijd ordent tot volledig gebruik, vóórdat de bezwaarlijke uitspraak in een spraakgebrek ontaardt. Men zal dan ook kunnen waarnemen, dat 't geen verschil maakt, of een kind op zijn eerste, of op zijn derde levensjaar met spreken begint; tegen hun zesde zijn ze in uitspraak, zinsvorming en woordenrijkdom gelijk geworden. De schade, die de vroegpraters leden door te struikelen over hun eigen woorden, bestond niet voor de laatpraters, die rijper van begrip waren; terwijl kinderen die naast hun moedertaal van jongs af een vreemde taal moesten leeren gebruiken, zich zeer voldoende kunnen uitdrukken in twee talen, maar blijk geven van een zeer beperkte woordenkeus, indien ze aan doorpraten of vertellen toekomen.

In verband hiermede zou 't moeten schijnen, dat een doofstom kind, dat eerst in zijn zesde jaar begint spreken te leeren, ook in staat moet zijn daarin snel vorderingen te maken, indien 't n.l. waar is, dat afzien en afvoelen 't afhooren vervangt, en dit is toch geenszins 't geval. De oorzaak voor dit achterblijven moet grootendeels aan de volgende reden worden toegeschreven.

't Essentieele van spreken is niet 't praatgeluiden voortbrengen, maar 't zich uiten door verstaanbare teekens. Een doofstom kind nu, dat niet in de gelegenheid was, klanken op te vangen en weer te geven, en waarvoor dientengevolge al wat 't ziet onnoembaar is, heeft zich in de jaren, toen men 't aan zijn natuurlijke schranderheid overliet, een vrij uitgebreide en, voor zijn doel, volkomen toereikende gebarentaal eigen gemaakt. Zelfs de blinde Helen Keller, die, uitsluitend op 't gevoel af, gebaren nabootste, bezat een vocabulair van zestig gebaren, toen Miss Sullivan haar leerde kennen. Bij doofstomme kinderen, die zien kunnen, is dit aantal oneindig veel grooter en ook van oogenblik tot oogenblik voor uitbreiding vatbaar. Inderdaad hebben zij gebaren genoeg, voor al 't geen zij op hun leeftijd wenschen mee te deelen. Ouders en opvoeders begrijpen wat ze begeeren, en als ze broertjes en zusjes bezitten of veel met speelkameraden van gelijken leeftijd omgaan, is de gebarentaal in 't minst niet bezwaarlijk. Kinderen zijn uitteraard veel levendiger in hunne bewegingen dan volwassenen, en ze geven er zich buitendien geen rekenschap van, hoe ze tot wetenschap geraken. ‘Kinderen merken alles dadelijk op’, heet 't wel eens, en 't is waar, dat ze zeer gauw en juist kunnen opmerken, al wat men juist beter oordeelt, dat ze niet merken; maar in menig opzicht zijn ze toch zeer onattent en vooral luisteren ze weinig, en daar ze ongedurig zijn, geven ze geen genoegzame aandacht aan 't geen hun door zien of hooren te verstaan wordt gegeven.

Ik heb 't bijgewoond, dat kinderen tusschen 8 en 10 jaar een geheel middaguur speelden met tijdgenootjes, die pas in de buurt waren komen wonen, en dat geen van 't zevental gemerkt had, dat de eene helft van 't gezelschap uitsluitend Engelsch en de andere niets dan Hollandsch verstond. ‘Men had 't hun vooraf ook niet gezegd, hoe konden ze 't dan weten?’ zeiden ze. Het is een kind volmaakt om 't even, of men een kindermeid, een bonne, een nurse, een Fräulein of een baboe bij hem zet, en van *wennen* aan dergelijke uitheemsche verzorgsters is geen sprake; zoodra hij gezien heeft, dat die iemand ‘Mietje’ of ‘Juf’ vervangt, is hij er ook eigen mee en 't taalverschil levert geen enkel bezwaar op; beide partijen beduiden elkaar wel, wat ze hebben willen. Voor een deel komt dit, omdat een kind nooit twijfelt of men hem wel begrijpt, hij kent hieromtrent geen scrupules en zijn onderwerpen van gesprek laten zich licht gissen; maar hij merkt volstrekt niet op, dat men hem toespreekt op een voor hem ongewone wijze. Dat een kind praat tegen zijn speelgoed, zou men voor babbelzucht kunnen houden, maar dat hij volstrekt niet merkt bij 't levenloos voorwerp geen weerwoord te krijgen en dat hij, niet om een grap uit te halen, maar in vollen ernst, zijn paard of pop sprekend invoert, bewijst, dat de leemte in de conversatie hem niet onder de aandacht is gekomen. 't Kind, hoe slim 't ook wezen moge, is zich niet bewust van zijn alleenspraak;

't leeft waarlijk in de overtuiging, dat zijn speelgoed, hem verstaat en antwoord geeft.

Geef een hoorend kind een doofstomme tot speelkameraad en, mits ge niet vooruit 't spel bederft, door 't medelijden op te wekken, maar desnoods volstaat met de mededeeling: ‘Dit kindje kan niet hooren en niet praten’, zult ge ervaren, dat 't hoorende kind, ‘O’ zeggend, 't nieuwe vriendje in oogenschouw neemt, zich verder niets bekommert om diens misdeeldheid en in minder dan geen tijd met hem verdiept is in eenig spel, waarbij geen ander misverstand te duchten is dan doodgewoon gekibbel over een stuk speelgoed.

Breng daarentegen een doofstomme, die mondeling spreken leerde, eens in een gezelschap van volwassenen en ge zult heel wat anders aanschouwen. Dat de doofstomme als hij duidelijk spreekt toch slechts door enkelen gedeeltelijk verstaan wordt, dat laat ik nog daar, maar dat bijna geen der hoorenden den slag vat zich aan een doofstomme mede te deelen, dat is toch wel wat kras. De meeste menschen gaan luidkeels praten tegen een doofstomme, terwijl 't natuurlijk uitsluitend op mondbewegingen aankomt; velen letten er niet op, dat ze om verstaanbaar voor doofstommen te zijn, 't hoofd rechtop en stil moeten houden, zeer gearticuleerd moeten spreken en hun mond in 't volle licht dienen te brengen. Evenwel is grootendeels zoowel 't slecht verstaan van, als 't slecht spreken met een doofstomme 't gevolg van overdreven angst om niet te verstaan of zelf slecht verstaanbaar te wezen en door deze beide fouten den gebrekkige leed te berokkenen. Kinderen, die onbevangen en zonder mededoogen zijn en personen, die zich niet door hun gevoel laten beheerschen, kunnen al spoedig met doofstommen spreken. Evenwel, voordat een doofstomme spreekt, heeft hij een langen, bezwaarlijken oefentijd tot spreken doorgemaakt.

Het mondeling spreken van doofstommen is nog slechts korten tijd geregeld onderwezen. Vandaar dat men de leemten van dit onderwijs, die zich nu beginnen te openbaren, uitsluitend moet toeschrijven aan de geringe ervaring, die men daaromtrent vooralsnog heeft kunnen opdoen en waardoor men zich niet gerechtigd achtte ingrijpende veranderingen ter verbetering te ondernemen. Het africhten van een doofstomme tot een sprekend wezen is 't doel van 't onderricht, en daarin slaagt men, voor zoover 't mogelijk is, met een inderdaad verrassend succes; maar in huiselijken kring en in 't maatschappelijk leven doen andere en meerdere eischen zich gelden, en van lieverlede blijkt 't nu, dat 't doofstommen-onderricht geen tred gehouden heeft met wat men van een welopgevoed en welonderricht mensch kan verwachten. De doofstommen zijn niet veelzijdig ontwikkeld, en dit kon anders wezen, al heeft 't zeer groote moeite in. Een wijziging in onderwijs-methode is bij normale kinderen een proefmiddeltje, dat licht te probeeren is en waartoe men onder 't motto: ‘baat 't niet, 't schaadt niet’, misschien wel eens wat al te lichtvaardiglijk besluit; terwijl men bij gebrekkige

kinderen daarentegen begrijpelijkerwijze in 't ander uiterste vervalt en al te angstvallig is om verandering of uitbreiding te brengen in 't onderricht, waarvan men bevredigende resultaten heeft gezien. Als de wenschelijk geachte proefneming tot verbetering eens onverhoopt niet aan 't doel bleek te beantwoorden, hoeveel tijd en moeite is dan te loor gegaan, die niet of hoogst bezwaarlijk weer is in te halen.

Het spreken op de vingers wordt reeds meer dan een eeuw onderwezen en levert geen groote moeielijkheden op voor onderwijzers en leerlingen. 't Vingeralphabet is spoedig aangeleerd, en 't verder onderwijs heeft dan een normaal verloop. 't Mondeling spreken leeren, dat nog slechts sedert een zestigtal jaren in algemeen gebruik is geraakt, ondervindt van den aanvang af groote bezwaren. Het vereischt zeer veel tact en groote toewijding om een jong, buitengewoon levendig en meestal zeer heftig kind er toe te bepalen al zijn aandacht te wijden aan de werking van lippen, tong en keel en hem een reeks moeielijke bewegingen te laten uitvoeren, die hem geheel ongewoon zijn en die hij zelf niet weet te verbeteren, omdat hij zijn eigen fouten niet voldoende kan waarnemen. Bedenk hierbij, dat 't doofstomme kind zijn gemis aan voldoende uiting nog niet gevoelt en lange, inspannende voorbereiding maken moet om 't eerste begin van een zeer onvolkomen spreektaal te verkrijgen. Letter voor letter, klankverbindingen, lettergrepen, woorden, rededeelen, moeten tot in 't oneindige van de stemorganen van den onderwijzer worden afgezien, afgevoeld, nagedaan en herhaald door den leerling. Zóó getrouw aan 't voorbeeld is 't spreken van een doofstomme, dat hij met 't spraakvermogen ook opneemt de eigenaardigheden van uitspraak van zijn onderwijzer, en nog immer klinkt hier te lande in 't spreken van de oudere doofstommen 't accent door van Dr. Hirsch, die 't mondeling spreken hier kwam onderrichten en die daardoor zoo menigen doofstomme ten zegen is geweest. Schoon en fragile eereteeken door den geliefden meester als een stempel van echtheid gedrukt op de spreektaal, die hij opwekte!

Geen wonder, dat er minlijke maar zeer vaste dwang noodig is om een doofstomme tot spreken te dwingen. Spreken moet en zal echter zijn middel tot uiting worden, daarom wordt hem 't makkelijk vingeralphabet ten strengste verboden en voorgesteld als iets onbeschaafds en afkeuringswaardigs en daarom poogt men bij oudere leerlingen 't maken van gebaren te temperen en tegen te gaan. Dit optreden is volkomen begrijpelijk en alleszins gerechtvaardigd, maar de gevolgen van den maatregel zijn betreurenswaardig. De afkeer voor 't bezigen van 't vingeralphabet dringt diep in 't gemoed van sprekende doofstommen, en niets is bespottelijker dan hun minachting voor hun eigen lotgenooten, die op de vingers spreken. In ons kleine landje met zijn twee doofstommen-inrichtingen, waar volgens verschillende methoden wordt onderwezen, is dientengevolge een grooter afscheiding tusschen Groningsche en Rotterdamsche doofstommen, dan er bestaat tusschen doofstomme en

hoorende personen; hoewel door hun gezamenlijk gebrek 't contact tusschen doofstommen inniger is dan 't ooit tusschen een doofstom en een hoorend mensch worden kan. De Rotterdamsche doofstommen zijn hooghartig en liefdeloos jegens hun eigen lotgenooten; in plaats van ooit eens te bedenken, hoeveel opoffering een hoorend mensch zichzelf getroost om zich met hen te onderhouden en op hun beurt zich moeite te geven de doofstommen ter wille te zijn, die alleen om financiëele redenen ander onderwijs genoten, wenden ze zich met even dommen als onbarmhartigen hoogmoed van hen af en willen geen omgang met hen houden. De nadeelige gevolgen hiervan treffen echter uitsluitend de sprekende doofstommen.

Hoezeer men 't spreken op de vingers ook moge afkeuren, 't kan niet ontkend worden, dat er groote voordeelen aan verbonden zijn. Ten eerste is 't, zooals werd aangestipt, makkelijk te leeren; dan zijn de manipulaties van 't vingeralphabet makkelijk onder voldoende belichting te brengen en desnoods in duister door voeling waarneembaar, terwijl 't aflezen van de lippen slechts kan geschieden onder gunstige belichting en daarbij nog vereischt wordt, dat de toeschouwer (toehoorder) zich bevindt vlak tegenover den spreker op niet te grooten afstand en gelijke gezichtshoogte. De Groningsche doofstommen kunnen dientengevolge godsdienstoefeningen en voordrachten bijwonen, mits ze een voorganger hebben die op de vingers spreekt, en ze hebben een gemeenschapsleven, dat bij de Rotterdamsche doofstommen ten eenenmale ontbreekt. De Groningsche doofstommen hebben een eigen vereenigingsgebouw in Amsterdam, waar geregeld avondbijeenkomsten gehouden worden ter bevordering van geestelijk en gezellig verkeer. Buitendien wordt er wekelijks voor ze gepreekt te Amsterdam, in Den Haag en te Utrecht door den heer D.W. Hamer. Het zou wenschelijk zijn, zoowel ter fnuiking van den hoogmoed, als ter wille van de onderlinge toenadering, indien de Rotterdamsche doofstommen, zoodra ze 't spreken machtig waren, ook 't vingeralphabet leerden gebruiken. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat sommige sprekende doofstommen dan van lieverlede 't mondeling spreken gingen verzuimen en zich bij vingerspraak bepaalden. Maar dergelijke voorbeelden zouden tot de uitzonderingen behooren, omdat de samenleving met hoorende en sprekende menschen de doofstommen toch telkens tot mondgesprek noodzaakt. Doch al ware dit niet zoo, wat is er dan nog tegen, dat een enkele doofstomme, die mondeling spreken al te inspannend blijft vinden, op volwassen leeftijd uit eigen verkiezing de vingerspraak bij voorkeur gebruikt?

Doofstommen, die alleen door afzien van den mond leeren verstaan, zijn nog aan 't volgend gevaar blootgesteld. Indien hun gezichtsvermogen met de jaren verzwakt, missen ze 't intellectueel contact met de menschen en zijn dan òf niet in de gelegenheid òf niet bij machte zich vingerspraak eigen te maken. Heeft een doofstomme echter in zijn leertijd 't vingeralphabet geleerd, dan kan hij zich desnoods

altoos daarmee redden. Er is geen de minste vrees, dat 't vingeralphabet bij gebrek aan oefening vergeten zou worden, want 't geheugen, dat een mensch in zijn handen heeft, is veel vaster dan dat van zijn hoofd.

Men behoeft er geen Helen Keller of Miss Sullivan voor te zijn om bij ervaring te weten, dat men in zijn vingers vasthield, wat men uit zijn hersens verloor. Over 't algemeen zullen vrouwen dit meer ondervinden dan mannen, omdat ze zich meer met handenarbeid onledig houden. Menige haak of breisteek, die ze vroeger wisten uit te voeren maar sedert vergaten, kunnen ze echter weer maken, niet door er over te denken, maar door haakpen en breinaald in handen te nemen. Personen, die Braille-schrift goed machtig zijn, moeten zich inspannen om zich de letterteekens voor den geest te halen, maar zoodra ze een stift hanteeren, blijkt 't, dat ze 't Braille-alphabet niet in hun hoofd maar in hun handen hebben onthouden. Ik heb 't bijgewoond, dat een bejaard man een doofstomme ontmoette en zeer vlug op de vingers begon te spreken, terwijl hij mij met verwonderig vertelde: ‘Ik dacht dat ik er niks meer van weten zou, ik heb 't nooit meer gedaan na mijn dertiende jaar; ik had toen een broer die doofstom was.’ Evenwel blijkt 't dan tevens, dat 't geheugen van de handen nog beter te vertrouwen is dan 't herkennen op 't gezicht. 't *Maken* van 't vingeralphabet en 't *prikken* van Braille-schrift leert men niet alleen makkelijker aan dan 't aflezen er van, maar men onthoudt 't ook beter. Het is door dit geheugen der handen, dat blinde kinderen een leesles volgen, terwijl ze rekenen uit 't hoofd en dat mannen in den houthandel de spannen meten onder 't praten door, zonder zich ooit te vergissen. Ook de voeten van de menschen hebben hun geesteswerking, als ik 't zoo maar eens noemen mag, buiten de herseninspanning om. Het is een zeer bekend verschijnsel, dat verscheiden menschen de treden tellen van de trap die ze bestijgen, of de schreden die ze zetten op een rechten weg. Ze doen dit niet opzettelijk doch alleen uit vaste gewoonte en meestal zonder 't zelf te weten. Al pratend over een quaestie, die ze geheel in beslag neemt en die ze u terdege op 't hart willen binden, vergezellen ze u een eindweegs, tot een kromming in den weg of 't uitwijken voor een rijtuig hun geregeld voortschrijden verstoort, dan zeggen ze even overluid 837 en men kan er zeker van zijn, dat ze de schredenmaat juist opgeven, hoewel ze de lengte van den afgelegden weg volstrekt niet kunnen begrooten. Dergelijke personen bestijgen in diepe verslagenheid de trap, die tot de ziekenkamer van een geliefde verwante voert; ze hebben hoofd en hart vol van hun onrust en leed en toch, terwijl ze diep bewogen beweren aan niets anders te kunnen denken, zeggen ze 17 of 24, als ze 't portaal bereiken. De ernst van 't oogenblik heeft ze niet kunnen afhouden van hun vaste maar volkomen doellooze gewoonte.

Ook uit 't oogpunt van standverschil behoeft men niet te angstvallig te zijn bij omgang van Rotterdamsche en Groningsche doofstommen

onderling. Standverschil hangt nauw samen met ontwikkeling, beschaving en karakter; bij gewone menschen bestaan dientengevolge veel graden en nuances, die in acht moeten worden genomen, doch die zich beter laten gevoelen dan omschrijven; maar zeer veel hiervan valt weg, indien men slechts rekening te houden heeft met een beperkt aantal gebrekkig ontwikkelden, die allen van jongsaf een instituut-opvoeding genoten en waaronder er geen enkele is, die noemenswaard uitmunt boven zijn lotgenooten.

Het is mij zeer goed bekend, dat een van de Nederlandsche doofstommen door zijn ongemeen talent zich een welverdiende reputatie als etser heeft verworven, maar een dergelijke begaafdheid is een zeldzaam voorrecht en gaat buiten de gewone mate van bekwaamheid om; voorts weet ik, dat er ook in ons land enkele doofstommen zijn, die, dank zij hun doof worden op lateren leeftijd of niet volslagen doof zijn, zich veel duidelijker verstaanbaar maken dan doofstom geborenen en zich daarbij onderscheiden door eenige kennis van vreemde talen van hun nog meer misdeelde tijdgenooten; maar met dit alles staan ze dan toch nog maar ternauwernood in ontwikkeling gelijk met ieder doodgewoon leerling die M.U.L.O. heeft doorgemaakt.

Helen Keller, die èn doofstom èn blind was, gevoelde uitteraard de behoefte aan geestesverrijking zeer sterk, dit scherpte haar leerlust en vermeerderde haar oplettendheid. Spreken leeren was haar van jongsaf een waarachtige zielsbehoefte, ondanks de buitengewoon groote moeilijkheden, waarmee zij te kampen had, terwijl dit bij andere doofstommen slechts als een bewijs van een gesoigneerde opleiding geldt. Zooals we bij ervaring weten, dat niemand zóó doof is als een die niet hooren wil, zoo kunnen we ons ook voorstellen, dat niemand zooveel verneemt als een die zijn gansche ziel te luisteren legt.

(Wordt vervolgd).

A.C.E. COHEN STUART.

Ada Negri.

I.

‘Maakt plaats!... Uit fabrieken met dreunend doordruischte gewelven;
Uit mijnen, waar rustlooze zwoegers de groeven doordelven;
Uit voren die 't ploegijzer snijdt;
Uit holen, waar duizenden ploetren en haamren en weven,
Stijg 'k op, ongebreideld jong volkskind, vol wildbruisend leven -
Een lied zing 'k, aan d'arbeid gewijd!

Maakt plaats!... Uit het schaduwrijk bosch, waar de vooglen in kweelen;
Uit de akkers, waar nijvere handen de veldvruchten telen;
De fluistrende, ruischende bron;
Uit waatren, waar boven zacht statiglijk de ijsvogels zweven,
Stijg 'k op, blij met bloemen bekranst, kind van wouden en dreven -
Een zegezang zing 'k voor de zon!

Wie kan in zijn wel ooit den zwellenden stroom weer besluiten?
De vlucht van den leeuwrik, wiens wiekslag omhoog stuwt, ooit stuiten!
Den pijl in zijn suizlende vaart?
Die bruisende vloedgolf, die pijl die het wit wil doordringen,
Die zangvogel ben ik; nù, zwaluw in jubelend zingen,
Dàn, uil die langs 't doodenveld waart.

Met *U*, Kunst, tot wapen wacht 'k moedig de dingen die komen.
De macht'ge gevoelens, die, zwellend in gloeiende stroomen,
Doen gisten mijn geest en mijn bloed,
In 't flonkrend juweelengewaad van gewiekte gedichten
Werp hemel en aardrijk ik toe, gelijk bloesems en schichten,
Vonkspattend in rosgouden gloed!...’

Men *heeft* voor Ada Negri plaats gemaakt. Haar hymnen aan den arbeid, haar vreemd wilde zangen van zonlicht en liefde, oorspronkelijk verschenen in de *Corriere della Sera* en de *Illustrazione Popolare*, doch weldra tot de bundels *Fatalità* en *Tempeste* vereenigd, zijn herhaaldelijk herdrukt, door duizenden gelezen en in verscheiden Europeesche talen overgebracht. Terstond heeft haar optreden de aandacht geboeid. Mocht men al bezwaren opperen tegen den vorm, of bedenkelijk het hoofd schudden over den inhoud van haar lied - men heeft er niettemin naar geluisterd, zooals gloeiende, onmiskenbaar eerlijke overtuiging zelfs

den sceptischen modernen mensch tot luisteren te dwingen pleegt. En wie zich Ada Negri's eigenaardige stem eenmaal in het hart heeft voelen dringen, vergeet ze niet meer.

Het was in April 1896, dat een *Gids*-artikel van den heer Van Nouhuys de jonge onderwijzeres, die van *Noodlot* en *Stormen* had gezongen, inleidde bij het Nederlandsche lezerspubliek. Een naschrift vermeldde toen haar huwelijk met een fabrikant uit Milaan. En menig Ada Negri-bewonderaar zal met belangstelling naar nieuwe verzen hebben uitgezien, om te onderzoeken of, en zoo ja, in hoeverre de verandering in haar omstandigheden op het zieleleven en het talent der dichteres van invloed is geweest.

In dit opzicht bereidt de derde bundel: *Maternità* een teleurstelling. De kring der onderwerpen heeft zich weliswaar een weinig verwijd, maar de toets is niet forscher, de streek niet breeder, de tint niet dieper, niet rijker, ook niet teederder geworden, de felheid van den gloed is zelfs min of meer verbleekt. Van *ontwikkeling* geen sprake. Wie zich evenwel de moeite getroost om den eersten met den laatsten bundel, de zieleuitstortingen van het twintigjarig meisje met die der dertigjarige vrouw en moeder te vergelijkee, dien zal het treffen, dat dit gebrek aan ontwikkeling niet veroorzaakt wordt door een later tekort, maar integendeel door een zoowel in gevoeligheid als in opvatting en kracht van uitdrukking vroegtijdig geheel voltooiden groei. Toen Ada Negri begón te dichten, had haar persoonlijkheid reeds den vollen wasdom bereikt, gerijpt in ontberings harde school.

Troosteloos somber was het leven geweest te Lodi, waar Ada Negri's moeder, arbeidersweduwe, vijftien jaren lang den zwaren tocht naar de weeffabriek volbracht, om haar eenig dochtertje met het wondervlug verstand tot iets beters dan fabriekswerk te kunnen opleiden. Naakte armoede woonde er in het schamel vertrek, waar de kleine Ada haar intrede deed in de wereld van geestelijken arbeid, gehuld in de koesterende, altijd wakende liefde harer moeder, al had de materieele ellende, de dagen zonder brood, de nachten zonder slaap en de nooit wijkende zorg voor de toekomst, moeders nachtlied ook allengs verstomd.

En slechts weinig minder somber het leven in het Milaneesche dorp Motta-Visconti, waar het achttienjarig meisje een tachtigtal boeren-kleuters in de geheimenissen van lezen, schrijven en rekenen moest inwijden, op háár beurt thans den kost verdienend voor de moeder, wier rusteloos sloven den weg tot het onderwijzeresdiploma voor haar had gebaand. Zwarte armoede heerscht er wel niet, maar weelde of comfort nog minder in die vunze, holle ruimte, waar het zonlicht schemerachtig doordringt door ruiten van *papier*, terwijl van het verleidelijk lokkende gedruisch der bedrijvige menschenmaatschappij in dat verloren hoekje slechts een flauwe nagalm klinkt.

Toch - niet over eigen lot treurt de achttienjarige.

Jong en sterk, teert zij voorloopig op toekomstillusiën en tart het

leven dat vóór haar ligt met overmoedigen lach. Maar de anderen, de duizenden tobbers, naar zij meent moedwillig omlaag gehouden, en altijd weer kwaadaardiglijk in de diepte getrapt door de hoogere lagen der maatschappij, de arbeiders op de rijstvelden en in de fabrieken, wier uit zorgen en kommer geweven bestaan zij met haar oog aanschouwd en in haar jeugd vol ontbering gedeeld heeft - hùn leed is het hare, en zwaar drukt het haar neer.

... ‘Ik ween om bevende oudjes, moe van 't zwoegen;
Om wie er schrikt voor 't morgen;
Om kinders die vergeefs om voedsel vroegen;
Om duizend wonden, schrijnend in 't verborgen...’

Maar verstikken kunnen de tranen haar nooit. Voor de rusteloos elkaar kruisende en verdringende aandoeningen harer steeds buiten evenwicht zwevende ziel bezit zij een onfeilbare veiligheidsklep. Wanneer zij 's avonds op haar klompen de twee uitgesleten treden is opgeklauterd, die van het drassige erf, waar de ganzen door waggelen, naar haar woonvertrek leiden, begint voor haar het eigenlijke leven; en tot diep in den nacht welt het ééne lied na het andere uit dit hartstochtelijk, in verontwaardiging, koortshitte en scheppingsvuur zich verterend gemoed. Zangen van vreugde en van smart, niet van moedeloosheid.

‘Leed?! - Leed is 't leven! - Lijden is het zwijgend zwijmen
Van 't zinken, dieper steeds, in blindwoest wellustvlijmen,
Neer, tot den bodem, neer!
't Is luistren naar de omfloerste stem uit 's afgronds graven,
Dóórbuigen onder 't kruis, aan gal de lippen laven,
Dof snikken: neen, niet meer....

Dàn plotsling zien een zwakke straal, die 't duister kliefde;
Dàn, voelen warmte, licht, moed, hoop, geloof en liefde
Herleven in de borst;
Zich klemmen aan een koord; losbrekend uit zijn boeien
Verfrischt jong bloed door 't kwijnend lichaam voelen vloeien;
En zich verheffen - *vorst!*...

Die ondoofbare levenslust en die niet te fnuiken energie verloochenen zich nooit. Achter het grauwzwarte heden gloort voor haar reeds het licht van een gelukkiger morgen. Voor den pijnlijk schroeienden aanblik van menschenleed zoekt en vindt zij altijd opnieuw een balsem in de verfrisschende, reinigende aanraking met de natuur. Noch de venijnige kleine kritiek, welke de jonge, vermetele, niet-academisch geschoolde kunstenares de vleugels poogde lam te slaan; noch de giftige spot, waarmede een over den hekel gehaalde oppervlakkige weelde-wereld zich wreekte op de socialistische dichteres, wier naam noch wier invloed men immers te duchten had, waren bij machte Ada Negri's onomstootelijk geloof te vernietigen in haar kracht, haar talent en haar roeping. Het begrijpend meegevoel met anderer wee doodt nooit in haar het verlangen naar persoonlijk geluk.

Ada Negri zou geen Italiaansche moeten zijn, wanneer zij een leven dat het ‘aimer d'amour’ ontbeert anders dan als mislukt beschouwde. En haar eigen zuidelijke natuur, met het dubbel vurig temperament der kunstenares en idealiste, *smacht* naar den liefdekus. Vroeg kent zij bij ervaring het ‘hemelhoog juichen en het ten doode bedroefd zijn’; en ook de folterende nijpingen der rechtmatige jaloezie. De blonde schoone die haar den geliefde heeft ontroofd, roept gevoelens in haar wakker, welke men, zelfs waar ze niet in daden worden omgezet, in een hooggestemde ziel als de hare nauwelijks verwachten zou:

‘Wanneer ge eens, eenzaam, aan het zwijgend puin
Van 't ingestorte luchtkasteel zult vragen
    't Vervlogen hartstocht-uur;
Wanneer ge eens, kleumend in de kou, zult klagen
    Om 't doovend passievuur,

Dan zult ge me op zien rijzen, streng en strak,
Als schim der wrake voor uw lijdenssponde,
  Luid juichend, wijl gij rouwt!
Mijn lach zal schaatren in uw open wonde,
Blank meisje met uw lokkentooi van goud!

Omdat gij, op uw weeke schoonheid trotsch,
De illusie van mijn jonge leven, de ééne,
  Vertrapt hebt, driest en ruw,
Haat, háát ik u, en ben 'k jaloersch, sirene,
  Ben ik jaloersch op u!...’

Hoe verwant voelt zij zich aan het arbeidersmeisje, door haar vriend aldus geschetst: ‘Altijd lacht zij. En zóó wit zijn haar tanden, en zóó rood is haar mond, dat hij u tart tot een kus.... Maar zij weet niet dat ze mooi is, en van niemand op de wereld houdt ze dan van mij alleen!... Iederen avond wacht ze mij op. Zoodra ze mij ziet, komt er glans in haar oog, en haar stem wordt muziek...’ En eens zeiden ze haar, dat haar vriend haar bedroog, en ook den naam van 't meisje zeiden zij... Met doodsbleek gelaat en jagenden adem stormt zij los op de vijandin, vliegt haar in 't haar, en slaat in razende, onbeteugelde drift de scherpe witte tanden in haar vleesch... Des avonds, als haar vriend van zijn werk komt, nadert zij sidderend; en de groote oogen vol tranen tot hem opgeheven, ‘deemoedig als een minnend slavenkind, betoovrend als een nauw ontloken bloem’: ‘vergeef me,’ fluistert zij... ‘Niet boos zijn - neen - och, ga niet weg... Ik wreekte me, omdat ik van je houd...’

Even hartstochtelijk en met even volkomen overgave heeft Ada Negri lief. Er zijn oogenblikken, waarin deze sterke natuur snakt naar een steun, een borst om tegen uit te klagen wat zich sinds jaren in haar hart heeft opgestapeld aan smart en aan vage verlangens. En als de stormwind giert, de donder ratelt en de bliksem flitst, dan zou ze willen vluchten met hem, naar buiten in de vrije natuur, ver weg van

de menschen; en in dien koortsgloed van hemel en aarde, met hem alleen tegenover de eindelooze ruimte, hem zeggen den nooit rustenden strijd in haar ziel, dien hij niet vermoedt, en dien God niet weet....

Wie het zijn zou, Ada Negri's uitverkorene? Niet de welsprekende dichter, die zijn talent, zijn roem, zijn toekomstdroomen, zijn gansche leven aan haar voeten legt, en toch haar hart niet vermag te roeren. Minder nog de jonge idealist, wiens hoopvolle jeugd zij niet aan haar lot ketenen mag, zij, die is opgegroeid in verstikkende duisternis, hijgend naar 't zonlicht; zij, die geleefd heeft van verborgen tranen; zij, die geleden heeft en heeft vervloekt... En het allerminst de verslapte wereldling, ontaarde telg van een ontaard geslacht, die het waagt haar van liefde te spreken, zonder dat hij gedacht en gewerkt en zonder dat hij geofferd heeft voor een ideaal. En zij striemt hem met haar verachting in 't gelaat.... ‘Uit den weg voor mij! Weg! Keer terug naar je bals, je kaarten en je deernen... Io non vendo i miei baci ed il mio cor. Ik verkoop niet mijn kussen en mijn hart!’

Verkoopen, neen! maar wien ze het schenken zou, dat door zoovelen zoo vurig begeerde? Wij kunnen er slechts naar raden. Slechts gissen, of de stugge plebejer met het gebiedend voorhoofd, wiens geboeide tong geen woorden vindt om zijn liefde in uit te drukken, dezelfde is, die haar handje ‘dat eens de in vuur gedoopte pen voortbewoog zonder schroom en zonder poozen’ thans machteloos in zijn hand doet trillen als een schuw vogeltje; dezelfde, wiens roepstem zij weerstaat, hoe folterend de beeltenis ook zij van den geliefde, die, eenzaam en ziek in het verre land over de zee, in verterend verlangen naar haar zich op zijn sponde wentelt; dezelfde, wien zij smeekt om niet terug te keeren omdat zij er eindelijk in geslaagd is haar liefde te dooden, en voor haar altijd geslingerde ziel rust te vinden, weldadige rust.

Doch voor een korte wijle slechts! De met hartebloed bevochten vrede blijkt niets dan een wapenstilstand te zijn, en weldra ontbrandt opnieuw, heviger dan ooit, de strijd tusschen hetgeen zij als haar plicht beschouwt: in eenzaamheid zich wijden aan het werk harer roeping, en het lokkende persoonlijk geluk.

Dit laatste is ten slotte de sterkste. De vrouw wint het van de kunstenares.

Één dier witte met klimop begroeide, door 't zonlicht bestraalde huisjes, waar zij zoo dikwijls met heimelijk heimwee naar had opgezien, wordt de tempel van haar jong liefdegeluk en haar extatische moederweelde. Een kind van den man dien zij liefheeft, een wezentje van haar eigen vleesch en bloed, waarin ze haar idealen zou zien herleven, en dat zij zou leeren op te stijgen tot de toppen die zij zelve niet heeft bereikt - hoe hartstochtelijk had zij er naar verlangd! Thans leert zij den zoolang reeds van verre aanschouwden, eindelijk bereikten ‘Moeders Kruisberg’ beklimmen: de verwachting vol zaligheid, maar tevens vol beklemmend verantwoordelijkheidsgevoel, wanneer zij het

stemmetje in haar schoot hoort klagen van angst voor den levensstrijd, waarin zoovelen onder den voet geraken; de volheid van het bezit, waaraan reeds de zorg knaagt voor ‘de door nevelen omgeven toekomst,’ als ‘de sluimerende sfinx’ in de ziel van haar kindje zal zijn ontwaakt, en de twee zoo innig verbonden levens ongemerkt maar onvermijdelijk zullen worden losgewikkeld; de wanhoop ten slotte van de scheiding, vóór er van bezit kon sprake zijn, wanneer het tweede dochtertje na slechts een maand op aarde te hebben getoefd, weer in het eindelooze zwijgen is nedergedaald.

‘Gij opende uw oogen, de droeve;
Één blik, kindje, en 't oog weer gesloten.
Wat zaagt ge?... Met zeeglen gesloten
De wieg en de groeve...’

Maar het aandoenlijkst is Ada Negri niet in haar ernst, maar in haar vroolijkheid - een eigenschap, die vreemd is aan haar natuur en misschien daardoor juist te dieper roert. Tot dusverre was haar ziel altijd gespannen geweest. Nijpend eigen leed, schrijnend medegevoel, hijgend liefdeverlangen, waren de gevoelens die haar leven en haar lied hadden gevuld. De kleine Bianca heeft haar *vrede* gebracht. Wanneer haar dochtertje dartelt door de weide als een kapelletje dat in het zonlicht stoeit; wanneer ‘klein vrouwtje’, die de taal der grasjes en libellen nog verstaat, met de bloemetjes keuvelt; als zij ‘zingt aan haar knie als een vogel in 't hout’; als het zilveren kinderstemmetje door den tuin klinkt, terwijl de bloesems trillen in het morgenwindje, dan daalt er voor de eerste maal lentestemming in Ada Negri's hart. Vergeten zijn voor een wijle de lijdende menschheid, de heele woelige wereld om haar heen, en als een leeuwerik die in het luchtruim klapwiekt, leeft zij in de bedwelmende zaligheid van het oogenblik. Voor het eerst is er *ontspanning* in haar ziel en haar lied - een luchtigheid, die opbloeit uit dieper doorploegden bodem dan van menig ander dichter de zwaarwichtigste ernst. Dàn kan zij zeggen met volkomen oprechtheid:

... ‘Voor mij zijn gestild met de jaren
De weeën en weelde van 't zingen,
Het dorsten naar roem. - Thans komt beiden
De warmte van 't nestje ons doordringen...’

Toch is zij hier de speelbal eener illusie. Van grooter zelfkennis had de voorspelling getuigd, waarmede zij vroeger den vriend placht te waarschuwen: ‘eppur ti tradirò’, ‘en tòch zal 'k u verraden.’ In het uur dat het aardrijk in geheimnisvolle nevelen hult, zal er een demon komen met vlammend oog, die haar op het voorhoofd kussen wil. En sidderend zal zij opstaan, en den trotschen gebieder op zijn schreden volgen. Van verheven dingen zal hij haar spreken. En onder zijn

bezielenden adem zullen uit haar hart liederen ontspringen, waarin de kolken ruischen van den diepsten maalstroom en de sterren stralen van de hoogste hemelen. Roerend klinkt dan haar bede:

‘Wees niet jaloersch! Ach, wil mij niet betwisten
Aan 't zalige uur, van weelde-wee bezwaard;
Aan 't uur van godenvreugde en waanzingisten,
Die scheppingsvuur slechts baart!

Deemoedig als voorheen, in minverlangen,
Zult in uw armen gij mij keeren zien,
Mijn haren losgewoeld en bleek mijn wangen,
Om u mijn kus te biên.

En 't blanke voorhoofd, door geen andre lippen
Dan van den geestdrift-demon ooit gekust,
Komt, schuchter als een meisjeskopje, glippen
Aan 't hart u, en vindt rust.’

Helaas! ook *dit* is een illusie gebleken. De van gebeurtenissen zware jaren hebben den scheppings*drang* niet kunnen vernietigen, maar de scheppings*macht* hebben ze - althans in haar eigen voorstelling - geknot. Is het de volheid van het liefdegeluk, physieke zwakte, smart over het verlies van het tweede dochtertje, wroeging over het verlaten harer moeder of over de ontrouw, aan haar ‘roeping’ gepleegd; is het wellicht dit alles te zamen, of iets anders nog, smartelijkers, waar de blik van den vreemde in kan noch mag doordringen, dat zangvogeltjes vleugels als met lood heeft bezwaard? Is de teleurstelling der dichteres te wijten aan de al te stoute vlucht harer jeugdige droomen, die haar beperkte genre: het lyrische lied, niet verwezenlijken kon? Of is hier inderdaad inwendig iets gebroken, al ontsnapt de invloed eener zoodanige kwetsuur op haar talent aan 's lezers blik? Of ook, zou bij de samenstelling van den derden bundel de genezing reeds zijn ingetreden, zoodat wij slechts de natrillingen bespeuren van het in de voorafgaande jaren geleden wee? Wij weten het niet. Maar aangrijpend is de noodkreet dien zij slaakt, wanneer zij, vergezeld thans van haar dochtertje, Motta-Visconti terugziet, het eenzame plekje dat haar eerste verzen zag ontstaan.

‘Het landschap lag daar onveranderd, woest en wijd...

De wouden, blauw aan d'einder, en de weiden
Die onder 't hemelblauw verglijden.
En haar verleden, zwaar van hopen, strijden,
Haar wild oproerig, schittrend fier verleden
Stond scherp omlijnd en helder haar voor oogen...
... Zij ziet de tengre maagd van twintig jaren,
Die 't lot met zichtbaar merk geteekend had,
Vlug, fier rechtop bestijgen 't steile pad,
Als 'n aadlaarsjong, waar kracht en moed zich paren.
't Kaal, naakt vertrek vol schimmen ziet zij weder,
Het bed, waarop de slapelooze nachten

Haar wondre tooverzangen brachten,
En 't bloed wegstroomend met haar beste krachten,...
In kunstextase uit de aadren opgespoten,
Op liedren gloedwarm uitgegoten.
En 't lied heeft 's menschen oordeel fier getart,
Gedreven door de oermacht van de smart.
Die liedren leken kerkklokslagen,
En zij bezongen 't vlijmend hongerknagen,
Ellende, peilloos diep, nooit uit te klagen,
Der overwon'nen wanhoop, stom en zwart...'

En vernietigend klinkt dan het vonnis van de ziel harer jeugd:

'Maar overwonnen zijt gij zelf thans, voelend
Met dertig jaar de kilheid van den dood...'

Dan, langzaam, langzaam, nadat zij de bitterheid der niet in vervulling gegane illusiën tot in de diepste diepte heeft geproefd, daalt in het moederhart berusting neder. En als het kindje is ingeslapen, ''t handje in háár hand zacht gegleden', kan zij luisteren naar de woorden van troost, die tevens een nieuwe belofte inhouden, door dezelfde inwendige stem haar toegefluisterd:

'Toch is 't nog noodig dat gij leeft:
Voor 't dierbaar wiegje dat u noodig heeft,
Voor 't sluimrend kindje zal de dood u sparen...
... Als 'n tranenstroom de ziele rein ons wascht,
Houd dan in merg en veezlen vast
De poëzie van uw vervlogen droomen.
Dàn, godensterk, uw staf weer opgenomen,
En voort, zoover uw voet u draagt,
Tot 't nieuwe licht, dat aan de kimme daagt,
Uw lied van liefde zal doen òverstroomen!...

... De nacht vliedt heen. - De sterren zijn verzwonden. -
De moeder waakt. - En in die heilge stonden
Durft zij haar eigen moede hand
Niet nemen van de roz'ge kinderhand,
Die op háár beurt haar leven houdt omwonden.' -

II.

Ada Negri is door haar huwelijk in de kringen der bourgeoisie gestegen. Van arbeidersdochter via onderwijzeres tot fabrikantsvrouw. Uit de klasse der loonarbeiders in die van den werkgever. Van volslagen bezitlooze tot meer dan bescheiden bezittende. Doch bij dat stijgen van sfeer tot sfeer is zij de oude vurige socialiste gebleven.

Voor ontrouw in den gewonen zin des woords: stompe, brute tevredenheid, geboren uit eigen materieelen voorspoed, stond ons de adel van haar karakter borg. Maar ook het verwijden van haar gezichtsveld, het van nabij leeren kennen van zoo geheel andere kringen

der samenleving en de zooveel ruimer gelegenheid tot studie en gedachtenwisseling, hebben haar overtuiging niet aan het wankelen gebracht.

Ada Negri is trouwens nooit een studiemensch geweest. Voor bloemengeur en zonneschijn gaf zij alle bestoven folianten der wereld in ruil. Van de ‘doode wijsheid’, die men uit boeken put, vluchtte zij weg naar de levende wijsheid, die in de werkelijkheid van het menschenleven overvloediglijk vinden kan wie ooren heeft om te hooren en oogen om te zien. En ook afgescheiden van die bij haar volkomen ongeveinsde ‘lettervrees’, heeft zij wel zeer het tegenovergestelde van een wetenschappelijken aanleg. Zij gaat opvallend sterk mank aan het euvel, dat, naar men gaarne beweren wil, de vrouw meer dan den man tot offer pleegt te kiezen, en waaraan in allen gevalle slechts te ontkomen is door nuchtere geesten, die zichzelve onder strenge tucht en voortdurende contrôle weten te houden: *zij oordeelt met haar genegenheid*, *en zij denkt met haar hart.*

Zoowel in het godsdienstige als in het maatschappelijke.

Zelfs Augustinus' ‘credo quia absurdum’ vereischt meer logica dan waarover deze moderne Italiaansche beschikt. Zij gelooft, omdat en zooals het haar innigste zielsbehoeften bevredigt. Van een intellectualistisch atheïsme en van een koud dogmatischen vormendienst staat zij beide even ver. De oude grijze kerk met de ‘goddelijk sobere zuivere lijnen, droomend in eindeloos vredige rust op het door 't witte zonlicht geblakerde San Francesco-plein te Lodi, waarin

> ‘Omhoog, naar 't booggewelf, in heilgen nacht,
> De plechtig statige orgeltonen zweefden,
> Langs hoogen muur de manestralen beefden...’

heeft op haar meisjesgeest een vaag mystieken onuitwischbaren stempel gedrukt. Al wat er teeders en barmhartigs is in de Christelijke leer, al wat er grootsch is in de Boeddhistische reïncarnatievoorstelling, heeft zij ingezogen, zoodat beide zoo verschillende godsdiensten hun aandeel hebben gehad in de vorming harer levensbeschouwing. Jezus' bergrede is voor haar even reëel als de theosofische sferenleer. Christendom en theosofie hebben zich ongemerkt in haar geest vermengd en toonen hun innerlijke werking naar buiten in een leven vol naastenliefde, waaraan nog een hoogere wijding wordt gegeven door de overtuiging, dat, als eenmaal haar stoffelijk lichaam tot stof, zal zijn teruggekeerd, haar reine zielevlam in een ander omhulsel haar nooit eindend bestaan zal voortzetten.

Hetzelfde verschijnsel: opperheerschappij, om niet te zeggen alleenheerschappij van het gevoel, nemen wij bij Ada Negri waar op maatschappelijk gebied. Zij is een zuivere gevoels-socialiste. Ook hier blijkt haar poëtisch synthetische geest tot analyse, tot wetenschappelijk onderzoek niet in staat. Ook hier hakt zij met de aandoenlijkst

onwetende beslistheid de meest samengestelde knoopen door. De maatschappij in haar tegenwoordigen vorm, den eenigen dien zij althans eenigermate kent, duizenden doemend tot een bestaan van kommer en ontbering, ziekte en zonde, is, oordeelt zij, rot in de kern, en heeft zich dus te veranderen in socialistischen zin. ‘Der steden enge kooi, waar waarheid slinksche listen valt ten prooi’, heeft den oorspronkelijk goeden mensch bedorven, en moet dus van den aardbodem verdelgd worden. Het bewerken van den grond is de nuttigste zoowel als de gezondste arbeid: in den vervolge hebbe dus een ieder zich daaraan te wijden. Ada Negri's toekomstbeeld: alle steden weggevaagd, alle mannen werkend op het aan allen behoorende land, alle vrouwen zingend aan de wieg van haar kindje, terwijl Vrede zijn blanke vleugelen uitbreidt over de lachende, groenende aarde, is wèl geschikt om den econoom minachtend de schouders te doen ophalen. Er wordt zelfs geen poging aangewend om de metamorphose te verklaren. Dat het ingeschapen, onuitroeibare neigingen en behoeften in den mensch zijn, welke in den loop van iedere beschaving vanzelf tot het stichten van steden hebben geleid, - deze beminnelijke idealiste heeft er niet het flauwste besef van. De economische ontwikkelingsgeschiedenis zoowel als het ingewikkeld raderwerk van iedere niet meer primitieve maatschappij zijn haar òf onbekend òf althans zóó irreëel, dat zij er geen aandacht aan schenkt in haar beschouwingen.

Welk lot op Ada Negri's, mij dunkt schromelijk vervelende, toekomstaarde, beschoren moet zijn aan iederen aanleg, die in zijn verdorvenheid voor zaaien noch zingen deugt; waar bij het ontbreken van fabrieken de duizenderlei ook voor den zeer eenvoudig levende onontbeerlijke industrie-voorwerpen, ja de eigen instrumenten voor het geliefde landbouwwerk vandaan moeten komen; door welke tooverkracht de productie zoodanig zal toenemen, dat er voedsel, kleeding, dekking en levensgenot in overvloed is voor alle zich vrijelijk in het zonlicht ontwikkelende en vermenigvuldigende menschenkinderen; hoe de menschelijke natuur zoo radicaal zal veranderen, dat door oorlog noch twist de paradijs-idylle zal worden verstoord - de vragen worden geen van alle beantwoord, waarschijnlijk niet eens aan het eigen intellect gesteld. De dichteres is onwrikbaar overtuigd, dat eenmaal haar droom in vervulling zal gaan door de heldendaden van het leger der socialisten.

‘Ada Negri predikt geen revolutie’, zegt de heer van Nouhuys in bovengenoemd *Gids*artikel. Dat wil zeggen: zij predikt geen anarchie, en geen *bloedige* revolutie.

> ‘De waapnen zijn 't der zwakken, niet der sterken:
> De blikken vol venijn,
>
> Het oproerkraaien, somber onheil broeiend,
> Der vlammen rosse gloed’...

Ook hiervan is zij nog steeds overtuigd, dat het voldoende zou zijn tot staking der vijandelijkheden, wanneer de ‘overwinnaars’: de hoogere standen, de ‘overwonnenen’: de proletariërs, die zich in aldoor breedere scharen aaneensluiten en in die aaneensluiting sterk worden, met liefde tegemoet traden, en van de sinds eeuwen wederrechtelijk bezeten privilegiën vrijwillig afstand wilden doen. En gelukkig zou zij zich achten, wanneer haar lied tot deze vreedzame oplossing iets zou kunnen bijdragen. Maar intusschen aanvaardt zij den klassestrijd, en staat daarin geheel aan de zijde der werknemers. In de vier laatste coupletten van de door haar soberheid en ingehouden kracht zoo treffende *Begrafenis gedurende de werkstaking* laat zij de kameraden van den gestorven metselaar haar eigen politiek credo zeggen:

‘Tienduizend man uw lijkkist heden volgen;
Millioenen morgen zijn 't.
Ons toornen is geen hoos, die fel verbolgen
Blind woedt en weer verdwijnt.

Het is een vast, gestadig voorwaartsrukken
In dreigend doodsgevaar.
En niet wij zelf de vruchten zullen plukken,
Maar onze kinderschaar.

Het is een onophoudlijk krachtig beuken
Met mokers 't hard graniet,
Totdat men langzaam, langzaam fijne breuken
In 't rotsgevaarte ziet.

Wij dragen ons geloof mee door het leven,
Als'n bloem op 'n degenknop.
De rijen sluiten we als we er één zien sneven,
En voorwaarts, 't hoofd rechtop!’

Is Ada Negri's *toekomst*beeld vaag en vaal, aangrijpend zijn haar schilderingen van het *heden*, hetzij er het vuur in gloeit van haar haat, hetzij er de glans over licht harer eindelooze liefde. Liefde en haat - beide even hartstochtelijk. Zij zou kunnen vermorzelen wat in haar schatting laag is of plat, egoïstisch, bekrompen, berekenend, harteloos, wreed of laf. Hoor, hoe zij in *Fatalità*, met een woestheid als men in den derden bundel niet meer vinden zal, het lijk van het arbeidersmeisje dat voor sectie dient, haar verontwaardiging en verachting den ontledenden medicus in 't gelaat laat spuwen. Ze vertelt hem haar leven, het bestaan vol ontbering van het eenzame, daklooze proletariërkind, stervend op een hospitaalbed zonder een woord van troost, als een hond zonder meester. Haar glanzend zwarte lokken zullen onder de aarde verdwijnen, zonder ooit den kus der liefde te hebben gevoeld; haar blanke slanke maagdenlichaam wordt thans onteerd door het mes. Laat hem genieten en zich verzadigen aan haar verkochte lijf! Laat hem snijden en kerven en wroeten, zwijgend en onvermoeid! Laat

hem zoeken in haar buik het gruwelijk mysterie van den honger! Laat hem zoeken in haar hart het verheven mysterie van de smart! Nooit zal hij haar vergeten, zooals ze hem aanstaart met het verglaasd gebroken oog, terwijl op haar lippen, als uiterste poging tot uiting van woede, een rauwe vervloeking reutelt....

En snerpender wellicht nog snijdt haar toon, wanneer zij in haar eigen naam de nietelingen toespreekt, die het gewaagd hebben haar te bespotten om gevoelens die te diep en idealen die te verheven voor hen zijn. Die wereld van geslepen, weldoorvoede burgers, coquette deernen, hysterische vrouwen, die ter kerke gaan om haar lief te zien; die leugenwereld vol echtbreuk en roof wil de zon der idealen voor haar verduisteren? Die laffe dwerg meent haar vleugels te kunnen knotten? ‘Gij kruipt, ik vlieg; gij geeuwt, ik zing. Gij liegt en steekt en bijt; ik veracht u. De gouden verrukking van den scheppingsgeestdrift lacht mij toe; gij - wentelt u in 't slijk. Schrijd voort in uw verpeste atmosfeer, op zoek van geld en van deernen; met de zweep van het gloeiende lied striem ik u in het gelaat!’

Maar die haat is collectief en uit de verte. Laat haar ieder dezer menschen in persoon ontmoeten - zij zal hem haar zustergroet bieden als aan dien onbekende op den weg.

‘Terwille van de wieg die eens u wiegde;
Van 't kopje, door uw moeder teer gekust,
Indien ge een moeder hàdt, die eens uw rust
Met vroolijk lieve kinderliedjes hoedde;
Om 't schaarsch genot, de vele bittre smarten,
De illusies die gij in het diepst uws harten
Als kleine dooden eens begraven hebt;
Om 't geen in ieder mensch hetzelfde blijft:
De duister-heilge drang die allen drijft
Tot zelfbehoud en tot behoud van 't ras;
Om 't geen ons beider godsdienst bindt te zamen:
- Dat God u moog behoeden, broeder. Amen. -’

Algemeene menschenliefde is bij Ada Negri geen frase. Zij is ééne dier warme apostelnaturen, die iedere vuurproef kunnen doorstaan en bezield zijn als wijlen Woutertje Pietersen met ‘een malle begeerte om de smarten der wereld te dragen’. Naast de smart ziet zij zich zelve. Oppermachtig heerscht in haar een allen omvattend moedergevoel. Hoe zou zij willen moederen over de kinderen der armen, de kleine stumpers die zij ziet

‘... beedlen en lijden
In steden en dorpen, langs velden en weiden;...

... Op duizenden wijzen mishandeld, misbruikt,
Verwelkt in den knop, eer de bloem nog ontluikt.’

Over klein boefje in lompen, brutaal verdorven schooiertje reeds, dat met steenen mikt naar de pooten der honden, proletariërkind als zij zelve is geweest, zijn vader in de gevangenis, zijn moeder in de fabriek; verlaten ventje, dat zij aan haar hart zou willen drukken in een opperste omhelzing van smart en erbarmen, en beklemmenden angst voor zijn toekomst. Over het jongetje dat zoo vroolijk zong bij het eentonige werk, 'de handen aan de spoel, een hymme op de lippen, en de tering in de borst', van dag tot dag verkwijnend in den zwaar bedompten fabrieksatmosfeer, tot hij in elkander zonk, en werd weggedragen, bewusteloos.... Over de 'dochter der lucht', die avond aan avond haar toeren verricht aan het trapezium ginds hoog in den circus, voor een publiek dat het onzedelijke recht heeft gekocht zich te vergasten aan dat ijzingwekkend duel met den dood, totdat het 'arme oude kind', door een te bruuske beweging verraden, naar beneden stort en den nek breekt....

Maar niet alleen het jonge, opgroeiende leven, ook de volwassenen deelen in haar deernis. Zij schreit mede met de jonge weduwe, die haar man, den kostwinner, stoeren dertigjarige, verloren heeft, en nu gedoemd is, het schamel korstje brood voor de kinderen te gaan verdienen op het gruwelijke Italiaansche rijstveld, waar de zon schroeit tot waanzinnig wordens toe, terwijl onophoudelijk het spook rondwaart der het gestel ondermijnende moeraskoorts, en van de vreeselijke ziekte die huidroos heet. - Zij voelt scherp, alsof het haarzelve gold, de teleurstelling van den werklooze, van deur tot deur gaande om, steeds vergeefs, een huurder te zoeken voor de kracht van zijn forsch gespierden arm. - Haar hart nijpt toe, als ze den uit zijn woning gezetten werkman, mager, zwijgend, het hoofd gebogen, met zijn weenende vrouw en zijn twee uitgemergelde kinderen achter de kar ziet loopen, die hun schamel boeltje wegvoert, waar de regen op neerplast; waarheen? - ze weten het niet! - Zij staat star van ontzetting, als aan het weefgetouw onder het gonzen der machines en het zingen der vrouwen een rauwe gil weerklinkt, terwijl in één der raderen een afgerukte hand verschijnt. Verstomd is het gezang, tranen vermengen zich met de zweetdroppels op der werksters gelaat, en steeds nog draait mede met het draaiende rad - arme blonde verminkte vrouw! - die afgescheurde hand....

Toch - ofschoon zij met de nooden der arbeiders uitteraard het innigst is vertrouwd geraakt, haar hart is ruim genoeg om allen in op te nemen. Het blonde hertogszoontje 'figlio di duca, pargolo biondo', laatste telg van een uitgeput geslacht, gedoemd tot een krachteloos weelde-leven zonder arbeid of idealen, om ten slotte in wellustverslapping onder te gaan, beklaagt zij dieper nog dan den landbouwerskleine, 'figlio di plebe, pargolo biondo', die in al zijn armoede althans arbeiden kan in het heden, en rekruut kan worden in het steeds aanzwellend

leger van hen, die strijden voor een gelukkiger morgen! Het martelaarschap der arbeidsters-moeders, die klagen:

‘Wij hebben zonder vreugde 't kind ontvangen,
Het kindje, blij begroet door 't blij verlangen.

Wij hebben in den schoot de vrucht gedragen
Met moeheid, smarten, angst en hongerknagen’;

de wanhoop der moeders die hebben gebeden: ‘Neem tot U 't kind, o Heer, eer 't kent nog 't leven!’ voelt zij niet schrijnender dan het martelaarschap van Nathalie, torsend als Niobe, zonder een kreet van pijn, het nooit beleden wee ‘van 't moederschap dat draagt een koningstroon.’

Doch de nobelste vertolking van Ada Negri's wereld-deernis, verheerlijking tevens der stille berusting, vinden wij in het gedicht *I Grandi, De Grooten.* Zij bewondert de Sterken die, door hemelschen mond op het voorhoofd gekust, den glimlach kenden en den waanzin van het Genie; die van hun verheven hoogte der menschheid heilige woorden hebben toegeslingerd en gestorven zijn te midden van droomen en harmonieën, door zonlicht omstraald. Lief heeft zij de Rebellen, die over landen en zeeën, aan eindelooze scharen een nieuwe wet hebben verkondigd, de hymne zingende van komende tijden, verheven in de ijlkoorts van het ideaal; en die, ware het galg of kerker of bijl, glimlachend den marteldood tegemoet zijn gegaan....

‘Maar hartebloed ween 'k om die Grootsten der Grooten,
Die dulden in 't duister. - Het zijn
De zwoegers die hongren, verdrukt en verstooten,
Geteisterd door leed en door pijn;

Rampzaalgen, voor smart en ellende geboren, -
Berustend, stil, buigend het hoofd;
Die rijpen voor àndrer brood zagen het koren, -
En die toch niet hebben geroofd;

Wier beker gevuld werd met gal en met tranen;
Getergd en bespot in hun nood
Door wie driest aanmatigend heerschers zich wanen, -
En die toch niet hebben gedood.

Wien nijpende zorgen het leven verteerden,
Die nooit kenden vreugde of genot,
Die kleeding en voedsel en zonlicht ontbeerden, -
En die toch geloofden in God.

Die weeldriger rustplaats niet konden verwerven
Dan 'n stroozak, bezoedeld en hard,
Die vonden een armenhuissponde om te sterven, -
En stierven met liefde in het hart. -’

III.

Belangwekkender echter nog dan de vrouw en de socialiste is de *dichteres* Ada Negri.

In één harer liederen komt daaromtrent een eigenaardige uitdrukking voor. Zij heeft gesproken van de reuzenmassa arbeid, de vele *soorten* ook van arbeid die er op aarde worden verricht. In de verte hoort zij een gegons van stemmen - houweelstooten - hamerslagen. En zij zelve, vraagt ge? Wat is háár aandeel in het gemeenschappelijke werk? '*Io*', antwoordt zij u, 'io, fra il tumulto che la terra avviva, *libera canto*': te midden van het gedruisch en gewoel dezer wereld schrijdt zij verder, *vrijelijk zingende.*

In dat *canto* vooral is het teekenende gelegen. Niet, omdat in het melodieuse de bijzondere bekoring schuilt van Ada Negri's lied; maar als aanduiding van het natuurlijke, het vanzelf sprekende, dat *zij* mag zingen, waar een ander zwoegt, omdat 'zingen' de haar door de natuur zelve opgedragen arbeid is. Hier geen sprake van aarzeling of keus, maar van een niet te wederstreven gebod.

Waarin ligt nu de eigenaardige aantrekkelijkheid van dien zang? Niet - het werd reeds aangestipt - in de melodie; niet in den *vorm*. Hetzij dan onwetendheid omtrent hetgeen haar in dit opzicht ontbreekt, hetzij onmacht om het haar voorzwevend ideaal te bereiken, hetzij onverschilligheid omtrent hetgeen een diepen hervormstersaanleg als de hare, die altijd meer naar het *wat* dan naar het *hoe*, altijd meer naar de kern dan naar het omhulsel vraagt, van ondergeschikt belang moet toeschijnen, - zeker is het, dat slechts een enkele maal door een waarschijnlijk onbewust, uit de intensiteit der innerlijke schouwing spontaan geboren gelukkige samenstelling van klank en gedachte een volkomen harmonieus stemmingsbeeld ontstaat.

Ook het rhythme wordt meestentijds veronachtzaamd, een verzuim dat wij als moedwillig gepleegd, niet aan onmacht te wijten, hebben te beschouwen, omdat de weinige keeren dat de dichteres aan de cadans haar aandacht heeft willen schenken een bewonderenswaardig effect wordt bereikt. Haar *Laatste Wals* is rhythmisch van een bedwelmende bekoring. Haar Arabisch paard galoppeert in even zuivere dactylen als Lamartine Napoleons paard in anapaesten liet galoppeeren(*): 'Sògni tu fòrse le càlde pianùre? 'Dròomt gij wellìcht van de gloèiende vlàkten?' Maar meestal schrijft Ada Negri het nauwelijks, of liever uiterst onregelmatig, gerhythmeerde moderne Italiaansche vers, dat ver verwijderd van de duidelijk te scandeeren Latijnsche poëzie, verre ook van Dante's vrij zuiver gerhythmeerde terzinen, verwant is aan de

(*) ... 'Et ta main ne flattait que ton léger coursier,
Quand les flo□ts ondoya□nts de sa pâ□le criniè□re
Sillonnai□ent comme un ve□nt la sangla□nte poussiè□re,...'

(Bonaparte)

Fransche poëzie, waar eveneens in den regel de lettergrepen niet *gemeten* worden, maar *geteld.* Daarbij komt, dat de klinkerrijkdom van het Italiaansch telkenmale - tenzij dit, juist terwille van het rhythme, zorgvuldig vermeden wordt - aan het einde en aan het begin der woorden een samentreffen van vocalen veroorzaakt, welke, nooit geëlideerd, alle uitgesproken, en toch voor het aantal lettergrepen niet meetellend, het onderkennen van maat nog moeilijker maken. Strekken wij de twee volgende coupletten uit *Notte*(*) een oogenblik op de snijtafel uit:

1 2 3 4 5 6 7 8
Pure ha un pensiero e un palpito
1 2 3 4 5 6 7
La quïete suprema;
1 2 3 4 5 6 7 8
L'aria, come per brivido,
Trema.

1 2 3 4 5 6 7 8
La luttuosa tenebra
1 2 3 4 5 6 7
Una storia di morte
1 2 3 4 5 6 7 8
Racconta a le cardenie
Smorte?

Hieruit blijkt, vooral ook bij vergelijking met de overige coupletten, dat in dit liedje telkenmale voor de eerste drie regels het aantal lettergrepen moet zijn: acht, zeven, acht. Dit kan evenwel alleen worden bereikt door, op enkele uitzonderingen na, alle samentreffende vocalen in één enkele lettergreep te dringen. Doch alleen voor de berekening van het getal; volstrekt niet voor de uitspraak. Voor het gehoor wordt ongeveer (daar in het Italiaansch de klanken geen absolute lengtewaarde hebben, is het vaststellen van een mathematisch juist schema ondoenlijk, en blijft er altijd ruimte voor individueele waardeeringsverschillen), wordt *ongeveer* dus het schema als volgt:

— ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑
— — — — ⏑ — ⏑
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑

— — ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑
— — — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑
⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑

Knap, wie hierin een eenigszins regelmatige opeenvolging van versvoeten ontdekken kan! En nu moge het waar zijn, dat dit gemis de geheele moderne Italiaansche poëzie eigen is, Ada Negri heeft minder dan menig ander verstaan het weinig voelbaar te maken. Dat zulke

(*) *Fatalità*, blz. 35.

verzen ten slotte, mits door een der zake kundige gelezen, toch nog een indruk geven van zangerigheid, danken ze uitsluitend aan de welluidendheid der Italiaansche taal en het in zijn rijkdom altijd ongedwongen lijkende Italiaansche rijm.

Evenmin als in den vorm ligt het charme van Ada Negri's poëzie in de compositie.

Een enkele maal mogen wij een gedicht ontmoeten, dat ook in dit opzicht een volkomen gaaf geheel vormt, zoodat de afronding door het weglaten of het toevoegen van zelfs maar den geringsten toets zou worden geschaad, - meestal is er van samenstelling nagenoeg geen spoor te ontdekken. En ook ditmaal weten wij niet, of het gebrek te wijten is aan onwil of aan onmacht; of de dichteres met klaar bewustzijn weigert, den zwellenden stroom van gedachten en gevoelens tegen te houden, omdat zij verlangt uit te jubelen en uit te klagen, totdat het evenwicht harer ziel zich heeft hersteld, òf, dat de stroom van wild bruisende aandoeningen haar oordeelskracht meesleurt, zoodat zij, slachtoffer en willoos werktuig harer eigene bezieling, door een ‘demon’ gedwongen wordt om altijd opnieuw woorden te vinden voor de elkander in rustelooze opeenvolging voor haar geestesoog verdringende beelden. In vele harer gedichten zou men middenin kunnen beginnen, middenin eindigen, of middenin een stuk uitlichten, zonder dat het geheel er schade door lijdt.

Alleen de lezer zelf lijdt schade, omdat hij, aldus snoeiend, gedachten mist der dichteres. Want in die gedachten, in den eigenlijken *inhoud*, ligt de kracht van Ada Negri's poëzie.

Zonder iets te weten van scholen of systemen heeft Ada Negri, onbewust het voorbeeld van de schrijvers uit de oude wereld volgend, den *mensch* gekozen tot het onderwerp van haar zang. Intuïtief vermijdend om de grenzen der schilderkunst te overschrijden, beschrijft zij de natuur die haar zoo lief is nooit om haarszelfs wil, maar uitsluitend als achtergrond van de smart en de vreugde, de hoop en de vrees, het stoffelijk lijden en de zedelijke idealen van den mensch. Zij moge zich drenken in het stralende zonlicht, of droomend staren naar de sterren omhoog; haar dichterblik moge vlakten en bergen en zeeën omvatten, punt van uitgang en doel blijft voor haar altijd de menschheid, die zij ziet als onverbrekelijk samenhangend geheel.

Groot is Ada Negri's visie, en groot haar gebaar. Nooit vervaagt een pijnlijk nauwkeurige teekening der onderdeelen den totaal-indruk van het door haar geschapen beeld. Beslist synthetisch, niet analytisch is haar kunst. De notie van eeuwigheid trachtend te geven achter de uitbeelding van het vergankelijke, de idee van het abstracte door middel van het concrete, vindt zij in haar kracht van concentratie altijd het essentieele, teekenende detail. Nooit zal men onder haar leiding tusschen de boomstammen verdwalend den indruk verliezen van het bosch; maar omgekeerd zal zij nooit doen vergeten, dat ook het reusachtigste

oerwoud ten slotte uit boomen bestaat. Op de vleugelen van haar lied moge zij hemelwaarts zweven, zij verbreekt geen oogenblik het contact met de aardsche werkelijkheid.

Is Ada Negri's visie in hooge mate plastisch en reëel - objectief is zij niet. Haar uitbeelding der werkelijkheid draagt de duidelijkste sporen van het eigenaardig temperament, waardoor die werkelijkheid bekeken werd. Wat Multatuli van Max Havelaar zeide: 'hij was een vat vol tegenstrijdigheden', is ook toepasselijk op deze, trots het episch karakter harer onderwerpen, meest lyrische van alle lyrische kunstenaressen. 'Ik ben', zingt zij zelve, 'een raadsel van haat en liefde, van zachtheid en van kracht. De duisternis van den afgrond trekt mij aan, en de liefkoozing van een kindje ontroert me.'

In die voorliefde voor uitersten hebben wij voorzeker de verklaring te zoeken van den overvloed van schrille kleuren op Ada Negri's palet en van haar scherpe tegenstellingen tusschen licht en bruin. Aan die opperste gevoeligheid, verbonden met een zoo hartstochtelijk temperament, danken wij den gloed, waarmede ook haar eenvoudigst tafereel is overtogen. En beide eigenschappen vereenigd verklaren de macht, waarmede haar warm uit het hart geweld lied zich in de harten van zoovele duizenden lezers dringt.

Ada Negri is volksdichteres in den nobelsten zin. Zij is het door een volslagen gemis aan eruditie in haar werk, zoodat gebrek aan ontwikkeling nooit een belemmering kan zijn om te genieten van een poëzie, die door de fijne voelhorens dezer kunstenares zich even ver als van het gebied der schilderkunst, ook van de gevaarlijk moerassige velden der would-be wetenschap verwijderd houdt. Zij is het méér nog door het feit, dat zij zelve uit de onderste lagen der bevolking is voortgekomen, zoodat zij de taal der loonarbeiders verstaat, en omgekeerd, als één der hunnen, háár woord verstaanbaar weet te maken voor die verbitterden, welke voor den zanger uit hoogeren stand het oor plegen te sluiten, omdat zij in het lied, waardoor *deze* het door hen aan den lijve gevoeld lijden bezingt, slechts een uiting kunnen hooren van 'sterile pietà', 'onvruchtbare deernis'. Maar toch is de aristocratie van gevoel en gedachte bij Ada Negri uitgesproken genoeg, om haar woord te doen heengaan over de hoofden van allen, wier geest of ziel te laag is gestemd om met den aangeslagen toon te kunnen medetrillen. Volksdichteres die opheft tot haar eigen zuivere sfeer, doch alleen diegenen die zij bereiken kan zonder zelve af te dalen.

Ada Negri is onmiskenbaar een Italiaansche, ook in de diepere eigenaardigheden, de gansche kleur van haar werk. Zoo is typisch Italiaansch, of, ruimer genomen, typisch Zuid-Europeesch, haar gemis aan liefde voor dieren, dubbel treffend in een zoo warme natuur, die daarenboven voor het teere en hulpbehoevende zoo vol erbarmen is. Weliswaar blijft het kunstenaarsoog niet ongevoelig voor het artistiek-karakteristieke in een dier. Zij ziet en geniet van de fiere kracht van het

adelaarsjong, de wildheid van het ongebreideld paard, het dichterlijke van de zwervende zwaluw; zij volgt de vlucht van den in den ether stijgenden leeuwerik, de bevallige bewegingen van den stoeienden vlinder, het ranke lijfje der kleurige libel. Maar het liefdevol bestudeeren van der dieren aard, van het individueele verschil, het *intieme* in één woord, ontbreekt hier. De moeder die haar kleine meisje op hare beurt ziet moederen over haar pop, hoort keuvelen met de bloemetjes en zingen tegen de grasjes, diezelfde moeder denkt er niet aan, het jonge kind het jonge dier tot speelgenoot te geven.

Italiaansch is evenzeer de natuurlijke beminnelijkheid, bescheidenheid en tact, waarmede deze arbeidersdochter over eigen aandoeningen en omstandigheden weet te spreken, zonder ooit opdringerig of al te persoonlijk te zijn; een uitvloeisel der aangeboren gratie van dit fijnbesnaarde Zuidelijke volk, welke den proletariër aldaar ridderlijk maakt als den gentleman uit het Noorden, en aan de in lompen spelende kinderkens het uiterlijk van prinsjes en prinsesjes verleent.

Doch naast en boven dat specifiek Italiaansche leeft in Ada Negri's poëzie het algemeen menschelijke, waardoor ze verstaanbaar en genietbaar wordt voor alle kultuurvolken op aarde.

En evenals met het plaatselijke staat het met het in haar werk eveneens ondergeschikte tijdelijke element. De stempel van den tijdgeest die haar zangen heeft bezield, is duidelijk zichtbaar; maar de aan alle tijden eigene gevoelens die er door vertolkt worden zijn machtig genoeg, om de harten der menschen te doen trillen, lang nadat de nooden en idealen der hedendaagsche samenleving door geheel andere zullen verdrongen zijn.

Of Ada Negri's zang van blijvende waarde blijken zal?

Zeker niet door hetgeen zij zelve als de hoofdreden van zijn bestaan beschouwt: de - het is ditmaal geen contradictio in terminis - verzoenend socialistische strekking.

Naast de naïveteit, zonder welke in perioden van kritisch bespiegelend, bewust leven wellicht geen zuiver lyrische poëzie geschapen, en zeker niet gepubliceerd zou worden, woont in Ada Negri's gemoed de vaste overtuiging, dat haar lied een sociale taak te vervullen heeft. Eenerzijds moet het de arbeiders opwekken tot en schragen in den steeds nieuwe duizenden tot zich zuigenden, kalm en waardig te strijden klassestrijd; anderzijds moet het de meergegoeden, door hun aandacht op het lot van den proletariër te vestigen, doordringen van het besef van maatschappelijk onrecht, en hen er toe bewegen, de eeuwenlang geloochende schuld vrijwillig af te betalen, daar ze anders wellicht in stroomen bloed zal worden ingevorderd.

Zij overschat in dezen, als iedere idealiste, haar eigen invloed, zoowel als den invloed der kunst in het algemeen. Háár woord zoomin als iemands woord zal het gelukken, om inerte massa's in gang te zetten, woeste horden te beteugelen, door haat voortgezweepte vijandelijke

scharen te verzoenen, of belangrijke maatschappelijke hervormingen tot stand te brengen, zónder dat, of vóórdat de tijden, dat is de menschen, er rijp voor zijn. En daarenboven staat Ada Negri, die wat adel van karakter betreft in iederen vorm van gemeenschapsleven tot de hoogst en fijnst georganiseerden zou behooren, in sociaal inzicht niet *boven*, maar geheel *in* haar tijd. Zij stuwt niet, zij wórdt gestuwd. Althans, zij stuwt niet *collectief.* Geen onafzienbare volksscharen, die zich richten naar den klank harer stem; geen tijdelijke verbeteringsmaatregel, die Ada Negri's naam zal dragen. Maar zij doet *meer*, en vooral *beter* dan dat. Zij vervult op de edelste wijze de verheven taak van den kunstenaar, hier en ginds, in heden en toekomst, den enkeling helpend, om, gelijk zij het bij zich zelve gedaan heeft ‘het lage en 't slechte uit 't hart te wieden’ - den eenigen, langzamen, voor haar vurigen geest veel *te* langzamen weg die tot duurzame maatschappelijke verbetering leidt. Ada Negri's invloed in één woord is en zal zijn niet concreet maar ideëel, doch daarom van niet minder wezenlijke waarde.

Met geestdrift spreekt zij ergens van een jong gestorven, miskenden dichter, wiens lichaam vergeten onder de groene zoden rust, maar wiens ten hemel strevende ziel niet sterven kan:

‘Zoolang aan den stroomzoom de wilgen zich wiegelen,
Zoolang in het mos zullen bloeien de rozen,
De mond naar de omhelzing zal smachten,
De kelk naar den dauwdruppeldronk,
En al het geschaap'ne zal kussen en koozen,
Doorgloeid van der liefde bezielende vonk,

Zóólang - in de paring der smetlooze leliën,
Den vurigen zongloed van zomersche dagen,
Den straal van de zilveren sterre
Die hoog aan het uitspansel beeft,
In d' afgrond der zeeën, door winden gedragen,
In 's werelds mysterie, ziel, eindloos gij leeft!’

Dit is, op Ada Negri zelve toegepast, voor hen wier wereldbeschouwing niet door de leer der zielsverhuizing wordt beheerscht, wel wat al te poëtisch. Maar de kern is niettemin waar: dat het goede en schoone behouden blijft, ook waar het, schijnbaar verloren, in geen tastbare vormen kan worden getoond. En waar nu Ada Negri's liederen, geboren uit het huwelijk van waarachtigen scheppingsdrang met haar diepe, waardevolle ziel, het laffe en lage, het slappe en tegennatuurlijke geeselend, opwekken tot arbeid en eenvoud, rechtvaardigheid en liefde - daar zal het, zoolang haar zedelijke idealen nog geen gemeengoed op aarde zijn geworden, allen, en niet het minst de lauwen, nuchteren en overmatig sceptischen, goed doen, om te midden der beslommeringen van het praktische, neerdrukkende, dagelijksche gemeenschapsleven somwijlen te luisteren naar die eerlijke, weldadig warme idealistenstem! -

ANNA POLAK.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
Juliane's rust.

Sommige menschen wisten, dat de plaats zoo genoemd was naar de overleden Hertogin Juliane, die lang geleden in het badplaatsje aan de Oostzee vertoefd had en die met het fraaie uitzicht van Bobs' hoeve bijzonder ingenomen was geweest, toen zij met hare gezelschapsdame, even willende rusten, hier was binnen gegaan en om een glas melk gevraagd had.

De lof der aanzienlijke dame had den schoonvader der thans ook niet meer jonge moeder Bobs toen aanleiding gegeven, zijne hoeve ‘Juliane's Rust’ te doopen en in den kleinen tuin voor het huis een paar groene tafels en stoelen neer te zetten, en daarbij een paal te planten, waarop een plank gespijkerd was. Op die plank stond met groote letters: ‘Melkerij.’

Ongemerkt waren sedert de tijden veranderd. De aardige kleine badplaats beneden aan de Oostzee, tusschen het roomkleurige duinzand en de vette bruine aarde der zachtglooiende bouwlanden, was veel vooruit gegaan.

Witte huizen met roode daken en heldergroen geschilderde kozijnen stonden langs de nieuw-aangelegde straatwegen, die zich als lange dunne beenen naar alle kanten van den dikken romp der oude plaats uitstrekten.

Heel hoog op het zacht glooiende land lag Juliane's Rust. Onder de zware vruchtboomen, die het huis omringden, het moederlijk in bescherming nemende, kon men niet veel meer zien van het grijze stroodak. Al dat groen bedekte het huisje zoodanig, dat het den indruk maakte, - van het strand gezien althans - van een boomgroep, die bij het hakken van het hout toevallig op den akkergrond was overgelaten. Als een geel lint kronkelde het smalle voetpad de hoogte op. In den zomer zag men op dit pad vaak bontgekleurde stippen zich in de richting naar Juliane's-Rust bewegen. De jaarlijksche gasten hadden het badplaatsje niet anders gekend. Gedurende hun verblijf aldaar werd een paar keeren naar Juliane's-Rust gewandeld. Dit was als 't ware een verplicht bezoek. Want moeder Bobs had eene eigenaardigheid, waarmede zij - de menschen zijn nu eenmaal gevoelig voor zulke dingen - het hart van hare gasten wist te winnen: zij herkende namelijk altijd ieder, die eens iets bij haar gebruikt had. Dit herkennen werkte geregeld als een kompliment; het scheen de overtuiging, die de meesten van zichzelf hadden, te bevestigen: dat hij er niet een was, zoo als er dertien op een

dozijn komen, dien men dadelijk vergeet, als hij weg is. Deze hoedanigheid van moeder Bobs was zoo sterk, dat een oberkellner of een huisknecht van 't voornaamste hotel der badplaats haar die had kunnen benijden.

Zij deed langzamerhand eene verhouding van goede, oude kennissen tusschen moeder Bobs en de badgasten ontstaan, zoodat deze telkens terugkwamen.

Met de families die de zomermaanden op haar eigen buitentjes aan het strand doorbrachten, was moeder Bobs gewoon intiem. Zij leverde aan die dames appelen en aardappelen voor den winter; zij reed dan, met haren knecht, zelf op den boerenwagen mede naar de stad, met de zakken naast elkander gezet, achter de bank van de vrouw en Hannes. Die zakken waren zóo vol gepropt, dat het grijze linnen strak over de ronde appels en aardappelen gespannen stond. Bij die gelegenheden kwam moeder Bobs natuurlijk ook in de stadshuizen der bekende heeren en dames. Als zij dan, in de keuken, haar kommetje koffie dronk en met de vrouw des huizes zat te babbelen over het mooie zomerweer en over de dagen van vroeger, toen zij aan ‘de overleden mevrouw, Uwe schoonmama’, of aan ‘de Oudelui’ ook de aardappels geleverd had, dan wilden de dames liever niet zeggen, dat moeder Bobs hare waar wel wat te hoog prijsde. Wanneer er soms eene, dapper, die opmerking maakte, dan stemde moeder Bobs dadelijk toe, dat zij een kleinigheid duurder was dan anderen. Maar zij liet dan ook aanstonds volgen: ‘Men moet toch de kwaliteit van de vruchten in aanmerking nemen, Mevrouwtje. Zulke appels als mijne Gravesteiners vindt Mevrouw niet op de markt - - voor geen geld! En Mevrouw Luttenberg zal bij mij zeker niet willen afdingen, Mevrouw weet, dat ik het lang niet gemakkelijk heb in de wereld - met mijn hard lot!’

Hoe zou mevrouw Luttenberg, of welke andere mevrouw het juist wezen mocht, *dan* nog iets meer hebben kunnen zeggen? En als 's winters de Gravesteiners op tafel kwamen, grepen de heer des huizes en de kinderen ernaar, en eer zij de appels begonnen te schillen, werd de geel-en-roode vrucht liefkoozend glad gewreven; en dan werd gewoonlijk gevraagd: ‘Zijn dit van moeder Bobs haar Gravesteintjes?’

Mama knikte toestemmend. En onder het schillen hadden zij dan niet alleen het genot vooruit van den eersten hap in den geurigen, sappigen appel, maar ook tevens het genot van de herinnering aan menige prettige wandeling naar ‘Juliane's Rust’ verleden zomer.

Dàar stond nu niet meer de paal met het bord en het eenvoudige: ‘Melkerij’. Tot groot leedwezen der wandelaars, die hierdoor in eene landelijke stemming gebracht werden, was deze verdwenen. Op dunne ijzeren staafjes rustte nu een boog van glinsterend metaal in den vorm van een los kronkelend band boven de opening in de taxushaag met het tuinhek. Die boog was wit geschilderd en in groote zwarte letters stond op het lint te lezen, dat hier de ingang was tot *Juliane's-Rust*, *Melk- en Koffietuin.*

Tegen de stammen der appelboomen prijkten kleine, lichtgekleurde bordjes, die van spuitwater, room en bittertjes spraken. Ook werden er op Juliane's Rust een bijzonder soort van vette, brosse krakelingen gebakken. Die snoeperij was bepaald beroemd, en met de meeste bereidwilligheid gaf moeder Bobs het recept ervan aan iedere mevrouw, die deze lekkere krakelingen thuis ook wenschte te bakken. Het was vreemd, maar toch waar: bij geene van die dames werden de gebakjes eigenlijk zoo als zij wezen moesten. Vertelden

zij dit later aan moeder Bobs, dan zeide de waardin met een onschuldig gezicht: ‘Ja, weet u, Mevrouw, dat is een *slag* - die moet men hebben voor de krakelingen.’ Het scheen hier dus 't oude lied van het aangeboren talent te zijn. De waarheid was intusschen, dat moeder Bobs, bij het geven van het krakelingenrecept aan anderen, steeds een of andere kleinigheid *vergat* op te noemen.

Maar hoewel er, behalve de naamborden, veel op Juliane's-Rust veranderd was - de dicht tot elkander overbuigende, eene loofhut vormende appelboomen waren er nog. Het oude stroodak hing nog altijd warm en vreedzaam van de scherpe punt boven naar weerszijde omlaag, als eene muts om 't gelaat eener oude vrouw. Voor den rooden steenen muur, onder de vensters met de witte kozijnen en lijsten, stonden de gezellige groene tafels met de banken, nog even als vroeger. En ook tusschen de boomstammen en de kleine, met palm omlijste perken vol bonte muurbloemen, die door te veel schaduw slechts karig bloeiden en met al te lange stelen opschoten, kon men, al was het hier niet ruim, toch op de groengeschilderde tuinstoelen rondom vierkante tafeltjes zitten.

Maar - en dit was 't voornaamste - uit den tuin vóor het huis, die een enkele groote loofhut vormde, had men een verrukkelijk gezicht op de zee. En als het oog ver, onbelemmerd kan zien, wordt het hart ook ruimer. Dan vinden alle kleingeestige bezwaren de deuren wijd open en mogen ongehinderd wegvliegen. In de heerlijke leegte, die dan achterblijft, houden kalmte en vrede hun intocht. Het wordt ons dan plotseling duidelijk, dat al die kleine, dagelijksche ongerieven er eigenlijk maar geweest zijn, om het genot van die feestelijke rusturen te verhoogen.

In die stemming werden sommigen van moeder Bobs' gasten vroolijk, tot uitgelatenheid toe; anderen doezelden stil en lui in. Maar allen gebruikten ontzettend veel koffie en melk en koek en grijs brood met boter. Vooral aan de tafels waaraan ook kinderen zaten. Want kinderen in de vacantie! - nu, daar weten wij alles van! De kippen hadden het verbazend druk; zij konden niet vlug genoeg oppikken, wat men voor ze op den grond wierp. De kippen van moeder Bobs zorgden zelve gedurende den zomer voor voedsel; dat kostte haar niets. Zij rekende erop, dat hare gasten er zich mede vermaken zouden de kippen te voederen. En als zij er toevallig op lette, dat de kinderen aan een tafel zich niet om de dieren bekommerden, dan klonk het aanmoedigend: ‘Je kunt gerust een stukje brood voor ze strooien - zij mogen 't wel eten, hoor!’

Onvermoeid trippelde zij tusschen de gasten en de keuken achter in de hoeve heen en weer. Hare tamelijk rijzige maar magere figuur was onveranderlijk in een kleed van grijs lustre gehuld; daarbij had zij een eenvoudig wit maar altijd helder schort voor. Zij zag er veel ouder uit dan zij was. Weer en wind hadden hare huid taai en bruin gemaakt; het gelaat was met een aantal rimpels doorploegd en hare lichtbruine, verstandige oogen keken vlug en alles in de vaart opnemend rond. Haar weinigje grijzend haar droeg moeder Bobs nog zonder muts; het was, in een paar dunne vlechtjes gestrengeld, aan het achterhoofd opgestoken en werd daar gehouden door een pijl van hoorn, die van zeer langen diensttijd blijk gaf.

Een van hare eerste plichten achtte moeder Bobs met de gasten te babbelen. Zij begreep opperbest, dat die praatjes haar vaak gelegenheid gaven, tot het maken van meer vertering op te wekken.

Behalve in het weer en de gasten, die dit jaar weer terug zouden komen, en de anderen, die in de verschillende pensions van 't Oostzeebadplaatsje kamers hadden besteld, vond zij ruim stof voor hare gesprekken in haar treurig lot. Telkens en telkens weer vertelde zij, hoe hare dochter Juultje naar Hamburg in dienst gegaan en daar op den slechten weg geraakt was. En hoe haar zoon, haar Hein, naar zee had gemoeten, omdat hij niet had willen deugen en nu zoo goed als dood was voor zijne oude moeder, die, als weduwe, alleen in de wereld stond en in haar onderhoud moest voorzien, zoo goed als 't ging.

'Nee, mijn lieve Mevrouw Michelsen, als ik er aan denk wat mijne Juul voor een aardig en mooi meisje was.... en nu zoo eene.... Mevrouw begrijpt mij wel. Om de kinderen wil ik er liefst niet meer van zeggen... beste jongen, je hebt je glas melk leeg gedronken; Mama vindt het zeker goed, dat ik het nog eens ga vullen?.... ja, en toen heeft de schurk haar laten zitten en toen is zij hoe langer hoe erger geworden... En Hein, die zijn oude moeder had behooren te helpen en te steunen in haar leed, is onder de goudgravers gegaan en ik ril al bij voorbaat uit vrees.... lieve Mevrouw Michelsen, uw lief dochterje zet juist een gezicht, alsof zij graag nog een van die lekkere krakelingen zou willen hebben... is het niet zoo, klein ding? - ja, ik ril bij de gedachte misschien eens in de krant te lezen, dat het slecht met hem afgeloopen is.... Ja, als de kinderen niet willen deugen, dat is het ergste van alles voor een arme moeder... nu, Mevrouw Michelsen, ik zal dadelijk nog een glas melk halen en voor de jongejuffrouw nog een krakeling - o, liever tweemaal een krakeling? Ook goed.' - En bij de woorden van moeder Bobs, dat het wel hard voor eene moeder was, als de kinderen niet willen deugen, keek Mevrouw Michelsen, of welke andere moeder er nu juist zat, haar veelbelovend en spruit ernstig aan. Zulke blikken werkten als vrome versjes en verhalen uit het schoolboek; en de deugniet, die daarmede aan al 't verdriet van het laatste schoolrapport herinnerd werd, dacht in stilte, hoe men hem stellig tien keeren gedreigd had, dat hij niet mede mocht op de vacantiereis, wanneer hij weder zulk een slecht rapport thuisbracht. Hij was van zijn kant standvastig gebleven; hij was toch weer met een even slecht getuigschrift thuisgekomen. Maar zijne ouders hadden hem toch meegenomen... Dus zouden slechte getuigschriften zoo heel erg niet zijn. En als 't er om te doen was, zou je 't voorbeeld van Hein Bobs kunnen volgen en naar de goudgravers gaan. Wie weet, of je dan niet op een mooien dag als millionnair terug kwam?

Aldus wekte moeder Bobs met het verhaal van hare treurige ervaringen soms de meest verschillende gedachten over de zedelijke opvoeding der jeugd bij ouders en kinderen. Op een anderen morgen stond zij, kalm, met over elkander geslagen armen, bij het tafeltje van een heer, die magerder hoopte te worden, en daarom geregeld elken dag, uit de badplaats, hierboven zijn kopje koffie kwam drinken. Aan dezen vertelde zij met haar geoefende welbespraaktheid meer in bijzonderheden van het treurig lot harer dochter. En bij die verhalen schetste zij die arme Juul hoe langer hoe zwarter, zoodat zij ten laatste in den allerdiepst en zedelijken afgrond wegzonk.

'Hoe of mijn jongen toch zoo geworden is? - zijne ouders waren beiden fatsoenlijke menschen. Want, mijn beste mijnheer, er is nooit iets op mij te zeggen geweest en op mijn man ook niet. Maar die zucht naar avonturen -

wat zal ik daarvan zeggen? Dat is ook al de schuld van de zee. Wanneer men daar altijd zoo ver op zien kan, zoo heel ver, en dan al die schepen ziet en erover denkt, waar die wel heen zouden varen en hoe het er daarginds wel uit zou zien? - ja - daar zal 't wel van gekomen zijn. - En - wat die goudgravers zijn - die deugen geen van allen, - het is tuig! Zoo heeft dokter Muller ze mij tenminste beschreven. Hij heeft eene reis rondom de wereld gedaan en is dus van alles goed op de hoogte. Hij zegt, in Alaska gaat het zoo: de gravers die niets gevonden hebben, slaan degenen die wel goud gevonden hebben dood. Ik zou dan nog maar liever hebben, dat zij mijn jongen hadden omgebracht, dan te moeten denken, dat Hein ook tot de moordenaars behoord heeft. Want het mag wezen zoo als 't wil - maar mijn man en ik zijn altijd knappe menschen geweest, met een goeden naam.' Ze wischte een paar tranen af en vroeg toen op eens:

'Wat ik zeggen wilde, Mijnheer Remmers, zal ik misschien voor een zak krakelingen zorgen? Mevrouw Remmers houdt er zoo heel veel van!'

De goede dikke mijnheer Remmers vond de gedachte, om dien langen weg naar huis te loopen met een zak vol van die breekbare krakelingen en, wanneer hij met stukjes aankwam, nog bovendien knorren van zijn vrouw te krijgen, volstrekt niet uitlokkend. Maar hij wilde niet weigeren. Hoe kon men dat... als zulk eene arme oude vrouw de tranen van verdriet over hare kinderen in de oogen had?...

Soms, wanneer een kring oude juffrouwen, knusjes bij elkaar, rondom een van de tafels onder de appelboomen gezeten was, en met het grootste genoegen de kleederen der kennissen en de voornaamste omstandigheden der meest in het oog loopende dames badgasten aan haar oordeel onderwierp, kon moeder Bobs, naderbij komende, plotseling in den hollen klank van onwaarschijnlijk en onwaar gepraat afwisseling brengen met de doffe zware tonen van haar treurig lied van moedersmart. Dan schaamden die juffrouwen zich toch, erover te hebben *kunnen* babbelen, of mevrouw Kremer werkelijk zich zoo kostbaar mocht kleeden en of haar man er genoegen mede nemen zou, dat zij elken avond, bij de muziek-uitvoering, Luitenant von Bärnburg aan haar tafeltje ontving. - Zeker, het moest verschrikkelijk zijn, elken dag op nieuw tegen de komst van den brievenbesteller op te zien, die ten slotte toch de tijding van Heins dood brengen zou. En 's nachts nooit rustig te kunnen slapen, omdat men er telkens aan denken moest, tot welke slechte dingen je dochter misschien gedwongen werd. Immers, zij was in handen gevallen van een kerel, die weinig beter bleek te zijn dan een slavenhandelaar!

En de andere juffrouwen genoten volop van de sombere voorstellingen harer eigen verbeelding en van het christelijk medelijden met die beklagenswaardige moeder Bobs.

'En dat mogen de dames op mijn woord gelooven - mijn Juultje was uit haren aard een goed, lief kind - maar als zoo'n meisje ongelukkig in slechte handen valt - dan... Wie zal dan den eersten steen op haar willen werpen? Nog voor één persoon koffie? Heel goed. Zal ik er ook nog wat grijs brood en boter bij doen? Ja, niet waar, de buitenlucht maakt graag, dames.'

De juffrouwen hadden eigenlijk niet meer dan ieder voor dertig centen willen verteren - daarop was bij het opmaken der kosten voor haar 'uitgangetje' gerekend. Maar in de belangstelling, die de beschrijving van

Juultje's lotgevallen bij die goedhartige menschen wekte, vergaten zij hare stipt voorgescheven kostenberekening.

Op deze wijze deed moeder Bobs in de zomermaanden goede zaken als waardin op Juliane's Rust.

's Winters was zij meest alleen met haar naaiwerk. Zij had een hoop verstelgoed met al die tafellakens, theedoekjes en vaatdoeken, die onderhouden moesten worden. De oude knecht zorgde voor de twee koeien en voor de varkens; bovendien deed hij het beetje werk, wat in stal en tuin te doen was.

De tuin voor het huis lag dan kaal, het land aan de andere zijde der haag, dat langzaam hellend in de richting van het strand afdaalde, lag bruin en dor uit te rusten van het zomerwerk. De zee scheen minder ver en blanker door de heldere, koude winterlucht. Maar soms kon het buiten geducht spoken, wanneer de storm in den nacht de golven opzweepte en de kale boomtakken kraakten en knetterden en het houtwerk van het oude huis hier en daar knapte. Laaghangende wolken stortten hare dikke waterstralen op het stroodak uit, om dan ter weerszijden over de ruwe binten naar beneden te stroomen. In zulke nachten moest moeder Bobs meer dan anders aan haar Juultje denken en aan Hein. En ongemerkt vereenzelvigde zij in iederen winter meer de feiten, die zij omtrent hare kinderen wist, met dingen die zij vreesde, dat hun zouden kunnen overkomen.

Van 't eene jaargetijde tot het andere geraakten zij in dieper ellende. In dezen laatsten winter was 't nu zoo ver gekomen, dat Juultje in schamele kleeding langs de straat liep te bedelen - waar, dat wist hare moeder niet - en nu klaagde moeder Bobs dagelijks over het lot harer dochter en herhaalde, hoe vreeselijk 't voor haar was, het arme kind niet te kunnen helpen. Hein was ook al door roofgierige goudgravers overvallen en halfbevroren en zwaar gekwetst naar de naaste hut gekropen en daar lag hij nu; en hij kon niet sterven, eer hij zijne oude moeder vergiffenis had gevraagd voor al 't verdriet, dat hij haar had aangedaan.... Met den tijd ging het in die wintermaanden op Juliane's-Rust ook zoo vreemd. Hij had geen begin en geen einde. Men kon zich nooit duidelijk herinneren, wanneer Juultje en Hein weg waren gegaan; het moest zeker een aantal jaren geleden zijn - lange jaren van onafgebroken zorg voor hunne oude moeder.

Het scheen wel een droom, dat het hier een paar weken geleden nog zomer geweest was, en dat toen fraai gekleede dames en heeren met hunne kinderen hier hadden koffie gedronken en krakelingen gegeten.

De storm had alles weggewaaid - alle datums; alle kleine herinneringen, die bij het geheugen anders dienst doen als mijlpalen aan den weg, waarnaar men het reeds afgelegde einde kan afmeten, waren verdwenen. Moeder Bobs zat maar te naaien, dronk heel veel koffie en luisterde naar het kletteren van den regen en het bulderen van den wind; en zij dacht... zij dacht... waaraan?...

Ten laatste brak een onbegrijpelijk schoone dag aan. De storm was langs het strand naar 't binnenland getrokken en nu kwam niet, zooals anders, onmiddellijk een tweede windvlaag den eersten volgen, door de mishandelde lucht bulderend en gierend. Het bleef waarlijk eventjes stil, als uit verbazing luisterende. En toen steeg er een dichte nevel op uit de door-en-door natte aarde, en die nevel bevroor. Den volgenden morgen lag onder den helderblauwen hemel op het uitgestrekte land, dat als met wit schimmel bedekt

was, Juliane's-Rust; het geleek een groep van filigraan, die er uitzag als of zij bij den zilversmid gekocht en hier op het kale bouwland neergezet was. Zilverwit en sierlijk waren alle vormen en het geheel schitterend in volle pracht.

Zelfs de oude knecht bleef een oogenblik getroffen staan, toen hij dien morgen naar het varkenshok ging, dat rood en wel onder de nu witte takken van den ouden vogelkersboom stond.

Moeder Bobs, die voor het venster witte boontjes uit de hardgedroogde peulen zat te doppen, vond het jammer, dat men de stadsmenschen niet kon laten weten, hoe mooi het hier nu was met de ruigvorst. Want zij had het wel gemerkt, dat een bijzondere verlichting van het landschap de gasten tot meerdere vertering opwekte; bij een zeer mooien zonsondergang werd altijd meer koffie en brood verlangd dan bij een flauwen.

Maar er verscheen niemand dan de brievenbesteller. Toch was zijne komst eene gebeurtenis, want moeder Bobs hield met niemand briefwisseling en haar geringe 'schriftkennis', die altijd van weinig beteekenis geweest was, beperkte zich nu tot den kleinen woordenvoorraad, die voor 'de zaak' te pas kwam en noodig was. In den omgang met de gasten kon men het desnoods uit het hoofd en op de vingers aftellen; maar ontvangsten en uitgaven dienden toch te worden opgeschreven.

De brievenbesteller bracht een scherpe, koude lucht van buiten mee, die moeder Bobs minder aangenaam gewaar werd in haar warm gestookte kamer.

'Wel, Drewes?'

'Ik heb een brief, moeder Bobs'.

'Zoo? Zeker weer van zomermenschen'. Het gebeurde soms, dat menschen uit de stad, die geen hooge eischen stelden, de vraag tot moeder Bobs richtten, of men des zomers bij haar kost en inwoning verkrijgen kon.

'Nee... uit Nujork'.

Uit New-York? Zij voelde het in de beenen, hoe zij ontstelde; maar uiterlijk kalm herhaalde zij: 'Zoo - uit New-York!' En toen, terwijl Drewes zijn tasch uitpakte en den brief voor haar op de vensterbank legde, vervolgde zij: 'Een borreltje, Drewes?'

'Neen, dank u', antwoordde de brievenbesteller. Hij wist uit ondervinding, dat dit borreltje niet gratis voor hem geschonken werd.

En toen was moeder Bobs met den brief alleen. Zij bekeek dien van alle kanten. Een angstig voorgevoel zeide haar, dat zij nu de ellende en den dood van Hein bevestigd zoude zien. Hare voeten waren heusch zwaar van vrees en spanning. Zij zuchtte jammerend: 'Mijn eigen Hein; mijn goede, oude jongen!' Hij was zeker dood. Ondergegaan in al dat leed... en hij had zijne oude moeder alleen achter moeten laten... het was hard!... al te hard!...

Maar evenzoo als het water bij plotseling ingevallen dooi over de harde aardkost henen stroomt, gleed over het moederlijke gevoel in de borst van moeder Bobs weldra een stortvloed van overstelpende gedachten en overwegingen.

Wat zou mevrouw Michelsen wel zeggen? En mijnheer Remmers? En al die andere trouwe bezoekers van Juliane's-Rust? Zij zou het hun allen vertellen - aan die allen! En zij zouden eerbied hebben voor hare smart en medelijden; zij zouden nog veel meer hier komen om de arme, oude vrouw er een weinig bovenop te helpen en den wintervoorraad aan aardappelen en appelen zouden zij zonder afdingen betalen....

Met bevende handen knipte zij met een schaar den brief open. Hare dikke vingers trilden bij dat voor haar ongewone werk.

Dat het adres van een vrouwenhand was, zag zij niet. Maar de brief was met groote duidelijke letters geschreven, waarschijnlijk rekening houdende met de weinig geoefende leeskunst van haar die hem ontvangen zoude. Hierdoor kon moeder Bobs dan ook zonder groote inspanning den brief ontcijferen en tot haar onuitsprekelijke verbazing las zij:

'Lieve moeder, tien jaren lang hebt u niets van ons gehoord, want Hein en ik zijn bijna tegelijker tijd weg gegaan. Toen dat te Hamburg gebeurd was, mocht ik niet langer bij u blijven, omdat u zoo boos op mij was. Maar nu wil ik u schrijven, dat mijn Fritz toch met mij getrouwd is. Hij had mij met onze Marietje naar Brooklijn laten overkomen, waar hij goed en vast werk had. Wij hebben al vier kinderen; en daar zal 't nu bij blijven. Ik heb al dikwijls aan u willen schrijven, maar men komt er zoo moeilijk toe. Dat weet u zelf ook wel. Maar nu schrijf ik u, omdat Hein mij hier opgezocht heeft. Hij heeft van landgenooten, al vier jaren geleden, gehoord, dat ik hier was en nu heeft hij mij gezocht en gelukkig ten laatste gevonden. Wij waren beiden erg blij. Het gaat hem vrij goed. Goud heeft hij niet gevonden maar flink werk, bij dezelfde menschen waar Fritz werkt. Rijk zijn wij niet, maar wij verdienen ons kostje en daarmede moet men wel tevreden zijn. Wij spreken nog dikwijls over Juliane's-Rust en over u; of u nog krakelingen bakt zoo als vroeger, wanneer wij er wel eens van kaapten en dan een klap om de ooren kregen, omdat u ze altijd telde. Fritz zegt, dat bij zulk een zaak aardig geld verdiend wordt en misschien zou u er wel je rust van kunnen nemen? Wij zouden zoo graag willen weten hoe u het maakt. Waarbij ik blijf uwe u eeuwig liefhebbende dochter Juliane, benevens haar man en kinderen'.

Moeder Bobs dacht - aan niets. De grenzenlooze verwondering scheen vooreerst haar gevoel en denkvermogen te hebben verlamd.

Langzamerhand kwam er beweging in. Eene gewaarwording drong naar den voorgrond - een tweede begrip schoof daartusschen in en draaide ermee in de rondte. Allerlei invallen en vergelijkingen kwamen ongevraagd opzettten en vermeerderden de verwarring. Het was heusch alsof moeder Bobs door een der wieken van een windmolen was gepakt en medegesleurd werd in de snelle omwentelingen. Zij werd er duizelig van. Onwillekeurig hield zij zich met de handen vast aan de leuningen van haar matten stoel en liet zij het hoofd even achterover rusten. Zachtkens kwam een gevoel van aandoening boven. Dus hare Juul was eene fatsoenlijke vrouw geworden, en Hein maakte het goed. Geen vreeselijke ongelukken waren hun overkomen. Den goeden Vader in den hemel dankte zij hiervoor... Zij bleef nog een poos zitten turen.... Maar bijzonder fortuinlijk waren zij ook niet geweest... Goud hadden zij niet gevonden en geen rijkdom, waar zij de oude moeder onbezorgd in konden laten deelen. Eigenlijk maar juist wat zij hier ook zouden gehad hebben, wanneer zij in 't land gebleven waren - werken en den kost verdienen - meer niet. En die Fritz scheen waarlijk te denken, dat zij van haar zouden kunnen erven. Nu, het was wel zoo: zij had een potje gemaakt; des zomers verdiende zij goed; de herberg bracht aardig wat geld op. Moeder Bobs was van alles op de hoogte. Haar koffie en de krakelingen waren uitmuntend en bovendien had zij er

slag van met de gasten om te springen en ze bezig te houden... en...

Hierbij bleven hare gedachten voorloopig bepaald. Maar het duurde niet lang, of over den grond van haar moederlijke genegenheid kabbelde toch weer het vlugge beekje harer beschouwingen van veel praktische dingen. De waardin dacht alles nu niet zoo duidelijk, als 't hier gezegd wordt, maar zij besefte toch, in nevelachtig verschiet, dat ééne: Waarover zou zij later met hare gasten kunnen praten? Wat kon zij hun vertellen, dat hen in meelijdende en vrijgevige stemming bracht? En die voorstelling wekte in haar de gedachte, dat zij iets van haar levensinhoud verloren had; dat haar een gedeelte daarvan ontnomen was. Waar iets zeer belangrijks geweest was, gevoelde zij nu eene leegte. In zekere mate had het droevig lot der moeder tot het bedrijfskapitaal op Juliane's Rust behoord. Zij geleek op een koopman, van wien een post in zijn grootboek doorgehaald is; er ontbrak ook iets in haar leven.

Haar mond prevelde telkens en telkens weer ‘Goddank; Goddank! dat haar Juultje en haar Hein niet te gronde gericht waren. Goddank, Goddank!’

Maar in werkelijkheid was de wereld, haar geheel bestaan, vervelend geworden. En als de gasten van Juliane's Rust dit begrepen - en zij moesten het natuurlijk merken! - dan zouden zij in 't vervolg wegblijven - in 't geheel niet meer terugkomen.....

Moeder Bobs verbeeldde zich, voortaan niets meer te doen te hebben, noch voor hare gasten, noch voor zichzelf.

Dit was nu eene zeer juiste voorstelling van het geval. Want indien hier een wijsgeer aan het woord geweest ware, zoude hij moeder Bobs verzekerd hebben, dat al ons geluk en ongeluk niet meer is dan eene bezigheid voor onszelf en voor onze omgeving. Voor de toeschouwers eigenlijk nog meer dan voor de spelers van het stuk op het tooneel des levens.

Naar het Duitsch.

Levenswoorden.

Voor hem, die een zaak goed wil overleggen, is ijdel gepraat de aanvang van leegheid, halfheid, onmacht, de dampkring waarin onkruid welig tiert, de edelen vruchten van het menschelijk leven onderdrukkend, verstikkend, - een der fataalste ziekten van onzen tijd, die niet te sterk kan bestreden worden. Wijs, in den zin van een wijsheid, die ver boven onze ondiepe diepte staat, was het oude voorschrift: Bewaar uw tong, want uit haar komt de stroom des levens.

Spreek niet eer, vóor uw gedachte zwijgend tot rijpheid is gekomen. Laat uw tong in rust tot een redelijke zin haar in beweging brengt. Spreken is menschelijk; zwijgen is goddelijk.

CARLYLE.

Het karakteristieke teeken van goed werk is altijd een zekere onwillekeurigheid en onbewustheid; de gezonden weten niets van hun gezondheid, alleen de zieken.

CARLYLE.

Het zijn niet de goede neigingen der natuur maar de lagere, die den mensch in verzoeking brengen het geheim van zijn ziel in woorden te openbaren. Heeft hij werkelijk een geheim, dan blijven woorden altijd ontoereikend om het uit te drukken.

Woorden werken de werkelijke openbaring der daad tegen, kunnen deze ten laatste onmogelijk maken. Geen mensch, die iets werkelijk grootsch in de wereld deed, kan daar breed over spreken. Willem de Zwijger sprak het best door het land, dat hij bevrijdde. Olivier Cromwell was geen redenaar. Goethe meende, dat hij niet over een boek moest spreken, dat hij schrijven wilde.

CARLYLE.

Een mensch en zijn werk moeten niet afgerekend worden naar hetgeen men de werking op de buitenwereld noemt, wanneer men er juist over wil oordeelen. Uitwerking? Invloed? Nut? Laten wij ons werk *doen.* De zorg voor de vrucht staat niet aan ons. De vrucht moet en zal rijpen.

CARLYLE.

Wanneer over de deugd gephilosopheerd wordt, is zij zichzelf bewust geworden, zij is ziek en teert weg.

CARLYLE.

Zoowel van onze innerlijke als onze uiterlijke wereld ligt alleen datgene open voor ons wat mechanisch is, niet wat dynamisch is, de levenskracht. Het is alleen de buitenste oppervlakte, welke wij in gearticuleerde gedachten weergeven; onder het gebied der logische bewijzen en der bewuste gedachtenuiting ligt het gebied der bespiegeling. Hier in die stille geheimvolle diepten woont de levenskracht, die in ons is en hier moet de arbeid geleverd worden, wanneer er iets oorspronkelijks voortgebracht, niet alleen de vorm gemaakt, iets meegedeeld zal worden. Dit maken is verstandswerk, is ietwat triviaal; het scheppen is groot en kan niet begrepen worden. De ware kunstenaar weet niet wat hij gedaan en hoe hij het gedaan heeft; hij moet van inspiratie spreken en in een of ander dialect zijn werk het geschenk der goden noemen. Het genie is steeds zich zelf een geheim.

CARLYLE.

Elke daad, die een mensch of een volk volbrengt in het bewustzijn iets groots te doen, is niet groot, maar klein. Het groote, het scheppende en blijvende is steeds zichzelf een raadsel; het kleine, het onvruchtbare en voorbijgaande is wat anders.

CARLYLE.

De natuur verbiedt den mensch hoog op te geven van zijn werk en zijn doen. Er is geen enkel mensch op de wereld, die niet gevoelt of gevoeld heeft, dat hij zich verlaagt, wanneer hij van zijn voortreffelijkheid spreekt. Een inwendige stem zegt tot hem: laat dat aan uw vijand of uw vriend over. Hij voelt, dat hij dan een praler is, die met snelle schreden de onwaarheid, de leugen nadert.

CARLYLE.

Zalig zijn de deemoedigen, zalig zijn de onbekenden! Er staat geschreven: gij begeert groote dingen? Verlang dat niet; leef waar gij zijt, maar leef verstandig, werk.

CARLYLE.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Over Van Alphen's kindergedichtjes, door Dr. H. Pomes. - Rotterdam, W.L. & J. Brusse.

Met welk doel schr. nog eens weer de kindergedichtjes van den ouden Hieronymus voor den dag heeft gehaald en aan eene nauwkeurige beschouwing onderworpen, deelt hij ons mede op het titelblad. Zij moesten hem dienen als grondslag voor eene bijdrage tot de kennis van de opvoeding hier te lande in de 18e eeuw. En dan het woord ‘opvoeding’ in den engeren zin van ‘zedelijke opvoeding’ genomen, omdat naar zijne meening de middelen voor de verstandelijke opvoeding dier dagen reeds vrij nauwkeurig bekend zijn. Maar, zooals hij terecht opmerkt, de leidende gedachten bij de zedelijke vorming van hen, die onze grootouders of overgrootouders waren, zijn ons nog maar weinig bekend; het huiselijk leven in de 18e eeuw, hoewel niet geheel voor ons onbekend, heeft toch nog te veel geheimenissen voor de kinderen der 20e eeuw, dan dat zij daaruit zouden kunnen afleiden, hoe het mogelijk is, dat gedichtjes als die van Mr. Van Alphen, welke reeds meer dan een halve eeuw geleden door De Génestet bespottelijk gemaakt werden, bij hunne verschijning zulk een ongekenden bijval konden vinden.

Wilde schr. ze kunnen plaatsen ‘in de lijst van hun tijd’, dan moest hiervoor eerst door hem een ontwerp gemaakt worden. Vandaar dat de eerste helft van zijn studie ons tracht in te wijden in de denkbeelden over opvoeding, die in de 50 jaren, voorafgaande aan het optreden van Van A. meer of minder sterk op den voorgrond traden. Naar onze meening is schr. er uitstekend in geslaagd, aan te toonen, hoe het opkomend rationalisme onder den invloed van buitenlandsche zoowel als Nederlandsche schrijvers langzamerhand zijn invloed deed gevoelen en de scholastiek hoe langer hoe meer plaats moest inruimen aan de belijders van ‘het redelijk Christendom’. Doch, bemerkte men al hier en daar eene zwakke poging om den frisschen wind der nieuwere denkbeelden eens over de hoofden der jeugdige achttiende-eeuwers te doen waaien, wat vóór v. A's optreden verscheen, was meestal zoowel naar vorm als naar inhoud zóó verre beneden het middelmatige, dat het ons niet kan verwonderen, dat velen reikhalzend naar iets beters uitzagen. Toen trad de man op, die met vaardigheid en gemak in maat en rijm wist uit te drukken, wat hij voor de zedelijke opvoeding der jeugd dienstig achtte; die, begrijpende, dat het kind in vele gevallen gemakkelijker iets aanneemt van zijns gelijke dan van den oudere, de gedachte had zijn leerend en vermanend woord in den kindermond te leggen. Wanneer we ons op dit standpunt plaatsen, dan kunnen we ons niet verwonderen, - zooals Dr. Pomes doet - dat er nog zooveel onwezenlijks in de gedichtjes is, maar vergeven den dichter gaarne onder dankbare erkenning van het vele goede, dat hij aan de jeugd van zijn tijd heeft gegeven, wanneer hij nog niet steeds genoeg zichzelf weet te verbergen en daardoor kinderen laat uitspreken, wat niet des kinds is. Ons wil het voorkomen, dat het suggestieve element in de kindergedichtjes van v. A. daarin juist het aantrekkelijke heeft gevormd. Schr. moet deze opmerking niet als eene aanmerking beschouwen, maar wel als een bewijs, dat wij van zijn hoogst belangrijken arbeid met aandacht en belangstelling hebben kennis genomen. Hij verdient groote waar-

deering van allen, die begrijpen, dat men het tegenwoordige des te beter leert kennen, naarmate het verledene meer voor ons begint te leven. Dat Dr. Pomes aan zijn werk een lange lijst van bronnen heeft toegevoegd, verhoogt nog de waarde van zijne belangwekkende studie.

v. N.

Kees Morel, door A. Kreeken. Met illustraties van Van Meeteren Brouwer. - Gouda, G.B. van Goor.
Aan de Rivier, door Elize Knuttel - Fabius. - Gouda, G.B. van Goor.

De uitgaven voor de jeugd van de firma van Goor Zonen zijn doorgaans zeer goed. Dat bewijzen alweer de twee bovenstaande boeken. De lotgevallen van *Kees Morel* zijn door A. Kreeken op onderhoudende en koddige wijze verteld; dit boek zal door jongens graag worden gelezen. Niet alleen zullen zij zich vermaken met de ondeugende streken die de guitige Kees uithaalt, maar zij zullen zich ongetwijfeld ook voelen aangetrokken tot den flinken jongen, die een loyaal karakter heeft en afkeerig is van al wat valsch, gemeen en laag is. Het boek is aardig geïllustreerd door Menno van Meeteren Brouwer, geheel in overeenstemming met den tekst; reeds de bandversiering, een knaap die los en flink er op staat, geeft een beeld van den kordaten jongen met wien we hier te doen krijgen.

Nog iets meer voortreffelijks gaf mevrouw *Knuttel - Fabius* in haar boek voor de jeugd: *Aan de Rivier.* De schrijfster, die zich in de laatste jaren hoofdzakelijk aan lectuur voor kinderen wijdt, bezit de gave om met enkele rake trekken de karakters van groote en kleine menschen op een voor de jeugd klare en begrijpelijke wijze te teekenen, en zoo, zonder ooit in den preek- of leeraarstoon te vervallen, al maar door vertellend, op het goede en lieve en aantrekkelijke te wijzen, dat in zoo vele menschen is verborgen. En ook velen, die den kinderschoenen al ontwassen zijn, zullen met genoegen lezen van de burgemeestersfamilie Van Megen, die in dit verhaal zoo voortreffelijk is uitgebeeld. Deze burgemeester is een gewezen zeeofficier, die vroeger door het springen van een kanon een hand en een oog heeft verloren; onder zijne kinderen is de mismaakte en ziekelijke Jacques, een moeilijk en lastig humeur, want het kind voelt hoeveel hij in vergelijking van zijne gezonde broers en zusjes mist. Hoe mooi weet nu de schrijfster te teekenen die bijzondere sympathie van den ziekelijken Jacques voor zijn mismaakten vader en hoe gelukkig de arme jongen zich voelt, wanneer hij een tijdlang met zijn vader alleen is en zich dan niet zoo machteloos voelt tusschen al die sterken en gezonden (pag. 197). En daartegenover de gezonde, sterke, loyale Hans, die adelborst wil worden; maar als 't er op aankomt, toch wel een offer wil brengen voor zijn moedertje, die er zoo tegen op ziet, dat haar lieve jongen naar zee zal gaan.

En toch is er niets saais of weeks in dit boek; integendeel, die geheimzinnige historie met den ouden veerman, die in zijn huisje een kind verborgen houdt, oogenschijnlijk met een misdadig doel, maar dat later wordt opgehelderd, geeft aan 't verhaal iets spannends.

Alles bij elkaar genomen - de stijl, de verhaaltrant, de karakterkennis, de sobere en toch zoo rake uitbeelding van al die karaktertjes, de eenvoudige en gemoedelijke

toon die door het gansche verhaal loopt, dit alles stempelt dit werkje tot een der beste, die in de laatste jaren als kinderlectuur zijn verschenen.

Ook de illustraties van Van Oorschot zijn zeer verdienstelijk.

M.S.

Dramatische Studies van Frans Mijnssen. Tweede Bundel. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck.
'n Martelaresje. Tooneelspel in drie bedrijven door Marie Metz-Koning. - Amsterdam, Scheltens en Giltay.

Wat ons in de hier vroeger besproken dramatische studies van Frans Mijnssen trof, vinden we in dezen Tweeden Bundel onverzwakt terug: een levendigen, natuurlijken dialoog, waaruit de dramatische ontwikkeling van de verschillende levensproblemen, die in elk dezer studies gesteld worden, gewoonlijk gegrepen uit het dagelijksche leven, als vanzelf plaats heeft. De dialogen zijn doorgaans

sober, met afgebroken, ingehouden zinnen, maar altijd genoeg om den lezer in spanning te houden en hem te laten raden wat er volgen moet - als onverbiddelijke noodzakelijkheid. Zoo in *Een huwelijk* waarin man en vrouw elkaar verwijten naar het hoofd werpen - de verzoening aan het einde was te voorzien. Soms laat de schrijver den lezer voor een onbeantwoord probleem staan, als in *Tegenover het Verleden* en *De schoone Kunst*; bij een opvoering zouden dergelijke tooneelstukjes, dunkt ons, weinig bevrediging geven. Als meer bevredigend en afgewerkt geheel stellen wij *De teruggevonden weg* hooger: het gesprek tusschen den ouden heer Greven en de oude mevrouw Vreede - in hun jeugd zijn ze op elkaar verliefd geweest, maar het is tot geen huwelijk gekomen; en na lange jaren, nadat ieder van hen zijn eigen weg is gegaan, zien ze elkaar nu weer terug - dit gesprek is hoogst aandoenlijk; nu ze hun verleden voor elkaar openleggen, begrijpen ze thans eerst, aan 't einde van hun weg, hoeveel ze van elkaar hebben gehouden. Het binnenkomen van Antoinette, gedurende dit gesprek, die bezorgd is dat hare moeder, mevrouw Vreede, zich te veel zal opwinden - de oude vrouw lijdt aan een hartkwaal - geeft aan 't toch al weemoedige van dit onderhoud nog een angstige spanning. Na het vertrek van den ouden heer vindt Antoinette hare moeder dood in haar stoel. Dit alles is zoo sober en natuurlijk geteekend - de schrijver besteedt altijd veel zorg aan zijne detailleerende aanduidingen - dat wij meenen dat dit tooneelstukje, met zorg opgevoerd, wel zou pakken.

In '*n Martelaresje* van mevr. Metz-Koning is de hoofdpersoon een hulponderwijzeres, die op een klein visschersdorp is geplaatst en bij gebrek aan beter logies voorloopig zich moet behelpen op een kamertje in een herberg, waar vischboeren en schippers zich dagelijks komen bedrinken. De hulponderwijzers zet nu met de dochter van den burgemeester een geheelonthoudings-beweging op touw, om die ellendige drankzucht te bestrijden. Zoo ontstaan twee partijen: de vooruitstrevende geheel-onthouders en daartegenover de conservatieve drinkebroers met den herbergier als ophitser; bij gelegenheid van een kermis komt het tot een conflict en gewelddaden. Een belangrijke rol hierin speelt een jonge, rijke grondbezitter, Willem ten Hooghe, die zich sterk aangetrokken voelt tot de idealen van de jonge onderwijzeres (Jeanne) en op haar verliefd wordt. Door een onhandig, nachtelijk bezoek van Willem aan Jeanne brengt hij het jonge meisje in een zeer lastig parket, ook tegenover hare bekeerlingen. De dramatische handeling berust in hoofdzaak op die onhandigheid van Willem. In 't algemeen geven hier de hoofdpersonen: Jeanne, Willem en de burgemeesters-dochter den indruk van opgewonden, abnormale menschen. Beter, meer natuurlijk, zijn geteekend de goedige hoofdonderwijzer, de burgemeester in al zijn lauwheid en halfslachtigheid, de ruwe baas Blink, de herbergier, met zijne vrouw en dochters, en al het gedoe van het ruwe volk. Of het stuk bij eene vertooning zou pakken, moet de ervaring leeren. Naar onze meening zou het wel de moeite waard zijn hiermee eens een proef te nemen.

M.S.

Une âme de femme. Roman de M. Reepmaker. - Paris, P.v. Stock.

Er gaat bijna geen jaar voorbij, of er verschijnt van de hand van den heer Reepmaker een in 't Fransch geschreven roman. Deze Fransch-schrijvende Rotterdammer is in

de eerste plaats idealist, en zijne romans zijn de werken waarin hij zijne idealistische denkbeelden ontvouwt. In dit nieuwe werk geeft de schrijver zijne denkbeelden over het idealisme in de kunst. Het gronddenkbeeld komt in hoofdzaak hierop neer, dat de kunst ten doel heeft de menschheid op te voeden, te zuiveren en te veredelen; de kunstenaar moet dus streven naar de hoogste en reinste schoonheid in zijn werken, want de geheele menschheid dorst naar schoonheid. De kunstenaar moet zijn als een lichtstraal in de diepe duisternis van het leven, een profeet die de menschen voert naar de gewesten van het ideaal: en omdat te kunnen, moet de kunstenaar zelf zijn een mensch, die zich niet alleen geheel aan den dienst van het schoone wijdt en in zijn werk opgaat, maar die ook in

zijn levenswandel hoog staat en zich vrij houdt van lagere en besmettelijke invloeden. Het waarachtig schoone en hooge in de kunst is niet uitsluitend het werk van een onberispelijke en hoogstaande techniek, maar in hoofdzaak de uiting van een schoone en reine ziel.

Als dragers van deze inderdaad hooge en verhevene denkbeelden teekent de schrijver ons enkele schilders, schrijvers en musici; onder dezen is eene schilderes, Laura Hugon, die als opperpriesteres van bovenbedoelde ideale kunst is voorgesteld. Zij is gehuwd met een schilder van grooten naam, die echter in de strikken van eene jonge Parijsche schoonheid verward raakt en zich ten slotte van zijne verhevene Laura laat scheiden. Met den zedelijken val van den schilder daalt ook direct de waarde van zijne kunstwerken. Wie nu iets van de werkelijk bestaande verhoudingen in de kunstwereld afweet, zal wel terstond begrijpen, dat de door den schrijver geteekende verhevene typen geheel buiten de werkelijkheid staan en geen menschen zijn van vleesch en bloed; daarbij is Laura in al haar zielehoogheid wèl 'n beetje vervelend, - de orkestdirecteur, die de musici van zijn orkest niet toestaat in de pauze te rooken, te praten en iets te gebruiken, maar hen dan, om ze in de stemming te houden, onthaalt op de lectuur van ‘une belle page’, is inderdaad ridicuul; alleen de van deze uitersten afwijkenden, de meer gewonen, als Blanche, de jonge Tesman, naderen tot de werkelijkheid. De eigenlijke roman laat ons dan ook vrij koel; men moet dit werk lezen om de hooge en schoone ideeën en opvattingen, die de schrijver daarin verkondigt. Onder de vele gevleugelde woorden vindt men o.a. ook deze, toegeschreven aan wijlen Koningin Victoria van Engeland: ‘Het is nooit te laat om een goed werk te beginnen en om te leeren; wij moeten leven, alsof wij onsterfelijk waren.’

M.S.

Bogoriana. Roman uit Indië door Annie Foore. Derde Druk. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zn.

Dat van dezen veelgelezen Indischen roman van Annie Foore een derde druk is verschenen, bewijst dat de zin voor degelijke lectuur en de smaak voor goeden stijl, trots den overvloed van vooze produkten der hedendaagsche literatuur, nog blijven bestaan. Vele moderne Indische mode-romannetjes doemen even op om even snel weer te verdwijnen, - Bogoriana blijft.

M.S.

Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd door Th. Coopman en Jan Broeckaert. Vierde en Vijfde Deel. - Gent, A. Siffer.

Van deze belangrijke uitgave der Koninklijke Vlaamsche Akademie, waarin alles wat over de Vlaamsche beweging in tijdschriften, couranten en brochures is geschreven wordt bijeengebracht, zijn thans de vierde en vijfde deelen verschenen. Het vierde deel bevat de geschriften die verschenen van 1861 tot het einde van 1867,

het vijfde deel loopt over de jaren 1868-1872. De heeren Coopman en Broeckaert gaan onverschrokken voort met dezen compilatie-arbeid, die steeds omvangrijker schijnt te worden. Want terwijl het eerste deel van dit werk een overzicht gaf over de literatuur van meer dan vijftig jaren (1787-1844), geeft het vierde deel - nog lijviger dan het eerste - een overzicht over slechts zes jaren, het vijfde over zeven jaren. De literatuur over den Vlaamschen taalstrijd blijkt dus met opvolgende jaren sterk toe te nemen. Zoo belooft dan dit standaard werk inderdaad een reuzenwerk te worden.

M.S.

De beteekenis der Christelijke Zending voor onze koloniën.(*)

De Christelijke Zending werd tot voor korten tijd algemeen, en wordt tot op den huidigen dag door zeer velen, beschouwd als een particuliere liefhebberij van zoogenaamd ‘kerkelijke’ kringen. Deze opvatting behoeft ons niet te verbazen. Immers, de Zending bedoelt het Evangelie (de blijde boodschap) te brengen aan degenen, die het nog niet hebben vernomen. Zij gaat dus uit van de onderstelling, dat het Evangelie voor alle volken, dus ook voor die, welke zoo hemelsbreed van ons verschillen als de Maleisch-Polynesische stammen, een blijde boodschap is, dat het hun allen iets te zeggen heeft. De Zending neemt als axioma aan, dat het Christendom de eenige ware godsdienst, bijna zou ik zeggen de eenige godsdienst is. En nu is het een onmiskenbaar feit, dat velen aan het Christendom deze absolute beteekenis niet toekennen. Het is voor hen een godsdienst als vele andere, en waarschijnlijk voor de Mal.-Pol. volken niet eens de meest geschikte. Wie dus de speciale opvatting van het Christendom, die grondslag en uitgangspunt is van het werk der zendelingen, niet deelt, heeft, zoo meent men, het meest volkomen recht zich aan dat werk te onttrekken.

Nu zij hier dadelijk uitgesproken, dat ik persoonlijk de hier besproken opvatting van het Christendom van harte toegedaan ben, en dus ook haar voor de Zending een levensvoorwaarde acht. Het Christendom, dat is Christus. En deze zelf is reeds door een der Bijbelschrijvers (Joh. 1:14) genoemd de vleeschgeworden Logos, de openbaring in den tijd van den Absolute. Deze historische gebeurtenis scheidt de geschiedenis der menschheid in twee deelen, zoodat wij spreken van de jaren voor en na zijn geboorte. En wie in waarheid kennis neemt van deze gebeurtenis, en haar beteekenis verstaat, in diens leven begint iets nieuws, omdat hij vindt het heil, de vergeving der zonden en de eenheid met God. Hij weet, dat dit heil geheel

(*) Het hier volgende opstel is een samenvatting en verdere uitwerking van het door Dr. N. Adriani, afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap te Posso, Centraal-Celebes, en mij gesprokene in tegenwoordigheid van H.H.M.M. de Koningin en de Koningin-Moeder op 10 en 13 Maart j.l. te 's-Gravenhage. Het werd in overleg met Dr. A. opgesteld.

eenig is in zijn soort, onmisbaar en nergens elders te vinden. Juist daarom acht hij zich geroepen daarvan te getuigen, opdat ook anderen het deelachtig mogen worden. Deze levenservaring en de daaruit voortspruitende behoefte tot getuigen, is altijd geweest, en zal altijd blijven het uitgangspunt der Zending. Ze zou haar karakter verliezen, ze zou ophouden Zending te zijn, ze werd met machteloosheid geslagen, wanneer ze deze beginselen verloochende; en indien zij sympathie in breederen kring ten koste van zoodanige verloochening moest koopen, dan ware het beter, dat zij zich liet terugdringen binnen den engeren kring van geestverwanten, en met hun steun alleen hare zware taak voortzette.

Intusschen, ik meen, dat de Zending ook zonder dezen al te hoogen prijs te betalen, de algemeene sympathie zich kan veroveren. Allereerst zou ik willen vragen, of eenige werkzaamheid, die het heil van anderen beoogt, die dus is van filantropisch en aard, tegenwoordig in Nederland neutraal moet zijn om op algemeene sympathie aanspraak te kunnen maken? Men zou het niet zeggen, wanneer men ziet, van welke zijde menigmaal sympathie wordt getoond, en vermoedelijk niet de minst werkzame, voor den arbeid van het Leger des Heils. Is filantropie wel ooit 'neutraal'? Ja, wanneer men hem den waren filantroop noemt, die een bedelaar aan den weg een aalmoes uitreikt, maar zich verder niet om hem bekommert, ja dan.....! Maar deze opvatting zal toch wel niemand verdedigen. De ware filantroop is niet hij, die iets van het zijne geeft, maar zichzelf; die zich persoonlijk wijdt aan den ongelukkige, dien hij helpen wil, en dien hij de te kwader ure verloren zelfstandigheid wil hergeven. Er zit in alle ware filantropie iets van dat: 'ik moet minder worden' van Johannes den Dooper; ze wil zichzelf overbodig maken. Maar dit doel kan alleen worden bereikt door den filantroop, die iets laat zien en begrijpen van den invloed, dien zijn eigen godsdienstige, zedelijke, of wil men aesthetische overtuigingen, oefenen in zijn leven, die dus *niet* neutraal is. Men werpe mij niet tegen, dat men, bij dengene dien men helpen wil, den grondslag van zijn zedelijk handelen, ook al deelt men dien niet, onaangetast laten kan; dat men tot hem kan zeggen: wat nu het uitgangspunt is van uw hernieuwd leven, van uw herkregen zelfstandigheid, dat laat ik geheel aan uw eigen oordeel over, dat is mij onverschillig; indien maar het doel wordt bereikt. Vooreerst is zulk een houding verre van neutraal! Maar dan, sinds wanneer is de grondslag, het motief van ons zedelijk handelen een 'quantité négligeable' geworden? Ware filantropie is nooit neutraal. Zending nu is filantropie in den hoogsten, den diepsten zin des woords. De zendeling, die uitgaat om den Heidenen het Evangelie te verkondigen, weet, dat dit Evangelie is de gave Gods bij uitnemendheid, het beste, dat hij bezit; en dat allerbeste wil hij geven aan degenen, die 't niet kennen. Men verwijte zulk een filantroop niet, dat hij niet 'neutraal' is.

Veeleer ligt juist in dat niet neutrale karakter der Zending haar

beteekenis voor onze Koloniën. Wij vestigen allereerst de aandacht op die streken, waar de godsdienst van den inlander is het zoogenaamd animistisch Heidendom. Daarmede is allerminst beweerd, dat de Zending tegenover de Mohammedanen geen taak te vervullen zou hebben; integendeel, wij komen daarop nader terug. Trouwens, wij beginnen zeker niet met 't minst belangrijk deel van ons koloniaal bezit, als wij met de door Heidenen bevolkte streken aanvangen. Daartoe toch behoort een zeer belangrijk deel der zoogenaamde Buitenbezittingen, en niemand zal wel ontkennen, dat daar de toekomst ligt voor tropisch Nederland.

Onder animistische Heidenen nu, en dit is het punt waarom het hier gaat, tast elke koloniale onderneming(*) onvermijdelijk het godsdienstig leven van den inlander aan. Om de beteekenis dezer uitspraak te verstaan, moeten wij trachten ons te ontdoen van de bij ons (misschien wat te veel) bestaande scheiding tusschen godsdienstige en zuiver praktische kwesties. Het asphalteeren van een straat in een onzer groote steden, of de invoering van electrisch bedrijf voor verlichting en als drijfkracht van tramwagens, tast in geen enkel opzicht onze godsdienstige overtuigingen aan. De handhaving of afschaffing van het blijvend gedeelte is een kwestie, waarmede de bloei der kerk niet gemoeid is. Men zou politierechters kunnen aanstellen, zonder dat iemand er aan denkt ach en wee te roepen, of victorie te kraaien voor haard, kroon en altaar. En al ben ik van ganscher harte Oranjeklant, ik weet nog niets omtrent het godsdienstig leven van een Zwitser, als men mij vertelt, dat hij tot in merg en been republikein is(†).

Bij den animistischen Heiden nu is dit alles geheel anders. De bij ons bestaande scheiding tusschen godsdienstige en niet godsdienstige kwesties is bij hem een geheel onbekende zaak. De ondergrond van geheel zijn bestaan, van *al* zijn handelingen is zijn godsdienst; sterker nog, men kan zeggen: al zijn doen en laten, zijn geheele leven is feitelijk godsdienst. De animistische Heiden erkent weliswaar het bestaan van goden in den meer eigenlijken zin van 't woord; hij heeft eenig besef van een Schepper van hemel en aarde. Maar het zijn toch alleen de personen, die meer speciaal met godsdienstige zaken zich bemoeien, priesters en priesteressen enz., die rechtstreeks tot deze goden in betrekking staan. Voor het bewustzijn der groote menigte zijn feitelijk de geesten der afgestorvenen de goden, waarmede rekening moet worden gehouden. Dezen nu dulden geen afwijking van de gewoonten, die in zwang waren, toen zij op aarde rondwandelden. De zoo algemeen verspreide voorstelling van de afgunst der goden speelt hierbij een groote rol. Vooreerst denkt zich de inlander het leven hiernamaals

(*) Ik neem dit woord in zijn meest algemeenen zin.

(†) Daarmede is natuurlijk niet beweerd, dat onze godsdienstige (zedelijke) overtuigingen werkeloos blijven bij het nemen van een besluit in zoodanige zaken of de uitvoering daarvan. Hoe zou dit kunnen, waar de vraag naar recht en billijkheid daarbij een groote rol speelt?

altijd als een achteruitgang, vergeleken bij het aardsche bestaan. De ziel van een afgestorvene is dus altijd boos, omdat ze de bovenwereld heeft moeten verlaten, en tracht haar wraak te koelen door zich zoo mogelijk meester te maken van de ziel van een der overlevenden, liefst van een harer nabestaanden, om die mede te voeren naar het doodenrijk. De meeste rouwpraktijken vinden haar verklaring in vrees hiervoor: ze zijn middelen om de achtergeblevenen tegen aanslagen van den overledene te beschermen. Maar vooral wordt elke vooruitgang kwalijk genomen. De nazaten moeten niet trachten het beter te hebben dan hun voorouders, of dezen te overtreffen door kunde enz. Dit is het meermalen uitgesproken argument tegen elken maatregel, die voorgesteld werd als middel tot vooruitgang. Toen zendeling A.C. Kruyt b.v. in Posso scholen trachtte te openen, werd hem herhaaldelijk geantwoord: onze voorouders konden niet lezen en schrijven; zij zullen 't ons kwalijk nemen, wanneer wij 't onzen kinderen leeren. Maar ook tegenover veel minder ingrijpende veranderingen wordt hetzelfde argument aangevoerd. Het aanleggen van een weg, het bouwen van woningen volgens nieuw model, zelfs de vestiging van een vreemdeling te midden van een stam, is een nieuwigheid, die gevaarlijk is. Chineesche, Arabische enz. handelaren, die zich aan de kust komen vestigen, weten dit zoo goed, dat zij steeds door een inlandsche te huwen voor hun persoonlijke veiligheid zorgen. Daardoor toch worden zij familie van de inlandsche bevolking, haar voorouders worden de hunne, en zij kunnen nu voortaan niet meer als vreemdelingen worden beschouwd. Zonder dezen maatregel zouden zij van hun leven niet zeker zijn.

Deze opvatting drukt haar stempel op geheel het huiselijk en maatschappelijk leven van den animistischen Heiden. De inlandsche staat (voor zoover men dit woord ter aanduiding van de zeer primitieve toestanden onder deze inlanders kan gebruiken) is er geheel van doorweven. Grondwet is: handhaving van de gewoonten der vaderen (adat). Hoofd is hij, die deze gewoonten 't beste kent, en door zijn persoon en karakter 't meest geschikt is ze te doen eerbiedigen. Maar zijn gezag gaat dan ook niet verder, dan voorzoover hij de adat handhaaft. Dit is waarschijnlijk oorzaak geweest, dat menigmaal door ons Gouvernement inlandsche hoofden verantwoordelijk zijn gesteld voor daden van hun onderhoorigen, waartegen zij niets vermochten, omdat het gebeurde, daar het niet streed met de adat, door hen niet kon worden verboden, veel minder verhinderd. Voor zoover echter het inlandsch hoofd de adat handhaaft, wordt hij onbepaald gehoorzaamd. Ongehoorzaamheid ware hier goddeloosheid, die door de goden, de voorouders, tot wie het hoofd geacht wordt in bijzondere betrekking te staan, zou worden gestraft. Het gezag der hoofden is dus van religieusen aard; hun schrijft men het toe, wanneer het dorp voortdurend geluk of ongeluk treft; hun zegen of vloek beteekent meer dan die van anderen; bij het uitzaaien van de rijst moet het hoofd beginnen, want van hem

moet de zegen uitgaan, enz. Dit komt nog sterker uit, wanneer wij te doen hebben met hoofden, die er in geslaagd zijn hun suprematie uit te breiden over een eenigszins uitgestrekt gebied. Eenige maanden geleden bevatten de dagbladen telkens berichten omtrent het Bataksch hoofd Singa Mangaradja, aan wiens woelen eindelijk door den verdienstelijken kapitein Christoffel een eind werd gemaakt. Men noemde hem vaak den priestervorst. En in zooverre hij in bijzondere betrekking stond tot de geesten der voorouders, en den omgang met hen voor zijn volk 'vermittelte', was deze benaming juist. Maar ze drukt toch niet alles uit. Men had hem evengoed een godvorst kunnen noemen. Omtrent hem waren dan ook allerlei verhalen in omloop, die getuigden van zijn meer dan menschelijk karakter. Hij was als zevenjarig kind ter wereld gekomen; hij had een zwarte, met haar begroeide tong, waarvan de aanblik doodelijk was, waarom hij bij het spreken zooveel mogelijk den mond gesloten hield, en zijn bevelen schriftelijk gaf; soms bleef hij zeven maanden zonder voedsel, of drie maanden in slaap verzonken, als wanneer de geesten in zijn behoeften voorzagen. Hij gebood over regen en zonneschijn, en men bad tot hem om een rijken oogst. Van alle kanten trokken de geloovigen naar zijn woonplaats Bangkara met offergaven, om van zijn wondermacht gunsten af te smeeken. Zijne onderdanen noemden hem hun god, en zelfs tot in de ver afgelegen gewesten Sipirok en Angkola werd hij als zoodanig vereerd. Nog langen tijd nadat in Silindoeng en Toba het Christendom vasten voet had verkregen, oefende zijn naam grooten invloed, en kostte het hem weinig moeite in tijden van epidemieën of andere volksrampen opnieuw de aandacht op zich te vestigen. Hetzelfde karakter vertoont de Datoe van Loewoe, tot voor korten tijd een zeer machtig despoot, gevestigd te Paloppo, aan de noordkust van de golf van Boni. Zijn invloed strekte zich uit over het grootste gedeelte van Centraal-Celebes, tot aan de golf van Tomini toe; ook de Toradja-stammen in de Possostreek erkenden hem als hun heer. Maar tevens als hun god. Ongehoorzaamheid aan hem zou tengevolge hebben, dat de rijst, wanneer men die in den mond stak, in wurmen veranderde. Zond de Datoe een leger van zijn vazallen uit om de ongehoorzamen te tuchtigen, dan zou aan zulk een leger een zwerm wespen voorafgaan, die de weerspannigen reeds buiten gevecht stelde, voordat nog een aanval was gedaan. Wie het aangezicht van den Datoe aanschouwt, zal sterven; wellicht is dit de reden geweest, waarom meermalen hooggeplaatste ambtenaren bij hun bezoeken te Paloppo den Datoe niet te spreken kregen; men wilde den nimbus niet verbreken, waarin hij voor zijn onderhoorigen gehuld was. Hij regelde de koppensnellerstochten, en aan hem bracht men, hoewel hij zich om het wel en wee zijner onderdanen absoluut niet bekommerde, zonder eenig bezwaar de geëischte schatting op. Een beroep op de ondergeschiktheid van den Datoe aan de Koningin van Nederland baatte hier niets; men werd eenvoudig niet

geloofd, wanneer men daarvan sprak. De Toradja was er vast van overtuigd, dat ook onze vorstin aan den Datoe haar tribuut betaalde. De godsdienst van den animistischen Heiden is samengeweven met geheel zijn bestaan; de onmogelijkheid voor zijn bewustzijn deze te scheiden, blijkt wellicht nergens zoo sterk als op het terrein, dat bij ons als dat van den Staat bekend staat.

Maar allerminst alleen daar. Op een paar punten moet nog worden gewezen, omdat ze voor koloniale ondernemingen van zoo groote beteekenis zijn. Reeds spraken wij van de godsdienstige koppensnellerstochten. Blijkens de jongste onderzoekingen (zie vooral A.C. Kruyt, Animisme) dienen deze tot vermeerdering van de zielestof van de deelnemers en hunne stam(dorps)genooten, en daardoor tot verlenging van hun leven. In arren moede werden en worden nog jaarlijks in onze Koloniën vele moorden gepleegd op grond van dit bijgeloof. Men mag den inlander om deze gewoonte geen aangeboren wreedheid verwijten; hij ook moet zijn natuurlijken tegenzin tegen zulke gruwelen overwinnen, en daarvoor worden dan ook reeds ten opzichte van jonge knapen maatregelen genomen. Maar men is vast overtuigd, dat men zichzelf en zijn geheelen stam in gevaar brengt, als men dit gebruik nalaat. Een invloedrijk en zeer ontwikkeld hoofd in de Possostreek, die reeds lang den invloed der zendelingen had ondergaan, verzekerde, dat hij gaarne tot het afschaffen zou medewerken, als het maar mogelijk was. Men heeft zijn eigen jachtveld voor menschenhoofden. Voor de Toradja's in de Possostreek zijn dit de Tokinadoe, wier woonplaats in zuid-oostelijke richting te zoeken is. Om de sneltochten onder hen te excuseeren, vertellen de Toradja's, dat deze Tokinadoe zich schandelijk vergrepen hebben aan een hunner voorvaderen. Daarom hebben de voorvaderen hun bevolen eeuwige vijandschap met Tokinadoe te onderhouden. ‘Zoolang de zon in het Oosten op en in het Westen ondergaat, zoolang het water van de bergen naar zee stroomt en niet omgekeerd, zoolang de duimen aan de voeten der honden den grond niet raken, enz. enz., zoolang zal een Toradja, wanneer hij een Tokinadoe ontmoet, trachten dezen om 't leven te brengen.’ Ongetwijfeld hebben de Tokinadoe gelijke voorschriften van hun voorouders ten opzichte der Toradja's. Vrede tusschen beide volksstammen is dus ongehoorzaamheid aan de geesten der voorouders, d.i. aan de goden, een daad van goddeloosheid, die onvermijdelijk hun wraak ten gevolge heeft.

Een ander punt van gewicht zijn de heksenprocessen. Het geloof aan heksen is zelfs in Europa nog niet uitgestorven; dat het in Indië algemeen is, spreekt vanzelf. Voor een sterfgeval wordt gaarne een bijzondere oorzaak aangenomen, b.v. kwaadwilligheid van den een of ander, een godheid, een geest, een toovenaar of heks. Heeft er dus 't een of ander treffend sterfgeval plaats, dan wordt al spoedig naar een toovenaar of heks gezocht; soms trouwens wijst de kranke dien zelf aan. De aangeklaagde moet zijn of haar onschuld bewijzen door zich aan een

godsoordeel te onderwerpen, en meestal eindigt het onderzoek met den dood van de(n) aangeklaagde. Zoodanige personen in het leven te laten, ware een verregaande onvoorzichtigheid. En nu onderstelle men niet, dat een beroep op eigen immuniteit tegen de aanslagen van heksen, of eigen welvaart, hoewel wij geen koppensnellers zijn, hier wel 't gewenschte resultaat kan hebben. Vooreerst gelooft de inlander ons niet, als wij zulke verzekeringen geven; hoogstens zal hij ons aanzien voor nog machtiger toovenaars dan de zijne. En ten slotte heeft hij het argument gereed, dat wij tot een ander volk behooren, dus andere voorouders hebben, en daarom een andere adat, maar die hij, de inlander, niet overnemen kan zonder zijn leven en dat der zijnen in gevaar te brengen. Afwijken van de adat wordt dan ook niet gestraft aan den vreemdeling, maar aan den inboorling. Men kan er verzekerd van zijn, dat moorden op reizigers of zendelingen zeer vaak hun oorzaak vonden in vrees, niet voor de blanken, maar voor de voorouders, die de vestiging van vreemdelingen, een afwijking van de adat, niet dulden, en aan hun nakomelingen, niet aan de vreemdelingen (want over dezen hebben zij geen macht) zouden straffen.

Ten slotte nog een enkel woord over de reeds genoemde godsoordeelen. Meer ontwikkelde inlanders weten zeer goed, dat daardoor meer dan eens onschuldigen het leven verliezen. Maar dit is hun schuld niet. De goden hebben den schuldige aangewezen; wanneer zij een onschuldige treffen, dan is dat hun zaak; de levenden behoeven zich dat niet aan te trekken. En dan heeft de methode een onbetwistbaar voordeel, nl. dat elke zaak tot een beslissing komt. Is deze eenmaal gevallen, dan mag ook over de kwestie niet weder worden gesproken. Napleiten, oude koeien uit de sloot halen, is bij den inlander uit den booze. Wie zal zeggen, hoeveel verwarring in zijn geest ontstaat door het ‘koerang trang’ (vrijspraak wegens gebrek aan bewijs), waarmede zoo menige rechtspraak volgens Europeesche beginselen eindigt.

Wij zouden op deze wijze nog eenigen tijd kunnen voortgaan. Bij de wijze van eten (het zwijgen onder den maaltijd), den dagelijkschen omgang (niet op iemands schaduw trappen, hem niet verschrikken enz.), de beoordeeling zijner medemenschen (een ongeluk is altijd een bewijs van eenige zonde tegen de adat, bedreven door hem dien het treft), de opvoeding, of beter het niet opvoeden van kinderen (hen niet contrariëeren, opdat de ziel niet wegvluchte, zoodat het kind sterft) enz. enz., bij dit alles speelt de godsdienstige voorstelling van den animistischen Heiden een uiterst gewichtige rol. Een losmaken, of ook maar uitrekken van den band tusschen zijn godsdienstige voorstellingen en zijn dagelijksch leven, zijn maatschappelijk en politiek bestaan, is eenvoudig onmogelijk.

Maar dan volgt ook hieruit, dat elke aanraking met hem, waardoor verandering gebracht wordt in zijn toestand, zijn godsdienst aantast. Daarom spraken wij zoo algemeen mogelijk van ‘koloniale ondernemingen.’

Wij denken dus volstrekt niet alleen aan politieke aanrakingen tusschen Europeesche mogendheden en animistisch-heidensche volken. Het aanknoopen van handelsrelaties met hen, het vestigen van de een of andere industrieele of kultuuronderneming in hun midden, het aanleggen van een kunstweg, de vestiging van een vreemdeling in hun land, het zijn al te maal uit godsdienstig oogpunt bedenkelijke nieuwigheden.

Wat blijft er, wanneer men deze dingen ziet zooals ze zijn, over van onze hooggeprezen godsdienstige verdraagzaamheid? Wij hooren zoo vaak als verwijt tegen de Zending gericht, dat zij den inlander niet laat de opvattingen, waarbij hij zich gelukkig gevoelt. Nu zullen wij dat woord ‘gelukkig’ maar laten voor 't geen het is: wie het gebruikt, geeft een sprekend getuigenis van eigen onkunde ten opzichte van de dingen, waarover hij zich een oordeel aanmatigt. Maar waar het op aankomt, is dit: het genoemde verwijt treft in veel sterker mate den planter, den industriëel, den ambtenaar. Deze weet meestal niet wat hij doet, wanneer hij zijn bemoeienissen aanvangt met den inlander en zijn maatschappij. De zendeling is er zich volkomen van bewust, dat hij het godsdienstig leven van den inlander komt aanranden, maar hij weet daartoe gerechtigd te zijn, omdat hij voor 't geen hij neemt, iets beters in de plaats komt geven.

Zal men nu op grond van het bovenstaande totale onthouding van alle bemoeienissen met onbeschaafde volken aanbevelen? Het schijnt zoo aantrekkelijk, zoo nobel. Ascetisme heeft altijd den schijn gehad van bizonder consequente en gedurfde vroomheid. Maar ook niet meer dan schijn. En ten slotte kwam het steeds neer op verwaarloozing van de meest dringende en voor de hand liggende plichten. Maar bovendien, meent men nu waarlijk nog, dat, sedert door de verbeterde verkeersmiddelen de wereld zoo heel klein geworden is, het opdringen van de ‘beschaving’, of wat daarmede gepaard gaat, tegen te houden is? En nu eenmaal Nederland heerschappij voert over zijn koloniën, en aan die heerschappij zoo heel veel te danken heeft (het geld, met behulp waarvan de tachtigjarige oorlog tot een goed einde is gebracht, is in Indië verdiend), is er nu reden ons te onttrekken aan een zeker zeer delicate en moeilijke taak (immers die der opvoeding van de bewoners van tropisch Nederland), maar wier vervulling de meest nobele energie van ons eischt, en dus de edelste zijde van ons volkskarakter zal wakker roepen?

Maar indien deze vraag ontkennend beantwoord wordt; indien Nederland ernstig de taak onder de oogen ziet, die het zich door zijn verleden en zijn heden ziet aangewezen, dan is het noodig, dat het zich geen illusies scheppe omtrent haar karakter. En dan moet met de meeste beslistheid naar het rijk der illusies worden verwezen de mogelijkheid eener neutrale houding tegenover de godsdienstige overtuigingen van de animistische Heidenen. De zoo vaak van industriëelen, planters, handelaren enz. ontvangen raad om den inlanders toch maar

hun godsdienst te laten, moet beantwoord worden met de opmerking: dat doet gij zelf niet. Wilt gij dat doen, dan moet gij zoo spoedig mogelijk uw fabriek, uw onderneming, uw kantoor sluiten, en Indië den rug toekeeren. Uw tegenwoordigheid reeds, meer nog de uitoefening van uw bedrijf of beroep is een aantasten van de adat, d.w.z. een ondermijnen van den godsdienst der inlanders. En de wijze waarop gij in dezen handelt, is veel bedenkelijker dan ons optreden. Wij weten wat wij doen en waarom; gij zijt er u niet van bewust, en gij verklaart nadrukkelijk *niet* en *nooit* te willen doen, wat gij uws ondanks toch doet.

Dit alles geldt natuurlijk in nog veel sterker mate van de Regeering en de door haar genomen maatregelen. Zij heeft Singa Mangaradja laten vervolgen, totdat hij zelf een eind maakte aan zijn leven; zij heeft den Datoe van Loewoe gedwongen afstand te doen van de Toradjalanden benoorden het Possomeer. D.w.z. zij heeft den Bataks en den Toradja's hun god ontnomen. Zij verbiedt koppensnellen, slavernij, heksenprocessen, godsoordeelen. Zij legt wegen aan, bouwt nieuwe kampongs op vroeger niet bewoonde plaatsen, zij wijzigt in één woord allerlei gewoonten, maatschappelijke en politieke verhoudingen, enz. En door dit alles tast zij den godsdienst der animistische Heidenen aan. Ook zij wil, evenals de commerciëele en industriëele ondernemingen, op godsdienstig gebied neutraal zijn; zij huldigt zelfs in art. 119 R.R. met beslistheid het beginsel van godsdienstvrijheid. En niettemin verbiedt zij allerlei, dat met den godsdienst der inlanders rechtstreeks verband houdt. Een zeer sterk sprekend voorbeeld is het verbod door Resident Jansen uitgevaardigd tegen de offerfeesten in het district Tonsea (Minahassa). Hij was door eigen aanschouwing tot de overtuiging gekomen, dat deze feesten voor de bevolking allerverderfelijkst waren; de vrucht van langdurigen arbeid werd in korten tijd op de meest brooddronken wijze verbruikt. Om daaraan een eind te maken, werd bepaald, dat deze feesten niet langer dan 3 dagen mochten duren. Maar daardoor was het onmogelijk geworden de goden naar behooren te dienen, en het verbod werd de aanleiding tot den plotselingen overgang van de geheele bevolking tot het Christendom, aan welks propaganda het geruimen tijd weerstand had geboden. Geen der zake kundige zal den Resident kunnen verwijten, dat hij een onnoodigen maatregel nam; zelfs niet dat hij zijn bevoegdheid te buiten ging. Wij durven dan ook gerust verzekeren, dat niemand hem deswege heeft gelaakt. Maar toch, godsdienstig neutraal was zijn handelwijze wel allerminst. En iedereen weet, dat dergelijke gevallen herhaaldelijk voorkomen.

Tot nu toe heeft men zich uit deze impasse gered (aangenomen dat men zich van de situatie rekenschap gaf) door de constateeren, dat men zich niet houden kan aan de grens (of liever de absentie van een grens) tusschen het godsdienstig en het maatschappelijk leven bij den Inlander, maar voor het goed vervullen van de taak, die men zich

als beschaafde Europeesche natie ziet aangewezen, menigmaal gedwongen is zich te plaatsen op het in dezen door ons, 20ste eeuwsche Nederlanders, ingenomen standpunt. De juistheid van deze bewering kan volkomen worden toegegeven. Maar dan dient tegelijkertijd de opmerking gemaakt, dat men zich van de consequentie die deze houding voor den inlander heeft, geen voldoende rekenschap geeft. Dit blijkt zoo duidelijk bij het zooeven geciteerde voorbeeld in Tonsea. De Resident stond, omdat hij de godsdienstige overtuiging der bevolking moest en ook wilde eerbiedigen, offerfeesten toe van 3 dagen. Maar deze waren geheel in strijd met de tot heden gevolgde adat, volgens dewelke ze vier à vijf maal zoolang duurden. De goden zouden met zoo korte offerfeesten niet tevreden zijn. Het was nu veiliger zich aan te sluiten bij den God der Hollanders, die wel volgens de door hem voorgeschreven adat kon worden gediend in de Minahassa. Men kan er zich van verzekerd houden, dat men zich tegenover de voorouders heeft geëxcuseerd ongeveer met de volgende redeneering: wij zouden wel gaarne zijn voortgegaan met de door U ingestelde gebruiken. Maar de machtige Kompanie maakt het ons onmogelijk. Ook Gij waart in Uwe dagen voor haar bevreesd, en hebt U menigmaal naar haar bevelen gevoegd. Duidt het ons dus niet euvel, dat wij ook in dit opzicht Uw voorbeeld volgen. Men ziet dus, voor den Inlander heeft onze betrekkelijke neutraliteit geen waarde. Trouwens, hoe zou dit ook kunnen, waar hij zich in het algemeen van neutraliteit (zijn wij in dit opzicht verder dan hij?) geen denkbeeld maken kan? Verandering van godsdienst is dan ook onvermijdelijk. In Tonsea was destijds de keus niet moeilijk; in de aangrenzende districten had het Christendom reeds lang de overhand, en in Tonsea zelf was een zendeling gevestigd. Elders evenwel, waar de invloed der Zending zich niet doet gevoelen, is het pleit zeer spoedig voor het Mohammedanisme beslist. Dit is het antwoord op de vraag, zoo menigmaal in zendingskringen gesteld, hoe toch de snelle en gemakkelijke verspreiding van den Islam in Indië verklaard moet worden. De Europeesche ambtenaar of ondernemer brengt bijna zonder uitzondering Mohammedaansche bedienden of ondergeschikte ambtenaren (tolken, vaccinateurs, inl. geneesheeren enz.) met zich. Bovendien maakt de Mohammedaansche koopman gaarne gebruik van de veiligheid die het Gouvernement verschaft, en komt hij zich spoedig vestigen op de woonplaats van den ambtenaar van het Ned. Indische Gouvernement, die van zijn kant zelden reden heeft die vestiging tegen te werken; veeleer die menigmaal aanmoedigt. En waar nu de bevolking weldra gevoelt, dat de gewoonten, die zij vroeger volgde, niet meer kunnen gehandhaafd worden, is zij heel spoedig bereid, de Mohammedaansche daarvoor in de plaats te stellen. Een sprekend voorbeeld daarvan leveren de Padangsche Bovenlanden, waar in het jaar 1838 de bekende Padri-oorlogen eindigden. Daarna was de bevolking, die zooveel van deze Mohammedaansche geestdrijvers te

verduren had gehad, beslist anti-Mohammedaansch gezind; zoo zelfs, dat zij der Regeering om Christelijke zendelingen verzocht. Het Gouvernement echter, bevreesd daardoor opnieuw het fanatisme op te wekken, voldeed daaraan niet. En toen de zendelingen der Rheinische Missionsgesellschaft in 1861 dit gebied betraden, vonden zij de groote meerderheid der bevolking geïslamiseerd. Het is van algemeene bekendheid, dat de Islam steeds het Gouvernement op den voet volgde, en men behoeft waarlijk geen ziener van beroep te zijn om te voorspellen, dat het overal zoo zijn zal. De gevolgen onzer betrekkelijke neutraliteit komen dus feitelijk hierop neer: wij banen den weg voor den Islam.

Is dit gewenscht? Op het standpunt van den zendingsman wel allerminst. Maar op het standpunt van een beschaafde Europeesche mogendheid? Op gevaar af dat men mij voor bevooroordeeld houdt in deze kwestie (wat ik dan ook ben) en op grond daarvan aan mijn oordeel waarde ontzegt, waag ik deze twee opmerkingen. De Islam staat polygamie toe, plaatst in verband daarmede de vrouw op een zeer inférieur standpunt, en maakt echtscheiding bizonder gemakkelijk. Ik vraag: is waarachtige, diepergaande beschaving mogelijk, waar men aan de vrouw de haar toekomende plaats in de samenleving onthoudt? Of gaat juist van haar een bizonder gezegende invloed uit? Onze ervaring op Java (waarover straks nader) geeft in dit opzicht veel te denken. En sprekend is het mislukken der pogingen, van het Gouvernement uitgegaan, om op Java een school op te richten voor dochters van aanzienlijke Javanen; zelfs zeer beschaafde en verlichte, maar Mohammedaansche Javanen adviseerden ongunstig. Trouwens, de toestanden in Mohammedaansche landen kunnen niet bepaald aanlokkend worden genoemd. En dan, een orthodox Mohammedaan mag zich niet onderwerpen aan een niet-Mohammedaansch-geloovigen Vorst of Vorstin. Zelfs vrede met zoo een is niet geoorloofd: hoogstens een wapenstilstand. Nu zijn Mohammedaansche wetgeleerden, die in zulke zaken voor niets staan, er weliswaar in geslaagd in dezen een uitweg te vinden. Maar de toch niet zoo heel zeldzame openbaringen van Mohammedaansch fanatisme in onze Koloniën, die tot bloedige botsingen aanleiding geven, bewijzen, dat deze ‘accommodements avec le ciel’ toch ook nog al gemakkelijk op zijde worden geschoven. Trouwens, men moge over 't gevaar, dat ons van deze zijde dreigt, denken zooals men wil, geen deskundige zal uitbreiding van Mohammedaanschen invloed in Indië gewenscht achten.

Wat hebben wij dan in dezen te doen? Ons ideaal van een Regeering, die elkeen de vrije uitoefening van zijn godsdienst waarborgt, opgeven, omdat het voorloopig een illusie is, en dit ook wel voorshands zal blijven? Zullen wij de Regeering maken tot een groot Zendelinggenootschap en haar de taak van de kerstening onzer Koloniën opdragen? De vraag is niet zoo zonderling, als ze misschien op den eersten aanblik schijnt. Schrijver dezes heeft meermalen, wanneer hij bij dezen of genen

aanklopte om geldelijken steun voor de zending, en wel juist van godsdienstig liberalen of indifferenten, ten antwoord ontvangen, dat de Regeering de Zendingscorporaties rechtstreeks behoort te subsidiëeren; en er zijn zeker aan de linkerzijde van ons Parlement wel voorstanders van dit denkbeeld te vinden. Toch meen ik, dat het geen aanbeveling verdient. De Regeering verloochene het beginsel neergelegd in art. 119 R.R. niet, ook al weet zij, dat het voorshands onuitvoerbaar is, en dus voorzichtige transactie door de praktijk geboden. Een rechtstreeksch, officiëel bevorderen van de christelijke propaganda door de Regeering, zou voor laatstgenoemde in hooge mate gevaarlijk zijn. Maar nog gevaarlijker (en dit gaat mij nog meer ter harte) voor de Zending. Zij blijve, wat zij tot nu toe is geweest: de vrije geloofsuiting van de christelijke gemeente, die het heil in Christus gevonden heeft en daarom niet nalaten kan daarvan te getuigen. Alles wat officiëel is, en met andere dan geestelijke middelen werkt, moet hier worden buitengesloten. De staat mag en moet vaak dwingen; de christelijke gemeente kan en mag dat nooit, en de christelijke Zending, de meest natuurlijke uiting van het leven der gemeente, evenmin.

Wij raken hier een zeer teer punt aan, dat evenwel m.i. onbeschroomd en eerlijk in 't oog moet worden gevat. Wij zagen, dat bij den animistischen Heiden de godsdienst met geheel zijn bestaan is samengeweven, zóó, dat elke koloniale onderneming, niet 't minst die van den Staat uitgaat, zijn godsdienst aantast. Maar wanneer dit juist is, dan kan de Zending, die het op den godsdienst van den Heiden gemunt heeft, ook zijn verdere leven niet ongemoeid laten. Dit is de verklaring van het feit, dat de Zending zich overal, waar zij optrad, genoopt heeft gezien zich in te laten met allerlei maatschappelijke werkzaamheden (scholen, ziekenhuizen, spaarbanken, ambachtsscholen, enz.). Alle deze, waarom zij vaak uitbundig wordt geprezen, mogen m.i. door haar niet anders dan als onvermijdelijke hulpmiddelen worden aanvaard, maar zij zie daarin nooit haar eigenlijke werk. Dit ligt daarachter, beter nog daarboven. Maar (en vooral met het oog hierop sprak ik van een ‘teer’ punt) evenzeer als de Regeering haars ondanks den godsdienst van den animistischen Heiden aantast, zoo de Zending (en nu zeg ik met nog meer nadruk *haars ondanks,* en voeg er klagend bij: helaas, ja!) den politieken toestand. De Zending heeft op Sumatra medegeholpen de macht van Singa Mangaradja te breken; in Posso heeft zij de macht van den Datoe van Loewoe ondermijnd. Dit is een buitengemeen groot gevaar voor de Zending, een consequentie van haar optreden, die zij zoo spoedig mogelijk moet trachten te ontloopen. Zij heeft te prediken gehoorzaamheid aan de gestelde machten; zij heeft (vooral bij volken, wier nationaal bewustzijn eenigszins ontwikkeld was, een omstandigheid, die in het algemeen aan haar werk ten goede komt) maar al te vaak ondervonden het groote nadeel van het feit, dat voor menig inlander het ‘Christen worden’ en ‘Hollander worden’ syno-

niemen zijn. Een zendeling, die als politiek agent optreedt, is ons een gruwel. En hoezeer ook tot in hart en nieren vervuld van patriotische gevoelens, als zendingsmannen hebben wij wel eens de positie der Barmensche zendelingen in onze Nederlandsche Koloniën benijd, die niemand van politieke bedoelingen ten behoeve van hun Vaderland behoeft te verdenken, maar wier politieke onbaatzuchtigheid dan ook des te klaarder aan het licht treedt. Voorwaar, zij verdienen ten volle de waardeering van Nederlands Regeering en volk!

Zoo werken dus in Indië twee machten, Regeering en Zending. Ik erken, dat deze juxta-positio iets lachverwekkends heeft. Wie de schamele plunje der Zending en haar nog zoo uiterst geringe krachtsontwikkeling aanziet, en daarnaast het schitterend gewaad der Regeering, haar verreikenden arm, en het vele dat zij, niet het minst in de laatste jaren, heeft tot stand gebracht, die kan een meewarigen glimlach tegenover de eerstgenoemde moeilijk onderdrukken. Meer nog, het klinkt bedenkelijk haar in één adem met de Regeering een macht te noemen; ze is dit, maar in een geheel anderen zin. Warneck heeft haar genoemd ‘eine internationale Grossmacht in Knechtsgestalt’. Laat zij vooral dit laatste niet vergeten. Bizonderlijk in deze dagen, nu zij steeds algemeener sympathie ontvangt, en daarop ook aanspraak maakt, bedenke zij, dat zij alleen in zoover eene macht is en zijn zal, als zij zich in staat toont te dienen, te dienen zonder eenige gedachte aan loon, te dienen uit zuivere passie om te dienen, in eerlijke navolging van Hem, dien zij als haar Hoofd eert.

Maar, dit alles vooropgesteld hebbende, spreek ik het dan nog eens uit: in Indië werken twee machten, Regeering en Zending. De eerste gruwt van alle inmenging in godsdienstzaken, en tracht daaraan zoo spoedig mogelijk te ontkomen. De ander gruwt vooral niet minder van alle inmenging in politieke aangelegenheden, en tracht daaraan zoo spoedig mogelijk te ontkomen. Twee terreinen, die onder de animistische Heidenen, tot schade van beide, op zonderlinge wijze zijn dooreengemengd, worden door deze machten gescheiden gezien, en elk hunner beschouwt een van die beide als haar speciale terrein, en tracht dit angstvallig van dat der andere te scheiden.

Springt het nu niet in het oog, dat die twee machten elkander op zeer gewenschte wijze aanvullen, en dat het, niet alleen op grond van overwegingen, die in kerkelijke kringen opgeld doen, wel gewenscht ware, indien de plunje der Zending wat minder schamel ware, en haar krachtsontwikkeling wat meer evenredig aan de reuzentaak, waarvoor zij zich gesteld ziet? Koloniale ondernemingen, die zich zoogenaamd neutraal willen houden tegenover de godsdienstige overtuigingen der bevolking, tasten deze niettemin aan en banen den weg voor een godsdienst, die zijn bedenkelijke zijden heeft. Men zal toch niet antwoorden, dat dit weinig kwaad kan, omdat de godsdienst als werkzame factor in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid heeft uitgediend en de Islam

dus niet anders dan voorbijgaand kwaad kan stichten? Wie zoo spreekt, zou toch wel heel weinig kennis verraden van den invloed, tot op den huidigen dag door den godsdienst geoefend. Erkent men dezen, dan zal tevens toegegeven moeten worden, dat de Zending een onmisbaar complement is voor alle koloniale ondernemingen. Haar invloed op het sociale leven is nog nooit afgekeurd; op politiek terrein heeft zij menigmaal belangrijke diensten bewezen. Maar vooral, zij heeft den Heiden in aanraking gebracht met den Heiland der wereld, zij heeft hem gewezen den weg tot den Vader in den Hemel, en hem daardoor den vrede der ziel gebracht, de godzaligheid, die ‘tot alle dingen nut is, hebbende de beloften van het tegenwoordige en het toekomende leven’.

Ook de werkwijze der Zending verdient algemeene sympathie. Het is hier de plaats daarvan iets te zeggen. En dan moet worden erkend, dat zij in haar werkzaamheid van nu reeds meer dan 100 jaren heel wat heeft geleerd en haar methode gaandeweg verbeterd. Op den voorgrond sta, dat, ondanks alle degelijke en grondige voorstudie in het Vaderland, die onmisbaar mag worden genoemd, toch de inlander den gezondene eerst tot zendeling maakt. Deze moet dus beginnen van den inlander te leeren. Hij komt onder een volk, welks taal, zeden en gewoonten hem geheel of bijna geheel onbekend zijn. Hij moet zich realiseeren dat hij op grond daarvan op zijn omgeving den indruk maakt van onwetend, 't geen nu eenmaal in 't gewone spraakgebruik voor synoniem met dom wordt gehouden. Trouwens, ook uit een tactisch oogpunt is het aanbevelenswaard zich bescheidenlijk te laten onderwijzen: als de inlander eerst de leermeester van den zendeling heeft mogen zijn, zal het veel gemakkelijker vallen later de rollen om te keeren.

En niet alleen ten opzichte van de toestanden onder het volk, waaronder hij werkt, is de zendeling aanvankelijk (om niet te zeggen voortdurend) leerling; meer nog ten opzichte van de Evangelieverkondiging. De opmerking, die zoo vaak wordt gemaakt, dat het Christendom met zijn diepzinnige leerstellingen en hooge zedeleer voor den onbeschaafden en onontwikkelden inlander onverstaanbaar is, heeft zeker haar beteekenis. Voor de centrale gedachten van het Evangelie, zonde, genade, verlossing, enz. enz., heeft de taal der heidensche volken geen woorden, Men denke aan de moeilijkheid op zoo menig zendingsveld ondervonden (en die nog niet overal is opgelost) het goede woord te vinden ter aanduiding van God, van den Heiligen Geest, enz. Maar niet alleen met de taal heeft men moeilijkheden; vooral niet minder met de gedachtenwereld, die het christendom brengt; zelfs met de geografische ligging der landen, waarheen het ons verplaatst. De wijze, waarop de Evangelieverkondiging moet worden ingericht, moet de zendeling van den inlander leeren. Vooreerst ter wille van den literairen vorm. De meening dat die er niet op aankomt, is natuurlijk ten eenenmale te verwerpen. Stijl, uitdrukkingswijze, het gebruik van

beelden, enz. enz., dit alles moet worden aangeleerd. Zendeling A.C. Kruyt te Posso verhaalt ons, dat hij bij het bezoeken zijner filiaalposten in de ‘godsdienstoefening’ op een rondreis steeds dezelfde stof behandelt. Dit doet hij, omdat zijn gehoor de gewoonte heeft hem in de rede te vallen, en vooral na afloop kritiek te leveren op het gehoorde. De zendeling doet daarmede zijn winst, en is in staat elk volgend maal zijn gehoor beter te pakken. Een enkel voorbeeld van een dus met behulp van het gehoor telkens gecorrigeerde ‘preek’ moge hier worden vermeld. Behandeld werd de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, Lukas 10:25-37. Natuurlijk zou 't veel te lang ophouden en de aandacht afleiden van datgene waar 't om te doen is, als men wilde mededeelen, wie de Samaritanen waren, wat de oorzaak was van den wrok tusschen de Joden en hen, wat een priester, wat een Leviet, enz. enz. is. De schoolkinderen van Posso zijn van dit alles op de hoogte: den ouderen moet men dergelijke uitweidingen sparen. Daarom wordt het tooneel van de handeling verplaatst naar Posso. De verstandhouding tusschen Joden en Samaritanen vindt eenigszins een aequivalent in die tusschen Toradja's en Tokinadoe. Een Tokinadoe, zoo begint dan de verhaler, ging naar het strand om zout te halen en handelsartikelen te koopen. Hij keert, beladen met 't geen hij verworven heeft, huiswaarts, maar valt in handen van slechte menschen, die hem zijn eigendom ontrooven en half dood aan den weg laten liggen. Eenigen tijd later komt een andere Tokinadoe voorbij; hij ziet den ongelukkige liggen, maar denkt bij zichzelf: als ik in zijn nabijheid gevonden word, houdt men mij allicht voor den moordenaar. Hij laat dus den ongelukkige liggen en gaat zoo snel mogelijk voorbij. Een tweede Tokinadoe overlegt bij zichzelf, dat het reeds laat is: als hij zich ophoudt, zal hij niet voor 't ondergaan der zon zijn huis bereiken; ook hij handelt dus als zijn voorganger. Eindelijk komt een Toradja voorbij. Deze ziet den Tokinadoe, een uit het volk waarmede de zijnen sedert eeuwen in vijandschap leven. Niettemin ontfermt hij zich over hem, hij daalt af naar de beek, haalt water en wascht zijn wonden, bedekt die met heelkrachtige kruiden, licht hem op met zijn draagsarong en brengt hem naar de meest nabijzijnde woning. Daar aangekomen vraagt hij hulp om den ongelukkige de niet al te gemakkelijke trap op te dragen. Maar als men hoort, dat deze een Tokinadoe is, wordt die hulp botweg geweigerd en de raad gegeven den vijand onmiddellijk het hoofd af te slaan. Als daarop de barmhartige Toradja antwoordt, dat hij zonder zijn beschermeling het huis niet zal betreden, en de bewoners daardoor zichzelf de schande zullen aandoen, hem, een familielid, den nacht buiten te laten doorbrengen, gevoelt men het klemmende van dit argument en geeft zich eindelijk gewonnen. Met levendige kleuren wordt nu geschilderd, hoe de man, die hier in de plaats treedt van den barmhartigen Samaritaan, verder dien avond en ook den volgenden dag voor zijn beschermeling zorgt.

Eindelijk houdt de verteller op en ziet zijn gehoor eens aan om de uitwerking van het verhaalde te controleeren. Eerst zwijgt men; langzamerhand ontstaat een afkeurend gemompel, totdat eindelijk een de stoute schoenen aantrekt, en rondweg verklaart, dat het verhaalde niet waar is, een bewering, waarmede de anderen instemmen. Daarop antwoordt de zendeling: 'Hoe nu, gij weet, dat ik mijn vaderland, ouders, broeders en zusters heb verlaten en onder u ben komen wonen. Zoudt gij meenen, dat ik dit deed om u leugens te komen vertellen?' Dit argument slaat in; men zit met de zaak verlegen. Maar ten slotte, al kan men het geval niet verklaren, blijft men er toch bij, dat het verhaal gelogen is. Daarop vraagt de zendeling: 'Hoe zou het dan volgens uw meening zijn geschied?' Op die vraag vat men dadelijk vuur. Er zijn er genoeg onder het gehoor, die wel ter tale zijn, en weldra beschrijft er een, met de levendigheid den inlander eigen, hoe de 'barmhartige' Toradja, den halfdooden Tokinadoe vindende, verheugd heeft uitgeroepen: 'Nu weet ik, dat mijn hart recht is, de goden zijn mij welgezind; zij vergunnen mij een kop te bemachtigen zonder zelf eenig gevaar te loopen, en zoo mijn levenskracht en die van mijn familie te versterken.' Daarop heeft hij, door zijn speer naar den ongelukkige te werpen, zich overtuigd, dat deze niet meer in staat is zich te verdedigen, heeft zich toen op hem geworpen, hem bij de haren gegrepen, het hoofd afgehouwen, en is in triumf daarmede naar zijn woonplaats gegaan, waar hij met uitbundig vreugdebetoon en eerbewijzen om zijn dapperheid is ontvangen. Zoo en niet anders heeft het geval zich toegedragen. Een goedkeurend gemompel beloont den spreker en toont, dat zijn gehoor reeds geniet van deze gefingeerde overwinning. Maar nu neemt de zendeling opnieuw het woord. 'Ik weet wel', zoo spreekt hij, 'dat thans de zaken bij ulieden zoo gaan, als gij beschrijft. In mijn vaderland ging het voorheen, toen onze voorouders leefden, nog erger toe. Die waren zoo onmenschelijk, dat zij zelfs palmwijn dronken uit de schedels hunner verslagen vijanden. Zoo erg hebt gijlieden het immers nooit gemaakt? (Een heftige ontkenning, gepaard met afgrijzen over het gedrag der oude Germanen, bevestigt de juistheid van deze onderstelling). Nu echter zijn de toestanden aanmerkelijk veranderd. Alle dooden van vijanden is verboden, en menigmaal gebeurt het, dat een ongelukkige geholpen wordt op de wijze, die ik u beschreef. En ik weet zeker, het staat in mijn boek, in den Bijbel, geschreven, dat er een tijd zal komen, dat ook gijlieden zult gruwen van gesnelde koppen en in vrede en eendracht zelfs met de Tokinadoe zult leven, zoo zelfs, dat gij het niet meer voor onmogelijk zult houden, dat een Toradja aan een Tokinadoe barmhartigheid bewijst'. - 'Maar', zoo werd hierop geantwoord, 'zal zulks geschieden, dan moet ons hart geheel veranderen.' - Is een opmerking als deze laatste aan het gehoor ontlokt, dan is natuurlijk het terrein op uitnemende wijze voorbereid, en de hoorder aangekomen daar, waar

men hem hebben wil. De evangelieprediker vervolgt dan ongeveer in dezen trant: ‘Juist, uw hart moet veranderen. En dit zal eenmaal zeker geschieden. Want gijzelf beseft, na alles wat gij nu reeds vele malen van mij hebt gehoord, dat de toestanden in uw midden niet mogen en ook niet kunnen blijven, zooals ze nu zijn. En wanneer gij luistert naar Christus, dien wij u prediken, en Zijn liefde leert verstaan, dan zal uw hart vernieuwd worden, en er zullen betere dagen voor u en uw volk aanbreken.’ Ieder gevoelt, dat een eenvoudige evangelieverkondiging en een roepstem tot bekeering zonder moeite op het voorafgaande kunnen volgen.

Nog een andere greep uit het zendelingsleven zij ons veroorloofd. De verkondiger van het Evangelie moet, bij zijn bezoeken in de woningen, niet ‘met de deur in het huis vallen’. Een inlander laat niet gemakkelijk raden, wat in zijn binnenste omgaat; het is daarom zaak zooveel mogelijk uit te visschen in welke stemming de gastheer of gastvrouw zich bevindt, en nog beter hem zoo mogelijk in de gewenschte stemming te brengen. Een geschikt middel om daartoe te geraken is het aanknoopen van een gesprek over zijn eigen godsdienst. Men hoort b.v., dat er in het huis of de omgeving een zieke is. Nu worden de middelen, die tot herstel worden aangewend, besproken. Een daarvan is, dat een priesteres te hulp wordt geroepen, die de aan den zieke ontvluchte zielestof van den Schepper van hemel en aarde gaat terughalen. De zendeling, hoewel van dit alles reeds lang op de hoogte, laat zich zulks nog eens omstandig verhalen. De plechtigheid zal des avonds plaats hebben. Nadat de noodige offers gereed gemaakt zijn en de andere onmisbare voorbereidingsmaatregelen getroffen, neemt de priesteres een zakje in de hand, en laat zich hoofd en bovenlijf met een sarong bedekken. Zingenderwijs verhaalt zij nu, hoe zij haar ziel laat opklimmen langs de stijlen van het huis, de gebinten van het dak, tot den nok. Daar roept zij den regenboog, die haar als vaartuig dient, en waarmede zij de hemelzee, waarin de wolken als eilanden drijven, gaat bevaren. Allerlei booze geesten trachten haar den weg te versperren. Maar zij wederstaat hen moedig en bereikt eindelijk de woning van den Schepper van hemel en aarde. Zij wordt bij hem aangediend en toegelaten, en verklaart het doel van haar komst. De Schepper van hemel en aarde beklaagt zich, dat men in den laatsten tijd zich weinig om hem heeft bekommerd. De priesteres erkent schuld en toont de medegebrachte offers als bewijs van het voornemen tot beterschap. Meestal laat de hemelheer zich verbidden, de priesteres ontvangt van hem de ontbrekende zielestof in den medegebrachten zak, en aanvaardt na de noodige plichtplegingen de terugreis. Haar belagers zijn nu nog veel lastiger: zij willen haar den zak ontrooven. Maar ook nu weder wederstaat zij hen, komt behouden in de woning terug, waar nu de medegebrachte zielestof op den kranke wordt geappliceerd. Een dergelijk verhaal, in allen eenvoud verteld (en meestal

zijn de priesteressen zelf evenzeer als de anderen overtuigd van de realiteit dezer dingen), heeft hem, die 't mededeelt, in de gewenschte ernstige stemming gebracht. Een gesprek over 't gebed wordt nu gemakkelijk ingeleid, b.v. door de vraag, waarom de priesteres zich het hoofd bedekt. Het antwoord luidt dan, dat zij niet wil afgeleid worden door haar omgeving. De sprong tot 't handen vouwen en oogen sluiten onder het gebed is spoedig gemaakt, en een woord over het 'bidden tot den Vader, die in de hemelen is', is gemakkelijk geplaatst. Lastiger wordt de zaak, als de hoorder vraagt: 'maar ontvangt gij nu ook wat gij vraagt?' Toch zijn ook hier analogieën, die gelegenheid geven tot een antwoord. De band tusschen moeders en kinderen is ook onder de inlanders zeer hecht. Zelfs een bejaard man zal, bij een plotselinge grootere of kleinere ramp, allicht, als bij ons een kind, 'moeder!' roepen; hij bezoekt haar gaarne, en vertelt haar wat zijn hart beweegt. Over zulk een bezoek wordt nu een gesprek aangeknoopt. Door allerlei vragen te stellen, en hem, die eigenlijk hoorder is, te laten spreken (altijd de beste methode), wordt de gewenschte stemming gewekt. De zendeling vraagt:

'Bezoekt gij uw moeder wel eens?'

'Natuurlijk, dat doe ik vaak en gaarne'.

'Gaat gij alleen naar haar toe, als gij iets van haar noodig hebt?'

'Wel neen, ik kan haar beter geven wat zij behoeft, dan zij mij.'

'Waarom gaat gij dan naar uw moeder?'

'Omdat ik met haar spreken wil. Ik ga de trap op, zet mij neder, zij spreekt, ik antwoord; zij vraagt weder, ik zeg haar wat zij weten wil, en vertel haar wat in mij omgaat, en als ik huiswaarts keer, is mijn hart verruimd.'

Men gevoelt, dat nu het terrein is voorbereid voor de prediking van 'den Vader, die weet wat gij van noode hebt, nog eer gij Hem bidt'.

Kan men zijn eerbied, zijn sympathie aan zulk geduldswerk ontzeggen, ook al behoort men wellicht niet tot 'kerkelijke kringen'?

Wat zijn nu de resultaten van dit werk? Men gevoelt, dat voor ons, zendingsmenschen, die ons liefst tot de zuiver geestelijke dingen beperken, die resultaten de belangrijkste zijn, die zich zoo moeilijk onder woorden laten brengen, omdat ze meer gevoeld worden dan gezien; omdat ze vallen op 't terrein van het verborgen leven des harten. Als wij bemerken, dat het Evangelie inslaat, dat men iets begint te voelen van de groote liefde Gods, zooals die in den persoon van den Heiland vleesch en bloed voor ons is geworden, als wij dientengevolge zien een glimlach op het gelaat, en een oogopslag, die van innerlijken vrede getuigt, zooals die het deel is dergenen, die weten, dat de zonden hun vergeven zijn, dan vervult dankbaarheid ons hart, omdat wij een kind Gods tot zijn hemelschen Vader hebben mogen brengen. Ik heb zelf mogen aanhooren een tweetal toespraken van inlandsche leeraars, beide getuigende van eigen inzicht in de waarheden des Evangelies. De eerste werd gehouden door een

Christen-Batak, en handelde over de woorden van Paulus (Rom. 1:14): ‘beiden Grieken en Barbaren, beiden wijzen en onwijzen ben ik een schuldenaar.’ Met levendige kleuren schilderde de spreker, hoe Paulus vroeger schuldig stond voor God. Deze had hem die schuld kwijt gescholden, maar Paulus voelde zich daarom niet los van God. Integendeel, nu gevoelde hij zich verplicht in dienst van dien God te arbeiden tot heil van Grieken en Barbaren. Het is hem, als heeft God de vordering, die hij op Paulus had, overgedragen aan de Heidenen. Met deze woorden vermaande de spreker zijn Bataksch gehoor de blijde boodschap, die zij hadden vernomen en verstaan, over te brengen aan hun nog heidensche volksgenooten. - De andere toespraak hoorde ik te Depok. Ze liep over Markus 3:5, alwaar Jezus tot den man met de verdorde hand zegt: ‘Strek uwe hand uit! En hij strekte ze uit; en zijne hand werd hersteld, gezond gelijk de andere.’ De spreker wees er op, dat, omdat deze kranke geloofde en gehoorzaamde, hij in staat bleek te zijn te doen, wat hem eerst onmogelijk had toegeschenen. Zoo nu gaat het ook ons. Onze hand is ten opzichte van het goede verdord. Maar nu komt Christus tot ons en zegt: Strek uwe hand uit. Blijven wij op ons zelf zien, dan is de uitvoering van dit bevel onmogelijk. Maar zien wij op Hem, die beveelt, en geven wij ons in geloovige gehoorzaamheid aan Hem over, dan wordt onze hand hersteld, en in staat datgene te doen, waartoe ze wordt geroepen.

Deze en dergelijke uitingen, waarvan talrijke voorbeelden kunnen worden aangehaald, zijn als de meest gewenschte en de meest beteekenende vruchten van den zendingsarbeid te beschouwen. Niemand zal 't verbazen, dat wij hun aantal grooter wenschten. Maar op geen enkel zendingsveld ontbreken ze. Het zijn die personen, op wie in bizondere mate het woord van Tertullianus van toepassing is: anima naturaliter Christiana (de ziel is van nature Christinne). Zij worden of zijn de steunpilaren der gemeente.

Maar behalve op deze enkele personen gaat van de Zending invloed uit op de groote massa. Men onderstelt wel eens, dat met het aanroeren van dit punt gedoeld wordt op twee zeer uiteenloopende zendingsmethoden; de eene zou meer op individueele bekeering aansturen, de andere trachten invloed te verkrijgen op de menigte. Deze voorstelling kan slechts onder zekere reserve worden aanvaard. Vooreerst kan onder Mohammedanen moeilijk anders dan individueel worden gewerkt, en de vraag is daar alleen, of het wenschelijk is zoo mogelijk hen, die op deze wijze voor het Evangelie werden gewonnen, in vast aaneengesloten kringen te vereenigen, opdat zij elkander tot steun zouden zijn. Op dit oogenblik schijnt men vrijwel algemeen die vraag bevestigend te beantwoorden, en blijkt het ook hier dus, ondanks de door den Islam meer ontwikkelde individualiteit (zie beneden), aanbevelenswaardig, de bekeerlingen te samen te brengen in kringen, waar christelijke normen gelden, liever dan van hen te eischen, dat zij in een

geheel van het Mohammedanisme doortrokken atmosfeer als lichten schijnen te midden van hun volksgenooten, een taak, waarvoor zij meestal nog niet berekend zijn. En wat de animistische Heidenen in onze koloniën aangaat (anderen zijn er ternauwernood; de Balineezen zullen wel in hun hart nog animisten zijn), dezen leven meestal in communisme, een toestand, waaraan men vooral de gedachte aan iets als een ideaalstaat niet verbinde, maar die eenvoudig hierop neerkomt, dat de individualiteit, het karakter, zeer weinig ontwikkeld is, en bij alles wat gedaan moet worden, allereerst de vraag bovenkomt, wat 'men' doet. Onder zulk een volk is de overgang van eenlingen niet te verwachten. Tot systeem kan men het werken op de massa alleen in zooverre verheffen, dat, ook al wordt (zooals uit het onmiddellijk voorafgaande noodzakelijkerwijs volgt), wel degelijk op de eenlingen ingewerkt, toch niet wordt aangedrongen op een beslissenden stap, als bv. het zich laten doopen, tenzij redelijkerwijs mag worden aangenomen, dat het niet bij een enkele zal blijven. Immers, het gevaar is verre van denkbeeldig, dat deze eenling wordt beschouwd als een die 'Hollander' is geworden, die zich dus niet alleen aan zijn godsdienst, maar ook aan zijn volkstraditie heeft vergrepen, en dat de bekeerling daardoor allen invloed op zijn omgeving verliest(*). Aan den anderen kant zal het natuurlijk moeilijk gaan, wanneer aanhoudend en met beslistheid om den doop wordt gevraagd, dezen te weigeren. In het algemeen kan gezegd worden, dat het opstellen van en debatteeren over zendingsmethoden hier te lande ons niet heel veel verder brengt. De praktijk spot er meestal mede, en de omstandigheden schrijven gewoonlijk den zendeling zijn 'methode' voor.

Het gaat bij deze discussie eigenlijk om de appreciatie van den invloed der Zending op de groote massa, en van de zichtbare resultaten, die zij bereikt. Voor den zendingsman zijn ze veeleer middel dan doel. Wanneer ergens onder eenig volk christelijke normen geldig zijn geworden, als op de maatschappij een christelijk stempel is gedrukt, dan zijn zeer ernstige belemmeringen uit den weg geruimd, en de gelegenheid nog meer individueel te werken is gegeven. Daarom is ook ons aan het bereiken dier zichtbare resultaten zeer veel gelegen. En aangezien ze behooren tot die zijden der zaak, waardoor de Zending met kans op succes kan aanspraak maken op algemeene sympathie, mogen ze hier kortelijk worden besproken.

Ik wijs allereerst op de politieke gevolgen. De gekerstende streken worden het gemakkelijkst geregeerd. Het volk begrijpt er de bedoelingen der Regeering en waardeert ze. Het gevoelt zich één met Nederland. Ik herinner mij een gesprek met een districtshoofd in de Minahassa, die met fierheid sprak over de door hem gevormde landweer. Wanneer soms een buitenlandsche vijand (de dagbladen waren

(*) Men vergelijke hier vooral hetgeen de Heer A.C. Kruyt mededeelt over radja Pontas. Ind. Gen. Vergadering van 28 October 1906, pag. 91.

in 1900 vol van den B.V.) mocht komen, moest de Minahassa toonen, dat ze deel uitmaakt van Nederland. Men heeft dan ook onlangs het toch reeds kleine garnizoen te Menado, omdat het daar overbodig was, naar elders verplaatst. Het verbieden van koppensnellen, godsoordeelen, heksenprocessen, slavernij enz., dit alles kan den inlander niet veel anders schijnen dan tirannie en willekeur, waardoor zijn godsdienst wordt geschonden. Door den arbeid der zendelingen wordt hem de achtergrond van alle deze maatregelen duidelijk, en het resultaat blijft niet uit. In de invloedsfeer der Zending werd bij de expeditie in Centraal-Celebes geen schot gelost en ondervond de Regeering, bij invoering van direct bestuur, geenerlei moeilijkheid; zelfs niet toen de zeer zware eisch werd gesteld, dat de wapenen zouden worden ingeleverd (waartegen de zendelingen, wetende wat zijn zwaard en speer voor den inlander beteekent, aanvankelijk bezwaar maakten), maar die toch ten slotte gereedelijk werd ingewilligd.

In 1898 is door het tactvol optreden van zendeling Hueting op Halmaheira een opstand voorkomen. Hetzelfde geschiedde onlangs op Poeloe Tello, waarbij de Regeering op een wijze, die geen twijfel overlaat, haar waardeering voor het optreden van zendeling Lett toonde.

Dat wederkeerig de maatregelen der Regeering voor de Zending van zeer groote beteekenis zijn, springt in het oog. Het voortbestaan van allerlei misstanden en gruwelen veroorzaakt steeds verdergaande verdierlijking, waardoor het volk voortdurend minder ontvankelijk wordt voor de prediking des Evangelies.

In de meeste buitenbezittingen is de bevolking zeer dun, terwijl ze zelfs op vele plaatsen, tengevolge der zedelijke misstanden, achteruitgaat. Dit is een ernstig bezwaar tegen hun ontwikkeling. Industriëele en kultuurondernemingen moeten meestal met elders aangeworven koelies werken, een toestand, waarvan niemand de ernstige bezwaren zal ontkennen. Bovendien, voor de bevolking is het voorzien in eigen geringe levensbehoeften zoo gemakkelijk, dat zelfs de voordeelen der ‘struggle for life’ ten eenenmale worden gemist. In de gekerstende Minahassa verdubbelde de bevolking in 30 jaren tijds, en elders openbaart zich, onder den invloed van het Christendom, hetzelfde verschijnsel.

Een aantrekkelijk onderwerp is het onderwijs. De Zending heeft van den aanvang af (reeds in de dagen der Compagnie) daaraan haar aandacht gewijd. En de nieuwere zending volgde dit voorbeeld. Toen, tengevolge van langdurigen aandrang uit Nederland, de Regeering, ondanks de tot voorzichtigheid manende adviezen uit Indië ontvangen, ten slotte het inlandsch onderwijs ter hand nam, vond zij een door de Zending reeds lang voorbereid terrein; misschien ware het verstandig geweest, indien met de door laatstgenoemde opgedane ervaring meer rekening ware gehouden. In elk geval kan geconstateerd worden (zie Algemeen Verslag van het Inlandsch onderwijs 1888 t/m. 1892 pag. 115; het ‘ressort van de kweekschool te Amboina’ is dat, waar de bevolking

in massa het Christendom belijdt), dat alleen in die streken, waar het Christendom ingang heeft gevonden, de school zich een plaats heeft veroverd in het volksleven. Trouwens, de cijfers wijzen dit uit. In de Minahassa en op de Ambonsche eilanden is het aantal schoolkinderen vergeleken met de sterkte der bevolking normaal of bijna normaal; op Sumatra, in de gekerstende deelen der residentie Tapanoeli, gaat het denzelfden weg uit. Maar nog sterker getuigt daarvoor het percentage meisjes, dat de scholen bezoekt. In Mohammedaansche en Heidensche streken is dit uiterst gering; in gekerstende normaal of bijna normaal, terwijl ook in de bovengenoemde deelen van Sumatra, ondanks de groote moeilijkheden, die daar door de streng patriarchale familie-inrichting bestaan, het aantal vrouwelijke leerlingen gestadig vooruitgaat. Door het Christendom is onder het volk gebracht een motief voor onderwijs. Toen ik predikant was in een onzer Geldersche dorpen, sprak menig landbouwer tegenover mij uit, dat zijn kinderen ter school moesten gaan, omdat ze anders catechisatie en kerk niet met vrucht konden bezoeken. Hetzelfde argument doet nu, blijkens het reeds geciteerde verslag over het Inl. onderwijs (pag. 113), ook in Indië zijn werking gevoelen. Men moge erover voldaan zijn of niet, over de werking ervan zal men niet kunnen klagen. De ervaring op zendingsterreinen opgedaan toont, dat de kinderen, wier *moeders* onderwijs ontvingen, het getrouwst de school bezoeken. Een sprekend voorbeeld is het volgende. In de residentie Pasoeroean, afdeeling Malang, was door eenige behoeftige Christenen te midden van het oerwoud een nieuwe dessa gesticht. De zendeling, onder wiens leiding ze kwam te staan, was door gebrek aan personeel niet in staat er dadelijk een school te openen. Toen hij na verloop van eenige jaren daartoe over kon gaan, bleek, dat de kinderen uit een der gezinnen reeds lezen en schrijven konden. Hun moeder had, bij gebrek aan schrijfmateriaal, voor hen de letters in het zand gekrast! Zij had zelf als kind de zendingsschool bezocht en wilde haar kinderen niet in onwetendheid laten opgroeien.

Men twijfelt weleens aan de waarde van volksonderwijs in Indië. Nog onlangs is beweerd, dat men verkeerd doet volksscholen te stichten. Men moest zich voorloopig tot de meergegoeden, voor wie een hoogere ontwikkeling alleszins wenschelijk is, beperken. Ik vrees, dat, wanneer men dezen weg opgaat, een der grootste bezwaren tegen onderwijs in Indië zich des te ernstiger zal doen gevoelen, nl. dat een geleerd proletariaat wordt gekweekt, dat zich vreemd gevoelt te midden van eigen volk. Het zal toch niet wel mogelijk zijn, vooral niet nadat men nu reeds ruim 30 jaren lang naar *volks*onderwijs heeft gestreefd, plotseling de gelegenheid tot het ontvangen daarvan te beperken tot de kringen der aanzienlijken. Hoe algemeener het onderwijs, des te minder gevaar bestaat er, dat zij, die het hebben genoten, zich daarop laten voorstaan en laag neerzien op hun volksgenooten, die minder

gelukkig waren. Trouwens, het hier genoemde bezwaar tegen *volks*onderwijs in Indië, waarvan de beteekenis niet geheel kan worden ontkend, wordt op het terrein waar de Zending werkt het minst gevoeld. Verreweg de meerderheid der schoolkinderen blijft zich thuis gevoelen te midden van de voorvaderlijke gewoonten; zij zetten het landbouwbedrijf voort, maar zijn meer toegankelijk voor verbeteringen, die kunnen worden aangebracht.

Intusschen is het volkomen juist, dat de Inlander niet in de allereerste plaats behoefte heeft aan verstandelijke, wel daarentegen aan zedelijke ontwikkeling. Zijn grootste gebrek is de zwakheid van zijn karakter, een gevolg van zijn communistisch denken en voelen. Daarom moet meer dan elders in Indië de school ingericht worden op karaktervorming. Ze dient zich zooveel mogelijk bij de bestaande toestanden aan te sluiten, en rekening te houden met de maatschappelijke toekomst der leerlingen.

Ik zal de laatste zijn om te beweren, dat de Zending in dit opzicht altijd heeft voldaan aan de eischen, die haar kunnen worden gesteld, en die zij, al ware het slechts uit welbegrepen eigenbelang, zichzelf heeft te stellen. Trouwens, om van de gebreken van het zendingswerk op de hoogte te komen, behoeft men niet bij de buitenstaanden licht te zoeken. Men kan daarover in de jaarverslagen der Zendelingen zelf het noodige vinden. Maar vooreerst onderschatte men niet de beteekenis van een school, waar de leerlingen, al is het onderwijs er nog zoo gebrekkig, althans 3 à 4 uur per dag zich moeten voegen naar de leiding der onderwijzers en hun aandacht wijden aan een hun opgedragen taak. Het inlandsche kind groeit in den regel geheel in het wild op. Een school heeft in het leven van zulk een kind, geheel afgezien van de waarde van het daar gegeven onderwijs, reeds als opvoedingsmiddel zéér groote waarde.

En voor 't overige kan geconstateerd worden, dat ook van de zijde der Zending ernstige pogingen in het werk zijn gesteld om deugdelijk onderwijs te leveren. De naam van N. Graafland, eerst Directeur der kweekschool voor Inl. onderwijzers in de Minahassa, uitgaande van het Ned. Zend. Gen. te Rotterdam, later Adj.-Inspecteur van het Inl. onderwijs in dat gewest, wordt nog steeds met eere genoemd. Genoemde kweekschool geniet ook onder den tegenwoordigen Directeur, den heer J.H. Hiebink Rooker, een goede reputatie. Vooral in de laatste jaren ontwikkelt men in Zendingskringen op het gebied van het onderwijs een krachtige werkzaamheid. Reeds is de kweekschool te Modjo-warno (res. Soerabaja) onder leiding van den heer J. Kats zeer gunstig bekend. Die voor de Sangi- en Talauer-eilanden is thans ook geplaatst onder leiding van een gediplomeerd hoofdonderwijzer, den heer H.J. Nauta. De kweekschool in de Minahassa zal weldra zeer worden uitgebreid, waarvoor het noodige, geheel bevoegde personeel gevonden is, terwijl op Bandoeng, Halmaheira, en op de Hoogvlakte van Deli weldra

kweekscholen onder deskundige leiding zullen worden geopend. De groote voordeelen van deze werkzaamheid springen in het oog. Met uitzondering van die te Bandoeng, zijn of worden alle deze kweekscholen gevestigd in de binnenlanden, waar de Directeuren in onmiddellijke aanraking zijn met de inlandsche maatschappij, terwijl zij, in het kader der zendelingen opgenomen, en als *zendeling*-onderwijzers onder de inlanders verkeerende, profiteeren van het meer intieme verkeer met de bevolking, waarin dezen zich mogen verheugen, en de juister kennis van haar geestesleven, waarin zij gemakkelijker dan anderen doordringen. Hun wordt groote vrijheid gelaten om door middel van proeven de voor het inl. kind meest geschikte methode te vinden; zij mogen desnoods (als zij bemerken, dat zij zich hebben vergist) heden afbreken, wat zij gisteren hebben opgebouwd. De kweekschool, aan het hoofd waarvan zij geplaatst zijn, is *hun* kweekschool, meestal voor hun leven lang, en het is *hun* zaak te zorgen, dat deze school aan haar doel beantwoorde en zich een goede reputatie verwerve, allereerst in zendingskringen, maar dan ook onder de inspecteerende ambtenaren. Er zijn reeds teekenen, die bewijzen, dat er van deze actie goede vruchten mogen verwacht worden voor het volksonderwijs in Indië.

Een enkel woord over de zoogenaamde medische zending. Elke zendeling ontvangt een medische opleiding, die hem in staat stelt in vele gevallen hulp te verleenen. Op elk zendingsveld is gebleken, dat dit een uitnemend middel is om het vertrouwen der bevolking te winnen. Bovendien wordt veel leed verzacht of weggenomen. De zendelingen waren op menig arbeidsveld de eersten, die de koepokinenting toepasten. Door hun optreden werd onder de bevolking vertrouwen gewekt voor de Europeesche geneeswijze. Mij is een geval bekend van een menschlievend geneesheer, die eene kostelooze polikliniek opende voor inlanders, maar het moest aanzien, dat men zijn deur voorbijliep, om te gaan naar den zendeling, die in zijn nabijheid woonde, maar natuurlijk veel minder kennis bezat, en verlegen was met den toevloed van patiënten. De zeer welwillende geneesheer strekte toen zijn goedheid zoover uit, dat hij zijn polikliniek naar de zendelingwoning verplaatste, een maatregel, waardoor hij én aan de bevolking, én aan den zendeling grooten dienst bewees.

Soms dwingt de omvang dezer medische werkzaamheid van zendelingen tot het uitzenden van speciale zendeling-artsen. Dientengevolge zijn in Modjo-warno en Djokja uitgebreide hospitalen opgericht, terwijl een derde weldra in de residentie Japara geopend worden zal. Niet onwaarschijnlijk is, dat dit getal binnen korten tijd zal worden vermeerderd, vooral nu de Regeering, door het afkondigen van een subsidieregeling, vaste regels voor ondersteuning uit 's Lands kas heeft gesteld. De toevloed van zieken naar deze inrichtingen is buitengemeen groot. Ze verspreiden zegen in wijden kring, ook doordat ze menig

vooroordeel tegen het Christendom en den Europeaan uit den weg helpen ruimen.

In den laatsten tijd zijn door de Zending eenige handwerks- of ambachtsscholen opgericht. Door het aannemen van het Christendom ontstaan allerlei nieuwe behoeften. Allereerst aan kerken en scholen; maar ook aan verbeterde inrichting der woningen. Om aan deze behoeften te voldoen, is meer technische vaardigheid noodig dan de gewone inlander bezit. Een stand van ambachtslieden bestaat tot nu toe niet. Een ieder is zijn eigen timmerman, meubelmaker, enz. Naarmate echter de eischen hooger worden, is verandering onvermijdelijk. De Zending werkt bovendien vaak op terreinen (Nieuw-Guinea, Halmaheira, Posso, Sangi en Talaud), waar deskundige hulp bij het bouwen van zendeling-woningen, kerken, scholen, enz. of niet, of slechts tegen zeer hoog loon te verkrijgen is. Zij ziet zich daardoor vaak genoodzaakt zich met deze zaken te bemoeien, teneinde in de bestaande behoeften te voorzien. Zoo werden kleine handwerksscholen opgericht te Modjo-warno, Kediri en Swaroe op Java, en te Tobelo op Halmaheira. Maar daar komt nu nog iets bij. De inlander is over het algemeen handig: het kost dus betrekkelijk weinig moeite hem de technische vaardigheid te doen verwerven, die een goed ambachtsman noodig heeft. Maar daarmede is men er niet. Behalve technische vaardigheid heeft een goed ambachtsman ook noodig zekere karaktereigenschappen, die hem bewegen de verworven vaardigheid toe te passen. Wie meent, dat hier de prikkel van het eigenbelang en de concurrentie voldoenden invloed zullen oefenen, vergist zich. Het kost in het algemeen weinig moeite een inlander op het gewenschte peil te brengen. Hem daarop te houden, of liever, hem zoover te brengen, dat hij zichzelf daarop houdt, is zeer moeilijk. Daarom heeft de Zending op dit gebied ook wel degelijk een taak te vervullen, en heeft het Ned. Zend. Gen. niet geaarzeld gehoor te geven aan het verzoek, van de Regeering ontvangen, tot het oprichten van een ambachtsschool in de Minahassa. Deze inrichting ontwikkelt zich tot heden op zeer bevredigende wijze. Ze is nog van te jongen datum (geopend 15 Juli 1906), dan dat reeds van belangrijke resultaten gesproken worden kan.

Nog een enkel woord over rechtstoestanden. Dat de inlandsche bevolking, zij zij dan heidensch of mohammedaansch, over 't algemeen onze juridische beginselen niet begrijpt, en onze rechtspraak, die liever een schuldige vrijlaat dan een onschuldige te straffen, op haar den indruk maakt van onverklaarbare laksheid en beginselloosheid, is voldoende bekend. En op privaatrechtelijk gebied moet thans het Ned. Ind. Gouvernement menigmaaal toestanden dulden, die een beschaafde natie onwaardig zijn. Dat de Zending een zeer belangrijke taak vervult, doordat zij de bevolking de ethische beginselen, waarvan de Regeering vooral bij haar rechtspraak uitgaat, doet verstaan, springt in het oog. Mr. I.A. Nederburgh heeft in zijn ‘Wet en Adat’ menigmaal er op

gewezen, dat de toestanden onder de inlandsche christenen grondslag moeten zijn van het Ned. Indische recht, waarnaar hij zoo vurig verlangt. En toen Minister Cremer besloot een poging te doen, geleidelijk beginnende met die streken, waar de ontwikkeling het verst gevorderd was, het adatrecht naar christelijke (d.i. beschaafde) beginselen te hervormen, begon hij natuurlijk bij de gekerstende Minahassa. De latere Regeeringsontwerpen, omtrent wier werkelijke beteekenis men het naar 't schijnt nog maar niet eens worden kan, zullen, naar wij vurig hopen, zóó worden toegepast, dat ze niet anticipeeren op de zeer langzaam rijpende vruchten van het geduldswerk, dat Christelijke Zending heet.

In den aanvang hebben wij nadrukkelijk verklaard, allereerst te zullen handelen over de animistisch-heidensche volken van onzen Archipel. Daar evenwel, zooals wij meenen te hebben aangetoond, onze bemoeienissen met die volken onvermijdelijk de invoering van den Islam tengevolge hebben, tenzij hun het Evangelie gepredikt wordt, zagen wij ons reeds herhaaldelijk genoodzaakt ons over het Mohammedanisme uit te laten, en aan te toonen, dat en waarom kerstening der bedoelde volken boven islamiseering de voorkeur verdient. Daarmede is reeds in beginsel uitgemaakt de wenschelijkheid, zoo mogelijk ook de Mohammedaansche volken te christianiseeren. Waarschijnlijk zal wel geen der zake kundige deze wenschelijkheid in twijfel trekken. Maar, men twijfelt aan de mogelijkheid.

Vroeger was men zelfs zoozeer van de onmogelijkheid overtuigd, dat men geen pogingen in dezen geest wilde of durfde wagen; ze zouden, slechts het fanatisme doen ontwaken en ons daardoor nog verder uit het gewenschte spoor brengen. Daarom werd eerst de Zending onder de Javanen onmogelijk gemaakt, en pas toestemming daartoe gegeven, toen bleek, dat er toch reeds een aantal christelijke Javanen waren, die echter leiding behoefden. Daarom werd den zendelingen onder de Soendaneezen langen tijd de gevraagde toestemming tot uitoefening van hun dienstwerk geweigerd; èn op Zuid-Celebes èn in Bolaäng-Mongondou werd de zending onmogelijk gemaakt of kortweg verboden, en eerst na verloop van ettelijke 10tallen van jaren weder toegestaan. Daarentegen meende men, door eene verdraagzame houding tegenover den Islam, de Mohammedanen te zullen winnen en te voorkomen, dat de tot fanatisme leidende beginselen van den Islam hun invloed deden gelden.

Dat dit laatste een illusie is, kan bezwaarlijk worden ontkend. En dat verdraagzaamheid tegenover den Islam feitelijk gelijk staat met propaganda voor dezen godsdienst, is door de ervaring der laatste 50 jaar duidelijk geworden. Niemand minder dan de hierboven genoemde Mr. Nederburgh constateert (Wet en Adat deel I pag. 66), dat wij (Christelijke) Nederlanders in de laatste 50 jaren Ned. Indië krachtig hebben geïslamiseerd. Dit is trouwens geen wonder, waar een geacht hoogleeraar

(Encyclopedie van N.I. 1ste deel pag. 8), na geconstateerd te hebben dat men 'bij de Indische Muzelmannen ook vele instellingen vindt, welke met de Mohammedaansche wet strijden', niettemin verklaart, dat deze 'Indische Muzelmannen, door het enkele feit van den Islam te belijden, ondersteld moeten worden zich aan de Mohammedaansche wet, *in haar geheel en als geheel*(*), te hebben onderworpen, en dat, waar op die wet door hunne adat inbreuk wordt gemaakt, dit steeds als een afwijking, d.w.z. in juridischen zin als uitzondering, zal moeten worden aangemerkt.' Gelukkig is deze opvatting door vele deskundigen, niet 't minst door Mr. Nederburgh, krachtig bestreden, en vindt ze voor zooverre mij bekend geen verdedigers. Trouwens, het is dunkt mij de vraag, of de steller zelf van het genoemde artikel ooit bedoelde, wat men hem heeft toegedicht. Evenwel, een feit is en blijft, dat wij ook tegenover Mohammedanen met ons neutraliteitsbeginsel in verlegenheid geraken. Iedereen gevoelt, dat er voor ons geen enkel argument is, waarom, nu de Mohammedaansche wet nog op verre na niet 'in haar geheel en als geheel' door eenig Mohammedaansch volk in onze Koloniën is aanvaard, onzerzijds iets zou worden gedaan om het oude adatrecht op zijde te schuiven en door Mohammedaansch recht te vervangen; vooral niet waar dit recht in zoo menig opzicht in flagranten strijd is met onze Christelijke beginselen. Aan den anderen kant kunnen de Mohammedanen hunnerzijds, op grond van ons beginsel van vrijheid van godsdienst, elk oogenblik ons eischen stellen, die wij als beschaafde christelijke natie onmogelijk kunnen inwilligen.

Het is allerminst mijn bedoeling een ongevraagd advies te geven over de houding, door de Regeering tegenover Mohammedaansche onderdanen aan te nemen. Ik meen te kunnen volstaan er op te hebben gewezen, dat ook onder Mohammedanen het beginsel van art. 119 R.R. tot zeer moeilijke complicaties aanleiding geeft. En dan geloof ik te mogen constateeren, dat nog nooit de openlijke propaganda der Zending aanleiding heeft gegeven tot openbaringen van Mohammedaansch fanatisme; wel daarentegen de maatregelen der Regeering.

Is het nu gewenscht ook onder Mohammedanen te evangeliseeren? Voor den man uit de 'kerkelijke kringen', om nu maar eens bij deze titulatuur te blijven, is het antwoord geen oogenblik twijfelachtig. Voor den Javaan, Soendanees, enz. is Christus evenzeer onmisbaar als voor den Toradja, Sangirees, Papoea, Batak, Dajak, of wie men verder onder den zonderlingen vergaarnaam Alfoer moge samenvatten. En zelfs al acht men wellicht op dit oogenblik geraden vooral zijn aandacht te schenken aan de pogingen de Islamiseering van heidensche volkeren te voorkomen, het zou zeker uiterst bedenkelijk zijn ter wille daarvan de Mohammedanen met rust te laten. Trouwens, de Zending onder hen heeft reeds schoone vruchten afgeworpen, en in zendingskringen is ieder overtuigd van de noodzakelijkheid het behaalde voordeel te vervolgen

(*) Ik cursiveer.

en dus aan het werk zijn noodzakelijke, door de omstandigheden geboden verdere uitbreiding te geven.

Daarbij komt nog dit. De Islam heeft zeker groote voordeelen boven het animistisch heidendom. Het gaat in dezen godsdienst om de zaligheid van het individu. Het gehoorzaam volbrengen van de geboden van Allah wordt hiernamaals beloond met eeuwig geluk; ongehoorzaamheid daarentegen wordt met eeuwige straffen vergolden. Door dit beginsel wordt ieder verantwoordelijk voor zichzelf, en dus de persoonlijkheid ontwikkeld. Dit is de oorzaak, waarom onder volken, waar het Mohammedanisme eenigszins wortel heeft geschoten, menschelijkerwijs gesproken geen overgangen in massa zijn te verwachten. Maar daarom ook is dit zendingsveld in het oog van den rechten zendingsman zoo aantrekkelijk. Hier *kan* niet alleen, hier *moet* individueel worden gearbeid; hier moet uitsluitend op persoonlijke bekeering worden aangestuurd. En al is het niettemin wenschelijk de bekeerlingen in christelijke kringen te vereenigen (wij wezen daarop reeds op pag. 219), veel meer dan onder de communistisch voelende animistische heidenen is onder de Mohammedanen elke overgang tot het Christendom een *persoonlijke daad.* De geschiedenis der Zending onder de Mohammedanen zal vooral daardoor steeds rijker zijn aan ervaringen, die den waren zendingsvriend vreugde bereiden.

Maar heeft ook deze Zending reden aanspraak te maken op algemeene sympathie? Ik meen deze vraag met beslistheid bevestigend te mogen beantwoorden. Ik kan daarbij zeer kort zijn, omdat in het voorafgaande reeds vele argumenten voor deze mijn opvatting genoemd zijn.

In 't voorbijgaan wijs ik op de verkregen resultaten. Wat de Regeering voor haar onderdanen tracht te bewerken, slaagt nergens zóó als daar, waar de Zending arbeidt. In Christendessa's is het schoolgaan regel. Men mag om dit te weerleggen niet wijzen op het relatief hooge percentage absenties. Deze zijn een natuurlijk gevolg van de omstandigheid, dat niet slechts eenige weinige ontwikkelde aanzienlijken, maar de geheele bevolking haar kinderen ter school zendt. Het aantal vrouwelijke leerlingen uit de christelijke bevolking op Java is normaal; de scholen in den werkkring van het Ned. Zend. Gen. in de residentiën Madioen, Kediri, Soerabaja en Pasoeroean worden bezocht door 1485 Christenkinderen, waaaonder 774 jongens en 711 meisjes. Hoezeer de school zich reeds een plaats heeft veroverd in het volksbewustzijn, blijkt uit het voorbeeld, geciteerd op pag. 222. De heer H.E.B. Schmalhausen schreef reeds in 1889 in zijn bekend ‘Voorstel tot afschaffing der heerendiensten en tot inkrimping der gemeentediensten in de afdeeling Djombang’ op pag. 5 het volgende: ‘In het district Modjo-Agoeng, dat het langst in cultuur is, zijn de toestanden het best geregeld, en is de bevolking meer ontwikkeld dan elders. Ook vindt men daar de zendelingstandplaats Modjo-warno, en in het midden latende, of de goede uitkomsten aan de Zending, dan wel uitsluitend aan de persoonlijkheid en de leiding van den zendeling

te danken zijn(*), maak ik hier alleen melding van het feit, dat de Christeninlander de overigen in welvaart, orde en zedelijkheid verre vooruit is, terwijl de christen loerah's de meest vertrouwbare zijn. Als model-dessa van communaal bezit mag Modjo-wangi (een der 4 dessa's, die de kerkelijke gemeente Modjo-warno vormen, G.) genoemd worden. Deze bestaat grootendeels uit Christenen en is in het bezit van een goed beschreven dessaregeling, wat in deze streek een zeldzaamheid is. Bij de invoering van nieuwe regelen, de dessa betreffende, worden in het district Modjo-agoeng, door de inlandsche ambtenaren gewoonlijk twee oude christen-loerah's geraadpleegd. Het gevolg hiervan is, dat de loerah's van dichtbijgelegen dessa's, èn door inlandsche hoofden, èn door priesters aangezet worden, niet achter te blijven bij christendessa's; daarom treft men de best georganiseerde islamietische dessa, Modjo-doewoer, in de onmiddellijke nabijheid der dessa Modjo-wangi aan. Dit moge strekken tot staving van mijn beweren, als zou de zending (onder goede leiding zijnde) gunstig op de ontwikkeling der geheele streek gewerkt hebben.' In de christendessa's is (op initiatief der bevolking zelve, die zich krachtig verzette toen men een poging deed daarin verandering te brengen) opiumgebruik, feestvieren met dansmeiden en dobbelen verboden; daarentegen worden overal scholen gevonden, en bestaat bij vele een min of meer strenge leerplicht. Dit alles verklaart zeker voor een belangrijk deel den toestand, dien de heer Schmalhausen beschrijft. Bekend is, hoezeer juist de drie genoemde volkszonden aanleiding geven tot groote geldverspilling en aan de welvaart der bevolking op Java knagen. Daarentegen is de eerste Spaarbank voor Inlanders te Modjo-warno opgericht(†).

Wij zouden op deze wijze nog eenigen tijd voort kunnen gaan, allerlei gunstige resultaten der Zending ook onder Mohammedanen noemende. Dit schijnt echter overbodig: elkeen, die zich meer dan oppervlakkig met de kwestie heeft bezig gehouden, erkent ze en hun beteekenis. Ten besluite alleen deze meer principiëele opmerking. Toegegeven moet worden, dat de kerstening van Java binnen korten termijn, hoe gewenscht ook, in hooge mate onwaarschijnlijk is. De Regeering moet dus voorshands rekening houden met het feit, dat

(*) Deze reserve wordt meer gemaakt bij het beoordeelen van de resultaten der Zending. Een antwoord daarop wordt onvermijdelijk een petitio principii. Ik beperk mij daarom tot een wedervraag. Waarom is nog nooit door menschen, die de beginselen der zendelingen *niet* deelen, iets beproefd als de zendelingen deden? Den zendelingen is erkenning van de juistheid van hun beginsel meer waard dan waardeering voor hunne personen. Laat men althans erkennen, dat dit beginsel hen dreef tot daden, die algemeene waardeering verdienen; misschien zal men dan ook eens tot het inzicht komen, dat zij zonder dit beginsel machteloos zouden zijn; dat dus inderdaad "de Zending" de bedoelde resultaten bewerkt heeft, en de zendeling slechts in zoover hij werkelijk *zendeling*, dus drager van 't beginsel der Zending, was.

(†) Op hoogst verdienstelijke wijze wordt in deze richting voortgewerkt door het oprichten van inrichtingen, die het sparen onder inlanders bevorderen of den woeker tegengaan.

minstens 30 à 35,000,000 harer Indonesische onderdanen Mohammedanen zijn. Dit dwingt haar ettelijke concessies te doen aan de Mohammedaansche wet, ook al zijn haar voorschriften in duidelijke tegenspraak met onze beschaafde, christelijke beginselen, b.v. ten opzichte van huwelijksrecht, erfrecht, enz. Aan den anderen kant kan zij den Mohammedaan geenszins de geheel vrije uitoefening van zijn godsdienst toestaan, die immers allereerst (om maar dadelijk het ergste te noemen) tengevolge hebben zou, dat de Regeering zelf abdiceerde. Intusschen moet zij werkeloos aanzien, dat de Islam voortdurend aan invloed wint, niet alleen door toeneming van het getal zijner belijders, maar nog veel meer doordat zijn geest verder doordringt. Het steeds toenemend aantal Mekkagangers is daartoe het krachtige middel. Vroeger heeft men gemeend het parasitisme der Hadji's te kunnen ondermijnen door toe te laten niet alleen, maar zelfs te bevorderen, dat hun aantal gestadig vermeerderde. Men zag echter over 't hoofd, dat door het drukke verkeer tusschen den Archipel en de bakermat van den Islam, deze laatste in kracht zou winnen, en het veel besproken ‘Mohammedaansch vernis’ langzamerhand zou worden een zuurdeesem, het geheele volksleven doortrekkende.

De Regeering, die de Zending op Java tegenhield uit vrees dat zij fanatisme zou wekken, heeft dus geruimen tijd zonder het te willen de verdere islamiseering van Java in de hand gewerkt; en moet ook thans nog, zonder het te kunnen verhinderen, aanzien, dat dit proces gestadig voortgaat. En daarentegen heeft de Zending, waar ze eenigszins vasten voet kreeg, voor het Christendom *onder de Inlanders een plaats veroverd.* Het *goed recht* van het Christendom wordt langzamerhand erkend, d.w.z. het fanatisme wordt principiëel overwonnen, en de verdraagzaamheid althans principiëel aanvaard.

Ik zal tot staving van deze bewering niet wijzen op de jaarlijksche bijdragen, vele jaren lang nl. uit ettelijke moskeekassen, op initiatief van een der (Mohammedaansche) Regenten ten behoeve van het Zendingsziekenhuis te Modjo-warno afgestaan. Het feit is zeker niet zonder beteekenis. Er kwam een eind aan, *niet* omdat de Regenten tot beter inzicht kwamen, en begrepen dat zij op deze wijze den Islam ondermijnden, maar omdat toezicht der Regeering op het beheer der moskeekassen noodig bleek en zij toen, zeker niet geheel zonder reden, het standpunt innam, dat deze gelden alleen mogen besteed worden voor de doeleinden, waarvoor zij zijn gegeven, onder welke categorie de bijdragen aan het Ziekenhuis moeilijk kunnen worden gerangschikt. Maar de sympathie van geen dezer Regenten ging zoover, dat hij nu voortaan uit eigen middelen de goede zaak steunde. Ook wil ik slechts in het voorbijgaan memoreeren, dat soms een Christen tot loerah (burgemeester) werd gekozen, terwijl zijn geloofsgenooten slechts een kleine minderheid der bevolking uitmaakten. Beide feiten pleiten echter zeker niet voor door de Zending opgewekt fanatisme!

Maar ik wil voornamelijk de aandacht vestigen op den invloed, door het Christendom geoefend op die Javaansche maatschappij in het klein, de dessa. Men weet, dat ze in hoofdzaak autonoom is. Dat, waar de meerderheid Christen is, de dessaregeling met het Christendom strijdende gebruiken verbiedt en daarentegen eischen stelt, die met het Evangelie in harmonie zijn, is reeds gememoreerd. Maar zelden bestaat de bevolking eener dessa uitsluitend uit Christenen, en in elk geval zijn er steeds bepalingen, die voor Mohammedanen de toelating, tijdelijk of voor goed, regelen. En nu is het merkwaardig op te merken, hoe deze van den christelijken geest doortrokken regelingen, door Mohammedanen worden geëerbiedigd, en met hoeveel gemak zij zich daarnaar schikken. Men toont eerbied voor de christelijke traditie in zulk een dessa, Mohammedaansche ingezetenen zenden hun kinderen naar de Zendingsschool, waar zij het godsdienstonderwijs mede bijwonen. Er zijn in het Javaansche volksleven instellingen en gebruiken, die uitnemend mogen worden genoemd, en die vooral onder den invloed van het Christendom tot hun recht komen. Het Christelijke Javaansche dorp, en de daar heerschende toestanden, verdienen zeker de aandacht van alle belangstellenden en zijn een krachtige aanbeveling voor de zending. In elk geval toonen zij, dat niet de prediking van het Evangelie het Mohammedaansch fanatisme wekt; veeleer dat, waar ze succes heeft, de inlander zich zeer gemakkelijk neerlegt bij het bestaan van niet-Mohammedaansche landgenooten, en daarmede praktisch het beginsel der verdraagzaamheid aanvaardt.

Maar dan volgt daaruit, dat ook hier de zending een onmisbaar complement is van de politiek der Regeering. Ik zeg met nadruk: complement. Ze zij dus *niet* Regeeringsmaatregel. Een publieke opinie, die aan het Christendom gunstig is, of het althans duldt, wordt niet ten gevolge van een Regeeringsbevel geboren. Ze kan alleen worden bewerkt door een macht, die geen andere dan zedelijke wapenen gebruikt, maar daardoor dan ook meer blijvende resultaten bereikt.

In het bovenstaande is aan de Zending een omvangrijke en verheven taak gesteld, maar tegelijk erkend, dat zij die, ten deele door niet genoegzamen steun, ten deele zeker ook door eigen tekortkomingen, niet dan zéér onvoldoende vervult. Wij zullen ons geenszins verschuilen achter het: in magnis voluisse sat est. Neen, dit ‘willen’ is niet ‘genoeg’. Maar wel is het *iets*; althans wanneer het waarlijk *willen* is. Want dan is het gewrocht door den God, Die in ons werkt het *willen* en het *werken*, (Philipp. II:13), en draagt het alzoo in zich de kiem van ‘groote’ dingen.

Aug. 1908.

J.W. GUNNING.

Onze beschaving.
Indrukken en opmerkingen.

Nil sine magno
Vita labore dedit mortalibus.
(HORATIUS.

Het was Maandag 31 Aug. 1903. Den volgenden dag zou te Amsterdam het vrijzinnig-godsdienstig congres beginnen. Vele vreemdelingen waren reeds in de stad, en wij hadden met enkelen hunner kennis gemaakt, waren hun gidsen bij 't bezien der merkwaardigheden onzer hoofdstad. 's Avonds stonden we met een paar Hindoe-studenten en eenige heeren uit Wales in 't portaal voor ons hotel in de Kalverstraat. 't Was nog niet laat, maar de menigte was reeds in de gewone feeststemming. D.w.z. hoste en joelde en schreeuwde zonder ophouden. Men kent 't gedoe. Een onzer nieuwere schrijvers moge 't u uitbeelden met 't talent, waarmee Van Looy zijn ‘Feesten’ schreef, en gij zult daar een uur lang van genieten, indien ge niet genoeg hebt aan 5 minuten aanschouwen. Wij keken er onze gasten, de Hindoe's en Engelschen, eens op aan. Zij zeiden niets. Ze waren te beschaafd om te oordeelen, waar dit oordeel voor hunne gastheeren een vonnis moest zijn. En wij, tegenover deze menschen van een ander ras en een anderen landaard, maar vooral tegenover de eersten, lieden van een ras, onderworpen aan 't onze, die naar Europa waren gekomen om deel te krijgen aan de zegeningen onzer nooit volprezen Westersche beschaving, wij schaamden ons, en met reden.

Het was een paar dagen later. We waren op een ietwat meer vertrouwelijken voet gekomen met onze jonge Voor-Indische vrienden. Wij ondervroegen hen naar en zij vertelden ons van hun land, hun zeden en gewoonten daar, hun dagelijksch leven, hunne familie-verhoudingen, hun toekomstplannen, hun indrukken van ons West-Europeesch leven, onze christelijke samenleving. Welke vooral was de indruk van het Christendom en de christelijke beschaving, zooals zij die in hun land hadden leeren kennen? Zij wisten, dat zij zich tegenover ons vrijmoedig konden en mochten uitlaten. Wij hadden zelf ook ronduit gesproken over misstanden en gebreken. Toch aarzelden ze even. Maar wij drongen op antwoord aan. Toen zei de oudste van hen met dien eenvoud, die 't kenmerk is der oprechtheid:

‘Als wij straks weer tehuis zijn, bij onze ouders en we zijn niet zooals we moeten wezen, als we dan den eerbied voor onze ouders uit het oog verliezen, onwaar zijn en ruw, dan vraagt onze vader:

Are you a Christian?’

Het werd te eerlijk gezegd om er boos over te worden. Wij hadden zelf dit voor ons pijnlijke immers ook uitgelokt. We keken er nu elkander eens op aan en vroegen maar niet verder. We hebben later van deze Hindoesche jongelui nooit meer iets vernomen. Hun namen waren te vreemd om, waar men zoo ontzettend veel namen ontmoet, lang in 't geheugen bewaard te blijven. Vermoedelijk zijn wij geheel in hunne herinnering verbleekt, nu zij, waarschijnlijk, na volbrachte studie naar hun vaderland zijn teruggekeerd, in dienst van dat Engelsche gouvernement, dat door hen, naar wij vernamen, al spraken zij met de grootste behoedzaamheid, meer geduld werd dan gewaardeerd. Maar dat ‘zijt gij een christen?’ is mij bijgebleven. Ik denk er nog meer dan eens aan terug, vooral als ik hoor roemen de zegeningen onzer christelijke beschaving.

Voor mij ligt de Hollandsche bewerking van Lafcadio Hearn's Kokoro. Te vroeg verscheen zij niet, maar zulk een boek komt ook nooit te laat. Want men krijgt door deze schetsen en beschouwingen, kortere en van langeren adem, een kijk op het leven, zijn en doen van 't volk van Japan. Natuurlijk vergete men niet, dat een Westerling dit boek over 't volk van 't verre Oosten heeft geschreven: daardoor wordt 't vreemde daarin ons minder vreemd. Maar in diepte van gevoels- en gemoeds-leven, niet ziekelijk, maar in-gezond, mogen sommige dezer schetsen wedijveren met het beste, dat onze westersche letterkunde heeft voortgebracht. Alles is hier anders dan bij ons. ‘Er zijn in waarheid geen Europeesche woorden, die in staat zijn de juiste meening terug te geven aan (bedoeld zal wel zijn: de juiste beteekenis weer te geven van) de Boeddhistische uitdrukkingen, die behooren tot het Boeddhistisch wijsgeerig stelsel.’ Maar omdat 't anders is, is 't niet minderwaardig. Is er niet iets van onchristelijken hoogmoed in ons oordeel, wanneer wij op deze Oostersche beschaving neerzien als op die van een lager, en verzuimen haar te beschouwen als die van een ander ras en dus, noodzakelijkerwijs, gevolg van anderen aanleg en andere omgeving, dus ook van eene, niet lagere, maar andere soort?

Men verdenke mij niet van te ver gedreven Oostersche sympathieën. Ik kan, als kind onzer West-Europeesche beschaving, mijnen aard, mijne erfelijke belasting zoowel als bevoordeeling, haren invloed op geheel mijn voelen, willen en denken niet verloochenen. Dit is geen oude plunje, waarvan men zich maar zoo ontdoet. De nieuwe theosofie, in hare leeringen meer Boeddhistisch dan christelijk, wint in onze Westersche samenleving juist genoeg adepten van die leeringen om haar pogingen, Oostersche wijsheid met Westersche kennis te vereenigen, als mislukt te mogen beschouwen. Maar men versta mij in het pogen,

objectief te staan tegenover vreemde, exotische beschavingen. Ik meen, dat dit niet meer of minder dan een eisch van ware beschaving is. De vreemdeling is voor ons toch niet meer de barbaar, voor wien men huivert, zooals een boer van de Veluwe voor de negers, die men voor hem en zijne beschaafde landgenooten tentoonstelt. De vraag moet gesteld, of wij nog verder gerechtigd zijn, onze beschaving de hoogste te achten. Of, liever nog, waar niemand inderdaad uit den aard der zaak objectief genoeg kan zijn om die vraag naar eisch te beantwoorden: of onze beschaving niet op den duur winnen zal en moet, door telkens en telkens weer in aanraking te komen met menige andere, ook al is ons ras - voor hoe lang nog? - thans met zijne beschaving 't overheerschende en door den aard dier beschaving - in hoofdzaak intellectueel - 't machtigste?

't Onvermijdelijk toenemend en aangroeiend wereldverkeer zal deze uitwisseling van verschillende 'beschavingen' bevorderen. De handel speelt hier, gelijk immer, weer een groote rol. 't Oosten zendt zijne zonen bij tientallen naar 't Westen, en deze zonen keeren niet terug zonder in hunne straks invloedrijke posities in hun vaderland winst te doen voor hun volk met de winst, door henzelf in het Westen behaald. En omgekeerd, dringt aan den eenen kant de zucht naar stoffelijke winst, aan de andere zijde die lust te eten van den boom der kennis, die reeds sinds Eva's dagen haar kinderen eigen is, 't Westen zich te verdiepen in den zoo geheel anderen aard van het Oosten, straks te vergelijken en met deze geestelijke winst op zijne beurt zijne winst te doen. Ik spreek hier van Oosten en Westen, maar 't zelfde, dat van deze twee geldt, geldt van elk land met betrekking tot elk ander land, waarmee 't in aanraking komt, geldt van Oude en Nieuwe Wereld. De wederzijdsche beïnvloeding kan niet uitblijven, ook waar veilig mag worden aangenomen, dat zij niet alles aan alles en allen aan allen zal gelijk maken. Of zij 't leven zelf op een hooger niveau zal weten te plaatsen? Ziedaar eene vraag, wier beantwoording ten slotte samenhangt met onze meest persoonlijke overtuigingen, i.e.w. ons geloof. Maar dat zij 't op een breeder niveau zal plaatsen, reeds bezig is dat te doen, mag m.i. met goeden grond worden verwacht en beweerd.

Ik sprak van de nieuwere theosofie en haar betrekkelijk geringen opgang. Maar men onderschatte haren invloed daarom niet. Hare letterkunde, Boeddhistisch-beïnvloed, is eene zeer groote, neemt toe met den dag. Menigeen vindt er iets in, dat hem bevrediging schenkt. Spiritistische overtuigingen doen hier 't hare toe. Men schatte dit niet gering. Eene invloedrijke vereeniging als de *Society for Psychical Research* heeft 't spiritisme aanvaard. Mannen van grooten wetenschappelijken naam gaan daarin met haar mee. Ik stel slechts feiten vast, zonder ze te beoordeelen. Artikelen in de meest gelezen tijdschriften bewijzen, dat de zaak niet dood is. *Christian Science* wordt meer beoefend dan menigeen vermoedt. 't Pantheïstisch Godsbegrip der

Oostersche wereldbeschouwing komt menigeen in 't gevlei, die aan een persoonlijken God niet meer gelooven kan en van een boven-persoonlijken God niet wil weten. Christelijke theologen van de meest uiteenloopende richting mogen 't pantheïsme met den ban slaan, op weinige uitzonderingen na onbevredigend achten; zoowel 't panpsychisme, dat Fechner tot grootvader, als 't naturalistisch monisme, dat Haeckel tot vader heeft, komen dat pantheïsme zeer nabij en vinden aanhangers onder de intellectueelen van lager en hooger rang. Er is eene herlevende mystiek, die tot dusverre nog weinig eigens heeft voortgebracht, als Maeterlinck uit Ruysbroec haar kracht put, minder uit zichzelve dan uit den een of anderen lang vergeten meester, vaak meer mysterieus doet dan zich één voelt met den of het Oneindige; - en in alle mystiek is een onmiskenbaar pantheïstische tendentie, daar 't gevoel hier alles is.

Daarbij komt eene kwestie van eenheid van ras. Uit onzen aard staan wij dichter bij de Hindoes dan bij de Semieten, en in 't overgeleverde Christendom is zoowel wat kerkinrichting (Rome) als leer (rechtzinnig Protestantisme) betreft, een sterk Semietisch element. Wel mocht Harnack gewagen van eene *acute Hellenisirung des Christentums*; deze heeft 't feit niet ongedaan gemaakt, dat Paulus, aan wien dat Christendom na zijn stichter 't meest te danken had, voortgekomen was uit de school der farizeën, en evenmin heeft kunnen verhinderen, dat in 't pausdom zoowel de joodsche hoogepriesterlijke waardigheid als de Pontifex Maximus der Romeinen herboren werd, als de vogel Phoenix uit zijn asch. 't Gaan tot de oud-Indische wijsheid en speculatie is in zekeren zin te verklaren als een terugkeer tot zijn oorsprong. Hoe sterk 't Antisemitisme in onze Westersche wereld is, blijkt wel 't duidelijkst uit de wanhopige pogingen, door niemand minder dan H.St. Chamberlain aangewend, om Jezus' afstamming van een Germaanschen vader te vindiceeren, niet eens gelet op de inderdaad afzonderlijke plaats, welke nog steeds onze Joodsche medeburgers in ons midden gedwongen worden of verkiezen in te nemen.

Maar er is meer. Westersche en Oostersche beschaving staan tegenover elkander. Zou er anders sprake kunnen zijn van het gele g e v a a r ? Ieder sloeg haren eigen weg in. In 't Oosten is 't geweest en is nog steeds een zoeken van den weg, waarlangs 's menschen innerlijk leven zich zou kunnen ontworstelen aan de overmacht der hem omringende natuur. De fakirs hebben 't daarin 't verst gebracht. In 't Westen daarentegen heeft men gepoogd, de wetten, door welke die natuur wordt beheerscht, te leeren kennen om haar door middel van die kennis te beheerschen. 't Is geen toeval, dat 't Oostersch monisme psychisch, 't Westersche materialistisch is getint, al laat 's menschen dualistische aard - wij zijn altijd nog maar monisten in hope - nergens eene absolute tegenstelling toe. Merkwaardig is dan ook, dat ten onzent een man van de bekwaamheid van onzen jongsten Minister van Staat er niet voor teruggedeinsd is in den strijd met ons op de spits gedreven

materialisme zijne hulpe te halen bij eene richting als der genoemde Society en telkens - in zijne laatste werken - een vruchtbaar gebruik maakt van Myers' posthuum werk, waarin van de resultaten van haar onderzoek eene beredeneerde beschouwing wordt gegeven. Merkwaardig niet minder, dat eene leer als Fechner ontwikkelde in zijn *Büchlein vom Leben nach dem Tode* in kort begrip weergevonden wordt in Hearn's *Kokoro*: ‘De dooden sterven nooit geheel. Zij slapen in de donkerste cellen van vermoeide harten en werkzame hersenen, om opgeschrikt te worden in de zeldzaamste oogenblikken, slechts door de echo eener stem, die hun verleden oproept.’

Door de aderen van den Engelschen dichter Rudyard Kipling stroomde èn Oostersch èn Westersch bloed. Wat hem niet verhinderd heeft te zingen:

> East is East and West is West
> And never the two shall meet.

Nu moet men 't woord ‘nooit’ nimmer gebruiken. Want hier zijn wij reeds bezig elkander te ontmoeten. Er is daarvoor trouwens nog meer reden. Het Oosten is het land der rust, afgewisseld door enkele heftige beroeringen, maar toch der rust. In het Westen daarentegen leeft men onder de sanctie van het Darwinisme in den ‘struggle for life’. In het verste Westen, in Amerika, wordt die strijd nog meer dan in 't oude Europa gestreden in al zijne onverbiddelijkheid. 't Gaat niet om zielsrust, maar om de grootst mogelijke hoeveelheid materiëele macht. De machtigste republiek der wereld is 't rijk van koning Dollar. Wie 't best de stoffelijke natuur, de zinnelijke menschen inbegrepen, in zijn dienst weet te stellen en met 't grootst profijt, is *omnium consensu* de eerste. Wij leven in de kapitalistische maatschappij. De diepere roerselen van 's menschen geestesleven zijn in den strijd om in die maatschappij te slagen vaak hinderlijke ballast. Men laat ze ongebruikt, en ze gaan dood aan atrophie. Wie 't meest bedreven is in de techniek van zijn vak, brengt het 't verst. Dus overschatting van het intellect en onderschatting van den wil, maar vooral van de gevoelszijde der menschelijke natuur. Bij het onderwijs is kennis nummer één Wij kunnen niet anders, en zelfs wie anders willen, moeten er aan meedoen. De stroom is te sterk om tegenin te roeien. 't Westen heeft geen ander middel, zijne overheerschende positie in de wereld te blijven innemen, dan 't welk ligt in de superioriteit van zijn intellect, zijne hoogere technische vaardigheid. In 't groot en in 't klein, binnen en buiten de grenzen. Er komt een vierde stand, niet 't proletariaat, maar de stand van den *skilled labourer*. ‘Geen grooter standsverschil dan tusschen den metselaar en den opperman’, zei me eens iemand, die de menschen kent uit de werkelijkheid en niet uit handboeken. Een geniaal man als Dr. Kuyper heeft zijne kracht gewijd aan de reorganisatie van het technisch onderwijs. Dat is zijne blijvende verdienste, als immer een inzicht in de noodwendigheid der dingen.

Hier is 't sterke, maar tegelijk 't zwakke punt in onze beschaving. Zij richt zich te eenzijdig op de uiterlijke levensgoederen. Eenzijdig is alle kracht, maar te groote eenzijdigheid is zwakheid. Van de uiterlijke levensgoederen wordt verwacht, wat zij, blijkens de ervaring van alle eeuwen en de uitspraken van alle wijsheid, op den duur niet kunnen geven: geluk. Ziedaar de desillusie van elk nieuw geslacht, die met elk nieuw geslacht grooter wordt. Het aantal der teleurgestelden is legio, dat der zenuwzieken neemt schrikbarend, dat der krankzinnigen verontrustend toe. Men waarschuwt tegen overlading. Vrij wel vruchteloos. De sport zou een gezond reactie-middel of een veiligheidsklep kunnen zijn, maar is, helaas! meer wedstrijd dan spel en verergert daardoor 't kwaad. Meer verdienen, is aller haast eenig levensdoel. Om straks meer te kunnen genieten van de goederen dezer wereld, die steeds meer vallen binnen aller bereik. Maar genotzucht heeft steeds sterker prikkels noodig, die natuurlijk niet kunnen worden verschaft. Vandaar: teleurstelling ook bij wie wel slagen, 't aantal der levensmoeden percentsgewijze niet 't geringst in de kringen der meestbenijde upper ten.

Nu keert geen stroom terug naar zijn oorsprong; geene plant wordt weer zaadkorrel, geen grijsaard weer kind. Wij moeten verder. Maar wat kan ons genezen van de ziekte onzer beschaving? Wat kan ons redden? Als in de eerste eeuw onzer jaartelling heeft ‘het volk des lands’ zijne Messiasverwachting. Zij is materialistisch gekleurd als dochter van haar tijd. Geen goddelijk wonder zal haar in vervulling doen gaan; maar 't wonder van die gemeenschap, die over grond- en productie-middelen beschikt, zal doen aanbreken betere tijden. Er is maar één bezwaar: zou de menschelijke natuur waarlijk door dezen betrekkelijk eenvoudigen maatregel zóó radicaal kunnen veranderd worden als men dit van haar verwacht?

Daarnaast wordt nog steeds gepredikt een vergeldingsgeloof, met bitteren spot een wissel op de eeuwigheid genoemd, dat eigenlijk meer een vergoedingsgeloof is. Rome en orthodoxie vinden daarin voor een groot deel hun kracht. Troon en altaar sluiten zich aaneen. 't Afschuwelijkst van al is hier wel de door en door immoreele brandkast-politiek, die uit zucht naar zelfbehoud den tegenstander steunt. Doch ook hier komt verandering. Aan de andere zijde der grens ducht de kapitalist meer den christelijken socialist dan diens rooden broeder. Hoe lang nog zal in ons vaderland 't Zuiden enkel zwart zijn?

Wat tusschen deze partijen in leeft, is hopeloos verdeeld, alleen nog in tijd van nood tot krachtsontwikkeling en krachtsbetoon in staat. Men stelt lange programma's op; maar uit welk beginsel leeft en handelt men?

Eindelijk: levenswijsheid en moraal laten zich hooren, en de niet-confessioneele religie, de godsdienst des harten in zijne onderscheiden schakeeringen profeteert, troost en vermaant. Op verandering van gezindheid wordt aangedrongen. ‘Dans notre siècle nous avons porté

tous nos efforts sur la conquête du monde extérieur. Nous n'avons fait ainsi que doubler nos convoitises, qu' exagérer nos désirs, et, en définitive, nous sommes plus inquiets, plus troublés, plus malheureux qu' auparavant. C'est que ces conquêtes extérieures ont détourné notre attention des améliorations intérieures. Nous avons laissé de ce côté l'oeuvre essentielle, l'éducation de notre volonté'(*). Een boek als Foerster's *Jugendlehre* legt den vollen nadruk op die opvoeding van den wil en kan zijnen invloed niet missen. Op vereenvoudiging van het leven wordt met kracht aangedrongen van medische zijde(†). Herinnerd wordt aan 't aardige woord van Proudhon: 'le plus heureux des hommes est celui qui sait le mieux être pauvre.'

De godsdienst des harten vindt ook zijne verdedigers en aanhangers. Van dezen geldt wat Eucken(§) zoo juist zegt: 'Gewiss ist eine Religion nicht an erster Stelle eine Welt- und Lebensanschauung, eine Lehre von göttlichen und menschlichen Dingen. Vielmehr ist sie der Aufbau einer eigentümlichen Wirklichkeit, die Gestaltung eines neuen Lebens aus den beherrschenden Gedanken einer höheren Welt.' Geldt dat van het eerste Christendom met zijne levendige parousie-verwachting, aan welke in de kringen der vakgeleerden steeds meer de aandacht wordt gewijd en die menige, anders onverstaanbare uitspraak in het N.T. plaatst in het juiste licht, bij uitnemendheid, ten slotte geldt 't van elken godsdienst. Nood leert nog altijd bidden. Wie door de dingen dezer wereld ten volle bevredigd wordt, zoekt God niet, heeft aan gemeenschap met God - want dat is religie - geen behoefte. Of echter reeds van eene kentering kan worden gesproken? Veler wensch is hier wellicht de vader der gedachte. Maar dit meen ik toch wel als anderer en eigen ervaring te mogen weergeven: de houding, die men in breede kringen tegenover godsdienst en wat daarmee samenhangt, aanneemt, is minder vijandig en uit de hoogte dan vóór een 20-tal jaren. Er is meer vraag naar stichtelijke lectuur en, wat meer zegt, toenemende belangstelling in de dingen des godsdienstigen levens, terwijl b.v. in Duitschland letterkundigen van groote verdienste vergoeding bieden voor wat men in de kerk niet vinden kan. In ons vaderland vond eene nieuwe vertaling van het O., vindt straks misschien eene nieuwe bewerking van het N.T. haren weg. Zelfs in onze S.D.A.P. moet men de mannen van *De Blijde Wereld*, een pittig weekblad in vrijzinnig-godsdienstigen geest, dulden.

Trouwens, er staan andere dingen hier tegenover. Allerbedroevendst en alleronbeschaafdst is de onkunde, die er ook in de kringen der 'beschaafden' heerscht op dit gebied. Een rechtsgeleerde van beteekenis, die zich er grootelijks over verbaast, dat een vrijzinnig predikant zijne ingenomenheid betuigt met de nieuwe richting op 't gebied van 't straf-

(*) Payot, *La question sociale une question morale.*
(†) Prof. Pel, *De kunst om gezond en gelukkig te leven.*
(§) *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, 7te Aufl., blz. 134.

recht, is in zijne soort geen unicum. Een medicus, lid van den raad in eene onzer grootste gemeenten, beschouwt 't reeds als uitgemaakt, dat Jezus nooit heeft bestaan. Een meisje uit een zeer gegoede familie, waarin zeer kerksche menschen, heeft nog nooit van onsterfelijkheid gehoord. Hoe menig oud-leerling der H.B.S. met 't einddiploma in den zak weet niets van den heiligen Thomas, de heilige Catharina, den geestelijken invloed der R.K. Kerk in de middeleeuwen. Ik ken van zeer nabij iemand, die een uitstekend eindexamen Gymnasium had afgelegd en wien 't aan de Universiteit eene openbaring was, toen hij werd ingeleid in den geest eener Grieksche tragoedie.

Waar schuilt de fout? Bij 't opleiden tot bloot-parate kennis zoowel als bij de opleiding onzer opleiders. Onze wetenschap dreigt steeds meer te ontaarden in scholastiek; misschien 't gevolg hiervan, dat zij steeds meer moet ontaarden in specialistendom. Wij moesten indertijd testimonium-college loopen bij een professor in de letterkundige faculteit. Wij begonnen met te doen wat ons reglement voorschreef. Maar dra gaf de een na den ander 't op. We noemden den hooggeleerde met 't gemis aan eerbied, dat onzen leeftijd kenmerkte, een ‘woordjesman’. Wat had dat anders en beter kunnen zijn!

Is 't enkel staatkundig drijven geweest, dat een deel van ons volk jarenlang zooveel heeft opgeofferd voor een onderwijs in al zijne geledingen, dat van een anderen zuurdeesem doortrokken zou zijn dan 't openbare? Ik kan 't niet gelooven.

Meer dan eens wordt tegen de bestaande maatschappij 't verwijt gericht, dat de overgroote meerderheid harer burgers geen deel heeft aan de goederen harer geestelijke beschaving. Dat verwijt is billijk en onbillijk beide. Billijk is 't, in zoover veler strijd om 't bestaan alleen zoo zwaar is, zoozeer beslag legt op al hun vermogens, dat van geestelijke ontwikkeling geen sprake kan zijn, eenvoudig omdat de tijd en de middelen daartoe ontbreken. Billijk ook, voor zoover daarmee wordt bedoeld, dat de minder-gegoeden, d i. de overgroote meerderheid, verstoken blijven van die genietingen, die de meer-gegoeden zich kunnen verschaffen. Slechts weinigen kunnen den winter in 't zoele Zuiden doorbrengen, er een buiten en een automobiel op na houden. Zeer veler bestaan is arm, te arm ook aan genot en ontspanning, dat minder kost. Talloos velen zijn zwoegers en tobbers, meer nog zwoegsters en tobsters van de wieg tot het graf. Tegenover de uitbundigste weelde staat de bitterste nooddruft. Er is zeer veel onbillijks in de wijze, waarop in deze aardsche huishouding diensten worden beloond. Dat is de sociale kwestie, en 't vraagstuk harer oplossing blijft voorloopig 't sociale probleem. Niet weinigen hebben hier den steen der wijzen gevonden. Waren 't er maar wat minder. Misschien waren wij dan die oplossing wat meer nabij.

Toch is er ook iets onbillijks in dat verwijt. 's Miskent te zeer den vooruitgang. Een lid onzer grootste en oudste firma's verzekert me,

dat bij haar de loonen nog nooit zijn verlaagd, maar in den loop der jaren steeds verhoogd. Zie de oude fabrieken - voor zoover ze niet afgebrand zijn - er eens op aan en daarna de nieuwe. Wat een verschil! Hoor oude fabrieksarbeiders spreken over de dagen hunner jeugd, toen ze midden in den nacht uit hun bed gehaald en met de bloote voeten op de koude steenen gezet werden om wakker te worden en dan meegenomen naar de fabriek. Nog zijn de werkuren te vele en moet de grens voor kinderarbeid worden verplaatst; maar welk een verschil weer bij vroeger! Zie de nieuwe volkswoning naast de oude van vóór 40 jaren. 't Nieuwe schoolgebouw naast 't oude. Elke plaats met vrij groot zielental heeft haar ziekenhuis. Van medische hulp is men op 't meest afgelegen dorp niet verstoken. Wie den werkman van nu een ‘loonslaaf’ noemt, weet niet, wat in de oudheid een slaaf was. Overal bibliotheken, leeszalen, eene maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Musea met vrijen toegang, gratis-cursussen in allerlei nuttige en noodige kundigheden. Staatkundige tournooien bij elken verkiezingsveldtocht. Goedkoope reisgelegenheden te over. Medische voorlichting gratis, juridische veelal ook. Straks vacantie in alle bedrijven met behoud van loon, behalve in dat der opvoeding: moeder heeft nooit vacantie. Gezondheidsmaatregelen van overheidswege, vaak niet zonder protest aanvaard. In de toekomst natuurlijk geen der eerste levensbehoeften meer belast. Veiligheid van persoon en bezit. Geen heksenprocessen meer en geen inquisitie. Geen dagbladcensuur, geen beul, geen kerkerholen. Veenhuizen een begeerd zomerverblijf voor landloopers. Met 't algemeen stemrecht een gepast gevoel van eigenwaarde: in staat te beslissen over 't heil van den staat. De vrouw vrij om te trouwen of ongehuwd te blijven. Elke loopbaan staat voor haar open. Het kind leeft in de eeuw, die de zijne heet.

Ik schrijf dit alles neer in vollen ernst. Tegen 't komen van geen dezer licht- en 't heengaan dezer schaduwzijden der beschaving heb ik bezwaar. Het is eene onmiskenbare waarheid, dat alle standen in onze samenleving profiteeren van onzen onmiskenbaren oeconomischen vooruitgang, de voordeelen onzer steeds maar grootere vorderingen makende beheersching der stof, de alsnog bevoorrechte plaats, die onze Westersche beschaving inneemt onder de beschavingen der wereld. Natuurlijk de een meer, de ander minder. Bij 't toenemen dier bevoorrechting valt 't verschil zelfs meer op. Indien wij waarlijk zijn vooruitgegaan, dan moeten, na korter of langer tijd, allen in dien vooruitgang deelen. Gegeven individueel verschil en voorbeschikking - de macht des verledens is zoowel bij individuen als bij volkeren niet te niet te doen - natuurlijk weer niet allen in dezelfde mate. Toch in eenige mate allen. Dat is 't moeielijke vraagstuk bij uitnemendheid: hoe hen daarin te laten deelen? Eene *dépossédation des dépossédeurs* is een te revolutionair middel om met gezond verstand, in koelen bloede, te worden aanbevolen. Indien wij den groot-kapitalist eensklaps misten,

zouden wij er gelukkiger aan toe zijn? Gevolg zou natuurlijk wezen, dat 't nu opgetaste kapitaal meer, en naar ons gevoel ook: beter en billijker, werd verdeeld. Duizenden zouden 10, misschien 20 percent meer stoffelijke welvaart verkrijgen. Wat zullen zij met dat meerdere doen? Wanneer ik rondzie in mijne eigen omgeving, ben ik niet volkomen gerust, dat zij er een goed gebruik van zullen maken. Daar hebben we inderdaad eene proefneming op vrij groote schaal: velen uit den vreemde herwaarts gekomen en tegelijk tot meerderen welstand. Hun leven kwam op een ruimer, stoffelijk niveau. Zijn zij nu zuiniger, spaarzamer, geven ze 't verdiende geld op praktische wijze uit, trachten ze nu ook maatschappelijk, geestelijk te stijgen? Zoo zijn er, maar tegenover deze betrekkelijk weinigen staan velen, bij wie de behoeften nog hooger stegen dan de inkomsten, vooral jonge menschen, die hun geld vermorsen, d.i. verteren zonder een bevredigend genot. Telkens en telkens moet er hier aan herinnerd worden: de groote kunst is niet, meer te verdienen, maar 't verdiende goed te besteden. En wat hier geldt, geldt in zekeren zin overal. Slechte tijden niet meegeteld, is er over 't geheel geweest groote stoffelijke vooruitgang. Heeft de geestelijke, niet slechts intellectueele maar vooral moreele vooruitgang daarmee gelijken tred gehouden? En dat niet slechts in de kringen der proletariërs of in die der *skilled labourers*, maar ook in die der bourgeoisie en der *upper ten*? Wie zal dat uitmaken? Dat is niet uit te maken. Maar wanneer we ons volk zien feestvieren op een Konninginne-dag, vragen naar de geestelijke waarde der genoegens onzer burgerij, voor wie een *spectacle varié* 't hoogste genot schijnt, en een millionair met gevaar voor eigen en anderer leven langs den weg zien tuffen, dan wordt de lust tot 't prijzen van onzen vooruitgang ons wel ietwat ontnomen. Typeerend is eene opmerking van Rosegger: ‘Der beliebte Ausdruck “fesselnd” geschrieben, “fesselnde” Lectüre ist ein Beweis, dass der Deutsche nur mit Widerwillen liest und ihm gewissermassen dazu Gewalt angetan werden muss’(*). Een zeer bedenkelijk verschijnsel is ook 't groote debiet der pornografische en zoogenaamd ‘realistische’ letterkunde. Men zie eens aan, wat de kiosken in Scheveningen uitstallen. In een der boekwinkeltjes aldaar vroeg ik een nummer der Wereldbibliotheek. Niet aanwezig. Andersoortige lectuur in overvloed. Ook wat openbare en volksbibliotheken hebben mede te deelen omtrent den smaak van 't publiek, geeft van zijn ontwikkeling geen hoogen dunk. Opmerkelijk is voorts, dat de letterkundige criticus van geen onzer groote dagbladen waarschijnlijk geraadpleegd wordt bij de keuze van het feuilleton. In zekeren zin is 't waar, dat de letterkunde is een spiegel van den tijd. Maar men vergete daarbij niet de zeer juiste opmerking van Paulsen, dat men dan dien tijd niet beoordeelen moet naar de boeken, die gedrukt worden, maar naar die, welke 't grootst aantal drukken beleven. Van 't tooneel geldt hetzelfde.

(*) *Bergpredigten*, bl. 299.

In den uitnemenden Bildungsroman *Gottfried Kämpfer* van H.A. Krüger wordt ook geteekend, hoe een leeraar den goeden smaak zijner leerlingen weet te ontwikkelen en hen leert koorn van kaf te onderscheiden. In 't boek van Otto Ernst *Semper als Jüngling* wordt dezelfde weg aangeprezen: persoonlijke belangstelling en bemoeiing. Wat aan de zijde der leeraren natuurlijk 't bezit dezer belangstelling en van dezen goeden smaak onderstelt. Is nu de opleiding voor dit ambt en de wijze, waarop zij geschiedt, en de al te zeer scholastieke geest, die daarbij heerscht, een waarborg, dat wij mannen en vrouwen krijgen, die in staat zijn te geven wat van hen mag worden *verwacht?*

Förster heeft zoo juist gezegd: 'Der Lehrer, der nur Wissen überliefert, ist nichts als ein Handwerker, der Lehrer, der den Charakter bildet, ist ein Künstler'(*). Ook een kunstenaar heeft vorming noodig. En onze tijd, als elke tijd, vóór alles karakter. Naarmate onze heerschappij over de stoffelijke natuur toeneemt, is noodig, dat wij onze zinnelijke natuur leeren beheerschen, i.e.w. karaktervorming. Indien nu iets opvallend is, dan zeker dit, dat steeds meer en in ruimer kringen - ook onderwijzers-kringen - wordt aangedrongen op wat men noemt de zedelijke opvoeding onzer jeugd, waarmee men dan bedoelt hare opvoeding tot het zedelijk-goede. Wat er op wijst, dat de noodzakelijkheid ervan wordt ingezien, zoodat de nood er is. Laat ons in elk geval dankbaar zijn, dat men pogingen aanwendt, er in te voorzien.

Dit is niet pessimistisch. Dat zou laten neerzitten bij de pakken en doen vertwijfelen. Neen, hier is veeleer 't tegendeel; want 't aanwenden der pogingen zelf is een teeken, dat men niet wanhoopt aan beter en wil trachten 't verzuim te herstellen, gelooft in de mogelijkheid, 't tekort aan te vullen. Wie dit geloof mist, moet onze gansche ontwikkeling uit den booze achten en noodzakelijk een lofredenaar op 't verleden worden. Maar wat baat dit? De natuur schijnt wel sprongen te maken, maar keert niet op haar schreden terug. En 'Kultur ist nicht Unnatur, sondern die edelste Blüte aller Natur. Die goldene Zeit, da Kultur nicht war, spukt nur im Hirn von Phantasten, der Historiker weiss nichts davon.'(†)

Hier worden wij gedwongen te denken aan twee mannen, die meer dan een punt van overeenkomst vertoonen, aan Rousseau en Tolstoi. Otto Ernst beveelt Rousseau telkens zeer sterk aan en Tolstoi's invloed is groot. Men kan van beiden zeer veel leeren. De voorliefde voor Otto Ernst in een land, waarin zooveel gedrild wordt, laat zich verklaren. Hoe fijn is b.v. de opmerking van Rousseau(§), aan welke tegenover overdreven feminisme nog wel eens mag worden herinnerd: 'Les lois, toujours si occupées des biens et si peu des personnes, parce qu' elles

(*) *Jugendlehre*, bl. 83.
(†) G. Ulrich, *Verdienst und Gnade*, bl. 38.
(§) *Emile*, bl. 6, noot.

ont pour objet la paix et non la vertu, ne donnent pas assez d'autorité aux mères. Cependant leur état est plus sûr que celui des pères; leurs devoirs sont pénibles; leurs soins importent plus au bon ordre de la famille; généralement elles ont plus d'attachement pour les enfants.' Maar is 't niet eene verloochening van onze gansche ontwikkeling, als Rousseau zijn Emile begint met de stelling: 'Tout est bien, sortant des mains de l'Auteur des choses, tout dégénère entre les mains de l'homme.' Is die mensch dan niet 'sorti des mains de son Auteur'? Bij Tolstoi met zijn 'wedersta den booze niet' dezelfde fout. Beschaving is niet eene vervreemding, niet eene verbastering, maar een ontwikkeling, eene veredeling der natuur, verkregen door ontzaglijke moeite der elkander opvolgende, elkanders erfenis zonder bénéfice van inventaris aanvaardende geslachten, veroverd door 't arbeiden, 't strijden en gekocht door 't lijden der besten van elk geslacht. Waar die beschaving overbeschaving wordt, te zeer van de natuur vervreemd, zoodat zij on- en tegen-natuurlijk dreigt te worden, waar zij haar grondslag verlaat en verloochent, daar past de waarschuwing van een Rousseau. Tolstoi is de man van den tijd der groot-industrie en der groote steden. Beiden staan in 't teeken der reactie. Tolstoi's invloed bewijst, dat 'there is something rotten in the state of our civilisation.' Funcke heeft 't nog eenvoudiger gezegd: 'De diepzinnige Grieksche sage verhaalt van een reus Antaios, die de zoon van den god Poseidon en der moeder Aarde was. Hij was volstrekt o n o v e r w i n n e l i j k , zoolang hij met zijne voeten de aarde, het element van zijn oorsprong, aanraakte. Hij zoog daarom voortdurend uit dit element krachten tot zich, die elke andere kracht in het heelal gemakkelijk weerstonden. Zoo kon dan ook Hercules hem alleen daardoor overwinnen, dat hij hem voor een poos zwevend in de lucht hield en hem in den tijd, dat hij van zijn levenselement gescheiden was, worgde.' Eene zelfde waarheid ligt in de reeds, ook door Rosegger, gemaakte opmerking, dat de menschheid van nu, als vergoeding voor haar materialisme, kreeg een zoo sterk gevoel voor natuurschoon als de antieke wereld nooit heeft gekend. Onze schoolreizen, onze meerdere belangstelling voor planten- en dieren-leven, zelfs onze Verkade's-plaatjes wijzen in de goede richting. 'Beschaving zij niet on-natuur, maar de edelste bloesem der natuur.' Wie beschaaft, neemt niet enkel de aan de oppervlakte zich bevindende ruwheden weg - veler beschaving is inderdaad weinig meer dan 't werk van de schaaf, - maar verbetert, veredelt, verfijnt 't geheel. Wie enkel 't eerste doet, misleide zichzelf en anderen niet, alsof hij meer en beter deed. Wij spraken er reeds van, dat wij 't recht niet hebben, onze beschaving bizonder hoog te schatten. Ten overvloede komt de bioloog Haeckel er aan herinneren, dat de menschheid nog maar pas de eerste schreden heeft gezet op den weg harer evolutie, terwijl anderen(*) ons de theorie verkondigen, dat er nog heel wat atavisme schuilt in den

(*) O.a. Beck in zijne werken: *Die Nachahmung* en *Die Extase.*

mensch en de menschheid van thans. Beweerd wordt, dat het kind physiek alle ontwikkelingsphasen der menschheid doorleeft, vóór 't volwassen is, wat, gegeven de tweeëenheid onzer natuur, recht geeft tot de onderstelling, dat 't dit psychisch ook doet. En hoevelen onzer, ja, blijven we allen niet groote kinderen, hoe oud we ook worden?

Wij zijn ongemerkt gekomen van het stoffelijke tot het geestelijke. Moeilijk is de oplossing van het sociale vraagstuk: eene beter en billijker verdeeling van 't maatschappelijk bezit zonder verbruik van dit bezit, m.a.w. met behoud van een noodzakelijk deel daarvan(*). Nog moeilijker deze: hoe de groote menigte te doen deelnemen in 't geestelijk bezit? Beschaving is ook verlichting, die minder eenzijdig, nuchter en plat moet zijn dan de 'Aufklärung' der 18de eeuw om dien naam te verdienen. Wat weet de groote menigte van de nieuwere wereldbeschouwing, van de plaats der aarde in het heelal, van de ontwikkelings-geschiedenis der menschheid? Straks zal de versterking van 't bizonder, d.i. clericaal onderwijs, die wetenschap haar zeker niet bijbrengen, en 't vaak dolzinnig drijven van eenige ultra-radicalen, koren op den molen der reactie, zal haar te meer daarvan afschrikken. Bovendien behoort de overgroote meerderheid zelfs der meervermogende klassen - de statistiek van 't middelbaar onderwijs bewijst 't - tot de minder dan middelmatigen. Meer gelegenheid dus tot kostelooze opleiding! De eisch is niet nieuw. Maar is de proef, daarmee genomen in de onderwijswereld, dan zoo bizonder gunstig geslaagd?

Er werd weer iets vergeten: stoffelijk bezit en kennis zijn niet 't eene noodige. Met deze alleen komen we niet uit, in welke samenleving dan ook. Beschaving, die dezen naam verdient, moet ook zijn verbetering, eene verheffing van 't zedelijk niveau. Eerst dan is 'Kultur die edelste Blüte aller Natur.' Zij hangt samen met stoffelijk bezit, daar dit de noodige zelfstandigheid en vrijheid waarborgt - inzoover steekt in het streven van den vierden stand naar oeconomische onafhankelijkheid een zeer loffelijk moreel element. Zij hangt ook samen met 't bezit van kennis, want deugd is 't rechte inzicht, 't inzicht van den rechtvaardige - inzoover is intellectueele ontwikkeling verre van uit den booze. Maar wee ons, indien wij blijven bij deze twee, stoffelijke welvaart en kennis, alleen. Nog sterker: deze kennis is zonder deugd ten slotte eene onmogelijkheid. En dat niet slechts, omdat tot het verkrijgen en vermeerderen van kennis niet slechts noodig is arbeid, toewijding, d.i. opoffering en zelfverloochening, maar ook omdat er zooveel waarheid ligt in Carlyle's(†) woord: 'Without hands a man might have feet, and could still walk: but, consider it, - without morality, intellect were impossible for him; a thoroughly immoral *man* could not know anything at all! To know a thing, what we can call

(*) Men leze sociaal-democratische publicisten over spaarzaamheid. Meenen zij waarlijk, dat deze deugd den mensch en den volke zal aanwaaien? Wie den toekomststaat verwacht, moet reeds nu aandringen op hare beoefening.

(†) *On heroes*, bl. 99.

knowing, a man must first *love* the thing, sympathise with it: that is, be *virtuously* related to it. If he have not the justice to put down his own selfishness at every turn, the courage to stand by the dangerous -true at every turn, how shall he know? His virtues, all of them, will lie recorded in his knowledge. Nature, with her truth, remains to the bad, to the selfish and the pusillanimous forever a sealed book: what such can know of nature is mean, superficial, small; for the uses of the day merely.' Intellect en deugd zijn afzonderlijk niet bestaanbaar; 't een is zonder de andere, de andere is zonder 't eene niet mogelijk. Wat gescheiden zoo heet, verdient dien naam niet, is een surrogaat, hoogstens eene zekere technische vaardigheid, bruikbaarheid, die er voor doorgaat, maar niet blijkt te zijn, wat ze schijnt, en ten slotte leidt tot ontgoocheling en teleurstelling, bron wordt van levensmoeheid en zwakheid: een bewijs, dat 't leven niet op de rechte wijze werd geleefd. Gaarne zeggen we 't René Doumic(*) na: 'Elever en face des forces aveugles ou cruelles, qui menacent de nous accabler la protestation du moi intelligent *et bon*, c'est le plus puissant mobile de toute énergie'; maar wij doen dat niet, zonder 't kleine woord, dat zoo licht naast 't groote wordt voorbijgezien, te cursiveeren. Ook niet zonder ons te herinneren, dat deze blinde en wreede machten niet slechts om, maar ook in ons werken. Ons noodlot ligt niet buiten, maar in ons. 'Each man is his own star.'

Dr. Kuyper maakt in zijn 'Om de oude wereldzee' de opmerking, dat de man uit het volk in het Oosten (uiterlijk) beschaafder en blijder is dan bij ons. Toch is zijn lot niet beter. Nu heeft hij bij ons voor, dat hij, door 't klimaat van zijn land, goedkooper kan leven. En zijn aard brengt mee, dat hij ook goedkooper wil leven. Van den aard der meesten onzer geldt 't tegendeel. Wie zich onthoudt van genot, doet iets bizonders. Ascese, in 't Oosten gewoon, is bij ons altijd een teeken van reactie. Wij vergeten te veel en te vaak, dat ruimer stoffelijk bestaan zwaardere eischen stelt, 't leven moeielijker maakt en meer schipbreukelingen op de levenszee. Wij vergeten ook, dat men gewent aan stoffelijk-meer, zoodat dan de vreugde van 't bezit niet zoo sterk wordt gevoeld als de moeite van het verkrijgen of zich-daarin-handhaven. Terwijl 't veel gemakkelijker is, behoeften te scheppen, dan duurzaam te bevredigen. Maak Bebel morgen dictator van het Duitsche Rijk, en binnen eene maand veroordeelen zijne eigene partijgenooten hem ter dood.

Ik durf dit voorspellen, terwijl ik toch voor onze samenleving geene benaming zoo juist acht als de kapitalistische. Zoo ooit, dan is geld thans macht. In het land der grootste Republiek is Dollar koning. Men kan dit constateeren zonder eenige rancune tegen kapitalisten. Dezen kunnen niet anders dan streven naar kapitaal-vermeerdering. Of zij echter niet meer kunnen?

Zij kunnen 't voorbeeld geven van eenvoud en werkzaamheid. Naam-

(*) *Revue des* 2 *Mondes*, 15 Aout 1902, p. 935.

looze vennootschappen met hooge dividenden zijn uit den booze, allereerst voor wie ze ontvangt: er rust een vloek op 't geld, dat niet door arbeid en spaarzaamheid werd verkregen. Deze eigendom is diefstal aan anderen, aan de gemeenschap. Hier wordt de mensch gebruikt, d.i. misbruikt, als middel, is hij werkkracht als de machine, 't dier, geen doel, wat hij steeds moet zijn. Is dat niet de ellende van Rusland mee, dat bodem en industrie er zijn in vreemde handen? Men drage zorg, dat de Iersche kwestie niet de belangrijkste worde.

Zij kunnen hebben een besef van hunne verantwoordelijkheid. Dat is in hun eigen voordeel. De te zuinige werkgever, vooral groot-industriëel, is de verkwister. Is hij te zuinig om te doen wat zijn menschenplicht is, men zal hem dwingen tot 't vervullen van dien plicht. En die dwang - de Rijksverzekeringsbank leert het - kost geld. In 't praktische Engeland heeft men uitgerekend, wat slechte woningen kosten. 't Zijn enorme cijfers, die men aldus krijgt, ook zonder een menschenleven al te hoog te schatten. 't Laisser faire en laisser aller is de duurste van alle richtingen, indien men alles meetelt, menschelijk geluk, menschelijke zorg, menschelijk leed nog niet eens meegerekend, al mochten die misschien 't zwaarst wegen. Wij leven, Goddank, niet meer in een tijd, waarin alles maar werd geduld. In 't sociaal bewustzijn, hoeveel kwaads er ook in steke, is toch ook een onmiskenbaar goed. Wij hebben 't woord der Schrift beter leeren vertalen: wie arbeidt, is zijn loon waard. En weten ook, dat, ‘nooit dijt gestolen goed.’

Rijken en armen zullen er altijd zijn. De natuur is niet communistisch gezind. Afgunst is uit den booze. Er is nog hooger rijkdom dan in geld en goed. Veel toekomstmuziek doet dit voorbijzien. En toch is ‘an acre in Middlesex better than a principality in Utopia. Actual good is better than the most magnificent promises’ (Macaulay). Wie dan inderdaad de hoorders van die toekomstmuziek kent van nabij, weet, dat 't hun inderdaad om dat ‘actual good’ te doen is. Een bewijs van hun praktischen zin. Maar, waar men hun dit ‘actual good’ niet misgunt, integendeel zeer gaarne gunt, daar moet dit gepaard gaan met den wensch, dat 't inderdaad gepaard ga ook met die innerlijke verbetering, verfijning, veredeling des levens, die ten slotte wordt samengevat in het ééne woord: beschaving. En deze wensch blijve geen *pium votum*!

De weg daartoe is aangewezen: die der oeconomische organisatie. Men neme geen twee pijlen op zijn boog. Ook waar men ze in dezelfde richting schiet, mist men 't doel. Hier rijst de vraag: maken de wetten de zeden of de zeden de wetten? Of is er wisselwerking? Of heeft Sedgwick(*) gelijk, als hij schrijft: ‘Law will constitute, as it were, the skeleton of social order, clothed upon by the flesh and blood of morality?’ Er is een goed deel waarheid in alle drie, maar wij

(*) *Methods of Ethics*, blz. 17.

verdiepen ons daarin niet verder. Wij geven geen zedekundige studie, niet meer dan enkele indrukken en opmerkingen.

Zij vormen dan ook geen afgerond geheel en zijn niet ‘einheitlich’. Toch meenen wij, dat alle eenheid er niet in wordt gemist. Beide vloeit voort uit den aard van het onderwerp zelf. Want ten slotte is onze beschaving eene eenheid en toch ook weer niet eene eenheid. Zij is niet een dood iets, maar een levend organisme, dat doet wat alle organismen doen: in zich opnemen en van zich afscheiden, en dat in zich heeft een machtig regeneratief vermogen, zóó machtig, dat men zich over zijn duur en bestand niet ongerust behoeft te maken. Daarom moet men er ook niet te veel over redeneeren. 't Beste is, dat ieder op zijne plaats, terwijl 't nog tijd is, zijn plicht vervulle. Want ten slotte geven wij aan Westersche werkzaamheid de voorkeur boven Oostersche contemplatie. Onze beschaving kan ongetwijfeld haar winst doen met wat uit het Morgenland tot haar komt, maar niet dan zoo, dat zij dat in zich opneemt, niet zich daarin verliest. ‘Wer sich den Dingen anpasst, geht in ihnen unter. Wer die Dinge sich anpasst, der lebt und zeugt Leben’(*). En om te leven is 't ten slotte te doen. Ons leven is er niet ter wille onzer beschaving, maar onze beschaving ter wille van ons leven. Of is dat ook al weer niet juist? Is ons leven misschien onze beschaving, zoodat wij slechts leven, voozoover wij beschaafd zijn? Maar men denke daarbij eerst in de laatste plaats aan 't werk van de schaaf. Dan is beschaving verbetering, veredeling, verfijning, verlichting, maar niet minder ook versterking van wat een mensch tot mensch, een volk tot volk, een ras tot ras maakt, de menschheid tot menschheid. Haar weg leidt opwaarts. Op haar banier staat een Excelsior!

Enschede.

P.B. WESTERDIJK.

(*) König, *Zwischen Kopf und Seele*, blz. 49.

De levensgeschiedenis van Helen Keller.

> ‘Een enkel woordje viel uit de vingers van een ander in mijn hand, die nog enkel 't ledige gegrepen had, en mijn hart sprong op in verrukking dat ik leefde.’
> HELEN KELLER.

Toen, voor een paar jaar, 't vijftig-jarig bestaan van de Rotterdamsche doofstommenschool feestelijk werd herdacht met een réunie van oud-leerlingen, en de drukke levendige spreekmanieren van doofstommen de leeraars zelf troffen, vroeg een hunner, spottend over de heerschende opgewondenheid, of men bij geval de doofstommen ook te veel spreken had geleerd. Mij is dikwijls de vraag op de lippen gekomen, of men de doofstommen niet verkeerdelijk geleerd had, al te veel waarde aan hun eigen spreken te hechten.

Spreken, spreken en nog eens spreken, dat is 't aambeeld, waarop bij 't doofstommen-onderricht voortdurend gehamerd wordt. Vandaar, dat een sprekende doofstomme zich nooit afvraagt, of de nietswaardige mededeelingen, die hij doet, een gewoon hoorend mensch interesseeren, dat hij onbeschroomd ernstige gesprekken van andere menschen onderbreekt, bezoeken gaat afleggen bij personen, die hem beleefdheidshalve vriendelijk ontvangen, maar inderdaad diep ongelukkig zijn, omdat ze ‘thuis waren voor visite’ toen hij aanbelde; ook neemt een doofstomme 't hoogst kwalijk, indien hij bemerkt, dat deze of gene zijn bijzijn vermijdt. Dergelijke ervaringen zijn zeer zeker hoogst pijnlijk voor alle partijen; maar waar men ieder welopgevoed menschenkind bescheidenheid leert, zie ik niet in, waarom men doofstommen niet aan 't verstand durft brengen, dat zelfs 't feit van spreken nog geen vrijheid geeft om zich op te dringen. In een doofstommeninstituut, waar de oefeningen en vorderingen der leerlingen steeds 't middenpunt van ieders pogen en 't doel van ieders streven uitmaken, moet men dit alles niet alleen goedkeuren, maar zelfs zooveel mogelijk aanmoedigen; doch in de latere samenleving geeft 't voortdurend tot velerlei moeilijkheden aanleiding.

Ieder rechtgeaard mensch heeft mededoogen met een gebrekkige; maar de meerdere of mindere mate van toewijding, die daarvan 't uitvloeisel is, is en blijft een persoonlijke welwillendheid, die erkentelijk-

heid verdient; ze is geenszins een recht, waarop in de samenleving tusschen volwassenen aanspraak mag worden gemaakt. 't Leven is nu eenmaal een rusteloos voortgaan in handel en wandel, in denken en doen, in gevoelen en uiten voor iedereen die gezond is naar lichaam en geest en, hoe hard 't ook wezen moge, een gebrekkige die, in welk opzicht dan ook, een achterblijver is, moet zoo al niet getroost, dan toch voor 't minst gelaten kunnen verdragen, dat men zich slechts af en toe tijd gunt om zich aan hem te wijden. Dit geldt vooral ten opzichte van een doofstomme met zijn moeizaam verstaan en zijn onverstaanbaar spreken.

Een van de vele vermaarde personen, die getroffen werden door Helen Keller's groot gemis en groote vaardigheid, heeft de begeerte uitgesproken: ‘Ik wilde, dat ik dit blinde en doove meisje altijd bij mij kon hebben’. Hij die dit zeide, heeft zich laten vervoeren door den machtigen indruk van 't oogenblik zonder zich rekenschap te geven van al wat zijn ondoordachte wensch inhield. Zou die persoon waarlijk geneigd bevonden zijn om al wat hij wetenswaardigs opmerkte of vernam te ziften en geduldig in passende bewoordingen - de woordenkeus van een doofstomme is zeer beperkt en zijn zinsbouw hoogst eenvoudig - langzaam en duidelijk ter kennis van Helen Keller te brengen? Zou hij haar omgang verkozen hebben boven den omgang met personen, waarmee hij zich makkelijk en vlug over alles en nog wat kon onderhouden, zelfs al waren zij hem minder sympathiek dan dit misdeelde meisje met al haar beminlijke blijmoedigheid, haar onschuld en haar vasten wil? Zou hij zijn juister en ruimer oordeel over personen en toestanden hebben kunnen samenpersen in 't enge kringetje van Helens ongerijpte opvattingen en idealistische voorstellingen? Wij mogen voor stellig en zeker aannemen, dat zooiets ondoenlijk zou blijken, en 't is een geluk voor de menschheid, dat 't niet gebeuren kan, want een gestadig voortgaan en niet een stelselmatig achterblijven is ieders bestemming.

Helen Keller is nu nog jong, haar begaafdheden, haar kunde en haar leerlust maken haar voor 't oogenblik schijnbaar gelijk aan ieder welontwikkelde, naar de Amerikaansche eischen des tijds opgevoede jonge vrouw; doch men vergete daarbij niet, dat al die wetenschap voor een normaal meisje de grondslag is voor de ontwikkeling, die 't maatschappelijk leven haar te leeren heeft, terwijl die voor Helen Keller 't toppunt vormt van wat ze zich vermag eigen te maken. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat Helen Keller in vervolg van tijd haar talenkennis nog uitbreidt of zich aan piano-spelen waagt; maar dit alles vermindert niets aan 't betreurenswaardig, maar onomstootelijk feit, dat 't reeds over eenige jaren blijken moet, hoe Helen Keller toch niet ‘gelijk mee op kan’ met personen, die in kunde bij haar achterstaan, om de eenvoudige reden dat zij door haar gebrek achterstaat bij welgeschapen menschen.

Bij een mate van algemeene ontwikkeling als Helen Keller is toegebracht, bevindt deze ambitieuse doofstomme zich gevrijwaard voor verveling. Ze heeft geleerd haar geest bezig te houden, en in dit opzicht staat ze gelijk met blinden.

Bij doofstommen is dit gemeenlijk geheel anders. Er is geen enkele geldige reden op te geven, waarom een doofstomme zich niet zou bekwamen in letterkunde, in geschiedenis, in natuurwetenschappen, in theologische of mythologische onderwerpen, in kunstgeschiedenis, in de quaesties van den dag of in de roerselen van 't maatschappelijk leven. Een blinde is beperkt in zijn lectuur door de behoefte aan hoogdruk, maar een doofstomme kan, volmaakt als een gewoon mensch, alles lezen wat er gedrukt is; en lectuur moest zijn levensgenot wezen, juist omdat hem daarbij niets ontgaat van wat hij bij 't voeren van een gesprek mist. Doch doofstommen kennen de bekoring niet van stil in een hoekje zich met een boekje te vermaken. Ze lezen in de dagbladen 't gemengde nieuws, gruweldaden op oorlogsgebied, de beschrijvingen van natuurrampen, de familieberichten en de feestverslagen; overigens bestaat al hun lectuur uit zoogenaamd onschadelijke kinderboeken en makke stichtelijke verhaaltjes. Een lectuur dus die geen de minste geestesinspanning vergt, in 't geheel geen verbeelding opwekt en er volstrekt niets toe bijbrengt om in eenig opzicht kennis te vermeerderen of kunstgevoel aan te kweeken. Dit verschijnsel is te opmerkelijker, omdat doofstommen voorkomen in gegoede en hooger ontwikkelde standen, waar ze keur van lectuur voor 't grijpen hebben, terwijl blinden bijna uitsluitend behooren tot lager en behoeftiger kringen der maatschappij, waar gelegenheid tot zelfbekwaming uiterst schaarsch is. De proefnemingen om blijvende belangstelling te wekken voor de eenvoudigste beginselen van eenige wetenschap, mislukken bij een doofstomme geregeld. Het is vruchteloos ze lectuur voor te leggen, die men belangrijk voor hen oordeelt en die voor weinig geletterden toch zeer goed begrijpelijk is: ze nemen er ternauwernood notitie van. Even bladeren ze er in, beweren lusteloos, dat een doofstomme daar niets van begrijpt en geven zich verder ook geen de minste moeite om tot beter begrip te raken. Welk een hemelsbreed verschil bestaat er tusschen de boeken, die volwassen, sprekende doofstommen tevreden stellen en al datgene wat in Braille-schrift verlangd wordt voor de blindenbibliotheek! Een blinde smacht naar geestverrijkende lectuur, en hoevelen zich ook beijveren hem van Braille-boeken over allerlei onderwerpen te voorzien, 't is toch nimmer genoeg om zijn leeslust en weetgierigheid te bevredigen. Wilt ge een sterk sprekend bewijs van 't groot onderscheid tusschen blinden en doofstommen? Toen voor enkele jaren een klein boekje van Helen Keller over haarzelve verscheen, werd daardoor, zoowel bij blinden als bij doofstommen, de begeerte gewekt om meer te vernemen aangaande deze misdeelde en toch zoo ervaren schrijfster. Dat uitgebreide werk is verschenen en, naar mij uit ver-

trouwbare bron werd medegedeeld, door blinden met blijde belangstelling ontvangen; ik heb mij daarentegen persoonlijk kunnen overtuigen, dat ditzelfde boek door doofstommen volstrekt niet wordt gewaardeerd. Ze lazen 't wel met gretigheid, doch ze ergeren er zich aan en dingen er gaarne op af uit naijver of bekrompenheid. Toch is 't voor blinden niet minder pijnlijk om over blindheid te hooren gewagen dan 't voor dooven wezen moet om over doofstomheid te lezen, en men zou wanen dat een boek als dit beide soorten van misdeelden gelijkelijk moest interesseeren. De welonderwezen Helen Keller, die door hare dubbele misdeeldheid tot beide partijen gerekend kan worden, staat echter veel nader tot de blinden dan tot de doofstommen door hare veelzijdige ontwikkeling. De blinden begrijpen ten volle wat ze meedeelt, de doofstommen kunnen haar niet volgen en, waar ze dit bij gewone menschen berustend toeschrijven aan 't voorrecht van hoorende zijn, voelen ze, min of meer duidelijk, dat Helen Keller, die gebrekkiger is dan zij zelve, hen beschaamd maakt. Kenmerkend is 't evenwel, dat de doofstommen volstrekt niet geprikkeld worden door Helen Keller's kunde, die grootendeels ook voor hen bereikbaar is, maar dat ze geen van allen verdragen kunnen, dat een blinde doofstomme vertrouwd is met vreemde talen. In deze opvatting straalt alweer door 't noodlottig gevolg van al te veel gewicht hechten aan mondeling spreken leeren. De doofstomme, die zelf niet weet, hoeveel zijn spreken afwijkt van 't praten van normale personen, en die zich de gelijke rekent van iederen hoorende, omdat hij ook zijn mond leerde gebruiken, geeft er zich natuurlijk geen rekenschap van, hoe nutteloos 't is onduidelijke klanken voort te brengen in onderscheiden talen en idiomen. Een doofstomme begrijpt niet, dat 't zich eigen maken van de vreemde uitspraak uitsluitend waarde heeft als de proef op de som van methodische spraaklessen, maar dat er als middel van conversatie niet 't minste mede gewonnen wordt. Hoe oprecht de bewondering ook wezen moet voor de stipte aandacht en de taaie volharding, waarmee Helen Keller zich 't verstaan van en 't uiten in drie talen heeft eigen gemaakt, we kunnen en mogen hierin toch niet meer zien dan een schitterend geslaagde proefneming omtrent haar fijnen tastzin en geenszins een voorbeeld dat navolging verdient.

Een doofstomme behoeft geen vreemde talen te spreken. Men laat hem niet onverzeld gaan naar den vreemde en buitendien is zijn gebrek zoo terstond herkenbaar, dat hij volkomen geëxcuseerd is, als hij een vreemdeling 't antwoord schuldig blijft. Trouwens, waar 't al zulk een inspanning en studie blijkt om de moedertaal redelijk verstaanbaar uit te spreken, wat voor monnikenwerk zou 't dan wezen om ook nog spreekoefeningen in vreemde talen te ondernemen, die tot geen enkel praktisch nut leiden. Omdat evenwel 't *spreken* van vreemde talen geen aanbeveling verdient, is daarmee geenszins gezegd, dat 't *leeren* van vreemde talen nu ook maar niet zou moeten geschieden; integendeel,

ik geloof zeker, dat 't juist voor doofstommen een uitstekend middel is tot vergelijkende taalstudie en vergemakkelijking van hunnen stijl.

Het is volstrekt geen vereischte voor iemand, die nooit een vreemde taal behoeft te spreken, zich de moeite te geven zich een uitspraak eigen te maken. Het lezen van een vreemde taal, dat is 't, wat uitsluitend waarde heeft, en 't kan zeer wel geleerd worden door schriftelijk onderricht met streng verbod tot poging van uitspraak zoowel voor docent als voor leerling. Aanvankelijk zal dergelijk talenonderwijs geminacht worden door de doofstommen zelf; niet alleen omdat zij aan spreken zooveel waarde hechten, maar ook omdat zij zouden moeten ervaren, dat vreemde talen in 't vingeralphabet zeer vlot kunnen gesproken worden. 't Kan evenwel niet anders, of op den duur zou 't moeten blijken, dat uitbreiding hunner lectuur, 't opmerken van verschil en overeenkomst in onderscheiden taal-eigen, 't daardoor ontstaan van beter begrip omtrent woordenkeus en rededeelen een gunstigen invloed zou uitoefenen zoowel op spreek- als op schrijftaal van de doofstommen.

Spreken is niet alleen een woord hoorbaar uiten bij al wat men kenbaar maken wil; 't is tevens 't samenvoegen van verscheiden goedgekozen uitdrukkingen tot 't juist weergeven van een ontvangen indruk, en in dit opzicht falen doofstommen zoowel bij 't spreken als bij 't stellen van beschrijvingen; ten deele uit woorden-armoede en ten deele uit stroefheid in zinsbouw.

Toch ontbreekt 't een doofstomme geenszins aan taalgevoel. Als ze er zich voldoende aan wennen, kunnen ze op 't papier zeer goed zeggen wat ze zeggen willen in een stijl die niets te wenschen overlaat, maar die niets kenmerkends bezit. Des te verrassender is 't daarentegen, als een doofstomme er toe overgaat zijn proza in dichtvorm te brengen. Men moet geenszins neerzien op deze dichtproeven, want gebrekkig als ze zijn, zijn ze toch hoogst merkwaardig. Ze danken hun ontstaan aan diepgevoelde indrukken van vreugde, genegenheid en bewondering, die den doofstomme vervoeren tot een voortjubelen in maatgevoel en tot kunstig woordenspel. In oorsprong en wezen staan ze dus volkomen gelijk met de schoonste, dichterlijkste uitingen, en uit dit oogpunt beschouwd kunnen ze gerust de vergelijking doorstaan, hoewel er overigens slechts een zwakke overeenkomst valt waar te nemen. Een doofstomme onderscheidt zeer wel rijm en maat en dichterlijkheid van inhoud, en zijn poëzie is dan ook, evenals die van gewone menschen, onder twee rubrieken te rangschikken, n.l. verzen met rijmwoorden tot slot en verzen die denkbeeld en stemming in kunstigen vorm weergeven, maar waarbij 't rijm wordt verwaarloosd of aan de personen uit zijn omgeving wordt opgedragen. Als men een doofstomme eenig gedicht, al is 't nog zoo eenvoudig, overluid laat lezen, zal men bemerken dat hij door zijn gebrekkig spreken ontoegankelijk is voor versbouw. Lang uithalend klanken, die kort moeten worden aangehouden, vechtend met letters die nauwelijks hoorbaar mogen zijn, den nadruk verkeerd leggend

en den zin niet duidelijk volgend, lijkt 't onmogelijk, dat een doofstomme ooit iets zou kunnen bijeen brengen dat op een vers geleek, en toch doen ze 't uit eigen vrije beweging en brengen 't er veel beter af dan men zou durven veronderstellen.

Indien hun woordenkeus groot genoeg is, maken ze tweeregelige of vierregelige coupletjes die rijmen en laten dan hun werk beoordeelen. Men bevindt dan, dat wat ze berijmd hebben, vrij goed weergeeft wat ze wilden zeggen, maar dat er op dichtmaat in 't minst niet is gelet; toch kan men den doofstomme zeer goed zijn werk alleen laten verbeteren. Men schrijft de woorden, die beter gekozen zijn dan degene die hij gebruikte, bij elken regel en laat dit zien; dan scandeert men de regels en geeft de maat aan door handbeweging of door voetgetrappel, en zoodra de doofstomme blijk geeft dat dit vat op hem heeft, laat men hem weer alleen scharrelen. Na langer of korter tijd zal hij zelf zijn vers in orde krijgen. Dergelijke poëzie is een bewijs van bekwaamheid en volharding. Toen op 't vijftigjarig feest van de Rotterdamsche Doofstommenschool een toepasselijk alphabet op rijm van een der oud-leerlingen werd voorgedragen, kon men dit zeer terecht als 't glanspunt van de feestelijkheid aanmerken. De andere poging tot dichten van doofstommen is van vorm veel onbeholpener, maar staat m.i. toch veel hooger wat innerlijke waarde betreft. De doofstomme waagt zich daarbij aan rijm noch maat, maar stelt in een reeks korte woorden eenige korte, eenvoudig geconstrueerde zinnen te zamen. Iedere regel heeft een hoofdletter, iedere regel is een zin, iedere zin is een denkbeeld en dat alles bijeen is 't vers. Wanneer een doofstomme tot u komt met een berijming, is 't bij eerste lezing vaak onmogelijk er een vers uit te herkennen, 't is een verwrongen proza met op ongelijken afstand een rijmwoord; maar indien hij u voorlegt, wat hij in een dichterlijke opwelling als een gedicht heeft gevoeld, dan is er ook voor den lezer geen oogenblik van twijfel, of 't geen hem ter beoordeeling werd gegeven, is wel degelijk een vers. Die kleine woorden, die korte zinnen, dat vlugge, trippelige gedoe geeft zin voor zin een zekere cadans hoewel de zinnen te zamen niet harmoniëeren. Er is nergens een overgang van denkbeelden, maar de denkbeelden houden onderling zeer nauw verband door hun onmiddellijke opvolging. Zooals ze zich correct vormden in 't brein, zoo zijn ze opgeschreven: scherp en juist zonder effectbejag, zonder woordenpraal. Aanleiding, ontwikkeling en besluit van den gedachtengang zijn onmiddellijk achter elkaar weergegeven en vormen een geheel, dat aardig overdacht en gevoeld is.

Wat men ook beproeven moge om doofstommen mondeling spreken te onderwijzen, het blijft een aangeleerd kunstje, dat met meerder of minder vaardigheid tot een aanwensel is geworden; maar de ware wijze van uiting is en blijft gebarentaal. Het mag dan heeten, dat een doofstomme spreekt met den mond, hij vertelt niettemin door zijn gebaren. Tegenover zijn immer bezwaarlijk spreken staat zijn nimmer falende,

bewonderenswaardig juiste en veel te veel miskende gebarentaal. Al de nadruk, al de bezieling, al de pathos, al 't gevoel, al de behaagzucht en al de voordracht, die hoorende menschen al sprekend in de stembuiging weten te leggen, worden door doofstommen bijgebracht door actie; vandaar dat ze onbezield praten, als ze correct probeeren te spreken, d.w.z. zich tegen-natuurlijk bedwingen om handen en lichaam in rust te houden en dat ze zich zoo merkwaardig goed uitdrukken, als ze vervallen in de schromelijk gelaakte gebarentaal.

Fnuik een doofstomme toch niet in zijn uitingen door hem wijs te maken, dat hij bewegingloos, uitsluitend door zijn spreekorganen mededeelingen behoort te doen. Laat hem zijn vingers, zijn handen, zijn armen en beenen en geheel zijn lichaam vrijelijk gebruiken voor wat hij zeggen wil, want, wat men hem ook onderrichten moge, die bewegelijkheid is en blijft ondanks alles zijn eigen, zijn echt mooie taal. Van 't oogenblik af dat hij gesticuleerde, wordt een doofstomme onderhoudend en bezield. Moeizaam en eentonig brengt een doofstomme zijn mededeeling onder woorden, en wie uitsluitend toeluistert, vergaat daarbij van ongeduld, maar, wie oog heeft voor de onwillekeurige gesticulatie tot toelichting van 't gesprokene, die krijgt een verrassend inzicht in uitbeeldende welsprekendheid. De nadruk wordt niet alleen door gesticulatie gevormd, maar al wat kenmerkend is, wordt zeer vlug en schijnbaar achteloos doch inderdaad merkwaardig juist door gebaren weergegeven. B.v. een doofstomme vertelt u zoo correct mogelijk sprekend, d.w.z. op de manier van een kind, dat reeds spellen leert nog voordat 't alle letters goed kan zeggen:

'Ik-zag-een-vogel-op-een-tak'

dan gaat *Ik* vergezeld van een wijzen op zichzelf, *zag* gaat gepaard met een wijzen op de oogen gevolgd door een manuaal, dat de handeling als verleden doet kennen en een hoofdknik van tevredenheid, als 't den spreker blijkt, dat de toehoorder dit voldoende begrijpt; maar dan komt 't punt van de historie 'een *vogel* op een tak', en Schlegel in zijn vermaard vogelboek kan onmogelijk meer vertellen omtrent houding, kleurteekening, vorm en beweging van 't waargenomen gedierte dan een doofstomme 't u eensklaps voor oogen toovert in zijn gebarentaal. Het is dan ook voor een vogelkenner volstrekt niet moeielijk 't ongenoemde exemplaar te herkennen en dat niettegenstaande 't feit, dat doofstommen, ondanks hun juist waarnemen, volstrekt geen natuurliefhebbers zijn. Afzien van 't kenmerkende en nabootsen daarvan is hun echter van jongsaf zulk een vaste gewoonte geworden, dat ze er in vervallen zonder 't zelf te weten.

Het heugt mij o.a. dat ik eenmaal bijwoonde, hoe een doofstom kind, dat in halfduister naar een speelzolder was gegaan, daarvan terugkeerde met de mededeeling, dat er zich een beest op 't zoldertje bevond, dat weggekropen was in een stoof. Men informeerde of 't de kat of wel een rat kon geweest zijn, en 't kind, dat door 't schemerduister

't gedierte niet had kunnen zien, maar 't klaarblijkelijk had betast, bootste met zijn vingers gevederte na en beweerde zeer beslist ‘kat, neen - vogel’. Een bezoekster die 't manuaal van 't kind niet had opgemerkt, opperde de veronderstelling, of 't ongenoemde dier ook een vleermuis kon wezen en begon met eenigen ophef dit schrikbeeld uit te werken. De huisvrouw nam blijkbaar geen genoegen met deze gissingen en vroeg kortaf aan 't doofstomme kind: ‘hoe doet vogel op zolder?’ En tot eenig antwoord bootste 't kind de beweging na van 't wegschuilend angstig gedierte, met zulk een karaktervolle eigendommelijkheid, dat er voor niemand eenige twijfel meer bestond, of 't dier was een duif, en dit bleek ook werkelijk 't geval te wezen.

Meen echter niet, dat 't juist een beweging wezen moet, die aldus door een doofstomme wordt uitgebeeld, want, als in 't hierboven genoemde voorbeeld eens niet de vogel maar de tak de aandacht had getrokken, dan zou 't woord vogel slechts terloops van een beweging van vleugelkleppen zijn vergezeld gegaan, en enkele snelle onnaspeurlijke, maar zeer veelzeggende manipulaties zouden u hebben aangetoond de wijze van vertakking en uitbotting, de omschorsing en buigzaamheid en 't stadium van ontluiken of verdorren van 't loof, benevens of de tak hoog of laag, aan een boom of aan een struik groeide. Hoeveel woorden zou een gewoon mensch wel behoeven, om dit alles mee te deelen; en toch verneemt ge 't alles in 't korte oogenblik, waarop een doofstomme een woord van drie letters uitspreekt.

Iemand die aan de spreekwijze van doofstommen gewend is, kent de waarde van hun mimiek en verdeelt zijn aandacht tusschen 't gesproken woord en de gesticuleerende mededeeling. Deze onuitroeibare hebbelijkheid van doofstommen wordt door 't mondeling spreken, hoewel dit in principe tegen gebarentaal is gekant, veel eer bevorderd dan tegengegaan. Zelfs de enkele doofstommen die waarlijk makkelijk spreken, blijven gebarentaal bezigen, als ze in vuur geraken. Woorden kunnen hun onvoldoende toeschijnen, doch gesticulaties drukken terstond alles uit, waarvoor hun spreektaal ontoereikend is. Bij doofstommen die 't vingeralphabet bezigen, is de gebarentaal daarentegen minder noodzakelijk, eerstens wijl vingerspraak vlug gaat, vlugger althans dan klankvoortbrenging voor een doofstomme doenlijk is, en ten tweede omdat steeds één hand noodig is om de letterbewegingen te maken. Toch is gebarentaal geenszins in onbruik bij op de vingers sprekende doofstommen. De hand die ze vrij hebben, geeft steeds getrouw alle werking weer van de werkwoorden, die ze bezigen en den tijd waarin die werking geschiedt, benevens de voorzetsels en omschrijvingswoorden en den nadruk. Slechts als ze zich overhaasten of buitengewoon duidelijk een of ander willen weergeven, onderbreken deze doofstommen hun vingerspraak en stellen dan ook met geheel hun lichaam voor, wat ze verzuimen onder woorden te brengen.

Als 't spreken op de vingers vlug gaat en goed begrepen wordt,

zijn de gesticulaties van de vrije hand dikwijls niet meer dan een nauw merkbare trilling of samentrekking, maar inactief is de vrije hand nimmer, en 't is niet uit te maken, welke hand de sprekende is, de lettervormende of de oplettende en toelichtende.

Van één soort gesticulaties zijn de doofstommen, die op de vingers spreken, ontslagen, n.l. van de bewegingen die ten doel hebben hun eigen onvolledige uitspraak te verhelpen. Indien een doofstomme, die op de vingers spreekt, reden heeft om te vermoeden, dat hij een letterbeweging onnauwkeurig heeft gemaakt, zoodat zijn toeschouwer-toehoorder die niet juist kon onderscheiden, dan herhaalt hij 't woord, dat niet goed werd afgelezen. Bij vingerspraak zijn spelfouten mogelijk, maar de lettervorming is feilloos. Een sprekenden doofstomme overkomt 't echter onophoudelijk, dat hij letters veronachtzaamt, en ten einde dit te verhelpen is 't zijn gewoonte door eenig manuaal dergelijke onvolkomen letters te voltooien. Doorgaans zijn deze manualen de nabootsing der bewegingen, die indertijd zijn onderwijzers bezigden tot correctie van fouten in de uitspraak. Voor personen die zich rekenschap geven van klankvorming, is deze manier zeer begrijpelijk en ook aardig, omdat ze een weerspiegeling vormt van 't eerste spreekonderwijs aan doofstommen; maar ik heb ook nog wel eens een manier van eigen vinding zien gebruiken, om onduidelijke letters te doen verstaan, die, hoewel veel omslachtiger, toch ook eigenaardig is en die 't groote voordeel heeft, dat de gevolgtrekking welke letter er werd bedoeld, door ieder kan worden gemaakt. In dit geval wordt de letter aangewezen in een ander woord op deze wijze. Terwijl een doofstomme spreekt en zichzelf bewust is, welke letters hem moeite kosten, ziet hij rond naar voorwerpsnamen, waarin die letters 't begin vormen en wijst die met den vinger aan, terwijl hij den aanvang van die benaming met een poging tot nadruk uitspreekt. De *g*, *ch* en *k*, de *s* en *z*, de *m* en *n*, de *v* en *f* zijn niet altijd duidelijk te onderscheiden, dus zal een doofstomme, die ‘gast’ zegt, met zijn handen den vorm van een staande kast uitbeelden, of op een koek wijzen; heeft hij echter een toehoorder die hem gemakkelijk begrijpt, dan laat hij de *g* van ‘kast’ vergezeld gaan van een handomdraai, die verscherping van klank aanduidt. De zuiverheid van uitspraak die in de stemorganen ontbreekt, wordt aldus in gebarentaal weer gevonden. De *S* en *Z* worden voor ingewijden toegelicht door een zeer zichtbaar opeenzetten der tanden, met of zonder 't handgebaar voor versterking, dat in dit geval door vastklemmen der vingers wordt aangegeven; bij de *n* wijst een doofstomme op zijn neus of sluit een van zijn neusvleugels, en bij de *m* maakt hij even een gelijkmatige handbeweging die verlenging beteekent; ook wordt door 't opsteken van twee of drie vingers een *n* of *m* toegelicht; ook dienen hiervoor een twee- of drietal tikjes; bij de *v* en de *f* herdenkt de doofstomme zijn eerste spreeklessen, waarbij men hem o.a. liet blazen tegen een

stukje papier, en hij maakt 't gebaar van te blazen tegen zijn vingertoppen; uit 't aanhouden van dit blazen, of uit 't aantal vingers dat hij hiertoe bezigt, is af te leiden, of de letter hard of zacht wordt uitgesproken. Moet een *a* lang worden aangehouden, dan wijst een doofstomme op zijn keel en bootst met zijn vingers een trilling na; een lange *o* daarentegen, gaat vergezeld van een reeks met den vinger in de lucht getrokken cirkeltjes. En tegenover personen die voor dit alles niet vatbaar zijn, behoudt een doofstomme nog altijd 't laatste redmiddel van de letters of woorden, die men niet begrijpt, in schrijfteekens op zijn hand weer te geven.

Doofstommen houden veel van langaangehouden letters, niet alleen omdat overgaan tot een andere lettervorming altijd min of meer moeite vergt, maar ook omdat 't lang aanhouden van één klank de trilling bestendigt, die voor hen geluid representeert, en dus schenkt 't voortrollen van een *r* hun bepaald een genoegen. De *r* is een buitengewoon geliefde letter en alle mogelijke zeggingskracht wordt daaraan besteed. Hoewel de doofstommen de *r* beter uitspreken dan eenige andere letter, wordt de klank niet alleen te pas of te onpas gaarne door ze verlengd, maar ze laten die ook vaak vergezeld gaan van 't zelfde gebaar, waarmee ze ‘rijden’ aanduiden. 't Rollen van een rijtuig en de r-klank schijnen dus ook voor hun waarnemingsvermogen eenige overeenkomst te hebben evenals voor jonge hoorende kinderen. Opmerkelijk is 't, dat doofstommen 't verlengen van een klank ook prettig vinden, als ze den klank zelf niet maken, en dat, waar ze b.v. een *a* of een *o* lang moeten uitspreken, ze 't manuaal daarvoor veel langer doen voortduren dan tot juist begrip noodig is. Met onverholen schik vervolgen ze de vingerbeweging, die den klank vervangt, terwijl ze zwijgen en dus zelf niets vernemen kunnen; zouden ze in den waan verkeeren, dat 't geluidgebaar werkelijk gerucht veroorzaakt, of verwarren zich in hun begrip 't zien en 't voelen van klank?

Dat is 't schoone in Helen Keller's opvoeding, dat ze geleerd heeft zich rekenschap te geven van haar doen en laten en zich niet door valsche schaamte laat weerhouden haar ervaringen mee te deelen, terwijl ze toch niet door ijdelheid gedreven wordt bij 't verstrekken van inlichtingen. Indien men een doofstomme vraagt, waarom hij zus of zoo handelt, dan bekomt men immer een onwillig of onvoldoend antwoord. 't Heet dan, dat ze zóó doen, omdat 't zoo ‘behoort’, of omdat ze ‘doofstom’ zijn, of omdat ze 't zoo ‘geleerd’ hebben, of omdat 't ‘duidelijk’ is; en al deze redenen zijn zeer zeker zeer geldig, maar de ware reden zetelt toch dieper, die staat wel in nauw verband met al de ‘omdats’, maar is er niet de oorzaak van.

Helen Keller weet zich op 't standpunt te stellen van den persoon, die haar ondervraagt; ze begrijpt, dat een hoorend en een ziend mensch tegenover een doofstom of blind geborene net zoowel raadselachtigheden waarneemt, als een doofstomme of een blinde ontmoet bij welgeschapen menschen.

Wat behelst hooren? Wat sluit niet hooren in?

Wat omvat zien? Hoe is nooit zien?

't Voorstellingsvermogen, zoowel van bevoorrechte als van misdeelde personen, blijkt ontoereikend, en zelfs Helen Keller vermag niet ons alles te verklaren, al licht ze ons in over zeer veel wetenswaardigs.

Helen Keller die door haar blindheid geen opmerkingen door afzien had kunnen maken, mist tevens de levendige gebarentaal, die doofstommen ten dienste staat. Zij had haar handen noodig voor behoedzaam betasten en voor 't gebruik van 't vingeralphabet; maar waar dientengevolge zoowel 't in zich opnemen als 't zich uiten langzamer, bedachtzamer en gelijkmatiger plaats vond, stonden haar ook weer eigenschappen ten dienste, die een normaal mensch volstrekt niet kent en die een doofstomme niet gebruikt. Helen Keller's tastzin werd veel scherper dan die bij een hoorenden blinde pleegt te zijn, wijl gevoel en reuk haar eenigste waarnemingsorganen vormen; en doordat deze zintuigen noch door gehoor, noch door gezicht belemmerde afleiding ondervonden, concentreerde Helens aandacht zich bij voorkeur op al 't geen door gevoel viel waar te nemen. Haar vingertoppen moesten niet alleen Braille-schrift en hoogdruk ontcijferen, ze moesten ook de stemming en 't karakter der haar omringende personen aflezen van hun gelaatstrekken en van keel en lippen 't gesproken woord, dat vervluchtigen ging in de lucht, opvangen. Waar zulke oefeningen dringend noodzakelijk zijn, is 't waarschijnlijk geen wonder, dat Helen met haar hand tegen een piano niet den muziek-*klank* maar den muziek-*stijl* van verschillende componisten waarneemt en onderscheidt. Bij een ontwikkeling van tastzin als Helen Keller heeft bereikt, acht ik 't geenszins onmogelijk, dat ze nog eens een langzaam duidelijk gesprek door de telefoon zou kunnen volgen, mits men aan dit verkeersmiddel een verbetering tot verscherping van accent wist aan te brengen. Men vergete niet, dat Helen Keller zoowel haar gezicht als haar gehoor in haar handen met zich draagt.

In Helen Keller's boek komt een afbeelding voor van Helen met de hand op miss Sullivan's gelaat, zooals dit hare gewoonte is, wanneer ze een gesprek van den mond wil volgen. We zien daaruit, hoe de houding der vingers ook volkomen al wat er aan beweging op 't gelaat van een langzaam en correct sprekend mensch kan worden waargenomen, beheerscht. Één vinger op de keel, één voor de lippen, één bij de neusvleugels: daardoor zijn alle klanken waarneembaar; de vierde vinger boven 't wangbeen naast 't oog en de vijfde naar willekeur bij den slaap van 't hoofd of bij 't oor merken de uitdrukking op, waarmede die klanken woorden en die woorden een zin vormen. Tot verscherping van waarneming rest Helen Keller nu nog: aandrukken van de handpalm tegen de wang van den spreker en 't gebruik van 't tweede vingerlid, waardoor ze niet vijf maar elf punten van herkenning bekomt. De handen van Helen Keller zijn niet alleen uiterst gevoelig, maar ook ongetwijfeld zeer lenig; ze kan de vingers wijd uitspreiden en ombuigen, zooals bewoners

uit tropische gewesten gewoon zijn dit te doen. Indien men maar eens oplet, hoe een baboe een kind rijst voert, zal men ontwaren, tot welk een veelzijdige werking een menschenhand zich leent, en dat een stramme hand als een lichaamsgebrek moet worden beschouwd.

Bij voortdurende oefening en gestadige volharding laat 't zich inderdaad heel wel begrijpen, dat Helen Keller op deze wijze van de lippen leerde lezen en zelf tot spreken geraakte, al zal gewis niemand er zich over verwonderen, dat deze kunst haar zeer veel moeite kostte en dat haar afvoelen en spreken nog immer veel te wenschen overlaat.

Helen Keller heeft van jongsaf zoowel bij haar vingerspraak als bij haar spreekoefeningen zich onderricht op de persoon van miss Sullivan; dit tweetal is door jarenlangen omgang vereend met een innigheid, zooals die nergens ter wereld tusschen twee personen is weer te vinden! Er is geen grens meer te trekken tusschen 't geen Helen Keller op den tast waarneemt, als ze zich met miss Sullivan onderhoudt en 't geen deze haar als 't ware in de hand geeft. De minste beweging van miss Sullivan zegt iets tot Helen, want de aandacht van de doove en blinde is, waar ze zich ook bevindt, 't eerst en 't meest op hare onderwijzeres gevestigd. Er zijn verscheiden personen, die zich met Helen Keller kunnen onderhouden, maar er is niemand, die zóó makkelijk met haar van gedachten wisselt als miss Sullivan. Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig, heet 't in 't gewone leven van gewone welgeschapen menschen, maar ook van de doove en blinde Helen Keller kan met recht getuigd worden, dat zij aan een half woord genoeg heeft, *mits* miss Sullivan 't zegt; want ieder ander dient langzaam en zorgvuldig met haar te spreken; vandaar dat miss Sullivan doorgaans dienst doet als vertolkster bij de gesprekken, die Helen Keller voert.

Men mag voor zeker aannemen, dat de persoon die beproeft mondeling met Helen Keller te spreken, zoo wel in haar moedertaal als in Fransch en Duitsch, zijn woordenkeus en zijn uitspraak in overeenstemming brengt met haar gebrekkige en abnormale wijze van waarneming, en evenzoo dat Helen Keller's uitspraak niet getoetst kan worden aan de buigzame snelheid van eenige gewone spreekwijze. President Roosevelt beproefde met Helen te spreken, en inderdaad bleek hij ineens verstaanbaar bij betasting; er moet evenwel erkend worden, dat de president van Amerika met zijn breeden bewegelijken mond, kort geschoren knevel en grove trekken een voorkomen heeft, dat zich uitstekend leent voor een dergelijke proefneming, en er zijn ongetwijfeld meer menschen, die zich op deze eigenschappen kunnen beroemen. Doch ik verwijs nogmaals naar 't portret van Helen Keller en miss Sullivan, dat ik zooeven heb aangehaald, en nadat ik opmerkzaam heb gemaakt op de houding van Helens hand, vestig ik uw aandacht op den blik vol intelligentie en oplettendheid, waarmede miss Sullivan al sprekend hare leerling aanziet. De vluchtigste weifeling van Helen over 't geen zij, al voelend, poogt te vernemen, zal oogen-

blikkelijk door miss Sullivan bespeurd, voorkomen en verholpen worden. Om zóó te verstaan als Helen Keller 't vermag, moet men ook zóó verstaanbaar wezen als miss Sullivan dit voor haar leerling pleegt te zijn.

Tengevolge van haar voortdurend bedacht zijn op 't waarnemen door voeling, is 't te verklaren, dat Helen Keller gewaar wordt, wat ziende doofstommen onopgemerkt laten. De geluidsleer deed ons vernemen, dat 't ontstaan van eenig geluid geluidstrillingen veroorzaakt en dat deze lucht-rimpelingen voor 't gehoor waarneembaar zijn als gerucht. Indien 't gehoor evenwel ontbreekt, doen die geluidstrillingen zich echter bemerken op een andere wijze, en indien de geluidsoorzaak niet te ver verwijderd is, planten de trillingen zich voort tot de huidgevoeligheid van een doofstomme. Het is evenwel belangrijk en verrassend op te merken, hoe geheel anders die trillingen inwerken, dan hoorende menschen 't zich immer op grond van eigen ervaring hebben voorgesteld.

Wat wij, hoorende menschen, een hard of schel geluid oordeelen, is voor een doofstomme onverneembaar. 't Snerpend gillen van een stoomfluit bemerkt hij volstrekt niet, noch van nabij, noch op een geringen afstand. 't Zelfde geluid dus, dat zooveel hoorenden menschen bepaald pijnlijk door 't oor snijdt, veroorzaakt dus kennelijk geen waarneembare geluidsgolvingen, en toch is 't handgebaar, dat bij vele doofstommen de *i*-klank vergezelt, een brengen van de handen naar 't oor, alsof 't gehoor onaangenaam werd aangedaan. Daar schelle klanken en de *i*-klank verwantschap vertoonen, bezitten doofstommen toch zeker eenig gevoel voor deze overeenstemming.

Afgaande op deze ervaring zou men wanen, dat zware, rollende klanken als tromgeroffel, vuurwerk, schieten en donderslag een doofstomme niet konden ontgaan; toch moet zoowel schieten en vuurwerk als gedonder wel *zeer* dreunend zijn, voordat een doofstomme 't bemerkt; en dat werkelijk de fijne luchttrillingen onvolkomen klankgeleiders zijn, is af te leiden uit 't feit, dat een doofstomme dergelijke geruchten spoediger waarneemt, wanneer hij zich binnenshuis dan in de open lucht bevindt. Van iemand die volkomen doof is, heet 't in de volkstaal dan ook zeer terecht, dat zulk een persoon ‘kanondoof’ is. Tromgeroffel wordt door een doofstomme minder gauw opgemerkt, indien er geslagen wordt op een hangende trommel, dan wanneer dit geschiedt op een staande of onderschraagde.

Hoorende menschen vangen een klank op en geven zich slechts rekenschap van de richting, vanwaar 't geluid tot hen doordringt, en als de geluidsvoortbrenging onderbroken wordt door muren of bekleeding, dan klinkt de klank getemperd of gewijzigd; evenwel, 't geluid is ontstaan en hun oor verneemt dat.

Bij doofstommen geschiedt dit anders. 't Is niet de klank, 't is de trilling, de voortbeweging van den klank, die ze waarnemen, en deze

trilling openbaart zich aan hen niet alleen door de deining der ijle luchtlagen, maar krachtiger door geleiding van den vasten bodem, waarover zij treden, en door de hechte muren die hen omgeven. Voertuigen op luchtbanden zijn, in de open lucht, onwaarneembaar voor een doofstomme. De signalen van den automobilist zijn volmaakt onhoorbaar; meestal is de klank van zijn hoorn te hoog, maar zelfs waar de toon diep is, temperen de luchtbanden, om de aanrakingspunten met den bodem, 't gerucht, dat in 't voertuig tot waarschuwing wordt gemaakt, en dezelfde luchtbanden ontnemen aan 't voertuig grootendeels zijn dreuning.

Een rijtuig op luchtbanden blijft waarneembaar door 't hoefgestamp van 't paard dat er voorgespannen is, maar voor 't beperkt waarnemingsvermogen van een doofstomme is dan ook de dreuning van 't paardengetrappel al wat hij opvangt, en meermalen is een doofstomme zelf verwonderd, dat een paard met rijtuig hem achterop rijdt, terwijl hij stellig meende enkel een paard te zullen zien passeeren. Bevindt een doofstomme zich echter binnenshuis, dan veroorzaakt de zwaarte van 't passeerend rijtuig, ook al is 't van luchtbanden voorzien, een dreuning die inwerkt op muren, vensters enz., en hij herkent zeer goed een auto of equipage.

Al naar gelang de geluidstrilling zich tot hen voortplant, leiden doofstommen af, wat de oorzaak er van kon wezen. Ze raden naar een geluid met min of meer succes. Ik heb 't bijgewoond, dat er in een aangrenzend, doch door een snijding gescheiden huis, piano werd gespeeld, ter zangbegeleiding, terwijl in beide woningen de vensters open stonden en dat een doofstomme, die de klanken van buiten af tot zich voelde komen, opkeek en in de vaste meening verkeerde dat 't regende. Toen eenige dagen later evenwel in beide huizen de vensters gesloten waren en er weer bij de buren muziek werd gemaakt, vernam de doofstomme dit evenwel ook weer zeer spoedig en informeerde ze, of er messen geslepen werden in de keuken. Ze vergiste zich in den aard van 't gerucht, maar geenszins in de richting vanwaar 't geluid thans tot haar doordrong, want de rechtbank in de keuken van ons huis grensde aan de plaats, waar de piano van onze buren zich bevond. Men moet er bij doofstommen steeds op bedacht zijn, dat geluidstrillingen waarneembaar zijn zoowel gedragen door luchtlagen als door vaste lichamen. Dientengevolge verklaart 't zich, dat Helen Keller, zich buiten bevindend gedurende een hevig onweder, vroeg of er geschoten werd in de lucht en dat ze eenige jaren later bij 't maken van haar eersten boottocht waande, dat 't onweerde, toen ze 't stampen van de machine gewaar werd onder hare voeten.

Voor hoorende menschen moet er wel een ontzettende ramp gebeuren, voordat ze den grond onder hun voeten voelen trillen; maar voor een doofstomme is trilling van grond en muren een alledaagsch verschijnsel, dat ze met genoegen waarnemen. Ik heb meermalen opgemerkt, dat een

doofstomme den regen niet uitsluitend bespeurt door zien en 't gevoel van afkoeling, maar wel degelijk door 't tikken der regendroppels. 't Geluid van regen is voor een doofstomme dan ook niet 't gedruisch dat wij opvangen, maar 't druppelen op den grond of tegen 't vensterglas, dat door ons, hoorenden, bij een hevige bui pas na 't ruischen vernomen wordt.

Muziek bemerkt een doofstomme verwonderlijk vlug, ook al is de klank niet forsch. Al zeer spoedig krijgt 't tempo vat op hem, en hij volgt, aanvankelijk onbewust, de maat in haar bewegingen; daarna herkent hij in de voortzetting van die cadans muziek en beweert de muziek te ‘hooren’.

Dit woord ‘hooren’, dat door doofstommen dikwijls met voorliefde gebezigd wordt om een waarneming aan te duiden, die niet door 't gezicht, reuk, smaak of gevoel geschiedt, leidt dikwijls tot verkeerde gevolgtrekkingen. De taal is evenwel gemaakt door welgeschapen menschen, en een doofstomme gebruikt een woordenkeus, die voor zijn toestand ontoereikend is.

‘Ik voel regen’ sluit in zich 't begrip van nat geregend worden. ‘Ik voel menschen om mij heen’ zou doen denken aan dicht gedrang, daarom bedient een doove zich van den geijkten term ‘ik hoor’, en kan men een blinde in een onbewaakt oogenblik hooren zeggen ‘ik zie’.

Een doofstomme hoort per se niets. Geen enkel geluid dringt tot hem door; doch indien de geluidsvoortplanting waarneembaar voor hem is - en dit is meestal 't geval - dan is 't hem wel mogelijk uit ervaring ten naastebij af te leiden, van hoedanigen aard de klank wezen moet, die langs hem strijkt. Men moet zich dus niet laten misleiden door de vaste gewoonte van doofstommen van bij den term ‘ik hoor’ een handbeweging te maken naar de oorschelp. Indien een doofstomme nadacht bij dit manuaal, zou hij inderdaad ieder lichaamsdeel met meer recht kunnen aanwijzen dan juist precies zijn oor; maar 't oor is nu eenmaal bestemd nauw verwant te zijn aan hooren, en de doofstomme bedient zich dus van een geijkten gemeenplaatsterm, indien hij bij 't woord hooren ook 't uiterlijke gehoororgaan tot den zetel maakt van al wat hij vernam door waarneming van dreuning of trilling.

Ten bewijze hiervan strekke 't volgend voorbeeld. Een doofstomme ervaart den wind door 't gevoel van snelle luchtverplaatsing, doordat hij de takken ziet bewegen en zijn kleeren voelt wapperen; deze waarnemingen zijn hem genoeg, hij komt niet op 't denkbeeld, dat wind hoorbaar is door 't loeien door 't luchtruim en 't gedruisch in 't gebladerte. Dientengevolge heeft een doofstomme voor wind enkel 't gebaar van heen en weer wuiven en geen klanknabootsing, indien men hem vraagt hoe storm doet. Indien men tijdens ruw weer met een doofstomme buiten zijnde hem de hand laat houden tegen een boom, die oogenschijnlijk onwrikbaar vaststaat, dan ervaart hij eensklaps 't stormgeweld op ongedachte wijze en beter dan 't bonzen van vensters 't hem deed

kennen, en na eenige oogenblikken van ontzetting en nadenken verheugt 't hem nu ook den wind te ‘hooren’. Op soortgelijke wijze liet men Helen Keller den waterval van de Niagara ‘hooren’ in haar hotel door haar de hand te laten slaan aan de vensterruiten.

Het is een zeer verkeerde gewoonte van volledig bezintuigde personen, dat ze maar niet willen begrijpen, dat een misdeeld persoon ervaringen tot zich neemt langs een ongewonen weg.

Gij en ik, wij gebruiken de vensterruiten uitsluitend om er doorheen te kijken, en wat er te hooren valt, vernemen we op den koop toe; maar als diezelfde vensterruiten nu net zoowel geluid als lichtgolven doorlaten, waarom zou een doofstomme met zijn sterk ontwikkeld gevoelszintuig er dan niet door luisteren? Een doofstomme moet zich gewennen de vensterruit te gebruiken, en zijn waarnemingen zullen zich uitbreiden. Ik herinner me, dat ik met een doofstomme stond uit te kijken naar de zwiepende boomen tijdens een storm. Mijn woonplaats was toen nog een stadje ongeveer twee uur van zee gelegen, doch de wind stond op de kust en 't ‘aangaan’ van de zee was duidelijk hoorbaar boven 't stormgeweld uit. Ik liet de doofstomme haar hand houden tegen de vensterruiten; aanvankelijk voelde ze niets dan de windstooten, die geheel 't venster deden bewegen en 't mishaagde haar, dat ik haar een bewegelijkheid liet *voelen*, die ze kon *zien*; maar ik vertelde haar, dat er nog een geluid in 't glas trilde en dat ze daar eens op moest letten. Met geheel de hand tegen 't venster gedrukt, bleef ze eenige oogenblikken aandachtig toeluisteren. 't Duurde niet lang, of ze voelde die tweede geluidsgolving, maar ze kon niet terstond begrijpen, waardoor die ontstond, wind was 't niet, regen was 't niet, toen meende ze 't te raden. ‘'t Was rijden, ver, ver,’ doch vernemend dat deze veronderstelling verkeerd was, voelde ze nog weer eens en herkende eindelijk 't gelijkmatig dreunen en 't was haar een blijde verrassing, dat ze de zee ‘hooren’ kon op zoo grooten afstand. Het is opmerkelijk, hoe juist een doofstomme geluiden waarneemt door vensterglas. Gewoonlijk geeft golfgeklots op 't strand bij mooi weer een doofstomme de gewaarwording van den klank ‘b(e) b(e)’, ‘b(é) l(e)’ of ‘b(e) d(e)’; maar 't golfgedreun op dien stormdag werd ondanks den grooten afstand aanvankelijk gehouden voor 't dreunend rollen van een voertuig, d.w.z. 't klonk, op den tast, luider. Een doofstomme die bij toeval met haar hand tegen 't venster stond, toen een rivierboot op een kwartier afstand begon te fluiten, kon dit geluid niet verklaren, maar om te weten wat 't was, vroeg ze: ‘Wat doet M-oe, M-oe, M-oe?’ en bootste 't geluid van de zware stoomfluit volkomen na.

Over 't algemeen houden doofstommen niet veel van de zee, en ze zijn vrij eenstemmig in de klacht, dat de zee zoo ‘druk’ is. 't Aanhoudend gedreun der golven op 't strand hindert ze. Hoorende menschen sluiten 't oor voor veel geluiden om zich heen en vooral voor gelijkmatig gerucht; maar een doofstomme wiens aandacht steeds op elke

voeling strak gevestigd is, kan dat ‘altijd, altijd, hooren van zee’, niet lang achtereen verdragen; 't maakt hem onrustig, prikkelbaar en vermoeid in 't hoofd. Ja, ik heb zelfs eens een doofstomme hooren beweren, dat hij er altijd moede van werd - ‘in zijn ooren’. Men moet dergelijke beweringen niet woordelijk gelooven, al twijfelt men niet aan de waarheid, die er aan ten grondslag ligt. Behalve 't gebruik van 't woord ‘hooren’ hebben de doofstommen nog een manier, die menigmaal doet vermoeden, dat ze toch wel waarnemen door 't gehoor, n.l. de vaste gewoonte, om al wat gerucht maakt bij hun oor te brengen. Hiervoor bestaan echter onderscheiden redenen. Een deel der doofstommen is niet doofstom geboren, ook zijn er onder de zoogen. doofstommen enkelen, die onder gunstige omstandigheden nog wel eens een enkelen klank kunnen opvangen, omdat ze nog niet volslagen doof zijn. Bij deze beide categorieën geschiedt de beweging van 't brengen van een geluid-veroorzakend voorwerp bij 't oor half uit herinnering aan den tijd, dat ze zoodoende nog wel eens iets vernamen, half uit verwachting dat ze werkelijk nog eens iets inderdaad hooren zullen. Voorts geschiedt 't uit lust tot navolging: hoorende menschen zijn *iedereen*, en wat *men* doet, bootst een doofstomme na. De blinde Helen Keller paste, voor een spiegel staande, den hoed op van miss Sullivan, niet omdat ze zich in den aanblik kon verlustigen, maar alleen omdat ze gemerkt had, dat iemand altijd zijn hoed opzette voor een spiegel en dan zoo en zoo deed met zijn hoofd. Doch ten slotte, en dit is wat velen 't alleronbegrijpelijkst voorkomt, brengt een doofstom-geborene inderdaad geruchtmakende voorwerpen bij voorkeur bij zijn oor, en geeft dan dikwijls eenige blijken van geluidswaarneming. De personen die dit evenwel zien gebeuren, kijken echter niet goed toe en geven zich althans geen rekenschap van 't geen ze voor oogen hebben. De doofstomme brengt geen geruchtmakende dingen bij zijn gehoorbuis, hij brengt ze bij den slaap van zijn hoofd, of bij zijn hals om 't gerucht op die gevoelige en onbekleede plekken beter waar te nemen. Als men een doofstom kind een horloge geeft om mede te spelen, zal het 't tikken van 't uurwerk voelen, indien het 't horloge in zijn handpalm drukt; maar dit bevredigt hem niet, het wil al spoedig dat tikken duidelijker waarnemen, en 't is merkwaardig gade te slaan, hoe het de plaatsen opzoekt waar zijn lichaamsbouw hem in staat stelt tot duidelijker waarneming. Zijn slapen, zijn hals, den oksel, de buiging van zijn arm, zijn polsen, zijn borst, de kniebuiging, zijn voetzolen, kortom van top tot teen wordt 't horloge aangelegd en 't tikken ervan waargenomen, en als ge waant, dat er geen enkel plekje onbeproefd is gebleven, dan kunt ge nog ervaren, dat de doofstomme uw horloge aan zijn mond brengt en met 't puntje van zijn tong 't genot smaakt van te hooren.

Hoorende menschen kunnen deze proefneming slechts ten deele toepassen. 't Geluid van 't tikken zou 't voelen van 't tikken te zeer

overstemmen, indien ze een horloge bij hun oor of hun mond of hun keel brachten; maar indien ze een horloge in hun armbuiging leggen en den benedenarm naar boven brengen, zonder dien al te stijf er tegen aan te drukken, dan zullen ze voelen, wat een doofstomme hoort, en ze zullen dan tevens ervaren, hoe 't overdekken (insluiten) van 't horloge de waarneming van 't geluid vergemakkelijkt en hoe er zelfs voor een doofstomme harde en zachte geluiden kunnen bestaan. Men moet echter niet wanen, dat men 't tikken van 't horloge zoo spoedig gewaar wordt, als men dit door een doofstomme ziet gebeuren, er is wel degelijk geduld en zeer stipte aandacht toe noodig. Ook deze kunst moet door oefening worden verkregen.

In 't boek van Helen Keller ontmoet men telkens opmerkingen en beschrijvingen over allerlei, dat slechts uitsluitend door aanschouwing waarneembaar is; ook hiervoor zijn wel eenige verklaringen te vinden. Negentig op honderd van die termen gebruikt Helen Keller ongetwijfeld, omdat ze haar aldus werden voorgepraat en ze dus zeker weet geen onjuistheden te zeggen, als ze deze terminologie gemakshalve overneemt; buitendien is 't een voorliefde voor 't bezigen van ‘mooie woorden’ en ‘deftig doen’, een soort onschuldige ijdelheid, waaraan meer bevoorrechte menschen zich ook wel eens schuldig maken. We oordeelen allen wel eens ‘als een blinde over de kleuren’, zooals 't heet. De quaestie, of een blinde kleuren door gevoel zou kunnen waarnemen en onderscheiden, is dikwijls geopperd en vindt nog steeds zoowel voorstanders als bestrijders. Men stelle zijn verwachtingen in dit opzicht niet te hoog. Voor zoover een kleurstof of kleurigheid van invloed is op 't aanvoelen van eenig voorwerp, is 't natuurlijk voor een blinde zeer goed mogelijk verschil van kleur door betasting waar te nemen. Een blinde die de kleurteekening in een Deventer tapijt kan volgen, is echter niet in staat een kleurenpatroon te ontwaren, dat gedrukt is op katoen; de blinde die de kleuren heeft leeren onderscheiden door voeling van de verven, waaruit hij een handwerk samenstelt, weet niet hoedanig de tint is van de bloem, die ge hem betasten laat, en omgekeerd zou een blinde die zich geoefend had op gebloemte, weer onwetend zijn omtrent de schakeering van handwerkbenoodigdheden. Ook is 't mogelijk, dat kleurstoffen reuk-eigenaardigheden bezitten, die wij, ziende menschen, niet opmerken, maar die een blinde van dienst zijn tot 't maken van onderscheid. Net zoo min echter als 't waarnemen van muziek en 't bezit van maatgevoel een doofstomme mogelijk maken hooger muziekgenot te smaken, net zoomin kan 't, door voeling, onderscheiden van enkele kleuren aan een blinde een juiste voorstelling van kleurschakeering en lichteffect schenken. Het opwekken en 't ontwikkelen van 't gevoels-zintuig bij doofstommen en blinden kan slechts dan een zegen worden, als 't dient om hun natuurlijke misdeeldheid te verminderen; 't leidt echter onverbiddelijk tot teleurstelling over lichamelijke minderwaardigheid, als men 't poogt op te voeren tot zinledige kunstbetooningen.

Ondanks dit alles vergete men echter niet, dat een blinde, ook al ziet hij 't daglicht volstrekt niet, toch zeer gevoelig blijft voor 't verschil van licht en duister, en dat verscherping van licht, zooals b.v. zonneschijn op een sneeuwvlak, wel degelijk waarneembaar voor hem is.

Voorts is er een tijdperk geweest in 't leven van iederen blinde, waarin hij een korter of langer poos min of meer heeft kunnen zien, en 't is niet uit te maken, van hoeveel invloed dergelijke vage herinneringen omtrent licht, kleuren en vormen geweest zijn op 't in later jaren zoo sterk ontwikkeld voorstellingsvermogen van blinden. Als een kind in den aanvang van 't welbewust gebruik maken zijner zintuigen verkeert, is de werkzaamheid van die zintuigen nog niet geordend; 't hooren van een geluid wekt den indruk van 't zien eener kleur, 't aanschouwen van een kleur brengt hem een smaak in den mond, ruiken en proeven zijn zóó nauw verbonden, dat reuk en smaak zich telkens verwarren enz. enz. Wordt een kind nu blind tijdens deze periode van onvolkomen hersenwerking, dan zou 't kunnen gebeuren, dat zijn onvoltooide ontwikkeling, in stede van bezwaar op te leveren, hem juist te hulp komt in zijn gebrekkigheid. Wie geen kleuren meer ziet, maar toch den indruk van een kleur voor zijn geest heeft bij 't hooren van enkele geluiden of 't citeeren van zekere woorden, behoudt dien indruk eenigermate op 't gehoor af, en wat bij gewone kinderen te loor gaat, omdat ze leeren zien, blijft bestendigd voor den ongelukkige, die nimmer in dit leven iets aanschouwen zal. Ook reuk en smaak kunnen voor zijn geestesoog landschappen, omgevingen, personen, kleuren en licht tooveren, waarvan hij anders niet meer weten zou, hoe ze er uitzagen.

In 't algemeen neemt men aan, dat de herinnering van een mensch niet veel verder teruggaat dan tot indrukken, ontvangen in zijn derde levensjaar. Al de verhalen die kinderen kunnen opdisschen van wat ze van vroeger meenen te weten, hebben grootendeels hun oorsprong in de levendige verbeelding van 't babbelzieke, blufgrage jonge volk, dat van een droom een werkelijkheid en van een verhaal een zelfdoorleefd voorval maakt. Maar behoudens alle terughoudendheid op 't punt van geloofwaardigheid omtrent scherpte van geheugen, kan men toch somtijds geheel ongezocht van betrouwbare personen en onder omstandigheden die allen argwaan te niet doen, de ervaring verwerven, dat 't geheugen af en toe wel degelijk herinneringen bewaart van veel vroeger ontvangen indrukken en 't gezichtsvermogen 't zintuig is, dat zich 't eerst en 't volkomenst ontwikkelt. Mij zijn twee voorbeelden bekend, die ik durf vertrouwen, hoe ongeloofelijk ze ook schijnen mogen, van personen die herinnering behouden hebben uit hun zoogenaamd ‘dom verljaar’ en deze beide herinneringen betroffen beide 't zien van licht. 't Eene kind behield den indruk van de door kunstlicht stralende kerkruimte bij zijn doop, en 't andere herinnerde zich steeds 't aanschouwen van een helderen sterrenhemel bij een nachtelijke bootreis.

Toevalligerwijze werd de kinderaandacht van deze beide personen, die elkaar volkomen onbekend zijn, door dezelfde aanleiding opgewekt, en hun verhalen zijn dan ook volkomen eensluidend: iets werd van hun aangezicht weggenomen, en ze voelden scherpe koude in 't gelaat en opziende, terwijl ze ruggelings lagen, zagen ze boven hun hoofd de lichtjes van een kerkkroon en de sterren van 't firmament.

Het was eveneens bij beide kinderen eerst toen ze, vrij groot zijnde, werkelijk een avondkerkdienst en een sterrenhemel aanschouwden, dat de herinnering aan dezen eersten aanblik zich ook terstond zoozeer verlevendigde, dat ze erover spraken. Geen van 't tweetal vond in haren kring geloof, hoewel er toegestemd moest worden, dat door een toevalligen samenloop van omstandigheden de jeugdige kerkgangster werkelijk in tegenstelling met de andere kinderen uit 't gezin des avonds was gedoopt geworden.

Aan de reis van de kleine sterrenkijkster waren zeer droevige herinneringen verbonden, die men voor 't kind verborgen wilde houden en waarvan de bijzonderheden alleen aan hare moeder waren bekend. 't Feit van die reis was dus nimmer met 't kind besproken, en 't was met ware ontzetting, dat men 't kleine meisje, dat opgetogen van een speelavondje thuiskwam, eensklaps de gebeurtenis hoorde releveeren, die men immer zoo zorgvuldig verzwegen hield. Een streng ingesteld onderzoek bewees echter, dat niemand met 't kind over die reis had gesproken en dat al wat ze wist, of meende te weten, bestond in den aanblik op 't sterrenrijk firmament. Dit kind was echter nog zóó jong en de sterren zijn zulke kleine lichtpunten, dat er waarlijk alle reden bestond, ongeloof te blijven koesteren aan haar beweren, en ik moet bekennen: ik hechtte er niet eerder eenig gewicht aan, dan toen me onlangs eenigszins spottend 't verhaal werd gedaan van de jonge dame, die volhield, dat ze zich haar eigen doopplechtigheid herinnerde. De sterke overeenkomst in beide verhalen bevestigt 't geloofwaardige ervan. Beide kinderen zijn door een plotselingen overgang van warmte tot koude eensklaps helder wakker geworden uit den dommel, waarin ze zich bevonden, en waarin ze overeenkomstig hun leeftijd ook geestelijk behoorden te verkeeren. Ze hebben voor enkele oogenblikken prematuur indrukken gekregen van onbehaaglijke afkoeling en van hun nederliggen met 't aangezicht naar den lichtglans, dien ze voor oogen hadden, die aanblik is hun bijgebleven. Het is inderdaad zeer weinig, wat ze te vertellen weten; te jong om te denken, te klein om nieuwsgierig te zijn, te dom om angst of bewondering te ervaren, zijn ze zich alleen bewust geworden van de reden tot ontwaken - ongekende koude, hun eigen houding en den lichtglans; maar toch is dat weinige al zeer correct waargenomen. Zoodra de kinderen later met oordeel des onderscheids een verlichte kerk en een sterrenhemel aanschouwden, herkenden ze 't terstond voor 't geen ze eenmaal zoo duidelijk voor oogen hadden gehad. Indien

bij ziende kinderen, wier aanschouwings-indrukken zich in 't oneindige afwisselen, zoodat de een den ander verdringt, onder sommige omstandigheden 't gezichts-geheugen zoo sterk blijkt te zijn, hoeveel krachtiger moet dit vermogen dan niet werken, wanneer een kind, al is 't ook nog zeer jong, van zijn gezicht wordt beroofd. Het is geenszins onmogelijk, dat een kind eenige weerspiegeling van wat 't heeft kunnen aanschouwen in zijn eerste levensmaanden in zijn geest bewaart en gelijk een ziend kind bij 't rijpen van zijn begrip ontdekt wat hij eenmaal zag, evenzoo komt een blinde tot herkenning van 't eens geziene door de duidelijke beschrijving, die hij later verneemt of leest. Helen Keller had geen enkel gezichtsgebrek, en ze werd plotseling blind na een ziekte, toen ze reeds anderhalf jaar oud was geworden. De kleine dreumes had toen haar oogen reeds den kost gegeven, en die onbewust ontvangen indrukken waren niet meer weg te nemen.

Een blind Fransch meisje, Bertha de Calonne, dat, naar ik meen, op ongeveer zes-jarigen leeftijd blind werd, na reeds geruimen tijd zwak van gezicht te zijn geweest, maakte, volwassen zijnde, 't volgend gedicht over haar droeven toestand:

Quand le sommeil béni me ramène le rêve,
Ce que mes yeux ont vu jadis, je le revois,
Lorsque la nuit se fait, c'est mon jour qui se lève,
Et c'est mon tour de vivre alors comme autrefois.

Au lointain du passé le présent qui se mèle
Laisse dans ma pensée une confusion:
C'est une double vie, étrangement réelle,
C'est une régulière et chère vision.

Êtres mal définis, choses que je devine,
Tout cesse d'être vague et vient se dévoiler;
C'est la lumière! C'est la nature divine,
Ce sont les traits chéris que je pense contempler.

Et quand je me réveille encor' toute ravie,
Et que je me retrouve en mon obscurité,
Je doute et je confonds le rève avec la vie,
Mon cauchemar commence à la réalité. -

In hoofdzaak is al wat Bertha de Calonne hier zoo eenvoudig en treffend meedeelt, volkomen van toepassing op alle blinden; maar zeer zeker denken we bij de beschrijving dezer gewaarwordingen aan Helen Keller. Ook deze blinde kan getuigen: ‘Ce que mes yeux ont vu jadis, je le revois’; doch 't zijn voor haar geen droomerijen, 't is wel degelijk de zegenrijke werkelijkheid van miss Sullivan's

invloed, die deze blinde voor 't geestesoog heeft getooverd, al wat haar was ontgaan.

Er moet hier gewezen worden op nog een opmerkelijkheid, die Helen Keller's ontwikkeling ten goede is gekomen en die, hoewel wonderdadig van effect, toch geheel natuurlijk van oorsprong en gevolg mag worden geacht. Eerst breng ik echter nog even onder de aandacht, dat een kind, dat gezond van lijf en leden en in 't volle bezit van al zijn zintuigen ter wereld komt, een veel beter toegerust wezen is in wat zijn lichamelijke en intellectueele aanleg betreft, dan 't beklagenswaardige schepsel, dat vóór zijn geboorte den nadeeligen invloed onderging, waardoor 't doofstom werd, en 't klierachtige stumpertje, dat tengevolge van armoede, ontucht en verwaarloozing tot blind worden is voorbestemd.

Toen Helen Keller doof werd en dientengevolge ook met stomheid geslagen werd, was ze ternauwernood met praten begonnen, en 't eenige woord, dat ze met vol bewustzijn duidelijk uiten kon, was ‘water’. Ondanks haar doofstomheid bleef ze deze klanken uitspreken, die langen tijd 't hoogte-punt van haar ontwikkeling uitmaakten, en die ook 't aanknoopingspunt zouden vormen voor haar latere ontwikkeling. Schijnbaar is er geen verband tusschen dat eerstgestamelde woord en later 't begrip, dat de vingerspelling, die miss Sullivan haar wilde onderwijzen, de benaming van 't vocht uit de pomp beteekende. Inderdaad bestaat er echter een nauw samentreffen in deze vereeniging van denkbeelden.

Water had indertijd indruk gemaakt op den kinderlijken geest, meer en beter dan iets anders wat Helen Keller nog in haar jeugdig leven had leeren kennen, dientengevolge was 't niet alleen haar eerste verstaanbare woord, maar ook 't woord dat ze met oordeel des onderscheids wist te bezigen. Onder blindheid, doofheid en sprakeloosheid door, bleef water voor haar iets dat uitzondering maakte op alle andere dingen, die ze op den tast moest leeren kennen, en ze bleef met voorliefde dien naam bezigen, schoon ze er gemakkelijk een gebaar voor had kunnen vinden. Water was evenwel niet drinken, water was niet wasschen, water was niet vloeien, water was niet pompen, water was niet vocht in een kan of in een beker. Water was water, dat bleef kleine Helen halsstarrig en eigenzinnig volhouden, hoewel ze hare opvatting niet onder woorden kon brengen en ze waarschijnlijk haar eigen protest ook niet eens ten volle begreep. Doch, toen miss Sullivan haar bij den waterstraal bracht en de benaming spelde in 't kinderhandje, toen werd Helen ook daar ter plaatse onder den indruk van dat voorbeeld duidelijk, wat haar elders en bij een ander voorbeeld nog een poos lang onbegrijpelijk had kunnen blijven.

‘Eensklaps,’ vertelt Helen Keller, dit voorval herdenkend in haar *Levensgeschiedenis*, ‘voelde ik een nevelachtig bewustzijn, als van iets dat ik vergeten had, een trilling van terugkeerende gedachte, en op

onnaspeurlijke wijze werd het mysterie der taal mij geopenbaard.' Bij geluk had miss Sullivan 't allereenigst aanschouwelijk onderwijs gegeven, dat voor deze, zoozeer misdeelde, leerling van toepassing was, en van dat oogenblik af herkreeg de geestesontwikkeling, die gestremd werd door ziekte en lichaamsgebreken, haar normaal beloop.

't Kinderbrein omvat niet veel, 't blijft hardnekkig bepaald bij enkele denkbeelden, maar uit die enkele denkbeelden ontspruiten velerlei wetenschap en een juist begrip. Bij gewone kinderen vervluchtigt dit tot oppervlakkigheid. Ze moeten in korten tijd veel en velerlei wereldwijsheid in zich opnemen, en als ze wat lang stilstaan bij één onderwerp, dat hen al te zeer in beslag dreigt te nemen, dan vermaant men hen, niet te 'zeuren' of nu eens over iets anders te gaan denken. Doch bij kinderen die, om welke reden dan ook, abnormaal zijn, moet van 't geringste dat op hun enge bevatting inwerkt, dankbaar en ijverig gebruik worden gemaakt, ten einde ze langs dat eenige afgebakende weggetje te leiden tot een grenzenlooze ruimte van begrip. Ook dit geeft *Helen Keller's Levensgeschiedenis* ons opnieuw nog weer eens ernstig te overdenken. Niet 't veel weten, maar goed begrijpen,'t juist indenken in wat er op te merken valt, maakt menschen knap in vruchtbare kundigheden; daartoe baat 't ons niet of we al onze zintuigen in voldoende mate bezitten, maar of we goed gebruik maken van de opmerkingsgaven, die we beschikbaar hebben. Dat heeft miss Sullivan aan de doove en blinde Helen Keller geleerd met geduld, toewijding, scherpzinnigheid en opgewektheid. Helen Keller heeft schik in haar werk, dat strekt haarzelf tot zegen en verhoogt de waarde van miss Sullivan's onderwijs.

Helen Keller's Levensgeschiedenis is niet geheel vrij gebleven van een zweem van pralerij met velerlei schoonschijnende maar inderdaad onbeteekenende vaardigheid. Zoo is er, om maar één voorbeeld te noemen, niets opmerkelijks in 't feit, dat Helen Keller, beelden betastend, ontwaart, welke uitdrukking er op die steenen of bronzen gelaatstrekken valt waar te nemen. Beelden zonder gelaatsuitdrukking hebben poppenkoppen? en waar ter wereld kan een beeldhouwer nu met mogelijkheid de uitdrukking van zijn kunstuiting neerleggen dan juist in de uitgebeitelde houding en gelaatstrekken van zijn beelden? Voorts ontleent Helen Keller niet alleen haar woordenkeus doch ook haar vergelijkingen, haar beschouwingen en haar natuurbeschrijvingen aan miss Sullivan, en de grappige spontaneïteit van haar eigen zeggen en doen lijdt herhaaldelijk afbreuk door dit napraten. De uitingen die oorspronkelijk waren, toen miss Sullivan ze aan Helen meedeelde, hebben alle oorspronkelijkheid verloren, als Helen ze te boek stelt. Er is geen waarde te hechten aan 't oordeel van een doove over muziek en van een blinde over kleur, belichting en vergezicht, en iemand die door 't gemis van twee zintuigen veroordeeld is om grootendeels van de samenleving buitengesloten te blijven, kan, ondanks de volledigste opleiding, toch nimmer een juist eigen inzicht hebben in al de roerselen

van 't maatschappelijk en privaat leven zijner tijdgenooten. Ook had men beter gedaan den na-druk van Helen Keller's Braille-schrift achterwege te houden, die geen grooten dunk geeft van haar bekwaamheid in dit elementaire blinden-onderwijs. Braille-schrift kan door de blinden die 't bezigen, zelf gecontroleerd en verbeterd worden, verkeerde letters en verminkte woorden behoeven dus niet voor te komen. Als die bladzijde met Helens Braille-schrift en relief was gereproduceerd, zou iedere volleerde blinde, die 't boek in handen kreeg, terecht de opmerking maken: 'Dat kan ik beter.'

Doch tegenover deze alleszins vergeeflijke feilen, die misschien nog meer 't gevolg zijn van een Amerikaansche poging om aan een tallooze doch minderwaardige soort van lezers te behagen door ze even in stomme verbazing te brengen over niets dan een ijdelheidsuiting van Helen Keller of van miss Sullivan, treft ons, dat zulk een levensgeschiedenis als deze zoo volkomen is vrijgehouden van overgevoeligheid. Helen Keller vertelt, hoe ze zich geestelijk heeft ontwikkeld ondanks buitengewoon groote moeielijkheden; maar ze schrijft over verwerven, niet over ontberen, ze vergt aandacht zonder beklag, ze spreekt voortdurend over zichzelf en stelt toch nergens haar eigen ik te veel op den voorgrond; ze wijdt niet uit over haar rampen en maakt geen ophef van haar voorrechten; ze berust met blijmoedigheid in haar treurig lot, wijl ze jong is en vroolijk van aard, wijl ze gevoel voor waren humor heeft, wijl ze blijde en dankbaar erkent, dat ze allerwege zeer veel liefde en zeer veel toewijding ondervindt; maar men heeft haar niet leeren beweren, dat ze zich tegennatuurlijk en vredig schikt naar Gods welbehagen, omdat haar Hemelsche Vader zeker wel weten zal, dat zulk een levenslot goed voor haar is. Er is echte, innige, gezonde vroomheid en diepgevoelde, blijmoedige ernst in Helen Keller's boek voor ieder, die leest tusschen de regels; en voor hen, die gaarne zwart op wit willen zien, hoe een doof en blind meisje is 'gestemd', bevindt zich in Helen Keller's boek een lange brief van een geestelijke, die 't arme kind voorhoudt, dat God liefde is en een, altoos te korte, bijdrage van miss Sullivan, die 't misdeelde meisje doordrongen heeft van 't besef, dat de wind verzacht wordt voor 't geschoren lam. Aldus stelt Helen Keller zich aan 't slot van haar levensgeschiedenis de vraag: Als ik eens plotseling 't gezicht en 't gehoor terug ontving, zou dat mij werkelijk tot vreugde of misschien tot droefheid wezen? - en ze is in twijfel door 't verlangen naar haar natuurlijke voorrechten en door de vrees voor de haar onbekende maatschappij.

Deze vrees is volkomen begrijpelijk.

Helen Keller is schrander genoeg om er zich rekenschap van te geven, dat men personen en toestanden, zelfs uit de uitgezochtste lectuur, zeer onvolkomen leert kennen, en dat de werkelijkheid 'anders' is dan zij zich die uit onvolledige gegevens leerde voorstellen. Dit 'anders' zijn schrikt haar af, en wij, hoorende en ziende menschen, die zooveel

vernemen en aanschouwen, dat ons met deernis en afschuw vervult, wij schromen ook voor deze hooggestemde natuur de ontgoocheling, die smartelijker wezen zou dan de onwetendheid zijn kan; en, als 't in onze macht stond een persoonlijkheid als Helen Keller nu, op volwassen leeftijd, gehoor en gezicht te hergeven, we zouden ons eveneens angstvallig afvragen, of we daar een weldaad aan deden, en of 't wellicht niet barmhartiger was haar te laten voortleven onder den druk der beide betreurenswaardige lichaamsgebreken, waaraan ze thans is gewend geraakt en die haar, door gewoonte, van lieverlede minder hard zijn gaan vallen. 't Is niet alleen 't vertrouwen in algemeene menschenwaafde, dat Helen Keller zou benomen worden; maar ze zou ook haar zelfvertrouwen kwijt raken, als ze ervaren moest, wat 't al inheeft om onverzeld, onverzorgd en onopgemerkt mee te leven met een ontelbare menigte, die haar in kunde, bedrevenheid en karakter gelijk staat, en nevens dit alles de ontmoedigende ervaring op te doen, dat zij, die zich met zooveel bewonderenswaardige inspanning 't spreken aanwende, nog zou moeten beginnen met te leeren praten.

Er is ter wereld geen schooner voldoening voor Helen Keller denkbaar dan de rechtmatig verworven waardeering, die ze nu reeds allerwege oogst, door 't samenstellen van haar wetenswaardige levensgeschiedenis. In dit werk liggen opgestapeld schatten van ervaring, die zoowel dooven als blinden kinderen ten goede zullen komen en die hoorenden en zienden menschen ten voordeel kunnen strekken. Helen Keller heeft der menschheid een boek geschonken van blijvende waarde en uit dit oogpunt beschouwd, mag men zonder overdrijving erkennen, dat haar lichaamsgebreken haar, en zeer velen met haar, ten zegen zijn geworden.

A.C.E. COHEN STUART.

De tinctuur onzer letteren.

Gids bij de studie der Nederlandsche Letterkunde. Vooral ten dienste van candidaat-Hoofdonderwijzers. Bespreking van verschillende werken, door E. Rijpma, Leeraar aan het Gymn. en de H.B.S. te Kampen, 2 deelen (17de, 18de en 19de eeuw). - Te Groningen bij J.B. Wolters 1908.
Historische schets van de Nederlandsche Letterkunde voor schoolgebruik en Hoofdaktestudie, door Dr. C.G.N. de Vooys. - Te Groningen bij J.B. Wolters 1908.

Wilde ik deze twee nieuwe Gidsen bij de studie onzer Letteren met één armband beschenken - ik zou den grooten Thomas van Kempen te hulp roepen en hem vragen: 'Groote meester, hebt gij niet gezegd, dat de meeningen van menschen zóóvéél van elkander verschillen als hunne personen, en dat zelfs onophoudelijke omzichtigheid in iemands gedrag hem nog niet algemeen bemind maakt?'

En wanneer ik dan toestemmend antwoord bekwam, zou ik de heeren Rijpma en De Vooys, getooid met den halven en den heelen doctorshoed, in mijne tente lokken en hun den zilveren armband omgespen, waarop die goede woorden staan gegrift.

En de een èn de ander is onophoudelijk omzichtig geweest bij het uitspreken van een oordeel over de personen, die de letteren hebben gemaakt, wèl wetend dat de meeningen van menschen zóóveel van elkander verschillen als hunne personen. Beiden hebben in hun gedrag als onderwijzer zich de liefde van velen verworven, zonder dat zij geslaagd zijn, zich bij allen bemind te maken, hetgeen zou gelijken op algemeene bevrediging. Wie dat verlangt, staat niet in de praktijk der dingen. Wie voor zijne letterkunst - hetzij geschiedbeschrijving of samenstelling - buiten het innerlijk besef van goed werkmanschap, - de aalmoes der goedkeuring van zijne diverse makkers behoeft.... van harte zij hem die gegund. Ik stel deze gidsen in de domeinen onzer letteren hooger en zoek daarom, met voorbijgang van kleinigheden, slechts antwoord op deze vraag: Of en in hoever zij den studenten in onze letteren een aesthetischen leiddraad hebben toegereikt - den eenigen die den leerling een paar stappen verder kan brengen op de baan der geestesbeschaving. Want deze wordt dusver nog steeds als het doel van opvoedend onderwijs beschouwd.

* * *

Met de methode van den heer Rijpma - het literair product, 't zij proza of poëzie, gelijk een andere Tulp op het cadaver demonstreerend, bloot te leggen, de spierbundels te grijpen, in reepen te snijden of met inkervingen te voorzien - zou ik voor letterwerken, die een didactisch, ethisch of episch doel beoogden, vrede kunnen nemen, indien bij de analyse van werken van aesthetischen aard - de *belles lettres* - waartoe lyriek en rhythmiek in proza en poëzie behooren, een keurigheid van literairen smaak als hoofdmagneet had gegolden.

Als bestemd voor dingers naar de hoofdakte kan ik begrijpen, hoe de ervaring den heer Rypma zijne methode heeft doen kiezen. De ontledingen en de inkervingen, die hij aanbrengt bij Vondel's Hekeldichten en Staring's vertellingen, zijn waarschijnlijk bestudeerd op het lillend examen-model. Met zaak- en bronnenkennis en uitpluizend geduld demonstreert de meester.

Bij den *Palamedes* worden eerst het ontstaan van het politieke spel, dan de personen, dán de strekking nagegaan, om eindelijk het gansche drama uit de toespelingen op Oldenbarnevelt en Maurits en de Remonstranten en de contra-Remonstranten te typeeren.

Ten einde het fijne snij-werk van het Vondeliaansch mes - want in deze en soortgelijke kenschetsing hanteert Vondel noch veder noch penseel, maar het scalpel - te doen kennen en er den student onzer letteren attent op te maken, schrijft de heer Rypma over het 3de Bedrijf:

'Zeer belangrijk is in 't derde bedrijf de alleenspraak van *Calchas* en verder zijn gesprek met *Eurypilus*, omdat daarin meer uitvoerig de *predikanten* geschilderd worden. Leest hierbij nog eens over, wat elders van deze heeren gezegd is. Erg goed is aangegeven het *heerschzuchtige* in den predikant, wat heel goed uitkomt in hun *kleeding, houding* en *gebaren.* Merkwaardig is, dat reeds Maerlant dezelfde aanmerking maakt als Vondel; de eerste zegt n.l. in *Der Kerken Claghe*:

> Corte rocke, breede swarde,
> Sijn nu nuwe *ende lange baerde.*

en Vondel spreekt van de predikanten:

953 Wier langgebaerde kin van hayren hangt vermast.

Na dit tooneel treedt weer Palamedes op, om nogmaals zijne onschuld te bepleiten; en ook in dit gedeelte zijn weer talrijke toespelingen te vinden, gedeeltelijk weer dezelfde als in vorige verzen. Tracht ook deze toespelingen op te sporen.' -

In dien trant - steeds met citatie van desbetreffende literatuur - worden Gysbreght, Lucifer, Granida, Warenar, Baeto, Spaansche Brabander, enz. als de stukjes van een legkaart uit elkaar gelegd en bij elk hoofd-stukje een verklaring gegeven van het innerlijk en uiterlijk,

het verschil en de overeenkomst der personen, de bedoeling waarmee, de wijze waarop, de reden waarom zij zóó en niet anders handelen in bepaalde omstandigheden. Eindelijk, en dit is bij den heer Rypma een zijner kritische middelen tot bereiking van een aesthetisch doel, door aan te toonen door welke *trekjes* in het literair product de maker den indruk op hoorder of lezer heeft trachten te versterken. Zoo geeft bij L a n g e n d i j k 's W e d e r z i j d s c h H u w e l i j k s -B e d r o g de volgende indeeling een beeld van Rijpma's methode. Langendijk trachtte het komische van zijn blijspel te verhoogen:

'1. Door 't radbraken van een vreemde taal, b.v. 39-699-733, iets wat in vele blijspelen gebeurt.
2. 't Niet voleindigen van een zin, zoodat een misverstand ontstaat (8-23). In 't begin van de "Wiskunstenaar" van Langendijk komt een dergelijk trucje voor.
3. Allerlei opmerkingen worden *ter zijde gezegd*, b.v. door Klaar.
4. Door eigenaardige uitdrukkingen die een bepaald persoon gebruikt, b.v. de zegswijze van den waard: "dat je 't vat," wat dan direct door Jan nagebootst wordt. Eenzelfde middel gebruikt Hildebrand in "De Familie Stastok" (Al zeg ik 't zelf, "heeremetijd," "waratje").
5. Door komisch rijm (888).
6. Door de traditioneele stokslagen (1706).'

Sluit het eerste deeltje met Bilderdijk's 'Ondergang der eerste Wareld,' waaraan niet minder dan 22 bladzijden worden besteed - het 2de opent met 'De Jaromir-Cyclus van Staring'. Wij lezen over *Ontstaan en Compositie van 't gedicht* het volgende:

'Staring had slechts drie gegevens:
a twee plassen bij Lochern, de z.g. *duivelskolken*;
b de zoogenaamde *hondentree* in de kerk te Zutfen.
c een weiland bij Lochem, de *duivelsaars*.' -

Bij Potgieter, wiens kritiek tot in de kleinste onderdeelen van in- en uitwendige eigenschappen wordt besproken en uit wiens correspondentie met Bakhuyzen, Heye, Drost (naar Albert Verwey's studiën) kenmerkende passages worden aangehaald - bij Potgieter wordt de inkervingsmethode verlaten en den verhaaltrant van den letterhistoricus gebezigd. De oorzaken, die tot het oprichten van *De Gids* hebben geleid - nu 70 jaren her - worden zeer uitvoerig oververteld en gedocumenteerd o.a. uit het *prospectus*, 'dat door Potgieter is opgesteld en in het laatst van 1836 door den uitgever Beyerinck de wereld werd ingezonden.' -

Voeg ik nu hierbij, dat Van Lennep (*Roos v. Dekama*), Toussaint (*Huis Lauernesse*), Hazebroek (*Waarheid en Droomen*), Schimmel (*Sinjeur-Semeynsz*), Perk (*Mathilde*), Couperus (*Eline Vere*) en Heyermans (*Op Hoop van Zegen*) in denzelfden trant worden besproken, dan heb ik Rypma's *Gids* in het bijzondere licht gesteld, door kennis,

belezenheid, geduld, ontleedkunde en tekstkritiek van den auteur er op geworpen.

Is nu door deze methode het doel bereikt, door Dr. de Vooys in zijne ‘Inleiding’ (*Historische Schets*) aldus omschreven:

‘De studie van de letterkunde kan ons vermogen om te waardeeren ontwikkelen en daardoor onzen geest verrijken en verruimen’? Is hierdoor de weg tot een letterkundig begrip geopend? ‘Kunstgenot is geen verstandswerk,’ zegt Dr. de Vooys, ‘maar een meevoelen, een navoelen.’ Is hierdoor de vatbaarheid tot mee- en navoelen aangewakkerd? Is het aesthetische zintuig - het wèlbekende zesde - dat de vonk der zielsbeschaving aanblaast, hier blootgelegd? Neen, hier is naar de methode, bij ons lager, m.u. lager en middelbaar onderwijs veelvuldig in gebruik, met de analyse gecoquetteerd, nu de synthese, te lang reeds Schoone Slaapster, zich de vaak uit de oogen had moeten wrijven.

II.

Men kent de meening, jaar en dag voorgestaan bij onze inrichtingen van militair onderwijs. De letterkundige vakken, waaronder de taalkundige vielen, werden als *stront-vakken* aangeduid. Ervaren in de krijgsgeschiedenis, hadden onze aanstaande officieren zoo min mogelijk verkeer met de schoonheid der letteren, tenzij een der docenten de literaire verdiensten van een Knoop, een Lodewijk Mulder, een De Roo van Alderwerelt mocht doen uitkomen.

Men weet, hoe meerendeels die stront-vakken hunne geuren verspreidden - een auteur werd dermate, als een Huygens in Pluis- en Cluyswerk, uiteengerafeld, ten einde het kritisch vernuft van den docent te scherpen en dat van den leerling aan te hetsen. Aan de kunst der bewondering, die tevens die der verzachting van zeden en van het aesthetisch genot is, werd door den opvoeder te nauwernood gedacht. Kleinzielige taalvitterij, onwaardig elke frissche, schoone levensuiting, venijn voor elke gezonde geestesvoeding, was schering en inslag. De liefde tot onze letteren was van verdacht allooi en bepaalde zich tot kritisch gehaspel.

Bij onze normaal-scholen en andere inrichtingen van kweek-onderwijs werd reeds toenmaals - 20 jaar geleden - hier en daar een gunstige uitzondering waargenomen, doch ons middelbaar onderwijs bleef op den kritischen pluisweg voortsukkelen. De verslagen over de resultaten van het letterkundig onderwijs waren alles behalve bemoedigend.

Gaarne wordt erkend, dat door ‘de beweging van '80’, in allerlei instituten van onderwijs, de zucht naar letteren verblijdend is toegenomen, dat in werkelijken zin het letterkundig doen en weten is uitgebreid en aan de aesthetische behoefte, om de letteren als middel tot verrijking en verruiming van den geest te beschouwen, veel meer dan in een vorig tijdperk in burgerkringen - het kosmopolitische

patriciaat ten onzent telt daarin, driewerf jammer! nooit mee - is voldaan. Buiten allen twijfel staat, dat onze jonge onderwijzerswereld in allerlei rang door de ‘beweging van '80’ is gegrepen en haar wenteling om velerlei literaire zonnen is begonnen.

Tot de voortreffelijke exemplaren uit die wereld behoort de schrijver van ‘Middelnederlandsche Legenden en Exempelen’, - een Bijdrage tot de kennis van de Proza-literatuur en het volksgeloof der Middeleeuwen, - Dr. C.G.N. de Vooys, ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1900), hij, wiens Historische Schets wij hier aankondigen. Zijn boekje is ontstaan uit zijn onderwijs op een gymnasium en aan een kursus voor de hoofdakte. ‘Elke behandeling’, zegt zijn Voorbericht, ‘van onze letterkunde, die niet allereerst liefde voor het onderwerp weet te wekken, heeft zijn doel gemist.’ Dit is kloek en helder gezegd, evenals de bewering dat zoogenaamde ‘objectiviteit’ zelfs in het beknoptste overzicht iets onmogelijks (is), omdat in de rangschikking en de verhouding van de onderdeelen op zichzelf al een oordeel ligt.’

Hier nog bijgevoegd zijne opwekking tot zelfstandig oordeelen, maken de Inleiding tot een hof vol schoone beloften. Heeft hij die ten volle of ten deele vervuld? Ten volle: 1°. door stelselmatige indeeling; 2°. door beknoptheid waarmee schrijvers en werken worden behandeld; 3°. door aanwijzing der kultuurstroomen; 4°. door onbevangen oordeel en 5°. door een werkelijk verrassend appendix ‘Inlichtingen en Raadgevingen’ (ten behoeve van zelfstandige en voortgezette studie) tot op den dag bijgewerkt en van nauwgezette documenteering getuigend. Bronnen voor biographie en bibliographie zijn overvloedig aangebracht, en al wekt zijne schets ook hier en daar, na den herbloei (1880) onzer letteren, den indruk van verbijstering, zoo verbijsterd is de samensteller niet, of hij gunt den student zelfs ruimte voor toevoeging of wijziging.

Van toevoeging onthoud ik mij bijkans geheel. Wijziging zou ik in het oordeel over Beets, Ten Kate en Cremer willen brengen. Hunne verdiensten zag ik gaarne hooger aangeschreven. Naar den maatstaf van een in zwang zijnd beginsel - product van vooropgezette geestelijke stroomingen - letterwerken van vroeger tijdperken te oordeelen, is onlogisch(*). Dr. de V. put zijn oordeel over Ten Kate uit Huet en over Beets uit nieuwere scherprechters. De rehabilitatie van Van Alphen en van Feith is billijk. Die van Beets en Ten Kate als dichters en van Cremer als novellist zal het zijn. Woordkunstenaars zijn noch Beets noch Ten Kate, doch zij zijn taal- en rijmkunstenaars, en zij

(*) Uit die onlogica verklaar ik de apodictische uitspraak over onze Letteren van 1870-1880. Dr. de Vooys is te fijn bewerktuigd kriticus om Isaäc Esser Jr., (C. Terburch en Soera Rana), wiens proza in 1873 door Beets, Huet en Schaepman tot het gedistingeerdste werd gerekend, sinds lang in onze taal geschreven, en wiens lyrische en epische poëzie tot de beste literatuur van dat tijdperk behoort, klakkeloos te ignoreeren; maar Dr. de V. is een kind van zijn tijd en zijn literaire tijdgenooten hebben hem geleerd te gruwen van I. Esser Jr. en anderen. Vandaar ook de omzichtigheid der wijziging en toevoeging, toen zijne logica hem bij het schrijven der Voorrede voor dergelijk dwaalspoor kwam waarschuwen.

hebben hunne tijdgenooten, die nog verzen lazen, - wat buiten eng besloten literaire kringen heden uiterst weinig pleegt te geschieden - in verrukking gebracht. Ook door hunne zuivere uitspraak van de taal en het zangerig talent van voordracht. Cremer heeft met het zoetvloeiende dialect van de Over-Betuwe in zijn novellen en met zijn plastische weergeving een zeggings-schoonheid bereikt, die zijne hoorders zich dankbaar herinneren. Er was toen in genootschapskringen iets in de lucht, dat naar artistieke belangstelling zweemde, als men daarvan in een deftig polderland als het onze buiten de muziekkunst mag spreken, - er was werkelijk een zweem van poëtische verrukking. Poëtische verrukking ontspringt als elke aandoening uit het zenuwleven. En daar het zenuwleven van de ééne generatie anders is aangelegd dan dat van de andere, ontbreekt in 't algemeen beiden, over en weer, de maatstaf des waardeerens, de innerlijke voeling. Ook steunt het over Beets en Ten Kate geveld vonnis op oordeelen van Potgieter en Huet. Huet: bij den Nederlandschen poëet het fijn poëtisch taal-waas van een Gallisch lyricus begeerend, Potgieter: doorwrocht dicht in eigen trant wenschend; de laatste na 1860 zeer anti-pathisch tegenover Beets optredend; de eerste als ultra-modern theoloog in 1867 de ultra-orthodoxe ‘Schepping’ van Ten Kate als een achterlijk stuk denkwerk, doch geenszins als poëtisch gewrocht afkeurend. Beets geeft - voor wie hem onbevooroordeeld lezen - als poëet wel degelijk het mollige gevoel van den fijnbesnaarde te hooren, en of hij nu al eens Lot op God en Gunst op Kunst (als cantate dichter) doet rijmen, beteekent bij den vooraaad zijner verzen, voor het gehalte zijner poëzie, in de beste zijner oogenblikken, ten eenenmale niets. Hij heeft, naar de gezwollen uitdrukking luidt, evenzeer onsterflijke verzen geschreven als de savante, intense, grillige, diep- en loszinnige rhythmen van een André Jolles, een Carel Scharten, een Schepers of een Gutteling, een Giza Ritschl of een Jan Walch.

Daarbij wordt het meer dan tijd, bij de beschrijving onzer letteren voor aanstaande leeraren, degelijk onderscheid te maken tusschen het genietbare en het ongenietbare. Academisch gesproken en literair historisch tevens kan niets uit Vondel's werk gemist worden; aesthetisch en praktisch (en *Gidsen* zijn toch voor de praktijk bestemd) 9/10 van zijne productie. De door Willem Rooyaards gezegde ‘Geboorte-Klok’ wordt enkel door zijne wèl-luidende voordracht genietbaar en wordt bij lectuur knagend-vervelend. Het meerendeel van Vondel's Hekeldichten, als polemische gedenkteekenen merkwaardig, staat, gelijk Huygens' punt- en sneldichten en Roemer Visscher's Brabbelingh, zoover mogelijk van den norm onzer letterkundige schoonheid.

Zoo zijn er tal van prozaïsten en poëeten, van vroeger en thans, die academisch-hoog en aesthetisch-laag staan en daarom ongenietbaar zijn voor onderwijzerskringen. Het zou bijv. van hoog-literairen geest blijk geven Vondel's *Altaergeheimenissen, Bespiegelingen van Godt en Gods-*

dienst en *Heerlyckheit der Kercke* te omschrijven als bij uitstek geschikte zangen voor onze aanstaande R.C. hoofden van scholen. Maar het gezond verstand, buiten academische kringen, rangschikt deze soort van stramme didactiek tot de uitsluitend voor Roomsche taal- en letterkunstenaars genietbare dichtstukken. Het zijn 17de-eeuwsche doelestukken overgoten van Paepsch licht. Meergemeld verstand zou Bilderdijk's *Ondergang der Eerste Wereld* of *de Ziekten der Geleerden* voor Roomsche en Onroomsche philologen, theologen en pathologen geschikt achten en Calvinistischen Taalmeesters het genot van Cats' *Houwelyck* gunnen. Voor onze aanstaande onderwijzers en andere niet-academische studenten in onze letteren zijn Van Lennep's Duinzang, Staring's historische en lyrische verzen, Bilderdijk's liederen, Da Costa's Slag bij Nieuwpoort, Ten Kate's Schepping, Bogaers' Tocht, Ter Haar's en Brester's Liederen, Potgieter's Gooi- en Tijdzangen, zijn zooveel pittige, kernige, vloeiende natuur- en volksdichtjes van Heye, Beets, Schimmel en de Génestet aanbevelenswaarder. Even aanbevelenswaard voor kennismaking als enkele van Perk's, Kloos', Verwey's, Van Eeden's, Gorter's, Van der Schalk's en Scheltema's naar den trant van het tijdperk kunstiger gevoelde en dieper doordachte verzen. De dictie is anders, omdat het gevoelsleven anders is, en ter waardeering van naar impressie en expressie zoo verscheiden dichtwerk dient men - Dr. de V. heeft het i.a.w. gezegd - gevoels- en volstrekt geen verstandsargumenten te bezigen. Daarom is het juist gezien van den geschiedschrijver onzer Letteren, dat hij, voorkeur niet kunnende vermijden, zich pantsert tegen de pijlen van den afkeer.

Over 't algemeen heeft Dr. de V. zich gehouden aan dien regel, waarin klassieke matiging wortelt en het doet mij deugd, dat althans hij - toekomstig leeraar aan een hoogeschool - niet bij wordende leeraren aan lagere scholen, dien kwâjongensafkeer voor sommigen onzer schrijvers aanwakkert, voorheen door de meesten onzer jongere maand-, week- en dagbladschrijvers als hun brandende *hekeltaak* beschouwd. Zoo zie ik met bijzonder veel genoegen de wetenschappelijke waarde van Dr. Jan ten Brink's Geschiedenis onzer Letteren (Elseviers Mij.) erkend, en tevens aan den speurzin en snuffelgeest van Taco de Beer recht gedaan. De bassende bulhonden- en gillende keffertijd worde bij zulke verdienstelijke en volijverige werklieden niet meer opgeroepen.

Onze kritische letteren zijn thans vermoedelijk uit de slechte manieren en de cynische hysterie geraakt. De riddertijden schijnen aangelicht en met hen de wellevende beschavingsvormen.

Nog zie ik het oordeel over Emants - als zou hij bij de verschijning van zijn *Lilith* niet gewaardeerd zijn als dichter-denker - bestendigd. Dit is onjuist. Even onjuist als de erkenning van Potgieter en Penning door de jongere kritiek. Wel is door de verdienstelijke studiën van Albert Verwey lang *vóór* en *in* deze Potgieter-dagen (Juni 1908) het literair portret van den deftigen romanticus-patriciër-koopman uit Amsterdam,

kunstkeurig ontleed en breeder omlijst dan Busken Huet in zijn vernuftig, gracieus en aandoenlijk proza (als hij Potgieter 'uitluidt') beoogde; wel is Potgieter daardoor tot onze onderwijzerswereld der lagere scholen doorgedrongen, maar dit acht ik eer een ontwijding *van* dan een toewijding *aan* Potgieter's genie, want zelfs *den Hertog* is het niet gelukt de 'ongepermitteerde dictie' (Busken Huet) van Potgieter den aanstaanden onderwijzers anders te verklaren dan door alle stof af te blazen van de vlinderwiek zijner poëzie. Laat men dan, in den naam der Muzen! as-je-blieft maar blijven bij de Vertellingen van Staring en de Puntdichten van Huygens.

III.

Dit luttel aantal opmerkingen, dat ik mij veroorloofde te maken over deze *Schets* en dezen *Gids*, besluit ik met een paar vragen. Zou voor onze lagere en middelbare leeraren niet het oogenblik zijn aangebroken, om in de praktijk van hun onderricht en bij het samenstellen van praktische hulpmiddelen voor studenten onzer Letteren - gelijk deze - een andere leerwijs in te voeren?

De uren aan nationaal letterkundig onderwijs - althans op Burgerscholen en Gymnasiën - besteed, zijn door de dwaze opeenhooping van leervakken en de niet-scheiding van exacte en literaire, gering. Zou het juist daarom niet wenschelijk zijn de kritisch-historische methode te verlaten - onze toekomstige juristen, doctoren, onderwijzers en normalisten zijn voor 't meerendeel reeds kritisch genoeg - en een aesthetisch-synthetischen leergang in te voeren? De herbloei onzer Letteren van 1880-1900 zou er, dunkt mij, logisch heenwijzen. Aanstaande onderwijzers moeten in de kunst onzer letteren naar het verwarmende schoone en niet naar het verkillende onschoone worden gewezen. Dit is bij hen te meer noodzakelijk, omdat zij hunne leerlingen naar die methode moeten vormen, willen dezen niet allerakeligste betweters of snoeflustige vlerken worden, om te zwijgen van koddige, het literatuurveld onveilig makende koddebeiers. Verwaarloosd zou dan moeten worden elk product of elke producent, die door onklaar, onbeschaafd of plat vernuft de schranderheid, de *réclame* en de mode van het oogenblik en niet de heldere geestesbeschaving van alle tijden heeft gediend. De keur van dichters en prozaïsten zou door enkele producten worden gekenschetst en niet wetenschappelijk-angstvallig naar kulturhistorische stroomingen worden gezocht, hetgeen altijd op een aan tallooze stroomingen blootstaand gebied als het onze onzeker blijft en bovendien tot de studie van vergelijkende literatuur-wetenschap aanleiding moet geven, wil het geheugen van den leerling niet onder een stroom van namen, titels, bijzonderheden en nietigheden bezwijken.

Groepeering van schrijvers uit alle tijdperken zou moeten worden ingevoerd om tevens tot een analogisch beeld onzer letteren

te komen. Op het onderscheidingsvermogen van den leerling, aanstaanden meester, zou door een korte aanduiding van het keurgewas als kultuur-product worden ingewerkt en overstelpende omhaal - verbijsterend het ontvankelijk en verslappend het onverschillig brein - zou door een klare voorstelling van een of twee kunstkeurige schrijvers uit een bepaalde groep, die hun periode of de heerschende richting kenschetsten - worden vervangen.

Hoe meer de nationale hoofdzonden der vervelende omslachtigheid en der verfoeilijke vitzucht worden bestreden, hoe geringer het aantal scherprechters, hoe grooter het getal bewonderaars van onze groote schrijvers uit alle tijdperken kan worden. En tot de trap van bewondering en tot niet anders moeten de leerlingen worden opgevoerd, willen zij, als meesters, vruchtdragend onderricht geven. Want uit die meesters worden de examinatoren aangeworven, en de heeren de Vooys en Rypma weten beter dan ik, met welke mislijke taal-vitterijen en dichtwendingen men de examens naar den hoofd-rang in de zoogenaamde parafraze (een onding dat literair bederf kweekt) tot meerdere glorie van des examinators intellect opsiert. Vondel, Huygens, Hooft, Limburg Brouwer, Staring en Potgieter doen daarbij *niet* in hunne schitterende, maar liefst in hunne duistere momenten dienst. En hoe ingeroest deze methode is, zou ik door voorbeelden van jaren her en door proeven van gisteren kunnen bewijzen.

Bij het volgen der aesthetische methode zouden onze aanstaande hoofden van scholen slechts met hoofdgroepen van schrijvers uit verleden en heden worden bekend gemaakt en uit die hoofdgroepen (ik wil er één vormen: Roemer Visscher, Breêro, Asselyn, Bernagie, Langendijk, Fokke Simonsz, Van Zeggelen, Lindo, De Schoolmeester, Haverschmidt, Van Maurik, Heyermans) een paar auteurs en een paar werken ter kenschetsing en kennismaking worden gekozen. Als middel tot hoofdgroepeering kan de kenmerkende richting van den schrijver, zijn literair genre, worden aangenomen. Daar de gansche natie en de volksaard door twee scherp afgebakende schachten: de kerkelijke en de niet-kerkelijke gescheiden worden, zou met een uit godgeleerde kringen opkomend geslacht letterkundigen meergenoemde groepeering moeten aanvangen. Gelijk over gansch de beschaafde wereld beginnen ook ten onzent de letteren in de Kerk en komt dus den theologen, philosophen en moralisten die de letteren hebben beoefend de eerste plaats toe.

Zoo zouden wij over de middeneeuwsche productie en de moderne devotie tot Erasmus en Marnix naderen en over Vondel's Verheerlycking Schaepman's Aya Sofia bereiken. Didactiek, dramaturgie, epiek en lyriek zouden aan de beurt komen, de kritische, de historische, de artistieke letteren zouden in hunne typeering door een of meer hoofdwerken uitblinken.

Zoo zouden alle spectatoriale geschriften, van Maerlant's en van Heelu's Chronieken af, en over Van Effen, Lindo, Keller, Gram, (een door

Busken Huet hóóggesteld chroniqueur), Simon Gorter, tot Vosmaer en Van Hogendorp (Damas) toe - als chronieken worden beschouwd, waaruit het nationale leven en denken in bepaalde tijdperken te voorschijn trad, onder den kijker van beschaafde auteurs. De kritische letteren zouden evenzeer eene plaats bekomen, doch alléén in zóóver als daarbij het hartige niet onder het bittere en platte zou verdwijnen. Door die groepeering zou het doek onzer letteren hoogstens een 40-tal portretten bevatten, de galerij beter te overzien en wellicht ook het doel der studie beter te doorzien zijn - een overzicht, dat doorzicht gaf!

Geen aftreksel noch inkerving, waardoor de essentie van het geheel maar al te licht vervluchtigt, bij gebrek aan ontwikkeling in meester en leerling van het onwaardeerbare Zesde Zintuig.

F. SMIT KLEINE.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
Citoyenne Jacquette.
Een schets uit de revolutiedagen te Parijs.

De jonge citoyenne spoedde zich huiswaarts. Het was een lange weg geweest en vermoeiend ook. Kon het wel anders? Zij was vanmorgen medegeloopen met de bende, toen die den *Pont Notre-dame* overgestoken en langs *Pomme-de-Pin* voortgetrokken was. Zij had daar juist in het koffiehuis de gasten van haar vader bediend en zou nu boodschappen voor hem gaan doen. Het woest gezang, de luide kreten en het uitgelaten dansen, alles had haar aangetrokken. O, die mooie revolutie! O, die heerlijke revolutie! Zij was bijna schor van het luide instemmen met den lofzang op de revolutie, op dezen verrukkelijken dag! Het dansen van de carmagnole had haar nog nooit zoo vermakelijk toegeschenen als juist in deze omgeving. Maar toen het tooneel allengs veranderde, toen het zoover kwam, dat niet alleen mannen en vrouwen, maar zelfs kleine kinderen werden neergeschoten; toen zij niet verder kon door het opdringen dier ruwe, verhitte menigte, en moest zien hoe, in haar onmiddellijke nabijheid, het scherp geslepen, blinkend zwaard van den officier de hoofden afsneed, evenzoo als zij de wortels en knollen van de stengels hakte in de keuken van *Pomme-de-Pin*, - toen maakte dit haar ziek en ellendig. Zij zong niet langer het loflied op de heerlijke revolutie mede. Zij deed nu haar uiterste best om buiten het gehoor te komen van Samson's akeligen lach, telkens als hij weer een afgehouwen hoofd voor de menigte omhoog hield, die hem met woest gillend gejuich dankte. Zij was geheel van streek; afschuw en schrik hadden haar zoo overstelpt, dat zij, toen zij in de *Rue Vadette* een schuilplaats gevonden had, zelfs niet wist, waar zij liep.

Langzamerhand werd zij in die stille, verlaten straat wat kalmer, maar toch voelde zij nu en dan eene akelige rilling over hare leden.

‘Foei,’ fluisterde zij, ‘het is vreeselijk! Zij zijn als wilde beesten, als wolven!’

Bij die woorden ontstelde zij door den onverwachten blik op een man, die in elkander gezakt tegen een huisdeur leunde. Hij was gekleed in het grove pak van een *sans-culotte*, maar de kleine Jacquette liet zich hierdoor niet bedriegen; de blanke vingertoppen verrieden haar al dadelijk den aristocraat. Jacquette zag niet alleen naar de vingers; zij monsterde ook het fijne gelaat, dat zoo bleek en zoo mooi tegen die deur aanleunde.

Hoe menig keertje had zij dien heer langs de *Pomme-de-Pin* zien rijden, op weg naar het *Hôtel de Lauzun!* Zij had hem dan telkens bewonderend nagetuurd. Eens had zij, met eene mengeling van verbazing en jaloerschheid, vernomen, dat hij getrouwd was met eene dochter van den Markies *de Pimodan.* Later had zij de jonggehuwden samen gezien en er ook op gelet, hoe koel zij met elkander omgingen. Toen had zij soms gedacht: het zal wel weer een huwelijk uit verstand zijn, zooals dikwijls bij ‘de groote-lui’. Maar toch kon zij niet begrijpen, hoe het mogelijk was, dat de jonge mevrouw dien prachtig mooien man niet aanbad.

Korten tijd na hun huwelijk was mevrouw gestorven. Dit wist zij ook. De bezoeken aan het oude huis bij 't eiland *St. Louis* waren zeldzamer geworden, zoodat zij hem in den laatsten tijd bijna niet meer had zien voorbij rijden. Maar Jacquette had een goed geheugen. Haar groote grijze oogen schitterden, toen zij haar bevend handje uitstak, den arm van den *Sansculotte* aanraakte en zonder eenige aarzeling fluisterde:

‘Monsieur de Viollaye!’

De donkere oogwimpers trilden. Zij voelde, dat een paar bruine oogen daarachter met een ontwakend bewustzijn onderzoekend op haar werden gericht.

‘Wie...?’ prevelde hij, plotseling opstaande. Hij scheen gevaar te duchten. ‘Wie is dat?’

Hij wilde wegloopen.

‘Een vriendin, Monsieur,’ antwoordde zij eenvoudig, ‘al is het een nederige. Als Monsieur in gevaar is, wil ik alles doen wat ik kan om hem te helpen.’

Aarzelend zag hij haar aan. Neen, uit die groote grijze kinderoogen sprak geen bedrog; alleen maar diep gevoeld medelijden en dan nog iets, wat hij niet goed begreep. Vertrouwend legde hij zijne hand op haar schouder.

‘Alles wat je kunt doen?’ herhaalde hij. ‘Helaas, arme kleine, dat is zoo weinig! Om mij te redden zou de macht van Robespierre noodig zijn. Zij hebben te veel speurhonden opgejaagd! En als men 't niet de moeite waard achtte Monsieur *de Pimodan* te redden, zal men zich om mij zeker niet bekommeren.... Ook goed; - heden of morgen, dat is 't zelfde; ik zal toch met mijn laatsten zucht *Vive le Roi!* roepen.’

Met verbazing zag zij hem aan. Die aristocraten kenden geen vrees voor den dood. Zij had ze glimlachend op het schavot het hoofd zien buigen; zij wist ook wel, dat ze van andere stof gemaakt waren dan het *canaille;* en thans vreesde zij te moeten denken, dat zij tot dat *canaille* behoorde.

Meer nog was zij op dit oogenblik bezorgd voor dien man daar tegenover zich Neen, hij *mocht* niet sterven; hij zou niet sterven. Zenuwachtig bewoog zij hare handen.

‘Daar is het *Hôtel de Lauzun*’, zeide zij bedeesd. ‘Nadat Monsieur de Markies naar de conciergerie is overgebracht, woont daar niemand dan Pierre Lauban, in de portierswoning.’

Zijn gelaat helderde op.

‘Dat is een goede gedachte,’ riep hij uit. ‘Een uitstekend goede inval! - als ik maar kans zag er te komen!’

‘Het is wèl mogelijk,’ antwoordde zij ‘maar wij moeten zeer voorzichtig te werk gaan, want het zegel van het Openbaar Bestuur is op de deur geplakt.’

Behoedzaam gingen zij de schemerdonkere straat door. Onder het loopen

dacht Jacquette aan niets dan aan den man naast zich, dien zij in veiligheid hoopte te brengen.

‘Ik heb honger,’ fluisterde monsieur de Viollaye; en toen zij opkeek, zag zij, dat hij bleek was tot aan de lippen. Hij was uitgeput; flauw van honger en angst.

Jacquette had gelukkig geld in haar beursje, niet veel, maar voldoende.

‘U moet hier op mij wachten.’

Haar gebiedende toon klonk vreemd, maar zij lette er niet op. De Viollaye knikte zwijgend. Hij had sedert vele uren niets gegeten.

‘U moet wachten met iets te gebruiken, tot wij in het huis zijn,’ hernam Jacquette, toen zij met haar inkoop terugkwam. ‘Zult u niet flauw vallen?’

Zij waren hun doel genaderd. De kade was ledig en verlaten. Jacquette kende de geschiedenis van Pierre Lauban, den portier, van 't begin tot het einde. Er waren in die geschiedenis twee merkwaardige dingen: ten eerste had Pierre eene dochter gehad, een beeldig mooi meisje; en ten tweede had hij een duren eed gezworen, dat Graaf de Bernac niet aan zijne wrekende hand ontkomen zou. Voor die wraak leefde hij.

‘U moet hier wachten, tot hij de deur uitkomt, en als hij de straat op gaat, moet u vlug naar binnen sluipen.’

Glimlachend om haar kinderlijken ijver, beloofde hij te zullen gehoorzamen.

Jacquette trippelde naar het *Hôtel de Lauzun* en begon tegen de deur te kloppen.

‘Een aristo!’ riep zij gillend, den klopper driftig bewegende. ‘Talm niet, Pierre, maar kom gauw! De wraak wacht je! Zij zeggen, dat het Graaf de Bernac is, die vlucht!’

De man die in de schaduw van den muur stond, schrikte op 't eerste oogenblik bij die woorden. Maar ziende, dat de straat ledig bleef, herstelde hij zich spoedig.

Het roepen van Jacquette werkte als een tooverspreuk. Een bejaard man stormde met zijn hakmes in de hand het huis uit. Zijn gerimpeld gelaat gloeide van drift en wraaklust.

‘Graaf de Bernac!’ schreeuwde hij. ‘Waar? Waar is hij?’

‘Daar! - Daarginds! Hij is naar de Quai d'Anjou geloopen! Hij zal nog ontkomen!’

Verscheidene menschen waren uit hunne woningen en uit de koffiehuizen gekomen en stemden nu met de dreigende gebaren en het luid geschreeuw in. Pierre trok aan het hoofd der woeste bende de straat in. Niemand dacht er aan achterom te zien. Dus werd er ook niet op gelet, dat een donkere figuur uit den hoek van den muur trad en door de open staande deur in het huis verdween; evenzoomin zag iemand, dat Jacquette hem naar binnen volgde.

‘Was het goed zoo?’ vroeg Jacquette.

Hij klopte haar op den schouder en zeide: ‘Je hebt mijn leven gered, kleine!’

‘Neen - u bent nog niet veilig,’ antwoordde zij met een wijs hoofdknikje.

Thans was het de beurt van monsieur de Viollaye om als gids te dienen in het hem wel bekende *Hôtel de Lauzun.* Hij ging haar voor, de breede trap op, het ruim portaal met het fraai gebeeldhouwde plafond en de hooge wanden door, om een bekoorlijk salon binnen te treden.

Jacquette slaakte een zucht van bewondering, toen zij haar blik liet glijden over die zijden gordijnen en portières en over de fijne schilderstukjes, die elk paneel van den wand versierden.

Den *sans-cullottes* was het nooit toegestaan een voet in dit heiligdom te zetten, dat zeker veel te vertellen zon hebben: in de eerste plaats van de minnarijen van *Cyrano de Bergerac*, Hertog van Lauzun, voor wiens beminnelijken persoon de '*Grande Mademoiselle*' er in had toegestemd haar geheelen rijkdom, de fraaie landgoederen en alles ten offer te brengen, om daarvoor beloond te worden met onverschilligheid, met minachting zelfs. Toch had hij haar een tijdlang bemind; en ongetwijfeld hadden zij samen gelukkige dagen beleefd in dit keurig boudoir van de jonge dame. Zij die nu hier zaten, vertegenwoordigden geen verliefd paar; de een was een heer van aanzienlijke geboorte, al droeg hij de kleeding van een *sans-culotte;* de andere was eenvoudig een kleine *citoyenne*, de dochter van *Antoine Gauvais*, den waard uit de *Pomme-de-Pin.*

Ondanks dit groot verschil in stand had monsieur de *Viollaye* nooit een maaltijd met meer smaak gebruikt dan het brood en den wijn, die Jacquette voor hem gekocht had. De kleur was op zijne wangen teruggekeerd en zijne oogen schitterden. Nu hij gegeten had, verlangde hij niet meer te sterven, maar te leven.

'Op uwe gezondheid, Mademoiselle!' klonk het vriendelijk, terwijl hij zijn glas weder vulde, 'en', voegde hij er, Jacquette lachend aanziende, bij, 'en op de dankbaarheid van *Ernanton de Viollaye!*' Het was geen wonder, dat hij met welgevallen zijn blik vestigde op het aardige jonge meisje met de ronde wangen en de groote, onschuldige oogen.

Maar Jacquette glimlachte slechts flauw.

'Wat kunt u nu verder beginnen, Monsieur?' zeide zij bedeesd. 'U zult, vrees ik, niet kunnen vluchten.'

'Zal ik niet?' antwoordde hij op een luchthartigen toon. 'Nu, ik geloof dat het gemakkelijk gaan zal. Zie eens, kleine!'

Hij stond op en wees haar den weg naar een kabinet naast het salon, vanwaar, achter een verschuifbaar paneel, een nauwe trap naar beneden voerde.

'Laat ons beginnen met hier af te gaan', zeide hij, haar, op een der bovenste treden staande, de hand reikend. Bij zijne aanraking was haar handje zoo koud als ijs.

Het was een wenteltrap die, achter om de portierswoning heen, naar de kelderverdieping leidde.

Jacquette voelde beur hart bonzen.

Het licht was nog maar flauw, toen zij, beneden gekomen, in een tamelijk groote ruimte stonden.

Monsieur de Viollaye was vooruitgegaan. Hij bukte zich over een streep tusschen twee zware steenblokken. Straks hoorde Jacquette een knap, die gevolgd werd door een schurend geluid, alsof er iets verschoven werd.

Zich naar het jonge meisje keerende, zeide *de Viollaye* nu op een hoog ernstigen toon:

'Citoyenne, op dit oogenblik maak ik je deelgenoot van een geheim, dat tot heden slechts aan twee menschen bekend was, namelijk aan mij en aan den Markies *de Lauzun.*'

Jacquette beefde, toen zij, vooruitgetreden, in een donkere opening zag: een steen was van een diepen kuil of put afgewenteld.

'Deze gang', fluisterde *de Viollaye*, 'loopt onder de *Seine* door, tot ver buiten de stad. Als mijn schoonvader dezen uitweg had kunnen bereiken, dan zou het Voorloopig Bestuur tevergeefs naar hem hebben gezocht.'

‘Dus bent u nu veilig, Monsieur?’

Hare oogen straalden van blijdschap bij die vraag.

Hij trok de schouders op en antwoordde:

'Ik zou nu vrij kunnen zijn; maar er is helaas nog iemand te Parijs, die ik niet zou willen of kunnen verlaten.'

Onder het spreken had zijn stem een helderen klank.

Jacquette begreep den zin dier woorden onmiddellijk, hoewel zij wist, dat *madame de Viollaye* reeds drie jaren geleden gestorven was.

'Ik moet teruggaan', vervolgde de markies fluisterend.

'In den dood?'

'Naar Mademoiselle.'

Zij sprong op en hem in den weg tredende, hijgde zij:

'Neen, neen - dat niet!'

Zij bloosde tot aan de haarwortels boven haar voorhoofd onder zijn verbaasd vragenden blik.

'Luister nu naar mij, Monsieur.' Hare handen werden saamgevouwen en smeekend tot hem opgeheven. 'U kunt haar niet redden; u kunt onmogelijk aan het waakzaam oog van Pierre ontkomen. Van hier weggaan, is den dood tegemoet loopen. Wil u mij vertrouwen, Monsieur?'

'Hoe bedoel je dat?'

Onwillekeurig moest hij over haar ijver glimlachen.

'Ik - zal *Mademoiselle* redden', fluisterde zij; en toen op een beslisten toon: 'Ik zal haar hier brengen.'

'Dat is onmogelijk!'

'Beter mogelijk voor mij, dan voor Monsieur. Geef u mij drie dagen tijd - niet meer dan drie dagen, en ik zal het doen.'

Zij pleitte als gold het haar eigen leven.

'Maar waarom wil je dat waagstuk ondernemen?'

Hare kinderoogen boden aan zijn doordringenden blik dapper weerstand.

'Ik kan niet dulden, dat u sterft, Monsieur.'

'Ik dank je, Citoyenne.' Zijne stem klonk nu ook ernstig.

Indien hij haar begreep, dan deed hij toch met dit begrijpen niet zijn voordeel, zoo als menig ander misschien zou hebben gedaan. En zij was er hem dankbaar voor.

'U wilt mij dus vertrouwen, Monsieur?'

'Ik vertrouw je op dit oogenblik iets toe, dat veel meer waard is dan mijn leven.'

Hare oogen schitterden.

'Ik dank u, Monsieur!'

Een kort stilzwijgen volgde. *Monsieur de Viollaye* was een-en-al verbazing. De man wist niet, hoe vaak Jacquette hem bewonderend had nagestaard, als hij de *Pomme-de-Pin* langs reed. Hij achtte hare handelwijs een edelmoedig besluit, onder den indruk van het oogenblik genomen.

'Ik zal op je wachten; - hier wachten.'

Hij wees met de hand naar de onderaardsche gang. Zij rilde, maar hij vervolgde:

'Vrees niet! Dit is in elk geval veel beter, dan in de conciergerie te zijn opgesloten.'

'Binnen drie dagen zal ik u Mademoiselle brengen, als zij leeft, en als ik leef. Maar zeg u mij nu...'

Hij viel haar in de rede, zeggende:

'*Mademoiselle Antoinette de Bernac.* Zij is bij haar broeder. Samen houden zij zich schuil in het nu verlaten *Hôtel de Varais*. U kunt haar dezen ring ter hand stellen.'

Hij schoof een eenvoudigen gouden ring van zijn pink en liet hem op Jacquette's wijsvinger overglijden. Die aanraking vervulde haar met een gevoel van onuitputtelijke blijdschap.

'Over drie dagen', herhaalde zij werktuigelijk; 'heden over drie dagen.'

En nog eens vestigde zij met een eigenaardige uitdrukking haar blik op die mooie bruine oogen; toen keerde zij zich om en ging vlug de wenteltrap op.

Pierre Lauban was dol van blijdschap. 'Ha, ha, ha!' Het leven was nu weer even heerlijk voor hem als voorheen, toen hij, een kleine jongen, in de wijngaarden van zijn vader speelde en soms luisterde naar de muziek der krekels op de lage, naar thijm geurende heuvelen. Wat hem zoo uitgelaten blijde maakte? Het geheim van zijne vroolijke stemming fluisterde hij iedereen, die het hooren wilde, in, En wie luisterde daarnaar met zooveel warme belangstelling als die aardige citoyenne? Ja, Jacquette was een goed, lief meisje, degelijk als het dagelijksch brood; en een brave patriot was zij ook, niettegenstaande haar tenger figuurtje en de fijne polsen. Zingen kon zij prachtig! Waarlijk, het koude bloed der onverschilligsten moest wel warm worden, als men haar uit volle borst een van de toen algemeen gezongen liederen hoorde aanheffen, waarin de dood aan die verwenschte Aristo's beloofd werd.

Maar wat was dan toch het geheim van *Pierre Lauban*, waarnaar velen gretig luisterden? Hij zal het u ook zeggen, maar zacht - anders mochten de musschen, die in de dakgoot zitten, het eens hooren: hij had *hem* gevonden! Ja, hij had hem waarlijk gevonden, dien duivel, die zijne lieve Louise leelijke dingen in 't hoofd had gezet; dien ellendigen Aristo, die duizendmaal slechter was dan de gehate Oostenrijksche, dan Marie Antoinette in persoon! Natuurlijk! Hij sprak over graaf Jean de Bernac en niemand anders. Jacquette wist er alles van, van die arme, goede Louise. Het was zeker niet meer dan billijk, dat graaf Jean nu ook op zijne beurt pijn leed!

Jacquette was zoo luidruchtig bij het geven van hare inlichtingen, dat *Pierre* haar in zijne armen nam en met haar de kade afdanste. Hij beloofde haar ook, haar mede te zullen nemen naar het *Hôtel de Varais.* Dit zou echt vermakelijk zijn; zoo dacht Jacquette tenminste.

Maar de vroolijke stemming werd door machtelooze woede vervangen, toen men het *Hôtel de Varais* bereikt had. Graaf *Jean* was ontsnapt. Er was geen twijfel aan; hij had de vlucht genomen; zijne zuster had hij alleen achtergelaten.

Mademoiselle had hen moedig ontvangen, en Jacquette's hart begon akelig in de keel te kloppen, toen zij zag, hoe schoon de vriendin van *Monsieur de Viollaye* was. Hoe fier speelde zij met de roos op hare borst, terwijl zij bedaard en met een blik vol verachting op den woesten hoop had neergezien. Zij zouden haar vermoord hebben in hunne woede, als Jacquette niet, juist bij tijds, Pierre iets had ingefluisterd. De oude man begon luidkeels te lachen.

'Ja, ja,' grinnikte hij 'dat is goed! Wij zullen haar niet dooden; wij zullen haar medenemen; wij zullen haar laten verdwijnen!'

Te vergeefs trachtte *Mademoiselle de Bernac* zich aan den greep der ruwe handen te ontworstelen, rillend van die vuile aangezichten in hare onmiddellijke nabijheid.

Jacquette was bij dit tooneel als bezeten. Zij gilde en danste, in de handen klappend; en zij vloekte daarbij als eene der meest uitgelaten ‘dames de la halle.’

Ten laatste werd Mademoiselle de deur uitgedrongen. Zoo wit als eene lelie, maar 't hoofd omhoog als eene vorstin, verliet zij 't *Hôtel de Varais*, fier, ondanks de scheldwoorden en den spot van den woesten troep.

‘Dat was een goede inval; een beste inval!’ mompelde Pierre vergenoegd, toen zij de gevangene naar het *Hôtel de Lauzun* brachten. ‘Nu wij haar hebben, zal de broer wel volgen - zeker zal hij volgen! En als ik dan met die twee afgerekend heb, zullen zij ‘de mand ingaan!’

Jacquette stond met overelkaar-gekruiste armen en een van opgewondenheid gloeiend gelaat naar die woorden te luisteren.

‘Zie eens, mijn vriend’, zeide zij. ‘Zoo kan het zijn. Maar het kan ook anders uitkomen. Het is mogelijk, het is waarschijnlijk zelfs, dat de vos eerst naar zijn eigen hol zal terugkeeren. Pas nu vooral op, dat hij je vandaar niet meer ontsnapt. De zorg voor haar,’ - zij wees met een minachtende handbeweging naar Mademoiselle, ‘neem ik voor mijne rekening.’

Met verbazing zag Pierre Lauban het jonge meisje aan. ‘Je hebt gelijk, liefje; je hebt groot gelijk!’ zeide hij knikkend. En ten tweedenmale nam hij zijn hakmes in de hand.

Antoinette de Bernac was alleen. Zij zat in het boudoir, dat eenmaal aan de hertogen *de Lauzun* had toebehoord, met de kin op de hand, te denken over zooveel wat in de laatste dagen gebeurd was. Haar trots was verdwenen. Een traan viel op het bij de worsteling met *Pierre* gescheurde halsdoekje, dat zij over de borst gekruist droeg.

‘*Ernanton*!’ fluisterde zij, de enkele lettergrepen afzonderlijk met een zucht uitsprekend: ‘*Er-nan-ton*! - Mijn *Er-nan-ton*!’ Er volgde geen antwoord op die treurige ontboezeming; het eenige geluid, dat tot hier doordrong, was het geratel der vrachtkarren over de straatsteenen en het tieren en schreeuwen der woeste bende op de *Place de la Révolution.* Onwillekeurig sidderde zij, als zij zich het lot, dat de toekomst haar brengen kon, voorstelde. Hoe dringend had haar broeder *Jean* haar gisteren niet gesmeekt, met hem te vluchten! Maar hoe zou zij dat hebben kunnen doen, nu *Ernanton de Viollaye* beloofd had haar te halen? Het leven zonder *Ernanton* zou zeker troosteloos geweest zijn, maar nu? Wat moest er nu van haar worden?...

Uit de verte klonken een paar tonen van de Marseillaise tot haar door. Eerst hoorde zij het welbekende lied op een afstand; maar 't gezang kwam al nader en nader; en daarbij hoorde zij nu voetstappen op het portaal trappelen.

De deur werd woest opengerukt, daarna voorzichtig gesloten. *Mademoiselle de Bernac* beefde. Immers, zij zag niemand anders binnenkomen dan die kleine heks met het engelenkopje, die straks, boven de schreeuwende bende uit, gevloekt en gegild had...

‘Zoo!’ zeide Jacquette barsch, monsterend haar blik door het kleine vertrek latende rondglijden. Dan, dichter naar *Mademoiselle* toegaande, vervolgde zij, de gevangene die, koel en fier, haar minachtend aanzag, naderende:

'*Mademoiselle*, vrees niet; wij gaan aanstonds naar *Monsieur de Viollaye.*'

De blauwe oogen die haar daareven nog zoo trotsch hadden aangestaard, flikkerden plotseling. Hun glans werd verzacht door een sluier van tranen.

'Naar *Monsieur de Viollaye?*' hijgde Antoinette.

Hare bezoekster bukte zich tot haar over en zeide zeer zacht:

'Ja ja; Monsieur is in de onderaardsche, geheime gang. Hij zit daar sedert drie dagen op u te wachten. Het was voor hem niet mogelijk te vluchten zonder u.'

Het geluid van driftige voetstappen op het portaal deed de meisjes ontstellen; maar Jacquette wist onmiddellijk, wat zij moest doen.

Om het hoekje van de deur naar binnen ziende, ontdekte *Pierre Lauban* de kleine citoyenne, met overelkaar gekruiste armen voor de gevangene staande, die zij met ruwe scheldwoorden overlaadde.

'Best! Goed zoo, mijn duifje!' grinnikte *Pierre*, terwijl hij zijne hand uitstak om Jacquette op den schouder te kloppen; 'maar morgen zal zij toch nog iets anders proeven, dat scherper is dan woorden! Morgen zal ten minste één *de Bernac* reden hebben te schreien over *Louise Lauban!*' Hij slofte verder, blijkbaar tevreden dat hij zijn prooi zoo goed bewaakt kon achter laten. Tot meerdere zekerheid stonden, aan het einde der galerij, boven aan de trap, vier *Sans-cullottes* op schildwacht.

Zoodra alles weer stil geworden was, ging Jacquette naar de gevangene, om de koorden, waarmede de polsen van *Mademoiselle* aan elkander gebonden waren, door te snijden.

'Vlug!' fluisterde zij haar beschermelinge toe - 'nu vlug!' en zij ging deze voor naar het bekende kabinet. -

Het was schemerdonker in den kelder, toen zij onder aan de wenteltrap gekomen waren; maar het was volkomen duister in de onderaardsche gang, waarheen zij nu afdaalden. Jacquette droeg een flesch wijn en een brood in de ruime tasch, die over haar schouder hing. Gelukkig was deze tasch aan het oog van *Pierre Lauban* straks ontgaan; anders zou dit voorwerp misschien zijn argwaan hebben gewekt. Nu vertrouwde hij Jacquette volkomen.

'*Ernanton!*'

Antoinette sprak zacht maar juichend dien lieven naam uit, terwijl zij naast Jacquette tegenover hem stond. Een zwakke stem antwoordde:

'*Toinette*!... is het mogelijk? *Toinette* - mijne *Toinette*! Hier - bij mij? Allen Heiligen mijn dank!'

In de duisternis werden een paar handen tastend uitgestoken naar de plek, waar de twee meisjes stonden.

Jacquette voelde zich door sterke armen omstrengeld, terwijl een gloeiende hartstochtelijke kus op hare lippen werd gedrukt.

Een gevoel van onbeschrijfelijk genot, van zaligheid bezielde haar, toen zij, aldus in zijne armen rustende, zijne liefkoozende woorden in haar oor mocht hooren fluisteren. Dan:

'Het is *Mademoiselle* niet, Monsieur; het is maar Jacquette. *Mademoiselle de Bernac* is hier...'

Maar al te snel lieten de armen haar los. Jacquette hoorde den blijden, hoewel zachten toon van *Antoinette*, die de liefkoozingen van haar minnaar beantwoordde, terwijl zij zich tegen hem aanvlijde.

Een flauw lichtje glinsterde even in de donkere gang, toen *Monsieur de Viollaye* licht maakte; het bescheen een buitengewoon drietal.

Onwillekeurig hadden de twee hereenigde gelieven zich naar Jacquette gekeerd. Met schrik vergeleek deze nu het vervallen, bleeke gelaat van *Monsieur de Viollaye* met de ook wel bleeke maar trotsche schoonheid van Antoinette. De drie dagen lange vastentijd in dit moeras, onder den invloed der vuile dampen, gepaard gaande met den angst en de duisternis, hadden *Ernanton de Viollaye* veel van zijne schoonheid doen verliezen. Maar de mooie bruine oogen waren nog dezelfde, die oogen, welke de harten van nog verscheidene vrouwen en meisjes, behalve die twee, die hier nu bij hem stonden, in gloed hadden gezet. 'Jacquette,' begon hij vriendelijk,' wij kunnen je niet genoeg bedanken. Dat is onmogelijk. Jij, lief meisje, hebt ons beider leven gered. Aan jou, mijn kind, hebben wij ons geluk - hebben wij alles te danken. Wat kunnen wij zeggen?' Zij glimlachte en verborg daarbij dapper het harteleed, dat haar blik anders wellicht verraden zou. Eenvoudig en ernstig zeide zij:

'Ik ben reeds beloond, *Monsieur.* Vaarwel!'

Na dit kort afscheid keerde zij naar boven terug, wel wetend, dat zij aan de wraak van *Pierre Laubun*, wien zijn prooi nu opnieuw was ontgaan, ten offer zoude vallen.

Nooit heeft *Ernanton de Viollaye* vermoed, dat de kleine citoyenne Jacquette, die hem zoo vaak bewonderend had nagestaard van den drempel van *Pomme de Pin*, het voor haar heerlijkste loon ontvangen had, zelfs voor de opoffering van haar leven, in dat korte oogenblik, toen hij haar bij vergissing in zijne armen gestrengeld had, terwijl hij op haar warme lippen dien eenen hartstochtelijken kus drukte.

Bij *Antoinette de Bernac* was een flauw bewustzijn van de waarheid gerezen, toen het even flikkerende vlammetje straks dat opgeheven kindergezichtje beschenen had. Dit licht had in dubbelen zin haar veel te zien gegeven.

De luiken of steenen, door de opheffing waarvan men den weg vond naar de onderaardsche gang, waar *Monsieur de Viollaye* zich verscholen hield tijdens zijne vlucht voor de revolutie-mannen, worden, op verzoek, nog heden getoond in het *Hôtel de Lauzun.*

Naar het Fransch.

E I N D E .

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Het Nederlandsch Proza in de zestiendeeuwsche Pamfletten uit den Tijd der Beroerten, met een Bloemlezing (1566-1600) door Dr. Paul Frédericq. - Brussel, Hayez 1907.

Wat verstaat men hier onder pamfletten?

Ten deele zijn het plakkaten en andere officieele stukken, uitgaande van de overheid, die door middel van de boekdrukkunst in het bereik van 't groote publiek werden gesteld; voor 't overige: nieuwstijdingen, die bij gebrek aan geregelde dagbladen onder den vorm van vliegende blaadjes en kleine brochures dagelijks verschenen, op de straten gevent en gretig verkocht werden.

Vermoedelijk is dus wel geen enkele van deze geschriften met een literaire bedoeling geschreven; niettemin blijkt hier en daar zooveel natuurlijke aanleg, wordt op zóó karakteristieke wijze verteld, dat de auteurs een naam zouden verdienen onder de Nederlandsche prozaschrijvers naast den grootsten pamflettist der 16e eeuw: Marnix van St. Aldegonde. De meeste beoefenaars van de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde hebben zich vergenoegd met een uitvoerige studie van Marnix en zich verder bepaald tot eenige algemeene, dikwijls vage opmerkingen. Daardoor gaven zij van den toestand van het proza in de 16e eeuw een verkeerd beeld. Aan Dr. Paul Frédericq komt de eer toe, door dit boek, de aandacht op dit feit gevestigd te hebben. Na bijna tien jaar studie, trouw bijgestaan door zijn Gentsche leerlingen, kon hij deze uitvoerige bloemlezing uitgeven, met eenige vluchtige aanteekeningen (zooals hijzelf, bescheidenlijk, de korte maar wèl doordachte studie noemde), maar moest er bij opmerken in zijn ‘woord vooraf’, dat dit slechts is eenvoudig een aanwijzing der bouwstoffen voor het schrijven van dit nog ontbrekend en zeer belangrijk hoofdstuk uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16e eeuw.

Men kan zich dus eenigszins een denkbeeld vormen van de uitgestrektheid van 't studieveld, dat hier geopend is; Dr. Frédericq spreekt in zijn studie over een oceaan van godsdienstige en politieke strijdschriften uit dien tijd. We hebben hem dankbaar te zijn voor de inspanning, die hij zich getroost heeft, om wat proza-pareltjes uit dien oceaan op te visschen.

Is deze bloemlezing dan uit een oogpunt van proza-kunst ‘genoechlijc om lesen’, niet minder is ze dat om den vaak zeer belangwekkenden inhoud dezer meest korte fragmenten. Zoo herinner ik me een zeer levendig tafereel van den beeldenstorm te Antwerpen, waardoor we op die gebeurtenis een veel frisscher kijk krijgen, dan uit gewone geschiedenisboeken mogelijk is; een klacht over de wreedheid der Spaansche soldaten geeft een goed denkbeeld van de ruwe wijze van oorlog voeren, die we ons nu nauwelijks meer kunnen indenken; en een opgewekte beschrijving door J.B. Houwaert van een avondfeest met illuminatie te Brussel gehouden ter eere van de blijde inkomst van den aartshertog Matthias. Ik kan hier natuurlijk slechts enkele onderwerpen noemen, maar een stuk als het laatste b.v. teekent ons zoo levendig de vroolijke wijze van feestvieren onzer vaderen, dat het lezen ervan ons even goed in de stemming brengt, als het zien van schilderijen uit die tijden.

Interessant is ook een pamflet tegen de geestelijkheid, waarin zij ervan beschuldigd wordt oorzaak te zijn van de hooge graanprijzen en waarin de vrijhandelkwestie wordt ter sprake gebracht; maar de lijkrede van den predikant Arent Cornelisz. op den Prins van Oranje is niet meer dan een zeer zwaar-op-de-handsche preek, gemaakt op een vierledigen tekst, behoorlijk uitgesponnen.

De liedjes en gedichten, in een aanhangsel aan deze bloemlezing toegevoegd, zouden tot rechtvaardiging kunnen dienen van Prof. Fruin's uitspraak, dat het proza van dit tijdvak verre de voorkeur verdient boven de poëzie.

D.J.

Laatste godsdienstige overdenkingen, door Dr. Johs. Dyserinck. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Het moest eigenlijk verboden zijn, zoowel dat een auteur zijn oordeel uitsprak over eens anderen auteurs letterkundig werk - en in ruimeren zin geldt dit van elk kunstgebied - als dat een dominee de preeken van een anderen dominee kritiseerde. Nu dit echter nog niet verboden is en mij deze 12 preeken ter recensie worden toegezonden, wil ik er slechts zoo weinig mogelijk van zeggen. Preeken toch - en ook deze - zijn niet opgesteld om gedrukt en gelezen, maar om uitgesproken en aangehoord te worden. De persoonlijkheid des predikers behoort er bij evenals zijn gehoor. Nu heb ik slechts eens den steller dezer preeken hooren preeken en ben toen door hem gesticht, zoodat ik hoop, dat zijne hoorders ook gesticht zijn, telkens wanneer hij eene van dit twaalftal uitsprak. Vast daarvan overtuigd ben ik echter niet. Daartoe mis ik in dit twaalftal te zeer 't profetisch en mystiek element, dat tot die stichting 't meest moet bijdragen. Daartegenover neemt 't redeneerend en betoogend element eene te groote plaats in. Wat weer niet zeggen wil, dat hier een dor theoloog aan het woord is. Geenszins. Maar wel, dat de gevoelszijde der religie hier te zeer wordt gemist. Natuurlijk is dit eene kwestie van smaak en over smaken valt, vooral hier, niet te twisten. Mag ik deze preeken dan kenschetsen als een voorbeeld, hoe door de oudere generatie onder de moderne predikanten gepreekt werd? Generaliseeren is zeer gevaarlijk. Maar erkend moet worden, dat hier in zijne soort degelijk werk is geleverd, al heeft deze soort daarom mijne sympathie niet, omdat 't m.i. in eene preek - uit te spreken voor eene samenkomst van godsdienstige menschen - vrij wel overbodig is apologetiek te leveren. Ook mis ik te zeer, wat de fout der meeste preeken is: beeld en gelijkenis. Onze generatie, zoowel van ouderen als jongeren, is zoo arm aan fantasie. Die armoede trof me ook hier weer. Wat intusschen niet wegneemt, dat hier een man aan het woord is, die - we weten 't ook van elders - veel heeft gelezen en nagedacht. Zoodat 't meer dan eens de moeite loont, naar hem te luisteren.

P.B.W.

Frau Dr. Bess M. Mensendieck. De veredeling van het vrouwelijk lichaam, practisch hygiënische en practisch aesthetische wenken; naar het Duitsch, voor Nederland bewerkt door Jeanne van Haansbergen, onder toezicht

en met eene inleiding van Dr. A.K.W. Arntzenius. - Amsterdam, J.C. Dalmeijer.

De meerderheid onzer tegenwoordige vrouwen van beschaving is lichamelijk eenigermate gedegenereerd. Dit is de vloek van het niet-gebruiken van de fyzieke kracht tot in tijden, waar voor dat nietgebruiken reden of zin bestaat.

Toch heeft de natuur de vrouw minstens, om de moederplichten mogelijk te maken, met anderhalve portie kracht toegerust. Thans worden de moederfuncties stéeds zwaarder en zwaarder; elke menstruatie maakt haar tot een zieke, elke geboorte is een proces op leven en dood, waarop eerst weer een lange periode van herstel moet volgen; van zoogen is geen sprake, daarvoor is zij heelemaal te zwak. In het geheel ligt een zeker degeneratie-verschijnsel, dat met den oorspronkelijken krachtstoestand der vrouw volstrekt niets heeft uit te staan. De

menschheid, zegt Wilhelm Bölsche, heeft dit eerst laten opkomen, en nu is het gan haar, het ook langzamerhand weer buiten werking te stellen.

Elke schrede tot de lichamelijke verbetering der vrouw opent haar tegelijk de banen voor een toenemend deelgenootschap in de steeds groeiende ontwikkeling van den geest en de beschaving.

Elke schrede - Zie hoe potsierlijk zij trippelt op hooggehakt schoeisel (de knie- of apengang); hoe zij het ingepende lichaam hoekig naar voren wringt en bewonderen laat, wat zelfs de aartsspotter Voltaire ònmenschwaardig achtte den volke te vertoonen. Doch het is Parijsche mode; de Berlijnsche voert ons terug naar den oud-Egyptischen driehoek met schouders als wilgeknotten: das Militär! Alles aperij, misschien atavisme.

Wat is het overtuigd mooie aan het beeld der Venus van Milo? Dat het spierstelsel van het lichaam de belofte bevat, dat dit zijn bestaansdoel eerlijk zal vervullen. De gedachte aan bleekzucht, ruggegraatsverkromming, bloedarmoede of misgeboorte is bij dit lichaam een klaarblijkelijke onmogelijkheid (52).

Domheid en vooroordeel te bestrijden is de schoone taak van den medicus. De geleerde schrijfster tracht daartoe het hare bij te dragen. Zij doet het vrijmoedig, zooals alleen de vrouw tegenover de vrouw het vermag. Geen man zou zich vermeten onder woorden te brengen, wat zij zonder blikken of blozen durft zeggen.

Het boekje heeft zeventien figuren in den tekst en een-en-tachtig fotografische afbeeldingen van het onbekleede lichaam. Van het afgebeelde model zijn de handen en voeten en ook de hals niet voorbeeldig. Zware arbeid in haar eerste jeugd, zegt de schrijfster, had op deze lichaamsdeelen een zeer nadeeligen invloed uitgeoefend.

De vertaalster heeft het oorspronkelijke zeer goed weergegeven; zij is niet gestruikeld over anatomische en andere kunsttermen, dank zij het wakend oog van den heer Arntzenius.

R. KRUL.

Eindelijk licht. Vervolg op Een nieuwe Dageraad. Uit het Zweedsch van Olaf Högberg. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Wat lof Zweedsche letterkundigen dezen auteur ook toegebracht hebben voor dit werk, wij kunnen 't schoone er maar niet van ontdekken, evenmin als in *Een nieuwe Dageraad*, dat hieraan voorafging. We begrijpen, dat 't de bedoeling is een tafereel op te hangen van de verlossing van een volk uit 's vijands overmacht; maar zoowel 't verloop der geschiedenis als de voorstelling van helden en heldinnen is zoo nevelachtig, dat men alles slechts in een schemer ontwaart en nooit in 't licht onderscheidt. Het kan wezen, dat de schildering van volk en zeden, de belangrijkheid van den strijd tusschen bijgeloof en beschaving geleden heeft onder de vertaling; maar - waarom 't dan nog vertaald? Geldt 't niet als een hooge eer voor sommige schrijvers, dat men terecht kan zeggen: uw werk is zoo schoon en verheven, dat 't in geene andere taal is weer te geven!

Dat onze uitgevers zulks wat meer bedachten!

H.G.

Het Eeuwige Raadsel. Door G. af Geyerstam. Vertaald door J.E. Keyser. - Amsterdam, H.W.J. Becht.

Behoort de hoofdpersoon in dit werk, die bijna voortdurend aan 't woord is, tot die ongelukkigen, welke te veel verwacht hebben van 't leven, ook van 't huwelijksleven, en daardoor teleurgesteld werden? Of moest hij zijn treurig leven tegenover zijne vrouw wijten aan zijn persoonlijk gebrek aan tact en lust om met anderen om te gaan?

De schrijver verdiept zich niet in die vragen, maar toont aan, hoe man en vrouw na enkele jaren van 'n gelukkig huwelijk van elkaar afglijden (zooals zij 't zelf noemen) en wat er dan jaren lang in hun gemoed omgaat, voordat

zij werkelijk scheiden. Dat wegsterven der liefde, dat uiteengaan der harten, door beiden goed gevoeld, hoewel 't eerst en voornamelijk door de vrouw, wordt door den schrijver op meesterlijke wijze niet verklaard maar voor oogen gesteld. De eenige verklaring, voor zoover 't eene verklaring mag heeten, van 't uiteengaan van deze twee is, dat het eeuwige raadsel tusschen hen staat, 't raadsel van den man en van de vrouw.

H.G.

De Beurskoning. Door E. Stilgebauer. - Amsterdam L.J. Veen.

Dit zal den bewonderaar van den schrijver van Götz Krafft niet meevallen. Hoewel te prijzen valt de geregelde gang in 't verhaal, de natuurlijke ontwikkeling der zaken, de te verwachten lotgevallen van den Beurskoning met de zijnen in voor- en tegenspoed, de lezer blijft koel bij al wat hij verneemt omtrent de ervaringen en peripatieën van rijke joden en armen adel. Het heeft er veel van, alsof St. dit werk losweg geschreven heeft om aan zijn schrijflust te voldoen en dientengevolge den lezer een verhaaltje op de mouw spelt. Niet dat 't werk onnatuurlijke toestanden en onmogelijke gebeurtenissen ons voor oogen stelt; integendeel, 't kan desnoods altemaal best gebeurd wezen, maar het geheel munt uit door onbeduidendheid.

In tegenstelling met Selinger en de zijnen, die in uitwendige pracht en geldelijken rijkdom hun geluk zoeken, schetst de auteur ons enkele jodentypen die in hun geloof en zedelijkheid hun ideaal zoeken en liefhebben; maar ook deze personen zijn te weinig belangrijk dan dat ze sympathie kunnen inboezemen. Het is koud en laat koud, de gansche inhoud van 't boek. En waar de boekenmarkt overvoerd is met werken over dergelijke onderwerpen als de Beurskoning, had 't best onvertaald kunnen blijven.

H.G.

Magnus Barvoet. Door A. Holst. Vertaald door A.M. v.d. Linden. - Gouda, G.B. van Goor Zonen.

Een geschikt werk voor jongens van 10-12 jaar. Rijk aan aardige tafereelen en leuke zetten zonder boosaardig of onnatuurlijk kattekwaad.

Maar we vragen, met recht: moet dat nu uit het buitenland ingevoerd worden? is b.v. menig onderwijzer onzer lagere school niet in staat om dergelijk of ook supérieur werk te leveren?

H.G.

Oud-Christelijke Geschriften in Nederlandsche vertaling, uitgegeven door het Haagsch Genootschap, dl. III en IV: dr. H.U. Meyboom, Kerkgeschiedenis van Eusebius Pamphili, II en III (slot).

Met prijzenswaardigen spoed zijn de deelen dezer Bibliotheek van Kerkvaders elkander opgevolgd. Deze twee laatste deelen, door den redacteur bewerkt, voltooien de beroemde kerkgeschiedenis van Eusebius. Het werd tijd, dat er eens eindelijk een goedbewerkte vertaling verscheen, die aan twee eischen voldeed: dat zij goedkoop was, en dat zij op de hoogte der hedendaagsche wetenschap stond. Welnu, daaraan voldoet deze uitgave zeker. Zij munt uit door de groote nauwkeurigheid, waarmede de vertaler zich aan 't origineel heeft gehouden en door zijne beperking in 't geven van aanteekeningen. Door deze laatste ook kort te maken, won het werk aan leesbaarheid. Wij mogen wel zeggen, dat dit boek bij geen enkel predikant ontbreken mag. Het is voor studie van de oudheid een haast onmisbaar boek en het is zeker van groote waarde, wanneer men in staat is een beroep op Eusebius, zooals zoo dikwijls bij tal van schrijvers geschiedt, na te gaan. Maar ook voor leeken is de lezing hiervan aanbevelenswaard. Is het boek minder ‘pikant’ dan vele hedendaagsche moderomans, het is er zooveel te degelijker om en bevat zulk een groote menigte van allerlei wetenswaardigheden uit de drie eerste eeuwen van 't Christendom en geeft zooveel merkwaardigs

uit het leven van tal van martelaren en geloofsgetuigen, dat het zeker de moeite loonen zal, wanneer men zich in dit boek verdiept. Het spreekt van zelf, dat zulk een werk als Eusebius geen historiebeschrijving is in den zin, zooals wij tegenwoordig daaraan hechten. Maar stellig is deze kerkvader er een, wiens mededeelingen groote waarde bezitten, omdat hij geschreven heeft, niet alleen met de ernstige bedoeling zoo waar mogelijk te zijn, maar ook met naarstige vlijt allerlei bronnen geraadpleegd heeft, ten einde zijn berichten te kunnen documenteeren. Zoo deelt hij uit den tijd van keizer Constantijn den Groote verschillende officiëele stukken mede, afschriften van keizerlijke wetten en decreten, en in zijn historie worden ongeveer vijftig verschillende vroegere auteurs, waarvan 't overgroote meerendeel tot de Christelijke behoort, geciteerd. En deze citaten zijn soms betrekkelijk uitvoerig, zoodat wij ook iets aan die citaten hebben. De vertaler heeft terecht ingezien, dat op Eusebius een register van namen geen overbodige weelde was. Hierdoor wordt het terugvinden van allerlei mededeelingen natuurlijk zeer vergemakkelijkt.

Mogen wij dus met ingenomenheid de verschijning van deze vertaling begroeten, met blijdschap mag herinnerd, hoe zij verschijnt in een serie werken, door het Haagsch genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst uit te geven. Dit genootschap maakt de uitgave door zijn steun financiëel mogelijk. Enkelen onzer bekwaamste theologen maken door hun studie haar mogelijk, maar nu is er nog een derde kring, die de uitgave moet bevorderen, nl. een kring van belangstellenden, die door inteekening bewijzen moet, dat er reden bestaat èn voor 't genootschap om te steunen èn voor de bewerkers om te vertalen.

Woudsend.

K. VOS.

De Indische marine,
beschouwingen naar aanleiding van het Rapport der Staatscommissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 3 Augustus 1906, N°. 39.

Den 23sten Mei 1908 werd aan H.M. de Koningin door eene Staatscommissie, een rapport ingediend betreffende de samenstelling en indeeling der Zeemacht in Nederlandsch-Indië en de verdeeling der uitgaven voor die Zeemacht tusschen de Staatsbegrooting en de begrooting voor Nederlandsch-Indië. Deze commissie kwam, na 1 jaar en 9 maanden gewerkt te hebben, tot het besluit:

dat de geheele verantwoordelijkheid voor de defensie ter zee van Nederlandsch-Indië en de daarvoor noodige middelen moet berusten bij den Minister van Koloniën, en

dat het noodzakelijk is om in het leven te roepen eene Koninklijke Marine voor Nederlandsch-Indië, met eigen materieel en eigen personeel.

In de maand April 1873 is door mij aan den Gouverneur-Generaal, wiens adjudant ik toen was, een nota overgelegd, waarin het volgende voorkomt:

'Bij het ontwerpen van het aantal en de soort van schepen, die voor de verdediging en den inwendigen dienst der Kolonie noodig zijn, kan geheel in 't midden gelaten worden, of zij tot de Indische, dan wel tot de Nederlandsche Marine zullen behooren; dit is ook eigenlijk niets dan eene quaestie van geld tusschen de departementen van Marine en van Koloniën. Evenwel zou het veel vóór hebben, dat *alle* schepen tot het laatstgenoemde departement behoorden, omdat daardoor steeds door het Indisch bestuur op eigen gezag zou kunnen voorzien worden in de herstellingen der geheele vloot, en alle moeilijkheden tusschen verschillende hoofden van bestuur en preferentiën voor de schepen van het ééne of het andere Departement zouden worden vermeden.

Daarenboven: Indië behoeft eene *nieuwe* Marine; de schepen, die daarvoor noodig worden geacht, moeten aan alle eischen van den nieuwsten tijd voldoen en zijn voor 't grootste gedeelte toch niet in de Nederlandsche Marine aanwezig. Daar zij dus aangebouwd moeten worden, kan even goed het Indisch bestuur zich met de aanschaffing belasten als het Nederlandsche; het is zelfs waarschijnlijk, dat Indië spoediger geholpen zal zijn in het eerste, dan in het laatste geval...

Misschien zullen er in de Nederlandsche Marine eenige schepen gevonden worden, die hier dienst kunnen doen: deze zouden een auxiliair eskader kunnen uitmaken.

Maar - zouden er op deze wijze twee kategorieën van *materieel* kunnen zijn - dit verschil tusschen Indisch en Nederlandsch moet zich in geen geval uitstrekken tot het *personeel.* Hierin is eenheid van het hoogste belang. Men bemanne alle schepen of uit het Nederlandsche, òf uit een op te richten Indisch corps. In het eerste geval blijft een auxiliair eskader eene mogelijkheid; in het laatste zou zijne aanwezigheid het nadeel medebrengen, dat het kommando verdeeld werd, terwijl juist daarvoor eenheid noodig is, althans in oorlogstijd, den toestand waarin men de oorlogsmarine beschouwen moet.

Men zegt, op grond van de ondervinding, met de vroegere koloniale marine opgedaan, dat de geest daarin niet goed, dat de officieren geen militairen kunnen zijn; maar de oorzaken hiervan waren, dat de schepen, alle kleine vaartuigen, steeds afzonderlijk kruisten; dat de marine te klein was om zich met proeven, uitvindingen enz. bezig te houden, in één woord: dat zij slechts in naam eene militaire marine was. Bezit zij daarentegen groote schepen, kan zij zelf een oefeningseskader vormen, moet zij zich bezig houden met de nieuwste zaken in scheepsbouw, artillerie, stoomwezen, torpedo's, omdat zij die zaken zelve bezit, en is dan haar corps groot genoeg om zich te wijden aan de proefnemingen, studiën enz. daaraan verbonden, dan kan er emulatie, esprit de corps, bestaan, dan is wel eene Militaire Marine mogelijk.

Men kieze dus tusschen deze beide: òf een geheel Indisch materieel, met een geheel Indisch personeel, òf een gemengd materieel, met een geheel Nederlandsch personeel.

Dit voorop gesteld zijnde, doet het er verder niets toe tot welk Departement de schepen zullen behooren, en behoeft slechts in de eerste plaats de vraag beantwoord te worden, welke schepen voor den Indischen dienst noodig zijn.'

Hierop volgde nu een vlootplan, gegrond op de verdediging van Indië en verband houdende met de in dien tijd bestaande schepen van andere mogendheden; ik zal dit deel der nota maar beschouwen als te behooren bij Bijlage J van het rapport der Staatscommissie(*).

Intusschen had de Minister van Koloniën, Fransen van de Putte, in de Tweede Kamer der S.G. gezegd: 'Ik houd het voor verkeerd, dat thans de Directeur van het Marine-Departement in Indië niet is een Indisch ambtenaar. Hij kan naar mijne meening wel een zeeofficier zijn, maar ik zou wenschen, dat hij tevens ware een Indisch ambtenaar', en hij zou, naast zulk een Directeur, een Militair Kommandant en

(*) De tot zoover gereed zijnde nota, waarvoor mij slechts weinig tijd gegeven was, werd den 8sten April ingediend. Ik vervolgde haar echter met eene berekening van prijzen der schepen, van het benoodigde personeel en een plan van aanbouw. In 1875 of 1876 zond ik aan den Minister van Marine het ontwerp in van een gepantserd schip, zooals ik mij in het vlootplan gedacht had.

Inspecteur gewenscht hebben. Deze uitlating deed een zeeofficier (naar gezegd werd den heer Van Erp Taalman Kip, die later Minister van Marine werd) de pen opvatten om het denkbeeld te bestrijden, omdat, naar zijne meening, ‘achter den Directeur de dreigende gestalte verrijst eener Indische Marine.’ Zijn geschrift, onder den naam ‘Een onpartijdige’ gedrukt, kwam in Juli of Augustus in Indië. Ik schreef eene wederlegging daarop, die in het laatst van het jaar te Nieuwediep werd uitgegeven. De ‘Onpartijdige’ had o.a. gezegd, dat het de Indische bureaucratie voortdurend een doorn in het oog was, dat zich in Indië een zuiver Nederlandsch element beweegt en dat zij het was, die het drijven steunde van eerzuchtige lieden, zeeofficieren, die uit den Nederlandschen in Indischen dienst zijn overgegaan, die alleen met het oog op eigen voordeel de oprichting eener Koloniale Zeemacht wenschten. Overigens bestond er volgens hem geen reden om dit denkbeeld toegedaan te zijn, het zou zelfs in niemands brein ernstig zijn opgekomen, te meenen dat eene Indische Marine in Indië betere diensten zou presteeren dan de Nederlandsche.

Ik antwoordde daarop: ‘Wij gelooven integendeel, dat er juist zeer veel kans is, dat dit wèl het geval zal zijn. Of is het niet te verwachten, dat een personeel, dat in Indië tehuis behoort, dat er zijne naaste betrekkingen, vrouw en kinderen heeft, dat Indië als zijn eigen land beschouwt en liefheeft, dáár minstens even goed zal dienen als een personeel, dat er in 't land der vreemdelingschap is en niets liever verlangt dan maar gauw weer weg te komen, na zooveel mogelijk geld te hebben overgegaard? Dient soms het Indische *leger* niet met *hart* voor de Kolonie?.... En wat het materieel betreft, zal men geen betere diensten mogen verwachten van schepen, die gebouwd zijn met het oog op de toestanden van het Indisch klimaat, de Indische wateren, de eigenaardige eischen van den Indischen dienst, dan van die welke ook nog geschikt moeten zijn om in Europa, op den Oceaan, of in andere werelddeelen te varen?’

Na de vele door den ‘Onpartijdige’ geopperde bezwaren te hebben wederlegd, kwam ik ten slotte tot ‘het te hulp snellen van de Koloniën met groote schepen’ in tijd van oorlog. Mijne meening was, dat zij óf in 't geheel niet, óf veel te laat zouden aankomen. In 't geheel niet, als men hen de reis liet doen door het Suez-kanaal (aan Japan werd toen nog niet gedacht), te laat, als zij om de Kaap gingen. Daarom beweerde ik, ‘dat de Zeemacht, voor de verdediging van Indië benoodigd, dáár aanwezig moet zijn, en dat op hulp uit Nederland niet *mag* gerekend worden. En daarom moet ook het personeel om die vloot te bemannen in Indië zijn. Het groote bezwaar tegen het bemannen van het Indisch materieel door Nederlandsch personeel is juist dit, dat, hoewel in vredestijd alles goed zou gaan, in oorlogstijd geen gelegenheid zou bestaan tijdig het dan ontbrekende aan te vullen. *Eene Indische vloot*, *bemand met een eigen Indisch personeel*, zie-

daar het beste middel, om, voor zooveel de Marine betreft, het behoud der Kolonie te verzekeren.'

Ik heb het bovenstaande aangehaald, om te doen zien dat het besluit der Commissie van 1906-1908, dat het noodzakelijk is om in het leven te roepen eene Koninklijke Marine voor Nederlandsch-Indië met eigen materieel en eigen personeel, niets nieuws is.

Maar er bestaat groot verschil in de *redenen*, die in de twee gevallen tot hetzelfde besluit geleid hebben. Waren mijne redenen grootendeels van zakelijken aard, terwijl de vraag, uit welke beurs de kosten zouden betaald worden, als geheel ondergeschikt beschouwd werd, de Staatscommissie grondt daarentegen haar besluit op de 'verdeelde verantwoordelijkheid', die het gevolg is van de verdeelde betaling, en maakt de oplossing van het vlootvraagstuk daaraan ondergeschikt.

Het komt mij voor, dat de Commissie hierin verkeerd gehandeld heeft; hare opdracht dwong haar daartoe niet. Wel was haar opgedragen eene *herziening* van het Koninklijk Besluit van 27 Juli 1896, dat, evenals de opvolgende van 4 Juni 1897 en 27 Juni 1901, door allerlei beperkingen (aantal en tonnengrootte der schepen, sterkte der bemanning, verdeeling der kosten enz.) eene goede regeling der verdediging in den weg stond; maar wanneer die herhaaldelijk noodig geachte wijzigingen haar de overtuiging hadden gegeven, dat men met dergelijke besluiten niet op den goeden weg komen kan, dan had zij kunnen voorstellen het besluit, in plaats van het te herzien, *overboord te gooien.* 'Eene doelmatige samenstelling en indeeling der Zeemacht in Nederlandsch-Indië' lag toch óók in hare opdracht en 'eene verdeeling der uitgaven naar billijkheid' was slechts in de laatste plaats genoemd.

Toen het Koninklijk Besluit van 27 Juli 1896 verschenen was, schreef ik(*): 'Of de vloot in Indië nu spoedig voor eene krachtige verdediging geschikt zal zijn, hangt niet langer van bepalingen af, maar slechts van eene wijze toepassing daarvan.' Die toepassing kwam echter niet, en reeds in het volgende jaar verscheen een Koninklijk Besluit, dat eene vrije toepassing van het vorige belemmerde, door te bepalen dat de sterkte der bemanning van de grootste schepen 'ongeveer' 276 Europeanen en 60 Inlanders zou bedragen, dat de kleinere schepen, wier bemanningssterkte ook bepaald werd, in oorlogstijd buiten dienst gesteld zouden worden (dus geen oorlogswaarde zouden hebben) en dat het aantal der schepen en vaartuigen, bestemd tot verdediging van havens of van toegangen naar havens of reeden, nader zou worden vastgesteld, wanneer beslist zou zijn omtrent de wijze van verdediging van Indië. Vier jaar later werd door het Koninklijk Besluit van 27 Juni 1901 beslist, dat laatstbedoelde vaartuigen zouden zijn torpedobooten, doch daardoor tevens de keuze nog nauwer beperkt, want nu werden 'schepen' tot havenverdediging uitgesloten. Al deze beperkingen waren slechts voor een klein gedeelte het gevolg van tactische of technische overwegingen, maar grootendeels van het kleingeestig streven om toch

(*) In *Het Nieuws van den Dag* van 11 Augustus 1896.

vooral de begrooting van Indië niet te belasten met iets wat op de Staatsbegrooting behoorde te komen, of omgekeerd.

De Commissie heeft dit denkbeeld niet losgelaten en is daardoor gekomen tot haar voorstel om, als eenig reddingsmiddel uit de administratieve moeilijkheden, de Indische Zeemacht geheel van de Nederlandsche te scheiden. In plaats van kortweg te zeggen: 'laat ons niet langer denken, dat het een "Ausgleich" geldt tusschen twee *afzonderlijke* Staten, als bijvoorbeeld Oostenrijk en Hongarije, maar twee onderdeelen van *denzelfden* Staat; laat ons niet langer angstvallig letten op elk dubbeltje, maar eenvoudig alle marine-uitgaven samentellen en een bepaald percentage daarvan op elke der 2 begrootingen brengen', zegt zij reeds op blz. 7 van haar verslag: 'dat de regeling (der betaling) om behoorlijk te kunnen werken vastgekoppeld moet worden aan eene bepaalde regeling van de samenstelling en de sterkte der scheepsmacht voor Nederlandsch-Indië'. Bij eene eenvoudige percentsgewijze verdeeling van de som van alle uitgaven zou deze bewering volstrekt onjuist zijn.

Op vermoeiende wijze toont het verslag der Commissie vervolgens aan, welke de fouten zijn van de Koninklijke Besluiten van 1896 en 1897; hoe verkeerd de betaling uit twee beurzen is, welke moeilijkheden zich zouden kunnen voordoen, doordat twee Ministers bemoeiing hebben met de Indische Zeemacht, en aan spitsvondigheden ontbreekt het zelfs daarbij niet; al deze zaken mogen bij de lezers, voor wie het verslag bestemd is, bekend ondersteld worden. En wanneer men dan eindelijk op blz. 15 het besluit leest, dat het hoofdbezwaar tegen de tegenwoordige regeling is, dat

> 'de verantwoordelijkheid voor de Zeemacht in Nederlandsch-Indië gelegd is zoowel op de schouders van den Minister van Marine als op die van den Minister van Koloniën,'

dan is men geneigd te vragen, of het noodig was die stelling met zooveel omhaal te bewijzen?

De Commissie meent dus, dat slechts één Minister de verantwoordelijkheid moet dragen. Dit zou echter, volgens haar, niet de Minister van Marine moeten zijn, omdat de Indische Regeering niet geheel op de hoogte zou zijn 'van de inzichten van den Minister van Marine met betrekking tot de defensie ter zee van Nederlandsch-Indië, en de Minister van Marine niet bekend zal zijn met de inzichten der Indische Regeering aangaande de defensie van Nederlandsch-Indië in haar geheel.' Het zou zijn 'eene uitsluiting van den Gouverneur-Generaal van alle bemoeiing met de organisatie en bevelvoering van de Zeemacht.' Zij stelt het voor, alsof de Gouverneur-Generaal in zake de defensie ter zee zou staan onder den Minister van Marine, en onderstelt ook nog het gevaar 'voor een te nauw verband tusschen de twee deelen der Koninklijke Marine, zoodat, als de eischen in materieel en daardoor in

personeel voor de verdediging van Nederlandsch-Indië en voor Nederland verschillend zijn, men gevaar zou loopen, òf in Indië òf in Nederland eene vloot te krijgen, niet in overeenstemming met die voor eene goede verdediging van elk der deelen gewenscht.' Deze beschouwing komt mij minder juist, en de bezwaren komen mij ver gezocht voor. Het is toch zeer wel denkbaar, ja zelfs natuurlijk, dat de wijze van verdediging van Indië wordt vastgesteld in overleg met de Indische Regeering, en dat, deze eenmaal vastgesteld zijnde, de Minister van Marine, die aan het hoofd staat van het éénige deskundige departement, de benoodigde schepen laat bouwen. Worden dan, naar den vastgestelden regel, die schepen aan den Gouverneur-Generaal gegeven, dan wendt deze de verdedigingsmiddelen aan, zooals het hem noodig blijkt; hij is dan dus geenszins van de bevelvoering uitgesloten. Het opperbevel en de beschikking over de weermiddelen brengen volstrekt niet mede, dat de G.G. ook de schepen zou moeten laten *bouwen.* En wat de organisatie betreft, hiermede kan alleen de Gouverneur-Generaal bemoeiing hebben, die aan het hoofd der Indische Regeering staat, op het tijdstip dat zij wordt geregeld en vastgesteld; later komende Landvoogden hebben zich slechts aan de bestaande organisatie te houden. De Commissie schijnt er niet aan gedacht te hebben, dat in de beginselen en de organisatie der verdediging vastheid van richting gewenscht is. Voor die beginselen moeten geen telkens wisselende Ministers en Gouverneurs-Generaal verantwoordelijk zijn. Zij moeten vastgesteld worden door de *Regeering*, na daarover een *Raad van verdediging* te hebben gehoord, die zoowel voor Indië als voor Nederland behoort te bestaan, en bij de vaststelling moet natuurlijk overleg met de Indische Regeering plaats hebben. Maar is dit eenmaal geschied, dan kan het bouwen en bemannen van de schepen aan den Minister van Marine overgelaten worden. De Gouverneur-Generaal behoeft ze slechts te gebruiken.

In het stelsel der Commissie zou de Minister van Koloniën de geheele verantwoordelijkheid voor de Indische Zeemacht dragen. Deze Minister, die niet ondersteld mag worden hierin deskundige te zijn, zou zich dus moeten voorzien van een maritiemen staf, of een kolonialen onderminister van Marine. Dit is dan ook werkelijk hare bedoeling. Op blz. 112 van haar verslag zegt zij: 'Het komt ons noodzakelijk voor, dat de Minister van Koloniën beschikt over eene afdeeling Marine, met een hoofdofficier tot chef over die afdeeling.... Bedoelde chef zal dienen te worden bijgestaan door:

> twee scheepsbouwkundige ingenieurs..... Voorts door:
> een officier voor artillerie-, torpedo- en uitrustingszaken,
> een officier, te detacheeren te Fiume voor de aanschaffing van torpedo's enz.,
> een officier-machine-specialist,
> een officier voor personeel-aangelegenheden, werving enz.,
> benevens de noodige burgerambtenaren.'

Een geheel Departement van Marine dus op het Plein, dat met het

Departement in het Voorhout niets te maken heeft. Men spreekt (blz. 113) ook nog van zeeofficieren bij de gezantschappen in Engeland, Duitschland, Amerika en Japan.

De voorstanders van de volstrekte afscheiding der uitgaven voor de Indische Zeemacht mogen zich verheugen in de gevolgen van de strikte doorvoering van hun beginsel. Bezuiniging zal echter wel niet een daarvan zijn. In twee bij het verslag der Staatscommissie gevoegde bijlagen (G en H), zeer omvangrijk en in zijn soort verdienstelijk werk, is berekend, dat eene Indische vloot, zooals de Commissie zich die voorstelt, en welker geldswaarde ongeveer overeenkomt met die welke genoemd werd in de Memorie van Toelichting der marinebegrooting voor 1907, jaarlijks ongeveer *f* 9.800.000 zou kosten, terwijl door het dan bij de Nederlandsche vloot minder benoodigd zijn van personeel *f* 998.486, en door het minder noodig hebben van een schip voor aflossing *f* 455.000 op Hoofdstuk VI der Staatsbegrooting zou bezuinigd worden, te zamen *f* 1.453.486. De 'militaire uitgaven' op dat hoofdstuk, die thans *f* 15.235.738 bedragen, zouden dus tot *f* 13.782.252 dalen en de uitgaven voor de Nederlandsche en de Indische Marine te zamen *f* 23.582.252 bedragen.

Aan de Indische begrooting voor het jaar 1908 ontleen ik de volgende cijfers tot berekening van de 'militaire' marine-uitgaven:

Hoofdstuk I (Uitgaven in Nederland).		
Marine-établissement		*f* 1.975
Personeel der Zeemacht		*f* 2.218.761
Materieel der Zeemacht	*f* 1.028.700	
waarvan voor bebakening enz.	*f* 328.000	
	———	*f* 700.700
Onvoorzien		*f* 50.000
		———
		f 2.971.346.
Hoofdstuk II (Uitgaven in Indië).		
Kosten van het Departement		*f* 216.480
Marine-établissement		*f* 436.900
Personeel der Zeemacht		*f* 785.400
Materieel der Zeemacht	*f* 1.564.500	
waaraf voor de Gouv. Marine en andere	*f* 567.200	
	———	*f* 997.300
Reis- en verblijfkosten		*f* 107.000

Voorschotten en onvoorziene uitgaven	*f* 160.000
	f 2.703.080
welke som nog verminderd moet worden met, als geraamde terugbetaling voor herstellingen aan schepen der Nederlandsche Marine,	*f* 116.600
zoodat het totaal van Hoofdstuk II is	*f* 2.586.480
Over te brengen	*f* 2.586.480

Overgebracht *f* 2.586.480	
dat van Hoofdstuk I is	*f* 2.971.436
en de militaire marine-uitgaven te zamen	*f* 5.557.916
Die op het VI^{de} Hfdst. der Staatsbegrooting zijn	*f* 15.235.738
dus alle militaire marine-uitgaven	*f* 20.793.654.

Zoodat het stelsel der Commissie *f* 2.788.598 duurder zou zijn.

Nu mag ik echter niet nalaten op te merken, dat bovengenoemde bijlage G ook bevat eene berekening van de sommen uit Hoofdstuk VI der Staatsbegrooting, betaald als gevolg van het bestaan der Militaire Zeemacht in Indië, en welke niet uit de Indische begrooting terugbetaald worden; deze sommen bedragen te zamen *f* 3.925.373. Men mag dus onderstellen, dat, indien de Indische Marine niet bestond, genoemd Hoofdstuk VI zóóveel lager zou zijn en dus niet slechts *f* 1.453.486, maar *f* 3.925.373 minder, dus *f* 11.310.365 zou bedragen. Dit geeft, met de door de Commissie voor hare Indische Marine berekende *f* 9.800.000, een totaal van *f* 21.110.365, dus toch nog meer dan de tegenwoordige kosten.

Hoe theoretisch juist het beginsel ook moge zijn, dat eene eigen Indische vloot, met een eigen Indisch personeel, den meesten waarborg geeft voor de verdediging, zijn hieraan evenwel praktische bezwaren verbonden, die mij van de in 1873 geuite meening hebben doen afzien en in 1888 deden zeggen, dat het gewenscht is, dat het beheer van *alle* maritieme middelen in Nederland en in Indië in ééne hand, namelijk in die van den Minister van Marine, komt. De redenen die daartoe leidden, waren hoofdzakelijk de groote kosten van het onderhoud in Indië, dat daarenboven tot dien tijd veel te wenschen liet, en het voordeel, dat schepen van bepaalde soorten zoowel voor de verdediging van Indië als van Nederland konden gebruikt worden. In 1891 schreef ik(*): 'Thans kost de *eigen* marine van Indië, met haar eigen marine-departement en haar eigen werf, die langzaam en daardoor kostbaar werkt, al zijn de loonen laag, met haar uitzendingen van materialen uit Europa en met haar dure herstellingen te Singapore, sommen, welke zeer verminderd zouden worden, wanneer het materieel onder het beheer van den Minister van Marine was, die zorgen kon de schepen naar Europa te doen terugkeeren, vóórdat belangrijke reparatiën in Indië noodig waren, en die in Indië slechts herstellingen van weinig belang en aan kleine vaartuigen, die niet voor de reis naar Europa in aanmerking komen, zou laten verrichten.

Door het periodiek verwisselen van bijna alle groote schepen zou het varen op de groote zee en het bijeen blijven der bemanningen bevorderd en het kostbare en weinig nuttige overvoeren met particuliere schepen voor een groot deel vermeden worden.

(*) *Dagblad voor Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 22 Januari: 'Wat is er te doen voor de Marine.'

De mogelijkheid van het verwisselen der schepen hangt nauw samen met de eenheid van materieel, die wij noodig achten... wanneer elk schip, hetzij groot of klein, voor de verdediging geschikt en zeewaardig is, dan kan het zoowel in oorlogs- als in vredestijd ook in Nederland tot een nuttigen werkkring aangewezen worden. Zoo behoeven bijvoorbeeld jagers... voor Indië niet anders te zijn dan voor Europa (behoudens geringe wijzigingen in verband met het klimaat, die men bij aankomst en vertrek aanbrengt); deze vaartuigen kunnen dus in vredestijd in Europa worden aangewezen tot bewaking van de visscherij en andere doeleinden, in Indië voor diensten die nu aan andere kleine schepen zijn opgedragen. Zoo kunnen beschermde schepen, van ± 3300 ton waterverplaatsing, die wij gelooven op het oogenblik een aangewezen soort voor O.-Indië te zijn(*), ook voor West-Indië en voor verschillende andere zoogenaamd algemeene diensten bestemd worden; terwijl het ook vanzelf spreekt, dat pantserschepen, die meer bepaald voor de verdediging van Indië zouden gebouwd worden, ook aan die van Nederland zouden kunnen deelnemen, wanneer zij zich, na het ondergaan van de periodieke herstelling, bij het uitbreken van een oorlog aldaar bevonden. Het is duidelijk, dat het aantal schepen in reserve op deze wijze niet zoo groot behoeft te zijn, als wanneer men voor elke soort van dienst eene afzonderlijke kategorie er op nahoudt.'

Het werd mij niet vergund, deze en andere tegelijkertijd bekend gemaakte beginselen in toepassing te brengen. In het tijdschrift *De Landsverdediging* van 1894 (de redactie van het Marineblad maakte bezwaar het stuk op te nemen) leverde ik eene 'Proeve eener begrooting van Marine, gebaseerd op eenheid van de zeemacht in Nederland en Indië,' waaraan de zoo even bedoelde beginselen ten grondslag lagen. Ik verdeelde toen de uitgaven in die 'voor de eigenlijke marine' en 'voor onderwerpen niet tot de eigenlijke marine behoorende' (Deze onderscheiding komt ook voor in het werk van den heer De Waal *Onze Indische financiën*, 1880, IV Deel blz. 32, en de minister Cohen Stuart volgde het in 1905 na, de uitgaven 'militaire' en 'niet-militaire' noemende). Het totaal der eerstgenoemde was in mijne 'proeve' *f* 20,262.060. Voor nieuwen aanbouw was, in overeenstemming met een bijgevoegd plan van aanbouw, *f* 4,267.000 ondersteld. Ik merkte op, 'dat op deze proeve van begrooting nog niet de belangrijke bezuinigingen voorkomen, die het gevolg kunnen zijn van het regelmatig in Nederland herstellen van de schepen en van vereenvoudiging van het beheer in Indië, doch dat niettemin de recapitulatie aantoont; dat met gelijke uitgaven reeds belangrijke en rationeele versterking der vloot en meer activiteit kunnen verkregen worden.' Volgens het plan van aanbouw zou jaarlijks ongeveer 4¼ millioen voor nieuwen aanbouw worden uit-

(*) Dit waren Engelsche kruisers van de "Latona" klasse. Vijf jaar later, toen deze soort reeds begon te verouderen en ze *niet meer* voor ons "aangewezen" waren, liet de Minister van Marine van der Wijck ze aanbouwen als *vechtschepen.*

gegeven, waarmede, in de onderstelling dat de schepen gemiddeld 24 jaar dienst konden doen, eene vloot van 100 millioen waarde kon verkregen worden. Van deze vloot zou ongeveer voor eene waarde van 45 millioen in Indië zijn, en voor 55 mill. in Nederland, in algemeenen dienst en reserve.

In 1895 achtte de Minister van Marine, blijkens eene mededeeling in de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Tweede Kamer over de begrooting voor het jaar 1896, een jaarlijksch bedrag van 5 millioen voor nieuwen aanbouw noodig. Volgens zijne memorie van toelichting bij de begrooting van 1897 werd echter *f* 4,161,750 voor dat doel voldoende geacht, om eene vloot van 80½ millioen waarde te behouden, indien in de eerste elf jaren 5 millioen 's jaars werd uitgegeven. Voor 1897 werd op de Staatsbegrooting 5 millioen, en op de Indische *f* 1,080,000 aangevraagd(*), samen *f* 6,080,000,

voor 1898 *f* 4,189,000 op de Staats-, en 925,000 op de Indische begrooting, samen *f* 5,114,000.
voor 1899 *f* 4,200,000 en *f* 301,000, samen *f* 4,501,000,
voor 1900 *f* 4,200,000 en *f* 1,063,000 (ongeveer), samen pl. m. *f* 5,200,000,
voor 1901 *f* 4,200,000 (later met *f* 60,000 verminderd), en 998,000, samen *f* 5,138,000,
voor 1902 *f* 3,988,000 en *f* 306,000, samen *f* 4,294,000,
voor 1903 *f* 3,274,500 en *f* 152,000, samen *f* 3,426,000,
voor 1904 *f* 3,588,212 en op de Ind. begr. alleen een bedrag voor een civiel vaartuig voor Nieuw-Guinea,
in 1905 werd slechts *f* 2,354,786 voor nieuwen aanbouw in Nederland besteed en voor Indië *f* 100,000 voor een deel van een torpedoboot gevraagd, totaal *f* 2,454,786,
voor 1906 werd op de Staatsbegrooting *f* 3,047,880 gevraagd en op de Indische *f* 375,000, samen *f* 3,422,880,
voor 1907 *f* 2,210,000 en *f* 220,000, samen *f* 2,430,000.

Uit deze gestadige vermindering blijkt, dat het denkbeeld van een stelselmatigen, geregelden aanbouw weer geheel verloren ging en plaats maakte voor de zelfzucht der partijregeering, die, onder de leuze van bezuiniging, het belang der landsverdediging achterstelt bij andere doeleinden. Teekenend zijn daarvoor de volgende woorden uit het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over de begrooting voor 1907, waarvan men de herkomst wel kan raden: ‘Plannen, gebaseerd op een jaarlijksch bedrag van 4.2 millioen voor nieuwen aanbouw, zouden in volslagen strijd zijn met het verkiezingsprogramma van de partijen, waaruit het Kabinet is voortgekomen, en mochten dus van den Minister niet worden verwacht.’ Die Minister, ‘de gevangene van zijne politieke

(*) Daar volgens mijn stelsel *alle* maritieme middelen, dus ook de vaartuigen der Indische militaire- en der Gouvernementsmarine benevens de opnemingsvaartuigen, tot *de* marine behooren, zonder ik van de Indische begrooting alleen de recherche-, politie- en bebakeningsvaartuigen uit.

vrienden' (V.V.), maakte zich dan ook maar verdienstelijk met mooie plannen voor eene verre toekomst (men weet bij ondervinding wat een nutteloos werk dat is), en er werd eene Staatscommissie benoemd, om de bestaande bepalingen weer eens te herzien. Alsof er nog geen gegevens genoeg bestonden om den te volgen weg te vinden!

Zoo ben ik genaderd tot het 3de Hoofdstuk van het verslag der Staatscommissie, dat over de samenstelling van de Indische vloot handelt.

De Commissie begint met voorop te stellen, dat het niet mogelijk is, Indië door de vloot volstrekt te beveiligen tegen een aanval, omdat daarvoor eene scheepsmacht zou noodig zijn ter waarde van 178 millioen, bestaande uit 7 pantserschepen van 18,000 ton waterverplaatsing, 6 'éclaireurs' van 3000 ton, 8 onderzeebooten van 350 ton en 21 torpedobootjagers, welke vloot eene bemanning zou vereischen van 9534 koppen. Dit is niet overdreven te noemen. De kosten en de bemanning zijn iets te verminderen door in plaats van 6 schepen van 3000 ton voor verkenningsdienst kleine torpedokruisers of groote jagers te nemen, en door de 21 torpedobootjagers voor een gedeelte te vervangen door torpedobooten, waardoor men tot eene geldswaarde van 157 millioen en eene bemanning van 7600 man zou komen; maar overigens komt mij de meening, dat alleen van het aanwenden van de grootste soort pantserschepen, zooals tegenwoordig ook in onzen archipel kunnen verwacht worden, eene afdoende verdediging te verwachten zou zijn, juist voor.

Mocht aangenomen worden, dat het Nederlandsche volk bereid was zijne vloot zóó in te richten, dat in Indië voor eene waarde van 157 millioen aan schepen aanwezig was en onderhouden werd, met een personeel van 7600 man, dan behoefde er niet verder over geredeneerd te worden. Maar wij moeten uit ervaring onderstellen, dat de Nederlanders niet zooveel voor het behoud van hunne bezittingen over hebben, en dat dus tegenover een aanvaller anders zal moeten gehandeld worden, dan hem te bestrijden met gelijke middelen als de zijne. De Commissie meent, dat wij daartoe zullen moeten hebben eene 'torpedovloot', waarvan elke tactische eenheid bestaat uit een kruiser van 1500 ton waterverplaatsing en 6 torpedojagers. *Hoeveel* van die eenheden voor de verdediging zouden vereischt worden, is, zonderling genoeg, door de Commissie niet gezegd; eerst maakt zij (blz. 35, 51 en 52) de sterkte der vloot geheel ondergeschikt aan de kosten, en zegt zij een *minimum* noodig te achten van 6 torpedokruisers, 44 torpedobootjagers en 2 mijnschepen, die te samen 49.2 millioen zouden kosten; later (blz. 102) neemt zij eene waarde aan van 41.4 millioen voor 6 torpedokruisers, 33 torpedobootjagers en 2 mijnschepen, ter vergelijking met eene andere vlootformatie, er bijvoegende (blz. 102): 'Die formaties houden geen verband met de *voor de verdediging van Nederlandsch-Indië benoodigde vloot*', waarover men dus in het duistere blijft.

Intusschen heb ik, behalve het ondergeschikt maken aan het ‘bedrag dat vermoedelijk beschikbaar gesteld kan worden’, nog andere bedenkingen tegen de overwegingen die tot die torpedovloot geleid hebben. Zoo wordt bijv. op blz. 34 gezegd, dat de meeste der gezochte schuilplaatsen in den archipel ‘door de betrekkelijk geringe diepte der toegangen niet toegankelijk zijn voor schepen met eenigszins grooten diepgang als de pantserschepen type *Koningin Regentes* en de pantserdekschepen type *Holland*’. Daargelaten, dat er zeer waarschijnlijk nog wel meerdere schuilplaatsen, ook met *grootere* diepte, te vinden zijn, is in elk geval de diepgang van de hier genoemde schepen zóó groot, dat men niet dáárvoor alleen torpedovaartuigen behoeft te kiezen. Evenmin mag het nut van kleine, snelloopende vaartuigen *voor de telegrafie* eene reden zijn om dáárop het type van de vloot te gronden; want *groote* snelloopende vaartuigen zouden immers voor het genoemde doel óók geschikt zijn. En wanneer eindelijk op blz. 35 de Commissie het besluit trekt: ‘dat de hulpmiddelen aan den wal, die de vloot kunnen steunen bij haar taak: “het medewerken tot de verdediging van den Nederlandsch-Indischen Archipel door den vijand zoo lang mogelijk op te houden”, alleen dan tot hun recht kunnen komen, indien de vloot beschikt over een groot aantal schepen en vaartuigen van geringen diepgang’, dan vind ik geen voldoende reden om, zooals de Commissie doet, daarbij te voegen: ‘met andere woorden: indien bij de vloot een groot aantal *torpedovaartuigen* aanwezig is’ en te besluiten, dat de vloot in hoofdzaak uit zulke vaartuigen behoort te bestaan. De aangevoerde gronden zijn meer van bijkomenden dan van rechtstreeks tactischen aard, en het heeft den schijn, alsof het besluit vooraf gesteld is, en daarna de redenen opgezocht zijn.

Hoe stelt men zich nu voor met die kleine kruisers en torpedojagers een eskader van groote schepen aan te vallen? Hun eenig daarvoor aan te wenden wapen is de torpedo. Zij hebben geen zwaarder geschut dan van 7.5 cM., dat alleen bestemd kan zijn om tegen hunne soortgenooten te worden gebruikt. Maar welke kans hebben zij met eene torpedo te treffen, voordat zij zelf in den grond of vleugellam geschoten zijn? De torpedo's mogen steeds meer verbeterd worden, harder loopen, grooter afstand kunnen afleggen en haar richting beter behouden: haar trefkans op een bewegend doel op grooten afstand zal toch altijd veel kleiner zijn dan van een projectiel uit geschut, al ware het alleen, omdat de snelheid van het laatstgenoemde zooveel grooter en dus de vluchttijd kleiner is. En tegen het torpedovaartuig kunnen misschien honderd granaten worden afgevuurd in den tijd, dat het twee torpedo's afzendt. Een aanval overdag zou dus wel nimmer tot iets anders leiden dan den nutteloozen ondergang van den aanvaller. Blijft dus de nachtelijke aanval. Aangenomen mag worden, dat eene vijandelijke vloot, al of niet door eene vloot met een landingsleger vergezeld, op haren tocht naar of door den archipel, overdag op

grooten afstand en rondom in het oog gehouden wordt door eenige 'gevechtseenheden' van de Commissie. De vloot is echter ook omringd door haar eigen kruisers en torpedobootjagers; niet onwaarschijnlijk geeft dit aanleiding tot kleine gevechten met dergelijke vaartuigen, waardoor er aan weerskanten eenige buiten gevecht gesteld worden. In den nacht zullen onze vaartuigen meer naderen en aanvallen kunnen beproeven: dit zou echter met meer kans op goeden uitslag kunnen gedaan worden door torpedobooten, omdat deze minder zichtbaar zijn en door hare geringe grootte minder trefkans aanbieden. Deze beschouwing geldt ook voor het geval, dat onze vaartuigen den vijand ergens ten anker aantreffen; een aanval met torpedobooten, die onder den wal langs loopende misschien niet opgemerkt worden, heeft dan veel meer kans van slagen dan met grootere vaartuigen. Dit een en ander doet mij meenen, dat de keuze der gevechtseenheden van de Commissie geene gelukkige is.

Eene vloot, die in den archipel komt, zal herhaaldelijk nauwe vaarwaters moeten doorgaan. Behalve mijnen, waartoe de Commissie terecht op mijnschepen rekent, zullen zeker onderzeebooten in zulke vaarwaters te pas komen. Maar zulk materieel wordt in de vlootsterkte van de Commissie niet opgenomen. Wel vindt men op bl. 36 en 37 beschouwingen, die daartoe alleszins aanleiding zouden geven; maar de aanschaffing wordt afhankelijk gesteld 'van het geld, dat voor de vloot beschikbaar zal worden gesteld.' Ik zou liever duikbooten als een der *eerste vereischten* genoemd hebben. Op bl. 37 en 38 worden verder nog eenige voordeelen van klein materieel genoemd, zooals gemakkelijk onderhoud, gemakkelijke en spoedige herstelling en aanvulling van voorraad, vooral brandstof, maar al deze voordeelen zijn van bijkomenden aard; men heeft er niets aan, wanneer het materieel geen voldoende gevechtswaarde bezit.

Tot aanbeveling van het torpedovlootstelsel voert de Commissie verder nog aan, dat eene torpedovloot den vijand in elk geval groote bezwaren in den weg zal leggen (bl. 39), en dat zij noodig is voor verkenningsdienst (bl. 40). De bezwaren zullen echter niet groot zijn, wanneer de vijand eenvoudig zijne torpedovloot tegenover de onze stelt; en wat verkennen betreft, ja, dat is noodig, maar het is geen verdedigen.

Bij het afweren van eene landing wordt gesproken van eene vloot, die zich op te grooten afstand zou kunnen bevinden om op het gewilde oogenblik ter plaatse te zijn. Hier kan, in het stelsel der Commissie, slechts aan eene torpedovloot gedacht worden, die dus de landing zou moeten afweren; en later wordt dan ook gezegd, dat 'het deel van de torpedovloot, dat dan nog beschikbaar is, het uiterste zal moeten doen om de landingsvloot te bereiken en zich ook zoo noodig geheel zal moeten opofferen bij zijne pogingen om aan die vloot nadeel toe te brengen' Het komt mij voor, dat dit ook al een vrij nuttelooze opoffering zou zijn en het daarom beter is andere middelen te zoeken.

Uit alle redenen van de Commissie volgt wel, dat veel torpedovaartuigen (en dan liefst ook kleinere dan zij aanbeveelt) noodig zijn, maar niet dat deze de éénige moeten of kunnen zijn.

In het betoog der Commissie, dat hare torpedovloot te verkiezen is boven eene 'artillerievloot', denkt zij slechts aan deze laatste als bebestaande uit de schepen, die wij tegenwoordig bezitten. Deze vloot, zegt zij, 'zal slechts op gebrekkige wijze zelf voeling kunnen houden met 's vijands vloot'.... 'Overgaande tot eene actie, verkeert zij in het ongunstig geval, dat zij door hare geringe vaart loopende schepen het gevecht zoo noodig niet zal kunnen afbreken. Is de afloop van den strijd haar niet gunstig, dan is daardoor tevens over de verdediging ter zee beslist'..... 'De artillerievloot zal wel in hoofdzaak overdag moeten optreden, zal haar hoofdwapen tot zijn recht komen. Of dit echter voor pantserschepen van ongeveer 6500 ton.... een voordeel is, mag onzeker geacht worden. Zulke schepen staan in gevechtswaarde te veel beneden de pantserschepen van 12 à 18000 ton en meer tonnenmaat, door de groote zeemogendheden aangebouwd of ontworpen, dan dat zij voldoende kans op succes zouden hebben bij eene ontmoeting met den vijand, terwijl de geringe snelheid hun te weinig gelegenheid laat den strijd te zoeken onder bijzonder gunstige omstandigheden enz.' In deze regelen heeft de Commissie terecht het afkeurend vonnis uitgesproken over onze geheele 'artillerievloot' en tevens over het feit, dat na de ervaring van den Russisch-Japanschen oorlog nog voor onze zeemacht zoo'n langzaam schip werd ontworpen, en later het geld ervoor door de Tweede Kamer ten geschenke gegeven, waarop de minister zich haastte, nog vóór zijn aftreden den bouw ervan zoo ver voor te bereiden, dat zijn opvolger dien niet meer kon verhinderen. Maar de Commissie heeft niet aangetoond, dat zeer snelle, met zwaar geschut bewapende schepen van middelbare grootte niet met goed gevolg tegen slagschepen kunnen optreden. Hare meening, dat de kansen op succes voor eene artillerievloot geheel onvoldoende zijn, kan slechts toegegeven worden, wanneer daarbij van eene artillerievloot zooals onze tegenwoordige sprake is. Daarenboven bestaat er ook geene reden om zulk eene scherpe grens te trekken als tusschen torpedovloot eenerzijds en artillerievloot anderzijds; men kan eene *gemengde* vloot hebben, die beter aan verschillende eischen voldoet.

Dit laatste geldt ook voor het beschermen onzer *neutraliteit.* Waar de Commissie dit geval bespreekt, komt zij tot de slotsom, dat 'voor de handhaving van de onzijdigheid eene vlootformatie, waarbij een groot aantal onder ongunstige omstandigheden van wind en zee vaarthoudende eenheden voorkomen, voordeelig is.' De juistheid dezer stelling, die ik niet wil betwisten, sluit toch het gebruik van grootere schepen niet uit en kan moeielijk dienen als argument om uitsluitend torpedovaartuigen te gebruiken.

Over de kruisers van 1500 ton, die de Commissie noodig acht, heb

ik nog slechts een enkel woord gezegd. De rol, aan deze vaartuigen toegedacht, is (blz. 35): éclaireursdienst, vooral op groote afstanden, samenwerken met de jagers bij aanvallen; het weren van gewapende koopvaardijschepen en het dienen als moederschip voor torpedobootjagers; en verder (blz. 47) het maken van of het deelnemen aan expeditiën tegen oproerige inlanders, met 3 gewapende sloepen en eene landingdivisie van 40 man, en (blz. 48) vlagvertoon in den vreemde. In deze samenvoeging van eischen vind ik terug het reeds jaren lang(*) door mij voorgestane denkbeeld om in plaats van de oude 'flotillevaartuigen' torpedovaartuigen aan te schaffen, die voor kondschaps- en andere kruisersdiensten in oorlogstijd bestemd zouden zijn en in gewone tijden den dienst van flotillevaartuigen zouden doen. Ik heb mij daarbij steeds een kleiner vaartuig dan van 1500 ton voorgesteld. Zoo schreef ik in 1899(†): 'Is dan een vaartuig van de grootte der flotillevaartuigen, dat voor de behoefte van den gewonen dienst in Indië bewapend is met geschut van 10 of 12 cM. en voor de verdediging oorlogswaarde ontleent aan groote snelheid en torpedobewapening, onbestaanbaar? Immers neen! Engeland toont ons een aantal vaartuigen van 810 ton waterverplaatsing, van 19 en 20 mijl, en bewapend met 2 kanonnen van 12 c.M. en torpedo's; Italië eenige van 846 ton, van 20 en 21 mijl, *met pantserdek van* 40 *c.M.*, 1 kanon van 12 c.M. en torpedo's; Chili van 800 ton, 21 mijl en 2 kanonnen van 12 c.M.' enz. Maar wij zijn nu 9 jaar verder en eene vaart van 19 tot 21 mijl zou niet snel genoeg meer zijn. Ik acht het zeer wel mogelijk, dat de Commissie, om aan dezen hoogeren eisch te voldoen, tot eene waterverplaatsing van 1500 ton gekomen is; maar mij dunkt, dat zulk een veel grooter vaartuig dan toch ook wel 2 stukken van 10 of 12 c.M. zal kunnen voeren, in plaats van die van 7.5, die in vele gevallen voor gebruik bij expeditiën tegen inlanders te klein zijn. En voor deze twee diensten: handhaving van orde in gewone tijden en bevechten van kleine oorlogsvaartuigen in geval van oorlog, zouden deze kruisertjes toch wel in de eerste plaats geschikt moeten zijn; want, zooals ik reeds aantoonde, is van het aanwenden van hunne torpedo's tegen groote schepen weinig te verwachten.

Wel het minst geschikt echter acht ik ze voor de laatstgenoemde bestemming: vlagvertoon! Weliswaar bedoelt de Commissie hiermede niet vlagvertoon over de geheele wereld, maar toch in de eerste plaats in eene streek, waarin Singapoera, Siam, Saigon, Manilla en Noord-Australië gelegen zijn; terwijl het ook mag voorkomen, dat de scheepjes naar Ceylon, Calcutta, China, Japan en Zuid-Australië gezonden worden (blz. 89 en bijlage K). Om de praal van onze Marine op te houden, mag men daar wel met grootere schepen komen! Het klinkt ironisch, dat de Commissie (blz. 48) deze kruisertjes er voor bezigen wil, omdat

(*) Bijvoorbeeld 16 Oct. 1896, *Het Nieuws van den Dag.*
(†) *Het Nieuws van den Dag* van 26 October.

zij behooren tot de schepen, wier hoofddoel is: ‘de verdediging van Nederlandsch-Indië tegen buitenlandsch geweld.’

Het is hier de plaats om te wijzen op eene tegenstrijdigheid in de denkbeelden der Commissie. Zij heeft eene ‘torpedovloot’ ontworpen, voor welker samenstelling de Minister van Koloniën verantwoordelijk zou zijn. Maar reeds bij de oprichting van de nieuwe Indische Marine (blz. 76) wil zij daarvoor eene keuze doen uit de bestaande schepen van de typen *Holland* en (verbeterd) *Koningin-Regentes*, welke echter in haar vlootstelsel niet thuis behooren. In art. 9 van het voorgestelde Koninklijke Besluit, regelende de samenstelling van en de uitgaven voor de Indische Marine, houdt zij een achterdeurtje open om zelfs ‘in tijd van vrede’ en ‘indien de omstandigheden dit vorderen’ van schepen der ‘Marine voor Nederland’ tijdelijk gebruik te maken; in de toelichtingen (blz. 87) wordt zelfs gesproken van ‘het pantser- of pantserdekschip, dat in *reserve* in N.-I. aanwezig mocht zijn’ en op blz. 92 van ‘uitgaven, die het gevolg kunnen zijn van hulpverschaffing van de Koninklijke Marine voor Nederland’. Hiervan zou geen sprake behoeven te zijn, wanneer men aanneemt, dat de Minister van Koloniën verantwoordelijk is ‘voor de defensie ter zee en de daarvoor noodige middelen’ (blz. 27) en dus zorgen moet, dat deze voldoende zijn. De Commissie schijnt niet ten volle overtuigd te zijn geweest van de deugdelijkheid van haar stelsel.

Om nu te geraken tot de samenstelling der Indische scheepsmacht, die mij op het tegenwoordig standpunt der maritieme wetenschap en rekening houdende met onze middelen de meest geschikte voorkomt, meen ik goed te doen den historischen weg te volgen. De Commissie heeft in haar bijlage A gegeven een ‘Geschiedkundig overzicht van de samenstelling der maritieme middelen in den Indischen Archipel sedert 1891’; ik zal het mijne vroeger aanvangen, maar daarbij meer letten op hetgeen de zeemacht had kunnen en moeten zijn, dan op hetgeen zij werkelijk geweest is.

Vóór het jaar 1852 schijnt men aan eene stelselmatige verdediging te water niet gedacht te hebben. E. de Waal, *Onze Indische financiën*, zegt ons (Deel IV, blz. 16): ‘Weinige jaren nadat ons bestuur zich in Indië gevestigd had - (na het Fransche en Engelsche tusschenbestuur, bedoelt hij) - waren daar drie marines: een auxiliair eskader der Nederlandsche, een koloniale marine, bediend door een corps officieren aan 't Nederlandsche vreemd, en een koloniale civiele. Het *auxiliaire eskader* telde aanvankelijk meerdere schepen van linie: maar de ondervinding leerde spoedig, dat men veel meer nut van kleine vaartuigen kon hebben. De linieschepen verdwenen dus van lieverlede’. Uit de opgave van het aantal schepen blijkt, dat de sterkte der *koloniale marine* in 1821 werd vastgesteld op 2 wachtschepen, 4 korvetten van 20-24, 6 brikken of groote schoeners van 16-18 en 10 schoeners

van 12-14 stukken, benevens eene reserve van 1 korvet, 2 brikken en 4 schoeners. De *civiele marine* telde oorspronkelijk slechts kruisprauwen, 34 in 1821.

Van de *Nederlandsche marine* waren van 1828 tot 1834 steeds van 4 tot 7 schepen in Indië, namelijk 1 of 2 fregatten, 2 tot 4 korvetten en 1 brik. In 1834 was de sterkte bepaald op 6 (zulke) oorlogsschepen. 'Eene macht', meende de Gouverneur-Generaal Van den Bosch, 'in gewone tijden meer dan toereikend voor de behoefte dezer gewesten'. De sterkte der *koloniale marine* beliep aan 't eind van 1835 3 brikken, 8 schoeners en 6 kanonneerbooten. De Gouverneur-Generaal Van den Bosch vermeerderde in 1834 de *civiele marine* met kleine schoeners en bepaalde de sterkte op 4 schoeners en 40 kruisbooten, die alle onder het bevel van zeeoficieren geplaatst werden, onafhankelijk van de twee andere marines.

De geheele scheepsmacht stond dus toen *onder militair bevel,* en telde 2 fregatten, 3 korvetten, 4 brikken, 12 schoeners, 6 kanonneerbooten en 40 kruisbooten. Het was grootendeels een 'garnalenvloot'; maar in dien tijd hadden alle kanonnen, waar ook opgesteld, bijna dezelfde waarde, en een vijand kwam toch ook maar met zeilschepen, die, al waren zij grooter, evenzeer van den wind afhankelijk waren als de onze en zeker niet alle harder loopen konden. De ongeveer 360 stukken waarmede het vlootje bewapend was, waren dus niet zonder beteekenis, en men mocht meenen, dat men een Europeeschen aanvaller zou kunnen afslaan.

'Doch de gansche inrichting der koloniale zeemacht beviel hem (Van den Bosch) niet', zegt De Waal. De koloniale militaire marine werd afgeschaft, en de civiele uitgebreid, onder civiele gezaghebbers. Op hare hulp voor de verdediging viel niet meer te rekenen, en blijkbaar werd die niet noodig geacht. 'Voor 't nieuwe Nederlandsch eskader bestemde een Koninklijk Besluit van 9 Dec. 1841: 2 fregatten, 4 korvetten, 4 brikken, 8 schoeners, 4 stoomschepen en 2 wachtschepen.... De kommandant en 't Indische bestuur echter vonden, in gewone omstandigheden, een mindere macht voldoende. Dienovereenkomstig wijzigde een Koninklijk Besluit van 24 Juli 1843 de samenstelling tot: 1 fregat, 2 groote korvetten, 4 groote stoomschepen (men had er toen geen grootere dan van 220 pkr.), 6 brikken, 8 schoeners, 2 wachtschepen. 'Dit getal', schrijft Rijk (in zijn opstel over zijn bestuur als minister van marine, *Tijdschrift voor het Zeewezen* 1851), 'is altoos voltallig gehouden en dikwijls meer dan voltallig geweest'. Maar men zal wel niet gedacht hebben, dat het tevens voldoende was, want zelfs voor de Balische expeditie in 1848 werd het met 6 bodems versterkt.

Toen echter in 1852 eene Staatscommissie, onder het voorzitterschap van Prins Hendrik, geroepen was om voorstellen te doen betreffende de inrichting onzer zeemacht, ging deze 'van het beginsel uit, dat men zich aldaar (in Indië) immer als in staat van oorlog moet beschouwen,

zoowel tegenover de inlandsche bevolking als ten opzichte van een Europeeschen vijand'. Zij nam aan, dat de zeemacht verdeeld zou zijn over de stations: Padang, Makasar, Riouw en Muntok, Sambas, Bandjarmasin, Ambon, Batavia en Soerabaja en achtte daarvoor noodig:

'4 kuilkorvetten met hulpstoomvermogen van 100 pkr.
10 schroefschoeners met idem 50 pkr.
4 stoomschepen van 200 pkr. vol vermogen
6 ijzeren stoomschepen van 100 pkr. vol vermogen
4 ijzeren stoomschepen van 70 pkr. vol vermogen
2 wachtschepen.'

'Voorts, disponibel ter vervanging bij reparatie enz., 3 schroefschoeners, 3 stoomers van 100 en 1 van 70 pkr. Daarentegen wenschte zij aan de gouvernementsmarine, in stede van de toen aanwezige 4 schoeners en 55 kruisbooten, slechts een zestiental kruisbooten, echter van een zeewaardiger model en met een behoorlijker wapening en logies, onder bevel van luitenants ter zee 2de klasse.' Deze deskundige Commissie was dus ook van meening, dat alle maritieme middelen onder militair bevel behoorden te staan. Volgens haar zou de voorgedragen macht 'een niet onbelangrijk aandeel kunnen nemen aan de verdediging van die kostbare bezittingen van den Staat, wanneer Engeland, de mogendheid waarvan wij aldaar het meest te vreezen hebben, die sedert hare uitbreiding in Australië nu van meer dan een zijde onze bezittingen meer en meer nadert, en wier handelsijver geen betoog behoeft, een expeditie naar Java of een onzer andere Oost-Indische bezittingen mocht afzenden... Eenige versterking in oorlogstijd' zou 'altoos kunnen ontstaan door, bij de schepen ter aflossing uitgezonden, die welke in gewone tijden huiswaarts zouden moeten keeren, aldaar terug te houden.' De maritieme toestanden en verhoudingen waren toen nog zoo, dat men kon meenen met eene betrekkelijk geringe macht de koloniën te kunnen verdedigen. Maar dit zou niet lang meer duren. Vol stoomvermogen was reeds in 1855 een eisch voor alle oorlogsschepen, en in datzelfde jaar begon men in Frankrijk schepen te pantseren.

De Minister Schoutbijnacht de Smit van den Broecke achtte in 1855 voor Indië noodig: '9 schroefstoomschepen van 250 pk., 12 schroefstoomschepen van 100 pk., 6 ijzeren stoomschepen van 70 of 100 pk. en 2 wachtschepen', benevens '2 stoomers van 200 pk., 3 van 100 en 1 ijzeren' in 'reserve'. 'Al de schroefschepen, maar voora die van 250 pk., zouden, doelmatig gebruikt, altoos elken vijand aanmerkelijk afbreuk kunnen doen op velerlei wijze.' Evenwel werd, 'voor het geval dat wij een aanval op onze Koloniën te duchten zouden hebben', gerekend op versterking met al dadelijk 4 stoomfregatten van 400 pk. en 'naderhand, zoodra hun geoefendheid het toelaat, nog 4 groote schepen'. Dit was reeds eene andere beschouwing dan 3 jaar te voren: met de in Indië aanwezige macht zou men het niet meer kunnen doen, men moest op hulp uit Nederland rekenen. (Het

Suezkanaal bestond nog niet, en Japan leefde nog in afzondering!)

De in 1861 door den Minister Huijssen van Kattendijke benoemde Commissie tot 'de beoordeeling en het onderzoek van het pantseren van oorlogsschepen in het algemeen' meende, dat voor de verdediging van Indië (Java) de stoomkuilkorvetten en eenige gladdeksstoomschepen van eenig pantser moesten voorzien worden; maar zij voorzag, dat deze eikenhouten schepen op die wijze spoedig onbruikbaar zouden worden en gaf daarom het denkbeeld aan, gepantserde schepen van djatihout of van ijzer te bouwen, speciaal bestemd voor de verdediging van Soerabaja, Batavia en Tjilatjap. Verder wees zij er op, dat het aanwijzen van schepen voor kustverdediging noodzakelijk gepaard moet gaan met het versterken van havens, waartoe Soerabaja en Tjilatjap, en ook de baai van Merakh, genoemd werden.

Hier zien wij de beginselen van een verdedigingsplan, met versterkte havens en pantserschepen voor kustverdediging. 'De minister van Marine raamde in Augustus 61 voor Indië aan aktieve Zeemacht 8 kuilkorvetten van 350, later 400 pk. en, overeenkomstig "het algemeen gevoelen", 18 kleinere stoomers, waaronder eenige zeer ondiep gaande voor de rivieren'; bovendien 'de noodige reserve voor de in reparatie komende'.

De parlementaire enquête van 1862 'omtrent de zeemacht, die Nederland behoeft', hield intusschen den vooruitgang tegen. Aan De Waal ontleen ik, dat de 40 gehoorde deskundigen 'nagenoeg eenparig' verklaarden, dat 'de verdediging van Nederlandsch-Indië tegen den ernstigen aanval van een zeemogendheid van den eersten rang door middel eener vloot niet wel mogelijk' was. De zeemacht aldaar kon alleen ingericht tot 'het voorkomen van een coup de main', 'de belemmering tot pogingen tot landing'. 'Bij het verschijnen van een overmachtigen vijand' moest zij 'tijdelijk wijken' naar 'een of meer geschikte punten' (hier gaf men eenigszins toe aan het denkbeeld van versterkte (?) havens), 'bij goede kans vandaar "uitloopen om den vijand afbreuk te doen". - Men onderstelde verder, dat "vooralsnog weinig gevaar" bestond voor een aantasting van Indië door een vloot van gepantserde schepen. "De transportschepen, die de vijand, om iets met vrucht te ondernemen, zou moeten medevoeren, kunnen niet anders dan ongepantserd zijn". Derhalve moesten wij ons daar toerusten tot "den strijd met gewone schepen". Evenwel zou "het wenschelijk worden", het eskader in Indië "door enkele kleinere gepantserde schepen" te versterken.

De minister van Marine meende: in Indië "zal men ons niet met gepantserde schepen aantasten". Dit gevoelen "rust op de geschiedkundige waarheid, dat de zeemogendheden in den grooten worstelstrijd op den oceaan hare linieschepen, de eigenlijke strijders, nooit rond de Kaap hebben gezonden, omdat het ware strijdperk daar niet was... Nu die schepen tot 6 millioen zullen kosten en men daarvan op verre

na geen zoo groot getal zal kunnen bouwen zonder de schatkist uit te putten, is het nog minder waarschijnlijk, dat men de Warriors en Gloires naar Oost-Indië zal zenden, aangenomen zelfs dat die schepen de reis zullen kunnen doen."

Volgens de commissie van enquête was "het meer algemeen gevoelen", "dat in Indië moeten gestationeerd zijn:

een 4 of 6tal schroefstoomschepen van de grootste soort die wij in dienst hebben, bij voorbaat ongepantserd;

eenige kleinere, maar toch krachtige stoomschepen, gedeeltelijk ingericht om met spoed troepen aan boord te nemen, en waarvan, ook met dat doel, b.v. 6 schroef- en 6 raderstoomschepen moeten zijn; en een zeker aantal kleine raderstoombooten".

Het onbestemde van deze opsomming doet zien, dat men hier niet te doen heeft met het werk van deskundigen, maar van leeken, die slechts een indruk weergeven, door mededeelingen van deskundigen op hen gemaakt. Het gevolg van de enquête was, dat er in de jaren 1863 en 1864 weinig aan versterking van het materieel gedaan werd.

Evenwel bleef het vraagstuk van de vereischten van het materieel, ook voor Indië, aan de orde. In 1864 werd eene commissie benoemd om daaromtrent een onderzoek in te stellen. Haar verslag had tot gevolg, dat naar het eindoordeel van den commandant der zeemacht in N.I., den gouverneur-generaal en den raad van Indië benoodigd waren de navolgende schepen: 3 van het type *Celebes* en 3 van het type *Onrust* voor den dienst op de rivieren; 4 van het type *Phoenix;* 3 raderstoomschepen type *Merapi;* 10 schroefstoomschepen type *Watergeus*, 2 raderstoomschepen type *Amsterdam;* 3 ramschepen type *Taureau* van de Fransche marine; 3 wachtschepen,' - onder voorbehoud dat het moederland in staat zou zijn, in tijden van spanning eenige flinke schroeffregatten intijds naar Indië te zenden.'

Het gedachte verdedigingsstelsel is uit deze samenstelling wel op te maken. Blijkbaar bestemde men de 10 eerstgenoemde vaartuigen voor den gewonen dienst in den archipel. De 10 Watergeuzen zouden in tijd van oorlog in den archipel moeten kruisen tot beveiliging der buitenbezittingen en om op vijandelijke koopvaarders jacht te maken (immers, zij waren een navolging van de *Alabama* uit den Amerikaanschen Secessie-oorlog), en de ramschepen waren voor kust- en havenverdediging bestemd, terwijl de 'eenige flinke schroeffregatten' het eigenlijke eskader voor de verdediging zouden moeten uitmaken.

Maar van het plan kwam niets terecht, tengevolge van het Koninklijk Besluit van 16 November 1866, dat de zorg voor de schepen, die in Indië zouden blijven, op den Minister van Koloniën legde.

De Minister van Marine Pels Rijcken verklaarde, dat hij vooreerst voor Indië niets meer wenschte aan te bouwen dan om aldaar in den loopenden dienst te voorzien, en dan nog slechts voor zoover het de grootere schepen betrof, omdat het departement van Koloniën voortaan

voor eigen materieel had te zorgen. Wat de grootste schepen betrof, (De Waal) ‘achtte hij in Indië tegen een buitenlandschen vijand,’ die ons ‘meer dan waarschijnlijk’ met ‘krachtige gepantserde schepen’ aanvallen zou, zwaarder gepantserde en gewapende noodig. Naast de houten strijders (*Djambies*), ‘die met vrucht tegen transportschepen kunnen ageeren,’ zou ‘men voorloopig met een viertal ramtorenschepen kunnen volstaan.’ Deze moesten in tijd van vrede in Indië opgelegd en in den oorlog met het personeel der Indische oorlogsmarine bemand.’ (In verband met dit denkbeeld liet de Minister den aanbouw van groote houten schepen staken, die spoedig hunne oorlogswaarde zouden verloren hebben; maar dit waren juist de schepen, die volgens het plan van een of twee jaar te voren uit Nederland ter hulp moesten komen!) ‘Daar die ramtorenschepen dus niet zouden behooren tot het wisselend auxiliair eskader, werden de gelden om met den bouw te beginnen aangevraagd op de Indische begrooting voor 1868.’ Maar de Tweede Kamer maakte daartegen allerlei bezwaren, voornamelijk dat de bedoeling van het Koninklijk Besluit van 16 Nov. 1866 zou zijn, dat Indië alleen de schepen, bestemd om tegen *inlandische* vijanden te vechten, moest betalen, maar dat Nederland moest zorgen voor de *defensie.* De Minister van Koloniën antwoordde daarop, dat hij de pantserschepen rekende tot de ‘vaste verdedigingsmiddelen van Ned. Indië, evenals de forten, batterijen, enz.,’ maar de Kamer bleef bij *hare* uitlegging van het Koninklijk Besluit. Er werd een amendement ingediend om den post te schrappen, en zij nam dit met 60 stemmen tegen 9 aan, zoodat Indië geen pantserschepen kreeg.

Zoo bleek het Kon. Besl. van 16 Nov. 1866 reeds van het begin van zijn bestaan af een beletsel te zijn tegen het verkrijgen van eene zeemacht voor de verdediging van Indië. De Ministers van Marine, die er nu voor moesten zorgen, schijnen geen bepaald plan voor oogen te hebben gehad, maar bepaalden zich tot het noemen van een klein aantal schepen voor eene onderstelde enkele ontmoeting met een vijand.

(De Waal): ‘De volgende Minister van Marine - Juni 68 tot einde 73 - stemde met zijn voorganger in, dat wij krachtige gepantserde schepen in Indië moesten hebben; doch ter vervanging van de *Djambies* in 't auxiliair eskader. De *Djambies* toch waren tegen gepantserde vijanden weerloos’... ‘Voor de verdediging tegen een buitenlandschen vijand vond hij 2 voldoende, benevens 1 tot geregelde aflossing.’ Het slot van de hierop volgende beschouwing was, dat de bekende tegenwoordigheid van 2 ramtorenschepen als de ontworpene, vreemde pantserschepen, die bij het uitbreken van een oorlog in Indië mochten zijn, genoeg van een aanslag zouden terughouden. ‘Zijn opvolger stelde als auxiliair eskader voor: 2 gepantserde schepen en 2 schroefstoomers 1ste klasse’... ‘Ten einde steeds 2 pantserschepen in Indië te hebben, moesten wij er 3 bezitten. Een jaar later vond hij bij nadere overweging beter, de *Prins Hendrik* voor 't auxiliair eskader te bestemmen

en 't bouwen van een derde pantserschip tot 1877 uit te stellen.'

Van de 'krachtige gepantserde schepen ter vervanging van de *Djambies*' werd er eerst in 1871 een op stapel gezet, en daarbij bleef het. 'Overigens rekenden al de Ministers van Marine voor de verdediging van Indië op eenige schepen van de vloot des rijks buiten 't auxiliair eskader.' Die vloot telde echter, behalve de 2 die reeds in Indië waren, geen enkel pantserschip voor buitenlandschen dienst.

Het bovenstaand overzicht geeft aanleiding tot de volgende opmerking:

tot 1852 voelde men zich sterk om met eene vloot van ongeveer 300 kanonnen, over vele vaartuigen verdeeld, en gemiddeld 2400 koppen Indië te kunnen verdedigen; deze vloot was werkelijk aanwezig;

in 1855 had men de overtuiging, dat dit met die macht niet meer mogelijk was, doch eene belangrijke versterking uit Nederland zou moeten komen, waarop men toen nog mocht rekenen; men maakte *plannen*, maar de vereischte vloot was *niet* aanwezig; na 1862 won het denkbeeld veld, dat het niet mogelijk was Indië door middel van eene vloot te verdedigen en, alsof dit tot moedeloosheid leidde, liet men de Indische scheepsmacht gaandeweg verminderen.

Op het einde van 1872 telde het Nederlandsch eskader 4 schepen met 677, en de Indische militaire marine 15 'oorlogsstoomers' met 1128 Europeanen; te samen 19 schepen (en welke!) met 1805 man (behalve de Inlanders, die toen nog niet veel meer dan roeiers waren). Aan een plan van verdediging werd blijkbaar niet meer gedacht.

Bij het plan, dat ik in 1873 aan den gouverneur-generaal overlegde, ging ik uit van het denkbeeld, dat de verdediging voornamelijk Java moest gelden.

Hiervoor zouden dienen:

4 gedeeltelijk gepantserde ramtorenschepen van ongeveer 4400 ton waterverplaatsing, om een eskader te vormen in de Java-Zee.

7 monitors voor de versterkte havens.

5 beschermde kruisers van ongeveer 3500 ton waterverplaatsing, om de toegangen naar de Java-Zee te bezetten,

terwijl een aantal flotillevaartuigen of kanonneerbooten, die in vredestijd op de stations verdeeld zouden zijn, in oorlogstijd zouden dienen tot het afweren van een aanval door landing.

In de onderstelling dat er bij Tandjong Priok eene haven zou gemaakt worden en men die zou willen verdedigen, zouden daarvoor nog 4 ramtorenschepen als de eerstgenoemde noodig zijn; achtte men dit te kostbaar, dan zou de haven in oorlogstijd moeten verlaten worden.

Tot verdediging van de buitenbezittingen zou een vliegend eskader van 1 ramtorenschip, 2 kruisers en 2 aviso's bestemd worden.

Van de flotillevaartuigen zouden twee soorten zijn, die der 1ste klasse voor den gewonen stationsdienst, die der 2de klasse meer bepaald voor de rivieren. In tijd van vrede zou steeds een oefeningseskader van 1 ramtorenschip en minstens 2 kruisers door den archipel varen;

terwijl te Batavia en te Singapoera steeds een aviso gereed zou zijn, met een derde in reserve. Van flottillevaartuigen werden noodig geacht 16 1ste en 6 2de klasse voor de stations, en ⅓ van dat aantal in reserve.

De geheele vloot zou dus sterk zijn:

5 ramtorenschepen;
7 monitors;
7 kruisers;
21 flotillevaartuigen 1ste klasse;
8 flotillevaartuigen 2de klasse;
3 aviso's;
en 2 opnemingsvaartuigen,

met desgewild nog 4 ramtorenschepen voor de haven van Batavia.

Bij de bepaling van de soorten, grootte en prijs der schepen waren bestaande Engelsche en Fransche tot voorbeeld genomen. Aldus berekend, zou de waarde der vloot *f* 41.360.000 bedragen, of met 4 schepen voor Batavia meer *f* 51.000.000 (eene latere berekening met betere gegevens bracht die op *f* 44.000.000 of *f* 53.640.000).

Het is mij niet juist bekend, welke gevolgen mijn werk gehad heeft; ik heb slechts vernomen, dat de plannen, bij welker bewerking de nota had moeten dienen, niet zijn doorgegaan. In 1899 werd, onder den naam van Java-divisie, een oefeningsdivisie gevormd van 1 gepantserd schip, 2 kruisers en een paar kleinere vaartuigen; in 1900 ging men over tot het versterken van de toegangen naar Soerabaja, ongeveer op de door mij voorgestelde wijze.

Voor zoover mij bekend, werd er van regeeringswege in de eerstvolgende tientallen van jaren geen verdedigingsplan gemaakt. Naar mijne overtuiging bleef mijn plan lang bruikbaar, behoudens wijziging in de middelen, tengevolge van veranderingen in de techniek. In 1879, bijvoorbeeld, voegde ik eenige torpedobooten er aan toe. In 1884 en 1885 maakte ik er nog gebruik van, toen ik werkzaam was aan het Departement van Marine, en zelfs in 1894, toen ik de hiervóór reeds genoemde ‘proeve eener begrooting’ schreef, berustte de daarbij onderstelde sterkte der vloot, voor zoover Indië betreft, op hetzelfde stelsel van verdediging, natuurlijk met ruimere gebruikmaking van torpedovaartuigen. Die sterkte was(*):

6 gepantserde schepen voor eskader;
6 gepantserde schepen voor havenverdediging;
5 kruisers;
5 torpedojagers;
4 groote torpedobooten;
6 kleine torpedobooten;
20 kleine vaartuigen, meest voor vredesdienst;
2 wachtschepen;

(*) Zie: *Het Nieuws van den Dag* van 21 Nov. 1895.

3 opnemingsvaartuigen,

en de waarde ruim 46 millioen, wat weinig verschilt van de raming van 1873. (De groote schepen waren toen minder kostbaar, doch meer in aantal, de kruisers en aviso's daarentegen hooger geraamd dan de kruisers en torpedojagers in 1894).

Men ziet, hoe eenvoudig men 20 jaar en langer, voor eene uitgaaf van ongeveer 2 millioen per jaar, eene vloot had kunnen aanbouwen en behouden, die voor de verdediging geschikt was, als men naar een vast stelsel te werk had willen gaan.

Maar van zulk een stelsel bij de Regeering blijkt weinig of niets. In bijlage D deelt de Staatscommissie van 1906 mede, dat volgens de memorie van toelichting bij de begrooting voor 1896 eene 'vlootformatie' was aangenomen, bestaande uit

6 *krachtige* oorlogsschepen, waarvan de omschrijving was.... dat zij eene bemanning van 337 koppen zouden hebben,

15 *kleine oorlogs*schepen, die in *oorlogs*tijd *buiten dienst* zouden worden gesteld,

en *de noodige* schepen en vaartuigen voor de verdediging van havens, enz. Wel eene *duidelijke* omschrijving van de formatie eener *oorlogsvloot!* Die formatie zou 'over ongeveer 5 jaren' 'haar beslag hebben gekregen.' En waarin bestond nu in 1902 die moderne krachtige oorlogsvloot? één goed bruikbaar schip, dat 10 jaar oud was, één kleine kustverdediger en 4 kruisers zonder gevechtswaarde (blz. 45), benevens 3 torpedobooten (blz. 50) en 11 scheepjes om in oorlogstijd buiten dienst te stellen (blz. 49 en 50).

Intusschen konden de grondslagen van het plan van 1873 nog altijd dienen en zou men zelfs, met veel goeden wil, in de zoo even genoemde 'formatie' de mogelijkheid kunnen vinden om de vloot in de richting van dat plan uit te breiden, *indien....* de 6 in 1902 in Indië aanwezige schepen alle werkelijk 'krachtige' oorlogsschepen waren geweest. Dit mochten in het jaar 1896 en een aantal volgende niet anders dan door pantser beschermde schepen zijn, die door bewapening met zwaar geschut tegen pantserschepen konden strijden. Van den aanvang af de kruisers-Van der Wijck als hoofdmacht veroordeelende(*), heb ik voortdurend op het aanschaffen van strijdbare schepen aangedrongen(†), die in staat zouden zijn 'stand te houden' en het steeds gewenschte eskader voor de Java-Zee zouden uitmaken. Bij deze schepen stonden bescherming door pantser en zwaar geschut op den voorgrond, terwijl de snelheid daaraan ondergeschikt moest zijn. Verder bleef ik vasthouden aan schepen voor havenverdediging, ook nadat in 1900 kustbatterijen en torpedobooten daarvoor waren bestemd(§), en meende ik, dat de steeds ge-

(*) *Het Nieuws van den Dag* van 16 Oct. 1894. 80 Nov. '94, 19 Nov. '96, 9 Dec. '96, 27 Oct. '97, 16 Dec. '98.

(†) *Het Nieuws van den Dag* van 27 Juni '95, 6 Febr. '96, 15-16 Oct. '96, 19 Nov. '96, 27 Oct. '97, 19 Oct. '98, 8 en 16 Dec. '98.

(§) *Het Nieuws van den Dag* van 7 Dec. 1900, 21 Maart 1901, 11 Oct. 1901.

wenschte jagers torpedovaartuigen moesten zijn[*]. Toen de gepantserde kruisers meer en meer de slagschepen begonnen te naderen, en in de Oostenrijksch-Hongaarsche marine zulk een schip van bescheiden afmetingen bestond, *(Kaiser Karl VI)*, werd dit type aanbevolen[†], ook omdat het tevens voor kruiserdienst geschikt was, maar het denkdeeld van een eskader-gevecht was nog niet opgegeven.

Het plan van 1873 had dienst kunnen doen tot in 1904. Maar toen bracht de leering van den Russisch-Japanschen oorlog eene groote omwenteling teweeg. Het was gebleken, dat de trefzekerheid van aan boord opgesteld zwaar geschut op grooten afstand zóo groot is, dat een zwakker schip ontredderd of zinkende zal zijn, voordat het een sterker schip veel kwaad heeft kunnen doen, en dat de éénige mogelijkheid, om met een betrekkelijk klein schip tegen een groot slagschip te kunnen optreden, hierin bestaat, dat het kleinere schip zeer zwaar en vèr dragend geschut heeft en zeer hard loopen kan, waardoor het op grooten afstand van het groote slagschip kan blijven. Hierdoor verviel het denkbeeld van stand-houden met een eskader van kleine, langzame pantserschepen en dus ook het Java-zee-eskader van 1873, dat de hoofdmacht van de verdediging moest uitmaken[§], doch waarvan nooit meer dan 2 schepen tegelijk in Indië waren.

Met behoud van havenverdediging moet men thans er op bedacht zijn eene vijandelijke vloot op haren weg door den archipel zooveel mogelijk afbreuk te doen. Torpedobooten kunnen daarbij te pas komen voor nachtwerk en duikbooten in nauwe doorgangen, maar overdag moet geschut gebruikt worden. Zooals daareven gezegd, moet dit opgesteld zijn op zeer snelle schepen, die den voor hen meest voordeeligen afstand kunnen kiezen en bewaren. Zulke schepen, in ons geval noodzakelijk kleiner dan de vijandelijke slagschepen, zullen op grooten afstand veel minder trefkans aanbieden dan deze en daardoor betrekkelijk veilig zijn, terwijl de behoefte aan beschutting door pantser, hoewel steeds bestaande, toch zeker minder groot is dan voor langzame schepen, die een nabijgevecht niet kunnen vermijden. Heb ik vroeger reeds uit de Oostenrijk-Hongaarsche zeemacht een schepensoort aangewezen, die wegens dergelijke eigenschappen voor onze Indische marine geschikt was, thans biedt zij weder in de *Sanct-Georg* een navolgenswaardig voorbeeld[**] aan: dit schip is te beschouwen als een vergroote *Kaiser Karl VI*, die 2 mijl harder, nl. 22 mijl, loopt. Het is bewapend met 2 kanonnen van 24 c.M., 5 van 19, 4 van 15, 9 van 7 en 8 van 4.7 c.M. Naar mijne meening kan voor ons doel het aantal middelbare kanonnen veel kleiner zijn, om daardoor gewicht te winnen ten einde, evenals bij onze *Zeven Provinciën*, eene bewapening met 2 kanonnen van 28 c.M. te

(*) *Het Nieuws van den Dag* van 26 Oct. '99, 22 Maart 1901, 11 Oct. 1901.
(†) *Het Nieuws van den Dag* van 21 Maart 1901, 31 Mei 1902.
(§) *Het Nieuws van den Dag* van 9 December 1896.
(**) *Het Nieuws van den Dag* van 19.Oct. 1906.

verkrijgen. (In ronde cijfers is het gewicht der zware artillerie van de *St. Georg* met affuiten en 200 projectielen per stuk: 2 à 24 c.M. 300 ton, 5 à 19 c.M. 260 ton, 4 à 15 c.M. 100 ton, te zamen 660 ton, terwijl dat van 2 kanonnen van 28 c.M. zou zijn 400 ton en van 4 à 19 c.M. 200 ton, te zamen 600 ton. In plaats van 9 kanonnen van 7 en 8 van 4.7 c.M. te zamen ongeveer 58 ton wegende, zouden 8 kanonnen van 10 c.M. kunnen gegeven worden, ongeveer 68 ton wegende. De geheele bewapening zou dus minder wegen dan die van de *St. Georg*) Een kleiner aantal stukken vordert ook eene minder talrijke bemanning, wat in ons geval zeer gewenscht is. Indien mogelijk, moet ook de diepgang beperkt worden, doch de vaart van 22 mijl moet behouden, al zou ook eenig pantsergewicht opgeofferd moeten worden.

Een groep van 3 zulke schepen zal een vijandelijke vloot veel afbreuk kunnen doen: van verschillende zijden op grooten afstand aanvallende, één schip tot gezamenlijk doel uitkiezende tot het ontredderd is, zullen zij meer uitwerking te weeg brengen dan alleen met torpedovaartuigen mogelijk is.

Voor havenverdediging blijf ik 3 schepen rekenen, die uit de thans bestaande kunnen genomen worden, met 6 van de bestaande torpedobooten en enkele duikbooten.

In aanmerking nemende, dat de taak der Zeemacht thans meer dan vroeger den geheelen archipel omvat, heeft het geen zin meer kondschapskruisers te bestemmen voor de toegangen naar de Java-zee, maar zal de kondschapsdienst zich overal moeten uitstrekken, en meer door de telegrafie dan door schepen verricht worden. Voor dezen dienst behoeven dus geen afzonderlijke schepen te worden aangewezen. Daarentegen schijnt het wenschelijk, eenige groepen torpedobooten in den archipel (steeds nabij vaste steunpunten) te verspreiden, om het varen voor vijandelijke schepen onveilig te maken.

Op blz. 25 van het verslag der Staatscommissie kan men lezen, dat in het jaar 1904 de Indische Regeering in tijd van oorlog eene scheepsmacht noodig achtte van

6 schepen der Nederlandsche marine (niet nader aangeduid)
6 torpedokruisers
6 groote torpedobooten
6 torpedobooten type ‘Hydra’ en
1 wachtschip

(waarbij geen vaartuigen der Gouvernements-marine genoemd werden, doch wel bedoeld zullen zijn).

Onderstellende, dat de 6 torpedobooten *Hydra* voor plaatselijke verdediging bestemd zijn, dan blijven in bovengenoemde regeling 12 torpedovaartuigen over, waarvan 4 groepen gevormd kunnen worden. Indien wij echter voorloopig ons niet door zuinigheid laten beïnvloeden, dan mogen wij wel op 6 groepen rekenen, dus 18 groote torpedobooten.

Voor duikbooten neem ik een maximum van 10 aan, en eindelijk

behoud ik de door de Commissie noodig geachte 2 mijnschepen.

Wanneer de 6 *groote schepen* niet kleiner zijn dan de *St. Georg* en naar de gewone globale raming *f* 1000 per ton waterverplaatsing kosten, dan komt elk schip op *f* 7.300.000 (de Commissie onderstelt schepen van 7000 ton à *f* 7.000.000).

De *torpedobooten* moeten groot zijn, daar zij door den geheelen archipel moeten kunnen varen en zooveel mogelijk vijandelijke jagers moeten kunnen ontwijken. Die van het type *Ophir*, in Nederland voor dienst buitengaats aangenomen, hebben 142 ton waterverplaatsing, loopen hoogstens 26 mijl en kosten *f* 300.000. Onder de Fransche hoogzeetorpedobooten, van 130 tot 180 ton, zijn er die 31 mijl geloopen hebben. Wij mogen daarom den prijs van onze booten op *f* 400.000 stellen.

Duikbooten moeten in elk geval in de sterkte opgenomen worden. In de begrooting voor de marine der V.S. van Noord-Amerika komt een groote duikboot voor, van $400.000, zegge *f* 1.000.000, ook 8 onderzeebooten voor hoogstens $3.500.000, d.i. $440.000 elk. Wij mogen dus wel *f* 1.000.000 rekenen, zooals ook de Commissie deed (bl. 137).

Den prijs der *mijnschepen, f* 1.000.000, neem ik van de Commissie over.

De waarde der schepen voor *havenverdediging* mogen wij op 3 millioen stellen en die van de bestaande torpedobooten op *f* 220.000.

Eindelijk zal, omdat in dit stelsel zuinigheidshalve van torpedojagers moet worden afgezien, die anders, zooals vroeger ondersteld werd, den vredesdienst van de oude flotillevaartuigen en gouvernementsmarine zouden verrichten, nog op een twintigtal kleine vaartuigen voor dien dienst gerekend moeten worden, waarvoor, evenals in 1895, dooréén een prijs van *f* 200.000 gesteld wordt.

Dit alles samenvattende, zal de waarde der vloot zijn:

6 groote schepen van	*f* 7.300.000 =	*f* 43.800.000
18 zee-torpedobooten van	*f* 400.000 =	*f* 7.200.000
10 duik-torpedobooten van	*f* 1.000.000 =	*f* 10.000.000
2 mijnschepen van	*f* 1.000.000 =	*f* 2.000.000
3 havenverdedigers van	*f* 3.000.000 =	*f* 9.000.000
6 kleine torpedobooten van	*f* 220.000 =	*f* 1.320.000
20 kleine vaartuigen voor vredesdienst		*f* 4.000.000
te zamen, zonder wachtschepen en opnemingsvaartuigen		*f* 77.320.000

Hiervan zijn reeds aanwezig 3 schepen voor havenverdediging, *f* 14.320.000
6 kleine torpedobooten en 20 kleine vaartuigen
(flotillevaartuigen en Gouvernementsmarine), te zamen

zoodat aangebouwd moet worden voor *f* 63.000.000

Dat deze som zoo veel hooger is dan die, in 1894 door mij geraamd,

is niet het gevolg van willekeurig gestelde hoogere eischen, maar van de noodzakelijkheid dat een veel grooter deel van den archipel verdedigd moet worden, terwijl de middelen daartoe, om tegen die van een aanvaller aanwendbaar te zijn, veel kostbaarder zijn geworden, voornamelijk door den onvermijdelijken eisch van grootere snelheid.

De Staatscommissie rekent voor 6 torpedokruisers, 44 jagers en 2 mijnschepen *f* 49.200.000; wanneer daar 10 duikbooten van 1 millioen bijkomen, die zij slechts zuinigheidshalve niet mede rekent, wordt het totaal *f* 59.200.000. Daarenboven zegt zij, dat hare formatie geen verband houdt met de voor de verdediging benoodigde vloot, wat de mijne wel doet; vermoedelijk acht zij dus meer noodig. Er zal dan ten slotte niet veel verschil tusschen onze ramingen bestaan.

Hoe nu in het bezit van deze vloot te komen? Het komt mij evenmin raadzaam voor, haar, door middel van eene leening, in eens aan te schaffen, als haar langzaam aan te bouwen door elk jaar niet meer dan 1/20 van hare waarde daarvoor te besteden. In het eerste geval zou men over eenige jaren een verouderd materieel hebben, dat echter om geldelijke redenen niet vernieuwd zou mogen worden: in het andere geval zou een bevredigende toestand te lang op zich laten wachten. Als altijd is ook hierin een middenweg te verkiezen. Wanneer 31 millioen geleend wordt, dan kunnen daarvoor gebouwd worden: 3 groote schepen, 1 mijnschip, 10 groote torpedobooten en 4 duikbooten.

Dezen aanbouw zou ik zoo willen regelen, dat hij in 6 jaren voltooid is. Behalve een gedeelte van het kleinere materieel, zou in de 3 eerste jaren één groot schip gebouwd en beproefd moeten worden; daarna zouden tegelijk 2 andere, zooveel noodig verbeterd, gebouwd worden. Het eerste mijnschip zou ook terstond op stapel gezet worden. Ten aanzien van de duikbooten kan ook gehandeld worden als met de schepen: men bouwt terstond ééne boot, en na beproeving daarvan de 3 andere. Vervolgens gedurende 8 jaren elk jaar 4 millioen uit gewone middelen uitgevende, zou men na 14 jaren de bepaalde sterkte bereikt hebben. Dit laatste mag echter slechts als onderstelling gezegd worden, want het is zeer waarschijnlijk, dat vóór het verstrijken van dien tijd wel weer eene nieuwe waarheid (immers ‘la vérité d'aujourd'hui est l'erreur de demain’) nopen zal tot wijzigen van het plan.

De scheepsmacht voor Indië, hoewel steeds dáár aanwezig, moet behooren tot de Nederlandsche Marine. De schepen moeten voor belangrijke herstellingen, en tevens voor periodieke vervanging van personeel (waarover straks), naar Nederland opkomen. Herstellingen zijn in Indië altijd te kostbaar geweest en zullen dat wel altijd blijven, al heeft hierin in verloop van tijd verbetering plaats. Door de Regeering werd eens, na eene opmerking van de Tweede Kamer, aan deze medegedeeld, dat de kosten van nieuwe ketels en herstellingen aan een vaartuig,

dat nieuw *f* 215,868 gekost had, *f* 117,880 bedroegen. Van het ramtorenschip *Prins Hendrik* werden bij eene herstelling geheel onnoodig de werktuigen geheel los gemaakt. Toen het fregat *de Ruijte*r nieuw in Indië was gekomen, bleef het terstond te Soerabaja eenige maanden in herstelling, omdat men daar meende 'verbeteringen' in de werktuigen te moeten maken. In 1895 was de *Sumatra*, tengevolge van herstellingen te Soerabaja, langer dan een jaar buiten dienst. In het *Nieuws van den Dag* van 21 November 1895 toonde ik aan, dat de gewone onderhoudskosten van de scheepsmacht in Indië in het jaar 1892 ruim 8 percent van de oorspronkelijke waarde der schepen hadden bedragen, en in 1893 en 1894 nog meer. Volgens de Indische begrooting voor 1902 scheen hierin eene aanmerkelijke verbetering te hebben plaats gehad; uit het Koloniaal Verslag over 1900 bleek, dat de herstellingskosten van de Indische Militaire Marine over eenige jaren 3,2 percent van den aanschaffingsprijs hadden bedragen; die van alle schepen te zamen werden voor 1902 geraamd op 3.4%.

Uit de Marine-begrootingen van de laatste jaren blijkt, dat de kosten der herstellingen van de groote schepen in Indië inderdaad zeer laag waren. Daarentegen duurden deze dikwijls zeer lang. Zoo lag de *Utrecht* van 23 September 1903 tot 3 Februari 1904, de *Zeeland* van 5 Juni 1903 tot 23 September 1903 te Soerabaja in herstelling, hoewel voor het laatstgenoemde schip de werkzaamheden zooveel mogelijk 'beperkt' werden, 'met het oog op groote reparatie in Nederland'. Kleine herstellingen aan de *Gelderland* duurden in 1904 drie maanden; *de Ruijter* lag van 24 Nov. 1905 tot 28 Maart 1906 te Soerabaja op de werf voor vernieuwing van condensorpijpjes, herstelling van luchtkokers, waterdichte deuren en andere kleine voorzieningen. Dit langzame werken alleen is reeds een voldoende reden om de groote herstellingen, zoomede vernieuwing van ketels der groote schepen, steeds in Nederland te doen plaats hebben. Aan de langzaamheid en de geringe hoeveelheid van het verrichte werk der inlanders is uit den aard van het volk niet veel te veranderen. Ziehier staaltjes van eenige jaren geleden: Aan een schip dat, na maanden lang aan de werf gelegen te hebben, bijna gereed was, werkten nog 114 timmerlieden, 89 ketelmakers, 24 schilders, 40 smeden en 65 draaiers. En hoe werkte men? een tentstut was op een teekening aangegeven om 'te amoveeren'; de Europeesche opzichter, die de teekening in handen kreeg, zeide: 'ik ken geen Fransch' en liet de stut weer aanbrengen op dezelfde plaats, waar zij niet kon blijven staan. Zij werd daarop weggenomen en ergens anders geplaatst. Bij 't strekken van den tentleider bleek, dat de bevestiging te zwak was en de stut 'over den kop' ging. Dus weer uitnemen en met betere schroeven vastzetten. Maar toen ging de stut krom. Eindelijk werd zij met een stag gesteund. Een ander: circa 4 man waren ongeveer 8 dagen bezig aan 't afschrapen met glas van 't stuurrad. Wanneer ieder man 50 centen daags 'verdiende', dan kostte dat afschrapen dus *f* 16.

Maar nu werd het hout niet dadelijk gesmeerd, en eenige dagen later begonnen zij weer te krabben. Nog iets: een geruimen tijd zaten eenige ‘werklieden’ met botte schrapers te wrijven over het dek onder de roerpen, dat een en al vet en olie was geworden, maar 't bleef *vuil.* Toen werden ze weggejaagd, en een paar Europeesche matrozen met *scherpe* schrapers maakten het in een paar uren blank. Uit zulke kleinigheden kan men opmaken, wat in Indië herstellingen gekost hebben en hoe noodig het is, voor die van belangrijken aard de schepen naar Nederland op te zenden.

De bemanning van de gedachte Indische vloot berekenende, in de onderstelling dat deze geheel aanwezig is en voor oorlog in dienst gesteld moet worden, en daarbij de bemanningslijsten der Commissie zooveel mogelijk volgende, met bijvoeging van de kustbatterijen en 1/10 voor anderen waldienst en reserve, kom ik tot een personeel van 20 hoofdofficieren, 59 luitenants t/z. 1ste klasse, 178 luitenants 2de klasse en adelborsten 1ste klasse, 24 officieren van gezondheid, 24 officieren van administratie en adjunct-administrateurs, 65 officieren-machinist, 3297 Europeesche onderofficieren en minderen en 1825 inlandsche onderofficieren en minderen, te zamen 3657 Europeanen en 1825 inlanders. Bij de schatting der bemanningen van de verschillende schepensoorten is van die der Commissie afgeweken, wat de mijnschepen betreft, van wier werkkring ik mij eene voorstelling maak, waarvoor de door de Commissie onderstelde bemanning van 47 koppen onvoldoende zou zijn; ik heb daarvoor 164 koppen aangenomen.

Met het denkbeeld van vervanging van de officieren-machinist door zeeofficieren mij niet vereenigende, heb ik eerstgenoemden in de geraamde sterkte behouden; ingevolge mijne bekende meening omtrent de mariniers(*) heb ik dezen als een corps gewone schepelingen beschouwd en onder de ‘matrozen’ geteld; overigens meen ik al of niet gewenschte veranderingen in titels, rangen, kwaliteiten, hoeveel daarover ook te zeggen zou zijn, onbesproken te moeten laten, als hier minder te pas komende.

Met uitzondering van de marine-reserve, de jongens, zeemiliciens, muzikanten, hofmeesters en koks, bedraagt de gemiddelde koppensterkte der geheele zeemacht thans ongeveer 7375. Hiervan zijn in oorlogstijd in Nederland benoodigd 3739 man, en worden voor West-Indië en buitenlandschen dienst ondersteld (2 schepen type *Koningin-Regentes*) 638 koppen, zoodat voor Oost-Indië beschikbaar zouden zijn 2998 man. Er zouden dus slechts 668 Europeanen te weinig zijn, indien alleen op de koppensterkte behoefde te worden gelet. Het te kort bedraagt echter feitelijk: 30 luitenants t/z 1ste klasse, 133 luitenants 2de kl. en adelborsten 1ste klasse, 3 officieren van gezondheid, 4 officieren-machinist 1ste klasse, 22 officieren-machinist 2de klasse,

(*) *Nieuws v.d. Dag*, 13 Sept. 1901, 18 Oct. 1902, 7 Juni 1906.

105 onderofficier-machinisten en -stokers, 105 torpedomakers en torpedisten en 495 matrozen en mariniers, terwijl daarentegen 10 hoofdofficieren, 16 officieren van administratie, en 203 onderofficieren over zouden zijn. Het zal dus wel als zeker aangenomen mogen worden, dat, in aanmerking nemende den geruimen tijd die verloopen moet, voordat de vloot de berekende sterkte bereikt heeft, ook het noodige personeel in dien tijd voltallig gemaakt zal kunnen worden. Reeds aanstonds mag, wat de officieren en het machine-personeel betreft, gerekend worden op 60 gezaghebbers en stuurlieden en 60 machinisten en leerlingmachinisten van de gouvernements-marine, die òf geheel in de militaire marine ingelijfd, òf als reserve-personeel in vredestijd op oorlogsschepen geplaatst en geoefend kunnen worden. Ook zal in oorlogstijd wel eenig personeel van de marine-reserve in Indië zijn, waarover dan beschikt kan worden.

Terwijl nu de Commissie het voor de bemanning der oorlogsvloot benoodigde personeel voortdurend in Indië zou willen houden en geheel afscheiden van de Marine voor Nederland, zou ik hiervan achteruitgang van bekwaamheid vreezen, omdat tegenwoordig de techniek te snel verandert, en het dus voor de officieren gewenscht is, dat zij nu en dan in Europa komen om hunne kennis te vernieuwen. Vijf en dertig jaren geleden was dit in mindere mate het geval en mocht toen nog verwacht worden, dat een voortdurend verblijf in Indië geen nadeeligen invloed zou hebben. Het mindere personeel heeft ook vernieuwing van bekwaamheid noodig, vooral sommige klassen van onderofficieren.

Het is dus gewenscht eene regeling te treffen, waardoor het personeel beurtelings in Indië en in Nederland verblijf houdt. Daar slechts een deel van de vloot in vredestijd in dienst is, zal een groot gedeelte van het personeel aan den wal moeten verblijven, hetgeen medebrengt, dat de nadeelige invloed van het verblijf aan boord in mindere mate gevoeld wordt, dan wanneer dit onafgebroken 2 of 3 jaren duurt, zoo als thans het geval is. De geheele duur van het verblijf in Indië kan daarom langer zijn. Het kan niet moeielijk wezen te verkrijgen, dat de officieren en ook de onderofficieren met onbeperkten diensttijd een zestal jaren achtereen in Indië blijven; zij, die zichzelve daarvoor aanbieden, kunnen natuurlijk in de eerste plaats in aanmerking komen. Voor de overige onderofficieren en minderen is de zaak te regelen door het dienstverband.

Het niet varende personeel kan gedeeltelijk werk vinden in het onderhoud van de opgelegde schepen en vaartuigen en overigens gekazerneerd worden.

Door eene dergelijke regeling zal er zooveel overeenkomst bestaan met andere takken van dienst, de eene meer en de andere minder, zooals de Gouvernementsmarine, de Paketvaart, het Leger, dat er voor fysieken achteruitgang van het personeel geen vrees behoeft te bestaan.

Het komt mij voor, dat de voorgestelde wijze de beste is om Indië

te geven eene vloot en een personeel, voor de verdediging bestemd en gereed, die evenwel beide behooren tot de Nederlandsche Marine.

Wat nu het betalen van de kosten betreft, kan ik slechts herhalen, dat ik niet begrijp, welk nut het heeft, zich over de verdeeling daarvan zoo moeielijk te maken. Uit het V^{de} Hoofdstuk van het verslag der Staatscommissie blijkt, dat men het nooit er over eens is geweest, dat men nooit een vasten theoretischen regel voor de verdeeling heeft kunnen aanwijzen en dat de regelingen van andere Rijken zeer verschillend zijn. Ook in de Commissie bestond hierover geen overeenstemming tusschen de leden. Wanneer men Indië eene eigen Marine geeft (het door mij voorgestelde komt praktisch daarop neer), dan schijnt het eenvoudig billijk, dat Indië de kosten daarvan betaalt; maar dan volgt terstond de vraag, of Nederland dan geen belang bij het behoud der bezittingen heeft en dus, zoo niet alles, dan toch een gedeelte betalen moet, en dan: welk gedeelte? En zoo kan tot in het oneindige over de zaak geredekaveld worden, zooals dan ook in de Commissie geschied zal zijn. Intusschen komt het mij voor, dat het bestemmen van een compleet materieel en personeel voor de verdediging en de gewone behoeften der Kolonie, in plaats van verschillende afzonderlijke onderdeelen, gedeeltelijk aan Nederland en gedeeltelijk aan Indië behoorende, de zaak zeer vereenvoudigt. Men behoeft dan slechts jaarlijks alle kosten van aanschaffing of vernieuwing, en van onderhoud van dat materieel, en van bezoldiging, voeding, huisvesting en oefening van het personeel te zamen te trekken en door de Wet eens en voor altijd te laten vaststellen, dat deze kosten voor de helft op het VI^{de} hoofdstuk der Staatsbegrooting en voor de andere helft op de Indische begrooting verantwoord worden; of, indien men hecht aan eene verdeeling, die verband houdt met vroegere bepalingen, voor □ op de Staatsbegrooting en voor □ op de Indische, overeenkomende met de uitkomst der verdienstelijke berekeningen in bijlage G van het rapport der Staatscommissie. Ten einde daarbij niet op nieuw in kleingeestigheid te vervallen, zouden de kosten van alle zaken, die zoowel in het belang van de Nederlandsche als van de Indische zeemacht dienen, zooals werving en opleiding van Europeesch personeel, het hydrografische bureau in den Haag, keuring van materialen en levensmiddelen enz. eenvoudig ten laste van de Staatsbegrooting moeten blijven. Want inderdaad, welk Staatsbelang wordt eigenlijk door eene fijn berekende verdeeling van die uitgaven gediend? Is het niet grootendeels een liefhebberij van ambtenaren en slechts een middel om aan de oppositie tegen de Regeering argumenten te verschaffen om het haar lastig te maken?

Mijn geschrift samenvattende, kom ik tot het volgende besluit:

De verdediging van Nederlandsch Indië en de samenstelling van de daarvoor noodige vloot worden door de Regeering vastgesteld, na een Raad van verdediging te hebben gehoord.

De in Indië aanwezige zeemacht behoore tot de Nederlandsche Marine;

De Minister van Marine verschaffe het materieel en het personeel voor die zeemacht, ook van de vaartuigen niet voor de verdediging bestemd, welke door den Gouverneur-Generaal worden aangevraagd; het inlandsch personeel worde naar aanwijzing van den Minister van Marine door de Indische Regeering aangenomen.

De in Indië aanwezige zeemacht zij geheel ter beschikking van den Gouverneur-Generaal, om, wat de verdediging betreft, aangewend te worden in overeenstemming met de beginselen van het vastgestelde plan van verdediging.

De Koninklijke Besluiten van 27 Juli 1896 Stbl. n°. 141, 4 Juni 1897 Stbl. n°. 163 en 27 Juni 1901 Stbl. n°. 191, worden ingetrokken.

Door eene Wet worde bepaald, dat alle kosten van de zeemacht in Ned.-Indië, met uitzondering van die, welke ook tevens voor de zeemacht in Nederland en andere werelddeelen dienen, voor □ (of de helft) op het VI^{de} hoofdstuk der Staatsbegrooting en voor het overige op de Indische begrooting verantwoord zullen worden.

Indien men meent, dat dit niet beantwoordt aan de opdracht, gegeven aan de Staatscommissie ben. bij K.B. van 3 Aug. 1906 n°. 39, dan beschouwe men het als een middel om een einde te maken aan pogingen tot het oplossen van een onoplosbaar vraagstuk.

N. MACLEOD.

‘De heeren in Den Haag’.(*)

Tegen het systeem is misschien wel een en ander te zeggen; maar onder de personen zijn er beste menschen.

Wel is het soms een wonderlijke cacophonie, die het Haagsche orkest ten gehoore brengt; maar onder de musici zijn er eerste krachten.

Zoo kan ‘Verneinung’ van het systeem met ‘Bejahung’ van ettelijke uitvoerenden samengaan.

En zoo zet ik mij gaarne tot een kritiek van de portretten, die mijn vriend en collega Elout, bijgestaan door Louis Raemaekers, bezig is van deze musici te teekenen.

Ik geloof niet, dat er in ons land een meer bevoegd parlementair portretschilder is, dan Elout.

Hij doet mij denken aan Henriette Ronner en haar katten.

Waarom schilderde Henriette Ronner haar zijig-fluweelige poesjes zoo mooi, zooals ze daar gracieuselijk dartelen over waaier en gitaar in het weelderige stilleven en staartzwaaiend spelen met parelensnoer en wollen kluwen, terwijl de oude in filosofisch-rustige moederweelde met half geloken oogen er bij te spinnen zit?

Omdat Mevrouw Ronner haar katten altijd om zich henen had, ze dagelijks in hun dartel doen en laten gadesloeg en zon of haardvuur glimmen zag over hun donzig glanzend vel. Nu eens het spel hunner anatomie met bewustzijn analyseerend, dan passief hun bewegingen ontvangend in haar artistenoog, vormde zij van de karakteristiek harer dan jolig-speelsche, dan wijsgeerig-mysterieuse sujetten een blijvende visie, die ook ‘unter der Schwelle des Bewusstseins’ standhield, gelijk bij den concert-virtuoos het muziekstuk dat hij voordraagt in die geheimnisvolle oorden der menschelijke ziel gehuisvest is; en zoo bestuurde naast directe waarneming steeds ook intuïtie haar penseel, zoodat het accidenteele, dat zij weergaf, steeds in den dienst van het typische, het karakteristieke stond.

En zoo zou ook Elout (ter zijde: gij moet in uw volgenden bundel vooral ook de oranje parlementaire poes, die op den heer Treub zoo

(*) *De Heeren in Den Haag,* door C.K. Elout, met teekeningen van Louis Raemaekers. Eerste Reeks. - Amsterdam, Scheltema en Holkema's Boekhandel.

verontwaardigd was, niet vergeten!), zoo zou ook Elout nooit zulke rake parlementaire portretten hebben kunnen teekenen, als hij niet een groot deel van het jaar zijn sujetten dagelijks voor en onder zich had, ze kon waarnemen in hun doen en laten, hun komen en gaan, hun spreken en luisteren, hun rusten en bewegen.

Een fotograaf gelukt het zelden een gelijkend portret te maken. Hij poseert een wildvreemde voor zijn lens en konterfeit hem zoo, als hij zich op dat oogenblik voordoet. Vriendelijk kijken, asjeblieft. Toevallig kunt ge zoo wel iemands gewone uitdrukking, zijn gewone houding treffen; tien tegen een echter, dat de uitdrukking, de houding, die ge fixeert, juist niet de gewone, de karakteristieke van uw sujet is. Een artist neemt zich den tijd om zijn sujet te leeren kennen; hij legt het penseel niet uit de hand, voor het sujet in zijn binnenste tot nieuw leven is geworden en hij het typische, het karakteristieke, het essentiëele ervan, zooals hij dat voor zijn geestesoog ziet, op het paneel heeft weergegeven.

Daar is tweeërlei geestesarbeid voor noodig: de nuchtere, analytische, objectief waarnemende, die stuk voor stuk het voorwerp voor het oog des geestes opbouwt, en de intuïtief synthetische, die met inspiratie, in gloed en spanning, het inwendig aanschouwde objectiveert en daarbij evenzeer door onbewuste krachten uit het diepst der ziel als door nuchter overwegen geleid wordt.

Zoo is een kunstenaar van den eersten rang steeds ook een denker, en een denker van den eersten rang steeds ook een kunstenaar; al mag van het gros der kunstenaars het werk vooral op intuïtie, van het gros der geleerden de arbeid vooral op nuchter, zakelijk waarnemen en ontleden berusten.

En gelijk nu Jan Veth onder de schilders, zoo is Elout onder de journalisten artist en geleerde tegelijk. Eerste-rangs-journalist. Natuurlijk. Facile princeps. Als ik in mijn afkeuring van toestanden, die niet deugen, openhartig ben, waarom zou ik ook niet openhartig zijn in mijn waardeering voor personen, wier talent ik bewonder? (Moet een criticus dan altijd vertellen, wat hij met een auteur *niet* eens is?; mag hij nooit zeggen, dat hij het werk van een auteur mooi vindt, en waarom?)

Elout is een nuchtere, analytische, scherp objectief waarnemende vorschernatuur. Autodidact op juridisch gebied, rust hij niet, voor hij, door geduldige en volhardende studie van Thorbecke, Buys, Van Houten, Rengers, De Beaufort en anderen zich omtrent rechtsfilosofische, staatsrechtelijke en staatkundige quaesties en hun voorgeschiedenis een helder beeld heeft gevormd en voor de in de toekomst te volgen gedragslijn een systeem heeft opgebouwd. Als onder liberalen deze zucht, om zich door zelfstandig denken rekenschap te geven van verleden, heden en toekomst, veelvuldiger voorkwam, zou de levenskracht van het liberalisme grooter zijn.

En als Elout een of ander sujet te pakken heeft, dan bekijkt hij het rustig, bedaard, koel, scherp, onmeedoogend, net zoolang tot hij naar Flaubert's voorschrift gezien heeft, wat het van anderen onderscheidt en tot het voor hem leeft als voor Henriette Ronner haar katten.

Elout's journalistiek staat boven het gemiddelde peil (daar vertel ik waarlijk niets nieuws mee). Naar inhoud en vorm (Over den vorm straks). Toch heeft hij zich als denker, naar het mij voorkomen wil, nog niet geheel van de gewone eigenschappen van den autodidact losgemaakt. Zoo toegankelijk als hij is voor nieuwe ideeën, zoo is hij toch ietwat dogmatisch; hij heeft gauw zekerheid; de twijfel, het ignoramus, bij zoo menig vorscher, die enkel geleerde is, opkomend, heeft op hem weinig vat. En dan is hij misschien wat veel specialiteit in de Nederlandsche parlementaire geschiedenis der 19de eeuw; ik wou dat hij den tijd had, dat complex van verschijnselen nog meer in historisch, sociologisch, filosofisch perspectief te zetten. Aan bekwaamheid daartoe ontbreekt het hem niet.

(Nu ja, dat zeg ik nu misschien maar, omdat ik jaloersch op Elout ben, dat hij het geduld heeft de parlementaire geschiedenis te bestudeeren, die mij als zoo'n hopeloos dorre historie afschrikt, en hij scherp omschreven idealen heeft, terwijl de mijne zoo ver weg liggen, dat ik ten opzichte der naaste toekomst in een stemming van volslagen scepticisme verkeer. - Als kunst natuur is, gezien door een temperament, dan is kritiek een kunstwerk, gezien door het temperament.... van anderen).

In zijn reeks parlementaire portretten heeft Elout alreeds al de objectiviteit van den historicus. Van een politiek partijstandpunt valt daarin niets te bespeuren. Misschien hadden personen als Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmann en Dr. A. Kuyper nog meer in de lijst der christelijk-historische en neo-calvinistische beweging gezet kunnen worden; maar die opmerking zou toch niet billijk zijn: Jhr. Mr. J. Roëll en Mr. P.J. Troelstra staan ook niet in de lijst van het liberalisme en van de sociaal-democratie. Het zijn portretten, die de auteur ons geeft, portretten van historische objectiviteit; maar geen historie-stukken. Hij schildert persoonlijkheden, geen politieke bewegingen. Maar in die portretten, welk een rustig, eerlijk zoeken naar strakke, strikte onpartijdigheid! Of hij Roëll of Troelstra, Lohmann of Kuyper op het doek brengt, men bespeurt geen onderscheid in de behandeling. Steeds ontwaren we geduldig, onbevooroordeeld streven, om in het wezen, het karakter van het sujet door te dringen en dit weer te geven, zooals hij in gemoede meent, dat het is. Dat geeft die levenswaarheid, die ons de overtuiging schenkt, dat hij raak gezien heeft.

En ook, welk een artistieke koelheid en onbevangenheid tegenover zijn sujet (Zooiets als van Jan Veth)! Daarvan een leuk staaltje.

Een heele bladzijde en meer nog lang schildert Elout den oratorischen hartstocht van het lid der Eerste Kamer Mr. P.C. 't Hooft. Het

begint met vaandel-wapperen en ‘het hooge, lichte schetteren der trompetten van huzaren’; en gaat al meer in climax voort. ‘Zijn aangezicht... grimt en krampt te zamen van emotie, zijn haren kuiven op en rommelen dooreen, zijn *b*rouwen *b*orstelen uit, zijn *m*ond gri*m*a*st* bij 't *st*ootend *sm*eden van de woorden.’

Dan denken wij haast, dat in den artist zelven toch ook iets trilt, ook bij hem de emotie ‘vonken spat van cerebrale passie.’

Doch de spreker is wat verder uitgeloopen van zijn plaats, dan bij het reglement der Eerste Kamer is voorgeschreven en trekt zich weer terug. En zie nu: ‘want het is of ieder, zelfs de levendigste, met onzichtbaar elastiekje zich vast weet aan zijn plaats, zoodra hij spreekt; wie heel ver uitschiet, telkens weer, treedt telkens ook terug, alsof hij 'n rukje voelde aan zijn jaspand, dat hem maant: het Reglement.’

We dachten natuurlijk, dat de poëet ‘in holy frenzy’ de emotie meeleefde zijner personen? Jawel. Dood-leuk zit hij van zijn hooge zitplaats te kijken naar het onzichtbare elastiekje. Hij staat zoo koel analytisch tegenover zijn personen, dat hij ze, als het noodig is, zelfs als marionetten aan een elastiekje aanschouwt.

Dat is trouwens de koele rust van alle goede artisten. Scherp waarnemen en typeerend weergeven in alle kalmte. Voor dichters zijn hun eigen emoties een voorwerp van waarneming en analyse, dat ze objectiveeren. In een roes er op los schrijven, brengt niet veel bijzonders te voorschijn: ‘dummes Zeug’. Elout geeft met souvereine bedaardheid elken toets, dien hij behoeft om de gewilde impressie te verwekken. Deze stem bijvoorbeeld vergelijkt hij met schelle huzarentrompetten, gene met knerpend in een koffiemolen gemalen scherven glas. Gelijk een schilder op zijn palet zoekt, of hij hier wat rood en ginds wat bruin zal opzetten.

De keerzijde van de kunstenaarsziel is echter de emotie, de intuïtie.

We weten allen, hoe nerveus, hoe fijngevoelig, hoe impressionabel en hoe hartstochtelijk artistennaturen zijn.

Het is zijn fijnbewerktuigd zenuwgestel, waardoor een artist scherper, intenser waarneemt: zijn zintuigen reageeren fijner en precieser dan bij gewone stervelingen.

Nu, die scherpe waarneming, vooral met het oog, maar ook met het oor, treffen we op elke bladzijde van Elout aan. Daardoor krijgen we door Elout's tekst eigenlijk een veel duidelijker beeld van den persoon, dan door Raemaekers schetsjes, die zelden gelijken. Zooals Elout bijvoorbeeld president Roëll teekent, wandelend op straat, zooals hij Mr. Van Houten teekent, staande op den grond geworteld, ‘gemetseld op en vastgesokkeld in den vloer’, zoo *zijn* die figuren en zoo *zien* wij ze.

Maar terwijl nu bij den gewonen sterveling de hartstocht, de spanning zich richt op de persoonlijke gevoelens en belangen van het subject, zoo richt bij een kunstenaar de hartstocht, de emotie zich op het

scheppen van het object. Zeker zijn kunstenaars emotioneele en hartstochtelijke menschen; uit de diepten van het onbewuste leven breekt een felle stroom zich, sterker dan bij elk cholerisch mensch, bij hen naar buiten baan. Maar met het doel, de wereld buiten hen te objectiveeren.

Zoo vinden we bij Elout telkens, soms in bijna onophoudelijken stroom, intuïtief, in artistieke passie, rechtstreeks uit het onbewuste geboren, toetsen, woord- en klankverbindingen, die de bijzondere bekoring van het emotioneele over zijn werk doen tintelen.

Neem bij voorbeeld dien zin van daareven: ‘zijn aangezicht *grimt* en *krampt* te zamen van emotie, zijn haren *kuiven* op en *rommelen dooreen,* zijn *brouwen borstelen uit*, zijn mond *grimast* bij 't *stootend smeden* van de woorden.’ Denkt ge, dat die alliteraties, die rhythmen, die actieve werkwoorden door den auteur peinzend bij elkaar zijn gezocht? Dan zou hij niet de helft, niet een derde daarvan hebben gevonden! Dat is intuïtief, emotioneel werk.

En stroomt maar door, van het begin tot het eind.

Ziehier over de ‘Stilte, die een levenselement is in de Eerste Kamer’: ‘stilte, *tragelijk uitgedroppeld* in een kleine rede, *dyt* haar uit en *doet* haar *wichtiger vergalmen.*’ - ‘Als de Voorzitter *zoo'n stukje stilte* dan *gebruikt heeft*’...

Over Van Houten: ‘Zijn *ego* is een *ergo.*’

Over den heer Lohman: ‘Zoo zeer bewegelijk zijn die trekken, dat het vaak op dat gezicht een *bliksemschieten* is van felle, scherpe, snel versprongen groeven en bewegingen. Hoe heftiger de woorden striemen, hoe drukker 't *weerlicht op dat aangezicht.*’

En over Dr. Kuyper's inwerking op ons volk: ‘Het volk omploegd, doorwoeld, van-een gespleten door een kouter van partijgeest. Maar zijn aangelengden en verslapten geest ververscht, zijn vadsigheden uitgewied, zijn zeer behagelijk verburgerlijkte ziel herwekt tot nieuwen strijd voor oude idealen.’

Zulke stijlvondsten kunnen niet zoekend onder de lamp worden bedacht; die zijn, als Athene uit het brein van Zeus, in volle wapenrusting geboren uit de intuïtie van den kunstenaar. Hoogstens kan er later wat aan worden toegespitst of bijgevijld.

Ik zou meenen, dat ook het doorloopend jambische van Elout's proza uit dezelfde bron is gevloeid. 't Is mogelijk, door retouche daaraan nog wat te polijsten. Of dit geschied is, kan ik niet nagaan. Ik heb echter den indruk, dat het zoo ineens is opgeweld.

Ziehier eenige staaltjes, bij de vorige:

De Eerste Kamer bij schemering:

‘Er w*a*ren zw*a*re k*a*ndel*aar*s gepl*aa*tst, op elk der t*a*fels één, vijf armig’... ‘in die zaal waar honderden te *sch*itteren en te *str*alen *st*onden bij 't *gr*oote *g*astmaal’...

‘Als vreemdelingen, hier niet thuis en maar bij hooge gunst hier toegelaten’, zaten sommige Tweede-Kamer-leden op de tribune.

‘Ze zaten er, de senatoren, als rechters wachtend op het uur van hun gericht.’

Spreekt de heer Van Houten, ‘dan lijkt het eerst verwonderlijk, dat deze man zoo'n invloed oefenen kon, zoo'n naam kreeg in de Kamers.’

‘Neen, 't is ook hier, als bij zoo menig ander spreker in ons Parlement, de vorm niet, die 't hem doet.’

‘En striemen doen de woorden vaak.’

‘En de slagvaardigheid, die daarvoor noodig is, bezit de Tielsche afgevaardigd' eveneens.’

‘Het schijnt, voor vele tegenstanders, moeilijk om den tegenstander eerlijk te gelooven. Wij doelen nu op eerlijkheid niet van een woord of daad, afzonderlijk, maar van een overtuiging, van een leven, van 't complex, dat voor een staatsman zijn figuur maakt. Het socialistisch denken lijkt onmogelijk echt voor duizenden, die anders denken; (het katholiek geloof) is voor de meeste protestanten een gesloten, onbegrijpelijk boek, en menigeen die atheïst is, kan zich niet begrijpen, dat een hoog ontwikkeld man nog rechtgeloovig zijn kan.’

(In deze lange, strikt jambische periode ligt, dunkt mij, tevens een aanwijzing voor het spontane van den rhythmus. Voor de door mij tusschen haakjes geplaatste woorden ‘het katholiek geloof’ staat namelijk in het oorspronkelijke ‘katholieke geloofsbegrippen’. Met den kleinen variant, dien ik aanbracht, had Elout hier het rhythme zuiver kunnen doorvoeren. Dat hij het niet deed, wijst er op, dat hij niet met voorbedachten rade te werk ging.)

‘Hij was het die, een jaar of wat geleden, sprak van “een zekere nationale lamlendigheid” en met deze qualificatie zoo terecht den slappen, wauwelzieken, offerschuwen, philistreusen geest van veilig-klein-zijn, van we-kunnen-toch-niet-mee kastijdde, die, in de wereldconcurrentie en vooral in zaken van defensie, het zelfvertrouwen van een natie moordt en op den duur heel Jan Kordaat doet wijken voor Jan Salie.’

't Is soms héél sterk, dat rhythme. In het eerste stuk, over President Roëll, is er nog niet veel van te vinden. In het tweede stuk komt het al, waar van Minister De Meester gezegd wordt, dat hij was: ‘emotioneel en heftig zelfs, *d*iep onder 't *d*empend, *d*oovend zelfbe*d*wang’ (Mooie alliteratie weer). Van het derde stuk af, over de Eerste Kamer, stroomen de jamben nagenoeg onafgebroken door, vaak heele bladzijden lang, soms straffer in hun rhythmischen cadans, soms meer rubato, maar immer door marcheerend, als wèlgeoefende regimenten.

Over 't geheel mist men wel de afwisseling van anapaestische of dactylische beweging. Ook is de caesuur soms wat stroef gehanteerd. Doch in het laatste stuk, over Dr. Kuyper, breekt die technische vaardigheid zich baan; daar is het proza gerhythmeerd en toch weer niet gebouwd op slechts één rhythme; en strak sluit het stuk met een forschen spondaeus, waarachter het aanvangsmotto: ‘Semper Dominus’ nog even dactylisch uitklinkt.

En zoo ziet ge in dezen bundel naast het objectief waarnemende van Elout's geest ook het artistiek-intuïtieve; analyse en synthese voegen zich bij hem samen tot het herscheppende werk van een denkenden kunstenaar. Een denker en artist onder de journalisten.

Hij praepareert om zoo te zeggen anatomisch alle détails van het sujet, dat hij onder 't mes krijgt, en dan zet hij ze weer zoo in elkaar, dat het sujet als kunstwerk herleeft.

't Is de kunstenaar, die de natuur opnieuw weet te scheppen in zoodanigen vorm en met zoodanige techniek, dat den toeschouwer het essentiëele aanstonds in het oog springt en beter, dan wanneer deze toeschouwer op zijn eigen directe visie af had moeten gaan.

Een goed artist is, zooals Wilde in een van zijn schitterende essay's prikkelend helder gezegd heeft, een criticus; en een goed criticus is een artist. Een artist schift (krinei) zoolang, tot hij het essentiëele er uit heeft en dat zet hij op, door de emotie zijner techniek zóó plastisch, dat iedereen het zien moet, ook wie het in het oorspronkelijke niet zag.

Of nu de portretten lijken?

Het zijn ‘sprekers’; ik kan dus zeggen: ze lijken ‘sprekend.’

Ik zou ze zeker niet kunnen verbeteren.

Men hoort hun wijze van spreken niet alleen, men ziet ook hun mimiek. Men ziet ze leven als in een cinematograaf. Men hoeft niet meer naar Den Haag te gaan om de ‘Heeren in Den Haag’ te leeren kennen; men kan ze uit Elout's boek aflezen.

Het is wel vooral het uiterlijke, dat in Elout's werk naar voren komt. Maar dat is geen verwijt. Integendeel, dat was juist zijn opzettelijk doel. De verbeelding der lezers op het spoor te brengen, ‘omtrent het uiterlijk, het spreken en bewegen van eenigen van die “Heeren in Den Haag.”’

Toch wordt het uiterlijk altijd even in het kader der geestesrichting van den gekonterfeite gezet (Neen, ik spreek mijzelven hier niet tegen; lees maar even verder.) De geestelijke sfeer wordt, gelijk op een goed portret behoort, steeds even aangeduid. Had de auteur daarin verder willen gaan, dan zou hij een boek hebben geschreven van heel anderen opzet, dat tot titel ongeveer zou hebben gevoerd: ‘geestelijke stroomingen en karakters in de hedendaagsche Nederlandsche politiek’. En het zou een zeer onbillijke kritiek zijn, een schrijver toe te voegen: ‘het boek, dat gij geschreven hebt, is wel bijzonder mooi, maar waarom hebt ge geen ander boek geschreven?’ -

Er is echter één detail, waarin ik het met Elout bepaald niet eens ben.

Voorzooveel ik na kan gaan, is dat het eenige.

‘Dr. Kuyper’, zegt hij (en overigens treft hem ‘de encyclopaedische omvang’ van Dr. Kuyper's ‘geestelijk dominium als iets geniaals’),

‘Dr. Kuyper’, zegt hij, ‘mist den economisch-juridischen ondergrond van Mr. Van Houten's capaciteiten.’

Dit schijnt mij slechts ten deele waar.

Bij Mr. Van Houten is inderdaad, zooveel ik mag en kan oordeelen, het wijsgeerige, scherp logische, constructieve staatsmansdenken op juridisch-economischen ondergrond gebouwd. Mr. Van Houten heeft het mathematisch-juridisch-causale denken van het Noordelijke ras. De diepste ondergrond van Dr. Kuyper's denken daarentegen schijnt mij meer wijsgeerig-theologisch. Den theoloog verloochent Dr. Kuyper wel nooit, al bleef hij niet uitsluitend theoloog.

Dat de technisch-juridische kant van Dr. Kuyper's legislatieven arbeid de minst sterke is, schijnt mij ook juist. In dit opzicht is Van Houten supérieur. In het uitwerken eener juridische contro-verse is Kuyper, wellicht door theologisch disputeeren geschoold, schitterend. In het juridische in elkaar zetten van een wet, vooral op speciaal juridisch gebied als bijv. de Gemeentewet, heeft Dr. Kuyper, naar het mij voorkomt, geen record geslagen. De gedachten, bijv. ter zake van de boekhouding der gemeentebesturen, moet men veelal beamen, de redactie in artikelen was niet altijd bevredigend. Maar... die liet hij ook aan zijn ambtenaren over!

Elout beroept zich nu op het min-gunstige oordeel van ‘ambtenaren die het weten kunnen.’ Het komt mij voor, dat dit een bron is, die men, zelfs zonder het boek van Elias Schovel over ‘Onze Dure Bureaucratie’ te hebben gelezen, met groote voorzichtigheid moet raadplegen.

Dr. Kuyper moest intrekken in een huis, dat, volgens een dezer dagen ergens in een anti-revolutionair blad gebezigde beeldspraak, door anderen voor *hun* behoeften ingericht was. Sedert een vijftig jaar was het departement uitsluitend uit liberalen samengesteld. Was het dan niet natuurlijk, dat Dr. Kuyper zich in dat huis wel eens wat eenzaam voelde? Zou hij daar nooit passief verzet hebben ondervonden? Toch heb ik, van mijn kant, ambtenaren die het, dacht ik, óók weten konden, met groote geestdrift en bewondering over Dr. Kuyper hooren spreken.

Maar ik geef toe: de juridische techniek was wel niet zijn ‘fort.’

Daarmee mag men echter niet in eenen adem de oeconomie noemen.

Als ik het wel heb, heeft Dr. Kuyper jaren lang de oeconomie aan de Vrije Universiteit gedoceerd. Bedrieg ik mij niet, dan werd hij wegens zijn verdiensten op *dit* gebied door de Universiteit van Cambridge tot doctor honoris causa bevorderd. In elk geval, wie den Standaard geregeld leest, kan omtrent Dr. Kuyper's oeconomische kennis geen oogenblik in twijfel zijn.

Zelfs zou ik, naast hem, slechts weinig andere geleerden weten te noemen, die in die mate als Dr. Kuyper toonen, boven de oeconomie uit, in sociologische problemen te zijn doorgedrongen.

Ik zou haast zeggen, dat de Standaard het eenige blad is in onze

journalistiek en Dr. Kuyper de eenige persoon in onze politieke wereld, die blijk geven van moderne sociologische problemen kennis te nemen. Daarbij stuiten de Standaard en Dr. Kuyper, gelijk bijv. onlangs met de studie over het instinctieve leven in de politiek, soms op de onkunde van het gros.

Onze politieke mannen zijn veel te veel enkel-juristen. Mij staat geen Minister voor den geest, die zoozeer als Dr. Kuyper bij zijn legislatieve plannen door oeconomische gedachten geïnspireerd werd. Ik denk daarbij vooral aan zijn streven tot verhooging van ons nationaal productief vermogen op technisch en industriëel gebied, waarvan de uitvoering door den korten duur van zijn ministeriëel leven grootendeels werd geschorst. Mocht het alsnog aan Dr. Kuyper gegeven worden, deze ideeën ten uitvoer te brengen, ons land zou daaraan, naar mijn overtuiging, al mogen anderen aan die ideeën ook knabbelen en knagen, een nieuwe periode van welvaart danken, die den duur van het leven van hem, die haar inleidde, verre overtreffen zou. Ook is waarschijnlijk de opzet van Minister Idenburg's maatregelen tot oeconomische verheffing van Nederlandsch-Indië wel voor een deel aan Dr. Kuyper's inspiratie te danken.

Indien het aan Dr. Kuyper gegeven mocht zijn nog iets meer voor ons land te doen... (ik ben mij niet bewust, in het *Utrechtsche Dagblad* in 1905 iets anders gedaan te hebben dan de verkiezing der heeren Roëll en Van Karnebeek aanbevelen, wat vanzelf sprak, waar ik geen oogenblik spijt van heb en wat ik weer zou doen)... dan zal het nageslacht hem vooral erkentelijk zijn voor datgene, wat hij als oeconomist voor ons land gedaan zal hebben.

Neen, dat woordje ‘economisch’ op blz. 83 was een lapsus van Elout.

Andere heb ik niet gevonden, en ik geloof ook niet, dat de oogst grooter geweest zou zijn, als ik er opzettelijk naar gezocht had.

Den tijdgenooten geeft Elout's bundel een onderhoudende, literair boeiende en degelijke beschrijving van het milieu, waarin onze hedendaagsche politiek zich afspeelt; en voor den historicus zal het later een kostbaar materiëel zijn, om zich, door zijn verbeelding van de spelers, een duidelijk begrip te vormen van het parlementaire spel van onzen tegenwoordigen tijd.

Ik ben verlangend naar het vervolg.

VALCKENIER KIPS.

Een aanval op de wetenschap.

Geloof en Wetenschap, door G. Wisse Jr. - Kampen, J.H. Bos, 1908.

Het is zeker niet met instemming van den schrijver, dat ik zijn boek betitel als een aanval op de wetenschap. Hij toch doet het voorkomen, alsof de wetenschap eigenlijk alleen veilig is bij het geloof. Maar dat kan hij slechts doen, door te spreken van geloovige en ongeloovige wetenschap, met andere woorden, door het begrip wetenschap te vervangen door iets geheel anders, dat wel dien naam draagt in het boek, maar een geheel ander begrip is. Dit is een bezwaar tegen het heele boek, dat de schr. zijn begrippen zoo vaag laat en daardoor kans krijgt voor allerlei beweringen, die, nauwkeurig beschouwd, niet de minste beteekenis hebben, noch voor hem, noch voor den tegenstander. Zoo is het met de begrippen van wetenschap, geloof, waarheid, e.a. Het zal ons aanstonds blijken.

Vooraf merken wij op, dat de schr. niet al te nauwkeurig zijn historische kennis te berde brengt. Wat b.v. te zeggen van dezen passus over het begin der Chr. jaartelling?: ‘Op geestelijk gebied was de toestand schier een ruïne. De heidenen bespotten hun godsdienst. Cicero o.a. zeide reeds: Ziet ge mij voor dwaas genoeg aan, om aan al die fabels te gelooven?’ Het ware niet onaardig, hierbij te vertellen, hoe Augustinus zijn wekstem uit Cicero's geschrift hoorde, hoe het ideaal van waarheid zoeken, door Cicero beschreven, Augustinus bezielde. - Maar is het niet al te zonderling, ons het voor te stellen, alsof ‘de’ heidenen ‘hun’ godsdienst bespotten? Men zou dan ook nu kunnen zeggen: de modernen bespotten ‘hun’ godsdienst, als zij het gekwezel van ‘diepzinnige’ evangelisten niet gelooven.

Het beeld, dat de schr. van de ‘Aufklärung’ ontwerpt, is - verbazend. ‘Men vergete dan ook nooit tegenover de zegeningen der Aufklärung de twijfelzucht te herinneren, door haar ontketend, met den jammer voor hoofd en hart, daaraan verbonden; te herinneren, dat zij de goddelijke moraal wegnam, waardoor (!), allerlei hartstochten werden ontketend, tot zelfs de laagste toe, welke maatschappij en samenleving in de grootste ellende brachten. Radicalisme en socialisme kwamen op; revolutie en anarchie gingen hoogtijd vieren; zedeloosheid en verdierlijking namen toe; twijfel riep vertwijfeling op; zelf-overschatting

eindigde in pessimisme; geweld, moraal en nihilisme, 't zijn alle ‘zegeningen’ der ‘Aufklärung’.

Ja, als dat historie heet, dan weet ik ook nog een beeld. Denk eens aan de Hervorming. Tegenover hare ‘zegeningen’ stelle men ook de twijfelzucht, door haar ontketend, die de hervormers nooit meester hebben kunnen worden; stelle men het wegnemen van het gezag der kerk, waardoor allerlei hartstochten werden ontketend, tot zelfs de laagste toe, welke maatschappij en samenleving in de grootste ellende brachten. Macchiavellisme, libertinisme, anabaptistische dweperij, enz. vierden hoogtij; Kepler, een getrouw aanhanger der Augsburgsche confessie, werd van de kerk afgesneden, omdat hij de verdoeming der Calvinisten niet onderteekenen wilde, en de alomtegenwoordigheid van Christus' lichaam betwijfelde; Kepler's moeder, als heks aangeklaagd, stierf in ketenen. Enz. enz. Alles ‘zegeningen’ der Hervorming.

Op deze wijze kan men elke groote beweging beschrijven, maar zulk een beschrijving moet men niet als waarheid laten drukken. Als de voorstanders der ‘goddelijke moraal’ zelf maar wat meer geloof in haar getoond hadden door hunne werken, dan zou menigeen niet zulk een diepe verachting voor die theorie aan den dag gelegd hebben.

Ook zegt de schrijver, als iets dat geen bewijs behoeft: ‘Het Calvinisme heeft én in de praktijk én in zijn levensbeschouwing de ware vrijheid en verdraagzaamheid gehuldigd en bevorderd.’ Wij willen nu Servet maar laten rusten. Maar is het anders gegaan met Rabelais, met Brahe, met Spinoza e.t.q.?

Het zij genoeg, in hare historische mededeelingen legt de geloovige wetenschap te veel *goed*geloovigheid aan den dag.

Om nu eenigszins een verdediging van die aangevallen wetenschap te kunnen geven, zou men het liefst de indeeling van den schrijver volgen. Maar de schr. is door zijne indeeling dikwijls in herhalingen vervallen, zoodat men te veel last zou krijgen, door hem op den voet te volgen. We gaan daarom, zooals boven reeds werd aangekondigd, zijn begrippen en woorden eerst wat nader bekijken, en onderzoeken dan zijn theorie over de waarheid, om ten slotte eenige opmerkingen over onze verhouding tot de door schr. aangeduide vraagstukken te maken.

Eerst dan over de begrippen van den schrijver en zijne woorden.

Wat beduidt nu eigenlijk dat woord ‘Geloof’ voor den schr.? Soms schijnt het de Calvinistische belijdenis te wezen, soms een algemeen christelijk geloof (dat toch nergens te vinden is), soms ook een functie van sommige menschelijke wezens.

Men hoore, hoe weinig precies daarover gepraat wordt.

‘Het onderscheid tusschen den ongeloovige en den geloovige bestaat niet hierin, dat de ongeloovige verstand en wil heeft, en de geloovige verstand en wil plus geloof, los er naast. Neen, het staat gansch anders; de geloovige heeft dezelfde vermogens als de ongeloovige, n.l. verstand en wil, maar waar bij den ongeloovige verstand en wil vermogens zijn

van een ziel, die in haar onwedergeboren staat in haar centrum vijandig tegenover God staat, daar is bij den geloovige de ziel omgezet (!), wedergeboren *tot* God. Het *geloof* is daarbij, krachtens die wedergeboorte, als vrucht er van, geen derde vermogen, maar een inclinatie "een inklevende hebbelijkheid" *in* verstand en wil. Het is in dat opzicht niet een mindere graad van weten, ook niet zoozeer iets anders dan weten, als wel meer bepaald een bewegende actie in denken en willen, welke deze beide zóó beheerscht, dat de *natuur* onzer wetenschap er door bepaald wordt.' Enz.

Die nu nog niet weet, wat geloof is, vraagt zeker heel veel. De geloovige en de ongeloovige hebben dezelfde vermogens, verstand en wil. Zij denken dus volgens dezelfde logische wetten en zijn ook in staat, met minder of meer aandacht te denken en door te denken, naar de sterkte van hun wil. Men zou zeggen, dat de wetenschap nu al een heel stuk kon opschieten, en dat de eene 't wel verder zou brengen dan de anderen, maar niet door zijn meerder of minder ongeloof, wel door zijn grooter verstand en sterkeren wil.

Wij zullen nu maar aannemen, dat het 'ongeloovigen' zijn, wier ziel vijandig tegenover den Allerhoogste staat. Bij een geloovige is 'de ziel omgezet.' 't Is het beeld wel! 't Geloof is nu een bewegende actie, die denken en willen beheerscht, een inklevende hebbelijkheid van verstand en wil. - Maar waarom moet dat nu leiden tot zuiverder wetenschap? Logische wetten blijven logische wetten, aandacht en opmerkzaamheid blijven algemeen menschelijke zielsfuncties. Vragen wij nu, wat dan het geloof is en doet, dan worden we met een nietszeggende en malle beeldspraak afgescheept.

Ja, zegt de schr., maar de natuur der wetenschap wordt anders. Weer een woord, dat duizend beteekenissen heeft. Ziet men dan in 't vervolg uit naar nadere omschrijving, dan blijkt slechts, dat het wijsgeerig systeem van den geloovige theologisch zal zijn. Dat was het dus. Maar er zijn vele 'theologische' systemen, die van dat geloof niet reppen of er niet van weten willen. Het systeem van Sigwart b.v., de laatste onderstelling van Prof. van der Wijck ter verklaring van normen, en zooveel meer, ze zijn alle theologisch. Hoe zit dat nu? Is de 'natuur' der wetenschap nu anders? Mij dunkt, dat de vraag slechts is, of het waar is; en zoodra wij weten, dat de theologische onderstelling te recht bestaat, hebben wij wetenschap. Geen geloovige wetenschap en geen ongeloovige, maar wetenschap, die door ieder wezen met verstand en wil kan worden gekend, mits hij denken kan en aandacht schenken wil.

We willen nu niet eens er op komen, dat een dergelijke psychologie, als hier wordt voorgesteld, zich nog wel eens rechtvaardigen mocht.

Geloof staat voor den schr. nu tegenover ongeloof. En in één adem voegt hij er bij, dat ook waarheid tegenover leugen staat.

In deze zinnen komt een leelijke trek uit van den geheelen geloo-

vigen stoet, waarmee ze allen wel besmet schijnen. Zij zijn demagogen van aanleg, schromen niet, issus de Calvin, hun tegenstander met scheldwoorden te lijf te gaan. Waarheid staat tegenover dwaling. Leugen is de tegenstelling van eerlijke mededeeling. Men kon zeggen: maar dat staat nu alleen op blz. 63. Neen, er staat op blz. 19 iets nog veel ergers: 'de mensch toch, hoe diep ook van God afgevallen, heeft altijd nog (vaak onbewust) eenige lichtstralen zien schemeren van het eeuwige Woord. Daardoor is het niet gansch en al leugen, wat de denkers der heidensche oudheid hebben tot stand gebracht, maar is bij Socrates, Plato, Aristoteles enz. een zoeken, een tasten om de waarheid te ontdekken.'

Daartegenover houden wij vol, dat geloof geen wetenschap geven kan en voor ons niet waar maken kan eenige wetenschappelijke stelling, die niet ook zonder geloof kan worden veroverd door verstand en wil. Maar al geeft men den schrijver toe - wat ik niet doe - dat men op zijne wijze mag onderscheiden tusschen geloovigen en ongeloovigen, dan verzette men zich toch tegen zijn meening, als zou dat geloof wetenschappelijke waarheid schenken, en het gemis er van iemand leugen doen spreken. Op zijn hoogst zou het tot dwaling leiden, dat ongeloof. Maar de moderne wetenschap heeft hare prachtigste resultaten, b.v. de wiskunde en de mechanica, niet aan éénig geloof te danken gehad, even zoomin als aan eenig ongeloof. De 'dwaling' des 'ongeloofs' heeft niet verhinderd, dat de 'waarheid' des 'geloofs' in de laatste eeuwen zelfs dikwijls beter door de 'ongeloovigen' wetenschappelijk is beschreven. Nu is uit de vorige aanhalingen reeds zichtbaar, waar hem de schoen wringt. De eigenlijke botsing komt dan, wanneer het bestaan van God in het gedrang komt. De schrijver sprak toen dan ook van 'wijsgeerig systeem', dat voor den geloovige theologisch is. Hij schijnt dat menigmaal te vereenzelvigen met wetenschap. Zoo is het ook begrijpelijk, dat hij dat 'geloof' zoo vaag houdt. Soms behoeft het 'geloof' slechts een theologischen grondslag te leveren. Dan moet het echter ook aan allen worden toegekend, die dien grondslag aannemen. Maar dan zou het heele boek overbodig zijn, want zeer velen *nemen* zulk een grondslag aan. Slechts aan bezitters van zeer bepaalde wijsgeerige systemen wordt door den schr. geloof en mitsdien wetenschap der waarheid toegekend, en wel aan de kerken, aan hunne belijdenissen, speciaal aan de Calvinistische belijdenissen. Als dat ter sprake komt, blijkt het geloof toch ook geen waarheid zonder meer te kunnen geven. Op blz. 126 toch zegt de schr.: 'Ieder persoon, die lid eener kerkelijke gemeenschap is, zal, als hij ernstig man is, in *zijn* kerkformatie het meest zuivere instituut belijden, evenals (!) men in de wetenschap, krachtens overtuiging, de eene school aanhangt, de andere verwerpt. Als man van waarheid en wetenschap zal hij gebonden zijn aan hetgeen in zijn binnenste als heilige overtuiging geldt, en daarvan als primum verum moeten uitgaan. Ge kunt

dus wederom niet beletten, dat ieder de belijdenis zijner kerk tot uitgangspunt neemt. Het beste zal daarom zijn, en de wetenschap zal daar ten slotte wel bij varen, zoo ieder rustig zijn eigen overtuiging uitwerke, dan kan de eindconclusie te gereeder in hare beteekenis worden overzien.'

Zullen deze woorden iets beteekenen, dan moeten zij handelen over het wijsgeerig systeem, dat iemand heeft, en niet over zijn wetenschap in engeren zin. Maar dan is het ook beter, hier te onderscheiden en wel te zeggen, dat men het wijsgeerig systeem op het oog heeft. - Er blijkt dan allereerst, dat het geloof verschillende primum verum's toelaat, en het is er verre vandaan, dat die vele kerken in 'wijsgeerig systeem' zouden overeenstemmen.

Maar wat zeer verrassend is, de schr. spreekt hier een paar keeren van 'de wetenschap', als onderscheiden van de prestaties eener overtuiging van een kerk, die men 'tot uitgangspunt neemt', hij erkent dus een wetenschap boven deze, en een geloof dat dwaling met zich kan brengen.

Een eigenaardig woord is 'evenals', waarmee de schr. tracht te verbinden tusschen belijdenis der kerk en wetenschap. Het woord is hier ten eenenmale misplaatst. In 'de wetenschap' heeft men geen onaantastbare overtuiging, waarvan men uitgaat, maar ten hoogste eenige onderstellingen, die men tegenover kritiek zal moeten kunnen handhaven en anders opgeven. Vooral de aansluiting bij een 'school' zal niet zonder restrictie zijn voor den man der wetenschap. De kerkelijke belijdenis echter is bindend, en oefent zelve kritiek op het wetenschappelijk bedrijf van het kerklid. Zij bevat veel meer dan een primum verum, en stelt zich nergens met de erkenning daarvan tevreden, gelijk uit den beruchten strijd der astronomie voldoende gebleken is.

Verder, in 'de wetenschap' beteekent wijsgeerig systeem iets anders dan in de taal der kerken. Zeker ook buiten de kerken zijn er wetenschappelijke 'scholen', en het schijnt dus, alsof ook daar een voorafgaande overtuiging bestaat, van verschillenden aard bij de onderscheiden scholen. Maar er zweeft aan elke wetenschappelijke school een ideaal van waarheid voor, die algemeen geldig zal zijn. Al heeft een school veronderstellingen van bepaalden aard, zij meent toch, dat bij genoegzame aandacht en denkkracht ieder innerlijk gedwongen zal zijn, deze veronderstellingen te erkennen, en aldus zal gaan medewerken aan het veroveren der algemeengeldige waarheid. Erkent eene school al hare feilbaarheid, zij schrijft deze toe aan gemis aan aandacht en denkkracht, en aan het onvoldoend terugdringen van persoonlijke sympathieën. Haar ideaal is steeds, zich te bevrijden van persoonlijke sympathieën, van de wilswerkzaamheid, die over het verstand gaat heerschen, en toe te nemen in aandacht en denkkracht, om aldus een door allen te erkennen wijsgeerig stelsel op te bouwen.

Geheel anders een kerkelijke belijdenis, die hare aanhangers tot wetenschappelijken arbeid ziet gaan. Daar wordt een persoonlijk bestanddeel van den beginne ingevoerd, wordt niet op erkenning door alle menschen aangedrongen, maar slechts door de huisgenooten des geloofs. Daar een opeischen van de waarheid voor zich, en een tot deugd verheven onverdraagzaamheid voor andere belijdenissen en voor de wetenschap, die algemeen-menschelijke waarheid zoekt. Men hoore b.v. hoe overmoedig de schr. spreekt over andere wijsgeerige sytemen, want slechts daarover kan hij het hebben; indien zijne woorden op het eigenlijk onderzoek der bijzondere wetenschappen zouden slaan, waren ze in strijd met alle feiten, daar 'het geloof' zoo goed als niets gedaan heeft voor dat onderzoek. Om dus niet een al te groote verbazing te wekken bij werkelijke beoefenaren der wetenschap, zij men van te voren gewaarschuwd, dat de schr. het heeft over wijsgeerige onderstellingen. 'Het (geloof) mag, het moet een andere levensbeschouwing kritiseeren, er tegen waarschuwen en tegen getuigen als vijandschap tegen God. Maar minachting zij geweerd. Formeel valt in den wetenschappelijken arbeid der ongeloovigen nog veel te waardeeren; en materieel is, waar het de beginselen niet raakt, menige bijdage tot vermeerdering onzer kennis ook van die zijde dankbaar te aanvaarden (!), en waar het de prima principia betreft, hebben we te bedenken, dat het ongeloof blind is, de kleuren niet onderscheiden kan, en daarom een voorwerp van medelijden en ontferming, gebed en vermaan, moet zijn.'

'Het ongeloof.' Wij, niet-calvinisten, zijn langzamerhand door de wol geverfd, maar het brengt ons toch nog menigmaal tot ergernis, als wij aldus worden beschouwd. Bovendien, welke kerkformatie heeft nu het recht, al het andere als ongeloof te brandmerken? Alleen zeker de Calvinistische? Iemand als prof. van der Vlugt, als prof. Krabbe (rechtsfilosoof), menschen als Lessing, Opzoomer, van der Wijck, allemaal ongeloovigen?

Of zou het hier ook blijken, dat de geheele probleemstelling van den schrijver en zijn geestverwanten verkeerd is, en dat de moeilijkheid, die onbetwistbaar is, moet voeren tot formuleering van een geheel ander probleem? Ik denk het, en zal dat aanstonds nader aangeven.

Vooraf echter iets over schr.'s theorie van de waarheid. Ik houd dit voor het beste deel van het boek, want hier is de schr. dieper dan elders op de zaak ingegaan; maar nu zal ons blijken, dat een verkeerde probleemstelling hem voortdurend in tegenstrijdigheden wikkelt.

Reeds het begin van het zesde hoofdstuk (De waarheid en haar Getuigenis) is arbitrair. '(Formeel) is waarheid de overeenstemming tusschen subject en object.' Dit is een onduidelijke, ja onvoltrekbare definitie. Bovendien geniet zij ook in betere uitdrukking geenszins algemeene instemming, zoodat het hieraan vastgeknoopte betoog van

den schr. vrijwel overbodig is. Een criterium der waarheid kan gelegen zijn in de overeenstemming van subject (waarnemingsinhoud) en object (waarnemingsvoorwerp). Maar dit is iets anders dan de schr. bedoelt, en zou hem ook minder passen.

Hij betoogt eerst, dat de waarheid zich niet leent tot demonstreering. ‘Wat de een voor zich genoegzamen grond acht, zal de ander als geheel ontoereikend beschouwen’.

Men ziet, dat het argument al zeer zwak is. Zeker, de menschen hebben waarheidsbesef, wanneer ze dit niet moeten hebben, en ze hebben het waarheidsbesef niet, wanneer ze het wel moeten hebben. Maar daarin berust men juist niet. Men tracht door demonstreeren, door bewijsvoering juist ieders genoegzame gronden en zijn ‘achten’ te vervangen door betere gronden van zekerheid, en hem zoo een terecht bestaand waarheidsbesef bij te brengen.

‘(De waarheid is het) niet krachtens een of andere redeneering, maar krachtens zichzelf’. Aldus gaat schr. voort met betoogen. ‘De zon is voor ons de bron van het licht. Zij is dit zonder bewijs, zelfs al ontkenden we het. Toch beleven we de waarheid hiervan eerst, als we door de zonnestralen zelf in staat worden gesteld, de zon te aanschouwen en te genieten. Er moet in ons alzoo een orgaan zijn om haar licht op te vangen, en zij moet dat licht op dat orgaan uitstralen. Zoo is 't ook hier.... Is de waarheid de waarheid om haarzelfswil, dan hebben we haar te huldigen, enkel en alleen door haar getuigenis in ons, een getuigenis, zóó machtig, dat we haar moeten huldigen’.

Men ziet, aan welke fatale vergissing de schr. zich schuldig maakt, door niet scherp bepaald te hebben, wat hij onder waarheid verstaat. Dit is een voorbeeld van de liaison d'idées, die schr. in de plaats stelt voor betoogen, en die slechts mogelijk is door vaagheid van begrip, gelijk ik aan 't begin zeide.

De zon moet op ons werken, voor wij haar licht genieten en de waarheid uitspreken, dat zij voor ons de bron is van het licht. Zoo, meent hij, moet ook de waarheid op ons werken, voor wij haar genieten en haar getuigenis geven, dus de waarheid uitspreken, dat de waarheid er is. Maar zoo gaat de zaak niet toe. Wat op ons werkt, is niet ‘de waarheid’, maar een bepaalde werkelijkheid. Wat wij nu doen, is reageeren op die werkelijkheidsinwerking met oordeelen. Hebben wij bij die oordeelen nu het besef, dat wij terecht verhoudingen en toestanden uitspreken en aanwijzen, die overeenstemmend in de werkelijkheid voorkomen, dan hebben wij waarheid in ons bezit. Tenminste zoo meenen wij, totdat wij door demonstreering inzien, dat de werke[l]ijkheid anders is, dan wij ons voorstelden.

Niet de waarheid geeft dus een getuigenis in ons, maar de werkelijkheid. En wij zijn genoodzaakt dat getuigenis op een bepaalde wijze op te vatten, waarvan b.v. het tegendeel onmogelijk zou zijn. Geeft de werkelijkheid b.v. in mij het getuigenis, dat rechts op de piano

hoogere tonen klinken dan links, dan kan ik niet ook het oordeel uitspreken, dat rechts lagere tonen liggen dan links. Heeft de werkelijkheid in mij getuigd, dat alle (coll.) menschen sterven, dan kan ik niet ook het oordeel uitspreken, dat ik niet zal sterven.

Wel de waarheid dus heeft te maken met bewijs, niet de werkelijkheid.

Het is nu dan ook gemakkelijk te doorzien, wat de schr. verder zegt. 'Het getuigenis der waarheid aan ons wordt wederstaan. Wij zijn geworden verduisterd in het verstand, en verdorven van wil. Het orgaan in ons, om de waarheid onmiddellijk te verstaan en te eeren, is door de zonde geruïneerd, en nu vraagt de "dwaze" mensch naar bewijs.... We zullen weer een orgaan of liever een anderen harttoestand moeten ontvangen, zullen we de waarheid zien en in haar wandelen.... Zoodra het testimonium spiritus sancti in onze harten werkt, gaan we in de waarheid wandelen, gelooven we in haar.'

Terloops zij gevraagd: aan welke waarheid denkt de schr. toch? Zit hij niet in stilte over ontkenning van het Godsbestaan te peinzen? Maar dat is toch iets anders dan de waarheid, die in de wetenschap wordt erkend. Tenminste, dat het 'bewijzen' op zichzelf met de zonde in verband zou staan, lijkt mij zelfs voor schr.'s richting allesbehalve een noodzakelijke stelling.

Maar dat des menschen aard - om het even of die nu zondig of niet moet genoemd worden - meebrengt, dat in zijn kennis van de werkelijkheid niet de volle waarheid bezeten wordt, kan men gaarne toestemmen. Hoe is dat nu te verhelpen? Ik denk wel, voorzoover het wetenschap betreft, dat men eene methode zal moeten opstellen, die zich tot alle menschen richt, en dat in die methode het bewijs een zeer voorname plaats zal innemen. Gelijk, tot dusver ook altijd het geval is geweest. En geenszins zullen wij in de wetenschapsbeoefening om 'wedergeboorte' vragen, maar wel om bevrijding van allerlei subjectivismen, die aan de ongestoorde werking der logische wetten en aan het ongestoorde getuigenis der werkelijkheid in den menschengeest in den weg staan. Deze vraag zullen wij doen in den vorm eener waarschuwing aan ons zelf, om ons toch vooral er van bewust te blijven, dat wij dwalen kunnen.

Is nu dat testimonium spiritus sancti geheel eene fictie, of doelt de schrijver met dat verkeerde woord toch op een werkelijk voorkomend proces? Dat laatste is mijne meening. Er is een invloed van het karakter te constateeren op de wetenschapsbeoefening, waartegen slechts kan worden gewaakt door niet alleen intellectueele, maar ook ethische bezinning.

Voordat we dit echter nog nader bespreken, zij vermeld, dat schr. die waarheid in hare beginselen als bijzondere openbaring gedocumenteerd acht in de Heilige Schrift. Daar nu het vorige onze instemming niet kan hebben, behoeven wij over de H. Schrift in dit verband niet verder te spreken.

Reeds een paar malen wees ik er op, dat de schr. de problemen verkeerd stelt, maar dat er zeer zeker moeielijkheden zijn. Laat mij thans in het kort tegenover de opvatting van den schr. de mijne stellen.

Door het getuigenis der (overigens voorloopig onbekende) werkelijkheid in ons denken ontstaan in ons een aantal oordeelen, met waarheidsbesef verbonden, die zich groepeeren tot bijzondere wetenschappen. Het systeem dat wij van deze oordeelen te zamen opbouwen, op het getuigenis dus der geheele ervaring, is de metaphysica. Aldus komt in ons tot stand eene wetenschap van het bestaande.

Behalve echter dat wij denkende wezens zijn, zijn wij menschen, wier leven in den tijd verloopt en wier streven op de toekomst is gericht. Wij handelen, wij hopen, wij vreezen, wij worden gedrongen. Als onze ziel zich in deze toestanden wendt tot hare wetenschap van het bestaande, tot hare metaphysica, komt zij voor nieuwe problemen te staan. Ethiek en godsdienstwijsbegeerte komen te voorschijn en leveren de grondslagen voor een wereld- en levensbeschouwing, benevens voor een aantal gemengde wetenschappen, waarin naast metaphysische resultaten ook ethische en religieuse grondslagen zijn opgenomen.

Wijsgeerig systeem kan men nu de metaphysica noemen, en men kan eischen, dat zij door allen worde erkend, die tot recht nadenken komen, of vooruit gebracht.

Men kan ook wijsgeerig systeem noemen de wereld- en levensbeschouwing. En hier zal stellig verschil zijn tusschen de menschen, tengevolge van hun ‘wedergeboren of onwedergeboren staat’, d.w.z. volgens den toestand van hun karakter. Op deze wijze dacht ik, dat de z.g.n. ‘geloovige’ wetenschap zonder die bijvoeging kon bestaan, als metaphysica, die algemeene geldigheid eischt.

De wereld- en levensbeschouwing, mèt de gemengde wetenschappen, zouden dan wel een zekere scheiding brengen onder de denkende menschen, naar den aard van hun zijn, maar men hadde het voordeel, dat het pleit op eigen terrein werd uitgestreden, en niet meer op het terrein gebracht werd der strikte wetenschap.

Op deze wijze geloof ik, dat de moeielijkheden, door den schr. genoemd, erkend konden worden en een meer vreedzame houding kon worden aangenomen door vertegenwoordigers van verschillende levensbeschouwing(*).

V.

H.T. DE GRAAF.

(*) Voor een nadere uitwerking van het bovenstaande zij verwezen naar het artikel ‘Wetenschap’ in *Vragen des Tijds*, Sept. 1907, en naar ‘Wijsgeerig systeem en wijsgeerig onderzoek in *De Tijdspiegel,* Augustus 1908.

Oorspronkelijke romans.

Aan den weg der vreugde, door Louis Couperus. - Amsterdam, L.J. Veen.

Aristocraten, door Johan de Meester. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck.
Barend Wels, door Theo Thyssen. id. id.
Tragi-Komedie, door C.P. Brandt van Doorne. - Amsterdam, H.J.W. Becht.
Als het verleden ontwaakt, door Sophie de Jongh. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn.
Verzwegen Leed, door Hélène Lapidoth-Swarth. id. id.
Verzonken Geluiden, door E.C. van Hoogelande. id. id.
Meisjesjaren, door Nannie van Wehl. - Amsterdam, L.J. Veen.
De Speelbal, door Suze La Chapelle-Roobol. - Amsterdam, Scheltens en Giltay.
De nieuwe Mevrouw Garvliet, door Cornelie Noordwal. - Utrecht, A.W. Bruna & Zn.
Njootje en Nonnie, door Louise B.B. id. id.
Het leven van Ardja en Lasmi, door J.E. Jasper. - Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn.
Boontje komt om zijn loontje, door A.S.H. Booms. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.
Persoonlijkheid, door Samuel Goudsmit. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.
Volk van Holland, door Kees Meekel. id. id.
Schetsen van Samuel Falkland. Twaalfde Bundel. - Amsterdam, H.J.W. Becht.
Janus met het Dubbele Voorhoofd, door Karel van de Woestijne. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

'Wanneer je eenigen tijd je hebt verdiept in verschillende werken van onze hedendaagsche auteurs, dan doet het je altijd zoo aangenaam aan weer eens een boek van Couperus ter hand te nemen.'

Zoo hoorden we nog onlangs een zeer belezen dame spreken en wij maken die woorden gaarne tot de onze. Want het *is* waar: Couperus blijft in zijne kunst altijd iets zeer aparts houden, iets zeer voornaams en gedistingeerds, dat hem ver boven andere veelgenoemde en veelgeroemde letterkundige tijdgenooten doet uitsteken, die, in hunne vaak belachelijke, onderlinge bewierooking, elkaar napratend met wat mode-zinnetjes en mode-woordjes, hem niet meetellen onder de grooten der jongere generatie. Inderdaad, Couperus behoort ook niet tot dat enge kringetje; met zijn breed en machtig talent staat hij er hoog, heel hoog boven. Zijne weelderige fantasie, zijn groot literair talent stellen hem in staat om als een nimmer oud wordende god te blijven scheppen en onze letterkunde te verrijken met het eene kunstwerk na het andere, alle ongeëvenaard schoon in schildering en typeering en uitdrukking, eenig door hun ongemeene pracht en voortreffelijk koloriet.

Dien indruk ontvingen wij opnieuw bij het lezen van een zijner jongste pennevruchten *Aan den weg der vreugde.* En toch is dit niet meer dan een zeer eenvoudig verhaal, een dood-gewoon gegeven, zonder

eenige intrige of iets diepzinnigs of mysterieus, zooals we in zijne vroegere werken meermalen aantroffen. ‘Een liefde in het Zuiden’ zouden we 't kunnen noemen, dit verhaal van de twee minnenden, die onder den Italiaanschen hemel hun liefdedroom verwezenlijkt zien. *Hij* is een jonge Italiaansche dokter, Aldo Ardo, die vroeger bij het leger heeft gediend en nu zijn ontslag heeft genomen, daar hij vrij en onafhankelijk kan leven... en van dienst-doen en doktertje-spelen heeft hij genoeg. Hij rust nu van zijne vermoeienissen uit in Bagni di Lucca, zoekt er wat verstrooiing en - verveelt zich. Dan ontmoet hij op zekeren dag een mooie, blonde vrouw, die bijzonder zijne aandacht trekt. Hij maakt kennis met haar, zij blijkt eene Hollandsche dame te zijn, jonge weduwe. Het blonde meisjesvrouwtje uit het Noorden wekt bij Aldo een machtig verlangen - zij vindt den krachtigen, jongen Italiaan zoo mooi, zoo héél mooi - en zoo ontspint zich als vanzelf dat liefdeleven, dat een korten tijd als een heerlijke idylle mag duren, maar ten slotte toch tragisch eindigt, - de weg der vreugde is niet eindeloos. Dat is alles. Gewoon, onbeduidend, niet waar? Maar ik vraag u, lezer, wees nu niet bevooroordeeld, maar sla dit boek op en zie wat Couperus van dit eenvoudig gegeven weet te maken. Vooreerst de typeering van de twee gelieven: Aldo, de jonge Italiaan, egoïste, polygame natuur; zijn eenig levensdoel is het zoeken naar vreugde, in zijn zinnelijken, hartstochtelijken aard ligt bijna iets wreeds, in zijne liefhebberijen iets jongensachtigs; zooals hij er behagen in vindt de kleine hagedissen te lokken en die aan zijne bloedroode lippen te brengen, zoo zal hij ook de mooie, blonde Emilia, het meisjesvrouwtje uit het Noorden, tot zich lokken. Hij spreekt eerst tot haar als dokter, want Emilia is nerveus en komt in Lucca genezing zoeken en opleving van hare verzwakte krachten; zij is getrouwd geweest met een veel ouderen man, en deze is gestorven. Als weduwe heeft zij zich weder verloofd met een jongen Hollander, die in zijn vaderland is achtergebleven; zij houdt van dezen man, omdat ze met hem sympathiseert, omdat zij er een zekere voldoening in vindt te weten, dat zij de troost is van zijn leven, - een beredeneerde, wel-overwogen genegenheid... Hugo schrijft haar dikwijls en zij beantwoordt zijne brieven geregeld. Maar nu zij dezen schoonen jongen Italiaan ontmoet, vlamt er iets in haar op, dat zij toch nog nooit gekend heeft - het is of 't verleden met alles wat ze daarin heeft gekend voor haar wegzinkt, nu zij de almacht ondervindt van de groote, ware liefde-passie. En nu hebben ze 't beiden gevonden, - hij bewust, zij onbewust zoekend - nu hebben ze gevonden de groote vreugde van 't leven. Die vreugde heeft Emilia nooit gekend, noch in haar gevoel van trouw en toewijding voor den ouderen echtgenoot, noch in haar sympathie voor Hugo. En het is juist die tegenstelling tusschen die zoo vaak voorkomende bleeke en lauwe liefden, waarin positie en stand en fortuin en sympathie en nog zooveel andere overweginkjes soms wonderlijk zijn dooreengemengd,

en die oppermachtige, oplaaiende liefde-hartstocht, die zonnige liefde van het Zuiden, die hier door den schrijver zoo prachtig is weergegeven.

'De zon, des morgens, als zij het woud opklommen, zij in zijn arm, heerschte koninklijk in volzomersche glorie, rees als een god aan den hemel hooger, goot zijn gouden genade bij stroomen uit... Het licht regende uit het bevend azuur; het licht droop den erbarmenden god van de flanken af, droop uit zijne opene palmen, droppelde in groote droppelen vloeiend goud door de wilde kastanjes, die hen, stervelingen, beschermden voor zijn al te goddelijke genade... Zij had nooit gedacht dit te kunnen doen: met hem op te gaan in die glorie, en zij ging, licht van tred. Het was een bedwelming, een bezwijmeling, een extase: het was of zij in de zon zelve binnentrad, trad in haar stralen, voor zoover het haar, sterfelijk, gegund was aan het uiterste van dien aureool te roeren. Haar lichaam klopte tegen het zijne, en zij werd niet moe. Hij kuste haar het zweet van de slapen, en zei haar hoe mooi zij was, en zij legde om zijn hoofd haar armen en zei hem hoe mooi hij was - sei bella... sei bello!'

Dit Hooglied, dit prachtig schilderen van een teedere idylle, bereikt wel zijn hoogtepunt, waar de schrijver het samenleven teekent van de twee gelieven in 't huisje van de eenvoudige boerenvrouw Giannina, ver van de weeldewereld, in hooge eenzaamheid. De heerlijke overeenstemming en volkomen aanpassing van dit liefdeleven met de omgeving, waarin het plaats heeft, is zeker wel het opperste, dat in de schrijfkunst bereikbaar is. Het is hier niet alleen dat teedere, warme koloriet, waarin de schrijver dit alles weet te houden, maar ook de harmonische overeenstemming van situatie en omgeving, die zoo weldadig aandoet. Wij ontvangen hier in zóó sterke mate den indruk, dat het voor Couperus een waarachtige vreugde moet geweest zijn, die beelden, die hem voor den geest zweefden, zóó te schilderen; en die vreugde, dat gevoel van verhooging van het leven - is dat niet het juiste kenmerk van alle *ware* kunst? - deelt zich ook aan den lezer mee. Wie dit boek leest, voelt zich een poos onttrokken aan de gewone alledaagsche sfeer, - bij het aanschouwen van de idylle van Aldo en Milia voelen wij iets van het warme, zonnige Zuiden over ons heengaan.

En niet alleen door de beschrijvingskunst staat dit verhaal zoo hoog, ook de fijne verbinding van dichterlijk element en psychologische ontwikkeling valt zeer te waardeeren. Want in het begin maakt die liefhebberij van Aldo voor kleine hagedisjes den indruk van iets onbeduidends en kinderachtigs. Maar gaandeweg begint de lezer te voelen, dat de mooie blonde Emilia voor dezen Aldo, dezen bekoorlijken maar tevens monsterachtig-egoïstischen Italiaan, niets meer is dan een van de vele wezentjes, die hij op zijn weg heeft ontmoet en van wie hij heeft genoten, zonder ze lief te hebben. Want Aldo, die alleen genot zoekt, heeft niet lief, - niemand, niets.

Wat is zij toch meer voor hem geweest dan een hagedisje, dat hij tot zich gelokt en waarmee hij gespeeld heeft, - wat is zij anders geweest voor hem dan ‘de kleine vreugde, ontmoet op den grooten weg, geplukt aan den weg naar de groote Vreugde?’ En dat Emilia na den eersten roes der vreugde dat begint in te zien, wordt ons duidelijk op pag. 155, waar de schrijver verhaalt, hoe zij een hagedisje, dat Aldo tot zich gelokt en gekust heeft, plots, in een vlaag van jaloezie, doodtrapt. Maar het *is* niet alleen jaloezie bij Emilia, het is de woede, opgewekt door het steeds klaarder wordend besef, dat zij hare liefde heeft gegeven aan een onwaardige, die maar wat met haar heeft willen spelen. En zoo volgt geleidelijk de ontbinding van deze liefde, de scheiding, het tragische einde. De bladzijden, waarin dit einde is beschreven, hoe de arme Emilia in eenzame afzondering, alleen nog bijgestaan door de trouwe Giannina, wegkwijnt, behooren almede tot de schoonste van dit boek.

Opmerkelijk is het, hoe we zelfs in den taal- en zinbouw, dien Couperus in dit werk gebruikt, iets van het zangerige en van die zachte, zoetvloeiende deining van het Italiaansch terugvinden. Inderdaad, de eenheid van vorm en inhoud is in dit kunstwerk wel volkomen. En toch draagt het nergens de sporen van maakwerk, het is alles zoo natuurlijk, zoo klaar en helder, als vanzelve geworden; deze kunst vloeit, als rein kristalhelder water, uit een altijd milde, onuitputtelijke bron.

Naar eenheid van inhoud en vorm, die kunst-formule, die door zoo vele jongere schrijvers verkeerd begrepen en misbruikt is en die geleid heeft tot die koude, zinledige, vervelende kunst, tot dat kinderachtige woordgeknutsel zonder merg of pit, dat men als ware kunst aan den man heeft trachten te brengen, maar waarvan even weinig zal blijven bestaan als van de uren en dagen, die de peuteraars in de letterkunst daaraan hebben besteed, - naar die eenheid heeft ook blijkbaar gestreefd Johan de Meester in zijn boek *Aristocraten.* En tot een zekere hoogte is hem dit ook wel gelukt, zij 't dan ook doorgaans ten koste van de schoonheid. Want het eigenaardig verrassende van deze ‘Aristocraten’ is, dat het aristocratische element er totaal in ontbreekt. De schrijver teekent hier het leven in een provinciestadje, dat er fabrieken, een Heeren-Societeit, een Hoogere-Burgerschool en een Baron op nahoudt. De kleine luiden in deze stad - de leden van de Heeren-Societeit daaronder gerekend - hebben allen behoefte aan groot-doen; ze voelen zich al gelukkig, als ze mogen wandelen in de schaduw van *het* huis, waar de Baron woont; tot den Baron te naderen is hun streven, hun eerzucht. Als hoofdpersonen onder deze provinciaaltjes heeft de schrijver gekozen den scherm- en dansmeester Rens met zijn gezin; man, vrouw en kinderen vormen een poenig zoodje. Rens, die als gymnastiek-leeraar tot het corps leeraren van de H.B.S. behoort, wordt door zijne collega's maar voor half gerekend, hij voelt zich een

miskende grootheid. Bij gelegenheid van het vijfjarig bestaan der H.B.S. zal er in 't stadje feestgevierd worden; er zal een optocht plaats hebben, en Fien, de mooie dochter van Rens, zal in dien optocht als Hollandsche Maagd op een zegekar rijden. Door dezen samenloop van omstandigheden komt Rens, die met zijn gezin een bovenhuis bewoont boven den stal van den Baron, in nauw contact met de feestcommissie, den burgemeester en ook met den Baron. De eerzucht van Rens groeit met den dag aan, en wanneer de windzak bemerkt, dat de Baron bijzondere attenties heeft voor de mooie Fien, ziet hij in de toekomst zijne dochter al als mevrouw de Barones en zichzelf als den schoonvader van den Baron. Ten slotte blijken al de verwachtingen luchtkasteelen te zijn geweest, en Fien blijft de sloof in haar burgerlijk huis.

Dit door den schrijver gekozen gegeven had kunnen leiden tot een koddig en geestig boek. Toch is het dat niet geworden. Er bestaat een kategorie van schrijvers voor wie geest en humor nu eenmaal uit den booze schijnen te zijn. De hoofdpersonen zijn, zooals wij reeds boven zeiden, geteekend als poenen; en zelfs de Baron, die door het aanschouwen van de mooie Fien, half ontbloot boven op een zegekar, nog een oogenblik wordt opgewekt tot het ontwerpen van huwelijksplannen, is toch ook wel een aristocraat van de verloopen soort. Getrouw aan de leus: éénheid van inhoud en vorm, heeft de schrijver hier een taaltje gebruikt, dat zich allereerst kenmerkt door poenige en platte uitdrukkingen. Dat is natuurlijk óók kunst; het is heel kunstig en lang niet gemakkelijk om de omgeving en de situatie altijd op datzelfde lage peil te houden en bijv. te zeggen van Rens: ‘hij had eenmaal lol in zijn buikje’ (p. 37), of hem te laten denken: ‘Stel je nou in je akelige besisserdheid niet al te lammenadig an’ (p. 40), of de jongejuffrouw Fien te laten mijmeren over ‘die flauwe kul van straatgeslenter en jongensgek’ (p. 46). Dat is knap en in den juisten vorm gezegd; dat is nu eens wat je noemt ‘literair werk.’ En ook is 't iets lang niet gewoons om een zin te schrijven, zooals bijv. dien, waarmee het Tweede Boek aanvangt: ‘Hendriks hand hield stil op den lepel, welks zilverglans hij schitteren deed met al het geduld zijner trage kalmte, zoodra hij, in de gang der eerste verdieping, de kamerdeur openen, en de stem van Mijnheer van het Spekken de loome stilte van het, in zomervoormiddag-benauwing, gelijk een voornaam, zwaar gebouwd mensch, roerloos-dommelende, groote-huis, met klanken, welke aan korte kinder-uitroepen uit een dikke oude-heere-keel deden denken, verstoren hoorde.’ 'n Gewoon mensch mag 't bij het lezen en nog eens overlezen van zoo'n zin gaan duizelen, als hij tracht een beeld of indruk hieruit vast te houden. Dat hoeft ook niet; het schrijven van gewone, duidelijke zinnen, zulke school-zinnen, is zoo 't werk van jan-en-alleman. 'n Artiest laat zich daarmee niet in, hij is een bijzonder

mensch en behoort dus als zoodanig ook iets bijzonders en ongewoons te geven.

Toch durven wij dit ongewone werk aan niemand ter lezing aanbevelen; het kon eens zijn - men kan 't nooit weten - dat de auteur deze Aristocraten uitsluitend had bestemd als lectuur voor... poenen.

Een zeer belangwekkend en met veel talent geschreven boek is het werk van Theo Thyssen: *Barend Wels.* Wij hebben hierin den roman van den jongen onderwijzer, een verhaal uit het school-leven, zooals dit in werkelijkheid bestaat; een van de beste typen van realistische schetsen en verhalen, die ons in de laatste jaren onder de oogen kwamen. En als school-verhaal zeker wel een unicum. Barend Wels is een jonge, onervaren onderwijzer, die voelt en begrijpt, dat hij, ofschoon hij in staat is de orde in zijne klasse te bewaren en de jongens er onder te houden, toch als onderwijzer nog in 't geheel niet op zijn plaats is en die aanvankelijk zich inbeeldt, dat hij nu, door maar verder te studeeren en verschillende akten te halen, zich die plaats wel zal veroveren. Later, wanneer Barend dan de hoofdakte gehaald heeft, komt hij wel tot andere inzichten; zichzelf toetsend aan zijn oudere collega's, aan den ervaren eersten onderwijzer, begrijpt hij, dat hij niet ‘de eeuwige kweekeling’ behoeft te blijven, wanneer hij zich maar niet te hoog en te knap acht voor zijn baantje, maar meer meeleeft met en zichzelf meer geeft aan de jeugd. Al die verschillende typen van onderwijzers, van leerlingen, van het hoofd der school, Beckers, die tooneeltjes uit het schoolleven, heeft de schrijver op rake en levendige wijze weten te teekenen.

Een enkel staaltje: Wels houdt eenige jongens school, die in zijne klasse rumoerig zijn geweest.

‘De deur kraakte, en het hoofd kwam binnen; de jongens keken schuw. Iets krom liep het hoofd; hij keek òver den bril, schoof onhoorbaar op Wels af; die stond op, en gaf maar 'n hand.

‘Zeg es,’ begon het hoofd te fluisteren, en hij draaide zich om, dat de jongens niet eens zien konden, dat hij praatte, ‘zeg es, ben je van plan ze nog langer te houen?’

En Wels, op denzelfden fluister-toon, gaf terug:

‘Nee-e maar....’

‘Juist, zie je, zoo héél lang houen, daar wennen ze an; niet te streng aanpakken ook; en zie je, je krijgt op die manier ouers met klachten ook!’....

....Toen bladerde het hoofd wat door de nagekeken schriften; ineens gleed er een lachje over z'n gezicht; hij hield Wels een schrift voor en wees wat.

Wels, geschrokken, greep z'n pen al.

‘Nou ja,’ was het hoofd goed, ‘gebeurt de beste wel es. Maar sekuur zijn toch, zie je.’ En, nog zachter fluisterend: ‘Verander

't nou niet, maar bij voorbeeld morgen; as de jongens 't nou zien, hebben de smeerlappe 't in de gaten, dat ik je d'r attent op maakte.'

Toen hardop: 'Nou, bonjour m'neer!'

Zoo typeert de schrijver in korte, rake trekken de verhouding van het hoofd der school tot zijne jonge onderwijzers. Zoo te teekenen de toestanden en personen, zóo nauw verwant met de werkelijkheid, tòch zonder overdrijving of afstootende ruwheid, vereischt talent. En om de wordings-geschiedenis van dezen jongen onderwijzer zoo te beschrijven, als hier is geschied, was noodig een juiste psychologische blik. Literair en zielkundig staat dit werk ongetwijfeld zeer hoog. Wij wenschen het daarom in veler handen, zoowel in als buiten de schoolwereld.

De schrijver Brandt van Doorne, die ons 'n paar jaar geleden met zijn verhaal 'Uit de Gis' een werkje gaf met voortreffelijken humor, geeft ditmaal met *Tragi-Komedie* een vertelling in denzelfden ernstig-luimigen trant. De hoofdpersonen in dit verhaal zijn de Kontroleur Lansberg en zijne vrouw Nora, die uit Indië zijn gekomen en hun verlof in Amsterdam doorbrengen.

Lansberg heeft van een collega, die ook met verlof was, maar naar Indië terug moest, een gemeubeld bovenhuis in het Weteringplantsoen overgenomen, en daar leidt hij met zijne vrouw een gemoedelijk en gemakkelijk leventje. Zij hebben geen kinderen en hun huwelijk dreigt ook kinderloos te blijven; dit is de eenige schaduw, die over hun huwelijk hangt, vooral Nora verlangt sterk naar een kindje. Maar zij wil er niet over tobben en doet haar best om tevreden te zijn zonder kinderen; het samenleven van man en vrouw is overigens vrij gelukkig, niettegenstaande karakter en temperament van man en vrouw veel verschillen: Lansberg is een man van kalme stiptheid, bescheiden, iemand die zich liefst wat op den achtergrond houdt en niet gemakkelijk tot een besluit komt, - Nora is voortvarend, flink, doortastend, besluit spoedig, soms zelfs overijld.

Op een avond worden zij verrast door de onverwachte komst van Nora's zuster, Truus, die bij een familie in Arnhem in betrekking is. Al spoedig verneemt Nora de reden van dit onverwachte bezoek: Truus heeft de familie, waar zij in betrekking was, moeten verlaten, omdat zij zoo onvoorzichtig is geweest een liefdesbetrekking aan te knoopen met den heer des huizes; de gevolgen daarvan zullen niet uitblijven, en nu mevrouw het schandelijk gedrag van haar man en Truus heeft ontdekt, heeft ze de laatste onmiddellijk de deur gewezen.

Zoo wordt dan het kalme leventje van de Lansbergen eensklaps door de aanwezigheid van de ongelukkige en berouwvolle Truus verstoord. Wat met haar aan te vangen? Truus bij zich in huis te houden gaat niet aan, de naam van de familie zou te veel in opspraak komen. Zoo besluiten ze dan eindelijk Truus ergens in het buitenland onder te brengen; Lansberg ontdekt het adres van een dame in Duitschland,

bij wie meermalen ongehuwde dames, die een tijdlang ‘in stiller Zurückgezogenheit’ wenschten te leven, een goed onderkomen vonden. Lansberg brengt nu zijn ongelukkig schoonzusje weg. Na zijn terugkeer heeft echter Nora met het geval nog geen vrede; zij blijft piekeren over het kindje van Truus, dat over eenigen tijd wordt verwacht. Wat met dat kindje aan te vangen? Zal zij, Nora, het tot zich nemen en opvoeden? Maar dan wordt het geval met Truus allicht bekend, daar de kennissen toch weten, dat het een aangenomen kindje zal zijn; het kind uit te besteden bij vreemden, bij wie het stumpertje waarschijnlijk slecht zou verzorgd worden, zou misdadig zijn. Zoo rijpt dan eindelijk bij Nora het plan, om het kindje van Truus voor haar eigen kind te laten doorgaan; tegenover hare kennissen zal Nora voorwenden, dat zij een kleintje wacht, en zoo zal zij dan den goeden naam harer zuster redden en daarbij het geluk smaken, een klein lief wezentje, waarnaar zij altijd heeft verlangd, groot te brengen. Aanvankelijk wil Lansberg van dit ongerijmde plan natuurlijk niets weten, en tracht hij zijne vrouw duidelijk te maken in welke moeilijkheden zij door dit bedrog kunnen geraken; maar Nora houdt aan - en ten slotte legt haar man zich bij 't geval neer. En hoe dit geval zich nu verder ontwikkelt en op tragi-komische wijze eindigt, willen wij hier verder niet verklappen.

Het spreekt vanzelf, dat vooral de schijnzwangerschap van Nora in dit verhaal het tragi-komische element vormt. Het onderwerp zelf zou men wat onkiesch kunnen noemen, in elk geval minder fijn dan dat van het vroegere verhaal ‘Uit de Gis’; toch moeten wij erkennen, dat de schrijver door geen enkel woord of détail, waartoe dit thema toch zoo ruimschoots gelegenheid kon geven, den lezer kwetst of ontstemt. Ware dit onderwerp onder handen genomen door een van onze bekende realistische schrijvers, het zou ongetwijfeld tot een ongenietbaar boek hebben geleid; wij achten het dus wel een bijzondere verdienste van Brandt van Doorne, dat hij op een zoo gewaagd thema een aller-amusantst verhaal heeft weten te bouwen, dat ook door den meest kieskeurigen lezer kan genoten worden. De schrijver geeft met dit boek eens een flink lesje aan velen van onze hedendaagsche schrijvers, hoe een gewaagd onderwerp literair kan behandeld worden zonder te vervallen in platte en vulgaire beschrijvingen; en nemen we dan in aanmerking, dat vele onderwerpen en tooneelen, die in dit verhaal voorkomen, zooals bijv. de toestand van het onteerde zusje, haar schaamte en verdriet, - de schaduw die over een kinderloos huwelijk hangt, - de bedrogen verwachtingen en illusies van Nora - de dreigende wolken die zich samenpakken over het echtpaar Lansberg, waardoor 't bijna tot vervreemding tusschen man en vrouw was gekomen, - dat dit alles had kunnen leiden tot veel sentimenteels en larmoyants, en dat toch de schrijver door zijn ongezocht-leuke en luimige beschrijvingen geen oogenblik uit den humoristischen toon valt, dat de ernst nooit in het

klagelijke, de luim nergens in flauwiteit of in 't gezochte ontaardt, dan hebben wij alle reden om Brandt van Doorne ook met dit werkje geluk te wenschen, dat bewijst, dat ook in onze dagen de goede toon en de ware humor nog leven.

Aan werken van meer beslist dramatischen aard, waarin men het komische te vergeefs zal zoeken, is onze tijd overrijk; in zulke werken treedt dan doorgaans het sterk-subjectieve van de auteurs op den voorgrond en 't ligt dus voor de hand, dat vooral onze vrouwelijke schrijfsters allicht in dit genre vervallen. Werken van deze soort zijn o.a. *Als het Verleden Ontwaakt* door Sophie de Jongh, *Verzwegen Leed* door Hélène Lapidoth-Swarth, *Verzonken Geluiden* door E.C. van Hoogelande.

Van deze drie boeken is het eerste verreweg het beste. Sophie de Jongh schrijft haar boek weliswaar in dagboekvorm, en deze is zeker niet de meest verkieslijke vorm voor een roman; maar de stijl is zoo pittig en flink, de manier van zeggen is zoo onderhoudend, de opmerkingen over menschen en het leven zijn hier en daar zoo raak, dat dit dagboek dadelijk pakt. De heldin van 't verhaal vertelt dus haar eigen geschiedenis; zij heeft zich teruggetrokken in een klein plaatsje, buiten, leeft daar eenzaam in een klein huisje, heeft geen anderen omgang en aanspraak dan haar oude meid, den tuinman, 'n paar kinderen uit de buurt en een oud heertje, dat nu en dan hare bloemen komt bewonderen. Haar klein buitenverblijf heet Pollux; daarnaast staat een ander klein huisje, Castor, - Castor en Pollux werden vroeger door twee bejaarde vriendinnen bewoond. Na eenigen tijd wordt nu ook Castor betrokken door een heer, een schuw en eenzelvig man. Natuurlijk maken de buren toch kennis, gaandeweg wordt hun omgang vertrouwelijker, en na verloop van tijd krijgen ze elkaar lief. Maar beiden zijn ze menschen met een verleden; wat achter hen ligt, is zwart en somber. *Hij* is de eerste, die haar zijn geheim vertelt: hij is bankier geweest, door teruggang in zaken en mislukte speculaties heeft hij fraudeleuse handelingen gepleegd, vele menschen heeft hij ongelukkig gemaakt, en hij heeft zijn misslag geboet in de gevangenis. De wijze waarop *zij* deze bekentenis in haar dagboek vertelt, munt uit door soberheid en diep gevoel. Wij kunnen niet nalaten daaruit een paar trekjes aan te halen.

> *Toen hij het mij vertelde in het stille wijde bosch, voelde ik de nabijheid van een onnoemelijk groote, vergevende liefde. Ik zei het hem, maar hij schudde zijn hoofd.*
> '*Nee, nee, u kunt het niet begrijpen, de rechtvaardigste rechter zelfs zou me veroordeelen.*'
> '*En toch, als u heel diep in uzelf ziet, dan vindt u er nog terug het droomende jongetje, dat door de bosschen liep en van geen kwaad wist, - dan bent u telkens verwonderd, waarom de menschen u zoo slecht vinden, of liever, waarom u zoo slecht geworden bent....*'

'Ja,' zei hij langzaam,.... 'het is zoo wonderlijk, zoo onbegrijpelijk.... om slecht te zijn.'
.... Groot kind! Hij moest zijn geheim vertellen.
En IK *deed zorgvuldig de asch van mijn herinnering in een urn en verborg die in een donkeren schuilhoek, dien niemand kende dan ik.*
Neen, we zijn niet allen van dezelfde stof gemaakt.
Waarom heb ik dit alles opgeschreven! Mijn hand is er moe van... het papier heeft geduldig geluisterd.
Poes, die tegenwoordig Jan heet, rekt z'n dikken rug en gaapt. Hij ziet me niet vriendelijk aan: kunnen de menschen dan nooit op hun tijd passen! Mijn wijze Jan, niet alleen op hun tijd, ook niet op hun goeden naam en hun eer en hun geld en hun liefde.... Ze zijn lang zoo verstandig niet als de groote katers, die zich breed in 't leven zetten en het er goed van nemen.

De lezer weet nu, hoe Sophie de Jongh schrijft. Het duurt lang, voor de heldin van dit boek voor *hem* den sluier oplicht, die over *haar* verleden hangt. Een vrouw komt er ook niet zoo gemakkelijk toe te vertellen, hoe zij, na in hare jonge jaren te hebben liefgehad en in hare liefde bedrogen en verleid te zijn, in haar radeloozen angst en wanhoop er bijna toe gekomen is om haar kindje te dooden. Zij *is* wel niet tot de daad gekomen, maar de gedachte.... het willen..... De schrijfster geeft ons dus hier den roman van twee schipbreukelingen, twee verongelukten; *zijne* bekentenis van schuld vermindert haar liefde voor hem in 't minst niet - zij weet het toch bij ervaring, hoe de wanhoop ook den best-gezinden mensch kan brengen tot misdaad. Zij begrijpt, wat hij heeft geleden, acht hem er geen zier minder om. Zal hij nu ook haar na hare bekentenis blijven liefhebben? Hij antwoordt haar, dat hare bekentenis hem heeft gebroken - dat die hem heeft ontnomen het mooiste, dat hij had in de wereld: zijn liefde, die uit bewondering ontstond. Dat zij heeft willen doen, wat hij het onbegrijpelijkste vindt van alle levensraadsels, heeft zijne bewondering voor haar gedood. En daarmee zijne liefde.

Dit is dan de tragische ontknooping van de liefde der twee verongelukten. Er zullen misschien velen zijn, die daarmee geen vrede hebben. Kon *hij* dan, die zelf gefaald had, geen verontschuldiging vinden voor haar daad? Wist hij niet bij ondervinding, hoe wanhoop en razernij, hoe de hardheid en wreedheid der menschen ook den in beginsel deugdzame kunnen voeren tot misdaad, kan men vragen? Heeft de schrijfster misschien een probleem willen stellen, het probleem van de vergevenskracht? Zal in 't algemeen de vrouw eerder geneigd zijn het misdadige te vergeven in den man, dan de man dat zal doen in de vrouw?

Bij het zoeken naar een antwoord op deze vragen denkt men onwillekeurig terug aan de woorden van de schrijfster: wij zijn niet allen van dezelfde stof gemaakt.

Dit boek is in hooge mate ernstig, maar het boeit, het sleept mee, onweerstaanbaar tot het einde. De opzet is kloek, de stijl uitnemend. Dit boek is rijk aan schoone en diepe gedachten, soms heeft 't een humoristisch tintje, er is geen omhaal van woorden, alles is zoo sober en natuurlijk gezegd, - het geheel is zoo goed, dat men zich bijna niet kan voorstellen, dat dit werk een debuut zou zijn. Misschien is Sophie de Jongh wel een schuilnaam van eene onzer bekende en geroutineerde schrijfsters.

Verzwegen Leed bevat vier novellistische verhalen van Hélène Lapidoth-Swarth. De hoofdpersonen van die verhalen zijn allen meisjes of vrouwen, wien het niet voor den wind gaat; allen klagen ze er over, dat ze niet begrepen en gewaardeerd worden: Eva Linde wordt niet begrepen door den artist, op wien zij verliefd wordt; Freddy niet door de leden van haar familie, Maddy niet door den schoolmeester met wien zij verloofd is. Het zijn allen bloemen van eenzelfde kleur, grijs, triest, somber. Men heeft 't de dichteres Hélène Lapidoth-Swarth wel eens verweten, dat haar stemming altijd zoo triest, haar lied zoo klagend is; men zou even goed de rouw-violen kunnen verwijten, dat ze zoo donker zien, of 't de violoncel kwalijk kunnen nemen, dat ze geen hooge juichtonen voortbrengt. Het sombere en treurige heeft evenveel recht op zijn plaats in het levensorkest als het lichte en vroolijke. De hoofdzaak is maar, dat het geheel niet eentonig wordt. En nu juist is 't eenkleurige van deze verhalen niet te verhelen; de stemming is wel goed volgehouden, maar 't is een triestige, mistige stemming, en als wij nu toch een ganschen dag hetzelfde moeten hebben, dan wenschen we maar liever zonneschijn dan motregen.

De kunst van Mevrouw Lapidoth-Swarth is daarom een zeer ondankbare kunst. Uit deze verhalen blijkt toch alweer, hoezeer deze schrijfster het taalmateriaal beheerscht; hare beschrijvingen zijn goed en wel verzorgd, personen en omgeving zijn gehouden in harmonische overeenstemming, - alleen dat éénkleurig-grijze, dat eeuwig-trieste, ziet ge, dat wil er niet in, vooral niet bij ons Hollanders, die toch al doorgaans hunkeren naar wat zonniger atmosfeer.

Toch slaat in deze smartliteratuur de auteur E.C. van Hoogelande met *Verzonken geluiden* nog het record wat de eentonigheid betreft.

Hier wordt ons verhaald het mislukte liefdeleven van twee menschen, in symbolischen vorm. Een eigenlijk verhaal is het niet, men zou het beter kunnen noemen een klaagzang, waarin het leven vergeleken wordt bij een stroom - de vergelijking is niet nieuw - en op dien stroom drijven booten, en in die booten huizen de menschen. De menschen dus dobberend op den levensstroom, ieder mensch tracht zijn eigen boot te sturen en te leiden door het meer of minder bewogen water. *Zij* drijft voort in een kleine, onaanzienlijke schuit, wier eenig sieraad is de kleine helroode wimpel; *hij* vaart snel in een mooie, ranke boot, met blinkend zeil, maar de wimpel is verkleurd en past niet bij 't geheel.

Hij staat in zijn boot en zingt wonderlijke liederen, die alleen door *haar* verstaan worden; hunne booten naderen elkaar, het blije leven van altijd naast elkaar te varen vangt nu aan, en eindelijk gaat *zij* over op *zijn* boot. Samen drijven zij nu al maar voort als in stillen droom. Ze vinden het leven schoon. Om den lezer eenig denkbeeld te geven van den vorm, waarin dit boek is geschreven, laten we hier een kort fragment volgen. Het is als een dagboek in poëtisch-symbolieken vorm, geschreven door de vrouw, die op *zijn* boot is overgegaan.

> *Het leek nu alles wel of er geen schaduwen waren, noch konden zijn in onze blijde boot; of de dagen louter licht waren op dit meer.*
> *Maar in bijna alle dingen is een geheime, afgewende gedachte.*
> *En zoo was het ook hier.*
> *Zij was blij, onze boot, en er waren mooie oogenblikken. Maar van buiten was er toch iets om ons heen, dat evenmin te grijpen was als de visschen aan de oppervlakte van het water...*
> *Vluchtig en vormeloos.*
> *Een leegte - een gemis.*
> *Het andere was iets dat kleur noch vorm had.*
> *Iets dat verraderlijk achter een wolk of schaduw uitkeek - en wèg - voordat het gezien was.*
> *... Daar was reeds zooveel in dit veranderde leven, dat vroeger alleen in zichzelf geweest was en nu opeens met een ander gedeeld werd.*
> *Een voortdurend samenzijn met een heel andere persoonlijkheid dan de mijne. - Elke behoefte en elke gewoonte moesten voor elkaar pasklaar gemaakt en tot elkaar gebracht worden om ons leven rustig naast elkaar te laten staan.*
> *... En zooals behoeften en gewoonten zich naar elkaar bewogen hadden, zoo zouden ook de diepere dingen doen. Maar deze hadden meer tijd noodig... en zouden een langeren weg volgen.*
> *Want al wat diep ligt, beweegt zich langzaam...*
> *... Ik keek rustig naar boven en vertrouwde het te zien komen, al het wondermooie, waarvan gij gezongen en gesproken hadt - en mij beloofd...*

Het stond heel vast in mij, dat het eenmaal zoo komen zou.

In dezen vorm gaat de auteur onafgebroken voort en deelt ons mede, dat het verwachte samengaan van de diepere dingen *niet* zal komen. Eerst rijst de twijfel donker uit het water op, dan volgt verkoeling, vervreemding, eindelijk de zekerheid elkaar niet te begrijpen, niet samen te *kunnen* gaan en blijven. *Zij* verlaat *hem*, zij brengt een dood kind ter wereld, en wacht ergens aan stillen oever, in eenzaamheid, den dood.

In dit mystieke beeld van een mislukt leven ligt iets zeer tragisch en diepzinnigs. In zijn soort bevat dit boek ongetwijfeld veel verdienstelijks; de beelden zijn soms zeer treffend, de diepe gedachten zijn vaak in schoonen vorm geuit. Toch laat het den lezer onvoldaan; de personen, wier droeve levensgeschiedenis hier wordt aangeduid, zijn niet

meer dan vage schimmen, die in een mystieken nevel voor ons heenglijden, in doezeligen, onvoltooiden vorm. Zij leven niet, doen ons niet aan. Deze wijze van voorstelling in verband met den eigenaardigen vorm geeft aan 't geheel iets onbeschrijfelijk-eentonigs, dat den lezer op den duur vermoeit en verveelt. Misschien dat enkele dichterlijke naturen zich tot dit genre voelen aangetrokken, - voor het gros der lezers blijft het ongenietbaar.

Wanneer een auteur, hetzij door levenservaring, hetzij door zijn zielstoestand, een pessimistische levensbeschouwing is toegedaan, dan is het natuurlijk, dat zijne werken de kenteekenen van zijn gedrukten geestestoestand vertoonen; zoolang hij voor zichzelf waar blijft, *kan* hij niet anders dan pessimistische en sombergetinte literatuur produceeren. Wanneer daarentegen een auteur bij herhaling boeken heeft geschreven, waarvan gezonde kracht uitgaat, frissche, jolige boeken die tintelen van levenslust en waarin toch de levensernst niet ontbreekt, dan mag men aannemen, dat zijn geestestoestand goed geëquilibreerd is, en dat zijn gevoel niet uitsluitend overhelt naar de donkere zijde van het leven. Zoo'n auteur bezitten wij in Nannie van Wehl; hare beste werken zooals ‘Het moeilijke Begin’, ‘Wij zijn jong’, zijn niet alleen in dit tijdschrift, maar nagenoeg door alle recensenten geroemd als opwekkelijke, prettig geschreven boeken, uitingen van een frisschen, gezonden geest. En zie, daar komt nu deze schrijfster, de priesteres van levensmoed en levenslust, in haar jongste werk, *Meisjesjaren*, op eens voor den dag met eenige sombere, naargeestige fantasieën, waarin geen sprankje van het eigenaardig frissche karakter van hare vroegere werken is terug te vinden. Hoe triest is dat beeld van het zwakke, ziekelijke jonge meisje, dat als wees in huis komt bij een oude, ongevoelige tante, die niets van dat jongere, teere leven begrijpt, zoodat het kind al vroeg haar gevoel geweld moet aandoen en, voortdurend gefolterd door haar pijnlijk lichaam, later ook nog door operaties in een ziekenhuis, zóó sterk naar het einde, naar den Dood, gaat verlangen, dat zij als jong meisje door verdrinking een einde maakt aan haar leven; of van dien jongen man, die te laks is om het tot iets te brengen in de wereld en die ook al, gedreven door jaloezie en minnenijd, ten slotte de hand aan zichzelf slaat. Wat 'n teleurstelling, dit boek! En wat zijn die toestanden, waarin die ongelukkige schepsels hier worden voorgesteld, onnatuurlijk en gezocht! Ook literair brengt dit boekje ons niemendal; terwijl wij in de smartwerken van Hélène Lapidoth-Swarth en van E.C. van Hoogelande ten minste nog vele goede beschrijvingen, fraaie beelden en dichterlijke diepte kunnen waardeeren, ontbreken die hier geheel. Alleen dat laatste schetsje, waarin een vroolijke dag van buitenzijn met oude kennissen het slaafsche werkleven van een arm juffertje als een lichtstraal doorflitst, kan er nog mee door. Maar overigens is dit boek eene mislukking. Wat bracht er u toch toe, Nannie van Wehl, om onze overrijke smartliteratuur nog met dit

exemplaar te komen vermeerderen? Denkt ge heusch, dat er iets hoogverdienstelijks in steekt sombere, ongezonde boeken te schrijven? Kom, leg dat zwarte masker af, heusch, het staat u niet. Geef u liever in uwe boeken zooals ge zijt, in al uw dartelheid, en uw frischheid van geest en uw poëtischen levensernst en uw zonnigen levenslust. Naar zulke boeken strekken wij gretig de handen uit, - gij zult daarmee de menschen niet alleen amuseeren, gij bewijst er hun een dienst mee.

'n Paar lezenswaardige romans, van den goeden ouden stempel, zonder letterkundige pretensies, brachten ons Suze La Chapelle-Roobol met *De Speelbal* en Cornelie Noordwal met *De Nieuwe Mevrouw Garvliet.*

In ‘De Speelbal’ speelt Meneer Vaals, zoon van een rijk geworden bleeker, een belangrijke rol. Vaals heeft 'n blauwen maandag in Utrecht gestudeerd, 't nooit tot iets gebracht, zijn groot fortuin jong in handen gekregen, en toen maar geliefhebberd. Hij is getrouwd geweest met een onderwijzeres, die blij was, toen zij haar vermoeiend schoolbestaan tegen het samenleven met een rijken en levenslustigen man kon inruilen. Na hem drie kinderen geschonken te hebben, stierf zij aan de tering. Op 't oogenblik dat wij Vaals hier leeren kennen, is hij weduwnaar met twee zoons en eene achttienjarige dochter Ada; zijn huishouden wordt bestierd door juffrouw Miermans. De mooie, aanvallige Ada is zijn trots, Meneer Vaals is het type van den rijkgeworden burgerman; hij beweegt zich als koning in zijn huis en in den kring zijner bloedverwanten en kennissen, die hem allen naar de oogen zien om zijn fortuin. Zijn zelfgenoegzaamheid en opgeblazenheid groeien bij den dag; wat hij beweert, moet gelden als evangelie; waagt men 't hem bij een dispuut tegen te spreken, dan begint hij te razen en te vloeken. Toch toont hij gaarne een zekere goedigheid en gulheid, ook omdat het zijne eigenliefde streelt, dat men zal spreken van den rijken en gullen Meneer Vaals.

Nu wil het toeval, dat een telg uit een aristocratisch, maar arm geslacht, Hugo Resena, die in Leiden studeert, op de mooie Ada Vaals verliefd wordt en zich met haar verlooft. Hugo vraagt haar niet alleen om haar geld, ofschoon hij eene rijke vrouw zoekt; hij heeft het mooie kind inderdaad lief. Het parvenu-achtige in haar vader hindert hem wel, maar hij hoopt, dat 't toch wel gaan zal. En Meneer Vaals, die zich in zijn burgerlijken trots zeer gestreeld voelt, dat een adellijk jongmensch zijne dochter ten huwelijk vraagt, denkt: ‘zonder mijn duiten kan je toch niks, je moet later toch bij me aankloppen en ik heb je in mijn macht.’

Toch, in dit laatste misrekent hij zich. Op den duur bemerkt de oude Vaals, dat hij met al zijn blufferige roijaliteit toch geen indruk maakt op de aristocratische familie Resena en allerminst op zijn aanstaanden schoonzoon. Tegen den altijd bedaarden, sarcastischen, treiterig-

voornamen Hugo is Vaals met al zijne groote woorden niet opgewassen; telkens ontstaan er tusschen hem en Hugo disputen, en hoe kalmer Hugo daarbij blijft, des te meer windt de oude Vaals zich op en begint te razen en te schelden. De zachte Ada, die zeer aan haar vader gehecht is, lijdt veel onder dit voortdurend gekijf; zij tracht haar vader en Hugo, die zij met geheel haar hart liefheeft, telkens weer tot elkaar te brengen, maar tevergeefs. Zoo wordt zij als 't ware de speelbal tusschen haar vader en haar geliefde en haar verlovingstijd wordt door die onafwendbare tweedracht een tijdperk van verdriet en lijden. Door dien strijd, dien ze voortdurend heeft te voeren, wordt haar teer gestel ondermijnd, en nu openbaren zich de sporen van de kwaal harer moeder. Wanneer zij ziekelijk en steeds zwakker wordt en meent te bespeuren, dat ook Hugo, nu zij niet meer zoo mooi en zoo vroolijk is als vroeger, koeler tegen haar wordt, is de maat volgemeten. In 't vaderlijke huis, waar zij zooveel leed gekend heeft, sterft zij.

De wijze, waarop de schrijfster dit gegeven heeft uitgewerkt, is ongetwijfeld hoogst verdienstelijk. Wij herinneren ons niet ooit een werk van Mevr. La Chapelle-Roobol met zooveel genoegen te hebben gelezen als dit. De sterke antipathie van Hugo tegen zijn aanstaanden schoonvader, die onafwendbare strijd tusschen den hooghartigen aristocraat en den blufferigen parvenu, is van 't begin tot het einde voortreffelijk geteekend en volgehouden. Het tragische van het lijden van Ada, die met al haar liefde voor die twee menschen, die haar alles zijn, toch niet in staat is om ze één stap tot elkaar te brengen, is door de schrijfster diep gevoeld en mooi weergegeven. De lezer maakt onwillekeurig dien strijd mee. Ook de bijfiguren, zooals de zwager van Vaals, Verheyde, die altijd den schijn wil aannemen van onafhankelijkheid, maar toch ten slotte Vaals, bij wien hij in 't krijt staat, naar den mond praat; Mevrouw Resena, het type van de deftige, ouderwetsche aristocrate; Juffrouw Miermans, de goedige sloof, die zich maar laat afsnauwen, ze zijn allen gelukkig geslaagd.

De taal is eenvoudig en goed. Alleen ontwaarden we met schrik, dat de schrijfster zich nu waarlijk ook al door die leelijke nieuwste mode heeft laten meesleepen, en dat zij schrijft: ‘hij ongeduldigde, zij angstigde.’ Wel, wel, mevrouwtje, wij hadden u voor zelfstandiger aangezien.

Cornelie Noordwal behandelt in haar roman *De Nieuwe Mevrouw Garvliet* het geval van den rijken weduwnaar, die hertrouwt. Op den heer Garvliet, *le beau* Garvliet, zeer rijk en nog in den bloei zijner jaren, met één lief vijfjarig jongetje, door de schrijfster doorgaans aangeduid als ‘de poelek’, laten natuurlijk heel wat jonge en oude vrijsters een vriendelijk - om niet te zeggen begeerig - oog vallen. De zoozeer gevierde weduwnaar bepaalt eindelijk zijn keuze tot een jonge dame, Beatrice, die onbemiddeld en in betrekking is bij eene lastige, veelal kwaad-gehumeurde tante. Beatrice vermoedt, dat *le beau* Garvliet

met dit huwelijksaanzoek minder haar persoon dan wel de goede verzorging van den poelek op het oog heeft. Ofschoon nu Beatrice voor Garvliet meer voelt dan voor een neutraal manspersoon, neemt zij zich voor, dit gevoel zorgvuldig te verbergen en zoo mogelijk te smoren; zij neemt zijn aanzoek aan, op de stellige voorwaarde dat Garvliet in haar niets anders zal zien dan de verzorgster van zijn kind, waaraan zij zich geheel zal wijden, en dat hij - Garvliet - door dit nieuwe huwelijk verder geenerlei rechten zal laten gelden op haar persoon. Hoe nu de nieuwe Mevrouw Garvliet en 'le beau' bij deze zonderlinge overeenkomst hun rol in dit huwelijk spelen, weet de schrijfster op verdienstelijke wijze uit te werken.

Het groote bezwaar dat wij tegen dit verhaal hebben, is dat het veel te lang is geworden - twee dikke deelen, samen over de 500 pagina's - dat de schrijfster zich in de uitbeelding van personen en verhoudingen niet weet te temperen, maar schrikbarend overdrijft. Cornelie Noordwal heeft veel oog voor den komischen kant van menschen en dingen, en soms komt zij met de eene of andere opmerking wel eens aardig uit den hoek; maar ook hierin kent zij geen maat, en zoo komt het, dat de lezer onwillekeurig den indruk krijgt, dat de schrijfster jacht maakt op aardigheden. Vooral in het eerste deel doen die uitweidingen over onbeteekenende dingen allervervelendst aan; zoo heeft S. bijv. 17 pagina's noodig om ons te laten zien, hoe onder 't voortdurend gesnap van den poelek en de oude meid, die hem naar den trein brengt, de heer Garvliet met zijn zoontje in een coupé van den trein plaats neemt. Wat zijn we blij, als eindelijk op de 17de bladzijde die trein zich in beweging zet en de blerrende locomotief-gil aan het gesnap van de oude meid en het kind een einde maakt!

Indien deze schrijfster zich meer wist te beperken, zou zij met haar onmiskenbaar talent van vertellen en beschrijven ongetwijfeld meer succes hebben.

Ook aan Indische romans is er ditmaal geen gebrek. Daar hebben we vooreerst het verhaal van Louise B.B.: *Njootje en Nonnie.* Willem Oudeland, planter en eigenaar van verschillende cultuur-ondernemingen, leeft genoegelijk met zijne vrouw Marie op het landgoed Tanah-Kaja. Nadat hun huwelijk tien jaar kinderloos is gebleven, schenkt Marie hem een zoontje. De vader is overgelukkig, jaren lang was hij gebukt gegaan onder zijne kinderloosheid, nu is er een kroonprins van Tanah-Kaja. Maar ongelukkig blijkt het zoontje een achterlijk, zwak sukkeltje te zijn, bijna te zwak om te blijven leven. Terwijl Marie zich geheel aan de zorg voor haar ongelukkige 'Njootje' wijdt, trekt de teleurgestelde vader zijn hart van het kind af. Wanneer Njootje vier jaar oud geworden is, blijkt hij behalve voor zijne moeder een bijzondere voorliefde te hebben voor het dochtertje Nonnie van eene Indische vrouw, een vuil kampong-kind. 'Njootje scheen uit zijn sufheid wakker

te worden, zoodra hij maar een tipje van Nonnie's gore baadje gewaar werd.... dan was het, of er een lichtje van gewoon begrijpen kwam in zijne glazige blauwe oogen....' Marie is jaloersch op dat vuile kampong-kind, waaraan nooit eenige zorg is besteed en dat toch zooveel schranderder en vlugger is dan haar lieveling; zij kan dat kind niet uitstaan. Toch laat Nonnie zich door de bedreigingen van Marie niet afschrikken, zij schijnt zich tot haar blank speelmakkertje nu eenmaal sterk aangetrokken te voelen; en Marie moet ten slotte, ofschoon haar afkeer van Nonnie niet vermindert, wel toegeven, want Nonnie is de eenige, die Njootje aan het spelen krijgt. Na eenigen tijd wordt Njootje ernstig ziek, de dokter geeft geen hoop meer. Marie weet haar man over te halen nog een laatste middel te beproeven om het ongelukkige kind in 't leven te houden en het over te brengen naar de koelere streek Goenoeng-Tingi. Zij trekken in een reiswagen daarheen en onderweg sterft Njootje. En wanneer dan het echtpaar weer in hun huis terugkeert en weer als vroeger kinderloos moet leven, dan gebeurt iets, dat vader Wim doet zeggen: 'Leer vrouwen nu ooit begrijpen!' Want Marie neemt het arme, verwaarloosde kampong-kind, dat zij bij haar terugkeer hard ziek vindt, tot zich, om het te verplegen en wil ook later niet meer van het kind scheiden. Zij heeft Nonnie, het eenige speelmakkertje van haar lieveling, van den dood gered en zal het nu verder opvoeden, zooals ze haar eigen kind zou hebben groot gebracht.

Psychologisch is dit zeer juist gezien: in de vrouw kan haat even goed veranderen in liefde als liefde in haat. De zorg voor een kind, de toewijdende liefde wordt bij eene moeder grooter en sterker, wanneer het kind zwakker en hulpbehoevender wordt; de teleurgestelde verwachtingen wekken bij den vader allicht een overhellen naar koelheid en onverschilligheid op. Een en ander is door de schrijfster zeer goed en natuurlijk geteekend; toch laat zij 't niet tot tweedracht komen tusschen Wim en zijne vrouw, er komen geen heftige tooneelen in dit verhaal voor. Wim is een eenvoudig en goedig man; hij ziet wel, hoe zijne vrouw onder die achterlijkheid van Njootje lijdt, al kan hij niet geheel in dat gevoel deelen, en hij komt haar gaarne, waar hij kan, tegemoet. Van zoo'n man is 't natuurlijk, dat hij later van verbazing de handen in elkaar slaat en uitroept: 'Hoor me nu die vrouwelijke logica.... Leer vrouwen nu ooit begrijpen!'

Verder bevat dit verhaal de goede schildering van menig echt-Indisch tafereeltje; de tooneeltjes uit het leven van Europeanen in Indië, alsmede uit het kampong-leven, zijn alle goed geslaagd. Zeer aangrijpend is de beschrijving van de reis van Wim en zijne vrouw met het zieke kind in den stikdonkeren nacht naar boven, in het gebergte. De reis schijnt eindeloos; de paarden kunnen den wagen over de modderwegen bijna niet vooruit krijgen; door het harde ruischen van den neerplassenden regen kunnen de ouders het kreunen van het zieke kind soms niet meer hooren. Dan telkens de angstige uitroep van de moeder: 'Wim,

hoe laat is 't? Maak toch even licht - God, ik ben zoo bang, - ik wil zien.....' Tot het eindelijk niet meer noodig is.... dat licht.

Louise B.B. heeft met dit verhaal een mooi, eenvoudig en goed geschreven werkje gegeven, dat een ruimen kring van lezers verdient.

De heer J.E. Jasper, van wien wij vroeger enkele goed geschreven Indische schetsen en verhalen ontvingen, maakt ditmaal met zijn boek *Het Leven van Ardja en Lasmi* een zonderlingen indruk. Ardja is de zoon van een districtshoofd en Lasmi de dochter van een assistent-districtshoofd, zij hebben bij hunne ouders een onbezorgd leven gekend. Nu zij getrouwd zijn, zijn ze vooral dooral door de schuld van Ardja, die lui is, tot armoede geraakt. Zij leven van het geld, dat Ardja van den goedhartigen loerah (dorpshoofd) leent en reizen naar Branggal, waar Ardja werk hoopt te vinden. Dit gelukt hem, hij wordt als boschwachter aangesteld, maar daar zijn salaris voorloopig zeer klein is, stelt hij Lasmi voor, dat zij zich voor eenigen tijd als kokkie bij eene Indische dame zal verhuren en dat ze dus 'n tijdlang van elkaar gescheiden zullen leven om dan later, wanneer ze geld genoeg hebben, hun samenleven weer voort te zetten. Lasmi ziet tegen die voorgestelde scheiding wel erg op, maar zij berust er in en geeft Ardja zijn zin. Wanneer Ardja nu in een hut eenzaam in 't bosch moet leven, neemt hij als tijdverdrijf en gezelschap eene mooie vrouw bij zich. Terwijl dit feit op zichzelf gansch niet onnatuurlijk is, zal 't den lezer toch verbazen; want deze heeft in den aanvang van 't verhaal vernomen, dat Ardja zeer veel van Lasmi hield en met haar leefde als een trouw en liefhebbend echtgenoot. Wanneer nu Lasmi de ontrouw van Ardja verneemt, is zij zeer bedroefd. Zij wordt ziek, knapt dan weer op, stort weer in, en zoo bij herhaling - haar lichaam wordt moe en zwak, tot na eenige maanden plotseling Ardja weer voor hare oogen staat. Hij vertelt haar, dat hij uit zijne betrekking ontslagen en weer even arm is als vroeger, - zijn werklust was door het samenleven met die mooie vrouw verslapt.... om hare verlangens te bevredigen, had hij zich geld toegeëigend, dat bestemd was voor de bevolking.... toen was hij ontslagen en nu wilde hij een nieuw leven beginnen - met haar, Lasmi.

En dan zegt Lasmi, dat zij hem vergeeft en bij hem wil blijven, - zij, de verworpen, trouwe vrouw. Wie van de lezers zal niet opnieuw verbaasd zijn door deze oplossing? Wie zal het gelooven, deze vergevensgezindheid bij de zoo lang miskende, die door zijn ontrouw zooveel geleden heeft, deze gelatenheid van echt Indisch bloed?

Het is misschien mogelijk, die berusting, die gelatenheid bij het geloof aan een Noodlot.... Maar in deze omstandigheden zijn wij toch moeilijk daarvan te overtuigen..... Misschien heeft de schrijver ons willen teekenen de tegenstelling tusschen het blijvende van de trouwe, reine liefde van Lasmi, die alles wil begrijpen en vergeven, en het

vergankelijke van de zinnelijke liefde. Maar dan had hij daarvoor een ander milieu moeten kiezen. Ons heeft althans dit verhaal, hier en daar vrij slordig van stijl, niet overtuigd of geboeid. Jasper heeft beter werk geleverd.

Nog onbeduidender dan 't voorgaande verhaal is dat van A.S.H. Booms: *Boontje komt om zijn loontje.* Een overste van het Indische leger, die zeer gezien is bij zijne kameraden en officieren, een echte pretmaker, die den boel aan den gang wist te maken, daarbij een verstokt celibatair, die er zich op laat voorstaan, dat hij gepantserd is tegen de verleidelijke lieftalligheden van de schoone sexe en dan tòch nog op z'n ouden dag op zijn twintigjarig pleegdochtertje verliefd wordt, zoo iets had kunnen leiden tot een grappig of komisch verhaal. Toch is 't dat niet geworden. Over de onwaarschijnlijkheden, die er in voorkomen, zou men zich nog kunnen heenzetten, maar het gansche verhaal is zoo onbeholpen in elkaar gezet, de ellenlange gesprekken en beschouwingen over algemeen bekende zaken - er komen gesprekken in voor waarvan één zin een gansche bladzijde vult - werken zóó storend en drukkend op de weinige handeling, die in 't verhaal voorkomt, dat dit Boontje vrij ongenietbaar is geworden. Ook toont de schrijver meermalen niet op de hoogte zijn van eenvoudige taalregels.

Onder de bundels novellen en schetsen, die ons ditmaal werden toegezonden, is er een van Samuel Goudsmit, getiteld *Persoonlijkheid*, naar het eerste van het hier bijeengebrachte zevental. In ‘Persoonlijkheid’ teekent de schrijver twee verloofden, Louis en Annie. Louis is een artistieke natuur, voelt diep voor kunst en natuurschoon en verbeeldt zich ook schrijver te zijn; zijn meisje, Annie, heeft ook wel idee van kunst, maar 't is alles meer oppervlakkig bij haar, minder diep, en Louis beseft, hoe ver zij met haar pianogetingel, haar kransjes-geleuter en haar leeg hoofdje van hem afstaat; en zoo besluit hij een einde te maken aan zijn verbintenis met dat onbenullige vrouwwezentje, dat op zijn leven nooit iets anders dan een verlammenden invloed zal kunnen uitoefenen. Hij verbeeldt zich, dat hij behoort tot de ongewonen, tot die enkelingen, die zich niet behoeven te voegen naar de gewone gemeenschapsorde. ‘Was zijn Persoonlijkheid niet, hier oppermachtig gelaten, de eenige groote formeerster van zijn schoonheid, en moest hij die persoonlijkheid niet bewaren, verwennen, beschermen tegen alle knel van menigtedwang, om zijn kunst uit die schoonheid van teleurstelling en geluk, van smart dus en levensjubel, neer te zetten voor eeuwig? De anderen, gemeenschapsmenschen, in wie niet de godsadem hijgde, zij mochten dan.... dat tot zich nemen van 'n uit velen beter en mooier lijkende man of vrouw, wel Liefde noemen..... Hij zou den grooten kamp met 't leven beginnen.....’

Zoo geeft hij dan Annie haar woord terug - en zij is wanhopig

bedroefd. Louis gaat zich nu wijden aan zijn hooge kunst, schrijft een werk, waarin was ‘veel gejubel en smartevoelen’. Maar hij kan geen uitgever voor zijn boek vinden, de een na den ander zendt 't hem terug. *En nu was de tijd om*, *dat Annette hem van haar ruim vermogen zijn maandgeld gaf...* Hij raakt in de schulden, wordt gansch moedeloos, kan niet meer denken of werken, hij lijdt honger en gebrek, denkt een einde te maken aan zijn leven - maar hij durft niet - wou den dood nog niet in, - zou er dan met het leven geen vrede te sluiten zijn? denkt hij. Ten einde raad ziet hij maar één uitkomst: hij zal teruggaan naar Annie, zijn lief, die hij versmaad heeft en teruggewezen, om zich te herwinnen voor zijn werk, - dat werk, dat overal wordt uitgelachen en teruggeworpen naar z'n hongerende persoonlijkheid. En zoo geschiedt. Annie neemt hem weer in genade aan - zij houdt nog altijd zoo dol veel van haar armen jongen, die zooveel heeft uitgestaan, - en nu zullen ze gaan trouwen en samen in een huisje wonen...

En zoo zal hij het dus goed hebben en netjes met zijn rijke vrouwtje gaan leven, - maar, zoo besluit de schrijver, ‘geen nieuw beweeg mocht opleven in zijn ziel... zijn impulsie zou hij laten staan.... Een martelende wanhoop beworstelde zijn rust, om zijn zwakheid, zijn ònmacht, zijn diep-vervloekte en niet te ontloopen onmacht...’

Blijkens deze slotregels wil de schrijver ons dan toch inderdaad in dit impotente sujet, in dezen overgevoeligen jonkman, die in zijne kunstdroomen waant een jonge scheppende god te zijn (pag. 18), maar die in werkelijkheid toch niets kan dan op den zak loopen van zijn meisje, dat hij *voorgeeft* lief te hebben, laten zien den miskenden artiest, 'n soort van martelaar, die uit pure onhandigheid of onmacht gedoemd zal zijn tot een lager leven dan hem wegens zijne artistiekerige natuur zou toekomen. Welke lezer voelt hier niet het valsche van deze voorstelling - is er in dit ongelukkige wezen, waarin alle eergevoel zelfs schijnt te ontbreken, eigenlijk wel eenige zweem van Persoonlijkheid? We weten waarlijk niet, over wie we ons meer moeten verbazen, over dezen eerloozen zwakkeling, of wel over het kortzichtige oppervlakkige meisje, dat voor 'n dergelijk onmannelijk sujet nog iets kan voelen. Dit verhaal maakt dus een zeer onbevredigenden indruk; het op te vatten als eene parodie op dwaze inbeelding gaat niet aan, daarvoor is de stemming, de toon te dramatisch.

De wijze waarop de auteur die stemmingen teekent, is inderdaad niet onverdienstelijk; alleen blijft hij doorgaans wat al te lang bij een en hetzelfde staan, weidt er te lang over uit, waardoor het geheel iets zeurigs krijgt. Ook is des schrijvers visie tamelijk eenkleurig, de beelden van zijne fantasie draaien steeds in hetzelfde kringetje rond: artisten die niet kunnen wat zij willen, onvoldane menschen die niet opgewassen zijn tegen wat het leven van hen eischt, die te vergeefs kampen tegen hun begeeren en hun hartstochten, vinden wij in de

verhalen ‘De ontgoocheling’, ‘Een zelfzuchtige’, ‘In het voorbijgaan’ zonder uitzondering terug; en waar de liefde ter sprake komt, dringt het sensueele, het erotische element zich steeds, soms hinderlijk, op den voorgrond. Ook geeft de schrijver nog 'n paar schetsen uit het Joodsche leven, in ‘De viering’ en ‘De erfenis’. Hierin is hij naar onze meening op z'n best. Want Goudsmit is een joodsch schrijver, die een diep en teeder gevoel heeft voor joodsche instellingen, voor de bekoring van joodsche godsdienstige gebruiken. Zijn diepe bewondering daarvoor blijkt uit ‘De viering’. Hij kent het joodsche karakter door en door; in het teekenen van het sjaggerleven van de Joodjes met al hun kijven en hartstochtelijke mouvementen is hij een krachtig realist (De erfenis). Hierin staat hij op één lijn met vele andere moderne joodsche schrijvers.

Zijn taal, zijn stijl konden echter minder gezocht, minder pretentieus zijn. Tot zelfs in zijne spelling openbaart zich zucht naar gemaaktheid. Zoo schrijft hij van een zangeres, die *begleid* wordt door een piano; *jazeker* schrijft hij in één woord. Dergelijke dwaasheden pleiten zeker niet voor veel taalkennis of voor een zuiver taalgevoel.

Goudsmit heeft vroeger met zijn roman ‘Zoekenden’ veel lof ingeoogst en een zekere reputatie gekregen. Wij zijn van meening, dat hij met dezen bundel ‘Persoonlijkheid’ zijne reputatie niet heeft verhoogd.

Volk van Holland is een bundel verhalen en schetsen, die betrekking hebben op het volk van 't platteland en op 't Hollandsche buitenleven. In het eerste verhaal ‘Bloesem’ vertelt de schrijver, die zich Kees Meekel noemt, van de rijke bezitters van twee hoeven; de eene wordt door het volk de Korenkoning, de andere de Paardebaron genoemd. Aanvankelijk zijn ze vrienden, maar door naijver verandert die vriendschap later in fellen haat. De Korenkoning heeft een zoon en de Paardebaron eene dochter, en die twee kinderen van de elkaar hatende familiën krijgen elkaar lief. De schrijver schildert het samenzijn van de twee gelieven, Leo en Marie, in de lente, hoe ze wandelen in den maannacht langs den oever van een vliet en door een misstap jammerlijk den dood vinden in den zwellenden stroom. Deze jonge liefde eindigt dus tragisch. Het oude Romeo-en-Julia-verhaal is overgebracht naar Hollands landouwen. Ten minste, dat heeft de schrijver zoo bedoeld. Maar wat hij die twee gelieven tot elkaar laat zeggen, doet ons al heel weinig denken aan een stoeren, jongen paardenfokker en een stevige Hollandsche boerendeern. Luister maar: ‘Marie! rein, fijn meisje met je verwonderde, heldere oogen.... Wist je eens wat nu lieflijkt in mijn hart!... Je bent een vereering voor me, heilig en vroom... en ik geloof dat jouw liefde en teerheid mij maakt tot een ander mensch... de liefde maakt ons goede menschen met harten... met eerlijke, gevoelende harten.’ Dan antwoordt Marie: ‘Ja, dat denk ik ook... maar dan moet het hart zelf goed zijn en eerlijk, anders denk ik, zal het zijn als graankorrels in een schralen akker.’

Nu tracht Kees Meekel dit dichterlijk gesprek wel goed te praten; zeer naïef vertelt de schrijver, dat Leo en Marie zelf zich verbaasden over zulke dichterlijke woorden, - (geen wonder toch, de lezer verbaast er zich ook over!) door in een lofzang op de Liefde er op te wijzen, hoe de Liefde twee zeer eenvoudige menschen plaatst in een diepere, rijkere wereld, en dat de Liefde 'schuwt het geruchtend rumoer en de stem der steden... en waar het stil is en innig, daar bouwt ze paleizen en burchten van marmeren woorden en sticht ze koren en *koralen van kussen en liefdesgefluister*' (wat zullen dat zonderlinge koralen zijn!); maar met dat al blijven we met onze gedachten toch nog heel ver af van een verliefd boerenpaartje, dat langs Hollands wegen loopt te vrijen. Telkens onderbreekt de schrijver zijn verhaal met dergelijke lange uitweidingen en dichterlijke ontboezemingen; zoo, wanneer hij verteld heeft, hoe de vriendschap van de vaders der twee gelieven is veranderd in haat, laat hij daarop volgen: 'Wanneer de bliksem slaat in een woning en er verwekt een woedenden brand, neemt hij mede in zijn vlammengeweld heel dat huis, zooals het eenmaal was. Maar als het harde woord en de heftige daad stormt door een vriendschap, slechten zij niet alles in haar drift en verwoesting... doch neemt vooral dàt, wat mooi was en innig en vol-liefde; en laat het overige staan als een leeg, vervallen huis... als een bouwval... waar alles koud is en doodsch...'

Dit is nu op zichzelf lang niet kwaad gedacht en gezegd; maar wanneer dergelijke metaphoren den gang van 't verhaal telkens komen onderbreken, - en de schrijver geeft zich over aan ontboezemingen, die gansche bladzijden vullen, - wat blijft er dan over van een kijkje in het leven en lieven van het Volkje van Holland?

In de meeste schetsen, die volgen, - gelukkig zijn ze niet zóó gerekt als 'Bloesem' - houdt de schrijver zich ten minste meer aan den titel van zijn boek. In 'Otterjacht' beschrijft hij, hoe twee boeren 's nachts op een otter jagen en bij vergissing hun hond doodschieten; in 'Veepest' hoe boeren de soldaten weten te verschalken, die wacht moeten houden bij een erf, waar afgemaakte beesten zijn begraven, en hoe ze een koe in den duisteren nacht opgraven en de stukken vleesch met hunne spaden en hooivorken uit den kuil naar boven werken. Deze schetsen zijn sterk realistisch getint. Aan verscheidenheid ontbreekt 't dus niet. Zoo krijgen we in 'Friene' nog het verhaal van een dorpsmeisje, dat getrouwd is met een rijken stadsheer; zij heeft hem genomen om zijn geld. Een besten eenvoudigen jongen, die haar lief had, heeft zij versmaad; later komt het berouw en zij sterft van verdriet. Deze tragische geschiedenis is al zeer onbeholpen in elkaar gezet. Iets beter is in ''t Gonstig Tij' het verhaal van een molenaar, die uit naijver den molen van een concurrente, wie 't voor den wind gaat, in brand steekt en dan uit wroeging over zijne misdaad zijn hoofd te pletter loopt tegen zijn eigen molenwiek. Vreemd doet daartusschen dan weer de sentimenteele

vertelling van een gewezen koloniaal, die in een brief aan den dorpspastoor aanwijst, waar hij de spaarpenningen heeft verstopt, die na zijn overlijden moeten dienen om een marmeren kruis op te richten op zijn graf en waarin gegrift moet worden het woord ‘Dunmaja’, de naam van een Indisch meisje, dat hij heeft liefgehad en dat reeds lang is gestorven.

Bij 't lezen van al deze verhalen krijgt men den indruk, dat de schrijver nog zeer jong en onervaren is - het boek is opgedragen aan zijne ouders - dat hij veel hart heeft voor 't buitenleven en veel heeft gelezen van Stijn Streuvels en Buysse en dergelijke schrijvers; toen heeft hij zijne fantasie laten werken, deze vermengd met dingen van eigen ervaring en opmerking, en toen heeft hij gedacht: dat beschrijven van landluidjes in hun leven en werken kan ik ook wel. En hij heeft dit met grooten ernst *gewild*, dat proeft men uit den toon, waarin hij schrijft. Maar hij heeft het nog niet gekund. Kees Meekel heeft beslist veel dichterlijk gevoel en een scherpe opmerkingsgave; ook schuilt er wel beschrijvingstalent in hem, maar hij is nog wat te weinig geoefend, wat hij op 't papier zet, is nog zoo erg groen en onrijp. Wij gelooven echter, dat hij, door zich ernstig op de schrijfkunst toe te leggen, ons mettertijd nog wel eens met een heel goed boek zal komen verrassen.

Na al die eenkleurige, zeurige, langgerekte verhalen als die van Goudsmit, of de ongare probeersels van een Kees Meekel, is het een genot weer eens te bladeren in een bundel *Schetsen van Samuel Falkland.* Heyermans zond nu zijn twaalfden bundel van die Schetsen de wereld in. Wanneer je zoo'n Falklandje weer eens ter hand neemt, wat krijg je dan direct den indruk, dat hier een schrijver aan 't woord is, die geheel meester is van zijn stijl, meester in zijne wijze van voorstelling, meester in de kunst van vertellen. Welk stukje men hiervan ook neemt, luimig- of ernstig-getint, het is zoo geheel af, zoo geheel wat 't wezen *moet.* En wat heeft deze schrijver een rijkdom van kleuren op zijn palet! Elk tooneeltje pakt, hetzij door zijn ongezochten humor, hetzij door de rake, sobere beschrijving of door het diepe, ernstige, dichterlijke gevoel. Heyermans blijft in dat genre onovertroffen; er zijn er die hem hierin trachten na te volgen, maar zij blijven om hem heenzwermen als muggen om het stralende licht. Lees bijv. eens aandachtig dat schetsje ‘Dagje’, waarin verteld wordt, hoe een grootmoeder (schoonmaakster), die een dag vrijaf heeft, met haar kleinzoon wandelt naar het kerkhof, om de graven van zijn vader en zijne moeder te bezoeken. Bij menigen schrijver zou zoo'n vertelling tot een sentimenteel, larmoyant ding zijn geworden. Maar hoe weet Heyermans hier tegen den somberen ondergrond de eenvoudige, ongezochte humor te stellen; wat is dat alles sober en natuurlijk en toch diep gevoeld. Wanneer dit jongetje met z'n oude grootmoeder op het kerkhof staat en het kind ziet de oogen van het zwijgende oudje, dat telkens haar neus snuit, vochtig worden, dan volgt dit kort gesprek:

‘Zèg dan is wat, grootmoeder,’ (fluistert het jongetje).

‘Wàt mó-k dan zegge, Piet,’ praatte ze, d'r tranen wegkroppend.

‘Nou, je hou zoo je mond....’

‘Geef jij maar 'n zoen,’ zei ze, diep neerbuigend....

‘Zoo,’ zei ze, 'm terugzoenend, ‘en nou gane me weer. Als je 't maar onthoud - waar ze legge - voor later as je zinnigheid heb ze nòg eens op te zoeke. Weet je 't nou?’

‘Ja,’ babbelde 't kind, blij dat grootmoeder de karbies opnam: ‘me vader leit links en me moeder leit rechts.’

Buiten 't hek, terwijl zij nog zachtkens na-snuffelde, zette-ie z'n tanden in den appel. En op de boerenkar, die ze zoover na 't station meenam, tot de boemeltrein daar stopte, had-ie lol voor zes, want hij mocht de zweep vasthoue.....

Hoe psychologisch-waar is ook dat mooie stukje ‘Late Herfst’, en hoe meesterlijk verteld zijn die verhalen ‘Wrokkend Gedicht’, ‘Bezwaarlijk Gestoei’, ‘Een Strijder’, ‘Gefileerde haring’, ‘In de Vlam’. Zoo'n bundel Falklandjes brengt de menschen weer eens aan 't lezen. Een uitstekend boekje voor de winteravonden, ook om, voor wie dat *kan*, er uit voor te lezen.

Janus met het Dubbele Voorhoofd is een bundel verhalen, dien de Vlaamsche auteur Karel van de Woestyne met een voorwoord - Klein Sermoen aan den Lezer - aldus inluidt: ‘Zoo ge, Lezer, zijt onder dezen, die in hun levens-overtuigingen slapen mogen als op een diepe peluw een zat-gezogen kind, en voert uwe gezette rechtschapenheid langs de vaste paden van effene en rots-rustige beginselen: laat dit boek en zijne onbetamelijke grapjes, die storen zouden, van den wrevel dien zij wakker-kittelen, de voldaanheid van uw sluimer en de vriendelijke, maar bewuste gestrengheid van uwe waak.... Ge zult ze, deze looze geschiedenissen, door-wandelen als niet zeer-reëele prieelen, ze door-zien als gebroken perspectieven....’ enz.

In deze symbolisch-dichterlijke lang-niet-van-affectatie-vrij-te-pleiten voorrede wil de schrijver dus eigenlijk zóóveel zeggen, dat iemand, die zich gelukkig en tevreden voelt met eene bepaalde zienswijze der dingen, en die wrevelig zou kunnen worden, wanneer die dingen eens van een anderen kant worden bekeken, waardoor hij in zijne overtuiging zou kunnen worden geschokt, liever van dit boek maar geen notitie moet nemen. Maar wie overtuigd is, dat alle zaken van twee kanten kunnen worden opgevat - twee aangezichten hebben - de dichterlijke zijde en de realistische, de ernstige en de humoristisch-luimige, die zal geen aanstoot nemen aan enkele onbetamelijke grapjes...

En zoo vertelt Karel van de Woestyne in dezen bundel nog eens op nieuw van Romeo en Julia, van De vrouw van Kandaules, de Zwijnen van Kirkè, en geeft na ‘Drie gevoelerige Parabelen’ nog eens de historie van Blauwbaard en de heilige legende van Christophorus (den Christus-

drager). Hij zal ons die oude bekenden nu eens van een anderen kant laten zien. Zoo laat hij nu Benvolio, een oud verstokt celibatair, vriend van Romeo, verhalen, wie Romeo is geweest. ‘Gij hebt Romeo niet gekend, zooals ik, die zijn vriend was,’ zoo begint hij. En wij vernemen nu, dat Romeo in 't geheel niet verliefd is geweest op de schoone Giulietta, evenmin als op eenige andere vrouw. Romeo was alleen een baas in 't liefde-theoretiseeren, hij dweepte niet met een vrouw, maar alleen met zijn eigen minnewaan. Hij kende zoo goed de dichters en zoo slecht de beteekenis van het leven, dat zijn ontvankelijk gemoed hem veel valsch voor echt liet houden... zijne hersenen wonnen het op zijne zintuigen... De sensueele, die hij was van nature, wierd sentimenteel... hij was slechts een Minnaar der Liefde.’

Wie het verhaal kent van ‘De Vrouw van vorst Kandaules’, zal weten, dat deze vorst tot ieder, die het wilde hooren, zei: ‘Ik heb de schoonste vrouw’. Maar deze vrouw verliefde op den jongen Gyges en wist dezen te overreden Kandaules te dooden. Gyges, begeerig naar kroon en troon, ging hiertoe over, maar koesterde voor de overrijpe vorstin - de schrijver spreekt steeds van ‘beursche schoonheid’ - slechts een platonische liefde. Maar de vrouw van Kandaules had het anders bedoeld; zij was niet tevreden met die onstoffelijke vereering, en zoo liet zij, toen Gyges drie maanden had geregeerd, dezen door den schoonen Anèr, zijn kloeken slaaf, vermoorden.

De wijze, waarop dit hier verteld is, is meer grof dan grappig. Ook is de schrijver in al deze verhalen zoo breedsprakig en omslachtig in zijne beschrijvingen, de taal is zoo gezocht en gemaniëreerd, dat men voortdurend den indruk krijgt, dat hier alles op het effect is berekend. Gewoon Vlaamsch schrijft hij ook niet, de woorden en zinnen zijn gekunsteld en on-eenvoudig; het is mogelijk, dat de Vlamingen beschrijvingen en beelden, zooals Van de Woestijne die geeft, grappig of misschien wel humoristisch noemen; maar wij gelooven niet, dat er vele beschaafde Nederlanders zullen zijn, die iets aardigs of humoristisch zullen vinden bijv. aan deze teekening van een van de vrouwen van Blauwbaard: ‘Haar neus was als een hompje kaas tusschen den smeerkoek van een roetig voor-hoofd en de hooge lippen, die hieven op een drie-dubbelen kin... de krullekens, als een pasgeboren bruin schaapken, op haar geel kop-vel waren treurig-belachelijk, want zij was een maagd van ná de veertig. Haar hals was een inzakkende toren van bonken ossen-smeer....’

Grof, niet waar, erg laag bij den grond? In dat nu Vlaamsche humor? Dan voelen wij daar geen sikkepit voor.

Vermoedelijk is 't den schrijver te doen geweest om de oude geschiedenis van Blauwbaard, die hij hier betitelt: ‘Blauwbaard of het zuivere Inzicht’, om te scheppen in eene allegorie. Want de verschillende vrouwen, die Blauwbaard achtereenvolgens doodt, dragen de namen van Superbia, Avaritia, Luxuria, Pigritia, enz. Wanneer de man de

verschillende zonden, waar hij zich aan overgeeft, heeft gedood, komt hij wel ten slotte tot het zuivere inzicht; maar dan wordt hij ook door de deftige broeders van Pigritia, zedelijkheid en gewoonte, uit den weg geruimd. Zoo vinden we in 'De zwijnen van Kirké' tegenover de reine vrouwenliefde gesteld het meer dierlijke element in de mannenliefde. 'Wij vrouwen' - zoo lezen we hier - 'zijn allen gebracht, van der nature, tot zédigheid, om beter te wekken in den man: het zwijn.... Ah zwijnen! Mannen die, ons benaderend en hoe onze edelheid het were, slechts zwijnen zijn kunt!'

Voor dergelijke verzinnebeelding valt iets te zeggen. Maar waarom dan die breedsprakige vorm en die platte uitdrukkingen en beelden gekozen, terwijl toch deze schrijver meermalen heeft getoond, dat dichterlijk gevoel hem gansch niet ontbreekt? We krijgen hier meermalen den indruk van ontwijding. Toetsen wij ten slotte nog even de nieuwe lezing, die Van de Woestijne geeft van de legende van Christophorus, aan de oude. Volgens het overoude verhaal was Christophorus een man, die in Samos leefde en die pelgrims en bedevaartgangers droeg over een stroom, waarover geen brug lag. Eens droeg hij een kind over en dit bleek Christus zelf te zijn; dit kind dompelde hem onder in den stroom, en zoo geschiedde het, dat Christophorus, die zich uit twijfel en weetgierigheid aan den duivel had verpand, door den Heer zelf gedoopt en van den duivel verlost werd. Van de Woestijne maakt van Christophorus een veerman, die menschen over de Leie brengt; hij is een ruwe vechtersbaas en zoekt altijd den man, die *hem* de baas zal zijn, zijn Meester. De duivel wordt in dit verhaal vermoedelijk verzinnebeeld door een molenaar, wijsgeerig en menschenhatend, met wien de veerman Christophorus kennismaakt. Christophorus zet ook de Koningin van Scheba over, die hem verleidt; later komen drie Koningen, die terugkeeren uit Bethlehem. Zij klagen over hunne kwalen. Wanneer zij weg zijn, peinst Christophorus: 'Toen at ik mijne geroosterde patatten - met - karakken. En middelerwijle zeide ik bij me-zelf: 'Dat zijn nu de machtigen der aarde! Zij zijn koning over de aarde; zij hebben zelfs geleerd het geheim der hemelen door te zien... Zij zijn in consult geroepen geworden tot het herkennen van God... Maar de eerste heeft rheumatiek; de tweede heeft het steen; de derde is onnoozel geworden.... O, overheerschens-macht van wie goud, myrrhe en wierook wegschenken kunnen... gij zijt niet eens vrij van de kwalen, die u minder maken dan een pier in de aarde en een mugge in de lucht... uwe heerschappij bezwijkt onder een scheute van jicht!... Dat zulke heerschappij mij Meesteres zou wezen?..'

Later komt een wonderlijk manneke, die wenscht overgezet te worden in een stormachtigen nacht, - de Leie huilt kokend. Christophorus kan tegen den wind en den stroom niet op - het manneke neemt de riemen van hem over, terwijl hij hem vraagt: 'Herkent gij uw Meester?' - en brengt de veerschuit veilig aan den anderen oever.

Dan maakt de vreemdeling zich bekend als de Christus. En in dien nacht sterft Christophorus.

Deze schoone legende heeft ongetwijfeld een zeer verheven beteekenis. Maar wie zal deze nieuwe lezing, deze gewijzigde voorstelling verkiezen boven de oude? Te oordeelen naar den totaal-indruk van dit boek, meenen wij, dat Karel van de Woestyne, die ongetwijfeld verdienstelijke literaire gaven bezit, voor dergelijke herscheppingen toch de rechte man niet is. Deze Vlaming zoeke voor zijn eigenaardig talent een andere stof.

Het systeem der arbeiderstuinen in binnen- en buitenland.(*)

I.

Onze tijd is een tijd van sociaal streven, dat in allen deele erop gericht is om den economisch zwakkeren in de maatschappij steun te verleenen, opdat zij door eigen kracht een standpunt kunnen innemen, hetwelk ze nimmer zouden hebben bereikt, indien zij slechts hadden beschikt over zelfstandige hulpmiddelen. In dat streven is van armenzorg in hare gewone beteekenis geen sprake, ligt integendeel een begrip opgesloten, dat daarmede in lijnrechten strijd is, juist, omdat het bedoelt preventief te werken en de toestanden, die in gewoon en normaal verloop armoede zouden kunnen teweegbrengen, te verbeteren alvorens de daadwerkelijke onderstand, die zoo zelden vernedering buitensluit, noodig is geworden. Dat streven heeft in veelvuldige gedaanten zijne ontwikkeling gevonden, is voor een deel, en een niet gering deel zelfs, merkbaar in de groote lijnen der arbeidswetgeving van dezen tijd. Maar indien er één vorm is, waarin zijne schoone en wezenlijk humane bedoeling zoo zuiver mogelijk is vastgelegd, dan is het ongetwijfeld in het systeem der arbeiderstuinen, waarvan de verspreiding over bijna alle landen der wereld het meest overtuigend bewijs is van de juiste inzichten, die het in 't leven riepen; waarvan de erkenning der goede resultaten, die het afwerpt, ook door de beste philanthropen, de zekerste proeven van deugdzaamheid in zich bevat.

En zóó algemeen bekend mag het grondtype van het stelsel dan ook genoemd worden, dat eene nadere aanduiding van zijne beginselen bijna overbodig is; ook al, wijl de naam zelf hiervoor zoo duidelijk spreekt. Arbeiderstuinen toch zijn niets anders dan die stukken grond, welke, hetzij door particulieren, hetzij door eene vereeniging van weldadigheid, hetzij ook door staat of gemeenten, in betrekkelijk geringe oppervlakte, somwijlen kosteloos, somwijlen tegen een dan altijd zeer lagen prijs, ter beschikking worden gesteld van die werklieden, wien het zwaar valt in de dagelijksche behoeften van hun gezin te voorzien met het loon alleen. De werkman bebouwt en bewerkt den grond met

(*) Voor hen, die in dit onderwerp belangstellen, zij verder aanbevolen het boek, dat door den heer J. Bruinwold Riedel, secretaris van de ‘Maatschappij tot Nut van het Algemeen’, aan dit onderwerp is gewijd en aan welks rijken en gedocumenteerden inhoud wij een groot deel van de stof voor deze artikelen ontleenden.

behulp van vrouw en kinderen, in den aanvang misschien meer dan eens met tegenzin, maar naarmate de resultaten van den arbeid meer en meer voor den dag komen, natuurlijk met steeds grooter lust en opgewektheid. Want het is een door de praktijk der dingen niet meer te ontkennen feit, dat de arbeider, eenmaal eigenaar van dat stukje grond, wetende dat eigen vlijt er direct zichtbaar voordeel brengt, zich na afloop van zijn werk al heel gauw haast naar zijn nieuw bezit, waar hij - vooral in den zomer, als het in de stad stoffig en warm is - kan genieten van den groei der door hem en de zijnen verzorgde groenten, vruchten en bloemen, waar hij bovendien onbeperkte vrijheid geniet om te doen en te laten wat hij verkiest.

Het behoeft werkelijk geen nader betoog, dat van zulk een systeem de uitvloeiselen vele en veelzijdige moeten zijn, zich onmogelijk kunnen beperken tot de strikt philanthropische, waarvoor het is aangevangen. De gunstige uitkomsten van den in bruikleen of in huur ontvangen grond brengen in het gezin nieuwen levenszin en opgewektheid; men wil, langzaam aan daartoe opgewekt, het kostbaar eigendom bestendigen en er nog meer van genieten, tengevolge waarvan noodwendig de spaarzin de woning komt binnentreden, om voor zaden of gereedschap datgene af te zonderen, wat anders zoo licht aan een der eerste gevolgen van uithuizigheid, het kroegbezoek, zou zijn ten offer gebracht. En nevens dezen spaarzin, welke den arbeider kan leiden tot betrekkelijke welvaart en tot zedelijk geluk, ontstaat tusschen de eigenaren van aangrenzende perceelen gronds van geheel zulk een blok arbeiderstuinen een gemeenschapsgevoel, dat brengt de voordeelen van eene organisatie, waarin flinke werkgevers ook spoedig belang zullen gaan stellen en daar door praktischen raad en een vrijwillig aangeboden helpende hand somtijds meer sympathie kunnen wekken dan door geldelijke hulp, die veelal beschouwd wordt in den vorm van een aalmoes, en als zoodanig wrevel en verbittering achterlaat in plaats van dankbaarheid en sympathie. Ten slotte vinden de kinderen der arbeidersgezinnen in den tuinarbeid een heerlijk gezonde uitspanning, die, zij 't ook voor een zeer klein deel, opweegt tegen het hygiënisch nadeel, hetwelk noodwendig het leven in de benauwde en dompige stadskwartieren teweegbrengt; vinden zij hier bovendien een speelveld, dat beter en zedelijk zeker minder gevaarlijk is dan de straat, welke met alle mogelijke elementen nu eenmaal is bevolkt.

Is het na dit alles nog noodig te spreken van den zegenrijken invloed, dien de arbeiderstuinen met hunne nieuw gekweekte bevolking moeten oefenen tegenover de samenleving? Zegenrijk niet alleen in productieven zin, omdat zooals een der grootste ijveraars in deze richting, de heer Louis Rivière, eens heeft gezegd, hier gesproken kan worden van veelvoudige vermenigvuldiging van den geldelijken onderstand, teweeggebracht door den vrijwilligen arbeid van den bedeelde; zegenrijk nog meer in moreel opzicht, omdat die invloed zich op zeer breed gebied uit. Want men

kan, zooals de bekende redenaar en philosoof wijlen Ferdinand Brunetière het uitsprak op het eerste internationale congres voor arbeiderstuinen in 1903 te Parijs gehouden, de beweging uit verschillende gezichtspunten bezien, er tal van beschouwingen en verwachtingen aan vastknoopen. Zij brengt beteekenis voor gevoel en poëzie, omdat zij, evenals de talrijke pogingen om de kunst onder het volk te brengen, hier met bloemen de ontwikkeling van die schoonheid en die kunst bevordert. Zij heeft beteekenis uit een oogpunt van sociale en economische waarde, waar haar invloed op de vorming der standen en hunne maatschappelijke verhoudingen zich doet gelden en in ethischen zin medewerkt tot de verhooging van de volksklassen op eene wijze, die niet anders kan dan den nationalen rijkdom ten goede komen. Zij heeft eindelijk beteekenis uit een wijsgeerig en symboliek oogpunt, aangezien zij de aloude liefde tot den grond aankweekt en versterkt. En juist deze verscheidenheid van motieven onderscheidt de beweging der arbeiderstuinen gunstig van landnationalisatie, een ander soortgelijk streven in deze richting, waarbij natuurlijk een gemeenschappelijke grondslag niet te ontkennen valt.

De arbeiderstuinen zijn het onderwerp eener internationale beweging geworden, maar de verwezenlijking van hare denkbeelden heeft in elk land een eigenaardig nationale kleur gehouden. Engeland heeft in het bestaan der arbeiderstuinen bij de wet voorzien; Amerika kent ze door de hulp van elke gemeente op zichzelve; Duitschland huldigt het systeem in zeer verschillend gebruik, waarvan de Laubenkolonien en de Schrebergarten zelfstandige uitvloeiselen zijn; en Frankrijk heeft ze gemaakt tot het middenpunt van nieuw en welig opbloeiend sociaal leven. Ook in Noorwegen, in Denemarken, in Italië, in Rusland en Servië; ook in Nederland, zelfs in tamelijk groote mate, zijn de arbeiderstuinen reeds bekend. En met de huisvlijt, die welig wortel schiet, behooren ze ongetwijfeld tot de beste en krachtigste sociale voorbehoedmiddelen van onzen tijd.

II.

In Engeland is in het bestaan dezer tuinen bij de wet voorzien, sedert de bekende democraat Jessie Collings in het Parlement de Allottments-Extension-Act deed aannemen, welke tot grondslag had de bepaling, dat alle armenlanden in een kerspel in den vorm van allottments - dat wil zeggen kleine stukken gronds, bestemd om te worden bebouwd door behoeftige gezinnen, die dan zelf de vruchten van den arbeid zouden plukken in letterlijken en figuurlijken zin - moesten worden gesteld ter beschikking van werklieden. Deze wet werd in 1882 na lange en breedvoerige discussiën aangenomen, maar reeds spoedig eischte zij revisie. Zij bracht wel eene lang gewenschte verbetering en hervorming in den toestand van het Engelsche grondbezit, welke, tevoren uit verkeerde historische ontwikkeling opgebouwd, den landlord tot onbeperkt meester over zijne pachters maakte; eerst

evenwel nadat achtereenvolgende partieele wijzigingswetten hare administratieve inrichting zoodanig hebben geregeld, dat de gemeentelijke overheid daarin nòch door den op dit terrein over haar gestelden raad van een graafschap, nòch door de bekrachtiging van eene rijkswet kan worden tegengewerkt, geeft ze thans gronden over en stelt die in stukken van ten hoogste één acre ter beschikking van werklieden, die geen ander hoekje ter verbouwing van groenten en aardappelen kunnen verkrijgen; en eerst thans, nadat zoodoende de uitvoering der wet ook de zoo noodige praktische waarborgen heeft verkregen tegen de, vooral in den aanvang zeer groote oppositie der ambtenaren, is het systeem in allen deele doorgevoerd te achten. En de uitkomsten, die zonder meer zeer gunstig mogen worden genoemd, zijn dan ook niet uitgebleven; in 1892 bedroeg het aantal dier tuinen in Engeland en Wales tezamen reeds 448,586, een cijfer, waartoe ook het particulier initiatief krachtdadig heeft kunnen en willen medewerken.

Eenigermate anders toegepast, meer vrijgehouden van den centraliseerenden invloed der rijkswetgeving, is het stelsel in Amerika. Het deed daar zijn intrede eerst in 1894, het bewuste jaar, hetwelk werd gekenmerkt aan de overzijde van den Oceaan door eene vreeselijke handelscrisis, die hare gevolgen verre na zich sleepte. De burgemeester van Detroit in den staat Michigan kwam toen op de gedachte, dat aan de werkeloozen in zijne gemeente gemakkelijk arbeid en verdienste zou zijn te verschaffen door hen nog niet ontgonnen terreinen der stad in bebouwing te geven en hen daarbij te steunen met de kostelooze verstrekking van de noodige zaden en gereedschappen. Ook hier bleven de gunstige resultaten niet uit, en ze waren zelfs van dien aard, dat de proeve eerst te New-York en daarna in niet minder dan 25 groote steden der Unie de aandacht trok, die tot getrouwe navolging leidde. Sedert heeft het systeem zich in de Vereenigde Staten ontwikkeld tot belangrijke hoogte, waarbij evenwel drieërlei grondslag moet worden in het oog gehouden: 1°. als instellingen, waarbij de tuinen door openbare lichamen worden geregeld; 2°. als werkmanstuinen, die zich ingericht en beheerd zien door bestaande liefdadige genootschappen; 3°. als tuinen, beheerd door afzonderlijke daarvoor in het leven geroepen commissiën. Tot de eerste groep is al spoedig Detroit gaan behooren, dat zich volgens de statistieken op deze wijze in den loop van drie jaren *f* 142.500 aan kosten der openbare armenzorg heeft bespaard en daartegenover slechts kleine uitgaven voor de regeling der tuinen behoefde te stellen; tot de tweede groep kunnen New-York en Boston gerekend worden, waar de gemeentebesturen de nuttige zaak steunen door subsidies in den vorm van afstand van grond; onder de derde groep eindelijk is Philadelphia te rangschikken, waar eene nauwkeurige berekening tot uitkomst heeft gegeven, dat 632 met tuinen begunstigde gezinnen daarvan een opbrengst verkregen, in middelmaat gelijk aan het drievoudige der aan den tuin ten grondslag gelegde kosten. Maar

eigenaardig, een kenmerk van het gevolgde stelsel tevens, is het, dat in Amerika in alle gevallen de tuinen worden gegeven om te dienen tot middel van bestaan aan den valieden werkman, hetzij deze nog arbeitsfähig, doch tijdelijk buiten werk is, hetzij hij door gevorderden leeftijd als fabrieksarbeider is ontslagen, terwijl hij voor de cultuur van het land nog productieve werkkracht kan leveren. Zoodat dus - eene gemakkelijk te trekken conclusie - in het land van den Yankee uitgesloten is het verhuren van stukken gronds aan geregeld nog loontrekkende arbeiders, die dan daaruit eene bijverdienste zouden kunnen putten; uitgesloten wegens principiëele bezwaren, die de economische en moreele kracht der beweging zoeken in het schoone middel van selfhelp en er dus voornamelijk op uit zijn het zelf-respect te doen behouden blijven voor diegenen, wien daartoe allereerst eene nieuwe omgeving en nieuwe hoop voor de toekomst een behoefte mogen heeten.

Als derde land komt Duitschland aan de beurt, waar - wel eigenaardig voor een Rijk, welks sociale wetgeving zoovele landen tot model en imitatie diende, - de overheid zich niet aan de beweging liet gelegen liggen en haar gegeven heeft uitsluitend in de handen van het particulier initiatief. En in zekeren zin gelukkig ook. Want juist daar, waar - zoo in Pruisen door de wetgeving betreffende het stelsel der Rentegüter, dat de verdeeling der staatsdomeinen in eere wil houden, zoo in de door Leipzigs en Kiels stadsbesturen ingerichte arbeiderstuinen - staat of gemeente zich voor de zaak interesseerden, waren de weinige verspreiding der pogingen, zoowel als het totaal gemis aan een vooraf beraamd doel in den opzet der plannen, maar al te spoedig oorzaak, dat hare zedelijke en sociale beteekenis geheel verloren ging. Met de pogingen, die van particuliere zijde uitgingen, kon dit geenszins het geval worden geacht, en zij hebben dan ook op de ontwikkeling der beweging op Germaanschen bodem den besten en meest vruchtdragenden invloed gehad. In dat opzicht verdienen allereerst vermelding de Schrebergarten, zoo genoemd naar den philanthroop, wiens naam zij dragen en door hem te Hamburg, Darmstadt, Dresden en tal van andere, grootere en kleinere plaatsen in het leven geroepen als tuinsteden ter bevordering van de lichamelijke en zedelijke ontwikkeling van het schoolkind. Genoemd moeten daarnevens worden de Laubenkolonien, in den omtrek van groote steden aangelegd ten behoeve van den werkman, die hier, gesteund door de goede lessen der tuinbouwvereeniging, met zijn gezin tracht voordeel te trekken van het hem ter beschikking gestelde stukje land, dat hij al meer en meer leert liefhebben. Doch het recht doeltreffende werk in de principiëele richting der arbeiderstuinen werd eerst geleverd door de in 1897 in Silezië opgerichte ‘Waldenburger Verein’, welks werken vooral merkwaardig is, omdat het blijk geeft van de belangstelling, die in Duitschland de groot-industriëelen, hier dus de mijndirecteuren, stellen in deze lotsverbetering der arbeiders. Nog

meer wordt het ten toon gespreid door de Vincentius-Vereeniging en de uitgebreide Nationale Vrouwenvereniging ‘Het Roode Kruis’. In het bijzonder deze laatste, welker tuinen over een groote oppervlakte liggen onder den rook van Berlijn in de onmiddellijke nabijheid van het Charlottenburger slot, heeft met haren arbeid de schoonste resultaten geoogst, die in algemeen sociaal opzicht temeer aandacht verdienen, wijl door de verbinding met spaarkassen en de zeer geroemde en aardige tuinfeesten, de veredeling des volks in zijne laagste klassen blijvend is doorgevoerd kunnen worden. En zeker baart het daarbij geen verwondering, in de formuleering van het doel van eene vereeniging als deze het sanitair-hygiënisch element meer dan bij andere gelijke instellingen naar voren gebracht te zien; omdat de bewering niet vreemd is, dat deze arbeiderstuinen een uitnemend middel zijn om invalieden en herstellende of gedeeltelijk genezen longlijders door lichte bezigheden in de open lucht de hoog noodige versterking op de minst kostbare manier te geven.

III.

Staat in Duitschland bij alle pogingen op dit terrein op den voorgrond de tuinen *niet* kosteloos in gebruik te geven, maar ze te verhuren tegen zeer lagen prijs en zoodoende elke gedachte aan een weldaad te doen vervallen, in Frankrijk daarentegen is het juist regel den grond voor niets te geven en het uit de bebouwing voortvloeiend resultaat in de plaats te stellen van de armenzorg in klinkende munt. Trouwens, de vroeger bestaande toestanden, waarbij in Frankrijk de arbeiderstuinen zich aansluiten, zijn ondanks de revolutie van 1789 van dien aard gebleven, dat feitelijke ondersteuning, althans voorloopig, zich daaraan meer aanpast dan een self-help, die op het energiek karakter der Angelsaksen is berekend. Hoewel reeds vele jaren de arbeiderstuinen in Frankrijk te vinden waren, verkregen zij eerst een algemeen karakter, nadat in de fabrieksplaats Sedan in 1889 in deze richting met den meest gunstigen uitslag stappen waren gedaan. In het mijndistrict aan de Loire schoot het werk krachtig wortel, en een staking te St. Etienne was de aanleidende oorzaak, dat daar werd overgegaan tot de stichting van Volpette, welke binnen korten tijd dermate groeide, dat in 1898 reeds 400 gezinnen met 2500 personen konden worden geholpen. Het Noorderdistrict werd een derde arbeidsveld, dat zich met Reims als middenpunt eveneens uitstekend ontwikkelde onder de leiding van de vertegenwoordigers der arbeiders zelve, maar tegelijkertijd onder toezicht van de geestelijkheid, die hare groote sympathie voor dit sociale werk door daden zeer terecht toonde. Merkwaardig is het ook hier te zien, dat het bij de arbeiderstuinen alleen niet is gebleven, maar dat eerst op eenvoudige schaal, later meer in het groot, tot het bouwen van eigen woningen op den verworven grond is overgegaan, waardoor weer een geheel complex van instellingen, als

een arbeidsbeurs, een bibliotheek, een bureau voor geneeskundige adviezen, een Raiffeisenbank en tal van nuttige inrichtingen meer, ten behoeve van de gezamenlijke houders der tuinen in het leven is geroepen. Dat zoodoende het gezinsleven op hooger peil wordt gebracht, dat voor de kinderen, die meestentijds uitgebreide speelterreinen vinden, eene gezonde opvoeding te verkrijgen is, behoeft nauwelijks betoog; terwijl de arbeiders zelve door de oprichting van volkshuizen hebben doen zien, hoezeer het voldoend ontvangen van lichamelijk brood op de behoefte naar geestelijk brood invloed oefent. En nog is in Frankrijk eene uitbreiding der beweging allerminst uitgesloten, omdat niet alleen vele groote steden, als Amiens en Dyon, den weg der particuliere liefdadigheid volgen, maar omdat ook sedert eenige jaren die particuliere pogingen zijn vereenigd geworden in een enkel lichaam, de 'Ligue du Coin de Terre et du Foyer,' waarvan de bekende abbé Lemire de voorzitter is.

België toont ten opzichte van de arbeiderstuinen dezelfde antecedenten als Frankrijk, alleen met dit onderscheid, dat eerst in 1890 de beweging er meer algemeen is geworden. Van Nivelles uit heeft de arbeiderstuin zich over België verspreid, dank zij den arbeid der Ligue, waarvan minister Beernaert de voorzitter is en die gesteund wordt door tal van dames en heeren uit de hoogste kringen. Aan haar hoofddoel heeft de Ligue als nevendoel verbonden eenerzijds eene poging om de vrouwen en meisjes der fabrieksplaatsen door kookcursussen te leeren smakelijk eten te bereiden uit de eigen gewonnen groenten, en anderzijds eene lichamelijke ontwikkeling der jeugd door de inrichting van speelterreinen, welke tevens een open ruimte bevatten voor de kleine bloementuintjes, die den kinderen liefde voor de natuur inboezemen. Maar bovendien dwingt de Ligue, die de tuinen kosteloos verstrekt, den werkman om een klein bedrag te sparen en zoodoende het tiende gedeelte bijeen te krijgen van de kosten voor een eigen huis, waarna volgens de bepalingen der Belgische woningwet voor hem de mogelijkheid openstaat tot den bouw van zoodanig eigen huis over te gaan, doordat de Rijkspostspaarbank de overige negen tienden voorschiet. Een wonder is het zeker niet, dat dit stelsel, hetwelk in zijne opeenvolgende maatregelen in allen deele geschikt is om den arbeider financiëel en moreel onafhankelijk te maken, allerwegen steun geniet, ook van de zijde der gemeenteraden, die niet nalaten voor zeer geringen prijs gronden ter beschikking te stellen van de Ligue. Jammer slechts, dat de klacht gerechtvaardigd is, dat de flinke werklieden zich van het werk, dat in België te zeer als een werk van liefdadigheid alleen wordt beschouwd, eenigszins afkeerig betoonen; wat intusschen niet verhindert, dat nu reeds 800 tuinen door de Ligue zijn uitgedeeld en daardoor 4000 menschen zijn te hulp gekomen.

Nog in enkele landen van Europa treft men de arbeiderstuinen, zij het ook in zeer afwijkenden vorm, aan. Van de Skandinavische landen is in Noorwegen weinig van de arbeiderstuinen te bemerken, en

is in Zweden een proef nabij Stockholm opgegeven moeten worden, omdat de lange winter de velden te weinig deed opleveren. In Denemarken daarentegen is niet alleen de historische stand der Hensmaend, ontstaan, voordat een wet verbood de door het weiderecht verkregen kleine boerderijtjes te verkoopen, doeltreffend hervormd, maar is tevens de heide-ontginning ter hand genomen en ten slotte door eene wet van 1899 het verschaffen van grond aan landarbeiders mogelijk gemaakt, in dien vorm, dat een daarvoor aangestelde districtsraad onderzoekt, in hoeverre de aanvrager waard is aan de regeering voorgedragen te worden voor een hypotheek ten bedrage van negen tienden van de opbrengst der bezitting. En evenzeer als de ontwikkeling van het land hier meer stuurde in de richting van aanmoediging van het kleine grondbezit, die wel in uiterlijke gedaante eenige gelijkenis vertoont met de arbeiderstuinen, maar daarvan overigens geheel is afgescheiden, evenzeer is ook in Zwitserland de gunstige invloed van het aloude Allmend, dat aan burgers eener gemeente een recht toekent op een deel van den gemeenen grond, oorzaak geweest, dat de veelvuldige beoefening van den kleinen tuinbouw de arbeiderstuinen in vele streken onnoodig maakte. Toch is men in het Fransche deel der Helvetische republiek sedert kort met het bevorderen der nieuwe sociale instelling aangevangen; het voorbeeld, dat Fribourg in dit opzicht heeft gegeven, heeft zoozeer theoretische waardeering gewekt, dat praktische uitingen daarvan als gevolg mogen worden verwacht. Italië zag in Rome op den oever van den Tiber een aantal tuinen inrichten, die zeer voldeden, maar na korten tijd verdwenen; in de Slavische landen, als Rusland en Servië, waar het voorheen bestaande collectief grondbezit werkzaamheid in deze richting zou doen verwachten, is van de zegenrijke instelling der arbeiderstuinen nog geen sprake, hoewel de vooruitgang der industrie in het Tsarenrijk ze juist bijzonder noodig maakt; en in Spanje ten slotte is er door publicisten de aandacht op gevestigd, omdat zij, hoewel moeilijk tot stand te brengen, als vanzelf de tal van sociale en economische instellingen zouden vestigen, die het land voor den waren vooruitgang van den arbeidersstand zoo dringend behoeft.

In Nederland? - zal men ten slotte vragen. Ook daar is werkzaamheid niet achtergebleven, reeds merkbaar tientallen van jaren terug. De ‘Maatschappij tot Nut van 't Algemeen’ heeft al in 1865 de aandacht der departementen gevestigd op deze sociale taak en in 1904 deze poging herhaald met voorloopig nog onbekend resultaat; de Friesche vereeniging ‘Door arbeid tot verbetering’ en de vereeniging ‘Openbaar belang’ te Arnhem waren en zijn nog in den echten geest der arbeiderstuinen met het beste succes werkzaam; van de armbesturen heeft dat te Goes enkelen der bedeelden door dezen onderstand zich langzamerhand omhoog zien werken; en van de christelijk-sociale bonden heeft het R.K. Kruisverbond te Nijmegen een proef genomen, die te gauw is opgegeven om er eene bepaalde conclusie uit te trekken. Het

bestuur der vereeniging zeide het niet op zijn weg te achten duurzaam die tuinen uit te geven en vond deze wijze van armenzorg meer eigenaardig thuis behoorende bij vereenigingen van liefdadigheid. Er is voor deze meening iets te zeggen, maar anderzijds mag men niet de kracht der beweging ontkennen als voorbehoedmiddel tegen sociale ellende, als wapen in menigen ethischen strijd. Waar een Fransch werkman zelf verklaarde, dat zijn tuin hem een dubbel loon gaf, omdat hij naast de daarin gewonnen verdienste nu ook mocht rekenen op datgene, wat hij anders in de kroeg uitgaf, kan dit oordeel reeds een kenmerkend teeken heeten voor den gunstigen invloed, dien in Frankrijk de arbeiderstuinen inderdaad blijken te hebben op het misbruik van sterken drank. Maar daarbij moet vóór alles in het oog worden gehouden, dat, wanneer dit maar eenigszins mogelijk is, de werkman een - natuurlijk zoo gering en op zoo gemakkelijk mogelijke wijze te betalen - bedrag aan zijn tuin ten offer moet leggen, omdat hij alleen daardoor weet geen gave te ontvangen, die hij niet aan eigen arbeid dankt, en dat hij bovendien zeker is den grond te zullen behouden, indien hij dezen goed bewerkt. Alleen dàn vullen de zedelijke en stoffelijke voordeelen elkander aan en zal het systeem duurzaam effect hebben.

In den laatsten tijd zijn meer en meer de arbeiderstuinen de aandacht gaan trekken van allen, die werkzaam zijn voor de verheffing en de gezondheid van den werkman, voor het intense geluk van zijn gezin! Zeker zijn er nadeelen aan verbonden; maar de groote voordeelen, die juist de nevendoeleinden geven, heffen deze geheel op en maken het systeem in alle opzichten aanbevelenswaardig. En waar sociale hervormers en praktici als Beernaert en Lejeune, economisten als Lavaleye en Rivière, propagandisten als Lemire en wijlen Brunetière een zaak inleiden met hun gezag, daar moet zij wel een ernstig streven zijn, dat in alle geval aandacht en overweging verdient. Aandacht en overweging niet 't minst daarom, omdat weer eens, in bijna elken regel van deze uiteenzetting en in bijna elk der lokale en nationale systemen, blijkt, hoezeer de sociale middelen en toestanden in elkander grijpen, hoezeer zoodoende ook het actueel probleem der werkeloosheid van dezen kant dient bezien te worden.

En vandaar ook onze wensch om deze vluchtige beschouwing nog eens nader dan in anderen vorm reeds is geschied, onder ieders aandacht te brengen.

Den Haag, September '08.

HENRI VAN DER MANDERE.

Onparlementaire kroniek.

't Zou mij niet voegen, 't waagstuk van een parlementaire Kroniek nog te bedrijven, nadat Mr. J.H. Valckenier Kips heel 't parlementaire wezen in ditzelfde tijdschrift zoogezegd vermorseld en verpulverd heeft. Daar zij geen dubben meer: Het parlementair gedoe is dood of, zachtst, aan 't sterven. Mr. Kips heeft het ten doode gestoken.

> Weh! Weh!
> Er hat sie zerstört,
> Die schöne Welt,
> Mit mächtiger Faust!...

Wie dus nu nog over ons parlementken schrijft, moet er om rouwen, of het belachen. 'k Verkieze 't leste en 'k tijg aan 't kronijken, oneerbiedig, onparlementair.

* * *

't Kronijken loonde de pijne niet van 't penneduiken in den pot, als niet de groote sterre was herrezen in de Kamer, de sterre met den fellen gloor uit den kop en met den langen volgsteert: Dr. Abraham Kuyper. Daar en is geen tier of trek zonder hem in onze Tweede Kamer. Hoe zei 't ook Heer van der Vlugt zoo wel, voor eenige jaren:

> Wo Du nicht bist,
> Herr Organist,
> Da schweigen alle Flöten.

En is 't geen waar? Wat makke kudde is ons Kamerken zonder dezen listigen wolf. Wat slappeleutke zonder dit piment. Waar toch verduikt zich wel de politiek, als hij er niet mee komt te spelen? Hoe toch een wereld tollen kan om éénen man! Wat vlakke beemd was onze politiek, sinds hij er uit verging. Daar stak maar amper eens een bosch in op of 'n kopke. Onze afgevaardigden vergraasden langzaam 't voer, een elk pront aan zijn deel, en keven noch krakeelden om mekanders zoode. Ze wrochten naarstig, allesaam, aan 't zelfde vreetstuk, zoo gezapig als 't gedierte in 't Paradijs. Ze graasden de eene wet na de aêre kaal en bogen seffens naar een nieuwe. Daar was in lange niet zoo braaf en drok in 't werk geploeterd als sedert Dr. Kuyper's heengang. Daar werd wat mans verzet op 't Binnenhof. Men scheen alweer de groote politiek verzuimen en maar zaken doen te willen.

Jong, wat een tamme tijd! Redekout als murmelende beekskens. Zittingen als winteravondbabbels. Ja en de kranten zelfs, de kranten sloten pais en vonden niets te snebberen meer in 't politieke kroos. These, antithese noch krantithese. Neen wat een tijd! De dood zelf scheen gestorven.

Hewel, de groote staartster is weer opgestoken. Die Lucifer, die weggesmakt en neergetuimeld scheen uit onzen parlementairen hemel, hij beurt zijn tronie weer op; hij is weeromgekeerd. Nu zal 't weer speelsch en vinnig worden. Held Michael Borgesius, gesp u den kolder aan 't lijf, omgord het zwaard, duik in den helm, en weer u achter 't blanco-schild: Hij is weerom, Vorst Lucifer!

En gij, Luciferisten, hereenigt u om den antithese-roffel en om 't wuiven van den *Standaard.*

Op, treckt op, o ghy Luciferisten,
Volght dees vaen.
Ruckt te hoop al uw krachten en listen,
Trekt vry aen.
Volght dezen Helt op zijn trommel en trant,
Beschermt uw Recht en Vaderlant.

Ei, of al de Luciferisten 't wel met smaak zullen doen? Daar is onder hen een zekere Heemskerk. Gewis, hij volgt. Gewis, hij schrijft een Memorie van Antwoord, daar hij den Meester in vereert. *Con amore*, zegt de *Standaard.*

Con amore? Of was 't temet, omdat een Kabinet van rechtschen bloede toch bezwaarlijk zijnen stamheer loochenen kon, toen eenmaal, in de linkerpers, de mogelijkheid van zoo een loochening rondgevezeld was? De loochening in daden was er. Heemskerk's Kabinet gedroeg zich gansch verschillig van het Kuypersche. 't Meed al wat hitsen kon of prikken. ‘Bevrediging’ zou het schenken. 't Deed onopzichtig, stil en pacifiek. Dat was toch gansch niet Kuypersch, wel? Wat wonder dat de linkschen vroegen: zijn dit Kuyper's kinderen? Is dit Kuyper's bloed? En oordeelden: Neen, dit's een aêr geslacht. 't Trekt wel zoowat op Kuyper's wezen, maar 't heeft diens eigen felheid niet.

Moest toen - en 't liep al harder vaart - niet Heemskerk toonen, dat hij Kuyperiaan gebleven was? Dat hij zijn politieken vader niet had afgeloochend? Stond hij dat hem niet, en zichzelf, ten schuld? Wat houding ware 't anders wel geweest? Wat pas had zoo'n verlaten van den grooten veldheer door zijn oversten gegeven voor een man, die hart in 't lijf en pit heeft in den rug en moed in 't oog?

Maar *Con amore?*

Laat ons wachten. Daar is een nieuwe antithese opgesteld, daareven net in die Memorie. De antithese tusschen.... these en antithese. De *Standaard* monkelt er wat om en heet het ‘spel’, dat beter werd gelaten. Neen, 't is geen spel en 't is zoo min verschil niet eens. Die 'n antithese voor zijn politiek ten uitgang kiest, zoekt *strijd.* Die 'n *these* kiest, die *zoekt* den oorlog niet, doch mijdt hem waar hij 't kan, aanvaardt hem maar waar 't moet.

Dat is een machtig onderscheid.

* * *

Beklaaglijk dat Heer Kuyper nog aan 't dubben stond, Heemskerk's memoriebloem nog mijmerziek uitbladerde - Hij mint me.... mint me niet....

en eindelijk juichte: Mint me, *con amore!* - toen Atjeh in de Kamer werd bekeuveld. Hij hadde, oorlogsman, van deze oorlogszaak een andere klaroen gestoken!

Nu was 't wat zoetekout.

Humaan te vechten! Schoon gedacht!

'k Heb zitten peizen, hoe we 't oorlogshandwerk beteren konden, zóó dat Heer Thomson, Heer de Stuers en Heer van Kol haarluider zielen niet meer zouden butsen aan te grimmige berichten. Mij dacht, daar zou wat goeds te stichten zijn met reguleering dusgelijks:

1. Het is verboden te schieten, vóór de vijand schiet.

2. Als de vijand niet raak schiet, zal hij geacht worden, saluutschoten te hebben gelost en dit zal met eereschoten in de lucht beantwoord worden.

3. Als de vijand raak mocht schieten, zal men, alvorens vriendelijk terug te vuren, den bevelhebber van den troep tot den vijand doen gaan (natuurlijk ongewapend, opdat onze humane bedoeling zou blijken) en hem doen vragen, of het zijn bedoeling was raak te schieten.

4. Als de bevelhebber onderweg door den vijand bij vergissing mocht worden neergeschoten of door een ander vijandelijk abuis niet tot de zijnen weer mocht keeren, dan zal de naastvolgende bevelhebber met gelijke missie worden gezonden en zoo vervolgelijk, tot niemand van den troep meer over is.

5. Alsdan zal een nieuwe troep worden opgesteld en deze zal, nadat een parlementair eene *proclamatie van leedwezen* den vijand zal hebben overgebracht, waarin de bevelhebber zijn leedwezen uitdrukt over de inhumane noodzakelijkheid waarin hem 's vijands handelwijze brengt, gezegden vijand met scherp beschieten, echter met inachtneming van het sub 1 en 2 bepaalde en nadat vooraf nauwkeurig onderzocht zal zijn, of zich in 's vijands naaste omgeving (gemeten met een straal van 10 K.M.) ook vrouwen, kinderen (beneden de 21 jaar), ouden van dagen (boven de Winklersche Senescentiegrens), zieken, gewonden, gebrekkigen, krankzinnigen, of vredelievende personen bevinden. In dit laatste geval verbiedt natuurlijk de humaniteit het schieten op den vijand, nademaal een in zijne omgeving aanwezige vrouw, een juveniel of seniel persoon, een zieke, een gewonde, een kreupele, een gek of een Atjehsche pacifist mogelijk zou kunnen worden getroffen.

6. Tot het schieten met scherp zal uitsluitend gebruik worden gemaakt van patronen, waarvan de kogel vervaardigd is van versch en zuiver spek, tenzij de vijand tegen het ontvangen van zoodanige spekprojectielen Mohammedaansche gemoedsbezwaren mocht hebben kenbaar gemaakt, in welk geval het spek zal zijn te vervangen door kalfsvet.

7. Beide spek en kalfsvet zullen van uitstekende hoedanigheid moeten zijn en vóór het afvuren door den bevelhebber moeten worden gekeurd. Kogels waarvan het spek of het vet bedorven is, zullen, als schadelijk voor des vijands gezondheid, onvoorwaardelijk worden afgekeurd.

8. Ten einde aan de kogels voldoende *stopping-power* te verzekeren, zal het, overeenkomstig den wenk van Heer Thomson, geoorloofd zijn dezelve *dum-dum* te maken door vooraf het zwoerd er af te bijten. Daarentegen zal het onvoorwaardelijk verboden zijn, zulks te doen door inkerving van een kruis, nademaal dit door den vijand zou kunnen worden opgevat als een beleediging van zijn Mohammedaansche beginselen.

9. Mocht eene patrouille onverhoeds door den vijand met de klewang

worden aangevallen, dan zal het haar geoorloofd zijn zich te verdedigen (tenzij zich onder den vijand een of meer der sub 5 bedoelde personen mochten bevinden), nadat vooraf tot driemaal toe de gebruikelijke sommatie zal zijn geuit: ‘Naar huis, of geweld zal worden gebruikt.’

10. Mocht vorenbedoelde sommatie, ook ten derdenmale geuit, zonder effect blijven, dan zal de bevelhebber (behoudens wanneer een der sub 5 bedoelde personen zich onder den vijand bevindt) het zijdgeweer doen trekken en daarmede den troep in staat van wettige zelfverdediging stellen. Hij zal daarbij toezien, dat de vijand, zoodra deze afdeinst, met rust worde gelaten en de overtreders van dit gebod straffen wegens ‘hinderlijk volgen’ overeenkomstig art. 426 *bis* van het Strafwetboek.

11. Als zijdgeweer zal uitsluitend gebezigd worden een vel van de *Handelingen* der Staten-Generaal, waarop eene Atjeh-rede van Heer Thomson, Heer de Stuers of Heer van Kol gedrukt staat.

12. Het is verboden, te slaan met het scherp van het zijdgeweer. Voor de eerste maal mag uitsluitend het plat, voor alle volgende malen alleen de rugzijde worden gebezigd.

13. Er wordt gestreden, overeenkomstig de regelen, vastgesteld in het Reglement van Orde van de Tweede Kamer. Vijanden die zich hardhandig of in 't algemeen inhumaan bejegend achten door onze troepen, kunnen in beklag komen bij den Voorzitter der Tweede Kamer. Deze beslist in hoogste ressort, na vooraf de heeren Thomson, de Stuers en Van Kol te hebben gehoord.

14. Behoudens het slot van het vorige artikel gelden de vorenstaande regelen alleen voor onze troepen. De vijand zal jegens ons vrij zijn in zijn wijze van oorlogvoeren.

Welhoe, is dit niet wat om onzen Minister en onzen G.G. op het hart te binden?

'T SCHRIJVERKE.

Uit den vreemde,
Door Ph. Wijsman.
‘Uit de verte gezien.’

Het huis was niet mooi maar gezellig en gemakkelijk te bewonen; vooral het laatste maakte, dat het voortdurend bewoond werd door pensionaires, die er bleven. Op de eerste verdieping woonde een gezin uit mijnheer, mevrouw en acht kinderen bestaande; twee-hoog huisde de eigenares van de zaak, een goedhartige dikke weduwe; en verder juffrouw Lilly Sunden en mijnheer Kastling, die ieder twee kamers en een keuken, aan weerszijden van de gang, in gebruik hadden.

Juffrouw Lilly en haar overbuurman hadden kennis gemaakt door elkander in 't voorbijgaan op de trap te groeten; maar op zekeren dag toen zij, na ziek te zijn geweest, voor 't eerst in de gang den ‘Revisor’ - zoo werd hij in huis algemeen genoemd - tegenkwam, bleef hij staan om te vragen hoe het haar ging, en sedert werd het voor hem een gewoonte, zich beleefd op de hoogte van den gezondheidstoestand der juffrouw te stellen. Aangezien juffrouw Lilly nog al vaak ziek was en ook dikwijls meende het te zijn, was hare gezondheid het gegeven onderwerp voor een praatje. Daarenboven was hij altijd vriendelijk tegen ‘Byou’, den hond van de juffrouw; en dit droeg er niet weinig toe bij ‘de vrouw’ gunstig voor hem te stemmen. ‘Hij is een best mensch’, zeide juffrouw Lilly soms tot haar dienstmeisje, wanneer de buurman ter sprake kwam; ‘jammer, dat hij zoo alleen is en enkel voor zichzelf leeft.’ En in hare oogen kwam een weemoedige, droomerige uitdrukking, terwijl haar fijne blanke hand Byou zacht over zijn kop streelde.

De Revisor en juffrouw Lilly geleken op elkaar als twee oude familie-portretten: zij was de type eener oude, ongehuwde dame, evenzoo als hij van een ouden jonggezel. Hij had het pootje, en zij had last van de zenuwen. Zij stond onder de tirannie van haar kleinen Byou; hij, onder die van zijne huishoudster. Zij had een schrik voor jonggezellen-manieren; in dat woord vereenigde zij de gedachte aan tabakslucht, stof, beschadigde meubels, een slordige schrijftafel, en nog allerlei geheimzinnige, onaangename dingen, die zij onafscheidelijk achtte van ongetrouwde heeren, en van oudere in het bijzonder. Hij hield het voor een feit, dat elke vrouw, die de veertig jaar bereikt had zonder heur hart en hare hand weg te geven, op de een

of andere manier ‘bedrogen’ moest zijn en dientengevolge ziekelijk, overgevoelig en ontevreden was. Zij spraken beiden op een afkeurenden toon over het huwelijk, hoewel op verschillenden grond. Maar toch zagen zij soms met verbazing naar al die kinderen onder hen, en op die moeder, die niet alleen zoo'n groot aantal ter wereld gebracht had, maar die ze ook kon regeeren, en zorgen, dat zij schoon en heel waren. ‘Hoe moeilijk zal het zijn ze stil te houden, als vader zijn middagdutje doet,’ dacht Kastling soms, als hij zich na den maaltijd op zijn rustbank uitstrekte. ‘Misschien zijn zij *niet* stil’, voegde hij er bij en rolde zich vergenoegd in zijn plaid, met 't besef van het voorrecht geen kinderen te hebben.

‘Wat zal zij veel paren kousen te mazen hebben!’ dacht de juffrouw, wanneer zij haar waschgoed netjes versteld en opgeborgen had. En in hare verbeelding zag zij een hoogen stapel schoentjes en een berg kousen, waarvan sommige heel klein, andere een weinig grooter waren, die nagezien moesten worden. En dan ook zag zij een aantal kleine voetjes, met roode hieltjes rond trippelen... O, het was toch iets, al die kleine beenen in kousen en schoenen te steken!...

In de laatste jaren waren zij en Kastling nader met de familie beneden in kennis gekomen. Op een avond, nog onlangs, waren zij uitgenoodigd te komen soupeeren. Maar toen lagen de kleintjes reeds te bed. De oudsten, een paar meisjes van dertien en vijftien jaar, bedienden de gasten zoo net, dat er niets op viel aan te merken.

‘Wanneer de andere kinderen zich even behoorlijk gedragen als deze twee,’ fluisterde Kastling zijne buurvrouw in, toen het oudste meisje hem thee en koekjes aangeboden had, ‘dan wilde ik er niets tegen zeggen. Maar dat kleine goed ginds in de slaapkamer....! Ik feliciteer die arme moeder, dat zij nu althans een uurtje met rust wordt gelaten.

In dezen zomer werden zij beiden verzocht een dagje bij de familie van beneden, die een optrek buiten had gehuurd, te komen doorbrengen. Eerst had de Revisor, een echte Stockholmer, allerlei bezwaren, maar ten laatste stemde hij toch toe. Toen hij aan de boot kwam, vijf minuten vóór het vertrek, vond hij juffrouw Lilly daar reeds; zij was, volgens haar gewoonte, een half uur te vroeg op de aanlegplaats der boot geweest. Hij zou zijne buurvrouw nauwelijks herkend hebben, zoo keurig zag zij er uit, met haar frischgewasschen zomerkleedje en den stroohoed met geel lint. Er lag een tint van jeugd, als 't ware een glans uit vroeger dagen, op het fijne gezichtje en een weemoedige glimlach, die in overeenstemming was met de uitdrukking der nog mooie bruine oogen.

De oorzaak van deze verandering waren de herinneringen van juffrouw Lilly. De dichterlijke liefdesgeschiedenis uit haar verleden was nimmer geheel uit haar geheugen verdwenen; hij, die daarin de hoofdrol vervuld had, was, vele jaren geleden, gestorven; maar de geschiedenis zelf was voor haar volstrekt niet dood. Zij kon soms geheel onverwacht bij haar worden opgewekt: nu eens door een oud lied; dan door een buitengewoon schoonen zomeravo[n]d; en soms door enkele, toevallig gesproken woorden, die haar aan een gezegde uit lang verleden dagen deden terugdenken. Het gebeurde ook wel eens, dat, wanneer de lentezon scheen zoo als heden, of als iemand juffrouw Lilly bijzonder vriendelijk bejegende, over die treurige herinnering een zachte glans van blijde hoop werd verspreid.

De Revisor was ook door het heerlijke weer in een opgewekte stemming, al lag dwepen juist niet in zijn aard. Na juffrouw Lilly te hebben begroet, zag hij uit naar een paar tochtvrije plaatsen en nam daarvan met zijne reisgezellin bezit.

De boot voer af, en het Slot en de sleephellingen voorbij glijdende, vervolgde zij haar koers langs de met villa's prijkende oevers, tusschen de verspreid liggende eilanden door.

Juffrouw Lilly's oogen schitterden van genot.

‘O, wat is 't hier heerlijk!’ riep zij uit, en tegelijk zuchtte zij van leedwezen, dat men al te weinig van die schoone natuur genoot, door in de stad te blijven zitten. ‘Zie toch eens, hoe mooi het groen hier is,’ voegde zij erbij.

‘Maar mijne beste Juffrouw Sunden’, antwoordde de Revisor ‘u zult mij toch wel toestemmen, dat de boomen op ons Plein Karel XIII of op het Klara-kerkhof even groen zijn als deze hier buiten?’

‘Neen,’ antwoordde zij droomerig, ‘dat is niet hetzelfde, volstrekt niet hetzelfde...’

‘Niet? Nu, ieder heeft zijne eigen opvatting. Ik ben volkomen tevreden met het groen in onzen Kungsträdgården; en daar heeft men ook nog de afwisseling van de mooie gaslantaarns, de banken en zoo al meer...’

‘Hoe kunt u 't zeggen!’ viel de juffrouw hem verschrikt in de rede. ‘Wat beteekent dàt tegenover het heerlijk mooie hier buiten?’

‘Mooi? Ik bedank voor al die muggen en bijen en rupsen... vindt u die misschien ook heerlijk? Wij zullen daar van avond nog eens over praten; ik denk, dat hunne actiën dan wel lager zullen staan.’

‘Maar, Mijnheer, de muggen moeten toch ook leven...’

‘Daar zie ik de noodzakelijkheid niet voor in. Bent u soms lid van de dierenbescherming en acht u het zonde een mug te dooden?’

‘Ik houd er over 't algemeen niet van dieren te dooden’, luidde het ontwijkend antwoord van juffrouw Lilly.

De Revisor zeide niets meer; het gesprek dreigde eene richting te nemen, die niet in zijne beschouwingswijze paste.

Na een half uur varen hadden zij de plaats hunner bestemming bereikt. De gastvrouw ontving hen met hare beide oudste meisjes en geleidde hen, na eeen hartelijk welkom, naar de veranda, waar een smakelijk ontbijt met chocolade en fijn brood gereed stond, daar 't nu drie uur was en men het middagmaal eerst om zes uur gebruikte. Hoewel mijnheer Kastling het drinken van chocolade om drie uur bespottelijk vond - zoo iets gebeurt nooit te Stockholm! - liet hij zich die toch best smaken. Het begon hem waarlijk wel te bevallen op die mooie veranda, waartegen de wilde wingerd opgroeide. Van de kinderen was niets te zien. Ook de beide meisjes waren verdwenen, nadat zij voor de gasten chocolade hadden ingeschonken. Mevrouw had een bijzondere gave met iedereen te spreken over onderwerpen, waarin men belang stelde. Het kleine gezelschap had het hier heusch best, en de Revisor begon allengs te denken, dat voor iemand in de omstandigheden van hun gastheer het buitenleven en de zomer een goede zijde hadden. Men was dan meer vrij van die drukke kinderen dan 's winters. Maar juist toen hij tot deze verzoenende gedachte gekomen was, werd de rust verstoord door luide kreten; en eer men den tijd had te onderscheiden, of die boosheid of blijdschap beteekenden, werd de veranda bestormd door een troepje kinderen; zij

hadden zulke gewichtige mededeelingen te doen, dat zij totaal vergaten de gasten goeden dag te zeggen.

'O, maatje! John heeft een kraai geschoten! Een heusche kraai...'

'Hij lag achter een struik en...'

'De kraai vloog voorbij...'

'En toen... en toen...'

'Schoot hij... en raakte...'

Nauwelijks was die belangrijke tijding uitgesproken, of de gelukkige boogschutter kwam aanhollen om verdere bijzonderheden van 't geval te vertellen. Maar nu moesten zij bedaard zijn en de vreemde heer en dame beleefd goeden dag zeggen. Dit gebeurde; maar daarop volgde een nieuwe uitbarsting van de eventjes onderdrukte opgewondenheid; en een poosje klonken op de veranda onbegrijpelijke en verbazende jachtverhalen.

De Revisor zag, met saamgeknepen lippen, schuins naar zijne buurvrouw, als wilde hij zeggen: 'Daar heb je het nu!'

'Zoo kinderen, nu is 't genoeg', kwam mevrouw er tusschen. 'John heeft heel mooi geschoten. Gaat nu je handdoeken halen en dan marsch! naar het bad!'

De kinderen verdwenen en de rust werd hersteld. Maar het duurde niet lang, of men hoorde in huis een bulderend rumoer, alsof iemand van de trappen rolde; daarna nog een en toen een derde en vierde.

Juffrouw Lilly ontstelde. Bleek als een doode drukte zij hare hand tegen het gejaagd kloppende hart en fluisterde: 'Wat was dat? Zeker een van de kinderen, dat een ongeluk gekregen heeft!'

Ook de Revisor stond op. Hij voelde een koude rilling over zijn rug, want hij had ook vier malen een bons gehoord; er moesten dus vier kinderlijken onder aan de trap liggen; in 't beste geval vier gebroken armen en beenen. Maar mevrouw lachte; zij bleek gehard tegen dergelijke ongelukken. 'Neen, het is volstrekt niet gevaarlijk,' zeide zij, 'de kinderen rammelen langs de trap, zooals zij die manier van de traptreden af te glijden noemen.' Zij drukte juffrouw Lilly op haar plaats.

'Doen zij dat altijd?' vroeg deze zacht.

'Neen', antwoordde mevrouw lachend, 'soms *loopen* zij wel eens naar beneden, maar dan nemen zij gewoonlijk twee treden te gelijk.'

'Maar loopen zij dan nooit ordentelijk de trap af, zooals wij?'

'Neen, dat doen zij nooit', lachte mevrouw. 'Maar daar gaan zij naar het badhuis,' vervolgde zij naar beneden wijzend, waar de kinderen wegdraafden, ieder met een handdoek over den schouder. 'Wij hebben verleden jaar een nieuw badhuis gebouwd en de kinderen maken al aardige kunstjes in het water. Hebt u soms lust er eens even naar te kijken?'

Juffrouw Lilly zeide niets; zij sloeg de oogen neer en bloosde. Hoe kon mevrouw in het bijzijn van den Revisor zoo iets voorstellen? Getrouwde dames kunnen ontzettend 'vrij' zijn.

'Mijnheer Kastling kan gerust meegaan', vervolgde mevrouw, die de verlegenheid der oude juffrouw had opgemerkt. De kinderen hebben allen zwempakjes aan en zij zijn er bijzonder op gesteld om iets van hunne zwemkunst te mogen vertoonen, als wij bezoek hebben.'

'O, dat zal heel aardig zijn - zeker heel aardig!' hernam juffrouw Lilly; 't scheen, dat zij hare preutschheid wilde goedmaken.

‘Zeer interessant!’ verzekerde de Revisor. Mevrouw ging de parasol en de sjaal van de juffrouw halen; mijnheer Kastling zette zijn hoed op en nam zijne jas over den arm, en toen stapte men langzaam naar beneden, het duinpad af, dat naar het badhuis leidde.

Toen zij daar kwamen, stond juist een meisje op den uitersten rand van 't bassin, gereed den sprong in de diepte te doen. Het water droop van haar donker krulkopje, de wangen gloeiden en de oogen straalden van genot. Zoodra zij mama in 't oog kreeg, wuifde zij met beide handen en riep uit alle macht: ‘Zie eens naar mij! Toe, zie eens naar mij!’ En toen hief zij de handen boven haar hoofd omhoog, boog het kleine, buigzame lichaam voorover en deed toen den verscheiden voet hoogen sprong in het water, dat zij met haar uitgestrekte handen doorkliefde en waarin zij een paar seconden lang geheel verdween, tot schrik van juffrouw Lilly, die angstig de hand van mevrouw kneep en riep: ‘wat een sprong!’

Maar aanstonds verscheen een donker hoofdje op de watervlakte en toen een proestend kindergezicht met een paar lachende oogen, die zegevierend op de verraste toeschouwers werden gericht.

Thans vertoonde een der jongens zijne kunst. Hij was nog dapperder dan zus; hij bleef wel een paar minuten onder water en duikelde in de diepte. Nu begonnen hij en het meisje te worstelen; zij drukten elkander onder water en speelden krijgertje in het bassin. De kleintjes werden zoo maar in het water geworpen, waar zij dan lagen te spartelen en te roepen, tot een der grooteren hen een handje kwam helpen.

Juffrouw Lilly stond bij het aardig tooneel met droomerige oogen en een eigenaardigen glimlach op 't gelaat. Alles rondom haar was zóo liefelijk; de schoonheid van de natuur en van het leven trof haar bijna te overstelpend, als sterke bloemengeur. De helderblauwe Junilucht; de spiegelblanke fjord; het bosch, dat met zijn krachtig groen prijkte en dan die lenige kinderlijfjes, die af-en-aan zwommen, met de blozende gezichtjes hier en daar opduikend; en die juichkreten, die telkens gehoord werden - alles tintelde van onbeteugeld levensgenot.

Er stegen zonderlinge gedachten bij juffrouw Lilly op. Zij zag een kruispunt, van waar een jonge man en een meisje elk hun eigen weg insloegen. Zij weende zacht, terwijl hij langzaam wegging. Maar nu veranderde juffrouw Lilly het tooneel; zij liet de jonge lieden samen voortwandelen met de armen om elkaar gestrengeld.

En zij dichtte een sprookje, dat werkelijkheid *kon* geworden zijn - een sprookje van kousjes met gaten erin, van vuile schortjes, van kleine stoeiende wezens rondom haar, die in 't water plasten en juichten, zooals deze kinderen...

Plotseling veranderde ook dit tooneel: twee kleine, sombere vertrekken, stille kamers, waar nooit een kinderstemmetje gehoord wordt; waar de tijd omgaat met droomen en denken aan het verledene, terwijl Byou zacht op de rustbank ligt te snorken... Juffrouw Lilly meende een snaar te hooren springen.

De lieve stemming was verdwenen; een gevoel van boosheid en wangunst sloop in haar hart. Kon het gezond voor de kinderen zijn, zoo in dat koude water te spartelen? En die groote jongen pakte zijn angstig gillend zusje zóo ruw beet, - foei! En moeder zeide er geen woord tegen - zij liet hen hun gang gaan. Juffrouw Lilly zag schuins naar den Revisor.

Hoe zou hij over de hedendaagsche opvoeding denken? Maar hij was niet zoo teergevoelig; die kleine zwemmersbazen wekten zijne belangstelling in hooge mate. ‘Die drommelsche jongen!’ ‘Die kranige kleine!’ riep hij soms, de vlugge beweging der buigzame leden bewonderend, en vaak hartelijk instemmende met de juichkreten van beneden.

Het baden was gedaan; de kinderen hielpen elkander bij het aankleeden, en mevrouw geleidde hare gasten naar huis terug. Om vijf uur kwam mijnheer met de boot uit de stad, en om zes uur werd de tafel gedekt. De kinderen zaten bij den maaltijd aan een afzonderlijke tafel in de kamer; alleen de twee oudsten mochten met hare ouders en de gasten op de veranda eten. Na het middagmaal werd in een priëel koffie gedronken. De heeren rookten een sigaartje en praatten over gemeentezaken; de dames over een onlangs verschenen nieuwen roman, waarin de gelieven ‘elkander kregen’. Juffrouw Lilly voelde over dien aandoenlijken inhoud tranen in hare oogen opwellen. Zij zocht de poëzie, die het werkelijk leven haar had ontzegd, in de vele romans die zij las, maar die alle een goed en gelukkig slot moesten hebben; anders las zij ze liever niet...

Terwijl men daar nu zat te babbelen, zagen zij het jongste meisje, een aardig blond krulkopje van vier jaar, over het tuinpad naar het priëel komen, snikkend alsof heur hartje breken moest. Zij hijgde, 't roode lipje trilde; en de tranen stroomden over hare wangen. Het scheen een toestand van hopeloos verdriet.

‘Wel, wat is er gebeurd?’ riepen allen, toen de kleine bij het priëel gekomen was, ‘waarom ben je zoo bedroefd?’

‘De hond... die nare hond van den tuinman... blafte zoo tegen Lissa... toen Lissa voorbijging..,’ antwoordde het kind, tusschen ieder woord snikkend en toen zette zij koers naar moeder om daar troost te zoeken.

‘Dat monster!’ zeide de Revisor lachend. Hij keek het kindergezichtje, dat er in zijn diepe droefheid allerliefst uitzag, belangstellend aan. Weet je, wat je had moeten doen, Lissa?’

Lissa bleef bij den Revisor staan... ‘Nee-ee,’ snikte zij.

‘Wel, je had dien akeligen hond in zijn staart moeten knijpen, dan zou hij wel opgehouden hebben met blaffen.’

‘Maar... hij... had... geen... staart!’ snikte Lissa; en, door het lachen der anderen verlegen geworden, kroop zij op moeders schoot en verborg zij haar gezichtje tegen moeders borst.

Het was zoo'n heerlijk plaatsje! hier kon geen leelijke hond tegen haar blaffen; geen gevaar kon haar hier bereiken. O, zoolang maatje haar over de blonde krullen streelde en zij haar hoofdje tegen maatje mocht aanvlijen en maatje's hart kon hooren kloppen - zoolang was zij nergens bang voor!

Ten laatste hield zij op met schreien. Nieuwsgierig begonnen de behuilde kinderoogen een onderzoek van onder de lange wimpers; en eindelijk vertoonde zich het geheele gezicht, maar nog bedeesd. Lissa achtte het veilig haar schuilplaats bij moeder nog niet te verlaten. Het was te vergeefsch, dat juffrouw Lilly en de Revisor moeite deden een meer vertrouwelijken omgang in 't leven te roepen. Kleine Lissa kroop dichter tegen mama aan, legde den arm om haar hals en zag juffrouw Lilly en den Revisor ernstig en onderzoekend aan, met gefronst voorhoofd, vast besloten vooreerst uit deze vesting hare waarnemingen aangaande de bewegingen der vijanden te doen.

Intusschen bleef de Revisor volharden in zijne aanvallen op de vesting. Hij haalde zijn horloge uit en wond het op; hij knipte het dekseltje open en hield het tikkende en snorrende uurwerk voor Lissa in de hoogte. Lissa wierp er een genadigen blik op, maar keek wantrouwend naar den Revisor, en toen weer naar het horloge.

'Leeft het?' vroeg zij, er bedachtzaam achteromheenziende.

'Neen, prulletje, het leeft niet. Het werkt door een machine.'

'Maar hoe kan het zich dan bewegen, als 't niet leeft?'

'Zie je, kleine Lissa', zeide de Revisor, die zich groot hield, 'dit is een klok, een ding waarmee men den tijd meet. Als je nu bij oom op schoot komt zitten, dan zal ik je het horloge van binnen laten zien en dan zal je oortje kunnen hooren, hoe mooi het "tik-tak, tikke tak" doet. Wil je dat niet, kleintje?'

Maar Lissa wilde blijkbaar *niet.* Zij was een beetje genaderd, maar toen de Revisor al te veel aandrong en zelfs tot handtastelijkheden scheen te willen overgaan, trok het juffertje zich fier terug, kroop weer schuw naar moeder, achter wier rokken zij zich verschool, om vandaar den vijand met groote oogen aan te zien, als een muschje van onder moeders vleugelen.

Nu wilde juffrouw Lilly ook een poging doen om Lissa's gunst te winnen; zij haalde uit haar réticule een doosje met ulevellen en hield dit met aan aanmoedigend lachje open vóor het kind. Maar zelfs de ulevellen hielpen niet. Lissa greep moeders japon nog steviger vast en zag angstig van den Revisor naar de oude juffrouw en dan weer naar den Revisor.

'Komaan, Lissa, bedank Tante netjes en neem een ulevel', zeide mevrouw, tot de kleine neergebogen.

'Lissa houdt niet van lekkers,' verzekerde zij.

'Laat haar nu maar,' zeide mevrouw tot de gasten. 'Straks wordt zij wel toegankelijker.'

Er zat niets anders op en het gesprek van daareven werd vervolgd. Maar het duurde niet lang, of de Revisor voelde een klein handje in den zak waar het horloge lag; en nu hoorde hij een bedeesd stemmetje fluisteren;

'Lissa wil hooren, hoe dat ding tikketak zegt.'

Van blijdschap over zijne overwinning bloosde de Revisor; en met een zegevierenden blik naar juffrouw Lilly, die de bewegingen der kleine afgunstig monsterde, tilde hij Lissa op zijn schoot, haalde het horloge uit en hield dit tegen haar oor.

Zij kraaide van pret, zag den Revisor schalksch aan, nam zelf het horloge in de hand en hield het vergenoegd een langen tijd tegen haar oor, peinzend over dat geheimzinnige voorwerp. Maar nu de eerste verlegenheid overwonnen en de kennis gemaakt was, werd Lissa erg familiaar met den Revisor.

'Als Lissa in de stad komt, zal zij bij oom komen,' verzekerde de kleine, met een vriendelijk knikje.

'Dat moet je zeker doen, mijn schatje', riep de Revisor verheugd uit, 'en dan zal oom je trakteeren op gebakjes en ulevellen en ander lekkers.'

'Maar heeft u geen kinderen, waarmee ik kan spelen?' vroeg Lissa.

'Neen, die heb ik niet', antwoordde de Revisor, 'want ik ben niet getrouwd.'

Maar daarmee was Lissa niet voldaan. Zij riep luid:

'O, dat hindert niet. Lovisa is ook niet getrouwd en zij heeft toch wel kinderen!'

De arme juffrouw Lilly boog haar blozend gezicht zoo diep mogelijk over haar handwerkje. Wat kunnen kinderen iemand vaak in verlegenheid brengen!

De Revisor redde zich bijzonder goed uit de moeilijkheid.

‘Ja liefje, dat is wel zoo, maar ik vond het niet vriendelijk kindertjes te koopen, omdat ik geen moeder heb, die voor ze kan zorgen en, niet waar, kindertjes hebben het toch 't best bij hun mama?’

Lissa zeide hierop niets meer. Doch nu haalde juffrouw Lilly haar doos nog eens uit den zak en nu moesten de ulevellen ten tweeden male dienst doen, als lokspijs. Dezen keer staafde het suikergoed zijn roem van betooverende kracht, want al deed de Revisor moeite haar vast te houden, gleed Lissa toch zachtkens van zijn schoot en stapte, de handen op den rug, bedaard naar de vreemde dame toe en naar de doos met lekkers.

‘Zoo, liefje, neem er nu een,’ zeide juffrouw Lilly aanmoedigend.

Voorzichtig werd een handje uitgestoken en een ulevel genomen. Voortdurend de oogen op die vriendelijke tante gericht, liet Lissa het lekkers in haar mond verdwijnen. Nu nam juffrouw Lilly haar, ondanks het tegenstribbelen der kleine, op haar schoot en begon met haar te spelen en sprookjes te vertellen. Lissa luisterde wel met een ernstig gezichtje naar het aardig verhaal van ‘Asschepoester’, maar zij werd toch niet zoo vertrouwelijk met ‘tante’ als met ‘oom’; en onverwacht gleed zij van juffrouw Lilly's schoot af, om op de knieën van den Revisor te klauteren.

Dit griefde de arme oude juffrouw diep en om haar teleurstelling te verbergen, begon zij te borduren. Maar na een poosje, toen zij de hoop op eene liefkoozing der kleine armen reeds had laten varen, merkte zij, dat Lissa vlak bij stond en haar vertrouwelijk aankeek. Op een gewichtigen toon hoorde zij het kind zeggen:

‘Tante, Erik kan boven in een boom zitten en er dan uitspringen.’

Innig ontroerd en blijde over die toenadering, vroeg zij met belangstelling, wie de knappe Erik was, en luisterde aandachtig naar een uitvoerig verhaal over de talenten van dien jongen klimmersbaas, daarbij nu en dan Lissa tegen zich aandrukkend en haar een kusje op de ronde wang gevende.

Zoo bleef de kleine haar gunstbewijzen verdeelen tusschen de beide gasten, tot er voor het avondeten gedekt was, en Lissa met de andere kinderen naar binnen moest gaan eten. Maar toen later de Revisor en juffrouw Lilly, na vele hartelijke bedankjes voor den aangenamen dag, naar de boot gingen om de thuisreis te aanvaarden, begreep de kleine Lissa, dat zij de gasten mede uitgeleide behoorde te doen. Zij maakte de oude juffrouw gelukkig door stevig hare hand vast te houden en toen de boot was afgevaren, met haar zakdoekje te wuiven en luid te roepen: ‘Dag oom! dag tante!...’

Het was een bijzonder mooie zomeravond, zoodat de reizigers gerust op dek konden plaats nemen, ondanks de vrees van den Revisor voor avonddauw. Hij was zeer opgewekt en roemde bij herhaling hunne lieve gastvrouw, die hij ‘eene zeer beminnelijke vrouw’ noemde. Juffrouw Lilly zeide niet veel. Zij knikte slechts toestemmend bij zijne lofreden, terwijl hare oogen droomerig in de verte staarden.

‘Hoe is het, lieve Juffrouw?’ vroeg de Revisor, eenigszins gekrenkt over haar stilzwijgen. ‘U kijkt - sans comparaison - maar u kijkt als de jongen, die moeders boter verkocht en het ontvangen geld verloren had.’

Juffrouw Lilly ontwaakte uit hare droomen.

‘Ja zeker,’ zuchtte zij met een droevig glimlachje, ‘zeker heb ik mijn boter lang geleden verkocht en het geld verloren ook.

Maar zeg nu eens eerlijk’, vervolgde zij levendiger ‘dunkt het u toch ook niet, dat men... als men zoo in het familieleven komt... de vroolijkheid van de spelende kinderen aanziet... dat men dan een eigenaardig... een vreemd gevoel krijgt?’

Het stroeve gelaat van den Revisor met den scherpen neus en de dunne lippen betrok. Hij knipte met de oogen, kuchte even en antwoordde eenigszins haastig:

‘Ja, natuurlijk... natuurlijk! Maar wat zal ik zeggen?... Er zijn dingen daar niets tegen te doen is. Het leven is niet gelijk voor ieder. Allen kunnen niet trouwen en een huisgezin stichten; dan zou de wereld nog erger overbevolkt worden dan zij reeds is.’

Maar juffrouw Lilly nam met dien troost geen genoegen.

‘Neen, dan is het maar beter niet zulke dagen uit te gaan’, mompelde zij, tot zichzelf sprekend. ‘Beter, aldoor in zijn kleine kamers te zitten met Byou en Johanna, of hoogstens een wandeling te doen op het Klara-kerkhof... daarbij voelt men niet die pijn in zijn hart...’

De Revisor knoopte zijn overjas dicht, kuchte een paar maal, alsof hij iets in de keel gekregen had en monsterde zijn vis-à-vis.

‘Het is vreemd,’ zeide hij, nu ook meer tot zichzelf sprekend.... ‘het schijnt wel een wet der natuur, dat alle ongehuwde vrouwen sentimenteel moeten zijn. Zulk een aardig en verstandig persoontje als juffrouw Lilly moet zelfs aan dien drang ten offer vallen.’

Intusschen liet die dame zich niet door de opmerkingen van den Revisor terughouden, maar vervolgde op denzelfden toon: ‘Ja, als ik zoo onverwacht zie, wat het leven *kan* zijn, dan heb ik een gewaarwording, alsof ik uit een langen slaap ontwaakte en plotseling tot het besef kwam heel ver verwijderd te staan - alles op een grooten afstand te zien...’

‘Op een grooten afstand?’ herhaalde de Revisor verwonderd.

‘Ja, op een grooten afstand.’ Levendiger sprekend ging zij voort: ‘Zie eens, ik stel mij het menschelijk leven... eigenlijk de menschenwereld voor als een langen, langen ketting, waarvan de eene schakel aan den anderen is vastgeknoopt... waar, hoe zal ik 't juist zeggen?... waar het eene geslacht het andere onmiddellijk opvolgt,... geeft en neemt... geeft en neemt... onophoudelijk... onafgebroken... En zoo gaat het steeds door... men geeft en neemt; en de eene schakel ontstaat uit en na den anderen; en zoo hangt alles tezamen in den vorm van een groot geheel: indien één schakel trilt, dan komt er een trilling door den geheelen ketting... waarin gijzelf geen schakel moogt vormen... alleen toezien... van verre toezien. En wanneer dan het joelen en spelen van kleine kinderen en hunne aardige liefkoozingen beginnen, dan is het zoo treurig, op een afstand te moeten staan...’

De Revisor gaf nu ook geen antwoord. Maar, al wilde hij het niet voor zichzelf bekennen, die woorden van juffrouw Lilly hadden een snaar in zijn gemoed geraakt, die ook voorheen reeds bij hem had getrild. Hij verzonk in gedachten, naar den avondhemel starende, waar hij bij het licht der ondergaande zon telkens weer het aardig figuurtje van kleine Lissa, met de groote blauwe oogen tot hem opziende, meende te ontdekken. Nu, zooals zij huilende was komen aanloopen, in verontwaardiging over den stouten

hond, met haar trillend lipje en dien hopeloos-bedroefden blik; dan weer, zoo als zij hem schalksch met die lachende kinderoogen aanzag; en dan hoorde hij haar onschuldige vraag: ‘Hebt u geen kinderen, waarmee ik spelen kan?’

Uit de verte gezien... op een grooten afstand van dat leven... welk een zonderlinge voorstelling!... ‘Ja, dat is niet anders...’ zuchtte hij, onbewust luid sprekende, zonder op het bijzijn van juffrouw Lilly te letten.

‘Waar is niets tegen te doen?’

De Revisor schrikte. Zoude zij geraden hebben, wat hij dacht?

‘Dat men naar beneden moet gaan,’ zeide hij op een stroeven toon, ‘ik vind de avondlucht kil; hoe denkt u erover?’ ‘Neen, ik blijf nog een poosje boven,’ antwoordde de juffrouw. ‘Zoo als u goedvindt’, hernam de Revisor. Hij nam zijn stok in de hand en ging naar de kajuit, waaruit hij niet eer te voorschijn kwam, dan toen de boot te Stockholm landde.

Onder weg liepen de Revisor en juffrouw Lilly zwijgend naast elkander tot aan huis. Maar toen zij de trap op waren gegaan, om bij de deur der juffrouw afscheid te nemen, zeide deze op een weemoedigen toon:

‘Ja, mijn vriend, zulke oude staken als u en ik konden even zoo goed afgehouwen en weggeworpen worden. Wij staan toch maar in den weg...’

‘Staan wij in den weg?’ grinnikte de Revisor. ‘Neen, ik acht mij nog te goed voor 't vuilnisvaatje. Ik hoop, dat u lekker slapen zult en met vroolijker gedachten wakker worden. Goeden nacht, Juffrouw; wel bedankt voor uw aangenaam gezelschap.’ De Revisor boog en ging naar zijne kamer.

Maar noch de Revisor, noch juffrouw Lilly sliepen dien nacht goed. En toen zij eindelijk in slaap vielen, hadden zij beiden zeer dwaze droomen: zij moesten samen trouwen; de boot waarmede zij naar de stad wilden varen, kwam niet in 't zicht; en toen zij rond om zich heen keken, ontmoetten hunne oogen overal kleine, lachende kinderen, die speelden en joelden...

De Revisor vertelde den volgenden morgen, dat hij slecht geslapen had; maar dat kwam alleen van die al te sterke thee, die zij buiten gedronken hadden; daar kon hij niet tegen.

Naar het Zweedsch van MATHILDA ROOS.

De laatste arbeid van Philippine Wijsman. In haar brieven noemde zij zich steeds: ‘Uw trouwe medewerkster’, en trouw is zij geweest tot het einde.

In September 1899 nam zij de verzorging van de rubriek: *Uit den vreemde* van haar voorgangster Mevrouw van Westrheene over, en nooit is zij een enkele maal zelfs in gebreke gebleven.

Toen met de jaren haar gezondheid soms wankelde, maakte zij zich wel eens ongerust, dat zij niet op tijd zou zijn, maar de arbeid was haar boven alles lief en daardoor kon zij trouw blijven.

De redactie van *De Tijdspiegel* verzocht hare medewerking, omdat zij, schoon met de gewone moderne talen vertrouwd, bijzonder tehuis was in de Noorsche literatuur. Met verschillende schrijfsters en schrijvers hield zij geregeld briefwisseling en groot is het aantal romans, die door haar in onze taal zijn overgebracht. De Zweedsche Regeering erkende haar verdienste voor de verbreiding van de Noorsche letterkunde en verleende haar de zoo wel verdiende Ridderorde.

Hare vertalingen hadden iets frisch en levendigs; men bemerkte nauw de moeite en inspanning, welke de arbeid had gekost. Eigenaardig wist zij altijd zoo juist den toon te treffen, die bij het onderwerp hoorde, zoodat men wanen kon een Hollandsch verhaal voor zich te hebben.

Hartlijden maakte haar in de laatste jaren wel eens bang voor de toekomst; maar wanneer de aanval voorbij was, was zij weder opgeruimd en dankbaar voor het vele goede, dat zij genoot met haar open oog voor de lichtzijde van het leven.

Onverwacht kwam aan dat werkzaam leven een einde. Voor een langdurig ziekbed bleef zij bewaard. Velen zullen haar missen nu zij slaapt den grooten slaap.

Nieuwe uitgaven en vertalingen.

Parerga en Paralipomena. Kleine philosophische geschriften van Arthur Schopenhauer, vertaald en van een inleiding en aanteekeningen voorzien door Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eijsinga. I. Em. Querido. - Amsterdam 1908.

Behalve de inleiding vindt men in dit eerste deel van Schopenhauer's Parerga de opmerkingen over Levenswijsheid, het ideale en reëele, fragmenten uit de geschiedenis der philosophie, de universiteits-philosophie, de planmatigheid in het lot van het invididu, het geesten-zien. De volgorde is eenigszins anders in deze uitgave dan in het oorspronkelijke. Maar dat schaadt niet.

Het mag overbodig heeten, hier nog eens op de beteekenis van Schopenhauer te wijzen. Deze denker is nog allesbehalve historisch. Zijn warme stijl maakt hem tot een gezochte lectuur voor velen, terwijl ook zij die minder benauwd voor een ‘drogen’ auteur zijn, hem gaarne zullen lezen om het gewicht zijner aanwijzingen. Dat eene goede vertaling het licht ziet, is even gewettigd als de vertaling van talrijke, veel minder ‘boeiende’ romans uit Oost en West. En deze vertaling is goed, terwijl men het voordeel heeft, dat ook de klassieke citaten in het Nederlandsch zijn overgebracht.

De inleiding geeft, wat voor sommige lezers van dit boek zeker welkom zal zijn, eenige mededeelingen over de beteekenis van Schopenhauer.

Met ééne alinea echter ben ik het beslist oneens. Schr. spreekt van ‘schitterender stijl, die hem aantrekkelijk maakt voor breeder kringen. En hij is al weer in voldoende mate denker om den lezer te doen beseffen, dat er *vragen* zijn en in welke richting naar hun oplossing moet worden gezocht. Krachtens deze eigenschappen is z'n werk een goede introductie tot de studie van wijsgeerige problemen’. Het komt mij voor, dat de bedoelde lezers wel door Sch. leeren erkennen, dat er problemen zijn, als ze dat soms niet wisten, maar dat, als introductie tot de studie daarvan, het streng methodische nauwelijks streng genoeg is.

D.G.

Groote Denkers, door Dr. A.H. de Hartog. Schopenhauer. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Bovenvermeld geschrift is een van de serie, welker verschijning en beteekenis werd besproken in dit tijdschrift naar aanleiding van het boekje over Kant (*Tijdspieget*, Augustus 1908). Ik kan daarheen verwijzen en wat dit geschrift in 't bijzonder betreft, opmerken, dat Dr. de H. zijn woord houdt, en een helder overzicht heeft gegeven van Schopenhauer's denken en werken.

D.G.

Uit de geschiedenis van het menschelijk denken. I. Van Thales tot Kant, door R. Casimir. - Wereldbibliotheek, Amsterdam.

Geene zelfstandige studie, deelt de schr. ons mede, maar een overzicht, naar de beste bronnen bewerkt, ten doel hebbende, een beetje thuis te brengen in de geschiedenis der wijsbegeerte. Ook op deze wijze opgevat, nog een onderneming van beteekenis. Die weten wil, wat aan het schrijven eener geschiedenis van de wijsbegeerte vast is, leze nog eens wat Opzoomer schreef in 1854, toen Dr. A. J

Vitringa begon ‘de wijsbegeerte’, voor te stellen ‘in hare ontwikkeling’, (opgenomen in Losse Bladen II). Daar zal hij ook vinden, dat de bedoelde geschiedschrijvers zich nauwkeurig bewust moeten zijn van 't verband tusschen den stand der wetenschap en dien der wijsbegeerte in een bepaalden tijd. Ook de Heer Casimir kan zich aan dien eisch niet geheel onttrekken. En *dat* heeft hij ook allerminst gewild. Bij de keuze zijner bronnen en het gebruik er van heeft hij er blijkbaar zeer op gelet, aan het wijsgeerig onderzoek, in verband met de wetenschap, groote aandacht te schenken. Het beschrijven van stelsels, zonder verband met de geschiedenis der wetenschap, is hem verre gebleven.

Daardoor is het boek wezenlijk voor den beschaafden lezer eene goede inleiding in het menschelijk denken. De wereldbibliotheek is populair en zeer bekend. Het boek zal dus in vele handen komen, en dat wenschen we 't gaarne toe. Want het zal iets kunnen bijdragen tot het beter begrip van methodisch wijsgeerig onderzoek, en tot het wegnemen van de zonderlinge denkbeelden, die nog maar al te veel over wijsbegeerte verbreid zijn - en verbreid worden.

Evenwel heeft het boek zijne schaduwzijden. Ik moet in het midden laten, wat het tweede deel brengt. Maar eenige eenzijdigheid zal daar lichtelijk te bespeuren zijn, te oordeelen naar dit eerste deel. Zeide ik zooeven, dat een geschiedschrijver der wijsbegeerte zich van den stand der wetenschappen heeft rekenschap te geven, daarmede bedoelde ik niet alleen de wereldbeschrijvende, maar ook de in ruimer zin als wetenschappen aan te merken onderzoekingen, zooals in de eerste plaats de ethiek. Of dus in het *geschiedenisboek* de ethiek, en ook de godsdienstwijsbegeerte, de doctrina de deo, zoo achterwaartsch moest blijven, is aan twijfel onderhevig. Zeker, de schr. heeft ons in de Grieksche filosofie de ethische vraagstukken voorgesteld. Ook geeft hij een niet van verdienste ontbloote kenschetsing van het christendom, en behandelt Augustinus op zeer te waardeeren wijze - (al moet het misverstand wekken, dat Aug. heet ‘een beslist voorvechter van de wilsvrijheid’. Daaronder verstaan wij toch iets anders). In het verband met die eenzijdigheid echter zal het wel zijn, dat schr. zijn boekje niet van onevenredigheid heeft vrij gehouden. De Grieksche wijsbegeerte omvat blz. 7-162; de middeleeuwen worden behandeld in blz. 163-202; de Renaissance tot Kant bespreekt de schr. in blz. 203-351. Er is dan ook geen sprake van, dat de beteekenis van Scotus Erigena, Abaelard en Thomas Aquinas den lezer ook maar eenigszins duidelijk zouden worden. Toch ware het, ook in verband met een aan sterkte winnende aristotelische strooming in dezen tijd (niet alleen onder Katholieken) niet te misprijzen geweest, als b.v. aan Thomas Aquinas wat meer aandacht gewijd was. - En waar wij toch de ethiek ook wijsgeerig willen beoefenen, ware eene meer diepgaande beschrijving van Abaelard (en wellicht ook van den grooten Erigena) niet zoo verkeerd geweest. - Ik hoop tenminste, dat een nieuwe druk aan de middeleeuwen wat meer recht zal doen, en dat het tweede deel, zoo het de ethiek ook achterwaarts plaatst, later op dit punt eveneens herzien zal worden.

De geachte schr. weet, dat gebrek aan belangstelling in ethische en godsdienst-filosofische vraagstukken hem van mijne zijde niet zal verweten worden. Maar zijn geschrift zou breeder en rechtvaardiger worden, als de wijsbegeerte het centrum van het geestesleven was, in plaats van de kroon der beschrijvende wetenschap. Ik weet ook, dat mijn eisch een groot gevaar met zich brengt, waarvoor ik even beducht zou zijn als de schr.: dat wij n.l. het wetenschappelijk karakter der

wijsbegeerte uit het oog zouden verliezen. Maar dat is bij encyclopaedische bezinning wel te vermijden, behoort tenminste als afwendbaar te gelden.

Op bijzondere punten zal ik niet ingaan. 't Spreekt vanzelf, dat verschil van meening niet is buitengesloten bij zoo omvangrijk materiaal. In 't algemeen lijkt de indeeling mij gelukkig. Het begrip der ‘Aufkläring’ echter zou ik iets anders bepalen, dan schr. bij zijn indeeling doet.

Vinde het boek dan spoedig zijn weg in het publiek!

D.G.

Aan onze jonge mannen. - Verslag van een tweetal toespraken tot de leerlingen der hoogste klassen van gymnasium en H.B. school 5 j.c. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

De heer A. de Vletter, bestuurslid van 'Groep Den Haag der Rein-Leven Beweging', aanvaardde gaarne de opdracht om een korte inleiding te doen voorafgaan aan de redevoeringen der heeren Dr. H. Cannegieter Tz., leeraar aan het gymnasium in Den Haag, en Dr. D. Snoeck Henkemans, arts aldaar.

Hier ziet men het zonderlinge verschijnsel, dat de candidaat (in de letteren) doctoren voorstelt. Vroeger was dit andersom: professoren en doctoren spraken een goed woordje voor hen, die lager stonden op de wetenschappelijke ladder. 'De wereld op zijn kop', schreef een Haagsch weekblad.

Het vlugschrift heeft de spelling der 'Vereniging tot vereenvoudiging van onze schrijftaal', een spelling, zegt de heer Snoeck Henkemans, die ik anders niet gewoon ben te schrijven en tot nu toe niet kan bewonderen; toch liet hij zich paaien 'ter wille van de eenheid van het boekje'.

Over den inhoud behoeft niet gesproken te worden; ieder begrijpt de strekking er van. Of het raadselachtige aardsche monster, mensch geheeten, uit dergelijke toespraken voordeel zal trekken, moet de tijd leeren.

R. KRUL.

Dr. Otto Henne am Rhijn, Prostitutie en meisjeshandel, nieuwe onthullingen omtrent het slavenleven van blanke vrouwen en meisjes. Naar het 6e duizendtal uit het Duitsch vertaald door W.A. Vroegop. - Baarn, Hollandia-drukkerij,

Herr Otto Henne heeft reeds in twee boeken de gruwelen van prostitutie en meisjeshandel bestreden. Dit werkje, dat ten doel heeft beide te completeeren, is grootendeels ontleend aan het 'Bulletin abolutionniste', hetwelk als 'volkomen betrouwbaar mag beschouwd worden.'

De heer O.Q. van Swinderen te Groningen zegt in een 'Woord vooraf', dat de schrijver van dit vlugschrift een autoriteit is op het gebied van de bestrijding der ontucht en de vertaling uitnemend.

Referent, dit laatste bevestigende, zou gaarne zien, dat de niet-blanke slavinnen eens aan de beurt kwamen: ook zij zijn menschen.

R. KRUL.

Geneeskundige leekeboekjes door Dr. J. Schrijver, arts te Amsterdam: Prof. Dr. A Dennig, De ziekten der stofwisseling; - Dr. P. Jaerschky, Licht, lucht en gymnastiek; - Prof. Dr. F. Lange en Dr. J. Trumpp, Lichamelijke misvormingen. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Deze boekjes gaan niet mank aan het euvel, geneesmiddelen in handen van leeken te stellen, zooals veel voorkomt in z.g. populair-geneeskundige werkjes. Integendeel, de inhoud voldoet geheel aan den eisch van goede volkslectuur. Moest referent in *De Tijdspiegel* van December 1907 een waarschuwend woord doen hooren, thans bestaat daarvoor geen aanleiding. Alleen zij de geleerde bewerker opmerkzaam gemaakt op onze schoone moedertaal, wijl de vertaling hier en daar nog al slordig is en krioelt van germanismen; overhaasting schijnt daarvan de oorzaak. Het minst gaat daaraan mank Licht, lucht en gymnastiek van doctor Jaerschky, voorzitter der vereeniging voor een verstandige verzorging van ons lichaam, te Berlijn. Deze geeft een juiste schets, hoe men door deze middelen gezond kan blijven, door tien illustraties verduidelijkt.

De hoogleeraar Dennig te Stuttgart behandelt helder en duidelijk de ziekten der stofwisseling, als daar zijn: vetzucht, suikerziekte, jicht en de z.g. engelsche ziekte of rhachitis, eveneens opgeluisterd door tien afbeeldingen.

De heeren Lange en Trumpp te München behandelen zeer volledig het ontstaan en voorkomen van lichamelijke misvormingen, door honderdnegen figuren aanschouwelijk voorgesteld.

Waar beschaving is, werkt de medicus daartoe onmiddellijk mede, daar hij door zijn arbeid domheid en vooroordeel bestrijdt en het lijden verzacht.

R. KRUL.

C.A.L. Smits van Burgst, Nuttige en schadelijke insecten. - Groningen, P. Noordhoff.

In Januari 1907 verscheen de eerste, in Augustus 1908 reeds de tweede verbeterde en vermeerderde druk.

Ten opzichte van de meeste Orden der Nederlandsche insecten is het faunistisch onderzoek nog niet geheel afgesloten; bij enkele Orden onze bekendheid zelfs vrij onvolledig. Moge de derde uitgaaf daarin voorzien!

Voor hen, die geen latijn hebben geleerd, is op blz. XV een en ander te vinden, betrekking hebbende op de uitspraak der wetenschappelijke namen. Bovendien is voor den klemtoon gezorgd door het plaatsen van accenten.

Daar het persduiveltje iedereen lagen legt, wordt op blz. 321 een lijstje van verbeteringen gevonden. De gebruiker zij daarop verdacht.

Op blz. 322 wordt ook vermeld de nonvlinder. ‘Heden (3 Juli 1908) werd den schrijver medegedeeld, dat onder de gemeente Alphen, niet zeer ver van Breda gelegen, een inval van dit hoogst schadelijke insect werd geconstateerd. Uit latere berichten blijkt, dat het ook elders in Noordbrabant aan de grove-dennenbosschen aanzienlijke schade heeft teweegebracht.’

Een lijst van verkorte auteursnamen, en een register der orden, afdeelingen, families en genera maken zeer gemakkelijk het gebruik van dit boek, dat in veler handen kome.

R. KRUL.

Hoe in de Ned. Hervormde Kerk tot betere toestanden, en in iedere Gemeente tot een gewenschte verhouding tusschen Leeraar en Gemeente te komen? - Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Dit is een ‘Woord van den ouden Predikant tot allen, die de Ned. Hervormde Kerk liefhebben en niets vuriger wenschen dan dat zij tot grooten bloei kome.’ Reeds deze manier van zeggen - vooral dat ‘niets vuriger wenschen’ - lokt uit met den ouden man een loopje te nemen. Maar eerbied voor zijn grijze haren! En hij meent 't zoo goed, deze man van eene vorige generatie en zegt ook wel eens juiste en goede dingen, als b.v. dat predikanten met groote gemeenten niets anders moeten doen dan zich aan die gemeenten wijden. Hij zegt 't alles in een gemoedelijken toon, waardeerend en daarom noch principiëel-ethisch noch fel-confessioneel. Maar ook als een man, die staat buiten 't leven en zijn tijd en daarom niet inziet, dat een min of meer starre en daardoor uitsluitende en daarom stuitende orthodoxie zelve door haar bannen en mijden schuld is aan den desolaten toestand, waarin, naar hij meent zijne geliefde kerk verkeert. Wat heeft men in deze overgehouden dan de smalle gemeente, eenige politieke en adellijke christenen? Waar waait de frissche wind, neen storm van den nieuwen tijd met zijne nieuwe wetenschap, nieuwe gemoedservaring, nieuwe eischen aan 't maatschappelijk leven door haar oude, ex-roomsche kerkgebouwen in de grootstad? Die heerschende orthodoxie is over 't geheel ijverig genoeg, heeft talent van organiseeren, maar gaat krank aan de achterafzetting, 't van zijn erfdeel berooven van haar jongeren broeder, den vrijen,

frisschen geest der 19de en 20ste eeuw. Dit is de vloek dezer kerk en niet, dat eenige predikanten - ook onvolmaakte menschen - wel eens wat slof zijn in hun werk en de catechismuspreek - in de herinnering verbleekt als 't oude-deuntje-steeds-weer-van-voren-af-aan - verwaarloozen. Gaat met uw tijd mee, met zijn wetenschap, zijn versterkt en gelouterd moreel bewustzijn, laat u niet leenen tot brandkast-politiek, vergeet niet, dat er een Christus is met vuur en zwaard en een kruis, dat niet slechts gepredikt, maar ook nà-gedragen moet worden. Zeg dat, oude heer, tot uw ambtgenooten van de rechterzijde. Wees en blijf dan religieus-orthodox, maar spreek uit een groenen ouderdom. En wij zullen in uw woord niet missen, wat wij er nu maar al te zeer in missen. Wij zullen u niet meer houden voor een goeien, besten, braven ouden dominee, die 't heel goed meent met zijne ‘geliefde kerk,’ maar voor een man, die iets van beteekenis heeft te zeggen en daarom verdient gelezen te worden door mede- en tegenstander. Maar nu?

E.

P.B.W.

‘Bijgeloof uit alle tijden.’ I. De Duivel, door F.S. Knipscheer. II. Satansdienst, door F.S. Knipscheer. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Eene aardige uitgave en aangenaam ook voor den aankondiger, omdat er in vijf deeltjes (III, Hekserij; IV, Demonen; V, Verhalen uit de Betooverde Wereld) een eind aan komt ook, welke aangenaamheid hij met den kooper deelt. De naam van den bewerker waarborgt eene degelijke behandeling der stof. Reeds nu moet echter gevraagd, of onder dat ‘Uit alle tijden’ ook 't heden mag worden verstaan. De heer Knipscheer leze er Van Nes' ‘Nieuwe Mystiek’ eens op na. Ook kan 't zijn nut hebben en wordt de zaak meer actueel dan enkel-historisch, als men wilde nagaan, wat in theosofie en spiritisme van thans overeenkomt met 't bijgeloof uit alle tijden. M.i. niet weinig, gelijk van deze zijde, maar dan natuurlijk in anderen vorm, ook wel zal worden toegestemd. Maar wij hopen gelegenheid en tijd te hebben, ietwat uitvoeriger op deze uitgave terug te komen, zoodra zij, met toegezegden bekwamen spoed, volledig zal zijn geworden.

E.
P.B.W.

Lotus-Serie, 1e Reeks, No. 5. Het Mysterie van den Dood, door een Leerling. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

De dood is een mysterie, ook voor wie, als schr. dezes, gelooft aan persoonlijke onsterfelijkheid. Ieder, zelfs de meest-overtuigde materialist, zal, dunkt me, erkennen, dat hij ons plaatst voor vragen - vooral gemoeds-vragen - waarop niet zoo aanstonds een bevredigend antwoord is te geven. De eene vraag lokt de andere uit en zoo al maar door.

Als nu iemand gaat schrijven over 't ‘Mysterie van den Dood’, mogen wij hopen, bij hem eenig licht te zien ontstoken over wat hier duister is, en verwachten we ook niet zonder recht eenige gemoedelijkheid in 't bespreken van deze dingen, die ingrijpen in de innigste roerselen onzes levens, bij ieder op zijne beurt. Van dit laatste niets. De toon is koud als ijs, nuchter als van een asceet na de vasten. Alles louter-verstandelijk-redeneerend. En 't licht? Wie iets van de theosofie weet, weet ook, wat komen zal. Eenige boeddhistische begrippen in onverstaanbare Sanskrit-termen en daarmee uit.

Hoe meer ik van deze dingen verneem, hoe sterker mijn tegenzin wordt. Laat ons doen wat onze hand vindt te doen. Dit is de beste voorbereiding voor de eeuwigheid. Daarvan trekt alle schijnbaar diepzinnig gebazel, inderdaad oppervlakkig nagepraat, slechts af. God zal ons wel te verstaan geven wat nu nog verborgen is, zoodra Zijn ure komt.

E.
P.B.W.

Geschriften, uitgegeven vanwege den Ned. Prot. Bond. X. De Leidsche Vertaling van het Oude Testament, door Prof. Dr. H. Oort en Prof. Dr. L. Knappert. - Assen, L. Hansma.

'Vóór en na deze nieuwe vertaling', alsdus betitelt de gereorganiseerde Commissie deze twee artikelen uit *De Tijdspiegel* van Jan. 1885 en *De Gids* van Dec. 1887, beide voor deze uitgave door de schrijvers van een kort naschrift voorzien. Beide voortreffelijke opstellen, door der zake kundige mannen geschreven en aan te bevelen ter lezing aan ieder, die belang stelt in de nieuwe vertaling van het O.T. en in wat deze beduidt. Inzoover hebben wij op de uitgave niets aan te merken en verdient zij onze sympathie. Laat men dit geschrift bekend maken en er voor zorgen, dat 't gelezen wordt in ruimen kring.

Maar.... de uitgave op zichzelve, de eerste der gereorganiseerde Commissie, verbaast niet weinig. Men wil meer frischheid en komt met opgepoetste waar, hoe degelijk die waar ook zij, 10 jaren na de volledige uitgave der nieuwe vertaling, een paar jaren na de volksuitgave. De radicale hervormer op 't kussen

des bewinds gezeten wordt behoudsman. 't Is meer vertoond, maar verbaast toch telkens weer. M.i. deed men beter, pogingen aan te wenden tot 't goedkooper verkrijgbaar stellen der nieuwe vertaling. Of zat de leus voor: *frappez*, *frappez toujours?* Maar klopt dan eens frisch en met nieuwen, jongen klank, gij verfrischte, vernieuwde en verjongde Commissie. Dat ik niet tot de oude behoord heb en tot eene mogelijk toekomstige niet wensch te behooren, moet even gezegd. Intusschen wachten wij op de groote dingen, die in uitzicht worden gesteld.

E.

P.B.W.

Levensvragen, Serie III, No. 1. Het Spiritisme en zijn gevaren, door Is. Zeehandelaar, Arts, te Amsterdam. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

De schrijver van dit boekje heeft 't vorig jaar in een artikel in *De Gids* gewaarschuwd tegen de gevaren van het spiritisme in een ernstig woord, dat verdiende gelezen en overdacht te worden. Hij schreef 't als medicus, d.i. zooals bijna zonder uitzondering van een medicus kan verwacht worden, uit den materialistischen hoek. Zijne waarschuwingen vooral tegen onbevoegd spiritistisch gedoe klonken er echter niet minder krachtig en ernstig om. Maar met dat al bleef zijn kijk op het spiritisme eenzijdig. Wat mij aanleiding gaf, naar aanleiding van De Fremery's ‘Eene spiritistische levensbeschouwing’ voor *De Tijdspiegel* een artikel te schrijven, waarin niet het spiritisme - zooals sommige adepten in hun ijver waanden - maar deze levensbeschouwing werd getoetst en aangetoond, dat wij van deze zijde voor onze levensbeschouwing niets nieuws ontvingen, dat als deugdelijk kon worden erkend. Bedoeld opstel vindt men in de Februari-aflevering van dit jaar.

Nu heeft de redactie van de Levensvragen zeer wijs gedaan met niet mij, doch den heer Z. uit te noodigen over 't spiritisme en zijn gevaren te schrijven. Ik zou voor deze eer hebben moeten bedanken als te weinig in staat de medische zijde der zaak te behandelen. De heer Z. was daartoe de aangewezen man. Maar nu had hij zich ook vooral aan die medische zijde moeten houden en alleen maar moeten oordeelen over het spiritisme-wetenschap. Wat hij althans schrijft over het spiritisme-geloof bevestigt mij weer in wat ik schreef in 't opstel ‘Onze beschaving’ (Nov. aflevering) en brengt mij eene ervaring te meer van de groote onbekendheid in onze intellectueele kringen met wat omgaat op godsdienstig en godgeleerd gebied. De eerste drie bladzijden van 's heer en Z.'s boekje zijn dan ook met misvattingen overladen. Hem zij de lezing van Dr. Niemeijer's ‘Gelooven en Werken’ (deel III der Geschriften van den Ned. Prot. Bond) aanbevolen. Menschen als de heer Z. hebben de lectuur van dit boekje, als zij ten minste over iets als geloof willen schrijven, noodig als brood. Want nog steeds moet het *bene distinguere* voorafgaan aan het *bene docere.*

Maar deze eerste indruk verdwijnt, zoodra men voortleest. Op blz. 10 en 11 b.v. wordt in een debat met De Fremery zeer goed onderscheiden. Hier is 't punt, waar 't op aankomt: hoe moeten sommige feiten op psychisch gebied worden geïnterpreteerd? Ook voor het vervolg kan ik niet anders zien dan dat de schrijver zich behoorlijk houdt aan de door Flournoy gestelde regels: ‘Alles is mogelijk’ en ‘Het gewicht der bewijzen zij evenredig aan de vreemdheid der feiten.’ Deze toepassend luidt dan ook

terecht 't eindoordeel over het spiritisme als vak van wetenschap en de geesten-theorie: gewogen maar te licht bevonden.

In een vijftal bladzijden wordt dan gehandeld over de gevaren. Geestig is zeker 't van Jules Bois aangehaalde woord: ‘les imprudents qui courent après les “esprits” perdent leur propre esprit.’ Ook het slotwoord heeft mijne instemming: ‘Een Nederlandsche vereeniging tot bevordering van psychisch onderzoek is dan ook een dringende eisch van den tijd.’ Maar laten Jan en alleman haar desnoods steunen, doch 't werk daarin gedaan worden door mannen van onbekrompen, d.i. degelijken wetenschappelijken zin.

E.

P.B.W.

Het geheim van den dood, door J.H.W.P. Matla, geboren te 's Gravenhage en G.J. Zaalberg van Zelst, geboren te Amsterdam. - Druk van S.S. Korthuis. Den Haag.

Dit boek in twee deelen (op het titelblad van het tweede deel staan ook nog de namen van L.S.G. Zaalberg van Zelst, geb. Zaalberg en J.J. Zaalberg van Zelst, de eerste krachtmensch, hier iets anders dan athleet en onzijdig van af 23 Febr. 1900, de tweede van af 17 Juli 1903) maakt met zijn indeeling, vreemd titelplaatje en ook inhoud en stellingen aan het slot, voor zoover ik 't las - want ik kon 't niet doorkomen - een allerzonderlingsten indruk.

In de inleiding heet de heer J.J.Z.v.Z. vrijdenker - agnosticus - in zijn hart. Geen philosophisch noch godsdienstig stelsel was hem vreemd. In den huidigen kring manifesteerde hij fantomen in 't volle lamplicht. Donkere séances wantrouwde hij steeds. Mediums zijn door hem ontmaskerd en 't verslag daarvan werd geplaatst in de *Theems*. Drijft 't daar nog, of ligt 't op den bodem? Toen ik de Theems zag, is 't me niet opgevallen, maar 't was toen wat nevelachtig. Genoemde heer en mevrouw nu zijn in 1900 en 1903 gestorven, d.i. krachtmensch geworden en sinds dien tijd hebben de beide heeren of dames op 't titelblad ‘onafgebroken gearbeid aan het groote vraagstuk: wat is de dood.’

De lezer kan nu weten wat hij hier zal vinden. Ik wensch hem meer of nog minder geduld dan mijzelven toe. 't Laatste vooral, als hij eenige vrees heeft voor spoken (blz. 88).

E.

P.B.W.

Kerk en Secte, Serie II, N°. 7. De Luthersche kerk in Nederland, door Dr. J.W. Pont. Serie II, N°. 8. De Talmud, door L. Wagenaar. - Baarn, Hollandia-drukkerij.

Ietwat bevreemdend is, dat de bewerking van 't eerstgenoemde nummer werd opgedragen aan den hoogleeraar vanwege het Hersteld Luthersch Kerkgenootschap, de kleinste fractie onder onze Nederlandsche Lutherschen. Doch de bevreemding verdwijnt, zoodra men lezende ziet, dat hier niet de dogmaticus, maar de historicus aan 't woord is, die de geschiedenis der Lutheranij in ons vaderland in haar oorsprong en verdere ontwikkeling beknopt en zakelijk beschrijft, onderwijl aanduidend, wat haar van de gereformeerde strooming onderscheidt, waarbij vooral de vraag naar de verhouding tot de Overheid in de 16de eeuw van groote beteekenis is. Later krijgen de Herstelden hun deel en tevens de mislukte pogingen tot hereeniging. Ten slotte een overzicht van den huidigen toestand en eene slotbeschouwing, die sympathie wekt voor den samensteller van dit overzicht. Een eerlijk, openhartig boekske, welks schrijver onzen dank verdient voor de moeite en zorg, aan 't schrijven er van besteed.

Ook wat de Opperrabbijn van Arnhem over den Talmud heeft mede te deelen, verdient de aandacht. Allereerst zijn ontstaan en indeeling in wetgevend (Halacha), wetverklarend (Midrasch) en ethisch (Agada) gedeelte. Daarna de Misjna, als 't ware

een excerpt van deze, of, liever: een kort bestek uit het einde der 2de eeuw. Ontstaan van Palistinensischen en Babylonischen Talmud wordt daarop beschreven en 't een en ander uit den Talmud medegedeeld, zoodat deze voor zichzelf gaat spreken. Zoo b.v. Aboth 4, 1: 'Wie is wijs? Die van ieder leert. Wie is sterk? Die zijn neigingen onderdrukt. Wie is rijk? Die zich verheugt met zijn deel.' Typisch treft ons Aboth 4, 12: 'Doe weinig aan den handel.' Ook de moraal tegenover de heidenen mag zich laten hooren. Dat er ook andere dan liefderijke tonen klinken, laat zich begrijen. Dan worden eenige beroemde Talmudisten genoemd. Het Anti-Semitisme krijgt een welverdiende afstraffing, en ten slotte wordt 't debat tusschen Prof. Oort en den Opperrabbijn T. Tal gememoreerd, evenals de door Goldschmidt begonnen vertaling. Wij wenschen 'Kerk en Secte' geluk met deze beide nummers, evenals menig ander uitmuntend door belangrijkheid.

Terloops zij hier vermeld, dat van *Nieuwe Banen*, 't tijdschrift onder redactie

van Dr. A.H. de Hartog, de zevende en achtste aflevering verschenen. De 7de handelt over 't Supra-historisch standpunt, de 8ste bevat een artikel van Mevr. de Hartog over ‘Gelooven’ en een slotartikel van Prof. Dr. A. Dorner ‘Over het begrip “Wet.”’

E.

P.B.W.

Mystiek, heidensche en christelijke, naar het Deensch van Dr. Edw. Lehmann, door Jacq. E. Van der Waals. - Utrecht, H. Honig.

Na eene Inleiding, die aanstonds belang doet stellen in het onderwerp en die in haar slot belooft, ‘de mystiek door den gang der tijden heen aan ons voorbij te laten trekken,’ worden achtereenvolgens de primitieve, de Chineesche, de Indische, de Persische, de Grieksche mystiek, die van het Nieuw-Testamentische Christendom, die der Grieksche en Roomsche kerk, de Duitsche, die van Luther en de Quietistische besproken en ten slotte de nawerkingen. Voorloopig zij er niet meer van gezegd. Ik heb 't gevoel, na mijne artikelen over extase, fanatisme en ascese, in dit tijdschrift geplaatst, ook over mystiek eens iets te moeten zeggen en hoop, dat dit boek, na behoorlijk overdacht en met wat van elders onder mijne aandacht kwam vergeleken te zijn, mij daartoe over eenigen tijd de gereede aanleiding zal bieden. Intusschen wordt het der lezing en overdenking aanbevolen. Er heerscht op dit gebied, èn uit den aard der zaak èn door allerlei oppervlakkig geschrijf zooveel misverstand, dat eene wel overwogen studie lichtelijk eenige helderheid kan brengen in de ons omringende nevelen. Belangrijk blijft het onderwerp in hooge mate en een voorloopig bladeren in dit boek brengt mij in de meening, dat 't moeite des lezens waard is.

E.

P.B.W.

Neera, Een Eenzame. Uit het Italiaansch vertaald door C.W.W. - Amersfoort, P.Dz. Veen.

Op verzoek van uitgever en vertaalster, eene stadgenoote, zooals 't titelblad op ietwat ongewone manier vermeldt, nam ik de aankondiging van dit boek, dat ‘mijn smaak niet is,’ op me. Maar men moet ook eens iets doen, waarin men nu juist niet een groot behagen vindt. Daarom heb ik 't nauwgezet van A. tot Z. doorgelezen en geef thans mijn oordeel.

Wat is en wil dit boek? Het geeft ontboezemingen, beschouwingen, uitingen van een kunstenaarsziel, die juist door hare kunst - zij is de eerste tooneelspeelster van Italië - zich eene eenzame gevoelt. Zij zegt en zingt uit wat zij denkt en voelt van leven en lot, natuur en menschen en dingen. Zij geeft stemmingen, de eene na de andere, zeer vele. Gevolg is, dat de kriticus in eene zeer onaangename positie verkeert. Stemmingen moet men nemen voor wat ze zijn en willen niet voortdurend beoordeeld worden. Een boek als dit wil weerklank vinden. Men moet iets van het eenzame in zich hebben om dit eenzame te verstaan, en wie verstaat beoordeelt niet meer, maar

voelt zich gelukkig door de ontdekking van het verwante, van wat hem troost in zijne eenzaamheid. Daarom kan dit boek tot allen iets te zeggen hebben, tot den een meer en tot den ander minder, omdat in elk menschenleven iets is van die eenzaamheid, die 't volkomen verwante vergeefs zoekt, die - om 't met een bijbelsch woord te zeggen - zich een vreemde op aarde voelt.

Maar nu moet ook aan zulk een boek de eisch gesteld, dat 't eene eenheid vormt, dat de ziel, die er zich in uitzegt, in den grond, bij alle wisseling van stemming, in alle stemmingen eenzelfde karakter vertoont en, in verschillende omstandigheden, tegenover verschillende menschen en ervaringen, dit karakter nimmer verloochent. En nu geef ik gaarne dit getuigenis, dat aan dezen eisch wordt voldaan. Geen geringe verdienste.

En thans de kleur dezer stemmingen, haar levensdampkring, haar atmosfeer? Er is mystiek, die doet denken aan die van den heiligen Franciscus: natuur-

mystiek, onder den invloed der nieuwere levensbeschouwing heelal-mystiek, een voelen van 't heelal in 't eigen zielsbestaan, gelukkig zonder te komen tot 't 'Heelal, waarvoor ik biddend lig gebogen.' Maar - en dit is de schaduwzijde der eenzaamheid - niet wat den heiligen Franciscus bovenal tot een heilige maakte en de heilige Catharina nog meer: 't liefderijk voelen met den medemensch, niet alleen den ongelukkigen, maar ook den geestelijk-minderwaardigen medemensch. 't Barmhartig element ontbreekt te zeer, eene onmisbare zijde van 't Christelijk ideaal wordt gemist en noode. Deze eenzame zet zich te veel in den rechterstoel over den medemensch en oordeelt. Menigeen krijgt er van langs en vaak raak en niet immer onverdiend. Doch mystiek en boetpredikatie-terechtwijzing behooren niet bijeen, hoe juist de verwijten dan ook mogen zijn.

Ziedaar de zwakke zijde. Er is nog eene: 't onlogische, dat is in zooveel vrouwelijk gevoelen. Daarom is 't niet minderwaardig. Wie geen 'en toch' kan zeggen, is geen volledig mensch. Maar daarom is 't wel gevaarlijk. Ik haal twee zinnen aan, die op elkaar volgen:

'Het ideaal verliest niet z'n glans, als we ten minste onder een ideaal verstaan 't zich losmaken van 't eigen, persoonlijke goede en 't vol liefde bewonderen van 't goede, dat er buiten ons bestaat; *het zich alleen daarom gelukkig gevoelen omdat het goede bestaat.*'

'Wat, dat leelijk is, welk ongeluk kan het feit te niet doen, dat schoonheid, dat geluk werkelijk bestaat?'

Niet het leelijke staat tegenover het goede, maar het slechte.

Zoo plaatst men een enkele maal - gelukkig niet al te vaak - meer een vraagteeken, maar streept daarentegen ook weer opmerkingen, zielsuitingen, zinswendingen, uitdrukkingen aan, die bijzonder treffen door hare juistheid en zuiverheid. Intusschen, de hoogste wijsheid krijgt men hier niet, soms zelfs (b.v. blz. 45) iets wat daar ver beneden ligt. Maar meer dan eene zielestemming is zeer juist weergegeven. Uit een aesthetisch oogpunt heeft 't boek meer waarde dan uit een philosophisch. Alle soortgelijke lectuur trouwens mag nooit zonder nadenken worden genoten. Voor zwakke geesten kan zij gevaarlijk zijn.

Intusschen blijft de erkenning van wat mij in dat boek lofwaardig voorkwam. Er is iets in voor de fijnproevers, mits zij fijn en scherp proeven. Zooals men ziet, is 't vertaald, en nu kan ik de vertaling niet met 't oorspronkelijke vergelijken, maar voor 't Nederlandsch van deze vertaalster heb ik zeer veel lof. Alleen vind ik 't vreemd, om niet te zeggen aanstellerig, dat alle mannelijke woorden vrouwelijk worden gemaakt (Dat is ook in 't geheel niet Enschedeesch; men is ten onzent niet karig met n's, ook daar niet, waar geen ander vaderlander ze plaatst). Maar wat is philosophisch zingenot, blz. 14? 'Waar je heen bent gegaan' (blz. 2) is ook niet mooi, evenals 'verborgenste' (blz. 30) en 'Ik durfde niet veel *te* spreken (blz. 48). Maar meer trof me niet, terwijl er even weinig drukfouten zijn.

Ten slotte dan nog een paar aanhalingen, ter rechtvaardiging van mijn lof:

'En geloof je niet met me, dat 't ideaal niet zoozeer te vergelijken is met een paleis, dat zonder trap in de lucht zweeft, als wel met een reeks van treden, waarvan de volgende steeds hooger is dan de voorgaande en die zoo steil zijn, dat men, als men de laatste bereikt heeft, verbaasd is, dat men de eerste niet meer ziet?' (blz. 76).

'Hebben allen een eerste liefde gekend? Ik denk, dat 't met de hartstocht van de liefde is als met 't aanbreken van de dag. Practische menschen hebben het juiste uur

vastgesteld, waarop de zon verschijnt; maar is er niet, voordat ze opgaat, iets in de lucht, dat de dag aankondigt? 't Is een schijnsel, eerst bleek, dan rooskleurig, en over de aarde gaat een trilling van bladeren, die ritselen en bewegen, van nesten, die ontwaken, er is als een zwakke vrees van vleugels, die zich niet durven uitslaan, flauw nog slechts beginnen de geuren uit de schoot van de bloemen op te stijgen; de heele natuur voelt een zachte, geheimzinnige, bijna heilige huivering zich doorsidderen' (blz. 128).

Treffend is, hoe de auteur zelve de zwakheid van haar karakter aanduidt in: ‘Men zeide ook, dat ik te veel in me zelf leefde, hetgeen wel waar was’ (blz. 80).

Dát is het. De eenzaamheid is goed, onmisbaar, maar dan die der binnenkamer.

Deze drijft uit tot den medemensch.

Homo homini deus.

E.

P.B.W.

John Hall. Uit het Zweedsch van Sophie Elkan. Twee deelen. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Dit boek heeft een geschiedkundigen achtergrond: het begint in 1775, als John vier jaren is, en eindigt in 1830, zijn sterfjaar. In dien tijd valt dus de vermoording van Koning Gustaaf III en de invloed door Napoleon ook op de Zweedsche toestanden geoefend. Deze feiten worden vermeld, maar van belangrijke beteekenis voor den gang van het verhaal zijn ze niet.

Is mogelijk bedoeld eene zedenschildering van het Zweden uit dat overgangstijdperk? Zeer in 't oogvallend is echter die bedoeling evenmin.

Het is een verhaal van en voor alle tijden. Dat is een lofspraak. Een bewijs, dat het karakter van den held goed is geteekend en volgehouden. Aanvankelijk denkt men: hoe moet er iets terecht komen van zulk een verwend kind? Daarna, wanneer blijkt zooveel te zijn terecht gekomen, gelijk hier wordt verhaald, erkent de lezer: ja, zóó moest het gaan. John bleef een kind, en daarom werd hij nooit volkomen thuis in de samenleving. Van het verwende kind draagt bij altijd de sporen mee; zijn vaak machteloos verzet tegen de omstandigheden getuigt daarvan. Doch hij bleef ook zijn kinderlijk hart bewaren; en in eene wereld van zelfzucht en harteloosheid (ik herinnerde reeds, dat wij zeer goed kunnen vergeten aan het einde der achttiende en begin der negentiende eeuw te zijn verplaatst) doet zulk eene figuur van goed vertrouwen en belangeloosheid weldadig aan.

De correctie had zorgvuldiger behooren te zijn.

De vertaling had, vooral in de gesprekken, vloeiender kunnen luiden; bij nauwkeuriger herziening zou dat euvel ongetwijfeld zijn weggenomen.

Een dwaze vergissing geeft bl. 159 van het tweede deel, waar de opkomst en val der stad Gothenburg in den tijd van Napoleon worden vergeleken bij den staf van den profeet, die in een enkelen nacht tot een reusachtigen boom oprees (*opwies* ware duidelijker geweest), maar in een volgenden nacht plotseling verdween. Het boek Jona, hoofdstuk IV, geeft iets anders te lezen.

Trouwens, de Zweedsche schrijfster is niet de eenige, wier bijbelkennis het bekende woord van klok en klepel te binnen roept.

J.H.